СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТОМ ДРУГИЙ

Г—Ж

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ—1971

4У(03)
С 48

II-й том містить **10 915** слів, не рахуючи тих, що даються як посилання (під літерою **Г** 3569, під літерою **Д** 5405, під літерою **Е** 950, під літерою **Є** 122, під літерою **Ж** 869).

Редакційна колегія:

акад. АН УРСР І. К. БІЛОДІД (голова), кандидати філол. наук А. А. БУРЯЧОК, Г. М. ГНАТЮК, П. Й. ГОРЕЦЬКИЙ, докт. філол. наук Л. Л. ГУМЕЦЬКА, кандидати філол. наук П. П. ДОЦЕНКО, В. С. ІЛЬЇН, чл.-кор. АН УРСР Є. П. КИРИЛЮК, кандидати філол. наук С. П. ЛЕВЧЕНКО, П. С. ЛИСЕНКО, Л. С. ПАЛАМАРЧУК (заст. голови), Л. Г. СКРИПНИК, акад. АН УРСР П. Г. ТИЧИНА, кандидати філол. наук К. К. ЦІЛУЙКО, Л. А. ЮРЧУК (секретар)

Редактори тому:
П. П. ДОЦЕНКО, Л. А. ЮРЧУК

Редакція мовознавчої літератури та словників
Зав. редакцією М. Л. МАНДРИКА

7—1—5
91—70М

КИЇВСЬКИЙ ПОЛІГРАФІЧНИЙ КОМБІНАТ

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Другий том Словника уклали: А. П. Білоштан (**д — дільчий; до — добросусідський**); М. Ф. Бойко (**грим[1] — гяу́р; докуме́нт — доме́лювати; домкра́т — до́сить**); В. П. Градова (**г — грани́чно**); Г. М. Колесник (**доброта́ — докуме́катися**); О. П. Петровська (**граніт — грильяж; доме́люватися — домішуватися; досиха́ння — дьор; є — ешелонува́тися; є — єхи́дствувати**); Л. А. Юрчук (**дім — дня́ми; ж[1] — жюрі**).

Том доопрацювали й відредагували: П. П. Доценко (**г — грани́чно; д — дільчий; до — добре́нно; ж[1] — жарт**) та Л. А. Юрчук (**граніт — гяу́р; дім — дня́ми; добре́нький — дьор; є — ешелонува́тися; є — єхи́дствувати; жа́ртик — жюрі**).

Науково-технічне оформлення рукопису другого тому словника здійснили Н. П. Дзятківська, Ш. Г. Кренцель.

При первісному редагуванні рукопису помічниками редакторів були Л. П. Жаркова, Л. О. Симоненко. Над технічною підготовкою рукопису тому в машинописі працювали також М. Д. Ворона, В. В. Дятчук, Н. Г. Лукашенко, Т. О. Федоренко. Окремі доручення редакторів та редколегії виконували М. П. Богуцька, О. Д. Глушич, М. Г. Дубовіс, Л. О. Пустовіт, Л. М. Стоян.

Коректуру прочитали М. Д. Ворона, В. В. Дятчук, М. М. Латанська, О. І. Нечитайло, Т. О. Федоренко.

Матеріали цього тому прорецензувала кандидат філологічних наук А. П. Коваль.

Усіх, хто користується Словником, просимо надсилати зауваження та побажання на адресу: Київ 1, вул. Кірова, 4, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, або Київ 4, вул. Рєпіна, 3, видавництво «Наукова думка».

Г

Г, *невідм., с.* Четверта літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «г» (вимовляється «ге»).

ГА [1], *част. пит., розм.* 1. Уживається як відгук на звертання.— *Василю! — обізвав його Грицько.— Га? — Ти не чув? — і він знову його перепитав* (Мирний, IV, 1955, 25); — *Іване! — Га? — Та рушай! Що ти там огинаєшся?!* (Головко, II, 1957, 36).

2. Уживається як перепитування непочутого.— *Чом не вечеряєш? — Га? — Вечеряти йди...* (Коцюб., II, 1955, 27); — *Дядьку-капітане! — гукає хтось з берега.— З середою вас! — Га? — З се-ре-до-ю! — Га? (Далеко, не чути за вітром).— З се-ре-до-о-о...* (Гончар, Тронка, 1963, 150).

3. Уживається в кінці питальних речень як спонукання до відповіді. *Бере* [пані] *сорочку в Насті, дивиться: — Та ти й не шила, мабуть, нічого, га?* (Вовчок, I, 1955, 264); — *А що ж ви мовчите, товаришу Шильман?.. Невже вас не обходить те, про що мовилось? Га?* (Досв., Вибр., 1959, 192).

4. Уживається на початку або в кінці питальних речень для підкреслення обурення, здивування і т. ін. — *Не знайшли чеснішого, прямішого чоловіка. Злодія одібрать, га? Ну й голови!* (Мирний, IV, 1955, 215); [Нартал:] *Га, мовчиш, мовчиш? Ага, я наступив тобі на горло?* (Л. Укр., II, 1951, 432).

ГА [2], *виг.* Уживається для вираження обурення, невдоволення, жаху і т. ін. (залежно від інтонації вислову). *Весь цирк завмирає в напруженні..* [Воя к:] *Га!! Убив!* (Л. Укр., II, 1951, 542); — *Га! Фабрикант! Бач, як старається, щоб жінка ніжок не замочила* (Коцюб., II, 1955, 33); — *Нічого не второпаю. От голова, га? — вигукнув дідок чи то з подивом і захватом, чи в стані ущипливого презирства до себе* (Довж., I, 1958, 459).

ГА [3], *невідм., ч.* Скорочене позначення слова «гектар». *Він носив постійно у своїй уяві цей план, який мріяв здійснити там, на Сході, де незчисленні тисячі нескошених га сінокосу загибають даремне* (Сміл., Зустрічі, 1936, 52).

ГАБА́ [1], *й, ж.* 1. *заст.* Турецьке сукно білого кольору. *Ой, із города із Трапезонта* [Трапезунда] *виступала галера.. Третім цвітом процвітана — Турецькою білою габою покровена* (Укр.. думи.., 1955, 39); * Образно. *Возьме її* [діброву] *та й огорне В ризу золотую І сповиє дорогою Білою габою* (Шевч., II, 1953, 330); * У порівн. *Брезкле обличчя його, вкрите рясним потом, біле, як шмат габи, знов піднялося вгору* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 88).

2. *перен., поет.* Те, що покриває, застилає, оповиває і т. ін.; покривало. *Незабаром сніжна габа вгорнула все — засипала місто, і степ, і сад, і будиночок в саду* (Довж., I, 1958, 473); * Образно. *Вже вечір темною габою накрив всю землю з краю в край* (Сос., Вибр., 1941, 100); *У порівн. *А в ліску Кленове листя по піску Лежить багряною габою* (Мал., II, 1948, 103).

3. *заст.* Оторочка, кайма. [Павло:] *На голові* [у Явдохи] *біленька хусточка, з габою, сама чорнява* (Кроп., II, 1958, 352); *Молодиця відсахнулась від пана, повела тонким плечем, на якому лежало чорне, з габою крило хустки* (Стельмах, Хліб.., 1959, 14); * Образно. — *Що за пречудове місце,— аж скрикнула Мирослава, вдивляючися в.. навалені в глибині дико пошарпані скали, обведені згори темно-зеленою габою смерекового лісу* (Фр., VI, 1951, 25); * У порівн.— *Мак.. наче габою внизував округи дашок, перериваючись де-не-де, як порване коралове намисто* (Вовчок, I, 1955, 323); //Смуга. *Озеро змаліло, берегова габа поширшала, очерети сухо шелестять скупим листом* (Л. Укр., III, 1952, 224).

ГАБА́ [2], *й, ж., діал.* Хвиля. *Марічку несла ріка, а люди дивились, як крутять нею габи, чули крики й благання і не могли врятувати* (Коцюб., II, 1955, 331); *Хаща співає зажурено, протяжно, величаво, мов жене широку і довгу габу по зеленому морю* (Чендей, Птахи.., 1965, 205).

ГАБАРДИ́Н, у, *ч.* Шерстяна або бавовняна густа тканина для легких пальт, плащів, костюмів. *Англійські шерстяні тканини — шевйот, бостон, коверкот, габардин — .. далеко відомі за межами країни* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 70); *Солод був одягнений у костюм і широкий, вільний макінтош світло-сірого, майже білого габардину* (Руд., Вітер.., 1958, 196).

ГАБАРДИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **габарди́н;** //Пошитий з габардину. *На голові* [в Ігоря] *світла габардинова кепка з гудзичком* (Кучер, Прощай.., 1957, 95).

ГАБАРИ́Т, у, *ч.* 1. *спец.* Граничний зовнішній обрис якого-небудь предмета (машини, споруди і т. ін.). *Підфарники застосовують для позначення габариту автомобіля на стоянці у нічний час* (Підручник шофера.., 1960, 175); // Розмір чого-небудь. *Якось ливарний цех дістав замовлення виготовити.. деякі деталі великого габариту* (Рад. Укр., 15.IV 1959, 2); *Значне збільшення ваги й габаритів причіпних машин.. знижує економічний ефект застосування їх у виробництві!* (Наука.., 5, 1956, 10); *У картини «Влітку»* [А. Пластова] *завеликий розмір. Вона, безперечно, виграла б при меншому габариті* (Довж., III, 1960, 104).

△ **Габари́т рухо́мого скла́ду** — обрис тепловоза, навантаженого вагона тощо; **Габари́т наблі́ження спору́д** — простір уздовж залізничної колії, на якому немає споруд.

2. *перев. мн., перен., ірон.* Про комплекцію людини.— *Бідна попадя, на що вже була огрядних габаритів женщина* [жінка], *і та.. на.. радикуліт якийсь усе жалувалась* (Збан., Єдипа. 1959, 130).

ГАБАРИ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **габари́т** 1. *На автомобілі «Победа» М-20, крім центрального заднього ліхтаря, є ще два бокових, які служать габаритними вогнями* (Автомоб., 1957, 237); *Слід подумати про більш габаритну машину для збирання кукурудзи на зерно* (Колг. село, 1.II 1957, 4); *Габаритні розміри металорізальних верстатів.*

Габари́тний ванта́ж — вантаж, що відповідає габаритам машини. *За розмірами розрізняють габаритні вантажі, розмір яких не перевищує габаритів кузова, і надгабаритні* (Підручник шофера.., 1960, 304);

Габари́тні воро́та — споруда для перевірки габаритів навантажених відкритих вагонів, машин згідно з вимогами безпеки руху. *З інтересом спостерігали глядачі, як вмілі і добре треновані водії.. проїжджали через.. так звані габаритні ворота* (Веч. Київ, 6. V 1957, 1).

ГАБЕ́ЛКО́ВИЙ, а, е, *заст.* Зробл. з габелка.

ГАБЕ́ЛОК, лка, *ч., заст.* Опойок. *На ногах були добрі.. чоботи, наче з одного габелка зшиті* (Панч, III. 1956, 545).

ГАБЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., діал.* Неславити, паплюжити.— *Ти чого мою доньку габзуєш? — скипів Окунь* (Стельмах, I, 1962, 465).

ГАБІЛІТА́ЦІЯ, ї, *ж., зах.* Складання іспиту, що дає право викладати в університеті. *І. Франко обрав тему «Наймичка» Шевченка для габілітації.. у Львівському університеті в 1895 р.* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 203).

ГАБІЛІТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок., зах.* Складати іспит на право викладати в університеті. *На великий гнів деяких моїх близьких братів-русинів, наважився скласти з відзнакою докторат з славістики у Відні та габілітуватися на викладання української літератури у Львівському університеті* (Фр., I, 1955, 27).

ГА́БІТ, у, *ч., діал.* Сутана. *Ксьондз приходить, габіт з себе... Жарти починає...* (Рудан., Тв., 1956, 128).

ГА́БІТУС, а, *ч., спец.* Зовнішній вигляд тварин, рослин, гірської породи, а також людини. *Загальний габітус фауни з узбережної фації евксинських відкладів у західній частині Причорноморської западини тотожний з аналогічними фаунами плейстоцену середнього Придніпров'я* (Геол. Укр., 1959, 359); *Вторинний кварц з'являється серед роговикового у вигляді окремих монокристалів (0,05—0,10 мм) короткопризматичного габітусу* (Геол. ж., XX, 4, 1960, 37).

ГА́БЛІ, ів, *мн., діал.* Вила з трьома зубцями. *Василина спирається на габлі й бачить, як навколо заворушилось і жіноцтво, і косарі* (Стельмах, Хліб.., 1959, 539).

ГАБО́ВИЙ, а, е, *заст.* Зробл. з габи *(див.* **габа́** [1] 1). *Габові рукавички.*

ГАВ, *виг.* Звуконаслідування, що означає гавкання собаки. *Злякавсь ще більш Хом'як, аж серце холодів, А Кундель гав та гав* (Гл., Вибр., 1957, 174);— *Та не гавкай хоч ти* [собако] *мені. Чого б ото я гавкав,— жалівся дід.— Гав-гав!* (Довж., Зач. Десна, 1957, 464).

ГА́ВА, и, *ж.* 1. Те саме, що **воро́на** 1. *Знайшовсь Оселмастак — Його й найняв* [хазяїн] *левади доглядати, Проклятих горобців та гав ганяти* (Гл., Вибр., 1957, 106); *Ворона, або, як її ще називають,— гава.. дуже хитрий і обережний шкідник* (Корисні птахи.., 1950, 75); * У порівн. *Нарядилася, як пава, а кричить, як гава* (Укр.. присл.., 1955, 180).

◇ **[Мов] га́ву ковтну́ти** — бути мовчазним.— *Бач, який він гарний! — додала* [Наталія Миколаївна] *уголос, кинувши очима на Довбню.— Веселий, балакучий. Уже не тебе — мов гаву ковтнув!* (Мирний, III, 1954, 216); **Гав (га́ви) лови́ти** — нічого не робити; пропускати яку-небудь нагоду; бути неуважним, неспритним. — *Вона* [дочка] *в тебе увесь день божий сидить та гави ловить, і за холодну воду не візьметься* (Вовчок, I, 1955, 16); — *От і купив, от тобі й нива! — думав Роман..— І це я з моїм розумом ловив гави, коли.. ціпов'яз з зубів видер мені ниву!..* (Коцюб., I, 1955, 106); *Усім: і екскурсантам, і простим людям — рекомендується гав не ловити* (Вишня, I, 1956, 159); **Пійма́ти (впійма́ти) га́ву** — пропустити що-небудь через неуважність, неспритність. [Андрій:] *Як же це ти таку гаву упіймав, що не забрав в якономії* [економії] *своїх грошей?* (Кроп., III, 1959, 150); *Трапилось так, що Ладя знов піймав гаву, і м'яч покотився до другого гурту* (Панч, Іду, 1946, 122).

2. *перен., зневажл.* Неуважна, нерозторопна людина; роззява. [Аделя:] *Ну, не впущу я цього студента, як та гава Наталка* (Крот., Вибр., 1959, 503).

ГАВА́НА, и, *ж., розм.* 1. Сорт тютюну.

2. Сигара з цього тютюну. [Адмірал:] *Беріть сигару. Прекрасна гавана* (Корн.. I, 1955, 53).

ГА́ВАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **га́вань**.

ГАВА́НСЬКИЙ, а, е, *розм* Прикм. до **гава́на**.

ГА́ВАНЬ, і, *ж.* Природно захищена від вітру, хвиль, течій і льодоходу частина океану, моря, річки, зручна для стоянки суден. *В гавані були причали для суден — міських і приватних, судоремонтні майстерні, складські будівлі* (Нариси стар. іст УРСР, 1957, 255); *З ріки долітали хриплі гудки пароплавів і перестукування.. моторів з гавані* (Сміл., Зустрічі, 1936, 130); * У порівн. *Все записуй в серці молодому, Буде це як знахідка тобі, Коли в старість прийдеш, як додому, Як у гавань тиху по плаві!..* (Рильський, Голос. осінь, 1959, 30); // Місто з природною або штучно зробленою стоянкою для суден.

ГАВЕНЯ́, я́ти, *с.* Пташа гави (у 1 знач.). [Старшина:] *Колись у коней разом бігали, гавенят укупі дерли* (Кроп., II, 1958, 263); * У порівн. *А хвилі зелені набігали, хлюпались об ноги босі й чорні, як у гавеняти...* (Головко, I, 1957, 200).

ГАВЕНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **гавеня́**. *Далося на спокусу гавенятко, Та дума так воно: — «Якщо вже брать, то брать»* (Воскр., Цілком.., 1947, 104).

ГА́ВИН, а, е. Прикм. до **га́ва** 1. *Гавине гніздо* (Сл. Гр.); *Пронька безпомилково, з першого погляду може відрізнити сорочаче яйце від гавиного* (Довч., VI, 1957, 17).

ГА́ВИТИ, влю, виш; *мн.* га́влять; *недок., розм.* Бути неуважним, нерозторопним; пропускати яку-небудь нагоду. [Сергій:] *Дужче вогонь! Дужче!.. Не гавити, дияволи!* (Корн., II, 1955, 57).

ГА́ВИТИСЯ, влюся, вишся; *мн.* га́вляться; *недок., діал.* Гаятися.— *Доки він гавитиметься на тому вокзалі?* (Гончар, Новели, 1954, 49).

ГА́ВКАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **га́вкати** і звуки, утворювані цією дією. *Враз знадвору почулось несамовите гавкання* (Коцюб., I, 1955, 244); *З радісним гавканням плигав Волохан навколо нерухомого Тико* (Трубл., I, 1955. 273); * Образно. *Дві доби тривав пекельний гуркіт, хрипке гавкання зеніток* (Жур., Звич. турботи, 1960, 178); * У порівн. *Мене манило звучне батькове цькування і грубий, уриваний стук важких молотів, мов гавкання злющих, великих та похриплих псів* (Фр., IV, 1950, 463).

ГА́ВКАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Видавати уривчасті звуки (про собак, лисиць та деяких інших тварин). *Птиці щебечуть, воли ревуть, собаки гавкають...* (Мирний, II, 1954, 48); *Веселий песик, їхній компаньйон, На поїзд гавкав з радісним презирством* (Рильський, II, 1960, 76); // Імітувати ці звуки. *Що то — голод!.. Так було гірко, так важко, що, здається, вибіг би на вулицю та й гавкав, як пес...* (Коцюб., I, 1955. 94);— *Я добре вмів.. співати під різних птахів, гавкати по-собачому* (Сміл., Сашко, 1954, 30); * Образно. *Химерна, ненажерна паща* [молотарки] *ковта сніп за снопом. Гавка, мете, рве* (Горд., II, 1959, 155); *Гармати гавкають округ, горить довкола ліс* (Голов., Поезії, 1955, 135).

2. *перен., вульг.* Уживається в знач. **говори́ти** 1 у відношенні до людини, яку зневажають. — *Ще й та обзивається!— Мовчала б уже та не гавкала. — кричала*

Мотря до Мелашки (Н.-Лев., II, 1956, 375); — *Я протестую і вимагаю, щоб такі доповіді були частіше.. — О, і воно береться ще гавкати!—почула Оля у себе над вухом* (Вільде, Сестри.., 1958, 471).

ГА́ВКАЮЧИЙ, а, е. Уривчастий, з хрипотою (про голос).

ГА́ВКІТ, коту, *ч.* Те саме, що **га́вкання.** *Він тільки почув Шарків ляскучий гавкіт і нестямний грюк сінешних дверей* (Мирний, IV, 1955, 126); *За брамою чулись голоси, собачий гавкіт* (Збан., Незабутнє, 1953, 59).

ГА́ВКНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **га́вкати.** *У дворі гавкнуло цуценя* (Вовчок, I, 1955, 72); —*Глянула* [Параска] *на мене, та як роззявить свою вершу, як гавкне на ввесь город* (Н.-Лев., II, 1956, 25); — *Назад! — гавкнув на них гітлерівець,— вийдіть до коридора й постукайте!* (Ю. Янов., II, 1954, 39); * У порівн.— *Га? — обізвалась Хівря дзвінко, як гавкнула* (Григ., Вибр., 1959, 95).

ГАВКОТІ́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **гавкоті́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Стрічають нас веселим гавкотінням кудлаті кунделі* (Ільч., Вибр., 1948, 33); *Так тихо скрізь, лиш чуть собак тривожне гавкотіння* (Сос., Близька далина, 1960, 72).

ГАВКОТІ́ТИ, очу́, оти́ш, *недок., розм.* Підсил. до **га́вкати** 1. *На подвір'ї вже хрипло горланили поліцаї.., гавкотіли зголоднілі пси* (Коз., Гарячі руки, 1960, 41); *Цього парубка знали всі пастухи, він прекрасно вмів гавкотіти собакою* (Козл., Ю. Крук, 1950, 195).

ГАВКОТНЯ, і, *ж., розм.* Те саме, що **гавкоті́ння.** *Побачили, врешті, село, що привітало нас серед темряви осяяними вікнами та гавкотнею собак* (Коцюб., I, 1955, 252); * Образно. *Ніяка гавкотня продажних собак нікого з радянських людей не дивує* (Брат., Крапка.., 1959, 30).

ГАВКУ́Н, а́, *ч., розм.* 1. Собака. *Вп'явсь* [ветеринар] *очима в гавкуна, Ближче підступає. Пес як цапне — мить одна! — І поли немає* (С. Ол., Вибр., 1959, 259).

2. *перен., зневажл.* Про панського прислужника і подібних до нього. *Панський гавкун* [Нестір] *дарунками приманив дівчину* (Горд., II, 1959, 50).

ГАВКУ́ЧИЙ, а, е, *розм.* Який голосно і часто гавкає (про собаку). *Брів* [Січкар] *далі, помахуючи позад себе сосновим буком від гавкучих псів* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 105).

ГАВОЛО́В, а, *ч., зневажл.* Про людину, яка ходить без діла, байдикує. *Відповідала* [Лукія] *покупцям і гаволовам,.. спокійно вкидала в хряпкий глечик одержані гроші* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 180).

ГАВО́Т, а, *ч.* Повільний старовинний французький танець і музика до нього. *Миттю схоплюється з місця І спинається* [Атта-Троль] *на ди́би, І танцює, як давніше, Той гавот, танець свій славний* (Л. Укр., IV, 1954, 142).

ГА́ВРА, и, *ж., діал.* 1. Лігво звіра; барліг. *В лісах.. медведі ссали лапи в своїх гаврах і дрімали зимовим сном* (Фр., VIII, 1952, 38); * Образно. *То наймався* [Юрчик] *на найтяжчу роботу, гори перевертав, то півзими лежав у якій-небудь гаврі, у ведмежім барлозі, смокчучи свою нерозлучну віковічну люльку* (Хотк., II, 1966, 152).

2. *перен., зневажл.* Рот.— *Ци* [чи] *не стулиш ти си гавру? — крикнув нараз Василь* (Фр., I, 1955, 145).

ГА́ВРИК, а, *ч., зневажл.* 1. Те саме, що **га́ва** 2. — *Бельбас,— приказував Сашко,— дурень кудлатий. Чорти тебе випхнули нагору. Гаврик* (Ю. Янов., I, 1958, 336).

2. Людина, яка нічим не виділяється з загальної маси.— *У самому місті екзамен тримав, у школу механізації.. Казали — по десять гавриків на одне місце* (Збан., Переджнив'я, 1960, 369).

ГА́ВРЯ, і, *ж., діал.* Ворона.

ГА́В'ЯЧИЙ, а, е. Те саме, що **га́вин.** *Щороку скільки виводків гав'ячих вилітало з гнізд!* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 13).

ГА́ГА, и, *ж.* Полярна морська качка з цінним білим пухом. *За кайрами з'явилися гаги, гагарки, казарки, снігова чайка* (Трубл., I, 1955, 482); * У порівн. *Несподівано натикаємось на ряд ясних облич, або на баб, з головою завинених у білі рядна, що рядками сидять, наче пухнаті гаги на скелях північних* (Коцюб., II, 1955, 239).

ГА-ГА́, ГА-ГА-ГА́, *виг.* 1. Уживається для вираження жалю, задоволення і т. ін. *Вона питала, чи вони їдуть Микитиним полем.— Микитиним? — Га-га! Микита давно помер* (Коцюб., II, 1955, 278); *У хату вскочив Матня.— Га-га, братця! Є! гуляй! — кричав він, держачи обома руками пляшку з горілкою* (Мирний, II, 1954, 165).

2. Звуконаслідування, що відтворює сміх.— *А що, догнав, москальчук? Догнав, різник? га-га-га! — сичився* [нісся] *регіт по всій улиці...* (Мирний, IV, 1955, 81); — *Га-га-га,— гримлять збори, і тільки не сміються Степан та Мирон* (Стельмах, II, 1962, 18).

ГА-ГА-ГА́ *див.* **га-га́.**

ГАГА́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гага́кати** і звуки, утворювані цією дією.— *Сумно, справді, стояти так і слухати гагакання дяків* (Мирний, IV, 1955, 140).

ГАГА́КАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Видавати звуки «га-га» (про гусей). *Ржуть коні, реве бидло, риплять вози, гагакають гуси* (Вовчок, VI, 1956, 295).

2. *перен., розм.* Викрикувати, голосно співати і т. ін. (про людину). *Піп у церкві гагакав, гагакав, аж піт його проняв* (Сл. Гр.).

ГАГА́КНУТИ, ну, неш, *док., рідко.* 1. *неперех.* Однокр. до **гага́кати.**— *Кури, питаю, мої надворі?! Га?! — гагакнув голова* (Вишня, I, 1956, 439).

2. *перех., перен., розм.* Ударити. *Дід як гагакне сома веслом по голові* (Вишня, II, 1956, 253).

ГАГА́РА, и, *ж.* Великий північний водоплавний птах, шкурка якого використовується як пушнина хутро. *Раз по весні налетіло до нас на Тернівку гагар* (Стор., I, 1957, 213); *Низько над водою обважніло пролітали плямисті гагари* (Досв., Вибр., 1959, 289).

ГАГА́РКА, и, *ж.* Північний морський птах завбільшки з невелику качку. *Самка кайри або гагарки, наприклад, відкладає яйця на уступах і карнизах скель просто на голий камінь* (Наука.., 8, 1966, 31); *Сріблясті чайки зашуміли, закигикали,.. чорні гагарки заквирікали* [запищали](Ів., Вел. очі, 1956, 62).

ГАГА́РЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **гага́ра.** *Але ж ніде так, як у гагарячій шкурці, не заводиться міль!* (Вишня, II, 1956, 179).

ГАГА́Т, у, *ч.* Різновид кам'яного вугілля, що легко обробляється і полірується; гірська стверділа смола.

ГАГА́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **гага́т**; // Зробл. з гагату. *Гагатові гудзики.*

ГА́ГАЧИЙ, а, е. Прикм. до **га́га.** *Семен Архипович.. лежав і спав у просторому ліжкові під легкою ковдрою з гагачого пуху* (Рибак, Час.., 1960, 284).

ГАД, а, *ч.* 1. Земноводна тварина або плазун. *Кого гад укусив, той і глисти боїться* (Номис, 1864, № 5797); *До пенька з усіх сторін повзли вужаки.. Гади збиралися на зиму в спільне кубло!* (Донч., IV, 1957, 41); * Образно. [Антей:] *В тих квітках ховався невидимий холодний гад розпусти і зневаги* (Л. Укр., III, 1952, 430); * У порівн. *Тіні од листя й од квітів манячать під ногами, як холодні гади* (Вас., II, 1959, 31).

2. *перен., зневажл.* Про огидну, підступну людину. *Ні чума, ні атомні снаряди, Ні жало зміїне клевети, Ні продаж — ні зрадники і гади Не скорять нас, сестри і брати!* (Рильський, III, 1961, 81); // Уживається як лайливе слово. *Матюха довго й пильно дивився йому в обличчя, а потім одійшов крок.— У, гад! — вирвалось у нього* (Головко, II, 1957, 146); — *Дай рубону гада по черепу! За наклеп! За брехню!* (Гончар, II, 1959, 116).

ГА́ДАНИЙ, а, е. 1. Заздалегідь продуманий; передбачуваний.

2. Уявлюваний. *Так, так, він їх застукає розполохом, як зайців накриє. Гуйван канавою, хильці, скрадався до місця гаданої зустрічі* (Кач., I, 1958, 433).

ГАДА́ННЯ [1], я, *с.* Дія за знач. **гада́ти** [1]. *Від дум і гадання розпухала* [у Надії] *голова. В горлі запікалась гіркота* (Баш, Надія, 1960, 153); *Перший етап розмови про голодностепське будівництво, етап дискусій, гадання закінчився* (Ле, Міжгір'я, 1953, 122).

ГАДА́ННЯ [2], я, *с.* Дія за знач. **гада́ти** [2].— *Боже мій,— скрикнула пані, — збавила мені усе гадання!* (Вовчок, I, 1955, 30).

ГАДА́ТИ [1], а́ю, а́єш, *недок.* 1. *про кого — що і без додатка.* Думати, розмірковувати.— *І вже, моя мати, Мені не гуляти: Треба мені, мати, Про інше гадати...* (Щог., Поезії, 1958, 59); *Піди вкладися гарно спати, А послі* [потім] *будеш і гадати, Спочинь та вже тогді* [тоді] *міркуй!* (Котл., I, 1952, 107); *Чіпка йде з боку отари, похнюпивши голову.. Нічого він не думає, не гадає...* (Мирний, II, 1954, 55); *Ви не знаєте, що я гадаю, Як сиджу я мовчазна, бліда* (Л. Укр., I, 1951, 91); * Образно. *Хотів би я знати,— та хто тебе скаже! Хто скаже мені, що могили гадають...* (Тич., I, 1957, 4); // Мріяти.— *Чи про такі очі я гадала, як вас* [рушники] *під калиною вишивала,— подумала Лукина* (Н.-Лев., III, 1956, 346); *Мати собі планувала, як її син буде вченим, не гибітиме під землею, як батько. Гадала й від радості плакала* (Панч, Синів.., 1959, 35).

Гада́ти ду́му (ду́мку, га́дку) — те саме, що **Ду́мати ду́му (ду́ми, ду́мку)** (*див.* **ду́мати**). *Лину В темний садочок на Україну. Лину я, лину, думу гадаю, І ніби серце одпочиває* (Шевч., II, 1953, 20); *Дивлюся на небо та й думку гадаю, Чому я не сокіл, чому не літаю..?* (Пісні та романси.., II, 1956, 30); *Сидить Абдул, Губи надув І гадку гадає: Що там моє, Турецькеє Військо поробляє?* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 164); **Ду́мати-гада́ти** *див.* **ду́мати.**

2. *перев. з спол.* що. Мати думку, міркування з якого-небудь приводу; вважати.— *А я так гадаю, що тобі треба негайно залишити збори,— сказала, стримуючи хвилювання, Ольга Ярош* (Шиян, Баланда, 1957, 97); — *Ви гадаєте, нам пощастить його врятувати?* (Довж., I, 1958, 320); // Передбачати, припускати. *Молотьбу скінчили вчасно. Зерна, правда, одержали менше, ніж гадали* (Донч., I, 1956, 91).

3. *з інфін.* Мати намір що-небудь робити. *Гадаю подати до цензури збірник власних оповідань з молдаванського життя* (Коцюб., III, 1956, 129); // Сподіватися. *Шевченко гадав побачити свою п'єсу на сцені Александрінського театру в Петербурзі у 1843 році* (Мист., 2, 1956, 36).

ГАДА́ТИ [2], а́ю, а́єш, *недок., заст.* Ворожити. *Вона тут тілько і робила, Що всім гадала, ворожила* (Котл., I, 1952, 154); *Звечора під новий год Дівчата гадали* (Бор., Тв., 1957, 60).

ГАДА́ТИСЯ, а́ється, *недок., безос.* 1. Уявлятися в думці; здаватися. *Мені гадається, що повністю відгородитись від глядача, замкнутись в собі актор не може* (З глибин душі, 1959, 26).

2. Бути в думці; думатися. *Через те, що вона* [любов] *потай народжується і тихцем в зітханнях чи сльозах умирає, менше гадається і говориться про неї* (Стельмах, Хліб.., 1959, 210); *Не так складалось, як гадалось...* (Вирган, В розп. літа, 1959, 100).

3. *з інфін.* Мати намір що-небудь робити. *Запроектовані запобіжні засоби гадалося будувати в останню чергу* (Ле, Міжгір'я, 1953, 258).

ГА́ДДЯ, я, *с.* Збірн. до **гад.** *Сидить коваль у темниці, світла божого не бачить, холодно та вогко, жаби та інше гаддя повзає по тілі* (Кобр., Вибр., 1954, 179); *Кам'янистий берег Сугаклею заселяли жаби, ящірки.., різне гаддя* (Ю. Янов., I, 1958, 509); * Образно. *А вітер потужно роздимав полум'я, багряне гаддя проповзало поміж людей, рвалося вперед* (Гончар. Новели, 1954, 112);— *Дотепер не був я шахраєм та й відтепер не гадаю ним бути... Гаддя ви сорокате!* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 375).

ГАДЕНЯ́, я́ти, *с.* 1. Маля гада (у 1 знач.).

2. *перен., зневажл.* Про злу, підступну молоду людину. *Один* [кріпак] *і впав. Кров йому аж ллє, посинів увесь, лежить, а це гаденя, Свєнціцький, нагаєм його* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 48); // Уживається як лайливе слово. *І враз він дівчинку шалено одірвав Од діда кволого.. І крикнув: «Коню мій! Ану-бо копитами Стопчи маленьке це шкідливе гаденя!»* (Рильський, II, 1956, 16).

ГАДЖУ́ГА, и, *ж., діал.* Молода смерека. *Здалеку м'яко котився грім,.. високі гаджуги згиналися удвоє по далеких верхах* (Коцюб., II, 1955, 340).

ГА́ДИНА, и, *ж.* 1. *розм.* Те саме, що **гад** 1. *Ключник відскочив, немов укушений гадиною* (Фр., VI, 1951, 171); *Коли гадина кусається — її вбивають!* (Кач., Вибр., 1953, 77); * Образно. *Ми підемо пісками навмання, Приспавши в серці гадину зневір'я* (Л. Укр., I, 1951, 167); * У порівн. *І пальцями старий сотник Настусині коси, Мов дві гадини великі, Докупи сплітає* (Шевч., II, 1953, 185).

2. *перен., зневажл.* Те саме, що **гад** 2.— *Тяжко, брате, Людей на старість розпізнати. А ще гірше зламолоду Гадину кохати* (Шевч., II, 1953, 51); *Я в двері, а вона* [панночка] *за мною в сад: «Я тебе на шматки розірву! Задушу тебе, гадино!»* (Вовчок, I, 1955, 109); — *От гадина! — вимовив Третяк.— А я йому так довіряв. Хто ж його взнає — людина як людина!* (Донч., I, 1956, 103).

ГА́ДІВ, дова, дове. Прикм. до **гад** 1. *Гадове око;* // Уживається як лайливе слово.— *Чи так-то, гадів син, він слуха?* (Котл., I, 1952, 79).

ГА́ДКА, и, *ж.* Те саме, що **ду́мка** 1—3. *От у таких думках та гадках іде не йде* [Маруся], *і ноги не служать; і сердиться на себе, чого вона на торг пішла* (Кв.-Осн., II, 1956, 43); *Репрезентант міністерства освіти, як кажуть, виступив з гадкою, що українська література — література народна, для народу, а для цеї останньої, по гадці комісії Кобеко, має лишитися цензура* (Коцюб., III, 1956, 278); *Мартинові гадки спорхують раптом, як ті курчата з-під коней* (Козл., Пов. і опов., 1949, 8).

◇ **Га́дки не да́ти** — не збагнути. *Що б це сталося з моїми добрими та щирими земляками? Міркую, міркую і гадки не дам, що воно таке!* (Шевч., VI, 1957, 50); **Гада́ти га́дку** *див.* **гада́ти** [1]; **Губи́тися в гадка́х** *див.* **губи́тися; Заки́нути га́дку** *про кого — що;* **Заки́нути га́дку за гря́дку** — забути, не згадувати, не думати про кого-, що-небудь. *Та цур йому, власному лихові, я про нього давно гадку закинула!* (Л. Укр., V, 1956, 70); *Я, наприклад, не розумію, як би я, бувши здоровою, не провела Михаля або Френкеля, не відповіла на їх листи і взагалі «закинула гадку за грядку», раз вони з'їхали з моїх очей*

(Л. Укр., V, 1956, 427); [І] га́дки (в га́дці) [собі] не ма́ти — не думати зовсім, і в думках нічого не мати. *Не журиться Катерина І гадки не має — У новенькій хустиночці В вікно виглядає* (Шевч., І, 1963, 23);—*Прокурор викликає* [Гузиря] *до Дрогобича, а він, мов кавалер, ходить по вулиці та й не має собі ніякої гадки* (Чорн., Пісні.., 1958, 76); **Не було́ й га́дки** — і не думав хто-небудь. *Я було радію, слухаючи того її щебетання. Не було й гадки, щоб усе те щастя у велике лихо повернулось* (Вовчок, І, 1955, 281); *Про те, щоб пускатись в дорогу у таку пітьму в невідомій стороні, не було й гадки. Треба було дочекатися світу* (Коцюб., І, 1955, 357); **Узяли́ (обсі́ли, обняли́** *і т. ін.*) **думки́ та гадки́ (думки́-гадки́)** *кого, що* — задумався, зажурився, заклопотався хтось. *Узяли її* [Галочку] *думки та гадки... Тільки і чути її, як важко здихне.. сплакне...* (Кв.-Осн., II, 1956, 336); *Думки-гадки обсіли його*[Антона] *голову* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 39); *Я й очей не звела: обняли мене думки та гадки, та журба пекуча* (Вовчок, І, 1955, 7); **Шкода́ й га́дки** — немає чого й думати, нічого й думати.— *Там би* [дома] *я спочив хоч мало, Моливши́ся богу, Там би я... Та шкода й гадки, Не буде нічого* (Шевч., II, 1963, 85).

ГАДКУВА́ННЯ, я, *с., діал.* Дія за знач. **гадкува́ти.** *Санда стояла, мов укопана. Розумом вона вдалася більш до батька, й велике гадкування не було її звичаєм* (Коб., III, 1956, 487).

ГАДКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., діал.* Міркувати, роздумувати.— *Ну,— скажете,— добре зробив Василь. Розумно гадкував. Добре, та не найліпше!* (Фр., І, 1955, 128); — *Но-но, гадкуй, Василю, щоби сплатити б довг навчас! — попередив Фрід Порадюка* (Чендей, Вітер.., 1958, 197).

ГАДОВИ́ЩЕ, а. *с.* Місце скупчення гадів; гадюче гніздо.

ГА́ДОНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **га́дка.** Уживається перев. у сполученнях: гадки-гадоньки, думки-гадоньки.

◇**Думки́-гадоньки́ гада́ти** — те саме, що **Ду́мати ду́му (ду́ми, ду́мку)** (*див.* **ду́мати**). *Біля милої сидів я, Думки-гадоньки гадав* (Л. Укр., IV, 1954, 103); [І] **га́доньки (га́дки-га́доньки, ду́мки-га́доньки) [собі] не ма́ти** — те саме, що [І] **га́дки (в га́дці) [собі] не ма́ти** (*див.* **га́дка**). *Хортів годуємо, спускаєм. І гадоньки собі не маєм, Гнисм самі, себе не бачим* (Шевч., II, 1953, 501); *Свої ягнята і телята На полі вольнім вольно пас Чабан, було, в своєму раї. І гадки-гадоньки не мас, Пасе, і доїть, і стриже Свою худобу та співає...* (Шевч., II, 1953, 351); *А калина з ялиною,.. Мов дівчаточка із гаю Виходжаючи співають;.. Думки-гадоньки не мають, В'ються-гнуться та співають* (Шевч., II, 1953, 342).

ГА́ДОЧКА, и, *ж.* Те саме, що **га́донька.**

ГАДЮ́КА, и, *ж.* 1. Отруйна змія з плескатою головою у вигляді трикутника. *Під дубом у гаю жила Гадюка, Непросипуща злюка: Усе було сичить-сичить, Щоб кого-небудь укусить* (Гл., Вибр., 1957, 100); *Над самою дорогою перелетів лелека з гадюкою в дзьобі* (Ю. Янов., І, 1958, 351); * У порівн. *Цупке коріння спліталось у клубки й повзло по горах, немов гадюки* (Коцюб., II, 1955, 110); // *у знач. присл.* **гадю́кою.** Як гадюка; утворюючи зигзаги, кільця. *Вузькоколійка гадюкою звивається між стовбурами лісових велетнів* (Донч., II, 1956, 70).

2. *перен., зневажл.* Про злу, підступну людину. *Ростуть мої близняточка, А я утішаюсь. І з лютою гадюкою Я знову кохаюсь* (Шевч., І, 1951, 543); *Хто видав нашу мученицьку таємницю? Яка гадюка заповзла в наш гурт?* (Збан., Єдина, 1959, 86); // Уживається як лайливе слово. [О л е к с а:] *Не козак ти* [Сербин], *не лицар! Ти гадюка, злодій ти!* (Вас., III, 1960, 17); — *Чортові дуки-гадюки* [брати Петра] ... *Череду корів мають, а брата нещасного морять голодом* (С. Кравч., Квіти.., 1959, 71).

◇**Гадю́ку ви́годувати** — виплекати, випестувати злу, невдячну людину. [Х а р к о:] *Пізнав, бідага, що вигодував гадюку коло свого серця, пізнав — та пізно вже...* (Мирний, V, 1955, 142).

ГАДЮЧА́, а́ти, *с.* Те саме, що **гадюченя́.**

ГАДЮЧЕНЯ́, я́ти, *с.* 1. Маля гадюки (у 1 знач.). *Щойно народжені гадюченята вже отруйні і при небезпеці намагаються вкусити ворога* (Визначник земноводних... 1955, 133); * Образно. *Перед Великою Вітчизняною війною у фашистсько-гестапівських інкубаторах понавилуплювалося чимало коновальсько-мельнико-бандерівських гадюченят* (Вишня, І, 1956, 446); * У порівн. *Знову в серце вповзли гадюченятами сумніви* (Автом., Щастя.., 1959, 185).

2. *перен., зневажл.* Про злу, підступну молоду людину.— *Це гадюченя, що брехало нам у вічі, треба провчити при нагоді* (Тулуб, Людолови. І, 1957, 212); // Уживається як лайливе слово.— *Корову забив та ще на мене руку підіймаєш? Ах ти ж гадюченя..!* (Шиян, Баланда, 1957, 35).

ГАДЮ́ЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до **гадю́ка** 1. *Під ногами у нього лежала гадюча голівка. І палали, мов іскри, на сонці червоні очі* (Л. Укр., І, 1951, 424); * Образно. *Приморці озиралися на північ, де хвилину тому блиснуло гадюче око підводного човна* (Кучер, Чорноморці, 1956, 232); // Такий, як у гадюки. *Портрет був просто моторошний — лице гостре, як у пацюка, в обгризених віях — гадючі зелені очиці* (Вас., II, 1959, 328); *Гусак Розбишака теж тягне до нього свою гадючу голову* (Стельмах, Кров людська.., І, 1957, 126); // Такий, як гадюка. *Упала тінь... Це простяглася кривава з заходу рука з гадючим знаком на манжеті* (Сос., II, 1958, 440).

2. *перен.* Який таїть у собі небезпеку; віроломний. [М о л о д и ц я:] *За віщо ото вона рідного брата отруїла?!* [Б а б а:] *Хіба відьмі треба, щоб було ще за віщо? Серце в неї таке гадюче!..* (Вас., III, 1960, 50); — *Ти бачиш, який гадючий* [лісник]! *Ще може стріляти* (Турч., Зорі.., 1950, 364).

ГАДЮ́ЧИН, а, е. Належний гадюці (у 1 знач.). *Отсе нора, гадючина домівка* (Фр., XI, 1952, 335).

ГАДЮ́ЧИТИСЯ, иться, *недок.* Звиватися як гадюка. *Іде солдат з цеберком, і по стежці за ним — як жива — гадючиться вірьовка...* (Тич., II, 1957, 67); *І гадючаться землею тріщини-розколини, і жовкне трава* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 377).

ГАДЮ́ЧИЩЕ, а, *с. і ж.* Збільш. до **гадю́ка** 1. — *Отакенна гадючище! Оповила кругом будячину, голову виставила проти сонця та й сичить* (Мирний, IV, 1955, 11).

ГАДЮ́ЧКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **гадю́ка** 1. —*Диви, яка чудесна червоненька гадючка!* (Досв., Вибр., 1959, 56); * У порівн. *Батіг в'ється за ним по землі, наче гадючка* (Коцюб., II, 1955, 58); *Потічок, що біг досі вузенькою гадючкою, розливається тепер в широке плесо* (Хотк., II, 1966, 49).

◇**Закида́ти (пуска́ти) гадю́чку** — говорити або робити неприємності. *Здається і дружить, а гадючку пустив* (Укр.. присл.., 1955, 152); *Се так на мене закидала* [Одарка] *гадючку, а я... наче мені невтямки* (Вовчок, VI, 1956, 263).

2. *перен., розм., рідко.* Те саме, що **змі́йка** 4. *На сукняній сорочці поблискували металеві гадючки* (Панч, Синів.., 1959, 4).

ГАДЮ́ЧНИК, а, *ч.* 1. Місце, де живуть гадюки; кубло гадюки. *Звалища артилерійських снаря-*

дів, що, мов гадюки в гадючнику, дрімали в цій землі, приховані бур'янами (Гончар, Тронка, 1963, 285).

2. *перен.* Скупчення ворожих сил. *Доки минули цей розворушений гадючник — смугу повсталих колоній та хуторів — до краю вимучились всі, від командира до гуртоправа* (Гончар, Таврія.., 1957, 414); *В своєму гадючнику українські буржуазні націоналісти розпинали і обпльовували ім'я Шевченка, лили на нього потоки бруду,.. дико знущалися над його світлою пам'яттю* (Жовт., 2, 1956, 88).

ГАДЮ́ЧЧЯ, я, *с.* Збірн. до **гадю́ка.** *Тільки й видно між кущами, Що гадюччя й ящірок* (Щог., Поезії, 1958, 410); *Степ кишів гадюччям, ужами, навіть величезними полозами* (Панч, III, 1956, 233); *Треба знищить гадюччя потворне, Неприступний рубіж перейти, І бійцеве життя неповторне Треба вміть у бою зберегти* (Фомін, Вибр., 1958, 111); * У порівн. *А воно ж* [паливо] *сире — в печі сичить, як гадюччя. Не хоче горіти* (Збан., Єдина, 1959, 20).

ГАДЯ́, я́ти, *с., розм.* 1. Маля гада (у 1 знач.).

2. *перен., зневажл.* Про злу підступну молоду людину.— *Гадає* [Григорій], *що як Сава візьме його гадя, його Рахірку, то ми таки зараз відділимо йому половину нашої землі* (Коб., II, 1956, 39).

ГА́ДЯЧИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **гад.** *Та під п'яну руч гордовито волали вони* [підліщани]: — *Ми однодворці, майже дворя-ани! — Голодранці! — гукали їм з інших частин.— А все ж не куркульня гадяча!..* (Крот., Сини.., 1948, 13).

ГАДЬ, і, *ж., збірн., діал.* Гаддя. *В хаті була всяка гадь.. вужі та ящірки* (Сл. Гр.); *Так же й ти колись любила в хорі золотом звучать. О, за що тебе убила Лютая фашистська гадь?* (Тич., II, 1957, 196); * У порівн. *В зболілім серці, наче темна гадь, клубились сумніви, понурі думи* (Фр., XIII, 1954, 221).

ГА́ЄЧКА, и, *ж.* Зменш. до **га́йка** [1]. *Вони разом з колгоспними трактористами розібрали сівалки, змастили кожний гвинтик, кожну гаєчку* (Хлібороб Укр., 3, 1964, 26).

ГАЗ [1], у, *ч.* 1. Речовина, здатна поширюватися в усьому доступному для неї просторі, рівномірно заповнюючи його. *Такі речовини, як повітря, ми називаємо газоподібними речовинами, або газами* (Уроки.. хіміка, 1956, 15); // Отруйна речовина з такими властивостями. *З фронту приїхав Солдат рядовий Пилип. Таке собі просте лихо — На ліве око осліп. Якийсь там, казали, промінь Чи газ,— учитель казав* (Рильський, II, 1960, 58); *По далеких підземних галереях раптом пронеслося страшне, найстрашніше за весь час боротьби їхнього загону: — Гази!!! Люди бігли, задихаючись, прикладали до рота мокре ганчір'я* (Гончар, II, 1959, 75); // Загальна назва газоподібних або пароподібних речовин, які використовуються для опалення, освітлення та як рушійна сила. *Газ — це дешеве паливо і дуже цінна сировина для хімічної промисловості* (Колг. Укр., 12, 1958, 47); *Дрібне дерев'яне сміття на площадках. Певне, печі тут опалюються не газом, а дровами* (Руд., Остання шабля, 1959, 33); // Про нагрівальні, освітлювальні та інші прилади, які діють з допомогою цих речовин. *Приходить контролер до нас.— Ну, як у вас працює газ?* (Перв., Райдуга.., 1960, 26).

Надава́ти (нада́ти, да́ти) газ (га́зу); Натиска́ти (натисну́ти) на газ — посиленням подачі пального збільшувати швидкість руху машини, зрушувати машину з місця. *На обстановку, радисте, зважте, газу надай, водій* (Мал., II, 1956, 226); *Коли вона* [дівчина] *дала газ і машина рушила, матрос обережно спитав: — І ви самі ведете?* (Кучер, Прощай.., 1957, 55); *Степан подумав про це і ще дужче натиснув на газ* (Собко, Біле полум'я, 1952, 201); **По́вний газ** — найбільша швидкість руху машини. *Машина летіла на повнім газі, круто обминаючи глибокі вирви від бомб і снарядів* (Кучер, Голод, 1961, 114).

2. *тільки мн.* Газоподібні виділення шлунка і кишок.

ГАЗ [2], у, *ч.* Дуже тонка прозора шовкова тканина. *Ще на початку нашого століття була модною прозора шовкова тканина — «газ»* (Наука.., 3, 1967, 50); *Якось уранці Сафар приніс Насті саєтові шаровари, прозоре з .. газу фередже й сукню-бешмет* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 222).

ГАЗ [3], а, *ч., розм., рідко.* Те саме, що **га́зик.** *Здіймаючи вітер і куряви хмарки, З райцентру, немов на пожар, Мчить «газ», як і вчора... у ланку Одарки, На поле в артіль «Комунар»* (С. Ол., Вибр., 1959, 309).

ГАЗАВА́Т, у, *ч.* У войовничих мусульман: «священна війна» проти немусульман, що мала на меті поширення ісламу силою зброї.

ГАЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Протруювання газом (*див.* **газ** [1] 1). *Пошкоджене гороховим зерноїдом насіння знезаражують, застосовуючи газацію хлорсумішшю* (Зерн. боб. культ., 1956, 31); *Боротьбу з ховрахами до останнього часу провадили шляхом газації нір ціанплавом і хлорпікрином* (Колг. Укр., 4, 1956, 18).

ГАЗГО́ЛЬДЕР, *ч.* 1. *род.* а. Резервуар для нагромадження і зберігання газу (*див.* **газ** [1] 1). *Для зберігання 10 тисяч кубічних метрів горючого газу в газоподібному стані потрібна спеціальна споруда — газгольдер заввишки у 8-поверховий будинок* (Наука.., 9, 1963, 43); *Ніби величезні аеростати, злегка погойдуються велетенські резервуари з прогумованої тканини — газгольдери. В них безперервно нагнітається газоподібний кисень, що утворюється з рідкого* (Веч. Київ, 24.X 1957, 4).

2. *род.* у. Прогумована тканина. *На випадок негоди треба мати непромокальний плащ із капюшоном з легкого газгольдера* (В дорогу, 1953, 23).

ГА́ЗДА, и, *ч., діал.* Господар. *Василь Півторак був свого часу один з найзаможніших газдів* [газд] *на ввесь Борислав* (Фр., I, 1955, 127);— *Це,— каже, вже не вбогий хлоп із прикарпатської долини, а знаний між людей колгоспний газда і трудової медалі кавалер* (Жур., Опов., 1956, 192).

ГАЗДИ́НИТИ, ню, нив, *недок., діал.* Господарювати (про жінку).

ГАЗДИ́НЯ, і, *ж., діал.* Господарка. *Зоя Жмут добра газдиня, пари в селі їй не було* (Коб., III, 1956, 466); *Радянська гуцулка — справжня газдиня своєї колись поневоленої землі, своєї країни* (Вишня, II, 1956, 32).

ГАЗДИ́НЬКА, и, *ж., діал.* Пестл. до **газди́ня.**— *Гей, коби то я газдинькою була в тім ластів'ячім гнізді! Прилітав би до мене сокіл* (Хотк., II, 1966, 76); — *А ви, газдинько, знаєте, що вибори будуть?* (Чендей, Вітер.., 1958, 80).

ГАЗДІ́ВСТВО, а, *с., діал.* Господарство. *Коли вмер* [чоловік], *вдова.. про газдівство не дбала* (Кобр., Вибр., 1954, 166); — *Нащо вам, сусіде, такі ночувальники? — питаю.— Заморока на газдівство* (Ю. Янов., I, 1958, 247).

ГАЗДІ́ВСЬКИЙ, а, е, *діал.* Прикм. до **га́зда** і **газді́вство.** *Ось крізь сон один* [наймит] *скрикає Лячно, різко так: Навіть в сні його лякає Газдівський кулак!* (Фр., XIII, 1954, 180)

ГАЗДУВА́ННЯ, я, *с., діал.* Дія за знач. **газдува́ти.**

ГАЗДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., діал.* Господарювати. *Ще з рік так походив* [Іван], *а відтак оженився. Треба ж було газдувати* (Коцюб., II, 1955, 332); *Що мені оті*

дурні поговори, коли я сам бачив, як люди на колгоспній землі живуть і газдують (Жур., Опов., 1956, 186).

ГАЗЕ́ЛА, и, *ж.* Те саме, що **газе́ль** [2].

ГАЗЕ́ЛЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **газе́ль** [1]; //Такий, як у газелі. *Засміялась вона* [Настя], *глянувши йому в вічі глибоким газелячим поглядом* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 56).

ГАЗЕ́ЛЬ [1], і, *ж.* Тварина родини антилоп, швидка, з тонкими і довгими ногами. *Вона ішла... мені ж здавалось, що газель, Поміж кущами кроком полохливим, Назустріч бистринам бурхливим, Униз спускається зі скель* (Олесь, Вибр., 1958, 87); [Козеліус:] *Воєвода вертається з Дівочої гори, Де бавився шляхетним полюванням На кабанів та на газель лісових* (Коч., I, 1956, 450); * У порівн. [Елеазар:] *Шукаймо ж, браття, до святині шляху так, як газель води шука в пустині* (Л. Укр., II, 1951, 146).

ГАЗЕ́ЛЬ [2], і, *ж.* Віршова форма поезії народів Сходу, що складається з 10—12 двовіршів, об'єднаних однією римою, яка повторюється в кожному парному рядку. *Неписьменні язгульомці, ванчці і рушанці біля нічних вогнищ читали нам вірші Саади з «Бустану», газелі Хафіза* (Літ. Укр., 29.V 1962, 1).

ГАЗЕ́ТА, и, *ж.* Періодичне, перев. щоденне, друковане на великих аркушах паперу видання, яке містить різноманітні матеріали про поточні події суспільно-політичного, культурного та економічного життя. *Газета для людини, що вікна для хатини* (Укр., присл., 1955, 380); — *Кортить прочитати газету, щоб бути в курсі світової політики* (Ю. Янов., I, 1958, 309).

Жива́ газе́та — самодіяльна газета у вигляді фейлетонів, гуморесок і т. ін. на злободенні, перев. місцеві теми, яка читається з естради або зі сцени на вечорах художньої самодіяльності; **Світлова́ газе́та** — самодіяльна газета, пристосована для читання з допомогою проекційного ліхтаря.— *Молодець Бурячок,— сказав він.— Це чудовий матеріал для світлової газети* (Донч., I, 1956, 78); **Стінна́ газе́та** — рукописна або машинописна газета — орган місцевої громадської організації установи чи підприємства, яка вивішується на стіні тільки в цій установі чи на цьому підприємстві. *На кожному промисловому підприємстві, в цехах заводів і фабрик, на будівельних площадках, в усіх колгоспах і радгоспах, в учбових закладах і радянських установах виходять стінні газети* (Рад. Укр., 15.XII 1956, 1); — *Що це ви, хлопці, записарювали всі? — А це ж, тату, стінну газету пишемо* (Головко, II, 1957, 105).

◇ **У́сна газе́та**, *ірон.*— поширення різних новин і чуток з уст в уста. *Випадків вимордування арендарів* [орендарів] *із усіми* [усіма] *їх родинами було багато.. І мужики знали про них з усної газети* (Фр., VIII, 1952, 387); **Ходя́ча газе́та**, *ірон.*— про людину, яка поширює різні новини і чутки.

ГАЗЕ́ТКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **газе́та**. *Його батько виписував кілька польських газеток* (Н.-Лев., II, 1956, 39); *Тут* [на столику] *знайдеш свіженьку газетку і журнал «Огонёк»* (Шиян, Баланда, 1957, 83).

ГАЗЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **газе́та**. [Кіндрат Антонович:] *До мене почали приходити за газетною бумагою* [газетним папером] *і з других слобід* (Кроп., II, 1958, 309); *Розмова оберталася навколо якихось газетних новин, та розмовляли лише перші двоє* (Шовк., Інженери, 1956, 201); // Зробл. з газети. *Щербата лампа в газетному абажурі всю ніч стелю над ним коптить!* (Гончар, Таврія.., 1957, 420); // Власт. газеті. *Публіцистичний стиль — стиль агітації і пропаганди; до нього примикають газетний стиль (чи стиль преси) і стиль радіомовлення* (Сл. лінгв. термінів, 1957, 185); *Леночка розповідала, вживаючи книжних зворотів мови, вона все хотіла потрапити в газетний тон* (Ю. Янов., I, 1958, 385).

ГАЗЕ́ТНИК, а, *ч., рідко.* Те саме, що **газетя́р**. *Засіли письмаки собором у сто душ, високі розумом, в газетників преславні* (Сл. Гр.); *В цьому місті була не раз, та вперше прислухалась до газетника: — Останні новини, останні!* (Ле, Вибр., 1939, 272).

ГАЗЕ́ТНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **газе́тник**.

ГАЗЕ́ТНО, *присл., розм.* Газетним стилем. *Як голубиний плеск, коли ото в дні свят Ганяють голубів аматори ревниві.. Так знявся оплесків, сказать газетно, грім* (Рильський, Мости, 1948, 77).

ГАЗЕ́ТЧИК, а, *ч., розм.* Те саме, що **газетя́р**. *Погане це життя такого газетчика та ще й у такому.. органі, як «Волинь» наша* (Коцюб., III, 1956, 172); *Газетчики-хлопчаки поринали в юрбу, вигукуючи назви газет* (Донч., III, 1956, 202).

ГАЗЕТЯ́Р, а́, *ч.* 1. Видавець газети або її співробітник. *Тяжка слабість змусила мене перемінити службу і я став газетярем, видавав і редагував (неофіціально) щоденний часопис* (Коцюб., III, 1956, 281); *Ліберальні газетярі в корені перекручують значення Державної думи в ході російської революції..* (Ленін, 9, 1949, 167); *Газетярів — людей неспокійної долі — повинно цікавити все* (Рад. Укр., 4.IV 1961, 1).

2. Той, хто продає газети на вулиці. *В'юнкі газетярі.. снували в натовпі, розпродаючи газети* (Рибак, Помилка.., 1940, 337).

ГАЗЕТЯ́РКА, и, *ж.* Жін. до **газетя́р**.

ГАЗЕТЯ́РСТВО, а, *с.* Заняття газетяра (у 1 знач.). *Знала* [Целя], *що сам конкурент* [Стоколоса] *займається газетярством* (Фр., II, 1950, 298); *Роль Василя Блакитного в організації українського радянського газетярства величезна* (Літ. Укр., 12.XI 1967, 1).

ГАЗЕТЯ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **газетя́р**.— *Не один, вступаючи до газетярського ремесла, дійсно вносить із собою якусь програму, якісь ідеали* (Фр., VI, 1951, 207); *«Іспита» я склав блискуче і того ж дня ввечері вже працював як перекладач. Почалася моя газетярська робота* (Вишня, II, 1956, 357).

ГА́ЗИК, а, *ч., розм.* Автомобіль марки ГАЗ. *За хвилю на лісовій дорозі, вискочивши з-за дубів, з'явився легковий газик* (Автом., В. Кошик, 1954, 168); *До ганку повільно під'їжджав задом старенький півторатонний газик з відкритим заднім бортом* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 20).

ГАЗИ́Р *див.* **газирі́**.

ГАЗИРІ́, ів, *мн. (рідко, одн.* **гази́р**, я́, *ч.).* Нашиті на верхній частині черкески гнізда для патронів. *Муравйова Коцюбинський побачив точнісінько таким, як і першої зустрічі в Петрограді: малинова черкеска, білі шовкові викоти, срібні газирі* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 675).

ГАЗИФІКА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Перетворення твердого та рідкого палива в горючий газ. *Поряд з дослідженнями по підземній газифікації вугілля вивчається підземна газифікація нафти, сланців, сірки* (Наука.., 1, 1957, 27); *Для промислових потреб окис вуглецю добувають шляхом газифікації твердого палива, тобто перетворення його в газоподібне паливо* (Хімія, 7, 1956, 113).

2. Застосування горючого газу як палива в різних галузях народного господарства і в побуті. *Максимальне використання природного газу українських родовищ замість дорогого і дефіцитного твердого палива передбачає широку газифікацію міст* (Гірн. пром.., 1957, 103); *Велике значення для інтенсифікації сільського господарства має його електрифікація і газифікація* (Ком. Укр., 6, 1965, 6).

ГАЗИФІКÓВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **газифікувáти.** У *газифікованих цим* [скрапленим] *газом квартирах балон встановлюють поряд з плитою на кухні* (Наука.., 11, 1956, 11); // *у знач. прикм.* Забезпечений газом. *Тепер у Харкові налічується 41 000 газифікованих квартир* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 3).

ГАЗИФІКУВÁТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех.* Здійснювати газифікацію. *Передбачається газифікувати велику кількість промислових підприємств, міст і робітничих селищ* (Рад. Укр., 17.I 1959, 3); *Газифікувати вугілля.*

ГАЗИФІКУВÁТИСЯ, ýється, *недок.* Пас. до **газифікувáти.**

ГАЗІВНИ́К, á, *ч.* Робітник газової промисловості, а також той, хто обслуговує газові установки. *Говорячи про перспективи розвитку газової промисловості, ми називали періоди 5—7—15 років.. За масштабами робіт.. це не такий уже великий час. Отже, газівники повинні, не втрачаючи жодного дня, боротися за виконання поставлених перед ними завдань* (Рад. Укр., 6.IV 1958, 3); — *Батько мій ще й зараз працює газівником у доменному цеху* (Загреб., Спека, 1961, 12).

ГАЗО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **газ**[1], напр.: г а з о п о с т а ч á н н я, г а з о р о з п ó д і л і слову **гáзовий** [1], напр.: г а з о а п а р а т ý р а, г а з о т у р б і́ н а.

ГАЗОБАЛÓН, а, *ч.* Балон, у якому зберігається горючий газ.

ГАЗОБАЛÓННИЙ, а, е. Прикм. до **газобалóн.** *Тепер на Україні в 47 містах експлуатується понад 50 тис. газобалонних установок у квартирах трудящих* (Вісник АН, 4, 1957, 48); // Обладнаний газобалоном. *Середньокалорійні та висококалорійні гази зберігають в спеціальних балонах, які розміщуються на автомобілі. Тому такі автомобілі називають газобалонними* (Автомоб., 1957, 103).

ГАЗÓВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **газувáти** 1; // *у знач. прикм.* Насичений газом. *Люди закрилися від сонця парасольками, пили холодну газовану воду* (Ткач, Арена, 1960, 62).

ГÁЗОВИЙ [1], а, е. 1. Прикм. до **газ** [1] 1. *Відкриті нові великі газові родовища у Прикарпатті і новий газоносний басейн на лівобережжі Дніпра* (Гірн. пром.., 1957, 94); *Окопи передових позицій. Тиша. Поволі суне до окопів важка газова хмара* (Довж., I, 1958, 33); // Який функціонує за допомогою горючого газу. *Над столом висить газова лампа* (Вовчок, I, 1955, 373); *Газова турбіна є тепловим двигуном з великим майбутнім у всіх галузях народного господарства* (Наука.., 9, 1956, 12); *Ганна Сильвестрівна поралася біля своєї газової плитки* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 33).

2. Пов'язаний із застосуванням, з дією отруйних газів. *Учора знову була газова атака.. Як виявилося, наші протигази були не зовсім справні* (Кол., На фронті.., 1959, 7).

△ **Гáзова гангрéна** *див.* **гангрéна.**

ГÁЗОВИЙ [2], а, е. Прикм. до **газ** [2]. *Дами шелестіли довгими газовими, легкими, як павутина, сукнями* (Фр., V, 1951, 97); *Вона у довгому оксамитному платті, на голові темний газовий шарф* (Кучер, Чорноморці, 1956, 569).

ГАЗОГЕНЕРÁТОР, а, *ч.* Апарат для виробництва горючого газу способом неповного спалювання твердого палива. *З появою газогенераторів.. газ дедалі ширше застосовується для нагрівальних.. печей, у хімічній промисловості* (Гірн. пром.., 1957, 86).

ГАЗОГЕНЕРÁТОРНИЙ, а, е. Прикм. до **газогенерáтор.** *Газогенераторні установки в сільському господарстві працюють на трьох видах палива: торфі, дровах і антрациті* (Сіль. тепл. електростанції, 1957, 105).

ГАЗОЗВÁРНИК, а, *ч.* Той, хто зварює метал за допомогою газу (*див.* **газ** [1] 1). *У чавуноливарному цеху робота підручного газозварника на зварювальній дільниці була важкою і малопродуктивною* (Наука.., 9, 1959, 10).

ГАЗОЛІ́Н, у, *ч.* Горюча рідина, що є продуктом перегонки нафти; газовий бензин. *Бензин буває легкий, який називають ще газоліном, з інтервалом температури кипіння 40—70° С* (Нафта.., 1951, 15); *А йому* [Врангелю] *навіть для тих танків, що є, не вистачає газоліну, і аероплани його теж стоять без пального* (Гончар, Таврія.., 1957, 646).

ГАЗОЛІ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **газолін;** // Який виробляє газолін. *В Передкарпатті було збудовано кілька газолінових заводів* (Нафта.., 1957, 30).

ГАЗОМÉТР, а, *ч.* Лабораторний прилад для збирання і зберігання різних газів (*див.* **газ** [1] 1), а також для вимірювання їхнього об'єму.

ГАЗОМІ́Р, а, *ч.* Прилад для вимірювання кількості та витрат газу (*див.* **газ** [1] 1), що проходить через газопровідну трубу; газовий лічильник.

ГАЗÓН, у, *ч.* Ділянка землі в парку, саду, на бульварі і т. ін., засіяна травою, іноді засаджена квітами. *На просторому подвір'ї перед ганком був невеликий газон, а далі господарські будинки* (Кобр., Вибр., 1954, 84); *Всі квіти й деревця полито.. Клумби й газони прополото* (Кучер, Дорога.., 1958, 82).

ГАЗОНЕПРОНИ́КНИЙ, á, é. Який не пропускає крізь себе газ (*див.* **газ** [1] 1). *Необхідною умовою для збереження покладів нафти та газу у нафтовмісному шарі є наявність в його покрівлі нафто- та газонепроникних порід* (Нафта.., 1957, 12).

ГАЗОНЕПРОНИ́КНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **газонепроникни́й.**

ГАЗÓННИЙ, á, é. Прикм. до **газóн.** *Газонні трави тут* [на квітучому газоні] *можна засіяти однорічні й багаторічні* (Озелен. колг. села, 1955, 157).

ГАЗОНОКОСÁРКА, и, *ж.* Невеличка ручна косарка, якою скошують траву на газонах. *У більших квітниках.. застосовують ручні газонокосарки* (Озелен. колг. села, 1955, 164).

ГАЗОНÓСНИЙ, а, е. Який містить у собі природний газ. *В морі на захід від Криму, проти мису Лукул, вихоплювалися вогняні стовпи.. Є підстави думати, що то був вибух газів з якогось порушеного землетрусом газоносного шару* (Про вулкани.., 1955, 28); *Палає Шебелинка газоносна, І нафта миргородська б'є* (Ус., Листя.., 1956, 153).

ГАЗОНÓСНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **газонóсний.** *Було проведено ряд дослідів, з яких можна зробити висновки, що із збільшенням швидкості посування очисного вибою газоносність вугілля в зоні вийманння помітно збільшується* (Допов. АН УРСР, 2, 1961, 200).

ГАЗОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., фам.* Однокр. підсил. до **газувáти** 2, 3.— *Чудний якийсь,— знизав плечима шофер і так газонув, що Максима на мить заволокла синювата хмарка* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 101).

ГАЗООБМІ́Н, у, *ч.* Процес поглинання (вбирання) одних газів та виділення інших, який відбувається в живих організмах. *Кров містить у собі поживні речовини, які вона розносить по всьому організму, і бере участь у газообміні* (Шк. гігієна, 1954, 77); *Найбільше підвищення газообміну після введення тироксину спостерігається в однорічних щурів* (Мед. ж., XXII, 2, 1953, 26).

ГАЗОПОДІ́БНИЙ, а, е. Який перебуває в стані газу, має властивості газу; подібний до газу (*див.* **газ** [1] 1).

Речовина в природі зустрічається в трьох станах: твердому, рідкому і газоподібному (Наука.., 1, 1957, 23); *Викопне вугілля, торф і сланці використовуються для добування штучного рідкого і газоподібного палива* (Хімія, 10, 1956, 125); *Вода в газоподібному стані — це водяна пара, яка завжди знаходиться в повітрі в більшій чи меншій кількості* (Уроки.. хіміка, 1956, 46).

ГАЗОПОДІ́БНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **газоподібний.**

ГАЗОПРОВІ́Д, во́ду, *ч.* Система трубопроводів і допоміжних споруд для транспортування та розподілу газу. *Основною первісною газовою магістраллю України був газопровід Дашава — Київ, побудований в 1948 р. і пізніше продовжений через Брянськ до Москви* (Наука.., 3, 1961, 24); *Будівельники завершили прокладання траси газопроводу до шахтарського міста Краснодона* (Рад. Укр., 12.VIII 1959, 2).

ГАЗОПРОВІ́ДНИЙ, відна́, відне́. Прикм. до **газопровід.** *Газовий потік в УРСР намічається зі сходу на захід, при взаємному міжреспубліканському кільцюванні газопровідних систем* (Наука.., 3, 1961, 24).

ГАЗОПРОВІ́ДНИК, а, *ч.* Той, хто будує або обслуговує газопровід. *Газопровідникам належить прокласти 130 кілометрів труб* (Роб. газ., 4.II 1964, 2).

ГАЗОПРОНИКНИ́Й, а́, е́. Який пропускає крізь себе газ (*див.* **газ** [1] 1).

ГАЗОПРОНИ́КНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **газопроникни́й.** *Газопроникність грунту є однією з найважливіших умов для зберігання врожаю* (Фізика і с. г., 1948, 20); *Для зменшення газопроникності стінок азбоцементних труб їх можна додатково піддавати спеціальному просочуванню або обмазуванню* (Роб. газ., 24.II 1966, 2).

ГАЗОРІ́ЗАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до різання за допомогою газу (*див.* **газ** [1] 1). *Намічено.. виготовити і впровадити в суднобудування газорізальний автомат з програмним керуванням* (Роб. газ., 8.II 1961, 1).

ГАЗОРІ́ЗАЛЬНИК, а, *ч.* Той, хто ріже метал за допомогою газу (*див.* **газ** [1] 1). *Є прес для пакетування, але надто малої потужності: йому піддається лом не товщий шести міліметрів. Решту ріжуть газорізальники* (Роб. газ., 18.V 1965, 2).

ГАЗОСХО́ВИЩЕ, а, *с.* 1. Споруда для зберігання газу (*див.* **газ** [1] 1) і регулювання його подачі.

2. Спеціально пристосоване приміщення для захисту людей від дії отруйних та задушливих газів. *Мешканці кинулися в газосховища, в підвали, в льохи.. За добу місто стало пустелею* (Донч., II, 1956, 209).

ГАЗОТВІРНИ́Й, а́, е́. Який утворює або з якого утворюється газ (*див.* **газ**[1] 1).

ГАЗОТУРБОВО́З, а, *ч.* Локомотив, двигуном у якому є газова турбіна. *Залізничному транспорту потрібний локомотив, що мав би високу потужність і швидкість при порівняно невеликій вазі. Саме такі якості властиві газотурбовозу* (Наука.., 10, 1961, 16).

ГАЗУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **газува́ти.**

ГАЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. Насичувати газом (*див.* **газ** [1] 1); // Протруювати газом. *Насіння кормових бобів, ушкоджене зерноїдом, газують хлорсумішшю або хлорпікрином* (Колг. Укр., 6, 1962, 27).

2. *розм.* Посилювати подачу пального для збільшення швидкості руху машини, літака і т. ін. *Він* [шофер] *немилосердно газував, натискував на стартер, як тільки стихав мотор, вміло маневрував між калюжами та вирвами* (Дмит., Наречена, 1959, 113);— *Газуй, не жалій! — гукнув Тарас трактористу, і за мить нам в обличчя вдарила хмара їдучого диму* (Мур., Бук. повість, 1959, 305); // Випускати газ, намагаючись зрушити машину з місця. [Олександр:] *Дощ розмочив землю... Розквасив дороги... Позастрявали машини в болоті. Ревуть мотори... Газують...* (Мокр., П'єси, 1959, 167).

3. *перен., розм.* Швидко йти чи їхати, швидко пересуватися.— *Ну, чорнява, чого задумалась? Газуй на наше поле* (Збан., Переджнив'я, 1955, 371).

ГАЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **газува́ти** 1.

ГАЇ́ВКА, и, *ж., зах.* Українська народна обрядова пісня; веснянка. *Колядки, щедрівки, веснянки, гаївки, далі обжинкові пісні, пісні весільні.. — це форми музичної творчості народу українського* (Іст. укр. музики, 1922, 52); *Своїм ліризмом і гумором рогуленьки споріднені з наддніпрянськими веснянками і галицькими гаївками* (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 144).

ГАЇ́ЧКА, и, *ж.* Дрібна пташка родини синицевих. *Попелястими пухкими шариками стрибають чорноголові гаїчки* (Наука.., 11, 1961, 60).

ГАЙ [1], га́ю, *ч.* Невеликий, перев. листяний ліс. *На широкому острові між Старим та Новим Дніпром зеленіють сінокоси, цілі гаї вільхи та верб, розкидані кущі верболозу* (Н.-Лев., II, 1956, 384); *Немає тут* [в Америці] *березових гаїв З їх білосніжною красою* (Дмит., Осінь.., 1959, 4); * Образно. *Встають будинків силуети крізь риштовань мерехтливий гай* (Сос., Щоб сади.., 1947, 116); * У порівн. *Чи поганий, чи добрий май — у колгоспі хліб родить, як гай* (Укр.. присл.., 1955, 372); // *кого, чого, перен.* Велика кількість. *Раптом гай квіток з'явився, Наче ярая весна* (Л. Укр., IV, 1954, 128); *Цілий гай молодих дарувань, що виростають з року в рік, тішить наш погляд* (Рильський, III, 1956, 379).

ГАЙ [2], **ГАЙ-ГА́Й**, *виг.* 1. Уживається для вираження жалю, співчуття, заклопотаності і т. ін. *Гай, гай! Чи міг же хто тоді подумать, що і Саул колись пророком стане?* (Л. Укр., I, 1951, 430); — *Я повіявсь до Болоньї... Гай-гай! і там правда колись була, «та загула»* (Морд., I, 1958, 103); *Гай, гай! Чи ви забулися, братове, Які то ночі в молодих літах Нам спати не давали!* (Рильський, Вибр., 1940, 13).

2. *нар.-поет.* Уживається на початку речення як заспів у піснях.— *У туркені, по тім боці, Хата на помості. Гай! гай! море, грай, Реви, скелі ламай!* (Шевч., I, 1951, 200).

ГАЙ [3], *виг., у знач. присудк. сл., діал.* Гайда. *Ноги на плечі та й гай у долину* (Фр., IV, 1950, 395).

ГАЙ-ГА́Й *див.* **гай** [2].

ГА́ЙВОРОН, а, *ч.* Перелітний птах родини воронових з блискучим чорним пір'ям. *Воли його коло воза Понуро стоять. А із степу гайворони До його летять* (Шевч., II, 1953, 127); *Дві великі тучі пішли наперелом. З піднебесся гайворон падає крилом* (Мая., I, 1956, 94); * У порівн. *Висока* [дівчина], *огрядна, на виду біла, а коса, як гайворон, чорна, аж до колін* (Стор., I, 1957, 188).

ГАЙВОРОНЕНЯ́, я́ти, *с.* Те саме, що **гайвороня́.** *Дівчинка підросла і гонила худобу на пашу. А там чужі діти дражнили гайвороненям через те, що брати її гайворонами поставали* (Укр.. казки, 1951, 160).

ГА́ЙВОРОННЯ, я, *с.* Збірн. до **га́йворон.** *Налякане заколотом, знялось з сусідньої стріхи гайвороння* (Коцюб., II, 1955, 14); *Потоком лежали незаймані густі родючі ниви, вкриті хмарами чорного крикливого гайвороння* (Кач., Вибр., 1953, 41); * Образно. *Зграєю гайвороння бандити позлітали з коней і опустились на ріллю* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 197); * У порівн. *Паркан і дерева за парканом понад вулицею, наче гайвороння, обсіла печерська дітвора* (Смолич, Мир.., 1958, 52).

ГАЙВОРОНЯ́, я́ти, *с.* Пташа гайворона.

ГАЙВОРОНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **гайворо́ня.**

ГАЙВОРО́НЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **га́йворон.** *Стоголосий гайворонячий крик. Зграя на тлі сірого хмарного неба* (Головко, I, 1957, 305)

ГА́ЙДА, *виг., у знач. присудк. сл., розм.* Уживається як заклик, спонукання іти куди-небудь: і д і т ь, х о д і м.— *Гайда, діти! погасав Каганець козачий!* (Шевч., I, 1951, 130); *Гукав їм* [гусям]: *«Гайда!» і свистав, Лозиною лінивих підганяв* (Гл., Вибр., 1957, 129);— *Ну, пересиділи? — гайда! Пора, товариство, в дорогу!* (Тич., I, 1957, 104); // Уживається для означення швидкого руху. *За два тижні по тому запрохав я ще одного аматора фотографії, поклав на бричку апарат і гайда до гуцулії в гостину...* (Коцюб., I, 1955, 255); *Сів* [Бандура] *на велосипед і гайда до села* (Кучер, Чорноморці, 1956, 444).

Га́йда звідси — геть звідси.

ГАЙДАБУ́РА, и, *ч., діал.* Пустун, бешкетник.

ГАЙДАБУ́РИТИ, рю, риш, *недок., діал.* Пустувати, бешкетувати. *Коли б ти не гайдабурив — всяк сидів би тихо* (Сл. Гр.).

ГАЙДА́Й, я́, *ч., діал.* Те саме, що **гайда́р.** *Багато хто співав про дівчиноньку, яка приблудила до зеленого дуба й хотіла там ночувати, аж і знайшовся на її щастя молоденький гайдай...* (Ю. Янов., II, 1958, 444).

ГАЙДАМА́КА, и, *род. мн.* ів, *ч., іст.* 1. Учасник народно-визвольної боротьби XVIII ст. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту. *Дід починає розповідати про ті часи, коли гайдамаки панів різали та палили* (Вас., II, 1959, 358).

2. Під час іноземної інтервенції та громадянської війни 1918—1920 рр.— солдат особливих кінних частин контрреволюційної Центральної ради, а також різних контрреволюційних загонів Петлюри та Скоропадського. *Метушня й тривога. Солдатам перетнули путь гайдамаки Центральної ради* (Довж., Зач. Десна, 1957, 8); *—Повне депо наприймав куркулів та інших мерзотників. Є й про нього відомості — колишній гайдамака* (Донч., I, 1956, 490).

ГАЙДАМАКУВА́ННЯ, я, *с., іст.* Дія за знач. **гайдамакува́ти.**

ГА́ЙДАМАКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., іст.* Бути гайдамакою.

ГАЙДАМА́ЦТВО, а, *с., іст.* 1. Збірн. до **гайдама́ка.** *Гайдамацтво підняло регіт* (Мирний, II, 1954, 295).

2. Те саме, що **гайдамакува́ння.** *Гайдамацтвом хліба собі добували.*

ГАЙДАМА́ЦЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **гайдама́ка.** *Ураз майнули в голові Тараса оповідання старого діда Івана про гайдамацькі повстання за волю* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 159); *По місту розвішано скрізь жовтоблакитні прапори, вулицями гасає підсилений гайдамацький патруль і наказано святкувати «обрання» нового правителя України — гетьмана Павла Скоропадського* (Кол., На фронті.., 1959, 49).

ГАЙДАМА́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., розм.* Чинити розбій.— *Махновський душогубе.., гайдамачиш по степах із ножем за халявою* (Ю. Янов., II, 1958, 175).

ГАЙДАМА́ЧКА, и, *ж., іст.* Жін. до **гайдама́ка.** [Т а р а с:] *Ну, добре, хай і ти будеш гайдамачка. На рушницю, стріляй* (Вас., II, 1959, 359).

ГАЙДАМА́ЧЧИНА, и, *ж.* Народно-визвольний рух XVIII ст. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту. *Він* [старець Шмид] *розказував за гайдамаччину, за Гонту та Залізняка* (Н.-Лев., III, 1956, 110); *Остапко стояв біля нього і вслухався в слова дум та пісень.. про гайдамаччину* (Бурл., О. Вересай, 1959, 4).

ГАЙДА́Р, я́, *ч., діал.* Вівчар. *Я ж думала, що дуб зелененький, Аж то стоїть козак молоденький. Ой, гайдарю, виведи із гаю* (Чуб., V, 1874, 160).

ГАЙДА́РИК, а, *ч., діал.* Зменш.-пестл. до **гайда́р.**

ГАЙДА́РКА, и, *ж., діал.* Ціпок вівчара.

ГАЙДРО́П, а, *ч.* Канат, який кидають з аеростата під час спуску для гальмування. *Гандзя заплющила очі.. і з останніх сил стиснула руками й ногами гайдроп* (Грубл., III, 1956, 136).

ГАЙДУ́К, а́, *ч., іст.* 1. У XV—XIX ст. у південних слов'ян — повстанець-партизан, що боровся проти турецького панування. *Перекладаючи і публікуючи народні пісні болгарських гайдуків, він* [І. Франко] *познайомив українську громадськість з боротьбою болгарського народу за своє визволення* (Мист., 5, 1956, 31); *Він* [хевсур] *показав нам, із кілочка знявши, Своє національне убрання.., подібне в чомусь І до гуцульської святої ноші,.. А може і до сербського одіння, В якім ото ходили гайдуки, Брати опришків наших...* (Рильський, Сад.., 1955, 124).

2. Солдат придворної охорони. *Ой, крикнув цар на свої гайдуки: Візьміть Байду добре в руки* (Укр.. думи.., 1955, 16); *Два княжі гайдуки, озброєні з голови до п'ят, вели його* [Богуна] *на залізнім поводі* (Кач., II, 1958, 410).

3. Виїзний лакей, слуга в багатому поміщицькому домі; слуга. *Бачу: пишні похорони, Духовенство, цугом коні, Свічі, півчі у киреях, Гайдуки стирчать в ліврея*х (Щог., Поезії, 1958, 178); *Карету підкидало на горбках. Фурман підганяв бистрих коней батогом. Гайдук куняв на козлах* (Рибак, Помилка.., 1956, 177).

4. Народний танець. *Ударила б гайдука, Та боюся мужика* (Чуб., V, 1874, 576); *На прогалинах вигравали скрипиці і сопілки, торохтів бубон, і козацтво, ударивши лихом об землю, садило гайдука і вибивало тропака* (Стор., I, 1957, 398).

ГАЙДУ́ЦЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **гайду́к** 1—3. *Його* [князя Острозького] *люди схопили нас зненацька. І коли б не воєвода, мабуть, учинили б над нами суд гайдуцький* (Ле, Україна, 1940, 205); // Належний гайдукові, гайдукам *Над Балканом свищуть кулі Із гайдуцьких Із повстанських Самопалів* (Воронько, Драгі.., 1959, 11).

ГА́ЙКА [1], и, *ж.* Металева деталь різних форм з отвором посередині, що має гвинтову різьбу для нагвинчування на що-небудь (болт, шпильку і т. ін.). *Підбіг* [Чубинський] *до вікна й, не пам'ятаючи, що діє, почав одкручувать гайку* (Коцюб., II, 1955, 173); *Я допомагав помічникові машиніста чистити паровоз, лазив за ним поміж колесами під самий котел, відгвинчував ослаблі гайки* (Сміл., Сашко, 1957, 58).

◇**Відпуска́ти (відпусти́ти) га́йку** — послаблювати вимоги.— *Сідай на готове та дивись, не відпусти гайку,— повчав Сагайда Маковейчика, передаючи йому взвод* (Гончар, III, 1959, 389); **Закру́чувати (закрути́ти, підкру́чувати, підкрути́ти** *і т. ін.*) **га́йку** — посилювати вимоги, підтягувати в роботі.— *Раз він підкручував усім гайку, то не міг же обминути Барила* (Кучер, Трудна любов, 1960, 249);—*Підкрутить потрібно гайку! Указать на млявий ріст* [у роботі]! (С. Ол., Вибр., 1959, 272); **Слабка́ га́йка** — про неспроможність або відсутність сили, вміння зробити, виконати що-небудь. — *Обушок своє діло зробив... Та ще подекуди й робить... Тільки ви, молодь, щодо обушка — слабка гайка...* (Вишня, I, 1956, 257).

ГА́ЙКА [2], и, *ж., розм., рідко.* Гаяння (гайнування) часу; затримка. *Коли б не гайка трапилась у дорозі, може б і встиг на обід* (Сл. Гр.); *Прикажчик, здавалося б, не мав тепер на віщо скаржитись: ні за лантухами,*

ні за водою, ні за соломою не було гайки (Л. Янов., I, 1959, 104)

ГАЙКОВИЙ, á, é. Прикм. до **гáйка** [1]. *Гайкові мітчики виготовляють звичайно із швидкорізальної сталі* (Технол. різального інстр., 1959, 244); — *Треба мені гайкового ключа, а я з собою не взяв* (Сміл., Сад, 1952. 6).

ГАЙМОРИТ, у, *ч.* Запалення слизової оболонки гайморової порожнини. *У хворих на гайморит часто втрачається нюх, з'являється сльозотеча, світлобоязнь, знижується працездатність* (Веч. Київ, 12.III 1958, 4).

ГАЙМОРІВ, рова, рове: △ **Гáйморова порожнúна** — придаткова порожнина носа, розміщена всередині парної верхньощелепної кістки. *Гайморові порожнини тісно пов'язані з слизовою оболонкою носа* (Веч. Київ, 12.III 1958, 4).

ГАЙНИЙ [1], а, е, *діал.* Забарний.— *Коваль кує,— чуєте? — промовив Рясниченко до матері.— Чую, чую,— кує. Якась гайна робота* (Вовчок, Вибр., 1937, 217).

ГАЙНИЙ [2], а, е, *діал.* Гайовий. *Повій, вітре гайний* (Сл. Гр.).

ГАЙНИК, а, *ч., діал.* Лісник, лісничий. *Був один гайник, котрий мав три сини. Він дуже постарів, скликав своїх синів і передав їм свою службу* (Калип, Закарп. казки, 1955, 154); *Батько Маріки тепер робив гайником у лісі* (Турч., Зорі.., 1950, 53).

ГАЙНО, *діал.* Присл. до **гáйний** [1].

ГАЙНО, á, *с., розм.* 1. Гній, кал. * У порівн. *Крутиться, як те гайно в ополонці, і сам не знає, що він* [Петлюра] *таке!* (Панч, На калин. мості, 1965, 105).

2. Безладдя.

◇ **Гайнóм стоя́ти (поки́нути** *і т. ін.*)— в безладді бути, покинути і т. ін. *Казала, що все прибрала в хаті, аж бачу, що все такечки й стоїть гайном* (Сл. Гр.); [Д і д:] *Так прибери, дочко, гарненько поприбирай тут. Не годиться ж усе тут гайном покинути, вибираючись з гори* (Вас., III, 1960. 268).

3. Лігво ведмедя. *З диких ломів, з гайна, встає на задні лаби* [лапи] *ведмідь* (Коцюб., II, 1955, 314).

ГАЙНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гайнувáти.**

ГАЙНУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок.* 1. *перех.* Витрачати марно, розтринькувати, переводити.— *Ти мені глини не гайнуй* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 328); — *Завтра не гайнуй мені дня, а то старий Горенко ще столярським аршином плечі зміряє* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 155).

2. *неперех., діал.* Гуляти. *Літом хто гайнує, той зимою голодує* (Укр.. присл.., 1955, 107).

3. *перех., діал.* Мучити. *І не було того дня, тієї години, щоб не лаяли, не гайнували Сологи* (Мирний, I, 1954, 61).

ГАЙНУВА́ТИСЯ, ýється, *недок.* Пас. до **гайнувáти** 1, 3.

ГАЙНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., розм.* Швидко побігти, помчати; майнути. *Коні добрі, як гайнули назад — скоро й дома були* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 160); —*А що, коли б так намовити Марка і гайнути разом назустріч Будьонному? — раптом майнула думка* (Козл., Ю Крук, 1957, 349); * Образно. *Поза хатою буря метнулась. У садку між дерев заплуталася на мить, вирвалась і гайнула далі* (Головко, I, 1957, 116).

ГАЙОВИЙ, á, é. Прикм. до **гай** [1]. *Поет новий, що доля охрестила Так само, гайового короля Назвав у славу сина: дуб Данила* (Рильський, III, 1961,282); // Який росте в гаю. *В тихих закутках стоять там пасіки, гудуть там бджоли, пахне свіжим медом, гайовими квітками, свіжою травою, грибами* (Н.-Лев., I, 1956, 154).

ГАЙОВИ́К, á, *ч., діал.* Лісовик.

ГАЙО́К, йкá, *ч.* Зменш.-пестл. до **гай** [1]. *Був на горі гайок маленький; Туди частенько я ходив* (Гл., Вибр., 1957, 285); *Понад берегом принадливо зеленів гайок* (Забіла, Катруся.., 1955, 110); *З-за густого гайка соняшників виглянула стріха оселі* (Ірчан, II, 1958, 167).

ГАЙО́ЧОК, чка, *ч.* Пестл. до **гайо́к**. *Степ і степ один без краю.. Ні гайочку, ні лісочку, Всюди — спалена земля...* (Пісні та романси.., II, 1956, 218); *Ой, грибочки у гайочку В капелюшиках стоять* (Позн., Ми зростаєм.., 1960, 21); *У гайочку груш товстих Хата Штенглева стояла — Хлопська хата, не шинок!* (Фр., X, 1954, 236).

ГАЙСА́ННЯ, я, *с., рідко.* Дія за знач. **гайсáти.**

ГАЙСА́ТИ, áю, áєш, *недок., рідко.* Те саме, що **гасáти.** *У лісі загадка гуляла; Коваль пройдисвітку спіймав 1, щоб у лісі не гайсала, Хвоста їй відрубав* (Гл., Вибр., 1957, 306); *Мене ж ти від землі родила, земні твої я груди ссав, по горах, по полях гайсав* (Тич., II, 1957, 109); * Образно. *В степу донецькім сірий день згасав, А бій кипів і грім гармат гайсав* (Криж., Під зорями.., 1950, 91).

ГАЙСТЕР, тра, *ч., діал.* Чорногуз, лелека. *Чи гайстер то, чи то баклан Далеко чорнів?* (Морд., I, 1958, 522); * У порівн. *Здавалося, ось-ось він* [Білий] *здійметься й полетить через степ, як гайстер, виставляючи вперед свій довгий ніс* (Григ., Вибр., 1959, 300).

ГАЙСТРА, и, *ж., діал.* Айстра. *Веселий метелик по плецю літав, На гайстри, на зорі, на ромен сідав* (Щог., Поезії, 1958, 337); *Дома ніяких квіток не було: гайстри, царську борідку, гвоздики тільки що посіяли* (Григ., Вибр., 1959, 96).

ГАК, а, *ч.* 1. Металевий або дерев'яний стрижень, загнутий на одному кінці. *Вона затремтіла і тривожно поглянула на стелю, в якій стримів забитий чорний, грубий, дерев'яний гак* (Фр., I, 1955, 255); *Повільно, ледве помітно пішов угору головний гак крана* (Собко. Біле полум'я, 1952, 319).

2. Те саме, що **багóр.** *Б'ються соцькі і розсильні. Б'ються й рибаки, Водять шнури край пролому Ості і гаки* (Рудан., Тв., 1959, 162); *Клуня в полум'ї. Гаками рвуть покрівлю, щоб розтягти* (Головко, I, 1957, 348); // Невеличкий загнутий металевий стрижень з гострим вістрям на одному кінці, що чіпляється другим кінцем до волосіні вудочки для ловлі риби; гачок.— *Гей, гей! не надь, Рибалко молоденький, На зрадний гак ні щуки, ні лина!..* (Г.-Арт., Байки.., 1958. 77); *Хіба не було такого, що величезний сом, упіймавшись на гак, стяг діда Олофіра з човна?* (Донч., III, 1956, 103); * У порівн.— *Хто його зна, що зі мною поробилося: тягне мене, мов гаком тягне в свою сторону* (Коцюб., I, 1955, 141).

3. Те саме, що **зáщіпка** 1. *Олімпіада Іванівна тим часом зачиняє двері на гак* (Л. Укр., II, 1951, 82); *Явдоха накинула на двері гак* (Донч., III, 1956, 12).

4. *перен., розм.* Про щось додаткове або зайве. *Коли б оце Мирошниченкові самому довелося поносити дитя,.. різав би норму* [землі] *як миленький, ще й на гак не поскупився б* (Стельмах, II 1962, 20); *Буває гак непомітний — якийсь невеличкий доважок, а буває, що далеко про нього чутка йде* (Рад. Укр., 17.I 1961, 3).

◇ **Дáти гáку; Зробúти гак** — пройти, проїхати зайву відстань, рухаючись кружним шляхом. *Щоб добратися сюди, на Слобідку, довелось, мабуть, верстов п'ять гаку дати* (Головко, II, 1957, 619); *Ще й проїжджий який-небудь.. буває спеціально заверне сюди, зробить гак, щоб напитись* (Гончар, Тронка, 1963, 54); **З гáком** — з невеликою надбавкою; з чимось. *Працювати в газетах я почав пізненько, тоді, як мені вже стукнуло тридцять з гаком літ* (Вишня, II, 1956, 355);

Від хатинки до лісу буде не більше верстви з гаком (Стельмах, Хліб.., 1959, 493).

ГА́КАТИ, аю, аєш, *недок.* Видавати глибокий гортанний звук, вимовляти або викрикувати г а. *Сокирою рубав сердито — і де бралася та сила,— гекав і гакав, видавлюючи з виморених грудей дикі звуки* (Чендей, Вітер.., 1958, 219).

ГАКІВНИ́ЦЯ, і, *ж., іст.* Довга і важка рушниця, з гаком на прикладі, яка була на озброєнні запорізьких козаків у XV—XVI ст. *Як понесуть товариша В новую світлицю, Загомонять самопали, Гукнуть гаківниці* (Шевч., I, 1951, 508); *На валах стояли гармати і гаківниці, щоб відбивати наглі напади ворогів* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 402).

ГА́КНУТИ, ну, неш, *док., розм.* 1. Однокр. до **га́кати.** — *Га! — гакнув Прокіп і спинивсь* (Н.-Лев., III, 1956, 124); — *Га? — товсто гакнув Яків і знову зирнув на світло* (Мирний, I, 1954, 293).

2. Ударити, стукнути. *Він з досади так гакнув по зубилу, що молоток зіскочив і боляче вдарив його в руку* (Бойч., Молодість, 1949, 24).

ГАКУВА́ТИЙ, а, е. Який має форму гака або схожий на нього. *Вона* [Катерина] *могла не жартами очі видряпати, бо була схожа із своїм гакуватим носом та вугляними очима на коршака* (Григ., Вибр., 1959, 339).

ГАЛ *див.* **га́ли** [1].

ГА́ЛА *див.* **га́ли** [2].

ГАЛАБУ́РДА, и, *ж., діал.* Бешкет. *Упилася і завела таку галабурду в хаті, що, кажуть, добре, що ще не набила кого* (Коб., II, 1956, 48).

ГАЛАБУ́РДИТИ, джу, диш, *недок., діал.* Бешкетувати.

ГАЛАБУ́РДНИЙ, а, е, *діал.* Бешкетний.— *Галабурдний хлопець,— зітхнула Антоніна Павлівна,— росте, як бур'ян* (Мокр., Острів.., 1961, 10).

ГАЛАБУ́РДНИК, а, *ч., діал.* Бешкетник. *З якою насолодою побив би він його, згнітив своїм тілом, здушив за горло!.. Та що сказала б вона?.. галабурдник!..* (Коцюб., I, 1955, 408); *Вельможне панство каже, що треба приборкати самих горлаїв та галабурдників,— тих, хто грабує та робить напади* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 218).

ГАЛАГА́Н, а, *ч.* 1. Головатий півень з голою шиєю. *Бабин півень, горлатий галаган, злетів на тин і кукурікнув* (Донч., VI, 1957, 30); * У порівн. *Мов півень отой галаган, від хати до хати бігав* [отець Нокентій] (Збан., Єдина, 1959, 130).

2. *діал.* Поплавок на великій рибальській сіті. *Од кілка до кілка висіли разками здорові поплавки, що звуться галаганами, пороблені з легкого сухого дерева* (Н.-Лев., II, 1956, 221).

3. *діал.* Старовинна мідна монета, а також мідна монета взагалі. *Галаган маю в хустині зав'язаний, булок повні пазухи та й цукру добру байду* (Стеф., III, 1954, 41).

ГАЛА́ЇВКА, и, *ж., діал.* Весняна розвага.— *Приходьте, діти, по обіді,.. галаївка буде* (Фр., IX, 1952, 397).

ГАЛА́Й-БАЛА́Й: ◇ **На гала́й-бала́й**— як-небудь. *В дуелях класик і педант, Методі вірний був Зарецький І дозволяв людину в рай Послать не на галай-балай, А як велить закон мистецький* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 153).

ГАЛАЙДА́, и́, *ч. і ж., діал.* Бродяга.

ГАЛА́ЙКАННЯ, я, *с., діал.* Дія за знач. **гала́йкати.** *Із лісу долітало галайкання і верескливий спів Василя* (Фр., I, 1955, 62).

ГАЛА́ЙКАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Галакати. — *Годі, хлопці, галайкати! Давайте прогріємо мотори* (Рад. Укр., 5.IV 1959, 3).

ГАЛАЙКОТА́ТИ, очу́, о́чеш *і* **ГАЛАЙКОТІ́ТИ,** очу́, оти́ш, *недок., діал.* Підсил. до **гала́йкати.** *Його прозивали Галаєм, бо вічно, скоро вжене худобу в ліс, галайкоче та галайкоче і невгаває на волосок* (Фр., I, 1955, 59).

ГАЛАЙКОТІ́ТИ *див.* **галайкота́ти.**

ГАЛА́ЙСТРА, и, *ж., діал.* Юрба, стовпище. *Він волів цілу годину видержати на місці свою нетерпеливу «галайстру», ніж вирушати в поле без них* [дітей] (Фр., VI, 1951, 141); *Українські прогресивні організації за океаном.. достойно відбиваються від провокацій та наскоків прибулої після другої світової війни нової галайстри націоналістичних вигнанців* (Літ. газ., 22.XII 1967, 4).

ГАЛА́КАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Голосно розмовляти. *Молодь, галакаючи, юрбою виходить на греблю і тут починає розходитися* (Стельмах, Хліб.., 1959, 70); // Розмовляти, базікати. [Д і д:] *Язиком галакать всі навчились* (Довж., III, 1960, 381).

ГАЛА́КТИКА, и, *ж.* Космічна система, що складається із зірок, зоряних скупчень, пилових і газових туманностей, розсіяного газу і пилу. [Д і д С а в а:] *Забув, як та небесна країна зветься...* [П а л и в о д а:] *Ти про галактику, мабуть* (Дмит., Дівоча доля, 1960, 28).

ГАЛАКТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **гала́ктика.** *Навколо ядра обертається вся Галактика. По своїй галактичній орбіті рухається і Сонце разом з усіма планетами* (Наука.., 8, 1962, 48).

ГАЛАМА́ГАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Базікати. [Р у х л я:] *Ну, не галамагай! Роби, як велю* (К.-Карий, I, 1960, 221).

ГАЛА́НТ, а, *ч., розм.* Галантна людина. *Тільки білий літній капелюх та добре випрасувана сорочка.. нагадували того завжди чистенького і чемного галанта, яким знав Іваницького весь Дрогобич* (Кол., Терен.., 1959, 37).

ГАЛАНТЕРЕ́ЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **галантере́я.** *Є великий асортимент готового одягу, галантерейних товарів, парфюмерії, посуду і т. ін.* (Кучер, Чорноморці, 1956, 153).

2. *перен., фам.* Те саме, що **гала́нтний.**

ГАЛАНТЕРЕ́ЙНИК, а, *ч.* Той, хто торгує галантерейними товарами. *Опівдні Трохим Іванович замикав свою крамницю і йшов до рундуків, де торгували дрібні галантерейники* (Шиян, Гроза.., 1956, 92).

ГАЛАНТЕРЕ́ЙНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **галантере́йник.**

ГАЛАНТЕРЕ́ЙНІСТЬ, ності, *ж., фам.* Властивість за знач. **галантере́йний** 2. *Та й чим могли привабити до себе молодого правдошукача, скажімо, салонна «галантерейність», якою позначена немала частина віршів Вороного..?* (Поезія.., 1956, 22).

ГАЛАНТЕРЕ́Я, ї, *ж.* Загальна торгова назва різних дрібних предметів туалету (галстуки, стрічки, гудзики і т. ін.). *Вона одягається з таким самим, якщо не з підвищеним шиком,.. ходить в кіно, затримується біля вітрин з галантереєю* (Вільде, Сестри.., 1958, 97).

ГАЛА́НТНИЙ, а, е. Вишукано чемний, люб'язний. *Кличе* [хазяїн] *вродливого парубка. Той до послуг, дуже галантний* (Коцюб., II, 1955, 237); *Як галантний кавалер, Павло не смів сісти в її присутності...* (Збан., Переджнив'я, 1955, 221).

ГАЛА́НТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **гала́нтний.** *Це був не танець, а немов урок обопільної галантності* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 246).

ГАЛА́НТНО. Присл. до **гала́нтний.**— *Поміняймось зараз* [серцями], *і.. кохання стане віковічним..— крикнув несамовито, але дуже галантно й ефектно Павлусь* (Н.-Лев., IV, 1956, 234); *Оркестр заграв вальс.—*

Дозвольте...— галантно вклонився Ніні Косенко (Собко, Стадіон, 1954, 242).

ГАЛАНЦІ́, ів, *мн.*, *діал.* Вузькі штани. *А так же всі його підданці Носили латані галанці, Дивившись на свого царя* (Котл., І, 1952, 164); *Писар, в картатих панських галанцях, щось вичитував з паперів* (Стельмах, Хліб.., 1959, 219).

ГАЛАПА́С, а, *ч.*, *діал.* Дармоїд. *Мов нараз світ погас, зблід наш Мирко, як хустина; вже сварить його й дитина, що він трут і галапас* (Мак., Вибр., 1954, 433); * Образно. *Де розсядеться один такий галапас* [будяк], *там зараз біля нього видно цілу громаду менших, мабуть, паростків із його кореня* (Фр., IV, 1950, 325).

ГА́ЛАС, у, *ч.* 1. Безладне звучання багатьох голосів; крики, гамір. *Усі разом загомоніли, та той тієї, той своєї! Нічого не розбереш;.. один крик, галас...* (Мирний, II, 1954, 229); *Птаство з галасом накинулось на розсипану мамалигу* (Коцюб., І, 1955, 215); *Довго блукаю по базару.. Галас, лайка, шум од безперестанного руху безлічі людей, коней, волів, гарб* (Кол., На фронті.., 1959, 82); * Образно. *Десь поблизу заторохтіли з усіх боків, захлинаючись, зенітки, знявся й інший вогнепальний галас* (Ле, Право.., 1957, 149).

2. *перен.* Те саме, що **ро́зголос**; сенсація. [Ж а н д а р м:] *Будь спокійний. Не роби ніякої комедії, ніякого галасу* (Фр., IX, 1952, 134); [К о с я к:] *Я все знаю, тільки мовчу — галасу не люблю, в тиші кохаюся* (Зар., Антеї, 1962, 244).

ГАЛАСА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, *діал.* Сильно кричати. *Еней на старших галасає* (Котл., І, 1952, 288); [З а х а р к о:] *Іди, Домко, в хату та погодуй дитину: там так галасає, аж посиніло!* (Кроп., І, 1958, 162); *Вночі я схоплювався і несамовито галасав, бо снилися страшні сни* (Минко, Моя Минківка, 1962, 23).

ГАЛА́СВІТА, *присл.*, *діал.* Невідомо куди; кудись. — *Ні, з годину тому він був тут,— заперечив начальник цеху.— Прибіг.. в конторку,.. раптом наказав мені спинити цей корнюр на промивку і подався галасвіта* (Шовк., Інженери, 1956, 58).

ГАЛАСЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який галасує (у 1 знач.). *Галасливим, радісним натовпом вибігли учні з школи* (Коп., Подарунок, 1956, 34); // Сповнений галасу (у 1 знач.). *Місто росло гомінливе і галасливе, як і належить столиці* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 6); *Йому приснився галасливий базар* (Донч., VI, 1957, 80).

2. *перен.* Який викликає сенсацію; гучний. *Кому було потрібно, щоб він став ще й перед судом у такій галасливій справі?* (Ле, Міжгір'я, 1953, 337 .

ГАЛАСЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **галасли́вий**. *Саламов мовчить. Тривога так вплинула на нього, що він раптом позбувся своєї звичайної метушні й галасливості* (Донч., II, 1956, 215); *Наманганське життя відрізнялося від попередніх років багато чим та ще й надмірною галасливістю газет про майбутній процес голодностепців* (Ле, Міжгір'я, 1953, 300).

ГАЛАСЛИ́ВО. Присл. до **галасли́вий**. *Діти галасливо ганяли по траві коло вузенького тротуару футбольний м'яч* (Коп., Земля.., 1957, 30); // *у знач. присудк. сл. В бодезі* [корчмі] *накурено, галасливо, душно* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 7).

ГАЛАСУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **галасува́ти**. *Все те галасування* [брехання собак, ревіння корів] *то піднімалося разом, то затихало* (Н.-Лев., І, 1956, 69); *Галасування* [різних літературних угруповань 30-х років] *примусило лише витримано чекати, поки замість крику почуто буде ясну думку, позитивну програму* (Еллан, II, 1958, 122).

ГАЛАСУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. Здіймати галас (у 1 знач.); сильно кричати. *Всі говорили, галасували на всю хату, не знали, де сісти, де стати* (Н.-Лев., III, 1956, 71); *Галасували в гіллі осокорів граки* (Коз., Сальвія, 1959, 216).

2. *перен.*, *зневажл.* Виявляти підвищений інтерес до якого-небудь питання, активно обговорюючи його, привертаючи до нього увагу широкої громадськості. *На ділі «економісти», які найбільше галасували про робітничу самодіяльність і про масовий рух, були опортуністичним, міщанськи-інтелігентським крилом у робітничому русі* (Ленін, 20, 1950, 223);— *Зараз за кордоном газети.. галасують про те, що ми не в силі виконати план видобутку нафти для експорту* (Донч., II, 1956, 117).

ГАЛАСУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **галасли́вий** 1.— *Це вже батько розходився,— думав Йон про галасуватого та несердитого батька* (Коцюб., І, 1955, 237).

ГАЛГА́Н, а, *ч.*, *діал.* Нероба, гультяй.— *Рідко минає рік, щоб вони* [татари] *не приходили по ясир. І тоді палають хутори і села, а ці галгани і розбишаки або гинуть у бою, або татари женуть їх, як отару, в неволю* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 26).

ГАЛДИ́КАТИ, аю, аєш, *недок.*, *зневажл.* Вести пусті розмови; говорити про що-небудь незначне, несерйозне. *Довго гомоніли, галдикали,.. дощукуючись — де ж справді взялася на селі ця таємнича Оксана* (Вас., І, 1959, 239).

ГАЛЕ́Н, у, *ч.* Штучний кристал свинцевого блиску, який використовується в детекторах як найчутливіший з усіх кристалів.

ГАЛЕНЯ́, я́ти, *с.* Пташа галки (у 1 знач.). *Ой, загули чорні галенята Да у темному лузі; Болить, болить моя голівонька Ще й серденько в тузі* (Укр.. думи.., 1955, 210).

ГАЛЕ́РА, и, *ж.* Старовинне вітрильне багатовеслове військове судно. *І в Рим галера приплила* (Шевч., І, 1951, 550); *На них* [човнах] *козаки вирушали у відважні походи в Чорне море і не раз громили турецькі кораблі — галери* (Іст. УРСР, І, 1953, 165).

ГАЛЕРЕ́ЙКА, и, *ж.* Зменш. до **галере́я** 1. *Довгі дерев'яні.. возовні з галерейками та колонками зчорніли, перехнябились, аж повгинались* (Н.-Лев., І, 1956, 617); *Хатинки з хибкими галерейками ліпилися вздовж балок з напівпересохлими струмками посередині* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 183).

ГАЛЕРЕ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **галере́я** 1—3.

ГАЛЕРЕ́Я, ї, *ж.* 1. Критий чи відкритий коридор, що з'єднує два або кілька приміщень; також довгий балкон вздовж будинку. *Навкруги його* [будинку] *була галерея попід стріхами, а в садок виступав круглий ганок чи тераса* (Н.-Лев., І, 1956, 442); *Семен піднявся по стрімких залізних сходах і опинився на галереї, яка вела до входу в цех* (Собко, Біле полум'я, 1952, 7); * У порівн. *Легкі, білі хмарки двома довгими рядками стали по обидва боки до самої палати, наче довга галерея* (Н.-Лев., IV, 1956, 38).

2. Верхні яруси театру, цирку і т. ін. *Місця були заповнені від партеру до останнього ряду галереї* (Ле, Право.., 1957, 64).

3. Довгий вузький підземний хід у військових спорудах, при гірничих роботах і т. ін. *Ми вийшли у величезну підземну галерею* (Трубл., II, 1955, 289); * Образно. *Дід з онуком забрали лопати І, розкидавши сніг од дверей, Вдвох прорили від самої хати Кілька довгих вузьких галерей* (Мас., Степ.., 1938, 18).

4. Спеціальне приміщення, художній музей, в якому розміщені для огляду твори мистецтва. *Вчора обди-*

вився акваріум і зоологічний сад, а сьогодні.. Новий музей і Національну галерею (Коцюб., III, 1956, 266); *Великим піклуванням радянської влади оточені також засновані вже після визволення Львівська картинна галерея та численні музеї* (Козл., Відродження.., 1950, 69).

5. *кого, чого, перен.* Довгий ряд, низка. *Моя пам'ять перебирала цілу галерею шпигів, яких я знав у багатьох городах, але не могла згадати, де й коли я бачив цього добродія, при яких умовах* (Коцюб., II, 1955, 428); *Пишна галерея прихильників і служок грошового мішка, нещадних пригноблювачів і експлуататорів, понурих скнар і фанатиків збагачення вийшли з-під пера Тобілевича* (Рильський, III, 1955, 284); *У своїх віршах П. Тичина змальовує широку галерею поетичних портретів славних синів радянського народу («Горький», «Фелікс Дзержинський»)* (Іст. укр. літ., II. 1956, 366).

ГАЛЕ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **галéра.**

ГАЛЕ́РНИК, а, *ч.* Невільник, що веслує на галері.— *А ось і мій чоловік... Ось і тавро на ньому невільницьке, як у всіх галерників-веслярів* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 327).

ГАЛЕ́РСЬКИЙ, а, е. Який працює на галері. *Обізветься між турків Лях-Бутурлак, клюшник галерський* (Сл. Гр.).

ГАЛЕ́ТА, и, *ж.* Тонкий сухий коржик з прісного тіста, що звичайно вживається в дорожніх умовах. *Пасажири влаштовувались, їли консерви, галети, запропоновані господарями корабля* (Ткач, Моряки, 1948, 116).

ГА́ЛИ [1], ів, *мн. (одн.* **гал,** а, *ч.).* Нарости на різних частинах рослин, утворені рослинними або тваринними паразитами. *Пошкоджена зав'язь розростається, утворюючи гал, в середині якого розвиваються личинки* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 250); *В галах бобів люцерни, утворених люцерновим плодовим комариком, розвивається здебільшого біля 10 личинок цього паразита* (Шкідн.. рослин, 1949, 179).

ГАЛИ [2], ів, *мн. (одн.* **га́ла,** и, *ж.), діал.* Литки. — *Ой, яке ж куце, та яке ж тісне* [платття]!.. *Дивіться, геть гали видко! — зареготалась Дарка* (Л. Укр., III, 1952, 643).

ГАЛИ́ТИ, лю́, ли́ш, *недок., діал.* Квапити. *Пождіте, гамуйтесь трохи, не галіте, Піду я до людей старих; Щоб їх о пеклі розпитати* (Котл., I, 1952, 126).

ГАЛИ́ТИСЯ, лю́ся, ли́шся, *недок., діал.* Квапитися. *Все вешталося, все кишало* [кишіло], *На бой* [бій] *дивитись всяк галивсь* (Котл., I, 1952, 282).

ГА́ЛИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до Галичини. *Я ще раніше сказав, що Франко явився новатором у галицькій літературі* (Коцюб., III, 1956, 36); *Станіслав — тимчасова галицька столиця* (Кач., II, 1958, 389).

ГА́ЛИЧ, і, *ж.* Збірн. до **га́лка** 1. *Не хмара сонце заступила, Не вихор порохом вертить, Не галич чорна поле вкрила, Не буйний вітер се шумить* (Котл., I, 1952, 194); *Тривожно каркаючи, знялася в повітря галич* (Шиян, Гроза.., 1956, 29); * У порівн. *А хлоп'яки, мов галич, укрили подорожні дерева* (Папч, III, 1956, 542).

ГАЛИЧА́НИ, ча́н, *мн. (одн.* **галича́нин,** а, *ч.;* **галича́нка,** и, *ж.).* Жителі Галичини. *Червона Армія Збруч переступила — галичанам сонце засвітило* (Укр.. присл.., 1955, 405); *Значну роль у збудженні інтересу до російської літератури у Франка, як і в деяких інших молодих галичан, відіграв Драгоманов* (Рад. літ-во, 3, 1957, 38); *Наскільки я чула про становище галичанок в товаристві, то се якась така неволя, що може б я скоріше на каторгу пішла, ніж на таке життя* (Л. Укр., V, 1956, 269).

ГАЛИЧА́НИН *див.* **галича́ни.**

ГАЛИЧА́НКА *див.* **галича́ни.**

ГАЛИЧА́НСЬКИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **га́лицький.** *Яке то прехороше і широко задумане Ваше оповідання «Для загального добра», та галичанська маніра* [манера] *писання, на мій погляд, йому дуже зашкодила* (Мирний, V, 1955, 383).

ГА́ЛИЧЧЯ, я, *с.* Збірн. до **га́лка** 1. *І день і ніч галичча кружить* (Ус., Дорогами.., 1951, 137).

ГАЛІВНИ́К, а́, *ч., діал.* 1. Канат, за допомогою якого пересувається пором.

2. У давнину — робітник, що тягнув кодолою судно; бурлак. *Десь протягло співали півні і долітали журливі співи галівників* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 226); * У порівн. *Жорно було надзвичайно важке. Томаш ледве міг зрушити його, налягаючи на нього всім тілом, як галівник на своє тягло* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 166).

ГА́ЛІЙ, ю, *ч.* Рідкісний сріблясто-білий м'який метал з низькою точкою плавлення.

ГАЛІФЕ́, *невідм., с.* Штани особливого крою, що обтягують литки та коліна і дуже розширюються на стегнах. *Ходить він тепер у військових чоботях і синьому широченному галіфе* (Коз., Вибр., 1947, 20); *Короткі штани галіфе, наточені в литках, гостро підкреслювали його худі ноги* (Кучер, Трудна любов, 1960, 133).

ГА́ЛКА, и, *ж.* 1. Птах родини воронових з чорним пір'ям, блискучим на спині. *Упаде із неба промінь, Дим пов'ється з димарів, На току підніме гомін Зграя галок і граків* (Щог., Поезії, 1958, 217); *На сніг та на завірюху Кружляють, кричать галки* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 42); * У порівн. *Чорний, як галка* (Укр.. присл.., 1955, 298).

2. *перен.* Шматочок чого-небудь м'якого, зліпленого в кульку. *Відриваючи по шматку мамалигу та бгаючи її в руках на галки, він мачав ті галки в юшку з квасолі* (Коцюб., I, 1955, 238); *Вона, узявши хліб, зліпила галок три, До прецікавої готуючися гри* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 47).

ГАЛЛ *див.* **га́лли.**

ГА́ЛЛИ, ів, *мн. (одн.* **галл,** а, *ч.).* 1. *іст.* Римська назва кельтського племені, яке населяло в IV — I ст. до н. е. частину сучасної Франції, Бельгії та Північної Італії. *Французька нація утворилась в результаті змішання давніх тутешніх жителів — галлів (кельтів) з германськими племенами (франками, бургундами), які вдерлися зі сходу в IV—VI ст. н. е.* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 87).

2. *заст., поет.* Французи.

ГАЛЛІЦИ́ЗМ, у, *ч.* Окреме слово або мовний зворот, запозичені з французької мови. *Розкаятись я не при силі, Що галліцизми серцю милі, Як літ юнацьких помилки, Як Богдановича рядки* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 371).

ГА́ЛЛЬСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **га́лли** 1. *Підкоривши британські, галльські і багато германських племен, римські імператори намагались підкорити і слов'ян* (Іст. СРСР, I, 1957, 25).

ГАЛОГЕ́Н *див.* **галогéни.**

ГАЛОГЕ́НИ, ів, *мн. (одн.* **галогéн,** у, *ч.).* Хімічні елементи — фтор, хлор, бром, йод, астатин, що належать до VII групи періодичної системи Менделєєва і утворюють її головну підгрупу. *Так, наприклад, галогени (хлор, бром, йод) дуже енергійно сполучаються з багатьма речовинами (і особливо металами) з виділенням світла і тепла* (Цікава хімія, 1954, 36).

ГАЛОГЕ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **галогéни.** *Галогенні сполуки.*

ГАЛО́ЇД *див.* **галоїди.**

ГАЛО́ЇДИ, ів, *мн.* (*одн.* **галоїд,** у, *ч.*). Те саме, що **галоге́ни.**

ГАЛО́ЇДНИЙ, а, е. Прикм. до **галоїди;** // Який має у своєму складі галоїди. *Галоїдні добрива.*

ГАЛО́Н, а, *ч., діал.* Галун, позумент. *Золотії галони, а срібнії запони* (Сл. Гр.).

ГАЛО́НОК, нка, *ч., діал.* Зменш. до **гало́н.** *Потім він* [Василь] *бачив, як її вели в горниці, з простої дівки зробили якусь куклу, іграшку, нарядили її у дорогий, з золотими галонками сарафан* (Мирний, IV, 1955, 172).

ГА́ЛОНЬКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **га́лка** 1. *Не що* [ніщо] *вище й не літає, Сивий сокол з галоньками* (Чуб., V, 1874, 14).

2. Пестливе звертання до жінки. *Дівчата так і присіпались: — Скажи, Мотре, наша сестронько, галоньки!* (Вовчок, I, 1955, 60).

ГАЛО́П, у, *ч.* 1. Швидкий біг коня навскач. *Кінь рвонув, Підскочив і в галоп пустився* (Фр., X, 1954, 286); *Він босими ногами гамселив коня по ребрах, змушуючи його ставати дибки і зриватися в галоп* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 396); * Образно. [Р о м о д а н:] *Ви ж корінним були. Кажуть, здорово ходили... Тільки торкне вас Іван Іванович, а ви зразу в галоп* (Корн., II, 1955, 294).

◇ **На гало́пі їхати (під'їхати** *і т. ін.*) — галопом їхати (під'їхати і т. ін.). *Богдан Хмельницький під'їхав на галопі* (Панч, III, 1956, 293); *На галопі влітає у двір пожежна команда* (Головко, I, 1957, 348); *Розвідники йшли на галопі* (Гончар, I, 1954, 397); **Взя́ти гало́п** — почати швидкий біг навскач (про коня). *Миколин кінь відразу взяв галоп* (Сміл., Зустрічі, 1936, 203).

2. Старовинний швидкий бальний танець і музика до нього. *Шум, метушня, сміх, уклони, Галоп, мазурка, вальс* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 451); *Найбільше йому подобалася музика швидка— польки, галопи, фокстроти* (Сенч., Опов., 1959, 41).

ГАЛО́ПОМ, *присл.* 1. Дуже швидким бігом; навскач (про коня або вершника). *Молоді бистрі коні, ледве зачувши на собі батога, скочили в тій же хвилі чи не сполошені вбік, а там і почали сильним галопом летіти за бричками* (Коб., III, 1956, 238); *Несподівано козаки повернули коней і помчали галопом у кінець вулички* (Шиян, Магістраль, 1934, 206).

2. *перен.* Дуже швидко. *Життя галопом помчало вперед* (Вільде, Сестри.., 1958, 123).

△**Бра́ти (взя́ти) гало́пом** — починати біг або починати їхати навскач. *Розгарячений кінь уже бере галопом* (Стельмах, На.. землі, 1949, 305); *Валка саней з веселим гомоном і свистом посунулася з двору, а на шляху взяла галопом і скоро зникла за хатами* (Кучер, Прощай.., 1957, 234).

ГАЛОПУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм.* Бігти галопом (про коня) або їхати на конях галопом. *Раптом уловило вухо, як вирвалися і галопували вулицею десятки пар кінських ніг* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 104); *Не дуже ж набалакалися, галопуючи без відпочинку* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 87).

ГА́ЛОЧКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **га́лка** 1. *Ой літає чорна галочка по полю, А черкає крилечками по йому* (Нар. лірика, 1956, 364); *Летять галочки у три рядочки, А зозуля попереду* (Н.-Лев., II, 1956, 422).

2. Пестливе звертання до жінки.— *Мотрусю! — підкравшись до неї, тихо обізвав Василь.— Чого се ти, моя галочко?* (Мирний, IV, 1955, 166).

ГА́ЛСТУК, а, *ч.* Стрічка, смужка тканини, яку пов'язують під коміром сорочки, блузи і т. ін. вузлом або бантом; краватка. *Комірчики й сорочка, чорний блискучий галстук на шиї були засмальцьовані, аж блищали проти сонця* (Н.-Лев., II, 1956, 207); *На білосніжній маніжці чорнів галстук-метелик* (Донч., III, 1956, 392); *Доктор Зінгер вийняв з несесера й поклав на стіл шовковий галстук-самов'яз* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 213).

△**Піоне́рський (черво́ний) га́лстук** — червона косинка, яку пов'язують піонери під коміром довгими кінцями наперед. *На білім платті галстук піонерський Троянда червоною жарів* (Рильський, I, 1956, 423); *І вперше, на зльоті — відчув тоді я, Що галстук червоний не просто пов'язка Лише для краси, а це гордість моя — Жовтневого славного прапора частка, Це промінь його, що незгасно сія!* (Бичко, Вогнище, 1959, 15).

◇ **За га́лстук залива́ти** *див.* **залива́ти.**

ГА́ЛСТУКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **га́лстук.**

ГАЛУ́-БАЛУ́, *невідм., розм.* Те саме, що **балакани́на.** *Аби зійшлися, то як почнуть галу-балу,—кого вже тут не згадають!* (Номис, 1864, № 12948).

ГАЛУ́ЖЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **галу́зитися.** *Галуження вик починалося вже на п'ятий — дев'ятий день після з'явлення сходів* (Укр. бот. ж., XVII, 2, 1960, 45).

ГАЛУ́ЗА, и, *ж.* Те саме, що **гілля́.**— *Гойдав би ся ти* [Гітлер] *під осиковою галузою разом з твоїми геббельсами та геббельсенятами,— побажав Хома принагідно* (Гончар, III, 1959, 385).

ГАЛУЗЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **га́лузь** 2. *Лише за наявності кваліфікованого галузевого управління промисловістю можливе проведення єдиної технічної політики в кожній з її галузей* (Ком. Укр., 12, 1965, 57).

ГАЛУ́ЗЗЯ, я, *с.* Збірн. до **галу́за.** *Потягає вогкий вітер по саду та стрясає сухе листя з галуззя* (Фр., I, 1955, 168); *Ходила до річки сухого галуззя на топливо назбирати й наткнулася у верболозі на людину* (Коз., Вибр., 1947, 12).

ГА́ЛУЗИ́НА, и, *ж.* Одна галузка. *Денис схопив у руки галузину і розметав жевріючі головешки* (Тют., Вир, 1960, 290).

ГАЛУЗИ́СТИЙ, а, е. Який розгалужується. має багато галузок. *Внесення гною безпосередньо під морквy слід уникати, бо.. це призводить до формування виродливих, галузистих коренів* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 207); *Однорічна рослина* [пагідки] *заввишки до 50 см, галузиста, часто від самого низу, легко опушена, трохи липка* (Лікар. рослини.., 1958, 38).

ГАЛУ́ЗИТИСЯ, иться, *недок.* Пускати паростки, гілки. *В густих посівах льон-довгунець не галузиться* (Техн. культ., 1956, 11); *Відомо, що деякі медоносні рослини посилено галузяться, утворюючи багато пазушних гілок та пасинків* (Бджільн., 1956, 29).

ГАЛУ́ЗКА, и, *ж.* Зменш. до **галу́за.** *Іван накидав сухих галузок і підпалив* (Коцюб., II, 1955, 347); *Тріщить ліщина, падають з неї галузки* (Вишня, II, 1956, 154); * У порівн. *Рука хибнула, і булава, як зрубана галузка, зірвалася на землю* (Ле, Наливайко, 1957, 419).

ГАЛУ́ЗОНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **галу́зка.** *Є у лісі галузонька* (Сл. Гр.).

ГАЛУ́ЗОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **галу́зка.** *По стежці обережно ступає хтось босими ногами, часом хрупає під ногою суха галузочка* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 88).

ГА́ЛУЗЬ, і, *ж.* 1. *рідко.* Те саме, що **гі́лка.** *Коли на медведя мала галузь впаде, то бурчить, а як велика, то мовчить* (Номис, 1864, № 1045); *Під широко розложеними галузями сосни цвіли розкиненими громадами сині та білі фіалки* (Кобр., Вибр., 1954, 84).

2. Певна ділянка виробництва, науки і т. ін. *Радянський Союз став могутньою індустріальною державою. Були створені зовсім нові галузі промисловості — автомобільна, авіаційна, тракторна, ряд галузей хімії і*

багато інших (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 13); *Тепер вона* [українська мова] *обслуговує й освітлює всі галузі людської діяльності* (Рильський, III, 1956, 87).

ГАЛУ́Н [1], а́, *ч., тільки одн.* Тасьма, вишита золотими або срібними нитками, яку пов'язують на що-небудь, нашивають на одяг і т. ін. *Біля одного із стовпів стояв прапор чинбарів. Це був високий держак, оббитий зеленим шовком і перев'язаний золотим галуном* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 366); // *тільки мн.* Нашивки з цієї тасьми (перев. на форменому одязі). *Нетерпляче стежив* [Аркадій Петрович], *як біг Савка через подвір'я в своїй синій з галунами лівреї* (Коцюб., II, 1955, 383); *Михайло Васильович Соя прийшов у мундирі почесного гірника,— галуни блищали на рукавах і на стоячому комірі* (Ткач, Плем'я.., 1961, 277).

ГАЛУ́Н [2], у́, *ч.* Подвійна сірчанокисла сіль алюмінію, хрому, заліза і якого-небудь лужного металу або амонію; застосовується в техніці і як дезинфікуючий засіб. *Типовим прикладом ізоморфних речовин можуть служити різні галуни — подвійні солі сірчаної кислоти* (Заг. хімія, 1955, 144); *Ланка за літо.. обібрала з кожного листка гусінь, двічі обмила кожен листок — раз милом, вдруге галуном* (Ю. Янов., V, 1959, 146).

ГАЛУНЕ́Ць, нця́, *ч.* Зменш. до **галу́н** [1]. *Видали навіть два шматки сріблистого галунця й зеліли пришити собі їх на погони* (Козл., Сонце.., 1957, 86); *—Де ваш син? — грізно гаркнув на це голосіння кривоносий жандарм з срібними галунцями під великим орлом на кашкеті* (Козл., Ю. Крук, 1957, 386).

ГАЛУ́НИТИ, ню, ниш, *недок., перех.* Насичувати галуном (*див.* **галу́н** [2]) або змочувати в його розчині. *Крашанки галунять, а тоді варять у кірці* (Сл. Гр.).

ГАЛУ́НИТИСЯ, иться, *недок.* Пас. до **галу́нити.**

ГАЛУ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **галу́н** [1].

ГАЛУНО́ВИЙ [1], а, е. Прикм. до **галу́н** [1].

ГАЛУНО́ВИЙ [2], а, е. Прикм. до **галу́н** [2].

ГАЛУ́ШЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **галу́шка.** *Зібрала Кулина саме череп'я і постановила обідати:.. локшина у молоці, галушечки на яєчках* (Кв.-Осн., II, 1956, 478); *— Пождіть трохи, діточки, я зараз галушечок зварю.— кидається* [Одарка] *до сонних дітей* (Мирний, III, 1954, 134).

ГАЛУ́ШКА, и, *ж.* Різаний або рваний шматочок прісного тіста, зварений на воді або на молоці. *Я горща води нагрію, Вкину галушок* (Щог., Поезії, 1958, 402); *Борошно просіюють, додають воду, яйця, сіль, замішують прісне тісто, розкачують його до товщини 1 см, розрізують на смужки шириною 2 см і нарізують з них галушки* (Укр. страви, 1957, 107); * Образно. *Он заговорили бронепоїзди. Ваня Папанін гарячими галушками Петлюру частує* (Скл., М. Щорс, 1938, 64); * У порівн. *Лежить, як галушка* (Укр.. присл.., 1955, 200); // *тільки мн.* Страва у вигляді різаних або рваних шматочків прісного тіста, зварених на воді або на молоці. *Мотря кинулась насипать галушки в миску* (Н.-Лев., II, 1956, 287); *Я сьорбав галушки, а на мене дивилися малі так, наче я був справжнім силачем* (Чаб., Катюша, 1960, 90).

ГАЛУ́ШНИК, а, *ч., жарт.* Любитель галушок. *— Хто йде?— До Щорса на вечерю. Полтавські.— Проходьте, галушники* (Довж., Зач. Десна, 1957, 97).

ГАЛЧА́, а́ти, *с.* Пташа галки (у 1 знач.). *Як я любив химери вулиць, .. Де в темнім камені церков Кричать галчата жовтороті Про радість жити і жадать* (Рильський, II, 1960, 45).

ГАЛЧА́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **га́лка** 1.

ГАЛЧЕНЯ́, я́ти, *с.* Те саме, що **галча́.** *У кропиві, просто перед ним сиділо чорне галченя і спокійно дивилося на хлопця* (Коп., Як вони.., 1961, 51); * У порівн. *Троє хлопців, як галченята, шаснули у темний куток, щоб заховатися від чужого дядька* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 19).

ГАЛЧЕНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **галченя́.**

ГАЛЮЦИНА́ЦІЯ, ї, *ж.* Неправильне слухове, зорове, дотикове, нюхове, смакове сприймання, зумовлене порушенням діяльності мозку або хворобливим станом організму. *Ушам своїм не йму віри: «Що це—галюцинація? Так ні — нерви мої спокійні..»* (Вас., II, 1959, 329); *Важка голова здавалась прикутою до залізної палуби, вона палала. Може, саме це й викликало галюцинацію* (Ткач, Моряки, 1948, 44).

ГАЛЮЦИНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* Перебувати в стані галюцинації. *Журба отетерів. Йому здається, що він галюцинує. Та ось він опам'ятався, зробив несміливий крок до Галинки* (Епік, Тв., 1958, 597); *— Це звичайний місячний міраж? — пробувала заспокоїти себе Сахно.— Чи я галюцинную з перевтоми?* (Смолич, I, 1958, 68).

ГА́ЛЯ, і, *ж., діал.* Полонина. *Кину свої жалі на зелені галі, пущу бором свою тугу, чи не знайде другу* (Л. Укр., I, 1951, 201).

ГАЛЯБА́РДА, и, *ж., іст.* Те саме, що **алеба́рда.**

ГА́ЛЯВА, и, *ж.* Поляна звичайно на узліссі або серед лісу; прогалина в хлібах, очереті і т. ін. *На галяву вискакує з гущини сарна і, зачарована чудовим концертом, зупиняється* (Коцюб., I, 1955, 148); *На геленій галяві вже сиділо і лежало в запашній траві декілька десятків робітників* (Панч, Вибр., 1947, 278).

ГАЛЯ́ВИНА, и, *ж.* Те саме, що **га́лява.**— *Чи ти знаєш, що я оце женюся!..— Ще що вигадай!..— обізвався дід Оникій, виступаючи з-за вишень на галявину* (Н.-Лев., IV, 1956, 221); *Сосни й молодий березняк розступилися, і перед Володею відкрилася невелика галявина* (Донч., III, 1956, 364); *Очерет кінчається, відкривається чимала, обрамлена заростями галявина* (Гончар, Маша.., 1959, 34); * Образно. *На небесних галявинах ліниво блищали зорі. Небо тут, там заволоклося хмарами* (Чендей, Вітер.., 1958, 161).

ГАЛЯ́ВИНКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **галя́вина.** *Земля була повна весни, галявинки манили на спочинок* (Ю. Янов., I, 1958, 408).

ГАЛЯ́ВИНОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **галя́винка.** *Пшениця яра стоїть густа.. Ні просвіту, ні галявиночки* (Горд., II, 1959, 322).

ГА́ЛЯВКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **га́лява.** *По галявці вітер віє, Сніг покосами кладе* (Воронько, Три покоління, 1950, 15).

ГАЛЯ́РА, и, *ж., діал.* Човен. *Сама Настя один раз бачила, як перед вечором він за городом лазив по куп'ї й виводив галяру до себе в берег* (Ле, Вибр., 1939, 76).

ГА́ЛЯЧИЙ, а, е, *рідко.* Прикм. до **га́лка** 1. *Тільки галячий клекіт устає — Суму додає* (Мирний, V, 1955, 264).

ГА́ЛЬБА, и, *ж., діал.* Півлітровий кухоль. *Перед паном стояла гальба пива* (Фр., VII, 1951, 323); *Лена підняла надбиту гальбу й витягла з-під столика шапку* (Тудор, Вибр., 1949, 307).

ГАЛЬВАНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Застосування постійного електричного струму низької напруги в техніці або медицині.— *Вам доводилося колись цікавитися справами переливання крові та гальванізації змертвілих м'язів?* (Смолич, I, 1958, 131).

ГАЛЬВАНІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. Пропускати через що-небудь електричний струм низької напруги.

2. Покривати який-небудь предмет металом за допомогою електролізу.

ГАЛЬВАНІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **гальванізува́ти.**

ГАЛЬВАНІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до гальванізації. *Відомо кілька способів нанесення металевих покриттів. Найбільш поширений у промисловості гальванічний спосіб* (Цікава хімія. 1954, 53);— *Давайте сьогодні або завтра скличемо комуністів ливарного і гальванічного цехів, послухаємо їх* (Ком. Укр., 11, 1962, 57).

2. Який збуджується хімічною реакцією (про електричний струм).— *Рінгерлоківська рідина, як виявляється, може бути прекрасним середовищем для проходження гальванічного електричного струму* (Смолич, I, 1958, 204); // Признач. для одержання електричного струму шляхом хімічних реакцій. *В основу будови гальванічного елемента було покладене явище взаємодії металу з електролітом* (Курс фізики, III, 1956, 62).

ГАЛЬВАНО́МЕТР, а, ч. Прилад високої чутливості для вимірювання малих величин електричного струму, напруги або кількості електрики. *Якщо плюси батарейки від звичайного кишенькового ліхтарика з'єднати металевими дротиками з гальванометром, то стрілки приладу відхиляться* (Наука.., 10, 1958, 15).

ГАЛЬВАНОПЛА́СТИКА, и, *ж.* Одержання металевих копій виробів електролітичним способом. *Гальванопластика застосовується при виготовленні копій з барельєфів, статуй, при виготовленні кліше, при випуску кредитних білетів і інших паперів* (Курс фізики, III, 1956, 124); *У зв'язку з заняттям скульптурою Шевченко зацікавився гальванопластикою,— технікою переведення творів скульптури в метал* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 360).

ГАЛЬВАНОПЛАСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гальванопластики. *Гальванопластичним методом користуються для виготовлення матриць, з допомогою яких виробляють грамофонні пластинки* (Курс фізики, III, 1956, 124).

ГАЛЬВАНОСКО́П, а, ч. Найпростіший прилад для виявлення постійного електричного струму в ланцюгу і визначення його напряму.

ГАЛЬВАНОТЕ́ХНІКА, и, *ж.* Техніка електролітичного осадження металів на металевих і неметалевих поверхнях.

ГА́ЛЬКА, и, *ж.* Перев. маленькі обкатані і відшліфовані водою уламки гірських порід. *Скрипить під підошвами галька* (Коцюб., II, 1955, 415); *Вихор метнув оком на чепурний садок.., на посипані галькою стежки — і все тут нагадало йому Одесу* (Кучер, Чорноморці, 1956, 13).

ГА́ЛЬКОВИЙ, а, е. Прикм. до **га́лька**.

ГАЛЬМІВНИ́Й, а́, е́. Стос. до гальмування (у 2 знач.). *За вченням Павлова сон є не що інше, як поширення гальмівного стану на всю кору великих півкуль* (Наука.., 11, 1956, 17).

ГАЛЬМО́, а́, *с.* 1. Пристрій для сповільнення руху або зупинки транспорту і т. ін. *Вози, спускаючись на гарячих гальмах, лунко ячали в міжгір'ї* (Гончар, I, 1954, 309); *Вагони заскреготіли гальмами, з-під коліс білими злими хвостами майнули іскри* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 79); *Машина завила всіма гальмами і раптово, потопаючи в хмарі збитої куряви, зупинилася* (Ряб., Жайворонки, 1957, 22).

2. *перен.* Те, що затримує що-небудь, не дає розвиватися, рухатися вперед; перешкода, затримка. *У статтях Леніна було дано всебічне викриття капіталізму, який став перешкодою суспільному прогресові, гальмом для розвитку техніки і культури* (Біогр. Леніна, 1955, 122); *Релігія стала великим гальмом розумового і суспільного розвитку* (Наука.., 12, 1958, 51).

3. Те саме, що **гальмува́ння** 2. *Гальмо, обумовлене снотворним рефлексом, ми називаємо загальним гальмом, бо воно затримує й інші складнонервові явища* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 52).

ГАЛЬМОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **гальмо́** 1. *Гальмова система автомобіля служить для зниження швидкості руху, зупинки і удержання автомобіля в нерухомому стані на зупинках і стоянках* (Підручник шофера.., 1960, 259); *Макар ретельно підтягнув болти, і гальмова колодка стала на своє місце* (Бойч., Молодість, 1949, 51).

ГАЛЬМУВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **гальмува́ти**. — *Бачиш,— учив Перегуда,— справа не дуже складна, тільки треба вміти правильно визначити дистанцію для гальмування* (Донч., I, 1956, 428); — *Специфічних націй, які існували б тільки для гальмування росту людської культури... таких націй немає* (Ле, Міжгір'я, 1953, 116).

2. Активна затримка діяльності нервових центрів або робочих органів (м'язів, залоз). *Він* [I. П. Павлов] *довів, що в нервовій діяльності повсякчасно мають місце зміна збудження і гальмування, перехід одного в інше* (Наука.., 11, 1956, 17).

ГАЛЬМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех. і без додатка.* 1. Сповільнювати рух чого-небудь або зупиняти щось (звичайно за допомогою гальма). *Ні в якому разі не дозволяється гальмувати верстат натискуванням руки на шків, патрон або пас* (Практ. з машинозн., 1957, 159); // *без додатка.* Зупинятися або уповільнювати свій рух (про засоби транспортування). *Ешелон гальмує, помалу зупиняється* (Ю. Янов., IV, 1959, 202); // Приводити в дію гальмо для сповільнення руху або зупинки чого-небудь. *Гальмувати доводилось по двоє коліс, і залізні шини розпікалися на камені, як у горні* (Гончар, I, 1954, 85).

2. Уповільнювати або затримувати рух чого-небудь. *Нартал прикований до стовпа посеред темниці на короткім ланцюгу, кайдани дуже гальмують всі його рухи* (Л. Укр., II, 1951, 424); *Тверді стеблини пирію потрапляли між спиці коліс, заплутувалися там, і це дещо гальмувало розвинений біг* (Смолич, I, 1958, 45); // *перен.* Затримувати розвиток, здійснення чого-небудь; бути гальмом (у 2 знач.). *Лише соціалізм і комунізм, вчили К. Маркс і Ф. Енгельс, повністю звільняють літературу і мистецтво від усього, що гальмувало і спотворювало їх розвиток при капіталізмі* (Рад. літ-во, 3, 1964, 25); *Надмірно насичена вологою земля гальмує процеси мінералізації* (Хлібороб Укр., 2, 1968, 14); // Стримувати (почуття, бажання). *На те людям книги мудрі укладали, щоб людські страсті вони гальмували* (Фр., XI, 1952, 321); *Ганна подумала, що надто багато разів у житті їй вже доводилося отак гальмувати себе, боячись загострити взаємини* (Собко, Справа.., 1959, 259).

3. Викликати гальмування (у 2 знач.).

ГАЛЬМУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **гальмува́ти**. *Кабіна з космонавтом гальмується в атмосфері* (Наука.., 5, 1961, 16); *Якщо ця справа і надалі буде отак гальмуватись, то доведеться передати право видання якому-небудь іншому видавництву* (Мирний, V, 1955, 433); *На Україні наукова діяльність до перемоги Великого Жовтня гальмувалась великодержавною політикою царського уряду* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 2).

ГАЛЬО́НКА, и, *ж., заст.* Парчева стрічка. *Посеред довгої й широкої зали стояв довгий стіл, засланий червоним сукном, облямованим золотою гальонкою* (Мирний, II, 1954, 271).

ГАЛЬО́РКА, и, *ж., розм.* 1. Те саме, що **галере́я** 2. — *Ви сиділи в партері, а я, певно, сидів на гальорці, через те вам було не видно мене,—сказав Леонід Семенович* (Н.-Лев., IV, 1956, 134); *В старому, дореволюцій-*

ному провінціальному театрі на гальорці тісно сиділи бородаті студенти і переодягнуті гімназисти (Смолич, III, 1959, 130).

2. *перен.* Глядачі, які заповнюють це приміщення. *Ззаду хвилястими скелями темніє гальорка — мовчить, як діброва* (Вас., I, 1959, 314); *Їй здалося, що люди в дальніх рядах підвелися, а гальорка нависла грудьми над залом* (Сміл., Сад, 1952, 9).

ГАЛЬОРКО́ВИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **гальо́рка** 1.

ГАЛЬО́РНИК, а, *ч., розм.* Той, хто часто дивиться спектаклі на гальорці (у 1 знач.).

ГАЛЬЮ́П, а, *ч.* Вбиральня на кораблі. *В одну мить люди стають по всьому колу корабля: на бліндареї, гальюні, на трапах, на нижніх східцях ближче до води* (Довж., Зач. Десна, 1957, 450).

ГАМ [1], у, *ч.* Безладне звучання багатьох голосів; крики, галас. *Гармидер, галас, гам у гаї* (Шевч., II, 1953, 15); *Що тут коїлося, що творилося! Гам, лемент, гаряча, пекельна тиснява... Кінця не видно ярмаркові* (Гончар, I, 1959, 44).

ГАМ [2], *виг., розм.* Уживається як присудок за знач. **га́мати.** *А я пряник гам та гам,— «Вибачайте, не віддам!»* (Гл., Вибр., 1957, 303).

ГА́МА, и, *ж.* 1. Послідовно зростаючий або спадаючий щодо висоти ряд звуків у межах октави. *За стіною з-за лівих дверей хтось почина грати гами* (Л. Укр., II, 1951, 66); *Якась невпевнена рука ніби намацувала і перемагала непосильні сходи і спуски музичних гам* (Ле, Право.., 1957, 276).

2. *чого, перен.* Послідовний ряд яких-небудь однорідних, але відмінних одне від одного предметів, явищ; послідовна зміна яких-небудь явищ. *Природа — чудовий митець. На своїй палітрі вона має багату гаму барв* (Наука.., 9, 1961, 44); *Кожна зморшка землі збуджувала в ньому цілу гаму настроїв* (Панч, Синів.., 1959, 13).

ГАМАЗЕ́Й, ю, *ч.*, **ГАМАЗЕ́Я**, ї, *ж., заст.* Будівля для зберігання зерна, муки та інших предметів. *Для сильной армії своєї Рушниць, мушкетів, оружжин Наклали повні гамазеї* (Котл., I, 1952, 188); *Вуличка, що вела на толоку до гамазею, підіймалася все крутіше* (Гончар. Таврія.., 1957, 440); *Біля сільської гамазеї гуло, мов у вулику: сюди з хуторів везли хліб і відразу ж роздавали біднякам* (Чаб., Шляхами.., 1961, 94).

ГАМАЗЕ́Я *див.* **гамазе́й.**

ГАМА́К, а́, *ч.* Підвісна колиска з сітки або парусини для відпочинку або сну на повітрі. *Все то читалося, висячи в гамаку або лежачи увечері в ліжку* (Л. Укр., V, 1956, 244); *Панас Максимович забрав газети і пішов у садок, де між двома старими яблунями був нап'ятий гамак* (Минко, Ясні зорі, 1951, 119);* У порівн. *Приємно колисатися в такій надії, мов у гамаці* (Фр., IV, 1950, 347).

ГАМАЛИ́К, а́, *ч., діал.* Карк. *Мені видко було крізь одхилені двері обидві фігури, що сиділи край столу одна проти одної, гамалик станового, його круглі високі плечі* (Коцюб., II, 1955, 275).

◇ **Да́ти по гамалику́** — те саме, що **Да́ти по поти́лиці** (*див.* **поти́лиця**).— *Дала йому по гамалику та й на тім кінець* (Фр., VI, 1951, 142).

ГАМАЛИКУВА́ТИЙ, а, е, *діал.* Товстошиїй. *Народ показний, гамаликуватий* (Сл. Гр.).

ГАМА́Н, а́, *ч.* 1. Шкіряна сумочка для грошей. *Бурлака витяг з гамана гроші й шпурнув шинкареві на стіл* (Н.-Лев., II, 1956, 232); *Сагайдачний взяв з пояса ремінний гаман, розпустивши очкур на ньому, дістав звідти золотого червінця* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 393); — *Так оце у тебе Золота гаман?* (Ус., І сьогодні.., 1957, 144); * У порівн. *Рот* [бабин] *розкривався, як порожній гаман, і в ньому шипіли слова, щось про царенка, злото, дорогі страви* (Коцюб., II, 1955, 273); // Гроші. *Врангель не міг спокійно думати про.. всіх тих, що стоять за ним. «Презренні, тупі баришники! Торгуються за кожен патрон, за кожну пару чобіт.. Шкода гаманів? А нашої крові не шкода?..»* (Гончар. II, 1959, 363).

2. Торбинка для тютюну, люльки та інших дрібних речей; кисет. *Підперізувались вони* [чабани] *шкуряним поясом і прив'язували до його гаман, вицвяхований і гудзиками, і мідними бляшками, з кресалом і губкою* (Стор., I, 1957, 267); *Методично витяг він* [Корж] *із кишені гаман, набив люльку, викресав вогню і затягнувся міцними корінцями* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 51).

3. Те саме, що **бума́жник.** *Столярчук витяг з широкої кишені брезентовий гаман, а з нього наші контракти і ще якісь папірці* (Мур., Бук. повість, 1959, 54); *Макітра купив собі нового бумажника. Гаман був в добрячої тисненої шкіри* (Вол., Дні... 1958, 192).

ГАМАНЕ́ЦЬ, нця́, *ч.* Зменш. до **гама́н.** *Дивлячись на дяка, що той аж употів розказуючи, вийняв* [Кирик] *з кишені гаманець, розв'язав та й дав цілісінького п'ятиалтинного на молитви дяку* (Кв.-Осн., II, 1956, 239); *За пояс лико одвічало. На йому висів гаманець; Тютюн і люлька і кресало, Лежали губка, кремінець* (Котл., I, 1952, 130); *Жигай витягнув із засмальцьованого гаманця листочок паперу з адресою* (Шиян, Баланда, 1957, 213); * Образно.— *Все гаразд, минуло лихо, — Дума так цей молодець, Запустивши лапу тихо У державний гаманець* (Воскр., З перцем!, 1957, 17).

◇ **Наби́тий гамане́ць** — багато грошей. *Поміж людей ще водяться людці, Яких ми звем зневажливо «жуками». Їх ідеал — набиті гаманці* (Дмит.. В обіймах сонця, 1958, 73); **Пусти́й гамане́ць** — немає грошей.

ГАМА́РНИК, а, *ч., діал., заст.* Той, хто працює в гамарні. *Порались біля горнил і чорношкірі гамарники* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 329).

ГАМА́РНЯ, і, *ж., діал., заст.* Металоплавильна майстерня. *З височенного димаря, як бува в гамарнях, вивергався чорний дим* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 405).

ГАМА́РСЬКИЙ, а, е, *діал., заст.* Прикм. до **гама́рня.**

ГА́МАТИ, аю, аєш, *недок., перех. і без додатка, дит.* Їсти, ковтати.

ГАМАЧО́К, чка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **гама́к.** * У порівн. *Лаврик сидить собі в перев'язаній через її* [Даринки] *плече хустці, як у гамачку* (Вирган, В розп. літа, 1959, 273).

ГАМА́ША *див.* **гама́ші.**

ГАМА́ШІ, ма́ш, *мн.* (*одн.* **гама́ша**, і, *ж.*). Теплі панчохи без підошов, що одягаються поверх взуття. *Він був одягнутий в англійський солдатський мундир з товстого сукна, в чорні грубі ботинки й білі гамаші* (Загреб., Європа 45, 1959, 531).

ГАМБІ́Т, у, *ч.* Початок шахової партії (дебют), у якій білі жертвують пішака або легку фігуру, щоб створити вигідну позицію для нападу. *Супротивники швидко зробили ще кілька ходів. Яременко зауважив: — Наш початок, здається, називається в теорії ферзевим гамбітом* (Автом., В. Кошик, 1954, 42).

ГАМБІ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **гамбі́т.**

ГАМБУ́ЗІЯ, ї, *ж.* Дрібна живородна риба, яка знищує личинки малярійних комарів. *Дрібненькі гамбузії щокроку виблискували в неглибокій воді ариків синювато-сріблястими блищиками* (А.-Дав., За ширмою, 1963, 69).

ГАМЕ́ТА, и, *ж.* Рухлива статева клітина рослинних і тваринних організмів. *Згідно з поглядами генетиків-*

морганістів, стать зародка неминуче визначається уже в момент злиття гамет (статевих клітин) (Наука.., 1, 1958, 29).

ГАМІВНИ́Й, а́, е́. Який стримує, гамує.

△ **Гамівна́ соро́чка** — спеціальний одяг для хворих на буйне божевілля, який не дозволяє їм рухатися. — *І що найстрашніше — цю людину не схопили, не зв'язали їй руки, не накинули гамівну сорочку* (Донч., VI, 1957, 596); * Образно.— *Народи повинні зв'язати руки імперіалістам, авантюристам, надіти на любителів нової війни гамівні сорочки* (Рад. Укр., 1.IX 1960, 2).

ГА́МІР, мору, ч. Те саме, що **гам**[1]. *Франко прислухався до нічного гамору великого міста* (Сміл., Крила, 1954, 127); *До них линув невиразний гамір трудового дня на колгоспному дворі* (Кучер, Вогник, 1952, 59); *Він заглибився в свої ієрогліфічні картки і не звертав жодної уваги на грюкання дверей, шум, гамір людських голосів* (Досв., Вибр., 1959, 252).

ГАМІРЛИ́ВИЙ, а, е. Який зчиняє гамір; галасливий. *Поміж срібно-зеленими гілками тріпочуться при любовному цвірінькванні рухливі табунці гамірливих горобців* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 101); *Верескливий дзвінок відчиняє пащі класів і випускає з них гамірливих та веселих дівчат* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 155); // Сповнений гамору. *Професор встав і пішов геть по довгому гамірливому коридору* (Чаб., Шляхами.., 1961, 19); *Поволі спадало збудження гамірливого дня, огортала землю своїми оксамитними крилами ніч* (Вол., Самоцвіти, 1952, 27).

ГАМІРЛИ́ВО. Присл. до **гамірли́вий**. *Всюди гамірливо таборяться війська, іржуть коні, ревуть верблюди* (Гончар, Таврія.., 1957, 391); // *у знач. присудк. сл.* Багато гамору. *В палаці було весело і гамірливо* (Рибак, Помилка..,1940, 105).

ГАМІРНИ́Й, а́, е́. Сповнений гамору. *Місто гамірне, в ньому чверть мільйона людей, але кожний живе про себе* (Ірчан, II, 1958, 149).

ГА́МІРНО. Присл. до **гамірни́й**; // *у знач. присудк. сл.* Багато гамору. *В задимленій халупці ставало весело й гамірно* (Коцюб., I, 1955, 371); *В хаті ставало гамірно від розмов, суперечок і сміху* (Ткач, Плем'я.., 1948, 64).

ГА́МКАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **га́мкати**.

ГА́МКАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. *перех. і без додатка, дит.* Те саме, що **га́мати**.

2. *неперех., розм.* Шлямкати. *Простесенько к Палланту мчиться* [Турн], *Зубами скриготить, яриться І гамка їсти здалека* (Котл., I, 1952, 258).

ГА́МКНУТИ, ну, неш, *док., перех., розм.* Те саме, що **га́мнути**; // *неперех.* Схопити губами, ротом. *Здається, якби можна, так би й гамкнув* [Чіпка] *за мизинчик-пальчик, що світився навпроти світа, як рожева квітка...* (Мирний, II, 1954, 69).

ГАМЛЕТИ́ЗМ, у, *ч.* Склад душі, що характеризується розвитком думки і одночасно нерішучістю та відсутністю волі. * Образно. *Давно вже кожному набив оскомину заземлений, модний поетичний гамлетизм, мінорний тон, космічна за своїми розмірами скорбота, що культивувалась колись законодавцями літературних мод* (Вітч., 12, 1964, 132).

ГА́ММА, и, *ж.* Назва третьої букви грецького алфавіту.

△ **Га́мма-промі́ння** — невидимі промені, що є короткими електромагнітними хвилями, які можуть проникати крізь непрозорі предмети. *Найбільшу проникаючу здатність має гамма-проміння, що проходить навіть крізь значні товщі свинцю* (Наука.., 11, 1957, 16); *От уже цілком розв'язано проблему контролю шва* [сталі], *не потім, коли його можна просвітити гамма-промінням, а в роботі* (Собко, Біле полум'я, 1952, 218).

ГА́МНУТИ, ну, неш, *док., перех., розм.* З'їсти, проковтнути. *Жінка сало гамнула та на кота звернула* (Номис, 1864, № 4050).

ГАМОРИ́ТИ, рю́, ри́ш, *недок., діал.* Галасувати. *Усе те сунулося.., кричало, гаморило* (Фр., IV, 1950, 468);— *А скажіть-но, як її* [землю] *ділитимуть? — гаморіло жіноцтво* (Кач., II, 1958, 111).

ГАМСЕЛИ́ТИ, лю́, ли́ш, *недок., фам.* 1. *перех.* Сильно бити кого-небудь. *Як почне тебе істиком гамселить, то будеш знать, як дратувать* (Сл. Гр.); *Коли не ставало патронів, кидалися врукопаш, біднота гамселила прикладами куркулів по набряклих крутих загривках* (Гончар, Таврія... 1957, 538).

2. *неперех.* З силою ударяти, стукати по чому-небудь, у що-небудь. *Не один торгав запори, а то й гамселив дрюком по замку* (Головко, II, 1957, 286); // *безос.* * Образно. *Голова* [Чіпчина] *заходила ходором; у виски гамселило, як обухом* (Мирний, II, 1954, 200).

ГАМУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гамува́ти**.

ГАМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Не давати виявлятися; стримувати. *Мася чуть тільки гамує сміх, а ляхи — щоб котрий вусом моргнув, то ніт* [ні] (Свидн., Люборацькі, 1955, 84); *Деякий творчий досвід імоя громіздка виробнича біографія дають мені можливість посдинувати хвилювання з дедалі більшою кількістю думок, які гамують хвилювання там, де воно не потрібне* (Довж., III, 1960, 178).

2. Те саме, що **заспоко́ювати** 1. *Порицька і червоніла, і втішно всміхалась, гамуючи сестру* (Л. Укр., III, 1952, 747);— *То ти легковажиш мої слова, сину? — спитала* [мати] *і глянула на мене з жалісливим докором, яким гамувала мене не раз, коли був я малим хлопцем* (Коб., III, 1956, 32); // Втихомирювати, приборкувати. *Усі* [козаки] *пішли ще повесні на поклик Петра Сагайдачного гамувати на Чорнім шляху кримчаків та турків* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 300).

ГАМУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* Стримуватися, заспокоюватися *Я боровся з собою. Гамувався, щоб не скипіти проти матері* (Коб., III, 1956, 33); — *Панунця хай гамуються і не викрикують тут на мене* (Вільде, Сестри.., 1958, 345); [Х о р о с т і л ь:] *Панко Юлів! Гамуйтеся! І як вам не встидно своїм плачем, своїми словами ще додавати болю братові?* (Фр., IX, 1952, 197).

ГА́МУЗ: ◇ **На га́муз** — на дрібні шматочки. *Строщити на дрізки, на гамуз* (Номис, 1864, № 3860); — *Не розгуби ягнят, як учора, бо на гамуз поб'ю!..* (Коцюб., II, 1955, 16).

ГА́МУЗОМ, *присл., розм.* Все разом *Мусій не мав потреби заробляти на рибі, а тому й сказав зовсім дешеву ціну: — «П'ять кіп гамузом!»* (Панч, III, 1956, 462).

◇ **З га́музом** — з усім, що є.— *Новий конкурент у нас з'явився. Заткне нас за пояс з усім гамузом* (Минко, Вибр., 1952, 47).

ГА́НА, и, *ж., рідко.* Осуд, неслава.— *Прапрадід твого батька воював з моїм прапрадідом і одняв од його один город та двоє сіл... Це для мого роду велика гана й приниження* (Н.-Лев., IV, 1956, 23).

ГАНА́Ш *див.* **ганаші́**.

ГАНАШІ́, ів, *мн.* (*одн.* **гана́ш**, а, *ч.*). Задні кути нижньої щелепи у коня.

ГА́НГЛІЙ, я, *ч.* Обмежене скупчення нервових клітин, волокон та їхньої супровідної тканини у людини і тварин; нервовий вузол. *За літературними даними, м'яз* [папілярний] *не містить у своїх структурах будь-яких нервових гангліїв* (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 35).

ГАНГРЕ́НА, и, *ж.* Змертвіння певного органу (його частини) чи більш або менш обмеженої ділянки тканин. *Гангрена розвивається в тканинах, що стикаються із зовнішнім середовищем (кінцівки, кишечник та ін.)* (Курс патології, 1956, 123); *Денис Ісакович ушкодив свій нарив, і на нозі йому прикинулась гангрена* (Рильський, Поеми, 1957, 258); * У порівн. *Небо мертве, холодне і чорне, Мов гангрена страшна* (Черн., Поезії, 1959, 264).

△ **Га́зова гангре́на** — інфекційна хвороба (рапова інфекція) у людини і тварин, спричинювана мікробами з групи анаеробів; супроводжується утворенням газів і отруєнням організму. *Страшна газова гангрена вразила його руку* (Довж., Зач. Десна, 1957, 307).

ГАНГРЕНО́ЗНИЙ, а, е. Стос. до гангрени. *Нерідко на уражених бешихою місцях утворюються пухирі, абсцеси, флегмони, а іноді і гангренозні ділянки* (Хвор. дит. віку, 1955, 49).

ГА́НГСТЕР, а, *ч.* Учасник бандитської зграї; бандит. *Він відчував себе справжнім робінзоном, гангстером, ким завгодно, але тільки не людиною, у душі якої вирували сумніви і каяття* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 19).

ГАНДБО́Л, а, *ч.* Командна гра з м'ячем на прямокутному майданчику, в якій кожна команда намагається якнайбільше разів закинути руками м'яч у ворота противника; ручний м'яч. *Все більше прихильників завойовує в нашій республіці гандбол. Змагання з ручного м'яча входили й до програми цьогорічних вузівських змагань* (Веч. Київ, 1.VIII 1961, 4).

ГАНДБОЛІ́СТ, а, *ч.* Спортсмен, що грає в гандбол. *В розиграші візьмуть участь найсильніші команди гандболістів Москви, Ленінграда, Києва, Харкова та інших міст країни* (Рад. Укр., 16.IV 1946, 3).

ГАНДБОЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **гандболі́ст.** *Коли закінчився розиграш, гандболістки Черкас і Києва набрали однакову кількість очок* (Веч. Київ, 18.II 1958, 3).

ГАНДБО́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до гандбола; // Признач. для гандбола. *Тиждень тривали на гандбольному майданчику московського «Метробуду» зустрічі на першість Центральної ради студентського товариства «Буревісник»* (Веч. Київ, 4.VIII 1961, 3).

ГАНДЖ, у, *ч. і ж., розм.* Те саме, що **ва́да** 1. [Тетяна:] *Рубець у нього тут, рубнув, знать, шаблею татарин!.. І той рубець у другого б був ганджею, у нього ж він красою служить і до лиця, як лицарю, йому!..* (К.-Карий, I, 1960, 149); *Телички були гарного приплоду, а коні хоч трохи й худі, проте без ганджу, видко, роботящі* (Ю. Янов., II, 1958, 403).

ГАНДЖОВИ́ТИЙ, а, е, *розм.* З ганджем, з дефектом.

ГАНДЖУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., розм.* Шукати, знаходити гандж у кого-небудь. *Хлопець ганджував Христину, щоб відчепитися од неї, а вона з кожним разом ставала перед очима ще милішою і кращою* (Стельмах, Хліб.., 1959, 456).

ГАНДИКА́П, а, *ч., спорт.* 1. Змагання, при якому слабшому учасникові надається певна перевага в умовах гри для урівноваження шансів на успіх.

2. Змагання, в якому беруть участь коні, різні за віком та якостями.

ГАНЕ́БНИЙ, а, е. Який викликає ганьбу, осуд. — *Коли людина просить пробачити її, то це значить, що вона засуджує свій вчинок, визнає його недостойним, ганебним* (Допч., IV, 1957, 74); // Вкритий ганьбою. *Сокира і хрест стали ганебною емблемою того чорносутанного поріддя, яке виплодилося на нашій землі під захистом Ватікану* (Мельн., Поріддя.., 1959, 94); *Їхня-бо* [емігрантів] *батьківщина — то лакейські передпокої в панських палацах! Там вони житимуть аж до осикового кілка на їхніх ганебних могилах* (Вишня, I, 1956, 294).

◇ **Прико́вувати (прикува́ти) до гане́бного стовпа́** — піддавати ганьбі, осуду (в минулому карали злочинців тим, що прив'язували їх до стовпа на площі). *Горький приковував до ганебного стовпа конкретних виразників імперіалістичної ідеології і натхненників імперіалістичного розбою* (Рад. Укр., 17.VI 1951, 3).

ГАНЕ́БНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **гане́бний.** — *Я дуже жалкую, що не зможете ви відчути всю ганебність, паскудність вашого становища* (Смолич, I, 1958, 124).

ГАНЕ́БНО. Присл. до **гане́бний.** — *Чи на те ж браталась я з тобою, Аби мала так ганебно зрадить?* (Л. Укр., I, 1951, 387).

ГА́НИТИ, ню, ниш, *недок., перех.* 1. Те саме, що **гу́дити.** — *Коли маєте мою одежину ганити, геть з мого двора* (Вовчок, I, 1955, 96); *Вони* [космополіти] *перекручено тлумачили творчість класиків, ганили кращі досягнення вітчизняної літератури і мистецтва* (Іст. укр. літ., II, 1956, 265); *Кінь як кінь — не поганий і не добрий. Немає за що ганити, нема за що й похвалити* (Мур., Бук. повість, 1959, 129).

2. Докоряти кому-небудь; лаяти, сварити. [Гермі о н а:] *Немає за що ганити тебе, хіба за те, що ти свій заробіток пускаєш так на вітер* (Л. Укр., III, 1952, 419); *Коли в якому районі виявлялися ознаки підпільної чи партизанської діяльності, генерал* [фашист] *ганив підлеглих за те, що допустили до такого* (Коз., Гарячі руки, 1960, 83).

ГА́НКИ, ів, *мн., рідко.* Те саме, що **га́нок.** *Сидить* [Тетяна], *схилившись на шкільних ганках* (Вас., II, 1959, 93); *Повела* [Яресьчиха] *його до цяцькованих ганків* (Гончар, Таврія.., 1957, 10).

ГА́НКОВИЙ, а, е. Прикм. до **га́нок.** *В одчиненому вікні, ліворуч від ганкових середніх дверей, з'являється Любов* (Л. Укр., II, 1951, 7); *Руки дівчата їй простягли, вона схопила одну своєю, а другою колону ганкову обхватила* (Головко, II, 1957, 98)

ГА́НОК, нку, *ч.* Прибудова з площадкою і східцями, а подекуди з покрівлею біля входу в будинок. *Сіни були невеликі і вели з одного боку на довгий, теребовельськими плитами мощений ганок* (Фр., I, 1955, 272); *Різьба прикрашала* [в західних областях України] *і частини житлових та господарських будівель — головну балку стелі хати (сволок), дверні та віконні наличники, ганок* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 67).

ГА́НОЧКИ, ів, *мн., рідко.* Зменш.-пестл. до **га́нки.** *Стара пані була на що, сумирна собі.. Увесь день на ганочках; нічка йде — охає та стогне* (Вовчок, I, 1955, 102).

ГА́НОЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **га́нок.** *Підперли ганочок старий Дбайливо білені колони, І сонце вранішнє червоне Їх орожевлює згори* (Рильський, III, 1961, 42).

ГАНТЕ́ЛЬ, і, *ж.* Гімнастичний прилад у вигляді двох чавунних куль, з'єднаних короткою круглою ручкою. *Взявши в руки чавунні кулі, почав* [Коля] *гімнастичні вправи.* — *Це гантелі* (Руд., Вітер.., 1958, 107).

ГА́НУС, у, *ч.* Те саме, що **аніс** [1]. *Люльки курили, полягавши, Або горілочку пили,.. Під челюстями запіканку І з ганусом, і до калгану, В ній був і перець, і шапран* (Котл., I, 1952, 149).

ГАНУСІ́ВКА, и, *ж.* 1. Горілка, настояна на ганусі. *А далі, пишаючись, нарівні з панами пив* [Терентій] *запіканку.., смакував ганусівку, їв якісь духові пундики, що танули в роті* (Стельмах, Хліб.., 1959, 54).

2. Сорт яблук.

ГА́НУСО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **га́нус.**

ГАНЧІ́РКА, и, *ж.* 1. Шматок старої, зношеної тканини.— *Де то вже нема* [мене]! — *обізвалася Зубиха, лізучи з-під покутя і таскаючи превеликенний горщик, ганчіркою зав'язаний* (Кв.-Осн., II, 1956, 190); *Вогкою ганчіркою Лукія витирає скляний дах оранжереї* (Донч., III, 1956, 42); * Образно. [С а б і н а:] *Панові своєму рабиня дякує, що нагадав їй, хто він і хто вона. Тепер я тямлю, що не мені, затоптаній ганчірці, гостей шляхетних пристоїть вітати* (Л. Укр., III, 1952, 156); * У порівн. *На Галецькій під дранкою була надіта чистенька чорна кофточка, але спідниця старої Майбородихи була латана й зам'якла, як ганчірка* (Н.-Лев., IV, 1956, 309).

2. *перен., зневажл.* Про зношений, старий одяг, білизну. *І хусточками-ганчірками зап'ялися, стали на жінок схожі. Але жалюгідне вбрання ще дужче засмутило всіх, воно гнітило, як тягар* (Хижняк, Тамара, 1959, 171); //Одяг взагалі. *Не спали голодні й холодні, котрим денний заробіток не приніс ні шматка хліба — загасити голодну згагу, ні ганчірки — прикрити голе тіло* (Мирний, I, 1954, 330); — *Подивіться хоча б на татар: і працюють як слід, і не пиячать, і з усього задоволені. А речі свої он як зберігають. Аж трусяться над кожною ганчіркою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 85).

3. *перев. мн., перен., зневажл.* Про жіночі убори.

4. *перен., зневажл.* Про безвольну, безхарактерну людину.— *Путящого робітника так із нас ніколи й не вийде. Ні характеру, ні волі, ні витримки... Так і будемо цілий вік починати і не кінчати. І вийде з нас не активна людина, а якась ганчірка* (Вас., II, 1959, 235); [О д н о л ю б:] *Ви не подумайте тільки, що я, вибачте, ганчірка, я два роки був на фронті* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 88).

ГАНЧІ́РНИЙ, а, е. Те саме, що **ганчір'я́ний.** *Очі дитини скляніли, обличчя чорніло від задухи, з рота стриміла ганчірна затичка* (Тют., Вир, 1964, 428).

ГАНЧІ́РНИК, а, *ч.* Той, хто збирає, скуповує ганчірки та іншу утильсировину. *У шкільній бібліотеці, яка скидається на віз ганчірника, крім старих-старих підручників та пособій* [посібників], *не знайшов нічого* (Вас., IV, 1960, 18); *Бувало товаришки її, як міняють ганчірки в ганчірника, то кожна.. вкраде.. крім того, що ганчірник сам дасть* (Григ., Вибр., 1959, 96).

ГАНЧІ́РОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **ганчі́рка** 1. *Витирав перо об ганчірочку, яку з цією метою носив у кишені* (Мос життя в мист., 1955, 34); *Гриць замотав порох і самопал у ганчірочку і, повернувшись до кімнати, ..заліз у ліжко* (Ткач, Гриць.., 1955, 6).

ГАНЧІ́Р'Я, я, *с.* Збірн. до **ганчі́рка** 1—3. *Двоє стільців, з-під клейонки у їх теліпалось якесь ганчір'я* (Вас., I, 1959, 91); *Ноги його були обмотані в брудне ганчір'я і взуті в рвані калоші* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 72); *Йому б тільки догнати її, іти поруч і... Може, зірвати з голови оте сіре ганчір'я, присоромити й потішити* (Ле, Міжгір'я, 1953, 398); *Жанна полюбляла не тільки іноземне ганчір'я, але й іноземні слова* (Дмит., Наречена, 1959, 182).

ГАНЧІР'Я́НИЙ, а, е. Зроблений з ганчірки (у 1 знач.). *Біля каганця сидів сивий дід, очеретиною підтягав ганчір'яного гнота* (Ле, Наливайко, 1957, 230); — *Мене підібрали санітари, відвезли до шпиталю, а там хірурги зшили, як ганчір'яну ляльку і, як бачите, повернули до життя* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 117).

ГАНЧІРЯ́ЧЧЯ, я, *с., збірн.* Те саме, що **ганчі́р'я.**

ГАНЯ́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **ганя́ти.** *Одно ганяння з ранку і до ночі* (Сл. Гр.).

ГАНЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок.* 1. *перех.* Те саме, що **гна́ти** і **гони́ти** 1, 2, 5, 7 з тією різницею, що означає дію, яка відбувається в різний час або в різних напрямках. *І пішов Василь у місто ганяти чужих коней* (Мирний, IV, 1955, 211); — *А ми вже й на станцію гінця ганяли* (Ле, Міжгір'я, 1953, 98); — *Чого тобі, Антоне, заманулося по такій бистрині ганяти плоти?* (Чорн., Потік.., 1956, 7); — *Хоч би ще фах який мав,— самоскиди ганяє, день і ніч на бульдозері скрегоче* (Довж., Зач. Десна, 1957, 518); *У полі орачі на ярину орали, І Муха там була, І хоч її, непрохану, ганяли, доскакала і їла, і пила* (Гл., Вибр., 1957, 207); *На узліссі собаки ганяють лисицю; так ганяють, так ганяють: лисиця не втече, хорт не дожене* (Укр.. казки, 1951, 238).

Ганя́ти голубі́в — змушувати голубів злітати, літати високо. *Змалку ганяли разом голубів — босоногий Васильок і гімназист Гервазій* (Смолич, Мир.., 1958, 534).

◇ **Куди́ (де) Мака́р теля́т не ганя́в**—дуже далеко, куди не підеш по своїй волі; про дуже віддалене місце. *Підеш туди, куди Макар телят не ганяв* (Укр.. присл.., 1955, 270); **Соба́к ганя́ти** — нічого не робити; байдикувати.— *Як? — приглушено перепитала ледь побілілими губами.— Геть чисто нагнав з роботи? — Та кажу ж тобі, що від п'ятнадцятого можу вже собак ганяти...* (Вільде, Сестри.., 1958, 496).

2. *неперех., розм.* Те саме, що **гна́ти** і **гони́ти** 3 з тією різницею, що означає рух, який відбувається в різний час або в різних напрямках. *Вітя широченними ступнями ганяє по двору* (Вас., II, 1959, 198).

3. *перех., перен., розм.* Перевіряючи знання, ставити багато різноманітних запитань. *Сава Йосипович так ганяв Віктора на екзаменах, що Віра Григорівна.., яка була асистентом, кілька разів пила воду, хвилюючись за нього* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 73).

ГАНЯ́ТИСЯ, я́юся, я́єшся, *недок.* Те саме, що **гна́тися** і **гони́тися** 1, 2 з тією різницею, що означає дію, яка відбувається в різних напрямках або повторюється. *Всі повибігали з хати, побрали дрючки та й давай ганяться за конякою* (Н.-Лев., II, 1956, 373); *В небі зовсім недалеко від землі ганялися один за одним літаки* (Собко, Зор. крила, 1950, 206); *Ченці, попи і крутопопи, Мирян щоб знали научать; Щоб не ганялись за гривнями,.. Та знали церкву щоб одну;.. Були в огні на самім дну* (Котл., I, 1952, 136); *Ганяючись за довгим карбованцем, він береться читати лекції на першу-ліпшу тему* (Мокр., Сто.., 1961, 32).

ГАНЬБА́, и́, *ж.* 1. Принизливе для кого-небудь становище. *Бабуся кілька разів опередила мене. Для мене це була ганьба* (Томч., Готель.., 1960, 67).

2. Недобра слава; безчестя. *Прощай, убогий Кос-Арале.. Ні хвали, Ані ганьби я не сплітаю Твоїй пустині* (Шевч., II, 1953, 207); *Вчора при людях його обсміяв Роман, а це знову ганьба на все село* (Стельмах, I, 1962, 107).

3. Вигук, що виражає осуд кого-, чого-небудь. [К о м і с а р:] *І гасло викиньте — ганьба і смерть тому, хто залишиться в бухті* (Корн., I, 1955, 32).

◇ **Ганьбу́ дава́ти,** *заст.*— гудити, ганити.— *Лучче було ганьби не давати: зради не було б, сорому* (Барв., Опов.., 1902, 239).

ГАНЬБИ́ТЕЛЬ, я, *ч.* Той, хто ганьбить кого-, що-небудь.

ГАНЬБИ́ТЕЛЬКА, и, *ж.* Жін. до **ганьби́тель.**

ГАНЬБИ́ТИ, блю́, би́ш, *недок., перех.* 1. Вкривати ганьбою (у 2 знач.); безчестити. *Не стане він* [Саїд] *одруженням з християнкою ганьбити рід, ображати прах правовірного свого батька* (Ле, Міжгір'я, 1953, 127); *Третю зміну, третій день У пивній стирчить, як пень. Погляда на всіх по-барськи Та ганьбить ім'я шахтарське* (С. Ол., Вибр., 1959, 195).

2. Виражати осуд; засуджувати. *Ой, ми, доню, Твою долю Не ганьбим, не гудим: Будь щаслива, Добротлива, То й ми в добрі будем* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 176); *У своїх байках Гребінка ганьбить свавільне поводження панів з кріпаками* (Іст. укр. літ., І, 1954, 182).

ГАНЬБИ́ТИСЯ, блю́ся, би́шся, *недок., діал.* Соромитися. *Довго не міг глянути Насті у вічі, боявся поскаржитися матері, ганьбився сказати братам* (Чендей, Вітер.., 1958, 43).

ГА́НЬБЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ганьби́ти.** *Тема твору* [«Перше побачення»] *— ганьблення обивательсько-міщанської вбогості і боротьба за людину, зіпсовану вихованням* (Вітч., 10, 1963, 108).

ГАНЬБУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., діал.* 1. *перех.* Ганьбити (у 2 знач.). *Так недотепа-неборак Ганьбує те, чого не знає, І думає, що добре так* (Гл., Вибр., 1957, 136); *— Гарна дівка, ганьбувати ні за яку роботу не можна* (Барв., Опов.., 1902, 384).

2. *ким, неперех.* Гребувати, нехтувати.— *Чого, мила, смуткуєш, чи моєю маткою ганьбуєш?* (Чуб., V, 1874, 690).

3. *неперех.* Жити безчесно. *Судив мені Бог та й п'яниченьку мужа, що він п'є і ганьбує, та ще й дома не ночує* (Сл. Гр.).

ГАОЛЯ́Н, у, *ч.* Однорічна посухостійка зернова рослина родини злакових з високим стеблом і широким листям: маньчжурське, китайське просо. *На терасах культивують пшеницю, гаолян, чумизу, сойові боби, чорні боби, картоплю, кукурудзу, кунжут та городні культури* (Колг. Укр., 5, 1959, 42); * Образно. *Ми ростем у голім полі гаоляном...* (Сос., II, 1958, 365).

ГАПЛИ́К, а́, *ч.* Металева зачіпка, що пришивається проти петлі до одягу, і служить застібкою. *Підвів мене до дзеркала; дивлюсь: казакин мій защепнутий на всі гаплики* (Стор., І, 1957, 120); *Ганна тільки ахнула, потім, розвісивши біля груби одежу, взялась пришивати до кожушка гаплики* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 41).

◇ **Пришити́ гапли́к** — зауважити в'їдливо, дошкульно: **Утя́ти (утну́ти) до гапликі́в** — зробити, сказати що-небудь не до речі, невчасно, не до ладу. [Т е т я н а:] *Гарно, гарно* [співав], *нічого сказати.* [М и х а й л о:] *Утяв до гапликів!* [Т е т я н а:] *Аж пальці знати* (Котл., II, 1953, 63); *— Наш дяк більше б годився для тієї ролі торгадора.—говорила Ватя.— О, сей утнув би до гапликів, нема що й казати,— говорив Леонід Семенович* (Н.-Лев., IV, 1956, 100).

ГАПЛИЧО́К, чка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **гапли́к.** *Чумарка на Якові була застебнута на гаплички* (Мирний, І, 1954, 287); * У порівн. *Кров одразу потече. Бо крізь білі рукавички враз проб'ються пазурі крючкуваті, мов гаплички,— так і вп'ються, мов щурі* (Л. Укр., І, 1951, 274).

ГАПЛОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Спрощення звукового складу слова як наслідок опущення перев. одного з двох однакових сусідніх складів, напр.: м і н е р а л о́ г і я (з м і н е р а л о л о́ г і я).

ГАПТ, у, *ч., рідко.* Те саме, що **гаптува́ння** 2. *При помочі срібного гапту вийшла дуже елегантна блуза* (Л. Укр., V, 1956, 202); *Ще в сиву давнину народні умільці та цехові ремісники* [Львова] *робили меблі, карети, гармати, ювелірні прикраси, тканини та коштовні гапти, які знаходили покупців у всьому світі* (Мист., 2, 1966, 8).

ГАПТА́Р, я́, *ч., заст.* Той, хто гаптує.

ГАПТА́РКА, и, *ж., заст.* Жін. до **гапта́р.**

ГАПТА́РСТВО, а, *с., заст.* Заняття гаптаря.

ГАПТА́РСЬКИЙ, а, е, *заст.* Стос. до гаптаря. *Це гаптарське діло* (Сл. Гр.).

ГАПТО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **гаптува́ти.** *Було як поїде* [батько] *в Київ, то й навезе нам гостинців хороших: матусі очіпок, шовком гаптований, чи плахту червону* (Вовчок, І, 1955, 57); *І шовк знамен, дівочими руками Гаптований воякам в давні дні, Червонокрилими орлами Кружля над боєм вдалині* (Нагн., Пісня.., 1949, 110); //*у знач. прикм. Краєм білосніжної гаптованої хустинки він витирав очі* (Кучер, Чорноморці, 1956, 370); *Жіночка панова.. цілісінький день безмрійно хропла собі в ридвані на гаптованих шовкових подушках* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 10); * Образно. *Заквіт осінній сум, осінній сум заквіт. На віях я несу гаптований привіт...* (Чумак, Черв. заспів, 1956, 81).

ГАПТУВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., заст.* Гаптарка.— *А вашу корівку та вівці забрали на фільварок,— тихенько шептала їй одна з дівчат-гаптувальниць* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 166).

ГАПТУВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **гаптува́ти.**

2. Вишивка шовковими, вкритими тонким шаром золота або срібла нитками різного гатунку *Над шахом несли багатий зонт з пришпиленими до нього китицями, торочками, з шматками золотого гаптування на оксамиті* (Моє життя в мист., 1955, 32); * У порівн. *Коли ж Кирило вступив у ліс,.. над головою химерно корчились гілки.., а маленькі галузки, пучечки соснових гілок — стелились на небі, як дороге гаптування по блакитному шовку* (Коцюб., II, 1955, 211); // Вишита золотими або срібними нитками річ. [П р и н ц е с а:] *Навіщо прясти!.. Та й нащо ткати? Он їх, цілі стоси тканин, мереженок та гаптування, а хто їх носить?..* (Л. Укр., II, 1951, 191); *Далі йшла ще просторіша світлиця, стіни якої прикрашали безліч фотографій, облямованих вишиваними рушниками та узорчастим гаптуванням* (Жур., До них іде.., 1952, 79).

ГАПТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Вишивати шовковими, вкритими тонким шаром золота або срібла нитками різного гатунку. *Шевці, підобгавши ноги під себе, ледве помітні з-за купи товару, гаптували капці сріблом та золотом* (Коцюб., II, 1955, 124); * Образно. *По другий бік кам'яної огорожі місяць гаптує сріблом кручену стежку до моря* (Донч., II, 1956, 496); // Взагалі вишивати. *Вишивала, гаптувала Синім шовком мій кисет, У дорогу виряджала Найдорожчого за все* (Шпак, Вибр., 1952, 33); * Образно. *І хай минуле вив вовком І по-гадючому шипить,— Ми радісним гаптуєм шовком Тканину років і століть* (Рильський, Поеми, 1957, 43); * У порівн.— *І малі ті паничі, а так собі розказує, та все попросту,.. мов шовком гаптує!* (Н.-Лев., І, 1956, 193).

◇ **Сте́жку гаптува́ти** — простувати, прямувати. *Треба ж розпитатись, куди прямувати, яким трактом* [трактом] *стежку гаптувати* (Сл. Гр.).

ГАПТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **гаптува́ти.**

ГАР, у, *ч.* Що-небудь горіле та дрібні часточки від нього, які піднімаються в повітря. *Розноситься гар, чадить на той бенкет сп'янілий* (Стар., Поет. тв., 1958, 215); *В яру димок слався, долітав присмний дух гару* (Горд., II, 1959, 49).

ГА́РА, и, *ж., розм.* Довга вузька заглибина, гніздо в якій-небудь деталі, куди вставляється виступ іншої деталі; паз.

ГАРА́Ж, а́, *ч.* Приміщення для стоянки та технічного обслуговування машин. *Щоб добре зберігати трактори і комбайни, будуємо гараж* (Колг. Укр., 5, 1958, 3); *Валя одвезла Матяша, поставила машину в гараж і, не поспішаючи, пішла додому* (Собко, Граніт, 1937, 93).

ГАРА́ЖНИЙ, а, е. Прикм. до **гара́ж;** // Який працює в гаражі. *Очевидно, на виклик доктора Гальванеску побігли й гаражні робітники* (Смолич, І, 1958, 96).

ГАРА́ЗД [1], *невідм.* 1. *част.* Уживається для вираження згоди; чудово, нехай буде так; добре.— *Гаразд, добре! Усього навезу!* — *сміється гірко Пилип* (Мирний, III, 1954, 8); — *Гаразд, гаразд, мовчатиму, коли так хочеш* (Л. Укр., III, 1952, 748).

2. *присл.* Добре, як слід, належним чином. *Знаєш гаразд, як твій брат Еней, блукаючи морем Вздовж берегів негостинних, спізнав усю лють і запеклість Серця Юнони* (Зеров, Вибр., 1966, 240); *Але що це за машини, гаразд не можна було добрати* (Донч., I, 1956, 58); // *у знач. присудк. сл. Очі Марії сяють радістю. Він розуміє, що все гаразд* (Довж., Зач. Десна, 1957, 591).

Раз та (да) гара́зд *див.* **раз.**

ГАРА́ЗД [2], у, *ч., діал.* Щастя, благополуччя. *Я гаразду не зазнала, та вже й не зазнаю* (Сл. Гр.); *Сердечно бажаю Вам здоров'я та всякого гаразду* (Коцюб., III, 1956, 264); *Челканов, Касандров, Грозний і Курило прагнули насамперед до створення зовнішнього, показного гаразду і зовнішніх успіхів* (Мик., II, 1957, 495); // Те саме, що **гаразди́**. *По-хазяйському, бачу, зробив молодий,— похвалив Васюта Федора,— і молоду файну вихопив, і господарського гаразду набрався* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 446).

◇**На гара́зд** — на добре, до речі, до ладу. *Чи буде це на гаразд?* (Сл. Гр.).

ГАРАЗДЕ́НЬКО *див.* **гараздне́нько.**

ГАРАЗДИ́, ів, *мн., діал.* Достатки. *Галицькі гаразди... Гей, хто ж не чув про них здавен-давна?* (Козл., Відродження.., 1950, 8); *Була молодість — не стало молодості, була сила — в чужі гаразди спливла* (Стельмах, Хліб.., 1959, 299).

ГАРАЗДНЕ́НЬКО, ГАРАЗДЕ́НЬКО, *присл.* Зменш.-пестл. до **гара́зд** [1] 2. *Їв Вовчик, їв — аж утомився; Гаразденько удовольнився, А все-таки всього не з'їв* (Гл., Вибр., 1957, 50); *Як скінчу* [роботу], *то зашлю Вам, а Ви гаразденько прочитаєте* (Мирний, V, 1955, 386).

ГАРАЗДУВА́ННЯ, я, *с., діал.* Дія за знач. **гараздува́ти.** *На всі дива, в чеканні призиченого циганкою гараздування, наш молодик невтолимо поривав туди-сюди очища* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 175).

ГАРАЗДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., діал.* Жити щасливо, в достатку. *Найголовніший емісар Під боком в мене гараздує* (Фр., V, 1954, 277); * Образно. *Гараздують бузьки на новім осідищу* (Ков., Світ.., 1960, 120).

ГА́РАК, у, *ч., діал.* Ром. *Ось і почали вони.. частувати його то горілкою, то гараком* (Фр., III, 1950, 142).

ГАРА́НТ, а, *ч.* Той, хто гарантує що-небудь; поручитель. *В особі Радянського Союзу український народ, як і всі інші народи, має надійного гаранта свого національного суверенітету і незалежності* (Рад. Укр., 24.X 1957, 1).

ГАРАНТІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **гара́нтія.** *У Києві вирішили організувати гарантійну майстерню для ремонту нових меблів за рахунок підприємств, які поставляють брак* (Рад. Укр., 13.XII 1961, 1); // У якому є гарантія. *Гарантійний паспорт на квартиру — колективний документ.. Ним вона* [бригада] *гарантує якість виконаних робіт* (Рад. Укр., 26.XI 1961, 1); // Який гарантується ким-, чим-небудь. *Щоб створити механізаторам найкращі умови, ми зберігаємо для них гарантійний заробіток* (Колг. Укр., 7, 1958, 13).

ГАРА́НТІЯ, ї, *ж.* Порука в чомусь, забезпечення чого-небудь. *Гарантію на видужання доктор давав абсолютну* (Смолич, II, 1958, 95); // *чого.* Умови, що забезпечують успіх чого-небудь. *Єдина гарантія миру — організований, свідомий рух робітничого класу* (Ленін, 19, 1950, 62); *Старанне перебирання качанів на токах — ще одна гарантія кращого зберігання зерна в державних засіках* (Рад. Укр., 12.X 1962, 1).

ГАРАНТО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **гарантува́ти.** *Працювати в цій друкарні могли лише члени профспілки, отже, вони були якоюсь мірою гарантовані від визиску і самовільного звільнення з роботи принципалом* (Вільде, Сестри.., 1958, 121); // *у знач. прикм.* Сталий. *Тепер Херсонщина має 70,5 тисячі гектарів зрошуваних земель, на яких колгоспи і радгоспи одержують гарантовані високі врожаї* (Хліборо́б Укр., 11, 1963, 15).

ГАРАНТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гарантува́ти.** *Створення умов для гарантування безпеки держав в Європі благотворно впливало б на підтримання миру в усьому світі* (Рад. Укр., 4.XII 1956, 1).

ГАРАНТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех. і без додатка.* Давати гарантію у чому-небудь. *Конституція Союзу РСР гарантує всім громадянам право на працю, на освіту, на матеріальне забезпечення в старості* (Іст. УРСР, II, 1957, 426); [Б а т у р а:] *Я відредагую ваші записки і гарантую — вони будуть видані з моєю передмовою* (Корн., II, 1955, 252); // *від чого.* Захищати. *Об'єднані сили соціалістичного табору надійно гарантують кожну соціалістичну країну від посягань з боку імперіалістичної реакції* (Програма КПРС, 1961, 17).

ГАРАНТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **гарантува́ти.** *Державний суверенітет наших республік гарантується всією політичною, економічною і військовою могутністю великого Радянського Союзу* (Рад. Укр., 30.XII 1962, 1).

ГАРА́ПНИК, а, *ч.* Довгий батіг, сплетений з тонких ремінців. *Погонич од злості передавав ті стусани коням, лупцював їх немилосердно гарапником* (Н.-Лев., II, 1956, 204); *Люто свиснув гарапник, дві вогкі смуги зашипіли піною на кінських спинах* (Стельмах. Кров людська.., I, 1957, 184).

ГАРА́ТАТИ, аю, аєш, *недок., перех., діал.* Бити. [М и к о л а:] *Не встиг я йому се сказати, а він як не кинеться на мене, як не почне гаратати мене палицею* (Фр., IX, 1952, 101).

ГАРА́ТНУТИ, ну, неш, *док., перех., діал.* Однокр. до **гара́тати.** — *А ти не втерпів і гаратнув його каменюкою по маківці?* (Вільде, Сестри.., 1958, 90).

ГАРБА́, и́, *ж.* Високий віз на двох або чотирьох колесах. *Щоранку вони* [цигани] *запрягали в свою двоколесу гарбу маленьку, худу й облізлу шкапину* (Коцюб., I, 1955. 371); *Не скрипіли з поля важкі гарби з золотими снопами* (Гончар, Новели, 1954, 23).

ГА́РБАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **га́рбати.** — *Але яка жадоба до гарбання,— дивується Гриць Семко* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 64).

ГА́РБА́Р, я́, *ч., заст.* Кушнір. *Ніхто не вмів так виправляти шкірки, як вона. У Заріччі цією працею займалися гарбарі* (Оп., Іду.., 1958, 303).

ГАРБА́РНЯ, і, *ж., заст.* Майстерня, завод, де вичиняють шкіри. *Такого* [коня] *може купити лише гарбарня на шкіру* (Козл., Сонце.., 1957, 32); [К о л я н д р а:] *Тягніть її до старої гарбарні, Хай потемки посидить до зорі* (Коч., I, 1956, 468).

ГАРБА́РСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **га́рба́р.**

ГАРБАРЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., заст.* Кушнірувати.

ГАРБА́ТА *див.* **герба́та.**

ГА́РБАТИ, аю, аєш, *розм.* 1. *перех.* Те саме, що **загріба́ти.** *Знову опустилась* [дівчина] *на траву й стала обома руками гарбати й кидати назад у фартушину польове добро* [квіти] (Мирний, II, 1954, 68); *Орав тобі і сіяв, Аж згорбився в покорі, А ти добро все гарбав, Ховав, глитай, в коморі* (Нагн., Пісня.., 1949, 147).

2. *перех. і без додатка.* Грабувати. — *Хай бог милує, щоби я гарбав та свавільничав!.. Я тільки своє забрав! Це ж наші коні* (Гончар, III, 1959, 65).

ГАРБИ́ЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гарба́**. *Поїхав.. Павло за снопами на своє поле, наклав гарбичку, цьохнув конячку батіжком, а вона смик-смик — і на місці* (Тют., Вир, 1964, 285); — *Для Красуні* [корови] *придбаємо якусь гарбичку сіна* (Логв., Літа.., 1960, 73).

ГАРБО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **гарба́**. *Скрип коліс гарбових* (Сл. Гр.).

ГАРБУ́З, а́, *ч.* 1. Городня сланка рослина з великими круглими або овальними плодами. *По невеличких тичинках вився горох, квасоля, а гарбузи, розпустивши широке листя, наче шнуром, кругом обводили невеличкі грядочки* (Мирний, IV, 1955, 205); *Гарбуз піднімає лапаті дзвоники* (Мал., I, 1956, 286).

2. Плід цієї рослини. *Між ними* [соняшниками] *виблискували пиками здоровенні сірі гарбузи* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 5); * Образно. *На столах серед спорожнілого посуду лежали жовті й червоні гарбузи голених голів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 97); * У порівн. *Голова його могутня на худій, жилястій шиї гнулася сама вдолину, мов на гичці той гарбуз* (Фр., XI, 1952, 195).

◇**Дава́ти (да́ти, підно́сити, піднести́)** [**пече́ного**] **гарбуза́**, *жарт.*— відмовляти тому, хто сватається. *Сватало її багато парубків, так вона всім гарбуза давала* (Укр.. казки, 1951, 155) — *Адже він тебе сватав, та ти піднесла йому печеного гарбуза?* (Кв.-Осн., II, 1956, 206); **Діста́ти (з'їсти, покуштува́ти)** [**пече́ного**] **гарбуза́** — одержати відмову під час сватання. *Не один з магнатів і князів умизгався за княгівною* [князівною], *не один і залицявся, і кожному довелось.. покоштувать* [покуштувати] *гарбуза* (Стор., I, 1957, 368); *Стецько, діставши гарбуза від Уляни Шкуратової, пішов із Слобожанщини аж на Львівські землі* (Вишня, I, 1956, 268).

ГАРБУЗЕНЯ́, я́ти, *с., розм* Маленький гарбуз.

ГАРБУЗЕНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **гарбузеня́**. *Ой казав ти, вражий сину, що гарбузенятко,— як я тобі втелющила,— помагав і батько* (Сл. Гр.).

ГАРБУЗЕ́ЦЬ, зця́, *ч.* Зменш.-пестл. до **гарбу́з**.

◇**Підно́сити (піднести́)** [**пече́ного**] **гарбузця́** — те саме, що **Дава́ти (да́ти, підно́сити, піднести́)** [**пече́ного**] **гарбуза́** (*див.* **гарбу́з**). *Йому* [сотнику] *учора Йосиповна Олена, панна хорунжівна, піднесла.. печеного гарбузця* (Кв.-Осн.. II, 1956, 164).

ГАРБУ́ЗИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **гарбу́з**. *У хаті на вікнах теж лежали маленькі червоненькі гарбузики, він не пам'ятав, як вони називаються і чи їх їдять* (Мушк., День.., 1967, 22); * У порівн. *Червоновидий* [хлопчик], *як гарбузик* (Григ., Вибр., 1959, 340).

ГАРБУЗИ́ННЯ, я. *с.* 1. Стебла та листя гарбуза; огудина. *Довге гарбузиння вилізло на курінь і почіплялось по тину* (Н.-Лев., II, 1956, 262); * У порівн. *І ще на моїх очах теліпалося якесь клочя од сну, а ноги плутались, мов у гарбузинні, а ми вже з хати вийшли у свіжу темряву* (Вас., I, 1959, 309).

ГАРБУЗИ́ЩЕ, а, *с.* Збільш. до **гарбу́з**.

ГАРБУЗО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **гарбу́з**. *Дід почув, як клекотить каша, гарбузовий дух залоскотав старому в носі* (Донч., IV, 1957, 67); // Зробл. з гарбуза (у 1 знач.). *Раптом мала дітвора з-за спин руки, як не затрублять у гарбузові дудки, як не задеренчать у гребінці* (Вас., II, 1959, 240); // Приготовлений з гарбуза (у 2 знач.). *Дід Маврикій любив солодку гарбузову кашу* (Донч., IV, 1957, 67).

2. *у знач. ім.* **гарбузо́ві**, вих, *мн.* Родина дводольних слапких рослин (огірки, дині, кавуни і т. ін.). *До родини гарбузових.. належать: трав'янисті рослини, однодомні або дводомні виткі або такі, що чіпляються за допомогою вусиків* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 156).

ГАРБУЗОПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на гарбуз.

ГАРБУЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм.* Відмовляти жениху. — *Гарбузуй, гарбузуй, дочко, та й міру знай* (Н.-Лев., III, 1956, 29).

ГАРБУЗЦІ́, ів, *мн., діал.* Гарбузове насіння. *Лускаємо було, лускаємо ті сояхи з гарбузцями та з горіхами, аж язики подубіють* (Вишня, II, 1956, 283); *Кожна половинка* [гарбуза] *скидалась на миску, повну білого блискучого насіння — гарбузців* (Донч., IV, 1957, 67).

ГАРБУЗЯ́КА, и, *ч.* Збільш. до **гарбу́з**; * У порівн. *Вид — як волоський гарбузяка* (Барв., Опов.., 1902. 427).

ГАРБУЗЯ́ЧИЙ, а, е, *діал.* Гарбузовий. *Зрештою Андрій не витримав: підбіг до дітей, вихопив у одного гарбузячу дудку й почав їх тіпати нею по плечах* (Вас., II, 1959, 241).

ГАРГА́РА, и, *ж., діал.* Сварлива жінка. — *Вони якісь мені далекі родичі доводяться... Нічого — добрі люди. Коли б не стара гаргара, а то всіх, як іржа залізо те, точить...* (Мирний, III, 1954, 74).

ГАРДЕМАРИ́Н, а, *ч., дорев.* Звання вихованця старшого класу морського корпусу в Росії, а також чин (нижчий за чин мічмана) у російському дореволюційному флоті. *Капітан 2-го рангу Головін згоден взяти Матюшкіна гардемарином* (Видатні вітч. географи.., 1954, 68); *Хвилюється увесь порт,— моряки, гардемарини, студенти, офіцери флоту, а найбільше рідні і друзі тих, що відходять* (Довж., Зач. Десна, 1957, 388).

ГАРДЕ́НІЯ, ї, *ж.* Чагарникова вічнозелена рослина з гарними пахучими квітами.

ГАРДЕРО́Б, а, *ч.* 1. Шафа для одягу. — *Понадівайімо сукні, які у нас є найясніші! щоб так і різали в вічі.. Панни кинулись до гардероба* (Н.-Лев., I, 1956, 195); *Мама дістала з гардероба демісезонне доньчине пальто* (Гончар, Земля.., 1947, 130).

2. Приміщення в громадському будинку, де зберігається верхній одяг; роздягальня. *Спустилася* [Тася] *униз, концерт скінчився, оплески затихли, публіка юрмилась біля гардеробів* (Дмит., Розлука, 1957, 203); — *А тепер ходімо,— закінчила урок учителька і провела своїх учнів до гардероба* (Кучер, Дорога.., 1958, 71).

3. *перен* Увесь одяг однієї людини. *Панночка почала приміряти і показувати мені одно убрання за другим, гостро критикуючи їх та вкупі з тим пильно придивляючись, яке враження робить на мене її великий гардероб* (Л. Укр., III, 1952, 602).

ГАРДЕРО́БНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **гардеро́б**. *Хоч у піхотинських траншеях і були настелені дошки та гардеробні двері, проте рідке болото чвиркало крізь них до самих колін* (Гончар, III, 1959, 194).

2. *у знач. ім.* **гардеро́бна**, ної, *ж.* Те саме, що **гардеро́б** 2. *Катерина забилась у гардеробну й не хотіла виходити в зал* (Вільде, Сестри.., 1958, 508); *Він* [Валерій] *помітно квапився, ніби аж нервувався в гардеробній* (Ле, Мої листи, 1945, 7).

ГАРДЕРО́БНИК, а, *ч.* Людина, що обслуговує гардероб (у 2 знач.). *Улесливо послужливий швейцар (він же гардеробник, вантажник, зводник, як треба, викидайло) широко розчинив двері* (Кол., Терен.., 1959, 120).

ГАРДЕРО́БНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **гардеро́бник**. *Кинувши гардеробниці гульдена, вибіг* [Начко] *на сходи* (Фр., VI, 1951, 244); *Вони швидко вдяглися, побажали доброго здоров'я старенькій гардеробниці Агафії Кирилівні і вийшли з школи* (Донч., V, 1957, 232).

ГАРДИ́НА, и, *ж.* Занавіска на все вікно. *Крізь вибиті вікна дивилась на мене пустка, забуті гардини у павутині, висяча лампа на тріснутій стелі* (Коцюб., II, 1955, 404); *У вікна крізь білі гардини вже зазирало сонце* (Панч, Ерік.., 1950, 66).

ГАРДИ́ННИЙ, ГАРДИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **гарди́на**; // Який виготовляє гардини. *Гардинно-тюлева фабрика.*

ГАРДИ́НОВИЙ *див.* **гарди́нний.**

ГАРДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., діал.* 1. *перех.* Загачувати. *Гардувати у ставку воду* (Сл. Гр.).

2. *неперех.* Гуляти. *До лісу почвалав* [Еней], *Де гардовав* [гардував] *Евандр з попами* (Котл., I, 1952, 202).

ГАРЕ́М, у, *ч.* 1. Жіноче приміщення у будинку багатих мусульман. *Грек розказував про східні гареми, про афінських грекинь* (Н.-Лев., I, 1956, 344); *Стоять з гарему звалища сумні, Садок і башта, тут в колишні дні Вродливі бранки вроду марнували* (Л. Укр., I, 1951, 71).

2. *перен.* Мешканки цього приміщення, жінки багатого мусульманина. *Саул, не будучи дурак, Набрав гарем собі чималий Та й заходився царювать* (Шевч., II, 1953, 352); * Образно. *Червоний півень, схожий на сердитого турка в чалмі, .. щось тривожне крикнув на курячий гарем* (Тют., Вир, 1960, 95).

ГАРЕ́МНИЙ, а, е. Прикм. до **гаре́м.** *Вона дуже нагадувала в тій недбайній вольній позі східних гаремних дівчат* (Н.-Лев., IV, 1956, 117).

ГАРЕ́МНИК, а, *ч., розм.* Той, хто має багато жінок. — *Я думала: щось путяще, а він пройдисвіт і достеменний гаремник!* (Стельмах, Хліб.., 1959, 287).

ГА́РЕЦЬ, рця, *ч., заст.* 1. У дореволюційній Росії — міра сипких тіл, що дорівнює 3,28 літра. *На качку давали з економії по гарцеві зерна, але качка за літо здохла б, а не прохарчувалась би тим гарцем* (Н.-Лев., II, 1956, 187).

2. Посудина, що вміщує таку кількість речовини. *Ліля і Марися гарцями збирали* [хрущі] *і топили* (Л. Укр., V, 1956, 8).

ГА́РИВО, а, *с., діал.* Гар.

ГАРИ́КАЛО, а, *ч.* і *с., розм.* Крикун, буркун, причепа.

ГАРИ́КАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **гари́кати.** *Частенько з незвичною теплотою, а не, як бувало, з сердитим гариканням звертався до нього* [сина] (Речм., Весн. грози, 1961, 144).

ГАРИ́КАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Сердито покрикувати; бурчати. *Знаю, що так не минеться — буде гарикати* [Мотря] *під дверима, буде витівати, поки не зволоче мене з ліжка* (Вас., II, 1959, 266); // *на кого. Христя довго ще гарикала на Мар'яну, але та вже нічого не чула, не слухала* (Вирган, В розп. літа, 1959, 315); *Іван Панасович відпросився в голови повіткому на кілька днів у Новобугівку, щоб побути разом з Мірошниченком. За це навіть жінка.. не гарикала на нього* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 219).

ГАРИ́КАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., розм.* Сперечатися, сваритися. *Вони тільки й роблять, що гарикаються увесь день* (Сл. Гр.).

ГАРИ́КЛИВИЙ, а, е, *розм.* Сварливий, бурчливий. *Жінка його Оришка, стара гариклива баба — не раз вибивала ними* [податками] *громаді очі...* (Мирний, III, 1954, 67).

ГАРИ́КНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до **гари́кати.** — *Як живеться? Як можеться? — Ат, живеться! — гарикнула стара* (Мирний, III, 1954, 72); — *Цитьте! — люто гарикнув Іван на жінок* (Смолич, Мир.., 1958, 7).

ГАРКА́ВИЙ, а, е. Який нечітко вимовляє окремі звуки (найчастіше «р» і «л»). — *Дячиха хвалилась: протопоп гонобить у собор його узяти, а з собору до нас. — Того гаркавого та кострубатого? — спитала Кулиничиха* (Мирний, IV, 1955, 102); // Нечіткий у вимові окремих звуків. *З гуркотом розчинилися двері, в хаті залунали хрипкі голоси, гаркаві слова дратували слух* (Ле, Право.., 1957, 132).

ГАРКА́ВИТИ, влю, виш; *мн.* гарка́влять; *недок. і док.* Вимовляти нечітко окремі звуки (найчастіше «р» або «л»). *Він трошки гаркавив, але його ламане «р» з домішкою «л» звучало музично приємно* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 44); *На вулиці уже гаркавили сердиті голоси і роз'яреновалували собаки*(Стельмах, Вел. рідня, 1951, 744).

ГАРКА́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **гарка́вий.** *Для запису діалектних матеріалів важливо дібрати саме такі об'єкти, щоб мова їх була.. без будь-яких дефектів чи вад вимови (гугнявість, шепелявість, гаркавість.. та ін.)* (Нариси з діалектології.., 1955, 181).

ГАРКА́ВЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гарка́вити.** *Михайлик з помітного гаркавлення, з химерної вимови впізнав Пилипа - з - Конопель* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 336).

ГАРКА́ВО. Присл. до **гарка́вий.** — *Ну, а ти, малятко, як тебе?.. — Петрик,— відповів хлопчик трохи гаркаво* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 300).

ГА́РКАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **га́ркати** і звуки, утворювані цією дією. *Чути було уриване гаркання котрої-небудь із собак* (Фр., VIII, 1952, 24).

ГА́РКАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* 1. Кричати різко і уривчасто. *На зборах лагідно говорить* [Масло], *а в конторці своїй гаркає* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 8); *Іноді він* [пан] *давав за портрет карбованця, а іноді тільки гаркав і робив дурні зауваження* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 114); // *на кого.* Погрожувати окриком. *Поліцмейстери гаркали на мене, чіплялись до найменшої дрібнички* (Збірник про Кроп., 1955, 242).

2. Видавати гучний уривчастий звук. *І чітко тоді строчили кулемети й гаркали залпи* (Головко, I, 1957, 94); // *по чому.* З силою стукати, видаючи гучний уривчастий звук. *Обурений, я схоплююсь і, не тямлячи себе, гаркаю по столу кулаком* (Кол., На фронті... 1959, 161).

ГА́РКАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., розм.* Сперечатися, сваритися. *І почав я з попом гаркатися* (Стеф., III, 1954, 24).

ГАРКЕБУ́З, АРКЕБУ́З, а, *ч.*, Старовинна гнотова рушниця, що заряджається з дула.

ГА́РКІТ, коту, *ч., розм.* Те саме, що **га́ркання.** *Всюди рух, гамір, крики, гаркіт пили, стук топорів* (Фр., I, 1955, 154); *Постріл її* [бронебійки], *порівняно з потужним важким гаркотом танків, пролунав блідо, тонко, майже тендітно* (Гончар, I, 1954, 340).

ГА́РКНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до **га́ркати.** *Молоді схопилися з місць і гаркнули так, що аж шибки задзвеніли* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 197); — *Де староста? — гаркнув на писаря хорунжий* (Багмут, Опов., 1959, 21); *Тихо. Раптом гаркнув залп* (Головко, I, 1957, 74).

ГАРКОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., розм.* Підсил. до **га́ркнути.** *Він гарконув з такою нерозміреною силою, що кинулись зо сну і захиталися на акації гілочки* (Вас., Талант, 1955, 273); — *Напишете! Напишете! — говорить він тихо і раптом гарконув з усієї мочі: — Пишіть!* (Хижняк, Тамара, 1959, 147).

ГАРКОТІ́ТИ, очу́, оти́ш, *недок., розм.* Підсил. до **га́ркати.**— *Я чув його, ще там щось гаркотить із своїм касієром, — потвердив один ріпник* (Фр., IV, 1950, 18); *Попереду в темряві ворушилася, гаркотіла, звиваючись, безкрая людська ріка, що текла не вниз, а насупроти гір* (Гончар, I, 1954, 67).

ГАРКУ́ША, і, *ч. і ж., розм.* Той, хто гаркавить.

ГАРЛИ́КАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Погано співати.

ГА́РМА-ДА́РМА, *присл., діал.* Даремно, марно, без причини. *Причепився гарма-дарма, задивився, що я гарна* (Сл. Гр.).

ГАРМА́Н, á, *ч.* Те саме, що **тік.** — *Та що він собі мислить, що я довіку буду молотити йому на гармані!..* (Коцюб., I, 1955, 379); *На гармані вже все кипіло: молотили, віяли, скиртували і вантажили перші хури нового зерна* (Баш, Надія, 1960, 241).

ГАРМА́НИТИ, ню, ниш *і* **ГАРМАНУВА́ТИ**, у́ю, у́єш, *недок., перех. і без додатка.* Молотити, тягаючи кіньми або волами коток чи колодку. *Колгоспники поспішали скористатись погодою. У полі косили, а тут* [на гармані] *одразу ж і гарманили* (Баш, Надія, 1960, 24); *Надворі наймит гарманував пшеницю, тягаючи волами колодку чи вал по розкиданих.. снопах* (Н.-Лев., II, 1956, 250); *Цілими днями з Наталкою старий гарманув хліб на току* (Гончар, Таврія.., 1957, 628).

ГАРМАНУВА́ТИ *див.* **гарма́нити**.

ГАРМА́ТА, и, *ж.* 1. Артилерійська довгоствольна вогнепальна зброя з пологою траєкторією, признач. для ураження живої сили і бойової техніки противника, руйнування оборонних споруд тощо. *Гармати ревіли, мов люті звірі, кидаючи з своїх гирл тяжкі, смертоносні кулі* (Фр., II, 1950, 62); *Мов пущене ядро з гармати, земля круг сонця творить цикл* (Тич., I, 1957, 121); * У порівн. — *Як лусне щось, мов з гармати випалило* (Мирний, IV, 1955, 26); // Назва артилерійської зброї різних видів. *Ракета — це також гармата, тільки вона викидає не снаряди, а порохові гази* (Цікава фізика.., 1950, 30).

◇**Стріля́ти з гарма́т по горобця́х** — про невідповідність витрачених коштів, зусиль меті та бажаним наслідкам. *Вам, може, чудно, що я взяла такий поверховий тон, але ж говорити грунтовно на такі теми, се значило б стріляти з гармат по горобцях* (Л. Укр., V, 1956, 174); **Хоч з гарма́ти стріля́й** — про дуже міцний сон. *Спить, хоч з гармати стріляй* (Укр.. присл.., 1955, 299).

2. *мед.* Апарат для лікування радіоактивним випромінюванням. *Вчені говорили про доцільність комбінування хіміотерапії з різними видами променевої терапії, з застосуванням нових апаратів, «гармат»* (Наука.., 10, 1962, 35).

ГАРМА́ТКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гарма́та.** *Поблизу знаходиться круглий камінь, на якому раніше стояла невелика гарматка, що стріляла у визначені години доби* (Парк Олександрія.., 1949, 80); *На стволі цієї гарматки ясніли, як ордени, червоні зорі* (Гончар, III, 1959, 262).

ГАРМА́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **гарма́та** 1. *Могутній гук гарматного вистрілу потряс повітря* (Фр., VI, 1951, 154); *Гарматна канонада поступово замовкла і нарешті настала врочиста тиша — мир* (Кач., Вибр., 1947, 163).

◇**Гарма́тне м'я́со** — люди, яких силоміць відправляють на фронт під час загарбницьких війн. *Злидарі усіх країн не хочуть бути гарматним м'ясом, але мети свідомим класом* (Сос., I, 1957, 396); **На гарма́тний по́стріл** — на відстань гарматного пострілу. *Людей, які займаються господарством поверхово, без знання справи, ..і на гарматний постріл не можна допускати до керівництва* (Рад. Укр., 16. XII 1962, 1).

ГАРМА́ТНИК, а, *ч.* Військовослужбовець, який обслуговує гармату. *Поважно пробігла остання гармата за восьмериком коней, і за нею стомлений гарматник поспішав* (Ю. Янов., I, 1958, 141); *Гарматникам, пішим, кінноті І флотові — честь і любов* (Рильський, I, 1956, 341).

ГАРМА́Ш, á, *ч.* 1. *іст.* Майстер, який виготовляв і обслуговував гармати. [М а р'я н а:] *Начиніть набоями гармати!* [К а т р я:] *А покажіть нам, діду, як і що.* [Д і д:] *Був гармашем, то стану у пригоді* (Стар., Вибр., 1959, 552); *У Запорізькій Січі були й гармати. Козаки були прекрасними гармашами* (Іст. УРСР, I, 1953, 164).

2. *розм.* Те саме, що **гарма́тник.** *Гей, гармаші! озвітесь із гармат!* (Сл. Гр.); *Чому гармаші, поскладавши тілогрійки, не відлучаючись ні на секунду від своїх гармат, стоять біля них у таких по-мисливському напружених позах?* (Гончар, III, 1959, 359).

ГАРМИ́ДЕР, у, *ч., розм.* 1. Безладний галас; метушня. *Скрізь гармидер та реготня. В хаті і надворі* (Шевч., I, 1951, 318); *Незабаром тріскотнява і гармидер знялись і ліворуч в лощині, десь зовсім близько, де було досі порівняно спокійно* (Гончар, III, 1959, 138).

2. Відсутність або порушення ладу; безладдя. *Серед гармидеру, що панує у покої, де, здавалося, ніхто ніколи не прибирає, він почуває себе невимушено і більше ніж добре* (Рибак, Помилка.., 1956, 57).

3 *перен., рідко.* Майно. — *Бідував я рік, бідував і другий, а далі дивлюсь, що непереливки, кинув я к нечистому своє ремество. Спродав я свій гармидер* (Н.-Лев., I, 1956, 66)

ГАРМОНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Створення акордового супроводу до якої-небудь мелодії. *Принцип добору й гармонізації народних мелодій, функції музики в обох цих творах* [«За Неман іду», «Не ходи, Грицю..»] *однакові* (Укр. клас. опера, 1957, 103).

2. Музичний твір, створений на основі запозиченої мелодії. *Лисенко перший своїми гармонізаціями, надрукованими в численних його збірках, подав самоцвіти нашого мелосу в золотій оправі тогочасної музичної мислі* (Рильський, III, 1955, 358); *Хори в «Катерині» — чи не найкращі щодо якості музики. Найчастіше це гармонізації народних пісень* (Укр. клас. опера, 1957, 268).

ГАРМОНІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **гармонізува́ти** 1. *Коли саме з'явилися на Україні перші церковно-музичні твори, написані не для унісонового хору, а гармонізовані на хор, що складався з окремих більш-менш самостійних голосів,— трудно сказати* (Іст. укр. музики, 1922, 121).

ГАРМОНІЗУВА́ННЯ, я, *с., муз.* Дія за знач. **гармонізува́ти** 1. *Демуцький має теж чималі заслуги в записуванні й гармонізуванні народних пісень* (Сам., II, 1958, 405); *Увесь устрій давньогрецького церковного співу носив мелодійний характер, не допускаючи гармонізування мелодій* (Іст. укр. музики, 1922, 109).

ГАРМОНІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док.* 1. *перех* Піддавати гармонізації, створювати акордове супроводження до якої-небудь мелодії. *А. Штогаренко створив багато пісень про радянських партизанів, редагував і гармонізував пісні композиторів — бійців 3-го Українського фронту* (Іст. УРСР, II, 1957, 614); *Композитор Б. Лятошинський гармонізував її* [пісню] *для голосу і фортепіано* (Мист., 5, 1955, 10).

2. *неперех., рідко.* Те саме, що **гармоніюва́ти** 1. *Каштанова, кучерява голова Густава гармонізувала з чорними дрібними локонами класичної Настиної головки* (Н.-Лев., III, 1956, 248); *Гарна сторона* [Сіцілія], *загальний колорит рожево-золотий, він якось надто гармонізує з маврітанським стилем* (Л. Укр., V, 1956, 413).

ГАРМОНІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., муз.* Пас. до **гармонізува́ти** 1.

ГАРМО́НІЙКА, и, *ж.* Зменш. до **гармо́нія** [2]. *Він тримав біля рота губну гармонійку* (Коз., Блискавка, 1962, 7).

ГАРМОНІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Приємний для слуху; милозвучний. *Раптом ззаду я почув голос, чистий і гармонійний, наче родився з тепла блакиті* (Коцюб., II, 1955, 288); *Кілька навмання взятих гармонійних сполучень нот спинили під вікном аматорів* (Ле, Міжгір'я, 1953, 296).

2. Який знаходиться в чіткій відповідності з чим-небудь; сповнений гармонії (*див.* **гармо́нія** [1] 3). *Вона ще трохи виросла, і її стать гармонійна й принадна* (Коб., III, 1956, 146); *Істотною особливістю сучасної народнопоетичної творчості, як і сучасної літератури, є гармонійне сполучення особистого і громадського* (Рильський, III, 1956, 157).

3. Заснований на принципах гармонії (*див.* **гармо́нія** [1] 1). *Співали всі, хто лиш міг: чоловіки, жінки, хлопці і дівчата гармонійним хором* (Фр., II, 1950, 196); * Образно. *Вона* [поезія] *— це гармонійний спів, Дух злагоди і миру* (Рильський, I, 1956, 445).

ГАРМОНІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **гармоні́йний**. *Ся гармонійність розливалася довкола неї* [Регіни], *мов проміння довкола лампи* (Фр., VII, 1951, 249); *Ні рівномірності, ні гармонійності, ні пропорціональності в світі капіталізму ніколи не було й бути не могло* (Ленін, 29, 1951, 272).

ГАРМОНІ́ЙНО. Присл. до **гармоні́йний**. *Голоси, мов з природи дібрані до себе, переливались так гармонійно й шовково в одно, що всі ми, присутні, під враженням співу повмовкали з очарування* (Коб., III, 1956, 222); *Усьому світові дано приклад того, як гармонійно розв'язується національне питання в соціалістичній державі* (Бажан, Наша.. Москва, 1951, 48).

ГАРМО́НІКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **гармо́нія** [2]. [П а ш к а:] *А як заграє на гармоніку, то аж душу тягне* (Стар., Вибр., 1959, 156); *Андрій чув, як здалека долітав різнобій голосів, безтямне реготання, скигління гармоніки* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 28).

ГАРМОНІ́СТ, а, *ч.* Той, хто грає на гармонії (*див.* **гармо́нія** [2]). *Русявий гармоніст лади настроїв, Шукав мотивів тихих і не злих* (Мал., I, 1956, 253).

ГАРМОНІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до гармонії (*див.* **гармо́нія** [1] 1). *Створюючи мелодичну основу пісень, самодіяльні композитори (або творчі колективи) часто запозичують професіональні прийоми гармонічної структури твору* (Мист., 6, 1955, 10); *Поряд з мелодичним слухом існує слух гармонічний, який характеризується відчуттям у співзвучності кількох висот в одному тембрі* (Рад. психол. наука.., 1958, 16).

2. *рідко.* Те саме, що **гармоні́йний** 2. [М а к с:] *Жодна мускульна робота не обходиться без участі мозку. Наша мета — гармонічний розвиток всієї людини,— і тіла й душі* (Коч., II, 1956, 267).

ГАРМОНІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж., рідко.* Абстр. ім. до **гармоні́чний** 2. — *А тоді, коли я* [актриса] *була «кращою», .. вам було нудно від моєї тодішньої «гармонічності»!* (Л. Укр., III, 1952, 696).

ГАРМОНІ́ЧНО, *рідко.* Присл. до **гармоні́чний**. *Люди, як видно, дуже добре позаучували мелодії пісень, бо співали гармонічно й не різнили* (Н.-Лев., II, 1956, 403); *Милувала зір м'яка, ніжна гама її* [вази] *барв, які дуже гармонічно єдналися і в портреті, і в народному орнаменті* (Вол., Дні.., 1958, 23).

ГАРМОНІЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш. *недок. і док.* 1. *неперех.* Бути у відповідності з ким-, чим-небудь. *Темно-русяве волосся прекрасно гармоніювало з її білим матовим лицем і темно-голубими очима* (Кобр., Вибр., 1954, 89); *Волосся її вже давно побіліло, і ця сивина не гармоніювала з очима, в яких ще світилися молоді, яскраві вогники* (Собко, Серце, 1952, 19).

2. *перех., муз.* Те саме, що **гармонізува́ти** 1. *Пісні в хорі оброблялися обережно, шанобливою рукою; керівник, сам композитор, тільки гармоніював їх мелодії* (Вол., Місячне срібло, 1961, 334).

ГАРМО́НІЯ [1], ї, *ж.* 1. *муз.* Закономірне поєднання тонів в одночасному звучанні; співзвуччя. *При теоретичному вивченні національних ознак музичної форми ми звичайно ділимо їх і говоримо окремо про лад, ритм, гармонію тощо* (Пар. тв. та етн., 3, 1957, 136); *Він* [Бетховен] *чув лиш бунт німих стихій І з них, у пінній пристрасті своїй, Складав гармонії, щоб сам не чути* (Рильський, I, 1960, 329); // Частина теорії музики, вчення про правильну побудову співзвуччя в композиції. *З'явились теоретичні праці з музичної фольклористики, гармонії, теорії та сольфеджіо, з історії білоруської музики* (Мист., 6, 1958, 9); *Диригент, як і всі музиканти, мусить грунтовно опанувати загальні відомості про музику: сольфеджіо, науку гармонії, поліфонії, музичних форм* (Осн., диригув., 1960, 4).

2. Злагоджене звучання, приємне для слуху; милозвучність. *Вже над світом, коли східний край неба спалахнув полум'ям і свіже повітря виповнилось чудовою гармонією пташиного співу, Гнат, коливаючись, мов п'яний, поплентавсь додому* (Коцюб., I, 1955, 25); *Якийсь зовсім інший світ, про існування якого він навіть не підозрівав, відкрився йому зараз в цих повних гармонії звуках* (Гончар, Таврія.., 1957, 413).

3. Поєднання, злагодженість, взаємна відповідність якостей (предметів, явищ, частин цілого). *В природі є порядок і гармонія всіх речей, певні незмінні закони* (Фр., II, 1950, 105); *Всі разом вони* [пелюстки] *утворювали таку дивовижну гармонію форм і фарб, що не можна було відірвати очей* (Ткач, Жди.., 1959, 85).

ГАРМО́НІЯ [2], ї, *ж.* Пневматичний музичний інструмент (ручний, губний) з металевими язичками, що приводяться в рух струменем повітря. *Муляренко, адвокат, грав добре на гармонії* (Вас., Незібр. тв., 1941, 174); *З-під руки визирали білі гудзички ладів старенької гармонії* (Шиян, Вибр., 1947, 3).

ГАРМОНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док.* Те саме, що **гармоніюва́ти** 1. *І море, і поле, і небо — все велично гармонувало між собою, заспокоювало душу, давало розгін думкам* (Гончар, Південь, 1951, 113); *Художні стилі завжди гармонують із своїм методом* (Вітч., 1, 1959, 161).

ГАРМО́НЬ, і, *ж., розм.* Те саме, що **гармо́нія** [2]. *Високий матрос розтягнув гармонь, почав тихо співати* (Корн., I, 1955, 45).

ГАРМО́ПЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гармо́нь**. *Іншим разом в одному з класів почався урок, в середині якого почулися звуки гармоньки і глухий, немов віддалений, спів* (Мос життя в мист., 1955, 36); — *Я через цю купіль зовсім забув про гармоньку* (Бурл., Напередодні, 1956, 67).

ГАРМО́ШКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **гармо́нька**. *Шалено крутилась карусель, і грала гармошка* (Донч., VI, 1957, 80); *Затиркала солдатська окопна гармошка* (Довж., I, 1958, 39).

ГАРНЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **га́рний** 1,2. *Гарненький європейський городок* [Катанья] (Коцюб., III, 1956, 354); *Взяла* [стара] *за ручку невеличку дівчинку, гарненьку, чорнявеньку* (Вовчок, I, 1955, 10); *Петрик — гарненьке хлопча, в шкільному одязі, сонний і сп'янілий, не міг підняти з стола важкої голови* (Дмит., Розлука, 1957, 211); *Як тільки зробиться темненько, Лисиці й шле* [Щука] *то щупачка,.. Або линів гарненьких* (Гл., Вибр., 1957, 74).

ГАРНЕ́НЬКО. 1. Присл. до **гарне́нький.** *Рядочком їхали гарненько, З люльок тютюн тягли смачненько* (Котл., І, 1952, 195); *У неділеньку святу Івга, уставши, убралась гарненько, пішла город розглядати* (Кв.-Осн., II, 1956, 282); *Коли б ти знав, як Рибалкам У морі жить із рибками гарненько, Ти б сам пірнув на дно* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 77); *Витіпала жменю Ониська, потім гарненько повісмо нею зв'язала та аж головою похитала* (Головко, II, 1957, 24).

2. *присл.* В достатній мірі, як слід. *А любив він гарненько попоїсти* (Граб., І, 1959, 33); — *Обдивіться, все обдивіться гарненько. Полагодьте вози й мазниці, випробуйте зброю* (Довж., І, 1958, 238).

ГАРНЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **гарне́нький.** *Будь здорова, сусідонька, Люба, мила дівчинонька, Ой, яка ж ти гарнесенька, Як сніжочок білесенька!* (Укр.. лір. пісні, 1958, 181); — *Ти ж мій маленький, ти ж мій гарнесенький, пташенятко моє,— воркує біля нього* [Петрика] *Василинка* (Стельмах, Кров людська.., І, 1957, 254).

ГАРНЕ́СЕНЬКО. Присл. до **гарне́сенький.** *Й сіла, і суконочку свою гарнесенько розкинула по кріслі* (Вовчок, І, 1955, 375); // Як слід. *Гарнесенько обіймемось Та любо та тихо Пожартуєм* (Шевч., II, 1953, 286).

ГА́РНЕЦЬ, я, *ч., заст.* Те саме, що **га́рець.**— *А може й то правда, що кажуть: у церкві нічого не дають, а у Шміла, то мож* [можна] *бодай за гарнець жита порцію горівки дістати!* (Фр., І, 1955, 165); *В будинку Шмалія не прибрано, все.. заставлено різним начинням, боднями, діжницями, гарнецями* (Стельмах, Хліб.., 1959, 119).

ГА́РНИЙ, а, е, *вищ. ст.* **кра́щий** *і* **лі́пший,** *рідко* **гарні́ший,** а, е. 1. Приємний зовнішнім виглядом; який відзначається гармонією барв, ліній і т. ін. *Галочка в'яже квіточки, та які вміла, які знала, самих гарних наробила* (Кв.-Осн., II, 1956, 320); *Сама Венеція, де я вже другий день — така гарна, що трудно описати* (Коцюб., III, 1956, 267); *Ой ялинка-деревце! Ось тобі і те, і це, Щоб ти гарною була, Наче квітка розцвіла* (Рильський, Урожай, 1950, 54); // Який має привабливу зовнішність, привабливі риси обличчя. *Тільки тепер усі побачили, який він був гарний, стрункий, широкогрудий — справжній красень* (Гончар, III, 1959, 64); // Приємний для слуху; милозвучний. *Яка гарна делікатна мелодія!* (П.-Лев., III, 1956, 310); *Лисенко хоче в марті ставити оперету дитячу «Зима й весна»,— дуже гарна музика, але страх трудна, страх!* (Л. Укр., V, 1956, 125): *Гарний сильний голос співав на воді* (Коцюб., І. 1955, 386); // Блискучий, ефектний. *Часом людей тільки гарними словами вловляють, що ж то дією власною можна!* (Вовчок, І, 1955, 332).

2. Який має позитивні якості або властивості, цілком відповідає вимогам, заслуговує схвалення. *Робота була така гарна, така чиста, колесо було так штучно зроблене, наче його зробив справжній майстер* (Н.-Лев., II, 1956, 171); *Видання, щодо друку — дуже гарне, ясне, без помилок* (Мирний, V, 1955, 429); *Вам сміх, мені гостинців в'язка. Чи гарна моя казка?* (Гл., Вибр., 1957, 152); *Вона завсігди приносила з дому гарну їжу: пиріжки, перепічки, коржі тощо* (Гр., І, 1963, 356); — *Я «винайшов» дуже гарну польову стежку від млина ліворуч* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 150); // Який сприяє успіхові, пов'язаний з ним; вдалий. *Гарна доля з колгоспного поля* (Укр.. присл.., 1955, 348); *Чи де бенкет, чи де обід, Або весілячко, родини, — Такої гарної години Ніколи не втеряю я* [Муха] (Гл., Вибр., 1957, 104); [Б і л о к і н ь:] *Новину гарну привезла вам* (Мороз, П'єси, 1959, 16); // Про погоду, клімат і т. ін. *Все те сталось в теплу, гарну Пообіднюю годину* (Л. Укр., IV, 1954, 138); *Був гарний літній день, і все навколишнє здавалось прекрасним: сад, город, соняшники, й мак, і ниви за городом* (Довж., І, 1958, 65); // Про душевний стан. *Вранці.. встаю зовсім бадьорий, в гарному настрої* (Коцюб., III, 1956, 335).

3. *у знач. ім.* **га́рне,** ного, *с.* Те, що має позитивні якості, властивості, заслуговує схвалення. *Ти дала мені багато гарного за цих 2 роки, внесла тепло й світло в моє одиноке життя* (Коцюб., III, 1956, 184).

4. З позитивними моральними якостями (про людину). — *І гарний сей чоловік Грицько, коли б не пив* (Мирний, І, 1954, 302); — *Ну, значить, гарні комуністи, раз мій онук пішов до них* (Сос., II, 1958, 429); // Який має досвід, знає свою справу. *А коли б я схотів винести ту одежу на торг, де продають одежу гарні кравці, то мене б засміяли* (Коцюб., III, 1956, 277); — *Гарний розвідник,— казали товариші* (Ю. Янов., І, 1958, 282); // Зразкової поведінки (про молодь, дітей). *Гарний син, тихий, роботящий* (Ю. Янов., І, 1958, 232).

5. *розм.* Значний за кількістю або розміром. *Випав гарний ливний дощ* (Коцюб., І, 1955, 317); // *фам.* Сильний, значний. *Побачив над собою занесену руку й почув такий гарний удар в тім'я, що випустив з рук каната й одразу ж загубив пам'ять* (Ю. Янов., II, 1958, 83).

6. *розм.* Уживається для вираження іронічного ставлення до кого-, чого-небудь, зневажливої оцінки кого-, чого-небудь.— *Це справді знайшовся гарний давалець: роботи дає багато, а харч дає видавцем* (П.-Лев., II, 1956, 250); [Х р а п к о:] *Так отакому вас навчають* [у гімназії]*? Гарному — нічого сказати...* (Мирний, V, 1955, 136).

ГАРНІЗО́Н, у, *ч.* Військові частини, розташовані постійно або тимчасово в якому-небудь населеному пункті, в укріпленому районі. — *Дня 18 лютого вночі масмо зібратися* [повстанці] *з цілого циркулу, напасти на гарнізон, пов'язати вояків, забрати оружжя, а тоді опанувати місто, уряди, каси* (Фр., III, 1950, 277); *На ньому* [рубежі] *частини Одеського гарнізону повинні затримати ворога на довший період* (Кучер, Чорноморці, 1956, 110); * Образно. *Дев'ять віків стояла ця грізна фортеця христової віри з надійним гарнізоном ченців* (Донч., III, 1956, 142).

ГАРНІЗО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **гарнізо́н.** *Розглянувши на другий день папери Шевченка, Обручов наказав заарештувати його й тримати на гарнізонній гауптвахті* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 339); *Сергій розкрив статут гарнізонної служби й почав читати розділ про обов'язки вартового* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 21).

ГАРНІ́Р, у, *ч.* Приправа до м'ясних і рибних страв. *Російська кухня характерна великим асортиментом заправних супів.., поєднанням овочевих гарнірів з м'ясними і рибними продуктами* (Технол. приготт. їжі, 1957, 3); *Буряки використовують для приготування вінегретів, гарнірів, салатів, закусок, борщів і для багатьох других страв* (Укр. страви, 1957, 195); * Образно. *Перемога, хай вона хоч яким гарніром приправлена, залишається перемогою* (Шовк., Інженери, 1956, 157).

ГАРНІРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. Додавати гарнір (до м'ясної або рибної страви). *Безбородько сидів за столом з серветкою на грудях і з виглядом дегустатора гарнірував м'ясо маринованими грибками* (Вільде, Сестри.., 1958, 542).

2. *заст.* Прикрашати, оздоблювати. — *Дуже дякую, Гелю, але ви маєте тепер свої клопоти: кури різати.., індики скубати.., торти гарнірувати...* (Вільде, Сестри.., 1958, 572).

ГАРНІСІНЬКИЙ, ГАРНЮСІНЬКИЙ, а, е, *розм.* Дуже гарний (у 1 знач.).—*Як таке манісіньке, гарнісіньке* [дитя] *та впустити?* (Мирний, IV, 1955, 232); *Яке ж гарнюсіньке телятко вчора з'явилося на світ!* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 123); *Та й пригорне, та й поцілує* [Павлусь], *мов огнем тебе пройме. Сам гарнюсінький же, як линок* (Барв., Опов.., 1902, 234).

ГАРНІСІНЬКО, ГАРНЮСІНЬКО, *розм.* Присл. до **гарнісінький, гарнюсінький.**

ГАРНІТУ́Р, а, *ч.* Комплект, набір предметів, які служать якій-небудь одній меті. *Іще інша розкіш на сьогодні прилагоджена — цілий гарнітур нових валків до фонографу* [фонографа] *з піснями і розмовами різних знаменитостей* (Фр., IV, 1950, 348); *Згодом він купив кабінетний гарнітур* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 74).

ГА́РНО. 1. Присл. до **га́рний** 1, 2. — *Глянь на мене, вітрику, чи гарно прибралась? Рано до схід сонечка росою вмивалась* (Гл., Вибр., 1957, 323); *Навряд чи десь по інших країнах співають так гарно й голосисто, як у нас на Україні* (Довж., I, 1958, 69).

2. *у знач. присудк. сл.* Означає схвалення чого-небудь або несхвалення, іноді з відтінком іронії. [Ів а н:] *Ось я бачу — дівчата не всі тут, се не гарно!* (Вас., III, 1960, 15); — *Сьогодні найнялася, сьогодні й одійдеш. Це гарно! А що за тебе скажуть люди?* (Н.-Лев., II, 1956, 50).

3. *у знач. присудк. сл.* Про почуття приємності, задоволення, яке відчуває хто-небудь. *Гарно мені й приємно* (Н.-Лев., III, 1956, 304); *Вутанька бреде, все далі заглиблюючись в ліс, і так гарно, лоскітно їй усій, аж засміятися хочеться* (Гончар, II, 1959, 252).

ГАРНЮК, а́, *ч., діал.* Красунь. — *Гарнюк такий, що не списати* (Вовчок, VI, 1956, 279).

ГАРНЮСІНЬКИЙ *див.* **гарнісінький.**

ГАРНЮСІНЬКО *див.* **гарнісінько.**

ГА́РПІЯ, ї. 1. *ж.* У грецькій міфології — крилата потвора з обличчям жінки, з пазурями на руках і ногах (символ ненажерливості); демон бурі і смерті.

2. *ж. і ч., перен.* Про людину з важким, нестерпним характером. — *А що ти робитимеш, коли султан тебе розлюбить через оцю гарпію?* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 344).

3. *ж.* Великий хижий птах. *Гарпія.. належить до родини орлиних. Це великих розмірів хижий птах, що відрізняється широкими, тупими крилами та важким, але швидким польотом* (Посібник з зоогеогр., 1956, 82).

ГАРПУ́Н, а́, *ч.* Знаряддя у вигляді списа на довгому тросі, що використовується для полювання на великих морських тварин та риб. *Озброєні ручними гарпунами, вони* [баски] *ще в IX сторіччі полювали на китів з веслових човнів* (Наука.., 3, 1958, 57); *Запара шкодував за рушницею, а Вершомет заметушився, поспішаючи до моржа. Він узяв манліхер і гарпун* (Трубл., I, 1955, 420).

ГАРПУНЕ́Р, а, *ч.* Те саме, що **гарпу́нник.** *Жорка будь-що хоче потрапити в гарпунери на китобійну флотилію* (Збан., Мор. чайка, 1959, 49); *Недавно гарпунерові.. вдалося добути рідкісний трофей. Після влучного пострілу на лінії опинилася велетенська китова акула* (Веч. Київ, 15.II 1966, 4).

ГАРПУ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **гарпу́н.** *Свенд Фойн винайшов гарпунну гармату, яка замінила ручні гарпуни і полегшила полювання* (Наука.., 3, 1958, 57).

ГАРПУ́ННИК, а, *ч.* Той, хто полює з гарпуном. — *Він, мабуть, гарпунник-китобоєць з професії,— висловив здогад Лейте* (Трубл., I, 1955, 420).

ГАРТ [1], у, *ч.* 1. Те саме, що **гартува́ння.** *Коли в сплав криці попадає чужорідний матеріал — він перегоряє, не витримує гарту* (Еллан, II, 1958, 141); *Весь стіл був заставлений шматочками катаної сталі — різноманітної товщини, різної плавки і різного гарту* (Баш, Надія, 1960, 51).

2. Стан або властивість, набуті гартуванням. *Незабаром вони випробували ще два зубила. Гарт вийшов вдалий* (Баш, Вибр., 1948, 21); *Пилка тонко задзвеніла і, вилискуючи сизим гартом, загрузла в сніг* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 48).

3. *перен.* Стійкість, витривалість, набуті в боротьбі з труднощами або в процесі тренування. — *Бажаю одержати ваш гарт і ваш характер в лавах партії і клянусь бути достойним!* (Ю. Янов., I, 1958, 280); *Зустрічай нас, рідна школа! Ми набрали сили, гарту, Відпочили, як ніколи!* (Нех., Ми живемо.., 1960, 115).

◇**Да́ти га́рту** *чому* — понівечити або знищити щонебудь. *Лаврінові діти дали б їм* [грушам] *гарту* (Н.-Лев., II, 1956, 378); **Завда́ти (зада́ти) га́рту** *кому* — зробити пагінку кому-небудь, покарати когось. — *Ми з Томкою завдали таки доброго гарту Генці Климовському* (А.-Дав., Крила.., 1959, 9); *Бач, спробував би їй хто 2 місяці не писати, задала б гарту!..* (Л. Укр., V, 1956, 137).

ГАРТ [2], у, *ч.* Сплав свинцю, олова та сурми, з якого виливають друкарський шрифт. *Сплав, що складається з сурми і свинцю, до яких додано трохи олова, називається друкарським металом, або гартом, і служить для виготовлення друкарського шрифту* (Заг. хімія, 1955, 377).

ГАРТІВНИ́Й, а́, е́. Який служить для гартування металевих виробів. *Гартівна піч;* // Стос. до гартування.

ГАРТІВНИ́К, а́, *ч.* Той, хто гартує металеві вироби.

ГАРТІ́ВНЯ, і, *ж.* Те саме, що **гартува́льня.**

ГАРТО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **гартува́ти.** *Слава партії сталевій, У боях гартованій, Ми йдемо до комунізму, Міцні та згуртовані* (Укр.. думи.., 1955, 393); // *у знач. прикм. З передсвіта до вечора, А з вечора до світа Летить стріла каленая, Бряжчить шабля о шеломи, Тріщать списи гартовані* (Шевч., II, 1953, 339); * Образно. *Здоров будь, рідний краю мій, гартований! Тримайсь, як лев,— ти будеш урятований!* (Тич., II, 1957, 166).

ГА́РТОВИЙ, а, е. Прикм. до **гарт** [2].

ГАРТУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до гартування. *В процесі гартувальних процедур (повітряні і сонячні ванни, обтирання, душ, купання тощо) подразнення впливають на організм людини через нервові закінчення (рецептори), закладені в шкірі* (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 134).

ГАРТУВА́ЛЬНИК, а, *ч.* Те саме, що **гартівни́к.**

ГАРТУВА́ЛЬНЯ, і, *ж.* Приміщення, в якому гартують металеві вироби.

ГАРТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гартува́ти.** *Гартування полягає в нагріванні деталей в печі або горні до певної температури.., видержуванні при ній та досить швидкому охолодженні* (Слюс. справа, 1957, 51); *Героїчна історія народу — наш хороший друг в ідейному гартуванні молодого покоління* (Рад. Укр., 18.VI 1963, 3); *Гартування людського організму доступне всім* (Наука.., 7, 1956, 18).

ГАРТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Надавати металевим виробам твердості, пружності, міцності нагріванням до високої температури та наступним раптовим охолодженням. *Якби кайдани перегризти, То гриз потроху б, Так не ті, Не ті їх ковалі кували, Не так залізо гартували, Щоб перегризти* (Шевч., II, 1953, 40); *На ній* [рейці] *гартують кінці, щоб не кришилась* (Роб. газ., 26.II 1963, 2); * Образно. *І тепер нащадки панські Тюрми*

міцнії будують, А поетові нащадки Слово гостреє гартують (Л. Укр., I, 1951, 386).

2. *перен.* Виховувати моральну і фізичну стійкість у боротьбі з труднощами. *Сагайдачний гартував козацьке військо в боях та походах* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 404); *Тоді на будові нас партія вчила і нас гартувала на труд і бої* (Нагн., Пісня.., 1949, 24); // Зміцнювати здоров'я трепуванням. *Він гартував дітей фізично і духовно* (Тудор, Вибр., 1949, 32); *Запашне повітря, Небо голубе, Будемо ми влітку Гартувать себе* (Нех., Ми живемо.., 1960, 29).

ГАРТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. Ставати твердим, пружним, міцним в результаті нагріву до високої температури та наступного раптового охолодження. *Ще раз розпікає її* [сокиру] *батько, але лиш до червоного, і потім застромлює вістрям на два пальці в холодну воду — вона гартується* (Фр., IV, 1950, 193).

2. *перен.* Ставати фізично і морально міцним, витривалим. *Уклін тобі, Великий Луже, Дніпрові плавні, вам хвала! Там гартувалось плем'я дуже, Козацька воля там жила* (Рильський, Сад.., 1955, 18); *Гартуйсь, мій сину, Тобі у житті Планети-крижини Стрічать на путі* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 38).

ГАРУВА́ТИ [1], **ГЕРУВА́ТИ** *і* **ГИРУВА́ТИ**, ую, у́єш, *недок., заст.* 1. *неперех.* Важко, без відпочинку працювати. [Б а б и ч:] *Гарував чоловік, весь вік робив, аж йому очі з голови лізли, мучився, терпів* (Фр., IX, 1952, 139); *Днем і ніччю гарував, а складав крейцар до крейцарика, щоби раз із бідою розв'язатися* (Ков., Тв., 1958, 103).

2. *перех. і без додатка.* Правити (ціну, винагороду). *Що це він герує? Дорого герує за вола* (Сл. Гр.); *Якщо не дуже багато будуть гарувати, то й поступайтесь: там рублів п'ять, ну хоть і десять, то вже давайте* (Сл. Гр.).

3. *неперех.* Прямувати. *Гирує аж у саму столицю Петербург* (Шевч., VI, 1957, 82).

4. *перех.* Стягувати, здирати. *Хуртовина назад бідаху пре, за поли смикає, відлогу з плеч гирує* (Греб., I, 1957, 60).

ГАРУВА́ТИ [2], у́ю, у́єш, *недок., перех., заст.* Робити пази; пазувати.

ГА́РУС, у, *ч.* 1. Кручена (сукана) кольорова шерстяна пряжа. *На столах, на канапі лежали всякі штуки, повиплітувані.. з гарусу* (Н.-Лев., I, 1956, 200); *Нарешті, виймав* [Гнат] *з кишені якогось гарусом вишитого очіпка і урочистим рухом дарував напівсонній од його розмов жінці* (Стельмах, Хліб.., 1959, 74)

2. Бавовняна тканина, схожа на шерстяну.

ГА́РУСНИЙ, а, е. Прикм. до **га́рус**; // Зробл. з гарусу *Розплющив* [Матюха] *очі заспані — над головою кульки блискучі ліжка, від стіни килим і черевичок голубий із жовтим, гарусний,— Лізина робота* (Головко, II, 1957, 42).

ГА́РУСОВИЙ, а, е. Те саме, що **га́русний**. *І вдарив у гарячі ніздрі прілий запах шкіри і перетлілого сукна, кашемірових хусток і гарусових червоних плахт* (Цюпа, Три явори, 1958, 47).

ГАРЦІВНИ́К, а́, *ч.* 1. Той, хто гарцює на коні. *Падишах з узгір'я дивився на гарцівників* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 526).

2. *діал.* Жартівник, пустун; // Танцюрист.

ГАРЦІВНИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Жін. до **гарцівни́к** 2. *На всю губу гарцівниця в людях і в господі* (Сл. Гр.).

ГАРЦЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гарцюва́ти**. *Ні паради й гарцювання улюблених княжих гусарів — ніщо не веселило його ясновельможної княжої милості* (Кач., II, 1958, 407).

ГАРЦЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок.* 1. *неперех.* Грайливо бігти або тупцювати, підскакувати на місці (про коней). *Батько веде того коня за недоузбок, а він та гарцює, копитами землю вибиває* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 105); *Під ними* [вершниками] *гарцюють коні, стають дибки, крешуть підковами брук* (Кол., На фронті.., 1959, 33); *Кінь, лякаючись такого видовища, як люди в ролі коней, не корився вершникові і гарцював на місці* (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 19); * Образно. *З поля налітають хуртовини, б'ють снігом у шибки, гарцюють на дахах, завивають у димарях та чорних лежаках* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 309); // Їхати верхи, дотримуючись певних прийомів спортивної їзди. *Вона бачила, як та «невірна» жінка.. гарцювала на коні або лазила по горах та по лісах* (Коцюб., I, 1955, 288); *Кавалькада вершників, гарцюючи на конях, урочисто посувалася до майдану* (Панч, Вибр., 1947, 379).

2. *перен., неперех.* Пустувати, бігати, скакати. *Як хочете гарцювати, так ідіть на двір* (Сл. Гр.); — *Хіба вони вчитися в школу ходять? Ні уроків же їм тепер ніяких не задають. Гарцюють та синці один одному набивають* (Головко, II, 1957, 86); // *неперех. і перех.* Танцювати. *Отакий-то наш отаман, Орел сизокрилий! І воює і гарцює З усієї сили* (Шевч., I, 1951, 104); *А біля хати дівчата з парубками носяться; дівчата дрібушки вибивають, парубоцтво гопака гарцює* (Кв.-Осн., II, 1956, 76).

ГАРЦЮЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **гарцюва́ти**. *Він тільки бачив, як Софія намагалася стримати гарцюючих коней* (Шиян, Гроза.., 1956, 198).

ГАРЦЬОВИ́Й, а́, е́, *заст.* Який вміщує гарець (у 1 знач.). *Гарцьове відерко* (Сл. Гр.)

ГАРЧА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач **гарча́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Він продирався крізь чагарник у глухому кутку саду і раптом почув притишене гарчання псів* (Сміл., Пов. і опов., 1949, 21); *В голосі пана Барвінського почулось тихе гарчання. Але він стримав себе* (Кол., Терен.., 1959, 174); *Кругом хати почувся стук, грюк, гарчання прогоничів* (Мирний, III, 1954, 151).

ГАРЧА́ТИ, чу́, чи́ш, *недок.* 1. Видавати низькі погрозливі звуки (про тварин). — *Ти знав, кажу, Рябко, що Пан не буде спати: До чого ж гавкав ти?.. на що ж було гарчати?* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 52); *Ліниво гарчали пси на ланцюгах* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 577); // Звучати низько, погрозливо, ніби ричати. *В комедіях він* [голос] *хрипів, гарчав, присвистував і часом робився тоненьким тенорком* (Думки про театр, 1955, 129); * Образно *Над ним* [невідомим] *зовсім низько грізно гарчав грім* (Донч., II, 1956, 475).

2. *перен., розм.* Сердито бурчати, висловлюючи незадоволення *Аж гарчить — так на меншого кричить* (Укр.. присл.., 1955, 14); — *Що діється в камерах? — гарчить інспектор* (Козл., Сонце.., 1957, 149).

3. *перен.* Утворювати низькі звуки із скреготом, гуркотом і т. ін. при ударах або терті (про металеві предмети). *Коло дверей замок торготів, гарчав* (Мирний, I, 1954, 272); // Утворювати такі звуки при дії (про інструменти, механізми і т. ін.) *Свердло гарчало, шипіло, вганяючись у породу, і з гуркотом видувало струмені пороху* (Досв., Вибр., 1959, 198); [С у х а р и к:] *По дорозі невпинно рипіли вози, скреготіли танки, гарчали грузовики* (Коч., II, 1956, 345).

ГАРШНЕ́П, а, *ч.* Кулик родини сивкових, з довгим дзьобом і короткими ногами

ГАРЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., діал.* Пустувати, гратися *На толоці пастухи.. гарюють, борюкаються, як це й завжди водиться на пасовищі* (Головко, Літа.., 1956, 20).

ГАРЯ́Ч, у́, *ч., заст.* Гарячий напій, зроблений з води, меду і прянощів; збитень. *Дуже змерз був, а як напився гарячу, то й зігрівся* (Сл. Гр.).

ГА́РЯЧЕ́. Присл. до **гаря́чий** 1—3. *Травень цвіт вишневий тихо стеле, Сонце камінь гаряче пече* (Шер., Щастя.., 1951, 23); *Віталій Стратонович .. гаряче взявся за господарство, вивчення історії козаччини і, особливо, військової справи* (Стельмах, Хліб.., 1959, 85); *Ви почали Якимові гаряче викладати про все, що вам довелося бачити сьогодні* (Мирний, IV, 1955, 324); *Занадто гаряче люблю загальнолюдські ідеали справедливості, братерства й волі* (Фр., I, 1955, 27); * Образно. *Гаряче світилися добре надраяні мідні поручні, ручки, панелі* (Кучер, Прощай.., 1957, 5); // *у знач. присудк. сл. У хаті душно та гаряче* (Вовчок, I, 1955, 297).

ГАРЯЧЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **гаря́чий.** — *От бублики гарячeнькі, з мачком...* (Кв.-Осн., II, 1956, 14); *День був літній та гарячeнький* (Фр., II, 1950, 169); // *у знач. ім.* **гаряче́ньке,** кого, *с.* Гаряча страва. *«То ж, сердега, і зараз — коли він гарячeньке їв!» — подумав Яшко, і жаль так стало* (Головко, I, 1957, 137).

ГАРЯ́ЧИЙ, а, е. 1. Який має високу температуру; сильно нагрітий. *Уже на третьому полі Турки-яничари ловили, До стовпа в'язали, Очі виймали, Гарячим залізом випікали* (Шевч., I, 1951, 286); *Босі ноги Василька вгрузають у гарячий пісок* (Донч., V, 1957, 19); // *у знач. ім.* **гаря́че,** чого, *с.* Гаряча страва, їжа (перев. про перші страви). — *Що за пики мерзенні... та відки вони? Не дадуть і поїсти добряче!.* — *І одвівши свій зір від лихої стіни, Довгорукий принявсь за гаряче* (Граб., I, 1959, 173); // Жаркий, палючий. *Гаряче сонце сяє* (Н.-Лев., III, 1956, 308); *Літо видалось сухе, гаряче* (Донч., I, 1956, 67); *Це він пропливає в пісках, в гарячих пустинях Азії* [марить Черниш] (Гончар, III, 1959, 157); // *перен.* Про яскраву барву, відтінок. *Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь* (Коцюб., I, 1955, 17); *Найгарячіші фарби взяв Гоголь для свого дніпровського пейзажу* (Рильський, III, 1956, 26).

△ **Гаря́ча обро́бка; Гаря́че штампува́ння** *і т. ін.* — метод виготовлення металевих виробів або заготовок до них при сильному нагріві. *Ново-Краматорський машинобудівний завод стає провідним підприємством країни по виробництву станів гарячої прокатки* (Наука.., 5, 1960, 35); *На підприємствах цієї* [машинобудівної] *галузі повільно застосовується холодне і гаряче точне штампування, точне литво* (Ком. Укр., 6, 1960, 14).

◇**Впійма́ти (спійма́ти, злови́ти, заст у́кати** *і т. ін.*) **на гаря́чому** — застати на місці злочину, викрити злочин, зловживання. *Архієпіскоп готувався вислизнути з цієї неприємної ситуації, де його впіймали на гарячому* (Мельн., До раю.., 1961, 52); *Всі пам'ятали, як він спіймав на гарячому коло спільного хліба зайшлого злодюгу-куркуля й одвів його до міста сам один* (Ю. Янов., II, 1954, 156); *Він хоче застукати злодіїв на гарячому* (Кос., Новели, 1962, 185); **Всипати гаря́чих** — покарати різками; висікти. *Всипати п'ятдесят гарячих, щоб знала, як книжки красти* (Мирний, IV, 1955, 345); **Гаря́чий слід** — недавній, свіжий слід. *Кожного разу, коли загін поспішав туди* [до місця перебування банди], *він заставав гарячий слід* (Цюпа, Три явори, 1958, 17); **За гаря́че й студе́не хапа́ти (ухопи́ти)** — все робити. *За студене й гаряче, як то кажуть, я Хапати мусив, голод, холод Зносити, сну, всіх втіх життя Зрікатись* (Фр., XIII, 1954, 410); *Лукин сам був робітний і хвалив за це Маланку, що вона знала, як-то кажуть, за гаряче й студене ухопити* (Кобр., Вибр., 1954, 192); **По гаря́чих слідах** — слідом за подією, не гаючи часу; негайно. *Обов'язок новеліста велить відображати сучасне життя по гарячих слідах* (Вітч., 2, 1962, 209).

2. *перен.* Сповнений енергії; енергійний, пристрасний. *Видко там дуже гарячого чоловіка приставили до видавницького діла* (Мирний, V, 1955, 403); *Чоловік він роботящий. І справляється кругом, Та занадто вже гарячий, Що не робить — все бігом* (С. Ол., Вибр., 1959, 61); // Який виражає пристрасть, сильне почуття. *Їден поцілунок гарячий, І я, як від чарів, ожив* (Рудан., Тв., 1956, 57).

◇**Гаря́ча голова́** (**кров** *і т. ін.*) — про запальну людину; **Гаря́чі сльо́зи** — сльози, викликані сильним почуттям. *А материніх гарячих сльоз* [сліз]! *А батькових, старих, кровавих* [кривавих], *Не ріки — море розлилось* (Шевч., I, 1951, 326).

3. *перен.* Який легко збуджується; запальний. *А дочка, на лихо собі, гаряча вдалася: ніколи було не змовчить* (Мирний, II, 1954, 100); — *Тільки ти, Давиде, надалі не будь таким гарячим, бережись* (Головко, II, 1957, 36); // *у знач. ім.* **гаря́чий,** чого, *ч.* Запальна людина. *Дехто з гарячих поїхав, та й закаявся: той — вола розчахнув, а той разом пару* (Мирний, III, 1954, 7); // Дуже жвавий, рухливий; баский (про коней). *Замфір, ледве здержуючи гарячі коні, заїхав під хату* (Коцюб., I, 1955, 187); *В диму промайнув гайдамацький старшина на гарячому німецькому жеребці* (Довж., I, 1958, 181).

◇**Під гаря́чу ру́ку** — в момент великого збудження, роздратування. *Її щастя, що завіялась кудись і не потрапить батькові під гарячу руку* (Шовк., Людина.., 1962, 62).

4. Надзвичайно напружений. *За гарячою роботою в полі не було часу сваритись* (Н.-Лев., II, 1956, 294); *А бесіда була, видно, гарячою, бо за якийсь час Сперанський кулею вилетів звідти, червоний, як рак* (Гончар, III, 1959, 197); // Доведений до граничного напруження; запеклий, жорстокий (про бій, стрілянину) *На цілі кілометри плацдарм, народжуючись, клекотів гарячою пальбою, розгойданим, як море, гамором наступу* (Гончар, III, 1959, 353); *В горні гарячих атак нічних Горів горніст і згоріти не міг* (Перв., I, 1958, 82); // Який потребує зосередження всіх сил (про час). *Ревіли, гриміли гармати, Кривавий, гарячий був день* (Фр., XIII, 1954, 146); *І так робити весь час, поєднуючи операції, економлячи хвилини гарячого часу, продумуючи кожен рух* (Собко, Біле полум'я, 1952, 307).

ГАРЯЧИ́ТИ, чу́, чи́ш, *недок., перех.* 1. Сильно збуджувати; зогрівати. *Варенуха почала його гарячити* (Н.-Лев., I, 1956, 193); *Перелітали вони* [думки] *з самого малку — аж до сьогодні, назирнули кожну пригоду життя його, гарячили кров, мутили розум* (Мирний, II, 1954, 284).

2. Квапити, підганяти. *Він розпізнає в передку саней високу постать Григорія, що гарячить і без того розпалених коней* (Сміл., Зустрічі, 1936, 236).

ГАРЯЧИ́ТИСЯ, чу́ся, чи́шся, *недок.* Бути у збудженому стані. — *Де та правда, по котрій нам велено жити, де вона ділася? хто її вкрав у нас?* — *гарячився Чіпка* (Мирний, II, 1954, 170); — *Ось ви не гарячіться, дівчатка, не засмикуйте свого отамана,— спокійно стримував він заробітчанок* (Гончар, Таврія.., 1957, 40).

ГАРЯ́ЧІНЬ, і, *ж.* Абстр. ім. до **гаря́чий** 1. *Ступнув* [Балика] *у сонячну гарячінь, у блиск південний* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 35).

ГАРЯ́ЧІСТЬ, чості, *ж., діал.* Абстр. ім. до **гаря́чий** 2. *Вона ж.. підводить іноді голову й опускає її потроху назад, щоб сльози не викотились з її очей.., бо чує їх гарячість, і панує над собою* (Коб., III, 1956, 304).

ГАРЯЧІ́ТИ, і́є, *недок., розм.* Ставати гарячим, жарким. *Кров гарячіє; // безос. Сонце підбилось — надворі гарячіє* (Сл. Гр.).

ГАРЯЧІ́ШАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Ставати гарячішим (*див.* **гаря́чий** 1). *І гарячішає море, і теплюють гори, і в млоску гарячому шелестять хвої чорного кипа-*

риса... (Вишня, I, 1956, 201); *Гарячішала спека. Розтанула роса, закурило над степом пилом* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 385).

ГАРЯ́ЧКА, и. 1. *ж.* Хвороба, що супроводжується високою температурою тіла; пропасниця. *Чайченка тоді гарячка палила; без пам'яті сливе був він* (Вовчок, I, 1955, 248); *Тієї осені стара Кошубиха перебродила Стрий, в холодній воді дістала швидку гарячку* (Чорн., Потік.., 1956, 241); * У порівн. *Меле язиком, неначе з гарячки* (Укр.. присл.., 1955, 18); // Підвищена температура тіла; жар. *У Ради сильніша форма* [кору], *ніж у Зорі, і вона бідняжка лежить в великій гарячці* (Л. Укр., V, 1956, 293); *Син спав цілком спокійно і виглядав цілком звичайно. Суддя притулив руку до чола дитини,— гарячки не було* (Мак., Вибр., 1954, 286).

△ **Біла гаря́чка** — гостре психічне захворювання, що виникає внаслідок тривалого зловживання алкоголем. — *Довбня? Довбня? — замовив смотритель.— Був такий у білій гарячці. Здається, видужав* (Мирний, III, 1954, 377); *В людей, що тривалий час вживають спиртні напої, переважно горілку, спостерігається так звана біла гарячка* (Наука.., 10, 1958, 31); **Просту́дна (роді́льна, породі́льна** *і т. ін.*) **гаря́чка** — старі назви різних захворювань, пов'язаних з великим підвищенням температури. *У 1801 році на Поділлі і Київщині спалахнула епідемія «простудної гарячки»* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 25); *За два тижні по народженні Галини померла мати її, схопивши в злиднях через недогляд породільну гарячку* (Крот., Сини.., 1948, 18).

2. *ж., перен., розм.* Стан великого збудження. *Лише незвичайне зворушення, ота ярмаркова гарячка сього дня держала його досі на ногах* (Фр., VIII, 1952, 365); *Лише Оксен-пожежник, не піддавшись гарячці перевдягання, з'явився, мов на службу, у своїй бравій пожежницькій формі* (Гончар, Маша.., 1959, 27); // Піднесена діяльність; напруження. *Я думала, що Вам тепер, під час виборової гарячки, то і циганські діти не милі, не то що мої листи* (Л. Укр., V, 1951, 41); *Почалася справжня будівнича гарячка* (Ле, Міжгір'я, 1953, 131).

◇ **Поро́ти гаря́чку** — діяти необдумано, поспіхом, згарячу. — *Тут гарячки, товариство, пороти нічого. Треба з усіх боків обміркувати* (Головко, II, 1957, 64); *А через тиждень знов почав гарячку пороти наш сусіда. День і ніч бігає, як навіжений* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 167).

3. *ч. і ж., розм.* Про запальну нетерплячу людину. — *Та дайте ж хоч усістися. Уже й гарячка з вас! Чи то й на війні так напирали? — спитав Книш* (Мирний, III, 1954, 147).

ГАРЯЧКО́ВИЙ, а, е. 1. Стос. до гарячки (у 1 знач.). *Дві грубі сльози сплинули по її обличчю, що палало гарячковим рум'янцем* (Фр., VI, 1951, 167).

2. *перен.* Хворобливо-збудливий, нервовий. *Такий же* [Сергій Боровик] *поривний і гарячковий, здатний у захваті наробити багато лиха, насамперед собі, прямолінійний і нестримний* (Собко, Справа.., 1959, 232); // Який виявляє нервове збудження, напруження. — *Бігме, я нічого не винна,— швидко, з якимсь гарячковим поспіхом шептала Ганка* (Фр., I, 1955, 89); // Надмірно поспішний. *Писалося нашвидку, бо вже мало лишилось вільного часу,— отож наслідки такої гарячкової праці й помітні в тих оповіданнях* (Коцюб., III, 1956, 127); *Вже при першому знайомстві з Сакієм читач довідується, що він дуже незадоволений гарячковим збагаченням батька* (Іст. укр. літ., II, 1956, 548).

ГАРЯЧКОВИ́ТИЙ, а, е, *розм.* Схильний до запалу, захоплення; запальний. *Тут Килигея вже ждали кілька місцевих жителів: похмурі рибалки в зюйдвестках та гарячковитий фронтовик* (Гончар, Таврія.., 1957, 337); *До Дмитра вдруге підійшов Микола Остапець, гарячковитий і до безрозсудності сміливий в боях воїн* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 759).

ГАРЯЧКОВИ́ТО, *присл., розм.* З великим запалом, поспішністю. *Партизани почали гарячковито готуватися до нових боїв* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 862); — *Тут я їх, звісно, не міг впізнати,— гарячковито заторохтів знову Кулик* (Гончар, Таврія.., 1957, 319).

ГАРЯЧКО́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **гарячко́вий** 2. *Так працював більш як годину, не припочиваючи ані хвильки. Якась гарячковість учепилася його* (Коб., I, 1956, 394); *Вляглася метушня і гарячковість перших днів* (Коз., Вісімсот.., 1953, 100); *Без гарячковості, без зайвої метушні, без галасу, немов справляючи якийсь урочистий обряд, вся сім'я готується до першого виїзду на жнива* (Іщук, Вербівчани, 1961, 9).

ГАРЯЧКО́ВО. Присл. до **гарячко́вий.** *Очі хлопчика страшні, вони гарячково палають* (Донч., V, 1957, 500); *Молодий учитель гарячково думав, зважував усе. Розумів, що виступити повинен так, щоб допомогти учням розібратися в цьому питанні правильно* (Збан., Між.. людьми, 1955, 159); *Затуливши долонями вуха, вона гарячково дочитувала книжку, і в тиші лопотіли сторінки, наче їх вітер перегортав* (Коцюб., II, 1955, 220); *Заряджена злою енергією, Мариня так гарячково почала вижбурювати речі на подвір'я, що збоку могло видатися, ніби в хаті вибухнула пожежа* (Вільде, Сестри.., 1958, 456).

ГАРЯЧКУВА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **гарячкува́ти.** *На Улянине гарячкування підстаркуватий зоотехнік посміхнувся у вуса* (Кон.. Сусіди, 1955, 35).

ГАРЯЧКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм.* Діяти в стані збудження, захоплення. *Енергійна Ніна Іванівна гарячкувала, промовляла з запалом, намагаючись переконати своїх співбесідників* (Собко, Скеля.., 1961, 54); *Переживав* [Чирва] *за всіх, розказував.., гарячкував, кричав і метушився один за всіх чотирьох* (Коз., Сальвія, 1956, 125); // Проявляти збудження, нетерпіння. *Ріллю підходить, як розкішне тісто І все село тривожно гарячкує* (Вирган, Квіт. берегп, 1950, 12); *Не гарячкуй, Зоню. Цю справу треба полагодити мирно* (Вільде, Сестри.., 1958, 289).

ГАРЯЧКУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Схильний до збудження, гарячкування. [Г і б с о н:] *Не дурна дівчинка, Кросбі. Трохи гарячкувата і нестримана на язик, але не дурна* (Собко, П'єси, 1958, 86).

ГАРЯЧКУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок., розм.* Те саме, що **гарячкува́ти.** — *Але ж як ви надалі будете продовжувати? В тунелі не кріплено,.. вже гарячкуючись, доводив Саїд Алі* (Ле, Міжгір'я, 1953, 191).

ГАРЯЧКУВА́ТО, *присл., розм.* У стані збудження, гарячкування. *Лейтенант Ремізов хвилину мовчав, зважуючи гарячкувато висловлену пропозицію бійця* (Цюпа, Пазустріч.., 1958, 267).

ГАРЯ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.. діал.* Гарячковість. *Лиха такого може накоїти* [Невкипілий] *своєю гарячністю, що потім і не оберешся* (Головко, II, 1957, 259).

ГАС, у, *ч.* Горюча рідина, продукт перегонки нафти. *Стара хазяйка знов прикрутила лампу. Коли там що буде, а гас дорогий* (Коцюб., II, 1955, 46); *Тільки з середини минулого століття в лампах почав горіти гас — він вигідно відрізнявся від жиру тим що дає менше кіптяви* (Наука.., 7, 1963, 36).

ГАСА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **гаса́ти.** *Пізно повернувся Антін. Він виморився гасанням по Мельницьких узгір'ях* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 177); *Гуркіт танків і тягачів на шляху нібито вщух, гасання мотоциклів на узліссі здавалося випадковим* (Воронько, Партиз. генерал.., 1946, 8).

ГАСА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., розм.* Жваво бігати в різних напрямах. *Гасаємо по грядках, по малині, між бур'янами, жалимо одно одного, кидаємось реп'яхами* (Вас., II, 1959, 268); *Бачу, один мій кінь харапудиться біля афішки, а другий уже зірвався, гасає аж біля казарм* (Гончар, Людина.., 1960, 103); * Образно. *Очі горять, неспокійно гасають* (Мирний, I, 1954, 360); // Метушливо переміщатися в різних напрямах (на конях, машинах і т. ін.). *Почали знов гасати за Кармелем шукачі, почали знов слідці Кармеля вислідкувати* (Вовчок, Вибр., 1946, 205);— *Хома тепер при конях! Гасає по Мадьярщині, як Ілія на колісниці* (Гончар, III, 1959, 214); *Козаченьки По морю гасають* (Морд., I, 1958, 531); // *перен.* Не затримуватися на одному місці, бувати в різних місцях.— *Мавш повне право наказати* [синові], *щоб сидів дома і не гасав по тих будовах* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 174).

ГАСИ́ЛО, а, *с., заст.* Щипці для гасіння свічок у церкві.

ГАСИ́ЛЬНИЙ, а, е. Який служить для гасіння. *Тепер для приготування пушонки частіше користуються гасильними апаратами різних конструкцій періодичної і безперервної дії* (Тасмн. вапна, 1957, 53).

ГАСИ́ЛЬНИК, а, *ч., заст.* 1. Пристосування для гасіння вогню (свічок, світильників і т. ін.). *Пам'ятаєш, як у Діккенса дух різдва часом сам себе гасильником накриває* (Л. Укр., V, 1956, 112); * У порівн. *Паламар вертівся і скакав по хаті то до Івана, то до Василя, розмахуючи лісковим коспуром, мов гасильником* (Фр., I, 1955, 163).

2. *перен., розм.* Те саме, що **гаси́тель** 2. *Скрізь, де народжується смілива думка або сумнів щодо святого письма,— з'являється чернець і кат, гасильник думок і знання* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 593).

ГАСИ́ТЕЛЬ, я, *ч.* 1. Назва різних приладів, пристосувань і речовин для гасіння світла, вогню і т. ін.

2. *перен., заст.* Той, хто не дає розвиватися чому-небудь. *В могутньому розгортанні руху за мир — гнівна й грізна пересторога паліям війни та гасителям життя* (Смолич, VI, 1959, 557).

3. *техн.* Обладнання для ослаблення або припинення якої-небудь дії. *Гаситель коливань.*

ГАСИ́ТИ, гашу́, га́сиш, *недок., перех.* 1. Припиняти горіння; тушити. *Осавула.. зганяв їх* [людей] *гасити пожежу* (Н.-Лев., II, 1956, 196); *І не допитуйтеся у живих, що кожний із них в ті страшні часи робив:.. чи гасив у місті запалювальні бомби, чи рятував поранених* (Вишня, I, 1956, 309); * Образно. *Іван одсунувсь, насупившись, гасячи в очах п'яну пристрасть* (Вас., I, 1959, 301); // *рідко.* Те саме, що **вимика́ти**. *Я гашу електрику на монтажному столі* (Ю. Янов., II, 1958, 26).

2. *перен.* Не давати розвиватися; подавляти, глушити (у 4 знач.). *Соціалізм не тільки не гасить змагання, а навпаки, вперше створює можливість застосувати його дійсно широко, дійсно в масовому розмірі..* (Ленін, 26, 1951, 363); *Петлюра зразу ж кинувся гасити опозицію* (Довж., I, 1958, 160); // Гамувати (про емоції). *Немає сумніву, що Сава Федорович таки по-справжньому відчув неприємність від своїх розмов із Захаром і гасив її в тому клопоті біля прапора* (Ле, Право.., 1957, 37); — *В район мене викликають,— гасячи посмішку, відповів Дорош* (Тют., Вир, 1960, 194); // Задовольняти (бажання, потребу). *До неї* [річки] *також пару разів біжить щодня уся сільська худоба, щоб гасити свою спрагу* (Фр., VI, 1951, 304).

3. Зменшувати або припиняти дію чого-небудь. *Якщо ж відстань між проводами дорівнює довжині хвиль, то останні будуть накладатися в протилежній фазі і гасити одна одну* (Радіолокація.., 1958, 12); *Коли цей наказ* [припинити пальбу], *гасячи на своєму шляху стрілянину, докотився нарешті до Маковея, хлопець спочатку здивувався* (Гончар, III, 1959, 438).

4. Робити недійсним, таким, що не має сили, значення. *Гасити марку; Гасити квитанцію.*

△ **Гаси́ти вапно́**, *спец.*— виготовляти вапно для будівництва, змішуючи негашене, їдке вапно з водою. *В старовину на Русі говорили замість гасити вапно творити вапно, а тому і ящик, в якому гасили, називали творилом* (Тасмн. вапна, 1957, 51); *Я вспокоююсь, дивлячись,.. як шипить та куриться вапно, що його гасять у великих дощаних скринях та спускають відтак у ями* (Фр., I, 1955, 226).

ГАСИ́ТИСЯ, га́ситься, *недок.* 1. Те саме, що **га́снути** 1, 3. *Сірники гасилися один за одним, навіть не розгорівшись* (Вас., I, 1959, 128); *В горах перегукувалися далекі поодинокі постріли з гармат. Луна гасилася в проваллях та хащах лісових на узбережжі моря* (Ле, Клен. лист, 1960, 46).

2. Пас. до **гаси́ти**. *Лампа в столовій гасилась,— усі розходились* (Коцюб., II, 1955, 248).

ГАСІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гаси́ти**. *Підпаливши тонку стружку електрону, показують його горіння і застерігають учнів, що електрон може самозайматися і вибухати при гасінні водою* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 43); *При наявності грунтової води в основі греблі дренажний туфяк служить засобом гасіння напору цієї води* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 48).

ГА́СЛО, а, *с.* 1. Висловлена у стислій формі ідея, політична вимога, завдання; заклик. *Двадцять тисяч страйкарів загрожували буржуазному Львову. Гасла, які висували робітники, були чисто політичного характеру* (Тудор, Вибр., 1949, 361); *На сторожі миру стала* [Радянська Армія], *В світі цілому вона, Золоте у неї гасло: Світу — мир, війні — війна* (Рильський, Урожай, 1950, 104); // Плакат з таким закликом. *Маруся з високим молодим юнаком-узбеком малювала гасла* (Ле, Міжгір'я, 1953, 267); // Провідний принцип. *Навкруги бороди Грушевського* [в 1917 р.] *зосередилися панки та полупанки, які остаточно відшліфували своє, хочете кредо, хочете гасло* (Вишня, I, 1956, 445).

2. Умовний знак для дії; попередження, сигнал. *І смокче* [Антосьо], *бувало, сам, присівши до груби, і других частує, поставивши в сінях на варті одного, щоб дав гасло, як ітиме інспектор* (Свидн., Люборацькі, 1955, 176); *Ходкевич глянув у поле, стиснув нервово губи і наказав затрубити гасло бойової готовності* (Мак., Вибр., 1956, 471).

ГА́СНИК, а́, *ч., рідко.* 1. Те саме, що **гасни́ця**. *Тоді* [мати] *засвітила гасник, поставила його на столі на перевернутій макітерці й знов до листа* (Вирган, В розп. літа, 1959, 282).

2. *заст.* Те саме, що **гаси́ло**.

ГАСНИ́ЦЯ, і, *ж.* Гасова лампа. *А вже ніч... Ледве блима гасниця...* (Бичко, Вогнище, 1959, 106); *В гасницю був налитий бензин* (Коз., Вибр., 1947, 49).

ГАСНИ́ЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гасни́ця**. *Блідо горить на карнизі прикручена гасничка* (Вас., I, 1959, 300).

ГАСНИЧО́К, чка́, *ч., рідко.* Зменш.-пестл. до **га́сник**. *Маленький гасничок мав рівно стільки нафти, скільки треба, щоб заповнити підписані Володіним посвідчення* (Кач., II, 1958, 350).

ГА́СНУТИ, не, *недок.* 1. Переставати горіти, світити. *Тліла іскра, Тліла, дожидала На розпутті широкому, Та й гаснути стала* (Шевч., I, 1951, 262); *В оселі, мов сам по собі, гасне каганчик* (Стельмах, Хліб.., 1959, 146); * Образно. *Тільки очі його дивляться на мене, як і дивились. Дивляться, не гаснуть* (Ю. Янов., I, 1954, 19).

2. *перен.* Втрачати сили, здоров'я; вмирати (про людину). *Середній брат,— мовляв я,— гас; Він умирав, він кидав нас, Могучим серцем потухав* (Граб., I, 1959, 403); *Більшість дітей перемерла в дорозі, гаснучи на руках у пересохлих, змучених спрагою матерів* (Гончар, Таврія, 1952, 198).

3. *перен.* Втрачати силу впяву; зменшуватися, зникати (про почуття, мрії). *Ні, жаль мені, що й сей порив погасне, Як гасне все в душі невільничій у нас* (Л. Укр., I, 1951, 113); *Любов моя смішна — я добре й сам це знаю, Але — не гасне все вона* (Рильський, I, 1960, 97): * Образно. [К р е ч е т:] *Не знаєш ти про мої безсонні ночі. Коли вогонь шукання гасне... холоне серце від утоми...* (Корн., I, 1955, 127); // Затихати (про звуки). *Мелодія гасне, як свічка* (Н.-Лев., III, 1956, 314); *Тужили молоді голоси і тихо десь за хатою гасли* (Головко, I, 1957, 116); // Тьмяніти (про барви). *Цвіт їх* [померків] *помалу гас, крився темнотою* (Мирний, I, 1954, 337); *Тіні в саду розпливалися, гаснули кольори на листочках* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 56).

ГА́СНУЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **га́снути.** *Воно* [серце] *не заклекотало, як колись клекотіло, а тихо жевріло, наче гаснучий жар* (Н.-Лев., III, 1956, 221); *Це були вже не слова, а останні почуття в його гаснучій душі* (Довж., I, 1958, 494); // *у знач. прикм. Часто при певних категоріях дослідів ми навмисне застосовуємо повторення гаснучих гальм, щоб зробити їх цілком байдужими* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 53).

ГА́СОВИЙ, а, е. Прикм. до **гас.** *Вона* [дівчина] *дмухає в лампу, і з розпеченого, засмаглого скла валить густий гасовий дим* (Мик., II, 1957, 81); // Який діє за допомогою гасу. *В хаті була лампа, звичайна гасова лампа* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 60).

ГАСО́НУТИ, ну́, не́ш, *док., розм.* Однокр. підсил. до **гаса́ти.** *Гасонули панки молочного кисільку на берегах Ворскли покуштувати.. Не добігли до Полтави* (Ковінька, Кутя.., 1960, 131).

ГА́СПИД, А́СПИД, а, ч. Те саме, що **чорт;** диявол, дідько, біс. *Несамовито загарчав гаспид...* (Вовчок, VI, 1956, 272); — *Ти, шайтан турецький,.. антантин попихач, самого гаспида внук і всього світу й підсвіту блазень* (Гончар, II, 1959, 52); // Уживається як лайливе слово. — *Гармати у цих гаспидів добрі, здорові,— з нашого добра накували* (Стар., Облога.., 1961, 52); [К о л о с:] *Знову почало з неба сипати.* [А д' ю т а н т:] *Час би перестати.* [К о л о с:] *Щоб літаки на моїх коней накинулись?.. Ах ти, гаспиде!* (Корн., II, 1955, 36); *Царю проклятий, лукавий, Аспиде неситий! Що ти зробив з козаками?* (Шевч., I, 1951, 250).

◇**Га́спид їх зна́є** — хто його знає. — *Чого ж се так припало? — пита Пріська.— Гаспид їх знає!* (Мирний, III, 1954, 13); **Де в га́спида** — де.— *І де вона, в гаспида, взялася в корчмі?* (Н.-Лев., II, 1956, 16); **До га́спида** — дуже багато.— *Та й перебрав же, вражий син, до гаспида грошей* (Кв.-Осн., II, 1956, 244); **Яко́го га́спида?; На яко́го га́спида?** — чому, навіщо. [Х в е д і р:] *Ну, і якого ми гаспида оцими глухими улицями швендяємо?* (Мирний, V, 1955, 212).

ГА́СПИДІВ, дова, дове. Належний гаспиду. *Обхрестивсь та й беркиць з верби впрост на гаспидові ріжки...* (Вовчок, VI, 1956, 272); // Уживається як лайливе слово. *Так гаспидів син і в'ється біля Одарки, аж досадно стало дідові* (Стор., I, 1957, 93).

ГА́СПИДСЬКИЙ, а, е, *лайл.* Прикм. до **га́спид.** — *Ах, ти ж, гаспидська твоя душа! — лаявся той услід своєму супротивникові* (Сміл., Сад, 1952, 257); [С п д і р:] *А то ви мене зовсім перелякали тими гаспидськими бумагами* (К.-Карий, I, 1960, 73).

ГАСТРИ́Т, у, ч. Запалення слизової оболонки шлунка; катар шлунка. *Досить поширеним захворюванням шлунка є запальний процес, головним чином його слизової оболонки, що на медичній мові зветься гастритом, або катаром шлунка* (Наука.., 8, 1959, 27).

ГАСТРИ́ТИК, а, *ч., розм.* Той, хто хворіє на гастрит. *У харчовому раціоні гастритика обов'язково має бути велика кількість вітамінів, свіжий сир, кефір, кисле молоко* (Наука.., 8, 1959, 27).

ГАСТРИ́ЧНИЙ, а, е, *мед.* Прикм. до **гастри́т.** *Гастричні явища; Гастрична гарячка.*

ГАСТРОЛЕ́Р, а, *ч.* 1. Артист, що перебуває на гастролях. *У багатьох акторів (особливо у гастролерів) є неприпустима звичка репетирувати на чверть голосу* (Про мист. театру, 1954, 230).

2. *перен., розм., зневажл.* Про недобросовісного працівника, який береться за випадкову роботу, не затримується на одному місці. — *Лаяв* [голова повіткому] *за мою витівку, як самого останнього, і не знаю, чого назвав мене класово-несвідомим гастролером* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 101).

ГАСТРОЛЕ́РКА, и, *ж., розм.* Жін. до **гастроле́р.**

ГАСТРОЛЕ́РСТВО, а, *с.* 1. Перебування на гастролях.

2. *перен., зневажл.* Поведінка гастролера (у 2 знач.). *Делегати конференції гостро критикували секретарів та інструкторів райкому, інших районних працівників за відрив від мас, за гастролерство* (Рад. Укр., 28.XI 1956, 1).

ГАСТРО́ЛІ, лей, *мн.* (*одн.* **гастро́ль**, і, *ж.*). Виступи, вистави приїжджого мистецького колективу або одного артиста. *Вона* [Настя].. *почала розпитуватись, чи Олеся вже прочитала ті книжки,.. чи не піде вона разом з ними в театр і чи хутко вже приїде італьянська трупа на гастролі* (Л. Укр., III, 1952, 589); *Передусім, ми вирішили провести свої літні гастролі у межах області, обслуговуючи виставами найвіддаленіші села й райони* (Мист., 6, 1958, 33); *Прибув* [артист] *на гастроль без афіші — реклами* (С. Ол., Вибр., 1957, 90).

ГАСТРОЛЮВА́ТИ, лю́ю, лю́єш, *недок.* Брати участь у гастролях. *В 40-х роках XIX ст. на Україні гастролював Мочалов, який виступав у драмах Шіллера* (Мист., 5, 1955, 38); *Деякі кріпосні театри.. починають гастролювати по різних містах країни* (Укр. клас. опера, 1957, 65).

ГАСТРО́ЛЬ *див.* **гастро́лі.**

ГАСТРО́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **гастро́лі.** *Систематично відбувались гастрольні подорожі театральних колективів до братніх республік* (Іст. УРСР, II, 1957, 512).

ГАСТРОНОМ, а, *ч.* 1. Знавець і любитель смачної їжі.

2. Назва магазина, в якому продається гастрономія. *Дмитро мав забігти до гастронома й купити дещо на вечерю* (Автом., Щастя.., 1959, 53).

ГАСТРОНОМІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **гастроно́м** 2 і **гастроно́мія.** *Мій приятель мав уже, так би мовити, деяку торговельну, чи краще — гастрономічну практику* (Козл., Сонце.., 1957, 124); // Признач. для продажу гастрономії (у 2 знач.). *Гастрономічні крамниці спокушали зір бляшанками різних консервів, круглими кулями чудового сиру, білорожевої запашної шинки* (Донч., II, 1956, 206).

ГАСТРОНО́МІЯ, ї, *ж.* 1. Знання і розуміння кулінарії.

2. Продукти харчування, перев. закусочні.

ГАТЕЛИ́ТИ, телю́, те́лиш, *недок., фам.* Жадібно їсти, пожирати.

ГАТИ́ННЯ, я, *с., діал.* Бадилля лободи. *Марія Антонівна, згадавши про піч, кинула в неї сухого гатиння,*

переламавши його в себе на коліні (Шиян, Гроза.., 1956, 723).

ГАТИ́ТИ, гачу́, га́тиш, *недок.* 1. *перех.* Робити гатку або греблю, відгороджуючи воду. *У робочу пору тисячами виганяли* [виганяли народ] *розкопувать дороги, гатить греблі,.. розчищать садові парки* (Стор., I, 1957, 367); *Гідрологи та геологи досліджують ріку, щоб знати, де саме гатити греблю і електричну станцію ставити* (Трубл., I, 1955, 91); // Прокладати гатку (через болото). [І-а Ворона:] *На Ладогу Так гурти за гуртом Виганяла та цареві Болота гатила* (Шевч., I, 1951, 300); *Великі болота-багнюки Поганськими вжитками гатили* (Мирний, V, 1955, 264).

◇ **Хоч гре́блю гати́** *див.* **гре́бля; Хоч (хоть) гать гати́** — те саме, що **Хоч гре́блю гати́** (*див.* **гре́бля**). — *Гай! гай! — Латин тут обізвався — ..Тепер дівчат хоть гать гати* (Котл., I, 1952, 281).

2. *перех., розм.* Витрачати що-небудь марно; викидати. — *Замість того, щоб на поле угноєння одвезти, ви його у воду гатите?* (Донч., I, 1956, 59).

3. *неперех., розм.* Ударяти, стукати по чому-небудь, у щось. *Справді щось стука. Маланка злазить із лави, мацає стіни, а у вікно хтось гатить* (Коцюб., II, 1955, 47); *Антін з усієї сили гатить молотком по синьому жалу коси* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 59); // Бити по чому-небудь. *Як глянув господар — і зо зла аж посинів, Вхопив рубель та й ну гатить по спині Сердешного Осла* (Гл., Вибр., 1957, 106); *Одного* [фашиста] *метнув через себе багнетом.. У третього видер з рук автомат і став гатити по їхніх головах* (Ю. Янов., I, 1958, 313).

4. *неперех., розм.* Стріляти по кому-, чому-небудь, в когось, щось. *Ворожі гармати безперестанку гатили по Гайдарівці* (Воскр., Весна.., 1939, 73); *Качки метались, як бджоли над поживою,.. а ми гатили й гатили в повітря, намагаючись котрих із них зняти додолу — на воду* (Досв., Вибр., 1959, 414); *Генка засів за кучугурами снігу й гатив по нас горошинами з своєї дерев'яної гармати* (А.-Дав., Крила.., 1959, 10).

ГАТИ́ТИСЯ, га́титься, *недок.* Пас. до **гати́ти** 1, 2.

ГА́ТКА, и, *ж.* Настил з дерева, хмизу і т. ін. для проїзду через болото. *Уночі частина козаків непомітно пройшла зробленою на болоті гаткою* (Іст. СРСР, I, 1956, 180); // Те саме, що **гре́бля**. *Довгі ряди коней з синіми гусарами спустились з гори на довгу гатку* (Н.-Лев., III, 1956, 133); *Над старим Дніпром, де вирували пороги, височить знову гатка Дніпрогесу* (Літ. газ., 27.XI 1947, 1).

ГАТТЯ́, *розм.* Впгук, яким підганяють коней. — *Вйо!— гукнув Хаєцький, поблискуючи білками.— Гаття на Букурешті!* (Гончар, I, 1954, 62); — *Гаття!..— і дід сердито стьобнув коня* (Бойч., Молодість, 1949, 47).

ГАТУ́НОК, нку, *ч.* 1. Сорт, розряд виробу за якістю. *П'ють галицькі мужики пиво, вино, рум* [ром], *чай, каву, але в найгірших гатунках* (Стеф., II, 1953, 64); *Папір, на якому була друкована газетка, був найгіршого гатунку* (Вільде, Сестри.., 1958, 389); — *Що це за «цигарка»? Я курю тільки папіроси, і то — вищого гатунку* (Донч., V, 1957, 357).

2. Різновид культурної рослини, плоду та ін. щодо їх господарської цінності. — *У нас тільки одинадцять гатунків квіток, а треба щонайменше дванадцять* (Л. Укр., III, 1952, 649); *Старий був творцем цього гатунку яблука* (Ю. Янов., II, 1954, 118).

3. *тільки в род. в. з озн., перен.* Взагалі різновид чого-небудь. *Засідав* [Шульга] *з нами в «Просвіті», а повернувши додому, писав доноси на «Просвіту» і то найпідлішого гатунку* (Коцюб., III, 1956, 313); *Марксистська наука про суспільство виникла і розвивалася в непримиренній боротьбі з ідеалізмом усіх гатунків* (Рад. Укр., 15.I 1954, 2).

ГАТЬ, і, *ж.* Те саме, що **га́тка**. *З возів, сідел, хомутів, провіантських бочок і одягу протягом однієї ночі була зроблена через болото гать, по якій і вийшла з оточення значна частина козаків* (Іст. УРСР, I, 1953, 247); *Колона йшла лісовими болотяними стежками, настилаючи гать за гаттю, щоб провести артилерію та обози* (Воронько, Партиз. генерал.., 1946, 51); *По кількох роках гать вирвало, річка поменшала* (Фр., IV, 1950, 326); *Гать перетинала ущелину, перегороджуючи путь гірському струму, і утворювала невеличкий став* (Смолич, Ми разом.., 1950, 172); * Образно. *Будемо спиратися на розум: дружби разом прокладати гать* (Тич , Комунізму далі.., 1961, 7); * У порівн. *Нас не злякати, не зламать, Ми стоїмо, як дужа гать Всім темним силам на шляху, Ми знаєм вдачу їх лиху!* (Дмит . Вітчизна, 1948, 171).

ГА́УБИЦЯ, і, *ж.* Артилерійська зброя з стволом середньої довжини, що стріляє навісним вогнем. *Стволи гаубиць пашіли жаром від безперервної стрілянини* (Кучер, Чорноморці, 1956, 37); — *Гаубицю на третій давай!..— гукає хтось з темряви, розмахуючи ліхтарем* (Гончар, Таврія.., 1957, 397).

ГА́УБИЧНИЙ, а, е. Прикм. до **га́убиця**; // Озброєний гаубицями. *Молодий капітан Билина оцінював місцевість, прикидав думкою, де він поставить гаубичні дивізіони* (Ле, Право.., 1957, 179).

ГАУПТВА́ХТА, и, *ж.* 1. Приміщення для заарештованих військовослужбовців. *Коли Володимир Іванович з братом, показавши вартовому перепустку, прийшли на гауптвахту, Волька.. сидів на нарах і щось мугикав під ніс* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 93); *Безшабашний виріс* [брат]. *севастопольська гауптвахта від нього не прочахала, та й зараз з ним клопоту доволі* (Гончар, Таврія.., 1957, 406).

△**Сади́ти (посади́ти) на гауптва́хту** — брати під арешт (військового). — *До четвертої години маємо відпустку.. Якщо запізнимось, посадять на гауптвахту* (Шиян, Гроза.., 1956, 48); **Сиді́ти на гауптва́хті** — бути під арештом. *За ці «жарти» Льоня не раз діставав від конфліктної комісії догани, позачергові наряди, сидів на гауптвахті* (Мик., II, 1957, 476).

2. *заст.* Сторожове приміщення з спеціальною площадкою, на яку виводять варту.

ГАФТ, у, *ч., зах.* Гаптування (у 2 знач.). *З-під її тонких пальців виходили прозорі фріволеті, майстерні гафти та вишивані барвистими шовками квіти* (Кобр., Вибр., 1954, 97).

ГА́ХКАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **га́хкати** і звуки, утворювані цією дією. *Чув свист і гахкання мін, ляскіт автоматних черг* (Ю. Янов., II, 1958, 381).

ГА́ХКАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Те саме, що **ба́хкати** 1, 2. *Над яром застрашливо гуркоче, лускає, гахкає грім, блискавки наче арками перекривають яр* (Ю. Янов., I, 1958, 595).

ГА́ХНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до **га́хкати**. — *Брехня! Не вірю! — закричав Матюша і гахнув по столу кулаком так, що забряжчав графин з водою* (Шиян, Баланда, 1957, 93); *Незабаром він знайшов камінь і гахнув ним кілька разів у замок* (Донч., III, 1956, 190); — *Дідька лисого втечс! Ми його* [зайця] *з самохідки як гахнемо!* (Вишня, II, 1956, 268).

ГАЦА́ТИ а́ю, а́єш, *недок., розм.* Підскакувати, витанцьовувати. — *Не бійсь, якби з хлопцями, то так би гацали козачка, що аж хата трусилася б!* (Н.-Лев.,

II, 1956, 65); *Побачили* [чоловіки] *розхристаного і переляканого Юхима Барила, що гацав верхи на замиленому коні* (Кучер, Прощай.., 1957, 416).

ГАЧЕ́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **гачóк**. *Кипить самовар, діти п'ють чай з молоком, а жінка плете щось гачечком* (Коцюб., II, 1955, 285); *На вудлищі гнучкім прозора волосінь, Та білий поплавець, та заїдний гачечок,— Ото і зброя вся* (Рильський, Поеми, 1957, 209).

ГА́ЧІ, ів, *мн., діал.* Штани. *Та мої товариші за той час.. Сорочки та гачі поскидали І з веселим криком та сміхами Плюскотали вже у срібних хвилях* (Фр., XIII, 1954, 347); *Коломия мовчки дивилася, як гуцул у червоних гачах ішов шляхом у глиб смерекових лісів* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 21).

ГАЧКУВА́ТИЙ, а, е. Подібний до гачка, схожий на гачок. *Ніс у нього* [хлопця] *був гачкуватий, як у шуліки, а зуби щирилися* (Ів., Вел. очі, 1956, 42); *Орел підвівся на свої міцні високі ноги з великими гачкуватими пазурами* (Тулуб, В степу.., 1964, 166).

ГА́ЧОК, чка́, *ч.* 1. Зменш. до **гак** 1—3. *Розмовляючи з чоловіком, Зося перестала вертіти гачком* (Н.-Лев., I, 1956, 225); *Б'ється бідна рибка на гачку* (Коцюб., I, 1955, 470); *Двері злетіли з гачка і навстіж відчинилися* (Мик., II, 1957, 298).

△**Спусковий гачóк**, *військ.*— частина затвору вогнепальної зброї. *Корсуна врятувало тільки те, що він, вартуючи, тримав палець на спусковому гачку автомата* (Минко, Вибр., 1952, 337); *Мефодій обрав собі жертву, прицілився, натиснув спусковий гачок* (Шпян, Гроза.., 1956, 412).

◇**Відчепи́ти з гачка́ сме́рті** — врятувати від смерті. — *Зробіть, Костянтине Івановичу, добре діло — відчепіть з гачка смерті невинну душу* (Стельмах, Хліб.., 1959, 459); **Гачкóм за рéбра** [**зачіпа́ти**], *ірон.*— гостро критикувати, пробирати за що-небудь. — *Тільки ж дадуть мені перцю* [на районній нараді].. *зразу ж мене гачком за ребра: ти про свої цифри скажи* (Жур., Вел. розмова, 1955, 19); **Заки́нути гачóк** *на кого* — мати якісь наміри щодо кого-небудь. *Едвінові грозила руїна, і він, очевидно, закинув гачок на Ніну, котру вважав великою багачкою* (Фр., III, 1950, 166); **На гачóк лови́ти (злови́ти, бра́ти, взя́ти** *і т. ін.*) *кого* — вводити когонебудь в оману. *Макар Іванович осміхнувся. Нема дурнів! На сей гачок його не зловиш!* (Коцюб., I, 1955, 164); *Вчитель — людина дуже обережна: такого нелегко взяти на гачок* (Петльов., Хотинці, 1949, 184); **На гачóк лови́тися (попада́тися)** — бути ошуканим, обманутим. *Сташка наче ненароком натякала облюбованій нею «жертві», що вона «щось знає» про нього. При цьому Стаха робила таку таємничу міну, що навіть серйозний хлопець ловився на цей гачок* (Вільде, Сестри.., 1958, 380); *Буржуазні ідеологи звичайно протиставляють лозунг свободи творчості принципу партійності. Анархіствуючий міщанин легко попадається на цей гачок: йому здається, що тут справді знайдено найуразливіше місце цього принципу* (Талант.., 1958, 104).

2. Закручена лінія, завиток, розчерк у письмі. *Позирав* [школярик] *на таблицю, стараючись виводити на папері такі самі крючки, гачки та ковбаси, які вивела вправна економська рука на таблиці* (Фр., I, 1955, 250); *Все там* [в школі] *було чудне, незвичайне, якісь таблички з гачками та закарлючками* (Коцюб., III, 1956, 27); *Вже, здається, дуже подібним є підпис, от тільки в кінці літеру «р» він розтягає, смикає вгору і потім якимись гачками тягне униз* (Хижняк, Тамара, 1959, 93).

3. *перен., розм.* Зачіпка, причіпка при розгляді чого-небудь. *Він* [доктор Бессервіссер], *без сумніву, талановитий і знаючий чоловік. Та тут є й гачок. Бачите, є два роди знаючих людей: такі, що щось знають добре, і такі, що знають усе ліпше* (Фр., III, 1950, 256).

ГА́ШЕНИЙ, а, е: **Га́шене вапно́** *див.* **вапно́**.

ГА́ШЕННЯ, я, *с.* 1. Процес утворення гашеного вапна. *Якщо для гашення вапна взяти небагато води, то утворюється білий, тонкий, як цукрова пудра, порошок, який називається пушонкою або гідратним вапном* (Таємн. вапна, 1957, 48).

2. *діал.* Гасіння. *Наталка помагала при гашенні* [пожежі], *мов мужчина, тягнула й подавала воду...* (Коб., III, 1956, 184).

ГАШЕ́ТКА, и, *ж.* Гачок для спуску зведеного курка вогнепальної зброї. *Скориставшись незначною неточністю одного з чотирьох німців, натиснув* [Ситов] *на гашетки кулемета* (Ле, Мої листи, 1945, 188);— *У мене дуже легенький спуск, прийми палець із гашетки!..* (Ю. Янов., IV, 1959, 233).

ГАШИ́Ш, у, *ч.* 1. Наркотичний збудник, який виробляється з індійських конопель.

2. *перен.* Взагалі щось одурманююче; дурман. — *Горстка* [емігрантів].. *найшла для свого панування* [панування] *тисячі дурнів, божевільних, що.. відмалку кормилися не здоровою стравою, а гашишем і опієм, що у нас зветься емігрантською літературою!* (Фр., III, 1950, 382); [Острожин:] *Так, так, я називаю се гашишем, отой «обмін думок» так званий; отой калейдоскоп вражень, ідей, змагання розуму і почуття, що ми звемо інтелігентним життям* (Л. Укр., II, 1951, 83).

ГА́ЯНКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **затри́мка**. *Пізно приїхали, бо трапилась гаянка: вісь зламалась* (Сл. Гр.).

ГА́ЯННЯ, я, *с.* Дія за знач. **га́яти**. *Не чула того вечора Маруся-наймичка, як хазяйка сварилася на неї за гаяння, як дорікала й докоряла* (Вовчок, I, 1955, 353).

ГА́ЯТИ, га́ю, га́єш, *недок., перех.* 1. Те саме, що **бари́ти**. — *Іди, я тебе не гаятиму* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 131); *Ой матінко, та не гай мене! в велику дорогу виряжай* [виряджай] *мене!* (Сл. Гр.).

2. Витрачати марно, марнувати (час). *Поїзда треба було довго ждати і гаяти надаремно час* (Н.-Лев., IV, 1956, 110); — *Гаяти й часинки не можна* (Головко, II, 1957, 146); *Не можна було гаяти ані хвилини* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 138).

ГА́ЯТИСЯ, га́юся, га́єшся, *недок.* 1. Те саме, що **бари́тися**. — *Іди, доню, та й не гайся, На улицю, та й вертайся!* (Пісні та романси.., II, 1956, 181); *Він гаявся з відповіддю, оглядаючи всіх, як справжній конспіратор* (Гончар, III, 1959, 17).

2. Пас. до **га́яти** 2.

ГВАЛТ, у, *ч., розм.* 1. Сильний крик, галас. *По хлівцям* [хлівцях] *гуси гегекають, качки кахкають, квочки кудкудакають —.., а чуючи такий гвалт, собаки то брехали, то вже стали вити* (Кв.-Осн., II, 1956, 172); *На другий день крик і гвалт зробився в Матієвій хаті — скринька, робітницька каса, пропала без сліду!* (Фр., V, 1951, 440); *Болото завуркало, з гвалтом знявся табунець крижнів, з виском шугнули кулики* (Горд., I, 1959, 518).

2. *у знач. виг.* Виражає волання про допомогу; рятуйте! — *Гвалт, миряни, що це з нами!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 69); — *Ви обікрали мене! Ви цілу ніч черпали мою кип'ячку. Гвалт! Злодії! Гвалт! Розбійники!* (Фр., IV, 1950, 20); — *Гвалт! Череду займають!..* (Гончар, Таврія.., 1957, 133).

◇**На гвалт би́ти (дзвони́ти** *і т. ін.*) — оповіщати про небезпеку, про необхідність допомоги; бити тривогу. *Дзвін сумно бевкав на гвалт* (Н.-Лев., II, 1956,

196); * У порівн. *Мім, німий раб,.. б'є клевцем по мідяній дошці, сильно, різко, мов на гвалт* (Л. Укр., III, 1952, 271); **На гвалт крича́ти (кри́кнути, гука́ти, гукну́ти, репетува́ти, зарепетува́ти** *і т. ін.*)— криком сповіщати про небезпеку; кликати на допомогу. *Матрос зарепетував на гвалт* (Досв., Вибр., 1959, 110); *І раптом схопився* [Юхим], *збуджений переляком.. Відібрало йому спроможність крикнути на гвалт, навіть збагнути весь жах становища* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 18); **На гвалт** *(робити що-небудь), зах.*— в короткий строк, дуже швидко. *Треба було мені на гвалт готувати її* [хату] *вже на зиму, ставити вікна, двері, піч* (Козл., Опов. І. Клена, 1950, 14).

ГВАЛТІВНИ́К, а́, *ч.* Той, хто гвалтує (у 1 знач.). *То ж військова банда в селі, гвалтівники й мародери, гірші всякого фронту* (Козл., Ю. Крук, 1957, 530); *Тарас — Саксаганський виростав у кінці п'єси в наповного левиною люттю титана.., який палає невтоленною жадобою помститися, скарати пана-гвалтівника* (Рильський, III, 1956, 344).

ГВАЛТО́ВНЕ *див.* **гвалто́вно.**

ГВАЛТО́ВНИЙ, а, е, *розм., рідко.* 1. Який сповіщає про небезпеку, кличе на допомогу. *Притиснені туманом, моторошно кублилися по землі гвалтовні крики* (Кач., II, 1958, 461); *Гвалтовне бамкання попливло над Мирославом* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 385).

2. Швидкий, навальний, несподіваний. — *Нам відмовив Аксак, мабуть, тому, що наша справа цивільна, а тут наїзд гвалтовний, грабіжництво та душогубство — карна справа* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 143).

ГВАЛТО́ВНО, ГВАЛТО́ВНЕ, *присл., розм., рідко.* 1. З сильним криком, галасом. *Чорти об чімсь радились і гвалтовно гомоніли, часто згадуючи ляхів і козаків* (Стор.,І, 1957, 355).

2. Застосовуючи силу; насильно.— *То повинен ти,— кажуть,—Семене, тому голому козакові спосіб дать, щоб він у того проклятущого оконома [економа] свою сорочку й штани гвалтовне одібрав* (Морд., І, 1958, 137).

3. Дуже швидко, негайно. — *Мушу поспішати, і то гвалтовно* (Панч, III, 1956, 97).

ГВА́ЛТОМ, *присл.* 1. Силою, насильно. *Грабунком, гвалтом і пожаром На Україну орди йшли, Та кару яструбам-татарам Одважні месники несли* (Рильський. Сад.., 1955, 19); — *Бога бійтеся, газдо,— хіба ми гвалтом сунемо?! Наші* [польські] *офіцерики до Румунії крешуть, нам вандрувати з ними не охота. Шукаємо добрих людей, щоб до полону стати* (Ю. Янов., І,·1958, 253).

2. *діал.* Разом, гуртом. *Гвалтом прохали на обід* (Коцюб., III, 1956, 152); *Ховали* [Тетяну] *гвалтом. Одібрали ключі у титаря, одімкнули церков, взяли мари, корогви* (Вас., II, 1959, 110).

ГВАЛТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гвалтува́ти.** *На анекдоти й дотепи мастак* [полковник Штольц], *У гвалтуванні майстер бездоганний* (Рильський, Мости, 1948, 105)

ГВАЛТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Змушувати силою до статевого акту. *Але тепер, коли один вночі Нахабний, лютий кат панує І матір і дочку гвалтує, Хай струни сплять, живуть мечі!* (Олесь, Вибр., 1958, 276); *Стріляють, мордують, гвалтують... Дарма! Народ не підкориться лютому ігу* (Бажан, Роки, 1957, 249).

2. *неперех.* Кричати, галасувати. — *Чого ти прибігла в пасіку гвалтувати? Що там трапилось?* (Н.-Лев., III, 1956, 67); *Не дуже то гвалтуйте, щоб не вчули* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 171); [П р о ф е с о р (*підходить*):] *Е, тихше, товариші, не можна ж так гвалтувати!* (Коч., II, 1956, 57).

3. *неперех.* Шалено, несамовито гавкати; валувати. *Біжу на подвір'я. А там бряжчать залізні цепи і люто гвалтують собаки* (Коцюб., II, 1955, 225); *Собаки гвалтують всю ніч по селу* (Нех., Повість.., 1952, 20).

4. *перех.* Виводити з стану спокою; будоражити. — *Ну, то чого ж кричати, чого людей гвалтувати?* — *сердито казала княгиня* (Вас., II, 1959, 62); *Немов дика орда наступала на город і гвалтувала тишу стуком копит об камінь, скрипом арб і риком худоби* (Коцюб., II, 1955, 124); — *Хто б же, дитино моя, пішов серед ночі людей гвалтувати?* (Л. Янов., І, 1959, 395); // Дратувати (собак). [П і в с н ь:] *Ото, каже* [Коржиха], *дав їм два пуди, дай іще два,— нехай буде п'ять, та йдіть собі з богом, не гвалтуйте собак попід вікнами* (Мик., І, 1957, 38).

5. *неперех.* Бити на сполох. *Москалі барабанили-сурмили, дзвони гвалтували, вили, люди кричали — пожар, пожар!* (Мирний, І, 1954, 69).

ГВАЛТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок., рідко.* Тривожитися, збуджуватися. *Нетерпелива юрма гвалтувалась: усім хотілось зараз побачити хвіст у відьми* (Коцюб., І, 1955, 282).

ГВАРДІ́ЄЦЬ, йця, *ч.* 1. Той, хто служить у гвардії (у 1, 2 знач.). *Не одна панянка спалила своє хире серце об палючий погляд бравого гвардійця* (Мирний, III, 1954, 282); *Солдат, гвардієць, він будує армію нового гвардійського типу, сміливо висуваючи обдаровану молодь* (Гончар, Таврія.., 1957, 493); * У порівн. *Стояв він струнко, як старий гвардієць* (Довж., Зач. Деспа, 1957, 99).

2. *перен.* Передова людина на якому-небудь поприщі; передовик. *Гвардієць труда.*

ГВАРДІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **гва́рдія** 1 і **гвардієць** 1. *Проходячи сусідню хату, я побачила молодого офіцера в гвардійській формі* (Л. Укр., III, 1952, 620); *Генерал мовчки розстебнув гімнастьорку, зняв з своїх грудей гвардійський значок і віддав Калюжному* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 271); // Такий, як у гвардійця. — *Мирославо Наумівно, дай мені слово,— звівся з місця і випростався на весь свій гвардійський зріст солдат* (Головко, II, 1957, 463).

ГВА́РДІЯ, ї, *ж.* 1. *дорев.* Добірні військові частини. *А паничів у гвардію Поопреділяла* (Шевч., II, 1953, 63); *Тоді саме царська гвардія з масонами забунтувала* (Мирний, II, 1954, 115).

△ **Біла гва́рдія** — загальна назва контрреволюційних військ у період громадянської війни 1918—1920 рр. *Біла гвардія востаннє Прорвати хоче мур стальний* (Сос., II, 1958, 415); **Черво́на гва́рдія** — озброєні революційні робітничі загони, дружини, організовані у 1917—1918 рр. для боротьби з контрреволюцією і білогвардійщиною, що стали пізніше основою для створення Червоної Армії. *Червона Гвардія складалася з окремих робітничих загонів* (Панч, II, 1956, 263).

2. Почесне звання, яке присвоювалося в період Великої Вітчизняної війни частинам Радянської Армії, що особливо відзначилися в боях. *Особливо його радували зустрічі з Героєм Радянського Союзу гвардії майором Воронцовим* (Гончар, III, 1959, 203).

3. *перен.* Віддані своїй справі борці, випробувані в якій-небудь галузі. [М а к а р:] *Мої старі приятелі .. теж вирішили вийти з понеділка на шахту. Побачиш мою гвардію. Велика сила на «Зорю» іде* (Корн., II, 1955, 146); *І ростуть нові герої — Наша гвардія труда!* (Бойко, Ростіть.., 1959, 55).

Молода́ гва́рдія — передова молодь; комсомол. *Спів молодої гвардії Над краєм виростa* (Мас., Поезії, 1950, 171); **Стара́ гва́рдія** — те саме, що **гва́рдія** 3. *Слабість партійних організацій на Україні* [в 1917—1920 рр.],

невпинне зменшення кадрів старої партійної гвардії викликають настійну потребу безперервного припливу до партії свіжих сил з робітничої і селянської молоді (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 95).

ГВАЮЛА, и, *ж* Вічнозелена каучуконосна кущова рослина, що розводиться в США *Він жадібно хотів усе бачити і скрізь брати участь. Його однаково цікавив і побідит, і гваюла, радянське магнето і абхазькі чайні плантації, паровоз і віскоза* (Донч., II, 1956, 177).

ГВЕР, а, *ч., діал.* Рушниця. — *В мого няня.. ночували жовніри... та чистили свої гвери* (Чендей, Вітер.., 1958, 244).

ГВИНТ, á, *ч.* 1. Стрижень, що має спіральну різьбу на зовнішній поверхні. *Терентій замикає віконниці на залізні гвинти* (Стельмах, Хліб.., 1959, 316); *Скільки йому треба було зусилля, щоб ослабілими руками одкрутить гвинти люка...* (Кучер, Дорога.., 1958, 125).

2. Частина рухового механізму пароплава або літака у вигляді лопатей, прикріплених на валу. *За кормою клекоче і піниться збита гвинтами вода,— корабель набирає швидкість* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 123); *Прямісінько на їхню машину, свистячи в повітрі гвинтами, пікірував фашистський літак* (Збан., Між.. людьми, 1955, 56).

3. *у знач. присл.* **гвинтóм.** По спіралі. *Бував випустиш оце їх* [голубів] *надвечір, а вони на радощах підуть угору такими гвинтами, що ледве мріють над тобою у небесах* (Гончар, Таврія, 1952, 24); *Немов підхоплені гарячим вітром, звелись дибки командирські коні, гвинтами повернулись в повітрі і поринули в далечінь* (Довж., Зач. Десна, 1957, 153).

ГВИ́НТИК, а, *ч* 1. Зменш.-пестл. до **гви́нт** 1. *В цій машині він знав чисто все до останнього гвинтика* (Собко, Серце, 1952, 4): *Він сам почав мацати в жниварці кожний гвинтик* (Донч., VI, 1957, 40).

2. *перен.* Взагалі невеличка деталь у чому-небудь. *Після смерті батька щось у ній непомітно надірвалося, зламався в маминій душі якийсь невидимий гвинтик* (Коз., Сальвія, 1956, 13); *Насправді він і далі продовжує лишатись нікчемним гвинтиком у страхітливій машині руйнації, в отому потворному механізмі війни, який не знає жалю* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 168).

ГВИНТИ́ТИ, нчý, нти́ш, *недок., перех., розм.* Вкручувати або викручувати гвинт.

ГВИНТІ́ВКА, и, *ж.* Рушниця, в стволі якої є гвинтова різьба. *Для сильної армії своєї Рушниць, мушкетів, оружжин Наклали повні гамазеї, Гвинтівок, фузій без пружин* (Котл., I, 1952, 188); *Біля мене стояли якісь люди, озброєні гвинтівками, автоматами* (Сміл.. Сашко, 1957, 153).

ГВИНТІ́ВКОВИЙ, а, е. Прикм. до **гвинті́вка.** *Хоч було чути ще окремі гвинтівкові постріли, але вони вже не викликали такого страху, як раніше* (Шиян, Гроза.. 1956, 337); *Кулеметний, автоматний, гвинтівковий та артилерійський вогонь з нашого боку не припинився* (Кучер, Чорноморці, 1956, 377).

ГВИНТІ́ВОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гвинті́вка.** *Заряджа* [мисливець] *гвинтівочку, Димом плюне гірко, З зайчика-бігайчика Зніме теплу шкірку* (Мал., I, 1956, 236).

ГВИНТОВИ́Й, á, é. 1. Прикм. до **гвинт** 1; // В якому основною деталлю є гвинт (у 1 знач.). *Гвинтова передача широко використовується в машинах для перетворення обертального руху гвинта в поступальний рух гайки* (Токарна справа.., 1957, 15); *У кутку стояв гвинтовий верстат для зшивання* (Донч., V, 1957, 444).

2. Те саме, що **гвинтоподі́бний.** *За дверима, в кам'яній стіні — ніша, в ній гвинтові сходи* (Ю. Янов., IV, 1959, 214).

3. Який працює з допомогою гвинта (у 2 знач.). *В короткий строк розроблено проекти будівництва пасажирських озерно-річкових гвинтових теплоходів* (Наука.., 9, 1956, 14).

ГВИНТОПОДІ́БНИЙ, а, е. Який має вигляд гвинта, спіралі. *У його* [Шевченковій] *квартирі було дві кімнати. Одна на першому поверсі, друга — на другому. З'єднувались вони досить незручними гвинтоподібними сходами* (Вітч., 3, 1961, 184).

ГВИНТОРІ́З, а, *ч., техн.* Інструмент для нарізування гвинтової або спіральної різьби.

ГВИНТОРІ́ЗНИЙ, а, е, *техн.* Який служить для нарізування гвинтової різьби. *Токарно-гвинторізний верстат; Гвинторізна дошка.*

ГВИНТУВА́ЛЬНИЙ, а, е, *техн.* Те саме, що **гвинторізний.**

△ **Гвинтува́льна до́шка** — інструмент для нарізування зовнішньої гвинтової різі малого діаметра. *Для нарізування зовнішньої різі на болту застосовують плашки, прогонки, гвинтувальні дошки та ін.* (Практ. з машинозн., 1957, 94).

ГВИНТУВА́ЛЬНЯ, і, *ж., розм.* Те саме, що **гвинторіз.**

ГВІЗДО́К, дка́, *ч.* Зменш. до **гвоздь** 1. *Поскупився ти* [пан] *цяцьки Прислать на свитину,— Присилай же гвіздки Забить домовину!* (Г.-Арт.. Байки.., 1958, 156); *Шинелі, не вміщаючись на гвіздках, лежать просто на підвіконнях* (Гончар, Таврія.., 1957, 678): * У порівн. *Сказав, як гвіздком прибив* (Номис. 1864, № 12909).

ГВІЗДО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **гвіздо́к.** *Аж з самого города приїжджав крамар з залізними гвіздочками* (Кв.-Осн., II, 1956, 470); *Марія дістала на гвіздочку під полицею сито й дала їй* [Килині] (Головко, II, 1957, 113).

ГВІЗДЬ, я, *ч., діал.* Цвях. *У порівн. *В моїй голові, мов гвіздь, засіла думка про Миколу та Сидора* (Фр., IV, 1950, 471).

ГВО́ЗДИК, а, *ч., рідко.* Зменш.-пестл. до **гвоздь** 1. * У порівн. *Кібчики, неначе гвоздиком прибиті, на однім місці махають крильцями, виглядаючи добичу* (Стор., I, 1957, 333).

ГВОЗДИ́К, а, *ч. (перев. мн.)* (*Tagetes erectus* L.). Те саме, що **повни́к.** *На голову положили ще віночок.., що самі* [дружки] *зв'язали, то з жовтих гвоздиків та з ромену, та з різних цвітків* (Кв.-Осн., II, 1956, 96); *Гвоздиків пішлю Вам з Русова, з города моєї мами* (Стеф., III, 1954, 237); * У порівн. *Хлопець, як явір, чорнявий, гарний, як гвоздик* (Н.-Лев., III, 1956, 315).

ГВОЗДИ́КА [1], и, *ж. (перев. мн.)* (*Dianthus* L.). Трав'яниста декоративна рослина з запашними квітами білого, рожевого, червоного та інших кольорів. *Квітник перед ганком аж горить червоними, рябенькими, білими гвоздиками* (Коцюб., I, 1955, 460); *Біля рож аж до призьби закучерявила землю пахуча красоля й гвоздика* (Шиян, Гроза.., 1956, 445).

ГВОЗДИ́КА [2], и, *ж.* Висушені пуп'янки гвоздичного дерева, що вживаються як прянощі. *А далі, пишаючись, нарівні з панами пив* [Терентій] *запіканку, зварену на перці, імбирі, гвоздиці й курдимоні* (Стельмах, Хліб.., 1959, 54); *В узбецьких стравах своєрідним є підбір прянощів і спецій (м'ята, кориця, гвоздика, імбир, шафран і т. ін.)* (Технол. пригот. їжі, 1957, 4).

ГВОЗДИ́КОВИЙ [1], а, е. Прикм. до **гвозди́ка** [1]; // *у знач. ім.* **гвозди́кові,** вих, *мн.* (*Caryophyllaceae*). Назва родини дводольних рослин, до якої належать гвоздики, кукіль та ін. *Кукіль. Загальновідомий бур'ян з родини гвоздикових* (Бур'яни.., 1957, 45).

ГВОЗДИ́КОВИЙ [2], а, е. Прикм. до **гвозди́к.**

ГВОЗДИ́ТИ, гвожджу́, гвозди́ш, *недок., розм., рідко.* 1. *перех. і без додатка.* Бити настирливо, з силою. — *Обороняти свої гармати в рукопашному бою, гвоздить прямою наводкою танки й піхоту — для важкої артилерії вже не новина* (Кучер, Чорноморці, 1956, 123).

2. *неперех., перен.* Говорити впевнено, переконливо. *Та він-то* [квартирант] *не дурний. Начитаний — по-книжному так і гвоздить! — правує Рубець* (Мирний, III, 1954, 146); // Говорити, вникаючи в суть справи. — *Голова,— протягом хвалили* [Проценка] *старі батьки,— послухай його — не наслухаєшся. І все то не по верхах скаче, а розумним словом глибоко гвоздить* (Мирний, III, 1954, 190).

ГВОЗДИ́ЧКА [1], и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гвозди́ка** [1]. *Діти кинулися одно перед другим рвати чудові квіти: рожеві гвоздички, лілові дзвіночки* (Кобр., Вибр., 1954, 156); *Он красуються в траві ромашки.., а он горять, наче живі вогники, пелюстки гвоздички* (Шиян, Баланда, 1957, 125).

ГВОЗДИ́ЧКА [2], и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гвозди́ка** [2]. *Проміння од свічок.. виграваало в жовтій, чистій, як сльоза, горілці, заправленій пахучими корінцями, — бодяном,. гвоздичками* (Н.-Лев., I, 1956, 118).

ГВОЗДИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **гвозди́ка** [2].

△ **Гвозди́чне де́рево** — вічнозелене дерево родини миртових, висушені пуп'янки якого використовують як прянощі. *Гвоздика — це висушені бруньки з квіток гвоздичного дерева, що не розпустилися* (Укр. страви, 1957, 280).

ГВОЗДІ́ВКА, и, *ж.* Вид легкої борони. *Після дощів, коли ще немає сходів, розпушуємо її* [кірку] *райборінками або гвоздівками* (Колг. Укр., 3, 1958, 10).

ГВОЗДЬ, я́, *ч., рідко.* 1. Те саме, що **цвях.** *Він* [цар] *велів зробити чотири дерев'яні скриньки: дві окувати золотом.. і потім забити їх золотими гвоздями* (Фр., IV, 1950, 138); * Образно. — *Але мій Сава, скажу тобі, гвоздь. Бери молоток і бий — не зігнеться* (Допч., I, 1956, 378); * У порівн. *Зосталось таке в його переконання що кожнісінька* [жінка і дівчина] *вдивляється у сім аж дзеркальців,— і зосталося те переконання немов гвоздем вбите* (Вовчок, I, 1955, 353).

2. *перен., розм.* Найголовніше, суть. *Ми повинні вводити в установи членами невеликих колегій, помічниками окремих завідуючих або комісарами достатнє число практично досвідчених і безумовно відданих робітників і селян. В цьому гвоздь!* (Ленін, 30, 1951, 221).

ГЕ [1], *виг.* 1. Уживається для вираження здивування, привертання уваги. — *Ге! Ге! от тут-то загулялись, Що і од світу одцурались, Диявол-ма вам і стида* (Котл., I, 1952, 96); — *Ге, ге! ось два колоски вкупі, подивіться! Добродійко, оддайте корові, дак і будуть вам телятка-близнятка* (Барв., Опов.., 1902, 317).

ГЕ [2], *част. пит., розм.* Уживається в питальних реченнях для підкреслення запитання. — *А що, дітки, знудилися, мабуть, без старого діда, ге?* (Вовчок, I, 1955, 343); — *А про діда Хо й забули? Не пам'ятаєте, яку чудодійну силу має його борода? Ге?* (Коцюб., I, 1955, 170).

ГЕБА́Н, у, *ч., діал.* Ебенове дерево. *Подався Сатні до покою й ліг На ліжку з слонової кості і гебану* (Фр., XII, 1953, 29); * У порівн. *Як з гебану волос чорний* (Сл. Гр.).

ГЕБА́НОВИЙ, а, е, *діал.* Прикм. до **геба́ну;** // Зробл. з гебану. *Ось величезна бібліотека.. Дрімають людські думки, припорошені порохом на гебанових полицях* (Ірчан, II, 1958, 42).

ГЕБРАЇ́СТ, а, *ч.* Фахівець з гебраїстики. — *Що ж з тебе такий поганий гебраїст? А попробуй по-грецьки! — говорив митрополит* (Н.-Лев., I, 1956, 366).

ГЕБРАЇ́СТИКА, и, *ж.* Наука про стародавню єврейську мову, писемність та культуру.

ГЕВА́Л, а, *ч., фам.* Велика неповоротка, незграбна людина. *Щирі дитячі сльози чотирнадцятирічного гевала чимало розважали обозників* (Ю. Янов., I, 1958, 519); *В уяві склався образ здоровенного гевала, грубого і самозакоханого* (Собко, Звич. життя, 1957, 49); // *заст.* Груба некультурна людина. *З виду й з одежі* [чоловік] *не гевал, не бурлака, а щось не просте* (Стор., I, 1957, 334).

ГЕ́ГАТИ, ає, *недок.* Те саме, що **гегека́ти.** *Передом іде гусак і гегає в одно, точнісінько мов у барабан б'є* (Фр., IV, 1950, 89).

ГЕГЕ́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гегека́ти.**

ГЕГЕ́КАТИ, ає, *недок.* Видавати звуки, властиві гусям. *Гуси гегекають, качки кахкають* (Кв.-Осн., II, 1956, 172); *Тільки що Тихович наважився увійти в двір, як йому запинила дорогу гусяча череда, що саме висипала, гегекаючи, з брами на вулицю* (Коцюб., I, 1955, 224).

ГЕГЕЛЬЯ́НЕЦЬ, нця, *ч.* Послідовник філософії Гегеля, гегельянства. *На протилежність Гегелю та іншим гегельянцям, Маркс і Енгельс були матеріалістами* (Ленін, 2, 1948, 7).

ГЕГЕЛЬЯ́НСТВО, а, *с.* Вчення німецького філософа Гегеля, який розробив теорію ідеалістичної діалектики, а також загальна назва ідеалістичних філософських течій, що розвинулись на основі вчення Гегеля.

ГЕГЕЛЬЯ́НСЬКИЙ, а, е. Стос. до гегельянства.

ГЕГЕМО́Н, а, *ч.* Той, хто очолює що-небудь, є головною рушійною силою чогось; керівник, вождь. *Головний підсумок революції Ленін бачив у тому, що пролетаріат завоював роль гегемона в демократичній революції* (Біогр. Леніна, 1955, 107); *Роль вождя революції, роль гегемона повинен був взяти на себе пролетаріат, як самий передовий і революційний клас* (Рад. Укр., 27.XI 1948, 2).

ГЕГЕМО́НІЯ, і, *ж.* Провідна роль, перевага в силі, впливі, керівництві. *Маркс і Енгельс дали основні начерки ідеї гегемонії (керівної ролі) пролетаріату* (Біогр. Леніна, 1955, 75); *Резолюція* [1925 р.] *різко засуджувала грубе адміністрування в літературі і закликала до вільного змагання різних груп і течій, тримаючи курс на гегемонію пролетарської літератури* (Рад. літ-во, 3, 1958, 7).

ГЕ́ГНУТИ, не, *док.* Однокр. до **ге́гати.** * Образно. *Гуся меншого теж цілую, а разом з тим прошу його «смикнути за перину, щоб гегнув»* (Л. Укр., V, 1956, 251).

ГЕГОТА́ТИ, о́че, *недок.* Підсил. до **ге́гати.** * Образно. *Сало шипіло, як змія, булькотало, кувікало, як свиня в тину, геготало, як гуска* (Н.-Лев., II, 1956, 304).

ГЕДЗ *див.* **гедзь.**

ГЕ́ДЗАТИСЯ і **ГЕ́ДЗКАТИСЯ,** аюся, аєшся, *недок., розм.* 1. Збуджено бігати, стрибати від укусу гедзя (про тварин). *Корови йшли тепер спокійним попасом попри лан і не гедзались, не бігали в шкоду, як серед спеки* (Козл., Ю. Крук, 1957, 61).

2. *перен., розм.* Капризувати вередувати, упиратися. — *Та ну! не гедзкайся! виймай лиш ключ мерщій* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 130); — *Гарна дівчина, та любить гедзкатись,— сказав пан* (Н.-Лев., II, 1956, 45).

ГЕ́ДЗИК, а, *ч.* Зменш. до **гедзь.**

◇**Ге́дзика вки́нути** — сказати, зробити щось дратівливе, обурливе. *Лушня виправляється, й тут же, між тихим словом, дивись, і вкине якого гедзика* (Мирний, II, 1954, 291): «*І як таки за такого ланця та ви-*

йшла така багачка, як Галя?!».. видно, чортяка й тут якогось гедзика вкинув! (Мирний, II, 1954, 248); **Ге́дзики пуска́ти [очи́ма]** *кому, на кого* — те саме, що **Бі́сики пуска́ти** (*див.* **бі́сики**). *Не виглядають у великі вікна вигодовані обличчя горничних, не пускають гедзиків прохожим очима* (Мирний, IV, 1955, 205); — *Сиджу я під образами .. та очима на Тетяну спідлоба гедзики пускаю* (Стельмах, Хліб.., 1959, 64).

ГЕ́ДЗКАТИСЯ *див.* **ге́дзатися.**

ГЕДЗЬ, я, **ГЕДЗ,** а, *ч.* Велика муха, що живиться кров'ю тварин і соком рослин. *Задерихвіст почав і справді гедзкатись: пішов такого тропака, наче й справді його гедзі кусали і в спину, і в п'яти, і в підошви* (Н.-Лев., II, 1956, 232); *Скотину нападе гедзь, корови біжать у жито одганяти злу муху* (Горд., II, 1959, 134); *Батько підвівся і кінцем батога роздавив на шкірі Шалапута гедзя* (Донч., VI, 1957, 256); * У порівн. *Кілька млинків, крутячись на вітрі, весело деренчали, гули, лопотіли й дзижчали, як гедзі* (Донч., IV, 1957, 71); — *Лізеш з уловом, як гедзь до коняки,— роздратовано відмахнувся Причепа* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 142).

◇**Гедзь (гедз) пана́в (укуси́в** *і т. ін.*) *на кого, кого* — про людину, яка нервує, у якої поганий настрій. *От гедзь напав Петра: не спить, не їсть .. І, знай, черка писульки до Миколи* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 138); *Інколи ж його просто гедз нападав — і тоді він ставав нестерпучим* (Коцюб., I, 1955, 330); *Дарину вкусив гедзь. З нею сталася істерика* (Ю. Янов., II, 1958, 267); **Ге́дзя (ге́дза) ки́нути,** *рідко* — те саме, що **Ге́дзика ки́нути** (*див.* **ге́дзик**). — *Розбери нас: хто з нас правий, хто винуватий? Хто кого займав? Хто кому перший гедза кинув?* (Мирний, III, 1954, 229).

ГЕДОНІ́ЗМ, у, *ч., філос.* Ідеалістичний напрям в етиці, за яким насолода, приємність є найвищим благом, метою життя.

ГЕДОНІСТИ́ЧНИЙ, а, е, *філос.* Стос. до гедонізму. *Арія Вакханки містить у собі кілька різноманітних епізодів, зв'язаних між собою гедоністичним, епікурейським світовідчуванням* (Укр. клас. опера, 1957, 239).

ГЕДОНІ́ЧНИЙ, а, е, *філос.* Те саме, що **гедоністи́чний.**

ГЕЄ́НА, и, *ж., книжн., церк.* Те саме, що **пе́кло.** [Ш е о ф і т - р а б:] *Ні, не покаюсь. Ти, старий, даремне мене геєною лякаєш* (Л. Укр., II, 1951, 236); [Г а в р и л о:] *І коли ж погано будете бити шляхту, всі до одного підете в геєну вогненну* (Корн., I, 1955, 219).

ГЕЗЕ́НК, а, *ч.* Гірнича вертикальна виробка; сліпий стовбур. *По вузенькому гезенку, човгаючи плечима по мокрих стінах, Вершинін піднявся на найвищий поверх* (Гур., Життя.., 1954, 382).

ГЕЙ, *виг.* 1. Спонукальне слово, яким підганяють волів, корів або коней. *Гей, гей, гей, мій чорний воле! Нива довга, в стернях поле...* (Щог., Поезії, 1958, 62); — *А ореш бувало — у дві ж пари завжди, вже не боїшся, що пристануть: «гей та гей»* (Головко, II, 1957, 50).

2. Уживається як оклик при звертанні. — *Гей, музо, панночко цнотлива, Ходи до мене погостить!* (Котл., I, 1952, 233); — *Гей! ти! — гукнув голова.— Відчини! Чув? Чіпко!* (Мирний, II, 1954, 184); *Спершу їхали тихо, але от не стерпів Давид — гукнув Якимові: гей, гей, а нехай лиш торкають!* (Головко, II, 1957, 186).

3. Уживається як заклик, заохочення до дії. — *Гей, хто зо мною вийде битись, Покуштувати стусанів?* (Котл., I, 1952, 93); *Гей до мене! Є у мене І варене й печене* (Гл., Вибр., 1957, 287); — *Гей, більше лісу Батьківщині! — Лунає клич по Верховині.— Бо для радянських це будов!* (Рильський, Сад... 1955, 83).

4. Виражає піднесення, захоплення чим-небудь. *Гей, степи-поля, розкіш моя!..* (Коцюб., I, 1955, 181); — *Гей, шалена пісне! І в кого вдалась ти така непокірна?* (Л. Укр., I, 1951, 193); *Гей, свободо ж моя, ти рум'яна та руса! Довгождане щастя українця й білоруса* (Тич., II, 1957, 14).

5. Пісенний вигук. *Гей, коню, гей, не одставай! Гей, коню, коню, поспішай!* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 369); *Оживляєм гори, води, вибудовуєм заводи, ростемо ж ми, гей!* (Тич., I, 1957, 167); *За горою, гей, за кам'яною Нас Ватутін кликав серед бою* (Мал., Чотири літа, 1946, 73).

ГЕ́ЙБИ, *спол., діал.* Наче, немов. *Зачинаю привикати до тої пітьми. Біжме, у чоловіка гейби котячі очі відростають* (Фр., I, 1955, 118); — *Вслухаюсь, Ганно, в цей гомін, і тішить він мене, гейби хлопчака* (Стельмах, Над Черемошем, 1952, 17).

ГЕЙ-ГЕ́Й, *виг., підсил.* Те саме, що **гей** 3, 4. *Вставай, старий* [Дніпро],.. *на твоїх же берегах новий дали порядок люди. Дихнуло з півночі і з півдня, з заходу і сходу. Ану ж за руки всі, гей-гей!* (Тич., I, 1957, 112); *До танцю вітер грає, І свище і луна ... Гей-гей, як плига човник! Весела ніч, бучна!* (Л. Укр., IV, 1954, 96).

ГЕ́ЙЗЕР, а, *ч.* 1. Гаряче джерело вулканічного походження, що періодично фонтанує. *Чудовим є відкриття на Камчатці гейзерів, вперше виявлених в 1921 році на південь від Кроноцького озера* (Видатні геогр. відкр.., 1955, 23); *В районах загасаючої вулканічної діяльності дуже поширені гейзери* (Наука.., 6, 1958, 57).

2. *чого, перен.* Фонтан чого-небудь. *Дельфіни плескались, збивали на чорній воді гейзери світла* (Л. Укр., III, 1952, 623); *Важкі бризантні вибухи піднімали гейзери землі, димували розбиті склади* (Довж., Зач. Десна, 1957, 139).

ГЕ́ЙКАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ге́йкати.** *Не чути Радісних криків дітей, гейкання плугатарів, Мокро ще в полі* (Фр., XIII, 1954, 306); *На два вози вояки з гейканням викочували залізні бочки з бензином* (Козл., Ю. Крук, 1957, 221).

ГЕ́ЙКАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Викрикувати «гей», підганяючи волів, корів або коней. *Отак ішов Антосьо,.. а за ним тихою ступою чорні воли в возі, набитім соломою в драбини, і гейкав чоловік* (Свидн., Люборацькі, 1955, 131); *Погоничі пританцьовували коло саней.., гейкали на коней* (Кучер, Вогник, 1952, 34).

2. Співати пісню, у якій повторюється «гей», або кричати «гей». *На новий рік у вечір ідуть на Буковині гейкати хлопці ... ідуть до кождої хижі під вікна, співають* (Сл. Гр.); *Всі там гейкали, свистіли, гукали й лементували.., вільно пропускали пана обозного і його таємничого гостя* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 226).

ГЕ́ЙКНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **ге́йкати** 1. *Вугляр узяв у руки свій батіг і гейкнув на помучені коні* (Фр., I, 1955, 50); *Втретє показав* [дитсадок] *пужалном дідусь і гейкнув на волів* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 16).

ГЕЙМ, а, *ч., спорт.* Певне число очок у деяких іграх (напр., в тенісі); частина партії.

ГЕ́ЙША, і, *ж.* Виконавиця пісень і танців у японських чайних будинках. *У нас були японські танцкласи, і жінки вивчили всі спокусливі прийоми гейш* (Моє життя в мист., 1955, 85).

ГЕ́КАТИ, аю, аєш, *недок.* Видавати звуки «ге» в такт якоїсь дії, роботи. *Сокирою рубав* [Василь] *сердито — і де бралася та сила,— гекав і гакав, видавлюючи з виморених грудей дикі згуки* (Чендей, Вітер... 1958, 219).

ГЕКАТО́МБА, и, *ж.* 1. *іст.* У стародавніх греків — жертва богам; пожертвування. *Три гекатомби: з волів, і з кізлят, і з овець тонкорунних, Три щиросолоті миски*

і дванадцять триніжків спижевих — Дар королівський у храм світодержця Зевеса (Фр., XIII, 1954, 316); [Гелен:] *Можна ще одвернути гнів, офірувавши для бога пишну гекатомбу з білих волів, що не були ще під ярмом* (Л. Укр., II, 1951, 299).

2. *перен.* Жорстоке і безглузде знищення великої кількості людей.

ГЕКСА́МЕТР, а, *ч., поет.* Шестистопний дактилічний вірш з постійною цезурою. *Поки б химерив мудрий дід, Творили б, лежа, епопею, Парили б скрізь понад землею, Та все б гекзаметри плели* (Шевч., II, 1953, 373);— *Твої Ходики нічого не розуміють по-латинському, а з Криштофом ми завжди читаємо гекзаметри* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 144); * Образно. *Тут тільки море й ти, тут тільки ритм і тіні, Плавкий гекзаметр хвиль, мовчання берегів* (Бажан, Роки, 1957, 275).

ГЕКЗАМЕТРИ́ЧНИЙ *див.* **гекса́метровий.**

ГЕКСА́МЕТРОВИЙ, ГЕКЗАМЕТРИ́ЧНИЙ, а, е, *поет.* Прикм. до **гекса́метр.** *Гекзаметровий розмір;* // Написаний гекзаметром. *Гекзаметрова поема.*

ГЕ́КНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **ге́кати.** *Іван стукнув чаркою об стіл, гекнув, закректав якось химерно* (Н.-Лев., III, 1956, 352).

ГЕКСАХЛОРА́Н, у, *ч.* Органічна речовина, один з найефективніших сучасних отрутохімікатів для винищування комах-шкідників. *Затруювати* [садовий] *грунт гексахлораном можна лише там, де в міжряддях не вирощують овочевих культур* (Колг. Укр., 5, 1958, 39);— *Влітку навіть з літака обпиляли ліс гексахлораном* (Донч., VI, 1957, 507).

ГЕКТА́Р, а, *ч.* Одиниця земельної площі у метричній системі мір, що дорівнює 100 арам, тобто 10 000 м². *Тепер бактеріальні добрива застосовуються в нашій країні на багатьох мільйонах гектарів* (Наука.., 3, 1959, 40); *На Україні є понад вісім мільйонів гектарів лісу* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 103).

ГЕКТО... Перша частина складних слів, що означає сто, в сто разів, напр.: гектова́т, гектолі́тр. *Міри, кратні метра, називаються за допомогою грецьких слів дека (10), гекто (100), кіло (1000); так, декаметр означає 10 метрів, гектометр — 100 метрів* (Арифм., 1956, 77).

ГЕКТО́ГРАФ, а, *ч.* Копіювальний прилад для розмноження машинописного або рукописного тексту. *Розгортаю. На гектографі друкований текст. Зверху чітко: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!..»* (Вас., II, 1959, 306); *Торік познаходили* [жандарми] *у старшокласників попід матрацами заборонені книжки та листівки, надруковані на такій таємничій машинці, що зветься гек-то-граф...* (Гончар, Таврія.., 1957, 54).

ГЕКТОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **гекто́граф.**

ГЕКТОГРАФО́ВАНИЙ, а, е. Розмножений на гектографі. *Головними творами робітничої преси були тоді* [1895—1896] *безцензурні листки, здебільшого не друковані, а гектографовані..* (Ленін, 20, 1950, 221).

ГЕКТОГРАФУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Друкувати, розмножувати на гектографі.

ГЕКТОГРАФУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **гектографува́ти.** *Текст гектографується.*

ГЕ́ЛГАННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **ге́лгати** і звуки, утворювані цією дією. *Не бачила вона, як з-під воріт Шумейкового дворища з гелганням вилізла стара гуска* (Шиян, Баланда, 1957, 80).

2. *перен.* Голосна, нерозбірлива, незрозуміла розмова; галас, гомін. *Гелгання бійців нагадувало ярмарок* (Ю. Янов., II, 1958, 171).

ГЕ́ЛГАТИ, ає, *недок.* Те саме, що **гегека́ти.**

ГЕ́ЛГІТ, готу, *ч.* Те саме, що **ге́лгання.** *Годовані, важкі гусаки зустріли мене ворожим, задиркуватим гелготом* (Мик., II, 1957, 139); *Чути гуркіт машин і гелгіт людських голосів* (Ю. Янов., IV, 1959, 182); *Все зникло, були тільки зігнуті попелясті постаті в чужій уніформі, що з гелготом наближались і наближались* (Гончар, I, 1954, 105).

ГЕ́ЛГНУТИ, не, *док.* Однокр. до **ге́лгати.** *Голосно гелгнув у лузі старий гусак* (Логв., Літа.., 1960, 289).

ГЕЛГОТА́ННЯ, ГЕЛГОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гелгота́ти** і **гелготі́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Навесні над Воркутою стоїть гамір від гусячого гелготання* (Багмут, Опов., 1959, 47); — *Гелготіння гусей, крякіт качок, різноголосий гомін, засмаглі обличчя циган і циганок* (Рибак, Помилка.., 1956, 151); *Знову почулося знадвору гелготання німців* (Гончар, I, 1954, 133); *Не чув* [Мамай] *і німецького гелготіння рейтарів — біля дверей та під вікном* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 85).

ГЕЛГОТА́ТИ, очу́, о́чеш, **ГЕЛГОТІ́ТИ,** очу́, оти́ш, *недок.* 1. Підсил. до **ге́лгати.** *Гусак гелгоче, витягує довгу шию* (Донч., VI, 1957, 51); *А по дворах розпачливо кудкудакали кури, гелготіли гуси* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 393).

2. *перен., розм.* Голосно, нерозбірливо, незрозуміло розмовляти; галасувати. *Треба руки підкладати, а не дарма гелготати* (Укр.. присл.., 1955, 186); *З ранку й до ночі.. гелготали перекупки* (Гончар, Таврія.., 1957, 23); *На тім кінці столу жінки голосно гелготіли* (Головко, II, 1957, 63); *Десь останні торохтіли за горбом в пітьмі обози, і незвично гелготіли язики чужі на розі* (Рудь, Доп. зорі, 1958, 80).

ГЕЛГОТІ́ННЯ *див.* **гелгота́ння.**

ГЕЛГОТІ́ТИ *див.* **гелгота́ти.**

ГЕЛГОТУ́Н, а́, *ч.* Той, хто гелгоче.

ГЕЛГОТУ́ХА, и, *ж.* Та, що гелгоче.

ГЕЛЕ́РТЕР, а, *ч., книжн.* Учений з широкими, але відірваними від практичної діяльності та передової науки знаннями; схоласт.

ГЕ́ЛІЄВИЙ, а, е. Прикм. до **ге́лій;** // Який працює із застосуванням гелію. *Розсипав рівномірне гудіння.. дорогий і вередливий гелієвий течошукач, на якому час від часу засвічувалися сигнальні лампи* (Рибак, Час.., 1960, 501).

ГЕ́ЛІЙ, ю, *ч.* Одноатомний інертний газ, без кольору і запаху. *Хіміки в співдружності з металургами дають також велику кількість берилію, алюмінію.., гелію, які теж займають дуже важливе місце в розвитку атомної енергетики* (Наука.., 11, 1956, 16); *Гелій в перекладі на нашу мову означає — сонячний* (Трубл., II, 1955, 210).

ГЕЛІКО́Н, а, *ч.* Музичний духовий інструмент у вигляді широкої мідної (часто нікельованої) труби, укладеної колом. *Гелікони на плечах у комунарів похитувались срібними удавами, готовими почати могутнє й оглушливе чародійство* (Мик., II, 1957, 512).

ГЕЛІКОПТЕ́Р, а, *ч.* Те саме, що **вертолі́т.** — *Товариші, а тепер дозвольте вам продемонструвати мою модель літаючого апарата, що зветься гелікоптер* (Донч., I, 1956, 73).

ГЕЛІОГРАВЮ́РА, и, *ж., полігр.* Спосіб відтворення малюнка з допомогою фотографічного і хімічного процесів; // Відбиток, виготовлений у такий спосіб.

ГЕЛІО́ГРАФ, а, *ч.* 1. Прилад для фотографування Сонця.

2. Автоматичний прилад, що фіксує тривалість сонячного сяйва.

3. Прилад для передачі світлових сигналів на відстань.

ГЕЛІО́МЕТР, а, *ч.* Оптичний прилад для вимірювання малих кутів між світилами, а також видимих діаметрів небесних світил.

ГЕЛІОСКО́П, а, *ч.* Окуляр в астрономічній трубі, через який оглядають поверхню Сонця.

ГЕЛІОСТА́Т, а, *ч.* Оптичний прилад для відбиття сонячних променів.

ГЕЛІОТЕРАПЕ́ВТ, а, *ч.* Терапевт, який лікує сонячним опромінюванням. — *Геліотерапевт суворо дозує сонячне світло для різних хвороб* (Смолич, I, 1958, 374).

ГЕЛІОТЕРАПІ́Я, ї, *ж.* Лікування сонячним опромінюванням. — *Геліотерапія, сонцелікування, зараз наймодніша медична новинка. Про неї можна почути скрізь* (Смолич. I, 1958, 378).

ГЕЛІОТЕ́ХНІКА, и, *ж.* Промислове використання сонячної енергії.

ГЕЛІОТРО́П, а, *ч.* 1. Трав'яниста декоративна рослина з запашними ліловими квітами. — *А ондечки грядки геліотропів... тюльпанів, датур, туберозо!* (Н.-Лев., IV, 1956, 271); // Квіти цієї рослини. *Оглянемо хризантеми, обнюхаємо геліотропи та туберози в салоні* (Фр., IV, 1950, 347).

2. Мінерал групи халцедону, що вживається для виготовлення дрібних художніх виробів.

3. Прилад для передачі сигналів з одного пункту на другий відбиттям сонячного проміння.

ГЕЛІОТРОПІ́ЗМ, у, *ч.* Властивість рослин повертатися до променів сонця або відвертатися від них.

ГЕЛІОТРО́ПОВИЙ, а, е. Прикм. до **геліотро́п** 1, 2. * Образно. *Пахучий чебрець ткав по схилу гори геліотроповий килим* (Коцюб., II, 1955, 214).

ГЕЛІОУСТАНО́ВКА, и, *ж.* Установка для перетворення енергії сонячного проміння на інші види енергії. *Є у нас де-не-де так звані геліоустановки, які безпосередньо використовують тепло сонячного проміння* (Наука.., 4, 1957, 10).

ГЕЛІОЦЕНТРИ́ЗМ, у, *ч.* Те саме, що **Геліоцентри́чна систе́ма сві́ту** (*див.* **геліоцентри́чний**).

ГЕЛІОЦЕНТРИ́ЧНИЙ, а, е: ^ **Геліоцентри́чна систе́ма сві́ту** — вчення, за яким Сонце розглядається як центр, навколо якого рухаються планети. *Він* [Коперник] *відкрив геліоцентричну систему світу* (Колг. Укр., 2. 1958, 42).

ГЕЛКОТА́ТИ, о́чс, *недок.* Те саме, що **гелгота́ти** 1. *А Гуси з радощів сичали й гелкотали* (Бор., Тв., 1957, 136); *Попідтинню потяглися качата на воду, а гуси вже там гелкотали своїми червоними носами* (Мирний, I, 1954, 236).

ГЕЛЬМІ́НТ, а, *ч.* Паразитичний черв'як, що живе в організмі людини, тварини або рослини. *Молодняк,.. уражений гельмінтами, не може давати високих приростів ваги* (Наука.., 2. 1960, 30).

ГЕЛЬМІНТО́З, у, *ч.* Хвороба людей, тварин та рослин, викликана гельмінтами. *Досі найкраще вивчене питання дезинвазії пасовищ і приміщень при гельмінтозах* (Профіл. захвор.., 1955, 132).

ГЕЛЬМІНТОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука про паразитичні черви та хвороби, що ними викликаються. *Гельмінтологія — наука про захворювання на глисти* (Шк. гігієна, 1954, 11).

ГЕ́МА, и, *ж.* Невеликий різьблений камінь з опуклим або врізаним углиб зображенням, відомий з давнини як печатка або прикраса.

ГЕМАТИ́Т, у, *ч.* Безводна сполука заліза — основний мінерал залізних руд; червоний залізняк, залізний блиск, залізна слюдка, кривавик. — *Це все руди й породи з рудних родовищ тощо. Оце гематит, мабуть, шістдесятивідсоткова залізна руда* (Досв., Вибр., 1959, 272).

ГЕМАТОГЕ́Н, у, *ч.* Лікувальний препарат із крові, в складі якого є залізо. — *Всі аптеки.. одержали для продажу.. гематоген. печінковий екстракт проти недокрів'я* (Кучер, Чорноморці, 1956, 153).

ГЕМАТУ́РІЯ, ї, *ж.* Хворобливе виділення крові з сечею. *Тут вводили амінокислоту метіонін, мічену по сірці, коровам, що хворіли на хронічну гематурію* (Наука.., 9, 1957, 19).

ГЕМБЕЛЮВА́ТИ *див.* **гемблюва́ти.**

ГЕ́МБЕЛЬ, бля, *ч.* 1. *розм.* Те саме, що **руба́нок.** *Почина рубати Дошки на шматки; З торби витягає Гембель і гвіздки* (Щог., Поезії, 1958, 110); *Викрикуючи арію з «Трубадура», цей механічний голос вискакував з рупора, мов цупка стружка з гембля* (Шовк., Інженери, 1956, 203).

2. *діал.* Гендель. *Січкар ні разу не впіймався на цьому гемблі* [спекуляції хлібом], *але Мірошниченко притиснув його за втаєний у лісах посів* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 35); *Вони вже самі знаходили дорогу до Княжевичів, завжди маючи з Соломією якийсь свій, ярмарковий гембель* (Кучер, Трудна любов, 1960, 127).

ГЕМБЛЮВА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **гемблюва́ти.**

ГЕМБЛЮВА́ТИ *і* **ГЕМБЕЛЮВА́ТИ,** ю́ю, ю́єш, *недок., розм.* Стругати гемблем, рубанком. *У лісі то рубають, то пиляють, гемблюють* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 210); *Струже* [майстер], *гемблює, Шипом забива* (Щог., Поезії, 1958, 110); *Гембля свого під напиналом в саду знайшовши, він ясенові дошки струже і гемблює* (Тич., II, 1947, 75).

ГЕ́МЗИТИ, ить, *недок., безос., діал.* Мрячити, імжити. — *Пам'ятаю,— поганий був ранок: туман наліг на землю, гемзило* (Коцюб., I, 1955, 141).

ГЕМОГЛОБІ́Н, у, *ч.* Складова частина червоних кров'яних тілець, яка забарвлює кров та бере участь у постачанні тканин організму киснем. *Дослідження показали, що при щоденному споживанні дітьми меду кількість гемоглобіну в їх крові збільшується* (Бджільн., 1956, 8).

ГЕ́МОН, а, *ч., фам.* Те саме, що **де́мон;** // Уживається, як лайливе слово. — *Відчитала їх, гемонів, як сама хотіла, аж полегшало на душі* (Гончар, II, 1954, 219); — *А решту* [грошей].. *Антону віддасть, а той проп'є, гемон* (Збан., Малин. дзвін, 1958. 201).

ГЕ́МОНІВ, нова, нове, *фам.* Належний гемону.

ГЕ́МОНСЬКИЙ, а, е, *фам.* Прикм. до **ге́мон.** *Ядоха швидше та швидше тягла синка на край майдану, далі від гемонських спокус* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 190); *І попустила ж гемонська сила, щоб його Палазя та закохалась в роззяву!* (Ю. Янов., I, 1958, 585); — *Та й гемонський же кінь, як вискочить, як попре за ліс!* (Мирний, I, 1954, 175); — *Це вже ми після війни третій раз парк садовимо. Їдять гемонські кози!* (Вишня, I, 1956, 397).

ГЕМОРОЇДА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **гемоpо́й.** *З квіток його* [льону] *робив мазь для гемороїдальних шишок в суміші з іншими рослинами* (Лікар. рослини.., 1958, 72).

ГЕМОРО́Й, ю, *ч.* Вузлоподібне розширення вен прямої кишки, яке іноді кровоточить. — *Слухай, справа не в геморої якоїсь там вашої Пйоткрової* (Вільде, Сестри.., 1958, 562).

ГЕН[1], *присл.* Указує на віддалення місця, часу, напряму проходження дії; он там, далеко. — *Дивився, як там Лев здиха, Аж ген у тій діброві!* (Гл., Вибр., 1957, 41); *Велично пливе ген по ниві комбайн* (Головко, I, 1957, 433); *Аж ген за північ, коли пожежа стихла*

і зарево згасло, змогла тільки трохи заспокоїтися Христя і лягла спати (Мирний, III, 1954, 341).

ГЕН [2], а, *ч., біол.* За сучасним уявленням, одиниця спадкової речовини, за допомогою якої ознаки і властивості батьків передаються нащадкам.

ГЕН-ГЕ́Н, *присл., розм.* Підсил. до **ген**[1]; далеко-далеко. *Ген-ген мріють дві гори в тумані* (Вас., II, 1959, 309); *Ще ген-ген до світа, а вже будять її доїти корову та до череди гнати* (Коцюб., I, 1955, 63); *Юра буде гімназистом ще ген-ген коли! Може, аж місяців через три!* (Смолич, II, 1958, 70).

ГЕ́НДЕ, *присл., діал.* Он там, отам. — *Цитьте-но, кумо, генде вже пани йдуть! — перебила її Олександра* (Л. Укр., III, 1952, 674).

ГЕ́НДЕЛЬ, для, *ч., зневажл.* Торгівля, комерція з метою наживи. — *Я міг уже покинути всякий гендель, узяти аренду на селі, позичати хлопам гроші на проценти і жити собі, як пан!* (Фр., III, 1950, 19); *Землі він спершу мав небагато, але гендлем та всякими хитрощами вибився-таки в дукачі* (Мур., Бук. повість, 1959, 9); // Бариш. — *Краще дати трошки* [грошей] *і мати згодом добрий гендель* (Кач., II, 1958, 376).

ГЕНДЛЮВА́ННЯ, я, *с., зневажл.* Дія за знач. **гендлюва́ти.** *Зара розповіла, що штубові і блокові займаються спекуляцією, гендлюванням* (Хижняк, Тамара, 1959, 187).

ГЕНДЛЮВА́ТИ, юю, ю́єш, *недок., зневажл.* Торгувати з метою наживи; баришувати, спекулювати. — *Стрик жінки моєї був також гендляр І все гендлював баранами* (Фр., X, 1954, 233);—*Галицькі бояри чужинцям п'яти лижуть, продають рідну землю, гендлюють нею* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 290).

ГЕНДЛЯ́Р, а́, *ч., зневажл.* Той, хто гендлює; баришник, спекулянт. *Тільки на розі якийсь гендляр відкрив крамницю і скуповує за безцінь коштовні речі, картини, килими та сплавляє їх фашистським генералам* (Хижняк, Тамара, 1959, 103); *В безхлібні часи можна було озолотитись на торгівлі.., і Січкар перевершив усіх місцевих гендлярів* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 34).

ГЕНДЛЯ́РСТВО, а, *с., зневажл.* Заняття гендляра; баришування, спекуляція. *Щира козацька душа гаряче зневажала не торгівлю, а будь-яке гендлярство* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 176).

ГЕНДЛЯ́РСЬКИЙ, а, е, *зневажл.* Прикм. до **гендля́р** і **гендля́рство.** *В епоху великих війн та революцій радянська кінематографія не гналася за кількістю кінофільмів з низьких, гендлярських міркувань, подібно до кінематографії своїх ворогів* (Довж., III, 1960, 285).

ГЕНЕАЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **генеало́гія.** *В орловській породі* [коней] *тепер є до 20 різних генеалогічних ліній* (Конярство, 1957, 48).

△ **Генеалогі́чна класифіка́ція мов** — класифікація, побудована на основі спорідненості мов, зумовленої спільністю походження.

ГЕНЕАЛО́ГІЯ, ї, *ж.* 1. Історія роду; родовід. *Батьків батько був у Лебедині шевцем. Материн батько був у Груні хліборобом. Глибшої генеалогії не довелося мені прослідити* (Вишня, I, 1956, 3); // Галузь науки, що вивчає родовід.

2. Походження рослинних і тваринних родів.

ГЕ́НЕЗИС, у, *ч.* Походження, виникнення, становлення. *Лише після пізнання генезису та виробничих особливостей грунту можливе застосування тих чи інших заходів, спрямованих на прогресивне підвищення родючості грунту* (Нариси про природу.., 1955, 213); *Не вагаючись, він* [Т. Шевченко] *називає одну за одною свої оригінальні поезії «думками», ніби підкреслюючи їх фольклорний жанровий генезис* (Рад. літ-во, 2, 1958, 57).

ГЕНЕРА́Л, а, *ч.* Військове звання або чин вищого командного складу армії, а також особа з цим званням. *У колясі генерал, з золотими китицями на плечах, на грудях золота звізда, а на шиї усе хрести* (Кв.-Осн., II, 1956, 141); *Всі боролись за Отчизну милу, Як за життя,— солдат і генерал* (Рильський, I, 1956, 283); * У порівн. *При медалях, в мундирі Самсон, посивілий в підземнім бою, йде, немов генерал, і з-під крон оглядає сторонку свою* (Рудь, Доп. зорі, 1958, 25); // Звання керівних осіб деяких цивільних відомств.

△ **Генера́л-майо́р** — перше за ступенем генеральське звання, а також особа з цим званням. [Х а ц ь к о:] *Я чув, що генерал-майор колись Сам в розвідку ходив* (Дмит., Драм. тв., 1958, 12); **Генера́л-лейтена́нт** — друге за ступенем генеральське звання, а також особа з цим званням. *В навстіж відчинених дверях молодих зустрів генерал-лейтенант Григорій Григорович* (Довж., I, 1958, 332); **Генера́л-полко́вник** — третє за ступенем генеральське звання, а також особа з цим званням; **Генера́л а́рмії** — найвище генеральське звання, а також особа з цим званням.

ГЕНЕРА́Л-АНШЕ́Ф, а, *ч., заст.* Генерал армії. *Я грав роль генерал-аншефа часів імператора Павла I* (Моє життя в мист., 1955, 128).

ГЕНЕРА́Л-ГУБЕРНА́ТОР, а, *ч.* Начальник однієї або кількох губерній у дореволюційній Росії, що користувався усією повнотою військової і цивільної влади. *Генерал-губернатор прийняв о. Артемія дуже ласкаво* (Н.-Лев., IV, 1956, 169).

ГЕНЕРА́Л-ГУБЕРНА́ТОРСТВО, а, *с.* Адміністративно-територіальна одиниця, якою керував генерал-губернатор. *На початку XIX ст. Малоросійська губернія була перетворена в Малоросійське генерал-губернаторство з губерніями Чернігівською і Полтавською* (Іст. УРСР, I, 1953, 385).

ГЕНЕРА́ЛІВ, лова, лове. Належний генералові. *І задзвонили вранці-рано По генераловій душі* (Шевч., II, 1953, 225); *І ось біля генералової палати знову стоїть вартовий* (Ю. Янов., IV, 1959, 187).

ГЕНЕРАЛІ́СИМУС, а, *ч.* Найвище військове звання, яке присвоюється полководцям за особливі воєнні заслуги, а також особа, якій присвоєно це звання.

△ **Генералі́симус Радя́нського Сою́зу** — найвище військове звання, встановлене Президією Верховної Ради СРСР Указом від 26 червня 1945 року, а також особа, якій присвоєно це звання.

ГЕНЕРАЛІТЕ́Т, у, *ч.* Вищий командний склад армії; генерали. *12 серпня 1917 р. в Москві була скликана так звана Державна нарада. На нараду з'їхались представники поміщиків, буржуазії, генералітету* (Іст. УРСР, II, 1957, 44).

ГЕНЕРА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Найважливіший, основний, провідний. *Ленінський принцип мирного співіснування держав з різним соціальним ладом був і залишається генеральним принципом зовнішньої політики Радянської держави* (Програма КПРС, 1961, 96); // Який очолює що-небудь у найвищих колах; головний. *Вищий нагляд за точним виконанням законів усіма міністерствами і підвідомчими їм установами.. покладається на Генерального Прокурора СРСР, призначуваного Верховною Радою СРСР строком на сім років* (Рад. суд, 1951, 22); *Присутніх вітала генеральний секретар Міжнародної демократичної федерації жінок* (Рад. Укр., 11.VIII 1951, 4); — *З хвилини на хвилину чекаю телеграму — виклику з Генерального секретаріату на роботу* (Головко, II, 1957, 483); // Найвищий (у складі звань вищої адміністрації на Україні в XVII—XVIII ст.).

Їх Обозний Генеральний Над всіми остававсь начальний (Котл., І, 1952, 241); *Молодий гетьман Остряниця і старезний Гуня, а за ними полковники, осаули і генеральний бунчужний ішли на чолі силенного війська* (Довж., І, 1958, 272).

Генера́льна лі́нія па́ртії — провідні, керівні принципи в роботі партії на певному етапі, в конкретних умовах *Квінт-есенція тієї розмови така: партія має одну генеральну лінію, але у практиці може міняти тактику і методи боротьби* (Вільде, Сестри.., 1958. 241)

△ **Генера́льна старши́на** — вища адміністрація на Україні часів визвольної війни українського народу 1648--54 рр., що складалася з представників верхівки козацтва. *Гетьмана оточувала заможна генеральна старшина* (Іст. СРСР, І, 1956, 184); **Генера́льний штаб** — центральний орган військового управління, що об'єднує знавців військової справи. *Добре було б, якби достали добру і детальну карту (мапу) Полтавщини (видання генерального штабу, наприклад)* (Л. Укр., V, 1956, 160); — *Що закінчили? — Академію генерального штабу* (Довж.. І, 1958, 165).

2. Такий, що приводить до викінчення, завершення; остаточний, вирішальний. *Сьогодні буде генеральна проба. Він мусить сам пустити ток. мусить подивитись, як палатиме зала, як буде крутитись зірка* (Мик., II, 1957. 101); *Андрій ще довго не лягав спати — робив генеральний огляд квартири* (Гур., Життя.., 1954, 53).

△ **Генера́льний бій** — вирішальна битва з участю головних сил країн, що воюють.— *Чимало панів і не подумають вирушити з своїх маєтків і дідизн або так спізняться, що їх загони з'являться після генерального бою* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 474); **Генера́льна репети́ція** — остання, завершальна репетиція перед виставою або концертом перев. у присутності запрошених глядачів. *Був концерт.. не концерт, а генеральна репетиція Лисенкового концерта* [концерту] (Н.-Лев., III, 1956, 304); *Ми репетирували п'єсу п'ять днів, а на шостий, після чергової вистави, вночі мала відбутися і генеральна репетиція* (Смолич, Театр.., 1946, 33).

3. Загальний, грунтовний, докорінний.— *У нас незабаром має бути генеральна реорганізація наших їдалень* (Донч., II, 1956, 298); *Генеральну реконструкцію села . почали колгоспники артілі* (Ком. Укр., 11, 1959, 15); *Не рідше одного разу на рік провадиться генеральна інвентаризація залишків матеріалів на складах і в цехових кладових* (Матер.-техн. постач.., 1959, 72).

ГЕНЕРА́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **генера́л.** *Розляглася чутка, що пан свата чи вже висватав якусь генеральську дочку* (Вовчок, VI, 1956, 324); *Під сараєм, де стояв генеральський автомобіль, чувся гомін, регіт* (Гончар, Таврія.., 1957, 389); // Такий, як у генерала. [Д р о з д е н к о:] *Добре, що директор готелю старий фронтовий товариш — бачиш, який номер удружив — прямо генеральський* (Коч., II, 1956, 401).

ГЕНЕРА́ЛЬША, і, *ж., розм.* Жінка генерала. *Взяли її гарненько одягли Та у неділю й повінчали, І генеральшею назвали, І цугом в Київ повезли* (Шевч., II, 1953, 220); — *Ви їдете в Париж? — вражено повернулася генеральша до Діденка* (Головко, II, 1957, 485).

ГЕНЕРА́ЛЬШИН, а, е, *розм.* Належний генеральші. *Лакеї, як опечені, один одного штовхаючи, кинулись на генеральшин крик* (Мирний, II, 1954, 103).

ГЕНЕРАТИ́ВНИЙ, а, е, *біол.* Який служить для розмноження. *Квіти верби збудовані дуже просто і складаються лише з генеративних органів — тичинок та маточок* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 177).

ГЕНЕРА́ТОР, а, *ч.* 1. Машина для перетворення механічної енергії в електричну. *Один за одним увімкнули три генератори. На підстанцію прибував народ* (Ле, Міжгір'я, 1953, 371).

2. Апарат для вироблення, утворення чого-небудь. *Угорські винахідники провели цікаві досліди. У велику піч вони вміщували генератори звуку — звичайні паровозні свистки* (Наука.., 8. 1963, 13).

3. Те саме, що **газогенера́тор.** *На виставці показано газифіковані печі з генератором* (Рад. Укр., 18.III 1949, 2).

ГЕНЕРА́ТОРНИЙ, а, е. Прикм. до **генера́тор.** *Особливо істотні вигоди маємо тоді, коли об'єднуються між собою станції, на яких працюють різні генераторні установки* (Наука... 4, 1957, 9).

△ **Генера́торний газ** — газ, який одержують з твердого палива в газогенераторах. *Генераторний газ широко застосовується для обігрівання промислових печей — металургійних, коксових і як пальне в автомобілях* (Хімія, 9, 1956, 117).

ГЕНЕРА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* 1. Сукупність людей одного роду, рослин і тварин одного виду і роду та мінералів одного походження; покоління. — *Новий лад принесе з собою також нове виховання, а по кількох генераціях будемо мати нове людство* (Фр., IV, 1950, 310); // *перен.* Сукупність людей одного віку. пов'язаних спільними інтересами і спільною діяльністю. *Для нас, акторів старшої генерації, Марія Костянтинівна Заньковецька завжди була високим зразком і недосяжним ідеалом* (Минуле укр. театру, 1953, 141); *Це був один з обдарованих фахівців уже нової генерації, який вийшов в інженери безпосередньо з цеху* (Баш, Надія, 1960. 103).

2. Виникнення, відтворення. *Одним з небажаних явищ у підсилювачі високої частоти є можливість виникнення власних коливань, тобто генерації* (Осн. радіотехн., 1957, 135).

ГЕНЕРУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **генерува́ти.** *Значних успіхів досягнуто по генеруванню надвисоких частот сантиметрового і міліметрового діапазонів радіохвиль, що знайшло застосування в новій техніці* (Наука.., 12, 1957, 8).

ГЕНЕРУВА́ТИ, у́є, *недок., перех., спец.* Викликати появу, утворення чого-небудь. *Сучасний радіопередавач для забезпечення сталості (стабільності) частоти коливань має окремий ламповий генератор, який з великою точністю генерує потрібну частоту* (Осн. радіотехн., 1957, 111).

ГЕНЕ́ТИК, а, *ч.* Фахівець з генетики. *Організувався Науково-дослідний інститут в Козлові, з'явились.. генетики, біологи, ботаніки, морфологи* (Довж., І, 1958, 489).

ГЕНЕ́ТИКА, и, *ж.* Наука про спадковість і мінливість організмів. *В університетах читаються курси з мічурінської генетики і селекції* (Вісник АН, 8, 1957, 46); *В перервах між засіданнями конгресу відбувалися засідання секцій літератури, історії, генетики та музики* (Тич., III, 1957, 368).

ГЕНЕТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Який вказує на походження, розвиток. *Нам відомо дуже мало культур стародавньої людини, на яких можна простежити генетичну послідовність їх* [слов'ян] *розвитку* (Вісник АН, 6, 1957, 5); *Зручніше розглядати озера за походженням їх западин. Ця класифікація озер називається генетичною* (Курс заг. геол., 1947, 117).

2. Прикм. до **гене́тика.** *Наприкінці серпня в приміщенні монастирської трапезної було відкрито генетичну лабораторію Мічуріна* (Довж., І, 1958, 464).

ГЕНЕТИ́ЧНО. Присл. до **генети́чний** 1. *Тим часом відомо, що навіть в одному плоді немає генетично однорідного насіння* (Колг. село, 14.III 1956, 4).

ГЕНІА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Який є генієм; винятково талановитий, творчо обдарований. *Здасться, бачиш чудову декорацію якоїсь світової дивної сцени, поставлену геніальним майстром* (Н.-Лев., II, 1956, 414); *Пушкін — геніальний російський поет, велика гордість і радість радянського народу* (Вісник АН, 6, 1949, 68).

2. Властивий генію; творчо найдосконаліший. — *Селекція — геніальне відкриття Мічуріна* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 204); *Жадобу творчості викликали у Мирного геніальні твори Т. Шевченка* (Вісник АН, 5, 1949, 9).

ГЕНІА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Найвищий ступінь обдарованості людини, виразом якої є творчість, що має для життя суспільства історичне значення. ..*Вся геніальність Маркса полягає саме в тому, що він дав відповіді на питання, які передова думка людства вже поставила* (Ленін, 19, 1950, 3); *Геніальність Т. Г. Шевченка включала в себе широку його освіченість, яка не заважала, а допомагала поетові бути оригінальним національним митцем* (Вітч., 2, 1964, 152).

2. Власт. за знач. **геніа́льний** 2. *Засіб* [упіймати сома] *справді навдивовижу простий. Саме в оцій простоті і полягає його геніальність* (Донч., VI, 1957, 58).

ГЕ́НІЙ, я, *ч.* 1. Те саме, що **геніа́льність** 1. *З таких пишних садків вилинув, як соловей з гаю, Шевченків геній* (Н.-Лев., II, 1956, 28); *В. І. Ленін найповніше поєднував у собі теоретичну силу великого ученого і геній неперевершеного політика* (Ком. Укр., 10, 1967, 18).

2. Особа, наділена геніальністю. — *То ж — великі генії творили* [музику] (Мирний, III, 1954, 204): *Геній українського народу, Шевченко Тарас, викуплений на волю російськими письменниками,— не схотів Миколі Палкіну коритись* (Тич., III, 1957, 53); // *у чому, на що, розм.* Особа, яка досконало знає що-небудь, уміє щось робити.

3. В давньоримській міфології — дух, божество, покровитель людини в її діяльності. *Геній то був, але геній не той, що з'являвся Темної ночі тоді, коли жахом скував мою душу* (Л. Укр., I, 1951, 22).

До́брий ге́ній *чий* — людина, яка робить благотворний вплив на кого-небудь, приносить користь комусь. [Г р и н а:] *Спасибі вам.. Ви добрий геній наш!* (Дмит., Драм. тв., 1958, 329); **Злий ге́ній** *чий* — людина, яка робить поганий вплив на кого-небудь, приносить шкоду комусь.— *Сам Василь Митрофанович пожалував,— саркастично кинув Федір Рибка і, відходячи від мене, додав: Наш злий геній... щоб його чорти забрали* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 155).

4. *чого.* Найвищий вияв, уособлення чого-небудь. *Весь свій могутній різносторонній геній художника і поета, мислителя і борця Шевченко присвятив служінню народові* (Ком. Укр., 2, 1961, 51).

ГЕНПЛА́Н, у, *ч.* Скорочення: генеральний план.

ГЕНШТА́Б, у, *ч.* Скорочення: генеральний штаб.

ГЕНШТАБІ́СТ, а, *ч., розм.* Скорочення: працівник генерального штабу.

ГЕ́О... Перша частина складних слів, що вказує на відношення до Землі, земної кори і т. ін., напр., г е о с ф е́ р а, г е о т е х н о л о́ г і я.

ГЕОБОТА́НІК, а, *ч.* Фахівець з геоботаніки. *Розв'язання питань раціоналізації лісового господарства, використання та поліпшення кормових угідь,..— все це вимагає участі геоботаніків* (Бот. ж., X, 3, 1953, 5).

ГЕОБОТА́НІКА, и, *ж.* Частина ботаніки, що вивчає поширення та розподіл рослин на Землі в залежності від географічних умов. *Геоботаніка, як відомо, вивчає питання взаємовідношень рослинних організмів з неорганічною природою, а також — між собою* (Бот. ж., X, 2, 1953, 10).

ГЕОБОТАНІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до геоботаніки. *Питання геоботанічного районування території республіки неодноразово привертало до себе увагу дослідників* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 331).

ГЕО́ГРАФ, а, *ч.* Фахівець з географії. *Він етнограф, невтомний мандрівник-географ і лікар, знавець народної медицини* (Вол., Місячне срібло, 1961, 48).

ГЕОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до географії. *Сердечне спасибі Вам... за Вашу обіцянку нараяти мені географічні матеріали, потрібні для опису подорожей* (Коцюб., III, 1956, 117); // Стос. до природних умов або положення на земній поверхні. *Розвиток важкої промисловості супроводився цілковитою зміною її географічного розміщення* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 19).

△ **Географі́чне середо́вище** — навколишня природа, одна з матеріальних умов життя суспільства.

ГЕОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* 1. Ряд зв'язаних між собою наук, що вивчають поверхню землі, природні умови, населення, економічні ресурси. *Німа карта всесвіту, з якої вчиться географії Юрин старший брат, спливає раптом перед очі* (Смолич, II, 1958, 45).

Фізи́чна геогра́фія — частина географії, що вивчає рельєф, клімат, грунти, рослинний і тваринний світ; **Економі́чна геогра́фія** — частина географії, що вивчає розміщення виробництва, умови і особливості його розвитку в країнах або окремих районах.

2. *чого, яка.* Розміщення, поширення чого-небудь на поверхні землі. *Змінюється фізична географія країни, щоб зручніше, красивіше жила людина* (Ком. Укр., 10, 1959, 6); *В той далекий важкий час* [XII—XIII ст.] *навіть наша степова географія почала ворогувати з історією. Не захищена ні морями, ні горами на головних своїх магістралях, країна була відкрита для ворогів* (Довж., III, 1960, 75).

△ **Лінгвісти́чна геогра́фія** — розділ мовознавства, що вивчає територіальне поширення певних мовних явищ (фонетичних, граматичних, лексичних). *У другій половині XIX ст. в мовознавстві виникає метод дослідження діалектів за допомогою лінгвістичного картографування — лінгвістична географія* (Нариси з діалектології.., 1955, 5).

ГЕОДЕЗИ́СТ, а, *ч.* Фахівець з геодезії. *Застосовуючи радіолокаційні методи,.. геодезисти точно визначають відстань між певними точками земної поверхні* (Наука.., 3, 1959, 18).

ГЕОДЕЗИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до геодезії. *Ідея об'єднання всіх геодезичних робіт висувалась передовими російськими вченими ще перед першою світовою війною. Але в умовах царизму вона не дістала реального втілення* (Наука.., 4, 1961, 7); *Понад річечкою вже ходив майстер ставкової справи.., вживаючи замість геодезичного приладдя — око, нитку, очеретину* (Ю. Янов., II, 1958, 321).

ГЕОДЕ́ЗІЯ, ї, *ж.* Наука про методи визначення форми і розмірів Землі або окремих її частин, зображення земної поверхні на планах і картах та точних вимірювань на місцевості. *Був* [в академії] *і спеціальний клас геодезії, який готував спеціалістів по зйомці і складанню карт* (Видатні вітч. географи.., 1954, 20).

ГЕО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з геології. *Вчені-геологи багато зробили для дальшого розвитку геологічної науки і народного господарства* (Наука.., 12, 1957, 8).

ГЕОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до геології. *Цей невеличкий, добре обладнаний пароплав мав приставити на Північний Сахалін радянську геологічну експедицію* (Донч., III, 1956, 202); // Стос. до історії Землі, земної кори. *В межах оболонки* [Землі] *відбуваються складні процеси, що відіграють важливу роль у геологічних*

явищах і, зокрема, в розвитку земної кори (Наука.., 1, 1957, 25).

ГЕОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука про Землю, її речовинний склад, будову та розвиток. *Розвиткові історичного погляду на живу природу багато сприяли успіхи геології* (Наука.., 4, 1957, 24).

ГЕОЛОГОРОЗВІ́ДКА, и, *ж.* Те саме, що **геологорозві́дування.**

ГЕОЛОГОРОЗВІ́ДНИК, а, *ч.* Той, хто займається геологорозвідуванням. *Геологорозвідники радують людей відкриттями нових багатств, схованих у кладових української землі* (Наука.., 11, 1960, 23); *Розмах, сміливість і новизна її* [експедиції] *завдань захоплювала весь колектив геологорозвідників* (Жур., Звич. турботи, 1960, 161).

ГЕОЛОГОРОЗВІ́ДУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до геологорозвідування. *В результаті геологорозвідувальних робіт Кременчуцький район визначився як перспективна додаткова база чорної металургії України* (Наука.., 7, 1957, 11); *На скіфській могилі — геологорозвідувальні знаки* (Довж., Зач. Десна, 1957, 518).

ГЕОЛОГОРОЗВІ́ДУВАННЯ, я, *с.* Дослідження надр Землі з метою виявлення корисних копалин. *Автоматика дедалі ширше застосовується.. у наукових дослідженнях, зокрема в геологорозвідуванні* (Наука.., 8, 1958, 191).

ГЕОМАГНЕТИ́ЗМ, у, *ч.* Властивість земної кулі, що зумовлює наявність навколо неї магнітного поля; земний магнетизм.

ГЕОМАГНІ́ТНИЙ, а, е. Стос. до геомагнетизму. *Вони* [працівники станції] *вивчали радіохвилі,.. спостерігали атмосферну електрику та геомагнітні явища* (Видатні вітч. географи.., 1954, 148).

ГЕО́МЕТР, а, *ч.* Фахівець з геометрії. *Довголітню наукову роботу на Україні в галузі геометрії.. провадив визначний геометр Д. М. Синцов* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 165).

ГЕОМЕТРИЗО́ВАНИЙ, а, е. Те саме, що **геометри́чний** 2. *Найстарішим видом прикрас є геометризовані орнаменти* (Гуцульська кераміка, 1956, 42).

ГЕОМЕТРИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до геометрії. *З гімназії він виніс впевненість, що квадрат — це геометрична фігура і більше нічого* (Вільде, Сестри.., 1958, 493); *Геометрична задача.*

2. Який складається з ліній, точок і схематичних фігур (квадратів, конусів, трикутників і т. ін.). *У геометричному орнаменті килимів переважають такі елементи, як квадрат, ромб* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 62).

ГЕОМЕТРИ́ЧНО. Присл. до **геометри́чний** 1. *На всьому цьому величезному масиві геометрично точні квадрати, пухкі, як подушка у доброї господині, міжряддя* (Рад. Укр., 7.VI 1962, 2).

ГЕОМЕ́ТРІЯ, ї, *ж.* 1. Математична наука, яка вивчає просторові (і схожі за структурою з просторовими) відношення і форми реального світу. *Геометрія, яка є однією з найбільш древніх наук, в нашій країні почала швидко розвиватися* (Вісник АН, 11, 1957, 35).

2. *чого.* Форма чого-небудь. *Геометрія центрових отворів після термічної обробки може бути порушена* (Технол. різального інстр., 1959, 98).

△ **Геоме́трія різа́льного інструме́нта** — форма і положення діючої частини інструмента в русі. *Необхідно знати властивості інструментальних матеріалів, уміти вибрати найбільш доцільну геометрію різальної частини інструмента* (Різальні інстр.., 1959, 3).

ГЕОМОРФО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з геоморфології. *Здається, найдосвідченіший геоморфолог не зміг би детально розшифрувати походження цих зелених складок, цих сіро-жовтих напластувань, що виперли з надрів нашої старенької планети* (Донч., II, 1956, 46).

ГЕОМОРФОЛО́ГІЧНИЙ, а, е. Стос. до геоморфології. *Долинно-балковий рельєф взагалі визначає геоморфологічне лице Донецького кряжа* (Геол. Укр., 1959, 473); *Він* [Б. Ф. Добринін] *склав геоморфологічну карту Рязанської області і Марійської АРСР* (Видатні вітч. географи.., 1954, 138).

ГЕОМОРФОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука про рельєф земної поверхні, його походження, розвиток та господарське використання; //*чого.* Рельєф поверхні певної території, її структура та процес розвитку. *Геологічна будова та геоморфологія Іспанії своєрідні* (Наука.., 5, 1958, 50); *Велику роль у геоморфології Криму відіграє характер його берегів* (Геол. Укр., 1959, 583).

ГЕО́РГІЇВСЬКИЙ, а, е: **Геóргіївський хрест,** *дорев.*— орден, яким нагороджували в дореволюційній Росії генералів і офіцерів за бойові заслуги та за вислугу років. *Поручик розстебнув шинелю, на френчі золотою оздобою заграв георгіївський хрест* (Панч, В дорозі, 1959, 76); // Знак цього ордена для нагородження «нижніх військових чинів» за бойові подвиги.

ГЕО́РГІЙ, я, *ч., дорев.* Те саме, що **Геóргіївський хрест** (*див.* **геóргіївський**). *Ставний, високий, він повільно рухався понад станками, поблискуючи своїм георгієм* (Гончар, Таврія.., 1957, 109).

ГЕО́РГІКИ, ів, *мн.* Античні вірші, які вихваляють сільське життя.

ГЕОТЕКТО́НІКА, и, *ж.* Наука, що вивчає процеси, які зумовлюють розвиток структури Землі. *Сучасний переважний напрямок розвитку геотектоніки, науки про рухи мас Землі і відповідних їм структур, виходить з припущення внутрішньої причинності рухів земної кори, тобто враховує обертовий рух Землі* (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 93).

ГЕОТЕКТОНІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до геотектоніки; // Стос. до процесів, які зумовлюють розвиток структури Землі. *Геотектонічні явища.*

ГЕОТЕ́РМІКА, и, *ж.* Наука, вчення про внутрішню температуру Землі. *Геотерміка набуває значення розвідувального методу при вивченні родовищ газу та ряду інших корисних копалин* (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 90).

ГЕОТЕРМІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до геотерміки. *Відділ геолого-географічних наук Академії наук СРСР.. провів у Москві першу нараду з геотермічних досліджень* (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 89).

ГЕОТРОПІ́ЗМ, у, *ч., біол.* Властивість рослин під впливом земного тяжіння набирати певного положення по відношенню до центра Землі.

ГЕОФІ́ЗИКА, и, *ж.* Комплекс наук про фізичні властивості Землі і про фізичні процеси, які в ній відбуваються. — *Геофізика — перша помічниця шукачів «чорного золота»* (Літ. газ., 1. VII 1960, 2).

ГЕОФІЗИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до геофізики. *В 1875 р. Броунов почав свою трудову діяльність у Головній геофізичній обсерваторії* (Видатні вітч. географи.., 1954, 103); // Признач. для досліджень з геофізики. *Для виявлення будови великих глибин і центральної частини земної кулі застосовують геофізичні методи* (Наука.., 1, 1957, 22).

△ **Міжнаро́дний геофізи́чний рік** — період, протягом якого вчені різних країн ведуть комплексне вивчення фізичних властивостей Землі і її оточення за єдиною, наперед погодженою програмою. *Полтавська гравіметрична обсерваторія бере активну участь у Міжнародному геофізичному році* (Вісник АН, 11, 1957, 49); *Гіпотеза Любима й Анатолія включена до плану дослі-*

джень.., геофізичного року (Руд., Остання шабля, 1959, 567).

ГЕОХІМІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до геохімії; // Признач. для досліджень з геохімії. *Одним з найпоширеніших методів у геохімічних, заводських та наукових лабораторіях є колориметричний метод* (Наука.., 12, 1957, 14).

ГЕОХІ́МІЯ, ї, *ж.* Наука про хімічний склад, закони поширення, поєднання та руху атомів хімічних елементів у земній корі. *Геохімія.. допомагає нам зрозуміти, як виникають нові гірські породи і утворюються мінерали, як під дією води вони руйнуються і, розчинюючись у воді, знову стають рухомими* (Таємн. вапна, 1957, 15).

ГЕОЦЕНТРИ́ЗМ, у, *ч.* Те саме, що **Геоцентри́чна систе́ма світу** (*див.* **геоцентри́чний**). *Погляд, за яким Земля знаходиться в центрі Всесвіту, називається геоцентризмом* (Рад. наука про походж. Землі, 1955, 3).

ГЕОЦЕНТРИ́ЧНИЙ, а, е: △ **Геоцентри́чна систе́ма світу** — спростована наукою теорія, згідно з якою в центрі світу нерухомо перебуває Земля, а всі небесні світила рухаються навколо неї. *У римлян дні тижня одержали назви семи небесних світил, які згідно з геоцентричною системою світу ніби оберталися навколо Землі* (Наука.., 10, 1962, 33).

ГЕП, *виг., розм.* Уживається як присудок за знач. **ге́пати, ге́патися, ге́пнути, ге́пнутися.** *Грицько ухопив герлигу. — А куди?.. куди!.. — закричав. Та — геп! герлигою по горобенятах...* (Мирний, II, 1954, 57); *Яків мій зрадів та, як дурень з печі, в ноги їй геп! Дякує, бач, що його ж салом та по його шкурі!* (Вовчок, I, 1955, 76); *Тихін як затруситься та — геп, на ріллю прямо, навзнак і руки розкидав* (Головко, II, 1957, 51).

ГЕПА́К, á, *ч., діал.* Стусан. — *Ну, дістала ж уже вона за те від свого тата добрих гепаків у плечі* (Коб.. II, 1956, 47).

ГЕ́ПАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **ге́пати** і звуки, утворювані цією дією. *Вівчарські окрики лунають по темній штольні, перемішуючися з глухим гепанням дзюбака* (Фр., IV, 1950, 25); *Біля воріт верескливо засюрчав старшинський сюрчок, і за ним долетіло сильне гепання по воротях ломакою* (Епік, Тв., 1958, 435).

ГЕ́ПАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* 1. *неперех.* Бити, стукати по чому-небудь, у щось. *Понеслася журлива пісня; і вголос їй дружкова шабля гепає в стелю раз, удруге і втретє* (Мирний, III, 1954, 203); *Раптом схопив дрюка з лати й почав гепати по машинах, влучаючи, щоб якнайдошкульніше* (Головко, I, 1957, 68).

2. *перех.* Бити кого-небудь, щось.— *Товкмачити* [панів],— *підказали з юрби..— Трощити! — Гепати! — Гилити! — Голомшити! — Кулачити!* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 368).

3. *неперех.* Те саме, що **ге́патися.** *Він зачіпається за камінчик, гепає на спину, і вулиця оглашається його ображеним і обуреним ревом* (Смолич, II, 1958, 24).

4. *перех., перен.* Кидати з шумом.

ГЕ́ПАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., розм.* Падати.

ГЕ́ПНУТИ, ну, неш, *док., розм., неперех. і перех.* Однокр. до **ге́пати.** *Біля самих дверей Гордіїв Костя замахнувся рукою, гепнув по долоні і одвернувся до Якима* (Головко, II, 1957, 95); — *Тридцять три! — піднявшись з місця, по зашийках гепнув його* [старшину] *писар* (Вас., I, 1959, 129); *Горщик безневинно гепнув на поміст і розлетівся на шматочки* (Н.-Лев., I, 1956, 164); *Гепнеш було так, що самому годі підвестися* (Вишня, II, 1956, 273); *Морозів Василь приніс у сіряку снігову бабу і гепнув її серед хати* (Горд., I, 1959, 13).

ГЕ́ПНУТИСЯ, нуся, нешся, *док., розм.* 1. Раптово, з великим шумом упасти. *Над ухом Івановим гучно прогула цеглина і важко гепнулася у траву* (Мирний, IV, 1955, 96); *Ілько вмить так схопив його за ногу, що Юрко вже не сів, а просто гепнувся знов на землю* (Козл., Ю. Крук, 1957, 350).

2. Ударитися. *Величезним скоком підплигнув медвідь і шпурнув на одного ловця свою зброю — буковий конар, який зі страшною силою гепнувся о дерево* (Фр., VI, 1951, 15); *Намагаючись втекти за куліси, він так заплутався в них* [штанях], *що гепнувся об підлогу сцени, аж стіни ходуном заходили* (Руд., Вітер.., 1958, 87).

ГЕРА́ЛЬДИКА, и, *ж.* Допоміжна історична дисципліна, що вивчає герби та їх історію. *За останній час майже зовсім припинилась дослідницька робота в галузі допоміжних історичних дисциплін (палеографія, .. геральдика та ін.)* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 53); // Мистецтво гербів. *Народні майстри сміливо вводять в орнамент елементи радянської емблематики та геральдики* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 97).

ГЕРАЛЬДИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до геральдики.

ГЕРА́НІЄВИЙ, а, е. Прикм. до **гера́нь;** // Виготовлений з герані. — *Герань — це дуже цінна рослина, бо з неї добувають гераніеве ефірне масло, що пахне трояндами* (Трубл., II, 1955, 44).

ГЕРА́НЬ, і, *ж.* 1. Трав'яниста рослина родини гераніевих з яскравими поодинокими або зібраними в двоквіткові пазушні зонтики квітками. *На вікні зеленіли молоденькі листаті фікуси та герані* (Н.-Лев., IV, 1956, 280); *Виносили з хати фікуси, герань, калачики; обмивали листочки* (Шиян, Баланда, 1957, 76); // Субтропічна ефіроносна рослина. *Герань рожева — багаторічна вічнозелена напівкущова рослина родини гераніевих* (Колг. енц., I, 1956, 394); *З сировини герані рожевої добувають ефірну олію* (Ол. та ефір. культ., 1956, 318).

2. Народна назва пеларгонії. *Палали на вікні герані Та примули* (Рильський, Поеми, 1957, 181).

ГЕРБ, á, *ч.* Відмітний символічний знак держави, міста, дворянського роду або окремої особи тощо, зображений на прапорах, монетах, печатках, документах і т. ін. *Вилиті з паленого сахару два герби, дворянський і земський, красувалися зверху* (Мирний, III, 1954, 288); *Він* [Іван III] *присвоїв своїй державі візантійський імператорський герб у вигляді двоглавого орла* (Іст. СРСР, I, 1956, 124); *Герб радянський: Серп і Молот — зелен-золот пишний край!* (Тич., I, 1957, 203).

△ **Держа́вний герб** — офіційна емблема держави. *Державний герб Союзу Радянських Соціалістичних Республік.*

ГЕРБАРИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **гербаризува́ти.**

ГЕРБАРИЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех. і без додатка.* Збирати й укладати рослини в гербарій.

ГЕРБА́РІЙ, ю, *ч.* 1. Колекція засушених рослин. *У результаті проведеної роботи зібраний великий гербарій вищих рослин, який тепер налічує близько 450 тис. гербарних зразків* (Вісник АН, 12, 1957, 29).

2. Установа, в якій зберігаються такі колекції і ведеться їх наукове опрацювання. *Велика наукова робота розгорнулась в гербарії, колекції якого стоять на другому місці в світі* (Рад. Укр., 7.VIII 1946, 2).

ГЕРБА́РНИЙ, а, е. Прикм. до **гербáрій.** *Великі гербарні колекції з флори Криму зібрано в Нікітському ботанічному саду* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 331).

ГЕРБА́ТА, ГАРБА́ТА, и, *ж., зах.* Чай. — *Ти щось неначе знов хвора. Випий, серце, хіни перед гербатою* (Л. Укр., III, 1952, 661); *Гаряча гербата хлюпала їм*

на руки (Март., Вибр., 1954, 151); *Навіть до гарбати гуцул додає перцю* (Хотк., II, 1966, 355).

ГЕРБІЦИ́Д *див.* **гербіци́ди.**

ГЕРБІЦИ́ДИ, ів, *мн.* (*одн.* **гербіци́д,** а, *ч.*). Хімічні речовини для боротьби з бур'янами. *Весною.. провадили передпосівну культивацію, вносили в грунт гербіциди* (Колг. Укр., 3, 1961, 15); *Гербіцид — це такий препарат, що ним колишній військовий льотчик Сіробаба веде хімічне прополювання ланів* (Гончар, Тронка, 1963, 71).

ГЕ́РБОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **герб;** // Який має зображення герба. *Записали* [старшини] *протестацію до гродських книг і підписалися під нею, приклавши гербові печатки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 44); *В урочистій тиші голова сільради Михайло Іванович Науменко заповняє бланк шлюбного свідоцтва, скріплює його гербовою печаткою* (Кучер, Дорога.., 1958, 32).

△ **Ге́рбовий збір** — особливий державний збір при оформленні майнових та інших документів і зверненні до державних установ (стягується шляхом продажу марок з державним гербом). *У 1765 р. було видано закон про гербовий збір. Цим збором оподатковувались всі торгові угоди: навіть кожен номер газети обкладався високим збором* (Нова іст., 1956, 32).

2. *заст.* Який має диплом про належність до шляхти (про людину). — *Ви гербові, пане докторе?* — *звернувся тут молодий священик..* — *Так,* — *відповів спокійно Нестор.* — *Але наш диплом шляхетства затратився з смертю .. діда* (Коб., III, 1956, 174); *Двірський економ, гербовий шляхтич, що був колись високим урядником, обікрав касу* (Март., Тв., 1954, 64).

ГЕ́РБУВА́ТИ, ую, уєш, *недок., діал.* Гребувати. *Батенькового слова мені не гербувати* (Сл. Гр.).

ГЕРГЕ́ПА, и, *ч. і ж., діал., зневажл.* Велика незграбна людина. *Мар'яна хотіла була навздогін обізвати сестру гергепою, та стрималась* (Вирган, В розп. літа, 1959, 315).

ГЕРГЕ́ПИЩЕ, а, *ч. і ж., діал., зневажл.* Збільш. до **гергéпа.** *Ходить же, гергепище* [парубок], *до економських та й з Романом, як з братом, водиться* (Стельмах, Хліб.., 1959, 114).

ГЕ́РГІТ, готу, *ч.* Те саме, що **герготáння, герготíння.**

ГЕ́РГНУТИ, не, *док.* Однокр. до **герготáти, герготíти.** *Гуска гергнула гусакові* (Вишня, I, 1956, 346).

ГЕРГОТА́ННЯ, ГЕРГОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **герготáти, герготíти.**

ГЕРГОТА́ТИ, очу́, о́чеш, **ГЕРГОТІ́ТИ,** очу́, оти́ш, *недок.* 1. Те саме, що **гелготáти, гелготíти.** [Христя:] *Почали вже й гуси на ставку герготати* (Кроп., I, 1958, 450); *Дивляться на неї* [фашисти], *як на якесь диво, гергочуть щось між собою* (Збан., Єдина, 1959, 388).

2. Те саме, що **скреготáти, скреготíти.** *Десь навіть запідпадьомкала перша перепілка в клітці та герготів, спускаючись з гір, учкаргальський поїзд* (Ле, Міжгір'я, 1953, 296).

ГЕРГОТІ́ННЯ *див.* **герготáння.**

ГЕРГОТІ́ТИ *див.* **герготáти.**

ГЕРДА́Н, а, *ч., діал.* Шерстяна стьожка або ажурний комірець з бісеру, якими в Галичині, на Буковині та Закарпатті жінки прикрашають шию або голову, а чоловіки — капелюхи. — *Вони* [пани] *за дорогі гроші скуповують .. старі килимки, гердани* (Фр., II, 1950, 129); *Уже бесіду урвали, хустки на головах поправляють, гердани.. на грудях порядкують* (Черемш., Тв., 1960, 180).

ГЕРДА́НЕЦЬ, нця, *ч., діал.* Те саме, що **гердáн.** *Кинулась я до сіней, до комори. Та й забираю: спідницю, кожух... Ще й одягнула гердане́ць на шию* (Павл., Бистрина, 1959, 110).

ГЕ́РЕЦЬ, рця, *ч., діал.* Герць. *Завзятий як перець, поки не вийде на герець* (Номис, 1864, № 13650); *Чоловік десь на морі. Він в бурю, в туман Йде на герець затято: рибалка він зроду!* (Л. Укр., IV, 1954, 261).

ГЕРІАТРІ́Я, ї, *ж.* Галузь клінічної медицини, завданням якої є з'ясування можливостей нормалізації обмінних і фізіологічних процесів у старіючих організмів, лікування і профілактика різних захворювань у людей похилого віку. *Оскільки питання геронтології тісно переплітаються з питаннями геріатрії, інститут запланував розробку методу профілактики і терапії передчасного старіння* (Наука.., 7, 1960, 40); — *У Бухарест, до інституту геріатрії приїздять численні делегації з різних країн* (Веч. Київ, 2.IV 1958, 4).

ГЕРКОТНЯ́, і́, *ж., розм.* Те саме, що **герготáння.** *І завелась на ставі геркотня, Гусине діло закипіло* (Греб., I, 1957, 44).

ГЕРКУЛЕ́С, а, *ч.* 1. Людина величезної фізичної сили і атлетичної будови тіла; силач. *Не всі* [стародавні греки] *були афродітами, геркулесами, аполлонами, але в них був ідеал краси, і вони бачили її в різних проявах* (Довж., III, 1960, 15).

2. Сорт вівсяної крупи.

ГЕРКУЛЕ́СІВ, сова, сове. Те саме, що **геркулéсівський.** — *Дозволь мені слово сказати, великий бегадире,* — *сказав один із начальників монгольських, мужчина величезного росту й геркулесової будови тіла* (Фр., VI, 1951, 70); *М'язи кочегар справді мав геркулесові* (Трубл., I, 1955, 323).

Геркуле́сові стовпи́ — крайня точка, межа, кінець чого-небудь (за назвою скель з обох боків Гібралтарської протоки, які, за уявленням греків, нібито стояли на краю світу).

ГЕРКУЛЕ́СІВСЬКИЙ, а, е. Власт. геркулесові, схожий на нього (здоров'ям, силою).

ГЕРЛИ́ГА *див.* **гирли́га.**

ГЕ́РМА, и, *ж., мист., іст.* Декоративний чотиригранний стовп, який завершується скульптурною головою або бюстом. *Герми дістали назву від Гермеса (бог торгівлі і хитрощів давніх греків), якого зображували безруким і безногим* (Архіт. Рад. Укр., 6, 1939, 40).

ГЕРМА́НЕЦЬ *див.* **герма́нці.**

ГЕРМА́НІЄВИЙ, а, е, *хім.* Прикм. до **герма́ній;** // Зробл. з германію. *Створено оригінальну конструкцію германієвого випрямляча для безпосереднього монтажа його на генераторі* (Наука.., 7, 1960, 58).

ГЕРМАНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж., рідко.* Дія за знач. **германізувáти.** *Там* [в Ясениці] *я пробув два роки і вивчивсь читати по-руськи.., по-польськи і по-німецьки (це ще були часи германізації) писати, рахувати* (Фр., I, 1955, 11); *Реакційний австрійський уряд намагався використати* [Львівський] *університет для германізації краю* (Рад. Укр., 10.IX 1961, 2).

ГЕРМАНІ́ЗМ, у, *ч.* Слово або зворот, запозичені з німецької мови.

ГЕРМАНІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., рідко.* Те саме, що **оніме́чувати.**

ГЕРМА́НІЙ, ю, *ч., хім.* Ламкий сріблясто-сірий метал, що використовується як напівпровідник у різних приладах. *Як напівпровідник використовується твердий сріблясто-сірий елемент — германій* (Осн. радіотехн., 1957, 141); *Одним з найголовніших напівпровідників, який використовується в промисловості, є рідкісний метал германій, що добувається із золи вугілля та відходів деяких виробництв* (Веч. Київ, 22.VII 1957, 2).

ГЕРМАНІ́СТ, а, *ч., лінгв.* Фахівець з германістики.

ГЕРМАНІ́СТИКА, и, *ж., лінгв.* Сукупність наук, які вивчають мови, літературу та культуру германських народів. — *Твій професор германістики допитувався вчора, коли принесеш.. свою працю про «Короля Ротера»* (Фр., IV, 1950, 308).

ГЕРМА́НКА *див.* **герма́нці.**

ГЕРМА́НСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **герма́нці** 1. *Народи германської групи, мова яких має подібні риси, населяють Північно-Західну Європу і частину Центральної Європи. До цих народів належать німці, австрійці, шведи, норвежці, ісландці, датчани, голландці, а також англійці* (Фіз. геогр., 6, 1957, 47); *Переклади, переробки, переспіви з стародавнього індійського, слов'янського .. й германського епосу;.. скільки їх!* (Кол., Терен.., 1959, 45).

2. *рідко.* Прикм. до **герма́нці** 2. *Три осені був* [Давид] *у строку саме під війну германську* (Головко, II, 1957, 11); *Ходили в трудні дні Не в одній отій війні — І в турецькій, і в японській, І в германській стороні* (Мал., II, 1956, 351).

ГЕРМА́НЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **герма́нець,** нця, *ч.;* **герма́нка,** и, *ж.*). 1. Загальна назва народів індоєвропейської мовної групи. *Про життя стародавніх германців і слов'ян ми дізнаємося із розкопок стародавніх селищ і могил* (Іст. середніх віків, 1955, 4).

2. *рідко.* Те саме, що **німці.** *То з заходу прийшли германці й гайдамаки і золоті лани затяли, мов свинцем...* (Сос., Вибр., 1941, 32).

ГЕРМАФРОДИ́Т, а, *ч.* Організм (рослина, тварина або людина), що має ознаки обох статей.

ГЕРМАФРОДИТИ́ЗМ, у, *ч., наук.* Наявність в одному організмі ознак обох статей; двостатевість.

ГЕРМАФРОДИ́ТНИЙ, а, е. Двостатевий. *Ми спостерігали у сорту* [огірків] *Довгоплідний виникнення особливих гермафродитних квіток, що по типу нагадували чоловічі* (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 36); * Образно. *«Громадську думку».. не читають.. тому, що вона взагалі нецікава, без сталого напрямку, а до того ж ще й гермафродитна: хоче заразом задовольнити і інтелігента — і селянина* (Коцюб., III, 1956, 293).

ГЕРМЕТИЗА́ЦІЯ, ї, *ж., техн.* Дія за знач. **герметизува́ти.** *Основним* [для запобігання захворювань] *є оздоровлення умов праці — механізація, автоматизація, герметизація процесів виробництва* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 52); *На заводі керамічних блоків поліпшили герметизацію дверей під час завантаження сушил* (Веч. Київ, 10.VII 1957, 2).

ГЕРМЕТИЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., техн.* Створювати непроникність стінок і з'єднань виробничих приміщень, обладнання і т. ін. для рідини або газу. — *Але наші молоді, багаті на пісок свердловини не можна герметизувати* (Донч., II, 1956, 330).

ГЕРМЕТИЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док., техн.* Пас. до **герметизува́ти.** *Апарат закривається кришкою і герметизується* (Наука.., 6, 1956, 9).

ГЕРМЕТИ́ЧНИЙ, а, е, *техн.* Такий, що не пропускає рідини або газу; щільно закритий, непроникний. — *Тут просто герметична закупорка,— сказав старший лейтенант.— Може, вони там позадихалися?* (Трубл., II, 1955, 462); *Герметичні печі мають ще ту перевагу, що . можна не закривати каглянок після закінчення палення* (Шк. гігієна, 1954, 193); *Ведеться розробка герметичного одягу — скафандрів для міжпланетних мандрівників* (Наука.., 6, 1960, 10).

ГЕРМЕТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж., техн.* Властивість за знач. **герметичний.**— *При здійсненні проекту я сам простежу за герметичністю* [чана] (Шовк., Інженери, 1956, 317); *Відокремлення контейнера необхідне для досягнення певного теплового режиму всередині контейнера, який має високу герметичність* (Наука.., 2, 1959,7).

ГЕРМЕТИ́ЧНО, *техн.* Присл. до **герметичний.** *Поки вибирається силос з одного відсіку, інші герметично закупорені, мов консервні банки* (Руд., Остання шабля, 1959, 179); *Речовину .. наливають у зрівноважену перед тим трубку, герметично її закривають* (Вісник АН, 5, 1949, 66); * Образно. *Там* [в Галичині] *видніша всяка робота, чи то особиста, чи то партійна.. В нас же все робиться в герметично забитих скриньках* (Л. Укр., V, 1956, 95).

ГЕРОЇЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **героїзува́ти.** *Ще недавно частина художників.. наділяла зображувану людину абстрактними рисами ідеально нормативного героя, посилюючи їх засобами зовнішньої героїзації* (Мист., 1, 1959, 34).

ГЕРОЇ́ЗМ, у, *ч.* Найвище вияв лення самовідданості й мужності у виконанні громадського обов'язку. *В нас не було мети. Було завзяття, одвага, може навіть героїзм, і з нас було доволі* (Л. Укр., I, 1951, 187); *Як і в роки першої п'ятирічки, на відбудові ХТЗ робітники показали численні приклади трудового героїзму* (Ком. Укр., 2, 1967, 49).

ГЕРОЇЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Вбачати в кому-, чому-небудь героїку; наділяти героїчними рисами.

ГЕРО́ЇКА, и, *ж.* Героїчний зміст, героїчний бік яких-небудь подій або чиєїсь діяльності. *Революційний романтизм ранніх оповідань Головка найбільше виявляється у змалюванні героїки, самовідданої доблесті радянських людей* (Укр. літ., 10. 1957, 75); *Героїка боротьби і праці становить основу радянської народної творчості* (Рильський, III, 1956, 157).

ГЕРОЇ́НЯ, і, *ж.* Жін. до **геро́й.** *Швидшають все кроки... Це героїня праці йде нова* (Сос., Поезії, 1950, 117); *Героїнями зростають Нові тисячі жінок* (Криж., Під зорями.., 1950, 54); *Як на мене, то краса її повісті* [«Лорелеї»] *не так в її ідеях, як в глибокій, тонкій, логічній психології героїні Наталки* (Л. Укр., V, 1956, 43); *Героїнями такого твору* [повісті для дівчаток] *мають бути учениці* (Донч., VI, 1957, 593); *Випливла* [графиня], *вродлива й млоснорота,.. Героїня збуджених розмов* (Бажан, Роки, 1957, 273).

△ **Ма́ти-героїня** — почесне звання, яке надається в СРСР матерям, що народили й виховали не менше десяти дітей. *Моя мама* [маючи п'ятнадцятеро дітей] *в теперішній час була б собі повна мати-героїня, а тоді що?* (Ю. Янов., I, 1958, 421).

ГЕРОЇ́ЧНИЙ, а, е. 1. Власт. героєві (у 1 знач.); відважний, доблесний. *Ярині йшов п'ятнадцятий рік, саме в такому віці героїчні вчинки п'янять уяву, як добре вино* (Панч, III, 1956, 8); // Який чинить подвиги, здатний до подвигів, героїзму. [Р у ф і н:] *Я бачу, що в Римі люди є ще й героїчні, та нащо ж те геройство марне йде!* (Л. Укр., II, 1951, 420); *Мов грізна лавина, наступала на ворога героїчна Радянська Армія* (Збан., Т. Шашло, 1949, 43); // Багатий на подвиги, вияви героїзму. *Показував* [Ігор] *бухти, кораблі, історичні місця часів героїчної оборони міста* (Кучер, Чорноморці, 1956, 26); // В якому розповідається про подвиги героїв. *В тому самому часописі надрукував я в XXIX т. свою замітку про композицію найдавнішої південноруської хроніки, єдиної героїчної поеми, що до нас дійшла, «Слова о полку Игореве»* (Фр., I, 1955, 44); *Справжній художник завжди знайде щось своє, особливе.., відкриє перед нами ще одну сторінку героїчного літопису народної боротьби* (Рад. літ-во, 3, 1957, 7);

З року на рік розвивалися і такі жанри, як героїчний епос (Рильський, III, 1956, 149).

2. *перен.* Який потребує дуже великого напруження. [А м ф і о н:] *До такого, брате, мурування, як ми оце розпочали, не досить звичайних людських сил.. А тут потрібна сила героїчна* (Л. Укр., I, 1951, 450); *Дід робив героїчні зусилля зупинити велосипед* (Донч., VI, 1957, 54).

ГЕРОЇ́ЧНО. Присл. до **героїчний.** *Легше було б, якби ви справді були таким «неуязвимим», яким представляли Вас тоді Труш і Ганкевич. Легше, але то не значить почесніше чи героїчніше* (Л. Укр., V, 1956, 434); *Все, що міг, то він* [О. Бойченко] *нам дав: ісходив всю Україну й героїчно оспівав* (Тич., II, 1957, 313); *Ці короткі побачення з чоловіком на людях просто героїчно перетворювала* [Любка] *на ілюзію сімейного щастя* (Ле, Міжгір'я, 1953, 24).

ГЕРО́Й, я, *ч.* 1. Видатна своїми здібностями і діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість у бою і в труді. *Чесна праця героїв породжує* (Укр.. присл.., 1955, 346); [Ж і р о н д и с т:] *Але ж бо не в церквах жила ідея, а в людях тих, замучених героях, що так одважно йшли на муки й смерть...* (Л. Укр., II, 1951, 167); *Марксизм-ленінізм учить, що не герої роблять історію, а народ створює й висуває героїв і рухає вперед історію* (Рад. Укр., 15. I 1954, 3); — *Він залишив палубу есмінця останнім... Літака збив... Він герой* (Кучер, Чорноморці, 1956, 101); * У порівн. *Севастополь! Пильно на сторожі, як герой, стояв ти у бою, не схиливши голову свою, орди спопеляючи ворожі* (Гонч., Вибр., 1959,226).

△ **Геро́й Радя́нського Сою́зу** — почесне звання, найвищий ступінь відзнаки за особисті або колективні заслуги перед державою, пов'язані з вчиненням геройського подвигу; // Особа з цим званням. *Одного дня із сільради принесли до старенької Домахи газету, в якій великими літерами було надруковано, що Герой Радянського Союзу гвардії капітан Петро Федорович Байрак нагороджений вдруге Золотою Зіркою* (Панч, В дорозі, 1959, 134); **Геро́й Соціалісти́чної Пра́ці** — почесне звання, найвищий ступінь трудової відзнаки в СРСР за виняткові заслуги перед державою в галузі господарського і культурного будівництва. *Великій групі провідних учених, конструкторів і спеціалістів присуджено Ленінські премії, присвоєно почесне звання Героя Соціалістичної Праці* (Наука.., 1, 1959, 2); // Особа з цим званням.

2. *чого.* Людина, яка втілює основні, типові риси певного оточення. часу, певної епохи тощо. *Знову скликав Тимошенко до себе Славних героїв двадцятого року* (Мал., I, 1956, 274); — *Ото запал! Пізнаю героя Смоленська* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 9).

3. Головна дійова особа літературного твору. *Героєм одного Вашого* [О. С. Маковея] *оповідання був доктор Долинський, дуже подібний до самого себе і до Вас трохи* (Стеф., III, 1954, 248); *Головним героєм літератури соціалістичного реалізму є народ, що піднявся до активної історичної творчості* (Про багатство л-ри, 1959, 244); *В ліричному герої поезії М. Рильського особисті, індивідуальні інтереси нерозривно пов'язані з інтересами громадськими, державними* (Рад. Укр., 12.I 1954, 5).

4. *чого і без додатка.* Особа, яка чим-небудь відзначилась, привернула до себе увагу. *Вони* [Владко та Начко] *були, так сказати, героями дня* (Фр., VI, 1951, 150); *Героями вечірки були сьогодні військові* (Донч., I, 1956, 391); *Сим разом героєм був Стасик.. Ми розбираєм учинок Стася, ведем суперечки, сміємось* (Коцюб., II, 1955, 257).

ГЕРО́ЙСТВО, а, *с.* Виявлення героїзму; хоробрість, мужність. — *І які тут скорі переходи Від високих поривів геройства Аж до звірства найдикшого шалу!* (Фр., XIII, 1954, 330); [С п а р т а к:] *Військова рада фронту сповістила, що за геройство в розвідці і доблесть Гнилицьку нагороджено медаллю* (Дмит., Драм. тв., 1958, 49); *Труд нам став за рідну справу — за геройство, честь і славу* (Уп., Вірші.., 1957, 179).

ГЕРО́ЙСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок., розм.* Показувати героїзм. *Але, може, вони* [народовці] *тільки надто совісні, надто бояться незаконності і не сміють.. висказати* [висловити] *своє право до політичної самостійності?.. пощо б тоді так завзято геройствували в питаннях язикових* [мовних] *і літературних* (Фр., XVI, 1955, 9).

ГЕРО́ЙСЬКИЙ, а, е. 1. Те саме, що **героїчний** 1. *В геройській боротьбі проти поліції і царських військ.. робітники привернули на свою сторону більшу частину солдатів петербурзького гарнізону* (Ленін, 23, 1950, 323); [С е м е н:] *Загинув Андрій. Геройською смертю загинув* (Мороз, П'єси, 1959, 7); — *Геройська робота,— сказав він, з повагою поглядаючи на Михайла Гайворона* (Собко, Кавказ, 1946, 139).

2. *розм.* Відважний, хоробрий, здатний на подвиги. — *Поглянь, який у тебе геройський мужик у дворі, а ти долю гнівиш! — показав Кирило на Дениса* (Коп., Тв., 1955, 431); [Л ю б а:] *Бач, яка геройська ланкова* (Мик., I, 1957, 459).

ГЕРО́ЛЬД, а, *ч.* Глашатай, оповісник при дворах феодальних правителів, а пізніше при дворах європейських монархів. *Забажалось королеві Звоювать чужеє царство, Розіслав він скрізь герольдів На війну скликать лицарство* (Л. Укр., I, 1951, 374); *З прийомної виходять герольди і сурмлять в сурми; ідуть на балкон і кричать звідтіль на площу* (Крот., Вибр., 1959, 579).

ГЕРОНТОЛО́ГІЯ, ї, *ж., мед.* Наука, що вивчає причини і закономірності процесу старіння людини з метою запобігання передчасній старості. *В Києві відкрився Інститут геронтології і експериментальної патології Академії медичних наук СРСР. Він розроблятиме питання фізіології і патології процесів старіння людини, методів профілактики та лікування явищ передчасної старості* (Рад. Укр., 7.VII 1958, 4).

ГЕРУВА́ТИ *див.* **гарува́ти** [1].

ГЕРЦ, а, *ч.* Одиниця виміру частоти коливань. *Такі свійські тварини, як собаки, чують ультразвукові коливання частотою до 30—35 тисяч герц* (Наука.., 11, 1956, 19).

ГЕ́РЦОГ, а, *ч.* У Західній Європі — титул вищого дворянства, а також особа, що має цей титул. *Степи, шляхи, Мов сарана, вкрили Барони, герцоги і дюки* (Шевч., I, 1951, 268); — *От французькі маркізи, та герцоги, та королі — це інша річ!* (Н.-Лев., IV, 1956, 75); *Він мугикав арію герцога з «Ріголетто»* (Дмит., Наречена, 1959, 213).

ГЕРЦОГИ́НЯ, і, *ж.* Жінка або дочка герцога.

ГЕ́РЦОГСТВО, а, *с.* 1. Феодальне володіння на чолі з герцогом. *Найбільші з феодалів володіли великими областями. Ці великі феодали називались герцогами, а їхні володіння — герцогствами та графствами* (Іст. середніх віків, 1955, 34).

2. Титул герцога.

ГЕ́РЦОГСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ге́рцог і ге́рцогство.**

ГЕРЦЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., діал.* Гарцювати. — *А ви, дітки, не пустуйте, Поза домом не герцюйте, Мамі збитків не творіть!* (Фр., XII, 1953, 34); *Навколо хати герцюють хлопці на деревляних* [дерев'яних] *конях* (Стеф., III, 1954, 94).

ГЕРЦЬ, ю, *ч.* 1. *іст.* Окремі сутички, поєдинки українських козаків з ворогами перед боєм. *Тоді будеш, вражий ляше, Вдачею хвалиться, Коли спробуєш зі мною Та й на герці биться* (Укр.. думи.., 1955, 367); *Опівдні битва притихла, але не втихав герць: сотні турків ганяли на бойовищі, прискакували то тут, то там до окопів, якомога ближче, та викликали козаків на бій* (Мак., Вибр., 1956, 486); *Вершники з обох боків розступилися й дали місце для герцю* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 146).

2. *уроч.* Бій, боротьба між противниками; поєдинок. *Все так же сяє сонце над землею, як і тоді, коли ми йшли на герць* (Сос., Солов. далі, 1957, 49); *Скільки вас полягло у важкому життєвому герці, В нелегкій боротьбі, у годину важку і похмуру* (Забашта, Квіт.., 1960, 13).

3. *перен.* Боротьба думок, поглядів тощо. *На панський не ступав* [комісар] *поріг, Зате з панами, де лиш міг, Зводив він юридичні герці* (Фр., X, 1954, 286); *Але цей же таки рапорт достатньою мірою пояснює, чому в герці з Гріпичем ці, здавалося б, дуже логічні Нечіпайові думки залишились гласом вопіющого в пустині* (Мик., II, 1957, 530); *День скінчився словесними герцями* (Кач., II, 1958, 442).

ГЕС, *невідм.*, *ж.* Скорочення: гідроелектростанція. *Завдяки спорудженню греблі Каховської ГЕС створено водоймище місткістю до 19 мільярдів кубометрів води* (Наука.., 11, 1956, 8); *На березі, ніби казковий палац, освітлений вогнями будинок ГЕС* (Минко, Повна чаша, 1950, 54).

ГЕ́ССЕНКА, и, *ж.* Те саме, що **Ге́ссенська му́ха** (*див.* **ге́ссенський**). *Зимує гессенка у стадії лялечки* (Шкідн. поля.., 1949, 102).

ГЕ́ССЕНСЬКИЙ, а, е: △ **Ге́ссенська му́ха**— двокрила комаха, небезпечний шкідник хлібних злаків. *Найбільш злісні шкідники цієї пшениці* [Полтавки] — *гессенська муха і шведська муха* (Вол., Сади.., 1950, 7).

ГЕСТАПА́К, а́, *ч.*, *розм.*, *зневажл.* Те саме, що **геста́півець**. *Гестапаки довго катували старого, але він і слова не сказав їм про партизанів* (Кучер, Дорога.., 1958, 63).

ГЕСТА́ПІВЕЦЬ, вця, *ч.* Співробітник гестапо. *За військовими частинами прийшли загони гестапівців* (Панч, В дорозі, 1959, 246); *Радянську партизанку привели, вірніше приволокли, після її третьої втечі. Рвані рани на руках і ногах,— гестапівці полювали на неї з собаками,— розпухле обличчя, вкрите синцями...* (Жур., Вечір.., 1958, 244).

ГЕСТА́ПІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **геста́по**. — *Уже оголошення висить про наш розшук. Від імені «прибитих горем» рідних. А адреса гестапівська...* (Ю. Янов., IV, 1959, 209); // Належний гестапо. *Гер Макітра в Київ гнався На гестапівській кобилі* (С. Ол., Вибр., 1957, 347).

ГЕСТА́ПО, *невідм.*, *с.* Державна таємна поліція у фашистській Німеччині, яка здійснювала масовий кривавий терор проти антифашистів. *Кожна сім'я була поставлена під контроль, кожний крок був занесений у список гестапо* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 61); *Переді мною постали образи киян, що гинули в катівнях гестапо* (Жур., Звич. турботи, 1960, 130)

ГЕТЕ́РА, и, *ж.* У стародавній Греції — освічена незаміжня жінка, що вела вільний спосіб життя; // Жінка легкої поведінки; легковажна жінка. *Радіє мати: В Алкіда син її росте, Росте; лицяються гетери І перед образом Венери Лампаду світять* (Шевч., II, 1953, 267); [П о е т *(до гетери)*:] *Чого така смутна моя Алмея?* [Г е т е р а:] *Ох, вчора згинула моя папуга!* (Л. Укр., II, 1951, 511).

ГЕТЕРОАУКСИ́Н, а, *ч.*, *наук.* Речовина, яка сприяє росту рослин. *Вони* [мікроорганізми грунту] *також виробляють складні біологічні речовини (вітаміни, гетероауксини, різні антибіотики), що життєво необхідні для нормального росту, розвитку і підвищення продуктивності рослин* (Наука.., 3, 1957, 4).

ГЕТЕРОГЕ́ННИЙ, а, е, *книжн.* Складений з різних за походженням і складом частин; неоднорідний. *Методика культивування гетерогенних новотворів в організмі курячого зародка являє безперечний інтерес для онкології* (Мед. ж., XXIV, 6, 1954, 34); *Значно складніше протікають реакції у гетерогенних системах* (Заг. хімія, 1955, 173).

ГЕТЕРОГЕ́ННІСТЬ, ності, *ж.*, *книжн.* Абстр. ім. до **гетерогенний**.

ГЕ́ТРА *див.* **ге́три**.

ГЕ́ТРИ, гетр, *мн.* (*одн.* **ге́тра**, и, *ж.*). Теплий одяг, який носять на ногах поверх взуття від ступні до кісточки або (частіше) до колін. *На ногах грузького мужчини були високі гетри на шнурках, на сукняній сорочці поблискували металеві гадючки* (Панч, Синів.., 1959, 4); *З Криму на північ повертаються бійці.. Порвані гетри, розхристані гімнастьорки, пошматовані, обвіяні порохами Каховки і Перекопу тільняшки* (Рудь, Гомін.., 1959, 29).

ГЕ́ТТО, *невідм.*, *с.* У середньовічній Європі та в деяких сучасних капіталістичних країнах — райони або квартали міста, відведені для примусового поселення груп людей певної раси, нації, релігії і т. ін. *Кипи, наш гнів, грозою пломеній за дике гетто у Європі* (Тич., II, 1947, 224).

ГЕТЬ [1], *присл.* 1. Куди-небудь у невизначеному напрямку, на віддаль. *Дрозд фуркнув і полетів собі геть* (Фр., IV, 1950, 62); *Затишшло синє море, Розпрозорилось прозоре, Щуки прудко геть пливуть* (Перв., Райдуга.., 1960, 117); // Від якого-небудь місця, за межі чогось. *Ми вирвали дві квітки на спомин та й подались швидше до пароходу, геть з тії кріпості* (Л. Укр., V, 1956, 11); *По закінченні дуета Коловратський подякував.. і гукнув до своєї орави виходити з дому геть* (Смолич, II, 1958, 38).

2. На велику відстань; далеко. *Мене ти в пелену взяла І геть у поле однесла* (Шевч., II, 1953, 284).

3. *у знач.* д у ж е, з н а ч н о. *От уже й масниця. Сонце геть високо піднімається; грає на весну-красну* (Мирний, I, 1954, 216); *Та ще й те додавало Даринці сили, що вже геть більше, як половину дороги проїхано* (Вирган, В розп. літа, 1959, 272).

4. *у знач.* с к р і з ь. *А верби геть понад ставом Тихесенько собі купають Зелені віти...* (Шевч., II, 1953, 230); *Ой, коли б з тісної хати Повставали ви, чубаті, Та зирнули геть навколо,— В вас би серце похололо* (Стар., Пост. тв., 1958, 56).

ГЕТЬ [2], *виг.* 1. Уживається як наказ відійти від кого-, чого-небудь, покинути, залишити кого-, що-небудь. — *Геть, одчепись! — крикнула Лукина й глянула Уласові просто в вічі* (Н.-Лев., III, 1956, 322); [О д а р к а:] *Брешеш!.. Геть з моїх очей, а то битиму!* (Мирний, V, 1955, 233); *Геть, уславлений спокою! Ми в труді, у боротьбі!* (Рильський, I, 1956, 121).

2. Уживається як наказ віддалити, забрати, усунути кого-небудь. *Почав її словами картати, а дитиночка на руках так і пручається — кричить. Пан іще гірше розгнівався: — Геть ту дитину! — гукнув,— геть!* (Вовчок, I, 1955, 67); *Тоді промовляють.. панянки: — Геть Ларька, геть з покоїв! Од його горілкою тхне* (Вас., I, 1959, 108).

3. Уживається у значенні слів н е т р е б а, н е п о т р і б н и й, щ о б н е б у л о (частіше в закликах). *А у Тимчасового уряду є сепаратний мир з російськими капіталі-*

стами. Геть цей сепаратний мир! (Ленін, 25, 1951, 24); [С а п ф о:] *Геть анемони й фіалки! Дай мені квітку з гранати!* (Л. Укр., III, 1952, 724).

ГЕТЬ [3], *част. підсил.* 1. Уживається у знач. з о в с і м, ц і л к о м, у в с ь. *Сонце вже геть було нахилилося до заходу* (Фр., V, 1951, 171); *Неголений, стомлений, геть пропахлий тютюном, був Гапій трохи схожий на Киселя, коли я вперше побачив того у райкомі* (Мур., Бук. повість, 1959, 275); *А клуню вже всю геть обійняло полум'ям* (Головко, I, 1957, 348).

Геть усі — всі, всі без винятку. — *Та щоб до того «прошенія»* [царю] *всі поприкладали руки, геть усі, ціла громада, бо громада — великий чоловік, сила...* (Коцюб., I, 1955, 114); *Ми ставили балет під назвою «Роберт і Бертрам».. На ці спектаклі квитки розпродувались геть усі* (Моє життя в мист., 1955, 22).

2. Уживається у знач. а ж, д а л е к о. *Шубовсть* [Катерина] *в воду!.. Попід льодом Геть загуркотіло* (Шевч., I, 1951, 45); *Прокричали другі півні. Коли геть за північ почувся здалека тупіт, гомін* (Мирний, I, 1954, 297).

ГЕТЬ-ГЕ́ТЬ, *присл.,розм.* Далеко-далеко *Дніпро геть-геть собі розкинувся! Сіяє батько та горить* (Шевч., II, 1953, 298); *Вже сонце геть-геть піднялося і почало немилосердно пекти* (Фр., V, 1951, 401).

ГЕ́ТЬМАН, а, *ч.* 1. В XVI ст.— виборний ватажок козацького війська Запорізької Січі, з XVII ст. до 1764 р. — начальник козацького війська та верховний правитель України. *Найвищою військово-адміністративною і судовою владою на Україні, яка замінила вигнану в ході війни* [1648 р.] *польську шляхетську владу, була влада гетьмана і генеральної старшини при ньому* (Іст. УРСР, I, 1953, 240); *Не вернуться запорожці, Не встануть гетьмани, Не покриють Україну Червоні жупани* (Шевч., I, 1951, 58); * У порівн. *Низько насуваю* [Михайло] *шапку чорну на чорні брови і походжає сам оддалік, як гетьман поперед ворогом* (Вовчок, I, 1955, 338).

2. Головнокомандуючий збройними силами Польсько-Литовської держави в XVI—XVIII ст.

ГЕТЬМАНА́Т, у, *ч., іст.* Те саме, що **гетьма́нщина** 3. *Він* [О. Маковей] *порівняно швидко і досить тверезо розібрався в недолугості Центральної ради і гетьманату, які спиралися у своїй «державній діяльності» на іноземні багнети* (Жовт., 2, 1956, 84); *Торік, за гетьманату, сидів він у херсонській цитаделі, в камері смертників* (Гончар, Таврія.., 1957, 301); *Коли шалів ще гетьманат, Як член запільного ревкому Вона* [юнка] *навчалась волю брать* (Ус., Лави.., 1948, 79).

ГЕТЬМА́НЕЦЬ, нця, *ч., іст.* 1. Житель гетьманщини (у 1 знач.). *Хто з гетьманців не знає Красногорки?! Хто не знає «Мекки», куди збиралось з цілого повіту панство, як на Магометову могилу бусурмани з цілого світу?..* (Мирний, I, 1954, 106).

2. Той, хто служив у контрреволюційному війську «гетьмана» Скоропадського. *Схопили і його вночі в потайнім місці гетьманці, передали німцям* (Крот., Сини.., 1948, 24); *Тільки жалюгідні рештки недобитих гетьманців, не тямлячи себе від страху, мчали крізь сніги на Київ* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 56).

ГЕТЬМА́НИЧ, а, *ч., іст.* Син гетьмана. *Гетьманич Олександр Конецпольський дістав від свого батька в спадщину всі маєтки* (Панч, III, 1956, 51); [М о т р я:] *Це миргородський полковник, вихователь гетьманича Юрася* (Дмит., Драм. тв., 1958, 201).

ГЕ́ТЬМАНІВ, нова, нове, *іст.* Належний гетьманові. *До них прилаштувався піший сотник Заблудовський і собою завершував цей гонорович гетьманів кортеж* (Ле, Наливайко, 1957, 338).

ГЕТЬМА́НКИ, нок, *мн., іст.* Гроші, випущені гетьманатом. *В Кракові за барвисті гетьманки Бараболя одягнув і взув підполковника* (Стельмах, Кров людська.., 1959, 264).

ГЕТЬМА́НСТВО, а, *с., іст.* 1. Влада гетьмана; гетьманування. [Б а й д а:] *Я не жалував своєї крові за Україну, бувши козаком, але гетьманство не по моїй силі* (Н.-Лев., II, 1956, 438); *Юрій Хмельницький змушений був на початку 1663 р. відмовитися від гетьманства* (Іст. УРСР, I, 1953, 280).

2. Територія і народ, підвладні гетьману. *У іншому царстві, у козацькому гетьманстві, у такому селі, як Пекарі,.. жило два брати* (Сл. Гр.).

ГЕТЬМА́НСЬКИЙ, а, е, *іст.* 1. Прикм. до **ге́тьман.** *Затрубили в жерстяний ріг в гетьманськім дворі* (Бор., Тв., 1957, 84); *У гетьманському наметі стояла урочиста тиша* (Кач., Вибр., 1953, 150).

2. Прикм. до **гетьмана́т.** *Жорстокими репресіями гетьманський уряд намагався придушити страйк* [залізничників у 1918 р.] (Вісник АН, 1, 1957, 36).

ГЕТЬМАНУВА́ННЯ, я, *с., іст.* Дія за знач. **гетьмануваті.** *За короткий час свого гетьманування Виговський встиг роздати велику кількість земель православним монастирям, українській шляхті і козацькій старшині* (Іст. УРСР, I, 1953, 276); — *Саме мальовничою Рокитною король обдарував Косінського на знак королівської ласки та благословення на гетьманування* (Ле, Наливайко, 1957, 18).

ГЕТЬМАНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., іст.* Бути гетьманом. *Небагато Барабаш, гетьман молодий, гетьманував — Тільки півтора года* (Укр.. думи.., 1955, 94); *Волею повсталих подій висунули наперед Косінського з його ревстровцями, і він гетьманував* (Ле, Наливайко, 1957, 45); *Аматорів гетьманувати В радянській, нашій стороні Спитати хочеться мені: — Втекли останній раз ви в Штати,А далі ж вам куди втікати?* (Воскр., З перцем!, 1957, 254)

ГЕТЬМА́НША, і, *ж., іст.* Жінка гетьмана. *А гетьманша, було, вийде Та й кликне в будинок* (Шевч., I, 1951, 294); *Проте гетьманша незабаром померла* (Гончар, Таврія.., 1957, 132); * У порівн. *Одягну тебе, обую, Посажу* [посаджу], *як паву,— На дзиглику, як гетьманшу, Та й дивитись буду* (Шевч., I, 1951, 94).

ГЕТЬМА́НЩИНА, и, *ж.* 1. Напівофіційна назва території Лівобережної України, якою з 1667 по 1764 рік управляв гетьман *Стоїть одним-одна хатина... З хатини видно Україну І всю Гетьманщину кругом* (Шевч., II, 1953, 25); *Їде з Січі запорожець В рідну Гетьманщину: Там він кинув батька й матір Та ще і дівчину* (Щог., Поезії, 1958, 91).

2. Форма державного управління на чолі з гетьманом. *Вважала* [частина українського дворянства] *гетьманщину найзручнішою для себе формою організації влади на Україні* (Іст. УРСР, I, 1953, 459); // Час, коли на Україні була влада гетьманів. *Розкоренився й рід Савенків.. То була здавна, ще за гетьманщини, голодна ненажерлива сарана, котра налетіла з Польщі на вільні степи розкішної України...* (Мирний, II, 1954, 107).

3. Контрреволюційна буржуазно-поміщицька диктатура на Україні, встановлена у 1918 році за допомогою німецьких окупантів. *То були часи утвердження радянського ладу в робітничо-селянській Росії і часи німецької окупації і гетьманщини на Україні* (Смолич, V, 1959, 9).

ГЕ́ТЬТЕ, *виг.* Те саме, що **геть** [2] 1 (стосовно когось, чогось у множині). *Соцькі з вірьовкою до Чіпки..— Гетьте, люди добрі! — крикнув він* (Мирний, II, 1954, 185); *Гетьте, думи, ви, хмари осінні! Тож тепера весна золота!* (Л. Укр., I, 1951, 41).

ГЕ́ТЬ-ТО, *присл., розм.* Надто багато; досить. *Проти Варвари [4 грудня] почало мотрошити сніжком; до світа і геть-то його випало* (Мирний, III, 1954, 8); // У повній мірі; зовсім. — *Пхе! Це буде вже геть-то по-міщанськи* (Н.-Лев., IV, 1956, 268); — *Як кому, так і геть-то уся під селом земля* (Головко, II, 1957, 56).

ГЕТЬ-ЧИ́СТО, *присл., розм.* Зовсім, цілком; // *у знач. підсил частки. Геть-чисто вся ріка, скільки оком кинь, праворуч і ліворуч, рясніла бійцями* (Довж., I, 1958, 318).

ГЕ́ХАТИ *див.* **ге́хкати.**

ГЕ́ХКАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **ге́хкати** і звуки, утворювані цією дією. *Свист лози, гехкання за кожним ударом гайдуків, крики і зойки катованих переполошили всю двірню* (Бурл., О. Вересай, 1959, 33).

ГЕ́ХКАТИ *і* **ГЕ́ХАТИ,** аю, аєш, *недок., розм.* Ударяти, рубати з силою, видаючи звуки «гех». *Не розгинаючись, гехкає молодий Цимбал. Здається, вся його лють на світову буржуазію та її чорного барона повернулась тепер в роботу* (Гончар, Таврія.., 1957, 625); *Гехаючи сокирою, він гладко тесав деревину* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 62).

ГЕ́ХНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до **ге́хкати, ге́хати.** *Прибивав він картину І, здається, як слід, А гвіздок через стіну, «Гехнув» люстро в сусід* (Бичко, Вогнище, 1959, 260).

ГЕ́ЦАТИ *і рідко* **ГИ́ЦАТИ,** аю, аєш, *недок., розм.* 1. Підстрибувати, підскакувати. *Онися вхопилась обома руками за полудрабки й гецала на возі, наче козачка танцювала* (Н.-Лев., III, 1956, 204); *Галина гицала на стільці і по-дитячому нівечила свою мову* (Коп., Вибр., 1953, 41).

2. Підкидати вгору. *Якийсь заводіяка, заграючи з молодою матір'ю, бере її пикатого синка і гецає на руках* (Ю. Янов., IV, 1959, 78).

ГЕ́ЦНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до **ге́цати.** — *Добре довіз? — Тітка Палазя казали, що я кращий за швидку допомогу. Ні разу й не гецнуло...* (Ю. Янов., II, 1958, 613).

ГЕШЕ́ФТ, у, *ч., зневажл.* Приватна торгова (спекулятивна) операція. *Іцик не раз побував у Львові і в самій Варшаві, мав з ясновельможним панством різні гешефти* (Кач., II, 1958, 491); *Друзі зроду не сварились Ні в гешефті, ні в гульбі* (Воскр., Цілком.., 1947, 56); * Образно. *На мою думку, кожне наше життя зокрема могло б бути штукою* [мистецтвом], *одначе стає лише гешефтом* (Коб., III, 1956, 103); // Спекулятивний прибуток, доход. — *Кепські «гешефти» — відки взяти грошей?* (Фр., V, 1951, 434).

ГЗИ́ТИСЯ, гжу́ся, гзи́шся, *недок., діал.* Дрочитися. *Крізь ворота бачили* [Омелько з дівчиною] *прездорові загратовані клітки з хижим звіром, з левами, тиграми, вовками, що гзилися та шваргались* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 536); // Дуріти (у 2 знач.). *Хіба він не бачить, що вона гзиться з парубками, мов дівка розбещена?* (Коцюб., I, 1955, 29).

ГИ, *виг.* Уживається для вираження радості, здивування тощо. *Син здивовано подивився на батька і тільки й промовив: — Ги!* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 40).

ГИ́БЕЛЬ [1], і, *ж.* 1. Кінець існування, смерть (передчасна, насильницька). *Еней ту бачив страшну тучу, Що на його війна несла; В ній бачив гибель неминучу І мучивсь страшно, без числа* (Котл., I, 1952, 198).

2. *чого, перен., розм.* Велика кількість; сила-силенна, безліч. *Усе цеє — сонце, голубий прозорий туман.., дим, гибель димів кучерявих..— все цеє зливалось у якусь чудову гармонію* (Григ., Вибр., 1959, 398).

До ги́белі — те саме, що **ги́бель** [1] 2. — *Скажи, що на шахтах їхнього брата до гибелі* (Панч, Синів.., 1959, 9); — *Толком доповідай: де, скільки* [ворогів]? — *До гибелі, до біса! — затанцював перед ним фронтовик на своїй дерев'янці* (Гончар, Таврія.., 1957, 337).

ГИ́БЕЛЬ [2], бля, *ч., діал.* Рубанок. *Дім боярина збудований був із грубих, у чотири грани гладко обтесаних і гиблем на сповеннях вигладжених ялиць* (Фр., VI, 1951, 74).

ГИ́БІТИ, ію, ієш, *недок., діал.* 1. Зазнавати труднощів від нестачі чого-небудь; страждати. — *Дощ, лиха година, а я приткнуся до стіни та так і гибію* (Мирний, III, 1954, 164); *Що ж було їм хоч раніш так сказати, то ти б не гибіла цілі свята чорт зна над чим!* (Л. Укр., V, 1956, 217); *Мерзла, гибіла на тих буряках, босабосісінька* (Головко, II, 1957, 87).

2. Нездужати, хворіти. — *Яке здоров'я?..— одказав він стиха та зглуха.— Гибію. Слабую дуже на голову й на очі* (Вовчок, Вибр., 1937, 217).

ГИ́БЛИЙ, а, е, *діал.* Непридатний, негодящий. — *Та й земля наша не така вже гибла, можна освоювати нові заболочені грунти* (Коз., Сальвія, 1959, 11); // Який приводить до загибелі. — *Правда ж, Романочку, ти не підеш на ту прокляту чужину, на те гибле бурлакування?* (Стельмах, Хліб.., 1959, 142).

◇ **Ги́бле діло** — погана справа. — *Їдь, дочко, не спізнюйся,— сказав Радивон.— Гибле то діло, коли людина кудись спізниться* (Кучер, Трудна любов, 1960, 193).

ГИ́БНУТИ, ну, неш, *недок., діал.* 1. Гинути (у 1 знач.). *То — світла думка про мерців, Про те, як гибли певні браття... Вона знов викличе борців, До бою знов натхне завзяття!* (Граб., I, 1959, 161); — *Кому хочеться гибнуть з голоду? — твердішає голос* (Стельмах, Хліб.., 1959, 25).

2. Гибіти (у 1 знач.). [М о т р я:] *Аби море та щоб тепло. А то... Якась тобі Горпина на морі, а ти — гибни над холодною рікою* (Мороз, Пісси, 1959, 251).

ГИ-ГИ́, *виг.* Звуконаслідування, що виражає сміх. *Ця дурна дівка завжди продавала зуби.— Ги-ги...* (Мик., II, 1957, 148).

ГИГИ́КАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **гиги́кати.**

ГИГИ́КАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Сміятися, видаючи звуки «ги-ги». *Парубок притуляє до себе дівчину, віддає їй поцілунок, взаміи одержує штурхана, грайливо гигикає* (Стельмах, Хліб.., 1959, 550); // Насміхатися, глузувати. — *Сяде на воза, як опудало, руки розвісить, — гигикав бородань.— Гляньте на цього візника!* (Хижняк, Тамара, 1959, 65).

ГИГИ́КНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до **гиги́кати.** — *Все може бути,— якось дивно гигикнув Огієнко* (Гончар, Таврія.., 1957, 428).

ГИ́ГНУТИ, ну, неш, *док., вульг.* Загинути, вмерти. — *Пан Купа, мало не гигнувши з перестраху й ледве встоявши на ногах, хутко прикрив пухкою долонею свою лисину* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 53).

ГИГОТА́ТИ, очу́, о́чеш *і* **ГИГОТІ́ТИ,** очу́, оти́ш, *недок., розм.* 1. Те саме, що **іржа́ти 1.** — *Коню мій любий, коню хороший, який ти прекрасний, та будуть тебе різати. — А він до неї і гиготить: — Ти,— каже,— дивись, де перша крапля крові упаде, та візьми ту краплю і закопай в саду* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 171).

2. *перен.* Голосно і нестримно сміятися; реготати. *Карпо зареготався.— Бач, як гигоче...— почав клясти чоловік* (Мирний, I, 1954, 274); — *Але ж куди мені тепер дітися?.. Домаха вигонить, сусіди гиготять, наче ті жеребці* (Кучер, Прощай.., 1957, 411).

ГИГОТІ́ТИ *див.* **гигота́ти.**

ГИД, ч., *розм., рідко.* 1. *род.* у. Нечисть, бруд. *Там зчищають грязь, а наші купу превелику нагорнули, мов зібрали гид з усього ринку* (Сл. Гр.).

2. *род.* а, *перен.* Погана, мерзенна людина. *Не займай гида, не каляй вида* (Сл. Гр.).

3. *у знач. присл.* **ги́дко.** *Такий бридкий, що гид і глянути на його* (Сл. Гр.).

ГИДЕ́НЬКИЙ, а, е, *зневажл.* Зменш. до **гидки́й.** [Т а р а с:] *Знайдіть ви їх тепер — царя з панами! Втонули, як гиденькі пацюки у добре половоддя!..* (Голов., Драми, 1958, 106).

ГИ́ДИТИ, джу, диш, *недок., розм.* 1. *неперех.* Випорожнятися. *Вона не могла дати собі ради і тільки дивилась, як свині перекидали пійло, місили ногами їжу та гидили* (Коцюб., II, 1955, 51); *Вона проклинала все, що попадалось їй на очі,— свиней, курей, поросят, щоб не скугикали, Пірата, щоб не гавкав і не гидив* (Довж., Зач. Десна, 1957, 466).

2. *перех.* Паскудити, бруднити. *Хай з пліч злетить їм голова! Щоб нашу землю більш не гидив гидотний змій, що кров спива* (Тич., II, 1957, 110).

3. *перех., перен.* Паплюжити, плямувати. — *Я бачив учителів, що перед молодіжжю опльовували й гидили науку і лаяли саму ту молодіж, яка тиснеться до шкіл і задає їм клопоту* (Фр., IV, 1950, 323).

ГИ́ДИТИСЯ, джуся, дишся, *недок., діал.* Гидувати. *Ноги його боліли і тряслися, але він не міг перемогти себе, щоби сісти де-небудь у тоту нечисть та нехар, котрої гидився* (Фр., I, 1955, 287).

ГИДКИ́Й, а́, е́. 1. Такий, що викликає неприємне, гидливе почуття (виглядом, смаком і т. ін.); бридкий, огидний. *Василина глянула на його й одвернулась. Мошицький був такий гидкий для неї, що вона аж іздригнулась* (Н.-Лев., II, 1956, 64); — *Хочу їсти, тьотю, але не можу! Фу! — сьорбнувши гидкої юшки, морщилася Олечка* (Хижняк, Тамара, 1959, 178).

2. Мерзенний, паскудний, підлий. *Не слів мені, а стріл крилатих, вогняних!.. Я хочу ними кидать і влучать В серця катів і зрадників гидких* (Олесь, Вибр., 1958, 67); *О, який він гидкий, той бай! Він хотів отруїти Гаріфуліна, як вовка* (Допч., I, 1956, 158).

3. *розм.* Те саме, що **непристо́йний.** *Слухаючи те гидке оповідання, Сусанна Уласівна ледве дихала од гніву* (Н.-Лев., IV, 1956, 139); *Івасеві прикро робилося, коли слухав таких проклять і різних гидких слів* (Фр., IV, 1950, 490).

ГИ́ДКІСТЬ, кості, *ж.* Абстр. ім. до **гидки́й.**

ГИ́ДКО, *розм.* 1. Присл. до **гидки́й.** *Над урвищем стовпилося кілька чоловік. В променях місяця.. Сахно бачила, як гидко просвічували їхні тіла* (Смолич, I, 1958, 99); *Раптом їй стало ясно, що Клименко не помиляється. Але як вона гидко повелася з ним!* (Гур., Новели, 1951, 51); *Старий офіцер одіпхнув її, ще й налаяв дуже гидко* (Н.-Лев., I, 1956, 102).

2. *у знач. присудк. сл.* [Д е н и с:] *Та й гірко ж і гидко на похмілля. всередині все аж труситься!..* (Кроп., II, 1958, 431); — *Думаєте, мені самій не гидко, що тут таке неподобство та грязюка?* (Шовк., Інженери, 1956, 18).

ГИДЛИ́ВИЙ, а, е. Який відчуває огиду до кого-, чого-небудь. *Йому стало гидко й противно, бо він був гидливий зроду* (Н.-Лев., IV, 1956, 334); // Який виражає огиду. *Слизькі холодні руки фельдфебелеві ковзались по тілу. Пересмикувала гидлива дріж* (Коз., Зол. грамота, 1939, 5); *Гидливий рух Потоцького не уникнув його* [Юстовського] *пильних очей* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 101).

ГИДЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **гидли́вий.** *Все зле і гидке, що затаюється в чоловічій душі на самому дні, спливло наверх, знялося: і гидливість, і ненависть, і ще щось, чого Христя через хвилину сама злякалася* (Мирний, III, 1954, 100); *Тасі стало прикро, у неї з'явився дивний настрій — суміш співчуття й гидливості* (Дмит., Розлука. 1957, 142); *Настя, забувши свою гидливість, обіймає і цілує зморщене, спалене сонцем обличчя* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 20).

ГИДЛИ́ВО. Присл. до **гидли́вий.** *Молодий панок.. гидливо кривив губи* (Вас., I, 1959, 316); *Бабуся сунула люльку під дах, гидливо витерла об рушник руки* (Збан., Мор. чайка, 1959, 28).

ГИДО́ТА, и, *ж.* 1. *тільки одн.* Те, що викликає огиду. — *Звеліть вимести всю цю гидоту, викинути негідне, вимити підлогу та вікна* (Моє життя в мист., 1955, 167); *Княгиня Ольга побачила бідність Константинополя, гидоту й бруд, які звичайно заводяться у пихатого, але неохайного господаря* (Скл., Святослав, 1959, 169); // Поганий, підлий вчинок; підлість, мерзотність. [К а л е б:] *Ми розумієм так твоє мовчання, що ти нічим не можеш оправдатись, бо тямиш всю гидоту свого вчинку* (Л. Укр., III, 1952, 69); — *І те знаю, що кожному з вас він може першу-ліпшу гидоту зробити. Такий він тип* (Шовк., Починається юність, 1938, 210).

2. *перен.* Про підлу, мерзенну людину; погань. *Гордо встала Оксаночка: — Щоб такій служить гидоті* [шляхтичу], *Краще смерть на ешафоті* (Мал., Звенигора, 1959, 235); *Я жандармів тих понищу, від гидот життя очищу* (Тич., II, 1957, 24).

ГИДО́ТНИЙ, а, е. Противний до відрази; огидний. *О, побори їх, людоїдів* [фашистів], *ти, наша техніко нова!.. Щоб нашу землю більш не гидив гидотний змій, що кров спива* (Тич., II, 1957, 110); [В о р о н і н:] *Якийсь мерзотник написав на тебе гидотну заяву. Мені розповів Горський* (Лев., Нові п'єси, 1956, 31).

ГИДУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гидува́ти.** *Ледве стримуючи пихливе гидування, простяг* [Потоцький] *йому два пальці* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 270).

ГИДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* Відчувати огиду, відразу; гребувати. — *Я вже одвикла й од м'яса й навіть не можу його їсти, бо чогось гидую* (Н.-Лев., III, 1956, 340); [В а р к а:] *Душі моєї до себе не навернете... Ненавиджу вас, аж гидую!* (Кроп., II, 1958, 203); — *Ви частка тієї ж світоспоруди, що й земля. Не гидуйте її поживою* (Смолич, I, 1958, 71); * У порівн. *Він тримає блискучий хром на витягнутих руках у пучках пальців, одвернувши голову, наче гидує* (Кучер, Прощай.., 1957, 216).

ГИДЬ, і, *ж., розм.* 1. Те саме, що **гид** 1. [Є в г е н і й:] *Усюди Кругом не видно! Пітьма, гидь і голод* (Фр., IX, 1952, 19).

2. Те саме, що **гад** 1. *З землі як не стала всяка гидь вилазити: і жаби, і ящірки, і вужі, щурі, миші* (Сл. Гр.); *Великою священною війною Фашистську гидь з лиця зітрем!* (Бажан, I, 1946, 47).

ГИ́ЖА, і, *ж., діал.* Бруд, нечисть. *У хаті така гижа, що й навернутись гидко* (Сл. Гр.).

ГИК, у, *ч., розм.* Те саме, що **ги́кання.** *Далі не витримав* [Марко], *повернувся і з диким гиком ударився тікать, куди бачили очі* (Вас., II, 1959, 313); *На них з гиком наскочили татари* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 402); *Буйний святковий карнавал з гиками та гуками, з бубнами та цимбалами б'є у вузьку вуличку напролом* (Гончар, Новели, 1954, 30).

ГИ́КАВКА, ІКАВКА, и, *ж.* Мимовільні вдихувальні рухи, що викликаються судорожним скороченням діафрагми, а також короткі уривчасті звуки, що їх супроводять. *Гикавка стискала їх* [хлопців] *горла* (Фр., VI, 1951, 173); *З переляку вона захворіла на ги-*

кавку і жодного слова вимовити не могла (Ле, Наливайко, 1957, 232).

ГИ́КАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **ги́кати.** *За викрадачем услід з диким гиканням, свистом помчала, стріляючи в небо, погоня* (Гончар, Таврія.., 1957, 649).

ГИКА́ННЯ, ІКА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гика́ти, іка́ти.**

ГИ́КАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Видавати різкі уривчасті звуки. *А Грицько гика та тпрука на все поле...* (Мирний, II, 1954, 56).

ГИКА́ТИ *і* **ІКА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.* Мимовільно видавати горлом короткі уривчасті звуки, що викликаються судорожним скороченням діафрагми. *Почався бій. Спочатку гарматний, від якого слабші на нерви гикати почали* (Ле, Мої листи, 1945, 89); *Дехто по перепитій ночі спльовував вбік і гикав* (Ірчан, II, 1958, 32); [А г а:] *В купе проти мене сидів якийсь неприємний тип, весь час дивився на мене й ікав* (Корн., II, 1955, 245).

ГИКА́ТИСЯ *і* **ІКА́ТИСЯ,** а́ється, *недок., безос., кому, розм.* Про приступ гикавки у кого-небудь. — *Гикалося ж йому, мабуть, коли ми про нього говорили між собою* (Шовк., Інженери, 1956, 248).

ГИ́КНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до **ги́кати.** *Бійці гикнули, свиснули на осла, і він припустив уподовж вулиці щодуху* (Гончар, I, 1954, 115); *Балика поплескав коня по гриві .. і, гикнувши, звернув на вузьку стежку до Горленкового хутора* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 42).

ГИКНУ́ТИ *і* **ІКНУ́ТИ,** ну́, не́ш, *док.* Однокр. до **гика́ти, іка́ти.** *Масюк випив чарку перцівки,.. а потім не то гикнув, не то крякнув і, наливши чарку, подав зятеві* (Н.-Лев., I, 1956, 580); *Потому могуча Никанорова постать підводиться з покуття, витирає бороду і, глибоко гикнувши, встає з-за столу* (Мик., II, 1957, 81); — *Удавився! — каже, ікнувши, Матня й положив хліб на стіл* (Мирний, I, 1949, 336); [А г а:] *Я так рознервувалась. (Взяла склянку, зробила ковток і ікнула. Василина посміхнулась.)* (Корн., II, 1955, 245).

ГИКНУ́ТИСЯ *і* **ІКНУ́ТИСЯ,** не́ться, *док., безос., кому, розм.* Однокр. до **гика́тися, іка́тися.** [М о к р и н а:] *Ох, нехай легенько моєму голубчикові гикнеться на тім світі!* (Кроп., II, 1958, 448).

ГИЛА́, и́, *ж., діал.* 1. Грижа. — *Ти у нас людина військова, на фронті був. А мені куди там? У мене — гила* (Мик., II, 1957, 286); *Його* [лікаря] *затримано тут, а там чекали відповідальні операції. Треба вирізати нирку, зробити резекцію шлунка, ліквідувати пахову гилу* (Смолич, I, 1958, 161).

2. *рідко.* Гилка. *Той читав урок, той реготався, той кричав: «Давай у гили грати»* (Мирний, IV, 1955, 112).

3. *виг., у знач. присудк. сл., розм.* Уживається на означення швидкого руху, швидкої дії. — *А малеча-хлопці, ті жаб на березі ще лушпарили. Потім загляділи* [нас] — *палиці на плечі і — гила навпростець поміж вербами* (Головко, I, 1957, 222).

ГИЛИ́ТИ, лю́, ли́ш, *недок., перех., розм.* 1. Бити м'яч під час гри в гилки.

2. *перен.* Бити, лупцювати. *Він усіх гилить, нікому не змиряє* (Сл. Гр.); — *Гамселити* [панів], — *підказав Покиван.— Товкмачити, — підказали з юрби..— Трощити! — Гепати! — Гилити! — Голомшити! — Кулачити!* (Ільч., Козацьк. роду... 1958, 368).

3. *перен.* Багато правити (про ціну).

4. *перен.* Багато набирати, накладати чого-небудь.

ГИ́ЛКА, и, *ж.* Давня народна гра в м'яч. — *Що було набігаєшся, нагулявшся з хлопцями по тих горах, долинах в гилки, в довгої лози!* (Н.-Лев., I, 1956, 55); *Також дуже корисна* [для дітей].. *гра «гилка»* (Шк. гігієна, 1954, 252).

ГИЛЯ, *рідко* **ГИЛЬ,** *виг.* Крик, яким відганяють гусей, качок та ін. *Ой, гиля, гиля, Гусоньки, на став!..* (Укр.. лір. пісні, 1958, 140); *Дідусь посивілий гукає: «Гиля!» Гусяток жене в мураву* (Воронько, Тепло.., 1959, 97).

◇ **Гиль-гу́си** — вживається у знач. д у р н и ц я, н і с е н і т н и ц я. *Прийшов отой брехун, як заніс гиль-гуси* (Сл. Гр.).

ГИЛЬ *див.* **гиля́.**

ГИЛЬНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех., розм.* Однокр. до **гили́ти.**

ГИНДИ́К, а, *ч., діал.* Індик. *Дядькові Єгорові.. міщани з хуторів приносили курей, гиндиків, качок, гусей* (Збірник про Кроп., 1955, 34); [К о з а ч у к:] *Засмажимо кабана пудів на сім. Наріжемо гусей, гиндиків* (Мокр., П'єси, 1959, 29); * У порівн. *Бовкун сидів надутий, мов гиндик* (Скл., Хазяїни, 1948, 62).

ГИНДИЧА́, а́ти, *с., діал.* Пташа гиндика. [В л а с:] *Тоді наймемо* [хлопця] *куди-небудь гуси або гиндичат пасти* (Кроп., II, 1958, 320).

ГИ́НУТИ, ну, неш, *недок.* 1. Переставати жити; вмирати, пропадати. *Обідрані, голодні люди гинули од чуми та од голоду* (Н.-Лев., IV. 1956, 35); *Вони* [шкідники винограду] *гинуть непомітно для людського ока глибоко під землею, у темряві, гинуть разом з корінням, яке годувало їх своїм соком* (Коцюб., I, 1955, 227); *Від придухи гинула риба на Пслі* (Гончар, Таврія.., 1957, 451); // Зазнавати руйнування, занепаду. *Капіталізм гине; у своїй загибелі він ще може завдати десяткам і сотням мільйонів людей неймовірних мук, але вдержати його від падіння не може ніяка сила* (Ленін, 33, 1951, 146); *Чули, чули запорожці З далекого Криму, Що конає Гетьманщина, Неповинно гине* (Шевч., II, 1953, 31); // Переставати існувати; знищуватися. *Учора вилаяв Єлсинського; після обід писав одну повістину зіршами, як гине наша краса дівоча од паничів* (Мирний, V, 1955, 327); — *Злежалось полотно в коморах... Люди прохають — дайте хоч на сорочку,— хай праця людська не гине марно* (Коцюб., II, 1955, 19); — *Забудеш вогнище гаразд погасити, — от і пожежа. Тоді сила добра марно гине* (Донч., II, 1956, 58).

Живце́м ги́нути *див.* **живце́м.**

2. Робитися непомітним, нечутним; зникати. *Ой, хто в лузі — озовися, Ой, хто в полі — одкликнися!.. Зву... луна за лугом гине* (Щог., Поезії, 1958, 62); *Перед ним безконечно довга і безконечно грузька дорога гине далеко в млі* (Фр., II, 1950, 158); *Він мусить заплющити очі, та з думки не гинуть обличчя бліді і постаті згорблені, тонкі, худі, старечі, дитячі, жіночі...* (Л. Укр., I, 1951, 438); // Втрачатися через неуважність, недогляд. *Щось справді гинуть листи в дорозі, на це у нас часто нарікають* (Коцюб., III, 1956, 225).

3. *перен.* Переживати труднощі, страждати фізично, морально; мучитися. *Москаль любить жартуючи, Жартуючи кине;.. А дівчина гине...* (Шевч., I, 1963, 21); // *за ким — чим, з чого.— Нащо ж ти вбив її* [дружину], *нащо, коли так гинеш за нею? — погукнула на його Варка* (Вовчок, I, 1955, 173); *Настя слухала, притулившись до шершавого стовбура яблуні; їй жаль стало того тихого, щирого чоловіка, що так вірно її кохає, що гине за нею* (Коцюб., I, 1955, 49); — *Я ридала і гинула з туги привселюдно, забуваючи не раз і про публіку і про п'єсу та й... про слова своєї ролі* (Л. Укр., III, 1952, 704).

ГИРИ́ЛИЦЯ, і, *ж., діал.* Ряд, низка. *Діти тяглися гирилицею одне за одним з краю в край зали* (Ю. Янов.,

II, 1958, 444); *Гирилиця машин виїздить з двору табору* (Ю. Янов., IV, 1959, 234).

ГИ́РИТИ, ги́рю, ги́ри́ш, *недок., перех., діал.* Нести когось або щось важке. *Білоголове чотири-п'ятилітнє дівчатко, волосся їжаком, у полотняній до п'ят сорочині, гирить поперед себе .. дитя* (Вишня, II, 1956, 21).

ГИ́РКА, и, *ж.* Зменш. до **ги́ря** 1, 2.— *Тридцять п'ять фунтів мірчука виходить, — став гирку — три, а сам на вагах підганяє* (Головко, II, 1957, 30); *Він намагався узнати годину на ходиках, але гирка вночі обіперлася на спинку стільця — і вони давно вже стояли* (Панч, В дорозі, 1959, 234); * У порівн. *Це був справжній кулак, міцний і важкий, як чавунна гирка* (Собко, Звич. життя, 1957, 127).

ГИ́РКАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **ги́ркати.** *Він заглибився в свої ієрогліфічні картки і не звертав жодної уваги на.. гиркання господаря й притишене щебетання його дружини* (Досв., Вибр., 1959, 252).

ГИ́РКАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Сердито гримати на кого-небудь; покрикувати. *Не любить невістка свекруху. Гиркає на неї* (Вишня, II, 1956, 17); *В степу чи в садку збіжаться* [Кирило з Терешком] *і гиркають один на одного до півночі* (Ковінька, Кутя.., 1960, 114).

ГИ́РКАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., розм.* Сперечатися, сваритися. *Мася з Орисею гиркались,— та каже: «тобі жениха пришле архирей», а та каже: «тобі»* (Свидн., Люборацькі, 1955, 132); *Так гиркалися між собою друзі, і один другого так і не переконали* (Смолич, Мир., 1958, 511).

ГИ́РЛИ́ГА, *рідко* **ГЕРЛИ́ГА,** и, *ж.* Ціпок, часто загнутий на кінці, яким користуються пастухи, старі люди і т. ін. *Похиливсь він на гирлигу Та й говоре* [говорить]: *я тут пан! Степ мій — царство; тут велику Владу й волю ма* [має] *чабан* (Щог., Поезії, 1958, 276); *Голоногі мадьяри метушилися довкола худоби з довжелезними гирлигами, поганяли, кричали, а воли бовталися грудьми в болоті і не рухалися* (Гончар, I, 1954, 202); *Стукнув Хорбут об підлогу гирлигою, з якою не розлучався ніде* (Мур., Бук. повість, 1959, 197); *На голові* [діда] *солом'яний бриль; на плечі, на герлизі, висить торба з хлібом* (Мирний, II, 1954, 54); * Образно. *Небо стало синім, високим, і в його блакиті ієрогліфами потяглися криві герлиги гусей і гострі трикутники журавлів* (Собко, Звич. життя, 1957, 72).

ГИ́РЛО, а, *с.* 1. Місце, де річка впадає в океан, море, озеро або в іншу річку; кінець нижньої течії річки. *Синє море звірюкою То стогне, то виє, Дніпра гирло затопило...* (Шевч., I, 1951, 61); — *Біля дунайського гирла галери наздогнали козаків* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 29); *Кажуть,.. лоцмани провели їх з моря по плутаному фарватеру дніпровського гирла* (Гончар, Таврія.., 1957, 326).

2. Вузька протока, що з'єднує річки, затоки, лимани між собою або з морем. *В нижній частині Дунай поділяється на гирла і при впадінні в Чорне море утворює обширну низинну дельту* (Геол. Укр., 1959, 312); *Якось не тішили моє око ані розлогі, яро-зелені, порізані блакитними озерцями та гирлами плавні,.. ані жовті, залиті хвилею виноградників по підгір'ю шпилясті гори* (Коцюб., I, 1955, 177); *Наші гнуті човники спроквола повзли гирлом, що єднало Голубів і Олексіїв лимани* (Досв., Вибр., 1959, 405).

3. Вихідний отвір у чому-небудь. *Гирло ями було досить вузьке* (Фр., IV, 1950, 23); *Заспокоїла себе — навряд, щоб і гирло тунелю було переплутано дротом* (Смолич, I, 1958, 78); * Образно. [Х о р:] *Із пащеки однозубої, Із гирла жахного Тільки лихе можна почуть* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 351).

ГИ́РЛОВИЙ, а, е. Прикм. до **ги́рло.**

ГИРУВА́ТИ *див.* **гарува́ти.**

ГИ́РЯ, і, *ж.* 1. Металевий предмет певної ваги, який править за міру при зважуванні.— *На такий вантаж і гир у мене не вистачить, — весело занепокоївся Цимбал* (Гончар, Таврія.., 1957, 441); *Михась орудує з гирями біля вагів* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 169); // Предмет великої ваги для гімнастичних вправ у важкій атлетиці. *Подивився дід, як вони* [силачі] *там двопудові гирі, ніби м'ячі, піднімають, як вони штангу штовхають, і аж затремтів* (Вишня, I, 1956, 400); — *Дивись ти — і справді впарився. А раніше бувало двопудовими гирями грався* (Ткач, Моряки, 1948, 136); * Образно. *А в перші дні* [роботи] *так страшно ломить спину І кров гуде в натомлених руках, І хтось до ніг вчепив пудові гирі* (Гірник, Сонце.., 1958, 40); * У порівн. *В Оксани злипалися очі, тіло вимагало відпочинку. Важка, немов гиря, голова падала на груди* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 88).

◊ **Бу́ти ги́рею на нозі́** *кому* — обтяжувати когось. *Була* [Катерина] *переконана, що з такими прикметами, як її, не буде нікому гирею на нозі, тим паче — в коханої людини* (Вільде, Сестри.., 1958, 509).

2. Висячий важок, що приводить в рух механізм або врівноважує що-небудь. *Іван відчинив дверцята годинника й підтягнув гирі* (Чорн., Потік.., 1956, 55); *Вони ще попоралися біля стрілки, на кінцях якої висіли гирі, що й повинні регулювати супорт, який поведе різець по металу* (Автом., Щастя.., 1959, 60).

3. *перен., діал., зневажл.* Брита голова і голова взагалі. *З усього мира та на мою гирю* (Номис, 1864, № 285); *Ніс — карлючка, рот свинячий, Гиря вся в щетині* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 70); *Засмутились чуприндирі, Лап та й лап за бриті гирі...* (Манж., Тв., 1955, 170); — *Я в ясла, а ти мене за гирю та в шию, та буком* (Стеф., I, 1949, 133); // Вбога, нужденна людина. [Г в а н *(довго дивиться, притопуючи ногою):*] *Трясітеся, рубці, дивітеся, хлопці!.. Розступітеся, миряне, нехай гиря погуляє!* (Кроп., I, 1958, 87).

ГИ́РЯВИЙ, а, е, *діал.* 1. *зневажл.* З стриженою, бритою головою. *Не вспів гирява дівка й коси собі заплести (як ми вернемось додому)* (Номис, 1864, № 13885); // У знач. ім. **ги́рявий,** вого, *ч.* Той, у кого стрижена, брита голова. *У його стільки землі, як у гирявого чуприни* (Сл. Гр.); // Вбогий, нужденний. *Таке вже гиряве моє щастя* (Сл. Гр.); *Ти кажеш, недоречні Слова оці пишу.. Та, бач, буває ж в мові Завжди воно отак, То злота шмат чудовий, То гирявий п'ятак* (Ус., Листя.., 1956, 181).

2. *рідко.* Важкий. *Скаженіючи від безсилої люті, сердито вилаявся* [Когут], *здійнявши погрозливо гиряві кулаки* (Цюпа, Пазустріч.., 1958, 339).

ГИРЬОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **ги́ря** 1, 2.

ГИРЬОВИ́К, а́, *ч., спорт.* Спортсмен, який підіймає важкі гирі. *В Київському палаці фізкультури почалися змагання гирьовиків столиці України* (Рад. Укр., 13.III 1949, 4); *Дід пішов якось подивитися на наших силачів: гирьовиків, штангістів і т. ін.* (Вишня, I, 1956, 400).

ГИ́ЦАТИ *див.* **ге́цати.**

ГИ́ЦЕЛЬ, целя *і* цля, *ч.* Людина, що виловлює собак. — *Спіймали Чорного* [собаку]..— *Пропав. От чортові гицелі! — вилаявся* [Матрос] *і плюнув просто перед себе, ніби в вічі тим гицелям* (Мик., II, 1957, 263); *Вночі до двору, як на бойню, з усього села збіглися собаки, хоч ставай за гицеля та промишляй собачими шкурами* (Чорн., Потік.., 1956, 333); * У порівн. — *І штани на вас, гей би в найліпшого капітана, а лаєтесь, як той вибачте, гицель...* (Д. Бедзик, Студ. Води,

1959, 157); // Уживається як лайливе слово. *Ніхто й припустити не міг, що той триклятий гицель, Однокрил, посуне в наступ цієї суботи* (Ільч., Козацьк роду.., 1958, 126); — *Не чув там, чоловіче добрий, не буде нам* [в'язням] *якої полегкості? Може, хоч стріляти нашого брата заборонили б отим гицелям* [фашистам]? (Збан., Єдина, 1959, 212).

ГИЧ, і, *ж., діал* Гичка (у 1 знач.). *А картопля зародила, аж гич сплітається* (Коцюб., II, 1955, 15); *Ненажерний довгоносик поїда молодий буряк, гробак корінець ранить, дротянка гич січе, лист зсиха* (Горд., II, 1959, 14); * У порівн *Нечесане волосся у клоччя збилось і аж пожовкло, як гич у пшеничкі* (Мирний, III, 1954, 130).

◊ **Ні (ані) гич** — нічого, ніскільки. [З і н ь к а:] *Жалібниць багато, та допомоги ані гич!* (Кроп., II, 1958, 20); *Двадцять чільних Провідників тих «рухів шкільних» Прикликав* [пан], *не сказав ні гич А лиш по черзі простирати Велів і кожному вліпляти По двадцять солених палиць* (Фр., X, 1954, 287); — *Ну, що це таке мінус вісім,— аж нахиляється до Філенка Федір Васильович.— Гляди, він і цього не знає. Ні гич не знає!* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 20); **І гич не до ре́чі** — зовсім не до речі. *Оженитися старому На такій дитині! . не женися! І гич не до речі!* (Шевч., II, 1953, 169).

ГИ́ЧКА, и, *ж.* 1. Стебло та листя перев. коренеплодів та бульбоплодів; бадилля, ботвина. *Кублилася дрібною гичкою жовтогаряча морква* (Мирний, IV, 1955, 205); *Дівчата підбирали викопані буряки і, обрізавши на них гичку, складали в купи* (Донч. VI, 1957, 324); *Плануємо засилосувати понад 3000 центнерів гички цукрових буряків* (Колг. Укр. 9, 1956, 26)

2. *перен., розм.* Верхня частина зав'язаного мішка, вузла *Хвать* [баба] *вузла за гичку! І. немов той акробат, Дряпалась на пічку* (С Ол., Вибр., 1959, 231).

3. *діал* Грива [К у ц ь:] *Я їм коня притяг за гичку в стайню* (Л. Укр., III, 1952, 251)

4. *діал* Росток, паросток на коренеплодах. *Перебирала* [Катерина] *кожну картоплину; з гичками відкладала на насіння, а почорнілі — на харч* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 48).

ГИЧКОПІДІЙМА́Ч, а, *ч.* Пристрій для підіймання гички під час збирання буряків *Бурякокомбайн має гичкопідіймачі, які спрямовують гичку в бральний апарат* (Механ. і електриф.., 1953, 249)

ГИЧКОРІ́З, а, *ч.* Станок, за допомогою якого обрізують гичку з викопаних буряків і очищають їх від землі. *У передових ланках застосовують такий поділ праці: одна колгоспниця вибирає буряки, друга підносить їх для обрізування на гичкорізах та очистки, третя працює на гичкорізі* (Колг енц., II, 1956, 204).

ГІАЦИ́НТ, *ч* 1 *род.* а. Декоративна цибулинна рослина з пахучими квітками. — *Сниться мені часом, що вона .. все ходить в квітнику поверх левкоїв та гіацинтів і ні одна квітка не вгинається під її легенькими черевичками* (Н -Лев., IV, 1956, 18); *По полю хвилями грали трави, між стеблами жовтими й червоними вогниками жевріли тюльпани колихались голубі гіацинти* (Скл., Святослав, 1959, 337).

2. *род.* у. Назва деяких коштовних каменів (граната, аметиста та ін.) червоного, жовтогарячого та жовтого кольорів.

ГІАЦИ́НТОВИЙ, а, е. 1. Прикм до **гіаци́нт** 1. *Гіацинтове листя.*

2. Зробл. з гіацинту (у 2 знач.) *Гіацинтове намисто.*

ГІБО́Н, а, *ч.* Мавпа середніх розмірів з дуже довгими руками, що належить до роду людиноподібних. *Серед сучасного тваринного світу найближчі до людини за біологічними ознаками вищі мавпи: шимпанзе, орангутанг, гібон і горила, що живуть у тропічних зонах земної кулі* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 10).

ГІБРИ́Д, а, *ч.* 1 Тваринний або рослинний організм, виведений за допомогою гібридизації. *В результаті схрещування двох не зовсім подібних рослин у природі завжди утворюються нові рослини — мішанці, або так звані гібриди* (Юним мічур.., 1955, 24); *Селекціонери одержали гібриди абрикоса, вишні, смородини, агрусу й інших плодових та ягідних рослин* (Рад Укр., 5.I 1955, 1); *З Біловезької Пущі завіз він* [Клименко] *сюди зубрів, з долин Міссісіпі, з-під ножа американських браконьєрів, вихопив останніх на землі бізонів і, схрестивши їх з Асканії, одержав дивовижних гібридів — гігантів зубробізонів* (Гончар, Таврія.., 1957, 184).

2. *перен., розм.* Помісь. *Саме найменування..— українсько-німецькі націоналісти — звучить, як назва якогось огидного гібрида* (Рильський, III, 1956, 35); — *Сердита, видимо, у вас сусідка? — Та як вам сказати! Характер правильний — гібрид кобри з ящіркою* (Вишня, I, 1956, 116)

ГІБРИДИЗАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до гібридизації. *Використовуючи місцеві сорти і форми льону як основний вихідний матеріал, селекціонери повинні також залучати і матеріал далекого географічного походження, включаючи його в гібридизаційну роботу* (Техн. культ., 1956, 24).

ГІБРИДИЗА́ЦІЯ, і, *ж.* Схрещування різних видів рослин і тварин з метою одержан я якісно нових, кращих нащадків. *Не можна не відзначити серйозних успіхів наших вчених у міжвидовій гібридизації, акліматизації та одомашнюванні тварин* (Наука.., 7, 1958, 34); *Голові артілі доводиться думати.. про агротехніку, зоотехніку, гібридизацію* (Вишня, I, 1956, 410).

ГІБРИДИЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **гібридизува́ти;** // *у знач. прикм.* Те саме, що **гібри́дний** 2. — *Перший колгосп сіяв гібридизованим насінням... а другий — просто так собі...* (Вишня, I, 1956, 433).

ГІБРИДИЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Виводити гібрид. *Хто хоч культивувати цю вінікову культуру, то хай спочатку її схрестить, гібридизує* (Кучер, Прощай.., 1957, 394).

ГІБРИДИЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок і док.* Піддаватися гібридизації. *Окремі номери гібридів, які потрібно поліпшити, ще раз гібридизуються з одним із своїх батьків для посилення тих чи інших властивостей і проходять знову всі етапи селекційного процесу* (Юним мічур.., 1955, 59).

ГІБРИ́ДНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **гібри́д** 1.

2. Виведений способом гібридизації. — *Ось перші гібридні зернятка пирію і озимої пшениці «Українки»,— сказав агроном* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 6).

ГІГА́НТ, а, *ч.* 1. Велика на зріст людина; велетень. *Про Оріона пісню ти чув, Про гіганта сліпого, Що, щоб зір відзискать, мандрував Аж до сонця самого?* (Фр., XII, 1953, 518); *Роман запевняв, що то гіганти-ковалі стоять з молотами над здоровенним ковадлом і щось кують* (Гончар, I, 1954, 279); // Предмет великого розміру. *На обрії могутньо, ще більш ніж звечора, вирує багряними димами наш завод, наш металургійний гігант* (Гончар, Маша.., 1959, 48); *Вийшло зовсім навпаки, із болем узнає він: гіганта* [екскаватора] *вручено таки Івану Баглаєві* (Шер., Дружбою.., 1954, 76).

2. *звичайно чого, перен.* Видатна в якій-небудь галузі людина. *Таким гігантом думки і революційної дії був Ленін, який увібрав в себе досвід революційної боротьби усіх країн* (Біогр. Леніна, 1955, 156); — *Тебе запрошують*

куди завгодно! І ти їдеш куди завгодно. Чому? А тому — уявив себе гігантом, он якою «незамінимою величиною...» (Ряб., Жайворонки, 1957, 80).

ГІГАНТИ́ЗМ, у, *ч.* Надмірний патологічний ріст людини, тварини або окремих частин їх організму, викликаний розладом діяльності залоз внутрішньої секреції. *Федір Петрович, на якусь мить повіривши, що в дочки справді починає розвиватися гігантизм, гарячково обмацав її худеньку постать* (Руд., Остання шабля, 1959, 194).

ГІГАНТОМА́НІЯ, ї, *ж.* Хворобливе прагнення, потяг до величезного, грандіозного. — *Де це бачено, щоб на корову закладали по п'ятнадцять тонн силосу? Це ж гігантоманія?* (Добр., Тече річка.., 1961, 166); *Треба відмовитись від «гігантоманії», створити господарства в таких масштабах, які найбільш відповідали б грунтовим та географічним особливостям Причорномор'я* (Рад. Укр., 6.I 1961, 2).

ГІГА́НТСЬКИ. Присл. до **гіга́нтський.** *Соціалізм, організуючи виробництво без класового гніту, забезпечуючи добробут* ***усім*** *членам держави, тим самим дає* ***повний простір*** *«симпатіям» населення і саме внаслідок цього полегшує і гігантськи прискорює зближення і злиття націй* (Ленін, 22, 1950, 301); *Взаємозбагачення національних культур є могутнім фактором, який гігантськи прискорює духовний розквіт усього радянського народу* (Ком. Укр., 3, 1960, 20).

ГІГА́НТСЬКИЙ, а, е. 1. Дуже великих розмірів; величезний. *У післявоєнні роки в СРСР розгорнулося будівництво електростанцій, гігантських за обсягом будівельних робіт і за потужністю агрегатів* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 448); *Верстат на три поверхи заввишки! І мені подумалося, що такі верстати потрібні, мабуть, саме для такої гігантської країни, як наша* (Вітч., 2, 1956, 102); *Ми ті, що, сягнувши вершини прогресу,— В степах засвітили вогні Дніпрогесу, Що вмієм підводить заводи гігантські, Ми ті українці, що звемось — радянські* (С. Ол., Вибр., 1957, 30); // Винятковий силою або значенням. *Завоювання республіки — гігантське завоювання для пролетаріату..* (Ленін, 8, 1949, 342); — *Всі ви знаєте, які гігантські завдання поставлено перед нашою країною в галузі будівництва нових підприємств, шахт, житлових будинків* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 186).

△ **Гіга́нтські кро́ки,** *спорт.*— споруда для гімнастичної гри у вигляді стовпа з вертушкою зверху, до якої прикріплені довгі мотузки з лямками. — *Ми ось незабаром вкопаємо гігантські кроки. А потім збудуємо справжнє спортивне містечко* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 39).

◇ **Гіга́нтськими кро́ками йти впере́д; Роби́ти гіга́нтський крок упере́д** — швидко і успішно розвиватися, виявляти великі успіхи в чому-небудь.

ГІГІЄ́НА, и, *ж.* Галузь медицини, що розробляє й впроваджує методи запобігання захворюванням. *Лікар іде додому, обідає, а по обіді замикається в своїй хатині, щоб ніхто не заважав йому писати популярний виклад з гігієни для селян, звичайно, мовою українською* (Коцюб., I, 1955, 174); *Федора одягли, щоб повести до лікаря, що викладав на курсах гігієну й санітарію і мешкав поблизу інтернату* (Кир., Вибр., 1960, 74); // Сукупність практичних заходів, що забезпечують збереження здоров'я; санітарія. *Славні людці! Тільки могли б трошки більше гігієну хат признавати* (Л. Укр., V, 1956, 401); *Одяг, взуття, харчування повинні відповідати вимогам дорожньої гігієни* (В дорогу, 1953, 37).

ГІГІЄ́НІСТ, а, *ч.* Лікар-фахівець з гігієни. *Борис був медик і з замилування гігієніст* (Фр., III, 1950, 83); *В Ленінграді відбувся XIII Всесоюзний з'їзд гігієністів, епідеміологів, мікробіологів і інфекціоністів* (Наука.., 9, 1956, 16).

ГІГІЄ́НІЧНИЙ, а, е. Стос. до гігієни. *Надав* [доктор] *мені дуже багато корисних гігієнічних рад* (Коцюб., III, 1956, 167); // Відповідний до вимог гігієни. *Одним з основних заходів по забезпеченню нормальних гігієнічних умов і безпеки праці в шахтах є вентиляція* (Вісник АН, 12, 1957, 45).

ГІГІЄ́НІЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **гігієні́чний.** *За гігієнічністю, елегантністю і багатьма іншими властивостями трикотажний виріб, як показав досвід, переважає будь-який ткацький* (Наука.., 3, 1967, 51).

ГІГІЄ́НІЧНО, *присл.* Відповідно до вимог гігієни. *Тепер Ліля живе гігієнічно і взагалі порядно* (Л. Укр., V, 1956, 300); *Годують так смачно, гарно і гігієнічно, що і слів нема на похвалу* (Коцюб., II, 1956, 353).

ГІГРО́ГРАФ, а, *ч., спец.* Прилад, що реєструє зміни відносної вологості повітря. *У великих тепличних господарствах треба мати термографи і гігрографи, які механічно записують температуру та вологість повітря протягом доби* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 34).

ГІГРО́МЕТР, а, *ч., спец.* Прилад для вимірювання вологості повітря. *Хімік у своєму розпорядженні також має деякі засоби завбачення погоди, зокрема хімічний гігрометр* (Цікава хімія, 1954, 12).

ГІГРОСКО́П, а, *ч., спец.* Те саме, що **гігро́метр.** *Для вимірювання вологості можна обмежитися саморобним гігроскопом* (Нар. прикмети.. погоди, 1956, 56); *Логіка речей змушує їхати на роботу в насиджене науково-дослідне гніздечко, записувати показники анероїдів, термометрів, гігроскопів* (Ле, Право.., 1957, 218).

ГІГРОСКОПІ́ЧНИЙ, а, е, *спец.* Здатний легко вбирати в себе вологу. *Мох — рослина дуже гігроскопічна, а тому в місцях оселення він швидко піднімає рівень грунтових вод і цим сприяє заболочуванню місцевостей, які до нього були сухі* (Курс заг. геол., 1947, 122).

ГІГРОСКОПІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **гігроскопі́чний.** *Деяка частина розпилених солей підіймається високо в атмосферу і внаслідок своєї гігроскопічності стає центрами згущення водяних парів і створення хмар* (Наука.., 2, 1957, 20); *Основна, найцінніша особливість його* [джуту] *волокна — гігроскопічність* (Техн. культ., 1956, 284).

ГІД, а, *ч.* Провідник-професіонал, який супроводить туристів і знайомить їх з визначними пам'ятками місцевості. *Звісно, коли мати діло тільки з отельними посіпаками, гідами, антикваріями і т. ін., то можна розчаруватись в кожному народі* (Л. Укр., V, 1956, 401); *Виступаючи в ролі першого гіда на Глибинному шляху, я почував себе одним з найкращих знавців цього тунелю* (Трубл., III, 1956, 415).

ГІДА́ЛЬГО, *невідм., ч., іст.* Іспанський дворянин, здебільшого зубожілий. [Д о л о р е с:] *Гадаєте, що як іспанський гранд дочці гідальго кине шлюбний перстень, немов гаман з червінцями лихварці, то в ній повинно серце розцвісти, а не облитись кров'ю?* (Л. Укр., III, 1952, 370); *Тільки те, що він одягнений в сірий спортивний костюм та давно не чищені жовті штиблети.., і відрізняло його від якого-небудь класичного гідальго чи донжуана* (Збан., Любов, 1957, 134).

ГІ́ДНИЙ, а, е. 1. Який заслуговує або вартий чого-небудь. [Х о р о с т і л ь:] *Хоростіль встає тільки перед такими, що того гідні* (Фр., IX, 1952, 163); *Той не гідний звання члена партії, хто не вміє вимагати і добиватися від своїх довірених виконання їх партійних обов'язків відносно їх довірителів* (Ленін, 8, 1949, 194); — *Різні, подруго, є люди, Гідні шани і огуди,*

С без цвіту, в в цвіту (Воскр., З перцем!, 1957, 80).

2. Який відповідає вимогам часу, обставинам; належний. *Наша республіка* [Українська] *займає гідне місце на міжнародній арені* (Визначні місця Укр., 1958, 41); // Цілком відповідний у даному випадку; потрібний. *Він, класний керівник, не знайшов гідної відповіді на зухвалу мову вихованця* (Донч., V, 1957, 517).

Гідним чи́ном — належно. *Таку великодушність було гідним чином віддячено, і малюк дістав дозвіл шарпнути за дротинку гудка, власноручно прогусти* (Ю. Янов., I, 1958, 433).

3. Такий, що має високі позитивні якості; достойний. — *Коби лиш яку гідну та роботящу* [невістку] *бог навернув,— говорить* [Максимиха] *спроквола* (Кобр., Вибр., 1954, 191); [К о р е н е в:] *Навчись прощати заради друга... коли гідний друг, Коли зумів спокутувать провину* (Дмит., Драм. тв., 1958, 403); *Озернилось, як колосся, Стало бойове і гідне — Слово наше рідне!* (Тич., II, 1957, 117).

4. *діал.* Шановний. [К а л е б:] *Спокійся, гідний вчителю, будь певен, що ми тебе на глум не віддамо молодикам* (Л. Укр., III, 1952, 69).

ГІДНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості. [Ш в а ч к а:] *Велика честь лицарству! Колишня босоніжка, посполита, і стану подлого і роду незначного, судити має гідності лицарські* (Л. Укр., II, 1951, 190); — *Час вже аби руські газдині знали свою гідність* (Стеф., I, 1949, 167); *Образ Юрія Брянського, радянської людини з її високими гідностями, належить до найяскравіших образів української літератури* (Мовозн., VI, 1948, 14).

2. *тільки одн.* Усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку. *Брати всюди і супроти всіх трималися з гідністю і тактовно* (Фр., VI, 1951, 201); *Оця міська дівчина зуміла викликати в нас* [сільських дітей] *незнане досі почуття гідності, потрібності в житті* (Чаб., Катюша, 1960, 42).

ГІ́ДНО, *присл.* Належним чином, як слід; достойно. *Боротися з рекламістами треба всіма силами, але боротися гідно, добиваючись цілковитого поінформування публіки і з'ясування справи..* (Ленін, 9, 1949, 196); *Професія трубокладів — складна й небезпечна. І вони пишаються нею, тримають себе гідно* (Ткач, Черг. завдання, 1951, 129); *Два дні готувались люди, щоб гідно зустріти новий рік з партизанами* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 59).

ГІ́ДРА, и, *ж.* 1. У старогрецькій міфології — потвора з тілом змії і головами дракона. *Неподалік від башти.. просвічувалась фігура юнака, вилита з темного металу.. Юнак в радісному напруженні роздирав пащу якійсь потворній гідрі* (Гончар, Таврія.., 1957, 115); // *перен.* Про запеклого ворога. *Гідрі голову утято, зник фашистський чорний тиск* (Тич., II, 1957, 197); — *Товаришу начдив, гідру піймали!.. Поміщик наш! Гетьманський каратель!..* (Довж., I, 1958, 203); *З революційними полками він* [Котовський] *рушив з позицій у тил, коли в тилу підняла свою першу голову гідра білої контрреволюції* (Смолич, IV, 1959, 30).

2. Маленька безхребетна прісноводна тварина (поліп). *Спостереження за гідрою в акваріумі показують, що це тварина, і до того ж хижа* (Зоол., 1957, 15); *Хіба не мають рації зоологи, які не відокремлюють в самостійну систематичну групу ряд тварин, як зелену гідру, прісноводні губки та інші?* (Укр. бот. ж., XIII, 1, 1956, 16).

ГІДРА́ВЛІКА, и, *ж.* Наука про закони рівноваги і руху рідини; прикладна механіка рідини. — *Моя стихія — гідравліка,— говорить Юрій Йосипович.. — Гідравліка — це майбутнє* (Вітч., 2, 1956, 105); — *Навчилися й ми цієї техніки використовувати оту саму гід... гідравліку,— спіткнувся був трохи на незвичнім слові Казанок* (Крот., Сини.., 1948, 53).

ГІДРАВЛІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до гідравліки.

2. Який діє або здійснюється за допомогою тиску води. *В одному з басейнів Радянського Союзу застосовують також гідравлічний спосіб вуглевидобування* (Наука.., 2, 1957, 37); *Грандіозна споруда — сучасна гідравлічна турбіна* (Собко, Біле полум'я, 1952, 121).

ГІДРАДЕНІ́Т, у, *ч.* Гнійне запалення потових залоз, здебільшого під пахвами. *Розвиток гідраденіту — гнійного запалення потових залоз, переважно в пахвових ямках, супроводиться значним болем, а також порушенням функції плечового суглоба* (Лікар. експертиза, 1958, 124).

ГІДРА́НТ, а, *ч.* Водорозбірний пристрій на водопровідній мережі для подачі води, здебільшого при гасінні пожеж. *Пожежні гідранти встановлюють на* [водопровідній] *сітці уздовж забудованих проїздів через 80—100 м для забору води під час гасіння пожеж* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 326).

ГІДРА́Т, у, *ч.* Хімічна сполука, що містить молекули води. *Більшість окислів прямо або посередньо утворює сполуки з водою, які мають загальну назву гідратів окислів, або гідроокисів* (Заг. хімія, 1955, 307); *Їдкий кальцій називається також гідратом окису кальцію* (Хімія, 7, 1956, 87).

ГІДРАТА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* Приєднання води до різних речовин. *Гідратація ацетилену здійснюється в колонному апараті — гідраторі до 15 м заввишки* (Хімія, 10, 1956, 137).

ГІДРА́ТНИЙ, а, е. Стос. до гідрату. *Якщо для гашення вапна взяти небагато води, то утвориться білий, тонкий, як цукрова пудра, порошок, який називається пушонкою або гідратним вапном* (Таємн. вапна, 1957, 48).

ГІДРИ́Д, у, *ч.* Хімічна сполука водню з іншими елементами. *Сполуку літію з воднем — гідрид літію зручно використовувати для зберігання і транспортування водню у твердому вигляді* (Наука.., 3, 1958, 12).

ГІДРО... Перша частина складних слів, що вказує на їх відношення до води, напр.: г і д р о б у д о́ в а, г і д р о б у р і́ п н я, г і д р о н а с о́ с, г і д р о с и с т е́ м а.

ГІДРОАВІА́ЦІЯ, ї, *ж.* Авіація, літаки якої можуть підніматися з води і спускатися на воду; водна авіація. *Після 1933 року, коли підприємства старого фон Пуффера почали виробляти гідролітаки і торпеди, він згодився, щоб і син спеціалізувався на гідроавіації* (Ле, Клен. лист, 1960, 47).

ГІДРОАВІАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **гідроавіа́ція.** *Капітан гідроавіаційного загону Густав фон Пуффер змалечку виховувався на морі* (Ле, Клен. лист, 1960, 47).

ГІДРОАГРЕГА́Т, а, *ч.* Гідравлічна турбіна і електричний генератор, з'єднані спільним валом. *Перший гідроагрегат Куйбишевської ГЕС дав струм у грудні 1955 року* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 216); *Будівники Кременчуцької ГЕС беруться на рік раніше строку ввести в дію не два, а три гідроагрегати* (Рад. Укр., 10.IV 1959, 1).

ГІДРОАЕРОПЛА́Н, а, *ч.* Те саме, що **гідроліта́к.** — *Треба сказати, що тепер будують такі аероплани, що можуть сідати не тільки на землі, а й на воді. Так звані гідроаероплани* (Вас., II, 1959, 216).

ГІДРОАКУ́СТИКА, и, *ж.* Розділ акустики, що вивчає поширення звуків у воді. *Для розвідування риби використовуються найновіші досягнення гідроакустики і радіотехніки* (Наука.., 2, 1958, 18).

ГІДРОАКУСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гідроакустики. *Гідроакустичні прилади безперервно зондували весь простір навколо* (Наука.., 10, 1960, 20).

ГІДРОБІО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з гідробіології. *Юнак* [П. П. Ширшов] *вступає в Дніпропетровський інститут народної освіти і в 1929 р. закінчує його як спеціаліст-гідробіолог* (Видатні вітч. географи.., 1954, 151).

ГІДРОБІОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Розділ біології, що вивчає життя організмів у водному середовищі. *Молодий учений написав уже понад 25 наукових праць з гідробіології та океанографії* (Видатні вітч. географи.., 1954, 152).

ГІДРОВА́Л, а, *ч., розм.* Вал гідротурбіни. *Почав говорити* [Борис], *як у них, у пресовому, готуються кувати грандіозний гідровал* (Собко, Біле полум'я, 1952, 221); *Ново-Краматорський машинобудівний завод давно славиться виробництвом унікальних гідровалів* (Рад. Укр., 10.III 1957, 1).

ГІДРОВІДБИВА́ННЯ, я, *с.* Добування вугілля струменем води. *При гідромеханізації усі операції по вийманню вугілля об'єднуються в одному процесі — гідровідбиванні. Пласт вугілля руйнується струминою води, яка подається під великим тиском* (Гірн. пром.., 1957, 41); *Досліджується процес руйнування вугілля струменем води і встановлення параметрів гідровідбивання* (Ком. Укр., 8, 1960, 22).

ГІДРОВУ́ЗОЛ, зла́, *ч.* Сукупність гідротехнічних споруд, розташованих в одному місці і признач. для вирішення одного або кількох водногосподарських завдань. *Це місто* [Нова Каховка] *розташоване на лівому березі Дніпра в межах нижнього б'єфа Каховського гідровузла* (Архіт. Рад. Укр., 1957, 20); *Гідровузол забезпечить водою нові вугільні райони* (Веч. Київ, 7.VIII 1957, 1).

ГІДРОГЕНЕРА́ТОР, а, *ч.* Генератор змінного струму, що приводиться в рух гідравлічною турбіною. *Колектив ленінградського заводу «Электросила» закінчив виготовлення першого унікального гідрогенератора* (Наука.., 2, 1956, 2); *В цехах підприємства йде обробка деталей і вузлів четвертого гідрогенератора для Кременчуцької ГЕС* (Рад. Укр., 1.IV 1953, 1).

ГІДРОГЕНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Процес приєднання водню до простих і складних речовин. *Рідкі жири, в яких є насичені кислоти,.. можуть приєднувати водень і переходити у твердий стан. Цей важливий процес зветься гідрогенізацією* (Ол. та ефір. культ., 1956, 6); *Буровугільна смола переробляється також за методом деструктивної гідрогенізації* (Шляхи розв. пал. пром.., 1958, 95).

ГІДРОГЕОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гідрогеології. *Зранку вся група студентів вирушала на Дніпро — знайомитись з роботою складних гідрогеологічних приладів* (В ім'я Вітч., 1954, 63); *Багатьом відомо.., що метробудівцям довелося працювати в надзвичайно складних гідрогеологічних умовах, в пливунах, під стислим повітрям* (Рад. Укр., 7.XI 1960, 4).

ГІДРОГЕОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука про підземні води, їх походження, умови залягання, динаміку, властивості та закономірності поширення. *Перу вченого* [П. А. Тутковського] *належить понад 100 опублікованих наукових праць в галузі четвертинної геології, гідрогеології, мінералогії, петрографії* (Веч. Київ, 3.III 1958, 3).

ГІДРО́ГРАФ, а, *ч.* Фахівець з гідрографії. *Російські вчені і моряки, гідрографи, астрономи, метеорологи, геологи вперше взялися за вивчення півночі Сибіру* (Видатні вітч. географи.., 1954, 28); *«Сибіряк» часто затримувався на своєму курсі — цього вимагали дослідження, які провадили гідрографи, що їхали на Сахалін разом з геологічною експедицією* (Допч., III, 1956, 217).

ГІДРОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гідрографії. *Північна Земля була відкрита в 1913 році Гідрографічною експедицією на суднах «Таймыр» і «Вайгач»* (Видатні геогр. відкр.., 1955, 5).

ГІДРОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* Наука, що вивчає закономірності географічного поширення вод на земній поверхні, особливості їх режиму та народногосподарське значення в різних природних зонах. *Увесь вільний час і навіть за роботою розмовляли на астрономічні, геологічні, геодезичні, топографічні теми, про якісь-то лоції та гідрографії* (Тулуб, В степу.., 1964, 266).

ГІДРОДИНА́МІКА, и, *ж.* Розділ гідромеханіки, що вивчає рух рідини або газу, механічну взаємодію між рідиною та твердим тілом при їх відносному русі. *Високу оцінку дістали роботи М. О. Лаврентьєва в галузі гідродинаміки* (Вісник АН, 6, 1949, 3).

ГІДРОЕЛЕВА́ТОР, а, *ч.* Водоструминний апарат для підняття і переміщення розрідженого грунту — пульпи. *Очищати колодязь найзручніше водоструминним апаратом — гідроелеватором, який засмоктує з дна колодязя воду з піском чи мулом і викидає нагору* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 288).

ГІДРОЕЛЕКТРИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до електрики, виробленої гідроелектростанцією.— *Новітніми проектами впорядкування порогів передбачено, по-перше, поліпшення судноплавства, по-друге, одержання гідроелектричної енергії* (Гончар, Таврія.., 1957, 171).

△ **Гідроелектри́чна ста́нція** — комплекс гідротехнічних споруд і енергетичного устаткування для перетворення енергії водного потоку в електричну енергію.

ГІДРОЕЛЕКТРОСТА́НЦІЯ, ї, *ж.* Скорочення: гідроелектрична станція. *Каскад гідроелектростанцій, що створюється на Дніпрі, дасть змогу набагато ширше використовувати це дешеве джерело електроенергії* (Наука.., 12, 1957, 3), *Сільські гідроелектростанції будуються за проектами спеціальних проектних організацій* (Механ. і електриф.., 1953, 437).

ГІДРОЕНЕРГЕ́ТИКА, и, ж. Галузь енергетики, пов'язана з використанням енергії води для вироблення електроенергії на гідроелектричних станціях.

ГІДРОЕНЕРГЕТИ́ЧНИЙ, а, е, *техн.* 1. Стос. до гідроенергії. *Великих успіхів досягнуто в електрифікації республіки, зокрема в освоєнні гідроенергетичних ресурсів Дніпра* (Визначні місця Укр., 1958, 30).

2. Прикм. до **гідроенерге́тика.** *Широкий розмах гідроенергетичного будівництва.. зумовив розвиток у великому масштабі вітчизняного гідротурбобудування* (Розв.науки в УРСР.., 1957, 448).

ГІДРОЕНЕ́РГІЯ, ї, *ж.* Енергія водних потоків. *Розвиток гідротурбобудування відображає рівень використання гідроенергії* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 447).

ГІДРОІЗОЛЯЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до гідроізоляції.

△ **Гідроізоляці́йні матеріа́ли** — водонепроникні матеріали, які застосовуються для гідроізоляції.

ГІДРОІЗОЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Захист різних споруд і окремих конструкцій від шкідливого впливу води. *Після укріплення* [антисептичного] *бандажа його поверхню і прилеглі частини стовпа вкривають розчиненим у гасі бітумом — для гідроізоляції* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 99).

2. Те саме, **що Гідроізоляці́йні матеріа́ли** (*див.* **гідроізоляці́йний).** *По частині фундаменту, яка виступає з землі, тобто по цоколю, укладають надійну гідроізоляцію, яка перешкоджає проникненню вологи з грунту через фундамент у стіну* (Колг. Укр., 4, 1958, 13): *Стіни приміщень, в яких встановлюють турбіну, повинні бути водонепроникними; для цього поверхню бе-*

тону покривають гідроізоляцією (Довідник сіль. будівельника, 1956, 177).

ГІДРО́ЛІЗ, у, *ч.* Реакція обмінного розкладу між різними сполуками і водою. *Виявлено, що при гідролізі складних ефірів кисень води переходить у спирт, а не в кислоту* (Наука.., 5, 1956, 9).

ГІДРО́ЛІЗНИЙ, а, е. Стос. до гідролізу. *Стали до ладу перші черги Чимкентського гідролізного заводу* (Рад. Укр., 16.I 1959, 4).

ГІДРОЛІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* Розкладатися при сполученні з водою. *При достиганні помідорів у плодах відбуваються біохімічні перетворення: гідролізується клітковина, крохмаль переходить у цукор* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1959, 179); *В літературі в окремі вказівки на наявність в печінці фосфорної сполуки, яка легко гідролізується* (Укр. біох. ж., XXI, 2, 1949, 163).

ГІДРОЛІТА́К, а́, *ч.* Літак, що має пристосування для злітання з води, посадки на воду і плавання. *Кілька гідролітаків, по-чудернацькому піднявши хвости, вже занурялися у воду, немов пили її тупими носами* (Кучер, Чорноморці, 1956, 104); *Капітан-лейтенант Трофімов просив вислати наступного ранку загін гідролітаків* (Трубл., II, 1955, 347).

ГІДРОЛІТИ́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **гідро́лізний.** *Біогенні стимулятори, введені в живе листя рослини за методом Курсанова, значно підвищують гідролітичну активність ферменту інвертази* (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 26).

ГІДРО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з гідрології. *Радянські гідрологи детально вивчили особливості ріки* [Дніпра], *уточнили її водні ресурси* (Наука.., 10, 1957, 33); *Багато роботи було в ці дні гідрологам, монтажникам, річковикам та людям інших професій* (Дмит., Розлука, 1957, 273).

ГІДРОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гідрології. *З перших років Радянської влади вимоги до гідрологічних відомостей значно збільшилися, вони стали потрібними для багатьох галузей народного господарства* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 505); *Гідрологічні спостереження показали, що вода в Трубежі швидко спадає, через кілька днів можна приступити до спорудження шлюзів* (Дмит., Наречена, 1959, 165).

ГІДРОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука про водну оболонку земної кулі; вивчає кругообіг води у природі, властивості водних басейнів Землі. *Успішно розвивалися дослідні роботи в гідрології і гідротехніці, які відповідають завданням, зв'язаним з будівництвом Каховської ГЕС та всього каскаду гідроелектростанцій на Дніпрі* (Наука.., 12, 1957, 8).

ГІДРОЛОКА́ТОР, а, *ч., спец.* Прилад для визначення місцезнаходження предметів у воді.

ГІДРОЛОКА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* Визначення за допомогою звукових хвиль місцезнаходження предметів у воді. *Ультразвукові коливання тепер широко використовують.. для гідролокації і дослідження морського дна, різання металів, ультразвукової дефектоскопії* (Наука.., 11, 1956, 19).

ГІДРОМЕЛІОРАТИ́ВНИЙ, а, е. Стос. до гідромеліорації. *В Київському гідромеліоративному інституті відбувся випуск спеціалістів* (Рад. Укр., 6.I 1955, 1).

ГІДРОМЕЛІОРА́ТОР, а, *ч.* Фахівець з гідромеліорації. *Концерт мав відбутися в Дівичках, посеред висілка гідромелioраторів, під відкритим небом* (Дмит., Наречена, 1959, 174); *Спочатку здавалось, що це дуже важка робота, що колишньому матросові, а пізніше гідромеліораторові важко буде стати політичним керівником району* (Вітч., 7, 1948, 76).

ГІДРОМЕЛІОРА́ЦІЯ, ї, *ж.* Поліпшення земельних угідь шляхом штучного зрошення, осушення боліт і т. ін.

ГІДРОМЕТАЛУ́РГІЯ, ї, *ж.* Галузь металургії, до якої належать так звані мокрі способи добування металів з руд, рудних концентратів або відходів інших виробництв.

ГІДРО́МЕТР, а, *ч.* Прилад для визначення кількості та швидкості руху води у водному басейні.

ГІДРОМЕТРИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гідрометрії. *На Інгулецькій зрошувальній системі намічено організувати телеуправління гідротехнічними і гідрометричними спорудами* (Наука.., 2, 1957, 6); *Араннікoв був недавній співробітник Федора Прохоровича Гриценка.. на гідрометричній станції* (Трубл., I, 1955, 87).

ГІДРОМЕ́ТРІЯ, ї, *ж.* Частина гідрології, що розробляє методику вивчення режиму водних басейнів, вимірювання та обліку усіх вод земної поверхні.

ГІДРОМЕТСЛУ́ЖБА, и, *ж.* Установа, в якій систематично ведеться спостереження за станом погоди, режимом рік, озер, морів і т. ін. — *Все управління гідрометслужби його вже знає!* (Допч., V, 1957, 443); [Л и с т о н о ш а:] *Радіограма, Романе Степановичу!* [З о р і п:] *Звідки?* [Л и с т о н о ш а:] *З Києва. Гідрометслужба...* (Баш, П'єси, 1958, 131).

ГІДРОМЕХАНІЗА́ТОР, а, *ч.* Особа, що працює в галузі гідромеханізації. *Другий лист був од тракториста з Київщини, він викликав гідромеханізатора на змагання* (Жур., Опов., 1956, 105); *Працюючи за ущільненим графіком, гідромеханізатори Нової Каховки успішно провели зимовий ремонт землесосів* (Рад. Укр., 3.III 1953, 1).

ГІДРОМЕХАНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Спосіб виконання земляних, гірничих та ін. робіт за допомогою енергії потоку води. *Гідромеханізація є винаходом російських інженерів, тому в Радянському Союзі вона найбільш поширена і вдосконалена* (Наука.., 9, 1959, 13); *На Україні вперше в світі були здійснені найсміливіші ідеї сучасної техніки — підземна газифікація вугілля і гідромеханізація вуглевидобутку* (Гірн. пром.., 1957, 4).

ГІДРОМЕХА́НІКА, и, *ж.* Розділ механіки, в якому вивчаються закони руху та рівноваги рідин і газів, а також закони взаємодії рідин і газів з твердими тілами, що межують з ними.

ГІДРОМЕХАНІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гідромеханізації. *Гідромеханічний привод усуває головний недолік тепловоза з електричною передачею — високу вартість і велику вагу* (Наука.., 2, 1961, 14).

ГІДРОМОНІТО́Р, а, *ч.* Знаряддя для створення і спрямування компактної і потужної струмини води, що використовується на земляних і гірничих роботах. *Відцентрований насос, встановлений біля ріки, водойма чи резервуару, по металевих трубах нагнітає воду до гідромонітора* (Наука.., 9, 1959, 13); *Гідромонітор з великою швидкістю викидає струмінь води, яка розбиває і розмиває поверхню грунту* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 153).

ГІДРОМОНІТО́РНИЙ, а, е. Прикм. до **гідромоніто́р.** *Гідромоніторна установка.*

ГІДРОМОНІТО́РНИК, а, *ч.* Особа, що працює з гідромонітором. *Гідромоніторники щодня змивають від 2500 до 3000 кубічних метрів породи* (Веч. Київ, 23.VIII 1957, 4).

ГІДРОО́КИС, у, *ч.* Сполука окислу хімічних елементів з водою. *Більшість окислів прямо або посередньо утворює сполуки з водою, які мають загальну назву гідратів окислів, або гідроокисів* (Заг. хімія, 1955, 307).

ГІДРОПА́РК, у, *ч.* Парк, у якому є штучні або природні водойми, що використовуються перев. для водного спорту та купання. *Новою великою спортивною*

спорудою реконструйованого Києва буде гідропарк (Рад. Укр., 2.VIII 1946, 1); *Будем влітку гулять в гідропарку* (Криж., Під зорями.., 1950, 8).

ГІДРОПА́Т, а, ч., *мед.* Фахівець з гідропатії.

ГІДРОПА́ТІЯ, ї, *ж., мед.* Лікування водою; гідротерапія. *Всю біду наробили мені нерви, і коли б я міг підлічити їх (лікар радить гідропатію), то все було б добре* (Коцюб., III, 1956, 269).

ГІДРОПАТИ́ЧНИЙ, а, е, *мед.* Стос. до гідропатії. *Люба мамочко!.. Сьогодні я оце вперше пішла в гідропатичний заклад* (Л. Укр., V, 1956, 238).

ГІДРОПЛА́Н, а, ч. Те саме, що **гідроліта́к.** [Гайдай:] *А що буде завтра, коли.. з моря підійдуть підводні човни, гідроплани?* (Корн., I, 1955, 47); *Надвечір у небі застрекотав гідроплан і, покружлявши над Хорлами, скинув у пакеті.. ультиматум* (Гончар, Таврія.., 1957, 341).

ГІДРОПО́НІКА, и, *ж.* Вирощування рослин без грунту безпосередньо на водному розчині поживних солей або на штучних замінниках грунту, зволожуваних цим розчином.

ГІДРОПУ́ЛЬТ, а, ч. Розпилювач рідини, який складається з бака, поршневого насоса та шланга. *Розчин* [содово-милонафтова емульсія] *наноситься на скло гідропультом* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 45).

ГІДРОРЕСУ́РСИ, ів, *мн.* Природні запаси води як джерело електроенергії, база судноплавства і т. ін. *Колгоспи і радгоспи, використовуючи гідроресурси малих річок, талі, дощові та промислові води, будують свої зрошувальні мережі* (Хлібороб Укр., 6, 1967, 1).

ГІДРОСПОРУ́ДА, и, *ж.* Те саме, що **Гідротехні́чна спору́да** (*див.* **гідротехні́чний**). *Деревина сосни, ялини, модрини, а також дуба, в'яза, береста цінна своєю вологостійкістю та міцністю.. Тому ці породи використовуються ще й для різноманітних гідроспоруд (мости, пристані, тимчасові дамби)* (Стол.-буд. справа, 1957, 36).

ГІДРОСТА́НЦІЯ, ї, *ж.* Те саме, що **гідроелектроста́нція.** *Марійка розповіла, скільки електричної енергії даватиме нова гідростанція* (Донч., V, 1957, 346); *Вітчизно рідна,.. напоїмо дощами, каналами зволожимо тебе, вогнями гідростанцій осінєм* (Гонч., Вибр., 1959, 233).

ГІДРОСТА́Т, а, ч. Те саме, що **батисфе́ра.** *Саме туди* [на «малу» глибину] *збирається в дорогу радянський гідростат, побудований на Балтійському заводі. Він спуститься до 600 метрів, де не можуть побувати ні підводні човни, ні водолази у глибоководних скафандрах* (Наука.., 10, 1960, 19).

ГІДРОСТА́ТИКА, и, *ж.* Розділ гідромеханіки, в якому вивчаються рівновага рідин і газів під впливом прикладених до них сил, а також діяння рідин і газів на стінки посудин та на занурені в рідини і гази тверді тіла.

ГІДРОСТАТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гідростатики.

ГІДРОСФЕ́РА, и, *ж.* Сукупність усіх вод (океани, моря, підземні води, льодовики і т. ін.), що у вигляді нерериваної оболонки огортають земну кулю. *Об'єм гідросфери Землі становить 1370,3 мільйона кубічних кілометрів, тобто вода дорівнює 1/800 об'єму всієї Землі* (Наука.., 2, 1962, 32).

ГІДРОТЕРАНІ́Я, ї, *ж., мед.* Те саме, що **водолікува́ння.**

ГІДРОТЕ́ХНІК, а, ч. Фахівець з гідротехніки. *У старшого гідротехніка колгоспу.. багато справ. Він перевіряє водовипуски.., стежить, щоб поливи.. провадили правильно і, де можливо, по довгих борознах* (Колг. Укр., 10, 1960, 25); *—Я, товаришу Мухтаров, будівельник залізничний, а не гідротехнік* (Ле, Міжгір'я, 1953, 144).

ГІДРОТЕ́ХНІКА, и, *ж.* Наука про використання водних ресурсів для потреб народного господарства і про боротьбу з шкідливою дією води, а також галузь техніки, яка здійснює ці самі завдання за допомогою спеціальних споруд. *Успішно розвивалися дослідні роботи в гідрології і гідротехніці, які відповідають завданням, зв'язаним з будівництвом Каховської ГЕС та всього каскаду гідроелектростанцій на Дніпрі* (Наука.., 12, 1957, 8).

ГІДРОТЕХНІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гідротехніки. *Вчені Радянської України теж внесли значний вклад у гідротехнічну науку* (Вісник АН, 7, 1957, 35).

△ **Гідротехні́чна спору́да** — інженерна споруда для використання водних ресурсів або для боротьби з руйнівною дією водної стихії. *Кожна гідротехнічна споруда, особливо в складних умовах Сибіру,— це своєрідна школа і лабораторія, яка примножує досвід радянського гідробудівництва, рухає його вперед* (Наука.., 8, 1956, 16).

ГІДРОТО́РФ, у, ч. Торф, який добувається розмиванням торф'яних шарів струменем води.

ГІДРОТУ́РБІНА, и, *ж.* Двигун з обертовим рухом, у якому використовується енергія потоку води. *Значна частина парових турбін і гідротурбін загальносоюзного виробництва створюються працею ленінградців* (Ком. Укр., 5, 1967, 45).

ГІДРОТУ́РБОБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Будівництво гідротурбін. *За останні роки тут* [у Харкові] *створено нову галузь виробництва — гідротурбобудування* (Рад. Укр., 21.I 1959, 1); *Розвиток гідротурбобудування відображає рівень використання гідроенергії* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 447).

ГІДРОФІ́ЗИКА, и, *ж.* Розділ гідрології, в якому вивчаються фізичні властивості різних станів води Землі та умови переходу їх у природі з одного стану в інший.

ГІДРОФІЗИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гідрофізики. *Всі загони експедиції успішно провели намічені програмою комплексні гідрофізичні, гідрохімічні та геологічні роботи по вивченню Гвінейської затоки і течії Ломоносова* (Веч. Київ, 7.V 1969, 4).

ГІДРОФІ́Т *див.* **гідрофі́ти.**

ГІДРОФІ́ТИ, ів, *мн.* (*одн.* **гідрофі́т,** а, ч.). Водяні рослини, частково або цілком занурені у воду (напр., рогіз, очерет тощо).

ГІДРОФО́БНИЙ, а, е. Який має властивість не змочуватися водою. *Існує декілька способів обробки поверхні стін з черепашнику гідрофобним складом* (Компл. використ. вапняків.., 1957, 181).

ГІДРОФО́БНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **гідрофо́бний.** *Для надання грунтові гідрофобності (властивості не змочуватися водою) в нього вводять поверхнево активні речовини (напр., відходи лужної очистки нафтопродуктів)* (Фізика і с. г., 1948, 18).

ГІДРОФО́Н, а, ч. Прилад для приймання звукових хвиль, що виникають або поширюються у воді. *Основну роботу під час розвідки виконували слухачі на гідрофонах. Ці спеціальні прилади вловлюють на значній віддалі різні шуми і звуки в морі* (Трубл., II, 1955, 319).

ГІДРОХІМІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гідрохімії. *На території західних областей республіки є понад 14 тисяч гектарів озер; їх гідрологічний і гідрохімічний режим сприятливий для росту і розвитку навіть таких риб, які обов'язково потребують підвищеного вмісту кисню у воді* (Наука.., 10, 1960, 31).

ГІДРОХІ́МІЯ, ї, *ж.* Наука про хімічний склад природних вод, методи його аналізу, закономірності формування різних типів вод та еволюцію і класифікацію

їх. *В післявоєнні роки з різних питань гідробіології, іхтіології і гідрохімії опубліковано 11 монографій* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 350).

ГІДРОША́ХТА, и, *ж.* Шахта, в якій запроваджена гідромеханізація. *На гідрошахті, яка працює тепер у Донбасі, вугілля по трубах видають на висоту 230 метрів* (Наука.., 9, 1959, 14).

ГІЄ́НА, и, *ж.* Хижа тварина, що живе в південних країнах і живиться переважно падаллю. [К а с с а н д р а:] *Хіба гієна винна, що смертю й розпадом живитись мусить?* (Л. Укр., II, 1951, 307); *В горах і печерах водились найнебезпечніші вороги людини: печерний лев, печерний ведмідь і печерна гієна* (Іст. СРСР, I, 1956, 4); * Образно. *Риплять підвалини старого світу, вищирили з переляку зуби міжнародні шакали, вовки, гієни* (Кач., II, 1958, 104); * У порівн. *Чув він* [Каїн], *як зневір'я, Мов та гієна, здалека кружило Вкруг нього й дух морозило в йому* (Фр., X, 1954, 377).

ГІ́ЛКА, и, *ж.* Невеликий боковий відросток, пагін дерева, чагарника або трав'янистої рослини. *І не подумавши німало, Нап'явсь* [Еней], *за гілочку смикнув, Аж дерево те затріщало, І зараз гілку одчахнув* (Котл., I, 1952, 124); *Мріє стеля надо мною, Мов готичнеє склепіння, А гілки квіток сплелися На вікні, неначе грати* (Л. Укр., I, 1951, 153); *Латиш ішов просто на вершників і грався ліщиновою гілкою* (Ю. Янов., I, 1958, 113); * У порівн. *Од яру на всі боки розбіглись, неначе гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах* (Н.-Лев., II, 1956, 263).

ГІЛКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **гі́лка;** // Який складається з гілок. *Гілковий корм можна згодовувати в свіжому вигляді, сушити його на зиму, силосувати* (Рад. Укр., 7.VIII 1956, 2).

ГІ́ЛКУВА́ННЯ, я, *с.* Утворення і ріст гілок у рослин. *У цей час* [до початку бутонізації] *відбувається гілкування, максимальний приріст зеленої маси і утворення кореневищ* (Ол. та ефір. культ., 1956, 290).

ГІЛКУВА́ТИЙ, а, е. Який має гілки. *Збирання* [коріандру і тмину] *непереобладнаними комбайнами дає малий виробіток через намотування гілкуватих стебел на бітер* (Ол. та ефір. культ., 1956, 280).

ГІЛКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Випускати гілки. *Зважаючи на пізньостиглість олійного молочаю, його треба сіяти так густо, щоб рослини не гілкувалися* (Ол. та ефір. культ., 1956, 329).

ГІ́ЛЛЯ, гілля́, *с.* Збірн. до **гілля́.** — *Ой, вишеньки-черешеньки, Червонії, спілі, Чого ж бо ви так високо Виросли на гіллі!* (Л. Укр., I, 1951, 62); *Гілля вишень і бузку звисало просто до кімнати* (Смолич, II, 1958, 7); * У порівн. *А любов цвіте Юна, пишная, Мов гілля густе В клена в вишнею* (Воронько, Тепло.., 1959, 155).

ГІЛЛЯ́, і́, *ж.* Боковий відросток від стовбура дерева або чагарника, який розгалужується на менші відростки — гілки, віти. — *Загинув ти,— взяла своє недоля,— Мов одірвалась вітка від гіллі* (Граб., I, 1959, 144); *Дрімає садок у блакитній імлі... Ку-ку! — десь зозуля кує на гіллі* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 7).

◇ [З] **одно́ї гіллі́ я́годи** — одного походження, однакові. — *Адже се твій брат! Адже ви обоє з одної гіллі ягоди* (Фр., VII, 1951, 26).

ГІЛЛЯ́КА, и, *ж., розм.* Те саме, що **гілля́.** *Заревіла преострашенна буря,.. гілляки тріщать, ламаються, падають* (Кв.-Осн., II, 1956, 413); *Дужі гілляки в цвілих кордубатих узлах покривали зверху місцину шатром* (Тич., I, 1957, 240).

◇ **На гілля́ку [почени́тися]** — повіситися. [Ю х и м:] *Як з таким батьком, то краще на гілляку!* (Кроп., II, 1958, 45).

ГІЛЛЯ́СТИЙ, а, е. 1. Який має велике або густе гілля (*див.* **гілля́**). *Перед хатою стоїть старий гіллястий ясен, усю хату й половину дворища вкриває він своїми вітами* (Вас., I, 1959, 111); *Раптом їй* [дівчинці] *здалося, що вдалині гіллясті кущі чи дерева швидко-швидко рухаються низкою* (Ів., Вел. очі, 1956, 13); *Місяць вийшов, обіперся об стару гіллясту грушу* (Перв., II, 1958, 49).

2. Який має відростки, схожі на гілки. *Гілляста китиця її* [чумизи] *вистигає разом і насіння з неї не осипається, чим вигідно відрізняється від проса* (Рад. Укр., 4.IX 1949, 1); *Красені-олені щороку скидають в цих травах свої гіллясті панти...* (Гончар, Таврія.., 1957, 179).

△ **Гілля́ста пшени́ця** — сорт пшениці з великим колосом, який у середній і нижній частині розвивається в колос-гілку з 7—9 дочірніми колосками. *Бабуся зібрала в себе на городі аж два снопи гіллястої пшениці* (Збан., Старший брат, 1952, 83).

ГІЛЛЯ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Наявність гілля (*див.* **гілля́**) або гілок.

ГІЛЛЯСТОКОЛО́СИЙ, а, е. Який має гіллястий колос. *Гіллястоколосі представники жита віднесені збирачем до особливої різновидності* (Бот. ж., X, 2, 1953, 61).

ГІЛЛЯСТОРО́ГИЙ, а, е. Який має гіллясті (у 2 знач.) роги. *Далеко, на самому крайнебі, паслися гуртиком гіллястороги олені, зебри та антилопи* (Гончар, Таврія.., 1957, 126).

ГІЛЛЯ́ЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гілля́ка.** *На самий верх на гіллячці Стала.. в серце коле! Подивилась на всі боки Та й лізе додолу* (Шевч., I, 1951, 6); *Огонь, весело потріскуючи, скакав по сухих соснових гіллячках* (Коз., Зол. грамота, 1939, 77); * Образно. *Вітряне дитинство зникло за горами, Ми ж були гіллячками, стали яворами!* (Мал., I, 1956, 230).

ГІ́ЛЛЯЧКО, а, *с., етн.* Те саме, що **гільце́.** *Ой ішли дівчата, співали, Гіллячко у лузі ламали* (Забашта, Квіт.., 1960, 108).

ГІЛЛЯ́ЧЧЯ, я, *с.* Збірн. до **гілля́.** *В холодних деревах шумів нічний вітер, розгойдуючи вогке тяжке гіллячча* (Мик., II, 1957, 223); *Раптом крізь кленове Прозірчате гіллячча я побачив Своє село* (Вирган, В розп. літа, 1959, 205).

ГІ́ЛОНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гі́лка.** *Десь в саду пиляв пилка, пролетіла тихо бджілка, вітер гілоньку хитав* (Тич., II, 1957, 229).

ГІ́ЛОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гі́лка.** *Вітерець заснув, і гілочки.. дрімаючи, ледве-ледве колишуться* (Кв.-Осн., II, 1956, 40); *Ольга Григорівна глянула на бузок, розправила гілочку* (Допч., V, 1957, 539).

ГІЛЧА́СТИЙ [1], а, е. Те саме, що **гілля́стий.** *Тихий день ввійшов у сад гілчастий, Пахощі медвяніі розлив. Як же треба берегти те щастя, За яке життям ти заплатив* (Забашта, Вибр., 1958, 27).

ГІЛЧА́СТИЙ [2], а, е, *діал.* Голчастий. *Од соснового гілля впали гілчасті тіні на голівки, на мармурові лиця* (Вас., I, 1959, 307); *Не верба, не ламка тополина,— шпилькувата гілчаста ялина сизе віття здійма на зорі* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 24); *То працюють правнуки й онуки Тих дідів, хто на пісках садив Сосни ці дзвенючі та гілчасті* (Дор., Серед степу.., 1952, 103).

ГІЛЯК *див.* **гіляки́.**

ГІЛЯКИ́, ів, *мн.* (*одн.* **гіля́к,** а́, *ч.;* **гіля́чка,** и, *ж.*), *заст.* Народність, що живе на Сахаліні та в нижній течії річки Амуру; нівхи.— *Добра путь* [літаку]*!— І довго ще стояли Зачаровані, щасливі гіляки... Ми цей острів Чкаловим назвали, Його славу збережуть віки* (Шер., Щастя.., 1951, 42); *У нижній течії Амуру*

Поярков зустрів гіляків (тепер нівхи) (Видатні вітч. географи.., 1954, 14).

ГІЛЯ́ЦЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **гіля́к, гіляки́**. *Та Яків рвався вперед, обходив гіляцькі селища, нюхав повітря. Він на віщось надіявся, чогось чекав* (Донч., III, 1956, 109).

ГІЛЯ́ЧКА *див.* **гіляки́**.

ГІЛЬДІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **гі́льдія**.

ГІ́ЛЬДІЯ, ї, *ж.* 1. У період раннього середньовіччя в Західній Європі — об'єднання купців і ремісників для захисту своїх інтересів або цехових привілеїв. *З XII ст. на Русі існували подібні до західноєвропейських гільдій купецькі організації, що охороняли спільні інтереси купців* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 443).

2. У дореволюційній Росії — один із розрядів, на які поділялося купецтво залежно від майнового стану. *Юрій Воронченко, син купця першої гільдії, був великим ледарем* (Бурл., Напередодні, 1956, 10); * Образно. *В цій же Карпилівці Боровець обробив таке дільце, що прославився як аферист вищої гільдії* (Мельн., Поріддя.., 1959, 57).

ГІ́ЛЬЗА, и, *ж.* 1. Металева трубка для кулі, снаряда, у дно якої вставляється капсуль. *В дворі Арсеналу величезна купа димучих снарядних гільз* (Довж., I, 1958, 59); *Коли хлопець клацнув затвором і викинув порожню гільзу, дим побіг струмочком, і в повітрі дужче запахло порохом* (Донч., II, 1956, 288).

2. Паперова трубка, що заповнюється тютюном. *Він набив дві гільзи тютюном* (Трубл., II, 1955, 222).

3. *техн.* Назва деталей, що мають форму трубки. *Починаючи з заготівельних цехів, у виробництво одночасно запускаються однотипні деталі, наприклад, гільзи, стакани, циліндри або фланці* (Наука.., 6, 1956, 29); *Київський завод імені Лепсе освоїв випуск гільз до цих* [дизельних] *двигунів* (Веч. Київ, 26. II 1958, 1).

ГІ́ЛЬЗОВИЙ, а, е. Прикм. до **гі́льза**.

ГІЛЬЙОТИ́НА, и, *ж.* 1. Пристрій, що являє собою раму і лезо і служить для виконання смертних вироків (впроваджений у Франції з кінця XVIII ст.). [Вітті г:] *Хіба воно у Франції по доброcті діялось?.. Там гільйотина не дармувала* (Л. Укр., IV, 1954, 228); *Ці два дзвінки впали мені на голову, як грім з неба, як ніж гільйотини* (Коцюб., I, 1955, 416); *Навкруги юрба ревла: «На гільйотину короля!»* (Ю. Янов., V, 1955, 55).

2. *техн.* Те саме, що **Гільйоти́нні но́жиці** (*див.* **гільйоти́нний**). *Ведуть* [члени бригади] *розмітку сталевих полотнищ, а за їх кресленнями потужна гільйотина і газові різаки викроюють різні деталі* (Рад. Укр., 15.VII 1959, 3).

ГІЛЬЙОТИ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **гільйоти́на**.

△ **Гільйоти́нні но́жиці**, *техн.*— ножиці для прямолінійного різання листового металу. *Листовий метал ріжуть на паралельних гільйотинних ножицях.., а також за допомогою електроножиць або роликових ножиць* (Слюс. справа, 1957, 168); *Не один рік ідуть на заводі розмови про потребу встановити упори до гільйотинних ножиць пресового цеху, щоб можна було різати метал за розміром* (Рад. Укр., 27.VII 1959, 2).

ГІЛЬЙОТИНО́ВАНИЙ, а, е. Страчений на гільйотині (у 1 знач.).

ГІЛЬЙОТИНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гільйотинува́ти**.

ГІЛЬЙОТИНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док.* Страчувати на гільйотині (у 1 знач.).

ГІЛЬЙОШИ́РУВАННЯ, я, *с.*, *техн.* Дія за знач. **гільйоши́рувати**.

ГІЛЬЙОШИ́РУВАТИ, ую, уєш, *недок. техн.* Гравірувати камінь, метал, дерево або скло механічним способом.

ГІЛЬЦЕ́, *й, с., етн.* Обрядове дерево українського весілля, що прикрашається квітами, ягодами, колосками тощо і стоїть на столі протягом усього весілля. *Настина світлиця, убрана по-весільному.. На столі гільце, короваї, шишки, яблука й горіхи в тарілках* (Н.-Лев., II, 1956, 421); *Без рушників, гільця, коровая і танців навколо діжі, як це одвіку в народі повелося,— одруження, за категоричним свідченням усього жіноцтва з Рибальської, не могло бути визнане дійсним* (Смолич, Мир.., 1958, 25); * У порівн. *Колись я думала для тебе на прощання Увити гарне рондо чи сонет І рифмами заквітчати навколо, Немов гільце весільне* (Л. Укр., I, 1951, 102).

ГІМЕНЕ́Й, я, *ч., міф.* У грецькій та римській міфології — бог шлюбу. *І дівчаті Людей шукала* [мати]. *І найшла. Та, помолившись Гіменею В своїм веселім гінекею, В чужий веселий одвела* (Шевч., II, 1953, 267); *Йон уже з санкції батькової.. носив на пальці мідяну каблучку від неї* [Домніки] *— це перше з пут чигаючого на парубків Гіменея...* (Коцюб., I, 1955, 246).

ГІМН, у, *ч.* 1. Урочиста пісня, прийнята як символ державної або класової єдності. *Коли ж над головами заширяв Величний гімн Радянського Союзу,— Із рук дітей у височінь злетіли З веселим плеском білі голуби, Весни і миру вісники крилаті...* (Рильський, I, 1956, 423); * У порівн. *Ні, це не просто гра стривльована уяви, Не спогад давніх дій, луна десятиліть. Це — голос боротьби, безсмертності і слави, Як гімн вітчизни, гордо нам звучить* (Бажан, Роки, 1957, 214).

2. Урочиста хвалебна пісня або музичний твір на честь кого-, чого-небудь. *Дівчата.. стоять Перед Кіпридою і влад Співають гімн* (Шевч., II, 1953, 269); *Я співаю гімна тобі* [Києве], *моє велике місто!* (Ю. Янов., I, 1958, 108); *Як справжній гімн революції, гімн самовідданої боротьби трудящих мас прозвучав «Вічний революціонер», написаний у 1905 р. великим класиком української музики Лисенком на полум'яні слова Ів. Франка* (Мист., 5, 1955, 6); * У порівн. *Хор кінчав витяжну мелодію, ніби гімн русалкам, гімн весні* (Н.-Лев., III, 1956, 316).

3. *перен.* Захоплена хвала кому-, чому-небудь. *Натхненні поетичні гімни сонцеві, вітрові, дощеві проспівані Тичиною в цій книзі* [«Сонячні кларнети»] (Поезія.., 1956, 18); *Художнім гімном їй* [інтелігенції] *був «Платон Кречет» О. Корнійчука* (Талант.., 1958, 224); *«Троянди й виноград» — це задушевний гімн труду і красі людини* (Мал., Думки.., 1959, 14).

ГІМНАЗИ́СТ, а, *ч.* Учень гімназії. *Мені кілька місяців помагав учитися Іван Плешкан, старший гімназист з сусіднього села* (Стеф., II, 1953, 13); *Ще будучи гімназистом, Ф. Е. Дзержинський став на шлях революційної боротьби за визволення народних мас від капіталістичного гноблення і експлуатації* (Літ. газ., 19.VII 1951, 3).

ГІМНАЗИ́СТИК, а, *ч., зневажл.* Зменш. до **гімназі́ст**. *За ним, за лівоесерівцем, навперебій зацвірінькали і двоє гімназистиків, теж учасників наради* (Гончар, Таврія.., 1957, 480); * У порівн. *Марить попівною, наче якийсь гімназистик!* (Вільде, Сестри.., 1958, 563).

ГІМНАЗИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **гімназі́ст**. — *Я таки часом шила. — На годинах «рукоділля», як була ще гімназисткою? — подражнила її знову сестра* (Л. Укр., III, 1952, 746); *Ірина Котровцева-Гай, гімназистка шостого класу, поспішала на вечірку* (Донч., I, 1956, 391).

ГІМНАЗИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **гімназі́ст** і **гімна́зія**. — *Нехай потім колись розкажу вам,— обізвалась пошептом Уляся гімназичним школярським тоном*

(Н.-Лев., IV, 1956, 342); *Мов захоплення акторським мистецтвом знайшло вияв у вдалому копіюванні недоліків гімназичного начальства й учителів, в шаржуванні їх комічних рис перед учнями* (З глибин душі, 1959, 6).

ГІМНАЗІА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **гімна́зія**. *Та незабаром він* [І. Франко] *знов займає перше місце і вже не кидає його за весь гімназіальний курс* (Коцюб., III, 1956, 28); *Він.. вийшов, коли вже зовсім звечоріло, на кепсько освітлений гімназіальний двір, з усіх боків обведений високим кам'яним муром* (Дмит., Наречена, 1959, 88).

ГІМНА́ЗІЯ, ї, *ж.* У царській Росії та деяких зарубіжних країнах — середній загальноосвітній навчальний заклад. *Тодішніми часами міщанських і селянських дітей не приймали в гімназію* (Н.-Лев., I, 1956, 173); *Колись так само, як Іван, він мріяв про гімназію, але двері школи перед ним були наглухо зачинені* (Чорн.. Визвол. земля, 1959, 21).

ГІМНА́СТ, а, *ч.* Спортсмен, який займається гімнастикою. *Трудящі нашої республіки по праву пишаються високою майстерністю і незламною волею до перемоги найсильніших гімнастів світу, абсолютних чемпіонів XVI Олімпійських ігор* (Спорт.., 1958, 4); *Гімнаст різким рухом відірвався від перекладини, торкнувся ногами підлоги і спинився, мов вкопаний* (Собко, Стадіон, 1954, 277); // Той, хто займається гімнастикою, має успіхи у ній. *У геніального російського письменника Л. М. Толстого спорт і гімнастика тісно перепліталися з його творчою роботою. Він був добрий гімнаст, велосипедист, плавець* (Наука.., 7. 1956, 18); * У порівн. *Сахно спинилася, обережно спустилася на руках і витяглася струною, як гімнаст на турніку перед відповідальним номером* (Смолич, I, 1958, 95).

ГІМНАСТЕ́РКА, *рідко* **ГІМНАСТЬО́РКА**, и, *ж.* Військова формена сорочка з пупкої тканини з відкладним або стоячим коміром. *Генерал мовчки розстібнув гімнастерку, зняв з своїх грудей гвардійський значок і віддав Калюжному* (Ле, Мої листи, 1945, 95); *Скидали теплі шапки, кожухи і йшли в засмальцьованих від поту і продимлених гімнастерках* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 123); *Прийшов.. механік у замащеній гімнастьорці* (Ю. Янов., II, 1954, 92).

ГІМНА́СТИКА, и, *ж.* Система фізичних вправ, яка сприяє загальному розвиткові організму та зміцненню здоров'я. *Надавав* [Добролюбов] *великого значення зміцненню здоров'я ростучого організму і підкреслював роль гімнастики та фізичної праці як засобів зміцнення організму* (Шк. гігієна, 1954, 20); *Карпо щоранку ходить до річки купатися, а потім займається гімнастикою* (Шиян. Баланда, 1957, 152); * Образно.— *Але нащо мені се? Навіщо мені ся гімнастика розуму, коли душа моя стогне і рветься від жалю?* (Л. Укр., III, 1952, 583).

ГІМНАСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гімнастики. *Встановлено, що систематичні гімнастичні вправи забезпечують відпочинок нервової системи, тренують дихання і кровообіг, поліпшують діяльність внутрішніх органів, зміцнюють м'язи* (Наука.., 11, 1960, 45); // Признач. для вправ з гімнастики. *Студенти.. деякі полізли на гімнастичні драбини й стовпи* (Н.-Лев., I, 1956, 434).

ГІМНА́СТКА, и, *ж.* Жін. до **гімна́ст**. *Граціозно і пластично виконують гімнастки вільні вправи* (Веч. Київ, 12.VIII 1957, 1).

ГІМНАСТЬО́РКА *див.* **гімнасте́рка.**

ГІН, го́ну, *ч.* 1. Дія за знач. **гна́ти** і **гна́тися**. *Видко було оддалік дві каруци.., немов п'яні хиталися з боку на бік від скаженого гону...* (Коцюб., I, 1955, 188); *На повному гоні підскочила тачанка* (Ю. Янов., Мир, 1956, 121); *На перегонах шляхові майстри і сторожі привітно всміхалися машиністові, підбадьорюючи зеленим прапорцем його бистрий гін* (Ле. Опов. та нариси, 1950, 157); *Щодня Кость улаштовує голубиний гін, щоб зміцнювати пташині крила* (Донч., I, 1956, 54).

2. *с. г.* Смуга поля, що обробляється машиною, знаряддям в один захват (загін). *Якщо літак витратив отруту, не закінчивши обробки гону, то сигнальники повинні лишатися на місці, і той самий гін обробляється вдруге* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 84).

3. *спец.* Стан і поведінка багатьох ссавців у період парування, що характеризується збудженням, підвищеною рухливістю, втратою сторожкості. *Найбільш інтенсивний гін спостерігається у оленів у першій половині жовтня* (Звірі.. Карпат.., 1952, 58).

ГІНДІ *див.* **хінді.**

ГІНЕКЕ́Й, ю, *ч.* У стародавній Греції — жіноча частина дому. [Кассандра:] *Піди, Гелене, до неї в гінекей і там подумай, що ти сказав* (Л. Укр., II, 1951, 305).

ГІНЕКО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з гінекології. *Тут* [в заводському пункті охорони здоров'я] *приймають лікарі всіх спеціальностей: невропатолог, гінеколог, хірург, окуліст, фтизіатр, терапевт* (Веч. Київ, 4.IV 1958, 3).

ГІНЕКОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гінекології. *В родильних будинках, родильних відділеннях виділено ліжка для стаціонарного лікування гінекологічних хворих* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 326).

ГІНЕКОЛО́ГІЯ, ї. *ж.* Галузь медицини, що вивчає діяльність жіночих статевих органів у нормальних та патологічних умовах в усі періоди життя жінки. *Філько спеціалізується з гінекології* (Вільде, Сестри.., 1958, 503).

ГІНКА, и, *ж., с. г.* Те саме, що **гін** 2. *Другу гінку вони вже не загонили нарізно, а орали спільно, плуг за плугом* (Л. Янов., I, 1959, 423).

ГІНКИ́Й, а́, е́. 1. Такий, що буйно і швидко росте. *В холодочку гінкого широкогіллястого осокора, серед пишного килиму густої трави утаборився Яким із своїм добром* (Мирний, IV, 1955, 316); *На гінких житах, посіяних на зелений корм, легкий вітер уже котить хвилі* (Рад. Укр., 17.IV 1959, 3); * Образно. *Я голос подаю за людськість і людину, За міста цвіт гінкий, за красний зріст села* (Рильський, I, 1956, 331).

2. Витягнутий вгору і тонкий. *Він, здавалося, зовсім забув про нього, наче Кость загубився серед інших і присадкуватих, і гінких на зріст сталеварів* (Рудь, Гомін.., 1959, 77); *Туфлі* [Зоя] *стала носити на високому каблуці, хоча на зріст не могла поскаржитись: була вже височенька, гінка, як молода тополька* (Гончар, I, 1954, 517); *Край дороги, впираючись у небо, шумлять гінкі тополі* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 185).

3. *перен.* Такий, що в'ється, простягається далеко (про шлях, стежку і т. ін.). *Копитами кінноти витоптувалися гінкі стежки по тому шляху, різалися глибокі колії колісьми важких маж* (Ле, Наливайко, 1957, 5); *І даль полів гінка й широка У серце проситься моє* (Мал., II, 1956, 302).

4. Такий, що швидко рухається; стрімкий, швидкий. *Полетіла дівчинонька Самольотом гінким Над новими селами Із піснею дзвінкою* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 43); * Образно. *Саме цей невідрив від усього життя в усіх його проявах і надихав письменника, саме це робить зір його гострим, а думку гінкою* (Смолич. VI, 1959, 293).

ГІНКО. Присл. до **гінки́й** 1, 4. *Раз навесні перед зеленими святками, коли вже всяка рослина розвертається пишно, бучно, гінко,.. спустилося на Солоху разом дві біди* (Мирний, I, 1954, 50); *Машина гінко мчить рівною дорогою* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 82); *Проліі-*

тають [вітри] *гінко над простором, Над широким Середземним морем, Де страйкують докери в ці дні* (Шпорта. Мужність, 1951, 95).

ГІПЕ́РБОЛА [1], и, *ж.* Стилістичний засіб навмисного перебільшення з метою посилення виразності. *В основі гіперболи лежать художні перебільшення зображуваного об'єкта* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 90); *У багатьох рисунках митці добивались виразності і дохідливості сатири, звертаючись уже не до символіки, а до гіперболи* (Укр. рад. граф., 1957, 64); // Всяке перебільшення. *Сказати, що Тодось — це був Мічурін,— Гіпербола і поетичний риск...* (Рильський, I, 1956, 177).

ГІПЕ́РБОЛА [2], и, *ж., мат.* Незамкнена крива з двох віток, що утворюються при перетині площиною обох порожнин конуса. *Крім кола, тобто найпростішої плоскої кривої лінії, вже стародавні грецькі математики знали про властивості складних плоских кривих ліній — еліпса, параболи і гіперболи* (Бесіди про всесвіт, 1953, 29).

ГІПЕРБОЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Застосування гіперболи (*див.* **гіпе́рбола** [1]). *Нахил до гіперболізації в бік комізму був відчутний у Смолича ще в «Світанку над морем»* (Літ. газ., 14.I 1958, 2); *Лаконізм графічної мови, гротеск і гіперболізація, гострі, дотепні підтекстовки — всі ці елементи.. характерні і для сатиричних творів українських радянських художників* (Укр. рад. граф., 1957, 29).

ГІПЕРБОЛІ́ЗМ, у, *ч.* Художнє перебільшення. *Загальновизнано, що одна з основних рис Маяковського як художника — гіперболізм образів* (Рильський, III, 1956, 369); *Ліричний гіперболізм, зменшувально-пестливі форми слів, ритміко-синтаксичний паралелізм, будова строфи з чергуванням дактилічних і чоловічих рим,— все це надає пісні яскраво виявленого національного українського колориту* (Іст. укр. літ., II, 1956, 174).

ГІПЕРБОЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Побудований на гіперболі (*див.* **гіпе́рбола** [1]). *Подвиг малої дівчинки, яка власними руками знищила десятьох німців* («Десята смерть» Ю. Смолича), — *один із зразків такого гіперболізованого зображення дійсності, що переступає межі правдоподібності* (Іст. укр. літ., II, 1956, 471); // Перебільшений. *У «Танкері «Дербенті» багато дійових осіб комедійно-гіперболізовані і контрастують з серйозним, стриманим головним героєм* (Укр.. кіномист., II, 1959, 104).

ГІПЕРБОЛІ́СТ, а, *ч.* Той, хто застосовує гіперболу (*див.* **гіпе́рбола** [1]). *Як Маяковський в «Лівому марші»:., як більшість радянських поетів того часу — Тичина в зображенні революції романтик і гіперболіст* (Поезія.., 1956, 78).

ГІПЕРБОЛІ́ЧНИЙ [1], а, е. Який являє собою гіперболу (*див.* **гіпе́рбола** [1]). *Широко застосовує Маяковський і різноманітні гіперболічні прийоми, такі характерні саме для епічної поезії* (Рад. літ-во, 2, 1957, 19); *Гіперболічні образи дуже поширені в усній народній творчості* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 90); // Надзвичайно перебільшений.

ГІПЕРБОЛІ́ЧНИЙ [2], а, е, *мат.* Прикм. до **гіпе́рбола** [2]; // Який має форму гіперболи. *Ньютон встановив, що обчислення параболічних і гіперболічних шляхів виявляється необхідним при вивченні руху комет* (Бесіди про всесвіт, 1953, 33).

ГІПЕРБОЛІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **гіперболі́чний** [1]. *Письменник* [Олекса Слісаренко] *не вдається до гіперболічності, надмірного загострення характерів* (Рад. літ-во, 10, 1965, 45).

ГІПЕРБОЛІ́ЧНО, *присл.* Засобами гіперболи (*див.* **гіпе́рбола** [1]). *Малюючи узагальнений образ капіталізму, поет* [В. Маяковський] *подає його гіперболічно, у вигляді страхітливої казкової потвори* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 10).

ГІПЕРБОЛО́ЇД, а, *ч., мат.* Поверхня, що утворюється обертанням гіперболи навколо осі.

ГІПЕРЕМІ́Я, ї, *ж.* Розширення судин та приплив крові до якої-небудь частини тіла або органа. *На цьому ж принципі* [подразнення теплом] *побудоване застосування так званих відтяжних засобів (банки, гірчичники і т. д.), які викликають гіперемію (розширення судин)* (Заг. догляд за хворими, 1957, 140).

ГІПЕРТО́НІК, а, *ч., розм.* Хворий на гіпертонію. *Мало радості у тому, Що літа вершину вершать, Не бажав би стать нікому Гіпертоніком — по-перше* (Ус., Листя.., 1956, 172).

ГІПЕРТОНІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гіпертонії.

△ **Гіпертоні́чна хворо́ба** — захворювання, яке полягає в підвищенні кров'яного тиску в артеріальних судинах. *Від шкідливого впливу нікотину підвищується кров'яний тиск, який сприяє розвитку гіпертонічної хвороби* (Наука.., 7, 1957, 27); *Добрі результати при гіпертонічній хворобі дають ліки, виготовлені з соку овочів і меду* (Рад. Укр., 20.IV 1958, 4).

ГІПЕРТО́НІЯ, ї, *ж.* 1. Підвищення кров'яного тиску, здебільшого в артеріях, що настає внаслідок деяких захворювань. *Порушення кров'яного тиску полягають або в його підвищенні (гіпертонія), або зниженні (гіпотонія)* (Курс патології, 1956, 225).

2. *розм.* Те саме, що **Гіпертоні́чна хворо́ба** (*див.* **гіпертоні́чний**). [Н а д і я:] *В житті і так багато всяких неприємностей. Нащо про них згадувати?.. Це дуже шкодить здоров'ю і породжує гіпертонію...* (Корн., II, 1955, 286).

ГІПЕРТРОФІ́Я, ї, *ж.* 1. Збільшення об'єму тканини тіла, органа або його частини. *Особливий інтерес становить питання про те, якими клітинами виробляється кортикотропний гормон, що викликає гіпертрофію.. коркового шару надниркової залози* (Фізіол. ж., II, 6, 1956,135).

2. Всякий надмірний розвиток, надлишок чого-небудь, яких-небудь властивостей, якостей. *Синтаксис авторської мови в повісті* [«Петрії і Довбущуки» І. Франка] *також відповідав тодішнім естетичним вимогам — гіпертрофії фрази* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 479).

ГІПЕРТРОФО́ВАНИЙ, а, е. Який зазнав гіпертрофії. *Наші літературні редактори.. з гіпертрофованим запалом виганяють із творів так звані «заборонені» слова* (Рильський, II, 1956, 73); *Гіпертрофовані м'язи.*

ГІПЕРТРОФУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гіпертрофува́тися.** *Гіпертрофування м'язів.*

ГІПЕРТРОФУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* Зазнавати гіпертрофії.

ГІПНО́З, у, *ч.* 1. Стан часткового сну, який викликається здебільшого навіюванням. *Якщо звичайний сон є затримання, гальмування всієї діяльності вищого відділу мозку, то гіпноз слід уявляти собі як часткове затримання різних ділянок цього відділу* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 52); * У порівн. *Як у гіпнозі, Ніна мовчки повертається і йде* (Донч., V, 1957, 501).

2. Усипляння шляхом навіювання та вплив на волю людини у такому стані (здебільшого з метою лікування); гіпнотизування. *Для лікування бородавок користуються також гіпнозом* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 75); *Його водолікування, гіпноз не бере, не те що трава!* (Ю. Янов., I, 1958, 502).

3. *перен.* Сила впливу, властива кому-, чому-небудь; чарівність.— *Фізична сила відіграє також свою роль в*

людськім житті; забирає в полон, побіджаючи [перемагаючи] *якимсь несвідомим гіпнозом* (Коб., III, 1956, 50); *Незабаром Турбай мимоволі піддався гіпнозові дивовижної краси, що нахлинула на нього неждано, як тільки вони в'їхали в село* (Руд., Остання шабля, 1959, 85).

ГІПНОПЕ́Д, а, ч. Фахівець з гіпнопедії.

ГІПНОПЕ́ДІЯ, ї, *ж.* Галузь знання про введення в пам'ять людини і закріплення в ній інформації під час сну. *Гіпнопедія робить революцію в педагогіці, бо вона дозволяє за короткий час досягти нечуваного успіху в оволодінні іноземними мовами та іншим навчальним матеріалом* (Знання.., 5, 1966, 6).

ГІПНОТИЗЕ́Р. а, ч. Той, хто гіпнотизує; лікар, який лікує гіпнозом. *Хіромант нахилився через стіл і глянув матросові просто в вічі — важким, гіпнотичним поглядом гіпнотизера* (Смолич, III, 1959, 37); *Гіпнотизер після свого сеансу схожий на лимон, з якого видавили сік* (Руд., Вітер.., 1958, 143); * У порівн. *Він спокійний з виду, як гіпнотизер, що тримає в себе ключі від душі цілого війська* (Ю. Янов., I, 1958, 150).

ГІПНОТИЗЕ́РКА, и, *ж.* Жін. до **гіпнотизе́р.**—*Ваше.. волосся робить з вас якусь гіпнотизерку* (Коб., III, 1956, 363).

ГІПНОТИ́ЗМ, у, *ч.* Вчення про явища гіпнозу. *Я припускаю, що.. закони гіпнотизму, нервової енергії і т. ін. відіграють тут значну ролю* (Л. Укр., V, 1956, 396).

ГІПНОТИЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **гіпнотизува́ти.**

ГІПНОТИЗУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гіпнотизува́ти.**

ГІПНОТИЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Піддавати гіпнозу; усипляти. * У порівн. — *А втім,— вів далі Гріпич рівним, безстрасним тоном, ніби гіпнотизуючи,— відношу і той і цей ваш рапорт.. на рахунок хвилевого вияву легкодухості* (Мик., II, 1957, 531).

2. *перен.* Непомітно підкоряти своїй волі, впливові; зачаровувати. *Тиша. Поволі-поволі шумить дерево якоїсь тягучої, довгої, дрімотної — гіпнотизує душу* (Вас., Незібр. тв., 1941, 228); *Очі Потоцького потьмарилися, наче море перед бурею. Здригнулися, насупилися брови. Очі наказували, гіпнотизували* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 270); — *Та скиньте геть оті окуляри, Віталію Несторовичу, не гіпнотизуйте мене туманним склом* (Ле, Міжгір'я, 1953, 442); *З пелени її довго сиплеться на сцену золотим струменем пшениця, гіпнотизуючи людей* (Мик., I, 1957, 85); *Безхитрісний був* [Ничипір], *ясний для кожного. Такий гіпнотизує силою своєї певності, за таким підеш, якщо й не захочеш* (Руд., Остання шабля, 1959, 199).

ГІПНОТИЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **гіпнотизува́ти.**

ГІПНОТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **гіпно́з.** *Експериментально підтверджено і набуло дальшого розвитку положення І. П. Павлова про те, що сутністю церебральної патофізіології шизофренії є хронічний гіпнотичний стан кори мозку* (Наука.., 5, 1959, 26); *Не може підлягати сумніву, що гальмування, поширюючись та поглиблюючись, утворює різні ступені гіпнотичного стану і при максимальному поширенні вниз з великих півкуль по головному мозку викликає нормальний сон* (Фізіол. вищої перв. діяльн., 1951, 166).

2. *перен.* Який має велику силу впливу. *Дикою гіпнотичною силою віяло від цієї дівчини* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 181).

ГІПНОТИ́ЧНО. Присл. до **гіпноти́чний** 2. *Комбат гіпнотично дивився на червоноармійців* (Панч, Солом. дим, 1929, 27); *Його* [голосу Шабанова] *бояться всі — чоловіки і жінки. Він діє на них майже гіпнотично* (Довж., Зач. Десна, 1957, 82).

ГІПО... Перша частина складних слів, що вказує на зменшення чого-небудь проти норми, напр.: **гіпоксія, гіпотермія.**

ГІПОВІТАМІНО́З, у, *ч.* Захворювання, що виникає внаслідок недостатнього забезпечення організму вітамінами. *Причиною гіповітамінозу може бути неправильне харчування — недостатнє введення вітамінів з їжею* (Хвор. дит. віку, 1955, 113).

ГІПОПОТА́М, а, ч. Те саме, що **бегемо́т.** *Особливо цікава велика травоїдна тварина — гіпопотам, або бегемот. Цілі дні він сидить у воді і тільки на ніч виходить пастися на берег* (Фіз. геогр., 5, 1956, 139); *Попадались маленькі озера.. Або великі — з муром синього очерету, з білим обличчям водяних лілій, з багнистими берегами, чорними і блискучими, як мокрі спини гіпопотамів* (Коцюб., II, 1955, 211).

ГІПОТЕЗА, и, *ж.* Наукове положення, висновок, що пояснює певні явища дійсності на основі припущення. *Тепер — з часу появи «Капіталу» — матеріалістичне розуміння історії вже не гіпотеза, а науково доведене положення..* (Ленін, 1, 1948, 120); *Відомий радянський астрофізик Г. А. Тихов вважає, що темні плями на Марсі — це місця, вкриті рослинністю, і висловлює ряд важливих аргументів на користь цієї гіпотези* (Рад. Укр., 11.VIII 1956, 3); // Будь-яке припущення, здогад.— *Ви можете будувати собі які хочете гіпотези, але, повторюю, не чекайте від мене відповіді на це питання* [про робочу силу] (Смолич, I, 1958, 74).

ГІПОТЕНУ́ЗА, и, *ж.* Сторона прямокутного трикутника, яка лежить проти прямого кута.— *А в голові так і миготить: периметр, трикутник, гіпотенуза, конус...* (Донч., V, 1957, 436); * У порівн. *Прибережне крижане поле ширшало, як трикутник, пароплав ішов до вершини цього трикутника, наче по гіпотенузі* (Трубл., I, 1955, 349).

ГІПОТЕТИ́ЧНИЙ, а, е. Заснований на гіпотезі; гаданий. *Визначилися дві точки зору, сугубо гіпотетичні* (Мікр. ж., XVIII, 1, 1956, 5).

ГІПОТЕТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **гіпотети́чний.**

ГІПОТЕТИ́ЧНО. Присл. до **гіпотети́чний.**

ГІПОТОНІЯ, ї, *ж.* Зниження в людини напруження (тонусу) будь-якої тканини, органа, кров'яного тиску. *Керована гіпотонія при зисболюванні викликається введенням речовин,.. що знижують артеріальний тиск на 25—50 процентів* (Наука.., 7, 1958, 27).

ГІПОТРО́ФІК, а, *ч., розм.* Хворий на гіпотрофію. *Поліпшилася профілактична робота серед дітей, хворих на гіпотрофію і рахіт, почав провадитися систематичний нагляд за недоношеними гіпотрофіками* (Матеріали охор. здоров'я.., 1957, 137).

ГІПОТРОФІЯ, ї, *ж.* Зменшення об'єму органа, зумовлене розладом харчування. *Розрізняють два ступені дистрофії: гіпотрофію й атрофію* (Хвор. дит. віку, 1955, 100).

ГІПОФІЗ, а, ч. Залоза внутрішньої секреції у хребетних, розміщена біля основи головного мозку, яка впливає на ріст і розвиток організму; мозковий придаток. *Ще наприкінці минулого століття І. Ціон вказував на зв'язок функції гіпофіза з кров'яним тиском* (Фізіол. ж., II, 6, 1956, 129).

ГІПС, у, *ч.* 1. Вапняковий мінерал білого або жовтуватого кольору, що використовується у подрібненому та обпаленому вигляді в будівництві, скульптурі, для хірургічних пов'язок, а також у сільському господарстві як добриво. *Гіпс — в'яжуча речовина, яка швидко тужавіє* (Довідник сіль. будівельника, 1956,

447); *Гіпс знайде застосування не тільки як засіб для меліорації лужних грунтів, але й як пряме добриво для конюшини* (Вісник АН, 4, 1949, 16); * У порівн. *Обличчя стало на мить як із гіпсу виліплене — неживе* (Головко, II, 1957, 76).

2. Предмет, виліплений з цього мінералу. *Зупинившись над великим столом з бутафорним полем, вони ніби іншими очима розглядають муляжну пересічену місцевість з мініатюрними горбами та річками. Гіпс, пофарбована тирса, що зображає траву... Як убого!* (Гончар, Людина.., 1960, 10).

3. *мед.* Тверда хірургічна пов'язка з цього мінералу, що використовується при переломах та вивихах. *Пробуду тут ще тижнів зо два, поки мені зроблять апарат, заміняючий гіпс* (Л. Укр., V, 1956, 38); *Моряк.. розповів, що недавно у нього з руки зняли гіпс, але рана ще не загоїлась як слід* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 89).

ГІПСОБЕТÓН, у, *ч.* Один з видів бетону, в якому в'яжучим матеріалом є гіпс, а заповнювачами — шлак, цегляний щебінь, керамзит, комиш, пісок, тирса і т. ін. *На основі розробленої і перевіреної в напівзаводських умовах технології виготовлення термозиту, керамзиту, перліту, гіпсобетону, газогіпсу організовано їх промислове виробництво* (Рад. Укр., 9.VIII 1959, 3).

ГІПСÓВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **гіпсувáти**. *Урожай сіна багаторічних трав.. першого року користування на гіпсованих солонцях досягав 30 ц/га* (Колг. енц., II, 1956, 533).

ГІ́ПСОВИЙ, а, е. Прикм. до **гіпс**. *З гіпсового каменю можна виготовляти майже всі потрібні для будівництва матеріали* (Веч. Київ, 20.I 1958, 2); *Гіпсова маса починає швидко тужавіти* (Уроки.. хіміка, 1956, 60); // Виготт. з гіпсу. *На видному місці біліє великий гіпсовий бюст Кобзаря* (Вас., I, 1959, 365); *У нових будівлях проміжні стіни* [перебірки] *виготовляють з гіпсових дощок* (Монтаж і ремонт.., 1956, 24).

ГІПСОМЕТРИ́ЧНИЙ, а, е, *геод.* Стос. до гіпсометрії. *Крім метеорологічних та гіпсометричних даних,.. в книзі наводиться докладний перелік всієї зібраної рослинності* (Видатні вітч. географи.., 1954, 92).

ГІПСОМÉТРІЯ, ї, *ж., геод.* Метод вимірювання і відображення на карті рельєфу земної поверхні.

ГІПСОТЕРМÓМЕТР, а, *ч., геод.* Прилад для вимірювання висоти місцевості над рівнем моря за температурою кипіння води.

ГІПСУВÁННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гіпсувáти**. *Після гіпсування ці грунти* [солонці] *набирають структурності, позбуваються в'язкості, збільшують запас корисної вологи* (Наука.., 11, 1956, 25).

ГІПСУВÁТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Вносити в грунт гіпс з метою поліпшення його фізичних, фізико-хімічних та біологічних властивостей. *Гіпсувати солонці найкраще в паровому полі, де є змога добре розмішати гіпс з грунтом* (Наука.., 11, 1956, 25).

2. Робити гіпсову пов'язку. *Гіпсувати ногу.*

3. Додавати гіпс у виноградне вино для поліпшення смакових якостей і кольору, а також для кращого збереження його.

ГІПСУВÁТИСЯ, у́ється. Пас. до **гіпсувáти**.

ГІПЮ́Р, у, *ч.* Сорт мережива з опуклим узором. *Розчервоніла коло печі Уляна ступає поруч Карпа, в тісній кофті з рожевого гіпюру* (Кучер, Трудна любов, 1960, 163).

ГІПЮ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **гіпю́р**. *Поєднуючи в собі всі види побудови петель і стовпців, гіпюрне в'язання має необмежені можливості для створення нових візерунків і форм шляхом безконечного комбінування їх* (В'язання.., 1957, 3).

ГІПЮ́РОВИЙ, а, е. Зробл. з гіпюру.

ГІРЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш. до **гіркúй** 3. — *Досить одну кумпанію* [циган] *зачепити, то всіх маєш ворогами. Ой, світе мій гіренький!* (Фр., II, 1950, 33); — *Хоче мене з дітьми з торбами на старість пустити. Світку ти мій гіренький!* (Март., Тв., 1954, 69).

ГІРЕ́НЬКО. Присл. до **гірéнький**. *А дівчина сама зосталась, Сльозами гіренько заллялась* (Рудан., Тв., 1956, 79); — *Я, кумко Йванихо, робила Гіренько на грошики ті: Ні смачно я в'їла, ні впила, Дрижала на раз на слоті* [сльоті] (Фр., X, 1954, 175).

ГІ́РКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **горá** 1, 2. *Як рожева й оранжева туча Володимирська гірка здаля* (Мас., Поезії, 1950, 173); *На робочому столі в Андрія лежала гірка кореспонденції, а також велика книга для телефонограм* (Гур., Життя.., 1954, 57).

2. Залізнична станційна споруда для сортування вагонів залежно від місця призначення. *Терень — гарний стрілочник, дисциплінований комсомолець. Але ж робота на гірці важка* (Донч., I, 1956, 402).

2. Етажерка або скляна шафка для посуду. *Скляна гірка ломилася від великої кількості срібного посуду, фарфорових статуеток, кришталевих ваз, оздоблених золотом* (Руд., Вітер.., 1958, 174).

4. *с. г.* Насіннєочисна машина. *При очистці насіння льону на гірці відокремлюється насіння бур'янів, яке має шершаву поверхню, таке, як у волошки, плюшки, повитиці тощо* (Техн. культ., 1956, 115): *Для очищення зерна від важковідокремлюваних домішок застосовують полотняні гірки різної конструкції* (Механ. і електриф.., 1953, 225).

ГІ́РКИЙ, á, é. 1. Який має своєрідний їдкий, різкий смак (напр.: хіна, гірчиця); протилежне с о л о д к и й. *Знаєте полинь, діточки? Гіркий, гіркий, гіркий такий дуже!* (Вовчок, I, 1955, 336); *З гвинтового отвору гірким перегаром ударив дим* (Стельмах, На.. землі, 1949, 25); *По росі на травинці, по якихось своїх таємничих прикметах вгадає* [Оленчук], *де солодка проб'ється вода, де гірка* (Гончар, Таврія.., 1957, 350).

2. *у знач. ім.* **гіркá**, кóї. Горілка.— *Коли б,— каже,— умер я в Трої, Уже б не пив сеї гіркої І марно так не волочивсь* (Котл., I, 1952, 70); *Для годиться Данило та Антон випили по чарці руської гіркої і розгомонілися* (Чорн., Потік.., 1956, 373).

3. *перен.* Сповнений горя, біди; тяжкий. [О м е л я н:] *Гірке моє вчителювання* (Фр., IX, 1952, 178); *Оксана почала розповідати про своє гірке вдовине життя з малими дітьми* (Вас., II, 1959, 207); // Який завдає горя, болю, гіркоти; дошкульний, вразливий. [Н а с т я:] *Ой, яке ж ти гірке слово промовив! Як ти знов уразив серце, неначе врізав його гострим ножем* (Н.-Лев., II, 1956, 441); *Почула вона серцем гіркую правду* (Вас., I, 1959, 132); *І почав розповідати* [юнак] — *про своє велике горе, про гірку несправедливість* (Тич., II, 1957, 19); *Багато ще гірких, але справедливих слів почули Галина й Олег від Василя Васильовича* (Донч., II, 1956, 491); // Викликаний горем, прикрістю; який виражає горе, страждання. *За гіркими слізьми світу не вздріла* [Ївга], *не бачила, куди їй і вийти!* (Кв.-Осн., II, 1956, 285); *Михайло хоч сміявся, Та гірким сміхом* (Фр., X, 1954, 173); *Коло губів Каргата з'явилась гірка зморшка* (Шовк., Інженери, 1935, 188).

4. *перен., заст.* Який зазнав горя, біди. *І бачить він, що се вбога і гірка дівчина: ..спідниця на ній вицвіла і уся в латках* (Вовчок, I, 1955, 350); *Яке йому там життя буде — можна вгадати: то буде життя сироти-*

ни, гіркого сиротини (Коцюб., I, 1955, 440); // *у знач. ім.* **гірки́й**, ко́го, *ч.*; **гірка́**, кої, *ж.* Уживається у знач. гіркі сльози, горе і т. д. *Мотря плакала гіркими, а прохати Івана не посміла* (Мирний, II, 1954, 114); *Заплакала* [молодиця], *пішла шляхом, В Броварях спочила, Та синові за гіркого Медяник купила* (Шевч., I, 1951, 38); *Ковтнуть гіркого у житті прийшлось маленькій їй* (Гонч., Вибр., 1959, 327).

◇**Пи́ти (ви́пити, куштува́ти, скуштува́ти** *і т. ін.*) **гірку́ [ча́шу] (гірко́ї)** — страждати, зазнавати багато горя, негод. *Остапові першому довелося випити гірку чашу* (Довж., I, 1958, 271); — *Ох! Випила й я за свій вік гірку, та ще й повну!..* (Мирний, II, 1954, 251); [Ганна:] *Хто з жінок не бідкається? Хіба і я не пила гіркої? Випила, випила до денця!* (Кроп., II, 1958, 37); *Не раз і Горпині доводилося куштувати* [куштувати] *гіркої від матері або від брата* (Фр., I, 1955, 59); **Гірка́ ча́ша** — велике горе, страждання. [Ганна Андріївна *(дочці)*:] *Не минула і тебе ця гірка чаша... Тепер ти полонянка; взяли тебе у ясир...* (Мокр., П'єси, 1959, 180); **Гірки́й до́свід** — важке випробування. *З гіркого досвіду вона знала, що шепіт чоловіка нічого доброго не віщує* (Стельмах, На.. землі, 1949, 279); **Гірки́й п'яни́ця (п'яни́ченька** *і т. ін.*) — той, хто багато п'є, пиячить. *Писар, здається, нічого собі, добродушний дідок, п'яниченька тільки гіркий: ніс червоний, як буряк* (Вас., IV, 1950, 20); *Та що вже звикли хлопці і до «субіток» і до суворих звичаїв шкільного життя, але такого гіркого п'яниці, як новий дяк, і вони не витримали* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 30).

ГІ́РКІСТЬ, кості, *ж.* Абстр. ім. до **гірки́й** 1, 3.— *Це дорога горілочка. Патока й полинь! Усе вкупі! і солодненча і гіркість!* (Н.-Лев., III, 1956, 387); *А служники вже вносили кактус, відомий своєю надзвичайною гіркістю* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 72); *В тих словах клубилося так багато гіркості, що доктор аж іздригнувся, немов почув дотик кропиви* (Фр., II, 1950, 324); *З гіркістю, що сповнювала його серце невичерпним смутком, повинен був визнати, що він уже не той солдат і вояка Оноре, який прийшов.. з провінціальної Турені* (Рибак, Помилка.., 1956, 178).

ГІ́РКНУТИ, не, *недок.* Ставати гірким на смак. *Макова олія не скоро гіркне і тому високо ціниться в кондитерській та консервній промисловості* (Ол. та ефір. культ., 1956, 252); *У передчасно зрізаному* [соняшнику] — *зерно всихається, маліє. Пізніше таке миршаве зерно й гіркнути ладне, а насіння, доспіле на пні, важке, жирне, мов волоський горіх* (Вільде, Сестри.., 1958, 335).

ГІ́РКО. 1. Присл. до **гірки́й** 1,3. *Над водою гірко і п'янко пахло осиковими сережками* (Стельмах, Хліб.., 1959, 466); *Гірко жилося Тарасові в рідній сім'ї через злидні та недостачі* (Мирний, V, 1955, 309); *І плаче гірко Ярославна В Путивлі-граді на валу* (Мал., Звенигора, 1959, 36).

2. *у знач. присудк. сл.* Про відчуття гіркого смаку. — *Щоб не гірко було після пива, так купи їй медяничків* (Кв.-Осн., II, 1956, 473).

3. *у знач. присудк. сл.* Про почуття прикрості, болю. *Важко матері, таке згадуючи: гірко та сумно на душі* (Мирний, II, 1954, 83); *Що то за мука до нікого живого словечка не промовити — се дуже гірко* (Стеф., III, 1954, 23); *То був у них веселий вечір, багато вони сміялися, хоч Крутоярові на серці було гірко* (Собко, Біле полум'я, 1952, 273).

4. *розм.* Уживається у знач. багато, дуже, сильно, важко. [Савка:] *Кажу: чи не занедужав оце ти, Тимоше, що так гірко кашляєш?* (Вас., III, 1960, 64); — *Як не роблю гірко, а зимою, дивись, ізнов нічим ока запорошити. Ні в мішку, ні в горшку* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 7).

5. *виг., розм.* За народним звичаєм — вигук за весільним столом, що виражає прохання до молодих поцілуватися. *Весілля... Всі дружно гукають: — Гірко!.. Гірко!..* (Руд., Остання шабля, 1959, 253); *Тут «гірко» хтось давай кричать. Таке там почалося... При генералі цілувать Марину довелося* (Воскр., Цілком.., 1947, 21).

ГІРКО́ТА, оти́, *ж.* Те саме, що **гі́ркість.** *Курить пилком і гіркотою віє Від давніх половецьких полинів* (Дор., Тобі, народе.., 1959, 37); *Не малий уже запас гіркоти збирався на душі* (Вас., IV, 1960, 35); *Невдача з оповіданням уже так гостро не хвилювала, лишилась гіркота й утома та ще якесь почуття самотності* (Донч., V, 1957, 514).

ГІРКО́ТНИЙ, а, е, *рідко.* Сповнений гіркоти. *Гіркотна хвиля туги здавила йому груди* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 11).

ГІРКО́ТНО, *рідко.* Присл. до **гірко́тний.** *Блискучі бруньки вже розбухли і гіркотно пахли* (Коп., Подарунок, 1956, 24).

ГІРКУВА́ТИЙ, а, е. Трохи, злегка **гіркий** (у 1, 3 знач.). *Знову повіяв на Сергія рідний вітер придеснянських борів, запахло гіркуватим димом на хуторах* (Кучер, Дорога.., 1958, 135); *Вода в джерелах гіркувата, пахне аптекою* (Багмут, Опов., 1959, 32); *По-дівочому вродливе личко незнайомого здригнулося в гіркуватій усмішці* (Гончар, Таврія.., 1957, 50).

ГІРКУВА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Абстр. ім. до **гіркува́тий.** *За селом від вогких лужків повіяло солодкою гіркуватістю вербового цвіту і кори* (Стельмах, II, 1962, 274).

ГІРЛЯ́НДА, и, *ж.* 1. Прикраса з квіток, гілок і т. ін., сплетених у вигляді довгої низки. *Принесли хлопці ялинових віт, Дівчата їх в гірлянди пов'язали* (Мур., Повість.., 1948, 33); // Декоративний мотив, орнамент такої форми. *Були на ній* [чашці] *виписані гірлянди квіток, зо два метелики і злотистий напис* (Л. Укр., III, 1952, 485); * У порівн. *Вечірнє небо заквітчалось весняними хмарками, мов гірляндами з зеленого барвінку* (Вас., II, 1959, 10).

2. *перев. кого, чого, перен.* Розташовані в ряд предмети, що нагадують таку прикрасу. *Гірлянди мостових ліхтарів вигнутим ланцюгом відбивались на чорній поверхні ріки* (Дмит., Розлука, 1957, 99); *Вудка його лежала на плечі, і бички довгою гірляндою звисали з неї мало не до самої землі* (Собко, Скеля.., 1961, 68).

ГІРНИ́Й, а́, е́, *рідко.* Те саме, що **гірськи́й.** *Усе порожевіло: кременисті шпилі,.. далекії темнії гаї на верховинах гірних* (Вовчок, I, 1955, 321); *Глянь праворуч: схили гірні вкриті тучами отар* (Бажан, II, 1947, 166).

ГІРНИ́К, а́, *ч.* 1. Робітник гірничої промисловості. *Гірник працює в глибині подоланих шарів, і слава йде по стороні про доблесть шахтарів* (Уп., Вірші.., 1957, 75).

2. Гірничий інженер або слухач гірничого учбового закладу.

ГІРНИ́ЦТВО, а, *с., рідко.* Гірнича справа. *Історія розвитку гірництва в Кривбасі — це яскрава ілюстрація успіхів нашого соціалістичного будівництва, технічного і культурного росту кадрів гірничорудної промисловості України* (Гірн. пром.., 1957, 81).

ГІРНИ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **гірни́к.** *На шахту донецьку «Центральну» в гірницьку велику родину з-за річки, бурхливого Сяну, приїхав смаглявий хлопчина* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 63); *Багато гірницьких колективів нагромадили цінний досвід* (Рад. Укр., 11.X 1956, 1).

ГІРНИ́ЧИЙ, а, е. Стос. до розробки надр землі. *Скільки чудових механізмів одержали й одержують шахти, вугільних стругів, гірничих комбайнів, врубівок та іншого* (Ю. Янов., I, 1958, 443); *Надя мріяла про те, щоб стати гірничим інженером* (Ткач, Плем'я.., 1948, 6).

△**Гірни́ча спра́ва** — наука про добування корисних копалин із земних надр, а також відповідна галузь техніки. *Ползунов багато праці витратив на самостійне вивчення фізики та гірничої справи* (Фізика, II, 1957, 63); **Гірни́чі ви́робки** — порожнини в товщі земної кори або виїмки на її поверхні, що утворюються при гірничих роботах.

ГІРНИ́ЧО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **гірни́чий**, напр.: гірничовибухо́вий, гірничотехні́чний і т. ін.

ГІРНИЧОДОБУВНИ́Й, а́, е́. Стос. до видобування корисних копалин. *Шахти і рудники Донецького вугільного, Криворізького залізорудного.. та інших гірничодобувних районів* [в роки інтервенції та громадянської війни] *були майже цілком зруйновані і затоплені водою* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 402).

ГІРНИЧОЗАВО́ДЧИК, а, ч., *дорев.* Власник гірничозаводського підприємства.

ГІРНИЧОЗБАГА́ЧУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до підвищення коефіцієнта якості корисних копалин. *Семирічка передбачає спорудження потужних високомеханізованих гірничозбагачувальних комбінатів, які постачатимуть промисловості рудний концентрат з високим і стабільним вмістом заліза* (Наука.., 2, 1959, 60).

ГІРНИЧОПРОМИСЛО́ВИЙ, а, е. Стос. до гірничої промисловості. *Мішкольц — центр північного гірничопромислового району з металургійними і машинобудівними заводами* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 29).

ГІРНИЧОПРОХІ́ДНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до проходки гірничих виробок. *Колектив інституту розробив конструкції гірничопрохідницьких щитів для проходки штреків* (Наука.., 3, 1960, 22); *Тепер у наших шахтах працюють вугледобувні і гірничопрохідницькі комбайни* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 408).

ГІРНИЧОРУ́ДНИЙ, а, е. Стос. до видобування руди. *Гірничорудна промисловість України — найважливіша сировинна база чорної металургії СРСР* (Ком. Укр., 6, 1960, 25); *Роботу, яка передбачалася, можна було доручити тільки висококваліфікованим майстрам гірничорудної справи* (Ткач, Плем'я.., 1961, 88).

ГІРНЯ́К, а́, ч., *діал.* Горець. *Часті неврожаї змушували здавна гірняків періодично шукати заробітків по долах* (Фр., XVI, 1955, 313); *На горі стоїть хатина, Там живе гірняк старий* (Л. Укр., IV, 1954, 123).

ГІРНЯ́ЧКА, и, *ж., діал.* Жін. до **гірня́к**.

ГІРО́БУС, а, ч. Транспортна машина з двигуном, який живиться електроенергією від інерційного акумулятора.

ГІРОВО́З, а, ч. Локомотив з механічним акумулятором енергії — маховиком.

ГІРО́К, рка́, ч., *діал.* Огірок.

ГІРОКО́МПАС, а, ч. Компас з гіроскопом замість магнітної стрілки. *Судно оснащене сучасними навігаційними приладами — локатором і гірокомпасом* (Наука.., 2, 1957, 17).

ГІ́РОНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гора́** 1, 2.

ГІРОСКО́П, а, ч. Прилад у вигляді тіла, що обертається навколо вертикальної осі, положення якої практично стійко зберігається у просторі; застосовується для автоматичного керування рухом суден, літаків, ракет, штучних супутників тощо.

ГІРОСКОПІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **гіроско́п**. *Різні гіроскопічні (основані на властивості дзиги) прилади — компаси, стабілізатори і т. ін.— встановлюють на сучасних кораблях і літаках* (Цікава фізика.., 1950, 73).

ГІ́РОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гірка** 1. *Уже з-за гори витикались церкви й біліли хатки по гірочках* (Мирний, 1, 1954, 94).

ГІ́РСТКА, и, *ж., діал.* Пучка чого-небудь синкого. *Вони були в темних, шитих золотою й срібною ниткою свитках, підперезані високими шкіряними поясами з кишенями для ножа, огнива, гірстки солі* (Скл., Святослав, 1959, 149); // Мала кількість чого-небудь.

ГІРСЬКИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **гора́** 1. *Веди, доріженько крута, Нас кличе висота, Нехай на всіх гірських шпилях Горить червоний стяг!* (Мур., Широка дорога, 1950, 63); // Вкритий горами, нагорбами; гористий. *На території УРСР водна ерозія грунтів найбільш поширена на.. орних землях та пасовищах передгірських і гірських районів Карпат і Криму* (Наука.., 8, 1959, 28); // Який знаходиться, росте або водиться в горах. *Сподом попід ті стіни вузькою щілиною шумів і пінився студений гірський потік* (Фр., VI, 1951, 12); *Повітря таке запашне од гірських трав, що аж п'янить* (Коцюб., III, 1956, 322); *Гірський орел нерухомо завис у піднебессі* (Жур., Вечір.., 1958, 266).

△ **Гірська́ хворо́ба** — хворобливий стан, викликаний низьким атмосферним тиском (при повітряних польотах, сходженні на гірські висоти і т. ін.). *На висоті близько 4000 м майже в усіх наших піддослідних у тій чи іншій мірі були виражені симптоми гірської хвороби у вигляді швидкої стомлюваності,.. втрати апетиту* (Мед. ж., XXIII, 2, 1953, 4).

2. Який входить до складу земної кори або добувається з надр землі. *На Україні є дуже багато кар'єрів, в яких видобувають різноманітні тверді гірські породи: граніт, пісковик, вапняк, мармур* (Наука.., 8, 1958, 22).

△ **Гірськи́й кришта́ль** — прозора безбарвна різновидність кварцу, що використовується в радіотехніці, оптиці та ювелірній справі. *Великі родовища різновидності гірського кришталю — п'єзокварцу виявлено в горах Тарбагатаю на сході Казахстану* (Рад. Укр., 26.III 1957, 1).

ГІРЧА́К, а́, ч. 1. Народна назва деяких видів рослин з родів жовтий осот, слабник, таволга і т. ін. *До коренепаросткових* [бур'янів] *належать найбільш злісні бур'яни: гірчак рожевий, осот рожевий* (Колг. енц., II, 1956, 152).

2. Прісноводна риба родини коропових. *У затоках місцеві рибалки вже виловлювали сітками дрібних, смачних для юшки гірчаків* (Шпян, Баланда, 1957, 60).

ГІРЧИ́ТИ, чу́, чи́ш, *недок.* 1. *перех.* Пасичувати гіркотою. *Повітря гірчить сигара* (Ю. Янов., V, 1959, 33); * Образно. *Гірчила душу певність, що жоден з мирославських гінців — ні до Січі, ні до царя не дійшов* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 513).

2. *тільки 3 ос., неперех.* Мати гіркуватий смак, віддавати гірким; // *безос.— Не хочу я сигарет. Від них тільки в роті гірчить* (Загреб., Сверона 45, 1959, 115).

ГІРЧИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Трав'яниста олійна рослина з родини хрестоцвітих. *Лиш одна кропива та гірчиця, підхопившися завчасу й пустивши глибше в землю свій веретенистий корінь, буяли та розросталися* (Фр., V, 1951, 299); *Біла гірчиця достигає одночасно з горохом і є для нього доброю підтримуючою культурою* (Колг. Укр., 2, 1957, 15).

2. Приправа до страви. — *З чим ти любиш ковбаси: з гірчицею чи з часником?* (Коцюб., II, 1955, 360); *Найбільш поширеною приправою до м'ясних страв є гірчиця* (Укр. страви, 1957, 156).

ГІРЧИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **гірчи́ця**. *Гірчичний корінь;* // Який паразитує на гірчиці. *На півдні зустрічається також гірчичний клоп* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 276); // Вигот. з гірчиці. *Олія крамбе нагадує гірчичну* (Ол. та ефір. культ., 1956, 336); *Оселедці в гірчичному соусі відрізняються від маринованих тим, що до складу маринадної заливки, крім солі, цукру, оцту і прянощів, входить ще гірчиця* (Укр. страви, 1957, 71).

2. Кольору гірчиці (у 2 знач.); темно-жовтий. *На порозі став, обтрушуючись від снігу, ще один відвідувач, присадкуватий, чорнявий, з сердитим обличчям гірчичного кольору* (Гончар, II, 1954, 64).

△ **Гірчи́чний газ** — безбарвна масляниста отруйна речовина; іприт.

ГІРЧИ́ЧНИК, а, ч. Листок паперу або шматок тканини, покритий гірчичним порошком з клейкою речовиною; використовується як лікувальний засіб, що викликає приплив крові. *Баба Федора ставила гірчичники, прикладала старому до грудей клунок з розпареними висівками* (Донч., III, 1957, 107).

ГІРЧИ́ЧНИЦЯ, і, *ж*. Посудина, у якій подається до столу гірчиця (у 2 знач.). *На стіл ставлять сільницю, перечницю та гірчичницю* (Укр. страви, 1957, 393).

ГІРШ *див.* **гі́рше.**

ГІ́РШАННЯ, я, *с*. Дія за знач. **гі́ршати.**

ГІ́РШАТИ, ає, *недок*. Ставати гіршим; погіршуватися. *..становище робітника в міру зростання капіталізму дедалі гіршало* (Ленін, 2, 1948, 83); *Погода гіршала* (Трубл., I, 1955, 110).

ГІ́РШЕ, ГІРШ. 1. Присл. до **гі́рший.** *Батько з шкури ліз, щоб одягти Раїсу не гірш од попівен* (Коцюб., I, 1955, 312); // *у знач. присудк. сл. Немає гірше, як в неволі Про волю згадувать* (Шевч., II, 1953, 90).

2. Уживається у знач. б і л ь ш е. *Бачить* [панночка], *що корюся, та ще гірш мене зневажає* (Вовчок, I, 1955, 18).

ГІ́РШИЙ, а, е. Вищ. ст. до **пога́ний.** — *У нас усі кращі,— запротестувала Юлька.— Немає в нас гірших. На те й ударний загін!* (Донч., I, 1956, 85); // *у знач. ім. І пекло мук, і крові море, Якого, може, не знайду, І найлютіше в світі горе Я бачив,— гіршого не жду* (Граб., I, 1959, 80).

ГІСО́П, у, *ч*. Багаторічна рослина родини губоцвітих, з листу якої виробляють запашну олію. *Гісоп крейдяний.. росте, головним чином, на крейдоподібному мергелі* (Бот. ж., X, 2, 1953, 52).

ГІСТО́ЛОГ, а, *ч*. Фахівець з гістології. *Для анатома і гістолога великі півкулі завжди були такою ж доступною та відчутною річчю, як усякий інший орган або інша тканина* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 163).

ГІСТОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гістології. *При гістологічному дослідженні риб і пуголовків, загиблих в ультразвуковому полі, було знайдено зміни в їх поперечно-смугастій мускулатурі* (Наука.., 11, 1956, 20).

ГІСТОЛО́ГІЯ, і, *ж*. Наука про тканини організму людини і тварин. *Акад. Д. К. Третьяков відомий своїми працями в галузі порівняльної гістології* (Вісник АН, 11, 1957, 61).

ГІ́СТЯ, го́сті, *ж., діал.* Гостя. *Яка гістя — така і шана!* (Бор., Тв., 1957, 173).

ГІСТЬ, го́стя, *ч*. 1. Той, хто приходить, приїздить відвідати кого-небудь вдома. *Хазяїн дома.., накликавши гостей, поштує їх чаєм* (Кв.-Осн., II, 1956, 406); [Я р и н а:] *Ходім зі мною, я покажу вам, як треба гостей приймати* (Корн., II, 1955, 122); // * Образно. *Челядь гуляє на майдані; старі гомонять під ворітьми, а в Маланки звичайні гості — думи* (Коцюб., II, 1955, 13); * У порівн. *То те він робить, то те, то йде, то іде, як гість додому навертає* (Вовчок, I, 1955, 27); //Особа, запрошена на весілля, вечірку і т. ін. *Народився син у панії. Що тих гостей наїхало на хрестини!* (Вовчок, I, 1955, 133).

Незва́ний (непро́ханий) гість — той, хто з'являється несподівано, без запрошення або попередження. — *Ну, ось ми* [німці] *переступили поріг чужої країни незваними гістьми. Чого нас чорти сюди несуть?* (Кол., На фронті.., 1959, 30).

У го́сті йти (прихо́дити, їхати *і т. ін.*) — відправлятися або прибувати куди-небудь як гість. *На Семена старий Кайдаш надів нову чорну свиту, засунув за пазуху паляницю, взяв у руки ціпок і пішов з своєю жінкою до Довбишів у гості* (Н.-Лев., II, 1956, 278); *Старий Щепкін на тім тижні хоче до мене приїхати в гості* (Шевч., VI, 1957, 156); — *Тетянко, Тетянко,— подружко хороша, Як добре, що в гості до мене прийшла!* (Мур., Хороші сусіди, 1948, 3); **У гостя́х бу́ти (прожива́ти** *і т. ін.*) — перебувати де-небудь на правах гостя. *Еней в гостях прожив немало,— Що з голови його пропало, Куди Зевес його послав* (Котл., I, 1952, 79).

2. Особа, запрошена або допущена на збори, засідання, з'їзд і т. ін. *На трибунах Хрещатика гості, що прибули на святкування 50-річчя Радянської України* (Веч. Київ, 25.XII 1967, 2); // Особа або член делегації, що прибуває в іншу країну, район і т. ін. з якоюсь метою. *Задовго до прибуття А. І. Мікояна тисячі людей зібралися на столичному аеродромі Ханеда, щоб виразити високому гостю з Радянського Союзу дружні почуття, яких сповнений до радянського народу народ Японії* (Рад. Укр., 15.VIII 1961, 4); *На виставку прибули садоводи, агрономи і вчені з столиці.. Організатор виставки Рябов почав навіть промову перед гостями* (Довж., I, 1958, 464).

3. *іст.* Купець, найчастіше іноземний. *У руських містах часто з'являлися і іноземні купці, яких в старовину називали «гостями»* (Іст. СРСР, I, 1956, 31); *Полинули до Галича з усіх усюд гості-купці* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 72).

ГІТ, а, *ч., спорт.* Пробіг коней на певну коротку відстань; заїзд. *За умовами змагань на традиційний приз коні повинні бігти три гіти, причому перемога присуджується рисакові, який продемонстрував найбільшу швидкість у двох заїздах* (Веч. Київ, 9.VI 1957, 3).

ГІТА́РА, и, *ж*. Струнний щипковий музичний інструмент з корпусом-резонатором у вигляді вісімки і з довгим грифом.— *Візьми лишень, дочко, гітару та заграй або й заспівай нам якої,— сказав Терлецький* (Н.-Лев., III, 1956, 46); *Він добре танцює, але ще краще грає на гітарі й співає* (Ткач, Моряки, 1948, 36).

ГІТАРИ́СТ, а, *ч*. Музикант, який грає на гітарі. *Він іде, приносить гітару й приводить з собою хорошого гітариста* (Сміл., Зустрічі, 1936, 212).

ГІТАРИ́СТКА, и, *ж*. Жін. до **гітари́ст.**

ГІТЛЕРИ́ЗМ, у, *ч*. Фашистська диктатура в Німеччині, очолювана Гітлером (1933—1945 рр.), а також ідеологія цієї диктатури. *Не ототожнюйте гітлеризм з німецьким народом! Не ототожнюйте скору безславну загибель гітлеризму з долею Німеччини!* (Довж., III, 1960, 34).

ГІТЛЕРІВЕЦЬ, вця, *ч*. Прихильник Гітлера; німецький фашист. *Фронт і тил непохитні у*

своєму прагненні зупинити залізні полчища гітлерівців (Кучер, Чорноморці, 1956, 112).

ГІТЛЕРІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **гітлерівець** і **гітлеризм**. *8 травня 1945 року фашистська Німеччина капітулювала. Гітлерівська авантюра закінчилась ганебним крахом* (Ком. Укр., 5, 1960, 19).

ГІТОВ, а, ч. Снасть, якою підтягують вітрила до щогли, реї або гафеля перед їх остаточним закріпленням.

ГІЧКА, и, *ж.* Вузька і довга легка веслова спортивна шлюпка.

ГЛА́БЦІ, ів, *мн.* Легкі сани з кузовом, обшитим лубом.— *Перед ким похвастаєш тоді сивим смушком на кожусі, добрим вигуляним конем у глабцях на Меланки?* (Ле, Вибр., 1938, 85).

ГЛАВА́ [1], **и́**, *уроч.* 1. *ж., заст.* Те саме, що **голова́** 1. *До його кралася змія Крилатая, з сім'ю главами* (Котл., I, 1952, 213); *Верба сріблиться, наче борода Чи шевелюра на главі пророчій* (Рильський, II, 1946, 5).

2. *ч. і ж., чого.* Той, хто стоїть на чолі кого-, чого-небудь. *Минає ніч, простує до садочку Глава арабів, старшина йменитий* (Крим., Вибр., 1965, 155); *Звістку про наступну зустріч глав урядів СРСР і США вітають багато визначних профспілкових, громадських і релігійних діячів Англії* (Рад. Укр., 6.VIII 1959, 4).

ГЛАВА́ [2], **и́**, *ж.* Розділ книги, статті, що позначається нумерацією або окремим заголовком. *Сьогодні задумав писати одну повістину. Главу вже накомпонував, що буде дальше — не знаю* (Мирний, V, 1955, 341); *Леніна книги і глави — всім мільйонам розкрить* (Ус., Вибр., 1948, 10); * Образно. *Двадцятий вік, майбутнього провісник, Нову главу історії почав* (Дор., Тобі, народе.., 1959, 84).

ГЛАВК, у, *ч.* Орган управління в міністерствах і відомствах, що відає підприємствами якої-небудь галузі промисловості даного міністерства і відомства. *При переході від розв'язання завдань відбудовного періоду до здійснення широкої програми соціалістичної індустріалізації країни були організовані спеціалізовані наркомати і главки* (Рад. Укр., 17.II 1957, 2).

ГЛАВКІ́ЗМ, у, *ч.*, *іст.* Система управління радянською промисловістю в роки іноземної інтервенції і громадянської війни, коли всі підприємства безпосередньо підпорядковувались головним і центральним управлінням.

ГЛАВКОВЕ́РХ, а, *ч.* Скорочення: верховний головнокомандувач. *Два тижні сенатор Соколов і главковерх Керенський, збираючи сили, не переставали намовляти полки до наступу* (Панч, I, 1956, 98); *Їх* [хлопчаків] *особливо хвилювало, як у цьому бойовому поході відбив Мате Залка в Колчака ешелон золота — золотий запас молодої Радянської Республіки, що його білогвардійський главковерх замірявся вивезти до Японії* (Смолич, VI, 1959, 40).

ГЛАВКО́М, а, *ч.* Скорочення: головнокомандувач. *Виявилось, що він* [невідомий] *має для нього, главкома, якусь передачу* (Гончар, II, 1959, 380).

ГЛАГО́Л, а, *ч.*, *ц.-с.* Мова, слово. *От уст Твоїх я пальцем доторкнувся І вложу в них своїх глаголів жар* (Фр., XI, 1952, 280).

ГЛАГО́ЛИЦЯ, і, *ж.* Одна з двох абеток старослов'янської мови. *Найдавніша, що дійшла до нас, слов'янська писемність знає два алфавіти — кирилицю і глаголицю, причому питання про співвідношення і відносну давність цих алфавітів досі повністю не розв'язане* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 499); *Друга* [абетка] *також пізніше стала зватися «глаголицею» — від букви «Г» («глагол»), що означала в старослов'янській мові — «мову», «слово»* (Рад. літ-во, 5, 1958, 45).

ГЛАГОЛИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **глаго́лиця**. *Глаголичний алфавіт;* // Написаний глаголицею. *Глаголичні рукописи.*

ГЛАДЕ́НЬКИЙ [1], а, е. 1. Зменш.-пестл. до **гла́дкий**. *Стіни гладенькі, білі, у кутку стіл, .. в другому кутку ліжко* (Мирний, IV, 1955, 125); *Перо рівно бігло по гладенькому папері* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 326).

2. *перен.* Чіткий і правильний (про мову, викладені на письмі думки і т. ін.). *Макар Іванович гладенькими фразами (звичайно, російськими) виливає на папері жаль, що несподівана слабість змушує його зректися великого обов'язку* (Коцюб., I, 1955, 169); *Попробуйте переконати його* [поета], *що переказ більш-менш гладенькими римованими рядками газетної статті — ніяка не поезія!* (Рильський, III, 1956, 414).

ГЛАДЕ́НЬКИЙ [2], а, е. Зменш. до **гладки́й**. *Гладенька, низенька, вона* [мама] *і по плече не сягала синові* (Дім., I будуть люди, 1964, 18).

ГЛАДЕ́НЬКО, *розм.* 1. Присл. до **гладе́нький** [1]. *Як спустились вони у балку, проміння перестало стрибати, дробитись, а рівненько і гладенько тяглося вподовж озера* (Мирний, IV, 1955, 22); *Убрана* [жінка] *убого, але дуже чистенько, волосся мала причесане простенько, гладенько* (Л. Укр., III, 1952, 543); *Вутанька слухала: так гладенько, так складно все в нього* [промовця] *виходило* (Гончар, Таврія.., 1957, 475).

2. *перен.* Легко, без ускладнень і труднощів. *Напрочуд гладенько проходить уся її робота* (Донч., V, 1957, 327).

ГЛАДЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **гладе́нький** [1]. *Рівний-рівненький, гладесенький камінь. Сіла* [Маруся] *на нього* (Хотк., II, 1966, 218).

ГЛАДЕ́СЕНЬКО. Присл. до **гладе́сенький**. *Зимонько-снігурочко, Наша білогрудочко, Не верти хвостом, А труси тихесенько, Рівненько, гладесенько Срібненьким сніжком* (Гл., Вибр., 1957, 269); *Катруся.. зачесала гладесенько своє розкішне волосся* (Л. Янов., I, 1959, 228).

ГЛА́ДЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. нас. мин. ч. до **гла́дити**. *Прикрашали їх* [горщики] *гладженням.. Після обпалу гладжені місця починали блищати* (Пар. тв. та етн., 2, 1966, 61).

ГЛА́ДЖЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гла́дити**.

ГЛАДИ́ЛКА, и, *ж.*, *спец.* Прилад для вирівнювання, пригладжування чого-небудь. *Формувальну масу розкладають кельмою рівномірно.., починають ущільнювати і вирівнювати масу послідовним рухом гладилкою від себе* (Архіт. і буд., 1, 1955, 21); *При складанні аркуша паперу його перегинають і.. гладилкою, рухом від себе або зліва направо, пригладжують аркуш по лінії згину* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 19).

ГЛАДИ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до гладження.

ГЛАДИ́ЛЬНИК, а, *ч.* Робітник, який вирівнює, пригладжує що-небудь.

ГЛАДИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **гладильник**.

ГЛА́ДИТИ, джу, диш, *недок.*, *перех.* 1. Проводити рукою, вирівнюючи, розправляючи що-небудь. *Встає* [Драксес], *ус гладить.. Дає одвіт царю* (Котл., I, 1952, 276); *Мар'ян гладив круглу, закучерявлену бороду й задоволено усміхався* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 32); // Пестити, легко проводячи долонею. *Раптом згадав* [Доря] *свої іменини і легку руку, що так ніжно гладила його по голівці,— і знову тихо заплакав* (Коцюб., II, 1955, 382); *Мить гладить* [Юлдаш] *оксамитну шию коня, а він тикається м'якими губами хлопцеві в руку й тихенько ірже* (Донч., I, 1956, 144); * Образно. *Ранковий промінь гладить скроні, тремтить на віях, на щоці...* (Сос., Близька далина, 1960, 101).

◇ **Гла́дити за ше́рстю** — робити або говорити комунебудь приємне; догоджати.— *Я тобі скажу по правді,*

Параско, сердься—не сердься,— коли ти одного будеш гладить за шерстю, а другого проти шерсті, коли одному все, а другому — нічого, так воно завжди буде (Мирний, IV, 1955, 104); **Гла́дити [по голові (по голівці** *і т. ін.*)] *кого* — поблажливо ставитись до чиїх-небудь вчинків; хвалити, потурати. [Кіндрат Антонович:] *Ревнувала ти мене, а я тебе за те не гладив по головці* (Кроп., II, 1958, 248); *Щодня її приятельки забігали доводити, що люди гомонять,— кого судять, кого гладять...* (Мирний, IV, 1955, 62); **Гла́дити про́ти ше́рсті** — робити або говорити комунебудь неприємне. [Микита:] *Такий вже тихоня* [Семен]: *хоч проти шерсті його гладь, не вкусе* (Кроп., I, 1958, 74).

2. *розм.* Те саме, що **прасува́ти**. *Сама Леміщиха, люблячи без міри і без тями свою невісточку, часом служила їй, як наймичка: гладила сукні, спідниці* (Н.-Лев., I, 1956, 236).

ГЛА́ДИТИСЯ, итьcя, *недок.* 1. Піддаватися гладженню. *Волога сорочка добре гладиться.*

2. Пас. до **гла́дити** 2. *Плаття для нареченої гладиться у сусідній кімнаті.*

ГЛАДИ́ШКА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **глек** 1. *На березі сушиться хустя, на кущах.. горщики, гладишки* (Л. Укр., III, 1952, 224); *Марія швиденько поприбирала.., поклала за пазуху лист від Романа і з гладишкою молока пішла до Василини* (Стельмах, Хліб.., 1959, 529).

ГЛАДІА́ТОР, а, *ч.* У стародавньому Римі — боєць з рабів або військовополонених, спеціально навчений для поєдинків чи боїв групами на арені цирку. *Ликує Рим! І гладіатор і патрицій Обидва п'яні. Кров і дим їх упоїв* (Шевч., II, 1953, 276); * У порівн. *М'язи на шиї та на грудях напнулися, наче в молодого гладіатора* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 234).

ГЛАДІА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **гладіа́тор**. *У місті Капуї, в одній з гладіаторських шкіл, раби організували змову* (Іст. стар. світу, 1957, 173); [Публій *(до Хуси)*:] *Цікавий, чим ви бавите народ? Ні гладіаторських боїв, ні цирку, ані театру навіть!* (Л. Укр., III, 1952, 180).

ГЛАДІ́НЬ, і, *ж.* Рівна, гладка поверхня. *День тихий, морська гладінь простяглася далеко-далеко* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 239); *Він Так шліфував гладінь камінних стін, Що стіни сяли дзеркалом тоді* (Бажан, II, 1947, 250).

ГЛАДІО́ЛУС, а, *ч.* Те саме, що **коса́рик** 2. *Кривавими плямами гладіолусів рясніла клумба серед газону* (Рибак, Час.., 1960, 507).

ГЛА́ДКИЙ, а, е. Без загинів, виступів, западин; рівний. *Тихо-тихо сковзається вода в плесі, гладка, мов дзеркало* (Фр., III, 1950, 332); *Задзеленькотіли дзвіночки, й санки посунулися по гладкій дорозі* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 168); // Який не в'ється; пригладжений, прямий (про волосся). * Образно. *Хто має силу ходити по гострім камінні, то завжди перейде по ньому до чогось високого, до вищого, ніж звичайно можна дійти рівними та гладкими стежками* (Л. Укр., V, 1956, 364).

ГЛАДКИ́Й, а́, е́. Який має повне тіло; вгодований, ситий. *Прийшов менший брат до старшого, а той сидить на рундуці такий гладкий та ситий, сказано — багатий* (Стор., I, 1957, 31); *На цей раз попався довгий і гладкий в'юн* (Стельмах, На.. землі, 1949, 326); * Образно. *Думки його були спокійні, якісь ситі та гладкі* (Фр., VIII, 1952, 381).

ГЛА́ДКІСТЬ [1], кості, *ж.* Абстр. ім. до **гла́дкий**. *Вдається визначити так званий коефіцієнт гладкості поверхні Марса* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 215); *Насіння* [льону] *в уражених* [поліспорозом] *коробочках втрачає блиск, гладкість, стає матовим, щуплим, схожість його знижується* (Техн. культ., 1956, 69).

ГЛА́ДКІСТЬ [2], кості, *ж.* Абстр. ім. до **гладки́й**.

ГЛА́ДКО, *присл.* 1. Присл. до **гла́дкий**. *Гладко стелеться з могилами широкий степ* (Стор., I, 1957, 77); *Із дому він приніс гладко виструганy дошку, розвів фарбу й узявся за малювання* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 166); *Гладко зачесане волосся, яке ділило голову на дві рівні долі, було вкрите осінньою паморозззю сивини* (Руд., Остання шабля, 1959, 40).

2. *перен.* Чітко і правильно (про мовлення, письмовий виклад думки, віршування і т. ін.). *Все йому так гладко розказала, як на листу списала* (Кв.-Осн., II, 1956, 278); *Діалог віршований доволі гладко, чисток народною мовою* (Фр., XVI, 1955, 242).

3. *перен.* Легко, без ускладнень і труднощів.— *Ну, ми всі держимося того, що ураджено,.. ще й тішимося, що так гладко йде діло* (Фр., II, 1950, 47).

ГЛА́ДНУТИ, ну, неш, *недок.* Ставати гладким (*див.* **гладки́й**).

ГЛАДУ́Н, а́, *ч.* 1. *розм.* Непомірно повна людина; товстун. *Над водою розлігся розпливший зойк отця Миколая, який незграбно шубовснув у воду.— Рятуйте, ..потопаю...— На здоров'ячко, гладуне,— крізь зуби процідив Мар'ян* (Стельмах, I, 1962, 508); *Образно. *Метушня й сіпанина продовжувалися зо чверть години. Але врешті-решт бджоли зіпхнули-таки всіх опецькуватих гладунів* [шершнів] *униз на землю й засапано стали обвіватися крилечками* (Козл., Мандрівники, 1946, 50).

2. *діал.* Глек, глечик. *Зоя залізла до комори шукати межи гладунами відповідного кисляку на вечерю* (Коб., III, 1956, 505).

ГЛАДУНЕ́ЦЬ, нця́, *ч., діал.* Зменш.-пестл. до **гладу́н** 2. *Знаходимо* [в гуцульській кераміці] *також різні глеки і глечики, гладунці, миски* (Гуцульська кераміка, 1956, 48).

ГЛАДУ́ХА, и, *ж., розм.* Жін. до **гладу́н** 1. — *Ач, гладуха,— трясе салом, розносить поговір! — проводила вона ковалиху неприязною думкою* (Коцюб., II, 1955, 15); *Такі гладухи* [купчихи] *ще чого доброго можуть і його ні за що схопити* (Гончар, Таврія.., 1957, 57).

ГЛАДУ́ШНИК, а, *ч., діал.* Чистотіл. *Мамай зірвав кілька корінців гладушника, що на нім уже сяяли ясножовті квіти* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 493).

ГЛАДУ́ЩИК, а, *ч., діал.* Широкогорлий глек для молока. [Олеся:] *Я у піст сметану збирала б з гладущиків та крадькома ложку облизувала* (Кроп., II, 1958, 295); — *Сметани чверть гладущика баба збирає, а кисляк такий, хоч ножем ріж* (Стельмах, Хліб.., 1959, 122)

ГЛА́ДШАТИ, аю, аєш, *недок.* Ставати товщим; поправлятися. *Марта й Степанида вже добре-таки гладшали обидві; товсті вона вже аж позвішувались вниз* (Н.-Лев., I, 1956, 569); — *Мабуть, треба, щоб менші казани ото варили, бо ми прийшли сюди не гладшати, а робити* (Ю. Янов., I, 1958, 514).

ГЛАДЬ, і, *ж.* 1. Те саме, що **гладі́нь**. *Блакиттю на гладі асфальтного плеса Відбилися синіх вагонів ряди* (Бажан, Роки, 1957, 246); *Верби, зазираючи в дзеркальну гладь води, відбивались у ній кожним листочком* (Шиян, Гроза.., 1956, 398).

2. Вид вишивки, в якій стібки щільно прилягають один до одного, суцільно покриваючи узор. *Дівчина вміла мережити, вміла вишивати і простим хрестиком, і болгарським, і навіть гладдю* (Донч., III, 1956, 92).

ГЛАЗЕ́Т, у, *ч.* Гатунок парчі з витканими золотими або срібними узорами; //Одяг з такої парчі. *Дівчата у стрічках, у стьожках, молодиці у парчевих очіпках, у кармазинах, у глазеті* (Стор., I, 1957, 76).

ГЛАЗЕ́ТОВИЙ, а, е. Зробл. з глазету. *На той дзвінок вийшов із корчми і орендар у соболевій шапці і у глазетовому шлафроку: блищить диявольський син, як панський чобіт* (Стор., I, 1957, 153).

ГЛАЗУ́Р, і, *ж.* 1. Те саме, що **поли́ва** 1. *Глазур виготовляють самі майстри з двох частин гльоту (окису свинцю), змішуючи їх з однією частиною піску (окис силіцію)* (Гуцульська кераміка, 1956, 37); *Для зменшення гігроскопічності (вбирання вологи) та поліпшення електроізоляційних якостей, механічної міцності і зовнішнього вигляду вироби з фарфору покривають зверху тонким шаром глазурі* (Монтаж і ремонт.., 1956, 13).

2. Спеціально приготовлений густий солодкий сироп, яким покривають кондитерські вироби, а також застиглий шар такого сиропу. *В деяких сортах цукерок корпуси покривають зверху глазур'ю з шоколаду, помадки або карамелі, і називаються вони глазурованими* (Укр. страви, 1957, 329).

3. Зовнішній глянсуватий шар копит тварин. *Не можна мастити копита дьогтем, гасом.., а також натирати рогові стінки наждаком та іншими предметами, щоб не стерти глазур, яка захищає копита від висихання і тріскання* (Конярство, 1957, 150).

ГЛАЗУРО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. нас. мин. ч. до **глазурува́ти.** *Відомі.. сорти пастили, глазурованої шоколадом* (Укр. страви, 1957, 326); *// у знач. прикм.* Покритий глазур'ю. *На даху його* [будинку] *акуратно викладено глазурованою черепицею «1958»* (Рад. Укр., 6.IV 1958, 1).

ГЛАЗУРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **глазурува́ти.** *Тут* [на фабриці] *механізовано трудомісткі процеси підготовки сировини, освоєно випал глиняних і фаянсових виробів, різні види формування, художнього розпису і глазурування* (Матеріали з етногр.., 1956, 14).

ГЛАЗУРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Покривати глазур'ю (у 1, 2 знач.). *З запровадженням у XVII ст. поливи горщики глазурували лише зсередини* (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 69).

ГЛАЗУРУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Нас. до **глазурува́ти.** *Посуд глазурується робітниками.*

ГЛА́НДА *див.* **гла́нди.**

ГЛА́НДИ, гланд, *мн. (одн.* **гла́нда,** и, *ж.), анат.* Піднебінні мигдалики.

ГЛАС, у, *ч., заст.* 1. Голос (у 1 знач.). *Аж ось учувсь йому знайомий глас. Він долинув крізь полум'я бурхливе...* (Стар., Вибр., 1959, 20); *Глас Мелхиседека задзвенів такою міддю, що пан обозний аж навіть підвівся і слухав стоячи* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 142).

◇ **Глас вопіющого в пусти́ні,** *книжн.*— про думки, поклики, що залишаються без відгуку, відповіді. *Але цей же таки рапорт достатньою мірою пояснює, чому в герці з Гріпичем ці, здавалося б, дуже логічні Нечіпайові думки залишились гласом вопіющого в пустині* (Мик., II, 1957, 530).

2. *мн.* **гла́си,** ів, *церк.* Назва ладу в церковній музиці, а також назва мотивів, що складають систему церковного співу. — *Я таки був при службі,— співав гласів, і піп мені не платив* (Вовчок, VI, 1956, 251); *В одній хвилі і коломийки задробить, і думки затягне, і весільної, і.. гласів церковних* (Фр., I, 1955, 59).

ГЛАСИ́ТИ, гласи́ю, гласи́ш, *недок., перех., книжн.* Мати в собі якесь твердження; говорити, стверджувати. — *Довгий ряд років зуміс змінити ім'я, зовнішність, характер і долю, здається, так гласить Платонова мудрість* (Ле, Міжгір'я, 1953, 37); *Недаром основна вимога соціалістичного реалізму гласить, що література покликана розкрити в художніх образах суть подій* (Вітч., 8, 1958, 122); *// заст.* Урочисто проголошувати. — *Віруйте і гиньте! — пророки гласять* (Шевч., I, 1951, 210).

ГЛА́СНИЙ [1], а, е. Приступний для широкої громадськості; відкритий, публічний. — *Зазнала я таки і того гласного суда! Розсипала я на його чимало карбованчиків* (Н.-Лев., II, 1956, 16); *До того ж — він був певен — тут ніхто не здійснює зи ним гласного чи негласного «надзору»...* (Сміл., Сад, 1952, 118).

ГЛА́СНИЙ [2], ного, *ч.* Член місцевого самоврядування в дореволюційній Росії. *Панства було повні хати: .. всі члени земства, чимало губернських гласних і Рубець між ними* (Мирний, III, 1954, 288); *Повітові земські зібрання складалися з гласних, обраних строком на три роки на трьох самостійних виборчих з'їздах* (Іст. УРСР, I, 1953, 481).

ГЛА́СНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **гла́сний** [1]. *Треба неухильно втілювати в життя ленінські принципи соціалістичного змагання — гласність, порівняння результатів, поширення досвіду* (Ком. Укр., 6, 1960, 3); — *Рано чи пізно всяка таємниця стає гласністю* (Баш, Надія, 1960, 265).

ГЛА́СНО. Присл. до **гла́сний** [1]. *Тут всякий гласно женихався, Ревнивих ябед не боявся* (Котл., I, 1952, 150); *Треба вміти похвалити, Де тайком, де гласно* (Воскр., З перцем!, 1957, 14).

ГЛАУБЕРОВА СІЛЬ. Сіль сірчанокислого натрію, яка використовується в промисловості, медицині; мірабіліт. *Морська вода.. містить у собі так звану глауберову сіль...* (Вишня, I, 1956, 175).

ГЛАУКО́МА, и, *ж.* Хвороба ока, що характеризується підвищенням внутрішньоочного тиску. *А. Я. Самойлов і його послідовники вважають за головний прояв глаукоми набряк тканин ока,.. який створюється в результаті порушення лімфокровообігу* (Мед. ж., XXIV, 6, 1954, 66).

ГЛАУКОНІ́Т, у, *ч.* Мінерал морського походження, що є складним силікатом заліза темно-зеленого або жовтувато-зеленого кольору. *Глауконіт також можна віднести до мінералів глин* (Геол. ж., XIII, 2, 1953, 47).

ГЛАУКОНІ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **глауконіт.** *Воду можна пом'якшити, пропускаючи її через пермутитовий (глауконітовий) пісок* (Сіль. тепл. електростанції, 1957, 45).

ГЛАША́ТАЙ, я, *ч.* 1. *іст.* Те саме, що **оповісник.** *Городян скликали на віче дзвоном або через глашатаїв* (Іст. СРСР, I, 1956, 55); *Ледь зарожевів схід, як по кутках пішли глашатаї* (Бурл., О. Вересай, 1959, 34).

2. *чого, перен., уроч.* Той, хто прилюдно проголошує що-небудь і бореться за його здійснення. *Шевченко виступав як глашатай революційного повстання пригноблених класів проти царизму, проти поміщиків усіх національностей і в тому числі проти українського панства* (Іст. УРСР, I, 1953, 426); *Вірна ленінським настановам, вимогам Комуністичної партії, радянська преса була і є активним глашатаєм нових, вищих форм соціалістичного змагання* (Рад. Укр., 26.VIII 1958, 1).

ГЛЕВКИ́Й, а́, е́. 1. Схожий на мокру глину; недопечений (про хліб). *Глевкий, чорний, як земля, хліб давив у горлі й тріщав у зубах* (Н.-Лев., II, 1956, 100); — *Коли протяг у хаті, коровай неодмінно зісподу буде глевкий!* (Смолич, Мир.., 1958, 42).

2. *перен.* Не до кінця сформований; недозрілий. [Д е я к і п а р у б к и:] *Молодий ще дуже! Хоч і повно в його голові розуму, так глевкий же ще той розум,—*

нехай зачерствіє!.. (Кроп., 1, 1958, 66); // Повільний у рухах, неповороткий (про людину). *Другий помічник був добродушний, глевкий* (Збан., Єдина, 1959, 259).

ГЛЕВКУВА́ТИЙ, а, е. Трохи глевкий. *Виступивши крок уперед, глевкуватий старшина, більше схожий на молодицю, ніж на парубка, голосно викрикував прізвища тих, що не з'явились на муштру* (Збан., Між.. людьми, 1955, 98).

ГЛЕВТЯ́К, а́, ч. 1. Глевкий хліб. *Аж баба хліб бровку шпурнула І горло глевтяком заткнула, То він за кормом і погнавсь* (Котл., І, 1952, 134); *Козаков довго дивився, як дітвора жадібно давиться гарячими глевтяками, і несподівано встав, зітхнувши* (Гончар, І, 1954, 10).

2. *перен.* Повільна у рухах, неповоротка людина. *Коли б зчепитися вручну,— то навряд чи цей глевтяк вирвався б з Юхимових жилавих рук* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 311).

ГЛЕВТЯКУВА́ТИЙ, а, е, *рідко.* 1. Те саме, що **глевкува́тий.** *Глевтякуватий хліб.*

2. *перен.* Повільний у рухах, неповороткий (про людину). *Помітив* [Юхим], *що заворушився браунінг у руці дужого, хоч глевтякуватого чоловіка* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 341).

ГЛЕДИ́ЧІЯ, ї, *ж.* Дерево родини бобових, яке використовується при створенні полезахисних смуг, для озеленення міст і т. ін. *Гледичія має трохи гірший ріст, ніж біла акація, але відзначається цінною властивістю створювати, завдяки великій кількості колючок на гілках і стовбурі, непрохідний живопліт* (Колг. Укр.. 1, 1958, 35).

ГЛЕЙ [1], ю, ч. 1. Пластична глина (здебільшого гончарна) сизого, червоного та ін. кольорів. *Щодня підмазувала* [Маланка] *комин та підводила червоним глеєм припічок* (Коцюб., II, 1955, 29); *Вася з Сонею розказали, як пішли вони сьогодні на город і хотіли в яру накопати глею для глиняних м'ячів* (Коп., Сон. ранок, 1951, 108); * У порівн. *Чіпка покуштував галушку,— глевка, як глей* (Мирний, II, 1954, 148).

2. Те саме, що **мул.** *І завелась на ставі геркотня, Гусине діло закипіло: Таскають грязь і глей зо дна Да мажуть Лебедя, щоб пір'я посіріло* (Греб.. І, 1957, 44); *І ось уже показалося дно річки — блакитний глей і жовтий пісок та латаття* (Донч., V, 1957, 134).

ГЛЕЙ [2], ю, ч. Загуслий сік, що виступає на стовбурах деяких фруктових дерев (вишні, черешні, сливи та ін.). *Ніхто, як він, не вміє здирати з вишень глей* (Сос., І, 1957, 344); * У порівн. *Повітря тремтіло набряклим вишневим глеєм* (Стельмах, На..землі, 1949, 205).

ГЛЕ́ЙКИЙ, а, е. Який липне, не розсипається (про землю). *На свіжому насипі стояла повна каталажка глейкої землі* (Кир., Вибр., 1960, 207).

ГЛЕЙКУВА́ТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **глеюва́тий.** *Ми з Владеком повинні були тачками відвозити до яру залізний брухт по вузеньких дошках, прокладених в заболоченій глейкуватій землі* (Мур., Бук. повість, 1959, 78).

ГЛЕ́ЙОВИЙ, а, е. Прикм. до **глей** [1]. *Дерново-підзолисті грунти знижених елементів рельєфу.. виділені в окрему групу дерново-підзолистих глейових грунтів* (Добрива.., 1956, 27).

ГЛЕ́К, а, ч. 1 Висока кругла, перев. глиняна посудина, злегка розширена в нижній частині. *Є в глеку молоко, та голова не влазить* (Укр.. присл.., 1955, 280); [Голос Романюка:] *Піди в льох і принеси добрий глек квасу...* (Корн., II, 1955, 192).

◇ **Глек розбити** — посваритися. [Омелько:] *Нічого не розберу. Бачу тілько, що Варка з Гнатом глек розбили* (К.-Карий, І, 1960, 271); — *Ми колись побралися. А потім.. наче розбили глек* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 69)

2. Сорт груш народної селекції. *Глек. Чудовий місцевий літній сорт* [груш], *поширений у Вінницькій та Хмельницькій областях, переважно в присадибних насадженнях* (Озелен. колг. села, 1955, 86).

ГЛЕ́КОВИЙ, а, е. Прикм. до **глек** 1

ГЛЕТ, у, ч. Кристалічний окис свинцю у вигляді жовтого порошку різних відтінків, що використовується для виготовлення оліфи, свинцевого сурику та в гончарній справі. *Глет недарма називають свинцевим: його одержано із свинцю* (Уроки.. хіміка, 1956, 14).

ГЛЕ́ТЧЕР, а, *ч., геол.* Скупчення на земній поверхні (в горах та приполярних районах) великих мас льоду, який рухається під впливом власної ваги: льодовик. *Під впливом тиску лід починає сповзати по схилах і утворює глетчер, або льодовик* (Курс заг геол., 1947, 138).

ГЛЕ́ТЧЕРНИЙ, а, е. Прикм. до **гле́тчер**. *Тумани поховалися за горами, над арктичними озерами, в розколинах глетчерної криги* (Трубл.. І, 1955, 342).

ГЛЕ́ТЧЕРОВИЙ, а, е. Те саме, що **гле́тчерний.** *Згладжена льодовиком поверхня порід його долини називається глетчеровим дзеркалом* (Курс заг. геол., 1947, 146).

ГЛЕ́ЧИК, а, *ч.* 1. Те саме, що **глек** 1. *Мати загадала їй зібрати з глечика сметану та накришити сала* (Н.-Лев., II, 1956, 279); *Метушливо кинулася* [Груня] *до печі, вийняла пахучий глечик пареного молока, що аж присмажилося* (Горд., II, 1959, 285); *На тину красувалися горщик і два глечики* (Шиян, Гроза.., 1956, 404); * У порівн. *У других ніздрі, як наперсток, а в нього, мов навмисне, як глечики* (Донч., VI, 1957, 64).

2. *перев. мн.* Рід рослин родини лататтєвих; купавка

ГЛЕ́ЧИКОВИЙ, а, е. Прикм. до **гле́чик** 1

ГЛЕ́ЧИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **гле́чик** 1. *Жартуй, глечичок, поки вушко одірветься!* (Укр.. присл.., 1955, 315); *Схопивши манесенький глечичок, побігла* [Мелашка] *на село* (Л. Янов.. І, 1959, 144).

ГЛЕЮВА́ТИЙ, а, е. 1. З домішкою глею *(див.* **глей** [1] 1) *Маланка, закасавши спідницю та вся зігнувшись, мов чапля, переставляла ноги по глеюватій ріллі* (Коцюб.. II, 1955, 84); *Він сам зняв піджак і картуз, ухопив заступа і почав кидати глеювату землю* (Донч., V, 1957, 132)

2. Вкритий глеєм (*див.* **глей** [1] 2). *Виброджували цілий Сугаклей у пошуках глибокого місця, на якому їм можна було б плавати, тримаючись руками за глеювате дно* (Ю. Янов., І, 1958, 509).

ГЛИБ, у, *ч.* Те саме, що **глибина́** 2, 3. *Ми нахилялись над краєм човна.. і дивились, як виринали з таємного глибу і скакали крізь наші пальці зелені жаби, одна, друга, десята...* (Коцюб., II, 1955, 302); *Всі троє ідуть у глиб подвір'я до старої хати* (Мик., І, 1957, 41); *Дружба народів досягла повного розвитку лише в наш, радянський час. Але коріння її сягають в глиб віків* (Рильський, III, 1953, 15); *З самого глибу серця виринають думки непримітні, гадки легкокрилі, самі мчаться і вас мчать за собою* (Мирний, IV, 1955, 311); * У порівн. *Ця справа була такою темною, як морський глиб* (Ле. Вибр., 1939, 237)

ГЛИ́БА, и, *ж.* Те саме, що **бри́ла.** *Летить каміння, летять глиби страшні на військо королівське* (Шиян, Іван — мужицький син, 1959, 54); *На шляху незабаром почали траплятися земляні глиби на кризі* (Видатні вітч. географи.., 1954, 58); * Образно. *Ми зрушили з місця глибу нечуваної ваги, глибу косності, неуцтва..* (Лепін, 31, 1951, 99); * У порівн. *Матрос, як глиба,*

стояв лицем до зборів, уперся спиною об ганок (Ле, Історія радості, 1947, 65).

ГЛИБИНА́, й, *ж.* 1. Відстань зверху вниз від поверхні, краю чого-небудь. *Геологи розраховують з двокілометрової глибини одержувати справжній окріп з температурою до 90 градусів* (Веч. Київ, 15.III 1962, 4); *Трактористи глибини, потрібної на оранці, не завжди дотримують* (Кучер, Чорноморці, 1956, 442).

2. Простір, що знаходиться на великій відстані від поверхні до низу. *Он рибки затремтіли, Пливуть із глибини* (Рильський, Урожай, 1950, 50); *Гарно бути водолазом, Мандрувати в глибині; Був на палубі — і зразу Опинився аж на дні* (Нех., Ми живемо.., 1960, 34); // Простір, що знаходиться на великій відстані від поверхні вгору (про небесний простір, космос). *А там в високій глибині, де тоне тонь ясна, перловий жайворон тонить: хмар-хмарова весна!* (Тич., I, 1957, 102); *Людство вступило в нову епоху оволодіння заповітними таємницями природи, захованими в глибинах космосу* (Рад. Укр., 12.VIII 1961, 1).

3. *чого.* Місце, простір, які віддалені від чого-небудь або знаходяться всередині чогось. *Прокинувся ліс — тихий шелест пішов по йому від краю до краю, десь у глибині його крикнула жовна, далі й маленькі пташки завели свою пісню* (Мирний, I, 1954, 174); *В глибині сцени річка з пологим піскуватим берегом* (Л. Укр., II, 1951, 45); *В глибині острова, поміж горбами, паслись олені* (Трубл., I, 1955, 294); // *перен.* Про дуже давній час. *Братерська спорідненість російського і українського народів сягає у глибину історії древньої Русі* (Рад. Укр., 18.I 1954, 3); *Світ спогадів і світ дійсності зійшлися вінцями.. На притуманених краях видінь з глибини літ виринали його батьки, знайомі і діти* (Стельмах, Хліб.., 1959, 434).

◇ **В глибині́ душі́ (се́рця)** — про внутрішні переживання людини. *В глибині душі він чув, що жінка зробила добре* (Коцюб., II, 1955, 165); *Далеко не кожний Ваш вірш одізвався.. мені десь аж в глибині серця* (Л. Укр., V, 1956, 432); **До глибині́ се́рця (душі́)** — дуже сильно.— *А ви що говорите! — скрикнув бідолаха Василь, уражений до глибини серця такою бесідою* (Фр., I, 1955, 135); *Нема людини в світі, якої не схвилювали б до глибини душі ці листівки* [з фашистської неволі] (Ю. Янов., V, 1959, 176).

4. *перен.* Те, що становить собою основу, у чому зосереджена суть чого-небудь. *З глибин молдавського народу піднялись тисячі талантів, які становлять велику армію художньої інтелігенції* (Ком. Укр., 4, 1967, 38); *Творчість наших письменників органічно ввійшла в глибини народного життя* (Мал., Думки.., 1959, 3).

5. *тільки одн., перен.* Про значущість, змістовність чого-небудь. *Безсмертне Партії учення — яка це мудрість, глибина!* (Тич., II, 1957, 215); *Зумій же чуть, як переходять соки Крізь дерево плодюче та високе, Спізнай, яка у цілім глибина!* (Рильський, I, 1956, 62); // Сила, ступінь вияву або поширення чого-небудь. *Читаю Шекспіра. Що за сила слова, що за глибина думки!* (Мирний, V, 1955, 342); [Н а с т я:] *Хто збагне глибину мого горя, глибокого, як морська безодня!* (Н.-Лев., II, 1956, 441); *Протягом ряду років було вивчено різні варіанти електросну різної глибини* (Наука.., 11, 1956, 18).

ГЛИБИ́НКА, и, *ж., розм.* Віддалений від чого-небудь пункт. *Знов лягла йому* [шоферу] *дорога.— Скільки днів, ночей підряд — Від глибинки до зсипного, Сорок верст туди й назад* (Шпорта, Мужність, 1951, 6); *Підготувати на глибинках резервні склади, придатні для приймання і зберігання хліба* (Рад. Укр., 1.IV 1948, 2).

ГЛИБИ́ННИЙ, а, е. 1. Прикм. до **глибина́** 2—5. *Знання будови глибинних шарів Землі допомагає вивчати розміщення різних мінеральних корисних копалин в її надрах* (Наука.., 1, 1957, 22); *Бригада Оксани теж працювала в одному з найвіддаленіших, глибинних колгоспів* (Гончар, Новели, 1954, 171); *Дружба між українським і російським народами має глибинне, живлюще коріння в минулому* (Літ. газ., 24.V 1951, 1); *На II Всесоюзному з'їзді радянських письменників О. Корнійчук справедливо дорікав драматургам,.. що вони вчасно не помітили й не відбили з усією правдивістю глибинних процесів, які.. відбувалися в колгоспному селі* (Іст. укр. літ., II, 1956, 330); * Образно. *В поезії великого Тараса ясно відчув* [Іван] *глухі глибинні поштовхи, наростаючий гул і клекіт народного гніву* (Кол., Терен.., 1959, 155).

2. Який діє або провадиться на великій глибині. *Ворожі катери скинули глибинні бомби і пошкодили його* [підводний човен] (Ткач, Жди.., 1959, 14).

ГЛИБИНОМІ́Р, а, *ч., спец.* Прилад для вимірювання глибини отворів та заглибин у деталях машин. *Мікрометричний глибиномір призначений для точного вимірювання глибини паза або уступу* (Фрез. справа.., 1957, 125).

ГЛИ́БИСТИЙ, а, е. Який складається з глиб, вкритий глибами. *У малосніжну зиму на гребенястому, глибистому зябу не затримується сніг* (Колг. Укр., 7, 1956, 19).

ГЛИБИ́ТИ, блю́, би́ш; *мн.* глибля́ть; *недок., перех., діал.* Заглиблювати. *Земля втрамбована, затоптана. На такій землі цілий день знай глиби плуга, носи його, капосного, в руках* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 154); // *перен., рідко.* Поглиблювати. *Адже мистецтво та література й покликані саме до того, щоб ..виховувати його* [читача], *ширити його знання та глибити й зміцнювати світогляд* (Смолич, VI, 1959, 108).

ГЛИБІ́НЬ, і, *ж.* Те саме, що **глибина́** 2, 3, 5. *Вона чує, що могутня течія бере її в свої обійми, а чорна глибінь тягне за ноги* (Коцюб., I, 1955, 387); *Шахта. В чорну глибінь штреку йдуть рейки* (Мокр., П'єси, 1959, 234); *Вирішено було.. пробиватися далі, в глибінь Таврії* (Гончар, Таврія, 1952, 8); *Яка сила у тих більшовиків, що так проникають вони в глибінь складної селянської психіки* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 336); [Н а р т а л:] *Я не любив нікого, окрім тебе. Але ж я тільки тута, на довгому темничному дозвіллі, збагнув усю глибінь моєї ганьби і твій злочин* (Л. Укр., II, 1951, 432); *Треба вперто йти слідами, вияснити всі загадкові сторони, розкрити всю глибінь трагедії* (Чаб., Тече вода.., 1961, 80).

ГЛИ́БКА, и, *ж., діал.* 1. Яма. *Отут, ближче до призьби, темніє глибка, в якій літує качка* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 16); *Алессандро скинув трупа у глибку* (Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша, 1964, 529); // Заглибина, ямка. *Посеред хати на довбаному стільчику сидить коло обтесаного для ступи пня батько і теслицею вибиває глибку* (Стельмах, Хліб.., 1959, 140).

2. Льох, у якому тимчасово утримують ув'язнених. — *Та ви самі хоч як його покарайте, хоч у глибку на скілько запріте, все, що хочете — він на те заслужив* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 121); — *Повернулися назад, і сторожа пов'язана, і глибка порожня* (Панч, III, 1956, 96).

ГЛИБО́КИЙ, а, е. 1. Який має велику глибину (у 1 знач.). *Внизу під греблею широкий ставок — тихий, ясний, глибокий-глибокий* (Фр., VII, 1951, 221); *Зліворуч було якесь глибоке, бездонне провалля, і ліс падав*

у нього, витикаючи лиш вершини смерек (Хотк., II, 1966, 217); // Який має більшу глибину порівняно з іншими однорідними предметами. [К о с т о м а р о в:] *Наче ж брав я всі* [тарілки],— *ну, а глибока ж дед* (Тич., I, 1957, 295); *Лягла між брів глибока зморшка та вже й не розправилась* (Коз., Вибр., 1947, 88); // Який здійснюється на значну глибину. *Набагато збільшити видобуток нафти дозволяє нова техніка глибокого буріння* (Наука... 6, 1962, 11); *Глибока оранка грунту під посіви озимої пшениці після просапних культур здебільшого не є необхідним заходом, а часто навіть призводить до зниження врожаю* (Колг. Укр., 7, 1956, 15); // Який має велику відстань від краю чого-небудь всередину. *Пан Адам мовчки простяга руку в напрямку внутрішніх хат, де глибоким отвором чорніють двері* (Коцюб. II, 1955, 258); // Який не має видимих меж. *Вона* [тиша] *виповняла ввесь двір, таїлась в деревах, залягла по глибоких блакитних просторах* (Коцюб., II, 1955, 224); *На землю приліг Та й задивився в глибокеє небо* (Павл., Бистрина, 1959, 113).

2. Який міститься або лежить на значній глибині (у 2 знач.), далеко від поверхні, проникає на значну відстань всередину чого-небудь. *Поцілував, перехристив* [Гонта дітей], *Покрив, засипав: «Спочивайте, сини мої, В глибокій оселі!»* (Шевч. I, 1951, 143); [Х о р д і в ч а т:] *Місячний промінь скоріш не дістанеться До океану глибокого дна, Аніж не влучить стріла Артемідина В серце безумця зухвале, палке* (Л. Укр., I, 1951, 158); *Місце було дуже вигідне: глибока яруга, поросла чагарем, прикрита з усіх боків дубовим лісом, з доброю, невижатою травою* (Тют., Вир, 1964, 433); //Який виходить з глибини (у 3 знач.) (про зітхання, дихання). *Старечі уста непомітно ворушаться, з повного ущерть серця раз у раз вириваються глибокі зітхання* (Коцюб., I, 1955, 87).

3. Розташований далеко від якого-небудь місця, пункту; віддалений.— *Полонених відправлено в глибокий тил. Ворог відступає на всіх фронтах* (Ю. Янов., I, 1958, 199); // *перен.* Дуже давній, дуже віддалений; стародавній, незапам'ятний (про час). *Надходило різдво. На Україні з цим святом пов'язано безліч різних прикмет, звичаїв, легенд і обрядів, які дійшли до нас з глибокої дохристиянської давнини* (Тулуб, В степу.., 1964, 198); *Золото в Узбекистані видобували ще в глибоку давнину* (Веч. Київ, 23.IX 1968, 4).

4. Який відзначається глибиною (у 5 знач.). *Сердечно дякую Вам* [І. Франкові] *не тільки за пам'ять, але й за цей прекрасний, високопоетичний і глибокий твір* [поему «Мойсей»] (Коцюб., III, 1956, 285); *В образотворчому мистецтві* [України] *з'явився ряд творів, що завдяки глибокому ідейному змісту і високій майстерності здобули широке визнання серед трудящих* (Мист., 3, 1959, 11); // Якому властива позитивність дій, думок, вчинків; серйозний, вдумливий (про людей). *Я мрію про те, щоб у нас було якнайбільше глибокої поважної інтелігенції* (Коб., III, 1956, 105); [Б е р е с т:] *Я вірю в Кречета. Молодий він, але глибокий, талановитий...* (Корн. I, 1955, 133); // Істотний, значний. *Під час хімічних реакцій відбуваються глибокі зміни речовин. Молекули одних речовин руйнуються і замість них утворюються молекули інших* (Хімія, 7, 1956, 45).

5. Який досяг високого ступеня; сильний (про душевний стан, почуття і т. ін.). *Вона ходила по залі з кутка в куток,.. на лиці був розлитий глибокий, безнадійний смуток* (Л. Укр., III, 1952, 526); *В погляді тому побачив старий Зуб глибоке ніжне кохання і порадувався в душі* (Собко. Справа.., 1959, 35); // Повний, цілковитий. *Ліс наливала така глибока тиша, що шелестіння сухих гіллячок.. здавалось йому* [Іванові] *голосним лускотом пня* (Коцюб., II, 1955, 350); *Довга, глибока мовчанка. Десь поза хатою квокче курка* (Ю. Янов., I, 1958, 230); // Який досяг вищого ступеня виявлення, вищої межі в розвитку. *Незважаючи на глибоку старість, Захар Беркут був іще сильний і кремезний* (Фр., VI, 1951, 34); *Тільки було тоді літо раннє, а зараз осінь глибока* (Гончар, Таврія.., 1957, 668).

◇ **Глибо́кий го́лос** — голос, що йде зсередини грудей; низький, грудний. — *Ввійди,— почувся.. глибокий голос, мов з-під землі* (Фр., IV, 1950, 175); *І от прибій ущух, і залунав Глибокий голос мужнім неспокоєм* (Рильський. I, 1956, 208); **Глибо́кі о́чі**: а) очі, яким властива виразність, серйозність погляду. *Глянула* [Марія] *на мене глибокими очима й упекла мене тим поглядом.., у саме серце впекла..* (Коцюб., I, 1955, 145); *Її глибокі голубі очі були теплі, задумливі* (Томч., Готель.., 1960, 24); б) очі темні або з великими зіницями. *Перед ним на порозі стала жінка в накинутій на голову білій вовняній хустці, з-під якої, наче дві зірниці, заіскрили до місяця глибокі чорні очі* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 18); *Він був високий, стрункий, мав дивні крилаті брови і глибокі карі очі* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 16); **Глибо́кий по́гляд (зір)** — дуже виразний, вдумливий погляд. *Як я люблю твій образ дорогий... І голос твій, і погляд твій глибокий, Як я люблю тебе, о друже мій* (Пісні та романси... II, 1956, 242); *Глибоким зором просторінь і час Він* [О. М. Горький] *прозирав, немов стрілець діброву* (Рильський, I, 1956, 192).

ГЛИБО́КІСТЬ, глибо́кості, *ж.* Те саме, що **глибина́** 2 [Г о л о с к и П о т е р ч а т:] *Ми ж бо не знали, що тута гості, ми б не зринали із глибокості..* (Л. Укр., III, 1952, 222); *Тихо зітхають непролазні хащини, жарко парують вологі скелі, нічого не чути, крім рокотання невидимого потоку десь у глибокості* (Воронько, Казка.., 1957, 48); *Вгорі над Ліною в космічній глибокості яскравляться зоряні візерунки неба* (Гончар, Тронка, 1963, 176).

ГЛИ́БОКО, *рідко* **ГЛИБО́КО.** 1. Присл. до **глибо́кий.** *Глибоко в долині блакитна Спокійна річка біжить* (Л. Укр., IV, 1954, 94); *У вогкий пісок глибоко вбито вербового кілка* (Донч., V, 1957, 7); *Ці кручі йому теж залишилися глибоко в пам'яті* (Баш. Вибр., 1948, 12); *За своїм характером народна художня творчість є глибоко реалістичною* (Мист., 6, 1955, 6).

2. *у знач. присудк. сл.* Про значну відстань вглиб, про велику глибину. *Там-то глибоко — жабі по око!* (Укр., присл.., 1955, 322);— *Ух, глибоко! Ух, глибоко! Гляди, не втопися ще* (Мирний, III, 1954, 107).

ГЛИБОКОВО́ДНИЙ, а, е 1. Глибокий і з великою кількістю води. *На дільниці Дніпропетровськ — Херсон, де створено глибоководний шлях, вводяться в експлуатацію самохідні баржі* (Рад. Укр., 6.XI 1961, 3).

2. Який діє або відбувається глибоко під водою. *Стьопу теж охопило бажання викрити причини цього глибоководного явища* (Трубл., I, 1955, 427)

3. Який живе, водиться глибоко під водою. *Його вражений гонор роздувався, наче пухир глибоководної риби, яку витягли на поверхню* (Жур., Вечір.., 1958, 110).

ГЛИБОКОВО́ДНИК, а. *ч.* Людина, що виконує якунебудь роботу глибоко під водою.— *Треба викликати глибоководників* (Трубл., II, 1955, 485).

ГЛИБОКОДУ́МНИЙ, а, е. Якому властиве глибоке мислення. *Професор був високий і рівний, з піднятими широкими плечима, з сухим строгим обличчям, холодний і глибокодумний* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 111); // Сповнений глибокого змісту, глибоких думок.

Підходить він і.. говорить що-небудь дуже коротке, але глибокодумне (Моє життя в мист., 1955, 93); *Це* [своє завдання].. *глибоко усвідомлює кожен митець і вся наша багатогранна і глибокодумна радянська література* (Мал., Думки.., 1959, 6); — *А повторяти глибокодумні прислів'я — справа найлегша* (Собко, Справа.., 1959, 119).

ГЛИБОКОДУ́МНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **глибокоду́мний.** *У Шпаківського незвично поєднувалися — глибокодумність і зовсім порожній вираз очей* (Вол., Місячне срібло, 1961, 73).

ГЛИБОКОДУ́МНО, *присл.* З виразом зосередження і задуми. *Сташка, яка в танцях переходила з рук до рук, кидала оком на високого брюнета, що, глибокодумно підперши голову кулаками, схилився над шаховою дошкою* (Вільде, Сестри.., 1958, 378); *З великою майстерністю, як актор, я навчився глибокодумно мовчати* (Моє життя в мист., 1955, 56).

ГЛИБОКОІДЕ́ЙНИЙ, а, е. Який виражає глибокі ідеї. *Поступово визрівало у Лисенка бажання написати монументальний, глибокоідейний музично-драматичний твір на тему з вітчизняної історії* (Укр. клас. опера, 1957, 162); *З кожним роком з'являється все більше й більше високохудожніх, глибокоідейних творів, які користуються популярністю у наших читачів* (Літ. газ., 18.I 1957, 1).

ГЛИБОЧЕ́ЗНИЙ, а, е. Збільш. до **глибо́кий.** *Максим поповз понад самим краєм глибочезної пропасті* (Фр., VI, 1951, 17); *Усі глибочезні зміни, які відбуваються в сучасній світовій історії, переконливо показують, що соціалізм з залізною неминучістю йде на зміну капіталізмові* (Ком. Укр., 1, 1961, 22).

ГЛИБОЧЕ́ННИЙ, а, е. *розм.* Те саме, що **глибоче́зний.** [С т а с ь:] *Кругом двору викопав глибоченний рів* (Вас., III, 1960, 198); *На крутому схилі стоїть старапрестара береза-скрипуха, втомлено схилившись у глибоченний яр* (Кол., Терен.., 1959, 10).

ГЛИБОЧЕ́НЬКИЙ, а, е, *розм.* Досить глибокий (у 1 знач.). *Текла собі річка, річка невеличка, а хоч і невеличка була та річка, та проте — глибоченька* (Вишня, II, 1956, 293).

ГЛИБОЧЕ́НЬКО, *розм.* Присл. до **глибоче́нький.** [П а с т у х:] *Ну, як просвітить сонце крізь той кришталь, прогріє глибоченько, як попливуть там потайні потоки, та як посуне той кришталь, мов крига* (Л. Укр., II, 1951, 200).

ГЛИБОЧІ́НЬ, і, *ж.* Те саме, що **глибина́.** *Сила падіння була така велика, що, пірнувши, Сахно не могла спинитися. Вона каменем прорізала кількаметрову глибочінь* (Смолич, I, 1958, 99); *Ані хмарки у небі — лише височінь, глибочінь* (Перв., I, 1958, 291); *На якусь хвилину вони* [сойки] *порушили чистоту лісових звуків, але ясніше розкрили чутливу глибочінь лісу* (Стельмах, Кров людська... I, 1957, 197); *В глибочінь віків сягає історія російського народу — народу, що має спільну з українським та білоруським народами колиску — Київську Русь* (Рильський, III, 1955, 8); *Глибочінь його* [Т. Шевченка] *творчості мірялася глибиною страждань, любові і гніву народної душі* (Літ. газ., 10.III 1961, 1); *Вона зазнала всю глибочінь його батьківської любові* (Допч., III, 1956, 418).

ГЛИБОЧІ́ТИ, чі́ть, *недок., розм.* Зняти. *Обіч глибочіло провалля* (Рибак, Зброя.., 1943, 17).

ГЛИ́БШАТИ, ає, *недок.* 1. Ставати глибшим. *З хляпанням падає чорне жабуриння обабіч канавки — глибшає русло...* (Гончар, Таврія.., 1957, 167); *Маленька Субан і циганча Челебі вигрібають з могили каміння і землю, і вона все глибшає й глибшає* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 52).

2. *перен.* Ставати більшим; поглиблюватися. *Журба Христини ширшала, вищала, глибшала...* (Мирний, II, 1954, 191); *Як горе народне згуртовує всіх! Як зближує, здружує всіх небезпека! Як глибшає ніжність до друзів своїх!..* (Нех., Хто сіє вітер.., 1959, 247).

3. *перен.* Ставати темнішим. *А вечір глибшає. Рожево-сиза мла Оповиває степ, людські голубить душі, І хмарки плямами розбризканої туші Стають на обрії, подібному до скла* (Рильський, I, 1956, 82); *Ніч темнішала, глибшала, і тим дужче блищав вогник у вікні* (Скл., Помилка, 1933, 140).

4. *перен.* Ставати змістовнішим, серйознішим. *А гарно тут! Так легко в горах дишеш, Такий привабний на вершинах сніг, Що, глянувши,— і сам стаєш чистішим І глибшаєш у помислах своїх* (Шер., Дорога.., 1957, 32).

ГЛИ́БШЕ, *присл.* Вищ. ст. до **гли́бо́ко.** *Кайла, розчалюючи мокрий чорнозем, копирсали землю, а лопати хутенько розчищали яму, все глибше риючи ковбанку* (Досв., Вибр. 1959, 321); *Тепер їх сиділо троє; мовчки все глибше й глибше вони копали перед собою землю і всі тупо дивилися на спід виритих ямок* (Панч, В дорозі, 1959, 48); — *Доля зробила мене вашим довжником* [боржником], *котрий полюбив вас чи не щиріше й глибше, ще як раніше* (Коб., III, 1956, 228); *Голоси спліталися в дивно міцні сіті, і на сітях тих гойдало Миколу туди й сюди, заколисувало, вганяло глибше й глибше в сон* (Загреб., Шепіт, 1966, 167).

ГЛИ́БШИЙ, а, е. Вищ. ст. до **глибо́кий.** *Вогонь охоче поліз по серпанках, і чорні отвори вікон ще глибшими стали в червоних рухливих рамах* (Коцюб., II, 1955, 90); *Ніч все темніша стає та глибша...* (Вас., II, 1959, 75).

ГЛИ́ВА, и, *ж., діал.* 1. Сорт груш. *Гливи такі, як кулак* (Номис, 1864, № 14034); *Глива українська.. сорт* [груші] *народної селекції* (Сад. і ягідн., 1957, 76).

2. *(Fistulina hepatica).* Печіночник. *Гливи ростуть на буках* (Сл. Гр.).

ГЛИ́ВИЙ, а, е, *діал.* Сіро-жовтий (про масть). *Гливий кінь.*

ГЛИ́ЗЯВИЙ, а, е, *діал.* В'язкий, липкий. *Борщ сьорбав не дуже чим смачніший, ніж і дома, кашу глизяву їв* (Тесл., Вибр., 1950, 161); *Зубчастими гачками й лопаткою розсував* [Мартинов] *внутрішні органи, що раптом глизявими, слизькими шматками заступали шлях його інструментам* (Донч., I, 1956, 373).

ГЛИ́НА, и, *ж.* Багатомінеральна гірська порода, перев. осадочного походження, яка з водою утворює пластичну масу; широко використовується у будівництві, гончарстві, скульптурі і т. ін. *Назносимо каміння, назносимо глини, Збудуємо хатку з дверима у сіни* (Коцюб., I, 1955, 426); *Є добра глина, цеглу з неї роблять...* (Шиян, Баланда, 1957, 56); * У порівн. *Усе міняється, виліплюється, мнеться, мов глина творчая у скульптора в руках* (Тич., II, 1947, 240).

ГЛИ́НИСТИЙ, а, е. Те саме, що **гли́нястий.** *Надворі почулося чалапкання, немов хто пробирається по глибокім глинистім болоті* (Фр., I, 1955, 142); — *Земля й справді глиниста, та коли до цього суглинку додати на ямку по два цебра чорнозему з перегноєм, саджанці підуть рости* (Донч., VI, 1957, 369); *Залежно від того, на якій гірській породі утворились грунти, вони можуть бути глинистими, піщаними,.. або супіщаними* (Фіз. геогр., 7, 1957, 51).

ГЛИ́НИЩЕ, а, *с.* Місце, яма, звідки беруть глину. *Раз в велику суботу наймичка спекла паску для слуг і пішла в глинище по глину* (Н.-Лев., III, 1956, 205); [Д ж о н с:] *Отсе я, бачите, грунтець купив та й*

глинище на ньому, а не знаю, чи путня глина (Л. Укр., III, 1952, 94); *В дворі у нас почали копати глинище* (Вас., II, 1959, 473).

ГЛІ́НКА, и, *ж.* 1. Пестл. до **гли́на.**

2. Біла глина, що використовується для виготовлення фарфорових та фаянсових виробів, а також у паперовій, текстильній та інших галузях промисловості; каолін.

ГЛИНКУВА́ТИЙ, а, е. Який має у своєму складі домішок глини. *Збігши з шумом і шелестом із гір, вийшла* [ріка] *на рівнину і тече тихо, широко в гладкім, глинкуватім кориті* (Фр., VIII, 1952, 381); *Земля скрізь однакова, лиш одна чорна і м'яка, а друга глинкувата або з піском* (Ірчан, II, 1958, 84)

ГЛИНОБИ́ТНИЙ, а, е, *буд.* Міцно, щільно збитий з суміші глини і порізаної соломи або дрібного каміння, піску і т. ін. *Крім напівземлянок, характерних для раньотрипільського часу, будували і глинобитні наземні споруди* (Нариси стар іст. УРСР 1957, 55); *У кутку, на підвищенні з грунту, стояла глинобитна піч куполоподібної форми* (Вісник АН, 8, 1949, 41); *Корівник будувався оригінальним способом: над старим, глинобитним, зводився новий цегляний — вищий і більший* (Смолич, III, 1959, 558).

ГЛИНОЗЕ́М, у, *ч.* Окис алюмінію, що має вигляд білої кристалічної речовини, з якої добувають алюміній. *Окис алюмінію Al_2O_3, який називається також глиноземом, зустрічається у природі в кристалічному вигляді* (Заг. хімія, 1955, 566).

ГЛИНОЛИ́ТНИЙ, а, е. Вигот. з рідкого розчину глини та інших будівельних матеріалів. *Безкаркасні стіни.. можна робити монолітними (глинобитними, глинолитними тощо) або класти з дрібноштучних елементів, заготовлених заздалегідь* (Колг. Укр., 4, 1958, 13).

ГЛИНОПЛОТОВИ́Й, а́, е́. Вигот. з глини і плоту. *Глина застосовується в природному стані для виготовлення.. глиноплотових.. стін* (Колг. енц., I, 1956, 112); *Стіни. глиноплотові малотеплопровідні, повітропроникні і можуть застосовуватися при будівництві свинарників* (Свинар., 1956, 273).

ГЛИНОСОЛО́МА, и, *ж.* Суміш глини з соломою, що використовується як будівельний матеріал. *Навіси будують на дерев'яних стояках, вкопаних в землю. Покрівлю роблять з глиносоломи або з інших місцевих матеріалів* (Колг. енц., I, 1956, 653); *Для захисту від промокання сховища* [для картоплі] *вкривають глиносоло́мою або шифером* (Картопля, 1957, 251).

ГЛИНОСХО́ВИЩЕ, а, *с.* Місце або приміщення, де зберігають глину.

ГЛИНОЩЕБЕНЕ́ВИЙ, а, е. Щільно збитий з суміші глини та щебеню або шлаку *Глинощебеневу підлогу роблять так само, як і глинобитну, але до жирної глини додають щебінь або шлак* (Колг. енц., I, 1956, 129).

ГЛИНУ́ТИ, и́ну́, и́не́ш, *док., перех., рідко.* Жадібно, поквапливо ковтнути; поглинути. *Прилетить* [Змій], *тебе глине* (Сл. Гр.); * Образно. *Йому* [Жовтню] *путі залізом закривали, Тортурами, оманою страшною. На інших землях глинули підвали Його пророків* (Воронько, Тепло.., 1959, 164).

ГЛИ́НЯНИЙ, а, е. 1. Зробл. з глини. *Маріора варила обід у глиняній кабиці на подвір'ї* (Копюб., I, 1955, 215); *Глиняні посудини дунайської культури мають форму чашок, кубків і невеликих плоскодонних глечиків* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 51); * У порівн. *Рука* [Тугара] *ослабла, впала, мов глиняна* (Фр., VI, 1951, 97).

2. Який складається з глини. *Де ж Дніпро? Ось і він — синій аж чорний.. піднімає свою гребенясту спину, роздимає покручені боки і з ревом та гуком стрибає на глиняний берег* (Мирний, 1, 1954, 346); *Земля тут глиняна. Суглинок, покраяний ярами, долинами* (Кучер, Дорога.., 1958, 217); * У порівн. *Ми йдемо сірою, мов глиняна брила, колоною* (Кол., На фронті.., 1959, 6).

ГЛИ́НЯНИК, а, *ч.* Посудина, в якій розводять глину або крейду для мазання долівки, стін. *Пріська закомандувала винести ослони, глиняники, бо ще ж і знадвору треба вимазати* (Речм., Весн. грози, 1961, 213).

ГЛИ́НЯНКА, и, *ж., розм.* Хата або інша будівля з глини. *Свиней він випасав по вулиці та на вигоні біля глинянок, близько від дому* (Збан., Сеспель, 1961, 423); — *Можна і до мене, в стару глинянку* [завітати],.. *Вона останній рік псує шерегу* (Рад. Укр., 6.IV 1961, 3).

ГЛИ́НЯСТИЙ, а, е. 1 Який містить у собі глину, багатий на неї. *Дике провалля повиставляло проти сонця свої глинясті жовті стіни* (Н.-Лев., II, 1956, 382); *Сніг наче ждав, коли загорнуть яму, і навскісно почав падати на землю, притрушувати білим цвітом свіже глинясте груддя* (Стельмах, Хліб.., 1959, 182).

2. Який має колір глини. *І справді, сіруватий, глинястий вигляд має його* [Храпкова] *відгодоване, але зморене обличчя* (Ле, Міжгір'я, 1953, 66).

ГЛИП, *виг., діал.* Уживається як присудок за знач. **гли́пати**. *Вибігає* [маляр], *кругом глип,— Мужика й ні пари!* (Рудан., Співомовки.., 1957, 42).

ГЛИ́ПАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Дивитися, поглядати.— *Ну, чого ж ти так витріщив на мене очі,— чого глипаєш, мов підрізаний баран? — крикнув жандарм* (Фр., II, 1950, 31); *Обірвана дівора ховалась за спідниці зажурених матерів і боязко глипала на грізних багачів* (Ірчан, II, 1958, 32); * Образно. *Голо і сумно дивляться на мене стіни, сердито глипають похмурі мокрі кутки* (Збан., Єдина, 1959, 25).

ГЛИ́ПНУТИ, ну, неш, *док., діал.* Однокр. до **гли́пати**. *Він підняв живо голову і глипнув журливо на неї* (Коб., II, 1956, 73); *Марія глипнула на годинник над дверима і відразу схопилася за дійницю: пора!* (Вільде, Опов., 1954, 9).

ГЛИСНИ́К, у́, *ч.* Рослина з родини складноцвітих, висушене насіння якої використовується як глистогінний засіб (питварне сім'я).

ГЛИСТ, а́, *ч.* Черв'як, що паразитує в організмі людини і тварини; гельмінт. *Найчастіше глисти населяють той чи інший відділ кишок, але можуть паразитувати в печінці, в жовчному міхурі і в інших органах* (Хвор. дит. віку, 1955, 149); * У порівн. *Прокинувшися, ввесь трусився* [Еней], *За серце ссало, мов глисти* (Котл., I, 1952, 92).

ГЛИСТОГІ́ННИЙ, а, е. Який виганяє глистів (про ліки). *Сабур застосовують для лікування захворювань шлунково-кишкового тракту, рогових оболонок очей як жовчогінний і глистогінний засіб* (Наука.., 7, 1968, 28).

ГЛИСТОГІ́ННО. Присл. до **глистогі́нний.** *Вважають, що корінь цього тирличу збуджує апетит, зміцнює шлунок, діє глистогінно і перешкоджає нагноєнням* (Лікар. рослини.., 1958, 56).

ГЛИСТУВА́ТИЙ, а, е. Схожий на глиста; // у знач. *ім.* **глистува́тий**, того, *ч.* Той, хто схожий на глиста. — *Чого сидів біля Преображенського той глистуватий з люлькою?* (Ле, Міжгір'я, 1953, 434).

ГЛИСТЮ́К, а́, *ч., розм.* 1. Те саме, що **глист.**

2. Дощовий черв'як. *Земляний глистюк.*

ГЛИТАЄ́НКО, а, *ч.* Син глитая. *Останнім приплив із своїми краянами Федір Андріяка,.. який щоліта бився на сільських храмах з хутірськими глитаєнками* (Гончар, Таврія.., 1957, 13); *Підводжу очі, а то наштаки сільський один, глитаєнко. Я в його батька колись*

усю молодість свою проішачив (Збан., Малин. дзвін, 1958, 253).

ГЛИТА́Й, я́, *ч.* Багатий власник, перев. селянин, який визискує батраків і бідняків. [О л е н а:] *Куди ж це мати пішли? Певно, до глитая!..* (Кроп., I, 1958, 447); — *В економії хоч неділя є, хоч уночі не заставляють хребта гнути, а в глитаїв і ночами, як у пеклі...* (Гончар, Таврія.., 1957, 65); * Образно. *Батько підвівся і кінцем батога роздавив на шкірі* [коня] *Шалапута гедзя.— Ач, як уп'явся, глитай!* (Допч., VI, 1957, 256).

ГЛИТА́ЙНЯ, і, *ж.* Збірн. до **глита́й**. *Щоб глитайні не піддатись — у колгоспи, нум, вднатись!* (Укр.. присл.., 1955, 349); [Н е з а м о ж н и к:] *Ми тобі такої землі дамо, що ти репнеш надвоє. Глитайня проклята!* (Мик.. I, 1957, 332).

ГЛИТА́ЙСТВО, а, *с.* 1. Збірн. до **глита́й**. *Продовжуючи викривати залишки кріпосництва, передова російська література 70—90 років зосередила свою увагу на зображенні нових суспільних процесів: зростання капіталізму, збагачення буржуазії, глитайства* (Іст. укр. літ.. I, 1954, 353);— *Мусите ж ви звільнити Узбеччину від оцього глитайства* (Ле, Міжгір'я, 1953, 236).

2. Ненаситність, зажерливість, властиві глитаєві. — *Це ж просто комерція! Це личить якомусь спекулянтові-фермерові. Це безперспективне глитайство!* (Смолич, I, 1958, 128).

ГЛИТА́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **глита́й**. *Озброєна глитайська зграя вчинила жорстоку розправу над повстанцями* (Кучер, Дорога.., 1958, 5); // Належний глитаєві. *Часом згадаю, що не на себе роблю — глитайське добро збільшую,— гірко мені зробиться* (Мур., Бук. повість, 1959, 10); *Стоять нерухомо на вигоні глитайські вітряки* (Шиян. Переможці, 1950, 87); // Власт. глитаєві. *Знала вже глитайську вдачу жінка,— чим привітніший Кочубей, тим міцніше затягав петлю на шиї* (Донч., III, 1956, 8).

ГЛИТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **глита́ти**.

ГЛИТА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех.* Жадібно, квапливо ковтати. *А він їв, усе глитав: то хапав шматки хліба і набивав ними рота, то хапався за гарячу яєчню, глитав мандрики...* (Морд., I, 1958, 219); *Глитаючи її* [воду] *у борсанні безсилім, Примару смерті я побачив віч-на-віч* (Рильський, Поеми, 1957, 263); * У порівн. *Все одхиляє* [Мишко] *убік голову, ніби на той обід і дивитись не хоче. Тільки в горлі у його кавкало, мовби глитав великі камінці* (Вас., II, 1959, 133).

Глита́ти сльо́зи — те саме, що **Ковта́ти сльо́зи** (*див.* **ковта́ти**). *Здригнув увесь* [Наум], *скріпив серце, а сльози знай глита* (Кв.-Осн.. II, 1956, 86).

ГЛИТАЯ́КА, и, *ч., зневажл.* Те саме, що **глита́й**. *Гнувся глитаяка, викручувавсь, плазував, та однаково — зламали* (Кучер, Дорога.., 1958, 10)

ГЛИТНУ́ТИ, ну́ не́ш, *док., перех.* Однокр. до **глита́ти**. — *А бач, торгуєте? — одказав хазяїн, глитнувши чималий ковток чаю...* (Мирний, III, 1954, 141).

ГЛИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Листя деяких дерев у вигляді голок, шпильок; хвоя. *Аж ось здалеку зеленою глицею заманячіла ялинка* (Коцюб., I, 1955. 79); *Спадав голуб на ялицю, Висока сосна ронить глицю* (Рильський. II, 1956, 295); * У порівн. *Запалала при смереці смолова ялиця: горить моя досадонька, мов сухая гліця* (Л. Укр., I, 1951, 203).

2. Велика дерев'яна голка, на яку нанизують листя капусти, тютюну і т. ін. *Після закінчення томління.. рослини* [махорки] *нанизують на гліці або в'яжуть у пучки* (Техн. культ., 1956, 344); // Дерев'яна голка, якою плетуть сіті, килими і т. ін.

3. *діал.* Поперечна планка, яка що-небудь з'єднує. *Дубовий, глицями збитий стіл, і на ньому ледве блимає тріскотливий каганець* (Ле, Наливайко, 1957, 230); *Стріхи на хатках, згодовані ще минулої зими, оголили гліці, і вони світили. мов худоба ребрами* (Панч, III. 1956, 197).

4. *діал.* Місток, зробл. з колод; кладка. [К о б з а р (*співає*):] *Гей, там річка, через річку глиця — Не по однім ляху зісталась вдовиця* (Сам., II. 1958, 68).

5. *архт.* Те саме, що **баля́сина**.

6. Лінійка, що розділяє верхню і нижню основи килима під час ткання.

ГЛІД, глі́ду, *ч.* Колюча кущова рослина, яку вирощують як декоративну або для живоплоту. *Глід. Відомий великий кущ, досить декоративний весною, під час цвітіння, і восени, коли почервоніють рясні плоди* (Озелен. колг. села, 1955, 92); *На схилах яру, в колючих хащах терну і глоду, виводять пташенят сорокопуди* (Донч., VI, 1957, 70); // Плід цієї рослини. *І ласощі все тільки їли, сластьони, коржики, стовпці, .Часник, рогіз, паслін, кислиці, Козельці, терн, глід, полуниці* (Котл., I, 1952, 149); * У порівн. *В піску зостався той зрадливий слід її* [дівчини] *ноги з ясними підківками, Що серце коле, як червоний глід* (Рильський. Поеми, 1957, 13).

ГЛІКОГЕ́Н, у, *ч.* Основний запасний вуглевод організму людини і тварини; тваринний крохмаль. *Вуглеводи — це група сполук, до якої належать крохмаль і цукор. В людському організмі вони представлені тваринним крохмалем, або глікогеном* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 11); *З'ясовано, що печінка синтезує глікоген з так званих моносахаридів — глюкози, фруктози та інших, які утворюються в травному шляху з вуглеводів (хліба, цукру)* (Наука.., 12, 1956, 22).

ГЛІ́СЕР, а, *ч.* Плоскодонне швидкохідне судно, яке внаслідок швидкого руху ковзає по поверхні води. *Ще восени 1930 року по Дніпру був проведений великий похід на глісерах і моторних човнах* (Спорт... 1958, 67); [М а ш а:] *Сергію Петровичу, шофер повернувся.. Вони машину відправили, а самі глісером сюди* (Баш, П'єси, 1958, 211).

ГЛІЦЕРИ́Н, у, *ч.* Густа солодка рідина, яку одержують із жирів і використовують у медицині, техніці. *Досліди показали, що другий компонент жиру — гліцерин також може утворюватися з глюкози* (Наука.., 9, 1957, 18).

ГЛІЦЕРИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **гліцери́н**. *Гліцериновий екстракт в печінки містить значно менше кремнію, ніж сама печінкова тканина* (Укр. біох. ж., XXI, 2, 1949, 89).

ГЛІЦИ́НІЯ, ї, *ж.* Південна декоративна витка рослина з пахучими фіалковими квітами. *Гліциніі і всякі цвітучі* [квітучі] *ліани оплітають стіни* (Коцюб., III. 1956, 333); *Через загорожі звисали фіалкові гліциніі* (Панч, Ерік.., 1950, 38).

ГЛО́БУС, а, *ч.* Рухома модель земної кулі на підставці, що дає зображення земної поверхні. *Шкільна зала. Лавки, таблиця, стіл, крісло, на столі глобус* (Фр., IX, 1952, 170); *Погляньте на глобус, що зображає Землю з її материками, океанами і островами* (Бесіди про всесвіт, 1953, 47).

ГЛОДИ́НА, и, *ж., розм.* Дерево глоду. *Що шипшина та глодина та й у печі дрова — Ой десь стоїть парочка, любая розмова* (Чуб., V, 1874, 105); *Як зустрівся я з тобою, З глодиною молодою, Лиш одну зламав я гілку, Щоб повісить свою зброю* (Перв., З глибини, 1956, 307).

ГЛО́ДОВИЙ, а, е. Прикм. до **глід**. *Гострі глодові шипи вп'ялися в його пальці* (Шиян, Гроза.., 1956, 283); *Глодові дрюки знялися над Григорюком* (Чендей, Вітер... 1958, 69).

ГЛÓСА, и, *ж., лінгв.* Коментар, пояснення до незрозумілих слів і виразів, що даються на полях або в самому тексті стародавніх і середньовічних рукописів.

ГЛОСА́РІЙ, я, *ч., лінгв.* Словник до тексту (перев. до стародавнього), що пояснює маловідомі або застарілі слова.

ГЛОТА́, й, *ж., діал.* Скупчення народу; натовп. *І ріпник почав протискатися.. та й швидко загубився у глоті* (Фр., І, 1955, 181); *Глота людей збільшалася* [збільшувалася] *з кождою хвилею* (Ков., Тв., 1958, 44).

ГЛОТИ́ТИ, глочу́, глоти́ш, *недок., перех. і без додатка, діал.* Тіснити. — *Чого ви так глотите? Почекайте трошки* (Сл. Гр.).

ГЛОТИ́ТИСЯ, ти́ться, *недок., діал.* Товпитися, тіснитися. *Була десята. Люд по вулицях глотився* (Фр., XI, 1952, 489); *Із самого гаду було досить вільного місця, бо всі зібрані глотилися як можна найближче до підвищення, де стояв стіл і було кілька людей* (Март., Тв., 1954, 114).

ГЛÓТКА, и, *ж.* Частина травного каналу, що з'єднує ротову порожнину з стравоходом. *З носової порожнини повітря проходить у глотку, від якої починається.. гортань* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 71); *Старець.., не розжувавши гаразд, хотів проковтнуть та й подавився. Тут інші старці почали його в спину штовхать..— насилу вибили йому з глотки той шматок* (Стор., І, 1957, 34).

ГЛУЗ *див.* **ГЛУ́ЗИ.**

ГЛУЗД, у, *ч., розм.* 1. Те саме, що **рóзум.** [У л я н а:] *Цур йому з його багатством, коли в нього глузду нема* (Кв.-Осн., Вибр., 1937, 392); *Я перебрав усі плани, які тільки може придумати людський глузд* (Мик., II, 1957, 54).

◇ **Глузд за рóзум заверну́в** — про стан людини, коли вона не може нормально мислити або діяти. *Чи ви од чаду, чи з похміля? Чи чорт за душу удряпнув? Чи напились дурного зілля, Чи глузд за розум завернув?* (Котл., І, 1952, 185); **З глу́зду з'їхати (скрути́тися, зсу́нутися); Глу́зду рішúтися** — втратити розум, стати божевільним. *Настрій у мене препоганющий. Чи люди подуріли, чи, може, я з глузду з'їхав* (Кол., На фронті.., 1959, 96); *Вже ніхто із глузду не скрутився, І досі не чутно, щоб хто на трьох жінках В тім царстві оженився* (Гл., Вибр., 1957, 61); — *Немає в мене більше дочки, як Явдоха! А вона ще не зсунулася з глузду, щоб проти батька іти!* (Мирний, V, 1955, 197); — *Уже ж або обпоїла, або підкурила чимсь. А тільки він* [чоловік] *з її волі ніяк не вийде: мов тая дитина, за спідницю держиться, зовсім свого глузду рішився* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 78).

2. Розумний зміст чого-небудь; рація, смисл. [А н н а:] *Скажіть, навіщо втікати нам тепер? Який в тім глузд?* (Л. Укр., III, 1952, 394); *Стаття В. Засулич — такий набір курйозів, з точки зору логіки і азбуки марксизму, що у читача, природно, може з'явитися думка: певже ж нема якогось іншого глузду в цьому безглузді?* (Лепін, 19, 1950, 361); *Тепер війна вже не здавалась йому, як під румунськими дотами, незрозумілим страховиськом, що в ньому важко було добрати глузду* (Гончар, І, 1954, 377).

◇ **Здорóвий глузд** — тверезе розуміння речей; розсудливість. *Боляче змагалися розум і честолюбство. Переміг здоровий глузд: Йосиф Завадка остаточно вирішив забрати сина з гімназії* (Вільде, Сестри.., 1958, 120); *Йшли роки. Здоровий глузд і логіка підказували* [Вікторові], *що пора вже обзавестися сім'єю, а серце не приймало нікого* (Руд., Вітер.., 1958, 154).

ГЛУ́ЗИ, ів, *мн.* (*одн.* **глуз**, у, *ч.*), *розм.* Те саме, що **глузува́ння.** *Утік Башкиренко від своїх колись таких тихих та покірних одрадян, наслухавшись від них глузу та посміхів* (Мирний, IV, 1955, 239); *Обличчя у Мишуні було кругляcте, .. губи пухкі, і саме вони викликали нестерпні глузи дівчат* (Ю. Янов., І, 1958, 439).

◇ **На глу́зи (глуз) підніма́ти (підня́ти, бра́ти, взя́ти)** *кого* — глузувати, насміхатися з кого-небудь. [М и х а й л о:] *Як же то так? Чи ви мене справді морочите, чи на глуз піднімаєте?* (Котл., II, 1953, 73); *Та над Петром ну реготать, Петра на глузи піднімать!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 148); — *Ждеш, коли тебе на глузи візьме* [Тарапунька]*? — хитро підморгнув Колода* (Кучер, Прощай.., 1957, 270).

ГЛУЗЛИ́ВИЙ, а, е. Який виражає глузування. *Семен мовчав. Глузливий вираз, скрививши йому обличчя, застиг в тверде щось, жорстоке* (Коцюб., II, 1955, 378); *Глузливий сміх козацький дзвінким ляпасом хльоснув Яремі в обличчя* (Кач., II, 1958, 413).

ГЛУЗЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **глузли́вий.** — *Він винен? — поспитала* [Ольга] *тихо, заховуючи в очах глузливість* (Кач., II, 1958, 39).

ГЛУЗЛИ́ВО. Присл. до **глузли́вий.** — *П'ю за сміливість!. — Хе-хе-хе! за сміливість!.. — глузливо шепотить Хо* (Коцюб., І, 1955, 170); *Писарчукові очі глузливо усміхалися* (Десняк, І, 1955, 7); * Образно. *Пружно рипів сніг під важкими чобітьми, глузливо всміхався місяць, позираючи на землю з сивого безмежного простору* (Кир., Вибр., 1960, 374).

ГЛУЗУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **глузува́ти.** *Настав-таки час, коли замовкло всяке глузування та клепання, а вимовилась вголос честь і дяка справді належна* [М. П. Старицькому] (Л. Укр., V, 1956, 141); *Стаття* [в гітлерівській газеті] *викликала серед партизанів сміх і глузування* (Шиян, Партиз. край, 1946, 196).

ГЛУЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., з кого—чого, над ким — чим і без додатка.* Уїдливо насміхатися; висміювати когось або щось.— *Жартуй, да не глузуй із бідних парубків* (Греб., І, 1957, 54); *Хай сміються з нас, глузують — Нам байдуже, Бо замовкнуть, як почують Слово дуже* (Рильський, І, 1956, 22); *Не порина та й не порина* [Явдоха], *та ще й глузує над усіма* (Кв.-Осн., II, 1956, 183); — *Над Шмалісиком Цимбал завжди глузує* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 20); [Х а р и т о н:] *Дід Кирило кажуть, що відьми розплодилися, а Роман глузує!* (Кроп., II, 1958, 12); [В і т р о в и й:] *Трудоднів багато, за це треба прославити Романюка.* [Б а т у р а:] *Ти глузуєш чи правду говориш?* (Корн., II, 1955, 220); * У порівн. *Жінка подивилась на мене. Її очі сміялись, наче глузували з мого запитання* (Досв., Вибр., 1959, 416).

ГЛУМ, у, *ч.* Зле висміювання; насміхання. *Вулицею.. котилась* [юрба] *і сміх, і глум, і гомін, і прокльони несла з собою* (Л. Укр., І, 1951, 443); *Він перестав сміятися, зате в тоні його лишився одвертий глум* (Шовк., Інженери, 1956, 183); *В мужичій вимові слово «пан» звучало.. з відтінком глуму* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 50); * Образно. *Так заточенець думав думу, Один конаючи в тюрмі; І тільки стіни зором глуму Зі тьми дивилися самі* (Граб., І, 1959, 152).

◇ **Бра́ти (взя́ти, підніма́ти, підня́ти, здійма́ти, здійня́ти** *і т. ін.*) **на глум** *кого, що і без додатка* — насміхатися, глузувати, кепкувати з когось або чогось, над кимось або чимось. — *То ти береш мене, старого, на глум?* (Март., Тв., 1954, 60); *Дмитрій не тільки не обурився за те, що Кирило промовчав у Новгороді, а навпаки, взяв його на глум* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 237); *Звелів* [Турн] *з досади, гніву, злості На глум підняти мертві кості.. Нещасних Низа з Евріалом Перед самим Троянським валом, Щоб сим врагів своїх кольнуть* (Котл., І, 1952, 231); *О, скільки він* [Каменяр] *людських підслухав*

дум, О, скільки він розкрив очей незрячих, Підвів з колін безвольних і ледачих, Нахаб і неуків підняв на глум (Забашта, Вибр., 1958, 43); [Л и ц а р:] *Та що се ти мені байки плетеш, на глум здіймавш, чи смієшся в вічі?* (Л. Укр., II, 1951 194).

ГЛУМИ́ЛЬНИК, а, *ч., розм., рідко.* Топ, хто глумиться. — *А що, не я вам казав, що треба розуму та ще й розуму? — реготався тепер коваль над учорашніми глумильниками* (Мирний, IV, 1955, 246).

ГЛУМИ́ТИ, млю́, ми́ш; *мн.* глумля́ть; *недок., перех., розм., рідко.* Нищити, псувати. — *Глумлять і чорне, і родюче дерево! От які вони* [лісовики] *люди!* (Стельмах, Хліб.., 1959, 96).

ГЛУМИ́ТИСЯ, млю́ся, ми́шся, *мн.* глумля́ться; *недок., з кого — чого, над ким — чим.* Зле висміювати; насміхатися. *Самодержавство глумилось і знущалось з демократії, з народу, оскільки голос народу, голос демократії лунав у І Думі* (Ленін, 16, 1949, 277); [П а т а л к а:] *Гріх вам над бідною дівкою глумитися; чи я вам рівня?* (Котл., II, 1953, 7); — *Гей, пани! Лишайте штани та соліть п'яти, бо далеко вам втікати! — глумилися запорожці* (Кач., Вибр., 1953, 30).

ГЛУМЛИ́ВИЙ, а, е. Який має нахил до глуму. *Ніхто не заговорить, ані привітає. Міські все люди, нещирії, глумливії* (Вовчок, I, 1955, 45); // Який виражає глум. *Увійшов Ернест з тим самим, що й попереду, виразом глумливого усміху на обличчі* (Фр., VI, 1951, 296); *В голосі сторожа відчувається щось глумливе, злорадне* (Руд., Остання шабля, 1959, 176).

ГЛУМЛИ́ВІСТЬ, вості, *с.* Абстр. ім до **глумли́вий.** *Діставши з Варшави якогось листа, пан Бжеський поплескав його* [Янека] *по плечу і сказав без звичної глумливості: — Ну, радій, Янеку! Днями стану я майже першою людиною в королевстві* [королівстві] *і не забуду тебе* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 4).

ГЛУМЛИ́ВО. Присл. до **глумли́вий.** — *Жаль вам, що ви не були там, де я ходив? — відповів* [Сава] *глумливо* (Коб., II, 1956, 35); *Він був високий на зріст і доброго складу чоловік. З голубими очима, правильним профілем обличчя, русявим волоссям, з глумливо складеними вустами* (Бойч., Молодість, 1949, 226); * Образно. *Глумливо шуміли на вітрі зелені сосни, кудись у безвість тяглися лісові нетрі* (Збан., Єдина, 1959, 86).

ГЛУПА́К, а́, *ч., рідко.* 1. Нерозсудлива, нерозумна людина. *Тільки глупак не зрозуміє, що Жозефіна приплентались сюди не для читання книжки* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 137).

2. *тільки з запереч.* не *у знач. присудк. сл. з інфін.* Охочий до чого-небудь. *Треба випить, був покійник Випить не глупак* (Мал., Серце.., 1959, 156).

ГЛУ́ПИЙ, а, е, *рідко.* Нерозсудливий, нерозумний. *Його жінка, глупе.. сотворіння, півдня сиділа на ганку спеціально для того, аби відбирати шану, бачити поклони і принижене згинання* (Хотк., II, 1966, 117); —*Лишім ту глупу суперечку, Доро... — обізвалася* [мати] (Коб., III, 1956, 235); // Непродуманий. *Я, здається, трохи глупий режим їди тримала під час першої половини нашої зими в Києві* (Л. Укр., V, 1956, 154); // *у знач. ім.* **глу́пий,** пого, *ч.* Нерозсудлива, нерозумна людина. *Кажуть, ніби в ступі Їздить* [яга] *без коня... Мало чого глупі Плещуть навмання* (Граб., I, 1959, 371); *Прокажи, як мовлять українці, глупому молитву, то він рідного батька вилає нею* (Ле, Україна, 1940, 132).

◇ **Глу́па ніч (пі́вніч, о́сінь)** — пізній час ночі, пізня осінь. *Кажуть, що в глупу ніч буває така година, коли засипає все на світі* (Н.-Лев., I, 1956, 53); *Стужа осінньої глупої півночі Просто ступить не дає* (Граб., I, 1959, 606); *Одного разу, коли в селі стояла глупа осінь, по вулицях роз'їздили козаки і не можна було світити світла, він затривожився зовсім* (Мик., II, 1957, 77).

ГЛУ́ПО, *рідко.* Присл. до **глу́пий.** — *А ти по яку зломану* [зламану] *голову сюди приходиш? — Ого! По зломану голову? — глупо всміхаючись, цідив Цвях* (Фр., VII, 1951, 32); // *у знач. присудк. сл.* — *Наївно й непереконливо! — знову вискочив на середину кімнати Мечик. — Смішно і просто глупо!* (Допч., V, 1957, 370).

ГЛУПО́ТА, и, **ГЛУПОТА́,** и́, *ж., рідко.* Відсутність розуму, розсудливості, поміркованості; дурість. *Немає друга понад мудрість, Ні ворога над глупоту, Так, як нема любові в світі Над матірню любов святу* (Фр XI, 1952, 66); *Я лишився з своїми думками, з своїм нерозгаданим питанням: як це так, що порожнеча зживається з повнотою, глупота з розумом?* (Ткач, Жди.., 1959, 66).

ГЛУ́ПСТВО, а, *с., рідко.* 1. Властивість за знач. **глу́пий.** — *Ви велика людина і добре розпізнаєте глупства і доброчинність у суспільстві* (Рибак, Помилка.., 1956, 274).

2. Нерозумний вчинок, задум, вислів [Я р о ш:] *Ні, поки ти молодий, ти не забезпечений від глупства* (Мик., I, 1957, 510); — *Не кажи, вуйку, глупства,— зашипіла озираючись Вінцусиха* (Мур., Бук. повість, 1959, 152).

ГЛУПУВА́ТИЙ, а, е, *рідко.* Трохи глупий; // Без розумного змісту. *Його глупуваті оповідання ввели їх у добрий гумор* (Фр., II, 1950, 270); // *у знач. ім.* **глупува́тий,** того, *ч.;* **глупува́та,** тої, *ж* Трохи глупа людина. *Оженився дурний, та взяв глупувату, та не знали, що робить,— запалили хату* (Номис, 1864, № 9014).

ГЛУХА́НЬ, я́, *ч., розм.* Те саме, що **глуха́р** 2. *До нього знову повернулися пісня і слух, хоча довго не хотіли примиритися з цим ті безжалісні просмішники, які навіки охрестили його глуханем* (Стельмах, Хліб.., 1959, 172).

ГЛУХА́Р, я́, *ч.* 1. Великий птах з родини тетеревових; глухий тетерев. *Не росомаха в сітях віт — важкий глухар злітає...* (Гонч., Вибр., 1959 280); *В Карпатських і Кримських горах можна зустріти.. рябчиків, глухарів, лебедів* (Цюпа, Україна.., 1960, 88).

2. *розм.* Глуха людина. [В а с и л ь о в и ч:] *Та ну тебе. Глухий чорт.* [Ф е д о р о в и ч:] *Як ти сказав, Васильовичу?* [В а с и л ь о в и ч:] *Глухар!* (Мик., I, 1957, 27): *Уночі вартує глухар Щур* (Скл., Помилка, 1933, 63)

3. Великий гвинт з шестигранною або квадратною голівкою. *Інколи* [при з'єднанні деталей] *замість шпильок застосовують глухарі.., що формою подібні до болтів, але виконують роль шпильок* (Практ. з машинозн., 1957, 174).

ГЛУХЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **глухи́й** 1, 3, 4. *Непоказна вона з себе, кирпатенька і.. глухенька* (Барв., Опов.., 1902. 308); *Глухенька доріжка поміж хат покрутилася хуторами* (Головко, II, 1957, 10); *Близенько коло маленького хуторця глухенького темно зеленів та шумів* [гай] (Вовчок, I, 1955. 366).

ГЛУХИ́Й, а́, е́. 1. Який нічого не чує або недочуває. *Немає більше глухого од такого, що не хоче слухати* (Номис, 1864, № 4677); *Мовчить баба та свою провадить Глуха, видко* (Коцюб., I, 1955, 454); *Даремно прислухається* [дуб]. *Однаково нічого не почує, бо вже глухий як пень* (Збан., Єдина, 1959, 7); // *у знач. ім.* **глухи́й,** хо́го, *ч.;* **глуха́,** хо́ї, *ж.* Той (та), що нічого не чує або недочуває. *Розуміється, як глуха в танцях!* (Укр.. присл.., 1955, 237); *О, всемогуча пісне! Твоєму чарові лише глухий як пень Не підкоряється* (Рильський, II, 1946, 144); // *перен.* Який не прислухається до чиєїсь думки, який нечуйно ставиться до людей; нечуй-

ний, байдужий. *Глухий і німий Чіпка як до вітання матінки, так і до жартів доньки* (Мирний, II, 1954, 217); *Хто ж зарадить лихові?.. Навколо великий глухий світ, мовчазний і холодний* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 127).

2. Який нечітко чується; приглушений (про звуки). *Здалека, від Борислава, доносив вітер глухі окрики і співи* (Фр., I, 1955, 81); *Глухий і короткий постріл гримнув у степу* (Кучер, Чорноморці, 1956, 167); // *перен.* Прихований. *В мені тоді озивалась глуха ураза проти тебе* (Л. Укр., III, 1952, 688); *Суперечності між старим і новим, глуха і напружена боротьба між ними часто є темами віршів Тичини* (Поезія.., 1956, 174).

3. Дуже зарослий непрохідний, дикий, неорозчищений. *Місце було глухе та дике! Столітні дуби, височенні осокори та широковіті липи укривали його своєю тінню* (Мирний, IV, 1955, 157); *У глухім поліськім гаї. Там, де місяць спать лягав, Де ховатись звір привик, Проживав дід-лісник* (Стельмах, Живі огні, 1954, 56).

4. Віддалений від культурних центрів, відсталий. [П а н с а:] *Потім заберетесь в яку глуху провінцію, а згодом, як все забудеться, і в Рим вернетесь* (Л. Укр., II, 1951, 460); — *Час уже наше глухе село виводити на радянську дорогу* (Мик., II, 1957, 362); // Зовсім тихий, безлюдний. *З побитих вікон вирвався несамовитий регіт, гармидер — і розіслався по глухому подвір'ю...* (Мирний, II, 1954, 181); *Полковник Шрам вів далі свій загін зовсім глухими дорогами, обминаючи міста і навіть великі села* (Собко, Вогонь.., 1947, 204); *На якійсь глухій станції у вагон увалилася ціла юрба дівчат* (Головко, II, 1957, 7).

5. Зовсім закритий, без отворів; суцільний, непроникний. *Що на мову на Петрову В глухій домовині Усміхнуся, скажу йому: «Орле сизокрилий, Люблю тебе й на сім світі, Як на тім любила»* (Шевч., I, 1951, 156); *Охайний вдовин будиночок за високим глухим парканом потопав у кущах черемхи, бузку* (Коз., Сальвія, 1959, 202); // Наглухо застебнутий, закритий (про одяг). *Один* [англійський службовець] *на другого схожий цілком — Ті ж самі обличчя в зморшках тієї ж нудьги й безнадії, Однакові вкрито серця стандартним глухим сюртуком* (Бажан, Роки, 1957, 192).

6. *перен.* Дуже пізній, глибокий (про ніч, осінь і т. ін.). *Як в північ самую глухую Еней лиш тілько мав дрімать, Побачив хмару золотую, Свою на хмарі гарну мать* (Котл., I, 1952, 212); *В літній ясний день, коли сонечко весело сяє на небі,— пізнавали люди, яка пора; але вночі або в глуху осінь не вміли дати собі ради* (Коцюб., III, 1956, 7); * Образно. *Під гнітом царської сваволі, у темну ніч, у ніч глуху до світлої ішла я волі* (Тич., II, 1957, 33).

△ **Глуха́ кропива́** (*Lamium* L.) — трав'яниста рослина, схожа на звичайну кропиву, але не пекуча. *Садок теж запустів, заглух, нечищені дорожки* [доріжки] *позаростали бур'яном, глухою кропивою* (Мирний, IV, 1955, 205); **Глухи́й при́голосний** — приголосний, який вимовляється без участі голосу; протилежне д з в і н к и й. *На відміну від російської мови в українській заміна дзвінких приголосних глухими і навпаки, явище рідке і виразно виступав лише в небагатьох випадках* (Худ. чит., 1955, 76).

◇ **Глухи́й час; Глуха́ пора́** — відрізок часу, період, який характеризується застоєм, занепадом, відсутністю будь-якої діяльності. *Тяжко було працювати учителеві в глухі царські часи, коли міністерство освіти дуже й дуже мало відпускало коштів на книжки.. і особливо на наочне приладдя* (Тич., III, 1957, 131); **Глуха́ ти́ша** — цілковита тиша. *Сто разів страшнішою від усякого шелесту була для нього та мертва, глуха тиша, що залягала в'язницю* (Фр., II, 1950, 280); *Стояла глуха тиша. Люди міркували — хто і як поведе збори* (Горд., II, 1959, 245).

ГЛУ́ХІСТЬ, хості, *ж.* Абстр. ім. до **глухи́й** 1. *Часто глухість — це наслідок хвороби вже в більш пізньому віці* (Рад. Укр., 20.IX 1960, 3).

ГЛУ́ХНУТИ, ну, неш, *недок.* 1. Втрачати слух, ставати глухим. *Люди глухли від ненастанного шуму* (Фр., VIII, 1952, 7); *Снаряди летять, здається, над самою головою, аж глухнеш від них, аж лопаються барабанні перетинки* (Гончар, Людина.., 1960, 94).

2. Ставати нечутним; затихати (про звуки). *Сурма покликача судового прориваєтьcя крізь галас, але глухне* (Л. Укр., II, 1951, 530); *За поворотом пісня глухне, а потім і зовсім втихає* (Кол., На фронті.., 1959, 115).

3. Переставати діяти (про мотор). *Задні пасажири клюють носами у плечі передніх, мотор глухне, злива молотить по машині* (Ю. Янов., I, 1958, 595).

4. *перен.* Поступово зменшуватися; слабшати, зникати. *Сили мої глухнуть, серце тліє... а я думаю зробити що добре...* (Мирний, V, 1955, 346); *Де трафарет — там поезія глухне, думка в'яне, почуття зника* (Літ. газ., 12.I 1962, 2).

5. Переставати розвиватися; занепадати.— *Пустіє, глухне наш край!..— казав іноді Мирін, згадуючи давнє* (Мирний, I, 1954, 85).

ГЛУ́ХО. 1. Присл. до **глухи́й** 2. — *А чи не прийшли Глибівські чумаки додому? — проговорив* [Данило] *та так глухо, мов не своїм голосом* (Вовчок, I, 1955, 99); *Глухо гули потужні мотори* (Собко, Запорука.., 1952, 3).

2. *у знач. присудк. сл.* Нічого не чути. *Глухо скрізь, холодно, темно* (Граб., I, 1959, 358).

3. *присл., розм.* Щільно, наглухо. *Шпунтубель складається з двох колодок (1 і 2). До колодки (1) вставляється залізко, що закріплюється клином. Підошвою цієї колодки є металева пластинка, глухо закріплена на колодці* (Стол.-буд. справа, 1957, 93).

ГЛУХОМА́НЬ, і, *ж., розм.* Те саме, що **глушни́ла**. *У гуркоті моторів потонули голоси. Гучне резище згойднуло соснові верховіття, погнало в лісову глухомань волохаті тумани* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 328); *Миргород і Сорочинці. Колись тут була глухомань. Люди вірили в бога і чорта, у відьом і різні чаклунства* (Цюпа, Україна.., 1960, 172).

ГЛУХОНІМИ́Й, а́, е́. Позбавлений слуху і здатності говорити. [А в р е л і я:] *Що ж, тату, придивись, як я живу: самотня цілий день, і навіть слуги як не глухонімі, то чужомовні* (Л. Укр., III, 1952, 277); *Дружина назвала його глухонімим пеньком і грюкнула дверима* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 180); // *у знач. ім.* **глухоніми́й**, мо́го, *ч.*; **глухоніма́**, мо́ї, *ж. Після того, як глухонімі починають чути генеровані звуки, вони вчаться розмовляти* (Веч. Київ, 16.XII 1967, 4); * У порівн. [Р і ч а р д:] *Люди йдуть, минають жовчки, мов глухонімі* (Л. Укр., III, 1952, 89).

ГЛУХОНІМОТА́, и́, *ж.* Стан за знач. **глухоніми́й**. *Шкідливі мутації обумовлюють виникнення багатьох спадкових захворювань людини. Серед них шизофренія, епілепсія, гемофілія, спадкова глухонімота* (Наука.., 3, 1961, 30).

ГЛУХОТА́, и́, *ж.* Стан за знач. **глухи́й** 1, 4. *У новонароджених в перші дні життя буває відносна глухота, зв'язана з особливостями будови у них вуха* (Шк. гігієна, 1954, 64); *Його педантична акуратність і автоматична точність при всіх вадах — глухоті, сліпоті й німоті..— все це було незвичайне, незрозуміле і дратувало* (Смолич, I, 1958, 85); *Довкола мене глухота і нудьга, а самій власні думки безнастанно пережовувати — це і томить і не доводить ні до чого* (Коб., I, 1956, 123).

ГЛУХУВА́ТИЙ, а, е. 1. Трохи глухий (у 1 знач.). *У сорок першому році його батько, хоч був глухуватий після контузії, одержаної ще в першу світову війну, пішов на фронт* (Загреб., Спека, 1961, 34).

2. Не зовсім дзвінкий; неголосний. *У здорової деревини звук буде при постукуванні виразнішим, у деревини з вадами — глухуватим* (Стол.-буд. справа, 1957, 30); *Раптом Жанна почула трохи змінений хрипотою, глухуватий, але таки ж його, батьків голос* (Руд., Остання шабля, 1959, 553).

ГЛУХУВА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Абстр ім. до **глухува́тий** 1.

ГЛУХУВА́ТО. Присл. до **глухува́тий** 2. *Лагідний, ласкавий, глухувато-одноманітний, він* [туркіт горлиці] *таїть у собі якийсь особливий чар* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 74); — *Ми чули тут доповідь товариша Мартинова, — сказав* [Чумак] *напружено, глухувато* (Допч., I, 1956, 442).

ГЛУШ, і́, *ж., рідко.* Те саме, що **глушина́**. *У глуш залазила* [дівчинка] *густу, грибочки там знаходила...* (Забіла, Промені, 1951, 48); *Еней з Сивиллою попхався В пекельную подалі глуш; Як на дорозі повстрічався З громадою знакомих* [знайомих] *душ* (Котл., I, 1952, 146); *Жила удова коло бучного міста.., а такого вбожества..то хоть би і у глухій глуші пошукати* (Вовчок, I, 1955, 287).

ГЛУШИНА́, и́, *ж.* 1. Зарослий ліс або сад. *В гаїв зеленій глушині уже конвалії одквітли* (Сос., Близька далина, 1960. 76).

2. Віддалені від культурних центрів, малолюдні, тихі місця. [А е ц і й П а н с а:] *А тобі либонь після сільської глушини Рим очі осліпив* (Л. Укр., II, 1951, 357); *Волинь, яка споконвіку була сонним краєм зелених таємничих лісів.. і глушиною, є сьогодні шахтарським краєм* (Цюпа, Україна.., 1960, 265).

ГЛУШИ́ТЕЛЬ, я, *ч.* 1. *спец.* Пристрій, що зменшує силу звуку, шуму двигуна і т. ін *На тракторі.. встановлено глушитель шуму* (Лікар. експертиза.., 1958, 31).

2. *перен., зневажл.* Той, хто перешкоджає розвиткові, вияву чого-небудь. *В наш вік глушителям критики нема пошани!* (Горд., I, 1959, 598).

ГЛУШИ́ТИ, глушу́, глу́шиш, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Позбавляти здатності чути що-небудь; оглушувати. *Кров в мене буха, глушить, я сам погано чую свої слова* (Коцюб., II, 1955, 260); *Маріка чула тільки плюскіт хвиль, що зливався в суцільний гомін і глушив вуха* (Чендей, Вітер.., 1958, 162)

2. *перех.* Робити нечутним; заглушати. *Десь коло вітряків, де крутиться карусель, усе глушить безжурний бубон* (Вас., II, 1959, 191); *Вітер не давав говорити,— він викрадав слова, уривав фрази, глушив або перекручував звуки розмови* (Трубл., I, 1955, 78).

3. *перех.* Не давати нормально розвиватися, рости (про рослини).— *А кропиву завжди виривають, як погане зілля, щоб і городини не глушило, й людей не жалило!* (Мирний, I, 1949 143); *При недостатньому догляді за насадженням травостій розвивається буйно та глушить деревні та чагарникові види* (Укр. бот. ж., XVII, 2, 1960, 62); * Образно. *Багатий фермер глушив малоземельного фермера, як лопух траву, і не давав підвести голову* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 44)

4. *перех., перен.* Перешкоджати розвиткові, вияву чого-небудь. *Їй* [Варці] *тільки у жадобу було людські голоси чути, щоб глушили мислі її лихі* (Вовчок, I, 1955, 171); *Педагог повинен дбати про те, щоб не глушити його* [студента] *творчої індивідуальності* (Мист., I, 1956, 32).

5 *перех., розм.* Сильними ударами позбавляти свідомості; приголомшувати, бити. *Ось хтось з товариства гуконув сонним голосом: «Глуши, брат, його!.. глуши!..»* (Мирний, II, 1954, 225); *Нашу родину виселяють із села. Сказився, мовляв, старий.. Замість дробовиком бекасів по болоті ганяти, почав угодників глушити в хаті* (Ковінька, Кутя.., 1960, 7).

Глуши́ти мото́р (тра́ктор *і т. ін.*) — виключати мотор. *Бригадир Співак уважно вислухав мотор, підкрутив сальник. Махнув рукою глушити мотор* (Головко, Літа.., 1956, 92); *Тракторист шукав по кишенях свій наряд і глушив трактор* (Ю. Янов., II, 1958, 460); **Глуши́ти ри́бу** — підводними вибухами, сильними ударами по льоду і т. ін. приводити рибу в стан нерухомості, заціпеніння.— *Ми краще повернем снаряди оті— Акулу на морі глушить* (Мал., I, 1956, 102); *Рибу глушать* [рибалки] *залізним шкворнем по голові* (Сміл., Крила, 1954, 133).

◇ **Глуши́ти горі́лку (ча́рку за ча́ркою** *і т. ін.*) — багато пити спиртного. [Б є л і н:] *Мені.. доводиться платити за ваші обіди, бо за свої гроші ви глушите тільки горілку. П'янюга!* (Галан, I, 1960, 361); *Заоувши про все, не тямлячи себе, він глушив чарку за чаркою* (Загреб., Спека, 1961, 293)

ГЛУШИ́ТИСЯ, глу́шиться, *недок.* Пас. до **глуши́ти.** *Треба було, щоб і біля хати було чисто,.. а огород не вкривався бур'янами, щоб під ними не глушилась корисна рослина та стигла на сонці усяка овощ...* (Мирний, IV, 1955, 327).

ГЛУШІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **глуши́ти** 5.— *А візьміть глушіння по наших річках та по ставках риби. Це ж звірство!* (Вишня, II, 1956, 276).

ГЛУШКО́, а́, *ч., зневажл.* Те саме, що **глушма́н.**

ГЛУШМА́Н, а́, *ч., зневажл.* Глуха людина.— *Га? Кого вдарить? — перегукував* [перепитував] *Онопрій. — Мовчи, глушман,.. не перебивай,— узяв його за плечі Саливон* (Кучер, Трудна любов, 1960, 428).

ГЛУШМА́НКА, и, *ж., зневажл.* Жін. до **глушма́н.**

ГЛЮКО́ЗА, и, *ж.* Солодка речовина, вуглевод, що міститься в рослинах, організмі людини й тварин; виноградний цукор. *Глюкоза міститься у великій кількості в соку винограду, у багатьох фруктах, а також в крові тварин та людини* (Заг. хімія, 1955, 437); [С т о л я р е н к о:] *Два дні вливатимете йому* [хворому] *глюкозу* (Голов., Драми, 1958, 152).

ГЛЯДА́Ч, а́, *ч.* 1. Той, хто дивиться на що-небудь, спостерігає щось. *Наче золотою сіткою оповито майдан, коло музик, різнобарвну і різновікову юрму глядачів, що зібралася круг кола* (Коцюб., I, 1955, 232); *Доки малюк намагався потягти важку лопату,— його вже оточили глядачі, робітники зміни* (Ю. Янов.. II, 1954, 111); * У порівн. *Він, як виловлена риба, лежав нерухомо і тільки вгадував, що поруч буяє життя, і безсило дивився на нього збоку, наче сторонній глядач* (Тулуб, Людолови, II. 1957, 571).

2. Той, хто дивиться сценічну або екранізовану виставу. *В театрі кожний глядач є живим, близьким свідком тих подій, що розгортаються на сцені, тут же на його очах* (Думки про театр, 1955, 145); — *Ми все зробимо: і будку для апаратури, і екран дівчата з полотна пошиють, і лави змайструємо для глядачів, але нам потрібні гроші* (Шиян, Баланда, 1957, 198); *Єднання з глядачем викликало в Лисенка потребу відгукнутися власною творчістю на наростання революційних подій* (Мист., 6, 1955, 13).

ГЛЯДА́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **гляда́ч.**

ГЛЯДІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **глядіти** 1. *Вишні, сливи найсолодші Вибирайте не глядінням, Бо язик із піднебінням Кращі судді тут, як очі* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 213).

ГЛЯДІ́ТИ, джу́, ди́ш, *недок.* 1. *неперех.* Те саме, що **диви́тися** 1. *Еней з Сивиллою гляділи, Які́ї муки тут терпіли, Якая кара всім була* (Котл., І, 1952, 134); *Поклавши голову на руки, художник глядів у темну шибку* (Ільч., Серце жде, 1939, 135); // *перех.* Те саме, що **шука́ти** 1. *Молода сховалася, і дружба виходить на двір і глядить молодої, а не може сам найти* (Сл. Гр.); — *Коли я вам не вгоджу, то гляді́ть собі кращої наймички* (Коцюб., І, 1955, 66); // *неперех.* Мати вигляд; виглядати. *Лице його гляділо якось гордо І враз тривожно* (Фр., XIII, 1954, 197).

◇ **Гляді́ти крізь па́льці** — те саме, що **Диви́тися крізь па́льці** (*див.* **диви́тися**). *Підплачував* [Мендель] *лісничих і лісних, щоб гляділи крізь пальці на те, яке.. дерево він вивозить* (Фр., VIII, 1952, 384)

2. *неперех., наказ. сп.* гляди́, гляді́ть. Виражає застереження або погрозу — *Оце ти чув, що сьогодні тобі казано? Гляди ж! Покавшся — все гаразд буде і все забудеться, не покавшся — не показуйся удруге!* (Мирний І, 1954, 162); — *Гляді́ть, щоб не було чого і Андрію* (Коцюб., III, 1955, 98); // *у знач. вставн. сл.* Тим часом *Сей, гляди, під хатою де-небудь сидітиме: землею пересипається або зілля всякі вишукує* (Вовчок, І, 1955, 273); *Проминули дні і тижні, І, гляди, уже між трав Раптом зник малий підсніжник..* (Бичко, Вогнище, 1959, 194)

3. *перех.* Берегти, не витрачати, не давати псуватися; зберігати. — *Та ще й повдавались* [дочки] *в матір: усі чепурні, шанують одежу, усі глядять одежини, як ока в лобі* (Н.-Лев., І, 1956, 121); *Дурний Охрім не вмів її* [свити] *гляді́ти, Таскав, коли й не слід таскать* (Гл., Вибр., 1957, 61).

4. *перех.* Те саме, що **доглядáти** 1. — *Але ж все-таки Килина гляді́тиме дітей, буде за няньку,— сказала Терлецька* (Н.-Лев., III, 1956, 55); *Обидві пацієнтки, в міру того, як слабли, переходили в мою хату, і я їх уночі гляділа* (Л. Укр., V, 1956, 304); — *Сам прищепив грушу, чотири роки глядів її, поливав, підрізував, а хтось прийшов та й обірвав чисто* (Л. Янов. І. 1959, 350)

5. *перех.* Сумлінно виконувати що-небудь, дотримуватись чогось; пильнувати. — *З-за верби гукнула хазяйка й почала мене лаять, що я не гляджу хазяйського діла, а роблю свою роботу* (Н.-Лев., II, 1956, 176); [Аспій Панса:] *Щодо звичаїв, то що з раба звичаїв вимагати! Аби корився та глядів роботи* (Л. Укр., II, 1951, 372); *Та ти б не глядів празника, та поїхав би у поле орати* (Сл. Гр.).

6. *перех.* Торкатися, мацати когось, щось, шукаючи або перевіряючи. *Баба Вустя, глядячи курей, котора з яйцем, раптом заспівала* (Вишня, II, 1956, 96)

ГЛЯДІ́ТИСЯ, джу́ся, ди́шся, *недок.* 1. *рідко.* Мати вигляд, виглядати. *Старенька вже* [пані], *а на висках кучері, у перснях у блискучих, то ніби й молодо глядиться* (Вовчок, І, 1955, 45).

2. Берегти себе, бути обережним. *Люди часто хворіють, бо глядітись не уміють* (Укр. присл.., 1955, 145); *Ще й на воротях дядько Гордій застеріг: — Глядися ж, Давиде!* (Головко, II, 1957, 134).

ГЛЯДЬ, *виг., розм.* Уживається як присудок для вираження раптовості або несподіваності настання чи виявлення чого-небудь. *Аж глядь, палати зайнялися. Пожар! пожар!* (Шевч., II, 1953, 98); *Розглядаю афішу коло театру Франка, аж глядь — Шумський* (Вітч., 8, 1958, 95).

ГЛЯ́НЕЦЬ, нця, **ГЛЯНС, ГЛЯНЦ,** у, *ч.* 1. Блиск вилощеної, начищеної, відполірованої або покритої лаком поверхні. *Він прийшов до столу легкими кроками, наче не ступаючи по чистих, до глянцю натертих квадратах паркету* (Рибак, Час.., 1960, 99); *На черевику глянець зник* (Шер., Інд. зошит, 1958, 15).

2. *перен.* Про блискучий зовнішній вигляд і манери людини. *Він віддасть його* [хлопчика] *комусь із магнатів, щоб при магнатському дворі набув він елегантних манер, знайомств і глянцю* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 39)

ГЛЯНС *див.* **гля́нець.**

ГЛЯНСО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **глянсува́ти.**

2. *прикм.* Те саме, що **гля́нсовий.** *Почав* [Володя] *натягати на руки чорні глянсовані рукавички* (Фр., II, 1950, 71).

3. *прикм., перен.* Вишукано, блискуче одягнений. *Вся власна особа* [панни Люсі].., *шнурована, глянсована,.. уражала своєю паризькою неподільністю штучного й натурального* (Л. Укр., III, 1952, 663).

ГЛЯ́НСОВИЙ, а, е. Те саме, що **гля́нце́вий.** *Лист до містера Хо був у густому блакитному, глянсового пергаменту, конверті* (Смолич, Сорок вісім... 1937, 231).

ГЛЯНСУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **глянсува́ти.**

ГЛЯНСУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Наводити глянс.

ГЛЯНСУВА́ТИЙ, а, е. Який має легкий глянс; блискучий. *Нормальна насінина льону гладенька, має блискучу, глянсувату поверхню* (Техн. культ., 1956, 15); *Надвечір напали на глянсуватий слід полозків* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 799).

ГЛЯ́НУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **гляді́ти** 1. *На Йвася глянула* [мати], *взяла його тихенько сповила Та, щоб дожать до ланового, Ще копу дожинать пішла* (Шевч., II, 1953, 287); *Глянули одне на одного, і погляд ковзнув повз погляд* (Гончар, II, 1951, 28); * Образно. *Вже осінь глянула до двору, мені б до школи в цюю пору* (Мал., III, 1957, 485).

◇ **Гля́нути пра́вді в о́чі (у ві́чі)** *див.* **о́ко; Гля́нути сме́рті в о́чі (у ві́чі)** *див.* **о́ко; Гля́нути хоч одни́м о́ком** *див.* **о́ко; І вго́ру гля́нути ні́коли (нема́є ча́су, не дають** *і т. ін.*) — про надмірну завантаженість, відсутність вільного часу. *Щоденні репетиції і спектаклі часом не дають їм і вгору глянути* (Л. Укр., V, 1956, 239); *Учасники Вітчизняної війни, які пропустили кілька років* [навчання],— *їм ніколи і вгору глянути, у них немає ні дня, ні ночі, треба надолужувати час* (Ю. Янов., І, 1958, 468).

ГЛЯНЦ *див.* **гля́нець.**

ГЛЯНЦЕ́ВИЙ, а, е. Який має глянець; блискучий. *Воронов замислився. Червоним олівцем на великому чистому аркуші глянцевого паперу він намалював якісь квадратики, півкола* (Собко, Біле полум'я, 1952, 213).

ГЛЯНЦУВА́ТИ *див.* **глянцюва́ти.**

ГЛЯНЦУВА́ТИЙ *див.* **глянцюва́тий.**

ГЛЯНЦЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, **ГЛЯНЦУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *недок., перех.* Наводити глянець, глянц. *Бере* [столяр] *політуру й глянцює до блиску* (Перв., II, 1958, 363).

ГЛЯНЦЮВА́ТИЙ, ГЛЯНЦУВА́ТИЙ, а, е. Який має легкий глянець; блискучий. *І кожен звук, не сплівшись з іншим звуком, Пливе, хитаючись, над глянцуватим бруком І меркне у безлунній самоті* (Бажан, Роки, 1957, 211).

ГМ, *виг* Виражає сумнів, роздумування, іронію, роздратування. — *Не бачив хлопця? — Ні, не бачив. — Гм. Де ж він?* (Мирний, І, 1954, 254).

ГМИ́КНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Вимовити «гм». *Гмикнувши у відповідь, він потер долонею ретельно виголену голову* (Рибак, Час.., 1960, 16); *Терентій мовчки пройшовся по світлиці, щось сам собі гмикнув, зупинився перед ліжком* (Стельмах, Хліб.., 1959, 317).

ГМУ́КНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Те саме, що **гми́кнути.** — *З якого колгоспу корова у вас, Петре Петровичу? — Гм-м...— гмукнув Петро Петрович* (Вишня, I, 1956, 318); *Михалаке роздратовано гмукнув, упіймав короткий погляд шофера і покрутив головою* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 246).

ГНА́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **гна́ти** 1, 2, 5. *І чує він себе таким слабим, Безсильним і безвільним, мов пилина, Вітрами гнана* (Фр., XIII, 1954, 207); *Гнаний царським урядом, Міцкевич був гостинно й ласкаво прийнятий передовою російською інтелігенцією, і спілкування з нею набагато поширило його світоглядні обрії* (Рильський, III, 1955, 304); *В дальню Італію недугом гнана, Леся співала про рідні поляни, Луки Волині росисті, пахучі, Сиві Дніпрові задумливі кручі* (Забашта, Вибр., 1958, 61); // *у знач. ім.* **гна́ний,** ного, *ч.* Той, кого переслідують. *Горе гнаного й поклики вільного, прямосердість і щирість Енеєва... В його* [А. Бучми] *засобах стільки є спільного з контрапунктом суворим Танєєва!* (Тич., II, 1957, 37).

ГНА́ТИ, жену́, жене́ш *і* **ГОНИ́ТИ,** гоню́, го́ниш, *недок.* 1. *перех.* Змушувати рухатися в певному напрямку. *А ти, всевидящеє око! Чи ти дивилося звисока, Як сотнями в кайданах гнали В Сибір невольників святих..?* (Шевч., II, 1953, 282); *Гонить Аниця сліпу кобилу* (Март., Тв., 1954, 44); *Ріка гнала до моря сіру хвилю* (Ільч., Серце жде, 1939, 79); *Образно. *Важкі думки, невдачі, глибока образа докорів гнали Пріську додому* (Мирний, III, 1954, 29); // *перех. і без додатка, розм.* Виганяти, посилати куди-небудь з якоюсь метою. — *Приходжу додому — знов гонять на базар* (Вас., I, 1959, 279); *Матінку і тата, тільки на світ займається, вже на панщину женуть* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 8); // *розм.* Спрямовувати рух чого-небудь. — *Я зарікся того дня ніколи на Черемош більше не ходити, Ні дараби більше не гонити* (Фр., XIII, 1954, 340); *Кожен користався Дніпром по-своєму. Той гнав по ньому плоти, той купався* (Гончар, Таврія.., 1957, 42).

2. *перех.* Примушувати швидко бігти, йти, їхати і т. ін. *Запрягає Чіпка коней, їде в Гетьманське. Не поганяє,— жене коней; не везуть вони — мчать,— та прямісінько до Пороха в двір* (Мирний, II, 1954, 275); *Не озираючись, гнав і гнав Ходжієв коня. Шайтан справді нісся, мов стріла* (Донч., I, 1956, 165); // *розм.* Вести машину на великій швидкості. *Ми злились навіки у сім'ю єдину, всі ми рідні й рівні, творим день кругом, і шофер білявий, що жене машину, і поет смуглявий за своїм столом* (Сос., Зел. світ, 1949, 56).

3. *неперех., розм.* Швидко бігти, їхати, мчатися. *А Заяць* [засць] *жене, що має сили* (Фр., IV, 1950, 65); *Погоня звернула з дороги і гнала цілиною* (Смолич, I, 1958, 98).

4. *неперех., розм.* Швидко, інтенсивно рости. *І що рік мені прибуде, то мати гірш мною вбивається, а я таки гоню, мов верба лугова* (Вовчок, VI, 1956, 220); [Романюк:] *Дощі пройшли великі, і бур'яни женуть, неначе щоночі їх чорти сіють* (Корн., II, 1955, 237); // *безос.* Сприяти інтенсивному росту. *І от прийшла весна 1907 року. Цвітом залило вишні за хатою, на кленах гнало свіже листя* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 9); // Збільшувати кількість чого-небудь, сприяти виробленню чогось. *Улітку.. соковитий корм молоко гонить* (Горд., I, 1959, 492).

5. *перех.* Примушувати йти геть, залишати що-небудь; проганяти, виганяти. *Караульні так і женуть її від холодної Піде, серденша, додому, за слізоньками й світу не бачить* (Кв.-Осн., II, 1956, 265); *Пріська побачила, що її женуть з хати* (Мирний, III, 1954, 29); * Образно. *Він гнав від себе зловісні думки, але вони настирливо поверталися до нього* (Дмит., Наречена, 1959, 187).

◇ **Гна́ти в ши́ю (у три ши́ї)** — змушувати йти геть, залишати якесь місце. *Ти пишеш, що нічого спішити* [поспішати] *з виїздом, воно-то правда, що ніхто в шию не жене, але мені тут обридло* (Л. Укр., V, 1956, 190); — *Гнати їх у три шиї! — завирувала молодь* (Гончар, Таврія.., 1957, 334).

6. *перех.* Добувати що-небудь розкладанням речовини на складові частини за допомогою нагрівання, кип'ятіння і т. ін. *Та все-таки горілку гнав він* [пан], *І кожну гінку* [пайку] *розділяв На кожний нумер* [господарство] *у селі.. Сплати чи відроби той дар* (Фр., X, 1954, 273); — *Я з батьком на заводі працюю, біля холодильника. З нафти в нас гас і бензин гонять* (Допч., II, 1956, 113).

7. *перех.* Переслідувати, цькувати звіра. *Кілька разів гонили його* [Лиса Микиту] *стрільці, травили його Псами* (Фр., IV, 1950, 91).

△ **Гна́ти рядо́к** — обробляти посіяне або посаджене рядками (кукурудзу, картоплю, буряки і т. ш.). — *Тоді на тобі один рядок* [буряків], *бо ти два не годна гнати...— і дав* [Андрій] *Химі один рядок* (Кач., II, 1958, 9).

◇ **Гна́ти го́пом:** а) швидко пересуватися; б) переправляти кого-небудь без допомоги транспорту. *Партію* [полонених] *сотні на півтори гоном гнав Козаков* (Гончар, I, 1954, 264); **Куди́ (де) Мака́р теля́т не ганя́в** *див.* **ганя́ти; Хоч вовкі́в гони́** — дуже низька температура, холодно.— *Та й у тебе в хаті — хоч вовків гони!..— привітався Лушня* (Мирний, II, 1954, 207).

ГНА́ТИСЯ, жену́ся, жене́шся *і* **ГОНИ́ТИСЯ,** гоню́ся, го́нишся, *недок.* 1. Переслідувати кого-, що-небудь; бігти за кимсь, чимсь, наздоганяючи. — *Чи чуєш гомін той? За мною то женуться!* (Гл., Вибр., 1957, 31); *Побачили його* [Вовка] *ловці-молодці та й почали за ним гнатися* (Фр., IV, 1950, 54); *Гониться за лисицею, а стріляє зайця* (Укр.. присл.., 1955, 236); * У порівн. *Хутко бігла* [Лукія] *стежкою вниз, наче хтось гнався за нею слідом* (Допч., III, 1956, 183).

2. *розм.* Прагнути чого-небудь, домагатися чогось. *Мати його не гналася за багатством, і за це їй перепадало від батька* (Стельмах, Хліб.., 1959, 497); // Намагатися зрівнятися з ким-небудь. — *Де йому гнатися за тобою.*

3. Те саме, що **гна́ти** 3, 4. [Готліб (*вертається, задихавшись*):] *Я їх* [людей] *бачив.* [Гільзе:] *І чого.. ти так гнався? От добігавшися, то знов тебе ота хвороба схопить* (Л. Укр., IV, 1954, 250); *Розкішне дерево гналося понад водою вгору скільки в його було сили* (Н.-Лев., II, 1956, 136); *Тут завжди буяли плодові сади, гналася із землі густа трава* (Кучер, Чорноморці, 1956, 296).

◇ **Гна́тися по п'я́тах** *за ким — чим* — невідступно, швидко бігти, їхати, йти за кимсь або чимсь; переслідувати когось. *Вони мчали за Бжеським, але Бжеський їх не пізнав: йому здавалося, що сама смерть женеться за ним по п'ятах* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 12).

ГНЕЙС, у, *ч.* Метаморфічна гірська порода, до складу якої входять кварц, польові шпати, слюда. *Силікати входять до складу цілого ряду гірських порід: граніту, гнейсу, базальту, різних сланців і т. д* (Заг. хімія, 1955, 447).

ГНЕ́ЙСОВИЙ, а, е. Прикм. до **гнейс.** *Населення степової смуги широко застосовувало в побуті оформлені оббивкою плоскі округлі гранітно-гнейсові плитки* (Париси стар. іст. УРСР, 1957, 42).

ГНИ́ДА, и, *ж.* 1. Яйце воші. *Головні воші.. оселюються в людини у волоссі, на яке вони приклеюють свої яйця — гниди* (Зоол., 1957, 58); * У порівн.— *Тримайся*

мене, бо згинеш. Кажу тобі чесно: згинеш, як гнида (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 159)

2. *перен.* Уживається як лайливе слово. [Килина:] *Боїшся? Не варта ти й того, щоб тебе нігтем придавити, гнида погана!* (Кроп., II, 1958, 423); — *Що ти... гнидо паршива!— хмарою посунув на нього Свербивус. — Я бачив революцію у Росії, ти це знаєш?..* (Козл., Ю. Крук, 1957, 461).

ГНИЛЕ́НЬКИЙ, а, е, *розм.* Трохи гнилий. *На стежці лежала гниленька слива, яка одразу потрапила Галі на очі, а потім і до рота* (Ю. Янов., Мир, 1956, 62).

ГНИЛЕ́ЦЬ, льця, *ч.* Інфекційна хвороба бджолиного розплоду, яка спричиняє гниття і загибель личинок медоносних бджіл. *Європейський гнилець — заразне захворювання личинок бджіл, переважно 3—4-денного віку* (Бджільн., 1956, 68).

ГНИЛИ́ЗНА, и, *ж.* Те саме, що **гниль**. *Жовті, місцями вже почорнілі листки каштанів і кленів пахли гнилизною* (Собко, Граніт, 1937, 210); *В кількох місцях статті* [«Поет зради»] *він робить натяки на гнилизну, розклад, зрадницькі вчинки серед панівних верств сучасного Франкові польського суспільства* (Рад. літ-во, 18, 1955, 175).

ГНИЛИ́Й, á, é. 1. Зруйнований або зіпсований гниттям; який гниє, розкладається. *В хаті було повно барлогу,.. стояв якийсь чад од махорки, од гнилої соломи* (Н.-Лев., II, 1956, 208); [Погода:] *Сидите на гнилому паркані і квокчете, а думаєте, що піднялись у небо* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 19); // Застояний, затхлий, несвіжий (про воду, водойми). *Тоді і озеро не таке, як тепер, гниле та миршаве, а глибоке та водяне було* (Мирний, IV, 1955, 15); *Гнила річка Катунь обмиває передмістя* (Шиян, Магістраль, 1934, 14).

2. Сповнений вологи; дощовий, туманний (про клімат, погоду). *А тут ще й зима у нас гнила, на водохреща дощ ішов, та й тепер невідь що таке, вітер такий, що голову зриває* (Л. Укр., V, 1956, 159); *Осінь була гнила й нездорова* (Ільч., Серце жде, 1939, 226).

3. *перен.* Порочний у якомусь відношенні. *Та й задумав Павлюк знову Бить шляхту гнилую* (Укр., думи.., 1955, 86).

ГНИЛИ́ЦЯ, і, *ж.* Пригнилий плід дикої груші. — *Ми перерили все — хоч би тобі гнилиця... Вертайтеся, бо нічим поживиться* (Гл., Вибр., 1957, 204); *Сад.. ще виповнений осінніми пахощами яблук, слив, гнилиць* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 195).

ГНИЛИ́ЧКА, и, *ж.* Зменш. до **гнили́ця**. *Він добув з-за пазухи гниличку і тикав її Прісьці в рот* (Л. Укр., III, 1952, 639); *Любий брате, визріває дичка, Груші ударяють у спориш. Вибираю в пелену гнилички, Тільки ти вже поруч не стоїш* (Забашта, Вибр., 1958, 26).

ГНИ́ЛІСТЬ, лості, *ж.* Властивість за знач. **гнили́й**. *Дощ пахнув сирістю, земля дихала чорним духом, повітка — сирою гнилістю* (Гуц., Скупана.., 1965, 251); *Кримська війна показала гнилість і безсилля кріпосної Росії* (Ленін, 17, 1949, 90).

ГНИЛЛЯ́, я́, *с.* Гнилі предмети; гниль (у 1, 2 знач.). *Як прийде Ілля, так наробить у полі гнилля* (Номис, 1864, № 476); *Використання парламентаризму — особливо в революційні часи — полягає зовсім не в тому, щоб марнувати дорогий час на представників гнилля, а в тому, щоб* ***учити маси на прикладі гнилля*** (Ленін, 26, 1951, 29).

ГНИЛОБО́КИЙ, а, е. З гнилим боком. *Посипалися додолу Груші гнилобокі* (Шевч., I, 1951, 122).

ГНИЛОВІ́Д, во́ду, *ч.* Гниле болото. *Хлопець замислився, уявляючи, як доведеться лопатою перевертати отой важкий, засмоктаний гниловід* (Стельмах, Хліб.., 1959, 148).

ГНИЛОВО́ДДЯ, я, *с.* Площа, зайнята гниловодом. — *Якийсь кат за сьогодні моста розвалив, саме зуб'я стирчить. Отож, хоч-не-хоч, а доведеться тепер.. кружляти об'їздами до самісінької ночі. Вдадуться нам ці об'їзди на гниловодді* (Стельмах, Правда.., 1961, 23); *800 гектарів гниловоддя налічувалось на території Онишівського лісництва на Чернігівщині* (Рад. Укр., 30.VII 1959, 3).

ГНИЛОВО́ДЬ, і, *ж., рідко.* Те саме, що **гниловід**. *Твань, гниловодь.. Чи кожного Дорош пошле косить, гребти на болоті сіно?* (Горд., I, 1959, 529).

ГНИЛОЗУ́БИЙ, а, е. З гнилими зубами. — *Ідіть лишень до нас,— мовила огрядна молодиця, гнилозубого чоловіка жінка* (Мирний, III, 1954, 91);— *То це ти... ти, Кашубо, язика мені втнеш? — повернувся до нього усім тулубом Вовк.— Ти, щеня гнилозубе?* (Мур., Бук. повість, 1959, 239).

ГНИЛОКРІ́В'Я, я, *с., заст.* Сепсис.

ГНИЛОСТІ́ЙКИЙ, á, é. Який не піддається гниттю.

ГНИЛОСТІ́ЙКІСТЬ, кості, *ж.* Абстр. ім. до **гнилостійки́й**. *Щоб збільшити гнилостійкість клею, до його розчину додають антисептиків* (Стол.-буд. справа, 1957, 225).

ГНИЛУВА́ТИЙ, а, е. Трохи гнилий. *Тараня була дуже давня, лежала, трухла й гнилувата* (Н.-Лев., II, 1956, 210); *Ніч стала чорнильно-темною, запахи свіжого снігу, морожених трав, гнилуватого моху стали особливо відчутними* (Собко, Кавказ, 1946, 110).

ГНИЛЯ́ТИНА, и, *ж.* Те саме, що **гниль** 1, 2. *Од їх* [ліан] *одразу вдарив важкий болотяний дух, неприємний, гидкий, ніби од якоїсь здохлятини та гнилятини* (П.-Лев., I, 1956, 567); — *А чому ви, пане майстре, годуєте нас гнилою рибою?..— Коли?! Брешеш, собако! Ніколи не годував вас гнилятиною* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 209); *Стаття Франка незвичайно подобалась мені.. Так ясно, просто і дотепно ледве чи хто потрапив би у нас вивести тоту* [ту] *гнилятину на чисту воду* (Коцюб., III, 1956, 278).

ГНИЛЬ, і, *ж.* 1. Що-небудь розкладене, зруйноване гниттям. *Повітря було важке, пересякле гниллю й тютюновим димом* (Кобр., Вибр., 1954, 124); *Відчувати фарби життя — головне. Щоб не було воно стежкою в темному лісі, де віти придорожні б'ють по очах, де туман і пахуча гниль* (Ю. Янов., I 1958, 170); * Образно. *Невже у вас припало серце гниллю І не вражá сльоза бідот людських?* (Стар., Вибр., 1959, 13).

2. *перен.* Що-небудь розтлінне, порочне, аморальне. *Хоч вихований при княжнім дворі і зіпсований гниллю та підлотою, він усе-таки був рицар, вояк* (Фр., VI, 1951, 49); *Гострим, гнівним словом вони* [сатиричні пісні] *викривали гниль і.. паразитичну суть царизму* (Мист., 1, 1955, 25).

3. Загальна назва хвороб рослин, спричинюваних деякими видами бактерій або грибів. *У вологі роки коноплі часто уражує біла гниль* (Техн. культ., 1956, 177); *Суха гниль сильно уражує бульби* [картоплі] *переважно в другу половину зимового зберігання* (Картопля, 1957, 220).

ГНИЛЬНИ́Й, á, é. Який викликає гниття. *В основі всякого консервування продуктів є боротьба з гнильними мікроорганізмами* (Колг. Укр., 8, 1957, 36); // Який настає внаслідок гниття. *Продукт гнильного розкладу* (Наука.., 8, 1959, 33).

ГНИ́ТИ, гнию́, гниє́ш, *недок.* 1. Розкладатися, руйнуватися під впливом мікроорганізмів; пріти, трухлявіти. — *Нащо-то в тебе хліб гниє в стіжках? — раз питає його Лушня* (Мирний, II, 1954, 163); *У тому лісі гниє, порохнявіє скільки пнів і галуззя* (Мур., Бук. повість, 1959, 4).

2. *перен.* Перебувати в дуже важких умовах; животіти. *І син Алкід, твоя дитина, Єдиная твоя родина, Любов єдиная твоя, Гниє в неволі, в кайданах* (Шевч., II, 1953, 270); *Додому солдатові треба — три роки гнив в окопах* (Довж., Зач. Десна, 1957, 9); //Зазнавати занепаду; занепадати. [Г о р л о в:] *Ну, як вона, Америка, гниє дуже?* (Корн., II, 1955, 15).

ГНИТТЯ́, я́, *с.* Дія за знач. **гни́ти.** *Бажано.., щоб людина регулярно споживала кисле молоко, кефір і особливо ацидофільне молоко, що є дійовим засобом припинення гниття у товстих кишках* (Наука.., 4, 1962, 51); *В його могутньому організмі причаїлися і ревматизм, і хвороба серця, і розлад органів травлення, і ще стонадцять болячок — після гниття в окопах та ран і контузій в боях* (Смолич, V, 1959, 217); *В Росії становище абсолютно нестерпне саме тому, що замість широкого, вільного, швидкого розвитку капіталізму ми бачимо застій і гниття* (Ленін, 19, 1950, 15).

ГНИЮ́ЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **гни́ти.** *Зійде завтра день блискучий, Та не вспіє* [встигне] *відпочить, Як твій труп, у мглі гниючий, Робаки почнуть точить* (Граб., I, 1959, 228); *Всі узбережні села проклинали сиваське безмежне болото, задихаючись від нього, від гарячого смороду мертвих, гниючих у ньому водоростей* (Гончар, II, 1959, 397).

ГНІВ, у, *ч.* Почуття сильного обурення; стан нервового збудження, роздратування. *Енея очі запалали, Уста од гніву задрижали* (Котл., I, 1952, 295); *А Наталчин голос то сльозою бринить, то скаргою, то гнівом* (Гончар, Таврія.., 1957, 326).

◇ **Не во (у) гнів (тобі, вам** *і т. ін.*), *заст.*— форма вибачення, коли співбесідникові кажуть що-небудь неприємне. — *Звиняйте, тіточко, я... теє... Вашу ласку, щоб помогли мені піднять на плечі в'язку, Як не во гнів се буде вам* (Гл., Вибр., 1957, 123); *Робота Ваша, не у гнів Ок*[уневському], *видно, таки дуже потрібна.. Ви з Окуневським ніяк не заступаєте один одному дорогу* (Л. Укр., V, 1956, 168).

ГНІ́ВАТИ, аю, аєш, *недок., перех., рідко.* Те саме, що **гніви́ти.** *Його все гнівав, все дратує* (Коцюб., I, 1955, 209); *Найбільше гнівали мене й ображали самі женщини* [жінки] (Коб., II, 1956, 323).

ГНІ́ВАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* Виражати гнів, роздратування; сердитися. *Не гнівайтесь, прошу, що я так довго не писав* (Коцюб., III, 1956, 414); *Важко було зрозуміти, чи він гнівався, оглядаючи Поруби, чи радів* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 199).

ГНІВИ́ТИ, влю́, ви́ш; *мн.* гнівля́ть; *недок., перех.* Викликати гнів, роздратування; сердити. [Я в д о х а *(з докором):*] *Петрусю! не гніви батька* (Мирний, V, 1955, 137); *Напевно, спокій і виразність Настиних слів найбільше й гнівили Славка* (Коп., Лейтенанти, 1947, 152).

ГНІВИ́ТИСЯ, влю́ся, ви́шся; *мн.* гнівля́ться; *недок., рідко.* Те саме, що **гні́ватися.** *Ні сердилися, ні гнівались, Ні лаялися і не бились, А всі жили тут люб'язно* (Котл., I, 1952, 150); * Образно. *І море гніви́ться — аж бризки на пляжі, аж піну з-під каменю лускіт пройма...* (Тич., II, 1957, 213).

ГНІВЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Схильний до гніву; який може швидко, легко розгніватися. — *Не гнівайся, Миколцю... — Я не з гнівливих* (Бабляк, Вишневий сад, 1960, 87).

2. *діал.* Гнівний. *Явдоха стояла на порозі бліда, гнівлива; сухі старечі губи тремтіли від великого гніву* (Коцюб., I, 1955, 55); *Навіжена* [Ніагара] *рветься вдаль... Мов гнівлива королева дзеркала трощить хрусталь* (У. Кравч., Вибр., 1958, 131).

ГНІВЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **гнівли́вий** 1. *Не раз-то йому болем стислося серце, коли мусив зносити терпеливо .. упертість і гнівливість своєї «благородної» жони!* (Фр., VIII, 1952, 282).

ГНІВЛИ́ВО, *діал.* Присл. до **гнівли́вий** 2.*Образно. *Ніч все більше розбухала темрявою, гнівливо супилась, а небо бурчало, клекотіло, черкало іскрами* (Ірчан, II, 1958, 91).

ГНІ́ВНИЙ, а, е. Який перебуває в стані нервового збудження, гніву. *Зоя.. все була сердита, все гнівна, все чогось їй недоставало* (Коб., III, 1956, 488); *На всіх континентах люблять пристрасного борця за щастя людей — гнівного Тараса Шевченка* (Наука.., 3, 1961, 18); * Образно. *Гнівні вітри облягли село* (Горд., I, 1959, 153); // Який виражає гнів, перейнятий гнівом. *Гнівні слова Шевченка кликали в бій проти царизму, проти панів українських, польських, російських* (Корн., Разом із життям, 1950, 6); *Урущак блиснув гнівним поглядом на зоотехніка* (Горд., I, 1959, 551).

ГНІ́ВНО. Присл. до **гні́вний.** — *Невеликий пан — сам нап'єшся! — відказала гнівно Галя* (Мирний, IV, 1955, 28); *Ми стали на бій, гнівно стисши кулак...* (Пех., Хто сіє вітер, 1959, 13); * Образно. *Йому* [В. Чкалову] *грозили холод і тумани, і горами солоної води під ним шуміли гнівно океани і скаженіли, дибились льоди* (Гонч., Вибр., 1959, 127).

ГНІДИ́Й, а́, е́. Темно-коричневий (про масть коней). *Усе приїздив* [поміщик] *інакшими кіньми. То приїде сірими, то гнідими, то вороними* (Вовчок, Вибр., 1937, 116); *Крутим схилом Антон піднімався вгору до своєї хати й на мотузяному поводі вів гнідого коня* (Чорн., Потік., 1956, 12); // *у знач. ім.* **гніди́й,** до́го, *ч.* Кінь такої масті.— *Ану лишень, бадьоріше! — обзивається він до гнідого* (Мирний, IV, 1955, 314).

ГНІДКО́, а́, *ч., розм.* Гнідий кінь. *Яким звернув гнідка з шляху й повагом почав обминати валку* (Мирний, IV, 1955, 311).

ГНІЗДЕ́ЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **гнізд́о** 1, 2, 4, 5. *Гніздечко трималося на трьох гілках і ловко було виплетене з тоненьких травинок* (Коп., Як вони.., 1961, 45); — *Не журіться, ..ваша Ленуца буде доброю господинею, вона дасть лад і великій хаті. Ще таке затишне та хороше буде гніздечко!* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 305); *Дивись, на деревах лопаються рожеві гніздечка бруньок* (Стельмах, Хліб.., 1959, 300); *Віктор ще складав рацію, розгвинчував антену, поспішно вставляючи окремі частини її в гніздечка збоку корпусу радіостанції* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 248); * Образно. *Поміщик та піп були одного гніздечка птиці* (Укр., присл.., 1955, 385); * У порівн. *Горничка як гніздечко: і тиха, і спокійна, і весела* (Мирний, III, 1954, 300).

◇ **Гнізде́чко зви́ти (вмости́ти)** — те саме, що **Гнізд́о зви́ти** (*див.* **гнізд́о**). [К е м б л ь:] *Річард молодий.. Одружиться колись, зів'є гніздечко, то й іграшки забуде* (Л. Укр., III, 1952, 32).

ГНІЗДИ́ТИ, гніжджу́, гнізди́ш, *недок., перех., розм., рідко.* Бити в одне місце. *Вхопили його вдвох, повалили та й гніздять його коліньми по голові* (Сл. Гр.).

ГНІЗДИ́ТИСЯ, и́ться, *недок.* 1. Жити де-небудь (про птахів, тварин): мостити, мати гнізда. *Тут* [на пригірку], *як твердив тухольський провідник, ..гніздилася медведяча матка* (Фр., VI, 1951, 10); *Багато птахів на тій батареї гніздилось* (Гончар, Таврія.., 1957, 349); *В садку не треба залишати на зиму різні рослинні рештки (опале листя, бур'яни, бадилля овочевих культур тощо), де можуть гніздитися.. миші* (Колг. Укр., 10, 1960, 33); // *перен.* Мати притулок; міститися (про людей). *В маленькій.. хатині, перегородженій тонкою грубою, живе по три, по чотири сім'ї. Господь їх знає, де вони там гніздяться!* (Н.-Лев.,

I, 1956, 52); // Влаштовувати житло. *Як птахи, вертались, гніздилися люди* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 168).

2. *перен.* Розміщуватися де-небудь купкою. *Звідусіль кричали, тюкали хлопчаки, що гніздилися на покрівлях навколишніх будинків* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 221); *З ліжка можна було легко стрибнути на велику піч, на якій радо гніздилась дітвора* (Чендей, Вітер.., 1958, 95); * Образно. *Холодний морок Уже гніздиться в розколинах гір* (Шер., Щастя.., 1951, 47).

3. *перен.* Міцно триматися в чому-небудь, десь; коренитися. *Журба та досада гніздилися в душі, ножем повертались у серці* (Мирний, III, 1954, 17); *Низько хочеться вклонитися Празькому університету, ..не за те, звичайно, що в ньому колись гніздилася схоластика, містика, релігійне бузувірство, а за те, що в його стінах провадилася вперта боротьба з цими мерзотностями* (Рильський, III, 1956, 313); *У боротьбі за нове, проти відсталого, що ще, на жаль, гніздиться у свідомості деяких людей, ми широко використовуємо гострі сатиричні плакати* (Рад. Укр., 15.VI 1961, 2).

ГНІЗДИ́ЩЕ, а, *с.* Збільш. до **гніздо́** 1, 2, 4. *Потім, помостивши Свої гніздища, враз попіднімають* [лелеки] *Червоні очеретинки до неба І довго, довго на увесь окіл, На світ увесь щасливо клекотять...* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 12); — *Чи то ж гарно буде, як він часом випадком од когось дізнається, що завів знайомість з якимсь кодлом прохачів: з вами, з Галецькою, з Мокрієвською, та що й я з того гніздища?* (Н.-Лев., IV, 1956, 345).

ГНІЗДО́, á, *с.* 1. У птахів — влаштоване або пристосоване місце для кладки яєць і виведення пташенят. *Побачив горобчик, як інші пташки в теплих гніздечках сидять, почав він і собі придивлятись, як то гнізда будуються* (Л. Укр., III, 1952, 483); *Суцільним рядом на висоті 40 сантиметрів від сідал встановлено гнізда. У кожному пташнику 832 гнізда* (Хлібороб Укр., 7, 1966, 19); // Місце, пристосоване тваринами або комахами для зимівлі, виведення малят і т. ін. *Хлоп'я в садку собі гуляло Та й забажало На іграшки ужа піймать (Воно гніздо його назнало — Так як утерпіть, щоб не взять?)* (Гл., Вибр., 1957, 49); *На гілках абрикосів виснули кетяги гусеничних гнізд* (Кучер, Чорноморці, 1956, 255); * Образно. [Н а с т я:] *Марусе! швидко запалають оці погані палаци, оце зміїне гніздо! А тим часом ми випустимо на волю орлів* [козаків] (Н.-Лев., II, 1956, 456); * У порівн. *Високо й густо розрісся вишник, що він насадив, неначе зелене гніздо; через його навіть не промикувавсь промінь сонця* (Н.-Лев., II, 1956, 257).

2. *перен* Домашнє вогнище; оселя *Як здумають* [селяни] *прощатись з старим гніздом, де, мовляв, і вилупився й вигодувався, зріс і посивів.. Шкода їм стане рідної сторони* (Мирний, II, 1954, 93); *Сам* [Іван Іванович] *собі будиночок поставив, Що в Малині був за гніздо йому* (Рильський, Мости, 1948, 101); *На попелищі старих панських гнізд уже в'ють нові гнізда собі бідарі* (Головко, I, 1957, 224); // *зневажл.* Місце, де збираються люди з злочинними та іншими недобрими намірами. *Чим більш Остап придивлявся, тим більш помічав.., що попав у злодійське гніздо* (Коцюб., I, 1955, 375).

◇ **Гніздо́ ви́ти (зви́ти):** а) влаштовувати затишне житло, заводити сім'ю. *Дивіться, люди: з попелищ Підвівся перший дім! Вдовиця там звила гніздо Сирітонькам своїм* (Нагн., Слово.., 1954, 79); б) *(зневажл.)* об'єднуватися з якою-небудь метою; згуртовуватися. — *Справа, брат, серйозна. Вони ж там таке гніздо в «Тракторозбуті» були звили... Думав — серйозні люди, чисті і на совість, і на руки, а вони — пройди* (Збан., Переджнив'я, 1960, 354); в) укорінюватися, утверджуватися. — *Од пана до пана... з гуральні в сахарню... з кубла в кубло* [йшли палити селяни]. *Скрізь, де людська кривда гніздо собі звила* (Коцюб., II, 1955, 56).

3. *перен., заст.* Сім'я, рід. *Цар Гарісандра.. Недавно з Сайвією одружився, Красавицею з княжого гнізда* (Фр., X, 1954, 405).

4. Група рослин, грибів і т. ін., що ростуть укупі. *Він сів на призьбі, глянув на берег, ое зеленіло гніздо верб* (Н.-Лев., II, 1956, 129): *Конче потрібно самому на полі перевірити, як зроблено проривку в гніздах* (Жур., Вечір.., 1958, 52); // Скупчення, група однорідних або подібних предметів. * У порівн. — *Вона* [квітка] *виглядала, як гніздо аметистів* (Коцюб., II, 1955, 290); // *лінгв.* Група слів одного кореня. *Лексичне гніздо.. — група слів, утворених від одного, спільного для них кореня* (Сл. лінгв. терм., 1957, 87).

5. *спец.* Заглиблення або отвір, у який що-небудь вставляється, вкладається. *Приймач уже майже готовий. Ось перед ним невеличкий ящичок з двома ручками, з клемами, гніздами для навушників* (Автом., Коли розлуч. двос, 1952, 105); *При самій воді в риштуванні стіна.. Тут ляжуть у гнізда турбіни* (Нагн., Пісня.., 1949, 127); // *військ.* Заглиблення в окопі, а також місце, призначене для бійця з кулеметом та іншою зброєю. *Копали окопи, кулеметні гнізда, мінували підходи до табору* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 147); *Орлюк сидів у гнізді навідника й кричав у телефонну трубку* (Довж., I, 1958, 285).

6. *с. г.* Місце висіву кількох насінин або висадження кількох рослин. *Як тільки з'являються сходи, колгоспники перевіряють стан їх і при виявленні пустих гнізд негайно підсаджують в них намочене насіння* (Колг. Укр., 4, 1957, 13); *Він* [механізм] *автоматично викидав дві-три картоплини, а важкі металеві лапи загортали гніздо* (Руд., Остання шабля, 1959, 365).

ГНІЗДОВИ́Й, á, é. Прикм. до **гніздо́** 1; // Який будує гнізда. *Використовується.. м'ясо гніздових птахів, їх шкіра, пух і перо* (Наука.., 2, 1958, 19); // Який утворює гнізда (у 4 знач.) або розташований гніздами. *Характерним для Полісся в 30-х роках XX ст. було розкидане гніздове селище* (Матеріали з етногр.., 1956, 53).

△ **Гніздова́ сівба́; Гніздове́ садіння; Гніздови́й спо́сіб посі́ву** — спосіб сівби (садіння, посіву) рослин, при якому в кожне гніздо (у 6 знач.) кидають по кілька насінин. *Позитивні досліди гніздової сівби лісу дають можливість створити на межах колгоспних полів стійкі швидкоростучі дубові насадження* (Рад. Укр., 7.VIII 1949, 2); *При гніздовому способі посіву насіння висівається окремими гніздами, по 5—7 клубочків у кожне гніздо* (Нові спос. вирощ. буряків, 1956, 49).

ГНІЗДУВА́ННЯ, я, *с.* Мощення гнізд, кладка яєць і виведення малят птахами і деякими тваринами. *Плави і тепер у глухих місцях використовуються птахами як місця гніздувань* (Бот. ж., X, 3, 1953, 40): *Білі чайки, зрадівши сліпучому сонцю і прозорим хвилям, з криком літали над скелями і вишукували зручних місць для гніздування* (Донч., IV, 1957, 504); // Час нарування, токування птахів та деяких тварин.

ГНІЗДЮ́К, á, *ч., іст., зневажл.* Козак, що осів на одному місці і має власне господарство. *Він винувато зирнув на сусідів, на свою шаблю — скільки років висить без діла, а хазяїн зовсім уже гніздюком зробився, гречкосієм* (Папч, III, 1956, 26); — *Піду десь до старшини зимувати або до гніздюка-гречкосія* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 197).

ГНІЙ, гно́ю, *ч.* 1. *мед.* Густа рідина жовтувато-зеленого кольору, з неприємним запахом, яка утворюється внаслідок гнійного запалення. *Страшні виразки,*

з яких виступав гній, червоні й розпухлі від трахоми повіки.. виднілися в юрбі (Донч., III, 1956, 144).

2. *с. г.* Суміш посліду або кізяка з підстилкою, що використовується як місцеве органічне добриво. *На великому розпутті, куди завжди звозили гній, ..стояла одним одна хатка* (Мирний, II, 1954, 132); *Хлібороби, які мали в себе тягло, на вози накладали масний гній і вивозили на схили, на свої шматки полів* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 10).

ГНІЙНИЙ, á, é. Прикм. до **гній** 1. *Гнійні виділення;* //Який гноїться; з гноєм; з якого виділяється гній. *Квітки і олію лаванди з давніх-давен застосовують при лікуванні гнійних ран, опіків та ревматизму* (Ол. та ефір. культ., 1956, 308).

ГНІЙНИК, á, *ч.* Місце скупчення гною (у 1 знач.): нарив. *Якщо у хворого довгий час існує каверна або гнійник легенів, то його вже майже неможливо вилікувати* (Наука.., 3, 1957, 15); * Образно. *Обвинувачення* [на Нюрнберзькому процесі] *викривав все лихо, заподіяне світові фашистами, і розтинав отруйний гнійник на тілі людства — фашизм* (Смолич. Після війни, 1947, 31); * У порівн. *Видно, застаріла ненависть до Радянського Союзу прорвалась у нашого ворога* [Гітлера], *як гнійник* (Довж., III, 1960, 17).

ГНІЙОК, йка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **гній** 2. — *Я їх* [писак] *у мої сади, то на конюшенний двір, то у вівчарню, щоб скрізь гнійок до купок змітали та гори насипали* (Кв.-Осн., II, 1956, 249); — *Як у вас із гнійком? Я хотів би купити візок-два,— влесливо заговорив Антон, боячись почути відмову* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 13).

ГНІТ [1], *ч.* 1. *род.* а. Важкий предмет, що кладеться на що-небудь для постійного тиснення. *Щоб огірки не спливали і весь час були в розсолі, на вкладене дно кладуть невеликий гніт — кусок граніту або мармурової плити* (Укр. страви, 1957, 408); *Бочки і діжки через кожні 5—6 днів обмивають зовні кип'яченою водою, а в діжках, крім того, змивають кружки і гніт* (Колг. Укр., 8, 1956, 36); * У порівн. *Сум найшов на неї несподівано й неначе важким гнітом нагнітив її душу* (Н.-Лев., IV, 1956, 295); // *род.* у. Тиск, тиснення чого-небудь. *Черствіє серце, гасне ум, Безсилі груди рвуться з болю; Під вічним гнітом чорних дум Сумному співу дав я волю* (Граб., I, 1959, 189); * Образно. *Часом він* [Єгипет] *ворушивсь.. Глухо порикував, наче підземний вогонь, Тяжко придавлений гнітом гори кам'яної* (Л. Укр., 1, 1951, 423).

2. *род.* у. *перен.* Те, що морально пригнічує, мучить; тягар. *Коли ж погадає* [Чіпка], *як вони поберуться, житимуть у парі,— од серця одійде важкий гніт* (Мирний, II, 1954, 237); *Пам'ять працювала кволо, на душі лежав нестерпний гніт* (Дмит., Розлука, 1957, 6).

3. *род.* у. Насильний вплив на кого-небудь; утиск, пригноблення. *Його* [І. Франка] *інтересують соціальні й економічні сторони того* [сільського] *життя, гніт, страждання і всяка кривда* (Коцюб., III, 1956, 36); *Москва — це центр нового соціалістичного суспільства, в якому немає класового і національного гніту* (Бажан. Наша Москва 1954, 405).

ГНІТ [2], гнота́, *ч.* Стрічка або шнур, що використовується для горіння у деяких освітлювальних та нагрівальних приладах (гасових лампах, керогазах, свічках та ін.), для змащування чого-небудь і т. ін. *Гніт в каганчику тихенько Стане мріти й притухати* (Щог., Поезії, 1958, 254); *Було тихо. Лише потріскував гніт свічки, що горіла одиноко на столі* (Ю. Янов., I, 1958, 188); *Іван заправив гніт* [у лампу], *загвинтив машинку, поставив ковпачок і надів скло* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 68); * У порівн. *Тихо, наче гніт у каганці, зотлівало його старе життя* (Мирний, IV, 1955, 30); // Горючий шнур для запалювання чого-небудь, проведення вибухів, а також для передачі вогню на відстань. *Він одразу згадав, що патрони позабивано неглибоко, що гноти були короткі. Вибух мусить бути зараз — ось-ось* (Гр., Без хліба, 1958, 149); *Роблять глибокі діри* [в скелі]. *Закладають туди набої. Проводять запальний гніт* (Трубл., I, 1955, 188); *У порівн. *Голос блиснув і спалахнув, як гніт* (Головко, I, 1957, 63).

ГНІТИ́ТИ, гнічу́, гнітиш, *недок., перех.* 1. Давити на що-небудь; стискувати, спресовувати що-небудь. — *Мати чогось довго колотила масло, гнітила сир, то й мені не спалося* (Стельмах, Хліб.., 1959, 74); *Коло комбайна екскурсія зажадала, щоб заводи зробили таку машину, яка гнітила б січену солому* (Горд., I, 1959, 607).

2. *перен.* Спричинятися до пригніченого стану; викликати важке і болісне почуття. *Мабуть, нікуди цього літа не поїду — і це гнітить мене* (Коцюб., III, 1956, 293); *Оксану вже починало гнітити мовчання* (Головко, I, 1957, 114).

3. *перен.* Піддавати гніту, утиску; гнобити, пригноблювати. *Наше плем'я зросло, Хоч не легко було Нам рости у диму й на руїнах; Нас гнітив польський пан І німецький окупант, Та цвіте молода Україна* (Укр.. думи.., 1955, 412); — *Та він мовчки усіх вас гнітить, під ноги собі топче* (Вовчок, I, 1955, 184).

4. Надавати чому-небудь золотисто-коричневого кольору за допомогою вогню; підсмажувати. *Перепілка цілу ніч Підкладала дрова в піч, Щоб варила, щоб гнітила Й коровай спекла до діла* (Стельмах. Жито.., 1954, 195); *Хіба я знаю силу твоєї печі — чи вона гнітить, палить, чи, може, зовсім ледача — з поганої глини?* (Горд., II, 1959, 238).

ГНІТИ́ТИСЯ, гнічу́ся, гнітишся, *недок.* 1. Бути в пригніченому стані; знемагати. *Жаль мені вас трьох, що мусите гнітитись в Києві, там, певне, гаряче і неприємно тепер!* (Л. Укр., V, 1956, 343).

2. *тільки 3 ос.* Те саме, що **тупікува́тися.** *Гнітилася у макітрах картопля з свининою* (Антом., Щастя.., 1959, 130).

3. Пас. до **гніти́ти** 1, 4.

ГНІТЮ́ЧЕ. Присл. до **гнітю́чий.** *Виднокруг стиснуло густим туманом, і все це гнітюче впливало на настрій* (Жур., Звич. турботи, 1960, 38).

ГНІТЮ́ЧИЙ, а, е. Який викликає важке і болісне почуття. *З великою осторогою треба підходити до важких, гнітючих тем, що розхитують нервову систему і автора і читача* (Вас., IV, 1960, 59); *Була гнітюча тиша в полі* (Тич., II, 1957, 33); // Сповнений важкого і болісного переживання. *Старався* [Валентин Модестович] *не згадувати про причини, які породили це гнітюче почуття* (Шовк., Інженери, 1956, 156); *Гнітючий настрій сильніше, ніж самі роки, кладе на людину печать старості* (Гур., Життя.., 1954, 281).

ГНОБИ́ТЕЛЬ, я, *ч.* Той, хто гнобить, експлуатує кого-небудь; пригноблювач. *Встає народ із Заходу і Сходу проти гнобителів народу* (Укр.. присл.., 1955, 436); *Соціалізм розв'язав вікову соціальну проблему — усунув поділ суспільства на гноблених і гнобителів, знищив причини, які породжують експлуатацію людини людиною* (Ком. Укр., 9, 1961, 29).

ГНОБИ́ТЕЛЬКА, и, *ж.* Жін. до **гноби́тель.**

ГНОБИ́ТЕЛЬСЬКИЙ, а, е. Заснований на гнобленні; власт. гнобителю. *Війна* ***проти*** *імперіалістських, тобто гнобительських держав з боку пригноблених (напр., колоніальних народів) є дійсно-національна війна* (Ленін, 23, 1950, 22); *Тимчасовий уряд.. довершив*

гнобительську політику російського імперіалізму! (Смолич, Мир.., 1958, 266).

ГНОБИ́ТИ, гноблю́, гно́биш; *мн.* гно́блять; *недок., перех.* 1. Жорстоко пригнічувати, не давати вільно жити; експлуатувати. *І кріпосництво і капіталізм гноблять робітника і прагнуть вдержати його в темноті* (Ленін, 20, 1950, 342); *Нам сталий мир з народами тримати, і щоб ніхто нікого не гнобив!* (Тич., II, 1957, 255).

2. *перен., рідко.* Те саме, що **гніти́ти** 2. *«Дурні думки», як він називав їх, «дурні питання», на які він не вміє дати відповіді, починають мучити його, заколочувати спокій, гнобити серце й мозок* (Коцюб., I, 1955, 97).

ГНОБИ́ТИСЯ, биться; *мн.* гно́бляться; *недок.* Пас. до **гноби́ти.**

ГНО́БЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **гноби́ти** 1. *Раніше гноблені і відсталі нації назавжди покінчили з віковою економічною і культурною відсталістю, піднялись до рівня передових, соціалістичних націй* (Ком. Укр., 1, 1962, 33); *// у знач. прикм. Кров гнобленого класу закипіла в його* [листоноші] *жилах* (Ю. Янов., II, 1958, 206); *// у знач. ім.* **гно́блений**, ного, *ч.* Той, кого пригноблюють. *В суспільстві, різко поділеному на стани, класи, гнобителів і гноблених, Шевченко відстоював повну рівність людей* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 159); *Як це не дивно і протиприродно — жменька гнобителів їде на спинах гноблених, і ця дивовижна мандрівка триває тисячоліття* (Вільде. Сестри.., 1958, 14).

ГНО́БЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гноби́ти** 1. *Комунізм виконує історичну місію визволення всіх людей від соціальної нерівності, від усіх форм гноблення і експлуатації, від страхіть війни і утверджує на землі Мир, Працю, Свободу, Рівність, Братерство і Щастя всіх народів* (Програма КПРС, 1961, 5).

ГНО́БЛЯЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **гноби́ти** 1; *// у знач. прикм. Ленін вважав, що, проводячи інтернаціоналістську політику пролетаріату, соціал-демократи гноблячої нації повинні відстоювати свободу відокремлення пригноблених країн* (Біогр. Леніна. 1955, 150).

ГНОЄНАВАНТА́ЖУВАЧ, а, *ч.* Машина для навантажування гною (у 2 знач.). *Великий інтерес.. викликали нові машини, зокрема гноєнавантажувач* (Рад. Укр., 30.I 1954, 1); *Механічні вила, гноєнавантажувачі елеваторного типу, автонавантажувачі, тракторні лопати дають можливість провадити механізоване навантаження органічних добрив* (Добрива.., 1956, 142).

ГНО́ЄННЯ, я, *с.* Те саме, що **гноїння.**

ГНОЄРОЗКИДА́Ч, а́, *ч.* Машина для транспортування і розкидання гною та інших добрив. *На ділянках, які залишали під літнє садіння, наприкінці квітня гноєрозкидачем розкидали органо-мінеральну суміш* (Хлібороб Укр., 4, 1965, 33); *Гноєрозкидачем роторного типу можна розкидати всі види добрив, крім рідких* (Колг. Укр., 9, 1960, 18).

ГНОЄСХО́ВИЩЕ, а, *с.* Споруда для зберігання гною (у 2 знач.). *Гноєсховище — це неглибока траншея (котлован), замощена цеглою або каменем по щільній глиняній підготовці, з двома спусками і проїздом шириною 2,5 м посередині* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 355): *По підвісній рейці пролетіла вагонетка, по кругу завернула до гноєсховища, перекинулася, і гній висипався в яму* (Чорн., Потік.., 1956, 202).

ГНОЄТВО́РНИЙ, а, е. Який викликає гнійне запалення. *Збудниками.. гнійних запалень шкіри є гноєтворні мікроби, головним чином стафілококи і стрептококи* (Хвор. дит. віку, 1955, 41).

ГНОЄТЕ́ЧА, і, *ж.* Витікання гною (у 1 знач.). *Тривала гноєтеча з вуха, коли не стихає запальний процес у барабанній порожнині, може кінець кінцем призвести до хронічного захворювання середнього вуха* (Хлібороб Укр., 2, 1966, 36).

ГНОЇ́ВКА, и, *ж.* Рідка частина гною, що використовується як цінне органічне добриво. *Тепер у кожному колгоспі збудовано гноївкозбірники і гноївку повністю використовують на підживлення буряків* (Колг. Укр., 11, 1957, 12); *В селі стояв запах.. гноївки, що просочувалась на вулицю крізь стіни конюшень та свинарників* (Чорн., Потік.., 1956, 4).

ГНОЇ́ВКОВО́З, а, *ч.* Машина для транспортування гноївки. *Для вивезення гноївки в поле наші механізатори своїми силами обладнали на автомашинах два гноївковози* (Колг. Укр., 3, 1958, 9).

ГНОЇ́ВКОЗБІ́РНИК, а, *ч.* Споруда на тваринницьких фермах для збирання та зберігання гноївки. *Гноївку в колгоспі зберігають у колодязях — гноївкозбірниках, збудованих на тваринницьких фермах* (Колг. Укр., 2, 1959, 20).

ГНОЇ́ВКОРОЗБРИ́ЗКУВАЧ, а, *ч.* Те саме, що **гноївкорозкида́ч.** *Рідкі добрива при підживленні вносяться також культиватором КРН-4,2, але в агрегаті з гноївкорозбризкувачем ЖР-1,8* (Колг. Укр., 2, 1962, 12).

ГНОЇ́ВКОРОЗКИДА́Ч, а́, *ч.* Машина для транспортування і внесення в грунт гноївки та інших рідких і напіврідких добрив. *Коли гноївкосховища наповнюються, ланка.. замовляє гноївкорозкидач і вивозить гноївку в поле* (Колг. Укр., 2, 1958, 14).

ГНОЇ́ВКОСХО́ВИЩЕ, а, *с.* Те саме, що **гноївкозбі́рник.**

ГНОЇ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гноїти** і стан за знач. **гноїтися.**

ГНОЇ́СТИЙ, а, е. Який гноїться; гнійний. *Ноги їй вкрилися гноїстими ранами* (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 159).

ГНОЇ́ТИ, гною́, гноїш, *недок., перех.* 1. Викликати або допускати гниття; сприяти гниттю. *Куркулі гноїли хліб у ямах, саботували державні заходи Радянської влади* (Цюпа, Україна.., 1960, 63).

2. *перен.* Тримати довго в тяжких, згубних умовах (про людину). *Фашисти в таборах людей гноїли, але вбити духу не зуміли* (Укр.. присл.., 1955, 416); *// Погано впливати; розкладати. — Або грамотна мама не може вчити своїх дітей? Не може замість того, щоб гноїти їх дитячі чисті душі всяким поганим словом, не може наповнити їх добром, а голови розумом? Хіба не може?* (Коцюб., I, 1955, 451); [Микита:] *Всьому мирові світ сонця надає надію, а мені воно ніби сліпить очі, гноїть мою душу...* (Кроп., I, 1958, 117).

ГНОЇ́ТИСЯ, ї́ться, *недок.* Виділяти гній (у 1 знач.). *До очей, що гноються, на ніч прикладають примочки з напару листків і квіток нагідок* (Лікар. рослини.., 1958, 40); *Рана від пострілу в плече гноїлась* (Козл.. Ю. Крук, 1957, 499).

ГНОЇ́ЩЕ, а, *с.* Місце, де складають гній (у 2 знач.); купа гною. *Чоловік вирядився.., а тут заліз у такі гноїща, прийдеться ними до судного дня смердіти* (Ков., Тв., 1958, 38).

ГНОЙОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **гній** 2. *Щоб мати вдосталь добрив, треба правильно організовувати гнойове господарство* (Рад. Укр., 9.XII 1956, 1); *Ліквідація гнойових і кормових проходів збільшує корисну площу приміщення* [ферми] *на 30—40 процентів* (Колг. Укр., 4, 1959, 34); *// У який внесено гній; угноєний. Коли грибниця добре розростеться в товщі гнойового грунту, останній зверху засипають на 3—5 см шаром дернової землі* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 107).

△ **Гнойови́й жук** — те саме, що **гнойови́к.** — *Тут тільки гнойовим жукам подобається. Он погляньте, скільки для них добра* (Руд., Остання шабля, 1959, 247).

ГНОЙОВИ́К, á, *ч.* Один з видів пластинчастовусих жуків, що живе в гною і живиться ним. *Гнойовики.. їдять гній і годують ним своїх личинок* (Шкідн. поля.., 1949, 71); * У порівн. *Білогруд побачив бельгійську вантажну машину, що вкочувалася на вулицю спаленого села, немов величезний жук-гнойовик* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 227).

ГНОМ, а, *ч.* У давньому фольклорі германських і романських народів — дух у вигляді потворного бородатого карлика, що нібито жив у надрах землі і охороняв підземні скарби. *Он десь блиснув під горою світ: то печера освічена, там танцюють гноми* (Н.-Лев., III, 1956, 312); *Нарешті бороду скинено під ноги. Анрі-Жак із бородатого гнома обернувся на бравого хлопця, трохи тендітного і малого на зріст* (Ю. Янов., I, 1958, 400); * У порівн. *У травах коник, як зелений гном* (Рильський, I, 1956, 63).

ГНО́МА, и, *ж.* Короткий, перев. віршовий вислів-повчання; афоризм.

ГНО́МИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **гном.** *Звідси він* [рибалка] *здавався маленьким добрим дідуганом-гномиком, які майже в усіх казках виручають із біди велетнів* (Руд., Вітер.., 1958, 234).

ГНО́МОН, а, *ч.* 1. Старовинний астрономічний інструмент, що являє собою вертикальний стрижень на горизонтальній площадці, за допомогою якого визначають висоту і азимут Сонця.

2. Сонячний годинник, що діє за допомогою цього інструмента. *По тіні, яка відкидалась від стовпа на циферблат, визначали час дня. Такий годинник називали гномоном* (Наука.., 12, 1960, 17).

ГНОСЕОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е, *філос.* Стос. до гносеології. *В. І. Ленін розкрив соціальні і гносеологічні корені «фізичного» ідеалізму* (Вісник АН, 4, 1957, 4).

ГНОСЕОЛО́ГІЯ, ї, *ж., філос.* Вчення про процес пізнання, про джерела, можливості та засоби пізнання; теорія пізнання. *Тільки з цих позицій, позицій марксистської гносеології, можливе правильне розуміння пізнавальної суті мистецтва, зокрема художньої літератури* (Рад. літ-во, 18, 1955, 34).

ГНО́СТИК, а, *ч.* Послідовник гностицизму.

ГНОСТИЦИ́ЗМ, у, *ч.* Релігійно-філософська течія раннього християнства, яка на основі християнських релігійних догматів, ідеалістичної античної філософії та іудаїзму намагалася створити вчення про бога, походження і розвиток світу.

ГНОСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гностицизму. *Постали вони* [літургічні драми] *почасти під впливом деяких єретиків, особливо сект гностичних, котрі перші ввели в богослужіння музику і драматичне оживлення* (Фр., XVI, 1955, 211).

ГНО́ТИК, а, *ч.* Зменш. до **гніт** [2]. *Мати підійшла до лампи й викрутила гнотика* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 53); — *Оце, Василю, як ми поїдемо геть, то ти підклади під руру і запали цього гнотика, а сам іди тоді та й не оглядайся, що б не почув* (Ю. Янов., I, 1958, 252); * Образно. *Горіло серце у мені — світильник невгасимий, а гнотиком у ньому був — ти, синку мій любимий* (Шер., Дружбою.., 1954, 40); * У порівн. *Змовкніть, од могил одійдіть! Революції від вас* [крикливих поетів], *як од нерівного гнотика, тільки чадить...* (Тич., I, 1957, 76).

ГНОТОВИ́Й, á, é. Прикм. до **гніт** [2]; // Який діє за допомогою гнота; з гнотом. *Гнотове змащування часто використовують для механізмів, які не потребують великої кількості мастила* (Слюс. справа, 1957, 317); *Щоб забезпечити бджіл водою.., влаштовують гнотову поїлку* (Бджільн., 1956, 31).

ГНО́ТТЯ, я, *с., діал.* Драпття, лахміття. *Що, дівуючи, придбала Мотря, то все позношувала: саме гноття та рам'я висіло...* Мирний, II, 1954, 46); *Після місячного невпинного походу з боями на плечах бійців висіло саме гноття від сорочок* (Панч, В дорозі, 1959, 59).

ГНОЯ́К, á, *ч.* Те саме, що **гнійни́к.** *Протягом кількох днів гнояк «дозріває», тобто.. розм'якшується і прориває* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 36).

ГНОЯ́КА, и, *ж., зневажл.* Те саме, що **гній.** *Далі скинув* [парубок] *чобіт, .. одкинув ще якусь ганчірочку в гноянці* (Тесл., Вибр., 1950, 47); — *Знову підеш, Ганно, по хуторах, у гноянці бабратись, кожен буде тобою руки потирати... Пасточортіло* (Гончар, Таврія.., 1957, 243).

ГНОЯНИ́Й, á, é, *діал.* Гнійний. *Солоху напала віспа, та така, як дубова кора; все її тіло розпухло, почорніло і злилося одним здоровенним гноянним струпом* (Мирний, I, 1954, 56).

ГНОЯ́НКА, и, *ж.,* Те саме, що **гнійни́к.** *Гноянки свербіли,.. Солоха їх чухала, роздирала* (Мирний, I, 1954, 56).

ГНОЯ́РКА, и, *ж.* Приміщення або яма для зберігання гною. *Допомагали Каті в роботі два скотарі, які доставляли і роздавали корми, відвантажували гній у гноярку, дбали, щоб у корівнику завжди було чисто* (Рад. Укр., 5.IX 1961, 3).

ГНОЯЧКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **гнояч́ок.** *Внаслідок більшої можливості поранення шкіри і слабкої захисної здатності діти частіше страждають гнояч́ковими та грибковими хворобами шкіри* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 19).

ГНОЯЧО́К, чка́, *ч.* Зменш. до **гноя́к.** *Найчастіше зустрічаються гнояч́кові висипи і маленькі гнояч́ки поблизу нігтів* (Хвор. дит. віку, 1955, 41).

ГНУ, *невідм., ч. і ж.* Ссавець з роду антилоп.

ГНУЗДА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех.* 1. Надівати гнуздечку. *Держить* [Прокіп Іванович] *коня за перенісся і уздечку накидає, вже й гнузда* (Стор., I, 1957, 183); [А н т о н:] *Ну, а я свого огаря* [коня].. *гнуздаю! Ось-ось скоро й цурку надіну на губу!* (Кроп., I, 1958, 170).

2. *перен.* Брати владу над ким-небудь; приборкувати когось.

ГНУЗДЕ́ЧКА, и, *ж.* Те саме, що **вузде́чка.** *Як приїхав під віконце, Вийшла дівка, от як сонце. Взяла коня під гнуздечку, А козака за рученьку* (Укр.. лір. пісні, 1958, 238); *Прислужники вдвох ведуть коня за гнуздечку* (Н.-Лев., II, 1956, 463).

ГНУ́ТИ, гну, гнеш, *недок.* 1. *перех.* Надавати чому-небудь зігнутої, дугоподібної форми; згинати. *Залізо б'ють і гнуть прекрасну мідь В горбатих м'язах руки чоловіка* (Бажан, I, 1946, 60); // Виготовляти що-небудь згинанням. *Макара Макаровича Улянка зустріла біля парні, де гнули обіддя для коліс* (Донч., IV, 1957, 110); // Нахиляти, нагинати верхню частину чого-небудь. *Реве та стогне Дніпр широкий, Сердитий вітер завива, Додолу верби гне високі, Горами хвилю підійма* (Шевч., I, 1951, 3); * Образно. *Нестерпно довго тягнулися тих важучих дві хвилини. Вони гнули нас до землі, немов чавунні гирі* (Коз., Гарячі руки, 1960, 48); // *перен.* Підкоряти собі, своїй волі. [В о з н и й:] *Всякий, хто вище, то нижчого гне,— Дужий безсильного давить і жме* (Котл., II, 1953, 15).

◇ **Біда́ (го́ре** *і т. ін.*) **гне** *кого* — зазнає великої біди, великого горя і т. ін. хто-небудь.— *Нашого дядька ще мало біда гнула, а як скрутить в баранячий ріг — він*

усе знайде:.. і плуг, і розум (Стельмах, I, 1962, 13); **Гну́ти в дугу́ (в три дуги́)** — примушувати бути покірним, упокорювати утисками, суворістю. *В дугу усякого він* [магнат] *гнув, Аж поки то якась Зозуля Його із міста не зіпхнула* (Мирний, V, 1955, 288); *Якщо досі цей начальник Гнув за критику в дугу, То тепер він став — мовчальник! Як не крийте — ні гу-гу!* (С. Ол., Вибр., 1957, 306); **Гну́ти горба́** *див.* **горб; Гну́ти ки́рпу** — гордовито триматися, зазнаватися. — *Тепер, бач, у пани лізе* [голова], *кирпу гне...* (Мирний, II, 1954, 187); *Сміючись, нахиляється* [Никанор] *до сестри, а та не знає, чи цілувати, чи лаяти свого брата, який вірою і правдою догоджав панам і гне кирпу перед селянським родом* (Стельмах, Хліб.., 1959, 14); **Гну́ти коліна (ши́ю** *і т. ін.*) — виражати покірність; занобігати, підлещуватися. *Кріпак не гнув шиї перед паном, робітник — перед хазяїном, син часом не слухався батька: все, зачувши волю, піднялося на дибки і прокричало про своє право* (Мирний, III, 1954, 186); *Як гордий соняшник, самого сонця син, Лише до нього вид обертає квітущий, Так ти, обернений до майбуття годин, Ніде й ні перед ким не гнеш своїх колін І знаєш: вічний ти, а все скороминуще* (Рильський, I, 1956, 121); **Гну́ти спи́ну:** а) важко працювати. — *Дядина твоя багата, а ми бідні. У них власна крамниця, а твій батько ціле літо в наймах спину гне* (Багмут, Опов., 1959, 4); — *І доки ото жінки гнутимуть спину з тими анафемськими сапками?* (Ю. Янов., I, 1958, 446); б) те саме, що **Гну́ти коліна (ши́ю** *і т. ін.*).— *Не люблю я покорятись та гнути перед усяким дідьком спину* (Н.-Лев., IV, 1956, 174); **Гну́ти тереве́ні (всячи́ну)** — говорити дурниці; базікати. *Регочуться* [люди] *дуже, мов бджоли гудуть, Вигадують штуки і всячину гнуть* (Греб., I, 1957, 85); *Та й засіли* [три брати] *околеса, Як рибалки коло плеса; Дичину ото печуть, Теревені собі гнуть* (Манж., Тв., 1955, 169).

2. *куди, до чого, неперех., перен., розм.* Спрямовувати розмову, дію і т. ін. до певної мети. — *Нехай мене суха ялиця поб'є, коли я розумію, до чого ти гнеш* (Фр., IV, 1950, 105); *Ганна була задоволена, що Кузь нарешті розібрався, куди гнув Лантух* (Руд., Остання шабля, 1959, 214); // Правити велику ціну. *Гне, як дурень за батька* (Сл. Гр.).

ГНУ́ТИЙ, а, е. Діспр. нас. мин. ч. до **гну́ти** 1. *Щорсом вона* [зброя] *кута, У бою не гнута, Під червоними знаменами Слава їй здобута!* (Мал., I, 1956, 190); // *у знач. прикм. Велика весела хата.., кругом попід стінами гнуті стільці; з боків — двері* (Мирний, V, 1955, 179); *Наші гнуті човники спроквола повзли гирлом* (Досв., Вибр., 1959, 405).

ГНУ́ТИСЯ, гну́ся, гне́шся, *недок.* 1. Набирати зігнутої, дугоподібної форми; згинатися.— *В руках його дужих весла аж гнуться...* (Коцюб., I, 1955, 429); *Гнеться вудлище дугою* (Рильський, II, 1946, 94); // Згинати, нахиляти свою верхню частину. *Гай шепоче, гнуться лози В яру при дорозі* (Шевч., II, 1953, 208); *Коли поспіє виноград — Додолу гнуться ніжні віти...* (Рильський, II, 1946, 27); //Прогинатися під дією ваги; вгинатися. *Довгий, широкий стіл гнувся від закусок* (Збан., Переджнив'я, 1960, 413); * Образно. *Кобзар вшкварив, а козаки — Аж Хортиця гнеться — Метелиці та гопака Гуртом оддирають* (Шевч., I, 1951, 78).

◇ **Гну́тися в дугу́** — бути покірним; догоджати. *Ну, та годі терпіть нам обіду, Перед дворянами гнуться в дугу* (Пісні та романси.., II, 1956, 282).

2. Мати властивість згинатися. *Гни тоді дерево, коли гнеться.. Як воно молоде* (Номис, 1864, № 5925); *Старі одублі* [одубілі] *пальці, неначе граблі, не слухались і не гнулись* (Н.-Лев., III, 1956, 222).

3. *перен.* Підкорятися кому-небудь, чиїйсь волі; // Виражати покірність; занобігати, підлещуватися. *П'ять довгих років старанно й сумлінно прислуговував він пану Бжеському, гнувся, терпів грубі жарти і знущання примхливого пана* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 4).

4. Бути в зігнутому стані; корчитися. — *Одні сплять, а ті гнуться на підлозі, кулаки в голови кладуть* (Хижняк, Тамара, 1959, 135); // *перен.* Не згоджуватися, ухилятися від чого-небудь. — *У кого.. ти хліба позичила? — У Микити у Румя.* — *Довго, мабуть, гнувся — не давав?* (Вовчок, I, 1955, 147).

ГНУТТЯ́, я́, *с.* Дія за знач. **гну́ти** 1. *При гнутті метали зазнають деформації згину* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 35).

ГНУ́ЧИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **гнучки́й.** *І станом гнучим і красою Пренепорочно-молодою Старії очі веселю* (Шевч., II, 1953, 236); — *Сказано: мужича правда є колюча, а панська — на всі боки гнуча!* (Кол., Терен.., 1959, 322).

ГНУЧКИ́Й, а́, е́. 1. Який легко згинається, гнеться. *Дівчина була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина* (Н.-Лев., II, 1956, 307); [Платон:] *Пальці хірурга мусять бути такі ж розроблені, гнучкі і чуттєві, як пальці скрипаля чи піаніста* (Корн., I, 1955, 99); // *перен.* Здатний легко змінюватися, багатий на відтінки (про голос, мову і т. ін.). *Гнучкий голос може легко змінювати тембр і тон вислову* (Думки про театр, 1955, 128); *Народні прислів'я і приказки — особливо багатий і гнучкий жанр народної творчості* (Вітч., 5, 1956, 167); *Широкі перспективи відкрито.. для вивчення багатої лексики і гнучкого синтаксису Шевченка* (Рильський, III, 1956, 239).

2. *перен.* Який вміло і швидко застосовується в різних обставинах. *В. І. Ленін вказував, що Комуністична партія повинна проводити гнучку зовнішню політику з тим, щоб запобігти воєнним сутичкам з капіталістичними країнами* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 34); *В артілі розробили і використовують гнучку систему додаткової оплати* (Рад. Укр., 9. IV 1961, 2).

ГНУ́ЧКІСТЬ, кості, *ж.* Абстр. ім. до **гнучки́й.** *Він* [поліетилен] *міцний, легко згинається і не втрачає гнучкості у шістдесятиградусний мороз* (Наука.., 7, 1958, 8); *Під пером Рильського українська мова досягає граничної гнучкості, виявляючи свої дійсно необмежені можливості в передачі найскладніших понять і найглибших думок і почуттів* (Іст. укр. літ., II, 1956, 400); *З'їзд високо оцінює послідовність, гнучкість та ініціативність зовнішньої політики і повністю схвалює заходи, здійснювані Центральним Комітетом і Радянським урядом з метою посилення політичних, економічних і культурних зв'язків з усіма державами* (Резол. XXII з.., 1961, 4).

ГНУ́ЧКО. Присл. до **гнучки́й.** *Несподівано вулицею гнучко пройшла дівчина з коромислом через плече* (Стельмах, Хліб.., 1959, 188); * Образно. *Дівчина чутливо проникала в його настрій і якось гнучко потрапляла за бігом його невеселих думок* (Вол.. Озеро.., 1959, 75).

ГО, *виг.* Оклик, що вживається при бажанні привернути чию-небудь увагу.— *Го! Я знаю, ви любите коників!* (Вовчок, I, 1955, 385); — *Го, го, го, аж так тонко співаєш! — скрикнув.. пан Субота* (Фр., VIII, 1952, 90).

ГОБЕЛЕ́Н, а, *ч.* Килим з художньо витканою картиною, зображенням. *За проектом випускника Львівського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва.. був виготовлений гобелен, присвячений 300-річчю возз'єднання України з Росією* (Матеріали з етногр.., 1956, 30); * У порівн. *Острів простелився на*

морі, як старий гобелен (Коцюб., I, 1955, 296); // Декоративна тканина.

ГОБЕЛЕ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **гобеле́н**; // Який виготовляє гобелени. *Нестор Гордійович вирішив провідати Олесю в гобеленній майстерні, де вона працювала* (Вол., Озеро.., 1959, 76).

ГОБЕЛЕ́ННИК, а, *ч.* Той, хто виготовляє гобелени та гобеленові тканини. *Потерпіли не самі тільки майстри, чиї вироби були придатні для козацького війська,— і ювеліри, і ткачі-гобеленники .. відчули патріотичний запал пана підскарбія* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 476); *З подвоєною енергією трудяться.. гобеленники* (Літ. газ., 16.I 1958, 1).

ГОБЕЛЕ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **гобеле́н**. *За останні три роки в легкій промисловості України освоєно нові вироби. Це.. гобеленові тканини, атлас декоративний та ін.* (Наука.., 1, 1957, 4).

ГОБОЇ́СТ, а, *ч.* Музикант, який грає на гобої.

ГОБО́Й, я, *ч.* Дерев'яний духовий музичний інструмент, за висотою звуку середній між флейтою і кларнетом. *Розвиваючись від басів, він* [мотив] *блискавично швидко переноситься до скрипок, флейти, гобоя і кларнета* (Мист., 1, 1952, 28).

ГОВ, *виг.* Виражає бажання привернути чиюнебудь увагу; агов. — *Гов, дядьку! — хтось гукнув близенько* (Гл., Вибр., 1957, 111).

ГОВ-ГО́В, *виг.* Підсил. до **гов**. *Денис.. гукнув, як гукають у лісі: — Гов-гов, Мар'яно!* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 229).

ГОВІ́ЛЬНИК, а, *ч.*, *церк.* Той, хто говіє. *В церкві вже мало було говільників* (Стельмах, Хліб.., 1959, 439); *Дехто з говільників намагався дістати відпущення гріхів даремно, вкинувши попові в тарілку, замість п'ятака чи гривеника. звичайний гудзик* (Донч., III, 1956, 93).

ГОВІ́ННЯ, я, *с.*, *церк.* Дія за знач. **говіти**. *А по говінню від челяді одмахується* [дід], *гей від мух* (Черемш., Тв., 1960, 196); *У церкві він бував у великий піст на говіння, щоб принести інспекторові гімназії довідку про сповідь та святе причастя* (Смолич, Мир.., 1958, 32).

ГО́ВІР, вору, *ч.* 1. *тільки одн.* Звучання розмови; гомін. *В німецьких окопах чувся приглушений говір* (Кучер, Чорноморці, 1956, 169); * Образно. *Ось близько мовою хвиль говорить з берегами океан. Говір то наростав, підносячись до могутнього ревіння, то стихав* (Ле, Клен. лист, 1960, 86).

2. *лінгв.* Те саме, що **гові́рка** 1. *Опріч знання різних діалектів, треба мати дуже музикальне вухо, щоб зловити усі відтінки говорів* (Коцюб., III, 1956, 312); *Він.. знав характерні нюанси говору майже кождого села в околиці Дрогобича* (Фр., IV, 1950, 273); // *тільки одн., розм.* Те саме, що **гові́рка** 3. *Коли бійці входять у темний тунель, Хома Хавецький вигукує своїм співучим подільським говором: — .. Так, наче в пекло!* (Гончар, I, 1954, 40); * Образно. *І скот, і травиця, і навіть каміння — все те мало свій говір, свою мову* (Мирний, II, 1954, 48).

3. *розм.* Різні розмови; поголос, чутки. *Той тиждень тільки і було говору та гомону по городу, що за Колісника* (Мирний, III, 1954, 381).

ГОВІ́РКА, и, *ж.* 1. *лінгв.* Різновид загальнонародної мови, поширений на невеликій території. *Місцеві говірки мають свою граматичну будову і основний словниковий фонд, принаймні на певних етапах свого розвитку, поки вони не розчиняться в загальнонародній, національній мові* (Літ. газ., 7.IX 1950, 3).

2. *тільки одн., діал.* Розмова. *Говірка на вулиці, тупання; ворота рипали, віконця стукали; усе чула Галя...* (Вовчок, I, 1955, 155); *Кобзар чув приглушену говірку людей* (Рибак, Помилка.., 1956, 156).

3. *тільки одн., розм.* Манера говорити, вимовляти. *З себе була* [пані] *висока, огрядна, говірки скорої, гучної* (Вовчок, I, 1955, 258); *Дід ніколи не калічив мови, розмовляючи з ним* [онуком], *не пристосовувався до дитячої говірки, а серйозно й статечно бесідував, як це робив не з кожним і дорослим* (Ю Янов., I, 1958, 432).

ГОВІ́РКИЙ, а́, е́. Який любить поговорити, охочий до розмов; балакучий. *Старі люди говіркі* (Барв., Опов.., 1902, 316); *Шашло помітив, що навіть завжди говіркий і веселий Шитов став мовчазним* (Збан., Т. Шашло, 1949, 11); * Образно. *І наоколо леліє Тільки небо та вода. Тільки небо мовчазливе, Тільки море говірке* (Черн., Поезії, 1959, 292).

ГОВІ́РКО, *рідко.* Присл. до **говірки́й**. *І поважно, не говірко, Знов для щастя, не біди, Від стола гукають: — Гірко! — Бригадири — два діди* (Мал., Звенигора, 1959, 180).

ГОВІРКО́ВИЙ, а, е. Стос. до говірки (у 1 знач.). *Експедиційний метод здійснюється при організації спеціально підготовлених осіб, які.. за певною програмою (або анкетою) записують говірковий матеріал у наперед визначених пунктах* (Нариси з діалектології.., 1955, 186).

ГОВІРЛИ́ВИЙ, а, е. Те саме, що **говірки́й**. *Напившись кави, стара Янова впадала звичайно в дуже добрий гумор і ставала дуже говірлива* (Кобр., Вибр., 1954, 19); *Ольга була сьогодні збуджена і говірлива, як рідко коли* (Галан, Гори.., 1956, 142); *Образно. *Білогрива, говірлива, Грає Тиса з плотарями* (Нагн., Вибр., 1957, 55).

ГОВІРО́К, рка́, *ч.* Зменш. до **го́вір** 1. *У класі прокотився схвальний говірок* (Донч., V, 1957, 393); *Притишений говірок чути в кущах ліщини...* (Шиян, Гроза.., 1956, 448).

ГОВІ́ТИ, ію, ієш, *недок.*, *церк.* Постити і відвідувати церковні служби, готуючись до сповіді та причастя. — *Спасенники й без того помагали мені в роботі, як говіли* (Н.-Лев., III, 1956, 175); *Цілий піст вона і говіла, все у куточку стояла, поклони била...* (Барв., Опов.., 1902, 59); // Сповідатися і причащатися. — *А як будеш говіть, то задерж в роті причастя* (Н.-Лев., I, 1956, 67).

ГОВОРИ́ЛЬНЯ, і, *ж.*, *зневажл.* Засідання або організація, установа та ін., де замість діла ведуться довгі безрезультатні розмови. *Вихід з парламентаризму, звичайно, не в знищенні представницьких установ і виборності, а в перетворенні представницьких установ з говорилень в «працюючі» установи* (Лепін, 25, 1951, 382); *О. Маковей.. викриває буржуазний парламент — збіговисько різношерстої реакції, антинародну говорильню, в якій ніколи не беруться до уваги інтереси трудящих* (Жовт., 2, 1956, 86).

ГОВОРИ́ТИ, ворю́, во́рит, *недок.* 1. *неперех.* Мати здатність висловлювати думки, почуття; володіти мовою. *Іде* [Олеся] *на панщину, мусить їх кидать, а дітки — одно не говорить, друге не ходить, а третє не вміє сидіти,— дрібненькі* (Вовчок, I, 1955, 28); *І не чув* [дід], *щоб коли рибка, Як людина, говорила* (Гл., Вибр., 1957, 333); // Володіти якою-небудь мовою.— *А як я поїду за границю — там же всі говорять або по-французьки, або по-німецьки, то я ж би нічого не розуміла там* (Л. Укр., III, 1952, 641); *Хазяїн чех, що говорить по-руськи* (Коцюб., III, 1956, 322).

2. *перех. і неперех.* Усно висловлювати думки, погляди; розповідати про що-небудь. *Товариш говорив щось нервово* (Коцюб., II, 1955, 209); *Підвівсь Роман Волошенюк: — Петро говорить діло!* (Дор., Три богатирі,

1959, 45); *Уміння говорити ясно і просто про найскладніші теоретичні питання було характерною рисою Леніна* (Біогр. Леніна, 1955, 24); *Говорити тільки про свої льотні справи не вмів* [Сашко] *і не хотів* (Трип., Дорога.., 1944, 27); *Образно. *Стояла я і слухала весну, Вона мені багато говорила* (Л. Укр., I, 1951, 92); //*безос. у формі 3 ос. мн. Говорять, що матері сльози гарячі І тверде, міцнеє каміння проймають* (Л. Укр., I, 1951, 75); *Про Русевича говорять як про людину, що здатна забути про невідкладні справи* (Шовк., Інженери, 1956, 59); // *перен.* Викладати думки, погляди (на письмі, в друкованих працях, картинах і т. ін.). *Читав* [Гриць] *книжки. Говорили ті книжки про право кожного й про волю те право добувати* (Мирний, III, 1954, 186); *В цих кадрах режисер метафорично говорить про майбутню битву за врожай* (Укр.. кіномист., II, 1959, 76); * Образно. *З листівок говорив до них* [селян] *владний і добрий голос* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 205); // *кому, перен.* Викликати які-небудь думки, почуття. *Рєпін! Як багато говорить це ім'я українському народові!* (Рад. Укр., 17.VI 1951, 1); // Підказувати, провіщати що-небудь. — *Ні, я піду межи ті нещасні люди, працею котрих всі жиють.. От куди я піду: так мені говорить моя совість* (Коцюб., I, 1955, 448).

3. *неперех.* Вести бесіду; розмовляти. *Лакеї, конюхи і слуги, Всі кухарі і скороход, Побравшись за руки, ходили І все о плутнях говорили* (Котл., I, 1952, 144); *Ми вдвох ішли й не говорили, Ти вся засніжена була, Сніжинки грали і зоріли Над смутком тихого чола* (Рильський, I, 1956, 29); *Образно. *Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш. Збуди його, заграй ти з ним* (Шевч., I, 1951, 9); *Хлібороб з діда-прадіда, любив Гайченко землю. Вона говорила до нього, вона пахла йому так, як щонайкраща страва в свято* (Збан., Переджнив'я, 1960, 14).

◇ **Говори́ти за́га́дками** — говорити натяками, манівцями. [Ю д а:] *Він любив.. загадками говорити* (Л. Укр., III, 1952, 139); **Говори́ти на ві́тер** *див.* **ві́тер.**

4. *неперех., перен.* Бути доказом чого-небудь, свідчити про щось, указувати на що-небудь. *Інтерес до останньої теми* [пробудження людських почуттів] *говорить нам, що Франко мав велику віру в людей* (Коцюб., III, 1956, 40).

5. *перех.* Проявлятися в чиїх-небудь думках, словах, діях. *Вся енергія його спадала, і якийсь голос говорив в нім: «..кінець! Дійшов до краю!»* (Коцюб., I, 1955, 25); [С е р г і й:] *Я знаю, ти горда. І це говорить твоя гордість, а не ти* (Мороз, П'єси, 1959, 59); * Образно. *І слова Про яр холодний розцвіли гарячі, Про те, як стануть зрячими незрячі,— І правда говорила в них жива* (Рильський, I, 1956, 208).

ГОВОРИ́ТИСЯ, во́риться, *недок.* 1. Бути сказаним, виголошеним; виголошуватися. *Тут* [у Ворохті] *було ціле українське товариство, ..говорились промови, я мусив одповідати* (Коцюб., III, 1956, 365); *Як передати такі хвилини, в які нічого не говориться? Рубан мовчав, Ма не говорила ні слова* (Ю. Янов., I, 1958, 111); // *перен.* Розповідатися, повідомлятися про що-небудь. *Він навіть замугикав якусь пісню. В ній говорилося про башкирський аул, про красуню дівчину, про гірського орла гострозорого* (Донч., II, 1956, 36); *В повідомленні Радянського Інформбюро від 7 серпня говорилося про вперті бої на Кексгольмському, Холмському, Смоленському і Білоцерківському напрямах* (Кучер, Чорноморці, 1956, 86).

2 *безос.* Мати бажання розмовляти, настрій говорити. *Остап з Соломією сіли під вербою, але їм не говорилось* (Коцюб., I, 1955, 337).

3. Пас. до **говори́ти** 2. *Дід мовчить, неначе не до його говориться* (Н.-Лев., I, 1956, 54); [Б у г р о в:] *Біжи, тобі говориться!* (Мик., II, 1957, 307).

◇ **Як [то] гово́риться** — як прийнято, як говорять. *Голос її не був дуже сильний, але, як то говориться, «для дому» дуже приємний* (Л. Укр., III, 1952, 502); *Треба було, як говориться, «сховати гонор до кишені»* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 8).

ГОВОРІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **говори́ти** 2, 3. — *Прикиньте ще карбованця та й запивайте могорич, бо в вас вже од говоріння, мабуть, і в роті посохло* (Н.-Лев., III, 1956, 173).

ГОВОРУ́Н, а́, *ч., розм.* Той, хто любить поговорити; балакун. *Сам якось чув, як сусід.. говорун Панько варнякав на колодках* (Збан., Єдина, 1959, 17)

ГОВОРУ́ХА, и, *ж., розм.* Та, що любить поговорити; балакуха. *Обидві* [хазяйки] *.. говорухи такі — що тільки слухай* (Вовчок, I, 1955, 373); — *Як же в товаристві без неї? Перва* [перша] *співуха, говоруха вона* (Горд., Діти.., 1937, 196).

ГОВОРУ́ШКА, и, *ж.* Зменш.-пестл до **говору́ха.** *В нашім класі є подружки, Є подружки-говорушки* (Бойко, Ростіть.., 1959, 95).

ГОВОРЮ́ЧИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **говірки́й.** *Всі стали веселі, говорючі, всі говорили, й ніхто нікого не слухав* (Н.-Лев., III, 1956, 69); * Образно. *В спеку під дубком Напоїть рівчак говорючий* (Бор., Тв., 1957, 88).

ГОВОРЮ́ЧІСТЬ, чості, *ж., рідко.* Властивість за знач. **говорю́чий.** *І його веселість, і його говорючість дуже сподобалися їй* (Н.-Лев., IV, 1956, 76).

ГОГ, ГО́ГА: гог і маго́г, го́га і маго́га, гог-маго́г, го́га-маго́га, го́ги та маго́ги — у Біблії і Корані — дикі, жорстокі народи, війна з якими нібито передуватиме кінцеві світу. *Розказує* [пан Симейон], *.. як набіжать гоги та магоги, мов кримська татарва* (Кв.-Осн., II, 1956, 239).

ГО́ГА *див.* **гог.**

ГО́ГЕЛЬ-МО́ГЕЛЬ, ГО́ГОЛЬ-МО́ГОЛЬ, ю, *ч.* Сирий жовток яйця, стертий з цукром. * У порівн. *Вода стає з синьої зеленою, а далі жовтою, як гогель-могель* (Коцюб., III, 1956, 349).

ГО́ГІТ, готу, *ч.* Те саме, що **гогота́ння і гоготі́ння.** *Металічний лязк потонув у .. гоготі моторів, у витті пропелерів* (Ле, Клен. лист, 1960, 57); *Яскраво палали підпалені ожереди соломи по дворах, і його гуркоту бою, до дитячого вереску, іржання коней, стогону і зойків влилися тріск і гогіт вогню* (Тулуб. Людолови, II, 1957, 114).

ГОГІТЛИ́ВИЙ, а, е. Який гогоче. *День за днем клубилися над горами хмари, кресали блискавиці і дрижали в долинах шибки від гуркоту гогітливих гірських громів* (Гончар, I, 1954, 543).

ГО-ГО́, *виг.* 1. Уживається як емоційне виявлення задоволення чим-небудь. — *Ще кривий!.. ще сліпий!..— піддавав жару Іван.— Го-го! Як танцювати, то танцювати* (Коцюб., II, 1955, 349); — *А ти звідки знавш. хто вона така?.. — Го-го, я, брат, усіх примітних дівчат знаю* (Загреб., Спека, 1961, 72).

2. Те саме, що **гов.** — *Го-го-го-го-го! — загукав він товсто на всю горлянку, аж луна в лісі розляглася* (Мирний, IV, 1955, 317); [Г о л о с:] *Гов, Лукашу, гов! го-го-го-го! А де ти?* (Л. Укр., III, 1952, 205).

3. Звуки, якими передається голосний, нестримний сміх. *Чувся гомін. Хтось реготавсь: — Го-го! Так їм і треба, щоб не підіймали голів вище нашої підошви.. го-го!..* (Головко, I, 1957, 53).

ГОГО́З, у, *ч., діал.* Брусниця. *Знаходив* [Іван] *ожини, гогози, пив воду з потоків і тим живився* (Коцюб. II, 1955, 332).

ГО́ГОЛЬ, я, *ч.* Водоплавний дикий птах родини качиних. *Приазовські степи кишіли качками — свіязями,.. чорноголовими нирками, сірими гоголями* (Дмит., Наречена, 1959, 95); *Гоголю, гоголю, птице болотна, Кожен із нас має затишок свій* (Мал., II, 1956, 207); * У порівн. *Князь метнувся горностаєм білим в очерет до річки напрямки, і полинув гоголем на хвилі, і по той бік виринув з ріки* (Забіла, У.. світ, 1960, 176).

◇ **Го́голем ходи́ти (вхо́дити, увійти́)** — ходити поважно, гордовито. *Одного разу Гайдай гоголем увійшов у клас* (Донч., V, 1957, 468).

ГО́ГОЛЬ-МО́ГОЛЬ *див.* **го́гель-мо́гель.**

ГОГОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., розм.* Однокр. до **гогота́ти** 1, 3 *Тільки увійшов Яків в гущавину кущів, як ліс несподівано гогонув: галас, вигуки, висвисти з усіх кінців* (Вас., II, 1959, 63); *Не вспіла бричка зникнути з очей, як уся кумпанія так і гогонула і довго качалася од реготу* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 107).

ГОГОТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гогота́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Пострілів не було, було єдине гоготання землі і неба* (Гончар, I, 1954, 36); *І всі ми приязним дивились оком На ключ гусей, що плив шляхом високим, І причувались в гоготанні їх Добросусідські вигуки та сміх* (Рильський, II, 1946, 130).

ГОГОТА́ТИ, очу́, о́чеш *і* **ГОГОТІ́ТИ,** очу́, оти́ш, *недок.* 1. Видавати сильні глухі переривчасті звуки (про грім, полум'я і т. ін.). *Грім гогоче, а блискавка Хмару роздирає* (Шевч., I, 1951, 113); *Тільки тепер почув* [Саїд], *як гоготів.. водоспад* (Ле, Міжгір'я, 1953, 249).

2. Видавати звуки, схожі на «го-го» (про гусей). *Гуси під небом почнуть гоготіти* (Щог., Поезії, 1958, 87); *Скільки клопоту в бабусі: Кури, пави, утки, гуси... Ті гогочуть, ті голосять — У бабусі їсти просять* (Шпак, Вибр., 1952, 68).

3. *розм.* Голосно, нестримно сміятися. *Пани професори про щось довго сперечались, не слухаючи і перебиваючи один одного: Іваницький тихо, замріяно, зі скаргою, крізь сльози,— Турчинович бурхливо, гогочучи* (Кол., Тереп., 1959, 41); *Мов мурашня, копошиться людська маса, вигукує круті слова, гогоче* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 350).

ГОГОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гоготі́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Прислухаюсь до гоготіння вогню в печі, до невтомного голосу цвіркуна під піччю* (Збан., Єдина, 1959, 36).

ГОГОТІ́ТИ *див.* **гогота́ти.**

ГОД, у, *ч., розм., рідко.* Те саме, що **рік.** *Сей Еврі-ал був молоденький, Так годів з дев'ятнадцять мав* (Котл., I, 1952, 223); [М а р и в а:] *Але ж года твої такі, що не на ярмарок їдеш, Прокопе, а вже порядно, як з ярмарку повертаєш* (Корн., II, 1955, 111).

ГО́ДЕН *див.* **го́дний.**

ГОДИ́НА [1], и, *ж.* 1. Одиниця виміру часу, що дорівнює $^1/_{24}$ доби, або 60 хвилинам. *Згадаю що чи що набачу, То так утну, що аж заплачу. І ніби сам перелечу Хоч на годину на Вкраїну* (Шевч., II, 1953, 57); *Години цілі ми дивилися, як оси Серйозно повзають у селищах своїх* (Рильський, II, 1946, 161); * У порівн. *Тиждень минув як одна година* (Н.-Лев., II, 1956, 322).

2. Відрізок часу, що дорівнює 60 хвилинам, який числять від півночі і від півдня. *До 1 години сиджу за столом* (Коцюб., III, 1956, 420); *Близько другої години ночі всі заводи й установи міста були в бойовій готовності* (Кучер, Чорноморці, 1956, 30).

3. Відрізок часу, що відводиться на урок, лекцію, заняття та ін. — *Я таки часом шила.* — *На годинах «рукоділля», як була ще гімназисткою?* — *подражнила її знову сестра* (Л. Укр., III, 1952, 746); *Однією з форм масової роботи на шахтах Донбасу була «виробнича година», яку проводили у гуртожитках робітників* (Укр. іст. ж., 4, 1960, 24).

4. *тільки одн.* Певний період часу, певна пора, певний момент (перев з означенням). *Казано в середу везти новобранців по обіді. Сиджу я та дожидаю тієї години* (Вовчок, I, 1955, 276); *Любіть Україну.. в годину щасливу і в радості мить, любіть у годину негоди!..* (Сос., II, 1958, 313); // *без означення.* Добрий, сприятливий час. *Ми оливи наливаєм Та байдуже собі співаєм — Чи то в годину, чи в напасть* (Шевч., II, 1953, 202); *І година прийде.., буде хижий ворог під гарматний дзвін.. утікать на Київ, з Києва — в Берлін* (Сос., II, 1958, 229).

Комендáнтська годи́на — заборона без перепустки з'являтися на вулицях населеного пункту в певні години (у воєнний час та під час облоги) *Надвечір, коли зайшла комендантська година і цивільному населенню ходити по вулицях було вже невільно, ми одвезли клишоногого двірника в його завулок* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 96); **Ме́ртва (ти́ха) годи́на** — відпочинок після обіду в лікувальних та деяких інших установах. *Він вимагав, щоб мертвої години по обіді суворо додержували* (Трубл., II, 1955, 69); **Сме́ртна годи́на** — смерть, кончина. *Коли почула* [бабуся] *свою смертну годину,.. звеліла увечері скликати рідню* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 185).

◇ **З годи́ни на годи́ну** — у найближчий час.

5. *тільки одн., у сполуч. зі сл.* г і р к и й, л и х и й, н е д о б р и й, ч о р н и й *і т. ін.* Важкі, скрутні обставини. *Думи мої, думи мої, Ви мої єдині, Не кидайте хоч ви мене При лихій годині* (Шевч., II, 1953, 7); [О д а р к а:] *Ох, чуло ж моє серце недобру годину! Всю дорогу його наче гадина яка ссала* (Мирний, V, 1955, 251); *Вже має* [Дорко].. *близько три тисячі гульденів на чорну годину* (Мак., Вибр., 1954, 39); // *у сполуч. зі сл.* б о д а й, н е х а й, б и й *і т. ін.* Уживається у складі лайливих висловів. — *Возьміть його... бо покину, Як батько покинув,— Бодай його не кидала Лихая година* (Шевч., I, 1951, 44); *Послухав наш Рябко поради Явтуха.— Нехай тяжка йому година та лиха* (Г.-Арт., Байки... 1958, 53); — *А бий тебе лиха година,— думаю,— зараз я покажу тобі дорогу, що й ніг не потягнеш з мого двору!* (Ткач, Плем'я.., 1961, 15).

ГОДИ́НА [2], и, *ж.* Тепла, суха, сонячна погода. *Барометр уперто показував «дощ».. Ми дуже гнівались. Старий, непотрібний струмент, він і на крихітку не хоче посунутись на суховеньке, хоч нам дуже потрібна година* (Коцюб., II, 1955, 234); *Година й негода часто міняються в надмор'ї* (Дмит., Наречена, 1959, 66).

ГОДИ́НКА [1], и, *ж.* Пестл. до **годи́на** [1] 1, 4. *Автобус відходив о шостій вечора, і в Андрія лишалося ще годинки дві вільного часу* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 35); *Через невелику годинку вікно на улицю розчинилося, і Василь, як груша, вилетів.. на улицю* (Мирний, IV, 1955, 114).

ГОДИ́НКА [2], и, *ж.* Пестл. до **годи́на** [2]. — *Піду, піду, мамо, а ви.. білизну доперіть сьогодні. Здається, й годинка буде, просохне* (Ле, Право.., 1957, 17).

ГОДИ́ННИЙ, а, е. Який триває годину (*див.* **годи́на** [1] 1). *Годинна лекція;* // Розрахований на кожну годину; який припадає на кожну годину; погодинний. *Через 20 років продуктивність праці в радянській промисловості перевищить сучасний рівень продуктивності праці в США приблизно в 2 рази, а за годинним виробітком.. значно більше* (Програма КПРС, 1961, 59); *Годинний графік допомагає безперервному удосконаленню методів роботи та надає виробничому процесові ритміч-*

ності й чіткості (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 122).

ГОДИ́ННИК, а, ч. Прилад для вимірювання часу протягом доби. *Мабуть, усі ви, діточки, бачили годинник; можна дізнатись, глянувши на нього чи вдень, чи вночі, котра година* (Коцюб., III, 1956, 7); *Годинник на руці показував одинадцяту* (Ле, Міжгір'я, 1953, 97).

Як годи́нник — чітко, безперебійно, точно. [Горлов:] *У мене все як годинник. Це у вас там обговорюють, засідають, а тут наказ — і умри, а виконай* (Корн., II, 1955, 18).

ГОДИННИКА́Р, я́, ч. Робітник, який виготовляє, і майстер, що ремонтує годинники. *Любив оповідати* [Чемеринський] *давні цехові історії. Про годинникаря, що зробив для свойого* [свого] *міста премудрий годинник* (Фр., IV, 1950, 205); *Високу оцінку нашій годинниковій промисловості дали англійські годинникарі, які відвідали влітку 1956 року Радянський Союз* (Наука.., 12, 1960, 20).

ГОДИННИКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **годи́нник.** *Столик Мічуріна був захаращений різним потрібним для роботи інструментом і частинами годинникових механізмів* (Довж., Зач. Десна, 1957, 187); // Призначений для виробництва, ремонту або продажу годинників. *Республіка автомобільної, тракторної, верстатобудівної, хімічної, радіоелектронної, годинникової промисловості — ось що таке тепер Білорусія* (Рад. Укр., 27.XII 1962, 4).

ГОДИ́ННИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **годи́нник.** *Десь у скриньці у неї лежав годинничок* (Баш, На землі.., 1957, 52).

ГОДИ́НОНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **годи́на** [1] 1, 4, 5. *На родимій країноньці І при лютій годиноньці Якось легше жить* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 228).

ГОДИ́НОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **годи́на** [1] 1, 4, 5. *— Приклич же його.. хоч на часиночку, хоч на годиночку* (Кв.-Осн., II, 1956, 198).

ГОДИ́ТИ, годжу́, го́диш, *недок.* 1. *неперех.* Задовольняти кого-небудь, роблячи приємне, потрібне, бажане; догоджати. *Старому та слабому годи завше, як малому* (Укр.. присл.., 1955, 147); *Вимагає він повсюди, Щоб йому годили люди* (С. Ол., Вибр., 1959, 195); * Образно. *Дружно зійшли наші бурячки. Я вже їм годила, я вже їх плекала, як тих немовлят* (Гончар, I, 1954, 493).

◇ **Годи́ти, як (мов, немо́в, на́че** *і т. ін.)* **[лихі́й] боля́чці** *див.* **боля́чка.**

2. *перех., діал.* Наймати. *Йому ніяково було при Хівері годити Сиклету собі за наймичку* (Н.-Лев., IV, 1956, 216).

ГОДИ́ТИСЯ [1], джу́ся, ди́шся, *недок.* Бути на що-небудь, для чого-небудь придатним; задовольняти певні вимоги. *Погане, дурне, ледащо не годиться ні на що!* (Укр.. присл.., 1955, 231); *— Куди воно жінка сама без мужика годиться* (Головко, II, 1957, 98); *Деякі сусіди.. говорили: — Що ж, дівчині дев'ятий іде — в няньки годиться* (Крот., Сини.., 1948, 25); // *безос.* Уживається у знач. доречно, доцільно, слід, варто. *— Весілля одкладати на довгий час зовсім не годиться* (Н.-Лев., III, 1956, 59); [Журейко:] *Раніш ніж храми будувать святі, Годиться правду ствердити в житті* (Коч., III, 1956, 43); // Такий звичай, так прийнято. *Батько сів біля зятя, а мати, звісно, порялась, сама і страву на стіл подавала, бо вже Марусі не годилося з посаду уставати* (Кв.-Осн., II, 1956, 73); [Митрохван:] *Правда, що кажуть, нібибто* [нібито] *воно так і годиться за куму брати ту, котру першу зустрінеш* (Кроп., II, 1958, 157); *Катруся стояла, соромливо опустивши голову, коло печі й колупала пальцем комин. Так теж годилося робити, коли сватають* (Ів.. Тарас. шляхи, 1954, 27).

◇ **В батькі́ (сині́, матері́** *і т. ін.)* **годи́ться** *хто кому* — про велику різницю в віці (набагато старший або набагато молодший хто-небудь від когось). *Юрія, який годився б у сини своєму вчителеві, по сільському звичаю він* [Микола] *називав на «ти»* (Томч., Готель.., 1960, 255); *Василько побачив його, біжить із криком «тату», а він.. в діди йому годиться...* (Стельмах, I, 1962, 403); **Для годи́ться** — для порядку, заради пристойності; про людське око. *Не мав* [Іван] *до Палагни жалю, навіть кривди не чув у серці, хоч бився за неї з Юром. Не з злості, а для годиться, коли люди звели* (Коцюб., II, 1955, 343); *— Може, додому...— нагадує дівчина для годиться, бо їй самій не хочеться звідси йти* (Шиян, Гроза.., 1956, 448); **Як годи́ться** — як належить, як слід, як личить. *От кум прийшов, посіли, як годиться* (Гл., Вибр., 1957, 26); *Данило Мармура, трохи знаючи веселу вдачу Устини, намірявся було жартувати, як годиться в сватах* (Чорн., Визвол земля, 1950, 207).

ГОДИ́ТИСЯ [2], годжу́ся, го́дишся, *недок.* 1. Давати згоду, погоджуватися з чиєю-небудь думкою, поділяти чийсь погляд. *— Ми вам* [селянам] *будемо казати одного за другим,.. а ви голосуйте, чи годитеся, чи ні* (Фр., VIII, 1952, 15); *Я якось не зрозумів того місця, де Ви пишете, що не можете порозумітися з Мирним в справі видання його повісті: чи автор не годиться з Вами в дечому, чи Ви не маєте з ним зносин?* (Коцюб., III, 1956, 213); *З Романом не могла* [Стефанія] *наговоритися, головно про жіночу справу. Роман зовсім годився на її думки, а вона на його* (Мак., Вибр., 1954, 171).

2. Приходити до згоди, миритися. *Як посварилися, так і досі не хотять годитися* (Сл. Гр.); *Як же нам тепер годитись, А чи битись, чи миритись?* (Манж., Тв., 1955, 175).

ГО́ДІ, *присудк. сл., розм.* 1. Досить, вистачить. *На сей раз годі, ніколи, вибачайте* (Шевч., VI, 1957, 204); *— Гнобили нас. — Годі! Смерть буржуям!* (Головко, I, 1957, 66).

◇ **Та й го́ді** — і тільки, та й усе. *Довго слухав і Бертольдо, Далі мовив на відході: «Що за дивна сила слова! Ворожбит якийсь, та й годі!»* (Л. Укр., I, 1951, 369).

2. *тільки з інфін.* Не можна, немає можливості. *Легко сказати, але зробити — годі* (Укр.. присл.., 1955, 181); *Без наявності найширшого синтезу годі створити образ великої узагальнюючої сили і неминущого, невичерпного змісту* (Мал., Думки.., 1959, 45).

ГОДІВЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **годі́вля.**

ГОДІ́ВЛЯ, і, *ж.* Те саме, що **годува́ння.** [Чоловік:] *Чи бач, який? почув про хліб розмову та про годівлю, то й собі: дай хліба!* (Л. Укр., II, 1951, 138); *Збільшення надоїв — результат зразкового утримання і правильної годівлі худоби* (Рад. Укр., 6.II 1955, 2); *Він досяг того, що на певні сигнали, як от махання прапорцем, голуби зліталися на годівлю* (Донч., I, 1956, 54).

ГОДІВНИ́К, а́, ч., *рідко.* Те саме, що **годува́льник.** *Старший син Василь, материна поміч, годівник сім'ї* (Горд., II, 1959, 16).

ГОДІВНИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Спеціальний пристрій, куди кладуть корм для худоби, птиці і т. ін. *Доярки поставили перед правлінням* [колгоспу] *вимогу механізувати роздавання кормів по годівницях* (Колг. Укр., 3, 1961, 271).

2. *рідко.* Жін. до **годівни́к.** *У народі кажуть: «Земля — годівниця, але й вона їсти просить»* (Рад. Укр., 31.I 1963, 1).

ГО́ДНИЙ, ГО́ДЕН, го́дна, го́дне, *розм.* 1. Те саме, що **гі́дний** 1. *Щоб бути годним своєї коханої,.. я поклав собі зробитися великою людиною і накинувся на книжки* (Коцюб., III, 1956, 281); *Ділом істинним я доведу народу, Що годен імені народного слуги* (Бажан, I, 1946, 83).

2. Який може, має сили і здатність виконувати, робити що-небудь. — *До столярської роботи не приймають, там треба стояти, бігати, а я не годен* (Фр., II, 1950, 10); *Йти Юра не годний — він ледве переступає і припадає, навіть і сам не знає, на котру з ніг* (Смолич, II, 1958, 56).

ГОДО́ВАНЕЦЬ, нця, *ч., розм.* 1. *заст.* Дитина, взята на утримання: вихованець. [В и б о р н и й:] *Ви, може, чували, що як вони ще жили в Полтаві і покійний Терпило жив був, то прийняв було до себе якогось сироту Петра за годованця* (Котл., II, 1953, 13); // Людина, яка перебуває на утриманні. *Мошко обіцявся годувати Юру до самої смерті.. Юра Шикманюк став, як кажуть гуцули, Мошковим годованцем* (Фр., IV, 1950, 406); *На хуторах поліція піймала салашістського бандита, годованця одного з відомих паліїв війни* (Гончар, I, 1954, 461).

2. Тварина, яку відгодовують на забій. *Вже всюди вправилась* [Мася], *тільки ще оставалось бур'яну насікти для годованців* (Свидн., Люборацькі, 1955, 8).

ГОДО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **годува́ти.** [Д о м а х а:] *Чого воно* [дитя] *там репетує? Неначе давно годоване!* (Кроп., II, 1958, 162); *Кабан годований не для продажу, а для себе* (Вишня, II, 1956, 37); // *у знач. прикм.* Відгодований, гладкий. *Кругом неправда і неволя, Народ замучений мовчить. І на апостольськім престолі Чернець годований сидить* (Шевч., I, 1951, 265); *Михайло Колодій, що працював на підсобному приміському господарстві, перехитрив начальство і доставив партизанам п'ять годованих кабанів* (Д. Бедзик, Плем'я.., 1958, 71).

ГОДО́ВАНКА, и, *ж.* Жін. до **годо́ванець.** *А сам* [старий козак], *Настусю піджидав Таки годованку, щоб з нею Собі зробитися ріднею* (Шевч., II, 1953, 164); *Тетяна спритно метушилася серед своїх годованок* [корів]. *Розподілила січку по кормушках, потім скребла, чистила, доводячи до блиску шерсть на одутлих боках тварин* (Добр., Тече річка.., 1961, 154).

ГОДО́ВАНОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **годо́ванка.** — *Намітив* [Антон Васильович].. *собі у одної панені* [пані] *годованочку, красивеньку та розумненьку, що міри нема* (Кв.-Осн., II, 1956, 378).

ГОДО́ВАНЧИК, а, *ч.* Пестл. до **годо́ванець.** *Якось при дворі пана старости ніби зустрічав* [Михась] *цього улесливого годованчика* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 27).

ГОДО́К, дка, *ч., рідко.* Зменш.-пестл. до **год.** *Уже шістнадцятий годок минав Олесі, вже й свати почали в хату навертатись* (Вовчок, I, 1955, 21).

ГОДО́ЧОК, чка, *ч., рідко.* Пестл. до **годо́к.** *Не бачила миленького чотири годочки!* (Укр., лір. пісні, 1958, 287); — *Ти сміття ще!* — *сердилася Хима, а ехидна думка їй нашіптувала: «Вже тринадцятий годочок з літа йде, не встережеш, як пробіжить п'ять років, а там — дівка...»* (Кач., II, 1958, 22).

ГОДУВА́ЛЬНИК, а, *ч.* 1. Той, хто утримує когонебудь. *«Годувальником» в сім'ї, як правило, до революції був батько — глава сім'ї, і добробут всієї сім'ї залежав в основному від його заробітку* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 87); * Образно. *Автор* [М. Стельмах] *зумів.. показати, якою дорогою ціною доставалися народному годувальникові — селянинові — хліб і сіль* (Вітч., 6, 1961, 180); // *перен.* Про те, що є джерелом засобів до існування. *У давні часи ліс був чи не єдиним надійним годувальником і захисником народу* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 25).

2. Той, хто годує і доглядає когонебудь або готує їжу. *Слідом за ними* [солдатами] *з термосами на горбах чвалали ротні старшини, невтомні солдатські годувальники* (Гончар, I, 1954, 151).

ГОДУВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* 1. Жінка, яка годує груддю дитину. *Не можна вживати спиртне і годувальницям, бо дитячий організм особливо чутливий до дії алкоголю* (Наука.., 10, 1958, 32); *Пам'ятаю, ми гралися з сестрою на підлозі, в залі, а менший брат, немовля, був у спальні з годувальницею* (Минуле укр. театру, 1953, 14); // *рідко.* Про тварин-ссавців, які годують малят своїм молоком. *Корів-годувальниць підібрано таких, які протягом доби дають достатню кількість молока для чотирьох сисунців* (Рад. Укр., 15. VI 1959, 2).

2. Жін. до **годува́льник.** *Корова — годувальниця сім'ї. За коровою і господиня здорова* (Рудь, Гомін.., 1959, 15); *Місто живилося рибою — «царицею моря» скумбрією, «перлиною півдня» кефаллю, годувальницею хамсою* (Смолич, V, 1959, 7); *На відгодівельній машині працюють дві годувальниці, за якими закріплено по 1000—1200 курчат або курей* (Птахівн., 1955, 202); *Старші бджоли-годувальниці, які ходили за матір'ю-бджолою і підкріпляли її їжею, розступились і пропустили Медунку* (Ів., Про бджілку.., 1959, 6).

ГОДУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **годува́ти** 1. *Ресторани й кав'ярні,.. ті фабричні, сказати б, форми годування людей,.. викликали часом в нашій уяві напівзабуті картини, запах смачної пари обіду в родинному колі* (Коцюб., II, 1955, 356); *Наближався час годування дитини* (Томч., Готель.., 1960, 165).

ГОДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Давати комунебудь їжу. *Годують нас дуже добре, смачне все і свіже і гарно подане* (Коцюб., III, 1956, 332); *Знедолена ходила* [Катерина] *між людьми, під тином в Старосіллі ночувала і, змоченим гарячими слізьми, черствим шматком Івася годувала* (Гонч., Вибр., 1959, 57); * Образно. *Сава не шкодуючи годував паровоз дровами* (Донч., I, 1956, 495); // Давати корм тваринам, птахам і т. ін. — *Чим же ти свого коня будеш годувати? — спитав дід.* — *Сіном, вівсом* (Мирний, I, 1954, 169); *Годували тварин тричі на день* (Соц. твар., 1, 1956, 24); // Давати дитині грудь. *Закривши хусткою груди, вона почала годувати дитину* (Кучер, Чорноморці, 1956, 156).

2. Утримувати когонебудь. — *Посватав!..* — *шипіла вона з кривим усміхом.* — *Буде годувати чужі діти й жінку-нетіпаху...* (Коцюб., II, 1955, 30); *На фермі батько Джіма Служив багатію, Робив роботу чорну, Щоб годувать сім'ю* (Мур., Піонер. слово, 1951, 7).

3. *перен.* Бути джерелом засобів до існування. *Не стало.. розкішних кущів* [винограду], *з якими зв'язано стільки спогадів, які годували його життя ціле.., не стало шматка хліба...* (Коцюб., I, 1955, 227); *Хоч яка дорога цвинтарна земля, та годує вона тільки гробаря* (Стельмах, Хліб.., 1959, 9)

◇ **Годува́ти во́ші (ну́жу)** — жити, перебувати у важких умовах, у злиднях. — *Жило б старе луб'я, коли.. не голодне й не холодне. Так ні! Ще й кирпу гне.., мов їй гірше тепер, ніж тоді, як нужу годувала!..* (Мирний, II, 1954, 285); — *Йди, значить, і воюй за пана, іди, значить, воші в окопах годуй* (Ю. Янов., V, 1959, 159); **Годува́ти ра́ків** — про утопленого. — *Десь тепер наш котигорошок з турком бесідує,— обізвалась Соломія.* — *Як не годує раків дунайських,— кинув Остап* (Коцюб., I, 1955, 352); **Хлі́бом (ме́дом) не году́й** — про пристрасть до чого-небудь. *Його хлібом не годуй,*

а пусти на футбол, то одразу про все на світі й забуде (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 80).

ГОДУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. Приймати їжу; харчуватися. *Вони росли укупочці, мов ті близнятка, годувалися з однії* [однієї] *мисочки, спочивали на одній подушечці* (Мирний, IV, 1955, 70); — *А до того веду, хазяїне, що вдома мої діти вже тиждень хліба не бачили, картоплею годуються* (Шиян, Баланда, 1957, 102); * Образно. *Годуючись з імперіалістичного корита, націоналістичні запроданці охоче виконують волю своїх хазяїв* (Брат., Крапка.., 1959, 30); // Приймати корм (про тварин). — *Нас не треба в'язати і годувати,— промовив бик,— бо ми будемо годуватися самі* (Калин, Закарп. казки, 1955, 75).

2. Добувати засоби до існування. [Наталка:] *Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому і кусок черствого хліба смачніший од м'ягкої* [м'якої] *булки, неправдою нажитої* (Котл., II, 1953, 20).

3. Пас. до **годува́ти** 1. — *Наші свині погано доглядаються, препаскудно годуються* (Стельмах, I, 1962, 40).

ГОДЯ́ЩИЙ, а, е, *розм.* Придатний для чого-небудь, який відповідає певним вимогам. *А тут ще недостатки та нужда гіркая, що ні з чим і вирядити: ні сорочки, ні одежинки годящої* (Вовчок, I, 1955, 33); *Весь годящий ліс десятники тут же значили крейдою* (Мур., Бук. повість, 1959, 138); *Давид знову схилився над книжками. Одбирав, які годящі, які оправляти, які на горище* (Головко, II, 1957, 99); *Минулої осені пішов до Червоної Армії четвертий син — Павло. Коли я почула про це, зраділа, що й четвертого признали здоровим і годящим* (Ю. Янов., V, 1959, 156); // *рідко.* Який має позитивні якості (про людину). *Хівря була дівка годяща, була хазяйка* (Кв.-Осн., II, 1956, 487).

ГОЕЛРО́, *невідм. ч.* Перший перспективний загальнодержавний план відбудови і розвитку народного господарства Радянської республіки на основі електрифікації країни. — *План ГОЕЛРО Ілліч розробляє, дніпровськими порогами цікавиться...* (Гончар, II, 1959, 162).

2. *ж.* Державна комісія в справі електрифікації Росії.

ГО́ЄННЯ, я, *с.* Дія за знач. **го́їти.**

ГОЖ *див.* **го́жий.**

ГО́ЖЕ, *присл.* Гарно, добре. *В усім були несхожі Сусіди-хлопчаки. Один поводивсь гоже, А другий — навпаки* (Бичко, Вогнище, 1959, 210); // *у знач. присудк. сл.* — *Пливи і не журись, небоже! Уже тобі скрізь буде гоже* (Котл., I, 1952, 108); // *у знач. присудк. сл.* Слід, годиться. — *Любої пари не знайшов, а побратись абияк не гоже!* (Вовчок, I, 1955, 39); *Давно спарувались* [бусли], *як птиці гоже, Пір'я назносять, кладуть між віток* (Мал., I, 1956, 279).

ГО́ЖИЙ, ГОЖ, а, е. 1. *нар.-поет.* Гарний на вроду; вродливий (про людину). *Ой, не жаль би мені воза, мені воза, Коли б дівка була гожа, була гожа!* (Укр.. пісні, II, 1955, 211); *Не признавалася* [учителька], *що вже не раз проводила очима цього.. гожого хлопця* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 70); *Як один, ідем ми, кожний дуж і гож. То моя шахтарська молодість проходить, смугла і рум'яна, по стежках із рож* (Сос., Вибр., 1944, 249); // Який має привабливий вигляд; красивий (про предмет). *Процвітала рожа Супроти вікна, Запашна та гожа, Пишна та рясна!* (Граб., I, 1959, 162); // Чистий, свіжий (про воду). *Бувай здорова як риба, гожа як вода, весела як весна, робоча як бджола, багата як земля* (Укр.. присл.., 1955, 309).

2. *розм.* Ясний, теплий, сонячний (про погоду, пору року). *Добре йти в годину гожу і нести, хоч і важку, а проте приємну ношу за плечима в рюкзаку* (Гонч., Вибр., 1959, 273); *Видно, буде добрий урожай, Бо такий хороший, гожий май!* (Вирган, В розп. літа, 1959, 187).

3. *розм.* Який годиться для чого-небудь; придатний. — *Хоча й* [хоч] *ця позиція для пострілів і гожа,— зауважив Чарнецький,— але захисту для гармат тут нема й дати його неспромога, а се небезпечно* (Стар., Облога.., 1961, 41); *Оце ж то теє: на, небоже, Те, що мені не гоже* (Гл., Вибр., 1957, 38); — *А ми вже старі та й до колгоспу не гожі.— Так я гожий,— вихватився Василь* (Чорн., Потік.., 1956, 29); *Каже брат: — До армії ти, звичайно, гож! Ну, а дома з матір'ю залишиться хто ж?* (Бичко, Вогнище, 1959, 91).

ГО́ЖІСТЬ, жості, *ж., рідко.* Абстр. ім. до **го́жий** 1, 3. *Я бачив колгоспників, перед якими я внутрішньо шапку скидав і вклонявся їм до землі за гожість та благородство розуму, за величезну політичну грамотність, за повноту віддачі себе справі будівництва комунізму* (Довж., III, 1960, 245); *Міцним «горіхом» виявився головний «працівник» гідрошахти — гідромонітор, навіть не весь монітор, а його проточна частина, насадка, у формах котрої заховані всі секрети продуктивної та іншої гожості механізму* (Рад. Укр., 25.VII 1962, 2).

ГО́ЇТИ, го́ю, го́їш, *недок., перех.* 1. Заліковувати пошкодження на тілі. *Кликнули брата Агапіта живо, Що силу трав, які кругом росли, І соків знав таємні переміни І рани вмів гоїти, біль втишать* (Фр., XIII, 1954, 283); *Ганна Лавренко.. ввечері, добувши через доярок ложечку вершків, мастилася ними на ніч, гоїла на губах криваві тріщини* (Гончар, Таврія.., 1957, 151); * Образно. *Натхненні великими ідеями більшовицької партії, трудящі швидко гоять рани війни* (Рад. Укр., 8.I 1948, 3).

2. *кого, рідко.* Те саме, що **лікува́ти.** *Пику йому порозбивають, волосся пообривають.. Перед хазяїном відбрешеться* [Ничипір].. *То було старий і вірить, і гоїть його* (Кв.-Осн., II, 1956, 102).

ГО́ЇТИСЯ, го́їться, *недок.* 1. Заживати, зарубцьовуватися (про пошкодження на тілі). *В Пастусі серце ще трохи нило, як ниє болячка, котра вже гоїться* (Н.-Лев., IV, 1956, 250); *Рана гоїлася, він уже почував себе краще* (Собко, Справа.., 1959, 190).

2. Пас. до **го́їти** 1.

ГОЙ, *виг., рідко.* Те саме, що **гей** 5. *Гой, гой, гой! Кінь мій вороний Вже не мій, вже не мій!* (Метл. і Кост., Тв., 1905, 6); *У неділю перед тим, як до церкви йти, заспівали дівчата: Ой рано-рано Море ся розграло* [розігралося], *Гой у тому морі Марія потопає* (Мур., Бук. повість, 1959, 39).

ГО́ЙДА, *виг.* Уживається як присудок за знач. **гойда́ти** 1. *Гойда-да! Гойда-да! Добра в коника хода, поводи шовкові, золоті підкови* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 14).

ГО́ЙДАЛКА, и, *ж.* Споруда, на якій гойдаються для розваги діти й молодь. — *Панно, ходімо до Ривки на гойдалку, там вже досі наші дівчата зібралися* (Л. Укр., III, 1952, 633); *В кінці площі, коло собору, де були карусель, гойдалка.., стояв натовп* (Смолич, II, 1958, 41); * У порівн. *Він* [соловейко] *сидить на дерезині, співає, аж бадилина під ним коливається, а він ніби гойдається, як на гойдалці* (Н.-Лев., I, 1956, 65)

ГО́ЙДАЛКОВИЙ, а, е. Прикм. до **го́йдалка.**

ГО́ЙДАНКА, и, *ж.* 1. *рідко.* Те саме, що **го́йдалка.** *Онде збоку ряд гойданок — радість дітвори та й дорослих* (Фр., III, 1950, 93).

2. Лемішка з кукурудзяного борошна. *В асортимент української кухні включаються страви з кукурудзи.., готують найрізноманітніші страви — мамалигу, каші, гойданки* (Укр. страви, 1957, 6)

ГОЙДА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гойда́ти** і **гойда́тися.** *Христя, замилувавшись, почала його гойдати, то підійме високо угору, то спускає трохи не додолу. Хлопчик регоче, аж ніженятами сова — таке йому любе те гойдання* (Мирний, III, 1954, 349); *Сидячи на якомусь барилі* [у човні], *старий січовик почував себе як риба в воді. Всі ці гойдання, вітер, хвилі ніби не обходили його* (Добр., Очак. розмир, 1965, 85).

ГОЙДА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. *перех.* Приводити що-небудь у рух із сторони в сторону або зверху вниз. *Човник натрапляв на бистрину в шумі; вода гойдала його, неначе трісочку* (Н.-Лев., III, 1956, 225); *Легкий вітер гойдав пожовклі крони дерев* (Шиян. Гроза.., 1956, 87); // *безос. З Мессіни до Неаполя гойдало нас страшенно* (Коцюб., III, 1956, 355); // Піддавати когось ритмічному рухові на (в) чому-небудь з метою розваги, усипляння. *Груба Берчиха гойдала дитину в колисці і плела панчоху* (Коцюб., I, 1955, 27); *Іван бере сина, гойдає його, мугиче якусь пісеньку без слів...* (Руд., Остання шабля, 1959, 253); *Біля муру дві бабусі гойдали своїх унуків на возиках* (Хижняк, Килимок, 1961, 24).

2. *неперех.* Робити рухи чим-небудь. *Купи зеленого молодого очерету ледве гойдали зеленим довгим листом* (Н.-Лев., II, 1956, 129); *В лісі вона сідала десь на галузку і гойдала ногами, тугими і молодими. Наче русалка* (Коцюб., II, 1955, 213); *Поміж терном, на видноті, гойдає колючими батогами шипшина* (Кучер, Прощай.., 1957, 70).

ГОЙДА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.* Рухатися з сторони в сторону або зверху вниз. *Світлиця була слабо освічена одною лампою, що сумовито гойдалася на стелі* (Фр., I, 1955, 229); *Над рікою тихо гойдався сивий серпанок туману* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 173); // Ритмічно рухатися на (в) чому-небудь з метою розваги.— *Якби ти знала, що мені вчора було за те, що з тобою ходила гойдатися до Ривки ..* (Л. Укр., III, 1952, 633).

ГОЙДНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех.* Однокр. до **гойда́ти** 1. *Вечір.. Інде легенький вітерець високу очеретину гойдне, кахне сполохана качка* (Ковінька. Чому я не сокіл.., 1961, 117); *Батько гойднув колиску, і вона заскрипіла тихо-претихо* (Донч., V, 1957, 94).

ГОЙДНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док.* Однокр. до **гойда́тися.** *Ще свого не оддзвонив дзвонар, А вже несміливий на майдані ліхтар Гойднувся — і застиг дитячою сльозою* (Рильський, I, 1946, 160); *Обернулась* [Ніна], *і дві важкі коси гойднулися на її ще вуглуватих плечах* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 506).

ГО́ЙКАННЯ, я, *с., діал.* Дія за знач. **го́йкати.** *Гойкання погоничів, блеяння овець, гармидер торгів клекотіли в повітрі і гули здалека* (Фр., VIII, 1952, 362).

ГО́ЙКАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Покрикувати «гой». *Кошуба був дуже працьовитою людиною, своє поле орав ялівкою, гойкав на все село, за що і прозвали — гойкалом* (Чорн., Потік.., 1956, 241).

ГО́ЙКНУТИ, ну, неш, *док., діал.* Однокр. до **го́йкати.** *Гойкнули хлопці і вискочили з-за натовпу* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 521).

ГО́ЙНИЙ [1], а, е. Який загоює пошкодження на тілі; цілющий. — *Є у нас м'які завої і бальзам на рану гойний, там на вежі біла постіль вже давно на вас чекає* (Л. Укр., I, 1951, 433); * Образно. *Милий, тихий, гойний для втомленої душі божественний краєвид* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 547).

ГО́ЙНИЙ [2], а, е, *розм.* Щедрий, багатий. *Його жінка була непоміркована, розтратлива, любила розкіш та шикарне гойне життя й сипала грішми, як половою* (Н.-Лев., IV, 1956, 229); *Стрілася* [Марія] *з життям, гойним на поневіряння, злидні і муки* (Рибак, Час.., 1960, 84).

ГО́ЙНІСТЬ, ності, *ж., розм.* Абстр. ім. до **го́йний** [2]. *Коли вже деякі кланяються перед батьком за його широку . гойність і благородність душі, то, певно,— ще більше матері за її характерність і працьовитість* (Коб., III, 1956, 53).

ГО́ЙНО, *розм.* Присл. до **го́йний** [2]. [Префект:] *Рим гойно заплатив за ту науку. він Греції дав спокій і закон, чого вона не мала споконвіку* (Л. Укр., III, 1952, 449); *Заздро похитували* [старі] *головами, щось шамкотіли беззубими ротами. Добре танцюють, гойно гуляють* (Кучер, Трудна любов, 1960, 179).

ГО́Л, а, ч. Очко, яке виграє команда, загнавши м'яч або шайбу у чужі ворота.

◇ **Заби́ти (пропусти́ти) гол** — ввести в чужі (або пропустити в свої) ворота м'яч або шайбу. *Володі Малюку навіть вночі снилося, що він пропустив гол у свої ворота* (Літ. газ., 16.XII 1960, 2).

ГОЛА́НКА, и, *ж.* Курка голландської породи.

ГОЛГО́ФА, и, *ж., заст.* Місце страти (від назви гори Голгофи в Єрусалимі, де відбувалася страта). *Не стоялося їм* [Хмелевському і Хмельницькому] *на одному місці, з якого так чудово було видно і натовп на площі, і саму «голгофу», як прозвав Богдан поміст кари ще з першого погляду* (Ле, Хмельницький, I 1957, 184); *Вся інтелігенція зі сходом сонця піде на голгофу: трупами і кров'ю позначиться ця її остання путь...* (Кач., II, 1958, 391).

ГОЛЕНДЕ́РКА, и, *ж.* Корова голландської породи. [Степанида:] *Я до війни мала триста п'ятдесят корів, чистокровні голендерки, одна в одну* (Корн., П'єси, 1947, 420).

ГОЛЕНДЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **голенде́рка.** *Вона, наприклад, ніяк не могла уявити собі, що той рудий, як голендерська корова,.. семінарист.. носить тепер камилавку* (Коцюб., I, 1955, 318).

ГО́ЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **голи́ти** 1. *На його гладко голеному, червоному і блискучому, як стиглий помідор, виду.. малювалась зарозумілість* (Коцюб., I, 1955, 286); *Вона* [людина] *давно не стрижена, не голена і взагалі має вигляд дорожній* (Мик., I, 1957, 345); // *у знач. прикм. Кобзар був старий і сивий, з голеним підборіддям і довгими вусами* (Донч., VI, 1957, 238).

ГО́ЛЕННЯ, я, *с., рідко.* Те саме, що **голі́ння.** *Борода свербіла після гоління* (Коцюб., I, 1955, 40).

ГОЛЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **го́лий.** *Діточки твої, як сиріточки: і голенькі, і босі, і голодні* (Кв.-Осн., II, 1956, 111); *Тут маленькі, голенькі дубки, Наче діти, схилялися вниз* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 139).

ГОЛИ́БОРОДА, и, *ч., заст.* Жартівлива назва дорослого учня, який уже голить бороду.— *Ну, не розумію, як такий глупий голибороди може тобі помагати..,— говорить пан Зефірин* (Фр., II, 1950, 367); *Приходять аж три чвертокласники* [четвертокласники] — *все продиуси та голибороди* (Свидн., Любораньки, 1955, 95).

ГОЛИ́ЗНА, и́зни, *ж.* Абстр. ім. до **го́лий.** — *Що з того, що я бурлакую, гірко працюючи? Що я маю з того?.. Свята голизна та й годі!..* (Коцюб., I, 1955, 140); *Мохи зеленими лишаями покривали голизну репаного каміння* (Ле, Клен. лист, 1960, 88); *Всі образи і думки десь розпливлися, розтанули, як далечінь у тумані. І ось тільки зараз постали перед ним в усій своїй жахливій голизні* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 586).

ГО́ЛИЙ, а, е. 1. Який не має на собі одягу, без одягу; оголений (про людину). *Лазять діти у запічку Го-*

лодні і голі (Шевч., II, 1953, 120); *Ввійшла Варвара, важка, спокійна, з червоними, голими по лікоть руками* (Коцюб., II, 1955, 168); *Бачить цар, що під вербою.. Голий парубок сидить, Курить люльку і мовчить* (Перв., Райдуга.., 1960, 109); // *у знач. ім.* **го́лий,** лого, ч. Той, хто не має на собі одягу. * У порівн. *Вискочив, як голий з маку* (Номис, 1864, № 7570); // *перен.* Який не має засобів для існування; бідний. — *Чи гаразд у їх у господі? — Де там! такі стали голі* (Вовчок, I, 1955, 17); — *А що ж ти мені поможеш, коли ти сам голий!* (Фр., II, 1950, 9); * Образно. *І несподівано так стало чогось жаль.. Голою, обшарпаною, обікраденою здалася мені молодість моя* (Вас., II, 1959, 100); // *у знач. ім.* **го́лий,** лого, ч. Бідна або погано одягнена людина. [К о б з а р:] *Спасибі всім щирим душам. (Хова данину). З миру по нитці — голому сорочка* (Кроп., V, 1959, 480); *До волі, бідні, босі й голі! не час сидіти у норі! Мобілізуються тополі під хмарним вітром на горі...* (Тич., I, 1957, 72).

◇ **Го́лий, як бу́бон (як туре́цький святи́й)** — зовсім роздягнений, нічим не прикритий або бідний. *З Америки він повернувся голий, як бубон* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 45); *Треба буде одежі, бо з мене як знімуть казенну, то я останусь, як турецький святий, буквально голий* (Шевч., VI, 1957, 138); **Го́лими рука́ми бра́ти (взя́ти)** *кого, що* — заволодівати ким-, чим-небудь, долати кого-, що-небудь, здобувати щось без особливих труднощів. *Коли ми почали працювати на заводі, то тут якраз і виявилось, що Панька голими руками не візьмеш* (Мик., I, 1957, 484); *Він не раз твердив собі: перемогу* [в науці] *голими руками не візьмеш* (Рибак, Час.., 1960, 162); **З го́лими рука́ми** — не маючи нічого в руках. *Дивився на корову, що лежала, а повернувши до нього голову й переконавшися, що Семен увійшов з голими руками, махнула головою й ударила рогом до ясел* (Март., Тв., 1954, 112).

2. Нічим не покритий (про предмети). — *Кумові давно б слід вив'язати скатертину; ось дивіться — стіл голий* (Мирний, III, 1954, 159); *На другому поверсі взагалі ніякої постелі нема — Марина Хомівна лежала на голих дошках* (Хижняк, Тамара, 1959, 175).

◇ **Го́лий меч; Го́ла ша́бля** — меч або шабля, вийняті з піхов. *На видимому кутку арени незабаром показуються Руфін і Прісцілла.. За ними йдуть два вояки з голими мечами* (Л. Укр., II, 1951, 544); *Хтось біжить попереду розхристаний, без шапки, з голою шаблею в руках* (Мик., II, 1957, 303); **Го́лі сті́ни** — стіни без предметів, прикрас на них. *Павлусь глянув, бачить,— якась кімната з голими стінами, брудними, серед хати довгий стіл, нічим не накритий* (Л. Укр., III, 1952, 491); **Під го́лим не́бом** — під відкритим небом, не в приміщенні; просто неба. *Посеред табору в одній хвилі виставлено шатри для старшин,— решта війська мала ночувати під голим небом* (Фр., VI, 1951, 98).

3. Який не має волосся, шерсті, листя і т. ін. *Вівці ліниво згинають коліна.. Голі морди, з старечим виразом зануди, одривають слиняві губи, щоб поскаржитись* (Коцюб., II, 1955, 320); *Могутні пориви північного вітру, налітаючи на голі крони дерев, гойдали їх* (Шиян, Гроза.., 1956, 281); // Який не має рослин, не вкритий рослинами. *Рядом з Шевченковою могилою, на північ вверх по Дніпру, стоїть зовсім гола гора, вища од Шевченкової* (Н.-Лев., II, 1956, 382); *Люта пурга гримить у степу, вовчий вітер вириваєтьcя з посвистом з-за голих кам'янистих сопок* (Донч., VI, 1957, 179).

4. *розм.* Без нічого іншого; самий. *Пані Олімпії бажалося подати гостям замість голого чайку — каву* (Фр., VII, 1951, 21); — *Товариш Калінін учить нас, що голе адміністрування не може дати добрих наслідків* (Горд., I, 1959, 598); // Без пояснень і підтверджень. — *Я знов, бачите, не можу на голі слова вірити ані вам, ані вашим синам* (Фр., VIII, 1952, 246); // Неприхований, відвертий. *Проценкові стало аж страшно від такої голої та нічим не прикритої правди* (Мирний, III, 1954, 201).

ГОЛИ́ТИ, голю́, го́лиш, *недок.* 1. *перех.* Зрізувати під корінь волосся бритвою; брити. *Всі запоріжці голили собі голови і зоставляли тільки.. одну чуприну* (Стор., I, 1957, 265); *Вуса й бороду він завжди голив, голову теж голив начисто* (Донч., Вибр., 1948, 221).

◇ **Голи́ти лоб (чупри́ну** *і т. ін.*), *іст.* — забирати в солдати (до 1874 р. всім, кого призивали в царську армію, голили передню частину голови). *Кажуть, що хтось-то підглядів, що як голили Костеві лоб, так буцімто в нього покотилися з очей дві слізки...* (Кв.-Осн., II, 1956, 387); — *Од цариці прийшов указ лоби голить* (Шевч., II, 1953, 52); **Голи́ти в москалі́,** *іст.* — те саме, що **Голи́ти лоб (чупри́ну** *і т. ін.*). *Ото ж і вивчився я, виріс, Прошу собі волі,— Не дає* [пані]. *І в москалі Проклята не голить* (Шевч., II, 1953, 63).

2. *неперех., перен., розм.* Влучно, гостро відповідати кому-небудь на щось. *Вже Докія не змовчує більш Уляні, а на всі її лайливі слова так голить, наче бритвою* (Кучер, Прощай.., 1957, 343).

ГОЛИ́ТИСЯ, голю́ся, го́лишся, *недок.* 1. Голити себе; бритися. *Не милися, бо не будеш голитися* (Номис, 1864, № 5479); *Берник сидів за столом і ретельно голився перед маленьким люстерком* (Мур., Бук. повість, 1959, 195).

2. Не носити бороди та вусів. [М а р і я:] *Що ж це ви усі такі вусаті? У нас парубки вашого віку голяться* (Корн., II, 1955, 182).

ГОЛИ́Ш, а́, *ч.* 1. Круглий гладкий камінець. *Істотне місце в господарстві Усатівського поселення мало лиманне і морське рибальство, про що свідчать знахідки кам'яних грузил для сітей з окатаних голишів* (Археол., VIII, 1959, 97); *Тиша. І тільки від моря чути час од часу мовби гарматні вибухи та скрегіт каміння — голишів* (Головко, I, 1957, 473).

2. *перен., заст., зневажл.* Про вбогу людину. *Дайте цьому голишу хоч ложечку кулішу* (Чуб., V, 1874, 583).

ГОЛІ́ВКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **голова́** 1. — *Підніми ж бо голівку, доню, та глянь на старого батька!* (Вовчок, I, 1955, 93); *Чорний вуж, здіймаючи вгору лакову голівку з жовтими пелюстками, швидко плазував у гущавину* (Донч., III, 1956, 166).

◇ **Гла́дити (погла́дити) по голі́вці** *див.* **гла́дити.**

ГОЛІ́ВОНЬКА, ГОЛО́ВОНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **голі́вка.** *Вона підняла од шитва голівоньку, глянула любо, всміхнулася* (Вовчок, I, 1955, 162); *Головонько моя бідная, В мене ненька та нерідная* (Укр.. лір. пісні. 1958, 373); * Образно. *Раннього майового ранку ухмиляється будякова квіточка першому проміню ясного сонця, теплому, ясному й пестячому її свіжу рожеву голівоньку* (Мирний, I, 1954, 57); *Цвіт королевий Схилив свою головоньку Червоно-рожеву До білого поникнoго Личенька лілеї* (Шевч., I, 1951, 355).

ГОЛІ́Й, я́, *ч., заст., рідко.* Те саме, що **голя́р.** *Онисько бачив, що не минути білявим, як льон, Йосиповим кучерям гострої бритви голія* (Мирний, IV, 1955, 34).

ГОЛІНА́СТИЙ, а, е. З довгими голінками.

ГОЛІ́НКА, и, *ж.* Частина ноги від коліна до стопи; гомілка. *Латаний весь і брудний був на ньому Драний, нужденний хітон, на голінках із бичої шкури Латані*

мав наголінники (Гомер, Одіссея, перекл. Б. Тена, 1963, 401).

ГОЛІНКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **голі́нка**.

ГОЛІ́ННИЙ, а, е, *розм.* Бравий, завзятий. *Пархім теж парубок голінний — хоч куди* (Кв.-Осн., II, 1956, 487); [Перша дівчина:] *От голінна! І не боялась сама прийти сюди!* (Вас., III, 1960, 9); // *до чого, на що.* Охочий до чого-небудь. — *Що то він у мене голінний до пісень* (Мирний, III, 1954, 197); — *Чи не побачив* [Чіпка] *лишень чого ласенького,— тягне розмову Лушня.— Він у нас голінний на ласощі...* (Мирний, I, 1949, 337). *Люблю дорогу Підзіньківську, Яку сходив колись пішком, Бо змалку був до мандр голінним* (Воронько, Мирний песпокій, 1960, 81).

ГОЛІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **голи́ти 1** і **голи́тися**. *Відійшовши від вікна.., Каргат витягнув з чемодана свіжу сорочку, галстук, робочий піджак, приладдя для гоління* (Шовк., Інженери, 1956, 5).

ГОЛІРУ́Ч, *присл.* 1. Не несучи нічого з собою. *Василиха спекла калачі, бо голіруч не годиться йти, хоч би и до панів* (Кобр., Вибр., 1954, 146); // Без усяких пристосувань. *Беручи жарину голіруч з багаття, старий бородатий тесля оглянувся довкола* (Сміл., Сад, 1952, 29).

2. Без зброї, не докладаючи зусиль; легко. — *Хіба.. Охрім п'є? Такий смирняка?.. А чом же Тодоська його качалкою не почастує? Адже така була козир-дівка, хлопці голіруч і не приступай!* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 77).

◇ **Голіру́ч бра́ти (взя́ти)** *кого, що* — те саме, що **Го́лими рука́ми бра́ти (взя́ти)** (*див.* **го́лий**). — *Знов залишаться наші майстри без замовлень, бо знов нічого не купуватиме панство. Завиють наші цехові. Тоді візьмемо їх голіруч* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 299).

ГОЛІ́СІНЬКИЙ, а, е. Зовсім голий. *Тим часом синя хвиля Ганнусю виносить. Голісінька, стрепенеться, Сяде на пісочку...* (Шевч., I, 1951, 168); *Он яка зима у великому місті. Снігу тільки й усього, що в скверах та на дахах будинків, а тротуари голісінькі, мов тік* (Вільде, На порозі, 1955, 196); *Голова голісінька, як долоня* (Кв.-Осн., II, 1956, 211).

ГОЛІ́ТИ, ію, ієш, *недок., рідко.* 1. Ставати голим, нічим не вкритим. *Вітер — аж пісок голіє: зганяє воду з піску — він і голіє* (Сл. Гр.).

2. *перен.* Убожіти. *Живемо без змін, багатіти немає змоги, а голіть дальше нікуди* (Укр., присл., 1955, 34).

ГОЛІЧЕ́РЕВА, *рідко* **ГОРІЧЕ́РЕВА**, *присл., розм.* Догори животом; на спині, на спину.— *Я тепер уже і навимашки і голічерева умію* [плавати] (Мирний, I, 1954, 245); *Микола Стрепет.. голічерева лежав під трактором, мугикав пісню і загвинчував гайку* (Кир., Вибр., 1960, 221); *Мати оберігала сон Михайликів, хоч парубок, перевернувшись горічерева, спати й гадки не мав* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 21).

ГО́ЛКА, и, *ж.* 1. Тонкий металевий стрижень з гострим кінцем і вушком, у яке всилюється нитка для шиття. *Ухопила* [Оксана] *рукав від сорочки, узяла голку, протягла нитку, та й забула узлика зав'язати* (Кв.-Осн., II, 1956, 438); *Зараз знайшла* [Марія] *голку й до чоловіка підійшла, щоб гудзик пришити* (Головко, II, 1957, 154); * У порівн. *Я гостра з ворогом, мов голка!* (Тич., Зростай.., 1960, 32).

◇ **Бу́ти (сиді́ти** *і т. ін.*) **як на голка́х** — нервувати, нетерпеливитися; **Голки́ заганя́ти (загна́ти)** — в'їдливо, дошкульно говорити. *Не одну, не дві голки загнав він і без того в уражене серце... Христя мовчала* (Мирний, III, 1954, 16); **Го́лці ніде впа́сти** — дуже тісно. — *Е-е! Та тут і голці ніде упасти. Всі сидячі місця зайняті* (Автом., Щастя.., 1959, 95); **Шука́ти го́лку в сі́ні** — шукати те, що неможливо знайти. *Потрібний напрям важко знайти в тайзі, загубивши його.. Це однаково, що шукати голку в сіні* (Донч., II, 1956, 56); **Як з го́лки**: а) про новий, тільки що пошитий одяг. *Щоб костюмчик був як з голки* (С. Ол., Вибр., 1959, 272); б) (*перен.*) про щось нове, тільки що виготовлене, збудоване і т. ін. *З залізки Оксана дістала нові, як з голки, п'ять карбованців* (Чорн., Потік.., 1956, 81).

2. Загострений на кінці металевий стрижень різного вигляду і різного спеціального призначення. *Голки для шприців являють собою порожнисту вузьку металеву трубочку, один кінець якої косо зрізаний і загострений* (Заг. догляд за хворими, 1957, 168); *Через хвилину голка задряпала пластинку, вихопила з неї кілька брязкітливих акордів* (Шовк., Інженери, 1956, 203).

3. Лист хвойних дерев, колючка або гострий росток інших рослин. *Соснові голки містять багато смолистих речовин, які мають протиглисне значення* (Колг. Укр., 11, 1961, 29); *Весна йшла з степу, кричали граки, чорніла мокра земля.. Край стежки, над канавою, забриніли зелені голки першого рясту* (Донч., I, 1956, 478); *Жадібно всмоктувала земля життєдайне тепло, тяглася до сонця незчисленними голками проростї* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 15)

4. *перев. мн.* Тверді колючки на тілі деяких тварин. *Їжак скрутився в клубок і виставив гострі голки* (Коп., Як вони.., 1948, 9).

5. Тонкий загострений кристал чого-небудь. *По голках снігу вітер босий Ступав* (Перв., I, 1958, 84); *Надвечір подув холодний північний вітер, пригнав гмари сизі,.. зашив голками крижаними калюжі, озера* (Шиян, Гроза.., 1956, 752); // Взагалі гострий кінець чогось. *Сам того не помічаючи, Шевченко опинився в степу і раптом побачив на обрії мури караван-сарая, а поруч напівсферичну башту мечеті та високу кам'яну голку мінарета* (Тулуб, В степу.., 1964, 51); *Він заглибився в розрахунки, може, з півгодини працював, час од часу недоброзичливо поглядаючи на далеку срібну голку ракети* (Собко, Срібний корабель, 1961, 84)

ГОЛКА́Р, я́, *ч.* Той, хто робить, виготовляє голки.

ГО́ЛКА-РИ́БА, ~ и- ~ и, *ж.* Морська риба з довгою мордою та видовженим тілом, вкритим панциром з костяних щитків. *Ми ловили неводом, вудкою, на крючки. Витягали.. плескатих півнів і голку-рибу, що блищала на сонці, як гострі наточені коси* (Коцюб., II, 1955, 417).

ГОЛКА́СТИЙ, а, е. З голками.

ГОЛКІ́ПЕР, а, *ч.* Те саме, що **ворота́р** 2. — *Ото, треба вам сказати, грав я у футбола. Голкіпером був* (Донч., VI, 1957, 269).

ГОЛКОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **го́лка**.

ГОЛКОВКО́ЛЮВАННЯ, я, *с.* Метод лікування вколюванням спеціальних срібних або стальних голок в певні місця, точки тіла. *Після ряду дослідів над кролями працівники Янанської лікарні почали лікувати хворих на тяжкі форми грипу за допомогою голковколювання* (Веч. Київ, 6.I 1960, 4).

ГОЛКОПОДІ́БНИЙ, а, е. Який має форму голки

ГОЛКОТЕРА́ПІЯ, ї, *ж.* Лікування голковколюванням. *В спеціально створеному Інституті народної медицини* [у Китаї] *вивчається лікувальна дія так званої голкотерапії, яка полягає в тому, що тонкі срібні голки вводяться в певні (залежно від характеру захворювання) точки тіла* (Наука.., 3, 1956, 37).

ГОЛКОТРИМА́Ч, а́, *ч.* Пристрій, в якому закріплюється голка. *Широким кінцем пластинка жорстко закріплена, а на вужчому її кінці закріплюється голкотримач* (Осн. радіотехн., 1957, 86).

ГОЛКОФІ́ЛЬТР, а, *ч.* Трубчастий колодязь, який занурюється гідравлічним способом у грунт для відкачування грунтових вод під час будівельних робіт. *Голкофільтри являють собою металеві трубчасті колодязі невеликого діаметра, які опускають на невелику глибину* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 137).

ГОЛКОШКІ́РІ, рих, *мн.* Морські безхребетні тварини, зовнішній скелет яких має вигляд вапнякових пластинок з шипами чи голками.

ГОЛЛА́НДЕЦЬ *див.* **голла́ндці.**

ГОЛЛА́НДКА *див.* **голла́ндці.**

ГОЛЛА́НДСЬКИЙ, а, е Прикм. до **голла́ндці** і Голландія. *Кмітливе око Балабушихи прикмітило на їх тонкі сорочки з голландського полотна* (Н.-Лев., III, 1956, 232); *Одна з копій «скасок»* [записів] *Пояркова потрапила до рук голландського географа Вітзена, який переклав їх на голландську мову* (Видатні вітч. географи.., 1954, 14).

△ **Голла́ндська піч** — кімнатна (звичайно обкладена кахлем) піч. *Печі великої тепловмкості роблять з цегли.. До цих печей належить поширена у нас голландська піч* (Шк. гігієна, 1954, 193); **Голла́ндська худо́ба** — велика рогата худоба, відома своєю високою молочністю; **Голла́ндський сир** — сорт сиру, якому звичайно надають форми кулі. *Якийсь пан із голеною за татарською модою головою, що скидалася на голівку голландського сиру, скочив на трибуну* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 33).

ГОЛЛА́НДЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **голла́ндець**, дця, *ч.*; **голла́ндка**, п, *ж.*). Основне населення Голландії (Нідерландів). *Голландці належать до германської групи народів, їх мова близька до німецької* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 100).

ГО́ЛО. Присл. до **го́лий** 2, 3. *Голо і сумно дивляться на мене стіни, сердито глипають похмурі мокрі кутки* (Збан., Едипа, 1959, 25); // *у знач. присудк. сл.* Нічим не вкрито, нічого немає. — *Скрізь голо, порожньо* [на хуторі]! *Ні на чому очей спинити! .. Верби в березі над течією ще стримлять, мов позабивані кілки* (Н.-Лев., IV, 1956, 82); *Було голо і пусто в степу* (Головко, I, 1957, 118).

◇ **Гро́шей го́ло** — немає грошей. *Купив би й село, та грошей голо!* (Укр.. присл.., 1955, 283).

ГОЛОБЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **голо́бля.** *В однокінних голобельних запряжках застосовується сіделко, призначене для підтримування запряжки* (Конярство, 1957, 184); // *у знач. ім.* **голобе́льний**, ного, *ч.* Кінь, який запрягається в голоблі. *Потім він* [візник] *обережно взяв за оброть голобельного, а ми вчепилися за голоблі* (Досв., Вибр., 1959, 64).

◇ **Голобе́льна кри́тика** — надто груба, розтрощувальна критика, яка відзначає тільки негативне. *Не можна робити так, як це робить журнал «Искусство кино», який систематично виступає лише з голобельною критикою на адресу роботи студії* [ім. О. П. Довженка] (Літ. газ., 15.III 1959, 4).

ГОЛО́БЕЛЬНИК, а, *ч., розм.* Той, хто грубо критикує кого-, що-небудь. *Важливу справу літературної критики редактори багатьох наших газет і журналів нерідко доручають людям.., науково і теоретично непідготовленим у галузі художньої творчості, а то й нерозумним панегіристам або голобельникам* (Літ. газ., 17.III 1959, 4).

ГОЛО́БЕЛЬЩИНА, и, *ж., розм.* Те саме, що **Голобе́льна кри́тика** (*див.* **голобе́льний**). *Вона* [українська радянська література].. *заслуговує на те, щоб її творіння аналізувалися і оцінювалися глибоко принципово, вірно, без нігілізму і голобельщини, але й без всяких скидок, без шкідливої «домашньої» поблажливості* (Літ. газ., 15.III 1959, 3).

ГОЛО́БЛЯ, і, *ж.* 1. Одна з двох жердин, прикріплених кінцями до передньої частини воза, саней і т. ін., в які запрягають коня. *Він там за цариною лагодить сани, бо вивернулась голобля* (Барв., Опов.., 1902, 167); *Їде конем Гаврило — черезсідельника на коневі нема, хомут шию давить, а Гаврило ще й ноги на голоблі положив, затягнув коня, що аж точиться* (Горд., I, 1959, 594); * Образно. *Він рішуче насадив на ніс свої окуляри, поправив за вухами довгі дротяні голоблі й уже не глянув, а блиснув скельцями на Крутояра* (Собко, Біле полум'я, 1952, 109); * У порівн. *Мажуга підняв догори руку, наче голоблю.— Чужих не пускати!* (Коцюб., II, 1955, 45).

◇ **Поверта́ти (поверну́ти) голо́блі** — повертатися назад або звертатися до когось іншого. [Кр и ц ь к и й:] *Який же практичний результат мого непрошеного візиту до вас? Може, краще мені повернути голоблі куди в інший бік?* (Л. Укр., II, 1951, 18); — *Батько чи старший брат в атаку йдуть, життя не шкодують, а він прийде* [на шахту], *спробує, а коли бачить, що гайка слаба, повертає голоблі назад* (Ткач, Плем'я.., 1961, 104).

2. Довга жердина, яка використовувалася як зброя. *Прездоровою голоблею орудував Прудивус, насідаючи на якогось меткого шляхтича* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 389); *Кажуть, дід Мусій ще довго.. бив окупантів. Тільки вже не голоблею, а трофейним автоматом і гранатами* (Козл., Щури.., 1956, 212); * Образно. *Інші керівники при розгляді скарг і заяв не заглиблюються у суть фактів, а зразу ж починають орудувати голоблею, щоб якось приголомшити скаржника* (Рад. Укр., 9.III 1946, 3); *І справді, доволі кадить фіміам! Це нам не потрібно, на шкоду це нам! Хай дужче лунають у нас голоси: «Голоблю закинь і кадило гаси!»* (С. Ол., Вибр., 1959, 181).

ГОЛОВ... Перша частина складних слів, що відповідає: 1) слову **головни́й** у 3 знач., напр.: г о л о в і́ н ж, г о л о в л і́ к а р і т. ін.; 2) слову **головни́й** у 5 знач., напр.: г о л о в в у г і́ л л я, г о л о в к і н о п р о к а́ т і т. ін.

ГОЛОВА́, и́, 1. *ж.* Частина тіла людини або тварини, в якій міститься мозок — вищий відділ центральної нервової системи. *Головою молодою На руку схилилась, До півночі невесела На зорі дивилась Княжна моя* (Шевч., II, 1953, 16); *Подивився Давид на їхні ноги червоні, похитав головою й нічого не сказав* (Головко, II, 1957, 8); * Образно. *Карпат висока голова Віта безхмарне небо* (Мас., Срібна дорога, 1946, 36); // Одиниця ліку худоби. *Колгоспи, радгоспи і підсобні господарства вже зняли з відгодівлі 5,8 мільйона голів свиней* (Рад. Укр., 22.XI 1956, 1); *Розбрелась в степу худоба — Ціла тисяча голів* (Нех.. Ми живемо.., 1960, 106); // Велика квітка чи плід на кінці стебла рослини *На грядках жовтіли здорові голови повняків-гвоздиків, чорніли чорнобривці* (Н.-Лев., III, 1956, 21); *З темної зелені виступили важкі голови соняшників* (Коз., Нові Потоки, 1948, 157).

△ **Ада́мова голова́** *див.* **ада́мів.**

◇ **Бра́тися (хапа́тися) за го́лову** — удаватися у розпач. *Кассандра хапається за голову і з жахом дивиться у простір* (Л. Укр., II, 1951, 261); — *Дядьку Іване,— скрикує дівчина,— врятуйте нас,— вона хапається обома руками за голову, і з-під її долонь вибиваються сльози* (Стельмах, II, 1962, 198); **Вбива́ти (вби́ти) в го́лову** *див.* **вбива́ти** [1]; **В голова́х** — коло голови, під головою або коло того місця, куди кладуть голову. *Середина куреня.. В глибині ліжко з дровиняк заслано воловою шкурою, в головах сідло* (К.-Карий, II, 1960, 267); *Свічка*

блимала на столику в головах (Коцюб., I, 1955, 311); **В го́лови (в го́лову) кла́сти (покла́сти, підклада́ти, підкла́сти)** *що* — класти що-небудь під голову або на те місце, куди кладуть голову. *Подушку перебила* [Марія] *пухкенько — поклала в голову, застелила рядном* (Головко, II, 1957, 112); **Видава́ти (ви́дати)** [**себе́**] **з голово́ю** — ненароком виявляти перед кимсь свою помилку, провину, те, що старанно приховувалося. — *Але це так, між іншим, — і одразу ж самим оцим вступом уже видала* [Марина] *себе з головою* (Головко, I, 1957, 453); **Ви́кинути з голови́** *кого, що* — не думати, забути про кого-, що-небудь.— *Викиньте все з голови і звіртесь на мене* (Досв., Вибр., 1959, 121); — *Плюнь та й з голови викинь. Не варта вона, щоб за неї й думати* (Головко, II, 1957, 138); **Ві́шати (повісити) го́лову** — журитися. *Головне не журися, голови не вішай* (Кучер, Трудна любов, 1960, 210); *Всю дорогу був* [Яків] *такий говіркий та веселий.., а тут ніби води в рот набрав, і брови здвинув, і голову повісив* (Вовчок, I, 1955, 70); **Голова́ з ву́хами** — нерозторопна людина. — *Голово з вухами! Хоч при людях кажи на мене ти! — сказала Онися, торкнувши його по руці* (Н.-Лев., III, 1956, 84); **Голова́** [**йде**] **о́бертом (кру́гом); У голові́ на́морочиться** — про стан приголомшеності, розгубленості, зв'язаний з численними турботами, справами і т. ін. *Холодно в хатині, Клякнемо — та й годі; .. Голова йде кругом; Чорних думок повно, І стоїш похмурий, Сльози ллєш безмовно* (Граб., I, 1959, 204); [Ш а л і м о в:] *І без вина голова обертом* (Коч., II, 1956, 21); **Голово́ю відповіда́ти (відповісти́, руча́тися, ручи́тися)** *за кого — що* — брати на себе повну відповідальність за кого-, що-небудь. — *Я за кожного, кого ми озброїли, головою ручусь* (Мур., Бук. повість, 1959, 214); **Го́лову втопи́ти** — зробити або зробитися нещасливим, занапастити когось або себе [К н у р:] *Рідне дитя запакувала! Голову його втопила!* (Мирний, V, 1955, 91); **Го́лову гри́зти (прогри́зти)** — докучати кому-небудь кимсь, чимсь, вимагати що-небудь у когось і т. ін. *Жінка було гризе йому голову і уранці і увечері* (Кв.-Осн., II, 1956, 229); *Перші глави почну переписувать. Тепер хоч уже ніхто не гризтиме мені голови!* (Л. Укр., V, 1956, 131); — *Гетьте, не лізьте! — скрикне Марина.— Он мені всі голову прогризли вами* (Мирний, IV, 1955, 233); — *Я вже татові голову прогризла, щоб і дітям у школі молоко видавали. Без грошей* (Кучер, Трудна любов, 1960, 435); **Го́лову закру́чувати (закрути́ти)** — позбавляти здатності розумно діяти або ставитися до оточуючого. [І в а н:] *Дивлюсь на тебе та й думаю: закрутиш ти комусь так голову, що аж занудить* (Вас., III, 1960, 28); **Залива́ти (зали́ти) го́лову** *див.* **залива́ти; Зало́млювати (заломи́ти) го́лову** *див.* **зало́млювати; Го́лову зложи́ти; Голово́ю накла́сти (наложи́ти); Го́лову покла́сти (скла́сти)** — загинути. *Було полковник так Лубенський Колись к Полтаві полк веде, Під земляні Полтавські вали (Де шведи голови поклали)* (Котл., I, 1952, 194); *Недарма голови зложили брати мої серед полів,— червоний прапор зазорів, загартувались наші сили, щоб йти у бій на ворогів!* (Гонч., Вибр., 1959, 23); *Щось було в його долоні батьківське, лагідне, бо маленька Танька, котрої татко вже рік як наклав в партизанах головою, раптом пустила сльозу* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 140); **Го́лову крути́ти** *див.* **крути́ти; Го́лову лама́ти** — намагатися зрозуміти що-небудь; вирішувати складне питання. [2-га д і в ч и н а:] *Усі дівчата.. згадують тебе та голову ламають — що.. з тобою подіялось* (Вас., III, 1960, 44); *Давно, в роки своєї молодості, Гриша-семінарист теж нібито ламав собі голову над олешківською проблемою* (Гончар, Таврія.., 1957, 80); **Го́лову моро́чити** *див.* **моро́чити; Го́лову підво́дити (підвести́, ніднімати, підня́ти)** — відроджуватися, активізуватися. *Вся Таврія в цей час була вже в тривозі.. Підводила голову контрреволюція по містах, нахабніло в степах куркульство* (Гончар, II, 1959, 85); **Го́лову прихили́ти** *де, куди* — мати пристановище. *Свою мрію мати куточок над Дніпром, де могла б прихилити свою голову і його сестра Ярина. Шевченко міг висловити тільки в романтичному сні* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 538); *Багатьом борцям і захисникам Батьківщини.., які повернуться після війни до рідних місць, можливо, ніде буде й голову прихилити на ніч* (Довж., III, 1960, 204); **Го́лову суши́ти** — турбуватися про кого-, що-небудь.— *Вам зовсім не потрібно сушити собі голови, бо про все турбуватиметься Люся* (Досв., Вибр., 1959, 37); **Го́лову схиля́ти (схили́ти)**: а) *(перед ким)* підкорятися кому-небудь. — *Хто ж це буде терпіти отаку наругу? Коли ось цей Петро он обома ногами вже в могилі, а й той перед ними* [фашистами] *шапки не зняв, не схилив голови* (Збан., Єдина, 1959, 41); б) *(перед чим, уроч.)* віддавати шану чомусь. *Тут* [в Аджанті] *кожен приїжджий схиляє голову перед талантом великого індійського народу* (Минко, Намасте.., 1957, 24); **Дава́ти (да́ти) го́лову на відрі́з (на відру́б** *і т. ін.*); **Дава́ти (да́ти) го́лову обруба́ти** — ручатися своїм життям. [П е т р о:] *Даю голову обрубати, що він не дурно топчеться.. Звісно, йому не любові тії* [тієї] *треба,— батькові гроші замуляли...* (Мирний, V, 1955, 159); — *Чи ви повірили, що справді злодії перед вами?! Та голову на одруб даю, що це чиста провокація* (Головко, II, 1957, 158); **Забива́ти (заби́ти) го́лову** *див.* **забива́ти; Заби́ти собі в го́лову** *див.* **забива́ти; Забрести́ в го́лову** *див.* **забріда́ти; Захо́дити (зайти́) в го́лову** *див.* **захо́дити; З голови́ до ніг; З ніг до голови́; З (від) голови́ до п'ят** — повністю, цілком. *Становий здивованим поглядом зміряв Семена від голови до п'ят, наче не сподівався такої упертости* (Коцюб., I, 1955, 126); *Припровадили мене перед якогось чорношинельника, доповіли йому. Позіхнув ліниво, зміряв поглядом з голови до ніг, буркнув: — У камеру* (Збан., Єдина, 1959, 52); **З голово́ю дово́лі (до́сить)** — цілком досить. *Якби ти прислав в Одесу мені рублів з 10, то вже було б з головою доволі* (Л. Укр., V, 1956, 241); **З голово́ю порина́ти (пори́нути, пірна́ти, пірну́ти)** *в що* — повністю, цілком віддаватися чому-небудь. *Змушений жити в місті, далеко од народу, я часом з головою пірнаю в етнографічні записи* (Коцюб., III, 1956, 344); *Він кинувся до сейфа, витяг креслення, розстелив їх на столі, замкнув двері кабінету, сів у крісло й з головою поринув у роботу* (Собко, Срібний корабель, 1961, 127); **З хво́рої голови́ на здоро́ву перекладати (перекла́сти, вали́ти, зва́лювати, звали́ти** *і т. ін.*) — перекладати або звалювати з винного на невинного; **На голова́х ходи́ти; Тро́хи на голова́х не ходи́ти** — чинити безладдя, бешкетувати. *П'яні чоловіки трохи на головах не ходять* (Мирний, II, 1954, 193); **На го́лову (на бага́то голі́в) ви́ще** *кого* — значно перевершувати кого-небудь у якомусь відношенні (розумовому, культурному і т. ін.). *Тільки щасливим поколінням судилося піднестися на багато голів вище своїх предків, а може й правнуків* (Довж., III, 1960, 307); **На свою́ (мою́, твою́** *і т. ін.*) **го́лову** — собі (мені, тобі і т. ін.) на шкоду. — *От і дослужилася у людей, от і заробила добра на свою голову!* (Мирний, I, 1954, 85); *Прийшла і Христя на зиму додому, на материну голову прийшла* (Горд., Заробітчани, 1949, 19); [І] **не в голові́** *що* — немає інтересу до чого-небудь. — *Домасі і не в голові наше гуляння. Знаю я добре, яка туга прийшла їй до серця* (Вовчок, I, 1955, 60); **Не вклада́ється в голові́** — важко збагнути. *Славці не вкладалося в голові, що*

батько її зовсім не такий, яким вималювала в своїй уяві (Чорн., Пісні.., 1958, 77); **Не зносити голови́** *див.* **зно́шувати; У го́лову бра́ти (взя́ти)** — ставити за мету; вирішувати; **У го́лову (у го́лови) [собі] не бра́ти (не покладати)** — не думати, не здогадуватися. *Ніхто тоді з хлопців і в голову не брав, що дівчину ж треба провести додому* (Чаб., Тече вода.., 1961, 120); — *Винуватий, товаришу комісар такої-то частини!.. Дозвольте доповісти,— ми собі й у голови не покладали, що ви почуєте* (Ю. Янов., I, 1958, 276); **Хоч кіл (кілок) на голові теши́** — про неможливість переконати вперту або нетямущу людину. *Хоч кіл на голові, як кажуть, їй* [Доброcті] *теши, Хоч ти візьми її — печи або душі, Не зна вона, що то людські переполохи, І не лякається ні од чого нітрохи* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 42); *Як упреться* [Безбородько], *наче стовпець у плоті, нічим не поворушиш, хоч кіл на голові теши...* (Стельмах, Правда.., 1961, 138); **Як сніг на го́лову** — зненацька, несподівано, раптово. *Вони* [матроси] *вривалися в німецькі траншеї з усіх боків, падали, як сніг на голову, й трощили все, що потрапляло під руки* (Кучер, Голод, 1961, 132); *Чи добре вона зробила, отак, як сніг на голову, з'явившись у цій кімнаті?* (Собко, Срібний корабель, 1961, 53).

2. *ж.* Ця частина тіла людини як орган мислення; мозок. *Мислі в голові важкі вертілись, тьмили світ, мов пил* (Фр., XIII, 1954, 36); *В голові роїлося багато різних думок* (Гур., Новели, 1951, 70); // *перен.* Розум, свідомість. — *Чіпка мій моторний, удатний, золоті в його руки й голова неабияка...* (Мирний, II, 1954, 252); // Розумна людина. — *То дід — голова! Прехороший, прерозумний, про старовину вам розкаже, говіркий який!..* (Барв., Опов.., 1902, 130); [Х р а н к о:] *Галька от — навпаки; то — голова: у батька вдалася!* (Мирний, V, 1955, 122); // Про людину як носія певних якостей. — *Стара, необачна голово!.. схаменись! Ти б приступив гуляти й там, де добрі люди сумують і плачуть вельми!* (Вовчок, I, 1955, 26); *Тож і здавалось молодим головам, що без них там ніяк не наведуть ладу, на тому фронті* (Збан., Сеспель, 1961, 98).

◇ **Без голови́** — про нерозумну людину; **Без царя́ в голові́** *див.* **цар; Гаря́ча голова́** — про людину, яка захоплюється чим-небудь; палка, запальна людина. *Пайгарячіші голови, яким у печінках сидів їхній ненажерливий односельчанин, подавали голос, щоб виселити стару Коржиху з сином, але громада не згодилась* (Добр., Тече річка.., 1961, 153); **Го́лову втрача́ти (втра́тити, губи́ти, згуби́ти, загуби́ти** *і т. ін.*) — втрачати владу над собою, здатність обдумано діяти. — *Не втрачай голови... не втрачай голови..,— говорило щось у ньому* (Коцюб., II, 1955, 171); *Вона знає, як я люблю її. Як дурисвіт, як хлопчак, що втратив голову* (Кол., На фронті.., 1959, 129); [Р о м а н ю к:] *Не бійся. Твій тато не з тих, хто голову губить...* (Корн., II, 1955, 264); *Я сам голову згубив — скочив на ноги та як гукну на повний голос: «Браво, Манюрка!»* (Ю. Янов., I, 1958, 258); **З голово́ю** — про кмітливу і розумну людину; **Капу́стяна голова́,** *зневажл.*— про людину, яка не має здорового розуму. — *Ой, роби-те! — протягаючи слова, передражнила Лесиха.— Так робите, як той, у кого глиняні руки і капустяна голова* (Фр., I, 1955, 60); **Ма́ти го́лову на пле́чах (на в'я́зах)** — бути розумним. *Якщо Брахватіста намагається вислизнути із капкана, то й він, комісар Олів'єро, має голову на в'язах* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 150).

3. *ч. і ж.* Особа, яка керує зборами, засіданням і т. ін. *Голова зборів башмачник Перегуда надав перше слово секретареві парторганізації* (Донч., I, 1956, 499); *Максим затуманеними очима глянув на голову засідання* (Рибак, Час.., 1960, 732).

4. *ч. і ж.* Керівник установи, об'єднання, товариства, організації та їх відділів. *Голова сільради довго дзвонив кудись телефоном* (Сміл., Сашко, 1957, 81); *На голову колгоспу Івана Сергійовича обрали одноголосно* (Шиян, Переможці, 1950, 219); // У дореволюційній Росії і на Україні — керівник деяких виборних органів. *Багатого голову скинули й обрали за голову* [волості] *чередника* (II.-Лев., II, 1956, 260); — *Він дума, як голова, то й велика цяця?!* (Мирний, II, 1954, 185).

5. *ч. і ж. (з великої літери).* У складі офіційної назви керівника держави, уряду або вищих державних органів. *7 липня* [1962 р.] *Голова Президії Верховної Ради СРСР.. прийняв у Кремлі делегацію Державних зборів Угорської Народної Республіки* (Рад. Укр., 8.VII 1962, 1).

6. *ч. і ж., перен.* Основне, головне в чому-небудь. *Риба — вода, ягода — трава, а хліб — всьому голова* (Укр.. присл.., 1955, 45); — *Всьому на світі голова — фабрика* (Ю. Янов., IV, 1959, 2).

7. *ч. і ж., перен.* Авторитетна особа; головний у якій-небудь справі. [П а р в у с:] *Не жінка хаті голова, а чоловік, не їй його судити, не їй за його й ручити...* (Л. Укр., II, 1951, 410); [К н я з ь:] *Я князь! Я голова Всіх руських владників!* (Фр., IX, 1952, 244).

Сам (сама́) собі́ голова́ — про чию-небудь повну незалежність, самостійність.— *Ніхто тепер до мене не мішайся... Я сама собі голова* (Мирний, IV, 1955, 57).

8. *ж.* Перші ряди, передня частина чого-небудь (колони, загону, групи і т. ін.), що рухається. *Голова колони вже входила в браму* (Хижняк. Тамара, 1959. 164).

9. *ж.* Продукт харчування у вигляді кулі, конуса і т. ін.— *От і почав Хоцінський до мене вчащати; ..шле мені з сахарні по голові сахару,— бачу, чогось годить мені, тупцяє коло мене* (Н.-Лев., I, 1956, 125).

ГОЛОВА́НЬ, я́, *ч.* 1. *розм.* Людина або тварина з дуже великою головою; головач. *В камеру заглянув одноокий голованя, поморщив носа* (Збан., Єдина, 1959, 61); // *перен.* Про рослину з великою квіткою чи плодом на кінці стебла. *Гляньте.. на ряди голованів-соняшників, що розійшлися по межах, мов що загубивши* (Вас., II, 1959. 195).

2. Прісноводна риба родини коропових.

ГОЛОВА́СТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **голова́тий.** *Поміж головастими бичками зрідка блисне своїм злим оком камбала* (Рад. Укр., 15.VII 1962, 4); *А капуста вже дозріла, І туга, і головаста, Не капуста — зайцю щастя!* (Стельмах, Живі огні, 1954, 26); *Молодий Турбай либонь головастий хлопчина, та невже ж Горбатюк дурніший за нього?* (Руд., Остання шабля, 1959. 402).

ГОЛОВА́ТИЙ, а, е, *розм.* 1. З великою головою (у 1 знач.). *Що за страшний був той дядько! Що за лихий! Мордатий, патлатий, рудий та головатий* (Н.-Лев., I, 1956, 74); *Бувало, що за день йому щастило вловити й кілька рибин — головатих сомків чи якусь плотву* (Ле. В снопі.., 1960, 81).

2. З великою квіткою чи плодом на кінці стебла (про рослину). *На всьому квадраті городу — помідори, головата капуста, обважнілі соняшники* (Рудь, Гомін.., 1959, 125).

3. Який має здоровий розум; розумний.— *Ну і головатий ти, Левку. І звідки ти всього набрався? Ми от теж учимося, а куди нам до тебе...* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 61).

ГОЛОВА́ТИЦЯ, і, *ж.* Народна назва самки лосося дунайського. *Головатиця крутилася на однім місці.*

мов приголомшена або затроєна [отруєна] (Фр., IV, 1950, 427).

ГОЛОВА́Ч, а́, *ч.* 1. *розм.* Те саме, що **голова́нь.** *Якийсь москаль сидить: головач, розкошланий, невмиваний* (Вовчок, I, 1955, 276).

2. *діал.* У західних областях України в минулому — керівна особа. *Князь бавився, їздив на візити по міських головачах та околишніх панах* (Фр., III, 1950, 146); — *Ха-ха, ото наш піп і головачі завертяться з жандармами* (Козл., Ю. Крук, 1957, 354).

3. Жук родини пластинчатовусих з великою головою і дуже розвиненими ротовими частинами; шкідник бобових та злакових рослин; кравчик. *Кравчик, або головач — Lethrus apterus Laxt. Жук чорний, передньоспинка з витягнутими вперед передніми кутами; тіло дуже опукле, голова велика з сильно розвиненими ротовими частинами* (Шкідн., рослин, 1949, 168).

4. Народна назва самця лосося дунайського.

5. Риба родини бичкових; бичок-головень.

ГОЛОВБУ́Х, а, *ч.* Скорочення: головний бухгалтер. *Вусатий головбух, не здіймаючи кашкета з потилиці, своєю діловитістю відповідав настроям ревізії* (Ле, Міжгір'я, 1953, 173).

ГО́ЛОВЕНЬ, вня, *ч.* Прісноводна риба родини коропових з товстою головою і широким лобом. *Колись так ловили... Лящ — по пуду! Коропи — по пуду! ..Головні — по пуду!* (Вишня, I, 1956, 155).

ГОЛОВЕ́ШКА, и, *ж.* 1. Недогоріле обвуглене або тліюче поліно. *Одна головешка і в печі гасне, а дві і в полі горять* (Укр., присл., 1955, 141); *Володя схопив ..головешку і пошпурив її на звіра* (Донч., III, 1956, 360); * У порівн. *Лице взялося смагою,— темне, як головешка, а на тій головешці білий чуб, як льон* (Вас., II, 1959, 352).

2. *перен., зневажл.* Те саме, що **голова́** 1. — *Вікторе! Так і дам сапкою по твоїй голомозій головешці! — не витримала Ніна знущань і замахнулась* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 79).

ГОЛОВИ́Н, а́, е́. Належний голові (у 3, 4 знач.).; // Стос. до голови. *Дівчина пішла з двору. То була головина наймичка* (Мирний, II, 1954, 265); *Панас Максимович оголосив з свого головиного місця: — Дорогі гості! Під пісню, кажуть, краще працюється і веселіше живеться* (Минко, Ясні зорі, 1951, 39).

ГОЛОВИ́ХА, и, *ж., розм.* 1. Жінка голови (у 4 знач.). *Уже головиха з писарихою їздили кудись на село* (Мирний, II, 1954, 295); *В окремих колгоспах головиха важить значно більше, ніж сам голова* (Чаб., Тече вода.., 1961, 158).

2. *рідко.* Жін. до **голова́** 4.

ГОЛОВИ́ЩЕ, а, *с.* Збільш. до **голова́** 1. [Х о р:] *Упав з дуба комарище, Розбив собі головище* (К.-Карий, II, 1960, 7).

ГОЛОВІ́ВНА, и, *ж., розм.* Дочка голови (у 4 знач.).

ГОЛО́ВКА, и, *ж.* 1. Кулясте чи довгасте суцвіття або кулястий плід окремих рослин на кінці стебла. *За шаг паляничка, одна цибулька або головка часнику, ото його харч на ввесь день!* (Н.-Лев., I, 1956, 52); *На всі боки полетіли збиті головки будяків, покірно лягла скошена кропива* (Донч., VI, 1957, 63); * У порівн. *Каштан нахабно пняв* [пнув] *свої тверді пуп'янки, наче головки капусти* (Коцюб., II, 1955, 427).

2. Закруглене потовщення кінцевої частини чого-небудь (зубця, стрижня і т. ін.). *Рука судорожно стисла срібну головку палиці* (Фр., VIII, 1952, 210); *Майор ще раз пробіг пальцями навколо патрубка і несподівано натрапив на головку цвяха* (Загреб., Європа 45, 1959, 14).

3. *рідко.* Те саме, що **голі́вка.** *Поведу я коровку до вовка, щоб не боліла головка* (Укр., присл., 1955, 206); *Червона шапочка за ніж! Вцілила вовку в лису головку* (Тич., I, 1957, 101).

4. *частіше мн.* Передня частина чобота, що покриває пальці і верх ступні. *Вчитель походив трохи по шкільному подвір'ї, зайшов у свою кімнатку, завісив вдине вікно.. і почав пришивати дратвою головки до халяв* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 100).

ГОЛОВКО́, а́, *ч., розм.* Те саме, що **голова́нь.** — *Та схиба-лисиця, ти кажеш, та буде тебе до смерті годувати, а той головко скоріше з хати вижене* (Мирний, IV, 1955, 104).

ГОЛОВКО́ВИЙ, а, е. Стос. до головки (у 1 знач.).

ГОЛОВКО́М, у, *ч.* Скорочення: головний комітет

ГОЛОВНИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **голова́** 1. *Якія відчув, як поступово в нього затихає головний біль* (Шиян, Гроза.., 1956, 281); // Признач. для голови. *Заслала* [мати] *простинею,.. положила дві головні подушечки зверху* (Мирний, I, 1954, 323); — *Зняти головні убори!* (Гончар, III, 1959, 210).

2. Який рухається попереду чого-небудь; передній. *І згадав він по дорозі, Що у головнім обозі Там у нього бранців много* (Фр., XIII, 1954, 374); *Він наказав усім чотирьом гарматам цілитися в головний танк* (Перв., Атака.., 1946, 57).

3. Найважливіший, основний, суттєвий. *Писала мені Оксана Ст., що Маня має грати головну роль в моїй драмі...* (Л. Укр., V, 1956, 201); *Іван Іванович полював на.. барсука, білку та іншу тайгову дичину.. Але головною пристрастю було полювання на тигрів* (Довж., I, 1958, 109); // *у знач. ім.* **головне́,** но́го, *с. Як це часто буває в момент крайнього горя, її думки хапалися за стороннє, щоб забути головне* (Гончар, III, 1959, 184).

△ **Головне́ ре́чення,** *грам.* — основне речення, яке має при собі залежні підрядні речення. *Головне речення — основна в граматичному відношенні частина складнопідрядного речення, яка повністю або тільки частково зберігає структурні ознаки простого речення* (Сл. лінгв. терм., 1957, 35).

◇ **Гра́ти головну́ скри́пку** *див.* **гра́ти** [2].

4. *у знач. вставн. сл.* **головне́.** Уживається для вираження ставлення до висловлюваної думки або для вираження певної оцінки висловлюваного. [Ш е п х і а т р:] *Головне, не треба читати на ніч. Тоді, сподіваюсь, і безсоння мине* (Л. Укр., II, 1951, 66).

Головни́м чи́ном — переважно, в основному, головно. *Населення Запорізької Січі.. складалося головним чином з українських козаків* ((Рильський, III, 1956, 16).

5. Який перебуває в центрі чого-небудь або є центром чогось; центральний. *З бічних вулиць і завулків все виїздили на головну вулицю нові грузовики* (Кучер, Чорноморці, 1956, 46); *Від головної пристані і десь аж до плавнів спус понад водою розтривожений людський мурашник* (Гончар, Таврія.., 1957, 24).

6. Який очолює що-небудь; старший над ким-небудь. *До головного інженера ставився* [Карпинський], *як старанний учень до вчителя* (Шовк., Інженери, 1956, 21); // *у знач. ім.* **головни́й,** но́го, *ч., розм.* Той, хто очолює що-небудь. — *Я сьогодні дзвонив у редакцію. Головного не було, десь у командировці* (Кучер, Трудна любов, 1960, 389).

ГО́ЛОВНИЦТВО, а, *с., діал.* Кримінальний злочин; кримінальщина. *Від тої годиноньки, як головництво сталося, вона без ума* (Федьк., Буковина, 1950, 93); — *Люди, опам'ятайте мене, божевільну, бо ще головництво нароблю* (Козл., Ю. Крук, 1957, 75).

ГО́ЛОВНО, *присл.* 1. Головним чином. *На письмовому столі біля телефонного апарата безладною купкою викладена ранкова пошта; тут головно медичні журнали* (Вол., Місячне срібло, 1961, 49).

2. *у знач. вставн. сл.* Уживається для вираження певної оцінки висловлюваної думки. *Головно, мені по умовах здоров'я не слід зоставатись тут* [у Києві] *довше* (Л. Укр., V, 1956, 334).

ГОЛОВНОКОМА́НДУВАННЯ, я, *с.* Головне командування. *У серпні 1942 року солдати і офіцери чехословацької військової частини звернулися до Головнокомандування Збройними Силами СРСР з проханням послати їх на фронт* (Колг. Укр., 12, 1963, 52).

ГОЛО́ВНОКОМА́НДУВАЧ, а, *ч., розм.* Те саме, що **головнокома́ндуючий.** *Вони шукали князя Януша і завжди потрапляли до сотника, що оберігав спокій головнокомандувача* (Ле, Наливайко, 1957, 49).

ГОЛОВНОКОМА́НДУЮЧИЙ, чого, *ч.* Особа, що очолює збройні сили держави, окремі види або частину збройних сил на певному напрямі воєнних дій. [О л е к с а н д р:] *Англійці наполягають, щоб головнокомандуючим було призначено Кутузова* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 205); *Кожний рід військ має свого начальника, а понад тими поодинокими начальниками стоїть головнокомандуючий* (Тудор, Вибр., 1949, 204).

△ **Верхо́вний головнокома́ндуючий** — начальник усіх збройних сил держави під час війни. *Після розмови полкового агітатора кожному з нас здавалося, ніби ми побували в ставці верховного головнокомандуючого* (Багмут, Записки.., 1961, 32).

ГОЛОВНЯ [1], і, *ж.* Те саме, що **голове́шка** 1. *Пустиня циганом чорніла: Де город був або село — І головня уже не тліла, І попіл вітром рознесло* (Шевч., II, 1953, 60); * Образно. *А ле ненависть більшу маю втричі До римського проклятого божа, Бо в колесо історії він тиче Головню із костра єретика* (Павл., Бистрина, 1959, 98); * У порівн. *Еней уздрів свою Дидону. Ошмалену, мов головня* (Котл., I, 1952, 144).

ГОЛОВНЯ [2], і, *ж.* Грибкове захворювання рослин (перев. злакових), при якому зерно перетворюється на чорний пил або на тверду чорну масу. *В артілі Ленінський «шлях» посівний ячмінь і досі не очищено від головні* (Рад. Укр., 1.IV 1959, 2); *Галя.. вивіряла на чистоту і схожість* [насіння], *протруювала препаратом, що знешкоджує спори головні* (Горд., Цвіти.., 1951, 14).

ГОЛОВОКРУЖІ́ННЯ, я, *с., рідко.* Те саме, що **запа́морочення** 1. *Містер Ейбл стримав легеньке головокружіння і рушив за носієм* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 25).

ГОЛОВОКРУ́ТНИЙ, а, е, *рідко.* Який викликає головокружіння (перев. про висоту, швидкість, глибину). *На головокрутній вершині Політ рівномірний здержи!* (Бажан, Роки, 1957, 260).

ГОЛОВОКРУ́ТНО, *рідко.* Присл. до **головокру́тний.** *Він уже знає, як шахтарі звуть велику й головокрутно глибоку камінну яму, звідки подається у вагонетках залізна руда!* (Ле, С. Голубар, 1950, 25).

ГОЛОВОЛО́МКА, и, *ж.* Складна загадка або задача, для розв'язання якої потрібна кмітливість. *Стало на подвір'ї тихо, як на уроці задачі-головоломки* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 193); *Багато слів з Олегового диктанту можна було б умістити в такий журнал як цікаві головоломки* (Донч., II, 1956, 352).

ГОЛОВОЛО́МНИЙ, а, е. 1. Який вимагає кмітливості, великого напруження розуму, думки; дуже складний.

2. *рідко.* Те саме, що **головокру́тний.** *Ось ми вже на найвищому пункті, сідаємо на підводу і з головоломною скорістю* [швидкістю] *спускаємось з гори* (Коцюб., III, 1956, 139).

ГОЛОВОЛО́МНО. Присл. до **головоло́мний.** [С т а р ш и н а:] *От ви і знову похопились, ану, розкажіть своїми словами!* [П и с а р:] *Головоломно!* (К.-Карий, II, 1960, 142).

ГОЛОВОМІ́СЦЕ, я, *с.* Скорочення: місце для однієї голови скоту. *Ми збудували свинарник для маточного поголів'я на 400 головомісць* (Колг. Укр., 2, 1961, 5).

ГОЛОВОНО́ГИЙ, а, е: △ **Головоно́гі молю́ски.** Клас найвище організованих морських молюсків. *Спрути або восьминоги являють собою своєрідну групу тварин з класу головоногих молюсків* (Наука.., 2, 1958, 22).

ГОЛО́ВО́НЬКА *див.* **голі́вонька.**

ГОЛОВОРІ́З, а, *ч.* 1. Відчайдушна людина; шибеник.

2. Бандит, убивця. *Здійснювалось масове знищення населення. Про це відверто і цинічно говорили гітлерівські головорізи на зразок Коха і Розенберга* (Цюпа, Україна.., 1960, 71).

ГОЛОВОТЕ́С, а, *ч., зневажл.* Те саме, що **головоте́п.** *Головотесів притягли до відповідальності.*

ГОЛОВОТЕ́СТВО, а, *с., зневажл.* Поведінка головотеса. — *Негайно виділити найкращих ударників.. Хай виявляють нехлюйство та головотество* (Донч., I, 1956, 442).

ГОЛОВОТЯ́П, а, *ч., зневажл.* Той, хто безглуздо, надто недбало веде яку-небудь справу. *Особливо дошкульно висміює Остап Вишня головотяпів і бюрократів, відсталих і косних нечесних людей* (Рад. літ-во, 5, 1957, 100).

ГОЛОВОТЯ́ПСТВО, а, *с., зневажл.* Поведінка головотяпа. *Вона* [народна творчість] *висміює залишки буржуазного світогляду, пережитки старої моралі, ледарство та головотяпство окремих людей* (Рильський, III, 1956, 150).

ГОЛОВОТЯ́ПСЬКИЙ, а, е, *зневажл.* Власт. головотяпові.

ГОЛО́ВОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **голова́** 1. *Гей, в цісаря тяжка служба, А мала заплата: Не одному жовнірові Головочка стята* (Нар. лірика, 1956, 132); *Де вже тобі там.. листи писати! Там хоч би головочка здорова була* (Л. Укр., V, 1956, 390).

ГОЛОВУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **головува́ти.** — *А що ж колгосп їм подарує? — думав він. Перше весілля при його головуванні, і треба його якось відзначити* (Кучер, Трудна любов, 1960, 44).

ГОЛОВУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* Бути головою чого-небудь, виконувати обов'язки голови (у 3, 4 знач.). *В кімнаті скромній і спокійній Сіяє сяєво сторіч: На конференції партійній Тут сам головував Ілліч* (Рильський, I, 1956, 313); *Радченко і Таран уже багато років головували в сусідніх колгоспах і з роками в них склалася своєрідна дружба-змагання* (Жур., До них іде.., 1952, 133).

ГОЛОВУ́СИЙ, а, е, *розм.* У якого немає вусів; безвусий. — *А це хто? Сини? — спитав головусий... вказуючи на нас* (Ірчан, I, 1958, 300).

ГОЛОВУ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **головува́ти;** // *у знач. ім.* **головуючий,** чого, *ч.* Той, хто головує. *Головуючий закалатав у дзвоник, зроблений з шматка тонкої стальної труби* (Загреб., Спека, 1961, 49).

ГО́ЛОД, у, *ч.* 1. Гостре відчуття потреби в їжі, сильне бажання їсти. *Соломії докучав голод. Уже другу добу вона нічого не їла, під серцем її млоїло, в животі корчило* (Коцюб., I, 1955, 363); *Коли ми виспались після чатування, я відчув нестерпний голод* (Досв., Вибр., 1959, 26); // Тривале недоїдання через відсутність їжі. — *А мене хто чим годував, як я з голоду пухла?..— одказала, повертаючись, Марина* (Мирний, IV, 1955, 258).

2. Відсутність або гостра нестача хліба та інших продуктів харчування з певних причин у населеному пункті, районі, країні тощо. *Я думав про тьму, що в тих*

селах царить [панує], *Про бідність, про голод, про муку* (Фр., XIII, 1954, 174); *Шевченко на кожному кроці бачив голод, злидні і жахливе пригноблення селян поміщиками* (Корн., Разом із життям, 1950, 10).

3. *на що, перен.* Гостра нестача чого-небудь вкрай необхідного. *Буквально голод зараз у нас на книжку для дітей цікаву, свіжу, захоплюючу, здатну привабити дитину і цікавим змістом і яскравою художньою формою* (Літ. газ., 12.I 1962, 1).

ГОЛОДНÉЧА, і, *ж., розм.* Те саме, що **гóлод** 1, 2. [Х и м к а:] *Змалку — голоднеча та колотнеча далися узнаки* (Мирний, V, 1955, 240); *Тяжка була хвороба для виснаженого голоднечею хлопчика* (Бурл., О. Вересай, 1959, 4); *Про значення землеробства в житті древньоруського народу можна судити і з того, що неврожаї, спричинювані несприятливими кліматичними умовами, приводили до голоднечі* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 397).

ГОЛÓДНИЙ, а, е. 1. Який відчуває голод (у 1 знач.). *Хто голий, голодний під тином сидить?* (Шевч., I, 1951, 41); *Між хатами никають голодні кози, смикають стріхи корови* (Н.-Лев., I, 1956, 50); *Голодні горобці цвірінькали, як діти* (Рильський, II, 1946, 230); // Який виражає голод. *Оселедець, бринза притягували голодні очі косарів* (Горд., II, 1959, 197); * Образно. *А тут, серед поля, скиглить.. люд свою голодну пісню...* (Мирний, I, 1954, 344); // *у знач. ім.* **голóдний,** ного, *ч.* Той, хто відчуває голод, постійно голодує. *Голодний у степу знайшов Мішок з шагами. Узяв — і кинув геть: — Я думав — з сухарями!* (Бор., Тв., 1957, 144).

2. Який настає від голоду; викликаний голодом. — *Так отсе так, руки поскладавши та ями покопавши, так і дожидати голодної смерті?* — *казала громада* (Кв.-Осн., II, 1956, 126); *То був справжній голод, голодне лихо, що примушувало про все на світі забувати* (Мирний, IV, 1955, 255); *Спалахнула різачка, голодний тиф, а сиверяни тільки головами хитали й говорили, пихкаючи люльками: — Що ж воно, панове, буде?* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 48).

3. Бідний на хліб та інші продукти харчування; неврожайний. *Для мене, здається, готувався до свята справжній бенкет, так наче я.. приїхав з голодного краю* (Коцюб., II, 1955, 358); *А через рік, в голодне суходіття, він жалуваною грамотою загарбав біля Бугу займанщину* (Стельмах, Хліб.., 1959, 19).

4. *розм.* Який не задовольняє потреби в їжі; недостатній. — *Ясь виїв аж дві тарілки борщу, а мама сміються та кажуть: мабуть, тебе жінка держить на голодному столі,— говорила далі щебетуха* (Н.-Лев., I, 1956, 151); *Виснажені голодним пайком на Західному фронті, вони* [німецькі солдати] *прийшли сюди, ніяк не можучи наситити жадобу свого зіпсованого шлунка* (Кол., На фронті.., 1959, 37).

ГÓЛОДНО. Присл. до **голóдний** 1. *Побачив* [майор], *як голодно блиснули чорні оченята дівчинки. На підвіконні вони вгледіли солдатський буханець* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 141); // *у знач. присудк. сл.* Про відчуття голоду. *В хаті холодно й голодно, та ще й хата під поліційним наглядом* (Збан., Єдина, 1959, 215).

ГОЛОДÓВКА, и, *ж.* 1. *рідко.* Те саме, що **голодувáння;** голод (у 2 знач.). *Були це часи голодовки. Хліб, пополам з тирсою, видавали по карточках по триста грамів на дорослого* (Вільде, Сестри.., 1958, 118).

2. Відмовлення від їжі у тюрмі або під охороною на знак протесту. *Вирішили* [полонені] *під час обіду скликати мітинг і оголосити голодовку на знак протесту проти обурливої поведінки американців* (Рибак, Час.., 1960, 365).

ГОЛОДРÁБЕЦЬ, бця, *ч., діал., зневажл.* Голодранець. *Еней прочумався, проспався І голодрабців позбирав, Зовсім зібрався і уклався, І, скільки видно, почухрав* (Котл., I, 1952, 70); [Ч и ч е р я:] *Ти як хочеш, а я дочки за голодрабця не віддам* (К.-Карий, II, 1960, 222).

ГОЛОДРÁБИЙ, а, е, *діал., зневажл.* Голодраний. *Для того, щоб витягти смоками повітря з хат тільки половини голодрабої людності, доведеться затратити стільки коштів, що ніякої позички не вистачить* (Сам., II, 1958, 346).

ГОЛОДРÁБКА, и, *ж., діал., зневажл.* Жін. до **голодрáбець.** *Василь на другий день бурчав, коли вона подавала умиватись, чого вона такою голодрабкою ходе* [ходить] (Мирний, IV, 1955, 138).

ГОЛОДРÁНЕЦЬ, нця, *ч., зневажл.* Убого одягнена людина; обідранець. — *А ви б до цих петличок дали б нам гімнастьорки й штани! Дивіться, якими шарпаками-голодранцями воювати посилаєте!* (Смолич, Мир.., 1958, 400); // Убога людина; бідняк. [П и с а р:] *До статечного чоловіка не пішов* [учитель], *а пішов до голодранця* (Гр., I, 1963, 323); // Уживається як лайливе слово. — *Чи маю сто разів до тебе говорити, ти, шибенику, голодранче, розбійнику один, га?* (Фр., I, 1955, 227).

ГОЛОДРÁНИЙ, а, е, *зневажл.* Який не має засобів до існування; погано одягнений, обірваний, бідний. *Палій тільки розводив руками.. Поки його, почитай усе, голодране військо не стало на ноги, не зодяглось як слід,.. нічого було й згадувать о справжніх військових «потребах»* (Морд., I, 1958, 133); *Купи повсталих наймитів з панських маєтків, разом з біднотою голодраною, відривалися від військ Григорія Лободи й уночі, а то і вдень розходилися по селах* (Ле, Наливайко, 1957, 109).

ГОЛОДРÁНКА, и, *ж., зневажл.* Жін. до **голодрáнець.** *Тепер Гопченко не може сказати їй: «Вижену, то знову ходитимеш голодранкою»* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 161).

ГОЛОДУВÁННЯ, я, *с., розм.* Стан за знач. **голодувáти.** *Десь після триденного голодування про їжу навіть не думалось — ніби й не існувало на світі ні борщів, ні хліба* (Збан., Єдина, 1959, 238); *В комплексі профілактики бруцельозу ми вимагаємо усувати мінеральне голодування* (Соц. твар., 1, 1956, 50).

ГОЛОДУВÁТИ, ýю, ýєш, *недок.* 1. Залишатися без їжі довгий час, постійно недоїдати. — *Я тут є сотник, голодувати не буду: той прийде з хлібом, той з паляницею* (Кв.-Осн., II, 1956, 190); — *Бур'яни снігом замело. Голодують пташки* (Коп., Як вони.., 1961, 122).

2. *на що, перен.* Гостро відчувати нестачу чого-небудь вкрай необхідного.— *У нас води мало — це так, але ще більше на неї голодують оті чаплинські та калачанські голодранці...* (Гончар, Таврія.., 1957, 190).

ГОЛОДУ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **голодувáти.** *Вміст ростових речовин у листках голодуючих на азот рослин був у десять разів меншим, ніж в листках рослин з нормальним азотним живленням* (Укр. бот. ж., XVII, 1, 1960, 19); // *у знач. прикм. Всипали двір* [спіскопа] *голодуючі люди. Але на злидні та горе чуже Жмикрут отой споглядав байдуже* (Граб., I, 1959, 240); // *у знач. ім.* **голодýючий,** чого, *ч.* Той, хто голодує (у 1 знач.). *Голодуючі часто придибували в монастир умирати. Але було суворе розпорядження ігумені — нікому не давати й крихти хліба* (Донч., III, 1956, 168).

ГОЛОМÓЗИЙ, а, е, *розм.* 1. Без волосся на голові; лисий або голений. *Пан Демид Пампушка, голомозий,*

без жодного слідочка чуба козацького, моторний товстун (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 10); *Всі вони* [батарейці] *були, як один, голомозі. Мали за звичай голити один одному голови в усяких умовах, влітку і взимку* (Гончар, І, 1954, 241); * Образно. *Вітри вмерзали в землю голомозу, Як в лід вмерзають крила мертвих птиць* (Бажан, Нашому юнацтву, 1950, 92).

2. *у знач. ім.* **голомо́зий,** зого, *ч., зневажл.* За часів Січі — про турків і татар, які мали звичай голити голови. [Микита:] *Та й добру ж дали ми одсіч голомозим!.. Пужнули татарву так, що тільки п'ятами закивали..* (Кроп., V, 1959, 557).

ГОЛО́МШИТИ, шу, шиш, *недок., перех., розм.* Сильно бити. *Входить Уляна.., з злістю хватає за чуб Андрійка й давай його голомшити* (Коцюб., І, 1955, 441).

ГОЛОНАСІ́ННІ, них, *мн.* Відділ вищих рослин, у яких насіння зачатки і насіння розташовані відкрито на плодолистках. *Найбільш довгорічні представники рослинного світу зустрічаються серед голонасінних і покритонасінних, максимальний вік яких іноді досягає кілька тисяч років* (Наука.., 6, 1960, 24).

ГОЛОНО́ГИЙ, а, е, *розм.* Без взуття; невзутий, босоногий, босий. *Голоногі мадьяри метушилися довкола худоби з довжелезними гирлигами, поганяли, кричали, а воли бовталися грудьми в болоті і не рухалися* (Гончар, І, 1954, 202).

ГОЛОПУ́ЗИЙ, а, е, *розм.* 1. З голим, непокритим животом (перев. про малят). *З грачиного гнізда випало голопузе граченя* (Донч., І, 1956, 223); *На його плечі знову навалилась.. жалюгідна мізерія життя людського: ..повіточки, заляпані від людських очей коров'ячим кізяком; голопузі діти, бліді, брудні* (Кол., Терен.., 1959, 107).

2. *перен., зневажл.* Те саме, що **збідні́лий.** *Що ж то за пан?.. Кажуть.., що то був небагатий шляхтич, з тієї «голопузої шляхти», котра в Польщі за панування магнатів кишіла по їх дворах, пила їх меди, вина* (Мирний, І, 1949, 186).

ГОЛОПУ́ЦЬОК, цька, *ч., розм.* 1. Безпере пташеня. — *Діти, що пташенята: поки голопуцьки, сидять в гнізді, а оперилися — полетіли хто куди* (Кочура, Родина.., 1962, 172).

2. *перен.* Про малу дитину. *Діти голопуцьки, як горобенята, бігають по вулиці* (Барв., Опов... 1902, 416).

ГОЛОП'Я́ТИЙ, а, е, *розм.* З голими п'ятами босий. *Без чобіт, голоп'ятий, Він поліз по стіні... У гімназії П'ятій Щось мелькнуло в вікні* (Бичко, Сійся.., 1959, 395); // *перен., зневажл.* Про вбогу людину.— *Бреши, бреши... Потрібні ото пану Луцеві такі нічмужники, як ти, голоп'яті!* (Козл., Ю. Крук, 1957, 374).

ГОЛОРЕ́БРИЙ, а, е, *розм.* Нічим не покритий; обдертий. *Метрів за десять від прямовисного горба світить своїми голоребрими дерев'яними стінами невеличка самотня хатина. Вона — без покрівлі, без стелі, без вікон та дверей* (Літ. Укр., 11.IX 1962, 1).

ГО́ЛОС, у, *ч.* 1. Сукупність різних щодо висоти, сили і тембру звуків, які видає людина (або тварина, що дихає легенями) за допомогою голосового апарата. *Наострю слух твій, щоб, як окликнуся, Ти чув мій голос, наче грім у хмар* (Фр., XIII, 1954, 324); *Важко ступив* [Невкипілий] *з порога в кузню й поздоровкався глухим простудженим голосом* (Головко, II, 1957, 259); *Цікаво, що у самців безхвостих земноводних є голос, який служить їм для призивання самки* (Визначник земноводних.., 1955, 12).

◇ **В оди́н го́лос:** а) одностайно. [Коваль:] *Усі в один голос радять виряджати Степана, не гаяти, і, певно, так воно і повинно бути* (Кроп., V, 1959, 19); б) в один час; одночасно, разом. — *Де, де спалили? — в один голос запитали Галя і Тамара.— Тут.— Жінка показала рукою в напрямі високого димаря.. Крематорій називають* (Хижняк, Тамара, 1959, 173); **Зрива́тися (зірва́тися) з го́лосу** *див.* **зрива́тися; З чужо́го го́лосу співа́ти (говори́ти** *і т. ін.*) — не маючи своєї думки, сліпо повторювати чуже. *Слід прямо сказати, що ті, хто вимагали «скасування» постанов ЦК КПРС про літературу і мистецтво, як «гальма» для розвитку художньої творчості, ті, усвідомлювали це чи ні, співали з чужого голосу* (Про багатство л-ри, 1959, 65); *Горлає з чужого голосу* (Довж., І, 1958, 37); **На по́вний го́лос** — з усією повнотою і глибиною. *Настав час на повний голос оспівати велич нашої героїчної доби, створити правдиві високохудожні твори про нашого прекрасного сучасника* (Літ. газ., 13.X 1961, 2); [Крикун:] *Дійсно, вона* [фронтова газета] *не освітлює на повний голос рядових героїв* (Корн., II, 1955, 12); **Не своїм го́лосом крича́ти (закрича́ти, верещи́ти, заверещи́ти** *і т. ін.*) — кричати дуже голосно, з усієї сили. *Треба ж і до малої дитини кинутись.., бо бідне вже давно.. кричить не своїм голосом* (Кв.-Осн., II, 1956, 227); *Враз хряпнуло дверима в коридорі і хтось не своїм голосом заверещав: — Кого там судомить??? Га?* (Кол., На фронті.., 1959, 165); **У свиня́чий го́лос** — дуже пізно; несвоєчасно. *До школи у свинячий голос приходить* [учень] (Ю. Янов., І, 1954, 26).

2. *перен.* Звуки, які утворюються деякими неживими предметами або характерні для них. *Батько.. взяв свій невеличкий.. молоток у руки і кільканадцять разів ударив.. Пішов голос по всьому присілку — знак, що в кузні починається робота* (Фр., IV, 1950, 188); *Вже чулися вибухи ручних гранат, а крізь верескливе торохкотіння польських кулеметів Шоша прориався басовий голос наших максимок* (Смолич, Театр.., 1946, 85).

3. Звучання голосових зв'язок як матеріал вокального мистецтва. *Головними принципами і традиціями російської вокальної школи, що лягли в основу виховання радянських майстрів співу, є.. поступовість і послідовність в оволодінні майстерністю співу, обережність у поводженні з голосом* (Мист., 1, 1959, 9); *Осталась в пам'ятку моєму Ічня* [містечко] *ще своїми піснями та напрочуд хорошими голосами* (Вас., IV, 1960, 8).

4. Одна з кількох мелодій музичного твору; партія у вокальному ансамблі. [Карпо:] *Мугикаючи, іноді й пісню складу, і голоса до неї виведу, і слова підладнаю* (Кроп., II, 1958, 124); *Народний гуртовий виклад* [пісні «Ой половина та й саду цвіте»] *має три голоси* (Мист., 1, 1956, 34); // *заст.* Мелодія, мотив. *Це справжні невеличкі романси, тільки до них недостає голосу* (Мирний, V, 1955, 413); [Степан Демидович:] *Гарна пісня, тільки якби веселіша на голос* (Сам., II, 1958, 129).

5. *чого і який, перен.* Поклик, велiння якого-небудь внутрішнього почуття, інстинкту, переконання. *Тихо, аж шумить в ухах. Здається, шепоче таємний голос думки* (Вас., II, 1959, 488); *З усіх кінців країни летять на адресу* [XXII] *з'їзду слова схвалення, всенародної підтримки. Голосом серця, ділами своїми підтримують ленінську політику партії і трудівники Радянської України* (Рад. Укр., 25.X 1961, 1); * У порівн. *І шумлять, і дзвенять їх* [народні] *пісні над невпинною течією Дніпра-Славути, як голос правди і слави..* (Рильський, III, 1956, 26).

6. Про думку, висловлювання, міркування. *Сила і непереможність Комуністичної партії полягає у кровному, нерозривному зв'язку з масами, в умінні прислухатися до їх голосу* (Ком. Укр., 1, 1959, 7); *Голос*

радянських письменників — це голос радянського народу (Літ. газ., 31.VIII 1950, 2); * Образно. *Панас Мирний відчував, що йому бракує власного поетичного голосу, художньої майстерності, поетичної досконалості, що йому треба наполегливо вчитись* (Рад. літ-во, 18, 1955, 248).

◇ **Підно́сити го́лос** *див.* **підно́сити.**

7. Право висловлювати свою думку при вирішенні державних або громадських справ. — *Я чоловік значний на селі і в громаді маю великий голос* (Вас., IV, 1960, 20); [Ч и р в а:] *Не дам* [хліба] *на одробіток, бо самого обікрали... Голосу позбавили...* (Мик., I, 1957, 88); // Зовнішній вияв цієї думки. *На підставі статті 116 Конституції Української РСР вибори депутатів є рівними: кожний громадянин має один голос* (Полож. про вибори.., 1946, 3); *Довелось підраховувати голоси* (Головко, II, 1957, 522).

ГОЛОСЙНА, и, *ж., розм.* Сильний або грубий голос. *Падуга благеньких полотняних декорацій колихалась угорі. Такої голосини давно не чули стіни театру* (Смолич, Театр.., 1940, 256).

ГОЛОСЙСТИЙ, а, е. 1. Який має сильний, дзвінкий голос (у 1, 3 знач.). *Співом пташки голосистої Залунав увесь лісок* (Граб., I, 1959, 321); *На вулиці голосиста циганка продавала паперові троянди. «Як живі! Як живі!» — вигукувала вона* (Мур., Свіже повітря.., 1962, 128); *У Марини Стадник була в Кривчику.. заслужена слава голосистої співачки* (Дмит., Наречена, 1959, 148).

2. Дзвінкий, гучний. *В селі загаласували півні. Здавалось, сама земля задзвеніла тим голосистим кукуріканням* (Збан., Переджнив'я, 1960, 105); *О пів на сьому вихованців будив голосистий дзвоник* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 47).

ГОЛОСЙСТІСТЬ, тості, *ж.* Абстр. ім. до **голосйстий** 2.

ГОЛОСЙСТО. Присл. до **голосйстий** 2. *А Франка тому так голосисто і виводила свої веселі співанки, щоб на луки більше скликати хлопців та дівчат* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 80); * Образно. *Широко і голосисто проявився талант Галана — полум'яного публіциста-памфлетиста в роки Великої Вітчизняної війни* (Ком. Укр., 8, 1962, 55).

ГОЛОСИ́ТИ [1], ошу́, о́сиш, *недок.* 1. Голосно плакати. *Голодна дітвора голосить* (Стор., I, 1957, 31); *Бідна Балашиха голосила; Балаш і собі плакав* (Н.-Лев., II, 1956, 340); * Образно. *На Дніпро позирав* [козак], *..Сині хвилі голосили* (Шевч., I, 1951, 381).

2. *за ким, над ким, по кому і без додатка, заст.* Голосно причитати (при виконанні похоронного або весільного обрядів); тужити. *От покликали Настю, а замість її поставили другу жінку, щоб голосила над покійною* (Кв.-Осн., II, 1956, 93); *Всі молодиці плакали й казали, що ніхто в цілому селі не вмів так гарно голосити, як молода Любка* (Н.-Лев., II, 1956, 96); *Чому не заводить* [ненька], *не голосить по покійнику..?* (Фр., I, 1955, 134).

3. Кричати, вигукувати що-небудь. *А дрібнота* [дрібне панство] *Уже за порогом Як кинеться по улицях Та й давай місити Недобитків православних, А ті голосити, Та верещать* (Шевч., I, 1951, 248).

Гва́лтом голосйти — кричати в один голос. *Тутешні земляки наші (а надто панночки) як почули, що мені бог таке добро посилає, то ще трошки подурнішали. Гвалтом голосять: не до пари, не до пари!* (Шевч., VI, 1957, 217).

ГОЛОСИ́ТИ [2], ошу́, о́сиш, *недок., перех., діал.* Поширювати, обнародувати. *Рутенців плем'я перед ним* [князем] *Хилило чола покірно І голосило на весь світ Його славу безмірно* (Фр., XIII, 1954, 421); *Судити когось на підставі факту, слова — годі! Здається, говоримо про когось правду, а ми голосимо неправду. В осуді когось треба великої обережності* (У. Кравч., Вибр., 1958, 279).

ГОЛОСЙЩЕ, а, *ч.* Збільш. до **го́лос** 1, 3. — *Іди собі, швабе! — найгуркотливішими низами дужого свого голосища гримнув кобзар* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 466).

ГОЛОСІ́ВКА, и, *ж., заст.* Голосний звук. *Наша мова (в основному своєму діалекті) має тільки чисті, виразні голосівки* (Сам., II, 1958, 365).

ГОЛОСІ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., заст.* Жінка, яка голосить, причитає над покійником. * У порівн. *Караїмка схопилася за своє синьо-чорне волосся і завила, як голосільниця на похороні* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 19).

ГОЛОСІ́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **голосйти** [1] 1, 2 і звуки, утворювані цією дією. *Чи то так у жалю, в голосінні Проминуть молодії літа?* (Л. Укр., I, 1951, 41); *Почалося прощання, обнімання, почувся плач, голосіння* (Мирний, II, 1954, 300); * У порівн. *Голос дзвонів на далекій дзвіниці чувся тепер.., як жалібне голосіння по помершім* [померлому] (Фр., IV, 1950, 339).

2. Старовинні народні обрядові пісні (на похоронах, весіллі і т. ін.); плач. *Незаперечна схожість дум з голосінням виявляється не тільки в їх окремих образах, але перш за все в речитативно-імпровізаційній манері виконання* (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 45).

ГОЛОСЛІ́ВНИЙ, а, е. Не підтверджений доказами, фактами; необгрунтований. — *Я можу подати живі приклади, панове, щоб не бути голослівним* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 393); — *Своїми голослівними твердженнями ви нічого мені не доведете* (Шовк., Інженери, 1956, 185).

ГОЛОСЛІ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **голослі́вний.**

ГОЛОСЛІ́ВНО. Присл. до **голослі́вний.** *Гриць Духота, вислухавши усі доводи, обурився: все це було голослівно* (Панч, I, 1956, 536).

ГОЛОСНЕ́НЬКО, *присл.* Пестл. до **го́лосно.** *Щебетне пташка раз чи другий голосненько — та й наче стеряється* [загубиться] *голосок у тому степовому розлогому роздоллі* (Вовчок, I, 1955, 332); *Людей уже повно. Дзвіночок голосненько продзеленчав* (Головко, II, 1957, 163).

ГОЛОСНЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **голосни́й** 1. *Розбуджує, буйнесенька, Вона* [весна] *увесь засклілий мир, І пісня голоснесенька Злила усе* (Манж., Тв., 1955, 38).

ГОЛОСНИ́Й, а, е. 1. Який сильно звучить, добре чутний; гучний. *Серед того шуму подекуди було чути голосну дівочу пісню* (Н.-Лев., II, 1956, 97); *Адміністратор сів; поштар махнув на коней батогом, задзеленчав голосний дзвоник — і тільки курява встала...* (Мирний, I, 1949, 389); *Гнітив його Чуприна чи Кравчина своєю галасливістю, сміхом і неймовірно швидкою й голосною розмовою* (Довж., Зач. Десна, 1957, 42); // Шумливий, гомінкий. *З останнього катера зійшов на берег і Самійло Вихор, та його не поглинув голосний натовп моряків* (Кучер, Чорноморці, 1956, 9).

Голосне́ чита́ння — читання вголос. *На підприємствах і в колгоспах організовано голосні читання творів* (Літ. газ., 7.VI 1951, 1).

2. *перен.* Який став широко відомим; загальновідомий. *Останніх голосних подій в Одесі не буду Вам* [В. М. Гнатюку] *описувати, бо, певно, Ви краще знаєте про все з закордонних часописів* (Коцюб., III, 1956, 274); *Одним словом, його* [Хоми] *ім'я було голосне в краю* (Фр., IV, 1950, 318); *Бригада ця у нас голосна роботою. Вже слава про неї ген-ген пішла* (Коп., Навколо полум'я, 1961, 4).

3. *перен.* Надмірно претензійний. «*Громадський голос*» — *назва добра, хоч і дуже голосна* (Л. Укр., V, 1956, 169).

4. *лінгв.* Який утворюється при вільному проходженні повітря з легенів через ротову порожнину (про звуки мови). *В українській звуковій системі налічуємо щонайменше 50 основних звуків (фонем), у тому числі 6 голосних і 44 приголосних* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 138); // *у знач. ім.* **голосні́й,** но́го, *ч. Кожний голосний, залежно від форми резонаторів.., має певну кількість тонів, що називаються характерними тонами голосного* (Сл. лінгв. терм., 1957, 36).

ГОЛОСНИ́К, а́, *ч.* 1. *заст.* Голосова зв'язка. [В і д ь м а:] *Постривай ти, препоганий, Скую голос, як у Ганни, Підроблю голосники, Дамсь я всім вам узнаки!..* (Кроп., IV, 1959, 120).

2. Звуковий отвір у верхній частині коробки народних (перев. струнних) інструментів; резонаторний отвір. * Образно. *По один бік стояла вона* [діброва], *голосна, як бандура (хащі, мов дека, а в ній голосник, а ще й сосни, як струни)* (Тич., I, 1957, 236).

3. Пластинка, натискуванням якої викликають звук музичного інструмента (баяна, гармонії і т. ін.). *Пружними, спритними пальцями бігав* [Мирослав] *по перламутрових голосниках, злегка розтягуючи старенький голубуватий міх* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 106).

ГОЛОСНИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Гортань. *Дурний, хто, помилок лякаючись, Не сміє братися до діла,— Так, як би я не їв, лякаючись, Щоб кришка в голосницю не влетіла* (Фр., XI, 1952, 73).

ГОЛОСНІ́ШАТИ, ає, *недок.* Ставати голоснішим, гучнішим. *Чутно гомін, котрий все голоснішає і виголошується в лемент* (Кроп., IV, 1959, 305); *Гуркіт моторів ни шосе все голоснішав* (Кучер, Чорноморці, 1956, 311).

ГО́ЛОСНО. Присл. до **голосни́й** 1. — *Не спиняй, нехай собі співає, аби не голосно* (Шевч., I, 1951, 102); *В гайку червоноголовий ятлик свистів уже зовсім по-весняному, голосно й заливисто* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 61).

ГОЛОСОВЕ́ДЕННЯ, я, *с.* Мистецтво сполучення голосів в одне співзвучне ціле у поліфонічному творі. *Створюючи мелодичну основу пісень, самодіяльні композитори (або творчі колективи) часто запозичують професіональні прийоми гармонічної структури твору, логічну побудову форми, правила голосоведення* (Мист., 6, 1955, 10); // Мплозвучна, логічно зумовлена зміна звуків в окремих голосах поліфонічного твору. *Під час запису пісень треба.. звертати увагу на кожну нову ноту в голосоведенні, бо чим повніша поліфонія народної пісні, тим її гармонія чіткіша й виразніша* (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 92).

ГОЛОСОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **го́лос** 1, 3. *Зрозуміло, що насичена почуттям сценічна мова викликає і збільшене голосове навантаження* (Худ. чит., 1955, 16); [Х м а р а:] *Він помітив у дівчини видатні голосові дані і почав працювати з нею* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 78).

△ **Голосові́ зв'я́зки** — внутрішні еластичні складки поверхні гортані, які беруть участь у творенні звуків. *З порожнини носа повітря проходить у дихальне горло — гортань з її голосовими зв'язками* (Наука.., 3, 1960, 43); **Голосова́ щілі́на** — найвужче місце між голосовими складками, через яке проходить повітря при вдиху і видиху. *На бічних стінках найвужчого місця порожнини* [гортані] *оболонка утворює пару складок, між якими знаходиться голосова щілина* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 71).

ГОЛОСО́К, ска́, *ч.* Пестл. до **го́лос** 1, 3. *Хватавсь.. Енеєчка свого обняти, По-батьківськи поцілувати* [поцілувати], *Його почути голосок* (Котл., I, 1952, 152); *У неї був на диво красивий, високий, срібний голосок, і сама вона день від дня ставала вродливішою* (Собко, Звич. життя, 1957, 35).

ГОЛОСО́ЧОК, чка, *ч.* Пестл. до **голосо́к.** *А дівчатка ніжними голосочками своїми теж собі за ним повторяли, мов у лісові дзвіночки дзвонили* (Тич., I, 1957, 250); *Аж пташка в лісі втихне, слухаючи її, такий.. голосочок мала* (Федьк., Буковина, 1950, 62).

ГОЛОСУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **голосува́ти.** *Голосування тривало вже недовго* (Кобр., Вибр., 1954, 66); *Вибори партійних органів проводяться закритим (таємним) голосуванням* (Статут КПРС, 1961, 12).

ГОЛОСУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. *перех.* Віддавати голос (у 7 знач.) за кого-, що-небудь. *З одної і другої купи хтось викликуваний заходив до канцелярії і голосував* (Стеф., I, 1949, 135); — *За мир голосуєм, бо миру Скрізь прагнуть народи землі* (Ус., На.. берегах, 1951, 16).

2. *перех.* Обирати кого-небудь, вирішувати що-небудь поданням голосів. — *Невже то правда: що б не голосував Матюха, завжди «одноголосно» проходить?* (Головко, II, 1957, 40).

ГОЛОСУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **голосува́ти** 2. *Виступали робітники, ..пропонувалися пропозиції, голосувалися* (Ле, Міжгір'я, 1953, 187).

ГОЛОСУ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **голосува́ти** 1; // *у знач. ім.* **голосу́ючий,** чого, *ч.* Той, хто голосує. *Закінчив* [староста] *голосування, хоч голосуючих було ще кілька кіп* (Март., Тв., 1954, 65).

ГОЛО́ТА, и, *ж.* Збірн. до **голя́к** 2. *Значну частину їх* [козаків] *становила голота, яка добувала собі засоби для існування наймитуванням* (Іст. УРСР, I, 1953, 136); *Щовесни знімалася криничанська голота на заробітки* (Гончар, Таврія.., 1957, 7).

ГОЛОТЕ́ЧА, і, *ж., діал.* Нічим не покрите, голе місце. *Сама крайня хата, ще й стоїть на такій голотечі без найменшого захисту* (Фр., I, 1955, 69).

ГОЛО́ТОНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **голо́та.** *Іде багач, іде дукач — П'ян валяється, Із нашої голотоньки Насміхається* (Укр.. думи.., 1955, 71).

ГОЛОЦЮЦЬО́К, цька, *ч., діал.* Голопуцьок (у і знач.). — *А то приносить гніздечко якось і голоцюцьки: «Що оце, мамо?» — «То, кажу, птичачі* [пташині] *діти такі»* (Тесл., Вибр., 1936, 46).

ГО́ЛОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **го́лка.** *Держить* [Оксана] *у руках або рукав від сорочки, а голочка застромлена спочива...* (Кв.-Осн., II, 1956, 443); *В піджачок З голочок Одягнувся іжачок* (Стельмах, Колосок.., 1959, 50); * Образно. *Крізь основне, крізь безсумнівне вдоволення проколюється з глибини його нутра якась голочка іронії* (Тудор, Вибр., 1949, 28); * У порівн. *Зуби — білі, тонкі та довгі, мов голочки* (Мирний, I, 1954, 353).

◇ **[Як] з го́лочки** — те саме, що **[Як] з го́лки** *(див.* **го́лка).** *На йому сорочка — як сніг; каптанок — як з голочки* (Мирний, I, 1954, 339); *Він рум'яний, одягнений з голочки, задоволений з свого пальта на хутрі* (Кундзич, Дієзи.., 1956, 7); — *У нас.. нова школа добудовується. То ж хочемо, щоб усе було, як з голочки* (Іваничук, Не рубайте.., 1961, 75).

ГОЛОШИ́Й, я, є, *розм.* З голою шиєю. *На горбочку.. днювали індичата — голошиї та голопузі, з пучечками пір'їнок на хвості й крильцях* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 299).

ГОЛОШИ́ЙКА, и, *ж.* Порода курей, у яких шия не обростає пір'ям. *Серед різних порід курей особливе місце займають голошийки* (Наука.., 3, 1960, 36); — *Дивися! І голошийка!.. Яка краса! — захоплено сплеснув руками парох і нахилився над ними* [курчатами] (Чендей, Вітер.., 1958, 37).

ГОЛОШТА́Н, а, *ч., зневажл.* Те саме, що **голошта́нник.** *Коли б не піп та не пан, то не був би й мужик голоштан* (Укр.. присл.., 1955, 21); — *Тут* [на селі].

голоштани жити не дають [багатіям]... (Кач., II, 1958, 63).

ГОЛОШТА́НЕЦЬ, нця, *ч.*, *зневажл.* Те саме, що **голошта́нник.** *Сам* [Сагайдачний] *за старшину тягне, а про людське око з голотою приятелює. Сидить, горілкою частує, жартує, ніби й сам нетяга-голоштанець* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 82).

ГОЛОШТА́ННИК, а, *ч.*, *зневажл.* Убога людина; бідняк. — *А тоді нашому братові, селянинові, скрізь однаково трудно жилось... Ну от і послав мене батько сюди, у Кривий Ріг, разом з іншими такими самими голоштанниками* (Ткач, Плем'я.., 1961, 50).

ГОЛОШТА́НЬКО, а, *ч.*, *зневажл.* Те саме, що **голошта́нник.** — *Голоштанько Мірошниченко вже крутить селом, як циган сонцем* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 96).

ГОЛОЩА́К, а́, *ч.*, *діал.* Пісна рідка страва. [П е т р о:] *Ходім до хазяїна, нехай побаче* [побачить], *яким хлібом нас годує Ліхтаренко. А ось і борщ-голощак!* (К.-Карий, II, 1960, 325).

ГОЛОЩІ́К, ГОЛОЩО́К, що́ку, *ч.*, *діал.* Крига, не покрита снігом; ожеледь. *На Дніпрі голощік: волами не проїдеш, хіба конячкою* (Сл. Гр.); — *А славно обмерзли голощоком окопи* (Стар., Облога.., 1961, 35).

ГОЛОЩО́К *див.* **голощі́к.**

ГО́ЛУБ, а, *ч.* 1. Птах ряду голубоподібних з різнобарвним пір'ям та великим волом. *По надвір'ю вітер грає, Голуб голуба ганяє* (Гл., Вибр., 1957, 308); *Біля голубника хтось із хлопців возився з голубами* (Головко, I, 1957, 190); * У порівн. *Вони* [Галя і Чіпка] *справді — як ті голуби: де одно, там і друге* (Мирний, II, 1954, 252).

Го́луб ми́ру — зображення білого голуба як символу миру. *Голуби миру з'явилися в усіх куточках мартенівського цеху* (Собко, Біле полум'я, 1952, 106).

2. *розм.* Пестливе називання чоловіка (перев. при звертанні). [О д а р к а:] *Ти, певно, втомився, мій голубе? Ходи в хату, спочинеш...* (Кроп., I, 1958, 60); [Р о м а н ю к:] *Дивись, голубе, щоб все було культурно* (Корн., II, 1955, 196).

3. *заст.* Прикраса з паперу, воску або інших матеріалів, що має вигляд такої птиці. *Перед образами висіли на шовковинках голуби, зроблені теж з шпалерів* (Кв.-Осн., II, 1956, 311); // Виріб з тіста у вигляді такої птиці. *Одні руки скручували зубчасті качалки в шишки, другі ліпили голуби, треті наліплювали з чорнушки очі* (Н.-Лев., III, 1956, 73).

ГОЛУБА́Р, я́, *ч.* Те саме, що **голубово́д.** *Був з Сашка найперший голубар поміж усіма голубарями* (Смолич, Світанок.., 1953, 12).

ГОЛУБЕНЯ́, я́ти, *с.* Пташа голуба (у 1 знач.). *Десь за три тижні вилупилися маленькі голубенята* (Збан., Мор. чайка, 1959, 222); * У порівн. *Жиють* [живуть] *собі, кохаються, Як голубенята* (Рудан., Тв., 1956, 91).

ГОЛУБЕНЯ́ТКО, а, *с.* Пестл. до **голубеня́.**

ГОЛУБЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **голуби́й.** — *Ну, й спідниця ж!.. Голубенька, ще й з квіточками з червоненькими...* (Тесл., Вибр., 1950, 30); *Голубенька бабка погойдувалась на соломинці, розправляла прозорі крильцята* (Ю. Янов., I, 1958, 349).

ГОЛУБЕ́ЦЬ, бця́, *ч.* 1. Зменш.-пестл. до **го́луб** 1, 3. *Голубець гукає, як пари шукає* (Помис, 1864, № 8858); * У порівн. *А Петрик такий біленький, такий вичесаний, гей голубець* (Черемш., Тв., 1960, 34); *Під образами паперові голубці, квітки* (Л. Укр., III, 1952, 717).

2. Па в танцях. *Раптом лунає голос аранжера: «Голубець!» і пари з'єднуються й пускаються у вировий танець* (Фр., VI, 1951, 225).

3. *див.* **голубці́.**

ГОЛУБИЗНА́, и́, *ж.* Те саме, що **голубі́нь.** *Щось в голубизні неба глибоке, і тепле, і бездоганно чисте* (Довж., III, 1960, 452); *Природа щедро наділила цей край* [Донбас] *і багатством, і барвами, і сонячним простором степів, і голубизною моря* (Цюпа, Україна.., 1960, 192).

ГОЛУБИ́Й, а́, е́. Який має забарвлення одного з основних кольорів спектра — середнього між зеленим і синім; кольору ясного неба; світло-синій, блакитний. *Я був закоханий у Ленського: і в його томні, задумливі, великі голубі очі, і в його ходу, і в його пластику* (Моє життя в мист., 1955, 41); *Даль ясна і в голубому небі спокій* (Сос., II, 1958, 416).

◇ **Голуба́ кров,** *заст.* — про дворянське, аристократичне походження кого-небудь. *У кращій іспанській драмі XVII століття зустрічаємось з іншим розумінням не стільки принципу честі, скільки його застосування.. у зіткненні ідей селянської честі з честю «голубої» крові* (Вітч., 5, 1956, 158).

ГОЛУБИ́КА, и, *ж.* 1. Те саме, що **лохи́на.** *Особливості рослинності субальпійського пояса Карпат характеризують повсюдні зарості з дрібних вічнозелених кущів — чорниць, брусниць, буяхів (голубики)* (Геол. Укр., 1959, 680).

2. Ягоди цієї рослини. *У тундрі ростуть лишайники, мохи і болотні трави. Дуже багато ягід — морошки, голубики, брусниці* (Фіз. геогр., 6, 1957, 37).

ГОЛУБИ́НА, и, *ж.*, *поет.*, *рідко.* Те саме, що **го́луб** 1, **голу́бка** 1. *Ой вилітає голубина з України, вироняє сизе перо на долині* (Чуб., V, 1874, 131); *Все ближче пісня. З-за дерев пурхнула голубина* (Тич., I, 1946, 124).

ГОЛУБИ́НИЙ, а, е. 1. Прикм. до **го́луб** 1. *На голові в неї блищав ізумруд, здоровий, як голубине яйце* (Н.-Лев., III, 1956, 302); *Над містом в'ються голубині зграї, В будівників приймаючи квартал* (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 93); // Який доставляється за допомогою поштових голубів. [Ф а у с т:] *Ти чув про пошту голубину?* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 416).

2. *перен.* Лагідний, тихий. [М и к и т а:] *Тобі треба голубиної мови, улесливих речей? А я тебе лякаю своїм поглядом?* (Кроп., I, 1958, 75); *Ти був би моєю піснею, Ти був би моєю казкою, Квіткою щастя пізньою І голубиною ласкою* (Забашта, Вибр., 1958, 141).

ГОЛУ́БИТИ, блю, биш; *мн.* голу́блять; *недок.*, *перех.* 1. Проявляти ніжність, ласку; пестити. *І хлопці жвавії танцюють, Дівчат голублять і милують* (Рудан., Тв., 1956, 80); *Василина хапає синка на руки, голубить його, цілує, мов хтозна й коли бачила* (Вирган, В розп. літа, 1959, 281); // З ласкою припадати до чого-небудь, гладити що-небудь. *Хлопець голубить дужу бархатну шию, зазирає коневі у вічі* (Донч., I, 1956, 99); * Образно. *Сходило сонце, голублячи землю теплом* (Трип., Дорога.., 1944, 65).

2. *перен.* Любовно виношувати, плекати (надію, мрію тощо). *Голублячи таку думку в серці, непримітно переходив він безкраї степи без утоми* (Мирний, II, 1954, 76); *Сучасним ти гориш. Голубиш ідею здійснення мети* (Тич.. До молоді.., 1959, 36).

ГОЛУ́БИТИСЯ, блюся, бишся; *мн.* голу́бляться; *недок.* Голубити (у 1 знач.) один одного. *А молоді знай собі голубляться та милуються* (Кв.-Осн., II, 1956, 55).

ГОЛУБИ́ЦЯ, і, *ж.*, *заст.* Голубка. * У порівн. — *Яково ж буде їй, моєму дитяті, що чиста і непорочна у сім ділі, як голубиця..?* (Кв.-Осн., II, 1956, 342); *Тимофій стоїть перед Христею, б'є себе в груди та вичитує.— Се та, кого жаждала душа моя! Прийди ж, ближняя моя, добрая моя, голубице моя!* (Мирний, II, 1954, 88); *Ігуменя.. пробубоніла ласкаво, наскільки це дозволяв її бас: — Іди, голубице моя, на кухню* (Донч., III, 1956, 165).

ГОЛУБІВНИ́ЦТВО, а, *с.* Розведення голубів. *Голубівництво — улюблене заняття багатьох киян* (Веч. Київ, 19.X 1957, 4).

ГОЛУБІ́НКА, и. *ж.* *(Agaricus russuln.).* Рід неїстівних грибів. *Прілий дух гнилих пнів, запах кладовища лісного йшов на них з пущі, де трухліли мертві смереки та гніздились погані гриби — гадяр і голубінка* (Коцюб., II, 1955, 347); *Тендітні печериці приміряли мерщій сніжно-білі суконьки, рум'яні голубінки чепурились весело в червоні й рожеві капелюшки* (Козл., Мандрівники, 1946, 72).

ГОЛУБІ́ННЯ, я, *с.* Те саме, що **голу́блення.** *І справді, після того* [покумання] *вони ще дужче затоваришували. Почалися таємні сповіді важких думок та гадок, пестощі та голубіння веселих надій* (Мирний, II, 1954, 256).

ГОЛУБІ́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **голубі́нка.** *А ось і панночка-голубіночка, сивенька і кругленька, мов табакерочка!* (Фр., IV, 1950, 329).

ГОЛУБІ́НЬ, і, *ж.* Голубий колір, голубий відтінок чого-небудь. *В цілому дзеркалі* [снігу] *відбилася голубінь неба* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 391); *Голуба чиста вода... І поруч така ж прозора голубінь, але то вже не хвилі Дніпра, а розквітлий льон Смоленщини* (Цюпа, Україна.., 1960, 144).

ГОЛУБІ́ТИ, і́с, *недок.* 1. Виділятися своїм голубим кольором; виднітися (про що-небудь голубе). *Крізь дерева голубіє дах якогось будинку* (Вас., Вибр., 1950, 29); *Дніпро голубів, звиваючись стрічкою в луках* (Скл., Орл. крила, 1948, 6).

2. Ставати голубим. *Небо почало швидко голубіти і незабаром місто набуло майже весняного святкового вигляду...* (Мартич, Повість про нар. артиста, 1954, 311); — *У річок, як і в людей, час від часу змінюється настрій. Ясно — голубіють, похмарить — темніють...* (Гончар, I, 1954, 212).

ГОЛУБІ́ШАТИ, ає, *недок.* Ставати голубішим.

ГОЛУ́БКА, и. *ж.* 1. Самка голуба. *Сидить голуб на черешні, А голубка на вишні, Ой, скажи, ой, скажи, серце дівчино, А що в тебе на мислі* (Укр.. лір. пісні, 1958, 175); *Туркоче сонце в деревах, голубка по карнизу* (Тич., I, 1946, 95); * У порівн. *Гандзя душка, Гандзя любка, Гандзя мила, як голубка* (Пісні та романси.., II, 1956, 47).

2. *розм.* Пестливе називання дівчини, жінки (перев. при звертанні). *Ганнусю, рибко, душко, любко, Рятуй мене, моя голубко* (Котл., I, 1952, 84); *Тим шляхом мандрував Ярема у Вільшану Голубку привітать, красу-свою Оксану* (Турч.. Земле моя.., 1961, 16).

ГОЛУ́БЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **голу́бити.** *Як багато не встигла йому* [синові] *сказати, і поцілувати, і голову його голублену притиснути до грудей...* (Ю. Янов.. I, 1954, 57).

ГОЛУ́БЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **голу́бити** і **голу́битися.** *За голубленням та за милуванням незчулися, як і ніч минулася* (Кв.-Осн., II, 1956, 76); *Материне голублення.*

ГОЛУБЛИ́ВИЙ, а, е. Схильний до голублення. — *Що ти голову їй морочиш, Голубливій та молодій?* (Мал., I, 1956, 293); // Сповнений ніжності, ласки. *Говорить вона і огортає мене всього голубливим поглядом* (Кол., На фронті.., 1959, 19); *Борджомела, Борджомела* [річка в Боржомі], *Паче дівчина весела, ..А для мене ти пестлива, Ніжно, ніжно голублива, Біля тебе я щаслива* (Забашта, Вибр., 1958, 70); *Подихав теплий, голубливий вітрець, навіваючи м'яку розчуленість і ніжність до всього живого* (Кач., Вибр., 1953, 305).

ГОЛУБЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **голубли́вий.**

ГОЛУБЛИ́ВО, Присл. до **голубли́вий.** *Не зовсім до душі була провідникові молода, пухкенька блондинка.., яку мати голубливо називала Фросенькою* (Гончар, Дорога.., 1953, 46); * Образно. *В балці голубливо плескався сріблястий струмок* (Кач., II, 1958, 402).

ГОЛУБНИ́К, а́, *ч.* Приміщення для голубів. *Тхір часто звик Ходить на голубник* (Бор., Тв., 1957, 163); *Біля голубника хтось із хлопців возився з голубами* (Головко, I, 1957, 190).

ГОЛУБНИЧО́К, чка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **голубни́к.** *Гула, гула голубонька, з голубничка йдучи; Заплакала дівчинонька, за нелюба йдучи* (Чуб., V, 1874, 627).

ГО́ЛУБО, *рідко.* Присл. до **голубий.** *Послався зелений барвінок, голубо зацвів* (Вовчок, I, 1955, 91).

ГОЛУБОВО́Д, а, *ч.* Той, хто розводить, тримає голубів; голубар. *Він* [О. Вишня] *боровся за те.., щоб усе більшало голубоводів* (Рад. Укр., 28.I 1958, 3); // Фахівець з голубівництва. *В комуну приїхав інструктор-голубовод* (Допч., I, 1956, 54).

ГОЛУБОВО́ДСТВО, а, *с.* Те саме, що **голубівни́цтво.** *Двічі Кость їздив до міста в Тсоавіахім і діставав там інструкції по військовому голубоводству* (Донч., I, 1956, 54).

ГОЛУБО́К, бка́, *ч., розм.* Зменш.-пестл. до **го́луб** 1. *Наслухавсь Голубок Шпакової дурниці, Аж крильця труситься летіти до жар-птиці* (Гл., Вибр., 1957, 114); *Чубчик, сивий голубок. Живе на голуб'ятні* (Мур., Піонер. слово, 1951, 105); * У порівн. *Мовить баба у кутку,— Я щедруха, я гладуха; В мене донечка красуха; Кучерявенький синок, Як той сизий голубок* (Гл., Вибр., 1957, 287).

ГОЛУ́БОНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **голу́бка.** *Не до пари голубоньці Горобець, Хоч який він прехороший молодець* (Гл., Вибр., 1957, 88); * У порівн. *Мов сизая голубонька, Село облетіла. У всіх була, всіх бачила, Всі повеселіли* (Шевч., II, 1953, 15); — *Давайте, голубоньки, зборемо її гуртом* (Ковінька, Кутя.., 1960, 58).

ГОЛУ́БО́НЬКО, а, *ч.* Пестл. до **го́луб.** *Ой, гаю мій, гаю, Та густий — не прогляну; упустила та голубонька Та вже й не піймаю* (Укр.. лір. пісні, 1958, 214); *В небі один місяць ясненький, В світі один батько рідненький, Наш голубонько сивенький* (Л. Укр., I, 1951, 10).

ГОЛУБООКИ́Й, а, е. З голубими очима. *Далека росіянко незнайома, Голубоока дівчино струнка! В Країні Рад ми завжди, всюди дома, І рідну руку чує скрізь рука* (Рильський, I, 1956, 457).

ГОЛУБОПОДІ́БНІ, них, *мн.* Ряд птахів, що охоплює 292 сучасні види.

ГОЛУ́БОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **голу́бка.** * У порівн. *Три дочки — як голубочки!* (Мирний, II, 1954, 99); * Образно. *Зимонько-снігурочко, Просимо, голубочко, Щоб мороз стояв* (Гл., Вибр., 1957, 269).

ГОЛУБО́ЧОК, чка, *ч.* Пестл. до **го́луб.** — *Прощай же, сизий голубочок!* (Котл., I, 1952, 109).

ГОЛУБУВА́ТИЙ, а, е. З голубим відтінком, трохи голубий. *Майже безбарвний шар гасу в скляній посудині збоку виглядає як голубуватий* (Курс фізики, III, 1956, 345).

ГОЛУБЦІ́, ів, *мн.* (*одн.* **голубе́ць,** бця́, *ч.*), *кул.* Страва з м'ясного або іншого фаршу, тушкованого в капустяних листках. *Обідали у Княжевичів.. Обід: борщ з кашею, голубці, курчата й солодке* (Коцюб., III, 1956, 153); *Галя сиділа на руках у Ганни й тримала.. величезного голубця, з якого потроху крапало їй на платтячко сало, потім висипалося помалу варене пшоно й залишився порожній капустяний лист* (Ю. Янов., II, 1958, 383).

ГОЛУ́БЧИК, а, *ч., розм.* Ласкаве звертання до когонебудь. — *Іваночку! Голубчику!.. Не знаю, що мені,*

але боюся, страшенно боюся бути сама (Фр., І, 1955, 90); [Б а б у с я:] *І сказала б тобі, голубчику, та й сама не знаю* (Мик., І, 1957, 481); // *ірон.* Звертання або прикладка з відтінком погрози, осуду, зневаги. — *Ага, голубчику, ось коли ти до нас попався* (Вас., IV, 1960, 29); [С о л т и с:] *Держіть його. В'яжіть. Саме його нам і треба. Довго ми тебе шукали, голубчика* (Собко, П'єси, 1958, 16).

ГОЛУБ'Я́, я́ти, *с.* 1. Те саме, що **голубеня́.** *Мабуть, не було гнізда, з якого б він* [кіт] *не потяг голуб'яти* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 66); * У порівн. *Удвох собі похожають, Мов ті голуб'ята* (Шевч., II, 1953, 170).

2. *розм.* Пестливе називання кого-небудь (перев. при звертанні). *Я не журюся, голуб'я кохане* (Пісні та романси.., І, 1956, 136); — *Знаєте що, голуб'ята, їдьмо на Сиваш. Там тепер такої дичини* (Досв., Вибр., 1959, 223).

ГОЛУБ'Я́ТИНА, и, *ж.* М'ясо голуба (у 1 знач.).

ГОЛУБ'Я́ТКО, а, *с.* Пестл. до **голуб'я́.** — *Я бачу, голуби вернулись і годують голуб'яток!* (Л. Укр., II, 1951, 299); — *Діточки ви наші, голуб'ятка малі,— обняла чиясь молодиця чужого хлопчика* (Шиян, Гроза.., 1956, 341).

ГОЛУБ'Я́ТНИК, а, *ч.* 1. Те саме, що **голубово́д.** *Голуб'ятники оглядали голубеня, вихали на руці, щоб воно показало корпус* (Збірник про Кроп., 1955, 32); *Завзятий голуб'ятник, він міг годинами гасати з малечею по селу за голубами* (Гончар, Таврія.., 1957, 11).

2. Ловчий хижий птах (яструб, сокіл і т. ін.), якого випускають на голубів. *Раптом з-за чагарника виринув яструб-голуб'ятник* (Коп., Як вони.., 1961, 139).

3. *розм.* Те саме, що **голубни́к.** *Господар, худий, астматичний пенсіонер, стояв на щаблях пофарбованої в зелене драбинки, чистив голуб'ятник* (Мушк., День.., 1967, 143).

ГОЛУБ'Я́ТНЯ, і, *ж., розм.* Те саме, що **голубни́к.** *У двох двориках, над стовбурами кукурудзи, яку вигнало мало не в два людські зрости, підносилися дерев'яні мальовані голуб'ятні* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 51).

ГОЛУБ'Я́ТОЧКО, а, *с.* Пестл. до **голуб'я́тко;** * У порівн. *Обнялись, як голуб'яточка, і пішли собі; а над ними так і в'ється чайка,.. як над діточками* (Стор., І, 1957, 143); [О р и с я:] *Голуб'яточко моє! Тулю тебе до серця, і серце тріпоче, радів* (Кроп., III, 1959, 84).

ГОЛУБ'Я́ЧИЙ, а, е. Те саме, що **голуби́ний** 1. — *Уявіть собі півдюжини засмажених голуб'ячих тушок. Розкіш! Смакота!* (Збан., Єдина, 1959, 104); *Стихла, замовкла туга голуб'яча* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 315).

ГОЛЧА́НИЙ, а, е. Те саме, що **голкови́й.** *Голчане вушко.*

ГОЛЧА́СТИЙ, а, е. 1. Який має вигляд голки (у 1 знач.). *Голчасті верховіття тихого бору всі одразу заіскрились синім пилом* (Вас., І, 1959, 187).

2. Вкритий голками; з голками. *Ворушаться морські зірки, причаївся голчастий їжак під велетенськими водоростями* (Ів., Вел. очі, 1956, 64).

ГОЛЧА́ТИЙ, а, е. Який складається з голкоподібних кристалів. *Зима цього року відвідала і Ферганську долину.. На деревах голчатий іній* (Ле, Міжгір'я, 1953, 407).

ГОЛЯ́К, а́, *ч., розм.* 1. Людина без одягу.

2. *заст.* Убога людина; злидар. *Але ти дощенту бідний, Найостанній з голяків, Так мене за тебе рідний Оддавати не схотів* (Щог., Поезії, 1958, 242); *Мандрували по всіх штатах.. Прибули в рідні краї ще більшими голяками* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 422).

3. *діал.* Дерево без листя. *Хома, чіпляючись.. за голяки, то за пеньки, порвав.. і рукава у свити* (Кв.-Осн., II, 1956, 240).

ГОЛЯКА́, *присл., розм.* Без одягу; **гольцем.** [Г о л а в і д ь м а:] *І пудра й плаття нас ляка, То — баб'яче вже діло; Сиджу на цапі голяка — Любуйте всі на тіло!* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 175).

ГОЛЯ́Р, а́, *ч., заст.* Перукар. *Ще до сходу сонця сходилися вони до голяра Тимка щонеділі й свята, аби голитися* (Стеф., І, 1949, 212); *Голяр збивав йому на тімені піну.. з доброго марсельського мила і шкріб йому голову круг оселедця* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 97).

ГОЛЯ́РНЯ, і, *ж., заст.* Перукарня. — *На ось краще гроші та піди в голярню підстрижись трохи* (Ткач, Жди.., 1959, 80).

ГОЛЯ́РСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **голя́р** і **голя́рня.**

ГОЛЬ, і, *ж., заст.* Голота. *Стара супиться та все бурчить: — Нащо нам та голь нещадима здалася!* (Вовчок, І, 1955, 113); *Голь, а кожне норовить Вдати з себе лорда* (Черн., Поезії, 1959, 124).

ГОЛЬД *див.* **го́льди.**

ГО́ЛЬДИ, ів, *мн.* (*одн.* **гольд,** а, *ч.*), *заст.* Нанайці. *Ще до революції, коли він разом з гольдом Дерсу Узала служив у знаменитого Арсеньєва провідником по нетрях Уссурійського краю, вже тоді.. прозвали його Тигровою Смертю* (Довж., І, 1958, 101).

ГОЛЬНИ́К, а́, *ч.* 1. Коробочка або подушечка, де зберігаються швацькі голки.

2. *діал.* Опала хвоя.

ГОЛЬТІПА́, и́, *ж.* Збірн. до **гольтіпа́ка** 1; голота. *Іще там єсть до півдесятка* [війська], *Но дріб'язок і гольтіпа* (Котл., І, 1952, 252).

ГОЛЬТІПА́КА, ГУЛЬТІПА́КА, и, *ч., зневажл.* 1. Убога людина; голодранець.— *Що се за чоловік,— каже стара.. Такий обірваний та обшарпаний, зовсім гультіпака, а дав тобі таляра!* (Стор., І, 1957, 139); *Сьогодні вранці так зневажливо розмовляла з ним. Але.. чому зневажливо? Чому? Тому, що гольтіпака він безхатній?* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 242).

2. Нероба, ледар; гультяй. — *Дуже, дуже багато швендяв сюди гольтіпак, що, нічого не вміючи і нічого не знаючи, туди хочуть за добрими людьми* (Кв.-Осн., II, 1956, 248); *Дію балади поет* [П. Гулак-Артемовський] *переніс в умови українського побуту. Пана Твардовського наділено характерними рисами українського багатого козака-гультіпаки, бешкетника* (Іст. укр. літ., І, 1954, 167); // Уживається як лайливе слово. [Ф е с ь к о:] *Ах ти, підбрехачу! Ах ти, гольтіпако! Та почекай же ти, навчу я тебе, як мому* [моєму] *чоловікові брехню завдавати!* (Фр., IX, 1952, 391).

ГОЛЬТІПА́ЦЬКИЙ, а, е, *зневажл.* Прикм. до **гольтіпа́ка;** // Власт. гольтіпаці. [В а с и л ь:] *Замість того, щоб усім, як братам, одностайно стати, ..вони* [ватажки].. *потурають хижій гольтіпацькій сваволі, грають на ній, як на тій струні* (Мирний, V, 1955, 107).

ГОЛЬФ, а, *ч.* Гра, за правилами якої м'яч заганяють в ямки або лунки через різні штучні перешкоди. — *Тепер візьмемо гру в гольф.. Мета гри — загнати* [м'яч] *в ямку найменшою кількістю ударів* (Ю. Янов., II, 1958, 62).

ГО́ЛЬФИ, ів, *мн.* Носки, панчохи до колін.

ГОЛЬЦЕ́М, *присл., розм.* Без одягу; голяка. *На Гарці велетні живуть, Їх люди дикими зовуть; Ідуть гольцем, кремезні всі, Пишають в первісній красі* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 236).

ГОМЕОПА́Т, а, *ч.* Лікар — фахівець з гомеопатії. [Н е о н і л а:] *А ти знаєш, що її батько — гомеопат* (Собко, П'єси, 1958, 342).

ГОМЕОПАТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до гомеопатії. *У гомеопатичній фармакології рідко застосовують хімікати* (Веч. Київ, 19.XII 1957, 4).

2. *перен.* Дуже малий. *Батуллі мусить замінити йому* [Саїдові] *природу.., даватиме ліки гомеопатичними дозами* (Ле. Міжгір'я, 1953, 402).

ГОМЕОПА́ТІЯ, і, *ж.* Метод лікування хвороб, в основі якого лежить застосування мінімальних доз тих ліків, що у великих дозах викликають у здорової людини явища, подібні до симптомів даного захворювання. *У гомеопатії відомі кілька тисяч рослинних і тваринних організмів, з яких можна добувати лікувальні речовини* (Веч. Київ, 19.XII 1957, 4).

ГОМЕРИ́ЧНИЙ, а, е. Незвичайний силою, розмірами, кількістю; дуже великий. — *І, знаєте, чим скінчився перший акт моєї драми? Гомеричною гульнею!..* (Коцюб., I, 1955, 260); *Вони* [студенти] *.. не смалять скаженого тютюну, не влаштовують гомеричних битв* (Ю. Янов., I, 1958, 591).

Гомери́чний сміх (ре́гіт) — нестримний, громовий сміх. *П. К. Саксаганський у невеликій ролі дяка-пиворіза викликав вибухи гомеричного сміху своїми віршами, дотепами та окремими велемудрими цитатами* (Минуле укр. театру, 1953, 154); *Максим і Марко Баніт були невтомні. Вони ще влаштували комічний бокс, який викликав новий вибух гомеричного реготу* (Ткач, Арена, 1960, 175).

ГОМІЛЕ́ТИКА, и, *ж., заст.* 1. Частина риторики, що викладає правила побудови церковної проповіді. *Глибоку відразу викликає в нього сама згадка про гомілетики, практики, догматики, дидактики та інші семінарські предмети, якими стільки років він повинен був сушити собі голову* (Поезія.., 1956, 16).

2. Те саме, що **рито́рика** 2. *Не дайте блідому Гамлетику Сховати між фраз і між поз Двоязику його гомілетику, Його роздвоєнський психоз* (Бажан, I, 1946, 194).

ГОМІ́ЛКА, и, *ж.* Частина ноги від коліна до ступні. *Висота сидіння над підлогою дорівнює довжині гомілки учня до підколінної западини* (Шк. гігієна, 1954, 230).

ГОМІЛКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **гомі́лка.** *Осколок бомби перебив обидві гомілкові кістки правої ноги і сам глибоко засів у м'язах* (Кучер, Голод, 1961, 117).

ГО́МІН, мону, *ч.* 1. Звучання розмови. *Як почув* [Пістряк] *гомін свого начальника, так зараз, знявши шапочку, і підійшов до нього, і поклонивсь йому низенько* (Кв.-Осн., II, 1956, 178); *Дзвінок голови — і враз стихає приглушений гомін людських голосів* (Крот., Сини.., 1948, 6); // Розмови, чутки. *Ходив гомін, що старші сини покійного панотця не дуже мирять з своїми парафіянами* (Н.-Лев., III, 1956, 9); *Події, що про них гомін ходив у народі і що до них закликали всі оті промовці на ярмарку, тепер уже здавалися.. неминучою дійсністю* (Головко, II, 1957, 255).

2. Безладний шум; гамір. *Звідси не видно ні моря ясного; Гомону з міста не чутно гучного* (Л. Укр., I, 1951, 72); *Окремі зітхання, стогони та вигуки ночі змінилися густим, безперервним гомоном дня* (Дмит., Розлука, 1957, 6).

ГОМІНДА́Н, у, *ч.* Китайська антифеодальна і антиімперіалістична, а з 1927 року реакційна націоналістична буржуазна партія. *В серпні 1912 р. організація «Тунминхой» злилась з ліберальними угрупованнями, і в Китаї утворилась нова партія під назвою «гоміндан»* (Нова іст., 1957, 112).

ГОМІНДА́НІВЕЦЬ, вця, *ч.* Член або прихильник гоміндану.

ГОМІНДА́НІВСЬКИЙ, а, е. Стос. до гоміндану і гомінданівця.

ГОМІ́НКА, и, *ж., діал.* Гомін (у 1 знач.). *Сміються приятелі, міркують, і тиха їх гомінка лагідно оддається в лунких стінах порожнього класу* (Вас., I, 1959, 360).

ГОМІНКИ́Й, á, é. Те саме, що **гомінли́вий.** *В голові Раїсиній усе змішалося, і вона перестала слухати гомінку сторожиху* (Коцюб., I, 1955, 311); *Вулиці гомінкі, повні народу, дітей і підлітків* (Вишня, I, 1956, 327); *Ночувати доводилося десь у горах чи біля гомінких водоспадів Кзил-Су* (Ле, Міжгір'я, 1953, 145); *Ось він* [ліс], *великий, ..гомінкий!* (Фр., I, 1955, 256).

ГО́МІНКО. Присл. до **гомінки́й;** // *у знач. присудк. сл. Ще тільки світає, а на тваринницькому подвір'ї людно, гомінко* (Рад. Укр., 28.VIII 1959, 2).

ГОМІНЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який багато говорить; говіркий. *Колись гомінливі рибалки і веселі курортники звеселяли цю землю* (Кучер, Чорноморці, 1956, 228); // Сповнений гомону. *І в гомінливий, стоязикий порт Нас, гнівних, море принесло широке. Сміється город і кипучі доки Громадять руль з рулем, до борту борт* (Рильський, I, 1956, 146); *Так сяйте ж, огні золотої мети, шумуйте, міста гомінливі* (Сос., Зел. світ, 1949, 22).

2. *перен.* Який видає безладні звуки, шумить. *Гординська жила над гомінливим потоком, що збігав із схилу і вливався в ріку* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 12).

ГОМІНЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* 1. Властивість за знач. **гомінли́вий** 1.

2. Абстр. ім. до **гомінли́вий** 2.

ГОМІНЛИ́ВО. Присл. до **гомінли́вий.** *Весняні граки, порушуючи урочистість, гомінливо клекотіли над вокзалом* (Гончар, Таврія.., 1957, 494); // *у знач. присудк. сл. На березі завжди було гомінливо й людно* (Тулуб, Людолови I, 1957, 401).

ГОМОГЕ́ННИЙ, а, е, *книжн.* Однорідний за складом, походженням, властивостями. *У птахівництві, де звичайно є велике поголів'я особин, замість спорідненого розведення користуються однорідним, або гомогенним, спаруванням* (Птахівн., 1955, 55); *Досі, розглядаючи вплив різних умов на швидкість реакції, ми торкались головним чином, реакцій, що йдуть з однорідних, або гомогенних, систем (суміш газів, розчини)* (Заг. хімія, 1955, 173).

ГОМОГЕ́ННІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **гомоге́нний.** *Розмови про гомогенність і гетерогенність без знання і розуміння типів* [худоби] *є пустим звуком* (Соц. твар., 1, 1956, 30).

ГОМО́З, ГУМО́З, у, *ч.* Хвороба кісточкових плодових дерев (рідше цитрусових), що супроводиться виділенням рідкої маси (камеді) з їх тканини; камедетеча. *Захворювання на гомоз характеризується витіканням камеді із гілок, стовбурів, рідше коренів сливових* (Укр. бот. ж., XVII, 5, 1960, 93); *Гомоз.. Захворювання проявляється у відмиранні кори, яке супроводиться виділенням глею* (Захист рослин.., 1952, 560); // Бактеріальна хвороба бавовника, при якій гниє коріння або з'являються маслянисто-прозорі плями на листках, сім'ядолях і стеблах. *Із хвороб бавовнику найбільшої шкоди завдають гомоз (бактеріоз), коренева гниль і в'янення* (Техн. культ., 1956, 270).

ГОМО́ЗНИЙ, ГУМО́ЗНИЙ, а, е. Стос. до гомозу, гумозу; уражений гомозом (гумозом). *Бавовну збирають окремо по товарних сортах відповідно до стандарту, не змішуючи здорового сирцю з гомозним* (Колг. енц., I, 1956, 44).

ГОМОНІ́ТИ, ню́, ни́ш, *недок.* 1. Розмовляти тихо, приглушено. *Довгенько гомоніли пани між собою, а ще довше після того мовчали* (Вовчок, I, 1955, 119); *В кімнаті моїй тихо. За причиненими дверима ще й досі гомонять старі* (Кол., На фронті.., 1959, 173); // Говорити, розповідати про кого-, що-небудь. *Люди гомоніли, що кожної ночі якась біла тінь виходила з Федорової хати й прямувала до панського будинку* (Мирний, IV,

1955, 236); *Гомонять, що я сиріткa І сиріткою зросла* (Щог., Поезії, 1958, 250);— *А яке він на тебе справив враження, Сергію Павловичу? Справді він такий учений, як ото про нього дехто гомонів?* (Шовк., Інженери, 1956, 92).

2. *перен.* Видавати безладні звуки; шуміти. *Грає вільне широке море, Гомонять його хвилі гучні* (Л. Укр., I, 1951, 356); *Клекочуть ріки в Кара-Кумах, В Каховці гомонять турбіни* (Шпорта, Запорожці, 1952, 106); * Образно. *Гомоніла Україна, Довго гомоніла, Довго, довго кров степами Текла-червоніла* (Шевч., I, 1951, 112).

ГОМОСЕКСУАЛІ́ЗМ, у, *ч.* Протиприродний статевий потяг до осіб своєї статі.

ГОМОСЕКСУАЛІ́СТ, а, *ч.* Особа, схильна до гомосексуалізму.

ГОМОСЕКСУА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до гомосексуалізму.

ГОМУ́НКУЛ, ГОМУ́НКУЛУС, а, *ч.* Людська істота, яку, за фантастичним уявленням середньовічних алхіміків, можна створити хімічним способом. *Гомункулом не замінить людини, Хоч вірю в міць і творчий дух реторт* (Рильський, II, 1946, 8).

ГОМУ́НКУЛУС *див.* **гому́нкул.**

ГОНГ, а, *ч.* Ударний музичний інструмент, що використовується в симфонічному оркестрі, а також прилад для подавання різних сигналів. *За сценою глухо прогув гонг, і шовкова завіса тихо пішла вгору* (Збан., Любов, 1957, 244); *Від чугунного* [чавунного] *гонга, що висів на вмурованій в стіні залізній жердці, долинув дзвін* (Чендей, Вітер.., 1958, 117); // Звуки, утворювані цим предметом. *Раптом пролунав низький мелодійний звук, трохи схожий на церковний дзвін.— Гонг, почали! —.. крикнув Петро Маков* (Собко, Звич життя, 1957, 158).

ГОНДО́ЛА, и, *ж.* 1. Довгий одновесловий плоскодонний венеціанський човен з каютою. *Венеція розташована в одній з лагун Адріатичного моря, .. замість вулиць — канали, якими вперед і назад снують моторні човни і керовані одним веслом плоскодонні гондоли* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 116); *Катаючись на гондолі, страшенно жалкував, що тебе нема зо мною* (Коцюб.. III, 1956, 267); *У порівн. *Химерною гондолою пливуть хмари по небу* (Вільде, Наші батьки.., 1946, 8).

2. Залізничний вагон-самоскид з поворотними люками на дні.

3. Кошик, який підвішують до аеростата. *Бойчук, Офіура і Крига під грім оплесків зайшли до гондоли дирижабля* (Трубл., I, 1955, 242).

4. Герметична кабіна, яку підвішують до стропів стратостата.

ГОНДОЛЬЄ́Р, а, *ч.* Весляр на гондолі (у 1 знач.). — *Він познайомився з найкращим на всю Венецію гондольєром* (Фр., VIII, 1952, 106); *На свист озирнувся якийсь гондольєр, що вичерпував воду з човна* (Ле, Клен лист, 1960, 188).

ГОНЕ́ННЯ, я, *с., діал.* Гоніння. [Валент:] *Чи він злякав тебе новим гоненням?* (Л. Укр., III, 1952, 301).

ГОНЕ́ЦЬ, гінця́, *ч.* Особа, яку посилають з терміновим дорученням, повідомленням; посланець. *А ж нараз приносить гонець лист Страхині від матері,— у листі погані вісті* (Фр., XVI, 1955, 15); *Прискакав засапаний гонець і сказав, що новгородці вже в Галичі* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 243).

ГО́НИ [1], ів, *мн.* Переслідування, цькування звіра під час полювання. * Образно. *Го-го — почалися гони. Тепер уже не бігли насліпо пушкарі, а йшли, хоч і обережно, але певно, оточуючи невеличкий лісок* (Хотк., II, 1966, 290).

ГО́НИ [2], го́нів *і* гін, *мн.* 1. Українська старовинна народна міра довжини від 60 до 120 сажнів. *Той змій та такий був сильний, що за гони до себе не підпускав, так диханням і побивав* (Укр.. казки, 1951, 125); *Пройшовши кілька гонів, перебрались вони через глибоку балку і з милю простували рідким лісом* (Стор., I, 1957, 389); *Ми йшли, туристи, сотні гін Розміреним і впертим кроком* (Шер., Дорога.., 1957, 26).

2. Те саме, що **гін** 2. *По краях гонів потрібно для повороту агрегату відвести смуги певної ширини, залежно від розміру агрегату і способу оранки* (Механ. і електриф.., 1953, 21); *При визначенні норми* [виробітку] *врахована довжина гонів і врожайність культури та марка комбайна* (Колг. Укр., 3, 1959, 4); *На перших же гонах (ще, мабуть, Невкипілий і цигарки не докурив) передня жатка — тиць, і стала. Під'їхала друга і теж стала, і так усі* (Головко, II, 1957, 239).

ГОНИ́ТВА, и, *ж.* 1. Переслідування з метою спіймати. *Довго тяглася гонитва, аж дикі нетрі та комиші сховали недобитків у своїй гущі* (Коцюб., I, 1955, 185); *Треба мати доброго коня, щоб бачити гонитву за вовком* (Донч., I, 1956, 174).

2. Дуже швидкий рух, дуже швидка їзда. *Розпарені коні спинились, перебирали ногами, тремтіли, збуджені гонитвою* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 47).

3. *за чим, перен.* Посилене прагнення до чого-небудь, переслідування якої-небудь мети. *Гонитва за колоніями в кінці XIX століття, особливо з 1880-х років, з боку всіх капіталістичних держав являє собою загальновідомий факт історії дипломатії і зовнішньої політики* (Ленін, 22, 1950, 236); *В художньому новаторстві, коли воно.. не являє собою пусту формалістичну гонитву за оригінальністю, є не тільки серйозний ідейний зміст, але і неабияка моральна краса* (Поезія.., 1956, 284).

ГОНИ́ТЕЛЬ, я, *ч.* 1. Той, хто обмежує в правах кого-небудь, переслідує кого-, що-небудь; гнобитель. *Єремія.., прийнявши латинство, став найлютішим гонителем православного люду* (Стор., I, 1957, 365).

2. *рідко.* Той, хто женеться за ким-небудь, переслідує когось. *Він оглянувся і в одній хвилині відгадав намір своїх гонителів* (Фр., V, 1951, 46).

ГОНИ́ТЕЛЬКА, и, *ж.* Жін. до **гони́тель.**

ГОНИ́ТИ *див.* **гна́ти.**

ГОНИ́ТИСЯ *див.* **гна́тися.**

ГОНІ́ННЯ, я, *с.* Переслідування з метою пригноблення. *Засвітило на нас сонце, блиснуло проміння, Минулося тяжке горе, муки і гоніння* (Укр.. думи.., 1955, 513); *Ні тяжкі випробування, ні постійні жорстокі переслідування і гоніння з боку царя та його сатрапів..— ніщо не зломило волелюбного духу народного бунтаря* [Т. Шевченка] (Літ. газ., 14.III 1961, 1).

ГОНІО́МЕТР, а, *ч.* Прилад для вимірювання кутів між гранями кристалів.

ГОНІОМЕТРИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гоніометрії. *На підставі кристалохімічного аналізу тепер можна визначити хімічний склад речовини, виходячи з гоніометричного виміру його кристалів* (Наука.., 10, 1956, 12).

ГОНІОМЕ́ТРІЯ, ї, *ж.* Розділ тригонометрії, в якому розглядаються способи вимірювання кутів, властивості тригонометричних функцій і співвідношення між ними.

ГО́НКА, и, *ж.* Те саме, що **гони́тва** 1, 2. *Через кілька годин скаженої гонки по лісових хащах і бездоріжжю авто спинили озброєні лісовики* (Ле, Клен. лист. 1960, 251).

Го́нка озбро́єнь — посилена підготовка до війни (в імперіалістичних країнах). *У війні заінтересовані, про війну мріють капіталістичні монополії, які небачено розбагатіли на двох світових війнах, на сучасній гонці озброєнь* (Маніф. миру, 1957, 28); — *Гонка атомних озброєнь — самогубство для Америки!* (Рибак, Час.., 1960. 521)

ГО́НКИ, нок, *мн.* Змагання на швидкість (з бігу, плавання і т. ін.). *Микось виріс, як дуб, захоплюється гонками велосипедними і бродить взагалі занадто багато* (Л. Укр., V, 1956, 378); *На Москва-ріці сьогодні відкриті парусні гонки* (Рибак, Зброя.., 1943, 6).

ГОНО́БИТИ, блю, биш; *мн.* гонóблять; *недок., перех. і без додатка; заст.* Плекати. викохувати. *Не любив* [Башкир], *щоб кріпаки дбали про волю або гонобили яку-небудь думку про неї* (Мирний, IV, 1955, 220); // *з інфін.* Намагатися, бажати зробити що-небудь. — *Думавш, добра тобі мислять, отакі типи? Тільки й гонобляють.. кудись тебе завести одного, без товаришів, та впоїти* (Гончар, I, 1954, 275); *Буланий, граючись, гонобив ухопити шапку на Богдані, а він обома руками перехопив ті теплі, м'які губи, чим завдав тварині задоволення* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 242).

ГОНОКО́К, а, *ч.* Мікроб, збудник гонореї.

ГО́НОР, у, *ч.* 1. *розм.* Перебільшене поняття про свою гідність; чванливість, пиха. *Він пригадував, як втікав через горище, як скакав з покрівлі на землю, як лежав у бур'яні, і ввесь його шляхетський гонор піднявся з самого дна, кипів, клекотів у його душі* (Н.-Лев., II, 1956, 204); *Іншим разом Мишуня образився б, але тут мусив сховати до кишені свій гонор* (Ю. Янов., II, 1954, 144); // *рідко.* Те саме, що **го́рдість.** — *Вона бідна дівчина, але, як бачите, не жадібна до подарунків. Вона має гонор, дійсний гонор* (Л. Янов., I, 1959, 123).

2. *заст.* Честь, гідність. *Гонор великий, велика й шаноба Бучній утворі запевне подоба: Сяючи, йшов по бенкетах веселих З чистого золота кований келих* (Щог., Поезії, 1958, 205); *Наливайко кинув курити люльку, до сотника ближче підступив: — То ж, певне, слово гонору давав свому* [своєму] *пану на вірне слугування?* (Ле, Наливайко, 1957, 260).

ГОНОРА́Р, у, *ч.* Грошова винагорода авторам праць з науки, літератури, мистецтва і т. ін., яка видається за договором. *Гонорару за працю Вашу дати не можемо, бо самі починаємо справу на позичені гроші* (Коцюб., III, 1956, 199); *Збільшив* [професор] *свій достаток значними гонорарами, якими оплачувалися його наукові статті* (Рибак. Час.., 1960, 34).

ГОНОРА́РНИЙ, а, е. Прикм. до **гонора́р.** *Де-де, а над гонорарною відомістю всі потрудилися в поті лиця свого* (Веч. Київ, 18.II 1958, 2).

ГОНОРА́РНИК, а, *ч., зневажл.* Той, хто прагне одержувати надмірно великі гонорари, працює лише заради гонорару. *Збагнути може серце чуле, Де гонорарник, де поет* (Павл., Бистрина, 1959, 119).

ГОНОРЕ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до гонореї.

ГОНОРЕ́Я, ї, *ж.* Венерична інфекційна хвороба — запалення слизової оболонки сечостатевих органів людини; трипер.

ГОНОРИ́СТИЙ, а, е, *розм.* Сповнений гонору (у 1 знач.); чванливий, пихатий. *З попом, гонористим протоієреєм місцевого собору, при першій прояві з його боку до себе зневаги став «на ножі», примусивши його поводитись чемно* (Вас., IV, 1960, 34); [З а л е с ь к и й:] *Дивись ти, яка гонориста. Люблю таких* (Собко, П'єси, 1958, 19); // Пройнятий гонором; який виявляє гонор. *Сиджу на зборах комуністів. Довкола чесні, прості люди. Слова зухвалі, гонористі Ніхто тут слухати не буде* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 16).

ГОНОРИ́СТІСТЬ, тості, *ж., розм.* Властивість за знач. **гонори́стий.**

ГОНОРИ́СТО, *розм.* Присл. до **гонори́стий.** * Образно. — *В ту хвилину в комірчині протяжно і гонористо, на високій ноті, з переливами закукурікав півень* (Чендей, Вітер.., 1958, 158).

ГОНОРИ́ТИСЯ, рю́ся, ри́шся, *недок., діал.* Гордитися (у 1 знач.). — *Лукіяниха ще гонориться, що таку полетущу доньку має* (Кобр., Вибр., 1954, 164).

ГОНО́РНИЙ, а, е, *діал.* З гонором (у 1 знач.). *Іваниха — була то жінка гонорна, великого роду* (Кобр., Вибр., 1954, 54); *Знав, що Марія роботяща та негонорна і — рішився* [женитися] (Ірчан, II, 1958, 275).

ГОНОРО́ВИЙ, а, е, *заст.* Знатний, багатий. — *Ось дивись,— каже,— я — гоноровий шляхтич* (Стор., I, 1957, 132); *Гонорова пані хорунжева була знана на весь Чигирин своєю гостинністю і смачними стравами* (Панч. III, 1956, 89).

2. *розм.* Те саме, що **гонори́стий.** — *Ляхи наші, гетьмане, дуже гонорові стали,— сміючись, казав Богун* (Кач., II, 1958, 421).

ГОНОРОВИ́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **гонори́стий.** *Балабуха був трохи гоноровитий: йому хотілось почванитись перед гусарами своєю жінкою* (Н.-Лев., III, 1956, 134); *Він справді почував себе нащадком гоноровитої козацької старшини* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 217).

ГОНОРОВИ́ТІСТЬ, тості, *ж., розм.* Властивість за знач. **гоноровитий.** *Він бачив, як з панською гоноровитістю цибатий Кравцов походжав поміж бійцями свого відділення* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959. 93).

ГОНОРОВИ́ТО, *розм.* Присл. до **гоноровитий.** *Гоноровито збивши волосся.., по-молодецькому скинув* [Бжеський] *бекешу на руки челядникам і жваво піднявся на другий поверх* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 7).

ГОНО́РСТВО, а, *с., заст.* Самолюбство. *Ляхи з лукавства та гонорства зведуться на нивіть* [невідь] *що* (Сл. Гр.).

ГОНОРУ́ВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., рідко.* Гордовито триматися; зневажливо ставитися до інших. *Як з мужиків вилізе в підпанки, то вже так і гонорує: простому чоловіку і руки не подасть* (Сл. Гр.).

ГО́НОЧНИЙ, а, е. Призначений для гонок; перегоновий. *Гоночний човен водної станції клубу «Юних піонерів» легко відплив від пристані* (Собко. Скеля.., 1961, 127).

ГОНТ, у, *ч.*, **ГО́НТА**, и, *ж.* Покрівельний матеріал у вигляді тонких дощечок. *Він у нашому селі церкву новим гонтом обшив* (Вовчок, I, 1955, 40); *За кілька днів радянські вояки встигли полагодити паркан, біля конюшні навісити двері, а на хаті з'явилися нові латки гонту...* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 180); *Тепер Тернівка — погане місто: доми все соломою криті, десь-то якийсьто під гонтою* (Свідн., Люборацькі, 1955, 50); *Навколо сторожки лежали дошки, високо підіймались обгороджені кіллям стоси данської і звичайної клепки та осикової гонти* (Стельмах, Хліб.., 1959, 265).

ГО́НТА *див.* **гонт.**

ГОНТА́Р, я́, *ч.* Той, хто виготовляє гонт (гонту). — *Ти виростав у лісах між гонтарями* (Фр., III, 1950, 18); *Лісоруби складали в стоси останні вогкі від соку кряжі, гонтарі досортовували шпунтовану гонту* (Стельмах, Хліб.., 1959, 408); // Той, хто покриває дах гонтом (гонтою).

ГО́НТОВИЙ, а, е. Зробл. з гонту (з гонти). — *Був у нас добрий будинок з вербини, Гонтовий дах, димарі із цеглини* (Щог., Поезії, 1958, 339); *Як чоловік має четверо коней, гонтову стріху й ворота.., то кожному схочеться дочку свою за таким чоловіком бачити* (Григ., Вибр., 1959, 222).

ГО́НТЯ, я, *с., діал.* Гонт (гонта). *Невисокі під гонтям доми білілися до сонця, мов сріблява луска* (Фр., V, 1951, 303).

ГОНЧА́К, а́, *ч.* Гончий собака. *Треба вам знати, що звір,— коли його піднімуть і поженуть гончаки,— робить коло* (Вишня, II, 1956, 122); * У порівн. [В і т р о в и й:] *Спитай у Романюка, чого трудоднів у кожного*

багато, а бур'яни на полях, а на фермах свині, як гончаки (Корн., II, 1955, 220).

ГОНЧА́Р, я́, *ч.* Майстер, який виготовляє посуд та інші вироби з глини. [Т е т я н а:] *Всі люди на однім базарі купують миски і в одних гончарів, то і миски однакові* (Котл., II, 1953, 68); *Щоправда, гончар випалив і новий товар — біленькі ізолятори для стовпів* (Ю. Янов., I, 1958, 575).

ГОНЧАРІ́ВНА, и, *ж.* Дочка гончаря. *Торгувала власними череп'яними виробами наймичка і.. ота сама гончарівна Лукія* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 176).

ГОНЧА́РНИЙ, а, е. Стос. до гончарства. *Стояли* [на підвіконні] *різні гончарні вироби, від величезних ваз до іграшкових коників та півників-свистунів* (Головко, II, 1957, 450); *До зими готовий буде Цех гончарний* (Дор., Серед степу.., 1952, 121).

△ **Гончáрний круг** — те саме, що **Гончáрський круг** (*див.* **гончáрський**). *Ще пізніше почали ліпити посуд з самої глини. Нарешті, ввійшов у вжиток гончарний круг* (Іст. СРСР, I, 1956, 6); *Співала ж вона — і гончарний круг обертаючи, і снопи в'яжучи, і городину полючи* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 285).

ГОНЧА́РНЯ, і, *ж.* Майстерня, де виготовляють посуд та інші вироби з глини. *Молодуха розповіла Омелькові, як там родичів шукати, веліла оселитися в них, коли трапиться нужда, щоб заробити на шмат хліба в їхній гончарні* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 292).

ГОНЧА́РСТВО, а, *с.* Виготовлення посуду та інших виробів з глини; заняття гончаря. *У землеробів досить розвинуті були домашні ремесла: гончарство, ткацтво, обробка кості, заліза, бронзи* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 193); *Жителі цих країв* [Карпат] *здавна захоплюються гончарством* (Цюпа, Україна.., 1960, 274).

ГОНЧА́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **гончáр**. [Д ж о н с:] *Ми, пане майстре, хтіли заложити всі три гончарську спілку* (Л. Укр., III, 1952, 94); // Стос. до гончарства.

△ **Гончáрський круг** — знаряддя для формування посуду та інших виробів з глини. — *Ти гадаєш, що в Ілька нема худоби? — Таки нема,— впевнено відповів Левко,— бо тоді б не крутив чоловік гончарський круг* (Стельмах, Хліб... 1959, 87).

ГОНЧАРЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок.* Займатися гончарством. *Володів він золотим ремеслом — гончарював* (Речм., Весн. грози, 1961, 12).

ГО́НЧИЙ, а, е. 1. *мисл.* Який швидко бігає, привчений гнати звіра (про породу собак). *Нурла виступав з рухами гончого пса, який нюшить вже дичину* (Коцюб., I, 1955, 399); // *у знач. ім.* **го́нчий**, чого, *ч.*; **го́нча**, чої, *ж.* Собака цієї породи. *Троянці в роги затрубивши, Пустили гончих в чагарі* (Котл., I, 1952, 181); — *Нехай коней сідлають та щоб гончих і хортів на швори позбирали!* (Стор., I, 1957, 290).

2. *перен.* Пов'язаний з гонитвою (у 1 знач.) за ким-, чим-небудь. *За обома джентльменами розіслано гончі листи* (Фр., VII, 1951, 441); *Я рвонулась перед себе, але мене скоро завернули гончі поліцаї* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 35).

ГО́НЩИК, а, *ч.* Учасник гонок. *Останні кілька десятків метрів човен пролетів із швидкістю, якій могли позаздрити найкращі гонщики міста* (Собко, Скеля.., 1961, 130); * У порівн. *Спинив* [Грім] *мотоцикла, висадив Гната і знову полетів до своєї контори, припавши грудьми до руля, розпластався на рамі, наче справжній гонщик на змаганнях* (Кучер, Трудна любов, 1960, 264).

ГОНЬБА́, и́, *ж.*, *рідко.* Те саме, що **гоніння**. [П р і с ц і л л а:] *Він перше мав до нього* [християнства] *неохоту, хоч і не вірив поклепу на віру і не хвалив гоньби на християн* (Л. Укр., II, 1951, 447).

ГОП, *виг.* 1. Звуконаслідування, яким супроводжується стрибок, притупування в танці і т. ін. *Сліпий по базару Оддирає постолами, Додає словами: «Ой гоп гопака! Полюбила козака»* (Шевч., I, 1951, 128).

2. *розм.* Уживається як присудок за знач. **го́пати**. *А той* [баран] *тільки вгору гоп! Як тріснув рогами,— Так старого* [Вовка] *й покотив Догори ногами!* (Рудан., Тв., 1959, 281); *Руки дівчата їй простягли, вона схопила одну своєю.. та тільки — гоп! — уже на помості каблуками стукнула* (Головко, II, 1957, 98).

ГОПА́К, а́, *ч.* Український народний швидкий танець, одиночний, парний або груповий. *Земля двигтіла під його ногами. Краще від нього гопака ніхто не танцював у Заудайці* (Десняк, I, 1955, 406); // Музика до цього танцю. *Музики вдарили гопака, він пішов у танець* (Кучер, Трудна любов, 1960, 161).

◇ **Гопакá оддирáти** (**садúти** *і т. ін.*) — танцювати гопака із запалом. *Кобзар вшкварив, а козаки — Аж Хортиця гнеться — Метелиці та гопака Гуртом оддирають* (Шевч., I, 1951, 78); *Микола не втерпів і почав проти Задерихвоста садити гопака* (Н.-Лев., II, 1956, 232).

ГО́ПАТИ, аю, аєш, *недок.*, *розм.* Стрибати і тупати, скачучи або танцюючи.

ГОПАЧО́К, чка́, *ч.* Пестл. до **гопáк**. — *Спасибі хочу я сказати Тому, хто вчив нас танцювати, Хто на роялі грав для нас Пісні, і гопачок, і вальс* (Позн., Ми зростаєм.., 1960, 31).

ГО́ПКАТИ, аю, аєш, *недок.*, *розм.* Те саме, що **го́пати**. *Гопкають у хаті.*

ГО́ПКИ. 1. *виг.* Виражає спонукання до скакання, стрибання, тупотіння. *Гопки, рижа! а в рижої і духу нема* (Номис, 1864, № 1844).

2. *присл.* Підстрибуючи, підскакуючи. — *Хай вибрикує ваш хлопчик гопки!* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 243).

◇ **Го́пки вдáрити** — затанцювати із запалом. *Як діждемо літа та нажнемо жита — поставимо в копки та вдаримо гопки* (Укр.. присл.., 1955, 96); **Го́пки витинáти** — танцювати, підстрибуючи, притупуючи. *Грає скрипка, грає кобза, І бандура грає; Чумак літом у кожусі Гопки витинає* (Рудан., Тв., 1959, 199); **Го́пки скакáти** — підстрибувати; бігти, підстрибуючи. — *Пісного борщу не годна зварить, а до церкви гопки скаче!* (Кучер, Трудна любов, 1960, 158); **Го́пки ставáти (стáти)**: а) ставати на задні ноги, ставати дибки (перев. про коней). *Аж стрибнув кінь, щоб гопки стати* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 242); * Образно. *Як дикі, гриваті коні, виблискуючи спинами, здіймалися крижини. Вони ставали гопки* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 55); б) *(перен.)* різко виявляти незгоду, протест. *Балабуха знав, що його жінка стане гопки, як углядить цю всю компанію в своїй світлиці* (Н.-Лев., III, 1956, 120).

ГО́ПНУТИ, ну, неш, *док.*, *розм.* Однокр. до **го́пати**.

ГОПЦЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок.*, *розм.* 1. Танцювати. *Ріжуть скрипки і бандури, Дівчата гопцюють* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 68).

2. Скакати (про коней). *Під гаківницями гопцюють коні* (Сл. Гр.).

ГОРА́, и́, *ж.* 1. Значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень. *Зоре моя вечірняя, Зійди над горою, Поговорим тихесенько В неволі з тобою* (Шевч., II, 1953, 8); *Хвилею зеленою здіймається Навесні Батиєва гора* (Рильський, I, 1956, 85); // *тільки мн.* Гориста місцевість, країна. *Не знаю, як в Англії, але куди-небудь за границю в гори я таки, може, зберусь* (Л. Укр., V, 1956, 138); — *У нас в горах.. весело* (Коцюб., I, 1955, 397); * Образно. *Наше покоління зійшло на висо-*

ку гору — гору соціалізму, і ми бачимо далеко назад й далеко вперед (Смолич, VI, 1959, 132); * У порівн. *Понад обрієм, коло кордону, Наче гори, окреслився бір* (Вирган, В розп. літа, 1959, 15).

◇ **Го́ру бра́ти (взя́ти):** а) вибиратися, сходити, виїжджати і т. ін. на гору. *Паровоз із важким хвостом вагонів з розгону бере гору* (Еллан, II, 1958, 10); б) перемагати кого-, що-небудь; добиватися переваги; переборювати, долати. *Прохірин проект однак взяв гору* (Коцюб., I, 1955, 275); *Політика дружби і миру між народами завойовує все більше визнання і підтримку, бере гору над імперіалістичною політикою агресії і війни* (Резол. XXII з.., 1961, 5); **Го́ри зру́шити (перевернути́** *і т. ін.*) — зробити дуже багато. [Т р о х и м:] *Рівні і парні* [воли], *як соколи: чи в плузі, чи в возі — ідуть, як вода, тільки покеруй ними, то й гори перевернеш* (Кроп., V, 1959, 119); [П р о к і п:] *Колгосп така сила в наших руках, що можна гори зрушити* (Корн., II, 1955, 94); **Горо́ю стоя́ти (ста́ти)** — відстоювати, захищати всіма силами кого-, що-небудь. — *За народ горою стоїть* [Тарас Дніпровець]. *І видно не простий собі чоловік* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 25); **Золоті́ го́ри обіця́ти** — надто багато обіцяти. *Твою* [народу] *хотіли душу полонити і князь, і гетьман, а ще й пан підгінчий, що обіцяли гори золоті* (Тич., II, 1957, 127); **Наді́ятися, як на кам'яну́ го́ру** — цілком покладатися, розраховувати на кого-, що-небудь. [А н т о н:] *Ніхто вам так не потрапить догодити, як я: надійтеся на мене, як на кам'яну гору* (Кроп., I, 1958, 167); — *Оце ті «тигри» і «фердинанди»! Оце на них офіцери.. надіються, як на кам'яну гору!* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 277); [**На́че (нена́че, мов** *і т. ін.*)] **гора́ з плече́й (з пліч) впа́ла (звали́лася** *і т. ін.*) — відпали турботи, не стало важких обов'язків, полегшився важкий душевний стан. — *Ху,— полегшено зітхнув Кисіль і посміхнувся: — Прямо гора звалилася з моїх плечей. А я вже все передумав про тебе:.. чи не загітував тебе якийсь елемент...* (Стельмах, Правда.., 1961, 226); *В хлопця наче гора звалилася з плечей, бо його мучила несправедливо одержана, на його думку, п'ятірка* (Донч., VI, 1957, 601); [Г е р ц о г:] *О, наче впала з пліч у нас гора! Ха-ха!.. Так, значить, наша верх взяла!* (Крот., Вибр., 1959, 575); **Не за гора́ми** — про що-небудь близьке, таке, що скоро настане; швидко, недалеко. *Не за горами наша перемога* (Довж., III, 1960, 26).

2. *чого.* Велика кількість чого-небудь складеного в купу; багато чогось. *В саду в бригаді — тут же між яблунями — гори яблук* (Головко, I, 1957, 443); *Наклавши на плече гору прання, пішла* [Орися] *розвішувати його на тину* (Тют., Вир, 1964, 130).

3. *у знач. присл.* **горо́ю (гора́ми).** У вигляді гори. *Додолу верби гне високі, Горами хвилю підійма* (Шевч., I, 1951, 3); *От Іван устає, Скарб із скринь достає, Насипає дукатів горою* (Граб., I, 1959, 297).

4. *діал.* Горище. *Купив чоботи, надів у неділю, а ті узяв да на гору закинув* (Сл. Гр.).

ГОРБ, а́, *ч.* 1. Невелике округле підвищення на площині: бугор, пагорок.— *Послухайте, кому і де сідать: Ведмедику — під липою старою, А Цапу треба під вербу, Ослові — на горбу. Я примощусь під бузиною* (Гл., Вибр., 1957, 133); *Місцевість поблизу нашого дому була нерівна, з горбами й вибалками* (Сміл., Сашко, 1954, 14).

2. Випуклість на спині, на грудях людини, що утворюється внаслідок викривлення хребта або грудної клітки. *Тепер у нас робітники і селяни більше не працюють на панів і фабрикантів, горбів не наживають, землю сльозами не поливають* (Укр.. казки, 1951, 396); *З дверей вийшла низька дівка з одним горбом на спині. з другим на грудях* (Н.-Лев., III, 1956, 39); *Антон тільки й заробив, що собі горб на спину* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 7); // Жирові відкладення у вигляді наростів на спині у верблюда і деяких інших тварин. *На верблюдах між горбами сиділи люди — і дорослі і діти* (Ів., Вел. очі, 1956, 11); *У бугаїв голова й шия масивні, спереду лопаток добре виражений горб* (Соц. твар., 2, 1956, 61); // *перен., розм.* Спина. — *Земля одна, а хазяїв коло неї аж два. Один свій, колгоспний, а другий з емтеесу. От вони й тягаються, а горби в нас тріщать...* (Кучер, Трудна любов, 1960, 55).

3. *у знач. присл.* **горбо́м.** У вигляді бугра; випукло; утворюючи бугор. *Он по горі синіє рослина; то мов стіг сіна, горбом здіймається вгору, то гострою швайкою піднімається в небо* (Мирний, IV, 1955, 314); *Вага літ вигнула горбом її спину, здушила докупи кощаве тіло, зробила його цілком дитячим* (Ю. Янов., I, 1958, 229).

◇ **Гну́ти горба́** — дуже багато, важко працювати. *Він гне натруджено горба, В поту сорочка; жарко* (Мал., I, 1956, 309); [**Своїм**] **горбо́м (бра́ти, нажива́ти, одробля́ти** *і т. ін.*) — важкою працею, важкими зусиллями. *Куркуль наживав не своїм горбом, а чужим трудом* (Укр.. присл.., 1955, 352); [Н и к а н о р:] *Дали, та взять її* [землю] *нічим. Горбом тільки й береш* (Мик., II, 1957, 90); *Буде він платити чи своїм горбом одробляти* (Григ., Вибр.. 1959, 229).

ГОРБА́НЬ, я́, *ч.* Горбата людина. *Жаннет зупинилась. Горбань у чорному пальті і чорній крислатій шляпі сумно дивився на неї і хлопчика* (Ів., Таємниця, 1959, 134).

ГОРБА́СТИЙ, а, е. Вкритий горбами (у 1 знач.); нерівний. *Сучасний Донецький кряж являє собою горбасту височину, гористий характер якої зберігся лише в окремих районах Нагольного кряжа та на узбережжі Дінця* (Геол. Укр., 1959, 489); *Потроху степ ставав хвилястий, наче з-під землі випинали горбасті спини передісторичних ящурів з рідкою шпичастою вовною кущиків* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 183).

ГОРБА́ТЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **горба́тий** 2. *Аж ось... дивиться* [Хома]... *назустріч йде дідусь старенький, маленький, горбатенький* (Кв.-Осн., II, 1956, 230).

ГОРБА́ТИЙ, а, е. 1. Який має горб, горби; вкритий горбами (у 1 знач.). *Відтоді, як передові частини перейшли кордон і зникли за горбатими висотами чужої землі, минуло вже кілька днів* (Гончар, I, 1954, 3); // У вигляді горбика, з горбиком; вигнутий горбом. *Ніс* [у діда] *здоровий, горбатий, лоб високий, переписаний трьома зморшками* (Мирний, I, 1954, 165); *Кудрейко встиг помітити широчезні крила й горбатий, хижий дзьоб шуліки* (Донч., II, 1956, 276).

2. З горбом (про людину). *Іде позад мене якийсь панок, горбатий, головатий, як сова* (Фр., I, 1955, 371); *В такій позі він дивно скидався на горбату людину* (Вільде, Сестри.., 1958, 159); // *у знач. ім.* **горба́тий,** того, *ч.*; **горба́та,** тої, *ж.* Той, хто має горб (про людину).

◇ **Притуля́ти (притули́ти) горба́того до стіни́** — говорити щось недоречне, нелогічне. [М а р у с я:] *Ти вже почнеш чорт батька зна що вигадувать та притулять горбатого до стіни!* (Кроп., I, 1958, 90).

ГОРБА́ТИТИ, а́чу, а́тиш, *недок., перех., рідко.* Те саме, що **го́рбити.** *Алієв горбатить гострі кістляві плечі* (Донч., II, 1956, 197).

ГОРБА́ТИТИСЯ, а́чуся, а́тишся, *недок., розм.* Те саме, що **го́рбитися.** *Сухий і довготелесий Татарченко.. горбатився над столом, вбирав у плечі голову, погоджувався* (Донч., I, 1956, 420); *Помітно змінився і Остап:*

плечі повужчали, горбатилась спина, обличчя сіре й худюще (Кочура, Зол. грамота, 1960, 535).

ГОРБА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Якість за знач. **горба́тий.**

ГОРБА́ТІТИ, ію, ієш, *недок.* Ставати горбатим. *Старий дедалі все старів, горбатів* (Мирний, IV, 1955, 42).

ГОРБА́ТКА, и, *ж., діал.* Спідниця. *Вони одягнені в барвисті горбатки, вишивані сорочки* (Мас., Під небом.., 1961, 35); *На ній горбатка і сорочка з плечками* (Ірчан, II, 1958, 125).

ГОРБА́Ч, а́, *ч.* 1. *розм.* Те саме, що **горба́нь.** *Одна мати не бачила цього, і їй каліка-горбач був кращий над усіх красенів на світі* (Дп. Чайка, Тв., 1960, 65).

2. Рубанок з угнутою або опуклою підошвою колодки.

ГО́РБИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **горб** 1. *З горбика видно було все село й їхнє подвір'я* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 95); // Те саме, що **горби́нка.** *На тому чудовому лиці був рівний з легким горбиком ніс* (Н.-Лев., I, 1956, 436).

ГОРБИ́НА, и, *ж., рідко.* Те саме, що **горб** 1. *За кілька днів по приїзді пішла вона купатися десь аж біля лисої горбини* (Юхвід, Оля, 1959, 19);—*Я,— говорить він,— був у діброві, Біля явора вгледів могилу.. Не могила, скажу вам,— горбина* (Мал., I, 1956, 254).

ГОРБИ́НКА, и, *ж.* Невелика випуклість, округле підвищення на чому-небудь. *З горбинкою ніс загнувся йому гаком, нагадуючи дзьоб у хижого птаха* (Стар., Облога.., 1961, 24); *У нього були красиві губи й ніс з горбинкою* (Донч., III, 1956, 292).

ГОРБИ́СТИЙ, а, е. Те саме, що **горба́стий.** *Дощуванням можна зрошувати і горбисті ділянки, непридатні для наземного поливу* (Колг. енц., I, 1956, 357); *З півночі і сходу до самого моря підступають високі горбисті гори* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 163).

ГО́РБИТИ, блю, биш; *мн.* го́рблять; *недок., перех.* Робити горбатим; згинати горбом. *Тебе чекання горбить і тривоже* [тривожить] (Мал., Звенигора, 1959, 321).

ГО́РБИТИСЯ, блюся, бишся; *мн.* го́рбляться; *недок.* 1. Вигинати спину горбом; сутулитися. *Тьотя Варя, горблячись мало не до землі, почимчикувала в передню* (Гончар, II, 1954, 146); *Намуляв здоровенного пухиря та стер шкіру.. Через те й горбиться він і дивиться злісно* (Трубл., I, 1955, 62); // Ставати сутулим. *Нехай сохну я, Тато горбиться, Ти на світ поглянь, Що там робиться* (Рудап., Вибр., 1956, 66).

2. Випинатися горбом, горбами. *Крига на річці здригнулась, почала горбитись* (Збан., Лісова красуня, 1955, 165); *Хатина ж, як німа, І горбиться старий поріг* (Мал., I, 1956, 104).

ГОРБКУВА́ТИЙ, а, е. Вкритий горбками. *Ліворуч тягся довгий, глибокий яр, а далі — поле, горбкуватий степ, вкритий чорною рядниною ріллі* (Досв., Вибр., 1959, 193); *Вона* [місцевість] *ставала нерівна, горбкувата, сопки здіймалися за сопками* (Донч., III, 1956, 360).

ГОРБО́ВИНА, и, *ж.* Невелике підвищення на поверхні землі; випуклість. *Не одна є на Поділлі Сокіл-гора. Зеленим морем підіймаються вони поміж яруг і горбовин* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 542); *На заваллю, де горби чергувалися з видолинками, трудно перезимувала озимина: від лугу вимокла, на горбовині, ошмалена вітром, вимерзла* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 266).

ГОРБО́К, бка́, *ч.* Зменш. до **горб** 1. *Доріжка вела коло самого цвинтаря, що стояв на горбку* (Кобр., Вибр., 1954, 154); *Укриття було зручне, горбок досить високий* (Перв., Атака.., 1946, 168).

ГОРБОНО́СИЙ, а, е. Який має ніс з горбинкою. *Коваль світив добре очима; з себе був сухий, як перець, горбоносий, русявий* (Вовчок, Вибр., 1937, 217); — *Найкращі боцмани скрізь були — наші чигиринці.. Чигиринець — високий, кощавий, горбоносий* (Ю. Янов., V, 1959, 148); // Який має опуклу верхню лінію морди (про тварин). *Горбоносі сайгаки пасуться в цьому степу* (Гончар, Таврія.., 1957, 179).

ГОРБО́ЧОК, чка, *ч.* Пестл. до **горбо́к.** *На горбочку у садочку Біленькая хатка* (Рудап., Вибр., 1949, 71); *Матвієві кожна деревина, кожний кущик і горбочок були знайомі* (Ірчан, II, 1958, 306); // Те саме, що **горби́нка.** *Вона майже не змінилась,— та ж родимка на щоці, ніс з горбочком і завжди ніби здивовано підняті злегка брови* (Донч., I, 1956, 371).

ГОРБУВА́ТИЙ, а, е. Вкритий горбами, з горбами. *Збоку з'являється горбувата поляна. Аж ген там, в кінці її, широкою стіною стоїть могутній ліс* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 122); // З легкою горбинкою. *Обличчя в нього було довгасте з трохи горбуватим носом і тонкими вигнутими бровами* (Смолич, Театр.., 1940, 250).

ГОРБУ́Н, а́, *ч., розм.* Те саме, що **горба́нь.** *Низенький горбун пішов до воріт, несучи в душі своїй гнів і образу на Шумейка* (Шиян, Баланда, 1957, 105); *Від радості горбун не знав, що робити* (Чаб., Балкап. весна, 1960, 90).

ГОРБУ́ША, і, *ж.* Цінна морська промислова риба родини лососевих з невеликим горбом на спині. *Перша сіть дала великий улов. Кета й горбуша, сплескуючи хвостами, срібним потоком потекли в трюм* (Донч., III, 1956, 356).

ГОРГО́НІЯ, ї, *ж., діал.* Жоржина. *Гаснуть в осінній пітьмі Душі німі, Як квітки запізнілих горгоній...* (Чумак, Черв. заспів, 1956, 120).

ГОРГО́НКА, и, *ж.* (*Cucurbita Pepo var ovifera*). Різновид гарбуза.

ГОРГО́ПКА, и, *ж., діал.* Горгонка. * У порівн. *Незабаром вкотилася у сіни якась низенька, кругленька, немов та горгопка, жінка* (Л. Янов., I, 1959, 194).

ГОРГОТА́ТИ, очу́, о́чеш і **ГОРГОТІ́ТИ,** очу́. оти́ш, *недок., розм.* Видавати гуркіт; гуркотіти. *У млині якось змовкли всі. Лише горготів камінь* (Головко, II, 1957, 35).

ГОРГОТІ́ТИ *див.* **горгота́ти.**

ГОРГО́ШІ, го́ш, *мн., діал.* Плечі. — *Клунка свого не дам, бо я ще й вас могла б узяти на горгоші з вашою торбою разом* (Коцюб., I, 1955, 348).

ГО́РДЕНЬ, я, *ч., мор.* Снасть, якою парус притягається до реї.

ГО́РДИЙ, а, е. 1. Сповнений особистої гідності, самоповаги. [С е р б и н:] *Не поладили ми з ним іще на Січі, та й досі не змирились; ти знаєш козацьку вдачу — гордий народ!* (Вас., III, 1960, 34); *Гордий і волелюбний, він нагадував сокола, що, вирвавшись з тісної клітки на простір, розправляє свої потужні крила на всю широчінь* (Шиян, Гроза.., 1956, 704); // Який виражає особисту гідність, самоповагу. *Між усіма бурлаками визначався Микола своїм зростом, своїм рівним станом і гордим сміливим поглядом* (Н.-Лев., II, 1956, 252); *В гордій позі з електропилою в руці стоїть Василь Букачук* (Стельмах, Над Черемошем, 1952, 139).

2. Який відчуває задоволення від чого-небудь, усвідомлення досягнутих успіхів, переваги в чому-небудь. *Вона була горда, що чоловік не грає в карти, і всім хвалилась* (Коцюб., II, 1955, 296); *Ми, українці, горді з того, що живемо в Країні Рад* (Цюпа, Україна.., 1960, 292).

3. *перен.* Сповнений високого смислу; піднесений. *Морозом очі окує, А думи гордії розвіє, Як ту сніжину по степу!* (Шевч., II, 1953, 354); *Гордий, крилатий і неповторний час переживаємо ми, будівники комунізму* (Рад. Укр., 1.I 1959, 1).

4. Який має про себе надмірно високу думку і зневажливо, звисока ставиться до інших; пихатий. *Пани такі якісь сердиті, а горді — аж надимаються* (Вовчок, I, 1955, 27); *Така собі проста Докія Петрівна, з людьми не горда і з дітьми лагідна* (Головко, II, 1957, 192); * Образно. *Неприступний, гордий університет вдруге зачинив перед Сергієм свої високі двері* (Гур., Друзі... 1959, 27).

ГОРДИ́НЯ, і, *ж., заст.* 1. Гордість (у 3 знач.). *Я не дався лукавій гордині І вірним душею зостався родині* (Щог., Поезії, 1958, 268); *Сказати б, гординя вселилася в отця Вікентія — так ні, в розмовах простий і довірливий більше, ніж треба в сусті мирській* (Стельмах, Хліб.., 1959, 274).

2. Чванлива, пихата людина. — *Чи правда, що тая гординя та в тобі закохався?..* (Вовчок, I, 1955, 115); — *Я знаю, як ви думаєте про мене. Сухар, черниця, гординя... Ні, друзі ви мої, ні, не так* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 334).

3. *рідко.* Те саме, що **го́рдість** 2. — *З неї мусило б щось пишне, чудове вийти, гординя й честь і для нашого народу* (Коб., II, 1956, 308).

ГО́РДИТИ, джу, диш, *недок., діал.* Гордувати (у 3 знач.). — *Все гордить ним* [народом], *що мало би перед ним коритися!* (Фр., VIII, 1952, 324); *Обітниці дарунків мене бентежили.. Та знов не хочу, щоб думали, що горджу тут їхніми, може, і щирими дарунками* (У. Кравч., Вибр., 1958, 395).

ГОРДИ́ТИСЯ, джу́ся, ди́шся, *недок.* 1. Відчувати задоволення від чого-небудь; почувати перевагу в чомусь; пишатися. *Радянський я громадянин, І цим горджуся перед світом!* (Нех., Під.. зорею, 1950, 209); *Є іще синок один — Голова колгоспу він; Сином край увесь гордиться: Хазяює, як годиться* (Шпак, Вибр., 1952, 70).

2. *розм.* Зневажливо, звисока ставитися до інших, бути пихатим, зарозумілим. — *А якби ти не гордилася та не думала, щоб бути за паном, а вийшла б за мужика,.. то було б усе не те...* (Кв.-Осн., II, 1956, 465).

ГОРДІВЛИ́ВИЙ, а, е. Сповнений почуття гордості (у 2 знач.); поважний. — *Мій брат Лука теж був поет і романтик,— в голосі Степана зазвучали гордівливі нотки* (Вол., Сади.., 1950, 19).

ГОРДІВЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **гордівли́вий.**

ГОРДІВНИ́К, а́, *ч., розм.* Те саме, що **горді́й.** *Та сумує собі гордівник мовчки* (Барв., Опов.., 1902, 456).

ГОРДІВНИ́ЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **гордівни́к.** *Спитала б, може, люба гордівниця: «А хто сей красень, що іде з відерцем?»* (Л. Укр., IV, 1954, 270); *Чом проходиш мимо, строга гордівниця, Школи ремісничої краща випускниця?* (Забашта, Нові береги, 1950, 41).

ГО́РДІЇВ ВУ́ЗОЛ. Про складне переплетення обставин, про заплутані питання. — *Чи вона божевільна, .. чи, може, задумує щось дуже мудре,.. таке, як Гордіїв вузол, що йому ні початку, ні кінця не знайдеш?* (Фр., VIII, 1952, 91).

◇ **Розру́бувати (розруба́ти) го́рдіїв ву́зол** — швидко і просто розв'язувати складне, заплутане питання. * У порівн. *Бригадир також говорив коротко, але кожним реченням немов розрубував гордіїв вузол* (Збан., Переджнив'я, 1955, 243).

ГОРДІ́Й, я́, *ч., розм.* Гордовита людина. — *Цей Крашівка мені не до вподоби: гордій якийсь* (Вовчок, Вибр., 1937, 100); *Зрадувався государ, щиро втішений, бо цей чубатий гордій признався-таки, нарешті, в звичайній людській недолугості* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 562).

ГО́РДІСТЬ, дості, *ж.* 1. Почуття особистої гідності, самоповаги. *Він почув гордість, самоповагу, наче не панич Льольо, а сам він* [Андрій] *оживить мертві стіни сахарні* (Коцюб., II, 1955, 36); *Що батькові та буря на палубі? Він і спустився вниз тільки для того, щоб не вразити гордість свого сина* (Донч., III, 1956, 215).

2. Почуття задоволення від усвідомлення досягнутих успіхів, переваги в чому-небудь. *Можна сьогодні з гордістю сказати, що вона* [література] *на всіх етапах розвитку була вірним помічником Комуністичної партії* (Мал., Думки.., 1959, 3); // Той (те), ким (чим) гордяться. *«Запоріжсталь» — завод-велетень, гордість радянських п'ятирічок* (Вишня, I, 1956, 327); *П. Тичина — краса і гордість нової української поезії* (Еллан, II, 1958, 77).

3. Надмірно висока думка про себе і зневага до інших; пихатість. *І в тітки й у небожа піднялась бурею шляхетська гордість* (Н.-Лев., II, 1956, 71).

ГОРДЛИ́ВИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **гордівли́вий.** — *О, прошу, тільки без цього... гордливого, але безславного слова* (Ле, Наливайко, 1957, 271).

ГОРДЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж., рідко.* Властивість за знач. **гордли́вий.**

ГОРДЛИ́ВО, *рідко.* Присл. до **гордли́вий.** *Горювати — гордливо, Не хилить голови, Святкувать — не чванливо, Як повернетесь ви* (Мал., Серце.., 1959, 199).

ГО́РДО. Присл. до **го́рдий.** *Шевченко з убивчим сарказмом висміював тих, хто звисока називав його «мужицьким поетом», і носив цей титул гордо і достойно* (Рильський, III, 1955, 405); — *А оцього шрама в тебе тоді не було. І гордо мовив Петро: — Це вже — берлінський* (Головко, I, 1957, 443); — *У тебе,— звернулась вона до Ніни,— досить гордо прозвучало, що піонерський загін активно бореться за успішність* (Донч., V, 1957, 495); *З селянами він поводився гордо, по-панськи, говорив до них великоруською мовою для аристократичного шику* (Н.-Лев., III, 1956, 367); // *у знач. присудк. сл. Сьогодні я такий співучий, так гордо й радісно мені* (Сос., I, 1947, 101).

ГОРДОВИ́НА, и, *ж.* (*Viburnum Lantana*). Кущова рослина родини жимолостевих, а також ягоди цієї рослини. *Ой у городі гордовина, А на гордовині зозуленька* (Чуб., V, 1874, 727); *У зовнішньому рядку берегової смуги висаджують обліпиху, глід, лох вузьколистий, у внутрішніх рядках — золотисту смородину, гордовину, бирючину* (Колг. Укр., 1, 1962, 39).

ГОРДОВИ́ТИЙ, а, е. 1. Те саме, що **го́рдий** 1. *Найчастіше припливав молодий козак Семен, уродливий парубок, хисткий, як очеретина, сміливий, як сокіл,— і щиро покохала його наша гордовита Катря* (Вовчок, I, 1955, 90); — *Що ж, Гордію, спасибі за ласку,— відповіла йому стримано.., але в мене до іншого серце лежить.. І рушила від нього, ставна і гордовита* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 36); *Зірочка* [дівчина] *відступилася від мене, прибрала гордовиту позу, навіть руки схрестила на грудях* (Чаб., Катюша, 1960, 46).

2. Сповнений гордості (у 2 знач.); піднесений. *Він плекав гордовиту мрію погойдати на руках ще й правнука перед тим, як закінчити свій життєвий шлях* (Ю. Янов., I, 1958, 464).

3. Який зневажливо, звисока ставиться до інших; пихатий. — *Кого ж ти вподобав? Чи не Мотрю, бува, Шрамченкову?.. То — багачка, та гордовита, сину* (Мирний, II, 1954, 244); // Який виражає пихатість. *Щось боягузне і разом чванливе визирає з цих гордовитих, випещених пик* (Вас., Незібр. тв., 1941, 216).

ГОРДОВИ́ТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **гордови́тий** 1, 3. *Гордовитість, зобиджене самолюбство, кривда в час любові,— все це збурлило його душу до самого дна* (Н.-Лев., IV, 1956, 267); *Обтрусивши сніг, одразу ж стала схожа на ту Марію, яку він недолюблював за*

гордовитість і холодну неприступність (Руд., Остання шабля, 1959, 43); *Ми заявляємо це не від гордовитості чи пихи, а тому, що упевнені в своїх силах і правоті* (Довж., III, 1960, 70).

ГОРДОВИ́ТО. Присл. до **гордови́тий.** *Вечірньою добою. Поївши добре, Лев лежав і гордовито поглядав* (Гл., Вибр., 1957, 179); *Трактористи сьогодні тримали керма якось особливо хвацько й гордовито* (Гончар, Новели, 1954, 161); *Мулатка гордовито сходить по східцях.. й по черзі вітається з гостями* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 134).

ГОРДО́ТА, и, *ж., діал.* Гордість (у 3 знач.). *І вигуки жваві: — Нех живе! Віват! — Лоскочуть гордоту сліпу королят* (Стар., Поет. тв., 1958, 211); *— Хто може мене присилувати? Мізерна гордота моїх родичів?* (Коб., I, 1956, 74).

ГО́РДОЩІ, ів, *мн.* Те саме, що **го́рдість** 2, 3. *Щасливий властитель нової сокири дивиться на неї з гордощами, з любов'ю* (Фр., IV, 1950, 193); *— Ого-го! Наш Султан цілого трактора з болота вивезе! — з гордощами за коня притиснув Лимаренко* (Крот., Синн.., 1948, 56); *З ним* [учителем] *вона заприязнилася. Скинула з себе гордощі попаді* (Март., Тв., 1954, 355); *Засліплена гордощами, шляхта навіть у думці не припускала визнання будь-яких людських прав за тими, хто не був уродженим* [шляхтичем] (Панч, III, 1956, 66).

ГОРДУВА́ННЯ, я, *с.* Виявлення зневаги, пихи. *Колишнє гордування, давня чванливість,— де це все поділося?* (Вовчок, Вибр., 1937, 162); *Мар'яна здивувало й насторожило, що пан економ першим без гордування заговорив до нього, навіть підхвалювати почав* (Стельмах, Хліб.., 1959, 199).

ГОРДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. Відчувати гордість (у 2 знач.), бути гордим. *Ти гордуєш своєю красою.. Пишним станом, густою косою, Чистим мармуром білих плечей* (Щог., Поезії, 1958, 283); [Х о м а:] *Я гордий, бо є чим гордувать* (К.-Карий, II, 1960, 204); // Вихваляти кого-, що-небудь або хвалитися чим-небудь; хвастати. *І батько і мати гордували своїм сином, хвалили дома, хвалили в людях* (Мирний. IV, 1955, 35); [М а р у с я:] *Ще й лихословиш мене та гордуєш перед усіма, що звів з ума!..* (Кроп., I, 1958, 98).

2. Зневажливо, звисока ставитись до інших, бути пихатим, зарозумілим. — *Та все супиться, та все гордує, і говорити з людьми не хоче* (Барв., Опов.., 1902, 149).

3. *ким, чим.* Ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо; нехтувати ким-, чим-небудь. — *Не вернуся — забарюся: Гордуєш ти мною* (Укр.. лір. пісні, 1958, 76); *Чого ти мною так гордуєш, Чому ти слів моїх не чуєш, Коли тобі вклоняюсь я?* (Павл., Бистрина, 1959, 195); [К р у с т а:] *Ні, друзі, не гордуйте сим вином* (Л. Укр., II, 1951, 400).

ГОРДУВА́ТИЙ, а, е. Трохи гордий. *Вона.. смуглява, руж'яна, як промінь вечірній, очі огневі, та тільки гордувата* (Вовчок, VI, 1956, 293).

ГОРДУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок., рідко.* Те саме, що **гордува́ти** 1, 2. *Сядь, козаче, не гордуйся, коли хочеш — поцілуйся* (Чуб., V, 1874, 233).

ГОРДЯ́К, *а. ч., розм., рідко.* Те саме, що **гордій.** *Не чекаючи процесу.., він.. тої ж неділі оголосив громаді на проповіді, що нині гордяки будуть присмирені* (Фр., VIII, 1952, 76).

ГОРДЯ́ЧКА, и, *ж., розм., рідко.* Жін. до **гордя́к.**

ГО́РЕ, я, *с.* 1. Душевні переживання, печаль, смуток; протилежне р а д і с т ь. *От у такім горі вернулася* [Оксана] *додому, ледве-ледве дійшла...* (Кв.-Осн., II, 1956, 433); *В безмовному горі вийняла* [Галя] *з-під свитини сховану на грудях червону тканину — на прапор* (Мик., I, 1957, 323).

◇ **Топи́ти го́ре** — тамувати, приглушувати важкі почуття, думки. *Пива він не любив і топив своє горе в абстрактних розмовах про беззахисність людського кохання* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 119); **Уби́тий го́рем** — пригнічений, охоплений великим смутком, печаллю. *Глянув сюди, на рахівника, вагаючись. Далі ступив до нього, до столу. Аж шапкою піт витер з обличчя. І зразу ж убитий горем, — ну, що його робити? Хоч би, сказати, винуватий був!* (Головко, I, 1957, 323).

2. Обставини, події, що викликають страждання; біда, лихо, нещастя; протилежне щ а с т я. — *Коли б часом не сталося тобі якого горя* (Н.-Лев., III, 1956, 276); *Юнак розкривсь як квітка і почав розповідати — про своє велике горе, про гірку несправедливість* (Тич., II, 1957, 19); * Образно. *За синім морем ходить горе, І я із ним виходжу в бій!* (Мал., За.. морем, 1950, 40); * У порівн. *І чорна, мов те горе, була її коса* (Л. Укр., I, 1951, 410); // *у знач. присудк. сл.* Погано, біда кому-, чому-небудь; з кимось, чимось. *А сестри! Сестри! Горе вам, Мої голубки молодії* (Шевч., II, 1953, 230); *Та горе тим, хто зброю потайну Ховаючи, як злодій, під полою, Дерзне ступити на мости священні!* (Рильський, I, 1956, 336); *— Чисте горе мені з баришнею.. Отак, як бачите, день у день, одно чисть, одно витріпуй!* (Л. Укр., III, 1952, 603); *— Горе нам з тими заробітками, — сказала зітхнувши Паляничиха і пішла в хату спати* (Н.-Лев., II, 1956, 37); // *у знач. виг.* Уживається при вираженні душевних страждань, викликаних бідою, лихом і т. ін. [М і р і а м *(падає навколішки):*] *О, горе! Впала вже на мене кара, і вже її ніхто не здійме з мене!* (Л. Укр., II, 1951, 112); *Похита* [мати] *тихо головою: Ой горе, горе! І знов упаде на заломлені руки* (Головко, II, 1957, 168).

◇ **Ви́пити (ковтну́ти) го́ря** — перенести багато труднощів, лиха, біди. *Випив горя* [Київ] *доволі, не скорився хижаку: щоб звільнитись із неволі, став на боротьбу важку* (Тич., Комунізму далі.., 1961, 48); **Го́ре (біда́** *і т. ін.*) **гне** *кого див.* **гну́ти; З го́рем пополам** — з великими труднощами; ледве. *В минулому тижні з горем пополам засіяв Василь свою нивку* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 21); **І го́ря ма́ло** *кому* — про відсутність турботи з приводу чого-небудь, про байдужість, неувагу до чогось. [М а р' я н а:] *От і тепер — усяка б дівка побоялась прийти сюди ніччю одна, а мені і горя мало* (Вас., III, 1960, 8).

ГО́РЕ-... Перша частина складних слів, що має значення п о г а н и й, н е г і д н и й. *Це — вбивча сатира і на самого Галушку, і на тих горе-керівників, які йому так припали до душі* (Іст. укр. літ., II, 1956, 567); *Всупереч живим фактам, наперекір здоровому розуму ці горе-теоретики твердять про «відмирання» народної творчості* (Рильський, III, 1956, 142).

ГОРЕЗВІ́СНИЙ, а, е, *ірон.* Який має сумнівну або погану славу. *В 1819 р., по закінченні Петербурзького кадетського корпусу, Карелін потрапив на службу в канцелярію горезвісного Аракчеєва* (Видатні вітч. географи.., 1954, 70); *Його .. погляди нічим не відрізняються від горезвісної концепції царського міністра Валуєва* (Смолич, Мир.., 1958, 98).

ГОРЕЛЬЄ́Ф, а, *ч.* Скульптурний твір, в якому зображення виступає над площиною фону більше ніж на половину свого об'єму. *На будинку.. урочисто відкрито меморіальну дошку з горельєфом поета* [М. Рильського] (Нар. тв. та етн., 3, 1965, 30); * У порівн. *На горі за ставком завмерли химерні контури верхів дерева, мов на горельєфі група сонних людей* (Вас., I, 1959, 270).

ГОРЕЛЬЄ́ФНИЙ, а, е. Прикм. до **горельє́ф.** *Опукла різьба на площині буває рельєфна,.. барельєфна, .. горельєфна* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 67).

ГОРЕ́НИТИ, нить, *недок., рідко.* Віддавати гірким, бути гірким. *Ірви, кумо, ягідки, которі солодкі, а которі гіркі — для моєї жінки, а которі горенять, то діточки поїдять* (Чуб., V, 1874, 614).

В се́рці горе́нить — на серці гірко, тяжко. *Сидять було, просиджують ніч темну рука з рукою, а в серці горенить мов отрутою* (Вовчок, І, 1955, 153).

ГО́РЕНЬКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **го́ре.** *То так гіркі мої пісні, Як той бур'ян, де на безводді, В них — сум та горенько одні, Чи плач над долею, та й годі* (Граб., І, 1959, 189); *Он сидить на щоглі чайка, Скиглить-заласує, Б'ється крильми і страшнеє Горенько віщує* (Л. Укр., IV, 1954, 96); *У натовпі тиша така, аж чути було, як біля огради хрупнули заломлені руки чиїсь і тихе: «Ой, горенько!»* (Головко, II, 1957, 159).

ГО́РЕЦЬ, рця, *ч.* Житель гір; горянин. *Коли поставили на стіл десять повних кошиків винограду, добродушні горці оніміли від захвату* (Довж., Зач. Десна, 1957, 261); *На устах стрункої путивлянки, В коломийці горця-юнака, В хорі нагородженої ланки — Легендарне ймення Ковпака* (Воронько, Тепло.., 1959, 43).

ГО́РЕЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **го́ре.** *Горечка тепер не знаєш Ти, моя дитино; Підеш заміж — наберешся Всякої години* (Щог., Поезії, 1958, 75); — *Не страшно мені, хоч по увесь вік горечко, бідонька, ..мені усе байдуже* (Кв.-Осн., II, 1956, 334); — *Ех, горечко моє.. Покину вас.., перейду в інший загін* (Чаб., Катюша, 1960, 29).

ГОРЖЕ́ТКА, и, *ж.* Смуга хутра або шкурка звіра (песця, куниці і т. ін.), яку носять жінки як комір до верхнього одягу і як прикрасу до святкового вбрання. *На ніжних її плечах не лисяча горжетка, а зелені погони з трьома червоними нашивками* (Вишня, І, 1956, 313).

ГОРИДУ́Б *див.* **горюду́б.**

ГОРИЗО́НТ, у, *ч.* 1. Частина земної поверхні, яку можна бачити на відкритій місцевості; видноколо. *Горизонт ширшає. Видно могутній бік* [гори] *Чатирдага, вкритий лісом, поміж вершків гір ховаються вузькі, замкнуті, чорні міжгір'я.., дна яких ми не можемо побачити* (Коцюб., III, 1956, 136); *У степах широких, у степах, Де хлібів хвилюється стіна, Горизонт весь грозами пропах* (Гірник, Сонце.., 1958, 28); // Те саме, що **Лі́нія горизо́нту.** *А ондечки далеко, на горизонті полягли сизими хмарами ліски та гаї!* (Н.-Лев., IV, 1956, 170); *Лінія прибою тяглась.. до горизонту* (Ільч., Серце жде, 1939, 266); // Частина неба, яка ніби схиляється до землі; небосхил. *Пишу тобі листа, від часу до часу оглядаючись, чи вже зникли остатні тмари з горизонту* (Л. Укр., V, 1956, 389); * Образно. *Але основою цього щастя* [Обломова] *були все-таки безхмарність горизонтів, сподівання на те, що згодом цих зусиль від нього не вимагатимуть* (Талант.., 1958, 77).

△ **Лі́нія горизо́нту** — межа (лінія), яка ніби відділяє небо від землі. *Невеличкий лісок, що витикався одним краєм з яруги, несподівано якось виріс, розкинувся по всій лінії горизонту, підступив до самого шляху* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 173).

◇ **Зни́кнути (щезнути) з горизо́нту** — перестати з'являтися де-небудь, у певному колі людей.— *Так ти якось ні з сього ні з того щез із нашого горизонту, так безслідно пропав...* (Фр., IV, 1950, 284); *Ім'я юної чемпіонки надовго зникло з спортивного горизонту* (В ім'я Вітч., 1954, 11); **З'яви́тися на горизо́нті** — зробитися відомим, помітним, з'явитися в певному колі людей. *Це була маленька на зріст, підстрижена по-хлоп'ячому дівчинка, яка лише минулого літа з'явилася на горизонті* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 401).

2. *чий, який, перен.* Коло знань, ідей, інтересів. — *Її розмах до великого, погорда до дрібничковості, воля поширити свій горизонт і її добре серце.. дають мені запоруку, що ми будемо щасливі* (Коб., III, 1956, 247); *Радянський інженер — це людина з дуже широким горизонтом* (Донч., V, 1957, 317).

3. *тільки мн., перен.* Коло, сфера дій, можливостей. *Чим більше думаєш над планом повісті, тим ширші горизонти відкриваються* (Коцюб., III, 1956, 166); *Нові широкі горизонти, ясну перспективу, чудові цілі відкриває перед усім народом.. Програма Комуністичної партії по здійсненню світлої мрії мільйонів людей — побудови комуністичного суспільства* (Мист., 3, 1962, 1).

4. Висота води у річці або водоймі.

5. Верства або товща гірських порід порівняно незначної грубизни, для якої характерні певні ознаки: однорідність складу порід, наявність певних решток викопних організмів і т. ін. *Відомо, що змиті грунти мають неглибокий гумусовий горизонт* (Наука.., 8, 1959, 30); *Широкий розвиток гірничорудної промисловості у шостій п'ятирічці буде здійснено за рахунок переходу шахт на глибші горизонти і введення в дію гірничозбагачувальних комбінатів* (Гірн. пром.., 1957, 12); * Образно. *Тут горизонт лише до стелі, Та легко ходять шахтарі, Хоч горизонти в підземеллі Ніяк не ті, що на горі* (Дмит., Вітчизна, 1948, 62).

ГОРИЗОНТА́ЛЬ, і, *ж.* 1. Пряма, паралельна площині горизонту (у 1 знач.). *При роботі* [кресленні] *стоячи закріплюють рисунок під великим кутом до горизонталі* (Шк. гігієна, 1954, 227).

2. Крива лінія на карті або плані, яка сполучає точки місцевості, що лежать на однаковій висоті над рівнем моря. *За допомогою сітки горизонталей зручно стежити за зміною висоти місцевості* (Курс мат. анал., II, 1956, 27).

ГОРИЗОНТА́ЛЬНИЙ, а, е. Спрямований паралельно до лінії горизонту; протилежне в е р т и к а л ь н и й. *Корисно застосовувати горизонтальні заземлювачі у вигляді дротяного або штабового кільця, укладеного під землею* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 87); *У цих апаратів* [літака] *може бути повітряний гвинт, який в процесі підняття і переходу на горизонтальний політ змінюватиме свій нахил* (Знання.., 3, 1966, 5).

ГОРИЗОНТА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **горизонта́льний.** *Найпростіше показати, як рейсмусом перевіряють горизонтальність якої-небудь площини* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 30).

ГОРИЗОНТА́ЛЬНО. Присл. до **горизонта́льний.** *Гармати били прямою наводкою, стволи вже стояли горизонтально, навіть були похилені до землі і такі гарячі, що рукою не доторкнешся* (Кучер, Голод, 1961, 140).

ГОРИ́ЛА, и, *ж.* Рід найбільшої людиноподібної мавпи, яка водиться у Західній Африці. *Серед сучасного тваринного світу найближчі до людини за біологічними ознаками вищі мавпи: шимпанзе, орангутанг, гібон, горила, що живуть у тропічних зонах земної кулі* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 10); *Тримаючи за рукав, горила повела мене і коня до недалекої, як я згодом побачив, садиби* (Козл., Весн. шум, 1952, 105).

ГОРИ́СТИЙ, а, е. Покритий горами (у 1 знач.). *Поверхня країни* [Індонезії] *здебільшого гориста, хоча тут немало і низинних місць, вкритих розкішною тропічною рослинністю* (Наука.., 7, 1958, 51); *Через півгодини вітер підняв туман, і за п'ять-шість миль від пароплава з'явився гористий берег, укритий білими полотнами снігу й криги* (Трубл., І, 1955, 332).

ГОРИ́Т, а, *ч., заст.* Чохол для лука. *Збоку в усіх* [скіфів] *висять сагайдаки із стрілами та горити для луків* (Іст. СРСР, І, 1956, 17).

ГОРИ́ХВІСТКА, и, *ж.* Невеликий співочий птах родини дроздів з жовтогарячим хвостом.— *Ті люди, що*

робили спостереження над гніздом горихвістки, налічили понад чотириста прильотів пташок до свого гнізда (Коп., Подарунок, 1956, 93).

ГОРИЦВІТ, у, ч. Те саме, що **адоніс.** *Зажаріли голівки горицвіту, загула бджола* (Вас., І, 1959, 124); *А вже на схилі горицвіт, сон-трава проросла* (Горд., II, 1959, 11).

ГОРИ́ЩЕ, а, *с.* Приміщення між стелею і покрівлею будинку. *Там* [на причілку] *був приставлений на горище товстий дрючок, по котрому кури лазили на сідало* (Н.-Лев., II, 1956, 178); *На горищі загупав ногами батько. Мабуть, лагодить острішок, що його пошарпав вітер* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 8).

ГОРИ́ЩНИЙ, а, е. Прикм. до **гори́ще.** *Горищний простір господарської будови використовують для зберігання кормів* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 14); // Який знаходиться на горищі. *Ось він стоїть на ній* [хаті], *орудуючи сокирою й ломом. Поруч жінка розриває вилами горищний хлам* (Довж., Зач. Десна, 1957, 552).

ГО́РІ, *присл., діал.* Угору. *І потяглись горі селом Санки порожнії* (Фр., X, 1954, 315); *Іде Ольга горі селом і тільки чобітками по насту — чах... чах... чах* (Вільде, На порозі, 1955, 191).

ГОРІ́ВКА, и, *ж., діал.* Горілка (*див.* **горі́лка** [1]).— *Ти за порцію горівки продав нас на тяжку поневірку* [в Канаді], *щоб ми гірше звірів жили далеко від світу, від людей в тих лісах!* (Ірчан, II, 1958, 189).

ГОРІВЧА́НИЙ, а, е, *діал.* Прикм. до **горі́вка.**— *Хто не хоче гинути в горівчанім багні, най пристає до нас* [членів братства тверезості] (Фр., VIII, 1952, 26).

ГОРІ́ДЧИК, а, ч., *діал.* Городець. *Онися взяла заступа і пішла копати в горідчику на квіти* (Н.-Лев., III, 1956, 107); *В горідчику шумів сухий бур'ян, погойдувались сухі стебла соняшників* (Кучер, Прощай.., 1957, 126).

ГОРІ́ЛИЙ, а, е. Обпалений вогнем. *Тхнуло цвіллю, пусткою та старою горілою цеглою* (Вас., II, 1959, 327); *По балках палахкотіли вогняні гриви, і припах горілого бур'яну тягся від них по степу* (Панч, В дорозі, 1959, 215); // *у знач. ім.* **горі́ле,** лого, *с.* Те саме, що **гар.** *Схопилась на постелі — і справді несе горілим.. А тої ж миті з вигону — бов, бов, бов, бов... загув дзвін на сполох* (Головко, II, 1957, 426).

ГОРІ́ЛИЦЬ, *присл.* Обличчям догори; протилежне **ниць.** *Семен лежав горілиць, звертаючись із своїми питаннями до неба* (Коцюб., І, 1955, 98); *Він розліґся горілиць на колодках, заклав руки за голову і мріє* (Кол., На фронті.., 1959, 86).

ГОРІ́ЛКА [1], и, *ж.* Міцний алкогольний напій, що є сумішшю винного спирту і води у певній пропорції. *Гнат не пив навіть горілки, котру приніс тесть* (Коцюб., І, 1955, 34); *Задушливо тхнуло горілкою, гостро пахла живицею підлога* (Кучер, Чорноморці, 1956, 105).

△ **Ца́рська горі́лка** — суміш азотної і соляної кислоти, яка розчиняє золото.

ГОРІ́ЛКА [2], и, *ж.* Прилад для спалювання рідини або газу з певною метою. *Вона, ця безполум'яна горілка з керамічною насадкою, яка дає 100-процентне спалювання газу, повинна забезпечити просушування і обігрівання приміщень по-новому* (Веч. Київ, 8.І 1960, 2).

ГОРІ́ЛОЧКА [1], и, *ж.* Пестл. до **горі́лка** [1]. *Анхиз з горілочки умер* (Котл., І, 1952, 89).

ГОРІ́ЛОЧКА [2], и, *ж.* Зменш.-пестл. до **горі́лка** [2].

ГОРІЛЧА́НИЙ, а, е. Прикм. до **горі́лка** [1]. *Марія дихала на його якимсь чадом, як стара горілчана бочка* (Н.-Лев., II, 1956, 134); *Спершу запахло смаженим салом, потім горілчаним перегаром, цигарковим димом, хатнім теплом* (Мур., Бук. повість, 1959, 237).

Горілча́ний брат — особа, з якою п'ють горілку. *Але більшість козаків, прогулявши кілька день, зраджувала своїх горілчаних братів і.. потроху заощаджувала і нагромаджувала здобуте шаблею* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 401).

ГОРІ́ННЯ, я, *с.* Дія і стан за знач. **горі́ти** 1, 2, 5, 8. *Повітря потрібне для горіння палива в печах* (Уроки.. хіміка, 1956, 15); *Комуністична партія завжди вселяла в нас дух молодості, бадьорості й горіння* (Вітч., 5, 1956, 21); *Горіння гною або іншого біопалива відбувається при доступі в його масу кисню повітря, який посилює розмноження теплотворних бактерій* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 37); * Образно. *Вісім годин Саїд відстоював свою бойову позицію і відстояв. Вісім годин горіння в полум'ї революційного переконання своєї правоти* (Ле, Міжгір'я, 1953, 529).

ГОРІ́ТИ, рю́, ри́ш, *недок.* 1. Піддаватися дії вогню, знищуватися вогнем, гинути у вогні. *Здалося Кавунові, що горить його двір, палає його клуня* (Н.-Лев., II, 1956, 212); *Інтендант.. мовчки показував на Дунай, де горіли плавні* (Кучер, Чорноморці, 1956, 38); * У порівн. *Уся та уличка на сонці червоніє, неначе горить* (Н.-Лев., III, 1956, 264).

◇ **Гори́ть ді́ло (робо́та** *і т. ін.*) **в рука́х (під рука́ми)** *у кого* — швидко і успішно робиться що-небудь. *Прийнялись за діло... Одначе робота в руках не горіла, як спершу* (Мирний, II, 1954, 176);— *Оце так Гопкало,— аж горить у нього все під руками! Ну й робітник!* (Ю. Янов., II, 1958, 508); **Гори́ть земля́ під нога́ми** *у кого* — нестерпні умови, скрутне становище у когонебудь.— *Ви закінчуєте свою роботу, захистите кандидатську, ..хіба у вас горить земля під ногами?* (Рибак, Час.., 1960, 656); *Поляки чули, що земля горить у них під ногами, і робили шалені скоки, що прискорювали катастрофу* (Фр., III, 1950, 323); *Народні дружинники борються за зміцнення правопорядку, і там, де вони діють активно, земля горить під ногами у злочинців* (Рад. Укр., 5.І 1963, 4); **Не гори́ть** — нема причин поспішати. — *Олександре, а ти чому покинув шлях* [пост на шляху]?..— *Таке діло, Свириде Яковлевичу,..— що не втерпів.— Горіло? — Не горіло, але не втерпів* [піти на збори] (Стельмах, II, 1962, 14);— *Мені не горить, можна й пізніше,— знизав плечима Гнат* (Кучер, Трудна любов, 1960, 269); — *Нам не горить. Встигнемо* (Тют., Вир, 1960, 88).

2. Давати або випромінювати світло; світитися. *Вони тепер всі сплять повалом, Уже огні їх не горять* (Котл., І, 1952, 222); *Далеко на Дніпрі горів сигнальний ліхтар* (Ю. Янов., І, 1958, 96).

3. *перен.* Бути в жару, відчувати жар (перев. від хвороби). *Голова горить.. і тіло болить* (Вовчок, І, 1955, 353); *Олечка горіла, лоб і руки були такими гарячими, що холодні компреси не допомагали* (Хижняк, Тамара, 1955, 189).

4. *перен.* Червоніти від приливу крові; ставати гарячим. *Щоки в неї горіли, в грудях тріпалося прикре почуття несповненого обов'язку...* (Коцюб., І, 1955, 314); *Я йшов додому і відчував, як у мене горіли вуха* (Чаб., Катюша, 1960, 171).

5. *звичайно чим, перен.* Пройматися сильним почуттям, пристрасно захоплюватися якоюсь справою, віддаватися чому-небудь. *Я горів бажанням пробитися на широкий шлях театральної творчості* (Минуле укр. театру, 1953, 96); *Над цією скринькою людина трудилася, певно, не один тиждень, і не просто майструвала, а горіла натхненням* (Вол., Дні.., 1958, 9); // Виражати сильне почуття, захоплення чимось, напруження думки. *Широке, розрум'янене обличчя Варивона горіло захватом і силою* (Стельмах, На.. землі, 1949, 409).

6. Сяяти яскравим блиском або виділятися яскравими фарбами, кольорами. *На клумбах горіли маки, а ранні левкої тільки що розпускались* (Коцюб., II, 1955, 392); *На грудях голови артілі Давида Васильовича Бойка горять дві золоті медалі* (Цюпа, Україна.., 1960, 252); // Блищати (про очі, які виражають сильне почуття, захоплення чимось, напружену думку). *Очі, сірі, сховані в пухкі водянисті мішечки, лукаво мінилися, горіли завзяттям* (Збан., Сдина, 1959, 164).

7. Пересихати на стеблі. *Майже заразом з ячменями просилися на збирання і пшениці, горіли гречки* (Ле, В снопі.., 1960, 42); *Уже третій тиждень віяв суховій, і молода ярина почала горіти під ним* (Папч, В дорозі, 1959, 46).

8. Псуватися, нагріваючись від злежування при доступі кисню; пріти, гнити. *Сіно горить у стіжку.*

9. *на кому, розм.* Швидко зношуватися, рватися. — *Позалатувала* [ватянку] *трохи.. Але чи надовго.. — Ну, просто горить усе на ньому!* (Головко, II, 1957, 576); *Взуття на хлопцях так і горить* (Автом., Колп розлуч. двос, 1959, 158).

10. *перен., розм.* Зазнавати невдачі в якій-небудь справі. *З другого ж спектаклю театр імені Лесі Українки почав горіти* (Смолич, Театр.., 1940, 212); — *Я ще трохи посиджу в читальці. Горю на молекулярній фізиці, як атом у реакторі* (Собко, Матв. затока, 1962, 298); // Не виконуватися, не здійснюватися. [В а л я:] *Нам просто не щастить!.. У такі дні залишаємось без управляючого і без інженера... План горить...* (Мокр., П'єси, 1959, 208); // *фам.* Бути виявленим, викритим у чому-небудь. *Вони* [вуркагани], *звичайно, впіймалися знову..— Ти партач. Удруге через тебе горю* (Мик., II, 1957, 339).

ГОРІХ, а, ч. 1. Плодове дерево родини горіхових, найпоширенішим видом якого є волоський горіх. *Кругом хати росли старі велетенські волоські горіхи* (Н.-Лев., II, 1956, 223); *Волоський горіх.. дерево, яке розводиться в садах і садибах переважно на Україні і взагалі на півдні нашої країни* (Лікар. рослини.., 1958, 69); // Тверда красива деревина з нього. *Широке дерев'яне ліжко з дзеркальними спинками із полірованого горіха було присунуте майже до самого вікна* (Руд., Вітер.., 1958, 169).

◇ **Розчи́стити під горіх** — відчитати, сильно вилаяти кого-небудь. *Він говорив відразу по двох телефонах, з кимсь лаявся, комусь дорікав і дивився на Василя з викликом, готовий щомиті спалахнути і розчистити інженера під горіх* (Загреб., Спека, 1961, 204).

2. Плід цього дерева або ліщини з їстівним ядром і досить міцною шкаралупою. *Осипаються достиглі волоські горіхи, встилаючи траву* (Вітч., 7-8, 1946, 101); *Скочила* [мишка] *на лісковий корч, ухопила навислий на гіллячці горіх* (Фр., VI, 1951, 149); * У порівн. *Тісто було зовсім невимішане: на йому було видно бульбашки, неначе горіхи* (Н.-Лев., II, 1956, 323); // Деякі інші плоди з твердою шкаралупою. *Новиною для нас, закоренілих європейців, є кокосові горіхи — завбільшки з невеличкий кавун, з яких випивають солодкувате біле молоко* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 45); — *Земляні горіхи... Оті, що ви їх знаєте під іменем смажених фісташок* (Гончар, I, 1954, 505); *Був великий урожай кедрових горіхів* (Донч., III, 1956, 55).

◇ **Діста́неться (діста́лося, бу́де** *і т. ін.*) **на горіхи** *див.* **діставáтися.**

3. *рідко.* Те саме, що **ліщи́на.** *На горі між буком чорніє подекуди сосна, а над струмком стоять горіхи (ліщина)* (Коцюб., III, 1956, 139).

ГОРІ́ХІВКА, и, *ж.* Темно-коричневий, з білими плямами лісовий птах, що живиться насінням хвойних дерев, перев. горіхами кедра. *Горіхівка.. населяє всю підобласть* [тайги], *проте живе і в гірських хвойних лісах Західної Європи і Середньої Азії* (Посібник з зоогеогр., 1956, 102).

ГОРІ́ХОВИЙ, а, е. Прикм. до **горіх.** *Гостро пахне горіховий лист, шелестить шовкова трава* (Кучер, Дорога.., 1958, 155); *Чим далі на північ зростають горіхові дерева, тим більшого пошкодження зазнають вони від низьких температур* (Допов. АН, 6, 1950, 473); *Кидає* [підліток] *горіхове лушпиння в інші ряди, звідти відповідають тим же, сміх, крик* (Л. Укр., II, 1951, 524); // Зробл. з деревини (*див.* **деревина́**) горіха. *Горіхова шафа для убрання.. і комод з білизною свідчили про колишню заможність* (Фр., VII, 1951, 20); // Вигот. з плодів горіха. *Юра запевняв, що через місяць.. у них буде справжня горіхова олія!* (Ле, Клен. лист, 1960, 161); // *у знач. ім.* **горі́хові,** вих, *мн.* Назва родини видів дерев і кущів, до яких належать волоський та інші горіхи.

ГОРІХОПЛІ́ДНИЙ, а, е. Який приносить плоди горіхів. *У садах Центральної генетичної лабораторії налічується до 25 тисяч гібридних сіянців горіхоплідних рослин* (Рад. Укр., 5.I 1955, 1).

ГОРІХОТВО́РКА, и, *ж.* Паразитична перетинчастокрила комаха, личинки якої викликають утворення галів (наростів) у вигляді горіха в тканинах рослин. *Майже нічого не дають як запилювачі і численні мухи, а також такі комахи, як горіхотворки, трачі, наїзники* (Бджоли, 1955, 109).

ГОРІЧЕ́РЕВА *див.* **голіче́рева.**

ГОРІ́ШИНА, и, *ж.* 1. Те саме, що **ліщи́на.** *Софія не помітила, як з придорожніх кущів горішини на дорогу вийшов Трохим Іванович* (Шияп, Гроза.., 1956, 238).

2. Деревина (*див.* **деревина́**) горіха. *Ми Ідської гори дубина, Липки, горішина, соснина, З яких був зроблений твій флот* (Котл., I, 1952, 253); *Стіл з горішини.*

ГОРІ́ШНИК, а, ч., *рідко.* Те саме, що **ліщи́на.** *Широколистий горішник і собі до компанії окутав полянку під дубом* (Коцюб., I, 1955, 459).

ГОРІ́ШНІЙ, я, с. 1. Який розташований, міститься зверху; верхній. *Скоро лиш пісок з горішньої пляшечки пересиплеться в долішню — повертають її догори денцем* (Коцюб., III, 1956, 7); *Двері загрюкали, відчинялися вікна в горішніх поверхах — люди визирали на вулицю* (Смолич, V, 1959, 240).

2. Розташований на високому місці або на горі. *З гамором або шепотом, більшими або меншими купками, з горішнього і долішнього кінця або з середини Борислава плили-напливали вони* [ріпники] (Фр., V, 1951, 374); // Стос. до гори (у 1 знач.). *Ніч підходила до гір тиха і ніжна, обгортаючи усе блакитним оксамитом. Горішні далі ставали сині-сині* (Турч., Зорі.., 1950, 28).

△ **Горі́шній ві́тер** — який іде за течією річки Дніпра вниз; північний. *Вдень був низовий вітер і нагнав з моря багато камки; горішній вітер.. зносить камку в море* (Н.-Лев., II, 1956, 228); *Їм горішній вітер з лісів Білорусі Холодними бризками в очі шпурля* (Дор., Серед степу.., 1952, 49).

ГОРІ́ШНЯ́НИН, а, ч., *діал.* Горянин. *Коли викликано Яця коваля, прийшло до суперечки. Горішняни були за ним, долішняни проти нього* (Фр., VIII, 1952, 15).

ГОРІ́ШОК, шка, ч. Зменш.-пестл. до **горіх** 2. *Не все нам бігать по горішки, Жартуючи, у тихий гай, Не все нам вигадки і смішки,— Ще треба, діти, хліба край* (Гл., Вибр., 1957, 285); *Над ними білка їсть горішки і стука, стука дятел-птах* (Сос., II, 1947, 110); * Образно. — *Зустрічатися — зустрічався з цим горішком* [Винниченком], *та, виходить, розкусити його й сам*

головний отаман не зміг (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 53); * У порівн. *Маленька білочка за деякий час вкрилася м'якою пухнастою шерсткою, а потім відкрила й свої горіхові очі — вони й завбільшки були, як маленький горішок* (Ів., Ліс. казки, 1954, 26).

◇ **Горі́шок тверди́й (міцни́й) був (ви́дався** *і т. ін.*) — про складну справу або про людину з складним характером. — *Чесно скажу, горішок був твердий. Це я зрозумів вже в перші дні роботи в новій бригаді* (Рад. Укр., 6.IV 1961, 2).

ГОРЛА́Й, я́, *ч., розм.* Те саме, що **горла́нь.** — *Цить, бісові діти! — гримнув він на весь голос.. Забули статут, чортові горлаї?!* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 205).

ГОРЛА́НИТИ, ню, ниш, *недок., розм.* Те саме, що **горла́ти.** *Ідучи* [з корчми] *додому, горланив* [Проць] *на ціле село* (Стеф., I, 1949, 22); *Село жило своїм одвічним життям — горланили півні, вдалині валували собаки, мукали телята й ревли корови, скрипіли журавлі колодязів* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 33).

ГОРЛА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **горла́ти.**

ГОРЛА́НЬ, я́, *ч., розм.* Той, хто горлає (у 1 знач.); крикун. — *Ох, якби була я злюча, Та на те ще й волю мала, Я б сьому горланю-півню, Певно, голову зірвала!* (Щог., Поезії, 1958, 255); *До вечірньої зорі сперечалися, поки вгамували горланів, обрали Теклю на бригадира* (Горд., I, 1959, 352).

ГОРЛА́СТЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **горла́стий.**— *Тепер у нас, тітко Василино, буде весело,— мовив Сагайдак, милуючись своїм горластеньким птаством* (Добр., Тече річка.., 1961, 217).

ГОРЛА́СТИЙ, а, е, *розм.* Який має гучний голос. *Його думки далеко були від книжки; його очі знай бігали то поза вікном, де горластий півень несамовито голосив на увесь двір, то по хаті...* (Мирний, IV, 1955, 28); — *Вилупляться вони* [пташенята], *і зозуленя між ними, горласте та люте* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 265); // Який любить голосно поговорити, посперечатися на повний голос; крикливий. *«Божеські» прихильники — заялозені лавошники та горласті перекупки з базарів, мотали без упину язиками* (Ю. Янов., I, 1958, 63); — *Повинна зайти* [Річинська] *до мене й порадитись, бо інакше заклюють її ті горласті баби* (Вільде, Сестри.., 1958, 173).

ГОРЛА́СТО, *присл., розм.* Дуже голосно. *Прокричав горласто півень.*

ГОРЛА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., розм.* 1. *неперех.* Голосно говорити, кричати або співати на все горло. *Ми зовсім не лаялись, але, захопившись, виявляється горлали так, що чути було в залі для глядачів* (Смолич, Розм. з чит., 1953, 194); // Порушувати порядок; викрикувати, галасувати. — *Тихо! Увага! — закликав до порядку батько. — Не всі разом! Попереджаю оцих передніх — годі горлати!* (Юхвід, Оля, 1959, 301).

2. *перех.* Голосно співати. *Хтось горлав пісню і безперестану рипіла гармонь* (Панч, II, 1956, 277).

ГОРЛА́ТИЙ, а, е, *розм.* 1. Те саме, що **горла́стий.** *У хаті півень був, здоровий та горлатий, Челядкам він спокою не давав* (Гл., Вибр., 1957, 153); [Х р а п к о:] *Та цить, горлата! Тільки її й чутно. Кричить, як несамовита!* (Мирний, V, 1955, 133); * Образно. *Заспіва патефон горлатий, і міцне заграє вино* (Рудь, Доп. зорі, 1958, 38).

2. Який має широкий отвір, горло; широкогорлий. *Закусуємо. Покрепились* [підкріпились], *підвеселились ми з дідом із того високого горлатого джбана* (Барв., Опов.., 1902, 180); *Складав* [Іван] *зерно — те на посів, те на поживу, те на продаж, або в горлаті ями — на голодні роки* (Мирний, II, 1954, 109).

ГОРЛА́ТІСТЬ, тості, *ж., розм.* Властивість за знач. **горла́тий** 1. *За її горлатість весь вагон уже величав бабу комендантом* (Гончар, Таврія.., 1957, 454).

ГОРЛА́ТО, *розм.* Присл. до **горла́тий.** *Висунувшись із вікна клубу, горлато звертається* [Романюка] *до хлопців* (Гончар, Партиз. іскра, 1958, 17).

ГОРЛА́Ч, а́, *ч., розм., рідко.* Те саме, що **горла́нь.** — *Ану, тихо! — не стерпів батько.— Тихо, кажу вам! Горлачі! Чого розкричались?* (Юхвід, Оля. 1959, 300).

ГО́РЛЕЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **го́рло.** *Увечері, де канівські гаї, Співали голосисті солов'ї, Співали так, що серце розривали, Вже натрудивши горлечка свої* (Мал., Віщий голос, 1961, 95); *Нарешті напився* [Денис], *набрав у пляшку води, заткнув горлечко пробкою із трави і хотів уже йти назад, як зненацька почув тихе подзвонювання велосипеда* (Тют., Вир, 1960, 245).

ГО́РЛИЦЯ, і, *ж.* 1. Лісовий птах, менший від голуба; дикий голуб. *Десь далеко затуркотіла горлиця, неначе й собі згукувалась з живим людським гуканням* (Н.-Лев., IV, 1956, 80); *Горлиця і припутень мостять на дереві просте гніздо з кількох покладених навхрест паличок* (Корисні птахи.., 1950, 35); * У порівн. *Як схопиться Парася!.. Дмухає на огонь, кожух його струшує, і в'ється, як горлиця, коло його* (Вовчок, I, 1955, 283).

2. Ласкаве звертання до дівчат та жінок.— *Дівчино, горлице, коли б ти знала, якого жалю ти мені завдала! — подумав Микола, глянувши на Мокрину* (Н.-Лев., II, 1956, 230).

3. Давній український народний танець і музика до нього. *Чоботи вибивають горлицю — підлога двигтить* (Донч., I, 1956, 241); *Бандура горлиці бриньчала* (Котл., I, 1952, 73).

4. Українська сольна народна пісня.

ГО́РЛИЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **го́рлиця** 1, 2. —*А горличка знаєш, де кубельце звила?* (Вишня, II, 1956, 274); — *Нехай мене мир не знає, коли я зраджу тебе, моя горличко!* (Вовчок, I, 1955, 51).

ГО́РЛО, а, *с.* 1. Передня частина шиї, в середині якої знаходиться початок стравоходу і дихальних шляхів. *Мов хто обложив кригою Петрове серце, мов хто холодними руками узявся за його горло від тих слів* (Мирний, I, 1954, 392); // Хрящовий канал, який є початком стравоходу і дихальних шляхів. *Потім дорогою ще трохи простудилась на тих нічних пересіданнях, так що тепер кашляю і горло болить* (Л. Укр., V, 1956, 415); *Крутоярові од жалю і хвилювання стисло горло* (Собко, Біле полум'я, 1952, 37); * Образно. *Лівий берег кипів, клекотав, ревів, .. розмовляв металевими горлами сотень гучномовців* (Дмит., Розлука, 1957, 276).

△ **Ди́хальне го́рло** — частина дихального шляху, що міститься між гортанню і легенями; трахея. *Вчитель показує шлях повітря від носових отворів до легень, послідовно називаючи носову порожнину, носоглотку, гортань, дихальне горло (трахею) і бронхи* (Метод. викл. анат.., 1955, 110).

◇ **Бра́ти (взя́ти, хвата́ти, схвати́ти) за го́рло** — настирливо або силою домагатися чого-небудь, ставити у безвихідне становище. — *Вони* [французи] *і на владику лають, За горло всякого хватають, Гризуться і проміж себе* (Котл., I, 1952, 160); [Г а й д а й:] *На кораблях провокації. Одні додому рвуться, інші — контра. Ще день і за горло б узяли нас, щоб тільки повернути кораблі* (Корн., I, 1955, 59); **Го́рло де́рти (дра́ти)** *див.* **де́рти; Го́рло перегри́зти** *див.* **перегри́зти; Го́рло прополоска́ти** — трохи випити. — *Та принеси нам чого-небудь горло прополоскати* (Сам., II, 1958, 131); **Кі́сткою ста́ти (застря́ти) у го́рлі; Попере́к го́рла ста́ти** — стати на перешкоді кому-, чому-небудь; перешкодити. [Б у р л а к а:] *Ти думаєш, що так собі пройде? Ні, я тобі кісткою в*

горлі стану, подавишся! (К.-Карий, I, 1960, 75); — *Тарасе Овсійовичу, а що мені казати,— тоном скривдженої людини озвався Корж.— Коли вже вам Давид Онопрійович став поперек горла, то що ж я маю робити?* (Добр., Тече річка.., 1961, 52); **На все го́рло** — дуже голосно. *Сей вид видався Целі таким комічним, що засміялася на все горло* (Фр., II, 1950, 300); **Наступа́ти (наступи́ти) на го́рло** *див.* **наступа́ти; По го́рло:** а) в ріст людини; до горла. *По горло в осінній холодній воді Убрід перейшли ми Лубанські болота* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 368); б) дуже багато. *У Дмитра було справ, як говориться, по горло — то укрупнення, то сівба, то електростанція, а це вже й ремонт тракторів починається* (Збан., Переджнив'я, 1960, 412).

2. Верхня звужена частина посуду. *Глиняні посудини дунайської культури мають форму чашок, кубків і невеликих плоскодонних глечиків з більш або менш круглим корпусом і високим горлом* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 51).

ГОРЛОВИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **го́рло.** *За останні дні кашель став уже мокрий, се вже навряд щоб нервове, хіба що горлове* (Л. Укр., V, 1956, 382).

△ **Горлова́ я́ма** — яма для зберігання овочів, зерна і т. ін. *За подвір'ям було скілько горлових ям (в них на зиму зсипали картоплю)* (Збірник про Крон., 1955, 28); [1-й вартовий:] *Харчів нема куди дівать: сто горлових ям повнісінькі зерна* (К.-Карий, II, 1960, 258); **Горлови́й го́рщик** — горщик із звуженим отвором. — *Та меду внеси, тільки не з горлового горщика, а з липівки, і налавник на покутті постели* (Стельмах, Правда.., 1961, 202).

Горлови́й го́лос (крик) — те саме, що **Горта́нний го́лос (крик)** (*див.* **горта́нний).** — *І пан Прушинський тут! — закричали дзвінкими, але не дуже тонкими, горловими голосами старі панни* (Н.-Лев., II, 1956, 69); *Дужий горловий крик чорних птахів лине з високості* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 185).

2. *діал.* Карний, кримінальний. [Гутак:] *Ну, пане господарю! Де ви? Тут, як то кажуть, до горлової справи доходить, а вас нема* (Фр., IX, 1952, 375).

ГОРЛОВИ́К, а́, *ч., розм.* Лікар, який лікує горло.

ГОРЛОВИ́НА, и, *ж.* 1. Звужений отвір у чому-небудь. *Він* [ківш] *спиниться точно над горловиною сифона або литника* (Собко, Біле полум'я, 1952, 136); *У похованнях зустрічаються посудини з кулястим корпусом, округлими днищами і вузькими горловинами* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 66); // Звужений прохід. *«Буревісник» пройшов широку горловину бухти й опинився в морі* (Трубл., II, 1955, 261).

2. *розм.* М'ясний продукт з горла тварини. *За поживними якостями з субпродуктів.. найменш цінні — горловина і селезінка* (Технол. пригот. їжі, 1957, 55).

ГОРЛОВИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **горлови́на** 1. *Льодовий струмок витікав з горловинки фляги на шинелю Супруна* (Перв., Атака.., 1946, 32).

ГОРЛОДЕ́Р, а, *ч., розм.* Той, хто дуже кричить; крикун. — *Потім ми сповістили військо, що завтра буде сплачено гроші за минулі роки і походи. Це вмить заспокоїло найзавзятіших горлодерів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 227).

ГОРЛОПА́Н, а, *ч., розм.* Те саме, що **горла́нь.** *Щорс підходить ззаду до одного горлопана і витягає у нього з мішка жіночий ридикюль* (Довж., I, 1958, 206).

ГОРЛОПА́НИТИ, ню, ниш, *недок., розм.* Те саме, що **горла́ти** 1. — *Я,— горлопанить* [фашистський прихвостень],— *ваша держава!.. Я — влада!.. Годуйте, шануйте* (Ковінька, Кутя.., 1960, 66).

ГОРЛОРІ́З, а, *ч., розм.* Бандит, вбивця. — *Ти знаєш— він який суціга, Паливода і горлоріз; По світу як іще побіга, Чиїхсь багацько виллє сліз* (Котл., I, 1952, 66).

ГОРЛОХВА́Т, а, *ч., розм.* Той, хто грубо домагається чого-небудь, прагне дістати якнайбільше вигоди для себе. — *Не піду їм* [мельникові з сином] *допомагати,— рішуче заявив чийсь голос.— Самі б ви про совість подумали. Ви — горлохвати! Кривдите народ, наживаєтесь* (Шиян, Баланда, 1957, 62); — *Невже горлохвати вас зовсім оглушили? Невже ви перестали чути дружні голоси?* (Шовк., Інженери, 1956, 224).

ГОРЛЯ́НИЙ, а, е, *діал.* Горловий (у 1 знач.). *Він засміявся тихим горляним сміхом* (Фр., I, 1955, 202).

ГОРЛЯ́НКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **го́рло** 1. *Наливайко помітив рухливий гострий кадик на худій горлянці коваля* (Ле, Наливайко, 1957, 112); *Щось клекотіло йому в грудях, булькало в горлянці* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 338); * Образно. *Обвал, як добра пробка, увійшов у горлянку розколини* (Перв., Невигадане життя, 1958, 89).

◇ **Наступа́ти (наступи́ти) на горля́нку** *див.* **наступа́ти; Перегри́зти горля́нку** *див.* **перегри́зти.**

ГОРМО́Н, а, *ч.* Біологічно активна речовина, що утворюється і виділяється в кров залозами внутрішньої секреції. *Гормон щитовидної залози сильно впливає на розвиток і діяльність інших органів* (Шк. гігієна, 1954, 98).

ГОРМОНА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **гормо́н.** *Мозковий придаток.. регулює гормональну рівновагу й обмін речовин в організмі* (Шк. гігієна, 1954, 100); // Який містить у собі гормон. *Проводиться також експериментальне і клінічне вивчення й іншого гормонального препарата — спленіну, виділеного вченим з селезінки худоби* (Наука.., 5, 1959, 28).

ГОРН, а, *ч.* 1. Мідний духовий інструмент; сигнальний ріжок. *Весело і тривожно заграв коло школи піонерський горн* (Кучер, Трудна любов, 1960, 557).

2. *рідко.* Те саме, що **го́рно** 1. *Щоб вирвать дух свій із облуди, А хижаків за горло взять, Розпалим горн, залізо будем, Доки гарячеє, кувать!* (Пісні та романси.., II, 1956, 290); [Хор:] *Ой, пройшла Меланочка крізь вогонь, Наче щире золото через горн* (Коч., I, 1956, 516).

ГОРНЕ́ЦЬ, нця́, *ч., діал.* Горщик. *Навіть горнець свій і залізну ложку в тій самій скриньці мав* (Фр., II, 1950, 86); *Щербатий горнець у печі википів трохи* (Козл., Ю. Крук, 1950, 17).

ГОРНИ́ЛО, а, *с., заст.* Горно. *Тут раз у раз, від ранку до пізньої ночі, сопів важкий міх, прискав огонь у горнилі* (Фр., VII, 1951, 50); *Ті, що з жерел дужо били,— люті гармаші вже стоять біля горнила, варять лемеші* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 45); *Жовтнева революція була тим величезним горнилом, в якому гартувалися серця мільйонів хоробрих бійців* (Цюпа, Україна.., 1960, 43); * У порівн.— *Провело тебе, Романе, через Альпи, як через горнило* (Гончар, I, 1954, 139).

ГО́РНИЦЯ, і, *ж., розм.* Гарно прибрана кімната. *Лакеї й горничні скрізь ходили по селу та зносили в горниці хвостатих мишодавів* (Мирний, II, 1954, 101); *Він міряв рівними кроками горницю з кутка в куток* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 202).

ГО́РНИЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **го́рниця.** — *Для паняночки я таку горничку прибрала, що за чудо: уранці сонечко прийде — поздоровкається, а ввечері, одходячи до спокою, попрощається* (Мирний, III, 1957, 299).

ГО́РНИЧНА, ної, *ж.* Робітниця, що прибирає кімнати та виконує інші хатні роботи. [Олеся:] *Сестри пішли у город у найми за горничних* (Кроп., II, 1958, 299).

ГО́РНІЙ, я, є, *заст.* Який знаходиться високо; небесний. [Ф а у с т:] *Як все тут діє в колі вічнім, У многоликій красоті, Як сили горні в льоті стрічнім Міняють кінви золоті!* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 22); * Образно. *Гей, наш славен горній Київ, Щось ти пану не з руки* (Ус., І сьогодні.., 1957, 96).

ГОРНІ́СТ, а, *ч.* Той, хто подає сигнал горном. *З бойової рубки дав сигнал горніст: «Всі наверх»* (Корн., І, 1955, 43); * Образно. *І комунізму золоті горністи Віщують щастя матері-землі* (Мал., II, 1948, 177).

ГО́РНО, а, *с.* 1. Проста відкрита піч для нагрівання або плавлення металів. *Необхідним приладдям кузні було ковальське горно у вигляді жаровні, що служила для розжарювання заліза перед куванням* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 414); *Батько.. одвихнувся од ковадла до горна й поклав шмат заліза в жар* (Головко, II, 1957, 390); * У порівн. *Осіннє сонце сідає за горою, на обрії стає червоно, як у горні, білий туман котиться ярами та видолинками...* (Коцюб., І, 1955, 128); // Піч для обпалювання керамічних виробів. *Усі чотири досліджені гончарні горни були подібні один до одного своєю будовою* (Вісник АН, 8, 1949, 43).

2. Частина шахтної печі (доменної, вагранки і т. ін.), над якою згоряє паливо і плавиться метал. *Шторм уже вщух, але хвилі ще ходили, і звідси.. вони здавались непорушними, неначе вилитими з гартованої сталі — коли вона щойно знята з горна і ще не остигла* (Смолич, V, 1959, 70).

3. *чого, перен., уроч.* Обставини, за яких випробується і гартується людина. *В горні гарячих атак нічних Горів горніст і згоріти не міг* (Перв., І, 1958, 82).

ГОРНОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **го́рно** 1, 2. *Горнове зварювання;* // *у знач. ім.* **горнови́й**, во́го, *ч.* Робітник, що працює біля горна. *Горновий повинен був уміло регулювати газ, щоб вогонь не був надто сильним і не дуже слабим* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 176); *Горнові, прикриваючи обличчя рукавицями, розбурюють льотку* (Роб. газ., 10.III 1952, 2).

ГОРНОСТА́ЄВИЙ, а, е. Прикм. до **горноста́й**. *Купці з Русі поклали перед престолом імператора хутра горностаєві — такі білі, що від них, здавалося, променилось сяйво* (Скл., Святослав, 1959, 150).

ГОРНОСТА́Й, я, *ч.* Цінний хутровий звір родини куницевих. *В минулому горностай (Mustela ermineа) був об'єктом інтенсивного промислу* (Звірі.. Карпат.., 1952, 33); *Коли питали про білок або горностаїв чи лисиць,— у Міке була одна відповідь: — Мало, мало стало звіра* (Багмут, Опов., 1959, 28); * У порівн. *Ігор очеретом, як горностай той, скакав, Гоголем білим на чисту воду випливає* (Мирний, V, 1955, 276); // Хутро цього звіра. *Сама* [Олена] *попросить Аркадія справити їй чорне, підбите білим атласом манто, облямоване горностаями* (Вільде, Сестри.., 1958, 449).

ГОРНУ́ТИ, горну́, го́рнеш, *недок., перех.* 1. Згрібати докупи що-небудь сипуче. *Прокіп лежить в калюжі, горне під себе землю однією рукою* (Ю. Янов., IV, 1956, 36); *Там, поміж них* [дітей], *твій син пісок в відерце горне* (Сос., Солов. далі, 1957, 137); // Підбирати що-небудь граблями; гребти. *Христина .. завзято почала горнути висохле, аж крихке сіно* (Стельмах, Хліб.., 1959, 569); * Образно.— *Як мені татко дарує срібні п'ятачки, то мамця їх ніколи не забирає, а твоя мати все собі горне* (Л. Укр., III, 1952, 643).

◇ **Горну́ти лопа́тою гро́ші** *див.* **гро́ші**.

2. Гребти веслами; веслувати. *Човен ішов назад, дівчина завзято горнула воду і нічого не відповіла* [на оклик] (Коцюба, Перед грозою, 1958, 21); *А Телесик їй: — Чую, чую, матінко, човник верну, човник повертаючи, воду горну — тут я ось, тут!* (Тич., І, 1957, 151).

3. Те саме, що **пригорта́ти** 1. *У перетику ходила По опеньки, Лимаренка полюбила Молоденька. Лимар кичку зашиває, Мене горне, обнімає, Молоденьку* (Шевч., II, 1953, 140); — *Відпочинь, дитино, а тоді ще трошки підійдемо. Вже недалеко — ось-ось за оцим горбочком. І ніжно горнула до себе маленьке тільце* (Головко, І, 1957, 88); // *перен.* Привертати на свій бік, приваблювати до себе. *Одно мені дивно,— чим правдяни горнуть до себе своїх адептів?* (Л. Укр., V, 1956, 97); *Люди півночі, обідрані та босі, несли на кашкетах червоні зорі.., горнули до себе робітників* (Ю. Янов., І, 1958, 56).

4. *діал.* Перегортати [Х р а н к о:] *Ще пак у цім слові* [«апелляционная»], *здається, чогось двоє: покой, чи люди? От і забув.. Треба справитись в «Уставі». (Бере книжку й, горнучи листки, шукає)* (Мирний, V, 1955, 121).

ГОРНУ́ТИСЯ, горну́ся, го́рнешся, *недок.* 1. Те саме, що **пригорта́тися** 1. *Мелашка, як горлиця, горнулась до Лавріна* (Н.-Лев., II, 1956, 313); *Все тісніше горнучись одне до одного, ішли* [Вустя і Леонід] *кудись навмання* (Гончар, Таврія, 1952, 238); * Образно. *З темного моря білява хвилечка До побережного каменя горнеться* (Л. Укр., І, 1951, 149); // *перен.* Відчувати потяг до кого-, чого-небудь; прагнути чогось.— *Росте й горнеться* [Сава] *кудись... Та не до доброго й не до нас* (Коб., II, 1956, 21); *Середульший* [син] *горнеться до пісні, скрипку дістав, по нотах вчиться грати* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 28); // *перен.* Прагнути до зближення з ким-небудь. *Горнувся він чогось до мене і я його вподобав: такий говіркий, про все розпитує, про все хоче знати* (Вас., І, 1959, 251); *Як і кожний великий народ, весь час ти* [український народе] *горнувся до тих народів, які обстоюють конкретну істину і справедливість* (Тич., III, 1957, 158); * Образно. *Тільки тим недобра* [земля], *що не горнешся до бідного* (Коцюб., II, 1955, 16).

2. *у що, діал.* Закутуватися. *Люди довкола горнулися в свій подертий убогий одяг* (Сміл., Сашко, 1954, 101).

3. *діал.* Скручуватися. *Пелюсточки, ледве пробившись на світ, горнулися в дудочки* (Десняк, І, 1955, 311).

ГОРНЯ́, я́ти, *с.* Маленький горщик. *На припічку, на жару горшки й горнята* (Н.-Лев., І, 1956, 90); *Матвій поставив на землю горня з їжею, скочив у човен і поїхав* (Стельмах, І, 1962, 455).

ГОРНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **горня́**. *Він одніс горнятко на стіл та насипав у миску юшки* (Коцюб., II, 1955, 22); *Взявши з вузлика горнятко з кашею, кавалок сала й кусень хліба, Лукія збиралась полуднувати* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 177); * У порівн. *У саду тридцять шість рядів агрусу, сливи-багрулі, груші сортові, мов ті горнятка на гілках* (Мур., Бук. повість, 1959, 6).

ГОРОБЕ́ЙНИК, а, *ч.* Бур'ян родини шорстколистих. *З озимих і зимуючих бур'янів на Україні найчастіше зустрічаються мітлиця, ..горобейник польовий та ін.* (Колг. енц., II, 1956, 151).

ГОРОБЕНЯ́, я́ти, *с., розм.* 1. Пташа горобця. *Швидко вони* [хлопці] *позавертали овець і, як кошенята, дралися по вербах, видираючи горобенят* (Мирний, І, 1954, 58); *Горобці вже не казились, бо кожний із них був тепер поважним батьком численної цвіркотливої родини голодних горобенят* (Донч., VI, 1957, 531); * У порівн. *Діти голопуцьки, як горобенята, бігають по вулиці* (Барв., Опов.., 1902, 416).

2. *перен., зневажл.* Про людину з невеликою фізичною силою або про таку, що займає незначне місце в суспільстві. [П і в е н ь:] *А це що за горобеня* [Довбня]? *Іди сюди, я тебе одним пальцем покладу* (Корн., І, 1955, 221); [К р я ж:] *Ні, ти тільки послухай: виступає Галька, Пилипа Сторчака дочка... Таке горобеня, торік*

лише десять класів закінчило, і давай мене, Антона Кряжа, сповідати (Зар., Антеї, 1962, 214).

ГОРОБЕНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **горобеня́** 1. * Образно. *Розхмаривсь і дід.— О, горобенятка вже встали,— сміявсь їм із далечі беззубо, а вони побачили вже: — Дідусю!* (Головко, I, 1957, 211).

ГОРОБЕ́ЦЬ, бця́, *ч.* Маленький сірий птах, який живе перев. поблизу житла людини. *Горобці стрибали по тинах, по оселях, осідали на землю, цвірінькали кругом зеленого саду* (Мирний, I, 1954, 236); *Восени й горобець — багатій* (Мур., Бук. повість, 1959, 9); * У порівн. *Дітвора так і сипнула в сад. Обступили стару, як горобці горобину, а стара обділя їх* (Вовчок, I, 1955, 135).

◇ **Стрі́ляний (стари́й) горобе́ць** — про того, хто має великий досвід, кого важко обдурити. — *Вологу закриваємо. А зараз — квадрати почнемо робити .. Уже вмісмо... Стріляні горобці* (Кучер, Трудна любов, 1960, 494); — *Адже ми з вами, Мар'я Олексіївна, старі горобці, нас на полову не піддуриш* (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 135).

ГОРО́БИНА, и, *ж.* 1. Дерево з оранжево-червоними ягодами, які ростуть гронами. *Хата була стара, напівзруйнована, з одного боку — ясени, з другого сливник та горобина* (Вас., IV, 1960, 10); *Горобина звичайна. Дерево до 15 м заввишки, дуже красиве своїм оригінальним листям та червоними плодами* (Озелен. колг. села, 1955, 69).

2. Ягоди цього дерева. *Хоч би де замріла Квіточка одна, Тільки й червоніє, Що горобина* (Щог., Поезії, 1958, 173); *Червоніли в поріділому плетиві гілок кетяги глоду та горобини* (Коз., Сальвія, 1959, 93).

ГОРОБИ́НИЙ, а, е. Прикм. до **горобе́ць.** *Зірвався* [Ярослав] *на рівні ноги, розмахнувся плечем і навідліг жбурнув її* [пляшку] *у горобину зграю* (Вол., Місячне срібло, 1961, 190); // Належний горобцеві. *Пронька безпомилково, з першого погляду може відрізнити сорочаче яйце від гавиного, ластівчине від горобиного* (Донч., VI, 1957, 17); // *у знач. ім.* **горобині,** них, *мн.* Те саме, що **горобцеподібні.** *Цікава і праця М. М. Левітта та інших (1940) про фауну паразитичних найпростіших з крові зерноїдних горобинів, виловлених в околицях Києва* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 388).

◇ **Горобина ніч** — ніч з сильною і тривалою грозою. *Це була справді горобина ніч, з блискавками та іншими страхіттями, так що літакові довелось дещо відхилитись від курсу* (Дмит., Там, де снє.., 1957, 25).

ГОРОБИ́НІВКА, и, *ж.* Горілчаний настій на ягодах горобини. *Горобину заливають горілкою і виставляють на сонце на 2—3 місяці.. Горобинівку розливають в пляшки і закупорюють* (Укр. страви, 1957, 373).

ГОРОБИ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **горобина.**

ГОРОБИ́НОВИЙ, а, е. Те саме, що **горобинний.**

ГОРО́БКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **горобчи́ха.**

ГОРОБЦЕПОДІ́БНІ, них, *мн.* Найчисленніший ряд птахів, що охоплює близько 5000 видів.

ГОРО́БЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **горобе́ць.** *В зимові дні на стовпчиках, На кришах, на гілках сидять малі горобчики У сірих піджачках* (Бойко, Ростіть.., 1959, 28); * У порівн. *Чи давно наша Маруся була веселенька, як весіння зоренька, говорлива, як горобчик, а тепер точнісінько як у воду опущена* (Кв.-Осн., II, 1956, 78).

ГОРОБЧИ́ХА, и, *ж., розм.* Самка горобця. *Все своє життя Чирик прожив безтурботно: їжа сама йшла йому до дзьоба, а мешкали вони зі своєю горобчихою і виводили горобенят під дахом старої дачі* (Збан., Мор. чайка, 1959, 224).

ГОРО́БЧИЧОК, чичка, *ч.* Пестл. до **горо́бчик.** *Як дремене Горобчичок у садок,— Болить його головонька і чубок* (Гл., Вибр., 1957, 88); [Д і в ч и н а:] *Чом, сіренький горобчичок, Та й зажуривсь, та й засмутивсь?* (Кроп., II, 1958, 79).

ГОРОБ'Я́, я́ти, *с., розм.* Те саме, що **горобеня́.** *Так цвірчить і стриба горобець перед котом, що вловив горобʼя і.. покручує довгим хвостом та висвічує хижо очима* (Мирний, IV, 1955, 300); *Поливали грядки.. Малеча — хто з чим: з кухликом, з мисочкою. Набере,— горобʼяті напитися саме,— а несе бережно, щоб не схлюпнути ж* (Головко, I, 1957, 182).

ГОРОБ'Я́ЧИЙ, а, е. Те саме, що **горобиний.** — *Я враз нагледів під вікнами другого поверху горобʼячі гнізда* (Сміл., Сашко, 1954, 5); * Образно. — *Ну, так хто — кого? — не обертаючись, щоб не розсміятися з горобʼячої завзятості Кушніра, питає Свирид* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 11); * У порівн. *Скрізь веселе товариство — Вовка, Вітя, Слава, Юрко — галасливі, мов горобʼяча зграя* (Ів., Таємниця, 1959, 113).

ГОРОВИ́Й, а́, е́, *рідко.* Те саме, що **гірськи́й.** *На зеленому сіні, з горових полонин, з запашними квітками, лежали старі татари у білих чалмах* (Коцюб., II, 1955, 124); *Казанлик.. в трояндовій долині Дихав теплим вітром горовим* (Воронько, Драгі.., 1959, 60).

ГОРОВИ́ТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **гори́стий.** — *Більш на світі землі горовитої, ніж рівної* (Коцюб., I, 1955, 123).

ГО́РОД, а, *ч.* 1. *розм., рідко.* Те саме, що **місто.** *В тім городі жила Дидона, А город звався Карфаген* (Котл., I, 1952, 71); *Щасливі ленінградці і ленінградки, що живуть у такім прекраснім городі, городі Леніна* (Вишня, День.., 1950, 91).

2. *спорт.* Місце кожної команди в різних масових іграх, яке звичайно окреслюється лініями на землі.

ГОРО́Д, у, *ч.* Ділянка землі при садибі, здебільшого для вирощування овочів. *Через левади та городи Два кума йшло з весіля до господи* (Гл., Вибр., 1957, 47); *За садом розлігся й город: картопля, капуста, помідори, морква, цибуля та інше* (Смолич, III, 1959, 526).

ГОРО́ДДЯ́, ддя́, *с., рідко.* Збірн. до **горо́д.** *Дарка зібрала остатню силу та й чкурнула від матері поза городдям на пастовень* (Л. Укр., III, 1952, 632).

ГОРО́ДЕЦЬ, дця, *ч.* Зменш.-пестл. до **горо́д.** *Катерина засміялася, розшукала лопату й граблі і пішла перекопувати свій городець* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 182).

ГОРО́ДИНА, и, *ж.* Городні плоди та зелень, які є продуктами харчування (капуста, огірки, моркна та ін.); овочі. *А городи і садки в нас не йдуть: солонець.. Городина несмачна* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 113); *Варвара стала ініціатором вирощування ранньої городини* (Кучер, Чорноморці, 1956, 420).

ГОРОДИ́ТИ, роджу́, ро́диш, *недок., перех.* 1. Ставити що-небудь (огорожу, тин, паркан). — *А що, Лавріне, чи будемо городити тин, чи, може, й без тину обійдеться? — сказав Карпо* (Н.-Лев., II, 1956, 354); — *Чи паркан городитиме? — дивувались люди, намагаючись розгадати наміри силача* (Шиян, Баланда, 1957, 129).

◇ **Горо́д городи́ти** — починати копітку безуспішну справу. — *Та чи варт тоді город городити? Чи не краще тоді вдома лишитися?..* (Коцюба, Нові береги, 1959, 81).

2. *перен., розм.* Говорити дурниці, нісенітниці і т. ін. — *Ти, дитино, не бійся того, що там татко городить у своїй ображеній амбіції* (Фр., VIII, 1952, 52).

◇ **Городи́ти тереве́ні (небили́ці, дурни́ці** *і т. ін.*) — те саме, що **городи́ти** 2. *Нестор дивився на неї поблажливими, спокійними очима, як на дитину, яка городить теревені* (Вільде, Сестри.., 1958, 572); *Дурниці ти, Парамоне, городиш, все тобі жарти на умі* (Ю. Янов., I, 1958, 459); *Дорогою їх наздогнав Яків Плачинда.., їй*

[Любі] *довелося городити Якову різні билиці й небилиці* (Стельмах, I, 1962, 527).

ГОРОДИ́ЩЕ, а, *с., архл.* Поселення, укріплене валами і ровами. *Германці і слов'яни жили в селах. Але в них були укріплені місця, захищені земляним валом і частоколом, де вони ховали свої сім'ї, худобу і майно під час ворожих набігів. Слов'яни називали ці місця «городищами»* (Іст. середніх віків, 1955, 4); *Вийшовши на вал городища, Ант довго дивився й прислухався* (Скл., Святослав, 1959, 7); // Місце, де збереглися рештки укріпленого поселення. *Острів цей, куди ми висадились, зовуть городищем, бо тутечка була перша будова січовиків* (Стор., I, 1957, 253); *Серйозні заперечення викликають також погляди про архаїчність керамічного комплексу роменських городищ* (Вісник АН, 7, 1957, 20).

ГОРОДІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **городи́ти** 1.

ГОРОДКИ́, ів, *мн.* (*одн.* **городо́к**, дка́, *ч.*). 1. Спортивна гра, суть якої полягає в змаганні двох команд по 5 чоловік у кожній, що намагаються меншим числом ударів вибити з го́рода (у 2 знач.) всі наявні фігури; скраклі. *У хатах пустіло, на дворі піднімався гук. Там уже строїлися одні в городки, другі в зайця, треті в свинки* (Мирний, IV, 1955, 113); *Широкого розповсюдження гра в городки набула в роки Радянської влади* (Спорт.., 1958, 76).

2. Круглі дерев'яні цурки для цієї гри; скраклі. *Городки робляться з твердого дерева, здебільшого з берези.*

3. *тільки мн.* Вишитий або змережаний візерунок у вигляді зубців. *Змережування городками вживається в тих же місцевостях, де й змережування черв'ячком. Вишивають городки різними кольорами* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 40).

ГОРО́ДНИК [1], а, *ч.* 1. Той, хто займається городництвом; овочівник. *Просився вовк у пастухи, а свиня в городники* (Укр.. присл.., 1955, 156); *Великою популярністю користуються виступи найстарішого городника колгоспу* (Рад. Укр., 19.VIII 1959, 1); // *розм.* Той, хто торгує городиною. *Коли Нур'ялі вийшов від городника, якому Халіль приставляв овочі, хтось обережно сіпнув його за плече* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 264); *Під вечір на ринку навантажили непродану городину, за що дістали від городника кілька штук помідорів, огірків і зеленого перцю* (Томч., Готель.., 1960, 118).

2. *іст.* Селянин феодально-кріпосницької України, який мав невелику присадибну ділянку (город) і відбував панщину. *Городники мали двори і городи, а частина з них — і невеликі поля* (Іст. УРСР, I, 1953, 129).

ГОРО́ДНИК [2], а, *ч., іст.* Ремісник-будівельник, який споруджував міські укріплення, огорожі. *В писаних джерелах названі дві ремісничі спеціальності, пов'язані з дерев'яним будівництвом,— «древоделы» (теслярі) і «городники»,— будівники міських укріплень* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 431); *Поновив і зміцнив його* [замок] *Київський городник Іван Слушка так званим крижацьким способом* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 168).

ГОРОДНИКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм.* Бути городником (*див.* **горо́дник** [1] 1). *В тому монастирі .. садівникував та заразом і городникував один дядько* (Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша, 1964, 178).

ГОРО́ДНИЦТВО, а, *с.* Вирощування городніх культур як галузь сільського господарства; овочівництво. *Тваринництво може рости і процвітати тільки в тісному зв'язку з іншими галузями господарства і насамперед з рільництвом, городництвом, колгоспним будівництвом, з технічною базою* (Добр., Тече річка.., 1961, 110).

ГОРО́ДНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **горо́дник** [1] 1. *Самостійною городницею Варвара стала лише цього року* (Коз., Нові Потоки, 1948, 104).

ГОРО́ДНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до городництва. *У городницьку бригаду Бігав заєць на пораду, Розмовляв із ланковою.— Що і як садить весною?* (Стельмах, Колосок.., 1959, 41).

ГОРОДНИ́ЧИЙ, чого, *ч., іст.* У повітових містах Російської імперії — службова особа (з дворян), що виконувала на території міста адміністративно-поліцейські функції. *Адміністративною владою в місті був городничий, якого призначав уряд* (Іст. СРСР, II, 1957, 68); — *Треба бігти дати знати справнику, городничому... поліції, значиться* (Коцюб., I, 1955, 455).

ГОРОДНИ́ЧИХА, и, *ж., розм.* Жінка городничого.

ГОРО́ДНІЙ, я, є. Прикм. до **горо́д**. *Бригад у колгоспі п'ять: три польових, одна городня та одна тваринницька* (Вишня, I, 1956, 365); // Який вирощується на городі. *Цвітуть — процвітають маки городні і високоверхі коноплі зеленіють* (Вовчок, I, 1955, 11); *Ще в цім році можна використати частину голодностепських земель під городні культури, а в наступному хоч усі сотні тисяч гектарів засівай бавовною* (Ле, Міжгір'я, 1953, 230).

ГОРОДНЯ́К, а́, *ч., діал.* Самосад. *Вогнища потухли за стіною, лише вартові голосно позіхали та курили городняк* (Ю. Япов., I, 1958, 128).

ГОРОДОВИ́Й [1], а́, е́, *заст.* Прикм. до **го́род** 1. *По ліву руку од предводителя сидів Шавкун — городовий гласний* (Мирний, II, 1954, 271); *Злостився Омелько й на дворян городових, які так щільно царя оточували* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 513).

ГОРОДОВИ́Й [2], во́го, *ч.* Те саме, що **городови́к**. *В агроінтернаті вже зробили трус. Стоять на варті скрізь городові* (Кач., II, 1958, 36).

ГОРОДОВИ́К, а́, *ч.* У царській Росії — нижній чин міської поліції. — *Одішлемо її в участок,— радить стиха старого городовика молодий, безусий* (Вас., I, 1959, 342); [Т а р а с:] *Це у вас на селі урядники, а в Києві городовики* (Сміл., Черв. троянда, 1955, 16).

ГОРОДОВИНА́, и́, *ж., діал.* Городина. *Я.. не розбирав, чи нищу шкідливі ростини* [рослини], *будяки, кропиву, осет та лопухи, чи пожиточні — буряки, фасолю, помідори та іншу городовину* (Фр., IV. 1950, 225).

ГОРОДО́К [1], дка́, *ч.* 1. Зменш.-пестл. до **го́род** 1. *Вранці приїхав до Цюріха.. Дуже гарний європейський городок над озером, облямованим сніговими вершинами Альп* (Коцюб., III, 1956, 272); *Зміїв — мальовничий городок, тепер районний центр Харківської області,— він розлігся якраз на Північному Дінці* (Вишня. II, 1957, 238).

2. Декілька будинків або будов, споруд, об'єднаних спільним призначенням. *На відкритій ділянці птахівничого городка.. експонуються нові вітчизняні породи і породні групи всіх видів сільськогосподарської птиці* (Соц. твар., 7, 1956, 7).

ГОРОДО́К [2] *дис.* **городки́**.

ГОРОДО́ШНИЙ, а, е. Стос. до городків (у 1 знач.). *Зараз в городошних спортивних секціях України налічується біля 148 тисяч городошників* (Спорт.., 1958, 76).

ГОРОДО́ШНИК, а, *ч.* Той, хто грає в городки (у 1 знач.). *Тут* [на березі Дніпра] *будуть стадіони з біговою доріжкою.., майданчики для борців, городошників, боксерів* (Рад. Укр., 13.IV 1957, 1).

ГОРОДСЬКИ́Й, а́, е́, *рідко.* Прикм. до **го́род** 1. *Не раз Латинців проганяли* [троянці] *До самих городських валів* (Котл., I, 1952, 279); *Як стрільчасті ватри, розцвітають канни На каймі блакитних городських куртин* (Бажан, I, 1946, 134).

ГОРО́ДЧИК, а, *ч.* 1. Зменш.-пестл. до **горо́д.** *Коли одна половина села пускала її* [воду] *на свої городчики, у другої боліло серце* (Коцюб., I, 1955, 394).

2. *діал.* Палісадник. *Між тими двома домами двірок стоїть, перед вікнами городчик* (Свидн., Люборацькі, 1955, 54); *Приснилося жінці, що в її городчику виросла ружа* (Калин, Закарп. казки, 1955, 22).

ГОРОДЯ́НИН, а, *ч., рідко.* Житель міста. *Баштан в його великий, славний — людей повно раз у раз — і городян і селян* (Вовчок, I, 1955, 309); *Місто жило вихідним днем.. Городяни лишали місто, а на їх місце приходили люди з околишніх сіл, запруджуючи вулиці, площі* (Томч., Готель.., 1960, 235).

ГОРОДЯ́НКА, и, *ж., рідко.* Жін. до **городя́нин.** [Н а т а л к а:] *Єсть багацько городянок, вибирай любую; Ти пан возний — тобі треба не мене, сільську* (Котл., II, 1953, 8); *Це була велика несподіванка — городянка пливе, як найкращий плавець!* (Донч., VI, 1957, 38).

ГОРОДЯ́НСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **го́род** 1. *Ось з-за гори заблищав на сонці хрест городянської церкви* (Мирний, III, 1954, 116); // Власт. городу (у 1 знач.). *Пріська після лихої городянської долі верталася на село* (Л. Янов., I, 1959, 294).

ГОРО́ЖА *див.* **огоро́жа.**

ГОРОЖА́НИН, а, *ч., рідко.* 1. Те саме, що **городя́нин.** *Між горожанами можна було побачити Лейбу Оврамовича, орендаря пана Польського* (Мирний, II, 1954, 271); *— Чи давно засноване це велике місто? — запитав я одного з горожан* (Гончар, Таврія, 1952, 117).

2. *заст.* Громадянин. *— Ми віримо, що ви приїхали з власної ініціативи і цим показали себе чесним і вірнопідданим горожанином своєї батьківщини* (Кол., Терен.., 1959, 270).

ГОРОЖА́НКА, и, *ж., рідко.* Жін. до **горожа́нин.** *— Регінко, сідай тут коло мене,— сказала поважна матрона, відома Начкові горожанка міста Львова, пані Дреліхова* (Фр., VI, 1951, 227).

ГОРОЖА́НСЬКИЙ, а, е, *заст.* Громадянський. *Кажуть люди, ще такого не було ніколи, Закінчив за рік Олекса горожанську школу* (Забашта, Вибр., 1958, 197); *Склав Тарас іспит зрілості з відзначенням, прийшлося тепер йому сповнити горожанську повинність, іще мав тепер відслужити три літа при війську* (Ков., Світ.., 1960, 68).

ГОРОЇ́ЖИТИСЯ, жуся, жишся, *недок., розм.* 1. Триматися зарозуміло, чванливо; козиритися. [Є г е р *(гороїжиться, вигукує):*] *Гей, Вельцелю! Зараз мені став дві кварти! Я плачу. Думаєш, може, я побрязкачів не маю?* (Л. Укр., IV, 1954, 227); *Андрон гороїжився і йшов на збори з незалежним, зневажливим виглядом* (Донч., Зоряна фортеця, 1933, 72).

2. Підніматися, стовбурчитися. *Вона.. дивилась на море, що.. гороїжилось грізними бурунами* (Л. Укр., III, 1952, 612).

ГОРОПА́ХА, и, *ч. і ж., розм.* Людина, яка постійно живе в горі, біді; бідолаха. *Здорово знемагав на похміля, не міг і голови звести горопаха* (Гр., II, 1963, 391); *Не було в своїй стороні Федорові роботи. І він разом з такими ж, як сам, горопахами, не мало поблукав по світі* (Збан., Незабутнє, 1953, 58).

ГОРОПА́ШНИЙ, а, е, *розм.* Який живе в горі, біді; бідолашний. *— Приліг би ти, синку, відпочив трохи, ще ж час є. То ж, певно, находився, .. намерзся, горопашний* (Збан., Єдипа, 1959, 34); // Сповнений горем, бідою. *— Отже, брате, періщило мене всю цю горопашну мандрівку* (Козл., Весн. шум, 1952, 101).

ГОРОРІ́ЗЬБА́, и́, *ж., заст.* Горельєф. *Од кахляної грубки до другої стіни йшла з вирізками і горорізьбою перегородка і одгороджувала хату од кімнати* (Стор., I, 1957, 234); *Дивовижні оздоби скрізь наліплено, горорізьбою оздоблено, стіни розмальовано, розписано* (Горд., I, 1959, 262).

ГОРОРІ́ЗЬБЛЕНИЙ, а, е, *заст.* Зроблений способом горорізьби. *Було чути, як гуде осіння муха під сволоком, оздобленим горорізьбленими гронами й виноградним листям* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 201).

ГОРОСКО́П, а, *ч.* Таблиця розміщення небесних світил, яку складають астрологи для пророкування долі людини і майбутніх подій. *Ще й досі в капіталістичних країнах культивується псевдонаука астрологія, яка за характером небесних явищ, розташуванням планет і зірок на небі «пророкує» долю окремих осіб і складає так звані гороскопи* (Наука.., 2, 1958, 47); *В заметільну, незвичну для Парижа зиму, коли гороскопи передрікали кінець світу, він* [Бальзак] *написав «Батько Горіо»* (Рибак, Помилка.., 1956, 89).

ГОРОСХО́ДЖУВАЧ, а, *ч., рідко.* Те саме, що **альпініст.** *Першими людьми, які зійшли на сніговий конус Хан-Тенгрі, були українські горосходжувачі* (Рад. Укр., 15.IX 1956, 4).

ГОРОТВО́РНИЙ, а, е. Стос. до гороутворення. *Наша планета Земля в своєму геологічному розвитку не раз проходила могутні горотворні процеси, що істотно змінювали її обличчя* (Наука.., 7, 1955, 32).

ГОРОТВО́РЧИЙ, а, е. Те саме, що **горотво́рний.** *Гори розташовані переважно на півдні нашої країни, там, де відбувалися горотворчі рухи земної кори* (Фіз. геогр., 7, 1957, 24).

ГОРОУТВО́РЕННЯ, я, *с.* Геологічні процеси, які призводять до утворення гір. *Геологічна історія Землі знає кілька періодів інтенсивного гороутворення* (Наука.., 5, 1958, 33).

ГОРО́Х, у, *ч.* 1. Польова і городня трав'яниста рослина родини бобових з круглим насінням (горошинами). *Горох вирощують не тільки на зерно, а й на зелений корм і силос* (Колг. Укр., 2, 1957, 15); *Горох повився по гарматі Та й нахилився до землі* (Стельмах, Жито.., 1954, 49).

2. Насіння цієї рослини, що використовується для харчування. *— Що ви варите на обід? — Варимо червоний борщ, а то більше кислу капусту та горох, квасолю або біб* (Н.-Лев., II, 1956, 406); *З Денисом спільну ми принаду засипали — Пшеницю, зварену уміло, та горох* (Рильський, II, 1946, 213).

◇ **За царя́ Горо́ха** — в дуже давні часи; дуже давно. *— Йому* [панові], *мабуть, здавалось, що він і тепер панує на Вкраїні, як було колись за царя Гороха, як людей було трохи* (Н.-Лев., I, 1956, 126); **Як горо́х при доро́зі** — дуже погано. *Те, що вона там живе сама, як горох при дорозі, його, безумовно, аж ніяк не турбувало* (Збан., Єдина, 1959, 22); **Як горо́х (горо́хом) си́пати (обсипа́ти)** — говорити дуже швидко. *Він так здавався і нікчемний, Та був розумний, як письменний, Слова так сипав, як горох* (Котл., I, 1952, 107); *Півники-самохвали І собі пристали, Як горохом обсипають, Сміються, гукають* (Гл., Вибр., 1957, 176); **Як об сті́нку горо́хом** — ніщо не діє, не впливає. *— Ет, з тобою говорити, то однако горохом о стіну кидати* (Фр., II, 1950, 347); *— От бачиш, уже й до душі дійшло. — А там і до розуму дійде. — А то було, як об стінку горохом* (Панч, II, 1956, 129).

ГОРОХВИ́ННЯ, я, *с., розм.* Горохове стебло з листям; горохова солома.

ГОРО́ХВЯНИЙ, а, е, *діал.* Гороховий. *Горохвяний цвіт.*

ГОРО́ХВЯНИК, а, *ч.* Млинець з горохового борошна. *Вже він і гречаники, і горохвяники, і млинці, і буханці, і пиріжки торгував* (Кв.-Осн., II, 1956, 476); *— Ох,*

як ловко пахне, мабуть, горохвяники пекли? (Григ., Вибр., 1959, 225).

ГОРÓХОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **горóх** 1. *Сунеться, мов горохова копиця* (Номис, 1864, № 8635); [П е р ш и й с о л д а т:] *Ми й так іздуру шуму наробили — Горохове опудало убили* (Воронько, Казка.., 1957, 24); // Вигот. з гороху (у 2 знач.). *Домішування 10—15% горохового борошна до житнього та пшеничного підвищує поживність випеченого хліба* (Зерн. боб. культ., 1956, 10); *На столі з'явилися стародавні польські страви... цілі гори локшини з сиром, горохове пюре* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 98).

2. Який має колір гороху (у 2 знач.); сірувато-жовтий із зеленим відтінком. *Артилеристи вперше побачили зовсім близько сизі й горохові мундири ворогів* (Кучер, Чорноморці, 1956, 39).

ГОРОХОВИ́ЩЕ, а, *с.* Поле, з якого зібрано горох. *По гороховищу розмістять озиму пшеницю* (Рад. Укр., 24.VI 1962, 2).

ГОРÓХУВАТИЙ, а, е. Подібний до сухого гороху (у 2 знач.). *Пальці.. поморщились, пошерхли, щиколотки стали горохуваті* (Н.-Лев., I, 1956, 148).

ГОРОШИ́НА, и, *ж.* Насінина гороху. *Кухарі другий раз уже піділяли теплою водою гущу з недоварених горошин та лушпини* (Фр., II, 1950, 265); *Якщо для посіву кожного року відбирати найкраще зерно, можна виростити просину завбільшки мало не з горошину* (Вол., Сади.., 1950, 190); * У порівн. *Упали великі, як горошини, краплини дощу, зашуміла злива, і над морем піднявся туман із бризок* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 324); // Дрібний предмет круглої форми. *Важка сльоза заграла у її чорному оці, згорнулася у горошину і повисла на вії* (Мирний, I, 1954, 168); *Рука в неї була сухорлява, з широкою долонею і твердими горошинами мозолів під пошерхлою шкірою* (Козл., Сальвія, 1956, 25); *Плоди лимонника* [китайського] *— дрібні горошини, зібрані в довгі грона* (Веч. Київ, 25.VIII 1962, 4); // Кругла ця точка, кружальце на тканині.

ГОРОШИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **горошина**. *Одного разу пішла жінка на річку прати, коли ж котиться горошинка по дорозі. Жінка взяла горошинку та й із'їла* (Укр.. казки, 1951, 93); *У піонервожатого світлі очі з золотими горошинками, і ті горошинки світять з ранку до вечора* (Донч., II, 1956, 378); *Скинула* [Уляна] *з плечей кустку, лишилася в білій, з синіми горошинками, кофті* (Д. Бедзик. Дніпро.., 1951, 19); * У порівн. *Страшно було дивитись, як таке страховище* [бугай], *наставивши роги, неслось з усього свого страшного прожогу за невеличким хлопчиком, що, як горошинка, котився поперед його...* (Мирний, II, 1954, 112).

ГОРОШКÓВИЙ, а, е. 1. Який має форму гороху (у 2 знач.). *При квашенні капусти бажано додавати спеції: кмин, коріандр, перець горошковий запашний і лавровий лист* (Колг. Укр., 8, 1957, 37).

2. З круглими цяточками у вигляді гороху. *Горошкова косинка.*

ГОРÓШОК, шку, *ч.* 1. Зменш. до **горóх**. *Ой, через межку зелений горошок та постелився, Козак до дівчини через люди та й поклонився* (Укр.. лір. пісні, 1958, 325); * Образно. *А старий пан так і вирубає по-українськи, так і підсипається горошком* (Морд., I, 1958, 120); // Дрібні предмети круглої форми. *Стоять високі паски з білими головами, присипані цвітним горошком* (Мирний, II, 1954, 82).

△ **Зелéний горóшок** — недостигле пасіння гороху, що вживається як приправа до страви. *Молдавські страви характерні широким використанням кукурудзи, кукурудзяної муки та крупів, баклажанів, кабачків, квасолі, зеленого горошку* (Технол. пригот. їжі, 1957, 4).

2. Назва деяких трав'янистих рослин родини бобових. *Красно в садочку! Послався зелений барвінок, голубо зацвів; червоніє зірка; повився горобиний горошок* (Вовчок, I, 1955, 91); *Ще й пахучого горошку Тут посію два рядки. Посаджу тюльпанів трошки, А скравчку — нагідки* (Позн., Ми зростаєм.., 1960, 38).

3. Круглі цяточки, кружальця на тканині. *Стоїть на крутих східцях.. невисока дівчина у синьому в білий горошок платтячку* (Коз., Сальвія, 1956, 8).

ГÓРСТКА, и, *ж.* 1. Невеликий пучок чого-небудь; жмут. *Скілька горсток жита на розложених перевеслах лежать, як подолані і ще не пов'язані бранці* (Л. Укр., III, 1952, 237); *Коли льон вибирають руками, в'язати його в снопи зразу не слід, а краще залишати горстки на 4—6 годин для прив'ялювання* (Техн. культ., 1956, 77); // Маленький сніп чого-небудь. *Зосталась вона з сиротами без поля, на одному городі, де стає всього-на-всього одна копа жита та десять горсток конопель* (Н.-Лев., III, 1956, 325); — *Може, приховатися маєш на якийсь час, Богданку? То онде в повітці на горищі горстки конопель... пересидиш* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 25).

2. *перен.* Невелика кількість кого-, чого-небудь. *Таких, як він* [Аркадій Петрович], *горстка, що вони значать у великім процесі життя?* (Коцюб., II, 1955, 394).

ГÓРСТОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гóрстка**. * У порівн. — *Ну, жаль тобі розказати для всіх? —.. попрохала його задерикувата, акуратна, мов горсточка льону, Христина Гордієнко* (Стельмах, Хліб.., 1959, 57).

ГОРТÁНКА, и, *ж.*, *діал.* Кадик. *У нього була довга шия, а гортанка виставала на ній, немов грушка* (Март., Тв., 1954, 379); // Горлянка. *Куди чоловік не потелепав би за тими крейцарищами, аби тілько деруном як гортанку загатити* (Ков., Тв., 1958, 38).

ГОРТÁННИЙ, а, е. 1. Прикм. до **гортáнь**. *Гортанні м'язи.*

2. Який утворюється в гортані (про звуки). *У складі першої «основної» групи фонем маємо — відповідно до місця творення та найактивнішого органу — звуки: 1) губні..; 2) язичні.. і задньоязичні..; 3) гортанні (фарингальні)* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 144).

Гортáнний гóлос (**крик**) — низький голос (крик). *У неї був глибокий гортанний голос, низьке контральто.— Кармен.. тобі в опері співати,— не раз сміялися товариші* (Собко, Матв. затока, 1962, 9); *Гортанний крик їх* [журавлів] *долинав до землі бентежним покликом* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 3).

3. Який має багато звуків, що утворюються в гортані. *Усман.. теж щось гукає їй у відповідь на своїй гортанній, нікому тут не зрозумілій мові* (Гончар, Маша.., 1959, 9).

ГОРТÁННО, *присл.*, *розм.* Гортанним голосом. *Хлопець в одну мить зблід, очі загорілись радісно, і він закричав щось по-своєму, гортанно, ніби по-пташиному, і в одну мить кинувся вперед* (Збан., Єдина, 1959, 243).

ГОРТÁННЯ, я, *с.*, *розм.* Дія за знач. **гортáти**. *Дитинство моє, ти мене привітало гортанням нових букварів* (Брат., Пісня.., 1953, 51).

ГОРТÁНЬ, і, *ж.* Верхня частина дихального горла. *З порожнини носа повітря проходить у дихальне горло — гортань з її голосовими зв'язками* (Наука.., 5, 1960, 43); — *Кому я кричу! Тарасе! — раптом на всю гортань гаркнув дяк* (Вас., Вибр., 1954, 77).

ГОРТÁТИ, áю, áєш, *недок.*, *перех.*, *розм.* Листати, перегортати (сторінки, листки і т. ін.). *Марта вдавала, що спить, а він гортав книжку, закривши нею лице, хоч видно було, що не читає* (Коцюб., II, 1955, 296);

Він писав правою рукою, а лівою гортав сторінки (Смолич, II, 1958, 99).

ГОРТЕ́НЗІЯ, ї, *ж.* Декоративна трав'яниста рослина родини ломикаменевих, що цвіте великим суцвіттям різного кольору. *Ніжні гортензії наповнювали альтанку терпкими пахощами* (Рибак, Помилка.., 1940, 245).

ГОРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., діал.* 1. Підноситися вгору.

2. Брати верх над ким-, чим-небудь. *А в класі тим часом стояла ненастанна тривога, лунав крик, і плач, і лемент, а над усім горував дикий, майже ідіотичний регіт отця гумориста* (Фр., IV, 1950, 224); *Співало нічне птаство, що над ним і досі горували многі солов'ї* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 325).

ГОРШКОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **горщо́к.**

ГОРШКУВА́ТИЙ, а, е. Схожий на горщок. — *Сергій насміявся з тебе? — насторожується вся горшкувата голова Шмалія* (Стельмах, I, 1962, 116).

ГОРЩА́, а́ти, *с.* Зменш. до **горщо́к.** *Не раз до неї носила Явдоха в цьому горщаті варити картоплю, щоб зайвий раз не розпалювати печі* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 356).

ГОРЩА́ТКО, а, *с.* Пестл. до **горща́.** *Мелася маленька.. розбила два горщатка і одну мисочку* (Вовчок, I, 1955, 340); *На верхівці пенька чорніло щось кругле, схоже на горщатко* (Донч., V, 1957, 68).

ГОРЩЕ́ЧКОВИЙ, а, е. Стос. до горщечка; // Який насипають у горщечки. *До складу горщечкової суміші внесли невелику кількість мікродобрив* (Колг. Укр., 3, 1959, 39); // Вирощений у горщечках. *При вирощуванні овочевих культур з горщечкової розсади одержання врожаю прискорюється на 10—15 днів (а іноді і більше)* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 72).

ГОРЩЕ́ЧОК, чка, *ч.* Зменш. до **горщо́к.** *Припав він до горщечка, як віл до води* (Н.-Лев., III, 1956, 285); *На столі ячмінь безостий Проростає у горщечках* (Дор., Єдність, 1950, 24).

ГО́РЩИК, а, *ч.* Зменш. до **горщо́к.** — *Ой ви, діти — квіти наші! Наварю вам горщик каші, Поїсте ви до смаку,— Мовить баба у кутку* (Гл., Вибр., 1957, 287); *В кутку, на великому просторому дощаному столі, стояло кілька горщиків з якимись рослинами* (Смолич, V, 1959, 551).

ГО́РЩИЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **го́рщик.** *Через який час Недбай таскав із кухні маленький засмальцьований горщичок з олією* (Вас., I, 1959, 82); *Вранці і мати, і Катруся, і Яринка дивились, як обережно і серйозно ніс Тарас загорнутий у білу хустину горщичок молочної каші* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 20).

ГОРЩО́К, горшка́, *ч.* Глиняний посуд, у якому варять їжу. *В легенькому диму од багаття було видно з десяток здорових золійників та горшків з усякою стравою* (Н.-Лев., III, 1956, 8); *Шофер Михайло, від'їздячи, газонув півторатонкою й трохи не заїхав у купу горшків і глечиків* (Ю. Янов., I, 1958, 584); // Глиняний посуд з діркою у дні для вирощування квітів та інших рослин. *Вони [цитрусові] росли у великих горшках, укопаних у землю* (Донч., VI, 1957, 140).

◇ **Загляда́ти (зазира́ти** *і т. ін.*) **у горшки́** *чиї* — виявляти підвищену цікавість до чужих справ, втручатися в них. — *Яке тобі діло до того, що в нашій хаті робиться? Нащо тобі заглядати в наші горшки?* (Н.-Лев., II, 1956, 338); *Ніхто з сусід більше не зважувався зазирати в Микитині горшки, ніхто не сікався з порадами, ніхто не каламутив спокою* (Л. Янов., I, 1959, 309); — *Я ж чужа в цьому селі.. Може, й нагорить мені, коли суну свого носа в чужі горшки...* (Кучер, Трудна любов, 1960, 335).

ГОРЮВА́ЛЬНИК, а, *ч., розм.* Той, хто живе в горі, бідує.

ГОРЮВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **горюва́льник.** — *Не по твої гроші я приїхала — свою нещасну горювальницю провідати* (Вас., II, 1959, 285).

ГОРЮВА́ННЯ, я, *с.* Стан за знач. **горюва́ти.** *Позбудуться нащадки горювання, Наздоженуть загальнолюдський рух!* (Граб., I, 1959, 123); *Твоє горювання здатне й кригу розтопити* (Рибак, Помилка... 1956, 173).

ГОРЮВА́ННЯЧКО, а, *с., нар.-поет.* Пестл. до **горюва́ння.** [О л ь г а:] *Ти вернувся?.. Ти побачив мої гіркі сльози, мій смуток, моє горюваннячко!* (Кроп., V, 1959, 157).

ГОРЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок.* Зазнавати почуття журби, суму; сумувати, печалитися. *Одного вечора.. удова Кармелиха прилягла у своїй хатці й лежачи думала та горювала, що то за біда така з її Івасем* (Вовчок, I, 1955, 348); *А в Путивлі кряче віща птиця. І горюквилить Ярославна На світанні рано, як зигзиця* (Мал., I, 1956, 180); // *за ким, по кому.* Сумувати, тужити через відсутність кого-небудь, втрату когось. *Горювала дуже за хлопчиком і Гандзя* (Крот., Сини.., 1948, 26); *Навіки поснули герої-солдати, і, ніби за сином одним, Іванова мати і Янова мати горюють за тим і за тим* (Ун., Вірші.., 1957, 95); // Жити в горі; бідувати. *Я ж думала, моя мамцю, панувати, А тепера довелося горювати* (Нар. лірика, 1956, 275); — *І дивні ті люди: бідує, горює, гине з голоду, а нічого не радить собі, не запобігає лихові* (Коцюб., I, 1955, 110).

ГОРЮДУ́Б, ГОРИДУ́Б, а, *ч.* Рухлива гра, учасники якої стають парами, а той, хто «горить», стоїть спереду і за сигналом ловить одного із задньої пари, що роз'єднується, перебігаючи наперед. *Дівчата і деякі парубки грають у горюдуба* (Кроп., II, 1958, 401); *Він їх декілька разів бачив уже в товаристві Віника і Яська — блукали по лісу, на галявині грали в горюдуба* (Іщук, Вербівчани, 1961, 19); * У порівн. *А зверху тисячами ласкавих очей дивилось на їх темне, серпневе небо, і шугали над ними золоті метеори, мов у горидуба граючи* (Вас., II, 1959, 374).

ГОРЮ́ЧИЙ, а, е. Здатний горіти. *Промислове використання горючих газів пластових покладів як енергетичних ресурсів може бути здійснене з допомогою бурових свердловин* (Гірн. пром.., 1957, 106); *Величезні поклади горючих сланців зустрічаються у Карпатах* (Цюпа, Україна.., 1960, 89).

◇ **Горю́чі сльо́зи,** *рідко* — гіркі сльози. *Зажурився, сердешний, і горючими сльозами вмивається* (Стор., I, 1957, 41).

ГОРЮ́ЧІСТЬ, чості, *ж.* Властивість за знач. **горю́чий.** *До хімічних властивостей парафіну відноситься його горючість* (Хімія, 7, 1956, 7).

ГОРЯ́К, а́, *ч., діал.* Високий голос.

ГОРЯ́КА́, *присл., діал.* Високим голосом. *Гнат виводив горяка, Пісню п'яну і горлату: Гей, про жінку ту, яка «Мала мужа-пияка»* (С. Ол., Вибр., 1959, 296).

ГО́РЯНИЙ, а, е. Те саме, що **гори́стий.** *За Шляхтовою знов піднімається гора, цілий пейзаж горяний* (Н.-Лев., I, 1956, 396); *Понад горяним краєм, у сизо-молочній імлі, До світанку летять журавлі* (Шпорта, Вибр., 1958, 170).

ГОРЯ́НИН, а, *ч.* Житель гір; горець. *За вечерею.. зібрались: дочка бургомістра, її жених — офіцер прикордонної вахти, лісничий, ще якийсь горянин* (Моє життя в мист., 1955, 160); *Едельвейс — рідкісна рослина. Вона охороняється законом, а серед горян вважається символом мужності і кохання* (Знання.., 7, 1966, 17).

ГОРЯ́НКА, и, *ж.* Жін. до **горя́нин.** *Прощайте, вечори багряні, Річок неповторимий плин, ..І ти, горянко*

чорноока, Із повним кухлем на плечі (Мал., І, 1956, 141).

ГОРЯ́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **горя́нка.** *І, поета шануючи славу, Піднесла нам горяночка дар — Незабудки з вершин Ала-Тау І на мові казахській «Кобзар»* (Нагн., Гірські вершини, 1960, 29).

ГОРЯ́НСЬКИЙ, а, е. Належний горянам. *То невже і в цих горянських хатах Я таким вже знаменитим став?* (Мас., Як пахне земля, 1958, 4); // Власт. горянам. *Коли узятий був Берлін, Грузинського народу син Наш стяг аж на верху рейхстагу, Горянську маючи відвагу, Як світоч правди водрузив* (Рильський, II, 1956, 259).

ГОРЬО́ВАНИЙ, а, е. Сповнений горя, біди; гіркий. *Гриця майже щоліта наймали пастушком чи погоничем до заможних дядьків. Горьоване наймитське життя!* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 34); *Вона зараз кінчає своє горьоване навчання* (Ле, Право.., 1957, 241); // Здобутий важкою працею; вистражданий. *Загубився* [Прохор] *між тими городськими панами, що так і дивляться, де б поживитися, що тільки й ждуть, доки мужик їм привезе того хліба горьованого* (Мик., II, 1957, 79); *З горя він пропив до шеляга свій горьований заробіток* (Стельмах, Хліб.., 1959, 216); // Який горював або горює. — *Ех, матері ви наші, жінки наші горьовані,— подумав Гурій Андріянович* (Сенч., Опов., 1959, 76); *Є горем горьовані, свідомістю підкуті, пролетарської науки люди, а в злодюги й несвідомі* (Ю. Янов., І, 1954, 254).

ГОРЬОВИ́Й, а, е. Те саме, що **горьо́ваний.** *Я пройшла крізь роки, крізь розлуку свою горьову, Може, тільки тому, що я клятву ту в серці тримала* (Забашта, Вибр., 1958, 20); *Славлю руки мозолисті, Руки трудові І серця і душі чисті Тих, що в дні жили імлисті І години горьові* (Юнц., Люди.., 1959, 72).

ГОСП... Перша частина складних слів, що відповідає слову **господа́рський,** напр.: госпрацівни́к, госпробо́та, госпчасти́на і т. ін.

...ГО́СП, у, *ч.* Друга частина складних слів, що відповідає слову **господа́рство,** напр.: колго́сп, лісго́сп, радго́сп і т. ін.

ГОСПІТАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **госпіталізува́ти.** *Грипозних хворих, які живуть у гуртожитках, треба негайно відправляти до лікарні, бо вчасна госпіталізація може запобігти виникненню спалаху епідемії* (Наука.., 1, 1958, 21).

ГОСПІТАЛІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Поміщати хворого в лікарню, в госпіталь для лікування. *Лікар має можливість не тільки своєчасно госпіталізувати хворого, але й продовжувати дальше лікування і нагляд в умовах стаціонару* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 324).

ГО́СПІТАЛЬ, ю, *ч.* Лікарня, перев. військова. *В одній з атак мене було тяжко поранено і вночі переправлено на лівий берег Волги, а звідти в госпіталь до Саратова* (Цюпа, Три явори, 1958, 23); *Майже чотири місяці лікувалась* [Тамара] *спершу в польовому госпіталі, а потім у львівській лікарні* (Хижняк, Тамара 1959, 269).

ГОСПІТА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **го́спіталь.** *В мединституті він почав читати курс госпітальної хірургії* (Шовк., Людина.., 1962, 44); *Ніяка сила в світі не втримала б тепер його в цих затишних госпітальних палатах* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 35).

ГОСПО́ДА, и, *ж.* 1. Домашнє житло; домівка. *Вітер з години на годину дужчав, рвав сніг з землі.. Добре тому, хто тепер дома, в теплій господі!* (Мирний, III, 1954, 11); *Він щедро частував кожного, хто завітає до його господи — спеціально заарендованого будиночка над самим Дніпром* (Дмит., Розлука, 1957, 194).

2. Господарство (у 5, 6 знач.).— *Мені із нею* [дійницею] *не носиться, Тобі ж, в господі, пригодиться* (Бор., Тв., 1957, 154); *Жартуючи, він довго нас водив По всій колгоспній чепурній господі* (Рильський, Сад.., 1955, 64); *Еол, оставшись на господі, Зібрав всіх вітрів до двора* (Котл., І, 1952, 67).

ГОСПО́ДАР, я, *ч.* 1. Той, хто займається господарством, хто веде господарство. *Ні, таки з пана поганий господар. Пропадало добро без хазяйського ока* (Коцюб., II, 1955, 83); *Піклуючись про майбутній врожай, хороші господарі слідом за комбайнами лущать стерню, вчасно орють грунт під озимину* (Рад. Укр., 29.VIII 1962, 1).

2. *чого і без додатка.* Те саме, що **вла́сник** 1. *Не той господар землі, що по ній бродить, а той, хто по ній за плугом ходить* (Укр.. присл.., 1955, 69); *Робітники, які жили в злиднях, стали господарями фабрик і заводів* (Корн., Разом із життям, 1950, 128); // Приватний наймач робочої сили. *Заходила в Дем'янівку, .. дуже жадалось мені побачити своїх перших господарів* (Вовчок, І, 1955, 13); *Ой ще бурлак не стелився, Вже господар причепився: «Вставай, бурлак, годі спати, Вже час воли в поле гнати»* (Фр., XIII, 1954, 38); // *заст.* Заможний селянин. — *Ви, Петре, тепер господар на все село, ніби князь!* (Н.-Лев., II, 1956, 368); *За селом, на горі, в підперезаному тополями хуторі, жив господар на всю губу — богобоязливий церковний староста Кіндрат Комар* (Ковінька, Кутя.., 1960, 23).

3. *чого, перен.* Повновладний розпорядник. *Ставши господарем своєї долі, український народ за роки Радянської влади перетворив свою землю в квітучий індустріально-колгоспний край* (Ком. Укр., 11, 1967, 5); *Він вирішив обійти німця далеко з тилу, наблизитися до нього звідти, звідки той його не очікував, і самому стати господарем становища* (Загреб., Європа 45, 1959, 51).

4. Глава сім'ї, господарства. *Господар з господинею частують гостей* (Л Укр., III, 1952, 730); *Па хутір приїхав.. Верига з дочкою. Такому гостеві усі зраділи в домі, а найбільше господар* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 5).

ГОСПОДА́РИТИ, рю, риш, *недок., діал.* Господарювати. *Рифка господарила дома, варила, прала, рубала дрова, шила і мила* (Фр., V, 1951, 285); *Прийшов час і Фушер помер. Його наслідники жили ще якийсь час у сім домі і господарили так, що дім мусили продати* (Мак., Вибр., 1954, 151).

ГОСПОДА́РКА, и, *ж.* 1. Жін. до **госпо́дар.** *Як дбайливі господарки Парк садили дівчата мої* (Криж., Під зорями.., 1950, 8); *Господарки кіосків швиденько закривали торгівлю і собі поспішали до клубу* (Собко, Скеля.., 1961, 6); *Такий бенкет справляють, що ну. А самої господарки, Євги, ніхто ні в чім і не питає* (Кв.-Осн., II, 1956, 264); *Господарка, досить принадна молода якутка, турбувалась коло самовара* (Граб., III, 1960, 92).

Дома́шня господа́рка — жінка, яка не працює на виробництві, а веде господарство своєї сім'ї, господарює вдома. [С т е п а н:] *Людей не вистачає. Вже всіх підняли. Навіть домашніх господарок* (Баш, П'єси, 1958, 123).

2. *діал.* Господарство (у 5 знач.). — *Ти поралася нині до полудня зі мною в господарці, потребуєш тепер відсвіження* (Коб., III, 1956, 176); *Степан одягався вдосвіта в старий одяг, натягав на себе полинялий халат, подерті старі черевики і йшов у такому одязі по господарці* (Круш., Буденний хліб, 1959, 45).

ГОСПОДА́РНИЙ, а, е, *діал.* Хазяйновитий. *Навіть та стара хата під рукою молодого і господарного Андруся немов помолодшала і стала похожа на порядну, господарську оселю* (Фр., III, 1950, 66).

ГОСПОДА́РНИК, а, *ч.* Той, хто керує господарською діяльністю в якій-небудь галузі промисловості, сільського господарства. *З середовища робітників вийшло багато талановитих організаторів, господарників і адміністраторів в усіх галузях народного господарства* (Іст. УРСР, II, 1957, 262); — *Він займав посаду одного з заступників крупного діяча — господарника обласного масштабу* (Гур., Через заметі, 1961, 111); // *розм.* Той, хто відає господарством якого-небудь підприємства, якоїсь установи, організації тощо. *Весь скарб загону був в обозі, який складався з шести підвід. Транспортом відав досвідчений господарник Андрій Шовкопляс* (Петльов., Хотинці, 1949, 188).

ГОСПОДА́РНІСТЬ, пості, *ж.* Здатність уміло й економно вести господарство. [Поліксена:] *Але ж мені довіку дівувати не годиться, і я пішла б, якби хто був до пари, як не дружину, то діток любила б, як не кохання, то хоч господарність, покірливість і вірність принесла б дружині в посаг* (Л. Укр., II, 1951, 290); — *Хвалю за господарність* (Кучер, Чорноморці, 1956, 125).

ГОСПОДА́РНО, *діал*: Присл. до **господа́рний.** *Як не гарно, то не господарно* (Сл. Гр.); *Перехрест нагнувся, господарно підібрав кілька колосків у жменю і спробував вим'яти зерно на долоню* (Ле, В снопі.., 1960, 47).

ГОСПОДАРОВИ́ТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **хазяйнови́тий.** *Господаровитий кум накосив їх* [стіжки сіна] *у таких болотах та заростях, куди не добирався жоден косар* (Стельмах, Правда.., 1961, 246).

ГОСПОДА́РОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **господа́рка** 1. *Сто корів.. тільки першої зміни, зрадівши голосам своїх господарочок, лавиною посунули в розчинену браму* (Вол., Місячне срібло, 1961, 285).

ГОСПОДА́РСТВО, а, *с.* 1. Сукупність виробничих відносин того чи іншого суспільного укладу; спосіб виробництва. *Таке господарство, яке виробляє все, що йому потрібно, майже нічого не купує і не продає, називається натуральним господарством* (Іст. середніх віків, 1955, 31); *Кріпосне господарство стало пристосовуватись до ринку, що розвивався в XVII ст.* (Іст. СРСР, I, 1956, 171).

2. Все, що складає виробництво, служить виробництву; економіка. *Пленум підвів підсумки розвитку народного господарства за 1956 р.— перший рік шостої п'ятирічки* (Вісник АН, 1, 1957, 3); *Він клав газету, прокашлювався, робив цілу доповідь.. Говорив про СРСР, про відродження нашого господарства* (Головко, II, 1957, 72).

3. Галузь якого-небудь виду виробництва; виробнича одиниця. *Енергійне впровадження досягнень хімічної науки є однією з вирішальних умов піднесення сільського господарства, зростання добробуту радянського народу* (Наука.., 11, 1958, 38); *Сукупність заходів, спрямованих на використання природних водних ресурсів, становить галузь народного господарства, яка називається водним господарством* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 5).

4. Обладнання, інвентар, будівлі і т. ін. якого-небудь виробництва або виробничої одиниці. *Найкращим лікарняним господарством на Україні було кременчуцьке* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 31); *Ходили ми.. по відбудованій домні 3, бачили рудний двір, підйомник, складне цехове господарство* (Вишня, I, 1956, 330); // *розм.* Сукупність предметів, речей, належних комунебудь. *Він повільно озирався довкола, примічаючи коло бліндажа все своє господарство* (Кучер, Чорноморці, 1956, 122).

5. Сільськогосподарська виробнича одиниця із знаряддями і засобами виробництва, з ділянкою землі, худобою і т. ін. — *На власному досвіді переконаєтесь, ..що хазяйнувати по-старому в дрібних господарствах не можна* (Головко, II, 1957, 501).

6. Виробнича, фінансова і т. ін. сторона побуту. *Тепер мачусі самій доводилось поратись і на полі, і в домашньому господарстві* (Головко, II, 1957, 512).

ГОСПО́ДАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **госпо́дар** 2. — *Дивись — наче господарський син, а служить!.. Дивно мені* (Мирний, I, 1954, 80); *Вона дівчина бідна, але завжди вбирається краще від господарських дочок* (Л. Укр., III, 1952, 478); // Належний господарю. — *Ще мало того світла..,— думав він,— ще й вони* [кріпаки] *освітили. І трохи не шкодують господарського добра* (Мирний, IV, 1955, 164); // Власт. господарю (у 1 знач.). *Увіходить Валя. Настя зразу ж кидає дзеркальце, набирає господарського вигляду* (Вас., III, 1960, 321).

ГОСПОДА́РСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до господарства (у 2 знач.). *Господарське життя Афін в середині V століття до н. е. дуже пожвавішало* (Іст. стар. світу, 1957, 113); *Відмінна традиція квітне між колгоспами — звітувати один перед одним на кінець господарського року* (Ю. Янов., I, 1954, 68); // Який відає господарством якої-небудь установи, організації. *Господарська частина.*

2. Стос. до ведення господарства (у 3—6 знач.). *Лице в Онисі стемніло, зчорніло й зсохлось од роботи, од недоспаних ночей, од господарського клопоту* (Н.-Лев., III, 1956, 177); *Тут пан... занурився є складні господарські обрахунки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 27).

△ **Господа́рський розраху́нок** — метод планового ведення соціалістичного господарства на основі самооплати. *Як метод планового керівництва господарський розрахунок почав впроваджуватись з періоду нової економічної політики* (Колг. Укр., 11, 1956, 3).

3. Стос. до предметів домашнього господарства або який використовується в домашньому господарстві. *Двір був великий, порослий травою, на ньому хліви, комори, різні господарські прибудинки* (Л. Укр., III, 1952, 574); *Вдома продавалися господарські здобутки, як: набіл, овочі, мед і т. ін.* (Коб., III, 1956, 298).

4. Пов'язаний з використанням у господарстві (у 2 знач.). *Господарське освоєння обводнювально-зрошувальної системи дасть змогу набагато збільшити виробництво сільськогосподарської продукції з кожних 100 гектарів зрошуваних земель* (Наука.., 2, 1957, 7); // Який грунтується на правильному веденні господарства; економічний, раціональний.

5. Який добре веде своє або доручене йому господарство, дбає про нього, дотримується економії (про людину); // Власт. такій людині. *Дівчина-інженер господарським оком оглянула нескладне майно вишки* (Допч., II, 1956, 70).

ГОСПОДА́РЧИЙ, а, е. Те саме, що **господа́рський.** *Взимку, коли правління вивело остаточні підсумки господарчого року, скликали збори колгоспників* (Коз., Серце матері, 1947, 108); *Уздрівши Романа, зразу ж, мов і не вони, поважно почали говорити* [молодиці] *про господарчі справи* (Стельмах, Хліб.., 1959, 129).

ГОСПОДАРЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **господарюва́ти.** *Для підвищення економічної ефективності господарювання треба в кожній галузі.. застосовувати госпрозрахунок* (Колг. Укр., 7, 1958, 6); *Ніка звикла до Арсена, поводилася з ним, як з своїм, і він їй чимало допомагав у господарюванні* (Дмит., Розлука, 1957, 63).

ГОСПОДАРЮВА́ТИ, юю, ю́єш, *недок.* 1. Займатися господарством (у 3, 5 знач.); вести господарство. *Селяни всі радили мені вертати в село, господарювати* (Фр., IV, 1950, 295); *Що й казати — славно колгоспники живуть,*

славно й господарюють (Колг. Укр., 11, 1957, 47); // Займатися господарською діяльністю, керувати якимнебудь господарством. — *Хіба пани та підпанки вміли господарювати? З чужої праці жиріти — ото їхня робота* (Жур., Вечір.., 1958, 358); — *Отак його* [голову] *й возить районне керівництво з колгоспу в колгосп! З одного колгоспники потурять за нездатність господарювати — другому сватають!* (Вишня, I, 1956, 391).

2. Вести домашнє господарство, виконувати різні домашні роботи. *А тато на роботі, Він в шахті комбайнер. Сама господарюю У домі я тепер* (Бойко, Ростіть.., 1959, 40); // Старанно і діяльно наводити порядок де-небудь; порядкувати. *Годиною пізніше він уже господарював у роті. Мав собі і тут чимало клопоту* (Гончар, III, 1959, 326).

3. Робити що-небудь за власним розсудом, безцеремонно розпоряджатись у чисмусь господарстві. *Братова на мене й накинулась: — Се,— каже,— як усі господарюватимуть, то й господарство мов рознесуть чисто!* (Вовчок, I, 1955, 5); *І в лісі, що був годувальником і смерда, і тесляра-ремісника, господарювали чужинці* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 292).

ГОСПОДИ́НИН, а, с. Прикм. до **господи́ня.** *Довго ще гримала Наумиха на чоловіка та совала горщики в піч так енергічно* [енергійно], *що не раз борщ, хлюпнувши на вогонь, бухав та сичав, мов гадина, гніваючись на незручність господинину* (Коцюб., I, 1955, 102).

ГОСПОДИ́НЯ, і, *ж.* Жін. до **госпо́дар.** *Прийшов наймит, прийшов, бідний, Воли розпрягає, Господиня з усіх мисок Та в одну зливає* (Укр.. думи.., 1955, 287); — *Перейшли з ним на нову квартиру; живу — як господиня: схочу робити — роблю, схочу лежати — лежу* (Мирний, III, 1954, 167); *Ніколи вже більше Жанна не буде господинею його думок* (Собко, Грапіт, 1937, 194); *За якусь часинку господиня знов увіходить, прохаючи всіх на вечерю* (Коцюб., I, 1955, 173); *Частували господар і господиня: до пиріжків, до борщу* (Головко, II, 1957, 48); *Господиня дому стоїть біля печі* (Мас., Під небом.., 1961, 29); * У порівн. *Баштові крани, мов старанні господині біля грубок, поралися біля цегельних коробок майбутніх будинків* (Руд., Остання шабля, 1959, 24).

Ха́тня господи́ня, *рідко* — те саме, що **Дома́шня господа́рка** (*див.* **господа́рка**). *Дашина мати була звичайною хатньою господинею, кругозір якої сягав не дуже широко, обмежуючись, головним чином, повсякденними турботами* (Жур., Вечір.., 1958, 218).

ГОСПОДИ́НЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **господи́ня.** *Михайло першим поклав ложку, повернувся до Настуні. — Спасибі тобі, господинько,— і подарував їй чарівну усмішку* (Збан., Сеспель, 1961, 346).

ГОСПО́ДНІЙ, я, є. Прикм. до **госпо́дь.** *На людей пішла пошесть: трясці, пропасниці... Заробітку ніякого, грошей немає.. Біда, кара господня!* (Мирний, III, 1954, 7); [Гаврило:] *Тривожні небеса господні* (Корп., I, 1955, 230).

ГОСПО́ДЬ, го́спода, *ч.* Одна з назв бога у християн. *Вкраїно! Мій любий краю неповинний! За що тебе господь кара, Карає тяжко?* (Шевч., II, 1953, 327); // *у знач. виг.* [о] **го́споди** — уживається для вираження подиву, нетерпіння, досади. — *Нащо то одному чоловікові так багато хліба? Господи! Чи вже ж він поїсть оце все?* (Н.-Лев., II, 1956, 184); *Господи, як не хочеться лишати нагрітого місця, як тяжко розлучатись з солодким ранішнім сном!* (Коцюб., I, 1955, 21).

◇ **Госпо́дь [його́] зна́є,** *заст.* — те саме, що **Бог [його́] зна́є** (*див.* **бог**). — *За що його взяли, що зробила мала дитина — господь його знає* (Мирний, I, 1954, 277); **Госпо́дь з тобо́ю (з ним, з ва́ми** *і т. ін.*), *заст.* — те саме, що **Бог з тобо́ю (з ва́ми, з ним** *і т. ін.*) (*див.* **бог**). — *Господь із вами,— жахнулась Маланка.— Мій так само був на гуральні, як і ваш* (Коцюб., II, 1955, 99); **І де в го́спода,** *заст.*—уживається при вираженні здивування. *І де ті в господа взялися Усякі штучнії їства?* (Шевч., II, 1953, 107); **Мо́же б (хоч би) госпо́дь посла́в,** *заст.* — уживається для вираження сподівання на щонебудь. *Може б нам господь послав талан та добрий урожай на полі* (Н.-Лев., II, 1956, 189);— *Хоч би господь дощику післав! — чую я початок розмови* (Л. Укр., III, 1952, 476); **Не дай (не доведи) го́споди,** *заст.*— те саме, що **Не дай бо́же** (*див.* **дава́ти**). [Олімпіада Іванівна:] *О, що ви, не дай господи!* (Л. Укр., II, 1951, 66); — *Та й погані тут села! Не доведи господи жить в такому селі!— казали бурлаки* (Н.-Лев., II, 1956, 218); **Прости́ го́споди** (*у знач. вставн. сл.*), *заст.* — указує на різкість висловлювання, судження і т. ін. — *Якби вмер, прости господи, краще б було* (Головко, II, 1957, 148); **Сла́ва го́сподові; Сла́ва тобі́ го́споди,** *заст.*— те саме, що **Сла́ва бо́гові (бо́гу)** (*див.* **бог**). *Я радію: — Слава господові, що і в нас, як і в людей, благодатно!* (Вовчок, I, 1955, 4); — *Слава тобі господи, й ти вже немалий... Другі твоїх літ дітей мають...* (Мирний, II, 1954, 67); **Хай госпо́дь ми́лує,** *заст.*— уживається у знач. заперечення, небажаності чого-небудь. — *Хай господь милує, щоб я його* [дитя] *впустила! — жахається Марина й знов щебече* (Мирний, IV, 1955, 232); **Чи дале́ко госпо́дь несе́** *кого?, заст.* — куди йде хто? *Іде чорноморець. От, спинивши його, й питаю, чи давно з коша і чи далеко господь несе?* (Шевч., VI, 1957, 82); **Як дасть (поміле́) госпо́дь,** *заст.* — уживається для вираження сподівання на здійснення чого-небудь. *Як дасть господь милосердний, приїду сам на Січ* (Шевч., VI, 1957, 130).

ГОСПО́РГАН, у, *ч.* Скорочення: господарський орган. *Усі партійні організації в своєму керівництві професійними і господарськими органами повинні звернути особливу увагу на правильне розмежування функцій профспілок і госпорганів* (КП України в резол. і рішен.., 1958, 287).

ГОСПРОЗРАХУНКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **госпрозрахунок.** *Слід сказати, що визначення госпрозрахункових завдань в помісячному розрізі — це найбільш трудомістка робота в усій системі внутрігосподарського розрахунку* (Наука.., 7, 1961, 56); // Який знаходиться на госпрозрахунку. *Бригада, ферма, допоміжне підприємство є складовою частиною єдиного госпрозрахункового господарства* (Колг. Укр., 10, 1960, 5).

ГОСПРОЗРАХУ́НОК, нку, *ч.* Скорочення: господарський розрахунок. *Впровадження госпрозрахунку в бригадах сприяло зростанню виробничої активності колгоспників і збільшенню доходів колгоспу* (Колг. Укр., 7, 1958, 4); — *А треба зробити так, щоб вони* [трактористи].. *перейшли, як і на заводах робітники, на госпрозрахунок* (Кучер, Прощай.., 1957, 338).

ГОСТЕЛЮ́БНИЙ, а, е. Те саме, що **гости́нний.** *Спасибі гостелюбним хазяям, Хай їм щастить у всіх на році тижнях!* (Рильський, Зграя.., 1960, 31); *Сердечно й щиро всіх приймало Нас гостелюбнеє село* (Воскр., З перцем!, 1957, 433).

ГОСТЕЛЮ́БНО. Присл. до **гостелю́бний.** *Народ російський обійма Там* [у Москві] *гостелюбно всі народи* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 9).

ГО́СТЕНЬКО, а, *ч.* Пестл. до **гість** 1, 2.— *Зеленеє поле, зелене, Збирайтеся, гості, до мене, Ведмедика ласого обдурю І ласощів гостенькам наварю* (Гл., Вибр., 1957, 309); * Образно. [Командир застави:] *В засаду, хлопці, по кущах, за хижу! А ви, малі, з бабусею до льоху, Ми всиплем нашим гостенькам гороху* (Воронько, Казка.., 1957, 67).

ГОСТЕ́ЦЬ, тця́, ч., *діал.* Ревматизм. *Тепер він старий, гостець по костях ходить* (Фр., IV, 1950, 413); *Янко має гостець у колінах і любить паритись в лазні* (Козл., Ю. Крук, 1950, 111).

ГОСТИ́НА, и, *ж., розм.* 1. Перебування в гостях; гостювання. *Три дні ходу — днина гостини!* (Укр.. присл.., 1955, 225); *Перший день навчання після різдвяних канікул нагадував собою небуденну гостину* (Вільде, Б'є восьма, 1945, 136); // Відвідини. *Тепер нова комбінація про Вашу гостину до мене: чи не було б для Вас вигодніше приїхати багато раніше вистави просто в Гадяч?* (Л. Укр., V, 1956, 269).

У гости́ні — в гостях. *Виїхала вона, вже більше як два тижні буде, з Петербурга, та й досі їде, мала бути у брата і в тіток в гостині по дорозі, та отож гостює й досі* (Л. Укр., V, 1956, 320); **У (на) гости́ну** — в гості. *І дома не сидиться, і робити вже годі: все б у гостину, та щоб убрання все нове та хороше на їй було* (Вовчок, I, 1955, 17); *Якби я міг літати разом з птаством, До тебе прилетів би у гостину* (Павл., Бистрина, 1959, 177); *В с. Люті, після того як хату «посвятять», запрошували 9 або 12 вдовиць на гостину, «аби б ліпше жити було»* (Матеріали з етногр.., 1956, 89); *І як його не піти до самого автора* [М. Гоголя] *на гостину — вшанувати пам'ять, доторкнутись до землі його дитинства!* (Ю. Янов., V, 1959, 141).

2. *діал.* Страви і питво, якими частують. *Ми до двора — в дворі співи, сміхи, гостина, музика,— се пан комісію гостить* (Фр., II, 1950, 52); *Баба приготувала гостину, дівки сіли коло хлопців, їдять, п'ють* (Калин, Закарп. казки, 1955, 11); // Бенкет. *Серед радісних окликів і співів почалася гостина* (Фр., VI, 1951, 77); *Пані Павловська.. справляла у себе гостину на привіт нового року* (Мак., Вибр., 1954, 169).

3. *діал.* Гостя. [М а р у с я:] *Частуй, частуй.. Бо тепер я, панотченьку, гостина в тебе* (Н.-Лев., II, 1956, 423); *Завітала до хати пізно гостина, серед ночі свято нарядила, то вже сну не буде на мене* (Вас., Вибр., 1954, 25).

ГОСТИ́НЕЦЬ [1], нця, ч. 1. Якась річ або ласощі, які звичайно привозять, приносять або передають звідки-небудь як подарунок. *Було як поїде в Київ, то й навезе нам гостинців хороших: матусі очіпок, шовком гаптований, чи плахту червону; мені доброго намиста або стрічок* (Вовчок, I, 1955, 57); *Як приїхала бабуся із села, Всім гостинців.. привезла: Майці — диню-скороспілку, ягідок, А для Клима, для онука — пиріжок* (Нех., Під.. зорею, 1950, 26); *Завжди батько, вернувшись з поля, казав нам, що або відняв, або випрохав у зайця по шматочку хлібця нам як гостинець* (Кроп., VI, 1960, 156); * У порівн. *Старих котів з кішками роздавали пішанам, мов гостинці од нового пана* (Мирний, II, 1954, 104).

2. *перен.* Удар, постріл, предмет, яким завдають удар, травма від удару. *То теє промовляв* [Голота], *На присішках став, Без міри пороху підсипає, Татарину гостинця у груди посилає* (Укр.. думи.., 1955, 6); *Уляна, плачучи, показує сусідці.. синці — гостинці п'яного, сердитого чоловіка* (Коцюб., I, 1955, 438); *Марта спересердя уперіщила пужалном підручного по морді — всю зворотну путь чмихав і крутив носом бідолаха від того гостинця* (Вол., Самоцвіти, 1952, 35).

ГОСТИ́НЕЦЬ [2], нця, ч., *діал.* Великий битий шлях; шосе. *Широкий битий гостинець тягнувся, як розвитий звій полотна серед зеленого лісу* (Кобр., Вибр., 1954, 75); *Дарма, що село лежить осторонь гостинця, його знають і знаходять* (Рад. Укр., 3.VII 1961, 3).

ГОСТИ́НИ, тин. *мн.* Те саме, що **гости́на** 1. *Гостини польських емісарів у його домі наробили йому багато неприємності* (Фр., III, 1950, 262); *Довго длятись гостям не можна було, Омелько мусив квапитись, тож і гостини були короткі* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 292).

ГОСТИ́ННИЙ: △ **Гости́нний двір,** *іст.* — торгові ряди в спеціально збудованому приміщенні. *Найбільша торгівля відбувалась в гостиних дворах* (Іст. СРСР, I, 1956, 208).

ГОСТИ́ННИЙ, а, е. Який любить приймати і частувати гостей. *Веселий, гостинний, він любив товариство і скоро зібрав біля себе гурток молоді більш поступової та відводив там душу* (Коцюб., II, 1955, 135); *Нам цікаво було оглянути мисливський замок.., зазирнути в курні селянські хати, де гостинні гуцули завжди ладні поділитися шматком хліба і кухлем квасного молока* (Жур., Вечір.., 1958, 266); // Який виявляє гостинність. *Вигляд людей був якийсь гостинний і привітний* (Баш, Вибр., 1948, 53); *Не кидаючи роботу, вона одразу завела гостинну зо мною розмову* (Вас., II, 1959, 325); // *перен.* Про речі і предмети, пов'язані з прийомами гостей. *За гостинним столом він розповідав, як у роки війни на Алтаї доводилося варити метал у зерноскладах, обладнаних наспіх під ливарню* (Вол., Самоцвіти, 1952, 84).

ГОСТИ́ННІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **гости́нний.** — *Традиції гостинності, які свято шанує народ, ..не дозволяють мені відмовити вам* (Смолич, I, 1958, 59); *Гнат, зберігши гостинності такт, Підбирає слова милозвучні* (С. Ол., Вибр., 1957, 161); // Готовність, бажання приймати гостей і пригощати їх. *Острів'яни виявляють морякам свою приязнь і гостинність, запрошують в свої оселі, частують кокосовими горіхами й апельсинами* (Довж., Зач. Десна, 1957, 443); *Гість не скористався із її гостинності, і все печене й варене так і залишилося на столі цілим і непоїденим* (Тют., Вир, 1960, 104); // Гостинне приймання. *Хотілось би особисто подякувати за ту незвичайно сердечну гостинність, яку Ви.. виявили під час пробування мого у Львові* (Коцюб., III, 1956, 269); *Поснідавши, лісничий подякував за гостинність і зібрався їхати* (Донч., IV, 1957, 55).

ГОСТИ́ННО. Присл. до **гости́нний.** *Гнаний царським урядом, Міцкевич був гостинно й ласкаво прийнятий передовою російською інтелігенцією* (Рильський, III, 1956, 304); *І таки знайшов* [Валентин Модестович] *у собі силу гостинно посміхнутися* (Шовк., Інженери, 1956, 200); * Образно. *Осіння природа гостинно розкривала свій стіл подорожньому* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 22).

ГОСТИ́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **гости́нець** [1]. — *Привезу вам з Богуслава гостинчика, чогось моднього* [модного] *на сукню* (Н.-Лев., III, 1956, 165); *Дідусь було по голові погладить її, гостинчика дасть їй якого, яблучко абощо* (Тесл., Вибр., 1950, 95); * Образно. *Дозвольте сподіватися, що наше прохання не пропаде марно і що незабаром матимемо од Вас хоч невеличкого гостинчика для нашої збірки* (Коцюб., III, 1956, 200).

ГОСТИ́ТИ, гощу́, гости́ш, *недок., розм.* 1. *перех. і без додатка.* Те саме, що **вгоща́ти.** *Почали* [люди] *мене гостити вареними яйцями й паляницею* (Барв., Опов.., 1902, 124); *Баба почала гостити: дала по стаканчику винця і закуску таку хорошу, що рідко хто й бачив* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 137).

2. *неперех.* Те саме, що **гостюва́ти.** *Син недовго гостив у батька* (Мирний, IV, 1955, 183); * Образно. *На землю скель і радуг малинових Нужда прийшла гостити у дворі* (Мал., I, 1956, 139).

ГОСТИ́ТИСЯ, гощу́ся, гости́шся, *недок., розм.* 1. Те саме, що **вгоща́тися.** *Коваль горівки, хліба вніс, їдять, гостяться...* (Фр., XIII, 1954, 69); — *Сідайте трохи. Чужі люди гостяться, а вас жодної.. не видно за столом* (Вільде, Сестри.., 1958, 193).

2. Те саме, що **гостюва́ти.** *Недовго гостився Ясь в покоях княжих: одну хвилиночку. Він знав панський*

звичай, що не велів одбувати довгих візитів (Н.-Лев., I, 1956, 163).

ГОСТІВ, тева, теве. Належний гостеві. *Полковник пам'ятав гостів голос ще відтоді, як він лунав у телефонній трубці, коли доводилося безпосередньо зв'язуватися зі штабом фронту* (Ю. Янов., II, 1958, 381).

ГО́СТОНЬКО, а, ч. Пестл. до **гість**. — *Сідайте, мої гостоньки любі та милі! — припрошував дід Грицай* (Н.-Лев., IV, 1956, 192).

ГО́СТРЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **гостри́ти** 1; // *у знач. прикм. І вгризаються в соснину леза гострені сокир* (Сос., Поезії, 1950, 121).

ГОСТРЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **го́стрий** 1—6. *Казав козак, казав бурлак: — Дівчинонько-рибчинонько!.. Дай шабельку старенькую, Старенькую, гостренькую* (Щог., Поезії, 1958, 57); *Невеличке ягнятко, зігнувшись у каблучку, виставило своє гостреньке рильце з рідкими зубами* (Мирний, III, 1954, 82); *Білявому чоловікові промова Шільмана здалась надто гостренькою* (Досв., Вибр., 1959, 282); *В голосі дівчини прорізалося щось гостреньке, неприязне* (Вол., Місячне срібло, 1961, 26); *На полі осідає сніг, а під ним дзвінко дзюркотить вода. Проте ще можна ходити по снігу, бо вночі він пришерхає від гостренького морозцю* (Коп., Як вони.., 1961, 26); *Клим сьорбає запашний гостренький борщ, прихвалює невістку* (Горд., II, 1959, 274).

ГОСТРЕ́ЦЬ, ю, ч. Багаторічна трав'яниста рослина родини злакових, що росте як бур'ян на полях. *Гострець галузистий є дуже злісним корневищним бур'яном з родини злакових* (Бур'яни.., 1957, 65).

ГО́СТРИЙ, а, е. 1. Який має колючий кінець або ріжучий край; здатний колоти або різати. *Крикнула Олександра ридаючи.. та й звалилась, як трава на гостру косу* (Вовчок, I, 1955, 33); *Гостра склянка з розбитої пляшки зробила* [Євгешці] *глибоку рану* (Донч., VI, 1957, 87); *Гостре каміння в'їдається в босі ноги* (Ю. Янов., IV, 1959, 128).

2. Який звужується, витягується на кінці. *Подекуди.. виглядали жовті соняшники, гострі верхи кукурудзи* (Н.-Лев., II, 1956, 381); *Роман їхав у гострій смушевій шапці, як у шоломі* (Гончар, III, 1959, 76); *Він сидів на ослоні і мастив олією свій облуплений гострий ніс* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 21).

△ **Го́стрий кут** — кут, менший 90°, менший прямого. *Гострий кут трикутника.*

3. Який добре сприймає що-небудь; тонкий, проникливий. *На виду у діда старечий спокій, а проте — гострий, огняний погляд* (Мирний, I, 1954, 165); *Очі в нього гострі, видющі, слух, як у птиці, і вже коли він стоїть на варті, миша не пробіжить...* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 244); *Від його кожуха йшов такий же важкий дух, як і від овець, і вовкам, хоч вони й мали гострий нюх, трудно було тепер зачути навіть близько живу людину* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 51); // Який глибоко вникає в суть чого-небудь; допитливий. *Розум у дитини був гострий, допитливий — їй усе хотілося знати* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 7); *Багатьох сучасників А. П. Чехова вражав гострий, аналітичний склад його розуму, твердість його суджень* (Наука.., 1, 1960, 54).

4. Який діє рішуче, різко і грубо. *Ішла чутка, що він страшний чоловік, палкий як порох, а гострий як бритва* (Мирний, I, 1954, 300); *Війт був чоловік гордий і гострий. Учувши оці звернені до себе слова, він цілий почервонів зі злості* (Кобр., Вибр., 1954, 49); *Я гостра з ворогом, мов голка!* (Тич., Зростай.., 1960, 32); // Який відзначається дотепністю, вигадкою. *От ся* [папі] *втішна — то вже втішна! О, яка весела, як усіх смішить! Дуже гостра й розумна* (Вовчок, I, 1955, 376); // Сповнений дотепу; влучний, дошкульний. *Олександра й сама моргала на хлопця, зачіпала гострим словом, палким поглядом* (Коцюб., I, 1955, 64); *А тепер, коли для мене Жартом злим кінчиться драма І от-от зірватись має Гостра, злобна епіграма,— Безпощадній зброї сміху Я боюся піддаватись* (Л. Укр., I, 1951, 141); *В поезії Некрасова ми бачимо гостру й сміливу сатиру, задушевну лірику, високу громадську патетику* (Літ. газ., 15.I 1948, 3).

◇ **Го́стрий на сло́во (язи́к** *і т. ін.*) — який влучно, дотепно говорить. [І в а н:] *Гострий ти на слова, та який то з тебе на ділі козак?* (Вас., III, 1960, 24); *І змалку росло воно хитре, пронозливе, гостре на речі, і ласки ніхто не забачив в іскрявих смішливих очах* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 154); *Надто гострий він на язик, не змовчить, не стерпить неправди* (Горд., Дівчина.., 1954, 239); **Згла́джувати (згла́дити) го́стрі кути́** — робити менш помітним суперечності, зм'якшувати їх. *Автору роману закидали.. намагання згладити гострі кути і ухилитися від постановки складних проблем* (Талант.., 1958, 80).

5. Який сильно діє на органи чуття (нюх, смак, зір, слух і т. ін.). *Гаряче повітря було повно гострих пахощів акацій і розливало якусь розкіш на ввесь двір* (Н.-Лев., II, 1950, 223); *Раптом забринів гострий.. дзвінок, то баронеса кликала Софію* (Л. Укр., III, 1952, 535); *Холод стає гострішим* (Коцюб., III, 1956, 136); *У голові Петру блискавично проноситься думка, яка збурює його кров і засвічує очі гострим блиском* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 8).

6. З великою кількістю солі, прянощів, спецій (про їжу). *Вміст оцтової кислоти в них* [маринадах] *повинен становити 1,2—1,8%; такі маринади називаються гострими* (Укр. страви, 1957, 416); // Їдкий, пряний (про приправи). *На смак цибуля буває гостра, напівгостра і солодка* (Укр. страви, 1957, 205); // *у знач. ім.* **го́стре,** рого, *с.* — страва з великою кількістю солі, прянощів, спецій. — *Це Роза допомагала готувати. А ти знаєш, як вона любить гостре* (Томч., Готель..,1960, 216).

7. Який надзвичайно сильно виявляється; сильний (про почуття). *Іваниха сплеснула руками і впала до землі зомліла, гостра туга її підкосила* (Л. Укр., III, 1952, 568); *Він дивився на винахідника з гострою цікавістю, ніби довго чекав на його появу* (Собко, Справа.., 1959, 99); *Удосконалювати художню майстерність — це значить, насамперед, розвивати в собі гостре відчуття епохи, в якій митець живе* (Мист., 5, 1961, 10).

8. Який бурхливо розвивається, протікає (про хворобу). *В лікарні їм сказали, що у хворої гострий апендицит* (Рибак, Час.., 1960, 132).

9. Який проходить або розвивається надзвичайно сильно; напружений. *Коли перше, за панщини, експлуатація селянина була в стадії, так сказати, «натурального» хижацтва, то при зрості капіталізму вона приймає форми гострої, смертельної боротьби* (Коцюб., III, 1956, 37); *Зарудному завжди було властиве художньо виразне розкриття гострих характерних життєвих конфліктів* (Мист., 1, 1959, 15); *Іноді доходило й до гострих сутичок між матір'ю і дочкою* (Хижняк, Тамара, 1959, 52).

◇ **Го́стре пита́ння; Го́стра пробле́ма** — назріле, але складне для розв'язання завдання; болюче питання. *Тепер ніхто вже не знімав гострих, пекучих питань, як першого дня, коли Кирило приїхав на дачу* (Коцюб., II, 1955, 220); *Квартирна проблема, виявляється, була й тут гострою* (Дмит., Розлука, 1957, 295).

ГО́СТРИК, а, ч. Круглий невеликий черв'як, що живе у кишечнику людини. *Крім аскарид, у кишечнику людей, найчастіше дітей, живуть і інші паразитичні круглі черви — гострики* (Зоол., 1957, 24).

ГОСТРИ́ТИ, гострю́, го́стриш. *недок., перех.* 1. Робити гострим (у 1 знач.). *Лагодили* [козаки] *броню, гострили шаблі, насаджували на списи ратища і виливали кулі* (Стор., I, 1957, 397); — *Так ви дідусю, лишайтеся коси клепать та вчіть, як гострити. мантачити...* (Вишня. 1, 1956, 316); * Образно. *У нього* [І. Франка].. *люди діляться на два табори: на кривдників. проти яких він гострить як меч своє слово, і покривджених, яким він оддає своє серце* (Коцюб., III, 1956, 39)

2 *перен., рідко.* Робити більш проникливим, напруженим; загострювати (увагу, розум і т. ін.). *Зненависть до тої фігури* [панни Анелі] *гострила мою увагу* (Коцюб., II, 1956, 256); *Тепер перед ним розкрився зовсім новий світ ідей. що гострив його розум і глибоко хвилював серце* (Кол., Терен.., 1959, 165).

◇ **Гостри́ти зу́би** *див.* **зуб; Гостри́ти ножа́ (соки́ру, меч** *і т. ін.*) *на кого* — замишляти що-небудь проти когось. [З о с я:] *І раз у раз так страшно робиться мені. коли я чую їм'я Гната' Сава його так любить, а він на Саву ножа гострить* (К.-Карий, II. 1960, 296); *Він* [Т. Г. Шевченко] *закликав громадою обух сталить. сокиру гострити на проклятих тиранів* (Тич., III, 1957, 80); **Гостри́ти о́чі** *на кого* — те саме, що **Стріля́ти очи́ма** *на кого* (*див.* **о́ко**). — *Катря на тебе так очі гострила, що мені тільки у ченці одна дорога* (Рибак, Час.., 1960, 180); **Гостри́ти язика́** — говорити дотепи. *Шахтарі (щоб не дрімать!) все язики гострили, ось на старого вже летять колючі їхні стріли* (Дор., Три богатирі, 1959, 22).

ГОСТРИ́ТИСЯ, го́стриться, *недок.* Пас. до **гостри́ти.** *Десь гостриться. кричачи, ніж на бруску* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 191).

ГОСТРІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гостри́ти** 1. *На збиранні зеленцевих посівів ножі* [коноплежатки] *слід міняти для гостріння через 3—4 години роботи* (Техн. культ., 1956. 198).

ГО́СТРІСТЬ, рості, *ж., рідко.* Те саме, що **гострота́.** *Так само спроквола. нібито бавлячись. провів* [Пилип-з-Конопель] *пальцем по тонкому лезу пробуючи дзвінку та зимну гострість* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 275); *Миші теж в сей раз ліпше тут живеться, ніж давніше, нема тієї гострості на кожному слові* (Л. Укр.. V, 1956, 246).

ГОСТРІ́ШАТИ, аю, аєш, *недок.* Ставати гострішим. *Вона* [скеля] *нагадувала середньовічний замок, похмуру кам'яницю, яка, гострішаючи догори, утворювала там щось подібне до вежі* (Гончар, I, 1954, 94); *Нове почуття обгортає Корольова, і відчуває він, як гострішає його злість, як затьмарюється ревнощами розум* (Шиян, Магістраль, 1934, 5).

ГО́СТРО. Присл. до **го́стрий** 1—5, 7, 9. — *То ж ви* [Святославенки] *теє лихо збудили, Що батько ваш, Святослав київський, приспав, .. Як з гостро відточеними мечами На поганську землю налітав* (Мирний, V, 1955, 268); *На довгій хрящуватій шиї гостро випинається кадик* (Гончар, Таврія.., 1957, 306); *Волосся гостро пахло холодною м'ятою* (Кучер, Чорноморці, 1956, 12); *Втрату матері хлопець переживав бурхливо і гостро* (Сепч., На Бат. горі, 1960, 19); *Шевченко гостро ненавидів самодержавство. ненавидів пригноблювачів* (Рильський, Поезія Т. Шевченка, 1961, 50).

◇ **Держа́ти (трима́ти) ву́хо го́стро** — бути пильним, уважно стежити за ким-небудь.

ГО́СТРО... Перша частина складних слів, що відповідає словам: а) **го́стрий** у 1, 2 знач., напр.: г о с т р о г о л о́ в и й, г о с т р о г р а́ н н и й і т. ін.; б) **надзвича́йно,** напр.: г о с т р о д е ф і ц и́ т н и й, г о с т р о з а р а́ з н и й і т. ін.

ГОСТРОБОРО́ДИЙ, а, е. З гострою бородою. *З'явився єфрейтор з довгастим гостробородим обличчям* (Руд., Вітер. , 1958, 50)

ГОСТРОВЕ́РХИЙ, а, е. З гострим верхом *Високо здіймається гостроверха солом'яна покрівля* (Вас., I, 1959, 292); *Непорушними вартовими стояли гостроверхі копиці* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 562); *Сидять татари на конях, у гостроверхих шапках. вузько прорізаними очима роздивляються навколо* (Хижняк. Д. Галицький, 1958, 528).

ГОСТРОВУ́СИЙ, а, е. З гострими вусами *Дощик падає з небес, омивається пшениця гостровуса, тонколиця* (Голов., Поезії, 1955, 163)

ГОСТРОВУ́ХИЙ, а, е. Із загостреними вгорі вухами. *Немов з морської хвилі, виринули дві гостровухі голови. За ними в човнах дві фігури* (Вас., I. 1959. 307)

ГОСТРОГУ́БЦІ, ів, *мн* Гострі щипці. якими відкушують дріт, цвяхи і т ін.; кусачки *Кусачки, або гостроґубці — щипці з гострими губками для відкушування дроту* (Слюс. справа, 1957, 158)

ГОСТРОДЗЬОБИЙ, а, е. З гострим дзьобом. *Лютий, хижий птах-шуліка, гостродзьобий превеликий* (Забіла, У.. світ. 1960, 137).

ГОСТРОЗО́РИЙ, а, е Який має гострий зір; зіркий. *В Заячій балці кроків за сто попереду гострозорий Марко помітив биків, що стояли, прип'яті до телеграфного стовпа* (Тют., Вир, 1960. 9); *Ті, хто стояв на палубі, не могли ясно роздивитись, скільки людей на березі але гострозорі запевняли, що їх більше ніж п'ять* (Трубл., I, 1955, 500)

ГОСТРОЗУ́БИЙ, а, е, *розм.* 1. З гострими зубами або гострим зуб'ям. *Може, там залія під стіл гострозубий крокодил?* (Забіла, Веселим малюкам, 1959. 69); *За плугами по землі проїхала гострозуба борона. розбиваючи грудки* (Ів Вел очі, 1956. 104)

2. *перен.* Дотепний, уїдливий (про людину). *Гострозубий Мар'ян відлякував отців від порога своїми цинічними дотепами* (Тудор, Вибр.. 1949 44)

ГОСТРОЗУ́БЦІ, ів. *мн* Те саме. що **гострогу́бці.** *Гострозубцями ріжуть електричні проводи і дріт, відкушують зайві кінці після скручування або приєднання до електричних приладів* (Монтаж і ремонт.., 1956, 59); *Яворський стояв на порозі машинного відділу й гострозубцями відкушував маленькі шматочки дроту* (Чорн.. Визвол земля, 1959, 55).

ГОСТРОКІ́Л, ко́лу, *ч., рідко* Те саме, що **частокіл.** *Саме місто Буша,— цебто торговий майдан,— з одного боку тулилось до стрімчастої скелі, а зокола було обмежоване високим земляним валом і добрим дубовим гостроколом* (Стар. Облога.., 1961, 4); *На валах — здавалося, що то мушкетні постріли — тріскався* [від морозу] *закутий в кригу гострокіл* (Кач., II, 1958. 483).

ГОСТРОКІНЦЕ́ВИЙ, а, е Який має звужений. гострий кінець або верх *У лісостеповій смузі основним прийомом оздоблення воріт і хвірток є обробка завершень стовпів, яким надають тієї чи іншої форми (звичайно гострокінцевої)* (Жилий буд колгоспника, 1956, 24); *Ви стоїте на Кремлівській площі і вас оточують казково прекрасні гострокінцеві вежі соборів* (Наука.., 10, 1962. 2)

ГОСТРОКЛУ́БИЙ, а, е. З гострими клубами (*див.* **клуб**[3]). *Біля нього раз по раз бриніла дзвоником чиясь гостроклуба корівка* (Стельмах, Хліб.., 1959, 456)

ГОСТРОКОНЕ́ЧНИЙ, а. е. Те саме. що **гострокінце́вий.** *Татари були озброєні кривими гостроконечними мечами загостреними з одного боку* (Хижняк, Д. Галицький, 1958. 462).

ГОСТРОКОНЕ́ЧНИК, а, ч. Кремінне знаряддя з загостреними кінцями і краями, яке використовували як наконечник списа або як мисливський ніж.

Відколюючи від кремінного куска гострі трикутні пластини, людина навчилася виготовляти кам'яні гостроконечники та скребачки (Іст. СРСР, I, 1957, 4).

ГОСТРОКУ́ТНИЙ, а, е. З гострими кутами. *Відносно величини кутів трикутники бувають гострокутні, коли всі кути гострі, прямокутні... коли серед кутів є прямий* (Геом., I, 1956, 20); // З гострими кутами, виступами, нерівностями; вугластий. *Зоня на відміну від Катерини була висока, худорлява, аж гострокутна, з геометрично правильними рисами обличчя* (Вільде, Сестри.., 1958, 317).

ГОСТРОКУ́ТНИК, а, ч. Геометрична фігура з гострими кутами.

ГОСТРОЛЕ́ЗИЙ, а, е. З гострим лезом. *Гостролезий ніж;* * Образно. *На білосніжній корі берізок ще висіли великі прозорі краплини, а на безсилій гостролезій траві ще рясніла дощова роса* (Збан., Переджнив'я, 1960, 81).

ГОСТРОЛИ́СТ, а, *ч., рідко.* Те саме, що **пáдуб.** *Плющі, ціпеніючи, давлять колону, Блищать гостролисти густі* (Бажан, Роки, 1957, 199); *Хоча батько її був заможною людиною, але достатки їм приносили не наймити, а тютюн-бакун і турецький гостролист* (Стельмах, Хліб.., 1959, 330).

ГОСТРОЛИ́СТИЙ, а, е. З гострим листям; з листям, яке звужується на кінці. *І вздовж, і впоперек по грядках гуляли в хрещика зелені ряди гостролистої кукурудзи та широколистого соняшника* (Н.-Лев., I, 1956, 85); *Після обіду Кардаш попрямував знайомою стежкою і непомітно опинився біля тих гостролистих кленів, які садив разом з Тонею* (Жур., Звич. турботи, 1960, 24).

ГОСТРОЛИ́ЦИЙ, я, е. З вузьким, худим обличчям. *Тільки Корчагін, похмурий, гостролиций, сидить мовчазний, час від часу поблискує гострим відданим оком на Філіпова* (Збан., Єдина, 1959, 307).

ГОСТРОНОСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **гостронóсий** 1. *Ярошенко збоку зиркнув на гостроносеньке, з руденькими бровами та віями обличчя панянки, зітхнув і взяв помалу дівчину під руку* (Вас., I, 1959, 192); — *Чого тобі? — спитала в нього весела гостроносенька продавщиця* (Допч., VI, 1957, 86).

ГОСТРОНóСИЙ, а, е. 1. З вузьким, гострим носом (про живі істоти). *Де не взявся із-за лісу Невідомий птах, Довгохвостий, гостроносий, На восьми ногах* (Гл., Вибр., 1957, 283); *Підійшла вертлява гостроноса штубова Ельза* (Хижняк, Тамара, 1959, 174).

2. Який має довгий вузький ніс, носок (про предмети, речі). *Ритмічно розтинаючи хвилі, на курс «Балтики» лягли стрункі, гостроносі есмінці* (Дмит., Обпалені.., 1962, 211); *Віталій Стратонович.. повертається переодягнений.. в китайкових шароварах, що до половини закривають халяви лискучих гостроносих чобіт* (Стельмах, Хліб.., 1959, 85); * Образно. *У море вибігав гостроносий горбатий мис* (Трубл., I, 1955, 476).

ГОСТРОО́КИЙ, а, е. 1. Те саме, що **гострозóрий.** *Бачите, в чім річ: гагара дуже спостережлива птиця. І дуже гостроока,— бачить вона кроків на сто так, як не можна бачить у найудосконаленіший бінокль* (Вишня, II, 1956, 178).

2. Із жвавими очима, з гострим швидким поглядом. *В чорнім кожушку, В ухатій шапці хлопчик гостроокий Із батьком рушив у морозну путь, В оббитій повстю тулячись кибитці* (Рильський, I, 1956, 364); *Володька стояв серед піонерів і шептав сусідці своїй, русокосій і гостроокій дівчинці* (Ю. Янов., IV, 1959, 86).

ГОСТРОРИ́ЛИЙ, а, е. З гострим рилом, з гострою мордою.

ГОСТРОСЛІ́В *див.* **гостросло́в.**

ГОСТРОСЛІ́В'Я, я, *с., розм.* Те саме, що **дотéнність.** *Легко вгадуються ті художні зразки, які письменник* [П. Козланюк] *наслідував, на яких вчився. Насамперед, звичайно, це неперевершене народне гострослів'я й красномовство, якими так багата Україна* (Про багатство л-ри, 1959, 291).

ГОСТРОСЛО́В, ГОСТРОСЛІ́В, сло́ва, *ч., розм.* Людина, гостра на слово, на язик; дотепник. *До обіду випивають «по лампадці очищеної», як каже гостросло псаломщик* (Збірник про Кроп., 1955, 251); *Тихона досада бере. Видатний гостросло серед молоді, чи він би знов не зумів подати слово на захист дівчини* (Горд., I, 1959, 352); *Дотепно і цілком серйозно, трохи іронічно, оповідає гостросло Шкварковський про свої трагікомічні пригоди* [у «Чумаках»] (Життя Саксаганського, 1957, 144).

ГОСТРОСЛО́ВИТИ, влю, виш; *мн.* гостросло́влять; *недок., розм.* Говорити гостро, дотепно. *Вони надто вільно почувають себе, безліч розваг знаходять, гострословлять, жартують, вдаються на всякі вигадки* (Горд., I, 1959, 262).

ГОСТРОТА́, и́, *ж.* Властивість за знач. **гóстрий.** *Попробував* [професор] *пучкою гостроту леза* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 165); *Шкода, що ніс має зайву гостроту, заокругли його — і хоч портрета малюй для нащадків* (Стельмах, Хліб.., 1959, 292); *Гострота нюхової чутливості лівої половини носа вища за праву* (Рад. психол. наука.., 1958, 21); *Мабуть, єдиним в усій українській народній творчості є класичний за своєю лаконічністю, витонченістю і сатиричною гостротою анекдот про «доброго попа»* (Наука.., 6, 1959, 47); *На службу показу героїчного характеру народу ставився й такий випробуваний жанр поезії, як балада, з її драматизмом і незвичайністю подій та гостротою почуттів* (Іст. укр. літ., II, 1956, 186).

ГОСТРОЯЗИ́КИЙ, а, е. Який любить дошкуляти словами, любить говорити дотепно. *Він трохи не йняв віри гостроязиким та балакучим людям* (Н.-Лев., IV, 1956, 194); *Гостроязикі аспіранти потай підсміювалися над Холодом* (Загреб., Спека, 1961, 40)

ГОСТРУВА́ТИЙ, а, е. Трохи гострий. *Спершу, для розгону, сказав* [Федір Іполитович] *кілька гоструватих слів про те, що на протязі двох місяців він не мав бодай однієї вільної неділі* (Шовк., Людина.., 1962, 47).

ГОСТРУ́ХА, и, *ж., розм.* Про жваву, швидку дівчину. * Образно. *На все здалась вона* [сокира], *гоструха: Її давно вже знаю я* (Гл., Вибр., 1957, 306).

ГОСТРЮ́ЩИЙ, а, е, *розм.* Дуже гострий. *Ласка не розгубилась. Вона в'юнко вивернулась у повітрі і гострющими зубами стиснула шию сови...* (Коп., Як вони.., 1961, 174); * Образно. *Ось де проникліва разюча сатира* [О. Вишні]! *Ось де гострюща сокира!* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 105).

ГОСТРЯ́К, á, *ч., розм.* 1. Тонкий, загострений кінець чого-небудь, яким колють. — *Давай нашим коням овес, ти, паразите! — приставив би Юрко гостряк довгого списа до багацького пуза* (Козл., Ю. Крук, 1957, 349); // Звужений кінець, верх чого-небудь. *Стрілка.. залежно від положення гостряків (або пер стрілки) визначає той чи інший напрям руху поїзда* (Сигналізація.., 1955, 11); *Хто може видертись під самий гостряк дзвіниці?..* (Мик., Кадильниця, 1959, 26).

2. Гострий бік якого-небудь знаряддя, ріжучий край його; лезо. *По цупкій траві Андрій ішов за Сулимою, несучи на плечах лопату, що гостряком виблискувала проти сонця* (Чорн., Красиві люди, 1961, 44); *З його рук випала сокира, увіткнувшись гостряком леза в пофарбовану підлогу* (Шиян, Гроза.., 1956, 176).

ГОСТРЯЧóК, чка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **гостря́к.** *Берег вже їжачився яскраво-зеленими гострячками трав* (Коз., Сальвія, 1959, 216).

ГОСТЮВА́ЛЬНИК, а, *ч., розм.* Той, хто гостює або гостював. *Гостювальники верталися додому* (Мирний, III, 1954, 34).

ГОСТЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гостюва́ти.** — *Це добре гостювання — тільки прийшли, а їх зараз у роботу позапрягали* (Вас., II, 1959, 167); *Швачка хотів був підвестися з-за столу, хотів покинути таке гостювання, але його заспокоювала Мар'яна, переконувала, що не слід на сміх та поговір з гостей виїздити* (Кос., Новели, 1962, 93).

ГОСТЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок.* Жити деякий час у кого-небудь як гість. *У нас мама гостювала тижнів півтора* (Л. Укр., V, 1956, 110); *Гостював саме того літа в учителів брат учительки, Докії Петрівни,— художник* (Головко, II, 1957, 191); // Бути у кого-небудь у гостях. *Гостювали панни цілий день, ще й заночували* (Н.-Лев., IV, 1956, 183); [Р я б и н а:] *Де се ти так зарана гостював, що вже ногами вулицю замітаєш?* (Фр., IX, 1952, 84); * Образно. *Тиша та спокій гостювали в хаті* (Коцюб., I, 1955, 109).

ГОСТЮВА́ТИСЯ, ю́юся, ю́єшся, *недок.* 1. *тільки безос.* Про перебування в гостях. [Ж а н н а:] *Як вам гостювалось у колгоспі?* (Мур., Радісний берег, 1961, 11); *У неділю із гостей Хлопчики вертались, А дружок у них пита: — Як вам гостювалось?* (Бойко, Билиці.., 1958, 3).

2. *діал.* Вгощатися. *Був один пан у гостях і добре там гостювався, їв усякі страви і пив усякі вина, і так нагостювався, що не чув, як його і додому привезено* (Україна.., I, 1960, 74).

ГОСТЮК *див.* **остю́к.**

ГО́СТЯ, і, *ж.* Та, хто приходить, приїздить відвідати, навістити кого-небудь і т. ін. [Х у с а:] *Я ж того не хочу, щоб нас почесна гостя осудила* (Л. Укр., III, 1952, 169); *Прийшла ще одна жінка.. З усіх кінців зали замахали* [люди] *руками, запрошуючи гостю до себе* (Панч, В дорозі, 1959, 207); * Образно. *Музо моя — госте одинокої душі!* (Мирний, V, 1955, 343).

ГОСТЬОВИ́Й, а́, е́. Признач. для гостей. *Нас провели на сцену, і ми зайняли свої гостьові місця в президії* (Тич., III, 1957, 426); *На гостьових трибунах — знатні хлібороби й тваринники республіки* (Літ. Укр., 4.V 1962, 4).

ГОСУДА́Р, я, *ч.* Глава монархічної держави; монарх, цар. *Колись то ще, во время оно, Помпілій Нума, римський цар, Тихенький, кроткий государ, Втомившись пишучи закони, Пішов любенько погулять І одпочить* (Шевч., II, 1953, 335); *Для вирішення спільних питань було засновано Союзний сейм, що складався з государів або їх представників і збирався у Франкфурті-на-Майні під головуванням представника Австрії* (Нова іст., 1956, 99); *В перепуді після недавніх заколотів і повстань — государ, можновладець величезної країни, сахався людей* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 518).

ГОСУДА́РИНЯ, і, *ж.* 1. Глава монархічної держави або дружина царя; цариця.

2. *заст.* Пані, володарка. [П е ч а р и ц я *(услід Галі):*] *Не смію ослушатися* [ослухатися] *наказу государині серця мого і покірно схиляю голову* (Мирний, V, 1955, 153); // Формула ввічливого звертання. [Б и ч о к:] *До всього я, государине моя, вчений, та ще й неабияк вчений!* (Крон., I, 1958, 465).

ГОТ *див.* **го́ти.**

ГОТЕ́ЛЬ, ю, *ч.* Будинок з меблюваними кімнатами для короткочасного проживання приїжджих. *Костенко видав наказ, щоб його повідомляли про всіх новоприбулих, що зупиняються в готелях* (Фр., XVI, 1955, 123); *Турбай і Ладимко поселилися в готелі «Москва» в одному номері* (Руд., Остання шабля, 1959, 572); * У порівн. *Там* [у кімнаті] *стояли старанно застелені чистою білизною залізні ліжка у два ряди, наче в готелі* (Кучер, Чорноморці, 1956, 398).

ГОТЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до готелю. *Тонкі готельні хлопці з галунами і в новеньких костюмах.. вистукують каблуками в рожеві плити* (Коцюб., II, 1955, 411); *Цього разу він прожив там аж дванадцять діб. Ночі в незатишному готельному номері, дні в переповнених трамваях* (Шовк., Інженери, 1956, 156).

ГОТЕ́ЛЬЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **готе́ль.** *Він не міг відірвати погляду від низеньких червоних дверей білого готельчика, він міг би заприсягтися, що ті двері готують йому щось несподіване* (Загреб. Європа 45, 1959, 443).

ГО́ТИ, ів, *мн.* (*одн.* **гот**, а, *ч.*). Плем'я східних германців. *За даними готського письменника VI ст. Іордана, готи були германським племенем, яке переселилося з Прибалтики до північних берегів Чорного моря* (Іст. УРСР, I, 1953, 37).

ГО́ТИКА [1], и, *ж.* Художній стиль європейського пізнього середньовіччя, який найяскравіше виявився в архітектурі і характеризувався легкими гострокінцевими будівлями, стрімко спрямованими вгору, та численним оздобленням скульптурами, склом і витонченим різьбленням з каменю. *Минув, як сон, блаженний час і готики й барокко. Іде чугунний* [чавунний] *ренесанс, байдуже мружить око* (Тич., I, 1957, 69); // Оздоблення виконані у цьому стилі. *Вузенькі провулки, де не розминутися двом автомашинам, похмура готика веж і костьолів — і залиті сонячним сяйвом нові житлові квартали. Такий Львів* (Рад. Укр., 26.IV 1959, 3).

ГО́ТИКА [2], и, *ж.* Форма виродження картоплі. *Калійні добрива підвищують стійкість картоплі проти готики* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 20).

ГОТИ́ЧНИЙ [1], а, е. Стос. до готики (*див.* **го́тика** [1]). *Говорив* [професор], *як звичайно, цікаво, жваво про готичний стиль і будову* (Коб., III, 1956, 319); *І, тільки глянувши, упевнено сказав* [граф], *Що дім готичної, мовляв, архітектури* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 36); // У стилі готики. *У підземеллі — сім колон — Готичні, сірі, кам'яні...* (Граб., I, 1959, 400); *Величезні готичні вікна суворо дивилися крізь вогонь пожежі* (Довж., I, 1958, 240).

△ **Готи́чне письмо́** — різновид латинського письма з гострим начертанням букв. *На горішній її* [таблиці] *половині великими літерами, схожими на частокіл готичного письма, було* [щось] *написано* (Кол., Терен.., 1959, 44).

ГОТИ́ЧНИЙ [2], а, е. Стос. до готики (*див.* **го́тика** [2]). *Якщо готика зберігається протягом кількох поколінь, то готичні рослини стають карликовими* (Картопля, 1957, 228).

ГОТІ́ВКА, и, *ж.* Гроші, які є в наявності; наявні гроші. *Стрий їх матері помер.. і полишив значний спадок у готівці й земельних добрах* (Фр., VI, 1951, 203); — *Певно, в пана полковника не вистачає готівки розрахуватися зі мною?* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 35).

ГОТІ́ВЛЯ, і, *ж., діал.* Готування. — *Яка там готівля? Укинув пшона та затовк салом — от і все!* (Мирний, IV, 1955, 320).

ГОТО́В *див.* **гото́вий.**

ГОТОВА́ЛЬНЯ, і, *ж.* Набір креслярських інструментів, укладений у футляр. *На столі перед Оксаною лежала готовальня, ватманський папір* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 594).

ГОТОВЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **гото́вий.** *Галя покинула полоти й оглянулася округи, наче от стріти готовенька щось несподіване* (Вовчок, I, 1955, 318); *Ніде правди діти, є ще товариші, які хотіли б одержувати*

все від держави готовеньким (Рад. Укр., 10.I 1961, 3).

◇ **На всьóму готовéнькому** — те саме, що **На всьóму готóвому** (*див.* **готóвий**). — *Ви, жінки, розумні на всьому готовенькому* (Н.-Лев., III, 1956, 282).

ГОТÓВИЙ, ГОТÓ, а, е. 1. Який зробив необхідне приготування, підготувався до чого-небудь. — *Ви скажіть свойому пану, Що готовий я в дорогу* (Л. Укр., I, 1951, 385); — *Гине пшениця, а ми й досі не готові до жнив!* (Донч., I, 1956, 76); — *Ось тілько воза підмажу, та й готов* (Мирний, IV, 1955, 321).

△ **Будь готóвий!** — вітання піонерів при зустрічі; **Зáвжди готóвий!** — відповідь піонерів на вітання; девіз. *І дзвінко лине наш девіз: До боротьби завжди готові!* (Бичко, Вогнище, 1959, 272).

2. *на що і з інфін.* Який висловлює згоду, схильний до чого-небудь або виявляє бажання зробити що-небудь. *Голод, холод, усяку біду і напасть він* [Кармель] *готовий прийняти для іншого* (Вовчок, I, 1955, 346); [Д ж о н а т а н:] *Тепер громада вирок той забуть готова* (Л. Укр., III, 1952, 104); *Вони* [механізатори] *готові перейти на роботу в рідні колгоспи* (Колг Укр., 4, 1958, 6); // *звичайно з інфін.* Який знаходиться в стані, близькому до чого-небудь. *Блакитне море збурених гір облягло Івана широким колом, і здавалось, що ті безконечні сині вали таки ідуть на нього, готові впасти до ніг* (Коцюб., II, 1955, 318); *Настя сиділа присоромлена, сердита, готова до сварки* (Гончар, Таврія.., 1957, 37); *Човен захитало, і він затанцював на мертвих хвилях, от-от готовий перекинутися* (Смолич, I, 1958, 78).

3. Доведений до повної готовності, придатний для використання або споживання; приготовлений. *Готова страва вся стояла, Спішили всі за стіл сідать* (Котл., I, 1952, 205); *Він збирався в далеку дорогу, до пращурів. — Сани готові, — сказав Микула* (Скл., Святослав, 1959, 17); // Який уже зроблений, цілком закінчений у своєму виготовленні; виготовлений, завершений. *Відставляй муку готову, Зерно сип на камінь знову* (Щог., Поезії, 1958, 196); *З опівночі пліт лежав готовий, аж просивсь на воду* (Коцюб., I, 1955, 355); *І ось вже готовий в радянських людей канал Волго-Дону* (Тич., II, 1957, 290); // Заздалегідь продуманий, підготовлений, складений. *Треба було шукати самій, а не чекати готових рецептів* (Донч., V, 1957, 452); — *Я сам не люблю людей, які говорять готовими фразами* (Руд., Вітер.., 1958, 355); // *розм.* Який вже склався, набув досвіду, досяг високої майстерності. — *Чи бачили таке!.. Готовий хлібороб, одним словом* (Головко, II, 1957, 211).

4. *у знач. присудк. сл., розм.* Виражає закінченість, кінцевий результат якої-небудь дії, стану і вживається у значеннях: а) вмер. *Юрко.. тріснув Кирикещу по тім'ю важким шворнем. Упевнившись, що староста готовий, круто повернув коня і подався назад...* (Іщук, Вербівчани, 1961, 160); б) зовсім сп'янів. *Рясно пробки полетіли В стелю, в стіни, на столи... Треті півні як запіли — Всі готові вже були* (Воскр., Цілком.., 1947, 58).

△ **Готóві грóші** — те саме, що **готівка.** — *Як тобі треба що купити, то скажи, возьму* [візьму] *на кредит, бо готових грошей не маю* (Фр., V, 1951, 396).

◇ **На все готóве [прийтú (убрáтися)]; На всьóму готóвому [жúти]** — про перебування кого-небудь на повному забезпеченні. *Стала докоряти* [сестра] *йому, що він убрався на все готове та й останні злидні пропивав* (Мирний, II 1954, 262).

ГОТÓВИТИ, влю, виш; *мн.* готóвлять; *недок., перех.* Те саме, що **готувáти.** *А тим часом монголи готовили вже коней до від'їзду* (Фр., VI, 1951, 89); *Клялися вони у п'ятім* [1905 р.]: — *Землю кров'ю окропим.— Порох самі готовили, падали в грім барикад* (Мал., Звенигора, 1959, 69); *Еней тоді як народився, Разів із п'ять перехрестився, Звелів готовити обід* (Котл., I, 1952, 68).

ГОТÓВИТИСЯ, влюся, вишся; *мн.* готóвляться; *недок.* Те саме, що **готувáтися.** *Нехай турбуються Латинці, Готовляться против Троян* (Котл., I, 1952, 193); *Рученята склало* [паненя] *на грудях, готовлячись скоритися тому, що скажуть* (Вас., I, 1959, 212); *Мсьє Абель зблід і захитався, неначе готовився впасти в зомлінні* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 182).

ГОТОВІСІНЬКИЙ, а, е, *розм* Цілком готовий. *Взагалі Павлусь і Настуся повертались додому готовісінькими* (Н.-Лев., IV, 1956, 230).

ГОТÓВІСТЬ, вості, *ж.* Те саме, що **готóвність.** *Бійці, здебільшого вусаті, статечні чоловіки, загледівши офіцерів, зриваються на ноги і завмирають в готовості* (Гончар, I, 1954, 19).

ГОТÓВНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Абстр ім. до **готóвий** 1, 3; стан готового (у 1, 3 знач.). *Підтримувати нашу бойову готовність нам необхідно* (Ленін, 31, 1951, 368); *Комсомольська організація розпочала перебудову роботи з організації рейдів перевірки готовності колгоспу до збирання врожаю* (Укр. іст. ж., 1, 1960, 9); *Готовність риби визначають проколюванням одного з кусків її виделкою* (Укр. страви, 1957, 117).

2. *з інфін.* Бажання зробити що-небудь *Всі вони були молоді й сповнені відваги й невичерпної готовності творити добро* (Довж., I, 1958, 453); *Юрій Матвійович галантно уклонився перед жінкою, виказуючи готовність одразу ж розповісти про задум вчених народознавців* (Вол., Місячне срібло, 1961, 70).

З готóвністю — охоче. *Дівчинка з готовністю кидається до книжок, бере зошит, олівець і гордо сідає за стіл* (Стельмах, Хліб.., 1959, 390); *Він* [Черниш] *з готовністю прийняв на себе обов'язки старшого* (Гончар, III, 1959, 389)

ГОТÓВО, *присудк. сл.* Вже закінчено, виконано. *Готово! Парус розпустили* (Шевч., II, 1953, 207); — *Митько ось береться його* [кулемет] *зіпсувати.— А діло нехитре,— вставив партизан.— Непомітно у дупло запхнув щось і готово!* (Головко, I, 1957, 373)

ГÓТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **гóти.** *Готське державне утворення являло собою дуже нетривке політичне об'єднання племен північного Причорномор'я* (Іст УРСР, I, 1953, 37); *На цій землі, де наша тінь упала, Лежать сліди тисячолітніх злив. Тут готська дівчина на березі стояла, Чекаючи з-за моря кораблів* (Перв., I, 1958, 248).

ГОТТЕНТÓТ *див.* **готтентóти**

ГОТТЕНТÓТИ, ів, *мн.* (*одн.* **готтентóт,** а, *ч.*; **готтентóтка,** и, *ж.*). Народність, яка живе в Південно-Африканській Республіці і Південно-Західній Африці. *Основну масу населення Південно-Африканського Союзу становлять негри банту (близько 80%) Збереглася невелика кількість бушменів та готтентотів* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 301); *Москва — це Ленін... Так складалось в уяві індуса, калмика, готтентота, італійця, мешканця далекої Австралії* (Еллан, II, 1958, 20).

ГОТТЕНТÓТКА *див.* **готтентóти.**

ГОТТЕНТÓТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **готтентóти.**

ГОТУВÁННЯ, я, *с.* Дія за знач. **готувáти** і **готувáтися.** *По радіо повідомляють про готування польоту на Місяць ракети-автомата і про польоти на інші планети* (Довж., II, 1959, 168); — *Обов'язок школи — не тільки готування майбутніх студентів* (Донч., V, 1957, 483); — *Спробуємо умовити шкільного сторожа, щоб пускав нас у неділю, ніби для спільного готування уроків,— запропонував Петро* (Бурл., Напередодні,

1956, 14); *Більшість страв української кухні, на відміну від страв інших кухонь, відзначається складною рецептурою і складними комбінованими способами їх готування* (Укр. страви, 1957, 3); *Сахно бачила, як з урвища.. сповзали люди до води, як вони щось майстрували.. Згодом вона зрозуміла, до чого їхні готування* (Смолич, I, 1958, 101); *Директор почав справді готуватися в дорогу. Се готування тяглося дуже довго, майже місяць* (Мак., Вибр., 1956, 386).

ГОТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. *перех.* Робити придатним, готовим для використання. *Пізно світилось проти п'ятниці світло, як в великодну ніч. Люди мовчки готували сокири, кілки, залізні лопати* (Коцюб., II, 1955, 86); *Готувала* [медсестра] *інструменти для чергової операції* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 9); *За останні роки стали краще удобрювати землю, готувати насіння і доглядати за посівами* (Колг. Укр., 4, 1958, 24); //Навчати з якою-небудь метою, давати необхідні знання; підготовляти. *Мене готували до інституту, а брата до корпусу* (Мирний, IV, 1955, 334); *У місті* [Львові] *десятки робітничих шкіл, технічних училищ, різні фахові курси готують кадри робітників* (Рад. Укр., 15.I 1959, 4)

◇ **Готува́ти грунт** *див.* **грунт**.

2. *перех* Працювати, розробляючи що-небудь, здійснюючи якесь завдання. *Хлопці думають, що це я доповідь їм готую, і ходять навшпиньки* (Ю Янов., I, 1954, 60); *Інженер-іригатор готував плани нових прочисток ариків, використання забутих заурів* (Ле, Міжгір'я, 1953, 28); // Виготовляти що-небудь.— *А там — камінь обробляють — точать, пиляють, вистругують з нього всякі виробки, а там з глини посуд готують* (Мирний, IV 1955, 330); *Дослідник готує його* [добриво] *так, наче першокласний куховар якусь заморську підливу* (Допч., VI, 1957, 17)

3. *перех. і без додатка.* Варити, приготовляти їжу; куховарити *Почала я готувати снідання, а черниця за мною у комору, пшона одміряє у глечик, одсипає муки у миску, сметани у полумисок* (Вовчок, I, 1955, 253); *Дмитро охоче працює з дідом, охоче переймає його науку і з задоволенням їсть усякі чудернацьки приправлені страви, які готує старий* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 269); *Смачно готувала Марія, але страва та була Ларисі гіркішою від полину* (Руд., Остання шабля, 1959, 321).

4 *перех* Заготовляти що-небудь для дальшого використання, робити запас чогось. *То-то і є! поки чоловік у добрі та у щасті, так він дума, що вже йому і усе так буде, і не журиться ні об чім, і не готує собі нічого* (Кв.-Осн. II, 1956, 137); — *Готуй лишень посаг та рушники: хутко й свататимуть!* (Вовчок, I, 1955, 66).

5. *перех.* Збиратися зробити що-небудь, замишляти щось [К у ш н і р у к:] *А вчора чоловік із двору хвалився нашим хлопцям, що пані Люба із сином готують на нас облаву* (Вас., III, 1960, 409); *Що там робиться в тих загадкових бетонованих черевах? Що роблять там гарнізони, що планують, що готують?* (Гончар, III, 1959, 37).

ГОТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. *до чого і з інфін.* Здійснювати підготовку до чого-небудь, мати намір щось робити. *Джериха готувалась до весілля* (Н.-Лев., II, 1956 180); *Увечері всі були дуже заклопотані, бо готувалися до завтрашнього свята — свята першого хліба* (Ів., Вел. очі, 1956, 44); *Юра спокійно лягає, залазить під затишну ковдру і готується мирно заснути* (Смолич, II, 1958, 16); // Вивчати що-небудь, працювати над чимось з якою-небудь метою, працювати для підготовки до якоїсь діяльності. *Ще кінчаючи свою науку в Віденському університеті у відомого вченого професора Ягича, Франко почав готуватися до професури* (Коцюб., III, 1956, 35); *Співачка багато працювала, готуючись до концерту* (Сміл., Сад., 1952, 8); *Мама їхня, вчителька, готувалася до лекції* (Ю. Янов., II, 1954, 145).

2. Повільно надходити, насуватися (про події, явища природи). *Нікому й на думку не спаде, що готується пригода, що лихо зже близько* (Коцюб., I, 1955, 184).

3. Пас. до **готува́ти**. *Ворогові готувалася зустріч* (Ю. Янов., I, 1954, 49); *Готувалося два гусаки, молоденьке порося, пироги з яблуками, холодець, кисіль, качки, вертути з такого тіста, що аж світиться, і ще сила різних дрібниць* (Мик., Кадильниця, 1959, 57).

ГОТУВА́Ч, а́, *ч.* Той, хто готує що-небудь.

ГО́ТУ́Р, а, *ч., діал.* Глухар. *Дуже досвіта, ще й не зоріло, пішов дід Максим на засідку на готури* (Фр., VIII, 1952, 277); *Чути, як десь далеко-далеко випадково вигукне рідкий тепер птах готур* (Сміл., Сад, 1952, 258).

ГОФМА́РШАЛ, а, *ч., дорев.* Придворне звання в ряді монархічних країн. У царській Росії відав прийомами і постачанням двору. *Торкнувши острогами коня, розлючений, поскакав* [Олександр] *до будинку, де загадлегідь йому були приготовлені покої гофмаршалом графом Толстим* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 76).

ГОФМЕ́ЙСТЕР, а, *ч., дорев.* У царській Росії — спочатку придворний урядовець, що відав канцелярією, касою тощо, згодом почесне придворне звання.

ГОФРЕ́, *невідм., с.* Те саме, що **го́фри.** *Вона калічила. креп-сатин — на бантики, волани і нудне гофре* (Ле, Мої листи, 1945, 8).

ГО́ФРИ, ів, *мн.* Ряди паралельних хвилястих складок на чому-небудь. *Чіткими гофрами виділявся прямий м'яз живота* (Ткач, Арена, 1960, 173).

ГОФРО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **гофрува́ти.** *Потім він нахилився до нашого з Жабі чемодана і, витягши чорного серпанку сукню з буйною, щедро гофрованою спідничкою, розіп'яв її в руках* (Досв., Вибр., 1959, 68); // *у знач. прикм. Подобалось їй, що стіни клубу прикрашені плакатами і афішами, а на лампі під стелею — зеленкуватого кольору абажур з гофрованого паперу* (Вільде, Сестри.., 1958, 392); *Наповнивши поливальницю, Грицько поспішив у низьке, вкрите гофрованим залізом приміщення* (Рудь, Гомін.., 1959, 97)

ГОФРУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до гофрування (у 1 знач.). *Гофрувальна машина.*

ГОФРУВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **гофрува́ти.** *У техніці останнім часом усе більшого поширення набирає гофрування тонкостінних пластинок і оболонок* (Веч. Київ, 24. I 1966, 2).

2. Те, що є результатом цієї дії.

ГОФРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Робити на чому-небудь ряди паралельних хвилястих складок, вигинів.

ГОФРУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **гофрува́ти.**

ГОЦ, *виг.* 1. Те саме, що **гоп** 1. *Не кажи гоц, поки не перескочиш* (Номис, 1864, № 52).

2. *діал.* Водоспад. *Несподівано заскочила повінь, люті габи збили Марічку з ніг, кинули потім на гоц і понесли поміж скелі в долину* (Коцюб., II, 1955, 331).

ГОЦА́К, а́, *ч., розм.* Те саме, що **тропа́к.** *Усі чоботи свої пробив* [Масляк], *вибиваючи гоцака* (Кв.-Осн., II, 1956, 242).

ГО́Я, *виг.* Уживається як заспів на початку речення. *Спав я нічку, спав я другу, Годі знести серцю тугу; Гоя коні, гоя сиві, Будьте ви ми* [мені] *хоч зичливі!* (Пісні та романси.., II, 1956, 162);— *Гой, гоя, гоя! Нові покої Нумо лиш квітчати, Гостей сподіватись* (Шевч., II, 1953, 74).

ГПО, *невідм., с.* Скорочення: Готовий до праці й оборони СРСР. *Почала Ніна.. із складання норм на значок «ГПО»* (Собко, Стадіон, 1954, 343).

ГРА, и, *ж. (мн.* **ігри**, ігор). 1. Дія за знач. **гра́ти** [2] 2, **гра́тися** 1; забава. *Оксано, Оксано! ..де твої танці та скоки? де твої ігри та щебетання?..* (Кв.-Осн., II, 1956, 443); // Заняття дітей. *Обидві дівчини, мала і велика, були між собою у щирій приязні, я часто заставала їх за розмовою або якоюсь дитячою грою* (Л. Укр., III, 1952, 612); *В ряді праць показано роль гри, що є провідною діяльністю в дошкільному віці, в розвитку мислення дітей* (Рад. психол. наука.., 1958, 184).

◇ **Гра з вогне́м** — дуже небезпечні дії, вчинки. *Чим далі розгортаються події, тим яснішою став груба механіка змови колонізаторів проти Єгипту. Дії західних держав — це гра з вогнем* (Рад. Укр., 18.IX 1956, 1).

2. Підпорядковане сукупності правил, прийомів або основане на певних умовах заняття, що є розвагою або розвагою та спортом одночасно. *Шахи стали в нашій країні справді народною грою* (Перша книга шахіста, 1952, 3); — *Товариші, ігри! . У сусіда давайте!..* (Головко, I, 1957, 152); *В дитинстві, до школи, його захоплювала військова гра* (Ле, Право.., 1957, 14); // Набір предметів для такого заняття. *Настільна гра; Продаж дитячих ігор*

△ **Олімпійські ігри** — великі міжнародні спортивні змагання, що організовуються раз на чотири роки (за назвою старогрецьких національних спортивних свят у м. Олімпії). *За кількістю учасників Спартакіада народів СРСР набагато перевищує XV олімпійські ігри, які були найбільшими змаганнями останніх років* (Рад. Укр., 5. VIII 1956, 1).

3. *тільки одн.* Дія за знач. **гра́ти** [2] 7. *Моя пам'ять, той неперозлучний секретар мій, вже записує.. гру світла на посинілих лицях* (Коцюб., I, 1955. 420); *Давно вже лід розтанув на Дніпрі, і хвиля вдаль, до моря, тепло лине. Милується мій зір у сяйва й тіней грі найкращою рікою України* (Сос., Близька далина, 1960, 21).

4. *тільки одн.* Дія за знач. **гра́ти** [2] 1. *Усівши* [усівшись] *впилася* [Оля] *очима в оркестр, котрий розпочав гру* (Фр., II, 1950. 72); *Тепер у хаті Чайок щодня гриміла гармонь, щодня приходили рибалки послухати гру і оповідання веселого червонофлотця* (Донч., Вибр., 1948, 106).

5. *тільки одн.* Дія за знач. **гра́ти** [2] 8. *Коли артист керується самою тільки школою, самим тільки розумом, гра його холодна, штучна, одноманітна і безкольорова* (Думки про театр, 1955, 84); *Чехов і Толстой захоплювалися проникливо простою грою геніальної Заньковецької* (Рильський, III, 1956, 23).

6. *тільки одн.* Ряд дій, спрямованих до певної мети; інтрига, таємний задум *В голові Себастьяна виникло раптове рішення. Вони негайно підуть до старого Антоніо і поведуть із ним дипломатичну гру* (Ю Бедзик, Вогонь.., 1960, 109); — *Скільки я зрозумів, почалась якась складна гра з новими, несподіваними учасниками, які до хімії не мають ніякого відношення* (Шовк., Інженери, 1956, 214).

◇ **Гра слова́ми** — жарт, побудований на вживанні різних за значенням слів однакового звучання; каламбур. *Дуже добре знаючи українську мову і тонко схоплюючи відтінки і змістові можливості слова, І Тобілевич іноді застосовує в розгляданих п'єсах так звану гру словами* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951. 380)

ГРАБ, а, *ч.* Листяне дерево або кущ родини березових з гладенькою сірою корою *Внизу над самим шосе зеленіють товсті столітні граби та буки* (Н.-Лев., II, 1956, 415); *На Кримських і Карпатських горах ростуть дуб, ясен, граб, смерека, липа* (Цюпа, Україна.., 1960, 87).

ГРА́БА́Р [1], гра́баря́, *ч.* Робітник на земляних роботах; землекоп. *Колись бідарі ішли в грабарі, а тепер живуть у добрі* (Укр.. присл.., 1955, 176); *Найбільш характерним для відкритої розробки руд за часів царату був грабар з конякою та хлопчиком-підручним* (Гірн. пром.., 1957, 8).

ГРАБА́Р [2], я́, *ч., діал.* Гробокопач. *Грабарі стиха труну підняли, Бережно в землю її опустили, Яму зарили і горбик звели* (Щог., Поезії, 1958, 419).

ГРАБА́РКА, и, *ж.* 1. Віз, дроги з довгим ящиком для перевезення землі. *Тоді якраз будівництво переживало той неповторний період, коли кайло замінялося перфоратором, лопата — екскаватором, грабарка — вагоном* (Баш, На землі.., 1957, 23).

2. Велика лопата. *І взявся* [батько] *за роботу. Згинався, з розмаху заганяв обома руками грабарку в купу вугілля на тендері, не розгинаючись, обертався з нею до печі і з розгону жбурляв у вогненну пащу* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 57).

ГРАБА́РМІЯ, ї, *ж., зневажл.* Скорочення: грабіжницька армія. *Зображення нашестя і втечі денікінської грабармії є однією з провідних сюжетних ліній твору* [«Юхим Кудря»] (Іст. укр. літ., II, 1956 541); *Величезною напругою сил революції денікінську грабармію з її англійськими інструкторами відкинуто до моря, довгождану передишку завойовано, але заспокоюватись не час* (Гончар, II, 1959, 184).

ГРАБА́РОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **граба́рка** 1. *Ми собі на своїй грабарочці гайда, гайда* (Мик., II, 1957, 34).

ГРАБА́РСТВО, а, *с.* Заняття грабаря *(див.* **гра́ба́р** [1]), землекопа.

ГРАБА́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **гра́ба́р** [1]. — *Ми телеграфували в ЦК спілки про те, щоб надіслали з центру п'ять тисяч кваліфікованої грабарської та теслярської сили* (Ле, Міжгір'я, 1953, 191); *Їхня* [олешківська] *грабарська артіль поробила на Дніпробуді осінь і зиму, а під весну повернулася в село* (Голов., Тополя.., 1965, 55).

ГРАБАРЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **грабарюва́ти**.

ГРАБАРЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок.* Бути грабарем *(див.* **гра́ба́р** [1]), виконувати роботу грабаря. *Грабарювали, аж очі рогом лізли, возили землю, за три роки й завод виріс* (Хижняк, Тамара, 1959, 17).

ГРАБА́СТАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Те саме, що **гребті́** 2, 4. *Він одразу ж побачив, що просто на нього летить, грабастаючи широко розставленими колесами асфальт, сірий хорх* (Загреб., Європа 45, 1959, 106).

ГРАБЕ́ЛЬКИ, льо́к, *мн.* Зменш.-пестл. до **грабл́і**. *Пахне сіном серед луки, Розлягаються пісні: Грабельки побрали в руки Молодиці голосні* (Граб., I, 1959, 299); *Ідеш отак у доброму косарськім товаристві і бачиш, ідучи, й вечірнє небо, і ясну зорю, і її з грабельками на округлому дівочому плечі* (Довж., Зач. Десна, 1957, 39).

ГРАБЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **грабл́і**. *Останнім часом створено новий навантажувач грабельного типу* (Колг. Укр., 3, 1953, 5).

ГРАБИ́НА, и, *ж.* Одне дерево граба. *Затремтить міцна грабина Од коріння до вершка, На сніги зернисті, сині, Боком падає, важка* (Стельмах, Жито.., 1954, 79); // *у знач. збірн.* Грабові дерева. *А справа і зліва ліс чорний та темний, грабина, як свічки* (Свидн., Люборацькі, 1955, 144).

ГРАБІ́Ж, бежу́, *ч.* 1. Розбійницьке загарбання володінь, викрадення чужого майна; грабунок. *Як сарана, налітали вони* [татари] *на села й замки.. і поверталися до коша з отарами овець і бранців. І тоді нові загони*

заступали їх місце й ішли на грабіж (Тулуб, Людолови, I, 1957, 158).

2. *перен.* Нещадна експлуатація, збиткові угоди; побори, здирство. *.. вся історія капіталу є історія насильств і грабежу, крові і бруду* (Ленін, 21, 1950, 82); — *Концесія — грабіж для Росії, але єдиний «рентабельний» захід бодай до того часу, «поки Росія перестане бути такою побитою і незаможною!»* (Ле, Міжгір'я, 1953, 44).

ГРАБІ́ЖКА, и, *ж., діал.* Грабіж (у 1 знач.). [О л е с я:] *Трапилася та грабіжка якраз на перший тиждень великого посту* (Кроп., II, 1958, 299).

ГРАБІ́ЖНИЙ, а, е. Стос. до грабежу. *Од волзьких круч до світлих плавнів Дону Протерли степ грабіжних гарб сліди* (Бажан, Роки, 1957, 228).

ГРАБІ́ЖНИК, а, *ч.* Той, хто грабує.— *Ну, а бувають же у вас усякі злочинці, грабіжники, злодії? Треба ж таких карати, а задля цього треба й суд мати* (Мирний, IV, 1955, 331); — *Всі, які були, судна, ті ж таки грабіжники заграбували, погнали за море з народним добром* (Гончар, Таврія.., 1957, 333); *Воєнні союзи імперіалістів ніколи не відзначалися достатньою міцністю, бо це були союзи грабіжників, агресорів* (Ком. Укр., 5, 1965, 62); * Образно. *На підмогу пастухам додано ще злющих кудлатих псів, лютих ворогів сірого грабіжника—вовка* (Донч., I, 1956, 111).

ГРАБІ́ЖНИЦТВО, а, *с.* Те саме, що **грабіж.** *Розклад, грабіжництво, продажність роз'їдали армію* [Врангеля] *і тил* (Гончар, Таврія.., 1957, 492); — *Завжди я на жнива людей наймав за десятий сніп, а тепер їм п'ятий сніп давай. Це ж грабіжництво* (Шиян, Гроза.., 1956, 507).

ГРАБІ́ЖНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до грабежу, заснований на грабежі. *Економічну основу господарського життя сарматських племен становило кочове скотарство й грабіжницькі воєнні походи* (Археол., VIII, 1953, 70); *Війна з Ірландією була вже не громадянською війною армії проти короля, а колонізаторською, грабіжницькою* (Нова іст., 1956, 16).

ГРАБКИ́, ів, *мн.* Пристрій до коси у вигляді невеличких граблів з довгими зубцями. *Прикажчик уже біг з двору, несучи на плечах косу з грабками* (Мирний. IV, 1955, 243); *Старанно, з потроєною пильністю я виносив грабки так, щоб покіс лягав рівно ніби по шнуру, стебло до стеблини на всю довжину гін* (Сенч., Опов., 1959, 255).

◇ **Коси́ти на грабки́** — косити косою з грабками. *І косять жито на грабки. Бува, під інший рік, як очерет, уродить* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 129).

ГРА́БЛИКИ, ів, *мн.* Зменш.-пестл. до **граблі.** *Ліна, підпушуючи кущик дитячими грабликами, посміхнулась* (Гончар, Тронка, 1963, 168).

ГРАБЛИ́НА, и, *ж., розм.* Те саме, що **гра́блище.** *Грабельний механізм* [поперечних тракторних граблів] *складається з двох обертових дисків, до яких шарнірно прикріплено шість граблин* (Механ. і електриф.., 1953, 150); *Вони* [батько і дядько] *билися великими кілками, граблинами, держаками вил, тримаючи їх в обох руках, як стародавні воїни* (Довж., Зач. Десна, 1957. 491).

ГРАБЛИ́СТИЙ, а, е, *розм.* Схожий на граблі. *В граблистих, посинілих пальцях дід Пилип тримав батькову, підгризену міллю з одного боку шапку* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 166).

ГРА́БЛИСЬКО, а, *с., розм.* Те саме, що **гра́блище.** *Хлібороб з діда-прадіда Кирило Кухита вовтузився під повіткою з самого ранку, обстругуючи нове граблисько* (Іщук, Вербівчани, 1961, 5).

ГРА́БЛИЩЕ, а, *с., розм.* Держалпо у граблів; держак. *Василь.. зо зла так і швирнув граблі з конюшні, що валок дістав аж до кухонь, а граблище на три части* [частини] *перебилося* (Мирний, IV, 1955. 173); *Катерина сіла біля куми, обіперлася на граблище й замислилась* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 46).

ГРАБЛІ, граблів *і* грабе́ль, *мн.* Сільськогосподарське знаряддя, що являє собою валок із дерев'яними або залізними зуб'ями, насаджений на довгий держак; використовується для згрібання скошених стебел, розпушування землі і т. ін. *Косили лан.. Юрба в'язальниць молодих Ішла з граблями на покоси* (Щог., Поезії, 1958, 376); *Дівчата з граблями походжали по міжряддях і спушували грунт* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 106); * У порівн. *Старі одубілі пальці, неначе граблі, не слухались і не гнулись* (Н.-Лев., III, 1956, 222); // Сільськогосподарська машина для згрібання сіна, соломи і т. ін. кінною або тракторною тягою. *В сільському господарстві застосовують тракторні і кінні граблі* (Колг. енц., I, 1956, 305).

ГРАБО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **грабува́ти;** // *у знач. прикм.* Здобутий грабежем. *Грабований кожух фашиста не гріє* (Укр.. присл.., 1955, 417); *у знач. ім.* **грабо́ване,** ного, *с.* Те, що здобуте грабежем. *Кажуть, що все грабоване він* [Кармелюк] *роздає на бідних* (Вас., III, 1960, 199).

ГРАБО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **граб.** *Я таки ходив у грабовий гайок, туди за поле* (Коцюб., II, 1955, 264); // Зробл. з граба. *Колесо крутиться на вмороженому в лід грабовому кілку і розкручує на довгій-предовгій тичині гнуті санчата* (Стельмах, Хліб.., 1959, 56).

ГРАБО́К, бка́, *ч.* Те саме, що **граб.** *Лукаш виходить із сокирою і підступає до молодого грабка, щоб його рубати* (Л. Укр., III, 1952, 228); [Д о к і я:] *Написав ти, Олексію, записку лісникові, щоб мій Свирид зрубав два грабки для обори вівцям, він поїхав, зрубав трохи більше* (Зар., Антеї, 1962, 17).

ГРАБУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **грабува́ти.** *Протягом трьох днів тривало грабування старої столиці* [Києва князем Андрієм Боголюбським] (Іст. СРСР, I, 1956, 60); *Суть міжнародних відносин при капіталізмі: відкрите грабування слабого — розкривається* [у війні] *з цілковитою ясністю* (Ленін, 17, 1949, 153).

ГРАБУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех. і без додатка.* 1. Розбійницьким нападом відпімати що-небудь у когось, викрадати щось. *Пішли* [хлопці] *грабувати пошту, а поліція знала про все і всіх накрила, наче курчат* (Коцюб., II, 1955, 243); *Їй не треба зброї. До неї не прийде ніхто грабувати* (Коб., I, 1956, 341); — *Ми не злочинці, нікого не грабуємо, їдемо у своїх справах...* (Шиян, Баланда, 1957, 51).

2. *перен.* Нещадно експлуатувати, розорювати податками, стягненнями, поборами. *Василь був винуватий у зборню, а грошей ніде було взяти.. Прийшли зборщики* [збирачі] *грабувати* (Григ., Вибр., 1959, 113); *Дворянські комітети просто грабували селян при допомозі царського уряду* (Ленін, 6, 1949, 361); *Вона* [Білорусія] *являла собою одну з відсталих окраїн царської Росії, яку грабували і розоряли поміщики, капіталісти і численні царські сатрапи* (Рад. Укр., 4.1 1959, 2).

ГРАБУ́ПОК, пку, *ч.* Те саме, що **грабіж** 1. *По своїх далеких войнах Граф привчився до грабунку, А потому вже і вдома Він шукав у тім рятунку* (Л. Укр., I, 1951, 380); — *Я, коли б навіть з голоду довелося помирати,— на грабунок не пішов би. Соромно* (Кол., На фронті.., 1959, 68).

ГРАВЕ́Р, а, *ч.* Художник, який створює гравюри (у 2 знач.); спеціаліст з гравірування. *Видатний майстер-гравер* [Л. Сєряков] *залишив після себе цілу школу граверів на дереві* (Мист., 1, 1956, 46); *Значення Шевченка як живописця, рисувальника, гравера само вже могло б*

забезпечити йому почесне місце в історії мистецтва (Рильський, III, 1956, 244).

ГРАВЕ́РНИЙ, а, е. Стос. до граверства. *Для граверного мистецтва другої половини XVII ст. характерні нові риси, які проявлялися в тому, що гравюра поступово відходить від застарілих прийомів іконографії* (Іст. УРСР, I, 1953, 305).

ГРАВЕ́РСТВО, а, *с.* Граверна справа; гравірування. *Здібності до граверства і малювання була в Геннадія Курая неабияка* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 141).

ГРАВЕ́ЦЬ, вця, *ч.* 1. Учасник гри (у 2 знач.) *Взяття ворожої фігури не є обов'язковим і робиться лише за бажанням гравця, що має черговий хід* (Перша книга шахіста, 1952, 22); *Футбол люблю й зараз, але перейшов уже з гравців до класу болільників* (Ю. Янов., II, 1954, 31); // Той, хто захоплюється якою-небудь грою, знавець якоїсь гри. — *Та гай їм провалитися, цим картам! Який я гравець!* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 279); [Ватутін:] *Війна — не шахи. Нами керує творча ідея, а не азарт гравця* (Дмит., Драм. тв., 1958, 131).

2. *розм.* Той, хто грає на якому-небудь музичному інструменті. *Такі вже гудки навчився* [Ванько] *подавати, що інший гравець на флейті позаздрити може!..* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 158).

ГРА́ВІЙ, ю, *ч.* Обкатані водою уламки гірських порід, що використовуються як будівельний матеріал. *Хрящ! Так називають будівельники цей грубозернистий, як гречка, пісок з домішкою дрібних вугластих камінців гравію* (Багмут, Опов., 1959, 42); *Доріжки, посипані гравієм, вели у різних напрямах* (Трубл., Мандрівники, 1938, 120).

ГРАВІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **гра́вій**. *Гравійний фільтр — це каркас, що підтримує гравійно-піщану засипку, яка пропускає воду і затримує пісок* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 283).

ГРАВІЛА́Т, у, *ч.* Багаторічна трав'яниста рослина родини розових з багатоголовим кореневищем червонуватого кольору. *На луках зимують: кукільниця, гравілат, кульбаба, чортополох* (Веч. Київ, 14.I 1957, 4); *Відвар кореня гравілату вживають для полоскання рота і горла* (Лікар. рослини.., 1958, 180).

ГРАВІМЕ́ТР, а, *ч.* Прилад для вимірювання прискорення сили ваги. *Субботін разом з колегами провадив гравіметричні дослідження глибинної будови радянських Карпат. Знаряддя таких досліджень — гравіметри — прилади, які вловлюють зміни поля тяжіння Землі* (Наука.., 10, 1967, 44).

ГРАВІМЕТРИ́СТ, а, *ч.* Фахівець з гравіметрії. *Геологів і геофізиків цікавить внутрішня будова планети, сейсмологи вивчають землетруси, гравіметристи — силу ваги на поверхні Землі* (Наука.., 7, 1964, 32).

ГРАВІМЕТРИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до гравіметрії. *Першим завданням нової обсерваторії було складання гравіметричної карти України* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 209); *Під час проведення гравіметричної розвідки визначають щільність гірських порід* (Нафта.., 1951, 12).

ГРАВІМЕ́ТРІЯ, і, *ж.* Розділ геофізики, що вивчає розподіл прискорення сили ваги на земній поверхні. *Особливі розділи* [експозиції музею] *відведені найновішим методам геологічних досліджень будови надр, таким, як аерофотогеозйомка, і геофізичним методам розвідування, наприклад.. гравіметрії* (Наука.., 10, 1960, 26).

ГРАВІРО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. нас. мин. ч. до **гравірува́ти**. *Він надрукував у Франції «Опис України», випустив і вісім карт, гравірованих відомим голландським художником Гондіусом* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 86); // *у знач. прикм. В.. гончарних центрах Луганщини головними засобами декорування виробів був ліпний та гравірований орнамент* (Нар. тв. та етн., 3, 1958, 114).

ГРАВІРО́ВКА, и, *ж.* Те саме, що **гравірува́ння**. *Він навчив.. гравіровки і виготовлення порошку багато нинішніх майстрів* (Веч. Київ, 24.VIII 1961, 3); *Це був маленький дамський «зауер»* [пістолет], *справді з любовною гравіровкою* (Смолич, V, 1959, 264).

ГРАВІРУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до гравірування. *Гравірувальне мистецтво майстрів Києво-Печерської лаври було зразком для майстрів слов'янських народів* (Тич., III, 1957, 271); // Який служить для гравірування. *Цей процес* [гравірування] *здійснюють на гравірувальних верстатах* (Технол. різального інстр., 1959, 198).

ГРАВІРУВА́ЛЬНИК, а, *ч.* Те саме, що **граве́р**. *Чехословацькі гравірувальники свято бережуть традиції старовинних майстрів* (Веч. Київ, 22.IX 1958, 4).

ГРАВІРУВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **гравірува́льник**. *Настя Іванівна Юсипчук — талановита гравірувальниця по металу* (Хлібороб Укр., 1, 1965, 28).

ГРАВІРУВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **гравірува́ти**. *Знаменним є саме звернення Шевченка до гравірування, до виготовлення офортів, з яких друкувалися відбитки — естампи* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 140).

2. Те, що є результатом цієї дії.

ГРАВІРУВА́ТИ, у́єш, *недок., перех. і без додатка.* Наносити малюнок на поверхню твердих матеріалів або робити на ній напис за допомогою спеціальних інструментів або хімічних речовин.

ГРАВІРУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **гравірува́ти**. *Гуцульський орнамент спочатку гравірується на контурах виразною заглибленою лінією на невипаленому предметі і потім розмальовується різними кольорами* (Матеріали з етногр., 1956, 18).

ГРАВІТАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до гравітації. *Відомо, що між усіма тілами, земними і небесними, діє сила тяжіння — так звана гравітаційна* (Наука.., 2, 1955, 7).

ГРАВІТА́ЦІЯ, і, *ж.* Властивість усіх тіл взаємно притягатися; всесвітнє тяжіння. *Частки матерії в туманності перебувають під впливом двох сил — гравітації, тобто притягання, і, з другого боку, пружності* (Курс заг. геол., 1947, 16).

ГРАВІЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гравіюва́ти**.

ГРАВІЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех. і без додатка.* Те саме, що **гравірува́ти**. *Дивлячись на малюнок до гравюри «У Києві», можна подумати, що він і був оригіналом, з якого Шевченко гравіював свій офорт* (Мист., 2, 1955, 16).

ГРАВЮ́РА, и, *ж.* 1. Вид графіки, в якому зображення є друкованим відбитком з малюнка, вирізьбленого або витравленого на спеціально підготовленій дошці або пластинці.

2. Вирізьблений або витравлений на спеціально підготовленій дошці або пластинці малюнок, а також відбиток такого малюнка на папері. *Коло груби на гравюрі невеликої вартості Геркулес, піднявши здорову довбню, замірявся на страшного лева* (Н.-Лев., III, 1956, 39); *У простінку в золотій рамі висів справжній Левітан в доброму товаристві обабіч з гравюрами на дереві Кравченка* (Рибак, Час.., 1960, 152); *Поширеним видом мистецтва на Україні було також художнє оформлення книг гравюрами, вирізьбленими на дереві і міді* (Іст. УРСР, I, 1953, 305).

ГРАД [1], у, *ч.* 1. Атмосферні опади у вигляді частинок льоду різного розміру, перев. округлої форми. *Інколи влітку під час грози випадає град* (Фіз. геогр., 5, 1956, 91); *Їй в обличчя вітер бив холодними краплинами, дошкуляв кульками граду* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 33); * У порівн. *Сльози, мов град, посипались на землю* (Коцюб., I, 1955, 18).

2. *чого, перен.* Велика кількість, численність. *Не збігло й хвилини, як град картечі обсипав увесь пригород* (Стар., Облога.., 1961, 72); *Мати сяк-так відбивалася від граду запитань* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 5).

3. *у знач. присл.* **гра́дом.** У великій кількості, багато // Великими краплями, рясно (про піт, сльози). *Піт градом котився з чола, заливав очі* (Кучер, Чорноморці, 1956, 142).

ГРАД [2], а, *ч., уроч.* Город. *В Путивлі-граді вранці-рано Співає, плаче Ярославна, Як та зозуленька кує, Словами жалю додає* (Шевч., II, 1953, 336); *В Києвграді, у столиці, Галя в технікумі вчиться* (Воронько, Три покоління, 1950, 47).

ГРАДА́ЦІЯ, і, *ж* Поступовість переходу від одного до іншого; послідовний перехід від нижчого ступеня до вищого і навпаки. *Кожна олійна культура відповідно до стандарту має певні градації засміченості* (Екстр метод. доб. олії.., 1958, 13); // Нанизування виразів з усе більш підсилюючими значеннями *Важливо, щоб той чи інший художній засіб,— у даному разі — перелік, нагнітання, свого роду градація,— виправдував себе* (Рад. літ-во, 1, 1962, 7).

ГРАДИ́НА, и, *ж., розм.* Крупинка граду *(див* **град** [1] 1). *Розміри градин іноді досягають величини курячого яйця* (Фіз. геогр., 5, 1956, 93); *В зоні нижче рівня нульових температур градини тануть, утворюючи зливовий дощ з великими краплями* (Наука.., 9, 1 6! 40); * Образно *З якимсь лагідним вуркотінням опадали навколо гарячі градини знесилених осколків* (Коз., Гарячі руки, 1960, 148); * У порівн. *Яблуко холодне ніби велика градина* (Руд., Вітер.., 1958, 426)

ГРАДИ́НКА, и, *ж* Змепш.-пестл. до **граді́на.** *По череп'яному даху гетьманського палацу вже стрибали льодовою картеччю перші градинки* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 398)

ГРАДИ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **граді́рня.**

ГРАДИ́РНЯ, і, *ж* 1. Споруда у вигляді башти для повітряного охолодження води на промислових підприємствах. *Градирні, в яких охолоджується вода на теплових електростанціях, досі споруджували з монолітного залізобетону або з металевих каркасів, обшитих шифером* (Веч Київ, 11.VIII 1961, 1).

2. Споруда для згущення соляного розчину та одержання солі випаровуванням з нього води

ГРАДИРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач **градирува́ти.**

ГРАДИРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. док., перех* Випаровувати в градирнях з соляного розчину воду для згущення його та одержання з нього солі

ГРАДИРУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок* Пас. до **градирува́ти.**

ГРАДИ́ЩЕ, а, *ч.* Збільш. до **град** [1] 1.— *Та як же ви підете? Такий градище. Наче хто небесні груші трусить. Як же йти?* (Руд., Вітер.., 1958, 423)

ГРАДІ́ЛЬ, я, *ч. і ж* Частина плуга, в якій закріплюють чересло. [Д е м и д:] *Хіба у нас плуг? Похряпаний, чепіги позв'язувані у десятьох місцях, повзун геть стерся, граділь у двох місцях цуркою скручений* (Крон., III, 1959, 166); *Над глибоким ставом — колгоспна кузня, наставлені в ряд граділі, блискучі лемеші* (Десняк. II, 1955, 372).

ГРАДОБИТТЯ́, я́, *с.* Те саме, що **градобі́й.** — *Змовилася наша громада наймити* [найняти] *службу божу проти градобиття* (Март., Тв., 1954, 286).

ГРАДОБІ́Й, о́ю, *ч.* 1. Випадання граду *(див.* **град** [1] 1), що веде до пошкодження посівів і т. ін. *По страхуванню с.-г. культур Держстрах сплачує страхове відшкодування за втрати від градобою, злив, бур* (Колг. енц., II, 1956, 557); *Тендітні рослини всуціль пошмагав градобій* (Рад. Укр., 5.IX 1961, 2).

2. *чого, який, перен.* Удари чого-небудь. *Здається, він один тут, під градобоєм куль, не піддався паніці* (Гончар. Таврія , 1957, 458); *У земського, урядника, стражників полетіли грудки, .. під тим градобоєм начальники зникли* (Горд., I, 1959, 236)

ГРАДОБІ́ЙНИЙ, а, е Побитий градом *(див.* **град** [1] 1). *На початку жнив з Ковалівки забрали одного комбайна, який працював на градобійному полі, перекинули його в сусідній колгосп на прорив* (Кучер, Прощай.., 1957, 476).

ГРАДОБУДІВНИ́Й, а, е́. Стос. до градобудування.

ГРАДОБУДІВНИ́К. а́, *ч* Фахівець з градобудування; архітектор *Перлина світового зодчества, Петербург створений генієм народу і видатних російських архітекторів, градобудівників Єропкіна, Захарова, Растреллі, Баженова, Воронініна, Стасова, Росси* (Рад Укр., 22.VI 1957, 1)

ГРАДОБУДІВНИ́ЦТВО, а, *с.* Те саме, що **градобудува́ння**

ГРАДОБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Теорія і практика планування і забудови міст *Завдяки розкопкам міст стало яснішим багато чого з градобудування, техніки будівництва оборонних споруд, міської архітектури* (Розв. науки в УРСР ., 1957, 122).

ГРАДОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **град** [1] 1. *Целя вже другий і третій раз перечитувала ті слова, що мов градові зерна падали в її серце* (Фр., II, 1950, 311); // Який несе град; з градом *Я відсі здалося, що от-от градові хмари обляжуть небо, випаде здоровий град і поб'є її, дочку, Гната та всіх грішників* (Коцюб., I, 1955, 54); *Як злиті в одне, то яка це й сила — народ, грізна та невпинна, як градова хмара* (Головко, II, 1957, 256)

ГРАДОНАЧА́ЛЬНИК, а, *ч.* У дореволюційній Росії — службова особа, яка на правах губернатора стояла на чолі великого міста, виділеного з губернського підпорядкування *Про людей вищого стану, як столоначальники, градоначальники і всяких справ начальники, писати непрактично, бо вони й самі пишуть* (Сам., II, 1958, 259); *Недавнечко ж покликали Самійла Яшного до градоначальника з списками* (Бурл., О. Вересай, 1959, 69).

ГРАДОНАЧА́ЛЬНИЦТВО, а, *с.* 1. У дореволюційній Росії — велике місто, виділене з губернії в окрему адміністративну одиницю.

2. Канцелярія градоначальника. *Градоначальництво оголосило премію в десять тисяч золотом тому, хто пізнає народного месника* [Г. І. Котовського] *і викаже його поліції* (Смолич, V 1959, 29).

ГРАДОНАЧА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., розм.* Дружина градоначальника. *Ресторатор Штені полетів стрімголов у загальний зал — сервірувати столик у затишному куточку біля буфету, на чотири персони для мсьє Енно, мадам Енно, градоначальника і градоначальниці* (Смолич, V. 1959, 66)

ГРАДОНО́СНИЙ. а, е. Який несе град. *Градоносні хмари розстрілюють ще до того, як з них обрушиться град Тоді з хмари замість граду йде дощ* (Хліборо́б Укр., 4, 1968, 44)

ГРАДОПА́Д. у, *ч.* Випадання граду. *У переважній більшості випадків градопад обмежений як у часі (тривав рідко понад 5 хвилин), так і площею* (Нар. прикмети.. погоди, 1956, 64).

ГРАДОПРАВИ́ТЕЛЬ, я, *ч., розм.* Те саме, що **градоначальник.**— *Ти навіть щедрінського градоправителя переплюнув* (Головко, II, 1957, 473).

ГРАДУЙО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин ч. до **градуюва́ти.** *Наша промисловість випускає дистанційні манометричні термометри. Вони складаються із щупа, трубопроводу і манометра, градуйованого на температурну шкалу* (Технол. пригот. їжі, 1957, 72); // *у знач.*

прикм. Чай був «хімічний».. Пили його з градуйованих скляних циліндрів, цукор розмішували скляними паличками (Шовк., Інженери, 1956, 190).

ГРА́ДУС, а, *ч.* 1. Одиниця виміру плоского кута, що дорівнює $\frac{1}{90}$ частині прямого кута. *За добу він* [Місяць] *проходить видимий шлях, який вимірюється кутом 13,5 градуса* (Бесіди про всесвіт, 1953, 13); // Одиниця виміру дуги кола, що дорівнює $\frac{1}{360}$ довжини кола. *Градуси довготи на глобусі і карті півкуль позначаються по екватору* (Фіз. геогр., 5, 1956, 73).

2. Одиниця виміру температури (повітря, води, людського тіла і т. ін.). *В лимані вода звичайно буває градусів 18 або 19* (Л. Укр., V, 1956, 16); *Холод пробирав до кісток: при цілковитому безсніжжі мороз досягав кільканадцяти градусів* (Гончар, Таврія.., 1957, 702); *Температура тіла людини залишається майже незмінною (коливання в межах кількох десятих градуса), за винятком хворобливого стану* (Шк. гігієна, 1954, 87).

3. Умовна одиниця вмісту алкоголю в деяких напоях. *Я випив не солодкого вина, а повнісіньку чарку тієї оковитої, що зветься «старкою» і мав аж 43 градуси!* (Грим., Подробиці.., 1956, 91); [Вітровий:] *Що ж, друг не приїхав, а горілка стоїть, ще градуси повтікають* (Корн., II, 1955, 219); // *тільки мн., перен., ірон.* Спиртне. *Задорожній носом чує, де градусами пахне* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 287).

◇ **Під гра́дусом** — у стані сп'яніння; напідпитку. *Ось одчиняються двері і з'являються два суб'єкти.. Обидва під градусом* (Вас., IV, 1960, 19); *Жигай.. зрозумів, що баба Зуйка вже під повним градусом, і з опаскою накрив склянки рукою* (Шиян, Баланда, 1957, 88).

4. *перен.* Ступінь або міра чого-небудь. *Його* [Орлюка] *запал досяг такого високого градуса пристрасті, що, тільки втративши майже всю кров, він якось немовби втратив злість, засумував і, танучи, як віск на сонці, упав* (Довж., I, 1958, 286); *Обличчя піднялось на градус, що зветься: увага* (Трубл., I, 1955, 132).

5. *заст.* Підвищення в класі, на якому стоять стіл і крісло вчителя. *І немов орел слідить* [стежить] *згори за добичею, так і він, озираючись по класу, зійшов із підвищеного градуса і почав свій обхід* (Фр., I, 1955, 250); *Не вірячи власним очам, катехит обережно ступав з градуса вниз і, на превеликий соблазн* [спокусу] *усього класу, вдруге перечитує дражливе теологічне питання* (Кол., Терен.., 1959, 44).

ГРА́ДУСНИЙ, а, е. Прикм. до **гра́дус**.

△ **Гра́дусна сі́тка** — мережа меридіанів та паралелей, що взаємно перетинаються. *Знайти на карті і глобусі будь-яку точку поверхні суші чи моря допомагає градусна сітка, утворена меридіанами і паралелями* (Фіз. геогр., 5, 1956, 70).

ГРА́ДУСНИК, а, *ч., розм.* Те саме, що **термо́метр**. *Узяв* [Петро] *у дівчини градусник, заклав собі під пахву* (Головко, I, 1957, 466); *На піску градусник показував шістдесят-сімдесят вище нуля* (Жур., Вечір.., 1958, 40).

ГРАДУЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **градуюва́ти**. *До цієї температури* [20° C] *зведені значення мір, показання приладів і градуювання шкал контрольно-вимірювальних інструментів* (Допуски.., 1958, 301); *Градуювання, балансування, підгонка приладів та багато інших операцій вимагають відмінного знання електрики* (Літ. газ., 12 VII 1960, 1).

ГРАДУЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех.* Наносити рівновіддалені поділки на вимірювальний прилад, інструмент, спеціальну посудину. *Градуювати пробірку.*

ГРАДУЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок.* Пас. до **градуюва́ти**. *Для того, щоб вимірювальне зусилля менше позначалось на результатах вимірювання, шкали приладів градуюються при певних для кожного приладу вимірювальних зусиллях* (Допуски.., 1958, 301).

ГРА́ЖДА́, й, *ж., діал.* Садиба. *Описаний гуцульський осідок, або гражда, найбільше зберігся на північних схилах Карпат, у районі Жаб'є і Криворівні* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 15).

ГРАЖДА́НКА, и, *ж., розм.* 1. Те саме, що **Гражда́нський шрифт** *(див.* **гражда́нський**). *В 1859 р. був зроблений останній, але найсильніший замах на українську азбуку. Проект заміни «гражданки» латинською азбукою вийшов на цей раз не від приватних осіб, а з урядових сфер* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 186).

2. Життя невійськових, цивільних людей. — *Мабуть, для гражданки я вже остаточно пропаща людина. Так уже, мабуть, і залишусь вічним солдатом* (Гончар, III, 1959, 10); *«Старослужилі» демобілізуються і ідуть на гражданку. Всі — на комсомольську будову* (Літ. Укр., 23.X 1962, 1).

ГРАЖДА́НСЬКИЙ, а, е, *заст.* Нецерковний, світський. — *Ото я від спасівки та до різдва вивчивсь читати і церковне, і гражданське, писати потроху вмію* (Кв.-Осн., II, 1956, 69); *Після такої твердої науки в школі у дяка.. його посадили за гражданську граматку* (Н.-Лев., I, 1956, 175).

△ **Гражда́нський шрифт** — спрощена система накреслення літер російського алфавіту, запроваджена після проведеної Петром I 1708 року реформи кириличного півуставу.

ГРАЙ, ю, *ч., поет.* 1. Безладний крик (птахів). *Згори долинув сойки крик, з ліщини грай синичок* (Дор., Три богатирі, 1959, 39); *А ще ближче до лісу чувся пташиний грай* (Рудь, Гомін.., 1959, 115).

2. *перен.* Які-небудь звуки. *Ой степи безкраї! Під гарматний грай налетіли зграї на коханий край* (Сос., II, 1958, 195); *Заграв сонце на піддашку, І вже іде.., заліза грай* (Ус., Дорогами.., 1951, 223).

ГРА́ЙВОРОН, а, *ч., діал.* Гайворон. *Ті соколи небавом десь поділись, але чимало птиці було тоді в степу й без них: і дрохви,.. і гуси, і качки, і грайворони* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 21).

ГРАЙЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який любить грати, пустувати; жвавий, пустотливий. *Ситі грайливі коні, зробивши красиву дугу в повітрі, стрибали через дерев'яний парканчик* (Донч., I, 1956, 71); *Обабіч шляху молоді осокорики, мов грайлива дітвора, стоять, взявшись за руки* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 98); * Образно. *Чайченко обрублював гілки з зваленого дерева.., над ним яснів та холоднів небо, грайливе сонечко* (Вовчок, I, 1956, 203); // *перен.* З швидкими мінливими рухами; рухливий. *Вона зараз з мамою, а може й сама сидить десь біля моря і жбурляє камінці в шипучу піну грайливих хвиль* (Досв., Вибр., 1959, 13); *Грайливі зайчики бігали по стінах, виблискуючи всіма барвами райдуги* (Зар., Світло, 1961, 68).

2. Який виражає веселощі, жарт. *Гарна Зіна! Правда, очі в неї якісь грайливі.. Та хіба ж погано, коли у дівчини веселі очі?* (Автом., Щастя.., 1959, 119); *В тон дядьковому грайливому настрою Густав задерикувато спитав: — Може, в Ліндесхольм махнемо?* (Хижняк, Килимок, 1961, 96); *Грайливий вираз на обличчі* [Ніни] *зник, поступившись почуттю боязкої настороженості* (Добр., Тече річка.., 1961, 4).

3. Який шумує і піниться (про вино і шипучі напої);

пінистий. *Грайливе вино іскрилося в келихах* (Кучер, Чорноморці, 1956, 23).

ГРАЙЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **грайли́вий** 1, 2. *Аркадію не хотілося йти з класу* [слідом за іншими], *але якась дитяча грайливість і веселий захват кинули його на цю непотрібну витівку* (Коп., Тв., 1955, 329); — *Товаришка Марковська,— поправила Любов Прохорівна з притаманною їй жіночою грайливістю* (Ле, Міжгір'я, 1953, 421); *Всю грайливість наче рукою зняло з гарненького обличчя чимось прикро враженої пані Роксолани* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 39).

ГРАЙЛИ́ВО. Присл. до **грайли́вий** 1, 2. *Кінь грайливо потерся головою об руку командира, дугою вигнув міцну шию* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 874); *Грайливо гасали по всій землі сонячні зайчики* (Донч., II, 1956, 72); *Раптом до їдальні зайшов молодий красень, веселий, квітучий. Грайливо поблискуючи очима, привітався* (Збан., Сеспель, 1961, 138).

ГРАК, а, *ч.* Те саме, що **га́йворон.** *Бастувала чугунка, скрізь було глухо, каламутно, самотньо якось, і тільки граки чорним ланцюгом крил в'язали з світом село* (Коцюб., II, 1955, 73); *У верховіттях упевнено ярмаркували чорні граки* (Гончар, Таврія.., 1957, 115); * У порівн. *Чорне волосся посивіло в його космами, од лівого виска він чорнявий як грак* (Вовчок, I, 1955, 243).

ГРА́ЛО, а, *с., діал.* Музичний інструмент. *Невидющий і убогий, З бідним гралом за плечем, Він чвалає полохливо За малим поводирем* (Щог., Поезії, 1958, 389); *Немудре грало те* [цимбали], *без жодних струн, спіткав Він на горищі десь, в житлі цікавих мишок* (Рильський, Поеми, 1957, 243).

ГРА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для гри (у 1, 2 знач.). *Часто переодягався він* [султан] *звичайним горожанином.., одвідував гральні притулки й таверни* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 463).

ГРАМ, а. *ч.* Одиниця ваги в метричній системі мір, що дорівнює вазі 1 кубічного сантиметра води. *Один грам грунту, наприклад, містить сотні мільйонів мікробів* (Наука.., 11, 1956, 22).

△ **Грам-а́том** — кількість грамів хімічного елемента, що чисельно дорівнює його атомній вазі; **Грам-моле́кула** — кількість грамів речовини, що чисельно дорівнює її молекулярній вазі.

ГРАМА́ТИК, а, *ч.* 1. Знавець граматики, автор твору з граматики. *Колись і критики і граматики, може, й думали так, що вони можуть командувати — одні поезією, другі мовою, та думка така давно закинена* (Фр., XVI, 1955, 246).

2. *іст.* Учень третього із семи класів духовного та єпархіального училища і семінарії.

ГРАМА́ТИКА, и, *ж.* 1. Лінгвістична наука, що вивчає будову мови, тобто будову і форми слова, речення і словосполучення. *Тепер російська наука вже має найбільшу за весь час її існування граматику російської літературної мови, ..побудовану досить раціонально і придатну служити добрим довідником з цілого ряду питань* (Мовозн., XIII, 1955, 6); *Нікого не може задовольнити тепер одне із старовинних визначень граматики як «искусства правильно писать и читать»* (Рильський, III, 1955, 167); // Навчальний предмет цієї науки. — *То це й мені треба доконечно сідати за граматику та арифметику?* — *крикнула Пастуся* (Н.-Лев., IV, 1956, 266); *Несподівано вона почала з того, що продиктувала нам завдання додому з граматики* (Сміл., Сашко, 1954, 25); // Підручник з цього навчального предмета. *Потім він ще розказував, що видресирував так свого собаку Марса, що той сам ключем відмикає двері і подає, коли Віті треба, задачник, або граматику, або читанку* (Ів., Тасмниця, 1959, 29); *Узявши граматику, прочитав він два рядки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 148).

2. Будова і форми слова, речення і словосполучення певної мови або групи мов; // *розм., рідко.* Те саме, що **орфогра́фія.** [Х р а н к о:] *А ну скажи, як по граматиці пишеться апеляція?* (Мирний, V, 1955, 134).

3. *іст., розм.* Третій із семи класів духовного та єпархіального училища і семінарії.— *Я ж таки академіст, філософ, а вона і в граматиці і в риториці не була* (Н.-Лев., III, 1956, 17).

ГРАМАТИ́СТ, а, *ч.* Фахівець з граматики (у 1 знач.). *Частина граматистів не визнає категорію стану за типову для східнослов'янських мов, інші — по-різному розглядають її значення* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 321).

ГРАМАТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **грама́тика** 1, 2. *Я розумію, що кожен, хто видає книжку якогось автора, особливо відомого і заслуженого, мусить рахуватися з його способом писання, навіть щодо граматичних форм* (Коцюб., III, 1956, 261); *Основним завданням курсу сучасної української мови є вивчення її граматичної будови (морфології, словотвору, синтаксису), фонетичної системи і словникового складу* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 3).

△ **Грамати́чна по́милка** — помилка у правописі. *Балабушиха підписалась і наробила граматичних помилок в підписі трохи не в кожній букві* (Н.-Лев., III, 1956, 247).

ГРАМАТИ́ЧНО, *присл.* За правилами граматики. *Як безусмішних уст рум'яних, Я граматично бездоганних Російських речень не люблю* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 371).

ГРАМА́ТКА, и, *ж.* 1. *заст.* Буквар. *Діждали неділі, і Іван Федорович сходив до дяка і договорив за два мішки пшениці вивчити з Кириликом граматку* (Мирний, I, 1954, 152); *Романко налапав на полиці стару, заяложену граматку, і хлопці подались у стодолу. Почалось вчиття* (Коцюб., I, 1955, 100).

2. *церк.* Поминальна книга або поминальний список. *Маруся поставила до гурту і свою мисочку і граматку батюшці подала, щоб пом'янув її родичів* (Кв.-Осн., II, 1956, 77); — *Якби й ми несподівано наскочили, то не встиг би той ваш Наливайко і в граматку записатись* (Ле, Наливайко, 1957, 66).

ГРАМЗА́ПИС, у, *ч.* Скорочення: грамофонний запис. *Для ознайомлення з манерою мови Леніна М. Барвинський використав грамзаписи виступів Ілліча* (Мист., 2, 1956, 25).

ГРА́МОТА [1], и, *ж., тільки одн.* Уміння читати і писати. *Почав Андрій щовечора ходити грамоти вчитись* (Коцюб., I, 1955, 447); // Освіта. *Неписьменний час минув — кожний грамоту здобув* (Укр.. присл.., 1955, 379); — *А мені важко, бо грамота в мене куца* (Кучер, Чорноморці, 1956, 177); // *перен.* Елементарні початкові відомості з якої-небудь галузі знання.— *Я на грамоті розуміюся не дуже, отож і не знаю, Горацій, чи як?* (Довж., I, 1958, 219).

ГРА́МОТА [2], и, *ж.* 1. Офіційний письмовий акт правового значення, документ, що свідчить або встановлює що-небудь. *Біля кіоту* [кіота] *висіла в рамці якась грамота. Підійшовши, я прочитав: це був патент на чин прем'єр-майорові Качалову* (Стор., I, 1957, 234); — *За мої заслуги князь нагородив мене землями й лісами в Тухольщині.. Я маю його грамоту* (Фр., VI, 1951, 41); *Вдова гетьмана Апостола, маючи на руках царську грамоту, що підтверджувала за нею право на Турбаї, поскаржилась на дії Капніста в Генеральну Військову Канцелярію* (Гончар, Таврія.., 1957, 132); // Документ, яким нагороджують за успіхи в якій-небудь справі. *В вінку з*

пшеничного колосся Почесна грамота за труд (Мур., Весілля... 1949, 7); — *Це ось свідоцтво, що я закінчив дев'ятий клас на «відмінно», а це похвальна грамота за гарну успішність* (Козл., Весн. шум, 1952, 80); * У порівн. *Дід прийняв листа гордо й незалежно, наче грамоту найкращому ударникові* (Донч., VI, 1957, 12).

△ **Відклúчна (відзивнá) грáмота** *див.* **відклúчний; Вірчі грáмоти** *див.* **вірчий; Охорóнна грáмота** *див.* **охорóнний.**

◇ **Фільчина грáмота** — документ, що не має юридичної сили, неграмотно складений. *Ці папери ми бачили в папці голови колгоспу.. Та все це схоже на фільчину грамоту — жоден з цих, з дозволу сказати, документів ніким не підписаний* (Рад. Укр., 7. IV 1961. 2).

2. *іст.* Лист, послання або який-небудь запис. *Найстаріша грамота, що нею відкривається ряд письмових документів з досить виразними рисами української мови, належить часові близько середини XIV ст.* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 32); *Особливо цікаві знайдені при розкопках берестяні грамоти, що являли собою господарські записи, уривки з духівниць і ділові листи торговоремісних людей* (Іст. СРСР, I, 1957, 51).

ГРАМОТІЙ, я́, *ч., розм.* Письменна, грамотна людина. *Ходила* [мати] *прохати сусіднього хлопця, щоб листа написав синові — грамотія дома не застала* (Вас., Вибр., 1954, 13); // Освічена людина; книголюб. *Великий був грамотій григорівський садівник Кривенко, не шкодував він грошей на книжки, виписував їх з Москви, Києва і Ленінграда* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 14).

ГРАМОТІЙКА, и, *ж., розм.* Жін. до **грамотій.** [К о н о н:] *Та знаємо, знаємо, що ти грамотійка* (Кроп., III, 1959, 205); — *Не тобі вчити! Яка грамотійка! Коли вона десять класів пройшла, то вже думає — цабе велике!* (Вол., Дні.., 1958, 146).

ГРАМОТНИ́Й, а, е. 1. Який вміє читати і писати. *Він грамотний, він письменний* (Мирний, IV, 1955, 35); *Батьки в мене були грамотні. Тобто вони вміли читати й писати* (Вишня, II, 1956, 349); // *у знач. ім.* **грáмотний, ного,** *ч.* Той, хто вміє читати і писати.— *За грамотних не розписуйся* (Головко, II, 1957, 59).

2. Який вміє граматично правильно писати. *Грамотний учень;* // У якому немає граматичних і стилістичних помилок.

3. *перен.* Який володіє необхідними відомостями з певної галузі, знаннями в певній галузі, справі. *Прилад без уважного, технічно грамотного апаратника багато не наробить* (Шовк., Інженери, 1956, 185); — *Людина він політично грамотна* (Ле, Міжгір'я, 1953, 190).

ГРАМОТНІ́СТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **грáмотний.** *Коли було оголошено, що грамотність є обов'язковою для наших солдатів, мені з братом доручили навчати товаришів* (Моє життя в мист., 1955, 31); *Саме від нього* [редактора] *великою мірою залежить і рівень літературної грамотності книги* (Літ. газ., 12.IV 1951, 1).

ГРáМОТНО. Присл. до **грáмотний** 2, 3.— *Написано грамотно.— продовжував секретар.— Ви повинні й далі працювати* (Донч., V, 1957, 511); [М а к а р:] *Треба вчити молодь.* [Х м а р а:] *Щоб усі, як один, грамотно брали вугілля* (Корн., II, 1955, 159).

ГРАМОФóН, а, *ч.* Музичний апарат з рупором, який відтворює звуки, записані на спеціальних пластинках. *А раз у нас були млинці, давали добрі, з ікрою.., але було скучно, грамофон завели, а все-таки гості розійшлися рано* (Коцюб., III, 1956, 428); *Грамофон цей і перші пластинки до нього Валентин Модестович купив двадцять три роки тому* (Шовк., Інженери, 1956, 158).

ГРАМОФóННИЙ, а, е. Прикм. до **грамофóн.** *Вона дістає пластинку, повертає грамофонну трубу, розцяцьковану під квітку крученого панича* (Шиян, Баланда, 1957, 44).

ГРАМПЛАСТИ́НКА, и, *ж.* Скорочення: грамофонна пластинка. *На книги і грампластинки він витратив більшу частину свого заробітку* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 100).

ГРАН, а, *ч., заст.* Одиниця аптекарської ваги, вживана до запровадження метричної системи мір: дорівнював 0,062 г.

◇ **Ні на гран більше** — нічого більше. *Мистецтво полягає в тому, щоб дати все необхідне, але ні на гран більше, інакше у нас або не лишиться ніякої поживи для фантазії, або ця фантазія виявиться пригніченою* (Рад. літ-во, 7, 1966, 43).

ГРАНáТ [1], а, *ч.*, **ГРАНáТА**, и, *ж.* 1. Плодове дерево або кущ, що росте в місцях з теплим кліматом. *В практиці садівництва плодові рослини, враховуючи господарсько-біологічні особливості їх, поділяють на такі групи. зерняткові.., субтропічні плодові — маслини, інжир, японська хурма, гранат* (Сад. і ягідн., 1957, 10); *Над самісінькою дорогою, вп'явшись корінням в кам'яні ущелини, ростуть кущі диких гранатів* (Жовт., 4, 1956, 76); *Лариса розтирає в долонях вогнисту квітку граната...* (Руд., Остання шабля, 1959, 238). * Образно. *Кучері темні уквітчала хмарка цвітом з гранати огнистим* (Л. Укр., I, 1951, 233).

2. Яскраво-червоні квіти цієї рослини. *Бачить* [Абібула] *троянди. червоні гранати, білі лілеї* (Коцюб., II, 1955, 132).

3. Круглий плід цієї рослини з товстою шкірою, наповнений насінням, яке оточене соковитим кисло-солодким їстівним м'якушем червоного кольору різних відтінків. *Гюлле трималась за грати руками видно, що вона силою підвелась до високого віконця і її уста кольору надрізаного граната слали йому жагуче «кохаю»* (Досв., Гюлле, 1961, 105).

ГРАНáТ [2] а, *ч.* Самоцвіт, напівдорогоцінне каміння найчастіше червоного або бурого кольору *А на шиї гранати, коралі дукачі як жар горять* (Стор., I, 1957, 188); [Ч е р н у х а:] *А який в мене був «Фауст»! ..весь у сап'яні і золоті гравюри Кремінга, гранати і аметисти на оправі Мрія.* (Коч., II, 1956, 329); * У порівн. — *Подивись,— сказала молода, показуючи на Кобзу,—який гарячий козак.— Гарні в нього очі, неначе гранати блищать* (Стор., I, 1957, 373).

ГРАНáТА [1], и, *ж.* 1. Розривний артилерійський снаряд, наповнений вибуховою речовиною. *Осколково-фугасні гранати;* // Невеликий розривний снаряд, який кидають (метають) рукою *Гранату кидає боєць* (Сос., Вибр., 1947, 239); *Тільки другому матросу Вже не стати на роботу Кулемет не націляти З амбразури перед боєм Не метнуть йому гранати П'ятижильною рукою* (Мал., I, 1956, 49).

2. Снаряд для метання в легкій атлетиці

ГРАНáТА [2] *див.* **гранáт** [1].

ГРАНáТНИЙ, а, е. Прикм. до **гранáта** [1] 1. *Два суботники. допомогли затрамбувати повивітрювані гранатними набоями баюри на головній вулиці* (Кир., Вибр., 1960, 86); // Здійснюваний із застосуванням гранат. *Бійці.. вели запеклі гранатні бої, будували і рвали барикади* (Гончар, I, 1954, 189).

ГРАНáТОВИЙ [1], а, е. 1. Прикм. до **гранáт** [1]. *Гранатові дерева у цвіту схожі були на розкладені по горі вогнища* (Панч, Ерік.., 1950, 38); *Кілька гранатових крапель упало на коштовну скатерть* (Шиян. Гроза.., 1956, 182).

2. *діал.* Темно-червоний. *Лисам* [кожухам з лиса], *покритим гранатовим сукном, більше.. шапкують* (Фр., III, 1950, 196).

ГРАНА́ТОВИЙ [2], а, е. Прикм. до **грана́т** [2]; // Зробл. з гранату, прикрашений гранатами. *Окунь перекинувся гранатовим перснем у золотій оправі* (Укр., казки, 1951, 241); *Пряжка гранатова на животі, Персні, браслети — та все золоті* (Воскр., З перцем!, 1957, 228).

ГРАНАТОМЕ́Т, а, ч. Вогнепальна зброя близького бою для стрільби гранатами.

ГРАНАТОМЕТА́ННЯ, я, *с., військ., спорт* Метання гранат *(див.* **грана́та** [1]). *Вони добре зарекомендували себе у Тсоавіахімі, у винищувальних батальйонах, пройшли навчання з стрільби, гранатометання, з тактики партизанської боротьби в лісі* (Шер., Молоді месники, 1949, 9).

ГРАНАТОМЕ́ТНИК, а, ч. Той, хто стріляє з гранатомета, метає гранати. *На заставі виявились протитанкові гармати і влучні гранатометники* (Збан., Між людьми, 1955, 36); *Тоді я кидаюсь туди, де кілька хвилин тому проповзли гранатометники* (Сміл., Сад. 1952, 92); // Легкоатлет, що метає гранати. *Тут тренуються гімнасти, волейбольні і футбольні команди гранатометники* (Рад. Укр., 21 VIII 1949, 4).

ГРАНД, а, ч. Спадковий титул аристократа в Іспанії, а також особа, що має цей титул. [Д. Ж у а н:] *Уже ж я не граніт, а гранд іспанський, і вам не сором буде стати до шлюбу з мною* (Л. Укр., III, 1952, 362); *Іспанія — країна грандів, сеньйорит і кабальєро — вигадала бій биків* (Кач., II, 1958, 89).

ГРАНДІО́ЗНИЙ, а, е. Надзвичайно великий; могутній, величний. *Які скрізь* [в Карпатах] *картини, то грандіозні, то грацієзні, милі!* (Н.-Лев., II, 1956, 398); *Йому влаштували ще раз грандіозну овацію за те, що він Живокіні, за те, що живе з нами в один час* (Моє життя в мист., 1955, 39); *Вночі будова здавалася ще більш могутньою і грандіозною* (Баш., На землі, 1957, 26).

ГРАНДІО́ЗНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **грандіо́зний**. *Грандіозність нескінченність Всесвіту виступають під його* [П. Гичини] *романтичним пензлем промовистим зразком для людини, людина повинна бути великою!* (Поезія, 1956, 195).

ГРАНДІО́ЗНО. Присл. до **грандіо́зний**. *І чим більше віддаляються я в історію її* [другої світової війни] *події, тим величніше і грандіозніше вимальовується безприкладний в історії героїчний подвиг радянського народу, керованого Комуністичною партією* (Ком. Укр., 11, 1959, 19).

ГРАНИ́ТИ, ню, ниш, *недок., перех.* Те саме, що **грануваа́ти**. * Образно. *Ти* [Л. М. Ревуцький]. *Взявши пісню від народу, Як алмаз, її гранив* (Рильський, Братерство, 1950, 29).

ГРАНИ́ТИСЯ, и́ться, *недок.* Пас. до **грани́ти**. * Образно. *Отак пісня, передаючись від одного до другого, вирівнювалася, гранилася* (Мирний, V, 1955, 376).

ГРАНИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. *розм.* Лінія, що розділяє які-небудь території; смуга поділу. *Треба користати з спочинку, бо за годину-півтори знов праця, аж поки більш-менш не визначаться границі заражених виноградників* (Коцюб., I, 1955, 210); *Сухопутна границя між Європою і Азією умовна* (Фіз. геогр., 6, 1957, 7); // Лінія, яка відділяє територію одної держави від території іншої або води суміжних держав; кордон. *Через російську границю переїхали ми без клопоту* (Фр., IV, 1950, 369); *А ж як переїхали границю з Галичини до Румунії, як почув, що тут люди інакше говорять, так що їх нічого не розуміти, тоді стратив надію дістатися коли додому і заплакав собі сердечно* (Ков., Світ., 1960, 16).

За границю — в іншу державу, за межі своєї держави. *Не знаю, як в Англію, але куди-небудь за границю в гори я таки, може, зберусь* (Л. Укр., V, 1956, 138).

2. *перев. мн., перен.* Допустима норма, межа. *Вони* [Лессінг і Бєлінський] *бачили, що розлад між інтелігенцією і життям дійшов крайніх границь і далі йти не може* (Фр., XVI, 1955, 47); *З її чоловіком ми говорили чимало, все в границях гречності, ні до чого, звісно, не договорились* (Л. Укр., V, 1956, 418); *Низька границя міцності обмежує ширше використання алюмінію* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 45).

ГРАНИ́ЧИТИ, ить, *недок.*, 1. *чим.* Мати спільну границю, суміжні території. *Поля його батька граничили з полями Василя, були вироблені й добрі* (Коб., II, 1956, 12).

2. *перен.* Бути подібним, близьким до чого-небудь, межувати з чимось. *Єсть у нас поети, що намагаються писати шаблонні тексти, які граничать з карикатурою* (Мал., Думки.., 1959, 73).

ГРАНИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Який стоїть на границі (у 1 знач.) чого-небудь. *У нас виникла думка мінятися дітьми на літні вакації.. Кошти невеликі: треба привезти дітей на граничну станцію і там замінятись* (Коцюб., III, 1956, 369); *Лиш згодом, граничним стовпом на дорозі. ..Згадається темне прощання на розі, І пилом на споминах ляже печаль* (Перв., II, 1958, 409).

2. Який є найвищим ступенем чого-небудь; крайній. *Поезія з-поміж усіх родів літератури передбачає максимальну концентрацію думки і почуття, отже — граничну точність, свіжість і лаконічність вислову* (Про багатство л-ри, 1959, 303); *Водій вів машину на граничній швидкості* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 47).

ГРАНИ́ЧНО. Присл. до **грани́чний** 2. *Стиль заміток, статей і нарисів був гранично короткий, майже телеграфний* (Кучер, Голод, 1961, 162).

ГРАНІ́Т, у, *ч.* Кристалічна магматична гірська порода зернистої будови, що складається з кварцу, польових шпатів і слюди. *Силікати входять до складу цілого ряду гірських порід граніту, гнейсу, базальту, різних сланців і т. д.* (Заг. хімія, 1955, 447); *Через рідку траву блищить глина пополовині з шматками не зовсім чистого граніту* (Н.-Лев., II, 1956, 387); * Образно. *Тут звучною бронзою слави, Гранітом чеснот бойових Дім воїна величавий Мури свої воздвиг* (Бажан, I, 1946, 175); * У порівн. *Серцями й думами сполучні* [з'єднані] *І непохитні, мов граніт.— Ми* [українці] *з братом руським нерозлучні Живем в союзі триста літ!* (С. Ол., Вибр., 1959, 31).

ГРАНІ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **граніт**. *Сотні тисяч рабів гинуть в каменоломнях, обтісуючи велетенські гранітні брили* (Руд., Остання шабля, 1959, 564); // Зробл. з граніту. *Кладовище в Мадріді.. Збоку гранітна каплиця стародавнього будування* (Л. Укр., III, 1952, 390); *Від порту на Приморський бульвар вели широкі гранітні сходи* (Панч, Ерік.., 1950, 45).

ГРАНІ́ТОВИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **гранітний**. *Високі ялини ніби поприлипали до гранітових стін* (Н.-Лев., II, 1956, 414); *Пил із ловкеньких гранітових фігурок слонової кості та виборної порцеляни витерто, в кімнаті бездоганно чисто* (Досв., Вибр., 1959, 231).

ГРАНІТО́ЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до **граніто́ль**; // Зробл. з гранітолю. *Гранітолевий портфель.*

ГРАНІТО́ЛЬ, ю, *ч.* Вид клейонки, що використовується як замінник шкіри; штучна шкіра.

ГРА́НКА [1], и, *ж.* Стовпець друкарського набору, що має довільну кількість рядків; // Відбиток такого стовпця для читання коректорами, редакторами і т. ін. *Чумак тим часом узяв на столі гранки Павлової збірки, став переглядати* (Головко, II, 1957, 476); *Він жив у флігельку нашого дідуся, бігав по гранки в редакцію, чистив з дідусем садок* (Ів., Таємниця, 1959, 157).

ГРА́НКА [2], и, *ж.* Зменш. до **грань** [1] 2. *Дім боярина збудований був із грубих, у чотири гранки гладко обтесаних .. ялиць* (Фр., VI, 1951, 74).

ГРАННЯ́, я́, *с.* Дія за знач. **гра́ти** [2] і **гра́тися.** *В номерах часто були танці під грання своїх музик* (Н.-Лев., I, 1956, 340); *Сьогодні йому вже не хотілося гратись. Ігор усе мовчав, бо було невимовно соромно признатися, що за гранням не мав часу взятись за книжку* (Допч., VI, 1957, 121); *Він був абсолютний профан у складній теорії більярдного грання* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 64); — *Де ж там до грання* [в драмгуртку], *коли й бігати на ті репетиції щовечора?* (Кучер, Трудна любов, 1960, 320).

ГРАНО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **грануваати.**

2. *у знач. прикм.* Те саме, що **гранча́стий.** *Гранований стержень;* // Який піддавався гранування. *Гранована поверхня; Гранований самоцвіт.*

ГРАНОЗА́Н, у, *ч.* Ртутно-органічний препарат для протруювання насіння різних сільськогосподарських культур. *За 10—15 днів до сівби насіння протруюють гранозаном* (Колг. Укр., 2, 1958, 18).

ГРАНУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до гранування. *Його* [камінь-самоцвіт] *обов'язково на гранувальній фабриці шліфують, грані наносять, щоб заблищав він, як веселка* (Донч., III, 1956, 105).

ГРАНУВА́ЛЬНИК, а, *ч.* Фахівець з гранування. *Дружинник повертає квиток спантеличений Марії. — Приємно познайомитись: теж аматор драмгуртка.. Гранувальник кришталю, між іншим* (Вол., Місячне срібло, 1961, 46).

ГРАНУВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **грануваа́льник.**

ГРАНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **грануваа́ти.** *Гранування алмазів;* * Образно. *Подальше гранування його* [характеру] *відбулося в професійно-технічній школі, в комсомолі, в робітничому оточенні* (Рад. Укр., 15.III 1962, 3).

ГРАНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Обрізуючи, обточуючи, шліфуючи що-небудь тверде (камінь, метал і т. ін.), утворювати на ньому грані (*див.* **грань** [1] 2). *Гранувати алмази.*

ГРАНУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* 1. Піддаватися гранованню.

2. Пас. до **грануваа́ти.**

ГРА́НУЛА, и, *ж., спец.* Дрібний твердий кусочок якоїнебудь речовини у вигляді зернини. *Гранули суперфосфату за своїм розміром і формою майже такі самі, як і насіння проса* (Добрива.., 1956, 200); *Добрива у формі гранул легше і зручніше висівати в гнізда при квадратно-гніздовому садінні картоплі саджалкою СКГ-4* (Картопля, 1957, 56).

ГРАНУЛЮВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **грануюваа́ти.** *Вперше в історії ми розробили технологію і оснащення матриць до пресів для гранулювання комбі кормів* (Роб. газ., 26.III 1965, 2).

ГРАНУЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех., спец.* Надавати речовині форми гранул. *Щоб поліпшити зберігання, транспортування і особливо внесення в грунт суперфосфату машинами, його гранулюють (зернять)* (Хімія, 10, 1956, 98), *Нові клопоти упали на голову Заруби. То погано гранулювали добрива, то невправно виходили квадрати* (Кучер, Прощай.., 1957, 378).

ГРАНУЛЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок., спец.* Пас. до **грануюваа́ти.** *Шлак не вивозитиметься ковшами у відвали чи в цех шлакопереробки, а тут же гранулюватиметься на спеціальній установці* (Роб. газ., 7. IX 1965, 1).

ГРАНУЛЯ́ТОР, а, *ч.* Пристрій для виготовлення і внесення в грунт гранул. *Органо-мінеральні та інші гранули тепер можна виготовляти механізовано.. на грануляторах, тимчасово пристосованих із зерноочисних машин ОВ-10* (Колг. Укр., 6, 1962, 19).

ГРАНУЛЯЦІ́ЙНИЙ, а, е, *спец., мед.* Стос. до грануляції. *Позалипали селітрою грануляційні башти* (Роб. газ., 21.III 1962, 2); *На дні пупкової ранки досить часто утворюється невеликий грануляційний опух* (Хвор. дит. віку, 1955, 35).

ГРАНУЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *спец.* Надання речовині форми гранул; гранулювання. *Марганцевий суперфосфат виробляється способом грануляції порошковидного суперфосфату з домішкою 10—15 процентів марганцевого шламу і 3—4 процентів крейди* (Колг. Укр., 10, 1960, 23).

2. *мед.* Новоутворена сполучна тканина з зернистою поверхнею, яка виникає при заживанні ран та виразок. *При поранеиях застосовуються примочки з напару* [настою] *свіжої рослини спориш (заспокоює біль і сприяє розвиткові грануляцій)* (Лікар. рослини.., 1958, 90).

ГРАНУЛЬОВА́НИЙ, а, е, *спец.* 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **грануюва́ти.**

2. *у знач. прикм.* Який має форму гранул. *Під весняну культивацію вносимо азотні добрива, при сіяві кукурудзи — гранульований суперфосфат* (Колг. Укр., 11, 1961, 21).

ГРАНЧА́СТИЙ, а, е. Який має грані, з гранями (*див.* **грань**[1] 2). *Проміння од свічок.. блищало веселими іскрами на гранчастій різаній затичці, на чистих, прозорих боках графина* (Н.-Лев., I, 1956, 118); *Жінки та дівчата нарізають гранчасті корпуси гранат-«лимонок»* (Кучер, Чорноморці, 1956, 471); * Образно. *Гойдаються під скелею гранчасті хвилі, рокочуть, дихають важко й ритмічно* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 151).

ГРАНЯ́СТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **гранча́стий.** *Он посуд: кухлики, миски, шклянки, та які блискучі, які барвисті! Одні бокасті, другі вузенькі, кругленькі, довгасті, гранясті, рубчасті* (Григ., Вибр., 1959, 414).

ГРАНЬ [1], і, *ж.* 1. Лінія поділу; межа, границя. *Нахічевань... Нахічевань... Далека далина... Землі радянської тут грань З Араксу вирина* (Брат., Грудка.., 1962, 28); *Він* [сніг] *покрив білою габою поля за селом і стер грані між небом і землею* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 391); // Те, що відділяє одне від другого. *Багато важких днів пережила вона, будучи на грані життя і смерті* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 260); *На очах у нас іде дуже цікавий процес стирання граней між народною творчістю і літературою* (Рильський, III, 1956, 69).

2. Плоска поверхня предмета, що утворює кут з іншою такою ж поверхнею. *Многокутники, які обмежують многогранник, називаються його гранями* (Геом., II, 1954, 36); *Його* [камінь-самоцвіт] *обов'язково на гранувальній фабриці шліфують, грані наносять, щоб заблищав він, як веселка* (Донч., III, 1956, 105); // Ребро, утворене двома пересічними площинами; // перен. Властивість, особливість, риса чого-небудь. *Прийшов день, коли Люба показала й інші грані свого характеру* (Вол., Озеро... 1959, 54); *Щодалі він виступав перед нею все новими й новими відмітними гранями* (Баш. Надія, 1960, 71).

3. *мат.* Частина цифр, що виділяється комами чи крапками з великого числа для полегшення дій над ним. *Щоб добути квадратний корінь з даного цілого числа, розбивають його, від правої руки до лівої, на грані по дві цифри в кожній* (Алг., I, 1956, 117).

ГРАНЬ [2], і, *ж., діал.* Жар. *Догоряють поліна в печі, Попеліє червоная грань...* (Фр., X, 1954, 30); * У порівн. *Обернувшись назад і глянувши на небо, вона побачила червоні, як грань, хмари* (Коцюб., I, 1955, 364).

◇ **Мов на гра́ні** — неспокійно, тривожно. *Максим стояв при тих словах мов на грані* (Фр., VI, 1951, 21).

ГРАСІ́РУВАТИ, ую, уєш, *недок., книжн.* Вимовляти звук «р» на французький лад.

ГРАСУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., діал.* 1. Виструґувати, розчищати (стежки і т. ін.).— *Я буду стежки грасувати, а ти замітати* (Л. Укр., III, 1952, 637).

2 Витоптувати. *Татари стояли, копитами землю грасували* (Сл. Гр.).

ГРА́ТИ [1], грат, *мн.* Переплетення металевих (зрідка дерев'яних) прутів, штаб і т. ін., що використовується для загорожі. *Він тільки один був такий, що міг здійняти з вікон грати, розвалити мури та вивести її з них у ширший світ* (Коцюб., II, 1955, 143); *Борис сторожко підійшов до голубника, смикнув мотузку, і всі голуби опинилися за гратами* (Коп., Подарунок, 1956, 14); * Образно. *Не поможуть катам грати — весь народ не закувати* (Укр., присл., 1955, 432); * У порівн. *На світ дивився* [Сашко], *мов крізь грати* (Рильський, Поеми, 1957, 33).

◇ **Сади́ти (саджа́ти, посади́ти, зачиня́ти, зачини́ти, ки́дати, ки́нути** *і т. ін.*) **за гра́ти** — садити у в'язницю, ув'язнювати. *Тебе зачинили за грати, а твоє слово ходить по світу* (Коцюб., II, 1955, 38); **Сиді́ти (бу́ти** *і т. ін.*) **за гра́тами** — сидіти у в'язниці. *Я і мої товариші сиділи спокійно і смирно за тюремними гратами* (Фр., I, 1955, 211).

ГРА́ТИ [2], гра́ю, гра́єш, *недок.* 1. *перех. і без додатка, неперех., на чому — що.* Виконувати що-небудь на музичному інструменті (про людину). *У неділю на селі, У оранді на столі Сиділи лірники та грали По шелягу за танець* (Шевч., II, 1953, 77); *Вона почала грати Бетховена «Місячну сонату»* (Коб., III, 1956, 227); *Удень він спав, вночі йшов до Жигайлової пивниці грати на гітарі* (Шиян, Баланда, 1957, 85); * Образно. *Вітер на сопілку грає* (Сос., I, 1957, 60); // Виконувати який-небудь музичний твір (про оркестр, радіолу і т. ін.). *В залі ще грав оркестр, лунали пісні* (Кучер, Чорноморці, 1956, 24); *У Вольдемаровій кімнаті то тихо, то голосно грає радіола* (Мороз, П'єси, 1959, 311); * У порівн. *Говорить* [Вівдя] *тонісінько, мов сопілка грає* (Н.-Лев., II, 1956, 264); // *перен., на чому.* Впливаючи на чиї-небудь почуття, інстинкти і т. ін., домагатися свого. *Буржуазія завжди користувалася зброєю націоналізму проти робітничого руху і не пропускала жодної нагоди, щоб грати на національних почуттях мас* (Талант., 1958, 74).

◇ **В одну́ ду́дку гра́ти** *див.* **ду́дка; Гра́ти на не́рвах** — дратувати, нервувати кого-небудь — *Васька! Досить мені на нервах грати, а то я викину цю неможливу дудку!* (А. Дав., За ширмою, 1963, 34); **Гра́ти пе́ршу (головну́) скри́пку** — бути найголовнішим, найвпливовішим у якій-небудь справі *І в нинішньому році механізатори, як то кажуть, гратимуть першу скрипку у вирощуванні качанистої* (Рад. Укр., 22. III 1961, 2).

2. *неперех., з ким — чим, розм.* Те саме, що **гра́тися** 1. *З подругами ніколи не грала* [Маруся] *і.. до них і не виходила* (Кв.-Осн., II, 1956, 65); *А вона, моя голубка, Нічого не знає. Мов кошеня на припічку З старим котом грає...* (Шевч., II, 1953, 165).

◇ **Гра́ти з вогне́м** *див.* **вого́нь.**

3. *неперех., у що — чого і без додатка.* Брати участь у якій-небудь грі. *Я бачила, як він годинами стояв оддалік і дивився смутним і добрим поглядом на дітей, що грали в крокет* (Л. Укр., III, 1952, 578); *Малий зріст був найуразливішим місцем у Ігоря насамперед тому, що через це його неохоче приймали грати в футбол* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 5); *Взяла* [царська дочка] *карти й почала грати* (Калин, Закарп. казки, 1955, 158).

◇ **Гра́ти в мо́вча́нку** — мовчати, ухилятися від розмов. [Я р и н а:] *Я собі здумала: як ото наші хлопці грають в мовчанку* (Л. Укр., III, 1952, 717); **Гра́ти весі́лля** *див.* **весі́лля.**

4 *неперех., перен.* Перебувати весь час у русі (про комах, птахів, риб) *В останньому проміні сонця грала дрібненька мушва і, мов сітка, мигтіла перед очима* (Коцюб., I, 1955, 27). *Раптом плеснуло щось серед нічної тиші, певно, безсонна щука грає у воді, відчуваючи недалекий світанок* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 42); // Швидко рухатися в різних напрямках, бурхати (про сили природи). *Грає хвиля по Дунаю В берегах широких* (Народ., II, 1959, 174); *В темний вечір сиджу я в хатині, Буря грає на Чорному морі...* (Л. Укр., I, 1951, 67); *Грає море, Грає синє море* (Мал. Серце.., 1959, 116); // Діяти енергійно, посилено *«Катюші» безперервно грали ліворуч і праворуч, десятки батарей били одночасно* (Гончар, I, 1954, 379).

◇ **Ві́тер у голові́** [**гра́є**] *див.* **ві́тер; Гра́ти коне́м (кіньми, на коні́, на ко́нях)** — гарцювати на коні. *За річкою, за Дунаєм Козаченько конем грає* (Укр., лір. пісні, 1958, 360); *Найстарший та й розбійничок На воронім коні грає* (Коцюб., I, 1955, 184); **Хоч коне́м грай** — про наявність великої площі, великого простору *Дивитись зовні — хата невитишна, зате всередині велика, хоч конем грай* (Чорн., Потік.., 1956, 55).

5. *неперех., чим.* Поводитися з яким-небудь предметом як з іграшкою; забавлятися. *На палицю він уже не спирався, а грав нею, як оголеною шаблею* (Панч, В дорозі, 1959, 113); // *у що, перен.* Займатися чимось несерйозно; прикидатися зайнятим чим-небудь.

6. *неперех., перен.* Іскритися, пінитися, шумувати (про вино, шипучі напої і т. ін.). *Нехай буде наверху піна, але під нею мусить в келиху грати чисте вино* (Коцюб., II, 1955, 304).

◇ **Кров гра́є** *див.* **кров.**

7. *неперех., на чому, у чому, чим і без додатка, перен.* Блищати, відбиваючись у чому-небудь, від чогось (про промені сонця, світла і т. ін.). *Промінь місячний гра на видочку...* (Л. Укр., I, 1951, 341); *Сонце грало на квадратиках перламутру* (Рибак, Опов., 1949, 32); *Сонце грає у хвилях, прокладає золоту доріжку* (Збан., Сеспель, 1961, 59); // Мерехтіти, миготіти (про світло, яке то посилюється, то послаблюється). *По другий бік Росі грала зірка рожевим промінням* (II.-Лев., I, 1956, 66); // Яскраво блищати, виражаючи радість, захоплення і т. ін. (про очі). *Очі у Параски, як зорі, грали, лице пашіло радістю* (Мирний, IV, 1955, 58); *Очі Насті збуджено блищать, грають Савці назустріч* (Гончар, Таврія.., 1957, 28); // Яскраво виділятися, вирізнятися на чому-небудь. *У неї завжди грав рум'янець на милому, чистому обличчі* (Минко, Моя Минківка, 1962, 91); // Переливатися різними кольорами. *Невеличкі сережки грали дорогими камінцями* (Мирний, III, 1954, 192); *Горить і грає на жупані коштовна зброя козака...* (Сос., I, 1957, 355); // Перебувати в русі, з'являтися й зникати. *Вона граціозно схиляє своє кругленьке, свіже личко, .. усміх грає на рожевих вустах* (Л. Укр., III, 1952, 499); *Коні напинають блискучі шиї, м'язи так і грають на їх грудях* (Цюпа, На крилах.., 1961, 21).

◇ **Бі́сики в оча́х гра́ють** *див.* **бі́сик; Гра́ти очи́ма** — багатозначно поглядати; кокетувати.— *Хай дивиться — не поживиться! — каже Марина, граючи веселими очима* (Мирний, IV, 1955, 231); *Віталикові, здається, не до сміху, бо Тоня все ще літає у вальсі.., грає очима до партнера, пускає бісики* (Гончар, Тронка, 1963, 159).

8. *неперех.* Виступати на сцені з спектаклями. *Учора трупа Саксаганського покінчила грати у нас і поїхала в Харків* (Мирний, V, 1955, 419); // *перех.* Виконувати яку-небудь роль. *Галя, що мала грати куму, вийшла на*

авансцену (Вас., І, 1959, 119); *Сам Марко Лукич* [Кропивницький] *грав роль Івана Карася невимушено, ніби жартуючи* (Минуле укр. театру, 1953, 54).

◇ **Гра́ти ду́рня (ду́рну)** — видавати себе за дурня, прикидатися дурним. *Варава скривився, .. ще не знаючи, що йому робити з отцем Миколаєм, чи грати перед ним дурника, чи наодинці так пригрозити* (Стельмах, Хліб.., 1959, 345); **Гра́ти коме́дію** — удавати з себе кого-небудь, прикидатися, обманювати. *Нема чого самому перед собою грати комедію* (Л. Укр., III, 1952, 680); — *Досить нам грати комедію, перейдемо до діла* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 88); **Гра́ти на ру́ку** — допомагати кому-небудь, сприяти чому-небудь; **Гра́ти роль:** а) мати певне значення. *Писанка грала колись свою роль і при сватанні* (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 56); *В тих диспутах Олесь за дорученням окружкому грав неабияку роль* (Донч., VI, 1957, 610); б) видавати себе за кого-небудь. — *Того вечора я грала зовсім іншу роль* (Л. Укр., III, 1952, 707).

ГРА́ТИСЯ, гра́юся, гра́єшся, *недок.* 1. *чим, з ким — чим і без додатка.* Проводити час, забавляючись, розважаючись.— *Побачила й батьківське подвір'я, і ту вербу кучеряву, гіллясту, що малою ще дівчинкою під нею гралась* (Вовчок, І, 1955, 7); *Діти Грались собі крашанками Та й стали хвалитись Обновами* (Шевч., II, 1953, 197); *Діти, хлопчик і дівчинка грались з кицькою* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 57); * Образно. *Вітер шарудів і грався довгими вусами колосків* (Собко, Шлях.., 1948, 85); * У порівн. *Десь далеко замиготіла блискавка, бліда, дрібненька, неначе хтось грався, перекидаючись по небі золотими м'ячиками* (Н.-Лев., II, 1956, 389).

◇ **Гра́тися в жму́рки** *див.* **жму́рки** [1]; **Гра́тися з вогне́м** *див.* **вого́нь.**

2. *рідко.* Робити швидкі, різного напрямку рухи (про комах, птахів, риб). *В тіні їх* [дубів] *гущавини гралися мільйони дрібнюсіньких комариків* (Фр., III, 1950, 128).

3. *у чого — що, чим, з чим.* Те саме, що **гра́ти** [2] 3, 5 *Попід тинами грались дівчатка у посмітюхи* (Коцюб., II, 1955, 15); *Худоба паслась, а ми грались у м'яча* (Цюпа, Три явори, 1958, 4); *Матюха знічев'я грався наганом: крутне барабан,— а воно задеренчить* (Головко, II, 1957, 156); *Ніколи, як з огнем, з ідеями не грайся. Якщо узявсь іти — кінця ти доходжай* (Тич., II, 1957, 121); *Вона* [Катерина II] *жирувала з своїми численними фаворитами і гралася в освічений абсолютизм* (Перв., Невигадане життя, 1958, 34).

4. Пас. до **гра́ти** [2] 1, 8.

ГРА́ТКИ, ток, *мн.* Зменш. до **гра́ти** [1]. *Білий як крейда став Гнат за гратками, неспокійно водить очима за кожним рухом суддів* (Коцюб., І, 1955, 76); *Край дороги зелена могилка, огороджена залізними гратками* (Донч., VI, 1957, 257).

ГРАТО́ВАНИЙ, а, е. Те саме, що **гратча́стий** 2. — *Хіба ж утечеш через оті товсті стіни, через вікна гратовані, через охорону невсипну?* (Збан., Єдина, 1959, 169).

ГРАТУЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., кому, діал.* Вітати, поздоровляти.— *А! Гратулюю вам!* — *промовив Дарко.. радісним голосом* (Мак., Вибр., 1954, 45); *Йому стискають руки, гратулюють, він подає руку і цьому, і тому, на всі боки дякує* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 65).

ГРАТУЛЯЦІ́ЙНИЙ, а, е, *діал.* Вітальний, поздоровний. *Послав тобі нині гратуляційну телеграму* (Коцюб., III, 1956, 184).

ГРАТУЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж., діал.* Вітання, поздоровлення. *А сьогодні надто не хтів картки посилати бо то ніби офіціальна гратуляція з Новим роком* (Л. Укр., V, 1956, 386).

ГРАТЧА́СТИЙ, а, е. 1. Який нагадує собою грати; зробл. у вигляді грат. *Машина круто повернула вбік і зупинилась перед залізною гратчастою огорожею* (Донч., VI, 1957, 319).

2. З гратами. *Коли через гратчасте вікно долинув одчайдушний дитячий крик, Олімпіада, закривши обличчя руками, впала на брудну солому* (Шиян, Гроза.., 1956, 302).

ГРАФ, а, *ч.* У Західній Європі і дореволюційній Росії — дворянський титул (середній між князем і бароном), а також особа, що має цей титул [Подорожній:] *Тут не довго помилитись, стільки тут графів, баронів та всякого панства* (Л. Укр., IV, 1954, 225), *Спав граф спокійно, як у власному палаці після щасливого полювання* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 69).

ГРАФА́, й, *ж.* 1. Смуга, стовпчик між двома вертикальними лініями в таблицях, у конторських і подібних до них книгах. *У першій графі, таблиць професор Драга наклеював вирізані з газет повідомлення Радянського Інформбюро* (Кучер, Чорноморці, 1956, 146); *У ті старі, давні часи на селах статистичної графи — народився — не заповняли* (Ковінька, Кутя.., 1960, 3).

2. Розділ тексту, рубрика.

ГРАФИ́Н, а, *ч.* Посудина з вузьким довгим горлом (для вода, квасу і т. ін.). *На столі, стояв повний графин горілки* (Н.-Лев., І, 1956, 118); *Гранчаста склянка тонко подзвонювала об графин з водою* (Кучер, Чорноморці, 1956, 320).

ГРАФИ́НЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **графи́н.** *Балабуха глянув на стіл, і на столі не було графинчика з ромом* (Н.-Лев., III, 1956, 242); *Вона підсунула до Івана Кіндратовича графинчик з янтарною рідиною* (Ткач, Арена, 1960, 32).

ГРАФИ́НЯ, і, *ж.* Дружина або дочка графа. *То синок був литовської Гордої графині* (Шевч., II, 1953, 157); *Дід Мусій пізнав графиню, скочив з воза, скинув шапку, вклонився* (Рибак, Помилка.., 1956, 79).

ГРАФИ́ТИ, флю, фи́ш; *мн.* графля́ть; *недок., перех.* Розкреслювати на графи.

ГРАФИ́ТИСЯ, фи́ться; *мн.* графля́ться; *недок.* Пас. до **графи́ти**

ГРА́ФІК [1], а, *ч.* 1. Зображення з допомогою ліній різних моментів якого-ось процесу в їх залежності.— *В першу чергу мене цікавлять графіки напруг у типових сифонах периферійних систем каналу* (Ле, Міжгір'я, 1953, 13); [Сергєєв:] *Я не бачу графіка, по якому* [за яким] *буде здійснюватись передислокація військ* (Дмит., Драм. тв., 1958, 98).

2. План роботи з точними показниками норм і часу її виконання.— *Зібрав я бригадирів, склав з ними графік сівби, затвердили його на зборах і стали до роботи* (Кучер, Трудна любов, 1960, 106); *Йому здалося, що поїзд стоїть аж надто довго, значно довше, ніж йому належить стояти за графіком* (Ткач, Плем'я.., 1961, 142).

ГРА́ФІК [2], а, *ч.* Художник, який працює в галузі графіки (у 1 знач.). *На Україні в довоєнний період ряд скульпторів і графіків багато і успішно працювали над образом Леніна* (Мист., 2, 1956, 12).

ГРА́ФІКА, и, *ж.* 1. Вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є малюнок, виконаний на папері, тканині і т. ін. олівцем, пером, пензлем, вугліною або відтиснутий на папері з спеціально підготовленої форми; твори цього мистецтва. *В ряді випадків графіка має багато спільного з живописом, коли, скажімо, митець використовує кольорову акварель* (Наука .., 11, 1962, 25).

2. *лінгв.* Письмові чи друковані знаки, що відбивають звуки мови, інтонацію і т. ін., зображення живої мови письмовими знаками. *Якщо перегортаєш сторінки «Кобзаря», впадає у вічі своєрідність графіки шевчен-*

ківських віршів у порівнянні з графікою, скажімо, Пушкіна або Гейне (Літ. Укр., 26.III 1963, 2); // Розділ вчення про різні системи письмових або друкованих знаків, літер.

ГРАФІ́Т, у, *ч.* 1. Мінерал чорного або темно-сірого кольору з свинцевим блиском; різновид вуглецю. *Графіт досить легко дробиться на частинки, ним, як олівцем, можна писати на твердих предметах* (Наука... 9, 1956, 5); * У порівн. *Ми довго плавали, ми бачили.. темну, як графіт, над океаном ніч* (Рильський, II, 1960, 19).

2. Тонка паличка цього мінералу або сухої фарби, що становить стрижень олівця.

ГРАФІ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **графіт;** // Зробл. з графіту, з графітом.

ГРАФІ́ТОВИЙ, а, е. Те саме, що **графітний.** *Графітові гнейси.. відомі в Житомирській області, на Уманщині* (Курс заг геол., 1947, 52).

ГРАФІ́ЧНИЙ [1], а, е. Прикм. до **гра́фік** [1]. *Для графічного зображення електричного поля можна було б з кожної точки поля провести стрілку, яка вказує величину і напрям напруженості електричного поля в цій точці* (Курс фізики, III, 1956, 17).

ГРАФІ́ЧНИЙ [2], а, е. Прикм. до **гра́фіка.** *Вивчаючи і творчо розвиваючи досягнення класичної спадщини.., українські радянські митці підняли графічне мистецтво на новий щабель* (Укр. рад. граф., 1957, 5); *«Руська трійця», поклавши основу народному напрямові в літературі Галичини, в демократичному дусі намагалася розв'язати питання про принципи правопису та графічну систему письма* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 183).

ГРАФІ́ЧНО. Присл. до **графі́чний** [1]. *Графічно однорідне магнітне поле зображається силовими лініями, які являють собою рівновіддалені одна від одної паралельні прямі* (Курс фізики, III, 1956, 159).

ГРА́ФЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **графи́ти.** 2. *у знач. прикм.* Розкреслений на графи, з графами.

ГРА́ФЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **графи́ти.**

ГРАФО́ЛОГ, а, *ч.* Людина, яка займається графологією. *З великої епістолярної спадщини* [І. Франка] *збереглась ледве половина. Ті листи цікаві для графологів* (У. Кравч., Вибр., 1958, 429).

ГРАФОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **графоло́гія.**

ГРАФОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Вивчення почерку з метою визначення характеру, здібностей і нахилів людини, а також антинаукова теорія, згідно з якою з почерку людини можна судити про її характер і навіть зовнішність.

ГРАФОМА́Н, а, *ч.* Той, хто має потяг до писання, письменництва. *Вона не розуміла психології початківців, не знала, що.. вони часто бувають схожі на графоманів* (Гур., Друзі.., 1959, 36).

ГРАФОМА́НІЯ, ї, *ж.* Хворобливий потяг до писання, письменництва в осіб, позбавлених літературного хисту. *Писати, не знаючи що, не знаючи для чого, як гоголівський Петрушка читав, не розуміючи, тільки заради того, щоб читати,— це не творчість, а графоманія!* (Донч., VI, 1957, 623).

ГРА́ФСТВО, а, *с.* 1. Графський титул.

2. Володіння, маєток графа. *Великі феодали називались герцогами та графами, а їхні володіння — герцогствами та графствами* (Іст. середніх віків, 1955, 34); *Вже Бертольдо — граф заможний! Він живе в свойому* [своєму] *графстві, Наче сам король вельможний* (Л. Укр., I, 1951, 379).

3. Велика адміністративно-територіальна одиниця в Англії, Ірландії, США і деяких інших країнах. *Територія Великобританії поділяється на графства (Ланкашір, Йоркшір та ін.)* (Ек. геогр заруб. країн, 1956, 64).

ГРА́ФСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **граф.** *Не будучи графом, він не скаржився на недостачу друзів з графських синків* (Ле, Клеп. лист, 1960, 53); // Належний графові. *Він боявсь, щоб часом люди і справді не пішли на графський лан на заробітки* (Н.-Лев., II, 1956, 191); *Графський жеребець врізався в юрбу* (Донч., III, 1956, 14).

ГРАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Те саме, що **граціо́зний.** *Щось серце опекло,— То виросла якась побіля мене жінка, Граційна і легка, й таємна, як сніжинка* (Рильський, Поеми, 1957, 267); *Доки ми розсідаємось, нова барвиста група входить у замкнуте коло, почавши граційний і дуже швидкий танець* (Мас., Під небом.., 1961, 36).

ГРАЦІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **граці́йний.** *Перекладачеві поталанило знайти в своїй рідній* [болгарській] *мові потрібні відповідники для вираження іскристого гумору, незвичайної дотепності і чарівної граційності поетичного слова Котляревського* (Вітч., 2, 1961, 181).

ГРАЦІ́ЙНО. Присл. до **граці́йний.** *Коли вона метеликом гігантським випурхнула на сцену і, граційно голубою стьожкою хитнувши, почала якусь занадто сентиментальну річ, Яшко підвівся з ослона і.. подався за куліси* (Головко, I, 1957, 151).

ГРАЦІО́ЗНИЙ, а, е. Повний грації, витончений у позах, рухах. *Олеся вибігла на ганок і стала в граціозній позі* (Н.-Лев., III, 1956, 134); *Струнка, граціозна, легка, мов вітер, вона біжить стежкою, черкаючи білими рукавами колосся* (Шиян, Гроза.., 1956, 484); // Який відзначається витонченістю форми. *Барвінковий вінок квітчав граціозну голівку* (Ільч., Серце жде, 1939, 49); *Він оглянув величний храм граціозної архітектури Растреллі* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 121); // Витончено красивий (про художній твір і т. ін.). *З приводу граціозної пісеньки «Утоптала стежечку» Шевченка якось запитували, чи не є вона фольклорним записом* (Рильський, Поезія Т. Шевченка, 1961, 11).

ГРАЦІО́ЗНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **граціо́зний.** *В ній бриніли й вабили сміливість, граціозність, жіноче кокетство й майже дитяча зухвалість* (Дмит., Розлука, 1957, 10).

ГРАЦІО́ЗНО. Присл. до **граціо́зний.** *Софія.. розмовляла з якоюсь панею, граціозно відкинувшись на спинку канапки* (Л. Укр., III, 1952, 502); *Кивнувши головою до скрипалів, він граціозно простяг руки над клавішами* (Досв., Вибр., 1959, 366).

ГРА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Витонченість, краса в позах, рухах. *З великою грацією вона повертала голову, дивилась то на одну сережку, то на другу* (Н.-Лев., IV, 1956, 186); *Її грація, витончена постать будили загальний подив* (Вільде, Сестри.., 1958, 106).

2. *перен., поет., заст.* Надзвичайно красива жінка; красуня.— *Ти й так повинен би співать, як бог, коли ся грація перед тобою!* (Л. Укр., III, 1952, 458).

ГРАЧ, а́, *ч.* 1. Учасник якої-небудь гри. *Ляпали карти грачів, блищав мідний казан з чорної печі* (Коцюб., II, 1955, 147); // Той, хто любить грати в яку-небудь гру, знавець якоїсь гри.— *Мабуть, не прийдесь* [прийдеться] *вам уздріти Таких грачів, як в давній час!* (Фр., X, 1954, 268).

2. *рідко.* Людина, що грає на якому-небудь музичному інструменті. *Віола стогне під лучком ... Схиливсь над нею юнак-грач І слуха* [слухає] *струн таємний плач...* (Щог., Поезії, 1958, 286).

ГРАЧЕНЯ, я́ти, *с.* Пташа грака. *Цей* [дівчинки] *покрик (наче каркнуло в залі голодне граченя, взяте з гнізда) здався графським гостям дуже забавним* (Донч., III, 1956, 19).

ГРАЧИ́НИЙ, а, е. Прикм. до **грак**. *Гойдає вітер голі верхівки дерев, сіре небо важко нависло над старими грачиними гніздами* (Кочура, Родина.., 1962, 120).

ГРАЧИ́ХА, и, *ж*. Самиця грака. — *Ти хто така? І де твій документ? — Спитав грачиху грак в сприятливий момент* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 162).

ГРА́ЮЧИЙ, а, е. 1. Діспр. акт. теп. ч. до **гра́ти** [2]. *Очі матері стрілися з граючими оченятами дочки* (Мирний, I, 1954, 253).

2. *у знач. ім.* **гра́ючий**, чого, *ч*. Те саме, що **грач**. — *Що за вальса граєте, пане? — спитала Аглая-Феліцітас, задержуючися в переході коло граючого, й нагнулася через хвильку над нотами* (Коб., III, 1956, 373).

ГРЕ́БАТИ *див.* **гре́бувати**.

ГРЕБЕ́ЛЬКА, и, *ж*. Зменш.-пестл. до **гре́бля**. — *Ні, дідусю, я й не пила, я й не їла: тільки бігла через місточок та вхопила кленовий листочок, тільки бігла через гребельку та вхопила водиці крапельку* (Укр.. казки. 1951, 37); *Старенька гребелька заросла з обох боків темною сумовитою вільшиною* (Вас., II, 1959, 191); *Данька аж розсмішило, що садівник з серйозним виглядом будує якісь іграшкові гребельки* (Гончар, Таврія.., 1957, 119).

ГРЕБЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до греблі. *Будівництво гребельних вузлів водоймищ*.

ГРЕБЕНЕ́ВИЙ, а, е. Стос. до гребеня (у 5 знач.). *Гребеневі посіви кукурудзи.. сприяють підвищенню врожайності і одержанню більшої кількості зерна кукурудзи* (Колг. Укр., 3, 1961, 13).

ГРЕБЕНЕЧЕСА́ЛЬНИЙ, а, е. Зв'язаний з прочісуванням гребенем волокнистих матеріалів. *Гребенечесальна машина*.

ГРЕБЕНИ́СТИЙ, а, е. Те саме, що **гребеня́стий**. *В південному степу з його звичайно сухою, вітряною осінню.. гребениста рілля не тільки не сприяє нагромадженню та збереженню вологи в грунті, а, навпаки, призводить до втрати її* (Техн. культ., 1956, 234).

ГРЕБЕНЯ́СТИЙ, а, е. З гребенем, гребенями (у 3—5 знач.). *В зими, коли випадає багато опадів, на незаборонованій гребенястій ріллі нагромаджуються більші запаси грунтової вологи* (Колг. Укр., 9, 1959, 16); // Який має вигляд гребеня, подібний до гребеня (у 2, 3 знач.). *Ось він* [Дніпро] — *синій, аж чорний, мов шкура велетня-змія, піднімає свою гребенясту спину, роздимає покручені боки* (Мирний, I, 1954, 346); *Попереду за морем голубих, гребенястих снігів таємниче темніли якісь хутори* (Гончар, Таврія.., 1957, 419).

ГРЕБЕ́ЦЬ, бця́, *ч*. 1. Той, хто гребе веслами. — *Ти, Іване, до берега приставай,— крикнув пан до одного з гребців* (Мирний, I, 1954, 312); *Гребці повинні були пропливти кілька кілометрів вниз по річці* (Ів., Вел. очі, 1956, 85).

2. *рідко*. Той, хто згрібає що-небудь граблями, лопатою і т. ін. *Тут рота косарів з гребцями Йшли битись з косами, з граблями, Ніхто од бою* [з троянцями] *не цурався* (Котл., I, 1952, 182).

ГРЕБІНЕ́ЦЬ, нця́, *ч*. 1. Довгаста пластинка з зубцями (з одного чи двох боків) для розчісування або скріплення волосся і прикрашення жіночої зачіски. *Дістала* [Софія] .. *штучний гребінець і всадила собі у волосся* (Л. Укр., III, 1952, 541); *Мати сиділа на полу, в самій сорочці й спідниці, розчісувала гребінцем сиве рідке волосся* (Коп.. Вибр., 1953, 28).

2. Зменш.-пестл. до **гре́бінь** 3—5. *Харчовими відходами.. свійської птиці є голівки, гребінці, шийки, крильця, ніжки* (Технол. пригот. їжі, 1957, 64); *Зелені хвилі з білими гребінцями поспішали назустріч пароплаву* (Допч., III, 1956, 203).

ГРЕБІ́НКА, и, *ж*. 1. Довгаста пластинка з зубцями для розчісування волосся, куделі і т. ін. *Дістала* [Маруся] *з-за припічка гребінку й кусочок одбитого дзеркальця, .. стала розплітати свої грубі коси* (Григ., Вибр., 1959, 32); *Вона подала широку надщерблену гребінку, якою мичуть у селах клоччя* (М. Ол., Леся, 1960, 53); * Образно. *Сонце вже сховалося за синюватою гребінкою пралісу* (Руд., Остання шабля, 1959, 229); * У порівн. *Лушпиння застрявало в бороді, яку він час од часу розчісував пальцями, мов гребінкою* (Шиян, Гроза.., 1956, 135).

◇ **Стри́гти (постри́гти)** [**всіх**] **під одну́ гребі́нку** — зрівнювати всіх у якому-небудь відношенні, підводити під один рівень. *Володимирові стало соромно за тих незграбних торговельників та постачальників, які за своїм бюрократичним правилом всіх людей готові постригти під одну гребінку* (Руд., Вітер.., 1958, 239).

2. Пристрій чи інструмент у вигляді довгастої пластинки з рядом зубців на один бік. *Зрізування грунту.. провадять гребінкою* [бульдозера] *для того, щоб не допустити перевантаження трактора* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 146).

ГРЕБІ́НКОВИЙ, а, е. Стос. до гребінки.

ГРЕБІ́ННИЙ, а, е. Стос. до гребеня (у 1, 2 знач.).

△ **Гребі́нне пряді́ння** — система прядіння, при якій волокна прочісують гребенями по черзі з одного й другого боків. *На Полтавській бавовнопрядильній фабриці завершується будівництво корпусу гребінного прядіння* (Роб. газ., 9.I 1964, 1).

ГРЕБІ́ННИК, а, *ч*. (*Cynosurus* L.). Однорічна чи багаторічна кормова рослина родини злакових. *Гребінник звичайний*.

ГРЕБІННИ́К, а́, *ч*. Той, що виробляє гребінки, гребінці (у 1 знач.). *Дівчина посилає її* [курочку] *до гребінників, щоб обміняти нитку на гребінь, а гребінники — до калачників, щоб дали їм калачі* (Рад. Укр., 18.I 1963, 3).

ГРЕБІ́ПОЧКА, и, *ж*. Зменш.-пестл. до **гребі́нка** 1. — *А вчора на ярмарку купили вони мені голубу круглу гребіночку* (Григ., Вибр., 1959, 425).

ГРЕБІНЦЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **гребіне́ць**.

ГРЕБІНЧА́СТИЙ, а, е. Те саме, що **гребеня́стий**. *Гребінчаста гора*.

ГРЕБІ́НЧАТИЙ, а, е. Те саме, що **гребінча́стий**.

ГРЕБІ́НЧИК, а, *ч*. Зменш.-пестл. до **гре́бінь** 2—4. *Гребінчики випорсали з коси у Мар'яни* (Вас., I, 1959, 290); *На гострих гребінчиках хвиль не було білої піни* (Кучер, Чорноморці, 1956, 432).

ГРЕ́БІНЬ, беня, *ч*. 1. Високий дерев'яний стояк із зубцями, на які насаджується пряжа при ручному прядінні. *День у день вона вставала вдосвіта, сідала з наймичками за гребінь прясти* (Н.-Лев., III, 1956, 86); *Соломія склала гребінь, днище, відтягувала в куток прядку* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 392).

2. Те саме, що **гребіне́ць** 1. *В цих сінцях панотець вийняв гребінь із кишені, розчесався, обітер чоботи полою* (Свидн., Люборацькі, 1955, 24); *Мати розчісувала гребенем волосся Остапа й плакала* (Довж., I, 1958, 222).

3. Довгастий зубчастий м'ясистий паріст на голові деяких птахів. *Здоровенний півень з порваним гребенем, з розбитою головою лежав, одкидавши ноги* (Мирний, I, 1954, 237).

4. Верхній край, верхня частина, вершина чого-небудь (гори, стіни, пасіки і т. ін.). *Вони обоє позлізали з коней і, стоячи на.. гребені гори, гляділи одно на одно* (Фр., VI, 1951, 62); *Над школою в гребені осокорів велично підводився повний місяць* (Гур., Осок. друзі, 1946, 27); *Для захисту овочів від дощу гребінь кагата слід.. вкрити соломою* (Колг. Укр., 9, 1956, 42); // Вершина хвилі. *А навкруги викидалися срібні із моря дельфіни І розби-*

вали хвостами гребені хвиль (Зеров, Вибр., 1966, 257); *Море ще не заспокоїлось, здіймалися великі хвилі, але на їхніх гребенях уже не було білого шумовиння* (Донч., III, 1956, 216); // Верхнє ребро двосхилого даху; коньок. *Мов чорногуз, маячив* [Зарічний] *на високому гребені даху* (Баш, Надія, 1960, 109).

5. Вузька грядка землі, що нагортається плугом чи підгортальником. — *Під буряк, як грядка, повинна бути ріллля! Щоб корінь ішов углиб. На гребінь кладіть мені скибу, не перевертайте* (Горд., II, 1959, 278).

ГРЕ́БКА, и, *ж.* Машина для згрібання сіна, соломи і т. ін. *Не коси, а лиш обкошуй, Не греби, а підгрібай, Бо несуть найважчу ношу Трактор, гребка та комбайн* (Гірник, Сонце.., 1958, 37).

ГРЕБЛИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Скребло, скребниця. *Довга шерсть її* [конини] *не знала греблиці і щітки, а грива росла, як хотіла* (Коб., До світа, 1905, 73).

ГРЕ́БЛО́, гре́бла́, *с., діал.* Скребло, скребниця. *Вона греблом чистила коня, витирала щіткою* (Чорн., Потік.., 1956, 296).

ГРЕ́БЛЯ, і, *ж.* Гідротехнічна споруда, що перегороджує річку або інший водотік для створення водосховищ, одержання енергії і т. ін. *Серед села лиснів широкий ставок, чорніла довга гребля* (Н.-Лев., III, 1956, 317); *На обох берегах Сухого Ташлика колгоспні грабарі возили землю для греблі* (Руд., Остання шабля, 1959, 393); * Образно. *Хай хорват потисне руку українцю, Хай братання гребля виросте нова!* (Рильський, Мости, 1948, 98).

◇ **Хоч гре́блю гати́ (нагати́)** — дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. [Т а р а с:] *Пробував у Катеринославі на роботу стати, але там таких, як я, хоч греблю гати...* (Корн., I, 1955, 159).

ГРЕБНИ́Й, а́, е́. 1. Стос. до гребні. *Треба використовувати* [природні умови] *якнайповніше, всіляко культивуючи моторний, гребний і парусний спорт* (Рад. Укр., 14.VIII 1957, 1).

2. Який приводиться в рух веслами. *Гребне судно.*

3. Який, розрізаючи та відкидаючи воду, рухає судно. *Гребний гвинт.*

ГРЕБНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., неперех. і перех.* Однокр. до **гребти́** 1, 2, 4. *І не встиг учитель отямитись, як Мар'ян з усієї сили гребнув, і човен з розгону врізався в човник* (Стельмах, Хліб.., 1959, 523); *Селянин у короткій свитці сіпнув за повід, кінь змахнув красивою головою, гребнув копитом* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 27); *Рудий гребнув товстими набряклими пальцями кілька цигарок і одразу подобрішав* (Добр., Тече річка.., 1961, 294).

ГРЕБНЯ́, і, *ж.* Дія за знач. **гребти́** 1. *У жінок, які займаються гребнею, плаванням, лижами, ковзанами... життєва ємкість легень нерідко досягає 4000 і більше куб. см* (Фіз. вихов.., 1954, 28).

ГРЕБОВИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* 1. Згрібання сіна. *На гребовицю вийшло десять дівчат* (Сл. Гр.).

2. Час згрібання сіна. *Це було саме в гребовицю* (Сл. Гр.).

ГРЕБО́К, бка́, *ч.* Змах і удар весел по воді при гребні. *Дівчина звичним рухом, вміло і вправно занесла весла назад і, сильно розправляючи ноги і випростуючи стан, зробила перший гребок* (Собко, Матв. затока, 1962, 20).

ГРЕБОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., однокр., неперех. і перех.* Підсил. до **гребну́ти.** *Казимир гребонув веслом воду і перекинув човен* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 509); *Кінь гребонув копитами землю і помчав.. в степ* (Десняк, II, 1955, 87).

ГРЕБТИ́, бу́, бе́ш; *мин. ч.* гріб, гребла́, ло́; *недок.* 1. *неперех.* Упираючись об воду веслом або чим-небудь іншим, приводити в рух човен. *Скинув* [Данило] *човна на воду й поплив за нею* [Наталею]; *нема весла — гребе гострою шаблею* (Вовчок, I, 1955, 101); *Двоє хлопців, яким прийшла черга гребти, кинулись у човен і зайняли місця на лаві* (Коп., Сон. ранок, 1951, 6); // Працюючи веслом або чим-небудь іншим, направляти човен куди-небудь. *Він щосили гріб до берега* (Донч., VI, 1957, 71).

2. *перех. і без додатка, неперех.* Розгрібати, розривати що-небудь. *Гребе квочка на сміттячку, Курчаток скликає* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 170); *Кріт спочатку дробить землю зубами, ніби свердлить її, і гребе своїми сильними передніми лапами* (Коп., Як вони.., 1961, 32); *Хома гріб руками землю і, обламуючи нігті, шепотів: — Пронеси!* (Гончар, III, 1959, 47).

3. *перех. і без додатка.* Збирати що-небудь у купу граблями, лопатою і т. ін. *Дівчата на луці гребли, А парубки копиці клали* (Шевч., II, 1953, 186); *Старий Кайдаш загадав звечора Кайдашисі та Мелашці гребти сіно* (Н.-Лев., II, 1956, 345); *Горпина гребла сіно і варила куліш* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 51).

◇ **Гребти́ гро́ші лопа́тою** *див.* **гро́ші.**

4. *перех., перен., розм.* Жадібно забирати, захоплювати що-небудь. *До себе всякий і гребе Які достались їм подарки, — Насилу обійшлось без сварки* (Котл., I, 1952, 173); *Підкупи робив* [дипломат] *і сіяв лихо, Землі гріб великі і малі* (Мал., Звенигора, 1959, 221).

ГРЕБТИ́СЯ, бу́ся, бе́шся; *мин. ч.* грі́бся, гребла́ся, ло́ся; *недок.* 1. Розгрібати, розривати що-небудь сипке, пухке. — *Я от зараз піду на роботу, .. а ти тут наглядай, щоби кури в квітках не греблися* (Л. Укр., III, 1952, 493); [Д у д а р:] *Журавлі полетять у теплий край, а півні зостануться на купі гною гребтись та кукурікати...* (Мик., I, 1957, 64); * Образно. *На чорних ріллях, як мурашки, повзали люди, греблися в землі, зморені* (Головко, I, 1957, 68).

2. Те саме, що **гребти́** 1. *Богу не молись, а до берега гребись* (Укр., присл.., 1955, 27).

ГРЕ́БУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гре́бувати.**

ГРЕ́БУВАТИ, ую, уєш *і* **ГРЕ́БАТИ,** аю, аєш, *недок., ким, чим.* 1. Почувати огиду до кого-небудь. *Баба Палажка довго гребувала татаркою і не хотіла їсти з однієї миски з нею* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 403).

2. Ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо, гордовито, без поваги, нехтувати когось, щось. [В а р к а:] *Перш ви гребували нами, а тепер наша черга* (Кроп., II, 1958, 204); — *Як,— гримнув чоловік, заскреготівши зубами,— ти гребаєш моєю рукою, моїм товариством?* (Стор., I, 1957, 338); — *Не всі ще, значить, гребують нашим ремеслом, не перевелося чабанське поріддя!..* (Гончар, Таврія.., 1957, 108).

3. *перев. із заперечн.* не є. Бути перебірливим; використовувати всі можливості. *Контрреволюція, не гребуючи ніякими засобами, намагалась зганьбити кожну чесну людину, яка виступала на захист інтересів трудящого люду* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 23); *Злопихателі за океаном не гребують і наклепами, аби тільки кинути тінь на Радянський Союз* (Ком. Укр., 5, 1961, 23).

ГРЕЗЕ́Т, у, *ч., заст.* Шовкова або шерстяна тканина з дрібним візерунком того ж кольору (перев. сірого). [К а т е р и н а:] *Чого ж тобі ще бракує, моя пані кохана? ..глянь на себе — вся в перлах, в.. грезеті, в оксамиті!..* (Стор., I, 1957, 290); *Якось уранці Сафар приніс Насті саєтові шаровари.. й сукню-бешмет із тонкого грезету* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 222).

ГРЕЗЕ́ТО́ВИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **грезе́т;** // Зробл. з грезету. *А одежа яка: стьожки за траву хапаються, грезетова або сдамашкова юпка, шовкова плахта* (Стор., I, 1957, 188).

ГРЕ́ЙДЕР, а, *ч.* 1. Землерийна машина для вирівнювання грунтових доріг, спорудження зрошувальних каналів і т. ін. *Грейдер є основною машиною, що застосовується при профілюванні поверхні грунтів і шляхового полотна* (Механ. і електриф.., 1953, 292).

2. *розм.* Грейдерна дорога. *По добре накатаному грейдеру машина йшла швидко* (Собко, Зор. крила, 1950, 298); — *Буде час,— каже Воронцов, — ми наші грейдери теж заллємо таким асфальтом* (Гончар, III, 1959, 207).

ГРЕ́ЙДЕРНИЙ, а, е. Прикм. до **грейдер.** *Грейдерний коток;* // Зробл. за допомогою грейдера (у 1 знач.). *Ми в'їхали в Лебедин по широкій грейдерній дорозі* (Перв., Невигадане життя, 1958, 222).

ГРЕ́ЙПФРУТ, а, *ч.* 1. (*Citrus paradisi*). Південне вічнозелене плодове цитрусове дерево. *До цитрусових належать вічнозелені дерева та кущі тропічного і субтропічного клімату — лимони, апельсини, мандарини, грейпфрути, цитрони та ін.* (Колг. енц., II, 1956, 691).

2. Запашний соковитий плід цього дерева, кисло-солодкий на смак, жовтогарячого кольору. *Ліда власними руками зірвала й подарувала кожному з гостей по одному великому оранжевому, схожому на маленьке сонце, грейпфрутові* (Коз., Сальвія, 1956, 59).

ГРЕ́ЙФЕР, а, *ч.* Пристрій вантажопідйомних машин та екскаваторів, признач. перев. для захоплювання (зачерпування) та вантаження грудкових і сипких матеріалів. *Розкривається грейфер — і чорне золото сиплеться в залізничний вагон* (Рад. Укр., 18.IX 1961, 4).

ГРЕ́ЙФЕРНИЙ, а, е. Прикм. до **грейфер.** *Грейферний навантажувач.*

ГРЕК *див.* **гре́ки.**

ГРЕ́КИ, ів, *мн.* (*одн.* **грек,** а, *ч.;* **грека́нка,** и *і* **греки́ня,** і, *ж.*). Народ, що становить основне населення Греції. *Майже два з половиною тисячоліття тому у гирлі Борисфена, як древні греки називали наш Дніпро, мандрував історик Геродот* (Жур., Звич. турботи, 1960, 17); *Той чоловік був грек, Христофор Хрисанфович Копронідос* (Н.-Лев., III, 1956, 363); *Пасажирів мало: в 1-му класі ні одного, в 2, окрім мене, ще одна молоденька гречиня та двоє росіян* (Л. Укр., V, 1956, 413); *Смаглява гречанка в Піреї У черзі стоїть біля трапу* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 93).

ГРЕКИ́НЯ *див.* **гре́ки.**

ГРЕ́НА, и, *ж., збірн.* Яйця метелика-шовкопряда. *Після запліднення самки* [шовкопряда] *відкладають грену і через кілька днів гинуть* (Колг. енц., II, 1956, 768).

ГРЕНАДЕ́Р, а, *ч.* У російській та деяких іноземних арміях — солдат або офіцер добірних (за високим ростом) піхотних чи кавалерійських частин (спочатку — солдат, спеціально підготовлений для ручного гранатометання). *Обставини врятували Івана від нерівного шлюбу: його покликали на військову службу прямісінько в гренадери* (Ю. Янов., II, 1954, 119); — *Зріст — дурниця. Не гренадером же готуєшся стати?* (Донч., V, 1957, 250).

ГРЕНАДЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **гренаде́р.** *У ньому* [наказі] *говорилося про те, що при ротах мають утворитися гренадерські групи* (Донч., III, 1956, 117); // Власт. гренадерові. *Он ступає попереду якийсь бородань гренадерського зросту* (Гончар, Таврія.., 1957, 95).

ГРЕНА́Ж, у, *ч.* Виготовлення здорової, життєздатної і високопродуктивної грени.

ГРЕНА́ЖНИЙ, а, е. Стос. до гренажу. *Яйця метелика* [шовкопряда], *як правило, дістають на гренажних станціях* (Зоол., 1957 61).

ГРЕЦИ́ЗМ, у, *ч.* Слово або зворот, запозичений з грецької мови. *Велика кількість інтернаціоналізмів класичного походження в українській літературній мові — це грецизми, тобто слова з давньої грецької мови* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 49).

ГРЕЦЬ [1], я, *ч., розм.* Те саме, що **грач.** *Не підпилий прикажчик підходить до нього, а сторожовий пес царської охранки.— Ведеш, гаде, свою підлу гру? Побачимо, який з тебе грець* (Стельмах, I, 1962, 589); *Але ось щось затремтіло, В небі щось зашелестіло, Ніби легіт, мов вітрець, Наче в скрипку гарний грець Потихеньку грає, грає* (Перв., Райдуга.., 1960, 162).

ГРЕЦЬ [2], я, *ч., розм.* Апоплексичний удар; параліч. *Банкір, той, що увійшов останній,— не витримав. Його вдарив грець* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 251)

◇ **Грець з ним** — хай буде так; можна лишити щось поза увагою. *Він зайняв якусь вичікувальну позицію. Не до нас йому нібито зараз. Ну, і грець з ним!..* (Шовк., Інженери, 1956, 213); **Хай (неха́й) йому́ (їй, їм) грець** — виражає сильне незадоволення, несхвалення чого-небудь. *Ці круті гори, хай їм грець, можуть ухекати найкращого бігуна* (Кучер, Чорноморці, 1956, 237); *А вітер іде без доріг, навпростець, А вітер такий, що нехай йому грець!..* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 154).

ГРЕЧА́НИЙ, а, е. Прикм. до **гре́чка.** *Іван коло худоби порається: скотові й вівцям підкладає в ясла просяної або гречаної соломи* (Мирний, II, 1954, 110); *Ледь-ледь ще повів десь літом: Медами гречаного цвіту, Озонистим духом грози* (Гірник, Сонце.., 1958, 77); // Вигот. з гречки. *Гречана каша сама себе хвалить* (Укр.. присл.., 1955, 171); *На столі, дбайливо загорнутий у чистий рушник, лежав тільки черствий окраєць гречаного хліба* (Донч., III, 1956, 7).

◇ **Наговори́ти (наплести́** *і т. ін.*) **сім мішків (кіп) гречаної во́вни** *див.* **во́вна.**

ГРЕЧА́НИК, а, *ч., розм.* 1. Хлібний виріб з гречаного борошна. *От цар знов загадує, щоб невістки напекли гречаників і принесли йому: хто краще пече?* (Укр.. казки, 1951, 173); *Згадалась сусідка Віедя, яка нагодувала хвору дитину гречаником* (Донч., III, 1956, 7).

2. *тільки мн.* Назва пісні і танку. [М о ш к о:] *Всіх, яких скажете: дудочку.., гречаники — нема такого танку, щоб Мошко не заграв* (Вас., III, 1960, 184).

ГРЕЧА́НИЩЕ, а, *с.* Те саме, що **гречкі́вка.** *Загін півколом повернув на гречанище* (Десняк, Вибр., 1947, 262).

ГРЕЧА́НКА *див.* **гре́ки.**

ГРЕ́ЧЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гре́чка.**

ГРЕ́ЧКА, и, *ж.* 1. Однорічна трав'яниста медоносна рослина, із зерен якої виготовляють високопоживну крупу та борошно. *Збирали пізні гречки, коли в селі несподівано з'явився Гуща* (Коцюб., II, 1955, 65); *На білу гречку впали роси, Веселі бджоли одгули* (Рильський, I, 1956, 27)

2. Зерно цієї рослини. [М и к о л а:] *Пам'ятаєш, як на гречку отець Ксенофонт нас ставив за те, що не вивчили дев'ятого псалма?* (К.-Карий, I, 1960, 326).

◇ **На гре́чку переганя́ти (перегна́ти)** — виражаючи незадоволення, лаючи, заставляти робити, як потрібно. *Ніхто нічим не вгодить Олексієві Івановичу: і те не так, і друге навиворот* [навиворіт]!.. *Перешиває Олексій Іванович дівчат — на гречку, як кажуть, переганяє* (Мирний, IV, 1955, 233); **Скака́ти (ско́чити, стриба́ти, стрибну́ти** *і т. ін.*) **в гре́чку** — мати нешлюбні зв'язки. *Злі язики розпускали плітки, начебто його Жанночка скаче в гречку з Михайлом Чорногором* (Дмит., Наречена, 1959, 213); **Хай (неха́й) бу́де гре́чка** — хай буде так, як хто-небудь хоче. — *Тільки не треба про смерть.— Хай буде гречка! Не будемо про смерть...* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 128).

ГРЕЧКІ́ВКА, и, *ж.* Поле, на якому росте або росла гречка. *На гречківці густо зеленіла озимина* (Панч, II, 1956, 397).

ГРЕЧКОСІ́Й, я, *ч., розм.* 1. Той, хто сіє гречку. *Чомусь вважається, що гречка — примхлива і маловрожайна культура. А семенківські гречкосії минулого літа своїм досвідом заперечили цю думку* (Минко, Повна чаша, 1950, 12).

2. *заст., зневажл.* Людина, що займається хліборобством; хлібороб, землероб. [М и р о н:] *Хочу хліборобом стать, гречкосієм* (К.-Карий, II, 1960, 111); *Юнак одразу спостеріг Зневагу в цих панів до себе, До гречкосія, мужика* (Воскр., І всерйоз.., 1960, 74)

ГРЕ́ЧНИЙ, а, е. Шанобливо ввічливий у поводженні з людьми; чемний. *Зо мною і пан і пані були дуже гречні і милі, кланялись нам усім...* (Л. Укр., V, 1956, 337); *Він був, як завжди, підтягнутий, гречний і вилощений наче щойно від кравця і перукаря* (Смолич, Світанок.., 1953, 155); // Який виражає шанобливість, увічливість. *Словом гречним хтось привітавсь до нас...* (Тич., І. 1946, 251).

ГРЕ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **гре́чний.** *Навіть з гречності Юзя не могла плакати за гувернанткою* (Л. Укр., III, 1952, 647); *Юлії Андріївні подобається його виняткова гречність* (Дмит., Обпалені.., 1962, 99).

ГРЕ́ЧНО. Присл. до **гре́чний.** [Я ц ь к о і Я ц и х а:] *Годі-бо вам гостей дратувати, Пора вже їх гречно частувати* (Кроп., II, 1958, 106); *Він гречно вклонився і.. віддав їм свої подарунки* (Собко, Срібний корабель, 1961, 185).

ГРИБ, а́, *ч.* 1. Нижча безхлорофільна рослина, що має форму шапки, надітої на ніжку, і розмножується головним чином спорами. *Ой, дівчина по гриби ходила, В зеленому гаю заблудила* (Чуб., V, 1874, 160); *Вона* [комісія] *констатувала, що головну поживу шахтарів становлять гриби й корінці* (Кулик, Записки консула, 1958, 127); * Образно. *В штаті Нью-Мехіко здійнявся в небо велетенський димовий гриб і пекельно-червоний зблиск першого атомного вибуху осяяв піски* (Загреб., Європа. Захід, 1960, 172); * У порівн. *Дві хатинки причаїлися на лісовій галявині, наче якісь чудернацькі гриби* (Донч., II, 1956, 67).

◇ **Рости́ (виростáти, схóдити, виникáти** *і т. ін.*) **як (нáче, неначе** *і т. ін.*) **гриби́** [після дощу́]—появлятися швидко й у великій кількості. *Невеличкі хатки кругом дворища неначе гриби виростали* (Мирний, IV, 1955, 205); *Товариства виникали тоді по селах буквально як гриби після дощу* (Минко, Моя Микківка, 1962, 102).

2. *перев. мн., біол.* Нижчі спорові рослини — паразити рослинних, рідше тваринних організмів *Збудником хвороб зернобобових культур можуть бути гриби, бактерії і віруси* (Зерн. боб. культ., 1956, 202); *З літератури відомо про численні гриби, які уражають зерно* (Мікр. ж., XIII. 4, 1951, 29).

ГРИБКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **грибо́к** 2. *Вивчення грибкових організмів;* // Викликаний грибком (у 2 знач.). *Ці* [африканські] *сорти льону відзначаються .. високою стійкістю проти грибкових захворювань* (Техн. культ., 1956, 24).

ГРИБНИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **гриб** 1. *У грабовім темнім лісі Гострі пахощі грибні* (Рильський, Сад.., 1955, 117); // Вигот. з грибів; з грибами. *Грибні страви не тільки поживні.., але й дуже смачні* (Укр. страви, 1957, 218).

2. Викликаний грибами (у 2 знач.). *Грибні, бактеріальні, а також вірусні хвороби є інфекційними (заразними)* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 11).

ГРИБНИ́ЦЯ, і, *ж.* Вегетативне тіло гриба, що складається з дуже тонких розгалужених ниткоподібних утворень і служить для живлення та прикріплення до грунту; міцелій. *Плодове тіло гриба існує недовго. Багаторічною його частиною є грибниця, що тонкими нитками розгалужується під землею* (Наука.., 10, 1962, 46).

ГРИБОВИ́ЩЕ, а, *с.* Місце, де ростуть гриби. *Хлопчик схоплюється і біжить не спиняючись.. на знайомі грибовища* (Кол., Терен.., 1959, 10).

ГРИБО́К, бка́, *ч.* 1. Зменш.-пестл. до **гриб** 1. [М а в к а:] *Що ж там? Я шукала ягідок, грибків...* (Л. Укр., III, 1952, 207); *А ось пеньок з опеньками! А он іще грибок! Малята повні жменьки їх кладуть у козубок* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 81).

2. *біол.* Нижчий споровий рослинний мікроорганізм. *Вологі качани* [кукурудзи] *легко уражаються цвіллю та іншими грибками і бактеріями* (Наука.., 9, 1956, 20); *Де ще мав би він можливість годинами працювати над мікроскопом, з подивом дізнаючись, що на коріннях дуба поселяються цілі колонії особливо корисного грибка..?* (Гончар, Таврія, 1952 244).

3. Споруда у вигляді гриба для захисту від сонця, дощу і т. ін. *На протилежному березі білий пісок був густо усіяний людьми, парасольками, кольоровими грибками й кіосками* (Панч, Ерік.., 1950, 55).

ГРИБОПОДІ́БНИЙ, а, е. Подібний до гриба. *В африканських саванах крони дерев, як правило, мають зонтичну або грибоподібну форму* (Фіз. геогр., 5, 1956, 137).

ГРИБО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **грибо́к** 1. — *Ми зараз в ліс підем, сьогодні на сніданок грибочків наберем* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 80).

ГРИ́ВА, и, *ж.* 1. Довге волосся на шиї і хребті деяких тварин. *Мій кінь вороний так, як хмара, літав.. І шовкова грива по вітрові мав* (Бор., Тв., 1957, 74); *Велика, тепер темна, а не сива шевелюра його нагадує левову гриву* (Собко, Срібний корабель, 1961, 70); * Образно. *Над довгим рядом вагонів повисла кучерява грива диму* (Чепдей, Поєдинок, 1962, 18); * У порівн. *Чуб, як грива на вороному коні, розчісується на льоту вітром* (Кос.. Новели, 1962, 9); // Про густе довге волосся людини. *До неї приступив з свічкою пан Прушинський.., широкоплечий, з великою головою, з цілою гривою міцного волосся на голові* (Н.-Лев., II, 1956, 57); *Схопилася* [Назіра-хон], *труснула гривою розплетених кіс* (Ле, Міжгір'я, 1953, 228).

◇ **[І] у хвіст і [в] гри́ву** — на повну силу, дуже сильно. *За Країну Рад щасливу бийте фашистів в хвіст і гриву!* (Укр.. присл... 1955, 409).

2. Довгасте підвищення; гірське пасмо. *На високих гривах гір кругом яру зеленів старий ліс* (Н.-Лев., II, 1956, 263); *Поряд з піщаними гривами і горбами тут* [у заплавних луках] *зустрічається багато озер* (Колг. Укр., 8, 1959, 27).

3. Смуга трави, хлібних рослин, що залишається нескошеною. *В бригаді подбали, щоб не допустити втрат. Вручну обкошували кути поля, де жатки звичайно лишають гриви* (Рад. Укр., 16.XII 1962, 2).

ГРИВА́НЬ, я́, *ч., розм.* 1. Кінь з великою гривою. *Гривань* [кінь] *уже рвонувся, і чобіт* [Мамая] *лишився в руках у хорунжого* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 108).

2. *перен.* Чоловік з довгим густим волоссям.

ГРИВА́СТИЙ, а, е, *розм.* 1. З великою, довгою гривою (у 1 знач.). *За вербами нестриножені коні підіймають гривасті голови* (Стельмах, Хліб.., 1959, 301); — *Молодий чоловіче! — гукнув з машини уже без капелюха гривастий незнайомець* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 102); * Образно. *Мчать хмарки гривасті у далекий край* (Сос., Щастя.., 1962, 148).

2. З гривами (у 2 знач.). *Гривастий рельєф.*

ГРИВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **грива́стий.** *Гриватий кінь.*

ГРИ́ВЕНИК, а, *ч., розм., заст.* Срібна монета в десять копійок. *Німець, радий, пообіцяв ще гривеника накинути на чоловіка, коли всі й далі так щиро робитимуть* (Мирний, IV, 1955, 246); *Падали в кобзарів бриль мідяки, срібні гривеники* (Бурл., О. Вересай, 1959, 56); * У порівн. *Рибка блисне на сонці, як новенький гривеник* (Донч., VI, 1957, 68).

ГРИ́ВЕНИЧОК, чка, *ч., заст.* Пестл. до **гри́веник.** *Як біля того* [мертвого] *знайшли гривеничок, так і догадались, що у свиті були гроші* (Кв.-Осн., II, 1956, 418).

ГРИ́ВИЙ, а, е, *діал.* Сіро-жовтий (про масть). *Білий гусак підбіг близько до Гриця..; грива гуска також простягнула голову* (Фр., II, 1950, 55).

ГРИ́ВКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гри́ва.** *Був в артілі коник: вороної масті, Лисинка на лобі, гривка поміж вух...* (С. Ол., Вибр., 1959, 297); * У порівн. *Антон зняв шапку і пригладив на голові рештки чуба, щоб не стирчали, як нескошена серед поля гривка* (Чорн., Потік.., 1956, 236); // Підрізане над лобом волосся. *Вони нахилялися над газетою так, що чорна гривка Раїсина лоскотала лисину о. Василеві* (Коцюб., I, 1955, 322).

ГРИ́ВНА, и, *ж.* Металева прикраса у вигляді обруча, яку носили на шиї. *На шиї похованого була лита золота гривна із зображеннями кінних скіфів на кінцях, руки прикрашали золоті браслети* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 169); *Темне волосся* [покійника], *зачесане на проділ, прикривала шовкова біла пов'язка.. Єдиний знак великокняжого роду — золота гривна* (Скл., Святослав, 1959, 30).

ГРИ́ВНЯ, і, *ж.* 1. У стародавній Русі — срібний злиток вагою близько фунта, який служив основною грошовою одиницею.

2. *заст.* Мідна монета в три, а в деяких місцях — у дві з половиною копійки. *Не хоче, як старець гривні* (Укр. присл.., 1955, 305); — *Я людина бідна; в мене не то що сотні карбованців нема, в мене ледве зайва гривня знайдеться* (Н.-Лев., I, 1956, 471).

3. *заст., рідко.* Те саме, що **гри́веник.** *Став він виводити стрічку по стрічці, списуючи копії; став одбирати спершу по десять гривень, далі по двадцять, а через рік дійшов до трьох рублів* (Мирний, II, 1954, 262).

ГРИГОРІА́НСЬКИЙ, а, е. Зв'язаний з системою літочислення, яку запровадив 1582 р. папа Григорій XIII замість юліанської. *Для країн Європи, Америки і частково Азії загальним є григоріанський календар* (Наука., 10, 1962, 33).

ГРИ́ДНИЦЯ, і, *ж.* У стародавній Русі — будівля при князівському дворі для перебування гриді або для прийому гостей. *І попав Кобяк поганий В Київ у столицю В Святославові покої, В князеву гридницю* (Рудан., Вибр., 1949, 140); — *Вмер отець твій у неволі В гридниці князя того, Що за Дон усіх нас випер* (Фр., XIII, 1954, 361).

ГРИДЬ, і, *ж., збірн.* У стародавній Русі — нижча верства княжої дружини.

ГРИ́ЖА [1], і, *ж.* Хвороба, при якій випинається якийнебудь внутрішній орган або його частина через природний чи штучний отвір; випнутий так орган або його частина. *Мозкові грижі локалізуються звичайно в ділянці тім'ячок* (Хвор. дит. віку, 1955, 12); *Була в нього велика грижа ще з молодих чумацьких літ* (Довж., Зач. Деспа, 1957, 462).

ГРИ́ЖА [2], і, *ж., діал.* Журба, турбота, гризота. *Грижа погнала його до шинку, до котрого унадився ходити щовечора* (Фр., IV, 1950, 495); *Мій труд і слово для людей робучих* [робочих].. *Чим більше бачу їх в грижі гнітючій, тим більш люблю* (У. Кравч., Вибр., 1958, 69).

ГРИЖОВИ́Й, а́, е́ Прикм. до **гри́жа** [1]. *Слабкість м'язів черевного преса може привести до опущення внутрішніх органів, а при розходженні м'язових волокон — до утворення грижових вип'ячувань* (Фіз. вихов.., 1954, 13).

ГРИЗЕ́ТКА, и, *ж., заст.* Молода жінка легковажної поведінки; у французьких романах, комедіях — коханка студента, художника і т. ін. *Фабула водевіля проста: два студенти закохані в двох гризеток, шукають в їх душах слабку струну* (Мос життя в мист., 1955, 51).

ГРИЗІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гри́зти.** *Ротові частини в одних комах.. пристосовані для гризіння, у других — для гризіння і лизання, у третіх — для жування* (Шкідн. поля.., 1949, 108).

ГРИЗНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і без додатка.* Однокр. до **гри́зти.** *Дівчата брали по тістечку.., надкушували його несміливо, немов мишка гризнула, і клали поштиво на тарілочку біля склянки з чаєм* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 227).

ГРИЗНЯ́, і, *ж., розм.* 1. Бійка між тваринами. *Він узяв його* [собаки] *вухо, подране в щоденній гризні, і стиснув його між пальцями* (Мик., II, 1957, 177); *В цей час знялася на подвір'ї страшенна метушня, лемент, тупіт, собача гризня* (Збан., Незабутнє, 1953, 61).

2. *перен.* Сварка, лайка у людей. — *І чого воно так, Катре, тільки у людей зайде свято — у нас здіймається гризня?* — *промовляв* [Іван] *мов сам до себе* (Вас., I, 1959, 300); — *Хоч би ти, Якове, з ним до пуття, без гризні поговорив* (Стельмах, Хліб.., 1959, 504); // Гострі суперечки між протилежно настроєними групами людей. *В капіталістичних країнах взаємовідносини між працівниками мистецтва побудовані на взаємознищенні, гризні, конкуренції* (Довж., III, 1960, 193).

ГРИЗОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., однокр., перех. і без додатка.* Підсил. до **гризну́ти.** *Одступила.. кобила трохи назад, почухала об одвірок ріпицю, гризонула себе за праву пахву* (Вишня, I, 1956, 122); — *Прямо не міг мене підкусить, так через жінку гризонув* (Кучер, Трудна любов, 1960, 443).

ГРИЗО́ТА, и, *ж.* 1. Душевні страждання, мука. [Ю л і я:] *Знаєте, пане, ми тут тільки четвертий день, але стілько гризоти зазнали, що й на рік би вистарчило* (Фр., IX, 1952, 179); *Григорій Стратонович пізно повернувся додому: хотів, щоб дружина не помітила його гризоти* (Стельмах, Правда.., 1961, 182); // Неспокійний, тривожний стан, зв'язаний із почуттям провини в чому-небудь, відповідальності за що-небудь і т. ін. *Його* [фашиста] *не гризе й сумління. Бо звір не має совісті, а бандит не знає гризот* (Смолич, Після війни, 1947, 9); — *Чи не їсть тебе гризота за те минуле...* (Цюпа, Три явори, 1958, 50).

2. *розм.* Те саме, що **гризня́** 2. — *Я той темний нарід, що в нього в хаті нема прожитку, що в нього не чути доброго слова, лиш гризоту та й прокльони* (Март., Тв., 1954, 118); *Це були для нього справжні вихідні дні від домашньої гризоти* (Хижняк, Килимок, 1961, 22).

ГРИЗО́ТНИЙ, а, е. Який викликає страждання, муку. *Непередбачена гризотна туга схопила його за душу* (Коп., Навколо полум'я, 1961, 125).

ГРИЗОТНЯ́, і, *ж., розм.* Те саме, що **гризня́** 2. — *І гризотні нема з жінкою: любо та тихо* (Коцюб., I, 1955, 451).

ГРИ́ЗТИ, зу́, зе́ш; *мин. ч.* гриз, ла, ло, *недок., перех.* 1. Міцно здавлюючи зубами, роздрібнювати що-небудь тверде. *В печері сиділа стара зайчиха і гризла головку капусти* (Н.-Лев. III, 1956, 292); *Вона гризе чорний сухар* (Кучер, Чорноморці, 1956, 391); *Лосик спокійно на-*

пився води, обдивився навколо і почав гризти молоді галузки горобини (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 51); * Образно. *Десять років недарма Гризли ви граніт науки...* (Воскр., Подивись.., 1962, 52); // Кусати, здавлювати зубами. *Устя лежала і гризла якесь стебло* (Коцюб., II, 1955, 215); *Кінь став дибки, хропучи і гризучи вуздечку* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 20); *Сидів* [Левко] *у себе в кабінеті, гриз кулаки* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 205).

2. *розм.* Сильно жалити, кусати. — *Треба ж було тоді впертися? Завіз би зерно — і не гризли б казенні блощиці* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 173).

3. *перен., розм.* Постійно надокучати причіпками, докорами, лайкою — *Спершу то таки чоловік трохи шанував, а потім то ще гірше бити почав та ще й докоряє, гризе по цілих днях* (Л. Укр., III, 1952, 471); *З невісткою не вжилася* [Параска], *тепер чоловіка гризе* (Горд., II, 1959, 264).

◇ **Го́лову гри́зти** *див.* **голова́**.

4. *перен.* Мучити, непокоїти, хвилювати (про думки, почуття і т. ін.). *Нудьга за своїми хлопцями.., за вільною працею гризла мене щодня* (Вас., IV, 1960, 34); *Гризла її совість, що вона зробила прикрість панні, яка знає її сина* (Вільде, Сестри.., 1958, 344); *Дмитра гризла, не давала заснути досада, злість через невдачу* (Коз., Гарячі руки, 1960, 52).

ГРИ́ЗТИСЯ, зу́ся, зе́шся; *мин. ч.* гри́зся, гри́злася, лося, *недок.* 1. Кусати один одного (про тварин). *Вітер стукав дверима по покинутих хатах, корови блукали по дворах та гризлись собаки* (Коцюб., II, 1955, 77); *Десь гризлися собаки, а потім одна з них дуже жалібно скавучала* (Життя К.-Карого, 1957, 188).

2. *перен., розм.* Сваритися, сперечатися з ким-небудь, один з одним. *Явдоха гризлася з Мотрею, не давала їй спокою* (Мирний, II, 1954, 292); *Князі гризлися між собою, нападали один на одного, а страждали від цього прості люди* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 54).

3 *без додатка, розм ким, чим, перен.* Душевно страждати, журитися, переживати. — *Бідна, вона десь, певно, гризлася дуже, почувши, що я в шпиталі!* (Фр., I, 1955, 349); *Ярина всю дорогу гризлася думкою, де вона знайде у Львові пристановище* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 384); *Христя хоч і на порі, але Кирило не дуже гризеться нею* (Іщук, Вербівчани, 1961, 6).

ГРИЗУ́Н *див.* **гризуни́**.

ГРИЗУНИ́, ів, *мн.* (*одн.* **гризу́н**, а, ч.). Ряд травоїдних ссавців з дуже розвиненими передніми зубами, пристосованими для гризіння. *До гризунів належать кролі, білки, зайці, ховрахи, пацюки, миші і багато інших дрібних ссавців* (Зоол., 1957, 147); *Любий друже мій, юннате, Уявляєш, скільки птах Може нищить, поїдати Гризунів, черви, комах* (Біл., Пташ. голоси, 1956, 3).

ГРИЗУ́ЧИЙ, а, е. 1. Стос. до гризіння. *До гризучих комах належать жуки і їх личинки, гусениці метеликів, личинки пильщиків* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 6); *Гусениці, на відміну від метеликів, мають гризучий ротовий апарат* (Зоол., 1957, 49).

2. Те саме, що **гризо́тний.** *Неприємне, гризуче почуття ще довго заважало йому зосередитися* (Жур., Звич. турботи, 1960, 58).

ГРИЗЬ, і, *ж., діал.* Ломота. *Вона вже й з кошиком, назбирає і ягоди, і листя, .. сушить і в'ялить і на згагу, і на хрипоту, і на гризь* (Вовчок, VI, 1956, 338).

ГРИЗЬКИ́Й, а́, е́, *розм., рідко.* 1. Те саме, що **гризо́тний.** *Малі, заморені істоти, в лахмітті, з вічним, гризьким голодом на обличчі, з'являються з-за кутка хатнього* (Л. Укр., III, 1952, 252).

2. Який викликає сильне фізичне роздратування; їдкий. *Він спокійнісінько почав пакати люльку, пускаючи з неї клуби синявого, гризького диму* (Фр., III, 1950, 221).

3. Злий, лютий. *Гризький пес.*

ГРИ́ЗЬКО, *розм., рідко.* Присл. до **гризький** 3. — *Та що тут буде йти, коли в потоці сухо,— озвавсь гризько пан маршалок* (Фр., II, 1950, 374).

ГРИЛЬЯ́Ж, у, *ч.* Сорт хрумких цукерок з підсмаженими горіхами або мигдалем. *Кондитери київської фабрики випускають грильяж діабетичний, гематоген для діабетиків* (Наука.., 6, 1968, 31).

ГРИМ [1], у, *ч.* 1. Спеціальні фарби та наклейки, що використовуються для надання обличчю актора відповідного вигляду. *Холодов сів перед дзеркалом, щоб покласти грим* (Дмит., Паречена, 1959, 126).

2. Оформлення обличчя актора для гри на сцені. *З блискучою майстерністю володів Марко Лукич мистецтвом гриму* (Збірник про Кроп., 1955, 247); *Майстерності гриму, жесту, поз, уміння одягатись, манери триматися на сцені ніякі фотографії, ані зарисовки, звичайно, не можуть передати* (Рильський, III, 1956, 339).

ГРИМ [2], *виг.* Уживається як присудок за знач. **гри́мати** 1. *Ледво* [ледве] *Лисичка вихилила голову з нори, аж тут рушниця грим!* (Фр., IV, 1950, 82).

ГРИ́МАННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **гри́мати** 1 і звуки, утворювані цією дією.

2. Голосні дорікання, погрози і т. ін. кому-небудь. *Вона чула від тітки здебільшого саме бурчання та гримання і мало, дуже мало коли зазнавала жалування* (Гр., Без хліба, 1958, 151); *Чи оті чигиринські хлопчаки люблять своїх батьків козаків за отакі грізні гримання? А може, козачі діти і не зазнають отаких гримань* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 9).

ГРИМА́СА, и, *ж.* Навмисне або мимовільне перекошення, скривлення і т. ін. обличчя; кривляння. *Перекрививши лице, зробила* [Параска] *огидливу гримасу в сторону пані* (Фр., VII, 1951, 19); *На порозі став* [Синявін], *і гримаса жалю та каяття перекосила не по літах бадьоре лице* (Ле, Міжгір'я, 1953, 88).

ГРИМА́СКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **грима́са.** — *Я чаю дуже хочу, замерз,— сказав він, намагаючись усміхнутися, але на обличчі з'явилася тільки страдницька гримаска* (Собко, Біле полум'я, 1952, 293).

ГРИМА́СНИК, а, *ч.* Людина, що робить гримаси.

ГРИМА́СНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **грима́сник.** *У Кралінської була дочка Теодозія, .. ославлена злісниця і гримасниця* (Фр., VIII, 1952, 230).

ГРИМАСУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гримасува́ти.**

ГРИМАСУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* Робити гримаси.

ГРИ́МАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Сильно стукати, ударяти, бити чим-небудь. *Але Бовдур не слухав того гомону, стояв коло дверей і.. гримав кулаками* (Фр., I, 1955, 315); [І в а н:] *А, що-бо ви за народ такий! Тільки що вступив у речі з паничем, а ви вже й ногами гримати* (Кроп., I, 1958, 67); // Створювати гучні, різкі звуки, гуркіт, діючи чим-небудь на щось. *Галина Львівна .. гримала на плиті комфорками* (Гур., Наша молодість, 1949, 253); // Створювати або видавати сильний стук, шум і т. ін. *Десь в сінях щохвилини гримали двері, кричали кури і розливалась вода* (Коцюб., II, 1955, 357); *Йшли обози, гримали тачанки, Покривала стяги пилюга* (Мал., I, 1956, 80); *За горою десь гримали гармати* (Гонч., Вибр., 1959, 372).

2. *на кого, із спол. що і без додатка.* Голосно лаяти, дорікати кому-небудь у чомусь. *Там дядина гримає, що дитина нікому не дає покою* (Мирний, I, 1954, 91); *Останнім часом почав* [чоловік] *гримати на неї: — Що ти мені даєш страви то гіркі, то кислі?* (Шиян, Баланда,

1957, 178); — *Геть з хати, щеня! — гримав Оникій* (Багмут, Опов., 1959, 13).

ГРИМЕ́Р, а, *ч.* Фахівець з гримування. *Досить уявити смисл і призначення праці художників, декораторів, гримерів, операторів, композиторів — і ясно буде, наскільки різноманітні художні засоби, за допомогою яких розкривається зміст образів у театрі і кіно* (Мист., 1, 1956, 24).

ГРИМЕ́РКА, и, *ж.* Жін. до **гриме́р.**

ГРИМЕ́РНИЙ, а, е. Стос. до гримування. *Розчинилися двері крайньої гримерної кімнати, і на порозі стала досить повна, невисока жінка, актриса Сусанна Мержан* (Собко, Нам спокій.., 1959, 38); *Гримерне мистецтво;* // *у знач. ім.* **гриме́рна**, ної, *ж. В тісній гримерній, окрім Марії Костянтинівни, готувалися до виступу ще дві акторки* (Вітч., 7, 1967, 182).

ГРИМІ́ТИ, млю́, ми́ш; *мн.* гримля́ть; *недок.* 1. Створювати або видавати гучні, різкі звуки, гуркіт і т. ін. *Гримів, торохтів грім, далі став стихати* (Кв.-Осн., II, 1956, 415); *Проти клубу трибуна стоїть, А над нею шумне верховіття А під нею Черемош гримить* (Мур., Трибуна, 1950, 5); *Гримлять зустрічні поїзди* (Забіла, У.. світ, 1960, 121); *Група змінювала групу, гриміли кайла* (Ткач, Плем'я.., 1961, 111); // *безос. З-за левад синя хмара сунулась, і, чути, гриміло десь далеко-далеко* (Головко, I, 1957, 238); // *чим.* Створювати гучні, різкі звуки, гуркіт, діючи чим-небудь на щось. *Влітала вона у столову, гриміла посудою, помагала наймичці накривати стіл* (Коцюб., I, 1955, 321); *На вулицях вітер валяв старі тини, на дахах гримів залізною бляхою* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 75); // Голосно звучати, лунати (про постріл, пісню, музику і т. ін.). *Чути — гримить вистріл* (Вас., III, 1960, 208); *Пісня гриміла на березі, й далеко навколо всі припинили роботу* (Скл., Помилка, 1933, 179); * Образно. *Гримлять олімпіади, і на святкових демонстраціях безжурний сміх і пісня переможна* (Тич., III, 1957, 55)

2. *перен., розм.* Говорити голосно, підвищеним тоном. — *Тетяно! Тетяно Гнатівно! — гримить за стіною Андрій,— ідіть на часинку сюди* (Вас., II, 1959, 90); — *Ану, гренадери,— гримить Мануйло своїм підпасичам..,— розімнемось перед вечерею!* (Гончар, Таврія.., 1957, 130).

3. *перен* Користуватися великою популярністю, заслужити славу. *І радісно хлопцям, що їх земляки, Як пишуть,— на область гримлять, Найкращі у них пшениці й буряки* (Гірник, Друзі.., 1953, 32); // Набути великого поширення. *Слава про видатного актора М. Л. Кропивницького вже тоді гриміла і докотилась навіть до наших Бобринецьких хуторів* (Збірник про Кроп., 1955, 240).

ГРИМКИ́Й, а́, е́, *рідко.* Який голосно звучить, лунає; голосний, гучний. — *Панове-браття! — знов гаркнув могутній бас Кособудського, і його гримкий оклик змусив усіх обернутися* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 32).

ГРИМКОТІ́ТИ, очу́, оти́ш, *недок., розм.* Підсил. до **гриміти** 1. *Спершу, коли Христя чула його голос, що гримкотів аж під високою банею, її душа.. дрібно тремтіла сполоханою пташкою* (Речм., Весн. грози, 1961, 70).

ГРИМКОТЛИ́ВИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **гримли́вий.**

ГРИМЛИ́ВИЙ, а, е, *розм.* Який створює, видає голосні, гучні, різкі звуки, гуркіт і т. ін. *Швидше на вокзал до залізниці, там поїзди, і ніхто не перешкодить Залізнякові кинутися під гримливі сталеві колеса* (Собко, Звич. життя, 1957, 165).

ГРИ́МНУТИ [1], ну, неш, *док.* 1. *неперех.* Однокр. до **гри́мати.** *Розсердився старий, гримнув дверима, пішов* (Коцюб., I, 1955, 302); *Дід Опанас.. увірвав пісню, гримнувши двома кулаками об стіл* (Вас., II, 1959, 524); *Надворі гримнули гармати, і Крайнюк схопився* (Кучер. Голод, 1961, 79); — *Май, Онуфрію, совість! — гримнула на нього Петрівна.— Бачиш, що у чоловіка тільки сама душа залишилася* (Стельмах, I, 1962, 172).

2. *перех., розм.* Ударити з силою. *В сій же хвилі він чоботом гримнув пса в бік* (Стеф., Вибр., 1949, 195).

3. *неперех., ким, чим, розм.* Кинути з силою кого-, що-небудь. *Зірвав* [татарин] *з голови шапку і гримнув нею об землю* (Коцюб., II, 1955, 153); *Старий Штефанчук відчув, що хтось ним гримнув об землю* (Ю. Янов., I, 1954, 122).

4. *неперех., розм.* Важко, з шумом упасти, звалитися куди-небудь. *Урвалася линва, а Іван гримнув аж на дно* (Фр., I, 1955, 109); *Голуб підставив ногу, і вищий* [солдат] *гримнув з усієї сили на землю* (Кучер. Чорноморці, 1956, 170).

ГРИ́МНУТИ [2], ну, неш. *док.* Однокр. до **гриміти** 1. *Гучно гримнула музика, загриміли стільці* (Панч, II, 1956, 96); *Тимофій вискочив на берег, і в цей час лунко гримнув постріл* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 209); // *безос. Гримнуло ближче, немов звалив хтось на поміст деревину, загуркотіло й покотилось у небі* (Вас., I, 1959, 123); * Образно. *Ось — в Люксембурзі гримнула загальна забастовка* (Тич., III, 1957, 202).

ГРИ́МНУТИСЯ, нуся, нешся. *док., розм.* 1. Те саме, що **гри́мнути** [1] 4. *Щоб не розбити пляшки, ..підняв він її вгору і посунувся на ліктях аж на лід, бо гримнувсь над самим Смотричем* (Свидн., Люборацькі, 1955, 165); *Машина спочатку якось повільно перекинулася, несучись по інерції в провалля. Потім гримнулася з кручі, але не загорілася* (Ле, Право.., 1957, 199).

2. *об (заст. о) що.* Сильно вдаритися. *Не розбираючи більше нічого, він пустився йти і щосили гримнувся чолом о дерев'яний одвірок* (Фр., II, 1950, 150); *І спина навіть не заболіла, дарма що Юра гримнувся об поріг* (Смолич, II, 1958, 80).

ГРИМОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., однокр., розм.* Підсил. до **гри́мнути** [2]. — *Я відразу й не второпав: які дзвони, хто дзвонить? Подався за нею* [тіткою Пріською], *аж як гримоне* [грім]... (Юхвід, Оля, 1959, 57).

ГРИМОТА́ННЯ, ГРИМОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гримота́ти, гримоті́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Він іде, а вже за шию крапля впала ось холодна; раптом блиснуло у хмарі — й почалося гримотіння...* (Тич., До молоді.., 1959, 101); *Дівчина.. прислухалася до далекого, все затихаючого гримотіння вагонних коліс* (Собко, Шлях.., 1948, 41).

ГРИМОТА́ТИ, очу́, о́чеш і **ГРИМОТІ́ТИ**, очу́, оти́ш, *недок.* Підсил. до **гриміти** 1, 2. *Поїзд стогне в дорозі, гримоче за соту верству* (Шпорта, Твої літа, 1950, 26); *Трактор ледве чутно гримотить, коник десь сюркоче...* (Гончар, Маша.., 1959, 35); *Цілісіньку ніч не переставало блискати й гримотіти* (Юхвід, Оля, 1959, 178); *Жінка .. усе бувало смикала чоловіка за рукав, щоб не гримотів на цілу хату: не на зборах, мовляв* (Мур., Бук. повість, 1959, 132); * Образно. *Битва гримотить по ярах та кручах* (Довж., Зач. Десна, 1957, 24).

ГРИМОТІ́ННЯ *див.* **гримота́ння.**

ГРИМОТІ́ТИ *див.* **гримота́ти.**

ГРИМОТЛИ́ВИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **гримли́вий.** *Волька.. простував за друзями, тягнучи по купинах весла й гримотливу цеберку* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 21); *Наталя.. немигаючими очима дивилась вдалину, звідкіля мав ось-ось виповзти закурений гримотливий паровоз* (Збан., Між .. людьми, 1955, 203).

ГРИМУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до гримування. — *Роздягся я, сів до гримувального столу, глянув на себе в люстро* (Ю. Янов., I, 1958, 238); *На Никифора Федоровича нічого не діяло, спав у гримувальній кімнаті як убитий* (Минко, Моя Минківка, 1962, 105); // *у знач.*

ім. **гримува́льна,** ної, *ж.* Спеціальна кімната, в якій гримуються артисти. *В гримувальну зайшов режисер, ввічливо потиснув руку, привітав з дебютом* (Собко, Нам спокій.., 1959, 37); // Признач. для гримування. *Зв'язковий.. натягає картуза, ліпить собі гітлерівські вуса, робить декілька ліній гримувальним олівцем, вставляє в око монокля* (Ю. Янов., I, 1954, 209).

ГРИМУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гримува́ти** і **гримува́тися.** *Вміле гримування може робити дивні речі: перетворювати .. негарне обличчя в дуже принадне й гарне* (Думки про театр, 1955, 125).

ГРИМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* За допомогою гриму надавати обличчю певного вигляду. *Радий режисер одразу посадив мене на стілець і почав гримувати на Гараська* (Минко, Моя Минківка, 1962, 105).

ГРИМУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* Гримувати себе. *Гримується він з великим хистом і кількома чисто рєпінськими мазками надає обличчю індивідуальних ознак того типу, який він створює* (Збірник про Крон., 1955, 235).

ГРИМУ́ЧИЙ, а, е. Який створює, видає голосні, гучні, різкі звуки; який гримить. *Гримучий поїзд, поле перегнавши, Наздожене вечірні небеса* (Мал., Звенигора, 1959, 50); *Буркає грім дідуганом столітнім. Може, ударить грозою гримучою — Нива запахне замріяним квітнем* (Шпорта, Вибр., 1955, 52); * Образно. *Його з Тамбова в дні гримучі Сюди покликала війна* (Нагн., Вибр., 1950, 60).

△ **Гриму́чий газ** — вибухова суміш, що складається з одного об'єму кисню і двох об'ємів водню. *Властивість .. породи — боронити штрек: на випадок, якби тут вибухнув гримучий газ, порода душить його* (Кач., II, 1958, 100); **Гриму́ча змія́** — тропічна отруйна змія, деякі види якої мають на кінці хвоста своєрідні погримки, що створюють шарудіння, шум. *Я йшов у пралісі густому Під лютий ляск гримучих змій* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 100); **Гриму́ча ртуть** — вибухова речовина у вигляді безбарвних або сірих кристалів. *Багато ртуті використовується для виготовлення гримучої ртуті — вибухової речовини, що входить до складу так званих ударних сполук* (Заг. хімія, 1955, 556).

ГРИНДЖО́ЛИ, джо́л, *мн.* Низькі й широкі сани з боками, що розширяються від передка. *Бійці господарської роти гарячково складали все спорядження на сани, вантажили на гринджоли мішки з мукою та горохом* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 49); // Маленькі дитячі сани. *Школярі свої гринджоли З повіток подостають І по вулиці, мов бджоли, До сугорбка загудуть* (Щог., Поезії, 1958, 217).

ГРИНДЖОЛЯ́ТА, ля́т, *мн.* Зменш.-пестл. до **гринджо́ли.** *Слідом за Борозною промчали бригадирські гринджолята, запряжені гнідими лошаками* (Кучер, Трудна любов, 1960, 291); *З'явився Гаврилко з гринджолятами, а на них сиділа Марійка* (Коцюб., I, 1955, 133).

ГРИП, у, *ч.* Гостроінфекційна хвороба, що вражає перев. органи дихання і супроводиться загальним отруєнням організму. *СРСР увійшов до міжнародної організації по боротьбі з грипом* (Наука.., 3, 1959, 32); *Кілька днів хворів Юрій Маценко грипом, але йому не лежалося* (Автом., Щастя.., 1959, 160).

ГРИПО́ЗНИЙ, а, е. Прикм. до **грип.** *Грипозна інфекція передається від хворої людини здоровій через краплини слини, слизу, харкотиння* (Наука.., 1, 1958, 20); // Викликаний грипом. *Грипозний міокардит;* // Стос. до грипу. *Міжнародний грипозний центр міститься у Лондоні* (Наука.., 3, 1959, 32).

ГРИС, у, *ч., діал.* Висівки. *Мартоха і її рідня забідкалися, що дитя семимісячне, почали його вигрівати в рожевому пшеничному грисі* (Стельмах, Хліб.., 1959, 136).

ГРИФ [1], а, *ч.* 1. У міфології стародавнього світу — фантастична істота з головою орла й тулубом лева; грифон. *Величезні кам'яні слони, а також леви і грифи оточують храм* (Минко, Намасте.., 1957, 25).

2. Великий хижий птах ряду соколоподібних, що живе в деяких горах і живиться падаллю. *Біологічно схожий на стерв'ятника чорний гриф.. Належить до найбільших хижих птахів* (Посібник з зоогеогр., 1956, 117); *Чи не все одно — як помирати?.. У Бомбеї,— нам розповідають,— Грифам хижим тіло залишають...* (Шер., Інд. зошит, 1958, 9).

ГРИФ [2], а, *ч.* Довга вузька частина струнних інструментів, вздовж якої натягнуті струни. *Йому знову хотілося повернутися на ринг, ..як хочеться скрипалеві доторкнутися до тонкого грифа скрипки чутливими пальцями* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 54); *Гне майстер гриф, тонку шліфує деку, Кілки виточує й сукає струни з жил* (Черв., II, 1958, 99).

ГРИФ [3], а, *ч.* Печатка, штемпель із зображенням чийого-небудь підпису або якогось іншого рукописного тексту, а також відбиток такого підпису чи тексту на документі і т. ін. *Ріго мовчки простягнув йому кілька аркушів глянцевого паперу, на яких красувався герб і гриф графині* (Загреб., Європа 45, 1959, 252).

ГРИФЕ́ЛЬ, я, *ч.* Паличка з глинистого сланцю для писання на аспідній дошці. *Канцелярський грифель.*

ГРИФЕЛЬНИЙ, а, е. Зробл. з аспідного сланцю. *Микита сидів на парті в церковнопарафіяльній школі й писав на грифельній дошці* (Ю. Янов., II, 1954, 164).

ГРИФО́П, а, *ч.* Те саме, що **гриф** [1] 1. *Серед інших будівель тут* [в Ольвії] *був великий будинок,.. оздоблений біломраморними* [біломармуровими] *сфінксами і грифонами* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 248).

ГРИ́ЦИКИ, ів. *мн. (Capsella bursa-pastoris).* Трав'янистий бур'ян родини хрестоцвітих, що цвіте білим цвітом: використовується як лікарський засіб. *Весняним боронуванням озимини знищують багато зимуючих бур'янів (сухоребрики, грицики)* (Колг. енц., II, 1956, 358); *Суху траву грициків зберігають в ящиках, викладених папером* (Лікар. рослинн.., 1958, 142).

ГРИ́ЩЕ, а, *с.* 1. *перев. мн.* Різного виду розваги, організовані на дозвіллі або з певною метою. *Ті, що не містились у хаті, розклали на подвір'ї вогонь і справляли коло нього веселі грища* (Коцюб., II, 1955, 354); [Ф і г е н і я:] *Він досі.. на грищах олімпійських Отримує вінці* (Л. Укр., I, 1951, 161); *Дівчата й хлопці покинули грища й танки, купчаться всі коло темного дуба* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 155).

2. Місце для таких розваг. *На грищі співала, на досвітках пряла, На улиці* [вулиці] *часом до світа гуляла...* (Греб., I, 1957, 89); *Мов в купальну ніч на грищі Розіклали* [два брати] *ось кострище* (Манж., Тв., 1955, 169).

ГРІБ, ГРОБ, гро́бу, *ч., розм., рідко.* 1. Те саме, що **моги́ла.** [Б о г о м о л к а:] *Я була в Мецці й Медині, топтала своїми грішними ногами святу землю, де походив наш пророк, бачила гроб його* (Н.-Лев., II, 1956, 452); *Мати вибирається чи не на ціле літо в давню батьківщину.., щоб освіжитись свіжим повітрям, поглянути власними очима знов на батьковий* [батьків] *гріб* (Коб., III, 1956, 123); * У порівн. *Один з нас обізвався: «Як погасне се вугля — буде чорно, як у гробі»* (Л. Укр., I, 1951, 293).

2. Те саме, що **труна́.** *Серед церкви чорний гріб І над ним співає піп* (Бор., Тв., 1957, 64); *Гроби Бориса і Гліба були викопані і поставлені в церкву, збудовану Ярославом* (Вісник АН, 8, 1949, 47).

◇ **До гро́бу** — до кінця життя, до смерті. [С е р г і й:] *Ти ж колись говорив, що коли покохаєш, то любитимеш до гробу* (Мороз, П'єси, 1959, 11); **Ме́ртвого з гро́бу не верта́ють** — не можна повернути те, що втратили; до минулого немає вороття. [Н а т а л я С е м е н і в н а:] *А тепер минулося!.. Мертвого з гробу не вертають!..* (Кроп., I, 1958, 417); **Однією (одно́ю) ногою в гробу́ стоя́ти** — бути близьким до смерті. *Одною ногою в гробу стоїть, а ще зло творить* (Укр.. присл.., 1955, 157); **У гроб (гріб) загна́ти (увігна́ти):** а) доводити до смерті, прискорювати чиюсь смерть. — *Ти мене в гріб загониш, бо гризеш мене* (Март., Тв., 1954, 76); б) вивести з ладу, зруйнувати. — *Вам то добре, що вас змалку вчили, а постав мене командувати, так я ту машину зразу в гроб зажену* (Панч, II, 1956, 73).

ГРІ́ЗНИЙ, а, е. 1. Дуже суворий, жорстокий. *Івась поривався не йти, а бігти,— такий грізний та страшний стояв коло його Василь* (Мирний, IV, 1955, 18); // Який виражає, містить у собі погрозу, суворість, нещадність. *Княгиня повернулась і швидко покульгала у флігель з грізним, гнівним виглядом* (Вас., II, 1959, 63); *Виструнчився стражник, відразу аж тіпонувшись, тільки почув грізний начальницький тон* (Смолич, II, 1958, 59).

2. Який викликає, навіває страх. [Е л е а з а р:] *Сон мені грізний приснився — Хто відгадає його?* (Л. Укр., II, 1951, 144); [П а н н а Р о м а:] *Суне така хмара, така грізна, що обгортає жах!* (Вас., III, 1960, 224); *Де ревли пороги грізні — встало сонце України* (Гур., Друзі.., 1959, 12); // Дуже сильний, великий. *Він пам'ятав минулих днів походи і кров, пролиту в грізній боротьбі* (Сос., Близька далина, 1960, 11); *Грізна сила;* // Сповнений труднощами, різними ускладненнями. *В цей грізний час ти мусиш бути на тому посту, де найбільше даси користі Батьківщині* (Донч., III, 1956, 395); *В грізні дні Великого Жовтня творилися нові пісні і думи* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 28).

ГРІ́ЗНО. Присл. до **грізний.** — *Тройку коней! — грізно крикнув писар на його та аж почервонів зі зла* (Стор., I, 1957, 78); *Ліс шумів таємниче і грізно* (Кучер, Вогник, 1952, 27).

ГРІ́ЗНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **грізний,** напр.: г р і з н о к р и л и й, г р і з н о м о́ в н и й, г р і з н о о к и й.

ГРІ́ЗЬБА, ГРОЗЬБА́, й, *ж.* Погроза вчинити комунебудь неприємність, лихо. *Ні батькова грізьба, ні материна умова нічого не подіють з таким гульвісою* (Мирний, I, 1954, 114); *Батьки просьбами і грозьбами таки випровадили сина до Окунів* (Стельмах, Хліб.., 1959, 548).

ГРІ́ЛКА, и, *ж.* Прилад для штучного зігрівання кого-, чого-небудь. *Для глибокого і тривалого прогрівання тканин та органів застосовується грілка, яка викликає розширення судин* (Заг. догляд за хворими, 1957, 147).

ГРІМ, гро́му, *ч.* 1. Гуркіт і тріск, що супроводять електричні розряди в атмосфері. *Грім гримить — хліб буде родить* (Укр.. присл.., 1955, 94); *Грім гогоче, а блискавка хмару роздирає* (Шевч., I, 1951, 113); * Образно. *Тоді ж, як грім під час негоди Впаде на голови катів, Нам сонце правди і свободи Засяє тисяччю огнів* (Сто пісень.., 1946, 8); * У порівн. *Регіт гримить, як грім* (Н.-Лев., III, 1956, 312); *Громом обізвався постріл* (Стельмах, Хліб.., 1959, 78).

◇ **Грім би мене́ вда́рив (поби́в); Хай мене́ грім поб'є́** — уживається як заприсягання у правдивості своїх слів, запевнення в чому-небудь. — *Хай мене грім поб'є... коли я їв чию часть* [частину], *окроме своєї! — клявся Попенко* (Мирний, I, 1954, 393); — *Грім би мене вдарив на цьому місці, коли брешу...* (Кучер, Чорноморці, 1956, 443); **Грім би тебе́ (його́, її, їх) вда́рив (поби́в)** — уживається для вираження великого незадоволення з приводу чого-небудь. — *Грім би їх побив.. з їх порядками! — воркотів.. Бовдур* (Фр., I, 1955, 297); **Як (мов, немо́в** *і т. ін.*) **грім з [я́сного] не́ба** — раптово і несподівано. — *Жили ми з одинокою матір'ю, і ось на саму кутю, як грім з неба,— прийшли й забрали* [мене]. *По доказу сільського старости...* (Збан., Єдина, 1959, 108).

2. *перен., чого.* Сильні, гучні звуки. *Я чув грім оплесків, схожий на сплески тисяч голубиних крил* (Рильський, III, 1956, 8); *Чути грім віддаленого бою* (Собко, П'єси, 1958, 149).

ГРІМКИ́Й, а́, е́. 1. Який голосно, дзвінко звучить; гучний, голосний. — *Анно, гуляй! — вдарив її нараз грімкий голос Петра по душі* (Коб., II, 1956, 19); *На дорозі знявся кущ полум'я, і грімкий вибух кинув усіх на дно кузова* (Кучер, Чорноморці, 1956, 121).

2. Який створює, видає різкі звуки, гуркіт і т. ін. *Я тчу на грімкому верстаті* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 24); *Її* [залізну руду] *рвали на шмаття грімкою вибухівкою* (Загреб., Спека, 1961, 110).

ГРІ́МКО. Присл. до **грімки́й** 1. — *Він од горілки весь обдувся І грімко так на їх гукнув: — Мовчіть!..* (Котл., I, 1952, 97); *Матроси вийшли з автобуса й одразу почули, як грімко і тягуче співало розбурхане море* (Кучер, Прощай.., 1957, 18).

ГРІМНИ́ЦЯ, і, *ж.* Блискавка з громом; блискавка. *Небо бурилося, грізно гурчало, хмарилося, шваркнула сліпуча грімниця, гнівним блиском розітнула чорне хмарище* (Горд., I, 1959, 485); *Грімниці блиск, мов сталь меча* (Перв., I, 1958, 152).

ГРІ́НКА, и, *ж.* 1. Змащена жиром і підсмажена скибка хліба. *З початку бенкету пили тільки пиво у високих.. склянках з хлібними грінками* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 97).

2. *діал.* Невеликий шматок чого-небудь. *Жінка дала йому півхліба ще й грінку сиру* (Март., Тв., 1954, 158); *Два рази на день давав* [Микола] *йому чаю і дві грінки хліба* (Калин, Закарп. казки, 1955, 160).

◇ **Уби́ти (пійма́ти) [до́бру] грі́нку** — мати вигоду, користь, виграти що-небудь. [М а р ф у ш а:] *Ну, якщо тому правда, то убила грінку* (Кроп., II, 1958, 333).

ГРІ́ТИ, грію, грієш, *недок.* 1. *перех. і неперех.* Передавати своє тепло. *Ось Сонечко зійшло, і світить нам, і гріє* (Греб., I, 1957, 50); *Білі цуцики гуляють на соломі, Сонце гріє мордочки смішні* (Рильський, I, 1956, 43); // Зберігати тепло, захищати від холоду. *Чужий кожух не гріє* (Номис, 1864, № 9652).

2. *перех.* Робити теплим, гарячим; нагрівати. *Сивий дід гріє свою бороду біля вогню і слухає розмову вітру* (Коцюб., I, 1955, 386); *Тайо помагав сестрі гріти воду* (Трубл., I, 1955, 281); *Здобувши електричний струм, пустив* [Микита] *його.. гріти парники й освітлювати село* (Ю. Янов., II, 1954, 157).

◇ **Гріти ру́ки** — наживатися нечесно, незаконно. *Гріли руки пишні дуки Побіля народу* (Черн., Поезії, 1959, 267); **Гріти чуби́ (чу́ба, чупри́ну)** — докладати великих зусиль у якій-небудь роботі; старанно працювати. — *Колись ми з тобою найбільше гріли чуби над добором насіння, а тепер нам випадає ширше думати над мічурінським вихованням рослин* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 303).

3. *перех., перен.* Приносити радість, задоволення, натхнення. — *Мені якось легше стає на душі коло добрих та прихильних людей, неначе їх слово мене гріє* (Н.-Лев., IV, 1956, 311); *Гріє нас далеке трепетання Вогника серед гірських узбіч..* (Рильський, III, 1961, 45).

4. *неперех., по чому, об що, у що, розм.* Стукати, бити з великою силою. *Ті, що сиділи у перших рядах, не тільки аплодували, а й гріли чобітьми в підлогу* (Кучер, Трудна любов, 1960, 463).

5. *перех. і без додатка, перен., розм.* Виносити громадський осуд; ганьбити. *За все гарне народ скаже молоді спасибі. А от за непотрібну, шкідливу необережність ми грітимемо* (Ю. Янов., I, 1954, 174).

ГРІ́ТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **гріти** 1—3. *Поцмокує* [бабуся] *губами — смакує гріту з медом горілку* (Фр., I, 1955. 79); *Душа ж його* [співця], *любов'ю гріта, Живе, у мову перелита!* (Граб., I, 1959, 229).

ГРІ́ТИСЯ, гріюся, грі́єшся, *недок.* 1. Гріти, зігрівати себе, своє тіло. *Палажка сиділа під хатою на призьбі й грілась на весняному сонці* (Н.-Лев., II, 1956, 337); *У жінок подубіли ноги, і вони гріються, стукаючи об землю своїми колодками* (Хижняк, Тамара, 1952, 185); * Образно. *Дерева гріються на сонці* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 51).

2. Робитися теплим, гарячим. *В казані грілася вода* (Н.-Лев., II, 1956, 32).

3. Пас. до **гріти** 1—3. *Не так тії праці, як шкода надії, Чим серце трудівницьке грілось* (Манж., Тв., 1955, 57).

ГРІХ, а́, ч. 1. *рел.* Порушення релігійно-моральних догм, настанов і т. ін. [С п и с к о п:] *З нас кожен і без сповіді простив би вину супроти нього. Я питаю про гріх супроти бога* (Л. Укр., II, 1951, 501); *Молода, небесної краси черниця у пустелі десь замолює свої гріхи* (Кач., II, 1958, 22); * У порівн. *Він не бачив його* [сина] *ніколи, не цікавився ним, ненавидів його, як гріх, як помилку* (Фр., IV, 1950, 39).

2. Поганий, непорядний вчинок; якийсь недолік, помилка, недогляд. *Чула ж вона, що він взагалі охочий зводити дурненьких дівчат і вже не один такий гріх має на своєму сумлінні* (Коз., Сальвія, 1956, 258); *Трактористів гріх — на полі огріх* (Укр.. присл.., 1955, 368).

3. *у знач. присудк. сл.* Непорядно, недобре; недозволенно. *Це ж просто гріх з Вашого боку, що про себе ані словечка* (Коцюб., III, 1956, 392); *Вона не забуде сказати сусідові, що так бити тварину гріх* (Шиян, Гроза.., 1956, 224).

◇ **Бра́ти (взя́ти) гріх на ду́шу** — робити що-небудь усупереч власній совісті, прийнятим нормам моралі. *Зізнаюсь вам, діти: мій гріх. Все життя нікого не обманювала, а тут, на старості...— вона затулила обличчя руками.— Хто зна, як воно там попереду буде. Не ради себе... заради ж вас... заради Василька гріх на душу взяла!* (Гончар, II, 1959, 150); **Вво́дити (ввести́) в гріх** *див.* **вво́дити; Відхо́дити (відійти́) від гріха́** *див.* **відхо́дити; Впа́сти у гріх** *див.* **впада́ти** [1]**; Гріха́ не бо́ятися** — не боятися робити погані, непорядні вчинки; не зважати на норми моралі. *Всі люди загомоніли, що осавула гріха не боїться* (Н.-Лев., II, 1956, 192); **Дово́дити (довести́) до гріха́** *див.* **дово́дити; З гріхо́м попола́м** — не без помилок; не зовсім добре. *Відстороняючи робочих та зоотехніків, Софія Карлівна і тут* [в зооса-ду] *сама давала пояснення, хоча це й виходило в неї з гріхом пополам* (Гончар, Таврія.., 1957, 183); — *З гріхом пополам закінчив церковнопарафіяльну школу* (Ков., Кутя.., 1960, 23); **Не бра́ти (взя́ти) гріха́ на ду́шу** — не бути винним у чому-небудь. — *Не можу з певністю сказати,— щоб не взяти гріха на душу,— але мені здається, чи не походить ся думка про «дві правди» ще й від панського страху* (Л. Укр., V, 1956, 142); **Не гріх** — можна; потрібно; дозволено. — *А вам, куме, не гріх і більше оддати. Нащо вам, справді, ви вже старі* (Коцюб., II, 1955, 53); **Ні́де гріха́ ді́ти; Ні́чого гріха́ кри́ти (таї́ти)** — потрібно, треба признатися; немає потреби приховувати. *А Сидір Іванович, ніде гріха діти, в подяку за допомогу перекидав дівчині то зайву верейку січки, то зайве відро жому* (Добр., Тече річка.., 1961, 155); — *Таки нічого гріха таїти — знайшовсь із наших, хрещених людей, що уступив у їх віру та.. узявсь держать і Липці, і другії слободи* (Кв.-Осн., II, 1956, 8); **Пога́на, як сме́ртний гріх** — про дуже некрасиву людину. — *Скажіть, як вам здається тая Girod? правда ж, вона погана, як смертний гріх?* (Л. Укр., III, 1952, 610); **Споку́тувати гріхи́** — визнати свою провину і відповідати за неї. *Маю надію скоро побачитись з Вами і тоді вже спокутую всі гріхи свої перед Вами* (Коцюб., III, 1956, 315); **Як (мов, на́че, нена́че** *і т. ін.*) **на гріх** — як навмисне, як на нещастя. [Н я н ь к а:] *Скоїлось, як на гріх, ще торік по весні* (Кроп., V, 1959, 228); *Досі дні стояли теплі, сонячні,.. а сьогодні, мов на гріх, задощило* (Гур., Друзі.., 1959, 86).

ГРІХО́ВНИЙ, а, е, *заст.* Який порушує релігійно-моральні догми, настанови і т. ін. [М е р о п і я:] *Що ж то скаже отець Модестій, як, борони боже, довідається про це гріховне гульбище* (Н.-Лев., II, 1956, 505); // Який веде до гріха; схильний до гріхів (у 2 знач.). *Такі явища капіталістичного світу, як кризи, безробіття, війни тощо, фундаменталісти намагаються приписати гріховній емоціональності людської природи* (Наука.., 5, 1958, 60); // Який виражає схильність до гріхів. *Чоло в неї випукле, чорні очі одночасно святі і гріховні* (Стельмах, Хліб.., 1959, 83).

ГРІХО́ВНІСТЬ, ності, *ж., заст.* Абстр. ім. до **гріхо́вний;** // Те саме, що **гріх** 2. *Віруючі говорять, що наше тіло є джерелом зла і гріховності, тому його, мовляв, треба знесилювати* (Наука.., 9, 1959, 41).

ГРІХО́ВНО, *заст.* Присл. до **гріхо́вний.** — *Я не хочу більше позичать грошей людям, що так гріховно жартують* (Н.-Лев., III, 1956, 395).

ГРІХОВО́ДА, и, *ж. і ч., розм., рідко.* Те саме, що **гріхово́дник.** [Л а м і ї:] *Той гріховода Старий, плюгавий Та ще й кульгавий, Летить за нами Немов без тями* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 308).

ГРІХО́ДИТИ, джу, диш, *недок., розм.* Вести себе аморально, нескромно.

ГРІХОВО́ДНИК, а, ч., *розм.* Той, хто порушує правила моралі або взагалі прийняті правила співжиття. — *Це ти, старий гріховоднику! — радо промовив він, впізнаючи Василя Тимофійовича, - пасилу, бач, пригадав одвідати!..* (Вас., I, 1959, 141); *Дід Кияшко бурчить невдоволено: — Паразит! Духовного звання* [звання], *а такий гріховодник* (Збан., Єдина, 1959, 134).

ГРІХОВО́ДНИЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **гріхово́дник.** — *Що ти плетеш, гріховодниця? — накинулась на неї мати* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 84).

ГРІХОВО́ДНИЦЬКИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **гріхово́дник** і **гріхово́дниця.**

ГРІХОПАДІ́ННЯ, я, *с.* 1. За біблійним переказом — порушення першими людьми, Адамом і Євою, завітів, даних їм богом. *Біблійна легенда про гріхопадіння Адама і Єви.*

2. *іron.* Порушення громадських норм моралі, поведінки. — *Марковська — співучасниця в шкідництві чи навіть і в шпигунстві, і її гріхопадіння з Мухтаровим — теж один із засобів увійти в довір'я* (Ле, Міжгір'я, 1953, 467).

ГРІШ, гроша́, ч. У XIX ст. у Росії — дрібна розмінна монета, що дорівнювала $^1/_2$ копійки. *Складіться, хлопці, по грошу, Купіть мені бинду хорошу* (Чуб., V, 1874, 634); *Кинув* [артист] *гріш вікном* (Коб., Покора, 1899, 2); // Незначна, мізерна грошова сума. *Друкує на останній гріш свій збірник поетеса* (Тер., Щедра земля, 1956,

25); *З горя він пропив до шеляга свій .. заробіток, і з того часу злидарський гріш чоловіка почав усе частіше розкочуватися по чужих шинквасах* (Стельмах, Хліб.., 1959, 216); // Взагалі гроші. *У мене велика родина і потребує гроша* (Коцюб., III, 1956, 260); [К у ц:] *Треба вигадати копійчину, зараз у командировку по оці самі штучки — і є гріш* (Мороз, П'єси, 1959, 220).

◇ **Гріш ціна́; Ціна́ — мідний гріш** — нічого не вартий; нікуди не годиться. *Гріш ціна тому генералові, який не знає своїх кращих командирів* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 323); *Ціна всяким законам про вибори народних представників — мідний гріш, поки немає фактично завойованого самодержавства народу..* (Ленін, 9, 1949, 164); **Ла́маного гроша́ не ва́ртий** — не має ніякої цінності; нічого не вартий. [Л е о п а т р а:] *Їхні роботи ламаного гроша не варті* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 74); **Ні на гріш** — нема нічого. *Ваших панів-радикалів, окрім двох-трьох людей, я ні за що вважаю.. Правди у них нема ні на гріш, я в них не вірю* (Л. Укр., V, 1956, 160); **Як за гріш ма́ку** — дуже багато. *Повиправляйте тільки собі друкарські помилки, бо їх там як за гріш маку* (Коцюб., III, 1956, 159).

ГРІШИ́ТИ, шу́, ши́ш, *недок.* 1. Робити, чинити гріх (у 1, 2 знач.). [І в а н:] *Хто спить, той не грішить* (К.-Карий, III, 1961, 28).

2. *проти чого, чим.* Порушувати якісь правила, норми, допускати помилки. *Спокуса велика — поговорити, побути разом з цікавими людьми ..— а через те часами грішиш проти роботи* (Коцюб., III, 1956, 414); *Ще твої невправні рими, і у віршах ти грішиш порівняннями старими, що стирчать, як той комиш* (Тич., II, 1957, 237).

ГРІ́ШКА, *присудк. сл., дит.* Те саме, що **гріх** 3. — *Кажуть* [мати]: *грішка змалечку привчатись, як з людьми битись... Треба з ними в миру жити!* (Мирний, II, 1954, 185).

ГРІ́ШНИЙ, а. е. 1. Який наробив гріхів (у 1 знач.). — *Нехай же мати божа прощає мене, грішну, що я свойому рідному братику лихо наплакала!* (Вовчок, I, 1955, 18); [С л и з а в е т а:] *О ні, мій отче... зараз грішна я, Бо гусляра заслухалась старого І в божий храм спізнилась* (Коч., III, 1956, 19); // *у знач. ім., перев. мн.* **грі́шні**, них. Ті, що мають гріхи. *Вона без всякого обману.. Робила грішним добру шану, Ремнями драла, мов биків* (Котл., I, 1952, 147); // Сповнений гріхами (у 1 знач.). *Панотець не залишали ні одної неділі виразно натякнути про Василя, про його грішне і безбожне життя* (Фр., I, 1955, 155); * Образно. *Крізь дим отой багряне сонця коло на грішну землю ледве проглядa...* (Гонч., Вибр., 1959, 395); // Як постійний епітет при словах д у ш а, т і л о, що виражає визнання власних помилок, безсилості. — *Хто без тебе грішну душу Поминати буде?* (Шевч., I, 1951, 33); — *Я ж працював на його* [посесора] *душу; він здер з мене моє грішне тіло, а пан виссав мою кров* (Н.-Лев., II, 1956, 213).

2. *перен.* Який заслуговує осуду. *За грішнії, мабуть, діла, Караюсь я в оцій пустині Сердитим богом* (Шевч., II, 1953, 152); *І знов шайтан нашіптує їй грішні думки, каламутить спокій* (Коцюб., I, 1955, 288).

◇ **Грі́шна вода́**, *жарт.* — горілка. — *Запрошую вас сьогодні на свято, сусіде.— А грішна вода буде?* — *питає сусід* (Ю. Янов., IV, 1959, 136); **Грі́шним ді́лом**, *у знач. вставн. сл.*— уживається для вираження докору собі чи визнання власної провини, помилки. *Збагнувши суть гри, він, грішним ділом, подумав, чи не спробувати б і самому цієї хисткої, відважної насолоди* (Гончар, Таврія.., 1957, 47).

ГРІ́ШНИК, а, *ч.* Той, хто має гріхи, грішить. [В и б о р н и й:] *Великим грішникам часто і даром проходить, а маленьким грішникам такого задають бешкету, що і старикам невпам'ятку* (Котл., II, 1953, 15); *Існує українська казка-легенда про великого грішника, який вчинив багато злодіянь, а пізніше покаявся* (Мист., 6, 1955, 6).

ГРІ́ШНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **грі́шник**. *Сташка признались, що з охотою читає ще релігійні книги.. про грішниць, що покаялись, а потім стали святими* (Вільде, Сестри.., 1958, 384).

ГРІ́ШНО. Присл. до **грі́шний**. [М е р о п і я:] *Ой лишечко моє! Ой гріх мій! Як же тут на Подолі грішно живуть!* (Н.-Лев., II, 1956, 505); // *у знач. присудк. сл.* Соромно, недобре (при вираженні докору, осуду). *Хто його знає, чи буду вдруге в Сіцілії, і грішно було б не скористатись з нагоди* [побувати в Мессіні] (Коцюб., III, 1956, 355).

ГРІШО́К, шка́, *ч., ірон.* Те саме, що **гріх** 1, 2. *Ходять чутки, що старий з грішком* (Гончар, Маша.., 1959, 24).

ГРОБ *див.* **гріб.**

ГРОБА́К, а́, *ч.* 1. Безхребетна тварина, яка пересувається, вигинаючи своє довге тіло; черв'як. *Коли б я все оце брала до серця, то давно б уже гробаків годувала своїм тілом* (Кучер, Прощай... 1957, 190); * Образно. *Отруйний гробак власницького почуття не давав йому спокою, підводив із ліжка, гнав до Вариної шухляди* (Епік, Тв., 1958, 98); * У порівн. [С о т н и ч и х а:] *А я його, гидкого-бридкого, зневажаю! Він, неначе гробак, точить моє серце!* (Стор., I, 1957, 290).

2. Личинка комах або жуків, що живе в землі. *З-під картопляного куща вивернувся білий товстий гробак з жовтою голівкою* (Донч., VI, 1957, 304).

ГРОБА́Р, я́, *ч.* Те саме, що **гробокопа́ч**. — *Хоч яка дорога цвинтарна земля, та годує вона тільки гробаря* (Стельмах, Хліб.., 1959, 9).

ГРОБАЧО́К, чка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **гроба́к**. *Трясогузочка — пташка корисна, вона гробачків нищить, комах різних, кузьок* (Вишня, I, 1956, 384); * Образно. *Парторг вирішив не думати більше про ці відвідини і взявся до роботи, але гробачок тривоги не зник* (Собко, Звич. життя, 1957, 61).

ГРО́БИК, а, *ч.* 1. *рідко.* Зменш. до **гріб, гроб.**

2. Насипаний горбик землі на місці, де поховане тіло померлого. — *Отут у канаві викопаю йому* [сину] *гарненьку ямку, положу його любенько.. та разом землею і засиплю, і гробик виведу* (Кв.-Осн., II, 1956, 457).

ГРО́БИТИ, блю, биш; *мн.* гро́блять; *недок., перех., розм.* Завдавати великого лиха, призводити до загибелі; губити. — *Отакі, як Перегуда, нас тільки й гроблять!* — *кинув Микола* (Кучер, Прощай.., 1957, 151); [К і н д р а т:] *Вибачай, Павле, нема у нас порядку. Штурмуємо — шахту гробимо* (Корн., II, 1955, 156).

ГРОБНИ́ЦЯ, і, *ж.* Спеціальна споруда, де ховають тіло померлого.— *Я, цар царів, я, сонця син могутній, собі оцю гробницю збудував* (Л. Укр., I, 1951, 252); *Коли ж батька поклали в гробницю і Неля власними очима побачила, як грабарі замурували кам'яну плиту, вона відразу скорилась* (Вільде, Сестри.., 1958, 353); * У порівн. *У світлиці Понуро, вогко, що в гробниці* (Фр., XIII, 1954, 50).

ГРОБОВИ́Й, а́, е́. 1. Стос. до гробу (у 1 знач.). *Усе місто .. нагадувало ті картини, де бувають намальовані східні міста з своїми руїнами, з гробовищами, гробовими пам'ятниками* (Н.-Лев., I, 1956, 53); *Фашистська гидь, тремти! Я розвертаюсь! Тобі ж кладу я дошку гробову. Я стверджуюсь, я утверждаюсь, бо я живу* (Тич., II, 1957, 162).

2. *перен.* Такий, як у гробу. *Гробова пітьма в спальні .. збільшувала її тривогу* (Фр., VII, 1951, 8); *Над майданом, над головами принишклого натовпу, залягла тяжка гробова тиша* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 245).

◇ **Гробови́й го́лос** — глухий, похмурий голос. *Хіба не сміялися студенти, коли цей останній* [професор Черкавський] *починав читати страшним гробовим голосом з старих, обтріпаних зошитів* (Кол., Терен.., 1959, 159); **До гробово́ї до́шки** — до кінця віку, до смерті. *Мати ще й донині плаче, а мене й до гробової дошки не перестане серце боліти* (Фр., I, 1955, 56).

ГРОБОВИ́ЩЕ, а, *с., рідко.* 1. Те саме, що **кла́дови́ще.** *Вночі .. встав, пішов на гробовище, одрив тещу, вийняв з труни* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 275); *Тишею, спокоєм гробовища повіяло від цього тихого кутка* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 129).

2. Те саме, що **гробни́ця.** *Двадцять найкращих літ життя провів* [Степан Калинович] *у оцій темній канцелярії, подібній до великого родинного гробовища* (Фр., VI, 1951, 327); *Кістяк скіф'янки частково зберігся на первісному місці, де в широкому дерев'яному гробовищі знаходились половина грудної клітки та кістки ніг* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 170).

3. Яма, в яку кладуть померлого. *Чума з лопатою ходила, Та гробовища рила, рила, Та трупом, трупом начиняла* (Шевч., II, 1953, 150).

ГРОБО́К, бка́, *ч.* 1. *рідко.* Зменш. до **гріб, гроб.**

2. Насипаний горб землі на місці, де поховане тіло померлого. *Їзга бігла до неї навпростець.., то провалюючись в ямах давніх могилок, то підіймаючись на високі, недавно насипані гробки* (Л. Янов., I, 1959, 407).

3. *тільки мн., діал.* Кладовище. [С т е п а н:] *Пема ж і мові Хотини дома, пішла на гробки* (Кроп., II, 1958, 52); *Краще було на проводах* [ніж на великдень], *коли все село збиралося на гробки поминати родичів* (Ю. Янов., I, 1954, 261).

ГРОБОКО́П, а, *ч., рідко.* Те саме, що **гробокопа́ч.**

ГРОБОКОПА́ТЕЛЬ, я, *ч., рідко.* Те саме, що **гробокопа́ч.** *Під хатами поміж садами, Зашиті в шкуру і в смолі Гробокопателі в селі Волочать трупи ланцюгами* (Шевч., II, 1953, 150).

ГРОБОКОПА́Ч. а́, *ч.* Той, хто копає могили для померлих. *Власною гарбою і дорогого братика на кладовище одвіз* [Кіндрат]. *Щедрого могорича гробокопачам не пожалкував* (Ковінька. Кутя.., 1960, 25).

ГРОГ, у, *ч.* Напій з рому або коньяку й окропу з цукром. *Вахтенний ставить на стіл склянку з гарячим грогом* (Довж., Зач. Десна, 1957, 411).

ГРОЗА́, и́, *ж.* 1. Грім і блискавка з дощем або градом, що перев. супроводяться великим вітром. *Перейшла гроза степами, Мов нічого й не було; Небо вкрилось зіроньками, Світлом землю облило* (Граб., II, 1959, 429); *Десь за лісом піднімалася хмара.. Можливо, вночі буде гроза* (Шиян, Баланда, 1957, 142); * У порівн. *Кинулись фашисти в яр з нестями, а партизани й звідти, мов гроза, на них* (Тер., Ужинок, 1946, 36).

2. *перев. мн., перен.* Бурхливі події, що відбуваються в суспільстві. *В грозах Вітчизняної війни на повну силу і нерідко по-новому розкрилось творче обдарування багатьох письменників* (Про багатство л-ри, 1959, 164); // Сильні душевні переживання. *Здавалося, що спокійно казала* [Степанида], *та мені боязко ставало за неї: гроза знімалася, з її серця чулася* (Барв., Опов.., 1902, 128); *В твоїм серці грози, ще твій плач звучить* (Сос., Так ніхто.., 1960, 80).

3. *перен.* Лихо, небезпека, катастрофа і т. ін., що загрожує кому-небудь. *Потопальський так і закам'янів біля дверей, відчуваючи, що справжня гроза над його головою тільки збирається* (Збан., Сеспель, 1961, 32).

4. *перен.* Те, що викликає, наводить страх, жах. *Така газета, коли випускати її двічі на тиждень.., може стати грозою не тільки для всіх порушників дисципліни, але й для самих начальників* (Собко, Біле полум'я, 1952, 132); *В лісах Поділля діяв прославлений у піснях і легендах народний захисник, гроза польського панства Устим Кармелюк* (Від давнини.., I, 1960, 22).

ГРОЗИ́ТИ, грожу́, грози́ш, *недок.* 1. Попереджати з погрозою про покарання; погрожувати. *Почала* [Одарка] *розказувати все: як її замикали на ніч саму у горницю, як грозили й били* (Вовчок, I, 1955, 43); — *Спіймав мене ти з носилками — зараз грозиш під суд віддати. А, бач, того й не подумав, чого я сюди з цими проклятими носилками прийшов?* (Тют., Вир, 1960, 31); // Робити загрозливий жест. *Олена зайшла знов Петрові перед обличчя і знов протирала очі і грозила пальцем* (Март., Тв., 1954, 122); * У порівн. *У лівій руці тримав* [Андрій] *залізо, а права, без пальців, високо здіймалась над головою, наче комусь грозила* (Коцюб., II, 1955, 90).

2. Містити в собі яку-небудь загрозу, небезпеку; загрожувати. *Над Римом золота тіара, Як роги чорта у казках, Грозить бідою і пожаром* (Сос., I, 1957, 470); *Йому грозили холод і тумани* (Гонч., Вибр.,1959, 127).

3. *перен.* Лякати своєю близькістю, можливістю здійснення. [З о с я:] *Гнатику, соколе мій! Нам грозить розлука* (Фр., IX, 1952, 352); *Я поліг біля Ржева, Кат грозить ще Москві* (Мал., Серце.., 1959, 198); // Залякувати чим-небудь. *Грозять війною нам весь час, а ми війни не хочем* (Забіла, Промені, 1951, 40).

ГРОЗИ́ТИСЯ, грожу́ся, грози́шся, *недок.* Те саме, що **грози́ти** 1. *Мене вкинули у возок і одвезли два десятники додому.., і ще грозилися, що зачинять мене десь* (Вовчок, VI, 1956, 234); *Захар не один раз у таких випадках при бабі затискав кулачки й грозився: — Як виросту, я...* (Ле, Право.., 1957, 14).

ГРОЗОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **гроза́** 1, 2. *Над Солом'янкою пливли грозові хмари з бузковими відсвітами* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 29); *З нею* [партією] *сміло ішли ми в походи В незабутні грозові роки* (Юп., Люди.., 1959, 7); // Який супроводиться грозою (у 1 знач.). *Почалася грозова злива* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 121); // З грозою; багатий грозами (у 1 знач.). *Вісімнадцятого травня.., у весняний грозовий день, Юрію Крайневу минуло двадцять шість літ* (Собко, Зор. крила, 1950, 5); *Грозове літо.*

ГРОЗОВІДМІ́ТЧИК, а, *ч.* Прилад, що фіксує й відмічає грозові явища. *Першим у світі радіоприймачем був грозовідмітчик Попова* (Радіолокація.., 1958, 35).

ГРОЗОЗАХИСНИ́Й, а́, е́. Який уживається для захисту від грози. *Дуже важливе значення має правильне установлення грозозахисної апаратури* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 82).

ГРОЗЯНИ́Й, а́, е́, *поет.* Те саме, що **грозови́й.** *Весняний вечір, зорі дикі, В калюжах грозяна вода* (Мал., II, 1956, 203); *Дні були неспокійні, тривожні, грозяні* (Цюпа, Три явори, 1958, 26).

ГРОЗЬБА́ *див.* **грізьба́.**

ГРОМА́ДА [1], и, *ж.* 1. Група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів і т. ін. *Не стій на заваді колгоспній громаді!* (Укр.. присл.., 1955, 349); *Гукнув* [Еней] *на всю свою громаду І тихо Зевсу помолився* (Котл., I, 1952, 257); [Т и м і ш:] *Коло млина у нашому Брусові була оце рада — парубків та дівчат громада* (Вас., III, 1960, 72); * Образно. *Громада бузьків спала на очерет* (Стеф., I, 1949, 90).

2. Об'єднання людей, що ставить перед собою певні спільні завдання; організація. *Державі не повинно бути діла до релігії, релігійні громади не повинні бути зв'язані з державною владою* (Ленін, 10, 1949, 64); *Віталій*

Стратонович.. за причетн сть до студентської громади сидів чомусь аж у варшавській в'язниці (Стельмах, Хліб.., 1959, 85).

3. *іст.* На Україні і в Білорусії — поземельне селянське об'єднання, а також збори членів цього об'єднання. *Громада зібралась у волость і загула, як бджоли в улику* (Н.-Лев., II, 1956, 260); *Панас Кандзюба йшов проти громади* (Коцюб., II, 1955, 46); — *А ми землю одберемо! — відповів замість Назарова Семен Красняк. — Залишимо вам стільки, скільки визначить громада* (Шиян, Гроза.., 1956, 705).

4. Організація української ліберально-буржуазної інтелігенції в 60—90 рр. XIX ст. *В період розвитку промислового капіталізму українська буржуазія прагнула створити свої політичні організації і виробити свою політичну програму. Для цього вона створювала так звані громади, які об'єднували значні групи української буржуазної інтелігенції* (Іст. СРСР, II, 1957, 258).

ГРОМА́ДА [2], и, *ж.* Щось велике за розміром; предмет, споруда великих розмірів. *В глибоких долинах.. тіснились кам'яні громади, рожеві од вечірнього сонця* (Коцюб., I, 1955, 392); *Розкішні палаци здіймалися до неба, ніби намагалися потьмарити пишністю похмурі громади монастирів та костьолів* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6); *Над порожніми бухтами зводилась сіра громада.. портових споруд* (Кучер, Чорноморці, 1956, 346); // Велика кількість чого-небудь. *Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здіймалось з місця* (Коцюб., I, 1955, 80); *Відвівши очі од вікон, Нерчин глянув перед собою на рівну, густу громаду лаврових кущів* (Рибак, Час... 1960, 11).

ГРОМА́ДДЯ, я, *с., збірн.* Предмети, споруди і взагалі все, що відзначається великим розміром, об'ємом. *На одному повороті фари машини освітили громаддя підбитого танка з білим хрестом на боковій броні* (Гур., Життя.., 1954, 125); *Темні гори, увінчані густим лісом, насувались на село могутнім громаддям* (Донч., IV, 1957, 172).

ГРОМА́ДИНА, и, *ж., розм.* Окремий предмет, споруда і т. ін. великих розмірів. *Підсвідомо чекав* [Саїд] *того дня, коли ця вся громадина* [завод] *стрепенеться* (Ле, Міжгір'я, 1953, 453); *Заледеніле море лежало нерухомо. Ледве помітною громадиною темнів острів* (Трубл., Лахтаг, 1953, 152).

ГРОМА́ДИТИ, джу, диш, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Згрібати, складати що-небудь в одне місце. [Мариса:] *Я проста дівчина, мужичка, нічого не вмію; я умію жать у полі, громадить, мазать, корів доїть, свиней годувать...* (К.-Карий, I, 1960, 352); *А мати йде на іншу роботу — чи сіно громадити, чи в городню бригаду вирощувати овочі* (Коп., Тв., 1955, 423); *Ми ж повинні були підтягати плоти гаками до берега й громадити у штабелі* (Мур., Бук.. повість, 1959, 177); * Образно. *Гори голубіють навколо, як море, вітер громадить на небі хмари* (Коцюб., II, 1955, 321).

2. *неперех., розм.* Гребтися. *Літали вони* [горобці], *гралися, по смітничку громадили, та й знайшли три конопляні зернятка* (Л. Укр., III, 1952, 480).

3. *перех. і без додатка, діал.* Збирати, стягати, нагромаджувати. *Вона* [література] *громадить і описує факти щоденного життя, вважаючи тільки на правду* (Фр., XVI, 1955, 13); *Але по батькові мала* [тітка Клавда] *в собі кров Річинських, а та наказувала громадити, обчисляти, помножувати* (Вільде, Сестри.., 1958, 453).

ГРОМА́ДИТИСЯ, диться, *недок.* 1. Скупчуватися в одному місці, збиратися разом. *Незабаром почали до нашого огнища громадитися втікачі й з інших компаній* (Фр., IV, 1950, 267); *По дорозі громадилися коло нього хлопці і дівчата* (Ков., Тв., 1958, 615); *Наче хмари, що раптово тьмарять погожий день, починають рости, громадитися.., так збільшувалося невдоволення, ширилися плітки, чутки навколо друкарні* (Ів., Таємниця, 1959, 178).

2. Здійматися над іншими предметами; височитися. *Там громадилися величезні скелі, серед яких любили ховатись лисиці* (Трубл., I, 1955, 277); *З кам'яної церковної вежі, що зухвало громадилася над землею.., линуло одноманітне, настирливе бім-бом, бім-бом...* (Чендей, Вітер.., 1958, 68); // Безладно розміщуватися, лежати купами. *На машинах громадились покалічені машини, потрощені, посічені кулями літаки, забинтовані солдати* (Довж., Зач. Десна, 1957, 332).

3. Пас. до **грома́дити** 1.

ГРОМА́ДИЩЕ, а, *с.* Збільш. до **грома́да** [2]. *Бачила* [Настя] *зубчасті громадища мурів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 231); *Яке ж величезне громадище — їхній завод!* (Руд., Вітер.., 1958, 270).

ГРОМАДІ́ЛЬНИК, а, *ч., розм.* Той, хто громадить, згрібає скошений хліб, трави і т. ін.; гребець. *Влітку вона їздила сама на поле до косарів, до громадільників, до женців і кмітила за ними, як добрий осавула* (Н-Лев., III, 1956, 203).

ГРОМА́ДІННЯ, я, *с.* Дія за знач. **грома́дити**. *Одсвяткують великдень — косовиця. Тут уже й Мотрі робота — громадіння* (Мирний, II, 1954, 111).

ГРОМА́ДКА, и, *ж.* Зменш. до **грома́да** [1]. *На нашій оборі зійшлася ціла громадка дітей, хлопці й дівчата з усіх хат* (Фр., I, 1955, 266); *Сходяться дівчата, стають громадкою під гіллястим кленом, про щось перешіптуються* (Гур., Наша молодість, 1949, 66); *В кінці 80-х років у Києві згуртувалася громадка письменників, переважно з студентської молоді* (Сам., II, 1958, 404).

ГРОМА́ДНО, *присл., діал.* Великою кількістю, разом, гуртом. *Зі всіх сторін — від поля, з обох боків ліска — ступають люди громадно* (Фр., VIII, 1952, 318).

ГРОМА́ДОНЬКА, и, *ж., нар.-поет.* Зменш.-пестл. до **грома́да** [1] 1, 3. *Грає кобзар, виспівує, Вимовля словами, .. Як збиралась громадонька В неділеньку вранці; Як ховали козаченька В зеленім байраці* (Шевч., I, 1963, 41).

ГРОМА́ДСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **грома́да** [1] 1, 3. *Піднявся шум та гам, яким звичайно кінчаються усі громадські збори* (Н.-Лев., III, 1956, 10).

2. Який виникає, відбувається в суспільстві або стосується суспільства, зв'язаний з ним; суспільний. *Уперед до завзятого бою За громадські та власні права* (Граб., I, 1959, 394); *Були в них якісь спільні громадські справи на селищі* (Шовк., Інженери, 1956, 67); *Громадський обов'язок; Громадські інтереси; Громадський порядок.*

Грома́дська ду́мка *див.* **ду́мка.**

3. Належний усій громаді, усьому суспільству; колективний. *Нехай уже, як господар умре і хата його піде на громадську власність, тоді нехай уже йдуть і цінують все* (Л. Укр., V, 1956, 99); *Значних успіхів досягли трудівники соціалістичних ланів у розвитку громадського тваринництва* (Колг. Укр., 11, 1958, 2); // Признач. для загального користування. *Він навіть анекдоти якісь почав оповідати, щось таке, лиш йому самому зрозуміле: про писареву кобилу та громадський вигін* (Хотк., I. 1966, 126); *Для нормальної роботи машин у дві зміни треба організувати громадське харчування людей в полі* (Рад. Укр., 7.VII 1956, 1); // В якому бере участь весь колектив. *Радянські господарства, комуни, громадський обробіток землі та інші види товариського землекористування є найкращі засоби для досягнення соціалізму в землеробстві* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 35).

4. Який добровільно обслуговує різні сторони життя колективу. *Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді — самодіяльна громадська організація молоді, активний помічник і резерв партії* (Статут КПРС, 1961, 26); *Останнім часом партійні комітети почали створювати громадські комісії по впровадженню нової техніки, по якості продукції тощо* (Рад. Укр., 5.I 1962, 2); *Громадський контроль; Громадський інспектор; Громадське доручення.*

5. *рідко.* Який любить товариство, компанію; товариський, компанійський. *Усі його в нас любили; балакливий був чоловік, веселий, громадський* (Вовчок, VI, 1956, 217).

ГРОМА́ДСЬКІСТЬ, кості, *ж.* Передова частина, передові кола суспільства. *Франко знайомив українську і галицьку громадськість з першими кроками створення марксистської партії в Росії* (Рад. літ-во, 18, 1955, 154).

ГРОМА́ДСЬКО-... Перша частина складних слів, що відповідає слову **громáдський**, напр.: громáдсько-виховни́й, громáдсько-кори́сний, громáдсько-політи́чний і т. ін.

ГРОМАДЯ́НИН, а, *ч.* 1. Особа, що належить до постійного населення якої-небудь держави, користується її правами і виконує обов'язки, встановлені законами цієї держави. [Р у ф і н:] *Сьогодні, вчора й зроду я той самий: я римський громадянин* (Л. Укр., II, 1951, 416); *До якої б національності не належав громадянин СРСР, в якому б кутку нашої неосяжної країни він не жив, його Батьківщина — великий Радянський Союз* (Ком. Укр., 11, 1959, 39).

2. Дорослий чоловік, а також форма звертання до нього. *Увагу його чомусь привернув солідний громадянин у шубі* (Гончар, Маша.., 1959, 12); — *Громадянине, ей ви, громадянине без шапки! — авторитетно погукав його пронний охоронець порядку, вокзальний міліціонер* (Ле, Міжгір'я, 1953, 8).

3. *уроч.* Той, хто підпорядковує особисті інтереси громадським, служить батьківщині. *У збірнику «З вершин і низин» автор* [І. Франко] *став перед нами насамперед як громадянин і борець* (Рильський, III, 1956, 270); *В книзі «Плуг» він* [П. Тичина] *виступив як поет-громадянин, поставивши свій талант на службу народу, його революційним устремлінням і діям* (Мал., Думки.., 1959, 9).

4. *іст.* Член громади (*див.* **громáда**[1] 3). *Волосний з писарем та з кількома громадянами повели в волость Кайдашенків, їх жінок та Кайдашиху* (Н.-Лев., II, 1956, 365); *А через місяць йому об'явлено, що тепер він піщанський громадянин — козак, Остап Маркович Хрущ* (Мирний, II, 1954, 39).

ГРОМАДЯ́НКА, и, *ж.* Жін. до **громадя́нин** 1, 2. *Громадяни і громадянки Радянського Союзу дружно голосували.. за кандидатів блоку комуністів і безпартійних* (Літ. газ., 6.II 1946, 1); — *Громадянко! Навіщо ви дозволяєте дитині псувати зелень?* (Вишня, I, 1956, 398).

ГРОМАДЯ́НОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **громадя́нка**. [А л ь о ш а:] *У вас неточні дані, громадяночко. Приїхали ми не вночі, а ще звечора* (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 15).

ГРОМАДЯ́НСТВО, а, *с.* 1. Належність особи до складу громадян (у 1 знач.) якоїсь держави, що обумовлює її права й обов'язки щодо цієї держави. *Для громадян СРСР встановлюється єдине союзне громадянство* (Конст. СРСР, 1945, 6).

◇ **Здобу́ти пра́во громадя́нства** — стати загальновідомим і загальновизнаним. *«Гритай» того ж Кропивницького здобув собі право громадянства аж після довгої і завзятої боротьби з забобонами* (Фр., XVI, 1955, 113); **Позба́влений пра́ва громадя́нства** — не має умов для існування, не існує. *Проблема безробіття давно позбавлена права громадянства на радянській землі* (Рад. Укр., 15.VI 1962, 1).

2. *збірн.* Те саме, що **громáдськість**. *Стоячи на сторожі «мужицьких» інтересів, викликає* [І. Франко] *часом цілу бурю серед громадянства своїм різким, палким словом* (Коцюб., III, 1956, 351); *Він марив про любу працю задля громадянства, а довелось панькатися з судовими паперами* (Гр., II, 1963, 45).

ГРОМАДЯ́НСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **громадя́нин** 1. [Р у ф і н:] *Дрібніша стала й мірка, якою міряють і честь, і цноту, і гідність громадянську* (Л. Укр., II, 1951, 362); *Тісний і нерозривний зв'язок передвижників з народом, з його потребами, прагненнями, сподіваннями є головним громадянським достоїнством художників і всієї їхньої творчої діяльності* (Мист.. 3, 1955, 3).

2. Власт. свідомому громадянинові. [А р к а д і й:] *Ви, золотко, не крутіть,— будьте хоч раз принципіальні. Де Ваша громадянська мужність?* (Корн., I, 1955, 121); *Голос Тичини пролунав для «товаришів інтелігентів» на Україні як голос їх громадянської совісті* (Поезія.., 1956, 80); // Спрямований на користь суспільства. *Художники-передвижники у своєму мистецтві втілювали громадянські ідеї свого часу* (Мист.. 1, 1957, 23).

3. Невійськовий, цивільний. *Зустрічався я з Марком Лукичем в Єлисаветграді, де він виступав у громадянському клубі* (Збірник про Крон., 1955, 285).

Громадя́нська війна́ — збройна класова боротьба всередині держави. *У новому фільмі «Арсенал».. я поставив собі за мету показати класову боротьбу на Україні в період громадянської війни* (Довж., 1. 1958, 22); **Громадя́нська панахи́да** *див.* **панахи́да**; **Громадя́нська страта́**, *заст.*— позбавлення всіх громадянських прав. *Над Чернишевським провели середньовічний обряд громадянської страти* (Іст. СРСР, II, 1957, 215); **Громадя́нський шлюб** — шлюб, зареєстрований органами державної влади без участі церкви. *Лише громадянський шлюб, зареєстрований радянськими органами, визнавався законним* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 61).

ГРОМА́К, а́, *ч.*, *діал.* 1. Баский кінь. *Сівши на тарантайку, запряжену парою добрих громаків, торкнув* [пан] *рукою пишно вбраного кучера* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 453).

2. Дошка з сидінням, коробка, козуб і т. ін. з дном, покритим шаром льоду, або кусок льоду для з'їжджання з гори. *Хто спускався на громаку з високої гори?.. Спершу не то спускатись,— униз страшно глянути...* (Мирний, II, 1954, 184); *Дзвониками дзвенять, шугаючи, діти з гори на громаках, як городні убехані опудала* (Вас., II, 1959, 143).

ГРОМИ́ЛО, а, *ч.* Той, хто громить що-небудь, катує когось, здійснює погроми, чинить звірства. *Гітлер, вбивця і громило, Налетів війни конем... Та радянська дужа сила Так ударила вогнем, Що прийшлось на битій шкапі Гаду ноги волокти* (С. Ол., Вибр., 1957, 374).

ГРОМИ́ТИ, громлю́, гро́миш; *мн.* гро́млять; *недок.*, *перех.* 1. Руйнувати, розбивати, знищувати що-небудь. *Востаннє перед цим Яресько бачив Наталку років зо два тому в Асканії, коли було скинуто царя і навколишні села прийшли громити головний маєток* (Гончар, Таврія.., 1957, 319); *Десятки невеличких банд Мишки Япончика розсипалися по місту і почали громити та грабувати крамниці, склади і гамазеї* (Смолич, V, 1959, 780).

2. Завдавати поразки, бити. *У численних битвах болгари незмінно громили війська ромеїв* (Скл., Святослав, 1959, 206); — *Щоб добре ворога громить, для кожного*

випадку босць і зброя кожну мить повинні бути в порядку (Гонч., Вибр., 1959, 147).

3. *перен.* Виступати з гострими нападками на когось, викривати кого-небудь. [Б а р а б а ш:] *Чому на партконференції, коли мене громили, так... ви й слова не сказали про друга* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 62); *Він* [Артем] *був непримиримий до меншовиків, громив їх скрізь, де тільки можна* (Шер., Перші загони, 1939, 9).

ГРОМІЗДКИ́Й, á, é. Який займає багато місця; дуже великий, важкий. *В цей час затарабанив телефонний дзвінок, начальник поморщився, підійшов до громіздкої коробки, зняв трубку* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 236); *У нього велике опукле чоло і весь він громіздкий не по літах* (Довж., Зач. Десна, 1957, 563).

ГРОМІ́ЗДКІСТЬ, кості, *ж.* Властивість за знач. **громіздки́й.**

ГРОМІ́ЗДКО. Присл. до **громіздки́й.**

ГРОМОВЕ́РЖЕЦЬ, жця, *ч., поет.* Той, хто кидає, вергає громи; в античній міфології — епітет Зевса (Юпітера). *У старогрецьких легендах говориться, що громовержець Зевс у своєму гніві кидає вогненні стріли* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 5); // *перен., жарт.* Про грізну, сувору людину. *Жан сидів спокійно і, всміхаючись, говорив далі: — Ну, що, вже громовержець успокоївся* [заспокоївся]? (Фр., I, 1955, 323).

ГРОМОВИ́Й, á, é. 1. Прикм. до **грім** 1. *Ви натягали на себе укривало, але.. чули, як здригається від громових ударів будинок і люто хлеще у вікна дощ* (Донч., VI, 1957, 82); // Який супроводиться громом; з громом. *Вдень тут тепло, часто громові бурі набігають* (Л. Укр., V, 1956, 201); *Зловісна громова хмара заходить збоку, суне низько, пливе* (Ю. Янов., II, 1954, 196).

2. *перен.* Який звучанням нагадує грім; дуже голосний, гучний. *Зненацька пролунав громовий вибух, і ясний ранок зразу потьмарився* (Гончар, I, 1954, 56); *— Замовчіть, бісові діти,— гримнув Сагайдачний своїм громовим голосом* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 472); // Дуже грізний. *Хане громовим поглядом глянула на Купу* (Фр., II, 1950, 83); *А вчитель, наче довбнею, бив їх далі громовими словами* (Донч., I, 1956, 93).

ГРОМОВИ́К, á, *ч., розм.* Те саме, що **громове́ржець.** *На тій горі.. Сидить всесвітній старшина — Повченому Юпітером він зветься, По-простому ж — Ничипір Громовик* (Гл., Вибр., 1957, 185).

ГРОМОВИ́НА, и, *ж., заст.* Електричний заряд. *У хмарі.. нишком росла громовина* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 208); * У порівн. *Якась зла сила, незмірно дужча від усієї Гордієвої сили, як громовина, проняла його на мить* (Гр., II, 1963, 128).

ГРОМОВИ́ЦЯ, і, *ж., розм.* 1. Те саме, що **бли́скавка.** *Цілісіньку ніч ішов заливний дощ. Громовиця спалахувала майже по всьому небесному свічаді* (Ле, Клен. лист, 1960, 103); *Блиснула раз і вдруге громовиця з чорної хмари, а дуба не обпалила* (Кучер, Прощай.., 1957, 72); * У порівн. *У Домахи зробилися очі, як дві громовиці* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 157); // Гуркіт і тріск, що супроводять електричні розряди в атмосфері. *Довго й важко гримнуло в небі, і громовиця покотилася на сотні верст* (Кучер, Дорога.., 1958, 70); *Їх* [дітей] *лякала громовиця, Осліпляла блискавиця. Злива залила Стежку до села* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 39).

2. Те саме, що **гроза́** 1. *Не одна над нами буря-злива, Громовиця не одна пройшла* (Дор., Єдність, 1950, 40); *Не зачепили її* [берізку] *ні буря, ні громовиці, стоїть вона, привітно тріпоче листям і гнучкою гілкою* (Дмит., Розлука, 1957, 182); * Образно. *Крізь громовицю громадянської війни Партія чула і голоси з України* (Рад. літ-во, 5, 1958, 3); * У порівн. *В шахтах гуркіт стоїть, мов весняна громовиця* (Коп., Земля.., 1957, 138).

ГРОМОВІДВІ́Д, во́ду, *ч.* Пристрій для захисту будинків та інших споруд від руйнівної дії блискавки. *Від блискавки наука дала людині надійний захист — громовідвід* (Юхвід, Оля, 1959, 60).

ГРОМОПОДІ́БНИЙ, а, е. Який звучанням нагадує грім; дуже голосний, гучний. *Плужник, невисокий на зріст, але ширококостий і огрядний, мав громоподібний голос і величезні руки* (Ткач, Плем'я.., 1961, 25).

ГРОМОПОДІ́БНО. Присл. до **громоподібний.** *Котовський громоподібно зареготав* (Смолич, V, 1959, 438).

ГРОМО́ХКИЙ. а, е. Який звучить дуже голосно, різко. *І раптом сміх такий громохкий вирвався з горлянок, що в небесах загуркотіла синь* (Голов., Поезії, 1955, 67); *Зразу ж почув* [Воронов] *басовитий, громохкий голос свого начальника* (Собко, Біле полум'я, 1952, 53); // Який створює або здатний створювати гучні звуки, шуми і т. ін. *Коник в мене був буланенький, возок громохкий* (Вовчок, VI, 1956, 236); *Несподівано з-за яру від Вальянівки виринув вантажний, над міру громохкий поїзд* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 95); *Зачарована, не дихаючи, стежила* [Тамара] *за тим, як у прокатному цеху, підвладні волі людини, слухняно рухалися громохкі брили* (Хижняк, Тамара, 1959, 16).

ГРОМО́ХКО. Присл. до **громо́хкий.** *Останні слова Федора Архиповича пролунали з особливою силою, і у відповідь їм громохко прокотилися дужі оплески* (Рибак, Час.., 1960, 223).

ГРО́ПО, а, *с.* Скупчення плодів або квітів на одній гілці; китиця. *Він спинився біля куща і зірвав укрите синім пилом темне гроно винограду* (Досв., Вибр., 1959, 431); *Під вікнами Волиної квартири.. повісив свої грона бузок* (Ю. Янов., II, 1954, 88); * Образно. *І кличе синява жадана, І хоче гроно птиць ясне Догнати тінь аероплана* (Рильський, I, 1956, 342); * У порівн. *А кучері були, мов грона рясні* (Л. Укр., I, 1951, 285).

ГРО́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **гро́но.**

ГРОНОПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на гроно, подібний до нього.

ГРОС, а, *ч., заст.* Міра, прийнята головним чином при лічбі галантерейних і деяких канцелярських предметів, що становить дванадцять дюжин.

ГРО́СБУ́Х, а, *ч., заст.* Основна бухгалтерська книга, в якій подаються зведення всіх рахунків і прибутково-видаткових операцій. *Мартинюк застав Пантелія Мефодійовича за конторкою. Він сердито листав гросбух* (Дмит., Наречена, 1959, 26).

ГРОСМЕ́ЙСТЕР, а, *ч.* Найвище шахово-спортивне звання; особа, що носить це звання. *Міжнародний турнір.. закінчився перемогою молодого радянського гросмейстера* (Перша книга шахіста, 1952, 14).

ГРОСМЕ́ЙСТЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **гросме́йстер.**

ГРОТ [1], а, *ч.* Печероподібна заглибина чи порожнина у земній корі природного або штучного характеру. *Високі скелі, гордо навислі над морем, піддались нарешті: море вигризло в них високі й глибокі гроти* (Коцюб., II, 1955, 300); *На руслі ріки Кам'янки.. споруджували дамби, стави, у скелях висікали гроти, будували підземні галереї, каскади, фонтани* (Наука.., 1, 1958, 32); * Образно. *Таємні гроти тюремного коридора дихають крижаною вогкістю* (Кол., На фронті.., 1959, 115).

ГРОТ [2], а, *ч.* Нижній великий парус на другій від носа щоглі. *Корвет нападного флоту втратив фок і грот, на палубі паніка* (Ю. Янов., I, 1954, 275).

ГРОТЕ́СК, а, *ч.* Художній прийом у літературі та мистецтві, заснований на надмірному перебільшенні або применшенні зображуваного, на поєднанні різких контрастів, сполученні реального з фантастичним, тра-

гічного з комічним, а також твір літератури чи мистецтва, що використовує цей прийом. *Засобами гротеску в плакатах періоду громадянської війни викривались представники контрреволюційного табору* (Укр. рад. граф., 1957, 22).

ГРОТЕ́СКНИЙ, а, е. Прикм. до **гроте́ск.** *Гротескні образи і порівняння служать поетові* [Т. Г. Шевченку] *в його сатиричному розвінчуванні ненависної йому дійсності* (Рильський, Поезія Т. Шевченка, 1961, 28).

ГРОТЕ́СКНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **гроте́скний.** *В окремих епізодах* [п'єси «Бурлака» І. К. Карпенка-Карого] *тут уже виблискують фарби, характерні для сатиричної комедії,— деяка гротескність, свідоме перебільшення* (Іст. укр. літ., І, 1954, 451).

ГРОТЕ́СКОВИЙ, а, е. Те саме, що **гроте́скний.** *Зриму художню деталь і конкретизуюче порівняння застосовує Шевченко і в гротескових образах «Великого льоху»* (Рад. літ-во, 2, 1961, 97).

ГРОТ-ЩО́ГЛА, и, *ж.* Друга від носа щогла морського парусного судна. *На грот-щоглі, що освітлювалась промінням потужних.. прожекторів, зачервоніла п'ятикутна зірка* (Рад. Укр., 2.II 1960, 3).

ГРО́ХОТ, а, *ч., спец.* Пристрій для сортування за розмірами сипких і кускових матеріалів. *На поверхні* [шахти] *гідросуміш з труби зливають на грохот, на якому відділяються кусочки вугілля розміром понад 3 міліметри* (Наука.., 9, 1959, 14).

ГРОХОТИ́ТИ, очу́, оти́ш, *недок., перех., спец.* Просівати що-небудь через грохот.

ГРОШВА́, и́, *ж., збірн., фам.* Те саме, що **гро́ші.** [Т и х о н:] *Де ж він таку силу грошви набрав?* (Кроп., III, 1959, 112); *Після цих слів немало заробітчан полізли руками до потилиць і в капшуки, де лежала не грошва, а тютюнова потерть* (Стельмах, Хліб.., 1959, 202).

ГРОШЕ́ВИЙ *див.* **грошови́й.**

ГРОШЕНЯ́ТА, ня́т, *мн., розм.* Те саме, що **гро́ші.** *То сяк, то так Придбав сірома грошенят, Одежу справив, жупанину* (Шевч., II, 1953, 50); *Удовицю я любив, Подарунки їй носив: Носив сало, носив свічки,.. Носив таки й грошенята За чортові бровенята* (Пісні та романси.., II, 1956, 179).

ГРО́ШИК, а, *ч.* Пестл. до **гріш.** *Катря зайчика знайшла, Калача йому дала, А для діток — грошик мідний — Хай харчів їм купить, бідний* (Перв., Райдуга.., 1960, 57); *Мені нема чого переїжджати: тут моя дідизна, тут моя земля. Я з грошика і з кошика жити не можу* (Стельмах, II, 1962, 213).

ГРО́ШИКИ, ів, *мн., розм.* Те саме, що **гро́ші.** *Дуже не любив* [Наум] *ні знахурок, ні ворожок, що тільки дурників обдурюють та з них грошики луплять* (Кв.-Осн., II, 1956, 82); *Цей борг за ним значився й досі, і в душі Трохим Іванович плекав надію, що, може, все якось обійдеться.., а грошики лишаться в нього назавжди* (Шиян, Гроза.., 1956, 92).

ГРОШИ́НА, и, *ж., розм.* Окремий металевий грошовий знак. *Кричав він п'яним голосом і брязнув на стіл кількома срібними грошинами, що вони аж розкотилися по столу* (Гр., II, 1963, 276).

ГРО́ШІ, ей, *мн.* 1. Металеві і паперові знаки, що є мірою вартості при купівлі і продажу. *Хто йде, їде — не минає: Хто бублик, хто гроші; Хто старому, а дівчата Шажок міхоноші* (Шевч., І, 1951, 46); *В торбині був уже .. чистий папір, гребінець і декілька соток грошей* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 61).

◇ **Готові гро́ші** *див.* **гото́вий; Гребти́ (загріба́ти, загребти́** *і т. ін.*) **гро́ші лопа́тою** — дуже швидко, без великих затрат праці багатіти, наживатися.— *Ну, там, Лесю, чоловік зразу багатіє, коли повірити панові з Білої Церкви,— заступився за Америку Білоус.* — *Там гроші лопатою гребуть* (Стельмах, І, 1962, 194); *Старший брат і ні гадки собі: лежить та загріба гроші лопатою — усе йому бог дає* (Стор., І, 1957, 31); **Гро́ші на ві́тер пуска́ти** *див.* **ві́тер; До́брі гро́ші** *див.* **до́брий; Дурні́ гро́ші** *див.* **дурни́й; Си́пати гроши́ма** *див.* **си́пати.**

2. Капітал, статок.— *Лишився я один, як палець, без грошей, без захисту* (Коцюб., І, 1955, 139); *Почин — дорожчий за гроші* (Вишня, І, 1956, 425); *Як керівники в колгоспі хороші, то будуть у колгоспників хліб і гроші* (Укр.. присл.., 1955, 357).

◇ **Ні за я́кі гро́ші** — важко або зовсім неможливо. *Пистина Іванівна яким смачним борщем кормила,— не їси, було, а п'єш! Тут такого ні за які гроші не добудеш* (Мирний, III, 1954, 266).

ГРОШОВИ́Й, а́, е́, *розм., рідко* **ГРОШЕ́ВИЙ,** а, е. Прикм. до **гро́ші.** *Петровська грошова реформа стала важливим кроком у впорядкуванні монетної справи в Росії* (Наука.., 12, 1960, 6); — *В минулому році,— додає товариш Соколовський,— грошовий оборот комуни виносив мільйон карбованців* (Ірчан, II, 1958, 421); *Раз у раз занятий був* [Маріан] *грошевими справами або лекціями* (Фр., І, 1955, 201); // Виражений грошима, у формі грошей. *Музична студія Палацу піонерів одержала велику грошову премію за музичну стінгазету* (Сміл., Сашко, 1954, 270); *Значним стимулом підвищення трудової активності колгоспників став перехід на грошову оплату праці* (Колг. Укр., 4, 1959, 7).

Грошови́й мішо́к *див.* **мішо́к.**

ГРОШОВИ́ТИЙ, а, е. Який має багато грошей. *Це була удова казначея* [скарбника], *дуже грошовита пані* (Збірник про Кроп., 1955, 53); *Ярмарок широкий. скрізь шниря грошовитий хлопець* (Горд., II, 1959, 189).

ГРОШОЛЮ́Б, а, *ч.* Той, хто прагне до наживи і над усе любить гроші. *Учні знали, що піп їх п'яниця, Грошолюб і розпусник лихий* (Мас., Сорок.., 1957, 333).

ГРОШОЛЮБИ́ВИЙ, а, е. Те саме, що **грошолю́бний.** *Грошолюбивий і жорстокий, Октав Пігловський не раз підбивав свого сусіда стати полісовщиком* (Стельмах. Хліб.., 1959, 286).

ГРОШОЛЮ́БКА, и, *ж.* Жін. до **грошолю́б.**

ГРОШОЛЮ́БНИЙ, а, е. Який прагне до наживи, жадібний на гроші; користолюбний. *Помітивши Ландольфів кораблик, генуезці перегородили йому дорогу, а впізнавши, чий він єсть.., вирішили захопити його, бувши зроду людьми грошолюбними* (Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша, 1964, 106).

ГРОШОЛЮ́БСТВО, а, *с.* Жадібність до грошей, прагнення до наживи.— *Ох, Володимире, Володимире, заведе скупарство і грошолюбство вас не до бога, а в сліди безп'ятого* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 37).

ГРУ́БА, и, *ж.* Піч, що служить для опалювання приміщення. *Стара пані цілу зиму топила в грубах полотном, що лишилось ще од панщини...* (Коцюб., II, 1955, 18); *Тут .. краще годували, а взимку можна було іноді погрітися біля гаряче напаленої груби* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 89).

ГРУБЕ́ЗНИЙ, а, е, *розм.* Дуже грубий (у 1, 4 знач.). *Верба була старезна.. і грубезна* (Фр., XIII, 1954, 250); *Широке чоло, міцні щелепи і грубезна жилава шия виказували величезну міць і снагу цього чоловіка* (Смолич, І, 1958, 150); *Цілий день забрало і в нас переглядання малюнків, що їх таки чимало було в дев'яти грубезних томах* (Перв., Невигадане життя, 1958, 35).

ГРУБЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **гру́бий** 1, 2, 4. *Невисокий на зріст, але грубенький, Мацієвський справляв враження скорше кремезного агронома, аніж інженера* (Ле, Міжгір'я, 1953, 144); *На голові її була у крапочку хустинка; сачок з грубенького сукна* (Голов., Поезії,

1955, 193); *Вона почула приглушений грубенький сміх Октусин* (Л. Укр., III, 1952, 657).

ГРУБЕ́НЬКО. Присл. до **грубе́нький.** — *Часом ті намітки та плахти бувають луччі* [кращі] *од суконь,— обізвався трохи грубенько Балабуха* (Н.-Лев., III, 1956, 99).

ГРУ́БЕР, а, *ч.* Культиватор для глибокого розпушування грунту без вивертання його.

ГРУБИЗНА́, и́, *ж., розм.* Величина поперечного перерізу предмета. *Волька.. вимірював палицею грубизну сусідньої крижини й переступав далі* (Ільч., Вибр., 1948, 91).

ГРУ́БИЙ, а, е. 1. Великий за об'ємом та поперечним перерізом; товстий. *Незабаром увійшов Порицький.., тулячи під пахвою якусь грубу книжку* (Л. Укр., III, 1952, 749); *От зараз Матвій візьме трошки грубший лом, вдарить сильніше* (Собко, Біле полум'я, 1952, 10); — *Ноги мої завжди були вкриті грубим шаром землі* (Коп., Навколо полум'я, 1961, 63); // Який має огрядне, гладке тіло. *В дверях показалася груба пані у величезнім капелюсі* (Мак., Вибр., 1954, 248); // Який складається з окремих частин, елементів великого розміру. *В саду стежки були висипані морським грубим піском* (Л. Укр., III, 1952, 606).

2. Твердий, жорсткий, з нерівною поверхнею. *Поморщена темна потилиця од гарячого сонця, грубі руки — все це ніби казало, що йому важко жилося на світі* (Н.-Лев., II, 1956, 172); *Часом стара бабуся, сидячи в запічку та прядучи грубу вовну, почне розповідати дрібним унукам про давню давнину* (Фр., VI, 1951, 8); *Мати закутала грубим полотняним шматком маля і поклала до колиски* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 83).

△ **Гру́ба ї́жа** — проста, важка для перетравлення їжа. *Коли дитині, поряд з висококалорійною, давати просту, грубу їжу, запор.. швидко проходить* (Хвор. дит. віку, 1955, 116); **Гру́бі корми́** — рослинні корми (солома, полова і т. ін.), які містять порівняно малу кількість поживних речовин. *Непогано налагоджена заготівля грубих кормів, що складаються в основному з сіна конюшини, стебел кукурудзи, соломи, вівса, проса і ячменю* (Колг. Укр., 1, 1957, 19).

3. Погано обладнаний, оздоблений; дуже простий, без витонченості. *Вони, понахилявшись, стали розглядати Віталіїв передавач, змонтований із хаосу шурупів, примітивну, кустарну штуку в грубій коробці* (Гончар, Тронка, 1963, 107); *Гудзики з бази виписали такі грубі, неякісні, що ніяк до того матеріалу не пасували* (Коз., Листи.., 1967, 223).

4. Низький, часто неприємний для слуху, різкий (про голос, звуки і т. ін.). *Чулася дрібна жіноча річ, груба чоловіча мова* (Мирний, III, 1954, 34); *Згодом лунав чийсь грубий голос: — Чого поналазили сюди? Чого не бачили?..* (Вас., I, 1959, 323).

5. Некультурний, неввічливий, неделікатний. [Ж е н я:] *Фу, який ти грубий!..* (Кроп., II, 1958, 433); *Хоч репліка була занадто груба, Та справедлива* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 159); // Який містить в собі образу. *Грубий тон старої панни обидив її* (Н.-Лев., II, 1956, 71); *П'ять довгих років старанно й сумлінно прислуговував він пану Бжеському, гнувся, терпів грубі жарти і знущання примхливого пана* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 4).

6. Не зовсім точний, приблизний. *Практично виявляється, що машини безперервної дії доцільно застосовувати в тому разі, коли треба швидко знайти грубе розв'язання задач* (Наука.., 12, 1957, 10); *Учнів треба ознайомити з найпростішими вимірювальними інструментами для грубих вимірювань* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 29).

7. Який виходить за межі елементарних правил, заслуговує осудження. *Дівчина, що приймала телеграми, вказала Реп'яшку на кілька грубих помилок у тексті* (Мокр., Сто.. 1961, 95); *Грубим рухом справник схопив Дикуна за золотисту кучеряву чуприну й турнув на лаву* (Добр., Очак. розмир, 1965, 58); *Основна ідея пісні про Байду — вірність своїй батьківщині, перевага героїчного духу пригноблених над грубим насильством гнобителів* (Іст. укр. літ., I, 1954, 58).

ГРУБИНА́, и́, *ж., розм.* Те саме, що **грубизна́.**

ГРУ́БІСТЬ, бості, *ж.* 1. Абстр. ім. до **гру́бий** 1, 4—6. *Я обертав його* [олівець] *гранками сюди й туди, старався вгадати його грубість, відновити перед своїми очима його стать* (Фр., I, 1955, 238); *Горпина.. з удаваною грубістю кидала на стіл мідні тарілки й миски* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 291); — *А що вам таке? — І, щоб пом'якшити трохи грубість свого запитання, додав* [Грицько]: — *Це, як за кожного так переживати...* (Головко, II, 1957, 558).

2. Грубе слово, грубий вчинок і т. ін.— *А, власне, чим я рискую? Ну, ще одну грубість почую від вас* (Головко, II, 1957, 558).

ГРУБІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* Ставати, робитися грубим (у 1, 2, 4, 5 знач.). *Вона зараз, як віддалася, то й почала грубіти* (Вовчок, VI, 1956, 251); *Хай знає* [Віталик], *що всю зиму ці чоботи міситимуть тут багнюку, обличчя червонітиме на стужі та на дощах, що руки її грубітимуть та тріскатимуться в роботі* (Гончар, Тронка, 1963, 326).

ГРУБІ́ШАТИ, аю, аєш, *недок.* Ставати, робитися грубішим (у 1, 2, 4, 5 знач.). *Перестиглий стеблоплід* [кольрабі] *грубішає і стає малоїстівним* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 157); *Потім слова швидшають, грубішають, висовують жала і знову добрішають, щоб згодом сікнути* (Стельмах, Хліб.., 1959, 328).

ГРУБІ́ЯН, а, *ч.* Той, хто поводить себе грубо, говорить грубощі. *Характер Полонія спотворений,— вийшов не царедворець, а неотесаний грубіян* (Л. Укр., V, 1956, 233); — *Ти про нього піклуйся, ти годуй його, ти вболівай за ним, а він, грубіян отакий, буде тобі різні капості чинити!* (Собко, Скеля.., 1961, 21).

ГРУБІ́ЯНИТИ, ню, ниш, *недок.* Поводитися грубо; говорити грубощі. *Нині зву його, запла́ти Домагаюсь по-доброму — Він мені ще грубіянить* (Фр., X, 1954, 252); *Він відповідав їй скупо, неохоче, часто грубіянив, незаслужено ображав* (Шиян, Гроза.., 1956, 289).

ГРУБІ́ЯНКА, и, *ж.* Жін. до **грубія́н.**— *Ніхто не може бути гречний до грубіянок* (Л. Укр., III, 1952, 655).

ГРУБІ́ЯНСТВО, а, *с.* Груба поведінка, грубі вчинки. [М а т и:] *Щоб у кооперації було повно товару.. і щоб делікатне поводження було, а не грубіянство* (Мик., I, 1957, 196).

ГРУ́БКА, и, *ж.* Зменш. до **гру́ба.** *Вчора привезли для мене з Неаполя керосинову грубку* (Коцюб., III, 1956, 408); *Ганна і Катерина ще довго сиділи біля теплої грубки та мріяли про краще життя* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 40).

ГРУ́БНИЙ, а, е. Стос. до груби.

ГРУ́БНИК, а, *ч.* Робітник, що палить у грубах, печах і т. ін. *Грубники, годинами не раз пересиджуючи при печах,.. мали повну можливість шпіонувати й доносити своїм товаришам* [арештантам] *усе, що діється в канцелярії* (Фр., VI, 1951, 189); *Влітку він працював на полі, а взимку — за грубника на гуральні* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 136).

ГРУ́БНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **гру́бник.**

ГРУ́БНУТИ, ну, неш, *недок.* Ставати, робитися грубим (у 1, 2, 4 знач.). *Дерево грубне* (Сл. Гр.); *Голос грубне.*

ГРУ́БО. Присл. до **гру́бий** 1, 3—7. *На столі стоїть залізна лампа, .. сулія з сизим самогоном і грубо нарізане сало* (Стельмах, II, 1962, 107); *У багатьох* [людей] *були лантухи за плечима, в руках грубо збиті скриньки* (Папч, Сипів.., 1959, 3); *Вони грубо вилаялися й почали обшук* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 114); *Син великого князя Всеволода Юрійовича — Ярослав.. грубо порушував права новгородських бояр* (Іст. СРСР, I, 1956, 66).

ГРУ́БО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **гру́бий** у 1 знач., напр.: грубозерни́стий, грубозмо́ршкуватий, грубоко́стий, груболи́стий, грубошкі́рий і т. ін.; у 3 знач., напр.: грубообро́блений, грубообте́саний і т. ін.

ГРУБОВО́ВНИЙ, а, е. Який має грубу вовну. *Продуктивність вівчарства ми намічаємо підвищити шляхом заміни грубововних овець тонкорунними* (Колг. Укр., 5, 1951, 32).

ГРУБОВОВНЯ́НИЙ, а, е. Вигот. з грубої вовни.

ГРУБОСТЕ́БЛИЙ, а, е. Який має товсте, грубе стебло. *Грубостебле сіно перед згодовуванням подрібнюють* (Колг. енц., 1, 1956, 638).

ГРУБОШЕ́РСТИЙ, а, е. Який має, дає грубу шерсть. *Раніше у нас* [у Казахстані] *тільки грубошерстих овець розводили* (Багмут, Опов., 1959, 101); // Вигот. з грубої шерсті. *Вдягнена вона була в бабусину грубошерсту хустину, в старий кожушок* (Руд., Остання шабля, 1959, 320).

ГРУ́БОЩІ, ів, *мн.* Грубі вчинки; грубі слова. — *Та-ак,— перебив Турбай, ледве стримуючись, щоб не наговорити грубощів* (Руд., Остання шабля, 1959, 522).

ГРУБУВА́ТИЙ, а, е. 1. Трохи грубий (у 1—4, 7 знач.). *Здавалося, що його великому сильному тілу тісно у грубуватій сірій матерії костюма* (Собко, Справа.., 1959, 48); *Сильне, з грубуватими рисами Храпчукове обличчя сьогодні мало вираз невластивої йому розгубленості* (Жур., Звич. турботи, 1960, 73); *Голос його, грубуватий, густий, не пасував до його зовнішності* (Коп., Вибр., 1953, 324).

2. Не зовсім, не досить ввічливий, трохи різкий. *Його жарти й штукарство часом переходили через край і були трохи грубуваті й навіть вульгарні* (Н.-Лев., IV, 1956, 65); *Він завжди був трохи грубуватий і буркотливий* (Довж., Зач. Десна, 1957, 217).

ГРУБУВА́ТО. Присл. до **грубува́тий** 2.— *У неї мати померла в Каховці,— грубувато пояснив Данько присутнім* (Гончар, Таврія.., 1957, 113).

ГРУ́БШАТИ, аю, аєш, *недок.* Те саме, що **грубі́шати.** *На сіно сорго збирають до того, поки не почнуть грубшати стебла* (Соц. твар., 3, 1956, 31).

ГРУ́ДА [1], и, *ж.* 1. Затверділий, стиснутий кусок якоїсь речовини, перев. м'якої, розсипчастої, крихкої. *Він щосили заважив дзюбаком у ямці, щоб відлупити груду* (Фр., IV, 1950, 24); *Він зупинивсь і розминав в долоні Пахучу м'якість чорноземних груд* (Бажан, Нашому юнацтву, 1950, 26).

2. *збірн.* Нерівності на поверхні землі у вигляді затверділих горбків. *Катря не жаліла своїх ніг: скільки хапало духу, мчалася, спотикалася об груду* (Мирний, IV, 1955, 305); *Слова впали в серця, як краплі дощу на суху груду* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 16).

ГРУ́ДА [2], и, *ж., рідко.* Велика кількість предметів, нагромаджених безладно один на другий; купа. *Минуло трохи більше року, як землетрус обернув пишну Мессіну в груду каміння* (Коцюб., II, 1955, 401).

ГРУДА́СТИЙ, а, е. Який має великі або високі груди. *На вулиці з'явилася грудаста молодиця з відрами на коромислі* (Тулуб, В степу.., 1964, 87); *Вершники, здавалось, зрослися з підібраними грудастими кіньми* (Стельмах, На.. землі, 1949, 363); * Образно. *Низьке осіннє небо втомлено припадало до землі грудастими хмарами* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 63).

ГРУ́ДДЯ [1], гру́ддя, *с.* 1. Збірн. до **гру́да** [1] 1.— *Шпурляй на його груддя! — гукав Івась на Грицька, що стояв з грудкою у руках на оконі* (Мирний, IV, 1955, 97).

2. Те саме, що **гру́да** [1] 2. *Оце згадав Давид — аж загорілися роз'ятрені спогадом ноги, розбиті, в крові: тягли ж на аркані по мерзлому грудді* (Головко, II, 1957, 179); * У порівн. *По.. обличчі Загайчика поскакала усмішка, як по грудді* (Вільде, Сестри.., 1958, 68).

ГРУ́ДДЯ [2], я, *с.* Збірн. до **гру́да** [2]. *Молодий солдат оглянувся на груддя тліючих руїн* (Довж., Зач. Десна. 1957, 271); *З груддя зруйнованих стін в усі боки поповзла потривожена комашня* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 191).

ГРУДЕНЯ́ТА, ня́т, *мн.* Зменш.-пестл. до **гру́ди** 2. *Красовито вирівнялась* [Тоня] *дівочим станом, налилась тугенькими груденятами* (Гончар, Тронка, 1963, 39).

ГРУ́ДЕНЬ, дня, *ч.* Назва дванадцятого місяця календарного року. *В листопаді і в грудні мене не було у Львові* (Фр., I, 1955, 35); *І от настав грудень, і випав перший сніжок* (Мик., II, 1957, 477).

ГРУ́ДИ, е́й, *мн.* 1. Передня частина тулуба від шиї до живота. *Голова її сумно схилилася на груди, руки опустилися донизу* (Мирний, I, 1954, 46); *Води тут було небагато, і людина стояла у воді по груди* (Смолич, I, 1958, 78); // Грудна порожнина, що вміщує серце і легені. *У Євгенія широко дихали груди, блищали очі* (Фр., VII, 1951, 248); — *Таки здорово,— зітхнув Мірошниченко.— Як сказав Кульницький про землю,— здається, не десятини, а серце вийняв з грудей* (Стельмах, II, 1962, 143); * Образно. *Працівники морів Крають сині простори Грудьми кораблів* (Рильський, I, 1956, 109); * У порівн. *Я бачу.., як дихає вода і ледве здіймає, неначе груди, руду кору ряски* (Коцюб., II, 1955, 265); // *перен.* Грудна порожнина як місце, де зосереджені душевні переживання. *Огей вдихав свіже, весняне повітря і почував, як його груди сповнюються радісним, бадьорим струмом* (Досв., Вибр., 1959, 368); *Іван силами перевертав гній, а в грудях наростала злість на пана* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 26).

Ди́хати (дихну́ти) на по́вні (на всі) гру́ди — глибоко вдихати повітря. * Образно. *Підкорені під ноги, вже вороги не встануть. Дихни на повні груди, народе любий мій!* (Тич., II, 1957, 10); **На по́вні гру́ди** — про велику силу якоїсь дії. *Гармати бухали на повні груди* (Перв., II, 1958, 66); **Оборо́няти (закрива́ти) грудьми́** — мужньо битися, захищати кого-, що-небудь. *Грудьми обороняючи свою радянську Вітчизну, наша вовіки славна Армія не тільки прогнала з рідної землі загарбницькі полчища.., але й подала руку братньої допомоги народам-сусідам* (Рильський, III, 1956, 49).

2. Молочні залози жінки. *Голубе світання виразно охоплює її доладну постать, полохливі лінії високих грудей* (Стельмах, I, 1962, 106); * У порівн. *Тучна земля диха на неї теплом, як колись мамині груди* (Коцюб., II, 1956, 42).

Відлуча́ти (відлучи́ти) від груде́й *див.* **відлуча́ти.**

3. Верхня передня частина одягу. *У сорочках усі груди повишивала* [Галя], *квітками унизала* (Мирний, II, 1954, 250); *Ось вона підвелась і поглянула у свічадо. На грудях у неї блищала брошка* (Л. Укр., III, 1952, 486).

ГРУДИ́НА, и, *ж.* 1. *анат.* Те саме, що **грудни́на** 2. *Верхні 10 пар ребер сполучаються хрящами з вузькою плоскою кісткою — грудиною* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 35).

2. *розм.* Те саме, що **гру́ди** 1. *Уславлений бунтарник Терпило колесом випинав могучу грудину.. і казав промову* (Вас., I, 1959, 238).

ГРУДИ́НКА, и, *ж.* М'ясо з грудної частини туші. *Лопатка.. і грудинка використовуються для засмажування в натуральному вигляді — цілими або великими кусками* (Укр. страви, 1957, 150).

ГРУДИ́СТИЙ, а, е. Те саме, що **груда́стий.** *А Кицючка .. була молода, висока, грудиста* (Козл., Ю. Крук, 1957, 367).

ГРУ́ДКА, и, *ж.* 1. Щільно стиснутий кусок якоїсь речовини, перев. м'якої, розсипчастої, крихкої. *Розвинула* [Рахіра] *з листків сир, з'їла жадібно одну грудку* (Коб., II, 1956, 77); *Я щодня, як чай з дочкою п'ю, Грудку цукру згадую твою* (Нех., Під.. зорею, 1950, 223); * У порівн. *Сіра маленька пташка, як грудка землі, низько висіла над полем* (Коцюб., II, 1955, 231); *Рябчик .. грудкою звалився вниз* (Донч., II, 1956, 32).

2. *перев. мн.* Нерівності на поверхні землі і т. ін. у вигляді затверділих горбків. *По збитих замерзлих грудках гуркотить артилерія* (Рибак, Що сталося.., 1947, 79).

ГРУ́ДКИ, док., *мн., розм.* Те саме, що **гру́ди** 1, 3. *Гетьман схопив його за грудки і затряс з такою силою, що у Остапа мало не відірвалась голова* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 269); *Михась зчепився з Юрком за грудки* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 84).

ГРУДКОВИ́Й, а́, е́. Який має форму грудок, складається з грудок (у 1 знач.). *З вапняку-черепашнику можна одержувати грудкове гашене вапно* (Компл. використ. вапняків.., 1957, 56).

ГРУДКУВА́ТИЙ, а, е. 1. Покритий грудками (у 2 знач.). *Заморозь ще міцно тримала, а там, де не було снігу, чорніла грудкувата земля* (Кобр., Вибр., 1954, 112); *Христина.. втупила погляд в дорогу, нерівні колії якої зеленіли грудкуватим.. льодом* (Стельмах, Хліб.., 1959, 211).

2. Те саме, що **грудкови́й.** *Грудкувата структура грунтів.*

ГРУДКУВА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **грудкува́тий.** *Грудкуватість їдкого вапна — ознака його доброякісності* (Підручник дезинф., 1953, 114).

ГРУДНЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **гру́день.** *У сизому присмерку грудневого вечора спалахнула електрика* (Донч., I, 1956, 395); *Не підлягає сумніву зв'язок учасників грудневого повстання з польськими революціонерами* (Рильський, III, 1956, 54).

ГРУДНИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **гру́ди** 1. *При вивченні грудної клітки треба розповісти про її будову, рухи і роль у захисті внутрішніх органів* (Метод. викл. анат.., 1955, 65); // Стос. до грудей (у 1, 3 знач.). *В СРСР грудна хірургія набула особливого поширення тільки після Вітчизняної війни* (Наука.., 3, 1957, 14); *З тими словами виняв* [вийняв Орядин] *хутко з грудної кишені свого пальта малий зошит* (Коб., I, 1956, 153).

△ **Грудна́ жа́ба** *див.* **жа́ба; Грудна́ за́лоза** *див.* **за́лоза.**

2. Низький, повнозвучний, глибокий (про звуки, голос і т. ін.). *В усі ще звучав йому її голос, чистий, грудний, мов плив з самої душі* (Фр., VI, 1951, 227); *Мелодію підхопив чистий юнацький тенор, а за ним знявся гул грудних задушевних звуків* (Воскр., Весна.., 1939, 72).

3. Пов'язаний з годуванням грудьми (у 2 знач.). *Вся Одеса без води. Грудним дітям ще видають із старих запасів* (Кучер, Чорноморці, 1956, 156).

ГРУДНИ́НА, и, *ж.* 1. *розм.* Те саме, що **гру́ди** 1. *Тато сидів коло вікна на тапчані.., розхристаний, аж груднину видно* (Свидн., Люборацькі, 1955, 10); *Важке зітхання, спершись в наболівшій груднині, давить її* (Мирний, IV, 1955, 83).

2. *анат.* Довгаста кістка, з якою з'єднані передні кінці грудних ребер і частини плечового пояса. *Мечовидний відросток і рукоятка груднини зростаються з груднини після 25 років* (Шк. гігієна, 1954, 69).

ГРУДНИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. *розм., рідко.* Те саме, що **гру́ди** 1. *Робусинський і собі ліг недалечко, виставив грудницю, щоб провіяло* (Свидн., Люборацькі, 1955, 208).

2. *мед.* Запалення грудних залоз; мастит.

ГРУДОМА́ХА, и, *ж., розм.* Велика грудка (у 1 знач.). *Третя грудомаха подала їм звістку, що щось кидало з тітчиного садка* (Мирний, IV, 1955, 96); *Треба було скидати на транспортер останні грудомахи породи й дріб'язок* (Хор., Місто.., 1962, 131).

ГРУДОЧЕРЕВНА́ ПЕРЕПО́НА. М'язова перепона, що відмежовує грудну порожнину від черевної; діафрагма. *Своєю основою легені лежать на грудочеревній м'язовій перепоні — діафрагмі, яка відділяє грудну порожнину від черевної* (Худ. чит.., 1955, 19).

ГРУ́ДОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **гру́дка** 1. *Сонце стоїть високо, розпечена земля пашить кожною грудочкою, кожним камінчиком* (Коцюб., I, 1955, 285); *Я обережно взяв щипцями одну грудочку цукру* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 22); * Образно. *Серце Леоніда раптом стискалося у грудочку* (Стельмах, На.. землі, 1949, 545); *У порівн. *Побачили* [горобці] *якусь поживу і вже грудочками впали на дорогу* (Хижняк, Тамара, 1959, 62).

ГРУДО́ЧКУВА́ТИЙ, а, е. Який складається з грудочок. *Утворення багаторічними травами грудочкуватої структури грунту ліквідує причини виникнення явищ вторинного засолення* (Колг. Укр., 6, 1961, 27).

ГРУДУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Покритий грудою (*див.* **гру́да** [1] 2). *Грудувата дорога.*

ГРУДЬ, і, *ж., розм.* Молочні залози жінки, а також кожна з цих двох залоз. *Твоїй кумі Варварі Іванівні біда велика — у неї рак на груді* (Л. Укр., V, 1951, 29); *Коли ж дитина голосно плакала,.. вона розгортала пазуху і своєму ненаглядному давала грудь* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 215).

ГРУЖА́ВИНА, и, *ж., розм.* Багнисте грузьке місце. *Здобич вони діставали завжди, хоч би й з якої непролазної гружавини* (Смолич, VI, 1959, 39).

ГРУЗ, у, *ч., розм.* 1. Вантаж, що перевозиться, переноситься або признач. для перевезення, перенесення. *І по щаблях каналів проносять груз строкатий З Онєги в Біле море трубасті кораблі* (Бажан, Вибр., 1940, 137); — *А ви, дядьку, теж сильні? Цікаво, скільки ви на собі грузу понесете?* (Тют., Вир, 1964, 248).

2. Подрібнене каміння, бита цегла і т. ін., що залишились після зруйнування чого-небудь. *Білий димок ліниво здіймався над грузом завалених стін* (Коцюб., II, 1955, 93); *Ми столицю* [Варшаву] *підіймаєм з грузів, Ворогом зруйновану ущент* (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 65).

ГРУЗДЬ, я́, *ч.* Гриб на короткій товстій ніжці, з широкою увігнутою білою або жовтуватою шапкою. *Роман.. висипав на землю гриби. Тут були .. підберезники, грузді* (Збан., Між.. людьми, 1955, 118).

ГРУЗИ́ЛО, а, *с.* Предмет, що прикріплюється до волосіні, риболовної сітки і т. ін. для занурення їх у воду. *Дідусь узяв до рук вудку, на якій було намотано цілий клубок волосіні, причепив важке грузило до кінця, де теліпались.. чотири гачки* (Збан., Мор. чайка, 1959, 66); *Товстий шнур із грузилом хутко пішов у глибочінь* (Донч., VI, 1957, 58).

ГРУЗИ́Н *див.* **грузи́ни.**

ГРУЗИ́НИ, ів, *мн.* (*одн.* **грузи́н,** а, *ч.*; **грузи́нка,** и, *ж.*). Основне населення Грузинської РСР. *Білоруси мої,*

і грузини, І вірмени мої теж повік, Наша дружба ніколи не згине (Рильський, III, 1961, 139); *Будинок, у якому вони зупинилися, належав літній грузинці* (Руд., Вітер.., 1958, 399).

ГРУЗИ́НКА *див.* **грузи́ни.**

ГРУЗИ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **грузи́ни** і Гру́зія. *Давид Гурамішвілі перекладав пісні українські на грузинську мову* (Тич., III, 1957, 63).

ГРУЗИ́ТИ, гружу́, гру́зиш, *недок., перех., розм.* 1. Місити розм'яклу землю. *Кіньми двора та й не грузіте* (Сл. Гр.).

2. Складати куди-небудь щось, наповнювати вантажем; вантажити. *Товариші, раді й веселі, грузять у його* [вагон] *свої речі* (Вас., III, 1960, 337); — *Чи ви там палубу драїли, чи вугілля грузили?* (Кучер, Чорноморці, 1956, 412).

ГРУ́ЗЛИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **грузький.** *Грузла рілля.*

ГРУ́ЗНИЙ, а, е, *діал.* Грузький. *І знов на грузний глинястий укіс Він вийшов з шуму вирів прибережних* (Бажан, I, 1946, 141); *Огир одірвав себе од задуми й подався тулубом, грузний, до столу* (Головко, II, 1957, 66).

ГРУ́ЗНУТИ, ну, неш; *мин. ч.* груз *і* гру́знув, ла, ло; *недок.* Занурюватися, заглиблюватися в що-небудь в'язке, сипуче і т. ін. *Замордована скотина по саме черево грузне у багні* (Стор., I, 1957, 77); *Козак по коліна грузнув у снігу* (Ле, Наливайко, 1957, 80); *Розкопана земля швидко розмокала, чоботи грузли* (Коп., Вибр., 1953, 10).

ГРУЗОВИ́К, а́, *ч., розм.* Вантажний автомобіль. *Грузовик повернув із широкої вулиці в цей заулок і одразу застряв* (Ю. Янов., I, 1958, 197).

ГРУЗЬКИ́Й, а́, е́. 1. В якому можна загрузнути; покритий болотом. *Перед ним безконечно довга і безконечно грузька дорога гине далеко в млі* (Фр., II, 1950, 158); *Вогкий вітер гойдав тополі, зривав золоте листя і вкривав ним грузьку чорну землю* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 247).

2. *розм., рідко.* Позбавлений легкості; важкий. *Ліжко луснуло під його грузьким тілом* (Мирний, IV, 1955, 192); *Хмельницький, уже не звертаючи уваги на послів, заходив грузькою ходою по шатру* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 342).

ГРУ́ЗЬКО. 1. *розм., рідко.* Присл. до **грузький** 2. *Колісник уклонився усім і, грузько ступаючи, пішов через хати* (Мирний, III, 1954, 146); *Він з байдужим виглядом знизав плечима й грузько всівся на канапу* (Панч, Синів.., 1959, 7).

2. *у знач. присудк. сл.* Про стан, коли можна загрузнути. [Л е в:] *Тут не можна зайти по рибу. Мулко вельми, грузько* (Л. Укр., III, 1952, 193); *В низинах після зливи було грузько* (Донч., II, 1956, 51).

ГРУМ, а, *ч.* Слуга, що верхи супроводить когонебудь, або просто хлопчик-лакей. *Княгиня сама правила кіньми, запряженими у кабріолет, а ззаду сидів грум Іллюшка* (Збірник про Кроп., 1955, 6).

ГРУНТ, у, *ч.* 1. Верхній шар земної кори, придатний для життя рослин. *Є сторона — Гесперійською греки її прозивають,— Давня країна, прославлена військом та грунтом родючим* (Зеров, Вибр., 1966, 236); *Для утеплення чи для здешевлення хату будували, підкопавши грунт* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 148); // Верхній шар землі щодо його складу. *Друге місце за площею серед грунтів Полісся належить болотяним, торфово-болотяним грунтам та торфовищам* (Нариси про природу.., 1955, 224); *Менші врожаї вона* [яра пшениця] *дає на піщаних і супіщаних грунтах Полісся* (Колг. Укр., 2, 1958, 15).

2. Морське, річкове і т. ін. дно. *Підводний човен лежав на грунті* (Трубл., II, 1955, 316).

3. *заст.* Земельний наділ. *Послужив він рік, а на другий уже грунт і хату купив* (Мирний, II, 1954, 39); *Коли б вона, Катерина, мала свій родючий грунт, то шанувала б його і пестила* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 37); * У порівн. *Без батьків, як без грунту, без дітей, як без крил* (Мур., Бук. повість, 1959, 294); // Двір з усіма прилеглими будівлями, угіддями. *У тій балці, на крутому косогорі, неначе притулилось зелене гніздо з високих верб. То був грунт.. Івана Михалчевського* (Н.-Лев., II, 1956, 125).

4. *перен.* Те, що становить основу чого-небудь, є вихідним матеріалом для створення, виникнення чогось. *Дружба народів — грунт, на якому росте й квітне радянська поезія* (Рад. літ-во, 10, 1949, 10); *Партійність і народність є тим грунтом, на якому формувалось і зростало соціалістичне мистецтво* (Мист., 1, 1966, 4).

◇ **Готува́ти (підготува́ти, підготовля́ти, підгото́вити** *і т. ін.*) **грунт** — вести підготовку для здійснення чого-небудь. *Данило обережно готував грунт до переговорів з папою* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 578); **Ма́ти під нога́ми (під собо́ю) грунт:** а) почувати себе впевнено в чому-небудь. *Може, на той рік пощастить мені зібрати більше матеріалу і тоді матиму міцніший грунт під ногами* (Коцюб., III, 1956, 400); б) бути обгрунтованим, виправданим. *Задерикуватість та зухвалість багатомаєтних галицьких бояр мали під собою грунт* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 71); **На гру́нті** *чого* — через що, внаслідок чого; на основі чого. *Цілий ряд віршів-пісень Платона Воронька виріс безпосередньо на грунті народної пісні* (Рильський, III, 1956, 71); **Не втрача́ти гру́нту [під нога́ми]** — не втрачати зв'язку з реальністю. *Це добре, коли людина вміє отак мріяти,— не втрачаючи грунту під ногами...* (Руд., Вітер.., 1958, 259).

ГРУНТЕ́ЦЬ, я́, *ч.* Зменш.-пестл. до **грунт** 1, 3. *Грунтець у тих місцях нічого, родючий, не рівня нашим піскам* (М. Ол., Вибр., 1959, 10); — *Чую, що ви складаєте гроші, хочете купувати грунтець* (Фр., I, 1955, 99); *Сільські багатії, злигавшись з шинкарем, давно зазіхали на його* [Мирона] *грунтець* (Кол., Терен.., 1959, 56).

ГРУНТОВИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **грунт** 1. *Група сходів у гнізді легше пробиває грунтову корку, ніж поодиноко висіяне насіння* (Нові спос. вирощ.. буряків, 1956, 51); // Стос. до грунту. *Грунтові карти повинні стати першим посібником кожного керівника колгоспу і радгоспу* (Ком. Укр., 4, 1961, 12); *Важливу роль у нагромадженні кальцію і магнію в рослинах відіграє грунтовий режим* (Пит. підвищ. родюч.., 1953, 130).

△ **Грунтові во́ди** — підземні води, що залягають на водонепроникних шарах земної кори. *Плануючи розміщення овочевих культур, треба.. враховувати механічний склад грунту на окремих полях і ділянках сівозміни, ..а на заплавах, крім того, рівень грунтових вод* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 114); **Грунтова́ доро́га** — немощена дорога. *Увесь день їхали брукованим шляхом, а надвечір завернули на грунтову дорогу* (Кучер, Зол. руки, 1948, 200).

2. *рідко.* Який має грунт (у 3 знач.). *Поділ селян на грунтових і безгрунтових.*

ГРУНТО́ВКА, и, *ж., жив., спец.* Перший нижній шар фарби на полотні картини, на предметі, що є основою, на яку наносять інші фарби при малюванні або фарбуванні; // Речовина, якою покривають полотно картини або предмет, підготовляючи їх до фарбування. *Найпростішою і особливо доступною.. грунтовкою для пап'є-маше є дуже густий крохмальний клейстер* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 43); *На поверхню, підготовлену для фарбування, наносять грунтовку* (Слюс. справа, 1957, 293).

ГРУНТО́ВНИЙ, а, е. 1. Який характеризується повнотою, глибиною, вичерпністю. *Тільки грунтовна математична підготовка Брянського дала йому змогу швидко врахувати всю особливість роботи в горах* (Гончар, І, 1954, 102); *Літературно-критичний нарис Абгара-Солтана — перша досить грунтовна праця, що з'явилася в слов'янській пресі про Ю. Федьковича* (Рад. літ-во, 3, 1958, 81).

2. Який стосується корінних, основних питань. *Завдання, поставлені перед вищою школою, вимагають грунтовного поліпшення ідейної і теоретичної підготовки майбутніх фахівців* (Рад. Укр., 7.VIII 1949, 1).

ГРУНТО́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **грунто́вний.** *Революція учить всі класи з швидкістю і грунтовністю, небаченими у звичайний, мирний час* (Ленін, 25, 1951, 208); *Справа була такою солідною і педантично грунтовною, що сама ця грунтовність привернула до себе увагу* (Руд., Вітер.., 1958, 363).

ГРУНТО́ВНО. Присл. до **грунто́вний.** *Софа Базилевська.. дуже грунтовно розповіла, чому вона збирається поступати в інститут фізкультури* (Донч., V, 1957, 464); *Розвідку про самий роман я пізніше грунтовно переробив і розширив докладним аналізом змісту* (Фр., І, 1955, 38).

ГРУНТОВТО́МА, и, *ж.* Те саме, що **грунтосто́млення.**

ГРУНТОЗАХИСНИ́Й, а́, е́. Який захищає грунт від несприятливих впливів (пересихання, вимерзання, заболочування і т. ін.). *Ліси, які захищають грунт від змиву і розмиву, вважаються грунтозахисними* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 44).

ГРУНТОЗНА́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Фахівець з грунтознавства. *Проектуючи закладання садів на схилах, до цієї роботи треба залучити землевпорядників, грунтознавців і спеціалістів садоводів* (Колг. Укр., 3, 1962, 36).

ГРУНТОЗНА́ВСТВО, а, *с.* Наука про грунти. *Агрономічне грунтознавство саме через те і є дійсно науковим грунтознавством, що охоплює явища у їх походженні й розвитку* (Пит. підвищ. родюч.., 1953, 15).

ГРУНТОЗНА́ВЧИЙ, а, е. Прикм. до **грунтозна́вство** і **грунтозна́вець.** *Радянський період розвитку грунтознавчої науки відзначається розробкою нових питань і методів* (Колг. Укр., 11, 1957, 16); *Високу оцінку грунтознавчим роботам К. Д. Глінки дав академік Берг* (Видатні вітч. географи.., 1954, 120).

ГРУНТООБРО́БНИЙ, а, е. Який служить для обробітку грунту. *На повний хід іде ремонт техніки.. Ремонтуються культиватори та інші грунтообробні машини* (Рад. Укр., 2.XII 1961, 1).

ГРУНТОПІДПУ́ШУВАЧ, а, *ч.* Сільськогосподарське знаряддя для підпушування грунту.

ГРУНТОПОГЛИ́БЛЮВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для проведення поглибленої оранки, пов'язаний з нею.

ГРУНТОПОГЛИ́БЛЮВАЧ, а, *ч.* Додатковий робочий орган плуга, признач. для поглиблення орного шару грунту без вивертання наверх нижнього його пласта. *Щоб не вивертати на поверхню нижній (менш родючий) шар, на схилах рекомендується застосовувати плуги з грунтопоглиблювачами або орати без обертання пласта* (Наука.., 8, 1959, 30).

ГРУНТОСТО́МЛЕННЯ, я, *ж.* Погіршення фізичних, хімічних і біологічних властивостей грунту, що приводить до різкого зниження врожаїв деяких культурних рослин.

ГРУНТОТВО́РНИЙ, а, е. Те саме, що **грунтоутво́рювальний.** *Чарлз Дарвін порівнює грунтотворну діяльність дощових червів з роботою плуга* (Зоол., 1957, 20).

ГРУНТОУТВО́РЕННЯ, я, *с.* Процес розвитку грунту і його основної ознаки — родючості. *Технічні ж способи докорінного поліпшення занедбаних земель зв'язані з якістю грунтів і напрямом процесу грунтоутворення* (Пит. підвищ. родюч.., 1953, 84).

ГРУНТОУТВО́РЮВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до грунтоутворення. *Не придатні для саду схили, на яких.. на поверхню виходить грунтоутворювальна порода* (Колг. Укр., 5, 1962, 35).

ГРУНТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **грунтува́ти** і **грунтува́тися.** *Прикладом грунтування своєї художньої мови переважно на рідних говіркових засадах є творчість буковинця гуцула Йосифа Юрія Федьковича* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 27); *Досі і в нашій країні, і за кордоном, перш ніж нанести на метал емаль, його піддають так званому грунтуванню* (Веч. Київ, 6.IV 1961, 2).

ГРУНТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Стверджувати що-небудь переконливими доказами.

2. Покривати грунтовкою полотно, признач. для живопису, або якусь поверхню, що готується для фарбування та нанесення якої-небудь речовини. *Ми з братом.. не вилазили з клубу і допомагали Маркові Лукичу малювати декорації, грунтували їх, варили клей* (Думки про театр, 1955, 32); *Після того як річ* [з пресованої тирси] *спресовано, її грунтують, шпаклюють, покривають темним лаком* (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 104).

ГРУНТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. Спиратися на щось у своїх думках, рішеннях, діях і т. ін.; мати щось за основу. *Вона* [дружба] *грунтується на високих засадах інтернаціоналізму* (Рильський, III, 1956, 46); *Соціалістична праця створює нові форми суспільного зв'язку між людьми, які грунтуються на товариськості і взаємному співробітництві* (Ком. Укр., 6, 1966, 5).

2. Пас. до **грунтува́ти** 2.

ГРУНЬ, я, *ч., діал.* Вершина гори. *Одного разу він покинув свої корови і подряпавсь на самий грунь* (Коцюб., II, 1955, 308); *З-за Красного груня, що маківкою вп'явся в блакитне небо і оповився білою хмаркою, поволі викотилось гірське сонце* (Чендей, Вітер.., 1958, 152).

ГРУ́ПА, и, *ж.* 1. Кілька осіб, тварин або предметів, що знаходяться разом, близько один біля одного. *І вся ця група гір од низу до самісінького верху заросла густим ялиновим лісом* (Н.-Лев., II, 1956, 397); *На поляні з'явилася група невідомих людей* (Шиян, Гроза.., 1956, 38); *Раціон обох груп* [свиней] *складався з картоплі, полови і концентрованих кормів* (Колг. Укр., 1, 1957, 28).

2. Сукупність предметів, речовин, явищ і т. ін., внутрішньо об'єднаних на основі спільності, подібності властивостей, ознак і т. ін. *При переливанні несумісної крові може настати смерть хворого. Тому перед переливанням необхідно визначити групу крові* (Заг. догляд за хворими, 1957, 178); *Говори, що мають спільні риси, входять до певної групи говорів* (Нариси з діалектології.., 1955, 3).

3. Сукупність осіб, об'єднаних спільною метою, ідеєю, працею і т. ін. *Всередині.. первинних парторганізацій, які налічують менше 50 членів і кандидатів, можуть створюватися партійні групи по бригадах та інших виробничих ланках* (Статут КПРС, 1961, 22); *В міськкомі партії радо зустріли професора Драгу і одразу включили до лекторської групи* (Кучер, Чорноморці, 1956, 85).

4. *заст.* Те саме, що **клас** 3. — *І в яку ти групу ходиш? — бережно ставить* [Данило] *дитину на поріг* (Стельмах, Кров людська.., І, 1957, 72).

ГРУПІВЩИ́НА, и, *ж.* Відокремлення групи членів якогось колективу, організації для відстоювання своїх вузькогрупових інтересів; роздробленість, відсутність єдності в діяльності колективу. *Всякий прояв фракційності і групівщини несумісний з марксистсько-ленінською партійністю* (Статут КПРС, 1961, 4).

ГРУ́ПКА, и, *ж.* Зменш. до **гру́па** 1, 3. *Більшість десятикласників готувались до екзаменів групками по двоє, по троє* (Допч., V, 1957, 530).

ГРУПКО́М, у, *ч.* Скорочення: груповий комітет.

ГРУПОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **гру́па** 1. *Потім ішли групові фотографії заводських ополченців* (Кучер, Чорноморці, 1956, 145); *На фермах налагоджено групове утримання свиней* (Колг. Укр., 7, 1960, 4); *Груповий політ радянських космічних кораблів являє собою новий найвеличніший тріумф нашої вітчизняної науки і техніки* (Ком. Укр., 10, 1962, 45).

ГРУПОВО́Д, а, *ч.* Керівник групи на яких-небудь заняттях, на якійсь роботі і т. ін.

ГРУПО́РГ, а, *ч.* Скорочення: груповий організатор — керівник групи (в партійних, громадських та ін. організаціях). *На фермі створили комсомольську групу. Групоргом обрали Тетяну* (Колг. Укр., 11, 1957, 29).

ГРУПУВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **групува́ти.** *При всякому дійсно серйозному і глибокому політичному питанні групування йде по класах, а не по націях* (Ленін, 20, 1950, 19); *При спорудженні кількох десятків електростанцій може виникнути безліч варіантів їх групування у потоки* (Наука.., 10, 1963, 4).

2. Те саме, що **гру́па** 3. *Більшість дослідників сходяться на думці, що групування і течії в літературі соціалістичного реалізму мають ще нечіткі і невиразні обриси* (Рад. літ-во, 1, 1961, 37).

ГРУПУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Об'єднувати в групу (в групи), розміщувати групами. *Основними організаціями, навколо яких необхідно групувати безпартійний селянський актив, є Ради, кооперація та інші органи* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 300); *Щоліта він їде у фольклорні експедиції, записує народні мелодії, групує їх за певними музичними типами* (Вітч., 7, 1962, 189).

ГРУПУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* 1. Об'єднуватися, збиратися в групу (в групи), розміщуватися групами. *Старий Романський був письменний чоловік; у тім маленькім світі, що групувався довкола дому.. Кошицької, він.. уважався чоловіком розумним* (Фр., IV, 1950, 209); *Біднота швидко групувалася, позираючи в бік трибуни, де все ще мелькали в повітрі стиснуті кулаки* (Шиян, Гроза.., 1956, 384).

2. Пас. до **групува́ти.** *В межах кожної галузі прямі і непрямі витрати групуються і облічуються в аналітичних рахунках по об'єктах калькуляції* (Колг. Укр., 9, 1956, 13).

ГРУ́ША, і, *ж.* 1. Садове і лісове фруктове дерево з темно-зеленим цупким листям та плодами, що перев. мають форму заокругленого конуса. *Коло пасіки росли яблуні й груші, посхиляв ши густе гілля.. над уликами* (Н.-Лев., II, 1956, 262); *Галя безсило опустилася на коліна під самотньою дикою грушею, що зеленим кущем красувалася в житі* (Збан., Між.. людьми, 1955, 57).

2. Плід цього дерева. *Панських груш не руш: як погниють — самі віддадуть* (Укр.. присл.., 1955, 14); *Разом з грушами зривалося й падало на землю червоне листя* (Шиян, Гроза.., 1956, 87); * У порівн. *Шинкар, видно, при силі був, бо тільки струхнувся, так усі й одскочили, як груші* (Мирний, II, 1954, 128).

◇ **Наговори́ти (розказа́ти) [,що] на вербі́ гру́ші [росту́ть]** — висловити нездійсненні, нереальні, нісенітні думки.— *Годі тобі, дівчино! Ти розкажеш такого, що на вербі груші, а на сосні яблука ростуть!* (Вовчок, I, 1955, 319); [О л е н к а:] *Вже ви, мамо, наговорите на вербі груші, а на осиці кислиці* (Н.-Лев., II, 1956, 499); **Така́ пра́вда, як на вербі́ гру́ші** — неправда. *А може то така правда, Як на вербі груші* (Шевч., II, 1953, 54).

3. Предмет, що має форму плода цього дерева. *Дід Остап посміхнувся і, як дитина, знову надавив грушу сирени* (Епік, Тв., 1958, 583).

ГРУША́НКА, и, *ж.* (*Pirola* L.). Багаторічна трав'яниста рослина з повзучими кореневищами, шкірястими листками та квітками, зібраними в китицю на верхівці стебла. *Завдяки сніговому покриву багато низькорослих рослин, наприклад, вереск, брусника* [брусниця], *зимолюбка, грушанка, деякі види осок, перезимовують з зеленим листям* (Наука.., 1, 1962, 61).

ГРУШЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **гру́ша.** *Хати.. тонуть у грушевих та яблуневих садках* (Фр., VIII, 1952, 8); *Ця споруда* [огорожа] *була густо обтикана терновими й грушевими гілками* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 22); // Зробл. з груші (у 1 знач.). *Недалечко валялась торбинка з харчами й сучкуватий грушевий ціпок* (Донч., I, 1956, 60); // Вигот. з груш (у 2 знач.). — *А тепер, дорогі гості, зайдіть же ж і в червоний наш куточок, перепочиньте! Квасом грушевим вас почастуємо!* (Вишня, I, 1956, 414); *Вона поналивала в чашки холодного грушевого узвару* (Бойч., Молодість, 1949, 101).

ГРУ́ШЕНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гру́ша** 1. *Посаджу коло хатини На вспомин дружині І яблуньку і грушеньку* (Шевч., II, 1953, 324).

ГРУШИ́НА, и, *ж., рідко.* Грушеве дерево. *Біля ескіза лежала невеличка колода з грушини* (Томч., Готель.., 1960, 141).

ГРУШІ́ВКА, и, *ж.* 1. Грушева наливка.

2. Сорт яблуні, що дає солодкі плоди, які рано достигають.

3. Плід такої яблуні.

ГРУ́ШКА, и, *ж.* Те саме, що **гру́ша.** *Ранком діти підгледіли і матері сказали, що тато їли гнилиці під грушкою* (Л. Укр., III, 1952, 638); *Від хатини підходили до нього син Опанас і онуки, Василь і Орися, з полумиском грушок* (Довж., I, 1958, 66).

ГРУШОВИ́ДНИЙ, а, е. Який має форму груші (у 2 знач.). *Різьблений ганок з барвистими грушовидними стовпчиками ніби закликав до покоїв гостей* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 449); *Плоди кизилу довгасті, овальні або грушовидної форми* (Колг. Укр., 11, 1961, 34).

ГРЮК [1], *виг.* Уживається як присудок за знач. **грю́кати.** *Майнула блискавиця.. Далі, мов велетенським молотом по ковадлі: грюк посеред лісу* (Вас., II, 1959, 329); *Північні вітри ставнями по вікнах — грюк!* (Ковінька, Кутя.., 1960, 115); *Тільки-но вони приховали Юрка — грюк у двері...* (Вишня, I, 1956, 258).

ГРЮК [2], у, *ч.* Короткий уривчастий звук від удару по чомусь, падіння чого-небудь і т. ін. *З-під ніг з грюком сунуться чималі шматки глини...* (Мирний, III, 1954, 298); *З шумом, з грюком відчинилися двері — вбіг знадвору Василько* (Гончар, Таврія.., 1957, 445).

ГРЮКАНИ́НА, и, *ж., розм.* Ряд уривчастих, гучних, сильних звуків від ударів, падіння чого-небудь, розривів, розрядів і т. ін. *Він слухав, як достукувався дощ у його вікно; як гула хата, коли розкочувалися страшні грюканини грому* (Мирний, I, 1954, 344).

ГРЮКА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **грю́кати** і звуки, утворювані цією дією. *Вона бігла й уявляла собі світло в вікнах, грюкання дверима, охання й лемент* (Коцюб., I, 1955, 328); *Десь тільки дальше, в центрі міста, чути було якесь ритмічне грюкання та глухий гук* (Вас., II, 1959, 15); *Двері з шаленим грюканням відчинилися* (Баш, Вибр., 1948, 51).

ГРЮКА́ТИ, аю, аєш, *недок., чим і без додатка.* Створювати сильний грюк, шум при ударах, поштовхах, коливаннях і т. ін. *Свистав вітер, грюкаючи віконницями* (Фр., VIII, 1952, 145); *По кузнях грюкали молоти, бо ж треба було скувати кілька десятків тисяч підків* (Ільч.,

Козацьк. роду.., 1958, 253); *В хуторі стояло мало війська, в хату не набивалося бійців, і двері не грюкали раз по раз, як то бувало звичайно* (Багмут, Записки.., 1961, 75); // З силою стукати, бити по чому-небудь. *Антосьо сидів на призьбі та ногами грюкав* (Свидн., Люборацькі, 1955, 95); *Знову грюкав по столу Риндін і намагався покрити своїм голосом гармидер* (Донч., II, 1956, 120).

ГРЮ́КІТ, коту, *ч.* Сильний уривчастий звук від удару по чомусь, падіння чого-небудь і т. ін.; ряд таких звуків. *Часто серед ночі, перериваючи спокійний сон халупки, розлягався раптовий грюкіт у віконце* (Коцюб., I, 1955, 375); *Кожного ранку в тюремних коридорах здіймались метушня, грюкіт, дзвін металу* (Збан., Єдина, 1959, 97).

ГРЮ́КНУТИ, ну, неш, *док. чим і без додатка.* Однокр. до **грю́кати.** *Вона грюкнула дверима й увійшла до себе в хатину* (Мирний, I, 1954, 297); *В Хомашиному дворі грюкнули засуви* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 76); *Він так грюкнув кулаком об стіл, що тарілки підлетіли вгору* (Дмит., Розлука, 1957, 258).

ГРЮ́КНУТИСЯ, нуся, нешся, *док., розм.* 1. *на що.* Важко, з шумом упасти, звалитися. *Уляна не вдержалась і прямо як стояла, так грюкнулась на гузир, страшенно завивши* (Мирний, I, 1954, 313).

2. *об що.* Сильно вдаритися. *Він важко грюкнувся головою об щось гостре* (Кучер, Чорноморці, 1956, 275); *З-за стіни долетів глухий металевий гуркіт: порожня вагонетка грюкнулась об іншу* (Хор., Місто.., 1962, 20); * Образно. *Сумно прогули ті слова його в тихій хаті, тугою грюкнулися вони об Настине серце* (Мирний, IV, 1955, 68).

ГРЮКОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., однокр., розм.* Підсил. до **грю́кнути.** — *Пождіть трохи, хлопці,— почав був Вернидуб, а це як грюконе з шести гармат вибух — громом забив враг його голос* (Стар., Облога.., 1961, 52); *А п'яниця слухав, слухав,— Знов у браму грюконув* (Фр., X, 1954, 395).

ГРЮКОТА́ТИ, очу́, о́чеш *і* **ГРЮКОТІ́ТИ,** очу́, оти́ш, *недок., розм.* Підсил. до **грю́кати.** *Із-під водяного плеса Підриваються колеса, Млин мій ходором іде І грюкоче, і гуде* (Щог., Поезії, 1958, 195); *Її кожен раз страх нападав, як тільки зачинало грюкотіти* (Мирний, IV, 1955, 88); *Іноді вечорами він вибігав до міста й проходжувався під високими вікнами друкарні на вулиці Фрунзе, де грюкотіли машини, млосно пахло фарбою* (Кучер, Голод, 1961, 67).

ГРЮКОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **грюкоті́ти** і звуки, утворювані цією дією. *От і місто вечірнім гамом Тебе знову з села стрічає, Бруківницею під ногами, Грюкотінням своїх трамваїв* (Забашта, Нові береги, 1950, 42).

ГРЮКОТІ́ТИ *див.* **грюкота́ти.**

ГРЮНДЕРСТВО, а, *с.* У капіталістичних країнах — гарячково-кваплиге заснування підприємств, акціонерних товариств з спекулятивною метою. *В 1870-х роках загальна сума емісій в усьому світі підвищена особливо позиками в зв'язку з франко-прусською війною і наступною епохою грюндерства в Німеччині* (Ленін, 22, 1950, 221).

ГРЯ́ДА, и, *ж., рідко.* Те саме, що **гря́дка.** *Горпина, бачачи, що дитина так любо гралася, знялася і побігла на гряду до матері помагати їй вищипувати бур'ян* (Мирний, I, 1954, 52).

ГРЯДА́, и́, *ж.* 1. Витягнута в довжину височина, гірське пасмо. *Я уявив собі велетенський Карпатський хребет, що простягся із заходу на схід широкою двохсоткілометровою грядою* (Жур., Вечір.., 1958, 276); *Гряда Татр була вже позаду* (Рибак, Час.., 1960, 360).

2. Смуга, ряд однорідних предметів. *Від маяка в море виходила піщана коса, яка закінчувалась довгою грядою підводного каміння* (Трубл., II, 1955, 183); *Міцним щитом відгородила природа наш Далекий Схід, поставивши на океані гряду гранітних островів* (Гонч., Вибр., 1959, 357).

ГРЯДІ́ЛЬ, я, *ч.* Частина плуга — подовжній брус, до якого причіплюється ніж, упряжний гак і т. ін. *З досвіду селянин знав, що гряділь, цю основну частину плуга, треба робити з міцного дерева (по можливості з дуба), і підбирав для цього дерево діаметром 10—12 см* (Нар. тв. та етн., 1, 1966, 36); *Попеляк порався — прив'язував гряділь до теліжок, потім перевернув плуга лемешем набік і готовий був рушити з двора* (Чендей, Вітер.., 1958, 138).

ГРЯДІ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **гряді́ль.** *Грядільна рама культиватора.*

ГРЯ́ДКА, и, *ж.* Оброблена, підготовлена для вирощування городніх культур земля. *З лівого боку чорніли грядки та невеличкий молодий вишник* (Мирний, II, 1954, 166); // Земля, призначн. для вирощування городніх культур. *Мати щороку наймала грядку на городину* (Вас., Незібр. тв., 1941, 157); *Весна! Господині копають грядки* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 108); // *чого.* Смуга землі, на якій ростуть городні культури, квіти. *На городі, поміж грядками буряків, моркви й усякої городини, вилися доріжки* (Н.-Лев., III, 1956, 232); *Вони в одному дворі знайшли грядку самосійних квітів і несли своїй Талі величезного осіннього букета* (Ю. Янов., II, 1954, 44).

ГРЯДКОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **гря́дка.** *В Японії поширений грядковий обробіток землі найпримітивнішими знаряддями — лопатами, мотиками* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 218).

ГРЯ́ДОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **гря́дка.** *Он і грядочка з квітками — така малесенька, а чого там тільки нема, і чорнобривці, і тоя, і любисток, і рута* (Л Укр., III, 1952, 493).

ГРЯДУ́ЩИЙ, а, е, *уроч.* 1. Який настане, прийде; майбутній, прийдешній. *І горда мисль пронизує мене: Так, ми мости будуємо у світі — Ми, днів нових бійці і теслярі, Каменярі грядущої комуни* (Рильський, I, 1956, 336); // *у знач. ім.* **гряду́ще,** щого, *с.* Те, що настане, прийде; майбутнє, прийдешнє. *Ми йдемо у грядуще невпинно — комунізму надходять літа* (Уп., Вітчизна миру, 1951, 61).

На сон грядущий — перед сном. [С о ф і я:] *Благословіть на сон грядущий...* (Мик., I, 1957, 309).

ГРЯЗЕЛІКА́РНЯ, і, *ж.* Лікарня, призначн. для лікування грязями. *На березі лиману будується колгоспна грязелікарня на 1000 місць* (Рад. Укр., 14.IX 1961, 3); *Архітектор.. вхопив книжку, рушник і подався до грязелікарні* (Десняк, II, 1955, 407).

ГРЯЗЕЛІКУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Призначн. для лікування грязями. *Склад його* [озера] *фауни, а також хімічні дані показують, що тут можна і варто утворити грязелікувальний курорт* (Рад. Укр., 6.III 1946, 3).

ГРЯЗЕЛІКУВА́ННЯ, я, *с.* Лікування грязями. *Лікування ревматиків провадиться головним чином на курортах із застосуванням вуглекислих (нарзанних), сульфідних, радонових ванн і грязелікування* (Наука.., 2, 1958, 27).

ГРЯ́ЗНИЙ, а, е, *розм., рідко.* Те саме, що **брудни́й.** *Вона ж проходить гордовито у грязних ботах через клас* (Сос., II, 1958, 367).

ГРЯ́ЗНО, *розм., рідко.* Присл. до **гря́зний.**

ГРЯЗЮ́КА, и, *ж., розм.* Велика грязь (у 1 знач.). — *Окопами, ходами, по коліна в грязюці, в темряві тюпаєм — самі не знаєм куди* (Вас., Незібр. тв., 1941, 208); *Шумейко затих, прислухаючись до того, як чавко-*

тіла під ногами у людей грязюка (Шиян, Баланда, 1957, 65).

◇ **Змішáти з грязю́кою** *кого;* **Ки́нути грязю́ку** *на кого* — несправедливо звинуватити кого-небудь у чомусь; очорнити, опорочити. — *Осокіп його з грязюкою змішав* (Ткач, Плем'я.., 1961, 259); — *Не могла бачити їх.. Стільки грязюки на мене кинули* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 302).

ГРЯЗЬ, і, *ж.* 1. *тільки одн.* Розм'якла від води земля, грунт.— *Ось тобі! — крикнула Мотря і почала хапать рукою з калюжі грязь і кидати на Мелащину хату* (Н.-Лев., II, 1956, 359); *Спітнілі, заляпані грязю і з пудами грязюки на чоботях важко ступають бійці поряд своїх гармат* (Головко, I, 1957, 281).

△ **Дефекаці́йна грязь** — відходи цукробурякового виробництва, признач. для вапнування кислих грунтів. *Широко використовуємо ми й таке високоефективне добриво, як дефекаційна грязь* (Наука.., 6, 1956, 27).

◇ **Витягáти (ви́тягти) з грязі́** *кого* — допомагати кому-небудь позбутися принизливого становища, злиднів і т. ін. — *Я, дурна, жалувала, що нею всі нехтували,— так їй і треба було, пройдисвітці! Я ж її за вуха з грязі витягла, в люди вивела!..* (Л. Укр., III, 1952, 540); **Затóптувати (затопта́ти) в грязь** *див.* **затóптувати.**

2. *тільки одн.* Бруд, порох у приміщенні, на одежі і т. ін. *Кругом хат скрізь смітник, скрізь грязь, купки гною* (Н.-Лев., I, 1956, 50); *В хатах тісно, .. грязь, дихати нічим, нездорово* (Коцюб., I, 1955, 298).

3. *тільки мн.* Намул морів або озер, що використовується як лікувальний засіб. *Лікувальні грязі на лиманах і море дали змогу зробити Одесу одним із курортних центрів* (Кучер, Чорноморці, 1956, 97).

ГРЯЗЬКИ́Й, á, é. Покритий гряззю (у 1 знач.). *Шлях, широкий та грязький, без краю мрів перед очима чорною рікою* (Вас., II, 1959, 39); // *рідко.* З гряззю (у 2 знач.); брудний. *Дрібні, грязькі, студені краплі впали так несподівано на його .. лице, що він в одній хвилі зупинився* (Фр., V, 1951, 211).

ГРЯ́ЗЬКО Присл. до **грязьки́й;** // *у знач. присудк. сл.* Про стан, коли все покрите гряззю (у 1 знач.). *Треба під'їжджати на велику гору, а тут ще грязько після дощу* (Україна.., I, 1960, 148).

ГРЯЗЬОВИ́Й, á, é. Прикм. до **грязь** 3. *На грязьових курортах успішно лікують захворювання суглобів — артрити, поліартрити* (Наука.., 7, 1956, 13).

△ **Грязьови́й вулкáн** — горб з лійкоподібним отвором на вершині, з якого періодично або безперервно виділяється грязь, вода, гази. *Грязьові вулкани.. нагадують справжні вулкани, тільки вони невеликого розміру* (Про вулкани.., 1955, 20).

ГРЯК, *виг., розм.* Уживається як присудок за знач. **гря́кати.** *Зиркнула блискавка, загуркотав грім... грях! трісь!* (Мирний, II, 1954, 38).

ГРЯ́КАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **гря́кати** і звуки, утворювані цією дією. *Ніхто з них уже не звертає уваги на снаряди, що грякають поблизу на узліссі, немов це грякання зовсім пусте* (Гончар, I, 1954, 328).

ГРЯ́КАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Створювати, видавати сильний звук, шум, стук при ударах, поштовхах, коливаннях, розривах і т. ін. *Брязкають ключі в коридорі, грякають двері* (Тесл., З книги життя, 1918, 106); *Почалася дощова, грозова злива..; шугали блискавки і грякали громи* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 80); *Ледь зажеврівся світанок — один за одним стали грякати в порту важкі снаряди* (Гончар, Таврія.., 1957, 302).

ГРЯ́КНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до **гря́кати** *Вийшов* [піп] *із хати і так грякнув дверима, що аж глина посипалась з стелі* (Стор., I, 1957, 158); *Десь неподалеку в степу грякнув грім* (Головко, I, 1957, 428).

ГРЯ́КНУТИСЯ, нуся, нешся, *док., розм.* Те саме, що **гри́мнутися.** *Двері розчинилися,— він так і грякнувся у яму, що в сінях була вирита* (Мирний, I, 1954, 160); *Шаблю випустив додолу він, сам грякнувся на землю* (Тич., I, 1957, 272); *Пазюк без звуку впав через лаву навзнак і грякнувся головою об підлогу* (Кол., Терен.., 1959, 62).

ГРЯ́НУТИ, ну, неш, *док.* 1. *неперех.* Раптово, з великою силою зазвучати, загриміти. *Грянув барабан, Мов о стіну горохом сипнув* (Фр., X, 1954, 350); *Аж ось зразу понад головами грянула маршова* (Мирний, III, 1954, 272); *Потім пісня грянула така, що не можна вдержатись* (Довж., III, 1960, 460); * У порівн. *Пронеслася* [чутка], *як грім грянув* (Мирний, II, 1954, 88); // *перех.* З великою силою, дуже голосно заграти, заспівати що-небудь. *Оркестр дзвінко грянув туш* (Ю. Янов., IV, 1959, 117).

2. *неперех., перен.* Раптово випикнути, зненацька, з великою силою розпочатися. *Не гадали Підлужане, що на них нещастя гряне; і Ревун не знав про лихо, що ішло на нього тихо* (Мак., Вибр., 1954, 426); *З-за океану грянула чума* (Літ. газ., 14.IX 1950, 1); *Грянула революція* (Донч., II, 1956, 76).

3. *неперех., діал.* Ударити; ударитися; упасти.— *Отворіт, .. отворіт! — закричала стара і з цілим розмахом грянула собою о двері* (Фр., VIII, 1952, 199); *Баба рванулася та й головою грянула до стола. Кров потекла* (Стеф., I, 1949, 45).

ГРЯСТИ́, гряду́, гряде́ш, *недок., уроч., поет.* Іти; наступати, наставати. *Вставай, хто серцем кучерявий! Нова республіко, гряди!* (Тич., I, 1957, 121); *Весна гряде просторами і світить зірку молоду Над Ленінськими горами* (Нагн., Вибр., 1957, 126).

ГРЯ́СТИЦЯ, і, *ж.* (*Dactylis* L.). Багаторічний кормовий злак. *І цвітіння вівсяниці та стоколосу, і дух прив'ялої грястиці та люцерни..— все переносило його в дні дитинства* (Рудь, Гомін.., 1959, 14).

ГСО. Скорочення: готовий до санітарної оборони.

ГУ, *виг.* 1. Уживається при потребі окликнути когонебудь. *Коли слухаємо, щось по лісу гукає, та так далеко, що й голос ледве доносить, а далі все ближче та ближче: — А, дядьку, гу!..* (Морд., I, 1958, 57).

2. Звуконаслідування, що передає гудіння вітру і т. ін. *По садках — гу-!.. гу-у! (вітер). І падає листя пожовкле додолу, падає, падає, падає...* (Головко, I, 1957, 140); // Звуконаслідування, що передає безперервний плач. *А зозуленька як ку, так ку! а я молода, як гу, так гу!* (Чуб., V, 1874, 589).

ГУАНА́КО, *невідм., ч.* (*Lama guanacus*). Ссавець родини верблюдових, який має довгу шию, великі вуха та стрункі ноги; живе переважно в Південній Америці. *В Андах водяться травоїдні тварини — гуанако і менша вігонь* (Фіз. геогр.., 6, 1957, 167).

ГУА́НО, *невідм., с.* Природний продукт розкладу пташиного посліду в умовах сухого клімату, що використовується як добриво. *Сухий мул називають ще пудретом.. Сухий пудрет за хімічним складом близький до гуано, що завозиться за тисячі кілометрів з Південної Америки в країни Західної Європи* (Колг. Укр., 12, 1962, 32).

ГУА́Ш, і, *ж.* 1. Фарба, розтерта на воді з клеєм і домішкою білила, що дає непрозорий шар. *Гаї вигравали всіма відтінками зелені, від акварельного прозоро-салатного до темно-зеленого, наче писаною гуашшю на блакитному тлі* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 22).

2. Картина, малюнок, виконані такою фарбою.

ГУБА́ [1], й, *ж.* 1. Кожна з двох шкірно-м'язових рухомих складок, що утворюють краї рота у людей і тварин. *Юзя нагнулась над книжкою, і губи.. почали трем-*

тіти (Л. Укр., III, 1952, 642); *Кінь, почувши волю, підійшов до воза, довгою губою почав підбирати сіно* (Чорн., Потік.., 1956, 78); * Образно. *До готового хліба губа знайдеться!* (Мур., Бук. повість, 1959, 298); * У порівн. *Білий мішок з мукою важко розсівся коло буфета, закопиливши, наче губи, свої краї* (Коцюб., II, 1955, 359); // Рожеві, червонуваті краї цих складок, що є зовнішньою частиною слизової оболонки ротової порожнини. *Карі очі чорніли, як терен; невеликі повні губи червоніли, як вишня в зеленому листі* (Н.-Лев., II, 1956, 224); *Жінка злегенька розтулила червоні підфарбовані губи* (Досв., Вибр., 1959, 206).

△ **За́яча губа́,** *мед.* — природжене ненормальне роздвоєння верхньої губи в людини. *Він.. провів багато пластичних операцій.. заячої губи, вовчої пащі, дефектів носа* (Наука.., 9, 1961, 60).

◇ **Гу́бу (гу́би) копи́лити (закопи́лювати, закопи́лити)** — ображатися, гніватися, сердитися; пишатися, зазнаватися. — *Я до неї і звідтіль, і звідсіль, а вона тільки, було, спідню губу копилить* (Н.-Лев., II, 1956, 474); *Свекруха ласться, .. як скажеш що, то — й «дурна і неспособна», як мовчиш — то — «чого губу копилиш?»* (Григ., Вибр., 1959, 197); — *Пхі, красу знайшли,— сказала крамарева дочка й закопилила губу* (Головко, II, 1957, 63); **З пі́ною на губа́х** — з великим злом, ненавистю.— *Коли я мав сумнівну приємність бачити тебе востаннє, ти з піною на губах стверджував, немов саме з моєї вини всі в інституті почали тупцювати на місці* (Шовк., Людина.., 1962, 307); **Молоко́ на губа́х [не обсо́хло]** *у кого* — молодий, недосвідчений хто-небудь. [Харламній:] *Ще у вас, панно, молоко на губах не обсохло, щоб на мене лаяти* (Стар., Вибр., 1959, 200); **На всю (по́ву) гу́бу:** а) великий, значний; справжній.— *Та що й казать: Клим — багатир на всю губу* (Н.-Лев., II, 1956, 324); б) *(з дієсл.)* про велику міру чого-небудь.— *Можна позаздрить тобі, Семене, ..На повну губу живеш* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 63); **Роби́ти з губи́ халя́ву** — не виконувати обіцянки, обдурювати, перебільшувати. *Не годиться халяву з губи робити* (Номис, 1864, № 6867); — *Коли хтось робить із губи халяву, тобто розминається з правдою, собачка мій завше гавкає...* (Ільч.. Козацьк. роду.., 1958, 39); **Як (на́че) ме́дом по губа́х [мазну́ти]**— подобатися, дуже підходити, збігатися з бажанням.— *Розплановано дуже добре. Мені такий варіант просто як медом по губах* (Добр.. Тече річка.., 1961, 170).

2. *тільки мн.* Кінці кліщів, лещат і т. ін., що служать для захоплювання, стискування і т. ін. предметів.

ГУБА́ [2], и́, *ж.* На Півночі СРСР — поширена назва заток, які глибоко вдаються в сушу. *Завданням цієї дослідницької групи було відшукати морський шлях з Обської губи в Єнісей* (Видатні вітч. географи.., 1954, 151).

ГУБА́ [3], и́, *ж.* У Московській Русі — адміністративно-територіальна округа, що пізніше відповідала повітові.

ГУБА́НЬ, я́, *ч., розм.* Людина з великими губами (*див.* **губа́** [1] 1). — *Ніколи б я не могла любити такого чоловіка, як той губань Порицький* (Л. Укр., III, 1952, 747).

ГУБА́ТИЙ, а, е. З великими губами (*див.* **губа́** [1] 1). *Багатого губатого Дівчина шанує; Надо мною, сиротою, Сміється, кепкує* (Шевч., I, 1951, 15); *Губатий, з орлиним носом, з зухвало-веселими сірими очима і басовитим соковитим голосом, він був з тих людей, що запам'ятовуються з першого погляду* (Гончар, Людина.., 1960, 108).

ГУБВИКОНКО́М, у, *ч., іст.* Скорочення: губернський виконавчий комітет. *На роботу в радянському державному апараті були висунуті шахтар Лісовик — голова Артемівського окрвиконкому, металург Бугай — заступник голови Донецького губвиконкому* (Іст. УРСР II, 1957, 262).

ГУБЕНЯ́ТА, пя́т, *мн.* Зменш.-пестл. до **гу́би** (*див.* **губа́** [1] 1). *По тих словах молода, струнка Александра роздула доволі грубі.. губенята й повернулася до своєї роботи* (Коб., III, 1956, 467); *Одразу наче хтось підмінив хлопчака, і на його потріскaних губенятах і навколо них весело заграло зухвальство* (Стельмах. Правда,.. 1961, 16).

ГУБЕРНА́ТОР, а, *ч.* 1. У дореволюційній Росії — начальник губернії, що призначався царем. *З 1708 р. Росія була поділена на вісім губерній; губернатори, що управляли ними, підлягали безпосередньо царю* (Іст. УРСР, I, 1953, 331); *Селяни прийшли скаржитись на свого пана, а губернатор наказав їх висікти* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 24).

2. У США, Бразилії, Мексиці, Індії та інших державах — вища службова особа *Будучи раніше губернатором штату Нью-Йорк, Клівленд виступав проти хабарництва, казнокрадства та інших службових зловживань* (Нова іст., 1957, 89).

3. У деяких колоніях — вищий урядовець. *Колоніями управляють англійські губернатори* (Ек. Геогр. заруб. країн, 1956, 80).

ГУБЕРНА́ТОРСТВО, а, *с.* Те саме, що **губе́рнія.** — *Віднині я видаю таке право: всі губернаторства касуються, і ви всі маєте бути при мені* (Фр., III, 1950, 230).

ГУБЕРНА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **губерна́тор.** *Віддихнувши трошки після сліз, пішла* [Ївга] *за жандармом до губернаторського дому* (Кв.-Осн., II, 1956, 287).

ГУБЕРНА́ТОРША, і, *ж., розм.* Жінка губернатора. *Губернатор зійшов перший і подав руку губернаторші і дочці* (Смолич, II, 1958, 115).

ГУБЕРНІА́ЛЬНИЙ, а, е, *рідко.* Прикм. до **губе́рнія.** *Михайло — це вже літня людина, голова губерніального ревкому* (Досв., Вибр., 1959, 28).

ГУБЕ́РНІЯ, і, *ж.* У Росії з початку XVIII ст. і в СРСР до районування 1929 р.— основна адміністративно-територіальна одиниця.— *В корчмі служила за наймичку стара баба, бурлачка з Подільської губернії* (Н.-Лев., II, 1956, 217); *Заробітчани валом валили з північних губерній* (Гончар, Таврія.., 1957, 6); // *розм.* Губернське місто.— *Що ж? Це діло таке, що треба і в губернію буде їхати* (Мирний, I, 1954, 299); — *Начальству в губернії видніше. Вони старша власть, вони там і командують що й до чого* (Шиян, Баланда, 1957, 116).

ГУБЕ́РНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **губе́рнія.** *Незабаром ждалися дворянські вибори, а разом з ними і губернський земський з'їзд* (Мирний, III, 1954, 255); *Губернські центри.*

Губе́рнське мі́сто — головне місто в губернії. *Сама Софія має вид* [вигляд] *звичайного.. нашого губернського міста* (Л. Укр., V, 1956, 157).

ГУБЕ́РНЯ, і, *ж., розм.* Те саме, що **губе́рнія.** *Мерщій здали* [пани] *землю в оренду, а самі врозтіч. хто в город на службу подався, хто в губернію та столицю на веселе життя поїхав* (Мирний, IV, 1955, 240).

ГУ́БИ, губ і губів, *мн., діал.* Гриби. *Коли ж вона часом зостанеться дома, то, впоравшись, іде у бір за губами* (Кв.-Осн., II, 1956, 80); *Губ було стільки, що на кожного.. випадало по три штуки* (Фр., VI, 1951, 150).

ГУБИ́ТИ, гублю́, гу́биш; *мн.* гу́блять; *недок., перех.* 1. Забуваючи, залишаючи і т. ін. що-небудь, втрачати його. — *Котрий тут у нас школяр губить олівці!* (Фр., I, 1955, 238); *Хто б не їхав, а чомусь коні У Заріччі гублять підкови* (Забашта, Нові береги, 1950, 60); * Образно. *Кзил-Су губила воду по провалляx* (Ле. Між-

гір'я, 1953, 131); // Взагалі втрачати що-небудь, позбуватися чогось. *Карпо почав розказувати, як ящірки гублять хвости* (Мирний, І, 1954, 256); *Коли вже защербатів Данько, гублячи молочні зуби.., спробувала була Яресьчиха влаштувати його пастушком* (Гончар, Таврія.., 1957, 9).

2. *перен.* Втрачати які-небудь якості, особливості і т. ін. *Останнє тепло, останню снагу Губили руки його задубілі* (Мал., Звенигора, 1959, 122); *Роман терпіти не міг тих людей, які, гублячи гідність, вивертали напоказ кожну свою невдачу* (Стельмах, Хліб.., 1959, 131); *Вони* [гори] *темнішали, губили прозору легкість і тепер уже не здавалися хмаринками* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 183); // Проводити, витрачати, переводити що-небудь без мети, без користі (про час, сили і т. ін.). *Старого любить — тільки дні губить* (Укр.. присл.., 1955, 110); *Водій Цюпа.. не губив часу даремно* (Ю. Янов., І, 1954, 55); // Переставати пам'ятати, швидко забувати. *Баба-повитуха ніколи не могла донести в своїй голові того ймення додому й губила його на поповому порозі* (Н.-Лев., II, 1956, 174); *Я намагався не губити й слова з їхньої науки, а дещо пам'ятав ще з десятирічки* (Ю. Янов., II, 1954, 81).

3. Знищувати кого-небудь, призводити до загибелі. *Злодія не бити — доброго губити* (Укр.. присл.., 1955, 213); [Ономай:] *Я не безумний. Голову нести, губити військо, щоб «хвалу і дяку» сказав хтось по-троянськи?* (Л. Укр., II, 1951, 288); // Завдавати кому-небудь нещастя, горя, неприємностей. *В очі любить, а за очі губить* (Укр.. присл.., 1955, 155); — *Не кажи ж, не кажи нікому, не губи мене, бо я й так набралась лиха на своєму віку* (Н.-Лев., II, 1956, 109); // *розм.* Робити поганий вплив на кого-небудь. [Кіндрат:] *Телефон губить начальників, пухнуть вони від нього* (Корн., II, 1955, 139).

◇ **Губи́ти го́лову** *див.* **голова́.**

ГУБИ́ТИСЯ, гублю́ся, гу́бишся; *мн.* гу́бляться; *недок.* 1. Зникати, ставати, робитися невидимим, непомітним. *Вона* [стежка] *вилася вгору та вгору, попід ліс, височенною кручею понад виром Стрия, а там.. губилася в темнім смерековім борі* (Фр., III, 1950, 10); *Засвітилися рубінові зорі Кремля, обриси якого досі губилися в сутінках* (Дмит., Розлука, 1957, 290); // Поширюючись і зливаючись з чим-небудь, втрачати свою силу (про звуки, запахи і т. ін.). *Губилися в загальному гуркоті артилерійських пострілів кулеметні черги, гвинтівочні й автоматні постріли* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 340); *Далеко в отарах губиться стоголосий пташиний крик* (Шиян, Переможці, 1950, 169); // Ставати неможливим для дослідження. *Це* [Золоті ворота] *залишки ще тих валів, якими Ярослав Мудрий в 1037 р. оперезав своє місто від набігу кочових племен. Але заснування його* [Києва] *губиться десь у сивій давнині* (Панч, В дорозі, 1959, 301); // Переставати існувати, втрачати свою силу під впливом чого-небудь. *Так багато порядних думок губиться в масі фікцій і через те не переконує!* (Л. Укр., III, 1952, 691); *Рука випустила коріння, губилася свідомість, і обважніле тіло незграбно бовтнулося в воду* (Ле, Міжгір'я, 1953, 313); *Зблизька дещо губився ефект ритмічної роботи* (Смолич, І, 1958, 75).

◇ **Губи́тися в здо́га́дках (до́га́дках, зду́гадах, гадка́х)** — не знати, на якому з припущень зупинитися; не бути певним у своїх здогадах, думках. *Павла Андріївна ахала, охала, дивувалася, губилася в здогадках* (Вовчок, Вибр., 1937, 113); *Ніна губилася в догадках* (Донч., V, 1957, 451); *Козаки стежили за шхуною і губилися в здогадах* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 100); *Чогось допитувались* [люди], *щось мали на підозрі, радились, дошукувались і все ж губилися в гадках* (Юхвід, Оля, 1959, 80).

2. *перен.* Позбуватися самовладання, не знати від хвилювання, як діяти, що робити. *Молодий муляр, відчуваючи за своєю спиною пильне око начальника, губився, перекладав кельму з руки в руку* (Руд., Остання шабля, 1959, 23); *Данило відчув, що починає губитись від усієї цієї неясності, від плутанини* (Коп., Лейтенанти, 1947, 104).

ГУБИ́ЩЕ, а, *с.* Збільш. до **губа́** [1] 1. *Телегуз заплямкав товстими губищами* (Донч., II, 1956, 307).

ГУ́БКА [1], и, *ж.* Зменш.-пестл. до **губа́** [1] 1 *Мала Целінка морщила брівки, ламала губки і з загніваним личком кричала за ним* (Фр., II, 1950, 321); *Клавочка хитрувато глянула на Білогруда, мапірно стиснула губки і неквапом розписалась* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 41).

ГУ́БКА [2], и, *ж.* 1. *перев. мн.* Найпростіші багатоклітинні безхребетні тварини, що живуть перев. у теплих морях і ведуть сидячий спосіб життя. *З дна моря дістають губки і красиві черепашки* (Фіз. геогр., 5, 1956, 59).

2. М'який, пористий кістяк окремих видів цих тварин, що добре вбирає вологу й використовується для миття, витирання і т. ін. *Целя .. мила лице, шию і рамена м'якою губкою* (Фр., II, 1950, 289); *Романовська стерла губкою написане і написала, як бажав учитель* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 46); * У порівн. *Земля, м'яка, як губка, теплішала під ними, нагріваючись від їхніх тіл* (Гончар, І, 1954, 121).

ГУ́БКА [3], и, *ж.* 1. Плодове тіло гриба-трутовика, що виростає на стовбурах або корінні дерев і уражає їх. *Здатність кореневої губки поширюватись через коріння призводить до зараження і загибелі сусідніх дерев* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 428); *Пеньки моїх кленів обросли губками, яблуні здичавіли, важка картина постала перед моїми очима* (Ю. Янов., V, 1959, 143).

2. Висушене плодове тіло гриба-трутовика або гніт чи ганчірка, якими користуються при викрешуванні вогню.— *Ой дай мені, дівчино, губки, Викресати вогню до люльки* (Чуб., V, 1874, 69); *Дід набив її* [люльку] *свіжим тютюном, витягнув кремінь, варену губку, став викрешувати огонь* (Шиян, Гроза.., 1956, 651).

ГУБКО́М, у, *ч., іст.* Скорочення: губернський комітет. *Вранці Данило вийшов за ворота тюрми і зразу ж пішов у губком до Нечуйвітра* (Стельмах, II, 1962, 231).

ГУБНИ́Й [1], а́, е́. 1. Прикм. до **губа́** [1] 1. *Губні м'язи;* // Який виконується губами, діє за допомогою губ. *Закінчила уроки ж семінарія — і сміх і крик під музику губну нехитру по класах залунали* (Тич., І, 1957, 216); *З німецьких окопів почулися звуки губної гармонії* (Кучер, Голод, 1961, 129); // Признач. для губ. *Геллерфорт поліз своїми пальцями в сумочку і, крім дзеркальця та губної помади, нічого не знайшов* (Хижняк, Тамара, 1959, 122.

2. *лінгв.* Який утворюється з активною участю губ (*див.* **губа́** [1] 1) (про звуки). *Губні (лабіальні) приголосні — приголосні звуки, при вимові яких основним артикулюючим органом є губи* (Сл. лінгв. терм., 1957, 44).

ГУБНИ́Й [2], а́, е́. Прикм. до **губа́** [3]. *Губних старост обирало населення повіту з місцевих дворян* (Іст. СРСР, 1956, 130).

ГУ́БНО-ГУБНИ́Й, а́, е́, *лінгв.* Який утворюється неповним зближенням нижньої губи з верхньою або їх змиканням; білабіальний. *Залежно від артикулюючих органів губні приголосні діляться на губно-губні.. і губно-зубні* (Сл. лінгв. терм., 1957, 44).

ГУ́БНО-ЗУБНИ́Й, а́, е́, *лінгв.* Який утворюється неповним зближенням нижньої губи з верхніми зубами або їх змиканням; лабіодентальний.

ГУ́БОНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **губа́** [1] 1. *Гандзю, серце-молодичко! Яке ж в тебе гарне личко. І губоньки, і оченьки, І ноженьки, і рученьки!* (Пісні та романси.., II, 1956, 48).

ГУБОЦВІ́ТІ, тих, *мн.* (*Labiatae*). Назва родини дводольних зрослопелюсткових здебільшого трав'янистих рослин. *М'ята — багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих* (Колг. енц., I, 1956, 388).

ГУ́БОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **губа́** [1] 1. — *Тільки б мені у сії чорнії оченьки дивитися та їх цілувати, і сі щочечки, і сі губочки...* (Кв.-Осн., II, 1956, 447).

ГУБРІ́Й, я́, *ч., розм.* Те саме, що **губа́нь.** — *Бачив? — сказав Степан до Василя.— Наш губрій підчепив дочку самого Дорошенка, самого головного інженера металургійного заводу* (Загреб., Спека, 1961, 72).

ГУ́БЧАСТИЙ, а, е. Те саме, що **гу́бчатий.** *Процес зварювання лежить в основі древнього способу виробництва заліза, коли губчасту пористу масу* [залізної руди] .. *піддавали триваломy проковуванню з нагрівом* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 469); *А ір має повзуче, круглувате, товсте кореневище, всередині біле, м'яке, губчасте, зверху жовте або жовто-зелене* (Лікар. рослини.., 1958, 22).

ГУ́БЧАТИЙ, а, е. Схожий на губку (*див.* **гу́бка** [2] 2); ніздрюватий, пористий. *Олійний соняшник має пряме дерев'янисте.. стебло, покрите жорсткими волосками, виповнене губчатою серцевиною* (Ол. та ефір. культ., 1956, 19).

ГУ́БЧАТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **гу́бчатий.**

ГУВЕРНА́НТКА, и, *ж.* Вихователька і домашня вчителька дітей у буржуазних і дворянських родинах, перев. іноземка. *Настусю вчили вдома дорогі гувернантки та усякі вчительки* (Н.-Лев., IV, 1956, 227); *Синів віддали до школи, молодша дочка вчилася коло гувернантки* (Кобр., Вибр., 1954, 6).

ГУВЕРНЕ́Р, а, *ч.* Вихователь і домашній учитель дітей у буржуазних і дворянських родинах, перев. іноземець. *Серед інших об'єктів сатири журналу* [про «Харьковский Демокрит»] *значне місце займали пихаті й самонадіяні, хоч часто і бездарні, чужоземні гувернери* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1957, 31).

ГУГЕНО́Т *див.* **гугено́ти.**

ГУГЕНО́ТИ, ів, *мн.* (*одн.* **гугено́т,** а, *ч.;* **гугено́тка,** и, *ж.*). Французькі протестанти-кальвіністи XVI—XVII ст., які переслідувались католицькою церквою й урядом. *Герцоги Гізи, .. не бажаючи допустити політичного посилення гугенотів (протестантів), організували криваву різню, яка увійшла в історію під назвою Варфоломіївської ночі* (Знання.., 5, 1965, 18).

ГУГЕНО́ТКА *див.* **гугено́ти.**

ГУ́ГІТ, готу, *ч.* Дія за знач. **гуготі́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Все рідне, все — і навіть рогачі Здалися рідними,— і рідний гугіт Солом'яного полум'я в печі!* (Рильський, Мости, 1948, 85).

ГУ́ГЛЯ, і, *ж., розм.* Те саме, що **гу́ля** [1]. *Другий козак.. і досі сидів ошелешений на самій маківці* [панцирника], *як муха на гуглі* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 156).

ГУГНИ́ТИ *і* **ГУГНІ́ТИ,** ню́, ни́ш, *недок., розм.* 1. Те саме, що **гугня́вити.** — *Ей, вороно, вороно, знав я твого батька і твою матір, славні люди були! — Угу,— гугнить ворона, а рака кріпенько держить* (Стор., I, 1957, 29); — *Ач, клятий, винувшся,— незлобно гугнив дід Овсій* (Юхвід, Оля, 1959, 155).

2. Звучати неясно: звучати набридливо, монотонно. *Всі замовкли і стали прислухаться, аж справді десь далеко гугнів..* [мисливський] *ріг* (Стор., I, 1957, 390); *Знову гугнить телефон. Тривожні дзвінки* (Коч., I, 1956, 614).

ГУГНІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гугни́ти, гугні́ти** і звуки, утворювані цією дією. *День за днем тяжче жити Марічці. До хати внадився Петро.. Доводив її до болю своїм.. бездушним гугнінням* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 351).

ГУГНІ́ТИ *див.* **гугни́ти.**

ГУГНЯ́ВИЙ, а, е. Який говорить, співає нерозбірливо, у ніс. — *Зав'язала собі світ за тим ледащом... Рябий, гугнявий та ще й злодій* (Коцюб., II, 1955, 31); *Ранком мене розбудив гугнявий молодий півник* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 118); // З носовим відтінком. *Маленький сухий панок трохи гугнявим голосом викликає хлопців* (Л. Укр., III, 1952, 557); *У дітей, що видужали від дифтерії, може статися тимчасовий параліч м'якого піднебіння, що цілком змінює нормальний голос і робить його гугнявим* (Шк. гігієна, 1954, 309).

ГУГНЯ́ВИТИ, влю, виш; *мн.* гугня́влять; *недок., перех. і без додатка, розм.* Говорити, співати нерозбірливо, у ніс. *Попи весь час співають або гугнявлять темні слова* (Коцюб., II, 1955, 238); — *Ага, ага,— гугнявить старий Лука* (Багмут, Опов., 1959, 13).

ГУГНЯ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **гугня́вий.** *Для запису діалектних матеріалів важливо дібрати саме такі об'єкти, щоб мова їх була найбільш типовою для даної говірки чи діалекту, виразною, без будь-яких дефектів чи вад вимови (гугнявість, шепелявість)* (Нариси з діалектології.., 1955, 181).

ГУГНЯ́ВО. Присл. до **гугня́вий.** *З усіх боків тяглися до нього старці: сліпі, безногі — гугняво лебеділи милостині* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 16); *Імітуючи скрипучий супровід ліри, Геннадій проспівав гугняво* (Вол., Місячне срібло, 1961, 102).

ГУГОНІ́ТИ, ню́, ни́ш, *недок.* Те саме, що **гуготі́ти.** *Жорна гугонять на поставах монотонно цілу добу* (Вол., Місячне срібло, 1961, 184); *Носили* [сталевар і його підручні] *в піч легесенькі пірамідки руди, від яких мартен ще дужче гугонів і ревів* (Загреб., Спека, 1961, 66).

ГУГОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гуготі́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Десятки вогняних рук обхопили зі всіх боків зелену купу, .. а далі зіллялись в одне здорове полум'я, котре з страшним гуготінням.. накинулось на виноград* (Коцюб., I, 1955, 219); *Хай навколо вирує металеве гуготіння — вона нічого не чує* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 55).

ГУГОТІ́ТИ, очу́, оти́ш, *недок.* Створювати, видавати протяжні, одноманітні звуки, шум, гул. *В грубі повно вогню, аж гуготить* (Коцюб., II, 1955, 254); *Вода тиснула на шосе, пінилась, розгнівано гуготіла* (Бойч., Молодість, 1949, 133); *В землянках світилося світло від пересувної електростанції, мотор якої гуготів десь недалеко, перемагаючи виття бурану* (Ле, Право.., 1957, 251); * Образно. *Далеко попереду глухо гуготів фронт* (Гончар, I, 1954, 158).

ГУ-ГУ́, ГУ-ГУ-ГУ́, *виг.* Звуконаслідування, що передає гудіння вітру та звуки предметів, які гудуть, гуготять. *Гу-гу-у-у! — загуло Віхало, і все кругом його закрутилося* (Мирний, IV, 1955, 303); — *Гу-гу-гу! — в дворі гуділо* (Фр., XII, 1953, 35); *По дорозі — Паровози: — Гу-гу-гу! — Відкрита путь* (Нех., Ми живемо.., 1960, 20).

◇ **Ні (ані) гу-гу́** — мовчати, не сказати жодного слова.— *Кинь його, Оверку, к чорту! Та вмийся, ти, сопляк, і щоб ні гу-гу нікому! Чув?* (Головко, II, 1957, 146); *Другий день вже ні гу-гу й керівник дільниці* [шахти] (С. Ол., Вибр., 1959, 219).

ГУ-ГУ-ГУ́ *див.* **гу-гу́.**

ГУГУ́КАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Повторювати «гу-гу».— *Гу-гу-гу! — гугукала баба Оришка, лежачи на полу* (Н.-Лев., IV, 1956, 208); *Їй ввижалось вже навіть, як задоволений синок її розкидається на білих пелюшках, сміється, гугукає на всю хату* (Л. Янов., I, 1959, 45).

ГУД, у, *ч., рідко.* Те саме, що **гуді́ння.** *Трактори орють — виповнили степ могутнім гудом моторів* (Головко, I, 1957, 339); *Я чую темний гуд лісний, І шепіт втомлений ялини* (Бажан, Нашому юнацтву, 1950, 39).

ГУДЗ *див.* **гудзь.**

ГУ́ДЗИК, а, *ч.* 1. Предмет, перев. круглої форми, що служить застібкою в одязі або використовується як прикраса. *Нові гудзики на гімназичній шинелі горіли, як самоцвіти* (Коцюб., II, 1955, 370); *Матвійко надів сорочку, і мати сама застебнула її на грудях на всі гудзики* (Донч., VI, 1957, 253).

2. Рухома частина приладу, інструмента і т. ін., що при натискуванні здатна приводити в дію їх механізми; кнопка. *Яша Кримов хутко й фасонно пробіг пальцями по гудзиках кларнета* (Мик., II, 1957, 538); *Ось він зараз натисне білий гудзик дзвоника, і йому двері відкриє Ольга* (Рибак, Час.., 1960, 451).

3. *діал.* Гуля (*див.* **гу́ля** [1]).

ГУ́ДЗИКОВИЙ, а, е. Прикм. до **гу́дзик** 1; // Який виготовляє гудзики (у 1 знач.). *Гудзикова фабрика.*

ГУДЗИКУВА́ТИЙ, а, е. Трохи подібний до гудзика.

ГУ́ДЗИЧОК, чка, *ч.* Зменш. до **гу́дзик.** *Жінка підійшла до Клави, твердими, ніби роговими, пальцями взяла за плаття на грудях, .. де мережилася блакитна вишивка, юрмилися маленькі гудзички* (Собко, Нам спокій.., 1959, 21); *З-під пальців визирали перламутрові гудзички старенької гармонії* (Шиян, Гроза.., 1956, 17).

ГУДЗУВА́ТИЙ, а, е, *діал.* Нерівний, з гулями, з вузлами. *Павло підніс гудзувату палицю з-за плечей сина рівно вгору й опустив її* (Коб., III, 1956, 476); *Підійшовши мовчки до Тетяни, він .. поклав їй на плече свою гудзувату руку* (Вас., II, 1959, 80); *По гудзуватім обличчі Загайчика поскакала усмішка, як по грудді* (Вільде, Сестри.., 1958, 68).

ГУДЗЬ, я, **ГУДЗ,** а, *ч., діал.* 1. Гудзик (у 1 знач.). *Жилетка червона, як жар, ..з блискучими гудзями* (Свидн., Люборацькі, 1955, 45); * У порівн. *Андрій із жахом дивиться на мене, очі стають круглі, як гудзі* (Вас., II, 1959, 99).

2. Гуля (*див.* **гу́ля** [1]). *Білий упав .. на землю, вдарився головою об стіну і набив собі гудзя* (Мак., Вибр., 1954, 76); *Пряжка вдарила Грицуня по вусі, а там зараз набіг червоний гудз* (Март., Тв., 1954, 148); *З одного боку намацала гудз завбільшки, як горіх* (Кобр., Вибр., 1954, 81).

3. Вузол на мотузку, шнурку, нитці.— *Як я тобі зав'яжу гудз, то ти його не розв'яжеш* (Стеф., Вибр., 1945, 44).

ГУ́ДИНА, и, *ж., збірн.* Стебла, гілки виткої, повзучої або сланкої рослини (перев. про родину гарбузових). — *Гарненько намніть йому, шибеникові, уші* [вуха]: *хай не лазить по чужих городах та не псує на огірках гудини* (Вас., I, 1959, 118); *Маленькі кущики буйно розрослися, довгу цупку гудину рясно вкривали жовті квіточки й на землі лежали, то закручуючись кінцями, як півмісяці, то вигинаючись чудними кривульками, великі світло-зелені огірки* (А.-Дав., За ширмою, 1963, 57).

ГУ́ДИННЯ, я, *с., збірн.* Те саме, що **гу́дина.** *Знову збираєм городи. Білу картоплю копаєм, Носим в мішках на підводу, Гудиння в купу стягаєм* (Гірник, Сонце.., 1958, 42); *На баштані, під лісом, дощ прибив гудиння* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 474).

ГУ́ДИТИ, джу, диш, *недок., перех. і без додатка.* Виносити осуд, виражати незадоволення; ганити; протилежне х в а л и т и. *Привів я стригуна до підвід, і землячки почали оглядать: інші хвалили, .. інші гудили* (Збірник про Кроп., 1955, 8); *Омелян говорить так, що не розбереш, чи хвалить, чи гудить жінку* (Стельмах, Хліб.., 1959, 118).

ГУДІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гуді́ти** 1, 2 і звуки, утворювані цією дією. *Їй почало здаватися, що вона засинає, заколисана гудінням вітру* (Хижняк, Тамара, 1959, 257); *Її вуха ловили шепіт дерев, дзюрчання струмка, гудіння невидимих бджіл* (Ткач, Арена, 1960, 57); — *А-а-а! — закричала Саня, але крик її потонув у гудінні, шипінні й свисті парового* (Собко, Звич. життя, 1957, 174).

ГУДІ́ТИ *і* **ГУСТИ́,** гуду́, гуде́ш, *недок.* 1. Видавати довгі протяжні низькі звуки. *Кругом його* [стовпа] *гуде безсонний жук* (Гл., Вибр., 1957, 206); *Надворі негода страшенна, сніг, дощ, лютий вітер гуде* (Л. Укр., IV, 1954, 100); *Перед вікнами хати росли черешні, гуділи над ними бджоли* (Шиян, Переможці, 1950, 239); *Як вийшов за село Давид, гудів тільки дріт на телефонних стовпах* (Головко, II, 1957, 78); *У полі тихому гуде десь молотарка одинока* (Гонч., Вибр., 1959, 25); // Одночасно голосно розмовляючи, створювати загальний гомін. *Народ гомонить, гуде, як бджоли в улику* (Н.-Лев., III, 1956, 278); // Лунати протяжно, на низьких нотах.— *Давиде, чуєш, Давиде, вставай! Уже ранок! — гуде її глибоке контральто* (Стельмах, Хліб.., 1959, 103); — *Ох, ох, — гудів, мов з труби, голос Килини Макарівни* (Баш, Надія, 1960, 89); // *безос.* Про відчування такого звуку. *Здається, Федір і захмелився добре на сьогодні.. В голові тільки гуде та на серці холоне* (Мирний, IV, 1955, 233); *Щось невловиме дзвенить у вухах, гуде в голові* (Цюпа, Пазустріч.., 1958, 89).

◇ **Аж гуде́ (гуло́)** — виражає інтенсивність якоїсь дії. *Нове мотовило аж гуло в її руках* (Н.-Лев., II, 1956, 301); **У кише́ні гуде́** — немає грошей. *Нема і дома нічого* [у Хоми], *і у кишені гуде* (Кв.-Осн., II, 1956, 231).

2. Видавати протяжні низькі звуки, сигнали за допомогою спеціального пристрою. *Над степом липневим І тиша і спека, Гудуть паровози далеко-далеко* (Мур., Широка дорога, 1950, 5).

3. *розм.* Безперервно нити, ломити, боліти. *Хасцький втомлено сів на одному з крісел.. Тільки тепер відчув, як ноги гудуть після довгої напруги* (Гончар, I, 1954, 266).

ГУДО́К, дка́, *ч.* 1. Механічний свисток для подавання сигналів. *Ця ж фабрика* [штучного шовку] *виробляла делікатні речі, тому й голос її гудка був дуже делікатний* (Ів., Вел. очі, 1956, 23); *Вже гудок на паровозі переривчасто гуде* (Забіла, Одна сім'я, 1950, 54).

2. Протяжний низький звук, що утворюється таким свистком. *Знадвору долетів гудок автомобіля* (Донч., I, 1956, 477); *Після гудка робітники зібралися в клубі* (Панч, В дорозі, 1959, 97).

ГУДРО́Н, у, *ч.* Чорна, густа, смолиста речовина, яку одержують після перегонки нафти; використовується як мастило в шляховому будівництві і т. ін. *Залитий рідким гудроном шлях стелився по середині рівної розлогої вулиці* (Смолич, I, 1958, 356); // *розм.* Шлях, покритий такою речовиною. *Сотні тисяч машин мчать по впорядкованих полтавських шляхах, шосе і гудронах, обсаджених деревами* (Цюпа, Україна.., 1960, 168).

ГУДРО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **гудро́н;** // Покритий гудроном. *Вітер клонить буйне жито На гудронний шлях...* (Вирган, В розп. літа, 1959, 155).

ГУДРОНО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **гудронува́ти;** // *у знач. прикм. Пройшовши понад річкою,*

вони вийшли на гудроноване шосе (Трубл., II, 1955, 63).

ГУДРОНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Покривати гудропом. *Витирав* [Храпков] *піт і з цікавістю оглядав роботу шляховиків, що гудронували вулиці Ташкента* (Ле, Міжгір'я, 1953, 446).

ГУДРОНУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **гудронува́ти.**

ГУДУЧИЙ, ГУДЮЧИЙ, а, е. Який гуде. *Стіни німі, вікна німі; один гудучий, лютий зимній вітер розносить.. жіночу пісню, жіночий жаль...* (П.-Лев., I, 1956, 89); *Семенові хотілося бачити навколо густий гудючий натовп* (Сміл., Зустрічі.., 1936, 78).

ГУДЮ́ЧИЙ *див.* **гуду́чий.**

ГУЖ, а́, *ч.* Ремінь, яким прикріплюють голоблі до хомута. *Узявся за гуж — не кажи, що не дуж* (Укр.. присл.., 1955, 266); *Ламп гасових тепер уже небагато треба, бо скрізь електрика пішла, от промкооперація й пустила гноти на шлеї, на наритники, на гужі!..* (Вишня, II, 1956, 57).

ГУЖЕ́М, *присл.* На возах, на санях. *Рубку лісу треба провадити тільки взимку, а деревину трелювати гужем* (Колг. Укр., 2, 1958, 38); *Їхати гужем.*

ГУЖОВИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **гуж.**

2. Який здійснюється на возах, на санях з участю живої тяглової сили. *Гужовий підвіз;* // Який складається з возів, саней і живої тяглової сили. *Наша машина вплуталась у довжелезну гужову валку на шляху* (Перв., Невигадане життя, 1958, 286); *Гужовий транспорт;* // Признач. для їзди на возах, на санях. *Гужові шляхи.*

ГУЗИ́Р, я́, *ч.* 1. Нижня товста частина снопа. *Підбивала* [Ярина] *колосся, поперек швидко клала перевесло, коліном придавлювала гузир* (Десняк, I, 1955, 397).

2. Місце, де зав'язаний мішок. *Вхопивши за гузир міцно зав'язаний лантух, вони поволокли його по воді до берегової западини* (Кол., Терен.., 1959, 38).

3. Ріг мішка, ятера і т. ін. *Скрут лучився йому в жнива..: мало не всі гузирі в ятерах погнили, а хліба в хаті не було й шматка* (Л. Янов., I, 1959, 313); *Він схопив мішок за гузирі і витрусив з нього на підлогу чорнооке замурзане дівчатко* (Донч., III, 1956, 18).

ГУ́ЗКА, и, *ж.* 1. Хвостова частина тулуба птаха; зад.

2. Тупий кінець яйця, огірка. *На столі поналивано горілкою, понакришувано хліба, .. валялися недоїдені гузки з огірків* (Мирний, II, 1954, 296).

ГУК, у, *ч.* Сукупність багатьох звуків різної частоти й сили. *Пролетіли величезним табуном дикі гуси у плавні на ніч і виповнили повітря дивним гуком* (Коцюб., I, 1955, 142); *В кузні, в майстерні — гомін і гук* (Гірник, Сонце.., 1958, 55); // Безладне звучання людських голосів. *Гей, гук, мати, гук, Де козаки п'ють* (Укр.. лір. пісні, 1958, 486); *Народ зійшовсь та гук такий підняв, Мов цілину п'ять плугів орють* (Греб., I, 1957, 68); // Звук людського голосу; сильний поклик. — *Благословіть колядувати! — носиться її гук вподовж улиці* (Мирний, III, 1954, 41); *Вийди ж скоріше, о друже бажаний, Вийди на тихий мій гук* (Коч., I, 1956, 464); // Сильний звук, шум, створюваний яким-небудь предметом. *В селі бевкнув дзвін на гвалт і жалібно розлився його гук по полі, попід лісом* (Н.-Лев., II, 1956, 195); *Здалека вже чула* [Бабуся-зима] *гук гармат і свист самострілів* (Кобр., Вибр., 1954, 183).

◇ **Не гук,** *діал.* — небагато, мало. *Тут новин не гук* (Фр., XI, 1952, 140).

ГУКА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гука́ти** 1 і звуки, утворювані цією дією. — *І-гі-гі-і! — почулося знизу в відповідь тонке, верескливе гукання, й незабаром парубки побачили в долині гурток дівчат* (Коцюб., I, 1955, 236); *Вітер.. вертав до Васьки його гукання: — Тату-у-у!* (Мик., II, 1957, 83).

ГУ́КАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Видавати сильні, різкі звуки, шуми і т. ін. *Грім на весь світ гукав, блискавиці безперестанку світили* (Мирний, IV, 1955, 238); *Гукають паровози за гасм голубим* (Сос., Близька далина. 1960, 41).

ГУКА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Голосно вимовляти, виголошувати які-небудь слова, звуки. — *Добридень, кумо! — Вовк гукає,— Той спить, хто щастя має!* (Гл., Вибр., 1957, 37); *Його помітили з грузовиків і привітно замахали руками, щось почали гукати* (Кучер, Чорноморці, 1956, 46); // *перех.* Голосно кликати кого-небудь. *Оце в неділю збираюсь було на музики, підійду до ліси й гукаю Карпа* (Коцюб., I, 1955, 298); *Вони починають гукати Вустимка, але він мовчить* (Багмут, Опов., 1959, 14); // *неперех., з інфін., із спол.* Голосним викрикуванням пропонувати комусь що-небудь, запрошувати когось куди-небудь і т. ін. *Тому замануло того, тому другого. Гукають прислужникам мерщій подавати* (Мирний, III, 1954, 263); *Петрусь почав підбігати, гукаючи, щоб Гапочка його наздоганяла* (Ю. Янов., I, 1958, 351).

2. *неперех., на кого, розм.* Голосно лаяти кого-небудь, кричати на кого-небудь. *Німець розлютувався, гукає на наймитів, збавляє всім плату на поправку машини* (Мирний, IV, 1955, 246); — *Якби не гукати на вас, не думати за вас, то було б з вашої роботи стілько потіхи, як із торішнього снігу* (Фр., I, 1955, 60); *Жінки злякано гукали на метушливу дітвору* (Досв., Вибр., 1959, 200).

ГУКНУ́ТИ, гу́кну, гу́кне́ш, *док., розм.* Однокр. до **гука́ти.** *Як понесуть товариша В новую світлицю, Загомонять самопали, Гукнуть гаківниці* (Шевч., II, 1953, 182); *Навколо здригнулась земля... Гукнули гармати удруге* (Стар., Поет. тв., 1958, 215); *Паровоз гукнув, поїзд рушив* (Жур., Даша, 1961, 55).

ГУКНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех.* Однокр. до **гука́ти.** — *Згода, згода! — гукнула громада як один чоловік* (Н.-Лев., III, 1956, 10); *Гафійка гукнула подругу* (Козл., Ю. Крук, 1957, 81); *Полковник гукнув, щоб принесли люльку* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 382); *Лейба гукнув на політників, і довгі ряди дівчат та парубків заворушились і наче посипались до куреня* (Н.-Лев., II, 1956, 32).

ГУКО́НУ́ТИ, ко́ну́, ко́не́ш, *док., однокр., розм.* Підсил. до **гукну́ти.** *Аж ось ударили в дзвін. Зично та гучно гуконув він на всю околицю, оповіщаючи людям про свято* (Мирний. IV, 1955, 100).

ГУКОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., однокр., перех. і неперех.* Підсил. до **гукну́ти.** *Що тепер із ним зробилось! Де в біса й сила тая ділась! А то було як гуконе* (Гл., Вибр., 1957, 41); — *Вассси-и-лю! — гуконув Івась своїм чистим і тонким голосом, аж луна роздалася* (Мирний, IV, 1955, 14).

ГУЛ, у, *ч.* Віддалений або тривалий шум, що часто утворюється внаслідок злиття багатьох одноманітних або різнорідних звуків. *Мелашка заспівала пісні. Пішов гул по лісі і розлився по долині срібною луною* (П.-Лев., II, 1956, 309); *В залі прокотився тихий гул задоволення* (Кучер, Трудна любов, 1960, 458); *Кулеметна стрілянина зливається в суцільний гул* (Багмут, Записки.., 1961, 120).

ГУ́ЛИЙ, а, е, *діал.* Безрогий. *Запрігши гулих, він ну переліг орати!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 60).

ГУ́ЛІ [1], ів, *мн., розм.* Веселе, з розвагами, танцями і т. ін. проведення часу. [С а в к а:] *Дурний якийсь вигадав ті гулі проти ночі!* (Вас., III, 1960, 61); — *Поки не почалася жнив'яна пора, молодь охоче затіває гулі* (Гур., Новели, 1951, 44).

ГУ́ЛІ [2], *невідм., дит., розм.* Те саме, що **гуля́ти.** *Не плач, дитинко, гулі підемо* (Сл. Гр.).

ГУ́ЛІ [3], *мн.* (*одн.* **гу́ля**, і, *ж.*), *нар.-поет.* Голуби. *Цитьте, гулі, не гудіте, Спить матуся, не збудіте* (Чуб., V, 1874, 454); *Люлі, люлі, люлі, прилетіли гулі, гулі, гулі, голуби, сірі, білі та рябі* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 15).

ГУ́ЛІ [4], *виг.* Уживається для кликання голубів. *Гулі, гулі, голуби, ви летіте сюди!* (Сл. Гр.).

ГУЛКИ́Й, а́, е́. Який створює гул. *Мов рої ті гулкі, Де і брались полки* (Манж., Тв., 1955, 80); *Цей дерев'яний, гулкий, мов палуба, міст мав для Ібрагімова свою звабу* (Гончар, Новели, 1954, 154); *І журавлів гулка навала Ключем віталася здаля* (Мал., I, 1956, 261).

ГУ́ЛКО. Присл. до **гулки́й.** *Пані, глянувши на неї, зареготалася, дзвінко, гулко так залилася...* (Мирний, III, 1954, 156); *Кімнату відчиняли весною, вона була простора й порожня, в ній відкликався гулко гомін міста* (Тудор, Вибр., 1949, 317).

ГУЛЮВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **гуля́стий.** *Безчубі, з бугруватими, гулюватими головами підхопили* [студенти] *від когось із надстроковиків і вже охоче завчають.. заповіді солдата* (Гончар, Людина.., 1960, 62); *Марія Федорівна, тримаючи в руці хусточку, дивилася на одутле обличчя з синіми прожилками на гулюватому носі графа* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 172).

ГУ́ЛЯ [1], і, *ж.* Заокруглена опуклість, наріст на тілі людини або тварини від запалення, удару і т. ін. *Учора середульший* [син] *узяв та з водовозки полетів сторчака додолу і набив чималу гулю на коліні* (Мирний, V, 1955, 404); *Коняку щось напало, гулі поробилися* (Мик., II, 1957, 83); * У порівн. *Йому шлях перетинає людина в котелку, з-під якого чорною гулею вибився чуб* (Стельмах, II, 1962, 589).

ГУ́ЛЯ [2] *див.* **гулі** [3].

ГУЛЯ́Й-ГО́РОД, а, *ч.* Пересувна бойова споруда із окремих щитів з бійницями, що використовувалася російськими військами та запорізькими козаками при облозі фортець і т. ін. *До стін монастиря, нарешті, підкотили гуляй-городи, заплетені лозою і набиті землею башти, з яких повстанці могли розстрілювати монахів через стіни* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 368).

ГУЛЯ́КА, и, *ч. і ж.* Той (та), що любить гуляти (у 2, 3 знач.). *Горпина ж з молодих літ була не гуляка* (Григ., Вибр., 1959, 123); *Князь виявився п'яницею, гулякою, вкрай розбещеною людиною* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 365).

ГУ́ЛЯНКА, и, *ж., розм.* 1. Веселе, з розвагами, танцями і т. ін. проведення часу. *Гулянка ще не починалась. На естраді музиканти готували свої інструменти* (Десняк, Опов.., 1951, 13); *Далеко за північ у клубі тривала народна гулянка* (Чорн., Визвол. земля, 1950. 188).

2. Місце для гуляння, розваг. — *Я мерщій вирвалась від неї і чимдуж помчалася своїх на гулянці доганяти* (Мирний, IV, 1955, 348).

3. Частування запрошених гостей, перев. з розвагами. *Першої неділі, коли й батькові не треба було йти на роботу, влаштували бучну гулянку з необмеженою пиятикою* (Смолич, V, 1959, 92); *У Нехводьки була гулянка. Невістка подарувала старому батькові онука* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 37).

4. *рідко.* Ходіння чи поїздка куди-небудь для відпочинку, розваги. — *Ходив гуляти на Рось. Може, й ти зо мною підеш на гулянку?* (Н.-Лев., II, 1956 139); *Гулянка на босу ногу не проходила марно* (Коцюбинський, Кутя.., 1960, 6).

5. *рідко.* Гра в що-небудь. *Несподівано зав'язується гулянка у «верха»* (Вас., III, 1960, 164).

ГУЛЯ́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **гуля́ти.** *Купила собі дуже порядний костюм для гуляння* (Л. Укр., V, 1956, 420); *Почав я по ярмарках блукати .. Піп на мене гнівався за таке гуляння* (Вовчок, VI, 1956, 255); *Будиночок, подвір'я .. й провулок на цілий квартал аж двигтіли від гуляння та веселощів* (Смолич, V, 1959, 92).

2. Те саме, що **гу́ля́нка** 1. *Їх можна було бачити на гулянні тільки вдвох* (Шиян, Баланда, 1957, 70); // Масове святкування. *Ввечері на Олександрівському бульварі мало відбутися величезне всенародне гуляння — ілюмінація, .. фейєрверк* (Смолич, II, 1958, 114).

ГУЛЯ́ННЯЧКО, а, *с.* Пестл. до **гуля́ння.** — *Спізниться він на гуляннячко, я й очі виплачу* (Вовчок, I, 1955, 3); — *Він же колись до неї залицявся, на вечорницях з нею бував. Може, те гуляннячко не забулося?* (Шиян, Баланда, 1957, 144).

ГУЛЯ́СТИЙ, а, е. Який має гулі; з гулями (*див.* **гу́ля** [1]). *Його сірі очі блищали, у їх світилася глибока думка; вона скрашала його оливкувате лице з широкими скулами, з гулястим носом* (Мирний, IV, 1955, 18); *Він мав .. гулястий череп* (Смолич, Мир.., 1958, 85).

ГУЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок.* 1. Ходити не поспішаючи, для відпочинку, задоволення і т. ін. *А жіночка, Мов цього не знає, У доброму намистечку В садочку гуляє* (Шевч., II, 1953, 106); *В найбільший вітер я все ж можу гуляти за горою в затишному місці* (Коцюб., III, 1956, 410); // *перен.* Швидко, з великою силою рухатися в різних напрямках. *Ходить вітер, ходить буйний, По полю гуляє* (Граб., I, 1959, 197); *Гуляють хвилі на просторі...* (Нех., Ми живемо.., 1960, 128); *У морі, непривітному, почорнілому, гуляв шестибальний шторм* (Собко, Справа.., 1959, 57); // *перен.* Поширюватися вільно, безперешкодно. *Та й дзвеніла ж радісно округа! Та й гуляла ж пісня навкруги!* (Голов., Поезії, 1955, 24); *Чутка пішла гуляти по вулицях, ніщо не могло її спинити* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 195).

2. Весело проводити час; розважатися. *Старий хоче спати, а молодий — гуляти* (Укр. прис.., 1955, 147); *Каже мені мати: — Йди, доню, гуляти, Та будь веселенька, Бо ти молоденька* (Щог., Поезії, 1958, 59); *Довго співали дівчата, довго гуляли хлопці* (Н.-Лев., II, 1956, 173); // Бути вільним від роботи. *Ніхто не гуляв; усяк своє діло робив...* (Мирний, I, 1954, 50).

3. Проводити час за випивкою: пиячити. *У Києві на Подолі Козаки гуляють. Як ту воду, цебром-відром Вино розливають* (Шевч., II, 1953, 35); *Он і Огирі на хуторі тиждень гнали* [самогон]. *Це ж не день, не ніч гулятимуть, а тиждень цілий, не одриваючись, питимуть* (Головко, II, 1957, 27).

Гуля́ти весі́лля — справляти весілля. *Щоб лихо прогнать, І щоб долю веселити, Заходились наші квіти Весілля гулять* (Гл., Вибр., 1957, 271); *Гарні в колгоспі дівчата, Будем весілля гуляти* (Забашта, Квіт.., 1960, 97).

4. *з ким, розм.* Бути в близьких любовних стосунках з ким-небудь. *А щоб чим-небудь хоч трохи одводити душу, обзавівся* [Максим] *якоюсь повійницею та й гуляв іноді з нею...* (Мирний, II, 1954, 130).

5. *у що.* Грати в яку-небудь гру. — *Дивлюся я, чужі діти бігають, гуляють в.. хрещика, купаються, а мені не можна й одступить од дітей* (Н.-Лев., II, 1956, 175); *В одному місці біля недогарка запаленої свічки гуляли* [солдати] *в карти на картоплю* (Панч, I, 1956, 129)

6. Не використовуватися (про землю і т. ін.). *Багато гуляє корисної землі.. Іскрівці висловили думку засіяти її кормовими культурами* (Рад. Укр., 28.VII 1961, 2); — *Нащо ж у вас земля гуляє під ними* [багатолітніми травами] *зайвий рік?* (Оров., Зел. новіць, 1961, 28); *Треба було одразу двох трактористів прислати, а не*

одного, щоб день і ніч не гуляли плуги (Ю. Янов., II, 1958, 400).

7. *по кому — чому, перен., розм.* З великою силою, дошкульно бити. *Він не чув більш ні спеки, ні мук, Він не чув, як по спині гуляв З усіх сил володарський канчук* (Граб., I, 1959, 474); *Довга, в'юнка нагайка* [Мечелара] .. *не раз гуляла по спинах людей* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 30).

8. Бути у періоді парування, злучки (про тварин). *Корова гуляє.*

ГУЛЯ́ТИСЯ, я́юся, я́єшся, *недок., розм.* 1. *у що.* Те саме, що **гуля́ти** 5. *У м'яча гулялися дівчатка* (Тич., I, 1957, 201).

2. *безос.* Гуляти з охотою. *Як же бучно, як же втішно Всім гулялось на весіллі!* (Л. Укр., I, 1951, 373); *Ївга теж не часто одвідувала дочку, бо їй якось не гулялось і не сиділось в темній та похилій хаті Одарчиній* (Л. Янов., I, 1959, 383).

ГУЛЯ́Ш, у́, *ч.* Їжа з кусочків м'яса, тушкованих з приправою. *Параска.. кличе до себе дівчину в білому фартусі і замовляє ще один гуляш для Марії* (Вільде, На порозі, 1955, 185).

ГУЛЯ́ЩИЙ, а, е, *розм.* Який любить гуляти, гуляє (у 2, 3 знач.). *Весна настала красна, Зацвів пахучий крин; Немов козак гулящий, Прибрався Чигирин* (Фр., XI, 1952, 480); *Сидів* [Саїд] *у чайхані.. Перед очима плавом плив гулящий люд* (Ле, Міжгір'я, 1953, 303); // Вільний від роботи. — *На ту суботу* [піду],— *гулящий день буде* (Мирний, II, 1954, 276); // Який не використовується (про коней, землю і т. ін.). — *У мене є добрі коні. Вони зараз гулящі. Візьміть їх і зоріть своє поле* (Мик., II, 1957, 352); *Почувши, що десь на Тихому океані є гуляща земля, .. запріг він, не довго думавши, свого мишастого коня й мовчки рушив на Схід* (Довж., Зач. Десна, 1957, 44); // Який веде розпусне життя. [Н е о ф і т - р а б:] *І я ще маю жебрати одежі отій своїй з біди гулящій жінці* (Л. Укр., II, 1951, 230); [З а л е с ь к и й:] *Судовий наказ зараз зробити треба про повернення гулящої Орини до законного чоловіка* (Собко, П'єси, 1958, 43).

Гуля́щі лю́ди — вільне населення Московської Русі, що бродило по країні, шукаючи роботи. *Звідусіль прибули до Разіна козаки, селяни, хлопи, .. нарешті, різні гулящі люди, що бродили по країні, шукаючи роботи* (Іст. СРСР, I, 1957, 171).

ГУЛЬБА́, и́, *ж., розм.* Веселе, галасливе ґуляння, що супроводиться випивкою. *Гульба точилась до самого світу* (Вовчок, I, 1955, 116); *Оселився староста в моїй хаті — захиталися стіни від гульби та пияцтва* (Мур., Бук. повість, 1959, 156).

ГУ́ЛЬБИЩЕ, а, *с.* 1. Веселе проведення часу, що супроводиться розвагами та випивкою. *Пани перетворили Україну на місце гульбища* (Тич., II, 1957, 128); *У слободі немало було розмов про Лук'яна, його гульбища та свавілля* (Шиян, Гроза.., 1956, 182); // Те саме, що **гу́ля́нка** 1. [О х р і м:] *Вийду на вулицю, хлопці й дівчата зберуться, співають, аж луна іде, заведуть гульбище.., а мені усе те байдуже* (Кроп., I, 1958, 149); *Цілий вечір з нудьги дивилася на дівоцьке гульбище — і од дітей одбилася і дівчатам нерівня* (Горд., Заробітчани, 1957, 65).

2. Місце для гулянок, розваг і т. ін., часто спеціально обладнане. *По всьому саду назбудували гульбищ, печер, халабудок і усяких панських витребеньок* (Стор., I, 1957, 367); *Вузьке гульбище, оторочене ніжною дерев'яною огорожею, відрізняло дзвіницю від немічної церкви* (Стельмах, Хліб.., 1959, 225).

ГУЛЬВІ́СА, и, *ч., розм.* Той, хто любить гуляти (у 2—4 знач.), проводити час, влаштовуючи легковажні витівки, вигадки і т. ін. *А з яру та з лісу З собаками та псарями Іде пан гульвіса* (Шевч., II, 1953, 131); *По той бік вулиць юрмились люди, цікаві знати, чим закінчиться засідання, або й просто розяви та гульвіси* (Смолич, Мир.., 1958, 366); * Образно. *Тільки баский вітер-гульвіса хизувався своєю невгамовною вдачею, гасав серед дерев, шматував стріхи* (Рибак, Помилка.., 1956, 128).

ГУ́ЛЬДЕН, а, *ч.* 1. Грошова одиниця Нідерландів. *Він, без єдиного франка чи гульдена, мусив заробляти шматок хліба, тягаючи на спині вантажі в амстердамськім порту* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 73).

2. Золота, пізніше срібна монета в ряді країн Центральної Європи (Німеччині, Австро-Угорщині та ін.) в XV—XIX ст. *Це оповідання* [«Захар Беркут»] *не тільки принесло мені визначену премію 100 гульденів, але й запрошення від Омеляна Партицького, що влаштував конкурс* (Фр., I, 1955, 37).

ГУЛЬК, *виг., розм.* 1. Уживається при вираженні несподіваності, раптовості якоїсь дії або виявлення чого-небудь. *Аж гульк — з Дніпра повиринали Малії діти, сміючись* (Шевч., I, 1951, 5); *Довші дні, коротші ночі. Гульк — уже й струмок тече!* (Забіла, Промені.., 1951, 136).

2. Уживається як присудок за знач. **гу́лькнути.** *Не забув* [писар] *ні про вареники, ні про явшню, ні про Пазьку; гульк до неї на вечерю...* (Кв.-Осн., II, 1956, 201); *Микола вже й сейфа замкнув, зібрався додому, а тут секретарка з приймальні гульк на двері* (Кучер, Трудна любов, 1960, 209).

ГУ́ЛЬКА, и, *ж.* Зменш. до **гу́ля** [1]. * Образно. *Червоні, з ячмінцями, повіки* [хлопця] *швидко моргали, відкриваючи сірі гульки очей* (Мик., II, 1957, 183).

ГУ́ЛЬКИ, льок, *мн., розм.* Те саме, що **гу́лі** [1]. *А гульки, кажуть, доведуть, що й попоїсти не дадуть* (Манж., Тв., 1955, 64); — *І сорома тобі нема,— озвалась мати,— тато от-от духу пуститься, а тобі гульки в голові!..* (Свидн., Люборацькі, 1955, 75); *Буркнув* [Лобода]: — *Що за гульки на роботі?* (С. Ол., Вибр., 1959, 217).

ГУ́ЛЬКНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Швидко, спритно проникнути куди-небудь, зникнути десь. *Я помітив в кількох кроках легенький плюскіт. Було таке враження, наче якісь істоти блискавично гулькнули в воду* (Донч., II, 1956, 477).

ГУЛЬЛИ́ВИЙ, а, е, *нар.-поет.* Який любить багато або довго гуляти. *Я маю втіху у вині В компанії гульливій, Знайомі радощі мені І в роздумі, і в співі* (Бернс, Вибр., перекл. Лукаша і Мисика, 1959, 27); * Образно. *А кругле обличчя* [Степана] *вже встигло засмагнути під березневим сонцем і гульливими теплими вітрами, що котилися по степу* (Коп., Подарунок, 1956, 21).

ГУ́ЛЬМА́: Гу́льма́ гуля́ти — дуже багато, довго гуляти, не працювати. *Оттак цілісінький день гульма гуляє* (Сл. Гр.); — *Пора саме підходяща. Коні, воли гульма гуляють* (Ле, В снопі.., 1960, 66).

ГУЛЬНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., розм.* Однокр. до **гуля́ти** 3. — *Перевели мене, бачите, в Кам'янець, то треба гульнути* (Свидн., Люборацькі, 1955, 130); — *В неділю таки заглянь, треба ж випити — оранку закінчили швидко, чого ж не гульнути на радощах?* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 269).

ГУЛЬНЯ́, і́, *ж., розм.* 1. Те саме, що **гульба́.** [Р о м а н:] *І коли ця гульня скінчиться? Одні гості в хату, другі з хати, треті на поріг* (Кроп., II, 1958, 31).

2. Веселе, з розвагами, танцями і т. ін. проведення часу. *Вітром майнула* [Катерина] *до гурту, де аж куріла гульня* (Вас., II, 1959, 348); *Бринять пісні старі й нові, Гульня — до пізніх зір* (Мал., Серце.., 1959, 135).

ГУЛЬТІПА́КА *див.* **гольтіпа́ка.**

ГУЛЬТЯ́Й, я́, *ч., зневажл.* Той, хто любить гуляти (у 2, 3 знач.), не хоче працювати; гульвіса, нероба, ледар. *Одна тільки Галя гостро дивилася на всіх гультяїв — і червона краска грала на її щоках* (Мирний, II, 1954, 294); *Поміщик Золотарьов був безжурний гультяй — п'яничка та лобур, завсідник усіх ресторанів та кафе* (Смолич, V, 1959, 40).

ГУЛЬТЯ́ЙКА, и, *ж., зневажл.* Жін. до **гультя́й.** — *А... що мені з тих бр.в, коли я гультяйка, бурлачка, та й годі,— сказала Василина, махнувши рукою* (Н.-Лев., II, 1956, 141).

ГУЛЬТЯ́ЙСТВО, а, *с., зневажл.* 1. Незайнятість ніякими справами; неробство, ледарство. [К у ч е:] *Я теж знаю, хто то щодня, щороку жінку й діти до богадільні заганяє, а себе до тюрми, а все через п'янство та гультяйство* (Л. Укр., IV, 1954, 231).

2. *збірн.* Ті, що ведуть гультяйське життя. *Старшина визнавала, що до війська козацького пристало чимало гультяйства* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 220).

ГУЛЬТЯ́ЙСЬКИЙ, а, е, *зневажл.* Прикм. до **гультя́й.** *Не можна обминути й те, що.. деякі молоді люди ведуть гультяйське життя* (Рад. Укр., 28.II 1957, 1).

ГУ́МА, и, *ж.* 1. Еластична речовина, що не пропускає води, повітря і виготовляється шляхом вулканізації каучуку. *Застиглий сік каучукового дерева застосовується для виготовлення гуми* (Фіз. геогр., 4, 1957, 97); * У порівн. *Розігрітий сонцем асфальт вгинався під ногами, як гума* (Гончар, II, 1954, 175).

2. Предмет, виготовлений з такої речовини. *Після тих зборів у місті він ходив з отаканним синяком на лиці від поліцейської гуми* (Козл., Ю. Крук, 1957, 386); *Заклав* [Головань] *великі пальці за підтяжки, відтягнув їх і відпустив. По дебелих грудях ляснула обплетена шовком гума* (Руд., Остання шабля, 1959, 73)

ГУМА́Й, ю, *ч.* (*Sorghum halepense*). Багаторічний кореневищний бур'ян родини злакових. *В комишах, в хащах гумаю починали нічний концерт жаби й цикади* (Перв., Невигадане життя, 1958, 61).

ГУМАНІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Прогресивний рух епохи Відродження, скерований проти релігії і церкви за утвердження моральних прав людини на земне щастя, чуттєві радощі та вільний вияв своїх прагнень і бажань. *Вчений і новатор, Коменський був дуже далеким від середньовічного аскетизму, він високо тримав прапор гуманізму* (Наука.., 5, 1957, 27).

2. Ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності; людяність. *В творах радянської літератури зарубіжні читачі знаходять високі ідеали справжнього гуманізму* (Укр. літ., 10, 1957, 239); *Ми несемо на своєму прапорі те, що давно вже втратила буржуазія,— гуманізм, несемо його у всіх виявах свого соціалістичного будівництва* (Довж., III, 1960, 10).

ГУМАНІ́СТ, а, *ч.* Людина, пройнята ідеями гуманізму. *Великий гуманіст, співець братерства і солідарності — таким входить нині Шевченко в почуття і свідомість сучасного людства* (Літ. газ., 23.V 1961, 2).

ГУМАНІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **гуманізм** і **гуманіст.** *Прогресивне людство вітає наш народ, нашу партію як прапороносця нової епохи, глашатая благородних гуманістичних ідеалів* (Літ. газ., 20.X 1961, 1).

ГУМАНІТА́РНИЙ, а, е. Який належить до суспільних наук, що вивчають людину і її культуру. *Лише після жовтня 1917 р. по всіх гуманітарних вищих учбових закладах України почали викладати українську літературу і мову* (Від давнини... I, 1960, 63); *Над питаннями теорії й історії розвитку радянського суспільства.. працюють всі кафедри гуманітарних факультетів* (Наука... 12, 1957, 16).

ГУМА́ННИЙ, а, е. Людяний у своїх діях і ставленні до інших людей. [Л ю б о в:] *О, ви чулий, гуманний приятель!* (Л. Укр., II, 1951, 75); // Пройнятий турботою про благо людини. *Важливим напрямом ідеологічної роботи є виховання трудівників радянського суспільства в дусі високої гуманної комуністичної моралі* (Ком. Укр., 1, 1962, 13).

ГУМА́ННІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **гума́нний.** *Сьогодні нема жодного неупередженого глядача або слухача, якого б не хвилювала висока гуманність і художність радянської музики, балету чи кіно* (Мист., 6, 1957, 7).

ГУМА́ННО. Присл. до **гума́нний.**

ГУМБРИ́Н, у, *ч.* Добриво, яке одержують з відходів нафтоочисної промисловості *У широких масштабах був використаний на плантаціях бавовнику новий вид добрива — спрацьований гумбрин* (Рад. Укр., 28.VI 1951, 1).

ГУМЕ́ННИЙ, ного, *ч., заст.* Прикажчик, що організовував роботу на току поміщика. *Ішов* [пан] *на гумно, де гуменний.. скінчив перегляд худоби, пригнаної з пашні* (Фр., II, 1950, 104); *На току гуменний одлічував снопи для кожного молотника* (Н.-Лев., II, 1956, 184). *По вечері гуменний їх* [сліпців] *спитав, чи хочуть вони сьогодні грати* (Бурл., О. Вересай, 1959, 85).

ГУМЕ́НЯ, і, *ж., заст., розм.* Те саме, що **ігу́меня.** — *Гуменя того монастиря, де я була, казала: зробила ти гріх тяжкий* (Мирний, I, 1954, 95).

ГУМІАРА́БІК, у, *ч.* Прозора, аморфна, швидко тужавіюча смола, яку виділяють деякі види акацій; використовується в текстильній промисловості, медицині, друкарській справі і т. ін.

ГУМІГУ́Т, у, *ч.* Молочний сік деяких рослин, що використовується в техніці і медицині.

ГУМІЛА́К, у, *ч.* Природна смола темно-бурого або світло-бурого кольору, що утворюється на молодих гілках деяких тропічних рослин після укусів комах.

ГУМІ́НОВИЙ, а, е. Утворений з гумусу. *За рекомендацією вчених ми застосували новий вид добрив — гумофос. Це гумінові добрива в твердому вигляді* (Рад. Укр., 17.V 1961, 1); *З органо-мінеральних дуже перспективними є гумінові добрива* (Колг. Укр., 7, 1956, 26).

ГУМІФІКА́ЦІЯ, і, *ж.* Процес біохімічного розкладу рослинних тканин, що відбувається у вологому середовищі при недостатньому доступі кисню. *Процес гуміфікації завжди поліпшує властивості грунту та його родючість.*

ГУ́МКА, и, *ж.* 1. Шматочок гуми, признач. для стирання написаного. *Перед ним лежали олівці й гумка, іноді він щось виправляв на рисунку* (Трубл., III, 1956, 306).

2. Присмачений чим-небудь шматочок гуми, що використовується для жування. *Мазнув* [солдат] *Анрі-Жака документом по обличчю й з новим завзяттям став жувати свою гумку* (Ю. Янов., II, 1954, 59); *Дракопулос сунув моєму тестю в руки ще якісь шкарпетки і коробку жувальних гумок* (Мокр., Сто.., 1961, 67).

ГУМНО́, а́, *с., діал.* Тік з господарчими будівлями біля житла або й за селом. *Одної суботи пішов пан по смачній вечері на прохід до огороду, з огороду зайшов на гумно* (Фр., II, 1950, 99); *Одні витягали вози, другі виїжджали, у поле, треті переносили снопи з гумна до стодоли, звідки виходив монотонний гук молотарок* (Кобр., Вибр., 1954, 121).

ГУМО́ВАНИЙ, а, е. Просякнутий гумовою речовиною. *Курбала спинився, поглянув на верткого чорнявого юнака.., закутаного в блискучу гумовану одіж* (Досв., Вибр., 1959, 194); *Таня рвучко підвелася. Гумований дощовик засичав на ній* (Коп., Вибр., 1953, 140).

ГУ́МОВИЙ, а, е. Прикм. до **гу́ма** 1. *Гумове виробництво;* // Зробл. з гуми (у 1 знач.). *Денис, взутий у*

гумові чоботи, скочив у воду і потяг човен за ланцюг (Дмит., Наречена, 1959, 159); *Машину кидало на вибоях. Великі гумові балони бились об коріння* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 113); * У порівн. *Ноги ледве торкались землі, руки гнулись, як гумові* (Коцюб., I, 1955, 375); // Признач. для виробництва предметів з гуми (у 1 знач.). *Підприємство гумової промисловості.*

△ **Гу́мовий клей** — клей з розчиненого каучуку для склеювання виробів з гуми. *Значний інтерес становлять.. роботи по вивченню структури і властивостей гумових клеїв, що впливають на якість тонкостінних гумових виробів* (Веч. Київ, 10.II 1958, 2).

ГУМО́З *див.* **гомо́з.**

ГУМО́ЗНИЙ *див.* **гомо́зний.**

ГУ́МОР, у, *ч.* 1. Доброзичливо-глузливе ставлення до чого-небудь, спрямоване на викриття недоліків; уміння подати, зобразити щось у комічному вигляді. *В їх розмові багато гумору та ще й щиро народного, цікавого, сільського* (Н.-Лев., IV, 1956, 117); *З давніх-давен гумор вважається своєрідною рисою українського народного характеру* (Від давнини.., I, 1960, 231).

2. Художній прийом у творах літератури або мистецтва, заснований на зображенні чого-небудь у комічному вигляді, а також твір літератури або мистецтва, що використовує цей прийом. *Сатира і гумор є основними засобами художнього зображення дійсності в соціально-побутових казках* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 34); *Остап Вишня — видатний український радянський письменник, зачинатель української радянської сатири й гумору* (Рад. літ-во, 5, 1957, 99); *Жаргонні й діалектні вислови особливо широко застосовуються в гуморі і дають там неабиякий ефект* (Рильський, III, 1956, 78).

3. *перев. з означ.* Психічний стан; настрій. *Ще Ваше щастя, що маєте веселу вдачу, добрий гумор. І це треба берегти, бо воно підтримує сили* (Коцюб., III, 1956, 369); *Напившись кави, стара Янова впадала звичайно в дуже добрий гумор і ставала дуже говірлива* (Кобр., Вибр., 1954, 19).

У [до́брому] гу́морі — у доброму настрої. *Блюм сьогодні саме в гуморі* (Кол., На фронті.., 1959, 73); — *Приємно бачити вас у доброму гуморі* (Шовк., Інженери, 1956, 171); **Не в гу́морі** — у поганому настрої. [П а н М а р к е л:] *Не в гуморі я сьогодні, кохана пані* (Вас., III, 1960, 224).

ГУМОРЕ́СКА, и, *ж.* 1. Невеликий художній твір, пройнятий гумором. *Він* [І. Франко] *показав себе майстром різних жанрів сатири — фейлетона, гуморески, .. памфлета тощо* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 513).

2. Невелика музична п'єса жартівливого, гумористичного характеру.

ГУМОРИ́СТ, а, *ч.* 1. Автор або виконавець гумористичних творів. *О. Є. Корнійчук.. на 2-му Всеукраїнському з'їзді письменників дуже правильно сказав про Степана Олійника, як про вельми обдарованого гумориста* (Вишня, II, 1956, 391).

2. Людина, що має нахил до гумору.— *Я люблю побалакати й з сільськими дядьками: між ними трапляються веселі гумористи* (Н.-Лев., IV, 1956, 118); *Своїм характером, психологічним складом таланту Лесь Мартович був сатириком, гумористом* (Жовт., 2, 1956, 107).

ГУМОРИ́СТИКА, и, *ж.* Сукупність гумористичних художніх творів. *Віршована сатира і гумористика в українській радянській літературі особливо змужніла в часи Вітчизняної війни і післявоєнні роки* (Рад. Укр., 26.III 1950, 3).

ГУМОРИСТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **гу́мор** 1. *Якщо автор осміює ті чи інші хиби в людині, якій він разом з тим симпатизує, то сміх його має характер гумористичний* (Укр. літ., 8, 1957, 187); // Пройнятий гумором; з гумором. *Брак подробиць він умів поповнювати своїми гумористичними коментарями* (Жур., Звич. турботи, 1960, 37).

2. Який містить у собі гумор (у 2 знач.). *Аліна сиділа на кормі й неприховано сумувала, удаючи, що читає гумористичний журнал* (Ю. Янов., II, 1954, 91).

ГУМОРИСТИ́ЧНО. Присл. до **гумористи́чний** 1. *Він робив більше, ніж обіцяв: не тільки спокійно, але й гумористично ставився до сказаного її чоловіком* (Шовк., Інженери, 1956, 208); *Тепер він гумористично, жестами й вигуками зображував, як їх бомбили вперше* (Гончар, I, 1954, 4).

ГУМОРИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **гумори́ст.**

ГУМОФО́С, у, *ч.* Один з видів гумінових добрив у твердому вигляді. *Гумінові добрива, збагачені фосфорними, називаються гумофосом* (Колг. Укр., 5, 1962, 22).

ГУМУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **гумува́ти.**

ГУМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., спец.* Покривати тонким шаром гуми.

ГУ́МУС, у, *ч.* Складова частина грунту, утворена з перегнилих рослинних і тваринних решток внаслідок життєдіяльності грунтових мікроорганізмів. *Гумус містить майже весь грунтовий азот і 60 процентів фосфору, а також ряд інших поживних елементів* (Колг. село, 23.III 1956, 3).

ГУ́МУСНИЙ, а, е. Те саме, що **гу́мусовий.** *Горіх досить вимогливий до родючості грунту і добре росте тільки на гумусних, нещільних свіжих суглинках* (Колг. Укр., 9, 1960, 37).

ГУ́МУСОВИЙ, а, е. Який містить у собі гумус. *Коріння яблуні заглиблюється до 9 і більше метрів, але основна маса мочкуватих коренів, які живлять плодове дерево, розміщена в найбільш родючому гумусовому шарі* (Колг. Укр., 4, 1956, 27).

ГУНН *див.* **гу́нни.**

ГУ́ННИ, ів, *мн.* (*одн.* **гунн,** а, *ч.*). Об'єднання кочових племен Центральної Азії, що в IV ст. вдерлися на територію Європи. *Предки наші усіяли своїми кістками береги Дніпра-Славути, борючись за волю й незалежність із гуннами й татарами, з турками і з польською шляхтою* (Панч, В дорозі, 1959, 268).

ГУ́ННСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **гу́нни.** *Гуннська навала IV ст. н. е. привела до остаточної загибелі античні держави Північного Причорномор'я* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 311).

ГУНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., розм.* 1. Швидко, навально рушити в якомусь напрямі. *З усіх кутків так і гунули всі до гурту* (Вас., II, 1959, 131); *Машини як гунули по степах, земля гуде* (Ю. Янов., 1, 1954, 222).

2. Важко, з шумом упасти. *Слідом гунула, одколовшись від берега, велика брила рудої землі* (Кол., Терен.., 1959, 38); *Хлопець уже мчав до берега.. Зненацька він гунув кудись униз* (Донч., II, 1956, 532).

ГУНЦВО́Т, а, *ч., діал., лайл.* Собачий син, шельма. *Покуту зняли ледь живого. — Ну, гунцвот, тепер скажеш, скільки всього війська в Хмельницького?* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 353).

ГУ́НЯ, і, *ж., заст.* Верхня одежа з домотканого грубого, перев. нефарбованого сукна. *Гутак натяг на плечі стару гуню і пішов оглядати худобу* (Фр., V, 1951, 176); *Іван .. розглядає Сидора Пазюка; висока бараняча кучма, гуня наопашки* (Кол., Терен.., 1959, 147).

ГУ́НЯВИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **гугня́вий.** [Я в д о х а:] *Піду за того, котрий посвата.* [К и л и н а:] *Чи гидкий, чи гунявий однаково?* (Крон., II, 1958, 426).

ГУ́НЯВО, *розм.* Присл. до **гу́няви́й.** — *Коли ви, бабо, бачили, як я сало крав?— питається він гуняво* (Л. Янов., I, 1959, 87).

ГУ́НЬКА, и, *ж., заст.* Те саме, що **гу́ня.** *На нім була коротка витерта гунька* (Фр., IV, 1950, 466); *Поміж гімнастьорок захисного кольору рясніли довгі білі сорочки бессарабських чабанів, .. гуньки подільських хліборобів* (Смолич, V, 1959, 691).

ГУП [1], *виг., розм.* Звуконаслідування, що означає глухий звук від падіння, удару, пострілу і т. ін. *Дерево не здержало — так він* [ведмідь] *додолу впав — гуп! та просто на вовка* (Укр., казки, 1951, 36); *Гуп! Через три хвилини знову: гуп! гуп! гуп! Це бригада гідробудівників.. разом з артільними майстрами забивають чавунною бабою нові дубові палі* (Вол., Місячне срібло, 1961, 281).

ГУП [2], у, *ч., розм.* Те саме, що **гу́пання.** *Донісся до неї голос Василів, і зараз же почувся якийсь гуп... хтось біг, хтось гнався* (Мирний, IV, 1955, 196).

ГУ́ПАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гу́пати** і звуки, утворювані цією дією. *В тій хвилі з кошари почувся крик, потім гупання кроків* (Фр., I, 1955, 108); *З розчинених дверей* [кузні] *лунали ритмічний дзенькіт заліза й гупання молотів* (Досв., Вибр., 1959, 194); *Любив гупання яблук в саду* (Довж., Зач. Десна, 1957, 474).

ГУ́ПАТИ, аю, асш, *недок.* 1. Видавати або створювати глухий стук, шум при ударах, поштовхах, розривах і т. ін. *По селах від білого світу і до темної ночі знай гупали неугавно ціпи* (Мирний, III, 1954, 255); *Вже чути, як гупає бубон, приказує гармошка* (Ю. Янов., I, 1958, 54); *Вдалині гупали важкі гармати* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 86); // *у (об) що і по чому.* З шумом ударяти, бити по чому-небудь. *Кілька п'яних панів гупало в двері важкими чобітьми* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 108); *Я гупав зеленим, як гарбуз, кавуном об коліно, кавун репався, і сік аж закипав на коліні* (Сенч., Опов., 1959, 248); *Радивон кидає хмурий погляд на своїх недругів. Гупає кулаком по столу* (Горд., I, 1959, 505).

2. Важко, з шумом падати. *Вікна плакали залишками скла, тріщали рами, і на долівку часто гупало важке каміння* (Епік, Тв., 1958, 295); *Поривчастий вітер прилітав невідомо звідки.., і від його подиху частіше гупали в траву підточені червою яблука та груші* (Шиян, Баланда, 1957, 184).

ГУ́ПНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **гу́пати.** *Здалеку заторохтіли гвинтівки й кулемет, гупнула важка гармата* (Ю. Янов., I, 1954, 274); *Гупнула* [Наталя] *дверима так, що аж стіни задрижали* (Збан., Між .. людьми, 1955, 123); *Вірьовка розв'язалась — уся споруда з дітворою глухо гупнула на землю* (Донч., I, 1956, 441).

ГУПОТІ́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **гупоті́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Аж земля загула від гупотіння молодих ніг* (Собко, Нам спокій.., 1959, 65); *Збоку почулося гупотіння кількох пар ніг, що швидко наближалися до річки* (Трубл., I, 1955, 48).

ГУПОТІ́ТИ, очу́, оти́ш, *недок., розм.* Підсил. до **гу́пати.** *Несамовито гупотіли* [люди], *свистіли, кричали — шум обурення бурхав уже під саму трибуну* (Гончар, II, 1959, 189); // *безос.* [Г о л о с:] *Якийсь чоловік спустився в балку... А десь далеко гупотить* (К.-Карий, II, 1960, 282).

ГУПО́ТНЯВА, и, *ж., розм.* Те саме, що **гупоті́ння.** *Гупотняву копит глушив глибокий шар пилу* (Коз., Нові Потоки, 1948, 157); — *Товариші! Прощайте! — почувся вигук і потонув у лайці й гупотняві* (Хижняк, Тамара, 1959, 157).

ГУ́РА, и, *ж., діал.* Купа. *Гура накиданого каміння.*

ГУРА́ЛЬНИК, а, *ч., заст.* Робітник на гуральні. *Особливою активністю і непримиренністю серед повстанців* [на Україні у XVII ст.] *відзначалась найбільш гноблена частина селян і міська біднота...: будники, гуральники* (Іст. УРСР, I, 1953, 223).

ГУРА́ЛЬНИЦТВО, а, *с., заст.* Виробництво спирту, горілки з цукристих та крохмалистих речовин; // Галузь господарства, що займається виробництвом спирту, горілки. *В цей період* [60—70 рр. XVII ст.] *основними галузями господарства на Лівобережній Україні все ще лишалися хліборобство і скотарство; важливе значення мало також гуральництво* (Іст. УРСР, I, 1953, 284).

ГУРА́ЛЬНЯ, і, *ж., заст.* Спиртово-горілчаний завод. *Там в березі в човни управителя гуральні, на котрих рибалки ловлять коропи* (Н.-Лев., IV, 1956, 77); *Того вечора зупинилась панська гуральня: насос, що подавав воду з ставка, зіпсувався* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 7).

ГУРБА́, и́, *ж., розм.* Те саме, що **юрба́.** *Коли дивлюсь — ідуть якісь люди гурбою, і старі, й молоді, і дітвора* (Вовчок, I, 1955, 8); *Заквакали жаби в болоті гурбою, Легесенька пара знялась над водою* (Коцюб., I, 1955, 432).

ГУР-ГУ́Р, *виг., розм.* 1. Звуконаслідування, що означає звук від удару, падіння, стукання і т. ін. *Як ірвоне* [Катря] *з себе коралі дорогі — геть одкинула — тільки вони гур-гур — розкотилися!* (Вовчок, I, 1955, 230); *Гур-гур... торохнуло й покотилось щось над хатою* (Вас., I, 1959, 124).

2. Уживається як присудок за знач. **гу́ркати.** *Та ось він звів очі і оглянув присутніх: малувато зібралось. Аж це в двері гур-гур, хтось зайти хоче, а не відчинить* (Головко, I, 1957, 324).

ГУ́РІЯ, ї, *ж.* У мусульманській міфології — надзвичайно вродлива, вічно юна діва, що живе в раю і розважає праведників. — *Хіба гурії в раю веселяться отак з праведними,— шепче вона і не може одірвати очей від дивовижного видовиська* (Коцюб., I, 1955, 288); * У порівн. *Прекрасні* [дівчата], *як гурії райських садів* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 214).

ГУ́РКАЛО, а, *с., розм.* Дитяча іграшка або інший предмет, що гуркотить. *Гуркала й брязкала відразу змовкли, і диліжанс став* (Вас., I, 1959, 184); *Було гуркало нам робить* [дід] *та гринджолята* (Морд., I, 1958, 41); * У порівн. *Вона* [куля] *хурчала, як дитяче гуркило, і перевертала в повітрі, як цирковий акробат* (Загреб., Європа 45, 1959, 50).

ГУ́РКАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **гу́ркати** і звуки, утворювані цією дією. — *Я теж чув,— відповів на бігу Григорій Федорович, поспішаючи до сінець* [сіннів], *бо гуркання в двері не припинялося* (Епік, Тв., 1958, 157); *Увірветься нитка, й затихне на якийсь час гуркання прядки* (Мирний, II, 1954, 294).

ГУ́РКАТИ, аю, асш, *недок., розм.* Видавати, створювати гуркіт. *Дим застилає все поле, аж очі ріже; огонь як з пекла, .. гуркають гармати* (Мирний, II, 1954, 118); *Васютинці замовкли так, що на Бондарях чути було, як гуркали двері під горою* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 265).

ГУ́РКІТ, коту, *ч.* Звуки від ударів, падіння, розрядів і т. ін., перев. протяжні, розкотисті. *Чути гуркіт гармат* (Н.-Лев., III, 1956, 308); *З передпокою чути брязкіт замка і гуркіт дверей, що відчиняються* (Коч., II, 1956, 487); *В горах роздавався гуркіт далекого грому* (Галан, Гори.., 1956, 39).

ГУРКІТЛИ́ВИЙ *див.* **гуркотли́вий.**

ГУРКІТЛИ́ВО *див.* **гуркотли́во.**

ГУ́РКНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до **гу́ркати.** *Екіпаж зачепився задніми осями за ворітниці, гуркнув,.. розломився й розсівся пополовині* (Н.-Лев., III, 1956, 169); *На причілку Іван мелькнув постаттю, в сінях гуркнув засовом і ввійшов у хату* (Чорн., Потік.., 1956, 411).

ГУРКОТА́ННЯ, ГУРКОТІ́ННЯ, я, *с* Дія за знач. **гуркота́ти, гуркоті́ти** і звуки, утворювані цією дією.

І в занесених пугах над кіньми, і в поспішнім гуркотанні коліс чулась тривога (Коцюб., II, 1955, 94); *Тільки ледь-ледь чути було далеке гуркотіння грому* (Головко, I, 1957, 429); *Несподівано почується гуркотіння горлиць, і даремно шукавш їх очима. Непомітні, сидять вони чи на дубі столітньому, чи на тополі* (Шиян, Партиз. край, 1946, 84)

ГУРКОТА́ТИ, очу́, о́чеш *і* **ГУРКОТІ́ТИ**, очу́, оти́ш, *недок.* 1. Підсил. до **гу́ркати.** *Далеко десь, неначе під землею, Грім гуркотав* (Фр., X, 1954, 375); *Десь підвода далека в полях гуркотить* (Рильський, I, 1956, 41); *Гуркочуть мотори на сивім Дніпрі, і небо в моторах гуркоче...* (Сос., Близька далина, 1960, 66); *В різних кінцях міста гуркотіли гармати* (Сміл., Сашко, 1954, 194).

2. Видавати переливчасті звуки (про голубів, горлиць); воркувати. *Ой голуб гуде, голубка гуркоче, Либонь голубонько та покинути хоче* (Чуб., V, 1874, 280).

ГУРКОТІ́ННЯ *див.* **гуркота́ння.**

ГУРКОТІ́ТИ *див.* **гуркота́ти.**

ГУРКОТЛИ́ВИЙ, *розм.* **ГУРКІТЛИ́ВИЙ**, а, е. Який утворює або здатний утворювати сильний гуркіт. *Кулеметники покотили на гуркотливих коліщатах кулемет* (Донч., III, 1956, 193); *Гуркотливий віз вихопився з вузенької вулички* (Кир., Вибр., 1960, 148); *В полі знов кружляють із плугами Невтомні, гуркітливі трактори* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 39).

ГУРКОТЛИ́ВО, *розм.* **ГУРКІТЛИ́ВО.** Присл. до **гуркотли́вий, гуркітли́вий.** *Вагончики, поскрипуючи, котилися штреками до кліті; винісшись на поверхню, гуркотливо вивантажувались з високої естакади* (Досв., Вибр., 1959, 285).

ГУРКОТНЕ́ЧА, і, *ж., розм.* Дуже сильний, тривалий гуркіт. *Зчинилася така гуркотнеча, ніби й сама земля не витримала: репалася і провалювалась* (Баш, На землі.., 1957, 36).

ГУРКОТНЯ́, і, *ж., розм.* Сильний гуркіт. *Ми вскочили в село з розгону, серед гуркотні коліс та куряви промчались проз музики* (Коцюб., I, 1955, 256).

ГУРКО́ТНЯВА, и, *ж., розм.* Те саме, що **гуркотня́.** *Міська гуркотнява, дражливі дзвінки, торохкотіння, метушня — все лишилось десь за мною* (Вас., II, 1959, 324); *Почалася вже добре знайома гуркотнява артилерійської дуелі* (Собко, Шлях.., 1948, 155).

ГУ́РМА, гу́рми, *ж., діал.* 1. Юрба, юрма, гурт (про людей). *Веселою гурмою висипали* [діти] *із школи* (Вас., II, 1959, 255); *На подвір'ї стояла гурма людей* (Стеф., I, 1949, 15); *Ціла гурма вчителів обступила Якима* (Ков., Світ.., 1960, 31)

2. Група тварин, птахів, що разом ходять або літають. *Там дозорчиня* [наглядачка] *казала підпаскам все бидло завернути. Біжить назад вся гурма без ладу* (Л. Укр., II, 1951, 208); *Бачать вони* [птахи], *лежить неживий Осел, та й усі гурмою до нього* (Фр., IV, 1950, 52).

ГУРМА́Н, а, *ч.* Той, хто любить, цінує вишукані страви. — *Ви гадаєте, що я скнара й гурман,— першим взяв слово Гречкун* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 156).

ГУРМА́НКА, и, *ж.* Жін. до **гурма́н.**

ГУРМА́НСТВО, а. *с.* Пристрасть до вишуканих страв.

ГУРТ [1], а́ *і* у, *ч.* 1. Зібрання, скупчення людей на протилежність одній людині. *А вже коли сварка розпочнеться, то хлопець тоді зовсім тікав від гурту* (Допч., VI, 1957, 151); — *Що одинаку — справжня біда, то для гурту крапля лише* (Крот., Сини.., 1948, 74); // Група людей, що знаходяться близько один від одного. *Великий гурт людей стоїть коло похилої хати* (Л. Укр., III, 1952, 730); *Знизу до пам'ятника підійшов гурт школярів з молодою учителькою* (Панч, Ерік.., 1950, 56); * Образно. *З улоговини до вершин пливуть гурти автомашин* (Уп., Вітчизна миру, 1951, 28); // Сукупність осіб, об'єднаних спільною метою, певними ознаками, властивостями. *Спершу всі ці рибалки ділились на невеличкі гурти; кожен гурт мав свій громадський невід* (Мирний, I, 1954, 351); *За два роки у з'єднанні Федорова утворився невеликий, але бойовий гурт підривників* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 139).

У гурті́ — разом, спільно з іншими людьми; не окремо, не ізольовано. *Добре тепер стали жити — стали ми в гурті робити* (Укр.. присл.., 1955, 352); *Селяни давно вже зорали межі, в гурті живуть щасливо, в добрі і достатку* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 41).

2. Стадо великої рогатої худоби або взагалі група однорідних свійських тварин, об'єднаних з певною господарською метою. *У старшого* [брата] *степи вкриті гуртами, отарами, табунами, а в меншого усе видохло* (Стор., I, 1957, 30): *Ми розподілили тварин на шістнадцять гуртів по 350—400 голів кожний* (Колг. Укр., 11, 1961, 12); // Група птахів, що разом літають, ходять і т. ін. *В вирій в пору ранню Гурт лебедячий летів* (Щог., Поезії, 1958, 445); *Вона крихтами хліба годує гурти голубині* (Забашта, Вибр., 1958, 81).

◇ **На гурт,** *перев. із сл.* продавати, брати *і т. ін.*— все разом, у великій кількості; оптом. — *То вже як пан стілько беруть на гурт, то я спущу.. по чотири* (Фр., I, 1955, 372); **Не гурт,** *у знач. присл., діал.*— мало. — *Та тут хоч спідницю скинь та й по яру бігай! Ніхто не побачить, бо щось тут і хат не гурт видно,— сказав Кайдаш* (Н.-Лев., II, 1956, 317); **У гурт; До гу́рту** — в одне місце, разом з іншими. *Вершники гасали по полю, рубали недобитих, а поранених зганяли в гурт* (Панч, В дорозі, 1959, 61); *Маруся поставила до гурту і свою мисочку* (Кв.-Осн., II, 1956, 77).

ГУ́РТ [2], а́, *ч., архт.* Ребро, смуга, пояс, що виступають на стіні будови. *Коньоковий гурт — багате архітектурне оформлення конька даху з залізних, цинкових та інших профільованих прикрас* (Архіт. Рад. Укр., 12, 1939, 40).

ГУ́РТИК, а, *ч.* Зменш. до **гурт** [1]. *Той чоловік стояв в однім гуртику й балакав про щось* (Март., Тв., 1954, 115); * Образно. *Він вперше побачив перед собою гуртик самотніх задумливих тополь* (Гончар, Таврія.., 1957, 336).

ГУРТІВНИ́К, а́, *ч.* Погонич худоби. — *А хто нині платить акуратно? — пояснював Мелітон Іванович. — Хіба ви самі платите гуртівникам?* (Козл., Сонце.., 1957, 127).

ГУРТКІ́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Член гуртка (у 2 знач.). *Навіть у літературному гуртку в Лубнах він ніколи не нав'язував своєї думки гуртківцям* (Донч., VI, 1957, 132).

ГУРТКІВЩИ́НА, и, *ж.* Відстоювання обмежених інтересів гуртка (у 2 знач.); роздрібненість, відсутність єдності в діяльності якого-небудь колективу через відокремленість гуртків. *Вважаючи цілком правильною постанову ЦК РКП про художню літературу, необхідно в галузі її розвитку на Україні всіляко прагнути звільнити літераторів та їх організації від тенденції вузької гуртківщини, з метою прилучення їх до широкої культурної революційної творчості* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 309).

ГУРТКОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **гурто́к** 2. *Гурткова робота; Гурткова пропаганда.*

ГУРТОВИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **гурт** [1].

2. Належний усім, багатьом; спільний. — *Все, все! — одказали вони.— У нас нема нічого, що було б моє або твоє, а всіх разом, гуртове* (Мирний, IV, 1955, 328); *Сінокіс у нас був гуртовий* (Довж., Зач. Десна, 1957, 490); // Який здійснюється, виконується гуртом.

З своїм невеличким гурточком він завів новину — гуртову працю (Коцюб., II, 1955, 66); *В пам'ятку бурсаків зберігалися згадки про гуртові наскоки однієї сторони на другу* (Вас., I, 1959, 237); *Гуртова пісня про вдову та смерть котилась ширше та ширше* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 237).

3. Який купують або продають у великій кількості; оптовий. *Він думав про гуртову торгівлю сіллю* (Фр., VIII, 1952, 382).

ГУРТÓЖИТОК, тку, *ч.* Приміщення для спільного проживання осіб, перев. тих, що працюють на одному підприємстві або вчаться в одному навчальному закладі. *Він писав, що кінчав курси і невдовзі приїде додому, але житиме вже не дома, а в МТС в гуртожитку* (Мур., Бук. повість, 1959, 146).

ГУРТÓК, ткá, *ч.* 1. Зменш. до **гурт** [1]. *Коло крамниці гурток людей — гаряче обмірковують справу* (Вас., III, 1960, 325); *Вона прилучилася до гуртка людей, які стояли біля відчиненого вікна* (Дмит., Наречена, 1959, 136); *Гуртки чорних овець шукають воріт своїх, за ними діти куряву збивають...* (Стеф., II, 1953, 40).

2. Організація осіб, об'єднаних для спільної діяльності, спільних занять і т. ін. [Милевський:] *Зимою у нас був маленький драматичний гурток склався* (Л. Укр., II, 1951, 73); — *Тетяна стала на роботу, на заводі. Вступила в більшовицький гурток* (Юхвід, Оля, 1959, 176).

ГУРТÓМ, *присл.* 1. Спільними силами, колективно. *Щасливо там жити, де гуртом робити* (Укр., присл.., 1955, 348); — *А хіба ж ми чужі між собою? Ми ж усі однієї громади; гуртом про все громадське й дбаємо* (Мирний, IV, 1955, 327); — *Давайте ми краще весь оцей шматок землі гуртом засадимо деревами й кущами* (Коп., Сон. рапок, 1951, 22); // Усі разом, усією групою. [Старшина:] *Ми до вас гуртом, щоб поодинці хати не вихолоджувати* (Кроп., II, 1958, 258); *Вони стояли гуртом біля фонтана на центральній алеї парку* (Коз., Вісімсот.., 1953, 11).

2. Все разом; оптом.

ГУРТОПРÁВ, а, *ч.* Робітник при гурті худоби. *Петро Скирда відстав від свого колгоспу не з власної волі: він гнав у тил колгоспну худобу, бомба влучила в стадо і разом з биками прибила й гуртоправа* (Панч, В дорозі, 1959, 124).

ГУРТÓЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **гуртóк** 1. *Поміж чорних, закритих яток бродять окремі гурточки та пари* (Коцюб., II, 1955, 243); *Хоч малолітні діти й допомагали* [батькові] *в роботі, але ніяк не справджувалась давня істина: «де робить гурточок, там повний куточок»* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 292).

ГУРТУВÁННЯ, я, *с.* Дія за знач. **гуртувáти** і **гуртувáтися** 2. *Все своє життя він вірив у страйк, як в один з кращих способів гуртування сил пролетаріату в боротьбі проти буржуазії* (Смолич, V, 1959, 113).

ГУРТУВÁТИ, ýю, ýєш, *недок., перех.* Організовувати що-небудь ціле з окремих, самостійних частин, одиниць; об'єднувати. *Їде Килигей знайомими місцями, де промайнула молодість, де гуртував торік повстанців супроти Антанти* (Гончар, Таврія.., 1957, 666); // Об'єднувати однією ідеєю, метою. *Поет показує, що ідеї Леніна, ідеї комунізму поширюються по світу, гуртують знедолених, підносять їх гідність* (Іст. укр. літ., II, 1956, 409).

ГУРТУВÁТИСЯ, ýюся, ýєшся, *недок* 1. Збиратися в одне місце, створюючи гурт (*див.* **гурт** [1]). *Тривожно перезиралися козаки, гуртуючись біля церковного ганку* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 44); *Молодь гуртувалася біля оркестру, що розташувався під гіллястим дубом* (Чорн., Красиві люди, 1961, 80); * Образно *Глянув і я в небо. Там гуртувалися .. сиво-білі хмари* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 72).

2. Об'єднуватися однією ідеєю, метою. *Од нього* [Гущі] *вперше почули, що села скрізь гуртуються в спілки* (Коцюб., II, 1955, 66); *За сталий мир, за вільний труд, за щастя Гуртуються народи в боротьбі* (Підс., Поеми, 1954, 15).

ГУРЧÁННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **гурчáти** і звуки, утворювані цією дією. *З пшениці, навіть проти вітру, чулося гурчання танкових моторів* (Кучер, Чорноморці, 1956, 133); *В кімнаті якийсь час панувала тиша, що її порушувало гурчання струмочка води десь за дверима* (Досв., Вибр., 1959, 247).

ГУРЧÁТИ, чý, чúш, *недок., розм.* Видавати, створювати протяжний, розкотистий звук, шум і т. ін. *Блискавиці раз поз раз миготіли, висвічуючи у невеличкі вікна, а грім гурчав* (Мирний, IV, 1955, 88); *Голосно гурчав мотор автомобіля, певно, шофер вже заганяв на ніч свою машину в гараж* (Кучер, Полтавка, 1950, 4); *Десь кудкудачуть кури і гурчить літак* (Довж., III, 1960, 386); * Образно. *Аудиторія* [гірників] *задоволено гурчала, і перегомін кількох десятків голосів зливався в джмеляче гудіння* (Досв., Вибр., 1959, 283).

ГУСÁК, á, *ч.* Самець гуски. *Соломія зупинилась на мить, щоб подивитись здалеку, як дикий гусак старанно укладав пір'ячко на голові самички* (Коцюб., I, 1955, 361); * У порівн. *Старі клавіші засичали, як гусаки* (Н.-Лев., II, 1956, 55).

ГУСÁР, а, *ч.* У царській і деяких іноземних арміях — військовий з частин легкої кінноти, що носив форму на угорський зразок. *Восени пройшла чутка, що в Богуслав приїдуть на квартири гусари* (Н.-Лев., III, 1956, 133); *Першими кинулися на козаків панцирні гусари із списами* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 329)

◇ **Заливáти гусáра** *див.* **заливáти.**

ГУСÁРИН, а, *ч.* Те саме, що **гусáр.** *Любовно дивилася вона на ставного, красивого гусарина, що чимсь нагадував батька* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 17)

ГУСÁРКА, и, *ж., розм.* 1. Жінка гусара. *Ні, не того мені шкода; А марнів моя врода, Люде не беруть. А на улиці дівчата Насміхаються, прокляті, Гусаркою звуть* (Шевч., II, 1953, 156).

2. Куртка гусара. *Тинявся* [Давидов] *з покою в покій, гриз тонкий вус і смикав шнури своєї гусарки* (Рибак, Помилка.., 1956, 62).

ГУСÁРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **гусáр.** *Через півроку оддали другу дочку — за старого гусарського полковника* (Мирний, II, 1954, 100); *Ще й не розвиднілося як слід, а вже Мюрат кинув на позиції росіян гусарські полки* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 111).

ГУСАЧÓК, чкá, *ч.* Зменш.-пестл. до **гусáк.** [Гусак:] *Я безщасний гусачок, Не виплодив діточок — Хворів літечко* (Кроп., IV, 1959, 133).

ГУ́СЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **гýслі.** *Гусельне виконавство на Україні.*

ГУ́СЕНИЦЯ, і, *ж.* 1. Видовжена личинка метелика з кількома парами ніг і гризучим ротовим апаратом. *Щоб не допустити пошкодження капусти попелицею, посіви двічі обпилювали п'ятипроцентним дустом ДДТ, а гусениць збирали вручну* (Колг. Укр., 8, 1950, 37); *Зимують гусениці в коконах, у поверхневому шарі грунту* (Зерн. боб. культ., 1956, 201).

2. Широкий ланцюг, що накладається на колеса трактора, танка і т. ін. для підвищення прохідності машини. *Не минуло хвилини, як іще два танки горіли, а один — на підбитій гусениці — як повернув сюди боком, так і захряс* (Головко, I, 1957, 288); *Трактор ляснув гусеницями і завмер, здригаючись від натужного стукотіння мотора* (Автом., В. Кошик, 1954, 217).

ГУ́СЕНИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **гу́сениця** 1. *На гілках абрикосів виснули кетяги гусеничних гнізд* (Кучер, Чорноморці, 1956, 255).

2. Який має гусениці (у 2 знач.). *Надвечір.. ми зустріли колону артилерії на гусеничних тракторах* (Сміл., Сашко, 1957, 85); *Наша країна зробила великий вклад у створення гусеничних машин* (Знання.., 10, 1967, 7); // Який здійснюється за допомогою гусениць. *Для подачі бетону були використані баштові крани і крани на гусеничному ході* (Архіт. і буд., 3, 1955, 19).

ГУСЕНЯ́, я́ти, *с.* Пташа гуски. [С т а р ш и н а:] *У наших бабів гуси ще тільки починають нестись, а в вас вже й гусенята повилуплювались* (Кроп., II, 1958, 258); *Головний показник продуктивності гусей — це діловий вихід гусенят від гуски* (Птахівн., 1955, 271); * У порівн. *Ріс хлопець сам, як гусеня на воді* (Гончар, Таврія.., 1957, 9).

ГУСЕНЯ́ТКО, а, *с.* Пестл. до **гусеня́**.

ГУ́СИ, е́й, *мн.* 1. Великі водоплавні свійські й дикі птахи з довгою шиєю. *Ой крикнули сірі гуси В яру на ставу* (Шевч., II, 1953, 184); — *Ех. шкода! — зітхнув Рудик. — Якби можна, забив би я оце парочку диких гусей та засмажив на маслі* (Коцюб., I, 1955, 199).

2. Масова народна гра. [М о т р я:] *Парубки гратимуть у довгої лози, у тарана; дівчата — у ворона, у гусей!..* (Кроп., II, 1958, 25).

ГУСИ́НИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **гу́сячий.** *Гусиний крик і жайворонків спів, Чуть бугая здалека водяного* (Рильський, II, 1946, 14).

Гуси́не перо́ — те саме, що **Гу́сяче перо́** (*див.* **гу́сячий**).

ГУСИ́Т *див.* **гуси́ти.**

ГУСИ́ТИ, ів, *мн.* (*одн.* **гуси́т**, а, *ч.*). Послідовники Яна Гуса, вождя національно-визвольного і антикатолицького руху в Чехії в XV ст.

ГУСИ́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **гуси́ти.** *Гуситські війни Маркс назвав національно-чеською селянською війною релігійного характеру проти німецького дворянства і верховної влади німецького імператора* (Іст. укр. літ., I, 1954, 236).

ГУСІВНИ́К, а́, *ч.* Той, хто розводить і доглядає гусей. *З дозволу Зої він написав Євгенові, щоб той шукав собі іншого гусівника, а він, Пороша, тут, у Копищах, буде розводити гусей* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 430); *Щоб збільшити вихід яєць, деякі гусівники штучно викликають у гусок два цикли несучості* (Птахівн., 1955, 272).

ГУСІВНИ́ЦТВО, а, *с.* Галузь сільського господарства, що займається розведенням гусей для одержання м'яса і пір'я. *Здавна славиться Сумщина добре розвинутим гусівництвом* (Хлібороб Укр., 8, 1963, 21).

ГУСІ́Й, я́, *ч.* Пастух гусей. — *У шість років я вже став гусієм: пішов чужі гуси пасти, і хазяйський батіг тоді ж вибив з мене золоту пору казки* (Стельмах, Хліб.., 1959, 607).

ГУ́СІЛЬНИЦЯ, і, *ж.*, *діал.* Гусениця (у 1 знач.). *Погляд його недвижно спочивав на одній луком зігнутій стебелинці, по котрій звільна та невпинно повзла товста, зеленувата гусільниця* (Фр., VII, 1951, 54).

ГУ́СІНЬ, сені, *ж.* 1. Те саме, що **гу́сениця** 1. *Спустіле дворище заростало бур'янами, в садку гусінь оголила листя на старих грушах* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 242); *Ланка за літо дванадцять раз просапала й прополола буряки, .. обібрала з кожного листка гусінь* (Ю. Янов., II, 1954, 232); * У порівн. *На подвір'ї, в осінній мряці, кишіли люди, як гусінь* (Коцюб., II, 1955, 88); *По дорозі довгою гусінню тягся резервний полк* (Панч, I, 1956, 552).

2. *рідко.* Те саме, що **гу́сениця** 2. [О л е к с а н д р:] *Вже на тому боці* [ріки] *я бачив їхні* [німецькі] *танки, на гусінь яких намоталося сиве жіноче волосся* (Мокр., П'єси, 1959, 167).

ГУ́СКА, и, *ж.* 1. Великий водоплавний свійський і дикий птах з довгою шиєю; самка гусака. *Раз нашу гуску яструб вбив під плотом* (Фр., XIII, 1954, 435); *Не бачила вона, як з-під воріт .. дворища з гелганням вилізла стара гуска, а за нею викотились маленькі гусенята* (Шиян, Баланда, 1957, 80); * У порівн. *Хлопці дивились і сміялись, а Карпо, як гуска, плавав* (Мирний, I, 1954, 249).

2. Страва з гусячого м'яса. *Печена гуска, книші й пляшка з горілкою вже стоять на столику* (Стор., I, 1957, 45); [М а р і я Т а р а с і в н а:] *На столі холодець, оселедці, гуска, — ніхто навіть не доторкнувся* (Корн., I, 1955, 91).

◇ **Як** (**мов, на́че** *і т. ін.*) **з гу́ски вода́** — нічого не впливає, не діє на кого-небудь, байдуже комусь. *Ми вибігали босяком* [босоніж] *надвір, не дивлячись на мороз, вітер, дощ, і все сходило, як з гуски вода* (Збірник про Кроп., 1955, 60).

ГУ́СЛА, сел, *мн.*, *рідко.* Те саме, що **гу́слі.** *Брав Давид гусла і грав рукою своєю* (Л. Укр., I, 1951, 428).

ГУ́СЛІ, сел, *мн.* Старовинний народний багатострунний щипковий музичний інструмент. *Писані джерела відзначають існування у східних слов'ян струнного музичного інструмента — гусел* (Іст. УРСР, I, 1953, 36); *Мати грала на скрипці, на флейті, на гітарі, на гуслях і на фортепіано* (Збірник про Кроп., 1955, 11).

ГУСЛЯ́НКА, и, *ж.*, *діал.* Кисляк з пареного молока. *Засідали* [газди] *за мережаний стіл .. і споживали вкупі свіжу кулешу та гуслянку* (Коцюб., II, 1955, 335).

ГУСЛЯ́Р, а́, *ч.* Музикант, який грає на гуслях, або співець, що акомпонує собі на гуслях. *Зарева Сивобородa, волохата Рідня Саулова пузата, Та ще й гусляра привела, Якогось чабана Давида* (Шевч., II, 1953, 353); * У порівн. *Грає вітер, мов гусляр* (Воронько, Три покоління, 1950, 74).

ГУСЛЯ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **гусля́р.**

ГУСНИ́К, а́, *ч.*, *розм.* Приміщення для гусей. *Петро відчинив ворота, і гуси, похитуючись, попрямували до гусника* (Юхвід, Оля, 1959, 156).

ГУ́СНУТИ, не, *недок.* Ставати густим (у 1—3 знач.). *Юрба гусне, зростає, а козаки все сунуть і сунуть крізь ліс* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 483); *Молоко уже гусне, але ще йому не пора* (Коцюб., II, 1955, 325); *Крізь легкий серпанок туману, крізь нічний смерк, який гуснув щохвилини, Котовський ще виразно бачив темний контур транспорту над водою* (Смолич, Світанок.., 1953, 599); * Образно. *Довго, безвідрадно мовчали* [Груня та Гнат], *прислухалися, як гусне нудьга в грудях* (Горд., II, 1959, 240).

ГУ́СОНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гу́ска** 1. *В кабана ж вкрав* [Лис] *порося, А у гусоньки — гуся...* (Стельмах, Живі огні, 1954, 62).

ГУ́СОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **гу́ска 1.**

ГУСТЕ́НЬКИЙ, а, е. Досить густий (у 1, 2 знач.). — *Вербочко густенька! розпусти своє листячко ще густіш* (Кв.-Осн., II, 1956, 438); *Густенька каша, Та каша, бачте, та не наша* (Шевч., II, 1953, 223).

ГУСТЕ́НЬКО. Присл. до **густе́нький.**

ГУСТЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **густе́нький.** *Стоїть гора висока, Попід горою гай, Зелений гай, густесенький* (Гл., Вибр., 1957, 232); *Я, мов птичка* [пташка], *вибилась з хмарочок густесеньких та темних, біля ясного сонечка літаю* (Кв.-Осн., II, 1956, 334).

ГУСТЕ́СЕНЬКО. Присл. до **густе́сенький.** *Кругом все поле, як той мак, Укрили золотії квіти, Густесенько і гарно так, Неначе біля мене діти* (Гл., Вибр., 1957, 277).

ГУСТИ́ *див.* **гуді́ти.**

ГУСТИ́Й, á, é. 1. Який складається з великої кількості близько розміщених один біля одного однорідних предметів, частин і т. ін.; протилежне рідкий. *Пішов шелест по діброві, Шепчуть густі лози* (Шевч., I, 1951, 6); *Анатолій гучно регоче, аж пасма густого конопляного волосся здригаються на голові* (Руд., Остання шабля, 1959, 46); *Нараз, густу юрбу розсунувши одважно, Товстий з'явився дід* (Рильський, I, 1956, 83); // Який складається з крапель, часток або звуків, що безперервно падають, летять, лунають. *Сніг ішов густий і затемнював світло ліхтарень* (Фр., VI, 1951, 426); *Напустився густий дощ* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 30); *Від переправи долітала вже густа стрілянина* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 40); // Зроблений з переплетених ниток, дротинок, смужок і т. ін., що утворюють дрібні отвори. — *Номер! — гукнув Колісник на всю швейцарську першої і розкішної гостиниці у місті, увівши під руку Наташку, закриту густою чорною вуаллю* (Мирний, III, 1954, 275); *Небо сіє дрібненький дощик на густе сито* (Коцюб., II, 1955, 53).

2. З великим вмістом, великою концентрацією чого-небудь. *Так повернула* [Мелашка] *копистскою в горшку, що вона зав'язла в густій лемішці* (Н.-Лев., II, 1956, 324); *Міцно пахло сосновою смолою й густою нагрітою нафтою* (Донч., II, 1956, 72); // Дуже насичений чим-небудь. *Густий запах пізніх гречок і сухої стерні повівав в поля* (Коцюб., II, 1955, 375); *Від порту йшов солодкий густий дух кавунових шкаралуп* (Мик., II, 1957, 189); // Дуже яскравий, соковитого кольору. *Перед ним стояв Дувідко, покритий пилом, задиханий і з густими рум'янцями на лиці* (Фр., VIII, 1952, 398).

3. Малопроникний, малопрозорий. *Бріє* [Іван] *у густій пітьмі, спотикався і натикався безперестанку на стовбур* (Коцюб., II, 1955, 350); *Над близькими і далекими озерами й галявинами ще стояв густий туман* (Сміл., Сашко, 1957, 73)

4. Повнозвучний, низький (про звук, голос). *В пасіці гули в уликах бджоли густим глухим гуком, неначе вони були закопані десь під землею* (Н.-Лев., II, 1956, 262); — *Здрастуйте, — густим басом привітався незнайомий до Тамари* (Хижняк, Тамара, 1959, 29); *Тільки густий і низький.. гудок сусідньої фабрики вивів із задуми Галину,— і чомусь враз згадався їй рідний колгосп* (Крот., Вибр., 1959, 12).

5. *рідко.* Багатий, високий (про урожай). *Урожай того року не густий видався, всіх обдурив: з копи ледве-ледве по три мірки вибивали* (Мирний, IV, 1955, 248); *Урожаєм, густим урожаєм зашептали про тебе лани* (Сто пісень.., 1946, 183).

ГУСТИНА́, и́, *ж.* 1. *рідко.* Те саме, що **густота́**. *Вироби з тіста нормальної густини трохи розпливаються на злегка змащеному жиром листі* (Укр. страви, 1957, 360).

2. *фіз.* Маса тіла, що міститься в одиниці його об'єму. *Густиною речовини називається величина, що вимірюється відношенням маси тіла до його об'єму* (Курс фізики, I, 1957, 144); *Вирішальне значення для ступеня нагріву космічного апарата мають склад і густина повітря* (Наука.., 2, 1960, 14).

ГУ́СТІСТЬ, тості, *ж.* 1. Абстр. ім. до **густи́й** 1, 2. *Необхідно.. різко збільшити виробництво зерна і кормів, підвищити густість поголів'я худоби, зокрема корів* (Рад. Укр., 19.V 1963, 1).

2 *фіз.* Те саме, що **густина́** 2. *Існують зірки, густість речовини яких обчислюється тоннами в одному кубічному сантиметрі* (Наука.., 2, 1958, 37).

ГУСТІ́ТИ, і́є, *недок.* Ставати, робитися густим (у 1—3 знач.). *Між гіллястими липами густіє темінь* (Стельмах, I, 1962, 125)

ГУСТІ́ШАТИ, ає, *недок.* Ставати, робитися густішим (*див.* **густи́й** 1—3). *Дедалі ліс усе густішав* (Гр., Без хліба, 1958, 174); *Стрілянина наближалась, густішала* (Гончар, III, 1959, 359); *В оселі.. гасне каганчик, при місячному сяйві збільшуються, неначе виростають, пучки і снопики зілля, і густішав їхній настій* (Стельмах, I, 1962. 140); *Густішав туман, мов привиди, бродять у ньому люди* (Хижняк, Тамара, 1959, 192).

ГУ́СТО. Присл. до **густи́й**. *При самій землі росте трава густо і усяке зілля* (Вовчок, I, 1955, 350); *Сніг падає густо, грубими латками* (Коб., III, 1956, 80); *В просторій, прибраній, потрушеній соломою, як на свято, хаті густо пахло розпареним прядивом* (Хор., Незакінч. політ, 1960, 34); *Владо побачив, як вона густо почервоніла і нахилилася над столом* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 330); *В цю мить густо заревла сирена на теплоході* (Собко, Скеля.., 1961, 15); // *у знач. присудк. сл.* Багато. *Хоч у голові пусто, аби грошей густо* (Укр.. присл.., 1955, 250).

◇ **Ча́сто й (та) гу́сто; Ча́сто-гу́сто** — майже постійно, майже весь час. *Вона сама часто й густо услуговує синові* (Мирний, IV, 1955, 118); *Талановиті митці минулого не могли беззастережно прийняти ідеали будь-якого з існуючих класів як загальнолюдські і часто-густо шукали їх поза класами* (Талант.., 1958, 180).

ГУСТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **густи́й** у 1 знач., напр.: густовітий, густоволо́сий, густогри́вий, густозасе́лений, густозо́ряний, густопоса́джений, густоростýчий, густоцвітий, густочýбий і т. ін.; у 2 знач., напр.: гýсто-зеле́ний, гýсто-си́ній, густосо́кий, гýсто-черво́ний і т. ін.

ГУСТОБРО́ВИЙ, а, е. З густими, великими бровами. *Він хутко встав — кремезний, густобровий* (Донч., VI, 1957, 234).

ГУСТОЛИ́СТИЙ, а, е. З густим листям. *Густолиста яворина Хилить віти аж на воду* (Мал., I, 1956, 50).

ГУСТОНАСЕ́ЛЕНИЙ, а, е. З великою кількістю населення. *Іти доводилося тепер обережно, бо на їхньому шляху лежав густонаселений Рурський район* (Загреб., Європа 45, 1959, 279).

ГУСТОТА́, и́, *ж.* Властивість і стан за знач. **густи́й** 1—3. *По густоті гілок можна визначити, де північ* (Фіз. геогр., 5, 1956, 11); *Порівняно до інших областей Лісостепу України в західних областях більша густота населення* (Колг. Укр., 9, 1956, 8); *Кашу варять різної густоти: розсипчасту, в'язку і рідку* (Укр. страви, 1957, 225).

ГУСТОШЕ́РСТИЙ, а, е. З густою шерстю, вовною. *Такою далекою.. здається тепер Амарові його колишня мрія про отару густошерстих овець* (Донч., II, 1956, 250).

ГУСТУВА́ТИЙ, а, е. Трохи густий (у 2 знач.).

ГУСЯ́, я́ти, *с.* Пташа гуски. *А малесенька Олянка Вже гусят зове до ганку, І вони вже мчать біжком До Олянки з фартушком* (Стельмах, Колосок.., 1959, 103).

ГУСЯ́ТИНА, и, *ж.* Гусяче м'ясо. *У пузатих горщиках варився борщ з гусятиною* (Донч., III, 1956, 170); *Гусятина не є дієтичною і засвоюється організмом людини гірше, ніж куряче та індиче м'ясо* (Птахівн., 1955, 270).

ГУСЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **гуся́**. *Дідусь посивілий гукає: — Гиля! Гусяток жене в мураву* (Воронько, Тепло.., 1959, 97).

ГУСЯ́ТНИК, а, *ч.* 1. Приміщення, пташник для гусей. *Крім гусятника для основного стада, на фермі повинні бути приміщення для вирощування молодняка* (Птахівн., 1955, 286).

2. Пастух гусей. *Гусятник-хлопець заганяв Од берега Гусей додому* (Гл., Вибр., 1957, 129).

3. Те саме, що **гусівник**.

ГУСЯ́ТНИЦЯ, і, *ж.* 1. Жінка, що розводить і доглядає гусей. *Роменських гусей успішно розводять і в колгоспі імені Шевченка.., де гусятницею працює Катерина* (Колг. Укр., 6, 1958, 29).

2. Довгаста посудина з покришкою для засмажування гусей, качок і іншої великої птиці, а також поросят. *Опішняни, крім звичайної ринки, знають косу ринку, вона ж гусятниця або поросятниця, бо в ній зажарюють порося чи птицю — гуску, качку, курку* (Полт.-київський діалект.., 1954, 124).

ГУ́СЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **гу́си** 1. *Тільки що Тихович наважився увійти в двір, як йому запинила дорогу гусяча череда* (Коцюб., I, 1955, 224); *По хаті, як густий сніг, літало гусяче пір'я* (Н.-Лев., I, 1956, 167).

Гу́сяче перо́ — заструганa велика гусяча пір'їна, якою писали до появи сталевих пер. *Князь сидів на своїм троні З гусячим пером в руці* (Фр., XIII, 1954, 14); **Гу́сяча шкі́ра** — шкіра, покрита маленькими пухирцями, що з'являються у людини від холоду або нервового збудження. *Не можна лишатися у воді до посиніння губ, ознобу або появи «гусячої шкіри»* (Наука.., 7, 1956, 18).

ГУ́ТА [1], и, *ж., заст.* Склоплавильний завод. *В мастках старшини, монастирів і багатих козаків будувалися гути і рудні. На гутах виготовляли віконне скло і скляні вироби* (Іст. УРСР, I, 1953, 285); [Ярослав:] *Дізнавсь про ту силу мою один пан з Косова, забрав мене на гуту за склодува* (Мокр., П'єси, 1959, 109).

ГУ́ТА [2], и, *ж.* Цінна речовина у вигляді затверділого соку, що міститься в корінні деяких рослин і з якої виготовляють гутаперчу. *Невеличкі .. кущики бруслини бородавчастої мають промислове значення. В корінні цієї рослини міститься до 15 процентів дуже цінної речовини — гути, з якої виготовляють гутаперчу* (Наука.., 9, 1961, 45).

ГУТАЛІ́Н, у, *ч.* Мазь для чищення взуття. *Він сидів на малесенькому ослінчику, а перед ним стояла невеличка скринька з щітками й гуталіном* (Смілн., Сашко, 1957, 93).

ГУТАПЕ́РЧА, і, *ж.* Пластична органічна технічна речовина, яку добувають із затверділого соку деяких рослин (бруслини, евкомії); використовується в електротехніці та медицині. *Каучук міститься в молочному соку деяких рослин. Другий природний продукт — гутаперча* (Заг. хімія, 1955, 423); * У порівн. *Від постійного тренування тіло її зробилося гнучке, як гутаперча* (Донч., II, 1956, 137).

ГУТАПЕ́РЧЕВИЙ, а, е. Зробл. з гутаперчі. *Він* [катер] *згорів яскраво й швидко, як горить гутаперчева лялька* (Ткач. Жди.., 1959, 19).

ГУ́ТІРКА, и, *ж., діал.* Розмова. *Хоч гутірка йшла голосна та жвава,.. довго не можна було дослухатися, що люди говорять* (Март., Тв., 1954, 136); *Приємна гутірка затягнулась до пізньої ночі* (Козл., Мандрівники, 1946, 71).

ГУТО́РИТИ, рю, риш, *недок., діал.* Розмовляти. *Люди їхали і йшли.. широким шляхом, гуторили, гейкали, сміялися* (Фр., V, 1951, 401); *Поки дорослі гуторили між собою, Леся і Михайлик.. прощалися з дітворою* (М. Ол., Леся, 1960, 27).

ГУ́ХАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Те саме, що **гу́хкати**. *Ніби вибухи, гухають десь неподалеку штормові вали* (Головко, Літа.., 1956, 177); *Ні на мить не припиняється оглушлива гуркотнява. Громіздкі стани гухають, скрегочуть* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 55).

ГУ́ХКАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Видавати, створювати сильні звуки. *Фронт принишкнув, як перед бурею, лише зрідка де-не-де ліниво гухкали гармати* (Гончар, I, 1954, 358); *На ставу глухо гухкають прачами молодиці, перучи плаття в ополонках* (Кучер, Трудна любов, 1960, 385).

ГУ́ХНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до **гу́хати** і **гу́хкати**. *Обріз рвучко вдарив назад.., враз задзвеніло скло, і вибух гухнув далекою луною* (Епік, Тв., 1958, 150).

ГУ́ЦАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* 1. *перех.* Підкидати на руках, на колінах (дитину і т. ін.).

2. *перех. і неперех.* Під час руху підкидати, примушувати підскакувати. *Привалившись до борта кузова, він зціплює зуби, щоб не застогнати, коли машина гуцає* (Гончар, Людина.., 1960, 163); // *неперех.* Підстрибувати, підскакувати під дією чого-небудь. *Франка у вікно побачила, як кілька вершників, гуцаючи на сідлах, в'їжджали до села* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 114).

ГУЦИ́КАТИ, аю, аєш, *недок., перех. і неперех., розм.* Те саме, що **гу́цати**. *В уяві залишався колишній рідний образ матері, що гуцикала Лукію на колінах і співала їй пісень* (Донч., III, 1956, 91); *Бурчав мотор. Гуцикала машина. Стогнали й тихо лаялися люди* (Загреб., Європа 45, 1959, 164); — *Бережись! — кричить старий циган, гуцикаючи на низенькому вороному коникові* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 337).

ГУ́ЦНУТИ, ну, неш, *док., перех. і неперех., розм.* 1. Однокр. до **гу́цати**. *Гуцнув* [Павло Катрю] *ще й у хаті аж до стелі, раз і вдруге* (Кучер, Трудна любов, 1960, 298); *Машина гуцнула на повороті, технік стукнувся потилицею об кабіну* (Вітч., 1, 1947, 10).

2. Упасти з великою силою, створюючи шум. *Мар'ян.. так штовхнув свого свата в запалі груди, що той поточився й гуцнув на землю* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 188).

ГУЦУ́Л *див.* **гуцу́ли**.

ГУЦУ́ЛИ, ів, *мн.* (*одн.* **гуцу́л**, а, *ч.*; **гуцу́лка**, и, *ж.*). Етнографічна група українців, що живуть у гірських районах західних областей України. *Там* [у Галичині] *здавна живуть гуцули, люди сміливі, вродливі і дужі* (Вас., II, 1959, 397); *Гуцулка в садку біля хати Вишивав сорочку мені* (Нагн., Пісня.., 1949, 71).

ГУЦУ́ЛКА [1] *див.* **гуцу́ли**.

ГУЦУ́ЛКА [2], и, *ж., розм.* 1. Гуцульська мелодія до танцю. *Бабине приговорювання не могло його вигулити з дучки* [виманити з пори], *аж доки дід не сів на порозі і не заграв гуцулки в сопівку* [сопілку] (Черемш., Тв., 1960, 35); // Танець, що виконується під таку мелодію. *Хороводи, метелиці, гопаки, козаки, коломийки, гуцулки, різні сюжетні танці .. разом з новими танцями складають основу хореографічного мистецтва і в наш час* (Мист., 4, 1962, 20).

2. Чоловіча вишита сорочка з стоячим коміром. *Тепер вишиті сорочки-гуцулки носять по всіх усюдах Радянського Союзу* (Вол., Дні.., 1958, 4).

ГУЦУ́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **гуцу́ли**. *Іван був дев'ятнадцятою дитиною в гуцульській родині Палійчуків* (Коцюб., II, 1955, 306); *Колишній вчитель малювання серед старих своїх надбань розшукав зразки гуцульських орнаментів* (Вол., Місячне срібло, 1961, 299).

ГУЧА́ТИ, чу́, чи́ш, *недок., рідко.* Те саме, що **звуча́ти**. *Порожня бочка гучить, а повна мовчить* (Укр., присл.., 1955, 187); *Її басовий голос грізно гучав у хаті, неначе там хто лаявсь* (Коцюб., I, 1955, 33).

ГУЧНИ́Й, а́, е́. 1. Який дзвінко лунає, якого далеко чути; дзвінкий, голосний. *Від багаття доноситься гучний регіт веселої юрми* (Коцюб., I, 1955, 184); *Папань вийняв з-за пояса сокиру, і незабаром гучний стукіт луною покотився навколо* (Донч., II, 1956, 8); // Який утворює або здатний утворювати голосні, дзвінкі звуки. *Гей, ударю я в струни гучні,— Нехай звуки під небо летять!* (Рильський, I, 1960, 99).

2. Те саме, що **бучни́й**. *Весілля було неначе вдовине, не гучне* (Н.-Лев., II, 1956, 162); *Крім спогадів про гучні вечори і вечірніх краль, Салоган привіз кілька чистих*

листків-умов економії з строкарями (Стельмах, I, 1962, 186).

3. Який став широко відомим; який набув великого розголосу. *Одного разу, після якоїсь гучної та бучної студентської історії, Якима.. випровадили з університету* (Н.-Лев., I, 1956, 182).

4. *перен.* Пишномовний, багатообіцяючий. *Демагоги виголошують гучні промови та водночас уважно стежать за тим, яке враження їх бундючні слова справляють на слухачів* (Шовк., Інженери, 1956, 126); *Гучна назва.*

ГУ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Абстр. ім. до **гучни́й** 1.

2. *фіз.* Відчуття, створюване вухом при сприйнятті звукових хвиль. *Відомо, що, крім таких властивостей звука, як висота і гучність, що характеризують так звані чисті музичні тони, є й більш складна — тембр* (Наука.., 9, 1962, 26)

ГУЧНІ́ТИ, і́є, *недок.* Ставати гучним (у 1 знач.). *За стіною зростав пекельний гармидер концтабору. Гучнів, наближався...* (Коз., Гарячі руки, 1960, 41).

ГУЧНІ́ШАТИ, а́є, *недок.* Ставати гучнішим (*див.* **гучни́й** 1). *Зойки гучнішали, ставали несамовитими, наче за дверима каземату вила сотня вовків* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 111).

ГУ́ЧНО. Присл. до **гучни́й** 1, 2, 4. *Одна пісня лилася за другою, гучно розносячись по високій фабриці* (П.-Лев., II, 1956, 98); *У дворі вже було повно людей, і всі навперебій гучно вітали молодого з новою хатою* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 302); [Т е т я н а:] *Треба ж весілля одбуть гучно* (К.-Карпй, III, 1961, 33).

ГУЧНОМО́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Пристрій для відтворення й підсилення звуку радіопередач *Десь біля клубу гримів гучномовець, з Великого театру транслювали концерт* (Гончар, I, 1954, 504).

ГУЧО́К, чка́, *ч.* Учасник облави, який виганяє звіра або птаха на мисливців; нагонич *Значно краще полювати .. з гучками* (Коп., Як вони.., 1961, 106); *Гучки ще були далеко, коли у гущавині з'явився лис* (Веч. Київ, 2.XI 1957, 4).

ГУ́ЩА, і, *ж* 1 Густий відстій, осад на дні посудини, що виділяється з рідини. *Кухарі.. підділяли теплою водою гущу з недоварених горошин* (Фр., II, 1950, 265)

2. Густий ліс. *І серед понурої, осінньої ночі князівський замок в освітленні багаття видавався зачарованим палацом серед непроходимої гущі* (Ірчан, II, 1958, 43); // *чого.* Густі зарості чого небудь. *З розбігу Сахно шубовснула в самісіньку гущу колючого чагаря* (Смолич., I, 1958, 90).

3. *перен.* Місце найбільшого скупчення кого-, чого-небудь. *Дихало на мене привітом, теплом могучого рідного народу, і хотілось нирнути в його теплу глибінь, в саму гущу* (Вас., IV, 1960, 24); *Петро й Саливон незчулись, як і вони опинилися в гущі бою* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 343); *З завмерлим серцем продирався* [жовнір] *через гущу колючих дротів* (Кобр., Вибр., 1954, 183).

ГУ́ЩАВА, и, *ж., діал.* Гущавина. *Вони мовчки пішли поруч стежкою і за хвилю потонули в темній лісовій гущаві* (Фр., III, 1950, 27).

ГУЩА́ВИНА, и, *ж.* 1. Місце, де дерева або кущі ростуть дуже густо. *В лісі, в гущавині, лежить, схилившись на лікоть, Петруня* (Вас., III, 1960, 356); *Вузенька стежка вела в саму гущавину* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 66); // *чого.* Густі зарості чого-небудь. *Од часу до часу він спуджував дичину, що або з хуркотом звивалась у повітря, або з плескотом зникала в гущавину очеретів* (Досв., Вибр., 1959, 409); *Зараз він піде на зелені схили дніпровських круч, загубиться в гущавині дерев* (Гур., Друзі.., 1959, 29).

2. Те саме, що **гу́ща** 1, 3. *Ольга добре ним* [жаром] *обгорнула горщика з борщем. Висунув* [Микола], *почав насипати з глибокого полумиска, вигортаючи гущавину* (Кучер, Трудна любов, 1960, 7); *Хлоп'ята дружно пірнали в гущавину натовпу і галасливими табунцями випурхували з-під ніг дорослих* (Ткач, Плем'я.., 1961, 11).

ГУЩА́ВІНЬ, і, *ж., розм* Те саме, що **гуща́вина** 1. *Умостившись в очереті, я починаю пильнувати за гущавінню протилежного берега* (Гончар, Маша.., 1959, 53); *Лежачи на возі, він бачив синюватий обрис своєї хати, гущавінь саду і застиглі дві постаті біля тину* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 561).

ГУЩА́К, а́, *ч., рідко* Те саме, що **гу́ща** 2. *То схиляючись, то поповзом він залазить у такі гущаки, де й лис не пройде* (Кол., Терен.., 1959, 10); *Виводок качиний Полощеться, забравшись у гущак* (Рильський, I, 1946, 275).

ГУЩИНА́, и́, *ж.* 1. Те саме, що **гуща́вина** 1. *На галяву вискакує з гущини сарна і, зачарована чудовим концертом, зупиняється, витяга цікаву мордочку* (Коцюб., I, 1955, 148); *В гущині заростей, де повітря стояло непорушне, було жарко* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 21).

2. *рідко.* Те саме, що **густота́.** *Гущина посадки.*

ГЯУ́Р, а, *ч., заст., зневажл.* У магометан — назва іновірця. *Пригадались* [правовірним].. *усі ті багаті жнива, що збирав з гяурів, не сіючи й не орючи, татарин* (Коцюб., I, 1955, 294).

Д

Д, *невідм., с.* П'ята літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «д» (вимовляється «де»).

ДА [1], *спол., діал.* 1. *єднальний.* З'єднує однорідні члени речення або цілі речення. *На селі стихло; хіба де стукне віконце да проскочить попід ворітьми хисткий парубок* (Вовчок, I, 1955, 71); *Биймо да биймо панів з паненятами!* (Тич., I, 1946, 218).

2. *приєднувальний.* Приєднує речення або члени речення, що доповнюють чи уточнюють раніше висловлену думку. *Вона мені: — Да ти, мабуть, зроду дурний! да ти се, да ти те!* (Вовчок, I, 1955, 76).

3. *протиставний.* З'єднує члени речення або цілі речення з протиставним значенням. *Для мене світ білий Ізмалку здавався страшним; Да як заховаться?* (Греб., I, 1957, 83); — *Ревеш, вітре, да не плачеш, Бо тобі не тяжко* (Пісні та романси. , II, 1956, 23).

ДА [2], *част., розм., рідко.* 1. *ствердж.* Уживається при передачі підсумку роздумів з приводу чого-небудь у знач. т а к, д і й с н о. *Да, хороша-таки штука життя* (Головко, II, 1957, 179); // Уживається при несподіваній згадці про щось забуте або пропущене у попередній розмові, при раптовій зміні теми розмови і т. ін. — *Да,— раптом згадав Сергій Іванович.— Подзвоню ж на станцію* (Головко, I, 1957, 470); — *Да, я не сказав, як потрапив до Маші* (Ю. Янов., II, 1954, 77).

2. *підсил.* Уживається на початку речення для підсилення виразності висловлювання. — *І чого в тебе такі очі смутні?* — *Да того, може, що нездужаю* (Вовчок, I, 1955, 195); — *Да ви просто геніальна голова* (Мирний, III, 1954, 285); // Уживається всередині речення перед присудком або групою присудка для підсилення його значення. *А в нашому селі да був дід*

одинокий (Барв., Опов.., 1902, 266); *Катря сього вечора да така ласкава була й весела* (Вовчок, І, 1955, 197); // Уживається з наказ. сп. або при висловленні побажання, спонукання. — *Да подивіться, люди добрі, чи він же не козак?* (Вовчок, І, 1955, 73).

Да й, *рідко* — те саме, що **Та й** (*див.* **та**). *Нехай собі да й шумлять дуби, шумлять дуби, де глибокі рови* (Тич., І, 1946, 168).

ДАВА́ЛЕЦЬ, льця, *ч., розм., рідко.* Те саме, що **дава́льник.** — *Цесправі знайшовся гарний давалець: роботи дає багато, а харч дає видавцем* (Н.-Лев., II, 1956, 250).

△ **Дава́льний відмі́нок,** *грам.* Відмінок, який відповідає на питання: кому? чому? *Розрізняють шість відмінків: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний і місцевий* (Курс сучасної укр. літ. мови, І, 1951, 306).

ДАВА́ЛЬНИК, а, *ч.* Той, хто дає що-небудь. *Унадився Остап до села Рудівки,— і не щедрість давальників була тому причиною* (Бурл., О. Вересай, 1959, 27).

ДА́ВАНКА, и, *ж., с. г.* Добова або разова порція корму. *Щоб солому краще поїдали тварини, кожну даванку обробляють різними хімікатами* (Колг. Укр., 11, 1958, 31); *Вівсяного молока готують звичайно не більше ніж на одну даванку* (Свинар., 1956, 145).

ДАВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дава́ти** 1—3, 6. — *Та хоч би гроші давали..— Воно ж і даванню кінець є* (Мирний, III, 1954, 13).

ДАВА́ТИ, даю, даєш; *мин. ч.* дава́в, дава́ла, ло; *наказ. сп.* дава́й; *недок.*, **ДА́ТИ,** дам, даси́, дасть; дамо́, дасте́, даду́ть; *мин. ч.* дав, дала́, ло́; *наказ. сп.* дай; *док.* 1. *перех.* Передавати від однієї особи до іншої. *Ївга взяла усе господарство у свої руки.., а тільки які лучаться гроші, то усе батькові дає* (Кв.-Осн., II, 1956, 257); *Наносили Марині одежі — той те дає, другий друге тиче* (Мирний, IV, 1955, 252); — *Добряча шапка. Чабанська... Це мені Хома дав* (Гончар, III, 1959, 76); // Надавати в чиєсь користування. [Л ю б о в:] *Я ж сказала, що даю хату на вечірку* (Л. Укр., II, 1951, 19); *Раз якось голова послав до Миколи десяцького, щоб він дав свого коня під станового* (Н.-Лев., II, 1956, 259); // Платити, виплачувати. — *Не по полтинику на день буду тобі давати, а від сьогодні по цілковому* (Кв.-Осн., II, 1956, 407); — *Що візьмеш, небого? За рік, чи як? — А що дасте* (Шевч., І, 1951, 315); // Повідомляти, передавати (адресу, телефон). — *А коли од'їжджав, проводжала І на пам'ять адресу дала* (Сос., І, 1957, 337); // Пропонувати, звільняти (місце). *А молоді Чайченки хоч і рядком сидітимуть, та була між ними як стіна валізна. Чи той підніметься, другий уступає геть, місце дає — доторкнутись стережеться* (Вовчок, І, 1955, 237); *Посувались на лавах люди, щоб дати місце новим* (Коцюб., II, 1955, 352).

Дава́ти (да́ти) зе́млю (грунт *і т. ін.*) — наділяти землею (грунтом і т. ін.). *І в других селах давали їм* [селянам] *землю неродючу* (Н.-Лев., II, 1956, 261);— *А таки чутно між людьми, що будуть відбирати панські грунти та давати людям...* (Коцюб., І, 1955, 113).

2. *перех.* Дарувати що-небудь. — *Хіба йому подарочок дасте, а? А я однесу* (Вовчок, І, 1955, 78); [Г е л е н:] *Лиш кінь один стоїть на таборищі,— богам троянським в дар дали ахейці того коня* (Л. Укр., II, 1951, 302); // Присвоювати звання; нагороджувати. *У дні війни і миру — Сержанта старшого дали мені за службу щиру* (Воскр., Цілком.., 1947, 35); // *перен.* Наділяти чимнебудь. *Вміла мати брови дати.. Та не вміла на сім світі Щастя-долі дати* (Шевч., І, 1951, 32); [Р у ф і н:] *Я ніколи не вживаю супроти тебе ні тієї сили, яку мені дала сама природа, ні того права, що дає закон* (Л. Укр., II, 1951, 342).

Бог дасть *див.* **бог; Дай, бо́же (бог), но́ги** *див.* **бог; Дай, бо́же, па́м'ять** *див.* **бог; Не дай, бог (бо́же)** — уживається при небажанні, запереченні чого-небудь. *Не дай, боже, в багатого І пить попросити* (Шевч., І, 1951, 233); **Що [як] бог дасть** *див.* **бог.**

◇ **Не дано́** — нема; **Не дано́** *кому з інфін.*— не може хто, що.— *Кожному вільно, що хоче казати й думати!.. Тільки не кожному дано знати... заглянути в чужу душу* (Мирний, II, 1954, 171).

3. *перех.* Покладати на кого-небудь виконання чогось. *Переписувати..— зовсім не маю часу, а другому дати переписувати — нікому* (Мирний, V, 1955, 395); *Командир батальйонного взводу зв'язку дав йому три наряди поза чергою* (Гончар, III, 1959, 55).

4. *по чому, в що і без додатка, неперех., фам.* Бити, вдаряти. — *Давайте всім і в ніс і в уси* (Котл., І, 1952, 210); — *Підняв руку та як дав мені у ліве ухо — так у моїй голові і пішло в усі дзвони дзвонити!..* (Мирний, III, 1954, 164); [Х м е л ь н и ц ь к и й:] *Дивись, козаки почали рубати крилатих* [шляхту]. *Ох, і дають, аж пір'я сиплеться...* (Корн., І, 1955, 250); — *Підстеріг він мене в темному місці й дав по шиї* (Ю Янов., II, 1954, 18); // *безос.* *Він уже стернею біг, як раптом у ногу дало, так і спіткнувсь* (Головко, І, 1957 113).

◇ **Дава́ти (да́ти) бухана́** (**стусана́** *і т. ін.*)— бити. *Микола однією рукою вхопив пана за ногу, другою почав давати стусани в груди* (Н.-Лев., II, 1956, 209); *Дати бухана* (Номис, 1864, № 38050); **Дава́ти (да́ти) пе́рцю** *кому* — карати кого-небудь *І нам у роботі, щоб далі зростати — Прийдеться ще декому й перцю давати* (С. Ол., Вибр., 1959, 28); — *Нехай би де.. так розташувались* [чорти], *дали б їм зараз перцю* (Кв.-Осн., II, 1956, 241); — *Ось він тобі дасть зараз перцю!* (Шиян, Баланда, 1957, 12); **Як дам (дасть)** — як ударю (вдарю). — *Як дам! очіпок ізлетить* (Котл., І, 1952, 245); — *Геть, сатано! бо як дам, то й перекинешся! — скрикнула Настя* (Коцюб., І, 1955, 72).

5. *перех., розм.* Визначати вік (на вигляд). *Дідові дев'яносто без трьох, хоч йому можна на зверхній вигляд дать 60* (Вас., II, 1959, 521); // Згоджуватися платити по певній ціні; визначати, встановлювати ціну. — *Де тобі, кажуть, проти здорового зробити? та й дають меншу ціну проти других* (Кв.-Осн., II, 1956, 401); *Колись за неї* [кожушину] *двадцять рублів давали* (Мирний, IV, 1955, 297).

6. *перех., у сполуч. з ім.* с н і д а н о к, о б і д і т. ін. Улаштовувати, організовувати, запросивши гостей. *Здалека натякнув, що, певно, дворянство буде давати обід, варт би і земству почтити такого чоловіка* (Мирний, III, 1954, 285); *Голова наш дав обід двом гостям поважним* (С. Ол., Вибр., 1959, 130); // *у сполуч. з ім.* к о н ц е р т, в и с т а в а і т. ін. Виступати перед публікою (з концертом, виставою і т. ін.). *А тепер через день дають Руслана і Людмилу. Та що то за опера, так ну!* (Шевч., VI, 1957, 26); *Сподіваюся, що учениця багато переважить свого учителя і буде давати концерти* (Л. Укр., V, 1956, 85); [П о л і н а П а в л і в н а:] *Поїхала з ним у тайгу.. Аркадій добував золото, я давала.. концерти* (Мокр., П'єси, 1959, 201).

7. *перех.* Приносити як наслідок чого-небудь, винагороду за що-небудь. *Чорна корова, а біле молоко дає* (Укр.. присл., 1955, 275); [Х р а н к о:] *Ну, а скільки ж тобі та лучка доходу давала?* (Мирний, V, 1955. 124); *Земля розкриє свої скарби, почне давати те, що вона може дати при хорошому обробітку* (Ле, Опов та нариси, 1950, 168); *Люпин дав з гектара 3.360 кормових одиниць із вмістом у кормовій одиниці 141,7 грама білка* (Рад. Укр., 14.I 1959, 2).

8. *перех.* Виявлятися як наслідок якого-небудь стану або дії (про появу чого-небудь у чомусь). *При слабких*

землетрусах будинки дають тільки тріщини (Фіз. геогр., 5, 1956, 105).

9. *перех.* У сполуч. з багатьма іменниками, перев. дієслівного походження, означає дію, зміст якої визначається значенням відповідного іменника. — *Я парубку ганьби не даю, і піти* [заміж] *не піду! — одказала Катря чисто, як виспівала* (Вовчок, I, 1955, 210); *Він мало їв і на питання давав не до речі відповіді* (Коцюб., II, 1955, 286); *Поруч них лежав батарейний радист, поранений в обидві руки, і давав їм вказівки* (Гончар, III, 1959, 146); *Хто молодший та ближче стояв, так кинулись поміч дати тим, що біля вірьовок* (Кв.-Осн., II, 1956, 180); // У сполуч. з деякими іменниками означає робити, зробити, здійснювати, здійснити. *Дзвоник дав сигнал, і публіка почала збиратись до платформи* (Н.-Лев., I, 1956, 435); [Балтієць:] *Через фронти Каледіна, Центральної ради я пробився і приніс вам привіт від крейсера, що перший дав залп по Зимньому* (Корн., I, 1955, 57).

10. *з інфін., неперех.* Дозволяти, надавати можливість що-небудь робити. *Щілина* [у дверях] *завширшки в долоню давала на все вільно дивитись* (Мирний, III, 1954, 159); *Дочка вечерять подає, А мати хоче научати, Так соловейко не дає* (Шевч., I, 1951, 390); *Пані така, що й одпочити не дасть: роби та й роби!* (Вовчок, I, 1955, 29); [Шумейко:] *Ну, поздоровляю, вітаю! Дай тебе ще раз обійняти* (Коч., II, 1956, 546).

11. *неперех., наказ. сп.* дава́й, дава́йте *з інфін., недок., неперех. або з дієсл. 1 ос. одн. і мн. майб. ч., розм.* Виражає заклик до спільної дії.— *Знаєте що, хлопці? Давайте провчимо вражого пана, щоб не квапився ганяться за бурлаками!* (Н.-Лев., II, 1956, 201); — *Давай перестоїмо під оцим грибком* (Гончар, III, 1959, 11); — *Давайте вертатись* (Головко, I, 1957, 484); // *наказ. сп.* дава́й, дава́йте. Виражає заклик або наказ до дії, звернений до інших. — *Давайте вашого гульвісу, Я.. його одправлю к бісу, І вас подавимо, як мух!* (Котл., I, 1952, 237); — *Хто там кричить? Давай сюди!* — зіпонув Кривинський (Мирний, II, 1954, 198); *Він переставив фігуру.* — *Ну, ну. Давай!* (Головко, I, 1957, 426).

12. *наказ. сп.* дава́й *з інфін., недок., неперех., розм.* Уживається у знач.: почав, став енергійно робити що-небудь. *Всі обомліли. Злякались, давай терти хрін, класти проти серця* (Барв., Опов.., 1902, 206); — *Цар* [Ворон], *здурілий від воєнного запалу, кинувся на мене зі своїми міністрами і давай мене бити* (Фр., IV, 1950, 109).

13. *неперех., наказ. сп.* дай *з дієсл. 1 ос. одн. майб. ч. у знач. спонукальної частки, неперех., розм.* Виражає власну готовність до якої-небудь дії, спонукання робити що-небудь.— *Дай одвідаю, як там вона* [вдова] *пробува* (Л. Укр., IV, 1954, 264); *Гей, життя, ставай, тремти! Дай я з тебе посміюся. Хто сміліший: я чи ти — Подивлюся, подивлюся* (Тич., I, 1957, 3).

◇ **Дава́ти ві́ру** *кому* — вірити, довіряти комусь. *Йому все віру давала... Ні, не покине він мене* (Мирний, I, 1954, 82); **Дава́ти (да́ти) во́лю** *див.* **во́ля; Дава́ти (да́ти) во́лю нога́м** *див.* **во́ля; Дава́ти (да́ти) во́лю рука́м** *див.* **во́ля; Дава́ти (да́ти) гарбуза́** *див.* **гарбу́з; Дава́ти (да́ти) га́сло,** *рідко* — те саме, що **Дава́ти зна́ти.** *Поставили сторожу біля брами,— Як хто надійде, щоб давала гасло, і раду радили* (Л. Укр., I, 1951, 187); **Дава́ти (да́ти) дра́ла** *див.* **дра́ла; Дава́ти (да́ти) ду́лю** *див.* **ду́ля; Дава́ти (да́ти) ду́ху** *див.* **дух; Дава́ти (да́ти) зда́чі** *див.* **зда́ча; Дава́ти (да́ти) зна́ти** — повідомляти. *Тим рипом він дає знати і дома, що вертається обідати* (Мирний, IV, 1955, 117); *Сподіваюсь, дасте мені знати, коли будете в Києві* (Л. Укр., V, 1956, 276); **Дава́ти (да́ти) зрозумі́ти** — робити зрозумілим. *Софія сиділа гордо і посеред розмови давала зрозуміти, що скоріш вона робить ласку князеві, ніж він їй* (Л. Укр., III, 1952, 505); *Федот осудливо глянув на неї і дав зрозуміти своїм поглядом, що вона говорить дурниці* (Тют., Вир, 1964, 216); **Дава́ти (да́ти) зуботи́чину (зуботи́чку),** *фам.*— бити по зубах. *Став їх* [земляків] *ганяти, а часом і зуботичку давати* (Мирний, II, 1954, 129); **Дава́ти (да́ти) лад (поря́док)** *у чому і без додатка* — наводити, забезпечувати лад, порядок у чому-небудь; порядкувати. *Усьому лад дає* [Остап], *усім перед веде — отаманує* (Мирний, II, 1954, 39); *Ганна прибирала в кімнатах, давала лад у їдальні чи допомагала Нюсі* (Коз., Сальвія, 1959, 122); *Стара Настя .. аж біга від стола до печі, і страву сама носить і порядок дає* (Кв.-Осн., II, 1956, 74); **Дава́ти (да́ти) поча́ток** *чому* — бути першоосновою, джерелом чого; **Дава́ти (да́ти) себе́ зна́ти (почува́ти)** — бути відчутним. *Безсонна ніч давала себе почувати: не тільки груди,— руки, ноги, голова боліли, мов хто здавлював їх у лещатах* (Мирний, I, 1954, 325); **Дава́ти (да́ти) сло́во:** а) надавати можливість виступити на зборах. — *Мирославо Наумівно, дай мені слово,— звівся з місця і випростався на весь свій гвардійський зріст солдат, що кинув першу репліку* (Головко, II, 1957, 463); б) обіцяти що-небудь комусь. *Даю Вам слово, що не в довгім часі пришлю Вам своє оповідання* (Коцюб., III, 1956, 289); *Умовляла-умовляла і вмовила: дав слово — перестану ледаря корчити. У суботу піду на роботу* (Ковінька, Кутя.., 1960, 140); **Дава́ти (да́ти) собі ра́ду** *з чим і без додатка* — справлятися з чим-небудь самостійно. — *Ми й самі дамо собі раду!* (Фр., III, 1950, 98); *Відколи Грициха вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки* (Стеф., I, 1949, 51); **Да́ти сторчака́** *див.* **сторча́к; Дава́ти топ** — те саме, що **Задава́ти тон** (*див.* **задава́ти**). [Аркадій:] *Столиця, Лідо, вона тон дає країні* (Корн., I, 1955, 97); **Да́ти тя́гу** *див.* **тяг; Не да́ти спу́ску** *див.* **спуск; Ні да́ти ні взя́ти** — такий самий, так само. *Але годі о смерті гадать! Кістяк викличе тільки огиду... Що лякатись? Ні взяти ні дать: Мій певнісінький образ, по виду,— Так на мене скидається він* (Граб., I, 1959, 236); **Як пи́ти да́ти** *див.* **пи́ти; Я тобі́ дам; Він тобі́ дасть** *і т. ін.*— уживається як погроза. — *Хто видав так говорити! Ось я тобі дам!* (Н.-Лев., II, 1956, 319); — *Звісно, куди в таку тьму?.. — Краще до ранку.— До ранку, до ранку! — ще дужче закричав технік, розлючений тим, що його думка сподобалась шоферові.— Я комусь дам до ранку!* (Гончар, III, 1959, 181).

ДАВА́ТИСЯ, даю́ся, даєшся; *мин. ч.* дава́вся, дава́лася, лося; *наказ. сп.* дава́йся; *недок.*, **ДА́ТИСЯ,** да́мся, даси́ся, да́сться; дамо́ся, дасте́ся, даду́ться; *мин. ч.* да́вся, дала́ся, ло́ся; *наказ. сп.* да́йся; *док.* 1. *звичайно із заперечн., розм.* Дозволяти зробити що-небудь з собою. — *Так, батьку, покажем,— гукав загін,— До рук не дамося живими!* (Стар., Пост. тв., 1958, 225); *Коні запінились, а не даються випередити* (Коцюб., I, 1955, 189); — *Хоч би не спіймали того доброго міського чоловіка.. Тільки ні, то такий, що спроста в руки не дасться* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 206); // *перен.* Піддаватися впливові, дії чого-небудь. [Долорес:] *І ти не думай, що я б йому далася на підмову* (Л. Укр., III, 1952, 335); *Нам час не датися на глум: Здіймуться дружні хлопські руки, І просвітлів хлопський ум!* (Пісні та романси.., II, 1956, 187).

◇ **Дава́тися (да́тися) взнаки́ (в тямки́, у тямку́, у по́мки** *і т. ін.*) — давати себе знати, відчути; залишати про себе пам'ять чим-небудь прикрим, неприємним. *Ну, вже таки Далась взнаки Мені та Галка Біла! Мов чиряки на печінки, От так притьмом і сіла!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 158); *Микола згадував окремі епізоди, які, мабуть, дались найбільш йому взнаки*

(Панч, В дорозі, 1959, 198); *Страшно далася в тямку Шимкові та зима* (Фр., II, 1950, 139); *Дався той день у помки Кирилові Івановичові* [Івановичу]: *і досі він його без того, щоб не заскреготати зубами, згадати не може* (Мирний, I, 1954, 151); **Дава́тися (да́тися) зна́ти** — те саме, що **Да́ти себе́ зна́ти** (*див.* **дава́ти**). *От ще сонечко не вмилось, А царівна вже й схопилась.. Так дається горе знать* (Манж., Тв., 1955, 197); *Страшний він* [Дніпро] *у чорну бурю... Це добре далося знати в дні громадянської війни* (Рильський, III, 1956, 26)

2. *(1 і 2 ос. не вживаються) кому.* Виявлятися якимнебудь для здійснення, подолання, переборення. [Валент:] *Звісно, по-жіночому вона невтримливо з тобою говорила, та їй далась нелегко та розмова* (Л. Укр., III, 1952, 287); *Вантажник Григорій трохи заїкувався, коли говорив: йому трудно давалася літера «а»* (Смолич, V, 1959, 34); *Перемога басмачам далася дешево* (Ле, Міжгір'я, 1953, 367); // Бути легким, приступним для розуміння, засвоєння і т. ін. [Галя:] *Не всякому, папочко, та наука дається. Інший бог знає, як трудиться, а воно не йде та й не йде в голову* (Мирний, II, 1954, 134); *Набуде Марко досвіду, тоді і наука дасться йому, досягне свого, до чого душа лежить* (Горд., I, 1959, 355).

3. *(1 і 2 ос. не вживаються), тільки док., мин. ч., кому.* Стати предметом особливої уваги, інтересу. — *Та що там за Василь тобі дався? — каже Маруся* (Кв.-Осн., II, 1956, 34); — *Дались тобі ті п'ять карбованців, подавилася б ти ними ще ниньки* (Стельмах, I, 1962, 11).

4. *тільки недок.* Пас. до **дава́ти** 1—3, 6, 9. [Левіт:] *Берегти святині. Щоб жертов* [жертв] *не давалось поза храмом* (Л. Укр., II, 1951, 159); *У статті. дається також характеристика основних методів дослідження внутрішнього мовлення* (Рад. психол. наука.., 1958, 242).

ДАВИ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до видавлювання соку (з фруктів, овочів). *Вона* [випоробня] *складалася з давильної площадки,.. де переробляли виноград. і вритого в землю чотирикутного резервуара-цистерни* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 280); // Признач. для видавлювання соку (з фруктів, овочів)

ДАВИ́ЛЬНИК, а, *ч.* Той, хто видавлює сік. [Четверта частина хору:] *Все те йде в велику кадку, до давильників під ноги, Свіжі, чисті виногрона топчуть потоптом вони* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 391).

ДАВИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **даві́льник.**

ДАВИ́ЛЬНЯ, і, *ж.* 1 Двір або приміщення з відповідним устаткуванням для видавлювання соку (з фруктів, овочів). *Мирмекій розкопує археологічна експедиція.. Знайдено чимало давилень і оштукатурених цистерн* (Вітч., 2, 1965, 218).

2. Устаткування, прес для видавлювання соку (з фруктів, овочів).

ДАВИ́ЛЬЦЯ, ів, *мн., діал.* Інструмент для роздавлювання горіхів.

ДАВИ́ТИ, давлю́, да́виш; *мн.* да́влять; *недок.* 1. *перех. і на кого — що, у що.* Налягати своєю вагою; натискати. *Чорногора важким своїм тілом давила землю* (Коцюб., II, 1955, 318); *Сухе груддя давило на рожеві трубки* [посіву], *безсилі пробити сіру шкаралупу, вони морщились і жовкли* (Панч, В дорозі, 1959, 46); — *Може, далі пройдемо, на сухе? — Мені все одно, на мокрому навіть краще — в боки не давитиме* (Тют., Вир, 1964, 322).

2. *перех., перен.* Чинити утиски; гнобити. *Почав* [пан] *нас тіснити, почав давити,— нема життя нашому братові* (Мирний, I, 1954, 183); *Чим більше він, пролетаріат, давитиме буржуазію, тим шаленіша буде її відсіч* (Ленін, 28, 1951, 147); // Гнітити (про почуття, настрій). *Важка дума, як камінь, давила її серце* (Н.-Лев., II, 1956, 62); *Де й поділася та важка зажура, яка давила колись безправного в'язня* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 276); // Переслідувати що-небудь у собі; приглушувати. *Я їх* [сльози] *давлю, здержую, а вони проти волі так і каплють* [капають], *так і каплють* (Мирний, I, 1954, 89); — *Ні, ні! — без жалю давив я у собі всякий протест,— ніяких думок!* (Вас., II, 1959, 317).

3. *перех. і неперех.* З силою натискати; стискати, тиснути.—*Не шкреби, дочко, ножем...— сказала Кайдашиха.— Як же його шкребти, щоб не було чуть!..— Не дуже дави ножем, мов серденько любе, то горщик не буде скавучать* (Н.-Лев., II, 1956, 284); [Петро:] *Як то здорово носити таку одежу, щоб вона нігде* [ніде] *тебе не давила* (Мирний, V, 1955, 138); *А ж ось двері піддалися, і натовп розлютованих панів линув у них, давлячи й штовхаючи один одного* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 109); * Образно. *Просторий кабінет давив його душними обіймами* (Ле, Міжгір'я, 1953, 271); // *безос.* Про почуття болю, стискання (у грудях, серці, голові). — *А як було прийде вечір,— знов давить мене в грудях, тяжко мені, наче хто розривав мою душу* (Н.-Лев., I, 1956, 63); — *Спершу нудило мене, давило під серцем* (Мирний, I, 1954, 85);—*Голова, знаєш, ніби чужа якась. Отут мені давить і штрика* (Вишня, I, 1956, 225).

4. *перех.* Розплющуючи, нищити (комах та інших дрібних істот). — *Задавив уже! — гукнув дід.— Ні, я його* [коника] *не давив,— і лице малого скривилося* (Мирний, I, 1954, 176); *Він уже здогадався, хто давив його голубів, але ні разу не заставав убивцю на місці злочину* (Донч., I, 1956, 68); // Навалившись, ударом калічити, вбивати. *Коли чи п'є* [Турн] — *не проливає. Коли чи б'є — то вже влучає, Йому людей давить, як мух!* (Котл., I, 1952 193); *Па Вовка бідного насів* [Лев] — *Давив його, крутив...* (Гл., Вибр., 1957, 57).

5. *перех. і без додатка, розм.* Умертвляти, стискаючи горло; душити. *Не раз бородатих давили* [гайдамаки] *купців, І коней і крам відбирали* (Бор., Тв., 1957, 71); — *Чутка ходила що дівчина задавила Загнибідиху. А глянути на неї — щось не віриться, щоб така давила* (Мирний, III, 1954, 144)

6. *перех.* Те саме, що **чави́ти.** [Парвус:] *Нерон — той був великий виноградар в саду господнім, кетяги достиглі давив, і з їх крові вино робилось* (Л. Укр., II, 1951, 349); *Вигрібали з землі . м'ясисті овочі, давили з них сік у казанки* (Кучер, Чорноморці, 1956, 129).

7 *перех. і без додатка, перен., розм.* Морозити, заморожувати. *Гуде та виє. розгулявся Морозенко!.. Аж пищить усе, а він, немилосердний, давить* (Мирний, IV, 1955, 286); *Зима.. віяла завірюхами, морозами давила й занудила мене до смутку* (Вас., I, 1959, 248); *Снігу ще не було, але морози давили порепану землю* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 215)

ДАВИ́ТИСЯ, давлю́ся, давишся; *мн.* да́вляться; *недок.* 1. *чим і без додатка.* Забивати собі горло великим шматком їжі. *Хто аж давився та запихався пирогами, хто, мов на жорнах, молов на зубах смачні хрящі смаженої риби* (Мирний, III, 1954, 288); * Образно. *А «ненажера»* [молотарка] *тим часом не тільки не давилася, а ще більше.. дерла свого рота* (Мирний, IV, 1955, 248); // Задихатися, душитися (від приступу кашлю, сліз і т. ін.). *Параска Тихонівна, давлячись слізьми, кусала подушку* (Ю Янов., I. 1958, 451); *Дівчина, давлячись плачем, знаходить своїми шорсткими.. долонями парубочі пальці і довірливо нахиляється до них* (Стельмах, Хліб.., 1959. 128).

2. *перен.* Їсти що-небудь малопоживне, одноманітне. *І на сей раз кріпаки, укриваючись латами та давлячись гірким хлібом з остюками, ждали* [волі]... (Мирний,

IV, 1955, 214); — *А що б же .. ходив би* [Матюха] *обшарпаний, ячниками б давився та по-свинячому жив, як вони?!* (Головко, II, 1957, 48); — *Книжки купують* [бідняки], *а самі картоплею давляться* (Багмут, Опов., 1959, 6).

3. *розм.* Позбавляти себе життя удушенням. [Н е с т р о:] *Такі мене гіркі думки взяли, така несамовита туга облягла мою душу — хоч давися! хоч тонися!* (Мирний, V, 1955, 182); // *тільки наказ. сп., вульг.* Уживається як лайливе побажання. — *Не дивись, а то з'їси. Ось на, давись! (Дає* [божевільна] *дулі і співає)* (Шевч., II, 1953, 99); — *Пан дає по два сороківці за день орання.— Нехай давиться ними! Не діжде! Не підемо!* (Фр., VIII, 1952, 10); — *Дались тобі ті п'ять карбованців, подавилася б ти ними ще ниньки.— Не подавлюся, давися ти, як залишив їх у себе* (Стельмах, I, 1962, 11).

4. *тільки недок.* Пас. до **дави́ти** 4—6. *З пальця меду не добудешся,.. не давиться* (Номис, 1864, № 5254).

ДА́ВКА, и, *ж., розм.* Штовханина і тиск у натовпі. *Коло вокзалу була така давка і тіснота, що страх* (Мирний, III, 1954, 271); *Загриміли лави, знявся крик, давка біля дверей* (Шпян, Гроза.., 1956, 711).

ДАВКИ́Й, а́, е́, *розм.* Те саме, що **давлю́чий.** *Горло одразу пересихає, в ньому каменем стає якийсь давкий клубок* (Кучер, Прощай.., 1957, 96).

ДАВКОТНЯ́, і́, *ж., розм.* Те саме, що **да́вка.** *Двір прокидається — радість, гомін, давкотня* (Вас., II, 1959, 124).

ДА́ВЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дави́ти** 1.

ДАВЛЮ́ЧИЙ, а, е, *розм.* 1. Який давить. *У Глущука до горла підкотився гарячий давлючий клубок* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 10); *Розібрав його кашель такий давлючий, що аж сльози з очей покотилися* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 455).

2. Який важко проковтнути (про їжу). [Л і з а:] *Ніхто не їсть* [пряників], *такі вони давлючі* (Коч., II, 1956, 157).

ДА́ВМА: ◇ **Да́вма дави́ти** — давити з великою силою. *У грудях давма давила ніби якась передвістка* (Ле, Вибр., 1939, 76).

ДАВНЕ́ЗНИЙ, а, е, *розм.* Дуже давній. *За цими переказами, нове прізвище прищепилося в давнезні часи* (Ю. Янов., I, 1958, 508).

ДАВНЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш. до **да́вній** 1.

ДАВНЕ́НЬКО. Присл. до **давне́нький.** *Давненько вже у яр пішла, Узявши глечик* (Шевч., II, 1953, 187); *Давненько вже я народився на світ* (Вишня, I, 1956, 288).

ДАВНИ́М-ДАВНО́, *присл., розм.* Дуже давно. *Якби я не була тут так занята* [зайнята] *і так слаба, то він* [переклад] *був би вже давним-давно скінчений* (Л. Укр., V, 1956, 138); *Мрії давним-давно вивітрилися з голови* (Вільде, Сестри.., 1958, 449).

ДАВНИНА́, и́, *ж.* 1. Давноминулі часи. *В Єгипті в давнину .. Жив цар преславний, сильний і багатий* (Фр., XIII, 1954, 382); *Подивись у давнину, де з полком відважний Ігор виступає на війну* (Уп., Вірші.., 1957, 170); // Те, що стосується далекого минулого, що пригадується з минулого. — *Ми колись грали в академії комедії, та почали пригадувати з отцем Петром деяку давнину* (Н.-Лев., III, 1956, 44).

Дале́ка (да́вна, си́ва *і т. ін.*) **давнина́** — найдавніш, дуже давні віки (часи і т. ін.); старовина. *Давня то давнина, а наче вчора діялось* (Вовчок, I, 1955, 49); *Уже в далеку давнину славився Дніпро своїм повноводдям, красою* (Літ. газ., 6.XI 1952, 3); *Величезний старовинний вал, зведений в сиву давнину руками рабів.., зараз весь був начинений бетоном та сталлю* (Гончар, Таврія.., 1957, 671); *У руських вже в глибоку давнину склалася сільськогосподарська культура* (Іст. СРСР, I, 1956, 80).

2. Довгочасне існування чого-небудь. *Коло похилених воріт, що стояли поруч із стареньким будинком.., почорнілим од давнини, із темряви обізвався привітний молодий голос* (Вас., II, 1959, 10); *На ньому піджак, куплений ще в Харкові на товкучці за приступну ціну, аж лиснів від давнини* (Шпян, Гроза.., 1956, 506).

ДА́ВНІЙ, я, е. 1. Який давно минув; колишній. *Відтак коваль про давнії роки згадає* (Фр., XIII, 1954, 65); *Фольклористи дожовтневої доби.. віддавали головну, а часто і виключну увагу фольклорові давніх часів* (Рильський, III, 1956, 145); // Який застарів. — *Ми, ямищани, пристали на те, що ніхто з нас не буде робити в пана по давній ціні* (Коцюб., II, 1955, 44).

З да́вніх-даве́н; З да́внього-да́вна — з давнього часу, з давніх часів; здавна. *Чорна баба — нічка темна: Із давніх-давен Покриває все на світі, Як погасне день* (Гл., Вибр., 1957, 284); *З давніх-давен росте і міцніє наша дружба* (Літ. газ., 1.II 1957, 1); **За да́вніх-даве́н** — у давні часи, в минулому. — *Так, танець за давніх-давен На меті мав благочестя* (Л. Укр., IV, 1954, 148); // *у знач. ім.* **да́вне,** нього, *с.* Минуле. *Давнє устає перед очима, мов воно тільки що діялося* (Мирний, III, 1954, 19).

2. Який існує вже багато часу; старий. *Давніх друзів забувають, а при горі споминають* (Укр., прислів., 1955, 141); // Здавна добре відомий; стародавній. *Він не крився ні від кого, що сам вийшов з давнього козачого роду* (Мирний, II, 1954, 259); *Давня приказка каже, що лихо не ходить поодинці, а в парі* (Коцюб., I, 1955, 228); *Сиві бороди з села переказали нам давню легенду* (Вол., Сади.., 1950, 5).

3. *розм.* Непридатний для споживання; несвіжий. *Тараня була дуже давня, лежала, трухла* (Н.-Лев., II, 1956, 210); — *Хіба тут тобі води немає? — показує* [генеральша] *на графин з водою...— Це вже давня... Я ходила свіжої напитись.— каже Уляна* (Мирний, II, 1954, 103).

ДАВНІ́СІНЬКО, *присл., розм.* Дуже давно. — *Хочете душу узяти, зараз вам її і заручу..— Душу! Та вона вже давнісінько моя* (Кв.-Осн., II, 1956, 243).

ДА́ВНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Велика часова віддаленість виникнення, здійснення чого-небудь; давноминулі часи. *Територія Переяслав-Хмельницького району.. становить значний інтерес, зумовлений не тільки глибокою давністю східнослов'янської культури в цій місцевості, але й деякими особливостями її історичного розвитку* (Мовозн., XIV, 1957, 40); *Добування стінових матеріалів з вапняку має вікову давність* (Компл. використ. вапняків.., 1957, 192).

2. Довгочасне існування; застарілість. *Голова райвиконкому ударив долонею по жовтій від давності папці* (Донч., II, 1956, 11); // Час, протягом якого зберігається що-небудь. *В погребах Мунтяну завжди були добрі вина, десятилітньої і п'ятнадцятилітньої давності* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 142).

За да́вністю (ро́ків, літ *і т. ін.*) — з причини великої віддаленості в часі. *За давністю літ неможливо відшукати слід запропащеної рукописі* [рукопису] (Л. Укр., V, 1956, 393); *Леся бувала в Києві, ще коли жили в Новоград-Волинську, але за давністю ті відвідини пам'ятала невиразно* (М. Ол., Леся, 1960, 68).

3. *юр.* Термін, протягом або після якого втрачається або набувається право на що-небудь. *Загальна трирічна позовна давність поширюється і на правовідносини, що виникли до надання чинності Цивільному кодексові* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 3).

ДА́ВНІ́ШНІЙ, я, е, *розм.* Те саме, що **да́вній** 1—3. *Марійка розтлумачує дідові: — Це,— каже,— дідусю, вистава про давнішні часи* (Жур., Вечір.., 1958, 343);

Там, у кутку, троє завели річ про теперішнє життя трудне.., а четверті про давнішнє гуторили (Мирний, II, 1954, 229); *Олтар зостався од старої церкви. Він давнішній і закруглений* (Н.-Лев., II, 1956, 401); *Давнішнє бажання оволоділо ним* (Шиян, Гроза.., 1956, 202).

ДАВНО́, *присл.* 1. У далекому минулому, багато років тому. *Давно те діялось* (Шевч., II, 1953, 45); *Колись давно, ще не за нашої пам'яті, приїхав.. панідич в свій куплений на Волині маєток* (Н.-Лев., I, 1956, 130).

Як [і] **давно́** — як раніше, як колись. *І вже до нас так не горнеться* [Катря], *як давно* (Вовчок, I, 1955, 194); [Г р и ц ь к о:] *Як живу? Так, як і давно жив* (Мирний, V, 1955, 150); *Наче знов, як давно, чую мову твою* (Гонч., Вибр., 1959, 72).

2. Протягом тривалого часу; здавна. *Золотую тарілочку Всі знають давно* (Гл., Вибр., 1957, 284); *І Цупов, вийшовши з засідання ревкому, Давно знайомими провулками пішов* (Бажан, I, 1946, 269); // Деякий час тому. *Вже давно у всі дзвони передзвонили* (Кв.-Осн., II, 1956, 214); *Місяць давно вже зійшов і перескакував з хмари на хмару* (Коцюб., I, 1955, 393); *Давно скінчили роботу численні гуртки, учні розійшлися* (Донч., V, 1957, 478); // Протягом якогось відрізка часу і дотепер; довгий час, довго. *Стали мати прощатися, бо вже Катря давно коло дверей стояла* (Вовчок, I, 1955, 216); *Ах, я давно Вас ждала* (Тич., I, 1946, 89).

◇ **Ота́к (отта́к) би [й] давно́; Давно́ б так** — саме так треба було; добре, так.— *Оттак би й давно,* — *сказав голова* (Кв.-Осн., II, 1956, 441); — *Отак би давно! — тріумфував Йон і приступивсь ближче до дівчини* (Коцюб., I, 1955, 235).

ДАВНОМИНУ́ЛИЙ, а, е. Який давно минув, пройшов і т. ін. *А між людей все нові, все палкіші зустрічі бойових друзів, скрізь спогади про давноминулі дні* (Кучер, Дорога.., 1958, 115); *Розповідаючи про давноминулі і недалекі часи з історії комсомолу, підполковник непомітно перейшов до життя училища* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 53); // *у знач. ім.* **давноминуле,** лого, *с.* Давні часи; давнина. *Поема «Данило Галицький».. не відносить нашу увагу в давноминуле, а по суті перекликається з днями великої битви проти фашизму* (Мал., Думки.., 1959, 25).

△ **Давноминулий час,** *грам.* Дієслівна форма минулого часу, яка виражає дію, що передувала іншій минулій дії.

ДАВНООЧІ́КУВАНИЙ, а, е. Якого давно чекали, ждали (чекають, ждуть). *Щоденні новини суспільного життя нас.. тільки радують, як радує батьків народження та перший лепет давноочікуваного немовляти* (Де, Право.., 1957, 8); *Лагідна вечірня пора і давноочікуваний сніг вимамили на вулицю трохи не всіх мешканців міста* (Вільде, Опов., 1954, 51).

ДАВНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех., розм.* Однокр. до **дави́ти** 1. *Зареготався я, та й годі; А й мене давнули Таки добре* (Шевч., I, 1951, 248).

ДАВНЬОВІ́ЧНИЙ, а, е, *рідко.* Який існує здавна. *Груні видно — тріщать давньовічні звичаї, молоді сили прагнуть вирватися на широкий світ* (Горд., II, 1959, 202).

ДАВНЬОГРЕ́ЦЬКИЙ, а, е. Те саме, що **старогре́цький.** *Середземномор'я було заселене дуже давно. Тут зберігається багато пам'яток давньогрецької.. культури* (Фіз. геогр.., 6, 1957, 44).

ДАВНЬОРУ́СЬКИЙ, а, е. Те саме, що **старору́ський.** *Відіграючи велику роль у міжнародному житті, давньоруська держава врятувала Західну Європу від спустошливої навали тюркських орд* (Ком. Укр., 5, 1967, 62).

ДАВУЧКИ́Й, а́, е́, *розм., рідко.* Те саме, що **давки́й.** *Давучкий клубок підкотився до горла* (Донч., III, 1956, 129).

ДАГЕРОТИ́П, *ч., іст.* 1. *род.* у. Те саме, що **дагеротипія.**

2. *род.* а. Знімок, зроблений дагеротипією.

ДАГЕРОТИ́ПІЯ, ї, *ж.* Старий спосіб фотографування на металевій пластинці, покритій йодистим сріблом. *Фотографія проникла до нас у 40-х роках минулого століття спочатку у вигляді так званої «дагеротипії» — знімків на металевих пластинках* (Цікава фізика.., 1950, 252).

ДАГЕРОТИ́ПНИЙ, а, е, *іст.* Стос. до дагеротипії.

ДАГЕСТА́НЕЦЬ *див.* **дагеста́нці.**

ДАГЕСТА́НКА *див.* **дагеста́нці.**

ДАГЕСТА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **дагеста́нці** і Дагестан.

ДАГЕСТА́НЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **дагеста́нець,** нця, *ч.*; **дагеста́нка,** и, *ж.*). Основне населення Дагестанської АРСР.

ДА́ГУСА, и, *ж.* Посухостійка злакова рослина типу проса, вивезена з Індії. *Дагуса, або пальчасте просо,— посухостійка кормова і продовольча однорічна злакова рослина* (Колг. енц., I, 1956, 629).

ДАДАЇ́ЗМ, у, *ч.* Формалістична течія в літературі й образотворчому мистецтві Західної Європи 10—20-х років XX ст. *Між дадаїзмом і панфутуризмом — спільність шляху мистецького* (Еллан, II, 1958, 123).

ДАДАЇ́СТ, а, *ч.* Послідовник дадаїзму. *Великі письменники-реалісти.. виступали проти занепадницької літератури..— всіх цих дадаїстів, кубістів, сюрреалістів* (Рад. літ-во, 5, 1957, 76).

ДАК, *спол., діал.* Так. *Все теє* [панство] *гуляще, дак таке випещене!* (Вовчок, I, 1955, 107); — *Вона ж, хвойда, як іде вулицею, дак на ній шкура говорить* (Ковінька, Кутя.., 1960, 58).

ДА́КАТИ, аю, аєш, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **підда́кувати;** // Вживати у мові діалектне «дак», «да».

ДА́КНУТИ, ну, неш, *док., розм., рідко.* Однокр. до **да́кати.**— *Н-да! — дакнули колгоспники.— Місточок слід би полагодити* (Вишня, I, 1956, 385).

ДАКТИЛІ́ЧНИЙ, а, е, *поет.* Стос. до дактиля. *Ліричний гіперболізм.., будова строфи з чергуванням дактилічних і чоловічих рим,— все це надає пісні .. національного українського колориту* (Іст. укр. літ., II, 1956, 174); *Дактилічні рядки, як і хореїчні, завжди починаються наголошеним складом* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 103).

ДАКТИЛОГРА́ФІЯ, ї, *ж., спец.* Техніка роботи на друкарській машинці.

ДАКТИЛОЛО́ГІЯ, ї, *ж., спец.* Ручна азбука, якою користуються глухонімі.

ДАКТИЛОСКОПІ́ЧНИЙ, а, е, *юр.* Стос. до дактилоскопії.

ДАКТИЛОСКОПІ́Я, ї, *ж., юр.* Наука, що вивчає папілярні узори кінцевих фаланг пальців рук з метою встановлення особи людини. *Порівняння відбитків пальців (дактилоскопія) служить у криміналістиці одним з найточніших способів встановлення особи* (Наука.., 4, 1965, 40).

ДА́КТИЛЬ, я, *поет.* Трискладова стопа з наголосом на першому складі у віршованій мові, наприклад: М і - с я ц ь я с - н е́ - с е н ь - к и й / п р о́ - м і н ь т и - х е́ - с е - н ь к и й — / к и́ - н у в н а - / н а́ с. *Він* [П. Грабовський] *вживає різні віршові розміри: ямб, хорей, дактиль, амфібрахій та ін.* (Укр. літ., 9, 1957, 177).

ДАЛА́Й-ЛА́МА, и, *ч.* Верховна урядова і духовна особа (глава церкви) в Тібеті. *В Калькутту прибув з Тібету далай-лама* (Минко, Намасте.., 1957, 53).

ДАЛЕБІ, *рідко* **ДАЛЕБІ́Г,** *невідм., розм.* Уживається у знач. вставних слів: правду кажучи, справді [ж, бо], дійсно і т. ін.— *Я, далебі, в тім не виною, Що так роз'їхався з тобою* (Котл., I, 1952, 145); *Далебі, він сам себе не пізнавав* (Гур., Новели, 1951, 56); — *Сьогодні до вас я з рабом чорношкірим. — Здобутий у турків? Красунь, далебі́г* (Бажан, Роки, 1957, 277); // *у знач. частки* таки.— *Якби не оце створіння, я далебі заснув би під кущем, так сьогодні парно якось у повітрі* (Коцюб., I, 1955, 209); *Далебі немає чого поспішати* (Головко, II, 1957, 179).

ДАЛЕБІ́Г *див.* **далебі.**

ДАЛЕ́КИЙ, а, е. 1. Який знаходиться, відбувається на великій відстані. *В якійсь далекій стороні... Таку ледачу пам'ять маю, Що й не згадаю* (Гл., Вибр., 1957, 90); *Десь підвода далека в полях гуркотить* (Рильський, I, 1956, 41); *Журавлі вже давно одлетіли у далекі і теплі краї* (Сос., I, 1947, 143); // Який перебуває, живе десь далеко (про людину). *Щось охолонув молодець.. Чи згадав далеку милу й заридав дрібними слізьми на чужині?* (Л. Укр., I, 1951, 306); *Не сумнівайсь ні на хвилину, далекий друже бойовий, за синьооку Катерину будь завжди певен* (Гонч., Вибр., 1959, 357); // Який доноситься, лине здалека. *Він чув далеке дихання отари.. і ледве вловимий голос пісень* (Коцюб., II, 1955, 320); *Чути далекий грім* (Фр., VI, 1951, 377); *Колись в своє убогеє село.. Мене далеким вітром занесло* (Вас., II, 1959, 485); * У порівн. *Ти повторила, як луна: «правда», але якимсь упалим, немов далеким голосом* (Л. Укр., III, 1952, 693); // Який має велику протяжність. *До любої небоги нема далекої дороги* (Номис, 1864, № 8759); // Який долає великі відстані. *Змалку він мріяв стати капітаном далекого плавання* (Гончар, Таврія.., 1957, 53); *Які це враження від своїх далеких подорожей приніс П. Дорошко?* (Мал., Думки.., 1959, 39).

◇ **З далéкого далéка** — з далекого краю; здалека. *Тільки десь з далекого далека чути було мелодію і ритм вальса* (Собко, Стадіон, 1954, 243).

2. *перен.* Спрямований у далечінь; байдужий, холодний (про погляд, очі). *Андрій підняв очі. І вони на мить зупинились і кинули далекий погляд кудись.. поза стіни, поза хату* (Коцюб., II, 1955, 22); *Очі його були сумні й далекі* (Ю. Янов., I, 1958, 446).

3. Віддалений великим проміжком часу; дуже давній. *Десь далеко стукає калатало нічного сторожа .. Воно завжди викликає у мене настрій, почуття зв'язку з далеким минулим, з життям моїх пращурів* (Коцюб., I, 1955, 415); *Народе мій! В далекім листопаді, За Леніним шикуючись в полки, .. Відчув ти грізну, титанічну силу* (Гірник, Сонце.., 1958, 5); // Який знаходиться у перспективі; прийдешній, майбутній. *Людство З безмірним трудом розорало* [поле] *під засів Добра і правди, для таємних, Далеких, прийдешніх часів* (Фр., XIII, 1954, 410).

4. Віддалений у роді; малоспорідненний. *Він мені й родич далекий* (Вовчок, I, 1955, 85); — *Чи чуєте ви, всі далекі і близькі браття мої! Скоро прийде вітер! Готовсь!!* (Хотк., II, 1966, 218).

5. *від чого, перен.* Який не думає про що-небудь, не має наміру робити щось. *Латин, і серцем, і душею Далекий бувши од війни, .. Зізвав к собі панів вельможних* (Котл., I, 1952, 184); *Очі сумлінно читали кожне слово, кожний рядок, та розум був далекий від розуміння* (Ю. Янов., II, 1958, 143).

6. *у знач. ім.* **далéке,** кого, *с.* Те, що знаходиться на великій відстані, віддалене в часі, в суті і т. ін.— *Нема од нього* [острова] *дороги. Хіба місяць вночі збудує золотий міст, з'єднає острів з далеким і невідомим* (Коцюб., II, 1955, 301); *І за те, що я могутнім Був з тобою в дні весни, Жив далеким, жив майбутнім, Не помітив сивини* (Мас., Сорок.., 1957, 235); *Вірші треба конечне перекладать з первотвору, бо інакше може вийти щось зовсім далеке і неподобне* (Л. Укр., V, 1956, 21).

ДАЛЕ́КІСТЬ, кості, *ж.* 1. Те саме, що **далечі́нь** 1. *Вона .. задумано дивилася в далекість* (Мирний, IV, 1955, 189).

2. *рідко.* Те саме, що **да́льність.** *Далекість польоту.*

ДАЛЕ́КО. 1. Присл. до **далéкий** 1. *Поїдеш далеко, Побачиш багато;.. Згадай мене, брате!* (Шевч., I, 1951, 69); *Десь далеко лунали глухі удари важких гармат* (Собко, Кавказ, 1946, 149).

Далéко-далéко; Далéко-предалéко — дуже далеко. *Гори за горами .. тяглися далеко-далеко* (Н.-Лев., III, 1956, 317); *Довкола тільки урвище, безодня, безкрай. Видно далеко-далеко* (Смолич, II, 1958, 15).

2. *при вищ. ст.* У великій, значній мірі; набагато. *Любий Миша! .. Взагалі я помітила, що ти, перейшовши на другий курс, почав далеко щедріше розсилати листи, ніж було перше* (Л. Укр., V, 1956, 18); *Взагалі ж я далеко менше стомлений дорогою, ніж торік* (Коцюб., III, 1956, 353); — *У природі далеко більше добрих начал, ніж злих* (Вол., Сади.., 1950, 206).

3. *у знач. присудк. сл.* На великій відстані. *Зірка зійшла, а вона* [Оксана] *ще далеко від села* (Кв.-Осн., II, 1956, 459); *Була у Ольги Федорівни.. Далеко дуже той дім, аж за містом* (Л. Укр., V, 1956, 418).

4. *у знач. присудк. сл.* Не скоро настане який-небудь час, пора. *От того-то наша Галочка така й смутна була, що неділенька далеко: аж через шість день* [днів] (Кв.-Осн., II, 1956, 326); *Щодня .. та й несе хоч небагато додому. Ще й до місяця далеко, а в Василя вже шість рублів* (Мирний, IV, 1955, 117).

5. *у знач. присудк. сл., кому, чому до кого — чого.* Не рівнятися кому-, чому-небудь з кимсь, чимсь; не рівня хтось кому-небудь. *Далеко куцому до зайця!* (Номис, 1864, № 5436);— *Де Кубраківна? — каже* [Василь],— *чи не та чорнява?..— Ні,— каже Левко,— нам до тієї далеко* (Кв.-Осн., II, 1956, 32).

◇ **Далéко за...:** а) набагато пізніше якого-небудь часу. *Програвши в карти далеко за північ, чиновник став прощатись* (Мирний, II, 1954, 278); б) набагато більше, ніж. *Їй було далеко за тридцять* (Горький, Діло Артам., перекл. Плужника, 1934, 10); **Далéко зайти́** — вийти за межі допустимого. *Знов упертість моя зайшла так далеко, що мене довелося провчити* (Моє життя в мист., 1955, 11); **Далéко не...** — зовсім не... *Запевне, що і в мене на серці далеко не завжди йде дощ* (Л. Укр., V, 1956, 92); *Санько явно розчулився, виглядав далеко не тим страшним слідчим, як то казали з камері* (Збан., Єдина, 1959, 68); **Далéко піти́** — добитися успіхів, слави; стати відомим.— *Якби мій Стась не пустував, то пішов би далеко, — часто говорила мати гостям, цілуючи Стася* (Н.-Лев., II, 1956, 39); — *Голова,— протягом хвалили* [Проценка] *старі батьки,— послухай його — не наслухаєшся... Далеко такий піде — не здоженеш* (Мирний, III, 1954, 190); **Далéко ходи́ти не трéба (не бу́демо** *і т. ін.*) — уживається при згадуванні про те, що є завжди під руками.

ДАЛЕКОБІ́ЙНИЙ, а, е. Здатний стріляти, бити на далеку відстань, пристосований для такої стрільби. *Станцію почали діставати снаряди далекобійних гармат генерала Шіллінга* (Гончар, Таврія.., 1957, 416); *Гримнув снаряд далекобійної артилерії* (Кучер, Чорноморці, 1956, 125).

ДАЛЕКОБІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **далекобі́йний.** *Далекобійність артилерії.*

ДАЛЕКОГЛЯ́ДНИЙ, а, е. Здатний передбачати події, наслідки чого-небудь і т. ін.; передбачливий. *Ро-*

сійські та українські революціонери-демократи бачили в ньому [Т. Шевченкові] .. *глибокого й далекоглядного мислителя, полум'яного поета* (Рильський, III, 1956, 250); — *Бути рішучим — похвально, але бути далекоглядним — обов'язок державного діяча* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 365); // Який відзначається передбачливістю, урахуванням перспективи розвитку. *Перемога на цілині — результат мудрої, далекоглядної політики Комуністичної партії* (Наука.., 5, 1959, 10); *Поява журналу «Червоний шлях» говорила про значні зрушення на культурному фронті і далекоглядні завдання, які ставили в цій галузі Комуністична партія і Радянська влада* (Поезія.., 1956, 149).

ДАЛЕКОГЛЯ́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **далекогля́дний.** *Розроблені заходи дальшого піднесення соціалістичної економіки і народного добробуту ще й ще раз свідчать про мудрість і далекоглядність нашої партії* (Рад. Укр., 18.I 1959, 2); *Публіцистика* [О. Гончара] *доречна.., в тканині повіствування* [оповіді] *вона органічна, відтворюючи правдиво широкий світогляд, інтелектуальність та далекоглядність радянської людини на війні* (Смолич, VI, 1959, 185).

ДАЛЕКОГЛЯ́ДНО. Присл. до **далекогля́дний.** *Більшовицька партія мудро й далекоглядно спрямовує розвиток радянського суспільства* (Рад. Укр., 5.XI 1948, 1).

ДАЛЕКОЗЕМЕ́ЛЛЯ, я, *с.* Те саме, що **далекопі́лля.** *Конференція* [КП(б)У] *підтверджує необхідність точного виконання землевпорядного плану,.. звертаючи особливу увагу на ліквідацію черезсмужжя і далекоземелля* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 235).

ДАЛЕКОЗО́РИЙ, а, е. 1. Який добре бачить на великій відстані. *Далекозорі, розумні очі його світяться з-під чорних брів глибокою й хвилюючою радістю* (Шпяп, Переможці, 1950, 225); // Який має вади зору, що перешкоджає чітко бачити на близькій відстані; протилежне короткозорий. *Він був далекозорим і близько себе бачив кепсько* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 30).

2. Те саме, що **далекогля́дний.** *Далекозорі й розумні сучасники поета швидко розгадали в ньому* [М. Лермонтові] *Пушкінового наступника* (Рильський, III, 1956, 193).

ДАЛЕКОЗО́РІСТЬ, рості, *ж.* Властивість за знач. **далекозо́рий.** *Далекозорість характеризується тим, що людина добре бачить далекі предмети, але не розрізняє близьких, наприклад, букв у книжці* (Апат. і фізіол. люд., 1957, 157); *Всі сиділи, зачаровані далекозорістю свого комісара* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 198).

ДАЛЕКОМІ́Р, а, *ч., спец.* Оптичний, радіотехнічний або акустичний прилад для визначення відстані без вимірювання її безпосередньо на місцевості або у просторі. *Ми можемо виміряти його* [світила] *видиме зміщення на фоні далеких зірок і, як за допомогою звичайного далекоміра, обчислити відстань до нього* (Бесіди про всесвіт, 1953, 36); *Коли Голуб одривався від окулярів далекоміра, Вихор тряс його за плече* (Кучер, Чорноморці, 1956, 57).

ДАЛЕКОМІ́РНИК, а, *ч.* Фахівець з обчислювання відстані за допомогою далекоміра. *Хвиля кидала кораблі, і берег гойдався перед ними, тікаючи з поля зору далекомірників* (Кучер, Чорноморці, 1956, 56).

ДАЛЕКОПІ́ЛЛЯ, я, *с.* Велика віддаленість полів від населених пунктів. *Основне завдання землевпорядкування полягало в тому, щоб обмежити куркульство, забезпечити бідноту й середняків кращими ділянками землі, а також ліквідувати далекопілля й черезсмужжя* (Іст. УРСР, II, 1957, 318).

ДАЛЕКОПРИВІЗНИ́Й, а́, е́. Який привозиться здалека. *Далекопривізні товари.*

ДАЛЕКОСТРУМИ́ННИЙ, а, е. Який струминами подає воду і т. ін. на далеку відстань. *Далекоструминні машини дають нерівномірний і крупнокраплинний дощ* (Колг. енц., I, 1956, 357).

ДАЛЕКОСХІ́ДНИЙ, а, е. Який знаходиться на Далекому Сході, стосується Далекого Сходу. *Володя хутко йшов тихою околицею далекосхідного міста* (Допч., III, 1956, 197).

ДАЛЕКОСХІ́ДНИК, а, *ч.* Той, хто живе, працює або відбуває військову службу на Далекому Сході. *Натхненна, героїчна праця далекосхідників гідна того, щоб оспівувати її в книгах, відображати в кінофільмах і спектаклях* (Рад. Укр., 20.VI 1963, 4).

ДАЛЕКОСЯ́ГЛИЙ, а, е, *діал.* Далекосяжний. — *Ваша вдача буває часом дуже чутка.. і часом вгадує дещо наперед так само, як і далекосяглий розум* (II.-Лев., I, 1956, 615); *Мовчить* [Бронко] *свідомо, з далекосяглим розрахунком* (Вільде, Сестри.., 1958, 480).

ДАЛЕКОСЯ́ГЛІСТЬ, лості, *ж., діал.* Абстр. ім. до **далекося́глий.** *Домніка признала далекосяглість тих слів і звернулася наново до Іллі* (Коб., II, 1956, 122).

ДАЛЕКОСЯ́ЖНИЙ, а, е. 1. Який досягає великої відстані. *Десь є на світі рожі і троянди, І гладіолів* [гладіолусів] *райдужна краса, Вночі — зірок далекосяжні мандри, Уранці — перламутрова роса* (Дмит., Осінь.., 1959, 12); // *рідко.* Те саме, що **далекобі́йний.** *За далекосяжними «чемоданами»* [снарядами] *з орлиним клекотом линули «гостинці» п'ятнадцятисантиметрової дивізійної артилерії* (Смолич, Мир.., 1958, 152).

2. *перен.* Розрахований на далеке майбутнє; який відображає далеку перспективу. *При плануванні наукових досліджень враховуються і чергові потреби, і потреби далекосяжні, що надає простору і перспектив розвиткові математики* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 149); // Те саме, що **далекогля́дний.** *Писарєв зробив далекосяжний .. висновок про те, що коли виникнення органічного життя є природним і необхідним наслідком певних матеріальних процесів, то воно повинно розвиватися завжди і всюди, якщо для цього будуть створюватись відповідні умови* (Наука.., 12, 1958, 50).

ДАЛЕКОСЯ́ЖНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **далекосяжний** 2. *Глибина і далекосяжність, простота і ясність думки — ось що характерне для переважної більшості праць Драгоманова* (Вітч., 2, 1966, 212).

ДАЛЕКОСЯ́ЖНО. Присл. до **далекося́жний.**

ДАЛЕКУВА́ТО, *присл., розм.* Трохи далеко (у 1,5 знач.); задалеко; // *у знач. присудк. сл. Колодязь глибокий та й од млина далекувато* (Головко, I, 1957, 178); — *Можливо, інженер Синявін має на увазі скористатися деякими заощадженнями на дільницях. Але мені до того стало далекувато, я ж тільки інженер для доручень* (Ле, Міжгір'я, 1953, 174).

ДАЛЕНІ́ТИ, і́є, *недок.* 1. Здалека видніти́ся, мріти. *Темні гори даленіли у вечірній млі* (Гонч., Вибр., 1959, 182).

2. Відходити далеко, в далечінь; віддалятися. *Постать її зменшувалась, даленіла і зрештою зникла* (Руд., Вітер.., 1958, 438); *Він не спускав очей з постаті Семена Лехмана, що даленіла і маліла на його очах* (Турч., Зорі.., 1950, 48); *Літо даленіє, даленіє літо, і шепочуть з вітром запізнілі квіти* (Сос., Солов. далі, 1957, 115).

ДАЛЕНІ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **далені́ти.** *Полинути б, вітре, з тобою .. І в млі снігового простору Оглянути весь небокрай — Карпат даленіючі гори І тихий південний Дунай* (Ус., Дорогами.., 1951, 220); *Кожному свої думи, свої мрії навіяли оті .. даленіючі птахи...* (Гончар, I, 1954, 104); *Настороженим слухом вловив десь далеко на вулиці даленіючі кроки нежданого гостя* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 90).

ДА́ЛЕЧ, і, *ж.* Те саме, що **далечі́нь.** *За Дніпром очі тонуть в безкраїй далечі, вкритій лісами* (II.-Лев.,

II, 1956, 384); — *П'ятнадцять верстов* [верст] *не яка далеч, а дорога знайома* (Головко, II, 1957, 492); *Та й ми самі крилаті всі І линем в далеч літ* (Воронько, Три покоління, 1950, 66); *У поході мирнім Іде в прекрасну далеч Білорусь* (Літ. газ., 6.XI 1952, 4); *Яка в нас далеч широченна, Яке весняне майбуття!* (Мас., Київ. каштани, 1954, 67).

ДАЛЕЧÉЗНИЙ, а, е, *розм.* Дуже далекий. *А там, на схід, у далечезній подині простелялись ферганські степи* (Ле, Міжгір'я, 1953, 86).

ДАЛЕЧÉННИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **далечéзний.**

ДАЛЕЧÉНЬКИЙ, а, е. Зменш. до **далéкий**; трохи далекий.

ДАЛЕЧÉНЬКО, *розм.* Зменш. до **далéко** 1, 3. *Кишинів далеченько видно на горі* (Н.-Лев., III, 1956, 265); *Далеченько цей колодязь від хати* (Коп., Подарунок, 1956, 6); — *Що ж, пішли, Давиде? Бо вже, десь, незабаром і півні обізвуться.— До півнів ще далеченько* (Стельмах, Хліб.., 1959, 139).

ДАЛЕЧИНÁ, и́, *ж.* Те саме, що **далечíнь** 1. *Розіслалися лани широкими килимами, ховаючи свої краї аж там, .. де блакитний край неба зливається з темно-зеленою далечиною* (Мирний, IV, 1955, 316); *Зі Львова до Стопчатова — Усю далечину Пройшов я пішки з друзями Через Галичину* (Павл., Бистрина, 1959, 75).

ДАЛЕЧÍНЬ, і, *ж.* 1. Далекий простір. *Дівчина звела великі очі й довго вдивлялася ними в сріблясту далечінь* (Вас., I, 1959, 131); *Там тополі у полі .. Струнко рвуться кудись в далечінь...* (Тич., I, 1957, 25); // *розм.* Далекий край, далека дорога.

2. Далеке минуле або майбутнє. *Думки про свою долю, про свою прийдешність.. зазирнули в далечінь, невідому й темну* (Н.-Лев., IV, 1956, 320); // *чого.* Що-небудь віддалене в часі; давнє. *Дружба і братерський союз українського і російського народів сягають в далечінь віків* (Рад. Укр., 21.I 1954, 3); *Він* [О. Пушкін] *бачив попереду неозору далечінь майбутнього* (Корп., Разом із життям, 1950, 76).

ДАЛИНÁ, и́, *ж.* Те саме, що **даль.** *А далина одкривається широка-широка...* (Вас., Незібр. тв., 1941, 226).

ДÁЛІ, *присл.* 1. Вищ. ст. до **далéко** 1, 3, 4; // За межі чого-небудь.

2. Після цього (того); потім. *До якого часу ми добре жили; далі зубожів мій брат* (Вовчок, I, 1955, 4); [В а р к а:] *Як почне було Зінько читать, то я слухаю-слухаю, а далі й задрімаю* (Кроп., II, 1958, 226); // Крім того. *Він патріот.. Хто, як не він, ще за часів студентства вісім місяців висидів у в'язниці?.. Далі — хто, як не він, підтримує молоді таланти..?* (Коцюб., I, 1955, 162).

3. Продовжуючи розпочате. — *Ти тут, Соломіє? — питав він і дрімав далі* (Коцюб., I, 1955, 358); — *Розкіш тут і людині, і худобі,— вів далі Григорій, який найбільше з усіх близнят любив ліси* (Стельмах, I, 1962, 72); *Старий знову замовк і категорично відмовився далі говорити* (Смолич, I, 1958, 50); // Більш тривалий час; більше, довше. *Село не буде терпіти далі пакості!..* (Коцюб., I, 1955, 280).

◇ **Дáлі бýде** — буде продовження. *Серед кущів .. процвітає шафран, який і посилаю тобі (Далі буде)* (Коцюб., III, 1956, 137); **Дáлі [свогó] нóса не бáчити; Не бáчити дáлі влáсного нóса** — бути обмеженим, своєкорисливим. — *Вона, мені здається, далі свого носа не бачить. Аби їй було добре та тепло* (Кучер, Трудна любов, 1960, 437); **Дивúтися не дáлі влáсного нóса** — бути обмеженим, не помічати за частковим загального. *Він дивиться не далі власного носа...* (Руд., Вітер.., 1958, 260); **І так дáлі (і т. д.)** — уживається після переліку і вказує, що його можна продовжити. *Починає лазити* [господиня] *по підлозі, замітати, підмітати, вискрібати, витирати і т. д. і т. д.* (Л. Укр., V, 1956, 38); *Маємо замір зараз же скласти другий такий альманах, за ним третій і т. д.* (Коцюб., III, 1956, 201); [**Не**] **мáти дáлі** — (не) мати продовження. *Я занепокоєний, що не маю далі коректи* (Коцюб., III, 1956, 235).

ДÁЛІЙ, *присл., діал.* Далі (у 1 знач.). *Поганяв та й поганяв* [Кармель], *бо поле, здавалось йому, розбігалося усе ширше та далій* (Вовчок, I, 1955, 353).

ДАЛІ́ТИ, іє, *недок., діал.* Даленіти.

ДАЛЬ, і, *ж.* 1. Простір, що видніється вдалині. *Січовик скинув очима у даль, шукаючи, на якій би йому могилі заночувать* (Стор., I, 1957, 334); *Леліє даль, волога і блакитна* (Бажан, I, 1946, 283).

2. Що-небудь дуже віддалене; далекий край. *Та поїхав милий в даль. Ой, на серці дівчини печаль* (Укр.. лір. пісні, 1958, 248); *Вчені різних країн спільно розкривають таємниці природи.., вивчають незвідані космічні далі* (Наука.., 3, 1958, 50); // *розм.* Велика відстань, віддалення.— *Та як і сам таку даль пройдеш?* (Кв.-Осн., II, 1956, 401); * Образно. *Краса ж, сестра з мінливими очима,— Як давній Янус. Літ іржаву даль Вона вдягає у прозорі рими* (Рильський, II, 1946, 8).

ДÁЛЬНІЙ, я, с. Те саме, що **далéкий** 1, 3, 4. *Холодний вітер замітає слід, І хмари застилають обрій дальній* (Шер., Дорога.., 1957, 8); *Ідете ви з дальньої дороги, то, може б, випили по чарці?* (Кв.-Осн., II, 1956, 57); *Гуркотіли через міст дальні й приміські поїзди* (Коз., Сальвія, 1956, 180); *Я тебе.. не пам'ятаю, Невідомий друже, дальній друг* (Мал., Серце.., 1959, 127); *Юні дні, дальні дні пам'ятливі мені* (Сос., Солов. далі, 1957, 106).

ДÁЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Відстань між двома певними точками (напр., між точкою вильоту і точкою приземлення). *Дальність польоту ракети така, що літак-ракетоносець не доходить до цілі на багато сотень кілометрів* (Рад. Укр., 7.III 1963, 4).

ДАЛЬТОНІ́ЗМ, у, *ч.* Ненормальність зору, що виявляється в нездатності ока відрізняти кольори, перев. червоний, зелений та ін. *Втрата зв'язків художника з дійсністю загрожує йому чимсь схожим на дальтонізм — втратою здатності розрізняти фарби життя* (Талант.., 1958, 142).

ДАЛЬТÓНІК, а, *ч., розм.* Людина, що хворіє на дальтонізм.

ДАЛЬШ *див.* **дáльше.**

ДÁЛЬШЕ, *розм., рідко* **ДАЛЬШ**, *присл.* Те саме, що **дáлі** 1, 3.— *Піду дальше — більш ходила* (Шевч., I, 1951, 40); *Наука дякова була невелика, вона сягала не дальше псалтиря* (Мирний, V, 1955, 309); *Дальш так роблячи, звісь наш Масляк нінавіщо* (Кв.-Осн., II, 1956, 230).

ДÁЛЬШИЙ, а, е. 1. Вищ. ст. до **далéкий** 1.

2. Який слідує за чим-небудь, після чогось; наступний. *Тепер на тиждень хтось має цілковиту волю.., а там мусить подумати про матеріал до дальшої статті* (Л. Укр., V, 1956, 351); *Письменники уважно вислухали запити своїх юних читачів, щоб врахувати їх у своїй дальшій роботі* (Літ. газ., 9.IX 1948, 4); // Який триває далі, продовжується (про розвиток, прогрес і т. д.). *Марксизм дістав свій дальший розвиток у ленінізмі* (Рад. Укр., 22.IV 1951, 2).

ДÁМА, и, *ж.* 1. *заст.* Жінка з інтелігентних, перев. матеріально забезпечених міських кіл. *Поміж лицарів блискучих, поміж дам препишно вбраних королівна йде поволі у буденних чорних шатах* (Л. Укр., I, 1951, 436); *Верби та дами з містечка наділи зелені вуалі* (Коцюб., II, 1955, 264); * У порівн. *Гадюка часом перепливала єрик хвилястими рухами, здіймала голову, поважно хитала нею з боку на бік, як значна дама* (Коцюб., I, 1955, 361); // *розм.* Жінка взагалі. *Дами ходять по ву-*

лицях в літніх костюмах (Коцюб., III, 1956, 410); *Побіч нас сіло ще кілька військових та цивільних із дамами* (Досв., Вибр., 1959, 100); * У порівн. *Перейдуть по серденьку.. Всі щасливі спомини, Мов веселі дами* (Фр., XIII, 1954, 452).

2. Одружена жінка; протилежне д і в ч и н а. *Хоча він був і удівець, одначе ж любив закликати до себе веселих гостей, а найбільше молодих дам* (Н.-Лев., I, 1956, 156); *Браво грянуть — рях-цях-цях! — Дами, панночки, гусари* (Бажан, Роки, 1957, 272).

3. *розм.* Жінка або дівчина, що танцює в парі з чоловіком (мужчиною). *Заграв оркестр, мужчини подали дамам руки і в мелодійних звуках полонеза квітчастою гірляндою попливли до зеленої зали* (Панч, III, 1956, 61).

4. Гральна карта, на якій зображена жінка. [Я р и н а:] *Бубновий король сумує за бубновою дамою* (Корн., II, 1955, 109); — *Та їй-богу ж це дама козир!* (Збан., Єдина, 1959, 118).

◇ **Да́ма се́рця,** *заст., жарт.*— кохана жінка.—*Я чую над нами подих середніх віків: от лицар грає на бандурі, дама його серця виходить на замкову високу башту* (Н.-Лев., IV, 1956, 241); [О р е с т:] *Се* [любов мінезингерів] *була релігія, містична, екзальтована. Культ мадонни і культ дами серця зливались в одно* (Л. Укр., II, 1951, 24); **Кла́сна да́ма** *див.* **кла́сний.**

ДАМА́СЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до Дамаск.

2. Вигот. з дамаської сталі. — *Чий розум був і досі гострим, стане, як дамаський меч* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 316).

△ **Дама́ська сталь** — високий гатунок узорчастої сталі, вигот. особливим способом; булат. *Збройники кували із дамаської сталі шаблю для полковника Кривоноса* (Панч, III, 1956, 540); * Образно. *І вежі падають, ландскнехтів у покоси Кладе дамаська сталь* (Мал., II, 1956, 220).

ДА́МБА, и, *ж.* Гідротехнічна або дорожня споруда у вигляді валу для зберігання води у водоймищах, захисту низин від затоплення і т. ін. *Працюють пліч-о-пліч селяни і армійські сапери, риють.. канави, нагортають дамбу з багнюки, втрамбовуючи її соломою* (Гончар, Таврія.., 1957, 712).

ДА́МКА, и, *ж.* Шашка, яка після завершення свого ходу по шашковій дошці набуває права пересуватися на необмежену кількість кліток; // *діал.* Шашка. *В пари, в візка іграли І дамки по столу совали* (Котл., I, 1952, 77); *Почав* [Рубін] *часто бувати у них, грав з хазяїном у дамки* (Сенч., Опов., 1959, 17).

ДАМО́КЛІВ МЕЧ. Вислів, що означає постійну небезпеку (з давньогрецької легенди про Дамокла, над яким під час бенкету повісили на волосині гострий меч). *Я думаю, під дамокловим мечем краще, ніж під павутиною, бо там людина себе величніше почуває* (Л. Укр., V, 1956, 122); *Шахрайство Станіслава швидко розкривається, дамоклів меч нависає над ним* (Літ. Укр., 5.VI 1962, 2).

ДА́МОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **да́ма.** *Сів* [Петя] *у настрої чудеснім .. В той експрес, що возить чесно Дамочок із Сочі* (С. Ол., Вибр., 1959, 242).

ДА́МСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **да́ма** 1, 2. *Вона не любила дамського товариства* (Н.-Лев., III, 1956, 102); // Належн. дамам, зробл. для дам; жіночий. *В дамській кімнаті баронеса безвладно опустилась на канапу* (Л. Укр., III, 1952, 522); *Виходить Любовицька в ошатній.. сукні, несучи ворох дамського вбрання* (Коч., II, 1956, 385); *Перукар запропонував йому свого велосипеда в обмін на дамський* (Ю. Янов., I, 1958, 409).

ДА́НИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **да́ти** 1. *Ви — розбойники* [розбійники] *неситі.. По якому правдивому, Святому закону І землею, всім даною, І сердешним людом Торгуєте?* (Шевч., I, 1951, 338); // *у знач. присудк. сл. Чурек і сакля — все твоє; Воно не прошене, не дане* (Шевч., I, 1951, 328); *Іванов сказав, що поскільки червоний прапор є символом революції, то нікому і ні на яку потребу в тимчасове користування даний бути не може* (Смолич, Мир.., 1958, 38).

2. *у знач. прикм.* Цей, наявний. *Мені здається, що віньєта* [віньєтка] *може бути зв'язана не тільки з даною книжкою* (Коцюб., III, 1956, 449).

У да́ному ра́зі — у цьому випадку, тепер, за цих (за таких) умов (обставин).— *У даному разі я — за повну незалежність Лукашевич від так званої її тітки!* (Донч., V, 1957, 486).

ДАНИ́НА, и, *ж.* 1. Найдавніша форма оподаткування населення, яка в різних історичних умовах виступала у вигляді прямого державного податку, військової контрибуції або феодальної ренти. *..міста Малої Азії сплачували стародавньому Риму щорічну грошову данину* (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 164); *З усієї сили треба пнутися смердові, щоб боярам данину натурою сплатити та ще й свою сім'ю прогодувати* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 16); * Образно. *До нього поспішає білокрилий гусак. Розбійник, який взимку майже завжди стовбичить біля воріт, нахабно вимагаючи данину в гостей Плачинди* (Стельмах, Хліб.., 1959, 109).

2. *перен.* Належна частка, доля, пайка. *Був ще двічі поранений,— віддав свою данину всесвітній бійні Андрій-столяр* (Крот., Сини.., 1948, 23); — *Ви юшку будете їсти? — Коли приймеш мою данину,— вийняв з кишені щуку і простягнув Зосі* (Стельмах, Хліб.., 1959, 659); * У порівн. *Жадає* [о. Телесницький], *щоб бідний хлопець приймав їх* [удари] *мовчки, без крику, як належну данину* (Фр., IV, 1950, 239).

3. *чому, перен.* Вияв уваги, пошани і т. ін. до кого-, чого-небудь. *Колектив українських радянських поетів і прозаїків, що працював над перекладами вибраних творів Лермонтова, виконав велику і почесну роботу.., це — посильна данина пам'яті того, хто томився в мурах миколаївської казарми* (Рильський, III, 1956, 208); *Хвилинна мовчанка — тільки данина важливості схваленого рішення* (Рибак, Помилка.., 1940, 272); // Неминуча або мимовільна поступка перед чим-небудь. *Черемшина переклав кілька творів.. модерністів. Це було даниною тому літературному оточенню, в якому перебував молодий письменник* (Іст. укр. літ., I, 1954, 691); — *Розмови про «власні погляди»..— лише данина часу* (Кол., Тереп.., 1959, 100).

◇ **Віддава́ти (оддава́ти, відда́ти, одда́ти) дани́ну:** а) *(чого кому, чому і без додатка)*— належно, високо оцінювати, вшановувати кого-, що-небудь. *Десятки разів бував* [Синявін] *в Узгені й не міг віддовити собі віддати данину поваги цьому свідкові древніх віків* [мінарету] (Ле, Міжгір'я, 1953, 69); б) *(чому)* робити неминучу або мимовільну поступку. *Але, незважаючи на те, що цею* [цією] *повістю* [«Петрії і Довбущуки»] *Франко оддав данину тодішній літературній школі, ми бачимо в ній вже й соціальні мотиви* (Коцюб., III, 1956, 31); *Тичина віддав* [впливам антихудожнього пролеткультівського «космізму»] *певну данину в циклі «В космічному оркестрі»* (Іст. укр. літ., II, 1956, 362).

ДА́НІ, них, *мн., книжн.* 1. Відомості, показники, необхідні для ознайомлення з ким-, чим-небудь, для характеристики когось, чогось або для певних висновків, рішень. *Голови колгоспів мняли в руках портфелі й папки, повні звітних даних* (Ю. Янов., II, 1954, 152); *Космічна ракета, яка летить за заданим курсом, повідомляє останні дані, що вона вже пройшла більше половини відстані від Землі до Місяця* (Рад. Укр., 4.I 1959, 2); // Підстави, причини. *Ольга мала деякі дані підозрі-*

вати, що Завадка шукає нагоди заговорити до неї (Вільде, Сестри.., 1958, 513).

2. Здібності, якості, необхідні для чого-небудь. *Її* [М. М. Єрмолової] *дані були виняткові. У неї була геніальна чуткість* [чутливість], *натхненний темперамент* (Моє життя в мист., 1955, 42).

ДА́ННИК, а, *ч.* Той, хто сплачує данину (у 1 знач.). *Вони* [князі] *постійно прагнули збільшити данину, що викликало упертий опір данників* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 387); *Половина присутніх тут або була пограбована ним* [бандитом], *або стала його довічними данниками* (Смолич, V, 1959, 68).

ДА́ННИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **да́нник.**

ДА́ННЯ, я́, *с., етн., заст.* 1. Знахарський напій, який нібито впливає на поведінку людини, приворожує або відвертає кого-небудь і т. ін.; чари. [М и к о л а:] *Се він, проклятий, дав їй якісь чари, якесь дання, він її з розуму звів, щоб насміятися наді мною!* (Фр., IX, 1952, 132); *Вона з кожним разом ставала перед очима ще милішою і кращою.. Раз навіть задумався* [Левко], *чи не було йому дадено* [дане] *якесь дання?* (Стельмах. Хліб.., 1959, 546).

2. Отрута, дапа з напоєм або стравою. *Нінетта.. випрохала в неї* [знахарки] *смертельного дання, яким не довго думавши напоїла ввечері Рестаньйона* (Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша, 1964, 267).

ДАНТИ́СТ, а, *ч.* Зубний лікар. *Заболів зуб. Лікар (дантист) дивується, з чого такі довгі наслідки, і пояснює те загальним станом організму* (Л. Укр., V, 1956, 339); *Він почував себе не цілком певно, коли йому випадало.. братись за роботу дантиста (А.-Дав., За ширмою, 1913, 62).*

ДАНТИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **данти́ст.**

ДАНЬ, і, *ж., рідко.* Те саме, що **дани́на.** *Не мав багач що ліпшого робити, Приобіцяв цареві дань платити* (Фр., XI, 1952, 319); *Музі дань сплатив я* (Рильський, I, 1956, 173); *Пісня віддавала дань романтичній привабливій постаті народного героя...* (Кач., Вибр., 1947, 33); * Образно. *Щедру дань візьмуть володарі, Розбудивши землю сонну* (Криж., Під зорями.., 1950, 46).

ДАР, у, *ч., уроч.* 1. Те, що підноситься, жертвується; подарунок. *Дар — не купля: не гудять, а хвалять* (Укр.. присл.., 1955, 282); *Коркішка держить на тарілці дари й зараз дарує Панасові хустку й кинджал* (Н.-Лев., II, 1956, 424); * Образно. *Земля — найбагатший дар природи. Земля — це хліб і достаток* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 37); * У порівн. *Марійка взяла бамбук обома руками, як урочисто піднесений дар* (Гончар, Земля.., 1947, 82).

Прино́сити (принести́) в дар — дарувати. *І потім в дар тобі приносять З пожару вкрадений покров!!..* (Шевч., I, 1951, 328); *Нехай той день оживить в пам'яті людській Ваші* [І. О. Білоусова] *заслуги як поета, що ніжно і любовно приніс в дар братньому народові велике слово українського генія — Т. Шевченка* (Коцюб., III, 1956, 395).

2. Здібності, хист до чого-небудь; обдаровання, талант. *Обдарований незвичайними здібностями, величезною пам'яттю, бистрим і ясним розумом, він із тими вродженими дарами лучив велику пильність і працьовитість* (Фр., III, 1950, 29); *Три дари відпущено було Шевченкові щедрою природою: дар співця, дар художника, дар письменника (поета й прозаїка)* (Рильський, III, 1955, 244); *Анатолій відзначив, що вона володіє даром вільно підтримувати будь-яку розмову* (Гур., Життя.., 1954, 298).

Дар мо́ви (сло́ва): а) здатність говорити взагалі. *Найбільш вражінь* [вражень] *дістали ноги, і коли б вони мали дар слова, оповіли б багато. А то мовчать і болять* (Коцюб., III, 1956, 147); *Йому скривило щелепу, пом'яло всього, а найгірше — він втратив дар мови* (Гончар, Людина.., 1960, 196); б) висока культура мови, здатність красномовно говорити; красномовство. *Виходить сухо, педантично, книжно... Здається, я на сей раз втеряла* [втратила] *всякий дар слова* (Л. Укр., V, 1956, 345).

3. *перев. мн., церк.* Хліб і вино, над якими відправляється церковне богослужіння.— *Бачу, од нашої хати старий піп з дарами іде* (Вовчок, VI, 1956, 225); *Християнин проходить до диякона і віддає йому святі дари і кошик з хлібом* (Л. Укр., II, 1951, 482).

ДАРА́БА, и, *ж., діал.* Пліт, збитий із дерев'яних кругляків. *На дарабі, як звичайно, діти: Бігають, з дараби в воду скачуть* (Фр., XIII, 1954, 336); — *Я часто буваю серед гуцулів, прислухаюсь до думок лісорубів, керманичів на дарабах, колгоспників з Верховини* (Рад. Укр., 22.I 1959 2).

ДАРВІНІ́ЗМ, у, *ч.* Вчення про еволюційний розвиток органічного світу, про закономірності його історичного розвитку. *Дарвінізм став.. теоретичною основою для практичної діяльності по виведенню нових порід тварин і сортів рослин* (Наука.., 4, 1957, 26); [М і ч у р і н:] *Для вас Дарвін — бог, а для мене — наказ діяти. Тому я його продовжувач, а ви утриманець. Заслужений утриманець дарвінізму!* (Довж., I, 1958, 481).

ДАРВІНІ́СТ, а, *ч.* Послідовник дарвінізму. — *Безбожник! Дарвініст! Нігіліст!.. — загуло довкола* (Кол., Терен.., 1959, 157).

ДАРВІНІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **дарвіні́ст.**

ДАРГИ́НЕЦЬ *див.* **дарги́нці.**

ДАРГИ́НКА *див.* **дарги́нці.**

ДАРГИ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **дарги́нці.**

ДАРГИ́НЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **дарги́нець,** нця, *ч.;* **дарги́нка,** и, *ж.*). Народність, що живе в гірських і передгірних районах середнього Дагестану. *Найстарішою людиною в Дагестані є 146-річна даргинка Ашура Тельмекова* (Рад. Укр., 30.III 1958, 4).

ДАРЕ́МНЕ *див.* **даре́мно.**

ДАРЕ́МНИЙ, а, е. 1. Який не дає наслідків; марний. *Марні надії, даремні сподіванки... Ніхто не прибуде* (Коцюб., I, 1955, 348); *Не ждіть, пани, добра: даремна гра!* (Тич., I, 1957, 79).

2. Який не має серйозних причин; безпідставний, непотрібний. *Але вся їх лютість була даремна,— в селі ніхто не показувався* (Фр., VI, 1951, 94); *Вже ж бо сон мій не зовсім даремний.. Сон, що сниться у неділю рано, Зроду-звіку не минає здарма* (Л. Укр., I, 1951, 101).

3. *діал.* Дарований. *Даремному коневі в зуби не дивляться* (Номис, 1864, № 4610); *Їм даремний окраєць ніколи в зуби не дивився* (Чендей, Вітер.., 1958, 79).

ДАРЕМНІ́СІНЬКО, *присл., розм.* Зовсім даремно, марно. *Думаю, що світ іде не до гіршого, а до кращого, тільки — коли б він скоріше йшов, а то скільки сили й людей даремнісінько гине* (Л. Укр., V, 1956, 164); // *у знач. присудк. сл.* Зовсім байдуже. [Ю б о в:] *Вчора помічав.., а сьогодні цілий ранок тобі було даремнісінько!* (Л. Укр., II, 1951, 54).

ДАРЕ́МНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **даре́мний** 1, 2. *Що ж ти плачеш, Бетховен, чи ж гірший ти інших музик? До безсмертя змагайся з лакованим лагідним звірем. Ти не чуєш ричання його. Тільки вискал холодних зубів Нагадає тобі про даремність надій і довіри* (Перв., I, 1958, 197).

ДАРЕ́МНО, *розм.* **ДАРЕ́МНЕ.** 1. Присл. до **даре́мний.** *Раз Півень, риючись даремно у садку, Побачив ворох жита на току* (Гл., Вибр., 1957, 210); — *Краще кинути більше коштів на експлуатацію тих, що є, плантацій, аніж даремно витрачатись на цю...* (Ле,

Міжгір'я, 1953, 110); *Мені здається, що ніколи Воно* [хлопчик із села] *не бачитиме волі ,.. Що так Даремне, марне пролетять Його найкращії літа* (Шевч., II, 1953, 204); — *Ото запал! Пізнаю героя Смоленська... Але пан даремно обурюється* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 9); — *Алгебра дуже потрібна для лісоводів.. Даремно гніваєтесь на екзаменаторів* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 66); // Безплатно, даром. *Дворових теж задобрив: наділив їх даремно огородами, аби проживали .. у його, аби доглядали худоби* (Мирний, IV, 1955, 204); // *у знач. присудк. сл.* Безрезультатно, марно. — *Як я тоді плакала, як побивалася! Та все даремно...* (Мирний, III, 1954, 164); *Коли залишався* [Філька] *в палаті один, намагався заснути, але даремно* (Шпян, Баланда, 1957, 106).

2. *присл.* Без серйозних підстав, причин; незаслужено (ображати, докоряти). — *Чи не образив даремне Івана?* (Коцюб., II, 1955, 221); *Знала, що даремно образила подругу* (Допч., V, 1957, 335).

ДАРИ́ТЕЛЬ, я, *ч., заст.* Той, хто дарує (у 1 знач). [Г е р о л ь д:] *І люди ринули юрбою,— Нема дарителю одбою!* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 227); *Відомо, що крім духовних осіб, до афонських слов'янських монастирів йшли на прощу й запорізькі козаки, а з іменника Зографського монастиря бачимо, що його дарителями були українські запорізькі гетьмани та інші українські діячі, члени їх родин* (Укр. іст. ж., 4, 1960, 67).

ДАРИ́ТЕЛЬКА, и, *ж., заст.* Жін. до **дари́тель.**

ДАРИ́ТИ, дарю́, да́риш, *недок., перех., фольк.* Дарувати (у 1,2 знач.). *Дарив, дарив з руки перстень — Вона його не взяла* (Укр.. лір. пісні, 1958, 228).

ДАРІВЩИ́НА, и, *ж., розм.* Те, що дарується або подароване. *Ми на дарівщині житимемо* (Сл. Гр.).

ДА́РМА *див.* **дарма́.**

ДАРМА́, *рідко* **ДА́РМА, ДА́РМО.** 1. *присл.* Те саме, що **даре́мно.** *Сирітська сльоза не капає дарма* (Укр.. присл.., 1955, 137); *Дарма щоніч дівчинонька Його виглядає* (Шевч., I, 1951, 4); *Хоч ти не геній — не біда. Дарма ніщо не пропада, Працюй — і слід твій не загине!* (Черн., Поезії, 1959, 143); *Щоб часом дармо не блудить, чужого розуму питайся* (Номис, 1864, № 6120); — *Пан наш був,.. мов звір той, лютий,— лиш чоловіком дармо звавсь* (Фр., XIII, 1954, 108); // Безплатно, даром. — *Така хіба воля небесна була, щоб кмет* [кметь] *їв свій хліб тільки в поті чола, а пан їв і дарма й за гроші?* (Л. Укр., I, 1951, 439).

2. *у знач. присудк. сл., розм.* Все одно, однаково, байдуже, неважливо. *Які з нас люде? Та дарма! Ми не лукавили з тобою* (Шевч., II, 1953, 283); *Трохим здивувався трошки, .. а опісля і дарма* (Кв.-Осн., II, 1956, 403); *А що .. чавкає в драних чоботях — дарма: ось і відпочине, і онучі просушить* (Головко, II, 1957, 179); // Непотрібний хто-, що-небуд. *Тепер йому дарма і Кубраківна, чи тут вона, чи де, а давай мерщій допитуватись про свою* [дівчину] (Кв.-Осн., II, 1956, 32); [Л ю б о в:] *Серце кришталеве, золоте кохання, Дарма залицяння* (Л. Укр., II, 1951, 63); // Немає діла кому-небудь до когось, чогось. *А сволок — все йому байдуже, Усе дарма́, чого тужить? І не турбується він дуже — Заліз під стелю та й лежить* (Гл., Вибр., 1957, 276); *А до людей — то нам дарма!* (Мирний, V, 1955, 368); // *з інфін.* Зайво, не варто, годі. *Мати терпіла та плакала мовчки; дармо було озиватися до Катрі...* (Вовчок, I, 1955, 226); — *Із полону Ігор, бранець головний, Втік на Русь, дарма й шукати* (Фр., XIII, 1954, 374).

3. *у сполуч. з що.* Уживається у знач. б а й д у ж е щ о, н і ч о г о щ о, х о ч і. *Дарма що з личенька спала, а справдешня козачка!* (Вовчок, I, 1956, 344); *Противник, дарма що обважнів на панських харчах, був ще небезпечний* (Гончар, Таврія.., 1957, 323).

4. *у знач. присудк. сл.* Гаразд, хай. *Був собі колись-то якийсь-то маляр... ось на умі мотається, як його звали, та не згадаю... Ну, дарма; маляр та й маляр* (Кв.-Осн., II, 1956, 5); *Старої пані бахур сивий Окрав той крам. Розлив те пиво. Пустив покриткою... Дарма. Минуло, годі... недоля́ду Тепер і згадувать* (Шевч., II, 1953, 64).

ДА́РМО *див.* **дарма́.**

ДАРМОВИ́Й, а́, е́, *розм.* 1. Те саме, що **даровий.** *Великий пан .. позаводив таку розкіш на нашій Україні ще тоді, коли можна було людськими мужичими дармовими руками орати і сіяти, сади садити* (Н.-Лев., I, 1956, 163); *Пани й багатії, все ще не бажаючи випускати із рук своїх дармову силу, шайтанами злобними злітались до царя* (Тич., III, 1957, 67).

2. *рідко.* Який марнує свій час, нічого не робить. *Дармова публіка так завзято лізла в Шато через частокіл, що поліцейські москалі ледве встигали стягувать її за ноги* (Н.-Лев., I, 1956, 435).

ДАРМОВИ́С, *рідко* **ДАРМОВІ́С**, а, *ч., розм.* 1. Предмет, який чіпляють, підвішують до чого-небудь для прикраси і т. ін.; підвісок, підвіска. *З металевих імпортних речей слід згадати бронзовий глек.. та емальований дармовис* (Археол., II, 1948, 112); * У порівн. *Воно* [золоте пенсне] *теліпається на золотім ланцюжку, .. наче дармовис* (Вільде, Сестри.., 1958, 558); // *заст.* Пелерина в шинелі. [М а р т и н:] *Яка це в тебе шинеля? .. Зроби таку, як у столоначальника.* [С т е п а н:] *Сукна не стало на дармовіса* (К.-Карий, I, 1960, 329).

2. *перен.* Бездіяльна людина; гультяй. [Я ц и х а:] *Сватав Гальку, дзуски, бісе, Рябий канцур, дармовісе!* (Кроп., II, 1958, 100).

ДАРМОВІ́С *див.* **дармови́с.**

ДАРМОЇ́Д, а, *ч., зневажл.* Той, хто живе на чужий кошт, чужою працею; нероба. *Ми не мусимо держатися чужих шаблонів і давати масні французькі оперетки для забавки дармоїдів* (Фр., XVI, 1955, 187); — *Комуністи за те, щоб відібрати в тих товстопузих дармоїдів фабрики, заводи, шахти, друкарні й дати в руки трудового народу?* (Вільде, Сестри.., 1958, 154); // Уживається як лайливе слово. [Г о р п и н а:] *Робиш щодня, як той сірий віл, невгаваючи, а тебе ще за те дармоїдом взивають!..* (Кроп., II, 1958, 244).

ДАРМОЇ́ДИСЬКО, а, *ч., ж. і с.* Збільш. до **дармоїд.** — *Чи то я на те.. собі од рота хліб одривала, щоб мені якесь дармоїдисько в хаті росло?* (Л. Укр., III, 1952, 635).

ДАРМОЇ́ДКА, и, *ж., зневажл.* Жін. до **дармоїд.** *Явдоха налаяла Мотрю.. дармоїдкою...* (Мирний, II, 1954, 284); — *Дармоїдка! — кажуть* [собаки].— *Живіт на сало пасе* [свиня] (Фр., III, 1950, 122).

ДАРМОЇ́ДСТВО, а, *с., зневажл.* Проживання на чужий кошт, чужою працею; неробство. [А г а ф і я:] *Івась приходить та й каже: — Тату, досить того дармоїдства, я хочу вчитися шевства, хочу бути шевцем* (Фр., IX, 1952, 365); *Серед деякої частини громадян ще мають місце факти дармоїдства, рвацтва* (Наука.., 9, 1957, 14).

ДАРМОЇ́ДСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок., зневажл.* Жити на чужий кошт, чужою працею; бути дармоїдом, неробою. *У суспільстві, основаному на владі грошей, у суспільстві, де злидарюють маси трудящих і дармоїдствують жменьки багачів, не може бути «свободи» реальної і дійсної* (Ленін, 10, 1949, 30).

ДАРМОЇ́ДСТВУЮЧИЙ, а, е, *зневажл.* Який живе на чужий кошт, чужою працею як нероба. *Бюрократія цивільна і військова виявилась такою ж дармоїдствуючою і продажною, як і в часи кріпосного права* (Ленін, 8, 1949, 35.)

ДАРМОЇ́ДСЬКИЙ, а, е, *зневажл.* Власт. дармоїдові. *Він заговорив про те, що пануюча меншість суспільства*

[капіталістичного] *веде життя аморальне, дармоїдське* (Бурл., Напередодні, 1956, 193).

ДАРМОЛЕ́ЖІВКА, и, *ж., зневажл.* Дармоїдство. — *Ваш монастир не монастир, а якась дармолежівка, а ченці не ченці, а якісь лежні та дармоїди* (Н.-Лев., III, 1956, 395).

ДАРМУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дармува́ти.** *Минає перший тиждень мого учителювання.., тиждень дармування, бо години сходять тільки на познайомлення з дітворою* (У. Кравч., Вибр., 1958, 313).

ДАРМУВА́ТИ, у́ю, у́єш. *недок.* 1. Нічого не робити, гаяти час. *Там десь поїде* [чоловік] *часом на торг, купить що або й не купить, вернеться запитий* [п'яний] *і дармує* (Мак., Вибр., 1954, 103); *Одні пухнули з голоду і працювали, а другі дармували й жили в розкошах* (Ірчан, II. 1958, 25).

2. Не використовуватися, лежати без діла (про неживі речі). — *Гроші дурно лежать, дармують і не дають ніякої користі, ні навіть процентів* (Н.-Лев., III, 1956, 380), *Дармує тут* [на будівництві храму] *костур* (Фр., XIII, 1954, 274).

ДА́РНИЦЯ, і, *ж., розм., заст.* Дарча грамота, дарчий лист — *Я тобі даю село Будутин, на Росі... Будеш ти в ньому господинею... От тобі моя печать,— вона простягла руку до столу і взяла дарницю на село* (Скл., Святослав, 1959, 238).

ДАРО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дарува́ти** 1. *Корою пофарбована Торбина та була, Бабусею дарована, Щоб книги берегла* (Шпак, Вибр., 1952, 144); // *у знач. прикм. Дарованому коневі в зуби не дивляться* (Укр., присл.., 1955, 282).

ДАРОВИ́ЗНА, и, *ж., розм.* Подарована річ; дарунок. *Отець Вікентій .. не вміє за треби і таїнства правити постійну ціну.. та й за даровизну не згадує* (Стельмах, Хліб.., 1959, 274).

На даровизну — в подарунок. *Хто дарував* [молодим] *курку, обтикану калиною, .. хто бичка, хто телицю, хто обіцяв на даровизну мішок пашні* (Н.-Лев., III, 1956, 77).

ДАРОВИ́Й, а́, е́. Який не оплачується; безкоштовний, одержаний даром. [К л и м:] *Шляхи ми добре знаємо, і дарові білети достанемо* (К.-Карий, II, 1960, 161); *Колись поміщик феодал Потоцький даровими кріпаками вергав оці камінні брили, догоджаючи примхам молодої дружини Софії* (Ле, Право.., 1957, 99); // Який існує в природі, доступний для безоплатного використання (експлуатації); природний. — *Дарова це сила — електрика, а скільки прибутку дає, полегкості людям!* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 64); *Вітер є одним з дарових потужних енергетичних джерел природи* (Наука.., 8, 1956, 38); *Годували качок в основному даровим кормом водоймища* (Колг. село, 13.II 1957, 3).

ДА́РОМ, *присл., розм.* 1. Безкоштовно, безплатно. *Товариство підбивало Чіпку, кому продати хліб — то продати, а даром Грицькові не давати* (Мирний, II, 1954, 165); *Клим приступив до вчителя ближче, схилився й додав тихо: — Я даром не схочу* (Вас., I, 1959, 99).

2. Не приносячи ніякої користі; марно.— *Нехай-таки я не даром житиму на світі!* (Кв.-Осн., II, 1956, 423); [Б а т ь к о:] *Оті прямії колоски Зовсім пустісінькі, ростуть на ниві даром* (Греб., I, 1957, 45).

◇ **Да́ром не про́йде** *кому* — без ускладнень (наслідків) і т. ін. не обійдеться (не минеться і т. ін.). — *Не тепер, а в четвер, хоч через год, тільки вже не пройде тобі даром* (Кв.-Осн., II, 1956, 177); **Да́ром що,** *у знач. спол.*— нічого що, байдуже що, хоч і. *Бравий був, даром що сирота без батька!* (Кв.-Осн., II, 1956, 398).

3. *розм.* Легко, просто. *Деяких тем я, правда, боялась чіпати.., — ти ж бачила, що й не всякі листи мені даром даються* (Л. Укр., V, 1956, 240).

ДАРУВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **дарува́ти** 1. *Церква збільшувала своє землеволодіння завдяки дарованням князів і бояр* (Іст. УРСР, I, 1953, 63); *З гнівом розповідає Степан про подорож Катерини II по Україні, про дарування запорізьких земель її фаворитам, позашлюбним дітям, про остаточне закріпачення селян Лівобережної України* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 192).

2. *розм.* Те саме, що **обдаро́вання.** *Часто буває, що п'єса.. дає можливість акторам виявити свої дарування* (Життя Саксаганського, 1957, 71); *Купрін, зрозуміло, здавав собі справу в тому, які відмінні за своїм характером дарування Діккенса і Кіплінга* (Талант.., 1958, 16).

ДАРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док.* 1. *кому, перех.* Передавати що-небудь у власність як подарунок. — *Що тепер на тобі та на твоїй дочці — я вам дарую* (Мирний, IV, 1955, 228); [С е м е н:] *Одарко, ти мені дарувала оцю сорочку, подаруй краще її Іванові* (Крон., I, 1958, 108); *Щорс і Черняк.. утішали Боженка, як діти, гладили по плечах і по голові, дарували йому бінокль, поправляли зборки на бурці* (Довж., Зач. Десна, 1957, 151); * Образно. *Кораблям ми дарували Кращих друзів імена* (Нагн., Вибр., 1950, 111).

◇ **Дарува́ти життя́** *див.* **життя́; Дарува́ти свобо́ду,** *заст.*— звільняти з-під ув'язнення.

2. *ким, чим, перех., розм.* Наділяти, обдаровувати. *У той саме день .. моя жінка якраз заходилася дарувати мене третім сином* (Мирний, V, 1955, 380); *Не встиг я подякувати.. за засилку Вашої збірки «Хвиля за хвилею», .. як ось знову Ви даруєте мене двома томами своєї праці* (Мирний, V, 1955, 401).

3. *перех. і неперех., розм.* Вибачати, прощати. *І здається Дмитрикові, що не варт він пробачення, що ніхто не дарує йому вини його...* (Коцюб., I, 1955, 136); *У Києві бути і пісні не чути, .. такого гріха я не міг би забути і не дарував би собі вже ніколи* (Мак., Вибр., 1954, 380); [А р к а д і й:] *Я прошу вас дарувати мені, що перебив вашу відповідальну розмову над проектом* (Корн., I, 1955, 125); [Г у с а к:] *Даруйте на слові, але ви більше ніж помиляєтесь* (Мик., I, 1957, 78).

ДАРУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **дарува́ти.** *В добувній промисловості, напр. у гірництві і т. п., сировина не є складовою частиною авансованого капіталу. Тут предмет праці не є продуктом попередньої праці, але дарується безкоштовно природою* (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 603); * Образно. *Що вчора мірою було — Півміри стало нині, Немов щодня нове крило Дарується людині* (Рильський, I, 1956, 348).

ДАРУ́НОК, нка, *ч.* Річ, яку дарують; подарунок. *Посилаю Вам новорічний дарунок, другу частину «Fata morgana»* (Коцюб., III, 1956, 382); *Споруджується тут* [у Варшаві] *величний будинок Палацу культури і науки — братерський дарунок радянського народу* (Рад. Укр., 5.IX 1952, 4); * Образно. *Наші сиві сталевари Видають дарунок краю* (Нагн., Слово.., 1954, 72); // *розм.* Гостинець. *Дарунків не купувала, бо не було за що* (Кобр., Вибр., 1954, 27).

ДАРУ́НОЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **дару́нок.** *Так утихає дитяча гамірлива забава, коли з'явиться між ними неня, що привезла даруночки з міста* (Март., Тв., 1954, 137).

ДА́РЧИЙ, а, е, *розм.* Той, що дарується. *Як повідомляла газета «Більшовик» .. 1919 р., «селяни дружно везуть дарчий хліб для Леніна і Москви»* (Іст. УРСР, II, 1957, 153); // Такий, яким засвідчується дарування чого-небудь. *Минуло майже десять років, як Турбай повісив шаблю з дарчою монограмою на широкий килим*

в кабінеті нового.. котеджу (Руд., Остання шабля, 1959, 8); *Генеральний консул Чехословацької Соціалістичної Республіки в Києві передав Інституту історії Академії наук УРСР кілька книг, у тому числі й спогади генерала Людвіка Свободи «Від Бузулука до Праги» з дарчим написом автора українською мовою* (Рад. Укр., 16.III 1961, 4).

△ **Да́рча гра́мота; Да́рчий лист** *і т. ін.*— документ про дарування майна і т. ін. *Близько до творів такого жанру, як «Руська правда», стоять досить численні грамоти.. Найдавніша з них — дарча грамота* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 28); — *Я бажаю записати до земських книг свій дарчий лист і дуже просила б пана суддю не затримувати нас* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 309).

ДА́СТЬБІ, *присудк. сл., розм., заст.* Бог дасть.

1. Уживається у знач. відмови у чому-небудь.

2. Уживається у знач. заперечення, відсутності чого-небудь. *І Коллара читаєте.. І всі мови Слав'янського* [Слов'янського] *люду — Всі знаєте. А своєї Дастьбі...* (Шевч., I, 1951, 333).

ДА́ТА, и, *ж.* Календарний час якої-небудь події. [П о с т:] *Вітаю цей величний день, Велику історичну дату* [великого Жовтня], *Що принесла й у нашу хату Для думки волю й для пісень* (Сам., I, 1958, 242); *Трудівники Львівської області відзначають у цьому році знаменну дату — 20 років возз'єднання всіх українських земель в єдиній соціалістичній державі* (Колг. Укр., 4, 1959, 9); // Позначка на листі, документі і т. ін. про час (рік, місяць і число) його написання. *Новели, під якими нема дати, написані: «На віру» — 1891 р., «Цінов'яз» — 1893 р.* (Коцюб., III, 1956, 287); — *Дату я поставлю сам, коли буде на те потреба* (Смолич, I, 1958, 61).

ДА́ТИ *див.* **дава́ти.**

ДА́ТИСЯ *див.* **дава́тися.**

ДАТО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **датува́ти.** *Шостим жовтня 1907 року датована перша редакція сатиричної комедії Саксаганського «Лицеміри»* (Життя Саксаганського, 1957, 203).

2. *прикм.* Який має дату, на якому є дата. *Першою датованою п'єсою є поставлена в 1673 р. драма невідомого автора «Олексій, людина божа»* (Від давнини.., I, 1960, 164).

ДА́ТОК, тку, *ч., заст.* Те, що підноситься як дар, пожертвування. *Не журися, мій хазяю* [хазяїне], *Не за датком я іду: От так сяду, заспіваю, Відспіваю та й піду* (Пісні та романси.., II, 1956, 38); * Образно. *Збирали даток там багатий Із пишно-щедрої землі. Було де людям полювати І де роїтися бджолі* (Рильський, Сад.., 1955, 18).

ДА́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **датча́ни** і Данія. *Великою популярністю на Україні користується датський художник Херлуф Бідструп* (Рад. Укр., 28.IX 1962, 4).

ДАТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **датува́ти.** *Більшість фольклористів не вели точного датування і паспортизації своїх записів* (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 45).

ДАТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Ставити дату на чому-небудь. *10 вересня датовано останню радіограму від капітана «Лахтака»* (Трубл., I, 1955, 309); // Установлювати дату якої-небудь події, документа. *Пам'ятки усатівського типу слід датувати кінцем III — самим початком II тисячоліття до н. е.* (Археол., VIII, 1953, 104).

ДАТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* 1. Належати до якогось певного часу, визначатися якоюсь датою. [С і м о н:] *Ми цілий рік — бо від року датується наша приязнь — і дня не проминули, щоб не лишити.. пам'ятки по собі* (Фр., IX, 1952, 9); *Найдавніші іригаційні споруди виявлені археологами в Криму. Вони датуються приблизно VIII—V ст. ст. до н. е.* (Знання.., 6, 1966, 4).

2. Пас. до **датува́ти.**

ДАТЧА́ПИ, ча́н, *мн.* (*одн.* **датча́нин,** а, *ч.;* **датча́нка,** и, *ж.*). Народ, що становить основне населення Данії. *Датчани за своєю мовою і культурою близькі народам Скандінавії — шведам і норвежцям* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 137).

ДАТЧА́НИН *див.* **датча́ни.**

ДАТЧА́НКА *див.* **датча́ни.**

ДА́ТЧИК, а, *ч.* Вхідна частина автоматичного або телемеханічного пристрою, яка сприймає зовнішні подразнення і передає їх відповідно переробленими на інші частини пристрою. *Шолом скафандра може закриватися і відкриватися самим космонавтом чи автоматично за сигналами датчиків, які реагують на ненормальну зміну тиску або газового складу повітря в кабіні* (Рад. Укр., 5.IX 1962, 3).

ДАХ, у, *ч.* 1. Верхня частина будівлі, що служить її покриттям; покрівля. — *Був у нас добрий будинок з вербини, Гонтовий дах, димарі із цеглини* (Щог., Поезії, 1958, 339); *В 1955 році ми збудували ще один табір на 200 корів, з двосхилим дахом, критий етернітом* (Колг. Укр., 4, 1957, 3); * Образно. *Цікаво побувать над дахом світу,.. Чарує велич снігових вершин* (Шер., Дорога.., 1957, 31).

2. *перен.* Домівка, житло. *Не крився пилом темний шлях, .. Як кидав я мій рідний дах* (Щог., Поезії, 1958, 375); *Чого, чого я в тих літах Не витерпів! Спершу важкая Борня за хліб, за цент, за дах, За те, що з кождим днем тікає* (Фр., XIII, 1954, 410).

Під одни́м да́хом *з ким* — в одному приміщенні.— *Не хочу жити під одним дахом з чортякою! Ще, борони боже, на суд потягнуть!..* (Коцюб., III, 1956, 9).

ДАХІ́ВКА, и, *ж., діал.* Покрівля; покрівельний матеріал. *Бідна панна Маня .. Якось злітаючи, надпалена дахівка вдарила її в чоло* (Коб., III, 1956, 186); — *Купці чужоземні дивувалися з того, що руські теж добре роблять дахівку позолочену* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 188).

ДАХОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **дах** 1. *Безперервно налітав вітер на сади, на стару тополю, десь гримів одірваним листом дахового заліза* (Шиян, Гроза.., 1956, 227); *Надалі слід було б врахувати бажання колгоспників.. і випускати даховий матеріал кількох кольорів* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 199).

ДАХОПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на дах (у 1 знач.). *В обладнаний вентиляцією кагат завантажують відсортовану картоплю так, щоб верх шару її був дахоподібним* (Колг. Укр., 9, 1957, 41).

ДА́ЧА [1], і, *ж.* 1. Те саме, що **дава́ння.** *Як питало його начальство, чи багато в нього хліба, так він сказав: — Пропитаємося* [прохарчуємося] *до нового; мені не треба ніякої дачі* (Кв.-Осн., II, 1956, 137).

2. Порція корму на один раз. *Підвищені дачі цукрових буряків молочним коровам.. призводять до зниження удоїв* (Ком. Укр., 1, 1966, 25).

ДА́ЧА [2], і, *ж.* Літній будинок для відпочинку за містом. *На Єкатерининській вулиці зірвало і розметало виставку фотографа («придворного») і стріху одної дачі* (Л. Укр., V, 1956, 218); *Спорудив дачу в нас торік один прекрасний чоловік* (Воскр., 3 перцем!, 1957, 291); // Зручна для відпочинку садиба за містом, на околиці міста. *Може я сього літа .. вилежуючись на дачі, і приймуся за «Повію»* (Мирний, V, 1955, 394); *Весь садок дитячий Вчора виїхав на дачу* (Мур., Хороші сусіди, 1948, 33); *Вони .. поїхали за місто, на затишну дачу з великим парком, який просто переходив у ліс* (Ів., Вел. очі,

1956, 80); * У порівн. *Живуть, мов на дачі* (С. Ол., Вибр., 1959, 237).

ДА́ЧА [3], і, *ж.* Лісова ділянка — самостійна господарська одиниця.

ДА́ЧКА, и, *ж., діал.* Грошові податкові стягнення; частка податі. *Житце .. зогнило на помети,— От тут же ти дітей годуй, податки та дачки плати* (Фр., XIII, 1954, 36).

ДА́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **да́ча** [2]. *До гаїв, до пляжів, сонця і води йдуть один за одним дачні поїзди* (Сос., Вірші, 1954, 25); // Який знаходиться, відбувається на дачі. *А надвечір зіходились всі до гурту дивитися наше дачне «кіно»* (Вас., II, 1959, 519); *Ніч була тиха, бадьоро чахкав тільки «движок», подаючи в дачні будиночки світло* (Козл., Весн. шум, 1952, 100).

ДА́ЧНИК, а, *ч.* Той, хто відпочиває на дачі (*див.* **да́ча** [2]). *Дехто з дачників каже, що на тих дачах, що на горі, теж єсть гадюки* (Л. Укр., V, 1956, 13); // Відпочиваючий взагалі. *Влітку вдова наймала хату дачникам* (Донч., IV, 1957, 172); * У порівн. — *Чому вони* [студенти] *зараз розсілись, як .. дачники!* (Довж., I, 1958, 476).

ДА́ЧНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **да́чник.** — *Та й дачниці, мовляв, як видко з листа, обридли вже тобі гірш за гірку редьку* (Головко, II, 1957, 412).

ДАЧОВЛА́СНИК, а, *ч.* Власник дачі (*див.* **да́ча** [2]).

ДАЧОВЛА́СНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **дачовла́сник.**

ДАШНА́К, а́, *ч., іст.* Член вірменської буржуазно-націоналістичної організації, що виникла в 90-х рр. XIX ст. *Зрадники народу — меншовики, дашнаки, мусаватисти використали труднощі на фронті для посилення контрреволюційної агітації* (Рад. Укр., 19.XII 1958, 2); *Народження слів: «совєт», «делегат»* [у вірменській мові] — *це поразка дашнаків, це ніж у серце мусаватистів* (Тич., Магістралями життя, 1941, 10).

ДАШО́К, шка́, *ч.* 1. Зменш. до **дах** 1. *І певно, що кожний.. думав: що то за малесечка хатиночка стоїть,.. як віконечка скосилися й як дашок убрався у мох зелений і в сивий* (Вовчок, I, 1955, 288); *Поміж рідкими поодинокими соснами та кленами розкидано було ще кілька одноповерхових будівель з біленькими вікнами і червоними дашками* (Коз., Сальвія, 1956, 23); // *рідко.* Накриття. *Поряд з яблунею стояла будова — простий солом'яний дашок на двох стовпах, приладнаний до ліси, яка відокремлювала двір од саду* (Ю. Янов., I, 1958, 417); *Неля хапається за дашок паркана* (Вільде, Сестри.., 1958, 437); * Образно. *Десь високо .. жаром горів під ранішнім сонцем червоний дашок гуцульського парасоля* (Коцюб., II, 1955, 310).

2. *розм.* Ковпачок, ковпак. *На столі лампа під зеленим дашком* (Мик., I, 1957, 196); // Козирок. *На голові його лежав захисний кашкет з більшим проти норми шкіряним дашком* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 325); *Його чорні виразні очі з-під дашка кепки пильно приглядаються до всього, що діється на коліях* (Д. Бедзик, Плем'я.., 1958, 14); * Образно. *Чорні кучері,.. рівний ніс і кмітливі, зеленкуваті очі з чудесним дашком темних, ніби смоляних вій, робили цю дівчину дуже привабливою* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 20).

3. *у знач. присл.* **дашко́м.** У вигляді дашка. *Хома нагнувся, поставив дашком долоні й задивився, як пелюстками троянди зарожевіли у нього руки* (Коцюб., II, 1955, 63); — *Еге..— задоволено поклав Лесь руку дашком над очима.— Прилетіли вже птахи* (Козл., Сонце.., 1957, 46); *Я вибігала на могилу, наставляла дашком долоні і пильно вдивлялася в далечінь: чи не чорніє де ліс?* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 6).

ДАЯ́ННЯ, я, *с., уроч., заст.* Пожертва. *Чигиринці вешталися біля кобзарів під горою.., клали до кошика кобзаря своє щире даяння, яке хто міг* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 4).

ДБАЙЛИ́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Той, хто дбає, піклується про кого-, що-небудь.

ДБАЙЛИ́ВИЙ, а, е. Який дбає, піклується про кого-, що-небудь. *А тим часом у дбайливої господині-паніматки вже й обід постиг* (Н.-Лев., I, 1956, 138); *Бідно живе Василь, як і всі трудівники-смерди. Але руку господарів дбайливих видно скрізь* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 523); // Старанний, пильний. *Після тяжкого поранення йому довгий час потрібний був дбайливий догляд* (Рад. Укр., 27.III 1946, 3); *Дбайливий догляд за плантаціями, боротьба з шкідниками і бур'янами — ось що вирішує долю врожаю* (Рад. Укр., 17.III 1949, 3); * Образно. *Все це вимагало господаря, вимагало щоденного дбайливого ока* (Ле, Міжгір'я, 1953, 73).

ДБАЙЛИ́ВИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **дбайли́вець.**

ДБАЙЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **дбайли́вий.** *І моя дрібна особа бувала предметом його* [батька] *дбайливості* (Фр., IV, 1950, 190); *Скрізь Турбай бачив зразковий порядок, чистоту й розумну дбайливість* (Руд., Остання шабля, 1959, 112).

ДБАЙЛИ́ВО. Присл. до **дбайли́вий.** *То здається, що вона всміхається і дбайливо поспішається та клопочеться, то знов здається, що душить її якась туга* (Вовчок, I, 1955, 290); *Комуністична партія любовно ростила і виховувала його* [комсомол], *дбайливо спрямовувала енергію молодості на будівництво.. соціалістичного суспільства* (Рад. Укр., 2.III 1957, 1); * Образно. *Азіатська ніч дбайливо присипляла падь між горбами надбайкальського узгір'я* (Трубл., I, 1955, 80).

ДБА́ЙНИЙ, а, е, *діал.* Дбайливий. [К р у с т а:] *Яке то щастя мати жінку дбайну!* (Л. Укр., II, 1951, 392).

ДБА́ЙНІСТЬ, ності, *ж., діал.* Абстр. ім. до **дба́йний.** *Дорина дбайність про мене дуже мене порушує* (Л. Укр., V, 1956, 629).

ДБА́ЛИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **дбайли́вий.** * Образно. *Все ніби в якомусь неладі розкинуте по столі, але на всьому видко дбалу, люблячу жіночу руку* (Хотк., I, 1966, 43); *Господиня чиста й дбала Урожаєм заквітчала Молоде чоло* (Рильський, I, 1956, 443).

ДБА́ЛО, *розм.* Присл. до **дба́лий.** *Дівчата й молодиці дбало сушать Під сонцем.. добірне зерно* (Рильський, Сад.., 1955, 103).

ДБА́ННЯ, дба́ння́, *с.* Дія за знач. **дба́ти.** *Скільки дбання та любові покладено на хату!* (Ю. Янов., II, 1958, 296).

ДБА́ТИ, дба́ю, дба́єш, *недок.* 1. *про кого — що, за кого — що, неперех.* Виявляти старання, турботу. *Комуністична партія безустанно дбає про задоволення зростаючих матеріальних і культурних потреб трудящих* (П'ятдесят років КПРС, 1953, 24); [К у з ь:] *Ленін — це така людина, що про всіх бідних дні і ночі він думає та дбає* (Тич., I, 1957, 260); — *Божа тварина любить, щоб дбали за неї* (Коцюб., II, 1955, 51); // *без додатка, розм.* Клопотатися, піклуватися. *Мусить пташка малесенька дбати, Де б водиці дістати краплинку* (Л. Укр., I, 1951, 60).

2. *перех., розм.* Старанно готувати, виготовляти, заготовляти. *Тільки я вже, панібрате, Дбаю не такі Бідним людям на одежу Смухи та нитки* (Щог., Поезії, 1958, 114); *Рибалка рибку дбав і у мішках носив* (Гл., Вибр., 1957, 148).

◇ **Рушники́ (скри́ню) дба́ти** — готуватися заміж. *А дівчата лицялися і рушники дбали* (Шевч., I, 1951, 232); *Скриню ще рано дбати, дівчата засміють* (Горд., II, 1959, 32).

3. *неперех., розм.* Працювати, заробляти. *Як дбавш, так і мавш* (Номис, 1864, № 193); — *Бач, вони, у батька живучи, не собі дбали!* (Мирний, III, 1954, 328); *Вона дівчина бідна, але завжди вбирається краще від господарських дочок, бо їй дбати нема на кого* (Л. Укр., III, 1952, 478).

◇ **На подзві́н не дба́ти** — ні про що не турбуватися. *Коло огню старий циган З люлькою куняє. Позирає на приблуду Й на подзвін не дбає* (Шевч., I, 1951, 364); **Не дба́ти** *на що, ні про що* — не звертати уваги, не зважати на що-небудь, не турбуватися про щось. *Мудра голова не дбає на лихі слова* (Укр., присл., 1955, 89); *Він ішов, .. ні про що не дбаючи, аж поки не дійшов до робітницької варти* (Фр., V, 1951, 433).

ДБА́ХА, и, *ч. і ж., розм.* Те саме, що **дбайли́вець** і **дбайли́виця.**

ДБАЧ, а́, *ч., розм.* Те саме, що **дбайли́вець.**

ДВА, *ч. і с.,* **ДВІ,** *ж.,* двох, *числ. кільк.* 1. Назва числа 2 і його цифрового позначення. *Що два, то не один* (Номис, 1864, № 210); [Горлов:] *Ти у військовій справі дважди* [двічі] *два не знаєш* (Корн., II, 1955, 12); *У двійчастій системі за основу числа береться величина 2* (Наука.., 7, 1956, 4); // Кількість із двох одиниць. *На той час суддями були: Якіїсь два Осли, Одна нікчемна Шкапа Та два старенькиx цапа* (Гл., Вибр., 1957, 74); *Стулились краями дві половини — одна зелена, друга блакитна — й замкнули у собі сонце, немов перлину* (Коцюб., II, 1955, 226); *Подзвонили вранці, Що приїдуть у село два американці* (С. Ол., Вибр., 1959, 128).

Два-три, один-два *і т. ін.* — уживається для приблизного позначення невеликої кількості чого-небудь, означає: декілька, небагато. *Дві-три бджоли сновигали ліниво понад хрестом* (Н.-Лев., II, 1956, 262); *Орест.. пробує здійнятись на ліктях над кріслом, щоб глянути на дорогу, але не може і в безсиллі опускається. Все оце триває недовго, не більше одної-двох хвилин* (Л. Укр., II, 1951, 82); **Зо́ два** — приблизно два. *Впав* [Данило] *на коня та й полинув, і не було його місяців зо два* (Вовчок, I, 1955, 97); *О ь він уже разів зо два упірнув, знесилившись* (Ю. Янов., II, 1958, 17); **Не раз, [і] не два; Не два, [і] не три** — багато разів, тривалий час. — *Я в пекло стежку протоптала, Я там не раз, не два бувала* (Котл., I, 1952, 126); *Не дві, не три і не чотири* [неділі]! *Як тій болячці, як тій хирі, Громадою годили Тому борцеві...* (Шевч., II, 1963, 101).

◇ **Чо́рта з два,** *вульг.* — не вийде, так не буде. *Дав би гривню, Щоб позирнуть на ті дива. Та чорта з два!* (Шевч., I, 1951, 240); — *Молодий, білявий, високий..,— шепотіла Онися матері під самісіньким вухом,— але чорта з два: за дяка не піду; в нас високі пороги для дяків* (Н.-Лев., III, 1956, 30); **Як дві кра́плі (ка́плі) води́ [схо́жий** *на кого*] — дуже схожий, похожий на кого-, що-небудь; викапаний хто-небудь. *Тюремний ескулап, середніх років кретин, що .. був, як дві каплі води, схожий на нашого Хлипала, охоче брав пацієнтів до того лазарету* (Збан., Єдина, 1959, 197).

2. Те саме, що **двійка** 2.

3. *розм.* Декілька, небагато. — *Я ось тільки ще два слова скажу, я тебе наздожену* (Вовчок, I, 1955, 206).

4. *рідко.* Означає «другий» при іменниках — власних назвах. *За «Київ-Товарною два» гримотіло* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 29).

ДВА́ДЦЯТЕРО, тьо́х, *числ. кільк.* Збірн. до **два́дцять.** — *Ти щаслива і вродлива, будеш жити сімдесят років, будеш мати двадцятеро дітей кучерявих* (Н.-Лев., III, 1956, 79); *У хвіртку пара за парою ввійшли двадцятеро хлопців і двадцятеро дівчат* (Смолич, Мир.., 1958, 57).

ДВАДЦЯ́ТИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника **два́дцять.** *Семен починав уже двадцятий рік, коли старий помер* (Коцюб., I, 1955, 104); *Двадцятий вік гуде у штурмах, Де кожен день, немов набій* (Мал., Звенигора, 1959, 206); // *у знач. ім.* **двадця́тий,** того, *ч.*; **двадця́та,** тої, *ж* *Покритка попідтинню З байстрям шкандибає, Батько й мати одцурались Й чужі не приймають! Старці навіть цураються! А панич не знає З двадцятою. недоліток, Душі пропиває!* (Шевч., I, 1951, 242).

Двадця́ті роки́ — від 20-го до 29-го року кожного сторіччя. *Дія діялась в двадцятих роках XIX віку* (Н.-Лев., III, 1956, 7).

ДВАДЦЯТИЛІ́ТНІЙ, я, є. Те саме, що **двадцятирі́чний.** *Тут він пас панську худобу.. Та й хіба він сам, за весь свій двадцятилітній вік не був лишень панською худобою?* (Коцюб., I, 1955, 339); * Образно. *Між пілотом і танкістом Дівчина стоїть .. То ж стоїть — двадцятилітня, Повна сміху, гроз і квітня —Молодість моя!* (Мал., I, 1956, 276).

ДВАДЦЯТИЛІ́ТТЯ, я, *с.* Те саме, що **двадцятирі́ччя.** *Мусій Корнійович розповів про двадцятиліття колгоспу* (Скл., Хазяїни, 1948, 138).

ДВАДЦЯТИП'ЯТИТИ́СЯЧНИК, а, *ч., іст.* Один з 25 тисяч передових робітників, які на заклик Комуністичної партії у 1929 р. пішли працювати в управління колгоспів. — *Передай там на шахті — товариш Супрун живий, здоровий. Буде біля землі ходити! У двадцятип'ятитисячниках!* (Панч, Сипів.., 1959, 111); *Вусатого дядька знали всі — це був Трохим Денисенко, старий робітник друкарні, що вже понад рік, у числі двадцятип'ятитисячників, працював на селі. Організатор колгоспу і його перший керівник* (Жур., Нам тоді.., 1968, 171).

ДВАДЦЯТИРІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Який дорівнює двадцяти рокам. *Двадцятирічний стаж роботи.*

2. Віком двадцять років. *Озброєний ученням Маркса — Енгельса двадцятирічний Ленін старанно вивчав економічне становище Росії* (Біогр. Леніна, 1955, 13).

3. Який стосується річниці чого-небудь, що відбулося або почалося двадцять років тому.

ДВАДЦЯТИРІ́ЧЧЯ, я, *с.* Проміжок, період часу, що дорівнює двадцяти рокам. *Сюжет побудований так, що перед нами розгортаються події цілого двадцятиріччя* (Вітч., 8, 1958, 197); // Річниця чого-небудь, що відбулося або почалося двадцять років тому. *В двадцятиріччя Жовтня увійду.. з вами, друзі* (Тич., III, 1957, 20).

ДВАДЦЯ́ТОК, тка, *ч., розм.* Кількість із двадцяти одиниць. *Ішов справді парубок. На перший погляд йому, може, літ до двадцятка добиралося* (Мирний, II, 1954, 32).

ДВА́ДЦЯТЬ, ти́ і тьо́х, *числ. кільк.* Назва числа 20 і його цифрового позначення; // Кількість із двадцяти одиниць. *Коли сказать, що підвід двадцять їх тут було, то, ві же то богу моєму! більш* (Кв.-Осн., II, 1956, 9); *Загін чоловіка в двадцять вирушив у поле* (Донч., I, 1956, 63).

ДВАНА́ДЦЯТЕРО, тьо́х, *числ. кільк.* Збірн. до **дванадцять.** *Іду я та й угляділа під лопухом дванадцятеро курячих яєць* (Н.-Лев., III, 1956, 283); *Має дочок він для нас Аж дванадцятеро враз* (Перв., Казка.., 1958, 35).

ДВАНА́ДЦЯТИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника **дванадцять.** — *Оце ж той дванадцятий, подумала я собі* (Н.-Лев., III, 1956, 262); *Сідав* [він] *до фортепіано щовечора о десятій і грав до дванадцятої* (Смолич, II, 1958, 13).

ДВАНАДЦЯТИЛІ́ТНІЙ, я, є. Те саме, що **дванадцятирі́чний.** — *Хто міг би подумати, .. що дванадцятилітня дівчинка так добре життя наймички знає?* (Л. Янов., I, 1959, 288).

ДВАНАДЦЯТИПА́ЛИЙ, а, е: △ **Дванадцятипа́ла ки́шка** — частина тонкої кишки, що починається від шлунка, завдовжки 12 пальців у їх поперечнику. *Сидячий спосіб життя, .. несвоєчасне харчування порушують регулярний вихід жовчі в дванадцятипалу кишку* (Наука.., 12, 1958, 23).

ДВАНАДЦЯТИРІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Який дорівнює дванадцяти рокам.

2. Віком дванадцять років. *Вона йде в першій парі разом з дванадцятирічною Санькою* (Донч., III, 1956, 26).

ДВАНА́ДЦЯТЬ, ти *і* тьо́х, *числ. кільк.* Назва числа 12 і його цифрового позначення; // Кількість із дванадцяти одиниць. — *Вік в оцій кузні,— з дванадцяти років* (Головко, II, 1957, 15); *Дванадцять раз ударили гармати* (Сос., I, 1947, 256).

ДВЕ́РІ, е́й, *мн.* Отвір у стіні для входу і виходу. *Радів він — плете, Не думає про те, Що ясла будуть на піхати — Такі, що й в двері не пропхати* (Гл., Вибр., 1957, 219); * Образно. *Казали люди — сюди* [в тюрму] *двері широкі, а відціля — вузька щілинка* (Збан., Єдина, 1959, 91); // Стулка, що закриває отвір — вхід і вихід. *Заскрипіли рано двері У великій хаті* (Шевч., II, 1953, 130); — *А ч, як будови помурували!... які двері, вікна повставляли... всього тебе, як у воді, видно!* — [думав Грицько] (Мирний, II, 1954, 72); *Ключ у дверях задзвенів* (Рильський, I, 1946, 116).

◇ **Две́рі** *в що, куди* — шлях, вихід до чого-небудь, кудись. [В а л я:] *Я заздрю нашим пілотам... вони ідуть в стратосферу. Їм дано слухати пульс вічності..* [С т ь о п а:] *Дев'яносто тисяч пульсів, Терентію Йосиповичу, це двері в нашу стратосферу* (Корн., I, 1955, 90); **Жити мов (як, немо́в** *і т. ін.*) **у бо́га за двери́ма** *див.* **жи́ти; Ломи́тися (вломи́тися) у відчи́нені (відкри́ті) две́рі,** *книжн.* — твердити, доводити те, що вже всім відоме, чого ніхто не заперечує. *Доводити, що наша радянська інтелігенція в абсолютній більшості — плоть від плоті народної, значить ломитися у відчинені двері* (Рад. літво, 4, 1963, 6); — *Ти, Нерчин, просто ломишся у відкриті двері* (Рибак, Час.., 1960, 764); **Не в ті две́рі піти́ (потра́пити** *і т. ін.*) — не те сказати, зробити і т. ін. *Лагідніший тон намісника знов збудив деяку надію. Та бідолаха* [Калинович] *знов не в ті двері попався* (Фр., VI, 1951, 358); **Пока́зувати (показа́ти) [на] две́рі** *кому* — наказувати вийти, залишити приміщення; проганяти. *Друга б на її місці давно йому* [чоловікові] *на двері показала, раз він такий...* (Кучер, Трудна любов, 1960, 372).

ДВЕРНИ́Й, а́, е́. Прикм. до **две́рі.** *Хтось із школярів витяг з-під парти якогось патика й засунув за дверну клямку* (Вас., II, 1959, 90), *Вона востаннє у дверне дзеркало глянула на себе* (Головко, I, 1957, 457).

ДВЕ́РНИК, а, *ч., діал.* Швейцар. *Двоє дверників охороняли залізні ворота, які зараз були відчинені* (Панч, III, 1956, 175).

ДВЕ́РЦІ, две́рець, *мн.* Зменш. до **две́рі.** *Чорнів кухарський курінь: він був круглий, з низькими очеретяними стінками й дверцями* (Н.-Лев., II, 1956, 221); // Стулка, що закриває отвір у чому-небудь. *І дверці одкрив я; вона* [пташка] *полетіла, З вершечка на явір, щебечучи, сіла* (Гл. Вибр., 1957, 249); *Лікар.. відчинив перед Ясем дверці одної шафи* (Ів., Вел. очі, 1956, 35).

ДВЕРЦЯ́ТА, ця́т, *мн.* Те саме, що **две́рці.** *Хмельницький торкнув ногою дубові дверцята і, згинаючися глибоко, ввійшов до хатчини* (Фр., IV, 1950, 175); *Хтось відчинив дверцята грубки* (Шиян, Гроза.., 1956, 137).

ДВИ́ГАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* 1. *перех.* Зрушувати з місця, пересувати, носити. *Зет, сильно дужий, кремезний — двигає важке каміння і складає його перед Орфеєм* (Л. Укр., I, 1951, 445); *Взяла Лисичка мішок, несе-несе, двигає-двигає, далі сіла спочивати* (Фр., IV, 1950, 56); [М а л ь в а н о в:] *Уявляю. Напевно, говорила, що я змінюю напрямок річок, двигаю гори і тому подібне* (Коч., II, 1956, 27).

2. *неперех., чим.* Робити рухи, ворушити. *Умира і не вмира* [відьма]; *і руками, і ногами не двига* (Кв.-Осн., II, 1956, 223).

3. *перех.* Надавати руху чому-небудь; рухати. *Дніпрова синя глибина Покірні двигає турбіни, І ллється електричний струм, Жадібні живлячи машини* (Рильський, I, 1956, 182).

ДВИ́ГАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., розм.* Рухатися, ворушитися. [О л е с я:] *Хочу бігти, ноги не двигаються...* (Кроп., II, 1958, 342).

ДВИГА́Ч, а́, *ч., зах.* Рушій. *Треба сказати, що ніколи ще література не була .. таким сильним двигачем поступу і розвою, як у нашім віці* (Фр., XVI, 1955, 250).

ДВИ́ГІТ, готу, *ч., розм.* Те саме, що **двигті́ння.** *Ми мовчки сиділи .. і тільки прислухалися до скигління коліс, гуркоту й двиготу вагона на колії* (Досв., Вибр., 1959, 38); *Пригнувши іглисті* [голчаті] *вершечки дерев, Проноситься двигіт моторів і рев* (Бажан, Пашому юнацтву, 1950, 51).

ДВИГНУ́ТИ, ну́, не́ш *і* **ДВИ́НУТИ,** пу, неш, *док., розм.* 1. *неперех., чим.* Однокр. до **дви́гати** 2. *Я чую і хочу крикнути, заборонити* [бити], *а не можу... Пальцем навіть не двигну* (Хотк., I, 1966, 69); *Ганна невиразно двигнула плечима* (Досв., Вибр., 1959, 232).

2. *неперех.* Те саме, що **двигну́тися.** *Другі* [люди] *зареготали, і від їх реготу двигнула гора* (Мирний, I, 1954, 259); *Двигнув мур* (Мал.. II, 1956, 362).

3. *перех. і без додатка, перен., фам.* Сильно вдарити, штовхнути. *Я як двину її* [собаку] *зо всього маху навідлі бичем* (Сл. Гр.); *От ми поставили перед ними артилерію, та як двинули з гармат* (Сл. Гр.).

4. *неперех.* Рушити, вирушити. *Іван-царевич і Булат-молодець рано встали і двинули в дальню дорогу* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 65); — *Чи не двинути йому просто самому в повіт?* (Головко, II, 1957, 84).

ДВИГНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся *і* **ДВИ́НУТИСЯ,** нуся, нешся, *док., розм.* Однокр. до **дви́гатися.** *У порівн. Черкнулась криця об кремінь, спалахнула іскра, і стіни урвища немов двигнулись* (Коцюб., I, 1955, 346); // *куди, за ким — чим.* Рушити, зрушити. *А бір стоїть, як і стояв, Стоїть,— нікуди не двигнеться* (Щог., Поезії, 1958, 360); *Двигнулась за ним* [Бурундою] *монгольська сила, бродячи в воді з голосним плюскотом* (Фр., VI, 1951, 125).

ДВИГОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і без додатка, однокр., фам.* 1. Підсил. до **двигну́ти** 3. *Хтось так сильно двигонув пана Демида під лікоть, що меткий стрілець дав на цей раз хука* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 35); *А чорт помітив, що Терентій хитрує, та як розлютиться, як підскочить до чоловіка, як двигоне його.. кулаком* (Стельмах, Хліб.., 1959, 61); * У порівн. «...*Тихонюк... Юрко... сватання... Катерина...*» — *і мов поліном хто у груди двигонув* (Хотк., II, 1966, 106).

2. *перен., фам.* Збудувати що-небудь. *Од вулиці — тин новий і дощані нові ворота білі, на чорному тлі вирізьблено чирвою.— Це хтось двигонув собі, так двигонув!* (Головко, II, 1957, 19).

ДВИГОТІ́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **двиготі́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Здалеку чути потужне двиготіння янгі-арицького сифона* (Ле, Міжгір'я, 1953, 309).

ДВИГОТІ́ТИ, очу́, оти́ш, *недок., розм.* Підсил. до **двигті́ти.** *Під'їздили тяжкі грузовики. Під ними двиготіла земля* (Мик.. II, 1957, 95).

ДВИГТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **двигті́ти** і звуки, утворювані цією дією. *День і ніч пролітали* [поїзди] *коло їхнього дому, стрясаючи своїм двигтінням підлогу,*

стелю, вікна (Кучер, Трудна любов, 1960, 277); *Раптом крізь стрілянину він почув потужне двигтіння мотора і побачив, як з-за садка вийшов бронетранспортер* (Багмут, Опов., 1959, 73).

ДВИ́ГТІ́ТИ, гчу́, гти́ш, *недок.* Трястися під впливом дії сили; дрижати. — *Йде* [Сусанна Уласівна] *по хаті, то аж поміст двигтить* (Н.-Лев., IV, 1956, 138); *Кузня двигтить від важких ударів парових молотів* (Сенч., Опов., 1959, 21).

ДВИГТЮ́ЧИЙ, а, е. Який двигтить. *Йому доводилося на довгі години влипати в двигтючу землю* (Довж., I, 1958, 300).

ДВИГУ́Н, а́, *ч.* 1. Машина для перетворення якогонебудь виду енергії на механічну енергію. *Зусилля науки і техніки тепер спрямовані також на удосконалення нових видів теплових машин — реактивних двигунів* (Фізика, II, 1957, 63); — *Б'горе,— гукнув він свого помічника, який з маслянкою в руках порався біля двигуна* (Шиян. Балацда, 1957, 20).

2. *чого, перен., рідко.* Те саме, що **рушій.** *Досі це втратили* [вірші Т. Шевченка] *свого значення — дужого двигуна психології конструктивних класів* (Еллан, II, 1958, 86).

△ **Ві́чний двигу́н** — уявна вічна машина з невичерпним джерелом енергії. *Вічний двигун — це такий мнимий механізм, який без зупинки рухає сам себе і, крім того, виконує ще яку-небудь корисну роботу* (Цікава фізика.., 1950, 76); *І скоро тільки те лишилось по Степані, Що, казано, в тюрмі, в колодязі без дна Шукав він вічного якогось двигуна* (Рильський, Поеми, 1957, 221).

ДВИГУНЕ́ЦЬ, нця́, *ч.* Зменш. до **двигу́н** 1. — *Зараз буде світло. У нас свій двигунець* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 182).

ДВИГУ́НЧИК, а, *ч.* Зменш. до **двигу́н 1.** *Молодий Платика клопотався коло двигунчика* (Мур., Бук. повість, 1959, 251).

ДВИЖА́ТИ, жу́, жи́ш, *недок., діал.* Двигтіти. — *А прокинувся він, мій пустунчик, і гуком його в хаті аж сохи движать!* (Вовчок, I, 1955, 274).

ДВИЖО́К, жка́, *ч., розм.* Маленький пересувний двигун (у 1 знач.). *Тракторний движок обслуговується одним робітником* (Механ. і електриф.., 1953, 309); *Іван лежав біля куреня, заклавши руки під голову, і слухав, як гуде движок на заставі* (Гончар, Новели, 1954, 125).

ДВИ́НУТИ *див.* **двигну́ти.**

ДВИ́НУТИСЯ *див.* **двигну́тися.**

ДВІ *див.* **два.**

ДВІ́ЙКА, и, *ж.* **1.** Назва цифри і числа 2; // *розм.* Назва різних предметів, нумерованих цифрою 2 (трамвай, автобус і т. ін.); // *розм.* Кількість із двох одиниць. *Василь повернувся раптом у село з роботящою, мов бджола, жінкою та ще з двійкою таких дітей-близнюків, як огірочки* (Козл., Опов. І. Клена. 1950, 26).

2. Оцінка успішності в навчанні, бал 2, що у п'ятибальній системі означає «незадовільно». *Школяр нічого не знав, і вчителька поставила йому двійку* (Донч., V, 1957, 445); *Один Волік нахапав двійок з граматики, читання й арифметики* (Коп., Сон. ранок, 1951, 78).

3. Гральна карта з двома знаками.

ДВІ́ЙКО, *невідм., числ. кільк., збірн., розм.* Те саме, що **дво́є.** *Коло стіни стоять двійко дівчаток* (Вас., Вибр., 1954, 129); *Перед ним.. відчайдушно танцювали двійко циганчат: хлопчик і дівчинка* (Гончар, I, 1954, 9).

ДВІЙНИ́Й, а́, е́, *діал.* Подвійний. *Усадьба двійна, бо двоє господарств у однім подвір'ї* (Кучер, Прощай.., 1957, 387).

ДВІЙНИ́К, а́, *ч.* 1. Особа, що має повну зовнішню схожість з іншою. *Потім пригадала* [Ліза], *що Віра аж ніяк не вродливіша за неї, бо була її абсолютним двійником, і засміялася* (Руд., Вітер.., 1958, 128); * У порівн. *У світлиці в тишині давня картка на стіні: батько з дідом Яковом, мов двійник — однаковим* (Голов., Поезії, 1955, 157); // Друга половина при уявному роздвоєнні особи. — *Як се ти кажеш, що ти Мирон,— заговорив я..— коли я Мирон! — Ти? — відповів мій двійник коротко* (Фр., II, 1950, 64); *Справжній Іван стоїть в кутку.. А той другий, його двійник, стоїть перед судом кардиналів* (Кол., Тереп.., 1959, 80).

2. *перен.* Ідейно і духовно споріднений. *Буржуазні націоналісти та їх двійники — безрідні космополіти прагнули змалювати П. Мирного відірваним від народу* (Вісник АН, 5, 1949, 15).

3. *тільки мн.* Спарені предмети. *Знаходимо також різні глеки і глечики, .. двійники — два невеличкі спарені глечики* (Гуцульська кераміка, 1956, 48).

ДВІЙНЯ́ *див.* **двійня́та.**

ДВІЙНЯ́ТА, ня́т, *мн.,* **ДВІЙНЯ́,** і, *ж., розм.* 1. Двоє одночасно народжених дітей у однієї жінки; близнята. *Сеї ночі.. Марія родила двійню!* (Коцюб., III, 1956, 413).

2. Те саме, що **двійни́к** 3. *Збереглася й така назва, як двійнята або двійнятка — два невеликі горщики, з'єднані кільцеподібною ручкою в боках. У них.. носили страву на поле* (Полт.-київський діалект.., 1954, 125).

ДВІЙНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **двійня́та** 1.

ДВІЙЧА́СТИЙ, *рідко* **ДВІЙЧА́ТИЙ,** а, е. Який має дві однакові частини. *Курбала .. хутко подався двійчастою колією* (Досв., Вибр., 1959, 194); *Осторонь на дереві я побачив підвішені кимсь граблі і дерев'яні двійчасті вила* (Томч., Готель.., 1960, 16); *З двійчастих, не обструганих як слід, Уклесних об'явами воріт Півні крильми червоними махають* (Вирган, В розп. літа, 1959, 124).

ДВІЙЧА́ТИЙ *див.* **двійча́стий.**

ДВІР [1], двора́ *і* дво́ру, *ч.* 1. Господарська ділянка, на якій розміщені садибні будівлі, та місце біля них (часто відгороджене). *Двори коло хат маленькі, на кілька сажнів, не одгороджені од вулиці* (Н.-Лев., II, 1956, 401); *На горбах видно широкі двори трьох колгоспів* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 88).

2. Сільська хата з усім господарством при ній. *Сяк-так зібралися* [Векла з дочкою], *купили двір і жили собі* (Кв.-Осн., II, 1956, 468); [Я в д о х а:] *Вони всі так дивуються на нас.. Батько, скажуть, вигнав рідного сина з двору* (Мирний, V, 1955, 139); *Хай ще дістав він часом від матері запотиличника, але має і відповідну шану як хазяїн двора* (Гончар, Таврія.., 1957, 8); // Одиниця обліку господарств у селі, колгоспі. *Колгосп наш «Нове життя» невеликий — 67 дворів* (Ю. Янов., V, 1959, 159).

3. *іст.* Присадибне господарство землевласника — поміщика, монастиря і т. ін.; маєток. *Знов забрала в двір Олександру. Тишка взяла до покоїв, а до матері було й не пустить* (Вовчок, I, 1955, 36); *Сини їх — зосталися в дворі підпасичами* (Мирний, II, 1954, 158); *Якби не поденна робота в дворі та на панських ланах, то хтозна, як би Мартоха прожила з дрібними дітьми* (Л. Укр., III, 1952, 636); // *перен.* Поміщик і його оточення. *Був се чоловік старший, котрий тямив ще покійного графа і панщину і по старій пам'яті ніколи не любив мати діла з двором* (Фр., VII, 1951, 175).

4. *іст.* Виробнича одиниця — завод, майстерня. *У Москві був збудований Гарматний двір, де виливали мідні гармати* (Іст. СРСР, I, 1957, 98); *Івану Федорову вдалося добитись створення в Москві Друкарського двору (друкарні), де він .. надрукував кілька книжок* (Іст. СРСР, I, 1957, 125).

△ **Моне́тний двір** — підприємство, що карбує монети та виготовляє інші державні знаки. *П. Г. Соболевський*

за дорученням російського монетного двора успішно організував виготовлення виробів і монет з порошку платини (Наука.., 3, 1959, 22).

5. Приміщення для тварин, реманенту, різних матеріалів і т. ін. *Не менш 70% їх* [кормів] *доцільно підвезти до тваринницьких ферм і скласти на огороджених фуражних дворах* (Колг. Укр., 9, 1959, 22); *В артілі почалась реконструкція господарського двору* (Рад. Укр., 21.IX 1956, 2); *Автонавантажувач.. можна успішно використовувати на товарних дворах залізничних станцій* (Наука.., 10, 1956, 7).

◇ **Заїжджий двір** *див.* **заїжджий; Ні кола́, ні** (**ані́**) **двора́** *див.* **кіл; Прохідни́й двір** *див.* **прохідни́й.**

ДВІР [2], дво́ру, *ч.* У монархічних країнах — монарх і його оточення. *Прокопій жив в епоху правління імператора Юстиніана I (527—565 рр.) і стояв близько до двору і армії* (Париси стар. іст. УРСР, 1957, 328); Довірені монарха. *Неабияку роль у посиленні незадоволення в країні відіграли також невдачі на фронті і дедалі більш помітна зрада двору* (Нова іст., 1956, 65).

ДВІРЕ́ЦЬ *див.* **дворе́ць.**

ДВІ́РКА, ДВО́РКА, и, *ж., іст.* Жін. до **двора́к.** *Довгенько ми не бачили свою дитину.. Розпитуєш у дворок, у дівчат.— Не знаємо, серце, не знаємо. Вашу дитину мов за золоту браму зачинено* (Вовчок, I, 1955, 42).

ДВІ́РНИК, двірника́, *ч.* 1. Працівник будинкоуправління, що стежить за чистотою і порядком у дворі та на вулиці біля двору. *Він зайшов до двірника, почав розпитувати його* (Мик., II, 1957, 343); *Двірники ще замітали вулиці й поливали тротуари з довгих шлангів* (Кучер, Чорноморці, 1956, 41).

2. *розм.* Рухома стрілка для механічного очищання вітрового скла автомашини від снігу, пилу, крапель. *Дощ барабанив по криші* [покрівлі] *лімузина, спливав по вікнах, з лобового скла його запопадливо стирали механічні двірники* (Дмит., Розлука, 1957, 224); *Водій пильно вдивлявся у невелике півколо очищеного «двірником» вітрового скла* (Веч. Київ, 7.IV 1958, 2).

ДВІРНИ́ЦЬКА, кої, *ж., рідко.* Приміщення двірника. *Двірник вийшов з двірницької.*

ДВІРНИ́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **двірни́к** 1. *Виглянувши у вікно, я побачив, що це чотири двірнички, у білих фартухах,.. ішли посеред вулиці й співали* (Тич., III, 1957, 284); *В кінці кварталу невисока двірничка .. мела величезною мітлою чистий асфальт* (Собко, Біле полум'я, 1952, 3).

ДВІРНЯ, і, *ж., збірн., іст.* Дворові люди у панському дворі. *Тин упав, упав разом з тином і бугай додолу і так болісно заревів, що аж слухати страшно.. Піднявся крик людський, збіглася двірня...* (Мирний, I, 1949, 212); *Пані .. одійшла до вікна, біля котрого порялася мало не вся двірня* (Л. Янов., I, 1959, 202).

ДВІРО́К, рка́, *ч., розм.* 1. Те саме, що **дво́рик.** *В п'ятницю ж у Люборацьких така колотня була в двірку, що й не сказати* (Свидн., Люборацькі, 1955, 42).

2. *заст.* Дворець (у 1 знач.). *Я швидше втік з монастиря та подався до царського двірка. Так собі дімочок; перед ним фонтан б'є вгору, навкруги квітки* (Коцюб., III, 1956, 141).

ДВІ́РСЬКИ́Й, двірська́, двірське́, *іст.* 1. Належний до панського двору. [Ю х и м:] *Тепера промеж парубків ходять двірські кавалери: лакей, кучер, повар* (Кроп., II, 1958, 45); *А крізь вікно, мов крізь тюремні грати, Двірські дівчата дивляться* (Рильський, Марина, 1944, 12); // *у знач. ім.:* а) **двірськи́й,** двірського́, *ч.;* **двірська́,** двірсько́ї, *ж.* Той, хто належить до панського двору. *Юруш жив в пишному домі, серед широкого садка, .. їздив на дорогих баских конях та брав хабарі з усіх двірських* (Н.-Лев., III, 1956, 299); б) **двірська́,** двірсько́ї, *ж.* Приміщення для челяді. *Жив він в темному закутку двірської* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 18).

2. Належний до царського двору; придворний. *Крім сенаторів і послів.., що з'їхалися з цілими натовпами двірської шляхти та челяді, сюди* [у Варшаву] *зібралися і крамарі* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6).

ДВІРЦЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **дворе́ць** 1. *Будучи при дворці, Радищев спостерігав усі мерзоти двірцевого життя* (Вісник АН, 8, 1949, 8); *В Царському Селі влітку алеєю двірцевого парку прогулювався молодий цар* (Довж., I, 1958, 395).

△ **Двірце́вий переворо́т** — насильницька зміна монарха силами придворних кіл, без участі народу.

ДВІ́СТІ, двохсо́т, *числ. кільк.* Назва числа 200 і його цифрового позначення; // Кількість із двохсот одиниць. *Жила Аматина там нянька .. Давала чиншу до двора: ..Льняної пряжі три півмітки .. І двісті валяних гнотів* (Котл., I, 1952, 181); *На лугах калина мріє весен двісті* (Мал., I, 1956, 230).

ДВІ́ЧІ, *присл.* 1. Два рази. *Лінивий двічі ходить, скупий двічі платить* (Укр.. присл.., 1955. 164); *Двічі на рік пишні квіти Та не процвітають; В життю* [житті] *літа найкращії Двічі не бувають* (Л. Укр., I, 1951, 12); *Блиснуло двічі тут підряд, і грохнув грім* (Тич., II, 1957, 57).

2. Взяти два рази (про множення); // *рідко.* У два рази. *Я не знав, як її* [квітку] *звати — і від того вона двічі мені миліша* (Коцюб., II, 1955, 290).

◇ **Як двічі два** [**— чоти́ри**]; **Як двічі взя́ти по два** — дуже просто, цілком зрозуміло. *Ми йдем, ми дійдем до мети. Це так, як двічі два — чотири* (Сос., I, 1957, 413); *І легко йти було, мов через луки, І ясно все, як двічі взять по два* (Рад. Укр., 14.X 1959, 3).

ДВО..., ДВОХ... Перша частина складних слів у знач.: який складається з двох частин, одиниць чого-небудь; який має дві однакових ознаки, напр.: двозу́бий, двострýнний, двофо́кусний, двохлітро́вий, двохметро́вий і т. ін.

ДВОБАРАБА́ННИЙ, а, е. Який має два барабани. *Працюють планувальником* [машиною] *на тязі трактора С-80, обладнаного двобарабанною лебідкою Д-148Б* (Колг. Укр., 1, 1958, 39).

ДВОБА́РВНИЙ, а, е. Який має у своєму забарвленні два кольори. *Подорожній приписував це* [успіх] *своїй двобарвній афіші* (Мур., Свіже повітря.., 1962, 180); // Складений з двох частин різного кольору. *Везувій наче викинув в море двобарвний прапор: блакитний з рожевим* (Коцюб., II, 1955, 295).

ДВОБІ́Й, бо́ю, *ч.* 1. Бій, боротьба двох супротивників за викликом одного з них; поєдинок. *Треба помститися за рану, за образу, за все. Але як? Коли? Позиватися? Викликати на двобій?* (Тулуб, Людолови. I, 1957, 38); *Став він перед Щасним у таку позу, ніби викликав його на двобій* (Збан., Єдина, 1959, 164); * Образно. *Ще скажу я — в час двобою, Коли смерть зове на герць, — Знай, мина війна війною, Не здолавши вірних серць* (Ус., Сини, 1947, 112).

2. Збройне зіткнення, боротьба двох ворожих сил. *Це знову напад? З ворогом двобій? Ми чуєм, нене! Ми йдемо на бій!* (Тич., II, 1957, 79); *Сухий брязкіт зброї провіщав, що вороги зійшлися .. в останньому смертельному двобої* (Кач., Вибр., 1947, 156).

3. *перен.* Боротьба думок, поглядів.— *Несподівано ми встряли з ним у дискусію.. Це був прекрасний мітинговий двобій* (Ю. Янов., II, 1958, 225); *У картині пристрасного словесного двобою Гната Голого з полоненим Шмигельським* [у драмі «Сава Чалий»] *в усій повноті розкрито ворожість до народу цього шляхтича* (Іст. укр. літ., I, 1954, 468).

ДВОБІ́ЙНИК, а, ч. Учасник двобою (у 1 знач.). *Уклонившись двобійникам, Філіпп, не мовлячи й слова, простяг владиці.. рембрандтівський образок* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 255); *Плащі двобійники зняли І пістолети підняли* (Пушкін, С. Онєгін, перекл. Рильського, 1949. 154).

ДВОБІ́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **двосторо́нній.** *Квартальна забудова села може бути.. трибічною і двобічною* (Колг. енц. II, 1956, 292); *Рушниковим двобічним швом вишивають декоративні речі побуту* (Укр. нар худ. вишив., 1958, 66); — *Хіба не з енергії та наполегливості Семена Ларивоновича їхня МТС вже має двобічний радіозв'язок з бригадами?* (Ю. Янов., I, 1958, 440).

ДВОБО́РТНИЙ, а, е. Який має два борти (у 4 знач.) *Капітан.. оглянув себе.. Двобортний мундир обер-офіцера, оперезаний срібним форменим шарфом* (Полт . Дит. Гоголя, 1954, 78); *На дівчині була зелена суконна пілотка, двобортна шинель і акуратні чобітки* (Дмит.. Наречена, 1959. 108).

ДВОБО́Р'Я, я, *с., діал.* Двобій (у 1 знач.). *Польські пани випустили на двобор'я з Семеном одного найдужчого свого вояку* (Укр .. казки, легенди.., 1957, 247).

ДВОВАЛЕ́НТНИЙ, а, е. Який може сполучатися з двома атомами водню або іншого одновалентного елемента, а також заміщати стільки ж його атомів. *Кисень і цинк — двовалентні* (Хімія, 7, 1956, 66).

ДВОВВІ́ГНУТИЙ, а, е, *фіз.* Те саме, що **двовгну́тий.**

ДВОВГНУ́ТИЙ, а, е, *фіз.* Угнутий з двох боків. *Еритроцит .. — не куля, а двовгнутий диск, і в приділеному об'ємі йому надано дуже обмежену ступінь свободи* (Наука.., 11, 1967, 7).

ДВОВЕ́РСТКА, и, *ж., розм., заст.* Географічна карта, зроблена в масштабі двох верст у дюймі. *Самбірський розіслав на колінах двоверстку і.. схилився над нею* (Трубл., I, 1955. 58)

ДВОВЕСЛО́ВИЙ. а, е. Який має два весла. *За кілька хвилин від борту відчалила легенька двовеслова шлюпка* (Ткач, Гриць.., 1955. 19).

ДВОВИ́ПУКЛИЙ, а, е, *фіз.* Те саме, що **двоопу́клий.**

ДВОВІДВА́ЛЬНИЙ, а, е, *техн.* Який одночасно відвалює грунт на обидві сторони. *Для спорудження каналів малих перерізів застосовують канавокопачі різних типів. Найбільше застосовують плужні двовідвальні канавокопачі КВ-3* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 149).

ДВОВІ́РШ, а, ч. Найпростіша строфа, написана будь-яким розміром, що складається з двох рядків, об'єднаних римою.

ДВОВІ́Р'Я, я, *с.* Поєднання християнства з язичеством або іншими віруваннями.

ДВОВІ́СНИЙ, а, е, **ДВОХОСЬОВИ́Й,** а́, е́. Який має дві осі. *Двовісний причіп, як правило, має дерев'яну платформу* (Автомоб., 1957, 15).

ДВОВЛА́ДДЯ, я, *с.* Одночасне існування двох влад (у країні, організації і т. ін.). *На Україні, як і в усій країні, також установилось* [в 1917 р.] *двовладдя. Діяли створені робітниками і солдатами Ради робітничих і солдатських депутатів, а поряд з ними — комісари Тимчасового уряду* (Іст. УРСР, II, 1957, 14); — *Коли ж кінчиться це чудернацьке двовладдя на Січі?* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 473).

ДВОГЛА́ВИЙ, а, е, *книжн.* Те саме, що **двоголо́вий.** *Ельбрус двоглавий милував мій зір* (Гонч.. Вибр., 1959, 265).

Двогла́вий оре́л, *іст.*— державний герб Російської монархії з XV ст. до 1917 р. *Тоді зловісна тінь, як хмара, Од крил двоглавого орла.. На всю Росію налягла* (Мас., Сорок.., 1957, 455).

ДВОГОДИ́ННИЙ, а, е. Розрахований на дві години; який триває дві години. *Майже двогодинне напруження давалося взнаки* (Головко, II, 1957, 437); *Двогодинне вистоювання під час відправи* [у церкві] *стомлювало його більше, ніж важка робота* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 50).

ДВОГОЛО́ВИЙ, а, е. Який має дві голови (у 1 знач.). *Двоголову гадюку піймали узбецькі колгоспники в одному з кишлаків поблизу Ташкента* (Веч. Київ, 17.1 1968, 4); *Зачаровано дивились* [відпочиваючі] *на Ельбрус. Він, двоголовий. білосніжний, гордо прикрашав собою гористий краєвид* (Збан., Любов, 1957, 173).

Двоголо́вий оре́л, *іст.*— те саме, що **Двогла́вий оре́л** (*див.* **двогла́вий**). *Горді двоголові орли на стінах поспускали крила, як мокрі курки* (Еллан, II, 1958. 245)

ДВОГОЛО́СИЙ, а, е. Який звучить двома голосами або співається на два голоси. *Всі вони* [твори] *написані в двоголосому складі* (Укр муз спадщ.. 1940, 11); *Старше покоління хвацьки, в надміру швидкому темпі, відспівало двоголосим хором: «Кинем об землю лихом, журбою»* (Смолич, Мир.., 1958, 59).

ДВОГОЛО́СНИЙ, а, е Те саме, що **двоголо́сий.** *Композитор підкреслював, що починати двоголосний спів треба поступово — після опанування мелодією* (Мист., 6. 1958, 22).

ДВОГОЛО́СНО. Присл. до **двоголо́сний.** *Я для того чонгурі узяв, Щоб він чисто звучав у співця.. І щоб пісня зі струн моя Двоголосно лунала у світ* (Нагн.. Вибр., 1957, 304).

ДВОГО́РБИЙ, а, е. Який має два горби (*див.* **горб** 1, 2). *За селом.. похмуро здіймалась, як величезний верблюд, двогорба висота* (Гончар. I, 1954, 13); *Через піски На двогорбім верблюді Їде Махтумкулі* (Перв., II, 1958, 34).

ДВОГРА́ННИЙ. а, е. Який має дві грані. *Фігура, утворена двома півплощинами.., що виходять з однієї прямої, називається двогранним кутом* (Геом., II, 1954, 16).

ДВОДЕ́ННИЙ, а, е. Який відбувається, триває два дні, протягом двох днів; розрахований на два дні. *Наприкінці 1960 р. в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР відбулося дводенне громадське обговорення другого тому «Українсько-російського словника»* (Вітч., 4, 1961, 192); *Заново переживав* [Чепіга] *усе пережите.. Втечу з голодного натовпу полонених, дводенні мандри в ярах і пісках* (Жур., Вечір.., 1958, 370); *Він привітав Дороша кивком голови, швидко промовив як він, мабуть, говорив сьогодні всім: — Дві пари білизни, дводенний запас харчів. Явка без запізнень, можете йти* (Тют., Вир, 1964, 196)

ДВОДИ́СКОВИЙ. а, е. Який має два з'єднаних диски. *На автомобілях.. установлюється сухе дводискове зчеплення Дводискове зчеплення забезпечує передачу більшого зусилля при менших розмірах дисків* (Автомоб., 1957, 138).

ДВОДИ́ШНІ, ших, *мн., зоол.* Клас риб, які дишуть і зябрами, і легенями.

ДВОДО́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Складений з двох часток, долей; // Такий, зародок якого складається з двох зародкових листків (сім'ядолей); двосім'ядольний (про рослини). *Вони* [ефірні сполуки] *найбільш ефективні в боротьбі з дводольними бур'янами* (Колг. Укр., 2, 1961, 21).

2. *у знач. ім.* **дводо́льні,** них, *мн.* Клас покритонасінних рослин, зародок яких складається з двох зародкових листків (сім'ядолей).

ДВОДО́МНИЙ, а, е. 1. Такий, чоловічі і жіночі генеративні органи якого розміщені на різних екземплярах (про рослини). *Дика фісташка — рослина роздільностатева, дводомна* (Наука.., 5, 1958, 40); *Коноплі —*

типова дводомна рослина (Техн. культ., 1956, 127); *Виявилися дуже цікаві речі про цю дводомну деревину* [тополю] (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 76).

2. *у знач. ім.* **дводо́мні,** них, *мн.* Клас рослин, чоловічі і жіночі генеративні органи яких розміщені на різних екземплярах.

ДВОДО́ННИЙ, а, е. Який має два дна.

ДВОДЮЙМІ́ВКА, и, *ж., спец., заст.* Стандартна дошка завтовшки в два дюйми.

ДВОЕЛЕМЕ́НТНИЙ, а, е. Який складається з двох елементів.

ДВО́Є, двох, *числ. кільк.* Збірн. до **два.** *Чоловік умер, двоє діток мені покинув, два сини* (Вовчок, I, 1955, 273); *Був собі дід та баба. З давнього давна, у гаї над ставом, Удвох собі на хуторі жили, Як діточок двоє,— Усюди обоє* (Шевч., I, 1951, 311); *Двоє барил з водою стояли коло стіжка* (Н.-Лев., II, 1956, 196); *Під стінкою на вичовганій канапі сиділо ще двоє пасажирів* (Панч, Синів.., 1959, 4); [Д у д а р:] *Я хочу сказати цьому дідові двоє слів* (Мик., I, 1957, 82); *Зосталася Яресьчиха з трьома дітьми: двоє дочок і син* (Гончар, Таврія.., 1957, 9); // *у знач. ім. Вже можна було розібрати, що там* [у човні] *сиділо четверо — двоє на веслах, а двоє — один проти одного* (Коцюб., I, 1955, 386); *Кажуть, якщо двоє палко покохали.., То для них, хороших, праця вдвічі мила, То ж у кожнім серці — вдвічі більше сили* (Гірник, Друзі.., 1953, 44).

ДВОЄБО́РСТВО, а, *с.* Спортивне змагання, що складається з двох видів вправ.

ДВОЕДИ́НИЙ, а, е. Який поєднує в собі яких-небудь два елементи, дві частини і т. ін. *Двоєдина австро-угорська монархія поділила українські землі* [в 50-і роки XIX ст.] *на дві частини: Галичина і Буковина ввійшли до складу Австрії, а Закарпаття — до складу Угорщини* (Іст УРСР, I, 1953, 531); *Коли я кажу про велику тему* [в мистецтві], *я маю на увазі двоєдиний момент: необхідність великої теми і великих проблем у наш час, і водночас велику щирість, велику правдивість художника-майстра* (Довж., III, 1960, 189).

ДВОЕДИ́НІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **двоєди́ний.** *Скільки існує мистецтво, художня думка, стільки існує і двоєдиність змісту і форми* (Літ. Укр., 29.I 1963, 2).

ДВОЕДУ́ШНИЙ, а, е, *заст.* Лицемірний. — *Не міг він бути таким підлим, таким двоєдушним!* (Собко, Стадіон, 1954, 206); // *у знач. ім.* **двоєду́шний,** ного, *ч.*; **двоєду́шна,** ної, *ж.* Лицемірна людина; дворушник. *Лише двоєдушним буває спокійно і тихо, Лише безхребетні не мають собі ворогів. Я на спис підійму велике й маленьке лихо, Я хочу горіти так, як Ілліч горів!* (Забашта, Квіт.., 1960, 156).

ДВОЕДУ́ШНІСТЬ, ності, *ж., заст.* Абстр. ім. до **двоєду́шний.** — *Я всіх ненавидів тоді — одних за лицемірство і двоєдушність, інших за безтурботність* (Кол., Терен.., 1959, 181).

ДВОЕДУ́ШНО, *заст.* Присл. до **двоєду́шний.**

ДВОЕЖЕ́НЕЦЬ, нця, *ч.* Той, хто одружений одночасно з двома жінками. — *І хто в нас попує? Блудники, двоєженці, розбійники, лихварі* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 133); *Художник-самоучка якраз у цей час викінчував центральний кадр* [страшного суду]: *хапкі до згуби, тоненькі чортенята вилами підпихали грішних двоєженців у киплячі казани* (Ковінька, Кутя.., 1960, 8).

ДВОЕЖЕ́НСТВО, а, *с.* Перебування чоловіка в шлюбі одночасно з двома жінками. *Широко поширено було* [за царської Росії] *багатоженство, двоєженство* (Рад. суд на охороні прав.., 1954, 30).

ДВО́ЄЧКО, *невідм., числ. кільк., збірн.* Пестл. до **двоє.** — *От десь горе: ми ще самі, двоєчко нас, а то, борони боже, сім'я велика, діточки дрібні, пищать з голоду, а тут ні крихіточки* (Коцюб., I, 1955, 94); — *Промов, серце, словечко, Як ми любилися двоєчко* (Нар. лірика, 1956, 219).

ДВО́ЄЧНИК, а, *ч., розм.* Учень, який вчиться на двійки.

ДВО́ЄЧНИЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **дво́єчник.**

ДВОЖИ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Який складається з двох жил або має вигляд двох спарених жил. *Для квартирної проводки використовують як одножильні, так і двожильні проводи, тобто такі, які мають одну або дві металеві жили* (Монтаж і ремонт.., 1956, 8); // Виготс. з двох жил.

2. *розм.* Витривалий, сильний, міцний. *Дивились на них* [золоті маківки соборів] *бійці-тавричани, дивилися зморені коні, дивились і степові двожильні верблюди* (Гончар, Таврія.., 1957, 435); *Ми — двожильні, ми виживем, інші ж навіки пропали* (Мал., II, 1956, 117); *Ціле літо в строку вибула* [Оленка], *мала літами, разом з дівчатами полола, в'язала, назву «двожильної» від дівчат дістала* (Горд., II, 1959, 182).

3. *перен.* Напружений, тяжкий. *..дрібне виробництво тримається тільки страшенним зниженням потреб і каторжною, двожильною працею* (Ленін, 19, 1950, 243); — *Ну, Марійко, чи вийде з моєї дочки письменниця? ..Формула тут проста: любов і двожильна праця* (Донч., V, 1957, 248).

ДВОЗЕ́РНИЙ, а, е. Який має два зерна в одному квітковому гнізді.

△ **Двозе́рна пшени́ця** (*Triticum dicoccum*) — вид диких і культурних пшениць: двозернянка.

ДВОЗЕРНЯ́НКА, и, *ж.* Те саме, що **Двозе́рна пшени́ця** (*див.* **двозе́рний**). *Вони вирощували м'яку пшеницю і двозернянку, ..жито і коноплі* (Розв науки в УРСР.., 1957, 354).

ДВОЗМІ́ННИЙ, а, е. Який здійснюється у дві зміни. *Ми запровадили двозмінну роботу доярок* (Колг. Укр., 4, 1957, 4); // Який виконується протягом двох змін. *Він зобов'язався за одну зміну виконувати двозмінне виробниче завдання* (Рад. Укр., 26.III 1950, 1).

ДВОЗНА́ЧНИЙ [1], а, е. 1. Який має два значення. *Треба складати речення з відповідними словами* [омонімами] *настільки повно, щоб слово не було в даному конкретному випадку двозначним і цим би не затемнювався зміст цілого речення* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 59); // Який може бути витлумачений у двох значеннях; який має двояке значення. *Він зрозумів уїдливе, двозначне запитання. Воно поцілило в серце нищівним ударом, збило йому пиху* (Рибак, Помилка.., 1956, 65); — *Але чи не здається вельможному пану, що цей Сагайдак зайняв досить двозначну позицію?* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 495).

2. Який має в собі нескромний або непристойний натяк. *Тільки Стасик.. все кидав двозначні жарти, від яких болісно червоніла і мало не плакала дівчина* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 160); — *Моя дружина — свята! — відповів* [Підопригора] *з гордістю і неприязню: терпіти не міг двозначних натяків і масних розмов* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 62).

ДВОЗНА́ЧНИЙ [2], а, е. Який складається з двох знаків. *Двозначне число.*

ДВОЗНА́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **двозна́чний** [1]. *Щоб мислення було правильним, воно повинно бути цілком точним і визначеним, ..не повинно містити в собі логічних суперечностей і двозначностей* (Логіка, 1953, 78); *Він хитро підкреслив слово «дорогу», натякаючи на його двозначність* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 79).

ДВОЗНА́ЧНО. Присл. до **двозна́чний** [1]. *Пані якось двозначно всміхнулась і замовкла* (Фр., III, 1950, 445);

— *Поживеш — побачиш,— двозначно додав моряк* (Гур., Новели, 1951, 43).

ДВОЗЯ́БРОВІ, вих, *мн.* Назва підкласу головоногих молюсків, які мають двоє зябер.

ДВОЇ́НА, й, *ж.* Граматична категорія (форма) числа, властива деяким давнім мовам, яка вказує на те, що йдеться про два предмети. *Діюча в старій мові форма двоїни на означення двох або парних предметів, рідше трьох чи чотирьох, відмерла* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 306).

ДВОЇ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **двоїти** і стан за знач. **двоїтися.** *Дитину, що захворіла на дифтерію, уражає також тимчасовий параліч очних м'язів (двоїння в очах)* (Шк. гігієна, 1954, 309).

△ **Двоїння па́ру** — переорювання пару.

ДВОЇ́СТИЙ, а, е. 1. Пов'язаний з двома різними якостями, які часто суперечать одна одній; суперечливий. *Він відчув дивне, двоїсте почуття: глибока повага до цієї людини змішувалася з дратуючою свідомістю того, що розмовляти з нею однак нелегко* (Жур., Вел. розмова, 1955, 17).

2. Який має в собі ознаки або властивості двох різних предметів. *Завдяки схрещуванню гібриди мають двоїсту спадковість і тому здебільшого краще пристосовуються до зовнішніх умов оточення* (Юним мічур., 1955, 25); // Який складається з двох однакових частин: подвійний, двійчастий. — *Ми, мабуть, просто* [підемо],— *відповів я, кинувши в напрямку колії, що виблискувала двоїстою гадючкою на північний захід* (Досв., Вибр., 1959, 34); *Я мандрував у дні колишні новим двоїстим шляхом тим — ішов, схвильований, по лижні і щиро заздрив молодим* (Уп., Вірші.., 1957, 144).

ДВОЇ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **двоїстий** 1. *Іван Муха.. уособлює дрібнобуржуазну двоїстість і нерішучість середнього селянства* (Іст. укр. літ., II, 1956, 439); *Вона рано збагнула, що живе в атмосфері двоїстості. Одне говорилося для годиться, для людей, інше — при зачинених дверях* (Жур., Вечір.., 1958, 209).

ДВОЇ́СТО, *рідко.* Присл. до **двоїстий** 1. *Не знайшов* [Бальзак] *у собі мужності відкинути її пропозицію. Сказати «ні» він не наважився, замість відмови він двоїсто сказав: — Дякую за запрошення. Я подумаю* (Рибак, Помилка.., 1956, 206).

ДВО�Ї́ТИ, двою́, двоїш, *недок.* 1. *перех.* Ділити надвоє; роздвоювати. *Франко не двоїв себе на письменника і приватну людину* (Письмен. зблизька, 1958, 41); — *Доки ми будемо виховувати людей.. «по етапах?» Доки ми будемо двоїти поняття формування людської душі?* (Мур., Свіже повітря.., 1962, 59).

2. *неперех., діал.* Лицемірити. *Цей не з гнучкохребетних, ніколи двоїти не буде* (Стельмах, Правда.., 1961, 284).

ДВОЇ́ТИСЯ, двоїться, *недок.* 1. Ділитися надвоє; роздвоюватися. *Коло розривалось, випускало одних людей, приймало других і знов оберталось живим колесом; пари єднались, розлучались, двоїлись* (Л. Укр., III, 1952, 671); *Подорожні минули вже луг. Тут дорога двоїлася* (Шиян, Гроза.., 1956, 665); // Ставати, бути подвійним, суперечливим; спрямовуватися одночасно на два предмети, дві сторони чого-небудь (про думки, почуття). *Свідомість його двоїлась. Чув, що коло його Марічка, і знав, що Марічки нема на світі* (Коцюб., II, 1955, 346); *У Мартохи двоїлось почуття: і дражнило її панське втручання в її родину, і підлещала панська ласка до її дитини* (Л. Укр., III, 1952, 636); — *За нове життя треба битися! Двоїтися, вагатися я не стану!* (Горд., II, 1959, 324).

2. Здаватися подвійним, подвоюватися (про предмети). *Почало темніти, а Параска від вікна не одходить. Світ то двоїться, то троїться у її очах* (Мирний, IV, 1955, 62); *І коли в очах уже.. двоїлися зорі, вона співала йому колискові про журавля, про чайку* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 216).

◇ **Двоїтися в оча́х** *(звичайно безос.)* — те саме, що **двоїтися** 2. *Хто, як-то кажуть, боїться, тому в очах двоїться* (Козл., Сонце.., 1957, 22); *Руки починали боліти. Від напруження двоїлось в очах* (Трубл., II, 1955, 83).

ДВОЙКО́, *невідм., числ. кільк., збірн., розм.* Те саме, що **двóс.** *Обоє вони були сироти, побралися й жили собі двойко* (Вовчок, I, 1955, 144); *Македониха теж взяла до своєї хати двойко хлоп'ят* (Шиян, Гроза.., 1956, 332).

ДВОКА́МЕРНИЙ, а, е. Який складається з двох камер, відділень і т. ін. *Існувало* [на Україні] *два види жилих будівель: двокамерний, що складається з жилого приміщення та сіней, і трикамерний* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 10); *Воно* [серце риби] *двокамерне і складається з шлуночка.. та передсердя* (Зоол., 1957, 73).

ДВОКВАРТИ́РНИЙ, а, е. Який складається з двох квартир. *Красиві двоквартирні будинки тяглися в кілька рядів* (Ткач, Черг. завдання, 1951, 143).

ДВОКІМНА́ТНИЙ, а, е. Який складається з двох кімнат. *Оселився* [дядя Костя] .. *в одному з двокімнатних будиночків під соснами* (Коз., Сальвія, 1956, 74).

ДВОКІ́ННИЙ, а, е. Те саме, що **парокінний.**

ДВОКЛА́СНИЙ, а, е. Який має два класи; розрахований на два класи.

Двокла́сне [**початко́ве**] **учи́лище,** *іст.* У царській Росії — початкова школа підвищеного типу з 5—6-річним строком навчання. *Батьки віддали його після закінчення двокласного училища в реальне, яке в царські часи не давало права вступу до університету* (Рад. літ-во, 3. 1957, 32).

ДВОКОЛЕ́СИЙ, а, е. Те саме, що **двоколісний.** *Найму собі волову двоколесу арбу і.. поїду на роботу* (Коцюб., III, 1956, 153).

ДВОКОЛІ́ЙНИЙ, а, е. З двома коліями, на дві колії. *Потрійний велетенський перекидач, .. сортувальна гірка для кількох ешелонів, двоколійні штреки* (Ткач, Плем'я.., 1961, 343).

Двоколі́йний рух — одночасний рух транспорту по коліях у два протилежні напрямки. *Двоколійний рух на великих відстанях зустрічається в шахтах рідко* (Сигналізація.., 1955, 6).

ДВОКО́ЛІРНИЙ, а, е. Який має у своєму забарвленні два кольори; складений з двох частин різного кольору; двобарвний. *Він байдуже спостерігав, як по сірому екрану гасають довгоногі ляльки в трусах і двоколірних майках* (Загреб., День.., 1964, 312); *Двері рипнули, і з-поза них вистромилась двоколірна голова професорового сторожа* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 190).

ДВОКОЛІ́СНИЙ, а, е. З двома колесами, на двох колесах. *Рик волів і скрип дерев'яних двоколісних теліг лунали з усіх усюдів* (Фр., VI, 1951, 93); *Під час окупації майже в кожній нашій сім'ї завелися отакі двоколісні тачки* (Сміл., Сашко, 1954, 192); *Всі вузли обприскувача-обпилювача встановлені на двоколісній рамі* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 67).

ДВОКО́ЛКА, и, *ж.* Візок на двох колесах; біда (*див.* **біда́** [2]). *Серед повозок багато санітарних двоколок і просто селянських возів з пораненими* (Головко, Літа.., 1956, 3); *Біженці котили на двоколках убогий свій скарб* (Довж., Зач. Десна, 1957, 332).

ДВОКОЛЬОРО́ВИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **двоко́лірний.** — *Розкажіть, як ви потрапили до нас?* — *присовує* [воєнком] *до себе невеликий листок паперу і нахиляє над ним свій двокольоровий чуб* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 161).

ДВОКОРЕНЕ́ВИЙ, а, е. Який має два корені. *Метод щеплення додаткових коренів дає також можливість одержати від двокореневих рослин вегетативні гібриди* (Наука.., 10, 1960, 35).

ДВОКО́РПУСНИЙ, а, е. Який має два корпуси (у 2 знач.); складений з двох корпусів. *Двокорпусний вулик використовується в різних районах країни, де умови медозбору вимагають установки другого корпусу* (Бджільн., 1956, 15).

ДВОКРА́ПКА, и, *ж.* Розділовий знак (:) перед пояснюючими словами і т. ін. *Інтонаціям мотивування (роз'яснювання).. відповідає на письмі двокрапка* (Худ. чит.., 1955, 117).

ДВОКРА́ТНИЙ, а, е. Який відбувається, здійснюється два рази; збільшений у два рази; подвійний.

ДВОКРА́ТНО. Присл. до **двокра́тний**. *Низький, густий бас гудка двократно сколихнув повітря* (Рад. Укр., 4.IX 1949, 3).

ДВОКРИ́ЛИЙ, а, е. 1. Який має два крила. *Москіти. Ці дрібні двокрилі кровососні комахи поширені.. у тропічному і субтропічному поясах земної кулі* (Підручник дезинф., 1953, 47).

2. *у знач. ім.* **двокри́лі**, лих, *мн.* Ряд комах з однією парою крил (мухи, комарі і т. ін.). *Переважна більшість комах відкладає яйця, але деякі попелиці.. й інші двокрилі яєць не кладуть, а народжують личинок* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 7).

ДВОЛЕМІ́ШНИЙ, а, е. Який має два лемеші, зроблений на два лемеші. *Кривий швець приволік дволемішний плуг* (Панч, В дорозі, 1959, 31).

ДВОЛИ́КИЙ, а, е, **ДВОЛИ́ЦИЙ**, я, е. 1. Який має два лиця.

2. *перен.* Те саме, що **дволи́чний**.

Дволи́кий Янус — підступна людина, дворушник (за ім'ям староримського бога, якого зображували з двома обличчями, зверненими в протилежні боки).

ДВОЛИ́ЦИЙ *див.* **дволи́кий**.

ДВОЛИ́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **лицемі́рний**. *Дрібна буржуазія дволична з самої своєї природи..* (Ленін, 2, 1948, 299); *Франко глузував з поважної газети «Слово», назвавши.. видавця її О. Наумовича — дволичним* (Кол., Тереп.., 1959, 43).

ДВОЛИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **дволи́чний**. *Сама суть економічного становища дрібної буржуазії, що вагається між капіталом і працею, неминуче породжує політичну хиткість і дволичність партії надетів..* (Ленін, 10, 1949, 186); *Дволичність підточує і підгризає всю їх* [лібералів] *натуру* (Фр., XVI, 1955, 29).

ДВОЛИ́ЧНО. Присл. до **дволи́чний**.

ДВОЛІ́ТНІЙ, я, є. Те саме, що **дворі́чний**. *Приголубили люди її, сиротину, дволітню Галинку...* (Гонч., Вибр., 1959, 187); *Вуса лишились сірі, з сивиною, товсті, гострі на кінцях, немов роги дволітнього бузівка* (Збан., Єдина, 1959, 164).

ДВОЛІ́ТОК, тка, *ч. і ж., розм.* Дволітнє маля. *Перед очима в батька невідступно стояв п'ятилітній синок і дволіток — донька* (Збан., Єдина, 1959, 216).

ДВОЛІ́ТОЧОК, чка, *ч. і ж.* Пестл. до **дволі́ток**. — *А ось тут у нас дволіточки,— говорив він, заходячи до сусіднього денника, в якому стояла породиста кобилка* (Шиян, Гроза.., 1956, 746).

ДВОЛІ́ТТЯ, я, *с.* Те саме, що **дворі́ччя**.

ДВОЛОПАТЕ́ВИЙ, а, е. Який має дві лопаті. *У VII — VI ст. до н. е. вживали бронзові дволопатеві.. наконечники* [стріл] *на довгій втулці* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 144).

△ **Дволопате́ве весло́** — весло з двома лопатями (лопатками).

ДВОМЕТРО́ВИЙ, а, е. Який дорівнює двом метрам. *В долинах між горами, в лісах були справжні хащі — зарості величезної двометрової папороті* (Донч., III, 1956, 360); *Він біжить до штурмової смуги і перший перелітає через двометровий паркан* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 74).

ДВОМІ́СНИЙ, а, е. Зробл. на два місця. *Ось їдальня з двомісним троном феодала та його дружини, з дошками на високих козлах замість столів* (Моє життя в мист., 1955, 184); *Вперше на київському треку будуть проведені змагання на тандемах — двомісних велосипедах* (Веч. Київ, 3.X 1957, 1).

ДВОМО́ВНИЙ, а, е. Виконаний, упорядкований на основі двох мов, двома мовами. *Словники.. допомагають великій справі розвитку та упорядкування літературної мови, а будучи словниками двомовними — українсько-російськими і російсько-українськими, сприяють зв'язкам двох братніх культур* (Мовозн., XIV, 1957, 143); *Перші періодичні видання на Україні виходили російською мовою або ж були двомовними* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 25).

Двомо́вне насе́лення — населення, яке вільно розмовляє двома мовами. *В нашій республіці населення, особливо по містах,— двомовне. Воно добре знає російську й українську мови* (Пит. перекл., 1957, 56).

ДВОМО́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **двомо́вний**.

ДВОМОТО́РНИЙ, а, е. Який має два мотори. *Двомоторний літак.*

ДВОНО́ГИЙ, а, е. Який має дві ноги (перев. епітет до людини). *Є сотні тисяч, а то й мільйони двоногих створінь, ..* [які] *за ціле життя не переживають ні одної такої години, як наші довгі дні, тижні, місяці, роки* (Ірчан, II, 1958, 140); * Образно. *Не чотириногa — двонога небезпека підповзала. Із-за болотяного осиняга. підходив сам хазяїн — Кіндрат Комар* (Ковінька, Кутя.., 1960, 29).

ДВООКИС, у, *ч.* Хімічна сполука, в якій один атом якого-небудь елемента сполучений з двома атомами кисню. *Дуже зручним для гасіння є рідинний двоокис вуглецю* (Цікава хімія, 1954, 44); *Двоокис азоту при звичайній температурі — газ бурого забарвлення з різким запахом* (Хімія, 9, 1956, 71).

ДВООПУ́КЛИЙ, а, е, *фіз.* Випуклий з двох боків. *Кришталик — це своєрідна двоопукла лінза, яка фокусує промені світла і здатна змінювати свою оптичну силу* (Наука.., 4, 1966, 26).

ДВОПАЛА́ТНИЙ, а, е. Який складається з двох законодавчих палат.

ДВОПА́ЛИЙ, а, е. Який має два пальці на руці, нозі, лапі.

ДВОПА́ЛУБНИЙ, а, е. Який має дві палуби.

ДВОПАРТІ́ЙНИЙ, а, е. Який має дві партії або включає представників двох партій. *Двопартійна система* [в США], *як указував Енгельс, являла прекрасні можливості для пишного розквіту підкупу та пограбування держави* (Нова іст., 1957, 89)

ДВОПІ́ЛЛЯ, я, *с., заст.* Система обробітку орної землі, при якій щорічно засівається лише половина, а решта залишається під паром (на пар). *Трипілля, яке виникло в період древньої Русі, стає основною формою обробітку землі. Продовжували застосовуватися також переліг і двопілля* (Іст. УРСР, I, 1953, 122).

ДВОПІ́ЛЬНИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **двопі́лля**. *При двопільній системі орну землю поділяли на два поля, одно з них протягом відповідного часу засівали, тоді як друге відпочивало* (Іст. СРСР, I, 8, 1957, 29); *В епоху Київської Русі існували різні системи землеробства — вирубна, перелогова та парова з двопільною і трипільною сівозмінами* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 403).

ДВОПОВЕРХО́ВИЙ, а, е. Який має два поверхи: зробл. на два поверхи. *Стежка веде до дверей у літній триклініум на розі двоповерхового дому* (Л. Укр., II, 1951, 385); *Над селом підіймається нова двоповерхова школа-десятирічка* (Колг. село, 16.I 1955, 3).

ДВОПОРІ́ДНИЙ *див.* **двопоро́дний.**

ДВОПОРО́ДНИЙ, ДВОПОРІ́ДНИЙ, а, е. Стос. до двох порід. *Для організації простого двопородного промислового схрещування на товарній свиноферміі досить мати свиноматок однієї породи, а кнурів двох порід* (Свинар., 1956, 73).

ДВОПУДО́ВИЙ, а, е, *заст.* Який має вагу два пуди. *Ноги стали важкими, наче до кожної з них було прив'язано по двопудовій гирі* (Шиян, Гроза.., 1956, 199); *Двопудова довбня на довгому держалні, впертому в землю, з розгону глухо била по стовбуру* (Донч., III, 1956, 55).

ДВОРАЗО́ВИЙ, а, е. Здійснюваний (здійснений) два рази. *Залунав дворазовий різкий ляск* (Фр., III, 1950, 239); // Який здійснюється два рази у певний період, строк та ін. (про систему організації праці, роботи і т. ін.). *В колгоспах району впроваджено дворазове доїння корів* (Колг. Укр., 1, 1957, 3); *Підвищення життєвості рослин озимої пшениці у весняно-літній період особливо спостерігається при дворазовому підживленні — восени суперфосфатом, а навесні — азотними добривами* (Колг. Укр., 9, 1959, 15).

ДВОРАЗО́ВО. Присл. до **дворазо́вий.**

ДВОРА́К, *рідко* **ДВОРЯ́К,** а́, *ч., іст., розм.* Селянин, що працює у панському дворі; дворовий (у 2 знач.). *Нема в світі так нікому, як тим бідним дворакам* (Думи.., 1941, 228); *Крутиться там ціла купа лакеїв та дворакiв* (Фр., II, 1950, 366); *Ніхто не бачив, як о. Гервасій вже на цей раз вертався з двору, чи смутний, чи веселий; а за ним два дворяки йшло* (Свидн., Люборацькі, 1955, 16).

ДВОРАМЕ́ННИЙ, а, е: **Дворамéнне «и»** — до реформи правопису 1917 р. — назва російської літери «и» на відміну від «і».

ДВОРА́ЦЬКИЙ, а, е, *іст., розм.* Прикм. до **двора́к.** *Великі магнати.. їздили часто сюди й туди і тягали з собою численну двірню; сліди сих переїздів лишилися в дворацьких піснях* (Фр., XVI, 1955, 298).

ДВОРА́ЧКА, *рідко* **ДВОРЯ́ЧКА,** и, *ж., іст., розм.* Жін. до **двора́к.**

ДВОРЕ́ЦЬ, *рідко* **ДВІРЕ́ЦЬ,** рця́, *ч.* 1. Те саме, що **пала́ц.** *На самому березі Босфора сад Юсуфа паші, в саду його дворець* (П.-Лев., II, 1956, 446); [Г е б р е й:] *Чия то хата, я тебе питаю?* [Є г и п т я н и н *(спокійно):*] *Та то зовсім не хата й не оселя. То так неначе царство, в ньому се, що ми будуємо, є мов дворець* (Л. Укр., II, 1951, 244); *Руйнуються царства, димом ідуть дворці й палаци...* (Вас., I, 1959, 189); — *Не в саду та не в садочку, а в двірці, на тім шпильочку, білка там співа при всіх, золотий гризе оріх...* (Тич., II, 1957, 322).

2. *діал.* Залізнична станція; вокзал. *Приїхали у Львів на дворець* (Мак., Вибр., 1954, 100); *Вікно моє виходило на залізничний двірець* (Сам., II, 1958, 400); *Ось бачить він себе серед сотень невідомих людей, що спішаться їхати кудись і товпляться на великому залізничному двірці* (Ірчан, II, 1958, 249); *Міністр інкогніто прибув. «Біжіть, стрівайте на двірці», защебетали горобці* (Олесь, Вибр., 1958, 302).

3. *діал.* Катрага. *В деяких районах Волинської обл. ..до задньої сторони хати прибудовують будівлю, яка має назву «двірець» або «дворець»* (Матеріали з етногр.., 1956, 54).

ДВОРЕ́ЦЬКИЙ, кого, *ч., заст.* Старший лакей у панському дворі. *Остап, дворецький Ратієва, був уже старим дідом, як князь Ратієв звелів йому одружитися з Оришкою* (Мирний, IV, 1955, 29); *Переляканий дворецький запросив гостей до столу* (Гончар, Таврія.., 1957, 191).

ДВО́РИК, а, *ч.* Зменш. до **двір** [1] 1. [Т е р п и л и х а:] *Три роки уже як ми.. продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву* (Котл., II, 1953, 16); — *Мені теж туди,— схвильовано відповіла вона, поспішаючи дворикoм, брукованим гострим камінням* (Досв., Вибр., 1959, 19): *Маленький дворик біля двірця — копія монастирського дворика в Італії* (Вишня, I, 1956, 165).

△ **Ви́гульний дво́рик** — загорода для утримування тварин на відкритому повітрі *Після годівлі і напування рекомендується випускати маток у вигульні дворики на 20—30 хвилин* (Свинар., 1956, 194).

ДВО́РИЩЕ, а, *ч.* 1. Те саме, що **двір** [1] 1, 5. — *Достану грошенят — у мене буде рай: Будинок, дворище, мальовані ворота* (Гл , Вибр., 1957, 171); *Була тільки хатка та дворища клапоть, а землю хліборобну наймати доводилось* (Гр., Без хліба. 1958, 151); *Через прохідну будку Висоцький вийшов на широке заводське дворище* (Ткач, Черг завдання, 1951, 84)

2. Запустіла ділянка, на якій у минулому була садиба. *Хата їх так і розвалилась пусткою; ніхто не купив, бо, кажуть, щовечора, як місяць зійде, по тому дворищу тиняється молода Орлиха* (Вовчок, I. 1955, 84); *Часто приходить* [батько] *до Чадака й на старім своїм дворищі днями висиджує, оплакуючи смерть єдиної дочки* (Ле, Міжгір'я, 1953, 344).

3. *іст.* На Україні і в Білорусії в XIV—XVI ст.— сімейна, родинна громада. *Поряд з селянським господарством окремої сім'ї в Київській Русі збереглись в деяких місцях спільні господарства сімейних общин, які об'єднували певну кількість споріднених сімей.. Така сімейна община відома.. у слов'янського населення..; на Балканах її називали задругою, в Росії — печищем і дворищем* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 454); *Великі складні родини — дворища, які об'єднували від 5 до 11 і більше дворів-димів, здебільшого замінялись окремими дворами-димами, що складалися звичайно з двох простих індивідуальних родин* (Іст. УРСР, I, 1953, 132).

ДВО́РИЩНИЙ, а, е, *іст.* Стос. до дворища (у 3 знач.). *Селянські господарства на Україні* [у XVI ст.] *ділилися за майновим станом на ряд груп: дворищні, .. і ланові* (Іст УРСР, I, 1953, 133).

ДВОРІ́ЧКА, и, *ж.* 1. Дворічна рослина або тварина. *Наступного року радгосп одержить з кожного гектара щонайменше по 19 тисяч стандартних дворічок* [дерев] (Колг. Укр., 11, 1960, 1).

2. Дворічний план розвитку чого-небудь. *Країна оголосила семирічку — у ленінців з'явилась дворічка* (Літ. Укр., 18.V 1962, 1).

ДВОРІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Який здійснюється, виконується протягом двох років, триває два роки. *Він не дозволить рискувати державним майном і наслідками своєї дворічної праці!* (Шовк., Інженери, 1956, 161); *Дворічне випробування українського лускуватого* [лускатого] *коропа показало значні переваги його перед іншими породами* [риб] (Наука.., 10, 1956, 23); // Розрахований на два роки, строком на два роки. — *На голову правління укрупненого колгоспу колгоспники запропонували тов. Мойсеєнка.., який закінчив дворічні курси керівників колгоспів* (Вишня, I, 1956, 442); *Люди, не гаючи цінного часу, Скошують море трави: Роблять річні і дворічні запаси Силосу* (С. Ол., Вибр., 1959, 283).

2. Віком два роки. *Скрипить на гаку полотняна колиска, Дворічне мале захлинається плачем* (Мал., Зве-

нитора, 1959, 117); *Навесні я садовив серед пісків дворічні сосонки* (Жур., Вечір.., 1958, 377)

3. *бот.* Який розвивається протягом двох вегетаційних періодів і відмирає після дозрівання плодів. *Цукрові буряки — дворічна рослина* (Рад. Укр., 17.III 1949, 3).

ДВОРІ́ЧНИК, а, *ч.* Рослина, яка цвіте і відмирає на другий рік життя. *Найближчою до озимих і зимуючих бур'янів є підгрупа дворічників, що плодоносять один раз в житті* (Укр. бот. ж., XVII, 5, 1960, 45).

ДВОРІ́ЧЧЯ, я, *с.* Період, час, що дорівнює двом рокам: // Друга річниця чого-небудь, що відбулося або почалося два роки тому.

ДВО́РКА *див.* **двірка.**

ДВОРНЯ́ГА, и, *ч. і ж., розм.* Непородний дворовий собака. *В цих клітках сиділи собаки, переважно звичайні кудлаті дворняги* (Собко, Стадіон, 1954, 76); *Чорний бровастий дворняга, скаженіючи, рветься на цепу* (Цюпа, Назустріч .., 1958, 218).

ДВОРНЯ́ЖКА, и, *ч. і ж., розм.* Те саме, що **дворня́га.** — *А дворняжка і з грамотою хортом не стане,— презирливо вкинув Калиновський* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 218); * У порівн. *На лаборанток він дивився, як мисливець на дворняжку: хоч лусни, мовляв, а ні лягавого пса, ні гончака з тебе не вийде* (Шовк., Інженери, 1956, 42).

ДВОРО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **двір** [1] 1. *Якраз проти вікна, звичайно під парканом, Дворовий пес Бровко лежав* (Гл., Вибр., 1957, 151); *Костенко перебіг від кулеметників до дворових будівель* (Багмут, Опов., 1959, 70).

2. *іст.* Який обслуговує панський двір і живе при ньому. *Веселіше глянула на світ божий Уляна. Дворові жінки утішають її* (Мирний, I, 1954, 305); *Можливо, що дворова челядь виконувала і якісь польові роботи, але вона не була основною робочою силою у феодальному маєтку* (Археол., VIII, 1953, 24); // *у знач. ім.* **дворо́вий,** вого, *ч.;* **дворо́ва,** вої, *ж.* Той, хто обслуговує панський двір і живе при ньому *Вийшовши з дворових на волю, не маючи наділу, він сяк-так справився на хату, приписався до Мар'янівської громади* (Мирний, III, 1954, 67).

ДВОРО́ГИЙ, а, е. З двома рогами. *Стереотруба, ніби дивний дворогий звір, виставила свої роги* (Собко, Шлях.., 1948, 89); *Он назустріч тобі, з-поза хмар, Виповзає місяць дворогий* (Дмит., Осінь.., 1959, 26).

ДВОРУ́ШНИК, а, *ч.* Підступна людина, яка на словах віддана кому-, чому-небудь, а таємно діє проти нього. *Автор створив яскраву галерею образів цих фальшивих «народолюбців», серед них — ..демагога і дворушника Поповича* (Рад. літ-во, 3, 1957, 6); — *Щось ти мені дуже нагадуєш дворушника якогось* (Головко, I, 1957, 489).

ДВОРУ́ШНИЦТВО, а, *с.* Діяльність або поведінка дворушника. *В епілозі поеми* [І. Франка «Похорон»] *розкривається її основна ідея — засудження зрадництва, дворушництва українських буржуазних націоналістів* (Іст. укр. літ., 1, 1954, 530); *Дипломатом він ніколи не був, вдаватися до тонкощів не вміє. Та й від тонкощів цих хоч трохи, а відгонить дворушництвом* (Шовк., Інженери, 1956, 196).

ДВОРУ́ШНИЦЬКИЙ, а, е. Власт. дворушникові, характерний для нього. *Пізніше стала для всіх ясною його дворушницька політика, і про нього почали говорити як про людину, що завжди плутається під ногами* (Мик., II, 1957, 503); // Який є дворушництвом. *Бакунін обманув Інтернаціонал, зберігши свій «Альянс» як таємну організацію в Інтернаціоналі для дворушницької боротьби проти Маркса та його прихильників* (Нова іст., 1956, 215).

ДВОРУ́ШНИЧАТИ, аю, аєш, *недок.* Діяти як дворушник *Фракціонери стали на шлях зради інтересів партії, дворушничали, займалися політичним інтриганством* (Літ. газ., 7.XI 1961 3).

ДВОРЯ́ДКА, и, *ж.* Дворядна гармонія. *А потім перший гармоніст, Наш запорізький тракторист, Притис дворядку до грудей,— Зітхнув, поглянув на людей, І, ледь торкаючись ладів, Він пісню молодо повів* (Нагн., Вибр., 1957, 183).

ДВОРЯДКО́ВИЙ, а, е. Який утворює або обробляє два рядки одночасно. *На заводі «Ростсільмаш» створено дворядковий качанозбирач СПУ-2 з різальним апаратом і копнувачем* (Колг. Укр., 9. 1957, 30); // У два рядки. *Щодо способу сівби проса, то в нашому колгоспі прийнято широкорядний дворядковий стрічковий з шириною міжрядь 45 сантиметрів* (Колг. Укр., 6, 1957, 25).

△ **Дворядко́ва строфа́,** *поет.* — те саме, що **двові́рш.** *Як видатний майстер строфіки, він* [М. Рильський] *застосував в українській поезії всю гаму строфічних побудов і метрів, починаючи з дворядкової строфи (дистих), через терцину і терцет, катрен, секстину до октави, сонета, онєгінської строфи* (Іст. укр. літ., II, 1956. 400)

ДВОРЯ́ДНИЙ, а, е. У два ряди. *Дерева в паркових дворядних алеях треба садити рівними рядами* (Озелен. колг. села, 1955, 63).

△ **Дворя́дна гармо́нія** — гармонія, що має два ряди клавішів. *Хтось, свиснувши, розтягнув на коліні дворядну гармонію* (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 18).

ДВОРЯ́К *див.* **двора́к.**

ДВОРЯ́ЧКА *див.* **двора́чка.**

ДВОРЯНИ́Н, а, *ч.* Особа, що належить до дворянства. *Під князями стояли дворяни (властителі більших маєтків земських), далі.. дрібна шляхта, врешті мужики* (Фр., XVI, 1955, 414); *Дворянин з походження, піднісся Пушкін могутнім помахом крил над своїм класом і над своїм віком* (Рильський, III, 1956, 9).

ДВОРЯ́НКА, и, *ж.* Жін. до **дворяни́н.** [М а р и с я:] *Ніяк не розберу, чого то дворянці стидно робить. Дивно* (К.-Карий, I, 1960, 342); *Пані Бажавва — збідніла дворянка, вдова, була замужем двічі* (Л. Укр., III, 1952, 718).

ДВОРЯ́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **дворя́нка.** *Заводив* [бандурист] *жартівливу Або глибоко жарт влучав, Коли дворяночку пестливу Бичем нещадним він шмагав* (Рильський, III, 1961, 136)

ДВОРЯ́НСТВО, а, *с.* Панівний привілейований стан феодального (пізніше — і капіталістичного) суспільства, що складався з поміщиків і чиновників і мав основним джерелом доходу земельну власність.— *Своя ж старшина, що потім у дворянство перелізла, і прибрала їх* [землі] *до своїх рук!..* (Мирний, IV, 1955, 365); // *розм.* Звання дворянина. *Очевидно, і спадкове дворянство, і багатство мають* [для Лісовського] *далеко меншу вагу, аніж убогий мужицький побут і пісні* (Стельмах, Хліб.., 1959, 46); // Збірн. до **дворяни́н.** *Він* [цар] *дворянство награждає, Народ обижає* (Пісні та романси.., II, 1956, 285); *І дворянства страшну силу У мундирах розплодила* [ворона], *Як тих вошей розвела* (Шевч., I, 1951, 301).

ДВО́РЯНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **дворяни́н** і **дворя́нство.** *Невесела дорога лежала тоді перед людиною не дворянського роду* (Н.-Лев., I, 1956, 182).

ДВО́РЯНЧИК, а, *ч., зневажл.* Зменш. до **дворяни́н.** *Чи не покажеться шляхетська морда польського легіонера із миршавих дворянчиків* (Еллан, II, 1958, 222).

ДВОСВІ́ТНИЙ, а, е, *рідко.* З двома рядами вікон, розміщених один над одним або один проти одного (про приміщення). *Величезний двосвітний зал училища заповнюють юнаки і дівчата* (Рад. Укр., 16 XI 1960, 1); *Залізняк. обережно зайшов у двосвітний зал з вели-*

кими, сталевою сіткою затягненими вікнами (Собко, Звич. життя, 1957, 180).

ДВОСЕРІ́ЙНИЙ, а, е. У двох серіях. *Українські кіномитці завершили роботу над двосерійною кіноепопеєю «Загибель ескадри» за сценарієм О. Корнійчука* (Мист., 6, 1965, 2).

ДВОСІМ'ЯДО́ЛЬНИЙ, а, е, *бот.* З двома сім'ядолями; дводольний. *До стійких однорічних двосім'ядольних бур'янів належать: курай, стоголовник, блекота,.. кукіль тощо* (Бур'яни.., 1957, 216).

ДВОСІ́ЧНИЙ, а, е. Загострений з обох боків. *Хто дав мені одваги меч двосічний?* (Л. Укр., I, 1951, 195); * У порівн. *Але хай вона одшліфує, вигострить її* [поезію] *і вже тоді, мов крицевий двосічний меч, віддасть народові* (М. Ол., Леся, 1960, 198).

ДВОСКЛА́ДНИЙ, а, е. Складений з двох частин.

△ **Двоскла́дне ре́чення** — речення, у складі якого є два головних члени — підмет і присудок; двочленне речення.

ДВОСКЛАДО́ВИЙ, а, е, *грам., поет.* Який складається з двох складів. *У нашій поезії відомі п'ять видів стоп: двоскладові — хорей і ямб — та трискладові — дактиль, амфібрахій і анапест* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 99).

ДВОСПА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для спання вдвох. *Він.. пішов до великої кімнати, де стояло їхнє двоспальне ліжко...* (А.-Дав., За ширмою, 1963, 121).

ДВОСТАТЕ́ВИЙ, а, е. 1. Який має, поєднує в собі органи чоловічої і жіночої статі. *Через те, що яйцеклітини і живчики розвиваються у кожної гідри, цих тварин називають двостатевими* (Зоол., 1957, 17).

2. Який має маточку і тичинки (про квітку). *Квітки .. побудовані неоднаково. Вони бувають двостатеві.. та одностатеві* (Сад. і ягідн., 1957, 38).

ДВОСТВО́ЛКА, и, *ж.* Мисливська двоствольна рушниця. *На плечі в нього висіла двостволка, а збоку — два зайці, забиті в лісі* (Шиян, Гроза.., 1956, 176).

ДВОСТВО́ЛЬНИЙ, а, е. Який має два стволи. *Зніме повільно двоствольну рушницю Широкогрудий і злегка рябий* [мисливець] (Мал., Звенигора, 1959, 164).

ДВОСТО́ПНИЙ, а, е, *поет.* Який складається з двох віршових стоп.

ДВОСТОРО́ННІЙ, я, є. 1. Який має дві сторони або використовується з двох боків (на два боки), відбувається, йде і т. ін. з двох сторін. *Залежно від форми ріжучої частини перові свердла поділяються на двосторонні, пристосовані для роботи в обидва боки, і односторонні — для роботи в один бік* (Практ. з машинозн., 1957, 70); // Однаковий з обох боків (про тканину). *Широке застосування знайдуть пружні двосторонні тканини, такі, як драп, твід, букле* (Мист., 5, 1968, 40).

2. Який діє в обидві сторони. *Нова радіорелейна лінія розрахована на 24 канали двостороннього бездротового зв'язку* (Рад. Укр., 26. III 1957, 1); // Який стосується двох юридичних сторін; взаємообумовлений, взаємообов'язковий. *Двостороннім визнається договір, за яким обидві сторони взаємно беруть на себе зобов'язання* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 27).

3. Який враховує два завдання. *Збирати коноплі при двосторонньому використанні — на насіння і на волокно — не так просто, як при використанні тільки на волокно* (Техн. культ., 1956, 182).

ДВОСТУ́ЛКОВИЙ, а, е. З двома стулками. *Двостулкові вікна і двері пофарбовані білилами* (Архіт. і буд., 2, 1955, 15); *Плід* [сочевиці] — *біб одногніздий, двостулковий, близький до ромбічної або овальної форми* (Зерн. боб. культ., 1956, 54); *Зустрічається вона* [риба гірчак] *тільки там, де водяться двостулкові молюски* (Веч. Київ, 1. IV 1957, 4).

ДВОСТУПЕНЕ́ВИЙ, а, е: **Двоступене́ві ви́бори** — непрямі вибори, при яких депутати обираються не на загальних зборах виборців, а на зборах їх представників. *Виборщики від сільських громад спочатку обиралися на волосних сходах. Таким чином, для сільського населення вибори були двоступеневі* (Іст. УРСР, I, 1953, 481).

ДВОСХИ́ЛИЙ, а, е. З двома схилами в протилежні боки (про покрівлю). *Будинок перекривається двосхилим дахом* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 17); *З дверей видно було спочатку плоскі глиняні покрівлі дехканів-колгоспників, а далі й двосхилі дахи під бляхою* (Ле, Міжгір'я, 1953, 502).

ДВОТАВРО́ВИЙ, а, е, *техн.* Такий, у якого поперечний розріз має вигляд двох паралельних смуг, з'єднаних посередині тонкою стінкою. *Проводились порівняльні дослідження клепаних і зварних двотаврових балок при статичному і ударному навантаженнях* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 475).

ДВОТА́КТНИЙ, а, е. 1. *муз.* Який складається з двох тактів, триває два такти.

2. *техн.* Такий, у якого робочий цикл здійснюється за два такти, зроблені двома ходами поршня (про двигун внутрішнього згоряння). *Двигуни, в яких робочий цикл відбувається за два ходи поршня — один оберт колінчастого вала, називаються двотактними* (Автомоб., 1957, 21).

ДВОТИЖНЕ́ВИЙ, а, е. 1. Який відбувається протягом двох тижнів, розрахований на два тижні. [О р е с т:] *Мені дали двотижневу відпустку* (Коч., II, 1956, 378); *Видали* [Ганні] *двотижневу вихідну допомогу і написали хорошу характеристику* (Коз., Сальвія, 1956, 367).

2. Який видається один раз на два тижні (про періодичні видання).

ДВОТИЖНЕ́ВИК, а, *ч.* Періодичне видання, кожен номер якого виходить один раз на два тижні. *Швидко вийде у світ «Прикарпатская Русь», научний* [науковий] *двотижневик* (Фр., XI, 1952, 403); *У двотижневику «Рідний край» (№ 6, 1907) під псевдонімом Я. Лірницький було надруковано оповідання Я. Мамонтова «Під чорними хмарами»* (Рад. літ-во, 5, 1958, 91).

ДВОТО́МНИЙ, а, е. Який складається з двох томів. *Відгукуючись на вихід двотомної збірки творів Успенського, Франко називає її «золотою книгою»* (Рад. літ-во, 3, 1957, 44).

ДВОТО́МНИК, а, *ч., розм.* Твір або збірка творів у двох томах. *За цією порадою* [І. Франка] *був виданий польською мовою великий двотомник «Революція російська» Л. Кульчицького* (Письмен. зблизька, 1958, 11).

ДВОТРУ́БНИЙ, а, е. Який має дві труби. *Двотрубний теплохід уже приймав пасажирів* (Трубл., II, 1955, 124).

ДВОТУ́МБОВИЙ, а, е. Який має дві тумби. *За двотумбовим столом височить його широке крісло* (Кучер, Прощай.., 1957, 264).

ДВОФА́ЗНИЙ, а, е: **Двофа́зне збира́ння** — збирання, здійснюване в два прийоми (про врожай). *Солому при двофазному збиранні хлібів можна зараз же вивозити з поля і скиртувати* (Колг. Укр., 1, 1957, 6).

ДВОХ... *див.* **дво...**

ДВОХА́КТНИЙ, а, е. Який складається з двох актів.

ДВОХА́ТОМНИЙ, а, е. Який складається з двох атомів.

ДВОХОСЬОВИ́Й *див.* **двові́сний.**

ДВОХСО́ТИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника **двісті.** *Килигей стояв перед строєм і з затаєною радістю слухав переклик: десятий... двадцятий... сотий... двохсотий! Це вже була сила!* (Гончар, II, 1959, 44).

ДВОХСОТЛІ́ТНІЙ, я, є. Те саме, що **двохсотрі́чний.**

ДВОХСОТЛíТТЯ, я, *с.* Те саме, що **двохсотрíччя.**

ДВОХСОТРíЧНИЙ, а, е. 1. Який дорівнює двомстам рокам.

2. Віком двісті років.

3. Який стосується двохсотої річниці чого-небудь.

ДВОХСОТРíЧЧЯ, я, *ч.* Період, час, що дорівнює двомстам рокам; // Двохсота річниця чого-небудь, що відбулося або почалося двісті років тому. *Про «Арсенал» важко думати як про підприємство старе. Своє двохсотріччя він зустрів у розквіті молодості його людей, його техніки* (Ком. Укр., 7, 1968, 40).

ДВОХУКíСНИЙ, а, е. Який дає два укоси протягом року.

ДВОХ'ЯРУСНИЙ, а, е. Який має два яруси.

ДВОЦИФРóВИЙ, а, е, *мат* Те саме, що **двознáчний** [2].

ДВОЧЛЕ́Н, а, *ч* Сума або різниця двох алгебраїчних виразів що називаються членами; біном.

ДВОЧЛЕ́ННИЙ, а, е. 1 Прикм. до **двочле́н.**

2. Те саме, що **двоскла́дний.**

ДВОШАРóВИЙ, а, е. Який має два шари. *Дані з борту ракети дали підставу зробити висновок, що наша планета має двошарову оболонку, яка складається з космічних променів* (Наука.., 1, 1960, 40); *Для подовження строку носіння дитячого взуття доцільно було б організувати випуск його з двошаровою підошвою* (Рад. Укр., 10.V 1957, 3).

ДВОШЛЮ́БНІСТЬ, ності, *ж.* Перебування в шлюбі з ким-небудь при наявності юридично не оформленого розлучення попереднього шлюбу

ДВОЩóГЛОВИЙ, а, е. Обладнаний двома щоглами. *14 травня 1734 року двощоглова дубльшлюпка «Тобол» відійшла від Тобольська* (Видатні вітч. географи.., 1954, 30).

ДВОЮ́РІДНИЙ, а, е. Який знаходиться в родинному зв'язку по дідові або бабі з дітьми їхніх синів або дочок. *Він виліз, щоб з високості підглядіти, де заховалися Грицько та Василь,— його рідний і двоюрідний брати* (Мирний, IV, 1955, 8); *Спершу поділився проектом з своїм двоюрідним братом* (Вільде, Сестри.., 1958, 40).

ДВОЯ́КИЙ, а, е. Який проявляється у двох видах; подвійний. *..всі практичні спостереження над розвитком революційних подій показують нам, що можливий, з точки зору об'єктивних умов, двоякий хід і результат революції в Росії* (Лепін. 9, 1949, 36); *— Двояким може бути розуміння суті журналістики* (Фр., VI, 1951, 207); *Хмельницький прекрасно розумів двояку мету затіювання ханом походу: збагатитися за рахунок пограбування російського населення і посварити козаків з російським царем* (Іст. УРСР, I, 1953, 242)

ДВОЯ́КО. Присл. до **двоя́кий.** *..сторонні люди, розбираючись в тому, що відбувається у них перед очима, можуть двояко ставитися до боротьби* (Лепін, 19, 1950, 24); *На душі двояко. Сумно й хвилями радісно* (Коб., III, 1956, 80).

ДВОЯКОДИ́ХАЮЧІ, чих, *мн., зоол.* Клас риб, які дихають і зябрами і легенями.

ДДТ. *невідм., ч.* Скорочення: дихлордифенілтрихлоретан — отрутохімікат з серії хімічних засобів боротьби з шкідливими комахами. *ДДТ токсичний для багатьох гризучих і сисних комах.. інсектицид контактної та кишкової дії* (Захист рослин.., 1952, 177).

ДЕ, *присл.* 1. *пит* У якому місці? — *А як батько образився,— як не пустить більш по весіллях ходити — де тоді Якова побачиш?* (Вовчок, I, 1955, 207); — *Бабусю! — питає* [Чіпка] *раз Оришки.— Чи в мене батько був? — Був, сину.— Де ж він тепер?* (Мирний, II, 1954, 49): — *Хто співав? Де?* (Л. Укр., I, 1951, 343); // У риторичних оклично-питальних реченнях (часто з часткою **ж**), що виражають жаль, здивування і т. ін. з приводу відсутності кого-, чого-небудь. *Сердега* [Дідок] *сів, схилився Та й зажурився. Згадалось все йому — і давня давнина... А де тепер вона?..* (Гл., Вибр., 1957, 122); *Де ж той світ!? І де та правда?!* (Шевч., II, 1953, 358); *Треба землі, і то конче треба. А де ж її узяти?..* (Коцюб., I, 1955, 111); *«Романочку, де ж ти тепер? Як тобі там, у далекім краю?..» Думкою лине до сина, думкою кличе його до себе* (Стельмах, I, 1962. 510); //Куди? *Засміявсь Старий і внучку привітав, Неначе справді молодицю: «А де ж ти діла паляницю?»* (Шевч., I, 1951, 320); // Звідки? *І де ті в господа взялися Усякі штучнії їства?* (Шевч., II, 1953, 107)

2. *обставини місця.* Десь, кудись, де-небудь, куди-небудь.— *А я хочу двадцять карбованців,— кажу.— Дасте, то зостанусь, а ні, то піду де в друге місце служити* (Вовчок, I, 1955, 20); *І, може, де кобза найдеться, Що гучно на співи озветься, На співи, на струни мої негучні* (Л. Укр., I, 1951, 51)

3. *у знач. спол. сл.* Уживається: а) у підрядних реченнях місця (частіше в поєднанні з прислівниками т а м, т у д и, з в і д т и в головному реченні). *Сам на самоті ніколи не хотів зоставатися, а все туди рветься, де люди* (Вовчок, I, 1955, 178); *Там, де березина витісняла сосну та пропускала паруси сонця, все, здавалось, залите було зеленим бенгальським вогнем* (Коцюб., I, 1955, 308); *І затремтять сузір'я над окопом, Де одинадцять смілих залягли* (Бажан, Вибр., 1940, 174); б) у підрядних додаткових реченнях. *Він якось смутно дивився вниз, на поміст, мов забув: де він, що він* (Мирний, II, 1954, 103); *А врешті — хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається?* (Коцюб., II, 1955, 222); *Сам той Ох на корч заввишки, але в сажень борода, знає.., де багатство, де біда* (Л. Укр., I, 1951, 273); в) у підрядних означальних реченнях (частіше в поєднанні з займенниками т а к и й, т о й у головному реченні). *Неслися сміхи, реготня, гвалт окривав хату і несамовито вривався в другу, де була Мотря з Галею* (Мирний, II, 1954, 296); *Швидше в гай зелений, в поле, Де повітрям тягне з гір!* (Граб., II, 1959, 413); *Розкрито осяяні входи В лункі анфілади зал, Де пісня склика хороводи І щастя веде карнавал* (Бажан, I, 1946, 174).

Де... де... Уживається при перелікові і зіставленні кількох речень або членів речення. [Х в о р а:] *Я бачила тоді, що хто хиливсь найнижче, Того найбільш топтали люди й коні.. У мене розум наче потьмарився, Не знала я, де правда і де кривда* (Л. Укр., I, 1951, 119); *Вони* [циганки] *їздили по селах, жебрали, збирали де яєчко, де жменю муки або кукурудзи* (Коцюб., I, 1955, 371).

ДЕ [2], *част., розм.* Уживається (часто з словами т а, т а м, т о б і) у знач. запереч. н і, т а н і. *Не то розумний — дурень знає.., Як скрізь Ведмідь той мед тягає,— Так де тобі! І не кажи,— Себе, мов, стережи!* (Гл., Вибр., 1957, 95); *Чи вже давно ся ніч нас обгорнула, один казав: «Два тижні!», другий: «Місяць!», ще інший: «Де! давніше!»* (Л. Укр., I, 1951, 294); *Питаєте, чи запоміг хто? Де там! Глузують іно з Карпа, сміються* (Коцюб., I, 1955, 305).

Де вже [там, тут, тобі] не... — уживається при запереченні чийогось сумніву. [Г е б р е й:] *Ти не раб?* [Є г и п т я н и н:] *Е, де вже там не раб!.. Якби я сам був паном над собою, я б не так роботу сю розклав* (Л. Укр., II, 1951, 244);— *А чи добре знаєш усі лази там до замку?— спитав один..— Де вже не добре! як свою кишеню* (Морд., I, 1958, 136); **Де ж таки́ (то) ви́дано, щоб..?** — уживається при вираженні обурення.— *Дивлюсь — мій Стефанко лежить, як колода спухлий. (Чи баба бреше, чи вона дурна. Де ж таки видано, щоб зарізані були від тово спух-*

лими?) (Коцюб., 1, 1955, 455); **Де [не] ва́явся (візьметься** *і т. ін.*) *хто, що* — звідкись з'явився (з'явиться і т. ін.) хто-, що-небудь.— *Якби ви нас, дяче, повозили ще!..— Шукайте санчат, повожу вже... Де взялися й санчата* (Мирний, II, 1954, 194); — *Темненької ночі, ми* [квіти] *до сну охочі, головоньки схилимо біленькі — де візьметься панство вельможне, заможне.. Веселі співи гучні, музиченьки бучні не дають нам спати до півночі...* (Л. Укр., III, 1952, 489).

ДЕБАРКАДЕ́Р, а, *ч.* 1. Плавуча споруда, яку ставлять коло берега для причалювання та відправлення річкових суден і обслуговування пасажирів; пристань. *На березі Дунаю зведено двоповерховий дебаркадер з касовими залами, буфетами і готелем* (Визначні місця Укр., 1958, 448).

2. *заст.* Платформа на залізничній станції. *Вглядався у вікна вагонні, у двері, Щоб зразу побачить на дебаркадері Знайомі обличчя любимих людей* (Бажан, Роки, 1957, 246).

ДЕБА́ТИ, тів, *мн.* Обговорення якого-небудь питання, обмін думками. *Без дебатів, спорів і боротьби думок ніякий рух, в тому числі і робітничий рух, неможливий* (Ленін, 19, 1950, 435); *Втома ж була тільки при дебатах після реферату, бо почались вони вже після кінця програми вечора і тяглися довгенько* (Л. Укр., V, 1956, 380); — *Я пропоную припинити дебати. А послухаємо краще, що ось Федір Іванович нам розповість про Київ* (Головко, II, 1957, 464); // *між ким і без додатка.* Суперечки, дискусії. *Я чую, що між вами* [москвофілами] *якийсь час ішли дебати про потребу.. прилюдного виступу* (Фр., XVI, 1955, 353); *Щовечора поміж Обушним та Сукачем, з одного боку, і обома партизанами — Моторою та Кагамликом,— з другого, відбувалися гарячі дебати* (Кир., Вибр., 1960, 360).

ДЕБАТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех. і без додатка.* Обговорювати яке-небудь питання, вести з приводу нього дебати. *Звертаючись у статті «Щирість тону і щирість переконань» до москвофілів, які чули, що Горькому загрожує шибениця і дебатували питання про необхідність публічного виступу на його захист, Франко з обуренням питає, чому ж вони кінець кінцем вирішили тут відмовчатись* (Рад. літ-во, 3, 1957, 46); *Розбившись на групи, комсомольці палко дебатують* (Головко, Літа.., 1957, 70); *Гуртки робітничої молоді дебатують на своїх зборах з приводу проблем сучасної медицини* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 231).

ДЕБАТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **дебатува́ти.** *Доповіді асистентів трансплантаційного відділу захоплено вислуховувалися та гаряче дебатувалися по всіх інших відділах* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 235).

ДЕБЕ́ЛИЙ, а, е, *розм.* 1. Міцної будови тіла; повний, здоровий.— *Він, правда, дебелий, а душа, може, й справді у нього ніжна* (Вас., I, 1959, 347); *Жінка, повільно обсмикуючись та обтрушуючись, підвелася, випросталася на повний зріст: висока, огрядна, дебела* (Гончар, Новели, 1954, 79); // Міцний, дужий. *В широкій, м'язистій спині та в дебелих в'язах вгадувалося незмарноване здоров'я літньої людини, що колись чимало займалася фізичною працею* (Руд., Остання шабля, 1959, 7); *Він став тепер дорослим, дужим; руки в нього дебелі* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 62).

2. Міцний, товстий і грубий (про вироби з дерева, заліза і т. ін.). *Тесляр колисочку дебелу Майструє в сінях* (Шевч., II, 1953, 312); *Дебелі ворота з дашком були засунені* (Панч, III, 1956, 100); *Вже коли скує дід Півень воза, то це не віз, а танк! Усе дебеле, жодна гайка не задеренчить* (Донч., VI, 1957, 451); // Товстий, цупкий (про тканини, шкіряні вироби і т. ін.). *Як я не шарував себе дебелим утиральником..,— нема тепла, аж зубами почав цокотати* (Мирний, IV, 1955, 354); *Зерно зсипають у мішки Кропив'яні, дебелі* (Мал., I, 1956, 310).

ДЕБЕ́ЛІСТЬ, лості, *ж., розм.* Абстр. ім. до **дебе́лий.**

ДЕБЕЛІ́ТИ, ію, ієш, *недок., розм.* 1. Ставати нерухомим; дубіти. *Що від людей за роботу дістанемо, тим і заносимося, а не раз, то й голодом дебеліємо* (Фр., I, 1955, 370).

2. Ставати твердим, тужавим; шкарубнути. *Кругом куреня не видно нікого, тілько.. лежали сітки та геть одсторонь на вбитих у землю кілках дебелів невід* (Мирний, I, 1954, 348).

ДЕБЕЛІ́ШАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Ставати більш дебелим.

ДЕ́БЕТ, у, *ч.* Назва лівої сторони бухгалтерського рахунка, куди заносяться всі одержувані цінності, а також усі борги і видатки, які числяться по даному рахунку; протилежне к р е́ д и т. *Якщо по дебету і кредиту нема ніякої остачі, то в колонках ці затрати не закриваємо, а зберігаємо до кінця року* (Колг. Укр., 7, 1956, 10).

ДЕБЕТО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **де́бет.**

ДЕБЕТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Записувати бухгалтерську операцію у прибутково-видатковій книзі у дебет.

ДЕБЕТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **дебетува́ти.**

ДЕБІ́Т, у, *ч.* Кількість газу або рідини (в кубічних метрах), яка виходить з свого джерела (землі, озера і т. ін.) за одиницю часу. *Розвідано понад 60 джерел водопостачання з загальним дебітом близько 220 кубічних метрів на годину* (Наука.., 3, 1957, 11); *З допомогою нагнітання повітря або газу на певній глибині штучно створюється підвищений тиск, і тим самим збільшується дебіт свердловин* (Гірн. пром.., 1957, 97); * Образно *Нас закинули* [в Карпати] *з літаків. Ми переплюснулись і через дамби і через хребти, бо наш дебіт постійно зростав коштом підземних вод, припливом місцевого населення* (Смолич, Ми разом.., 1950, 44).

ДЕБІТО́Р, а, *ч., бухг.* Те саме, що **боржни́к.**

ДЕБІТО́РСЬКИЙ, а, е, *бухг.* Прикм. до **дебіто́р.** *Дебіторська заборгованість.*

ДЕБО́Ш, у, *ч., розм.* Бешкет, бійка. *І тоді з гурту вихопився міліціонер: — Припинити дебош! У всьому розбереться міліція* (Шиян, Баланда, 1957, 35); — *Руки в них короткі для того, щоб розгромити нас. А от дебош можуть вчинити* (Головко, II, 1957, 469).

ДЕБОШИ́Р, а, *ч., розм.* Той, хто влаштовує дебоші; скандаліст

ДЕБОШУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм., рідко.* Учиняти дебош; бешкетувати. *Він дебошував проти панів* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 444).

ДЕ́БР *див.* **де́бра.**

ДЕ́БРА, и, *рідко* **ДЕБР, ДЕБРЬ,** і, *ж., зах.* Яр; улоговина. *Вони продерлися більше-менше до половини глибокості дебрі* (Фр., VIII, 1952, 167); *Попри дорогу простяглася глибока, стрімка вниз дебра, заросла густою травою* (Март., Тв., 1954, 244).

ДЕ́БРІ, ів, *мн.* Зарослі густим непрохідним лісом, чагарником і т. ін. місця. *Як він любить оцю річку, зелені довкола луки, несходимі дебрі карпатських лісів, гори!* (Кол., Терен.., 1959, 41); // Глуха, малоприступна, дика місцевість. *Чи ми ще зійдемося знову? Чи вже навіки розійшлись? І слово правди і любові В степи і дебрі рознесли!* (Шевч., I, 1951, 395); * Образно. [Ж і н к а:] *Приїхали* [до Канади], *ні слова не розуміли.. Пішли в ці дебрі, далеко від людей* (Ірчан, II, 1958, 170)

ДЕБРЬ *див.* **де́бра.**

ДЕБЮ́Т, у, *ч.* 1. Перший виступ артиста на сцені. *Хоч я дуже хвилювався, дебют пройшов досить щасливо*

(Минуле укр. театру, 1953, 171); *Через кілька днів у рецензії на виставу з'явилась схвальна оцінка мого скромного дебюту* (З глибин душі, 1959, 8); // Перший виступ, починання у якій-небудь галузі. *В автобіографічній записці 90-х років він* [Б. Грінченко] *згадував з гіркотою про свої літературні дебюти* (Рад. літ-во, 1, 1963, 116).

2 Початок шахової або шашкової партії. *Шахіст-початківець прагне почати вивчення шахової теорії з дебютів, з партій в цілому* (Перша книга шахіста, 1952, 54); *Молодий чемпіон Москви у дебюті дістав перевагу і примусив Тайманова оборонятися* (Рад. Укр., 22.I 1959, 4).

ДЕБЮТА́НТ, а, *ч.* Той, хто дебютує. *Я веду роль, невміло, може, як дебютант, мучу себе і других і не можу спинитись* (Коцюб., I, 1955, 264); *Публіка з інтересом розглядала дебютанта* (Ільч., Серце жде, 1939, 229).

ДЕБЮТА́НТКА, и, *ж.* Жін. до **дебютáнт.** *Сам факт, що їй, недавній дебютантці, талановитий колектив шевченківців доручав такі відповідальні і складні ролі, свідчить про високу оцінку ним сценічної обдарованості молодої артистки* (Мист., 6, 1958, 34).

ДЕБЮТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док.* Виступати вперше на сцені. *Дебютувала М. К. Заньковецька з великим успіхом у ролі Наталки Полтавки 1882 року* (Минуле укр. театру, 1958, 107); *С. Шкурат дебютував у фільмі Кавалерідзе «Злива» в ролі селянина-повстанця* (Укр.. кіномист., III, 1959, 23); // Виступати публічно вперше, починати діяльність у якій-небудь галузі. *Г. Ф. Квітка дебютував на сторінках журналу* [«Украинский вестник»] *як автор кореспонденцій і статей про стан освіти і культурного життя в Харкові* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 33); *Художниця* [Кульчицька] *повертається до Львова. Наступного, 1909 р., вона дебютує тут на художній виставці своїми картинами (олія), акварелями і гравюрами* (Мист., 5, 1957, 48).

ДЕВАЛЬВА́ЦІЯ, ї, *ж.* Проваджене буржуазними урядами в законодавчому порядку зменшення золотого (срібного) вмісту грошової одиниці, а також зниження курсу паперових грошей відносно золота (срібла) або іноземних валют. *Проведена урядом девальвація турецької ліри погіршила становище робітників* (Смолич, Після війни, 1947, 89); *До війни, під час житлової кризи, вона торгувала кімнатами.. Та прийшла девальвація. Клавда втратила все, крім доларів і золота* (Вільде, Сестри.., 1958, 454); * Образно. *І золотий карбованець піддається девальвації, а як провести девальвацію закуреного люду передмість?* (Стельмах, Хліб.., 1959, 628).

ДЕВІ́З, *ч.* 1. *род.* у. Стисле формулювання провідної ідеї, програми дій.— *З людьми і для людей — се був девіз його життя* (Фр., IV, 1950, 195); *Будівники комунізму повинні жити і працювати по-комуністичному! — цеи славний девіз став уже бойовим закликом для мільйонів радянських людей* (Рад. Укр., 10.IV 1959, 1); * У порівн. *Своєю творчістю Тичина утверджує ідеї Комуністичної партії; крилатий вираз — «Партія веде», немов гордий девіз, увінчує його поетичне слово* (Укр. літ., 10, 1957, 10); // Правило, заповідь. *Шевченко, куди б його не закинула доля, — завжди був вірний своєму девізу: не каятися, не гнутися перед царями* (Тич., III, 1957, 126).

2. *род.* а. Короткий вислів або слово, що є псевдонімом автора якоїсь роботи, проекту або твору, що розглядається на закритому конкурсі. *Учасники представляють свої твори під девізом* (Мист., 1. 1959, 46); *Вступні письмові екзаменаційні роботи вперше проводилися під девізом* (Літ. газ., 1. IX 1959, 2).

3. *род.* а. Короткий символічний напис на гербі, щиті і т. ін. *Те військо не мало ясних корогов, .. На простих селянських щитах не було Девізів гучних красномовних* (Л. Укр., I, 1951, 354).

ДЕВІ́ЗА, и, *ж., фін.* Вексель, чек і т. ін., виписаний в іноземній валюті для оплати його за кордоном.

ДЕВО́Н, у, *ч., геол.* Третій по порядку період палеозойської ери в історії Землі. *Західна межа поширення девону, де його перекривають кам'яновугільні відклади, схематично проходить у напрямку від Турійська, приблизно, на Золочів і Жидачів* (Геол. Укр., 1959, 276).

ДЕВО́НСЬКИЙ, а, е, *геол.* Прикм. до **девóн.** *У Зачепилівському родовищі біля м. Нові Санджари на Полтавщині вже відкрито 6 газових і 3 нафтових горизонти, в тому числі один нафто-газовий у девонських відкладах* (Наука.., 6, 1958, 33).

ДЕВО́ТКА, и, *ч. і ж., діал.* Святенник, святенниця. [Євгеній:] *Ге, ге, до євуїтів се брехати! Девоток сим лякать!* (Фр., XI, 1952. 250); *То ж він* [Мефістофель] *— замучений уявою маньяк,— В гурті розпутників, поетів і кривляк Сидить з лицем диявола й девотки* (Бажан, Вибр., 1940, 65).

ДЕВ'ЯНО́СТИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника **дев'яно́сто.**

ДЕВ'ЯНО́СТО, а, *числ. кільк.* Назва числа 90 і його цифрового позначення; // Кількість із 90 одиниць. *Шумів* [дуб] *над мостом дев'яносто років* (Мал., Звенигора, 1959, 141).

ДЕВ'ЯТДЕСЯ́Т, и́, *числ. кільк., діал.* Дев'яносто. *Мила вітчизна моя — Сульмон, на джерела багатий; Дев'ятдесят туди миль треба від Рима пройти* (Зеров, Вибр., 1966, 332).

ДЕ́В'ЯТЕРО, дев'ятьо́х, *числ. кільк.* Збірн. до **де́в'ять.** *Ой не сам запорожець іде: дев'ятеро коней веде* (Сл. Гр.); *Потім дружним хором почали мурликати дев'ятеро котів* (Смолич, II, 1958, 96).

ДЕВ'ЯТИ... Перша частина складних слів у знач.: який має дев'ять одиниць, складається з дев'яти одиниць, напр.: дев'ятибáльний, дев'ятигрáдусний, дев'ятирíчний, дев'ятисúльний і т ін.

ДЕВ'Я́ТИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника **дéв'ять.** *Болить бік дев'ятий рік, та не знаю, в которім місці* (Номис, 1864, № 6623); *Мина літо, мина осінь, Мина сьомий місяць,.. Уже й дев'ятий настав* (Шевч., II, 1953, 81).

◇ **Дев'я́тий вал:** а) наймогутніша і найгрізніша хвиля в морі або океані під час бурі (від міфологічного уявлення про дев'ять як священне число). *Здавалось, налетів дев'ятий вал і прокотився бурею по морі* (Л. Укр., I, 1951, 184); *Хай здіймається дев'ятий вал на морі, Нам шляхи покажуть маяки* (Забашта, Квіт.., 1960, 147); б) символ грізної небезпеки або найвищого піднесення чого-небудь. *Товаришу мій! не здивуйте з лінивого вірша.. Розмір, неначе химерная хвиля, Розбивається раптом об кожну малу перешкоду. Ви даремне шукали б у ньому дев'ятого валу* (Л. Укр., I, 1951, 150).

ДЕВ'ЯТИКЛА́СНИК, а, *ч.* Учень дев'ятого класу середньої школи. *Дев'ятикласники освоюють бавовнопрядильне виробництво* (Наука.., 12, 1958, 7).

ДЕВ'ЯТИКЛА́СНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **дев'ятикла́сник.** *Невже це колишня Лариса, та сама дев'ятикласниця, яку незмінно обирали в президію комсомольських зборів?* (Гур., Друзі.., 1959, 33).

ДЕВ'ЯТИ́НИ, ти́н, *мн., заст.* Поминки, вшанування пам'яті небіжчика на 9-й день по його смерті. *Справляли Наум і Настя вп'ять* [знов] *і третини, і дев'ятини,.. як треба по-християнськи...* (Кв.-Осн., II, 1956, 98); *Справивши дев'ятини, він прибрався.. й поїхав в Чайки* (Н.-Лев., III, 1956, 29).

ДЕВ'Я́ТКА, и, *ж.* 1. Назва цифри і числа 9; // *розм.* Назва різних предметів, нумерованих цифрою 9 (трамвая, автобуса і т. ін.); // *розм.* Кількість із дев'яти оди-

ниць.— *Дев'ятка! — доповів спостерігач. Лейтенант перезарядив гвинтівку. Перші два патрони, виявилося, були учбовими. Третій — бойовий. Куля поцілила в центр мішені* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 48); *Повітряні машини проходять чітким строєм дев'яток* (Літ газ., 31.VII 1952, 1).

2. Гральна карта з дев'ятьма вічками.

3. Азартна гра в карти.

ДЕВ'ЯТНА́ДЦЯТИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника **дев'ятна́дцять.** *О бою заглушені грози В важкий дев'ятнадцятий рік!* (Мал., I, 1956, 72).

ДЕВ'ЯТНА́ДЦЯТЬ, ти *і* тьо́х, *числ. кільк.* Назва числа 19 і його цифрового позначення; // Кількість із 19 одиниць. *Коли б не помер її хлопець, йому б тепер було так само літ дев'ятнадцять* (Коцюб., II, 1955, 247).

ДЕВ'ЯТСО́Т, тисо́т, *числ. кільк.* Назва числа 900 і його цифрового позначення; // Кількість із 900 одиниць.

ДЕ́В'ЯТЬ, ти́ *і* тьо́х, *числ. кільк.* Назва числа і цифри 9; // Кількість із 9 одиниць. *На дев'яти возах везли* [посаг], *і в кожному возі по чотири воли сивих йшло* (Вовчок, I, 1955, 81).

ДЕГАЗА́ТОР, а, *ч.* 1. Апарат для дегазації.

2. Той, хто робить дегазацію.

3. Речовина, якою роблять дегазацію.

ДЕГАЗАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **дегаза́ція.** *У зв'язку з тим, що в даний час немає можливості використати цей газ.., він по системі дегазаційних свердловин викидається* (Вісник АН, 4, 1957, 46).

ДЕГАЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Знешкодження місцевості, повітря, предметів і т. ін., заражених отруйними речовинами. *Хлорне вапно застосовують також для дезинфекції і для дегазації місцевості, зараженої отруйними речовинами* (Таємн. вапна, 1957, 101); // Відведення, видалення звідкись газу (газів). *Дегазація підвищує безпеку робіт, оскільки вона різко знижує вміст метану у шахтній атмосфері* (Гірн. пром.., 1957, 105)

ДЕГАЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Робити дегазацію. *Це* [розливання металу у вакуумі] *дає змогу вплинути з допомогою вакууму на всю масу металу, тобто більш повно дегазувати його* (Наука.., 9. 1957, 6).

ДЕГАЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **дегазува́ти.** *При нагріванні у вакуумі видаляються поверхневі жирові і окисні плівки, дегазується метал* (Знання.., 8, 1965, 3).

ДЕГЕЛЬМІНТИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Комплекс заходів, за допомогою яких звільняють організм людини або тварини від паразитичних червів — гельмінтів, а також знешкоджують їх у зовнішньому середовищі. *Поросят треба оберігати від захворювань і обов'язково зразу ж після відлучення від матері піддавати дегельмінтизації* (Наука.., 2, 1960, 30).

ДЕГЕНЕРА́Т, а, *ч.* 1. Людина з ознаками дегенерації; виродженець.

2. *перен., зневажл.* Людина аморальної, негідної поведінки; виродок.— *Дивно, що фашизм виносить на поверхню саме таких дегенератів,— міркував художник.— Дегенерат Гітлер, морфініст Герінг.. Мабуть, сама гнила атмосфера фашизму розплоджує такі мікроби* (Гончар, III, 1959, 228).

ДЕГЕНЕРАТИ́ВНИЙ, а, е. 1. Який має ознаки дегенерації, виродження; // Стос. до дегенерації. *В зв'язку з тим, що клептоманія вважалась явищем дегенеративним, при її вивченні пропонували відшукувати інші ознаки виродження як психічні, так і фізичні, а також спадкову обтяженість* (Фізіол. ж., II, 4, 1956, 71); *Тканинна терапія виявляється ефективною при запальних і дегенеративних процесах* (Мед. ж., XXIII, 1, 1953, 18).

2. *розм.* Такий, як у дегенерата. *Скуйовджена руда чуприна сяяла довкола його великої голови з низьким, плескуватим дегенеративним чолом* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 148); *Намагалася* [Параска] *збагнути зміст запитання, й від того між бровами залягли їй глибокі дегенеративні зморшки* (Кач., II, 1958 ,136)

ДЕГЕНЕРАТИ́ВНІСТЬ, ності. *ж.* Наявність ознак дегенерації, виродження.

ДЕГЕНЕРА́ТКА, и, *ж.* Жін. до **дегенера́т.**

ДЕГЕНЕРА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *біол.* Процес руйнування органів або клітин організмів чи ослаблення їхньої життєвості.

2. Зниження життєвості у кожного наступного покоління організмів порівняно з попереднім; виродження. *Вона не була поганою, коли б не розпливалася від отого жиру, що в молодому свіжому організмі видавався як дегенерація, калічачи найніжніші вигини жіночої постави* (Ле, Міжгір'я, 1953, 194).

ДЕГЕНЕРУВА́ТИ, у́є, *недок. і док.* 1. Припиняти свій розвиток; розкладатися. *Ми спостерігали, як повністю сформовані зародкові мішки* [огірків], *що з певних, не визначених нами фізіологічних причин не були запліднені, заповнилися крохмальними зернами і поступово дегенерували* (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 39).

2. Те саме, що **вироджуватися** 2.

ДЕГРАДА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1 *біол.* Спрощення будови й функцій організмів внаслідок зміни умов існування.

2. Поступове погіршання, втрата якихось якостей, властивостей; занепад, виродження *Приступи білої гарячки у осіб, які отруєні алкоголем і не кидають пити, повторюються, призводячи згодом до розумової деградації* (Наука.., 10, 1958, 31); *Ми є свідками нечуваної деградації капіталістичного суспільства, його культури й літератури* (Літ. газ., 15.I 1948, 1).

ДЕГРАДО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **деградува́ти.** *Морально нестійкий, інтелектуально деградований алкоголік.. являє собою цінну знахідку для іноземних розвідок* (Наука.., 10, 1958, 33); // *у знач. прикм. Грунти в межах* [парку] *Олександрії складаються переважно з деградованого чорнозему та сірих лісних суглинків* (Парк Олександрія.., 1949, 14).

ДЕГРАДУВА́ТИ, у́є, *недок. і док.* Поступово втрачати раніше набуті властивості; занепадати, вироджуватися. *Соціалізм робить семимильні кроки в своїх успіхах, а капіталізм чимраз виразніше деградує* (Ком Укр., 11, 1959, 43); *Відомо, що стародавні римські лазні у середньовічній Європі деградували і багато в чому втратили своє гігієнічне значення* (Шк. гігієна, 1954, 13).

ДЕГРАДУ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **деградува́ти.** *Тяжіння до пустої абстракції, яка нічого не виражає, ..— повсюдне явище в деградуючій літературі та мистецтві західного декадансу* (Про багатство л-ри, 1959, 17).

ДЕГУСТА́ТОР, а, *ч.* Фахівець, який робить дегустацію. *Всі погляди скеровані на Єгора, як на рідкісного дегустатора вин* (Довж., Зач. Десна, 1957, 231); *Безбородько сидів за столом з серветкою на грудях і з виглядом дегустатора гарнірував м'ясо маринованими грибками* (Вільде, Сестри.., 1958, 542).

ДЕГУСТАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **дегуста́ція.** *Ми пробували на смак ці різні вина з спеціальних дегустаційних чарок-пробірок* (Смолич, III, 1959, 567).

ДЕГУСТА́ЦІЯ, ї, *ж.* Визначення на смак якості якого-небудь продукту (вина, чаю і т. ін.) при його виготовленні. *Кожну нову партію ковбас тепер на підприємстві паспортизують, кожен майстер виготовляє певний вид продукції, введено щоденну дегустацію виробів* (Веч. Київ, 4.IV 1958, 2)

ДЕГУСТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Робити дегустацію чого-небудь. *А ми собі — тут правду діти ніде — Дегустували пильно ті гібриди, І честь,*

хоч не однакова, була У нас і для мускату й для шасла (Рильський, II, 1956, 286).

ДЕГУСТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **дегустува́ти.**

ДЕДА́ЛІ, *присл.* 1. Чим далі. *Дедалі, дедалі усе стиха, ні травка не колишеться, усе чогось жде* (Кв.-Осн., II, 1956, 412); *Море дедалі втрачало спокій* (Коцюб., I, 1955, 391).

2. *у знач. підсил. част.* У сполученні з порівняльним ступенем прикметників і прислівників указує на поступове посилення їх якості. *Дедалі все дужче й дужче опановувала Зінька одна думка й не давала йому спокою: думка завести в громаді такий лад, щоб по правді все робилось* (Гр., II, 1963, 365); *Дощ шумить, .. дедалі рясніший, голосніший* (Вас., II, 1959, 75); *Дедалі меншими стають верхівці в степу* (Гончар, Таврія.., 1957, 303).

ДЕ́-ДЕ, *присл.* 1. То там, то тут; зрідка. *І блідний місяць на ту пору Із хмари де-де виглядав* (Шевч., I, 1951, 3); *На вулицю виглядали без вікон хати — чорні, як комори.. Де-де забовваніли й люди — в личаках* (Мирний, II, 1954, 119)

2. Ледве-ледве; слабо. *Із Умані Де-де чуть — гукають Товариші гайдамаки* (Шевч., I, 1963, 136).

ДЕДУКТИ́ВНИЙ, а, е, *лог.* Прикм. до **деду́кція;** заснований на дедукції; протилежне і н д у к т и в н и й. *Умовиводи бувають дедуктивні, коли думка йде від загального до часткового, і індуктивні, коли думка йде від часткового до загального* (Логіка, 1953, 92); *Вона* [критика] *мусить бути не догматичною, а аналітичною, не дедуктивною, а індуктивною* (Фр., XVI, 1955, 247).

ДЕДУ́КЦІЯ, ї, *ж., лог.* Метод дослідження, за яким окреме пізнається на основі знання загального; протилежне і н д у к ц і я.

ДЕЕТИМОЛОГІЗА́ЦІЯ, і, *ж., лінгв.* Втрата смислового зв'язку або споріднення між однокореневими словами і між коренями споріднених слів; затемнення первісного морфологічного складу слова.

ДЕЗЕРТИ́Р, а, *ч.* Той, хто вчинив дезертирство. — *Коли ви* [бійці] *в поході де-небудь образите бідного, украдете, пограбуєте, якщо ви будете п'яницями, боягузами чи дезертирами, — я знищу вас як зрадників* (Довж., I, 1958, 157); *Прийти дезертирові в хату було небезпечно Часто стражники чи козаки приїздили вночі в волості й робили несподівані обшуки* (Донч., III, 1956, 121); // *перен., зневажл.* Той, хто нехтує своїми громадськими або службовими обов'язками, ухиляється від праці.— *Землю йдуть копать. Всі учні старших класів ідуть, а мене мати не пускає. Я не хочу бути дезертиром* (Кучер, Чорноморці, 1956, 74); *Ті, з ким вчився він і'ріс, — Кожен став відомим!.. Він — під стелю ось заліз, Дезертир з дипломом* (С. Ол., Вибр., 1957, 233).

ДЕЗЕРТИ́РСТВО, а, *с.* Втеча від військової служби або ухиляння від призову до армії. *Війська було у королевича* [Владислава] *небагато.. Дівчі спалахували бунти, почалося дезертирство* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 336); *Полк Мишки Япончика безславно загинув під Вапняркою, а колишні його злодії.. знову повернулися до Молдаванки і, щоб виправдати своє дезертирство, сіяли всюди паніку* (Панч, В дорозі, 1959, 52); // *перен.* Нехтування своїми громадськими або службовими обов'язками, ухиляння від праці. *На фронті боротьби за врожай вони воюють з коваликами, а один з бійців, піонер Бицик, виявляє обурливий саботаж, явне дезертирство!* (Донч., VI, 1957, 59).

ДЕЗЕРТИ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **дезерти́р** і **дезерти́рство;** // Власт. дезертирові. *Стали мовчки розскакуватися інші — той сюди, той туди, з дезертирською спритністю зникаючи по дворах* (Гончар, Таврія.., 1957, 377).

ДЕЗЕРТИ́РУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док.* Ставати на шлях дезертирства. *Юрко був готовий до мандрів хоч і сьогодні. Але ж дезертирувати отак з підпільного фронту не годилося.. Необхідно було звітувати перед окружкомом* (Козл., Ю. Крук, 1957, 534).

ДЕЗИДЕРА́Т, *ч., заст.* 1. *род.* у. Щось бажане; побажання, вимога.—*І затям собі мій дезидерат: при читанню всякої книжки від планіметричного способу бачення доходить до стереометричного* (Фр., III, 1950, 36).

2. *род.* а. Предмет, потрібний для поповнення музею, бібліотеки, колекції і т. ін.

ДЕЗИНСЕКЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **дезинсе́кція.**

ДЕЗИНСЕ́КЦІЯ, ї, *ж.* Знищення шкідливих комах спеціальними засобами. *При необхідності дезинсекції звичайно користуються широко відомим препаратом ДДТ (дихлордифенілтрихлоретан)* (Заг. догляд за хворими, 1957, 36).

ДЕЗИНТЕГРА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* Розпад, подрібнення цілого на частини.

ДЕЗИНТОКСИКА́ЦІЯ, і, *ж.* Знешкодження отруйних речовин в організмі. *На першому етапі лікування* [від алкоголізму] *проводять дезинтоксикацію і загальне зміцнення організму* (Наука.., 10, 1958, 33).

ДЕЗИНФЕ́КТОР, а, *ч.* Той, хто робить дезинфекцію. *Виняткову роль відіграють багаторічні трави, які виконують роль дезинфекторів грунту* (Техн. культ., 1956, 32).

ДЕЗИНФЕКЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **дезинфе́кція.** *У царській Росії дезинфекційна справа перебувала в зародковому стані* (Підручник дезинф., 1953, 345).

ДЕЗИНФЕ́КЦІЯ, і, *ж.* Сукупність заходів, спрямованих на знищення збудників різних захворювань людини, живих організмів і т. ін. у навколишньому середовищі; знезараження. *Негайно після госпіталізації хворого в приміщенні, де він жив, має бути проведена старанна дезинфекція* (Підручник дезинф., 1953, 63); *Для дезинфекції насіння проти бактерій застосовують формалін, сулему та інші ртутні препарати* (Захист рослин.., 1952, 123).

ДЕЗИНФІКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дезинфікува́ти.**

ДЕЗИНФІКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Робити дезинфекцію чого-небудь. *Редьку, хрін і редис використовують найчастіше через вміст у них глюкозидів — речовин, які мають гострий смак, викликають апетит і які дезинфікують травний тракт* (Технол. пригот. їжі, 1957, 23); *Весь зарибок.. дезинфікують п'ятипроцентним розчином кухонної солі на протязі 5 хвилин* (Колг. Укр., 9, 1957, 36).

ДЕЗИНФІКУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* 1. Піддаватися дезинфекції.

2. *тільки недок.* Пас. до **дезинфікува́ти.**

ДЕЗИНФІКУ́ЮЧИЙ, а, е. Який дезинфікує; призначений для дезинфекції. *Дезинфекція підлоги і стін приміщення провадиться шляхом промивання дезинфікуючими розчинами з гідропульта* (Підручник дезинф., 1953, 135).

ДЕЗИНФОРМА́ТОР, а, *ч., книжн.* Той, хто дезинформує. *Як не силкуються ці дезинформатори, люди без совісті і честі, їм не вдається закрити сонце правди про нашу країну* (Рад. Укр., 24.1 1957, 1).

ДЕЗИНФОРМА́ЦІЯ, ї, *ж.* Введення в оману невірною інформацією.

ДЕЗИНФОРМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Вводити в оману неправильною інформацією.— *Вас, очевидно, дезинформували. На Перекопі ми не залишили жодної шинелі і бушлата* (Кучер, Чорноморці, 1956, 261).

ДЕЗОДОРА́ТОР, а, *ч.* Речовина і прилад для дезодорації. *Торф є добрим дезодоратором* (Профіл. захвор.., 1955, 19).

ДЕЗОДОРА́ЦІЯ, ї, *ж.* Звільнення від неприємного запаху шляхом нейтралізації його певними хімічними речовинами.

ДЕЗОДОРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Робити дезодорацію.

ДЕЗОДОРУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* 1. Піддаватися дезодорації.

2. *тільки недок.* Пас. до **дезодорува́ти.**

ДЕЗОДОРУ́ЮЧИЙ, а, е. Здатний очищати повітря, дезодорувати. *Крім бактерицидних властивостей, марганцевокислий калій має і дезодоруючу дію, тому його.. застосовують для дезинфекції м'ясних крамниць, прилавків* (Профіл. захвор.., 1955, 58).

ДЕЗОРГАНІЗА́ТОР, а, *ч.* Той, хто вносить дезорганізацію. *Пролетарська влада знайде.. рішучі і сильні засоби проти всіх дезорганізаторів революції* (Еллан, II, 1958, 219).

ДЕЗОРГАНІЗА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **дезорганіза́тор.** *Рада партії, як найвища установа партії, рішуче засуджує всякі дезорганізаторські спроби, з чийого боку вони не виходили б..* (Ленін, 7, 1949, 122).

ДЕЗОРГАНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Розлад організації, порушення порядку, дисципліни. — *До дезорганізації, тут іще дуже далеко* (Шовк., Інженери, 1956, 88).

ДЕЗОРГАНІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дезорганізува́ти;** // *у знач. прикм. Дезорганізована, розбита армія скотилася з Карпат до Новоселиці* (Кач., II, 1958, 220).

ДЕЗОРГАНІЗО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДЕЗОРГАНІЗУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Викликати дезорганізацію чого-небудь, вносити безладдя у що-небудь. *Реакційна буржуазія об'єднується з самодержавством, щоб голодом примусити робітників скоритися і дезорганізувати боротьбу за свободу* (Ленін, 10, 1949, 32).

ДЕЗОРГАНІЗО́ВУВАТИСЯ, *недок.,* **ДЕЗОРГАНІЗУВА́ТИСЯ,** у́ється, *недок. і док.* 1. Доходити до стану дезорганізації.

2. *тільки недок.* Пас. до **дезорганізо́вувати** і **дезорганізува́ти.**

ДЕЗОРГАНІЗУВА́ТИ *див.* **дезорганізо́вувати.**

ДЕЗОРГАНІЗУВА́ТИСЯ *див.* **дезорганізо́вуватися.**

ДЕЗОРІЄНТА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Дія за знач. **дезорієнтува́ти.**

2. Стан за знач. **дезорієнтува́тися.** *У місті було тривожно, відчувалася дезорієнтація і розгубленість властей* (Козл., Сонце.., 1957, 92).

ДЕЗОРІЄНТО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дезорієнтува́ти.** *Та частина літературної молоді, яка ще мало знає життя, була дезорієнтована, збита з правильного шляху* (Вітч., 8, 1958, 119); *Стріпнувсь десь на сідалі півень, дезорієнтований в часі качками, й закукурікав* (Головко, I, 1957, 457).

ДЕЗОРІЄНТУВА́ННЯ, я, *с.* Те саме, що **дезорієнта́ція** 1.

ДЕЗОРІЄНТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Скеровувати у чому-небудь на неправильний шлях, неправильно орієнтувати. *Буржуазні націоналісти намагались дезорієнтувати письменників і в питаннях творчого методу, висунувши лозунг так званого «активного романтизму»* (Іст. укр. літ., II, 1956, 103); *Щоб дезорієнтувати противника.., Хмельницький послав до нього стійкого і відданого народній справі козака, який під найжорстокішими тортурами говорив тільки те, що наказав йому Хмельницький* (Іст. УРСР, I, 1953, 221).

ДЕЗОРІЄНТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* 1. Втрачати орієнтацію, невірно розуміти що-небудь.

2. *тільки недок.* Пас. до **дезорієнтува́ти.**

ДЕЇ́НДЕ, *присл.* 1. В іншому місці; де-небудь. — *Не тільки звіра в полі, що куниця; пошукаємо деінде, найдеться й красная дівиця* (Кв.-Осн., II, 1956, 57); [Домаха:] *Не нагріли ми тут місця, пошукаємо деінде!..* (Кроп., II, 1958, 172); // Куди-небудь, в інше місце. *По теперішніх ярмарках чортів із червоною свиткою не помічено, вони повністю перебралися деінде* (Ю. Янов., II, 1954, 80); *Куди вони* [двірнички] *йшли — по службі до міліції? чи деінде? — в данім випадку не важливо* (Тич., III, 1957, 284).

2. В деяких місцях; де-не-де. *Зимою були великі сніги, Так деінде закидало, що аршинів у три було, а усюди на рівному і не було менш аршина* (Кв.-Осн., II, 1956, 144); *Сніг зійшов. Лише по ровах, в кущах та затінених місцях лежали ще деінде сірі, крихкі, конаючі клапті* (Коз., Сальвія, 1956, 301).

ДЕЇ́ЗМ, у, *ч., філос.* Ідеалістичне вчення, яке визнає бога першопричиною світу, але заперечує його втручання в явища природи і суспільного життя.

ДЕЇ́СТ, а, *ч., філос.* Послідовник деїзму. *Чимраз більше прихильників собі єднають такі люди, як деїсти XVIII віку,.. наукою про природу і критикою релігійних книг* (Фр., XVI, 1955, 50).

ДЕЇСТИ́ЧНИЙ, а, е, *філос.* Прикм. до **деїзм** і **деїст.** *Як правило, деїстичні, пантеїстичні і подібні до них модні ідеологічні побудови сучасних буржуазних мислителів дуже непослідовні, часто-густо змикаються з модернізацією релігії* (Ком. Укр., 1, 1968, 31).

ДЕ́ЙКАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Говорити, казати. *Дейкали люди, що подушне скасують* (Сл. Гр.); — *Дейкають, що через них* [татар] *і нам життя не стало* (Панч, Синів.., 1959, 25).

ДЕ́ЙКО, *присудк. сл., діал.* Ну, гайда. *Знай, неборак, ганя то в той, то в сей куток: то зазирне в курник, то дейко до свинок* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 50).

ДЕЙНЕ́КА, и, *ч., іст.* У другій половині XVII ст. — селянин, озброєний дрючком, довбнею, рогатиною або іншим народним знаряддям, що брав участь у повстанні на Лівобережній Україні. *Особливо активно діяли загони дейнек на Полтавщині* (Іст. УРСР, I, 1953, 277); *Іван Голота вже стоїть В уборі вбогого дейнеки Лише рогатина в руках, Лише при поясі сокира* (Рильський, II, 1946, 52).

ДЕЙТЕ́РІЙ, ю, *ч., хім.* Важкий ізотоп водню. *При сполученні з киснем дейтерій дає важку воду, а легкий водень — легку воду* (Рад. Укр., 16. IV 1946, 3).

ДЕЙТО́Н *див.* **дейтро́н.**

ДЕЙТРО́Н, ДЕЙТО́Н, а, *ч.* Ядро атома важкого водню — дейтерію. *Наші дослідження атомного ядра тепер зосереджені на вивченні взаємодії нейтронів, протонів і дейтронів з атомними ядрами* (Наука.., 12, 1957, 14); *Магнітне поле циклотрона створює електромагніт вагою в 120 тонн. Він надає дейтронам енергію до 14 мільйонів електроновольт* (Рад. Укр., 9.IV 1957, 1).

ДЕ́КА, и, *ж.* 1. Частина корпусу (коробки) струнних та інших музичних інструментів, що відбиває і посилює звук. *Кожний музичний інструмент має свій резонатор — деку коробки, дерев'яну трубку, мідний розтруб, рупор тощо* (Худ. чит.., 1955, 25); *Блискучий, розчинений рояль вітав її своєю піднятою декою* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 161); * У порівн. *Навшпиньки, щоб у хаті не чули кроків, бо дерев'яні стіни гули, як дека бандури, він підійшов до причілка* (Чорн., Потік.., 1956, 319).

2. Деталь молотильного апарата у молотарки, комбайна; підбарабанник. *Дека* [молотарки] *являє собою*

дугоподібну решітку, складену з поперечних сталевих планок і поздовжніх дротяних прутів (Механ. і електрифік., 1953, 174); *Після закінчення збирання трав третю деку з теркою знімають з комбайна, а на її місце ставлять звичайну запасну деку* (Рад. Укр., 28.VI 1951, 2).

ДЕКА... Перша частина складних слів, що відповідає слову **дéсять**, напр.: д е к а м é т р і т. ін. *Міри, кратні метра, називаються за допомогою грецьких слів дека (10), гекто (100), кіло (1000); так, декаметр означає 10 метрів* (Арифм., 1956, 77).

ДЕКАБРИ́ЗМ, у, *ч.* Діяльність, рух декабристів. *Натхненний ідеями декабризму, антимонархічні і антикріпосницькі мотиви розвинув у своїх ранніх романтичних віршах і поемах Пушкін* (Іст. укр. літ., I, 1954, 188); *Після розгрому декабризму по всій країні поширювалась політична реакція* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 62).

ДЕКАБРИ́СТ, а, *ч.* Учасник діяльності, руху групи дворян проти кріпосного права і самодержавства, що завершився революційним повстанням 14 грудня 1825 р. *Першим поколінням революціонерів — борців проти царизму, що продовжили революційні традиції Радищева,— були декабристи* (Тези про 300-річчя возз'єдн.., 1954, 12); *«Марсельєза» була улюбленою піснею декабристів, вона активізувала розвиток ідей повстання та опору, закладених у тексті Руже де Ліля* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 24).

ДЕКАБРИ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **декабри́ст**. *До Союзу порятунку вступив також Павло Пестель, який став згодом видатним керівником декабристського руху* (Іст. УРСР, I, 1953, 409); *Вийшло з друку кілька статей і брошур, присвячених декабристському рухові на Україні* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 46).

ДЕКАГРА́М, а, *ч.* Міра ваги, яка дорівнює десяти грамам. *Вага, кратна грамові, називається: декаграм, гектограм і кілограм* (Арифм., 1956, 77).

ДЕКА́ДА, и, *ж.* 1. Проміжок часу в десять днів; десятиденка. *Колгоспи району за першу декаду січня продали державі 1730 центнерів м'яса і 2300 центнерів молока* (Рад. Укр., 18.I 1959, 1);— *Вітер синоптики провіщають на цілу декаду* (Кучер, Чорноморці, 1956, 72).

2. Десять днів, присвячених чому-небудь. *У 1936 році відбувалась у Москві декада українського мистецтва, та декада, що поклала початок цілій серії декад національних мистецтв* (Рильський, III, 1956, 358); *Декада продемонструвала бурхливий розквіт національної формою і соціалістичної змістом української культури* (Мист., 1, 1959, 42).

ДЕКАДА́НС, у, *ч., книжн.* 1. Занепад, культурний регрес.

2. Те саме, що **декаде́нтство**. *Герметична поезія, до якої прийшов сучасний західний декаданс, унеможливлює, кінець кінцем, і справжній самовияв особистості* (Не ілюстрація.., 1967, 117); *Боротьба з декадансом як літературною течією, з теорією «чистого мистецтва» і безідейністю становить одну з найяскравіших сторінок в діяльності українського письменника* [І. Франка] (Вісник АН, 9, 1957, 27).

ДЕКАДЕ́НТ, а, *ч* Послідовник, прихильник декадентства.— *Я не декадент, не модерніст, а мужик* (Коб., III, 1956, 145); *Коли декаденти обкидали болотом високі людські почуття, пориви до справжньої краси життя, Коцюбинського зовсім не випадково зацікавив образ людини, яка не захлинулася в міщанському болоті* (Рад. літ-во, 1, 1958, 59).

ДЕКАДЕНТИ́ЗМ, у, *ч., рідко.* Те саме, що **декаде́нтство**. *Сучасний декадентизм — симптом хворобливого рознервовання, безідейності і відчутної безцільності життя серед буржуазної молодіжі різних країн* (Фр., XVI, 1955, 249).

ДЕКАДЕ́НТКА, и, *ж.* Жін. до **декаде́нт**.

ДЕКАДЕ́НТСТВО, а, *с.* Загальна назва занепадницьких течій у буржуазному мистецтві епохи імперіалізму. *Павлусь вернувся з-за границі, так само нахапавшись вершечків наймоднішого декадентства* (Н.-Лев., IV, 1956, 230); *Партія ще і ще раз наголошувала на тому, що так зване «мистецтво для мистецтва», відрив від життя, захоплення буржуазним естетством і декадентством призводить до творчої смерті, заводить художника у ворожий табір* (Рад. літ-во, 5, 1958, 5).

ДЕКАДЕ́НТСТВУЮЧИЙ, а, е, *зневажл.* Той, хто пропагує декадентство. *Одним з блискучих виступів проти звороднілого дворянсько-буржуазного мистецтва була гостра рецензія М. Коцюбинського в 1907 р. на збірку віршів декадентствуючого націоналіста М. Філянського* (Іст. УРСР, I, 1953, 724).

ДЕКАДЕ́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **декаде́нт** і **декаде́нтство**. *Але романтики, а найбільше Жорж Санд та найновіші декадентські поети й повістярі найбільше припадали до її* [Настусі] *нервової, мрійної, випещеної, трохи збоченої вдачі* (Н.-Лев., IV, 1956, 229); *Умови шаленого наступу реакції після поразки революції 1905—1907 рр. породили пристосовницьку, декадентську літературу, що оспівувала містику, порнографію, песимізм* (Рад. літ-во, 2, 1958, 4); *Розвиток українського радянського графічного мистецтва відбувався в умовах запеклої боротьби, проти декадентських течій буржуазного мистецтва* (Укр. рад. граф., 1957, 5).

ДЕКА́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **дека́да**. *Пульс декадного життя найдужче б'ється в центрі міста — в готелі «Москва». Сюди перебазувався штаб декади* (Рад. Укр., 12.XI 1960, 1).

ДЕКА́ДНИК, а, *ч., розм.* Те саме, що **дека́да** 2. *Декадник у районі в розпалі. Робітники, службовці, учні охоче впорядковують подвір'я, вулиці, сквери* (Веч. Київ, 10.IV 1957, 3).

ДЕКА́ЕДР, а, *ч., мат.* Те саме, що **десятигра́нник**.

ДЕКАЛІ́ТР, а, *ч.* Одиниця місткості, що дорівнює десяти літрам. *З одного гектара картоплі при врожаї 15 т можна одержати близько 150 декалітрів спирту* (Картопля, 1957, 10).

ДЕКАЛЬКОМА́НІЯ, ї, *ж., спец.* Поліграфічний спосіб виготовлення перебивних зображень, призначений для перенесення на папір, дерево, фарфор, скло, метал тощо; // *розм.* Продукція, виготовлена шляхом переводу малюнків з одного предмета на другий; відбиток.

ДЕКАЛЬКУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **декалькува́ти**.

ДЕКАЛЬКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., спец.* Відбивати малюнок способом декалькоманії.

ДЕКАЛЬКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., спец.* Пас. до **декалькува́ти**.

ДЕКАМЕ́ТР, а, *ч.* Міра довжини, що дорівнює десяти метрам.

ДЕКА́Н, а, *ч.* 1. Керівник факультету у вищій школі.

2. *церк.* Старша духовна особа в католицькій церкві; священик. *Отець декан страшно був задоволений із себе і все підкреслював, все звертав увагу о. Василя на свою доброту* (Хотк., II, 1966, 179).

ДЕКАНА́Т, у, *ч.* Учбово-адміністративне управління факультету на чолі з деканом.— *Сестра дружини твого героя у нас секретарка деканату* (Собко, Нам спокій.., 1960, 232); // Приміщення, в якому працює управління факультету. *Особливо й не сперечався* [Абдулла], *коли в деканаті повідомили про призначення його на*

Ташкентський сільмашбуд (Ле, Міжгір'я, 1953, 450); *Вже зараз завтрашніх лікарів можна побачити у деканатах. Вони приносять сюди заяви* [про виїзд на роботу] (Веч. Київ, 28.III 1958, 3).

ДЕКА́НКА, и, *ж.* Зимовий сорт груші. *Деканка зимова (зимовий дюшес). Сорт* [груші] *іноземного походження* (Сад. і ягідн., 1957, 82).

ДЕКАТИРО́ВКА, и, *ж.* Те саме, що **декати́рува́ння.**

ДЕКАТИ́РУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **декати́рува́ти.**

ДЕКАТИ́РУВА́ТИ, и́ру́ю, и́ру́єш, *недок. і док., перех.* Обробляти парою або гарячою водою шерстяні та інші тканини, щоб вони не збігалися та щоб поліпшити їх якість.

ДЕКАТИ́РУВА́ТИСЯ, и́ру́ється, *недок.* Пас. до **декати́рува́ти.**

ДЕКВАЛІФІКА́ЦІЯ, і, *ж.* Втрата кваліфікації, спеціальних знань і досвіду.

ДЕКВАЛІФІКУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* Втрачати кваліфікацію. *Перший, після п'ятилітньої перерви, рік на фабриці був дуже трудний.., деквалiфікувалася Марта, і їй доводилося перевчатися знов* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 271).

ДЕ́КІЛЬКА, кох *і* ко́х, *числ. кільк.* Невелика, незначна кількість. *Вже стояли декілька возів з зерном, з сіллю, рибою, декілька стільців перекупок* (Мирний, I, 1954, 45); *За всю дорогу вони перекинулись лише декількома незначущими фразами* (Бойч., Молодість, 1949, 23).

ДЕ́КІЛЬКО, кох *і* ко́х, *числ. кільк., розм.* Те саме, що **де́кілька.**— *Глянь! дивись! Хто се? — декілько голосів запитало зразу* (Мирний, I, 1954, 265); *Декілько парубків зазирали пильно у вікна* (Вас., I, 1959, 287).

ДЕКЛАМА́ТОР, а, *ч.* 1. Той, хто виступає з декламацією. *Подекуди помітно засмучених декламаторів* (Вас., I, 1959, 314); [Горбунов:] *Представитись дозвольте. Горбунов Іван! Артист, письменник, декламатор!* (Тич., I, 1957, 303); *Першими виступили декламатори. Потім голосистий Дімка.. проспівав дві пісеньки* (Збан., Старший брат, 1952, 53).

2. *перен.* Збірник віршів для декламування. *Не вийшли сюди* [у збірник] *також дрібнички «Хмари», «Утома», «Самотній», що появилися в декламаторі «Розвага» та альманасі «З потоку життя»* (Коцюб., III, 1956, 287).

ДЕКЛАМА́ТОРКА, и, *ж., розм.* Жін. до **декламатор** 1.

ДЕКЛАМА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **декламатор** 1; // Власт. декламаторові (у 1 знач.). *Я є в сій хвилі в дуже декламаторськім настрою і хочу Вам декламувати* (Стеф., III, 1954, 214); *С. Шкурат дуже тонко, без будь-якого декламаторського пафосу передає внутрішній розвиток образу — духовне збагачення Недолі* (Укр. кіномист., III, 1959, 129).

ДЕКЛАМАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **деклама́ція** 1. *У ній* [темі симфонії] *помітні метричні й наспівно декламаційні риси із старовинних народних дум* (Мист., 1, 1959, 28); *Шевченко по природі поет пісенного, мелодійного складу. У Франка — потяг до ораторського, декламаційного стилю* (Від давнини.., I, 1960, 443).

ДЕКЛАМАЦІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж., зневажл.* Манера штучно піднесеного інтонування у виголошуваній промові, читанні віршів і т. ін. *У художньому читанні фальшива декламаційність, милування текстом, самослухання неприпустимі* (Худ. чит.., 1955, 93).

ДЕКЛАМА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Мистецтво виразного читання літературних творів, зокрема віршів; // Те саме, що **декламува́ння.** *Муне-Сюллі декламував Отелло в той час, як сьому маврові було зовсім не до декламації* (Л. Укр., V, 1956, 290); *Поет уклонився на знак, що декламація скінчена* (Фр., VIII, 1952, 128); *Малеча більше в масових номерах виступала — в колективній декламації* (Ів., Таємниця, 1959, 37).

2. *перен.* Манера говорити штучно піднесено; пишномовні слова, промови. *Треба дивитися правді у вічі і гнати від себе фразу і декламацію* (Ленін, 27, 1951, 157); [Монтанья р:] *Сі декламації, мій пане, зайві, трагедія класична вийшла з моди* (Л. Укр., II, 1951, 176); *Не можна байдуже спостерігати становище, яке створилося в американській зоні, де під серпанками лицемірної декламації про демократію дозволяється існування розбійницьких гнізд* (Рад. Укр., 1. III 1946, 2).

ДЕКЛАМУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **декламува́ти.** *Особливо корисно для розвитку голосового апарата у дітей та підлітків раціональне навчання їх співу, а також голосного декламування з правильними наголосами і модуляцією* (Шк. гігієна, 1954, 82).

ДЕКЛАМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех. і без додатка.* Виразно читати художні твори, зокрема — вірші. *Смуток щипає Вітю, і він декламує вірш* (Вас., II, 1959, 182); *Він взагалі легко запам'ятовував вірші, часто декламував Пушкіна, а найбільше «Руслана й Людмилу»* (М. Ол., Леся, 1960, 11); // *перен.* Говорити штучно, піднесено, без проникнення в суть справи; механічно повторювати завчене.— *Те, що вона нам декламувала, це не знання!* (Донч., V, 1957, 552).

ДЕКЛАМУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **деклама́ти.**

ДЕКЛАРАТИ́ВНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **деклара́ція** 1, 3. *Почнемо.. розгляд позицій «Гарту», оскільки виявлені вони в декларативній частині статуту* (Еллан, II, 1958, 141).

2. Який має форму декларації (у 3 знач.); показовий. *П'єса* [«Зірниці»] *не вільна і від декларативної прямолінійності в змалюванні позитивних героїв* (Укр. рад. драм.., 1957, 103); *Факти підмінювання художнього образу декларативним пустоцвітом у творчості поетів-піснярів не поодинокі* (Рад. літ-во, 5, 1958, 23).

ДЕКЛАРАТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **декларати́вний** 2; показовість. *Значною хибою роману* [«Ще одна прекрасна катастрофа» Ю. Смолича] *є декларативність. Позитивні персонажі.. схематичні і, по суті, бездіяльні* (Іст. укр. літ., II, 1956, 463); *Збірка* [«З наказу роду»] *з художнього боку стояла невисоко. Її псує гола декларативність, риторичність, схематизм* (Рад. літ-во, 6, 1957, 47).

ДЕКЛАРАТИ́ВНО. Присл. до **декларати́вний.** *Любов до краю, до землі, де ти зріс, можна подати декларативно,.. а можна висловити в художніх образах* (Мал., Думки.., 1959, 121).

ДЕКЛАРА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Офіційна заява з приводу чогось, урочисте проголошення урядом, партією, з'їздом і т. ін. яких-небудь принципів, положень, а також документ, у якому вони викладені. *На Нараді була одноголосно прийнята Декларація комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн* (Деклар. наради.., 1957, 3); *Готуючи в 1847 р. свої поезії до нового видання, поет* [Т. Шевченко] *написав.. передмову, що є по суті літературною декларацією, викладом його естетичних поглядів* (Іст. укр. літ., I, 1954, 244).

2. Назва деяких офіційних документів, що подають потрібні відомості. *Торгова декларація.*

3. *перен., літ.* Нехудожній, абстрактний виклад, який не впливає на емоції, або такого ж плану чийсь вислів. *В романі* [«Світанок над морем» Ю. Смолича] *Ласточкін надто сухий, дуже багато вкладено в його уста хоч і правильних, але загальних положень, лозунгів,*

декларацій (Рад. літ-во, 3, 1957, 9); *Якщо на початку війни в творах А. Малишка трапляються голі декларації, то вже в 1942 р. його поезії стають конкретнішими* (Іст. укр. літ., II, 1956, 635).

ДЕКЛАРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **декларува́ти.** *І в декларуванні земельної політики хитромудрі.. голови пускають туман* (Еллан, II, 1958, 242).

ДЕКЛАРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. Офіційно заявляти, урочисто проголошувати. — *Треба зібрати установчі збори, треба декларувати нашу програму. Досить плутанини!* (Довж., I, 1958, 160); *Новий журнал* [«Червоний шлях»] *в першому номері декларував свою мету — стати органом тих широких кіл української інтелігенції, які «хочуть і здатні йти по червоному шляху радянського культурного будівництва»* (Поезія.., 1956, 149).

2. *перен., літ.* Зображувати нехудожньо, абстрактно. *Декларувати у віршах — це значить збіднювати поезію, позбавляти її багатьох фарб і тонів* (Вітч., 4, 1964, 152).

ДЕКЛАРУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **декларува́ти.** *Для шкільної гігієни капіталістичних країн типовим є те, що її вимоги хоч і декларуються, але не проводяться в життя у тих школах, де вчаться діти трудящих* (Шк. гігієна, 1954, 4); *Життєстверджуючий оптимізм «Молодіжної поеми» не декларується, а вільно передається як живе почуття* (Мист., 4, 1961, 11).

ДЕКЛАСО́ВАНИЙ, а, е. Який втратив зв'язок із своїм класом і з суспільним виробництвом. *Це декласована дрібнобуржуазна інтелігенція не розуміє того, що для соціалізму головна трудність полягає в забезпеченні дисципліни праці..* (Ленін, 27, 1951, 262); *Анархісти, правда, живились.. коштом декласованого, люмпенського населення* (Смолич, V, 1959, 110).

ДЕКЛАСУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **декласува́тися.** *Розруха в народному господарстві 1921 р. вела до розпорошення і декласування робітничого класу, бо частина робітників йшла на село й поривала з виробництвом* (Іст. УРСР, II, 1957, 218).

ДЕКЛАСУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* Ставати декласованим. *Оскільки самі панфутуристи декласувалися.., постільки маємо справу з організацією люмпенського типу* (Еллан, II, 1958, 155).

ДЕКЛІНА́ТОР, а, *ч., фіз.* Прилад для визначення магнітного схилення.

ДЕКЛІНА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *фіз.* Відхилення магнітної стрілки від меридіана.

2. *грам., заст.* Відмінювання частин мови; // Відміна. — *Це слово латинське четвертої деклінації, ..тим-то треба казати фрукт, а не фрукта* (Н.-Лев., III, 1956, 18).

ДЕ́КО, а, *с., діал.* Лист *(див.* **лист**[2] 1). *На засмалених деках височіли два окороки, під стелею звисала рожева шинка й домашні ковбаси* (Кучер, Трудна любов, 1960, 165).

ДЕ́КОЛИ, *присл., розм.* Те саме, що **іноді;** коли-неколи.— *Заздро стало, що в рибалки в кошику тріпається деколи жива осятрина або стерлядь...* (Мирний, I, 1954, 351); *І сліпа курка, кажуть, деколи найде зерно* (Морд., I, 1958, 561).

ДЕКОЛЬТЕ́, *невідм., с.* 1. Виріз у верхній частині жіночого одягу. *Вона одвернулася до вікна і щось вийняла з вузького декольте* (Кучер, Прощай.., 1957, 161); *Рум'янець обпік Олі шию, розлився по трикутнику декольте й обличчі* (Вільде, Сестри.., 1958, 526).

2. *у знач. прикм.* Декольтований.— *Тобі, Насте, треба шити сукню декольте...* (Н.-Лев., III, 1956, 244).

ДЕКОЛЬТО́ВАНИЙ, а, е. *розм.* Який має декольте (про одяг); // Одягнений у плаття або кофточку з декольте. *Дві дами, вельми декольтовані, при появі сторонніх випурхнули з салону* (Головко, II, 1957, 532).

ДЕКОЛЬТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док., розм.* Одягати плаття або кофточку з декольте.

ДЕКОМПЕНСА́ЦІЯ, ї, *ж.* Порушення компенсації. *У хворих на порок серця є небезпека його декомпенсації, тобто ослаблення серцевого м'яза і небезпека відновлення ендокардиту* (Наука.., 6, 1960, 35).

ДЕКО́Р, у, *ч.* Система декораційних елементів; прикраса. *Цікавим прийомом кольорового оздоблення будинків, що мають рублені стіни, є пофарбування швів зрубу. Тут органічно поєднується кольоровий декор з конструкцією стіни* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 113); *Трапляються форзаци, де замість повного декору обох сторінок вміщено поодинокі орнаментальні або сюжетні елементи* (Укр. рад. граф., 1957, 122).

ДЕКОРАТИ́ВНИЙ, а, е. 1. Признач. для оздоблення, прикраси. *Важливим видом будівельної кераміки були декоративні плитки, призначені для оздоблення підлоги і стінок багатих світських і церковних будівель* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 430); *Дворики засаджені всякою городиною і декоративною зеленню* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 51); *Малюючи, вона шукає нових технічних прийомів декоративного розпису* (Вол., Самоцвіти, 1952, 134); *Озеленення шкіл, дитячих садів та дитячих майданчиків має на меті декоративне оформлення* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 292).

2. Живописний, мальовничий. *Здавалося б, що створюючи великі панно, художники посилять декоративний елемент і використають ритмічні властивості композиції. Проте цього не сталося* (Мист., 6, 1958, 15); — *Такі тапчани мені подобаються... вузькі, у формі латинського «ель», вони такі декоративні, що аж шкода спати на них* (Вільде, Винен.., 1959, 65).

3 Стос. до декорації, оформлення сцени. *Велику увагу приділяв Саксаганський реалістичному декоративному оформленню* (Життя Саксаганського, 1957, 293).

4. *перен.* Розрахований на зовнішній ефект; показний. *Узбечка-куховарка* [на малюнку] *занадто вже декоративна, помпезна якась* (А.-Дав., За ширмою, 1963, 42); *Він не відчував ні фальші, ні утрирови в тім ніби декоративнім своїм житті* (Ле, Міжгір'я, 1953, 465).

ДЕКОРАТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **декорати́вний** 2; мальовничість. *Утворений червоною ниткою зигзаг надає зубцям рельєфності й декоративності* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 37); *Завдяки своїм листям і плодам, що мають червоний колір, дерево* [яблуня Недзвецького] *не втрачає декоративності протягом усього літа* (Озелен. колг. села, 1955, 79).

ДЕКОРАТИ́ВНО. Присл. до **декорати́вний** 2. *Всі озерця і ставки сполучалися між собою протоками, декоративно прихованими за підвісними місточками* (Смолич, I, 1958, 78); *Дивуюсь Марині, що може викраювати кусник за кусником, декоративно укладати на тарілці* (Вільде, Сестри.., 1958, 305).

ДЕКОРА́ТОР, а, *ч.* 1. Художник, який пише декорації. *Коли ж у школі відбуваються святкові вечірки.., він і столяр, і слюсар, і головний монтер, і декоратор* (Вас., II, 1959, 150); *Треба б лише уяснити призначення і суть роботи режисера, художника, декоратора, гримера* (Укр.. кінопист., III, 1959, 217).

2. Спеціаліст, що оздоблює вулиці, парки, приміщення тощо. *Я знаю, як турбуються за радянську людину і архітектори, і декоратори, і ми, будівельні робітники* (Кучер, Дорога.., 1958, 53).

ДЕКОРАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **декора́ція.** *Тут і декораційні, бутафорські.. склади* (Моє життя в мист., 1955, 196); // Зв'язаний з декоруванням; декоративний (у 1 знач.). *Він* [малюнок] *мені дуже подоба-*

ється з декораційного боку, але символу Вашого ніяк не можу зрозуміти (Коцюб., III, 1956, 456).

ДЕКОРА́ЦІЯ, ї, *ж.* Живописне або архітектурне зображення місця і обстановки дії, встановлюване на сцені. *Декорація в глиб сцени показує вид села* (Фр., IX, 1952, 33); *Важливо, щоб декорація й обстановка сцени і сама постановка п'єси були переконливі* (Пром мист. театру, 1954, 210); * У порівн. *Картини мінялись, ніби декорації в театрі* (Н.-Лев., III, 1956, 144); // *перен.* Загальний вигляд чого-небудь. *На правому березі потоку стоїть рівна, гладенька стіна з сірого граніту.. Потік закручується, і знову змінюється декорація: з стіни виступають здоровецькі піраміди з гострими верхами* (Н.-Лев., II, 1956, 411); // Оздоблення, прикраса. *Це був вродливий юнак.., один з тих, що їх природа насаджує в людському саду, як тюльпани — для декорації* (Вільде, Сестри.., 1958, 471).

ДЕКОРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **декорува́ти.** *Тіньовитривала рослина* [жимолость звичайна] *придатна для насаджування під великими деревами та для декорування другорядних дільниць саду* (Озелен. колг. села, 1955, 93); *Ще на початку 30-х років* [XIX ст.] *багато українських митців-фарфористів почали використовувати для декорування фарфору народну орнаментику* (Мист., 5, 1960, 42).

ДЕКОРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Художньо оформляти, прикрашати що-небудь. *Дуже скромно декорують тільки яку-небудь частину інтер'єра* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 122); * Образно. *Мороз майстерно декорував землю* (Коп., Вибр., 1948, 109).

ДЕКОРУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **декорува́ти.**

ДЕКОРУМ, у, *ч., книжн.* Зовнішня пристойність; обстановка, відповідна до рангу, службового становища. *А що сказала б вона? Міщанин!.. галабурдник!.. Їй треба декорум...* (Коцюб., I, 1955, 408).

ДЕ́КОТРИЙ, а, е. Те саме, що **де́який** 1, 3.— *Я примітив, що декотрі дами міняють убрання по два й по три рази на день...* (Н.-Лев., II, 1956, 394); *Забрязкотів посуд. Скрикнули жінки, декотрі з-за столу схопилися. І чоловіки занепокоїлись* (Головко, II, 1957, 52); // *у знач. ім.* **де́котрий**, рого, *ч.;* **де́котра**, рої, *ж.* Хтонебудь, конкретно не визначений. *Той привітає, другий на здоров'я спитає, декотрий пожартує, інший стане та свій смуток-жаль повістить* (Вовчок, I, 1955, 27); *Живе там баба Терещиха, ота сама, що звуть відьмою або знахаркою, а декотрі просто брехливою бабою* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 23).

ДЕКРЕ́Т, у, *ч.* Постанова уряду, що має силу закону; указ, закон. *18 січня 1919 р. Український Радянський уряд ухвалив Декрет про відокремлення церкви від держави* (Іст. УРСР, II, 1957, 131); [Л е н і н:] *Ми здобудемо довір'я з боку селян одним декретом, який знищить поміщицьку власність* (Корн., I, 1955, 204).

ДЕКРЕ́ТНИЙ, а, е. Установлений декретом.

△**Декре́тний час** — поясний час, переведений в СРСР на 1 годину вперед для повнішого використання населенням світлової частини доби. *Іноді буває потрібно розрахувати, коли за нашим годинником, що йде за декретним часом, буде місцевий полудень* (Астр., 1956, 40); **Декре́тна відпу́стка** — відпустка по вагітності.

ДЕКРЕТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **декретува́ти.** * Образно. *Від наївного декретування, від приписів і рецептів нам треба перейти до глибокого обгрунтування методу, який одночасно міг би бути і керівництвом до дії, тобто допомагав би писати книги* (Рад. літ-во, 1, 1958, 18).

ДЕКРЕТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок і док., перех.* Установлювати що-небудь декретом; узаконювати *Свої симпатії і антипатії Ленін ніколи не нав'язував іншим, а тим більше не намагався їх декретувати, перетворити на обов'язкові для всіх* (Рад. літ-во, 3, 1958, 4); *Глибоко помилковими, немарксистськими були спроби раппівців декретувати так званий «діалектико-матеріалістичний метод» в літературі, який насправді нічого спільного з діалектичним матеріалізмом не мав* (Іст. укр. літ., II, 1956, 116).

ДЕКРЕТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **декретува́ти.** *Нехай університети, права, патенти etc. залежать від уряду, але товариські звичаї не декретуються* (Л. Укр., V, 1956, 270).

ДЕКСТРИ́Н, у, *ч.* Продукт з крохмалю, що використовується як клейка речовина в різних галузях промисловості. *Декстрин застосовується при оброблянні тканин та для виробництва клею* (Заг. хімія, 1955, 438).

ДЕКСТРИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **декстри́н.**

ДЕ́КУДИ, *присл., діал.* Кудись. [І в а н *(до музики):*] *Ідіть же, дяденька, прямо в хату, а мені ще декуди треба збігать* (Крон., I, 1958, 96); //Подекуди. *В селі видно було декуди світло* (Фр., IV, 1950, 414); *Ще тільки декуди блищить рілля У чорно-синій соковитій барві* (Рильський, I, 1956, 74).

ДЕЛЕГА́Т, а, *ч.* Виборний або призначений представник якої-небудь організації, установи, колективу. *Одеська організація обрала В. І. Леніна своїм делегатом на III з'їзд* [РСДРП] (Іст. УРСР, I, 1953, 596); *Застигли делегати кораблів, слухають гарячу промову голови* (Корн., I, 1955, 25); *Потрібно було виділити чотирьох делегатів на обласну нараду передовиків сільського господарства* (Жур., Звич. турботи, 1960, 95).

ДЕЛЕГА́ТКА, и, *ж.* Жін. до **делега́т.**— *Яка б з тебе, Марів, та делегатка вийшла б!* (Головко, II, 1957, 102); — *Жінка має однакові* [однакові] *права з чоловіком!.. Вибирайте делегаток* (Вишня, I, 1956, 28).

ДЕЛЕГА́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **делега́т.** [Н а г а р:] *Делегатські збори ухвалили більшістю залишитись у бухті* (Корн., I, 1955, 31).

ДЕЛЕГА́ЦІЯ, ї, *ж.* Група делегатів від якої-небудь організації, установи, колективу. *Через тиждень стало відомо, що з усього Прикарпаття виряджалася делегація селян на екскурсію в східні області* (Чорн., Потік.., 1956, 196); *Образно. *За кілька хвилин ціла делегація — Галя, Льова і Даша — стукали в двері Людмили Петрівни* (Ів., Таємниця, 1959, 85).

ДЕЛЕГО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до **делегува́ти.**

2. *у знач. ім.* **делего́ваний**, ного, *ч.* Те саме, що **делега́т.** *До числа делегованих партійні організації включили не тільки кращих працівників, а й завзятих скептиків, які звикли галасувати про неможливість надогнати передовиків* (Рад. Укр., 4.IX 1958, 2).

ДЕЛЕГУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **делегува́ти.** *Делегування в Полтаву Юхима Кудрі, пригода з Собченком, з чотирма куркуленками, з писарем — як на долоні домальовували Данилові небезпечну картину* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 44).

ДЕЛЕГУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., рідко.* Обирати або уповноважувати делегатом. *На з'їзд Рад Тимофія Гречку делегували селяни* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 625).

ДЕЛИ́НА, и, *ж., діал.* Колода, брус. *Юрко також миттю видряпався по делинах на клуню* (Козл., Ю. Крук, 1950, 179).

ДЕЛІКАТЕ́С, у, ч. Вишукана, тонка страва. *—От маслини... Річ, на перший погляд, наче несмачна й нікому не потрібна. А насправді — на вагу золота. Делікатес* (Дмит., Розлука, 1957, 40); *Свіжі з маком пиріжки,.. давно він не їв таких делікатесів* (Кач., II, 1958, 308); * Образно.— *Яка руда! Поглянути любо,— не дослухавши Андрія, сказав з захопленням Хомушок. — Прямо делікатес для домни* (Гур., Наша молодість, 1949, 171).

ДЕЛІКАТЕ́СНИЙ, а, е. Прикм. до **делікатéс.** *М'ясо цесарок ніжне, жирне, на смак нагадує дичину птиці і є делікатесним продуктом* (Птахівн., 1955, 211); *Страви з раків, крабів і устриць є делікатесними виробами і відзначаються ніжним і своєрідним смаком* (Технол. пригот. їжі, 1957, 154).

ДЕЛІКА́ТНИЙ, а, е. 1. Ввічливий, люб'язний, завжди готовий виявити увагу, зробити послугу. *Я людина доста делікатна і не хотів би-м уражувати людей* (Стеф., III, 1954, 110); *А душа його* [робітника], *проте, ніжна. Делікатний, лагідний, скромний, добрий — він суворішав тільки біля домни* (Ю. Янов., I, 1958, 327); // Витриманий, пристойний. *Партизани реготалися й одколювали на адресу ігумені свої часом не дуже делікатні дотепи* (Мик., II, 1957, 353);— *Ви,— знову почала Ольга до Бронка нерівним від хвилювання голосом,— ви...— і, не знайшовши відповідного їдкого за змістом і все ж таки делікатного за формою слова, вмовкла* (Вільде, Сестри.., 1958, 376).

2. *розм.* Який має приємний вигляд; витончений, тендітний. *Довгообразе, повне лице її не розплилося, до старості додержало свої делікатні форми* (Н.-Лев., IV, 1956, 41); *А як.. схочеш узутися в делікатні, до ноги, чоботи, підперезатись гарним поясом, зараз засміють, скажуть: «Чванько! не буде з нього хазяїна!..»* (Коцюб., I, 1955, 54); *Стояв її син у сріблі місяця такий красний, такий делікатний з лиця, що в мами серце защеміло* (Вільде, Сестри.., 1958, 82).

3. *розм.* Який потребує обережного і тактовного ставлення. *Мій приятель — то була дуже впливова особа,.. брав на себе такі делікатні історії, яких високопоставлений не бажав брати на свій скарб* (Фр., III, 1950, 245); *Головне ж, він давно шукав випадку обміркувати з нею делікатну справу — про своє до неї ставлення* (Кир., Вибр., 1960, 66); [Удівітельний:] *Я можу піти, щоб ваші делікатні нерви заспокоїлись* (Корн., II, 1955, 25).

4. *розм.* Надто кволий, неміцний. [Матрона:] *Вино? Ой ні, вина не п'ю ніколи, здоров'я в мене дуже делікатне* (Л. Укр., II, 1951, 511); // Який легко псується, пошкоджується. *А в пазусі у неї були яйця, дуже делікатний крам* (Н.-Лев., II, 1956, 360).

ДЕЛІКА́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **делікáтний** 1—3. *Якась дурна делікатність причепиться часом і не можеш одмовитися зробити те, що не по душі* (Коцюб., III, 1956, 152);— *Я оцінив його делікатність. Що не говори, людина тактовна, вміє сказати слово, доторкнутися до живої рани обережно* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 118); *Його вид і очі стали ніби делікатніші й ідеальніші, надавали йому делікатності й граціозності* (Н.-Лев., IV, 1956, 120); *В делікатності руки, в шанобливому уклоні йому позаздрив би не один закоханий мужчина* (Ле, Міжгір'я, 1953, 74); *Делікатність справи вимагала посередництва* (Кач., II, 1958, 450).

ДЕЛІКА́ТНО. Присл. до **делікáтний** 1—3. *—Не причеплять* [гарбуза], *то так ласкаво та делікатно випроводять з хати,—обізвалась мати* (Н.-Лев., III, 1956, 37); *Він зауважив це досить коректно, делікатно, щоб запобігти і глуму з Надії і щоб вона зрозуміла, що пропозиція її надто наївна* (Баш, Надія, 1960, 128); *Образно. *До клуні делікатно зазирнула досвітня зоря* (Кач., II, 1958, 373); — *А гарно там у нас у горах, у полонині! Ой гарно! Делікатно!* (Фр., IV, 1950, 25); [Огнєв:] *В голові нашої колони підуть два ескадрони відчайдушних рубак. Пости знімати без шуму. Щоб було зовсім делікатно. одягнемо їх в німецьку форму* (Корн., II, 1955, 44).

ДЕ́ЛЬТА [1], и, *ж.* Гирло річки з численними острівцями й протоками на замуленій низині. *В нижній частині Дунай поділяється на гирла і при впадінні в Чорне море утворює обширну низинну дельту* (Геол. Укр., 1959, 312); *Каспій.. гнівом піниться зі зла, б'ється в берег люттю п'яною, хвилю в дельту посила* (Гонч., Вибр., 1959, 254).

ДЕ́ЛЬТА [2], и, *ж.* Назва четвертої літери грецького алфавіту. *Виявлено, що зірочка в сузір'ї Цефея, названа на стародавніх картах грецькою буквою дельта, змінює свій блиск* (Бесіди про всесвіт, 1953, 117).

ДЕЛЬТОВИ́ДНИЙ, а, е. Який має форму дельти (*див.* **дéльта** [2]). *З м'язів плечового суглоба розглядають лише найсильніший — дельтовидний* (Метод. викл. анат., 1955, 77).

ДЕ́ЛЬТОВИЙ, а, е. Прикм. до **дéльта** [2]. *Дельтові озера.*

ДЕЛЬФІ́Н, а, *ч.* Велика морська тварина-ссавець з чорною спиною і білим черевом. *Дельфін зомлів, і його викинули на берег, як чорну копицю* (Н.-Лев., II, 1956, 229); — *А то ще цікаво було б спіймати чорноспинного дельфіна. Я вже не раз бачив, як вони, оті дельфіни, гралися в морі, переплигували з хвилі на хвилю* (Збан., Мор. чайка, 1959,105); * У порівн. *Купка.. татар з галасом витягала з моря.. чорний баркас, немов якусь морську потвору або величезного дельфіна* (Коцюб., I, 1955, 391).

ДЕЛЬФІ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **дельфі́н.**

ДЕМАГО́Г, а, *ч.* Той, хто вдається до демагогії. *Демагоги виголошують гучні промови та водночас уважно стежать за тим, яке враження їх бундючні слова справляють на слухачів* (Шовк., Інженери, 1956, 126).

ДЕМАГОГІ́ЧНИЙ, а, е. Заснований на демагогії, пройнятий нею; облудний. *Ворожі напади на соціалістичний реалізм під демагогічними гаслами боротьби за «свободу творчості» зводяться до заперечення основних принципів нашої літератури — її ідейності і партійності* (Літ. газ., 11.I 1957, 1).

ДЕМАГОГІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **демагогі́чний.** *Говорячи про велике майбутнє українського народу, Федькович викриває фальшивість, демагогічність обіцянок буржуазних націоналістів — «народовців», показує їх як зрадників інтересів народних мас* (Іст. укр. літ., I, 1954, 335); *Він був певний — найпізніше завтра.. усі зрозуміють безглуздя й демагогічність такого плаката* (Шовк., Інженери, 1956, 171).

ДЕМАГОГІ́ЧНО. Присл. до **демагогі́чний.** *Демагогічно галасуючи на всіх перехрестях про «самостійну Україну», буржуазні націоналісти думали, кому б продати батьківщину ради врятування своїх маєтків і привілеїв* (Рад. літ-во, 3, 1957, 7).

ДЕМАГО́ГІЯ, ї, *ж.* Обман політично відсталих верств народних мас всілякими привабливими, але брехливими обіцянками і лозунгами. *Образом Павла Діденка Головко затаврував облудну діяльність українських буржуазних націоналістів, які, вдаючись до демагогії, хотіли використати піднесення класової і національної свідомості народних мас після Жовтня у своїх брудних цілях* (Іст. укр. літ., II, 1956, 442); // *розм.* Цілеспрямований вплив на почуття, інстинкт людей для досягнення мети. [Горбчак:] *Тут криком і демагогією не візь-*

меш. Потрібна висока інженерна культура! (Баш, П'єси, 1958, 110).

ДЕМАРКАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **демарка́ція.**

△**Демаркаційна лі́нія:** а) умовний, тимчасовий кордон між воюючими державами на час перемир'я або перед підписанням угоди про мир між ними; б) лінія, що розділяє на зони окупації територію переможеної країни; в) (*мед.*) смуга запалення, що утворюється в живій тканині на межі з ділянкою омертвіння.

ДЕМАРКА́ЦІЯ, ї, *ж.* Встановлення і позначення на місцевості межі між сусідніми державами.

ДЕМА́РШ, у, *ч.* Дії, заходи держави, дипломатично скеровані на те, щоб застерегти від певних дій іншу державу, домогтися яких-небудь поступок. *Рішення Земського собору* [возз'єднати Україну з Росією] *було свого роду демаршем російського уряду, розрахованим на те, щоб вдержати Польщу від нового нападу на Україну* (Іст. УРСР, І, 1953, 245).

ДЕМАСКО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **демаскува́ти.** *Світ вимагає, щоб на процесі в Нюрнбергу.. були докорінно демасковані та скомпрометовані всі виверти фашистських ідеологічних засновків* (Смолич, Після війни, 1947, 28).

ДЕМАСКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **демаскува́ти.** *Крім безжального осуду мерзенних злочинців — світ хоче побачити на нюрнберзькому процесі остаточне демаскування фашистської демагогії* (Смолич, Після війни, 1947, 28); *Попередня історія має особливе значення в тих випадках, коли йдеться про демаскування персонажа, що по самій суті свого характеру в даних обставинах пристосовується до оточення й не виявляє себе* (Рад. літ-во, 2, 1957, 49).

ДЕМАСКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Знімати, знищувати, порушувати маскування. *Машинна команда настійливо бореться за те, щоб у поході не було ні диму, ні іскор, які демаскують корабель* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 297); — *Тоді.. близько від нас проходив фронт. Щоб не демаскувати себе, я дав розпорядження кінникіє в піхоту перевести...* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 39).

ДЕМАСКУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* Пас. до **демаскува́ти.**

ДЕМЕ́НО, а, *с., розм., заст.* Кермо. *Ні одно судно через пороги не пройде, бо з довгими дуже деменами* (Стор., І, 1957, 242); *Демено повернулось, неначе здорова морська риба, збило хвилю й легенько повернуло човна од берега* (Н.-Лев., II, 1956, 225).

ДЕМІКОТО́Н, у, *ч., заст.* Густа бавовняна привізна тканина, яку використовували в XIX ст. *А там бринять під ятками Усякі розкоші: Бакалія і ласощі;.. Демікотон і китайка, Очіпки парчеві* (Гл., Вибр., 1957, 243); *Були тепер у неї й чоботи добрі чорноголовці,.. і кожушанка, крита демікотоном* (Мирний, II, 1954, 250).

ДЕМІКОТО́ННИЙ, ДЕМІКОТО́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **демікото́н;** // Зробл. з демікотону. *Скинув свій демікотонний шлафрок і вбрався у чорний сюртук* (Н.-Лев., II, 1956, 83).

ДЕМІКОТО́НОВИЙ *див.* **демікото́нний.**

ДЕМІЛІТАРИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Заборона якій-небудь державі мати воєнну промисловість і армію; роззброєння. *Демілітаризація Німеччини в західних зонах тепер.. припинилася остаточно* (Собко, Запорука.., 1952, 188).

ДЕМІЛІТАРИЗО́ВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **демілітаризува́ти;** // *у знач. прикм. Соціалістичні держави.. борються за послаблення міжнародної напруженості, вимагають негайного вирішення німецького питання і перетворення Західного Берліна в демілітаризоване вільне місто* (Рад. Укр., 31.VII 1959, 1).

ДЕМІЛІТАРИЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш. *недок. і док., перех.* Здійснювати демілітаризацію; роззброювати.

ДЕМІЛІТАРИЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **демілітаризува́ти.**

ДЕМІСЕЗО́ННИЙ, а, е. Придатний для носіння весною і восени. *Батько, зодягнений в легеньке демісезонне пальто, стояв осторонь* (Руд., Остання шабля, 1959, 66); *Вона була в бордовому демісезонному пальтечку, з якого давно виросла* (Гур., Друзі.., 1959, 86).

ДЕМІУ́РГ, а, *ч., книжн.* Творча, організуюча сила; творець. *Мова є не деміургом мислей, а засобом їх формування і передачі іншим людям* (Рад. психол. наука.., 1958, 179).

ДЕМОБІЛІЗАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **демобіліза́ція.** *Це було демобілізаційне посвідчення на ім'я Мусія Гандзі* (Ю. Янов., Мир, 1956, 54).

ДЕМОБІЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Переведення збройних сил і народного господарства країни з військового стану на мирний.

2. Увільнення із збройних сил військовослужбовців після закінчення війни або строку військової служби. *Після закінчення війни Радянський Союз набагато скоротив свої збройні сили. В 1945 р. була проведена демобілізація першої і другої черг* (Іст. УРСР, II, 1957, 621); *Келембет повернувся після демобілізації до себе на завод у рідний цех, майже на старе місце* (Ю. Янов., II, 1954, 97).

ДЕМОБІЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **демобілізува́ти.** *У селі.. є клуб, яким тепер керує демобілізований з армії гвардії лейтенант Петро Рогожа* (Тич., III, 1957, 302); // *у знач. прикм.* Звільнений з дійсної військової служби. *Повз нього квапилися пасажири — здебільшого військові. Демобілізовані солдати й офіцери, інваліди, що поверталися з госпіталів додому* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 292); // *у знач. ім.* **демобілізо́ваний,** ного, *ч.* Той, кого звільнили з дійсної військової служби. *Вздовж вагонів зеленіють урочисті шеренги демобілізованих* (Гончар, Новели, 1954, 47); // **демобілізо́вано,** *безос. присудк. сл. В 1945—1947 рр. з Радянської Армії було демобілізовано солдатів і офіцерів кількох старших віків* (Іст. УРСР, II, 1957, 621).

ДЕМОБІЛІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати демобілізацію (у 2 знач.).

ДЕМОБІЛІЗУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* 1. Увільнятися з військової служби у зв'язку з демобілізацією (у 2 знач.). *Тих, що демобілізуються з армії, колгосп приймає гостинно* (Наука.., 11, 1960, 32); *В листі син писав, що восени демобілізується, повернеться в село, і тоді по-новому заживе їхня сім'я* (Шиян, Гроза.., 1956, 551).

2. *недок.* Пас. до **демобілізува́ти.**

ДЕМОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **демогра́фія.** *Демографічна статистика дає кількісну характеристику людей на даній території, вивчає склад населення за його класовим поділом, заняттям і професією, за статтю і віком, національністю і мовою, культурним рівнем, сімейним станом тощо* (Наука... 12, 1958, 11).

ДЕМОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* Наука, що вивчає населення — всі зміни його стану, розташування, види розселення і т. ін. *Серед статистичних проблем демографії, якими постійно займається комісія по народонаселенню, статистична комісія і ряд інших органів ООН.. особливо велику увагу приділяють питанням переписів населення* (Вісник АН, 1, 1957, 14).

ДЕМОКРА́Т, а, *ч.* 1. Прихильник демократії. *У XX столітті в капіталістичній країні не можна бути революційним демократом, якщо боятися йти*

до соціалізму (Ленін, 25, 1951, 321); *Патріот і демократ своїми переконаннями, Сокальський був однією з видатних прогресивних постатей у музичній культурі України дожовтневого періоду* (Укр. клас. опера, 1957, 149).

2. Член буржуазно-демократичної партії.— *Хто се Вер-ній? О, се демократ, Але не Йванові простому брат!* (Фр., XIII, 1954, 43).

3. *заст.* Той, хто вийшов з трудового народу; протилежне аристократ.

ДЕМОКРАТИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Запровадження демократичних принципів, перебудова держави, організацій і т. ін. на демократичних основах. *Виставлялись* [в США] *вимоги демократизації урядового апарату в центрі і на місцях* (Нова іст., 1957, 98); // Наближення до демократизму. *Було б грубою помилкою визначати коротким точним строком цей тривалий процес демократизації Толстого* (Рад. літ-во, 2, 1957, 105).

ДЕМОКРАТИ́ЗМ, у, *ч.* 1. Визнання і здійснення демократії (у 1, 2 знач.). *Послідовним борцем за демократизм може бути тільки пролетаріат* (Ленін, 9, 1949, 41); *Як день від ночі відрізняється справді народний радянський демократизм від фальшивого буржуазного демократизму* (Рад. Укр., 5. XII 1953, 2).

2. *розм.* Властивість за знач. **демократи́чний** 3; народність, простота. *Його демократизм так трудно було припасувати до панських примх, занадто дорогої одежі і т. ін., що я просто не няв* [йняв] *йому віри* (Коцюб., I, 1955, 253); *Однією з найбільш очевидних якостей літератури соціалістичного реалізму є, звичайно, демократизм її форми* (Талант., 1958, 42).

ДЕМОКРАТИЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати демократизацію чого-небудь, наближати до демократизму (у 2 знач.). *В. Маяковський сміливо демократизував її* [сатиру], *вводив у неї свіжий розмовний струмінь* (Рад. літ-во, 4, 1963, 26).

ДЕМОКРАТИЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* 1. Ставати демократичним.

2. *недок.* Пас. до **демократизува́ти.**

ДЕМОКРАТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Заснований, побудований на принципах демократії; який здійснює демократію. *Але великі держави можуть бути демократичні тільки при найповнішій рівноправності націй, а така рівноправність означає і право на відокремлення* (Ленін, 20, 1950, 90); *Конституція СРСР є найдемократичнішою конституцією в світі. В жодній капіталістичній країні не було і немає конституції, яка надавала б право виборів до державних органів усьому народові незалежно від расової, національної належності, віросповідання і майнового стану* (Іст. УРСР, II, 1957, 426).

2. Який підтримує принципи демократії. *Демократичний напрям тодішньої російської літератури до них теж не доходить* (Коцюб., III, 1956, 31); *Виступи українських письменників у російській прогресивній пресі часто диктувалися відсутністю у відповідні періоди українських демократичних видань* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 19).

3. Стос. до широких верств трудового народу. *Царизм створював всілякі перешкоди для вступу до університету демократичних елементів* (Наука.., 12, 1957, 15); *Поставлена на сцені театру опера «Енеїда»* [М. Лисенка] *користувалася величезним успіхом демократичного глядача* (Мист., 6, 1955, 14).

ДЕМОКРАТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Властивість за знач. **демократи́чний.** *Демократичність нашого ладу полягає в тому, що в основі політики держави лежать інтереси трудящих, які при капіталізмі найбільше пригнічені* (Рад. Укр., 26.X 1957, 1); *Опери і музично-драматичні твори Лисенка відзначаються ідейною спрямованістю, змістовністю, демократичністю* (Укр. клас. опера, 1957, 157).

2. *рідко.* Властивість за знач. **демократи́чний** 3. *Ватя і сама не знала, чи лізти через перелаз, чи ні: ..аристократичність і демократичність несподівано почали таки добру борню в Ватиній думці перед тим перелазом* (Н.-Лев., IV, 1956, 84).

ДЕМОКРАТИ́ЧНО. Присл. до **демократи́чний** 1. *На роботі обер-майстер для Степана начальство, а тут вони раптом помінялись ролями: старий сам опинився в підлеглості.. нашого демократично обраного бригадира* (Гончар, Маша.., 1959, 32).

ДЕМОКРА́ТІЯ, ї, *ж.* 1. Форма управління, політичний лад, при якому верховна влада належить народові. *Пролетаріат не може перемогти інакше, як через демократію* (Ленін, 21, 1950, 360); *Про справжню демократію чимало Говорять на трибуні світовій* (Рильський, III, 1961, 295).

△**Буржуа́зна демокра́тія** — політичний лад, при якому парламентаризм є прикриттям диктатури буржуазії. *В Північній Америці під назвою «народовладдя» (демократії) встановилася так звана буржуазна демократія, в дійсності влада буржуазії* (Нова іст., 1956, 41); *Як небо від землі, відрізняється радянська демократія від демократії буржуазної* (Київ. пр., 4.X 1950, 1); **Наро́дна демокра́тія** *див.* **наро́дний.**

2. Форма, принцип керівництва яким-небудь колективом, при якому забезпечується активність і широка участь цього колективу у здійсненні всіх заходів. [Романюк:] *Зборів не буде.. Тепер не час демократію розводити* (Корп., II, 1955, 240).

3. *розм., заст.* Широкі верстви трудового народу. [Полковник:] *Наше завдання — спинити проливання крові демократії* (Корн., I, 1955, 27).

ДЕМОКРА́ТКА, и, *ж.* Жін. до **демокра́т.**

ДЕ́МОН, а, *ч.* У грецькій міфології — нижче божество, злий дух або чорт, інколи доброзичливий до людей. *А разом з розсвітом.. Ослабла й сила демона страшного* (Фр., XIII, 1954, 15); *Десять разів проклинав він демона, що підказав йому зловтішну думку показатись Янцеві* (Вільде, Сестри.., 1958, 411); * У порівн. *Бродій ішов вулицею Мукачева, кощавий і згорблений, чорний, як демон* (Скл., Карпати, II, 1954, 281); // *перен., заст.* Уособлення якого-небудь пороку, пристрасті і т. ін. *Який легіон демонів упертості сидить в сій дівчині! Нічого, певне, вже з нею не поробиш* (Л. Укр., V, 1956, 18); *А той демон, браття милі,— Се бажання наші власні!* (Фр., XIII, 1954, 15).

ДЕМОНІ́ЗМ, у, *ч.* Властивість за знач. **демоні́чний**; демонська сила. *Глянув* [Юзько] *на неї своїми зеленкуватими очима з відтінком демонізму, з виразом якогось внутрішнього вдоволення та з глумом* (Коб., III, 1956, 511).

ДЕМОНІ́ЧНИЙ, а, е. Власт. демону; злий. *Очі змія блискають таким злорадним, демонічним огнем, такою певністю своєї сили, що мимоволі мороз пробігає по тілі* (Фр., VIII, 1952, 328); — *Я мушу, поки поверну, тут ще щось демонічне, щоб не сказати «чортове», побачити або почути* (Коб., III, 1956, 245); // *перен.* Власт. людині з сильним, вольовим характером.— *У твоїх очах є щось демонічне і привабливе для жінок* (Тют., Вир, 1960, 213).

ДЕМОНІ́ЧНО. Присл. до **демоні́чний.**

ДЕМОНОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Міфічні уявлення про злих духів (демонів), що виникли на основі первісної віри в духів. *Тут і 4 томи «Гуцульщини» (боюсь, чи не пропав де 5-й, бо мене страшенно цікавить демонологія) і 3 томи Федьковича* (Коцюб., III, 1956, 368); *Підрізає*

коріння всякої демонології на селі колгосп, .. колгоспний селянин по-справжньому відчув силу людини (Вол., Сади.., 1950, 201).

ДЕМОНСТРА́НТ, а, ч. Учасник демонстрації (у 1 знач.). *Демонстранти несуть портрети геніальних мислителів, великих вождів трудящих — К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна* (Рад. Укр., 5. V 1959, 2).

ДЕМОНСТРА́НТКА, и, *ж.* Жін. до **демонстра́нт.**

ДЕМОНСТРА́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **демонстра́нт.** *Демонстрантська колона звільна покивувала головою, й тоді все її масивне тіло ворушилось* (Кач., II, 1958, 316).

ДЕМОНСТРАТИ́ВНИЙ, а, е. 1. Який здійснюється з метою демонстрації (у 2 знач.). *Демонстративна відмова;* // Сповнений демонстрації. [Б и к о в:] *Дивіться, як він демонстративно тримає голову. Він весь демонстративний* (Довж., I, 1958, 440).

2. Який супроводиться демонструванням; // Здійснюваний шляхом демонстрації (у 3 знач.).

ДЕМОНСТРАТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **демонстрати́вний.**

ДЕМОНСТРАТИ́ВНО. Присл. до **демонстрати́вний** (у 1 знач.). *Брюллов демонстративно не носив жалувані йому нагороди* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 134); *Ніхто не хапався йти за Нестором. Жінки демонстративно повиходили з салону до спочивальні або поховались у кухні* (Вільде, Сестри.., 1958, 583).

ДЕМОНСТРА́ТОР, а, ч. Особа, яка займається демонструванням чого-небудь.

ДЕМОНСТРАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Признач. для демонстрації (у 3 знач.). *Готуючи до уроку дослід, треба продумати, як розташувати прилади і апарати на демонстраційному столі, щоб їх добре було видно усім учням* (Метод. викл. анат.., 1955, 15); *Основний демонстраційний зал* [павільйону СРСР на Лейпцігському ярмарку 1958 р.] *прекрасно оздоблений і викликав загальне схвалення відвідувачів* (Наука.., 8, 1958, 53).

ДЕМОНСТРА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Процесія людей на знак вираження яких-небудь громадсько-політичних настроїв.— *Що б де не трапилось в околиці — страйк, демонстрація чи підпільні листівки - поліція першим тягнула мене* (Козл., Весн. шум, 1952, 100).

2. Дії, вчинки і т. ін., що виражають протест проти кого-, чого-небудь. *Гурток студентів.. попрохав Франка, щоб він прочитав їм лекцію про нові напрямки в сучасній українській літературі. Це звернення до Франка було своєрідною демонстрацією проти професорів української літератури у Львівському університеті* (Письмен. зблизька, 1958, 37)

3. Публічний показ чого-небудь. *Майже всі доповіді, заслухані на пленарних і секційних засіданнях, як правило, супроводилися демонстрацією діапозитивів, схем, макетів, рисунків* (Наука.., 8, 1958, 52); *Суперечки з приводу живих зразків* [балетного мистецтва] *з демонстрацією тих принципів, що про них іде мова, краще за все вводили мене в таємниці балетної техніки* (Моє життя в мист., 1955, 94).

4. Вияв, свідчення чого-небудь. *Тиждень української літератури перетворився в яскраву демонстрацію непорушної дружби російського та українського народів і їх культур* (Рад. Укр., 22. IX 1960, 3).

5. Тактичні дії збройних сил, скеровані на дезорганізацію противника. *Ворог ні хвилини не давав їй* [армії] *спокою постійними вилазками й демонстраціями* (Еллан, II, 1958, 251); *А втім, і зловісна поява невідомих кораблів у барвінковій синяві затоки, і несподіваний обстріл..— це була тільки демонстрація, воєнна хитрість підступного ворога* (Гончар, Таврія.., 1957, 558).

ДЕМОНСТРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **демонструва́ти** 1. *Під час демонстрування панорамного фільму в глядачів створюється виняткове враження* (Наука.., 5, 1958, 15); *Вивчення видів паяння закінчують демонструванням зразків спаяних з'єднань* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 132); *Після виготовлення копій з негатива фільми-листівки одразу ж надсилалися для публічного демонстрування* (Укр.. кіномист., III, 1959, 39).

ДЕМОНСТРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. Здійснювати демонстрацію (у 3 знач.). *В медичному товаристві мали демонструвати пересадку здорової нирки хворому* (Донч., I, 1956, 368); *Тільки тоді, коли ми підійшли до дідусевої хатини, я, глянувши на високу кручу, де світились яскраві вогні будинку відпочинку, згадав, що там уже, напевне, закінчили демонструвати кінокартину* (Збан., Мор. чайка, 1959, 106); *На зібранні академіків Курц демонстрував карту. Кілька десятків червоних крапок. Крапки пахли мільйонами тонн нафти* (Донч., II, 1956, 76); // Виставляти що-небудь з метою привернути чиюсь увагу. *Каргат бігає по цехах, демонструє перед усіма свою перев'язану голову, хоч лікар начебто звелів йому лежати* (Шовк., Інженери, 1956, 395).

2. Свідчити про що-небудь, показувати щось; // Наочно підтверджувати. *Радянський народ натхненною працею демонструє перед усім світом своє щире прагнення зберегти мир* (Літ. газ., 9.V 1951, 1); // Нарочито підкреслювати. *Він подумав.— Знаєш, ти трохи... ну, як це сказати? Демонструєш свою різкість, підкреслюєш свій,— Володя посміхнувся,— твердокам'яний, залізобетонний характер* (Донч., III, 1956, 201).

ДЕМОНСТРУВА́ТИСЯ, у́ться, *недок.* Пас. до **демонструва́ти** 1. *Досягнення, які демонструвались на виставці* [Всесоюзн. с.-г. 1954 р.], *треба зробити надбанням широких мас колгоспників* (Рад. Укр., 7.I 1955, 1); — *За професією я кінорежисер. Мої фільми демонструвалися у вас в Німеччині* (Довж., III, 1960, 31).

ДЕ́МОНСЬКИЙ, а, е. Те саме, що **демоні́чний.** *Ніби уявки бачу сцену з Фауста. Мефістофель з гострим лицем, з піднятими кінчиками губів, з демонським осміхом на устах* (Н.-Лев., III, 1956, 311); *Задоволений своїм дотепом, він зайшовся тим демонським реготом, який заглушав сміх тисячі нормальних людських горлянок* (Дмит., Розлука, 1957, 229).

ДЕМОНТА́Ж, у́, ч., *техн.* Розбирання на окремі частини машин, апаратів, споруд і т. ін., а також зняття їх з фундаменту. *Демонтаж печі і її новий монтаж потребували б від будівельників не менше 6 місяців* (Визначні місця Укр., 1958, 509); *Деякий демонтаж механізмів був зроблений робітниками з власної ініціативи буквально в останній день евакуації заводу* (Ле, Мої листи, 1945, 211).

ДЕМОНТА́ЖНИК, а, ч. Той, хто займається демонтажем. *Бригади демонтажників не змогли ввійти до цехів* (Смолич, V, 1959, 610).

ДЕМОНТО́ВАНИЙ, а, е, *техн.* Дієпр. пас. мин. ч. до **демонтува́ти.** — *Відправлені вагонетки в розібраним стані. Зараз уже демонтовані рейки дековільок, за годину їх відправимо...* (Ле, Міжгір'я, 1953, 149); // *у знач. прикм. В составах — демонтовані заводи: іде за ешелоном ешелон* (Гонч., Вибр., 1959, 209).

ДЕМОНТУВА́ННЯ, я, *с., техн.* Дія за знач. **демонтува́ти.**

ДЕМОНТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., техн.* Робити демонтаж.— *Ми завод «Мерседес» демонтувати не будемо,— сказав Чайка..— Ми демонтуємо тільки військові заводи* (Собко, Запорука..,

1952, 54); *Доки змонтують кран, то й будинок готовий, тоді кран починають демонтувати, переносять на новий майданчик* (Дмит., Розлука, 1957, 188).

ДЕМОНТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., техн.* Пас. до **демонтува́ти.** *Вони* [конструктори] *зробили креслення стола, який монтується і демонтується за кілька секунд* (Веч. Київ, 20.VII 1957, 3).

ДЕМОРАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Занепад моральності; моральний розклад. *Прецікава і високо драматична картина «Підпанки» малює останні часи кріпацтва і панський двір як центр страшної деморалізації та самоволі* (Про мист. театру, 1954, 159).

2. Спад духовних сил, дисципліни; втрата здатності до дії. *Страйк був і лишається обоюдогострою зброєю: при невмілому проведенні він веде до дискредитації і розвалу спілки, до ослаблення її авторитету і впливу на маси, до деморалізації самих мас* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 287).

ДЕМОРАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **деморалізува́ти.** *Через таке ставлення* [тілесні покарання попів] *нижче духовенство було часто деморалізоване* (Фр., XVI, 1955, 142); *Деморалізована останніми подіями, нарада мовчала* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 251); *//у знач. прикм. Здавалося, що полковник використає нагоду і розгромить деморалізовану ватагу* (Ле, Наливайко, 1957, 59).

ДЕМОРАЛІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Викликати деморалізацію. *Хай його* [театр] *не вабить французька оперетка, ані салонне базікання, бо перша деморалізує не так, може, публіку, як артистів* (Фр., XVI, 1955, 198).

ДЕМОРАЛІЗУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* Ставати деморалізованим.

ДЕМОРАЛІЗУ́ЮЧИЙ, а, е. Який вносить деморалізацію, призводить до деморалізації.

ДЕ́МОС, у, *ч., книжн.* Народ, непривілейована частина населення у класовому суспільстві. *Вільне населення Аттіки поділялось на аристократів (знать) і простий народ — демос* (Іст. стар. світу, 1957, 84).

ДЕ́МПІНГ, у, *ч., ек.* Експорт товарів по значно нижчих цінах, ніж на внутрішньому і світовому ринках, з метою витіснення конкурентів.

ДЕ́МПФЕР, а, *ч.* 1. *техн.* Пристрій для зменшення розмаху механічних коливань в електровимірювальних приладах, електромашинах, двигунах внутрішнього згоряння тощо.

2. *муз.* Пристрій у багатострунних музичних інструментах для зменшення коливання струн.

ДЕМПФІРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., техн., муз.* Заспокоювати демпфером механічні коливання.

ДЕМУНІЦИПАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж., юр.* Дія за знач. **демуніципалізува́ти.**

ДЕМУНІЦИПАЛІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., юр.* Повертати муніципалізоване майно попереднім власникам.

ДЕМУНІЦИПАЛІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., юр.* Пас. до **демуніципалізува́ти.**

ДЕНАТУРАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *юр.* Позбавлення громадянства, що було набуте шляхом натуралізації, або вихід з нього.

2. *ек.* Заміна натуральних відносин у господарстві грошовими. *Денатуралізація відносин між державою і колгоспами посилює контроль карбованцем з боку останніх за роботою промисловості* (Ком. Укр., 10, 1960, 78).

ДЕНАТУРАЛІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., юр., ек.* Здійснювати денатуралізацію.

ДЕНАТУРАЛІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* 1. *юр.* Виходити з підданства даної держави.

2. *ек.* Замінюватися грошовими відносинами, перетворюватися з натуральних відносин, розрахунків у грошові.

3. *тільки недок.* Пас. до **денатуралізува́ти.**

ДЕНАТУРА́НТ, у, *ч.* Речовина, якою денатурується спирт.

ДЕНАТУРА́Т, у, *ч., спец.* Денатурований спирт. *Пив* [Молокан] *горілку, вино, самогон. Не ставало цього — переходив на денатурат, одеколон* (Ле, Міжгір'я, 1953, 377).

ДЕНАТУРАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до денатурації.

ДЕНАТУРА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* Зміна властивостей білкових речовин під впливом біохімічних процесів. *Теплова денатурація білка є однією з тих білкових реакцій, які однаково важливі як у теоретичному, так і в практичному відношенні* (Укр. біох. ж., XXI, 1, 1949, 44).

△**Денатура́ція спи́рту** — додавання до спирту-сирцю отруйних речовин, денатуранту.

ДЕНАТУРО́ВАНИЙ, а, е, *спец.* Дієпр. пас. мин. ч. до **денатурува́ти;** *//у знач. прикм. Денатуровані білки стають більш стійкими проти дії ферментів і тому легше засвоюються* (Технол. пригот. їжі, 1957, 67); *Наповнювати спиртовку можна денатурованим спиртом, яким розпалюють примус* (Уроки.. хіміка, 1956, 12).

ДЕНАТУРУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **денатурува́ти;** денатурація.— *З першого погляду піридини — це побутова дрібниця: звичайна речовина для денатурування спирту* (Шовк., Інженери, 1956, 73).

ДЕНАТУРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., спец.* Піддавати денатурації.

ДЕНАТУРУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док., спец.* Піддаватися денатурації. *Під впливом лугів омилюються жири, денатуруються білки, перетворюючись з нерозчинних у розчинні (лужні альбумінати)* (Профіл. захвор.., 1955, 44).

ДЕНАЦИФІКА́ЦІЯ, ї, *ж., політ.* Система заходів, спрямованих на ліквідацію нацизму (фашизму) в політичному, економічному і громадському житті німецького народу після розгрому гітлерівської Німеччини. *Москва передавала про конференцію в Потсдамі. Три пункти щодо Німеччини: демократизація, денацифікація, демілітаризація* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 179).

ДЕНАЦИФІКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати денацифікацію, викорінювати нацизм (фашизм).

ДЕНАЦІОНАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Втрата національних особливостей (мови, культури і т. ін.). *Нестерпний економічний і політичний гніт посилювався політикою насильної асиміляції, денаціоналізації українського народу, яку здійснював цісарський уряд і польська шляхта з метою збереження вічного панування на цих землях* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 15).

2. Повернення державою націоналізованого майна попереднім власникам.

ДЕНАЦІОНАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **денаціоналізува́ти.** *Тридцять мільйонів українців — віками дискримінованих, знеособлених, денаціоналізованих..— тепер, після Лютневої революції, признали себе синами своєї нації* (Смолич, Мир.., 1958, 82).

ДЕНАЦІОНАЛІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати денаціоналізацію. *Розвиток української мови в другій половині XVI — першій половині XVII ст. був могутнім фактором консолідації україн-*

ської народності і посилення опору зовнішнім ворожим силам, які намагалися денаціоналізувати її (Іст. УРСР, I, 1953, 202).

ДЕНАЦІОНАЛІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док., політ.* Піддаватися денаціоналізації.

ДЕ́НДІ, *невідм., ч., заст.* Вишукано, пишно і модно одягнена людина; франт. *В прирівнянню до блискучих денді, котрі роями вилися довкола Ніни, Іван справді являвся* [був] *дуже непоказним* (Фр., III, 1950, 164).

ДЕНДРА́РІЙ, ю, *ч.* Ділянка парку або саду, у якому вирощуються різні дерева і кущі. *Тут і загальний курс лісівництва, і твори Докучаєва,.. і книжки про старовинні дендрарії Греції* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 41).

ДЕНДРИ́Т, у, *ч.* 1. *анат.* Чутливий відросток у розгалуженнях нервової клітини. *Нервові клітини маленьких дітей мають просту веретеноподібну форму з дуже невеликою кількістю нервових розгалужень, а дендрити ще тільки формуються* (Шк. гігієна, 1954, 50).

2. *геол.* Кристалічні деревоподібні утворення. *Темні тоненькі відклади заліза і мангану по щілинах у породах називаються дендритами* (Курс заг. геол., 1957, 131).

ДЕНДРИ́ТНИЙ, а, е, *спец.* Який має розгалуження деревоподібної форми; розгалужений.

ДЕНДРО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з дендрології. *Поруч.. росли дерева рідкісних порід акліматизованої японської хурми, кущі китайських чайних роз та інших, завойованих нашими кліматичними зонами, субтропічних рослин, гордість і втіха радянських мічурінців, дендрологів* (Ле, Право.., 1957, 6).

ДЕНДРОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до дендрології. *Прекрасні архітектурні і гідротехнічні споруди, найцінніші дендрологічні колекції стають об'єктом глибокої і всебічної уваги та дослідження* (Наука.., 1, 1958, 33).

ДЕНДРОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Розділ ботаніки, який вивчає деревні й кущові рослини.

ДЕНДРОПА́РК, у, *ч.* Великий парк, у якому вирощується багато видів деревних і кущових рослин як місцевої флори, так і інших біогеографічних областей. *До числа цінних парків Радянського Союзу.. належить ряд парків України, в тому числі — Софіївка в Умані, Тростянецький дендропарк на Чернігівщині.. та ін.* (Парк Олександрія.., 1949, 3).

ДЕНДРОФЛО́РА, и, *ж.* Скорочення: дендрологічна флора. *Вивчення цих* [ландшафтних] *парків і використання їх багатої дендрофлори допоможе створити чудесні колгоспні парки культури та відпочинку* (Озелен. колг. села, 1955, 53).

ДЕ-НЕ́БУДЬ, *присл.* 1. У якому-небудь місці; десь. *Ні, в гості Вовк не забіжить; А він прибіг, щоб де-небудь сховаться* (Гл., Вибр., 1957, 31); *Я живу тепер сам. Всю одежу фашисти пограбували, то я сплю в печі або ще де-небудь. Батько наказав стерегти хату* (Ю. Янов., I, 1958, 308).

2. *діал.* Куди-небудь; кудись. *Було йому найлюбше.. от такеньки де-небудь поїхати* (Вовчок, I, 1955, 347); *Прийшла Челядкам думка злая, Щоб ворога* [Півня] *де-небудь діть* (Гл., Вибр., 1957, 153).

ДЕ-НЕ-ДЕ́, *присл., розм.* В окремих місцях, рідко, мало де. *Верби стоять — не стенуться. Проз їх віти де-не-де визирають далекі зорі* (Вас., I, 1959, 131); *Лише де-не-де спалахували і мерехтливо миготіли сліпенькі вогники* (Смолич, V, 1959, 215).

ДЕНЕРВУВА́ННЯ, я, *с., зах.* Стан за знач. **денервува́ти;** нервування.— *Тепер же й об'яснились мені нараз її* [матері] *нехіть і упередження до Обринських; її розстроєння й денервування* (Коб., III, 1956, 215).

ДЕНЕРВУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., зах.* Нервувати. *Грошей не було, студінь і брак хати так мене денервували, що я не міг писати* (Стеф., III, 1954, 246); — *Я згадав її* [матері] *старість і не хотів її денервувати* (Коб., III, 1956, 288).

ДЕНЕРВУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок., зах.* Нервуватися.— *Приїжджайте до нас у готель, де будемо вас вижидати.., щоб не денервувались самі довгим вижиданням* (Коб., III, 1956, 184).

ДЕНІ́КІНЕЦЬ, нця, *ч., іст.* Військовий білогвардійської армії генерала Денікіна. *Денікінці одкочувались своїми арміями невпинно на південь* (Ю. Янов., I, 1958, 86).

ДЕНІ́КІНСЬКИЙ, а, е, *іст.* Належний армії денікінців. *Англійські наглядачі, не довіряючи більше денікінським інтендантам, самі змушені були супроводжувати свої поставки безпосередньо на фронт* (Гончар, II, 1959, 205).

ДЕНІ́КІНЩИНА, и, *ж., іст.* Режим білогвардійської контрреволюції на Півдні Росії і на Україні, окупованих у 1919—20-х роках денікінцями. *Коли насувається денікінщина — береться* [В. Чумак] *за організацію підпілля в Києві* (Еллан, II, 1958, 105).

ДЕ́ННИЙ, а, е. 1. Прикм. до **день** 1. *Денної пори, хоч і стрінемось,— тільки зглянемось, словечка не перемовимо, розійдемось* (Вовчок, I, 1955, 128).

2. Який буває, функціонує і т. ін. вдень; протилежне н і ч н и й. *Після денної спеки настала вечірня прохолода* (Мирний, I, 1954, 68); *Приїхав* [Каргат] *сюди денним поїздом* (Шовк., Інженери, 1956, 4); *Крізь вузьке вікно скупо проникало денне світло* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 57); *Серед денних клієнтів* [ресторану] *Крамаренко не вирізняється своїм немодним костюмом* (Мур., Свіже повітря.., 1962, 111).

3. Який відбувається, продукується і т. ін. протягом дня, припадає на один день. *Пленум ЦК КП(б)У зобов'язує партійні організації.. з першого дня збирання* [врожаю] *забезпечити виконання і перевиконання денних завдань кожним комбайнером* (Рад. Укр., 5.VIII 1950, 2); *Певне, то й був денний раціон всієї родини* (Кучер, Чорноморці, 1956, 394).

△ **Де́нна пове́рхня** — поверхня землі. *При довготривалому піднятті.. ділянки вся товща порід, що лежить над гранітом, може бути зруйнована і знесена водою, а граніт — вийти на денну поверхню* (Наука.., 8, 1958, 22); **Поря́док де́нний;** *рідко* **Пові́стка де́нна:** а) перелік питань, які підлягають обговоренню на зборах, засіданнях і т. ін. [О в ч а р е н к о:] *Ви тільки послухайте, який порядок денний вони пропонують* (Корн., II, 1955, 308); б) листок, на якому записані питання, що обговорюються на зборах, засіданні і т. ін. *Матюха з несподіванки так і застиг із повісткою денною в руці* (Головко, II, 1957, 57); **На поря́док де́нний; На поря́дку де́нному** — як чергове завдання. *Розвиток соціалістичного суспільства по шляху до комунізму ставить на порядок денний нові питання і проблеми: про перспективи руху вперед, про створення матеріально-технічної бази комунізму* (Ком. Укр., 6, 1960, 40).

...ДЕ́ННИЙ, а, е. Друга частина складних слів, що відповідає слову **день** у 2 знач., напр.: д в о д е́ н н и й, п'я т и де́ н н и й і т. ін.

ДЕ́ННИК, а, *ч., зах.* Щоденник.— *Я запишу в денник, що був у вас* (Коб., III, 1956, 49); *Став порядкувати* [учитель] *свої денники* (Ков., Світ.., 1960, 101).

ДЕННИ́К, а́, *ч.* Відгороджене місце в стайні для одного коня. *Хай не мучиться молодняк по стайнях, по денниках, хай бігає, вигулюється* (Вишня, II, 1956, 59);— *А ось тут у нас дволіточки,— говорив він, за-*

ходячи до сусіднього денника, в якому стояла породиста кобилка (Шиян, Гроза.., 1956, 746).

ДЕ́ННО, *присл., діал.* 1. Щодня, щоденно. *Рученьки терпнуть, злипаються віченьки... Боже, чи довго тягти? З раннього ранку до пізньої ніченьки Голкою денно верти* (Граб., I, 1959, 52); *Від 9-ї рано до 5-ї по полудні буває таке літо, що 23 ст. тепла доходить, отже, 8 годин денно можна сидіти на свіжому повітрі* (Л. Укр., V, 1956, 387).

2. За робочий день. *Місцеві робітники ніяким світом не хотіли йти до сеї роботи* [над страшною пропастю], *хоча директор давав за неї по два ринських денно* (Фр., I, 1955, 367).

◇ **Де́нно [і], ні́чно** — удень і вночі. *Били турка денно, нічно* (Сл. Гр.).

ДЕНОМІНА́ЦІЯ, ї, *ж., фін.* Зміна номінальної вартості грошових знаків з метою впорядкування грошового обігу і спрощення розрахунків.

ДЕНОНСА́ЦІЯ, ї, *ж., дипл.* Повідомлення однією державою іншої про відмову від укладеного між ними договору. *До відання Союзу Радянських Соціалістичних Республік.. належать справи, що мають загальносоюзне значення: представництво СРСР у зносинах, укладання, ратифікація і денонсація договорів СРСР з іншими державами* (Іст. УРСР, II, 1957, 425).

ДЕНОНСУВА́ННЯ, я, *с., дипл.* Дія за знач. **денонсува́ти.**

ДЕНОНСУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., дипл.* Оголошувати договір недійсним, таким, що втратив свою силу, чинність.

ДЕНОНСУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., дипл.* Пас. до **денонсува́ти.**

ДЕНТИ́Н, у, *ч.* Міцна кісткоподібна тканина, що становить основну масу зуба людини і тварин. *Індивідуальні особливості в будові дентину також можуть прискорити або, навпаки, затримати стирання зубів* (Конярство, 1957, 27).

ДЕНУДАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *геол.* Стос. до денудації. *Кінцевим результатом денудаційних процесів є утворення нових порід* (Курс заг. геол., 1947, 79).

ДЕНУДА́ЦІЯ, ї, *ж., геол.* Сукупність природних процесів руйнування гірських порід та перенесення продуктів руйнування в нижчі місця. *У Придніпров'ї геоморфологія схилів ускладнена різноманітними формами денудації* (Геол. Укр., 1959, 253).

ДЕ́НЦЕ, я, *с.* 1. Зменш.-пестл. до **дно** 2. *Ой, у полі озеречко, Там плавало відеречко. Соснові клепки, а дубове денце, Не цурайся, моє серце* (Укр.. лір. пісні, 1958, 312); *Потім бачив себе на коні бравим вершником. На шапці червоне денце і зірка п'ятикутна* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 29).

2. *бот.* Нижня частина цибулин і квіток деяких рослин. *Пошкодження цибулин починається з денця, яке трухлявіє, а лусочки гинуть* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 291); *Самиця* [кульбабового довгоносика] *відкладає яйця безпосередньо в денце квіткового кошика кок-сагизу, проколюючи його обгортку* (Шкідн. поля.., 1949, 86).

ДЕНЦІ́ВКА, и, *ж., зах.* Музичний інструмент типу сопілки. *Він сідав десь на узбіччю гори, виймав денцівку.. і вигравав немудрі пісні, яких навчився од старших* (Коцюб., II, 1955, 308); [Ю р а с и к:] *А я, Чугайстере, дарую вам денцівку, Мою грайливу бузинову цівку. Послухайте, яка вона співуча, Коли заграю, чує кожна круча* (Воронько, Казка.., 1957, 77).

ДЕНЩИ́К, а́, *ч.* Солдат у царській армії, що прикріплювався до офіцера для обслуговування.— *Ну, звісно, у тих* [офіцерів].. *денщики є, вони і слугують їм, і їсти варять* (Мирний, I, 1954, 243); *Господиня постелила Чернишеві на ліжку, а Козакову на долівці, вважаючи його денщиком молодого офіцера* (Гончар, I, 1954, 11).

ДЕНЬ, дня, *ч.* 1. Частина доби від сходу до заходу сонця, від ранку до вечора. *День промчався над землею,— хороший, ясний, літній день пробіг, як тінь, над нею* (Мирний, I, 1954, 330); *Люблю блискучий день, коли земля цвіте, Пташиний хор співає І славить у піснях тих сонце золоте* (Рильський, I, 1960, 95); * У порівн. *Була веселенька, як день у маї місяці* (Кв.-Осн., II, 1956, 314); //Про денне світло. *День погас, І все почило* (Шевч., II, 1953, 242); [Л ю б о в:] *Я стояла, аж поки став біліти день* (Л. Укр., II, 1951, 49).

[**Бі́лий**] **день надво́рі; Надво́рі вже день** — зовсім видно, розвиднилось. *Коли підведеться вона, аж надворі вже день* (Н.-Лев., II, 1956, 245); **До́брий день!; День до́брий!** — вітання при зустрічі, у листуванні. — *Добрий день, Когуте, ти співуча птице! А Когутик каже: «Добрий день, Лисице!»* (Фр., XIII, 1954, 259); *Я підпускаю її до своїх дверей і лиш тоді голосно кажу: — День добрий, панні Анелі!* (Коцюб., II, 1955, 252); **За дня́** — удень. *Осінній вітер шумів і свистів по вузьких вуличках Борислава і розмітував мокру глину, свіжо за дня видобуту з ям* (Фр., I, 1955, 76);— *Ще за дня ми з братом.. розбили макітру з тістом* (Тют., Вир, 1964, 18); **Світлови́й день** — час від сходу до заходу сонця. *За світловий день кожен з них* [комбайнерів] *викопує буряки з 5—6 гектарів* (Рад. Укр., 29.IX 1960, 2); **Се́ред [бі́лого] дня** — удень. *Сльози дівочі І серед дня лихо роблять. А що ж серед ночі?* (Шевч., I, 1951, 162); *Ми* [в'язні] — *четверо — почали готувати цей зухвалий напад на тюремне начальство серед білого дня, на очах цілої камери* (Збан., Єдина, 1959, 263): **Я́сно як [бо́жий] день** — зовсім ясно, очевидно.— *Що вдарити треба неодмінно першими — це Боженкові.. було ясно як день, бо ж атакуючий завжди має перевагу* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 341).

◇**Аби́ день до ве́чора** — абияк, без інтересу. *Сестра ж Євгенія.. сяк-так працює телятницею, аби день до вечора* (Рад. Укр., 22.IX 1962 , 2); **День і ніч; Дня́ми й ночами́** — протягом усієї доби, вдень і вночі; безперервно. *Потік тут дуже славний, він шумить у мене під вікном день і ніч, наче велика ріка* (Л. Укр., V, 1956, 147); *Міркувала щось баба. Днями й ночами, потай, сама* (Коцюб., II, 1955, 273).

2. Час, який дорівнює 24 годинам; доба. *Дні минають, Минають місяці,— село Навік замовкло, оніміло І кропивою поросло* (Шевч., II, 1953, 151); *Утворення виборчих дільниць провадиться не пізніше як за 45 днів до виборів* (Полож. про вибори.., 1946, 6).

△ **Робо́чий день** — певна кількість часу в межах доби, встановлена для роботи на підприємстві, в установі і т. ін. *В нашій країні буде найкоротший в світі робочий день і найкоротший тиждень* (Ком. Укр., 1, 1951, 3).

◇ **Вчора́шній день** — минуле. *В цеху є люди, які вважають сьогоднішню перемогу вчорашнім днем* (Автом., В. Кошик, 1954, 12); **День-два; День-дру́гий** — кілька днів. *Переїздом спинюсь на день-два у Львові* (Коцюб., III, 1956, 315); *Лікар звелів перележати в ліжку який день-другий* (Мирний, V, 1955, 404); **День за днем** — один день за одним, тривалий час. *День за днем тяг злиденне життя, проїдаючи останнє своє добро* (Мирний, II, 1954, 261); *Минав день за днем гарячкової ожиданки* (Фр., V, 1951, 342); **День по дню** — з кожним днем. *Та вже й тепер вона* [Україна], *як всі добре знаємо, міняється помітно — і то, сказати б, не тільки місяць по місяцю, а й день по дню* (Тич., II, 1957, 490); **День у день; День при дні** — щоденно, безперервно.

Цілий тиждень, день у день, ніч у ніч, не переставала мати плакати (Мирний, III, 1954, 68); *Сидимо було день при дні у дівочій та робимо* (Вовчок, I, 1955, 102); **Зáвтрашній день** *див.* **зáвтрашній; З дня на день:** а) з одного дня на інший. *Коген, здається, роздобув уже гроші, хоч відтягає з дня на день з своїм приїздом* (Коцюб., III, 1956, 194); б) в один із найближчих днів, у найближчий час. *З дня на день ждали в село землемірів* (Головко, II, 1957, 183); **На днях; [Ці́ми] дня́ми** — у найближчий з майбутніх або з недавно минулих днів; незабаром або нещодавно. *На днях думаю запрягтися у переписку* (Мирний, V, 1955, 358); *«Вісник» дістав цими днями, дуже Вам дякую* (Коцюб., III, 1956, 278); *Ліспромгосп контору у Вижниці зорганізував, план одержав на вивіз лісу, днями й платформи під нього подавати почнуть* (Мур., Бук. повість, 1959, 136); **Чóрний день** *див.* **чóрний.**

3. Календарна дата, встановлена для чого-небудь. *До лікарні не впустили. День відвідування — завтра* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 25); //Календарна дата, присвячена якій-небудь події; свято. *Мир! З якою радістю повторювали це священне слово люди в перший День перемоги* (Наука.., 5, 1960, 6); *День народження Платона Кречета. Урочисто прибраний стіл чекає на гостей* (Корн., I, 1955, 85); *Міжнародний жіночий день 8 березня жінки — наукові працівники академії відзначили новими дослідженнями* (Наука.., 3, 1960, 2).

△**День відкри́тих двере́й** — дата, встановлена для вільного доступу в учбовий заклад, на виробництво і т. ін., перев. для бажаючих поступити вчитись, на роботу.

4. *тільки мн., чого, які.* Час, період у житті людини, народу. *Ой річечко, голубонько! Як хвилечки твої — Пробігли дні щасливії І радощі мої...* (Гл., Вибр., 1957, 232); *Минуть, Уже потроху і минають дні беззаконія і зла* (Шевч., II, 1953, 326); *Вони* [візники] *на фоні днів нових Як щось забуте й архаїчне* (Сос., I, 1957, 467); //*чиї.* Життя. *Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налитої зеленим хлібом* (Коцюб., II, 1955, 226); *Невтішна мати до кінця своїх днів питатиметься в подорожніх: «А чи не бачили, чи не чули?»* (Довж., I, 1958, 356).

ДЕНЬ-ДЕ́ННО, *присл., діал.* Щодня, щоденно. *Не можучи сам нічого робити, сідаю день-денно у вікні і дивлюся на роботу інших* (Фр., I, 1955, 226).

ДЕНЬО́К, нька́, *ч.* Зменш.-пестл. до **день** 1, 2, 4. *Зимою деньок, як комарів носок* (Укр.. присл.., 1955, 99); *Там дівчата в погожий деньок Яблуневий садили садок* (Нех., Чудесний сад, 1962, 90); *Так поволі йдуть деньки, А ще тихше тижні* (Дор., Літа.., 1957, 141).

◇ **Деньо́к-два; Деньо́к-дру́гий** — кілька днів.— *Побудь тут, синочку, деньок-другий* (Фр., II, 1950, 18).

ДЕНЬО́ЧОК, чка, *ч.* Пестл. до **деньо́к.** *Веселий, ясний був деньочок, Пішов я в поле погулять, Щоб любим дітям на віночок Волошок в житі назбирать* (Гл., Вибр., 1957, 295);— *Побудь деньочок, відігрійся хоч трошки. Встигнеш* (Збан., Єдина, 1959, 32); *Пройшли золотії деньочки. В розкішних двірцях пирувать, Буржуям доводиться ніччю В підвалах сирих ночувать* (Пісні та романси.., II, 1956, 279).

ДЕПАРТА́МЕНТ, у, *ч.* 1. У царській Росії і деяких сучасних буржуазних країнах — відділ у складі вищої державної установи або певний самостійний орган управління. *Він* [М. І. Зуєв] *викладав у гімназіях, служив чиновником особливих доручень у департаменті народної освіти* (Видатні вітч. географи.., 1954, 81); *Довго блукала доповідна записка Мічуріна по канцелярії департаменту землеробства* (Довж., I 1958, 425).

2. Назва міністерства закордонних справ у США і деяких інших країнах. *Вранці 19 січня* [1959 р.] *А. І. Мікоян відвідав Державний департамент США* (Рад. Укр., 21.I 1959, 4).

3. Адміністративно-територіальна одиниця у Франції. *Країну поділили на 83, приблизно рівних щодо площі, департаменти, які дістали назву від місцевих річок і гір* (Нова іст., 1956, 62).

ДЕПАРТА́МЕНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **департа́мент.** *Вони* [селяни] *із співом «Марсельєзи» займали департаментські центри, палили податкові книги* (Нова іст., 1956, 146).

ДЕПЕ́ША, і, *ж.* 1. Термінове офіційне повідомлення; донесення. *Перед самим днем виборів надходить шифрована депеша із Львова* (Фр., III, 1950, 246); — *Як справи? — Погані, — сказав стурбовано Теплицький і подав Щорсу велику депешу* (Довж., Зач. Десна, 1957, 159).

2. *заст.* Телеграма. [Старшина:] *Стовпи ото і дріт.. По ньому ж депеші йдуть* (Кроп., II, 1958, 15); — *До вас хотіли.. вислати депешу, але.. вижидають вашого повороту, не телеграфувавши* (Коб., III, 1956, 182).

ДЕПО́, *невідм., с.* 1. Транспортне виробниче підприємство, яке забезпечує експлуатацію, періодичний ремонт, утримування та обслуговування рухомого складу (локомотивів, вагонів і т. ін.). *Недалеко від клубу депо, там ремонтують паровози* (Коп., Сон. ранок, 1951, 112); *В депо завертає трамвай* (Мур., Ідуть.., 1951, 17).

△ **Пожéжне депо́** — приміщення для пожежних машин.

2. *заст.* Склад для зберігання чого-небудь. *Колеса, бендюги і кари І самії церковні мари В депо пушкарськеє тягли* (Котл., I, 1952, 189); *Мендель Гарткопф — підприємець — і законтрактувався довозити будівельне дерево до військового депо* (Фр., VII, 1952, 383).

ДЕПО́ВЕЦЬ, вця, *ч., розм.* Робітник або службовець депо.

ДЕПОЗИ́Т, у, *ч.* Гроші або цінні папери, адресовані через кредитну установу (банк, ощадкасу, нотаріальну контору) кредиторові, а також сама операція з грішми або цінними паперами. *У всіх трьох були гроші в депозиті* (Козл., Ю. Крук, 1957, 491).

ДЕПОЗИ́ТКА, и, *ж., іст., розм.* Паперовий грошовий знак, обмін якого на металеву монету забезпечувався окремим металевим фондом. *До введення депозиток і кредитних квитків золотий полуімперіал на Поділлі коштував вісімнадцять карбованців асигнаціями, а на Азові — двадцять один* (Стельмах, Хліб.., 1959, 242).

ДЕПОЗИ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **депози́т.**

ДЕПОЗИ́ТОР, а, *ч.* Вкладник депозиту.

ДЕПОНЕ́НТ, а, *ч.* 1. Те саме, що **депози́тор.**

2. Особа, якій має бути виплачена установою або підприємством певна сума, не сплачена в належний строк.

ДЕПОНЕ́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **депоне́нт.**

ДЕПОНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **депонува́ти.**

ДЕПОНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. Вносити депозит.

2. Віддавати на зберігання.

ДЕПОНУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **депонува́ти** 2.

ДЕПО́РТ, у, *ч., фін.* У капіталістичних країнах — операція, зроблена на фондовій біржі спекулянтами з метою одержання курсової різниці.

ДЕПОРТА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Дія за знач. **депортува́ти.**

ДЕПОРТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., книжн.* У капіталістичних країнах — висилати за межі (своєї) держави. *Там* [у в'язниці] *він просидів ще два роки, а коли прибуло до цієї країни наше представництво, йому сказали, що скоро закінчиться строк його ув'язнення, і тоді його зможуть вислати, депортувати з домініону* (Кулик, Записки консула, 1958, 90).

ДЕПРЕСИ́ВНИЙ, а, е. Прикм. до **депре́сія** 1. *Він прибув до нюрнберзької в'язниці в депресивному стані* (Смолич, Після війни, 1947, 22).

ДЕПРЕСИ́ВНО. Присл. до **депреси́вний.** *Ці ж обидві залози* [прищитовидна та зобна] *депресивно впливають на статеві залози* (Шк. гігієна, 1954, 100).

ДЕПРЕСІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **депре́сія** 2. *Економіка Японії продовжує переживати труднощі депресійного характеру* (Веч. Київ, 31. III 1958, 3).

ДЕПРЕ́СІЯ, ї, *ж.* 1. Хворобливий стан приголомшеності, пригнічення, скорботи. *Тому тиждень я дістав нервовий напад коло стола, по нападі прийшла сильна депресія, і я несвідомо перележав на столі кілька годин* (Стеф., III, 1954, 225); *Після внутрішньої депресії, яку довелося пережити від незорієнтованості й страху в Ісен-Джановій хаті, Вася тепер відчув якийсь приплив тепла в усі клітини організму* (Ле, Міжгір'я, 1953, 435).

2. Застій в економіці капіталістичних країн. *Після деякого пожвавлення.. весною 1880 р. вибухнула* [в Росії] *нова промислова криза, яка разом з депресією тривала до 1886 р.* (Іст. УРСР, I, 1953, 498).

3. Зона зниженого атмосферного тиску або низького рівня барометра.

ДЕПУТА́Т, а, *ч.* 1. Член органу державної влади, обраний виборцями. *П'ять робітничих депутатів* [у Державній думі]: *Петровський, Бадаєв, Муранов, Шагов і Самойлов поширювали революційні відозви проти війни і енергійно провадили революційну агітацію* (Ленін, 22, 1950, 108); *Батько досить недвозначно уже натякнув йому про те, що нічого б не мав проти, щоб породичатися з сином депутата австрійського парламенту* (Кол., Терен.., 1959, 329).

2. Обрана або виділена особа, уповноважена для виконання якого-небудь доручення. *Він навіть не дивується, що з-поміж чималого гурту громадян вибрано його депутатом на похорон* (Коцюб., I, 1955, 167).

ДЕПУТА́ТКА, и, *ж.* Жін. до **депута́т.** — *Слово для доповіді.. надається депутатці Супрун* (Головко, II, 1957, 522).

ДЕПУТА́ТСТВО, а, *с., розм.* Перебування депутатом. — *Що ж до його депутатства, то, оскільки батальйон той не дислокується зараз отут у місті, мандат його механічно втратив силу* (Головко, II, 1957, 533).

ДЕПУТА́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **депута́т.** *До Київської Ради робітничих і червоноармійських депутатів на 633 депутатських місця було обрано 467 комуністів* (Іст. СРСР, II, 1957, 176).

ДЕПУТА́ЦІЯ, ї, *ж.* Група обраних або виділених представників, що діє за дорученням якого-небудь колективу або організації. *Робітникам недосить посилати резолюції: обов'язково, щоб робітники влаштовували д е п у т а ц і ї до думської фракції* (Ленін, 35, 1952, 83); *Слідив голодними очима* [Никифор], *як ішли До магістрату депутації просить Голодним праці* (Фр., XIII, 1954, 310); *До Відня прибула і депутація хорватів, вимагаючи відокремлення Хорватії від Угорщини* (Нова іст., 1956, 159).

ДЕРАТИЗАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **дератиза́ція.** *Належний успіх у винищуванні.. гризунів кінець кінцем забезпечується одночасним і повним охопленням дератизаційними роботами якнайбільшої кількості господарств* (Профіл. захвор.., 1955, 131).

ДЕРАТИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Сукупність заходів, спрямованих на знищення гризунів. *В дезинфекційній практиці він* [хлор] *застосовується у вигляді газу або хлорної води для обеззаражування тваринницьких приміщень.., а також з метою дератизації* (Профіл. захвор.., 1955, 70).

ДЕ́РБІ, *невідм., с.* Змагання для трирічних і чотирирічних рисистих і скакових коней.

ДЕ́РВІШ, а, *ч.* Мусульманський чернець-жебрак. *Тут уже справжній схід, європейців не видко, сліпі дома* [будинки] *з гаремами, кав'ярні, ослики, дервіші, фрукти, зелень і чад смаженого м'яса* (Коцюб., III, 1956, 348);— *Ці жінки бездітні,— пояснив гід.— Вони вірять, що святий дервіш діє й тепер, і подарує їм дітей* (Минко, Намасте.., 1957, 82).

ДЕ́РГА, ДЖЕ́РГА, и, *ж., заст.* 1. Товста і груба тканина; рядно, покривало, килим. *Він лежав дергою вкритий* (Сл. Гр.); *На Закарпатті.. виготовляються два типи народних килимарських виробів: шерстяний ворсовий килим «джерга» і килим з рослинним квітковим орнаментом* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 64); *Образно. *Стежка відбігла досить далеко від Черемошу, який глухо стогнав за корчами під своєю джергою з сивої мряки* (Фр., IV, 1950, 422).

2. Верхній жіночий одяг у вигляді плахти темного кольору. *Ось підвелася одна молодиця у чорній дерзі, підперезана червоною крайкою* (Мирний, I, 1954, 345); *Співали* [дівчата] *на вулицях до третіх півнів, зодягнені бідно в полотняні сорочки, в дергах чи плахотках* (Цюпа, Три явори, 1958, 88); *Кожна окрема частина цього* [українського] *костюма (джерга, плахта, запаска, спідниця, попередниця, корсетка, намітка та ін.) з'явилась в ужитку не відразу* (Думки про театр, 1955, 152).

ДЕРГА́Ч, а́, *ч.* Знаряддя для витягування цвяхів.

ДЕРЕВИ́НА, и, *ж.* Те саме, що **де́рево** 1. *Скрипить дуплиняна деревина від вітру! зовсім, здається, зогнила: середина витрухла, випала, а не пада — скрипить* (Мирний, III, 1954, 129); *Хто посадить деревину У садку чи край села, Скажуть всі про ту людину: Недарма вона жила* (Воскр., Взагалі.., 1948, 10); *Він не здивувався, що його Олеся і досі, схиливши голову на підібрані коліна, сиділа на деревині коло клуні* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 125); *Два молодики десь знайшли важку деревину і вибивали нею двері багатого будинку* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 113); *У порівн. *З припічка теліпались ноги п'ятами догори, пальцями вниз. Товсті литки стриміли, наче дві деревини* (Н.-Лев., II, 1956, 365).

ДЕРЕВИНА́, и́, *ж.* 1. Тверда тканина, що знаходиться між корою і серцевиною і становить основну масу деревних або кущових рослин. *Бутони і квітки пошкоджують яблуневий квіткоїд, оленка і хрущі, а кору і деревину — червиця в'їдлива* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 346); *Широко впроваджуючи пластики, ми не маємо права нехтувати і пресованою деревиною* (Роб. газ., 27.II 1964, 2).

2. Те саме, що **де́рево** 2. *За запасами деревини Східний Сибір посідає перше місце в СРСР* (Фіз. геогр., 7, 1957, 152); *Паровозик тяг дві-три платформи, навантажені деревиною* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 18).

ДЕРЕВИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **деревина.** *У вікні* [вагона] *знову — рівний океан землі; ніде ні деревинки, ані хутора* (Ірчан, II, 1958, 364); //Уламок дерева або виріб з дерева.— *Я положу деревинку в колисочку та й буду колихати; от буде мені хоч забавка*

(Укр.. казки, 1951, 147); *Під кроком розмірним нерівний паркет Зарипав у кожній своїй деревинці* (Бажан. Роки, 1957, 249).

ДЕРЕВИ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **деревинá.** *Ряд цінних даних ми одержали і щодо рецептури змішування очеретяної целюлози з деревинною для виготовлення різних сортів паперу* (Наука.., 5, 1959, 49).

ДЕРЕВИ́ЩЕ, а, *с., діал.* Домовина. *Сидів на ослоні згорблений майстер.. і збивав деревище* (Черемш., Тв., 1960, 66); *Коли клали Одотиного Степана з тесаної яворової лави в деревище, Гафія тримала мерця за голову* (Чендей, Вітер.., 1958, 10).

ДЕРЕВІ́Й, ю, *ч.* Трав'яниста запашна лікарська рослина родини складноцвітих. *Жарко дихає материнка, п'яним духом дише деревій* (Вас., I, 1959, 330); *Де-не-де біліє деревій, жовтіє безсмертник, пахнуть, сохнучи від спеки, васильки, ще не зчесані металом* (Гончар, I, 1954, 50).

ДЕРЕВЛЯ́НИ *див.* **древля́ни.**

ДЕРЕВНИ́Й, á, é. 1. Прикм. до **дéрево** 1. *Тепер в ботанічних садах і дендрологічних парках республіки росте близько 1300 видів деревних і чагарникових рослин і культивуються сотні садових форм* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 355); *З незачинених дверей тягло березневою вогкістю, талим снігом, гноєм, деревною корою...* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 320); //Який добувається, виготовляється, одержується з дерева. *Для підвищення врожаю і цукристості буряків дуже велике значення має деревний і солом'яний попіл* (Колг. Укр., 2, 1956, 17); *Дьоготь деревний одержують за допомогою сухої перегонки деревини і кори сосни або берези* (Профіл. захвор.., 1955, 61); *Метиловий спирт утворюється також під час сухої перегонки дерева, чому і називається ще деревним спиртом* (Заг. хімія, 1955, 430).

2. Який водиться, живе або паразитує на (в) дереві (у 1 знач.). *Уістіті* [мавпи] — *типові деревні тварини, що все життя проводять на деревах високостовбурних, вогких лісів* (Посібник з зоогеогр., 1956, 38).

ДЕРЕ́ВНЯ, і, *ж., заст., тільки одн.* Зрізані дерева, ліс для будівництва; колоди.— *Недавно оце прислав* [Хоцінський] *мені деревні на повітку та на опал три хури хмизу* (Н.-Лев., I, 1956, 125); *На вулиці, попід хатами, валялася деревня, діди сиділи на ній, схиливши голови* (Коцюб., I, 1955, 309).

ДЕ́РЕВО, а, *с.* 1. Багаторічна рослина з твердим стовбуром і гіллям, що утворює крону. *Високі дерева на краю лісу махали до вітру віттям, немов зачіпали його* (Коцюб., I, 1955, 35); *Вулиці і шляхи обсаджено декоративними і плодовими деревами* (Озелен. колг. села, 1955, 4); *Образно. *Твердження, буцімто розвиток літератури, розвиток письменності підтинає під корінь квітуче дерево народної поезії, цілком безпідставні* (Рильський, III, 1956, 143); *У порівн. *Дома, не вечерявши, Рідкодуб зрізаним деревом упав на ліжко* (Кир., Вибр., 1960, 231); //*тільки одн.* Зрізані стовбури цієї рослини, очищені від гілля; колоди. *Десь понабували й дерева: такого понавертали, що піщани аж жахалися... На післязавтрього загадали чоловікам тев дерево обтісувати* (Мирний, II, 1954, 95).

△ **Родовíдне дéрево** — таблиця у вигляді дерева, що вказує на розгалуження роду, сім'ї; схеми родоводу.

◇ **За дерéвами [й] лíсу не бáчити (не вúдно)** — піклуючись про що-небудь окреме, другорядне, не помічати загального, основного.

2. *тільки одн.* Матеріал з цієї рослини, що йде на будівництво та різні вироби.— *Це майстерні. Оце тут з дерева виробляють всячину — і вози, і колеса, мебель всяку, вікна* (Мирний, IV, 1955, 329); *Залізо і мідь, глина і пісок, вода і повітря, дерево і гас — все це різні речовини* (Фізика, II, 1957, 30); //*перен.* Про бездушну, тупу людину. *На Варенцова нема надії. Дерево та ще й дубове* (Шевч., VI, 1957, 170); *Висміяний професором.., сідав* [Микола] *на парту, «дерево на дерево», як говорив панотець Павло* (Полт., Повість.., 1960, 270).

ДЕРЕВО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **дéрево,** напр.: д е р е в о п л á с т и к, д е р е в о с á д і н н я.

ДЕРЕВОБЕТО́Н, у, *ч.* Будівельний матеріал, що складається з бетону і дерев'яної арматури.

ДЕРЕВОБЕТО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **деревобетóн.**

ДЕРЕВОВИ́ДНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **деревоподібний.** *Нейрити та дендрити довшають, а останні, крім того, в міру їх розвитку утворюють деревовидні розгалуження* (Шк. гігієна, 1954, 51).

ДЕРЕВОНАСА́ДЖЕННЯ, я, *с.* 1. Садіння дерев. *У селах замощуються вулиці, провадиться деревонасадження* (Рад. Укр., 28.II 1957, 1).

2. Ділянка посаджених дерев; посаджені дерева. *Цілі селища, забудовані одноповерховими будинками з широкими, рівними вулицями, з алеями, скверами і парками молодого деревонасадження, виникли за кілька місяців за старим Кічкасом на обох берегах Дніпра* (Коцюба, Нові береги, 1959, 28).

ДЕРЕВООБРО́БКА, и, *ж.* Механічна обробка дерева. *Джерелами сировини можуть бути також відходи лісопиляння, деревообробки* (Роб. газ., 25.II 1965, 1).

ДЕРЕВООБРО́БНИЙ, а, е. Стос. до механічної обробки дерева. *При археологічних розкопках знайдено багато деревообробних інструментів: сокир, тесел, пилок, доліт, свердел* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 427); *Лісова, лісопильна, деревообробна промисловість розташована головним чином у лісовому Заволжі і частково в Чувашії* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 148).

ДЕРЕВООБРО́БНИК, а, *ч.* Той, хто обробляє дерево, фахівець з механічної обробки дерева. *Тільки почалася Жовтнева революція, Василь Боженко вступав до Комуністичної партії, керує спілкою деревообробників, обирається членом Київського Ревкому* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 41); *Деревообробники майстрували столи та табуретки* (Мик., II, 1957, 561).

ДЕРЕВООБРО́БНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **деревообрóбник.**— *Була верстатницею-деревообробницею на заводі.., потім робітницею консервного заводу* (Роб. газ., 5.XII 1962, 2).

ДЕРЕВОПОДІ́БНИЙ, а, е. Який має вигляд дерева (у 1 знач.), подібний до нього. *Південна та південно-східна частина* [Австралії] *і Тасманія вкриті вологими лісами широколистяного типу, серед яких значне місце належить величезним деревоподібним папоротям* (Посібник з зоогеогр., 1956, 16).

ДЕРЕВОРИ́Т, у, *ч.* Техніка гравюри на дошці з дерева, розрізаного впоперек шарів. *Дереворит розвивався шляхом заміни техніки дереворізу, можливості якого були обмежені й не дозволяли передавати тональні переходи різної сили* (Укр. рад. граф., 1957, 201); //Картина, малюнок, виконаний цим способом. *Прекрасні дереворити створили В. Касіян, О. Довгаль, О. Сахновська та ін.* (Мист., 5, 1957, 8).

ДЕРЕВОРІ́З, у, *ч.* Техніка гравюри на дошці з дерева, розрізаного вздовж шарів; //Картина, малюнок, виконаний цим способом. *У дереворізі «Семенко з Покуття».. передана туга за рідними Карпатами, за батьківською домівкою* (Мист., 2, 1963, 21).

ДЕРЕВОСТА́Н, у, *ч., рідко.* Те саме, що **деревостíй.** *Різновікові деревостани кленово-липово-дубових угруповань Качанівського лісопарку в багатьох місцях мають*

вигляд своєрідного пралісу (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 84).

ДЕРЕВОСТІ́Й, то́ю, *ч.* Сукупність дерев і кущів, які утворюють певну лісову ділянку. *Перетинаючи Царик-Нарасун в напрямку до р. Онону спостерігали* [дослідники] *велику розрідженість деревостою* (Бот. ж., X, 1, 1953, 38).

ДЕРЕВОТО́ЧЕЦЬ, чця, *ч.* 1. Нічний метелик і його гусінь, яка точить, пошкоджує деревину. *Крім перелічених шкідників, є й інші небезпечні деревинні шкідники лісів, наприклад,.. деревоточець пахучий* (Лісівництво.., 1956, 139).

2. Морський черв'як-молюск, який пошкоджує дерев'яні частини портових споруд і суден.

ДЕРЕВЦЕ́, я́, *с.* Зменш.-пестл. до **де́рево** 1. *Щепи росли наче з води.., і деревця під осінь мали міцний, дебелий вигляд* (Юним мічур.., 1955, 13); *Марина полила деревце з обох цеберок* (Головко, Літа.., 1956, 142); *У порівн. *Зігнулась* [Світлана], *як.. деревце, Що десь одиноко стояло на зрубі...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 277).

ДЕРЕВ'Я́НИЙ, а, е. 1. Прикм. до **де́рево** 2. *То був попросту невеличкий водопровід, зложений із грубих дерев'яних брусів* (Фр., I, 1955, 367); *Зовнішній вигляд гуцульського житла є характерним прикладом дерев'яної архітектури, бо вся хата споруджена з дерева в різному його оформленні* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 14); //Зробл. з дерева. *На миснику полив'яні миски, дерев'яні ложки* (Н.-Лев., II, 1956, 413); *Під стінкою стояло дерев'яне ліжко* (Шиян, Переможці, 1950, 35); * У порівн. *Спідні щелепи тряслися в нього, тверді і нерухомі, як дерев'яні* (Коцюб., II, 1955, 104); //Виконаний по дереву. *Як цяцька, красувався на цегляному підмурку будинок з ганком, оторочений навкруг дерев'яною різьбою* (Стельмах, На.. землі, 1949, 64).

2. *перен.* Позбавлений ознак життя; нерухомий, неживий. *Він уявляв собі, що станеться з ним, коли він буде мертвий.. Кров у жилах густа і холодна, як драглі, члени витягнені, дерев'яні і не згинаються. Як з пап'ємаше* (Коцюб., I, 1955, 409); *Тільки випещене лице начальника було, як і завжди, сухе, дерев'яне, а в'їдливі очі неспокійно бігали* (Вас., I, 1959, 203); //Позбавлений емоцій; невиразний. *Голос у нього гучний, але якийсь дерев'яний. Так ніби людині зовсім байдуже, про що говорити, аби говорити* (Коз., Сальвія, 1956, 140); *Намагаючись приховати своє хвилювання, він спробував було посміхнутися і сам же відчув, що посмішка вийшла дерев'яна, жалюгідна* (Ряб., Жайворонки, 1957, 103).

ДЕРЕВ'ЯНИ́СТИЙ, а, е. 1. Який має в основі своєї будови деревину (у 1 знач.) або схожий на деревину. *Для виділення льняного волокна із.. льону потрібно зруйнувати і відокремити дерев'янисту частину стебла (кострицю)* (Техн. культ., 1956, 116); *Квіти з дерев'янистими стеблами — троянди, рододендрони та інші краще тримати у вазах, якщо кінці їх стебла розщепити ножем* (Колг. Укр., 7, 1960, 34).

2. *перен.* Твердий, як дерево. *При стовбурному захворюванні помідорів плоди бувають дерев'янисті, позбавлені цукрів і кислот, а часто й зовсім не утворюються* (Колг. Укр., 3, 1957, 35); *Уражені плоди мають дерев'янисту тканину, яка набуває бурого забарвлення* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 312).

ДЕРЕВ'ЯНИ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Абстр. ім. до **дерев'яни́стий.**

ДЕРЕВ'ЯНИ́ТИ, и́ть, *недок., перех.* Робити твердим, нечутливим, як дерево. *Мертвіла приморожена щока, терпли, крижаніючи, руки. Безсоння шаленої ночі дерев'янило мозок* (Ле, Право.., 1957, 189).

ДЕРЕВ'ЯНІ́ТИ, ію, і́єш, *недок.* 1. Ставати твердим, як дерево. *В дорослих клітинах у багатьох рослин змінюється і хімічний склад оболонки, а саме: вона може дерев'яніти, корковіти, ослизнюватись.., просочуватись кремнеземом та ін.* (Практ. з анат. рослин, 1955, 9).

2. *перен.* Втрачати чутливість; терпнути, німіти. *У Марка підгиналися ноги. Дерев'яніли руки. Цілу ніч простояв він біля штурвала, не маючи жодної хвилини відпочинку* (Трубл., II, 1955, 447).

ДЕРЕВ'Я́НКА, и, *ж., розм.* Вигот. з дерева предмет. *Василь водив ложкою-дерев'янкою по дну* [бляшанки], *черпаючи по картоплинці* (Чендей, Вітер.., 1958, 188); // Штучна дерев'яна нога; протез. *Мов молодик, він схопився з ліжка і застукав.. о підлогу своєю дерев'янкою* (Фр., I, 1955, 290); *І ось зараз батько сидить у хаті, тільки замість ноги в нього — дерев'янка, і ходити без милиць він зовсім не може* (Шиян, Гроза.., 1956, 162).

ДЕРЕВ'Я́ЧЧЯ, я, *с., розм., зневажл.* Збірн. до **де́рево** 2; // Вироби з дерева.— *І з дерев'яччям пізнали мене? — Марко стукнув костурами об долівку* (Стельмах, Правда.., 1961, 221).

ДЕРЕЗА́, и́, *ж.* 1. (*Caragana frutex*). Розгалужений кущ родини бобових, що росте в степу, по степових схилах. *На плато вони* [чагарникові зарості] *утворені в основному дерезою (Caragana frutex)* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 54).

2. (*Lycium barbarum*). Колючий кущ родини пасльонових, який добре вкорінюється на сухих схилах, скелях, обривах; повій звичайний. *Од високої скелі.. починався рів, обсаджений густою дерезою* (Н.-Лев., II, 1956, 125); *Стежка крутилася між скелями й купами сірого каміння, зарослого кущами бузини й колючою дерезою* (Донч., Вибр., 1948, 132); *У порівн. *Фашиста, як дерезу,— не зрубуй, а викидай з коренем* (Укр. присл.., 1955, 410).

ДЕРЕЗИ́НА, и, *ж., розм.* Одне стебло дерези. *Він* [соловейко] *сидить на дерезині, співає, аж бадилина під ним коливається* (Н.-Лев., I, 1956, 65).

ДЕ́РЕН, рну, *ч.* Поверхневий шар грунту, вкритий травою і трав'янистими рослинами, густо пронизаний їх коренями. *Вона звеліла.. виструґать дерен і прочистити заступами доріжку* (Н.-Лев., IV, 1956, 27); //Вирізані з цього шару пласти. *Зрівняв землю, покрив дерном, Щоб ніхто не бачив, Де полягли Гонти діти, Голови козачі* (Шевч., I, 1951, 143); *Дерен для кріплення укосу* [греблі] *рекомендується укладати тільки восени (у вересні—жовтні), бо в жарку пору року він пересихає і гине* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 52).

ДЕРЕ́Н, у́, *ч., бот.* (*Cornus*). 1. Кущ або дерево родини кизилових з їстівними кислувато-солодкими ягодами; кизил. *Вишні, черешні, груші, сливи угорки, тернослив, терен та дерен — все росло густими купами* (Н.-Лев., II, 1956, 38); *Кизил, або дерен — стара культура. Невибаглива до грунтів, морозостійка, вона дістала досить велике поширення* (Веч. Київ, 5.VI 1961, 4).

2. Ягоди цієї рослини.

ДЕРЕНІ́ВКА, и, *ж.* Настояна на дерені (у 2 знач.); горілка. *Пили Сикизку, деренівку І кримську.. дулівку* (Котл., I, 1952, 174); *І показалася горілка, І деренівка, і вишнівка, І мед, і пиво та і квас, Як часом водиться у нас* (Рудан., Тв., 1956, 80).

ДЕРЕ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **дере́н.**

ДЕРЕНЧА́ЛО, а, *с., розм.* Іграшка з рухомим пристроєм (механізмом), обертання якого супроводиться деренчанням. *Василько ще не вмів читати і випросив газету для нового змія, якого він надумав тепер зро-*

бити з двома деренчалами (Панч, Гарні хлопці, 1959, 85).

ДЕРЕНЧА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **деренча́ти** і звуки, утворювані цією дією. *А навкруги такий достиглий спокій, Така дорідна лагода в усьому, Що деренчання косарок нагірних І цокотіння кованих безтарок Лише увиразнюють безгоміння* (Виргап. Квіт. береги, 1950, 112).

ДЕРЕНЧА́ТИ. чйть, *недок.* Видавати уривчасті дрижачі звуки. *Маланка.. бухика по хаті, аж шибки деренчать* (Коцюб., II, 1955, 32); *Кілька млинків, крутячись на вітрі, весело деренчали, гули* (Донч., IV, 1957, 71); //*перен.* Звучати уривчасто; дрижати (перев. про голос). *Простуджений його голос деренчав, мов тріснута посудина* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 60).

ДЕРЕНЧЛИ́ВИЙ, а, е. Який деренчить, у якому чути деренчання. *Левко шарпнув на себе деренчливі двері вітряка, переступив через поріг* (Стельмах, Хліб.., 1959, 158); *Грицько Вересай.. грав на кобзі і підспівував деренчливим, наче розбитий баняк, голосом* (Бурл., О. Вересай, 1959, 4).

ДЕРЕНЬКОТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **деренькота́ти** і звуки, утворювані цією дією.

ДЕРЕНЬКОТА́ТИ, о́че *і* **ДЕРЕНЬКОТІ́ТИ,** йть, *недок., розм.* Підсил. до **деренча́ти.** *Як розбитий горнець, то завше деренькоче* (Сл. Гр.).

ДЕРЕНЬКОТІ́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **деренькотіти** і звуки, утворювані цією дією.

ДЕРЕНЬКОТІ́ТИ *див.* **деренькота́ти.**

ДЕРЕНЬКУ́ЧИЙ, а, е., *розм.* Який часто і настирливо деренчить.

ДЕ́РЕШ, а, *ч., діал.* Чалий кінь або віл. *Коли дорогою зустрічає* [Дмитро] *кого з людей, старанно і довго, з удаваною скорботою, розпитує про свого дереша з зірочкою на лобі* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 616).

ДЕРЕШУВА́ТИЙ. а, е, *діал.* Чалий.

ДЕРЖ ... Перша частина складних слів, що відповідає слову **держа́вний,** напр.: д е р ж а р б і т р а́ ж, д е р ж б а́ н к, д е р ж б ю д ж е́ т.

ДЕ́РЖА́ВА, и, *ж., заст.* 1. Маєток, помістя, володіння.— *Чому ж се він мені не похвалився? Мабуть, невеличкий хуторець,— нічим гаразд хвалитись. А все ж хутір! Усе ж держава!* (Вовчок, I, 1955, 116); *Серед самого осередка* [острова], *над річкою в береговині була давня держава діда Дороша Грицая* (Н.-Лев., IV, 1956, 192).

2. Міцність. *Ноги не мали ще в собі держави, зразу затремтіли, і вона поточилася* (Вас., II, 1959, 17); *Я хоча теж чоловік при здоров'ї, держава в мені є, і чую силу в руках, але супроти Оришки — хлоп'я, горобчик* (Гончар, М. Братусь, 1951, 41).

3. Влада, керівництво. *За твоєї де́ржави як буде— побачимо* (Сл. Гр.);— *Ми тебе* [короля] *на державу вінчали, Ми тебе й розвінчаєм самі* (Л. Укр., I, 1951, 361).

ДЕРЖА́ВА, и, *ж.* Апарат політичної влади в суспільстві. *Разом із суспільним поділом праці і диференціацією суспільства на багатих і бідних, вільних і рабів, виникає і нове історичне явище — класи, створюються умови, які сприяють переходу від первісно-общинного ладу до держави* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 110); *Він* [В. І. Ленін] *підкреслив, що без пролетарської держави, без диктатури пролетаріату не можна зламати опір поваленої буржуазії, відстояти завоювання революції і побудувати соціалістичне суспільство* (Біогр. Леніна, 1955, 152); //Країна з таким апаратом політичної влади. *Будучи складовою і невід'ємною частиною Радянського Союзу, Українська РСР виросла в одну з найбільших держав Європи* (Наука.., 12, 1957, 1); *Тринадцять морів і два океани Омивають державу мою* (Нагн., Пісня.., 1949, 64).

ДЕРЖА́ВЕЦЬ, вця, *ч., заст.* 1. Володар що має права монарха). [О р и с я:] *Правом батька, силою державця чи владою рабовладільця* [рабовласника] *ви користуєтесь, що проганяєте мене?* (Кроп., III, 1959, 86); *Не може бути у однім краю два державці* (Фр., XVI, 1955, 18); //*перен., розм.* Член уряду, державний діяч. *Кожне бачить, що радянська держава не хоче зла людям, а тільки добра, бо самі люди державців обирали,.. кохають і шанують їх* (Ю. Янов., I, 1958, 570).

2. Той, хто користувався ранговими землями. *Існував термін «державці», який відбивав тимчасовий характер користування.. ранговими землями представниками козацької старшини* (Іст. УРСР, I, 1953, 272); — *Нема гірших панів від тих клятих державців та шляхти* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 359); //Великий землевласник; поміщик. *Козацька старшина за коронного гетьмана, за старост, за державців.. руку тягла* (Сл. Гр.).

ДЕРЖА́ВКА, и, *ж.* Пристрій для закріплення різців на стругальних верстатах. *На багатьох заводах за останні роки при обробці деталей на стругальних верстатах впроваджені спеціальні державки — пристрої, в які вставляють по кілька різців* (Верстати-гіганти, 1958, 62); *Мені і моєму напарникові.. доручено виготовляти інструмент, зокрема державки до різців* (Веч. Київ, 4.IV 1958, 1).

ДЕЖА́ВНИЙ, а, е. Прикм. до **держа́ва.**— *А я на зразок позова зложив скаргу до другої Державної думи про нашу горемичну* [бідолашну] *козачу долю* (Мирний, IV, 1955, 367); *Робітники, колгоспники та інтелігенція по праву пишаються тим, що на державному прапорі України виблискує найвища урядова нагорода — орден Леніна* (Наука.., 12, 1957, 1); //Який має важливе значення для держави, може впливати на стан її справ. *Член партії повинен: ..проявляти пильність, берегти партійну і державну таємницю* (Статут КПРС, 1961, 4); *Син України з сином Комі Державні зважують діла* (Рильський, I, 1956, 350); //Який бере безпосередню участь у керівництві державою. *У боротьбі за об'єднання й незалежність руських земель Дмитрій Донской виявив якості великого державного діяча і видатного полководця* (Іст. СРСР, I, 1957, 84).

△ **Держа́вне пра́во** — галузь права, положеннями якої визначено і закріплено суспільний і державний устрій країни, принципи організації і діяльності державних органів, основні права і обов'язки громадян, виборчу систему країни; **Держа́вні екза́мени (іспити)** — випускні екзамени у вищих навчальних закладах. *Та що ж, коли у Вас.. докторату не дають, а без того Лілі не можна було б потім в Росії державні іспити складати* (Л. Укр., V, 1956, 416).

ДЕРЖА́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Державний лад; державна організація. *Була створена* [в СРСР] *державність народів, які раніше не мали її* (Вісник АН, 10, 1957, 5); *Велика Жовтнева соціалістична революція звільнила від царських пут український народ, забезпечила йому повну можливість будувати свою державність, літературу і мистецтво* (Панч, В дорозі, 1959, 249); *Важливе значення для розвитку радянського демократизму має процес переростання соціалістичної державності в комуністичне самоврядування* (Ком. Укр., 2, 1961, 30).

ДЕРЖА́К, а́, *ч.* 1. Деталь предмета (ручного інструмента, зброї і т. ін.), за яку його тримають.— *Ого-го!* — *перенісся ображений буркіт довкола. Чарнецький збурено стиснув держак у шаблі* (Стар., Облога.., 1961, 27); *Колгосп бідує без деревини страшенно, навіть*

держака на лопату ніде дістати (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 6).

2. Деталь механізму, приладу або предмета, за яку беруться рукою для пересування, перемикання, повороту. *До 18-рядного культиватора КРС-8.. потрібно підготувати 36 лап-бритв (18 правих і 18 лівих) та 18 прямих і 18 зворотних держаків* (Колг. Укр., 4, 1959, 12); *А під стіною лежали якісь дивні чавунні кулі, з'єднані чавунними держаками* (Руд., Вітер.., 1958, 107).

ДЕ́РЖАЛКО, а, *с.* Те саме, що **де́ржальце.** *Двоє фізкультурників вносять столик і стілець і ладнають їх біля брами, прикріпивши поряд держалко з прапором* (Коч., II, 1956, 73); *Ви поспішаєте на поміч, берете з Якимових рук держалко з казанком, а він біжить мерщій гнідка ловити* (Мирний, IV, 1955, 320).

ДЕ́РЖАЛНО, а, *с., розм.* Те саме, що **держа́к** 1. *Шаблі з.. золотими держалнами висіли на стінах* (Н.-Лев., IV, 1956, 36); *На вигоні під гіллястим дубом парувала польова кухня. Корцем на довгому держалні кашовар мішав вариво* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 161).

ДЕ́РЖАЛО, а, *с., діал.* Держак (у 1 знач.). *Маленька лопатка на довгому держалі була коло нього* (Перв., Мандрівники, 1935, 62).

ДЕ́РЖАЛЬЦЕ, я, *с.* Зменш. до **де́ржало.** *Людина тримала в руках зо два десятки ножів, довгих і гострих, з держальцями срібної інкрустації* (Рибак, Помилка.., 1956, 150); //Предмет, яким беруть, тримають що-небудь. *Із дроту держальце скрутить він умудрився. Туди яєчко примостив, Недогарок в куточку засвітив І над вогнем давай яйце вертіти* (Гл., Вибр., 1957, 135).

ДЕРЖА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **держа́ти** 1—7. *— Тільки вам за ці гроші даємо, бо знаємо — купуєте* [корову] *не на заріз, а на держання! — припрошувала Гафія* (Чендей, Вітер.., 1958, 14).

ДЕРЖАПАРА́Т, у, *ч.* Скорочення: державний апарат. *Проведене районування наблизило держапарат до широких селянських мас* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 301).

ДЕРЖА́ТИ, держу́, де́ржи́ш, *недок., перех.* 1. Взявши в руки, рот, зуби і т. ін., не випускати; тримати. *Держала в руках кухоль з водою та й впустила додолу* (Н.-Лев., II, 1956, 19); [Я в д о ш к а:] *Хіба вони гроші в зубах держать?* (Мирний, V, 1955, 122); *З вулиці входить дід Терешко.. В руках держить великий букет* (Зар., Антеї, 1962, 5); //Підставляти руки, посуд, тару і т. ін. для одержання чого-небудь. — *Держи свій оклунок... от насипав... от і йди собі; тут тобі на місяць* (Кв.-Осн., II, 1956, 134); [К р у с т а *(підводить кухля):*] *Держіть фіали!* [Л ю ц і й:] *Я не п'ю, спасибі* (Л. Укр., II, 1951, 400); — *Ану? виверніть кишені: Що там є такого? А ви, хлопці, держіть жмені...* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 140); //Схопивши за що-небудь, не відпускати від себе, не давати рухатися комусь, чомусь. [С е с т р а С е р а х в и м а:] *Ми вели її під руки і держали кріпко...* (Мирний, V, 1955, 116); *І на весь гай гукать зачав* [Вовк]: — *Ой ненечко! Рятуйте! Поможіте! Ловіте злодія, держіте! Добро моє покрав* (Гл., Вибр., 1957, 50); *Остап схопився з криком: — Держіть ляха! Ловіть коня, ловіть!!* (Довж., I, 1958, 243); //*перен.* Зберігати за собою, докладаючи до цього зусилля.

2. Бути опорою чому-небудь; підтримувати. *Міцні залізні штаби, що держали глуху браму, іржа проїла, зламалися, брама лежала долі* (Мирний, IV, 1955, 16); *Коли й умре котра з них* [смерек], *переживши п'ять століть,— не дають їй упасти,.. ослабити ряди. Підставляють плечі, обхоплюють руками і держать* (Хотк., II, 1966, 106).

3. Надавши чому-небудь певного положення, зберігати в ньому. — *Ти тільки подивись, як вона ходить, як говорить, як держить стан* (Н.-Лев., II, 1956, 77); *Вони вправно й гарно загрібали веслами, а старий держав стерно* (Смолич, I, 1958, 46).

4. Змушувати залишатися, перебувати де-небудь. *Хан держить Богдана в своєму наметі й не пускає в битву* (Н.-Лев., III, 1956, 308); *То ж послухайте старого: Не держіть узаперті Цього щиглика малого, Бо загине в самоті!* (Граб., I, 1959, 141); *Колись держали у полоні Тут* [в Авіньйоні] *пап французькі королі* (Рильський, III, 1961, 257); //Затримувати якими-небудь діями, справами. — *Чого ж ти нас держиш надворі? Веди вже у хату* (Мирний, III, 1954, 299); [Л ю б о в:] *Ідіть собі спати, я не держу вас* (Л. Укр., II, 1951, 63); //Залишати у кого-небудь. *Не держи їх* [малюнки] *тільки довго у фотографа* (Шевч., VI, 1957, 179); — *Якщо недовго будете держати* [список] *у себе — то згодний, — одказав я.— Держатиму, скілько буде треба,— неласкаво мовив становий* (Мирний, IV, 1955, 381).

5. Змушувати перебувати в якому-небудь стані, положенні. *Держати місто в облозі;* // Підтримувати, тримати в певному стані. *Вони так добре держали дім, так уміли дбать, як їх покійна мати* (Н.-Лев., I, 1956, 351); *Дружина лікаря.. держала всю господу, як розумні бджоли вулик* (Рильський, Мостн. 1948, 101); //*розм.* Поводитися з ким-небудь, ставитися до когось певним чином. [М а в к а:] *Який бо ти, дідусю, став суворий! Се ти мене отак держати будеш, як Водяник Русалку?* (Л. Укр., III, 1952, 197); — *Адже коваль держить єї* [її] *як рідну дитину. Схоче погуляти чи між посестри піти, то він їй прецінь не боронить* (Фр., VII, 1951, 86).

6. Зберігати, тримати де-небудь. — *А поки-що, держіть свої грошенята при собі, та й не хваліться про їх нікому* (Мирний, V, 1955, 392); *Дуже негарно з Лідиного боку — держати отруту на столі, не під замком* (Коцюб., III, 1956, 185).

7. *розм.* Тримати з метою використання. *Вже Ганя купила гарненьку канапу, справила гарну одежу,.. держала корову, мала доволі молока* (Н.-Лев., I, 1956, 156); — *Десятків зо два коней завжди держав* [князь Куракін], *пар тридцять волів* (Головко, II, 1957, 498); //Зберігати для чого-небудь. *Стояв у неї на городі, В кострі на зиму очерет; .. Як порох був уже палкенький, Його й держали на підпал* (Котл., I, 1952, 86); *По обіді обсядуться всі гуртом під хатою.. Мати винесе з хати миску з насінням (про свято держить), поставить у коло* (Головко, II, 1957, 401); //*заст.* Мати який-небудь заклад, підприємство. *У коршмаря* [корчмаря], *що недалеко скиту Держав шинок, була одна дочка* (Фр., XIII, 1954, 289); *Стара інвалідка Юзефа держала тут притулок для бездомних моряків* (Смолич, V, 1959, 472); //Тримати як робочу силу. *Держав батраків.., так тільки і знав, що год з году усе багатів* (Кв.-Осн., II, 1956, 311); [В а с и л ь:] *Може, і я розживусь і наймитів тоді держатиму, то й не буду сам за плугом ходить* (Кроп., II, 1958, 150); //*заст.* Мати за дружину. *Сам Мотуз докопався, що Грицаїв дядько держав його рідну тітку* (Н.-Лев., IV, 1956, 224); *Зять Семен.. живе у старого Проця в приймах, бо держить старшу Процеву доньку Марію* (Ю. Янов., I, 1958, 568).

8. *без додатка, розм.* Рухатися в певному напрямі. — *Держи цабе, то якраз потрапимо в ворота до клуні* (Н.-Лев., II, 1956, 232); *Воли були здорові, комашинкою здавався біля них Яшко.. Ззаду гукнули:— Соб держи, соб!* (Головко, I, 1957, 127); — *Держи за мною. Гав-*

рило слухняно повів за ним биків (Тют., Вир, 1964, 89).

9. У сполуч. з деякими іменниками означає: здійснювати те, що названо іменником. *Держали ми знов раду з Лукашем* (Вовчок, VI, 1956, 248); — *Ну, ті, певно, довго служили при війську, що й тепер іще, на старості, держать крок* (Фр., III, 1950, 213); — *То, може, в наш університет спробуєш держати екзамен?* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 153); — *І обиду, товаришу, тут нічого держати* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 92)

10. *перен., безос.* Бути в певному стані (про погоду). *Починалася весна; хоч ще звечора й держало заморозками, а проте вдень так світило, так гріло ясне сонечко!* (Мирний, III, 1954, 60).

◇ **Держáти банк** *див.* **банк; Держáти в голові** *що* — думати, пам'ятати про що-небудь; **Держáти віжки в рукáх** *див.* **віжки; Держí в обидві жмені** — не розраховуй, не надійся (говориться глузливо тому, хто сподівається що-небудь отримати). *Нарізку власть йому зробить! Якраз! — держи в обидві жмені! Треба самовільно брати її, землю* (Головко, II, 1957, 220); **Держáти в рукáх** *кого* — тримати кого-небудь в залежності, не давати комусь волі. *Мати.. радила, щоб він таки держав Онисю в руках і не попускав віжок* (Н.-Лев., III, 1956, 60); *В Гериковій коморі згоріли якісь папери, квитки та записи, которими буцімто Гершко держав пана в руках* (Фр., III, 1950, 44); **Держáти звичаїв,** *рідко* — дотримуватися звичаїв. [Х у с а:] *Мати, як старо людина, не розбирає, що в часи новітні не можна звичаїв старих держати* (Л. Укр., III, 1952, 181); **Держáти кáмінь за пáзухою** *див.* **кáмінь; Держáти курс (лінію)** *на кого, що* — скеровувати свою увагу на кого-, що-небудь, орієнтуватися на когось, щось. — *Тепер я держу лінію не на мужиків, а більше на дівчат та на підлітків* (Гончар, Таврія.., 1957, 24); **Держáти курс (путь)** *куди* — рухатися у певному напрямі. *Скромно поцікавився* [Йонеску], *звідки подорожує і куди держить путь поважна іноземка* (Смолич, I, 1958, 48); *Аж дивлюся — то машини до криниці держать путь* (Гонч., Вибр., 1959, 114); **Держáти на світі** *кого* — підтримувати чиє-небудь життя. — *Ти мою старість веселиш, ти мене на світі держиш!..* (Кв.-Осн., II, 1956, 426); *Вона* [корова], *так сказати, держала їх обоє* [обох] *на світі, і його* [Петруся] *і бабу Василиху* (Фр., IV, 1950, 29); **Держáти пéршість (перéд)** *в чомусь* — бути першим (в роботі, змаганні і т. ін.). *Знов держить вона перед чи на весіллях, чи на музиках. Хлопці липнуть до неї* (Н.-Лев., I, 1956, 87); *Не підкачали й на цій ми ділянці. Першість держали, як дружна сім'я* (С. Ол., Вибр., 1959, 102); **Держáти під замкóм** *див.* **замóк; Держáти під сукнóм** — залишати без уваги, не просувати далі. *Написав я і третю п'єсу та вже держу її під сукном...* (Збірник про Кроп., 1955, 369); **Держáти рýку** *за ким, за кого* — бути чиїм-небудь прихильником, підтримувати когось. — *Так, сину, так! Держи руку за жінкою, а матері не можна буде далі в своїй хаті й слова промовити* (Н.-Лев., II, 1956, 287); — *За багатиря руку держить!* (Головко, II, 1957, 247); **Держáти свої нéрви в рукáх** — те саме, що **Держáти себé в рукáх.** *Маю одвагу в характері — ..умію спокійно розважати в тривожні моменти, держати свої нерви в руках* (Л. Укр., III, 1952, 693); **Держáти себé** *як* — поводитися певним чином. — *У нас хоч роботи і небагато, а держи себе гаразд* (Мирний, IV, 1955, 151); *Паном себе держить* [гість], *гордо й гідно* (Перв., II, 1958, 275); **Держáти себé в рукáх** — стримувати свої почуття, намагатися бути спокійним. *Пиши мені хоч по кілька слів щодня, а то я забуду свою обіцянку держати себе в руках і зовсім скисну* (Коцюб., III, 1956, 179); **Держáти умóву,** *рідко* — дотримуватися умови. [М а в к а:] *Се так держиш умову з дядьком Левом?* (Л. Укр., III, 1952, 25); **Держáти у секрéті** *див.* **секрéт; Держáти язик за зубáми (на прив'язі)** *див.* **язик; Нóги не дéржать** — про дуже сильну втому чи слабість. [М а т у ш к а г у м е н я:] *Все тіло тремтить, не держать мене ноги...* (Мирний, V, 1955, 111).

ДЕРЖÁТИСЯ, жýся, жи́шся, *недок.* 1. Схопившись, учепившись за кого-, що-небудь, зберігати якесь положення; триматися. *Щоб не впасти, руками держиться* [сотник] *за днище* (Кв.-Осн., II, 1956, 204); *Від сильного ривка Мандрика, що держався за ручку* [дверей], *вилетів у коридор* (Довж., I, 1958, 371); *Образно. *Але корінням грунту кам'яного Вона* [смерічка] *так цупко держиться завжди, Що не боїться вітру дощового* (Павл., Бистрина, 1959, 83); //*перен.* Прагнути зберегти що-небудь для себе, утримати за собою. *Чи то врешті у Бертольда Притомилося лицарство, Чи то владар бусурманський Міцно так державсь за царство,— Тільки твердо так трималось Місто гордеє, уперте* (Л. Укр., I, 1951, 375); *Та й держалась же Кониха за те життя, як борона за траву* (Григ., Вибр., 1959, 324); //Притуливши руку до кого-, чого-небудь або поклавши руку на когось, щось, залишати її в такому положенні. *На березі сидить турок у червоній чалмі, держачись за кинджал* (Вовчок, I, 1955, 297).

2. Утримуватися на якій-небудь опорі, з допомогою чого-небудь; бути укріпленим на чомусь. *Держиться, як пісок на вилах* (Укр.. присл.., 1955, 306); *Листя з кущів вже зовсім обсипалось внизу, тільки держалося на вершечках* (Н.-Лев., III, 1956, 266); *Голова у неї* [старої], *наче в п'яної, хиталася, не держалася на в'язах* (Мирний, I, 1954, 361); //*перен.* Існувати, спираючись на кого-, що-небудь, грунтуватися на чомусь, підтримуватися чим-небудь. — *Через них, через дітську* [дитячу] *славу вона* [мати] *держиться на світі* (Кв.-Осн., II, 1956, 343); [І з о г е н:] *Наш ворог тямить, чим держиться церква* (Л. Укр., III, 1952, 297); *Наймана праця держиться виключно на конкуренції робітників між собою* (Комун. маніф., 1947, 26).

3. Перебувати в певному стані, положенні, зберігаючи його в той чи інший спосіб. *Він випірнув зараз же і поплив до Семена, що ще держався на воді* (Гр., Без хліба, 1958, 47); *Славетний акин* [Джамбул] *держиться в сідлі вже більше, як вісімдесят літ життя* (Мас., Життя.., 1960, 74).

4. Знаходитися де-небудь, займати якесь місце, положення. *Одна Неріса танцює, все держачись позад Антея* (Л. Укр., III, 1952, 463); — *Держись мені хати, не блукай по ночах!* (Коцюб., I, 1955, 271); — *Держися місця. Перетерпиш кару... Якось воно буде* (Донч., III, 1956, 63).

5. Надавши певного положення тілові, зберігати його; стояти в якій-небудь позі. *Наділа* [Христя] *й корсетку.— Держись рівно!* (Мирний, III, 1954, 179); //*перен., розм.* Поводитися, триматися певним чином. *Панна Анеля мовчала, держалась сухо і наче осторонь* (Коцюб., II, 1955, 246); *Треба було оскупно* [скупо] *видавати на їду і на всякі найконечніші потреби, щоби тілько про людське око держатися сяк-так з гонором* (Фр., III, 1950, 156).

6. *розм.* Залишатися в доброму стані, не псуватися. *Габелок державсь та комір Василевого каптанка не видержав, лопнув* (Мирний, IV, 1955, 108).

7. *перен.* Не відступати, не здаватися; міцно стояти, триматися. — *Затявся пан, держімось і ми* (Коцюб., II, 1955. 54); *Цілий уже тиждень держаться озеряни. Вже*

двічі набігали козаки, а нічого не вдіють (Головко, II, 1957, 328); — *Держись, Марійко, щоб мені там того... Щоб усіх партизанів на ноги поставила* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 133); //Стримувати себе, утримуватися, кріпитися. *Старі держались і не дуже напивались, доки на вечірці гуляли панни та паничі* (Н.-Лев., III, 1956, 76); *Серце, як молотком, гамселило у груди. Він все держався* (Мирний, IV, 1955, 59); — *А ми держались-держались, та таки перед світом поборов нас сон* (Тют., Вир, 1964, 28).

8. *чого.* Дотримуватися певного напряму в русі. *Остапові здавалося, що вони мусять держатися правої руки; Соломія ж, навпаки, доводила, що їм слід йти вліворуч* (Коцюб., I, 1955, 359); *Образно. *Іван, ще дитиною напрямований* [спрямований] *по хліборобській дорозі, так її й держався* (Мирний, II, 1954, 109).

9. *чого, перен.* Дотримуватися чого-небудь, діяти згідно з чим-небудь.— *Я пригадав собі, що зустрічався з ним і в іншому товаристві, де він держався крайніх поглядів та виставляв себе демократом* (Коцюб., I, 1955, 253).

10. Пас. до **держа́ти** 1—7. *Прийшли з череди вівці (двійко було іще з приданого — держиться їх заради дитини)* (Головко, II, 1957, 198).

◇ **Де (в чо́му) [тільки] та душа́ держи́ться** — про кволу, слабосилу, хворобливу людину.— *Вони* [Ганна Антонівна] *дуже тендітні, худенькі, де в них та душа держиться — їй-богу, не знаю* (Ю. Янов., I, 1958, 240); **Держа́тися бе́рега:** а) пливти, йти і т. ін., не віддаляючись від берега.— *І ногами тріпає* [о. Артемій у воді], *і косами, і полами! Крутиться, вертиться і берега не держиться: гірше за млина! — додавав жартів Леонід Семенович* (Н.-Лев., IV, 1956, 138); б) бути обережним, уважним; не ризикувати; **Держа́тися ку́пи** — бути разом. *Те давнє лихо не різнило людей,.. навчало держатися купи* (Мирний, IV, 1955, 258); — *Держімось купи, братця: в гурті наша й сила, і наш порятунок* (Головко, II, 1957, 328); **Держа́тися на волосі́ні** *див.* **волосі́на; Держа́тися на світі** — жити, животіти. *Треба чимось жити, треба якось на світі держатися* (Фр., I, 1955, 370); **Держа́тися плу́га** — бути хліборобом.— *Держіться, діти, плуга, то якось будете жити на світі* (Стельмах, I, 1962, 147); **Держа́тися руки́ (сторони́)** *чиєї* — бути на чиємусь боці, підтримувати когось. *Чіпка й собі, хоч і бачив, що мати ні в чому не винна, держався руки жінки, а за нею — й тещі* (Мирний, II, 1954, 284); **Держа́тися свого́ бе́рега** — не братися не за свої справи, знати свою справу, пильнувати свого. *Усяк до чого-небудь взявся. Той робить те, другий — друге; Всяк свого б берега й держався...* (Гл., Вибр., 1957, 72); **Ле́две на ногах держа́тися** — насилу ходити, робити щось (при дуже сильній втомі, слабості).— *Страшно було глянути на Петра Федоровича! Він ледве-ледве на ногах держався* (Мирний, I, 1954, 339); **Таке́, що й ку́пи не держи́ться** — нісенітниця. [Старости:] *Та що це ти, бабо, вигадуєш щось таке, що й купи не держиться?* (Кроп., IV, 1960, 107); *Про Уляну таке бувало верзе, що й купи не держиться* (Мур., Жила.. вдова, 1960, 58); **Тільки держи́сь (держі́ться)!** — вигук, що застерігає від сильного вияву чогось або попереджає про цей вияв.— *От уже менші панки та полупанки, так там уже тільки держись! І даси, і не надаси* (Кв.-Осн., II, 1956, 282); *Роздратує її раніше чим-небудь, і тоді тільки держись: Марина так почне в'язати, що два косарі не вспішаться за нею косити* (Григ., Вибр., 1959, 226).

ДЕРЖАЧО́К, чка́, *ч.* Зменш. до **держа́к** 1. *Вона взяла її* [лопатку] *за самісінький кінчик дерев'яного держачка і щосили вдарила в браму* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 65).

ДЕРЖИДЕ́РЕВО, а, *с.* (*Paliurus* Mill). Кущова колюча рослина родини крушинових, що росте на схилах гір, в урвищах. *Солов'ї співали скрізь. І у вологому затінку ярів над дніпровськими урвищами,— в хащах верболозів, держидерева та бузини* (Смолич, Мир., 1958, 74).

ДЕРЖИЛЮ́Д, а, *ч., зневажл., рідко.* Те саме, що **держимо́рда.** *Не боюсь я царів держилюдів,— Хоч у них є солдати й гармати* (Фр., XI, 1952, 8); *Хай тебе грім покара, Держилюде, що родишся катом!* (Граб., I, 1959, 469).

ДЕРЖИМО́РДА, и, *ж., зневажл.* Властолюбна, жорстока до підлеглих особа. *Розбурханий заробітчанський натовп, відхлинувши до складів лісоматеріалу, раптом уперся, не подаючись далі, обороняючись від знавіснілих держиморд* (Гончар, Таврія.., 1957, 67); — *Самий початок дев'яностих років минулого століття— доба найчорнішої реакції за царя держиморди-городовика Олександра третього* (Крот., Сини.., 1948, 111).

ДЕРЖКИ́Й, а́, е́, *рідко.* Який добре держиться (у 1, 2 знач.). *Це держкий човен: хоч би ми й усі посідали, то здержить* (Сл. Гр.); //В'язкий. *Глина держка, добра для муру* (Сл. Гр.).

◇ **Держки́й на язи́к** — який не розголошує таємниць. [Микита:] *Тобі не скажу, ти не держка на язик* (Сам., II, 1958, 184).

ДЕРЖПЛА́Н, у, *ч.* Скорочення: Державний плановий комітет. *Надаючи першорядного значення розвиткові народного господарства за єдиним загальнодержавним планом, В. І. Ленін підкреслював величезну роль Держплану в здійсненні цього завдання* (Рад. Укр., 30.III 1957, 3).

ДЕРЗА́ННЯ, я, *с., уроч.* Дія за знач. **дерза́ти.** *Молоді письменники беруться іноді до таких тем, які аж надто для них складні. Ну, що ж, у цьому якраз і полягає їх благородне дерзання* (Тич., III, 1957, 451); *За роки Радянської влади на Україні виховано чудову плеяду вчених, яким властиві новаторство в науці, сміливе, творче дерзання* (Наука.., 12, 1957, 9).

ДЕРЗА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., уроч.* 1. Сміливо прагнути до чого-небудь величного, нового; діяти сміливо, рішуче. *Дерзати — це в самому характері радянських людей. Це риса, вироблена в них в суворій боротьбі за нове життя і в напруженому труді* (Рад. Укр., 17.X 1957, 1).

2. *на що або з інфін., книжн.* Осмілюватися, наважуватися.

ДЕРЗКИ́Й, а́, е́, *розм.* 1. Який має тверду будову, грубий вигляд; дебелий, жорсткий. *Хазяїн підвівся з крісла й попрохав гостей в залу, подибавши поперед їх своїми цибатими, але не дерзкими, неначе крихкими ногами* (Н.-Лев., I, 1956, 623); *Рейки залізниці виривались на хвилястий простір піщаних кучугур, порослих дерзкою травою чаполоччю і вільховими кущами* (Коз., Гарячі руки, 1960, 238).

2. *перен.* Який не виявляє поваги, пошани; грубий, невихований. *Хто мене з полів і злих потоків У життя твоє, скажи, приніс? Трудного, жорстокого на слові, Дерзкого, та й ще чого бува* (Мал., Звенигора, 1959, 301).

3. Те саме, що **дерзнове́нний.** *Твій погляд дерзкий в моїх думках встає, Зазира мені спильна ув очі* (Манж., Тв., 1955, 49); *Дерзкою формою сповіді на початку двадцятого століття несподівано для багатьох заговорив з масами Володимир Маяковський* (Тич., III, 1957, 111).

ДЕ́РЗКІСТЬ, кості, *ж., розм.* Абстр. ім. до **дерзки́й.**

ДЕРЗНОВЕ́ННИЙ, а, е, *уроч.* Винятково сміливий. *Вихованці радянської вищої школи повинні бути дерзно-*

венними новаторами в науці і техніці, творцями нових матеріальних і духовних цінностей, хорошими організаторами і вихователями (Літ. газ., 25. XI 1959, 1); //Сповнений сміливості, поривання. *Передовий боєць за здійснення найбільш дерзновенних мрій людства — наша Комуністична партія, партія новаторів* (Рад. Укр., 17.X 1957, 1); *Образно. *Після цього будинок лишився стояти нескорений, суворий, і кричав у лице ворогам дерзновенним написом на білому мурі* (Жур., Опов., 1956, 245).

ДЕРЗНОВЕ́ННІСТЬ, ності, *ж., уроч.* Абстр. ім до **дерзнове́нний.** *Від запальничок ми йшли до космічних кораблів, які.. несуть над світом славу про героїзм радянського народу, про нашу індустріальну могутність і дерзновенність нашої науково-технічної думки* (Рад. Укр., 15.X 1961, 2); *Дерзновенність, творче горіння і прагнення до кращого, невтомна і цілеспрямована праця в ім'я щастя народу..— це шлях до успіхів, шлях до великого мистецтва* (Мист., 3, 1962, 2).

ДЕРЗНОВЕ́ННО, *уроч.* Присл. до **дерзнове́нний.** *Треба на власні очі побачити легендарну цілинну землю, щоб пересвідчитись у величі перетворень, дерзновенно замислених і успішно здійснюваних Комуністичною партією* (Літ. Укр., 10.VII 1962, 4).

ДЕРЗНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., уроч.* Однокр. до **дерза́ти.** *Взялися завзяті, дерзнули, І успіх — у всіх на виду. По всій Україні почули: — Тернопільці — в першім ряду!* (С. Ол., Вибр., 1959, 222); [С а р и ч е в:] *Російські океанографи дерзнули провірити «непогрішимі істини»* (Довж., Зач. Деспа, 1957, 408).

ДЕРИВА́Т, а, *ч., спец.* Похідне від чого-небудь первинного (в хімії, лінгвістиці, грунтознавстві і т. ін.).

ДЕРИВАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до деривації (у 1 знач.). *Дериваційні канали в Росії, зокрема на Алтаї, вперше були побудовані Ползуновим і Фроловим* (Рад. Укр., 21. III 1950, 2).

ДЕРИВА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* 1. Відведення води від головного русла річки в бік по каналу.

2. Відхилення артилерійських снарядів і куль нарізної зброї в польоті.

3. Творення похідних слів від слова-основи.

ДЕРИ́ЛЮД, а, *ч., рідко.* Те саме, що **зди́рник.** [М е л е ш к о:] *Та з вас хоча роботу Вигнічує проклятий дерилюд! А з ковалів залізо вимагає* (Коч., І, 1956, 447); — *Дай цьому дерилюду синеньку, бо він такий, що здере з живого й мертвого* (Стельмах, Хліб.., 1959, 176).

ДЕРИ́ХВІСТ, воста, *ч.* Невеликий степовий перелітний птах з довгим вилкастим хвостом.

ДЕРІ́Й, я́, *ч., розм.* Те саме, що **зди́рник.** *От хоч і оцей волосний писар — мало то він злупить за рік з усієї волості! З батька рідного візьме — такий дерій* (Вас., І. 1959, 96).

ДЕ́РКАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **де́ркати** і звуки, утворювані цією дією. *Знадвору долітало іржання коней, яких конюхи гнали на пашу, то жалібний голос сопілки, то деркання деркачів у траві* (Фр., І, 1955, 66).

ДЕ́РКАТИ, ає, *недок.* Видавати різкі звуки, схожі на деренчання. *Десь там чути на оборі Дитинячий плач, А в траві, в зеленім морі Деркає деркач* (Фр., XIII, 1954, 181); — *Або деркачі. Тож було як почнуть тобі деркати вночі, спати не можна* (Довж., Зач. Десна, 1957, 493).

ДЕРКА́Ч¹, а́, *ч.* Невеликий перелітний птах з жовтувато-бурим оперенням, який відзначається характерним скрипучим криком. *Не співав соловейко, Лиш деркач дере, Вмерла вже весна кохана, Жаль мене бере* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 347); *Висока трава чіплялася за ноги, скрипів деркач, кумкали жаби, але Сава Петрович нічого цього не помічав* (Донч., VI, 1957, 175); *У порівн. *Брехач — як деркач: усе дерчить* (Укр.. присл.., 1955, 189).

ДЕРКА́Ч², а́, *ч.* 1. Стертий віник. *Весела загадка сміється, Що із брехні спекла калач,— Як свіжий — віником він зветься, А як пристаріє — деркач* (Гл., Вибр., 1957, 317); *Він.. пильно обтрусив старим деркачем великі й довгі, аж за коліно, чоботи й пішов до хати* (Епік, Тв., 1958, 395); *У порівн. *Посіклася пишна грива, Мов деркач зробився хвіст* (Воскр., З перцем!, 1957, 62).

2. *перен.* Про щось обсмикане, обірване.— *Треба вже,— заговорив панотець, — набрати для неї додільне платтячко, де ж їй ходити таким деркачем!* (Свидн., Люборацькі, 1955, 73); *З мерзлої землі вставали деркачі брудного, дорідного, торішнього бур яну* (Ле, Мої листи, 1945, 183).

ДЕРКА́ЧИК¹, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **деркач¹.** *І деркачик кехка Десь оддалеки* (Граб., І, 1959, 192).

ДЕРКА́ЧИК², а, *ч.* Зменш. до **деркач².** *Вона примітила, що держала в руках тільки деркачик нехворощі, й засміялась* (Н.-Лев., III, 1956, 330).

ДЕРКОТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **деркота́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Незабаром ..стало чути віддалене, дражливе деркотання* (Гончар, Таврія.., 1957, 502).

ДЕРКОТА́ТИ, о́че *і* **ДЕРКОТІ́ТИ,** оти́ть, *недок.* Підсил. до **де́ркати.** *Підпадьомкали перепели, деркотіли деркачі, висвистували овчарики, кигикали і квилили, літаючи, чайки* (Стор., І, 1957, 334); — *Все було шиє* [батько] *кожухи та свитки та б'є вовну на струні; все було деркотить струна в сінях од ранку до вечора* (Н.-Лев., І, 1956, 55); *Аероплан тим часом уже деркотів над селом* (Гончар, Таврія.., 1957, 502).

ДЕРКОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **деркоті́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Іван Петрович хутко сягнув по сходах і відчинив двері в апаратну залу. Тріщання юзів, деркотіння морзів і якесь дзижчання зразу його приголомшило* (Сам., II, 1958, 243).

ДЕРКОТІ́ТИ *див.* **деркота́ти.**

ДЕРКОТЛИ́ВИЙ, а, е. Який інтенсивно, голосно деркоче. *Розбившись на гуртки, зацікавлено стежили* [люди] *за небом, за наближенням деркотливої залізної птиці* (Гончар, Таврія.., 1957, 502).

ДЕ́РМА, и, *ж.* Частина шкіри людини і хребетних тварин, розташована під епідермісом. *Еластичні волокна тонкі, ніжні, рівномірно розташовані в усіх шарах дерми* (Фізіол. ж. , II, 3, 1956, 99).

ДЕРМАТИ́Н, у, *ч.* Просочена нітроцелюлозою тканина, схожа на шкіру або на клейонку; штучна шкіра. *Двері часто оббивають повстю, а зверху ще й дерматином* (Стол.-буд. справа, 1957, 29); *Посеред кімнати стояв круглий стіл під білою скатертиною, в кутку — диван, обтягнутий чорним дерматином* (Руд., Вітер.., 1958, 237).

ДЕРМАТИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **дерматин;** //Вигот. з дерматину. *Напомацки знайшов* [Кукулик] *на тумбочці коричневий дерматиновий футляр, розстебнув його, дістав звідти електричну бритву* (Загреб., День.., 1964, 9).

ДЕРМАТИ́Т, у, *ч.* Запальне захворювання шкіри.

ДЕРМАТО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з дерматології; лікар в цій галузі. *Підготовлена велика кількість лікарів-спеціалістів по хворобах шкіри (дерматологів)* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 8).

ДЕРМАТОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до дерматології. *У приміщенні лекційного залу.. дерматологічного диспансеру відбулась наукова конференція лікарів по шкірних захворюваннях* (Рад. Укр., 24.I 1959, 4).

ДЕРМАТОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Галузь медицини, яка вивчає хвороби шкіри. *Одною з головних проблем дерматології в останні роки є боротьба з грибковими захворюваннями* (Рад. Укр., 23.I 1965, 3).

ДЕРНИ́НА, и, *ж.* Те саме, що **де́рен.** *Минули передмістя. Показалися запорізькі січові курені, вкриті дерниною або повстю* (Довж., I, 1958, 228); *Багаторічні трави за доброго врожаю утворюють міцну дернину, яка скріплює і захищає грунт від змиву* (Колг. Укр., 4, 1956, 14); //Одна плитка, шматок дерну.— *Неси оці дві дернини* (Сл. Гр.); *На більш сухих луках нарізують дернини 40—50 см завдовжки, 20—25 см завширшки та 6—8 см завтовшки* (Озелен. колг. села, 1955, 165).

ДЕРНИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **дерни́на.** *Огірки вирощують з розсади, яку підготовляють у теплицях або парниках, висіваючи насіння в горщечки, дернинки або просто в грунт за 25—30 днів до садіння* (Колг. енц., II, 1956, 337).

ДЕРНИ́СТИЙ, а, е. Густо пронизаний коренями трав'янистих рослин. *Дерниста земля випала під рала, пружні лапи стрибали, вискакували* (Горд., I, 1959, 100).

ДЕРНО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **де́рен.** *Дернова земля вгинається, немов гумова, і візок котиться м'яко* (Грим., Подробиці.., 1956, 63); *Цінною для приготування дернових компостів є лише глибока дернина, що утворилася на родючих грунтах і містить багато органічних речовин* (Колг. Укр., 12, 1956, 16); //Покритий, обкладений дерном. *До акацій тулилися дернові канапки й маленькі дерев'яні лавочки* (Кобр., Вибр., 1954, 148).

ДЕРНОЗНІМА́Ч, а́, *ч.* Те саме, що **передплу́жник.**

ДЕРНОРІ́З, а, *ч.* Спеціальний плуг для нарізування пластів дерну.

ДЕРНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дернува́ти.** *Щоб мати зразу зелені схили у парках або зелені смужки біля доріжок, біля клумб та рабаток (бордюри), можна провадити дернування* (Озелен. колг. села, 1955, 191).

ДЕРНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Покривати, обкладати дерном що-небудь. *Між квітниками й доріжками залишається смуга в 0,25—0,75 м завширшки. Цю смугу дернують або засівають під газон* (Озелен. колг. села, 1955, 191); *Після закінчення робочого дня юнаки і дівчата з лопатами поспішають на будівництво. При електричному освітленні вони дернують схили* (Веч. Київ, 30.X 1957, 3).

ДЕРНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* 1. Однокр. до **де́рти** і **дра́ти** 1. *Схвильований* [Сашко], *папірець дернув на цигарку й тютюну насипав* (Головко, I, 1957, 152).

2. Те саме, що **дряпну́ти** [1]. *Василя наче хто лапою по душі дернув* (Мирний, IV, 1955, 154).

ДЕ́РТИ і **ДРА́ТИ**, деру́, дере́ш; *мин. ч.* дер, де́рла, де́рло і драв, дра́ла, дра́ло; *наказ. сп.* дери́; *недок.* 1. *перех.* Рвати, розривати на шматки кого-, що-небудь; роздирати. *Корова реве, ведмідь реве, а хто кого дере — і чорт не розбере!* (Укр., присл.., 1955, 222); *А мовчки долі, всемогучий, Дере порфіру на онучі* (Шевч., II, 1953, 353); *Тьоті з мамою дерли шмаття на стьожечки, потім із стьожечок смикали нитки* (Смолич, II, 1958, 21); // Зношувати до дірок (одяг, взуття).

2. *перех.* Відриваючи що-небудь, відокремлювати. *З овечок перше вовну драли, А далі м'яса забажали* (Гл., Вибр., 1957, 97); *Хома Патика Пішов зимою драти лика* (Бор., Тв., 1957, 138); — *З худоби її* [шкуру] *дерут раз, із дерева — теж раз, а з мужика щороку* (Стельмах, Хліб.., 1959, 181).

3. *перех. і без додатка, перен., розм.* Брати надто дорого за що-небудь. [П е т р о:] *Ну, .. Оверковичу, і дереш же ти за горілку здорово!..* (Кроп., IV, 1959, 83); *Кажуть нічого в ній* [виставі] *надзвичайного нема, а ціни за неї дерут непогані* (Л. Укр., V, 1956, 125); //Брати великі побори, хабарі, податки або вимагати їх. *Всі з тебе, русине, драли проценти: Польські шляхтичі й швабські агенти* (Фр., XI, 1952, 137); *Загнибіда казав, що не любий він* [протопіп] *усім парафіянам, з живого й вмирущого дере* (Мирний, III, 1954, 87); [П е т р у с ь:] *Прощавайте, Сидоре Кириловичу! Та глядіть, ви не дуже деріть з батька за сватівство* [сватання], *бо ви теж із тих, що держи кишеню далі* (Крот., Вибр., 1959, 509).

4. *перех., розм.* Розривати поверхню, покриття чого-небудь; дряпати. *Почав* [вовк] *землю під собою дерти* (Рудан., Тв., 1959, 277); *Відомо, що суха ложка рот дере* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 24).

5. *перех. і без додатка, перен.* Викликати неприємне почуття, біль; подразнювати.— *Жаль мене бере, а коло серця так і шкребе, так і дряпає, не сказати б, кігтями дере або гадюка ссе* (Н.-Лев., I, 1956, 64); *Мене он дощ мочить, і чаю вже не стало, .. і кашель дере* (Л. Укр., V, 1956, 352).

6. *перех., розм.* Карати биттям; сікти. *Дерут Рябка, мов пір'я, На галас збіглась двірня* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 51); *Трудився щиро фараон, і дер, І мучив люд, що аж земля стогнала* (Фр., XIII, 1954, 258); [М и т ь к а:] *Бувало, як украду .. злотого — зараз і програю. І били ж мене батько за се, драли як сидорову козу!..* (Кроп., IV, 1959, 265).

7. *неперех., перен., розм.* Поквапно втікати; мчати. *Львові причулося, що то новий цар уже близько, як не злякається, та в ноги! .. Дер, дер, далі втомився, став та й озирнувся* (Фр., IV, 1950, 53); *Сніг він отрусить, та й знову дере вперед; дурноверхе завзяття його підганяє* (Мирний, IV, 1955, 301); *Під Москвою зломив зуби, В Ленінград не йди без шуби. В Сталінграді все покинув, До Харкова дер без впину* (Укр.. думи.., 1955, 509).

8. *неперех., перен., розм.* Не в лад або грубим, різким голосом співати, кричати; не в лад грати. *Урочисто дерли* [музиканти] *смичками по скрипках; контрабас прихкав, неначе хто гупав довбнею в дошку* (Н.-Лев., III, 1956, 246).

◇ **Аж по душі́ дере́** *що;* **Дере́ ву́хо** *що* — грубо, різко, неприємно звучить. *Хто з нею* [скрипкою] *добре знається, До того обзивається; А хто не в лад її бере, Аж по душі вона дере* (Гл., Вибр., 1957, 293); *Ми вже не спорились* [сперечались], *а просто собі вели розмову, і якось вона нікому так-то дуже вуха не дерла* (Л. Укр., V, 1956, 61); **Де́рти (дра́ти) го́рло** — багато, крикливо говорити, співати і т. ін.; кричати, надриватися. [Ш к о р у п с ь к и й:] *Так музика ревла і півчі горло дерли за обідом, що й досі в вухах лунає* (Кроп., III, 1959, 43); *Не буде вона у суботу бігати з ними* [дружками] *по вулиці та горло драти* (Кв.-Осн., II, 1956, 27); — *Покличемо вас на готове.. А зараз нема чого горла драти* (Головко, II, 1957, 297); **Де́рти (дра́ти) горобці́в (гні́зда** *і т. ін.*) — забирати з гнізда яйця або пташенят горобців та інших птахів; руйнувати гнізда. *Ми з Карпом товаришували,— звісно, зросли укупі, разом і горобців дерли* (Коцюб., I, 1955, 298); *По болоту хожу* [ходжу], *чайок деру* (Номис, 1864, № 289); *Це ластовиння завдавало Юхимові чимало клопоту. Кажуть же люди, що з'являється воно в тих, хто дере ластівчині й сорочачі яйця* (Донч., IV, 1957, 181); **Де́рти (дра́ти) за чу́ба (ву́ха** *і т. ін.*) — тягти, смикати за чуба (вуха і т. ін.). *Мовчки, похмуро їв він хліб з часником та часом сердито покрикував на дітей, як вони дуже міцно почнуть дерти один другого за чуби та нароблять галасу* (Коцюб., I, 1955. 438); **Де́рти (дра́ти) крупу́ (про́со, зе́рно́** *і т. ін.*) — подрібнювати зерно на крупу або очищати його від лузги. *Чоловікам за неводом Раненько*

вставати, Старим бабам крупи дерти Та ще й плаття прати (Нар. лірика, 1956, 88); *На водяних млинах не тільки мололи зерно і дерли просо, але й валяли сукно і повсть* (Іст. УРСР, I, 1953, 284); **Де́рти [на собі] воло́сся** *див.* **воло́сся; Де́рти (дра́ти) но́са (ки́рпу** *і т. ін.*) — гноровито, пихато поводитися; зазнаватися.— *Сміється з мене всякий біс,— Жаліється Осел,— усякая скотина Дере передо мною ніс* (Гл., Вибр., 1957, 185); *По селі гомоніли про Зінька. Казали, що якийсь молокосос половиною села хоче правити, кирпу дере, старших ображає* (Кучер, Прощай.., 1957, 407); *Мирон Величко і собі дере підборіддя в небо* (Стельмах, Хліб.., 1959, 111); **Де́рти о́чі (очи́ці):** а) пробуджуватися зі сну; прокидатися. *Рання пташка пшеницю клює, а пізня очиці дере* (Укр.. присл.., 1955, 204); б) *(кому)* дратувати когонебудь. *Максим знав, за кого віддавав дочку. Не дуже дерла йому очі вбога Чіпчина хата* (Мирний, II, 1954, 247); **Де́рти пір'я** — заготовляти пух, віддираючи його від твердої основи пір'я. *Догадавсь* [Ясь], *що сполохав.. сім'ю, котра вкупі з наймичками і малими дітьми дерла пір'я, як буває зимньою добою* (Н.-Лев., I, 1956, 168); *Проїхати се — воно веселіш, ніж пір'я на печі дерти!* (Вишня, I, 1956, 317); **Де́рти (дра́ти) рот (ро́та):** а) широко розкривати рота, позіхати і т. ін. * Образно.— *І не подавиться, клята! — казали одрадяни.. А «ненажера»* [молотарка] *тим часом не тільки не давилася, а ще більше зіхала та дерла рота* (Мирний, IV, 1955, 248); б) робити зусилля розповідаючи. *Пащо писать байки, даремно драти рот? Який чита їх чорт?* (Бор., Тв., 1957, 130); **Де́рти (дра́ти) шку́ру (по три шку́ри, ли́ко** *і т. ін.*) — брати великі ціни; експлуатувати. *Цар любив карати, чиновники — хабар брати, пани — шкуру драти* (Укр.. присл.., 1955, 376); *Пороми давали* [Кабашним] *нечувані зиски, по три шкури можна було дерти з чумаків за перевіз...* (Гончар, Таврія.., 1957, 26); **Моро́з поза спи́ною дере́** *див.* **моро́з.**

ДЕ́РТИСЯ *і рідко* **ДРА́ТИСЯ**, дерýся, дере́ шся; *мин. ч.* де́рся, де́рлася, лося *і* дра́вся, дра́лася, лося; *наказ. сп.* дери́ся; *недок.* 1. Розділятися на шматки; розриватися. *У матері пазуха дереться, дітям ховаючи, а в дітей пазуха дереться, од матері ховаючи* (Номис, 1864, № 9225); //Зношуватися до дірок (про одяг, взуття). *Дереться — на нове береться* (Номис, 1864, № 11149); // Відриваючись, відокремлюватися від чого-небудь; здиратися. *Дурний Хома.. Тоді б драв лика, як дереться* (Бор., Тв., 1957, 138).

2. Виходити на високу або круту гору. *Хоробрі воїни з тяжкими і здоровенними дрючками пустилися дратися по горі* (Мирний, I, 1954, 257); *Стежка йшла круто вгору. Рубін нагнувся і поліз рачки. Дертися довелося далеко й високо* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 21); *Образно. *І знову, сполосована залитими каламутною водою коліями, стрімко дерлася* [вулиця] *поміж хатами вгору* (Коз., Гарячі руки, 1960, 120); // Вилазити, підніматися на що-небудь високе, чіпляючись за щось руками й ногами. *Один бурлака вглядів одчинені двері, догадавсь, де подівся Бжозовський, і почав дертись по дверях на горище* (Н.-Лев., II, 1956, 203); *Німці, наче кішки, дралися на вали, козаки приймали їх списами, шаблями, папугами й знятими з гармат та возів колесами* (Стар., Облога. , 1961, 74); *На такий самісінький дубок я колись біля В'язового на Полтавщині до кібчикового гнізда дрався* (Вишня, I, 1956, 295); // *перен.* Проростаючи, підноситися вгору, чіпляючись за що-небудь (про виткі рослини). *Кручені паничі оплутались кругом хреста і дрались аж до самого верху* (Стор., 1, 1957, 171); *Вони* [рослини] *лізли одна на одну, переплітались, душились, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю* (Довж., Зач. Десна, 1957, 461); // Пробиратися крізь (через) що-небудь труднопрохідне. *Подряпавши тіло, видерлася Сахно на той бік.. Тепер поставало питання, як вернутися назад, щоб не дертися знову крізь тернисті чагарі* (Смолич, I, 1958, 90); *І хто знає — може дереться лісом лиха людина, крадеться до села і зрадлива роса вкриває її слід* (Скл., Шлях.., 1937, 55).

◇ **Де́ртися (дра́тися) вго́ру (догори́** *і т. ін.*): а) випростуючись, підніматися вгору. *Колос повний до землі гнеться, а пустий угору дереться* (Укр.. присл.., 1955, 170); *Чудеса професорів-невропатологів не один раз примушували волосся дратися догори* (Вишня, I, 1956, 65); б) прагнути зайняти в суспільстві становище вище від інших. [Виборний:] *Ой, ви, письменні! Вгору деретеся, а під носом нічого не бачите* (Котл., II, 1953, 13); — *Ваша лінія не з ними, а з нами, а ви зовсім не до речі вгору деретеся* (Вас., I, 1959, 90); **Де́ртися на стіну́ (сті́ни)** — бути в збудженому стані, у відчаї; нервувати. *Так.. конотопська відьма наробила, що бідна дівка аж на стіну дереться* (Кв.-Осн., II, 1956, 207); *І чого тільки вони хвилюються, чого ото деруться на стіни?* (Шовк., Інженери, 1956, 9).

3. *перен.* Дуже голосно кричати, співати і т. ін. *Троє забутих мужичих дітей качались під грубою й од переляку дерлись не своїм голосом* (Н.-Лев., III, 1956, 148); *У .. лузі, що перед громадською толокою, з середи на четвер дерся соловей цілісіньку ніч* (Март., Тв., 1954, 176).

4. *рідко.* Битися, скубучи і дряпаючи одне одного (перев. про птахів). *На дорозі два півня* [півні] *деруться аж пір'я летить, і рябий посіда червоного* (Вовчок, VI, 1956, 292); *Поки горобці дерлися з-за окрушин, Параскіца набрала води й скинула коромисло на плечі* (Коцюб., I, 1955, 272).

5. Пас. до **де́рти** 1, 2. *Одсувались комоди і звідти викидались тонкі сорочки, .. з свистом дерлися рядна, літали, мов павутиння, мережки* (Коцюб., II, 1955, 89).

ДЕРТЬ, і, *ж.* Борошно грубого млива для годівлі тварин.— *В коміркі стоять і одвійки і од'ємини: є з чого надерти дерті, буде чим годувати поросята* (Н.-Лев., IV, 1956, 219); *На піддослідних тваринах вивчали.. шлункове травлення ячмінної, вівсяної та кукурудзяної дерті* (Соц. твар., 1, 1956, 26); // Таке саме борошно з інших продуктів. *Сінну дерть готують з сіна зниженої вологості* (Механ. і електриф.., 1953, 475).

ДЕРУ́Н [1], á, *ч., розм.* 1. Те саме, що **зди́рник.** *Піп — дерун: дере і з живого, і з мертвого* (Укр.. присл.., 1955, 22); — *Я став громадським писарем, викуривши з села давнього писаря, .. п'яницю, безсовісного деруна та ошуканця* (Фр., IV, 1950, 315).

2. Той, хто забирає з гнізда яйця або пташенят диких птахів. — *А ти часом не з тих, котрі з дерунів? Ну, ті, що яйця видирають, пуцьверінків із гнізд беруть* (Донч., VI, 1957, 262).

ДЕРУ́Н [2] *див.* **деруни́.**

ДЕРУНИ́, ів, *мн.* (*одн.* **дерýн,** á, *ч.*). Оладки з тертої картоплі. *Смачно пахло смаженими дерунами з салом* (Кучер, Прощай.., 1957, 21).

ДЕРЧА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дерча́ти** і звуки, утворювані цією дією.

ДЕРЧА́ТИ, чи́ть, *недок.* 1. Видавати різкі уривчасті звуки, схожі на дерепчання чого-небудь (про крик деяких птахів і комах). *На пагорках витикалася зелена трава, .. у небі розсипали пісні жайворонки, в очеретах дерчали деркачі* (Панч, III, 1956, 303).

2. Те саме, що **дерепча́ти.** *Маятник здорового годинника нешвидко й з повагою цокав і разом дерчав, неначе хто стукав молотком по розбитій посудині, стягнутій дротом* (Н.-Лев., III, 1956, 39).

ДЕРЮ́ГА, и, *ж., заст.* Те саме, що **де́рга 1.** *Убоге ліжко з дерюги Тобі під спину помостили; Холодне тіло округи Манаттям деяким прикрили* (Щог., Поезії, 1958, 201); // *перен.* Старий драний одяг. *Пропила дерюгу на Мусієву наругу, а Мусій кучеряв та дерюгу викупляв* (Номис, 1864, № 12553).

ДЕРЮ́ЖКА, и, *ж., заст.* Зменш. до **дерю́га.** *Коли Чайчиха увійшла до оселі, усі п'ятеро дітей лежали на полу й кутались в різне дрантя й дерюжки* (Стельмах, Хліб.., 1959, 218).

ДЕСА́НТ, у, *ч.* **1.** Висадка війська з літака, морського судна і т. ін. на територію, зайняту противником для ведення там бойових дій. *Наполеон готував десант проти Англії, скупчуючи великі сили у північному французькому порту Булоні* (Нова іст., 1956, 89); *Весь Чорноморський флот брав участь у цьому десанті* (Кучер, Голод, 1961, 141).

2. Війська, призначені для висадки або висаджені на територію, зайняту противником для ведення там бойових дій. *Та німців виб'ють вже ось-ось десанти наші й партизани* (Тич., II, 1957, 105); [С е р г і й *(дивиться у бінокль):*] *Передати кулеметному взводу — на танках десант* (Корн., II, 1955, 56).

ДЕСА́НТНИЙ, а, е. Стос. до десанту. *Війська Кавказького фронту у взаємодії з Чорноморським флотом провели на Кримському узбережжі десантну операцію* (Іст. УРСР, II, 1957, 544).

ДЕСА́НТНИК, а, *ч.* Боєць десантної групи, учасник десанту. *Серед десантників з'явилися перші поранені* (Ю. Янов., II, 1958, 389); // Військовослужбовець десантних військ. *Триста товаришів стояли тут у залі пліч-о-пліч, триста танкістів, артилеристів, десантників* (Довж., I, 1958, 333).

ДЕСЕ́РТ, у, *ч.* Солодка страва — фрукти, компоти і т. ін., які подаються наприкінці обіду. *На десерт подали морожене, щоб прохолодити гостей в душну ніч* (Н.-Лев., IV, 1956, 92); *Коли гості впоралися з ними* [стравами], *подали десерт — фрукти, горіхи, мигдаль* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 98); * Образно. *Безперечно, штуки українські для нас цінний набуток, але при нормальнім розвитку театрального діла вони повинні бути, так сказати, десертом, а не хлібом насущним нашої сцени* (Фр., XVI, 1955, 179).

ДЕСЕ́РТНИЙ, а, е. Прикм. до **десе́рт.** *Чудові і різноманітні виноградні вина — столові, шампанські і десертні* (Наука.., 2, 1957, 21).

Десе́ртна ло́жка — ложка, трохи менша від столової і більша від чайної. *Варення і мед подають у вазочках, а для розкладання варення в блюдечка кладеться зверху десертна або спеціальна ложка* (Укр. страви, 1957, 285).

ДЕСНИ́ЦЯ, і, *ж., заст., книжн., уроч.* Права рука, а також рука взагалі. *Огорнутий багрянцем опанчі, Тримаючи десницю на мечі, Данило їхав* (Бажан, Нашому юнацтву, 1950, 151).

ДЕ́СПОТ, а, *ч.* **1.** У рабовласницьких монархіях стародавнього Сходу — верховний правитель, наділений необмеженою владою. *Костянтин зневажливо зауважив, що в Багратіона і характер східного деспота: розпалиться, ладний з кулаками кинутись на супротивника* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 328); * У порівн. [Р у ф і н:] *Наступить той бог єдиний нам усім на шию, мов східний деспот* (Л. Укр., II, 1951, 351).

2. *перен.* Жорстока людина; тиран. *І од палат та до тюрми Усе царі, а над собою Аж деспоти — такі царі, І на престолі і в неволі* (Шевч., II, 1953, 202); *Здавалося, кошовий виріс на цілий аршин. Це вже був не той несміливий, стриманий виконавець нерозважних бажань вільного народу. Це був деспот, що вмів тільки наказувати* (Довж., I, 1958, 238).

ДЕСПОТИ́ЗМ, у, *ч.* Необмежена влада; сваволя. *Принциповий і послідовний ворог самодержавного деспотизму, Радіщев прокладав шлях декабристам* (Вісник АН, 9, 1949, 53); // Грубе підкорення однієї людини волі іншої. *Горда, розумна й завзятуща, .. Марта зовсім не була зугарна по своїй вдачі кориться деспотизмові чоловіка* (Н.-Лев., I, 1956, 386).

ДЕСПОТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Заснований на деспотії. *Формою своєю капіталістичне управління деспотичне* (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 333); *Влада скіфських вождів поступово втрачає свій демократичний характер і набуває рис деспотичного правління в інтересах родової аристократичної верхівки* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 154).

2. *перен.* Який не рахується з волею, бажаннями інших; свавільний. *Вдача Воздвиженського була дуже деспотична* (Н.-Лев., I, 1956, 339); *В родині не раз дивувалися, чим саме Меланія привернула симпатії Аркадія. Вона — деспотична, скупа, чоловік її Михайло — бідний, затуркуваний, мов сирота з наймах* (Вільде, Сестри.., 1958, 178).

ДЕСПОТИ́ЧНО. Присл. до **деспоти́чний** 2.

ДЕСПОТІ́Я, ї, *ж.* Не обмежена законом самодержавна влада, яка характеризується крайньою централізацією і сваволею правителя; держава, керована деспотом. *В 1847 році царською деспотією було заслано спочатку до Вятки, а потім на Кавказ одного з українських письменників — Олександра Олександровича Навроцького* (Тич., III, 1957, 63).

ДЕ́СПОТКА, и, *ж.* Жін. до **де́спот** 2.— *Вони тебе більш люблять, аніж мене, бо я, бач, деспотка, мучу всіх* (Коцюб., II, 1955, 111).

ДЕСТРУКТИ́ВНИЙ, а, е. Стос. до деструкції. *Катаморфізм. Під цією назвою розуміють деструктивний розклад порід на складові частини, що викликається процесами вивітрювання* (Курс заг. геол., 1947, 243).

ДЕСТРУКТИ́ВНО. Присл. до **деструкти́вний.**

ДЕСТРУ́КЦІЯ, ї, *ж.* Порушення або руйнування нормальної структури чого-небудь. *Але в часи, коли чимало поетів і теоретиків ототожнювали революційність в ідеології з «деструкцією» всіх старих літературних форм, .. звернення до прийомів і засобів народної пісні мало неабияке принципове значення* (Поезія.., 1956, 87).

ДЕСТЬ, и, *ж.* Рахункова одиниця писального паперу. *Метрична десть.*

ДЕ́СЯТЕРО, тьох, *числ. кільк.* Збірн. до **де́сять.** *Десятеро гусей, десятеро курей було, і те забрав* [дядько], *а хату спродав* (Барв., Опов.., 1902, 174); — *У мене не одно ваше діло, а може — десятеро* (Мирний, IV, 1955, 381); *Десятеро спортсменок, великих, міцних, широкоплечих, пройшли строєм* (Собко, Стадіон, 1954, 8).

ДЕСЯТИ... Перша частина складних слів у знач.: який має десять одиниць, складається з десяти одиниць, напр.: д е с я т и б а́ р в н и й, д е с я т и м і с я ч н и й, д е с я т и н о́ г и й, д е с я т и п о в е р х о́ в и й, д е с я т и п у д о́ в и й.

ДЕСЯТИБО́РСТВО, а, *с.* Легкоатлетичні змагання з десяти видів спорту.

ДЕСЯТИВЕ́РСТКА, и, *ж., розм., заст.* Географічна карта, яка має масштаб десять верст в одному дюймі.

ДЕСЯТИГРА́ННИЙ, а, е. Який має десять граней.

ДЕСЯТИГРА́ННИК, а, *ч.* Геометричне тіло, обмежене десятьма гранями.

ДЕСЯТИДЕ́НКА, и, *ж., розм.* Проміжок часу в десять днів; декада. *Ініціатива по проведенню поетичних десятиденок має бути підтримана всіма областями республіки* (Літ. Укр., 1.VI 1965, 1).

ДЕСЯТИДЕ́ННИЙ, а, е. Який триває, має тривалість десять днів. *Уже з десятиденного віку поросят привчають*

поїдати бульби (Хлібороб Укр., 3, 1965, 17); // Розрахований на десять днів.

ДЕСЯ́ТИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника десять. *Минає рік, І другий минає, І четвертий, і десятий, А чутки* [від сина] *немає* (Шевч., І, 1951, 234).

◇ **Деся́тою доро́гою (ву́лицею** *і т. ін.*) **обхо́дити (обмина́ти)** *кого, що* — уникати зустрічі з ким-небудь, якоїсь неприємності; ігнорувати кого-, що-небудь. *Джеря обходив панський двір десятою вулицею й зарікся навіть заробляти хліб на панському полі* (Н.-Лев., II, 1956, 261); *Боявся зійти за одного з тих благодійників, яких навчені життям люди обходять десятою дорогою* (Руд., Остання шабля, 1959, 171); *Коли б знав чоловік, що доля готує йому через якийсь проміжок часу, тоді б десятою дорогою обминав непевні стежки* (Стельмах, Правда.., 1961, 197); **Деся́та спра́ва** — щось неважливе, неістотне.— *Те, що квартири не було півроку,— справа для нього десята* (Жур., Опов., 1956, 55); **До деся́того (сьо́мого) по́ту** — до крайньої (граничної) втоми.— *Я ще на панських плантаціях до десятого поту прополювала буряки, кров'ю руки сходили — знаю ціну отим клятим зайвим росткам* (Наука.., 6, 1960, 16); **П'я́те че́рез деся́те** — без зв'язку, безладно, перескакуючи з одного на інше. *Набрехала Хівря* [господині], *що сестра занедужала, що треба одвідати.. Вже як вона там не брехала: п'яте через десяте! Ну, дарма, одпустили* (Григ., Вибр., 1959, 102).

ДЕСЯТИКЛА́СНИК, а, *ч.* Учень десятого класу середньої школи. *На ганок вийшов сивий старий директор з квітами в руках і усміхнувся привітно дітям.. Усі, навіть десятикласники, враз замовкли* (Ів., Таємниця, 1959, 11); *Сотні і тисячі колишніх десятикласників уже прославились на виробництві, як раціоналізатори і винахідники* (Рад. Укр., 11.VII 1957, 1).

ДЕСЯТИКЛА́СНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **десятикла́сник.** *Директор виголосив промову, привітала малят десятикласниця* (Коп., Земля.., 1957, 230).

ДЕСЯТИКРА́ТНИЙ, а, е. Збільшений у десять разів; узятий, повторений десять разів. *Щоб досягти в найближчі 20 років десятикратного збільшення виробництва електроенергії, в республіці* [УРСР] *треба буде до 1980 року ввести в експлуатацію.. близько 280 тисяч кілометрів ліній електропередач* (Рад. Укр., 15.X 1961, 3).

ДЕСЯТИКУ́ТНИЙ, а, е. Який має десять кутів.

ДЕСЯТИКУ́ТНИК, а, *ч.* Геометрична фігура, ламана гранична лінія якої утворює десять кутів.

ДЕСЯТИЛІ́ТКА, и, *ж.* Те саме, що **десятирі́чка.** *Вчилися вони.. в радянських школах, кінчали десятилітки, йшли до вузів* (Вишня, І, 1956, 312).

ДЕСЯТИЛІ́ТНІЙ, я, е. Який має десять років існування, віком в десять років. *Під вікном, на скрині, кулилась з холоду найстарша десятилітня дівчинка* (Коцюб., II, 1955, 434).

ДЕСЯТИЛІ́ТТЯ, я, *с.* Те саме, що **десятирі́ччя** 1. *В перші десятиліття татарської навали панування татар поширювалося головним чином на східний Крим* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 593); [П р и д о р о ж н і й:] *Десятиліття потрібні, поки ми загоїмо рани* (Корп., II, 1955, 84).

ДЕСЯ́ТИНА, и, *ж.* 1. Стара російська одиниця земельної площі, яка дорівнює 1,09 гектара (2400 кв. сажнів). —*Не бійсь, всієї землі не одберуть, лишать трохи і нам... так десятин з п'ять...* (Коцюб., II, 1955, 388); *Сам цар Микола II був найбільшим поміщиком Росії, йому і його родині належало більше 8 мільйонів десятин землі* (Колг. Укр., 11, 1957, 27).

2. *іст.* Десята частина доходів, яку сплачувало, головним чином на користь церкви, в різних країнах залежне населення в епоху феодалізму. *На користь церкви селяни мусили віддавати десяту частину врожаю та приплоду худоби (церковну десятину)* (Іст. середніх віків, 1955, 30); *Суддя згодився і зажадав від них* [старшин] *десятину на користь суду, писареві — за прикладання печатки до позову, возному — за виклик покривдженого до суду* (Тулуб. Людоловп, І, 1957, 44).

ДЕСЯТИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **десяти́на** 1.— *Тепер він панське бере, а пождіть трохи — візьме й ваше. У тебе, скаже, є десятинка зайва, оддай* (Коцюб., II, 1955, 98); — *Хороше буде. Хутірець у нас, десятинок з десять землі* (Головко, II, 1957, 57).

ДЕСЯТИРІ́ЧКА, и, *ж.* Повна середня загальноосвітня школа в СРСР з десятирічним строком навчання. *Наступного літа Арсен закінчив консерваторію, а Тася десятирічку* (Дмит., Розлука, 1957, 13).

ДЕСЯТИРІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Який триває десять років. *Запровадження.. обов'язкового десятирічного навчання ще більшою мірою посилює вплив літературної мови на діалекти* (Нариси з діалектології.., 1955, 15).

2. Те саме, що **десятилі́тній.** *Всі дивились тепер на Єгорового внука, десятирічного Лукашика, що тримав виноградне гроно* (Довж., І, 1958, 460); // Пов'язаний із завершенням періоду, віку і т. ін., який дорівнює десяти рокам. *Десятирічний ювілей.*

ДЕСЯТИРІ́ЧЧЯ, я, *с.* 1. Час, період тривалістю десять років. *За два десятиріччя Закарпаття досягло величезних успіхів у розвитку економіки й культури* (Літ. Укр., 22.VI 1965, 1).

2. Річниця, роковини того, що відбулося або почало існувати десять років тому. *Десятиріччя возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі є святом не тільки українського народу, але й усіх народів нашої Батьківщини* (Рад. Укр., 21.VIII 1949, 1); *Шеф комуни ..— окремий саперний ескадрон — запросив сьогодні своїх підшефників на свято десятиріччя ескадрону* (Донч., І, 1956, 70).

ДЕСЯ́ТКА, и, *ж.* 1. Назва цифри і числа 10; // *розм.* Назва різних нумерованих цифрою 10 предметів (грошових купюр, трамвая, автобуса і т. ін.). *Микола видобув з череса шматину, розв'язав її і положив.. чотири десятки* (Фр., І, 1955, 365); // *розм.* Кількість із десяти одиниць. *А. В. Луначарський розповідав, як В. І. Ленін після поразки грудневого збройного повстання виступав.. з промовою про необхідність партизанської війни проти уряду, організації бойових п'ятірок і десяток і т. ін.* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 148); *Десятка перейшла міст і, старанно замаскувавшись, залягла по обох боках насипу* (Коз., Зол. грамота, 1939, 100).

2. Десять карбованців.— *З тих грошей оддай десятку Пилипу* (Коцюб., II, 1955, 103).

3. Гральна карта з десятьма вічками.

4. *заст.* Грубе полотно або пряжа в десять пасом. *Тендітне біле тіло* [Параски] *не тонкого льону сорочка прикриває, а матірка з десятки натирає його до розчосу* (Мирний, IV, 1955, 33); *Груди стрепетами б'ються в тісноті грубої з десятки сорочки* (Стельмах, Хліб.., 1959, 106).

ДЕСЯТКО́ВИЙ, а, е. Який має в основі числення десятки. *У десятковій системі* [числення] *за основу числа береться величина 10* (Наука.., 7, 1956, 4); *Найбільш поширена десяткова класифікація, при якій вся номенклатура.. матеріалів поділяється на десять груп, кожна група — не більше, ніж на 10 підгруп* (Матер. техн. постач.., 1959, 33).

△ **Десятко́вий дріб** — дріб, яким виражаються десяті, соті, тисячні і т. д. частини цілого. *Дріб, у якого знаменник .. є одиниця з одним або кількома нулями, називається десятковим* (Арифм.. 1956, 120).

ДЕСЯ́ТНИК, а, *ч.* 1. Старший, відповідальний у групі робітників на будівництві, у шахті і т. ін. *Десятники метались поміж рудокопів і, мовчки вдивляючись, рахували людей* (Досв., Вибр., 1959, 199); *Бували дні, що він з Мацієвським або з якимось десятником цілий тиждень лазять у горах* (Ле, Міжгір'я, 1953, 124).

2. *іст.* Те саме, **що десяцький** 1. *Соцький з десятником прийшли правити подать* (Коцюб., I, 1955, 92); * У порівн. [Г р а б ч а к:] *На побігеньках. Наче десятник* (Баш, П'єси, 1958, 118).

ДЕСЯТНИКУВА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **десятникува́ти.** *Громада присудила кожному одбувати десятникування по черзі* (Мирний, IV, 1955, 214).

ДЕСЯТНИКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм.* Бути десятником (у 2 знач.), виконувати обов'язки десятника. *Так і не привелося Хомці десятникувати* (Мирний, IV, 1955, 214).

ДЕСЯ́ТОК, тка, *ч.* 1. Одиниця рахунку однакових або однотипних предметів, явищ і т. ін., що дорівнює десяти; десять. *Кінні дружини і полки.. складалися з окремих одиниць — десятків, сотень* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 367); *Найбільш запиленим повітря буває влітку і восени, коли в одному кубічному сантиметрі повітря кількість пилинок.. може досягти кількох десятків тисяч* (Метод. викл. анат., 1955, 122).

2. *тільки мн* Назва передостанньої цифри багатозначного числа.

3. *тільки мн.* Велика кількість кого-, чого-небудь. *Десятки наших колгоспників мають власні легкові автомашини і мотоцикли* (Рад. Укр., 19.IX 1961, 2); *Майнули в повітрі десятки крил — і голубина зграя знялася в блакить* (Дончь., I, 1956, 55).

◇ **Не** [з] **полохли́вого (лякли́вого** *і т. ін.*) **деся́тка** — про сміливу людину.— *Та ні, хлопець не полохливого десятка. А що поранило його, це ж не його провина* (Головко, II, 1957, 579).

ДЕСЯ́ТОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **деся́тка** 2.— *Якби вам так дванадцять десяточок тепер, що би ви зробили?* (Фр., IV, 1950, 193).

ДЕСЯ́ТОЧОК, чка, *ч.* Зменш. до **деся́ток** 1.

ДЕСЯТЧА́НИЙ, а, е, *заст.* Зробл. з полотна, тканого в десять пасом. *Шорстким десятчаним рушником розтирає і без того червоні шию та обличчя* (Трубл., I, 1955, 94).

ДЕ́СЯТЬ, ти́ *і* тьо́х, *числ. кільк.* Назва числа і цифри 10. *Багато ж тих корінців — страх як багато. Один, два, три... десять, ціла жменя, ціла купа* (Коцюб., I, 1955, 206); // Кількість із 10 одиниць. *Рішили* [жаби] *зараз же послать Найбільших десять Жаб на другий бік болота Просить у Долі короля* (Гл., Вибр., 1957, 159).

ДЕСЯ́ЦЬКИЙ, кого, *ч., іст.* 1. У дореволюційній Росії — нижчий поліцейський служитель на селі, якого обирали селяни. *Десяцький став приказувати: — Глядіть же мені, збирайте зараз по селу курей та яєць.., щоб усього було доволі* (Кв.-Осн., II, 1956, 262); *Громада в волості обрала Карпа за десяцького* (Н.-Лев., II, 1956, 366); *Десяцькі ходили по дворах, зганяли* [людей] *на сходку* (Ю. Янов., I, 1958, 53).

2. На Запорізькій Січі — ватажок нижчої військової одиниці — десятки.

ДЕСЬ, *присл.* 1. У якому-небудь невизначеному місці. *На вербі, Між листям десь, Зозуля закувала* (Гл., Вибр., 1957, 98); *Десь весело дзюрчить струмок* (Коцюб., I, 1955, 183); *Десь острів є, що осіяв Шекспір, Де Діккенс усміхався крізь тумани* (Рильський, I, 1960, 175).

2. У якому-небудь невідомому напрямку; кудись. *Десь далеко понеслась моя думка понад лиманом* (Н.-Лев., III, 1956, 306); *Дід-провідник зупинився, наказав усім залазити в комиші, .. а сам десь зник* (Коцюб., I, 1955, 348).

3. *розм.* З якого-небудь невизначеного місця; звідкись. *Десь і докучлива муха взялася, лізе.. у вічі* (Мирний, IV, 1955, 312); *Вітрець.. повівав і далеко, далеко Із-за гори десь доносився гук від церковного дзвону* (Л. Укр., I, 1951, 22).

4. *розм., у знач. часток:* у ж е́, м а́ й ж е і т. ін.— *Забула десь і тая смерть про мене,— Зітхнувши тяжко, він озвавсь* (Гл., Вибр., 1957, 122); *Вона й досі не знає, як се сталося. Так десь воно мало бути* (Коцюб., I, 1955, 26).

5. *розм., у знач. вставних, модальних слів:* м а б у́ т ь, з д а є́ т ь с я і т. ін.— *Сніг з морозом поморозив Всі на полі квіти... Десь зима та не скінчиться! — Нарікають діти* (Л. Укр., I, 1951, 59).

ДЕСЬ-ІНДЕ, *присл., розм.* У якому-небудь іншому місці. *Йому почувся інший густий гомін: не в покоях, а десь-інде, десь неначе на богуславському ярмарку* (Н.-Лев., III, 1956, 11); // Кудись в інше місце. [П р і с ц і л л а:] *Коли ти так боїшся, то скажи, ми зараз підемо з твоєї хати десь-інде, може, хто притулок дасть* (Л. Укр., II, 1951, 412).

ДЕСЬ-ІНКОЛИ, *присл., розм.* Коли-небудь, коли-неколи.

ДЕСЬ-НЕ-ДЕ́СЬ, *присл., розм.* Де-не-де. *Десь-не-десь стирчить по одному невеличкому будячкові* (Фр., IV, 1950, 326); *Десь-не-десь бовванів на обрії самотній словак із самотнім волом у плузі* (Гончар, I, 1954, 273).

ДЕ́СЬ-ТО, *присл.* Те саме, **що десь** 1.— *Який, кажу, він вам товариш, безсоромниці! .. У нього ж десь-то жінка й діти страждають, а вони крутяться й крутяться* (Довж., I, 1958, 368).

ДЕТАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **деталізува́ти.** *Деталізація номенклатури матеріалів по групах, підгрупах та ін. повинна відповідати оперативним вимогам виробництва* (Матер.-техн. постач.., 1959, 29).

ДЕТАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **деталізува́ти;** // *у знач. прикм. В творі* [«Близнецы» Т. Г. Шевченка] *виведено образ добродушного і старомодного вчителя Степана Мартиновича, що вправляється в літературній творчості, над усе полюбляючи деталізовані анахронізми* (Укр. літ. критика.., 1959, 45).

ДЕТАЛІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Докладно, в усіх подробицях з'ясовувати, розробляти що-небудь. *Шевченко часто, змальовуючи якусь дію, .. деталізує, уточнює означуване, використовуючи для цього синоніми* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 228).

ДЕТАЛІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **деталізува́ти.** *У процесі.. заглиблення в матеріал, а потім написання твору первісний задум неминуче уточнюється і деталізується* (Вітч., 6, 1961, 190).

ДЕТА́ЛЬ, і, *ж.* 1. Окремий факт; подробиця. *Про деталі тутешнього життя в іншім листі — тепер пізно* (Л. Укр., V, 1956, 367); *Сержант Перова могла розповісти про який завгодно з минулих боїв, як про вчорашню подію — з безліччю деталей, характеристик* (Ю. Янов., II, 1954, 9).

2. Складова частина механізму, машини і т. ін. *Коли Йосиф удвох з Філіпчуком взялися складати машину, виявилося, що деяких деталей зовсім бракує* (Вільде, Сестри.., 1958, 142); *В окремих організаціях налагоджено виробництво стандартних деталей для будівництва* (Колг. Укр., 6, 1959, 1).

ДЕТА́ЛЬНИЙ, а, е. Який ураховує всі подробиці; докладний, вичерпний. *Добре було б, якби достали добру і детальну карту (мапу) Полтавщини.., а то й взагалі українських губерній; скільки раз дядько при мені жалував, що нема у нього такої карти нового видання* (Л. Укр., V, 1956, 160); *Самісв разом з начальником штабу взявся розробляти детальний план операції* (Гончар, I, 1954, 86).

ДЕТА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **дета́льний.** *Ефективність застосування* [електронно-обчислювальних] *машин залежить від ступеня підготовленості самих завдань — від детальності математичного опису інформації і послідовності її обробки* (Наука.., 11, 1963, 15).

ДЕТА́ЛЬНО. Присл. до **дета́льний.** *Скоро напишу тобі більш детально про своє життя і його умови* (Коцюб., III, 1956, 307); — *Комунікаційну мережу цеху я вже мав нагоду оглянути детально* (Шовк., Інженери, 1956, 83).

ДЕТЕКТИ́В, *ч.* 1. *род.* а. У капіталістичних країнах — агент таємної служби розшуку. *Серед верховинців стояли й нишпорили по всьому Хусту ще й сотні детективів — у одязі лісорубів, у верховинському чабанському вбранні і навіть — у чорних рясах отців василіянів...* (Скл., Карпати, II, 1954, 8).

2. *род.* у. Літературний твір або кінофільм, присвячений розкриттю заплутаної таємниці, як правило, пов'язаної зі злочином. *Значною популярністю користуються в світі автори пригодницького жанру, а також детективу* (Веч. Київ, 25.VII 1957, 4).

ДЕТЕКТИ́ВНИЙ, а, е. Стос. до розкриття заплутаної таємниці, як правило, пов'язаної із злочином. *Дрезина несамовито загаркотіла й понеслась .. «Як у детективному фільмі...» випадково спало на думку* (Ле, Міжгір'я, 1953, 282).

ДЕТЕ́КТОР, а, *ч.* Пристрій у радіоприймачі для перетворювання коливань високої частоти в коливання низької частоти. *Вивчення електричних властивостей кремнію та германію одразу ж привело до поліпшення якості детекторів, дуже потрібних для радіолокації* (Наука.., 2, 1958, 9).

ДЕТЕ́КТОРНИЙ, а, е. Прикм. до **дете́ктор.**

△ **Дете́кторний приймáч** — найпростіший безламповий радіоприймач з кристалічним детектором. *В Гнатовім хлівці Гапій встановив детекторний приймач, і щоранку на церковній огорожі з'являлися зведення про успіхи Червоної Армії* (Мур., Бук. повість, 1959, 120).

ДЕТЕКТУВА́ННЯ, я, *с.* Процес виділення напруги низької частоти з модульованих коливань у радіотехніці. *Для нормальної роботи детектора до нього треба підвести значно більшу високочастотну напругу, тому перед детектуванням виникає необхідність підсилювання напруги прийнятих сигналів з допомогою підсилювача напруги високої частоти* (Осн. радіотехн., 1957, 130).

ДЕТЕРМІНІ́ЗМ, у, *ч.* Матеріалістичне вчення про загальну причинну зумовленість явищ природи, суспільства й мислення. *І. П. Павлов дивився на діяльність великих півкуль головного мозку не тільки з погляду механізму їх діяльності, а значно глибше і виходив з матеріалістичних основ детермінізму* (Шк. гігієна, 1954, 5).

ДЕТЕРМІНІ́СТ, а, *ч.* Послідовник детермінізму. *В детерміністів світ наладжений так стало. Що там для бога місця вже не стало* (Л. Укр., I, 1951, 98).

ДЕТЕРМІНО́ВАНИЙ, а, е. Те саме, що **обумо́влений.** *Експериментальне вивчення функціонального стану кори головного мозку у людини становить важке завдання, бо методичні прийоми, успішно застосовувані для цієї мети на тваринах, .. не можуть викрити в усій багатоманітності дуже складну детерміновану нервову діяльність людини* (Фізіол. ж., II, 5, 1956, 64).

ДЕТЕРМІНО́ВАНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **детермінóваний.** *В боротьбі проти волюнтаризму, який проповідує абсолютну свободу волі, марксизм-ленінізм підкреслює детермінованість волі і вчинків людей: творці історії досягають успіху, діючи не довільно, а відповідно до об'єктивних законів і умов* (Ком. Укр., 1, 1960, 53).

ДЕТОНА́ТОР, а, *ч.* 1. Вибухова речовина, яка при вибуханні викликає детонацію іншої вибухової речовини. *Детонатори вибухнули.*

2. Капсуль, запал для здійснення вибуху. *Сам по собі і особливо в суміші з горючими речовинами азотнокислий амоній добре вибухає від капсуля-детонатора* (Цікава хімія, 1954, 110); — *Зрозуміло,— каже робітник,— кислотний детонатор* [треба ставити], *бо коли поставите годинник, його цокотіння можуть почути* (Ю. Янов., IV, 1959, 225).

ДЕТОНА́ЦІЯ [1], ї, *ж.* Поширення в речовині хімічного перетворення з надзвуковою швидкістю, викликаного вибухом іншої речовини або ударом, стрясанням. *Здатність палива до детонації у великій мірі залежить від будови вуглецевих ланцюгів в молекулах вуглеводнів* (Заг. хімія, 1955, 420); — *Від вибуху міни по детонації виникне.. вибух толу, який підніме вгору і розшматує на тріски увесь пароплав* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 194).

△ **Детонáція мотóрного пáлива** — дуже швидкий процес горіння робочої суміші в циліндрі двигуна внутрішнього згоряння.

ДЕТОНА́ЦІЯ [2], ї, *ж.* Відхилення від правильного тону в музиці, співі; фальшивість тону.— *У неї не зовсім чисте піаніссімо... Є якась детонація...* (Вишня, I, 1956, 227); // Відхилення від нормального звукового ритму, обумовлене неправильним згорянням палива в циліндрі двигуна. *При детонації деталі кривошипно-шатунного механізму надзвичайно перевантажуються, що може призвести до їх поломки, а іноді й до серйозних пошкоджень двигуна. Тому робота двигуна з детонацією недопустима* (Автомоб., 1957, 72).

ДЕТОНУВА́ННЯ [1], я, *с.* Дія за знач. **детонувáти** [1].

ДЕТОНУВА́ННЯ [2], я, *с.* Дія за знач. **детонувáти** [2]. *Як тільки пережите виражалося в русі і особливо в словах і мові,— проти моєї волі утворювався вивих, фальш, детонування* (Моє життя в мист., 1955, 392).

ДЕТОНУВА́ТИ [1], у́є, *недок. і док.* Піддаватися детонації (*див.* **детонáція** [1]). *Під час випробування моторів з підвищеним тиском виявилось, що для цих моторів потрібний новий бензин, який би не детонував* (Нафта.., 1951, 18); * Образно. *Б'ють гармати і детонують всі кінці землі* (Тич., I, 1957, 123).

ДЕТОНУВА́ТИ [2], у́ю, у́єш, *недок. і док.* Відхилятися від правильного тону в музиці, співі; фальшивити. *Він був середній музикант. Часто детонував* (Моє життя в мист., 1955, 27).

ДЕ-ФА́КТО, *присл., книжн.* Фактично, на ділі; протилежне д е - ю р е. *Наймогутніша держава соціалістичного світу* [Радянський Союз] *визнала де-факто тимчасовий алжірський уряд* (Наука.., 2, 1958, 29); — *Зневолений ведмідь повинен був де-факто визнати свою неволю. Його прив'язали у дворі до стовпа* (Кач., II, 1958, 29).

ДЕФЕКА́Т, у, *ч.* Те саме, що **Дефекаці́йна грязь** (*див.* **дефекаці́йний**). *Щодня з цукрових комбінатів Волині відправляють сотні автомашин, щерть заповнених цінними промисловими відходами для вапнування кислих грунтів — дефекатом* (Рад. Укр., 31.III 1964, 1).

ДЕФЕКАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **дефека́ція.**

△ **Дефекаці́йна грязь** — вапняне добриво з відходів цукрової промисловості. *Широко використовуємо ми й таке високоефективне добриво, як дефекаційна грязь — відходи цукрової промисловості* (Наука.., 6, 1956, 27).

ДЕФЕКА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *фізл.* Виведення з організму людини і тварин через анальний отвір калових мас; очищення.

2. Очищення сирового бурякового соку вапняним молоком.

ДЕФЕ́КТ, у, *ч., книжн.* Вада, недолік. *Зненависть до тої фігури гострила мою увагу. Я смакую її хиби, дефекти тіла, маленьку душу, безсилий розум* (Коцюб., II, 1955, 256); *Розвиток відновних операцій зв'язаний, насамперед, з усуненням різних дефектів на обличчі людини, що спотворюють його* (Наука.., 5, 1958, 18); *Надвечір полетів підшипник на третьому тракторі, вилізли назовні інші дефекти* (Ю. Янов., II, 1954, 184).

ДЕФЕКТИ́ВНИЙ, а, е. Який має психічні і фізичні вади; ненормальний. *Середульший* [син Софії] *вродився дефективним* (Гончар, Таврія.., 1957, 100).

ДЕФЕКТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **дефекти́вний.**

ДЕФЕ́КТНИЙ, а, е. Який має дефект (дефекти); зіпсований, ушкоджений. *Дефектними ізоляторами вважаються такі, на яких при накладанні виробничої штанги не виникає іскри* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 62); *Збирати треба.. всі дефектні огірки (кубарики, крючки), що утворюються внаслідок неповного запліднення* (Колг. Укр., 7, 1957, 39).

△ **Дефе́ктна ві́домість** — перелік дефектів. *Даючи механізаторам наряди на ремонт, механік .. забув скласти дефектну відомість, хоч і нагадували йому про це не раз* (Рад. Укр., 12.III 1961, 4).

ДЕФЕКТО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з дефектології. *Армія логопедів, дефектологів чимало робить для лікування заїкання* (Наука.., 8, 1965, 24).

ДЕФЕКТОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука про розвиток, навчання і виховання дітей з фізичними і психічними вадами.

ДЕФЕКТОСКО́П, а, *ч.* Прилад для виявлення дефектів у матеріалах і виробах. *За допомогою спеціальних різноманітних ультразвукових дефектоскопів виявляють дефекти в різних матеріалах* (Слюс. справа, 1957, 20).

ДЕФЕКТОСКОПІ́Я, ї, *ж.* Сукупність методів виявлення внутрішніх і поверхневих прихованих дефектів металевих і неметалевих матеріалів і виробів без їх руйнування. *За допомогою рентгенівського проміння перевіряється міцність деталей машин і зварних з'єднань металевих конструкцій; це так звана рентгенівська дефектоскопія* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 370).

ДЕФЕНЗИ́ВА, и, *ж.* 1. *заст.* Оборонна тактика на війні; оборона.

2. *іст.* Поліція в панській Польщі (1918—1939 рр.). *Серед матеріалів львівської дефензиви 1936 р. знаходимо спеціальне розпорядження провести ревізію в приміщеннях редакцій прогресивних журналів* (Рад. літ-во, 5, 1957, 129).

ДЕФІЛЕ́, *невідм., с., військ.* Ущелина або вузький небезпечний прохід у труднопрохідному місці.

ДЕФІЛЮВА́ННЯ, я, *с., книжн.* Дія за знач. **дефілюва́ти.**

ДЕФІЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., книжн.* Урочисто проходити (на параді, демонстрації і т. ін.). *На відкриття пам'ятника.. мають прибути ветерани нової, другої війни, щоб дефілювати перед пам'ятником і трибуною* (Скл., Карпати, II, 1954, 100).

ДЕФІНІТИ́В, у, *ч.* Форма бухгалтерського обліку, заснованого на картотеці; контрольна бухгалтерія.

ДЕФІНІТИ́ВНИЙ, а, е, *книжн.* Остаточно установлений; визначений

ДЕФІНІ́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Стисле логічне визначення, яке містить у собі найістотніші ознаки визначуваного поняття. *В останній дефініції, підсумовуючи свої думки, Франко різко виступає проти ідеалізму, теології в мистецтві, стверджує принцип реалізму в поезії* (Літ. Укр., 25.VIII 1967, 2).

ДЕФІ́С, а, *ч.* Коротка риска, яка сполучає слова або їх основи в одне ціле чи прикладку з підпорядковуючим словом. *Особливо детально, з численними ілюстраціями розроблено в новому українському правописі написання слів і словосполучень разом, через дефіс і окремо* (Мовозн., IV—V, 1947, 240); // Знак переносу частини слова з одного рядка в другий.

ДЕФІ́ЦИТ, у, *ч.* 1. Перевищення видатків над доходами; збиток. *Бюджетний дефіцит створюється в результаті того, що державні видатки перевищують прибутки держави* (Вісник АН, 6, 1957, 16).

2. *чого.* Мала кількість, нестача чого-небудь порівняно з потребою. *Область південного схилу Радянських Карпат, як і більшість інших гірських місцевостей, характеризується дефіцитом йоду* (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 25); *Білковий дефіцит у кормовому балансі.. призводить до перевитрати кормів* (Наука.., 1, 1957, 11).

ДЕФІЦИ́ТНИЙ, а, е. 1. Який призводить до дефіциту (у 1 знач.); збитковий.

2. Якого не вистачає, бракує. *При вирощуванні дефіцитних сортів еліти застосовуються способи прискореного розмноження* (Картопля, 1957, 167); *Професія машиніста по південних економіях вважалася досить дефіцитною* (Гончар, Таврія.., 1957, 155).

ДЕФІЦИ́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **дефіци́тний** 1. *Збитковість, дефіцитність — це насамперед прикрий наслідок невисокого рівня господарювання* (Рад. Укр., 8.V 1963, 2).

ДЕФЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Вилучення буржуазними урядами із обігу частини паперових грошей і нерозмінних на золото банківських білетів, випущених у період інфляції.

2. Видування і шліфування вітрами гірських порід і грунтів. *Після суцільного вирубування лісу на площах з піщаними грунтами і наступного використання цих площ.. за умов низької агротехніки на цих грунтах можуть виникнути процеси дефляції* (Нариси про природу.., 1955, 216).

ДЕФОРМА́ЦІЯ, ї, *ж.* Зміна форми або розмірів тіла під впливом прикладених сил чи нагрівання. *Дуже часто обидва гриби, уражаючи рослину, вкупі призводять до значної деформації уражених частин і викривлення пагонів* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 225).

ДЕФОРМО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **деформува́ти;** // *у знач. прикм.* Неправильної форми. *Під час сортування* [баклажанів] *відокремлюють плоди деформовані, плямисті і пошкоджені* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 182); *Деформовані сплави поділяються на дві групи: сплави, що зміцнюються термічною обробкою, і сплави, що не зміцнюються термічною обробкою* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 45).

ДЕФОРМУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **деформува́ти** і **деформува́тися.** *Калориметричні дослідження показали, що пластично деформований метал зберігає близько 10% енергії, затраченої на деформування* (Рентгенограф. мет., 1959, 296).

ДЕФОРМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Змінювати форму, розмір тіла, діючи на нього. *Крохмаль, що є в клітинах картоплі, набрякаючи, заповнює всю клітину, значно деформує її, розриває зв'язки між окремими клітинами* (Технол. пригот. їжі, 1957, 79).

ДЕФОРМУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* 1. Змінювати форму, розмір під впливом зовнішніх сил. *Грудна клітина дитини, хворої на рахіт, під впливом хворобливого процесу деформується: .. з боків вона здається здавленою* (Хвор. дит. віку, 1955, 125).

2. *тільки недок.* Пас. до **деформува́ти.**

ДЕХКА́Н, ДЕХКА́НИН, а, *ч.* У Середній Азії та

Казахстані — селянин. *Перед ним узбек.. Напевне, не простий собі дехкан, а хтось із відповідального начальства* (Ле, Міжгір'я, 1953, 9); *В романі переконливо показано, як трудящі дехкани поволі визволяються з полону старих, шкідливих традицій і забобонів* (Іст. укр. літ., II, 1956, 545).

ДЕХКА́НИН *див.* **дехка́н.**

ДЕХКА́НСТВО, а, *с.* Збірн. до **дехка́н** і **дехка́нин.** *Роз'яснював* [Лодиженко] *форми та завдання дехканських об'єднань у Голоднім Степу* (Ле, Міжгір'я, 1953, 230).

ДЕ́ХТО, де́кого, де́ким (прийм. звичайно відокремлюють частку «де» від займенника «хто» і стоять між ними), *займ. неозна.* Деякі люди, невелика група людей з числа інших. *Сидять собі* [арештанти], *розмовляють, А дехто й куняє* (Шевч., II, 1953, 187); *Дехто з лібералів-поміщиків.. намагався використати творчість Остапа Вересая в своїх цілях* (Тич., III, 1957, 155); // Хтось (кого не хочуть називати). *Тобі усе, паньматко, смішки! А декому ні кришки: Тут думка неабияка Морочить козака* (Гл., Вибр., 1957, 98); *Просто Саня подавала декому голос: я, мовляв, осьдечки!* (Шовк., Інженери, 1956, 104).

ДЕЦЕНТРАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Система управління, при якій частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; розширення прав низових органів управління; // Скасування або послаблення централізації. *Повинна проводитись дальша децентралізація господарського управління шляхом перенесення розпорядчих функцій з центральних у губернські і районні економічні органи* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 116).

ДЕЦЕНТРАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **децентралізува́ти.**

ДЕЦЕНТРАЛІЗО́ВАНО. Присл. до **децентралізо́ваний.** *Полк мав просуватися вперед окремими загонами і дрібними групами, і, можливо, діяти певний час децентралізовано* (Гончар, I, 1954, 86).

ДЕЦЕНТРАЛІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати децентралізацію.

ДЕЦЕНТРАЛІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **децентралізува́ти.**

ДЕЦИ... Перша частина складних слів, яка означає десяту долю основної міри, напр.: д е ц и г р а́ м.

ДЕЦИЛІ́ТР, а, *ч.* Одиниця місткості, яка дорівнює одній десятій долі літра. *Для вимірювання місткості посудин (і об'ємів рідких і сипких тіл) вживається літр (л) .. Вживається також децилітр, центилітр, декалітр і кілолітр* (Арифм., 1956, 78).

ДЕ́ЦИМА, и, *ж., муз.* 1. Інтервал між першим і десятим ступенем діатонічної гами. *Рамки діапазону мелодії, які щоразу немов розсуваються (секста, септима, октава, децима), образно показують наростаючий у Катерини розпач* (Укр. клас. опера, 1957, 267).

2. Десятий ступінь у діатонічній гамі. *В старовинній* [китайській] *музиці палаців та храмів народні пісні мають розвиток мелодії на дуже віддалені інтервали, аж до нони і децими, тобто відразу на дев'ятий або десятий щабель від першого звуку* (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 110).

ДЕЦИМА́ЛЬНИЙ, а, е. Співвідносний до числа 10; десятковий.

ДЕЦИМЕ́ТР, а, *ч.* Одиниця довжини, яка дорівнює одній десятій долі метра. *Бригада закрійників, .. застосовуючи досконалі методи розкрою, допомогла фабриці зекономити 144 532 квадратних дециметри м'якої шкіри* (Веч. Київ, 30.I 1967, 1).

ДЕШЕВЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **деше́вий.** *Він* [писар] *був убраний в піджак та панталони з дешевенького простого тріко* (Н.-Лев., IV, 1956, 56); — *З такою теорією, даруйте, я ще не зустрічався. Очевидно, дешевенька вона* (Стельмах, Хліб.., 1959, 45).

ДЕШЕВИ́ЗНА, и, *ж.* Низький рівень цін; // Мала ціна, невисока вартість чого-небудь. *Крім високого коефіцієнта корисної дії, він* [газ] *вигідно відрізняється від вугілля своєю дешевизною* (Наука.., 12, 1967, 3); // *розм.* Недорогий, дешевий товар і т. ін.; дешева річ.

ДЕШЕ́ВИЙ, а, е. 1. Який мало коштує; недорогий. *Нігде, певно, нема таких дешевих і добрих апельсин, як тут* [у Відні] (Л. Укр., V, 1956, 39); *Каскад гідроелектростанцій, що створюється на Дніпрі, дасть змогу набагато ширше використовувати це дешеве джерело електроенергії* (Наука.., 12, 1957, 3); // Низький (про ціну). *До гарних прикмет Ваших видань належать: європейський вигляд книжок, добірний зміст і дешева ціна* (Коцюб., III, 1956, 206).

2. *перен.* Нічого не вартий; пустий, мізерний. *Др. Рафалович, очевидячки, не рвався до надто швидкої і дешевої популярності* (Фр., VII, 1951, 225); *Дешевим і штучним є.. такий трюк* [у комедії В. Минка «Мовчати заборонено»], *як підміна старої незарядженої рушниці діда Яроша новою, зарядженою рушницею* (Вітч., 8, 1958, 167).

ДЕШЕВИНА́, и́, *ж., розм.* Те саме, що **дешеви́зна.** *Макар Іванович, наляканий, зрошений циганським потом, брехав, що купив їх* [брошури] *тільки задля їх дешевини* (Коцюб., I, 1955, 161); *Олешки — містечко вільних моряків.. та старих відставних генералів, що.. доживали тут на дешевині* (Ю. Яков., I, 1954, 275).

ДЕ́ШЕВО, *присл.* 1. Присл. до **деше́вий** 1.— *А в мене овесець важненький, дешево віддам* (Кв.-Осн., II, 1956, 10); — *Але ти ще не знаєш, яку ми тобі ціну запропонуєм? — Яку? — Твоє власне життя! Хіба дешево, га?* (Гончар, II, 1959, 349).

2. Без великих зусиль; легко. [К а с ь я н:] *Озброюйтесь, хлоп'ята, мерщій!* [О л е к с і й:] *Не віддамо себе дешево!* (Кроп., V, 1959, 557).

◇ **Де́шево відбу́тися (одбу́тися)** — без особливих ускладнень позбутися можливих дуже важких наслідків.— *Ось,— показав фельдфебель безпалу ліву руку,— бачив, як одчесало? Мов бритвою! .. — Скажи спасибі, що дешево відбувся* (Загреб., Європа 45, 1959, 77); — *Тільки ще один, крім нього* [Артема] *був легко поранений.— Ну, це ми дешево одбулись! — озвавсь котрийсь* (Головко, II, 1957, 571); **Де́шево і серди́то** — про щось загальноприступне і таке, що відповідає своєму призначенню.

ДЕШЕ́ВШАТИ, ає, *недок.* Ставати дешевим (у 1 знач.); // Втрачати свою вартість; знецінюватися. *А тим часом гроші дешевшали, війна їх з'їдала* (Чаб., Катюша, 1960, 168).

ДЕШИФРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дешифрува́ти.** *Зйомки рельєфу виконують.. з допомогою мензули. Одночасно провадять дешифрування контурів і предметів місцевості на фотопланах* (Інж. геод., 1959, 77).

ДЕШИФРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Те саме, що **розшифро́вувати.** *Ми трохи дешифрували псевдонім — Максим Горький, називаючи його Олексієм Максимовичем, але над усім світом ширяв горде ім'я: Максим Горький* (Рильський, III, 1956, 392).

ДЕШИФРУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **дешифрува́ти.**

ДЕ́ЩИЦЯ, і, *ж., розм.* Незначна кількість чого-небудь; трохи. [П а н ь к о:] *Грошей заробили дещицю, але переконалися: що там найкраще, де нас нема* (К.-Карий, II, 1960, 160); *Що ж, у цих твердженнях є дещиця правди* (Шовк., Інженери, 1956, 161); // Якась дрібниця; абищиця.— *Не даремна назва і не дещиця той дворянський рід. Хоч не для мене він, то для сина здасться* (Мирний,

I, 1954, 150); *Але вертаюся на тиховодий став, До гри метеликів, до сонних синіх квітів, З яких цю оповідь на давній лад почав, Хоч, може, дещицю й по-своєму примітив...* (Рильський, Поеми, 1957, 216).

ДÉЩО, дéчого, дéчим (прийм. звичайно відокремлюють частку «де» від займенника «що» і стоять між ними), *займ. неознач.* Небагато чого; що-небудь, щось. *На третій день Іванко лишився сам варити страву, а товариші пішли у ліс, щоб дечого роздобути* (Укр., казки, 1951, 109); *Раїса навіть де в чому впливала на духовного отця* (Коцюб., I, 1955, 323); //Що-небудь таке, чого не хочуть називати.— *Вийди, Катре, з хати: Я щось маю розпитати, Дещо розказати* (Шевч., I, 1951, 323); [Ю л я:] *А я заскочила.. на хвилин тридцять. Взяти галоші і ще дещо* (Мороз, П'єси, 1959, 211); // *у знач. присл.* Те саме, що **трóхи.** *Нам здається, необхідно дещо уточнити намічені строки введення в дію нових буровугільних підприємств тресту* (Рад. Укр., 11.I 1959, 2).

ДЕ-ЮРЕ, *присл., книжн.* Юридично, на підставі закону, права; формально; протилежне д е - ф а к т о. [В а р к а:] *Де-юре, може, й неправильно. А де-факто — набила добре, а там, як знає* (Мик., I, 1957, 154); *Я написала їй листа, що.. визнаю її теперішнє життя де-юре, хоч і не приховую деяких розходжень у поглядах* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 97).

ДÉЯКИЙ, а, е. 1. Конкретно, точно не визначений; якийсь. *Після операції Шура деякий час лежала в тяжкому стані* (Гончар, I, 1954, 163).

2. Незначний, невеликий. *Світлиця.. уряжена посхідному, але з деяким грецько-римським впливом. В ній поставлено «триклініум» — три ліжка для бенкетів навколо круглого стола* (Л. Укр., III, 1952, 145); *Їй здавалось, що Оксен.. проявляє деяку стурбованість для годиться, щоб лише показати, який він добрий* (Тют., Вир, 1964, 109).

3. *тільки мн.* Якась частина; поодинокі, не всі. *Зорі стежать за кожним рухом утікачів. Деякі навіть не блимають, так задивилися* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 45); // *у знач. ім.* **дéякі,** ких, *мн.* Якась частина людей або тварин; не всі. *Сю мову* [англійську] *дуже мало хто знає, хоч деякі і збираються зайнятись нею* (Л. Укр., V, 1956, 25); *У темнім лісі, за горами Зібравсь усякий звір: Вовки, лисиці з ховрахами, Зайці дурні, шкідливий тхір, І ще там деяких чимало* (Гл., Вибр., 1957, 95).

◇ **В дéякій мірі** — в якійсь невеликій частині; частково. *Писалося ж це.. в деякій мірі на порадуартистам* (Довж., I, 1958, 67).

ДЖАЗ, у, *ч.* 1. Вид розважальної, перев. танцювальної музики. *Джаз виник на рубежі XX сторіччя як яскравий самобутній прояв музичної культури американських негрів* (Мист., 5, 1962, 52).

2. Оркестр або ансамбль, що виконує цю музику, в складі якого духові та ударні інструменти, а також скрипки та фортепіано. *Кімната сповнилась ревом і завиванням джазу* (Дмит., Наречена, 1959, 183).

ДЖАЗ-БÁНД, у, *ч.* Те саме, що **джаз** 2. *У сусідній кімнаті шпарив джаз-банд* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 373).

ДЖАЗИ́СТ, а, *ч.* Музикант, який грає в джазовому оркестрі. *Такі, як ти, богатирі іти повинні в шахтарі, а не в якісь джазисти* (Дор., Три богатирі, 1959, 17).

ДЖÁЗОВИЙ, а, е. Прикм. до **джаз.** *Для оркестрів легкої і джазової музики конкурс проходитиме в одному турі* (Мист., 1, 1959, 45).

ДЖБАН *див.* **дзбан.**

ДЖГУТ, *рідко* **ЖГУТ,** á, *ч.* 1. Туго скручений у вигляді канату шматок тканини, пучок соломи і т. ін.; скрутень. *Я йшов поруч з хурою, тримаючись за перев'язану жгутом, тріснуту голоблю* (Мур., Бук. повість, 1959, 58); *Образно. *Густо, немов гадюки, обвили його* [будинок] *чорні джгути дикого винограду* (Шиян, Вибр., 1947, 23); // *у знач. присл.* **джгутóм.** У вигляді канату. *Грушевський закручував бороду джгутом і щосили сіпав цей скрутень, наче замірявся геть вискубти волосся з підборіддя* (Смолич, Мир.., 1958, 98); *Скрутивши рушник джгутом і обплутавши ним руки, Геннадій відтворив статую Лаокоона з удавом* (Вол., Місячне срібло, 1961, 7).

2. Еластична гумова трубка, бинт або інші подібні предмети, якими перев'язують кінцівки для припинення кровотечі.— *Я саме накладала джгут головстаршині, щоб кров'ю не зійшов, і в цей час мене сіконув з автомата фашист* (Кучер, Чорноморці, 1956, 259).

3. *заст.* Картярська гра. *Тут інші журавля скакали, А хто од дудочки потів, І в хрещика і в горюдуба, Не раз доходило до чуба, Як загулялися в джгута* (Котл., I, 1952, 77); *Під каретами, позасвічувавши ліхтарі, грають кучери.. у трилисника, або в джгута* (Мирний, II, 1954, 99).

4. *тільки мн., заст.* Сплетені мішурні шнури на форменому одягу. *Поміж людьми заблищали цинові гудзики, зарябіли джгути, .. до халабуди мерщій побрався часний пристав* [пристав часті] (Мирний, III, 1954, 264).

ДЖГУ́ТИК, а, *ч.* 1. Зменш. до **джгут** 1, 2. * Образно. *Обличчя в нього було плетене, як решето, все з тонких шкіряних джгутиків* (Горький, Дитинство, 1947, 110).

2. *зоол.* Ниткоподібні органи руху у вигляді виростків на тілі найпростіших — бактерій, зооспор, клітин ендодерми, губок та інших організмів. *Від довжини і розташування джгутиків на тілі бактерій залежить швидкість і характер їх руху* (Мікроорг. і родюч. грунту, 1955, 6).

ДЖГУТИКОНÓСЦІ, ів, *мн.* Група одноклітинних організмів, які характеризуються наявністю джгутиків (у 2 знач.).

ДЖЕЙРÁН, а, *ч.* Парнокопитна степова тварина роду газелей з тонкими ногами і ліровидними рогами у самців. *Джейран — Gasella subgutturosa.. належить до того ж роду, що й газелі Ефіопської області* (Посібник з зоогеогр., 1956, 116); *Широка наша батьківщина.. Джейран, кабан і лось-рогач, Цитрина й клюква-журавлина, І над усім отим — людина!* (Рильський, Поеми, 1957, 185).

ДЖЕМ, у, *ч.* Густе варення з фруктів або ягід, що має вигляд желеподібної маси. *Вони* [абрикоси] *придатні для різних видів технічної переробки: сушіння, виготовлення компотів, варення, джему, повидла та ін.* (Колг. енц., I, 1956, 1).

ДЖЕ́МПЕР, а, *ч.* В'язана кофта без коміра і без застібок, яку одягають через голову. *Теплий джемпер щільно облягав його* [Артема] *широкі груди* (Кучер, Чорноморці, 1956, 394).

ДЖЕ́НДЖИК, а, *ч., розм.* Той, хто любить пишно одягатись, пишно одягнений; пустий, легковажний чоловік.— *Чи я схожий на якогось там тонкошкірого дженджика, який валяється на траві і їздить через день до лісу, щоб послухати пташиного співу!* (Загреб., Шепіт, 1966, 206).

ДЖЕНДЖИКУВÁТИЙ, а, е, *розм.* Схожий на дженджика.— *Ну, зрозуміло, що молодій цікавій жінці приємно морочити голови дженджикуватим панкам* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 11).

ДЖЕНДЖУРИ́СТИЙ, а, е, *розм.* Який кокетує своєю зовнішністю і одягом; пустий, легковажний. *Цур тобі, пек тобі, яка дженджуриста: Я купив їй личман, ще хоче й намиста!* (Чуб., V, 1874, 105); — *Бачив я серед теперішніх молодих таких свистунів, аж плювати*

хочеться. Такі кручені, такі дженджуристі, що й не підійди до них (Хижняк, Невгамовна, 1961, 275).

ДЖЕНТЛЬМÉН, а, *ч.* 1. Людина, що додержується прийнятих у буржуазно-аристократичному суспільстві правил поведінки. *Сер, містер, мосьє, кавалере, джентльмен, Мій пане чи навіть мосьпане! Тобі не до серця у наших знамен Цей колір, занадто багряний* (Рильський, Мости, 1948, 112); * У порівн. *Одначе всі паничі були.. звичайні й делікатні, як англійські джентльмени* (Н.-Лев., II, 1956, 72).

2. Про людину, яка відзначається вишуканістю одягу і манер.— *Він все прибраний по-європейськи, виголений.., — одним словом, джентльмен* (Фр., II, 1950, 376); *Із стола хустинка впала. Петя — хвать: — Будь ласка! — Ви джентльмен! — вона сказала Почалась... «зав'язка»* (С. Ол., Вибр., 1959, 243); * У порівн. *А іноді — немов джентльмен. Сам* [Дніпро] *синій весь, у білих берегах-панчохах* (Тич., I, 1957, 114).

ДЖЕНТЛЬМÉНСЬКИЙ, а, е. Власт. джентльменові. *Це був неприхований джентльменський комплімент* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 32).

△ **Джентльмéнська угóда** — міжнародний договір, укладений усно, без офіційного оформлення.

ДЖÉРГА *див.* дéрга.

ДЖЕРГОТÁННЯ, я, *с.* Дія за знач. **джерготáти** і звуки, утворювані цією дією.

ДЖЕРГОТÁТИ, очý, óчеш *і* **ДЖЕРГОТíТИ,** очý, отúш, *недок.* 1. Те саме, що **деренчáти.** *Тихенько, по-джмелиному, джерготів дріт, тонко-тонко скреготали обценьки й ножиці* (Коз., Серце матері, 1947, 53); // Цвірінькати, щебетати, цвірчати, сюрчати (про птахів і комах). *Щебечуть і джерготять пташки та шурхають ящірки в траві* (Вовчок, I, 1955, 100); *Заходилися цвірінчати, джерготіти, путькати різні птахи* (Ю. Янов., I, 1954, 291).

2. Говорити швидко, нерозбірливо або незрозуміло. *Харитон крутився біля них дзигою і джерготів Данилові в вухо* (Смолич, Мир.., 1958, 21); *Дівчатка і почали вбиратись.. Джергочуть коло мене, а мені вже так жалко, що й словечка не скажу* (Вовчок, I, 1955, 5).

ДЖЕРГОТíННЯ, я, *с.* Дія за знач. **джерготíти** і звуки, утворювані цією дією. *Тільки добре напружившись, можна було впізнати у тому джерготінні людський голос, навіть окремі, нерозбірливі слова* (Коз., Блискавка, 1962, 259); *Мишко помітив попереду окопчик, в якому чулося німецьке джерготіння* (Кучер, Голод, 1961, 413).

ДЖЕРГОТíТИ *див.* **джерготáти.**

ДЖЕРЕЛÓ, á, *с.* 1. Потік води, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі. *В місцях, де долини рік або балок прорізають водовмісні верстви, підземні води виходять на поверхню і утворюють джерела або природні криниці* (Курс заг. геол., 1947, 126); *З-під коріння липи било джерело погожої води* (Фр., VI, 1951, 33); * Образно. *Біля джерел молочних рік, що починаються на сотнях і тисячах молочно-товарних ферм наших колгоспів та радгоспів, стоїть багато людей* (Рад. Укр., 29.XI 1960, 1); * У порівн. *Забурчало по селу, мов у джерелі: «Як то можна!.. щоб вільна козачка за кріпака оддавалась!»* (Вовчок, I, 1955, 22).

◇ **Бúти джерелóм** — активно, бурхливо виявлятися. *Народна ініціатива, що джерелом б'є у наших колгоспників, подолає всі труднощі* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 29).

2. *чого, перен.* Те, що дає початок чому-небудь, звідки постає, черпається щось; основа чого-небудь; вихідне начало. *Єдине, — але зате і непереможне,— джерело сили робітничого руху, це — свідомість робітників і широта їх боротьби* (Ленін, 20, 1950, 333); *Соціалізм назавжди покінчив з пануванням приватної власності на засоби виробництва, цим джерелом розколу суспільства на ворогуючі класи* (Програма КПРС, 1961, 12); // Про того або те, від кого або звідки довідуються про що-небудь. *Про сю річ* [справи видавництва] .. *я хотіла б знати дещо докладніше з місцевих джерел* (Л. Укр., V, 1956, 98); *Поява чужої людини була не тільки приємною зустріччю: це було єдине джерело новин* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 16).

3. *спец.* Писемна пам'ятка, документ, на основі якого будується наукове дослідження. *Давні джерела завжди змішували кіммерійців з скіфами* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 114).

ДЖЕРЕЛОЗНÁВЕЦЬ, вця, *ч.* Фахівець з джерелознавства *Назріла необхідність готувати фахівців бібліографів, джерелознавців, текстологів* (Рад. літ-во, 4, 1963, 39).

ДЖЕРЕЛОЗНÁВСТВО, а, *с.* Одна з допоміжних історичних дисциплін, що розробляє методику вивчення і використання писемних історичних джерел. *Він* [Д. І. Багалій] *опублікував кілька цінних праць з історії класової боротьби на Україні, про повстання декабристів, Кирило-Мефодіївське товариство, українське джерелознавство XVII—XVIII сторіч тощо* (Ком. Укр., 6, 1965, 24).

ДЖЕРЕЛОЗНÁВЧИЙ, а, е. Стос. до джерелознавства. *Розширяється джерелознавча й документальна база досліджень з історії КП України* (Ком. Укр., 1, 1964, 40).

ДЖЕРЕЛЯ́ПКА, и, *ж.* Жабка з яскраво-оранжевим або жовтим черевцем.

ДЖЕРÉЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **джерелó 1**; // Який виходить з джерела. *В криничках, у струменях, утворених джерельною водою, виділяється багато вуглекислого газу* (Геол. Укр., 1959, 678); *Побували там у горах, де серед дикого каміння, розпеченого сонцем,.. з щілин дзюрчав джерельний струмок води* (Ле, Міжгір'я, 1953, 86); // Власт. джерелу; прохолодний, освіжаючий. *Світить з блакиті сонце, зеленіють гори, джерельною свіжістю дихав вода* (Гончар, I, 1954, 538); *Образно. *Щоб сили для пісень джерельної набрати, я серцем до землі донецької тулюсь* (Сос., Так ніхто.., 1960, 33).

ДЖЕРÉЛЬЦЕ, я, *с.* Зменш.-пестл. до **джерелó 1.** *В лісі тягне вогкістю. Скрізь попід камінням слизить вода й виступає джерельцями* (Н.-Лев., II, 1956, 415).

ДЖÉРКІТ, коту, *ч.* Те саме, що **джеркотáння.** *Над Дніпром стояв джеркіт перфораторів, стукіт молотків, гукав паровозик* (Ю. Янов., II, 1956, 409).

ДЖЕРКОТÁННЯ, я, *с.* Дія за знач. **джеркотáти** і звуки, утворювані цією дією.

ДЖЕРКОТÁТИ, очý, óчеш *і* **ДЖЕРКОТíТИ,** очý, отúш, *недок.* 1. Те саме, що **деренчáти.** *Проти базару слобідський парк. Там сьогодні, як ніколи, людно. Цокають сокири, джеркотять пилки, глухо шурхають у вправних руках гладенькі рубанки* (Шиян, Баланда, 1957, 217); *Він кидався на стіну залізної руди, притискав до неї пневматичний свердел, який джеркотів, наче кулемет* (Ю. Янов., II, 1958, 365); // Цвірінькати, щебетати, цвірчати, сюрчати (про птахів і комах). *Кругом тебе усе живе, усе дише, джеркотить, висвистує* (Стор., I, 1957, 333); *Буде лист на клені в сонячній крові, коники зелені джеркотять в траві* (Сос., Так ніхто.., 1960, 82).

2. Говорити швидко, нерозбірливо або незрозуміло. *Все тямлять* [пани], *джеркотять, як гуси, по-німецьки* (Греб., I, 1957, 75).

ДЖЕРКОТíННЯ, я, *с.* Дія за знач. **джеркотíти** і звуки, утворювані цією дією. — *Матка, матка?.. — почула* [Билиниха] *з усіх боків, ледве вилучивши ці слова із мови*

чужоземного горлового джеркотіння (Ле, Право.., 1957, 132).

ДЖЕРКОТІТИ *див.* **джеркота́ти.**

ДЖЕРКОТУ́Н, а́, *ч.* Той, що часто, без угаву джеркотить (про птахів, комах або людей).

ДЖЕРКОТУ́ХА, и, *ж.* Та, що часто, без угаву джеркотить (про птахів, комах або людей). *Хто вони і як їх звати, Треба, діти, розгадати, Щоб Сороці догодить; А то тая джеркотуха, І всесвітняя брехуха Нас і справді пристидить* (Гл., Вибр., 1957, 319); *Посміялась джеркотуха Із бабусі, мов на зло. Пурх — і вже як не було* (Біл., Пташ. голоси, 1956, 29).

ДЖИГІ́Т, а, *ч.* Умілий і вправний їздець на коні. — *Джигіти з Саїдом на конях роз'їжджають по кишлаку* (Ле, Міжгір'я, 1953, 133); * У порівн. *Сухий, легкий* [Килигеїв батько], *мов джигіт* (Гончар, Таврія.., 1957, 303).

ДЖИГІ́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **джигі́т.**— *Чадак заливається джигітськими піснями* (Ле, Міжгір'я, 1953, 133).

ДЖИГІТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **джигітува́ти.** *На завершення параду іноземним гостям був приготований сюрприз: джигітування з «умиканням» козаками дівчини-нареченої* (Гончар, Таврія.., 1957, 649).

ДЖИГІТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* Виконувати різноманітні складні вправи на коні у скачці. *Шастають* [кіннотники Врангеля] *по дворах. Джигітуючи, стинають нагайками голови курям* (Гончар, Таврія.., 1957, 562).

ДЖИГУ́Н, а́, *ч., розм.* 1. Те саме, що **баламу́т** 2. *А вже тому третій день, Як коноплі терла; Побачила джигуна, Трохи я не вмерла* (Чуб., V, 1874, 12); — *Я й сама бачу, який ти є волоцюга й зальотник! — Джигун! Баболюб!* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 352).

2. Те саме, що **джéнджик.** *Разом прянуть, стануть в пари, Браво грянуть,— рях-цях-цях! — Дами, панночки, гусари, Джигуни в вузьких штанцях* (Бажан, Роки, 1957, 272).

ДЖИГУНЕ́ЦЬ, нця́, *ч.* Зменш. до **джигу́н.** *Декому він, напевно, здався закоханим старим джигунцем поруч молодої красуні* (Собко, Срібний корабель, 1961, 148); *Перед ним зринув, як із землі виріс,.. джигунець, якийсь акцизний чиновник* (Вас., I, 1959, 88).

ДЖИГУ́НСТВО, а, *с., розм.* Легковажна гра в залицяння. *Пригадую, що раз гурток товаришів, Щоб за джигунство те помститься надо мною, Гарненько відшмагав поета кропивою* (Рильський, Поеми, 1957, 219).

ДЖИГУ́НЧИК, а, *ч., розм.* Те саме, що **джигуне́ць.** * Образно. *Метелик, джигунчик веселий, .. до бульбашки злегка торкнувся крильцем* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 57).

ДЖИН[1], у, *ч.* Горілка, перегнана з ялівцевими ягодами. * У порівн. *І небо — блакитний джин, зорі пливли по воді* (Ю. Янов., V, 1959, 31).

ДЖИН[2] *див.* **джи́ни.**

ДЖИНГОЇ́ЗМ, у, *ч.* Войовничий шовінізм англійських імперіалістів.

ДЖИ́НИ, ів, *мн.* (*одн.* **джин,** а, *ч.*). В арабській та іранській міфології — назва добрих і злих духів.

ДЖМЕЛИ́НИЙ, а, е. Прикм. до **джміль.** *Дівчина.. в глибці, під сухою травицею, побачила кравчок джмелиного гнізда* (Стельмах, I, 1962, 525); *Джмелине дзижчання.*

ДЖМЕЛІ́ТИ, ли́ть, *недок., розм.* Те саме, що **дзижча́ти.** *Бій з лівого флангу наближався. Кулі джмеліли поверх голів настирливі, мов мухи* (Кач., Вибр., 1953, 303).

ДЖМЕЛЯ́ЧИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **джмели́ний;** //Такий, як у джмеля. *Перегомін кількох десятків голосів зливався в джмеляче гудіння* (Досв., Вибр., 1959 283).

ДЖМІЛЬ, джмеля́, *ч.* Корисна як запильник комаха роду бджолиних з товстим мохнатим тільцем. *Найуспішніше конюшину запилюють джмелі і медоносні бджоли, які підвищують урожай конюшини в 2—3 рази* (Бджільн., 1956, 34); *Мохнатий джміль із будяків червоних Спиває мед* (Рильський, I, 1956, 90); * У порівн. *А паничів.. Аж роєм коло нашої панночки звиваються,— так, як ті джмелі гудуть* (Вовчок, I, 1955, 107).

◇ **Джмелі́в слу́хати,** *зневажл.*— бути в стані запаморочення. *Дав йому.. добре — довго буде джмелів слухати* (Помис, 1864, № 3986); **Під джме́лем** — напідпитку. *Боцман Верба, почуваючи себе під добрим джмелем, усе підливав капітанові Вульфу* (Кучер, Голод, 1961, 294).

ДЖОК, а, *ч.* Молдаванський танець і музика до нього. * Образно. *Курява, розбуркана десятками пупцюючих ніг, .. здіймається догори, крутиться, клубочиться, справляє свій «джок»...* (Коцюб., I, 1955, 232).

ДЖОКЕ́Й, я, *ч., зах.* Жокей. *З малих і великих пачок випаковувала вона цукрові фігурки: дами в коротких сукнях, .. джокеї на конях і без коней* (Кобр., Вибр., 1954, 71).

ДЖО́НКА, и, *ж.* Легке китайське плоскодонне парусне судно.— *Сідаю на першу-ліпшу китайську джонку* (Фр., IV, 1950, 359).

ДЖО́УЛЬ, я, *ч.* Одиниця виміру енергії. *Енергію вимірюють у джоулях, масу — в кілограмах* (Наука.., 12, 1962, 46).

ДЖУГАРА́, и́, *ж.* Кормовий і хлібний злак; сорго. *На мертвій колись пустелі* [Узбекистану] *тепер росте все — кукурудза, джугара, гранат, інжир* (Колг. Укр., 11, 1957, 41).

ДЖУ́НГЛІ, ів, *мн.* Густі, важкопрохідні, заболочені тропічні і субтропічні вічнозелені ліси. *Г. Грін у романі «Ціною втрати» пише про африканські джунглі, де ще не ступала нога людини* (Мист., 6, 1965, 21); * Образно. *Старі, беззубі хижаки з газетних джунглів Америки й Європи гадали: що то ще принесе перемога?* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 97); * У порівн. *На високих місцях поріс, як джунглі, сивий полин* (Коцюб., II, 1955, 215).

ДЖУ́РА, и, *ч.* На Україні в XVI—XVIII ст.— зброєносець у козацької старшини. [Ю л і а н:] *Батьку отамане! Це джура мій, Кузьма* (К.-Карий, II, 1960, 72); [В а р в а р а:] *Поганий джура в тебе. У козака на війні не може бути ніжності* (Корн., 1,1955,245); * У порівн. *Лиско* [собака], *піднявши свій хвіст і голову вгору, гордо виступав за дідом, мов вірний джура за отаманом* (Мирний, II, 1954, 55).

ДЖУТ, у, *ч.* Трав'яниста південна рослина родини липових, із стеблових волокон якої виробляють шпагат, канати, грубу тканину. *Джут дає довге і міцне волокно* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 186); *У світовому виробництві волокна джут займає друге місце після бавовнику* (Колг. енц., 2, 1956, 366).

ДЖУ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **джут.** *Із джутового волокна виробляють різні грубі тканини, які йдуть на виготовлення мішків для цукру, солі, хімічних продуктів* (Техн. культ., 1956, 285); *В добротних мішках Одеської джутової фабрики в усі кутки СРСР і далеко за його межі перевозять цукор, зерно, борошно, руду* (Рад. Укр., 25.V 1961, 3).

ДЗБАН, ДЖБАН, *розм.* **ЖБАН,** а, *ч.* Глекоподібний глиняний, дерев'яний або металевий посуд для води, молока, квасу і т. ін. *Принесли йому* [Василеві] *дзбан води, хліба і ще дечого до їди і, виходячи, замкнули за собою двері на ключ* (Фр., I, 1955, 172); *За скляними двер-*

цями [шафи] *стояли чудернацькі пляшки та жбани* (П.-Лев., III, 1956, 15); *Мед налили в срібний старовинний дзбан* (Бурл., О. Вересай, 1959, 73); *Підвеселились ми з дідом із того високого горластого джбана* (Барв., Опов.., 1902, 180); *Косар виходить на стерню, бере джбан й знову йде до гнізда* (Чендей, Вітер.., 1958, 144); *Розстелили дівчата килими, принесли високі жбани з виноградним прозорим вином* (Ів., Вел. очі, 1956, 130); * У порівн. *Виріс* [баклажан] *тут, неначе жбан!* (Стельмах, Живі огні, 1954, 35).

ДЗБА́НИК, *розм.* **ЖБА́НИК,** а, *ч.* Зменш. до **дзбан, жбан.** *Ступив на поріг — бачу в хаті незнайомого чоловіка.. Сидить, молоко із жбаника п'є* (Мур., Бук. повість, 1959, 59).

ДЗБА́НОК, *розм.* **ЖБА́НОК,** нка, *ч.* Те саме, що **дзбан.** *Щовечора дзвенить прозорий дзбанок твій Над тихим джерелом* (Рильський, I, 1946, 146); *Недаром кажуть, що до часу дзбанок воду носить* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 65); — *Харчів покладіть, бо воно ж далина, В мою полотняну торбинку: Червоного жбанок старого вина Та білого хліба скоринку* (Перв., II, 1958, 145); * Образно. *Візьмеш до саду зайдеш,— А там у дзбанки янтарні Вливає дбайливе сонце Пахучі меди нектарні* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 74); * У порівн. *Була* [баба] *сама невеличка, але туга, як полив'яний дзбанок* (Гуц., Скупана.., 1965, 10).

ДЗВЕНІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дзвені́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Немає нічого оглушливішого, як дзвеніння розбитого скла в мертвій тиші ночей* (Загреб., Європа 45, 1959, 333).

ДЗВЕНІ́ТИ, ню́, ни́ш, *недок.* 1. Видавати високий, деренчливий металевий звук. *На ланах широких коси дзвеніли зрана* (Вовчок, I, 1955, 153); *Гудуть машини, і дзвенять трамваї, Скінчився ранок. Праця настає* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 141); // *чим.* Утворювати чим-небудь такий звук. *Кайданами і Чернишевський дзвенів, І Ленін ішов у заслання, в млу сіру* (Нех., Хто сів вітер, 1959, 292); *Ніна, не чекаючи відповіді, вже дзвеніла посудом, розставляючи на столі склянки і блюдечка* (Шиян, Гроза.., 1956, 47).

2. *перен.* Звучати дзвінко. *Одмовляє стара вже спокійно, тільки голос її дзвенить* (Вовчок, I, 1955, 136); *Зухвалий дівочий сміх лунав йому навздогін, дзвенів, здавалося, на все поле* (Гончар, Маша.., 1959, 22).

Дзвени́ть у ву́хах (у голові́) — про відчуття дзвону у вухах (у голові) від напруження, слабості і т. ін. *Знову в хаті тиша. Щось невловиме дзвенить у вухах, гуде в голові* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 89); *Наполеон.. замислився. В голові настирливо дзвеніло* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 90).

ДЗВЕНЮ́ЧИЙ *див.* **дзвеня́чий.**

ДЗВЕНЯ́ЧИЙ, ДЗВЕНЮ́ЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **дзвені́ти** 1. *Пливуть і тануть передзвони, —Байдужі до житейських справ... Дзвенячим містом, Авіньйоне, Іще Рабле тебе назвав* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 85); *Просто на тебе падає з дзвенючим пронизливим свистом металевий хижак* (Гончар, Людина.., 1960, 89); *Мов зливки золота із срібних лопат дзвінких раптом за спиною Котовського сипнув хто в потоки! Це його хлопці, горді за нього, .. сміхом дзвенючим сипонули..!* (Тич., I, 1957, 272).

ДЗВЕ́НЬКАННЯ, я, *с., діал.* Дія за знач. **дзве́нькати** і звуки, утворювані цією дією. *Десь здалека долинуло мелодійне дзвенькання, ніби дзвіночки тихо-тихо бриніли. То спускалися з гір отари* (Ів., Вел. очі, 1956, 70).

ДЗВЕ́НЬКАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Дзенькати.

ДЗВЕ́НЬКІТ, коту, *ч., діал.* Те саме, що **дзве́нькання.** *За столом стояла тиша, порушувана тільки тихим дзвенькотом виделок і ножів* (Собко, Біле полум'я, 1952, 91).

ДЗВЕНЬКОТІ́ТИ, очу́, оти́ш, *недок., діал.* Підсил. до **дзве́нькати.** *Поміж жовті смуги ліхтарень і.. шиб дзвенькотять дзвіночки* (Вільде, Б'є восьма, 1945, 89).

ДЗВІН[1], дзво́на, *ч.* Ударний сигнальний підвісний інструмент, звичайно із сталі або бронзи, у вигляді порожнистої, зрізаної знизу груші, в середині якої підвішений ударник (серце). *На дзвіниці вдарили в дзвін, і тонкий.. гук задрижав і розлився по селі на всі долини* (Н.-Лев., II, 1956, 267); *Часто і поспішно бив на сполох церковний дзвін* (Смолич, II, 1958, 31); * Образно. — *А хіба це ваш дім? — простодушно спитав Михайлик, рукою широко обвівши й степ, і неозорі далі, і синій дзвін небес* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 47); * У порівн. *Мов дзвони, загули кайдани На неофітах* (Шевч., II, 1953, 275).

ДЗВІН[2], дзво́ну, *ч.* Те саме, що **дзвені́ння.** *Чув дзвін, та не знає, звідки він!* (Укр.. присл.., 1955, 185); *Враз її збудив звук. Тепер вона зрозуміла — це був тоненький дзвін електричного дзвоника* (Смолич, I, 1958, 84); * У порівн.— *Леско! Леско! — гукнув дід, і голос його, як дзвін, роздався по лісу* (Мирний, I, 1954, 281).

ДЗВІНЕ́ЦЬ, нця́, *ч.* Напівпаразитична трав'яниста рослина, що приживається на коренях лучних трав. *Паразитичними бур'янами є повитиці, вовчки, а напівпаразитичними — дзвінець, кравник* (Бур'яни.., 1957, 5).

ДЗВІНЙ́ЦЯ, і, *ж.* Вежа для дзвонів на церкві, при церкві або окрема будівля з дзвонами. *До утрені завив з дзвіниці Великий дзвін* (Шевч., II, 1953, 38); *Від старої Орської кріпості лишилася тільки кам'яна дзвіниця* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 3); * У порівн. *Поставить він собі «двір»* [за́мок], *такий високий, як дзвіниця* (Коцюб., I, 1955, 101).

ДЗВІНЙ́ЧКА, и, *ж.* Зменш. до **дзвіни́ця.** *Церква без бань, .. на фасаді піднімається дзвіночка оригінальної архітектури* (Н.-Лев., II, 1956, 401); *Біля дерев'яної дзвіночки.. бевкає дзвін. Дзвонить старий попик* (Довж., I, 1958, 117).

ДЗВІНКИ́Й, а́, е́. Який голосно і чітко звучить. *Потім знов те дзвінке, голосне щебетання* [соловейка] *заглушають ще голосніші співи челяді* (Л. Укр., III, 1952, 478); *Та ось за рогом голосно заспівав баян, почувся дзвінкий дівочий сміх* (Кучер, Чорноморці, 1956, 46); // Здатний голосно, чітко звучати, дзвеніти. *Везли в Каховку свої знамениті вироби: дзвінкий та яскравий посуд* (Гончар, Таврія.., 1957, 18); *Нагострили сокири дзвінкими, — То ж і бритва не завжди така!* (Рильський, I, 1960, 316).

Δ **Дзвінкі́ гро́ші (моне́ти)** — металеві гроші. *Потім тихцем збував* [Січкар] *торговцям хліб.. тільки за мануфактуру та дзвінкі гроші* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 35); **Дзвінки́й при́голосний,** *лінгв.*— приголосний, який вимовляється з участю голосу, напр. б, г, д, з. *Дзвінкі приголосні літературної мови (на відміну від галицьких .. та деяких інших говірок) .. вимовляються виразно, ясно* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 186).

ДЗВІ́НКІСТЬ, кості, *ж.* Властивість за знач. **дзвінки́й.** *Сам грудний резонатор неспроможний надати голосу тієї дзвінкості, свіжого й яскравого тембру, що зветься «металом»* (Худ. чит.., 1955, 54); * Образно. *Купала і Колас просто дивують нас розмаїтістю метрів і ритмів, багатством строфіки, співучістю, дзвінкістю слова* (Рильський, III, 1956, 400).

ДЗВІ́НКО. Присл. до **дзвінки́й.** *Вони реготались, мов діти: вона — тонко і дзвінко, як молода дівчина, він — грубше, передчасним баском двадцятилітнього парубка* (Коцюб., I, 1955, 343); *Десь Чорногорівка позаду, село де ми жили тоді, де жайворон співає дзвінко над*

перехрестями доріг (Сос., II, 1958, 363); *Вдалині дзвінко заклепали підкови, і незабаром на рослих лиснючих конях вилетіло чотири вершники* (Стельмах, II, 1962, 171).

ДЗВІНКОГОЛО́СИЙ, а, е. Який має дзвінкий голос. *Сонячний день млосно дихав запашним теплом свіжої ріллі, і дзвінкоголосі жайворонки дружним хором славили весну* (Добр., Тече річка.., 1961, 181).

ДЗВІНО́К, нка́, *ч.* 1. Зменш. до **дзвін** [1]. *Він, дійшовши до своєї квартири, з усієї сили потяг за ручку дзвінка, котрий несамовито задзвонив* (Мирний, III, 1954, 275); * Образно. *Роман.. і справді бачить, як по землі дріботять маленькі чоботята, а над ними колишеться дзвінок червоної спіднички* (Стельмах, Хліб.., 1959, 479); // Прилад для подавання звукових сигналів, що нагадують звуки цього предмета. *Електричні дзвінки для подавання звукових сигналів встановлюють майже в кожній квартирі* (Монтаж і ремонт.., 1956, 210).

2. Звукові сигнали, звуки, що подаються, видаються цими предметами. *Він усе сподівався чогось лихого. Ураз — дзвінок. Макар Іванович так і жахнувся, так і затремтів увесь* (Коцюб., I, 1955, 163); *Дзвінок почувся — тож люд увесь поволі повернув до зали* (Тич., I, 1946, 256); * У порівн. *Звуки пісні, мов дзвінок, тужливо лісом пронеслись* (Фр., XIII, 1954, 37).

ДЗВІНО́ЧКИ, ів, *мн.* (*одн.* **дзвіно́чок,** чка, *ч.*). Зменш.-пестл. до **дзво́ники.** *Дітки кинулися одно перед одним рвати чудові квіти: рожеві гвоздички, лілові дзвіночки й.. блискучий яскер* (Кобр., Вибр., 1954, 156); *Ось він зовсім виразно бачить той зруб, на якому востаннє перед глухотою косив білу від ромашки і голубу від дзвіночків траву* (Стельмах, Хліб.., 1959, 173).

ДЗВІНО́ЧОК [1], чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **дзвіно́к** 1. *Людей уже повно. Дзвіночок голосненько продзеленчав, а за завісою молодь у гримі .. метушиться* (Головко, II, 1957, 163); * У порівн. *Гримить голосочок, як срібний дзвіночок, по садочку лунає, та вже й соловейко, що співа раненько, так співати не здолає!* (Л. Укр., III, 1952, 494).

ДЗВІНО́ЧОК [2] *див.* **дзвіно́чки.**

ДЗВОНА́Р, я́, *ч.* 1. Служитель, який дзвонить у церковні дзвони. *Посеред вулиці Мамай спинився, слухаючи, як на соборній дзвіниці відбиває дзвонар дванадцяту годину, північ* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 334); *У порівн.— *А чи, може, думаєш собі, що бовкнув, як дзвонар, та й хай собі як знають?* (Головко, II, 1957, 282).

2. *перен., зневажл.* Той, хто без потреби багато говорить; базіка, плетун.— *Ну, таки принесло ледащо отого дзвонаря, оте брязкало! Забавлятиме старих хазяїнів* (Н.-Лев., I, 1956, 623); *Есерівський промовець.. залишив трибуну.— Правильно, дзвонар, кінчай трезвонити...— ще полетіла йому вслід репліка* (Ле, В снопі.., 1960, 307).

ДЗВО́НИК [1], а, *ч.* Те саме, що **дзвіно́к.** *Чути кроки і срібний дзвін ручного дзвоника* (Коч., III, 1956, 16); * Образно. *Жайворонок то підлітав вище й зникав у блакиті, то спускався й розсипав дзвоники над самою головою* (Ю. Япов., II, 1954, 141).

ДЗВО́НИК [2] *див.* **дзво́ники.**

ДЗВО́НИКИ, ів, *мн.* (*одн.* **дзво́ник,** а, *ч.*). Трав'яниста або напівкущова рослина з блакитними, синіми, ліловими, фіолетовими і т. ін. квітками, що формою нагадують маленькі дзвони. *В парку, за словами старожилів, було багато фіалок, конвалій,.. дзвоників та інших квітів* (Парк Олександрія, 1949, 99).

ДЗВО́НИКОВІ, вих, *мн.* Родина двосім'ядольних рослин з квітами, схожими на дзвоники (*див.* **дзво́ник**[1]). *До родини дзвоникових (Campanulaceae) належать трав'янисті рослини, часто з молочним соком* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 157).

ДЗВОНИКОПОДІ́БНИЙ, а, е. Який має вигляд дзвоника (*див.* **дзво́ник**[1]). *Квітки* [дзвоників багаторічних] *великі, фіолетові або білі, дзвоникоподібні, бувають прості і повні* (Озелен. колг. села, 1955, 232).

ДЗВОНИКУВА́ТИЙ, а, е. Те саме, що **дзвоникоподі́бний.** *Зав'язь, яка міститься на довгій ніжці, та 10—20 тичинок оточені дзвоникуватою жовто-зеленою обгорткою* (Весн. флора, 1955, 15).

ДЗВОНИ́ТИ, дзвоню, дзво́ниш, *недок.* 1. Викликати звуки, ударяючи в дзвін, калатаючи дзвінком або б'ючи по деяких предметах. *Він* [паламар] *один знає, по кому і як дзвонити* (Мирний, III, 1954, 87); *Покоївка дзвонила склянками* (Коцюб., II, 1955, 257); * У порівн. *Гетьман старий ридає, До бога руки знімає, .. І, мов дзвоном дзвонить, Говорить* (Шевч., II, 1953, 138); // Видавати дзвін (дзвеніння). *Дзвони дзвонять, наче музики грають* (Н.-Лев., II, 1956, 25); *Знову дзвонить телефон* (Кучер, Чорноморці, 1956, 31).

2. Викликати до телефону дзвінком телефонного апарата; говорити по телефону.— *Дзвонили ви до Русевича? — спитав Петров ..— Двічі дзвонив* (Шовк., Інженери, 1956, 58); [Надія:] *А мій Гордій теж приїхав?* [Ромодан:] *Скоро буде, дзвонив мені...* (Корн., II, 1955, 283).

3. *перен., розм.* Без потреби багато говорити; базікати, поширювати чутки, плітки і т. ін. *І побігла* [Хвеська], *і вже дзвонить по всьому селу, що її чоловік налаяв і трохи не бив, і що він гроші знайшов, і що він ховається з ними* (Україна.., I, 1960, 224).

Дзво́нить у ву́хах (у голові́) — те саме, що **Дзвені́ть у ву́хах (у голові́)** (*див.* **дзвені́ти**[2] 2). *У Пилипка потемніло в очах, голова кругом заходила, у вухах дзвонило, мов у дзвони, гадки почали меркнути* (Мирний, IV, 1955, 304).

ДЗВОНИ́ТИСЯ, дзво́ниться, *недок., розм.* Нас. до **дзвони́ти** 1. *Хоч до церкви й не дзвонилося, .. єпископ, готуючись до служби божої, як те в нього водилося, мав би вже й зосередитись* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 247).

ДЗВОНІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дзвони́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Церковнеє дзвоніння — На службу то призив* (Крим., Вибр., 1965, 229.)

ДЗВЯК [1], у, *ч.* Те саме, що **дзвя́кання.** *Було тільки сонця краєчок засвітить, уже й бряк, і дзвяк по селу, рух, стук — живий люд* (Вовчок, I, 1955, 27).

ДЗВЯК [2], *виг.* 1. Звуконаслідування, що означає звук від удару (по металевих або скляних предметах).

2. Уживається як присудок за знач. **дзвя́кати** і **дзвя́кнути.** *Коні відходили й сходились знов, аж на диби ставали. Дзвяк — і схрестилися шаблі* (Тич., I, 1957, 270).

ДЗВЯ́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дзвя́кати** і звуки, утворювані цією дією.

ДЗВЯ́КАТИ, аю, аєш, *недок.* Видавати короткі дзвінкі звуки при ударі (по металевих або скляних предметах). *Тут на рундуці гроші в долоні лічив* [хазяїн], *дзвякаючи* (Вовчок, I, 1955, 119); *Над ким ті сурми плакали? Чого тарілки дзвякали?* (Тич., II, 1957, 145).

ДЗВЯ́КІТ, коту, *ч.* Те саме, що **дзвя́кання.** *Знизу чути пронизливий свист, .. дзвякіт заліза* (Кол., Терен.., 1959, 299).

ДЗВЯ́КНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **дзвя́кати.** *От уже й сонечко сходить... дзвякнув дзвінок...* (Вовчок, I, 1955, 33); *Двері знову не піддалися, лиш засув, який вільно ходив у пазах, дзвякнув* (Коз., Сальвія, 1956, 77); *Образно. *Музиканти на хорах уже настроювали інструменти, щоб дзвякнути краков'як* (Донч., III, 1956, 19).

ДЗЕЛЕНЧА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дзеленча́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Чути було пронизливе дзеленчання електровозів* (Ткач, Ілем'я.., 1961, 258).

ДЗЕЛЕНЧА́ТИ, чу́, чи́ш, *недок.* Видавати дзвінкі звуки (про дзвоник, скляні і т. ін. предмети); дзвонити, дзвеніти. *Дзеленчить довго й тоненько дзвоник* (Вас., I, 1959, 210); *Від міцного кроку дзеленчить скло* (Донч., I, 1956, 390); *На вулиці радісно дзеленчали трамваї* (Козл., Весн. шум, 1952, 18); // *перен.* Те саме, що **дзижча́ти**. *А мухи дзеленчать, і в'ються, і чорніють* (Рильський, 1, 1956, 35).

ДЗЕЛЕ́ПЬ, *виг.* Уживається як присудок за знач. **дзеле́нькати** і **дзелепча́ти**: дзень.

ДЗЕЛЕ́НЬКАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дзеле́нькати** і звуки, утворювані цією дією.

ДЗЕЛЕ́НЬКАТИ, аю, аєш, *недок.* Те саме, що **дзеленча́ти**. *Дзвони дзеленькали, а великий дзвін хрипів, неначе стара розбита сковорода* (Н.-Лев., III, 1956, 193); *Коні.. дзеленькали вудилами* (Панч, Вибр., 1947, 376).

ДЗЕЛЕ́НЬКІТ, коту, *ч.* Те саме, що **дзеле́нькання**. *Десь здаля чути дзеленькіт дзвінка. То, мабуть, блукає межами корова, яку ще виганяють на пашу* (Чендей, Вітер.., 1958, 60).

ДЗЕЛЕ́НЬКНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **дзеле́нькати**. *Дзеленькнув станційний дзвін* (Донч., IV, 1956, 190).

ДЗЕЛЕНЬКОТА́ТИ *див.* **дзеленькоті́ти**.

ДЗЕЛЕНЬКОТІ́ТИ, очу́, оти́ш *і* **ДЗЕЛЕНЬКОТА́ТИ**, очу́, о́чеш, *недок.* Підсил. до **дзеле́нькати**. *Галуззя, грушки шморгало у вікна, а шибки дзеленькотіли* (Стеф. I, 1949, 87); *Сіпас дзвінка* [Мефістофель], *що дзеленькоче.., аж стіни задрижали* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 268).

ДЗЕНЬ, *виг.* Уживається як присудок за знач. **дзе́нькати**. *Туп, туп ніженьками! Дзень, дзень підківками!* (Сл. Гр.); *В густолісі коло гатки Бурундук будує хатку.. Цілий день, цілий день Тільки й чути — «дзень!» та «дзень!»* (Стельмах, Колосок.., 1959, 46).

ДЗЕ́НЬКАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дзе́нькати** і звуки, утворювані цією дією. *На хвилину стихло все, не чути було ані шелесту, ані дзенькання посуду* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 339).

ДЗЕ́НЬКАТИ, аю, аєш, *недок.* Видавати короткі дзвінкі звуки при ударах. *Дзенькає молот, високо й тонко* (Мал., Звенигора, 1959, 186); *Чути, як .. біля колодязя дзенькають цеберки* (Донч., I, 1956, 49); // *чим.* Викликати такі звуки ударами по металу, склу і т. ін. *Нові гості .. полуднували, дзенькали ножами, стукотіли об тарілки* (Н.-Лев., I, 1956, 623); *Ридван, весело дзенькаючи залізним відром, плавно покотився у вибалок* (Кучер, Вогник, 1952, 85).

ДЗЕ́НЬКІТ, коту, *ч.* Те саме, що **дзе́нькання**. *Ежен тривожним ухом ловив усякий шелест, замираючий дзеньків фіакрських дзвінків* (Фр., I, 1955, 344); *З спальні долітав грюкіт, жалібний дзеньків розбитої шибки* (Шиян, Баланда, 1957, 47).

ДЗЕ́НЬКНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **дзе́нькати**. *Балон луснув, жалібно дзенькнувши* (Собко, Граніт, 1937, 88); *Дмитро Бондар зайшов у їдальню саме тоді, коли дружно дзенькнули чарки* (Зар., Світло, 1961, 51).

ДЗЕНЬКОТА́ТИ *див.* **дзенькоті́ти**.

ДЗЕНЬКОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дзенькоті́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Дзенькотіння кранів.*

ДЗЕНЬКОТІ́ТИ, очу́, оти́ш *і* **ДЗЕНЬКОТА́ТИ**, очу́, о́чеш, *недок.* Підсил. до **дзе́нькати**. *Цап на цимбалах паличками І брязкотить, і дзенькотить* (Гл., Вибр., 1957, 132); // *перен.* Голосно, весело говорити або щебетати. *Пашать юні обличчя. Виблискують очі.. Про щось так поривно щебечуть, дзенькотять дівчатка* (Крот., Сини.., 1948, 7); *А вгорі невтомні жайворонки Вже з досвітка роботу зачали, І так дзенькочуть* Вирган, Квіт. береги, 1950, 13).

ДЗЕ́РКАЛО, а, *с.* 1. Відшліфована поверхня, що відображає предмети, які перед нею знаходяться, а також спеціально виготовлений предмет з такою поверхнею. *Софія стояла перед великим дзеркалом і кінчала причісування* (Л. Укр., III, 1952, 428); *В обмін скіфи одержували вино, .. різні вироби античного ремесла: бронзові дзеркала, посудини, ситечка, черпаки для вина* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 141); * Образно. *Хтось у гаю за дзеркалом-ставком махнув, як птиця, білим рукавом* (Рильський, Поеми, 1957, 14); *У порівн. *Ставок, наче дзеркало, відбивав у своїх тихих водах усю гору з слободою* (Мирний, III, 1954, 298); // *чого, перен.* Спокійна, блискуча поверхня води. *Незабаром заблищало крізь комиш спокійне дзеркало озерця* (Коцюб., I, 1955, 359); *Дзеркало ріки спокійне, закам'яніле* (Смолич, II, 1958, 44).

2. *чого, перен.* Про те, що є відображенням яких-небудь явищ, процесів і т. ін. *Народна творчість завжди була, є і, розуміється, буде вірним дзеркалом народного життя, правдивим літописом історичних подій* (Рильський, III, 1955, 151); *Спинилася* [Любов Прохорівна] *і не повернула обличчя, не показала мокрих очей — дзеркала страждань і сумнівів душі* (Ле, Міжгір'я, 1953, 306).

3. *спец.* Поверхня чого-небудь. *Внутрішня робоча поверхня циліндрів* [двигуна] *шліфована і називається дзеркалом циліндрів* (Зерн. комбайни, 1957, 157); *Площа водного дзеркала, придатна для розведення качок і гусей, дорівнює майже семи тисячам гектарів* (Рад. Укр., 25 IV 1959, 2); *Згладжена льодовиком поверхня порід його долини називається глетчеровим дзеркалом* (Курс заг. геол., 1947, 146).

ДЗЕРКА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **дзе́ркало**. *Широке горіхове ліжко з відполірованими до дзеркального блиску спинками ретельно покрите тюлевим покривалом* (Руд., Остання шабля, 1959, 50); // Зробл. з дзеркала, обладнаний дзеркалом. *Аркадій Валеріанович.. зупиняється перед дзеркальною шафою* (Стельмах, Хліб.., 1959, 292); *Тепер передбачається створення найбільшого в світі дзеркального телескопа* (Наука.., 10. 1961, 28).

2. *перен.* Який має рівну, блискучу поверхню. *Над дзеркальними водами Дніпра квилила самотня чайка* (Рибак, Що сталося.., 1947, 85).

△ **Дзерка́льний ко́роп** — риба з великою блискучою лускою, що розводиться в озерах, ставках і річках. *Прилетів літак і привіз.. мільйон мальків дзеркального коропа* (Рад. Укр., 23.VIII 1949, 3); **Дзерка́льний чаву́н**, *заст.* — чавун з вмістом марганцю, використовуваний у виробництві сталі. *Дзеркальний чавун має білий колір з променистим зломом і вміст марганцю від 10 до 25%* (Слюс. справа, 1957, 6).

ДЗЕРКА́ЛЬНИК, а, *ч.* Майстер, який виготовляє дзеркала. *Дзеркальники та малярі по фарфору перевершили усіх* (Тулуб. Людолови, II, 1957, 290).

ДЗЕРКА́ЛЬНО. Присл. до **дзерка́льний** 2. *Дзеркально начищені чоботи.. поскрипували при кожному кроці* (Собко, Справа.., 1959, 6).

ДЗЕ́РКАЛЬЦЕ, я, *с.* 1. Зменш. до **дзе́ркало** 1. *На подвір'ї шахти З нею ми зустрілись — Дівчина в маленьке Дзеркальце дивилась* (Бойко, Про 17 літ, 1958, 19); * У порівн. *І небо, зорі, хмари — все видно було у чистій воді, як у дзеркальці* (Мирний, V, 1955, 350).

2. *перен.* Блискуча пігментна долька, смужечка і т. ін. на пір'ї птахів або на тілі комах. *Крила* [качок] *темно-бурі з такими ж дзеркальцями, як і в качурів у весільному наряді* (Птахівн., 1955, 37); *На нижній поверхні черевця бджоли є гладенькі, безволосі ділянки, які називаються дзеркальцями* (Зоол., 1957, 64).

ДЗИ́ГА, и, *ж.* 1. Дитяча іграшка у вигляді круга або кулі на осі, яка при швидкому обертанні утримується у вертикальному положенні. *Це* [коливання Місяця] *щось на зразок тих коливань, яких зазнає вісь дитячої дзиги* (Наука... 11, 1968, 10); * Образно. *«А вам, Олимпійські зубоскалки, Моргухи, дзиги, фиглярки, Березової дам припарки, Що довго буде вам втямки..»* (Котл., I, 1952, 242); * У порівн. *Лице суворе* [у Мотрі], *очі в якійсь задумі, а сама вертлява, як дзига* (Вас., II, 1959, 266).

2. *перен.* Швидка в рухах, вертлява людина.— *От дзига! дзига і в!* — *сказав Василь, геть одходячи і любуючись на Олександрові викрутаси* (Мирний, IV, 1955, 127).

ДЗИГА́РИКИ, ів, *мн., заст.* Зменш. до **дзигарі́**. *Юрій оточив сестру увагою: то кусок на плаття найрідкіснішої розцвітки принесе, .. то закриті дзигарики завбільшки з квасолину* (Бурл., Напередодні, 1956, 115).

ДЗИГАРІ́, ів, *мн., заст.* Годинник.— *Пізно вже,— каже панич, дивлячись на невеличкі дзигарі* (Мирний, III, 1954, 180); *Чути було лише, як ритмічно цокають великі дзигарі на стіні біля буфета* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 145); *У порівн. *Монотонно і безконечно* [гупали слова], *наче великі дзигарі рахують хвилі* (Коцюб., II, 1955, 131).

ДЗИ́ГЛИК, а, *ч., розм.* Стільчик. *А потім цариця Сіла мовчки на дзиглику* (Шевч., I, 1951, 248); *Федір, щоб не заважати другові, притулився на дзиглику проти печі біля вікна* (Збан., Незабутнє, 1953, 83).

ДЗИ́ГНУТИ, ну, неш, *док., перех. і неперех., розм.* Те саме, що **дзи́знути**. *В цю мить над головою дзигнуло, і позаду гримнув випал* (Смолич, Мир.., 1958, 526); [М и ш к о:] *Ото ж краще забирайтесь, серйозно кажу. А то ще дзигне* [струм] *кого* (Мик., II, 1957, 102).

ДЗИЖЧА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дзижча́ти** і звуки, утворювані цією дією. *З докучним дзижчанням билась об шибку муха* (Коцюб., II, 1955, 392); *Кулі з дзижчанням пролітали десь зовсім близько* (Перв., Атака.., 1946, 4); — *Починайте,— долинула до неї команда Карцева і разом з нею дзижчання кіноапарата* (Собко, Стадіон, 1954, 323).

ДЗИЖЧА́ТИ, чи́ть, *недок.* Видавати одноманітні дрижачі звуки при польоті (про комах). *Павуки снували павутиння, комарі дзижчали, мошка ж хмарами носилась* (Мирний, IV. 1955, 14); *Збори замовкли. Тільки чути було, як дзижчать у повітрі настирливі зелені мухи* (Донч., I, 1956, 172); // Швидкими рухами, польотом і т. ін. створювати такі звуки. *В перший раз почув, як то дзижчать над головою кулі* (Вас., Незібр. тв., 1941, 210); *Машина шалено мчала по степовій дорозі, дзижчала привітно та весело, як польова бджілка* (Руд., Вітер.., 1958, 164); *Зуммер дзижчить, дзижчить у землянці* (Бажан, I, 1946, 145); * Образно. *Тисяча дум, як шершні, жалили його* [єпископа], *зразу тисяча дум дзижчали над душею* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 402).

ДЗИ́ЗКАТИ, ає, *недок., розм.* Швидко проноситись, пролітати з дзижчанням *Б'є звідкілясь артилерія... Тріщать столітні дерева, валяться. Скрізь свистять, дзизкають і гудуть черепки... Земля тремтить, так гупає* (Вас., Незібр. тв., 1941, 225); *Зливою вогню ударило з круч, все густіше дзизкають кулі в повітрі* (Гончар, Таврія.., 1597, 701).

ДЗИ́ЗНУТИ, ну, неш, *док., розм.* 1. *неперех.*, Однокр. до **дзи́зкати**. *Один камінь поуз голову дзизнув а один у праве плече дав* (Вовчок, I, 1955, 159); *Над вухом дзизнув.. комар* (Епік, Тв., 1958, 372); *Куля дзизнула зовсім низько* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 478).

2. *перех., перен.* Сильно ударити. *Не знаю,.. як він дзизнув мене. Розкрив очі аж у медсанбаті* (Книжник, Невгамовна, 1961, 173); *З якою насолодою дзизнув би він оцього самозакоханого, підпилого, безжурного поліцая!* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 134).

ДЗИНЧА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дзинча́ти** і звуки, утворювані цією дією.

ДЗИНЧА́ТИ, чи́ть, *недок., розм.* Те саме, що **дзижча́ти**. *Комарик молодий своє дзинчить: «Мене не настрашить, Нехай хоч як хвостом* [Лев] *молотить»* (Гл., Вибр., 1957, 179); *Голосно дзинчали чарочки; ясно грали у людей очі* (Мирний, III, 1954, 85).

ДЗІНЬ, ДЗІНЬ-ДЗІНЬ, *виг.* Те саме, що **дзень**. *Сама* [пані] *як схопить дзінок! по всіх покоях — дзінь-дзінь! Повбігали дівчата й хлопці* (Вовчок, I, 1955, 76); *Хомутець, дуга в окрасі, і вудила — дзінь та дзінь, попасом іде Донбасом в збруї вимащеній кінь* (Руд., Доп. зорі, 1958, 110).

ДЗІНЬ-ДЗІ́НЬ *див.* **дзінь**.

ДЗО́РКАННЯ, я, *с., зах.* Дія за знач. **дзо́ркати** і звуки, утворювані цією дією. *Його збудило дзоркання ключів* (Фр., I, 1955, 298).

ДЗО́РКАТИ, ає, *недок., зах.* Брязкати. *Чулося теребленння кукурудзи, як зернята дзоркали до.. миски* (Коб., II, 1956, 140).

ДЗО́РКНУТИ, не, *док., зах.* Однокр. до **дзо́ркати**. *Той* [ланцюг] *тілько мигнув, дзоркнув, віз затріщав і вже був обв'язаний* (Фр., III, 1950, 141).

ДЗОТ, у, *ч.* Скорочення: дерево-земляна оборонна точка. *В степу виростають протитанкові рови, окопи, споруджуються доти і дзоти* (Кучер, Чорноморці, 1956, 112).

ДЗУМ, *виг., розм.* Уживається як присудок за знач. **дзуміти**. *Бджілка на шибці на секунду примовкла, тоді знову завела своєї — дзум та дзум — ще дужче* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 88).

ДЗУМІ́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **дзуміти** і звуки, утворювані цією дією.

ДЗУМІ́ТИ, ми́ть, *недок., розм.* Те саме, що **дзижча́ти**. *Комарі жадібно накинулись на юнака. Вони гули, співали, дзуміли на тисячу ладів — тонко, басовито, одні — протяжно, інші — похапцем* (Допч., III, 1956, 301).

ДЗУС *див.* **дзусь**.

ДЗУ́СКИ *див.* **дзусь**.

ДЗУСЬ, ДЗУ́СЬКИ, *рідко* **ДЗУС, ДЗУ́СКИ**, *виг., фам.* Крик, яким відганяють котів; //*перен.* Годі, зась. [А н г е л:] *Ну, ну, пш, антипку! Цур тобі та дзусь! За своїх дітей я й крихти не боюсь* (Фр., IX, 1952, 419); *Дурний би Юрко показувати ворогам такий скарб! Дзуськи!* (Козл., Ю. Крук, 1957, 256); — *Думаєш, як паспорта дали, так вже і кричати на все горло можна? Дзуськи!* (Собко, Справа.., 1959, 16); *Дивись, які! Карамзіна, Бачиш, прочитали! Та й думають, що ось-то ми! А дзус, недоріки!* (Шевч., I, 1951, 299); [Я ц и х а:] *Сватав Гальку, дзуски, бісе,.. дармовісе!..* (Крон., II, 1958, 100).

ДЗУ́СЬКИ *див.* **дзусь**.

ДЗЮБ *див.* **дзьоб**.

ДЗЮБА́К, а́, *ч., зах.* Кирка. *Що вдарю дзюбаком глину, а з-під дзюбака: пшш* (Фр., IV, 1950, 15); *Панько повісив лампу на дзюбак* (Ков., Тв., 1958, 56).

ДЗЮБА́ТИ, дзю́баю, дзю́баєш, *недок.* 1. Те саме, що **дзьоба́ти**.

2. *зах.* Довбати дзюбаком. *З порожнім киблем вертає* [робітник] *назад до штольні і береться далі дзюбати землю* (Фр., IV, 1950, 24).

ДЗЮБА́ТИЙ, а, е, *розм.* Рябий від віспи. *За хвилину у двері всунулась пелехата голова з дзюбатим обличчям, а за нею й довга фігура нанотцева* (Коцюб., I, 1955, 229); *Досить таки крихкотіла* [дівчина] *і навіть*

рябенька трішки, дзюбата — після віспи (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 473).

ДЗЮБНУ́ТИ, дзюбну́, дзю́бне́ш, *док.* 1. *зах.* Однокр. до **дзюба́ти** 2. *А тут чую, що коли дзюбну ще раз порядно у дно ями, то готова відразу кип'ячка бухнути* (Фр., IV, 1950 15).

2. *див.* **дзьо́бну́ти.**

ДЗЮРИ́ТИ, и́ть, *недок., розм.* Текти, витікати тонким струменем, струмком. *Густе молоко дзвінко дзюрить в дійницю та затікає теплим струмочком аж на рукав* (Коцюб., II, 1955, 324); *Трьома струмцями піт з його дзюрив* (Граб., I, 1959, 332).

ДЗЮРКІТ, коту, *ч.* Те саме, що **дзюрко́тання.** *Ціла дуга самоцвітів добірних з дзюркотом ніжним на хвилю спада* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 210); *Виразно чується дзюркіт вина у залізну посудину* (Кучер, Голод, 1961, 149).

ДЗЮРКО́М, *присл., розм.* Тонкою цівкою; струмком. *Засукав* [Погодняк] *рукава і почав гребти руками в намулі. Піт уже лився з нього дзюрком, коли він переконався, що це даремний труд* (Галан, Гори.., 1956, 155); *Кров дзюрком побігла по підборіддю* (Десняк, II, 1955, 452).

ДЗЮРКОТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дзюрко́тати** і звуки, утворювані цією дією. *Так удова й заспула, дослухаючись мовби до дзюркотання весняного струмочка-бурчака* (Барв., Опов.., 1902, 308).

ДЗЮРКОТА́ТИ, о́че *і* **ДЗЮРКОТІ́ТИ,** ти́ть, *недок.* Підсил. до **дзюрча́ти.** *Десь у темряві стиха дзюркотять струмочки з-під талого снігу, дихає звідусіль весною* (Вас., I, 1959, 375); *Тихо дзюркотіла вода з крана* (Руд., Вітер.., 1958, 291); * Образно. *Скільки там не дзюркотить над головою жайворонок, оспівуючи весняний день,— нема часу на нього зводити очі* (Ю. Япов., II, 1954, 129).

ДЗЮРКОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дзюркоті́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Зі шкварчанням і дзюркотінням в три поверхи полилася сталь* (Собко, Біле полум'я, 1952, 303).

ДЗЮРКОТІ́ТИ *див.* **дзюрко́тати.**

ДЗЮРКОТЛИ́ВИЙ, а, е. Який постійно дзюркотить. *Потім він звернув на вузьку стежку, що пробігала вздовж дзюркотливого струмка* (Галан, Гори.., 1956, 34); // *перен.* Який нагадує собою звуки дзюркотання струмка, фонтана; щебетливий. *Жінка засміялась дрібним дзюркотливим сміхом* (Донч., V, 1957, 435).

ДЗЮРКОТЛИ́ВО. Присл. до **дзюркотли́вий.**— *Я ж не пила ні краплі! — дзюркотливо засміялась чужа молодиця* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 358).

ДЗЮРО́К, рка́, *ч., розм., рідко.* Цівка. *Не краплі, а суцільні дзюрки води лилися й лилися на спраглу землю* (Добр., Тече річка.., 1961, 94); *Бо треба дужим буть і мужнім, Не тихим дзюрком ручая, А крильним, прагнучим і пружним, Як бистровода течія* (Бичко, Сійся.., 1959, 148).

ДЗЮРЧА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дзюрча́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Тиша царює, і знову дзюрчання Чутно в криниці та птиць щебетання* (Щог., Поезії, 1958, 305); *Слова Крутояра потонули в шумі цеху, в дзюрчанні сталі* (Собко, Біле полум'я, 1952, 235).

ДЗЮРЧА́ТИ, чи́ть, *недок.* 1. Витіканням утворювати монотонні булькаючі звуки, шум. *Тихо води дзюрчать в долах, Ліс зелений шумить в горах* (Граб., Вибр., 1949, 206); *Було чути, як дзюрчить Прут у «коліні», як.. скриплять сусідські хвіртки* (Вільде, Сестри.., 1958, 232).

2. Текти, витікати струмком, потоком.— *Між коренем пробилася глибока криниця; Дзюрчить з неї, не знать куди, Холодна водиця* (Щог., Поезії, 1958, 154); *Навкруги.. зелена трава, і з одного боку, з-під кам'яної стіни, дзюрчить ручай* (Ю. Япов., IV, 1959, 46); * Образно. *Пшениця «Українка» як перестоїть — зерно дзюрчить за косаркою* (Горд., I, 1959, 553); // *перен.* Щебетливо гомоніти, співати. *Лагідно дзюрчить материн тихий голос* (Хижняк, Килимок, 1961, 92); *Тихо-тихо було в степу: ні вітерця, ні подиху. Тільки сухо й жарко дзюрчали цвіркуни* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 135).

ДЗЯВ, ДЗЯВ-ДЗЯ́В, *виг.* Уживається як присудок за знач. **дзя́вкати.** *Сюди гав, туди дзяв* (Номис, 1864, № 3018); *Коли чує Умк.. дзяв-дзяв! дзяв-дзяв! Дивиться — аж то маленьке цуценя* (Трубл., I, 1955, 272).

ДЗЯВ-ДЗЯ́В *див.* **дзяв.**

ДЗЯВК, у, *ч.* Те саме, що **дзя́вкання.** *Враз піднявсь Страшенний дзявк і ляск собачий* (Фр., X, 1957, 344).

ДЗЯ́ВКАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дзя́вкати** і звуки, утворювані цією дією. *Він минав ворота і під сміх та дзявкання собачки підходить до хатинки* (Стельмах, II, 1962, 288); * Образно. *Стелеться голос трембіти, заглушаючи одноманітне дзявкання почорнілої дзвіниці* (Стельмах, Над Черемошем, 1952, 182).

ДЗЯ́ВКАТИ, ає, *недок.* Пискливо гавкати (про маленьких собак). [М у с і й:] *О, вже з цього боку щось дзвенить! (Прислухається). Ні, то Свиридова собака дзявка* (Кроп., II, 1958, 88).

ДЗЯ́ВКНУТИ, не, *док.* Однокр. до **дзя́вкати.**— *Озираюся, а то наш Босий,—знаєте, той червоний наш песик,— лиш раз дзявкнув, та й бац насеред поля* (Фр., II, 1950, 364).

ДЗЯВКОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дзявкоті́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Дзвоник* [собака] *з радісним дзявкотінням, біло-рудим клубочком перекочуючись у високій траві, одразу кинувся дівчині під ноги* (Коз., Сальвія, 1959, 78).

ДЗЯВКОТІ́ТИ, ти́ть, *недок.* Підсил. до **дзя́вкати.** *Там і там на ланцюжках дзявкотіли Жучки й Шарики* (Сенч., Опов., 1959, 71).

ДЗЯВОЛИ́ТИ, и́ть, *недок.* Те саме, що **дзя́вкати.** *Ой не ходи коло хати та не дратуй цуценяти, бо цуценя дзяволить* (Сл. Гр.); *Собачка не давався до рук, ховався десь під безпорадним старим і гавкав, дзяволив, скавучав* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 268).

ДЗЬОБ, *рідко* **ДЗЮБ,** а, *ч.* Подовжена загострена і покрита рогівкою ротова частина у птахів і деяких тварин. *Його голова, прикрита чорною драпою шапкою, нагадувала нічну хижу птицю з коротким дзьобом, з круглими очима* (Н.-Лев., II, 1956, 216); — *Іхтіологи, здається, кажуть, що меч-риба своїм дзьобом іноді пробиває обшивку корабля в океані...* (Кучер, Чорноморці, 1956, 180); *Посварилась сойка з дубом, А за що — бог знає; Грозить кігтями і дзьобом, Верещить і лає* (Фр., XIII, 1954, 327); // *перен.* Такої форми деталь, пристрій у знаряддях праці і т. ін. *Щоб комбайн з соломопресом обслуговувала одна людина, на пресі встановлена світлова сигналізація обриву шпагату і звукова сигналізація намотування шпагату на дзьоб* (Колг. Укр., 8, 1961, 15).

ДЗЬОБА́ТИ, дзьоба́є *і рідко* **ДЗЮБА́ТИ,** дзю́ба́є, *недок., перех. і без додатка.* 1. Їсти дзьобом; клювати. *Почали вони* [кури] *збігатися. І так гарно поставали рядком, дзьобають* (Мирний I, 1954, 237); *Пташки.. дзьобали ягоди з повних кошиків, що стояли посеред столу* (Довж., Зач. Десна, 1957, 261); * Образно. *Багатші дзьобали виноград .. і, об'їши грону, або складали переїди до гурту на вікно, або кидали через голову* (Свидн., Люборацькі, 1955, 150).

2. Щипати або кусати дзьобом. *Величавий птах — вільний орел — слухав, слухав та як почав.. хижаків дзьобом дзьобати: «Не глуміться, вороги! Не знущайтеся, злодюги!» Дзьобав, аж шерсть на всі боки летіла* (Ковінька, Кутя.., 1960, 67); * Образно.— *Воно завжди так, коли горе в чоловіка, так його починають дзьобати всі, як той горох при дорозі,— засумував хлопець* (Автом., Коли розлуч. двос, 1959, 46).

ДЗЬОБА́ТИЙ, *рідко* **ДЗЮБА́ТИЙ** а, е. 1. Який має великий дзьоб. *Лиш круки дзюбаті та сиві діди не радіють,.. гудять весну-скороспілку* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 189); *Ліда підняла орлові дзьобату голову* (Руд., Вітер.., 1958, 6).

2. *розм.* Схожий на дзьоб; такий, як дзьоб. *Сувора, з дзьобатим носом, вона була схожа більше на півня, аніж на жінку* (Гончар, Таврія.., 1957, 88); — *Ну, то чого ж ти мовчиш? — озвався другий, чорнявий* [улан], *з невеличкими вусиками під довгим дзьобатим носом* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 18).

ДЗЬО́БИК, а, *ч.* Зменш. до **дзьоб.** *Рання пташка дзьобик чистить, а пізня очиці жмурить* (Укр.. присл.., 1955, 204); *Гуска-мати, вигинаючи шию, пила воду, а їй наслідували гусенята, задираючи в небо ніжно-рожеві дзьобики* (Шиян, Баланда, 1957, 80); *Гукає* [Терентій] *до наймита, який уважно дзьобиком маслянки напуває пилом припалі машини* (Стельмах, Хліб.., 1959, 116).

ДЗЬО́БНУ́ТИ, дзьобне́ *і рідко* **ДЗЮБНУ́ТИ,** дзюбне́, *док.* Однокр. до **дзьоба́ти** і **дзюба́ти.** *Звільнив обережно Василь синицю. Та вона встигла його дзьобнути за палець* (Коп., Як вони.., 1961, 116); *Вражий півень, як живий — тільки не дзюбне!* (Вовчок, VI, 1956, 293); * Образно. *Коли Василько з Грицем добігли до городів, біля них у землю дзьобнуло зразу дві кулі* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 80).

ДЗЬО́БНЯ, і, *ж., діал.* Гуцульська вовняна торба. *Він сховав пляшку у дзьобню* (Черемш., Вибр., 1952, 63).

ДИ́БА [1], и, *ж., іст.* 1. Середньовічне знаряддя катувань.— *На палю! — князь зикнув та шаблею брязь! — До палі ще пекло і диба!* (Стар., Поет. тв., 1958, 213); *З диби Покуту зняли* [шляхтичі] *ледь живого* (Панч, III, 1956, 426).

2. *перев. мн.* Колода, яку накладали на ноги або руки арештанта. *Ой на руки кайдани, А на ноги диби,— Хотять ляшки сіромаху До світа згубити* (Укр.. думи.., 1955, 69); [Чопорій:] *Бери його, веди, мосьпаненьку, і забий в диби, щоб не втік!* (Кроп., V, 1959, 139).

ДИ́БА [2] *див.* **ди́би.**

ДИ́БА [3], *присл.* Те саме, що **ди́бом.**

◇ **Ди́ба ставáти (стáти)** — те саме, що **Ди́бом ставáти (стáти)** (*див.* **ди́бом**). *Як скочить Лев — аж диба стала грива... На Вовка бідного насів* (Гл., Вибр., 1957, 57).

ДИ́БАТИ, аю, аєш, *недок.* Повільно і важко або невміло переставляти ноги. *Дибає* [пасічник] *старечою ступою попід гаєм з тиквою по воду до копанки* (Н.-Лев., I, 1956, 154); *Вона ледве-ледве вміла спинатися на ноги і дибала навколо своєї мами* (Ю. Янов., II, 1954, 43); *Топкими тремтячими ніжками дибало* [лоша] *до них і довірливо йшло в руки бійців* (Гончар, I, 1954, 123); // Ходити на дибах, милицях і т. ін. *Плавно дибає каліка на прудких милицях* (Довж., Зач. Десна, 1957, 5); *Настав кінець фашизму. А ти, Марку, вже не будеш добивати його в самому лігві: дибай на костурах.. до своєї хати* (Стельмах, Правда.., 1961, 18).

ДИ́БИ, диб, *мн.* (*одн.* **ди́ба,** и, *ж.*). Дві довгі жердини з набитими на них приступками, на які стають і ходять, переставляючи жердини. *Декотрі* [хатки].. *були підперті од низу височенькими стовпами.. Здається тобі, що вони стоять або на дибах, або на химерних ногах* (Н.-Лев., I, 1956, 49); *Тук-тук — повільно стукало щось на ганку, мов ішло щось на дибах* (Вас., II, 1959, 61).

◇ **На диби́ ставáти (звóдитися** *і т. ін.*): а) ставати (зводитися і т. ін.) на задні ноги. *Булані від несподіванки з хропінням звелися на диби, скрутилися і рвонулись на зруб* (Стельмах, Хліб.., 1959, 99); б) вертикально, сторч ставати (зводитися і т. ін.). *Сапери-підривники підкладали під порожні доти десятки кілограмів толу, і доти з веселим ревом підіймалися з землі і майже цілі ставали на диби* (Гончар, I, 1954, 53); в) чинити опір, збуджено протидіяти, заперечувати проти чого-небудь. *Тут стала на диби й Орися. Вона категорично відмовилася грати дівчину, подружку Оксани* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 293).

ДИ́БИТИСЯ, иться, *недок.* Ставати дибом; підноситися вгору. *Волосся почало дибитись* (Сл. Гр.); *Дибивсь кінь баский Богдана* (Нех., Сонце.., 1947, 7); * Образно. *Під ним* [В. Чкаловим] *шуміли гнівно океани і скаженіли, дибились льоди* (Гонч., Вибр., 1959, 127).

ДИ́БКА, и, *ж.* Зменш. до **ди́ба** [1] 2. *Оришка весело оповідала Христі, кого і коли на стайні били, кого у дибки садили* (Мирний, III, 1954, 335).

ДИ́БКИ, бок, *мн.* Зменш. до **ди́би.**

◇ **Ди́бки (на ди́бки) ставáти (звóдитися** *і т. ін.*) — те саме, що **На диби́ ставáти (звóдитися** *і т. ін.*) (*див.* **ди́би**). *Кінь звивається дибки, гарцює* (Сенч., Опов., 1959, 377); *Їдуть вершники: почесна варта чи що б то? Під ними гарцюють коні, стають дибки, крешуть підковами брук* (Кол., На фронті.., 1959, 33); *Здоровезний пес рвався на цепу, дибки ставав, сікаючись до прибулих у двір* (Іщук, Вербівчани, 1961, 425); *Образно. Кріпак не гнув шиї перед паном, робітник — перед хазяїном,.. все, зачувши волю, піднялося на дибки і прокричало про своє право* (Мирний, III, 1954, 186); *Здійнявся.. вітер, туману вже не було, море ставало дибки, загрожуючи малим суднам* (Донч., III, 1956, 359).

ДИ́БНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **ди́бати.** *Ось він почув м'який тупіт коней, злякано оглянувся, незграбно неслухняними ногами дибнув з дороги в замет* (Стельмах, Хліб.., 1959, 47).

ДИ́БОМ, *присл.* Сторч, стійма. *Образно. *Летять, мов ластівки, човни, А хвиля зводиться горою, А береги удалині Злітають дибом над водою* (Стельмах, Жито... 1954, 59).

◇ **Ди́бом ставáти (стáти)** — підніматися вгору; настовбурчуватися; **Волóсся ди́бом встáло (стає́** *і т. ін.*) — про відчуття великого жаху, страху, що охоплює кого-небудь. *Волосся на голові дибом стало, а уста страшно та грізно кривилися* (Мирний, I, 1954, 357); *Ми часто забуваємо про дуже важливі речі, не бачимо їх, і потім.. у нас волосся стає дибом: куди ж ми досі дивилися?* (Довж., III, 1960, 189).

ДИБУЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок., розм.* Важко йти; дибати, шкандибати.— *Він* [хлоп] *з боязні перед новими ударами дибуляє між солдатами в роті і звертає наспіло в ліс направо* (Коб., III, 1956, 444); *Дибуляє парубок сонними вулицями і сам не знає, куди йти* (Стельмах, Хліб.., 1959, 143).

ДИВ [1], а, *ч., міф.* У слов'янській міфології — зловісна сила у вигляді птаха. *Щоб на тебе див прийшов* (Номис, 1864, № 3743); *З високого дерева Див проквиляє, Землі невідомій вістку засилає* (Мирний, V, 1955, 264); *Лисиці брешуть на щити, І кличе див поверху древа* (Рильський, 300 літ, 1954, 12).

ДИВ [2], у, *ч., рідко.* Диво. *Ой там, на горі, дивний див: Там соловейко гніздо звив* (Укр.. лір. пісні, 1958, 289); // *у знач. присудк. сл. Воно й не див! Бо розум жив Тогді в старій хатинці* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 187).

ДИВА́К, а́, *ч.* Той, хто своєю поведінкою і вчинками викликає здивування. *І тепер є такі поодинокі диваки серед людей, які вміють володіти пером і уявляють, що вони особисто дещо становлять собою..* (Ленін, 29, 1951, 41); *Доктор Гук, адвокат, старий холостяк і дивак, відомий у околиці тим, що в ресторан чи кафе приносив з собою свою ложечку* (Вільде, Сестри.., 1958, 182).

ДИВАКУВА́ТИЙ, а, е. Який своєю поведінкою, вчинками викликає здивування; трохи дивний. *Завжди.. існувало два Кузьмичі — один домашній, а другий біля мартена. Домашній був трохи дивакуватим, зі своїми химерами та примхами* (Руд., Вітер.., 1958, 191).

ДИВА́Н, а, *ч.* Рід великих м'яких меблів для сидіння і лежання. *Вони сиділи на м'якому дивані коло невеличкого столика* (Мирний, III, 1954, 274); *Ігнатьєв, інженер і винахідник, лежав на довгому, оббитому волохатою рубчастою матерією дивані обличчям вниз* (Собко, Справа.., 1959, 41).

ДИВА́НЧИК, а, *ч.* Зменш. до **дива́н**. *Деякі сиділи собі на диванчику, радились* (Тесл., Вибр., 1936, 97).

ДИВА́ЦТВО, а, *с.* Властивість за знач. **дива́цький**. *Він був одиницею, з цілою самітністю й дивацтвом, які відрізняють чоловіка чи одиницю від одиниці* (Коб., III, 1956, 106); *Було в них* [концепціях] *немало і дивацтва, і казкових мрій, було багато й наївного* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 107); // Дивацькі дії, вчинки. *Нестор уперто працював коло своєї берізки.. Це не було ні примхою, ні дивацтвом: він справді любив природу* (Дмит., Наречена, 1959, 103).

ДИВА́ЦЬКИЙ, а, е. Власт. дивакові; дивний, чудний. *І придумав днів за п'ять Витівку дивацьку: Порішив «скомплектувать» Шахту... холостяцьку* (С. Ол., Вибр., 1959, 208).

ДИВА́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **дива́к**.— *Тільки не смійтесь з старої дивачки* (Коцюб., II, 1955, 247); *Мене мають за дивачку* (У. Кравч., Вибр., 1958, 316).

ДИВЕРГЕ́НЦІЯ, ї. *ж.* 1. *біол.* Розходження ознак і властивостей у рослинних і тваринних організмів, зумовлене пристосуванням їх до різних умов існування.

2. *лінгв.* Історичне розщеплення звуків мови, обумовлене їх фонетичним положенням.

ДИВЕРСА́НТ, а, *ч.* Той, хто робить диверсію або підготовлений для здійснення диверсій. *Не думав запроданець і диверсант Макуха, що доля так посміхнеться йому. Вже більше року услуговував він ворогові, чинячи диверсії в партизанському загоні* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 85).

ДИВЕРСА́НТКА, и, *ж.* Жін. до **диверса́нт**. *Офіцер* [фашист].. *остаточно вирішує: ні, така не може бути диверсанткою* (Кучер, Голод, 1961, 212).

ДИВЕРСІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до диверсії. *В районі бухти Строкатих скель вивантажено зброю для диверсійного акту* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 131).

ДИВЕ́РСІЯ, ї, *ж.* 1. Акт зруйнування або пошкодження об'єктів військового, державного значення агентами ворожих країн або народними месниками у тилу окупантів. [С е р г є в:] *Я дам радіограму партизанським загонам: на шляхах відступу Манштейна чинити диверсії, гальмувати просування* (Дмит., Драм. тв., 1958, 173); *Він точно вже знає, що перед ним японці.. і що несли вони динаміт для диверсій в шахтах* (Довж., I, 1958, 102).

2. Військова операція, здійснювана для відвернення уваги противника від місця, де готується головний удар.— *Чіттадіні від себе просив короля дозволити козацьку диверсію з боку Чорного моря, щоб відтягти в інший бік частину турецького війська* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 424).

3. *перен.* Підривна робота в галузі ідеології. *Скільки всяких диверсій і підступів проти радянської культури, проти літератури соціалістичного реалізму намагаються чинити сучасні ревізіоністи, що не за страх, а за совість служать імперіалістичній реакції* (Літ. газ., 15.III 1959, 2).

ДИВЕРТИСМЕ́НТ, у, *ч.* Концертна програма в естрадних театрах, а також вставні танцювальні номери в балеті та опері, не зв'язані з сюжетом. *Талановитий український композитор П. І. Ніщинський (1832—1896 рр.).. написав «Вечорниці», які ввійшли окремим дивертисментом у драму Шевченка «Назар Стодоля»* (Іст. УРСР, I, 1953, 553); *Симфонія того часу* [XVIII ст.] *мала в собі багато елементів інших жанрів — сюїти, камерного тріо, квартету і, особливо, дивертисменту* (Укр. муз. спадщ., 1940, 16); *Дивертисмент — одна із законних і дієвих форм мистецтва* (Рильський, III, 1955, 364).

ДИВЕРТИСМЕ́НТНИЙ, а, е. Стос. до дивертисменту. *Танок тут* [в балеті «Чорне золото»].. *здебільшого має ілюстративний, навіть дивертисментний характер і не є продовженням основної характеристики образів* (Мист., I, 1962, 31).

ДИВИНА́ [1], и́, *ж., розм.* Те саме, що **ди́во**. [К а р п о:] *Одне скажу. Дивина у світі коїться, ще й яка дивина!* (Кроп., II, 1958, 120); *У наші часи не дивина, що сільська дівчина стає артисткою* (Чаб., Шляхами.., 1961, 16).

ДИВИНА́ [2], и́, *ж.* Дворічна висока трав'яниста рослина з ясно-жовтими квітками, відвар яких використовується в медицині. *До ріллі припадали теплими грудьми пташки, а вітер гойдав дивину і волошки* (Коцюб., II, 1955, 375); *У всіх квітів високі стебельця.. Та найвищі від усіх — дивина й петрів батіг* (Донч., III, 1956, 74).

ДИВИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **дивина́** [2]. *Дивиться Даринка, а перед нею в жовтій дивиновій квітці сидить волохата бджілка* (Вирган, В розп. літа, 1959, 275).

ДИВИ́ТИСЯ, дивлю́ся, ди́вишся; *мн.* ди́вляться; *недок.* 1. *куди, на кого — що, в що.* Спрямовувати погляд, прагнучи побачити кого-, що-небудь. *Марта стояла якраз передо мною і дивилася кудись далеко, між дерева у садок, задумалась* (Вовчок, VI, 1956, 239); *Матюха довго й пильно дивився йому в обличчя, а потім одійшов на крок* (Головко, III, 1957, 146); * Образно. — *Співав соловей, неначе у садочку, А серед ночі, в тихий час, Тут мавочки гуляють у таночку, І ясний місяць дивиться на нас* (Гл., Вибр., 1957, 146); // *без додатка.* Бути з розплющеними очима; мати змогу бачити. *Бреше та й дивиться, хоч би очі заплющив* (Номис, 1864, № 6946); *Погляд, мов хто туманом заснував. Він і дивився і нічого не бачив* (Мирний, I, 1954, 278); [Р е н а т а *(подає воду.. і помагає Люцієві очутити Нартала)*:] *Вже дивиться. Либонь йому вже легше...* (Л. Укр., II, 1951, 429); // Про очі. *Очі неначе побільшали і дивились кудись далеко, минаючи дерева* (Коцюб., I, 1955, 36); *Його сині очі, подібні до Настиних, дивились прихильно і щиро в очі дівчині* (Л. Укр., III, 1952, 582); *Дитячі очі... Ось вони дивляться на вас, іскряться безмежною цікавістю* (Вол., Сади.., 1950, 26); // Підглядати, заглядати туди, де є щось цікаве, приховане і т. ін.— *Вийду я з хати та з-за дверей і дивлюсь, а воно й водить оченятами — шукає мене!* (Вовчок, I, 1955, 65); *Вийшла далі мати на двір, під калину, з-за пшенички дивиться давай* (Тесл., Вибр., 1950, 101); // *розм.* Намагатися знайти очима кого-, що-небудь. [Г а н н а:] *Ти осьдечки, а я тебе в церкві дивлюся* (Кроп., II, 1958, 20); // *у що.* Спостерігати за чим-

небудь за допомогою оптичного приладу. *Все незнайомі люди.. пильно обдивлялись водокачку і в якусь трубку на триніжку — на неї дивилися* (Головко, II, 1957, 169); * Образно. *Тюпцем круг неї* [землі] *лисий місяць Беззубо дивиться в монокль* (Тич., I, 1957, 121); // *наказ. сп.* **диви́сь!** *(перев скорочено:* **див.**). Уживається як знак посилання в тексті.

◇ **Бі́сом диви́тися** *див.* **біс**; **Во́вком диви́тися** *див.* **вовк**; **Диви́тися в зу́би** *див.* **зуб**; **Диви́тися в ко́рінь** *див.* **ко́рінь**; **Диви́тися в о́чі (у ві́чі)** *див.* **о́ко**; **Диви́тися в рот** *див.* **рот**; **Диви́тися за собо́ю** — те саме, що **Сте́жити за собо́ю** *(див.* **сте́жити**).— *І за собою дивись. Он, глянь, розпатлалася, одна коса розплелася* (Хижняк, Тамара, 1959, 92); **Диви́тися згори́ вниз** *див.* **згори́**; **Диви́тися зи́зом** *див.* **зиз**; **Диви́тися і́ншими очи́ма** *див.* **о́ко**; **Диви́тися крізь па́льці** *див.* **па́лець**; **Диви́тися пема́ на що́** — про щось незначне, мізерне; **Диви́тися пра́вді в о́чі (у ві́чі)** *див.* **о́ко**; **Диви́тися сме́рті (небезпе́ці) в о́чі (у ві́чі)** *див.* **о́ко**; **Ди́влячись як**; **Ди́влячись де**; **Ди́влячись коли́**; **Ди́влячись яки́й** і т. ін.— в залежності від того, як (де, коли, який і т. ін.); **За́шморгом диви́тися** *див.* **за́шморг**: **Куди́ ди́виться** *хто* — чому не звертає уваги, не турбується хто-небудь про когось, щось.— *Така багачка, вродлива, а покохала такого убогого?.. Та куди ж батько та мати дивилися?..* (Мирний, II, 1954, 251); **Куди́ о́чі ди́вляться** *див.* **о́ко**.

2. *перен.* Звертатися думками до кого-, чого-небудь, кудись. *Упевнено дивляться радянські люди в своє світле майбутнє, упевнено йдуть вони до нових перемог* (Рад. Укр., 13.IX 1950, 1); * Образно. *Сміло дивимось у даль, Наші сили свіжі* (Мас., Побратими, 1950, 8); // *на кого — що і без додатка.* Робити що-небудь предметом своєї уваги; спостерігати.— *Як облатався* [Серединський], *обшився, став на панка схожий, тоді почав до мене підступати.. Потім дивлюсь,— вже і втирився у мою хату!* (Н.-Лев., I, 1956, 123); *Дивлячись на своє життя, він звав його не безщасним і не бездольним, але трудним — собачим,— часом приходилося гибіти і на дощі і на холоді* (Мирний, I, 1954, 150); // Звертати увагу, зважати на кого-, що-небудь.— *Не дуже на те дивись, що розказують* (Кв.-Осн., II, 1956, 233); — *Ви не дивіться на те, що вона* [дівчина] *такою дурненькою виглядає, такою нещасною, о-о! Це.. іродове кодло, найлютіший ворог людський!* (Мирний, I, 1954, 47); // Брати приклад з кого-небудь. *А також всі його* [царя Латина] *підданці Носили латані галанці, Дивившись на свого царя* (Котл., I, 1952, 164); // Виявляти зацікавлення, інтерес до кого-, чого-небудь. *Значення столичних виборів величезне. Вся Росія дивиться тепер на Петербург* (Ленін, 12, 1949, 1); *На наш народ, на нашу культуру дивиться світ* (Корн., Разом із життям, 1950, 90).

3. *на що, перен.* Мати певну точку зору на що-небудь, ставитись певним чином. [П е ч а р и ц я:] *Там* [в університеті] *усе багаті люди вчаться, що ласо змалку їли та багато поводилися,— от через те вони так і на світ дивляться* (Мирний, V, 1955, 146); — *Мовчали б краще, колего,.. та не дратували пана Тиховича своїм легкодумством. Адже ви знаєте, як він поважно дивиться на свою місію...* (Коцюб., I, 1955, 197); *Гайовий (а його підтримала більшість, в тому числі і Федір Іванович) дивився на це* [пропозицію] *інакше* (Головко, II, 1957, 430); // Вважати ким-, чим-небудь; приймати за когось, щось. *На відміну від інших шляхетських авторів Боплан дивився на козаків передусім, як на трудову верству, а вже потім, як на вояків* (Укр. іст. ж., 1, 1960, 113); — *Тільки нехай не дивиться на мого Мотузка отак, мов перед ним гад який сидить* (Головко, II, 1957, 164); // *розм.* Розцінювати, сприймати яким-небудь чином.

4. *за ким—чим або з спол.* щоб. Наглядати за ким-, чим-небудь, піклуватися про кого-, що-небудь. — *Я за тобою не примічаю, не дивись і ти за мною* (Кв.-Осн., II, 1956, 405);— *Брате, Якове! вона* [жінка] *тут буде... при батькові, при тобі. Дивися ти за нею... гляди її...* (Мирний, IV, 1955, 51); — *Швидко нас знову в кухні забрали: матір дивитись за дробиною, і мене з нею...* (Мирний, II, 1954, 289).

5. *розм.* Виявляти нерішучість, розгубленість або байдужість, безсторонність до кого-, чого-небудь. [Н е о ф і т - р а б:] *Учили ви мене любити ближніх, так научіть мене їх боронити, а не дивитись, опустивши руки, як в рабстві тяжкім браття погибають* (Л. Укр., II, 1951, 237); [А р к а д і й:] *Мене схилили, зламали, а ти спокійно дивишся...* (Корн., I, 1955, 141).

6. Оглядати, розглядати кого-, що-небудь з метою ознайомлення. *Громада.. рушила на ведмедів дивитись, що цигани навели в село* (Кв.-Осн., II, 1956, 262); *Вихваливши ту кімнату, що ми з хлопчиком собі найняли, хазяйки повели дивитись, показували столову* [їдальню] (Вовчок, I, 1955, 373); *Іде чернець у Вишгород На Київ дивитись, Та посидіть на пригорі, Та хоч пожуритись* (Шевч., II, 1953, 37); // Розглядати себе; видивлятися. *Я вскочила в покої та давай дивитись з Катериною в дзеркало* (Н.-Лев., II, 1956, 260); // Проглядаючи, знайомитися із змістом чого-небудь. *Усюди був* [чужий] *і все робив, що хтів; дивився в книжку, сам робив книжки, і шив, і чай варив* (Л. Укр., I, 1951, 402); — *А пани? Адже вони дивляться у письмо, знають, що гріх, як на світі треба жити по правді, не те, що я — темний* (Коцюб., I, 1955, 97); // Бути глядачем у театрі, брати участь у перегляді вистави і т. ін. *Мама їздила в Харків на «Різдвяну ніч» дивиться* (Л. Укр., V, 1956, 6); *Наша нова, лялькова справа примушувала їздити в театр, дивитися там постановки* (Моє життя в мист., 1955, 23); // *рідко.* Оглядати з метою встановлення чого-небудь. *Вчора дивились моє серце і замалювали його в рентгенівському кабінеті. Велике* (Коцюб., III, 1956, 454).

7. *на що, у що, перен.* Бути повернутим, виходити куди-небудь. *Двоє вікон від вулиці, двоє дивляться на порожнє, поросле рідким спориш ем і пирієм подвір'я* (Коз., Сальвія, 1959, 6); *Жіночий монастир Дивиться віконцем на пустир* (Воронько, Драгі.., 1959, 91); // Бути скерованим, спрямованим куди-небудь. *Ось водокачки силует мов лине в неба шати... Гармата дивиться вперед, і ми біля гармати* (Сос., Близька далина, 1960, 72); *Лежало нас сорок один. Всі мушки* [гвинтівок] *дивились у дріт* (Ю. Янов., V, 1959, 74).

8. *перен., рідко.* Мати який-небудь вигляд, виглядати як-небудь. *Такий робітник, що невесело дивиться, може собі робити й найліпше, але для господаря його робота не має ціни* (Фр., III, 1950, 127).

9. *наказ. сп.* **диви́сь!, диві́ться!**; *у знач. вигукового слова:* а) виражає зауваження, застереження, погрозу.— *Дивись, Івасю, не одходь, братику; я зараз вернусь* (Вовчок, I, 1955, 38); — *Лисичко, їж, їж, та дивися, Дрібними кістками, бува, не вдавися* (Фр., XIII, 1954, 264); — *Ти тілько мені будеш що казати учителеві, то — дивись!* — *І, показуючи кулак, шпарко замахнувся* [хлопчик] *ним* (Мирний, I, 1954, 327); б) виражає здивування, подив, докір, обурення. [М о л о д и й г р е к:] *Піфагорейці? Се вже ти збрехала, сі чисті люди, хоч кого спитайся!* [Ж і н к а:] *Дивись ти! — «Чисті»! — Я хіба нечиста?* (Л. Укр., II, 1951, 521); *От який характер виявився в цього Котова!*

Зовні такий непоказний, ..а дивись ти, який колючий! (Собко, Біле полум'я, 1952, 281).

10. *наказ. сп.* диви́сь!, *розм., у знач. вставн. сл.* Можливо. *Без коней їздять* [люди], — *ще колись І не такеє диво буде: От-от — дивись — На місяць злізуть панувати* (Гл., Вибр., 1957, 102); *Так воно часом здається, що вже нема виходу, а воно, дивись, і знайдеться зовсім несподівано* (Л. Укр., V, 1956, 163).

11. *1 ос. теп. ч.* дивлю́сь, ди́вимось, *у знач. вставн. сл.* Помічаю, помічаємо; бачу, бачите. *Мій парубок, дивлюсь, ніби почав приставати* (Вовчок, І, 1955, 70).

ДИВІДЕ́НД, у, *ч.* У капіталістичному суспільстві — частина прибутку акціонерних товариств, яка розподіляється на акції.— *А скільки це дасть баришу, який процент дивідендів на золоті фунти?* (Ле, Міжгір'я, 1953, 59).

ДИВІДЕ́НДНИЙ, а, е. Прикм. до **дивіде́нд.**

ДИВІЗІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **дивізія.** *Капітан Ржевуцький, начальник дивізійної контррозвідки, потис нам руки й попросив сідати* (Досв., Вибр., 1959, 93).

ДИВІЗІО́Н, у, *ч.* Тактичний і організаційно-адміністративний підрозділ у сухопутних військах.— *Я командир першого мортирного дивізіону* (Ю. Янов., І, 1958, 112); *Начальник штабу.. направив його з наводчиком Петром Федоренком у третю батарею першого дивізіону* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 524); // Підрозділ з кількох однотипних кораблів у військово-морському флоті. *Чотири розвідники артилерійського дивізіону балтійських моряків у плямистих маскувальних халатах і зелених касках підповзли до безлистих кущів і припали до мокрої землі* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 243).

ДИВІЗІО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **дивізіо́н.** *В голові колони біля командира дивізіону на сірих конях бійці з дивізіонної розвідки, які заздалегідь були вислані вперед* (Головко, І, 1957, 285).

ДИВІ́ЗІЯ, і, *ж.* Тактичне з'єднання в сухопутних військах і військово-повітряних силах. *Восьма кінна дивізія першою вдарила на петлюрівців* (Стельмах, II, 1962, 242); *В цих місцях точилися бої проти наступаючих танкових дивізій ворога* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 39); // Вище тактичне з'єднання у військово-морському флоті.

ДИВНЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **ди́вний.**— *Ой ти, козаче, який ти дивненький, Чи ж ти не бачиш, що мороз біленький* (Укр.. лір. пісні, 1958, 114); — *Що ж сьогодні снилось тобі, любко? — Сон приснився, та дивненький дуже* (Л. Укр., І, 1951, 34).

ДИ́ВНИЙ, е, е. 1. Який викликає подив. *Та й сон же, сон, напричуд* [напрочуд] *дивний, мені приснився* (Шевч., І, 1951, 240); — *Що ж тут дивного? Подобалася йому* [Довбні] *Марина, а він Марині, ну й поженяться* (Мирний, III, 1954, 250); *Дивними видались юнакові серед цього степу жовті шапки соняшників, вишні, сливи, груші* (Шиян, Переможці, 1950, 39); // Незвичайний якими-небудь якостями; чудний, незрозумілий. *Семен Палій той та був на все село чудний та дивний* (Вовчок, І, 1955, 280); *Дивна тітка! Тут світ догори ногами перевертається, а їй все це в «печінках» сидить...* (Досв., Вибр., 1959, 31); *Ієрогліфи — дивнії знаки, Не мені розгадати їх суть* (Воронько, Тепло.., 1959, 106); // Який не має подібних собі; рідкісний, кумедний. *Він роздивляється.. і примічає на самісінькому вершечку груші якусь дивну птицю з золотим та срібним пір'ям* (Н.-Лев., II, 1956, 169); *Емене́.. накинула на себе новий халат з дивними арабесками й підперезалася косинкою* (Коцюб., І, 1955, 290); *За парканом високим він* [маєток] *здавався якоюсь казкою: в дворі машини всякі, сад, підстрижені дерева й іще якісь дивні — униз віттям росли* (Головко, II, 1957, 79).

2. Дуже гарний; чудовий, чарівний. *Ніч була дивна: темна, темна та тиха* (Н.-Лев., II, 1956, 36); *Не складаю пісень твоїй* [України] *дивній красі, Бо не бачу у стані сучасному; Розпинали тебе всі до одного, всі, Хто був паном у краї нещасному* (Граб., І, 1959, 119); *Вийшли вранці ми. Дивне місто проти сонця! Всі золочено віконця...* (Тич., II, 1957, 200).

ДИВНИ́ЦЯ, і, *ж., зах.* Диво. *Мов людина — от дивниця — Відказала мені птиця* (Граб., І, 1959, 463); *За театр пішов би був на край світа. Не дивниця, що в рідному, тоді темному, як ніч, селі, я.. влаштував виставу* (Ірчан, І, 1958, 315).

ДИ́ВНО. Присл. до **ди́вний.** *Якось він дивно прозивався, але ми називали його «Йойна з трьома бородами»* (Фр., IV, 1950, 10); *Не беріть мені за зле, коли я у Львові поводилась дивно і проявляла видиму байдужність до того, що повинно інтересувати мене* (Л. Укр., V, 1956, 354); *Станеш на кравчку Шевченкової гори і перед очима розстилаються дивно гарні картини за Дніпро, вгору і вниз по Дніпру* (Н.-Лев., II, 1956, 384); // *у знач. присудк. сл.— Як ми зайшли сюди, тобі не знати. Нам дивніше, що ви сюди заїхали, бо давно вже не було тут і ноги людської* (Вас., II, 1959, 424); *Адже це уже не дивно, що ми твердо, супротивно, владно уставм.. всім пригнобленим і бідним руку подаєм!* (Тич., І, 1957, 167).

ДИВНУВА́ТИЙ, а, е. Трохи дивний.

ДИВНУВА́ТО. Присл. до **дивнува́тий.** *І якось кутом трішки дивнувато піднявши одну ліву брову, він чи то підморгнув, чи то посміхнувся до Любочки* (Собко, Справа.., 1959, 241).

ДИ́ВО, а, *с.* Те, що викликає подив, здивування; чудо. *Чого тепер не роблять люди! Без коней їздять,— ще колись І не такеє диво буде* (Гл., Вибр., 1957, 102); — *А казали, що ніби у цій Америці такі дива бувають, пробі, злидень такий, приміром, як я, може мільйонером стати..— не без гумору зауважив Луцик* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 164); // Стан, викликаний здивуванням. [Прісцілла:] *Тут Круста? (Німіє з дива і з жаху).* [Круста:] *Я, здається, не Медуза, а господиня наче скам'яніла, угледівши мене* (Л. Укр., II, 1951, 402); // *у знач. присудк. сл.* Дивно, чудно. *Найбільше припала до того* [прибирання] *губернія. Та й не диво: вона недавнечко відбула свою місячну ярмарку, закурилася та замурзалася* (Мирний, III, 1954, 255); —*Ватікан я бачив І отця святого в Ватікані. Але й то, панове, ще не диво* (Л. Укр., І, 1951, 100).

◇ **Ди́вом ви́жити (зберегти́ся, уціліти** *і т. ін.*) — вижити (зберегтися, уціліти) несподівано, неждано. *Гортаючи старі свої папери, Що дивом вижили у дні війни, натрапив я на книжку записну* (Рильський, Мости, 1948, 12); **Ди́во ди́вне,** *нар.-поет.*— те саме, що **ди́во.** *Диво дивнеє на світі З тим серцем буває! Увечері цурається, Вранці забажає!* (Шевч., II, 1953, 79); **З до́брого ди́ва** — невідомо чому, без причини, ні з того ні з сього. *З доброго дива сталося* (Номис, 1864, № 7881); *Не знать з чого, з доброго дива обрадів* [Катря]; *тоді співає, всміхається* (Вовчок, І, 1955, 194); *Біля самого двору Левко зупинився і з доброго дива засміявся* (Стельмах, Хліб.., 1959, 72); **На ди́во** — надзвичайно. *Найстарша дочка Василина була на диво гарна* (Н.-Лев., II, 1956, 29); *Ранок наступного дня був на диво теплий, ясний* (Шиян, Гроза.., 1956, 43).

ДИВОВИ́ДДЯ, я, *с., рідко.* Видіння. [Олеся:] *О, знов!.. Спів це чи дивовиддя?.. Не чуть!..* (Кроп., II, 1958, 332).

ДИВОВИ́ЖА, і, *ж., розм.* 1. Незвичайне видовище; диво. *Зібрався коло шинку трохи не ярмарок, усім таке чудо, така дивовижа!* (Мирний, III, 1954, 408); — *Подумаєш, дивовижа...— байдуже відповідав Борис. —Мертві петлі над своєю хатою* (Коп., Подарунок, 1956, 13).

2. Те саме, що **здивува́ння**. *Чіпка широко розкрив очі й з дивовижею дивився.. на товариство* (Мирний, II, 1954, 183).

◇ **Дивови́жа мені** — дивно мені.— *Дивовижа мені, як ти в того пана вдався! Наче не ти, а він перед очима* (Вовчок. VI, 1956, 279); **Не в дивови́жу** — не дивно. *Нам герцоги зовсім не в дивовижу!* (Л. Укр., V, 1956, 405);— *Щастить тобі,— сказав Максим,— тільки що прийшов і вже он яких два окуні мавш.— А це нам не в дивовижу* (Шиян, Гроза.., 1956, 677).

ДИВОВИ́ЖНИЙ, а, е. 1. Який викликає здивування; дивний (у 1 знач.). *Біле павутиння.. гойдалось од найменшого руху повітря й кидало дивовижні тіні при жовтому світлі одинокої ліхтарні* (Коцюб., I, 1955, 353); *Найбільш дивовижним у житті бобрів є спорудження ними гребель на річках* (Наука.., 8, 1959, 35).

2. Який не має рівних, подібних собі; надзвичайний. *Багатство тематики, різноманітність жанрів і віршованих форм його* [І. Франка] *поетичних творів воістину дивовижні* (Рильський, III, 1955, 117); *Чутка про мандрівних акробатів облетіла слободу з дивовижною швидкістю* (Шиян, Баланда, 1957, 128); // Дуже гарний; чудовий, чарівний. *Незабаром Турбай мимоволі піддався гіпнозові дивовижної краси* (Руд., Остання шабля, 1959, 85).

ДИВОВИ́ЖНО. Присл. до **дивови́жний**. *Роздутий свинячий пухир з грішми дивовижно схожий зараз на стару жабу* (Стельмах, Хліб.., 1959, 122); *Шевченко був людиною дивовижно широких естетичних обріїв, глибоким знавцем.. музики, театру, архітектури* (Вітч., 3. 1961, 136); *Юнацьке обличчя зробилося дивовижно прекрасним і натхненним* (Ю. Янов., I, 1954, 48); // *у знач. присудк. сл.— Дивовижно! Неймовірно! — обурювався в колі своїх однодумців аптекар Лякін* (Шиян, Гроза.., 1956, 265); [Ф л ю г е л ь:] *Я не розумію вас. Ви — і хвилювання перед виходом! Дивовижно* (Собко, П'єси, 1958, 155).

ДИВОВИ́НА, и, *ж., рідко.* Те саме, що **дивови́жа**. *Чи се ж таки не диво, Та й не дивовина, Щоб по тижню мед, пиво Смоктала дівчина!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 178); *Захар у згоді мотнув чубатою головою, навіть посміхнувся, згадуючи дивовину* (Горд., I, 1959, 93).

ДИВО́ВИСЬКО, а, *с.* Те саме, що **ди́во**. [Г о р о ж а н и н:] *Я в минулу середу бачив Рудого.. От дивовисько було! Такий був п'яний та розхристаний, що жінки іншою вулицею обходили!* (Мам., Тв., 1962, 116).

ДИВО́ВИЩЕ, а, *с.* Те саме, що **ди́во**. *Вся вулиця збіглася дивитися на дивовище!* (Фр., IV, 1950, 505); — *Бацили позамерзають.. Ми не занесемо на собі на той світ цих дивовищ* (Н.-Лев., IV, 1956, 270).

ДИВОГЛЯ́Д, у, *ч., діал.* Диво. *Так голосно вона кричала, що всі сусіди стали збігатися, як на який дивогляд* (Черемш., Тв., 1960, 75); *Не скорив тебе* [волошко] *той садівник, Що дивогляди виводити звик, Що простуватих дивує сусідів Барвами різних гібридів* (Рильський, Троянди.., 1957, 6).

ДИВОГЛЯ́ДІЯ, ї, *ж., діал.* Диво.— *Се що за дивоглядія? — спитав Тугар Вовк, коли старці почали наближатися до них* (Фр., VI, 1951, 25); — *І тут я зметикував, що Сердюки захотіли насміятися з мене.. та й вирішили зі мною таку дивоглядію вчинити* (Стельмах. Хліб.., 1959, 64).

ДИВОГЛЯ́ДНИЙ, а, е, *діал.* Прикм. до **дивогля́д**. *Сплетене* [коріння].. *тягнулося дивоглядними перснями в глибінь лісу* (Коб., I, 1956, 450); *Дивоглядне марево жарко струмує над степом* (Донч., Дочка, 1950, 139).

ДИВОГЛЯ́ДНО, *діал.* Присл. до **дивогля́дний**. *Ще дивоглядніше лунали то п'яні, то тривожні крики* (Фр., VI, 1951, 350).

ДИВО́ЧНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **ди́вний**. *Його Наталя зустрічає І з нею голубе дівча,— Та щось дивочне поміча Мале дитя* (Рильський, Поеми, 1957, 173); — *О, там у нас природа зав'язала Дивочний вузол: річка ліс, гора, Розкішні землі і чудові глини* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 109).

ДИВО́ЧНО, *рідко.* Присл. до **диво́чний**. *Тіні місячні біжать, кожна з них дивочно мінить Гаї, що мурами стоять* (Рильський, II, 1956, 60).

ДИВУВА́ННЯ, я, *с.* Стан людини, викликаний тим, що вражає, дивує своєю незвичайністю, незрозумілістю або несподіваністю.— *Я ніколи не то, що бачила, а й не гадала, щоб на світі було таке! — і страх перейшов у дивування* (Мирний, I, 1954, 67); [В о р о б й о в:] *Зникає все марне, дрібне, егоїстичне. Я з дивуванням згадую — невже я міг з вами сперечатись?* (Коч., II, 1956, 468).

ДИВУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Викликати подив, здивування в кого-небудь, вражати незвичайністю чогось.— *Вродою все я село дивувала! Та через вроду либонь і пропала!* (Щог., Поезії, 1958, 339); *Творчість Шевченка дивує широтою діапазону, багатством жанрів і форм* (Корн., Разом із життям, 1950, 17).

2. *неперех.* Те саме, що **дивува́тися**.— *Тепер я приїхав до вас учителем. Здивувались, люди? Не дивуйте, брати мої!* (Коцюб., I, 1955, 450); *Такі виспівує* [лапка] *частушки та пісні, що жайворонок їм дивує в вишині* (Рильський, I, 1956, 412).

ДИВУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок., чому, з чого і без додатка.* Бути в стані здивування; виявляти подив, здивування. *І день іде, і ніч іде. І голову схопивши в руки, Дивуєшся, чому не йде Апостол правди і науки?* (Шевч., II, 1953, 362); *Обоє ми дивуємось Вашій енергії,.. то таки робота неабияка!* (Л. Укр., V, 1956, 59); *Тарас справді дивувався — стільки енергії, стільки любові до праці було в Михайлові Семеновичу* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 313).

ДИГІТА́ЛІС, у, *ч., бот.* 1. Те саме, що **наперстя́нка**.

2. Лікувальний препарат для хворих на серце, настій з листя цієї рослини. *Необхідно застосовувати серцеві засоби: кофеїн, дигіталіс,.. стрихнін* (Хвор. дит. віку, 1955, 182).

ДИДАКТИ́ЗМ, у, *ч., книжн.* Властивість за знач. **дидакти́чний** 2. *Спільними рисами сентиментального напряму в російській і українській літературі були симпатії до простого народу, дидактизм і моралізаторство* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 198); *Дидактизму, учительського характеру багатьох речей цього ряду* [збірок «З вершин і низин», «Мій Ізмарагд»] *не приховував сам Франко* (Рильський, III, 1956, 271).

ДИДА́КТИКА, и, *ж.* 1. Частина педагогіки, теорія освіти й навчання, що обгрунтовує і розкриває зміст освіти, методи і організаційні форми навчання. *Уточнення зв'язків шкільної гігієни з методами навчання може бути проведене значно глибше (особливо в галузі дидактики і загальної методики навчання) при розв'язанні питань навчального плану,.. режиму дня* (Шк. гігієна, 1954, 11).

2. *книжн.* Те саме, що **дидакти́зм**. *Невелика роль бригадира Будяка в авторському тексті* [«Багатої

нареченої»] *містила елементи штучності і дидактики* (Укр. кіномист., III, 1959, 76).

ДИДАКТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **дида́ктика** 1. *Одержано психологічні дані, які вносять істотне доповнення у зміст дидактичних принципів (свідомості, наочності, міцності та ін.)* (Рад. психол. наука.., 1958, 417).

2. *книжн.* Повчальний, наставницький. *Шкільні діалоги мали вплив і на шкільну драму, придавши їй замість поетичного дидактичний характер* (Фр., XVI, 1955, 215); // Який має характер повчання. *Володимир Мономах наводить багато прикладів з власного життя. Таким чином, дидактичний план «Поученія» переходить у план автобіографічний* (Іст. укр. літ., I, 1954, 36); *За дидактичними висловлюваннями відчувається автор* [фільму], *що вкладає слова в уста своїх героїв* (Укр. кіномист., III, 1959, 90).

ДИДАКТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Те саме, що **дидакти́зм**. *Хороша лірична недоговореність.. досить часто уберігає образи Тичини від надмірного раціоналізму і дидактичності* (Поезія.., 1956, 227).

ДИ́ЗЕЛІСТ, а, *ч.* Фахівець дизельної справи.— *Я налагоджу дизель так, що він сам повну зміну працюватиме,— сказав дизеліст* (Роб. газ., 9.I 1962, 2); —*Та що там говорити, — широко махнув рукою русявий дизеліст* (Кучер, Прощай.., 1957, 292).

ДИ́ЗЕЛЬ, я, *ч.* Двигун внутрішнього згоряння важкого палива, яке займається від стискування. *Китобійна база..— це океанське двогвинтове трипалубне судно.. з двома головними дизелями по 7500 кінських сил* (Наука.., 2, 1957, 16); *Нам не злічити, скільки склали Тоді в цеху ми дизелів, Які на флоті називали Серцями гордих кораблів* (Нагн., Вибр., 1957, 181).

ДИ́ЗЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **ди́зель**. *На вітчизняних вантажних автомобілях широко застосовуються, крім карбюраторних і газових двигунів, також чотиритактні і особливо двотактні дизельні двигуни* (Автомоб., 1957, 110); *Тепловози працюють на дизельному паливі* (Наука.., 4, 1957, 7); // Який приводиться в дію за допомогою дизеля. *Діловито проскакували з вокзалу на вокзал легкові автомашини; гарчали моторами дизельні автобуси* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 266).

ДИЗЕНТЕ́РИК, а, *ч., розм.* Хворий на дизентерію. *Згадав хлопця, дизентерика в Слов'янській лікарні, й розповів Софії про зустріч з ним* (Ле, Історія радості, 1947, 141).

ДИЗЕНТЕРІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **дизентерія**. *Летучі фітонциди листків дуба вбивають збудника дизентерії — дизентерійну паличку* (Наука.., 5, 1960, 38).

ДИЗЕНТЕРІ́Я, ї, *ж.* Гостра інфекційна хвороба людини, при якій уражаються перев. товсті кишки. *На відміну від бактеріальної, амебна дизентерія.. зустрічається тільки в місцях з жарким і вологим кліматом* (Підручник дезинф., 1953, 71); *Захворів один робітник, і гадали, що то холера.. Виявилося, це звичайна дизентерія* (Смолич, I, 1958, 69).

ДИК, а, *ч., зах.* Дикий кабан; вепр.— *У діброві дики стадами ходять* (Фр., VII, 1951, 323); *Данило був сьогодні неуважним. Вже два рази пропустив дика* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 276).

ДИКЕ́НЬКО, *присл.* Трохи дико. *Степ для мене, як, скажім, сага.. А для вас дикенько, мабуть, га?..* (Вирган, В розп. літа, 1959, 164).

ДИ́КИЙ, а, е. 1. Який перебуває у первісному природному стані, живе на волі, не приручений, на відміну від свійського (про тварин). *І звір того не зробить дикий. Що ви, б'ючи поклони, З братами діємо...* (Шевч., II, 1953, 93); *В Карпатах і Кримських горах можна зустріти благородних оленів, диких кабанів, козулю,.. видру* (Цюпа, Україна.., 1960, 88); // Який росте без втручання людини, некультивований, на відміну від садового, городнього (про рослини). *Далі од берега, коло самих хат, ростуть дикі груші та яблуні* (Н.-Лев., II, 1956, 169); *Почала рости в лісовій гущавині дика кисличка* (Ів., Опов., 1949, 172); // Не оброблений рукою людини, не заселений (про місцевість). *Зайшли ми дуже далеко, аж до печер самих. А місце дике таке, неоселяне!* (Вовчок, I, 1955, 230); *На схід від Чернігова — дике поле, печеніги. Зніме князь Оскол свої сторожі по Сейму — от і відкритий печенігам шлях на Київ* (Скл., Святослав, 1959, 36); // Пустельний, глухий. *По обіді блукаю по диких скелях або ловлю з Горьким (з яким я близько зійшовся) рибу* (Коцюб., III, 1956, 361).

2. Який перебуває у стадії первісної культури (про людей).— *Той темний, дикий народ, проклятий мною, і тут не давав мені спокою* (Коцюб., I, 1955, 259); *Навколо ліс, самотні села і люди дикі, мов шипшина* (Тич., I, 1957, 115); // *у знач. ім.* **ди́кий**, кого, *ч.* (*мн.* **ди́кі**, ких). Дикун. *Дарка.. протанцювала щось подібне до танцю диких* (Л. Укр., III, 1952, 647).

3. Сором'язливий, відлюдкуватий. *Деякі сміялися з неї* [дівчини], *що вона така дика, деякі жаліли її* (Гр., Без хліба, 1958, 39); *Вже до кінця танців Йон не відступавсь від Гашіци.., а дика спочатку дівчина дедалі рахманішала* (Коцюб., I, 1955, 235); // Полохливий, неприборканий (про тварин). *Дикий, норовистий лошак. Він любить скидати ремінь зі шківа, він нестримно мчить уперед, хід його нерівний, рвучкий* (Допч., III, 1956, 386).

4. Який важко стримати; нестримний. *В серці бідного молдуванна надія боролась з жадобою дикої помсти* (Коцюб., I, 1955, 215); *Велет глянув, подивився, диким реготом залився, наче грім загуркотів* (Забіла, У.. світ, 1960, 153).

5. Який виходить за межі відомого, звичайного; неймовірний, страшний. *Великий Жовтень, знищивши ті дикі переслідування, яких зазнавали українська мова й література за царського режиму, відкрив широку дорогу.. художній книжці на Україні* (Вітч., 5, 1956, 123); //Який викликає подив; незвичайний, дивний.— *Диким здавалося і не вірилось просто, що так могло бути: журилась* [Марія], *а через хвилину — сміх* (Головко, II, 1957, 101).

◇ **Ди́кий ка́мінь** — усяка тверда гірська порода, перев. сірого кольору. *Біля.. дверей лежав порослий мохом дикий камінь* (Перв., Невигаданє життя, 1958, 146); **Ди́ке м'я́со**, *розм., заст.*— хворобливий наріст біля рани, яка довго не загоюється. [М а р у с я к:] *А як там рана?.. Дике м'ясо Не показалось?* (Фр., IX, 1952, 311).

ДИ́КІСТЬ, кості, *ж.* 1. Стан за знач. **ди́кий** 2. *Я пильно Прислухався повіркам людей Освічених, що, мов недобитки Замерклого поганства й дикості, Осталися до наших ще часів* (Фр., XIII, 1954, 192).

2. Властивість за знач. **ди́кий** 3—5. *Сільська краса, чесність, навіть дикість,— все подобалось Ястшембському в Василині* (Н.-Лев., II, 1956, 59); [К а й Л е т і ц і й:] *А в тих країнах варварських і східних уже й самі стихії мов призводять до безміру і дикості в злочинах* (Л. Укр., II, 1951, 367).

ДИ́КО. Присл. до **ди́кий**. *На території Української РСР дико зростають десять видів валеріан, що мають лікарське значення* (Бот. ж., X, 1, 1953, 81); *Полонені дико озиралися, близько тулилися один до одного* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 120); *Мій газда зирнув на*

мене так дико і люто, мов який смертельний ворог вириваеться йому з рук (Фр., II, 1950, 21); *У сутінках було видно, як сірі потоки води, здіймаючи сиву піну, дико ринули польовою дорогою* (Донч., III, 1956, 140).

ДИКОБРА́З, а, *ч.* Великий гризун з жорсткою темно-бурою щетиною і твердими строкатими голками (на спині). * У порівн. *Суворовець зустрів незнайомого хлопчика із задерикуватими очима.., рудим волоссям, що стирчало в усі боки, як у дикобраза* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 120).

ДИКО́ВИНА, и, *ж.* Те саме, що **дивови́жа.** *Диковина, що собака не кована* (Укр.. присл.., 1955, 321);— *Твій огірок — диковина сказати,— Нехай би, як гарбуз, а то ще більше хати!* (Гл., Вибр., 1957, 118).

ДИКО́ВИНКА, и, *ж.* Зменш. до **дико́вина.** —*Внуки наші, як диковинку, розглядатимуть документи й пам'ятки епохи капіталістичного ладу* (Ленін, 29, 1951, 290); *Там під кущами в холодочку якась диковинка зійшла* (Забіла, У.. світ, 1960, 50).

ДИКО́ВИННИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **дико́вина.** *Сталось щось надзвичайне, диковинне, таке, що ніколи не буває* (Номис, 1864, № 288).

ДИКОРО́СЛИЙ, а, е. Який росте дико, без догляду; некультивований. *Серед дикорослих і культурних рослин є багато таких, які можна використати для передбачення погоди* (Наука.., 7, 1956, 24).

ДИКОРОСТУ́ЧИЙ, а, е. Те саме, що **дикоро́слий.** *Дуже придатні для весняних газонів дикоростучі тюльпани, .. шафрани та рястки* (Весн. флора, 1955, 143).

ДИКТ, у, *ч.* 1. Тонкі пластинки дерева, які застосовують для обклеювання столярних виробів, щоб надати їм гарного вигляду.

2. Деревний матеріал, склеєний з декількох тонких пластинок дерева; фанера. *На схилі невисокого пагорба.. стояв дерев'яний кілок з невеличким шматком дикту, прибитим двома гвіздками* (Собко, Нам спокій.., 1959, 61); *Ганджа змайстрував з дикту ящичок, дав Оксані* (Шиян, Гроза.., 1956, 603).

ДИКТА́НТ, у, *ч.* Письмова робота, вправа для засвоєння або перевірки грамотності, що полягає в записуванні тексту, який диктується. *Тепер у диктанті я майже не робив помилок* (Донч., V, 1957, 208).

ДИКТА́Т, *ч.* 1. *род.* у. Політика нав'язування, диктування своїх умов, вимог з боку уряду сильної імперіалістичної країни урядові слабішої країни; // *перен.* Влада диктатора. *Американські капіталісти хотіли б підгорнути під свою владу, під свій диктат капіталістів усіх інших країн* (Смолич, VI, 1959, 490); // *рідко.* Те саме, що **дикта́тор** 1. *Павлик засвоїв собі тон диктата* (Кол., Терен.., 1959, 348).

2. *род.* а. Угода, договір між урядами країн, коли сильніша країна диктує свою волю слабішій всупереч її бажанню. *Франц терпляче вислухував запальні промови про «безсмертність тевтонського духу» і про велику образу, якої було завдано Німеччині версальським диктатом* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 129).

ДИКТА́ТОР, а, *ч.* 1. Особа, що має в державі необмежену владу. *Протектор почав управляти країною без парламенту. Йому беззаперечно корилася сильна армія.. Кромвель став військовим диктатором* (Нова іст., 1956, 17); *Диктатори не люблять народних веселощів. Диктаторам подобаються тільки паради* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 264); * Образно. *Він* [цехмістер] *звик відчувати себе диктатором, вершителем долі шевців* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 117).

2. *перен., зневажл.* Той, хто ігнорує колегіальність, допускає грубе адміністрування. *Той наш Грім, голова споживспілки, просто якийсь диктатор* (Кучер, Трудна любов, 1960, 520); *Як тільки не називають театральних режисерів: і суперниками драматурга, і диктаторами, і розводящими, і тлумачами* (Літ. Укр., 3.IV 1962, 3).

3. У стародавньому Римі — призначена сенатом для оборони країни особа, яка мала необмежені повноваження.

ДИКТА́ТОРСТВО, а, *с.* 1. Перебування диктатором; //Період перебування диктатором.

2. *перен., розм.* Грубе адміністрування, нав'язування своєї волі іншим.

ДИКТА́ТОРСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок.* 1. Бути диктатором, користуватися владою диктатора.

2. *перен., розм.* Ігнорувати колегіальність, допускати грубе адміністрування.

ДИКТА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **дикта́тор.** *Американський імперіалізм, прикриваючись фальшивим прапором свободи і демократії, на ділі виконує роль світового жандарма, підтримуючи реакційні диктаторські режими, прогнилі монархії* (Програма КПРС, 1961, 27); // Який не терпить заперечень; владний.

ДИКТАТУ́РА, и, *ж.* 1. Необмежена влада пануючого в державі класу, яка спирається на силу. [Д у д а р:] *Пролетаріат тебе з пазурів експлуататора виривае, а ти ще й опинаєшся, питаєш, чому диктатура!* (Мик., I, 1957, 64).

△ **Диктату́ра пролетаріа́ту** — державна влада робітничого класу, який переміг у соціалістичній революції. *Маркс говорив: між капіталізмом і комунізмом лежить революційна диктатура пролетаріату* (Ленін, 28, 1951, 147); *Встановивши диктатуру пролетаріату, Жовтнева революція поставила на чолі нашої великої держави робітничий клас* (Рильський, III, 1956, 144).

2. У стародавньому Римі — повноваження, влада або період влади диктатора.

ДИКТІОКАУЛЬО́З, у, *ч.* Легенево-глистова хвороба овець і телят. *Профілактика диктіокаульозу овець і телят у період пасовищного утримання має особливо велике значення* (Профіл. захвор.., 1955, 24).

ДИ́КТОВИЙ, а, е. Прикм. до **дикт;** // Зробл. з дикту. *На рівній галявині стояв диктовий столик* (Кучер, Чорноморці, 1956, 439).

ДИКТО́ВКА, и, *ж., розм.* 1. Те саме, що **диктува́ння.**— *Листа цього пише під мою диктовку медсестра Ліда* (Гончар, I, 1954, 309); *Улюбленець генерального писаря, писар Пшеничний, з ранку до вечора гнув спину, писав під диктовку гетьмана або Виговського* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 19).

◇ **Під дикто́вку** *чию* — під впливом кого-небудь, за наказом когось.

2. Те саме, що **дикта́нт.** *А Рома який молодець! Пише без помилок диктовки!* (Коцюб., III, 1956, 408); — *От що, діти! Почнемо ми з вами тепер щотижня диктовку писати* (Вишня, II, 1956, 286).

ДИ́КТОР, а, *ч.* Працівник радіо або телебачення, який читає текст перед мікрофоном. *Диктор, чітко вимовляючи кожне слово, читав текст повідомлення* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 199); *Голос диктора звучав святково, урочисто* (Веч. Київ, 20.II 1958, 1).

ДИ́КТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ди́ктор.**— *У нас поруч дикторської кімнати живе родина з дітьми. Діти шумлять, заважають дикторам* (Вишня, II, 1956, 112); *Дикторський текст у нас майже цілком вигнано з художніх фільмів* (Довж., III, 1960, 164).

ДИКТОФО́Н, а, *ч.* Апарат для записування людського мовлення з метою збереження і відтворення в разі потреби.

ДИКТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **диктува́ти.**

ДИКТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Проказувати, зачитувати що-небудь уголос, щоб той, хто

слухає, записував. *І тепер він* [С. І. Мамонтов] *керував усією роботою і в той же час писав п'єсу, жартував з молоддю, диктував ділові папери* (Моє життя в мист., 1955, 90); *Кінець листа він диктував, сидячи на вузенькій похідній койці* (Довж., Зач. Десна, 1957, 141); * Образно. *Сама моя фантазія диктувала мені на папір повісті, новели* (Коб., III, 1956, 547).

2. *кому.* Пропонувати що-небудь для безвідмовного виконання; вказувати, наказувати.— *Ти мені будеш диктувати, якого мені кліента добирати? Я ще тут господар.. Так буде, як я скажу!* (Вільде, Сестри.., 1958, 489); * Образно. *В наш вік радянська людина.. диктує природі свої закони, її сліпим примхам протиставляє свою свідому волю* (Вол., Сади.., 1950, 209); // *перен.* Ставити вимоги, підказувати. *Любов до соціалістичної Батьківщини диктує нам* [письменникам]: *усю свою роботу побудувати так, щоб вона була високохудожня, а разом з тим цілеспрямована* (Тич., III, 1957, 52); *Інтереси свободи творчості диктують художникові необхідність постійного збагачення знань* (Талант.., 1958, 119).

ДИКТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **диктува́ти.** *Мухтаров чув, як повторювали те, що диктувалося* (Ле, Міжгір'я, 1953, 365).

ДИКУВА́ТИЙ, а, е. Трохи дикий. *Той погляд пропікав наскрізь: було в дідових очах і щось.. розумне, і щось дикувате* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 5); *Навчив* [Вася] *дикувате пташеня усяким штуковинам* (Ковінька, Кутя.., 1960, 28); *Віра була жвавіша, кмітливіша, ніж соромлива, дикувата Ліза* (Руд., Вітер.., 1958, 31).

ДИКУВА́ТО. Присл. до **дикува́тий.** *З кутків на гостей дикувато світили очима чорні, замурзані діти* (Гончар, I, 1954, 10).

ДИКУ́Н, а́, *ч.* 1. Людина з племені, яке перебуває на рівні первісної культури. *Лише дикуни.. могли видумати подібний танець* (Фр., VI, 1951, 230); *Світ колись для дикуна Був обмежений рікою Чи горою, а чи пралісом* (Рильський, I, 1956, 151); * У порівн. *Ольга все те* [їжу] *похапала, як дикун по довгім голоді* (Кач., II, 1958, 73); // *перен., зневажл.* Про грубу, некультурну людину. *Та раптом з Берліна дикі орди налетіли, Україну вбить хотіли й нашу мову солов'їну — дикуни з Берліна* (Тич., II, 1957, 177);— *З цієї краси треба різати богинь і героїв, але цю красу нищить на вогні поміщик-дикун Коростишев. Він з мармуру випалює вапно!* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 55).

2. *перен., розм.* Відлюдна, сором'язлива людина. *На мене, маленького дикуна, справило все це* [князівські будинки, парк, ставок] *надзвичайне враження* (Вас., Незібр. тв., 1941, 160).

3. *рідко.* Про дику рослину. *Не так давно з Тянь-Шаньських гір на Україну переселився дикун кок-сагиз* (Рад. Укр., 4.IX 1949, 1); *Стіною дому пнеться весело-гарячий дикун виноград* (Вільде, Троянди.., 1961, 52).

ДИКУНЕ́ЦЬ, нця́, *ч.* Зменш. до **дику́н.** * У порівн. *Малі стрибають, верещать, трублять — як малі дикунці* (Вас., II, 1959, 241).

ДИКУ́НКА, и, *ж.* Жін. до **дику́н** 1, 2. *Жінка сказала: «Це маленька дикунка..»* (Ю. Янов., I, 1954, 45); *Часто з жахом відчувала* [Настя], *яка вона безпорадна дикунка і як не підготовлена до життя* (Тулуб, Людолови, I, 1958, 68).

ДИКУ́НСТВО, а, *с.* 1. Те саме, що **ди́кість** 1. *..дикунство — період переважно присвоєння готових продуктів природи..* (Енгельс, Походж. сім'ї.., 1948, 25).

2. *перен., зневажл.* Аморальна, жорстока поведінка; варварство.— *І ось тепер* [думає Духнович], *на верховинах двадцятого століття, знову цей чорний, смердючий вибух дикунства, канібалізму. Високорозвинута культурна нація раптом породжує армію бандитів, убивць* (Гончар, Людина.., 1960, 98).

3. *перен., зневажл.* Відсутність культури в поведінці людини у побуті і праці; відсталість, некультурність.— *Поки-то виполіруємо їх дітей!.. Які манери! Яке дикунство! Ой, боже, боже!* (Н.-Лев., I, 1956, 426); — *Це дикунство... Там умирає людина! Пустіть лікаря...— Не пустимо, не дозволимо знущатися з віри...* (Ле, Міжгір'я, 1953, 211).

ДИКУ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **дику́н** 1.— *Ми були на дикунському обряді повноліття.. сина вождя племені,— вернувся до розповіді етнограф* (Вол., Місячне срібло, 1961, 77); // Власт. дикунам. *Дикунським кокетством оддавало од темно-рожевого очіпка з якимись давніми ріжками на голові* (Вас., I, 1959, 300); // *перен., зневажл.* Дуже грубий, жорстокий. *Дикунська розправа сколихнула в його лагідній душі всі сили благородного обурення і священного гніву* (Смолич, Мир.., 1958, 23).

ДИКЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до **ди́кції.** *Непомітною в житті, але дуже неприємною у сценічній мові дикційною вадою є нечітка вимова кінцевих складів* (Худ. чит.., 1955, 140).

ДИ́КЦІЯ, ї, *ж.* Манера вимовляти слова; вимова. *Сценічна художня мова вимагає ясної чіткої вимови звуків, слів, фраз, тобто — досконалої дикції* (Худ. чит.., 1955, 28); *Марія Іванівна Литвиненко-Вольгемут у партії Одарки виявила не тільки свій прекрасний голос, не тільки бездоганну дикцію, але й першорядні комедійні здібності* (Рильський, III, 1955, 366).

ДИ́ЛДА, и, *ч. і ж., фам.* Те саме, що **здорови́ло.** *Раптом він задивився на одного поліцая. То був високий під стелю дилда, з тупим виглядом* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 53); — *Отака дилда, років двадцяти чотирьох, вже одружений, а дурний, аж світиться* (Збан., Мор. чайка, 1959, 39).

ДИЛЕ́МА, и, *ж.* 1. Логічне судження з двома виставленими протилежними положеннями, що суперечать одне одному і виключають можливість третього.

2. Необхідність вибору між двома (звичайно небажаними або важко здійсненними) можливостями. *Після закриття журналу «Житє і слово» перед Франком постала дилема: або залишитись без журналу,. або зробити спробу.: поставити ЛНВ* [Літературно-науковий вісник] *на службу демократичної думки і реалістичної літератури* (Рад. літ-во, 5, 1958, 110); *Значить, дилема така: або нехай жінка господарює, або нехай буде хата пусткою* (Л. Укр., III, 1952, 685).

ДИЛЕТА́НТ, а, *ч.* Той, хто займається наукою або мистецтвом, не маючи спеціальної підготовки, систематичних знань; аматор. *Я так недавно почав писати (хоч маю 33 роки), і отак небагато написав (бо займаюся літературою, як дилетант), що мені не трудно буде перелічити всі мої праці* (Коцюб., III, 1956, 195); //Той, хто поверхово займається чим-небудь. *Автор в опануванні наукового матеріалу повинен бути не дилетантом, а знавцем* (Смолич, VI, 1959, 34).

ДИЛЕТАНТИ́ЗМ, у, *ч., книжн.* Те саме, що **дилета́нтство.** *Композитор* [М. Лисенко] *рішуче поривав з дилетантизмом та аматорством, підносить українську оперу на небувалу до того часу висоту* (Укр. клас. опера, 1957, 248); *Дилетантизм — поширене зло у нашій критиці, насамперед периферійній, про це доводиться говорити на повний голос* (Рад. літ-во, 4, 1965, 68).

ДИЛЕТА́НТКА, и, *ж.* Жін. до **дилета́нт.**

ДИЛЕТА́НТСТВО, а, *с.* Заняття мистецтвом, наукою без належних знань і підготовки; аматорство. *Її* [О. Кобилянської] *писання не дилетантство, а справжня література* (Л. Укр., V, 1956, 264); *Цю проблему* [річки] *ми вирішуємо комплексно, у великому масштабі, на твердому науковому грунті. Дилетантство тут не допоможе* (Чаб., Тече вода.., 1961, 38); // Поверхові знання в галузі мистецтва, науки і т. ін. *Я веду мову про саму суть літературної майстерності: невірно працювати на дозвіллі, це буде не натхненна праця, а жалюгідне дилетантство* (Смолич, VI, 1959, 292).

ДИЛЕТА́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **дилета́нт;** аматорський. *Аркадій соромився своєї дилетантської гри* (Коп., Тв., 1955, 275); // Поверховий, без достатніх спеціальних знань. *Загальна начитаність, дилетантська поорієнтованість його в деяких питаннях політичної боротьби революційних партій у передвоєнний період дозволяла йому бути серед революційно настроєних людей своїм чоловіком, але не порадником* (Іщук, Вербівчани, 1961, 118).

ДИЛИ́НА, и, *ж., зах.* Груба дошка; брус, балка. *Дрібчасті перебої скрипки та басолі літали понад людьми і виривалися з клуні вкупі з промінням осіннього пообідного сонця, що стріляло крізь стіну, де була вийнята одна дилина* (Л. Укр., III, 1952, 670).

ДИЛИ́ННЯ, я, *с., зах.* Збірн. до **дили́на.** *Робітники посідали на каменях та урізках з дилиння* (Фр., V, 1951, 384).

ДИЛІЖА́НС, а, *ч., заст.* Багатомісна карета для кінного перевезення пасажирів і пошти. *Давненько було це. Нас скілько душ чужих один одному людей їде в одкритій будці диліжанса* (Вас., I, 1959, 183); *В тих диліжансах було три класи — перший у самій середині, там менше підкидало на вибоїнах, ззаду — другий клас, а попереду — поруч кучера — третій* (Мартич, Повість про нар. артиста, 1954, 97); *Тепер повз них* [дуби] *їздять гінці царські, губернаторські в поштових диліжансах* (Бурл., О. Вересай, 1959, 65).

ДИЛІЖА́НСОВИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **диліжа́нс.**

ДИЛО́ГІЯ, і, *ж.* Два твори одного автора, пов'язані єдністю задуму. *Роман «Перекоп», що з'явився через кілька років після «Таврії», став другою, завершальною книгою дилогії* (Про багатство л-ри, 1959, 205).

ДИЛЬКОТА́ТИ, очу́, о́чеш *і* **ДИЛЬКОТІ́ТИ,** очу́, отиш, *недок., зах.* Дрижати, тремтіти. *Пройшла вже північ,— день зближався, А я сидів.. та фізику читав І весь від стужі дилькотав* (Фр., XIII, 1954, 49); *Ноги угиналися, дилькотіли, в очах тьмилося* (Ков., Тв., 1958, 63).

ДИЛЬКОТІ́ТИ *див.* **дилькота́ти.**

ДИЛЬО́ВАНИЙ, а, е, *зах.* Зробл. з дилин. *З гуркотом бричка вкотилася в коршемні дильовані сіни* (Фр., VII, 1951, 323).

ДИМ, у, *ч.* 1. Суміш дрібних твердих частинок (сажі, попелу і т. ін.) і газоподібних продуктів, які виділяються в повітря при згорянні чого-небудь. *З десять скирт хліба палало,.. од їх піднімався густий дим* (Н.-Лев., II, 1956, 196); *Із пароплава в'ється дим* (Рильський, II, 1946, 66); *Тютюн — єдина моя відрада. Запалиш, ковтнеш їдкого диму і заспокоїшся трохи* (Кол., На фронті.., 1959, 44); * У порівн. *Ось пройшла череда й на дорозі курява встала,— червона, мов дим пожару, здається вона проти західного сонця* (Л. Укр., III, 1952, 476); *Було стільки надії, стільки планів, і все те розвіялось, як дим* (Збан., Єдина, 1959, 88); // *перен.* Про щось невиразне, що існує тільки в мріях, в уявленні. *Ну, невже вся моя робота, всі мої пориви серця, думки, надії, все, все, що святе для мене,— один дим..?* (Мирний, V, 1955, 344); *Для неї* [дівчини] *все оце ще дим, Сторінка невідома* (Дор., Три богатирі, 1959, 35); //*рідко.* Те саме, що **ди́мка** 1. *Від листків падучих ніжний шерех Заплітається в ранковий дим* (Рильський, Голос. осінь, 1959, 9); *З Азова плине ранній дим* (Нагн., Вибр., 1950, 95).

◇ **Аж дим іде́** — дуже інтенсивно. *Працювали ми так, що аж дим ішов* (Мик., I, 1957, 472); *Тим часом Василина прискорила нишком темп, вихопилась наперед і починає сапати, аж дим іде* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 63); **Ди́му без вогню́ не бува́є (нема́є)** *див.* **вого́нь; Дим коро́мислом (стовпо́м):** а) дуже густий дим. *І тут* [у хаті], *як і надворі, лузали насіння, курили, аж дим уже коромислом, і балакали шумно* (Головко, II, 1957, 126); б) шум, гамір. *Прийшов дід Хома.. Принесли пилку, сокири, заступ, дерев'яний ящик з інструментом.— Ого, та в вас уже тут дим коромислом! — вдоволено настовбурчив.. брови* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 76); **Дим пуска́ти в о́чі** *кому* — вводити в оману когось.— *Кому ви дим пускаєте в очі? Хіба в цьому — в благополучній загальній цифрі — і є всі найзаповітніші інтереси району?* (Ряб., Жайворонки, 1957, 34); **[З] ди́мом пішло́ (взяло́ся)** — згоріло, загинуло. *Правда, він був тепер бідний: увесь кількатисячний маєток, нагарбаний за кілька літ, пішов з димом* (Фр., III, 1950, 44); *Стара, батьківська хата ще в війну з димом пішла* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 13); **Пусти́ти з ди́мом** — спалити.— *Падлюки* [фашисти]! *У мене хату пустили з димом* (Гончар, I, 1954, 27); **У дим п'я́ний** — зовсім сп'янілий. [Р о м о д а н:] *І камердинера бачив, тільки він лежав у дим п'яний* (Корн., II, 1955, 280); — *Не бачите що! П'яний у дим!* (Головко, I, 1957, 412).

2. *іст.* Житло, господарство як податкова одиниця. *Фіскальна одиниця — дим — у поборових реєстрах означала не дим-родину, а дим-дворище, що об'єднувало певну групу диміо-родин. Таким поборовим реєстром був Київський реєстр 1628 р.* (Укр. іст. ж., 1, 1960, 76); *Селяни, що сиділи на державній землі, вносили в державну казну подимне (від диму, тобто від житла) і ланове, сплачували десятину на користь церкви і податок (стацію) на утримання польського війська* (Іст. УРСР, I,1953, 158); // Податок, який нараховувався в стародавній Русі залежно від кількості печей і димарів у господарстві; подимне.

ДИ́МАВКА, и, *ж., діал.* Ручка, держак біля ковальського міха або коло насоса, яким качають воду з криниці. *Димавка — держално в насоса, яким тягнуть воду з криниці* (Фр., I, 1955, 426).

ДИМА́Р, я́, *ч.* 1. Труба для відведення диму з печі житлового приміщення, казанної, заводу і т. ін. *Зверху на покрівлях не видко ні одного вивода чи димаря* (Н.-Лев., II, 1956, 400); *Показався димар цукрового заводу* (Шиян, Гроза.., 1956, 245); * У порівн. *За багато літ стеля й стіни покрилися сажею, в хаті було непривітно і чорно, мов у димарі* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 8).

2. Прилад з міхом для обкурювання бджіл. *Для заспокоєння бджіл пасічники користуються димарем заводського виробництва, який складається з циліндричного корпуса з кришкою та міха* (Бджільн., 1956, 20).

ДИ́МАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Дути міхом; качати. *Не раз коваль велів мені або міхом димати, або молотом ударити* (Фр., II, 1950, 344); *— Гей-гей, Андрусю! Ану димай, димай!.. Та поволі, поволі, поки розгориться! — кинувся заклопотано Яць, глянувши на згасаюче горно* (Кол., Терен.., 1959, 13).

ДИМИ́ТИ *і* **ДИМІ́ТИ,** млю, ми́ш; *мн.* димля́ть; *недок.* Виділяти, випускати дим. *Лежать села, як купи гною*

на панському полі, а над ними димлять сахарні й гуральні (Коцюб., II, 1955, 55); *Вдалині, там, де очищали поля від картоплиння, диміло багаття* (Томч., Готель.., 1960, 178); // Погано горіти, виділяючи багато диму. *Димить каганець — мідна гільза з-під міни...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 235); // *перев. чим.* Випускати дим при курінні. *Хлопці в новеньких козирках* [картузах].. *димлять цигарками* (Вас., I, 1959, 375); // *перен.* Виділяти пару. *Андрій розігнув спину і застромив лопату. Він зігрівся, димів парою, неначе комин* (Коцюб., II, 1955, 33); *Між столиками бігали жваві офіціантки, балансуючи великими підносами, на яких диміли тарілки з борщем* (Кучер, Трудна любов, 1960, 257); *Шестерня виблискує обточеними боками. Синювата, гаряча, що аж димить, залізна стружка падає Федорові під ноги* (Ткач, Арена, 1960, 233).

ДИМИ́ТИСЯ *і* **ДИМІ́ТИСЯ**, ми́ться; *мн.* димля́ться; *недок.* Виділяти дим; тліти, виділяючи дим. *До стелі з лампи довгий гніт димився* (Фр., X, 1954, 196); *Над берегом димилися руїни снарядами запалених домів* (Гонч., Вибр., 1959, 372); // *перен.* Виділяти пару, давати випари. *В одному* [посуді] *недопитий холонув чай, а в другому якась бура водиця димилася* (Мирний, III, 1954, 209); *Богунці проносились повз .. командира. У коней димилися гарячі ніздрі* (Довж., Зач. Десна, 1957, 112); *Земля і дерева димілися ранішнім паром* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 586); // Підніматися клубками, стелитися (про хмари, туман). *Десь над обрієм, над панськими будинками в лісі кипіли й димились хмари, чорні, як оксамит* (Вас., II, 1959, 324).

ДИМИ́ЩЕ, а, *с.* Збільш. до **дим** 1. *Кругом чорний морок, димище та курище розіп'ялося* (Мирний, IV, 1955, 292); *І десь на безлюдді, в крутім димищі.. Почув я в будинку, в огні, на горищі, Тремтячі дитячі два голоски* (Мал., Звенигора, 1959, 323).

ДИМІ́ТИ *див.* **дими́ти**.

ДИМІ́ТИСЯ *див.* **дими́тися**.

ДИ́МКА, и, *ж.* 1. *рідко.* Те саме, що **серпа́нок**. *Обличчя зорі ясночоле засяє у очі мої, крізь вікна кружлятиме поле і в димці блакитній гаї* (Сос., II, 1958, 192).

2. *заст.* Товста бавовняна тканина, перев. смугаста. — *Слухай, Дарко, чи ти ж собі справила таку спідницю, як то була в мене?.. — Ей, де там! Мати з димки пошили* (Л. Укр., III, 1952, 652).

3. *перен., рідко.* Саморобна горілка-сирець; самогон. *Рибалка витягнув з кишені пляшку пекучої, мов вогонь, димки* (Шиян, Партиз. край, 1946, 170).

ДИ́МНИЙ, а, е. 1 Прикм. до **дим** 1. [Д е ї ф о б:] *Доволі слів тих темних і страшних, що придавили люд, мов димна хмара* (Л. Укр., II, 1951, 308); *Теплий вітер.. все ще доносив гіркий димний присмак* (Жур., Вечір.., 1958, 278); // Який димить; з димом. *Досвітками й пізно вечорами доярки пораються при ліхтарях з димними блимавками* (Вол., Місячне срібло, 1961, 213); // Наповнений димом, задимлений. *За вікнами билась осіння негода, а в хаті, душній і димній,.. серед сонного царства дитячих ліжок, ішов бій невдоволених душ* (Коцюб., II, 1955, 305); *При стійкій сльозотечі, яка не піддається лікуванню, ..протипоказана робота на вільному повітрі, в димному і запиленому приміщенні* (Лікар. експертиза.., 1958, 104).

2. Схожий на дим, кольору диму. *І димним цвітом жито Цвіте на місці тім* (Мал., Серце.., 1959, 163).

ДИ́МНО, *присл.* З димом, димлячи. *Завод залізом димно дзенькав* (Сос., Щастя.., 1962, 252); // *у знач. присудк. сл. У Києві огонь горить, в Дорогинці димно; Як убили Саливона — Усім панам дивно* (Нар. лірика, 1956, 113).

ДИМО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **дим**, напр.: д и м о в б и р а́ ч, д и м о в б и р а́ ю ч и й, д и м о к у́ р, д и м о п р и й м а́ ч, д и м о у т в о́ р е н н я, д и м о у т в о́ р ю ю ч и й.

ДИМОВИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **дим** 1. *Ковбаси можна коптити у димовій трубі печі* (Укр. страви, 1957, 76); *Між високими вербами було видно два високі димові стовпи* (Н.-Лев., II, 1956, 88); *Живий Донбас встає у клекоті роботи, І Криворіжжя знов у хмарі димовій* (Дмит., Вітчизна, 1948, 65); // Здатний утворювати густий дим. *Забезпечимо вивезення і розкидання в садах і виноградниках димових матеріалів для боротьби з весняними заморозками* (Рад. Укр., 16.I 1954, 2); // *у знач. ім.* **димове́**, во́го, *с.* Те саме, що **поди́мне**. *Сива жінка на майдані плаче, Бо беруть димове й поволяче* (Мал., Звенигора, 1955, 299).

2. *перен.* Те саме, що **га́зовий** [2].— *Я приїду* [до батьків] *пишно та красно, а ти ще краще,— сивою паровицею (бо там усе сиві воли..), у намітках димових, із любим чоловіком* (Вовчок, I, 1955, 62).

ДИМО́ВИЩЕ, а, *с.* Збільш. до **дим** 1. *Останній рів димовищем пропах, Останню гільзу кинула гармата* (Мал., Звенигора, 1959. 319); *Над донським степом у сірому димовищі битви стояло червоне сонце* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 233).

ДИМОВІДВІ́Д, во́ду, *ч.* Пристрій, який служить для відведення диму. *Здебільшого варисту піч розташовують у центрі будинку. Цей прийом.. дає можливість зосередити всі топки в одному приміщенні,.. використати один димовідвід* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 45).

ДИМОВІДВІ́ДНИЙ, а́, е́. Прикм. до **димовідвід**.

ДИМОВЛО́ВЛЮВАЧ, а, *ч.* Прилад для уловлювання диму на промислових підприємствах. *Боротьбу з запиленістю зовнішнього повітря провадять способом влаштування асфальтових доріг, регулярного поливання і прибирання вулиць.., влаштування спеціальних димовловлювачів на промислових підприємствах* (Метод. викл. анат.., 1955, 122); *Яблуненко роповів, що пощастило прискорити ремонт витяжних труб кузні, а в паровозних стійлах власними силами удосконалили димовловлювачі* (Бойч., Молодість, 1949, 312).

ДИМОГА́РНИЙ, а, е: **Димога́рна труба́** — труба, яка міститься всередині парового казана і нагріває його, пропускаючи продукти згоряння з топки. *Інженер.. мав виготувати робоче креслення і збудувати верстат для обрізування жарових і димогарних труб* (Донч., III, 1956, 414).

ДИМО́К, мку́, *ч.* Зменш.-пестл. до **дим** 1. *З димарів димок завився, Мир увесь заворушився* (Щог., Поезії, 1958, 181); *Дим-димок од машин, мов дівочі літа...* (Тич., I, 1957, 169).

ДИМОМАСКУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до маскування димом.

ДИМОПРОВІ́Д, во́ду, *ч.* Труба для проходу диму; димохід.

ДИМОПРОВІ́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **димопровід**.

ДИМОРФІ́ЗМ, у, *ч.* 1. *біол.* Наявність у одного виду тварин більш або менш різко відмінних форм.

△ **Стате́вий димо́рфізм** — відмінність між самцем і самкою. *Порівняно до роменських, холмогорські гуси мають довшу шию і менш виражений статевий диморфізм* (Птахівн., 1955, 47); **Сезо́нний димо́рфізм** — відмінність забарвлення тварин у різні пори року.

2. *бот.* Наявність в одного виду рослин двох форм або наявність у якого-небудь органа рослини подвійної

форми. *У частухи спостерігається диморфізм листків, бо підводні листки довгі — лінійні* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 179).

3. *геол.* Явище кристалізації речовин однакового хімічного складу у двох різних формах.

ДИМОСО́С, а, *ч.* Пристрій для підсилення тяги в топках. *Для розпалювання і сушіння котла необхідна повна готовність газоходів, димової труби, димососів,.. вентиляторів тощо* (Роб. газ., 16.III 1965, 2).

ДИМОХІ́Д, хо́ду, *ч.* Димар, а також капал з вогнетривкого матеріалу для виходу диму з печі в димар. *Димоходи слід щомісяця очищати від сажі* (Колг. Укр., 9, 1958, 32); *Димохід забився, і вся кімната повна їдкого густого диму* (Еллан, II, 1958, 43).

ДИМОХІ́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **димохі́д.** *По іскрах з димохідних труб над вагонами Артем догадавсь, що це ж. певно, і є той ешелон артилеристів* (Головко, II, 1957, 528).

ДИМО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **димо́к.** *Ось вітер димочок з хати на хату кида, як клубочок* (Щог., Поезії, 1958, 85).

ДИМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *розм.* Те саме, що **дими́ти.** *Важкі бризантні вибухи піднімали гейзери землі, димували розбиті склади* (Довж., Зач. Десна, 1957, 139).

ДИМУ́ЧИЙ, а, е. Який виділяє багато диму, димить. *Гриміла возовиця по дорогах, І на токах у багачів тижнями Гули димучі кінні молотарки* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 10).

ДИМЧА́СТИЙ, а, е. Який має вигляд диму, подібний до диму. *Повінув вітрець; розірвав димчасту хмарку, що застувала сонце* (Мирний, II, 1954, 77); *Густа димчаста завіса вкрила обрій* (Жур., Вечір.., 1958, 154); // Який має колір сірого диму; попелясто-сірий. *На обочині зачорніли димчастими краплинками ягід кущі терену* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 141).

△ **Димча́стий топа́з (кварц)** — різновид прозорого або напівпрозорого кварцу попелясто-сірого або бурого забарвлення. *Гірський кришталь, забарвлений домішками в ліловий колір, називається аметистом, а в буруватий — димчастим топазом* (Заг. хім., 1955, 445); **Димча́сті окуля́ри** — захисні окуляри із склом темного кольору. *За рулем сидів маленький боєць у великих димчастих окулярах* (Гончар, I, 1954, 80).

ДИ́НА, и, *ж.* Одиниця виміру сили в механіці. *За одиницю електричного заряду приймають такий заряд, який діє у вакуумі на рівний йому заряд, що перебуває на віддалі одного сантиметра, з силою в одну дину* (Курс фізики, III, 1956, 10).

ДИНАМІ́ЗМ, у, *ч.* Властивість за знач. **динамі́чний** 2. *Насиченість і пов'язаний з нею динамізм кінодії є до певної міри відображенням деяких особливостей зорового сприйняття* (Мист., 5, 1956, 16).

ДИНА́МІК, а, *ч.* Електродинамічний гучномовець — апарат для гучного відтворення звуків радіопередач. *Перші гучномовці, як і навушники, були електромагнітної системи,.. їх витіснили кращі і досконаліші електродинамічні гучномовці, або, як їх часто називають, динаміки* (Осн. радіотехн., 1957, 82); *Динамік хрипів і тріщав. Чигирин підійшов ближче, щоб краще було чути* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 84).

ДИНА́МІКА, и, *ж.* 1. Розділ механіки, в якому рух тіл розглядається у зв'язку з прикладеними до них силами.

△ **Дина́міка механі́змів і маши́н** — розділ теорії механізмів і машин, у якому рух механізму і машини вивчають, ураховуючи сили, що зумовлюють цей рух. *При дослідах динаміки машин звичайно вважають, що сили опору їх є цілком визначеними функціями часу* (Допов. АН, 1, 1961, 6); **Дина́міка спору́д** — розділ будівельної механіки, у якому розробляються методи розрахунку споруд та їхніх елементів па міцність, стійкість і коливання при зовнішніх динамічних діяннях.

2. *чого.* Стан руху, хід розвитку, зміни чого-небудь. *Динаміка процесу прокатки нерозривно зв'язана з його кінематикою (витіканням металу)* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 435); *Відтворюючи динаміку життя, письменник подає образи героїв у русі, розкриває їх еволюцію* (Укр. літ., 9, 1957, 231); // *перен.* Рух, дія. *Румунські танці мають своєрідну особливість, так звану динаміку на одному місці* (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 112); *Пластична форма групи* [«Робітник і колгоспниця»] *сповнена динаміки, поривання, сили, романтичної піднесеності* (Мист., 5, 1962, 25).

3. *муз.* Сила звучання; // Розділ з теорії музики, у якому вивчаються відтінки сили звуку як засіб музичної виразності.

ДИНАМІ́Т, у, *ч.* Вибухова речовина сильної руйнівної і дробильної дії — суміш нітрогліцерину з розчиненою в ньому нітроцелюлозою. *Почувся страшенний лускіт кам'яної стіни, розірваної динамітом* (Фр., VIII, 1952, 415); *Мірошниченко, не вагаючись, підпалив шнур біля самого динаміту. Міст полетів у повітря* (Панч, В дорозі, 1959, 254); * Образно. *У кожному слові — отрута і вибухи, У літері кожній динаміту гора* (Еллан, I, 1958, 249).

ДИНАМІ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **динамі́т;** // Який діє за допомогою динаміту. *Анкауге з динамітними набоями дерся по скелях* (Трубл., I, 1955, 188).

ДИНАМІ́ТНИК, а, *ч.* Той, хто працює з динамітом. — *Динаміт я підібрав на тому тижні і закопав у тайзі. Закопані і динамітники* [диверсанти], *всі п'ять* (Довж., Зач. Десна, 1957, 69).

ДИНАМІ́ТОВИЙ, а, е. Те саме, що **динамі́тний.** *Він ніс.. кільканадцять динамітових набоїв* (Фр., VI, 1951, 453).

ДИНАМІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до динаміки (у 1 знач.); пов'язаний з рухом, дією сили. *Розповідаючи про статичні і динамічні навантаження, слід показати характер прикладання цих навантажень і результати їх дії* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 34).

2. Який перебуває в інтенсивному русі, в дії; багатий внутрішньою силою. *Експерименти, поставлені за допомогою ракет, і тривале спостереження за еволюцією орбіт численних штучних супутників Землі дали можливість встановити, що верхня атмосфера не статична,.. а дуже динамічна* (Наука... 11, 1961, 17); *В залі електрика струмила слабеньке світло, але зате музика й танці являли собою надзвичайно яскраву і динамічну картину* (Сміл., Зустрічі, 1936, 227); // *муз.* Стос. до сили звучання. *Щоб відобразити жестами динамічні відтінки в музичному творі, можна з успіхом використати і праву, тактуючу руку* (Осн.. диригув., 1960, 181).

ДИНАМІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **динамі́чний** 2. *П'єси О. Корнійчука відзначаються сценічністю, гостротою конфліктів і динамічністю сюжетів* (Укр. літ., 10, 1957, 164).

ДИНАМІ́ЧНО. Присл. до **динамі́чний.** *Динамічно сталі краплі* [коацерватів] *росли за рахунок вловлюваних ними органічних речовин навколишнього розчину і.. поділялись на частини* (Наука.., 5, 1956, 26); *Він якось надто динамічно підійшов до голови президії* (Ле, В спопі.., 1960, 307).

ДИНА́МКА, и, *ж.* Зменш. до **дина́мо.** *Запрягли коняку до привода кінної молотарки, коняка ходила по*

колу, тягла вирло, крутила динамку (Ю. Янов., I, 1958, 296).

ДИНА́МО, *невідм., с.* Те саме, що **дина́мо-маши́на.** *В приміщенні електростанції, виблискуючи маховиками, безшумно крутив динамо потужний локомотив нової.. конструкції* (Руд., Остання шабля, 1959, 112).

ДИНА́МО-МАШИ́НА, и, *ж.* Застаріла назва машини, яка, перетворюючи механічну енергію в електричну, виробляє постійний електричний струм; електричний генератор. *У 1886 р. в історії електротехніки сталася знаменна подія — було винайдено генератор постійного струму — динамо-машину* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 44); *Світло погасло.. Динамо-машина перестала працювати* (Донч., III, 1956, 244).

ДИНАМО́МЕТР, а, *ч.* Прилад для вимірювання величини сили; силомір. *Вимірювання м'язової сили ..руки провадиться за допомогою ручного динамометра, а силу спинних м'язів і почасти м'язів ніг (станової сили) вимірюють становим динамометром* (Шк. гігієна, 1954, 15).

ДИНАМОМЕТРИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **динамоме́трія.**

ДИНАМОМЕ́ТРІЯ, і, *ж.* Вимірювання сили за допомогою різних приладів.

ДИНА́Р, а, *ч.* 1. Старовинна золота монета в країнах арабського Сходу.— *Скільки правиш за макітерку? Ось гроші! — і виклав на цяцькований таріль два подвійні динари* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 183).

2. Грошова одиниця Іраку, Тунісу, Югославії та деяких інших країн.

3. Розмінна монета Ірану.

ДИ́НАС, у, *ч., спец.* Кремнеземна вогнетривка цегла, з якої споруджують плавильні промислові печі. *Щоб підвищити стійкість мартенівських печей, буде більше використовуватися хромомагнезитова.. вогнетривка цегла замість динасу* (Наука.., 5, 1956, 5).

ДИ́НАСОВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **ди́нас.** *Пущено новий динасовий завод.., що вироблятиме вогнетривкий матеріал для металургії* (Рад. Укр., 7.IV 1967, 3); *Найбільшу питому вагу мали швидкохідні динасові печі з обігріванням доменним газом і з повним використанням хімічних продуктів коксування* (Чорна метал. Укр.., 1957, 97).

ДИНАСТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **дина́стія.** *Європейська і всесвітня війна має яскраво визначений характер буржуазної, імперіалістичної, династичної війни* (Ленін, 21, 1950, 1); *Молодший Вільгельм залишався.. без династичних перспектив, тому й претендував посісти трон бодай українського короля* (Смолич, Мир.., 1958, 86).

ДИНА́СТІЯ, і, *ж.* 1. Монархи того самого роду, які змінюють один одного на троні в даній державі за правом успадкування або спорідненості. *Остаточно племінна автономія була скасована Володимиром Святославовичем, який провів реформу місцевого управління на Русі, замінивши скрізь місцеві племінні династії представниками Київського великокнязівського роду або ж посадниками і тисяцькими* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 482).

2. *перен.* Те саме, що **рід.** *За радянського часу династію Садовських у Малому театрі представляв Пров Михайлович Садовський, .. народний артист СРСР* (Про мист. театру, 1954, 97); *Прадід прадіда, перший з династії Якимовичів, був теж дяком* (Довж., I, 1958, 175).

ДИ́НГО, *невідм., ч. і ж.* Дикий собака, який водиться в Австралії. *В Австралії великих хижаків немає, за винятком завезеної сюди.. собаки динго* (Фіз. геогр.., 7, 1956, 143).

ДИ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **ди́ня;** // Вигот з дині.

ДИНОЗА́ВР, а, *ч.* Велетенський рослиноїдний плазун мезозойської ери. *На землі з'явилися й зникли динозаври* (Загреб., День.., 1964, 72); * Образно.— *Це звичайний собі динозавр культівської доби ..— він споживає тільки цитати* (Гончар, Тронка, 1963, 111).

ДИ́НЯ, і, *ж.* 1. Баштанна рослина з великими запашними плодами. *Шкідливих горобців та гав Він* [Осел] *щиро так ганяв, Що витоптав всі кавуни і дині* (Гл., Вибр., 1957, 106); *Приходь подивитись баштан мій чудовий, Де динь огудиння блищить від роси* (Нагн., Вибр., 1957, 301).

2. Великий круглий або продовгуватий соковитий плід цієї рослини. *Незначний вміст клітковини і висока цукристість — 5—18% в плодах дині, специфічний приємний запах обумовили їх високі смакові якості* (Овоч., 1956, 330); *А дідусь у курені Жовту диню дав мені* (Позн., Ми зростаєм.., 1960, 45); * У порівн. — *Як пожовкла* [графиня] *та помарніла! Жовта як стигла спасівська диня* (Н.-Лев., IV, 1956, 293).

ДИ́НЯЧИЙ, *рідко* **ДИ́НЬОВИЙ,** а, е. Прикм. до **ди́ня.** *Гавань в Одеськім порту так і звалась Кавунною... І ось з тієї кавунної та динячої «Золотої лінії» і вийшов юнак Дорошенко у широкий світ* (Гончар, Тронка, 1963, 151).

ДИ́НЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ди́ня.**— *Да-а, диня! ..Непогана динька!..* (Донч., VI, 1957, 140)

ДИ́НЬОВИЙ *див.* **ди́нячий.**

ДИПКУР'Є́Р, а, *ч.* Скорочення: дипломатичний кур'єр. *На борту своєму мали вони* [літаки] *міністрів, дипкур'єрів, послів, юристів, генералів, комерсантів...* (Рибак, Час.., 1960, 310); *Прибіг до Стецька дипкур'єр: — Вас на прем'єра призначено!* (Вишня, I, 1956, 269).

ДИПЛОКО́К, а, *ч.* Рід кулястих, розташованих парами бактерій.

ДИПЛОКО́КОВИЙ, а, е. Прикм. до **диплоко́к.** *Щеплення проти диплококової інфекції.*

ДИПЛО́М, а, *ч.* 1. Документ про вищу або середню спеціальну освіту, а також про присудження якогонебудь звання, надання вченого ступеня і т. ін. *Рада при мені виїхала до Парижа складати іспити з французької мови і літератури, аби мати офіціальний учительський диплом* (Л. Укр., V, 1956, 414); — *А ви ж таки маєте диплом інженера-хіміка* (Шовк., Інженери, 1956, 186); — *У тебе ж, Павлушо, тесть пасічник, диплом має* (Кучер, Трудна любов, 1960, 557).

2. Документ про надання яких-небудь прав або нагород особі чи установі.— *Наш диплом шляхетства затратився з смертю нашого діда* (Коб., III, 1956, 174).

3. Почесна нагорода, грамота для відзначення окремих осіб та колективів за успіхи на виставках, художніх конкурсах, у спортивних змаганнях тощо. *За високі врожаї цукрових буряків колгосп нагороджено дипломом I ступеня і Великою золотою медаллю* (Колг. Укр., 4, 1959, 14); *Українським волейболістам вручені перехідний кубок, диплом I ступеня і золоті медалі* (Рад. Укр., 5.VII 1956, 1).

4. *розм.* Дослідження або проект, які виконуються для одержання посвідчення про закінчення вищого або середнього спеціального навчального закладу; дипломна робота. *У вересні треба здати шість аркушів креслення. Навесні почнеться робота над дипломом* (Собко, Матв. затока, 1962, 245).

ДИПЛОМА́НТ, а, *ч.* 1. Студент або учень середнього спеціального навчального закладу, який працює над дипломним проектом, дипломною роботою. *Випускники живописного факультету захищають свої дипломні праці. Багато хто з дипломантів — недавні фронтовики* (Рад. Укр., 2.IV 1946, 1).

2. Особа, відзначена дипломом за видатні успіхи в якій-небудь галузі. *Лауреатами та дипломантами міжнародних конкурсів у Тулузі та Женеві у 1957—1958 рр. стали Бела Руденко, Євгенія Мірошниченко, Зоя Христич, Андрій Кікоть та Володимир Тимохін* (Мист., 3, 1959, 14).

ДИПЛОМÁНТКА, и, *ж.* Жін. до **дипломáнт**.

ДИПЛОМÁТ, а, *ч.* 1. Службова особа, яка має урядові повноваження для зносин з іноземними державами. *Починалась війна, і польські дипломати знову звертались до Трансільванії, до Риму.., до Австрії по допомогу* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 152); *Прийняв він, мабуть, мене за дипломата.— З якої,— питає,— країни, мусьє?* (С. Ол., Вибр., 1959, 63); * У порівн. *Матушки в намітках, в синіх жупанах поважно й якось сумно сиділи рядком попід стінами, неначе поважні дипломати на конгресі* (Н.-Лев., III, 1956, 122).

2. *перен., розм.* Людина, яка вміло і тонко діє у стосунках з іншими. [Л і д і я С е м е н і в н а:] *Ех, Катерино Петрівно, ви дуже гарний працівник, але не дипломат* (Мороз, П'єси, 1959, 82); — *Тут, пане, треба бути дипломатом, уміти пристосовуватися до всіх обставин, бо інакше не топтатимеш рясту* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 23).

ДИПЛОМÁТИКА, и, *ж.* Один із розділів джерелознавства, що вивчає походження, структуру і зміст актових джерел з метою встановлення їхньої автентичності, часу складання тощо.

ДИПЛОМАТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до дипломатії (у 1 знач.). *Росія ще з другої половини XVI ст. стала зав'язувати торговельні і дипломатичні зносини з Азією* (Видатні вітч. географи.., 1954, 9); *Хмельницький умілими дипломатичними переговорами 1649—1650 рр. з турецьким урядом добився того, що султан наказав своєму васалові Іслам-Гірею III підтримувати козаків у боротьбі проти Польщі* (Іст. УРСР, I, 1953, 242).

△ **Дипломати́чний кóрпус** — сукупність акредитованих при уряді якої-небудь країни представників інших країн. *На трибунах члени дипломатичного корпусу* (Рад. Укр., 9.VIII 1959, 1).

2. *перен.* Власт. дипломатові (у 2 знач.); ухильний, спритний.— *Ще недавно Олександр називав мене братом,— згадував Наполеон, — але то була дипломатична гра і хитрість росіянина* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 59); *Доктор Безбородько був обережний. На дипломатичні запросини він відповів дипломатичним викрутасом* (Вільде, Сестри.., 1958, 52).

ДИПЛОМАТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **дипломати́чний** 2. *Користуючись мовчанкою, канцлер аналізував свою відповідь* [посланцеві], *схвалюючи її рішучість і виняткову дипломатичність* (Ле, Наливайко, 1957, 26).

ДИПЛОМАТИ́ЧНО. Присл. до **дипломати́чний** 2. *Хоч він справді дипломатично поводився зі всіма, але з Манею.. часом розмовляв довший час* (Мак., Вибр., 1954, 34); *Хоменко дипломатично починав розмову і діставав потрібні йому відомості* (Трубл., I, 1955, 63).

ДИПЛОМÁТІЯ, ї, *ж.* 1. Діяльність уряду та спеціальних органів зовнішніх зносин щодо здійснення зовнішньої міжнародної політики держави. *Для імперіалістичних держав дипломатія була і лишається інструментом нав'язування своєї волі іншим народам, знаряддям підготовки воєн* (Програма КПРС, 1961, 49); // *перен.* Дипломатичні представники певної держави. *З метою боротьби проти Росії і Франції німецька дипломатія* [у 1882 р.] *зробила почин створенню воєнних угруповань, спрямованих проти інших держав* (Нова іст., 1957, 133); *Російська дипломатія вимагала у Варшаві припинення релігійного гніту на Україні* (Іст. УРСР, I, 1953, 228).

2. *перен.* Тонкий розрахунок, хитрування, спрямовані на досягнення якої-небудь мети. [П р і о р:] *Я в Римі не бував, дипломатії ніколи не вчився* (Фр., II, 1950, 173); *Петров непомітно зітхнув: доведеться сьогодні знайти в собі витримку й здатність до тонкої дипломатії* (Шовк., Інженери, 1956, 196); *Катерина, забувши про всяку дипломатію, просичала зло просто в обличчя Нелі: — Я й не думаю віддавати його комунебудь, запам'ятай собі!* (Вільде, Сестри.., 1958, 355).

◇ **Дипломáтію розвóдити** — діяти обережно, не розкриваючи своїх намірів. [М о т р я:] *Піду таки до них додому та у старої Заморенчихи розпитаю. І справді, чого ж тут дипломатію розводити?* (Мороз, П'єси, 1959, 312).

ДИПЛОМÁТКА, и, *ж., рідко.* Жін. до **дипломáт** 2.

ДИПЛОМÁТНИЧАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Те саме, що **Дипломáтію розвóдити** (*див.* **дипломáтія**). *Про «склоку» у с.-д. люблять кричати буржуа, ліберали, есери, які до «болючих питань» ставляться несерйозно, плентаються за іншими, дипломатничають, пробавляються еклектизмом* (Ленін, 35, 1952, 25); — *Треба було дипломатничати з кримцями* (Ю. Янов., V, 1959, 130).

ДИПЛÓМНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **диплóм** 1.

2. Який виконується для одержання диплома. *Нерідко студенти розробляють дипломні проекти, які потім впроваджуються на підприємствах* (Наука.., 10, 1962, 34); *На останньому курсі академії він, за порадою професора Морозова, уже опрацьовував наукову тему.. Потім з успіхом захистив її як дипломну працю на закінчення курсу навчання* (Ле, Право... 1957, 213).

ДИПЛÓМНИК, а, *ч.* Те саме, що **дипломáнт** 1. *Кожний учений вузу повинен мати аспірантів, залучати до наукових досліджень найздібніших студентів старших курсів і дипломників* (Рад. Укр., 8.VII 1961, 1).

ДИПЛÓМНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **диплóмник**.

ДИПЛОМÓВАНИЙ, а, е. Який одержав, має диплом (у 1 знач.). *Він не тільки дипломований чоловік, він, без сумніву, талановитий* (Фр., III, 1950, 256); *На ХПЗ* [харківському паровозному заводі] *в перші роки Радянської влади не було і десятка дипломованих інженерів, а тепер їх тут сотні* (Рад. Укр., 17.X 1961, 3).

ДИ́ПТИХ, а, *ч.* 1. *заст.* Двостулковий складень з живописним або рельєфним зображенням на стулках. *Встановлено належність частини диптиха — двостульної, подібної до книги картини, написаної на дошці,— пензлю.. нідерландського художника XVI сторіччя* (Знання.., 10, 1965, 15).

2. Два твори мистецтва, пов'язані одним задумом. *Крім жанру кантати, М. Вериківський часто звертався до форми хорової сюїти. Сюди слід віднести диптих «Ти з нами, Ленін»* (Мист., 1, 1967, 35)

ДИРЕКТИ́ВА, и, *ж.* Керівна настанова вищої інстанції підлеглій. *Ленінська резолюція «Про Радянську владу на Україні» стала директивою для всієї партії і відіграла історичну роль у розвитку української радянської культури* (Ком. Укр., 12, 1968, 58); — *Директива прийшла, щоб хуторян усіх перетрусити, вогнестрільну й холодну зброю вилучити* (Гончар, II, 1959, 156).

ДИРЕКТИ́ВНИЙ, а, е. Стос. до директиви. *Директивні органи;* // Який є директивою або містить у собі керівні вказівки. *Нині на перший план.. виходить ініціатива, творчість, зацікавленість, а не формальне виконання директивних циркулярів* (Літ. Укр., 27.III 1964, 1).

ДИРÉКТОР[1], а, *ч.* Керівник підприємства, установи або навчального закладу. *Веселі домики тонули в*

вербах.. Там жили всі німецькі майстри й директор сахарні (Н.-Лев., II, 1956, 199); *Василь Гурович Ковтун.. директором Корчунецького дитбудинку став недавно* (Панч, В дорозі, 1959, 275).

ДИРЕ́КТОР [2], а, *ч., спец.* Провідник у радіоапаратурі, який служить для збирання, фокусування випромінювання у вузький промінь. *Форма і місце директора добираються таким чином, щоб хвиля випромінювання директором збігалася за фазою з хвилею основного вібратора і посилювала направленість антени* (Осн. радіотехн., 1957, 178).

ДИРЕКТОРА́Т, у, *ч.* Колегія директорів якого-небудь великого підприємства, відомства, очолювана головним директором; // Те саме, що **дире́кція.**

ДИРЕКТО́РІЯ, ї, *ж., іст.* Назва деяких урядів, наприклад у Франції в епоху буржуазної революції (1795—1799 рр.), контрреволюційного уряду на Україні (1918—1919 рр.). *Палати обирали уряд з п'яти міністрів, які називалися «директорами». Тому нова влада дістала назву директорія* (Нова іст., 1956, 82); *На час III з'їзду КП(б)У були розгромлені німецькі і австро-угорські окупанти та петлюрівська директорія* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 30); *Гнане Червоною Армією військо директорії відступило на захід* (Панч, I, 1956, 157).

ДИРЕ́КТОРКА, и, *ж., розм.* Жін. до **дире́ктор** 1. *Кожний твір.. переходив гостру критику пані директорки* (Фр., XVI, 1955, 237); *Директорку дитбудинку Василь знав ще з студентських років* (Томч., Готель.., 1960, 304).

ДИРЕ́КТОРСТВО, а, *с., розм.* Посада, діяльність директора (*див.* **дире́ктор** [1]).— *А я ж йому сто разів казав: приймай від мене директорство* (Загреб., Спека, 1961, 56).

ДИРЕ́КТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **дире́ктор** [1]. *Артем підходить до столика з телефонами в директорському кабінеті* (Кучер, Чорноморці, 1956, 28).

ДИРЕКТОРУВА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **директорува́ти.** *Арифметику.. він добре вивчив ще як був писарем а директорування в банку дало йому змогу перемогти й «дроби»* (Гр., Без хліба, 1958, 12); — *Чудовий початок директорування, нічого сказати...* (Шовк.. Інженери, 1956, 22).

ДИРЕКТОРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм.* Бути директором. *Кутень мешкає у невеличкому будиночку на заводській території.. Уже другий десяток років директорує тут* (Зар., На.. світі, 1967, 109); — *Ще й місяця не директорує, а матеріали сиплються звідусіль, мов з мішка* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 205).

ДИРЕ́КТОРША, і, *ж., розм.* 1. Жінка директора. — *З вами сам директор говоритимуть,— дещо здав з тону мій супутник.— Хай хоч і директорша,— незлобиво буркнув Федір* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 83).

2. Те саме, що **дире́ктор** [1] і **дире́кторка.** [Горицвіт:] *На головній вулиці — велика вивіска ательє жіночих мод імені Суворова.. Я туди заходила, дві години говорила директорші, що Суворов ніколи не захоплювався жіночими модами* (Корн., II, 1955, 306).

ДИРЕКТРИ́СА [1], и, *ж., мат.* 1. Пряма лінія, властивість якої полягає в тому, що відношення віддалі між будь-якою точкою кривої і її фокусом до віддалі між тією ж точкою і цією прямою є величина незмінна.

2. Середня лінія сектора артилерійської стрільби; основний напрям, в якому проводиться стрільба.

ДИРЕКТРИ́СА [2], и, *ж., розм.* Те саме, що **дире́кторка.** *Учителька в чорній одежі.. здавалась ніби якоюсь директрисою інституту* (Н.-Лев., IV, 1956, 74); — *Ну, яка з неї директриса? Вам, а не їй треба бути директором* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 64).

ДИРЕ́КЦІЯ, ї, *ж.* Керівний орган, очолюваний директором на підприємстві, в установі, закладі. *Дістала* [Ольга] *від дирекції відпустку і виїде на село* (Фр., II, 1950, 311); *Юрко і собі ж було наготовився йти за Ільком-побратимом «у слюсарі», але дирекція в учні.. не приймала* (Козл., Ю. Крук, 1957, 345); // Приміщення, в якому знаходиться управління підприємством, установою, учбовим закладом. *Спить — не спить Софія, Примруживши засліплені шибки. Дирекція* [у в'язниці], *немов печерна змія, Заперлася на внутрішні замки* (Воронько, Драгі.., 1959, 124).

ДИРИГЕ́НТ, а, *ч.* Керівник колективу виконавців у оркестрі, хорі, оперному або балетному спектаклі. *Диригент має перед собою велику кількість хористів чи оркестрантів, тобто велику кількість різних індивідуальностей, які він мусить об'єднати в одну цілість, в один спаяний колектив так, щоб він зазвучав під його руками як добре настроєний інструмент* (Осн.. диригув., 1960, 3); *На думку диригента, з Яші повинен був вийти прекрасний музикант* (Мик., II, 1957, 475); * У порівн. *Усе було, як в опереті: І декорація була, І гід у фетровім береті, Мов диригент добра і зла* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 123).

ДИРИГЕ́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **дириге́нт.** *В повітрі черкнула диригентська паличка, мов завісу підняла* (Вас., Пезібр. тв., 1941, 64); // Признач. для підготовки диригентів. *Був наплив* [вступників] *і на відділи фортепіанний, диригентський та народних інструментів* (Кучер, Дорога.., 1958, 58); *Із специфічно диригентських дисциплін слід назвати такі: тактування, читання партитури.., аранжування, інструментування, володіння голосом* (Осн.. диригув., 1960, 4).

ДИРИГУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **диригува́ти.** *II симфонія Л. Ревуцького вперше була виконана в Києві у 1928 р. під диригуванням М. Радзієвського* (Мист., 5, 1957, 40).

ДИРИГУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., неперех., чим і без додатка.* 1. Керувати оркестром, хором під час виконання музичного твору. *Микола Віталійович Лисенко, не відмовлявся диригувати хором або приграваги до співів* (Сам., II, 1958, 394); *Диригував оркестром.. Венедикт Валентинович, колгоспівський поштар* (Донч., VI, 1957, 89);// *перех.* Керувати виконанням музичного твору. *Перш ніж диригувати речитатив, треба добре опанувати мелодику, ритміку і текст вокальної партії* (Осн.. диригув., 1960, 129).

2. *перен.* Робити певні рухи, жести в повітрі; жестикулювати. *Розсівшись найближче до ялинки, він підморгував на хлопців, диригував рукою, сміявся, заохочував школярів до веселощів* (Вас., I, 1959, 314); *Ішов* [Чумак] *і виразно жестикулював рукою, диригуючи своїм думкам* (Донч., I, 1956, 414).

ДИРИЖА́БЛЬ, я, *ч.* Повітроплавний апарат з корпусом, наповненим газом, легшим від повітря, який має двигун з повітряним гвинтом; керований аеростат. *Шкапа з безліччю сухих ребер була, мов кістяк дирижабля* (Донч., Зоряна фортеця, 1938, 34).

ДИС... Префікс, що надає поняттю, до якого додається, протилежний або заперечний смисл, напр.: дисциплалталіза́ція.

ДИСАХАРИ́ДИ, ів, *мн.* Група органічних речовин, молекули яких є похідні двох молекул моносахаридів (простих цукрів). *Розщеплення дисахаридів при одночасному виникненні полісахаридів — явище дуже поширене в природі* (Мікр. ж., XVIII, 4, 1956, 52).

ДИСБАЛА́НС, у, *ч.* Неврівноваженість деталі, що виникає в результаті несиметричного розташування маси відносно осі її обертання. *Неврівноваженість автомобільного колеса, так званий дисбаланс, збільшує спра-*

цювання ходової частини автомобіля (Хлібороб Укр., 7, 1964, 23).

ДИСГАРМОНІ́ЙНИЙ, а, е, *книжн.* Який є дисгармонією. *Інколи можна почути нарікання на те, що скрещування рисистих і важковозних коней дає приплід дисгармонійної будови* (Конярство, 1957, 93).

ДИСГАРМОНІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **дисгармоні́йний.**

ДИСГАРМОНІ́ЙНО, *книжн.* Присл. до **дисгармоні́йний.**

ДИСГАРМОНІ́ЧНИЙ, а, е, *книжн., рідко.* Те саме, що **дисгармоні́йний.** *Щось дисгармонічне здалося в тому. Її ще дитячий, ще цілинний сміх, її дражливо граціозна хода на легкорухих мостинах контрастно малювалися на загальнім вируванні і клекоті парку* (Ле, Міжгір'я, 1953, 16).

ДИСГАРМОНІЮВА́ТИ, ю́є *і* **ДИСГАРМОНУВА́ТИ,** у́є, *недок.* 1. *муз.* Перебувати в дисгармонії, порушувати гармонію.

2. *перен.* Бути в незгоді, в розладі, не виявляти узгодження, відповідності з чим-небудь. *Коли письменник.. прагне передати людям пережите й вистраждане, то ніщо зайве, стороннє в його твір просто «не влізе». Воно.. дисгармонуватиме з усім ладом твору* (Вітч., 6, 1961, 193); *Повільність у словах дуже дисгармоніювала з усією поведінкою цієї людини, надзвичайно швидкої в рішеннях* (Допч., II, 1956, 143).

ДИСГАРМО́НІЯ, ї, *ж.* 1. *муз.* Порушення гармонії, відсутність співзвучності; немилозвучність. *Глузували* [в компанії] *з невловимого ритму, з незвичної мелодії, з дисгармонії в акордах* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 48); — *Такі, як ви, все шукають «дисгармонії», «порваних струн», «розбитих арф»* (Л. Укр., III, 1952, 696).

2. *перен.* Розлад, порушення відповідності чого-небудь з чимсь. *Балабушиха не просила на вечір ні одного батюшки, ні однієї матушки. Вона зачудувалась од такої несподіваної дисгармонії на балу й глянула на Балабуху дуже сердито* (II.-Лев., III, 1956, 246); *На помості я помічаю, що.. якась дисгармонія в них* [ногах]*: одна ступає тихо, а друга стука. Обмацую ноги — ну, так і є, згубив калошу* (Коцюб., II, 1955, 240); *Реакційна естетика стверджує випадковість як вирішальний фактор художньої творчості. Звідси — фетишизація хаосу, дисгармонії, аритмії, алогічності, пустопорожнього трюкацтва* (Літ. Укр., 26.III 1963, 4).

ДИСГАРМОНУВА́ТИ *див.* **дисгармоніюва́ти.**

ДИСЕРТА́НТ, а, ч. Той, хто готує дисертацію. *На Україні безперервно зростають молоді наукові кадри.. У післявоєнні роки, за неповним підрахунком, одержали вчений ступінь 324 дисертанти* (Рад. літ-во, 5, 1957, 35).

ДИСЕРТАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **дисерта́ція.** *Витяг* [Федір Іполитович] *з дисертаційного стосу найгрубіший рукопис і.. поклав його посеред стола* (Шовк., Людина.., 1962, 64).

ДИСЕРТА́ЦІЯ, ї, *ж.* Наукова робота, яку захищають на вченій раді наукової установи для одержання вченого ступеня. *З-під його* [І. Франка] *пера вийшов цілий ряд солідних наукових праць, ..докторська дисертація «Варлаам і Йосафат»* (Коцюб., III, 1956, 35); *Викладачі й аспіранти пишуть кандидатські дисертації на теми з української діалектології* (Мовозн., VI, 1948, 77).

ДИСИДЕ́НТ, а, *ч., заст.* Віровідступник. *Замість віротерпимості до дисидентів інтереси країни твердо висунули на порядок денний релігійну унію* (Ле, Наливайко, 1957, 26).

ДИСИМІЛЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок. і док.* Піддаватися впливові дисиміляції.

ДИСИМІЛЯТИ́ВНИЙ, а, е. Прикм. до **дисиміля́ція.**

ДИСИМІЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *біол.* Процес руйнування органічних речовин, що входять до складу живих тіл. *Зміна спадковості можлива лише в процесі асиміляції і дисиміляції, тобто в процесі побудови і зміни самого тіла* (Наука.., 4, 1958, 30).

2. *лінгв.* Заміна в слові одного з двох однакових або близьких за вимовою звуків іншим, менш спорідненим. *Дисиміляція (розподібнювання) приголосних теж належить до поширених у мові фонетичних явищ. Напрямом своїм вона, як і асиміляція, може бути регресивною і прогресивною* (Курс сучасної укр літ. мови, I, 1951, 210); *При регресивній дисиміляції впливаючим звуком є наступний, при прогресивній — попередній* (Сл. лінгв. терм., 1957, 47).

ДИСК, а, *ч.* 1. Предмет, який має вигляд плоского круга. *Багато таких злитків, що мали форму брусків, незамкнутих кілець та дисків, знайдено в Закарпатті* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 86); * Образно. *Її повні, засмаглі руки вже знову пірнули в соняшники, ритмічно торкаючись їхніх дисків з дівочою ніжністю, з класичною граціозністю* (Гончар, I, 1954, 507); * У порівн. *Місяць блищав, наче золотий диск* (Трубл., I, 1955, 191); // Спортивний, гімнастичний прилад — дерев'яний круг сочевицевидної форми, скріплений металевим ободом. *Великою популярністю користувались* [у Ольвії в III—II ст. до н. е.] *гімнастичні змагання з бігу, стрибків, кидання диска, списа, кінні змагання* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 258); * У порівн. *Як же треба.. дорожити і думкою, і самою формою думки, щоб вона, неначе диск дискобола, летіла далеко і точно, а не як випадково кинута цеглина!* (Довж., III, 1960, 271); // Видимий з Землі обрис Сонця, Місяця, планет. *Місяць пересувається в ту частину зоряного неба, яка протистоїть Сонцю, і тоді видно повний диск Місяця* (Бесіди про всесвіт, 1953, 13); *Розглядаючи планету Марс у телескоп, ми бачимо диск з багатьма деталями на ньому* (Рад. Укр., 22.IX 1956, 3); *Блискучий диск сонця ніби плавав у розтопленому просторі, розсипаючись дугою бризок* (Ле, Міжгір'я, 1953, 300); // Деталь машини, якого-небудь знаряддя, що має вигляд плоского круга, кільця з рівними або зазубленими краями. *Своєчасно і добре організували виготовлення дисків для переустаткування висіваючих апаратів квадратно-гніздових сівалок київські заводи «Червоний екскаватор» і «Головмашмет»* (Колг. село, 24.III 1956, 1); *Головною частиною турбіни є стальний диск, ..на обводі цього диска є багато невеликих лопаточок* (Фізика, II, 1957, 68).

△ **Зародко́вий диск** — маленька округла біляста пляма на жовтку яйця. *У запліднену яйці зародковий диск має форму кружка діаметром 3—5 мм* (Птахівн., 1955, 108).

2. Магазин для патронів у ручному кулеметі або автоматі. *Всі полягли, як один, тільки зброя та диски лишились* (Л. Укр., I, 1951, 231); *Соколов і жінка-сержант розкладали під руками зручно автоматні диски, .. гранати* (Ю. Янов., I, 1954, 85).

ДИ́СКАНТ, а, *ч.* 1. Високий дитячий голос (хлопчиків). *Тут, наодинці, ..він завів виспіваним, гнучким.. дискантом* (Вас., II, 1959, 370); *З 11 років він* [С. Гулак-Артемовський] *уже співав, маючи прекрасний дискант* (Рильський, III, 1956, 355); // Високий, як у малих хлопчиків, звук. *Гриміли баси Кирилового інструмента, заливаючи дріботливими дискантами і розважливими баритонами гірниче селище* (Досв., Вибр., 1959, 324).

2. Співак з таким голосом. [Г о с т р о х в о с т и й:] *Мені здається, що я слухаю найкращих дискантів у*

концерті у семінарії, як зачую ваш голосок (Н.-Лев., II, 1956, 499).

ДИСКАНТО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ди́скант**. *З рояльного дроту в механічному цеху виготовляють струни — від дискантових до басових* (Наука.., 4, 1961, 26).

ДИСКВАЛІФІКА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Позбавлення кваліфікації на підставі визнання кого-небудь нездатним або негідним займатися якоюсь спеціальністю; // *спорт.* Позбавлення спортсмена права брати участь в змаганнях. *Під час змагань було проведено 392 бої, з яких 192 закінчились перемогами за очками, ..40 — дискваліфікацією за порушення правил змагань* (Спорт.., 1958, 18).

ДИСКВАЛІФІКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.. книжн.* Піддавати дискваліфікації, позбавляти кваліфікації.

ДИСКВАЛІФІКУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док., книжн.* 1. Втрачати свою кваліфікацію.

2. *тільки недок.* Пас. до **дискваліфікува́ти**.

ДИСКОБО́Л, а, *ч.* Метальник диска. *Посередині поля, з маленького кола, дискоболи кидали диск* (Собко, Біле полум'я, 1952, 185).

ДИ́СКОВИЙ, а, е. Прикм. до **диск**; // Який має робочу частину у вигляді диска. *Тепер промисловість випускає достатню кількість дискових і лемішних лущильників* (Колг. Укр., 11, 1961, 5); *Важкі дискові сівалки пливли розгорнутою лавою за кожним трактором* (Ю. Янов., II, 1954, 128); *Дискові різці*

ДИСКО́НТ, у, *ч.* 1. Кредитна операція купівлі банком векселів та інших боргових зобов'язань до закінчення їх строку.

2. Процент, який вираховують при достроковому розрахунку по векселю або іншому борговому зобов'язанню. *Боржник має право виконати зобов'язання і до строку.. Проте право на відрахування процентів за час, що лишається до строку (дисконт), належить йому лише в випадках, передбачених законом або договором* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 23).

ДИСКОНТЕ́Р, а, *ч.* Банкова установа, працівник банку чи приватна особа, яка робить розрахунки по векселю або іншому борговому зобов'язанню, дисконтує їх.

ДИСКО́НТНИЙ, ДИСКОНТО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **диско́нт**. *Дисконтна справа.*

△ **Диско́нтний проце́нт** — процент за користування позикою або капіталом з моменту дисконту до закінчення строку векселя, зобов'язання. *По процентній позиці позичальник має право.. до строку звільнитись від зобов'язання поверненням одержаної суми, коли процент по позиці перевищує встановлений на відповідний час дисконтний процент Державного банку Союзу РСР по активних операціях* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 38).

ДИСКОНТО́ВИЙ *див.* **диско́нтний**.

ДИСКОНТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дисконтува́ти**.

ДИСКОНТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Робити дисконт (у 1 знач.). *Якщо банк дисконтує векселі даного підприємця, відкриває для нього поточний рахунок і т. п., то ці операції, взяті окремо, ні на йоту не зменшують самостійності цього підприємця..* (Ленін, 22, 1950, 203).

ДИСКОНТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **дисконтува́ти**.

ДИСКОПОДІ́БНИЙ, а, е. Який має форму диска.

ДИСКРЕДИТА́ЦІЯ, ї, *ж.* Підрив довір'я до кого-, чого-небудь; применшення авторитету, значення когось, чогось. — *Невже і ви не розумієте, що в наших умовах це, найменше, дискредитація ідеї соціалістичного змагання?* (Шовк., Інженери, 1956, 172).

ДИСКРЕДИТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дискредитува́ти**.

ДИСКРЕДИТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Підривати довір'я до кого-, чого-небудь, применшувати чийсь авторитет, значення. *Капіталістичний лад все більше дискредитує себе в очах народів, як лад жорстокої експлуатації трудящих, національного і колоніального гніту, гонки озброєнь і винищувальних воєн* (Резол. XXII з.., 1961, 6).

ДИСКРЕДИТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **дискредитува́ти**.

ДИСКРЕ́ТНИЙ, а, е. Складений з окремих частин; переривчастий. *Письменник віднайшов найкращий спосіб для «творчої подорожі» — вивів не прямий, наскрізний, а дискретний (переривчастий) сюжет* (Літ. Укр., 27.IX 1968, 4).

△ **Дискре́тні величи́ни** — величини, окремі значення яких розмежовуються кінцевими проміжками.

ДИСКРИМІНАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **дискримінація**. *В результаті.. дискримінаційної політики товарообмін США з країнами соціалістичного табору в 1951 р. скоротився проти 1937 р. у 10 разів* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 52).

ДИСКРИМІНА́ЦІЯ, і, *ж.* Обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за расовою або національною належністю, політичними і релігійними переконаннями. *Не випадково одне з перших своїх оповідань «На мості» Я. Галан присвячує показові національної дискримінації* [західноукраїнських трудящих в дорадянський час] (Іст. укр. літ., II, 1956, 605); *На Генеральній Асамблеї ООН переважна більшість делегацій рішуче протестує проти расової дискримінації і неволі в Південно-Африканській Республіці* (Рад. Укр., 1.XII 1962, 4); // У міжнародних відносинах — створення умов, які ставлять яку-небудь державу (групу держав), її організації і громадян в гірше становище порівняно з іншими. *Незважаючи на торгову дискримінацію, СРСР не тільки відбудував за короткий строк своє господарство, але й підвів під нього нову технічну базу* (Ком. Укр., 4, 1961, 20).

ДИСКРИМІНО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дискримінува́ти**. *Тридцять мільйонів українців — віками дискримінованих, знеособлених.. — признали себе синами своєї нації* (Смолич, Мир.., 1958, 82).

ДИСКРИМІНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Обмежувати в правах, позбавляти прав.

ДИСКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дискува́ти**. *Якщо до пізньої осені дощів не буде і грунт залишатиметься сухим, оранку слід замінити осіннім дискуванням* (Колг. Укр., 9, 1961, 32).

ДИСКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Обробляти землю дисковим культиватором, дисковою бороною. *Слідом за оранкою ріллю дискували в кілька слідів* (Соц. твар., 2, 1956, 24).

ДИСКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **дискува́ти**.

ДИСКУРСИ́ВНИЙ, а, е. Який здійснюється шляхом логічних міркувань. *Процес переходу дітей-дошкільників від наочно-дійового до образного і далі до дискурсивного (міркуючого) мислення вивчався деякими психологами на іншому матеріалі* (Рад. психол. наука.., 1958, 186).

ДИСКУСІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **дискусія**. *Однією з форм здійснення критики є створення дискусійних листків при Центральному Комітеті і, по можливості, при всіх губкомах* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 78); — *На технараді я мав нагоду спостерігати, в якій формі ви висловлюєте свої погляди... Ви були в дискусійному запалі* (Шовк., Інженери, 1956, 141); // Який підлягає дискусії; спірний. — *Ці підручники . так бояться*

трактувати сміливі, нерозв'язані ще або дискусійні проблеми медицини! (Смолич, I, 1958, 206).

ДИСКУ́СІЯ, ї, *ж.* Широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання. *Неодмінною умовою розвитку науки є вільні товариські дискусії, що сприяють творчому розв'язанню назрілих проблем* (Програма КПРС, 1961, 113); *Ми поверталися пішки з якоїсь літературної дискусії* (Донч., VI, 1957, 641); // *перен., розм.* Спір, суперечка окремих осіб, співбесідників. — *Ми, власне, не сварилися,— почав виправдуватися Семенко.— А просто так, невеличка дискусія вийшла* (Мур., Бук. повість, 1959, 293).

ДИСКУТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., з ким, про що і без додатка.* Вести дискусію про що-небудь, обговорювати що-небудь. *Був переддень першої п'ятирічки. По всіх клубах і на сторінках газет дискутували про шляхи розвитку революції* (Панч, В дорозі, 1959, 296); — *Дуже перепрошую, але коли б начальник...— пробував дискутувати Жолтанський* (Галан, Гори.., 1956, 143).

ДИСКУТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **дискутува́ти.** *Дуже жваво дискутується питання про мінливість мікроорганізмів* (Наука.., 9, 1956, 17).

ДИСЛОКАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *книжн.* Прикм. до **дислока́ція.** — *В його польовій сумці можуть бути топографічні карти, дислокаційні дані, накази* (Кучер, Чорноморці, 1956, 307).

ДИСЛОКА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* 1. Розташування, розміщення збройних сил на певній території. *Машина пішла до місця дислокації партизанського загону* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 552); * Образно. *У цьому лісі ми, й заплющивши очі, вже могли визначити дислокацію кожного кущика* (Баш, На землі.., 1957, 56).

2. *геол.* Порушення первинного залягання гірських порід. *В структурі північної частини Донецького кряжа велику роль відіграють розломні дислокації, зокрема насуви* (Геол. Укр., 1959, 571).

3. Зміщення кісток при переломах.

ДИСЛОКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дислокува́ти** і **дислокува́тися.** — *Ліс цей не дуже вдалий для дислокування загону* (Ю. Янов., I, 1954, 218).

ДИСЛОКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Робити дислокацію; розміщувати збройні сили на певній території.

ДИСЛОКУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* 1. Розташовуватися, розміщуватися на (у) певній місцевості. — *Я сьогодні розлучаюся з вами. Пізніше прибуде вказівка, що робити, де вам дислокуватися* (Ю. Янов., I, 1954, 218).

2. *геол.* Зміщуватися, зсовуватися (про шари земної поверхні).

ДИСОНА́НС, у, *ч.* 1. *муз.* Негармонійне поєднання звуків, порушення співзвучності; протилежне к о н с о н а н с. *Серед загальної гармонії тут і там проривається пискливий дисонанс* (Фр., II, 1950, 79); *З-під її рук вирвався стогін піаніно і по кімнаті, в гнітючій тиші, поплазував глухий дисонанс* (Ірчан, II, 1958, 121).

2. *перен.* Те, що вносить розлад у що-небудь, суперечить чомусь. *Те рішення.. внесло дисонанс у загальні настрої* (Ле, Міжгір'я, 1953, 347); *Нове почуття гнітючим дисонансом вдиралося в її рівні, легкі, прозорі стосунки з людьми* (Гончар, Південь, 1951, 159).

ДИСОНА́НСОВИЙ, а, е, *муз.* Прикм. до **дисона́нс** 1. *Леонтович сміливо користується дисонансовими звучаннями, ніде не зловживаючи ними* (Укр. муз. спадщ., 1940, 128).

ДИСОНУВА́ТИ, у́є, *недок.* 1. Звучати дисонансом (у 1 знач.). *У невмілих руках баян прикро дисонує* (Ю. Янов., IV, 1959, 100).

2. *з чим, перен.* Виявляти невідповідність з чим-небудь, вносити дисонанс (у 2 знач.), розлад у що-небудь. *Врівноважений і майже спокійний, ..тон Лимерихи дисонує з її пащекуванням у перших діях* («Лимерівни» П. Мирного) (Рад. літ-во, 6, 1957, 14); *Живопис на стелі різко дисонує з загальною кольоровою гамою залу, існує ізольовано від нього* (Архіт. і буд., 1, 1955, 7).

ДИСОЦІА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Розклад молекул на простіші молекули, атоми, атомні групи або іони. *Як же утворюються в електроліті іони? Відповідь на це запитання дає теорія електролітичної дисоціації* (Курс фізики, III, 1956, 57); *Якщо в нижніх шарах* [земної атмосфери] *кисень і азот перебувають у вигляді молекул, то з висотою ступінь їх дисоціації збільшується* (Ком. Укр., 10, 1962, 49).

2. Розлад у психічних процесах.

ДИСОЦІЮВА́ТИ, ює, *недок. і док.* Піддаватися розкладу; розкладатися. *При розчиненні їдкий натр під впливом молекул води дисоціює, тобто розкладається на іони, і починає проводити електричний струм* (Хімія, 10, 1956, 39).

ДИСПАНСЕ́Р, у, *ч.* Спеціалізований лікувально-профілактичний заклад, який здійснює диспансеризацію. *До амбулаторно-поліклінічних закладів належать і диспансери. Існує широка сітка туберкульозних, ..психоневрологічних і онкологічних диспансерів* (Заг. догляд за хворими, 1957, 16); *Він возив Катрю до заводської поліклініки.. Потім опинився в якомусь диспансері* (Кучер, Трудна любов, 1960, 579).

ДИСПАНСЕРИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Метод медичного обслуговування, який полягає в поєднанні запобіжних і лікувальних заходів. *Диспансеризація населення і правильне чергування праці з відпочинком — запорука повної ліквідації гастритів та інших захворювань кишково-шлункового тракту* (Наука.., 8, 1959, 27).

ДИСПАНСЕ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **диспансе́р.** *Диспансерний метод роботи застосовується в усіх лікувально-профілактичних закладах* (Заг. догляд за хворими, 1957, 17); *Хвору взяли під диспансерний нагляд* (Наука.., 2, 1958, 26).

ДИСПЕПСИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **диспепсія.**

ДИСПЕПСІ́Я, ї, *ж.* Розлад травлення в кишечнику, що супроводиться посиленими процесами бродіння і гниття. *Фізіологічної диспепсії новонароджених не треба лякатися* (Хвор. дит. віку, 1955, 55); *Причиною токсичної диспепсії телят є А-гіповітаміноз* (Соц. твар., 1, 1956, 52).

ДИСПЕРГУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Подрібнення механічним способом твердих або рідких тіл на дрібні частини. *Диспергування вугілля призводить до величезного зростання загальної поверхні вугільної маси* (Знання.., 6, 1967, 22).

ДИСПЕРСІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **диспе́рсія.**

△ **Дисперсі́йне середо́вище** — середовище, в якому знаходяться частини подрібненої речовини.

ДИСПЕ́РСІЯ, ї, *ж., спец.* Подрібнення або розсіяння чого-небудь.

△ **Диспе́рсія світла** — розсіяння, розходження світла при проходженні крізь прозоре призматичне тіло. *Після проходження* [пучка білого світла] *через призму він розкладається на кольорові пучки. Це явище, що називається дисперсією світла, було.. вивчене Ісааком Ньютоном* (Курс фізики, III, 1956, 321).

ДИСПЕ́РСНИЙ, а, е, *спец.* Який перебуває в стані розпилення, розпорошення. *Для задоволення потреб текстильної промисловості* [Рубіжанський] *комбінат спеціалізується на виробництві кубових, ..дисперсних та інших класів барвників* (Рад. Укр., 9.VII 1965, 1).

△ **Диспе́рсна систе́ма** — суміш, у якій одна з складових частин (дисперсна фаза) розподілена у вигляді

дрібних частинок у другій фазі — дисперсійному середовищі.

ДИСПЕ́РСНІСТЬ, ності, *ж., спец.* Якість за знач. **диспе́рсний.** *Як показали дослідження, під впливом ультразвуку змінюється дисперсність білкових частинок* (Наука.., 11, 1956, 20).

ДИСПЕ́ТЧЕР, а, *ч.* Той, хто регулює рух транспорту або хід роботи на підприємстві з одного центрального пункту. *Оперативне керування шахтою зосереджується в руках двох диспетчерів, з яких один керує роботою всієї шахти в цілому, а другий — тільки роботою підземного транспорту* (Сигналізація.., 1955, 8); *Перед столом диспетчера, на стіні, сигнальне табло* (Літ. газ., 10.VIII 1950, 2); *Найсерйозніша робота.. у диспетчера Федота.. Щоб за графіком незмінно Був повсюди рух, Він працює на відмінно. Він — увага, слух* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 64).

ДИСПЕТЧЕРИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Централізація контролю і управління виробничими та ін. процесами шляхом застосування технічних засобів зв'язку, сигналізації, телемеханіки і автоматики; диспетчерське керування. *Телебачення дає змогу здійснювати дистанційне керування технологічними процесами в багатьох галузях промисловості, ..служить меті диспетчеризації великих підприємств* (Наука.., 3, 1962, 36).

ДИСПЕ́ТЧЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **диспе́тчер.** *Після приходу тепловозів, подовження тягових плечей і укрупнення диспетчерських дільниць ці самі поїзди долають 800—1000, 1200 і навіть 1300 кілометрів за добу* (Рад. Укр., 10.VII 1962, 3); *Диспетчерська служба являє собою систему централізованого оперативного керування і контролю роботи виробничих дільниць шахти* (Сигналізація.., 1955, 8); // *у знач. ім.* **диспе́тчерська,** кої, *ж.* Приміщення, кімната для диспетчера. *Вона зазирнула в диспетчерську, Віктора там не було, хоч він мав чергувати зранку* (Жур., Вечір.., 1958, 198).

Диспе́тчерський пункт — місце зосередження інформації про роботу транспорту, зв'язку, виробництва, будівельних робіт, водо- і енергопостачання і т. ін. *На електростанціях передбачається: ..здійснити телемеханізацію гідростанцій, диспетчерських пунктів енергосистем* (Ком. Укр., 6, 1960, 32).

ДИСПОЗИ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Застаріла назва плану розташування сухопутних військ або флоту для бою або на місці стоянки.

2. У XVIII—XIX ст.— письмовий наказ військам на бій або похідний рух; //*перен.* Наказ або розпорядження керівника. *Вершинін був на шахті «Велетень», де закінчувались останні приготування до вибуху (диспозиція на вибух була підписана на другу годину дня)* (Гур., Життя.., 1954, 382); *Пан диспозицію віддав усій громаді І каже Возному, що вже пора лягать* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 54).

ДИСПОНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док.* 1. У капіталістичних країнах — розпоряджатися вільними сумами, які є на рахунках у кореспондентів банку або у комісіонерів.

2. *перен.* Зловживати владою, владно розпоряджатися.— *Як то, як бог дасть?.. Що тут бог має диспонувати, де моя повна власть і сила?* (Фр., VIII, 1952, 41); *Гестапо диспонувало згодою турецького мільйонера на співробітництво* (Загреб., Європа 45, 1959, 200).

ДИСПРОПОРЦІ́ЙНИЙ, а, е. Який характеризується відсутністю пропорції; непропорційний.

ДИСПРОПОРЦІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **диспропорці́йний.**

ДИСПРОПОРЦІ́ЙНО. Присл. до **диспропорці́йний.**

ДИСПРОПОРЦІОНА́ЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що **диспропорці́йний.**

ДИСПРОПОРЦІОНА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **диспропорціона́льний.**

ДИСПРОПОРЦІОНА́ЛЬНО. Присл. до **диспропорціона́льний.**

ДИСПРОПО́РЦІЯ, ї, *ж.* Невідповідність між складовими частинами цілого, відсутність пропорційності; непропорційність.— *Він* [В. Стефаник] *відчуває якусь велику диспропорцію між тою невеличкою.. кількістю повел, які написані ним, і тим тривким місцем, яке він придбав уже в літературі* (Письмен. зблизька, 1958, 166).

ДИ́СПУТ, у, *ч.* Публічний спір на наукову, літературну і т. ін. тему. *Поки йшли шумні диспути про етимологію і фонетику, ..о. Зварич мовчав* (Фр., VII, 1951, 296); *Сто раз я правий був учора, коли на диспуті з панами говорив: матерія — вічна* (Тич., II, 1957, 61).

ДИСПУТА́НТ, а, *ч., розм.* Учасник диспуту.— *Я.. сперечатися з вами не збираюся, диспутант з мене й політик нікудишній* (Ле, Міжгір'я, 1953, 32).

ДИСПУТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* Брати участь у диспуті, спорі. *Марив та диспутував.., декламував Верлена* (Фр., IV, 1950, 39); *Читач уважніше прислухається до диспутів і сам гаряче диспутує* (Рад. літ-во, 5, 1962, 144).

ДИСТАНЦІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **диста́нція.**

2. Який здійснюється або діє на певній віддалі, дистанції. *Сотні стаціонарних установок — підіймальних машин, ..насосів переведено на автоматичне та дистанційне управління* (Рад. Укр., 10.VI 1961, 2); *Телебачення використовується для дистанційного контролю* (Осн. радіотехн., 1957, 201).

ДИСТА́НЦІЯ, ї, *ж.* 1. Відстань, проміжок між чимнебудь (у просторі, часі та ін.). *Дистанція безпеки або загальна відстань, необхідна для гальмування автомобіля, складається з шляху, який проходить автомобіль з моменту, коли водій побачив перешкоду* (Автомоб., 1957, 279); *Між епохою самоутвердження капіталізму й національної держави і епохою загибелі національної держави й передодня загибелі самого капіталізму — дистанція величезного розміру* (Ленін, 23, 1950, 25); *Дехто з них* [жінок] *вважав, що молода жінка дерла носа і створювала між собою і ними образливу дистанцію* (Галан, Гори.., 1956, 141).

2. Дільниця адміністративно-технічного поділу залізниць, шосейних і водних шляхів; // Визначена ділянка для спортивних змагань, бою і т. ін. *Кільцева дистанція кросу проходила по дуже пересіченій місцевості з багатьма крутими віражами і спусками* (Рад. Укр., 27.II 1962, 4); *Він посувався все швидше, швидше.. В кінці дистанції він просто рвав траву ліктями* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 95).

ДИСТИЛЮВА́ННЯ, я, *с., техн.* Дія за знач. **дистилюва́ти.** *Змінний інженер.. запропонував підвищити продуктивність свого цеху, перевівши прилади з періодичного дистилювання на безперервне* (Шовк., Інженери, 1956, 22).

ДИСТИЛЮВА́ТИ, юю, ю́єш, *недок. і док., перех., техн.* Очищати рідину перегонкою.

ДИСТИЛЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок., техн.* Пас. до **дистилюва́ти.**

ДИСТИЛЯ́ТОР, а, *ч., техн.* Апарат для дистиляції.

ДИСТИЛЯЦІ́ЙНИЙ, а, е, *техн.* Признач. для дистиляції. *Великі власники нафтових промислів, озокеритових шахт, дистиляційних фабрик не жили в Бориславі* (Кол., Терен.., 1959, 59); *Щоб добути велику кількість такої* [дистильованої] *води, застосовують й інші дистиляційні апарати* (Хімія, 7, 1956, 81).

ДИСТИЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж., техн.* Те саме, що **дистилюва́ння.** *Для живлення парових котлів на електричних*

станціях і великих заводах потрібна дуже чиста вода; ..з цією метою часто застосовується перегонка, або дистиляція, води (Хімія, 7, 1956, 81).

ДИСТИЛЬО́ВАНИЙ, а, е, *техн.* Дієпр. пас. мин. ч. до **дистилюва́ти;** // *у знач. прикм.* Те саме, що **очи́щений.**

△ **Дистильо́вана вода́** — вода, очищена від розчинених у ній домішок перегонкою. *Більшість барвників розчиняли в дистильованій воді* (Мікр. ж., XXII, 6, 1960, 53).

ДИСТИ́Х, а, *ч.* Проста дворядкова строфа; // Вірш, який складається з таких строф. *Павло Тичина ще на світанку своєї поетичної діяльності, року 1918-го, написав дистих «На могилі Шевченка»* (Рильський, III, 1956, 256).

ДИСТРО́ФІК, а, *ч., розм.* Хворий на дистрофію. * Образно. *Я віддаю на суд свої творіння Не вам, дистрофікам людських чуттів, а тим, Душею чистим, серцем молодим, Що не згинаються у бурях і турботі* (Забашта, Калин. кетяг, 1956, 95).

ДИСТРОФІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **дистрофі́я.** *Розвиток дистрофічного процесу можна затримати введенням невеликої кількості кальцієвої солі АТФ* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 277).

ДИСТРОФІ́Я, ї, *ж.* Розлад, порушення живлення тканин і органів. *Щодо дистрофії міокарда, то в деяких випадках працездатність може бути збережена* (Лікар. експертиза.., 1958, 35); — *Нічого страшного.. Це у вас просто виснаження, дистрофія, від поганого харчування* (Рибак, Час.., 1960, 416).

ДИСЦИПЛІ́НА [1], и, *ж.* Твердо встановлений порядок, дотримання якого є обов'язковим для всіх членів даного колективу. *Дисципліна — мати перемоги* (Укр.. присл.., 1955, 401); *Член партії повинен.. додержувати партійної і державної дисципліни, однаково обов'язкової для всіх членів партії* (Статут КПРС, 1961, 6); // Витриманість, звичка до суворого порядку. *Я більш ні про що не можу думати, се навіть не дає мені нічого свого писати.. Нема ще дисципліни думки!* (Л. Укр., V, 1956, 142); *Нечіпай похмуро спалахнув, але дисципліна примушувала його стримати свої почуття* (Мик., II, 1957, 526).

ДИСЦИПЛІ́НА [2], и, *ж.* Галузь наукового знання, навчальний предмет. *Обидва учні вивчали як загальноосвітні, так і спеціальні дисципліни: кораблебудування, складання морських карт та користування ними* (Видатні вітч. географи.., 1954, 20); *В інституті Денис учився наполегливо, а в спеціальних дисциплінах був невтомний* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 103).

ДИСЦИПЛІНА́РНИЙ, а, е. Прикм. до **дисципліна** [1]. *Дисциплінарний статут;* // Зв'язаний з порушенням дисципліни. *Ленін писав, що завдання дисциплінарних судів полягає в неухильному підвищенні дисципліни праці, у запровадженні культурних форм боротьби за трудову дисципліну* (Рад. право, 4, 1960, 34); — *Перекажеш своєму командирові од мене, щоб дав тобі дисциплінарну кару за паління цигарок у нічному переході* (Трубл., I, 1955, 43).

△ **Дисципліна́рний батальйо́н** — у царській армії — військова частина для засуджених військовим судом. *В Херсоні* [1906 р.] *дві роти солдатів дисциплінарного батальйону виламали двері казарми і знищили військове майно* (Іст. УРСР, I, 1953, 614); — *Дисциплінарного батальйону його величності молодший каторжник Омелян Вернигора! Бажаю битися з Петлюрою!* — *Вернигора став струнко перед Щорсом* (Довж., Зач. Десна, 1957, 149).

ДИСЦИПЛІ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **дисципліна** [1]. — *А дисциплінка все-таки, хлопці, непогана річ* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 44).

ДИСЦИПЛІНО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **дисциплінува́ти.** *Іноколи він озирався на спритних друкарок та рахівників.. або на не в міру дисциплінованого писаря-діловода* (Ле, Міжгір'я, 1953, 173).

2. *прикм.* Який незмінно дотримується вимог дисципліни, правил поведінки і т. ін.; організований, витриманий. *Суцільними колонами підходили знесилені, але дисципліновані січовики* (Кач., II, 1958, 390); // *рідко.* Здійснюваний на засадах, принципах твердої дисципліни. *Треба, щоб Комуністична спілка молоді виховувала всіх з молодих років у свідомій і дисциплінованій праці* (Ленін, 31, 1951, 262).

ДИСЦИПЛІНО́ВАНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість і якість за знач. **дисципліно́ваний;** звичка, уміння дотримуватися дисципліни. *Володимир Ілліч говорив, що, навчаючи дисципліни робітників і селян, керівні працівники повинні починати з самих себе. Особисто Ленін був зразком організованості і дисциплінованості* (Ком. Укр.. 5, 1960, 51).

ДИСЦИПЛІНО́ВАНО. Присл. до **дисципліно́ваний.** — *Ви берете на себе зобов'язання працювати по-ударному й дисципліновано в повному розумінні цих слів* (Шовк., Інженери, 1956, 127).

ДИСЦИПЛІНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Привчати до дисципліни. *Може й не пощастить їй з оповіданням, але вона була вдоволена тим, що, взявшись до записів спостережень, дисциплінувала себе* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 5)

ДИСЦИПЛІНУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* 1. Привчатися до дисципліни. — *Лікарня, як лікарня: людина в ній уперше відчує і радість життя, і власну вартість, і дисциплінується, як механізм* (Ле, Міжгір'я, 1953, 436).

2. *тільки недок.* Пас. до **дисциплінува́ти.**

ДИТБУДИ́НОК, нку, *ч.* Скорочення: дитячий будинок. *В дитбудинку на краю міста діти вже полягали спати* (Вас., II, 1959, 152); *Я була вже вихователькою в дитбудинку і привела теж своїх дошкільнят на свято* (Ів., Таємниця, 1959, 166).

ДИТИ́НА, и, *ж.* (*мн.* **діти,** е́й). 1. Маленька дівчинка або маленький хлопчик. *Сільська дитина росла серед природи* (Коцюб., III, 1955, 26); *Для дитини світ кінчається За сусіднім частоколом,— Ще Міцкевич це сказав* (Рильський, I, 1956, 151); * У порівн. *Згадаю Енея, згадаю родину, Згадаю, заплачу, як тая дитина* (Шевч., I, 1951, 13); // *перен.* Про наївну, недосвідчену людину. — *Звісно, треба буде Sophie показати світ. Вона така ще несвідома дитина...* (Л. Укр., III, 1952, 508); — *Не будь же дитиною, Марто. Зрозумій врешті, що ти говориш дурниці* (Коцюб., II, 1955, 304).

2. Син або дочка незалежно від їх віку. *У вдовиці був син, дитина єдина, і звали того сина Іван, а на прозвання Кармель* (Вовчок, I, 1955, 346); — *Навесні ж дожилися,— хліба не стало, та й мусив дитину віддати* [в найми] *за п'ять пудів жита та чоботята там, хоч старі* (Головко, II, 1957, 15); * Образно. *Ця яблунька, насправді, вагітна І кожне в неї яблучко — дитина!* (Рильський, I, 1956, 325).

◇ **Бра́ти (взя́ти, прийня́ти** *і т. ін.*) **за дити́ну** *кого* — те саме, що **усиновля́ти** або **удочеря́ти.** *Маленькою прийняв старий Филон із своєю покійницею старою сю Мотронку за дитину* (Барв., Опов... 1902, 180).

3. *чого, перен.* Той або те, що успадкували характерні риси своєї епохи, свого середовища і т. ін. *Я кажу про Шевченка як про дитину своєї епохи, як поета-революціонера, який закликав до розправи над українським та російським панством* (Тич., III, 1957, 44); *Армів*

наша, народу дитино, Думко народу і кров його й плоть (Рильський, I, 1956, 354).

ДИТИ́НЕЦЬ [1], нця, *ч.* Центральна укріплена частина староруського міста, огороджена стінами; кремль, за́мок. *Шаргородське городище складається з двох частин — більшої частини «кромного города», де проживало міське населення, і меншої частини «дитинця», або замка, де жив феодал* (Археол., VIII, 1953, 22).

ДИТИ́НЕЦЬ [2], нцю, *ч., розм.* Хворобливий стан у вагітних жінок і малих дітей, який супроводиться судорогами і втратою свідомості.

ДИТИ́НИТИСЯ, нюся, нишся, *недок., розм.* Впадати в дитинство; // Поводитися як дитина; пустувати.

ДИТИ́НІТИ, ію, ієш, *недок., розм.* Те саме, що **дити́нитися.**

ДИТИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **дити́на** 1, 2. *Дитинка спить, а доля її росте* (Номис, 1864, № 1681); [Груїчева:] *Я ніколи не повірю, щоб Люба була справді такою дитинкою, яку вона з себе удає* (Л. Укр., II, 1951, 56); — *Розумну дитинку, Химо, масте,— заздрили їй молодиці* (Кач., II, 1958, 21); * У порівн. *На зеленому горбочку, У вишневому садочку, Притулилася хатинка, Мов маленькая дитинка* (Л. Укр., I, 1951, 59).

ДИТИ́ННИЙ, а, е, *діал.* Дитячий. *В голові все нові.. видумки дитинні. все сміються сі невинні очі карі та живі* (Мак., Вибр., 1954, 431).

ДИТИ́ННІСТЬ, ності, *ж., діал.* Абстр. ім. до **дити́нний.**

ДИТИ́ННО, *діал.* Присл. до **дити́нний.** *Тішився* [хлопець], *мов дитина, і, помимо своїх сильних плечей і пишної фізичної сили, виглядав дуже дитинно* (Коб., II, 1956, 101); *Сестру я вашу так любив — Дитинно, злотоцінно* (Тич., До молоді.., 1959, 94).

ДИТИ́НОНЬКА, и, *ж., нар.-поет.* Зменш.-пестл. до **дити́нка.** *Спи, дитинонько, спи, та зростай, мов сокіл!* (Граб., I, 1959, 477).

ДИТИ́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **дити́нка.** — *Не рвіть, дівки, барвіночку, Не збудіте дитиночку!* (Укр.. лір. пісні, 1958, 360); [Юдомир:] *Хай буде так, дитиночко ласкава, Мов сонечко, ти сяєш на землі...* (Коч., III, 1956, 45).

ДИТИ́НСТВО, а, *с.* 1. Дитячий вік, дитячі роки. *Спогади про раннє дитинство остались* [залишились] *у мене хаотичні* (Вас., IV, 1960, 10); *Пушкін і Шевченко.. Які несхожі були у них дитинство та юність!* (Рильський, III, 1956, 186); // Стан дитини до повноліття. *З перших днів свого існування Радянська влада одним з найважливіших завдань ставила охорону материнства і дитинства, зміцнення сім'ї* (Рад. суд на охороні прав.., 1954, 5).

2. Збірн. до **дити́на.** *І до архіву слово «гріх» Здали не без підстави Ми всі, навчавши слів нових Дитинство кучеряве* (Рильський, Поеми, 1957, 284).

◇ **Впада́ти (впа́сти, упада́ти, упа́сти) в дити́нство** — діяти, міркувати, поводитися несерйозно, по-дитячому. *Я зазначив у їй* [оповістці в газеті], *що можу вчити дітей, а також і старих, що впали в дитинство* (Сам., II, 1958, 271).

3. *кого, чого, перен.* Первісний стан. *Дикунство.. Нижчий ступінь. Дитинство людського роду. Люди жили ще в місцях свого первісного перебування, в тропічних або субтропічних лісах* (Енгельс. Походж. сім'ї.., 1948, 21).

ДИТИНЧА́, а́ти, *с.* 1. Зменш.-пестл. до **дити́на** 1. [Русалка:] *Дитинчата-Потерчата, засвітіте каганчата!* (Л. Укр., III, 1952, 218); *Так дитинча мале всміхається в колисці, коли над ним пливуть якісь неясні сни* (Сос., I, 1957, 290).

2. *перен.* Маля тварини. *Сарна відчула, що попереду в засідці пишкне людина, і тому зупинилася, сподіваючись, що дитинча зробить те саме, але козеня не звертало на матір ніякісінької уваги* (Загреб., Європа 45, 1959, 36).

ДИТИНЧА́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **дитинча́.** *Моє дитинчатко хороше! Зростай, веселися, живи!* (Бажан, Роки, 1957, 264); * У порівн. *Ще дівчиною голубила кошенятко, як дитинчатко* (Мирний, II, 1954, 258).

ДИТИНЯ́, я́ти, *с., розм.* 1. Те саме, що **дитя́.** — *Дитиня дала-бись до мене, а сама* [дочка] *до Львова в мамки* (Март., Тв., 1954, 338).

2. *перен.* Маля птаха. *Беркут кубло в'є на скелі, Як почує дитинят, І під крилами в оселі Береже своїх птенят* [пташат] (Щог., Поезії, 1958, 224).

ДИТИНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **дитиня́.** *Усміхнулось немовлятко, Дитинятко, пташенятко: Близько, близько, близько татко, Рідний дім і рідний дим* (Рильський, I, 1956, 282); *Хоч Ворона.. надирала собі горло, лаючи та проклинаючи погану розбійницю, Гадюка в норі хрупала її дитинятко* (Фр., IV, 1950, 74).

ДИТИ́ЯЧИЙ, а, е, *діал.* Дитячий. *Пані Шумінська полинула думкою в далеке минуле, десь у хвилини наймолодших, дитинячих літ* (Кобр., Вибр., 1954, 3).

ДИТКО́Р, а, *ч.* Скорочення: дитячий кореспондент.

ДИТМАЙДА́НЧИК, а, *ч.* Скорочення: дитячий майданчик. *У колгоспах організовують дитмайданчики.*

ДИТМІСТЕ́ЧКО, а, *с.* Скорочення: дитяче містечко. *У дитмістечку рано по весні, Коли п'ятнадцять сповнилось мені. ..Мене тоді приймали в комсомол* (Воронько, Славен мир, 1950, 52).

ДИТРУ́Х, у, *ч.* Скорочення: дитячий рух.

ДИТСАДО́К, дка́, *ч.* Скорочення: дитячий садок.

ДИТСАДО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **дитсадо́к.** — *Кицю, кицю, кинь тужить — В дитсадочку будем жить* (Бойко, Ростіть.., 1959, 16).

ДИТСАНАТО́РІЙ, ю, *ч.* Скорочення: дитячий санаторій.

ДИТЯ́, я́ти, *с.* Зменш.-пестл. до **дити́на.** — *Щоб часом якого лиха там з ним не скоїлося. Дитя ж воно ще* (Кучер, Чорноморці, 1956, 395); — *Спасибі батькові й матері, що своє дитя рано будили і доброму ділу навчили* (Кв.-Осн., II, 1956, 72); [Річард:] *Ні, не здіймається рука на тебе* [статую], *дитя моєї розпачі і туги* (Л. Укр., III, 1952, 122); *О, що за даль ясна, що за цвітінь чудова, Співучий Києве, дитя живих століть!* (Рильський, I, 1956, 158); * У порівн. *Марія.. стрепенулась. Пригорнулась, Неначе злякане дитя, до Йосипа свого старого* (Шевч., II, 1953, 309).

◇ **Дитя́ приро́ди** — про людину, близьку до природи, без культурних навиків. — *Ще перед двома роками був, можна сказати, дикун, дитя природи, а нині в жаднім салоні не повстидається* (Фр., III, 1950, 226).

ДИТЯ́СЛА, я́сел, *мн.* Скорочення: дитячі ясла. — *Вечором я не чую під собою землі і біжу в дитясла по сина* (Чорн., Потік.., 1956, 50).

ДИТЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **дитя́.** *Біля рідної матки добре дитятку* (Укр.. присл.., 1955, 126); *Їжачок, Мале дитятко, Сам полив З посівом грядку* (Стельмах, Колосок.. 1959, 82).

ДИТЯ́ТОНЬКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **дитя́тко.** *Свахи затягли: Радуйся, матінко! Ведем.. дитятонько* (Фр., VIII, 1952, 66).

ДИТЯ́ТОЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **дитя́тко.** *У нашім раї на землі Нічого кращого немає, Як тая мати молодая З своїм дитяточком малим* (Шевч., II, 1953, 194).

ДИТЯ́ЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до **дити́на** і **ді́ти** [1]. *Мені здалося, що несподівано вернулись мої давні дитячі літа* (Н.-Лев., II, 1956, 402); *Дитячий сміх розносить-*

ся в садах (Сос., Солов. далі, 1957, 81); * У порівн. *Веселий, ніби дитячий, сміх розтулив тітчині вуста й розлігся по хаті разом з дядьковим сміхом* (Коцюб., I, 1955, 464); // Призначений для дітей. *Казку сю я хотіла послать в Галичину в дитячий журнал, якщо вдасться мені добре ця проба, то писатиму більш* (Л. Укр., V, 1956, 18); *Радянська дитяча література — багатонаціональна література* (Літ. газ., 9.III 1950, 4); // *у знач. ім.* **дитя́ча**, чої, *ж.* Кімната для дітей. *Там, у дитячій, не світилося, але відблиски заграв кидали крізь вікно широку смугу червонуватого світла* (Смолич, II, 1958, 33).

Дитя́чий буди́нок — навчально-виховний заклад з інтернатом для дітей, які не мають батьків. *Нарешті вони опинилися на подвір'ї дитячого будинку* (Панч, Ерік.., 1950, 66); **Дитя́ча консульта́ція** — лікувально-профілактична установа для дітей. *Об'єднані дитячі та жіночі консультації були* [у 1940 році] *не тільки в усіх містах, але й у кожному районному центрі і деяких.. селах* (Матеріали охор. здоров'я.., 1957, 124); **Дитя́че місте́чко** — позашкільний виховний заклад, який організовує дозвілля і виховання дітей; **Дитя́чий садо́к** — установа, в якій здійснюється догляд і виховання дітей дошкільного віку (після трьох років). *Щоранку батько одвозив Полінку в дитячий садок, а ввечері, після роботи забирав її додому* (Автом., Щастя.., 1959, 6); **Дитя́чі я́сла** — установа, в якій здійснюється догляд і виховання дітей до трьох років. *На кожній рудні є дитячі ясла* (Панч, Синів.., 1959, 10).

2. Власт. дитині; такий, як у дитини. *Через стрічки було видно тонкий, рівний, як стріла, ще дитячий стан* [Описі] (Н.-Лев., III, 1956, 17); *Дитячою щирістю переконливо звучали її слова* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 320); // *перен., ірон.* Не такий, як у серйозної, дорослої людини; незрілий, наївний. *На дитячий розум перейшов* (Номис, 1864, № 6248); // *у знач. ім.* **дитя́че**, чого, *с.* Власт. дитині, характерне для її поведінки і т. ін. *В ній було ще багато дитячого, вона хвилювалась і червоніла* (Мик., II, 1957, 362).

◇ **Дитя́ча хворо́ба** *чого* — про недоліки, характерні для початкового періоду розвитку чого-небудь. *На початку 30-х років Горький справедливо вказав на таку дитячу хворобу літератури, як схильність декого з письменників, як він писав, «форсити образами»* (Талант.., 1958, 33).

ДИТЯ́ЧІСТЬ, чості, *ж., розм.* Властивість за знач. **дитя́чий** 2. *Не пойнялися очі їх* [краснодонців] *сльозою, Хоч стільки ще дитячості у них, Коли вони на страту, як до бою, Ішли по рідних вулицях сумних* (Бичко, Сійся.., 1959, 77).

ДИТЯ́ЧО, *рідко.* Присл. до **дитя́чий** 2. *Ніна, кинувши на нас останній дитячо-ласкавий погляд, вийшла за двері* (Досв., Вибр., 1959, 99); — *Тьотіцька Гася,— дзвеніло дитячо з вікон будинку* (Головко, I, 1957, 211).

ДИФЕРЕНЦІА́Л, а, *ч.* 1. *мат.* Довільний приріст незалежної змінної величини. *Диференціал функції кількох змінних дорівнює сумі її частинних диференціалів* (Курс мат. анал., II, 1956, 37).

2. *техн.* Механізм у трансмісії колісних машин, який забезпечує ведучим колесам необхідну різницю у швидкості обертання на поворотах. *Диференціал дає можливість обертати ведучі колеса з різною швидкістю при повертанні комбайна і рухові коліс по нерівній дорозі* (Зерн. комбайни, 1957, 259).

ДИФЕРЕНЦІА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. *мат.* Прикм. до **диференціа́л** 1. *Великий інтерес являють роботи математиків з теорії диференціальних рівнянь* (Наука.., 11, 1956, 31).

2. Неоднаковий у різних умовах.— *Американська пшениця і високе німецьке мито на хліб підрубало нас* [великих землевласників] *на пні. Німеччина ж, наскільки мені відомо, зняла диференціальний тариф* (Стельмах, Хліб.., 1959, 44).

Диференціа́льний словни́к — словник близько споріднених мов, який включає тільки слова, що не є спільними для цих мов.

ДИФЕРЕНЦІА́ЦІЯ, ї, *ж.* Поділ, розчленування чого-небудь на окремі різнорідні елементи. *Разом із суспільним поділом праці і диференціацією суспільства на багатих і бідних, вільних і рабів виникає і нове історичне явище — класи* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 110); *Змінилися значення слів, поширилась їх семантика, слова набули нової диференціації значень* (Нариси з діалектології.., 1955, 17).

ДИФЕРЕНЦІЙО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **диференціюва́ти.** *Зникає і місцева, теж досить диференційована по діалектах лексика, пов'язана з колишнім побутом, з старою культурою села* (Нариси з діалектології.., 1955, 16).

2. *прикм.* Узгоджений з певними правилами, умовами; роздільний, неоднаковий. *Встановити суворий контроль за додержанням диференційованого застосування агротехнічних заходів, способів і строків весняної сівби* (Рад. Укр., 2.IV 1957, 1).

ДИФЕРЕНЦІЙО́ВАНІСТЬ, ності, *ж.* Стан і якість за знач. **диференційо́ваний** 2. *Не абсолютна родючість грунту, а його диференційованість, різноманітність його природних продуктів становить природну основу суспільного поділу праці..* (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 512).

ДИФЕРЕНЦІЙО́ВАНО. Присл. до **диференційо́ваний** 2. *Весняний передпосівний обробіток грунту треба провадити диференційовано, з урахуванням стану грунту і умов погоди, а також культури, яку висівають* (Колг. Укр., 11, 1960, 12); *У своїх кращих виступах Драгоманов умів диференційовано розглядати процеси, що відбуваються в суспільному і національному русі України* (Укр. літ. критика.., 1959, 203).

ДИФЕРЕНЦІЮВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **диференціюва́ти** і стан за знач. **диференціюва́тися;** диференціація. *В міру диференціювання інструментів праці все більше й більше диференціюються і ті галузі виробництва, де ці інструменти виготовляються* (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 355); *Істотні порушення* [умовних рефлексів космонавта] *спостерігались при диференціюванні подразників і в досліді із застосуванням умовного гальма* (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 12).

2. Знаходження похідної або диференціала в математичному аналізі. *Правило диференціювання складної функції двох змінних.. аналогічне правилу диференціювання складної функції однієї змінної* (Курс. мат. анал., II, 1956, 49).

ДИФЕРЕНЦІЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех.* 1. Розділяти, розчленовувати що-небудь на окремі різнорідні елементи. *На збиранні помідорів.. треба встановити заохочувальні заходи і відповідно диференціювати норми та розцінки* (Колг. Укр., 7, 1957, 40).

2. У математичному аналізі знаходити диференціали функцій.

ДИФЕРЕНЦІЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок. і док.* 1. Розділятися, розчленовуватися на окремі різнорідні елементи, функції і т. ін. *Тепер в українській мові значення цих двох слів* [суспільність і суспільство] *диференціювалось, і кожне з них має свій зміст* (Вісник АН, 1, 1957, 47).

2. *тільки недок.* Пас. до **диференціюва́ти.**

ДИФІРА́МБ, а, *ч.* 1. У стародавній Греції — урочиста хорова пісня на честь бога Діоніса; // Літературний жанр, близький до оди або гімну. *Його* [О. Маковея] *лірична муза, мабуть, не звикла складати оди, панегірики та дифірамби* (Письмен. зблизька, 1958, 148); *Ми пишемо історію, а не ювілейний дифірамб, і тому не можемо обходити мовчанкою хитання і помилки поета* (Поезія.., 1956, 41).

2. *перен.* Перебільшена похвала. *Тільки мама часом критикує гостріше, а Миша то смішить мене навіть своїми дифірамбами* (Л. Укр., V, 1956, 76); *В їхніх* [кореспондентів] *щедро оплачених дифірамбах Асканія виступала романтичним островом* (Гончар, Таврія.., 1957, 99).

Співа́ти дифіра́мби — надмірно захвалювати; вихваляти. *М. Полевой співав дифірамби слабенькій і нині цілком забутій п'єсі К. Тополі* [«Чари»] (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 237); *Коли Хома занадто вже розходився, співаючи дифірамби своїм мінометам, хтось навіть осадив його* (Гончар, I, 1954, 371).

ДИФІРАМБІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **дифіра́мб** 1. *Чую, що таки не видержу і впаду в ліричний, дифірамбічний тон і, замість аналізувати, почну оспівувати свого героя* (Фр., III, 1950, 260).

ДИФОСГЕ́Н, у, *ч.* Органічна масляниста безбарвна отруйна речовина з різким задушливим запахом, подібним до запаху прілого сіна.

ДИФРАКЦІ́ЙНИЙ, а, е, *фіз.* Прикм. до **дифра́кція.** *Можна дослідити взаємодію швидких нейтронів з важкими ядрами, в результаті якої виникають дифракційні явища* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 143).

ДИФРА́КЦІЯ, ї, *ж., фіз.* Огинання хвилями (звуковими, світловими і т. ін.) зустрічних перешкод. *Проходячи крізь вузькі щілини і обходячи малі предмети, світло огинає їх. Грімальді назвав це явище дифракцією* (Око і сонце, 1953, 30); *Явище розсіювання рентгенівського проміння лежить в основі самого явища дифракції його при проходженні через кристал* (Рентгеногр. мет., 1959, 42).

ДИФТЕРИ́Т, у, *ч., розм.* Те саме, що **дифтері́я.** *Хто міг би мене одвернути, щоб я не була з Дорою при її дифтериті? ..Я думаю, ніхто* (Л. Укр., V, 1956, 408); — *У нього, мабуть, дуже гостра форма дифтериту... Я пришлю медсестру, вона візьме мазок з горла на аналіз* (Собко, Звич. життя, 1957, 87).

ДИФТЕРИ́ТНИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **дифтери́т.**

ДИФТЕРІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **дифтері́я.** *Коли в шлункову ранку будь-яким шляхом попадає дифтерійна паличка Леффлера, може розвинутись дифтерія пупка з утворенням плівки на пупку* (Хвор. дит. віку, 1955, 35).

ДИФТЕРІ́Я, ї, *ж.* Гостра інфекційна, перев. дитяча хвороба, яка виявляється в ураженні верхніх дихальних шляхів і отруює весь організм. *Дифтерія — хвороба, яка залишає іноді після себе тяжкі сліди в організмі на все життя* (Шк. гігієна, 1954, 308); *У наших руках уже зараз є ефективний засіб боротьби з дифтерією — масові систематичні профілактичні щеплення* (Веч. Київ, 26.IX 1962, 3).

ДИФТО́НГ, а, *ч.* Сполучення двох голосних звуків, що вимовляються як один склад. *Північні говори української мови мають особливого типу звуки — так звані дифтонги. Це звуки неоднорідної артикуляції, в яких переважає перший або другий компонент* (Нариси з діалектології.., 1955, 21).

ДИФТОНГІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Явище переходу простого голосного звука в дифтонг. *Слова з колишнім початковим о перед складом із слабим ъ чи ь при (замінному) подовженні о й наступній «дифтонгізації» його набували раз у раз протетичного в* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 242).

ДИФТОНГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **дифто́нг.**

ДИФУЗІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **дифу́зія** 1. *Найпростіший вид антисептування вологої деревини називається дифузійним; виконують його способом бандажування або суперобмазування* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 226); // Признач. для процесів дифузії.

△ **Дифузі́йний апара́т; Дифузі́йна батаре́я** — апарат для добування методом дифузії з подрібненої сировини розчинних речовин; дифузор (у 1 знач.). *В дифузійній батареї з бурякової стружки утворюється сік* (Веч. Київ, 12.III 1957, 1).

ДИФУ́ЗІЯ, ї, *ж.* 1. Процес взаємного проникнення речовин при безпосередньому стиканні або крізь пористу перегородку. *Здатність водню до швидкої дифузії крізь пористі перетинки можна використати для проведення різноманітних цікавих спроб* (Цікава хімія, 1954, 15); *Рухом молекули пояснюється випарування речовини і дифузія* (Підручник дезинф., 1953, 16).

2. *рідко.* Те саме, що **дифузо́р** 1. *На цукрових заводах України буде встановлено більш як 100 безперервно діючих дифузій, завдяки чому вихід цукру збільшиться на 0,2 процента* (Наука.., 7, 1956, 12).

ДИФУ́ЗНИЙ, а, е. Утворений шляхом дифузії (у 1 знач.); змішаний, різнорідний. *При вбиранні колоїдних фарб.. клітинами.. спочатку спостерігається дифузне просочування фарбою протоплазми клітин* (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 17); // *перен.* Розсіяний, розпливчастий, нечіткий. *Розміри планетарних туманностей рідко коли перевищують один парсек, а розміри дифузних доходять до сотні парсеків* (Астр., 1956, 118).

ДИФУЗО́Р, а, *ч.* 1. Те саме, що **Дифузі́йний апара́т** (*див.* **дифузі́йний**).

2. Канал змінного поперечного перерізу, за допомогою якого сповільнюють рух газу або рідини. *Співвідношення бензину і повітря в* [горючій] *суміші можна регулювати, змінюючи розміри отвору жиклера і горловини дифузора* (Автомоб., 1957, 74).

3. Конічний випромінювач звуку в гучномовцях. *У гучномовцях струми змінної сили приводять у рух невелику залізну пластинку, сполучену з великим паперовим конусом мембраною — дифузором* (Фізика, II, 1957, 146).

ДИФУНДУВА́ТИ, у́є, *недок. і док.* Просочуватися, змішуватися шляхом дифузії. *Процес добування олії за рахунок дифузії відбувається так: розчинник дифундує крізь стінки цілих клітин і утворює в них концентрований розчин олії* (Екстр. метод доб. олії.., 1958, 32).

ДИХАВИ́ЦЯ, і, *ж., зах.* Астма. *Де-небудь стане* [мати] *з газдинями на вулиці чи коло церкви, то й зараз наводить на це, що дихавицю має* (Кобр., Вибр., 1954, 191); [Недужі:] — *А мені ноги одібрало.— Мене ж дихавиця мучить...* (Мам., Тв., 1962, 147).

ДИХАВИ́ЧНИЙ, а, е, *зах.* Хворий на дихавицю. *Дяк у них був старий і дихавичний* (Фр., VIII, 1957, 19).

ДИ́ХАЛЬНИЙ, а, е. Який бере участь у функції дихання. *Регуляція дихання здійснюється дихальним центром, розміщеним у довгастому мозку* (Заг. догляд за хворими, 1957, 94).

Ди́хальне го́рло — частина дихального шляху, через яку проходить повітря від гортані до легенів у людини і наземних хребетних тварин; трахея. *Дихальний апарат складається з легень та дихального горла* (Худ. чит.., 1955, 19); // Який регулює діяльність органів дихання. *У нашій лікувальній практиці ми широко застосовуємо дихальні вправи у поєднанні з рухами кінцівок та корпусу* (Наука.., 11, 1960, 46).

ДИ́ХАЛЬЦЕ, я *с.* Один с мікроскопічних отворів, якими входить повітря в органи дихання комах. *Дихає бджола.. черевцем через кілька пар наявних у ньому отворів, що називаються дихальцями* (Бджоли, 1955, 34).

ДИ́ХАННЯ. я, *с.* 1. Процес поглинання кисню і виділення вуглекислоти живими організмами; газообмін. *Одним з основних життєвих процесів є дихання, завдяки якому організм одержує кисень іззовні і видаляє вуглекислоту, що утворюється в тканинах* (Заг. догляд за хворими, 1957, 93); *Рослини* [томатів], *починаючи з перших днів штучного зараження збудником чорної бактеріальної плямистості, ..змінюють характер інтенсивності дихання* (Мікр. ж., XXII, 5, 1960, 40); // Вбирання і випускання повітря органами дихання; вдих і видих. *Лікар сказав, що в легких* [легенях] *нема хрипу, тільки ще певна слабкість дихання* (Л. Укр., V, 1956, 421); *Дихання.. ставало рівнішим, а на щоках виступали легкі рум'янці* (Галан, Гори... 1956, 8); * Образно. *Свиснув поїзд, дихання прискорив .. і летить вдалині Повз зелені вогні семафорів* (Перв., I, 1958, 272); // Повітря, пара від видиху; подих. *Нема чим дихать. Вітер заганяє дихання назад у груди* (Коцюб., II, 1955, 408); — *Не тікай, пане, не втечеш! ..Гаряче дихання повстанського коня вже обпікало йому спину* (Довж., Зач. Деспа, 1957, 93); * У порівн. *На.. корі топиться рожева паморозь, і незабаром дерева огортаються парою, мов теплим диханням* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 250); * Образно. *І дихає гаряче море й дихання своє шле назустріч його* [сонця] *золотим бризкам...* (Вишня, I, 1956, 201); // Шуми, утворювані вдиханням і видиханням повітря. *Раптом до його вуха долетіло тихеньке, ледве вловиме дихання* (Коцюб., II, 1955, 350); *З натугою дихає кінь.. Він вибивається з останніх сил. Уже не дихання, а якесь хрипіння виривається з грудей скакуна* (Донч., I, 1956, 178); * Образно. *Ніна виходить на кам'яний берег і стоїть на високій скелі, слухаючи рівне дихання турбіни* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 62).

△ **Шту́чне ди́хання** — заходи, які застосовують з метою поновлення самостійного дихання, що припинилося. *Ознайомлюючи учнів з прийомами штучного дихання, суть яких зводиться до розширення і стиснення грудної клітки в певному ритмі, вчитель ще раз підкреслює, що зміна її об'єму є причиною вдиху і видиху* (Метод. викл. анат.., 1955, 119).

◇ **Забива́ти (заби́ти) ди́хання** *див.* **забива́ти.**

2. *перен.* Наближення, настання чого-небудь. *В осінній пустці, що облягала село, чулось зловісне дихання якогось лиха* (Коцюб., II, 1955, 97); *Була пізня осінь, але тут, на березі Пропонтиди, ще не відчувалось її дихання* (Скл., Святослав, 1959, 193); // Віяння, прояв чого-небудь. *У ній* [пісні] *завжди відчуваємо пульс і дихання часу* (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 86); *За санітарною станцією відчувається страшне дихання фронту* (Кол., На фронті.., 1959, 5).

ДИХА́ННЯ, я, *с., діал.* Дихання.

ДИ́ХАТИ, ди́хаю, ди́хаєш *і* диш́у, ди́шеш, *недок.* 1. Втягувати і випускати повітря легенями; робити вдих і видих. *Нездужає Катерина, Ледве, ледве дише... Вичуняла, та в запічку Дитину колише* (Шевч., I, 1951, 30); *Дихати на свіжому повітрі завжди легше, ніж у приміщенні* (Наука.., 8, 1959, 23); * Образно. *Народження дня наближалось повільно, в мовчанні, І дихала легко земля, як завжди на світанні* (Перв., II, 1958, 53); * У порівн. *Могила стогне, мов сопе, мов важко дише, Боками сивими колише* (Греб., I, 1957, 57); // Вбирати, поглинати кисень, необхідний для життєдіяльності організму. *Усе село наче в розкішних алеях... Дивишся й не надивишся, дишеш і не надишешся тим чистим гарячим та пахучим повітрям* (Н.-Лев., II, 1956, 168); // *на кого—що.* Випускати ротом, носом струмінь повітря, що йде з легенів. —*Хто се на мене таким холодом дише? — плутається в Пилипковій голові. — Се ти, дідугане Морозе?* (Мирний, IV, 1955, 304); // Виявляти ознаки життя; жити, існувати. *Уся орда побивалася коло вбитого товариша й чулися слова: «Не дихає! Мертвий»* (Вовчок, I, 1955, 325); *Навіть задумую.. їхати на.. купелі з весною. Як можу, так кручу, аби ще дихати* (Стеф., III, 1954, 223); // *перен.* Віяти, обдавати чим-небудь. *Плине білий човник, вітер ледве дише, Ледве повіває* (Л. Укр., I, 1951, 66); *Земля, зігріта за день весняним сонцем, дихала теплом* (Панч, Іду, 1946, 44).

2. *ким, чим, перен.* Цілком віддавати, присвячувати себе кому-, чому-небудь, бути захопленим кимсь, чимсь.— *Він у тих законах, як миша у зерні, порається: на законах спить, законами й дише!* (Мирний, V, 1955, 123); [Х о м а:] *Я тебе одну кохаю, тобою душу!..* (Кроп., V, 1959, 264); * Образно. *Мрії про вольність — нехай і не виразні — були тим повітрям, яким дихав Пушкін-ліцеїст* (Рильський, III, 1956, 172).

3. *чим, перен.* Бути пройнятим чим-небудь, виражати щось. *Мова Житецького про яке-небудь Пересопницьке євангеліє або на іншу начебто таку суху тему просто дихала поезією* (Сам., II, 1958, 393); *Обличчя його, безсумнівно, дихало відвагою і енергією* (Смолич, II, 1958, 10).

◇ **Ди́хати вогне́м (по́лум'ям, нена́вистю, чо́ртом** *і т. ін.*) *на кого* — мати злість на кого-небудь, виявляти вороже ставлення до когось, не терпіти когось.— *В мене свекруха люта змія: ходить по хаті, полумя'м на мене дише* (Н.-Лев., II, 1956, 305); *Чортом дихав на Козака пан гетьман* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 100); **Ди́хати на ла́дан:** а) бути тяжко хворим, бути при смерті.— *Ну, цьому недовго ряст топтати! .. на ладан дише!..* (Мирний, I, 1954, 325); [М о т р я:] *На ладан дихаю, мабуть, скоро здохну...* (Кроп., II, 1958, 360); б) ставати ні до чого не придатним, розвалюватися, розпадатися, перетлівати (про будівлі, предмети одягу і т. ін.). *Тоня вдягає свого старенького теплого светра.., на ноги — туфлі. Ох, які ж бо вони вже давні, на ладан дихають!* (Собко, Матв. затока, 1962, 246); [М о л о д и й ч о л о в і к:] *Місток коло вашого села на ладан дише... Ледве проїхали* (Корн., I, 1955, 331); **Ди́хати тепло́м (приві́том** *і т. ін.*) *на (до) кого* — добре, прихильно, щиро ставитись до кого-небудь. *В селі знали силу давніх, навіть історичних народних пісень. Дихало на мене привітом, теплом могучого рідного народу* (Вас., IV, 1960, 24); **Ле́две ди́хати** — перебувати у важкому стані; бути на грані припинення існування. — *І справді, чудна та Польща,— промовив п. Мойсей,— сама лежить зв'язана, скручена, ледве дише, а ще таки простягає руки, щоб щось наше загарбати собі* (Н.-Лев., I, 1956, 125); *Все наче застигло в німому чеканні,.. вогонь ледве диха* (Коцюб., II, 1955, 325); **Не ди́хати** — зберігати мовчання, затамувавши подих. *Стала коло матусі і стоїть, не дише, моя рибочка* (Вовчок, I, 1955, 41); **Чим ди́хає (ди́ше)** *хто* — чим цікавиться, якими інтересами живе хто-небудь. [Т е р е щ е н к о:] *Я тут усіх знаю, хто чим дихає* (Корн., II, 1955, 98); *Треба приглянутись заново до Барила, рознюхати, чим він дише, чого зараз хоче* (Кучер, Трудна любов, 1960, 249).

ДИ́ХАТИСЯ, ди́хається і ди́шеться *недок., безос., кому, чому, у сполуч. з присл.* л е г к о, г а р н о і т. ін. Про процес дихання. *Вам здається, що ви їдете не по вбитій дорозі зеленого степу, а якимсь невідомим краєм*

краси.. та вільного пахучого повітря. Вам легко дишеться, легко живеться (Мирний, IV, 1955, 311); *Як гарно дихається — п'єш повітря, мов тепле молоко* (Коцюб., I, 1955, 410); *Широчінь кругом, і легко дихається грудям* (Тич., II, 1957, 31); * Образно. [З і н ь к а:] *Яким вітром на неї* [свекруху] *повіє, таким вона й диха.. А тобі ж як дихається?* (Кроп., II, 1958, 21).

ДИ́ХАЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **ди́хати** 1. *Люди тіснилися, щільно пристаючи один до одного, і формувалося одне велике тіло, гаряче, пітне, дихаюче сотнями ротів* (Коцюб., I, 1955, 276).

ДИХНУ́ТИ, ну́, пе́ш, *док.* 1. Однокр. до **ди́хати** 1. *Довідавсь дива й горя* [Севастян]; *Один був гріх: і не дихне, як не брехне* (Гл., Вибр., 1957, 117); *Якщо дихнути на холодне скло, то тепле повітря на ньому охолоне. На склі з'являться крапельки води* (Фіз. геогр., 5, 1956, 90); *Василина почувала, що на її лице неначе хто дихнув огнем* (Н.-Лев., II, 1956, 53); * Образно. *Високий комин гуральні дихнув клубами диму* (Коцюб., II, 1955, 39).

◇ **Дихну́ти на по́вні гру́ди** — відчути цілковите полегшення, волю і т. ін. *Бесараби й буковинці — Визволені люди, Лиш тепер вони дихнули На повнії груди* (Укр.. думи.., 1955, 463); **Не ма́ти коли́ [й] дихну́ти** — не мати вільної хвилини. *Нехльода зкаржився на нестерпні умови роботи, на велику завантаженість, таку велику, що немає коли дихнути від усякої роботи* (Шиян, Баланда, 1957, 147); **Не [нава́житися] дихну́ти** — притаїтися, завмерти (від напруження, страху і т. ін.). *Крихітний шматочок життя тлів у нім* [хлопчику], *ми намагалися не дихнути, щоб не загасити* (Ю. Янов., II, 1954, 13); *Не те що відповісти — він і дихнути не наважиться...* (Шовк., Інженери, 1956, 35).

2. Повіяти, дмухнути. *Всміхнулося сонце, дихнув вітрець* (Фр., XIII, 1954, 316); *У наші обличчя дихнула прохолода — вісник близької води* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 80).

ДИХОТОМІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до дихотомії.

ДИХОТОМІ́ЧНО. Присл. до **дихотомі́чний.** *Під час вегетації рослин гриб поширюється конідіями, які утворюються на 4—8-разово дихотомічно розгалужених конідієносцях* (Колг. Укр., 7, 1961, 22)

ДИХОТОМІ́Я, ї, *ж.* Послідовне ділення цілого на дві частини, потім кожної частини знову на дві і т. д.

ДИХРОЇ́ЗМ. у, *ч.* Властивість деяких тіл виявляти різне забарвлення залежно від напряму розглядання їх у білому світлі.

ДИЧА́ВИНА, и, *ж., розм.* Те саме, що **дичина́** 2: глушина. [Ю п а к:] *Пустиня навкруги, дичавина, живої душі немає й близько* (Вас., Незібр. тв., 1941, 147); — *Ех, сюди б* [у тайгу] *машину дати, рейки прокласти, щоб гудок паровоза враз розбуркав цю мертву дичавину!* (Допч., II, 1956, 35).

ДИЧА́ВІТИ, ію, іеш, *недок.* 1. Набувати первісного, природного стану; ставати диким (у 1 знач.). — *Свині до самого різдва відгодовуються в лісах, аж дичавіють* (Стельмах, Хліб.., 1959, 96), // Ставати спустошеним, запустілим. *Дичавіла вона* [країна], *ставала пустелею, як її кам'яниста земля, занехаяна землеробом* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 594).

2. Відвикати від людей. *Мати казала: влітку зовсім діти дічавіють — треба якої принади, щоб залучити їх до хати* (Вас., IV, 1960, 10).

ДИЧИНА́, и, *ж.* 1. Дикі птахи і звірі, на яких полюють і м'ясо яких використовують як їжу. *Допоміжним засобом існування було полювання на велику дичину, яку ловили, влаштовуючи облави* (Іст. СРСР, I, 1956, 73); *Іван Іванович полював на.. барсука, білку та іншу дрібну тайгову дичину* (Довж., Зач. Десна, 1957, 74); // М'ясо цих птахів, тварин. *Зайців потрошать, промивають, а потім вимочують 3—4 год в холодній воді з оцтом для видалення крові, бо вся дичина надходить не знекровленою* (Технол. пригот. їжі, 1957, 49); *Повечерявши дичиною, ми ще довго сиділи біля маленького вогнища* (Веч. Київ, 19.II 1958, 4).

2. *розм.* Глухе, запустіле місце; глушина.— *Чи не чули ви оркестра нашого князя? — спитала господиня. — Варто послухати! Хоч тут і село, й дичина, але в нас можна почути найкращих італійських і німецьких композиторів* (Н.-Лев., I, 1956, 171); // *заст., зневажл.* Житель цих глухих, запустілих місць. *Ця затуркана дичина* [наймичка] *не така вже нерозумна, як говорив Веремій* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 232).

ДИЧІ́ТИ, ію, іеш, *недок., рідко.* Те саме, що **дича́віти.** *Бувайте здорові.. Не дичійте дуже* (Л. Укр., V, 1956, 14).

ДИ́ЧКА, и, *ж.* Дике, некультивоване плодове дерево. *Найкращий період для окулірування — це кінець липня — середина серпня, коли кора на дичках легко відстає і живці на маточних деревах достигли* (Колг. Укр., 7, 1958, 34); — *Отак-то глянеш навкруги — верба, осика або якась фруктова, копійчана дичка* (Довж., Зач. Десна, 1957, 255); * У порівн. *Зроду не гостював Андрій, не бував на людях, ..ріс, як дичка за хатою* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 44); // Плід цієї рослини. *Любий брате, визріває дичка, Груші ударяють у спориш* (Забашта, Вибр., 1958, 26).

ДИЧКОВИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **ди́чка.**

2. Признач., відведений для вирощування дички. *Під дичкове поле ділянку бажано виділити в низині біля водойм* (Озелен. колг. села, 1955, 20).

ДИЧКОВО́Д, а, *ч.* Фахівець-садівник, який вирощує дички. *Робота дичководів.. показала, що пікірування сіянців в стані ключок і сім'ядолей має значну перевагу над пікіруванням в стані двох зелених листочків* (Сад. і ягідн., 1957, 132).

ДИЧО́К, чка́, *ч., розм.* Те саме, що **ди́чка.** *Розказував* [Рубець], *коли якого дичка посадив, яку щепу щепив* (Мирний, III, 1954, 147); — *То ж була звичайнісінька лісова кисличка. Дичок!* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 474).

ДИ́ШЕЛЬ, шля, *ч.* Товста жердина, прикріплена до передньої частини воза або саней, що використовується для запрягання коней і допомагає правити ними. *Він мав усе лиш одного коня і малий візок з дубовим дишлем* (Стеф., I, 1949, 61); * Образно. *Вже й віз небесний дишлем на світанок хилив і зірниця пломеніла на сході* (Ішук, Вербівчани, 1961, 344); // Така ж жердина у колісному сільськогосподарському інвентарі для з'єднання його з трактором або іншою машиною. *Одновісний причіп складається з осі, ресорної підвіски, рами з дишлем та кузова* (Автомоб., 1957, 15).

ДИ́ШЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **ди́шель.**

ДИ́ШЛО, а, *с.* Те саме, що **ди́шель.** *Незабаром рослі балагульські коні, розгойдуючи біля дишла масивний дзвоник, везли до Кракова пана підполковника* (Стельмах, II, 1962, 256);— *Голос великий* [у гармати] *та розум малий, а треба так, щоб як те дишло — куди повернеш, туди й вийшло* (Панч, Іду. 1946, 32); — *А в лобогрійці дишло поламане!* (Вишня, I, 1956, 379); * Образно. *Поламане вже дишло прийдеться* [Гітлеру] *повертати на Берлін* (Гонч., Вибр., 1959, 154).

ДИШЛОВИ́Й, а́, е́, *рідко.* Прикм. до **ди́шло.**

ДИЯ́ВОЛ, а. *ч.* Те саме, що **біс** [1]; чорт, сатана. — *Поїду в Київ, помолюся. Молитва, може, прожене Диявола...* (Шевч., II, 1953, 224);— *Не хочу я з ним жити, хай з ним чорти та дияволи живуть* (Мирний, I. 1954, 158); // Уживається як лайливе слово. *Один тільки ку-*

чер вигукує: «Ну, дияволи!» та докупи зводить коней (Мирний, IV, 1955, 251).

◇ **До дия́вола (к дия́волу)** — те саме, що **До біса** (*див.* **біс** [1]); геть.— *Я сказала.. незграбно пошито. —Ну і к дияволу її, коли так!— рішила панночка, зірвавши з себе.. блузку* (Л. Укр., III, 1952, 602).

ДИЯВОЛЕНЯ́, я́ти, *с., розм.* Маленький диявол.

ДИЯВОЛИ́ЦЯ *див.* **дия́волка.**

ДИЯВО́ЛКА, и, **ДИЯВОЛИ́ЦЯ,** і, *ж.* Жін. до **дия́вол.** *Лукія не дияволиця, ..але нечистий, напевне, її каламутить* (Донч., III, 1956, 134).

ДИЯВО́ЛЬСЬКИ. Присл. до **дия́вольський.** *Признатись, дияволськи ніяково бути в ролі «знаменитой иностранки»* (Л. Укр., V, 1956, 301).

ДИЯВО́ЛЬСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **дия́вол.** *День і ніч, літо і зиму святий* [з книги «Житія»] *мужньо обганявся на стовпі від мирських дияволськи́х спокус* (Козл., Ю. Крук, 1957, 396); *Париж, Париж, дияволський казан (це ж ти так звав його, Огюст Барб'є?)* (Тич., 1, 1957, 200); // *перен.* Такий, як у диявола; підступний, злий. *Недарма в народі про них* [сектантів-трясунів] *кажуть: «Борода єпіскопа, а хватка дияволська»* (Наука.., 8, 1958, 50); *Дияволський злобний розум Хоми Хамелі зрештою знайшов, чим мене вразити. Він каже, що я художник-кар'єрист* (Вол., Дні.., 1958, 54).

2. *розм.* Надзвичайно сильний за ступенем вияву. *Після незначної ранкової паузи психічні атаки гітлерівців почалися знов з тою ж дияволською настирливістю* (Ле, Право.., 1957, 190); *Наводив* [Орлюк] *переправи по горло в воді, під дияволським обстрілом, серед битої криги* (Довж., Зач. Десна, 1957, 297).

ДИЯ́КОН, а, *ч., церк.* Помічник священика у відправі церковної служби; нижчий духовний чин. *Ідуть аж три попи і четвертий диякон, та усе у чорних ризах* (Кв.-Осн., II, 1956, 93); *Багато віруючих несли ікони, простуючи слідом за священиками і патлатими дияконами* (Шиян, Гроза.., 1956, 332).

ДИЯКОНИ́ХА, и, *ж., церк., розм.* Жінка диякона. *Молода, але змарніла, убого вбрана жінка щось шепоче на вухо поважній старій вдові-дияконисі* (Л. Укр., II, 1951, 227).

ДИЯКО́НСЬКИЙ, а, е, *церк.* Прикм. до **дия́кон.** [Кіндрат Антонович:] *Був би я безштанько, а ви, як і тепер, дияконським сином, ви б зроду-віку і не подивились на нашу Олесю* (Кроп., II, 1958, 256); — *Пора! — немовби й не чувши направи попа Варлама, буркнув сам собі владика і виступив з вівтаря через дияконські двері* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 300).

ДІАБА́З, у, *ч.* Вулканічна гірська порода зеленувато-чорного кольору, яка використовується як будівельний та ін. матеріал. *Базальт, діабаз, граніт утворилися в надрах вогняно-рідкої маси і покрили товстою корою великі простори землі* (Наука.., 12, 1960, 26); *Ліси, ліси, Кареліі ліси, не раз до вас думкам моїм літати; ..на воду рік ясну, прозорочисту, обрамлену в граніт і діабаз* (Гопч., Вибр., 1959, 266).

ДІАБА́ЗОВИЙ, а, е. Прикм. до **діаба́з;** // Вигот. з діабазу.

ДІАБЕ́Т, у, *ч.* Назва деяких хвороб, які супроводяться виділенням дуже великої кількості сечі. *Лабораторія працює над створенням препаратів, за допомогою яких можна буде досягти нормалізації обміну речовин в організмі людини, порушеного через захворювання на діабет* (Рад. Укр., 10.VII 1957, 3); *Споживання квасолі сприяє вуглеводному обмінові речовин і буває корисне при лікуванні діабету* (Зерн. боб. культ., 1956, 121).

△ **Цукро́вий (са́харний) діабе́т** — хвороба, яка супроводжується виділенням цукру в сечу і збільшенням кількості цукру в крові; цукрова (сахарна) хвороба. *Одним з найпоширеніших ендокринних захворювань є сахарний діабет, виникнення якого зв'язане з патологією підшлункової залози* (Курс патології, 1956, 336).

ДІАБЕ́ТИК, а, *ч., розм.* Людина, хвора на діабет.

ДІА́ГНОЗ, у, *ч.* Короткий лікарський висновок про характер і суть захворювання на підставі всебічного дослідження хворого; визначення хвороби. *У сумнівних випадках для уточнення діагнозу* [переломів] *треба зробити рентгенівський знімок* (Хвор. дит. віку, 1955, 13); *Місцевий колега правильно визначив діагноз: крововилив у мозок* (Вільде, Сестри.., 1958, 96).

ДІАГНО́СТ, ДІАГНО́СТИК, а, *ч.* Лікар, який особливо успішно ставить діагнози. *Професор Харловський був найпопулярніший у місті діагностик* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 118).

ДІАГНО́СТИК *див.* **діагно́ст.**

ДІАГНО́СТИКА, и, *ж.* Розділ медицини, який вивчає ознаки хвороб, методи і принципи дослідження організму для встановлення діагнозу. *Надзвичайно важливого значення набули радіоактивні ізотопи в медичній діагностиці* (Курс фізики, III, 1956, 382); // Встановлення діагнозу. *Радіоактивний йод вживають для діагностики і лікування захворювань щитовидної залози* (Наука.., 3, 1961, 30).

ДІАГНОСТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **діа́гноз** і **діагно́стика.** *Можна, наприклад, згадати.. ультразвуковий діагностичний апарат, який використовують для виявлення ранніх стадій злоякісних пухлин* (Наука.., 3, 1959, 18); *З'ясовано не тільки лікувальне, але й діагностичне значення електросонних процедур* (Наука.., 11, 1956, 18).

ДІАГНОСТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **діагностува́ти.** *Дуже велике значення для діагностування отиту мають старанні спостереження сестри* (Хвор. дит. віку, 1955, 80).

ДІАГНОСТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Ставити діагноз, визначати хворобу. *Діагностувати крововиливи нерідко буває важко* (Хвор. дит. віку, 1955, 20): *На ранній стадії діагностувати це захворювання* [рак легенів] *важко* (Веч. Київ, 3. XI 1958, 2).

ДІАГНОСТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **діагностува́ти.** *На ранній стадії діагностується лише частина злоякісних пухлин* (Наука.., 10, 1962, 31).

ДІАГОНА́ЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до **діагона́ль** 2. *На пероні ловили переодягнених жандармів, пізнаючи їх по діагоналевих брюках, які виглядали з-під цивільної верхньої одежі* (Панч, В дорозі, 1959, 281).

ДІАГОНА́ЛЬ, і, *ж.* 1. Пряма лінія між двома несуміжними вершинами многокутника або між двома вершинами многогранника, які не знаходяться на одній його грані. *Дуже добрий перший хід у задачі 49 має ідею звільнення діагоналі для дії ферзя* (Шах. композ.., 1957, 31).

По діагона́лі ру́хатися (бу́ти розташо́ваним, прове́деним *і т. ін.*) — не під прямим кутом; навскіс. *Диван покривався широкою зеленою плахтою, а на його спинці по діагоналі пришпилювалася біла мережана доріжка* (Руд., Вітер.., 1958, 32); *Слон ходить і бере фігури противника, пересуваючись по діагоналях у всякий бік* (Перша книга шахіста, 1952, 24).

2. Груба тканина з рубчиками по скісній лінії.

ДІАГОНА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **діагона́ль** 1; // Розташований, спрямований по діагоналі. *Найближчими днями закінчити підготовку сівачів і трактористів, які працюватимуть на сівалках, устаткованих пристроями для механічного діагонального перенесення мірного дроту* (Рад. Укр., 2.IV 1957, 1).

ДІАГОНА́ЛЬНО, *присл.* По діагоналі; навскіс.

ДІАГРА́МА, и, *ж.* 1. Графічне зображення, що наочно у вигляді певних геометричних фігур показує співвідношення між різними величинами, які порівнюються. *В залі, де відбувалась конференція, висіло багато таблиць і діаграм з показниками собівартості центнера продукції в тому чи іншому господарстві* (Колг. Укр., 4, 1957, 8); *Виразні фотомонтажі, малюнки, діаграми найкраще сприймаються читачами* (Рад. Укр., 12.IV 1959, 3); * У порівн.— *Спати час,— гукнула вона до дітей, які вишикувались по ранжиру, мов жива діаграма* (Собко, Справа.., 1959, 87).

2. *спец.* Зображення шахівниці в спеціальній літературі.

ДІАГРА́МНИЙ, а, е. Прикм. до **діагра́ма.** *Видний довго й уважно роздивлявся товсті листи, покреслені лініями, діаграмними стовпиками* (Досв., Вибр., 1959, 296).

ДІАДЕ́МА, и, *ж.* 1. Вінець або пов'язка з дорогоцінними самоцвітами у верховних урядовців, жерців, що визначала їх сан. [Г е л е н:] *Ся діадема, сяя патериця — то знаки влади над всіма царями* (Л. Укр., II, 1951, 300); *Пішли вперед брати-народи.. До сяйва праці і свободи Без плах, корон і діадем* (Рильський, I, 1956, 236); * У порівн. *Все навкруги сповнене життя, молодості, краси. Величною діадемою синіють на обрії Високі Татри* (Гончар, Зустрічі.., 1950, 41).

2. Жіноча дорогоцінна прикраса на зразок невеликої відкритої корони. *На голові у неї сяла діадема з усяких брилянтів* [брильянтів] (Н.-Лев., IV, 1956, 37); *В чорній сукні, ..з одною діадемою в зачісці, Евеліна сиділа за столом, сувора і таємниче мовчазна* (Рибак, Помилка.., 1956, 161).

ДІАКРИТИ́ЧНИЙ, а, е. **Діакрити́чний знак** — надрядковий або підрядковий знак при букві, що вказує на вимову, яка відрізняється від вимови звука, позначеного цією ж буквою без знака. *Діакритичні знаки — додаткові знаки, що служать для позначення різних звуків* [у транскрипції] *і їх відтінків, зображуваних однією й тією самою буквою* (Сл. лінгв. терм., 1957, 48).

ДІАЛЕ́КТ, у, *ч.* Місцевий різновид мови; говірка (у 1 знач.). *Сукупність.. місцевих особливостей мови широких мас певної території і визначає діалект (говір)* (Нариси з діалектології.., 1955, 3); *Опріч знання різних діалектів треба мати дуже музикальне вухо, щоб зловити усі одтінки говорів* (Коцюб., III, 1956, 312).

ДІАЛЕКТА́ЛЬНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **діале́ктний.**

ДІАЛЕКТИ́ЗМ, у, *ч.* Слово або інший елемент у літературній мові, взятий з діалекту. *Коли лексичний діалектизм.. відповідає потребам спілкування, він перестав бути діалектизмом, здобуває собі місце в словнику літературної мови і збагачує його* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 8); *Горький не раз застерігав молодих письменників проти зловживання діалектизмами* (Рильський, III, 1956, 77).

ДІАЛЕ́КТИК, а, *ч.* 1. Послідовник діалектичної філософії, який керується діалектичним методом. *Професор був людина ясного світогляду, діалектик і матеріаліст* (Смолич, Розм. з чит., 1953, 40).

2. *заст.* Особа, яка володіє діалектикою (у 3 знач.). — *З вас хитрий діалектик! Вам виступати на теологічних диспутах, — хоч кого заженете в кут* (Кол., Терен.., 1959, 100).

ДІАЛЕ́КТИКА, и, *ж.* 1. Всебічне вчення про рух і розвиток, революційний метод пізнання і перетворення світу. *Діалектика вимагає всебічного дослідження даного суспільного явища в його розвитку і зведення зовнішнього, позірного до корінних рушійних сил, до розвитку продуктивних сил і до класової боротьби* (Ленін, 21, 1950, 185); *Діалектика є наука про найбільш загальні закони розвитку не тільки природи і суспільства, але й мислення* (Ком. Укр., 4, 1960, 27).

2. Процес розвитку, руху чого-небудь. *Діалектика державно-монополістичного капіталізму така, що замість зміцнення капіталістичної системи, на що розраховує буржуазія, він ще більше загострює суперечності капіталізму, розхитує його до самої основи* (Програма КПРС, 1961, 23); — *Щось ти мені дуже нагадуєш дворушника якогось: учора агітував на цілий місяць лишитись, а сьогодні...— Діалектика, жінко! Нічого не поробиш* (Головко, I, 1957, 489).

3. *заст.* Уміння вести суперечку, полеміку, застосовуючи логічні докази.

ДІАЛЕ́КТИКО-МАТЕРІАЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Який стосується матеріалістичної діалектики, належить до матеріалістичної діалектики.

ДІАЛЕКТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Заснований на законах діалектики. *Підкреслюючи діалектичний характер процесів природи і їх пізнання, Ленін писав, що сучасна фізика «народжує діалектичний матеріалізм»* (Наука.., 4, 1958, 2).

△ **Діалекти́чний матеріалі́зм** — філософія марксизму-ленінізму, що органічно поєднує матеріалістичне вирішення основного питання філософії з діалектикою; наука про найбільш загальні закони буття, розвитку явищ об'єктивної дійсності і процесу пізнання; науковий світогляд і революційний метод пізнання і перетворення дійсності. *Діалектичний матеріалізм як єдина справді наукова філософія спирається на успіхи всієї сучасної науки* (Ком. Укр., 3, 1962, 60).

2. Стос. до діалектики (у 2 знач.). *Необхідно явища культури і журналістики вивчати у всій їх.. конкретності, в діалектичній складності* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 21).

ДІАЛЕКТИ́ЧНО. Присл. до **діалекти́чний** 2. *Треба не тільки констатувати факт, а діалектично з'ясувати його* (Доч.., I, 1956, 370).

ДІАЛЕ́КТНИЙ, а, е. Прикм. до **діале́кт.** *Жаргонні й діалектні вислови особливо широко застосовуються в гуморі і дають там неабиякий ефект* (Рильський, III, 1956, 78).

ДІАЛЕКТОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **діалектогра́фія.** *До діалектографічних і діалектологічних досягнень 20-х років слід віднести, зокрема, ті докладні відомості, що їх у цей час було здобуто відносно східнополіських говорів* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 82).

ДІАЛЕКТОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* Розділ мовознавства, що вивчає явища певної мови та територію їх поширення. *Діалектографія — розділ мовознавства, завданням якого є вивчення явищ певної мови в плані їх територіального поширення* (Сл. лінгв. терм., 1957, 88).

ДІАЛЕКТО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з діалектології. *Діалектологам не можна нехтувати фольклорним матеріалом* (Мовозн., VI, 1948, 80).

ДІАЛЕКТОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **діалекто-ло́гія.** *Переглянув я ті книжки.. Це надзвичайно цінний матеріал як етнографічний, так і діалектологічний* (Коцюб., III, 1956, 312).

ДІАЛЕКТОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Галузь мовознавства, яка вивчає місцеві діалекти. *Життя діалектів і говірок мови в їх минулому і сучасному вивчає окрема мовознавча наука — діалектологія* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 8).

ДІА́ЛІЗ, у, *ч.* Видалення з колоїдного розчину низькомолекулярних речовин (електролітів, органічних речовин). *Спосіб відокремлення розчинних речовин, який ґрунтується на тому, що одна з них нездатна дифун-*

дувати крізь перетинку, має назву діалізу (Заг. хімія, 1955, 456).

ДІАЛО́Г, а, *ч.* Розмова між двома або кількома особами. *Мова в реальному житті.. набирає форми діалога — обміну реплік, того, що ми звемо в побуті розмовою* (Рад. літ-во, 1, 1957, 30); *Діалоги повторювались мало не щоранку* (Шовк., Інженери, 1956, 38); * Образно. *Кожна вистава — це діалог театру з глядачем* (Мист., I, 1958, 8); // Частина літературного твору, в якій відбувається розмова двох осіб. *Платон надає своїм філософічним писанням форму наскрізь белетристичних діалогів* (Фр., XVI, 1955, 383); *У деяких випадках діалог у весільних піснях перетворюється на хоровий дует, ..бо виконується двома групами* (Укр. клас. опера, 1957, 36); // Літературний твір, написаний у формі бесіди.

ДІАЛОГІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Виклад літературного твору у формі діалога. *При частій діалогізації мови, при оформленні твору як розмови з уявним співбесідником майже всі твори Шевченка пройняті звертаннями, питаннями (часто риторичними), емоціонально забарвленими вигуковими реченнями* (Курс. іст. укр. літ. мови, I, 1958, 252).

ДІАЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **діало́г**. *Письменник* [О. Гончар] *уміє ефектно закінчити якийсь розділ чи ситуацію діалогічним заокругленням* (Мовозн., VI, 1948, 31); *З часом діалогічна форма стає дуже поширеною.. і сприяє створенню реалістичних, живих побутових картин* (Укр. клас. опера, 1957, 14); // Який має форму діалога, оформлений як діалог. *Діалогічна мова — мова у формі бесіди, розмови, в якій бере участь не менше двох осіб* (Сл. лінгв. терм., 1957, 51).

ДІАЛОГІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **діалогі́чний**. *Українській народній пісні, як і пісні багатьох слов'янських народів, значною мірою притаманна діалогічність* (Укр. клас. опера, 1957, 13).

ДІАМАГНЕТИ́ЗМ, у, *ч.* Властивість деяких речовин відштовхуватися (а не притягуватися) полюсами магнітів.

ДІАМАГНІ́ТНИЙ, а, е. Який має ознаки діамагнетизму. *Ще дивніші властивості так званих діамагнітних тіл, наприклад цинку, свинцю, сірки, вісмуту: ці тіла відштовхуються від сильного магніту!* (Цікава фізика.., 1950, 191).

ДІАМА́НТ, а, *ч.* 1. Дорогоцінний камінь — алмаз, штучно ограненний і відшліфований; брильянт. *Деякі дами були в діамантах, декольтовані, мов на бал* (Л. Укр., III, 1952, 621); *На фіолетовому оксамиті лежав золотий перстень. Маленькими зірочками виблискували на ньому три діаманти* (Бойч., Молодість, 1949, 187); * Образно. *Се ж голод серця гнав тебе за тим, у кого в очах діаманти ясні, ..а кучері були, мов грона рясні* (Л. Укр., I, 1951, 284); * У порівн. *Пишна вечірня зірка засяла на голові в Зірниці між пахучими рожами її вінка, мов блискучий діамант* (Н.-Лев., IV, 1956, 10).

2. Вид дрібного друкарського шрифту.

ДІАМА́НТОВИЙ, а, е. Прикм. до **діама́нт**. *Вона ще цілу годину буде чіпляти блискуче діамантове намисто на шию* (Н.-Лев., IV, 1956, 12); // Оздоблений діамантом. *Іде, іде — коли море. А через море така царівна на березі стоїть, на руці перстень діамантовий сяє!* (Тич., I, 1957, 146); * Образно. *На листі засвітилася діамантова роса і різними барвами замиготіла, заграла і зникла* (Л. Укр., III, 1952, 494).

ДІАМА́Т, у, *ч.* Скорочення: діалектичний матеріалізм.

ДІА́МЕТР, а, *ч.* Відрізок прямої, яка сполучає дві точки кола і проходить через його центр. *Діаметр дорівнює сумі двох радіусів, і тому всі діаметри одного кола рівні між собою* (Геом., I, 1956, 6); *Екваторіальний діаметр Марса дорівнює 6780 кілометрів, або 0,532 діаметра Землі* (Наука.., 9, 1957, 8); // Поперечник усякого круглого або такого, що здається круглим, тіла, простору. *Чавунні труби метрових діаметрів стояли вряд, всмоктували забарвлений льосовим мулом бурхливий плин води* (Ле, Міжгір'я, 1953, 41).

ДІАМЕТРА́ЛЬНИЙ, а, е. Який ділить навпіл по лінії діаметра, поперечника.

Діаметра́льна протиле́жність — цілковита, повна протилежність.

ДІАМЕТРА́ЛЬНО, *присл., книжн.* Зовсім, цілком. *—Я не пам'ятаю, щоб ви хоч раз, Іване Семеновичу, послухали моєї ради, натомість завжди чинили діаметрально навпаки!* (Ю. Янов., II, 1954, 115); *Про Романика мали вони* [сестри] *дві діаметрально протилежні характеристики* (Вільде, Сестри.., 1958, 462).

ДІАМОФО́С, у, *ч.* Складне мінеральне добриво, яке одержують нейтралізацією фосфорної кислоти аміаком (діамоній-фосфат). *Складні мінеральні добрива бувають подвійні (амофос, діамофос..) і потрійні.., тобто містять два або три основних елементи живлення* (Колг. Укр., 10, 1960, 23).

ДІАПАЗО́Н, у, *ч.* 1. Сукупність звуків різної висоти, які може брати голос або музичний інструмент. *Це цілком викінчена оперна співачка* [Олена Петляш] *з сильним і великим щодо діапазону драматичним сопрано, яким вона вміло володіє* (Минуле укр. театру, 1953, 66); *Він на цілих дві октави підняв свій голос. Я досі не знав, що він мав такий великий діапазон* (Л. Янов., I, 1959, 440).

2. *чого, перен.* Обсяг, поширення або розмір чого-небудь. *Творчість Шевченка дивує широтою діапазону, багатством жанрів і форм* (Корн., Разом із життям, 1950, 17); *У мартенівських печах виплавляють сталь, що має широкий діапазон застосування* (Наука.., 1, 1957, 8).

ДІАПА́УЗА, и, *ж.* Тимчасове припинення розвитку комахи, різке уповільнення обміну речовин, викликані несприятливими умовами. *Посуха, відсутність їжі та інші несприятливі умови середовища часто викликають тимчасову зупинку в розвитку комахи; це явище має назву діапаузи* (Захист рослин.., 1952, 44); *Частина жуків може бути в діапаузі і виходить з грунту через кілька місяців, а то й наступного року* (Колг. Укр., 1, 1957, 38).

ДІАПОЗИТИ́В, а, *ч.* Фотографічний знімок на спеціальній прозорій плівці або склі, призначений для показу зображень на екрані за допомогою проекційного ліхтаря. *Бесіда супроводжується діапозитивами, які демонструються автоматично, відповідно до дикторського тексту* (Веч. Київ, 18.I 1958, 1).

ДІАПОЗИТИ́ВНИЙ, а, е. Прикм. до **діапозити́в**. *На.. діапозитивних фотопластинках і позитивних фотоплівках друкують з негативів позитиви-відбитки і діапозитиви* (Довідник фот., 1959, 22).

ДІАСТА́З, у, *ч.*, **ДІАСТА́ЗА**, и, *ж.* Фермент, який розщеплює крохмаль і глікоген з утворенням декстринів і мальтози. *В солоді міститься особливий фермент — діастаз, що діє як каталізатор і перетворює крохмаль в цукор* (Заг. хімія, 1955, 431); *Під впливом ферменту діастазу крохмаль перетворюється на цукор і пересувається по рослині* (Практ. з анат. рослин, 1955, 29).

ДІАСТА́ЗА *див.* **діаста́з**.

ДІА́СТОЛА, и, *ж.* Одна із ритмічно повторюваних фаз серцевого циклу — розслаблення мускулатури серця, яке настає після її скорочення (систоли). *При систолі — скороченні — лівий шлуночок викидає кров*

в аорту і тиск у ній підвищується, під час діастоли — розслаблення — тиск в аорті падає (Заг. догляд за хворими, 1957, 76).

ДІАТÉЗ, у, *ч.* Схильність організму до деяких захворювань. *Люди з діатезом можуть захворіти на певну хворобу під впливом найменших зовнішніх впливів* (Курс патології, 1956, 64).

ДІАТЕРМІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **діатермія.**

ДІАТЕРМІ́Я, ї, *ж.* Глибоке прогрівання ткапин і органів тіла електричними струмами високої частоти з метою лікування. *Сестра включила струм, і тихо загурчав мотор. Це робили діатермію — глибоке прогрівання внутрішніх органів* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 210).

ДІАТОМÉЯ, ї, *ж.* Мікроскопічні одноклітинні або колоніальні водорості жовтуватого кольору, оболонки яких складаються з двох половинок, насичених кремнеземом; діатомові водорості. *Коли черепашки діатомових водоростей осідають на дно, з них утворюється порода діатоміт, що в основному складається з скелетів діатомей* (Курс заг. геол., 1947, 123); *Вони* [водорості] *звільна-звільна спадуть вниз — особливо.. діатомеї та інший дріб'язок, що становить головну масу морського життя* (Фр., II, 1950, 338).

ДІАТОМІ́Т, у, *ч.* Рихла, землиста або слабо зцементована осадочна кремениста порода. *До них* [гідравлічних добавок] *належать трепел.., діатоміти і ряд інших* (Компл. використ. вапняків.., 1957, 56).

ДІАТÓМОВИЙ, а, е. Прикм. до **діатомéя.** *Максимальна тривалість життя діатомових (одноклітинних) водоростей коливається від 5 год. до 5 днів* (Наука.., 6, 1960, 24); *Діатомовий мул.. це в основному кременисті черепашки і водорості мікроскопічного розміру* (Курс заг. геол., 1947, 18).

ДІАТÓНІКА, и, *ж.* Система музичних звуків, яка утворюється послідовністю основних семи ступенів ладу. *Не менш характерна для мелодики опери* [«Запорожець за Дунаєм»] *діатоніка* (Укр. клас. опера, 1957, 141).

ДІАТОНІ́ЧНИЙ, а, е. Розташований у порядку інтервалів нормального звукоряду; який послідовно по ступенях переходить від ладу до ладу. *Стародавні греки уподібнювали сім звуків діатонічного звукоряду семи кольорам райдуги* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 117).

ДІАФІ́ЛЬМ, у, *ч.* Скорочення: діапозитивний фільм. *Тут є лекторій, випущено два діафільми про життя і творчість Айвазовського* (Довж.. III, 1960, 86).

ДІАФРА́ГМА, и, *ж.* 1. Грудочеревна перепона, що відмежовує грудну порожнину від черевної. *Дихальні вправи розвивають як м'язи грудної клітки, так і діафрагму, а це призводить до збільшення життєвої ємності легень* (Метод. викл. анат., 1955, 123).

2. Пристрій у вигляді серповидних пелюсток або дисків для зміни діючого отвору фото- або кінооб'єктива. *Діафрагма встановлюється між лінзами фотографічного об'єктива* (Довідник фот., 1959, 14).

3. Одна з тонких стінок, споруджуваних вертикально у центрі перерізу гребель з дерева, бетону, металу і т. ін. *Жорстку діафрагму роблять для створення водонепроникної перепони в середині тіла греблі, спорудженого з водонепроникного грунту* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 41).

4. Деталь насоса обприскувача або гальмового крана у деяких машин у вигляді дискової пластинки. *Бензиновий насос складається з таких основних частин: корпусу, ..діафрагми, важільця* (Зерн. комбайни, 1957, 183); *Гальмовий кран служить для керування пневматичним приводом гальма. Кран складається з корпуса, в якому за допомогою кільцевої гайки закріплена гнучка металева діафрагма* (Підручник шофера.., 1960, 267).

ДІАФРА́ГМОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **діафрáгма;** // Який діє за допомогою діафрагми (у 4 знач). *Крім тракторних знарядь, в садівництві використовують і.. ранцевий діафрагмовий обприскувач ОРД та ручний обпилювач ОРМ* (Колг. Укр., 4, 1957, 36).

ДІАФРАГМУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **діафрагмувáти.** *Кут зображення* [фотооб'єктива] *трохи збільшується із зменшенням діючого отвору фотооб'єктива, тобто з діафрагмуванням* (Довідник фот., 1959, 14).

ДІАФРАГМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Збільшувати або зменшувати отвір фото- або кінооб'єктива і ширину пучка світлових променів у ньому за допомогою діафрагми (у 2 знач.). *При фотографуванні блискавки вдень треба фотооб'єктив діафрагмувати до найменшої діафрагми і користуватися червоним світлофільтром* (Довідник фот., 1959, 70).

ДІАХРОНІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **діахронія.**

ДІАХРОНІ́Я, ї, *ж.* Історична послідовність розвитку мовних явищ; протилежне синхронія.

ДІ́БРАНИЙ *див.* **добраний.**

ДІБРА́ТИ *див.* **добирáти.**

ДІБРА́ТИСЯ *див.* **добирáтися.**

ДІБРÓВА, и, *ж.* Листяний ліс на родючих грунтах, у якому переважає дуб. *Пішов шелест по діброві, Шепчуть густі лози* (Шевч., I, 1951, 6); *Діброви відзначаються різноманітністю породного і видового складу* (Лісівництво.., 1956, 14); * У порівн. *Шум гув у її голові: то шумів, як вітер між соснами, то шелестів, як зелена діброва* (Н.-Лев., II, 1956, 98).

ДІБРÓВКА, и, *ж.* Зменш. до **дібрóва.**

ДІБРÓВНИЙ, а, е. Прикм. до **дібрóва.** *У квітні грунт у лісі, неначе килимом, встеляється білими квітами анемони дібровної, синьо-фіолетовим рястом* (Веч. Київ, 25. III 1961, 4).

ДІБРÓВОНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **дібрóва.** [Козак:] *Зашуміла дібровонька, Ще й гай зелененький. Ой виступив з України Козак молоденький* (Н.-Лев., II, 1956, 445).

ДІ́ВА, и, *ж., заст., поет.* Дівчина.— *Не думай, що були* [у пеклі] *чиновні... Се діви чесні, непорочні, Яким спідниці не дуло* (Котл., I, 1952, 150); — *Це не есесівець, а орлеанська діва,— глузливо зауважив француз* (Загреб., Європа 45, 1959, 451); * У порівн. *Панна Анеля, в білім капоті, ..як євангельська діва, сунеться тихо повз довгий стіл* (Коцюб., II, 1955, 252).

Старá дíва — про немолоду жінку, яка не була замужем. *Одностайність, із якою вони* [студентки] *зневажали проблеми кохання й висвітлювали чоловічу стать, створила їм.. сумну славу «старих дів»* (Ю. Янов., II, 1954, 83).

ДІВА́ТИ, áю, áєш, *недок.,* **ДІ́ТИ,** ді́ну, ді́неш; *наказ. сп.* ді́нь; *док., перех.* 1. Знаходити для кого-, чого-небудь місце, притулок і т. ін. [Ромодан:] *А куди ці овочі дієте?* (Корн., II, 1955, 288); *Росте Марко. Старі мої Не знають, де діти, Де посадить, де положить І що з ним робити* (Шевч., I, 1951, 314); — *Треба нам зараз десь діти того* [украденого] *мішка, бо ти будеш сидіти.. в тюрмі* (Н.-Лев., III, 1956, 276); — *Отож, гляди мені! Де ти дів листа?* (Головко, II, 1957, 146); // Відсилати, відправляти або знищувати кого-, що-небудь, щоб позбутися. *Прийшла Челядкам думка злая, Щоб ворога* [півня] *де-небудь діть* (Гл., Вибр., 1957, 153).

2. Використовувати, витрачати. *Оттак і з тим буває, Хто чорт-зна де добро своє діває* (Гл., Вибр., 1957, 63); — *А де це ти, Насте, діла котлети?* (Н.-Лев., III, 1956, 263); [Марина:] *Ой, Оксано, Оксано. Силу свою не маєш куди діти* (Корн., II, 1955, 112).

◇ **Де (куди́) діва́ти (ді́ти) день (час, си́лу** *і т. ін.*) — що робити, за що братися. *Але що ж маю робити, ..треба ж кудись час дівати* (Л. Укр., V, 1956, 38); — *Треба надумати, де то його цілісінький день діти,— насміхається Федір, продираючи очі* (Мирний, IV, 1955, 230); **Не зна́ти, де діва́ти (ді́ти) о́чі (від со́рому** *і т. ін.*) — бути дуже засоромленим, переживати свою провину, незручне становище перед ким-небудь. *Микола порізав шматки сала на четвертини, понизав їх на мотузок і почепив осавулисі на шию. Осавулиха йшла і не знала, де діти очі од сорому* (Н.-Лев., II, 1956, 191); **Ніде пра́вди ді́ти; Де пра́вду ді́ти** — треба сказати правду, правду (по правді) кажучи. *Зійшлися судді, стали розбирать: Коли і як воно, і що їй присудити? Як не мудруй, а правди ніде діти, Кінців не можна поховать...* (Гл., Вибр., 1957, 74) *Ніде правди діти, є ще товариші, які хотіли б додержувати все від держави готовеньким* (Рад. Укр., 10.I 1961, 3).

ДІВА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДІ́ТИСЯ,** ді́нуся, ді́нешся; *наказ. сп.* ді́ньсь; *док.* 1. Безслідно, несподівано і т. ін. зникати, переміщатися. *Де ж човен дівався; де плавле* [плаває] *мій мілий?* (Греб., I, 1957, 83); *Все йде, все минає — і краю немає. Куди ж воно ділось? відкіля взялось?* (Шевч., I, 1951, 75); // Ховатися, рятуючись від кого-, чого-небудь.— *Дивишся та лупаєш очима, і не знаєш, куди від них* [циган] *дітись* (Кв.-Осн., II, 1956, 15); *А туман, неначе ворог, Закриває море.. І тьмою німою Оповив тобі душу, Й не знаєш, де дітись* (Шевч., II, 1953, 178).

◇ **Ніде (нікуди, нема́ куди́) діва́тися (ді́тися)** — не мати ніякого виходу з прикрого становища, кращої перспективи на що-небудь. *Всі кажуть: треба заплатить. Віддав я копу — ніде дітись... Та вже ж було на що й дивитись* (Гл., Вибр., 1957, 81); — *Думаєш, туди* [на заробітки] *люди йдуть щастя шукати? Ідуть, як уже край прийде, як ніде вже дітись* (Головко, II, 1957, 422).

2. Знаходити собі місце, притулок.— *Де ми будем діватися з нашими.. сльозами, ..де притулимося, аби нам тепло було?!* (Стеф., III, 1954, 233).

ДІВА́ХА, и, *ж., зневажл.* Збільш. до **діва.** *Селяни називали безтурботних і верескливих дівах «очеретянками»* (Вол., Дні.., 1958, 115).

ДІ́ВЕР, а, *ч.* Брат чоловіка. *Дівер був у вдови — брат покійного чоловіка, багатий* (Вас., II, 1959, 282); — *Згадала баба дівера, що хороший був! — засміялась Онися* (Десняк, Десну.., 1949, 250).

ДІ́ВЕРКА, и, *ж.* Жінка дівера. *Щоб свекорко, як батенько, Свекрівонька, як матінка, До мене були; Щоб діверки та зовиці, Мов братіки та сестриці, Мене прийняли* (Манж., Тв., 1955, 67).

ДІ́ВЕРКО, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **дівер.** *Діверкові догоджу,— Шовком комір вишию..* (Укр.. лір. пісні, 1958, 417).

ДІВИ́ЗНА, и, *ж., заст.* Придане.— *Вся її дівизна, книжки, папери — все порозкидано* (Вас., II, 1959, 109); * У порівн. *Розкладу, розвішаю свої згадки, як молода дівизну, розстелятиму, до місяця розглядатиму* (Вас., II, 1959, 265).

ДІВИ́ЦЯ, і, *ж., заст., нар.-поет.* Дівчина.— *Доброго слова не цураємося, а щоб ви нас не порочили, що ми передержуєм куниці та красні дівиці, так ми вас пов'яжемо* (Кв.-Осн., II, 1956, 71); *Спочатку жив він* [Т. Шевченко] *на Інститутській (нині 25 жовтня) у невеликому дерев'яному будинку проти Інституту благородних дівиць* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 223).

ДІ́ВИЧ, а, *ч., розм., рідко.* Той, хто береже свою невинність.

ДІВИ́Ч-ВЕ́ЧІР, чора, *ч., заст.* Обрядова вечірка молодої напередодні весілля; прощання з дівуванням. *У суботу дівич-вечір одбули, а в неділю повічали* (Стор., I, 1957, 362); *На дівич-вечір зібралися всі Катрусині подружки* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 8).

ДІ́ВКА, и, *ж., розм.* 1. Те саме, що **ді́вчина.** *Гарна дівка, як засватана* (Помис, 1864, № 1816); *Козак — не без щастя, дівка — не без долі* (Мирний, II, 1954, 237); // Дівчина, який час одружуватись.— *Я вже дівка, мені вісімнадцятий пішов* (Мирний, I, 1954, 72); — *Дні за днями проходять, роки спливають за водою. Не встигла й озирнутись, дочка — вже дівка* (Донч., I, 1956, 484).

◇ **Вого́нь ді́вка** — вольова, весела, моторна дівчина. *Сміливість і витримка* [в Марії], *хоч зараз командиром призначай. Вогонь дівка і все тут* (Кучер, Чорноморці, 1956, 441).

2. *заст.* Одинока (неодружена) покоївка, служниця в панському дворі; горнична, наймичка.— *Купив ото вже її* [Ганну] *пан, ..до того там моя сестра Марія була, так ся так за дівку в горницях, а та як би і хазяйка* (Мирний, V, 1955, 335); *У неї в покоях працюють дівки, все шати гаптують, мережать хустки, нанизують перли дрібненькі* (Л. Укр., IV, 1954, 439).

◇ **Мов (немо́в, на́че** *і т. ін.*) **засва́тана ді́вка** — несмілива, сором'язлива людина.— *Товаришу П'ятниця, чого ж ти стоїш, наче засватана дівка?* (Кучер, Чорноморці, 1956, 344); **Си́віти (посі́віти, сиді́ти, заси́дітися) в дівка́х** — довго не виходити заміж. [Горпина:] *Тисячі та сотні ніколи в дівках не посивіють ..Повиходять швиденько* (Н.-Лев., II, 1956, 478); — *Гарна, примітна* [Уляна], *в дівках не засидишся* (Логв., Літа.., 1960, 230); **Стара́ ді́вка** — те саме, що **Стара́ ді́ва** (*див.* **ді́ва**). — *Карпова тітка померла — десь у городі служила — стара дівка, самотня* (Коцюб., I, 1955, 299); *Сімнадцять років було моїй матері, коли я народився. Тоді рано виходили заміж: двадцятирічна дівчина — то вже була стара дівка* (Томч., Готель.., 1960, 44).

ДІ́ВОНЬКА, и, *ж., нар.-поет.* Пестл. до **ді́вка.** — *Дівоньки-голубоньки! яка ж оце поміж вами дівчина, як зоря ясна сяє?* (Вовчок, I, 1955, 59); *Чи вже ж їй вік продівувать, Зносити брівоньки нізащо? ..Ні, дівонька вона не та!* (Шевч., II, 1953, 49).

ДІВО́ЦТВО, а, *с., розм.* 1. Те саме, що **дівува́ння.** — *Рушнички ви мої, шовком перетканї! ..Тільки мені й радості, що гляну на вас та згадаю своє дівоцтво* (Н.-Лев. I, 1956, 94); *Вона провела своє дівоцтво коло старшого, одруженого брата* (Іщук, Вербівчани, 1961, 34); // Те саме, що **неви́нність** 3.— *Слухай, нелюбе, кохалась я з одним козаком і заприсяглась нікому більш, як йому одному, віддати моє дівоцтво* (Стор., I, 1957, 40); *Заворожить їх за ворітьми молодик, хмелем вдарить у голову терпкий поцілунок — і навіки попливе дівоцтво, як хвиля по річці* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 166).

2. Збірн. до **ді́вка** 1.— *Старий голова розпустив село, а найбільше сприяв парубоцтву та дівоцтву* (Н.-Лев. III, 1956, 353); *Чи на вечерні залюбки З дівоцтвом заспіва на хорах... Чийого серця не збурить Принадний вигляд чарівниці* (Граб., I, 1959, 234).

ДІВО́ЦЬКИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **дівочий.** *Жаль мені русої коси — Дівоцької краси* (Нар. лірика, 1956, 369); — *Ой, як я вчилася ревно! Повірте — не вчилась, а наче дівоцьку пісню співала* (Козл., Сонце.., 1957, 17).

ДІВО́ЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ді́ва** і **ді́вчина.** *Не вимили біле личко Слізоньки дівочі* (Шевч., I, 1951, 4); *Дзвінка дівоча пісня.. лунає десь у зелених горах* (Коцюб., III, 1956, 44); // Власт. дівчині, дівчатам. [Семен Мельниченко:] *А он і хата милої — весела та світла, як погляд дівочий* (Кроп., I, 1958, 57); *Устина..*

взялася в боки й.. пройшлася легким дівочим кроком (Чорн., Визвол. земля, 1959, 49).

2. Признач., обладнаний для дів, дівчат. *Блукаючи по Україні, Прибивсь якось і в Чигирин, І в монастир отой дівочий, Що за пісками на болоті* (Шевч., II, 1953, 18); *//у знач. ім.* **дівóча**, чої, *ж., заст.* Кімната для дівок-горничних, покоївок, служниць у панському дворі. *Сидимо, було, день при дні у дівочій та робимо* (Вовчок, I, 1955, 102); *Нерідко було сам* [панич] *у дівочу зайде, жартує з дівчатами* (Мирний, II, 1954, 104).

ДІВÓЧИТИ, чу, чиш, *недок., діал.* Дівувати. *А попівнам сто раз лучче втопитись, аніж зостаться дівочити при матері вдовиці* (Свидн., Люборацькі, 1955, 89); — *Тепер уже і дівчата не такі, як тоді, коли я дівочила* (Чендей, Поєдинок, 1962, 235).

ДІВÓЧИТИСЯ, чуся, чишся, *недок., розм.* Удавати з себе дівку (у 1 знач.). *Сирітка вона була кругла. Хоч уже й дівочилась, хоч і намагалась бути дорослою, але ще й досі по-дитячому ридала.., тихо оплакуючи своїх рідних* (Збан., Доля, 1961, 22).

ДІВÓЧІСТЬ, чості, *ж.* Дівоча ніжність, лагідність. *І хоч вона мала п'ятеро дітей, в очах, в сльозах, в руках її проглядала дівочість* (Стельмах, Правда.., 1961, 80); *Це було дивне чоло, в якому лагідна дівочість зливалася в одно з непереможною діловитістю* (Тудор, Народження, 1941, 156); * Образно. *Яка дівочість в срібнім злеті флейти!* (Бажан, Роки, 1957, 283).

ДІВÓЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **дівка** 1. *Та малая нічка Петрівочка, Та не виспалася Наша дівочка* (Укр.. лір. пісні, 1958, 89); *З дитини отака дівочка виросла* (Головко, I, 1957, 245); * У порівн.— *Молодиця, як калина, як яблучко, як дівочка* (Вовчок, I, 1955, 14)

ДІВУВÁННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дівувáти**. *В чарах кохання мов дівування Хочу я вільно, як пташка, прожить* (Пісні та романси.., II, 1956, 198); *Молодша дочка вчилася коло гувернантки, а старша виходила вже з дитинства і вступала в пору дівування* (Кобр., Вибр., 1954, 6).

ДІВУВÁННЯЧКО, а, *с.* Пестл. до **дівувáння.** [Х і в р я:] *І що воно.. означа: що іну пісню як заспіваєш, то вона ніби змолодить тобі думку, пригадає молоді літа й дівуваннячко* (Кроп., I, 1958, 552).

ДІВУВÁТИ, ýю, ýєш, *недок.* Бути дівчиною. *Сиротою Отак і загину, Дівуючи в самотині, Де-небудь під тином* (Шевч., II, 1953, 124); — *Сиділа я на селі, дівувала та світом нудила* (Н.-Лев., IV, 1956, 297); // Брати участь у дівочих розвагах.— *Мені вже... двадцять третій! ..а я й... не дівувала ще...* (Тесл., Вибр., 1950, 28); *В добру годину їй би вже теж дівувати, уже сімнадцять кінчалося, але в той час було не до вечорниць та погуленьок* (Збан., Сеспель, 1961, 342).

ДІВУ́ЛЯ, і, *ж., фам.* Збільш. до **діва.** *Сестри добре знають, що вони давно вже перестарки, нікому не потрібні старі дівулі* (Вирган, В розп. літа, 1959, 302).

ДІВЧÁ, áти, *с.* Зменш.-пестл. до **дівчина.** *Рано-вранці новобранці Виходили за село, А за ними, молодими, І дівча одно пішло* (Шевч., I, 1951, 391); *Щирим сміхом сміється.. дівча до хлопця з любощів* (Март., Тв., 1954, 73); //Маленька дівчина. *Дівча бігло босими ноженятами навпростець по ріллі* (Папч, В дорозі, 1959, 48).

ДІВЧÁТА, чáт, *мн.* Уживається у знач. мн. до **дівчина.** *Взяли, царевен паче красотою, Дівчат старому навели* (Шевч., II, 1953, 73); *З батьками вкупі йдуть ці юнаки й дівчата* (Бажан, Вибр., 1940, 149).

ДІВЧÁТКО, а, *с., розм.* Маленьке дівча. [Х л о п е ц ь:] *Вона була тоді таким смішним, завжди кудлатим дівчатком* (Л. Укр., II, 1951, 99); *Тримаючись за кузов і щільно притулившись одна до одної, стоять п'ятеро юних дівчат, ще майже дівчаток* (Довж., II, 1959, 73).

ДІВЧÁТОНЬКО, а, *с., нар.-поет.* Те саме, що **дівчáточко.**— *Дівчатонька! Ходімо ми на могилу!* (Вовчок, I, 1955, 183); *По вулиці дівчатонька, наче рій* (Фр., X, 1954, 15).

ДІВЧÁТОЧКО, а, *с.* Пестл. до **дівчáтко.** *Черешеньки вабять очі Діточкам маленьким: Дівчаточко й хлоп'яточко Під деревцем скачуть, Простягають рученята, Та мало не плачуть* (Л. Укр., I, 1951, 62); *Дівчаточка перед вікном вже поливають молоді деревця парку* (Довж., III, 1960, 452).

ДІВЧÁЧИЙ, а, е. Прикм. до **дівчина;** //Власт. або належний дівчині. *Дівчача слава — як біле полотно: пилинка впаде, то і видно* (Кв.-Осн., II, 1956, 355); *В Марії якось свитка сама з плеча впала. Кинула на стіл її, на купу дівчачої одежі* (Головко, II, 1957, 98).

ДІВЧАЧУ́Р, а, *ч., розм.* Той, хто захоплюється дівчатами. *Ось бородатий Ляйєр, завзятий дівчачур, філософ жіночих шовкових панчіх і сорочок* (Кол., На фронті.., 1959, 6).

ДІВЧИ́НА, и, *ж.* Молода неодружена особа жіночої статі. *Та й дівчина ж була* [Олеся]! *Велична, ..до всякого привітна й ласкава, і заговорить, і засміється, і пожартує* (Вовчок, I, 1955, 21); *Три дівчини, студентки агрономи, йшли взимку по доріжці лісовій* (Рильський, III, 1961, 207); * У порівн. *Ось і рябина стоїть, мов дівчина заквітчала голову хмелем* (Мирний, I, 1954, 251); // Кохана, наречена. *Спізниться він на гуляннячко, я й очі виплачу. «Може, думаю,— в його друга є дівчина»* (Вовчок, I, 1955, 3); *Де гнуться верби понад ставом. Там пройде дівчина моя* (Сос., II, 1958, 17).

ДІ́ВЧИНКА, и, *ж.* Дитина жіночої статі. *І дитинка в її була, дівчинка, як ясочка, свіжа й повна, як гурочок* (Вовчок, I, 1955, 4); *Школярочка іде у перший клас.. Настав для дівчинки жаданий час* (Дмит., В обіймах.., 1953, 65).

ДІВЧИ́НО́НЬКА, и, *ж., нар.-поет.* Пестл. до **дівчина.** *Закувала зозуленька В зеленому гаї, Заплакала дівчинонька — Дружини немає* (Шевч., II, 1953, 124); *Заспівала дівчинонька біля світлої криниці* (Гур., Друзі.., 1959, 10)

ДІВЧИ́СЬКО, а, *с., розм.* 1. Те саме, що **дівчинка.** *Вона в тому чудесному віці, коли з дівчиська виростає дівчина* (Собко, Звич. життя, 1957, 216); * У порівн. *Коли їй каже хто-небудь «твій чоловік», вона, мов дівчисько, опускає очі і щоки її спалахують.. рум'янцем* (Руд., Остання шабля, 1959, 398).

2. *зневажл.* Про дівчину. [Н і н а:] *Скажіть прямо, що ви закохалися в це дурне дівчисько* (Коч., II, 1956, 11).

ДІВЧИ́ЩЕ, а, *ж.* Збільш. до **дівка** 1. *Ач, яка здоровенна дівчище* (Сл. Гр.); — *Мала вона свій розум у голові, але затовкли.. Господи, що тота дівчище не натерпілася за свій вік* (Фр., I, 1955, 265).

ДІВЧУ́Р, á, *ч.* 1. *розм.* Те саме, що **дівчачу́р.** *Одне тільки смішне було в ньому: дуже вже чемний до дівчат.. «Дівчур» — дражнили його в школі* (Вас., II, 1959, 150); *Вона дівчурів ненавиділа усією пристрастю дівочої душі* (Стельмах, Правда.., 1961, 139).

2. *діал.* Дівчинка.— *Ще отаким, пам'ятаю, дівчуром з кісочками ходила я з мамою на побачення з татом до тюрми* (Козл., Сонце.., 1957, 15).

ДІГТЯ́Р, á, *ч.* Той, хто виготовляє або продає дьоготь. *Тут можна було зустріти.. полупанків, котрі з дігтярів, чумаків.. повиводили своїх дітей у «люди»* (Мирний, II, 1954, 259).

ДІГТЯ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **дьóготь.**— *Онде, біля*

дігтярної лавки стоїть [вартовий] (Кв.-Осн., II, 1956, 17); *Не та пішла тепер молодь.. Важко було уявити собі будь-кого з них під хатою Вутаньки.. з дігтярним квачем у руці* (Гончар, I, 1954, 510); // Вигот. з дьогтю; який має домішки дьогтю.— *Це краще за мед,— сказала жартома тьотя Клава.— Це дігтярна мазь* (Хижняк, Тамара, 1959, 220).

ДІГТЯ́РНЯ, і, *ж.* Дігтярний завод. *У бору була дігтярня* (Сл. Гр.).

ДІГТЯ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **дігтя́р.**

ДІД, а, *ч.* 1. Батьків або материн батько. *Родинне коло діда оточило, Сини та дочки, й молоді онуки* (Л. Укр., I, 1951, 52).

2. Чоловік похилого віку. *Був собі дід та баба. З давнього давна, у гаї над ставом, Удвох собі на хуторі жили* (Шевч., I, 1951, 311); *Доки в баби поспіють книші, у діда не буде душі* (Кир., Вибр., 1960, 357); * У порівн. *Попід горою, яром, долом, Мов ті діди високочолі, Дуби з гетьманщини стоять* (Шевч., I, 1951, 41); // *заст.* Убогий, безпритульний чоловік похилого віку; старець. *Хто би його не знав, то би йому кусник хліба дав, як дідові* (Фр., II, 1950, 84).

3. *заст.* Сторож (у садку, на баштані і т. ін.); // *перен.* Опудало на грядках, баштані і т. ін. *Щоб Горобців шкідливих настрашити, Вигадливий Хазяїн взяв Солом'яного Діда приладнав Та ще й з лозиною, неначе хоче бити* (Гл., Вибр., 1957, 192).

4. *тільки мн.* Люди минулих поколінь; предки. *Лірник візьме кобзу в руки,.. Щоб згадали пізні внуки, Як жилося їх дідам!* (Щог., Поезії, 1958, 297); *Гей, було це за дідів, Ні, брешу — за прадідів: За царя старого Хмеля* (Манж., Тв., 1955, 167).

5. *перен., розм.* Те саме, що **тінь.** *Кавун.. не зводив очей з білої стіни, на котрій став у закутку широкий темний вечірній дід* (Н.-Лев., II, 1956, 212); *Сутінки лягли на ярмарковий майдан. Підвелись діди* (Рибак, Помилка.., 1956, 160).

Дід Моро́з — казкова істота, уособлення морозу у вигляді рожевощокого старого чоловіка з бородою, в шубі, шапці, з палицею.— *Я й справді Дід Мороз. Щороку у новорічний вечір цей я в путь іду і з кожним кроком приношу радість для дітей* (Забіла, Промені, 1951, 132); *Дід Мороз танцює, грає на сопілці* (Нех., Дорога.., 1945, 11).

ДІДИ́ЗНА, и, *ж., заст.* Те саме, що **діді́вщина.** — *Ми таки кривдянські Посмітюхи з дідів і прадідів,— знов сказав Микола.— Наша батьківщина й дідизна, і наша держава в Кривді* (Н.-Лев., II, 1956, 254); — *Аби ж пощастило йому мати хоч половину дідизни* (Стельмах, Хліб.., 1959, 100).

ДІДИ́ЗНИЙ, а, е, *заст.* 1. Успадкований від дідів, предків; родовий.

2. Дуже старий; старезний. *Розступилась земля, і з глибокої ями, як з води, вирнув дідизний старець* (Стор., I, 1957, 343).

ДІДИ́СЬКО, а, *ч.* Збільш. до **дід** 2.— *Так ваш кум перевізник? — згадав Марко сивоголового, високого дідиська* (Стельмах, Правда.., 1961, 269).

ДІ́ДИЧ, а, *ч., іст.* Те саме, що **помі́щик;** великий землевласник. *Моя мати була кріпачка Сорочинського дідича Черниша* (Сам., II, 1958, 409); *Дідич у нас був багатющий* (Мур., Бук. повість, 1959, 6).

ДІ́ДИЧКА, и, *ж., іст.* Жін. до **ді́дич.** *Мати моя була взята до дідички Чернишки.. в ролі бонни чи няньки до її дітей* (Сам., II, 1958, 409).

ДІДИ́ЩЕ, а, *ч.* Збільш. до **дід** 2. *Попхались к берегу поближче, Прийшли на самий перевіз, Де засмальцьований дідище Вередував, як в греблі біс* (Котл., I, 1952, 132).

ДІ́ДІВ, дова, дове. Належний дідові (у 1—3 знач.). *Дідова оселя снігом прикрита* (Мирний, II, 1954, 66); *Вустимко стежить.. за дідовою рукою* (Багмут, Опов., 1959, 11).

ДІДІ́ВСТВО, а, *с.* Власт. дідові (у 1 знач.) відчуття родинного зв'язку з внуками.— *Дідівство — зовсім ні з чим не порівнянне почуття* (Ю. Янов., II, 1954, 214).

ДІДІ́ВСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **дід** 1, 2; // Належний дідові. *Була ж і нивка, одна і друга, ще дідівська, а третю він* [Паум] *сам вже купив* (Кв.-Осн., II, 1956, 24); *Тільки очі Горять дідівські* (Мал., Любов, 1946, 90); // Такий, як у діда, власт. дідові. *Мабуть, він сьогодні з'явиться у своїх мокроступах, як минулого разу. Дідівські боти — і велюровий капелюх!* (Мур., Свіже повітря.., 1962, 110).

2. Власт. дідам (у 4 знач.), предкам; старовинний. *На зміну відсталій дідівській техніці в західноукраїнські області прийшов трактор* (Рад. Укр., 5.VIII 1949, 2); *Табуни оленів у колгоспах і радгоспах тепер значно зросли, ..і їх доглядають не дідівськими способами, а по-новому* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 253); *Дідівські звичаї.*

ДІДІ́ВЩИНА, и, *ж.* 1. Спадщина від діда (у 1, 4 знач.).— *Воно наше було за дідів, за прадідів!— Еге! За дідів було так, а за внуків буде інак! От іще нас перше попотягають по судах добре за ту дідівщину!* (Л. Укр., III, 1952, 477).

2. Давні, дідівські часи. *Свідок слави, дідівщини З вітром розмовляє* (Шевч., I, 1951, 60).

ДІ́ДО, а, *ч., діал.* Дід. *Коли моєму батькові було на 14 рік, дідо мій Яків помер* (Коб., III, 1956, 551).

ДІДОВІ́Д *див.* **дідово́д.**

ДІДОВО́Д, ДІДОВІ́Д, во́да, *ч., діал.* Поводир у незрячих.— *Який пан!.. От коби його було так парнуло, то, певне би-м, не пожалував, не то п'ять, а й десять крейцарів на такого дідовода!..* (Фр., V, 1951, 269).

ДІДО́К, дка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **дід** 2. *Пішов Дідок у ліс по дрова; Не забарився в'язку нарубать* (Гл., Вибр., 1957, 122); *До книгарні зайшов сивий дідок з пакунком газет на плечах* (Головко, II, 1957, 452).

ДІДО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **діді́к.** *Задумав дідочок, задумав жениться* (Сл. Гр.).

ДІДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм.* Бути сторожем; сторожувати.

ДІДУГА́, и́, *ч.* Те саме, що **дідуга́н.** *Ой ти, старий дідуга, Ізогнувся, як дуга* (Котл., II, 1953, 11); *Старий дідуга, В селі найстарший чоловік, На могилку.. грудьми приник* (Фр., X, 1954, 349).

ДІДУГА́Н, а, *ч.* Збільш. до **дід** 2.— *А се сліпенький дід (хазяйка показала на столітнього дідугана, що сидів на покуті, схиливши бідолашну свою голову на груди)* (Стор., I, 1957, 79); *Вийшов і сам хазяїн. Здоровенний вусатий дідуган* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 104); * Образно.— *Здрастуй, Києве! Здрастуй, тисячолітній дідугане!* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 104); * У порівн. *Ось дуб.. Один, немов старий-старий дідуган, стоїть він серед поля і до чогось пильно прислухається* (Збан., Єдина, 1959, 7).

ДІДУ́НЬ, *рідко* **ДІДУ́НЬО,** ня, *ч., розм.* Те саме, що **діду́сь.** *А зимою холодно, Нічим затопити, То й питається дідунь: «Що, синку, робити?»* (Рудан., Переслів'я, 1958, 16); — *Дідуню, — сказала Гапочка, — у вас зовсім очки не дивляться. Бідний ви, дідуню, бідний* (Ю. Янов., I, 1954, 104).

ДІДУ́НЬО *див.* **діду́нь.**

ДІДУСІ́В, се́ва, се́ве, *розм.* Належний дідусеві. —*Це я і так порушую дідусів заповіт, щоб жодна книга не виходила пога стіни цієї бібліотеки* (Головко, II, 1957, 489).

ДІДУ́СЬ, ся́, *ч.* Зменш.-пестл. до **дід** 1, 2. *Згадаю те лихо, степи ті безкраї, І батька, і діда старого згадаю.. Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер* (Шевч., І, 1951, 144); *Хатка стояла на краю лісу. Там жив старий-старий дідусь* (Ів., Опов.., 1949, 175).

ДІДУ́Х, а́, *ч., етн.* Сніп, який ставили за старим звичаєм у кутку хати перед різдвом. *Йшла рокова, церемоніальна вечеря з примівками і обрядами по старому звичаю, з дідухом і кутею* (Фр., VIII, 1952, 100); *Марина внесла до хати сніп пшениці.. і ставить його в куток. Цей сніп називається дідухом* (Гжицький, У світ.., 1960, 82).

ДІ́ДЬКІВ, кова, кове. Належн. дідькові.

Дідькова личи́на; Дідькове кóдло (плéм'я) — грубі, лайливі вислови. *Звісно, дідькове кодло, як ті великі пани, не турбується втратою, бо гроші не зароблені* (Вовчок, VI, 1956, 288).

ДІ́ДЬКО, а, *ч.* 1. *фольк.* Те саме, що **біс** [1]. *Їй прийшли на думку чорні рогаті дідьки* (Н.-Лев., III, 1956, 160); — *Це вони.. трималися народної приказки.., знаєш, тієї, що, мовляв, чеши дідька зрідка, бо кострубатий* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 367); * У порівн. *Стане* [Параска] *в цвинтарі та й заглядає в церкву через поріг — як той дідько боїться ладану та хреста* (Н.-Лев., II, 1956, 18).

2. Уживається як лайливе слово.— *Певно, таки віддадуть мене за того вусатого дідька, що має вівці...* (Коцюб., II, 1955, 146);— *А най йому дідько оре! Їдьмо з нами козакувати* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 346); *Чомусь подовгу стояли на кожній станції. На кожному підйомі притишувався й без того повільний хід* [поїзда].. *Напутив же його якийсь дідько поїхати цим безплацкартним «максимом»!* (Шовк., Інженери, 1956, 156).

◇ **Дідько знáє; Сам дідько не знáє** — важко сказати, невідомо, не знати. [К а р п о:] *Дідько вас, бабів, знає, який у вас язик: як засвербить, то кого ви тільки не опаскудите!* (Кроп., II, 1958, 165); *Сам дідько десь не знає, як тобі міняться дівчата* (Стельмах, Хліб.., 1959, 58): **Дідько йому́ (їй) рáдий** *див.* **рáдий; Дідька лúсого** — нізащо, ніколи. [Р о м а ш к а:] *Ну, щоб я пішов агітувати проти плану, то це вже дідька лисого* (Мик., І, 1957, 59); **Дідько несé (приніс)** *кого* — іде небажаний, нежданий хтось. [Х а ї м:] *Вже либонь дідько несе нашого пана* (Кроп., V, 1959, 267); *Хтось стукає з сінешні двері. Кого це дідько приніс?..* (Руд., Остання шабля, 1959, 43); **На якóго дíдька?** — навіщо?, для чого? — *То виходить, годиться, щоб пропадала марно козацька сила без доброго діла..? То для чого ж ми живемо? На якого дідька ми живемо?* (Довж., І, 1958, 230); **Хай (нехáй) йому́ (їм** *і т. ін.*) **дíдько!** — те саме, що **Хай (нехáй) йому́ (їм** *і т. ін.*) **біс** (*див.* **біс** [1]); **Якóго дíдька?** — чого?, чому? — *Якого це дідька вони* [свині] *лізуть під віз? — крикнув Балабуха* (Н.-Лев., III, 1956, 27).

ДІ́ДЬЧИЙ, а, е, *діал.* Дідьків.— *Лисичко-сестричко, любая розмово, Ангельський твій голос, але дідьче слово* (Фр., XIII, 1954, 260); [З н а т о в п у:] *Ее, вибрешеться, дідьчий Дерун, поки ще там суд та розправа...* (Козл., Щури.., 1956, 273).

ДІ́Є, а, *ч.* 1. Знак підвищення ноти на півтону. [Ш м у р р:] *Вона не розумів гармонії, ..акордів!* [Ш м о л ь:] *Що там акордів! Вона лякається кожного бемоля чи дієза!* (Коч., II, 1956, 161); *Мої дівчатка-доньки.. Спішать вже на урок! Найменшенька в музичну, В полон дієзів, гам* (Ус., Листя.., 1956, 55).

2. *невідм.* Уживається після назви ноти у знач. «на півтону вище».

ДІЕЛéКТРИК, а, *ч.* Матеріал з дуже малою питомою електропровідністю; непровідник, ізолятор. *Серед металів, які добре проводять електричний струм, і діелектриків, що зовсім його не проводять, знаходиться велика група напівпровідників* (Наука.., 8, 1960, 19).

ДІЕЛЕКТРИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **діелéктрик.** *За останні роки синтезовано багато нових полімерних речовин, що мають підвищену термічну стійкість, поліпшені діелектричні характеристики та інші цінні властивості* (Наука.., 2, 1963, 1); *Робітники, які розкочують і натягують проводи, повинні працювати в гумових діелектричних рукавицях* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 138).

ДІЄВІДМІ́НА, и, *ж.* 1. Система відмінюваних форм дієслова, які виражають категорії особи, способу, часу, числа.

2. Група дієслів, що має однакові форми відмінювання залежно від характеру основи. *За характером особових закінчень у формах теперішнього часу дієслів недоконаного виду (і майбутнього часу дієслів доконаного виду) розрізняють.. дві дієвідміни* (Курс сучасної укр. літ. мови, І, 1951, 468).

ДІЄВІДМІ́НЮВАНИЙ, а, е. Відмінюваний за особами, числами і часами.

ДІЄВІДМІ́НЮВАННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **дієвідмі́нювати.**

2. Те саме, що **дієвідмі́на** 1. *Незначна група дієслів зберігає стару, архаїчну систему дієвідмінювання* (Курс сучасної укр. літ. мови, І, 1951, 475).

ДІЄВІДМІ́НЮВАТИ, юю, юєш, *недок., перех.* Відмінювати дієслова за особами, числами і часами.

ДІЄВІДМІ́НЮВАТИСЯ, юється, *недок.* 1. Мати, утворювати форми дієвідміни.

2. Пас. до **дієвідмі́нювати.**

ДІЄ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **дійови́й.** *Виховання нової людини — генеральна лінія нашої ідеологічної роботи, вирішальний показник її дієвості* (Рад. Укр., 6.I 1962, 1).

ДІЄ́ВО. Присл. до **дійови́й.**

ДІЄЗДА́ТНИЙ, а, е. 1. Здатний до дії, діяльності. *На відміну від Європи кінця XVIII і першої половини XIX століття саме Росія дала приклад країни, в якій стара організація* [РСДРП] *довела свою життєвість і свою дієздатність* (Ленін, 19, 1950, 353); *Творчий колектив сильніший, дієздатніший за окремого творчого працівника* (Довж., III, 1960, 250).

2. *юр.* Який має громадянську і юридичну повноправність; юридично зрілий, самостійний, незалежний.

ДІЄЗДА́ТНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Здатність до дії, діяльності. *Перший наслідок скорочення робочого дня грунтується на тому.. законі, що дієздатність робочої сили обернено пропорціональна часові її діяльності* (Маркс, Капітал, т. І, кн. І, 1952, 411).

2. *юр.* Право на здійснення яких-небудь юридичних дій і обов'язок нести відповідальність за свої вчинки. *Здатність особи своїми діями набувати цивільні права і створювати для себе цивільні обов'язки (дієздатність) настає в повному обсягу з досягненням повноліття* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 6).

ДІЄПРИКМéТНИК, а, *ч.* Іменна форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією, яку він виконує або яка на нього спрямована. *Дієприкметник передає ознаку предмета, пов'язану з певним процесом дії* (Курс сучасної укр. літ. мови, І, 1951, 329).

ДІЄПРИКМЕТНИКóВИЙ, а, е. Прикм. до **дієприкмéтник.**

△ **Дієприкметникóвий зворóт** — сполучення, що складається з дієприкметника, пояснювальних і залежних від нього слів.

ДІЄПРИСЛІ́ВНИК, а, *ч.* Невідмінювана форма дієслова, яка, вказуючи на додаткову дію, пояснює в реченні основне дієслово. *Дієприслівник — незмінна дієслівна форма, що.. означає процес, який.. виступає як ознака іншої дії або стану* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 331).

ДІЄПРИСЛІВНИКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **дієприслі́вник.**

△ **Дієприслівнико́вий зворо́т** — сполучення, що складається з дієприслівника, пояснювальних і залежних від нього слів. *Дієприслівникові звороти після сполучників і, та виділяються комами* (Худ. чит.., 1955, 100).

ДІЄСЛІ́ВНИЙ, а, е. Прикм. до **дієсло́во.** *В його* [Т. Шевченка] *творах.. найширше представлена дієслівна синоніміка, вужче — іменникова* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 224).

△ **Дієслі́вна ри́ма** — рима, яка створюється дієсловами. *Дуже поширена в поезії рима, що створюється з співзвучності закінчень дієслів, так звана дієслівна рима* (Деякі пит. пост. майстерн., 1956, 109); **Дієслі́вний скла́дений при́судок** — присудок, складений з неозначеної форми дієслова і допоміжного дієслова у відмінюваній формі. *В залежності від характеру призв'язкової частини розрізняють іменний і дієслівний складений присудок* (Сл. лінгв. терм., 1957, 140).

ДІЄСЛО́ВО, а, *с.* Частина мови, яка означає поняття дії або стану як процесу і має такі основні граматичні категорії: часу, виду, способу, стану, особи, числа. *Неособові форми дієслова — дієслівні утворення, позбавлені форм особи: дієприкметник, дієприслівник та інфінітив* (Сл. лінгв. терм., 1957, 102).

△ **Безособо́ве дієсло́во** — дієслово, що називає дію або стан, які не можуть бути пов'язані з будь-якою особою чи предметом; **Допомі́жне́ дієсло́во** *див.* **допомі́жний.**

ДІЄ́ТА, и, *ж.* Певний режим харчування здорової або хворої людини. *Безпомічність змусила графа до правильного життя, до дієти* (Фр., VII, 1951, 12); *Їй потрібна була сувора дієта* (А.-Дав., За ширмою, 1963, 216).

На дієті — на певному режимі харчування. [А г а:] *Я на строгій дієті* (Корн., II, 1955, 246).

ДІЄТЕ́ТИКА, и, *ж.* Наука про правильне і доцільне харчування людини. *Успішне розроблення в клініці питань дієтетики при захворюваннях органів травлення можливе, якщо в основу покласти встановлені І. П. Павловим.. закономірності реакції травних органів на введення тої чи іншої їжі* (Мед. ж., XXIII, 4, 1953, 64).

ДІЄТЕТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **дієте́тика.** *Засоби, які застосовуються при рахіті, можуть бути поділені на три групи: 1) фізіотерапія.., 2) дієтетичне лікування, 3) медикаментозне лікування* (Хвор. дит. віку, 1955, 128).

ДІЄ́ТИК, а, *ч., розм.* Той, хто дотримується дієти. *Скульптор скоса зиркав на них* [полумиски] *збентеженим поглядом вічно заляканого дієтика* (Гончар. I, 1954, 499).

ДІЄТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **дієта.** *Свіжа риба є цінним продуктом дієтичного харчування* (Колг. Укр., 3. 1959, 33); *Діти й підлітки, які хворіють на.. порушення обміну речовин, за призначенням лікаря повинні одержувати харчі з дієтичних їдалень* (Шк. гігієна, 1954, 289).

ДІЄТНИ́Й, а, е, *заст.* Дієтичний.

ДІЄТОТЕРАПЕВТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **дієтотерапія.** *Мед є прекрасним дієтотерапевтичним засобом, який нормалізує склад крові і підвищує серцево-судинний тонус* (Рад. Укр., 20.IV 1958, 4).

ДІЄТОТЕРАПІ́Я, ї, *ж.* Скорочення: дієтична терапія.

ДІЄТСЕСТРА́, и́, *ж., розм.* Медична сестра, яка стежить за дієтичним харчуванням хворих, відпочиваючих. *Дієтсестра повідомляє, що вам призначено сидіти за дієтичним столом* (Мокр., Сто.., 1961, 30); *—Скільки вони попомучили подавальницю і дієтсестру!.. Що не подадуть їм — усе не те...* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 98).

ДІЄТХАРЧУВА́ННЯ, я, *с.* Скорочення: дієтичне харчування.

ДІЖА́, і́, *ж.* 1. Низька широка дерев'яна діжка, в якій готують тісто на хліб. *Вона й опару постановила.., вона й діжу з тістом на піч поставила* (Кв.-Осн., II, 1956, 227); *Молодиця вимішувала хліб в діжі* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 57); * У порівн. *В одчинені вікна заглянув червоний, великий, як діжа, місяць* (Н.-Лев., I, 1956, 357).

2. *розм.* Виготовлене у цій посудині тісто. *Тільки що Оксана з водою у двері — мати на неї і напалася: і де вона була, і чого так довго ходила.., що вже й діжа зійшла* (Кв.-Осн., II, 1956, 437); *Затопила* [Катря] *в печі й стала діжу місити* (Головко, II, 1957, 206).

Учиня́ти (учини́ти, вчиня́ти, вчини́ти) діжу́ — робити розчин борошна для виготовлення тіста.— *Заходилась* [кума] *діжу вчиняти, а води нема* (Шиян, Гроза.., 1956, 516).

ДІЖДА́ТИ *див.* **дожида́ти.**

ДІЖДА́ТИСЯ *див.* **дожида́тися.**

ДІ́ЖЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ді́жка.** *В будинку Шмалія не прибрано, все.. заставлено різним начинням, боднями, діжницями, діжечками* (Стельмах, Хліб.., 1959, 119).

ДІ́ЖКА, и, *ж.* 1. Велика дерев'яна або металева циліндрична посудина з плоским дном. *Треба було.. нашаткувать другу діжку капусти* (Н.-Лев., II, 1956, 182); *Ганна Петрівна присунула до дверей у чулан діжку з водою* (Вишня, Весна.., 1949, 15); * У порівн. *Верби старі, давні, товсті, як діжки* (Н.-Лев., II, 1956, 159).

2. *рідко.* Те саме, що **діжа́** 1.— *Це..— писнула слабо Сусанна, ..і всім м'яким тілом, як тістом, що вилізло з діжки, навалилася на подушку* (Коцюб., I, 1955, 369).

ДІЖКОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **ді́жка** 1.

ДІЖКУВА́ТИЙ, а, е. Подібний формою до діжки (у 1 знач.); товстий. *Наперед викотилася куценька, діжкувата Крихточка* (Баш, Надія, 1960, 217).

ДІЖНИ́ЦЯ, і, *ж., розм.* Невелика діжка (у 1 знач.). *Все захаращено.., заставлено різним начинням, боднями, діжницями* (Стельмах, Хліб.., 1959, 119).

ДІЖЧИ́НА, и, *ж., розм.* Невелика діжка.— *А чи не можна б звідси трохи взяти* [води]? — *та й подався* [Савченко] *до діжчини* (Коцюб., I, 1955, 200); *Одним оком поглядає* [Олька] *на маму, що місить тісто в діжчині* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 201).

ДІЗНАВА́ТИ *і* **ДОЗНАВА́ТИ,** аю́, аєш, *недок.*, **ДІЗНА́ТИ** *і* **ДОЗНА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док., розм., рідко.* 1. *перех. і неперех.* Те саме, що **довідуватися** 1. *Любив дівчину півтора року, Доки не дізнали вороги збоку* (Укр.. лір. пісні, 1958, 334); *Старий дозна — розсердиться, А мати і гірше, Хоч я тебе любитиму За теє ще більше* (Щог., Поезії, 1958, 74); //Те саме, що **вивідувати.** *Стражничиха доводила їм, що то чоловіка задля того поставлено, щоб, поміж людьми вештаючись, їх думки вивідував та всякі лиходійні заміри дізнавав* (Мирний, IV, 1955, 352); *Книжечки Мережаю та*

начиняю Таки віршами. Розважаю Дурную голову свою Та кайдани собі кую (Як ці добродії дознають) (Шевч., II, 1953, 163); // Те саме, що **розпізнава́ти.** *Під час пригоди Дознати приятеля* (Номис, 1864, № 9528).

◇ **Дізна́ти (дозна́ти) му́дрості,** *заст.*— розумно, мудро зробити, вчинити. *Молебствіє архімандрит Сам на горі править, Святого бога просить, хвалить, Щоб дав їм* [громаді м. Чигирина] *мудрості дознати, Гетьмана доброго обрати* (Шевч., II, 1953, 137).

2. *перех.* Те саме, що **відчува́ти** 1. *Пісні соловейкові дзвінко-сріблисті! Невже ви замовкли, минули? О ні, ще не час! ще ж бо ми не дізнали Всіх див чарівливої ночі* (Л. Укр., I, 1951, 50); // Те саме, що **зазнава́ти.** *Був він маломовний і ніби похмурий, хоч від нього ніхто урази не дознавав* (Вовчок, VI, 1956, 301); — *Не займаймо її тепер! Хай вона упивається щастям своїм, хай вона дізнає його хоч раз на світі* (Мирний, I, 1954, 59); — *Слухайте, дітки, старого чоловіка. Я на світі доволі прожив і всього дознав* (Барв., Опов.., 1902, 270); [В а с и л ь:] *Дякую вам за вашу прихильність до мене, за ваше до мене співчуття і за те щире підтримання, якого від вас я дізнав* (Сам., II, 1958, 102); // Те саме, що **переживати** 1. *Ніякої пригоди не дізнав.*

ДІЗНАВА́ТИСЯ *і* **ДОЗНАВА́ТИСЯ,** аюся, аєшся, *недок.*, **ДІЗНА́ТИСЯ** *і* **ДОЗНА́ТИСЯ,** а́юся, а́єшся, *док.* 1. З'ясовувати або розгадувати що-небудь шляхом вивчення, розпитування і т. ін. *Один у другого питаєм,.. Нащо живем? Чого бажаєм? І, не дознавшись, умираєм* (Шевч., II, 1953, 39); *В минулому людство мріяло дізнатися, який вигляд з космосу має наша Земля, зоряне небо, Сонце* (Наука.., 7, 1961, 13); // Те саме, що **довідуватися** 1. *І поки ви дознаєтесь, що ще є країна, не полита сльозами, кров'ю, То я одпочину...* (Шевч., I, 1951, 244); *Вони, жінки, завжди раніше за чоловіків дізнавалися про всілякі цікаві новини* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 66); *Ледве лихо дозналося, де люди живуть* (Номис, 1864, № 2009); // Розкривати, розгадувати таємницю і т. ін.; вивідувати, розвідувати. *Дізнаються воріженьки Про щире кохання, Піде слава, піде слава, Піде й нарікання* (Щог., Поезії, 1958, 64).

2. Те саме, що **зазнава́ти.** *Зостанешся ти сиротою І дізнаєшся горя-біди* (Стар., Поет. тв., 1958, 53).

ДІЗНА́ННЯ, я, *с., юр.* Попереднє адміністративне розслідування чого-небудь. *Слідчий.. скрипів пером, закінчуючи складати протокол дізнання* (Кол., Терен.., 1959, 258).

ДІЗНА́ТИ *див.* **дізнава́ти.**

ДІЗНА́ТИСЯ *див.* **дізнава́тися.**

ДІ́ЙВО, а, *с., розм., заст.* 1. Надій. *Корова добра на дійво* (Сл. Гр.).

2. Молоко. *Видоївши корову, Мотря занесла дійво до хати* (Коцюб., I, 1955, 58).

ДІ́ЙКА, и, *ж.* Видовжена частина молочної залози на вимені у корови, кози та інших самок ссавців, з якої доять молоко. *Іванові руки.. мнуть тепле овече вим'я, одтягають дійки, а по руках в нього тече молоко* (Коцюб., II, 1955, 324); *Лошачі маленькі вустонька ніжно за дійку тягнуть і причмокують* (Вишня, I, 1956, 123).

ДІЙМА́ТИ *і рідко* **ДОЙМА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.*, **ДІЙНЯ́ТИ** *і рідко* **ДОЙНЯ́ТИ,** ймý, ймéш; *мин. ч.* дійня́в *і* дойня́в, ла́, ло́; *наказ. сп.* дійми́ *і* доймú; *док., перех. і без додатка, розм.* Виводити кого-небудь з рівноваги, не даючи спокою, досаждаючи чимсь. *Тьма наді мною, Стужа дійма, А за стіною Виє зима* (Граб., I, 1959, 73); *Знову дзвеніли.. комарі, допікали, дошкуляли, діймали, мерли, гризли ар'єргард десантного флоту* (Ю. Янов., I, 1954, 278); — *Хоч нам і горе, доймають нас злидні та вороги,— та за нами правда...* (Мирний, III, 1954, 67); *Дідусь довго добирав влучний вираз, щоб дошкулити онуці, і раптом вибухав словом, яке.. повинно було дойняти її* (Хижняк, Тамара, 1959, 7).

◇ **Не дійма́ти (доймá́ти) віри** — те саме, що **[Не] йня́ти віру (віри)** *див.* **віра.** [Д о м а х а:] *Серце моє болить і не діймає вже віри нікому* (Стар., Вибр., 1959, 349); *Весело Антосьові стало, та він і сам собі не доймає віри, чи тому правда* (Свидн., Люборацькі, 1955, 154); **Дійма́ти (доймá́ти, дійня́ти, дойня́ти)** *до чого* — дошкуляти. *Знову розпухла нога, розболілася, крутило в коліні, діймало до серця* (Збан., Сеспель, 1961, 362); *Турбая дійняла до живого.. Прокопова прозорливість* (Руд., Остання шабля, 1959, 178); — *Чого вона мене до живого доймає?* (Мирний, V, 1955, 334); *Раз канчуком вчеше* [пан] — *до печінки дійме* (Мирний, IV, 1955, 220).

ДІ́ЙНА, *тільки ж.* Яка дає молоко, доїться (про самок ссавців, перев. про корову). *Нагодували І напоїли, і дали Кожух і свиту на дорогу, І небораки додали Ослицю дійну* (Шевч., II, 1953, 315); *Проходила череда дійних сименталок, видавлюючи свіжі сліди* (Десняк, Десну.., 1949, 272).

◇ **Ді́йна коро́ва** — про того або те, що є джерелом прибутку.

ДІЙНИ́ЦЯ, і, *ж.* Спеціальний посуд, у який доять молоко. *Візьме Олександра дійницю, піде вдосвіта доїти корову* (Коцюб., I, 1955, 64); *Одарка накрила фартушком повну дійницю молока і пішла до хати* (Воскр., Весна.., 1939, 28).

ДІЙНИ́ЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **дійни́ця.** *Зазираєм, як матуся доїть корову. Нахилилась. Дійничка в руці* (Тесл., Вибр., 1950, 68); *Користуються тепер широким попитом серед населення Закарпаття хлібнички.., маслобійки, дійнички, діжечки* (Нар. тв. та етн., 3, 1965, 59).

ДІЙНЯ́ТИ *див.* **дійма́ти.**

ДІЙОВИ́Й, á, é. Здатний активно діяти; здатний робити вплив на що-небудь. *З кожним роком рух народів за мир посилюється, стає більш дійовим* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 50); *Партія розглядає інспекції народного контролю як дійове.. знаряддя залучення широких народних мас до керування справами держави* (Програма КПРС, 1961, 91).

Дійова́ осо́ба: а) учасник якої-небудь події, справи. *Генерал безліч знає історій про село, про свої юнацькі роки.. В кожній історії генерал сам брав участь, факти всі перевірені, дійові особи не вигадані* (Ю. Янов., I, 1958, 340); б) персонаж, герой драматичного твору. *О. Корнійчук показав дійових осіб у гострому конфлікті. Зіткнення.. двох характерів — Огнєва та Горлова — і становить основу сюжету п'єси* [«Фронт»] (Укр. рад. драма, 1957, 79).

ДІ́ЙСНИЙ, а, е. 1. Який насправді існує або існував; реальний. *Ватя неначе прокинулась од своїх дум і примітила дійсне сільське своє життя, дійсні свої обставини* (Н.-Лев., IV, 1956, 110); *Скільки дійсних випадків, і казок, і кривавих легенд було розказано цієї ночі* (Головко, II, 1957, 237); // *у знач. ім.* **дійсне,** ного, *с.* Реально існуюче.— *Між уявним і дійсним завжди існуватиме якась невідповідність!* (Рибак, Час.., 1960, 13).

△ **Дійсний спо́сіб** — граматична категорія, що виражає відношення дії (або стану) до дійсності в усіх формах часу. *Дійсний спосіб означає дію як реальну, він стверджує або заперечує наявність дії* (Сл. лінгв. терм., 1957, 179).

2. Який має законні повноваження; правомочний. *З'їзд вважається дійсним, якщо на ньому представлено не менше половини всіх членів партії* (Статут КПРС, 1961, 16).

Дійсна військо́ва слу́жба — служба в складі кадрових військ. *На кораблях вистачало й своїх матросів, які відбували дійсну військову службу* (Кучер, Чорноморці, 1956, 42); **Дійсний член** *чого* — звання члена деяких наукових установ, товариств і т. ін. *У 1945 р. М. К. Гудзій був обраний дійсним членом Академії наук УРСР* (Рад. літ-во, 3, 1957, 33).

ДІЙСНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Те, що насправді існує або існувало; реальність. *Вчора се була казка, сьогодні дійсність, що ж дивного тут?* (Коцюб., II, 1955, 78); *Електрика стала не мрією, а дійсністю* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 20); // Те саме, що **істина** 1. *Урочище, куди призначили на роботу Кардаша, лісоводи називали «Кара-Кумами», і це відповідало дійсності* (Жур., Звич. турботи, 1960, 16).

В дійсності — насправді, дійсно. *Ми йшли.. тією самою стежкою, що, здавалось, кінчалася морем, але в дійсності вона кінчалася сходами* (Л. Укр., III, 1952, 604); [Огнєв:] *Мене не цікавить, що думаєте ви, а цікавить, що є у німців в дійсності* (Корн., II, 1955, 25).

2. Об'єктивний світ в усій його різноманітності. *За водою спливе в синє море Все, чим дійсність гірка та сумна* (Граб., I, 1959, 335); *Ніякого прикрашування дійсності, ніякого замилювання очей* (Вишня, I, 1956, 367).

ДІЙСНО, *присл.* Те саме, що **спра́вді;** в дійсності. — *Ви дивуєтесь?.. А воно так дійсно було,— от я вам зараз оповім* (Коцюб., I, 1955, 255); — *Вже б коли дійсно, як хто, може, підозріва, він сам украв коняку, то вже б розслідування виявило* (Головко, II, 1957, 58); // Те саме, що **достові́рно.** — *Це твоя жінка хотіла мене спалить; дійсно вона, бо я її впіймав на гарячому вчинку* (П.-Лев., III, 1956, 358); // *у знач. вставн. сл.* Уживається для підтвердження висловлення. [Руфін:] *Так, дійсно, ти вгадав, я справді хворий* (Л. Укр., II, 1951, 391); — *Дійсно, смачна штука* [кава], *і яка запашна* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 10).

ДІЙСТВО, а, *с., заст.* 1. Дія, діяння. *Чекав.., яке дійство тії слова зроблять на противнику* (Фр., VIII, 1952, 115); *Збуджені майбутнім дійством,.. хлопці завернули на шлях до села.. Вони вже наперед почували себе коли не героями, то справжніми народними месниками* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 118); *Дівчина відчула повільне і урочисте дійство травневої ночі* (Собко, Звич. життя, 1957, 118).

2. Драма (первісно на церковний сюжет). *За своїми сюжетами наші шкільні дійства XVII—XVIII ст. порівняно дуже різноманітні* (Від давнини.., I, 1960, 172); // *рідко.* Форма концерту-вистави. *Однією з поширених форм драматичного мистецтва періоду громадянської війни були масові святкові дійства, що організовувались переважно у дні революційних свят* (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 45).

ДІЙТИ *див.* **дохо́дити.**

ДІЙТИ́СЯ *див.* **дохо́дитися.**

ДІЙШЛИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **дозрі́лий** 3. *Так бувало колись ми, малі діти, розумом не дійшлі, заходилися од плачу* (Вас., II, 1959, 75); // Досвідчений. *Сержант Палійчук був старий і дійшлий розвідник* (Смолич, Ми разом.., 1950, 189).

ДІЙШЛІСТЬ, лості, *ж., розм.* Абстр. ім. до **дійшлий.** *Кожен намагався згадати чи вигадати та розповісти за щиру правду якийсь аналогічний випадок, що малював би проникливість, метикуватість, дійшлість та нахабство газетного кореспондента* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 308).

ДІЛ, до́лу, *ч.* 1. Те саме, що **доли́на.** *Потепліло. На долах цвіла, і пахла, і пишалася весна* (Фр., I, 1955, 101); *Він бачив діл, розкинутий навкруг, Кипучі пущі, тьмяноводий Буг* (Бажан, Нашому юнацтву, 1950, 449).

2. Те саме, що **низ** 1; протилежне в е р х. *Як летіла ворона догори, то й кракала, а як на діл, то й крила опустила* (Номис, 1864, № 1462); *Запалили сосну від верха до долу* (Чуб., V, 1874, 394); *Дівчата обстругували стіни,— які з долу, які з кобилиць угорі* (Головко, II, 1957, 98).

До са́мого до́лу — до землі. *По діброві вітер виє, Гуляє по полю, Край дороги гне тополю до самого долу* (Шевч., I, 1951, 48); *Княгиня бачить їхні довгобороді обличчя, гострі очі, чіпкі, ніби до самого долу опущені, руки* (Скл., Святослав, 1959, 35).

3. Те саме, що **доли́вка.**— *А хіба ж ти не міряла сіней мотузком, як мазала діл та стіни?* (Н.-Лев., II, 1956, 328); *На запорошеному глиняному долу лежали якісь старі речі* (Трубл., II, 1955, 253).

4. *заст.* Яма для мерця; могила. *Он там, в долинці, під білими березами, копають уже діл глибокий, довічну хатину чумакові* (Коцюб., I, 1955, 182).

ДІЛА́ННЯ, я, *с., діал.* Дія, діяльність. *Який матеріал! Яке поле до ділання, га!* (Фр., IV, 1950, 308); *Не власне щастя, сумнів чи вагання, а доля всіх хай буде покликом діла́ння!* (У. Кравч., Вибр., 1958, 81).

ДІ́ЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **діли́ти.** *Запалай, мій вогнику крилатий,.. Як.. серця жар багатий, У житті не ділений ні з ким* (Мал., II, 1956, 306); // *у знач. ім.* **ді́лене,** ного, *с.* Число, яке ділять, узяте для ділення. *Якщо ділене й дільник помножити (або поділити) на те саме число, то частка не зміниться* (Алг., I, 1956, 13).

ДІ́ЛЕННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **діли́ти** 1.

2. Математична дія, за допомогою якої дізнаються, скільки разів одна величина вміщається в другій, одно число — в другому або у якому відношенні вони знаходяться. *Ділення відносних чисел є дія, з допомогою якої за даним добутком двох співмножників і одним із цих співмножників відшукують другий співмножник* (Алг., I, 1956, 36); *Діленням затрат на кількість центнерів зерна і стебел встановлено собівартість центнера зерна і стебел* (Колг. Укр., 6, 1957, 15).

3. Дія і стан за знач. **діли́тися** 1; поділ, розчленування; // Біологічний процес безстатевого розмноження тваринних і рослинних клітин. *Розмножуються бактерії здебільшого простим діленням* (Мікроорг. і родюч. грунту, 1955, 6).

4. Віддаль між позначками на вимірювальній шкалі. *Поклавши на ваги два мішки пшениці,.. селянин пильно стежив за рукою Аркадія Павловича, що пересувала по блискучому важелю з діленнями такий же блискучий хомутик* (Шиян, Баланда, 1957, 20).

ДІ́ЛЕЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **діло** 1, 2. *В мене горе не якеє, Ой, да в мене горе великеє! З горя ніженьки не ходять, Ой, да в мене ділечка не роблять* (Укр.. лір. пісні, 1958, 562); *Мала* [Ганна Безсмертна] *ту неймовірну делікатність селянської душі, яка завжди у всьому стримувала себе, окрім ділечка* (Стельмах, Правда.., 1961, 32).

ДІЛИ́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Признач. для розмітки ділень на вимірювальній шкалі. *На подібності трикутників грунтується застосування ділильного циркуля, за допомогою якого можна швидко поділити.. відрізок на кілька рівних частин* (Геом., I, 1956, 105).

ДІЛИ́НА, и, *ж., діал.* Дошка в підлозі або в огорожі. *Вона висунула голову крізь широку шпару поміж ділинами і глянула на вулицю* (Коцюб., I, 1955, 269).

ДІЛИ́ТИ, ділю́, ді́лиш, *недок., перех.* 1. Роз'єднувати на частини. *Чи є що краще, лучче в світі, Як укупі жити, Братам добрим добро певне Пожить, не ділити?*

(Шевч., I, 1951, 345); *Як накопає* [дід] *було картоплі, ділив ту картоплю на дві купки* (Вишня, I, 1956, 315); // Розподіляти між ким-небудь. *Як угадаєте — глядіть! Гостинці будемо ділити.. Мені — кавун, а дітям — квіти* (Гл., Вибр., 1957, 277); *Батько, дід і дядько стають чомусь мовчазними і збентеженими, якась підозра з'являється в очах: вони починають ділити копиці* (Довж., Зач. Деспа, 1957, 490); *Ти бійцям розносила махорку, Пайкові ділила їм харчі* (Мал., I, 1956, 80); // Відмежовувати, роз'єднувати кого-, що-небудь. — *Ми з їм* [ним] *з одного села, з одного кутка, сусіди навіть... Тільки ліса й ділить наші дворища* (Коцюб., I, 1955, 297); *Море нас ділило строго, поміж нас зростали хащі. А тепер вони — до чого? — Тут трудящі — там трудящі* (Тич., II, 1957, 170); // Розчленовувати, розподіляти на групи, категорії; класифікувати. *Не розумію, нащо то треба ділити з'їзди радикальної партії на офіціальний та неофіціальний, на один кликати мужиків, на другий ні* (Л. Укр., V, 1956, 146); *Ці суперечки ділили людей на два ворожі табори і розкололи вкінці галицьку інтелігенцію на москвофілів і народовців* (Коцюб., III, 1956, 29).

◇ **Діли́ти шку́ру невби́того ведме́дя** — сперечатися про прибутки, яких ще немає. *Вони споряться між собою й ділять шкуру невбитого ведмедя* (Ю. Янов., II, 1954, 50).

2. Виконувати математичну дію ділення. *Довго цокав* [Одиниця] *на рахівниці. Додавав, ділив, множив* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 179); — *Коли б довелося нам ділити ваші 90 десятинок, то може б таки поділили по своїй, по мужицькій, арихметиці* (Вас., I, 1959, 70).

3. *з ким.* Давати кому-небудь частину чогось свого; спільно користуватися чим-небудь. *Люби ж, мій друже, жінку, діток; Діли з убогим заробіток, То легше буде й зароблять* (Шевч., II, 1953, 50); *Хліб і сіль ділив я з чабанами* (Нагн., Вибр., 1957, 54); // *перен.* Переживати що-небудь спільно з кимсь. *Жити з народом, ділити з ним радість і горе і писати про нього правду — так розуміє Шевченко найвище покликання справжнього художника* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 163); *Як рівноправних товаришів приймали запорожці своїх російських братів, які ділили з ними трудові дні й бранні діла* (Рильський, III, 1956, 16).

ДІЛИ́ТИСЯ, ділю́ся, ді́лишся, *недок.* 1. Розпадатися на частини. *Ділиться на шматки товста крига над водою* (Мирний, IV, 1956, 299); // Мати властивість розпадатися на частини; // Мати у своєму складі частини; розділятися. *Город був великий, ділився на дві половини. З одного боку був густий сад, з другого грядки з городиною* (Кобр., Вибр., 1954, 148); *Жив він.. в невеличкім будиночку, що ділився на два приміщення* (Досв., Вибр., 1959, 310); // Розподілятися на групи, категорії. *В Акерманщині всі нові села ділились на посади* (Н.-Лев., II, 1956, 220); *Всі вони* [знатні] *були родичі,.. хоч це не заважало їм ділитися на два ворожі табори* (Коцюб., I, 1955, 394); // Здійснювати поділ майна. *От раз дурень і пита своїх братів: — А що, братики, чи будемо ми коли ділитись, чи ні?* (Стор., I, 1957, 43); — *Тепер будемо ділитись,— сказав Грицькові тихо на другий день після похорону,— щоб я знав, на кого роблю* (Панч, В дорозі, 1959, 22).

2. *чим.* Розподіляти між собою (між членами групи). *Три його сини стали ділиться худобою* (Стор., I, 1957, 39); *Бійці носили ящики з мінами, розпаковували гранати й ділилися ними, запасались патронами* (Гончар, II, 1959, 39); // Виділяти з чого-небудь свого частину чогось, спільно користуватися чим-небудь. *Отак вона научала, Болящих лічила. А з убогим остатньою Крихтою ділилась* (Шевч., I, 1951, 373); *Ми з сестричкою мирились — Барабаном ми ділились: Трохи я побарабаню, Потім дам сестричці Ані* (Бойко, Ростіть.., 1959, 62); //*перен.* Передавати, повідомляти щось; взаємно обмінюватися (думками, досвідом). *По хаті загомоніли* [селяни] — *ділилися враженнями* (Головко, II, 1957, 132); *Старша хірургічна сестра з охотою ділилася досвідом з Ольгою* (Рибак, Час.., 1960, 580); // Звірятися кому-небудь. *Мій давній друже!.. З тобою звикла я ділитися журбою, Вповідувать думки, веселі і сумні* (Л. Укр., I, 1951, 32); *Полковник знову почав ходити по кабінету, продовжуючи ділитись з капітаном своїми думками* (Собко, Запорука.., 1952, 6).

3. Мати властивість ділення на інше число без остачі.

4. Пас. до **діли́ти** 1. *Хата ділиться сіньми на дві половини* (Коцюб., III, 1956, 45).

ДІ́ЛО, а, *с., розм.* 1. Робота, заняття людини, пов'язані з розумовим і фізичним напруженням. *Як діла нема дома, піде було блукати по селу* (Кв.-Осн., II, 1956, 472); *Несімо прапор справи нашої в дужих руках, ..не відділяймо слова від діла...* (Коцюб., I, 1955, 170); // Наслідки цієї діяльності. *Коваль радісно глядить на своє діло, любується ним кілька хвилин, а потім дає в руку сусідам* (Фр., IV, 1950, 193); *Робота йде. Ось-ось незабаром закінчать. Тоді покажуть усім, не будуть уже таїтися. Аби лише вийшло діло* (Головко, I, 1957, 191).

2. *чиє.* Те, що безпосередньо стосується кого-небудь, входить у чиєсь завдання; справа.— *Що не кажи, а не панське діло біля землі ходити* (Мирний, IV, 1955, 251);— *Заходь, хто бореться за революцію, за робоче діло..!* (Панч, II, 1956, 271); *В славних трудових ділах хліборобів України, як сонце у краплині води, відбивається відданість радянських людей любимій Батьківщині, ленінській партії комуністів* (Рад. Укр., 4.VIII 1959, 1).

3. *розм.* Ділова потреба.— *Та ще послухай, щось скажу: Щоб в пекло ти зайшов до мене, Бо діло єсть мені до тебе* (Котл., I, 1952, 108); *Тут уже втрутився до цієї справи я і дозволив їй* [молодиці] *іти за своїм ділом* (Ю. Янов., I, 1954, 62); // *кому, чому, до кого — чого.* Відношення, причетність.— *Яке вам діло до мого життя й до моїх грошей? Не ви мені їх дали! — сердиться Карпо* (Коцюб., I, 1955, 302); *Жилося трудно і свинопасом, і чабаном.. Кому там діло — чи він наївся, чи він голодний* (Головко, II, 1957, 389).

4. *розм.* Що-небудь важливе, істотне, потрібне. — *Ти кажи діло, а то квакаєш, як ворона* (Мирний, I, 1954, 294).

5. *рідко.* Те, що відбулося; те чи інше явище. *Слухайте ж, як було діло* (Вовчок, VI, 1956, 261); *Ні, не соромно нам оглянутися на діла давно минулих днів* (Довж., III, 1960, 79).

6. *рідко.* Справа, що підлягає адміністративному або судовому розглядові. *Комісія розібрала діло вербівських селян і звеліла наділить їх кращою землею* (Н.-Лев., II, 1956, 261); // Зібрання документів, що стосуються якоїсь справи або особи.— *Прокурор не буде з ними демократію розводити.. Він одразу заведе діло номер такий-то, підшиє в нього першого папірця, а там уже само покотиться* (Кучер, Трудна любов, 1960, 140).

7. *заст.* Промислове або комерційне підприємство.

◇ **Бу́ти в ді́лі; Іти́ в ді́ло** — використовуватися. — *Ці апарати три роки тому були в ділі, але не довго послужили, не було путнього механіка* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 16); **Вели́ке ді́ло,** *ірон.*— про що-небудь незначне, пусте. *А щука на своє хилила: Ет, вигадки! Велике діло — миші* (Гл., Вибр., 1951, 107); **Грі́шним ді́лом** *див.* **грі́шний; Ді́лом допомага́ти (прислу́жува-**

тися) — подавати конкретну допомогу. *За Вашу ідею.. я завжди стояла і буду стояти, а наскільки прислужуся їй ділом, се залежатиме від моїх сил і талану* (Л. Укр., V, 1956, 133): **Діло на мазі** — робота, справа налагоджена, не затримується; **Діло [не] стоїть** *за ким — чим* — про причини затримки якої-небудь справи.— *Ну, то за чим же діло стало?* (Головко, II, 1957, 474); — *За платою діло не стане,— сказав Юрій* (Бурл., Напередодні, 1956, 14): **Діло роби́ти** — працювати, робити що-небудь корисне. *Сидить* [пані], *тільки очима поводить та вигукує: «Робіть діло! робіть! не лінуйтеся!»* (Вовчок, I, 1955, 29); *Яке то трудне діло Кирилик робить; це не те, що телят перейняти.. А це треба.. завчити і пам'ятати* (Мирний, I, 1954, 152); **До діла** — до речі, до ладу що-небудь; по суті. — *Все оце дуже чуло сказано, але не до речі, а от саме перше слово було до діла* (Л. Укр., III, 1952, 593); **Звісне діло** *див.* **звісний; І ді́лу кінець** *див.* **кінець** [1]; **Ка́їнове діло чини́ти** — зраджувати, вбивати. [І в а н:] *Радянська влада — кров нашої крові. Для неї і про рідного сина забудеш, коли цей син.. каїнове діло чинить...* (Галан, I, 1960, 506); **Куди́ твоє́ діло** — про щось гарне, незвичайне *Бачу.— він на пероні. Не у спеціївці... в сірій кепці, з чемоданчиком — куди твоє діло!* (Мур., Жила.. вдова, 1960, 66); **Ма́ти діло** *з ким — чим* — вступати в які-небудь стосунки з ким-небудь, стикатися з кимсь, чимсь. *Мені ніколи не доводилось мати діла з цензурою* (Коцюб., III, 1956, 230); **На ді́лі** — практичною діяльністю, на практиці. *Радянський Союз на ділі довів, що він прагне миру і ділового співробітництва з усіма країнами* (Рад. Укр., 26.X 1956, 1); **Не бу́де діла** — нічого не вийде, марна справа.— *Казала біла, що не буде діла! — підвівся Микола Йосипович* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 568); **Не ва́ше (твоє́, його́** *і т. ін.*) **діло; Не ва́шого (твого́, його́** *і т. ін.*) **ума́ (ро́зуму) діло** — вас (тебе, його і т. ін.) не стосується, ви (ти, він і т. ін.) не повинні втручатися. [Д а н ч е н к о:] *Та воно начебто це й не ваше діло, пане...* (Гр., II, 1963, 511); — *Не твого ума діло!— гарикнула Текля і одвернулася* (Кучер, Трудна любов, 1960, 272); **Не ді́ло** — не годиться. *Так працювать не діло, пошкодиш і собі* (Сос., I, 1957, 320); **Нема́ (не було́ б) діла** — нічого не виходить, не вийшло б. *Прикажчик нічого не розуміє і коли б не Андрій, не було б діла* (Коцюб., II, 1955, 39); *Ковалі мене до горна Підведуть — дивися, сила! Хай робота наша чорна, Та без неї нема діла* (Ус., Листя.., 1956, 202): **Нема́ діла** *кому до кого—чого* — не цікавиться хтось ким-,чим-небудь, не має ніякого відношення, ніяких справ. — *Вас горне до себе наука,.. а до життя, до громадських справ — вам немає діла!* (Мирний, I,1954, 351); — *Я думаю так,.. я один, і більш мені нема ні до кого діла* (Л. Укр., III, 1952. 687); **Не стільки того́ діла** — невелика, нескладна справа; **Па́ном діло** — розкішно. безтурботно. *Мірошник паном діло жив* (Греб., I, 1957, 69); — *Я б тоді паном діло зажив. Та де тобі, — більше б пана був.. Усе б у садку і сидів та овочі їв* (Мирний, IV, 1955, 25); **Те́мне діло** *див.* **те́мний; Чо́рне діло** *див.* **чо́рний.**

ДІЛОВА́ННЯ, я, *с., діал* Паркан. *Курені були.. обгороджені ділованням* (Стор., I, 1957, 263).

ДІЛОВИ́Й, а́, е́. 1. Стос. до діла (у 1 знач.). *Вибачайте, що пишу такого сухого ділового листа, але не маю хвилинки вільної* (Коцюб., III, 1956, 385); *Ще мусить один діловий лист написать зараз, хоч і втомлений вже* (Л. Укр., V, 1956. 407); *Доки батько біля похідної майстерні веде ділові переговори,.. Ліна, ще не зовсім отямившись після пережитого сорому, стоїть* (Гончар, Тронка, 1963, 185); *Після ділової частини вечора продовжувались виступи художньої самодіяльності* (Гур., Наша молодість, 1949, 91); // Який стосується суті справи; має практичне значення. *Багато було ділових пропозицій, які правління врахувало при складанні плану* (Хліборо́б Укр., 4, 1966, 6);— *Ну, ділові дискусії — це закономірно* (Шовк., Інженери, 1956, 147); // Заповнений роботою, сприятливий для роботи; робочий. *Поступово в вагоні дирекції входила в свої права ділова атмосфера* (Рибак, Зброя.., 1943, 26).

2. Добре підготовлений, досвідчений, працьовитий. *Диспетчер був людина ділова, досі він нічого не наплутав, і Семен Ларивонович на цьому заспокоївся* (Ю. Янов., II, 1954, 135); — *Та й сам Михайло — спритний, діловий комсомолець, багатьох старих ще й он як навчить* (Крот., Сини.., 1948, 55); // Власт. зайнятій людині; діловитий, заклопотаний. *На лиці з'явився діловий вигляд* (Вас., I, 1959, 352); *Через зал проходять з заклопотаним і діловим виглядом 2—3 літніх громадяни, з портфелями, обмінюючись на ходу коротенькими зауваженнями* (Коч., II, 1956, 313); // Зайнятий практичною стороною справи, пов'язаною з матеріальною вигодою. *Хабаровськ — перше з радянських міст, з якими ознайомляться представники японських ділових кіл, що приїхали в Радянський Союз* (Рад. Укр., 9.VIII 1962, 1); *Берд був.. діловою людиною, як любив він говорити про себе* (Довж., I, 1958, 404).

3. *спец.* Придатний для господарських потреб, промислового і т. ін. використання; товарний. *Щільними кубічними метрами звичайно обліковують ділову деревину* (Лісівництво.., 1956, 161); *І це не які-небудь заморені, а поросята, як то кажуть, ділові* (Рад. Укр., 6.VI 1961, 3).

ДІЛОВИ́ТИЙ, а, е. Працьовитий і знаючий; // Зайнятий справами; заклопотаний. *Прокіп підходив спокійний і діловитий, як завжди* (Коцюб., II, 1955, 141); *Межею йшла жінка задумлива й діловита* (Ю. Янов., V, 1959, 142); // Який виражає зайнятість, заклопотаність. *Туркотіння їхнє* [голубине].. *зробилось поважним, діловитим, наче якісь дуже серйозні люди збираються на важливу нараду* (Донч., I, 1956, 55).

ДІЛОВИ́ТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **діловитий.** *Висока ідейність і свідомість, організованість, діловитість, наполегливість і тверда дисципліна у праці,— ось риси, які повинні відзначати комуністів і комсомольців* (Рад. Укр., 13.III 1962, 1); *Москва вабила своєю діловитістю* (Рибак, Час.., 1960, 697).

ДІЛОВИ́ТО. Присл. до **діловитий.** *Становий діловито давав останні вказівки, стежив за паропроводом, за робітниками* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 387); *Спиниться Зінька і стежить, як дятел, вчепившись ніжками за дубову кору, діловито й сильно, наче молотком, б'є своїм дзьобом, вишукуючи для себе якусь живність* (Шиян, Баланда. 1957, 125); * У порівн.— *Се негаразд, що я держу вас при собі? — спитала вона якось поважно, наче діловито* (Л. Укр., III, 1952, 709).

ДІЛОВО́Д, а, *ч.* Службовець, який веде справи канцелярії. *Кропивницький служив у канцелярії діловодом, аж поки не влаштувався в Одесі в театрі* (Мартич, Повість про нар. артиста, 1954, 35); *Діловод райвиконкому щось до нього звернувся. як звичайно* (Еллан. II, 1958, 14).

ДІЛОВО́ДСТВО, а, *с.* Ведення справ канцелярії. *На початку 30-х років* [XIX ст.] *на Правобережжі були закриті польські школи і замість них створені російські; російська мова стала мовою діловодства в усіх судово-адміністративних установах* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 112).

ДІЛО́К, лка́, *ч., зневажл.* Той, хто спритно веде справи, переважно комерційні, вдаючись до будь-яких засобів для досягнення мети. *Тут фабрикант, хитрий ділок. Шалені*

зиски збирає. А той народ, мов той туман, З голоду пухне, вмирає! (Укр.. думи.., 1955, 447); *Не сплять ділки амстердамської біржі* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 595).

ДІЛЯ́ГА, и, *ч. і ж., зневажл.* Той, хто у всіх справах переслідує особисті інтереси, з вузько практичних міркувань забуває про принципову, суспільно-політичну сторону справи. *В агента гроші і баклага Червоного вина. Чи то шпигун, а чи діляга — Шофер того не зна* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 116); * У порівн. *Голова* [колгоспу],.. *а міркує, наче дріб'язковий діляга* (Вол., Місячне срібло, 1961, 211).

ДІЛЯ́НКА, и, *ж.* 1. Окрема частина земельної площі, використовувана з якоюсь метою, виділена за якою-небудь ознакою. *Яка ланка, така й ділянка* (Укр.. присл.., 1955, 359); *Ліс складається, як правило, з окремих ділянок, які розрізняються своїм складом, ..віком або іншими ознаками* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 17); *Бригада кінчає розчищати стару ділянку каучуконосів, водночас досіває нову* (Вол., Сади.., 1950, 135); // Частина поверхні, площі чого-небудь. *Вся шкіра, як і кожна найменша її ділянка, тісно зв'язана з усім організмом.., обміном речовин* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 6); *При цьому кладуть грілку на ділянку шлунка* (Лікар. рослини.., 1958, 104); // Відрізок чого-небудь, що має протяжність. *На східній ділянці кордону була тривога* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 210); // Частина фронту, що є місцем дії якого-небудь військового з'єднання. *Артилерія била по вузькій ділянці* (Трип., Дорога.., 1944, 14).

2. *перен.* Галузь, сфера якої-небудь діяльності. *В рішеннях XX з'їзду КПРС застосування електронних цифрових машин розглядається як одна з передових ділянок боротьби за науковий і технічний прогрес* (Наука.., 12, 1957, 11); *На жаль, в ділянці збирання і вивчення робітничого фольклору у нас зроблено ще мало* (Рильський, III, 1956, 146).

ДІЛЯ́НКОВИЙ, а, е, *рідко.* Прикм. до **діля́нка** 1.

ДІЛЯ́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **діля́нка** 1. — *От і виходить, що наше ланкове поле це зовсім і не лан, а так собі, якась дослідна діляночка* (Кучер, Трудна любов, 1960, 286).

ДІЛЯ́ЦТВО, а, *с.* Вузький практицизм, при якому зневажається принципова, суспільно-політична сторона справи *Керівник кафедри Куцевич.. звинувачував Нерчина у політичній обмеженості, в діляцтві, в зарозумілості* (Рибак, Час.., 1960, 439).

ДІЛЯ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **діля́цтво.**— *А тепер скажіть, що ви мали на увазі, коли говорили, що «Кошик мислить якимись діляцькими категоріями»? Який я діляга?* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 639); *Отже, погляд його неправильний, обмежений, діляцький, і сама Ганна мусить допомогти йому це зрозуміти* (Собко, Справа.., 1959, 233).

ДІЛЬБА́, и́, *ж., розм.* Те саме, що **ді́лення** 1; розподіл. *Війна, викликана боротьбою між капіталістами з-за дільби їх грабіжницької здобичі, привела до нечуваної розрухи* (Ленін, 26, 1951, 372); *Не мила була мені ця дільба в рідній хаті* (Козл., Сонце.., 1957, 59).

ДІЛЬНИ́К, а́, *ч.* 1. Число, на яке ділять інше число. *Якщо ділене й дільник помножити (або поділити) на те саме число, то частка не зміниться* (Алг., I, 1956, 13).

2. Деталь у деяких механізмах, машинах, яка відокремлює, відділяє що-небудь в процесі роботи механізму. *Жатка обладнана змінними дільниками, призначеними для збирання довгосоломистих хлібів, та універсальним ексцентриковим мотовилом* (Колг. Укр., 8, 1961, 14).

ДІЛЬНИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Адміністративно-територіальна або виробнича одиниця. *Центром масово-політичної роботи серед виборців є виборча дільниця* (Рад. Укр., 23.I 1954, 1); *Тут є велика лікарська дільниця, що об'єднує 13 медпунктів, є лікарня* (Вишня, I, 1956, 358); *Кожне відділення* [цеху] *складається з ряду дільниць (токарної, термічної, шліфувальної та складально-пакувальної), які можуть працювати незалежно одна від одної* (Наука.., 5, 1959, 4).

2. *рідко.* Те саме, що **діля́нка** 1. *На дільниці, скопаній ямками, роблять посадку молоденьких яблуньок* (Головко, I, 1957, 448); *Розвідка донесла про скупчення на цій дільниці ударних військ прорив, з танками й авіацією* (Кучер, Чорноморці, 1956, 79).

ДІЛЬНИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **дільни́ця** 1. *Виборами в нашій країні керують громадські організації.., які виставляють своїх представників в усі виборчі комісії, починаючи від центральної і кінчаючи дільничними* (Наука.., 2, 1958, 3); *Хвору перевезли до дільничної лікарні і помістили там на тривалий час* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 3); *Надвечір до землянки на заболоченому коні під'їхав дільничний міліціонер* (Стельмах, Правда.., 1961, 271).

ДІ́ЛЬЦЕ́, ді́льця́, *с.* Зменш.-пестл. до **ді́ло** 1, 3; невелике діло.— *Це Соня розписку написала мені.., так оце доручаю їй одно дільце в економії* (Вас., I, 1959, 256); — *А що тобі? — пита Панас.— Є дільце, дядечку, до вас* (Гл., Вибр., 1957, 111); — *До речі, в мене там і дільце одне є, заїдемо разом до колгоспу* (Ле, В снопі.., 1960, 13).

ДІ́ЛЬЧИЙ, а, е, *юр., заст.* Який ділить, розділяє що-небудь.

△ **Дільчий акт** — юридично оформлений документ про поділ, відокремлення майна.

ДІМ, до́му, *ч.* 1. Будівля, признач. для житла або для розміщення різних установ; будинок. *Широка, обсаджена кипарисами стежка веде до дверей у літній триклініум* [трикліній] *на розі двоповерхового дому* (Л. Укр., II, 1951, 385); *Дім у Семена Пепийводи був такий веселий, що стріха на ньому, як у задерикуватого парубка шапка, була набакир* (Вишня, I, 1956, 353); * Образно. *Тому й дорога нам Радянська Вітчизна, Що їй віддаємо і силу, й уміння, і мрії політ, Що в ній ми будуємо сонячний дім Комунізму* (Гірник, Друзі.., 1953, 9).

2. Приміщення, в якому живуть люди; житло. *Цариця Клітемнестра з царським намісником Егістом наглядають, як раби й рабині кінчають прикрашати дім* (Л. Укр., II, 1951, 328); *Радісні вигуки наповнили дім* (Смолич, II, 1958, 38).

З до́му: а) з свого житла. *Яків поплівся з дому та до шинку* (Мирний, I, 1954, 276); б) з рідних місць. *Сьогодні виїжджаю з дому і завтра буду за границею* (Л. Укр., V, 1956, 145); **По́вен дім** *кого* — велика кількість (про людей). *Хай їм стидно* [соромно] *буде так забувати про мене, хорого. Адже повен дім людей, які вміють писати* (Коцюб., III, 1956, 444).

3. Приміщення, люди, що в ньому живуть, та їх господарство. *В хату вскочив господар дому, в шубі, в шапці, в калошах з снігом, низький, з злими очима й тремтячою бородою* (Коцюб., I, 1955, 403); *Я люблю, коли в домі діти і коли вночі вони сміються* (Рильський, Голос. осінь, 1959, 20); // Про сім'ю або людей, що живуть в одному приміщенні. *Я йду, а може, саме у цю хвилину ввесь дім вже знає страшну новину — і панна Анеля в істериці б'ється, читаючи лист: «Я вас кохав»* (Коцюб., II, 1955, 267); *Не знали про його переконання і в домі Карташових, де він давав урок розбещеному синкові старого полковника* (Панч, В дорозі, 1959, 53).

4. *рідко.* Монархи одного роду, що послідовно замінювали один одного. *Більшість європейських держав була зайнята питанням про долю іспанських володінь*

у зв'язку з очікуваною смертю престарілого і бездітного іспанського короля, який походив з австрійського дому Габсбургів (Іст. СРСР, II, 1957, 10); *Он — палац Зимовий. В нім Розміщався царський дім* (Нех., Ми живемо... 1960, 120).

Бо́жий дім, *заст.*— церква. *Дознався був владика, що сліпий старець чинить у божому домі одправу, — і заборонив* (Вовчок, I, 1955, 9); **Дім розпу́сти: Публі́чний дім** — у капіталістичному суспільстві — будинок, де живуть і приймають відвідувачів проститутки. *Я аж геть пізніше дізнався, що мешкав у тайнім домі розпусти* (Стеф., II, 1953, 14); [О л ь г а:] *Тут не публічний дім!* [Р я ж е н к о:] *Та хіба я не знаю? Тут жіночий монастир* (Мик., I, 1957, 305); **Жо́втий дім,** *заст.*— лікарня для психічнохворих.— *А казали, що його в жовтий дім відправили?..* (Гончар, Таврія.., 1957, 35).

ДІМО́К, мка́, *ч.* Зменш. до **дім** 1, 2. *Дімки потягли й долинами, й по узгір'ях, — все хрещений люд живе за містом* (Свидн., Люборацькі, 1955, 51); *Все саме село страх сподобалось мені — в садках, над струмком, із похиленими халупками перших осадчих, утікачів од панщини, з заможнішими дімками нащадків* (Коцюб., I, 1955, 255).

ДІМО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестн. до **дімо́к.** *Павкруги дімочки гарні, чистенькі, наче.. куплені в крамниці дитячих іграшок* (Коцюб., III, 1956, 272); *У Каленика Романовича фруктових дерев не було перед дімочком* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 26).

ДІНЬ, *виг., розм.* Уживається на позначення звуку дзвінка. *Їду, їду в чистім полі; Дзвоник дінь та дзвоник дінь...* (Тич., III, 1947, 9); *Їде, їде, їде брат На баскім коні.. А вуздечка — дінь та дінь, Аж співає далечінь* (Бичко, Вогнище, 1959, 111).

ДІО́Д, а, *ч., радіо, техн.* Електронна лампа або напівпровідниковий прилад з двома електродами, що пропускає електричний струм лише в одному напрямі. *Нині широко використовують кристалічні тріоди і діоди не тільки в авіаційній, а й у звичайній радіотехніці* (Наука.., 2, 1958, 10).

ДІО́ПТР, а, *ч.* Пристрій для наведення на яку-небудь точку геодезичних інструментів, не забезпечених зоровою трубою.

ДІОПТРИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **діо́птр.**

ДІО́ПТРІЯ, ї, *ж., фіз.* Одиниця оптичної сили лінзи або системи лінз з головною фокусною віддаллю в 1 метр. *За одиницю оптичної сили лінзи приймається оптична сила такої лінзи, фокусна віддаль якої дорівнює 1 м; така одиниця називається діоптрією* (Курс фізики, III, 1956, 289).

ДІОРА́МА, и, *ж.* Картина разом з бутафорським планом (фігурами людей, макетами різних предметів і т. ін.) для підсилення загального враження. *Багатьом шанувальникам мистецтва добре відомі панорами Ф. Рубо «Оборона Севастополя 1854—1855 рр.» і «Бородінська битва», діорама П. Мальцева «Штурм Сапун-гори 7 травня 1944 року»* (Літ. Укр., 10.IX 1965, 3); *В декількох історичних та краєзнавчих музеях.. створено інтер'єри та діорами, що значно допомагають глядачеві уявити побут селян і робітників* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 70); // Картина, виконана на прозорій тканині, матовому склі і т. ін. і спеціально освітлена для створення враження об'ємності. *На початку серпня кольоровий ескіз діорами.. було виконано в олії* (Мист., 1, 1959, 38).

ДІОРИ́Т, у, *ч.* Глибинна магматична кристалічна гірська порода сірого або зелнувато-сірого кольору; використовується як будівельний матеріал. *Коли розплавлена маса, піднімаючись з глибин, не виходить на поверхню, а охолоджується і кам'яніє в земній корі, утворюються інтрузії, що складаються з таких кристалічних порід, як граніт, діорит та ін.* (Про вулкани.., 1955, 16); *На скелі, де ламають діорит, За темною грядою Аю-Дага, Розташувала давня грецька сага Храм Артеміди* (Зеров, Вибр., 1966, 23).

ДІОРИ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **діори́т.**

ДІРА́, и́, *ж.* 1. Щілина, отвір у чому-небудь. *Грек підбіг до човна і ахнув: у човні була діра* (Коцюб., I, 1955, 393); *Діри були позабивані диктом, позатикані ганчірками* (Бойч., Молодість, 1949, 7); // Заглибина в чому-небудь. *Він цілий рік сидить десь в кутку.. та довбає пальцями у стінах діри* (Коцюб., III, 1956, 28); *Він пройшов уже два таких місця, завернув за камінний виступ і побачив у скелі велику чорну діру* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 118); // Розірване або витерте місце на одежі, взутті і т. ін. *Обутий* [Харон] *в драні постоли; Із дір опучі волочились* (Котл., I, 1952, 130); *Двісті літ оте шатро спочивало в укриттю.., чимало дір попрогризали в нім миші* (Фр., II, 1950, 366); * Образно. *Одягнений у діри й лати, Спітнілий, темний, як земля, Ти усміхаєшся, мулате, Прибульцям хтознавідкіля* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 99).

◇ **Лата́ти (залата́ти) діру́ (діри)** — діставати те, чого не вистачає, або відшкодовувати втрачене. *Коли то він уже позбудеться цих боргів, щоб міг працювати на себе, не на те, щоб латати діри!..* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 51); *Хома ніяк не міг убгати в голову думку, що він мусить терпіти голод, коли в скрині лежать гроші — невеликі, правда, але все-таки можна залатати ними хоч одну діру в господарській потребі...* (Коцюб., I, 1955, 91).

2. *перен., зневажл.* Про все відстале, запущене в економічному і культурному відношенні.— *Ви от, спеціаліст високої марки, спокійнісінько працюєте в цій дірі, хоч могли б працювати й у значно пристойніших умовах* (Ле, Міжгір'я, 1953, 37); [Г а в р и л о:] *Нашу шахту увесь Союз знає, а у вас що на сьогоднішній день? Діра, а не шахта* (Корн., II, 1955, 145).

ДІ́РКА, и, *ж.* Те саме, що **діра́** 1. *Дим ішов просто на хату й виходив у дірку, прорубану в стелі* (Н.-Лев., II, 1956, 392); *Руда шапка не прикривала гаразд розкудланого волосся, і воно лізло з-під шапки та крізь дірки в шапці* (Коцюб., I, 1955, 34); *Через цю дірку в стіні і винесли на двір тіло Анта* (Скл., Святослав, 1959, 22); * Образно. *Намножилося народу — діватися вже йому нікуди.— Хай множиться — знайдемо дірки!* (Гончар, Таврія.., 1957, 30).

◇ **Ді́рка з бу́блика** — пусте місце, ніщо. *Взяв з бублика дірку!..* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 157); **Лата́ти (залата́ти) ді́рку (дірки́)** — те саме, що **Лата́ти (залата́ти) діру́ (діри)** (*див.* **діра́**).— *Хіба я не знаю, що й ви бідуєте.. Що з того, що ви заробляєте, коли тими грішми не знати, яку дірку залатати* (Коцюб., I, 1955, 42); **Зачита́ти до діро́к** — порвати, пошарпати, читаючи щось багато разів.— *Знаєте,— даси кому газетку — зачитують до дірок. Незручно, коли газета неохайна* (Вишня, I, 1956, 322); **Сама́ тобі ді́рка** — про дуже рвану одежу. *І кожушок був теж ораненький та задубілий, а проте пальтишко* [пальтечко] *ще гірше. Сама тобі дірка* (Мик., Кадильниця, 1959, 4).

ДІРКОПРОБИВА́Ч, а́, *ч.* Прилад, яким пробивають дірки. *Для навощування на рамки штучної вощини на пасіці треба мати луджений дріт.. та діркопробивач, що ним пасічник пробиває дірки в рамках, крізь які протягує дріт* (Бджільн., 1956, 20).

ДІРКУВА́ТИЙ, а, е. Те саме, що **дірча́стий.** *Господар провів нас до своєї низької темної хати, яка стояла на величезному діркуватому камені* (Мур., Бук. повість, 1959, 29).

ДІ́РОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **діра́** 1. *Один, кому ближче було, подививсь у двері крізь дірочку* (Свидн., Любораць кі, 1955, 112); *Він пошукав щось у торбині і витяг звідти дерев'яну сопілку з дірочками* (Донч., VI, 1957, 240); *Моряк показав старанно зашиті дірочки* (Кучер, Чорноморці, 1956, 121).

ДІРЧА́ВИЙ, а, е. З великою кількістю дірок. *Мастки пустіли, нищилися, височенні палаци по селах стояли з розбитими вікнами, забитими дверима, дірчавою покрівлею й дожидалися, коли їх негода повалить* (Мирний, IV, 1955, 240).

ДІРЧА́ВІТИ, іє, *недок.* Робитися. ставати дірчавим, дірчастим. *Хати старіли, кривилися,— нічим полагодити, оселі дірчавіли-осувалися..* (Мирний, IV, 1955, 241); *Сонце геть високо піднімається.. Сніг м'якшає, лід дірчавіє, чорніє* (Мирний, II, 1954, 216).

ДІРЧА́СТИЙ, а, е. Який має дірки, з дірками. — *Бачили берег дніпровський у Берославі? — каже Жаров.— Вапняково-шаруватий, пористий, аж дірчастий* (Минко, Вибр., 1952, 416); *Тканини* [листя] *на місці плям усихають і нерідко випадають, внаслідок чого листя робиться дірчастим* (Бот. ж., X, 1, 1953, 24).

ДІРЧА́СТІСТЬ, тості, *ж.* Абстр. ім. до **дірча́стий.**

ДІРЧА́ТИЙ, а, е. Те саме, що **дірча́стий.** *Дірчате було* [відро], *як решето* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 206).

ДІРЯ́ВИЙ, а, е. Який має діру або діри. *Один з соцьких зайшов за хату, підійшов до дірявого причільного вікна, супув Чіпку під бік палицею* (Мирний, II, 1954, 184); *Ми мокли зверху і внизу, Бо човен протікав дірявий* (Рильський, Поеми, 1957, 180); *У діряві, щілинкуваті двері проходить вітер* (Кир., Вибр., 1960, 353); // Зношений до дір (про одежу, взуття і т. ін.); драний, подертий. *Дірявого мішка не наповниш* (Укр.. присл.., 1955, 165): *Потюпала вража баба додому, тільки поглядує на свої діряві черевики та думає, яка-то вона гарна буде в червоних чоботях!* (Стор., I, 1957, 24); *Вона заклякла на дощі; діряве пальтечко не гріло* (Хижняк, Тамара. 1959, 164).

◇ **Голова́ (па́м'ять** *і т. ін.*) **діря́ва** — забутливий, безпам'ятний. *Ну, ото ж яка дірява голова! Збирався подзвонити з заводу, щоб не шукати їх з онуком, і не подзвонив* (Ю. Янов., I, 1958, 435).

ДІРЯ́ВИТИ, влю, виш; *мн.* діря́влять; *недок., перех.* Робити в чому-небудь дірки. *Об гвинтівку ляскали кулі, дірявили червоний шовк. А я тримав його над головою* (Ле, Мої листи, 1945, 175).

ДІРЯ́ВІТИ, іє, *недок.* Робитися, ставати дірявим.

ДІСТАВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **діставáти** 1—4 і **діставáтися** 2—4. *Різні є способи діставання води на світі...* (Гончар, Таврія.., 1957, 199).

ДІСТАВА́ТИ, стаю́, стаєш; *наказ. сп.* діставáй; *недок.*, **ДІСТА́ТИ**, а́пу, а́неш; *наказ. сп.* дістáнь; *док., перех.* 1. Брати, витягувати що-небудь звідкись. *Христя підвела голову, глянула на Марину, що спиналася на мисник діставати посуду* (Мирний, III, 1954, 227); *Професор вставав з ліжка й діставав карту* (Донч., II, 1956, 75); *Кавун дістав з кишені сірники, тернув сірником об стіну* (Н.-Лев., II, 1956, 203); *Глафіра з печі дістала казан відвареної картоплі.. й поставила на ліжко* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 15).

2. Дотягуючись, досягаючи, доторкатися до чого-небудь. *Кайдаш кинув свиту на лаву в куток, звалився, але не дістав головою до свити* (Н.-Лев., II, 1956, 271); *Такі жита, що не дістать рукою* (Стельмах, Шляхи.., 1948, 7).

3. Здобувати, відшукувати що-небудь, долаючи труднощі. *Я дістаю Вісник певно таким шляхом, про який писали* (Коцюб., III, 1956, 265); *Хоменко дипломатично починав розмову* [з Бетею] *і діставав потрібні йому відомості* (Трубл., I, 1955, 63); *Нині рано я мав дістати гроші та й не дістав* (Стеф., III, 1954, 88); *Їй треба було дістати полотна для Кандиби та влаштувати деякі господарські справи* (Дмит., Розлука, 1957, 199).

◇ **Зимо́ю (взи́мку) сні́гу не дістáнеш** *у кого* — хто-небудь дуже скупий.— *Не йди до Мотрі позичати хліба, бо ноги рогачем поперебиваю! В неї снігу зимою не дістанеш* (Н.-Лев., II, 1956, 324).

4. Одержувати щось очікуване, потрібне, необхідне. *Чи ти дістаєш всі мої листи?* (Коцюб., III, 1956, 421); *Молдавія дістає від України велику допомогу в справі розвитку культури і науки* (Рад. Укр., 17.I 1954, 3); *Він сподівався дістати од тіток двоє сіл після їх смерті* (Н.-Лев., II, 1956, 74); — *За царської влади, напевно, твій тато ніколи не зміг би освіту дістати* (Забіла, Малим.., 1958, 13); // *рідко.* Заробляти працею (про заробітну плату). *А тим часом факт, що мої російські перекладачі дістають в кілька раз більше за переклади, ніж я за оригінал* (Коцюб., III, 1956, 305); // Здобувати яке-небудь звання, роботу і т. ін. *Статут російської армії.. не визнавав за жінками права діставати офіцерське звання* (Смолич, Мир.., 1958, 87); *Яворський, як і обіцяв, допоміг Іванові дістати роботу на вузькоколійці* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 50); // Одержувати назву, ім'я і т. ін. *У багатьох народів найбільш помітні сузір'я дістали свої народні назви, які відрізняються від прийнятих зараз у науці* (Астр., 1956, 10); *Рік тому робітники і службовці, колгоспники і студенти, домогосподарки і пенсіонери нашої Батьківщини почали створювати самодіяльні групи та організації по охороні громадського порядку, які згодом дістали назву добровільних народних дружин* (Наука.., 2, 1960, 12); // Одержувати винагороду. *Чесно і ударно працював — за це і орден дістав* (Укр.. присл.., 1955, 347).

5. Одержувати розпорядження, вказівку і т. ін. про здійснення чого-небудь.— *Купріян Олександрович і дід нам так само допомагатимуть у роботі. Вказівки діставатимемо з Ради Тсоавіахіму* (Донч., I, 1956, 67); *Наступного дня батарея дістала наказ рушати вперед* (Гончар, Маша.., 1959, 8).

6. Відчувати на собі (фізично або морально) діяння чого-небудь. *Хай ще дістає він часом від матері запотиличника, але має і відповідну шану, як хазяїн двора* (Гончар, Таврія.., 1957, 8); *Біжить* [Дзевалтовський], *інколи штовхає когось і дістає лайку навздогін* (Смолич, Мир.., 1958, 168); *Вона дістала від Маріцци такий повний зненависті погляд, що аж жахнулася та прожогом вискочила з хати* (Коцюб., I, 1955, 266); // Захворювати, заражатися якоюсь хворобою. [Р у ф і н:] *Десь в поході пропасницю дістав я...* (Л. Укр., II, 1951, 391); *Перетрудившися на тому і діставши сухоти, урядовець відомства пошт і телеграфу передчасно помер* (Смолич. Мир.., 1958, 30).

◇ **Діставáти (дістáти) відкошá** *див.* **відкошá; Діставáти (дістáти) гарбузá** *див.* **гарбýз; Діставáти (дістáти) нóса** *див.* **ніс.**

7. Видобувати, виробляти що-небудь. *Такі двигуни, в яких механічну енергію дістають за рахунок перетворення теплової енергії, називають тепловими двигунами* (Автомоб., 1957, 17).

8. Указує на здійснення того процесу, стану, що названий абстрактним іменником — прямим додатком. *На з'їздах братніх комуністичних і робітничих партій, що відбулися за останній час, ревізіоністи дістали рішучу відсіч* (Наука.., 8, 1958, 8).

9. *рідко.* Набувати нової ознаки, особливості. *Кущі верболозу у присмерку дістають м'які контури* (Вільде. Сестри.., 1958, 245)

10. *розм., рідко.* Бути в належній кількості; вистачати. *Споконвіку, з дідів — з прадідів так велося, щоб хліб руками збирали... І всім було, всім діставало* (Мирний, IV, 1955, 243).

ДІСТАВáТИСЯ, стаю́ся, стаєшся; *наказ. сп.* дістава́йся; *недок.*, **ДІСТáТИСЯ,** áнуся, áнешся; *наказ. сп.* дістáньсь; *док.* 1. Переходити в чиє-небудь користування, ставати чиєю власністю. *Вони* [робітники] *хочуть, щоб не було багатих і бідних, щоб плоди праці діставалися тим, хто працює..* (Ленін, 7, 1949, 172); *Оця десятина землі, густо засаджена розкішними кущами, ..дісталась йому ще від батька* (Коцюб., I, 1955, 189); *Наталі Корсунь в гуртожитку дісталася невеличка кімнатка* (Допч., Шахта.., 1949, 23); // *перен.* Випадати на чиюсь долю. *Вряди-годи срусалимським теслям робота дістається, і яка?* (Л. Укр., I, 1952, 442); *Але ж могло статися й таке, що саме Валентинові Модестовичу дісталася б уся слава* (Шовк., Інженери.., 1956, 157).

2. З труднощами йти, їхати, підніматися і т. ін. до якого-небудь місця, предмета; добиратися. *Того ранку я діставався до Берникової хати майже цілу годину, хоч вона була й не дуже далеко від мене* (Мур., Бук. повість, 1959, 195); [Будівничий:] *Моя порада ось яка: рубаймо в горі щаблі, щоб нам стояти твердо і щоб дістатися на гору* (Л. Укр., II, 1951, 209); *Пізно ввечері дісталися ми додому, стомлені, сердиті* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 155).

3. *рідко.* Влаштовуватися куди-небудь, зараховувати себе до складу чогось. *Дуже було б мені приємно дістатись у співробітники до сього журналу* (Л. Укр., V, 1956, 379); *Її мрією було дістатися де-небудь в консерваторію, студіювати музику* (Коб., III, 1956, 301); // Проникати в середовище кого-, чого-небудь. *І ось той чоловік дістається між галицьку інтелігенцію, живе між нею* (Фр., XVI, 1955, 25); *Місячний промінь скоріш не дістанеться До океану глибокого дна, Аніж не влучить стріла Артемідина В серце безумця зухвале, палке* (Л. Укр., I, 1951, 158).

4. З труднощами домагатися, досягати чого-небудь, здобувати щось. *Письменник повинен усе відмічати, в його творах не повинно бути нічого неправдивого. І хоч би якою тяжкою ціною діставалася ця правда, він не може її обминати* (Іст. укр. літ., I, 1954, 613); — *До лиха з техвідділом! — Каринський відмахнувся, і Русевич зрозумів: зовсім не цікаво йому, якою ціною дісталася перемога* (Шовк., Інженери, 1956, 163).

5. *безос., кому, чому.* Одержувати покарання за щонебудь. *А найбільше Тарасові тому дістається, бо він і не змовчить, і за сестер заступиться, і Степанкові сам здачі дасть* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 32); *Дарма есесівці ховались, у скелях щулились,— і там їх спинам добре діставалось, і їх арійським черепам* (Гонч., Вибр., 1959, 162); *Гірше у вірші дісталось козі: З'їв її вовк у густій дерезі!* (С. Ол., Вибр., 1959, 173).

◇ **Дістáнеться (дістáлося, бýде** *і т. ін.*) **на горíхи (кислúчки, бýблики** *і т. ін.*) *кому* — хто-небудь одержить (одержав) покарання, когось покарають.— *І тобі дістанеться на горіхи,— сказав він, рвонувши Мотрю так, що вона, наче груша, геть одлетіла* (Мирний, IV, 1955, 167); *Він, замість олії, підлив гасу — переплутав пляшки. Дісталося на горіхи господареві* (Минко, Моя Минківка, 1962, 95); *Як почують пани, що в кухні хто є, то буде мені на горіхи!* (Коцюб., I, 1955, 66); — *Це вірно,— підтримав інший селянин.— Бува, Костур повернеться, то дістанеться нам на кислички* (Юхвід, Оля, 1959, 310)

6. Потрапляти в складні умови, обставини. [Елеазар:] *Сон мені грізний приснився — хто відгадає його? Наче я в руки дістався до ворогів найлютіших* (Л. Укр., II, 1951, 144); *Вуйко Юра в першу війну дістався в полон до Росії, а в революцію був у Червоній гвардії* (Турч., Зорі.., 1950, 27); // Вибиратися з складних умов, обставин. *Отак-то Когутик з Лисички сміявся, Щасливий, що з кігтів на волю дістався* (Фр., XIII, 1954, 264); [Мартін:] *Ти ще можеш, сестро, дістатися на волю* (Л. Укр., III, 1952, 314).

7. *тільки недок.* Пас. до **дістазáти** 1, 3.

ДІСТáТИ *див.* **діставáти.**

ДІСТáТИСЯ *див.* **діставáтися.**

ДІТВáК, á, *ч., розм.* Те саме, що **дитúна** 1. *Одним словом, були ми.. приятелями, наскільки се слово можна приложити до таких дітваків, якими були ми тоді* (Фр., I, 1955, 191); *Якимиха ще була дітваком, як вона* [Іваниха] *віддавалася* (Кобр., Вибр., 1954, 54); *Ми виходимо з літака,— з усіх хат щодуху стрімголов летять до нас дітваки, а за ними поспішають жінки* (Смолич, Після війни, 1947, 94).

ДІТВóРá, вóрú, *ж., збірн., розм.* Те саме, що **дíти** [1] 1. *Висипала на вулицю дітвора і збудила тишу криком та дзвінким сміхом* (Коцюб., I, 1955, 27); *Двадцять п'ятого жовтня вступили наші частини в Дніпродзержинськ, а дев'ятого листопада дітвора вже пішла в школи* (Хижняк, Тамара, 1959, 212).

ДíТИ [1], éй, *мн.* 1. Маленькі дівчатка і хлопчики; протилежне дорослі. *Як під сонцем цвітуть квіти, так живуть радянські діти* (Укр., присл.., 1955, 383); *Аж гульк — з Дніпра повиринали Малії діти, сміючись* (Шевч., I, 1951, 5); *З великою хіттю пристану до перекладання книжок для дітей* (Коцюб., III, 1956, 121); * У порівн. *Радіють, неначе малі діти* (Мирний, IV, 1955, 245).

◇ **Вихóдити (вúйти) з дітéй** *див.* **вихóдити.**

2. Сини й дочки різного віку. *Не хочу я женитися, Не хочу я братись, Не хочу я у запічку Дітей годувати* (Шевч., II, 1953, 148); *Дядько мав своїх дітей, до їх його серце і лежало* (Мирний, I, 1954, 71); *Зосталася Яресьчиха з трьома дітьми* (Гончар, Таврія.., 1957, 9); * Образно. *Може ще раз прокинуться Мої думи-діти* (Шевч., I, 1951, 258); // Про малят тварин та пташат. *Зозуля Горлиці жалілась, Що доля їй недобрая судилась: Мов сирота вона, тиняється сама..— А діти? — Горлиця питає,— Чи, може, хто гніздечко зруйнував?* (Гл., Вибр., 1957, 183); *Як вовчиця, оберігаючи дітей, уся наїжиться, жде тільки одного замаху, щоб разом кинутись на свого ворога: так вона* [Галя] — *гордо.. дожидала ще хоч одного слова...* (Мирний, II, 1954, 295).

3. Майбутнє покоління.— *Тут треба подати «прошеніє», та до самого царя. Так і так, написати, обидно нам, кривда, пропадаємо, землі нам треба й дітям нашим!..* (Коцюб., I, 1955, 113); *Того, що дав нам Ленін,— що в Жовтні звоювали,— і дітям і онукам на вічний стане час!* (Тич., II, 1957, 10).

4. *перен.* Люди з рисами, особливостями, характерними для якої-небудь епохи, якогось середовища і т. ін. *Прийміть у день щасливий цей.. Привіт Шевченкових дітей Міцкевичеві діти!* (Рильський, I, 1956, 441); *Ми діти миру і свободи, Бо живемо в радянський час* (Бойко, Про 17 літ, 1958, 7).

Іти́ (йти) на дíти, *заст.*— виходити заміж за вдівця з дітьми. *А мені — як на чужі діти йти,.. лучче* [краще] *три літі* [роки] *боліти...* (Барв., Опов.., 1902, 230).

ДíТИ [2] *див.* **діваáти.**

ДíТИСЯ *див.* **діваáтися.**

ДІТúСЬКА, тúськ, *мн., зневажл.* Те саме, що **дíти** [1] 1, 2. [Меланка:] *Оце шепнула мені тітка Мотря, а я, людоньки, щось там на галь-паль зварила*

в печі та заткала дітиськам дзьоби — і до Параски (Козл., Щури.., 1956, 254).

ДІТКИ, ток, *мн.* Зменш.-пестл. до **діти**[1], 2. *Ці пісні зібрані на Україні поміж людьми. Співали і старі, і молоді, і дітки* (Вовчок, VI, 1956, 342); *Оженивсь я... жінка гарна... Було троє в нас діток* (Фр., X, 1954, 240); *А качечка випливає З качуром за ними, Ловить ряску, розмовляє З дітками своїми* (Шевч., II, 1953, 363); * Образно. *Приходить вона* [зима] *в село страшною хуртовиною, приводить за собою своїх діток,— хизи й охизи та тріскучі морози...* (Мирний, II, 1954, 110); * У порівн. *Мене й Катрю доглядала* [тітка] *і жалувала, як своїх рідних діток* (Вовчок, VI, 1956, 297).

ДІТКЛИ́ВИЙ, а, е 1. Який дуже вражає; дошкульний. *Ти* [про долю] *частіше строїш жарти, Та й то жарти так діткливі, Що, немов від чемериці, Не одному бідоласі Все життя вертить у носі, У очах свічки стоять!* (Фр., XIII, 1954, 10); *Замковий досить стримано похвалив свого колишнього заступника, ніжним голосом додав з якимсь діткливим жалем: — Знаєш, поїхав, немов на край світа, і зник* (Ле, Право.., 1957, 274).

2. Дуже важливий, який найбільш турбує. *Діткліва проблема.*

ДІТКНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех., діал.* Однокр. до **дотика́ти.** *Панотець діткнув найтяжчого питання, і Іван довго вагувався, чи говорити панотцеві по правді, чи ні?* (Фр., I, 1955, 165); [А н н а:] *Ослона тая, що мені постачив серпанок жалібний, тонка занадто, щоб люди не могли мене діткнути колючим осудом, хоч і невинну* (Л. Укр., III, 1952, 406); *Зі всіх втрат на світі ніщо не може так діткнути, як втрата дорогої особи* (Кобр., Вибр., 1954, 10).

ДІТКНУТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **діткну́ти.** *А вітер синю тінь переганяв Через луги.. і через ліс, Уже вечірнім діткнутий промінням* (Рильський, Вибр., 1940, 87); * У порівн. *Прісцілла здригається, мов ножем діткнута* (Л. Укр., II, 1951, 506).

ДІТКНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док.* Однокр. до **дотика́тися.** *Дротований шнур, та ще й вузлами понав'язуваний, де діткнувся тіла, то мов ножем!..* (Фр., II, 1950, 16); *Хтось нечутний підбіг до нього ззаду й діткнувся до його ніг* (Мик., II, 1957, 202); *Кожна гайка в нього відкручується легко, сама собою, лише діткнись до неї пальцем* (Донч., III, 1956, 386); * Образно. *Осінь діткнулася, дерево ронить листя* (Горд., II, 1959, 260).

ДІТЛА́Х *див.* **дітлахи́.**

ДІТЛАХИ́, і́в, *мн.* (*рідко одн.* **дітла́х,** а́, *ч.*), *розм.* Те саме, що **діти**[1] 1, 2 і **дити́на** 1, 2. *Я вклоняюсь дітлахам, що на зорці З букварями до школи ідуть* (Нагн., Вибр., 1957, 265); *І скільки років жив* [Забейко], *наче в летаргії, аж раптом цей дітлах дивно й боляче розбудив його* (Вільде, Винен.., 1959, 59); *Смерть щоночі залітала до бідної матері за двома її дітлахами* (Рад. літ-во, 2, 1957, 24).

ДІТЛАШНЯ, і, *ж., збірн., розм.* Те саме, що **діти**[1] 1, 2. *На майдані, де раніше дітлашня купалася в поросі, я з дівчатами розвела квітник* (Ів., Вел. очі, 1956, 83); *Осман слухав* [дівчину].. *і наче бачив, як виганяли з саклі бідну родину, як забирали останню козу, годувальницю напівголої дітлашні* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 354).

ДІ́ТНИЙ, а, е, *рідко.* Який має дітей (*див.* **діти**[1] 2). — *Пани знають, що ти дітний чоловік! — озвався Мортхо до Петра Дзвеняка* (Чепдей, Вітер.., 1958, 174).

ДІТОВБИ́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Той, хто вбиває, знищує дітей. *Меч свій підніме* [батько], *Грізний і чистий,— Бить дітовбивців, Бити фашистів!* (Гірник, Сонце.., 1958, 162).

ДІТОВБИ́ВСТВО, а, *с.* Вбивство, знищення дітей. *Вихопившись з тачанки, Ганна з затиснутим револьвером в руці кинулась в саму гущу бандитів: — Не смійте! Припиніть дітовбивство!* (Гончар, Таврія.., 1957, 551); *Меланя й Марта з вереском кинулись до чоловіків,— спинити, не допускати до дітовбивства* (Смолич, Мир.., 1958, 9).

ДІТОВБИ́ВЦЯ, і, *ч. і ж.* Те саме, що **дітовби́вець.** *Гітлерівська система виховує солдата, ім'я якому — дітовбивця* (Горд., Листи.., 1942, 27).

ДІТОГУ́БЕЦЬ, бця, *ч.* Те саме, що **дітовби́вець.** *Дівчина вся тремтіла. Руки конвульсивно стискалися і розтискалися, наче хотіла вона задушити старого дітогубця* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 350).

ДІТОЛЮ́БНИЙ, а, е, *книжн.* Який любить дітей.

ДІТОНАРО́ДЖЕ́ННЯ, я, *с.* Народження дітей. *Високе дітонародження.*

ДІ́ТОНЬКА *див.* **дітоньки.**

ДІ́ТОНЬКИ, ньок, *мн.* (*рідко одн.* **дітонька,** и, *ж.*). Пестл. до **діти**[1] 1, 2 і **дити́на** 1, 2. *Ой повій же, вітре, з моєї* [моєї] *сторононьки Та скажи, що роблять дрібнії дітоньки!* (Нар. лірика, 1956, 109); [М а т и:] *Ну, жніте ж, дітоньки, а я піду, зварю вам киселиці на полудень* (Л. Укр., III, 1952, 236).

ДІТОРОДІ́ННЯ, я, *с.* Те саме, що **дітонаро́дження.**

ДІТОРО́ДНИЙ, а, е. Признач. для народження дітей. *Дітородні органи.*

ДІТО́ЧИЙ, а, е, *діал.* Дитячий. *Було щось невимовно принадне і таємниче в тім німім погляді наївних, майже ще діточих, а вже таких цікавих і вдумливих очей* (Фр., III, 1950, 89); *Я дуже радий, що цензура пустила мої діточі оповідання* (Коцюб., III, 1956, 122); *Згадуються діточі літа, як дуже лячно було на маленькій душі* (Ірчан, II, 1958, 160).

ДІ́ТОЧКИ, діточо́к, *мн.* Зменш.-пестл. до **діти**[1] 1, 2. [М а р к о:] *Було люду до двох тищ* [тисяч], *а тепер, ой, горе-гірке, сто бабів, шість дідів та діточок трохи* (Мороз, П'єси, 1959, 7); *Село неначе погоріло, Неначе люде подуріли, Німі на панщину ідуть І діточок своїх ведуть!..* (Шевч., II, 1953, 110); *Хвалилася птиця — Пе-ре-пе-ли-ця: — Здрастуй, спілий колосе, Ясна зірко, Діточок я вивела Аж семірко!* (Мал., I, 1956, 165); * У порівн. *Ніч обгорнула біленькі хати, Немов маленьких діточок мати* (Л. Укр., I, 1951, 29).

ДІУРЕТИ́Н, у, *ч.* Ліки у вигляді білого порошку, що використовуються як судинорозширювальний та сечогінний засіб.

ДІ́ЮЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до **діяти** 1, 3—5. *Художній смак думаючих, діючих, працюючих людей вводить глибину думки, рівень узагальнень життєвих явищ в критерій художності і відмовляє бездумним, описовим речам у праві називатися художніми* (Талант.., 1958, 41); *На поверхні земної кулі налічується багато вулканів. Серед них більше 500 діючих, тобто таких, які час від часу вивергаються* (Фіз. геогр., 5, 1956, 101); *Творчий досвід В. Мироненка показує, що індустріальний пейзаж також може набрати глибокого актуального змісту і стати діючим виховним засобом* (Мист., 6, 1955, 18); *В той же день поштовим переказом батько надіслав Олександрові в діючу армію сто карбованців* (Шиян, Гроза.., 1956, 102).

2. *у знач. прикм.* Здатний активно діяти, впливати на кого-, що-небудь. *А «Кобзар» Шевченка, який в один мент після виходу його в світ за свою силу діючу буквально був розхватаний, мільйонами рук притулений до серця, пішов і далі діяти між люди* (Тич., Магістралями життя, 1941, 109); *Як добре, що на цей час, коли*

почалися вирішальні битви за долю світу, він [Андрій] *встиг вирости і стати діючою силою в цій боротьбі* (Гур., Новели, 1951, 73).

ДІЯ, дії, *ж.* 1. Робота, діяльність, здійснення чого-небудь. *Маркс і Енгельс говорили багато раз, що наше вчення не догма, а керівництво до дії..* (Ленін, 28, 1951, 193); *Він доводив нам, що його вдача вимагає якоїсь дії, а не сидіння в тюрмі* (Досв., Вибр., 1959, 136).

2. *тільки мн.* Сукупність вчинків кого-небудь. *Герцен лишився непохитним у своїх діях* (Рильський, III, 1956, 55); *Тільки міцно тримаючись за єдність волі і за єдність дій мільйонів членів партії, можна безстрашно стояти серед буремного моря* (Тич., III, 1957, 276).

3. Робота, функціонування якої-небудь машини, агрегату, підприємства і т. ін. *Зменшився вогонь з ручної зброї, в дію входили міномети* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 370); *З 13 шахт, які споруджуються в районі Волинського родовища, 5 уже введено в дію* (Визначні місця Укр., 1958, 148).

У дії — із застосуванням до конкретних умов, на практиці. *Вся історія нашої партії є марксизм-ленінізм у дії* (П'ятдесят років КПРС, 1953, 23); *Період революційного натиску показав у дії класовий склад населення Росії і ставлення різних класів до старого самодержавства* (Ленін, 13, 1949, 93).

4. Вплив на кого-, що-небудь. *Супутники планет обертаються навколо своїх планет під дією тяжіння до них так само, як Місяць обертається під дією тяжіння до Землі* (Астр., 1956, 67); *Повидло і варення готують з плодів та ягід, використовуючи консервуючу дію цукру* (Колг. енц., II, 1956, 259); *Треба забезпечити розширення радіуса дії наявних телевізійних центрів* (Наука.., 5, 1958, 6); // Виявлення сили, енергії чого-небудь. *Вона* [Бетя].. *ілюструвала страшенну дію бомб з літаків* (Трубл., I, 1955, 73); *Бувають часом такі форми прояву дії вітру, що темній, неосвіченій людині вони можуть і справді здатися чимсь надприродним, таємничим* (Наука.., 8, 1956, 34).

5. Сукупність і розвиток подій у літературних творах, кіно і т. ін. *У перші часи існування кіно дія у фільмах.. будувалася з повним дотриманням театральної умовності, театрального простору і часу* (Мист., 5, 1956, 17); *У «Фронті» О. Корнійчук.. показав не позитивний, а негативний фон для розвитку дії п'єси* (Вітч., 8, 1958, 165).

6. *тільки мн.* Операції, пов'язані із збройною боротьбою. *Бойові дії за соціалістичну Батьківщину.*

7. *заст.* Виконання якого-небудь обряду. *Пишна декорація ритуальної дії зачаровує лише бідних, темних людей* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 28).

8. *театр.* Закінчена частина драматичного, оперного, балетного твору або спектаклю; акт. *Переклала оце дві перші дії і просто мало не згинула од нудоти* (Л. Укр., V, 1956, 244); *Грали історичну трагедію на п'ять дій з життя перського царя Кіра* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 147).

Під час дії — у той час, коли на сцені йде вистава. *Одна з несамовитих поклонниць божественного арапа.. прибігла під час дії за куліси* (Ільч., Петерб. осінь, 1956, 194).

9. Основний вид математичного обчислення. *Знаходження за кількома даними числами одного нового числа називається арифметичною дією* (Арифм., 1956, 14); *Вона дивилася на подругу з тим поблажливим співчуттям, з яким семикласниця дивиться на учениці четвертого класу, що безнадійно заплуталася в межах чотирьох арифметичних дій* (Руд., Остання шабля, 1959, 31).

ДІЯЛЬНИЙ, а, е. 1. Який виявляє енергію, силу, завзяття; здатний до кипучої діяльності. *З кабінету вискочив Євген Вікторович. Заклопотаний, діяльний* (Ле, Міжгір'я, 1953, 184); *Тепер Гриць був зовсім не тим діяльним і жвавим хлопчиною, яким ми зустрічали його біля Червоної Казарми* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 35); // Який перебуває майже безперервно в русі. *Особливо діяльні в літній час птахи* (Київ. пр., 15.VI 1951, 4).

2. Сповнений активної діяльності. *Мене гнітить сіре одноманітне життя, а мені хочеться життя яскравого, блискучого, діяльного* (Коцюб., II, 1955, 435); // Сповнений бажання практично діяти. *Близькість Лесі Українки до марксистських гуртків того часу, пильний і діяльний інтерес її до творів класиків марксизму, творче служіння трудовому народові — загальновідомі* (Рильський, III, 1955, 118); *Змінюється весь дух його* [М. Рильського] *творчості: колишня споглядальність, самозаглибленість поступається місцем діяльному прагненню допомогти своїм словом революційному перетворенню світу* (Іст. укр. літ., II, 1956, 127).

ДІЯЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Застосування своєї праці до чого-небудь. *У формі кравецтва, як і в формі ткацтва, затрачується людська робоча сила. Отже, обидві ці діяльності мають спільний характер людської праці..* (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 64); — *Я й люблю хатнє господарство. А більшої й кращої діяльності не можу знайти для себе на селі, хоч би й хотіла...* (Н.-Лев., IV, 1956, 83); // Праця, дії людей у якій-небудь галузі. *Хо слухає, як молодий лікар розгортає плани своєї лікарської та просвітньої діяльності на селі, де має замір оселитись* (Коцюб., I, 1955, 172); *У своїй літературно-критичній та публіцистичній діяльності Микола Гаврилович Чернишевський багато уваги приділяв питанням мистецтва* (Про мист. театру, 1954, 75).

Пóле діяльності *див.* **пóле.**

2. Функціонування, діяння органів живого організму. *Відомо, що при недостатній діяльності надниркових залоз шкіра набирає бронзового кольору* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 6); *Об'єктом дослідження визначного фізіолога* [І. Павлова] *та його школи була психічна діяльність* (Наука.., 1, 1958, 37); // Робота, функціонування якоїсь організації, установи, машини і т. ін. *Дуже порадували б мене сповістивши, чи видавництво існує, чи припинило свою діяльність* (Мирний, V, 1955, 433); *Діяльність «Міжнародного товариства», яке об'єднувало, за ідеєю Маркса, пролетарів усіх країн, мала величезне значення в розвитку робітничого руху* (Ленін. 2, 1948, 12).

3. Виявлення сили, енергії чого-небудь. *Діяльність текучих вод залежить від форм поверхні* (Фіз. геогр., 5, 1956, 111).

ДІЯЛЬНО. Присл. до **діяльний.** *У навчанні хору діяльно помагали Лисенкові Я. Гулак-Артемовський* [урядовець].. *і Порфирій Демуцький* (Сам., II, 1958, 405): *Вся наша Батьківщина діяльно готується відзначити історичну подію — 300-річчя возз'єднання України з Росією* (Рад. Укр., 10.I 1954, 1).

ДІЯННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **діяти** 1, 3—5. .. *діянням робочої сили не тільки відтворюється її власна вартість, але й виробляється, крім того, надлишок вартості* (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 209); *Література соціалістичного реалізму відображає весь складний комплекс життя, життя як діяння* (Вітч., 8, 1958, 126); *Роль радянської торгівлі в економіці країни визначається діянням основного економічного закону соціалізму* (Рад. Укр., 14.I 1954, 2); *Мистецтво здійснює свою пізнавально-виховну функцію через естетичне*

діяння художніх образів на почуття і думки людей (Мист., 1, 1956, 5).

2. *тільки мн.* Поведінка, чиїсь дії стосовно до кого-, чого-небудь; вчинки. *Наш знайомий, мудрий колгоспник, прочитавши про Хапунцеві діяння, сумно похитав головою* (Вишня, I, 1956, 439); *Поема — це жанр, який оспівує і звеличує, поема — це велична симфонія сильних, мужніх, великих людських почуттів і діянь* (Мал., Думки.., 1959, 49).

ДІЯ́ННЯ, я, *с.* Відправа в церкві, під час якої читається книга про життя та дії святих апостолів. *Палажці треба було йти знов у Лавру на діяння, щоб їсти паску в Лаврі* (Н.-Лев., II, 1956, 335).

Діяння апо́столів, *рел.*— опис життя та дій святих апостолів. *Після прийняття християнства в Київській Русі поширилась писемність церковно-релігійного змісту. Велика частина її — це книги біблійні, як «Старий завіт», «Новий завіт», діяння і послання апостолів* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 38).

ДІ́ЯТИ, дію, діє́ш, *недок.* 1. *неперех.* Робити, здійснювати що-небудь, виявляти якусь діяльність. *Не так він добре діє, як говорить* (Укр.. присл.., 1955, 81); *Якісь особливі, безстрашні, небуденні люди діяли там, в тому незнаному світі* (Гончар, Таврія.., 1957, 69); *Діяли* [в Києві] *декабристи, яких Шевченко назвав першими благовістителями свободи* (Цюпа, Україна.., 1960, 129).

2. *перех. і неперех., без додатка.* Здійснювати що-небудь певним способом. *Василина не знала, що діяти: чи їхати додому, чи знов зостатись на ніч в курені* (Н.-Лев., II, 1956, 37); *Проте гавкання собаки змушувало його швидко зміркувать, як треба діяти* (Шиян, Гроза.., 1956, 102); // *з ким.* Здійснювати, чинити що-небудь, стосовне до когось. *Лев і стрибав, і по траві качався, І у кущі ховався, Із сили вибивсь, аж упрів, Не знав, що діяти з собою...* (Гл., Вибр., 1957, 188); *А все то прокляті пани З дівчатами такеє діють...* (Шевч., I, 1951, 362).

Діяти ти́хою са́пою — робити замасковано, потай що-небудь злочинне, підступне. *Діючи тихою сапою, вони* [сектанти-п'ятидесятники] *виступали проти індустріалізації країни і колективізації сільського господарства* (Наука.., 8, 1958, 50).

3. *неперех.* Бути справним, нормально працювати. *Мишуні раптом скортіло, щоб струг перестав діяти і його треба було б наново рихтувати й встановлювати* (Ю. Янов., I, 1958, 459); *Дзвоник у ньому* [у будильнику] *давно вже не діяв* (Шовк., Інженери, 1956, 37); // Бути в дії, виконувати свої функції. *Діють* [гарячі джерела] *з перервами, періодично. Вони викидають фонтаном киплячу воду на висоту до 20—30 м, потім загасають і деякий час не діють* (Фіз. геогр., 5, 1956, 103); *Мені одно, одно потрібно, ..Щоб річ, що я накреслив, виткав, Горіла, діяла, жила, Щоб не була блідим відбитком Чужого світла і тепла* (Дор., Тобі, народе.., 1959, 66); // *перен.* Застосовуватися, бути в силі, існувати. *В нашій державі діє єдиний народногосподарський план* (Рад. Укр., 11.XII 1949, 1).

4. *неперех., на кого — що і без додатка.* Робити вплив на кого-, що-небудь; впливати. *Запах газу, яким тоді освітлювалися театри й цирки, діяв на мене магічно* (Моє життя в мист., 1955, 20); *Приємно діє свіжість ночі та молодий пухнастий сніг і на старих* (Гонч., Вибр., 1959, 366); //*перех., перев. із сл.* лихо. Призводити до чого-небудь неприємного. *У товаристві лад — усяк тому радів. Дурне безладдя лихо діє* (Гл., Вибр., 1957, 34); *Минула доля, а надія В неволі знову за своє, Зо мною знову лихо діє І серцю жалю завдає* (Шевч., II, 1953, 48).

5. *неперех.* Здійснювати військові операції. *Ромчин батько підпільник, і він, безперечно, зв'язаний з партизанами, які діють десь по лісах* (Сміл., Сашко, 1957, 120); *Ця дивізія діяла тільки на допоміжному напрямі* (Кучер, Чорноморці, 1956, 363).

6. *перех., заст.* Виконувати який-небудь обряд. *Моя ти доле молодая! Не покидай мене... Поможи Молитву діяти до краю* (Шевч., II, 1953, 284).

ДІ́ЯТИСЯ, діється, *недок.* 1. Відбуватися, здійснюватися, робитися. *Та не так-то хутко діється, як швидко в казці кажеться* (Укр.. казки, 1951, 197); *Давно те діялось. Ще в школі, Таки в учителя-дяка Гарненько вкраду п'ятака.. та й куплю Паперу аркуш* (Шевч.. II, 1953, 45); *В першу мить Шагайда навіть не встиг розглядіти, що діялося в кухні Громових* (Кучер, Чорноморці, 1956, 411); // Про здійснення чого-небудь страшного, незвичайного; коїтися. *Ліс іще дрімає... а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спахне сяйвом, немов од радощів* (Коцюб., I, 1955, 148); *Григорій Сидорович поглянув у напрямі свого дому, згадав, що там зараз діється, і в нього похололо серце* (Ю. Янов., I, 1958, 435); // Про важкий, ненормальний морально-фізичний стан людини. [Семен:] *О моя зоре, мій цвіте рожевий! Я не знаю, я не вмію тобі вимовити, що з серцем моїм діється!..* (Кроп., I, 1958, 62); *Чудне щось діється з дідом: йому стало здаватися, немов хтось у жменю взяв його старе серце і став його помаленьку чавити* (Вас., I, 1959, 133).

2. *рідко.* Нас. до **діяти** 4. *Трудящому людові діялася кривда, і письменник* [О. Маковей] *вірно визначав, що це явище соціальне, що йде воно від буржуазії, яка щораз нахабніше експлуатує, гнобить і обдурює народні маси* (Жовт., 2, 1956, 85).

ДІЯ́Ч, а́, *ч.* 1. Той, хто відзначається своєю активністю та енергійністю на якій-небудь роботі, в якійсь галузі життя. *Із місцевих діячів я завітав найперше до Івана Франка* (Сам., II, 1958, 395); *Праця видатних радянських діячів літератури і мистецтва служить справі зміцнення миру і дружби між народами* (Корн., Разом із життям, 1950, 177); *Маяки виступають не лише як майстри виробництва, а як і громадські діячі, полум'яні пропагандисти передового досвіду, організатори і вихователі* (Ком. Укр., 8, 1963, 20).

2. Той, хто займає керівну посаду. *На чолі українського народу, який піднявся на визвольну війну, стояв видатний державний діяч і полководець Богдан Хмельницький* (Тези про 300-річчя возз'єдн.., 1954, 8).

ДІЯ́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **діяч.** [Клавдія:] *Яка б з мене була діячка, коли б я не вчилася в Лесі* (Сміл., Черв. троянда, 1955, 41); *Вона* [М. Заньковецька] *була не тільки чудовою актрисою, не тільки розумною вихователькою театральної молоді, але й громадською діячкою, яка послідовно боролася за реалізм і демократизм у театрі* (Рильський, III, 1956, 349).

ДЛУ́БАТИ, аю, аєш, *недок., перех. і неперех., розм.* 1. Роблячи в чомусь невеликі ямки, заглибини, відколупуючи частинки чого-небудь, руйнувати його поверхню. *Матрос іноді зсовував брови і починав неспокійно длубати ще вогку глину Альошиного житла* (Мик., II, 1957, 257); *Орися.. попросила не колупати ножиками столів, не писати на стінах, не псувати підвіконня, не длубати кору на деревах* (Юхвід, Оля, 1959, 231).

2. Те саме, що **колупа́ти** 2.— *Мама тобі не спекли* [пиріжків],— *відказує йому дівчинка.— Чому? — допитується Андрійко.— Бо ти к'ївий чойт,— длубаючи в носі, протягує найменше* (Коцюб., I, 1955, 441).

ДЛУ́БАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., розм.* 1. Перекладати, перебирати що-небудь, копатися в чомусь з

метою відшукати, дістати що-небудь. *Семенець стояв серед шляху один, длубався в своєму гаманці і щось бубонів сам до себе* (Вас., II, 1959, 49); *Порося зосереджено рило землю, щось там жувало, а в його кориті длубалася дзьобом нахабна проворна курка, поглядаючи скоса на порося* (Коп., Земля.., 1957. 23); * Образно. *Нехай длубаються ці грубі мужчини в її зворушенім серці. Вона мовчатиме, закам'янівши* (Ле, Міжгір'я, 1953, 120).

2. Робити що-небудь, затрачаючи багато зусиль, енергії і т. ін. *Треба було самотужки орати, скільки сили ставало, а то й лопатою длубатися в тій безмежній забур'яненій за окупанта землі* (Ю. Янов., II, 1958, 260); *Чвакають лопати, летять вгору шмаття землі. Сотні жінок, згорбившись, длубаються в цьому непривітному болоті, що вже стало для багатьох домовиною* (Хижняк, Тамара, 1959, 247); // Повільно робити що-небудь. *Він собі длубався то в стельмашні, то на господарстві* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 46); *Вона длубалась там в моторі* (Коп., Вибр., 1953, 441).

3. *перен.* Детально, старанно, всебічно знайомитися з чим-небудь, вивчати щось. *Пам'ятав* [Семен] *Софійку.., просту дівчину, що на злість йому длубалася в якихось нудних книжках* (Сміл., Зустрічі, 1936, 23).

ДЛЯ, *прийм., з род. в.* 1. Указує на особу, предмет і т. ін., заради яких що-небудь здійснюється, відбувається, яким що-небудь призначається.— *Слухай, козаче, пісню русалки,— То ж я для тебе співаю!* (Л. Укр., I, 1951, 329); *Скільки б не судилося страждати, Все одно благословлю завжди День, коли мене родила мати Для життя, для щастя, для біди* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 10); // Указує на призначення предмета. *Любов несе в руках невелике пуделко і стирочку, Орест — гіпсову головку і дошку для малювання* (Л. Укр., II, 1951, 35); *Хата ділиться сіньми на дві половини: в одній — направо від вхідних дверей жиє* [живе] *сторож, а наліво — світлиця для туристів* (Коцюб., III. 1956, 45).

2. Указує, з якою метою здійснюється, відбувається що-небудь. *Раз у бабусі Шелестихи Я на тім тижні гостював І любим діткам для потіхи Химерну вигадку дістав* (Гл., Вибр., 1957, 281); *Для більшої певності він понюхав корінці, але вони мали звичайний дух* (Коцюб., I, 1955, 212).

3. Указує на особу, предмет, яких стосується названа обставина, якість і т. ін. *Сиділи, руки поскладавши, Для них все празники були* (Котл., I, 1952, 149); *О, не забуду я тих днів на чужині! Чужої й рідної для мене хати, Де часто так доводилось мені Пекучу, гірку правду вислухати* (Л. Укр., I, 1951, 109).

4. *рідко.* Указує на причину якоїсь дії. *Для першої стрічі з панною Устею він їй дарує оці квіти* (Коцюб., II, 1955, 210).

ДЛЯВИЙ, а, е, *розм., рідко.* Який здійснюється повільно, без поспішності. *Лінивою, длявою ходою підступив він до Яся і привітався до його якось ніби знехотя й не дуже радо* (Н.-Лев., I, 1956, 168); //Повільний, забарний (про людину). *Той загайко ближче до них, звісна річ, не підходив, але бачив, що обидва мовчать, і серце длявому ченчикові мліло від радості* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 249).

ДЛЯ́ВІСТЬ, вості, *ж., розм., рідко.* Абстр. ім. до **для́вий.** *Це баріння, і вся ота нудотна длявість його мови, тихоплавність рухів — усе це вже доводило владику замалим не до сказу* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 415); *Яким вернувся пізно додому, ліг спати, спав довго, а прокинувшись вранці, почутив уперше лінощі і длявість в тілі* (Н.-Лев., I, 1956, 181).

ДЛЯВО, *розм., рідко.* Присл. до **для́вий.** *Потім вона перейшла через гостинну важкою ходою і, ступаючи дляво, помаленьку, неначе волокла за собою ноги, сіла на канапу* (Н.-Лев., IV, 1956, 122).

ДЛЯ́ТИ, для́ю, для́єш, *недок., розм., рідко.* Не поспішати робити що-небудь; затягувати. *Тож вони, не длявши справи, обдивилися місто, постояли трохи перед Будинком промисловості і вже тоді подалися на вокзал* (Мик., II, 1957, 394)

ДЛЯ́ТИСЯ, для́юся, для́єшся, *недок., розм., рідко.* Залишатися десь довше, ніж передбачалося; затримуватися, баритися. *Титар підганяв хлопців, щоб швидше махали ложками та не длялись за їжею* (Н.-Лев., III, 1956, 107); *Довго длятись гостям не можна було, Омелько мусив квапитись, тож і гостини були короткі* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 292).

ДМУХ, *виг., розм.* Уживається як присудок за знач. **дмухну́ти.** *Нараз отямилась* [Зінька], *і перше, що в голову їй — лампу — дмух. Темно в хаті* (Головко, II, 1957, 177).

ДМУ́ХАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дму́хати.** *Ти сьогодні врятувався, та пожди до ночі, туре! Ввечері мене не зрадить вітру дмухання похмуре* (Перв., З глибини, 1956, 232).

ДМУ́ХАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Випускати з рота сильний струмінь повітря; дути.— *Ось гляньте, який гладкий! — і Рудик дмухав вівчарикові між пір'ячко, щоб показати, який він гладкий* (Коцюб., I, 1955, 220); *Музиканти завзято дмухали в свої труби* (Гончар, I, 1954, 323); *Ігор натирав гудзики крейдою, чистив їх суконкою, дмухав на них, навіть слинив* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 105); // *чим. що.* Струменем повітря з рота направляти щось на кого-небудь.— *О, вона вже не прийде сюди! — весело відповіла панна, сідаючи біля мене і дмухаючи мені дим із своєї папіроски просто з очі* (Фр., IV, 1950, 288); *Бурлака присунувся до Василини ще ближче та все дмухав на неї смердючим тютюном* (Н.-Лев., II, 1956, 100).

2. Нести, гнати, рухати струмені повітря; віяти. *Та вітер, бач, дмухав Усе по діброві* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 346); *У відчинену кватирку дмухав пахучий вітрець* (Донч., I, 1956, 371); *Вітер грайливо дмухав йому в сіре обличчя теплими хвилями* (Панч, В дорозі, 1959, 47).

ДМУХНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* 1. Однокр. до **дму́хати.** *Одарка дмухнула на свічку і ..непроглядна темнота зразу все покрила* (Мирний, IV, 1955, 192); *Через.. вікно в гратах ринув холодком весняний подих, дмухнув цвітом...* (Вас., II, 1959, 52); *Дмухнув легенький вітерець, і між липами на алеї закружляло жовте листя* (Корн., II, 1955, 347); // *безос. З зруба вогкістю дмухнуло* (Щог., Поезії, 1958, 366); *Льодовим вітром дмухнуло їй в обличчя* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 122); * Образно. *Дмухнула* [ніч] *по лугах.. і покрила їх густими, сивими туманами пари* (Фр., VII, 1951, 142); * У порівн. *На ясну жовту пляму, мов що дмухнуло, так вона зникла* (Мирний, I, 1954, 338).

◇**Дмухни́ — і похи́литься (полети́ть)** — про худу і безсилу людину. [Т а р а с:] *Невже правда, Романе Денисовичу?.. А так худенька* [Леся], *кволенька... Дмухни — і похилиться* (Сміл., Черв. троянда, 1955, 20).

2. *розм.* Швидко направитися куди-небудь, піти, поїхати і т. ін. *Але наш козак не трус .. Подивився, скрутив вус, Сів на чайку та й дмухнув* (Пісні та романси.., II, 1956, 39); *Сіцілія, земля багата, Вона мені щось по знаку, Дмухнім лиш, братця, ми до неї* (Котл., I, 1952, 88); — *Вдарила така страшна тривога, Що я, міцно заціпивши зуби, Натиснув на голові крисаню І дмухнув дорогою щодуху* (Фр., XIII, 1954, 339).

ДНЕДА́ВНИЙ *див.* **днеда́вній.**

ДНЕДА́ВНІЙ, я, є, *розм.* **ДНЕДА́ВНИЙ,** а, е. 1. Який існував, відбувався, був поширений колись давно. *А я так мало, небагато Благав у бога.. Вдвох тихенько заспівать* [з Оксаною] *Ту думу сумную, днедавну, Про лицаря того гетьмана* (Шевч., II, 1953, 218); *В степах днедавніх половецьких Доходив я завдань мистецьких, І довго Музи чистий спів Мені, самотньому, бринів* (Черн., Поезії, 1952, 121); *І знов над багнетами пісня чайна Днедавні нагадує ночі і дні* (Перв., II, 1958, 410).

2. Дуже старий, давній. *Плаче вранці Ярославна В Путивлі-городі на брамі,— Жаліється, а перед нею Стоїть стіною ліс днедавній* (Перв., I, 1958, 225).

ДНИ́НА, и, *ж.* 1. Частина доби від сходу до заходу сонця; день. *Поспішаючи, кудись ховаються останні шуми й гуки довгої літньої днини* (Вас., I, 1959, 130); *Вона принишкла, як дитина ввечері, після довгої днини, притомившись від веселощів і пустування* (Смолич, Ми разом.., 1950, 27); * Образно. *Комсомольці! Днина йде прийдешня* (Мал., I, 1956, 134); * У порівн. *Світить місяць, світить, ясно, як у днину* (Федьк., I, 1960, 110).

2. Відрізок часу в двадцять чотири години; доба. *Сьогодні третя днина, що дощу нема* (Коб., III, 1956, 48); *Якось нас вивели з боїв спочити на три днини: хто лагодив штани свої, хто мив зашерхлу спину* (Рудь, Доп. зорі, 1958, 92); * У порівн. *Яскраві спогади полонять мою уяву, все життє моє, мов одна днина. стає перед очима* (Збан., Єдина, 1959, 9).

3. Календарна дата, число місяця, чомусь присвячене, з чим-небудь зв'язане. *Якраз тієї днини були співцеві роковини* (Л. Укр., I, 1951, 280); *Як сяяло сонце, прозоре і тихе, А в небі гірському шугали орли, Коли ми удвох до руїн Горіс-Ціхе Одної грудневої днини прийшли* (Перв., II, 1958, 305).

4. Який-небудь відрізок часу, період. *О будь проклята днина. Коли життя забаглося мені Такого, щоб за хвилею хвилина Плила розкішно* (Фр., XIII, 1954, 432); *— Не плач, Оксеню, годі,— заспокоював Недомірка Новак.— Не вірив, що доживе до такої днини,— пояснював бійцеві сусід* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 123).

Робо́ча дни́на — певна кількість часу, затрачена на яку-небудь роботу.— *Мабуть, господар таки справді не дуже-то дбав про охорону праці своїх людей, — подумала Сахно.— Навряд, щоб чули вони щось не тільки про восьмигодинну, а й про десятигодинну робочу днину...* (Смолич. I, 1958, 76).

◇ **Пе ба́чити я́сної дни́ни** — жити в тяжких умовах, без радості і веселощів. *То так і жила* [Катерина], *як у норі, не бачачи ясної днини* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 9).

ДНИ́НКА, и, *ж.* Пестл. до **дни́на** 1. *Все, що жило, радувалося милою днинкою* (Фр., IV, 1950, 64); *Днинка була така гарна, що Магера по обіді і спати не клався, тільки пішов у поле подивитися на збіжжя* (Мак., Вибр., 1954, 200).

ДНИ́ЩЕ, а, *с.* 1. Нижня частина або нижня стінка якого-небудь предмета. *Соломія підійшла до ставка, вскочила в човен і почала шарити по днищі* (Коцюб., I, 1955, 337); *З повітки сивий дідок викотив величезне барило, намагаючись перекинути догори днищем* (Досв., Вибр., 1959, 422); *Аж затремтіла* [Тамара] *від несподіванки,— в тому кутку, де вони всі притулилися, у днищі вагона є щілина* (Хижняк, Тамара, 1959, 161).

2. Грунтова поверхня під водою. *Лесь припав до землі, а тінь зачалапала по днищі струмка* (Стельмах, Над Черемошем.., 1952, 237); *Сахно.. мало не по коліна вгрузла у мулке днище озера* (Смолич, I, 1958, 99); // Нижня плоска частина улоговини на поверхні землі. *Днища балок, де грунти звичайно намиті, відводять під овочеві і спеціальні сівозміни* (Колг. Укр., 4, 1956, 14); *Він довго ходив по вогкому днищі балки, присідав до землі, щось колупав у ній довгим рибальським ножем* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 34).

3. Дошка, у яку закладають гребінь при прядінні ниток ручним способом. *От Зубиха позбирала усе своє ..взяла днище і веретено і вийшла з Уласовичем з хати* (Кв.-Осн., II, 1956, 204); *Вийняла* [мати] *гребінь із днища. поклала на ослін і встала назустріч до сина* (Головко, II, 1957, 20).

ДНІ́ТИ, дніє, *недок., безос.* Наставати, розпочинатися (про день); розвиднятися, сіріти. *Гості роз'їхались вже, як дніло надворі* (Н.-Лев., I, 1956, 322); *На сході починало дніти* (Гур., Наша молодість, 1949, 166).

ДНО, а, *с.* 1. Грунтова поверхня під водою. *Не вмирає душа наша, Не вмирає воля. І неситий не виоре На дні моря поле* (Шевч., I, 1951, 325); *Тут було неглибоко, і ми попихали свої човники, упираючись веслами в дно* (Досв., Вибр., 1959, 407); // Нижня плоска частина улоговини на поверхні землі. *На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади* (Н.-Лев., II, 1956, 263); *Спочатку у виритій ямі ми забивали в дно кілок* (Донч., V, 1957, 202).

Іти́ (піти́) на дно — тонути. *Човни й баркаси йшли на дно, навіть не відпливши з того берега* (Кучер, Чорноморці, 1956, 38).

◇ **З (зо) дна мо́ря діста́не** (*розм.* **доста́не**) — всього доможеться, доб'ється при найскладніших обставинах. *Ся Мотря була справді така, що й зо дна моря достане, що їй треба* (Вовчок, I, 1955, 60); **Золоте́ дно** — джерело багатств, прибутків. *Він бачив тут* [у спілці з баришниками] *золоте дно* (Фр., VIII, 1952, 355); **Пуска́тися (спуска́тися, опуска́тися** *і т. ін.*) **на дно** — не мати надії на позитивне розв'язання якоїнебудь справи. *А Ви й не пишете мені, ..чи має мене рятувати* [дирекція Вид. Спілки]. *чи ні. Хай би вже знав. чи маю пускатися на дно, чи ще можу ногами дригати* (Коцюб., III, 1956, 280).

2. Нижня частина або нижня стінка якого-небудь предмета. *На дні здорової пляшки мало що лишилось* (Коцюб., I, 1955, 46); *Грузовик спинився, Микита побачив, що гвинтівки складено на дно машини* (Коп., Вибр., 1953, 521); *На дні човна рибальська здобич вологим сріблом не блищить* (Мур., О. Горбань, 1938, 50); * Образно. *Десь там, на дні історії, глибоко Лежить про неї спогад* (Л. Укр., I, 1951, 175); * У порівн. *Очі мала* [Гафійка] *глибокі та темні, як колодязне дно* (Коцюб., II, 1955, 41).

Ви́пити до дна — випити всю рідину, що міститься в посудині. *Марія випила чарку до дна, ще й махнула нею вгору* (Н.-Лев., II, 1956, 105); **На дні** — мала кількість, мало. *Вже вина в бутлі зосталось тільки на дні* (Н.-Лев., III, 1956, 256); **На дні [в] душі́ (в се́рці); На дно душі́ (се́рця); З (зо) дна душі́ (се́рця)** — про внутрішні переживання людини, які приховані від сторонніх. *Певна річ, йому було жаль її, але на дні душі вставало якесь погане, егоїстичне, вороже чуття* (Фр., VII, 1951, 266); *І те рідне, своє, так виразно ворушиться там, на самому дні в його серці* (Мирний, IV, 1955, 226); [Н а р т а л:] *Щодня вони презирством викликали зо дна душі моєї звіра, і знову я ставав номадом диким* (Л. Укр., II, 1951, 431); **На дні оче́й** — у глибині очей. *Згас, потьмарився блиск маминих очей, і на дні їх, здається назавжди, заліг смуток* (Коз., Сальвія, 1959, 8).

◇ **Догори́ дном** *див.* **догори́; До дна:** а) повністю; всебічно. *Не раз. не два, як річка весняна,*

Із берегів виходив ти, народе, І все життя сколихував до дна, І ніс у світ свої бурхливі води (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 54); б) до самих затаєних почуттів. переживань.— *Ох, коли вже неможливо перелити в тебе мій вогонь, то нехай би ж він освітив мені самому всю тебе, всю твою душу до дна* (Л. Укр., III, 1952, 689).

3. *перен.* Найважчі умови життя, в які потрапляє найбільш пригноблена частина капіталістичного суспільства. *Серед тих, що живуть на дні, пограбованих і викинутих геть, скільки є таких, що носять в душах своїх незгасаючий вогник любові до людини* (Кол., Терен.., 1959, 374); *Франко побачив у людях, скинутих буржуазією на дно життя, іскру людяності і оспівав її* (Іст. укр. літ., І, 1954, 545).

ДНООЧИ́ЩУВАЛЬНИЙ, а, е, *техн.* Признач. для очищання дна (у 1 знач.). *На водоймищах працюватиме самохідний дноочищувальний снаряд* (Літ. газ., 27.III 1959, 1).

ДНОПОГЛИ́БЛЮВАЛЬНИЙ, а, е, *техн.* Признач. для поглиблення дна (у 1 знач.). *Вибухи застосовують і для днопоглиблювальних робіт* (Наука.., 3, 1959, 26).

ДНЮВА́ЛЬНИЙ, ного, *ч.* Військовослужбовець добового наряду, який призначається для допомоги черговому підтримувати порядок, охороняти приміщення, майно і т. ін. у своїй частині. *Він обернувся, щоб сказать Уже похмуро, сухувато: — Днювальний! Завтра рівно в п'ять Курсантів треба вам підняти!..* (Шер., Щастя.., 1951, 188); *Побачивши командира частини, днювальний кинувся було йому назустріч з наміром подати команду «струнко» і доповісти* (Ткач. Крута хвиля, 1956, 136).

ДНЮВА́ННЯ, я, *с.* Одноденний відпочинок (у військових і інших походах). *Польська армія зупинилася на днювання* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 12).

ДНЮВА́ТИ, дню́ю, дню́єш, *недок.* Проводити день; робити одноденний відпочинок. *Ох, ви, любії привиддя! Вас зоря прогнала рання. Ви скажіть, куди ви скрились? Де ви днюєте, скажіть?* (Л. Укр., IV, 1954, 177); *Йшов я з двома товаришами в розвідку. Днювати довелося якраз біля нашого села* (Збан., Любов, 1957, 312).

Днюва́ти й ночува́ти — бути де-небудь весь час або багато часу. *Катерина коло неї І днює й ночує* (Шевч., І, 1951, 322); *Він тепер на заводі і днює й ночує* (Кучер, Чорноморці, 1956, 397).

ДНЯ́МИ, *присл., рідко.* 1. У дні, які щойно минули або настануть у найближчому майбутньому. *Днями відбулася нарада художніх керівників капел і ансамблів столиці; Днями виходить з друку повна збірка творів Т. Шевченка.*

2. Протягом багатьох днів. *Їх троє — а всім судилась однакова доля. Холод, і голод, і безнадія. Днями сиділи в нетопленій хаті і не варили страви* (Коцюб., II, 1955, 37).

ДО [1], *прийм., з род. в.* Сполучення з до виражають:

Просторові відношення

1. Уживається при означенні місця, предмета або особи, в бік яких спрямована дія. *Стала вона до діброви учащати* (Вовчок, І, 1955, 194); *Якось замполіт зайшов до полкових розвідників* (Гончар, III, 1959, 208); // При означенні предмета або особи, стосовно якої відбувається дія. *Галя не видержала і, зареготавшись, повернулася до Власова* (Мирний, IV, 1955, 140); *Зоня припала обличчям до волосся Юзі* (Л. Укр., III, 1952, 655); // При означенні кінцевого пункту чого-небудь. *Сама не помітила, як опинилась за хатою, на стежці до виноградника* (Коцюб., І, 1955, 244); *На знайомую стежку до тину Я не гляну тепер і на мить...* (Сос., І, 1957, 209)

2. Уживається при означенні межі поширення дії, явища і т. ін. *По діброві вітер виє, Гуляє по полю, Край дороги гне тополю До самого долу* (Шевч., І, 1951, 48); *Шосе.. раз у раз лізе вгору, долазить до самого Демерджі* (Коцюб., III, 1956, 145); // При означенні міри довжини чого-небудь. *Червоний з китицями пояс теліпався до колін* (Мирний, II, 1954, 31); *Обняла* [Сусанна] *щасливим оком сіру фігурку сина.. в довгих аж до підлоги штанах* (Коцюб., II, 1955, 370).

3. Уживається при означенні місця, предмета, в межі, в середину якого спрямована дія. *Хима вийшла з хати, він шуснув за нею до сіней* (Коцюб., І, 1955, 90); *Найлегше було вкинути листівку до поштової скриньки* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 5).

Часові відношення

4. Уживається при означенні часової межі дії, стану і т. ін. *А щоб збудить Хиренну волю, треба миром, Громадою обух сталить.. А то проспить собі небога До суду божого страшного!* (Шевч., II, 1953, 288); *З незвичайно релігійного хлопця, яким я був до 12 років, я став на 13 році життя атеїстом* (Коцюб., III, 1956, 281); *Можна буде.. проспівати з друзями допізна, а потім всмак поспати на пухкій соломі до ранку* (Гончар, III, 195 , 132).

5. Уживається при означенні події, явища і т. ін., якому передує яка-небудь інша подія, явище. *Сірому сиротина Випровожала* [випроводжала]; *коня напувала До зірниці із криниці* (Шевч., II, 1953, 42); *Щоб не подумала* [дівчина], *що жартує, докладно пояснив. До призову в армію хіба що дурень жениться* (Головко, II, 1957, 514).

До і після *чого* — перед початком і після завершення чого-небудь. *Добрі результати в боротьбі з бур'янами.. дає боронування до і після з'явлення сходів нуту* (Колг. Укр., 3, 1959, 28); **До схід (схо́ду) со́нця** *див.* **схід; Ні до, ні після** *чого* — ні до початку, ні після завершення чого-небудь. *Ніколи, ні до, ні після цього, Черниш не чув цієї фрази так. З якоюсь особливою силою й значимістю прозвучала вона їм тут, збираючи всіх в кулак* (Гончар, III, 1959, 118).

Кількісні відношення

6. Уживається у сполуч. з числ. при означенні кількісної межі. *Густо зацьвохкало навкруги, хвилі накипіли, мов нагрівшись одразу до сотні градусів* (Гончар, III, 1959, 351); // При означенні приблизної межі, міри. *Іще там єсть до півдесятка* [вояків], *Но дріб'язок і гольтіпа* (Котл., І, 1952, 252); *Їх було до двох десятків* (Ю. Янов., II, 1958, 112).

7. Уживається у сполуч. з деякими іменниками при вказівці на повноту кількісного охоплення. *Хвалили та хвалили те масло, попиваючи кофе, аж поки, хвалячи, виїли все до останку* (Н.-Лев., І, 1956, 301); *Посилав* [Багіров] *усе, до копійки, що платила йому армія* (Гончар, III, 1959, 189): *З мішка на стіл до зернини витрусила* [Катерина] *овес й засипала в жорна* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 7).

Об'єктні відношення

8. Уживається при означенні особи або предмета, до якого звернена дія. *Не пишу до нього, бо боюсь його клопотати* (Коцюб., III, 1956, 305); *Гукнув до жінок «здрастуйте» під повітку* (Головко, II, 1957, 27).

9. Уживається при означенні особи або предмета, якого торкається хто-, що-небудь. *Хати без дахів скупчені, приліплені одна до другої, одна над другою* (Коцюб., III, 1956, 146); *Ось підвелася мати, пригортаючи до грудей немовля* (Довж., І, 1958, 41); // З повторним іменником утворює прислівникові сполуки, які означають, що предмети або особи розташовані дуже близько одне до одного або з'єднуються. *І радість лоскотно*

бентежить наші груди... Шикують злидні нас, юнак до юнака (Сос., I, 1957, 260); *Вони* [бійці] *все густіше змикалися, інстинктивно тулилися плечем до плеча, ліктем до ліктя, щоб відчути на собі живий людський дотик, тепло товариства* (Гончар, III, 1959, 125).

10. Уживається при означенні предмета або явища, до якого додається що-небудь, яке доповнюється чимось. *Пішов циган, дере лико, Дуб до дуба в'яже...* (Рудан., Тв., 1959, 270); *До нашої платні згодом додавалась якась надбавка, здається, вісімнадцять карбованців на місяць* (Довж., I, 1958, 14).

До то́го [ж] — крім того.— *Хоч Мірошниченко і свій чоловік, а все ж начальство і, до того ж, комуніст* (Стельмах, II, 1962, 18); *До того ж і дід, хоч і помер, проте не схотів розлучатися з усмішкою, і вона й тепер тихо сяяла на його обличчі* (Довж., I, 1958, 67).

11. Уживається при означенні професії, категорії, групи і т. ін., до якої належить хто-, що-небудь. [Орест:] *Я не належу до школи parnassiens* [парнасців] (Л. Укр., II, 1951, 52); *Він зібрав, які мав, папери, що відносилися до їх процесу, і віддав їм* [селянам] (Фр., VII, 1951, 255); *Народився я 30 серпня 1894 року.. в родині хлібороба Петра Семеновича Довженка, який належав до козацького, як на ті часи, стану* (Довж., I, 1958, 11); // Уживається при означенні групи людей, їх діяльності, способу мислення, до яких хто-небудь приєднується. *Маленький школярик.. довго не міг приєднатися до гурту* (Вас., I, 1959, 102); *Нема ні одної країни в світі — навіть найбільш нерозвиненої, де б усі мислящі робітники не приєднувалися до Комуністичного Інтернаціоналу, не примикали до нього ідейно* (Ленін, 30, 1951, 386); *До комісара* [з ротою бійців], *на випадок бою, мали приєднатись партизани з наших найдальших застав* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 55).

12. *у сполуч. з прийм.* **від** *див.* **від** 13.

13. Уживається при означенні мети, спонукання до якої-небудь дії. *Рівні лінії кущів виглядали, немов зелені рядки величезної книги, розкритої до читання* (Коцюб., I, 1955, 284); *В повільних порухах правої руки чулась сила і сміливість молодого гірського орла, що крила свої розправив до першого польоту* (Кол., Терен.., 1959, 192).

14. Уживається при вказівці на призначення якої-небудь дії або предмета. *Замість того, щоб привчати учня до малярства, дяк зразу повернув хлопця на наймита* (Вас., II, 1959, 383); *Там нових робітників не беруть до праці* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 28); *Може викую я з його* [слова] *До старого плуга Новий леміш і чересло* (Шевч., I, 1951, 228); // Уживається при вказівці на предмет, який стосується іншого предмета. *Тут їли різні потрави, І все з полив'яних мисок.. Свинячу голову до хріну І локшину на переміну* (Котл., I, 1952, 72).

Бра́ти (взя́ти) до ві́дома *див.* **ві́дома.**

15. Уживається при означенні особи, предмета і т. ін., з якими пов'язані які-небудь дії, стан, ознака. *Вимогливість письменника до себе не покидає його* [П. Мирного] *і в час повної зрілості його таланту* (Від давнини.., I, 1960, 376); *Всі в повній готовності до польотів* (Мик., I, 1957, 499); *Вираз готовності до дії ніколи не сходить з обличчя і з усієї його постаті* (Довж., Зач. Десна, 1957, 537); // Уживається при означенні предмета або особи, стосовно яких виявляється яке-небудь почуття, ставлення. *Тепер настала черга і Україні ушанувати свого великого сина* [Т. Шевченка] *за ту безмірну любов його до неї* (Мирний, V, 1955, 313); *Я не ображався за байдужість до мене* (Досв., Вибр., 1959, 16); *Виховання ненависті до ворога стало в той час* [Великої Вітчизняної війни] *одним з центральних завдань усієї нашої літератури* (Іст. укр. літ., II, 1956, 371).

Стосо́вно до *див.* **стосо́вно.**

16. Уживається в заголовках, указуючи на тему або на подію чи явище, з яким пов'язаний зміст чого-небудь.— *Ми зібрали вас.. для обговорення деяких поточних моментів.., так би мовити, до питання...* (Довж., I, 1958, 166); *До питання про правопис.*

17. Уживається при означенні того, до чого хто-, що-небудь закликає. *З громовим «ура» проходили перед Щорсом молоді його командири.. Грізна музика кликала до перемоги* (Довж., I, 1958, 212); *Вперед! До перемоги комунізму!*

Обставинні відношення

18. Уживається при означенні міри, ступеня вияву дії або стану. [Прочанин:] *Тепер я бачу добре: ти той Юда, що вчителя продав.* [Юда *(зміняє свою дотеперішню понуро-потайну гутірку на рішучу, до нахабності одверту):*] *А якби й так?!* (Л. Укр., III, 1952, 129); *Бригадир колгоспу стояв перед Орлюком схвильований до глибини душі* (Довж., I, 1958, 345); — *До живого обшмульгали шию всякі хомути* (Гончар, II, 1959, 15); // Уживається у сполуч. з деякими іменниками при означенні найвищого ступеня вияву дії або стану. *Бреде* [пастух], *як у безвість, як у царство невгамовних вічних вітрів, що пронизують до кісток* (Гончар, II, 1959, 29); *Окопувався* [Орлюк] *під кулями, працюючи лопатою, аж зуби скреготіли, до сьомого поту* (Довж., I, 1958, 306).

19. Уживається при вказівці на пристосованість, доречність чого-небудь, відповідність до чогось.— *Іти хіба до вас в найми? Чи до ладу буде?* (Шевч., II, 1953, 182); *Аж ось послав і мені господь до пари й до любові* (Вовчок, I, 1955, 3).

Від... до... *див.* **від; До чо́го** *див.* **що; Ні до чо́го** *див.* **що.**

ДО[2], *невідм., с.* Перший звук музикальної гами, а також нота, що позначає цей звук.

ДОБА́, и́, *ж.* 1. Проміжок часу, протягом якого Земля робить один оберт навколо своєї осі; день і ніч.— *Доба в космосі — поняття відносне, тому що за три земних доби я* [космонавт] *там прожив 64 космічних доби. Адже за півтори години відбувається зміна дня і ночі* (Рад. Укр., 6.IX 1962, 3); // Одиниця виміру часу, яка дорівнює 24 годинам; тривалість дня і ночі. *Мушу працювати годин по 10—12 на добу, а це шкодить* (Коцюб., III, 1956, 280); *Цілу добу, двадцять чотири години, вона* [перша рота] *нестиме караульну службу* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 43).

2. *розм.* Те саме, що **пора́.** *В таку добу під горою, Біля того гаю, Щось чорніє над водою, Щось біле блукає* (Шевч., I, 1951, 3); *Під таку добу погожу Подавать би творчі звіти* (Рильський, II, 1960, 24); // *чого.* Період, пов'язаний з якою-небудь подією, явищем. *Промигнула В душі його щаслива та й болюща Доба любовних зітхань, сліз, надій І розчаровань* (Фр., XIII, 1954, 201).

3. Тривалий проміжок часу, який виділяють за якимнебудь характерним явищем, подією; епоха. *Вчорашні раби — сьогодні герої доби* (Укр.. присл.., 1955, 336); *О. жовтнева ніч сувора! Осяваючи Неву, Віщим пострілом «Аврора» Почала добу нову* (Уп., Про Донбас, 1950, 12); *Широченні плани доби реформації диктувалися потребами внутрішнього стану країни* (Ле, Наливайко, 1957, 26).

ДОБА́ВИТИ *див.* **добавля́ти.**

ДОБА́ВИТИСЯ *див.* **добавля́тися.**

ДОБА́ВКА, и, *ж., розм.* 1. Те саме, що **добавля́ння.** *Мітка* [атома] *найпростіше досягається добавкою незначної кількості радіоактивного ізотопу* (Наука.., 5,

1959, 21); *Використання.. борошна* [з сіна] *з незначною добавкою концентрованих кормів дало змогу зберегти поголів'я свиней* (Соц. твар., 2, 1956, 10); // Те, що є доповненням до чого-небудь. *Без добавки і борщ не смачний* (Номис, 1864, № 10589); *Відомо, що вже стародавні будівельники для поліпшення водостійкості вапняних розчинів добавляли до них деякі речовини, які надавали вапну здатності затвердівати у воді. Такі добавки називали гідравлічними* (Таємн. вапна, 1957, 57).

2. Додаткова порція їжі.— *Нехай мене гусениця передушить, коли я не заробив у вас доброї вечері з добавкою...* (Ю. Янов., II, 1954, 140); *Вона таким смачним борщем пригостила дорогого гостя, що він і добавки попросив...* (Минко, Ясні зорі, 1951, 19).

ДОБАВЛЯ́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **добавля́ти.**

ДОБАВЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок.*, **ДОБА́ВИТИ,** влю, виш; *мн.* доба́влять; *док., перех. і без додатка, розм.* Те саме, що **додава́ти** 1—3. *Вітер тихо промовляє, Жалю серцю добавляє* (Гл., Вибр., 1951, 119); — *Осюди солі добавте... Сюди перцю... А ось осюди — гірчички...* (Ковінька, Кутя.., 1960, 59); — *Я сам трохи помилився, посилаючи вас у Вишнівку — добавив він стиха* (Вас., I, 1959, 139).

ДОБАВЛЯ́ТИСЯ, я́ється, *недок.*, **ДОБА́ВИТИСЯ,** иться; *мн.* доба́вляться; *док., розм.* Те саме, що **додава́тися.**

ДОБАЗІ́КАТИСЯ, аюся, аєшся, *док., розм.* Багато базікаючи, зазнати лиха. [К у ч е р:] *Базікай, базікай! Добазікаєшся ти ще до шибениці. Відомо вже, яке ти золотко* (Л. Укр., IV, 1954, 231).

ДОБАЛА́КАТИ *див.* **добала́кувати.**

ДОБАЛА́КАТИСЯ *див.* **добала́куватися.**

ДОБАЛА́КУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОБАЛА́КАТИ,** аю, аєш, *док., розм.* Закінчувати балакати. *Біля воза Зінька ніяк не добалакає з дівчатами; уже й Степан гукає, щоб іти* (Головко, II, 1957, 186).

ДОБАЛА́КУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОБАЛА́КАТИСЯ,** аюся, аєшся, *док., розм.* Балакаючи якийсь час, доходити до чого-небудь. [О л е с я:] *От ми й добалакалися до того, де мої думки завжди зупиняються, і далі вже я нічого, нічого не тямлю* (Кроп., II, 1958, 267); *Слово за слово і добалакались до того, як вони були становими в одному стані* (Україна.., I, 1960, 15); // Балакаючи, доходити до крайності. *Звісно, людина непитуща, його й розібрало.. Добалакались до того, що Карпо під стіл звалився* (Коцюб., I, 1955, 304); — *Ну, добалакався до краю. Коли вже справника з заробітчанами змішав в одну купу — далі йти нікуди* (Головко, II, 1957, 196); // Багато балакаючи, зазнавати лиха. *І добалакались... Надвечір лихо склалось: Страшенна буря зразу заревла.. Змагався довго Дуб, стогнав, не подавався, А далі затріщав, зломився і— упав...* (Гл., Вибр., 1957, 202).

ДОБАЧА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОБА́ЧИТИ,** ачу, а́чиш, *док.* 1. *перех. і неперех.* Те саме, що **помічати.** *То метнеться* [ластівка] *вгору На зразочок стрілки, То закружить дрібно — Добачай лиш тільки* (Граб., I, 1959, 213); *Вода кругами йде. Вже око рибакове Добачило у ній живу, тремтливу тінь* (Рильський, II, 1946, 152); *Значить, в його* [І. Франка] *писанні неупереджені, сторонні люди добачили зерно поетичного дару?* (Кол., Терен.., 1959, 45); // *тільки недок.* Те саме, що **ба́чити** 1; сприймати зором. *Не дуже добачали старі очі, бо Хомиха нагнулась над самісіньке полотно* (Н.-Лев., I, 1956, 72).

2. *перех., у кого, в чому.* Те саме, що **вбача́ти** 2. *Перевагу нашу я добачаю найголовніше в тому, що ми поставили собі завданням перевести наші ідеї в життя* (Коцюб., I, 1955, 170); *Я відповідав йому, що не можу добачити такої сердитості у Золя* (Фр., IV, 1950, 252).

ДОБА́ЧИТИ *див.* **добача́ти.**

ДОБА́ЧУВАТИ, ую, уєш, *недок., перех. і неперех., діал.* Добачати (у 1 знач.). *Дивлюся на людей* [безробітних], *як вони їдять хліб, і добачую в їх обличчях якийсь таємний, їдкий жаль* (Ірчан, II, 1958, 148); *Я навчилась не тільки добачувати життєві явища, але дошукуватись їх причин та наслідків* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 32).

ДО́БЕРМАН *див.* **до́берман-пі́нчер.**

ДО́БЕРМАН-ПІ́НЧЕР, ДО́БЕРМАН, а, *ч.* Порода службових собак, а також собака цієї породи. *Доберман-пінчер — це така порода собак, дуже розумних і красивих* (Ів., Таємниця, 1959, 47); *Коло нього гасав його доберман, гавкаючи на кожне дерево* (Ю. Янов., II, 1958, 203).

ДОБИВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **добива́ти.**

ДОБИВА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОБИ́ТИ,** б'ю, б'єш, *док., перех.* 1. Умертвляти, вбивати пораненого або того, хто гине від чого-небудь. *Козаки перескакували через барикаду й добивали тих, хто не міг тікати* (Епік, Тв., 1958, 369); — *Тепер кінець... Йти не можу... Фашисти знайдуть, доб'ють... Вони поранених добивають* (Шиян, Гроза.., 1956, 645).

◇ **[І (ще й)] до́вбнею (полі́ном) не доб'є́ш** *кого, ірон.*— про живучість, міцне здоров'я кого-небудь (говориться про того, хто скаржиться на своє здоров'я). [І в а н С т е п а н о в и ч:] *Пропадаю. Се моя за мною прийшла!* [З а х а р ч е н к о:] *Та не бреши: тебе ще й поліном не доб'єш* (Кроп., V, 1959, 100); — *Вас ще, тату, довбнею не доб'єш, а ви про божу дорогу торочите* (Стельмах, Хліб.., 1959, 326).

2. Остаточно розбивати, перемагати (ворога). *Вставай, бідноте, добивати дуки, годі терпіти муки!* (Укр.. присл.., 1955, 336); *Листа написала група бійців.. Вони розповідали про своє фронтове життя, про те, як добивають фашистів та підходять до гітлерівського лігва* (Ткач, Плем'я.., 1961, 65); [Л е н і н:] *Повстання почалось.. Уряд хитається, треба добити його за всяку ціну* (Корн., I, 1955, 195); // *перен.* Остаточно розбивати ідейно або морально. *Протягом кількох років критики без кінця славили все, що друкувалося за підписом Раджара Огли, і нищівно, без жалю добивали «молодого Дайнара»* (Мокр., Сто.., 1961, 24); *Стадницький намагається добити його відомими іменами і своєю ерудицією* (Стельмах, Хліб.., 1959, 42).

3. Закінчувати бити, робити непридатним що-небудь; доношувати.— *Поки що шкрьобатиму в старих* [чоботях], *доб'ю вже до краю. А нові,— Антонович посміхнувся до всіх,— нові взую вже в день Перемоги* (Гончар, I, 1954, 303); // Те саме, що **домоло́чувати.**— *Прийшли вони, а ми саме жито добивали* (Головко, II, 1957, 8); — *Еге, чого ж то вже спочивати?— здивувався Микола, не перестаючи махати ціпом: — Ось доб'ємо копу, тоді можна буде й оддихати* (Григ.. Вибр., 1959, 44).

◇ **Доби́ти ві́ку** — дожити до смерті. *Дочка нездужає Ярина, його єдиная дитина Покинуть хоче; з ким дожить? Добити віку вікового?* (Шевч., I, 1951, 282).

4. *перен.* Надокучливими прикрими розмовами, докорами і т. ін. доводити до важких наслідків. *Мар'яна добивають чиїсь повільні слова: — Вона хоч у своїй землі лежатиме* (Стельмах, Хліб.., 1959, 175); *Не так тії вороги, Як добрії люди — І окрадуть жалкуючи, Плачучи осудять, І попросять тебе в хату, І будуть вітати І питать тебе про тебе, Щоб потім сміятись, ..Щоб тебе добити...* (Шевч., II, 1953, 133).

◇ **Добива́ти (доби́ти) то́ргу,** *заст.*— домовлятися про ціну, купуючи що-небудь. [Т р о х и м:] *Напосілись на мої воли, торгують... і вже торгу добивають* (Кроп., V, 1959, 119).

ДОБИВА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОБИ́ТИСЯ,** б'ю́ся, б'є́шся, *док.* 1. *тільки недок.* Вживати рішучих заходів для досягнення поставленої мети, яких-небудь результатів. *Країна Рад наполегливо проводить політику миру, добивається загального і повного роззброєння під суворим міжнародним контролем* (Літ, газ., 1.VIII 1961, 1); — *Ще ж Андрій Дмитрович говорив про російських соціал-демократів — більшовиків і Леніна, як про таких, що добиваються повної волі і влади робітникам і селянам* (Козл., Ю. Крук, 1957, 346); *Уперше за своє життя бачив він, щоб рабиня добивалася права* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 398); // *тільки док.* Досягти поставленої мети, яких-небудь результатів, доклавши зусиль. *Пролетаріат не може добитися свободи інакше як шляхом революційної боротьби за повалення.. монархії і за заміну її демократичною республікою* (Ленін, 19, 1950, 209); *Без високої індивідуальної майстерності кожного гравця великих успіхів у сучасному баскетболі не доб'єшся* (Веч. Київ, 11.VII 1961, 4).

2. *від кого, в кого.* Дізнаватися про кого-, що-небудь шляхом випитування; допитуватися. [Г р и ц ь к о:] *А вона, бідна, щодня у мене добивається: як там Петро Васильович? Чи можна їх побачити?* (Мирний, V, 1955, 184); *Він мав думку у сей день добитися від Олександра, чи бути йому у конторі, чи ні* (Мирний, IV, 1955, 144).

◇ **Не доби́тися сло́ва (відповіді** *і т. ін.*) — не можна, не вдається ви́кликати на розмову, дістати відповідь. [Г а н н а:] *Ти ходиш сама, блукаєш, як сирітка, не доб'єшся від тебе слова... Скажи-бо, що з тобою?* (Кроп., V, 1959, 116).

3. *тільки недок., в що, до чого.* Стукати в двері, настійливо намагаючись увійти. — *Мабуть, мати пряде,— подумав він, та й став добиватись у двері* (Мирний, II, 1954, 241); *Йон кинувся одсувати сінешні двері, до яких нетерпляче вже добивались* (Коцюб., I, 1955, 282).

4. *розм.* Добиратися до кого-, чого-небудь.— *Із самої Америки гість Добивається зараз до мене* (С. Ол., Вибр., 1959, 131); — *Василько обламався вчора, збивсь з дороги і ледве добився до нас уночі* (Коцюб., I, 1955, 84); — *Ви не знаєте, як нам добитися до колгоспу «Промінь Жовтня»?* (Ю. Янов., I, 1958, 593).

ДОБИРА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **добира́ти.**— *Треба, щоб ви попрацювали в лабораторії з фізиками над добиранням найкращого для греблі бетону* (Коцюба, Нові береги, 1959, 169); *Добирання матеріалу.*

ДОБИРА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОБРА́ТИ** *і рідко* **ДІБРА́ТИ,** доберу́, добере́ш, *док., перех. і без додатка.* 1. Закінчувати брати, збирати.— *Годі, братця* [братці], *..нуте лишень чоловікові поможемо хліб добирати* (Мирний, II, 1954, 176); *Брала дівка воду, Брала, брала, вибирала, До... ой до дна й не добрала* (Укр.. лір. пісні, 1958, 413); // *розм.* Доїдати подану страву. *Добирайте кашу* (Сл. Гр.); — *Годуйтеся, люди добрі. Прошу добирати капусту* (Ле, Вибр., 1939, 48); //*чого.* Брати додатково до взятого; доповнювати. *Метнулася* [Христина] *назад, добрала води, глитнула з сіней свіжого повітря* (Мирний, III, 1954, 222); // Завершувати набирання потрібної кількості чого-небудь.— *Вона, брат, одного бала не добрала* (Кучер, Трудна любов, 1960, 253).

2. Вибираючи, знаходити найбільш відповідне; підбирати. *Пішов я в писарі в громаду.. Пишу собі, з людьми братаюсь Та добрих хлопців добираю* (Шевч., II, 1953, 64); *Ланка дбає про насіння. Для цих потреб добирають.. добре виповнені качани з цілком достиглим зерном* (Ком. Укр., 5, 1958, 18); *Русевич.. днював і ночував у цехах. А чого коштувало йому добрати досвідчені кадри, виховати їх, ..налагодити весь виробничий процес!* (Шовк., Інженери, 1956, 160); *Шевченко дібрав з живої мови найкраще, найцінніше* (Мовозн., VII, 1949, 32); * Образно.— *Наука добере ключів до всякого замка й одчинить двері до світла й добра* (Н.-Лев., I, 1956, 624); // Вибирати і компонувати за певним принципом, естетичними вимогами.— *Добирайте, серце, убрання, щоб доконечно приставало до лиця* (Н.-Лев., IV, 1956, 324); — *Ти, співаючи, на струнах Маєш так перебирати: Ut-fa-là-sol, fa-mi-rè-sol... Далі можеш сам добрати...* (Л. Укр., I, 1951, 372); // Вишукувати все необхідне для якої-небудь мети. *Юрій Юрійович детально розробив план уроку, добрав потрібну для теми літературу* (Допч., V, 1957, 225).

Добра́ти спо́собу — вишукати, знайти спосіб. *Сидів він і почував, що його діло прогорає, а як його поправити — він не міг добрати способу* (Вас., I, 1959, 87); *Підприємці теж добрали способу проти страйкарів: вони закривали свої підприємства і людей викидали на вулицю* (Смолич, Мир.., 1958, 235).

3. *без додатка.* Розуміти, усвідомлювати що-небудь. *Хлопці.. перезирнулись, не добираючи, чого це раптом дівчина вирішила запрошувати до себе в гості?* (Смолич, Мир.., 1958, 217); *Приснився йому кущ сивих квітів, які.. звуть морозом, і якась жінка — хто саме, так і не дібрав,— з'явилася і зразу ж зникла* (Сенч., Опов., 1959, 53).

◇ **Добра́ти ді́ла (ума́, то́лку, глу́зду** *і т. ін.*) — зрозуміти, розібрати що-небудь. *В хаті справили такий крик, що трудно було добрати діла, хто що говорив і до чого* (Григ., Вибр., 1959, 62); — *І що воно таке, ума не доберу.. Вже й горілкою полоскав* [зуб], *і синій камінь клали. Не бере* (Кучер, Трудна любов, 1960, 439); *Тепер війна вже не здавалась йому* [Хаєцькому].. *незрозумілим страховиськом, що в ньому важко було добрати глузду* (Гончар, I, 1954, 377).

ДОБИРА́ТИСЯ [1], а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОБРА́ТИСЯ** *і рідко* **ДІБРА́ТИСЯ,** доберу́ся, добере́шся, *док.* 1. Переборюючи труднощі, нешвидко прибувати куди-небудь, до когось, чогось. *Ось уже добиралися* [десятники] *до половини гори, потомилися, стали перепочити* (Мирний, I, 1954, 257); *Бондаренко товариними поїздами добирався додому* (Головко, II, 1957, 456); *Щасливо добралися до своєї держави, поженилися й добре живуть* (Калин, Закарп. казки, 1955, 55); *Кармелюк дібрався в Нову Синяву пізньої осені* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 100); * Образно. *Нехай сей лист добирається до Вас, як сам хоче, а я не чекатиму четвертої адреси* (Л. Укр., V, 1956, 175); // Добиватися потрапити куди-небудь, до когось, чогось.— *Степан знає, чого постить: хоче скоріше до раю добратися! — Еге, так його й пустять* (Стельмах, II, 1962, 7); // Проникати потай куди-небудь, до когось, чогось. *Тільки Тарасик підкрався до кошичка, а Івасик почув, що хтось ззаду до кошичка добирається, та й озирнувся* (Коцюб., I, 1955, 469); — *Андрію, Андрію, підіймай хлопців. Хтось до стовпів наших добирається* (Трубл., I, 1955, 124); // Натрапляти на що-небудь. *На дворі, якось опівдні, Заможний чоловік насипав на рядні Чимало Перлів просушити, Бо в скрині почали жовтіти. «Гляди!— озвався через тин Кум Северин,— Як доберуться Свині — потокмачать* [потовкмачать]» (Гл., Вибр., 1957, 204); [Т ь о т я С и м а:] *Матінко! А флакон же в кімнаті лишився, під подушкою. Ану, як хто добереться* (Коч., II, 1956, 459); *Баба, йшовши на часок, Впхала в стіл запаси. А Кіндрат шукав книжок І добравсь... до «каси»* (С. Ол., Вибр., 1959, 232).

2. Рухаючись у певному напрямі, досягати чого-небудь. *Ось уже довга тінь від очерету простяглася вподовж озера, добирається до бугорка, де грають хлопці*

(Мирний, IV, 1955, 24); *Щодня з лісів, з ярів прибувала вода, виходила з берегів, затоплювала луки, ..сади, добиралася до хлівів і хат* (Шиян, Баланда, 1957, 60); *Кров, насичена киснем, добирається до найдальших цяточок мозку, голова робиться свіжа* (Ю. Янов., I, 1958, 606); // Наближатися, доходити до якого-небудь часу, віку, до якоїсь суми, величини. *Щось гупало, немов у подушку, і промовляло: — Тридцять вісім! — Тридцять дев'ять!.. — Коли діло добиралося до півсотні, чортик перекрутився скільки разів у снігу, зареготався* (Вас., I, 1959, 129); — *Адже добираємося вже до дюжини літ по Жовтневій революції, .. п'ятирічку індустріалізації беремося з честю виконати, може, й за чотири роки!* (Ле, Міжгір'я, 1953, 349); // *безос. Уже було пізно, добиралося до півночі* (Мирний, IV, 1955, 52).

3. *до чого, розм.* Поступово, докладаючи зусиль, дізнаватися про що-небудь; дошукуватись до чогось. *Пан Тугаєвич почав говорити так учено і гарно, що всі спочатку дослухалися тільки до його дзвіночка-голосу, а потім лише потроху почали добиратися до надзвоненого* (Стельмах, Хліб.., 1959, 377); *Нерч мусив розуміти його, добратися до того, що лежало між словами, що не договорювалося...* (Рибак, Час.., 1960, 374).

4. *до кого — чого, перен., розм.* Діставати можливість розправитися з кимось.— *Пан полковий писар щось до нас добирається і так і підгляда, щоб мокрим рядном на нас напасти* (Кв.-Осн., II, 1956, 160); — *Завзята дівка!.. Отака може і до вас, Шумейків, добратися, людей на це діло підбити, забрати млина* (Шиян, Баланда, 1957, 68); *На щастя, ...його не впізнали, а то б дісталось і старому Ратушнякові, і до Когута дібралися б* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 344).

5. *розм.* Починати використовувати, вживати що-небудь.— *Доберімось лишень до її наливок та варенухи!* (Н.-Лев., III, 1956, 146).

◇ **Добира́тися (добра́тися) до душі́ (до се́рця)** — проникати (проникнути) в душу (в серце); хвилювати, зворушувати. *Байда говорив з ним, мов старший брат, заглядав у вічі, добирався своїми теплими словами до самого серця* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 23); *Бачура відчув: до душі цієї людини добратися можна* (Чаб., Тече вода.., 1961, 52); **Добира́тися до ро́зуму** — набиратися розуму; розумнішати. *Як почала добиратись до розуму невеличка дитина — Ти* [музо] *її чарувала своїми чарівними казками* (Мирний, V, 1955, 279); **Добира́тися смаку́** — відчувати смак. *У роті в його від випивки мов потерпло — німіло, він уже не добирався ніякого смаку ні в чому* (Мирний, I, 1954, 297); **Добра́тися глу́зду** — зрозуміти що-небудь. *Вони* [статути] *написані ніби санскритом: скільки не розшифровую — ніяк не доберусь глузду* (Гончар, Людина.., 1960, 11).

ДОБИРА́ТИСЯ [2], а́юся, а́єшся, *недок.* Пас. до **добира́ти** 2. *Цеховий організатор добирається з числа найбільш досвідчених членів партії* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 184).

ДОБИРА́Ч, а́, *ч.* Той, хто добирає, сортує що-небудь. *Кожна* [електронно-лічильна машина] *замінює трьох добирачів матеріалу* (Роб. газ., 29.III 1966, 2).

ДО́БИРА́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **добира́ч.**

ДОБИ́ТИ *див.* **добива́ти.**

ДОБИ́ТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **доби́ти.** *Ворог ще далеко не добитий, І, значить, треба ще його добить* (Бажан, Роки, 1957, 213); // **доби́то,** *безос. присудк. сл.* * Образно. *Світе ясний! Світе тихий!.. За що ж тебе, світе-брате, В своїй добрій, теплій хаті.. Багряницями закрито І розп'ятієм добито?* (Шевч., II, 1953, 344).

ДОБИ́ТИСЯ *див.* **добива́тися.**

ДОБИ́ТОК, тку, *ч., заст.* 1. Грабування чого-небудь. *Гайдамаки приїхали з добитків* (Сл. Гр.).

2. Те саме, що **доби́ча** 1. [Трохим:] *Поле моє, поле, Прадідний добитку, Чому мені не мати Із тебе пожитку?* (Крон., V, 1959, 146).

ДО́БИЧ *див.* **доби́ча.**

ДОБИ́ЧА, *рідко* **ДО́БИЧ,** і, *ж., розм.* 1. Те, що захоплено з боєм у ворога. *Та без серця і без жалю, Без сльози гіркої Поспішає розбіяка До добичі своїї* [своєї] (Рудан., Тв., 1956, 76); — *Як послужить доля, то сього року буде велика добич. Отаман мене не скривдить* (Вовчок, I, 1955, 91); * Образно. *Не труд кістки проїв, а ржа: Я був добичею тюрми, Кайдани ніс, дізнався тьми* (Граб., I, 1959, 399).

2. Те, що здобуто мисливством, рибальством і т. ін.; предмет мисливства, рибальства і т. ін. *За.. чверть години він устиг звалити, мабуть, з десяток качок, і я, щоб він не перевершив кількісно моєї добичі, взявся до діла* (Досв., Вибр., 1959, 436); *Шумливий базар — місце спродажу рибалками добичі моря й овочівниками плодів землі* (Смолич, V, 1959, 8).

3. Те, що видобуто з надр землі; видобуток.— *У нас на шахті дивляться не на вареники, а на добичу... На вугольок, зрозуміло?* (Ю. Янов., IV, 1959, 197).

ДОБИ́ЧНИК, а, *ч., заст.* Розбійник, грабіжник. [Фауст:] *Женіть же звідси Менелая, Зіпхніть у море знов мерщій! Хай там добичником блукає, Як до душі йому розбій* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 372).

ДОБІГА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОБІ́ГТИ,** біжу́, біжи́ш, *док.* 1. Бігом досягати якого-небудь місця; прибігати. *Добігає до села Та прямісінько до хати, Де Марусенька жила* (Щог., Поезії, 1958, 248); *Добігаємо до вулички, нею йдемо ліворуч* (Ю. Янов., II, 1958, 45); *Карпо добіг до води та й спинився* (Н.-Лев., II, 1956, 376); *До вітряка до першого саме добігла* [Зінька] (Головко, II, 1957, 177); // *перен.* Швидко рухаючись, поширюючись, досягати чого-небудь (про хвилі, звуки і т. ін.). *До ніг* [Христі] *легенька хвиля добігає, лоскоче своїм холодочком її у пальці* (Мирний, III, 1954, 242); *Лютує Дніпр. До моря добігти б поскоріш, Бо там йому і воля, І оддихнуть миліш* (Граб., I, 1959, 538); *Вагон стишив розгін, але до Тереня добіг швидко, треба було негайно гальмувати* (Донч., I, 1956, 429); // *перен.* Наближатися до кінця, завершуватися. *Осінь до кінця вже стала добігать* (Фр., XIII, 1954, 377); *Мені добігає двадцять четвертий рік, а моє волосся вже посріблене сивиною* (Ірчан, II, 1958, 37).

2. *тільки док., діал.* Підхопити (хворобу). *Мабуть, чи не сухоти добігла* (Барв., Опов.., 1902, 454).

ДОБІ́ГАТИСЯ, аюся, аєшся, *док., розм.* Багато бігаючи, зазнати лиха. [Гільзе:] *От добігаєшся, що знов тебе ота хвороба схопить* (Л. Укр., IV, 1954, 250); — *Та й у тебе, Чубенко, тиф, ..добігався на свою голову* (Ю. Янов., I, 1954, 284).

ДОБІ́ГТИ *див* **добіга́ти.**

ДОБІ́ЛА, *присл., рідко.* 1. До білого кольору. *Над усім стовбичив у прекумедній поставі добіла виварений.. кістяк* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 496).

2. До білого жару. *Розпекли добіла дріт — Очі вмив гарячий піт...* (Мал., II, 1956, 237).

ДОБІ́ЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **добіли́ти.** *Стіна чільна уже добілена вся, на вітрі й сонці просихає* (Веч. Київ, 21.II 1961, 3).

ДОБІ́ЛИТИ *див.* **добі́лювати.**

ДОБІ́ЛЮВАТИ, юю, юєш *і рідко* **ДОБІЛЯ́ТИ,** я́ю, я́єш, *недок.,* **ДОБІЛИ́ТИ,** білю́, білиш, *док., перех.* Закінчувати білити що-небудь.

ДОБІ́ЛЮВАТИСЯ, юється *і рідко* **ДОБІЛЯ́ТИСЯ,** я́ється, *недок.* 1. Закінчувати білитися. *Добіляються полотна, розстелені по землі* (Вовчок, І, 1955, 216).

2. Пас. до **добілювати, добіля́ти.**

ДОБІЛЯ́ТИ *див.* **добілювати.**

ДОБІЛЯ́ТИСЯ *див.* **добілюватися.**

ДО́БІР, до́бору, *ч.* Дія за знач. **добира́ти** 2. *Щорс сам стежив за добором курсантів до школи* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 72); *При доборі того чи іншого слова ми.. завжди повинні зважати на емоційне та образне забарвлення слова* (Рильський, III, 1956, 88).

△ **Приро́дний до́бір** — виживання організмів, більш пристосованих до умов даного середовища, і загибель менш пристосованих; **Шту́чний до́бір** — заходи, спрямовані на поліпшення або створення нових сортів рослин і порід свійських тварин на основі спадковості і мінливості. *Виникнення сучасних культурних рослин пов'язане з діяльністю людини; їх утворення йшло одночасно шляхом штучного і природного добору* (Бот. ж., VI, 4, 1954, 8).

ДОБІ́РКА, и, *ж., спец.* Ряд дописів, кореспонденцій на одну тему, заверстаних під одним заголовком. *Газета* [«Молодь України»] *вмістила кілька окремих, цінних своїм виховним впливом, добірок, тематичних сторінок з історії комсомолу* (Рад. Укр., 10.IX 1958, 3); *В районній газеті надрукували добірку — виступи бригадирів* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 655); // Те саме, що **збірка** 1.— *У своїй добірці я маю її* [співанку] *в двох відмінних варіантах* (Вол., Місячне срібло, 1961, 28); *«Вірші наших друзів» — так називається добірка творів двох флотських поетів* (Літ. газ., 23.VII 1960, 1).

ДОБІ́РНИЙ, а, е. 1. Відібраний з числа інших як найкращий. *У неділю рано-пораненьку Да збирав женці Коваленко. Ізбирав женці да всі молодії, Хлопці, дівчата все добірнії!* (Укр.. думи.., 1955, 9); *Виходило так, що складається він* [полк] *всуціль з виняткових людей, з добірних героїв-богатирів* (Гончар, III, 1959, 404); // Першосортний, відмінний. *На столі стояли печені на маслі бублики, сухарці, варення і повний підніс великих, дорідних та добірних червонобоких груш* (П.-Лев., І, 1956, 184); *Тепер вживають заходів до того, щоб посіяти кукурудзу добірним насінням, з висівом у гнізда заданої кількості зернин* (Колг. село, 18.III 1956, 1).

2. Який відповідає високим вимогам; вишуканий. *Ядзя післала* [послала] *кілька мистецьких і дорогих зразків своєї праці. Добірний смак і викінчення.. звертали загальну увагу* (Кобр., Вибр., 1954, 101); *Добірне все було, як у велике свято, Що навіть декому здавалось забагато Пишноти для села* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 44).

3. Великого розміру; крупний. *По даху барабанив дощ.. і його добірні обважнілі краплини струмилися по посинілих вікнах вагона* (Рибак, На світанку, 1940, 194); *Під кожним кущем вродило мало не піввідра добірних картоплин* (Шиян, Баланда, 1957, 250).

4. *розм.* Непристойний. *На голову Василя сиплеться добірна лайка* (Галан, Памфл. й фейл., 1951, 5).

ДОБІ́РНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **добірний** 2. [П р е ф е к т:] *Добірності такої, як Горацій, грек не досяг ніколи* (Л. Укр., III, 1952, 450).

ДОБІ́РНО. Присл. до **добірний** 2. *Вона* [зірка] *ясніла трепетно, вишивана добірно* (Мал., І, 1956, 272).

ДОБЛАГА́ТИ, а́ю, а́єш, *док., перех., рідко.* Благаючи, випросити що-небудь; ублагати. *Благав бога, щоб дівчину... Хоч село побачить. Не доблагав... Поховали, Ніхто й не заплаче!* (Шевч., І, 1951, 256).

ДО́БЛЕСНИЙ, а, е, *уроч.* Відомий своїми подвигами; відважний, мужній.— *Зніміть шапки! Я буду говорити про доблесного воїна Червоної Армії, що смертю смерть поправ* (Панч, В дорозі, 1959, 253); *Ми світ відстояли грудьми — Вітчизни доблесні сини* (Дмит., Вітчизна, 1948, 168); // Сповнений доблесті.— *Оголосити подяку товаришеві Ковтуну за його доблесний вчинок* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 51); // Готовий подолати будь-які труднощі; самовідданий. *На червоному прапорі Закарпаття.. сяє золотом орден Леніна — найвища нагорода матері-Вітчизни за доблесний труд* (Цюпа, Україна.., 1960, 283).

ДО́БЛЕСНО, *присл., уроч.* З великою відвагою, самовідданістю. *Сотні тисяч робітників, селян, інтелігенції України пішли на фронт і доблесно билися в рядах Радянської Армії* (Рад. Укр., 26.I 1949, 2).

ДО́БЛЕСТЬ, і, *ж., уроч.* Відвага, мужність, геройство. *Рицарська відвага, хоробрість, військова доблесть відзначають Ігоря, ще більше — його брата «буй-тура» Всеволода — князя Курського* (Іст. укр. літ., І, 1954, 47); *За доблесть і героїзм багатьом комсомольським організаціям були вручені Червоні прапори* (Іст. УРСР, II, 1957, 221); // Самовідданість у праці, в якій-небудь діяльності. *Гірник працює в глибині подоланих шарів, і слава йде по стороні про доблесть шахтарів* (Уп., Вірші.., 1957, 75).

ДОБОВИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **доба́** 1; // Який дорівнює одній добі. *З 9 грудня 1706 року на Русі почали добовий лік часу* (Наука.., 12, 1960, 17); // Який відбувається, діє протягом доби, за добу. *Після добового наряду по гарнізону наш окремий взвод.. повернувся з міста* (Багмут, Записки.., 1961, 6); *В польоті Германа Степановича Титова вивчалась можливість добового циклу життя людини в космічному польоті* (Рад. Укр., 12.VIII 1961, 2); // Розрахований, потрібний на одну добу. *Ритмічність — це рівномірне виконання плану, ..це додержання добового графіка виробництва по всьому підприємству* (Рад. Укр., 24.III 1957, 1); *Добова норма білків для дорослої людини становить від 110 до 160 г* (Укр. страви, 1957, 13); // Одержуваний за добу. *Високим добовим приростам* [молодняка великої рогатої худоби] *у господарстві сприяють насамперед добре організована годівля і напування* (Колг. Укр., 1, 1962, 3); *Добовий удій на корову.. вдвоє більший проти минулого року* (Рад. Укр., 28.VIII 1959, 2).

2. *у знач. ім.* **добові, ви́х,** *мн.* Сума, яка виплачується кому-небудь за кожну добу перебування у відрядженні. *Живуть вони* [штовхачі] *так місяці, а не дні! Зарплата іде, Добові. Роз'їзні...* (С. Ол., Вибр., 1959, 238).

ДОБОРО́ТИСЯ, борю́ся, бо́решся, *док.* 1. Закінчити боротися, кінчити боротьбу.

2. *до чого.* Боротьбою за що-небудь дійти до якихось неприємних наслідків. *Доборолась Україна До самого краю. Гірше ляха свої діти Її розпинають* (Шевч., І, 1951, 335); [Р і ч а р д:] *Нема у тьмі ні впину, ні дороги, нема й мети... До краю доборовся* (Л. Укр., III, 1952, 110).

3. Те саме, що **добу́тися** 1. *Він відчував уже ту хвилю, коли прийдеться йому.. зрезигнувати з науки, наукової праці, не доборовшися на цьому полі ні до якого успіху* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 127).

ДО́БРАНИЙ, ДІБРА́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **добра́ти, дібра́ти;** підібраний.— *Все* [у салоні] *нове, добране старанно, але все чогось немов бракує.., щось немов не до ладу* (Л. Укр., III, 1952, 509); *Ні одна травинка не пробивалась поміж чистих, дібраних не тільки за формою, але й за кольором плиток* (Вільде, Сестри.., 1958, 436).

ДОБРА́НІЧ, *виг.* Уживається як побажання приємного сну, доброго відпочинку.— *Ну, добраніч, моя*

дитино! Ти, певне, дуже втомилась? (Л. Укр., III, 1952, 503); *Вони прощаються коротко: — Добраніч! — Добраніч!* (Собко, Срібний корабель, 1961, 161).

Добра́ніч да́ти *кому, рідко* — побажати кому-небудь приємного сну, доброго відпочинку.— *Даруй, мій княже!.. Я почув, що ти вернув із ловів, і приходжу Тобі добраніч дати* (Фр., IX, 1952, 215); **На добра́ніч** — те саме, що **добра́ніч.**— *Так прощавайте. На добраніч! — Прощай. Добраніч!* (Мирний, III, 1954, 45); [Кіндрат:] *Що ж, ніби час спати. На добраніч* (Корн., II, 1955, 146).

ДОБРА́ТИ *див.* **добира́ти.**

ДОБРА́ТИСЯ *див.* **добира́тися.**

ДО́БРЕ. 1. Присл. до **до́брий;** протилежне погано. *А щоб збудить Хиренну волю, треба миром, Громадою обух сталить; Та добре вигострить сокиру* (Шевч., II, 1953, 288); *Мічурін вийшов на середину кімнати, його оточили, й він знову почував себе добре* (Довж., I, 1958, 455).

2. *присл., розм.* Дуже, вельми. *Любка першої ночі таки добре боялась* (Н.-Лев., II, 1956, 258); // Зовсім, остаточно. *В той час уже добре смеркалося* (Мирний, II, 1954, 239).

3. *у знач. присудк. сл.* Про успішний хід справ, сприятливе оточення.— *А тут же вам добре?* (Вовчок, I, 1955, 11); — *Я певен, що все буде добре: дивись, народ у нас, як на підбір* (Гончар, III, 1959, 39); — *Є хороше прислів'я: в гостях добре, а дома краще* (Мокр., Острів.., 1961, 78); // *у знач. присудк. сл. з спол.* що, коли *і т. ін.* Дуже вдало, до речі. *Палагна прибігла додому лиха. Добре, що хоч Іван нічого не бачив* (Коцюб., II, 1955, 338); — *Чи вже людям не можна жити правдою?.. А як би добре було, коли б усі жили по ній!* (Мирний, I, 1949, 295).

4. *у знач. част.* Уживається на означення згоди; гаразд. *Та добре, розкажу про них, хоч то вони й не дуже варті* (Л. Укр., I, 1951, 404); — *Коли будеш, Євгене, уже старим, ..згадай оцей край, оцей струмок... — Добре...* (Гончар, III, 1959, 90).

ДОБРЕ́ННИЙ, а, е, *розм.* Дуже добрий. *У батюшки.. добренна патериця з срібною головкою* (Україна.., I, 1960, 167);— *А й земля ж тут добренна! — чорнозем, аж масний* (Головко, II, 1957, 10).

ДОБРЕ́ННО, *розм.* Присл. до **добре́нний.**— *Та ви добренно пишете! — здивувався становий* (Мирний, IV, 1955, 383).

ДО́БРЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **до́брий.** *Доки ж ви* [черевички] *були новенькі, Гриць до мене був добренький* (Пісні та романси.., II, 1956, 115); *І того було не їсть, і того не хоче. Все бажалось їй ласенького та добренького* (Н.-Лев., I, 1956, 62).

ДО́БРЕ́НЬКО. Присл. до **добре́нький.**— *Живе він собі добренько, хоч і не в достатках* (Н.-Лев., IV, 1956, 284); *Давно-давно мовляють люди: Що добренько роби, то добре й буде* (Гл., Вибр., 1957, 175); *Одного разу, коли Денис ішов на роботу, добренько-таки припізнившись, його перестріть Оксен* (Тют., Вир, 1964, 241).

ДОБРЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Дуже, зовсім добрий. *На горищі у великій скрині.. є одна мамина стара сукня з добресеньким передом з гіпюру* (Вільде, Винен.., 1959, 16).

ДОБРЕСТИ́, еду́, еде́ш; *мин. ч.* добрів, добрела́, ло́; *док., розм.* Повільно, переборюючи втому, слабість, дійти до кого-, чого-небудь, до якого-небудь місця, предмета. *Василина насилу добрела до других дверей* (Н.-Лев., II, 1956, 97); *Знесилено добрів* [професор] *до однієї з лав на набережній і, важко дихаючи, сів* (Собко, Скеля.., 1961, 105); // Не поспішаючи, повільно йдучи, прийти куди-небудь.— *Не налягай так на ноги! Аби надвечір до міста добрести* (Мирний, III, 1954, 67); *Десь аж опівдні добрела партія до невеличкої річки* (Мушк., Серце.., 1962, 312).

ДОБРЕХА́ТИСЯ *див.* **добрі́хуватися.**

ДОБРИВА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОБРИ́ТИ,** и́ю, и́єш, *док., перех.* Закінчувати брити кого-, що-небудь.

ДОБРИВА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.,* **ДОБРИ́ТИСЯ,** и́юся, и́єшся, *док.* Закінчувати бритися.

ДОБРИ́ВЕЧІР, *виг.* Уживається як привітання ввечері; добрий вечір.— *Ой, гиля, гиля, Гусоньки, на став!.. Добривечір, дівчино, Бо я ще не спав!* (Укр.. лір. пісні, 1958, 140); — *Добривечір, сусідонько! — вклонилася смиренно баба* (Кач., I, 1958, 524).

ДО́БРИВО, а, *с.* Речовина органічного (біологічного) і неорганічного (мінерального) походження або бактерії, які вносяться в грунт, щоб поліпшити живлення рослин і цим самим підвищити їх врожайність. *Найбільший приріст урожаю цукрових буряків бував від внесення повного мінерального добрива (азот, фосфор, калій) в поєднанні з органічними добривами* (Колг. Укр., 7, 1957, 18); *Бактеріальні добрива, як і мінеральні та органічні, мають дуже велике значення для підвищення врожайності сільськогосподарських культур* (Мікроорг. і родюч. грунту, 1955, 43).

ДОБРИ́ДЕНЬ, *виг.* Уживається як привітання вдень; добрий день.— *Добридень!— сказав капітан.— Поставив чемодан. Олена не одразу навіть і впізнала його* (Головко, I, 1957, 443).

ДОБРИ́ЗКУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОБРИ́ЗНУТИ,** ну, неш, *док.* Брисками досягати до якого-небудь місця, предмета і т. ін. *Ви* [буржуа] *поспішаєте... Вам треба Спинить цей рух, аби на нас Ударить бурею в цей час, Щоб кров добризнула до неба!..* (Сос., I, 1957, 462).

ДОБРИ́ЗНУТИ *див.* **добри́зкувати.**

ДО́БРИЙ, а, е. 1. Який доброзичливо, приязно, чуйно ставиться до людей; доброзичливий; протилежне лихий, поганий.— *Кавун — чоловік добрий, та зате Кавуниха дуже лиха* (Н.-Лев., II, 1956, 176); *Мій дід був добрий між людьми* (Сос., II. 1958, 356); // *до кого і без додатка.* Привітний, лагідний у взаєминах.— *Кожна дівка, поки не вийшла заміж, то й добра* (Мирний, II, 1954, 244); [Хвора:] *Я матері і батькові корилась, Вони ж були до мене завжди добрі* (Л. Укр., I, 1951, 119); *Був він схожий в цей час не на грізного запорізького отамана, а на доброго лагідного дядька* (Довж., I, 1958, 254); // *у знач. ім.* **до́брий,** рого, *ч.* Той, хто доброзичливо, приязно, чуйно ставиться до людей. *В Кармелевім селі пройшла чутка, що се їх Кармель отаманує в Чорнім лісі,— пройшла чутка і зрушила старого й малого, доброго й лихого* (Вовчок, I, 1955, 359); // Який виражає доброту, щирість; сповнений ласки, приязні (про голос, усмішку, обличчя і т. ін.).— *Хлопче мій! — голос актрисин був.. ніжний і добрий* (Л. Укр., III, 1952, 695); *Лице його освітила добра усмішка, і тепло спалахнули очі* (Коцюб., II, 1955, 371); *Його широке вилицювате обличчя було безмежно добрим* (Гончар, III, 1959, 188); // Уживається як постійний епітет до сл. люди, хлопці і т. ін. (найчастіше при формі звертання). *Скажу я, люди добрі, й вам: — Не плюй в колодязь: пригодиться Води напиться* (Гл., Вибр., 1957, 55); — *Збереш ватагу добрих хлопців, а дівчата пристануть, то й дівчат* (Мур., Бук. повість, 1959, 22); — *А ти нічого, жінко добра, не знавш, не догадуєшся? — допитується мати* (Стельмах, I, 1962, 61).

До́бра душа́ — чуйна, щира, спокійна людина. *І на виду видно, що добра душа* (Кв.-Осн., II, 1956, 285);

Добре серце — доброзичливість, чуйність у ставленні до людей. *За розум, добре серце, чесність.. усі люди.. казали, що не знали й не знають луччого* [кращого] *чоловіка, як Андрій Соловейко* (Коцюб., I, 1955, 452); **Люди доброї волі** — чесні люди, які прагнуть миру й дружби між народами. *Сила миру не в зброї, а в людях доброї волі* (Укр.. присл.., 1955, 435).

2. Для якого характерна взаємна прихильність, симпатія; близький. *І стали вони.. добрими сусідами* (Мирний, II, 1954, 80).

3. Який приносить добро, задоволення, радість і т. ін. *По обличчю пізнавала* [Христя], *чи добру звістку мати принесла за ту землю, чи лиху* (Мирний, III, 1954, 52); *Се ж, певне, добрий знак, коли хворий тямить, що його розум не в порядку?* (Л. Укр., III, 1952, 579); *Йому хочеться сказати старовірам щось радісне, приємне, несподіване. Він почуває себе добрим вісником* (Довж., I, 1958, 121); *Усе віщувало добру днину* (Скл., Святослав, 1959, 7); // Корисний, потрібний, в основі якого лежить бажання добра кому-небудь. *Треба слухати доброї ради* (Коцюб., III, 1956, 166): — *То як же не підтримати в доброму ділі?* (Головко, I, 1957, 460); // В якому виражається прихильність, співчуття, доброзичливе, шанобливе ставлення, повага до людей. [Петро:] *Не добудете ви ні щирої ласки, ні доброго привіту; не купите ви любові рідної дитини!* (Мирний, V, 1955, 179); *За в'язнем в'язень одстраждав, Але настане легший час,— І добрим словом спогадає Потомок вільний мертвих нас!* (Граб., I, 1959, 152); // Який подобається, схвалюється; вартий наслідування. *Мати підносила гостям горілку. За добрим українським звичаєм, гості відмовлялися, а мати ласкаво припрошувала* (Довж., I, 1958, 155); // Який свідчить про безтурботний, веселий стан людини. *Ваше щастя, що маєте веселу вдачу, добрий гумор* (Коцюб., III, 1956, 369); «*Брати-слов'яни*».. *стало загальновживаним звертанням бійців між собою, коли вони були в доброму настрої* (Гончар, III, 1959, 103); // *у знач. ім.* **добре**, рого, *с.* Те саме, що **добро́** 1. *Добре довго пам'ятається, а зле ще довше* (Номис, 1864, № 4430); — *У світі завжди більше лихого, ніж доброго, — казала вона мені* (Мирний, IV, 1955, 338).

Вихо́дити (ви́йти) на до́бре *див.* **вихо́дити; Всього́ до́брого** *див.* **весь** [1]; **До́брий ра́нок (день, ве́чір); До́брого ра́нку (дня, ве́чора)** — традиційне взаємне дружнє вітання при зустрічі вранці (удень, увечері). — *Добрий ранок,— захрипло, після сну вітається господар* (Стельмах, I, 1962, 19); — *Добрий день, Когуте, ти, співуча птице! А Когутик каже: — Добрий день, Лисице!* (Фр., XIII, 1954, 259); *Як учорашній козак став коло віконечка й сказав їй «добрий вечір», Галя на одвіт йому ледве вимовила свого «доброго вечора»* (Вовчок, I, 1955, 319); *Лейтенант підходить до неї.— Доброго ранку, Ївго Борисівно! — Доброго ранку!* (Головко, I, 1957, 478); **До́брого здоро́в'я (здоро́в'ячка)** — традиційне взаємне дружнє вітання.— *Здорові! — кивнув становий головою Чіпці.— Доброго здоров'я,— одказав, підводячись, Чіпка і зняв шапку* (Мирний, II, 1954, 270); — *Доброго здоров'ячка, Аркадію Валеріановичу, — низько вклоняється Майборода* (Стельмах, I, 1962, 44); **На все до́бре** *див.* **весь** [1]; **Та й (і) у (в) до́брий час** — зник, нема, пропав. *Узяв на час, та й в добрий час* (Номис, 1864, № 10635); **У (в) до́брий час!; Дай бо́же час до́брий (у до́брий час)!**, *заст.*— дружнє побажання успіху, щасливої дороги і т. ін. — *Спасибі,— міцно стискаючи простягнену руку, промовив Коваль..— Ну, в добрий час!* (Собко, Срібний корабель, 1961, 24); [Любов:] *Та здорова* [товаришка] *до якого часу.* [Лікар:] *Ну, то й дай їй боже в добрий час!* (Л. Укр., II, 1951, 50); **У до́брому гу́морі** *див.* **гу́мор.**

◇ **Закривля́тися (закриви́тися) на до́бре** *див.* **закривля́тися.**

4. Який має належні знання і навики для виконання чого-небудь; досвідчений. *Добрий курець має люльку й тютюнець* (Номис, 1864, № 12601); *Він був добрий стельмах, робив панам і селянам вози, борони, плуги та рала* (Н.-Лев., II, 1956, 268); *Василь був добрим майстром* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 63); // Який користується повагою, шаною. *Всі мали його* [мідника] *за чесного чоловіка та доброго робітника* (Коцюб., III, 1956, 8); // Розумно вихований, увічливий, працьовитий. *Доброму сину не збирай, а ледачому не оставляй* (Номис. 1864, № 9289).

◇ **До́брий ро́зум** — дотримання певних норм, традицій у поведінці та обдуманість у діях і вчинках.— *Заберу обойко до себе на коліна та почну на добрий розум навчати* (Вовчок, I, 1955, 274); *Пора вже мені добрий розум вернуть, Дурниці свої забувати* (Л. Укр., IV, 1954, 103); **У (в) до́брі ру́ки,** *із сл.* дістатися, потрапити і т. ін. — до розумної, дбайливої, надійної людини. *Вони так зраділи, одібравши книжки, ..і я ще більше запевнився, що книжки дістались у добрі руки* (Коцюб., III, 1956, 122).

5. Який має позитивні якості або властивості, що відповідають поставленим вимогам, задовольняють їх (про предмети, тварини, рослини і т. ін.). *Жупан на ньому добрий, рукава з вильотами* (Кв.-Осн., II, 1956, 240); *За що ж тебе, світе-брате, В своїй добрій, теплій хаті Оковано, омурано..?* (Шевч., II, 1953, 344); *Жито було справді добре: колоски товсті, довгі* (Мирний, II, 1954, 163); *До шелюгів дорога була добра, піщана* (Головко, II, 1957, 79); *Щорс любив верхову їзду і добрих коней* (Довж., I, 1958, 151); // Вигідний, зручний для роботи, влаштування яких-небудь справ, заробітку.— *А добуду року, то, може, дасть мені господь, що добре місце натраплю собі* (Вовчок, I, 1955, 20); *Плавні були добрим місцем до схованки краденого* (Коцюб., I, 1955, 375).

До́бре наміcто — дороге коралове намисто. *Ой надіну я сережки І добре намисто* (Шевч., II, 1953, 128).

6. Значний щодо розміру, обсягу, кількості і т. ін. — *Як ти його заробиш більш? — сказав Трохим. — Адже і тут плата добра* (Кв.-Осн., II, 1956, 405); [Голос Романюка:] *Піди в льох і принеси добрий глек квасу...* (Корн., II, 1955, 192); *Кульгавий стрибнув, і в його зубах лишився добрий клапоть Куксиної штанини* (Донч., I, 1956, 70); // Кращий від звичайного, багатий, великий, високий. *Де дружна ланка, там добрий урожай* (Укр.. присл.., 1955, 360); // Який повністю забезпечує потребу в чому-небудь. *Гуляє вітер по полях, Несе дощі ласкаві й добрі* (Рильський, III, 1961, 102); // Помітно виражений, гострий (про апетит, зір, слух і т. ін.). *Сьогодні Ремо мав добрий апетит* (Досв., Гюлле, 1961, 40); // Дуже розвинений. [Харвус:] *Добре, хто має добру пам'ять!* (Л. Укр., II, 1951, 425); // Значний щодо ступеня вияву, сили.— *Даймо йому доброї прочуханки, щоб пам'ятав до нових віників,— загукали бурлаки* (Н.-Лев., II, 1956, 202); *Якщо навіть доброго потиличника відважить, і то не біда — йому все можна* (Руд., Остання шабля, 1959, 16).

◇ **До́бра ніч** — пізня ніч. *Отець і син уже в добру ніч зайшли додому* (Фр., VIII, 1952, 134); **До́брий обі́д; До́брі обі́ди**— останні години обідньої пори. *До волості привезли Гандзюків під добрі обіди* (Кос., Новели, 1962, 192); **До́брий смак ма́ти (ви́робити**

і т. ін.) — уміти, навчитися розбиратися в чому-небудь, розуміти те, що не кожен розуміє. *Мас* [мати] *добрий смак, благородні погляди, любить літературу і штуку* (Коцюб., III, 1956, 286).

7. Гідний шани, похвали; незаплямований. *Знов ображений упоминається за своє добре ім'я* (Фр., VIII, 1952, 15); *В пошані, у добрій славі Бардадим на весь район* (Гонч., Вибр., 1959, 350).

8. Те саме, що **смачни́й.**— *Були в мене в торбинці і два калачі пшеничні плетені, і пляшка вина доброго* (Федьк., Буковина, 1950, 121); *Замішуючи тісто, вона додала в нього доброї сметани, розбила півдесятка яєць* (Минко, Моя Минківка, 1962, 75).

9. *розм.* Уживається для підкреслення важливості, значності кількісного визначення міри часу, простору. *Проминуло доброї півгодини* (Коцюб., I, 1955, 254); *До міста нам лишалось ще добрих півста кілометрів* (Смолич, III, 1959, 441); *Кузьмичеві здавалося, що сотник не буде ні спати, ні їсти на протязі доброго тижня* (Руд., Вітер.., 1958, 368); *Важко йому — за плечима добрих п'ять десятків літ* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 373).

◇ **З до́брого ди́ва** *див.* **ди́во; З до́брої (по до́брій) во́лі** *див.* **во́ля; Чого́ до́брого,** *у знач. вставн. сл.*— уживається для вираження припущення, що може бути небажаний наслідок; може статися, можливо.— *Шкода тільки, що не жениться* [Чіпка]... *чого доброго, розволочиться, розледачів* (Мирний, II, 1954, 217).

ДОБРИ́ТИ [1] *див.* **добрива́ти.**

ДОБРИ́ТИ [2], рі́б, ри́ш, *недок., перех., діал.* 1. Задобрювати. *Вона вже і всміхається до його* [нього] *і стравою щонайкращою його добрить, так ні, сидить, насупившись, мов той сич* (Сл. Гр.).

2. Хвалити, вихваляти. *Знов примощується мати Чайченка добрить: «а моторний, а розумний, а славний»* (Вовчок, I, 1955, 201).

3. Удобрювати (грунт). *Ні вже, коли грунт піскуватий, то хоч чим, мовляв, добри, а хліба не їстимеш* (Сл. Гр.).

ДОБРИ́ТИСЯ [1] *див.* **добрива́тися.**

ДОБРИ́ТИСЯ [2], рю́ся, ри́шся, *недок., діал.* 1. Піддобрюватися, підлещуватися. *Як стали мужики-лизуни добритися до панів та навчати їх хазяйнувати, то у панів стало погано жити* (Сл. Гр.).

2. *безос.* Щастити; удаватися. *Таки мені не добриться:.. поковзнулась і впала* (Сл. Гр.).

ДО́БРІСТЬ, рості, *ж.* Властивість за знач. **до́брий** 1. *Добрість і тихість вдачі світились в її ясних оченятах* (II.-Лев., I, 1956, 620); *І стільки доброcті було в бабусиному тоні, що Янек голосно розридався* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 54); *Жовте, безкровне обличчя його рум'яніло, в очах проступала добрість* (Логв., Літа.., 1960, 49); // Чуйне, дружнє ставлення.— *Спасибі ж вам, товариші, за вашу добрість, за вашу послугу* (Вас., II, 1959, 173); *Я не смію запідозрити інших причин їхньої доброcті до мене* (Ю. Янов., II, 1958, 14).

ДОБРІ́ТИ, ію, і́єш, *недок., розм.* Ставати, робитися добрим (у 1 знач.). *Старий не раз добрів і хвилювався, згадуючи сина і дружину* (Стельмах, I, 1962, 404).

ДОБРІ́ХУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОБРЕХА́ТИСЯ,** ешу́ся, е́шешся, *док., розм.* Багато брешучи, зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного. *Брешіть, брешіть, воріженьки, Добрешетесь лиха* (Укр.. лір. пісні, 1958, 197).

ДОБРІ́ШАТИ, аю, аєш, *недок.* Ставати, робитися добрішим (*див.* **до́брий** 1). *Вже давно помічав Бачура, що на лоні природи він добрішав і заспокоювався* (Чаб., Тече вода.., 1961, 133).

ДОБРО́, а́, *с.* 1. Усе позитивне в житті людей, що відповідає їх інтересам, бажанням, мріям; благо; протилежне л и х о, з л о. *Добра не жди, Не жди сподіваної волі — Вона заснула: цар Микола Її приспав* (Шевч., II, 1953, 288); [Н а д і я:] *Сам ти злиднював, так хай хоч діти добра зазнають* (Мороз, П'єси, 1959, 253); — *Немає добра без зла,— по-філософському підбив підсумок дід Кияшко* (Збан., Єдина, 1959, 135); // Добра, корисна справа, вчинок і т. ін. *Лагодився Чіпка громаді служити,— збирався добро робити* (Мирний, III, 1954, 273); *І вже не віриться, що я бувала Недоброю і злою... У цю мить Здаюся я собі чистіш кристала... І хочеться лише добро творить* (Забашта, Квіт... 1960, 34).

◇ **Навча́ти добру́ [і ро́зуму]** *кого* — виховувати кого-небудь на основі законів справедливості. *Доглядала ж* [мати] *Сама його, сама й навчала Добру і розуму* (Шевч., II, 1953, 319); **Не бу́де добра́ з те́бе (з ме́не, з нього́** *і т. ін.*)— нічого доброго, порядного не буде з кого-небудь. *Ой, казали мені люде, що добра з тебе не буде* (Номис, 1864, № 2907); **Не дово́дити (довести́) до добра́** — бути причиною неприємних наслідків.— *Горілка до добра не доведе!* (Вовчок, VI, 1956, 262);— *Ох, Марійко, не доведеш ти мене до добра,* — *Мірошниченко прикладає велику руку до чола* (Стельмах, II, 1962, 25); **Не жда́ти добра́** — не надіятися, що хто-небудь зробить щось добре, корисне.— *Шкода! не ждати вже нам тепер добра з нашого отамана,— казав Лушня* (Мирний, II, 1954, 254); **Не з (від) добра́** — через важкі умови, обставини. *Микола промовив:— Та еге ж! Не з добра стали бурлакувать...* (Н.-Лев., II, 1956, 205); **Не перед добро́м** — що-небудь пророкує якусь небезпеку, загрожує неприємностями. *На Христю — як насіло: не було того двору, з якого вона, вийшовши, не кривила хазяїв, не сміялася з подруг..— Це тобі, Христе, не перед добром. Щось тобі буде таке,— казали дівчата* (Мирний, III, 1954, 42); **У (в) добрі́,** *із сл.* ж и т и, р о с т и і т. ін.— у сприятливих матеріальних умовах. *Пані Тереза жила в теплі та в добрі, ходила в шовках, як пава* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 36); **Щоб йому́ (їй, їм) добра́ не було́!; Бода́й (хай) йому́ (їй, їм) добра́ не було́ (не бу́де)!** — уживається як лайка при вираженні великого незадоволення з приводу чого-небудь. — *Рушника і черевики потяг, щоб йому добра не було! Командири помітили, що за старою чотири червоноармійці вели вже й злодія* (Довж., I, 1958, 192);— *Все перевів, все попсував, бодай йому добра не було, дияволу* (Збан., Єдина, 1959, 13).

2. *у знач. присудк. сл., розм.* Про задоволення, яке хто-небудь відчуває від певного становища, певних обставин і т. ін. *Добро, у кого є господа, А в тій господі є сестра Чи мати добрая* (Шевч., II, 1953, 76); — *Думаєш, сину, там добро? Думаєш, туди люди йдуть щастя шукати? Ідуть, як уже край прийде.. А в тебе ж є робота* (Головко, II, 1957, 422).

3. Сукупність належних кому-небудь речей, предметів, цінностей і т. ін.; майно. *Сини, не змагаючись, спокійно поділились батьківським добром* (Н.-Лев., III, 1956, 12); *А корабель був повний добра. Було там і золото, й грезет.., а найбільше — бранок для султанського гарему* (Папч, Гомон. Україна, 1954, 20); *Вверх по Дунаю поспішно відпливали кораблі, навантажені державним добром* (Гончар, III, 1959, 225); * Образно. *Йому, сердешному, й не снилось.., Що з дому цар його украв Не золото, не серебро, А лучшеє його добро, Його Вірсавію — украв* (Шевч., II, 1953, 71).

4. *ірон.* Про щось погане, недоброякісне, незначне і т. ін.— *Ото каша! — промовив Микола.— І в Вербівці бідував, а такого добра не їв* (Н.-Лев., II, 1956, 208); — *Посватав! узяв добро! — шипіла вона з кривим*

усміхом.—.. Хіба ніхто не знає, що вона й хліба спекти не годна (Коцюб., II, 1955, 30).

5. *у знач. присл.* **добро́м,** *розм., рідко.* Без сперечань, за згодою; по-доброму.— *Йди, кажу, добром... Може, з тебе ще що буде...* (Коцюб., I, 1955, 445); *То хлопці-пастухи й вирішили виручити товариша* [відібрати в Корнюхи картуза]. *Добром не оддає.., вирішили силою* (Головко, II, 1957, 243).

ДОБРО́БУТ, у, *ч.* Матеріально-побутове забезпечення; достаток. *Добробут народний та воля — То наша найперша засада* (Граб., I, 1959, 367); *Метою комуністів є побудова суспільства, де буде забезпечено загальний добробут, процвітання усіх народів, вічний мир між націями* (Маніф. миру, 1957, 29); *Федір належав до тих людей, що найменше дбають про свій власний добробут* (Руд., Вітер.., 1958, 63).

ДОБРОВІ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Який здійснюється, діє і т. ін. з власного бажання, доброї волі, без насилля, примусу; протилежне примусовий. *Ми хочемо добровільного союзу націй,— такого союзу, який не допускав би ніякого насильства однієї нації над одною..* (Лепін, 30, 1951, 264); *Він з бригадою комуністичної праці, з численними добровільними помічниками її впроваджує механізоване доїння* (Вол., Місячне срібло, 1961, 263).

2. Який утворюється, існує на основі самодіяльності мас, завдяки підтримці громадськості. *Завдання партії в дальшій роботі добровільних товариств..— рішуче відмовитись від примусовості членства і пожертвувань* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 307); *Добровільні народні дружини.*

ДОБРОВІ́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **добровільний** 1. *Ленінський принцип добровільності — наріжний камінь кооперативної політики марксистсько-ленінської партії на селі* (Ком. Укр., 4, 1963, 45).

ДОБРОВІ́ЛЬНО. Присл. до **добровільний.** *Приходить Ляля і добровільно записується в Дарчині помічниці* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 15).

ДОБРОВО́ЛЕЦЬ, льця, *ч.* Той, хто вступає в армію з власного бажання, добровільно. *Три прийомні і один рідний син Каленика Романовича пішли добровольцями в армію, коли німці почали наближатися до Києва* (Сенч., Опов., 1959, 38); // Той, хто з своєї волі береться за виконання яких-небудь обов'язків, якоїсь роботи. *Блискавкою мигнула в пам'яті недавня пропозиція районної організації КСМ про набір добровольців для роботи у великому місті* (Ле, Право.., 1957, 24).

ДОБРОВО́ЛЬЧИЙ, а, е. Прикм. до **добровóлець.** *Давидов зв'язався з селянськими добровольчими загонами і з їх підтримкою почав успішно діяти в тилу французів* (Іст.СРСР, II, 1957, 118).

ДОБРО́ДЖУВАТИ, ує, *недок.,* **ДОБРОДИ́ТИ,** бро́дить, *док.* Закінчувати бродити (*див.* **броди́ти** [2]); ставати готовим внаслідок бродіння. *Бочку* [з молодим вином] *переносять у погріб або підвальне приміщення, де вино остаточно добродижує* (Колг. Укр., 8, 1957, 35).

ДОБРОДИ́ТИ *див.* **добро́джувати.**

ДОБРО́ДІЄЧКА, и, *ж., заст.* Пестл. до **добро́дійка.**

ДОБРО́ДІЙ, я, *ч., заст.* 1. Дорослий чоловік, перев. з привілейованих шарів суспільства. *Моя пам'ять.. не могла згадати, де й коли я бачив цього добродія, при яких умовах* (Коцюб., II, 1955, 428); *Над килимами нависають.. портрети Івана Мазепи і Павла Полуботка, а осторонь від них світліше виділяється добродій з упертим овалом обличчя* (Стельмах, Хліб.., 1959, 84); // Форма ввічливого звертання до такого чоловіка. *Високоповажний Добродію, ось посилаю обіцяні вірші* (Л. Укр., V, 1956, 423); — *Що ви хотіли, добродію Діденко?* (Головко, II, 1957, 522).

2. *розм.* Те саме, що **добродійник.**— *То як же мені свого чоловіка забути хоч на хвилинку?.. Він чоловік мій, і добродій мій* (Вовчок, I, 1955, 143); [Р я б и н а:] *Я вважав тебе за свого найбільшого ворога. Тепер починаю бачити, що ти мій приятель, мій добродій* (Фр., IX, 1952, 84).

3. *іроп.* Про лиху, ненависну, небезпечну людину. *Книжечки Мережаю та начиняю Таки віршами. Розважаю Дурную голову свою Та кайдани собі кую (Як ці добродії дознають). Та вже ж нехай хоч розіпнуть* (Шевч., II, 1953, 163); *У хату сунеться добродій, Синьомундирний, як мара, А ціла низка «благородій» За ним у двері напира* (Граб., I, 1959, 338).

ДОБРО́ДІЙКА, и, *ж., заст., розм.* Жін. до **добро́дій.** *Добродійка Анна прижмурила очі, сперла втомлену голову на високе поруччя софи* (Коб., II, 1956, 264); [К і н д р а т:] *Добродійко! не думав я нікому Хвалитися про те, що маю в серці* (Сам., II, 1958, 28); *Роздаючи селянам хінін, Ядзя і не спостерігала, як тим самим увійшла в роль добродійки свого села* (Кобр., Вибр., 1954, 105).

ДОБРОДІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Який має на меті давати матеріальну допомогу бідним. *Міністерство внутрішніх справ затвердило статут нового добродійного товариства* (Коцюб., III, 1956, 198).

2. Який приносить користь, дає добро. *Добродієм я величаю його тільки з української гречності, а зовсім не тому, щоб він уславився чимсь добродійним або хоч просто добрим* (Сам., II, 1958, 356); * Образно. *Після лютої зими настала добродійна весна* (Барв., Опов.., 1902, 418).

ДОБРОДІ́ЙНИК, а, *ч.* Той, хто дає кому-небудь допомогу, підтримку і т. ін.; благодійник; протилежне лиходій.— *Як благородний, хоча й бідний шляхтич, я не можу звести руку на свого добродійника* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 50); *Як всякий ханжа, що побував у ролі фальшивого добродійника, він не міг навіть припустити, щоб його розвінчали* (Мур., Свіже повітря.., 1962, 175).

ДОБРОДІ́ЙНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **добродійник.**

ДОБРОДІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **добродійний.** *Зубожілий панок.. став найбагатшим паном, а його дружина — зразком добродійності, набожності та жіночої цнотливості* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 24).

ДОБРОДІ́ЙНО. Присл. до **добродійний** 2. *Навіть сама Любов Прохорівна запевняла себе, що «клімат, зміна повітря» вплинули на її здоров'я так добродійно* (Ле, Міжгір'я, 1953, 113).

ДОБРОДІ́ЙСТВО, а, *с., збірн., заст., розм.* Доброді́ї (*див.* **добро́дій** 1). [Б а б а:] *Як тільки ж вкрадете що в мене.., Геть повипихаю в шию з хати, Хоч ви і вчене добродійство* (Крон., V, 1959, 260).

ДОБРОДІ́ЙСТВО, а, *с., розм.* Те саме, що **добродія́ння.** *Не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величану мудрість.., всі* [звірі] *кинулися на нещасного Лиса Микиту* (Фр., IV, 1950, 96); *Дешева.. кухня була для них добродійством* (Мак., Вибр., 1954, 56).

ДОБРОДІЯ́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **добродія́ти,** а також те, що є її наслідком.— *Я міг би допомогти вам,— запропонував свої послуги отець Михаїл. — Обов'язок отця спонукає мене до такого добродіяння* (Юхвід, Оля, 1959, 149).

ДОБРОДІ́ЯТИ, ію, ієш, *недок., розм.* Надавати допомогу, сприяти кому-небудь у чомусь.

ДОБРОДУ́ШНИЙ, а, е. Лагідний, ласкавий, прихильний до людей і до всього навколишнього. *Добродушний був шинкар, Ще добріша в нього жінка* (Фр., XII, 1953, 160);— *Повернімося звідси додому, синку? — спи-*

тала вона в свого добродушного хлопчика (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 49); // Який виражає добродушність; власт. людині, що лагідно, приязно ставиться до всіх. *Новий учитель, Яків Малинка, гнучкий.. хлопець з добродушним, трохи подзюбаним обличчям, вподобався людям* (Вас., I, 1959, 135); *Добродушний тон цехмістра трохи заспокоїв Шнейдера* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 200).

ДОБРОДУ́ШНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **добродушний.** *Свою хитрість і лукавство він приховує під машкарою добродушності, щиросердості й простакуватості* (Збірник про Кроп., 1955, 269); *Бійці, з властивою, мабуть, тільки нашим людям добродушністю, цінили вже саме прагнення Ференца чесно трудитись* (Гончар, III, 1959, 229).

ДОБРОДУ́ШНО. Присл. до **добродушний.** *Пан Адам добродушно всміхався* (Коцюб., II, 1955, 251); — *І в кого ти така легенька вродилася? — добродушно докоряв він* (Хижняк, Тамара, 1959, 7).

ДОБРОЗВИЧА́ЙНИЙ, а, е, *заст.* Цілком пристойний, нормальний. *Хоч було в неї багато поклонників, ні разу не вийшла за межі самих лише доброзвичайних взаємин* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 132).

ДОБРОЗВИЧА́ЙНІСТЬ, ності, *ж., заст.* Абстр. ім. до **доброзвича́йний.**— *Я теж дивуюся: старий російський інженер втрачає елементарні поняття доброзвичайності* (Ле, Міжгір'я, 1953, 391).

ДОБРОЗВИЧА́ЙНО, *заст.* Присл. до **доброзвича́йний.**

ДОБРОЗВУ́ЧНИЙ, а, е, *заст.* Який приємно діє на слух; милозвучний.

ДОБРОЗВУ́ЧНІСТЬ, ності, *ж., заст.* Абстр. ім. до **доброзву́чний.** *Вкраїнська мова своєю доброзвучністю займає одно з перших місць (може, третє або четверте) між усіма європейськими мовами* (Сам., II, 1958, 365).

ДОБРОЗВУ́ЧНО, *заст.* Присл. до **доброзву́чний.**

ДОБРОЗИ́ЧЛИ́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Той, хто бажає, зичить людям добра, співчутливо, прихильно ставиться до кого-небудь. *Білогруд в душі був мрійником і доброзичливцем* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 8); *Йому стало шкода свого колишнього доброзичливця, шкода, що в нього все так погано склалось* (Гур., Життя.., 1954, 287).

ДОБРОЗИ́ЧЛИ́ВИЙ, а, е. Який бажає, зичить людям добра, співчутливо ставиться до інших, дбає, піклується про них. *Він дуже любив цього скромного трудівника, завжди привітного і доброзичливого* (Довж., I, 1958, 417); *Шафранови були привітними і доброзичливими людьми* (Дмит., Наречена, 1959, 165); // Який виражає добре ставлення, прихильність, приязнь і т. ін. *Олексій глянув на Уляну таким.. доброзичливим поглядом, що, здавалось, ще хвиля — і вона спалахне від тієї доброзичливості* (Логв., Літа.., 1960, 61); *Оленка, зачувши доброзичливий тон матері, шмигнула і всілася між Лесею та Шурою* (М. Ол., Леся, 1960, 52); // В основі якого лежить бажання зробити кому-небудь добро, принести користь і т. ін. *Ганна промовчала.., і мовчання це, як і раніше, здалося Малахову дуже сприятливим і доброзичливим* (Собко, Справа.., 1959, 128).

ДОБРОЗИ́ЧЛИ́ВИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **добрози́чли́вець.**

ДОБРОЗИ́ЧЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **добрози́чли́вий.** *Вона наче випромінювала привітність і доброзичливість, з нею легко було знайти спільну мову* (Дмит., Наречена, 1959, 187); *Ганну не підкупила дружня задушевність і доброзичливість його голосу* (Руд., Остання шабля, 1959, 211).

ДОБРОЗИ́ЧЛИ́ВО. Присл. до **добрози́чли́вий.** *Вітчим і тепер доброзичливо ставився до свого пасинка, вряди-годи допомагав йому то тим, то сим* (Кол., Терен.., 1959, 32); *Устина доброзичливо пробирала зятя.— Коли раз за день їсти, то можна захворіти* (Чорн., Потік.., 1956, 301).

ДОБРОЗИ́ЧНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **добрози́чли́вий.** *Був* [інженер Дудар] *з годину доброзичним, чемним, чулим, аж ліричним* (Воскр., З перцем!, 1957, 186).

ДОБРОМИ́СНИЙ, а, е, *розм., рідко.* Який має добрі, щирі наміри.

ДОБРОНРА́ВНИЙ, а, е, *заст.* Лагідний, стриманий, покірний. *Інститут* [Глухівський учительський інститут до революції] *виховував доброправних, ..наївних учителів для вищих початкових шкіл* (Довж., I, 1958, 14).

ДОБРОНРА́ВНІСТЬ, ності, *ж., заст.* Властивість за знач. **добронра́вний.**

ДОБРОПОРЯ́ДНИЙ, а, е. 1. Який відзначається порядністю. *Він був добропорядною, тихою людиною* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 13).

2. *перен.* Який відзначається позитивними ознаками. *Воєвода здавався захопленим тільки школою, тільки друкарнею.. та іншими добропорядними справами* (Ле, Наливайко, 1957, 124).

ДОБРОПОРЯ́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **добропоря́дний.** *Одне слово — не Миколка в нас, а самі правила шкільної поведінки та учнівської добропорядності* (Збан., Мор. чайка, 1959, 241).

ДОБРОСЕРДЕ́ЧНИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **добросе́рдий.** *Чоловік був добросердечний і смирний. А от убили* [фашисти] (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 80).

ДОБРОСЕРДЕ́ЧНІСТЬ, ності, *ж., розм.* Властивість за знач. **добросерде́чний.**

ДОБРОСЕРДЕ́ЧНО, *розм.* Присл. до **добросерде́чний.** *Данко виймає.. хустину й м'яко виловлює нею Дарчині сльози. Обоє сміються при цьому добросердечно* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 102).

ДОБРОСЕ́РДИЙ, а, е. Який має добре серце; лагідний і чуйний до людей. *Панна Наталя трохи зарозуміла й розпещена дівчина, але.. добросерда* (Коб., III, 1956, 251); *Добросерда сестра, смаглява шахтарочка Наташа, доглядає в палаті за ним* (Гончар, Людина.., 1960, 198); // Який виражає добре, лагідне, чуйне ставлення до людей. *Той рух, а можливо, й добросердий вираз на обличчі відразу був помічений голодними* (Збан., Сеспель, 1961, 259).

ДОБРОСЕ́РДІСТЬ, дості, *ж.* Властивість за знач. **добросе́рдий.**

ДОБРОСЕ́РДНИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **добросе́рдий.** *Лишився він такий, як і був, мудрий, врівноважений, добросердний до людських страждань, лихий до пихатих панів* (Рибак, Помилка.., 1956, 312).

ДОБРОСЕ́РДНІСТЬ, ності, *ж., розм.* Властивість за знач. **добросе́рдний.**

ДОБРОСЕ́РДНО, *розм.* Присл. до **добросе́рдний.**

ДОБРОСО́ВІСНИЙ, а, е. Який чесно, старанно і сумлінно виконує свої обов'язки. *Скобелєв був добросовісним виконавцем завойовницької політики царського уряду Росії* (Ле, Міжгір'я, 1953, 55).

ДОБРОСО́ВІСНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **добросо́вісний.** *Акакію Церетелі подобається в українських* [театральних] *трупах серйозна добросовісність, почуття відповідальності, працьовитість і дисципліна* (Збірник про Кроп., 1955, 218).

ДОБРОСО́ВІСНО. Присл. до **добросо́вісний.** *Ревізор їв завзято, добросовісно, бажаючи замаскувати своє внутрішнє заклопотання* (Фр., VI, 1951, 465); *Прочитавши декілька раз п'єсу, я.. добросовісно опрацював всі деталі своєї майбутньої ролі* (З глибин душі, 1959, 8).

ДОБРОСУСІ́ДСЬКИЙ, а, е. Власт., характерний для добрих сусідів; дружній (про стосунки між сусідами). *Сагайді доводилося не раз мати з Антоновичем різні справи, офіціальні й неофіціальні, і стосунки між ними в цілому залишались добросусідськими* (Гончар, III, 1959, 331); *Славко сів поряд господаря, ..частує його махрою — добросусідський звичай* (Горд., II, 1959, 303); // Який є добрим сусідом. *Сила кожного вільнолюбного народу полягає.. в бажанні щастя не тільки собі, а й іншим добросусідським народам* (Тич., III, 1957, 256).

ДОБРОТА́, и́, *ж.* Чутливе, дружнє ставлення до людей. *Не шукай красоти, а шукай доброти* (Укр.. присл.., 1955, 116); *Сміялися з його незграбного вигляду, але любили.. за його доброту* (Фр., II, 1950, 217); // Привітність, ласка, прихильність. *Доброта так і просвічує в його одкритому лиці* (Коцюб., I, 1955, 446); *Скільки мудрості в поглядах на життя, скільки людяності, доброти в серці* [Оленчука]. *Сусіди йдуть до нього з своїми клопотами, і він.. кожному чимось порадить, допоможе* (Гончар, Таврія.., 1957, 351).

ДОБРОТЛИ́ВИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **добродушний.** *Будь щаслива, Добротлива, То й ми в добрі будем* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 176); *Знехотя, з удавано добротливим буркотінням рушив Повчанський до комори* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 85).

ДОБРО́ТНИЙ, а, е. Добре зроблений; вигот. з доброго, високоякісного матеріалу; доброякісний. *Немає тут похилих хатин під соломою — виросли добротні будинки під залізом і черепицею* (Цюпа, Україна.., 1960, 248); *Біля мене сів літній чоловік у добротному кожусі з сірим каракулевим коміром* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 115); // Міцний. *Без будь-якої потреби лапнувся* [генерал] *за зброю на добротних ременях з блискучими латунними пряжками* (Ле, Клен. лист, 1960, 99); *Незабаром захекана спиняється* [людина] *на ганку проти дверей з добротним засувом* (Шиян, Баланда, 1957, 61); // Дуже добрий, високої якості. *Та десятина.. заколосилась, зерна добротного ріку широку, чисту, златоплинну в просторі засіки влила* (Гонч., Вибр., 1959, 352); *Там уже висіли нові генеральські шинелі та плащі з чистого й добротного сукна* (Кучер, Чорноморці, 1956, 79).

ДОБРО́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **добро́тний.** *Бажаючи продемонструвати перед клієнтом добротність паперу, він* [друкар] *професійним рухом провів великим і вказівним пальцями вздовж краю траурної картки* (Вільде, Сестри.., 1958, 111).

ДОБРО́ТНО. Присл. до **добро́тний.** *Дядько Федір бабусине замовлення виконав добротно* (Ковінька, Кутя.., 1960, 10).

ДОБРОХІ́ТНИЙ, а, е, *заст.* Те саме, що **добровільний** 1.— *Послав мене мій начальник.., щоб я зібрав ті ваші доброхітні датки* (Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша, 1964, 388).

ДОБРОХІ́ТНО, *заст.* Присл. до **доброхітний.** [О р и с я:] *Піду в найми, буду робити на себе, а доброхітно топитися не хочу* (Фр., IX, 1952, 77); *Треба мати велику силу волі і мужній дух, щоб доброхітно звалити на свої плечі отаку гору праці!* (Вол., Місячне срібло, 1961, 218).

ДОБРОХІ́ТЬ, *присл.* Те саме, що **добровільно.**— *Як ти, кажу, не хочеш доброхіть, то я тебе силою віддам* [заміж] (Вовчок, I, 1955, 234); [Я н а с:] *Треба ще й боротися, ..треба здобувати краще життя, бо доброхіть ніхто нам не дасть його* (Ірчан, II, 1958, 286).

ДОБРОЧЕ́СНИЙ, а, е. Який живе чесно, дотримується всіх правил моралі. *Доброчесним героям співчували, а коли на сцену виходив хижак-куркуль або лиха свекруха, то глядачі з криками зривалися з місць, щоб покарати їх* (Мист., 4, 1956, 46); // Який є проявом чесності, моральності. *Гусак у крила тут як сплесне, Як закричить: — Ура, ура! За ставлення за доброчесне До колективного добра* (Воскр., З перцем!, 1957, 102).

ДОБРОЧЕ́СНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **доброче́сний.** *Ользі довгий час здавалося, що він пильно вивчає її і не дуже покладається на її доброчесність* (Рибак, Час.., 1960, 580); // Висока моральна чистота, чесність. *Він* [Жан-Жак Руссо] *писав, що справді достойних і чесних людей, справжню доброчесність треба шукати серед простого народу, а не серед титулованої і багатої знаті* (Наука.., 6, 1962, 26); *Ніколи Франко не був байдужим спостерігачем пороків і доброчесності* (Від давнини.., I, 1960, 427).

ДОБРОЧЕ́СНО. Присл. до **доброче́сний.** *В Січі був такий звичай, що кожен мусив коритися волі старшого, жити в братерстві один з одним і поводитися доброчесно* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 226).

ДОБРОЧИ́НЕЦЬ, нця, *ч., рідко.* Те саме, що **добродійник.** *Кобзар кидає в гурт селян.. виклик звабний і сміливий, звіряє людям свій словесний скарб, наче запевняє їх, що він єдиний для них у світі доброчинець* (Рибак, Помилка.., 1940, 135); * Образно. *Звільнена від злочинної безплідності земля віддячить своїм доброчинцям новими щирими дарами врожаїв* (Літ. Укр., 29.V 1962, 2).

ДОБРОЧИ́ННИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **добродійний** 2. *Послухавсь товариш і ліг, і натруджене тіло і душу сон доброчинний в ту ж саму хвилю міцно обняв* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 156); *Містер Багге, як завжди,— лагідний, доброзичливий, доброчинний* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 289).

ДОБРОЧИ́ННІСТЬ, ності, *ж.* Зроблене добро; корисний вчинок. *Подякував панотець за доброчинність і пішов додому* (Свидн., Люборацькі, 1955, 15); *Є в нашому суспільстві вищий критерій оцінки всіх доброчинностей людей — відношення їх діяльності до інтересів комунізму* (Талант.., 1958, 170).

ДОБРОЯ́КІСНИЙ, а, е. 1. Доброї якості; який своєю якістю цілком задовольняє вимоги. *Кожний колгосп і радгосп повинен забезпечити себе доброякісним насінням* (Рад. Укр., 22.I 1957, 1); *Першою.. умовою високопродуктивної роботи комбайнів є їх технічна справність, що залежить від своєчасного і доброякісного ремонту* (Колг. Укр., 7, 1957, 7).

2. *мед.* Який не поширюється і піддається вліковуванню; протилежне з л о я к і с н и й.

△ **Доброя́кісний о́пух; Доброя́кісна пухли́на** — пухлина, що не проникає в сусідні тканини. *Доброякісні опухи шкіри.. звичайно не впливають на працездатність* (Лікар. експертиза.., 1958, 128).

ДОБРОЯ́КІСНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **доброя́кісний** 1. *Смак страви визначається доброякісністю сировини, з якої її готують* (Укр. страви, 1957, 24).

ДОБРОЯ́КІСНО. Присл. до **доброя́кісний** 1. *Ми організували всі роботи так, щоб ремонтувати машини якнайшвидше і доброякісно* (Рад. Укр., 4.I 1946, 3).

ДОБРУКО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОБРУКУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *док.*, *перех.* Закінчувати брукувати; брукувати до певної межі. *Добруковувати вулицю; Добрукувати до площі.*

ДОБРУКО́ВУВАТИСЯ, усться, *недок.* Пас. до **добруко́вувати.**

ДОБРУКУВА́ТИ *див.* **добруко́вувати.**

ДОБРЯ́ГА, и, *ч. і ж., розм.* Те саме, що **добря́к.** — *Добряга Замеховський,— шепнув він.— Таки не забув мене* (Фр., II, 1950, 249); *Пан Енгельгардт і старого до-*

брягу Венеціанова прийняв не краще, ніж Брюллова (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 116).

ДОБРЯ́К, á, *ч., розм.* Дуже добра, нелукава людина. [М а к с и м:] *Ленін, кажеш? Чув, чув!.. Так он який він! Хе! Видно — добряк чоловік!* (Мам., Тв., 1962, 321); *— А що, газдо, купив лиску? — прикидаючись добряком, заговорив Левко* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 138).

ДОБРЯ́КА, и, *ч. і ж., розм.* Те саме, що **добря́к.** *Її чоловік — се старий добряка, що завсіди частує чим-небудь...* (Вовчок, I, 1955, 376).

ДОБРЯ́ЧЕ, *розм.* Присл. до **добря́чий.**— *Ну, та й добряче сидіти: є куди простягти ноги й спиною об віщо обпертись,— подумав Пилипко* (Мирний, IV, 1955, 301); *У районі Всі його добряче знають* (Дор., Літа.., 1957, 158).

ДОБРЯ́ЧИЙ, а, е, *розм.* Дуже добрий. *Охрім був чоловік такий добрячий; аби кого побачив у біді, зараз вирятує, хоч там як утратиться* (Вовчок, I, 1955, 95); *Добрячі коні.. мчать поміж синіми разками хат* (Стельмах, Хліб.., 1959, 75); *Він стояв посеред хати в добрячих юхтових чоботях* (Руд., Остання шабля, 1959, 44); *Загнув* [хазяїн] *добрячу ціну, та вони й не сперечалися* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 20).

ДОБРЯ́ЩИЙ, а, е, *розм., рідко.* Те саме, що **добря́чий.**— *Я радію серцем, що справді ти така добряща людина, як я про тебе думав* (Барв., Опов.., 1902, 164); *Там далі — вози добрящі, кінські й чумацькі, обіддя міцне, чудове, колеса* (Н.-Лев., I, 1956, 58); *— Всі на кутку кажуть, що з вашого Тараса, мабуть, щось добряще вийде,— промовив сусід* (Вас., II, 1959, 353).

ДОБУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **добува́ти** і **добува́тися** 3. *Ватаг занятий був добуванням живого вогню* (Коцюб., II, 1955, 318); *Долини річок Інгульця, Саксагані й Жовтої вкрилися.. карʼєрами для добування руди* (Досв., Вибр., 1959, 306); *Син.. критикував допотопні методи добування металу в епоху звільненої атомної енергії* (Ю. Янов., II, 1954, 108).

△ **Добува́ння ко́реня,** *мат.*— знаходження кореня якого-небудь числа. *Дія, з допомогою якої відшукують корінь, називається добуванням кореня* (Алг., I, 1956, 107).

ДОБУВА́ТИ, áю, áєш, *недок.*, **ДОБУ́ТИ,** у́ду, у́деш; *мин. ч.* добу́в, добула́, ло́; *наказ. сп.* добу́дь; *док.* 1. *перех.* Діставати, роздобувати кого-, що-небудь. *Пішла по селу добувати киселю* (Укр., присл.., 1955, 200); *Бував Тодось в Китаї і в Сибіру, Здається, навіть добував женьшень* (Рильський, I, 1956, 174); *У нас така установа: все, що не добув, на рівні часті паювати* (Мирний, II, 1954, 222); *— Не журіться, ми вам коня добудемо,— на ходу заспокоював Блаженко свого командира* (Гончар, III, 1959, 88); // Заробляти працею. *Вона ходила копати буряки і з того добувала прожиток для себе* (Коцюб., I, 1955, 66); *Щоб добути скибку хліба, Не спочине* [бабуся-прачка], *не здихне, Мовчки бʼється, наче риба* (Граб., I, 1959, 505); // Брати що-небудь у бою, зі зброєю в руках; оволодівати чимось. *— Тут стояв граф Панін з військом, як Бендер від турка добували* (Кв.-Осн., II, 1956, 310); *— Я наказую, ..не гаючи й хвилини, добуть Бушу і до ноги знищити всіх!* (Стар., Облога.., 1961, 29); // *перен.* Досягати чого-небудь у вцертій боротьбі, наполегливою працею. *Пішов козак нерозумний Слави добувати* (Шевч., II, 1953, 148); *За мир ідем походами, І мир міцний — добудем!* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 3).

Добува́ти оста́нні си́ли (оста́нніх сил, всі си́ли, всіх сил) — напружувати останні сили. *Майже без духу дівчина добувала останніх сил, щоб добігти до блискучого сяйва* (Кобр., Вибр., 1954, 170); *Вона, добуваючи всіх сил, пустилася йти, майже бігти в напрямі до ринку* (Фр., VII, 1951, 398).

◇ **З-під землі́ (під землéю) добува́ти (добу́ти** *і т. ін.*) *див.* **земля́.**

2. *перех.* Виймати, витягувати звідки-небудь. *Командор мовчки добуває свою шпагу, дон Жуан свою і вступають в бій* (Л. Укр., III, 1952, 388); *Із кошика Федь добуває маленький горщик масла і передає дівчині* (Ю. Янов., II, 1954, 165); *Він добув з кишені срібний годинник, глянув на стрілки* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 113).

3. *перех.* Діставати з надр землі, з морських глибин. *Шахтар вугілля добуває, а про нього країна дбає* (Укр.. присл.., 1955, 344); *З морського дна ми добуваєм перли* (Граб., I, 1959, 494); *Ще б хотілось сотню літ прожити, І все Вітчизні-матері служити, І вугіль добувати в глибині* (Шпорта, Ти в серці.., 1954, 63); // Одержувати що-небудь, переробляючи сировину. *Цілі поля троянд під Бахчисараєм, з яких добувають запашну ефірну олію, стоять пусті й одинокі* (Кучер, Чорноморці, 1956, 329); *Колись кріпаки Стадницького з їхнього* [кленового] *соку добували собі кленовий цукор* (Стельмах, Хліб.., 1959, 77).

4. *перех. і без додатка, рідко.* Те саме, що **наро́джувати.** [М о л о д и ц я:] *Де ж я з дітьми дінусь? У річку хіба мені їх повкидати?* [Х р а п к о:] *Знала, на що добувала; знай, як і вирощувати!* (Мирний, V, 1955, 131); *Мерика.. До Фавна стала учащати Та і Латина добула* (Котл., I, 1952, 164).

5. *перех. і неперех.* Служити або просто перебувати де-небудь певний час, строк, до певного часу, строку. *— Я в свого пана вже третій рік добуваю, останній* (Вовчок, I, 1955, 91); *Сяк-так добув Чіпка підпасичем до осені* (Мирний, II, 1954, 65); *Він не пішов додому, а лишився з дідом Корнієм добувати ночі в накуреній кімнаті сільради* (Кир., Вибр., 1960, 301).

△ **Добува́ти (добу́ти) ко́рінь,** *мат.*— обчисленням знаходити корінь якого-небудь числа. *Щоб добути корінь з добутку, треба добути його з кожного співмножника окремо й результати перемножити* (Алг., II, 1957, 16).

ДОБУВА́ТИСЯ, áюся, áєшся, *недок.*, **ДОБУ́ТИСЯ,** у́дуся, у́деш; *мин. ч.* добу́вся, добула́ся, ло́ся; *наказ. сп.* добу́дься; *док.* 1. Те саме, що **добира́тися** [1]. *До робочого місця треба було добуватися вузенькою вертикальною горловиною.., деручись по вузькій.. залізній драбині* (Ткач, Плем'я.., 1961, 126); *У вас уже руки помліли, дихати стає важко, а ви ще й до середини* [річки] *не добулись, щоб перепочити, ви перекидаєтесь на спину* (Мирний, IV, 1955, 318); *Тільки підвечір наступного дня я добувся до тихого полустанку* (Гур., Новели, 1951, 143); // Переборюючи труднощі, підніматися наверх. *Вона* [хмарка] *чіплялась за смерекові гребені зелені, за уступи оголеної кручі.., немов людина, що з тяжким зусиллям на гору добувається* (Л. Укр., I, 1951, 196); // *тільки недок.* Настирливо добиватися, намагатися увійти, проникнути куди-небудь. *— Мабуть,— кажу,— чи не помилились: не в те віконце добуваєтесь!* (Вовчок, I, 1955, 123); *Добувалися до тої комірки злодії, але ніколи не могли її розбити* (Фр., II, 1950, 347).

2. Вириватися, виступати, виходити назовні. *Микула здригнувся кілька разів, у горлі здавило, глухий стогін добувався з його грудей і не міг добутися* (Мак., Вибр., 1956, 511); *Смішок добувсь йому з горла і покотився по зморшках обличчя* (Коцюб., II, 1955, 64); *З діри почав добуватися густий, смердючий дим* (Фр., II, 1950, 123).

3. *розм.* Те саме, що **добува́ти** 1. *Пішла* [Івга] *до сусід* [сусідів], *позастановила і намисто, і дукати, і хрести, і материні плахти, добулась грошей*

(Кв.-Осн., II, 1956, 273); *Не вгамувався чоловік той, ..щоб добутись свого, найняв собі панка, повіреного* (Україна.., I, 1960, 16); *Ростіть, цвітіть і добувайтесь долі, Аби не знать ні гвалту, ні неволі* (Стар., Вибр., 1959, 65); [Микита:] *На тих дорогах Не легко б князь добувся перемоги* (Коч., III, 1956, 15).

4. *тільки док., розм., рідко.* Довго перебуваючи де-небудь, зазнати чогось неприємного. *Добувся, як швед під Полтавою* (Номис, 1864, № 1796); — *От тобі,— каже,— добулася, як сова на току!* (Барв., Опов.., 1902, 85).

5. *тільки недок.* Пас. до **добува́ти** 1—3. *Так хочеться знать, як живуть китобої І як добуваються в надрах руда...* (Шер., Дружбою.., 1954, 20).

ДОБУВА́Ч, а́, *ч., розм.* Той, хто займається добуванням чого-небудь. *Він згадував про бідні селища добувачів каучуку* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 27); *Я переконаний тепер, що Прометей колись не вмер. Щодня ми бачимо його, добувача огню того* (Уп., Вірші.., 1957, 153).

ДОБУВА́ЧКА, и, *ж., розм.* Жін. до **добува́ч.**

ДОБУВНИ́Й, а́, е́. Стос. до добування. *Незважаючи на шторми, які досягли 9-10 балів, весь наш добувний флот продовжував полювання* (Наука.., 7, 1958, 58); *Добувні шахти.*

△ **Добувна́ промисло́вість** — загальна назва галузей промисловості, зайнятих видобуванням із надр землі, з вод і лісів сировини і палива для обробної промисловості. *Баланс розрахований на збільшення.. обробної промисловості за 10 років на 80%, а добувної — на 80—100%* (Лепін, 32, 1951, 112).

ДОБУДИ́ТИСЯ, уджу́ся, у́дишся, *док., перех., розм.* Розбудити не відразу, а після певних зусиль. *Лінивого не добудишся, як мертвого не докличешся* (Укр.. присл.., 1955, 201);— *Оце я будила, будила свого старого, та й не добудилась* (Н.-Лев., III, 1956, 20); *Під тином.. попримощувалися жінки і тепер не можуть добудитись дітей, які сплять на приполах кожухів* (Стельмах, Хліб.., 1959, 406).

ДОБУДО́ВА, и, *ж.* Частина приміщення, прибудована пізніше. *На молочнотваринних фермах до наявних приміщень роблять добудови, де поставлять додатково близько 200 голів великої рогатої худоби* (Рад. Укр., 24.IX 1960, 1).

ДОБУДО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **добудува́ти.** *Незабаром він вийшов на край села, де бовваніли три ще не добудовані хати* (Стельмах, I, 1962, 418); *Комірка була дерев'яна, добудована до корчми ззаду* (Фр., II, 1950, 347).

ДО́БУДО́ВНИК, а, ч. Той, хто доводить будування чого-небудь до кінця. *Ідучи назустріч Першотравню, бригади монтажників, електрозварників, добудовників* [на «Ленінській кузні»] *закінчують останні роботи на кількох океанських риболовецьких траулерах* (Веч. Київ, 15.IV 1968, 1).

ДОБУДО́ВУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **добудо́вувати** і **добудо́вуватися.** *Добудовування школи.*

ДОБУДО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОБУДУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *док., перех.* Закінчувати будувати що-небудь; будувати до кінця, до певної межі. *Поруч лікарні.. добудовували готель* (Ле, Міжгір'я, 1953, 432);— *Невже ж таки ви добудували оці будинки з прохацьких грошей? — аж крикнула з дива Галецька* (Н.-Лев., IV, 1956, 308); // Прибудовувати до збудованого раніше. [Лобанова:] *А мій палац? Зруйнували?* [Гаркуша:] *Навпаки, добудували. Ще один корпус прибудували* (Лев., Нові п'єси, 1956, 185).

ДОБУДО́ВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.,* **ДОБУДУВА́ТИСЯ,** у́юся, у́єшся, *док.* 1. Закінчувати будувати що-небудь своє.

2. *тільки недок.* Пас. до **добудо́вувати.** *Валентин Модестович усе зробить, щоб цех добудовувався ударними темпами* (Шовк., Інженери, 1956, 157).

ДОБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **добудува́ти** і **добудува́тися.**

ДОБУДУВА́ТИ *див.* **добудо́вувати.**

ДОБУДУВА́ТИСЯ *див.* **добудо́вуватися.**

ДОБУКСИ́РУВА́ТИ, си́ру́ю, си́ру́єш, *док., перех.* Дотягти на буксирі судно, автомашину і т. ін. до певного місця.

ДОБУРЖУА́ЗНИЙ, а, е. Який існував до появи буржуазії як класу. *Добуржуазне суспільство.*

ДОБУРИ́ТИ *див.* **добу́рювати.**

ДОБУ́РЮВАТИ, юю, юєш, *недок.,* **ДОБУРИ́ТИ,** рю́, ри́ш, *док., перех.* Закінчувати бурити; бурити до кінця, до певної межі. *Тарас добурював останній шпур* (Ткач., Плем'я.., 1961, 239); *Не гуляли вони в цей час: працювали.., добурювали там одну розвідувальну свердловину, і вона дала хороший нафтовий фонтан* (Роб. газ., 26.II 1964, 2).

ДОБУ́ТИ *див.* **добува́ти.**

ДОБУ́ТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **добу́ти.** *Начальник табору виставив полоненика за ворота разом з папірцем, добутим журналістом для земляка* (Ю. Янов., II, 1954, 62); *В голових у нього стояла блискуча, добута в бою угорська шабля* (Гончар, III, 1959, 195); *На роботу їх не взяли, бо труднощі з перевезенням добутого соку* [каучуку] *примусили хазяїна плантацій скоротити розробки* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 164); // **добу́то,** *безос. присудк. сл. Зараз буде добуто вогонь — способом, яким його добували ще прадіди та діди* (Смолич, Мир.., 1958, 159); *Штучним способом тепер добуто близько 700 радіоактивних ізотопів* (Наука.., 11, 1956, 16).

ДОБУ́ТИСЯ *див.* **добува́тися.**

ДОБУ́ТОК, тку, *ч.* 1. Те, що одержано, добуто працею. *Товариство почало виходити з куреня, здоровкалось з рибалками, котрі порались то коло снасті, то коло свого убогого добутку* (Мирний, I, 1954, 349); *Я й без вас добуток маю: Ш'ю черевики восени, Зимою вулики довбаю* (Щог., Поезії, 1958, 301); *Пливуть полями поїзди, Везуть у даль по срібних струнах Вагони вугілля й руди, Добуток рук пружисто-юних* (Рильський, I, 1956, 183).

2. *мат.* Число, одержане після множення. *Силою інерції названо добуток маси тіла на прискорення* (Рад. Укр., 5.IX 1962, 3).

ДОВА́ЖЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дова́жити.**

ДОВА́ЖИТИ *див.* **дова́жувати.**

ДОВА́ЖКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **дова́жок.**

ДОВА́ЖОК, жка, *ч., розм.* 1. Те, що додається до чого-небудь для повної ваги. *Хліб з доважком.*

2. *перен.* Те, що є додатком (перев. зайвим, непотрібним) до чого-небудь. *На догоду схемі конфлікт часто бував одноманітний, надмірно ускладнений, тобто так, як у житті, але ще з якимось доважком, який свідчить, що тут є якісь пережитки минулого сюжетоскладання* (Довж., III, 1960, 235).

ДОВА́ЖУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дова́жувати.**

ДОВА́ЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОВА́ЖИТИ,** жу, жиш, *док., перех.* 1. Закінчувати важити що-небудь.

2. Важачи, додавати щось для повної ваги. *Доважити 50 г цукру.*

ДОВАЛИ́ТИСЯ *див.* **дова́люватися.**

ДОВА́ЛЮВАТИСЯ, юююся, юєшся, *недок.,* **ДОВАЛИ́ТИСЯ,** валю́ся, ва́лишся, *док., розм.* 1. Валитися до кінця, повністю. *Високо піднімався угору червоний стовп цегли.. То частина стіни ще не довалилася* (Мирний, I, 1954, 248).

2. Докладаючи великих зусиль, добиратися кудинебудь. *Як нам до пекла довалитись І там на мертвих подивитись* (Котл., І, 1952, 122).

3. З великим завзяттям і охотою братися за що-небудь. *Доваливсь, як віл до браги* (Номис, 1864, № 12199).

ДОВАНТÁЖЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **довантáжити** і **довантáжитися.**

ДОВАНТÁЖИТИ *див.* **довантáжувати.**

ДОВАНТÁЖИТИСЯ *див.* **довантáжуватися.**

ДОВАНТÁЖУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **довантáжувати** і **довантáжуватися.**

ДОВАНТÁЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОВАНТÁЖИТИ,** жу, жиш, *док.*, *перех.* 1. Закінчувати вантажити; вантажити до кінця. *На станції Сортувальна довантажували першу партію моторів для В'єтнаму* (Мур., Свіже повітря.., 1962, 175).

2. Вантажити додатково до навантаженого раніше. *Йому й самому кортіло довантажити підводи ще бодай сотнею мін* (Гончар, І, 1954, 285).

ДОВАНТÁЖУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОВАНТÁЖИТИСЯ,** жуся, жишся, *док.* 1. Закінчувати вантажитися; доводити вантаження до кінця; // Наповнятися вантажем.— *Негайно очистити вози від усього стороннього.. Натомість довантажитись боєприпасами* (Гончар, І, 1954, 285).

2. *тільки недок.* Пас. до **довантáжувати.**

ДОВÁРЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **доварúти.** *Доварений обід;* // **довáрено,** *безос. присудк. сл.*— *Борщ доварено,— доповідає син* (Гончар, Тронка, 1963, 95).

ДОВАРИ́ТИ *див.* **довáрювати.**

ДОВАРИ́ТИСЯ *див.* **довáрюватися.**

ДОВÁРЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОВАРИ́ТИ,** варю́, вáриш, *док.*, *перех. і без додатка.* Закінчувати варити; варити до готовності чи до певного ступеня готовності. *Петріїха.. взялася доварювати обід* (Фр., VIII, 1952, 270); *В кухні ще допікають* [куховарки], *доварюють, дожарюють* (Кучер, Дорога.., 1958, 29); *Казав пан своєму хлопцеві: — Звари мені троє яєць, і так звари, щоб доварив і не переварив* (Україна.., І, 1960, 76).

ДОВÁРЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **ДОВАРИ́ТИСЯ,** вáриться, *док.* Закінчувати варитися; варитися до готовності чи до певного ступеня готовності. *Уже доварювався жаданий борщ* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 423); *Зібралися* [косарі] *..до багаття, на якому доварювався смачний куліш* (Тют., Вир, 1964, 252).

ДÓВБАЛО, а, *с.* Інструмент для довбання.

ДОВБÁЛЬНИЙ, а, е. Признач. для довбання. *Довбальні верстати застосовуються для стругання канавок, зубців шестерень та інших робіт* (Верстати-гіганти, 1958, 13); *Довбальні різці.*

ДОВБÁЛЬНИК, а, *ч.* Робітник, що здійснює довбання чого-небудь. *Довбальник.., який має за плечима великий стаж і багатий досвід, покликання громадського контролера бачить насамперед у тому, щоб допомагати новачкам випускати добротну продукцію* (Роб. газ., 15.VII 1965, 2).

ДÓВБАНИЙ, а, е. Вигот. із суцільного шматка дерева довбанням, видовбуванням. *По-господарському у довбану колоду Збирав* [боєць] *упійманий пропахлий воском рій* (Рильський, І, 1956, 272); *На березі й досі лежить довбаний човен, знизу він взявся льодом, а зверху притрушений снігом* (Стельмах, Хліб.., 1959, 226).

ДÓВБАНКА, и, *ж.* Предмет, видовбаний із суцільного шматка дерева. *Їдять* [дочки] *з однієї мисочки, маленькими дерев'яними довбанками, що їх сам дід поробив...* (Кучер, Голод, 1961, 398); *Тут* [на березі Нерчі] *ранньою весною ладнали.. саморобні довбанки-човни й байгородські рибалки* (Рибак, Час.., 1960, 82).

ДОВБÁННЯ, я, *с.* Дія за знач. **довбáти.** *Найпростіший інструмент для довбання — долото* (Стол.-буд. справа, 1957, 102).

ДÓВБАНОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **дóвбáнка.** *Він дістав з мисника невелику липову довбаночку, пішов із нею у хижку і налив меду* (Стельмах, Кров людська.., І, 1957, 246).

ДОВБÁТИ, áю, áєш *і рідко* **ДОВБТИ́,** бу́, бе́ш, *недок.*, *перех.* 1. Ударяючи по чому-небудь, колупаючи щось, робити отвір, заглиблення і т. ін. *Славко мав звичку сідати на.. ослоні та й довбати перед собою патиком у землі ямку* (Март., Тв., 1954, 229); *Добуває віла запоясник, мур довбає, твердий камінь креше, пробиває шпарочку вузеньку, подає до побратима голос* (Л. Укр., І, 1951, 390); *Гупав лом на ставу, певно, рибалки довбали нову ополонку* (Кучер, Трудна любов, 1960, 402); // Відколупувати, відламувати шматки чого-небудь від основної маси. *Не жаліючи сили рук, Довбемо граніт бездушний Безвідрадним: «стук» та «стук»* (Граб., І, 1959, 168); *Вугіль вчились ви довбати В темній шахті, в глибині* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 58); // Ударяючи дзьобом, розбивати, пошкоджувати що-небудь або дзьобати щось (про птахів). *Споконвіку Прометея Там орел карає, Що день божий довбе ребра Й серце розбиває* (Шевч., І, 1951, 325); *Мундир із залізним хрестом мої партизани надягли на опудало в городі, щоб гаи не довбали огірків* (Ю. Янов., І, 1954, 66); *Чути, як дятли довбають сухі дерева* (Довж., Зач. Десна, 1957, 72); // Робити, виготовляти що-небудь, виколупуючи, вибираючи долотом, сокирою і т. ін. середину чогось. *Біля куреня, на обрубкові, сидить Кирило, довбає коритце для води* (Мирний, V, 1955, 141); *Хома Хаєцький, висунувшись з ячейки, яку він цілу ніч довбав собі кайлом, терпляче вдивлявся в кущуваті зарості* (Гончар, І, 1954, 104).

2. *перен.*, *розм.* Довго й невпинно бити по якій-небудь цілі. *Артилерія та мінометники люто довбали снарядами і мінами доти, в яких засіли оборонці застави* (Збан., Між.. людьми, 1955, 60); *Довбав кулемет, Видовбував душі, і дубом присохлим Тіла задубілі лягали в замет* (Перв., II, 1958, 406).

3. *перен.*, *розм.* Безперервно і надокучливо повторюючи те саме, нагадувати про що-небудь. *Ув'язалася* [мати] *з Соломією, прилипли, як шевська смола. Довбають і довбають їй у голову одно* (Кучер, Прощай... 1957, 346); *На дятла схожий, суддя довбає й довбає своє* (Перв., II, 1958, 59); // Різко критикувати кого-небудь. [Катерина:] *Це нашого брата можна довбати і за план, і за якість, і за раціоналізацію, і за собівартість...* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 63); *Почалися дебати, І мене — хто у лоб, хто в обхід, Стала молодь довбати* (Криж., Срібне весілля, 1957, 302).

4. *перен.*, *розм.* Неодноразово повторюючи, вивчати що-небудь; зубрити. *Коли б воля — побіг би він тепер на улицю до хлопців, у м'яча грати..! Ніт же, сиди над сією осоружною книжкою, довби її...* (Мирний, IV, 1955, 28).

ДОВБÁТИСЯ, áюся, áєшся *і рідко* **ДОВБТИ́СЯ,** бу́ся, бе́шся, *недок.*, *розм.* 1. Риючись у чому-небудь, дошукуватися чогось. *Василь усе вижидав та усе в кишені довбавсь; а далі витяг капшучок, а там-таки дещо бряжчало* (Кв.-Осн., II, 1956, 28); *Машиніст, залізши в яму біля топки, ще чогось там довбався під низом* (Гончар, Таврія.., 1957, 203); *Біля ганку довбається в смітнику курка* (Воронько, Казка.., 1957, 3); * Образно. *Коли людина клопочеться про ту особу, яку кохає, вона не думає за себе, не довбається у власній душі своїй?* (Л. Янов., І, 1959, 443).

2. Займатися якоюсь копіткою справою; робити що-небудь дуже повільно або невміло; возитися. *Христя довбається над мережкою...* (Мирний, III, 1954, 30);

До розщепленого атома він чомусь ставився недовірливо.— Усе довбуться [вчені], *копирсаються,— говорив він похмуро.— Хочуть розкусити горішок первородної енергії* (Вол., Дні.., 1958, 89).

3. Пас. до **довба́ти, довбти́.**

ДОВБЕ́ШКА, и, *ж.* Змепш.-пестл. до **до́вбня** 1. *Микула взяв свою рушницю, шаблю і довбеньку, якій більш вірив, ніж зброї* (Мак., Вибр., 1956, 447); *Мазур набрав повні груди повітря і, окресливши довбенькою коло, вдарив* (Хор., Місто.., 1962, 87).

ДОВБЕ́ХА, и, *ж., рідко.* Те саме, що **довбе́шка.** *Мар'ян викидав з грудей «гех» і знову страшно розкручував довбеху* (Стельмах, Хліб.., 1959, 645).

ДОВБЕ́ШКА, и, *ж.* 1. Дерев'яний молоток або взагалі замашна палиця з потовщенням на кінці. *Дід Панас луснув щуку по голові довбешкою. Риба зітхнула.. й простяглася* (Н.-Лев., I, 1956, 60); *Він.. переструґував глину, раніш розмочену й збиту дерев'яною довбешкою* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 328); * У порівн. *Страшно й глянуть на його постать: плечі й груди, як башта, кулаки, як дві довбешки* (Стор., I, 1957, 338).

2. *перен., лайл.* Те саме, що **до́вбня** 2.— *Ні, ти тільки подумай, ти тільки глянь на цю дурепу? — кричала вона до Ганни, маючи на увазі Нюсю.— Я їй кажу: «Ти б тільки подумала собі, порожня довбешко!»* (Коз., Сальвія, 1956, 340); // *зневажл.* Те саме, що **голова́** 1. — *А тепер гризи кулаки та бий себе по дурній довбешці, щоб аж розтріскалася тобі!* (Вільде, Сестри.., 1958, 153).

До́ВБИШ, а, *ч., заст.* Литаврист. *Хай в литаври вдаре довбиш, Хай заграють сурмачі* (Щог., Поезії, 1958, 203); *Десь опівдні до литавр, які стояли біля стовпа на майдані, підійшов довбиш з короткими палицями і почав барабанити* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 256).

ДОВБНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і без додатка.* Однокр. до **довба́ти** 1. *Він знову довбнув кілька разів кайлом і відвалив чималу брилу мерзлої землі* (Ткач, Плем'я.., 1961, 49); *Пролітала чайка, Довбнула дзюбкою і з'їла хробака...* (Еллан, I, 1958, 140).

До́ВБНЯ, і, *ж.* 1. Великий, перев. дерев'яний молот або взагалі велика дерев'яна палиця з потовщенням на кінці. *Де ще те теля, а він уже з довбнею бігає!* (Укр.. присл.., 1955, 176); *Геркулес, піднявши здорову довбню замірявся на страшного лева* (Н.-Лев., III, 1956, 39); *Лагодили* [козаки] *пищалі й гаківниці, панцири й кольчуги, оббивали залізом важкі дерев'яні довбні* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 329); * У порівн. *В цей час Роман опустив на його щелепи важкий, мов довбня, кулак* (Стельмах, Хліб.., 1959, 475).

2. *перен., лайл.* Про нетямущу, дурну людину. *Почув* [Захар], *як Харитон Павлович нарешті гримнув, стримуючи голос і гнів: — Та, замовкни ти, довбне нетесана!* (Ле, Право.., 1957, 70).

ДОВБОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., однокр., перех. і без додатка, розм.* 1. Підсил. до **довбну́ти.** *Він знову довбонув кілька разів кайлом і відвалив чималий шар* [землі] (Ткач, Плем'я.., 1948, 59).

2. З силою ударити, штовхнути. *А може, то такий прийом новий,— Візьмуть і книжкою.. Добряче довбонуть по голові?* (Еллан, I, 1958, 259).

ДОВБТИ́ *див.* **довба́ти.**

ДОВБТИ́СЯ *див.* **довба́тися.**

ДОВГ, у, *ч., діал.* 1. Борг. *Семен спродав трохи хліба й заплатив пану Янковському п'ятдесят карбованців довгу* (Коцюб., I, 1955, 116);— *Но-но, гадкуй, Василю, щоби сплатили довг! — попередив Фрід Порадюка* (Чендей, Вітер.., 1958, 197).

2. Обов'язок. *Ранком у неділю проводили солдатів з села, як довг велить* (Кв.-Осн., II, 1956, 448): *Ваш довг — справдить людські закони* (Граб., I, 1959, 276).

ДОВГА́СТИЙ, а, е. Який має видовжену форму; у якого довжина більша за ширину. *Зелені закруглені й довгасті гори піднімаються все вище та вище* (Н.-Лев., II, 1956, 388); *Шелестіла довгастими листочками верба* (Ю. Янов., I, 1958, 328); *З'явився єфрейтор з довгастим гостробородим обличчям* (Руд., Вітер.., 1958, 50).

△ **Довга́стий мо́зок** — нижній (задній) відділ головного мозку хребетних тварин і людини, що переходить у спинний мозок. *Довгастий мозок у дітей уже на час народження цілком розвинений і дозрілий у функціональному відношенні* (Шк., гігієна, 1954, 54).

ДОВГА́СТІСТЬ, тості, *ж.* Абстр. ім. до **довга́стий.**

ДОВГЕ́НЬКИЙ, а, е. Довший від звичайного; досить довгий. *Лице в неї було довгеньке, внизу гостре і видавалось вперед* (Н.-Лев., I, 1956, 76); *Семениха балакала ще довгенький час із Процихою* (Март., Тв., 1954, 62); *Біля стоянки таксі вишикувалася довгенька черга* (Шовк., Людина.., 1962, 231).

ДОВГЕ́НЬКО. Присл. до **довге́нький.** *Старий мій знову зажурився, Ходив довгенько коло хати* (Шевч., II, 1953, 28); *Остап на піч заліз і, чути, довгенько не спав — ворушився, шарудів* (Головко, II, 1957, 388).

До́ВГИЙ, а, е; *вищ. ст.* **до́вший.** 1. Який має велику довжину; протилежне к о р о т к и й. *Дорога там довга й широка* (Л. Укр., I, 1951, 20); *Вона жбурнула геть від себе хустку, відкинула своє довге волосся, що падало їй на очі* (Довж., I, 1958, 245); // *розм.* Високий на зріст (про людину). *Довгий, сухорлявий о. Мойсей трохи скинувсь своєю постаттю.. на тих довгих, темних аскетів святих, що малюють на візантійських образах* (Н.-Лев., I, 1956, 117).

2. Який займає великий відрізок часу; тривалий, довгочасний. *Довгими осінніми вечорами велись безконечні розмови та суперечки* (Коцюб., II, 1955, 66); [Д у б и н а:] *У нас з тобою буде ще довга розмова* (Мороз, П'єси, 1959, 216); *Почався довгий і впертий штурм гранітної стіни* (Гончар, III, 1959, 99).

◇ **Відклада́ти (відкла́сти) в до́вгий я́щик (в до́вгу шухля́ду)** — відкладати виконання якої-небудь справи на тривалий, невизначений час. *Центральна рада, не відкладаючи справу в довгу шухляду, сдразу продала Україну німцям* (Вишня, I, 1956, 445); **До́вгий карбо́ванець** — легкий і великий заробіток. [С е м е н:] *Тепер хай мені хтось заїкнеться, що ваша бригада за довгим карбованцем лізе...* (Мур., Радісний берег, 1961, 83); *Той, хто їхав за довгим карбованцем, залишив новобудову — не витримав труднощів* (Рад. Укр., 26. XI 1961, 2); **До́вга лоза́** — гра, яка полягає в тому, що один з її учасників повинен перестрибнути через інших, що розмістились один за одним зігнувшись. [М о т р я:] *Парубки гратимуть у довгої лози, у тарана; дівчата — у ворона, у гусей!..* (Кроп., II, 1958, 25); **До́вга пі́сня** — про те, що займає великий відрізок часу, чого не можна швидко зробити, виконати, розповісти.— *Ага, що це у вас тут з Ганною скоїлося? — дивлячись на сестру, запитав Данько. — Довга пісня,— жваво заговорила Вутанька* (Гончар, II, 1959, 142); **До́вгий язи́к** — про балакливу людину, що говорить зайве, або про її вдачу.— *Хай собі довгі язики що хочуть говорять: ротів людям не позамазуєш і слухати — не переслухаєш* (Мирний, IV, 1955, 296); *Я бачив, що моя розповідь схвилювала її, і жорстоко картав себе за довгий язик* (Трубл., III, 1956, 281).

ДÓВГІСТЬ, гості, *ж., рідко.* Абстр. ім. до **дóвгий.** *Була саме пора, коли кущі і дерева змагалися в довгості тіней* (Вільде, На порозі, 1955, 34).

ДÓВГО. Присл. до **дóвгий** 2; *вищ. ст.* **дóвше.** *Настя довго не спала тієї ночі і гірко плакала* (Л. Укр., III, 1952, 582); *Ніч тяглася довго, безконечно* (Коцюб., I, 1955, 366); *Опанас став і довго дивився вслід своєму синові* (Довж., I, 1958, 85).

ДОВГО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **дóвгий** у 1 знач., напр.: довгобрóвий, довговúдий, довговолокнúстий, довгоголóвий, довгокóсий, довголáпий, довгопáлий, довгостéблий і т. ін.; у 2 знач., напр.: довгогрáючий, довгодозрівáючий, довгоквітýчий, довгонестихáючий і т. ін.

ДОВГОБОРÓДИЙ, а, е. З довгою бородою. *По якімось часі виглянули у віконце над брамою дві чернички, а побачивши довгобородого черця, отворили браму* (Фр., IV, 1950, 152); *Вона суворо оглядає весь цей натовп, дивиться на довгобородих, озброєних високими посохами мужів* (Скл., Святослав, 1959, 35).

ДОВГОБРÁЗИЙ, а, е. З видовженим, довгастим обличчям. *До хати ввійшла бліда, довгобраза жінка* (Кос., Новели, 1962, 24).

ДОВГОВІЙ, ія, іє. З довгими віями. *Сині очі зустрічають погляд сірих, довгоїх* (Рильський, Вибр., 1937, 159).

ДОВГОВІЧНИЙ, а, е. Який триває, існує або здатний існувати протягом багатьох років; багатолітній. *За своє довговічне існування Києву доводилося не раз боронитись і бути дощенту зруйнованим* (Панч, В дорозі, 1959, 301); *Досвід степового лісорозведення показав, що найбільш стійкі і довговічні посадки створені там, де використовується місцевий насінний матеріал* (Бот. ж., X, 1, 1953, 5); // Розрахований на довгий час. *Довговічні, капітальні споруди потребують більшої точності, ніж тимчасові* (Інж геод., 1959, 15); *Із звичайної невипаленої глини можна збудувати будинок сухий, теплий і довговічний, нічим не гірший від цегляного* (Колг. Укр., 4, 1958, 13).

ДОВГОВІЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **довговічний.** *З усіх комедій і драм Квітки тільки «Шельменко-денщик» і «Сватання на Гончарівці» здобули собі довговічність на сцені* (Фр., XVI, 1955, 228); *Таксатор почав доводити молодій лісничисі про переваги життя в лісі, про довговічність людей, які живуть серед природи* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 83); *Лісова рослинність — дерева і кущі — відрізняється від інших представників рослинного світу високим зростом і довговічністю* (Хлібороб Укр., 11, 1967, 6).

ДОВГОВІЧНО. Присл. до **довговічний.**

ДОВГОВОЛÓСИЙ, а, е. З довгим волоссям.— *Чи здалека пан? — питають в мене довговолосі словаки* (Н.-Лев., II, 1956, 416); *Була попереду тільки корогва, та й ту якийсь довговолосий і нікому не відомий студент перев'язав червоною биндою* (Смолич. II, 1958, 119).

ДОВГОВÝСИЙ, а, е. З довгими вусами, вусиками. *Довговусі степовики, що постачали із Кишлави городину, стояли біля своїх високих маж і лінькувато торгувалися з перекупками за дині* (Панч, I, 1956, 63); *Гнеться й блищить, мов шабля, довговусий ячмінь* (Коцюб., II, 1955, 231).

ДОВГОВÝХИЙ, а, е. З довгими вухами. *Ми розводимо свиней білої довговухої породи* (Наука.., 9, 1956, 22); *Через поріг переступив високий чоловік, у кожусі, з довговухою шапкою в руці* (Жур., Опов., 1956, 63).

ДОВГОВ'ЯЗИЙ, а, е, *розм.* 1. З довгою шиєю; довгошиїй.

2. Те саме, що **довготелéсий.** *Довгов'язий німецький офіцер з сухим носом стояв уже за столом* (Панч, В дорозі, 1959, 116).

ДОВГОГРÍВИЙ, а, е. З довгою гривою. *На наші коні довгогриві, Біду зачувши, сумно ржуть...* (Граб., II, 1959, 248); *Хлопець ходить між довгогривих киргизьких коней* (Донч., I, 1956, 144).

ДОВГОДЗЬÓБИЙ, а, е. З довгим дзьобом. *Пострибає [одуд] до криниці, Підлетить, сіда на зруб. Довгодзьобий та строкатий, На голівці в нього чуб* (Біл., Пташ. голоси, 1956, 21).

ДОВГОЖДÁНИЙ, а, е. Якого довго, з нетерпінням ждуть. *Нарешті показався довгожданий поїзд* (Баш, На землі.., 1957, 17); *У колгосп на постійну роботу прибув довгожданий зоотехнік, молодий, енергійний хлопець* (Вол., Місячне срібло, 1961, 288); // Про який давно мріють. *Вже дядько свій довгожданий наділ побачив* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 14); // Бажаний, дорогий. *Звела* [Марія Степанівна] *руки над головою і голосно кинула слова у простір:— Прийшли наші, прийшли... Ой, рідні ж ви мої, довгождані!..* (Ткач. Плем'я.., 1961, 6).

ДОВГОКРИЛИЙ, а, е. З довгими крилами. *Жалібно заскиглила довгокрила чайка* (Панч, I, 1956, 72).

ДОВГОЛИСТИЙ, а, е. З довгим листям. *Іван розповідав, Як човен запливав між довголисті трави* (Рильський, Поеми, 1957, 213).

ДОВГОЛИЦИЙ, я, е. Те саме, що **довгобрáзий.** *Довголиця молодиця.*

ДОВГОЛÍТНІЙ, я, є. Який триває багато років. *Мов стародавній дуб-велетень, стояв Захар Беркут серед молодого покоління і міг тепер бачити плоди своєї довголітньої діяльності* (Фр., VI, 1951, 36); *Колгосп після довголітнього відставання.. вирівнювався* (Вол., Місячне срібло, 1961, 287); // Який прожив багато років. *Для вивчення особливостей організму при природній старості О. О. Богомолець вважав дуже важливим обслідування організму довголітніх людей* (Рад. Укр., 24.V 1961, 3).

ДОВГОЛÍТТЯ, я, *с.* Тривале життя. *Важливим завданням сучасної науки є розробка теоретичних основ і практичних заходів для підвищення довголіття людей* (Наука.., 6, 1963, 7).

ДОВГОНІГ, нóга, *ч.* Комар з довгими ногами, що належить до родини двокрилих комах підряду довговусих. *Шкідливий комар-довгоніг дає за рік одне покоління* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 283).

ДОВГОНІЖКА, и, *ж.* Те саме, що **довгоніг.** *Ноги довгоніжки вдвоє або втроє довші, ніж саме тіло комахи* (Шкідн. поля.., 1949, 103).

ДОВГОНІС, нóса, *ч.* Те саме, що **дубоніс.**

ДОВГОНÓГИЙ, а, е. З довгими ногами. *Обок його Цариця небога, Мов опеньок засушений, Тонка, довгонога* (Шевч., I, 1951, 247); *Старий Чечура та довгоногий юнак зайшли разом* [у кабінет парторга] (Дмит., Розлука, 1957, 296).

ДОВГОНÓСИЙ, а, е. З довгим носом. *Панночка й насправді була довгоноса, і з родимкою* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 115); *Цей довгоносий птах водиться тільки.. на мілких болотах* (Досв., Вибр., 1959, 409); *Павло сам напоїв його з довгоносого чайничка.. солодким чаєм* (Кучер, Голод, 1961, 432).

ДОВГОНÓСИК, а, *ч.* Комаха родини жуків з довгими хоботками; небезпечний шкідник рослин. *Тільки покінчили з ховрахом, а тут уже треба йти в наступ на довгоносика, що страшенно шкодить цукровим бурякам* (Коп., Подарунок, 1956, 84); *Широке використання в боротьбі з комахами деяких інсектицидів, зокрема ДДТ, дало змогу майже повністю ліквідувати таку*

небезпечну групу шкідників, як садові довгоносики (Колг. Укр., 2, 1957, 35).

ДОВГООБРА́ЗИЙ, а, е. Те саме, що **довгобра́зий.** *Кайдашеві сини були молоді парубки, обидва високі, рівні станом, обидва довгообрази й русяві* (Н.-Лев., II, 1956, 264).

ДОВГООЧІ́КУВАНИЙ, а, е. Те саме, що **довгожда́ний.** *Врешті прийшов той довгоочікуваний, бажаний лист.., але не приніс він мені того, чого я чекала* (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 73).

ДОВГОПО́ЛИЙ, а, е. З довгими полами (про одяг). *Де-де забовваніли.. люди — в личаках, у довгополих балахонах* (Мирний, II, 1954, 119); *Попереду йшов високий чоловіяга у.. довгополій шинелі* (Речм., Весн. грози, 1961, 429).

ДОВГОРІ́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **багаторі́чний.** *Революція може складатися і, мабуть, складатиметься з довгорічних битв..* (Ленін, 21, 1950, 352).

ДОВГОРУ́КИЙ, а, е. З довгими руками. *В кутку підпирав стіни високий Семен Мажуга, з запалими грудьми та довгорукий, весь як складаний ножик* (Коцюб., II, 1955, 44); *Алієв, високий і сухий, довготелесий, довгорукий, промовляв, як завжди, вдумливо, повільно* (Донч., II, 1956, 143).

ДОВГОСТРОКО́ВИЙ, а, е. Виданий на довгий строк. *Колгоспи широко користуються короткостроковими і довгостроковими кредитами* (Хлібороб Укр., 1, 1965, 16); // Який триває, діє довгий час; тривалий. *Поглиблення міжнародної спеціалізації і кооперування виробництва створює міцну основу для довгострокових торгових угод* (Ком. Укр., 9, 1962, 17).

ДОВГОТА́, и́, *ж.* 1. *рідко.* Те саме, що **довжина́** 2.

2. *геогр.* Кут між площиною меридіана даного місця і площиною початкового меридіана (одна з географічних координат для визначення будь-якої точки на земній поверхні). *Під час плавання вздовж Курильських островів Євреїнов і Лужин визначали їх широти, довготи і відстані між ними* (Видатні вітч. географи.., 1954, 22); *Черговий офіцер записав у вахтовому журналі широту і довготу місця* (Кучер, Чорноморці, 1956, 215).

ДОВГОТЕЛЕ́СИЙ, а, е, *розм.* Високий, худий, незграбний. *Перед ним стояв уже не довготелесий і незграбний Андрійко, а змужнілий, міцний, з блискучими очима повстанець* (Панч, Мир, 1937, 183); * Образно. *Серед города стоїть величезна будівля, стоїть вона уряд з другими домами, жовта, довготелеса, із загратованими вікнами* (Григ., Вибр., 1959, 399).

ДОВГОТЕРМІНО́ВИЙ, а, е. Те саме, що **довгострокóвий.** *За неї* [ворожу кулю], *як по довготерміновому векселю, Захар ще має відшкодувати борг у ворога* (Ле, Право.., 1957, 161); *Остап завтра їде в довготермінову відпустку* (Коз., Зол. грамота, 1939, 86).

ДОВГОТЕРПЕЛИ́ВИЙ, а, е. Якому властиве велике терпіння.

ДОВГОТЕРПІ́ННЯ, я, *с.* Тривале, велике терпіння. *Народних мук довготерпіння Достойне цих ясних хвилин: — Червона Армія в Берліні!* (Мас., Срібна дорога, 1946, 31).

ДОВГО́ТНИЙ, а, е, *геогр.* Прикм. до **довгота́** 2.

ДОВГОТРИВА́ЛИЙ, а, е. Який довго триває, існує і т. ін.; довгочасний. *Хліб засихає на полі, спалений довготривалою спекою* (Кол., Тереп.., 1959, 52).

ДОВГОХВИЛЬОВИ́Й, а́, е́. Який має велику довжину хвиль. *Довгохвильова радіація;* // Здатний приймати довгі хвилі. *Довгохвильовий приймач; Довгохвильова радіостанція.*

ДОВГОХВО́СТИЙ, а, е. З довгим хвостом. *Де не взявся із-за лісу Невідомий птах, Довгохвостий, гостроносий, На восьми ногах* (Гл., Вибр., 1957, 283); *Хутко їде Юлдаш, горловими звуками підбадьорює низькорослого довгохвостого коника* (Донч., I, 1956, 149).

ДОВГОЧА́СНИЙ, а, е. Те саме, що **довготрива́лий.** *Розуміючи серйозність своєї хвороби, Ленін допускав можливість довгочасної перерви в своїй роботі* (Біогр. Леніна, 1955, 266); *Після перших вдалих спроб він збирався в довгочасний політ* (Трубл., III, 1956, 141); // Здатний довго існувати, розрахований на довгий період. *З допомогою ракет недавно здійснено небувалий за своєю сміливістю і науковим значенням експеримент — створення довгочасних літаючих лабораторій на штучних супутниках* (Наука.., 8, 1958, 18).

ДОВГОЧА́СНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **довгоча́сний.** *Механік, заряджаючи літачок пальним, влив у нього стільки бензину, ніби льотчик збирався побивати рекорд на довгочасність перебування в повітрі* (Трубл., II, 1955, 295).

ДОВГОЧА́СНО. Присл. до **довгоча́сний.**

ДОВГОШЕ́РСТИЙ, а, е. З довгою шерстю. *На голові його був масивний довгошерстий капелюх* (Ряб., Золототисячник, 1948, 25).

ДОВГОШИ́ЙЙ, я, е. З довгою шиєю. *На передній тачанці з молодою сидів сам Данило Перехрест — довгошиїй, у чумарці з сивим смушковим коміром* (Чаб., Шляхами.., 1961, 90); *Прекрасна вона* [гагара] *на воді, струнка, довгошия й сліпучо біла* (Вишня, II, 1956, 177); * Образно. *На броненосці знову знявся крик, і довгошиї гармати знову заворушились* (Панч. Гарні хлопці, 1959, 24).

ДОВГУВА́ТИЙ, а, е. 1. Те саме, що **довга́стий.** *З його довгуватого худорлявого обличчя звисали два товстих вуси* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 58).

2. Який має довжину більшу, ніж повинна бути. — *Ваш лист надто короткий,— вступ довгуватий* (Кол., Тереп.., 1959, 142).

ДОВГУНЕ́ЦЬ, пця́, *ч.* Сорт льону з довгим волокном. *Квітки у льону-довгунця правильні, дрібні, віночок складається з п'яти пелюсток.. Забарвлення пелюсток звичайно голубе, але трапляються також довгунці з білими і рожевими пелюстками* (Техн. культ., 1956, 11).

ДОВЕ́ДЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дово́дити** 1—4, 6. *Броник знову з.. терпеливістю пояснює Стащі, що прочитане — це доведені факти* (Вільде, Сестри.., 1958, 385); *Видобуток нафти протягом семиріччя збільшиться у два з лишком рази і буде доведений в 1965 році до 230—240 мільйонів тонн* (Ком. Укр., 1, 1959, 3);— *Літ двадцять тому, доведені до відчаю, кинули ми село Жуківку та й помандрували в Америку за щастям* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 421); *Як показує практика, стійкість доведених різців в 1,5—2 рази вища, ніж недоведених* (Різальні інстр.., 1959, 99); // **дове́дено,** *безос. присудк. сл. Наукою доведено, що найкориснішою є трава, з'їдена твариною з коріння, бо скошена зелена маса згодом втрачає частину вітамінів та інших корисних для організму речовин* (Наука.., 3, 1957, 19).

ДОВЕ́ДЕННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **дове́сти, дово́дити.** *Під час німецької буржуазної революції Маркс вважав за основне завдання пролетаріату — доведення революції до кінця, завоювання керівної ролі пролетаріатом..* (Ленін, 12, 1949, 337); *Спочатку притирання провадять пастою, виготовленою з крупнозернистого порошку, а потім — з дрібнозернистого; остаточне притирання — доведення — провадять зовсім без порошку* (Автомоб., 1957, 339).

2. Логічна форма встановлення істинності будь-якого судження на підставі інших суджень, істинність яких перевірена практикою.

ДОВЕЗТИ́ *див.* **дово́зити.**

ДОВЕРТІ́ТИ *див.* **дові́рчувати.**

ДОВЕРТІ́ТИСЯ *див.* **дові́рчуватися.**

ДОВЕ́РХУ, *присл.* До верхньої межі, до верхнього краю. *Діставав* [гість] *звідкись.. пляшку горілки, доливав склянку доверху* (Собко, Скеля.., 1961, 17); *Стояв вантажний літак, доверху забитий якимись ящиками й тюками* (Кучер, Голод, 1961, 453); * Образно. *Керівним принципом організаційної будови партії є демократичний централізм, який означає.. виборність усіх керівних органів партії знизу доверху* (Статут КПРС, 1961, 11).

ДОВЕ́РШЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **довершити.** [Чорний:] *Серед огорожі стояв високий стіжок пахучої трави, тільки що вчора накиданий і довершений* (Фр., IV, 1950, 421); *Образ Дударя* [у п'єсі І. Микитенка «Диктатура»] *був першим художньо довершеним образом робітника-комуніста в українській радянській драматургії* (Рад. літ-во, 4, 1957, 55).

2. *у знач. прикм.* Якому властива повнота необхідних позитивних якостей; досконалий. *Я зразу дивився з великою набожністю на ті «цьоцині» артистичні вправи* [малювання скринь].. *і любувався довершеними творами* (Фр., IV, 1950, 211); *Блакитна тихосяйна ніч стояла в своїй довершеній красі над лісовим хліборобським краєм* (Стельмах, Хліб.., 1959, 487).

ДОВЕ́РШЕНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Абстр. ім. до **довершений** 2. *Довершеність художньої форми Рильського буде зразковою для поколінь* (Літ. газ., 24.I 1946, 4); *Композиційної довершеності бракує ще багатьом комедіям наших драматургів* (Вітч., 8, 1958, 168); *Одіж на ній лиш підкреслює довершеність жіночих форм* (Ю. Янов., II, 1958, 21).

2. Про людину, предмет, що наділені тільки позитивними якостями, не мають будь-яких недоліків.— *Та я не створений для раю, Йому чужа душа моя; Сама довершеність ви, знаю, Що ж! — Вас не вартий зовсім я* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 126).

ДОВЕ́РШЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **довершити** і **довершитися.** *Лисі і розкудовчені голови апостолів похилені в чеканні довершення важливого обряду* (Ірчан, II, 1958, 123).

◇ **На (у) дове́ршення** — на додаток до всього попереднього. *На довершення всього, як грім серед ясного неба, виявилось, що Неля задумала постригтися в монашки* (Вільде, Сестри.., 1958, 368).

ДОВЕРШИ́ТИ *див.* **дове́ршувати.**

ДОВЕРШИ́ТИСЯ *див.* **дове́ршуватися.**

ДОВЕ́РШУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОВЕРШИ́ТИ,** шу́, ши́ш, *док., перех.* 1. Доводити що-небудь до кінця, закінчувати; завершувати. *Поїхав* [пан Зефірин] *за границю довершувати свої студії* (Фр., II, 1950, 370); *Ми багато славних справ довершим* (Дор., Серед степу.., 1952, 87); *Що не зробили мертві, мали довершити живі* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 198); // Закінчувати вершити (у 1 знач.) що-небудь.

2. *уроч.* Виконувати, здійснювати що-небудь. *Як лінивих ти картав за ожиріння! Сам же прагнув щось велике довершить* (Тич., II, 1957, 315); *Тимчасовий уряд взагалі і далі довершує гнобительську політику російського імперіалізму!* (Смолич, Мир.., 1958, 266); *Чи знав я, що в страшну, рішучу мить Далеко десь, при Керченській затоці, Він достославний подвиг довершить?* (Рильський, II, 1956, 222).

ДОВЕ́РШУВАТИСЯ, ується, *недок.,* **ДОВЕРШИ́ТИСЯ,** ши́ться, *док.* 1. Наближатися до кінця, закінчуватися; завершуватися. *Розправа над ненависним панством у нас давно вже довершилась* (Тич., Магістралями життя, 1941, 27).

2. *уроч.* Відбуватися, здійснюватися. [Кассандра:] *Вже, бачиш, довершилась божа кара: не тільки інші, а й сама Кассандра зневірилась в Кассандрі* (Л. Укр., II, 1951, 293).

3. *тільки недок.* Пас. до **дове́ршувати.**

ДОВЕСТИ́ *див.* **дово́дити.**

ДОВЕСТИ́СЯ *див.* **дово́дитися** [1].

ДОВЕЧЕ́РЮВАТИ, юю, юєш, *недок.,* **ДОВЕЧЕ́РЯТИ,** яю, ясш, *док.* Закінчувати вечеряти. *Коли дітей поклали спати, а самі довечерювали, Маринка з ліжка раптом покликала: — Мамо...* (Кучер, Голод, 1961, 399); *Карпо, довечерявши, пішов до шкапи довідатися* (Мирний, III, 1954, 103).

ДОВЕЧЕ́РЯТИ *див.* **довече́рювати.**

ДОВЕ́ШТАТИСЯ, аюся, аєшся, *док., розм.* Вештаючись, зазнати чого-небудь небажаного, неприємного.

ДОВЖЕ́ЗНИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **довжеле́зний.** *Тінь довжезна від скали лягла на море* (Фр., XI, 1952, 204); *На о[б]кладинці стояв довжезний заголовок* (Л. Укр., III, 1952, 740); *Вона* [кінна армія] *має довжезний фронт і посувається дуже повільно* (Ірчан, I, 1958, 285).

ДОВЖЕЛЕ́ЗНИЙ, а, е, *розм.* Дуже довгий. *Увійшли* [некрути] *в село, або краще — в одну довжелезну вулицю* (Мирний, II, 1954, 119); *І от з'являється юна наречена. У довжелезній фаті, білих рукавичках, білій сукні старовинного покрою* (Ю. Янов., IV, 1959, 133); *В кімнату помалу всунулась довжелезна постать у кобеняці і в сивій шапці* (Вас., I, 1959, 79); *Доповідь була не коротка, а навпаки,— довжелезна* (Вільде, Сестри.., 1958, 392); *Чи варто було вирушати в довжелезну цю путь* (Дмит., Осінь.., 1959, 16).

ДОВЖЕ́ННИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **довжеле́зний.** *Кучма насунулась йому на очі, ..а довженні сиві вуса аж до грудей доставали* (Стор., I, 1957, 335); *Ми їхали довженним білоруським селом* (Досв., Вибр., 1959, 83); *Зимові вечори і досвітки довженні, як море* (Фр., I, 1955, 153).

ДОВЖИНА́, и́, *ж.* 1. Протяг лінії, площини, тіла і т. ін. між двома найвіддаленішими точками. *Хати стоять густо, неначе туляться одна до однієї. Трапляється, що хата од хати стоїть на аршин довжини* (Н.-Лев., II, 1956, 401); *Треба розповісти учням, що кінцеві міри довжини* [плитки] *виготовляються з дуже високою точністю* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 88); // Відстань між кінцями чого-небудь. *Скаче ланцюг по землі, бряжчить, витягається — і вмить по всій довжині його стирчать недалеко один від другого встромлені в землю дерев'яні кілочки* (Коцюб., I, 1955, 226).

2. Тривалість, довгочасність. *Скорочення за допомогою розсади строку росту рослин у відкритому грунті створює можливість просування на північ ряду овочевих культур, вегетаційний період яких більший за довжину північного літа* (Овоч., 1956, 96).

ДОВЖНИ́К, а́, *ч., діал.* Боржник.— *Я й моя мати — довжники ваші, моя пані,— говорив я далі* (Коб., III, 1956, 143).

ДОВИ́БОРИ, ів, *мн.* Додаткові вибори. *Довибори в міську Раду депутатів трудящих.*

ДОВИВА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОВИ́ТИ,** в'ю́, в'є́ш, *док., перех.* Закінчувати вити що-небудь. *Панночки зібрали зілля і пішли довивати віночків на веранду* (Л. Укр., III, 1952, 655).

ДОВИВА́ТИСЯ, а́ється, *недок.* Пас. до **довива́ти.**

ДОВИКОПА́ТИ *див.* **довико́нувати.**

ДОВИКО́НУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОВИ́КОНАТИ,** аю, аєш, *док., перех.* Закінчувати виконувати що-небудь. *Довиконувати річний план.*

ДОВИ́ТИ *див.* **довива́ти.**

ДОВІВА́ТИ *див.* **довіювати.**

ДОВІВА́ТИСЯ, а́ється, *недок.* Пас. до **довіва́ти.**

ДО́ВІД, воду, *ч.* Певне міркування або факт, що наводиться як доказ чого-небудь. *Тиха Кирилова мова, щира та тепла порада, розсудливі доводи не раз спиняли гіркі батькові скорботи* (Мирний, III, 1954, 67); *Вся стара полеміка польських соціал-демократів проти самовизначення націй побудована на доводі про «нездійсненість» його при капіталізмі* (Ленін, 22, 1950, 302).

ДОВІ́ДАТИ *див.* **довідувати.**

ДОВІ́ДАТИСЯ *див.* **довідуватися.**

ДО́ВІДКА, и, *ж.* 1. Відомості, що їх одержує або подає хто-небудь.— *Мені містер Булгаков телефонував, і я зібрав усі довідки* (Кулик, Записки консула, 1958, 91).

На до́відки — дізнатися, довідатися про кого-, що-небудь. *Прийшла* [Тетяна] *до Андрія Марковича по книжки: десь, певне, прочула, що прибув новий учитель,— прийшла на довідки* (Вас., II, 1959, 80).

2. Документ з короткими відомостями про кого-, що-небудь. *Дістала* [Варвара] *довідку в лікарів про тиф* (Кучер, Чорноморці, 1956, 559); *Якусь довідку з сільради хотів* [Густавсон] *узяти, а Сандер йому відмовив* (Шияп, Гроза.., 1956, 552).

ДОВІДКО́ВИЙ, а, е. Признач. для одержання і давання довідок. [І в а н е н к о:] *Так це ж просте діло. У довідковому бюро зразу скажуть* (Корн., II, 1955, 279); *Велику бібліографічну допомогу читачам, що цікавляться питаннями техніки, подають довідкові бібліографічні видання з технічної літератури* (Наука.., 8, 1958, 31).

ДОВІ́ДНЕ, *присл., рідко.* Те саме, що **довідно.** *Хомі довідне було звісно, що робиться в душі старої, мов він заглядав туди...* (Коцюб., I, 1955, 90).

ДОВІ́ДНИЙ, а́, е́. 1. Який служить для доводу, підтвердження якоїсь істини. *Довідний аргумент; Довідний приклад.*

2. Який може бути доведений. *Довідне положення.*

ДО́ВІДНИК, а, *ч.* Книжка, що містить короткі відомості з певних питань. *Щоб полегшити водіння морських суден і літаків, в СРСР видаються спеціальні довідники, які містять на даний рік різні потрібні відомості про небесні світила* (Астр., 1956, 41); *В руках дівчина тримала довідник «По Кавказу»* (Трубл., II, 1955, 113).

ДОВІ́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **довідни́й.** *Основоположники марксизму-ленінізму завжди звертали увагу на довідність міркувань* (Логіка, 1953, 133).

ДОВІ́ДНО, *присл., рідко.* Цілком певно, достовірно, вірогідно.— *Ми маємо ще ліпших свідків, таких, що ствердять довідно* (Фр., IV, 1950, 128).

ДОВІ́ДУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОВІ́ДАТИ,** аю, аєш, *док., перех., рідко.* Те саме, що **прові́дувати.** *Сільце поставив* [мужик].. *Та й пішов В копиці спать собі, а рано, Не вмившися, зайшов Гостей довідать...* (Шевч., II, 1953, 103).

ДОВІ́ДУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОВІ́ДАТИСЯ,** аюся, аєшся, *док.* 1. *про кого — що, з спол.* що *і без додатка.* Одержувати відомості про кого-, що-небудь; дізнаватися. *Сумно, що я тільки уривками довідуюсь про ваші справи* (Л. Укр., V, 1956, 98); *Лаврінові діти довідались, що та груша не дядькова, хоч стоїть у дядьковому городі, а батькова* (Н.-Лев., II, 1956, 377); *Звали нашого діда, як я вже потім довідавсь, Семеном* (Довж., Зач. Десна, 1957, 462); // Дізнаватися про щось таємне, що приховується від інших; вивідувати. [Г а л я:] *Як почав* [батько] *допитуватись, та довідуватись, та силувати йти за того поганця* (Мирний, V, 1955, 191); *Вислана вперед розвідка намацала ворога в селі Петрівці і довідалась, що тут зібрані його головні сили* (Панч, II, 1956, 335).

2. *до кого — чого.* Заходити куди-небудь з метою дізнатися про кого-, що-небудь, провідати когось.— *А ти усе до своєї хати довідуйсь, не забувай* (Вовчок, VI, 1956, 225); *Чіпка, запаливши люльку, вийшов до скотини довідатись* (Мирний, II, 1954, 241).

3. *чого, рідко.* Зазнавати на власному досвіді; пізнавати. *Котилося через поле Перекотиполе — Довідаться щастя й горя Край Чорного моря* (Гл., Вибр.. 1957, 176).

ДО́ВІЗ, до́возу, *ч.* 1. Дія за знач. **дово́зити.** *Він думав про гуртову торгівлю сіллю, особливо в гірських повітах, де сіль, найпаче зимою, робиться страшенно дорога задля трудності довозу* (Фр., VIII, 1952, 382); *Довіз палива до Коломиї припинився* (Мас., Під небом.., 1961, 10).

2. Загальна кількість або загальна вартість товарів, доставлених у країну. *Давно вже землеробство під Царгородом прийшло до цілковитого занепаду і Стамбул харчувався виключно морським довозом* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 555).

ДОВІ́КУ, *присл.* Усе життя; до кінця життя. *Перестав* [п'яниця] *пити, купив левадку, постановив вітряк і довіку їв хліб* (Кв.-Осн., II, 1956, 229);— *Матінко ключнице,— крикнув Добриня..,— та коли б ти взяла її до двору, я б тобі дякував, доки живу, довіку!* (Скл., Святослав, 1959, 75); // Завжди, вічно. *Завжди терновий вінець буде кращим, ніж царська корона, ..і так воно буде довіку* (Л. Укр., I, 1951, 189); *І зацвітуть червоні маки На тих столочених полях, Де люди, вбиті в час атаки,— Довіку житимуть в піснях!* (Дмит., Вітчизна, 1948, 93); // Ніколи. *Хай цей сон проклятий Грабіжникам не сниться — Довіку не топтати їм нашої пшениці* (Рильський, I, 1956, 219).

Не забу́ти довіку *див.* **забува́ти.**

ДОВІ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Нічим не обмежений. *П. М. Яблочков розробив питання, пов'язане з вмиканням довільного числа ламп в одне коло* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 49).

2. Який виникає, здійснюється за власним бажанням. *Людина не народжується з умінням робити довільні рухи; цим умінням вона оволодіває поступово* (Психол., 1956, 165).

3. Який не впливає з чого-небудь; необгрунтований, позбавлений аргументації. *Якими б багатими й діалектичними не були естетичні системи німецьких ідеалістів, вони, через свою відірваність від життя і навіть від практики мистецтва, часто сприймаються як довільні умоглядні схеми* (Вітч., 6, 1961, 200).

4. *рідко.* Те саме, що **доста́тній.** *Писар почав складати прошення на батюшку ніби од усієї горобцівської громади. Прошення було написано хитро, облесливо і разом з тим з отрутою.. Він вилив в консисторію відро сліз та цебер «єлею», але влив туди чимало крапель отрути, довільних для отруєння одного чоловіка* (Н.-Лев., IV, 1956, 167); // Багатий; великий. *Вродив довільний урожай — Колючка в око ворогам!* (Тич., III, 1947, 79); *Озера й річка з довільним уловом риби вабили людей* (Ле, Наливайко, 1957, 377).

ДОВІ́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **довільний** 1—3. *Чим вища довільність, тобто свідома цілеспрямованість дії, тим сильніше виявлення волі* (Психол., 1956, 167).

ДОВІ́ЛЬНО. Присл. до **довільний** 1—3. *Історику, озброєному марксистсько-ленінською теорією, не годиться уникати фактів або довільно ігнорувати одні з них, надаючи перевагу іншим* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 27).

ДОВІ́РА, и, *ж.* Те саме, що **довір'я**. *Між молодим індійцем і українським хлопчиком одразу ж проліг невидимий місток довіри* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 65); — *А коли довірите щось, намагатимусь вашу довіру виправдати...* (Ю. Янов., II, 1954, 136).

ДОВІ́РЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **довірити** 2. *Дід Живиця вступає у смугу світла від ліхтарів і ревниво перелічує довірений йому безцінний скарб* (Вол., Дні.., 1958, 131).

2. *у знач. прикм.* Наділений чиїм-небудь довір'ям. *Як тільки почало розтавати, Гелка послав довірених людей до Яливочори* (Мур., Бук. новість, 1959, 177); // *у знач. ім.* **довірений**, ного, *ч.* Той, хто користується чиїм-небудь довір'ям і діє за його дорученням. *За договором доручення одна сторона (довірений) зобов'язується виконувати за рахунок і від імені другої сторони (довірителя) доручені йому останнім дії* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 46).

ДОВІ́РЕНІСТЬ, ності, *ж.* Документ, що дає кому-небудь право діяти від імені особи, яка видала його; доручення. *Для виконання від імені довірителя дій, що повинні безпосередньо встановлювати права і обов'язки довірителя, довірений повинен мати письмову довіреність або уповноваження* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 47); — *Отож, як дали мені ту довіреність, я й почав клопотаться, од нижчих судів аж до вищих* (Стор., I, 1957, 230).

ДОВІ́РЕННЯ, я, *с., рідко.* Те саме, що **дору́чення**.

ДОВІРИ́ТЕЛЬ, я, *ч., юр.* Той, хто видав кому-небудь довіреність. *За договором доручення одна сторона (довірений) зобов'язується виконувати за рахунок і від імені другої сторони (довірителя) доручені йому останнім дії* (Цив. кодекс УРСР, 1959, 46).

ДОВІРИ́ТЕЛЬКА, и, *ж., юр.* Жін. до **довіри́тель**.

ДОВІ́РИТИ *див.* **довіря́ти**.

ДОВІ́РИТИСЯ *див.* **довіря́тися**.

ДОВІ́РЛИВИЙ, а, е. Який легко довіряє або схильний довіряти кому-небудь. *Старий Бондар.. до інших (тільки не до «паніи») довірливий і зичливий* (Л. Укр., III, 1952, 721); *Робота, як і велике свято, робить людей довірливішими і близькими* (Кон., Вибр., 1953, 8); // Який виражає довір'я (про погляд, посмішку і т. ін.). *Вона дивилася на всіх великими, по-дитячому довірливими очима, що випромінювали м'яке, ласкаве світло* (Жур., Вечір.., 1958, 195); *Мар'ян виломлює з кільця шматок пахучої зморшкуватої ковбаси і довірливим рухом подає Плачинді* (Стельмах, Хліб.., 1959, 31).

ДОВІ́РЛИВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **довірливий**. *Дуже багато в Ларі довірливості та наївності: запросити такого, як Каргат, до себе в гості — на це тільки вона здатна* (Шовк., Інженери, 1956, 123).

ДОВІ́РЛИВО. Присл. до **довірливий**. *Вона довірливо сперлась на його рамено* (Коб., I, 1956, 73); *Вона дивиться на хлопця тепло й довірливо, ніби читає Максимові думки* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 42).

ДОВІ́РЧИЙ, а, е. 1. *рідко.* Який виявляє, виражає довір'я кому-, чому-небудь, грунтується на довір'ї. *Довірчий тон.*

2. *юр.* Який дає право діяти від імені особи, що видала довіреність. *Довірчий документ.*

ДОВІ́РЧО, *рідко* Присл. до **довірчий** 1.

ДОВІ́РЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОВЕРТІ́ТИ**, рчу́, ртиш, *док., перех.* Закінчувати вертіти що-небудь. *Останнім натиском він довертів дірку* (Гр., Без хліба, 1958, 100).

ДОВІ́РЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОВЕРТІ́ТИСЯ**, рчу́ся, ртишся, *док., розм.* 1. Вертячи, доводити що-небудь до певних результатів. *Став костоправ мені ладити ногу; вертів, вертів, так, мов коваль кліщами, та й довертівсь* (Барв., Опов.., 1902, 223).

2. *перен.* Хитруючи, зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного.— *А що, взяв? Вертів, вертів хвостом, бісів Супруненко, та й довертівся! Так вам і треба, гаспидські дуки!* (Мирний, III, 1954, 51).

ДОВІ́Р'Я, я, *с.* Ставлення до кого-небудь, що виникає на основі віри в чиюсь правоту, чесність, щирість і т. ін. *Ся просьба показує таке Ваше довір'я до мене і таку повагу, якої я, може, й не заслужила* (Л. Укр., V, 1956, 129); *Хотілося бути з ним удвох, звірятися йому в своїх мріях, почувати до нього безмежне довір'я, слухати його мову...* (Донч., V, 1957, 275).

◇ **Вла́зити (влі́зти, вкрада́тися, вкра́стися, втира́тися, вте́ртися** *і т. ін.*) **в довір'я** — різними підступними діями, хитрощами і т. ін. домагатися довірливого ставлення до себе. *Вже більше року услуговував він ворогові, чинячи диверсії в партизанському загоні «Сокіл». Йому вдалося вкрастися в довір'я командування* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 85); *Агент примовочками, смішком, багатозначними натяками то сяк, то так підкочується до дядьків, втирається в довір'я* (Стельмах, Хліб.., 1959, 203); **Вхо́дити (увійти́) в довір'я** — домагатися довірливого і доброго ставлення до себе. *Яремченко поцікавився, як Біляєв зумів увійти в довір'я переяславських верховодів* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 10).

ДОВІРЯ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **довіря́ти** і **довіря́тися**.

ДОВІРЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок.*, **ДОВІ́РИТИ**, рю, риш, *док.* 1. *неперех., кому, чому.* Вірити кому-, чому-небудь, покладатися на кого-, що-небудь. *Він ..батькові не довіряв* (Котл., I, 1952, 112); *Дома, в школі, в піонерах і комсомолі не лише на словах, а всім життям її вчили довіряти своїй людині* (Коз., Сальвія, 1956, 354).

2. *перех.* Виявляти довір'я, доручати, передавати кому-небудь когось, щось. *Він знав, що, довіряючи йому пост начальника райполітвідділу, партія чекала від нього більшовицької боротьби за оздоровлення транспорту* (Донч., I, 1956, 379); *Для здоров'я дитини ліпше було найняти здорову селянку за мамку. У селі знайшлися дві покритки, ..але пані боялася довірити їм дитину* (Кобр., Вибр., 1954, 86); *Він цілковито погодився з Мандрикою, що серед тих півтисячі солдатів запасного полку хіба що сотня набереться таких, котрим можна без риску довірити зброю* (Головко, II, 1957, 548).

3. *перех.* Ділитися з ким-небудь своїми думками, таємницями і т. ін.— *Не довіряй таємниці другу своєму, бо у друга твого є ще ближчий друг* (Логв., Літа.., 1960, 104); *Багато є людей, які не вміють тримати свою радість і своє горе в собі — вони мусять їх негайно довірити іншим* (Смолич, Розм. з чит., 1953, 12); *Кому довірити свої молодечі інтимні почуття — цьому навчає лише багатюща життєва школа...* (Ле, Право.., 1957, 13).

ДОВІРЯ́ТИСЯ, я́юся, я́єшся, *недок.*, **ДОВІ́РИТИСЯ**, рюся, ришся, *док.* 1. *кому.* Довіряючи кому-небудь, ділитися своїми думками, таємницями і т. ін. *Люба напрочуд чесно уміла зберігати таємниці, і Серьожка багато з чим їй довірявся* (Головко, II, 1957, 82);— *Скажи, нащо тебе я полюбила, Скажи, нащо довірилась тобі?* (Пісні та романси.., II, 1956, 245); *Йому імпонувало те, що Філіпчук у грошових справах довірився саме його синові* (Вільде, Сестри.., 1958, 146).

2. *тільки недок.* Пас. до **довіря́ти** 2, 3.

ДОВІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Який не має початку і кінця; споконвічний, одвічний. *Сонце! Сонце! се тебе, довічний світе, стрічаючи, вітає земля* (Мирний, IV, 1955,

308); *Люблю я її* [осінь] *й за те, що коли опадає в садку пожовкле листя, ..стають видніше довічні зорі* (Вас., Незібр. тв., 1941, 235).

2. Який існує постійно, не зникає; вічний. [Кондрат Антонович:] *Їдь, куди тебе веде твоя думка, довчайся, вишукуй довічної правди* (Кроп., II, 1958, 342); // Не обмежений яким-небудь строком; безстроковий. *Радянська держава передала в безкоштовне довічне користування колгоспів понад 600 тис. га землі* (Вісник АН, 3, 1957, 33); // Який до кінця життя займається тим самим. *Ягайло і польські пани в 1392 р. за угодою.. змушені були визнати Вітовта довічним правителем Литовського князівства* (Іст. УРСР, I, 1953, 110); // Який продовжується, триває до кінця життя. [Неофіт-раб:] *Утомлені своїм довічним рабством, вони* [раби] *гадають розірвати пута і скинути ярмо з своєї шиї* (Л. Укр., II, 1951, 238); *Він* [Щорс] *Іллічу в житті своїм На вірність присягав довічну* (Шер., Дорога.., 1957, 125).

3. Який живе, існує, триває з давніх часів або дуже довго. *Віє од неї* [папиочки], *як од довічних борів Полісся, таємною тишею, чарами-дрімотами* (Вас., I, 1959, 229); *Саме в нашій великій Батьківщині.. вперше комунізм починає перетворюватися з довічної мрії людства в реальність* (Рад. Укр., 7. XI 1960, 4).

ДОВІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **довічний.** *В байці «Рибка» та вірші «Упадок віку» поет* (П. П. Гулак-Артемовський] *висловив реакційну думку про непорушність і довічність системи соціальної нерівності* (Іст. укр. літ., I, 1954, 168).

ДОВІ́ЧНО. Присл. до **довічний** 2, 3. [Марина:] *Довічно за тебе бога молитиму, відкаснись від мене, бо загину!..* (Кроп., II, 1958, 206); *Ти довічно люби батьківщину, Як любив наш великий Тарас* (Турч., Земле моя... 1961, 6).

ДОВІ́ШАТИ *див.* **довішувати.**

ДОВІ́ШУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОВІ́ШАТИ**, ішу, ішеш, *док.*, *перех.* Закінчувати вішати що-небудь.

ДОВІ́ЮВАТИ, юю, юєш *і* **ДОВІВА́ТИ**, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОВІ́ЯТИ**, ію, ієш, *док.* 1. *перех. і без додатка.* Закінчувати віяти (у 4 знач.) що-небудь; віяти до кінця, до певного строку, певної межі. *Пшениці треба було довіяти, щоб у Щербанівку в заготконтору відвезти* (Головко, II, 1957, 136).

2. *неперех.* Віючи, досягати чого-небудь, якого-небудь місця. *Там.. і зірки не сяють, і вітер туди не довіє з рідної сторонньки* (Вас., I, 1959, 115).

ДОВІ́ЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до **довіювати.**

ДОВІ́ЯТИ *див.* **довіювати.**

ДОВКІ́Л *див.* **довко́ла.**

ДОВКО́ЛА, *рідко* **ДОВКІ́Л.** 1. *присл.* Кругом, навколо. *Довкола розкинулись мило Барвисті дрібні береги* (Л. Укр., IV, 1954, 94); *Довкола запанувала сторожка тиша* (Кол., На фронті.., 1959, 98); *Довкіл сплітались Дикі виногради* (Воронько, Драгі.., 1959, 78).

2. *прийм., з род. в.* Уживається при означенні предметів, навколо яких відбувається дія. *В лісах довкола села паслися корови і воли* (Фр., VI, 1951, 22); *По садках і парках довкола заводу і соціалістичного міста йшла осінь* (Собко, Біле полум'я, 1952, 165); *Не думали вони, що сидітимуть за зачиненими віконницями довкіл карбідової окупаційної лампи* (Гончар, II, 1954, 67).

ДОВКО́ЛИШНІЙ, я, є. Який міститься навколо, поблизу; навколишній, околишній. *Виразні обриси довколишніх предметів розпливалися в темряві* (Фр., II, 1950, 93); *Весною довколишній світ шумів малахітовою зеленню, хлюпотів голубизною лісових озер* (Руд., Остання шабля, 1959, 12); // *у знач. ім.* **довко́лишнє,** нього, *с.* Те, що знаходиться навколо, поблизу. *Погляд його був спрямований кудись далеко, а думка наче піднеслася над усім довколишнім, буденним...* (Сміл., Сад, 1952, 27); // Який живе в місцевості, що розташована навколо, поблизу. *Не спали в цю ніч довколишні хуторяни* (Гончар, Таврія.., 1957, 525); — *Недарма цієї землі так бояться довколишні мешканці* (Смолич, I, 1958, 73).

ДОВМИ́ТИСЯ *див.* **доу́муватися.**

ДОВО́ДЖЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дово́дити.**

ДОВО́ДИТИ, джу, диш, *недок.*, **ДОВЕСТИ́**, еду́, еде́ш; *мин. ч.* дові́в, довела́, ло́; *док.* 1. *перех.* Ведучи, доставляти кого-небудь до певного місця; супроводити. *Улас вертався удвох з Лукиною й доводив її щодня до самої хати* (Н.-Лев., III, 1956, 340); *Він таки виконав свою обіцянку й довів мандрівників до свинцевого родовища* (Донч., II, 1956, 59).

2. *перех. і неперех.* Підтверджувати істинність, правильність чого-небудь фактами, незаперечними доказами; доказувати. *З ним можна сперечатися, йому можна доводити, його можна переконати* (Коцюб., I, 1955, 463); *Хто надто багато доводить, той нічого не доводить* (Ленін, 11, 1949, 202); *Говорив* [Сидорчук] *запально і переконливо, немов десь з кафедри доводив свою нову військову концепцію* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 156); *Соціалістична система господарства довела свої переваги* (Рад. Укр., 26.III 1950, 1).

3. *перех.* Роблячи що-небудь, досягати певної межі. *Робітник доводить калібр до останнього ступеня точності* (Собко, Любов, 1935, 11); *На Україні виробництво зерна треба довести до 37—38 мільйонів тонн* (Ком. Укр., 5, 1966, 11).

4. *перех.* Змушувати кого-небудь пройнятися певними почуттями, переживаннями і т. ін. *Плутались* [діти] *у неї під ногами, бились, верещали і доводили її до розпачу* (Л. Укр., III, 1952, 706); — *Корись, сину, не доводь батька до гніву* (Горд., II, 1959, 208).

5. *неперех., діал.* Доносити, повідомляти.— *Ви так і звикли про все доводити дідові!.. Цокотухи!* (Мирний, IV, 1955, 302).

6. *перех., спец.* Здійснювати механічну обробку деталей машин, апаратів, приладів і т. ін. для надання їм точних розмірів і чистоти поверхні; притирати. *Різальні грані таких різців обов'язково треба старанно доводити на точилі або на бруску* (Різальні інстр.., 1959, 32).

◇ **Дово́дити (довести́) до ві́дома** *див.* **ві́дома; Дово́дити (довести́) до гріха́** — бути причиною чиїх-небудь негативних вчинків.— *Мовчи, Марино, не доводь хоч ти до гріха,— невгавав Левко* (Кучер, Трудна любов, 1960, 175); **Дово́дити (довести́) до згу́би** — губити, запапащати кого-небудь. *Одарка заплакала слізьми та й почала розказувати все: як її замикали на ніч саму у горницю, як грозили й били, як до згуби довели...* (Вовчок, I, 1955, 43); **Дово́дити (довести́) до кінця́ (до кра́ю,** *рідко* **кра́ю)** — закінчувати що-небудь.— *Я вірю — коли візьмемось за діло терпляче, уперто і уважно, ми доведемо його до краю* (Вас., II, 1959, 227); **Дово́дити (довести́) до пуття́ (до ладу́):** а) *(що)* робити як слід, як треба що-небудь. *Вона обіцяла побалакати з Явдохою про його діло, але не скоріш, як у неділю, бо тепер.. заходилась коло мазання — треба ж довести його до ладу* (Коцюб., I, 1955, 50); *Друга частина* [страйкарів] *цупко трималась свого: почали, мовляв, так кінчаймо, доводьмо до ладу, а не — курям на сміх!* (Головко, II, 1957, 238); б) *(кого)* ростити, виховувати, допомагати кому-небудь досягти певного становища в суспільстві. *Задумався він і над долею свойого* [свого] *годованця і постановив собі не покинути його, але довести до пуття* (Фр.,

II, 1950, 142); *Добрий був з діда різьбяр; своє вміння він потроху передавав улюбленцеві Борису Ганущакові, якого виховав та до пуття довів* (Дмит., Наречена, 1959, 204); **Дово́дити (довести́) до ро́зуму (до ума́, до глу́зду)** — виховувати, ростити дітей.— *Коли хто вернеться додому, накажіть моїй жінці, нехай не журиться, не плаче, та нехай доводить до розуму дітей* (Н.-Лев., II, 1956, 213); *Няньчить її й доглядає* [ненька].., *обчісує й одягає, До глузду доводить* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 170); **Не дово́дити (не довести́) до добра́** *див.* **добро́.**

ДОВО́ДИТИСЯ [1], иться, *недок.*, **ДОВЕСТИ́СЯ**, едéться, *док.*, *безос.* Бути необхідним, неминучим у зв'язку з певними обставинами. *Часом їй доводилось продиратися через таку гущину, що вона ледве пролазила* (Коцюб., I, 1955, 361); *Доводилось і через болота брести, і в лісах ховатися, і днювати біля кіп та стогів — всього попробували* (Шиян, Партиз. край, 1946, 28); *Фашист думав панувати — довелось йому сконати* (Укр.. присл.., 1955, 422); *На батьківській садибі ніде другу хату ставити, доведеться в Рокитному* (Головко, II, 1957, 517); // Мати можливість. *Доводилось вам коли-небудь польову кашу їсти?* (Мирний, IV, 1955, 320); *Коли доводиться в краях твоїх* [на землі донецькій] *бувати, од щастя плачу я, і плачу, і сміюсь...* (Сос., Так ніхто.., 1960, 33); *Якось Шурі довелося побачити вперше легендарні «катюші»* (Гончар, I, 1954, 163).

ДОВО́ДИТИСЯ [2], джуся, дишся, *недок.* 1. *ким.* Бути комусь ким-небудь (про спорідненість, свояцтво).— *Ви не доводитесь родичем цим двом Посмітюхам? — спитав суддя* (Н.-Лев., II, 1956, 253); — *Учора оце в Полтаві поховали одного машиніста. Ще кумом мені доводився* (Головко, II, 1957, 458); *Дехто навіть думав, що Богучари доводяться Андрієві далекими родичами* (Кучер, Чорноморці, 1956, 93).

2. Пас. до **дово́дити** 1—4, 6.

ДОВОДИ́ТИСЯ, оджу́ся, о́дишся, *док.*, *розм.* Водячи кого-небудь, зазнати чогось небажаного, неприємного.— *Це ж наша Палазя розгубила свою череду десь по Києві. Водила, водила, поки доводилась* (Н.-Лев., II, 1956, 336).

ДОВО́ДКА, и, *ж.*, *спец.* Дія за знач. **дово́дити** 6. *Притиркою, або доводкою, називають остаточний метод обробки зовнішніх і внутрішніх.. поверхонь з метою одержання точних розмірів і високої чистоти поверхні* (Технол. різального інстр., 1959, 194); *Обидва вонц.. кваліфіковані токарі, але на доводку калібрів потрапили вперше* (Собко, Любов, 1935, 21).

ДОВОЄ́ННИЙ, а, е. Який був, існував до війни. *Металургійна промисловість України, яка до війни давала близько 3 млн. т чавуну, ..в 1921 р. випускала лише 1% довоєнної продукції* (Іст. УРСР, II, 1957, 218); *Наводив* [Давид] *цифри, щоб порівняти з довоєнним рівнем та з двадцять першим роком* (Головко, II, 1957, 130); // Який існує з часу, що був до війни. *Марія, розвісивши біля печі мокру хустину і старий, ще довоєнний, командирський плащ з мідними гудзиками, теж присіла до столу* (Руд., Остання шабля, 1959, 20).

ДОВО́ЗИТИ, о́жу, о́зиш, *недок.*, **ДОВЕЗТИ́**, зу́, зéш; *мин. ч.* довíз, довезла́, ло́; *док.*, *перех.* 1. Везучи, доставляти до якого-небудь місця; привозити. *Мендель Гарткопф — підприємець — і законтрактувався довозити будівельне дерево до військового депо* (Фр., VIII, 1952, 383); *Евакуюють* [літаки] *поранених, довозять снаряди* (Гончар, I, 1954, 225); *І день, і ніч поштар не спить, Боїться сумку загубить; Бо зна, що бережно листи До міста треба довезти* (Щог., Поезії, 1958, 179).

2. *ек.* Доставляти товари з-за кордону. *Багато товарів, які не вироблялись у Росії, довозили з Голландії, Англії, Швеції та інших держав* (Іст. СРСР, II, 1957, 23).

ДОВО́ЗИТИСЯ, иться, *недок.* Пас. до **дово́зити.**

ДОВОЗИ́ТИСЯ, ожу́ся, о́зишся, *док.* 1. Возячи кого-, що-небудь, зазнати неприємностей.

2. Довго возячись з ким-, чим-небудь, зазнати неприємностей.

ДОВО́ЛІ, *присл.* Те саме, що **до́сить.** *Місяченьку! Наш голубоньку!.. Світи довше в чистім полі, Щоб нагулятись* [нам] *доволі* (Шевч., I, 1951, 5); *Батько мріяв, щоб було доволі Хліба на селянському столі* (Забашта, Квіт.., 1960, 41); *Тематичне охоплення нашого життя в перших книгах молодих прозаїків доволі широке* (Смолич, VI, 1959, 196); *Доволі найлегшого дотику, різкого звуку.., щоб їх* [нерви] *збудити* (Фр., II, 1950, 375); *Ленін іде! Жити в ярмі доволі — Громи весняні гудуть* (Павл., Бистрина, 1959, 5).

ДОВОЛІКА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОВОЛОКТИ́**, очу́, очéш; *мин. ч.* доволі́к, доволокла́, ло́ *і* **ДОВОЛОЧИ́ТИ**, очу́, о́чиш, *док.*, *перех.* Волочучи, доставляти кого-, що-небудь до якогось місця. *Щука справді була пудова. Недолугий шинкар ледве доволік її до стола* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 459); // *розм.* З великими труднощами вести кого-небудь або нести що-небудь.— *Таке, тату, лихо, що мій Гнідко десь скалічив чи вивихнув ногу і не може ходити. Ледве.. доволік я його сюди на нічліг* (Козл., Сонце.., 1957, 33); — *Я взяв один з них* [чемоданів] — *такий важкий, що ледве спромігся доволокти його у вагон* (Мас., Під небом.., 1961, 7).

◇ **Ле́две (наси́лу** *і т. ін.*) **доволіка́ти (доволокти́) но́ги** — добиратися куди-небудь з великими труднощами. *А із Криму чоловік Ледве ноги доволік* (Шевч., II, 1953, 120).

ДОВОЛІКА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОВОЛОКТИ́СЯ**, очу́ся, очéшся; *мин. ч.* доволі́кся, доволокла́ся, ло́ся; *док.*, *розм.* Важко, з труднощами доходити до кого-, чого-небудь; дотягуватися. *За два тижні він уже зводився з лави, доволікався до вікна* (Коцюб., I, 1955, 372); *Я вже так ослаб, що не знаю, чи здужав би до вечора доволоктись додому* (Фр., VII, 1951, 320).

ДОВОЛОКТИ́ *див.* **доволіка́ти.**

ДОВОЛОКТИ́СЯ *див.* **доволіка́тися.**

ДОВОЛОЧИ́ТИ [1] *див.* **доволіка́ти.**

ДОВОЛОЧИ́ТИ [2] *див.* **доволо́чувати.**

ДОВОЛОЧИ́ТИСЯ, очу́ся, о́чишся, *док.* 1. Вештаючись без діла, зазнати неприємностей.

2. Надмірно упадаючи за ким-небудь, постійно залицяючись, зазнати неприємностей.

ДОВОЛО́ЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОВОЛОЧИ́ТИ**, очу́, о́чиш, *док.*, *перех. і без додатка.* Закінчувати волочити.— *Бери-но, небоже, та доволочуй, бо вечір близько* (Ірчан, II, 1958, 84).

ДОВОРО́ЖИТИ, рожу́, ро́жиш, *док.* Закінчити ворожити. *Чого ж вона* [циганка] *йому ще не сказала? Не доворожила?* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 170).

ДОВОЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *док.* Закінчити воювати. — *Я сапер.. Не довелось довоювати* (Мур., Бук. повість, 1959, 216).

ДОВОЮВА́ТИСЯ, ю́юся, ю́єшся, *док.*, *ірон.* Довго воюючи, зазнати неприємностей. *Фашист довоювався: морда в крові і сам у рові* (Укр.. присл.., 1955, 423).

ДОВЧА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **довча́ти і довча́тися.**

ДОВЧА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОВЧИ́ТИ**, чу́, чи́ш, *док.*, *перех.* 1. Доводити навчання кого-небудь до кінця.— *А ти б до нашої вчительки... вона б тебе довчила,— рають хлопці* (Коцюб., I, 1955, 298).

2. Вивчати що-небудь до кінця або до певної межі. [Ганна Семенівна:] *Ну, ти, Митрусю, маєш ще довчити цього вірша* (Григ., Вибр., 1959, 468).

ДОВЧА́ТИСЯ, áюся, áєшся, *недок.*, **ДОВЧИ́ТИСЯ,** чýся, чи́шся, *док.* 1. Завершувати свою освіту; закінчувати вивчати що-небудь. [Кіндрат Антонович:] *Йдь, куди тебе веде твоя думка, довчайся, вишукуй довічної правди* (Кроп., II, 1958, 342); *Пастуся записалася в якусь школу, щоб довчиться французької мови* (Н.-Лев., IV, 1956, 229); *А як кортіло вступити в школу й довчитися на інженера* (Ле, Міжгір'я, 1953, 221).

2. Доводити своє навчання до певного строку, межі.— *Я встиг довчитися до восьмого класу, коли несподівано помер батько, залишивши на маму і на мене трьох малюків* (Ю. Янов., II, 1954, 18).

3. *розм.* Довго навчаючись, зазнавати чого-небудь неприємного, небажаного.— *Роки зараз неголодні, а ти так довчилася, що й на себе не схожа* (Автом., Щастя.., 1959, 10); *Вчились у Києві ж ви, а до чого довчилися — хто зна. Хутір — це ваш ідеал* (Тич., I, 1957, 233).

ДОВЧИ́ТИ *див.* **довча́ти.**

ДОВЧИ́ТИСЯ *див.* **довча́тися.**

ДÓВШАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дóвшати.**

ДÓВШАТИ, аю, аєш, *недок.* Ставати, робитися довшим. *Зубчаста тінь від замкового муру все довшала, а далі й двір покрила* (Л. Укр., I, 1951, 188); *Як життя кращає, то і вік довшає* (Укр.. присл.., 1955, 377).

ДÓВШЕ, *присл.* Вищ. ст. до **дóвго.**— *Нічко мила! Коли б з тобою довше буть* (Гл., Вибр., 1957, 275); — *Антонівку краще раніше зняти, довше взимку лежатиме...* (Допч., I, 1956, 83).

ДÓВШИЙ, а, е. Вищ. ст. до **дóвгий.** *Мишва таку приміту знає: У кого довший хвіст — той розум більший має* (Гл., Вибр., 1957, 90); *На ньому* [рубежі] *частини Одеського гарнізону повинні затримати ворога на довший період* (Кучер, Чорноморці, 1956, 110).

ДОВ'ЯЗА́ТИ *див.* **дов'я́зувати.**

ДОВ'ЯЗУ́ВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дов'я́зувати.** *Котушкові нитки для штопання (а також для дов'язування) непридатні* (В'язання.., 1957, 108).

ДОВ'ЯЗУ́ВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОВ'ЯЗА́ТИ,** в'яжý, в'я́жеш, *док.*, *перех.* Закінчувати в'язати (у 1, 3 знач.) що-небудь. *Декотрі чоловіки дов'язували снопи, декотрі рушили до панського лану* (Н.-Лев., II, 1956, 186); *Лука дов'язав гніздо* [гусяче] *і з кутка подав голос* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 17); *Якщо пряжі не вистачило, не можна дов'язувати річ будь-яким матеріалом* (В'язання.., 1957, 28).

ДОВ'ЯЗУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **дов'я́зувати.**

ДОГ, а, *ч.* Порода великих короткошерстих службових собак з тупою мордою і сильними щелепами, а також собака цієї породи. *За два кроки перед Володею стояв величезний рудий дог, заступаючи дорогу* (Донч., III, 1956, 318).

ДÓГАД, у, *ч.*, *рідко.* Те саме, що **дóга́дка.** *В писарші аж голова лущала з догадів* (Н.-Лев., IV, 1956, 133); *Висловлювалися всякі догади, пригадувались найменші деталі* (Головко, II, 1957, 90).

ДОГАДА́ТИ, áю, áєш, *док.*, *рідко.* Те саме, що **дога́дати́ся.** *Та скажіть — бо я не догадаю — Чим справі вольності я можу помогти?* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 196).

ДОГАДА́ТИСЯ *див.* **дога́дуватися.**

ДÓГА́ДКА, и, *ж.* Думка, припущення, що грунтується на вірогідності, можливості чого-небудь. *Ніхто нічого не знав, кожний мав свою догадку* (Коцюб., I, 1955, 122); *Стежачи за вогнем, трактористи й причіпниці висловлювали різні догадки* (Гончар, I, 1954, 484).

◇ **Губи́тися в дóга́дках** *див.* **губи́тися.**

ДОГА́ДЛИВИЙ, а, е. Який про все догадується, легко знаходить правильне рішення; кмітливий. *В голові догадливого хлопчини вже наклювалася думка: докопатися до джерела, з котрого продавці.. діставали ті батоги* (Фр., III, 1950, 55).

ДОГА́ДЛИВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **дога́дливий.** *В трудні хвилини на виручку цілому класові приходила його догадливість, блиск його думки, його тямущість* (Гончар, Тронка, 1963, 251).

ДОГА́ДЛИВО. Присл. до **дога́дливий.** *Коні догадливо стригли вухами, вони чули близький бій* (Кач., I, 1958, 386).

ДОГА́ДУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОГАДА́ТИСЯ,** áюся, áєшся, *док.* Ураховуючи певні особливості, ознаки або прикмети, намагатися робити правильні висновки про що-небудь. *Князівна Богаза, побачивши Юрка, догадувалась, що з ним був повинен прийти в палац і його товариш* (Н.-Лев., III, 1956, 296); *Зразу ж по дідовому обличчю догадалася* [Оксана], *що трапилося щось надзвичайне* (Головко, I, 1957, 111): *По голосу його, глухуватому, суворому, дружина одразу догадалась: щось трапилось* (Гончар, Таврія.., 1957, 693).

ДОГА́НА, и, *ж.* Засудження, несхвалення чиєї-небудь поведінки, чиїхось учинків і т. ін.; осуд. *Краще розумна догана, ніж дурна похвала* (Укр.. присл.., 1955, 394); *І поет від свого люду Не почує слів догани* (Л. Укр., I, 1951, 386); // Офіційна негативна оцінка чиїх-небудь учинків, чийогось ставлення до роботи і т. ін. [Ромодан:] *Скажіть, Федоре Гавриловичу, а за що вам дали сувору догану в сорок другому році?* (Корн., II, 1955, 299); *Правильно зробив комсомольський комітет, знявши з нього догану* (Руд., Вітер.., 1958, 432).

ДОГАНЯ́ТИ [1], я́ю, я́єш, *недок.*, **ДОГНА́ТИ,** дожену́, доженé́ш, *док.*, *перех. і без додатка.* 1. Настигати кого-, що-небудь, наближатися до того, що рухається попереду. *Подибала стара мати Доню в полі доганяти...* (Шевч., I, 1951, 391); *Колона все прискорювала крок, і все важче і важче було її доганяти* (Кучер, Чорноморці, 1956, 159); *Лаврін догнав її й порівнявся з нею* (Н.-Лев., II, 1956, 308);—*Дожену, — блискає думка Яреськові.— Хоч до Перекопу гнатимусь, а кулемет буде мій!* (Гончар, Таврія.., 1957, 316); // *перен.* Порівнюватися з ким-небудь зростом. *Явдоха була уже дівка; Горпина — її доганяла* (Мирний, I, 1954, 56); *Синок уже на зріст матір доганяє* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 117); *Сад міцнів щодня — і скоро Нас догнав і вище ріс* (Вирган, В розп. літа, 1959, 32).

◇ **Доганя́ти вітра в пóлі** — те саме, що **Шука́ти (лови́ти** *і т. ін.*) **вітра в пóлі** (*див.* **вітер**).

2. *перен.* Домагатися таких же успіхів, досягнень і т. ін., які мають передові люди. *Хоч хвалять, що ми роботящі, Та мусим ще вище ми брать, Бо в області є за нас кращі! Тож є кого нам доганять!* (С. Ол., Вибр., 1959, 119); *Герой Соціалістичної Праці Гіталов теж починав з малого, а тепер дожени його, спробуй* (Ю. Янов., II, 1954, 129).

3. Примушувати рухатися до певного місця. *Догнали отару до становища* (Мирний, II, 1954, 55).

ДОГАНЯ́ТИ [2], я́ю, я́єш, *недок.*, *діал.* Дорікати. *З чужими ще постережеться, бо ті йому не попустять, а їй доганяє так, що!..* (Барв., Опов.., 1902, 110).

ДОГАРТÓВУВАННЯ, я, *с.*, *мет.* Дія за знач. **догартóвувати.**

ДОГАРТÓВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОГАРТУВА́ТИ,** ýю, ýєш, *док.*, *перех.*, *мет.* Закінчувати гартувати; гартувати до певного ступеня.

ДОГАРТÓВУВАТИСЯ, ується, *недок.*, *мет.* Пас. до **догартóвувати.**

ДОГАРТУВА́ННЯ, я, *с., мет.* Дія за знач. **догартува́ти.**

ДОГАРТУВА́ТИ *див.* **догарто́вувати.**

ДОГАСА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОГА́СНУТИ,** ну, неш, *док.* 1. Переставати горіти; потухати. *В невеличкій печері, розташованій у підніжжі, догасає вогнище* (Галан, Гори.., 1956, 131).

2. *перен.* Слабнути, втрачати сили; чахнути. *Як завжди добрий, привітний, Він догасав на дні тюрми, Болівши тільки за людьми* (Граб., I, 1959, 405).

ДОГА́СНУТИ *див.* **догаса́ти.**

ДОГВИНТИ́ТИ *див.* **догви́нчувати.**

ДОГВИ́НЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОГВИНТИ́ТИ,** нчу́, нти́ш, *док.*, *перех.* Закінчувати гвинтити що-небудь; гвинтити до певної межі. *Догвинчувати гайку.*

ДОГІ́ДЛИВИЙ, а, е. Який догоджає кому-небудь, намагається задовольнити чиї-небудь бажання. *І тямущий, і догідливий* [Данило], *та.. убили хлопця парубки на досвітках* (Бурл., О. Вересай, 1959, 112); // *зневажл.* Який нещиро, улесливо догоджає.— *Чи цей догідливий суб'єкт, Буває, не з балету? Навшпиньках ходить в кабінет, Навшпиньках — з кабінету* (Воскр., З перцем!, 1957, 210); // Який виражає улесливість; власт. підлесливій, нещирій людині. *І хто б у цей час не заглянув у його догідливі очі, ніколи б не повірив, що він за в'язку сушняку може до півсмерті катувати людину* (Стельмах, Хліб.., 1959, 95); *На плескуватому, мов варениця, обличчі лисніла догідлива посмішка* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 149).

ДОГІ́ДЛИВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **догі́дливий.** *На дверях знову появилася гарненька секретарка і тихим.. голосом, в якому звучала догідливість і покора, ..назвала прізвище* (Тют., Вир, 1960, 60).

ДОГІ́ДЛИВО. Присл. до **догі́дливий.** *Груня проворно, догідливо збиває свекрусі подушки* (Горд., II, 1959, 221); *Трохим Іванович, потираючи руки, догідливо засміявся* (Шиян, Гроза.., 1956, 165).

ДОГІ́ДНИЙ, а, е, *діал.* 1. Який, задовольняючи певні вимоги, може бути вживаний для чого-небудь; придатний на що-небудь. *Способи, які йому* [судді] *підсувалися, не годилися з його сумлінням, хоча були добрі та догідні* (Кобр., Вибр., 1954, 36).

2. Зручний. *Місце, де я сидів, було дуже догідне* (Фр., IV, 1950, 225).

ДОГІ́ДНИК, а, *ч.*, *розм.* Той, хто намагається догодити кому-небудь; догідлива людина.

ДОГІ́ДНИЦТВО, а, *с.* Те саме, що **догі́дливість.** *І одягом, і нестриженим чубом, і манерами догідництва більше личило б* [воротареві] *прислужувати десь біля келії монастирського ігумена* (Ле, Наливайко, 1957, 110); *Культ особи створював сприятливі умови для таких негативних явищ, як свавілля і зловживання владою, кар'єризм і догідництво, підозрілість і недовір'я* (Рад. Укр., 16.I 1963, 2).

ДОГІ́ДНО, *діал.* 1. Присл. до **догі́дний** 2.

2. *у знач. присудк. сл.* Зручно. *Вона згадала, що серед двора стримів тільки дишель з передніми колесами, на котрих було б не зовсім догідно їхати* (Н.-Лев., III, 1956, 131); *Йому було байдуже, чи вона була тут, чи ні, ба, було майже догідно* (Коб., II, 1956, 156).

ДОГЛА́ДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОГЛА́ДИТИ,** джу, диш, *док.*, *перех.* Закінчувати гладити що-небудь; гладити все, до кінця. *Маруся на кінці стола догладжувала білизну* (Головко, II, 1957, 382).

ДОГЛА́ДИТИ *див.* **догла́джувати.**

ДОГЛЕ́ДІТИ *див.* **догляда́ти.**

ДОГЛУ́ПАТИСЯ, аюся, аєшся, *док.*, *діал.* Зрозуміти, збагнути. *Довго люди не могли дійти, відки воно береться те добро у Гершка, але швидко доглупались* (Фр., III, 1950, 45).

ДО́ГЛЯД, у, *ч.* 1. Дія за знач. **догляда́ти** 1. *Веселий Кут осиротів. Без догляду, без призору почав пустіти та осуватися* (Мирний, III, 1954, 293); *Ріс хлопець сам, як гусеня на воді, без особливого догляду* (Гончар, Таврія.., 1957, 9); *На лісовій галявині під доглядом пастухів паслися корови й коні* (Донч., II, 1956, 62); *Високий урожай цукрових буряків значною мірою залежить від догляду за ними* (Колг. Укр., 4, 1958, 20).

2. *розм.* Те саме, що **на́гляд.** *Пили* [бідні шляхтичі] *з срібних хазяйських келехів, але під пильним доглядом челядників* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 93); *Їх було двоє,— проїжджих. Унтер-офіцер Булатов і доручений йому під догляд рядовий окремого Оренбурзького батальйону Тарас Шевченко* (Ів., Таємниця, 1959, 211).

ДОГЛЯ́ДАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **догляда́ти.** *А де ж твої думи, рожевії квіти, Доглядані, смілі, викохані діти..?* (Шевч., I, 1951, 245).

ДОГЛЯДА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **догляда́ти** 1. [А н д р і й:] *Я не буду розвивати сеї теми, бо тямлю, що ти невиспана, знервована доглядання хворого і маєш право бути нелогічною* (Л. Укр., III, 1952, 719).

ДОГЛЯДА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОГЛЯ́НУТИ,** ну, неш *і розм.* **ДОГЛЯ́ДІТИ** *і* **ДОГЛЕ́ДІТИ,** джу, диш, *док.* 1. *перех. і неперех., кого, що, чого, за ким — чим і без додатка.* Пильнувати, слідкувати за чим-небудь з метою забезпечення нормального стану, порядку і т. ін. *Сидять собі товариші та доглядають за стравою* (Укр.. казки, 1951, 108); *Поки діти були малі, біля них піклувалася мати; вона ж і хатнього господарства доглядала* (Мирний, IV, 1955, 327); *Батько конфіскований панський реманент доглядав* (Ковінька, Кутя.., 1960, 65); *Треба й обіду доглянути й коло дитини побути* (Коцюб., III, 1956, 188); — *Оце я провідав свата.. та й піду, бо треба і за хазяйством доглянути і в пивній торгувати* (Шиян, Баланда, 1957, 68); — *Пхе! — сказала Олеся, покуштувавши сухої ніжки. — Килина не догляділа й пересмажила* (Н.-Лев., IV, 1956, 99); *Наша пані журилась і плакала за старою дуже. — Вже тепереньки сама я в світі зосталась: .. Моє око всього не догледить* (Вовчок, I, 1955, 132); // Турбуватися, піклуватися про кого-, що-небудь, забезпечувати необхідні умови комусь, чомусь. *Княгині тільки вміють Привести дитину. А годувать та доглядать Не вміють княгині* (Шевч., II, 1953, 12); *За останні роки стали краще удобрювати землю, готувати насіння і доглядати за посівами* (Колг. Укр., 4, 1958, 24); *І просить він доглянути його воликів любих, щоб не зазнали вони ні в чому недостачі, поки прийдуть додому* (Коцюб., I, 1955, 182);— *У тебе сина нема, на фронті, то візьми доглянь пораненого товариша* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 20); — *Робіть* [діти], *що знаєте, аби коло мене були, щоб було кому мене при смерті догляді́ти* (Кв.-Осн., II, 1956, 300); — *Важко довелося мені, дівчині, з дитиною.. Нікому догледіти хлопця, своєчасно нагодувати, обіпрати* (Логв., Давні рани, 1961, 59); * Образно. *Раніше почало вставати сонце, щиріше доглядати землю* (Коцюб., I, 1955, 75).

2. *тільки док., перех. і без додатка, з спол.* що, *діал.* Побачити, помітити. *Коли в'їхали в простору долину, доглянули тут і там хатини* (Коб., I, 1956, 457); *Іде якось раз Мокрина, а за нею котятко. Вона й не догляділа, придавила якось дверима* (Мирний, I, 1954, 102); *Здавалося ляхам, добре мене закували, та не догледіли того, що кайдани були просторі на моїх ногах* (Стор., I, 1957, 168).

ДОГЛЯДА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОГЛЯ́ДІТИСЯ,** джуся, дишся, *док.* 1. *розм.* Те саме, що

придивля́тися. *Доглядаюсь,—Бодай не казати. Кругом мене, де не гляну, Не люди, а змії...* (Шевч., I, 1951, 352); *Іде* [Скиба], *пильний, до сошників доглядається, істиком прочищає* (Головко, I, 1957, 332).

2. *тільки док., діал.* Помітити, примітити, побачити.— *Поклав* [кобзар] *кобзу, а я не доглядівся, де вона, сів на неї та й потрощив* (Стор., I, 1957, 339); *От тут стежечка, що я її вчора не доглядівся* (Вовчок, VI, 1956, 230).

3. *тільки недок.* Пас. до **доглядáти** 1. *Дмитро зразу помітив, що сад доглядається навіть взимку* (Збан., Переджнив'я, 1955, 62).

ДОГЛЯДÁЦЬКИЙ, а, е, *дорев.* Прикм. до **доглядáч** 2. *Доглядацька посада.*

ДОГЛЯДÁЧ, доглядáча, *ч.* 1. Особа, що доглядає за ким-, чим-небудь. *Князь Чолак уподобав його так, що настановив доглядачем над усім в палаці та над усіма своїми палацами* (Н.-Лев., III, 1956, 299); *Доглядачі худоби розгорнули в радгоспі соціалістичне змагання за дострокове виконання взятих на себе зобов'язань* (Рад. Укр., 26.III 1950, 1).

2. *дорев.* Службовець, який наглядав за чим-небудь, завідував чимсь.— *Ану, живо один з другим! Рушайтеся! Рушайтеся! — покрикали панські доглядачі* (Фр., III, 1950, 271); *З своєї брички Тарас почув переговори візника і, мабуть, станційного доглядача* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 332).

ДОГЛЯДÁЧКА, доглядáчки, *ж.* Жін. до **доглядáч** 1. — *Ця доглядачка, мабуть, таки бачила, як я пересаджував Женю через паркан* (Сміл., Сашко, 1957, 176).

ДОГЛЯ́ДІТИ *див.* **доглядáти.**

ДОГЛЯ́ДІТИСЯ *див.* **доглядáтися.**

ДОГЛЯ́НУТИ *див.* **доглядáти.**

ДОГЛЯ́НУТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **доглянути** 1. *Сорочка в нього завжди доглянута* (Ю. Янов., II, 1954, 130); *Старанно доглянутий горох росте на славу* (Рад. Укр., 16.VI 1962, 2).

ДÓГМА, и, *ж.* 1. Учення або положення, що приймається як незаперечна, вічна, незмінна істина для всіх часів і історичних умов. *Маркс і Енгельс говорили багато раз, що наше вчення не догма, а керівництво до дії..* (Ленін, 28, 1951, 193); *За вбивство управителя Кароля кріпаки заплатять дорогою ціною. Можливо, він, огидний Кароль, не вартий такої відплати. Але для порядку. Порядок і закон — то несхитні догми* (Рибак, Помилка.., 1956, 264).

2. *перев. мн.* Основні положення якого-небудь учення або релігії. *Вони* [захисники релігії] *оголошують себе поборниками тих чи інших окремих наукових фактів, щоб засвідчити показну «погодженість» положень науки з догмами релігії* (Наука.., 8, 1959, 44).

ДÓГМАТ, а, *ч.* 1. Положення релігійного віровчення, що визнається за незаперечну, вічну, незмінну, «богом дану» істину. *Його* [Теокріта] *ув'язнено за те, що він.. проповідував думки грецьких філософів, одвертав од догматів віри християнської* (Л. Укр., III, 1952, 728); *Своїм видатним вченням про вищу нервову діяльність він* [І. П. Павлов] *завдав нищівного удару по релігії, по її догматах і вигадках* (Наука.., 1, 1958, 37).

2. *рідко.* Те саме, що **дóгма** 1.

ДОГМАТИ́ЗМ, у, *ч.* Сприйняття певного вчення або положення як вічної істини, як догми. *Творчо розвиваючи марксизм-ленінізм, КПРС рішуче бореться проти будь-яких проявів ревізіонізму і догматизму, глибоко чужих революційній теорії* (Статут КПРС, 1961, 4).

ДОГМÁТИК, а, *ч.* Прихильник догматизму. *Догматики і сектанти.. по-начотницькому підходять до марксистсько-ленінського вчення, розглядають його як застиглі, незмінні догми, відірвані від живої дійсності* (Ком. Укр., 10, 1960, 23).

ДОГМÁТИКА, и, *ж.* Систематичний виклад догматів якої-небудь релігії.— *Ми, ченці і парафіяльні панотці, в освіті он як зацікавлені,— провів він по горлу,— бо мало в нас богословів, добре обізнаних на святому письмі і догматиці* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 127).

ДОГМАТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Заснований на догмах (у 1 знач.). *Первинна партійна організація.. виступає проти всяких спроб ревізіоністських перекручень марксизму-ленінізму і його догматичного тлумачення* (Статут КПРС, 1961, 23).

2. Власт. догматикові. *Схоластичність, теологічний та догматичний спосіб думання — от чим характеризується тодішня, навіть краща, частина галицької інтелігенції* (Коцюб., III, 1956, 29); // Абстрактний, схематичний. *Захищаючи літературу від реакційної й догматичної критики, І. Я. Франко одночасно високо ставить критику наукову, яка сприяла розвитку реалістичної й високоідейної літератури* (Рад. літ-во, 5, 1962, 84); // Бездоказовий, який не допускає заперечень, категоричний. *Ленін рішуче виступив проти начотницького, догматичного підходу до теорії* (Біогр. Леніна, 1955, 284).

3. Стос. до догматики або догмата (у 1 знач.). *Догматичне богослов'я.*

ДОГМАТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **догмати́чний** 2.

ДОГМАТИ́ЧНО. Присл. до **догмати́чний** 2. *Знаходяться доктринери, які не хочуть зважати на зміни, що відбулися на землі, догматично повторюють,.. що імперіалізм нібито, як і раніше, є визначальною силою світового суспільного розвитку* (Ком. Укр., 10, 1960, 16).

ДОГНÁТИ *див.* **доганя́ти** [1].

ДОГНИВÁТИ, áю, áєш, *недок.,* **ДОГНИ́ТИ,** ию, и́єш, *док.* 1. Гнити до кінця, повністю. *Догнивали подовбані птицею, поливані дощами соковиті кавуни і дині* (Кач., II, 1958, 431).

2. *перен.* Повільно вмирати, гинути від нестерпних умов. *І не в Дрездені, і не в Мюнхені догнивав він* [німець], *а в старому, давним-давно забутому шурфові* (Вишня, I, 1956, 258).

ДОГНИ́ТИ *див.* **догнивáти.**

ДÓГОВІР, дóговóру, *ч.* Взаємне зобов'язання, письмова або усна угода про права та обов'язки між державами, установами, підприємствами та окремими особами.— *В селі люди говорять, що буде війна,— обізвався Сергій, що після випитої горілки значно осмілів.— Плети! У нас із Німеччиною договір,— ні за яку силу не погоджувався на війну Оксен* (Тют., Вир, 1964, 206); *Артілі підписали між собою договір на соціалістичне змагання...* (Вишня, I, 1956, 411).

ДОГОВІ́РНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **дóговір.** *Неухильне додержання колгоспами і колгоспниками своїх договірних зобов'язань перед державою — непорушний принцип їх участі в розвитку всього народного господарства* (Програма КПРС, 1961, 71); // Обумовлений договором. *Зміцнилася система договірних відносин Радянського Союзу з іншими країнами соціалізму. В цих договорах втілюється братерська дружба наших народів* (Резол. XXII з.., 1966, 4).

2. Який уклав договір. *Обидві договірні сторони зобов'язались не порушувати цілісності Тібету* (Нова іст., 1957, 140).

ДОГОВÓРЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **договори́ти.** *Збирається Докія Петрівна сьогодні на вечір, уже й коняка либонь до станції договорена* (Головко, II, 1957, 366)

ДОГОВÓРЕНІСТЬ, ності, *ж.* Угода, досягнута шляхом переговорів між окремими державами, установами, особами і т. ін. *Повертаючись у Крим з-під Жванця, татари, згідно з договореністю з* [польським] *королем, знову розсіялися по Поділлю для грабежу* (Іст. УРСР, I, 1953, 256).

ДОГОВОРИ́ТИ *див.* **договóрювати.**

ДОГОВОРИ́ТИСЯ *див.* **договóрюватися.**

ДОГОВÓРЮВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **договóрювати** і **договóрюватися 2.**

ДОГОВÓРЮВАТИ, юю, юєш, *недок.,* **ДОГОВОРИ́ТИ,** ворю́, вóриш, *док.* 1. *перех. і неперех.* Закінчувати говорити; говорити, висловлювати що-небудь до кінця. *Остатні слова Мотруна договорювала вже біжучи вулицею до панського току* (Л. Укр., III, 1952, 670); *Дьяконову.. інколи здається, що Оленчук не все йому договорює, що є в нього на думці щось своє* (Гончар, Таврія.., 1957, 352); *Всі, не дослухавши розмови, не договоривши слів, попливли до гурту* (Вас., I, 1959, 317); *Вона навіть не дала йому договорити* (Ткач, Арена, 1960, 126).

2. *перех., розм.* Наймати кого-, що-небудь для виконання якої-небудь роботи або для інших потреб. *Одного дня ми зранку договорили підводу в хуторського селюка .. і в святковому настрої вирушили з дому до Журбиної школи* (Вас., II, 1959, 495); — *Збудую* [хату]. *уже й майстрів договорив, обсаджу тополями й вишнями* (Головко, I, 1957, 69).

ДОГОВÓРЮВАТИСЯ, юююся, юєшся *і рідко* **ДОГОВОРЯ́ТИСЯ,** я́юся, я́єшся, *недок.,* **ДОГОВОРИ́ТИСЯ,** ворю́ся, вóришся, *док.* 1. *до чого, рідко чого.* Багато говорячи, збиватися на нісенітницю або взагалі зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного. *Говори, говори, а чогось ти договоришся* (Номис, 1864, № 3580); *Безперечним лишається факт, що Каутський договорився в Бюро до того, нібито російська партія зникла* (Ленін, 19, 1950, 468).

2. Приходити до згоди шляхом переговорів; домовлятися. *Поки старі договорювались, в світлицю ввійшли молоді* (Н.-Лев., III, 1956, 56); — *Ну, то хоч покажіть* [гроші],— *договорялися хлопці,— може, у вас грошей немає* (Вас., II, 1959, 48); *Навіть Преображенський забув, яких зусиль прикладати доводилося, щоб договоритися з цим старим аксакалом* (Ле, Міжгір'я, 1953, 186); // *про що.* Домовлятися з кимось про що-небудь. *Уранці Лаврін пішов до отця Сидора договоритись про похорон* (Донч., III, 1956, 108); *Ставши на шлях зради, Брюховецький договорився з турецьким султаном про спільну боротьбу проти Росії* (Іст. УРСР, I, 1953, 283); // *заст.* Найматися.— *Мені до вас і на год не страшно договорятись* (Барв., Опов.., 1902, 181).

ДОГОВОРЯ́ТИСЯ *див.* **договóрюватися.**

ДОГÓДА, и, *ж.* 1. Вчинки, дії, спрямовані на те, щоб зробити кому-, чому-небудь приємність, викликати в когось прихильність. [Парвус:] *А нащо ти скликав у себе збори, не бувши християнином? Невже ж пак, щоб догодити жінці?.. Чому ж ти вже для більшої догоди не вступиш до громади?* (Л. Укр., II, 1951, 442); *Її жіночі протести й вихована чемність милувала його черству, пошматовану штучними догодами натуру* (Ле, Міжгір'я, 1953, 271).

На (у, в) догóду *кому, чому* — намагаючись догодити кому-небудь.— *Правда, що тепер мудріші Люди стали,— не вбивають Одне одного в догоду Богові й небесним силам!* (Л. Укр., IV, 1954, 152); *Фальсифікатори спадщини Толстого здавна вже намагалися спотворити справжнє обличчя письменника на догоду правлячим класам* (Рад. літ-во, 1, 1961, 51).

2. *заст.* Зручність, вигода.— *Ну та й добра ж наймичка оця Сиклета! зараз постереже, в чому мені недогода або догода!* — *думав дід* (Н.-Лев., IV, 1956, 219); // Достаток, розкіш. [Йоганна:] *І я вже не могла в палатах жити, в добрі, в догоді, — я пішла за ним* (Л. Укр., III, 1952, 162).

ДОГОДЖА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **догоджа́ти.** *Як спотворили мою душу, тіло і саму роль погані театральні звички, акторські штучки, мимовільне догоджання публіці..!* (Моє життя в мист., 1955, 317).

ДОГОДЖА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОГОДИ́ТИ,** оджу́, о́диш, *док., кому.* Робити що-небудь приємне, бажане, потрібне, щоб задовольнити кого-небудь або викликати чию-небудь прихильність. *Годі терпіти, годі стогнати, Годі панам догоджати* (Пісні та романси.., II, 1956, 287); *А коло Чіпки Галя не знав вже, як і припадає, чим йому догоджає* (Мирний, II, 1954, 250); *Стала вона тихша води, у всьому догоджає чоловікові, а він ніяк не прощає зради* (Шиян, Баланда, 1957, 177); *Щоб догодити Олі, я все оглядав* (Коцюб., II, 1955, 360); *Догодила невістка свекрусі, по-хазяйськи постелила постіль* (Горд., II, 1959, 221).

ДОГОДИ́ТИ *див.* **догоджа́ти.**

ДОГОДИ́ТИСЯ, оджу́ся, о́дишся, *док., розм., рідко.* Догоджаючи кому-небудь, зазнати неприємностей. *Догодилась титарівна До самого краю* (Шевч., II, 1953, 81).

ДОГÓДНЕ, *присл., рідко.* Як слід, до ладу. *Вона нічого не вміє, ані плаття вигладить, ані вслужити догодне* (Вовчок, I, 1955, 15).

ДОГÓДНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **задовóлений.** *Він зо всього був догодний, Досить з нього, що не був він Ні голодний, ні холодний* (Л. Укр., I, 1951, 364).

ДОГОДÓВУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **догодóвувати.**

ДОГОДÓВУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОГОДУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *док., перех.* 1. Закінчувати годувати (у 1 знач.).

2. Годувати (у 2 знач.) до певного строку. *Мотрю узяв Грицько догодувати до смерті* (Мирний, II, 1954, 301); — *І там треба побувати, і туди заглянути, і суши собі голову, чим скотину догодувати...* (Кучер, Трудна любов, 1960, 107).

ДОГОДУВА́ТИ *див.* **догодóвувати.**

ДОГО́ЙТИ *див.* **догóювати.**

ДОГОЛА́, *присл.* До того стану, коли зовсім скидається вся одежа. *Цар Аггей.. зіскочив з коня, розібрався догола, взяв на себе лук і стріли і пустився вплав через ріку* (Фр., IV, 1950, 141); *Наглядачка наказала роздягатись догола* (Хижняк, Тамара, 1959, 167).

ДОГОЛИ́ТИ *див.* **догóлювати.**

ДОГОЛИ́ТИСЯ *див.* **догóлюватися.**

ДОГÓЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.,* **ДОГОЛИ́ТИ,** голю́, гóлиш, *док., перех.* Закінчувати голити кого-, що-небудь.

ДОГÓЛЮВАТИСЯ, юююся, юєшся, *недок.,* **ДОГОЛИ́ТИСЯ,** голю́ся, гóлишся, *док.* Закінчувати голитися. *Доголюючись, бригадир витягув шию перед дзеркальцем, припасованим на карнизі вагончика* (Гончар, Тронка, 1963, 279).

ДОГÓНИТИ, ню, ниш, *недок.,* **ДОГОНИ́ТИ,** ню, ни́ш, *док., перех., діал.* Доганяти. *Тільки до воріт став* [хлопець] *догонити* [козу], *а дід уже став на воротах*(Укр.. казки, 1951, 37); — *Ми бігли з усієї сили, щоби тебе Собаки не могли догонити* (Фр., IV, 1950, 56).

ДОГОНИ́ТИ *див.* **ДОГÓНИТИ.**

ДОГОРА́ННЯ *див.* **догоря́ння.**

ДОГОРА́ТИ *див.* **догоря́ти.**

ДОГОРА́ЮЧИЙ *див.* **догоря́ючий.**

ДОГОРИ́, *присл.* У напрямку від землі вгору. *Колос повний гнеться до землі, а пустий догори стирчить*

(Номис, 1864, № 2472); *Асмус підвів догори обличчя й довго дивився на небо* (Скл., Святослав, 1959, 45).

◇ **Догорú ногáми (дном)** — протилежно до звичайного, різко порушуючи звичайний порядок. *Коли б дати волю, дівчина зараз все в кімнаті перевернула б догори ногами* (Собко, Звич. життя, 1957, 110); **Догорú дрúгом** *див.* **дрúгом.**

ДОГОРИЧÉРЕВА, *присл., розм.* На спину, догори обличчям; навзнак, горілиць. *Підеш собі у сад, ляжеш долі догоричерева під грушею* (Сл. Гр.).

ДОГОРІ́ЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до **догорі́ти.** *Догорілий сірник.*

ДОГОРІ́ТИ *див.* **догоря́ти.**

ДОГОРЯ́ННЯ, *рідко* **ДОГОРА́ННЯ,** я, *с.* Дія за знач. **догоря́ти, догора́ти.**

ДОГОРЯ́ТИ, я́ю, я́єш *і рідко* **ДОГОРА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОГОРІ́ТИ,** рю́, ри́ш, *док.* 1. Закінчувати горіти; горіти до кінця, до певної межі. *В печі догоряють якісь опилки* (Фр., VII, 1951, 344); *Стою довго, доки вогники сірників, що запалюються регулярно й догорають до краю, зацікавлюють мене* (Ю. Янов., II, 1958, 22); *Свічка догоріла й погасла* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 82).

2. *перен.* Переставати світитися, втрачати яскравість. *На заході догоряла ніжна несмілива заграва* (Донч., IV, 1957, 522); *За лісом догоряла вечірня зоря* (Руд., Остання шабля, 1959, 84); // Закінчуватися. *Догоряє літо* (Собко, Матв. затока, 1962, 228); *Синій вечір тоскно догоряє* (Сос., Так ніхто.., 1960, 52); *Минула, одійшла косовиця на Потоках. Останній день догорів* (Рудь, Гомін.., 1959, 27).

3. *перен.* Поступово втрачати сили, слабнути; вмирати. *Вийшов* [Наум] *із кімнати, подививсь на Марусю, бачить, що вона як тая свічечка догоряє* (Кв.-Осн., II, 1956, 84); *Добриня догоряв, і тільки ще слабі проблиски життя світилися в його глибоких темних очах* (Он., Іду.., 1958, 314).

ДОГОРЯ́ЮЧИЙ, *рідко* **ДОГОРА́ЮЧИЙ,** а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **догоря́ти, догора́ти.** *Біля догоряючого костра на острові залишився тільки Харитон Макарович* (Мокр., Острів.., 1961, 98); *Він* [асфальт] *блищить в., світлі догораючого дня* (Ю. Янов., I, 1958, 135).

ДОГОСТРИ́ТИ *див.* **догóстрювати.**

ДОГÓСТРЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОГОСТРИ́ТИ,** гострю́, гóстриш, *док.*, *перех.* Закінчувати гострити що-небудь. *Догострювати ножа.*

ДОГОЮ́ВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОГОЇ́ТИ,** óю, óїш, *док.*, *перех.* Закінчувати гоїти (рани і т. ін.). *Та хіба ж своїм цілющим теплом ця весна не догоює наших ран на тілі і в серці* (Рад. Укр., 27.III 1946, 3).

ДОГРАВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дограва́ти.** *Дограванння відкладених партій.*

ДОГРАВА́ТИ, аю, аєш, *недок.*, **ДОГРА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док.*, *перех.* Закінчувати грати; закінчувати гру у що-небудь; доводити гру до певної межі, певного результату. *Вже восьмий робер догравали Герої віста* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 135); *Скільки завгодно м'ячів обіцяємо пропустити, тільки б не припинили* [гітлерівці] *змагання, дали дограти другу половину гри* (Ю. Янов., II, 1954, 26); — *Ну... дограла я ото роль...* (Л. Укр., III, 1952, 708); *Ми ледве дограли одну партію в доміно* (Сміл., Сашко, 1957, 112).

ДОГРАВА́ТИСЯ, аю́ся, аєшся, *недок.*, **ДОГРА́ТИСЯ,** а́юся, а́єшся, *док.* 1. Довго граючи, зазнавати чогось небажаного, неприємного. *Підпивши, Влас засів у карти грати.., То до того догравсь.., Що збув худобу й хату* (Бор., Тв., 1957, 158).

2. *перен.* Через легковажну або необережну поведінку зазнавати неприємностей.— *Наїхали* [кінні] *й забрали* [Марка Гущу]. *Догрався* (Коцюб., II, 1955, 26); [Б а с о в:] *Іван Петрович сам винен. Ліберал. Ось і догрався* (Корн., I, 1955, 152).

3. *тільки недок.* Пас. до **дограва́ти.**

ДÓГРАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дограта́ти.**

ДОГРА́ТИ *див.* **дограва́ти.**

ДОГРА́ТИСЯ *див.* **дограва́тися.**

ДОГРЕБТИ́ *див.* **догріба́ти.**

ДОГРЕБТИ́СЯ *див.* **догріба́тися.**

ДОГРИЗА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОГРИ́ЗТИ,** зу́, зе́ш; *мин. ч.* догри́з, ла, ло; *док.*, *перех.* Гризучи, з'їдати що-небудь до кінця, до певної межі. *Отари овець смачно догризали до самої землі недоїдений кіньми спориш* (Л. Янов., I, 1959, 416); *Ще ж догризав помаленьку захоплений з дому шматок, а думками вже в Америці побував* (Мур., Бук. повість, 1959, 49); * Образно. *Вже як на кого узляться люди, то до краю вже доїдять, до кінця догризуть!* (Мирний, II, 1954, 212).

ДОГРИ́ЗТИ *див.* **догриза́ти.**

ДОГРІБА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОГРЕБТИ́,** бу́, бе́ш; *мин. ч.* догріб, гребла́, ло́; *док.* 1. *перех. і без додатка.* Закінчувати догребти;гребти до певної межі, до певного часу. *Догрібати сіно; Догребти до яру; Догребти до обіду.*

2. *неперех.* Гребучи веслами, добиратися куди-небудь; допливати. * Образно. [В і т р о в и й:] *Веслом до комунізму не догребеш* (Корн., II, 1955, 221).

ДОГРІБА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОГРЕБТИ́СЯ,** бу́ся, бе́шся; *мин. ч.* догрі́бся, гребла́ся, ло́ся; *док.* 1. Розгрібаючи, добиратися до чого-небудь.

2. Те саме, що **догріба́ти** 2. * Образно. [Х о м и ч:] *Та я до самого начальника догребусь!..* (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 10).

3. *тільки недок.* Пас. до **догріба́ти** 1.

ДОГРІВА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОГРІ́ТИ,** ію, ієш, *док.* 1. *перех.* Закінчувати гріти; гріти до певної температури. *Догрівати чай.*

2. *неперех., рідко.* Те саме, що **пригріва́ти.** *Тепер вони тільки трохи набік поодвертали голови, сонце догрівало найбільше у спину* (Мирний, IV, 1955, 21); // Досягати своїм теплом, промінням. *Туди вітер не довіє і сонечко не догріє* (Сл. Гр.)

ДОГРІ́ТИ *див.* **догріва́ти.**

ДОГРОМА́ДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОГРОМА́ДИТИ,** джу, диш, *док.*, *перех.* Закінчувати громадити що-небудь.— *Може, десь догромаджує* [дівчина] *сіно?* (Стельмах, Хліб.., 1959, 563).

ДОГРОМА́ДИТИ *див.* **догрома́джувати.**

ДОГУКА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *док.* Довго гукаючи, примусити кого-небудь відгукнутися або прийти. *Хлопці не могли його* [собаки] *догукатися* (Мик., II, 1957, 263).

ДОГУКНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.*, *розм.* Гукнути так голосно, щоб було чути на відстані.— *Гей, люди, чи догукну до вас?* (Ю. Янов., I, 1954, 35).

ДОГУ́ЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОГУЛЯ́ТИ,** я́ю, я́єш, *док.* Закінчувати гуляти (у 1—3 знач.); гуляти до певного часу. *На весіллі догулювали гості з останньої бригади, що, попоївши, танцювали до сьомого поту* (Ю. Янов., II, 1958, 288); // *перех.* Гуляючи, проводити той час, що залишився. *Діти догулювали останні дні. Треба було готуватись до школи* (Коп., Сон. ранок, 1951, 112); *Пізно розходилися по домівках із школи батьки й матері, залишивши дітей своїх догулювати це надзвичайне у їхньому житті свято* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 38).

ДОГУ́ЛЮВАТИСЯ, юю́ся, юєшся, *недок.*, **ДОГУЛЯ́ТИСЯ,** я́юся, я́єшся, *док.* Багато гуляючи, зазнавати неприємностей. [Ч у м а к:] *Догулявся чумачина, Що й копочки нема* (Кроп., V, 1959, 335); *Дали до-*

кумента на бланку, Писалося в нім зокрема: «Зняли за прогули й п'янку...» Отак догулявся Кузьма! (С. Ол., Вибр., 1959, 215).

ДОГУЛЯ́ТИ *див.* **догу́лювати.**

ДОГУЛЯ́ТИСЯ *див.* **догу́люватися.**

ДОДАВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **додава́ти** 1—3 і **додава́тися** 1. *Як показали дослідження вчених, додавання до кормів деяких антибіотиків і вітамінних препаратів забезпечує повніше використання тваринами рослинних білків* (Наука.., 1, 1957, 13); *Рідку їжу готували з додаванням багатьох ароматичних приправ та овочів* (Укр. страви, 1957, 5).

2. Математична дія, за допомогою якої з двох або декількох чисел (доданків) одержують нове (суму), що має стільки одиниць, скільки було у всіх заданих числах разом. *Дія, яка полягає в утворенні суми кількох чисел, називається додаванням цих чисел* (Арифм., 1956, 14).

ДОДАВА́ТИ, даю́, даєш, *недок.*, **ДОДА́ТИ,** да́м, дасі́, *док., перех.* 1. Давати, класти, сипати, лити і т. ін. у додаток до чого-небудь; добавляти. *Взимку до складу раціону підсвинків, крім картоплі і грубих кормів, додають 2—4 кілограми доброго силосу з кормового люпину* (Наука.., 1, 1957, 12); *Замішуючи тісто, вона додала в нього доброї сметани, розбила півдесятка яєць* (Минко, Моя Минківка, 1962, 75); *Старенька, узявши блискучу мідницю, Що умивали в ній ноги, холодної досить вливає В неї води і гарячої ще додає* (Гомер, Одіссея, перекл. Б. Тена, 1963, 331).

◇ **Додава́ти (дода́ти) куті ме́ду** *див.* **мед.**

2. Збільшувати, посилювати, робити відчутним що-небудь. *Пісня до роботи додає охоти* (Л. Укр., III, 1952, 494); *Будучи звідкись певною, що саме ніжна шкіра обличчя найбільше додає дівчині вроди, Ганна ради цього всю дорогу задихалась під хусткою* (Гончар, Таврія.., 1957, 20); *Темрява додала бідній Василині сміливості* (Н.-Лев., II, 1956, 89); *Здобутий успіх — веселив, додав натхнення, сили* (Дор., Три богатирі, 1959, 55).

3. Говорити або писати на додаток до вже сказаного чи написаного; доповнювати. *Я додаю од себе, що сьогодні серед зими пахне весною* (Коцюб., II, 1955, 409); *— Чи бачили таке! — сказав батько і, помовчавши, додав: — Готовий хлібороб, одним словом* (Головко, II, 1957, 211).

4. *мат.* Виконувати додавання (у 2 знач.). *Щоб додати до будь-якого числа суму кількох чисел, можна додати окремо кожний доданок один за одним* (Алг., I, 1956, 10); *Хлопчик Андрійко не вмів рахувать, Ні віднімать, ані додавать* (Перв., Райдуга.., 1960, 25).

ДОДАВА́ТИСЯ, дається, *недок.*, **ДОДА́ТИСЯ,** а́ться, *док.* 1. Приєднуватися в додаток до чого-небудь; збільшуватися порівняно з чим-небудь. *До його приязні й захоплення дівчиною додавалося якесь нове і більш сердечне почуття* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 118); *Порося, коли говорити правду, родилося без хріну — хрін додався потім* (Вишня, I, 1956, 436); // *безос. З'явився і в її житті якийсь інтерес, якась мета, ..додалося роботи, стало менше вільного часу на роздуми та переживання* (Коз., Сальвія, 1956, 103); *До старечих відчуттів Геннадія додалося ще одне, досі ним незвідане* (Вол., Місячне срібло, 1961, 130).

2. *тільки недок.* Пас. до **додава́ти** 1, 3, 4. *При множенні степенів того самого числа показники степенів додаються* (Алг., I, 1956, 51).

ДОДАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дода́ти.** *Далі до листа додані були рахунки плати комірної, яку зміг зібрати Турковський* (Л. Укр., III, 1952, 513); // **до́дано,** *безос. присудк. сл. На підмогу пастухам додано ще злющих кудлатих псів, лютих ворогів сірого грабіжника-вовка* (Допч., I, 1956, 111).

ДОДАННЯ, я́, *с., рідко.* Дія за знач. **дода́ти** 1, 2 і **дода́тися** 1. *В багатьох районах України.. стіни фарбують у ясно-голубі або зеленуваті тони, що досягається доданням до крейди синьки чи інших барвників* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 139).

ДОДА́НОК, нка, *ч., мат.* Величина (число), яка (яке) додається до другої величини (числа). *Щоб додати до будь-якого числа суму кількох чисел, можна додати окремо кожний доданок один за одним* (Алг., I, 1956, 10).

ДОДА́ТИ *див.* **додава́ти.**

ДОДА́ТИСЯ *див.* **додава́тися.**

ДОДАТКО́ВИЙ, а, е. 1. Який є додатком (у 2 знач.) до чого-небудь. *Ланка одержала в додаткову оплату 900 пудів картоплі* (Вол., Сади.., 1950, 106); *Варя Кочубей виливала з алюмінію ложки в неробочий час. Це додаткове навантаження вона взяла на себе добровільно* (Ткач, Плем'я.., 1961, 46).

△ **Додатко́ва ва́ртість,** *ек.* — вартість, створювана працею найманого робітника зверх вартості робочої сили і безплатно привласнювана капіталістом. *У капіталістичному суспільстві, де панує приватна власність на засоби виробництва і метою виробництва є додаткова вартість, організація праці являє собою знаряддя експлуатації* (Ком. Укр., 4, 1960, 37).

2. *грам.* Який виконує роль додатка (у 3 знач.). *Підрядним додатковим реченням називається таке, яке пояснює або заміняє додаток головного речення* (Грам. укр. мови, II, 1957, 96).

ДОДАТКО́ВО. Присл. до **додатко́вий** 1. *Повітря й воду хіміки перетворюють на добрива, які дають народному господарству додатково мільйони тонн сільськогосподарської продукції* (Наука.., 2, 1959, 25); — *Те, що нам належало, ми вже вибрали. Тепер просимо додатково* (Тют., Вир, 1960, 147)

ДОДА́ТНИЙ, а, е. 1. *мат.* Більший за нуль, який становить величину із знаком плюс. *Число із знаком плюс (+).. називається додатним* (Алг., I, 1956, 19).

2. *фіз.* Стос. до того виду електрики, частками якого є протони, позитрони і т. ін. *Додатний заряд.*

ДОДА́ТОК, тка, *ч.* 1. *рідко.* Дія за знач. **додава́ти, дода́ти** 1—3.

2. Те, що додається, служить доповненням до чого-небудь. *Молода, напрочуд гарна, Кароока та струнка, Швидкометна, наче сарна, Мов тополенька гнучка Весь малюнок без додатка, Бо нема чого додать* (Граб., I, 1959, 350); *Невеликий додаток його* [рідкого скла] *зміцнює грунти, робить водонепроникними фундаменти, прискорює твердіння бетону* (Рад. Укр., 27.III 1957, 3); // Книга, брошура і т. ін., що додається до передплатного видання і разом з ним надсилається передплатникам. *Вона.. читала додатки до «Пивы», але тільки романи та повісті* (Н.-Лев., IV, 1956, 82); *Ще в молодості він* [Я. Галан] *брав участь у додатку до журналу «Вікна» — «Жива сцена», що видавався на допомогу самодіяльним робітничим і сільським драматичним гурткам* (Іст. укр. літ., II, 1956, 609); // Невеликі замітки, дописки, доповнення до статті, твору, книги, протоколу і т. ін. — все те, що не ввійшло в основний текст. *Щодо справи каталога українських книжок.., то як він буде у Вас в рукописі готовий, пришліть мені, а я, зробивши додатки, знов пришлю вам* (Л. Укр., V, 1956, 374); — *Будуть які додатки чи зміни? Нема? Добре* (Кучер, Трудна любов, 1960, 92).

У (в, на) дода́ток — до того, що вже є; додатково. *Ніч уже зовсім налягла на землю, а в додаток ще й туман піднімався* (Мирний, II, 1954, 239); *А на додаток*

ще застрайкували портові робітники (Панч, Гарні хлопці, 1959, 16).

3. *грам.* Другорядний член речення, який перебуває в об'єктних відношеннях з підпорядковуючим членом і виражається формами непрямих відмінків іменників та їх еквівалентів. *Додатком називається другорядний член речення, який означає предмет і відповідає на питання непрямих відмінків* (Грам. укр. мови, II, 1957, 37).

ДОДА́ЧА, і, *ж.* 1. Дія за знач. **додава́ти, дода́ти** 1. *Подав* [князь] *букет Гані, з додачею компліментів* (Н.-Лев., I, 1956, 163); *Додача грошей; Додача продуктів.*

2. Те, що додається.— *Слід організувати міжрайонний обмінний пункт для таких* [нездатних господарювати] *голів. Щоб район з районом мінявся такими головами. Можна й додачі давать...* (Вишня, I, 1956, 395).

У (в, на) дода́чу — до того, що вже є; додатково. — *Перед шлюбом дам йому або дочці банкову розписку на дві тисячі карбованців, ще й дім в додачу* (Н.-Лев., IV, 1956, 346); *Він цілу ніч лаяв жінку, а коли лайка не допомагала, давав доброго стусана на додачу* (Кол., Терен.., 1959, 32).

ДОДБА́ТИ, а́ю, а́єш, *док., перех., рідко.* Доповнити що-небудь; збільшити, примножити. *Ніхто його* [світу] *не додбає і не розруйнує...* (Шевч., I, 1951, 242); *Жив колись-то багатий-пребагатий чоловік на ймення Ландольфо Руффоло. Та йому не досить було того багатства, і він, хотівши ще удвоє стільки додбати, за малим богом життя свого не занапастив* (Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша, 1964, 105).

ДОДЕКА́ЕДР, а, ч. Правильний дванадцятигранник з п'ятикутними або чотирикутними гранями.

ДОДЕКАФО́НІЯ, ї, *ж.* Формалістичний метод у музичній творчості, в основу якого покладено атональність з 12-тоновою системою композиції, що зумовлює беззмістовне хаотичне звучання. *Сучасна додекафонія, електронна, конкретна музика буржуазного світу зовсім ігнорує слухача* (Мист., 5, 1961, 8).

ДОДЕ́РЖАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **доде́ржати.** *В цілому не можна говорити про абсолютно чистий, цілком додержаний український чи білоруський тип або характер усіх грамот* [XIV ст.] (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 49); // **доде́ржано,** *безос. присудк. сл. В перекладі додержано якнайближчої точності щодо тексту* (Л. Укр., IV, 1954, 274).

2. *у знач. прикм.* Доведений до високої якості тривалим зберіганням у відповідних умовах. *В кубках іскрилось додержане вино* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 166).

ДОДЕ́РЖАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доде́ржати** і **доде́ржатися.** *КПРС будує свою роботу на основі неухильного додержання ленінських норм партійного життя* (Статут КПРС, 1961, 3); *Перед приходом німців мартенівська піч № 1 була залишена нами з додержанням усіх технічних вимог припинення виробництва* (Ле, Мої листи, 1945, 211).

ДОДЕ́РЖАТИ *див.* **доде́ржувати.**

ДОДЕ́РЖАТИСЯ *див.* **доде́ржуватися.**

ДОДЕ́РЖУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доде́ржувати** і **доде́ржуватися.** *Комітет Партійного Контролю при ЦК партії.. перевіряє додержування членами і кандидатами партії партійної дисципліни* (Статут КПРС, 1958, 49).

ДОДЕ́РЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОДЕ́РЖАТИ**, жу, жиш, *док., перех.* 1. Не відпускати, примушувати кого-небудь перебувати де-небудь. *Ой, десь же ти, моя мила, Да із шовку ізшита, Що ти мене та додержала Аж до білого світу* (Укр.. лір. пісні, 1958, 123); *Як же він жалів її, як беріг та ховав од погляду людського, аби хоч якомога довше додержати біля себе та настановити до життя* (Л. Янов., I, 1959, 309).

2. *перен.* Точно, без відхилень виконувати, здійснювати що-небудь обіцяне, загадане, необхідне і т. ін. *Ви певні, що вони будуть додержувати присяги?* (Фр., IV, 1950, 97); *Співак закликав додержувати тиші* (Головко, I, 1957, 401); *При записуванні фольклору Шевченко намагався додержувати наукових вимог* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 231); *Своєї обіцянки матушка Раїса додержала* (Донч., III, 1956, 32).

Доде́ржувати (доде́ржати) [свого́] сло́ва — виконувати обіцяне. *Хто не додержує свого слова, той сам себе зневажає* (Укр.. присл.., 1955, 168); *Я додержала слова: прийшла до Інни о восьмій годині ранку* (Гур., Осок. друзі, 1946, 68).

ДОДЕ́РЖУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОДЕ́РЖАТИСЯ**, жуся, жишся, *док.* 1. Не зникати, не втрачатися, зберігатися до певного строку

2. Витримувати що-небудь, перев. до якогось часу. *Скрутно прийшлася година голодна: З осені хліб купували; ..Всилу додержались, поки робота Знову у полі відкрилась* (Манж., Тв., 1955, 54).

3. *перен.* Те саме, що **доде́ржувати** 2. *Правління профспілок поставило перед Зілінським вибір: або вийти з товариства власників, або додержуватись пунктів договору* (Вільде, Сестри.., 1958, 119); *Опоненти не завжди додержувались правил наукової дискусії, вдавались і до недозволених прийомів* (Шовк., Інженери, 1956, 26).

4. *тільки недок.* Пас. до **доде́ржувати.**

ДОДЗВОНИ́ТИСЯ *див.* **додзво́нюватися.**

ДОДЗВО́НЮВАТИСЯ, юся, юєшся, *недок.*, **ДОДЗВОНИ́ТИСЯ**, вонюся, во́нишся, *док., до кого — чого, рідко кого, чого.* Дзвонячи, домагатися відповіді. *Пішла* [Тетяна Федорівна] *з Друзем до телефонної будки й терпляче чекала, поки він додзвонювався до чергового лікаря й розмовляв із ним* (Шовк., Людина.., 1962, 429); — *Сидите цілий день у себе в хаті — не додзвонишся вас!* (Л. Укр., III, 1952, 547); *Телефоністка ніяк не може додзвонитися до секретаря райпарткому* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 548).

ДОДЗЬО́БАТИ *див.* **додзьо́бувати.**

ДОДЗЬО́БУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОДЗЬО́БАТИ**, аю, аєш, *док., перех.* Дзьобаючи, з'їдати все, до кінця; докльовувати. *Курчата додзьобували пшоно.*

ДОДИ́БАТИ *див.* **доди́бувати.**

ДОДИ́БУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОДИ́БАТИ**, аю, аєш, *док., розм.* Насилу, з труднощами дохо́дити, добиратися куди-небудь, до чого-небудь.— *А я ледве додибала до вашої хати* (Шевч., I, 1951, 320); *Данько зовсім знесилився, доки, спираючись на материне плече, додибав до саней* (Гончар, Таврія.., 1957, 425).

ДОДИВИ́ТИСЯ *див.* **додивля́тися.**

ДОДИВЛЯ́ТИСЯ, я́юся, я́єшся, *недок.*, **ДОДИВИ́ТИСЯ**, дивлю́ся, ди́вишся; *мн.* доди́вляться; *док.* 1. Пильно, уважно дивитися, щоб побачити, розглянути кого-, що-небудь; приглядатися. *Вона почала до всього додивлятися, ближче з усім знайомитися* (Мирний, I, 1954, 67); *За комбайном цюпав* [дибає] *і дід Олекса, він до всього додивляється, все перевіряє* (Стельмах, Над Черемошем, 1952, 289);— *Хіба його* [трактора] *одним оком додивився? ..Я зразу побачив, що в темноті нічого не видно* (Панч, II, 1956, 101).

2. Закінчувати дивитися; дивитися до кінця, до певної межі. *Мар'яна Крізь тин дивилася на те. Не додивилася, упала і тяжко, тяжко заридала* (Шевч., I, 1963, 154); — *Чекайте, діду, додивлюся...— На кого? — А на козаків* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 85).

3. *тільки док.* Пильно вдивляючись, розглядаючи, помітити що-небудь. *Їжак-неборак якось не додивився*

та й спіймався в сильце (Фр., IV, 1950, 77); *Вона додивилась, ..що на спідній губі була маленька ямочка саме посередині* (Н.-Лев., I, 1956, 436); *Жінка, що була в вагоні, бачила ці молитви* [Фатьми] *і додивилась: замість аллаха — Ленін* (Ю. Янов., I, 1958, 75).

ДОДІ́ЛЬНИЙ, а, е, *розм.* 1. Довгий, до самої долівки, викроєний з суцільного шматка матерії (перев. полотна). *Мати у білій сорочці додільній, білою хусткою зав'язана, лежить на лавці* (Вовчок, VI, 1956, 225); *Додільна сорочка з вставкою, виготовленою з льняного полотна, прикрашалась на рукавах і внизу витканими кольоровими горизонтальними смужками* (Матеріали з етногр.., 1956, 58).

2. *рідко.* Високої якості.— *На ввесь вік постачить згадувати та радіти, що довелося хоч одну річ зробити додільну* (Л. Янов., I, 1959, 120).

ДОДЛЯ́ТИСЯ, я́юся, я́єшся, *док., розм.* Роблячи що-небудь дуже повільно, зазнати чогось неприємного, небажаного. *Додлялись-таки, поки дощ пішов* (Сл. Гр.).

ДОДОВБА́ТИ *див.* **додо́вбувати.**

ДОДОВБА́ТИСЯ *див.* **додо́вбуватися.**

ДОДОВБТИ́ *див.* **додо́вбувати.**

ДОДО́ВБУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **додо́вбувати** і **додо́вбуватися** 1.

ДОДО́ВБУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОДОВБА́ТИ,** а́ю, а́єш і **ДОДОВБТИ́,** бу́, бе́ш, *док., перех.* Закінчувати довбати; довбати до певної межі, до певного часу. *Додовбувати долотом дірку; Додовбати до сучка.*

ДОДО́ВБУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.,* **ДОДОВБА́ТИСЯ,** а́юся, а́єшся, *док.* 1. Довбаючи, доходити до певної межі. *Додовбався до сучка.*

2. Довбаючи, зазнавати чого-небудь неприємного. *Додовбався до того, що й долото зламав.*

3. *тільки недок.* Пас. до **додо́вбувати.**

ДОДОЇ́ТИ *див.* **додо́ювати.**

ДОДО́ЛОНЬКУ, *присл., нар.-поет.* Пестл. до **додо́лу.** *Кинув* [Василько] *косу додолоньку, А сам пішов додомоньку* (Укр.. лір. пісні, 1958, 210).

ДОДО́ЛУ, *присл.* 1. На землю, на долівку. *Саме в той момент, як Гафійка нагнулася, щоб вийняти з печі горщик, з-за пазухи висунулась в неї книжка і впала додолу* (Коцюб., II, 1955, 12); *Він мовчки узяв Михася за руки й зсадовив додолу* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 167).

2. Униз, донизу; до землі. *Кричала ворона, як вгору летіла, а як додолу — то й крила опустила* (Укр.. присл.., 1955, 177); *Коли поспів виноград — Додолу гнуться ніжні віти...* (Рильський, II, 1946, 27); *Марися пройшла далі, стала коло комина, засоромлено опустивши додолу очі* (М. Ол., Леся, 1960, 105).

ДОДО́МОНЬКУ, *присл., нар.-поет.* Пестл. до **додо́му.** *Ходімо, каже, у свій гай, ..Ходім додомоньку, дитино* (Шевч., II, 1953, 316); — *Я вас залишу, а сам піду додомоньку* (Автом., Щастя.., 1959, 127).

ДОДО́МУ, *присл.* У свій дім, на свою квартиру, до своєї сім'ї. *Поспішалася вона од людей геть додому, до своєї хати* (Вовчок, I, 1955, 169); *Пізно ввечері поверталась Галина зі зборів додому* (Донч., II, 1956, 496); // На батьківщину, у рідні місця. *Чути: героїв везе* [Арго], *несмертельною славою вкритих, хоч і не всім, що пішли, довелося вернути додому* (Фр., XIII, 1954, 315); *Кінець війні. Додому* (Довж., I, 1958, 36).

ДОДО́ЮВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **додо́ювати.** *Доїльні апарати повністю видоюють молоко, і тому немає потреби в ручному додоюванні корів* (Колг. Укр., 9, 1956, 27).

ДОДО́ЮВАТИ, юю, юєш, *недок.,* **ДОДОЇ́ТИ,** дою, до́їш, *док., перех.* Закінчувати доїти; доїти до кінця. *Довелося дівчині затриматись. Разом додоїли корів* (Рад. Укр., 9.VI 1962, 3); *Додоювати корів вручну після машинного доїння не доцільно, бо це привчає їх до неповної віддачі молока під час механізованого доїння* (Хлібороб Укр., 7, 1966, 17).

ДОДРУКО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **додрукува́ти.**

ДОДРУКО́ВУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **додруко́вувати** і **додруко́вуватися** 1.

ДОДРУКО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОДРУКУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *док., перех.* 1. Друкувати до кінця; друкувати до певної межі. *Додруковувати книгу.*

2. Друкувати в додаток до надрукованого раніше.

ДОДРУКО́ВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.,* **ДОДРУКУВА́ТИСЯ,** у́юся, у́єшся, *док.* 1. Закінчувати друкуватися.

2. *тільки недок.* Пас. до **додруко́вувати.**

ДОДРУКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **додрукува́ти** і **додрукува́тися.**

ДОДРУКУВА́ТИ *див.* **додруко́вувати.**

ДОДРУКУВА́ТИСЯ *див.* **додруко́вуватися.**

ДОДУ́МАТИ *див.* **додýмувати.**

ДОДУ́МАТИСЯ *див.* **додýмуватися.**

ДОДУ́МУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОДУ́МАТИ,** аю, аєш, *док.* 1. *перех. і неперех.* Закінчувати обдумування чого-небудь; грунтовно продумувати, обмірковувати щось. *Вова Порада завжди додумував до кінця, вникав до можливих глибин у все* (Коп., Тв., 1955, 365); *В задумі й надії, мов селянські пророки, сиділи освітлені багаттям діти землі і додумували свої думи* (Стельмах, Хліб.., 1959, 519); *Ще й не додумала Христя своїх думок, як почула, що в сінях щось зашамотіло* (Мирний, III, 1954, 53); *Йому, напевне, хотілося додумати вголос те, чого він не встиг додумати до кінця* (Руд., Вітер.., 1958, 69).

2. *перех., з спол.* Те саме, що **придýмувати.** *Пішов.. Додумать, як би то скувать Кайдани на римлян* (Шевч., II, 1953, 335);— *А смак* [винограду] *треба додумати, ночей не спати, а додумувати* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 17).

ДОДУ́МУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.,* **ДОДУ́МАТИСЯ,** аюся, аєшся, *док.* Розмірковуючи, обдумуючи що-небудь, робити певні висновки. *З його бесіди додумувалась я, що він демократ* (Коб., I, 1956, 256); *Додумались вони, що із такого дива Не буде пива* (Гл., Вибр., 1957, 160); *Коли з морської води хто-небудь би додумався варити юшку, солити тої юшки не треба* (Вишня, I, 1956, 175).

ДОЖА́РЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дожа́рити.**

ДОЖА́РИТИ *див.* **дожа́рювати.**

ДОЖА́РИТИСЯ *див.* **дожа́рюватися.**

ДОЖАРТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *док.* Багато жартуючи, зазнати чогось небажаного, неприємного. [Л і з х е н:] *От тобі й дожартувалась. На шию парубку чіплялась!* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 146).

ДОЖА́РЮВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дожа́рювати** і **дожа́рюватися.**

ДОЖА́РЮВАТИ, юю, юєш, *недок.,* **ДОЖА́РИТИ,** рю, риш, *док., перех. і без додатка.* Закінчувати жарити; жарячи, доводити до готовності. *В кухні ще допікають, доварюють, дожарюють* (Кучер, Дорога.., 1958, 29).

ДОЖА́РЮВАТИСЯ, юється, *недок.,* **ДОЖА́РИТИСЯ,** риться, *док.* 1. Жарячись, ставати готовим. *М'ясо дожарювалося.*

2. *тільки недок.* Пас. до **дожа́рювати.**

ДОЖА́ТИ *див.* **дожина́ти.**

ДОЖЕ́ВРІТИ, іє, *док.* Закінчити жевріти (у 1, 2 знач.). *Дожевріло й згасло рожеве сяйво* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 87).

ДОЖÉРТИ *див.* **дожирáти.**

ДОЖИВÁННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доживáти.** *За собою життя веселе, розкішне, без праці, без клопоту; перед собою — вбоге доживання віку, може, тяжка праця на старість* (Мирний, II, 1954, 261).

ДОЖИВÁТИ, áю, áєш, *недок.*, **ДОЖИ́ТИ,** иву́, ивéш, *док.* 1. *неперех., до чого.* Досягати певного віку. — *Ось мама наша — до старості дожила, а все така ж* (Головко, II, 1957, 587); // Жити до якого-небудь строку. *Дитина дожила тільки до вечора* (Н.-Лев., III, 1956, 108); // *до чого, рідко чого.* Дочікуватися чого-небудь, зазнавати в житті чогось. *І дав дожить Господь їй радості на світі* (Шевч., II, 1953, 11); *Проте й вона дожила до свого щастя, діждалася своєї доби* (Мирний, I, 1954, 61); *Далеко ся весна ясна за мною, й чимало довелось дожить невдач* (У. Кравч., Вибр., 1958, 102); *Радісно стає дідові на серці. І він дожив, хоч на старість, до нових, світлих часів* (Допч., I, 1956, 83).

2. *перех. і неперех.* Закінчувати своє життя. *І не знаю, Чи я живу, чи доживаю, Чи так по світу волочусь* (Шевч., I, 1951, 349); *Заспішив я в дивнім неспокої В рідний край, де мати в самоті Дні свої старечі доживала* (Криж., Калин. міст, 1940, 7); *Дожив віку свого старий Задорожко* (Вовчок, I, 1955, 49); [К р я ж:] *Всіх дочок докупи зберу й доживу віку* (Зар., Антеї, 1962, 209); * Образно. *За вікном доживає останні дні багата снігами зима* (Кучер, Трудна любов, 1960, 385).

ДОЖИДÁЛЬНЯ, і, *ж., розм.* Те саме, що **чекáльня.** *В дожидальні запанувала тиша* (Гур., Друзі.., 1959, 154).

ДОЖИДÁННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дожидáти** і **дожидáтися.** *І ось обоє в дитячім урочистім дожиданні сіли на скелі над виром* (Фр., VI, 1951, 311); *П'ять днів минуло в моторошно важкому дожиданні* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 166).

ДОЖИДÁТИ, áю, áєш, *недок.*, **ДІЖДÁТИ,** діждý, діждеш, *док.* 1. *перех.* Перебувати десь, щоб побачити кого-небудь, зустрітися з кимсь; ждати, чекати. — *Я сів і почав дожидати хазяїна* (Л. Укр., III, 1952, 498); *Діждали ми батька з дороги* (Вовчок, I, 1955, 223); // *кого, чого, з спол.* що, щоб. Розраховувати на чиєсь повернення, на прихід, появу когось, на настання або здійснення чого-небудь. *Лежить моя хустиночка, Що я вишивала, Я кя свого чумаченька З Криму дожидала* (Щог., Поезії, 1958, 77); *Лежить* [Лев], *одкинув хвіст і смерті дожидає* (Гл.. Вибр., 1957, 137); *Вже знала я, яка дівчина від якого хлопця листа дожидає* (Ів., Таємниця, 1959, 62); *Як ніколи, сьогодні нетерпеливо вітробалчани дожидали ночі* (Головко, II, 1957, 331); *Черги спокійно кожен дожида* (Рильський, I, 1956, 87); — *Ні вже: не швидко ти діждеш, щоб я пішов на поле!* (Мирний, II, 1954, 36).

2. *тільки недок., перех. і неперех., чого, з спол.* що, щоб. Надіятися на що-небудь, припускати щось; сподіватися чогось. *Дожидай долі, не матимеш і льолі* (Укр.. присл.., 1955, 69); — *Чи я ж гадала, чи я дожидала, щоб моя рідна дитина так моє серце вразила?!* (Мирний, II, 1954, 101); *Молода дружина Максимова все ж дожидала, що чоловік оговтається* (Вол., Місячне срібло, 1961, 180).

3. *перех.* Бути призначеним, приготовленим для кого-небудь. — *Цілісінький день у роботі; одно ще не скінчу, вже друге мене дожидає* (Вовчок, I, 1955, 16).

4. *неперех.* Витримувати певний час, зволікати з чим-небудь. — *Мене готували до інституту, а брата до корпусу, та тілько дожидали, поки братові вийде десять літ, щоб разом віддати* (Мирний, IV, 1955, 334).

ДОЖИДÁТИСЯ, áюся, áєшся, *недок.*, **ДІЖДÁТИСЯ,** діждýся, діждешся, *док.* Те саме, що **дожидáти** 1. *Еней стояв і дожидався, Щоб вийшов з хати хто-небудь* (Котл., I, 1952, 115); — *Коли б Марка діждатися... Так щось тяжко стало!..* (Шевч., I, 1951, 320); *Від коханої дівчини дожидаюся листа* (Уп., Вірші.., 1957, 29); * У порівн. *Чогось вона непевна була, чогось полохалася, наче чого дожидалася* (Мирний, III, 1954, 240).

ДОЖИНÁТИ, áю, áєш, *недок.*, **ДОЖÁТИ,** жнý, жнéш, *док., перех. і без додатка.* Закінчувати жати; жати все, до кінця; жати до певної межі. *Переказує піп через людей до Івана, щоби йшов дожинати* (Март., Тв., 1954, 38); *Захапались* [женці] — *кожен своє дожинати. Бо завтра вже, може, й ніколи буде* (Головко, II, 1957, 240); *На Йвася глянула, взяла його тихенько сповила Та, щоб дожать до ланового, Ще копу дожинать пішла* (Шевч., II, 1953, 287).

ДОЖИРÁТИ, áю, áєш, *недок.*, **ДОЖÉРТИ,** рý, рéш, *док., перех., вульг.* Закінчувати жерти; жерти до кінця. *Дві вовчиці.. спливали кров'ю і відповзали в замети,.. а решта вовків гарчали та огризалися, дожираючи мертвого коня, і роздирали ще живу кобилу* (Тулуб, В степу.., 1964, 11); *Дожирати здобич.*

ДОЖИ́ТИ *див.* **доживáти.**

ДОЖИ́ТИСЯ, иву́ся, ивéшся, *док.* Живучи, зазнати чого-небудь, дійти до якого-небудь стану, становища. *Були собі дід та баба та дожились уже до того, що й хліба нема* (Укр.. казки, 1951, 47); *Вже до того дожилася, що не було чим і в печі розпалити* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 9); *Дожилися березняківці і до пульта управління на корівнику — все приходить у свій час...* (Вол., Місячне срібло, 1961, 282).

ДОЖИТТЯ, я́, *с.* Дія за знач. **дожи́ти.**

ДОЖОВТНЕ́ВИЙ, а, е. Стос. до часу перед Великою Жовтневою соціалістичною революцією. *Українська літературна мова виробила нові властивості, яких вона не мала і не могла мати в дожовтневий період свого існування* (Мовозн., VI, 1948, 7); *Український дожовтневий народний театр.. ріс і розвивався під безпосереднім впливом російського реалістичного театру* (Рильський, III, 1956, 12).

ДОЖÓВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОЖУВÁТИ,** ую́, уéш, *док., перех.* Закінчувати жувати; жуючи, доїдати. *Він щось дожовував і крізь жування проказав: — Ідіть до хати чай пити* (Досв., Вибр., 1959, 58); *Іван байдуже дожовував хліб* (Збан., Сеспель, 1961, 269); *Мужчина в гетрах спокійно дожував суху ковбасу* (Панч, Синів.., 1959, 7); * Образно. *Завгосп ще дожовував останні слова, як знову почувся високий, співучий голос Галини Кучеренко* (Жур., Опов., 1956, 76).

ДОЖУВÁТИ *див.* **дожóвувати.**

ДОЗА, и, *ж.* Певна кількість ліків, признач. для одноразового або добового введення в організм. *Доктор Драгомирецький вирішив прийняти подвійну дозу вероналу, щоб таки переспати часинку* (Смолич, Мир.., 1958, 61); // *перен.* Взагалі певна кількість чого-небудь. *Останнім часом на солонцюватих грунтах розроблено новий спосіб гіпсування малими дозами* (Наука.., 11, 1956, 255).

ДОЗÁРЮВАННЯ, я, *с.* Дозрівання соковитих плодів, зірваних ще до їх повної стиглості. *Щоб прискорити достигання плодів і зменшити від цього втрати, застосовують дозарювання плодів в особливих етиленових камерах* (Овоч., 1956, 243); *Парники і теплиці можна також використовувати для дозарювання й дорощування овочів* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 11).

ДОЗÁТОР, а, *ч., спец.* Пристрій для автоматичного відмірювання сипких, рідких та газоподібних речовин. *Тут вагові дозатори точно за заданою програмою вважують потрібні порції піску, щебеню і цементу для*

приготування бетону (Роб. газ., 4. VIII 1962, 2); *В нижній частині бака змонтований дозатор, який складається з поршня і клапана* (Соц. твар., 1, 1956, 45).

ДОЗВА́ТИСЯ, ву́ся, ве́шся, *док., рідко.* Те саме, що **доклика́тися.** *Щось мала надія На такого батька: Не дозвешся з шипку, Тільки б грошенятка* (Граб., I, 1959, 212).

ДО́ЗВІЛ, волу, *ч.* Згода, що дає право на здійснення чого-небудь. *Він дуже ввічливо подякував і попрохав дозволу сісти* (Коцюб., II, 1955, 428); *Юрко попросив у Франки дозволу провести її* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 219); // Документ, який посвідчує таке право. [С т р и ж е н ь:] *На берег дозвольте зійти тільки тим, у кого буде дозвіл комітету* (Корн., I, 1955, 55); *Дозвіл на навчання в агротехнікумі прийшов як комсомольська нагорода за віддану працю* (Коз., Гарячі руки, 1960, 134).

З ва́шого до́зволу— ввічлива форма, якою просять згоди співбесідника на що-небудь.— *Вже й я закурю з вашого дозволу! — простягнув руку Сопкін* (Вас., I, 1959, 349): **З до́зволу сказа́ти** — вставні слова, які вказують, що згаданий предмет, особа і т. ін. не варті, не заслуговують уживаної назви.— *Не думаю, що серед депутатів, які сидять в оцьому залі, багато знайдеться таких, котрі в цьому питанні поділяють вашу, з дозволу сказати, точку зору* (Головко, II, 1957, 548).

ДОЗВІ́ЛЛЯ, я, *с.* 1. Вільний від праці час; час відпочинку. *Відпочинок і дозвілля Маркс мислив як неодмінну умову виховання здорового покоління* (Шк. гігієна, 1954, 27); *Була неділя, тихий час дозвілля, Тому ото на теми історичні Колгоспниці змагатись мали час* (Рильський, I, 1956, 421).

На дозві́ллі — у вільний час. *Заспокоївшись, що ніхто йому не перешкодить, князь сів, щоб на дозвіллі розібрати численні рахунки своїх кредиторів* (Л. Укр., III, 1952, 511).

2. *рідко.* Широке, просторе місце; вільний простір; привілля. *Вона щороку в степовім дозвіллі вся прибиралась у весняний цвіт* (Тер., Ужинок, 1946, 23); *Їх, мов на зло, Пошукати дозвілля До цих місць потягло* (Бичко, Сійся.., 1959, 393).

ДОЗВІ́ЛЬНИЙ, а, е. Вільний, не зайнятий якою-небудь працею. [К р і с т а б е л ь:] *Ти так давно не згадував про нього...* [Р і ч а р д:] *Бо не було дозвільної хвилини* (Л. Укр., III, 1952, 11); // Стос. до дозвілля (у 1 знач.), характерний для нього. *Психіатрія менш за все підходила для дозвільних розваг* (Вол., Місячне срібло, 1961, 17); *Інтимність, насиченість дозвільної балачки урвалася, ніби став поруч свідок одвертої близькості цих людей...* (Коп., Вибр., 1953, 55); *Праця при комунізмі буде радісною, вільною, творчою, але все ж таки це буде праця, а не розвага, не дозвільне проводження часу* (Ком. Укр., 6, 1960, 55).

ДОЗВІ́ЛЬНИЙ, а́, е́. Який містить дозвіл на здійснення чого-небудь. *Дозвільний документ.*

ДОЗВІ́ЛЬНО, *присл.* Вільно, без будь-яких обмежень; привільно. *Як дозвільно було йому і всім у цьому полі!* (Скл., Святослав, 1959, 175); *Людському роду і дикому звірю* [звіру] *дає* [земля] *існування, Пашу тварині усій постачає, щоб сита і буйна В світі дозвільно жила* (Зеров, Вибр., 1966, 188).

ДОЗВО́ЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **дозво́лити** 1.— *Хто тут співає? одчиняй! Тут не дозволені концерти!!.* (Сам., I, 1958, 243); // **дозво́лено,** *безос. присудк. сл. Мав Цимбал свої слабості, над якими в Криничках кожному дозволено було потішатись* (Гончар, Таврія.., 1957, 11); *Їм дозволено співати.*

2. *у знач.прикм.* Який можна дозволити, допустити; допустимий.— *Та ще немалая скорбота: У наших.. книгарнях Книжок дозволених — пустота, А їх немало треба б мать* (Мирний, V, 1955, 289); *Збіг його річниці народження з днем дозволених обманів значно поширював грунт для жартів і сміху* (Вол., Місячне срібло, 1961, 12); // *у знач. ім.* **дозво́лене,** ного, *с.* Те, що дозволяється, допускається. *Стрілка, яка показувала тиснення, стрибнула за червону риску дозволеного* (Рибак, Час.., 1960, 435).

ДОЗВОЛЕ́ННИЙ, а, е. Який можна дозволити, допустити; допустимий. *Дозволенна річ.*

ДОЗВО́ЛИТИ *див.* **дозволя́ти.**

ДОЗВОЛЯ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дозволя́ти** 1 і **дозволя́тися** 1.

ДОЗВОЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок.*, **ДОЗВО́ЛИТИ,** лю, лиш, *док.* 1. *перех., з інфін.* Давати згоду, дозвіл, право на здійснення чого-небудь. *Він дозволяв ворожкам робити з жінкою, що їм забагнеться, аби звести її на ноги* (Коцюб., I, 1955, 228); *Пройти до нього в палату дозволяли тільки комусь одному з його товаришів* (Донч., V, 1957, 531); *Артем своїй Любі такого поводження не міг би дозволити* (Кучер, Чорноморці, 1956, 27).

◇ **Дозволя́ти (дозво́лити) собі:** а) (*перев. із сл.* з а б а г а т о, з а н а д т о і т. ін.) поводити себе не зовсім пристойно, не відповідно до свого становища. [А н н а:] *Чи не забагато ви дозволяєте собі, сеньйоре?* (Л. Укр., III, 1952, 360); — *Мені здається, що ви собі вже занадто дозволяєте* (Вільде, Сестри.., 1958, 422); *Мало того, що два інженери дозволили собі так непоштиво* [зневажливо] *висловлюватися про свого безпосереднього начальника.., з Русевича глузує і Слинько* (Шовк., Інженери, 1956, 58); б) увічлива форма для вираження якого-небудь прохання, повідомлення про щось. *Дозволяю собі піднести Вам на спомин частину своїх творів* (Мирний, V, 1955, 431); *Я тільки дозволила собі викреслити олівцем одну фразу* (Л. Укр., V, 1956, 406).

2. *тільки 3 ос., неперех., з інфін.* Давати можливість що-небудь робити (про стан, умови, обставини і т. ін.). *Потім він доносив князеві, що полишає службу через те, що літа й здоров'я не дозволяють йому клопотатись такими трудними справами* (Л. Укр., III, 1952, 513); *Справді, вдалині, як тільки дозволяло бачити бліде місячне сяйво, наближався хтось верхи* (Сміл., Крила, 1954, 62); *Піп гречно, наскільки дозволила його повнота, вклонився Вараві* (Стельмах, Хліб.., 1959, 344).

3. *наказ. сп.* **дозво́ль (дозво́льте).** Увічлива форма звертання з проханням про що-небудь.— *Дозвольте і мені, панове, річ держать! — Тут обізвалася Лисиця* (Гл., Вибр., 1957, 75); — *Дозволь мені, мати, Дівчину узяти, Що у неї русі коси Аж по самі п'яти* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 23).

ДОЗВОЛЯ́ТИСЯ, я́ється, *недок.* 1. *безос.* Бути дозволеним, допустимим. *При бабуні та при матері їм не дозволялось сходитись лобами* (Гончар, Таврія.., 1957, 452).

2. Пас. до **дозволя́ти** 1. *Я знайшов і сю книжку і, розгорнувши якраз на тім місці, де було надруковано, що дозволяється цензурою,— подав становому* (Мирний, IV, 1955, 372).

ДОЗЕ́МНИЙ, а, е. Завдовжки до самої землі; дуже довгий. *Борода, коси та доземна одежина вже свідчили, що не проста людина йде, а батюшка* (Свидн., Люборацькі, 1955, 9); // Дуже низький (про поклін). *Тобі, Москва, землі всієї подив, Хвала тобі, у всіх серцях жива, Уклін доземний від усіх народів Тобі, Москва!* (Рильський, 300 літ, 1954, 18).

ДОЗЕ́МНО. Присл. до **дозе́мний.** *Ми чоло доземно схилимо Перед рицарем-бійцем* (Рильський, I, 1956,

279); — *Попросимо до гурту й маму,— і Козак підійшов до Явдохи й доземно вклонився їй, б'ючи чолом* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 49).

ДОЗИМЕ́ТР, а, *ч., спец.* 1. Те саме, що **дозáтор.**

2. Апарат для обмеження часу дії на живий організм теплового, світлового, ультрафіолетового, рентгенівського та іншого проміння, а також електричного струму або електромагнітних хвиль. *Космонавти були забезпечені різними видами індивідуальних дозиметрів* (Рад. Укр., 23. X 1962, 3).

3. Прилад для вимірювання дози радіації, яку одержує людина, перебуваючи в зараженій місцевості або працюючи з радіоактивними речовинами. *Конструктор І. В. Меркур'єв.. розробив кришталевий дозиметр радіоактивних випромінювань, який дає змогу безперервно контролювати дозування опромінення тих людей, що працюють з радіоактивними речовинами* (Наука.., 5, 1957, 10).

ДОЗИМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *док., неперех.* Прожити, перебути зиму. *Перебира* [робітниця] *в думках, чого б до хати потрібно зараз, щоб дозимувати* (У. Кравч., Вибр., 1958, 73); // *перех.* Догодувати до кінця зими. *Нічим дозимувати корову.*

ДОЗИРА́ТИ, áю, áєш, *недок.*, **ДОЗРІ́ТИ,** рю́, ри́ш, *док., діал.* 1. *перех.* Доглядати. *Дід ріс із вдоволення, що невістка його так щиро дозирає* (Черемш., Тв., 1960, 235);— *Ні, так бити не можна! Хто каліку буде дозирати? — озвалася з запічка стара* (Чепдей, Вітер.., 1958, 41); — *Я сам мушу всього дозріти, всього допильнувати* (Март., Тв., 1954, 248).

2. *неперех.* Наглядати. *У старої тітки Оксани украв* [Хапко] *чобіт та закинув у ставок — нехай стара сидить у неділю дома та не шкандибає дозирать, де я Мотрю перестріну...* (Вовчок, VI, 1956, 276);— *А ти, Савчихо, доглядай дітей і худоби, вари, печи, пери, ..всюди сама ходи та дозирай, бо Савка — пан, йому не хочеться* (Мак., Вибр., 1954, 103).

ДОЗИРА́ТИСЯ, áюся, áєшся, *недок., діал.* Приглядатися. *Від рання до вечора копирсається* [мати] *в землі. Руки пориваються до роботи, очі дозираються до рядків.. Вони шукають радості, щоб передати її людям* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 24).

ДОЗИРО́ВКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **дозувáння.** *Настойки готують на спирті або міцній горілці при різній дозировці подрібнених кореневищ аїру* (Лікар. рослини.., 1958, 23); *Дозировка матеріалів провадиться по вазі або мірними ящиками, об'єм яких відповідає заданій вазі* (Архіт. і буд., 1, 1955, 20).

ДОЗІ́Р *див.* **дозо́р.**

ДОЗІ́РЕЦЬ *див.* **дозо́рець.**

ДОЗНАВА́ТИ *див.* **дізнавáти.**

ДОЗНАВА́ТИСЯ *див.* **дізнавáтися.**

ДОЗНА́ТИ *див.* **дізнавáти.**

ДОЗНА́ТИСЯ *див.* **дізнавáтися.**

ДОЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **дозувáти.** *Показником функціонального стану слинних залоз служила кількість слини, що виділилась на.. дозоване харчове подразнення* (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 21).

ДОЗОЛИ́ТИ *див.* **дозоля́ти.**

ДОЗОЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок.*, **ДОЗОЛИ́ТИ,** золю́, зо́лиш, *док.* 1. *перех.* Закінчувати золити. *Дозоляти білизну.*

2. *неперех., кому, перен., розм.* Те саме, що **дошкуля́ти** 1.— *Параско! ще ти мало мене мучила? мені дозоляла?! — скрикнув він і заскреготав зубами* (Мирний, IV, 1955, 52); *Вони* [діти] *знали, що те наморщене лице, ці трохи не спінені уста мали свою глибшу причину. Вже то хтось добре дозолив батькові* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 123).

ДОЗО́Р, ДОЗІ́Р, зо́ру, *ч.* 1. *діал.* Дія за знач. **дозирáти** 2. *Не маючи з чого удержатись у Львові, я.. вернув на село до Нагуєвич, де зразу жив під дозором жандармським* (Фр., I, 1955, 18); — *Самі ви не можете їхати; коні молоді й бистрі, поручені мені під особливий дозір* (Коб., III, 1956, 238); *Кого не вимучать погрози.., Дозор тіток і матерів!* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 94); // Погляд. *Андрієві почало ставати якось моторошно під дозором тих очей без людського виразу, що блищали тільки блиском гнилого порохна* (Фр., IV, 1950, 214).

2. Команда з кількох чоловік або група кораблів, літаків і т. ін., що виставляється для перевірки, охорони чого-небудь або з метою спостереження, розвідки; патруль. *Опівдні розвідка загону зустрілася з головними дозорами нашої військової частини* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 568); *Далеко вперед на шлях виїхав кінний дозір* (Петльов., Хотинці, 1949, 197).

Бу́ти (стоя́ти *і т. ін.*) **в дозо́рі** — нести службу з метою охорони або розвідки. *Там на шпилі ізвечора в дозорі, На синім, зорнім просторі, Завмер моряк, вдивляючись в туман* (Нагн., Пісня.., 1949, 66); *Стоїмо на вахті ми в дозорі Невсипучі хлопці-моряки* (Забашта, Квіт.., 1960, 147); * Образно. *В дозорі червоний місяць став* (Тич., II, 1957, 180); *Зелене безмежжя своє оглядають* [тополі], *В дозорі стоять з давнини* (Нагн., Вибр., 1957, 204).

ДОЗО́РЕЦЬ, *рідко* **ДОЗІ́РЕЦЬ,** рця, *ч.* 1. Той, хто перебуває в дозорі. *Дозорець подерся на самий верх вітряка, що служив спостережним пунктом для різних ворогуючих між собою армій* (Гончар, Таврія.., 1957, 567); *Яма партизанських дозірців була над самісіньким струмком* (Вітч., 6, 1947, 65); * У порівн. *Височіли вони* [сосни] *над лісом, ніби дозорці, що, ..приклавши руки до чіл, пильнують, дивляться у вічність* (Скл., Святослав, 1959, 14).

2. *заст.* Наглядач. *Перебуваючи довгий час в Бахмутській тюрмі в досить тяжкому стані, я писав там поезії в прозі, які зразу ж і рвав, щоб не попались в руки тюремних дозорців* (Вас., IV, 1960, 47); *Дозорці наглядали за панськими нивами, що пересихали, перестоювалися* (Горд., I, 1959, 279); * У порівн. *Невеличкі людські оселі порозкидалися то сям, то там, мов ховалися одна від одної, як від лихого дозірця...* (Мирний, IV, 1955, 219).

ДОЗО́РНИЙ, а, е. Прикм. до **дозо́р** 2. *З темряви наблизився дозорний загін кінноти* (Ле, Наливайко, 1957, 52); // Признач. для дозору; сторожовий. *Геращенко піднявся на дозорну вишку, споруджену на верхівці сосни* (Грим., Син.., 1950, 43); // *у знач. ім.* **дозо́рний,** ного, *ч.* Той, хто перебуває в дозорі. *Командир катера був у себе на містку, коли дозорний гукнув: — Товаришу командир, човен справа..!* (Донч., II, 1956, 375); * У порівн. *Терень закрив свій букварь, поклав його до скриньки і став на своє постійне місце біля вікна, як дозорний* (Шиян, Гроза.., 1956, 137).

ДОЗО́РЧИЙ, а, е. 1. Те саме, що **дозо́рний.** *Двоє дозорчих партизанів, хвилюючись, стежили, як просувалася танкова колона повз них* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 261); *Під тим лісом мався бути дозорчий курінь осаула* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 105); *Дозорчим.. у тому замкові був Харко Найда* (Морд., I, 1958, 140).

2. *у знач. ім.* **дозо́рчий,** чого, *ч., рідко.* Те саме, що **наглядáч.** *Розвидняється. Через деякий час гримить засув, одчиняються двері і з'являється старший над вартою з тюремними дозорчими* (Мам., Тв., 1962, 57).

ДОЗРІВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дозрівáти**[1]. *Гарячі літні дні перед новим урожаєм.. сприяли швидкому дозріванню південних фруктів* (Дмит., Наречена, 1959, 79); *Пропорції тіла у хлопчиків і дівчаток до по-*

чатку періоду статевого дозрівання майже однакові (Шк. гігієна, 1954, 40); *Дозрівання революції.*

ДОЗРІВА́ТИ[1], áю, áєш, *недок.*, **ДОЗРІ́ТИ,** ію, ієш, *док.* 1. Ставати стиглим, спілим. *Там, де йшов в атаку батальйон, дозріває, повниться пшениця* (Гонч., Вибр., 1959, 214); *Кизил першим з усіх дерев зацвів, значить, і дозріє раніш од усіх* (Вишня, I, 1956, 202).

2. Ставати фізично і духовно зрілим (про людину). *Він* [Джамбул] *ріс і дозрівав саме в той час, коли в задусі казармених склепів царя-солдафона вогненними піснями плакав Шевченко* (Тич., III, 1957, 66); *Ніна розцвіла, як рожа, дозріла зовсім і чула себе безмірно щасливою* (Фр., III, 1950, 165); *Коли Катерина дозріла, ставлення до неї змінилося* (Вільде, Сестри.., 1958, 508); // *для чого, рідше до чого, перен.* Ставати готовим, підготовленим до чого-небудь. *Росія для нового дозрівала, Кінчалась гніту і безправ'я ніч* (Шер., Дружбою.., 1954, 56); — *Я думаю, що ми ще не дозріли до конституції* (Фр., VI, 1951, 209); *Світова капіталістична система в цілому дозріла для соціальної революції пролетаріату* (Програма КПРС, 1961, 9).

3. *перен.* Розвиваючись, досягати викінченої форми; визрівати. *У відлюдній тишині мислі мої.. дозрівали і кріпилися* (Фр., VIII, 1952, 164); *Якщо слід їй бути, пісня буде, Лиш дозріє в серці — й забринить* (Перв., I, 1958, 243); *Рішення дозріло.*

ДОЗРІВА́ТИ[2], áю, áєш, *недок., перех., чого, заст.* Бачити, дивитися. *І знову шкуру дерете З братів незрячих, гречкосіїв, І сонця-правди дозрівать В німецькі землі, не чужії, Претеся знову!..* (Шевч., I, 1951, 331).

ДОЗРІВА́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **дозріва́ти** [1]. *На полі не було ані живої душі, тільки дозріваючі збіжжя шуміли і хвилювались у легкім вітрі* (Фр., VII, 1951, 77); *Йти довелося квітучими картоплями та дозріваючими вівсами* (Збан., Між.. людьми, 1955, 85).

ДОЗРІ́ЛИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. мин. ч. до **дозрі́ти** [2]. *Він подумав лише про хиткий білоцвітний кетяг калини з несподівано дозрілою червоною ягідкою* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 15); *І я ще тоді подумав: хіба не заслуговують на значно більше поширення в світі твори дозрілої вже, хоч і молодої білоруської літератури?* (Рильський, III, 1956, 375).

2. *прикм.* Який дозрів; доспілий. *П'янке повітря восени від яблук наливних дозрілих!* (Тер., Правда, 1952, 69); *Од худоби.. віяло молоком і дозрілою суницею* (Стельмах, Хліб.., 1959, 487).

3. *прикм.* Який досягнув повного розвитку. *Він, Нестор, став, перейшовши школи, мов чистилища, якимсь дозрілим* (Коб., III, 1956, 94); // Характерний для людини, що досягла повного розквіту фізичних і духовних сил. *З Києвом пов'язані його юність, його молодість, його дозрілі літа, його життя, його творчість* (Рильський, Веч. розмови, 1962, 18).

4. *прикм., перен.* Який повністю сформувався. *Багато зібрав Кобзар з рідного поля, засіяного невтішними сльозами і політого невинною кров'ю, добірних зерен дозрілого гніву народного* (Слово про Кобзаря, 1961, 52).

ДОЗРІ́ЛІСТЬ, лості, *ж.* Абстр. ім. до **дозрі́лий** 2—4. *Проминуло за весною літо,— все навколо золотом повите, ..І здалось — ні з чим не порівняти цю красу, дозрілістю пройняту!* (Забіла, Поезії, 1963, 29); *На «Запоріжсталі» особливо виразно показала свою творчу дозрілість радянська інженерна думка* (Літ. газ., 1.I 1948, 2).

ДОЗРІ́ТИ [1] *див.* **дозира́ти.**

ДОЗРІ́ТИ [2] *див.* **дозріва́ти** [1].

ДОЗУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **дозува́ння.** *Головна дозувальна система карбюратора складається з головного жиклера, розпилювача і каналу, по якому пальне надходить до жиклера* (Зерн. комбайни, 1957, 176); // Признач. для дозування. *Що ж це за машина? Ваги. Дозувальні і розфасовувальні* (Веч. Київ, 19.IV 1957, 2).

ДОЗУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дозува́ти.** *Мало ще є у нас даних і про найбільш доцільне дозування добрив для внесення їх у рядки під озиму пшеницю* (Колг. Укр., 7, 1956, 24).

ДОЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Розподіляти на дози, встановлювати дози. *При організації і проведенні фізичних вправ, спортивних занять і фізичної праці дітей та підлітків не можна переобтяжувати їх мускулатуру, треба дозувати навантаження* (Шк. гігієна, 1954, 75); *Машини миють тару, дозують і наливають напій, закупорюють пляшки* (Веч. Київ, 22.XI 1958, 1).

ДОЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **дозува́ти.**

ДОЗУ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **дозува́ти.** *З допомогою точного дозуючого обладнання розплавлений і рафінований метал заливається в металеві форми* (Наука.., 5, 1959, 7).

ДОІМПЕРІАЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до епохи, що передувала імперіалізму.

ДОІСКРІВСЬКИЙ, а, е, *іст.* Стос. до періоду історії КПРС перед заснуванням газети «Искра».

ДОІСТОРИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до найдавнішого періоду, про який нема писемних свідчень. *Що не кажи, а ці святки, цей свят-вечір.. промовляють до мене згадками щасливих дитячих літ, віють поезією давніх, доісторичних часів...* (Коцюб., III, 1956, 128); // *перен.* Про що-небудь дуже давнє, застаріле, старомодне. *Сей лист однаково в той день не пішов би,— такі-то ще доісторичні тут пошти* (Л. Укр., V, 1956, 60).

ДОЇДА́ТИ, áю, áєш, *недок.*, **ДОЇ́СТИ,** ї́м, ї́ш, *док.* 1. *перех.* Закінчувати їсти; їсти все, до кінця. *Вже третій кавун доїдали* (Свидн., Люборацькі, 1955, 122); *Солдати доїдали останні шматки сушеної яловичини* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 39); *Хліба нестало: доїли останню скибочку* (Коцюб., I, 1955, 90); *Доївши м'ясо, Мухамедов витер масні пальці об поли* (Гонч., I, 1956, 137); * Образно. *В нього й справді був вигляд тяжкохворого, якого вже доїдала якась невигойна хвороба* (Збан., Єдина, 1959, 296).

2. *неперех.* Їсти знову, до повного вдоволення. — *Оце тобі, мій наймитку, Вечеря з обідом, Як не стане та кислого борщу, То доїдай хлібом!* (Укр.. думи.., 1955, 284).

3. *неперех., діал.* Досаждати, докучати. *Згадала вона всі тисячні способи, котрими йому доїдала* (Фр., VIII, 1952, 304); *Він так доїв дома кождому, що батько хотів уже його вбити* (Март., Тв., 1954, 143).

◇ **Доїда́ти (доїсти) до живи́х печіно́к (до живо́го)** *див.* **живи́й.**

ДОЇ́ДЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **доїсти** 1. *Доїдена страва;* // **доїдено,** *безос. присудк. сл. Тим часом перші страви було доїдено* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 97).

ДОЇ́ДЛИВИЙ, а, е, *діал.* Надокучливий; набридливий. *А їй же прийдеться.. півроку слухати доїдливих речей, ехидного реготу...* (Мирний, III, 1954, 78).

ДОЇЖДЖА́ТИ, áю, áєш *і* **ДОЇЗДИ́ТИ,** їжджу́, їзди́ш, *недок.*, **ДОЇХА́ТИ,** їду, їдеш, *док.* Їдучи, добиратися до чого-небудь; під'їжджати; приїжджати. *Скоро став козак з походу прибувати, Став до нових воріт.. доїжджати* (Укр.. думи.., 1955, 21); *Полісовщики мовчки доїжджають до наглухо огородженого дощаним парканом будинку Салогана* (Стельмах, Хліб.., 1959, 93); *Стали вони доїздити уже до своєї домівки* (Вас., II, 1959, 434); *До залізничної станції міста Наманган*

квапливо доїздили чотири двоколісних арби (Ле, Міжгір'я, 1953, 7); *Ласточкін доїхав до центру трамваєм* (Смолич, V, 1959, 470).

◇ **Доїхати її (його́, нас, їх** *і т. ін.*) — замучити когось, завдати багато неприємностей кому-небудь. *Доїхали-таки її добрі люди, добило те лихо, якого вона сама не сподівалась* (Мирний, III, 1954, 334); — *Наробили лиха, батеньку! Тепер він нас доїде* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 147); **Доїхати кінця́** *кому* — завдати неприємностей кому-небудь. *А вже я тобі доїду кінця!* (Номис, 1864, № 3651); *Каже Біда: — Лиш помалу! Доберу я причандалу: Тут доносів, там винця, Та й доїду їм кінця!* (Фр., X, 1954, 127).

ДОЇЖДЖА́ЧИЙ, чого, *ч., мисл., заст.* Старший псар, який навчає собак і розпоряджається ними на полюванні. *Сам він їхав попереду, а за ним цілий шкадрон* [ескадрон] *жовнірів, козаків, доїжджачих, стременних і псарів з гончими й хортами* (Стор., I, 1957, 129); *Галаган приїхав у Диканьку верхи в супроводі свого доїжджачого* (Бурл., О. Вересай, 1959, 151).

ДОЇЗДИ́ТИ *див.* **доїжджа́ти.**

ДОЇЗДИТИСЯ, їжджуся, їздишся, *док.* Довго або необережно їздячи, зазнати чого-небудь небажаного, неприємного.— *Доїздяться й вони* [козаки]. *Не одні вже тут їздили — і німці, і гайдамаки. Та рачки потім назад полізли* (Головко, I, 1957, 108); — *Сталевар Кикало вчора розбився на машині, зараз лежить у лікарні,— сказав Крутояр.— Так я й знав! Доїздився! — перебив його Білозуб,— добром його замашки й не могли закінчитися!* (Собко, Біле полум'я, 1952, 203).

ДОЇЛЬНИЙ, а, е. Стос. до доїння. *Щоб далі знижувати затрати, ми вирішили збудувати у постійних корівниках і таборах доїльні площадки* (Колг. Укр., 4, 1957, 5); // Признач. для доїння. *Радянські вчені сконструювали найкращий у світі тритактний доїльний апарат* (Вол., Місячне срібло, 1961, 264).

ДОЇННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доїти.** *Після доїння доярки зібралися.., щоб поділитися враженнями* (Добр., Тече річка.., 1961, 33); *Механічне доїння корів, яке здійснюється з допомогою тритактної доїльної машини, має значні переваги над ручним* (Механ. і електриф.., 1953, 497).

ДОЇСТИ *див.* **доїда́ти.**

ДОЇТИ, дою́, до́їш; *наказ. сп.* дій; *недок., перех.* 1. Надавлюючи на дійки, видушувати молоко з вимені. *Вже череду з поля сестричка пригнала, І матінка стала корову доїти* (Коцюб., I, 1955, 432); *Він уміє доїти кобил і готувати кумис* (Донч., IV, 1957, 11).

2. *перен., розм.* Необмежено користуватися чиїми-небудь матеріальними засобами; здобувати від кого-небудь матеріальну допомогу.— *А на біса їй тепер Галаган? ..Прижила ж від нього дитину, та й доїть тепер дурня старого* (Головко, II, 1957, 477).

ДОЇТИСЯ, до́їться, *недок.* 1. Давати молоко (про корову, козу і т. ін.). *Показалося, що не тільки Прохірина корова перестала доїтись, більш десятка корів зробились офірою Параскіциного відьмування* (Коцюб., I, 1955, 274); *Корови здорово в ярмі ходять. І доються. І нічого, що в ярмі ходять, молоко біле...* (Вишня, I, 1956, 321).

2. Пас. до **доїти.**

ДОЇХАТИ *див.* **доїжджа́ти.**

ДО́ЙДА, и, *ж.* 1. *розм.* Те саме, що **до́ка.**

2. *заст.* Мисливський собака-шукач. *Лис хвостом виляє, Як дуже Дойда налягає* (Котл., I, 1952, 160).

ДОЙМА́ТИ *див.* **дійма́ти.**

ДО́ЙНА, и, *ж.* Молдавська і румунська народна пісня з вільною елегійною мелодією. *Національною гордістю румунського народу є своєрідний витвір народного генія — дойна — пісня лірико-епічного змісту* (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 108).

ДОЙНЯ́ТИ *див.* **дійня́ти.**

ДОК, у, *ч.* Портова споруда для ремонту суден, а іноді і їх будування. *З відчиненого балкона заводської контори йому добре видно.. широкі доки на березі глибокої бухти* (Кучер, Чорноморці, 1956, 26); *Колектив доку поставив перед собою завдання — по-новому провести ремонт корпусів суден* (Рад. Укр., 5.XII 1953, 1).

ДО́КА, и, *ч. і ж., розм.* Людина, добре обізнана з чим-небудь, досвідчена в чому-небудь; знавець своєї справи; дойда.— *Он між ними, Дивись,— сидить з Ромна багач, Розумний, дока, про все знає* (Мирний, V, 1955, 287); — *Ну — дока! — знов розсміявся Головін. — Навіть титул використає, щоб більше грошей уторгувати* (Бурл., Напередодні, 1956, 128).

ДОКА́ЖЧИК, а, *ч., розм., рідко.* Той, хто доказує чию-небудь винність. *Хоч його і під суд віддадуть, та як докажчиків.. нема, так він і надіється, що йому усе так і минеться* (Кв.-Осн., II, 1956, 395).

ДОКА́ЖЧИЦЯ, і, *ж., розм., рідко.* Жін. до **дока́жчик.**

ДО́КАЗ, у, *ч.* 1. Незаперечний довід або факт, який підтверджує істинність чого-небудь; підтвердження. *Юзі треба було щодня, щогодини доказів приязні від Зоні* (Л. Укр., III, 1952, 656); *Демонстрація коло воріт — найкращий доказ того, що не всім подобається мій приїзд* (Кач., II, 1958, 47); [Томко:] *Товариш Микитюк своєю втечею з тюрми дав нам доказ відваги та мужності* (Ірчан, I, 1958, 188); // *рідко.* Донос на кого-небудь.— *І ось на саму кутю, як грім з неба,— прийшли й забрали* [поліцаї]. *По доказу сільського старости...* (Збан., Єдина, 1959, 108).

2. Предмет або обставина, які свідчать про чию-небудь провину. [Віра:] *Що, коли ці папери єдиний доказ його виновності* [винності]... *і я мушу сама рішати його долю... Жах...* (Коч., II, 1956, 223); *Всі докази були проти Явдохи, і ніхто не мав сумніву, що тяжкий злочин — діло її рук* (Донч., III, 1956, 12).

△ **Речові до́кази,** *юр.*— пов'язані із злочином предмети, що дають можливість розкрити його. *Унтер заховав її* [стрічку] *в кишеню, як речовий доказ, який він сьогодні ж подасть приставу з рапортом* (Смолич, II, 1958, 121).

ДОКА́ЗАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **доказа́ти** 1, 2. *Коли б тепер Гнат у тихому лісі зустрів Оксану, відкинув би геть усе, що між ними було, і поговорив би про найважливіше, що так і залишилося між ними не доказаним* (Чорн., Потік.., 1956, 285).

ДОКАЗА́ТИ *див.* **дока́зувати.**

ДОКАЗО́ВИЙ, а, е. Який становить собою доказ. *Доказовий приклад.*

ДОКАЗО́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **доказо́вий.** *Письменник широко використовує історичні документи.., мемуари і спогади. Все це надавало творові достовірності і доказовості* (Рад. літ-во, 3, 1961, 49).

ДОКА́ЗУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дока́зувати** 1, 2.

ДОКА́ЗУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОКАЗА́ТИ,** ажу́, а́жеш, *док.* 1. *перех., без додатка і неперех.* Закінчувати говорити, розповідати про що-небудь, доводити розповідь до певної межі.— *Отак, пані,— почала доказувати баба,— заслабла я на голову, пролежала тут трохи в больниці* [лікарні] (Коцюб., I, 1955, 456); *Настя витирала порепаними од роботи руками заплакані очі й доказувала останню мову: — Копієчку складай, дочко, бо на старість, хто знає, як буде* (Вас., I, 1959, 289); — *Продала...— сказала вона та й не доказала* (II.-Лев., I, 1956, 108); *Вона хотіла ще щось доказати,*

та Рахіра опинилася вже близько неї (Коб., II, 1956, 160); *Звичайно, його дуже цікавило те, про що почала і не доказала дочка* (Головко, II, 1957, 585).

2. *перех. і неперех., з спол.* що. Підтверджувати істинність, правильність чого-небудь фактами, незаперечними доводами; доводити. *При кожній нагоді.. він не залишав доказувати користь і потребу такої дороги* (Фр., VI, 1951, 38); *Лаврін доказував, що то груша його, бо він її прищепив* (Н.-Лев., II, 1956, 378); *Люди боязко шарахались від неї* [собаки] *під тин. Хоч вона і вчена, але собака є таки собака. От візьме та й плигне на тебе, загавкає, не дай — не піди, а тоді доказуй, що ти не верблюд* (Кучер, Трудна любов, 1960, 444); // *перев. кому.* Переконувати кого-небудь у чомусь.— *Брати, я смерті не боюся! Я докажу отим зміям, Я вирву їх несите жало!..* (Шевч., I, 1951, 269); *Ти знов тихо і поважно доказувала мені, що дрібниці життя мають величезну руйнуючу силу* (Л. Укр., III, 1952, 685); [В а с и л ь:] *Докажи ж мені, докладно доведи до того, щоб я повірив* (Мирний, V, 1955, 106); *Микола доказав свою непричетність до контрреволюційної організації. Кров'ю доказав* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 335).

◇ **Свого́ доказа́ти** — зробити по-своєму, довести свою правоту. *Чи купити що, чи продати, — зроду-віку не послухає; хоч шкода з того видима буде, вона свого докаже* (Вовчок, I, 1955, 5);— *Ідіть міряйте* [город] *на моїх очах, а як ні, то я ваші кілки на межі геть повикидаю за тин, а таки свого докажу,— кричала Мотря* (Н.-Лев., II, 1956, 355).

3. *неперех.* Повідомляти кому-небудь про щось. [П а н а с:] *Ач, іродів Лахтійон. Гаразд, що нема нікого чужого в хаті, хоч вилаю добре!..* [С т е п а н и д а:] *Та лай, лай! Я не докажу* (Кроп., I, 1958, 135).

4. *тільки док., перех., розм., перев.* з н е. Змогти, зуміти розказати, пояснити.— *Дівчино, чи в Омбишських лісах є партизани? — Гомоніли люди, начебто є, а де саме — того не докажу* (Шиян, Партиз. край, 1946, 29).

5. *неперех., на кого, заст.* Доносити.— *Що ж роблять у Білій Церкві наші гетьмани Потоцький і Калиновський? — Один на другого доказує, видко, що нема між ними доброї згоди* (Стор., I, 1957, 378); — *Ідуть* [фашисти] *цепом,— сказав* [дід] *пошепки,— а нам і звернути нікуди, хоч би хто їх затримав; мабуть, якась уже гадина доказала на вас* (Ю. Янов., I, 1954, 73).

6. *неперех., кому, діал.* Докоряти. *Було старий і стане доказувать жінці: — На яку радість ми його вигодували? Який з його хазяїн буде?* (Стор., I, 1957, 57); *Коли б мені на чужині хоч одна людина,— ніхто б мені не доказав, що я сиротина* (Сл. Гр.).

ДОКАПІТАЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до епохи, яка передувала капіталізму. *Діалекти доби феодалізму, як і взагалі докапіталістичного періоду розвитку суспільства, мають значну стійкість, особливо ж на околицях мовної території певної народності* (Нариси з діалектології.., 1955, 12).

ДОКАЧА́ТИ *див.* **дока́чувати.**

ДОКА́ЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОКАЧА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док., перех.* Закінчувати качати що-небудь.

ДОКВА́СИТИ *див.* **докваш́увати.**

ДОКВА́СИТИСЯ *див.* **докваш́уватися.**

ДОКВА́ШУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **докваш́увати** і **докваш́уватися.**

ДОКВА́ШУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОКВА́СИТИ,** а́шу, а́сиш, *док., перех.* Закінчувати квасити що-небудь. *Доквашувати капусту.*

ДОКВА́ШУВАТИСЯ. ується, *недок.,* **ДОКВА́СИТИСЯ,** ситься, *док.* 1. Набувати властивостей квашеного; докисати. *Капуста доквасилась.*

2. *тільки недок.* Пас. до **докваш́увати.**

ДОКЕ́МБРІЙ, ю, *ч.* Найдавніший етап геологічного розвитку Землі, що розпочався близько 3 мільярдів років тому. *Залізисті породи докембрію відзначаються цілим рядом особливостей, які різко відокремлюють їх від порід усіх інших епох залізоутворення* (Геол. ж., XVI, 4, 1956, 4).

ДО́КЕР, а, *ч.* Портовий вантажник у капіталістичних країнах. *Відважна дівчина з портового міста Кале разом з докерами кричала зухвалим чужинцям: «Янкі, забирайтесь геть!»* (Жур., Вечір.., 1958, 242); *Треба мати хист докера, щоб понести на собі такий тягар* (Смолич, V, 1959, 35).

ДО́КИ. 1. *присл.* До яких пір. *За горе ми заплатим горем — А доки нам сидіть над морем?* (Котл., I, 1952, 103); — *Василю! А ти доки будеш лежати? Пора додому! — сказав Грицько* (Мирний, IV, 1955, 27); *Так доки ж це буде такеє, о, доки! Прокинеться врешті народ там* [в Європі] *титан!* (Тич., II, 1957, 213).

2. *спол. часовий.* Уживається при вираженні обмеженості, межі дії у знач. д о т о г о ч а с у я к; поки. *Ловила вишня молочним цвітом перелітаючі бджоли й не пускала їх доти, доки вони з тих цвітів* [квітів] *солодкий піт не позлизували* (Март., Тв., 1954, 113); *Ясногорська вирішила, не чекаючи, доки розгородять дорогу, йти далі пішки* (Гончар, I, 1954, 165).

3. *спол. часовий.* Уживається при вираженні одночасності дії головного і підрядного речення у знач. у т о й ч а с я к, п р о т я г о м т о г о ч а с у я к, к о л и. *Доки лінія йде байраком, Маковейчик відчуває себе спокійно* (Гончар, III, 1959, 57).

ДОКИ́ДАТИ *див.* **докида́ти** [1].

ДОКИДА́ТИ [1], а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОКИ́ДАТИ,** аю, аєш, *док., перех.* Кидаючи, наповняти що-небудь чимсь. *Докидати кузов машини картоплею.*

ДОКИДА́ТИ [2], а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОКИ́НУТИ,** ну, неш, *док.* 1. *перех. і неперех.* Кидати до якого-небудь місця, до якоїсь межі.— *Бачиш, Микито, як низько-низенько нахилилось небо. Коли б настромив на паличку картоплину та махнув, то, мабуть, докинув би до його* (Вас., I, 1959, 269); *Повний місяць зависає над яром,— здається, до нього можна докинути грудкою* (Ю. Янов., I, 1958, 602); * Образно. *Туди* [в провалля] *навіть високе сонце не докидає свого проміння* (Воронько, Казка.., 1957, 48).

2. *перех. і неперех., перен., розм.* Вставляти в розмову свої зауваження, часом з наміром неприємно вразити кого-небудь. *Я був малий і рідко докидав своє слівце про очерет, про став* (Рильський, I, 1946, 274); *Ще двоє стояли осторонь.., інколи докидаючи й від себе повчальне слівце* (Смолич, I, 1958, 53); — *Може, він міг би мати якийсь заробіток при вашій трупі,— несміливо докинув він* [поет] (Л. Укр., III, 1952, 701); — *Ех, Женя, мадамочки перелякався! — докинув хтось в'їдливо на адресу Кравцова* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 191).

3. *тільки док., перех., діал.* Підкинути; добавити. *Він, дрожачи* [дрижачи], *мов осиковий лист, докинув дров до огню* (Фр., VIII, 1952, 345); *Передній* [солдат] *просить кухаря докинути* [рису], *жаліється на голод, на пережитий бій* (Ірчан, II, 1958, 234); *Старий вівчар до ватри дров докинув І повідать продовжував мені* (Павл., Бистрина, 1959, 154).

◇ **Доки́нути о́ком (очи́ма)** — досягти зором, поглядом. *До маленьких, низеньких* [квіток] *сама нахилюсь, до високих очима докину* (Л. Укр., I, 1951, 222); **Скі́льки**

о́ком доки́неш — скільки доступно, можна побачити, досягти зором.— *Дивись! Скільки оком докинеш, усе чорніє та й чорніє наша рілля,— мовила Одарка* (Л. Янов., I, 1959, 419).

ДОКИ́НУТИ *див.* **докида́ти** [2].

ДОКИПА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **докипа́ти.**

ДОКИПА́ТИ, а́є, *недок.*, **ДОКИПІ́ТИ,** пи́ть; *мн.* докипля́ть; *док.* Кипячи, ставати готовим до вжитку. *Обід докипав у печі* (II.-Лев., II, 1956, 290); *Русак уже запрошує того* [вартового] *до господи: мовляв, вареники в старої докипають* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 255).

ДОКИПІ́ТИ *див.* **докипа́ти.**

ДОКИСА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **докиса́ти.**

ДОКИСА́ТИ, а́є, *недок.*, **ДОКИ́СНУТИ,** не, *док.* Досягати певного ступеня окислювання; доквашуватися.

ДОКИ́СНУТИ *див.* **докиса́ти.**

ДО́КІЛЬ, *присл., спол., діал.* Доки.— *Що ж, докіль ти думатимеш? доки розважатимешся?* (Вовчок, I, 1955, 166);— *Докіль поїдем до Москви, Ще зачекати трохи доведеться* (Бажан, Роки, 1957, 252).

ДОКІ́НЧИ́ТИ *див.* **доки́нчувати.**

ДОКІ́НЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОКІНЧИ́ТИ,** чу́, чи́ш, *док.* 1. *перех. і з інфін.* Доводити почате до кінця; закінчувати. *Земля, справді, парувала, вже й протряхала, і поміщики докінчували обсіватись яриною* (Смолич, Мир.., 1958, 43); *Рука його затремтіла,— він не міг докінчити речення* (Фр., VI, 1951, 302); *Почате ним на Україні — докінчать другі* [інші] (Еллан, II, 1958, 106).

2. *перех.* Наносити кому-небудь вирішальні удари; добивати, знищувати. *Будем домолочувать, ворога докінчувать, за проводом партії всі гвинти загвинчувать* (Тич., I, 1957, 186); *Миколу докінчили* [фашисти]... *Шомполами...* (Ю. Янов., I, 1958, 53).

ДОКІ́Р, ко́ру, *ч.* Висловлене кому-небудь або передане в інший спосіб звинувачення в чомусь, незадоволення чимось і т. ін. *Грицьків докір дуже вразив Чіпку* (Мирний, II, 1954, 172); *В її очах і радість, і докір* (Кучер, Чорноморці, 1956, 362); *Валя густо почервоніла і з невисловленим докором глянула на Цимбала* (Жур., Звич. турботи, 1960, 103).

ДОКІ́РЛИВИЙ, а, е. Який виражає докір; сповнений або пройнятий докором. *Досі ущиплива та докірлива розмова стихла* (Мирний, III, 1954, 28); *Він не почув докірливого слова од матері* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 292); *Син мовчки витримав колючий, докірливий батьків погляд* (Гончар, Таврія.., 1957, 303).

ДОКІ́РЛИВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **доки́рливий.**— *Товаришу Іванов! — зразу спинив його П'ятаков, підкреслено лагідно, лише з.. докірливістю в голосі* (Смолич, Мир.., 1958, 237).

ДОКІ́РЛИВО. Присл. до **доки́рливий.**— *А бач, украв, та не вмів сховати,— сказав докірливо Балабуха* (Н.-Лев., III, 1956, 27); *Учитель докірливо похитав головою* (Ю. Янов., II, 1954, 117).

ДОКІ́РНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **доки́рливий.** *Димить на дні* [душі] *один докірний спомин, Та додає пекучої нудьги* (Граб., I, 1959, 312).

ДОКІ́РНО, *рідко.* Присл. до **доки́рний.** *Похитав* [Андрій Маркович] *докірно головою й промовив до мене, винувато осміхаючись* (Вас., II, 1959, 83).

ДОКЛА́Д, у, *ч.* Додатковий, допоміжний матеріал (підкладка, ґудзики і т. ін.) для шиття одягу, взуття. — *Хоч і з різних ми країн, Та не з-за кордону, А хотіли б одягтись Добре, по закону. От сукно, а твій доклад...* (Сам., I, 1958, 213);— *А де бідній людині взяти дорогий матеріал і доклад, і золото на гаптування, і дорогоцінне каміння?* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 117).

ДОКЛАДА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **докладáти** 1 і **докладáтися.**

ДОКЛАДА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОКЛА́СТИ,** аду́, аде́ш, *док.* 1. *перех.* Класти на додаток до чого-небудь, додавати, приєднувати що-небудь до чогось; добавляти. *Як неставало прядива, то молодиці мусили докладати свого* (Н.-Лев., II, 1956, 185); *На кріслах стояли два розкритих чемодани, в які мама час від часу все щось докладала* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 27); *Ще й зосталося карбованців кілька, — доклали до них Артемову получку та й купили телицю* (Головко, II, 1957, 398).

◇ **Докладáти (доклáсти) вóза,** *заст.*— бити, карати. [М и х а й л о:] *Борони боже: Якби я свою* [жінку] *підстеріг в чім, тут би їй і доклав воза* (Котл., II, 1953, 69); **Докладáти (доклáсти) зусúль (сил, рук, прáці** *і т. ін.*) — багато й старанно працювати. *В радгоспі докладали всіх зусиль, щоб створити йому найкращі умови для роботи* (Кач., I, 1958, 434); *Колись Шевченко доклав багато сил, щоб видати букваря, одного-однісінького букваря для народу* (Тич., III, 1957, 76); — *Як звернеться додому* [панич] *та подивиться, що так всюди чисто та гарно, хай догадається: хто до того своїх рук докладав! — подумала вона, легенько зітхнувши* (Мирний, III, 1954, 223); [Ч и р в а:] *А скільки я доклав праці. Скільки жил висотав* (Мик., I, 1957, 84); **Не знáти, до чóго (куди́) рук доклáсти:** а) не знати, за яку справу взятися; б) не мати можливості працювати, брати участь у чому-небудь. *Роками тисячі людей у місті не знали, куди рук докласти* (Сенч., Опов., 1959, 178).

2. *перех. і без додатка, розм.* Розповідати, повідомляти про що-небудь.— *Питалася Одарка: де ж Карпо зостався? — Кажу — не знаю,— докладала Христя матері* (Мирний, III, 1954, 52); *Став Іван розповідати, Все докладно докладати* (Перв., Райдуга.., 1960, 157).

3. *тільки недок., неперех., діал.* Вигадувати для сміху. *Пішла Ганна боса; ноги розчервонілись, потерпли од холоду.. Сміються люди з Ганни та докладають: — Навіщо, бабо, так зарані вбралась в червоні чоботи?* (Н.-Лев., I, 1956, 109); [О х р и м:] *Вийду на вулицю, хлопці й дівчата зберуться, співають, ..почнуть таке докладати, що, здається, і мертвий зареготав би, а мені усе те байдуже* (Кроп., I, 1958, 149).

ДОКЛАДА́ТИСЯ, а́ється, *недок.*, **ДОКЛА́СТИСЯ,** адéться, *док., рідко.* 1. Приєднуватися на додаток до чого-небудь; додаватися, добавлятися. [П р і с ц і л л а:] *Іще одна доклалася вага до тягару* [тягаря] *великого на серці...* (Л. Укр., II, 1951, 445).

2. *тільки недок.* Пас. до **докладáти** 1.

ДО́КЛАДКА, и, *ж., діал.* Дошкульна насмішка. — *Та я за те на тебе і не сердився, хоч ти й довго мені об тім докладки докладав і в вічі насміхався* (Кв.-Осн., II, 1956, 163).

ДОКЛА́ДНИЙ, а, е. Дуже повний, грунтовний, з усіма деталями; вичерпний. *А для мене та хвилина, коли б я побачила свою докладну біографію в друку, була б найприкрішою хвилиною мого життя* (Л. Укр., V, 1956, 92); — *Треба буде дорогою скласти промову.. докладну, високу на думки, квітчасту на фрази* (Н.-Лев., IV, 1956, 47); — *Я мав докладну розмову з.. інженером Синявіним,— почав Лодиженко* (Ле, Міжгір'я, 1953, 43).

ДОКЛА́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **докла́дний.** — *Академіки.. просять мене докладно й всебічно ознайомити вас із системою мого господарювання.. Ні про яку докладність і всебічність не може бути й мови* (Смолич, I, 1958, 60); *Гарячі уми й живі уяви різних приятелів і приятельок з усякою математичною до-*

кладністю обрахували маєток обох братів (Фр., VI, 1951, 204).

ДОКЛА́ДНО. Присл. до **докла́дний.** *Стара бабуся їм* [дітям] *докладно за все розказала й намовила їх полізти через тин та нарвать груш* (Н.-Лев., II, 1956, 377);— *Про все, прошу, про все докладно обов'язково напиши* (Гонч., Вибр., 1959, 63); *Старається* [професор Чорнай], *щоби всі слухачі й слухачки розуміли його докладно* (Коб., III, 1956, 313).

ДОКЛА́СОВИЙ, а, е. Який існував до розподілу суспільства на класи. *Якщо в умовах докласового суспільства релігія була фантастичним відбитком стихійних сил природи у свідомості людини, то в класовому суспільстві релігію живлять переважно стихійні сили історичного розвитку* (Наука.., 2, 1959, 54).

ДОКЛА́СТИ *див.* **докладáти.**

ДОКЛА́СТИСЯ *див.* **докладáтися.**

ДОКЛЕ́ЇТИ *див.* **доклéювати.**

ДОКЛЕПА́ТИ *див.* **доклéпувати.**

ДОКЛЕ́ПУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доклéпувати.**

ДОКЛЕ́ПУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОКЛЕПА́ТИ,** доклепáю, доклепáєш *і* доклéплю, доклéплеш, *док.*, *перех.* Закінчувати клепати; клепати до кінця. *Снідаємо, у дворі доклепують коси* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 81).

ДОКЛЕ́ЮВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доклéювати.**

ДОКЛЕ́ЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОКЛЕ́ЇТИ,** éю, éїш, *док.*, *перех.* Закінчувати клеїти що-небудь; клеїти до кінця.

ДОКЛЕ́ЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до **доклéювати.**

ДОКЛИ́КАТИСЯ, и́чуся, и́чешся, *док.* Довго кличучи, примусити кого-небудь відізватися або прийти; догукатися. *Лінивого не добудишся, а мертвого не доклечешся* (Укр.. присл.., 1955, 201); *Господарка мало не повибивала шибок, поки доклікалася та добудилася свого чоловіка* (Л. Янов., I, 1959, 196).

ДОКЛЮВА́ТИ *див.* **докльóвувати.**

ДОКЛЬО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОКЛЮВА́ТИ,** юю, юєш, *док.*, *перех.* Закінчувати клювати; клювати до кінця; додзьобувати. *Застрибала* [пташка] *по підвіконню, докльовуючи вчорашні крихти...* (Кол., Терен., 1959, 48); *Прометею, Прометею! Одлетів твій коршак хижий, Не допив живої крові, Плоть живу не доклював* (Рильський, I, 1956, 129).

ДОКО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **докувáти** [1].

ДО́КОВИЙ, а, е. Прикм. до **док.** [Г е р р і с о н:] *Ну, ось я згадую ціле моє життя. Син докового робітника, виріс у тяжких злиднях* (Ірчан, I, 1958, 242).

ДОКО́ВУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **докóвувати.**

ДОКО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОКУВА́ТИ,** ую, уєш, *док.*, *перех* Закінчувати кувати; кувати до кінця. *Доковувати підкову; Докувати коня.*

ДОКОЛО́ТИ *див.* **докóлювати.**

ДОКОЛУПА́ТИ *див.* **доколýпувати.**

ДОКОЛУПА́ТИСЯ *див.* **доколýпуватися.**

ДОКОЛУ́ПУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОКОЛУПА́ТИ,** áю, áєш, *док.*, *перех.* Закінчувати колупати; колупати до кінця.

ДОКОЛУ́ПУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОКОЛУПА́ТИСЯ,** áюся, áєшся, *док.* 1. Колупаючись, добиратися до чого-небудь, наближатися до певної межі. *Доколупався до самої землі;* * Образно. *Се була одна з тих грубих натур, у котрих душі не доколупаєшся* (Фр., I, 1955, 82).

2. Колупаючись у чому-небудь, зазнавати неприємних наслідків.

ДОКО́ЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОКОЛО́ТИ,** колю́, кóлеш, *док.*, *перех.* Закінчувати колоти (у 1—3 знач.); колоти до якого-небудь строку, межі. *Доколов* [господар] *плаху і лише тоді випроставсь і глянув* (Головко, II, 1957, 479).

ДОКО́НАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **доконáти** 2. *Коли б завмерло стала* [постать] — *за шедевр монументу краси дівочої визнав би й, забувшись про умовності живого світу, впивався б споглядання мистецько доконаних форм* (Ле, Міжгір'я, 1953, 127); // **докóнано,** *безос. присудк. сл. Та ніде не збито колос, Ні зерна не розкололось. Все доконано як слід — Цар тепер позбувся бід* (Перв., Казка, 1958, 50).

Докóнаний факт — те, що вже здійснилося. *Але тут ми, з ласки Сергія Антоновича, поставлені перед доконаним фактом: Черемашко у нас...* (Шовк., Людина.., 1962, 317).

△ **Докóнаний вид,** *грам.*— лексико-граматична категорія дієслова, що виражає такі відтінки дії, як завершеність, обмеженість у часі, результативність. *За поширеним у практичній роботі визначенням, дієслова недоконаного виду означають незакінченість, тривалість дії (їхати, нести, казати), дієслова ж доконаного виду — закінченість дії в минулому або майбутньому (приїхати, принести, сказати)* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 320).

ДОКОНА́ТИ, áю, áєш, *док.*, *перех.*, *розм.* 1. Довести кого-небудь до важкого фізичного або морального стану; замучити. *А Марина сидить собі, Уже й не говорить І не плаче... отак її Доконав, небогу, Той правитель* (Шевч., I, 1951, 249); *До броні! Настала година слушна́ За рідний край стать в обороні, Бо вже доконала неволя Страшна...* (Стар., Поет. тв., 1958, 39); *Є в нього свій метод знеславити і доконати людину, котру взяв під сумнів* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 211); // Погубити, знищити кого-небудь. *Щоб вільно жити, працювати, треба фашистів доконати* (Укр.. присл.., 1955, 410); [А н д р і й:] *Візьми ніж, удар мене ось сюди!.. Доконай моє тіло!.. Душу мою ти вже убив!..* (Кроп., I, 1958, 492); *На денікінську валку налетіла червона кіннота і доконала недобитків* (Минко, Моя Минківка, 1962, 141).

2. *рідко.* Зробити, здійснити що-небудь. [К у н а ш:] *Знайте, люди, Що Гостомисл задумав нині рано Велике діло доконать* (Фр., IX, 1952, 284); *А чого не може й зрада, лютий розбрат доконає* (Л. Укр., I, 1951, 395).

◇ **Доконáти свогó** — домогтися свого, досягнути своєї мети. *Та вже бим* [б] *рачки ліз, а свого доконав* (Номис, 1864, № 3338); **Доконáти свогó слóва** — виконати обіцяне.— *А чому ж ти свого слова не доконала? Казала, що зробиш, та й ні* (Сл. Гр.).

ДОКОНА́ТИСЯ, áюся, áєшся, *док.*, *чого, з спол. сл.*, *діал.* Переконатися. *Йому хотілося забігти* [застати] *ріпників несподівано, невидимо, щоб доконатися, як вони роблять* (Фр., V, 1951, 226).

ДОКОНЕ́ЧНЕ, *присл.* Те саме, що **доконéчно.**— *Якби мене доконечне було треба, то через двері заклич* (Март., Тв., 1954, 43); *Дідові не дуже хотілось балакать, а Панькові приспіла охота доконечне розпитать його* (Н.-Лев., I, 1956, 54).

ДОКОНЕ́ЧНИЙ, а, е. Обов'язковий, неодмінний; неминучий. *Шар Хевісайда пробити не можна* [в космосі]. *Для цього забагато енергії треба було б.. Досі не було доконечної потреби пробивати той шар* (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 104); *Доконечна і цілком ясна вимога, яку ми ставимо до перекладача: розуміння і відчуття первотвору* (Рильський, III, 1955, 136); // Остаточний. *Це рішення з'явилося ще там, на командному пункті.., і тільки тепер оформилося, стало ясним, окресленим і доконечним* (Собко, Срібний корабель, 1961, 134).

ДОКОНЕ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **доконе́чний.** *Густою юрбою повалили люди з коршми* [корчми], *живо розмовляючи про громадські папери, про старого війта і доконечність вибрати нового* (Фр., VIII, 1952, 17); *Саме життя ствердило справедливість і доконечність мудрої політики партії більшовиків* (Літ. газ., 14.VI 1951, 2).

ДОКОНЕ́ЧНО. Присл. до **доконе́чний.** *Він добре знав, що всі дівчата на селі горнуться до його* [пього], *й думав, що й Лукина доконечно піде за його заміж* (Н.-Лев., III, 1956, 347); *Її* [Вкраїну] *пізнавши, чи ж я міг Не полюбить її сердечно, Не відректися власних втіх, Щоб їй віддатись доконечно?* (Фр., X, 1954, 66); — *Заперечити не можна, все тобою зроблене доконечно потрібне* (Собко, Нам спокій.., 1959, 100).

ДОКО́НЧЕ, *присл.* Те саме, що **доконе́чно.** *Вони були певні, що приятелі говорять доконче за їх* [них], *та ще й щось дуже цікаве* (Н.-Лев., III, 1956, 319); *Переляканий батько ледве переконав його, що вчитись доконче треба* (Гжицький, У світ.., 1960, 10).

ДОКОПА́ТИ *див.* **доко́пувати.**

ДОКОПА́ТИСЯ *див.* **доко́пуватися.**

ДОКОПИРСА́ТИ, а́ю, а́єш, *док., перех., розм.* Закінчити копирсати; копирсаючи, досягти певної межі.

ДОКОПИРСА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *док., розм.* 1. Копирсаючись, досягти певного місця.

2. Копирсаючи або копирсаючись, зазнати неприємних наслідків.

ДОКОПТИ́ТИ *див.* **доко́пчувати.**

ДОКОПТИ́ТИСЯ *див.* **доко́пчуватися.**

ДОКО́ПУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доко́пувати** і **доко́пуватися.**

ДОКО́ПУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОКОПА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док., перех.* Закінчувати копати; копати до певного місця. *Зосереджено й діловито докопують* [матроси] *могилу* (Кучер, Чорноморці, 1956, 186); *Докопавши рівчак до бочок.., Орися збила заступом обручі з двох-трьох бочок і висипала пригоршнями з них порох, заложивши всередину гніт* (Стар., Облога.., 1961, 79).

ДОКО́ПУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.,* **ДОКОПА́ТИСЯ,** а́юся, а́єшся, *док.* 1. *до чого, розм., рідко чого.* Копаючи, досягати якого-небудь місця, знаходити або виявляти щось. *Прокопавши ще кілька сажнів глибше, таки докопувався* [Герман] *кип'ячки* (Фр., VIII, 1952, 394); *Копають день, копають два, На третій насилу Докопалися до муру Та трохи спочили* (Шевч., I, 1951, 306); *Силою води не докопаєшся* (Номис, 1864, № 1088); *Соломія спробувала викопати рукою ямку і справді докопалась до води* (Коцюб., I, 1955, 357).

2. *розм.* Багато, довго копаючи або копаючи несвоєчасно, зазнавати неприємностей.— *А обмолотилися, буряки стали копати, та й докопалися — учора думали, що й попропадаємо з ногами: морозище ж отакий, а ми босі* (Головко, II, 1957, 8).

3. *перен., розм.* Наполегливо шукаючи, аналізуючи, вивчаючи, довідуватися про що-небудь. *Розбираючи артистичний твір, реальний критик поперед усього буде докопуватися, чи виведена.. людина правдива і можлива в дійсності* (Фр., XVI, 1955, 257); *Хому цікавило все, до всього він докопувався* (Гончар, I, 1954, 187); *Максимов розумів, що з дівчиною діється щось недобре, хотів дізнатися, що саме, а докопатися до правди зараз не міг* (Собко, Стадіон, 1954, 173).

◇ **Доко́пуватися (докопа́тися) до корі́ння** — глибоко, вдумливо аналізуючи, вивчаючи що-небудь, вникати в його суть, пізнавати до кінця. *Він ніколи не буде ні письменником, ні інженером, бо не здатний серйозно вчитись і докопуватися до коріння* (Донч., II, 1956, 316).

ДОКО́ПЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОКОПТИ́ТИ,** пчу́, пти́ш, *док., перех.* Закінчувати коптити що-небудь.

ДОКО́ПЧУВАТИСЯ, уєтьcя, *недок.,* **ДОКОПТИ́ТИСЯ,** ти́ться, *док.* 1. Коптитися до певного стану, до кінця.

2. *тільки недок.* Пас. до **доко́пчувати.**

ДОКО́РА, и, *ж., рідко.* Те саме, що **докі́р.** *Сміх над його молитвами, над його сльозами, товариська зрада, докора — разом кинулись йому в голову* (Мирний, II, 1954, 203).

ДОКОРИ́ТИ *див.* **докоря́ти.**

ДОКОРІ́ННИЙ, а, е. Який стосується основ, коренів чого-небудь.— *Я мрію про більше — про докорінну перебудову села* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 121); *За останні сторіччя опішнянські розписи зазнали великих докорінних змін, обумовлених історією, технологічними новинами та зростанням художніх смаків споживача* (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 68).

ДОКОРІ́ННО. Присл. до **докорі́нний.** *За цей час докорінно змінилася військова ситуація* (Ле, Наливайко, 1957, 377); *За роки Радянської влади докорінно поліпшено справу охорони здоров'я населення* (Наука.., 9, 1959, 3).

ДОКОРОТА́ТИ, а́ю, а́єш, *док., перех., розм.* Заповнити, зайняти чим-небудь час, намагаючись зробити непомітним його протікання.— *Насилу ніч ту докоротала* (Сл. Гр.); // Провести життя одноманітно, нудно. *Повернув* [дід] *домів, до мого вітця, і спокійно докоротав.. життя* (Фр., VIII, 1952, 130).

ДОКОРЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок.,* **ДОКОРИ́ТИ,** рю́, ри́ш, *док., кому, чому, розм. кого, що і без додатка.* Виражати своє незадоволення з приводу чого-небудь, звинувачувати когось у чому-небудь; дорікати. *Й не чула того вечора Маруся-наймичка, як хазяйка сварилася на неї за гаяння, як дорікала й докоряла* (Вовчок, 1, 1955, 353); *Вона подивилась на мене повними зненависті очима, але не лаялась і не докоряла мені* (Сміл., Сашко, 1957, 44); *Мати жахалася, докоряла хтозна-кого* (Горд., II, 1959, 188); — *Ти плачеш? Цить, дитино моя! Я ж не хотів тебе нічим докорити* (Фр., III, 1950, 61); *Одна бабуся поставила* [богунцям] *мисочку вареної нечищеної картоплі, і ніхто потім в селі не докорив їй і не посміявся з неї* (Довж., Зач. Десна, 1957, 147).

ДОКОСИ́ТИ *див.* **доко́шувати.**

ДОКОСИ́ТИСЯ *див.* **доко́шуватися.**

ДОКОТИ́ТИ *див.* **доко́чувати.**

ДОКОТИ́ТИСЯ *див.* **доко́чуватися.**

ДОКО́ЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОКОТИ́ТИ,** очу́, о́тиш, *док., перех.* Котячи, переміщувати що-небудь до якогось місця, до певної межі. *Докочувати бочку до льоху;* * Образно. *Море несло на собі хвилю і, докотивши, коротким, навиклим рухом скидало її на берег* (Коцюб., II, 1955, 290).

ДОКО́ЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.,* **ДОКОТИ́ТИСЯ,** очу́ся, о́тишся, *док.* 1. Котячись, досягати якого-небудь місця, певної межі. *Докотився м'яч до тину;* * Образно. *Хвилі лізуть на берег і одкочуються назад. Ще хвилі — докочуються до слідів на піску* (Ю. Янов., IV, 1959, 45).

2. *перен., розм.* Доходити, доводити себе до чого-небудь небажаного. *Емпіріокритики докотились до твердження, що мозок не є орган мислі, що мисль можлива без мозку* (Біогр. Лепіна, 1955, 102).

3. Доноситися (про сильні, розкотисті звуки і т. ін.). *Від Перекопу докочуються гарматні гули* (Гончар, Таврія.., 1957, 716); *Мов прірву прорвало, докотився крик до мого вуха* (Мирний, I, 1954, 189); *Луна від пісні понеслася далеко-далеко, докотилась до села* (Цюпа,

Назустріч.., 1958, 377); // Доходити, поширюватися, ставати відомим. *Все частіше докочувались про Каховку різні чутки* (Гончар, Таврія, 1952, 7); *Нові й нові вісті, як хвилі велетенського моря, докочувалися до палат госпіталю* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 21).

4. *розм.* Діставатися, добиратися, доїжджати кудинебудь. *Докотився поїзд до Поста Волинського* (Довж., Зач. Десна, 1957, 9); *За товариською гутіркою надвечір докотилися до Одеси* (Ірчан, II, 1958, 364); * Образно. *Докотилася весна й до Києва* (Дмит., Розлука, 1957, 305).

ДОКО́ШУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доко́шувати** і **доко́шуватися**. *Докошування трави.*

ДОКО́ШУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОКОСИ́ТИ,** ошу́, о́сиш, *док.*, *перех. і без додатка.* Закінчувати косити; косити до певного місця, до певної межі, до якогось часу.— *Я лиш пообідав І збирався йти на он сей грунник, Де якраз докошували сіно* (Фр., XIII, 1954, 330); *Навколо мало вже жнив. Ярі де-не-де докошували* (Головко, I, 1957, 269); [3-й чоловік:] *Та там докосив Бичкові просо!* (Кроп., I, 1958, 481); *Косили цілий день і ледве докосили* (Рильський, Поеми, 1957, 28); * Образно. *Знов яму вирито, знов безпорадна втрата! Старих борців докошує вже смерть...* (Стар., Поет. тв., 1958, 154).

ДОКО́ШУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОКОСИ́ТИСЯ,** ошу́ся, о́сишся, *док.* Косячи, досягати якогонебудь місця, певної межі.— *Ну, скоро ви до лісу докоситесь? — приклав* [Карпо Кирилович] *до лоба широку долоню* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 6); * Образно. *Сивушки зараз ковтонули* [троянці] *По ківшику, і не здригнули І докосились до потрав* (Котл., I, 1952, 167).

ДОКРАДА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОКРА́СТИСЯ,** а́дуся, а́дешся, *док.*, *розм.* Крадучи, зазнавати неприємностей.

ДОКРА́СИТИ *див.* **докра́шувати.**

ДОКРА́СИТИСЯ *див.* **докра́шуватися.**

ДОКРА́СТИСЯ *див.* **докрада́тися.**

ДОКРА́ШЕНИЙ, а, е, *розм.* Дієпр. пас. мин. ч. до **докра́сити.**

ДОКРА́ШЕННЯ, я, *с.*, *розм.* Дія за знач. **докра́сити** і **докра́ситися.**

ДОКРА́ШУВАННЯ, я, *с.*, *розм.* Дія за знач. **докра́шувати** і **докра́шуватися.**

ДОКРА́ШУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОКРА́СИТИ,** а́шу́, а́сиш, *док.*, *перех.*, *розм.* Те саме, що **дофарбо́вувати.**

ДОКРА́ШУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОКРА́СИТИСЯ,** а́шу́ся, а́сишся, *док.*, *розм.* Те саме, що **дофарбо́вуватися.**

ДОКРЕ́СЛИТИ *див.* **докре́слювати.**

ДОКРЕ́СЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОКРЕ́СЛИТИ,** лю, лиш, *док.*, *перех.* Закінчувати креслити що-небудь; креслити до певної межі. *Ярослав Громійчук у цей час, приладнавшись біля дощаного столика у садку, докреслював схему майбутнього кормоцеху* (Вол., Місячне срібло, 1961, 246).

ДОКРЕ́СЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до **докре́слювати.**

ДОКРИВА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОКРИ́ТИ,** и́ю, и́єш, *док.*, *перех.* Закінчувати крити що-небудь; крити до кінця, до якогось місця.— *Звідки я хату докрию, коли й снопа околоту не маю?* (Ю. Янов., I, 1954, 32); *Докрити до причілка.*

ДОКРИ́ТИ *див.* **докрива́ти.**

ДОКРИЧА́ТИСЯ, чу́ся, чи́шся, *док.*, *розм.* 1. Довго кричачи, домогтися того, щоб хто-небудь почув, відгукнувся: доклика́тися. * Образно. *Вони таки докричаться до того, що начальник залізниці почує і впорядкує вузлові станції* (Вишня, I, 1956, 363).

2. Довго кричачи, зазнати чогось неприємного. *Докричатися до хрипоти.*

ДОКРО́ЇТИ *див.* **докро́ювати.**

ДОКРО́ЮВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **докро́ювати.**

ДОКРО́ЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОКРО́ЇТИ,** о́ю, о́їш, *док.*, *перех.* Закінчувати кроїти що-небудь. *Докроювати блузу.*

ДОКРУТИ́ТИ *див.* **докру́чувати.**

ДОКРУТИ́ТИСЯ *див.* **докру́чуватися.**

ДОКРУ́ЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОКРУТИ́ТИ,** учу́, у́тиш, *док.* 1. *перех.* Закінчувати крутити що-небудь; крутити до кінця. *Давно почалося* [кіно], *вже, мабуть, докручують останні частини* (Гончар, I, 1954, 513); *Докручувати цигарку.*

2. *неперех.*, *перен.*, *розм.* Те саме, що **докру́чуватися** 3. [Храпко:] *З моєї хати, з мого двору, та через село ведуть... люди дивляться, вороги мої.. вигукують услід: а що піймався?! а що докрутив!..* (Мирний, V, 1955, 203).

ДОКРУ́ЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОКРУТИ́ТИСЯ,** учу́ся, у́тишся, *док.* 1. Закручуватися до кінця (про кран, гайку і т. ін.).

2. Закінчувати крутитися. *Пластинка докрутилася до кінця* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 56).

3. *перен.*, *розм.* Діючи певним чином, зазнавати чого-небудь або добиватися чогось. *Такий уже йому, Корнію, талан випав: крутити і крильми вітряків і своїм мізком, щоб якось докрутитися до власного вітряка* (Стельмах, I, 1962, 149).

4. *тільки недок.* Пас. до **докру́чувати** 1.

ДО́КТОР, а, ч. 1. *розм.* Те саме, що **лі́кар.**— *В тебе, бачу, руки сухі й гарячі, як жар. Треба б покликать доктора* (Н.-Лев., V, 1956, 252); *Доктор вивчив пацієнтку і вирішив лікувати її самогіпнозом* (Смолич, II, 1958, 95).

2. Вищий учений ступінь, який присуджується на підставі захисту дисертації, а також особа, якій присуджено цей ступінь. *В 1841 р. Маркс закінчив університет, написав дисертацію з грецької філософії і здобув ступінь доктора філософії* (Нова іст., 1956, 124); [Кущ:] *Справи інституту передати докторові наук Воронюку* (Мороз, П'єси, 1959, 220).

ДОКТОРА́ЛЬНИЙ, а, е, *книжн.* Педантично повчальний, категоричний (про тон, манеру говорити). *Тим же докторальним тоном, яким допіру повчав директора, він промовив:— Ви прийшли до нас, товаришу Васюта, якраз перед першими експериментами Розенберга* (Шовк., Інженери, 1956, 99).

ДОКТОРА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.*, *книжн.* Абстр. ім. до **доктора́льний.**

ДОКТОРА́ЛЬНО, *книжн.* Присл. до **доктора́льний.** — *Ах, надто багато у нас говорять про свята, праця це не свято,— докторально зауважив Куцевич* (Рибак, Час.., 1960, 798).

ДОКТОРА́НТ, а, ч. Учений, прикріплений до наукової установи для підготовки докторської дисертації.

ДОКТОРА́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **доктора́нт;** // Стос. до докторанта. *Крім докторантської роботи, він працював ще над багатьма іншими науковими роботами* (Рад. Укр., 6. III 1946, 3).

ДОКТОРАНТУ́РА, и, *ж.* Система підготовки наукових працівників вищої кваліфікації — докторів наук; час перебування докторантом. *Після революції захистив* [Драга] *дисертацію, закінчив докторантуру і став професором* (Кучер, Чорноморці, 1956, 84).

ДО́КТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **до́ктор.** *В кожному листі нагадує* [Сергій Костянтинович] *мені, щоб*

слухала.. докторських рад (Л. Укр., V, 1956, 293); *Він.. мав, однак, усі прикмети, котрі звичайно роблять навіть велику славу лікареві, а це: мав докторський диплом, був гарний і нежонатий* (Кобр., Вибр., 1954, 93); // Стос. до доктора (у 2 знач.). *З-під його* [І. Франка] *пера вийшов цілий ряд солідних наукових праць, як: «Іван Вишенський і його твори», докторська дисертація «Варлаам і Йосафат»* (Коцюб., III, 1956, 35).

ДОКТРИ́НА, и, *ж., книжн.* Політичне, наукове, філософське, військове і т. ін. вчення, теорія, система поглядів. *Чотири українських фронти відокремились від своєї техніки з самою лише легкою зброєю й пішли наперекір стихіям і воєнним доктринам громити ворога* (Довж., I, 1958, 355).

ДОКТРИНЕ́Р, а, *ч., книжн.* Той, хто педантично захищає або дотримується застарілої, відірваної від життя доктрини; схоластик. *Знаходяться доктринери, які не хочуть зважати на зміни, що відбулися на землі, догматично повторюють, ..що імперіалізм нібито, як і раніше, є визначальною силою світового суспільного розвитку* (Ком. Укр., 10, 1960, 16).

ДОКТРИНЕ́РСТВО, а, *с., книжн.* Сліпе, педантичне дотримування яких-небудь застарілих положень, доктрин; схоластика.

ДОКТРИНЕ́РСЬКИЙ, а, е, *книжн.* Прикм. до **доктрине́р.** *Доктринерська догма; Доктринерський підхід.*

ДОКУВА́ТИ [1] *див.* **доко́вувати.**

ДОКУВА́ТИ [2], ує, *док.* Закінчити кувати (про зозулю).

ДОКУЛЬГА́ТИ, а́ю, а́єш, *док., розм.* Кульгаючи, насилу дійти, добратися куди-небудь. *Варфоломій докульгав до криниці* (Коп., Вибр., 1953, 448).

ДОКУМЕ́КАТИ, аю, аєш, *док., розм.* Те саме, що **докуме́катися.**— *Тарасе Демидовичу! Все зрозуміло! Все ясно! Не докумекав, по-старому, по стандарту пішов. План переглянемо* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 171); *Коли зник* [хлопець], *аж тоді я докумекав, що треба було затримати або хоч запитати — хто він?* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 24).

ДОКУМЕ́КАТИСЯ, аюся, аєшся, *док., розм.* Зрозуміти, зміркувати що-небудь. *Її серце відчуло біду раніше, ніж докумекався чоловік* (Панч, II, 1956, 403).

ДОКУМЕ́НТ, а, *ч.* 1. Діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, служить доказом чого-небудь. *Старий трохи вгамувався, показав нам.. документ на шляхетство* (Н.-Лев., II, 1956, 407); [В е р е с а й:] *Секретні документи, що ви взяли в партійному комітеті, у вас?* (Мик., I, 1959, 396); // Все те, що підтверджує що-небудь.

2. Письмове свідоцтво, що офіційно підтверджує особу. *В революцію виявилося, що Єгор Васильович — пітерський робітник, одсидів чимало років у далекому Сибіру.., по чужих документах оселився в глухому Заріччі* (Ю. Янов., II, 1954, 157); *На переправі стали прикордонники, перевіряючи документи бійців* (Гончар, I, 1954, 3).

3. Письмовий твір, грамота, рисунок і т. ін. як свідчення про щось історичне, важливе. *Професор Драга повідомив, що він почав збирати всі історичні документи, які стосуються цих незабутніх днів героїчної оборони Одеси* (Кучер, Чорноморці, 1956, 113).

ДОКУМЕНТА́ЛЬНИЙ, а, е. Який є документом (у 1 знач.). *Вони* [листи] *є документальним свідченням тісних органічних зв'язків визначного громадського діяча і письменника Михайла Павлика з прогресивними організаціями українців у Канаді* (Літ. газ., 28.I 1958, 4); // Який грунтується на документах (у 1 знач.). *В основу агітації повинно бути покладено цілковите обізнання з документальною стороною справи* (Ленін, 9, 1949, 195); *За браком документальних даних зараз важко визначити, яких форм набирав критицизм Шевченка у ставленні його до Герцена в останні три роки життя* (Рад. літ-во, 3, 1962, 82); // Власт. документам (у 1 знач.), такий, як у документах. *Документальна переконливість.*

Документа́льний фільм — фільм, який показує справжні факти, події. *Мені цікаво дивитися все: і художні, і документальні, і навіть науково-технічні фільми* (Збан., Мор. чайка, 1959, 55).

ДОКУМЕНТА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **документа́льний.** *Порівняно з легендами перекази відзначаються більшою документальністю змісту, більшою реалістичністю художніх засобів* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 37).

ДОКУМЕНТА́ЛЬНО. Присл. до **документа́льний.** *В родовому архіві Стадницьких документально значилось, що Володимир Стадник військовим промислом доскочив дворянського герба* (Стельмах, Хліб.., 1959, 19).

ДОКУМЕНТА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Обгрунтування чого-небудь документами (у 1 знач.). *Бухгалтерам колгоспів треба звернути особливу увагу на контроль за витрачанням пального і на документацію руху пального* (Колг. Укр., 5, 1958, 14); [Р о м о д а н:] *Не затягуйте з документацією, щоб до зими почати будівництво заводу* (Корн., II, 1955, 335).

2. *розм.* Збірн. до **докуме́нт** 1, 2. *Зосереджено вдивлявся* [Шостенко] *в папери. От тільки забув надіти окуляри, й надто швидко гортала ту документацію рука* (Шовк., Людина.., 1962, 314).

ДОКУМЕНТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Обгрунтовувати документами.

ДОКУМЕНТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **документува́ти.** *Усі переговори* [з космонавтами] *документувались записами на магнітофонах* (Рад. Укр., 23.X 1962, 2).

ДОКУПА́ТИ *див.* **доку́пувати.**

ДОКУПА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *док., розм.* Багато купаючись, зазнати яких-небудь неприємностей. *Докупався до того, що мало не втопився* (Сл. Гр.).

ДОКУ́ПИ, *присл.* В одно місце; разом. *Ой три шляхи широкії Докупи зійшлися* (Шевч., I, 1951, 388); *Через звалені докупи якісь архіви, друкарські машинки, цілі стовпи кошиків з помідорами Вадим Успенський продерся до вікна* (Панч, В дорозі, 1959, 58); // В одно ціле. *В цю мить, мов за командою, вздовж цілої валки заторохкотіли постріли, що іноді зливались докупи* (Досв., Вибр., 1959, 91); *Вогонь священного гніву і боротьби проти загарбницького хижацтва німецького мілітаризму ще більш з'єднав докупи слов'янські народи* (Тич., III, 1957, 336).

ДОКУПИ́ТИ *див.* **докупо́вувати.**

ДОКУПИ́ТИСЯ, куплю́ся, ку́пишся; *мн.* доку́пляться; *док., перев. із запереч.* не. Мати змогу купити. *Тепер купити деякого зерна, щоби було й собі на хліб через зиму, а найбільше на насіння.. Навесні купувати — не докупишся* (Фр., I, 1955, 177).

ДОКУПЛЯ́ТИ *див.* **докупо́вувати.**

ДОКУПЛЯ́ТИСЯ *див.* **докупо́вуватися.**

ДОКУПО́ВУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **докупо́вувати** і **докупо́вуватися.**

ДОКУПО́ВУВАТИ, ую, уєш *і розм.* **ДОКУПЛЯ́ТИ,** я́ю, я́єш, *недок.*, **ДОКУПИ́ТИ,** куплю́, ку́пиш; *мн.* доку́плять; *док., перех.* Купувати в додаток до того, що вже є.— *Дам я тобі насіння, а літом відробиш. У мене тепер землі прибавляється, панську докуповую* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 19); *Зоя докупила дещо худоби* (Коб., III, 1956, 497).

ДОКУПО́ВУВАТИСЯ, ується *і розм.* **ДОКУПЛЯ́ТИСЯ,** я́ться. *недок.* Пас. до **докупо́вувати, докупля́ти.**

ДОКУ́ПУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОКУПА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док., перех.* Закінчувати купати кого-небудь.

ДОКУ́РЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **докури́ти.**— *Отак і я, як оця цигарка докурена: тлію з одбитими печінками!* (Головко, II, 1957, 119).

ДОКУРИ́ТИ *див.* **доку́рювати.**

ДОКУРИ́ТИСЯ *див.* **доку́рюватися.**

ДОКУ́РЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОКУРИ́ТИ,** курю, ку́риш, *док., перех. і без додатка.* Закінчувати курити; курити до кінця. до певної межі. *Чоловіки поспіхом докурюють і вибивають чорні від кіптяви люльки* (М. Ол., Леся, 1960, 47); *Старий докурює кріпачок і, високо підкинувши голову, намагається розглянути здаля невідомого* (Сміл.. Зустрічі, 1936, 26); *Юхим докурив цигарку, одніс недокурок у куток* (Вас., I, 1959, 361); — *Дайте людям докурити,— озвався Олекса* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 105).

ДОКУ́РЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **ДОКУРИ́ТИСЯ,** ку́риться, *док.* 1. Переставати куритися (у 1 знач.); загасати. *Гнотик свічки докурився і погас.*

2. *розм.* Курячи (перев. надмірно), зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного. [П а в л о:] *Ще вчора докурився дощенту, така.. нудьга обгорнула, що мало не здурів* (Кроп., II, 1958, 307).

ДОКУЧА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **докуча́ти.**

ДОКУЧА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОКУ́ЧИТИ,** чу, чиш, *док.* Повторюванням, одноманітністю дій, слів і т. ін. неприємно вражати; набридати. *Він довгі літа докучав панові різними процесами* (Фр., III, 1950, 266); *Він часто докучав дидаскалам* [учителям], *розпитуючи їх, що означає те чи те* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 316); *Докучила баба своїми словами дідові* (Ів., Укр.. казки, 1950. 89); // *перен.* Не давати спокою, мучити, турбувати (про почуття, хвороби, думки і т. ін.). *Голод почав йому докучати і разом з голодом почала злість підступати під серце* (Фр., IV, 1950, 72); *Не міг зразу одповісти на Ваш останній лист, серце так докучало, як ніколи перше* (Коцюб., III, 1956, 379).

ДОКУ́ЧИТИ *див.* **докуча́ти.**

ДОКУ́ЧЛИВИЙ, а, е. Який докучає; набридливий. *Колись в своє убогеє село В докучливу осінню пору, Вночі до батькового двору Мене далеким вітром занесло* (Вас., II, 1959, 485); *Монотонно гула на шибці докучлива осіння муха* (Дмит., Розлука, 1957, 244); *Відкинула вона далеко назад докучливе волосся* (Довж.. I, 1958, 245).

ДОКУ́ЧЛИВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **доку́чливий.** *Присяжний.. просив діда, аби йому вибачив його докучливість, та й відійшов швидко* (Черемш., Тв., 1960, 233).

ДОКУ́ЧЛИВО. Присл. до **доку́чливий.** *Над головою докучливо стогнала хазяйка, рипів її голос* (Коцюб., II, 1955, 51).

ДОКУ́ЧНИЙ. а, е, *рідко.* Те саме, що **доку́чливий.** *Заглушає* [голос жайворонка] *докучне сюрчання трав'яних коників* (Мирний, II, 1954, 31).

ДОКУ́ЧНІСТЬ, ності, *ж., рідко.* Властивість за знач. **доку́чний.**

ДОКУ́ЧНО, *рідко.* Присл. до **доку́чний.** *Дзз... тонко співає він* [вітер] *в одколоту скалку, докучно бринить, як муха...* (Коцюб., II, 1955, 321).

ДОЛА́ГОДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОЛА́ГОДИТИ,** джу, диш. *док., перех.* Закінчувати лагодити що-небудь.— *Чи ти скоро долагодиш воза?* (Сл. Гр.).

ДОЛА́ГОДИТИ *див.* **доля́годжувати.**

ДОЛА́ДНИЙ, а, е. 1. Який має пропорційні і красиві форми (про гарну зовнішність). *Добрі люди доглядали, Шанували, поливали, Щоб жила краса моя, Щоб доладна була я* (Гл., Вибр., 1957, 302); — *То сватай Хіврю. Хіврь доладна, як писанка* (Н.-Лев., II, 1956, 264); — *Додому час, — промовив Роман і теж поглянув на невеличку, доладну постать Христини* (Стельмах, Хліб.., 1959, 70); // Який приємно, красиво звучить (про музику, співи, голос). *Зі шляху обізвалася неголосна, доладна пісня, дзвякнуло стремено* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 25).

2. Який справляє приємне враження; який відповідає певним вимогам. *Давно я нічого не читав такого доладного і з таким смаком* (Мирний, V, 1955, 378); — *Інженер з нього доладний, нічого не скажеш!*— *говорив сам з собою Синявін* (Ле, Міжгір'я, 1953, 266).

ДОЛА́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **доля́дний.**

ДОЛА́ДНО. Присл. до **доля́дний.** *Все вбрання сиділо на маленькому старичку якось дуже доладно* (Смолич, V, 1959, 550); — *Я, здається, говорю не дуже доладно* (Руд., Вітер.., 1958, 411).

ДОЛА́ЗИТИ, а́жу, а́зиш, *недок.*, **ДОЛІ́ЗТИ,** зу, зеш, *док.* 1. Лізучи, досягти якого-небудь місця, певної межі. *Плутаючись у високих бур'янах, пролазячи попід кущами, ..вони долізли врешті до води* (Коцюб., I, 1955, 337); *Ті, двоє* [хлопців], *позадирали голови й аж роти порозявляли. А Микола — вище-вище, доліз* (Головко, I, 1957, 220).

2. *розм.* Насилу, ледве доходити, добиратися куди-небудь. *Наділа лишню спідницю і хустку під пальто.. і ледве долізла додому* (Л. Укр., V, 1956, 208).

ДОЛА́МАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **доляма́ти.**

ДОЛАМА́ТИ *див.* **доля́мувати.**

ДОЛА́МУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОЛАМА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док., перех. і без додатка.* Закінчувати ламати що-небудь; ламати до кінця, до певної межі.— *І нащо цей сніг? Не міг уже підождати до вечора, поки доламаємо* [качапи]... (Кучер, Трудна любов, 1960, 272).

ДОЛА́МУВАТИСЯ, ується, *недок.* 1. Ламатися зовсім, повністю.

2. Пас. до **доля́мувати.**

ДО́ЛАР, а, *ч.* Грошова одиниця США і деяких інших країн. *Доларами правди не купити. Кровію безсмертя не залить, І ніякі в світі уолл-стріти Неспроможні сонце погасить* (Рильський, Наша сила, 1952, 50); — *Ви будете мати вісім тисяч доларів на рік, лабораторії, сто помічників! — Берд пішов в атаку. — Я купую все це! — Ні,— спокійно відмовив Мічурін* (Довж., I, 1958, 407).

ДО́ЛАРОВИЙ, а, е. Прикм. до **до́лар.** *Владарі доларових мішків Потирають пожадливо руки* (Воскр., Взагалі.., 1948, 93).

ДОЛАТА́ТИ *див.* **доля́тувати.**

ДОЛА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех., книжн.* 1. Перемагати, знищувати когось, щось у боротьбі. *В незнаних світові боях фашизм долали ми* (Гонч., Вибр., 1959, 310); // Перемагати, переборювати різні перешкоди. *Як довго Шульзі самому в усі попередні роки доводилося долати опір отаких людей, які прагнули скрізь завжди спокою* (Рибак, Час.., 1960, 224); *Радянські люди під керівництвом партії, долаючи великі труднощі, відбудували поруйноване війною народне господарство* (Літ. газ., 13.X 1961, 2).

2. Справлятися з чим-небудь таким, що вимагає фізичних зусиль. *Спокійно дужими грудьми Юнак долає простір хвиль* (Перв., З глибини, 1956, 238); *Шестеро чоловіків, звичних до крутих доріг і незнаних стежок, долали крутий підйом без напруження* (Загреб., Європа 45, 1959, 494); // Переборювати труднощі при вивченні, освоєнні чого-небудь. *В труді долаючи науку,*

Знайду я папороті квіт (Забашта, Квіт.., 1960, 142); // Позбавлятися чого-небудь. *Висміюючи недоліки своїх героїв, автори справжніх комедій навчають глядачів долати ці недоліки в собі* (Вітч., 8, 1958, 190); *Щоб про життя співати далину, навчитись хочу я долати жалі* (Сос., Щастя.., 1962, 201).

3. Охоплювати кого-небудь, оволодівати ким-небудь (про фізичний стан і т. ін.). *Спав* [Славко] *поруч мене. Мене теж долав сон* (Вас., II, 1959, 301); *Буйко замислюється. Втома долає його* (Баш, П'єси, 1958, 12); *Якщо пана гетьмана долав з остуди нежить.., починали балакати в ніс і полизачі* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 97).

ДОЛА́ТУВАТИ, ую, уєш. *недок.*, **ДОЛАТА́ТИ,** áю, áєш, *док., перех.* Закінчувати латати що-небудь. *Долатати кожуха* (Сл. Гр.)

ДОЛА́ЮВАТИСЯ, ююся, ююшся, *недок.*, **ДОЛА́ЯТИСЯ,** áюся, áєшся, *док., розм.* Закінчувати лаятися. *Дорохтей, виказуючи все, що накипіло на його темній душі, кричав про безголов'я на своїй шиї та й ішов долаюватися з наймитами* (Стельмах, Хліб.., 1959, 497); [Ганна:] *О! Чуєш? Чуєш? Ото вона знов пащекує щось на мене!.. Піду, долаюсь, бо й не засну!* (К.-Карий, I, 1960, 303); — *Той* [папа Інокентій] *помер, не встиг зі мною долаятися* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 594).

ДОЛА́ЯТИСЯ *див.* **доля́ювати́ся.**

ДОЛЕ́ЖАТИ *див.* **доле́жувати.**

ДОЛЕ́ЖАТИСЯ *див.* **доле́жуватися.**

ДОЛЕ́ЖУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доле́жувати** і **доле́жуватися.** *Процес долежування льону.*

ДОЛЕ́ЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОЛЕ́ЖАТИ,** жу, жиш, *док.* Закінчувати лежати (у 1 знач.); лежати до якого-небудь строку. *Тепер ніч довга, як до ранку долежати, то й боки заболять* (Сл. Гр.).

ДОЛЕ́ЖУВАТИСЯ, ююся, уєшся, *недок.*, **ДОЛЕ́ЖАТИСЯ,** жуся, жишся, *док., розм.* 1. Лежати до якого-небудь строку.

2. Довго лежачи, доводити себе до неприємних наслідків.

3. Робитися дозрілим (про плоди).

ДО́ЛЕНЬКА, и, *ж., нар.-поет.* Пестл. до **до́ля**[1] 1. *Доленько моя! Не дай мені вік дівувати* (Шевч., II, 1953, 147); *Чи знайду я коли-небудь Власну доленьку, Чи все тягти чуже ярмо Та неволеньку?* (Граб., I, 1959, 111); *Видно, моя доленька Вже така, Що я стала жінкою Гірника* (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 42).

ДОЛЕТІ́ТИ *див.* **доліта́ти.**

ДОЛИВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **долива́ти** і **долива́тися.** *Розчин* [солі] *збіднюється рівномірним доливанням у посудину прісної води* (Курс мат. анал., II, 1956, 221).

ДОЛИВА́ТИ, áю, áєш, *недок.*, **ДОЛИ́ТИ,** ллю, ллéш і *рідко* **ДОЛЛЯ́ТИ,** доллю́, доллéш і *розм.* доллю́ю, доллю́єш, *док., перех. і без додатка.* Додавати, добавляти рідину куди-небудь. *Мати.. доливає горщик водою* (Вас., I, 1959, 326); *Кілька разів обійшов Кримський трактором свою ниву, кілька разів спинявся біля діжки доливати воду* (Ле, Опов. та нариси, 1950. 177); *О мій Словутицю преславний! Моя ти ладо принеси, Щоб я постіль весела слала, У море сліз не посилала, Сльозами моря не долить* (Шевч., II, 1953, 337); *Вона налила в миску узвару, долила солодкого соку з цукрових буряків* (Донч., IV, 1957, 83); * Образно. *Вона* [пісня] *огнистая лучина, Що жару в серця долива* (Фр., XIII, 1954, 92).

ДОЛИВА́ТИСЯ, áється, *недок.*, **ДОЛИ́ТИСЯ,** ллéться, *док.* 1. Литися додатково; литися до певної межі. *Нові у старе джерело доливаються води* (Перв., I, 1958, 215).

2. *тільки недок.* Пас. до **долива́ти.**

ДОЛИЗА́ТИ *див.* **доли́зувати.**

ДОЛИ́ЗУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОЛИЗА́ТИ,** ижу́, и́жеш, *док., перех. і без додатка.* Закінчувати лизати; лизати до кінця. *Вклав* [з'їв] *панотець півбуханця хліба та мисчину сметани з сиром, надяг підрясник і потяг за ворота, зоставивши мухам долизувати в посудині* (Свидн., Люборацькі, 1955, 13); * Образно. *Де-де долизували згарище останні кволі язики вогню* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 581).

ДОЛИ́ЗУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **доли́зувати.**

ДОЛИ́НА, и, *ж.* Рівна плоска місцевість, розташована між горбами чи горами. *Сонце гріє, вітер віє З поля на долину* (Шевч., I, 1951, 11); *Вона з цебром у руці спускалася в долину, до джерела по воду* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 5); *Село ховалося в глибокій долині* (Мик., II, 1957, 270).

У (в, на) доли́ні, *діал.*— внизу. *Ми навіть бачимось мало, бо мешкаємо в різних поверхах (хтось нагорі, а господар в долині)* (Л. Укр., V. 1956, 387); **У (в) доли́ну,** *діал.*— вниз. *Хома дивиться мовчки, потому цідить до нього* [Андрія] *згори в долину* (Коцюб., II, 1955, 56).

ДОЛИНА́ТИ, áю, áєш, *недок.*, **ДОЛИ́НУТИ,** ну, неш, *док.* Поширюючись, доноситися до чийого-небудь слуху, нюху (про звуки, запахи). *З долини, із ставу, долинав рівний невгамовний крекіт жаб* (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 36); *Із саду долинав томливий запах нічних фіалок* (Донч., III, 1956, 198); *Здалека, з графської садиби, долинуло дзвінке іржання лошати* (Донч., III, 1956, 71); *Звідкись долинув верескливий юнацький сміх* (Досв., Вибр., 1959, 242).

ДОЛИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **доли́на.** *Край шляху, в долинці, догорав вогнище* (Коцюб., I, 1955. 179); *Ось він минав будинок пана Варави, бере в долинку і нежданно біля самої греблі налітає на двох людей* (Стельмах, Хліб.., 1959, 81)

ДОЛИ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **доли́на.** *На столі з'явився сир овечий, Та темний корж, та молоде вино, З долинного добуте винограду...* (Рильський, Сад.., 1955, 126); *Типовим передгірним районом з долинними сіножатями.. є Стрийський район* (Колг. село, 4. VII 1954, 3).

ДОЛИ́НОНЬКА, и, *ж., нар.-поет.* Пестл. до **доли́на.** *Подивлюся на долину, Долина глибока. А по тій долиноньці Буйний вітер віє...* (Нар. лірика, 1956, 273).

ДОЛИ́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **доли́на.** *Через чужу долиночку Вітрець мене котив* (Гл., Тв., 1957, 327).

ДОЛИ́НУТИ *див.* **долина́ти.**

ДОЛИ́ТИ *див.* **долива́ти.**

ДОЛИ́ТИСЯ *див.* **долива́тися.**

ДО́ЛІ, *присл.* 1. Внизу. *Хатки біленькі виглядають, Мов діти в білих сорочках У піжмурки в яру гуляють, А долі сивий наш козак Дніпро з лугами вигравав* (Шевч., II, 1953, 24); *Вгорі темне, непривітне небо, долі — холодна, мокра земля і більше нічого...* (Коцюб., I, 1955, 96); // На землі; на долівці *Садочки голі; Килимом сніг Послався долі, Усюди ліг* (Граб., I, 1959, 287); *Вона сіла долі, поставила в колінах горщик* (Н.-Лев., II, 1956, 324); *Долі, в кутку біля діжки, Впала Параска й лежить* (Перв., II, 1958, 239).

2. Вниз. *Пішли ми з татом долі загородою над Дністер* (Фр., I, 1955, 69); *Маруся спустила очі долі й зачервонілась, як маків цвіт* (Григ., Вибр., 1959. 33); // Додолу, на землю, на долівку. *Перекинула* [Катерина] *навіть якийсь посуд, глечик, мабуть,— він покотився, впав долі і розбився* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 73); *Гречка не вдержав* [Вакули] — *і Вакула бряснув долі* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 574).

ДОЛІ́ВКА, и, *ж.* Утрамбована, вирівняна та помазана глиною земля в приміщенні; взагалі підлога. *То лінива дівка, як не мита долівка* (Укр., присл., 1955, 196); *Ось вона босими ногами почовпала по холодній долівці прямо до стола* (Мирний, IV, 1955, 298); *На цегляній долівці лежали кружки* (Коцюб., I, 1955, 39); *Місяць крізь віття ткав у клуні на долівці якісь химерні узори* (Головко, I, 1957, 135); *Пішов* [Арсен] *через просторий порожній зал по кахляній долівці* (Дмит., Розлука, 1957, 108)

ДОЛІ́ЗТИ *див.* **дола́зити.**

ДОЛІКО́ВУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доліко́вувати** і **доліко́вуватися.**

ДОЛІКО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОЛІКУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *док., перех.* 1. Доводити лікування кого-, чого-небудь до кінця, до видужання. *В лікарні було багато хворих. Частина з них доліковувала рани, виписавшись з шпиталів* (Рибак, Час.., 1960, 581); *Після перемоги над чорним бароном перебазувався* [госпіталь] *до Феодосії, понад рік доліковував тяжкопоранених у боях за Крим* (Шовк., Людина.., 1962, 56).

2. Неправильно або погано лікуючи, доводити кого-, що-небудь до ще гіршого стану.

ДОЛІКО́ВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.,* **ДОЛІКУВА́ТИСЯ,** у́юся, у́єшся, *док.* 1. Доводити своє лікування до кінця, до видужання.— *Підходили гарячі події, санаторій закрито, не долікувавшись, демобілізувався* (Вас., IV, 1960, 46).

2. *тільки недок.* Пас. до **доліко́вувати.**

ДОЛІКУВА́ТИ *див.* **доліко́вувати.**

ДОЛІКУВА́ТИСЯ *див.* **доліко́вуватися.**

ДОЛІ́ЛИЦЬ, *присл.* Обличчям до землі, вниз; ниць. *Юрко лягає на печі долілиць і шниряє згори очима по хаті* (Козл., Ю. Крук, 1957, 31); *Василь спав на животі, долілиць, сховавши обличчя в долонях* (Загреб., Сиска, 1961, 335).

ДОЛІ́ПИТИ *див.* **доліплювати.**

ДОЛІ́ПЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.,* **ДОЛІ́ПИТИ,** ліплю́, ліпиш; *мн.* доліплять; *док., перех.* Закінчувати ліпити що-небудь. *Тим часом пирогів доліпили* (Барв., Опов.., 1902, 158).

ДОЛІТА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОЛЕТІ́ТИ,** счу́, ети́ш, *док.* 1. Летячи, досягати чого-небудь, якого-небудь місця. *Ось вона* [птиця] *долітає до нашого кордону* (Ю. Янов., I, 1954, 8); *Бризки* [води] *долетіли до його морди* (Коцюб., I, 1955, 366); *Подумати тільки, в саму голову летіла граната і.. не долетіла* (Кол., На фронті.., 1959, 70).

2. Поширюючись, досягати чийого-небудь слуху, нюху (про звуки, запахи). *Навколо було тихо, од берега не долітав сюди жоден звук* (Коцюб., I, 1955, 351); *Тим часом до Цимбала долітає бурмотіння тітки Килини* (Жур., Звич. турботи, 1960, 109); *Той регіт долетів до ушей сонного батька* (Н.-Лев., I, 1956, 196); *Тільки інколи, десь здалеку, долетить гудок паровоза* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 43).

ДОЛІТЦЕ́, я́, *с.* Зменш. до **долото́.** *Стукало долітце по сливовій червоній колодці — виконував Андрій замовлення для церкви, іконостас робив* (Іваничук, Не рубайте... 1961, 73).

ДОЛІЧЕ́РЕВА, *присл., розм.* Вниз животом; ниць. *Турган і в сні, як і наяву, був неспокійний, неврівноважений, крутився весь час, ось щойно долічерева лежав, а через хвилину вже боком припадав до подушки* (Збан., Сеспель, 1961, 102).

ДОЛІЧИ́ТИ *див.* **долі́чувати.**

ДОЛІЧИ́ТИСЯ *див.* **долі́чуватися.**

ДОЛІ́ЧУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **долі́чувати** і **долі́чуватися.**

ДОЛІ́ЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОЛІЧИ́ТИ,** лічу́, лі́чиш, *док., перех. і неперех.* Закінчувати лічити що-небудь; лічити до якогось числа.— *Лягай, чоловіче, спати, коли тебе сон зміг: лягай, серце, а я ось швидко долічу* (Н.-Лев., III, 1956, 85); *Вона давно вже облизала всю куряву і весь бруд з сивої бороди бога, а матушка Раїса.. не долічила ще й до вісімдесяти* (Донч., III, 1956, 29).

ДОЛІ́ЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.,* **ДОЛІЧИ́ТИСЯ,** лічу́ся, лі́чишся, *док., перев. із запереч.* не. Лічачи, знаходити, виявляти те, що повинно бути. *Сьогодні, як і перш, він лічив, рівняв рахунок до рахунку, але ні до чого не міг долічитися* (Гр., II, 1963, 92); *Сама* [Христя] *Остапа квапила старостів швидше слати, щоб уже й не чіплявся ніхто. Та й тягти далі вже ніяк: баби, звісно які — долічаться — і так уже сорому не минути* (Головко, II, 1957, 399).

ДО́ЛІШНІЙ, я, є. Який міститься або розташований внизу; нижній. *Долішній край сукні також був мокрий* (Фр., VII, 1951, 119); *Недалеко від храму між двома кипарисами статуя Артеміди на високому подвійному п'єдесталі; долішня частина п'єдесталу робить чималий виступ* (Л. Укр., I, 1951, 157); *То це ж і з тих долішніх дільниць полине сюди люд, як тільки довідається про катастрофу* (Ле, Міжгір'я, 1953, 182).

ДОЛЛЯ́ТИ *див.* **доливати.**

ДОЛОВИ́ТИ *див.* **доло́влювати.**

ДОЛО́ВЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.,* **ДОЛОВИ́ТИ,** ловлю́, ло́виш; *мн.* доло́влять; *док., перех.* Закінчувати ловити.

ДОЛОЖИ́ТИ, ложу́, ло́жиш, *док., перех. і без додатка, розм., рідко.* Те саме, що **докла́сти** 1. *Мати сама бачила, що одежа вже не по Василеві, та з чого вона йому нову пошиє? Хай ще з місяць у цій походе* [походить], *прийдеться доложить трохи до його грошей та тоді,— думала мовчки Параска* (Мирний, IV, 1955, 117).

ДО́ЛОМ, *присл.* Низом. *Долом Черемош мчить* (Коцюб., II, 1955, 314); // Унизу. *Він* [аркуш паперу] *чистий, тільки долом підпис управителя та інших учителів* (У. Кравч., Вибр., 1958, 317).

ДОЛОМА́Н, а, *ч., дорев.* Гусарський мундир, розшитий шнурами. *Довгорук устромив квітку назад за шнур доломана* (Смолич, Театр.., 1940, 122).

ДОЛОМИ́ТИ *див.* **доло́млювати.**

ДОЛОМІ́Т, у, *ч.* Породоутворюючий мінерал з класу карбонатів у вигляді білих, жовтуватих, сірих кристалів, а також осадочна гірська порода, що складається з цього мінералу з домішкою кальциту. *Крім кам'яного вугілля, є* [в Донбасі] *багато інших корисних копалин: руд, доломітів, гіпсів* (Наука.., 1, 1959, 19).

ДОЛОМІ́ТНИЙ, а, е Те саме, що **доломі́товий.**

ДОЛОМІ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **доломі́т.** *Іноді вапняки, особливо тонкозернистий, мають багато кристалів доломіту. Тоді вони називаються доломітовими вапняками* (Курс заг. геол., 1947, 70).

ДОЛО́МЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.,* **ДОЛОМИ́ТИ,** ломлю́, ло́миш; *мн.* доло́млять; *док., перех.* Закінчувати ламати; ламати до кінця, остаточно.

ДОЛО́НЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **доло́ня.** *Дитиночка дивиться матусі в вічі любенько й веселенько та в долонечки плеще* (Вовчок, I, 1955, 96); *Синій ряст ми з тобою збирали, Ми ходили з тобою у рясті, Сині пучечки в долонечки клали, Захлинались обов у щасті* (Забашта, Пісня.., 1961, 87).

ДОЛО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **доло́ня.** *При локалізації шкірних захворювань на кистях, особливо на долонній поверхні, утрудняється або стає неможливим виконання більшості сільськогосподарських робіт* (Лікар. експертиза... 1958, 122).

ДОЛО́НЯ, і, *ж.* Внутрішній бік кисті руки. *Баба Тимчиха закрила лице долонями* (Стеф., I, 1949, 41); *Старий почав терти широкою шорсткою долонею лоба* (Панч, Синів.., 1959, 7); * Образно. *Важка долоня мороку затуляє очі* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 99); * У порівн. *На ліву руч від бурти розіслався степ, рівний, як долоня* (Мирний, IV, 1955, 7).

◇ **Як на доло́ні** — дуже добре видно. *Вони мене не бачать, а мені їх обох видно, як на долоні* (Н.-Лев., II, 1956, 15).

ДОЛО́НЬКА, и, *ж.* Зменш. до **доло́ня.** *Ззаду Огея сторожко підступає навшпиньках мале дівчатко, закривши мініатюрною долонькою ротика* (Досв., Вибр., 1959, 235)

ДОЛОТО́, а́, *с.* 1. Інструмент для видовбування отворів, заглиблень і т. ін. *Десь в льохах познаходили здорові кам'яні плити, де були видовбані долотом слова про давні дії царства* (Н.-Лев., IV, 1956, 32); *Почали* [розбійники] *долотами пробивати задню стіну в царській палаті* (Калин, Закарп. казки, 1955, 27); * У порівн.— *В мене дзьоб, як долото* (Біл., Пташ. голоси, 1956, 9).

2. Різальна частина культиватора для прополювання і розпушування в міжряддях грунту. *Глибоке розпушування провадять долотами (по три на кожне міжряддя)* (Колг. Укр., 5, 1959, 21).

ДОЛОТОПОДІ́БНИЙ, а, е. Подібний до долота *Коли треба переважно зробити глибоке розпушування, ставлять долотоподібні лапи* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 173).

ДОЛО́ШКА, и, *ж., фам., рідко.* Те саме, що **доло́нька.** *Галя рада, плеще у долошки, світить оченятами* (Мирний, IV, 1955, 71); — *Сюди, Юшко, сюди!* — *закричали і інші, а Люба з блакитним бантом склала долошки* (Панч, Іду, 1946, 122).

ДО́ЛУ, *присл.* Вниз, до землі *На мить князівна скинула очима згору, і зразу ж смиренно затопила зір долу* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 695); *Високо над головою батько плавно піднімає сокиру, рвучко опускає її долу, тешучи довгу смерекову деревину* (Чендей, Поєдинок, 1962, 247).

ДОЛУ́БА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех. і неперех., розм.* Те саме, що **слу́бати.**

ДОЛУБА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок., розм.* Те саме, що **слу́батися.**

ДОЛУЗА́ТИ, а́ю, а́єш, *док., перех.* Закінчити лузати що-небудь. *Пріська долузала останню насінину, підвелася з досадою з лави й струсила в помийницю лушпиння* (Л. Янов., I, 1959, 229).

ДОЛУЧА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОЛУЧИ́ТИ,** лучу́, лу́чиш, *док., перех.* Додавати, приєднувати кого-, що-небудь до когось, до чогось. *Мала Пріська долучала і свій голос до материного* (Л. Укр., III, 1952, 634); *Яким чином кожний робітник долучає робочий час, а тому і вартість? Завжди тільки в формі своєї своєрідної продуктивної праці* (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 200); *Оце нині прислано мені їх* [оповіданнячка], *тож хапаюся долучити їх до цього листа та разом вислати* (Коцюб., III, 1956, 198); *Ходили чутки, що тут десь* [в горах] *ховається і Мартін Борман, якого шукали, щоб долучити до головних воєнних злочинців на Нюрнберзькому процесі* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 130).

ДОЛУЧА́ТИСЯ, а́ється, *недок.*, **ДОЛУЧИ́ТИСЯ,** лу́читься, *док.* Додаватися, приєднуватися до чого-небудь. *З лівого боку чути далекий гудок фабрики, потім дужчий, що до нього долучається більше волосних гудків* (Ірчан, I, 1958, 271); *До цього образу долучається ще одне, чисто звукове враження: дзижчання мух* (Вільде, Сестри.., 1958, 9); *З того вечора до клопітливих материнських обов'язків долучився ще один: розбирати доччину писанину* (М. Ол., Леся, 1960, 19).

2. *тільки недок* Пас. до **долуча́ти.**

ДОЛУЧИ́ТИ *див.* **долуча́ти.**

ДОЛУЧИ́ТИСЯ *див.* **долуча́тися.**

ДОЛУ́ЩИТИ *див.* **долу́щувати.**

ДОЛУ́ЩУВАТИ, ую, уєш. *недок.*, **ДОЛУ́ЩИТИ,** щу, щиш, *док., перех.* Закінчувати лущити що-небудь.

ДОЛЮБЛЮВАТИ, юю, юєш *і* **ДОЛЮБЛЯ́ТИ,** я́ю, я́єш, *недок., перех., перев. із запереч.* и е, *розм.* Те саме, що **люби́ти.** *Правда, він не був такий гарний хлопець, як Михайло, його й не дуже долюблювали* (Коб., II, 1956, 13); *Молокан, видимо, не зовсім долюблював дубуваті узбецькі дині* (Ле, Міжгір'я, 1953, 343)

ДО́ЛЮБЛЯ́ТИ *див.* **долю́блювати.**

ДО́ЛЯ[1], і, *ж.* 1. Хід подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що піби не залежать від бажання, волі людини. *Як бачите, доля закинула мене аж у Крим* (Коцюб., III, 1956, 126); *Тільки глибоко десь, на дні дівочого серця, ятриться біль, що не знає вона отакого тихого людського щастя, що обікрадена злою долею її щира і вірна любов* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 357); * У порівн. *Коли ж мене на півдорозі стріне важка лавина і впаде, мов доля, на голову мою, тоді впаду я на сніг нагірний* (Л. Укр., I, 1951, 196); // Умови життя; життєвий шлях і те, що на ньому виникає. *Зозуля Горлиці жалілась, Що доля їй недобрая судилась: Мов сирота вона, тиняється сама* (Гл., Вибр., 1957, 183); *Орел вийняв карі очі На чужому полі, Біле тіло вовки з'їли,— Така його доля* (Шевч., I, 1951, 4); *Катерина міцно з'єднала свою долю з Антоновою долею* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 6); *Моя солдатська доля почалася далеко-далеко від рідних країв* (Загреб., Європа Захід, 1961, 69); // Бажане, щасливе життя *Нема щастя, нема долі, Лиш врода сама...* (Л. Укр., I, 1951, 324); *Прокіп Савич одним з перших порушив звичаї свого містечка і пішов шукати долі не на морі, а в степах, на суходолі* (Дмит., Наречена, 1959, 8).

◇ **Випада́ти (ви́пасти) на до́лю** *див.* **випада́ти; Зв'я́зувати (зв'яза́ти) свою до́лю** *див.* **зв'я́зувати.**

2. Стан, у якому перебуває або перебуватиме що-небудь; майбутнє чогось. *Згадає я собі, що Ви обіцяли написати до мене про долю комедії Єремієва «Шляхта»* (Коцюб., III, 1956, 159); *Як можна було не хвилюватись, знаючи, що тут вирішується доля урожаю* (Колг. Укр., 12, 1958, 34)

ДО́ЛЯ[2], і, *ж.* 1. *рідко.* Частина чого-небудь. *Маленька зірочка горіла в небі, пливла над селом, на якусь долю секунди притухаючи, щоб потім спалахнуть з новою силою* (Кучер, Трудна любов, 1960, 478); * Образно. *Дивлячись на плантацію, колгоспники часто говорили: «Маріїні буряки», і в тому була велика доля правди* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 366); // Належна комусь частина; право на участь у чому-небудь, на володіння частиною чого-небудь; пай. *Долю м'ясива йому тут прислужники зразу поклали* (Гомер, Одіссея, перекл. Б. Тена, 1963, 296); *Одрадяни вже лічили, скільки-то заробітку спаде на їх долю, що треба зоставити на харч, а що—продати* (Мирний, IV 1955, 241); *Праці в школі хоч небагато було на мою долю, — була вона не цікава, а тяжка* (Вас., IV, 1960, 34).

2. Частина розміру музичного такту.

△ **Си́льна до́ля** — частина розміру музичного такту, на яку припадає наголос. *Такт—це відрізок музичного твору, що починається з сильної долі* (Осн., диригув., 1960, 7).

3. У старій російській системі мір — одиниця маси (ваги), що дорівнює 44,435 мг.

ДÓЛЬКА, и, *ж.* 1. Те саме, що **дóля**[2] 1.

2. Частина плоду цитрусових рослин, що має форму сегмента.

ДÓЛЬНИК, а, *ч., літ.* Перехідна форма від силаботонічного до тонічного вірша. *У трискладових розмірах один з ненаголошених складів іноді зовсім випадав, утворювалися дольники* (Рад. літ-во, 2, 1967, 62).

ДÓМА. 1. *присл.* Те саме, що **вдóма.** *Дома дівчинку зараз роздягли і поклали в ліжко* (Л. Укр., III, 1952, 635); *Батько вже дома був, саме обротьку лагодив біля світла* (Головко, II, 1957, 135); // У рідному краю, на батьківщині. *Не гріє сонце на чужині, А дома надто вже пекло* (Шевч., II, 1953, 23).

◇ **Не всі дóма** *у кого* — те саме, що **Не всі вдóма** (*див.* **вдóма**). *Гутман дивиться на мене, як на людину, в якої не всі дома* (Кол., На фронті.., 1959, 44); **Як дóма** — те саме, що **Як вдóма** (*див.* **вдóма**). *Не сподобалося Рубінові те, що біля горна він поводився, як дома, все знав і вмів* (Сенч., Опов., 1959, 4).

2. *ім.* **дóма**, и, *ж., розм.* Те саме, що **домівка.**

ДОМАГÁННЯ, я, *с.* Дія за знач. **домагáтися.** *Всі його домагання були марними, начальник нічого й слухати не хотів* (Кучер, Голод, 1961, 430).

ДОМАГÁТИСЯ, áюся, áєшся, *недок.*, **ДОМОГТИ́СЯ**, ожýся, óжешся; *мин. ч.* домíгся, домоглáся, лóся; *док., кого, чого, з інфін., з спол. і без додатка.* Наполегливо добиватися кого-, чого-небудь. *Вітер затихав, виднішало — чути було, як щось домагалося під вікном* (Вас., I, 1959, 306); — *Я поважаю людей, які вміють так швидко домагатися свого* (Шовк., Інженери, 1956, 68); *В їдальні якась незнайома жінка.. з криком і плачем домагалася, щоб її допустили до отця каноніка* (Вільде, Сестри.., 1958, 157); *Незвична сидіти без діла, вона й зараз домоглась від Марусі роботи собі* (Головко, II, 1957, 575); *Бай намовив Узенбаєва, щоб той якось домігся потрапити в число представників* (Донч., I, 1956, 112).

ДОМÁЗАТИ *див.* **домáзувати.**

ДОМÁЗУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **домáзувати.**

ДОМÁЗУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОМÁЗАТИ**, áжу, áжеш, *док., перех.* Закінчувати мазати що-небудь; мазати до певного місця. *Домазувати припічок.*

ДОМÁЗУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **домáзувати.**

ДОМАЛЮВÁТИ *див.* **домальóвувати.**

ДОМАЛЬÓВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **домалювáти.** — *У нас з тобою була весна. Там, на Прикавказзі. Де не домальований мною Ельбрус* (Дмит., Обпалені.., 1962, 214).

ДОМАЛЬÓВУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **домальóвувати.**

ДОМАЛЬÓВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОМАЛЮВÁТИ**, ю́ю, ю́єш, *док., перех. і без додатка.* 1. Закінчувати малювати; малювати до певної межі. *Сьогодні вона домальовувала ескіз картини, для якої позував Боровий* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 128); [К о в ш и к:] *Просить* [Верба], *щоб ти дозволила йому домалювати...* (Корп., II, 1955, 257); // *перен.* Довершувати зображення кого-, чого-небудь (про образ, портрет і т. ін.). *В мистецьких колах є такий ходячий вислів: образ героя домальовує його оточення* (Вол., Самоцвіти, 1952, 185); *Перед ним стояв натоптаний парубійко з булькатими очима й качачим носом. Легенький піджачок і калоші на босу ногу домальовували його портрет* (Панч, Синів.., 1959, 14).

2. *перен.* Уявляти, домислювати що-небудь. *Не вирізьбився у пам'яті батьків образ, і він у мислях домальовував його* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 155); — *Я впізнав його по коню, це був Стратіон — і вже в уяві домалював його образ* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 23); // Давати можливість уявляти, домислювати що-небудь. *Німі, мовчазні стіни; вікно угорі, перевите залізними штабами, домалювали йому картину життя...* (Мирний, I, 1954, 353).

ДОМАЛЬÓВУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **домальóвувати.** *Клепати плуг, гнути підкову..,— тільки деталі праці, але за ними легко домальовуються уявою цілі картини* (Талант.., 1958, 93).

ДОМАРКСИ́СТСЬКИЙ, а, е. Який виник, утворився і т. ін. до появи марксизму. *У матеріалістичному світогляді Бєлінського Ленін особливо підкреслював його атеїзм. Саме тому, говорячи про Бєлінського, Ленін найчастіше згадує «Лист до Гоголя», який в усій домарксистській літературі виділяється як найбільш войовничий антирелігійний твір* (Рад. літ-во, 3, 1961, 87); *Домарксистський період.*

ДОМАСТИ́ТИ *див.* **домáщувати.**

ДОМÁХА, и, *ж.* Старовинна назва шаблі, виготовленої з дамаської сталі. *По Поліссі Гонта бенкетує, А Залізняк в Смілянщині Домаху гартує* (Шевч., I, 1951, 114); *Синові залишив* [Стратон].. *кілька гаківниць з козацького острова та з десяток домах* (Стельмах, Хліб.., 1959, 84).

ДОМÁЦАТИСЯ *див.* **домáцуватися.**

ДОМÁЦУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОМÁЦАТИСЯ**, аюся, аєшся, *док., розм.* 1. Мацаючи, знаходити, відчувати, пізнавати що-небудь. *Півтораметровий прут потонув у восковій масі увесь, і Герман силкувався ввіпхати за ним ще й свою руку аж до ліктя, але твердої глинки.. годі було домацатися* (Фр., VIII, 1952, 410).

2. Добиратися, доходити до чого-небудь наосліп. *Юзько домацався до вказаного місця й засвітив світло* (Коб., III, 1956, 496); *Поки хазяїн порався біля каганця, Лозина з Юрком якось домацались навдогад до лав і, посідавши, зашелестіли махоркою* (Козл., Пов. і опов., 1949, 257).

ДОМÁШНІЙ, я, є. 1. Прикм. до **дім** 2, 3. *В полі хлопці працювали самостійно, були на однакових правах з робітниками, студентами й домашніми господарками* (Кучер, Чорноморці, 1956, 109); // Стос. до дому (у 2, 3 знач.). *Іван охоче оповідав про своє життя домашнє* (Коцюб., I, 1955, 347); *Довірливо ділилися вони з Тамарою своїми домашніми справами* (Хижняк, Тамара, 1959, 94); // Який виконується дома. *Я прокинувся і враз згадав, що в мене не написане домашнє завдання* (Донч., Перемога... 1949, 26); *Домашня робота їй не йшла до рук* (Чорн., Потік.., 1956, 246); // Який не купується, а виготовляється дома. *Діти сумно дивилися на труну, покриту кусником домашнього полотна* (Кобр., Вибр., 1954, 154); *Він завжди гнівався на них за те, що вони несуть йому в палату їжу й усякі домашні ласощі* (Кучер, Чорноморці, 1956, 92); // Який одягають або носять дома. *Якось прийшов батько втомлений і почав шукати свої домашні туфлі* (Вільде, Сестри.., 1958, 97).

2. Який обслуговує один дім, одну сім'ю, взагалі приватних осіб. *Отож у клечальну неділю їх і повінчано обох.. Таки в домашньому костьолі* (Шевч., II, 1953, 64); *Мати вчила його читати і писати: попросила у знайомих старі підручники для першого класу і стала домашнім педагогом* (Хижняк, Тамара, 1959, 211).

3. Який живе в домі або прирученний. *Був у нього вуж домашній, що нікого не кусав* (Фр., XI, 1952, 222); *Плавали на ньому* [озері] *виводки домашніх гусей і качок* (Шиян, Гроза.., 1956, 255).

4. *у знач. ім.* **дома́шні**, піх, *мн.* Члени сім'ї; всі, хто живе в одній сім'ї, разом з ким-небудь. *Виїжджаючи до Італії, Колодинський заборонив домашнім висилати за собою листи, що приходили на його адресу* (Мак., Вибр., 1954, 245); *Тихенько, щоб не розбудити своїх домашніх, які вже спали, він встав з постелі, вийшов на подвір'я* (Шиян, Баланда, 1957, 109).

ДОМА́ЩУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дома́щувати.**

ДОМА́ЩУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОМАСТИ́ТИ**, ащу́, а́стиш, *док.*, *перех.* Закінчувати мастити; мастити до певної межі.

ДОМА́ЩУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **дома́щувати.**

ДО́МБРА, и, *ж.* Казахський народний щипковий музичний інструмент, що має дерев'яний корпус з довгою шийкою та двома струнами. *Акин перебрав пальцями струни на домбрі і високим голосом заспівав* (Десняк, II, 1955, 58).

ДОМЕ́ЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОМОЛО́ТИ**, мелю́, ме́леш, *док.*, *перех. і без додатка.* Закінчувати молоти. *З недригайлівців саме останній домелював, почали мішки на вози зносити, в дорогу лаштуватися* (Головко, II, 1957, 36).

ДОМЕ́ЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до **доме́лювати.**

ДОМЕ́Н, у, *ч.* Особисте земельне володіння середньовічного феодала. *В його* [київського великого князя] *безпосередньому володінні зосереджувалася значна частина древньоруської території, якою він управляв з допомогою посадників як своїм доменом* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 566).

ДО́МЕННИЙ, а, е. Прикм. до **до́мна.** *Доменне виробництво на Правобережному Поліссі України виникло в 70-х роках XVIII століття* (Чорна метал. Укр.., 1957, 6); *З круглого, схожого на величезну чарку, вогнетривкого ковша вилили доменний шлак* (Собко, Справа.., 1959, 296).

△ **До́менна піч** — те саме, що **до́мна.** *Доменна піч — це вертикальна шахта, що має висоту 25—30 м і діаметр до 10 м* (Слюс. справа, 1957, 4); *Вони пройшли далі й наблизились до доменних печей* (Ю. Янов., II, 1954, 111).

ДО́МЕННИК, а, *ч.* Те саме, що **до́менщик.** *Дорошенко, змішавшись з доменниками, загубившись серед них, тягав іржаві труби, на когось наскакував, лаявся* (Загреб.. Спека, 1961, 135); *Один вид світлофільтрів більш надійний для роботи, скажімо, сталеварів або доменників, інші — для заливальників, ковалів* (Наука.., 8, 1967, 41).

ДО́МЕНЩИК, а, *ч.* Фахівець (робітник, технік, інженер і т. ін.) з будування або обслуговування доменної печі. *Знаменитий російський доменщик М. К. Курако створював у Донбасі на той час* [початок XX ст.] *найкращі в світі доменні печі* (Іст. УРСР, I, 1953. 721); *Затихла піч. Загас у ній вогонь, Сягнувши доменщику до гарячих скронь* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 86).

ДОМЕСТИ́ *див.* **домі́тати.**

ДОМЕТА́ТИ [1], ечу́, е́чеш, *док.*, *перех.*, *рідко.* 1. Докинути що-небудь до якогось місця.

2. Закінчити метати (при грі в карти)

ДОМЕТА́ТИ [2] *див.* **доме́тувати.**

ДОМЕТНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.*, *перех.*, *рідко.* Однокр. до **дометати́** [1].

ДОМЕ́ТУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОМЕТА́ТИ**, а́ю, а́єш, *док.*, *перех.*, *рідко.* Закінчувати обметувати, обкидати (петлі, краї одягу і т. ін.).

ДОМИВА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОМИ́ТИ**, и́ю, и́єш, *док.*, *перех.* Закінчувати мити; мити що-небудь до кінця, до якоїсь межі, до певного місця.— *Хай уже дівчата домивають* [посуд] (Головко, II, 1957, 104); — *Всю воду розхлюпав, нічим буде квіти домити* (Шиян, Баланда, 1957, 78).

ДОМИВА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОМИ́ТИСЯ**, и́юся, и́єшся, *док.* 1. Закінчувати митися.

2. *розм.* Багато і довго миючись, зазнавати чого-небудь неприємного.

3. *тільки недок.* Пас. до **домива́ти.**

ДО́МИК, а, *ч.*, *рідко.* Зменш.-пестл. до **дім** 1. *Тут людей мало,.. всього чотири домики в лісі* (Л. Укр., V, 1956, 359); *Соснові сходи привели Нас на притоптані пороги У домик той, де жив Ілліч, Де відблиск генія сіяв* (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 5).

ДОМИ́ЛИТИ *див.* **доми́лювати.**

ДОМИ́ЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОМИ́ЛИТИ**, лю, лиш, *док.*, *перех.* Закінчувати милити; милити що-небудь до кінця, до якоїсь межі.

ДОМИ́НА, и, *ч.* Збільш. до **дім** 1. *Та вже ж і вибудується він!.. Він он яку домину розпочне...* (Мирний, IV, 1955, 212).

ДОМИНА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОМ'Я́ТИ**, мну́, мне́ш, *док.*, *перех.* 1. Закінчувати м'яти що-небудь; м'яти до якої-небудь межі, якогось результату. *Доминай-бо швидше перець!* (Сл. Гр.).

2. *перен.*, *розм.* Доїдати що-небудь швидко, з апетитом.

ДОМИНА́ТИСЯ, а́ється, *недок.* Пас. до **домина́ти** 1.

ДО́МИСЕЛ, слу, *ч.* Здогад, заснований на припущеннях, розмірковуваннях. *Може, це лише домисли, позбавлені фактичної основи?* (Фр., VI, 1951, 256); *У біографічних творах про письменників закономірний і художній домисел і деяке зміщення історичних фактів* (Вітч., 3, 1961, 140).

ДОМИ́СЛИТИ *див.* **доми́слювати.**

ДОМИ́СЛИТИСЯ *див.* **доми́слюватися.**

ДОМИ́СЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОМИ́СЛИТИ**, лю, лиш, *док.*, *перех. і без додатка.* Придумувати що-небудь додатково до того, що вже є. *Актору часто доводиться багато домислювати самому, договорювати за драматурга те, що не привернуло його уваги* (З глибин душі, 1959, 50); *Він школяр, його виховала комсомолка Пасій, і те, що не побачить око, домислить хлоп'яча фантазія* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 112); // Обдумувати до кінця.— *Не зразу я домислив, сивий, Як це забуть,— моє, твоє... А бачу нині: тут куб Рільник життя своє щасливе* (Рильський, II, 1956, 309).

ДОМИ́СЛЮВАТИСЯ, юююся, юєшся, *недок.*, **ДОМИ́СЛИТИСЯ**, люся, лишся, *док.*, *розм.* Міркуючи, доходити до правильної думки; додумуватися. [Степ а н:] *Одна тільки мрія, що від тебе буде рятунок: як і що — я не домислювався* (Стар., Вибр., 1959, 368); *Я міркував — чи домислиться він, куди ми йдемо* (Досв., Вибр., 1959, 26); *Жінка зашарілась: певне, вона домислилась, що цей пасажир міг зрозуміти їхню розмову* (Панч, Синів.., 1959, 8).

ДОМИ́ТИ *див.* **домива́ти.**

ДОМИ́ТИСЯ *див.* **домива́тися.**

ДОМИ́ЩЕ, а, *ч.* Збільш. до **дім** 1.

ДОМІ́В, *присл.*, *діал.* Додому. *Забавившися до пізньої ночі у веселій компанії, він вернув десь о дванадцятій домів* (Фр., IV, 1950, 38); — *Підемо на Ясенову! я тобі там зайчика піймаю, принесеш його домів, зробимо клітку та буде у нас рости!* — *кинув батько* (Чендей, Вітер.., 1958, 167).

ДОМІ́ВКА, и, *ж.* Жиле приміщення стосовно до того, хто в ньому живе. *Хліб поріс, прийшли жнива; Йде отаман по домівках, Жати хліба зазива* (Щог., Поезії,

1958, 290); *Спритні сапери пройшли двором, а він усе стояв біля хвіртки, не відважуючись зайти в свою домівку* (Рибак, Опов., 1949, 40).

ДОМІЗКУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *док., розм.* Те саме, що **доду́матися.** [Н а д е ж д а:] *Якщо ви вже домізкувались до того, що грамота — розумові очі, то навчу* (Кроп., III, 1959, 177); *Вона весь час говоритиме Ахметові, поки той домізкується, що я, певне, десь на городі...* (Досв., Гюлле, 1961, 109).

ДОМІНА́НТА, и, *ж., книжн.* 1. Основна, пануюча ідея, головний, пануючий принцип. *Домінантою* [у ролі Марусі Богуславки] *був жах перед зрадою батьківщини, особливо в сцені зустрічі з матір'ю* (Минуле укр. театру, 1953, 67); // Основна ознака або найважливіша складова частина чого-небудь. *Тваринний жах перед радянськими літаками став домінантою їхнього* [жандармів] *буття* (Загреб., Європа 45, 1959, 89).

2. Тимчасово пануюче вогнище збудження в центральній нервовій системі людини і тварини. *Експериментальне вивчення складних закономірностей виникнення і розвитку домінантних процесів у нижчих і вищих відділах нервової системи дало змогу Ухтомському з'ясувати ту роль, яку домінанта відіграє в психологічній діяльності людини* (Рад. психол. наука.., 1958, 64).

ДОМІНА́НТНИЙ, а, е, *книжн.* Прикм. до **домінанта.** *Домінантні вогнища, за даними* [В. М.] *Бехтерева, відіграють спрямовуючу роль у перебігу основних властивих мозкові людини процесів збудження і гальмування* (Рад. психол. наука.., 1958, 65); // Панівний, головний. *Змальовуючи характери завжди багатогранними, письменник.. підкреслює в кожному з них і певні домінантні риси, ті, що найбільш виділяються, стають пристрастю* (Іст. укр. літ., I, 1954, 469).

ДОМІНІКА́НЕЦЬ, нця, *ч.* Член католицького чернечого ордену, заснованого у XIII ст. іспанським ченцем Домініком у Франції для боротьби проти єретиків. *У храмі у святого Яна я випадком підслухав тиху мову двох домініканців* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 75).

ДОМІНІКА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **домініка́нець.**

ДОМІНІО́Н, у, *ч.* Самоврядна держава, що входить до складу Співдружності, очолюваної Великобританією; в минулому — колонія Великобританії. *Домініони мають свої парламенти, уряди, армії; вони самостійно ведуть зовнішні зносини з іншими країнами* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 80).

ДОМІНО́ [1], *невідм., с.* Маскарадний костюм у вигляді широкого плаща з рукавами і з каптуром, а також людина, одягнена в цей костюм. *Межи тими, що надійшли з брами, одна маска в чорному, широкому, дуже фалдистому доміно* (Л. Укр., III, 1952, 348).

ДОМІНО́ [2], *невідм., с.* Гра, у якій використовується 28 пластинок, на лицьовому боці яких нанесені очки, а також набір пластинок для цієї гри. *У великій відкритій читальні кільканадцять пар курортників змагались у доміно і шахи* (Десняк, II, 1955, 318); *Він витяг з-під подушки саморобне доміно, ..пішов у дальній куток і затіяв там веселу гру «в козла»* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 282).

ДОМІНУВА́ННЯ, я, *с., книжн.* Дія за знач. **домінува́ти.** *Місце формування пилку певним чином впливає на ступінь домінування окремих ознак у гібридного потомства* (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 22).

ДОМІНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., книжн.* Мати перевагу, панувати, бути основним, головним; переважати. *Тонке теліканння скрипки, верескливий галас кларнета — зливаються в якусь чудну, але гармонійну мішму, над котрою усе ж таки домінує сурмачеве «туру-туру... та...»* (Коцюб., I, 1955, 233); *Тепер у цьому обличчі домінували: гострота, впертість і твердість* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 109).

ДОМІНУ́ЮЧИЙ, а, е, *книжн.* Дієпр. акт. теп. ч. до **домінува́ти.** *Домінуючою у давньому українському письменстві була так звана книжна мова* (Рад. літ-во, 3, 1962, 74); *Ідея радянського патріотизму і дружби народів стає домінуючою ідеєю у довоєнній творчості М. Рильського* (Рад. літ-во, 1, 1961, 124).

ДОМІ́РИТИ *див.* **домі́рювати.**

ДОМІРКО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОМІРКУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *док., перех. і неперех., розм.* Те саме, що **обду́мувати.** *Біля коня ще мить постояв* [Наливайко], *доміркoвував* (Ле, Наливайко, 1957, 148); — *За тобою слово. Можеш його зараз мені не говорити, а добре доміркувати* (Досв., Гюлле, 1961, 122).

ДОМІРКО́ВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОМІРКУВА́ТИСЯ,** у́юся, у́єшся, *док.* 1. Те саме, що **доду́муватися.** *Баби.. цілими годинами стовбичили біля колодязів, доміркoвуючись, чого це Інокентій так суворо стереже свою жінку від чужого ока, і вирішили, що із-за ревнощів* (Тют., Вир, 1960, 75); *Гості міркували і не могли доміркуватись, з якої це причини благочинна видала таку багату вечерю* (Н.-Лев., IV, 1956, 92); *Отож і доміркувався я до того, що треба нам з Марійкою по різних стежках розходитись* (Мур., Бук. повість, 1959, 15).

2. *тільки недок.* Пас. до **домірко́вувати.**

ДОМІРКУВА́ТИ *див.* **домірко́вувати.**

ДОМІРКУВА́ТИСЯ *див.* **домірко́вуватися.**

ДОМІ́РНИЙ, а, е. Який перебуває у правильному співвідношенні з чим-небудь; який має правильне співвідношення яких-небудь частин, величин: пропорційний.

ДОМІ́РНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **домі́рний.**

ДОМІ́РНО. Присл. до **домі́рний.** *Човник був так чепурно, так домірно, так гарно зроблений.., що всі ми.. в один голос ухвалили його* [найкращим] (Л. Янов., I, 1959, 330).

ДОМІ́РЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОМІ́РЯТИ,** яю, яєш *і рідше* **ДОМІ́РИТИ,** рю, риш, *док., перех. і без додатка.* 1. Закінчувати міряти що-небудь; міряти до кінця, до певної межі. *Коваль доміряв до Чабанової хати, зо всіма привітався* (Вовчок, Вибр., 1937, 217); *Домірив* [син] *до борозни, і вже як підійшов та взяв за налигача, сказав, на воли гейкнувши: — Проміряв* (Головко, II, 1957, 211).

2. *розм.* Відміряючи, додавати до того, що вже є. — *Своє поле маєш переміряти цією кроковкою? — Ні, доміряти до свого* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 36).

ДОМІ́РЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до **домі́рювати.**

ДОМІ́РЯТИ *див.* **домі́рювати.**

ДОМІСИ́ТИ *див.* **домі́шувати** [1].

ДОМІТА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОМЕСТИ́,** ету́, етє́ш, *док., перех. і без додатка.* Закінчувати мести що-небудь; мести до певної межі. * Образно. *Пролетів на білих гривастих конях січень, вже й лютий домітає з небесних засіків останні сніги* (Цюпа, Грози... 1961, 186).

ДОМІ́ШАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **доміша́ти.** *До дуба у насадженнях цього року часто домішаний також ясен* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 14).

ДОМІША́ТИ *див.* **домі́шувати** [2].

ДОМІША́ТИСЯ *див.* **домі́шуватися** [2].

ДО́МІШКА, и, *ж.* Те, що додається до чого-небудь, змішується з чимось, входить до складу чого-небудь. *Радянський чай.. не має ніяких домішок — завжди цілком*

натуральний (Укр. страви, 1957, 284); *Глини і глинисті породи мають різні домішки, які своєю питомою вагою значно відрізняються від глинистих речовин* (Геол. ж., XIII, 2, 1953, 47); // Додавання, примішування чого-небудь. *Ліси зони змішаних лісів відзначаються наявністю хвойних насаджень з домішкою дуба, гостролистого клена та інших широколистяних деревних порід* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 13); *Всі письменники російські — Тредьяковський, Державін, Ломоносов і навіть Радіщев — мусили при великих труднощах очищати літературну мову неусталену, з великою домішкою французьких слів, та ще й із засміченням архаїзмами* (Тич., III, 1957, 103).

ДОМІ́ШУВАННЯ [1], я, *с.* Дія за знач. **домі́шувати** [1].

ДОМІ́ШУВАННЯ [2], я, *с.* Дія за знач. **домі́шувати** [2] і **домі́шуватися** [2]. *Домішування 10—15% горохового борошна до житнього та пшеничного підвищує поживність випеченого хліба* (Зерн. боб. культ., 1956, 10).

ДОМІ́ШУВАТИ [1], ую, уєш, *недок.*, **ДОМІСИ́ТИ**, ішу́, і́сиш, *док.*, *перех.* 1. Закінчувати місити що-небудь.

2. Місячи, додавати що-небудь.

ДОМІ́ШУВАТИ [2], ую, уєш, *недок.*, **ДОМІША́ТИ**, а́ю, а́єш, *док.*, *перех.* Додавати що-небудь. *Сторожиха змазувала її* [долівку] *глиною з водичкою, а іноді й кізячка домішувала* (Донч., VI, 1957, 515); *Домішуючи до органічного скла різні барвники, одержують дешеві імітації коштовних каменів* (Веч. Київ, 20.II 1957, 2).

ДОМІ́ШУВАТИСЯ [1], ується, *недок.* Пас. до **домі́шувати** [1].

ДОМІ́ШУВАТИСЯ [2], ується, *недок.*, **ДОМІША́ТИСЯ**, а́ється, *док.* 1. Додаватися, приєднуватися до чого-небудь. *До свіжого диму домішувався вчорашній цигарковий перегар і напіввивітрений горілчаний дух* (Коз., Сальвія, 1956, 80); *До важкого гуркоту гармат домішалося тріскотіння мушкетів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 117).

2. *тільки недок.* Пас. до **домі́шувати** [2]. *Неприємно пахло прілістю соломи, хмелюватим жомом, що домішувався до січки* (Стельмах, Правда.., 1961, 102).

ДОМКРА́Т, а, *ч.* Пересувний або переносний механізм для підіймання вантажів на невелику висоту. — *Треба домкратами підіймати вагон, а потім перекинути,— сказав Василь* (Бойч., Молодість, 1949, 69); *Його* [паровоза] *багатотонне прохололе тіло підіймали стальними плечима домкратів, знімали могутні колеса* (Донч., I, 1956, 434).

ДОМКРА́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **домкра́т**.

ДОМЛІВА́ТИ, а́є, *недок.*, **ДОМЛІ́ТИ**, і́є, *док.* Довго варячись на малому вогні, ставати готовим для вжитку; допрівати. *Трохи осторонь від великого вогнища на високій тринозі у великому казані домлівав на дубових жаринах юшка* (Коз., Сальвія, 1959, 81).

ДОМЛІ́ТИ *див.* **домлива́ти**.

ДО́МНА, и, *ж.* Промислова піч для виплавки чавуну з залізної руди. *Місце, де закладалася четверта домна, являло собою широку пориту площу* (Гур., Друзі.., 1959, 68); *А домна полум'ям сліпила, Пекла нестерпно, гаряче* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 24).

ДО́МНИЦЯ, і, *ж.* У давнину — плавильна піч з горловиною вгорі. *Чоловіки робили з твердої червоної глини домниці з горловиною вгорі, з дірками для сопел в денцях, засипали туди впереміж з вугіллям руду, накладали під домниці сухих дров* (Скл., Святослав, 1959, 94).

ДОМНОБУДІВНИ́К, а́, *ч.* Робітник, що будує домни. *Сергій.. написав інший вірш під назвою «Справа честі», присвячений домнобудівникам* (Гур., Друзі.., 1959, 132).

ДОМОБУДІВЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до домобудування. *В післявоєнні роки на Західному Уралі створено кілька домобудівельних комбінатів, що виготовляють збірні будинки* (Літ. газ., 19.XI 1953, 4).

ДОМОБУДІВНИ́Й, а́, е́. Те саме, що **домобудіве́льний**. *Модульна система особливо широко застосовується.. при виготовленні збірних дерев'яних будинків на домобудівних комбінатах* (Інж. геод., 1959, 13).

ДОМОБУДІВНИ́К, а́, *ч.* Робітник, що будує доми (у 1 знач.). *Домобудівники віддадуть усі сили, щоб перетворити в життя завдання, які ставить партія* (Рад. Укр., 22.X 1961, 1).

ДОМОБУДІВНИ́ЦТВО, а, *с.* Те саме, що **домобудува́ння**.

ДОМОБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Будування, спорудження домів (у 1 знач.). *Створюється нова, ніколи ще не бачена галузь виробництва — заводське домобудування* (Рад. Укр., 8.VIII 1952, 1).

ДОМОВЕ́ДЕННЯ, я, *с.* Ведення домашнього господарства; // Один з розділів трудового навчання учнів восьмирічної школи.

ДОМО́ВИЙ, а, е. 1. Стос. до дому (у 1—3 знач.). — *Ей, діду!.. Маєш платити попри домовий ще й заробкового податку п'ятнадцять ринських річно* (Фр., I, 1955, 374); — *Се буде зовсім приватна, домова забава,— мовив панич* (Л. Укр., III, 1952, 510).

2. Те саме, що **дома́шній** 2. [Г р а ф:] *У мене все готово, приїде моя наречена, і в церкві домовій ми шлюб візьмем у той же день* (К.-Карий, II, 1960, 16); *Обидва хлопчики привіталися зі своїм домовим учителем* (Ков., Світ.., 1960, 69).

3. Організований при домоуправлінні. *Багато родин шахтарів, службовців користуються послугами домової кухні, задоволені її стравами, обслуговуванням* (Рад. Укр., 16.III 1961, 1).

△ **Домо́ва кни́га** — книга для реєстрації жильців, що мешкають у якому-небудь домі *Домової книги підвал Кривого Джіммі собі не заводив, і тому не завжди можна було точно встановити, хто тут живе* (Смолич, III, 1958, 163).

ДОМОВИ́Й, во́го, *ч.* Те саме, що **домови́к**.— *Чого, Парасю, ти блідна? — Ох, ненько! Домовий триклятий Мене все кликав до вікна, Весь чорний, мов ведмідь кудлатий* (Граб., I, 1959, 445).

ДОМОВИ́К, а́, *ч.* За забобонним уявленням слов'янських і інших народів — добрий або злий дух, що живе в домі; бог домівки і майна. *В кожній сім'ї, за віруванням слов'ян, існував свій домашній покровитель — «дід домовик»* (Іст. УРСР, I, 1953, 47); *Шовк твоєї, Ганнусю, коси Домовик уночі розплітає* (Рильський, II, 1956, 12); * У порівн. *Ходить він по селу від шинку до шинку, день у день, ніч у ніч; а перед світом, як домовик, іде в свою пустку* (Мирний, II, 1954, 163); — *Що ти товчешся, як домовик. Цілу ніч!* (Головко, I, 1957, 457).

ДОМОВИ́НА, и, *ж.* 1. Місце, де поховано померлого; могила.— *Чи пронизала тебе вража куля у бої* [бою]*?.. І загребли твої кості з кінськими кістками в одну домовину?* (Мирний, II, 1954, 65); * У порівн. *Було темно, мов у домовині* (Кач., II, 1958, 421).

2. Те саме, що **труна́**. *Гробокопателі в селі Волочать трупи ланцюгами За царину — і засипають Без домовини* (Шевч., II, 1953, 150); *Опанас ішов за домовиною, не зводячи очей з свого сина* (Довж., Зач. Десна, 1957, 60); *Заможніші селяни купують рівні стовбури на дошки або домовини* (Стельмах, Хліб.., 1959, 77); * Образно. *Хлопцеві вдалося нарешті видертися з панцирної домовини* [броньовика] (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 26).

◇ **До домови́ни** — до смерті. *Побрались; І тихо, весело прийшли, Душею-серцем неповинні, Аж до самої домовини* (Шевч., II, 1953, 343); **Заганя́ти (загна́ти) в (у)**

домови́ну *кого* — доводити кого-небудь до смерті, прискорювати чию-небудь смерть. *Скрізь* [дочка] *безсоромно ходить з одкритим лицем, .. добивається освіти й заганяє батька у домовину* (Коцюб., II, 1955, 142); **Пора́ ляга́ти (лягти́) в (у) домови́ну** — пора вмирати. — *Хіба ж ти не бачиш, яка я стара? Мені в домовину лягати пора* (Греб., I, 1957, 87); **Хоч живце́м лізь (ляга́й) у зе́млю (у домови́ну)** *див.* **живце́м.**

ДОМО́ВИНИ, вин, *мн.* Обряд домовляння перед весіллям про гостей, подарунки і т. ін. *Треба їй поспішати до церкви, бо учора на домовинах так порадились, щоб їй тут.. і звінчатись з конотопським сотником* (Кв.-Осн., II, 1956, 211).

ДОМОВИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **домови́на.** [В і г а н д:] *Там така маленька нікчемна домовинка, така тобі тісненька коротенька скринечка, що я ще такої зроду не робив* (Л. Укр., IV, 1954, 221).

ДОМОВИ́ННИЙ, а, е. Такий, як у домовині. *Дома застав Дарка вже сутінки і цей немилий, домовинний запах, яким хворіють усі житлові кімнати, коли позачиняти вікна і вигнати з кімнати людей* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 56); *Нагадування знов про Васю Молокана в такій, ще новій для Преображенського, редакції знов посіяло в душі домовинний холод* (Ле, Міжгір'я, 1953, 526).

ДОМО́ВИТИ *див.* **домовля́ти.**

ДОМОВИ́ТИЙ, а, е. Який дуже дбає про свій дім, своє господарство; хазяйновитий. *Багатий пан, господар домовитий, На довгий час мав дім свій полишити* (Фр., XIII, 1954, 376); *Вперше, як хазяїн домовитий, Ти, народе, по землі ідеш* (Рильський, I, 1956, 318); * Образно. *Ластівочка — домовита Любая пташина, Невсипуща, дітолюбна, Добра господиня* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 266).

ДОМО́ВИТИСЯ *див.* **домовля́тися.**

ДОМОВИ́ТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **домови́тий.** *Від усієї її постаті віяло впевненістю, домовитістю* (Хижняк, Тамара, 1959, 134).

ДОМОВИ́ТО. Присл. до **домови́тий.** *Нас огорнуло затишне хатнє тепло; домовито пахло житнім свіжоспеченим хлібом і вощиною* (Вол., Сади.., 1950, 84).

ДОМОВЛА́СНИК, а, *ч.* Власник дому (у 1 знач.). *Цілий рік працював Антін, поки розплатився з тим американським домовласником за квартиру* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 43).

ДОМОВЛА́СНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **домовла́сник.**

ДОМОВЛА́СНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **домовла́сник.**

ДОМО́ВЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **домо́вити** 1, 2. *Виявилося — біля стоянки таксі вишикувалася довгенька черга, а на Ігореве сімейство жде завбачливо домовлена його сестрою «Победа»* (Шовк., Людина.., 1962, 231); // **домо́влено,** *безос. присудк. сл.* *На «першу чарку» запрошено десяток печерських парубків. З «троїстими музиками» — цимбали, скрипка та бубон — домовлено задурно: бо ж свої хлопці!* (Смолич, Мир.., 1958, 43).

ДОМО́ВЛЕНІСТЬ, ності, *ж.* Умова, досягнута попередньою розмовою, переговорами. *Говорячи, він весь час дивився на Журавленко, і складалося враження, що між ними була якась домовленість* (Гур., Новели, 1951, 179).

ДОМОВЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок.*, **ДОМО́ВИТИ,** влю, виш; *мн* домо́влять; *док.* 1. *перех. і без додатка.* Закінчувати говорити; висловлюватися, доводити розмову до кінця. *Домовляючи, пан Грохольський попрощався з дружиною і шурином* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 14); *Панночка не дала неньці домовити. Вона обвила її руками* (Л. Янов., I, 1959, 124); * Образно. *Отак у Скутарі козаки співали; Співали, сердеги, а сльози лились; Лилися козацькі, тугу домовляли* (Шевч., I, 1951, 199).

2. *перех.* Умовлятися з ким-небудь про щось. — *А де ж мама, Даньку? — Мамі земля спати не дає. — Брат посміхнувся.— Побігли коня домовляти на весну* (Гончар, Таврія.., 1957, 483).

3. *неперех., рідко.* Виражати своє незадоволення з приводу чого-небудь; докоряти.— *Не сором тобі в коршмі сидіти, Маєш ти дома жінку і діти. На, пий горівку* [горілку] *та не домовляй, Або іди к бісу, нас не забавляй* (Чуб., V, 1874, 1099).

ДОМОВЛЯ́ТИСЯ, я́юся, я́єшся, *недок.*, **ДОМО́ВИТИСЯ,** влюся, вишся; *мн.* домо́вляться; *док.* Ведучи попередні розмови, переговори, досягати певної умови, вирішувати що-небудь. *А тим часом більшовики на нараді, що відбулась напівлегально в будинку профспілок, домовлялися,— що далі робити* (Головко, II, 1957, 432); *Не розібрала Олімпіада, про які справи домовлялися батько з сином* (Шиян, Гроза.., 1956, 289); *Ще звечора приїхав* [сотник] *з Конотопа у село, щоб.. вінчатися з панною хорунжівною Йосиповною, як учора домовилися* (Кв.-Осн., II, 1956, 213); *Вони домовились зустрітись завтра о сьомій годині* (Вільде, Сестри.., 1958, 394).

ДОМОВО́ДСТВО, а, *с.* Те саме, що **домове́дення.** *Учениці 5—8 класів навчаються за програмою домоводства в спеціально обладнаному учбовому кабінеті-квартирі, яка має гарнітури.. спальні, кабінету, а також кухню* (Наука.., 9, 1961, 42).

ДОМОВОЛОДІ́ННЯ, я, *с.* 1. Володіння домом (у 1 знач.).

2. Один або декілька будинків, що є чиєю-небудь власністю. *Домоволодінням вважається один або кілька будинків з приналежними до них будівлями, що є на тій самій земельній ділянці* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 34).

ДОМОГОСПОДА́РКА, и, *ж.* Жінка, яка веде домашнє господарство і не працює на якомусь підприємстві або в якійсь установі; домашня господарка. *Виїздили на головну вулицю нові грузовики, заповнені робітниками, студентами, домогосподарками* (Кучер, Чорноморці, 1956, 46).

ДОМОГТИ́СЯ *див.* **домага́тися.**

ДОМОЛИ́ТИСЯ, молю́ся, мо́лишся, *док.* Закінчити молитися; молячись, дійти до якої-небудь межі.. — *А прийду до криниці, то якраз домолюся до «Прийдімо поклонімося»* (Н.-Лев., II, 1956, 17); *Домолившись, батюшка неквапно йде до дверей* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 321).

ДОМОЛО́ТИ *див.* **доме́лювати.**

ДОМО́ЛОТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **домоло́ти.**

ДОМОЛОТИ́ТИ *див.* **домоло́чувати.**

ДОМОЛО́ЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОМОЛОТИ́ТИ,** очу́, о́тиш, *док.*, *перех. і без додатка.* Закінчувати молотити; молотити до певного часу. *Голову колгоспу.. ми знайшли на степу, біля комбайна, що якраз домолочував великий лан озимої пшениці* (Вишня, II, 1956, 245); *Домолотивши останню скирту пшениці,. на бурякове поле почали сходитись люди* (Кучер, Трудна любов, 1960, 88); *Домолотити до вечора.*

ДОМОНОПОЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Який передував монополістичному капіталізмові. *Ми бачили вище, що період граничного розвитку капіталізму домонополістичного.. припадає на 1860-і й 1870-і роки* (Ленін, 22, 1950, 236); *Відомо, що в кінці XIX і на початку XX століть домонополістичний капіталізм переріс в імперіалізм* (Ком. Укр., 10, 1960, 14).

ДОМОНТА́Р, я́, *ч.*, *заст.* Домосід. *Хай товариство сміється з мене, що я й отаманства відбіг, що я домонтар* (Барв., Опов.., 1902, 141).

ДОМОНТÁРКА, и, *ж., заст.* Жін. до **домонтáр.**

ДОМОНТÁРСТВО, а, *с., заст.* Домосідство. *Краще молоденького чумакування було Грицькові домонтарство з любим його подружжям* (Барв., Опов.., 1902, 146).

ДОМОПРАВИ́ТЕЛЬ, я, *ч., заст.* Той, хто управляє чиїм-небудь домом, веде господарство. *Рухом пальця закликає* [меценат] *раба-домоправителя* (Л. Укр., III, 1952, 447).

ДОМОПРАВИ́ТЕЛЬКА, и, *ж., заст.* Жін. до **домоправи́тель.**

ДОМОРÓБНИЙ, а, е. Виготовлений у домашніх умовах кустарним способом; саморобний. *Відразу, як живі, встали перед очима Бондарі — Василь і Настя: він у доморобній свиті, у великих чоботях* (Вас., II, 1959, 151); *Від нього тхнуло гаром доморобного тютюну* (Вільде, Сестри.., 1958, 8).

ДОМОРÓСЛИЙ, а, е. 1. Вирощений дома, у своєму господарстві; домашній, свій. *Щодня ходив* [Микита] *до зборні, безупинно смоктав доморослий тютюн* (Кир., Вибр., 1960, 89).

2. *перен.* Який самотужки навчився чого-небудь. *Коли генерал згадав про мене, то зразу покликав мене і звелів доморослому кравцеві обшити мене* (Минуле укр. театру, 1953, 16); *Це доморослий вчитель лікнепу на хуторі, що зовсім ліквідував неписьменність* (Ірчан, II, 1958, 397); // Який не характеризується високими, позитивними якостями, достоїнствами. *Старий поет, старий письменник зростав або в поміщицьких маєтках, або в «салонах» доморослої курдупельної буржуазії* (Еллан, II, 1958, 159); *Виразник доморослого ніцшеанства.*

ДОМОРÓЧИТИСЯ, чуся, чишся, *док., розм.* Довго морочачись з ким-, чим-небудь, зазнати неприємностей.

ДОМОРÓЩЕНИЙ, а, е. 1. Те саме, що **доморóслий.** *Якийсь корабельний поет склав дотепні вірші, їх цитували, і навіть знайшлися доморощені композитори, що поклали ці вірші на музику* (Ткач, Моряки, 1948, 77).

2. *рідко.* Який виріс, вихований у якій-небудь місцевості; місцевий. *У Галичині з'явились соціалісти! І не чужі, .. а свої, доморощені, таки тутешні* (Кол., Терен.., 1959, 253); *Тікаючи від месницької руки революції, буржуазні націоналісти отаборилися в окупованій панською Польщею Західній Україні і разом з тутешніми доморощеними націоналістами влаштували торжище інтересами українського народу* (Мельн., Поріддя.., 1959, 3).

ДОМОСІ́Д, а, *ч.* Той, хто любить проводити час дома. *Ти говориш — пожив би дома... Ну який з мене домосід?* (Дор., Літа.., 1957, 80); *Мій батько й мати не любили світського життя і виїжджали тільки в крайніх випадках. Вони були домосіди* (Моє життя в мист., 1955, 8).

ДОМОСІ́ДКА, и, *ж.* Жін. до **домосі́д.**

ДОМОСІ́ДСТВО, а, *с.* Проведення часу дома; нахил до такого проведення часу.

ДОМОСТИ́ТИ *див.* **домóщувати.**

ДОМОСТРÓЇВСЬКИЙ, а, е, *книжн.* З консервативними нормами поведінки; відсталий, застарілий.

ДОМОТÁТИ *див.* **домóтувати.**

ДОМОТÁТИСЯ *див.* **домóтуватися.**

ДОМОТКÁНИЙ, а, е. Витканий у домашніх умовах кустарним способом. *Дарка тим часом розперезала крайку, скинула.. білу домоткану спідничку* (Л. Укр., III, 1952, 643); *Він був одягнутий у сирову сорочку з домотканого полотна* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 8).

ДОМÓТУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОМОТÁТИ,** áю, áєш, *док., перех.* Закінчувати мотати що-небудь: мотати до певної межі.

ДОМÓТУВАТИСЯ, ується, *недок.*, **ДОМОТÁТИСЯ,** áється, *док.* 1. Закінчувати мотатися.

2. *тільки недок.* Пас. до **домóтувати.**

ДОМОУПРАВЛІ́ННЯ, я, *с.* Адміністративний орган для керування жилим домом або групою жилих домів. *Парторг домоуправління, де Турбай був на обліку, запропонував йому провести бесіду серед будівельників* (Руд., Остання шабля, 1959, 22); *Сусіди заявили, що напишуть колективну скаргу в домоуправління* (С. Кравч., Квіти.., 1959, 181).

ДОМОХАЗЯ́ЇН, а, *ч.* Глава селянського господарства. *За столипінським указом від 9 листопада 1906 р. в особисту приватну власність домохазяїв закріплялася земля, яка була в подвірному землекористуванні* (Іст. УРСР, 1, 1953, 633).

ДОМОХАЗЯ́ЙКА, и, *ж.* Жін. до **домохазя́їн.** *Жінки і їх роботи* [в сімейній общині] *підлягають керівництву домохазяйки* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 455).

ДОМОЧÁДЕЦЬ *див.* **домочáдці.**

ДОМОЧÁДЦІ, ів, *мн.* (*рідко одн.* **домочáдець,** дця, *ч.*), *книжн., заст.* Члени родини або ті, що постійно живуть у чиїй-небудь родині на правах її членів. *Він гірко й страшно ридав самотою, рукою тамуючи ридання, щоб не прокинулись поснулі домочадці* (Довж., I, 1958, 455).

ДОМÓЩУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОМОСТИ́ТИ,** ощу́, óстиш, *док., перех.* Закінчувати мостити що-небудь; мостити до певної межі. *В селі Мала Дівиця лишилося домостити кілометр шосейної дороги* (Рад. Укр., 15.XII 1960, 2).

ДОМÓЩУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **домóщувати.**

ДÓМРА, и, *ж.* Російський народний щипковий музичний інструмент з дерев'яним корпусом овальної форми, схожий на мандоліну. *Самодіяльний оркестр на пероні — дві гармошки, бубон, домра й гітара — весело награвав* (Ю. Янов., Мир, 1956, 97).

ДОМРИ́СТ, а, *ч.* Музикант, що грає на домрі. *Грає домрист.*

ДОМРОБІТНИ́ЦЯ, і, *ж.* Жінка, що обслуговує по найму господарство однієї особи або якої-небудь родини; домашня робітниця.— *Це у мене домробітниця, приходить удень, порядкує,— таємниче шепнув він* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 75).

ДÓМРОВИЙ, а, е. Прикм. до **дóмра.** *Домровий оркестр тихо заграв мелодійний танок* (Панч, Ерік.., 1950, 94).

ДОМУВÁННЯ, я, *с.* Дія за знач. **домувáти.**

ДОМУВÁТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. Сидіти дома, проводити час дома.— *От сидить* [Терешко] *в шинку та горілку п'є, а роботи не хоче робить: сидить дома, все домує, згорнувши руки* (Н.-Лев., I, 1956, 469); *Домував Артем. Ще тиждень тому десь на пасьбі звихнув ногу в коліні.., то це й одлежувавсь* (Головко, II, 1957, 241).

2. Доглядати дім (у 3 знач.), вести домашнє господарство. *Маруся маленька, покинувши матір зі старшою сестрою домувати, сама ..хазяйнувала у його* [дідуся] *пасіці* (Вовчок, I, 1955, 382); * Образно. *Над Північним океаном.. Прокладають путь сувору Молоді аеронавти, І домують на крижині Мореплавці молоді* (Рильський, II, 1956, 142).

ДОМУДРУВÁТИСЯ, у́юся, у́єшся, *док., розм.* 1. Роздумуючи, зробити які-небудь висновки; додуматися. *Вилізти б* [з дупла].. *Я й домудрувався, Лиш сокиру притащив, З дупла прорубався* (Рудан., Переслів'я, 1958, 6).

2. Мудруючи довго і нерозумно, зазнавати чогось небажаного, неприємного *Мудрував, мудрував і доми-*

друвався. Всі люди вже в гурті, а він, як тріска ота, відколота від дерева (Цюпа, Назустріч.., 1958, 448).

ДОМУРО́ВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **домурува́ти.**

ДОМУРО́ВУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **домуро́вувати** і **домуро́вуватися.**

ДОМУРО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОМУРУВА́ТИ**, у́ю, у́єш, *док., перех.* Закінчувати мурувати; мурувати до якої-небудь межі. *Обидва глухі діди, Саливон з Онопрієм, домуровували три великі печі в майбутній пекарні* (Кучер, Трудна любов, 1960, 563).

ДОМУРО́ВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОМУРУВА́ТИСЯ**, у́юся, у́єшся, *док.* 1. Муруючи, завершувати яку-небудь роботу.

2. *тільки недок.* Пас. до **домуро́вувати.**

ДОМУРУВА́ТИ *див.* **домуро́вувати.**

ДОМУРУВА́ТИСЯ *див.* **домуро́вуватися.**

ДОМУ́ЧИТИ *див.* **дому́чувати.**

ДОМУ́ЧИТИСЯ *див.* **дому́чуватися.**

ДОМУ́ЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОМУ́ЧИТИ**, чу, чиш, *док., перех.* 1. Муками доводити кого-небудь до повного знесилля, до загибелі. *Як він* [Василь] *найдорожче для його усього на світі кине домучувать отим катам? Ні, коли покидати, то разом краще гинути* (Мирний, IV, 1955, 181).

2. *перен., розм.* З неохотою, небажанням, через силу робити що-небудь. *Домучив миску борщу.*

ДОМУ́ЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОМУ́ЧИТИСЯ**, чуся, чишся, *док., розм.* 1. Мучитися до певного часу, до певної межі.

2. *тільки док.* Перестати мучитися.

ДОМУШТРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *док., перех., розм.* Муштруючи, навчити кого-небудь чогось, привчити до чогось. *До того люд Домуштровали* [домуштрували], *Що сам фельдфебель дивовались* [дивувались] *І маршировкою і всім* (Шевч., II, 1953, 280).

ДОМЧА́ТИ, чу́, чи́ш, *док.* 1. *перех.* Швидко довезти, доставити, донести кого-небудь до певного місця. *Переповнений тролейбус домчав його в район заводів* (Кучер, Прощай.., 1957, 248); *У Барановичах ми пересіли до пасажирського потяга, який хутко домчав нас до столиці* (Досв., Вибр., 1959, 105).

2. *неперех.* Дуже швидко доїхати, добігти до якого-небудь місця.— *Коні в мене добрі — враз домчимо* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 408); *Вона встигне домчати туди, а в бору можна буде надійно сховатися* (Шиян, Гроза.., 1956, 386).

ДОМЧА́ТИСЯ, чу́ся, чи́шся, *док.* Те саме, що **домча́ти** 2. *Духом вони домчались до контори* (Мирний, IV, 1955, 189).

ДОМ'Я́ТИ *див.* **домина́ти.**

ДОН, а, *ч.* Слово, що додається до імен знатних чоловіків в Іспанії. *В того ж дона Педро купили ми кілька лантухів, попрали їх в озері, на них спали, ними й укривалися замість ковдри* (Мур., Бук. повість, 1959, 57).

ДОНЕДА́ВНА, *присл.* До недавнього часу. *Вершинін почував, як у нього всередині вже наче відтавало потроху все те, що було донедавна скуте кригою* (Гур., Життя.., 1954. 354).

ДОНЕЗМО́ГИ, *присл., розм.* До краю можливого, як не можна більше.

ДО́НЕНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **до́ня.** — *Чого стоїш, моя доненько? Чому не йдеш та додомоньку?* (Укр.. лір. пісні, 1958, 386);— *Матіночко моя! Не проклинай же тієї, що була твоєю доненькою* (Кв.-Осн., II, 1956, 452).

ДОНЕ́СЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **донести́** 1. *В Північному Причорномор'ї розвивалась антична культура, яка збагатила місцеві племена і була донесена ними в своїх кращих традиціях до слов'янського світу* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 105).

ДОНЕ́СЕННЯ, я, *с.* Усне або письмове офіційне повідомлення керівній особі про що-небудь. *Закурений, спітнілий гонець, молодий офіцер, прибув до імператора з першим донесенням* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 62); *Штабні працівники стоять довкола Фрунзе, доки він напружено слухає донесення* (Гончар, Таврія.., 1957, 719).

ДОНЕСТИ́ *див.* **доно́сити.**

ДОНЕСТИ́СЯ *див.* **доно́ситися.**

ДОНЕ́СХОЧУ, *присл., розм.* До повного задоволення, скільки завгодно. *Наситившись донесхочу вареним і печеним, втікачі залягли спати* (Добр., Очак. розмир, 1965, 61); *Набалакавшись донесхочу, всі вийшли, щоб провести гостя* (Руд., Остання шабля, 1959, 566).

ДОНЕ́ХОЧУ, *присл., розм.* Те саме, що **доне́схочу.** *І ну щипать ли́ця. Нащипала* [дівчина] *донехочу і сіла* (Свидн., Люборацькі, 1955, 12).

ДО́НЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **до́ня.** *Повернувся, постояв* [Колісник], *хитаючись, і гукнув на усі хати: доню-ю! донечко!* (Мирний, III, 1954, 292); *Незнайомі .. питають у матері, в який клас, п'ятий чи шостий, ходить її донечка!* (Хижняк, Тамара, 1959, 9).

ДОНЖУА́Н, а, *ч., ірон.* Той, хто любить залицятися, нехтуючи при цьому всякими моральними нормами; залицяльник. *Барон здавна славився донжуаном* (Фр., VIII, 1952, 295); *Він, хоч і донжуан, а справжній кавалер, не дає скучати молодим колгоспницям* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 220).

ДОНЖУА́НСТВО, а, *с., ірон.* Поведінка, власт. донжуанові.— *Партійна мораль застерігає комуніста від донжуанства...* (Ле, Міжтір'я, 1953, 342).

ДОНЖУА́НСЬКИЙ, а, е, *ірон.* Власт. донжуанові. *Про його донжуанські зальоти говорив мені й Шухновський* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 215).

ДОНИЗА́ТИ *див.* **дони́зувати.**

ДОНИ́ЗУ, *присл.* У напрямку до землі; вниз; протилежне д о г о р и. *Голова її сумно схилилася на груди, руки опустилися донизу* (Мирний, I, 1954, 46); *Альоша намацав свій матрац і ліг лицем донизу* (Мик., II, 1957, 216); // У напрямку до низької місцевості, низини. *Катерина швидкими рухами підкладала під колесо камінь, щоб візок не котився донизу* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 47).

Зве́рху дони́зу *див.* **зве́рху.**

ДОНИ́ЗУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОНИЗА́ТИ**, ижу́, и́жеш, *док., перех.* Закінчувати низати; **низати до** якої-небудь межі. *Донизати намисто.*

ДОНИ́ЗУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **дони́зувати.**

ДО́НИН, а, е. Прикм. до **до́ня.** *Не одна їх і не дві наробило стида-сорому батькові й матері: не одну матір, не одного батька на донинім весіллі в хомутах через село водили...* (Мирний, II, 1954, 113); // Належний доні.

ДОНИ́НІ, *присл., книжн.* До цього часу, досі. *Од споконвіку і донині Ховалась од людей пустиня, А ми таки її найшли* (Шевч., II, 1953, 47).

ДОПИРНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* Те саме, що **допірну́ти.**

ДОНКІХО́Т, а, *ч., ірон.* Наївний мрійник, фантазер, який марно бореться за нездійсненні, далекі від реального життя ідеали.

ДОНКІХО́ТСТВО, а, *с., ірон.* Поведінка, власт. донкіхотові. *Революцію не можна експортувати і підштовхувати ззовні... Коли б хто-небудь і здумав щось подібне зробити,— це було б просто маніловщиною і донкіхотством* (Ком. Укр., 3, 1960, 26).

ДОНКІХО́ТСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок.* Поводитися, як донкіхот.

ДÓННА, и, *ж.* Слово, що додається до імен знатних жінок в Італії.

ДÓННИЙ, а, е. Який водиться, перебуває, міститься або розташований на дні. *Крім поверхневого льоду, в ріках і озерах іноді утворюється донний лід: вода замерзає на дні навколо різних камінців, гальки* (Курс заг. геол., 1947, 134); *Найширше використовують трали головним чином для вилову донних риб (тріски, пікші, морського окуня)* (Наука.., 2, 1958, 18).

ДÓНОР, а, *ч.* Людина, що віддає свою кров для переливання її пораненим або хворим. *Їй* [хворій] *миттю перелили чужої крові з живого донора, що лежав тут же на сусідньому столі* (Смолич, I, 1958, 174).

ДОНÓС, у, *ч.* Таємно подані відомості (перев. керівним особам) із звинуваченням кого-небудь у чомусь. *Причиною другого арешту Шевченка був донос на нього одного з офіцерів Оренбурзького гарнізону* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 338).

ДОНÓСИТИ, óшу, óсиш, *недок.*, **ДОНЕСТИ́**, сý, сéш; *мин. ч.* доніс, донеслá, лó; *док.* 1. *перех.* Несучи, доставляти кого-, що-небудь кудись. *Не будь дужих Горпининих рук, багато хто не дійшов би до бази,— Горпина доносила поранених на руках* (Ю. Янов., II, 1958, 351); *І вже ледви* [ледве] *я.. Донесла до хати — Оту воду...* (Шевч., I, 1951, 294); *Явдоха не пам'ятає, як вона донесла свою здобич* (Донч., III, 1956, 10); * Образно. *Проте хоч пізно, а був би таки дома сьогодні — ще донесли б ноги* (Головко, II, 1957, 178); // Робити чутним, відчутним і т. ін. (звук, запах). *Вітер доносив звідти уривки жвавої коломийки* (Коцюб., I, 1955, 188); *З степу подихає духмяний вітер, доносить аж сюди на берег ніжний аромат дозрілого винограду та динь* (Збан., Сеспель, 1961, 146); // *перен.* Робити що-небудь доступним, зрозумілим. *Він умів так доносити кожне своє слово до їх свідомості, що хлопці нетерпляче чекали кожної нової зустрічі* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 23); *У Чорногора був приємного тембру голос; крім того, він зумів розкрити й донести драматизм сцени* (Дмит., Наречена, 1959, 176); // *перен.* Передавати що-небудь іншим. *Кожне слово хоче щось важливе розповісти, проскочити через цензуру, донести до рідних місць правду* (Ю.Янов., V, 1959, 176).

2. *перех. і неперех., про що, з спол.* щ о. Повідомляти кому-небудь про щось. *Параска прийшла додому і напустилася на Галю: ти туди ходиш, ти все, що не робиться у нас, їм доносиш...* (Мирний, IV, 1955, 77); *Вона* [розвідка] *час від часу доносила, що ворога близько нема* (Десняк, I, 1955, 285); *Ось одного разу чує Граф лихі, тривожні вісті, Донесла йому сторожа, Що не все спокійно в місті* (Л. Укр., I, 1951, 380); *Розвідка донесла про скупчення на цій дільниці ударних військ прориву з танками й авіацією* (Кучер, Чорноморці, 1956, 79).

Донóсити (донести́) у вýха *кому* — те саме, що **Внóсити (внести́) у вýха** (*див.* **внóсити**). *Кожне слово Гаріфуліна повинен він, Юлдаш, доносити баєві у вуха* (Донч., I, 1956, 138).

3. *неперех., на кого і без додатка.* Таємно подавати кому-небудь (перев. керівним особам) відомості із звинуваченням кого-небудь у чомусь. *Ісправник аж просить, Щоб нікого не пускали, І в Чигирин доносить* (Шевч., I, 1951, 306); [А н д р і й:] *Доносити на вас я, звичайно, не збираюся. Це не в моїх правилах* (Мороз, П'єси, 1959, 262).

ДОНОСИ́ТИ *див.* **донóшувати.**

ДОНОСИ́ТИСЯ, ситься, *недок.*, **ДОНЕСТИ́СЯ**, сéться; *мин. ч.* доні́ся, донеслáся, лóся; *док.* Поширюючись, досягати чийого-небудь слуху, нюху (про звуки, запахи). *Марина співає, а її тонкий та дзвінкий голос доноситься через стіну до Олексія Івановича* (Мирний, IV, 1955, 232); *Гуркіт грому доносився здалеку тихо і неясно* (Собко, Зор. крила, 1950, 12); *До кімнати ледве чутно донісся далекий гудок* (Досв., Вибр., 1959, 193).

ДОНОСИ́ТИСЯ *див.* **донóшуватися.**

ДОНÓШУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОНОСИ́ТИ**, ошý, óсиш, *док., перех.* 1. Закінчувати носити (у 1 знач.) що-небудь. *Доношувати картоплю з городу.*

2. Закінчувати носити старий одяг, взуття.— *Усім шиють нові керсетки та юпки, а мені одній дають недоноски доношувати..* (Мирний, I, 1954, 72); *Ці сорочки носив ще чоловік і старший син, а зараз доношують Микола й Степан* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 355).

3. Народжувати своєчасно після закінчення строку вагітності. *Сімейне життя її було невдале: вона не доносила першої дитини і породила її мертвою* (Збірник про Кроп., 1955, 63).

ДОНÓШУВАТИСЯ, ується, *недок.*, **ДОНОСИ́ТИСЯ**, нóситься, *док.* 1. Від носіння робитися зовсім старим, рваним; зношуватися.

2. *тільки недок.* Пас. до **донóшувати** 2.

ДОНÓЩИК, а, *ч.* Той, хто доніс або любить доносити (у 3 знач.). *Він почував.. ненависть до того приниженого лицеміра і донощика, що ось сидів перед ним* (Фр., II, 1950, 172); — *Тобі я відкрився, бо впевнений, що ти на мене не донесеш... Ти донощиків, як я помітив, не любиш...* (Бурл., Напередодні, 1956, 12).

ДОНÓЩИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **донóщик.**— *Знала я тільки одне: донощицею не буду, хоч би мала життям своїм заплатити* (Вільде, На порозі, 1955, 154).

ДОНЮ́ХАТИСЯ *див.* **донюхуватися.**

ДОНЮХУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОНЮХАТИСЯ**, аюся, аєшся, *док., розм.* 1. Довго нюхаючи, зазнавати чогось небажаного, неприємного.

2. Нюхаючи, вислідкувати, відшукувати кого-, що-небудь. *Кажуть, що собаки донюхались до того місця й почали брехати, як на звіра* (Н.-Лев., III, 1956, 278); *Приніс Хвесько додому ту баранину та й кинув її на долівці в сінях, а собаки донюхались та й з'їли* (Стор., I, 1957, 36).

ДÓНЯ, і, *ж., пестл.* Те саме, що **дочкá.** *Коло його стара мати Сидить на ослоні. За сльозами ледве, ледве Вимовляє доні* (Шевч., I, 1951, 32); — *Тьотю, а тепер що? — звернулась вона до Марини Хоміени.— Не знаю, доню. Не плач* (Хижняк, Тамара, 1959, 167).

ДÓНЬКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **дочкá.** *Лесиха, сказано, запопадна, перша йде зажинати з донькою і невісткою* (Фр., I, 1955, 59); — *Оце вона і є — Горпинка, удови Явдохи Гопти донька,— пояснив рудобородий* (Донч., III, 1956, 15).

ДÓНЬЧИН, а, е. Прикм. до **дóнька.**— *Натанцювалася? — запитала пані, оправляючи на доньчиній голівці волосся, що звісилося на чоло* (Л. Янов., I, 1959, 129); *Штефан деякий час думає над доньчиними словами* (Гончар, Південь, 1951, 59); // Належний доньці.

ДÓНЬЯ, ї, *ж.* Слово, що додається до імен знатних жінок в Іспанії.

ДООБІ́ДАТИ *див.* **дообі́дувати.**

ДООБІ́ДНІЙ, я, є. Який буває, відбувається і т. ін. до обіду.

ДООБІ́ДУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДООБІ́ДАТИ**, аю, аєш, *док.* Закінчувати обідати.— *Іще набалакаєтесь. Іди, йди, Павлушо, дообідуй. Мама нікуди не втече* (Головко, II, 1957, 374); *І не дообідала — пішла* [Пріська] (Мирний, III, 1954, 61).

ДООБПИ́ЛЕННЯ, я, *с.* Додаткове проведення штучного обпилення. *З додаткових заходів, що сприяють*

підвищенню врожайності, заплановано проведення штучного дообпилення посівів (Вісник АН, 4, 1957, 22).

ДООДЕ́РЖАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дооде́ржати.**

ДООДЕ́РЖАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дооде́ржати.**

ДООДЕ́РЖАТИ *див.* **дооде́ржувати.**

ДООДЕ́РЖУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дооде́ржувати.**

ДООДЕ́РЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДООДЕ́РЖАТИ,** жу, жиш, *док.*, *перех.* Додатково одержувати що-небудь.

ДООЗБРО́ЄНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дооз-бро́їти.**

ДООЗБРО́ЄННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дооз-бро́їти.** *Приморцям було дано кількаденний відпочинок для переформування і дооз-броєння* (Кучер, Чорноморці, 1956, 235).

ДООЗБРО́ЇТИ *див.* **дооз-бро́ювати.**

ДООЗБРО́ЇТИСЯ *див.* **дооз-бро́юватися.**

ДООЗБРО́ЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДООЗБРО́ЇТИ,** бю, бїш, *док.*, *перех.* Озброювати додатково кого-, що-небудь.

ДООЗБРО́ЮВАТИСЯ, юююся, юєшся, *недок.*, **ДООЗБРО́ЇТИСЯ,** бюся, бїшся, *док.* Озброюватися додатково.

ДООКІ́Л, *присл.*, *розм.* Те саме, що **дооко́ла.**

ДООКО́ЛА, *присл.* З усіх боків; навкруги, навколо. *Ввійшов* [Певеличкий] *досередини, обмацав дооколо стіни* (Фр., VIII, 1952, 204); *Від колосу гнеться пшениця висока, Та жито колгоспне шумить дооколо* (Бойко, Про 17 літ, 1958, 30).

ДООПРАЦЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дооп-рацюва́ти.** *Дооп-рацювання матеріалу.*

ДООПРАЦЮВА́ТИ *див.* **дооп-рацьо́вувати.**

ДООПРАЦЬО́ВУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дооп-рацьо́вувати.** *Відкладання і наступне дооп-рацьовування розпочатих драматичних творів було характерним для творчої практики Лесі Українки* (Рад. літ-во, 10, 1966, 82).

ДООПРАЦЬО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДООПРАЦЮВА́ТИ,** ю́ю, ю́єш, *док.*, *перех.* Опрацьовувати додатково, щоб остаточно завершити роботу. *Вони* [режисери і театри] *повинні виявляти більше вдумливості при виборі нової п'єси, якнайуважніше вивчати, аналізувати твір, дооп-рацьовувати в разі потреби* (Мист., 1, 1955, 4); *А буває й так, що драматург переоцінює власний твір, вважає його неперевершеним, не зважає на думку творчих працівників театру і відмовляється дооп-рацювати п'єсу разом з театром* (З глибин душі, 1959, 119); *Редакція викликала Олексу, щоб дооп-рацював статтю* (Мушк., Серце.., 1962, 28).

ДООРА́ТИ *див.* **добрю́вати.**

ДООРА́ТИСЯ *див.* **добрю́ватися.**

ДОО́РЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДООРА́ТИ,** рю́, ре́ш, *док.*, *перех. і без додатка.* Закінчувати орати; орати до кінця, до певної межі. *Крізь сивий димок з цигарки поглядом по ріллі пробіг* [Прокіп] *(багато ще доорювати)* (Головко, I, 1957, 199); [Є л и с е й:] *Якщо доорали того перелога, що над яром, то нехай починають клинка від шляху* (Кроп., III, 1959, 299).

ДОО́РЮВАТИСЯ, юююся, юєшся, *недок.*, **ДООРА́ТИСЯ,** рю́ся, ре́шся, *док.* 1. Орючи, наближатися до якого-небудь місця. *Доорався до сухого лану* (Сл. Гр.); // Орати до якого-небудь часу *Доорався наймит бідний До темної ночі* (Укр., думи .., 1955, 287).

2. *тільки недок.* Пас. до **добрю́вати.**

ДООЧИ́СТИТИ *див.* **дооч-ща́ти.**

ДООЧИ́СТКА, и, *ж.* Дія за знач. **дооч-ща́ти.** *Для дооч-истки насіння соняшника використовують зерноочисні механізовані токи* (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 340).

ДООЧИЩА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дооч-ща́ти.** *Добра робота комбайнів, високий вихід коренів, що не потребують дооч-ищання.., є найважливішим у збиранні буряків* (Колг. Укр., 9, 1960, 13).

ДООЧИЩА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДООЧИ́СТИТИ,** и́щу, и́стиш, *док.*, *перех.* Чистити додатково, щоб остаточно завершити роботу. *Дооч-ищати зібрані комбайнами буряки слід лише тоді, коли на них залишено необрізану гичку або черешки* (Колг. Укр., 9, 1960, 13).

ДООЧИ́ЩЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дооч-и́стити.** *Колгоспниці ..накладають у контейнери зібрані бурякокомбайном і дооч-ищені, а також очищені після бурякопідіймача буряки* (Колг. Укр., 8, 1957, 16).

ДООЧИ́ЩЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дооч-и́стити.** *Після збирання цукрових буряків комбайном або бурякопідіймачем дооч-ищення їх, як відомо, провадиться вручну* (Колг. Укр., 8, 1956, 6).

ДОПАДА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОПА́СТИСЯ,** аду́ся, аде́шся, *док.*, *розм.* 1. Діставати можливість займатися чимсь бажаним. *Я дуже рада, що я нарешті допалася до англійської мови* (Л. Укр., V, 1956, 111); *Роки минали — і допався він I до баяна, як військова школа Його в свої обійми прийняла* (Рильський, II, 1960, 304).

2. З великим завзяттям, енергією, жадністю братися за що-небудь; накидатися на когось. *Для митця талановитого I прислів'я інша суть: За поета добре битого Двох небитих не дають. Одному було й прощалося, Втричі ж другому було, Як до нього допадалися, Скажем правду, аж гуло!..* (Ус., Листя.., 1956, 140); *А Володя тим часом як допався до чаю з черствими пирогами й трощив їх, аж глянути було страшно* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 128); *Не сказав жодного слова Митя.. Узяв шведський ключ і допався до гайок* (Трубл., I, 1955, 134).

ДОПА́ЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **допали́ти.**

ДОПАЛИ́ТИ *див.* **допа́лювати.**

ДОПА́ЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОПАЛИ́ТИ,** алю́, а́лиш, *док.*, *перех.* Палити (у 1—5 знач.) що-небудь до кінця. *Їхали денікінці в негоду, Головний допалював жита* (Мал., Запов. джерело, 1959, 74); *«Буревісник» ішов прискореним ходом, допалюючи в своїх топках останні запаси вугілля* (Трубл., II, 1955, 473); *Дід біля порога допалював люльку* (Головко, I, 1957, 106); *Він поволі допалив цигарку* (Сміл., Сад, 1952, 174).

ДОПА́ЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до **допа́лювати.**

ДОПАНТРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *док.*, *перех.*, *діал.* Доглянути. *Старий літом і пасіки пильнує, і коло хати найменшої крихіточки допантрує* (Фр., I, 1955, 58); *—І тут піди, і там,— сього доглянь, і того допантруй* (Кол., Терен.., 1959, 106).

ДОПАНУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *док.*, *розм.* Довго панувати, зазнати неприємних наслідків.

ДОПА́НЬКАТИСЯ, аюся, аєшся, *док.*, *розм.* Багато, довго панькаючись з ким-небудь, зазнати неприємних наслідків.— *Не піду я до Барила Буде з мене й Шугалії. Допанькались! — одрізав Микола* (Кучер, Трудна любов, 1960, 532).

ДОПАРУБКУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *док.*, *розм.* 1. Парубкуючи, дожити до певного віку *Тим-то він і допарубкувався до сорока років, що все боявся цих страшенних батьківських обов'язків* (Л. Янов., I, 1959, 107).

2. Довго парубкуючи, зазнати неприємних наслідків. — *Допарубкуєтесь ви, що прогавите Тетяну. Будете кусати лікті..* (Добр., Тече річка.., 1961, 222).

ДОПАСА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОПА́СТИ,** су́, се́ш, *док., перех.* Закінчувати пасти; пасти до певної межі.

ДОПАСА́ТИСЯ, а́ється, *недок.*, **ДОПА́СТИСЯ,** се́ться, *док.* Закінчувати пастися; пастися до певної межі. *Худоба допасається.*

ДОПАСО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОПАСУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *док., перех., діал.* Припасовувати. *Я вспокоююсь, дивлячись,.. як муляри тешуть цегли, допасовуючи їх до належного місця* (Фр., I, 1955, 226).

ДОПАСО́ВУВАТИСЯ, ується, *недок., діал.* Пас. до **допасо́вувати.**

ДОПА́СТИ [1], аду́, аде́ш, *док., діал.* 1. *неперех.* Добратися до якого-небудь місця, предмета. *Герман, скоро допав лавки, повалився і заснув мов забитий* (Фр., VIII, 1952, 336); *Ось народ допав до першої придорожньої криниці. Заскиглив журавель, відро пішло по руках* (Вільде, Сестри.., 1958, 268).

2. *перех.* Схопити. *Може, побоюється* [Павлина], *що він вирветься з хати, допаде тамтого* [Філіпчука] *і ще більшого клопоту стягне на свою голову?* (Вільде, Сестри.., 1958, 152).

3. *перех.* Вискочити.— *Рушили! — сказав Михайлик і допав гнідаша, котрий вухами стриг біля Мамайового мальованого воронька* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 387).

ДОПА́СТИ [2] *див.* **допаса́ти.**

ДОПА́СТИСЯ [1] *див.* **допада́тися.**

ДОПА́СТИСЯ [2] *див.* **допаса́тися.**

ДОПАСУВА́ТИ *див.* **допасо́вувати.**

ДОПА́ТРАТИ *див.* **допа́трувати.**

ДОПА́ТРУВАТИ. ую, уєш, *недок.*, **ДОПА́ТРАТИ,** аю, аєш, *док., перех.* Закінчувати патрати. *Допатруй швиденько курчата* (Сл. Гр.).

ДОПА́ЮВА́ТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОПА́ЯТИ,** я́ю, я́єш, *док., перех., техн.* Закінчувати паяти що-небудь; паяти до кінця, до якоїсь межі.

ДОПА́ЮВАТИСЯ, юється, *недок., техн.* Пас. до **допа́ювати.**

ДОПА́ЯТИ *див.* **допа́ювати.**

ДОПЕ́ВНЕ, *присл., рідко.* Те саме, що **напе́вно.** — *Зле, пане, робите: у бабів є гроші! Ще допевне з тих, що собі наскладали крадьки* (Март., Тв., 1954, 208).

ДОПЕ́ВНИТИСЯ *див.* **допе́внюватися.**

ДОПЕ́ВНЮВАТИСЯ, юююся, юєшся *і* **ДОПЕВНЯ́ТИСЯ,** я́юся, я́єшся, *недок.*, **ДОПЕ́ВНИТИСЯ,** нюся, нишся. *док., рідко.* 1. Те саме, що **переко́нуватися.** [Мичковський:] *Свати збираються до вас сьогодні, хотять допевнитись: чи все готово до весілля?* (К.-Карий, II, 1960, 214); — *Сього вечора я допевнилась, що концерти і сповнення обов'язку не можуть разом ужитись* (Л. Укр., III, 1952, 536).

2. Домагатися чого-небудь.— *Гей, ви, міністри!— гукає боєць на пусті місця палати..— Ходіть-но сюди, маю з вами бесідувати. Буду свого допевнятись* (Гончар, I, 1954, 266).

ДОПЕВНЯ́ТИСЯ *див.* **допе́внюватися.**

ДОПЕКТИ́ *див.* **допіка́ти.**

ДОПЕКТИ́СЯ *див.* **допіка́тися.**

ДОПЕ́РВА, *діал.* 1. *присл.* Тільки що, щойно.

2. *част.* Уживається у знач. тільки, лише. — *Ви знаєте, пане Олесь, що моя старша сестра заручилася? Але доперва десь аж за рік має відбутися весілля* (Коб., III, 1956, 19).

ДОПЕТРО́ВСЬКИЙ, а, е. Який передував періоду царювання Петра I.

ДОПИВА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОПИ́ТИ,** п'ю́, п'є́ш, *док., перех.* Закінчувати пити; пити до кінця. *Її батько.. сидів за столом і допивав останній стакан чаю* (Н.-Лев., IV, 1956, 246); *Григорій Волошин і мідноли́ций Лесь Якубенко поважно допивали свій мед* (Стельмах, Хліб.., 1959, 34); *Він допив прохололий чай і відставив склянку* (Головко, II, 1957, 449).

ДОПИВА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОПИ́ТИСЯ,** п'ю́ся, п'є́шся, *док., розм.* Надмірно п'ючи спиртне, зазнавати чогось небажаного, неприємного. *Мало не до ранку пили та їли. Допилися до того, що отець Савелій переодягся в офіцерський мундир* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 139); *До того допивсь він.., Що, кажуть, просив у буфетниці... січки!* (С. Ол., Вибр., 1959, 261).

ДОПИ́ЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОПИЛЯ́ТИ,** я́ю, я́єш, *док., перех.* Закінчувати пиляти; пиляти до певної межі. *Допилюючи задній кінець дошки, верстатник повинен користуватися штовхачем* (Стол.-буд. справа, 1957, 117).

ДОПИ́ЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до **допи́лювати.**

ДОПИЛЯ́ТИ *див.* **допи́лювати.**

ДОПИЛЬНО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОПИЛЬНУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *док., перех.* Пильнуючи, слідкуючи за ким-, чим-небудь, намагатися виявити, побачити когось, щось. *Люди вже гомоніли неподалік хати Коропова й, по всьому видно, когось допильновували* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 187); *Він постановив собі допильнувати, зловити злодія!* (Фр., VII, 1951, 192); // Доглядати що-небудь. *Йому, старому господарю, аби було що попоїсти, господарство допильнувати та спокійно дожити до смерті* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 26).

ДОПИЛЬНУВА́ТИ *див.* **допильно́вувати.**

ДОПИРА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОПРА́ТИ,** перу́, пере́ш, *док., перех.* Закінчувати прати що-небудь. *Хутко допрала вона сорочки, порозвішувала їх на тину* (Л. Янов., I, 1959, 38).

ДО́ПИС, у, *ч.* Стаття, повідомлення про що-небудь, написані для газети, журналу і т. ін. кореспондентом або читачем. *Ромко з Юлькою складали дописи до світлової газети* (Донч., I, 1956, 77); *Давид читав другий уже допис про кооперацію в якомусь селі* (Головко, II, 1957, 73); // *заст.* Взагалі лист чи іншого виду поштово-телеграфна кореспонденція. *Не знаю, чи отримуєте Ви які-небудь обіцяні дописи з України* (Л. Укр., V, 1956, 67).

ДОПИ́САНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дописа́ти.** *Я відкрию повну змісту, Не дописану іще Книгу другакомуніста* (Воронько, Драгі.., 1959, 35).

ДОПИСА́ТИ *див.* **допи́сувати.**

ДОПИСА́ТИСЯ *див.* **допи́суватися.**

ДОПИСЕ́МНИЙ, а, е. Який передував періоду виникнення писемності. *Основним джерелом літератури древньої Русі є дописемна усна творчість східних слов'ян* (Іст. УРСР, I, 1953, 78).

ДОПИ́СКА, и, *ж.* Дія за знач. **допи́сувати, дописа́ти** 2. *Осіб, які допускають розбазарювання і дописку трудоднів, притягати до відповідальності* (Рад. Укр., 3.VIII 1958, 1); // Те, що дописане. *Поруч була дописка професора Драги* (Кучер, Чорноморці, 1956, 214).

ДОПИ́СУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **допи́сувати.**

ДОПИ́СУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОПИСА́ТИ,** ишу́, и́шеш, *док.* 1. *перех.* Закінчувати писати; писати до якоїнебудь межі. *Володя сидів біля ящика з-під снарядів і нерівними літерами дописував матері листа...* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 36); *Дописавши сторінку, хлопчик потягся, закрив зшиток і положив його в свою шкільну торбинку* (Вас., I, 1959, 94); *Коли Осадчий, слабо захищаючись від Харитини, дописав папірця, дівчина схопила його і.. вискочила* (Чаб., Тече вода.., 1961, 164).

2. *перех.* Писати додатково до чого-небудь; додавати до написаного раніш. *Прибуток від чужого капіталу ділив* [Аркадій] *на три частини: одну віддавав, тобто віддавав не буквально, а дописував до капіталу своїх «спільників», а дві клав собі в кишеню на «дрібні видатки»* (Вільде, Сестри.., 1958, 56); [А р к а д і й:] *Ви що ж дурника знайшли?! Ви викреслювали, дописували, що хотіли, на чужому документі, і відмовляєтесь...* (Корн., I, 1955, 123); *Палійчук презирливо подивився на Окуня.., сплюнув спересердя, щось дописав у приговор* [вирок] *і голосно почав читати* (Стельмах, Хліб.., 1959, 637).

3. *тільки недок., неперех.* Надсилати свої дописи до якого-небудь друкованого органу. *В політику Калинович не мішався, до газет не дописував* (Фр., VI, 1951, 153); *Тільки до обласних, міських та районних газет України постійно дописує майже півмільйона робсількорів* (Рад. Укр., 5.V 1961, 3).

ДОПИ́СУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОПИСА́ТИСЯ,** ишу́ся, и́шешся, *док., розм.* 1. Пишучи, наближатися до якої-небудь межі. *Дописалась до краю, а боюся нового листка зачинати* (Л. Укр., V, 1956, 47); *Насилу дописалися* [діти] *до перерви* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 59).

2. Пишучи, домагатися чого-небудь.— *Іч, занади, пишуть! Дописалися... Експлуататори народної крові! На базарі всю торгівлю задушили* (Кач., II, 1958, 31).

3. *тільки недок.* Пас. до **допи́сувати** 1, 2.

ДОПИ́СУВАЧ, а, *ч.* Співробітник газети, журналу і т. ін., що надсилає статті чи повідомлення про що-небудь з місця подій; кореспондент. *Допис мав назву: «Наш садівник спить». Дописувач обвинувачував колгоспівського садівника в недбальстві, в ледарстві* (Донч., IV, 1957, 194).

ДО́ПИТ, у, *ч., юр.* Опитування обвинувачуваного, підозрюваного, потерпілого, свідка для з'ясування чого-небудь. *Увесь час інформували мене, як іде допит* (Вас., IV, 1960, 34); *Довго тривав допит свідків, аж набридло Явдосі чекати* (Донч., III, 1956, 13); * У порівн. *Мій товариш голосно хлюпає розквашеним носом, відповідає, немов на допиті* (Збан., Єдина, 1959, 115).

ДОПИ́ТАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **допита́ти.** — *Допитаний мною Дибченко зізнався* (Збан., Єдина, 1959, 70); // *у знач. ім.* **допи́тані,** них, *мн.* (*одн.* **допи́таний,** ного, *ч.*). Ті, кого допитали. *Допитаних переводили в інший підвал* (Бурл., О. Вересай, 1959, 77).

ДОПИТА́ТИ *див.* **допи́тувати.**

ДОПИТА́ТИСЯ *див.* **допи́туватися.**

ДОПИ́ТИ *див.* **допива́ти.**

ДОПИ́ТИСЯ *див.* **допива́тися.**

ДОПИ́ТЛИВИЙ, а, е. Який хоче, намагається про все дізнатися, все зрозуміти. *Допитливий Данилко про все хотів знати і не давав спочинку Мирославові* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 172); *Допитливий, вразливий і цікавий на все, Тарас не вдовольнявся звичайними забавками своїх ровесників* (Кол., Безсмертний Кобзар, 1961, 5); *Нові завдання тривожили його допитливий мозок* (Донч., I, 1956, 369); // Який виражає бажання, прагнення про все дізнатися (про очі, погляд і т. ін.). *Владко кинув на брата довгий, допитливий погляд, від якого Начко аж обличчя відвернув* (Фр., VI, 1951, 246); *Вона, як могла, крилася від допитливих очей матері* (Шиян, Баланда, 1957, 224); *На порозі кабінету в допитливій позі з'явилася молода чорнява жінка* (Кач., I, 1958, 417).

ДОПИ́ТЛИВІ́СТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **допи́тливий.** *Рано Свиридон навчився завдавати клопоту родині, і щоразу його тягла в світ допитливість, цікавість до нових місць, тварин, явищ природи* (Ю. Янов., II, 1958, 323); *Великі карі очі світились розумом, допитливістю* (Мас., Життя.., 1960, 95).

ДОПИ́ТЛИВО. Присл. до **допи́тливий.** *Він стояв на греблі й допитливо оглядав ставок* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 128).

ДО́ПИТНИ́Й, до́питна́ до́питне́, *юр.* Прикм. до **до́пит.**

ДОПИ́ТУВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. ч. до **допи́тувати;** // *у знач. ім.* **допи́тувані,** них, *мн.* (*одн.* **допи́туваний,** ного, *ч.*). Ті, кого допитують.— *Я ж вам сказав уже,— несміливо озвався допитуваний* (Збан., Єдина, 1959, 106).

ДОПИ́ТУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **допи́тувати і допи́туватися.** *Не дослухалася вона до того допитування* [селян], *вона навіть не бачила нічого перед собою, окрім одного Пилипка* (Мирний, IV, 1955, 304).

ДОПИ́ТУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОПИТА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док.* 1. *перех. і неперех.* Настійливо розпитувати про що-небудь. [Я к и м:] *Як почали на весіллі допитувать: мовчить, мовчить, як води в рот набрала* (Кроп., II, 1958, 358); — *З ким же ти прийшов? — допитував дехто у Івася* (Мирний, I, 1954, 259); *Тісніше оточили люди секретаря, слухають, допитують та радіють* (Шиян, Партиз. край, 1946, 129).

2. *перех.* Робити допит. *Штабний офіцер з молдаванином-перекладачем допитував полонених, захоплених сьогодні* (Гончар, I, 1954, 47);— *Слідство мало нагоду мене допитати* (Ле, Міжгір'я, 1953, 290).

ДОПИ́ТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОПИТА́ТИСЯ,** а́юся, а́єшся, *док.* 1. Настійливо розпитуючи, вивідувати щось, дізнаватися про що-небудь.— *Що він тобі казав? Насте, що він тобі казав? — жадібно допитувалась Соня, зазираючи їй у вічі* (Вас., II, 1959, 196); *Мати відчула, що син щось приховує від неї, пробувала допитуватися, та він не сказав нічого* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 161); *Чимало часу минуло, поки вона допиталась від панночки, що власне трапилось* (Л. Укр., III, 1952, 644); *Грицькові не одразу вдалося допитатись у Павла про Орину* (Головко, II, 1957, 552).

2. Відшукувати кого-, що-небудь розпитуванням. *Того ж таки вечора йшло через село двадцять чужих парубків і допитувалися шляху до економії* (Мирний, IV, 1955, 243); *Допитатися до Смоляка у селі було не важко, він жив тут же за церквою* (Козл., Ю. Крук, 1957, 289).

3. *тільки недок.* Пас. до **допи́тувати** 2.

ДОПИ́ТУВАЧ, а, *ч., рідко.* Той, хто веде допит. *Ласточкін з цікавістю розглядав свого допитувача* (Смолич, V, 1959, 682).

ДОПІ́ЗНА, *присл.* До пізнього часу, до пізньої пори. *Допізна чути було гомін по селі* (Свидн., Люборацькі, 1955, 78); *Щовечора й Катря допізна бувало сидить на призьбі* (Головко, II, 1957, 233); *Яблука тугі, червонобокі, допізна стоять* (Кучер, Дорога.., 1958, 217).

ДОПІКА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОПЕКТИ́,** ечу́, ече́ш; *мин. ч.* допі́к, допекла́, ло́; *док.* 1. *перех. і без додатка.* Закінчувати пекти; пекти до повної готовності. *В кухні ще допікають, доварюють, дожарюють* (Кучер, Дорога.., 1958, 29).

2. *перех.* Пекти додатково.

3. *неперех.* Сильно діючи, створювати фізичну неприємність. *Сидить Лис у ямі, і знов йому голод допікав* (Фр., IV, 1950, 59); *Час не стояв; сонце підпливало все вище та вище, не гріло вже, а почало допікати* (Мирний, IV, 1955, 9); *Допікали комарі, але я не мав сили від них одбиватися* (Шиян, Партиз. край, 1946, 224).

4. *перех. і неперех., кому, розм. кого і без додатка, перен.* Словами, діями виводити когось з терпіння, рівноваги; діймати, дошкуляти. *Нічим так не допікали*

Якимцеві наймити і наймички, як ляканням тією школою (Н.-Лев., I, 1956, 174); *З нас багато сміялись, допікали міщанськими дотепами* (Вас., IV, 1960, 24); *Це так допікало Бориса, що він теж почав насвистувати веселу пісеньку* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 76); *Як допекли їй там оті прокляті, не витримала моя голубонька: втекла до своєї матінки!* (Л. Укр., III, 1952, 470); *Мстивий і чванливий Бова почав робити все, що міг, щоб чимось дошкулити, допекти Білецьких* (Ткач, Арена, 1960, 146).

◇ **Допіка́ти (допекти́) до живи́х печіно́к (до живо́го)** *див.* **живи́й.**

ДОПІКА́ТИСЯ, а́ється, *недок.*, **ДОПЕКТИ́СЯ,** ече́ться; *мин. ч.* допікся, допекла́ся, ло́ся; *док.* Пектися до повної готовності. *В неї в пекарні допікалась шарлотка на третю потраву* (Н.-Лев., IV, 1956, 123).

ДОПІМНУ́ТИСЯ *див.* **допомина́тися.**

ДОПІРНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* Пірнувши, доплисти під водою до якого-небудь місця.

ДОПІ́РУ, *діал.* 1. *присл.* Тільки що, щойно. *Де був допіру,— Ларько вже забув, та й навіщо йому теє знати: де був — нема тепер* (Вас., I, 1959, 104); *Вона була свіжа, ніби допіру вийшла з моря* (Кучер, Чорноморці, 1956, 14).

2. *спол.* Тільки.— *Дивись, Романе, тобі всюди і шана, і хвала. Допіру глянуть на твої погони, на п'ятикутну зірку.., одразу капелюхи з голів...* (Вітч., 1, 1947, 22).

ДОПЛАЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *док.* Плазуючи, досягти якого-небудь місця, добратися кудись. *Юхим доплазував до хати* (Ле, Вибр., 1939, 67).

ДОПЛА́ТА, и, *ж.* 1. Дія за знач. **допла́чувати, доплати́ти.**

2. Додаткова плата. *За перевиконання норм жирності молока дояркам видають певну доплату* (Колг. Укр., 9, 1961, 25).

ДОПЛАТИ́ТИ *див.* **допла́чувати.**

ДОПЛАТНИ́Й, а́, е́. Стос. до доплати.

Доплатни́й лист — лист, за пересилання якого повинен доплачувати адресат. *Мешканці.. цього будинку навіть уяви не мали, хто такий Проскуров, і викупляти доплатний лист на його ім'я відмовлялися* (Ле, Право.., 1957, 259).

ДОПЛА́ЧУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **допла́чувати.**

ДОПЛА́ЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОПЛАТИ́ТИ,** ачу́, а́тиш, *док.*, *перех.* Платити додатково; сплачувати решту належної суми, сплачувати все до кінця. *Щоб прискорити проривання буряків, крім основної оплати, колгосп доплачує колгоспницям по 3 карбованці за кожний вироблений на цій роботі трудодень* (Колг. Укр., 9, 1957, 3); *Дістав аж два листи... За одного з приємністю доплатив 14 коп.* (Коцюб., III, 1956, 192).

ДОПЛА́ЧУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **допла́чувати.**

ДОПЛЕ́НТАТИ, аю, аєш, *док.*, *розм.*, *рідко.* Те саме, що **допле́нтатися.**— *Ходімте всі швидше, залишимо їх самих, може, вони.. хоч їк вечеру доплентають до гармату!* — *додав він* (Л. Янов., I, 1959, 95).

ДОПЛЕ́НТАТИСЯ, аюся, аєшся, *док.*, *розм.* Плентаючись, добратися куди-небудь, до якого-небудь місця. *Отак, ідучи попідтинню З бенкету п'яний уночі, Я міркував собі йдучи, Поки доплентавсь до хатини* (Шевч., I, 1951, 240); *Вночі замордовані коні ледве доплентались до Вінниці* (Стельмах, Хліб.., 1959, 178).

ДОПЛЕСНУ́ТИ *див.* **допліскувати.**

ДОПЛЕСТИ́ *див.* **доплі́та́ти.**

ДОПЛЕСТИ́СЯ, етуся, етешся, *док.*, *розм.* Плетучись, добратися куди-небудь, до якого-небудь місця. *Ледво* [ледве] *пізнім вечором доплівся* [Гава] *до нужденної хатини своєї опікунки* (Фр., III, 1950, 52); *Вона через силу доплелась на Поділ до Майбородихи* (Н.-Лев., IV, 1956, 300).

ДО́ПЛИВ, у, *ч.* 1. Надходження чого-небудь. *Склад води дельтових озер завжди змінюється. Під час поводі вони мають більший доплив прісної води* (Курс заг. геол., 1947, 118).

2. *заст.* Притока. *Дністр протікає на межі області і теж має свої доплиги — Мурафу, Лядову та Русавку* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 17); *Дніпро після виходу за межі Азовсько-Подільської кристалічної смуги протікав північною стороною широкої заплавини, що утворилася між його руслом та лівобережним допливом — р. Конкою* (Укр. бот. ж., XVII, 1, 1960, 3).

ДОПЛИВА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОПЛИСТИ́,** иву́, иве́ш; *мин. ч.* доплив, доплила́, ло́; *і* **ДОПЛИВТИ́,** ву́, ве́ш, *док.* 1. Пливучи, досягати якого-небудь місця. *Хлопець насилу допливає до берега* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 145); *Пливе, пливе... от-от доплив! Пірнув, виринає — І утоплену Ганнусю На берег виносить* (Шевч., I, 1951, 167); *Батько й син допливли до села й скеровували пліт до берега* (Чорн., Потік.., 1956, 7); * Образно. *Вірю, вдасться вам, брати, Аж до цілі доплисти* (Павл., Пальм. віть, 1962, 8).

2. *перен.* Повільно поширюючись, досягати чийого-небудь слуху, нюху (про звуки, запахи); доноситися. *Гостро пахне соками трав, відволоженою землею, і звідкись допливає терпкий дух материнки* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 29).

ДОПЛИВТИ́ *див.* **доплива́ти.**

ДОПЛИГА́ТИ, а́ю, а́єш, *док.* Плигаючи, досягти якого-небудь місця.

ДОПЛИГА́ТИСЯ *див.* **допли́гуватися.**

ДОПЛИГНУ́ТИ *див.* **допли́гувати.**

ДОПЛИ́ГУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОПЛИГНУ́ТИ,** ну́, не́ш, *док.*, *розм.* Стрибаючи, досягати якого-небудь місця, добиратися до когось. *Розгнівався кінь, як стрибнув,— на сажень до царівни не доплигнув* (Сл. Гр.).

ДОПЛИ́ГУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОПЛИГА́ТИСЯ,** а́юся, а́єшся, *док.*, *розм.* 1. Плигаючи, зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного.

2. *перен.* Діючи необдумано, легковажно, зазнавати неприємних наслідків.

ДОПЛИСТИ́ *див.* **доплива́ти.**

ДОПЛІ́СКУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОПЛЕСНУ́ТИ,** ну́, не́ш, *док.* Хлюпаючи, докидати бризкаючи, воду, рідину і т. ін. до якого-небудь місця.

ДОПЛІТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доплі́та́ти.**

ДОПЛІТА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОПЛЕСТИ́,** ету́, ете́ш, *док.*, *перех.* 1. Закінчувати плести що-небудь. *Поки Горпина лагодила дочці вечерю, а Мелашка доплітала їй вінок, дівчата обступили Пріську* (Л. Янов., I, 1959, 146); *В своїй будці, біля якої кінчалися станційні колії, при тьмяному світлі каганця він доплітав кошик* (Бойч., Молодість, 1949, 195); [Н а с т я:] *Гляди тільки, щоб ти свою рукавицю доплів* (Фр., IX, 1952, 94).

2. Плетучи, приєднувати що-небудь; // Плетучи додатково, збільшувати розмір чого-небудь.

ДОПЛІТА́ТИСЯ, а́ється, *недок.* Пас. до **доплі́та́ти.**

ДОПЛУ́ТАТИ, аю, аєш, *док.*, *розм.* 1. *перех.* Закінчити плутати що-небудь.

2. *неперех.*, *рідко.* Те саме, що **доплести́ся.** *Голова упала на груди; руки обвисли, мов не його руки, а приставлені.. Доплутавши до постелі, він ліг* (Мирний, I, 1954, 325).

ДОПНУ́ТИ *див.* **доп'ясти́.**

ДОПНУ́ТИСЯ *див.* **доп'ясти́ся.**

ДОПОВЗА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОПОВЗТИ́,** зу́, зе́ш, *док.* 1. Повзучи, досягати якого-небудь місця, добира-

тися кудись. *Вони були на городі, доповзали до перших людських осель* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 193); *Арсен Красик зібрав усі свої сили, доповз до води* (Ткач, Крута хвиля, 1954, 233).

2. *перен., розм.* Повільно, з труднощами добиратися куди-небудь. *Наше авто, як невтомна мурашка, доповзло до самої вершини і завтра покотиться вузенькою кам'яною стрічкою вниз* (Жур., Вечір.., 1958, 276).

ДОПОВЗТИ́ *див.* **доповза́ти.**

ДОПОВІДА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доповіда́ти.**

ДОПОВІДА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОПОВІ́СТИ,** ві́м, ві́сш, *наказ. сп. не утворюється; док.* 1. Офіційно робити усне або письмове повідомлення про що-небудь; виступати з доповіддю. *Мляво і однотонно доповідає промовець* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 29); *Доповідати мені траплялося не так часто: це була перша доповідь у моєму житті* (Смолич, Театр.., 1946, 118); // Робити донесення або повідомлення кому-небудь про щось. *Розвідка доповідала, що і в першому містечку і далі противника не виявлено* (Гончар, I. 1954, 57); *Жандарм лишив Івана чекати, а сам пішов доповідати про виконання наказу* (Кол., Терен.., 1959, 377); *Кілька жовнірів кинулись до робітників і, обмацавши їх та повивертавши порожні кишені, доповіли офіцерові, струнко ставши: — Нема нічого* (Досв., Вибр., 1959, 169); *Каргат доповів йому, що план раціоналізації в остаточному вигляді лежатиме на його столі через чотири дні* (Шовк., Інженери, 1956, 292).

2. Повідомляти, сповіщати про прихід відвідувача, гостя і т. ін. [Г о р и ц в і т:] *Я до тебе буду заходити, тільки скажи помічнику, щоб доповідав* (Корн., II, 1955, 307).

ДОПОВІДА́ТИСЯ, а́ється, *недок.* Пас. до **доповіда́ти.**

ДОПОВІДА́Ч, ві́дача, *ч.* Той, хто робить доповідь, повідомлення.— *Узяв я на урочистих зборах після доповідача слово (доповідач аж з області був) та й розійшовся хвилин на п'ятнадцять* (Мур., Бук. повість, 1959, 133).

ДОПОВІДА́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **доповіда́ч.** *Слухати було важко, бо доповідачка, недочуваючи сама, кричала високим голосом* (Вільде, Сестри.., 1958, 393); *Очей він не зводив з доповідачки, яка вільно й захопливо відповідала вже на дошкульний закид опонента* (Ле, Право.., 1957, 10).

ДОПОВІДНИ́Й, а́, е́. Який містить у собі офіційне повідомлення про що-небудь. *Голова засипав Каринського запитаннями, зажадав, щоб той найшвидше подав про це докладну доповідну записку* (Шовк., Інженери, 1956, 275); // *у знач. ім.* **доповідна́,** но́ї, *ж., розм.* Діловий папір, у якому коротко викладена суть якої-небудь справи. *Мені він запропонував подати коротеньку доповідну про результати мого відрядження* (Грим., Подробиці.., 1956, 105).

ДО́ПОВІДЬ, і, *ж.* 1. Прилюдне повідомлення на певну тему. *Потім наспіла доповідь про взаємовідносини філософії і природничих наук* (Вільде, Сестри.., 1958, 49); *Гаріфулін пропонував скликати загальні збори бідноти, де б Назаров зробив доповідь про колективізацію* (Донч., I, 1956, 166); // Текст такого повідомлення.

2. *рідко.* Усне або письмове офіційне повідомлення про що-небудь керівникові, начальникові. *28 травня Орлов подав доповідь Миколі I, в якій дав характеристику всіх членів товариства й Шевченка* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 251).

ДОПОВІ́СТИ *див.* **доповіда́ти.**

ДОПО́ВНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **допо́внити.** *В основу сонати Михайло Лукич поклав власні переживання, звісно, певною мірою доповнені та узагальнені* (Дмит., Розлука, 1957, 104).

ДОПО́ВНЕННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **допо́внити.** *Для доповнення серії наших оповідань на галицьких діалектах подаємо тут оповідання з гуцульського життя* (Фр., XVI, 1955, 34).

2. Те, що доповнює що-небудь, виступає додатком до чогось. *Питання одне на порядку денному, доповнень і змін не вніс ніхто* (Шер., Дорога.., 1957, 12).

ДОПО́ВНИТИ *див.* **допо́внювати.**

ДОПО́ВНИТИСЯ *див.* **допо́внюватися.**

ДОПО́ВНЮВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **допо́внювати.**

ДОПО́ВНЮВАТИ, юю. юєш *і* **ДОПОВНЯ́ТИ,** я́ю, я́єш, *недок.,* **ДОПО́ВНИТИ,** ню, ниш, *док., перех.* Додаючи що-небудь до того, що вже є або відомо, робити його повнішим.— *Я.. Вам сю подію вже розповідав, а тепер доповнюю те, що мені дівчинка сказала* (Стеф., III, 1954, 160); *Хлопець перегортає своє багатство, доповнює його двома книжками* (Коз., Вибр., 1947, 7); *Багатства Уралу, Сибіру, всієї Радянської Країни доповняють багатства Донбасу й Кривого Рога* (Галан, Перед лицем фактів, 1949, 16); — *Ви йдіть уперед, я доповню свій туалет й надійду за вами* (Коб., III, 1956, 177); *Партизани доповнили їхні* [розвідників] *дані новими документами* (Кучер, Чорноморці, 1956, 431).

ДОПОВНЮВАТИСЯ, юється *і* **ДОПОВНЯ́ТИСЯ,** я́ється, *недок.,* **ДОПО́ВНИТИСЯ,** ниться, *док.* 1. Ставати повнішим від додавання чого-небудь. *Мати-землице, потішся!.. діти з тобою зостались, лихо, і зрада, і горе, все їх зближає до тебе, а як доповниться чаша — вернуться в надра твої* (Л. Укр., I, 1951, 314).

2. *тільки недок.* Пас. до **допо́внювати** і **доповня́ти.**

ДОПОВНЯ́ТИ *див.* **допо́внювати.**

ДОПОВНЯ́ТИСЯ *див.* **допо́внюватися.**

ДОПОЇ́ТИ *див.* **допо́ювати.**

ДОПО́КИ, *присл., спол., діал.* Поки, доки. [К н я з ь:] *До сіней ніхто із вас* [розбійників] *Не втиснеться, допоки ми живі!* (Фр., IX, 1952, 302); *Натискує* [вода] *плечима на місток,— Допоки ж їй об греблю терти боки!* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 35); *Допоки це серце в грудях моїх б'ється, Не змовкнути їй* [пісні] (Перв., II, 1958, 74).

ДОПОЛІ́СКУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОПОЛОСКА́ТИ,** ощу́, о́щеш, *док., перех.* Закінчувати полоскати що-небудь.

ДОПОЛІ́СКУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **дополіскувати.**

ДОПОЛОСКА́ТИ *див.* **дополіскувати.**

ДОПОЛО́ТИ *див.* **допо́лювати.**

ДОПОЛУ́ДНАТИ *див.* **дополу́днувати.**

ДОПОЛУ́ДНУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док.,* **ДОПОЛУ́ДНАТИ,** аю, аєш, *док.* Закінчувати полуднати.

ДОПО́ЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.,* **ДОПОЛО́ТИ,** полю́, по́леш, *док., перех. і без додатка.* Закінчувати полоти; полоти до певної межі. *Потім по баштану очима пробігла.— Багацько ще дополювати* (Головко, I, 1957, 215); *Шефи зранку, у неділю, Вже дополюють гектар* (С. Ол., Вибр., 1959, 277).

ДОПОМАГА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОПОМОГТИ́,** можу́, мо́жеш, *док.* 1. Подавати допомогу кому-небудь. *Селянство не словами, а ділами показало, що воно хоче допомогти і допомагає пролетаріатові, який завоював владу, здійснити соціалізм* (Ленін, 27, 1951, 110); *Працювала Лукія куховаркою, а нагодувавши людей — йшла допомагати копати землянки* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 372); *Невдовзі він сам знайшов спосіб допомагати родині* (Гончар, Таврія.., 1957, 10); *Добрі люди якось допомогли Галі поховати матір, і стала Галя жити сама одна* (Вовчок, I, 1955, 315); *Гриць провів нас аж до якогось порожнього вагона й допоміг вилізти усередину* (Досв., Вибр., 1959, 35).

2. Робити певний вплив, давати потрібні наслідки. *«Цяця»* [собака] *так само повзла, як і вони, зовсім забула гавкати й чула гітлерівця за квартал, що дуже допомагало хлопцям* (Ю. Янов., II, 1954, 44); — *Думає* [батюшка], *що рясою можна брехню прикрити. А вона все одно смердить, і пахощі ладану не допомагають* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 158); // Приносити користь, виліковувати. *Ці баби збирають всіляке зілля, відоме тільки їм, і воно допомагає від усяких хвороб* (Донч., VI, 1957, 20); *Таблетки, здається, допомагали, біль у голові затихав* (Хижняк, Тамара, 1959, 204).

ДОПОМИНА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок., рідко* **ДОПІМНУ́ТИСЯ,** ну́ся, не́шся, *док., розм.* 1. Наполегливо вимагати чого-небудь, домагатися чогось.— *Я допоминалась, щоб Грицай одписав на мене хату й грунт..,— сказала Сиклета* (Н.-Лев., IV, 1956, 222); *Стали турбаї козачих своїх прав допоминатися, а пан їхні метрики з церкви покрав та попалив* (Ю. Янов., I, 1954, 262); * Образно. *Він вже забув на свою втому, на душне повітря.., на порожній шлунок, що допоминається своїх прав* (Коцюб., I, 1955, 210).

2. *тільки недок.* Довго поминаючи кого-небудь, зазнавати чогось небажаного, неприємного.— *Поминали ми та й поминали й Хаброниних дядьків і тіток..; допоминались до того, що вже й сонце зайшло, вже й надворі смерклось* (Н.-Лев., III, 1956, 258).

ДОПОМІ́ЖНИЙ, міжна́, міжне́. Признач. для подання допомоги; який допомагає. *Осередок комсомольців-залізничників організував допоміжну воєнізовану охорону залізничного майна* (Донч., I, 1956, 382); *Ця дивізія діяла тільки на допоміжному напрямі* (Кучер, Чорноморці, 1956, 363).

△ **Допомі́жне дієсло́во,** *грам.*— дієслово, що не має самостійного значення і вживається як відмінювана дієслівна частина складеного присудка, а також при утворенні складних дієслівних форм.

ДОПОМО́ГА, и, *ж.* Сприяння, підтримка в чому-небудь. *В боях за ясність зір і вод, За повінь щастя трудового Давав російський нам народ Свою братерську допомогу* (Рильський, I, 1956, 338); *Пожежа була ліквідована без допомоги пожежної команди* (Смолич, II, 1958, 81); // Матеріальна підтримка. *Постановою ВЦВКу видано одноразову допомогу хворому* (Еллан, II, 1958, 77); *В разі хвороби робітникам і службовцям видається допомога* (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 34); // Захист, порятунок у біді. *З останніх сил Лукія гукнула на допомогу* (Донч., III, 1956, 77); // Сприяння в лікуванні, полегшення страждань. *Йосипа Осокіна знали в Дніпропетровську як чесного лікаря, який завжди подасть безкорисливу допомогу* (Ткач, Плем'я.., 1961, 167); // Ті, хто приходить на допомогу кому-небудь. *Лишалась єдина дорога — за Волгу, сувору таку, а звідти прийшла б допомога, якби переплисти ріку...* (Уп., Вірші.., 1957, 47).

Швидка́ допомо́га: а) медико-санітарна організація, яка подає першу медичну допомогу у невідкладних випадках.— *Чого ж не подзвонила в швидку допомогу? — стримуючи роздратування.., процідив крізь зуби Федір* (Руд., Остання шабля, 1959, 194); б) спеціальний автомобіль, який доставляє лікаря до хворого і яким перевозять хворих до лікувальних закладів. *Коли вона прибігла додому, матір вже забрала швидка допомога* (Збан., Переджнив'я, 1960, 188).

ДОПОМОГТИ́ *див.* **допомага́ти.**

ДОПО́РАТИ, аю, аєш, *док., перех., розм.* Закінчити яку-небудь роботу (про прибирання, збирання урожаю, доглядання худоби і т. ін.). *Треба ниву допорати* (Граб., I, 1959, 523).

ДОПОТО́ПНИЙ, а, е. 1. Дуже давній, старовинний (який ніби існував ще до міфічного біблійного потопу). *Пузатий, хвостатий та ногатий фортеп'ян* [ногате фортепіано] *був схожий на якогось допотопного звіра* (Н.-Лев., III, 1956, 211); *Думка послухала мене і полинула в давній час у допотопний дикий бір* (Мак., Вибр., 1954, 143).

2. *ірон.* Який вийшов з ужитку, застарілий. *Але Воля, Рада й Аліна, прийнявши квіти, відмовилися скористатися з такого допотопного способу пересування, як візник* (Ю. Янов., II, 1954, 96); *Допотопний ударно-канатний спосіб буріння, який застосовувався колись у Прикарпатті, тепер замінено найбільш прогресивним — турбінним* (Наука.., 6, 1958, 34); // Старомодний. *Вона так само докоряла йому недавно, що всі купчихи були убрані по моді і що вона аж почервоніла перед ними в своєму допотопному чіпку* (Н.-Лев., I, 1956, 384).

ДОПО́ЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОПОЇ́ТИ,** ою́, о́їш; *наказ. сп.* допі́й; *док., перех.* Закінчувати поїти кого-небудь.

ДОПРА́ВДИ, *присл., діал.* Справді.— *А він доправди бачив, як ви-те з нами позавчора свині пасли? — цікавилась Дарка* (Л. Укр., III, 1952, 634); *Вибігла вона до чоловіка та й таки доправди не знає, як собі порадити* (Март., Тв., 1954, 37).

ДОПРА́ВИТИ *див.* **доправля́ти.**

ДОПРА́ВИТИСЯ *див.* **доправля́тися.**

ДОПРАВЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок.*, **ДОПРА́ВИТИ,** влю, виш; *мн.* допра́влять; *док., перех., розм.* 1. Доводити, довозити, доставляти кого-, що-небудь кудись, до якого-небудь місця.— *По-перше, є наказ командира — доправити їх до місця...* (Гончар, Таврія.., 1957, 356); — *Нащо напросився доправити ліки? Їх би давно привезли підводою — пекла думка* (Мушк., Серце.., 1962, 86).

2. Закінчувати церковну відправу. *Піп доправив службу* (Сл. Гр.).

ДОПРАВЛЯ́ТИСЯ, я́юся, я́єшся, *недок.*, **ДОПРА́ВИТИСЯ,** влюся, вишся; *мн.* допра́вляться; *док., розм.* 1. Настирливо вимагаючи, добиватися чого-небудь. *Рештками* [землі] *ділилися старші зяті. Один молодший зять не доправлявся пайки* (Кач., II, 1958, 11); [Другий молодий ткач:] *Нас ніхто не жалував, ні бог, ні люди. Тепер же й ми самі свого доправимось* (Л. Укр., IV, 1954, 254).

2. Добиратися куди-небудь.— *Ми з Лавриком і самі якось доправимось до батька* (Вирган, В розп. літа, 1959, 262).

ДОПРАСО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОПРАСУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *док., перех.* Закінчувати прасувати; прасувати все до кінця. *Лакеї щось допрасовували, щось чистили* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 49).

ДОПРАСО́ВУВАТИСЯ, уєтся, *недок.* Пас. до **допрасо́вувати.**

ДОПРАСУВА́ТИ *див.* **допрасо́вувати.**

ДОПРА́ТИ *див.* **допира́ти.**

ДОПРАЦЮВА́ТИ *див.* **допрацьо́вувати.**

ДОПРАЦЮВА́ТИСЯ *див.* **допрацьо́вуватися.**

ДОПРАЦЬО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОПРАЦЮВА́ТИ,** ю́ю, ю́єш, *док.* 1. *неперех.* Закінчувати працювати; працювати до певного часу. *На полі косарі ледве допрацювали до заходу сонця* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 72).

2. *перех.* Остаточно завершувати роботу над чим-небудь.

ДОПРАЦЬО́ВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОПРАЦЮВА́ТИСЯ,** ю́юся, ю́єшся, *док., розм.* Надмірно або недбало працюючи, зазнавати неприємних наслідків.— *Що, допрацювалися, хлопці? Наробили бра-*

ку? — Він питав так, ніби брак робила вся бригада (Ткач, Арена, 1960, 38).

ДОПРИЗО́ВНИЙ, а, е. Який передує призову на дійсну військову службу.— *Чи не тут* [у сім'ї] *наші діти починають проходити свою першу допризовну підготовку?* (Гончар, I, 1954, 162).

ДОПРИЗО́ВНИК, а, *ч.* Особа, яка проходить допризовне військове навчання. *Збори допризовників військкомат призначив на дев'яту годину* (Десняк, I, 1955, 420).

ДОПРІВА́ТИ, а́є, *недок.*, **ДОПРІ́ТИ,** і́є, *док.* Довго варячись на малому вогні, ставати готовим до вжитку; домлівати.

ДОПРІ́ТИ *див.* **доприва́ти.**

ДОПРОВА́ДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОПРОВА́ДИТИ,** джу, диш, *док.*, *перех.* 1. Ведучи, возячи кого-небудь, доставляти до певного місця. *Слухай, сину,.. Слухай добре, та записуй, Та на Україні, Як бог тебе допровадить, То розкажи, сину, Що ти бачив диявола Своїми очима* (Шевч., II, 1953, 250);— *За годину тут буде проїздити потяг, і він хутко вас допровадить до Барановичів...* (Досв., Вибр., 1959, 102).

2. *перен.* Доводити кого-небудь до певного стану. *Сідала вона за піаніно — весела музика ніби дратувала її, жалібні мелодії допроваджували до сліз* (Н.-Лев., IV, 1956, 183); *І я цікавий, що з того вийде, до чого може допровадити чоловіка самота* (Коб., III, 1956, 7); *В своїм оповіданні вона багато наплутала... Так чи інак, а щось же її допровадило до такого нещасного стану* (Коцюб., I, 1955, 456).

ДОПРОВА́ДИТИ *див.* **допрова́джувати.**

ДОПРОДАВА́ТИ, даю́, даєш *і* **ДОПРО́ДУВАТИ,** ую, уєш, *недок.*, **ДОПРОДА́ТИ,** да́м, дасі́, *док.*, *перех.* Продавати те, що залишилося непроданим; продавати додатково. *Як вже допродували сухарі, то висипали з цебра на долівку порох з них* (Ірчан, II, 1958, 252).

ДОПРОДАВА́ТИСЯ, дається *і* **ДОПРО́ДУВАТИСЯ,** ується, *недок.* Пас. до **допродава́ти, допро́дувати.**

ДОПРОДА́ТИ *див.* **допродава́ти.**

ДОПРО́ДУВАТИ *див.* **допродава́ти.**

ДОПРО́ДУВАТИСЯ *див.* **допродава́тися.**

ДОПРОСИ́ТИСЯ *див.* **допро́шуватися.**

ДОПРО́ШУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОПРОСИ́ТИСЯ,** ошу́ся, о́сишся, *док.* Настійливими просьбами домагатися чого-небудь.— *Я мав би нехтувати княжу ласку, а допрошуватися ласки від смердів? — Що ж, боярине, інакше ти не можеш бути нашим громадянином* (Фр., VI, 1951, 52); *Щодня вона з ним б'ється, кипить як кип'яток у горшку — та ні допроситься, ні догарикається нічого* (Мирний, IV, 1955, 115); *Мирон підходить до ліжка,.. прикриває босі ноженята семилітнього верхолаза Гнатка, який, не допросившись у батька чобіт.., часом вибігає на ковзанку босоніж* (Стельмах, Хліб.., 1959, 387).

ДОПРЯДА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОПРЯ́СТИ,** яду́, яде́ш, *док.*, *перех. і без додатка.* Закінчувати прясти що-небудь. *Кажуть-бо — хто не напряв під димком, Тому вже не видно тепер допрядати* (Манж., Тв., 1955, 113); *А сама* [мати] *за прядку ще сіла — переділку допрясти* (Головко, II, 1957, 23); — *Ні, я спати не хочу, допряду кужіль* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 389).

ДОПРЯ́СТИ *див.* **допряда́ти.**

ДО́ПУСК, у, *ч.* 1. Дія за знач. **допуска́ти 1** і **допуска́тися 1.**

2. *техн.* Найбільш допустиме технічними нормами відхилення від потрібного розміру при виготовленні деталей. *Перед надходженням на складальну станцію шарики сортують за розмірами (з допусками в один мікрон) і засипають у відповідний відділ бункера* (Наука.., 5, 1959, 4); *Оленка бере калібр.. — Ого,— бурмоче вона.— Один мікрон допуску. Ніколи ще такого точного не було* (Собко, Любов, 1935, 13).

ДОПУСКА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **допуска́ти** і **допуска́тися.**

ДОПУСКА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОПУСТИ́ТИ,** ущу́, у́стиш, *док.* 1. *перех.* Давати змогу, дозволяти кому-небудь увійти кудись, підійти до кого-, чого-небудь. *Де на ніч ставали, Сторожу давали, Стару вдову до обозу Та й не допускали* (Шевч., I, 1951, 233); *А її не допускали в сільраду зайти* (Головко, II, 1957, 158); [С т е х а:] *Тут тебе дожидатиму! Не допущу тебе до Олени, ні!..* (Кроп., I, 1958, 482); — *Бережу, матінко княгиню,— голосно промовив Оскол.— Моя сторожа вже прогнала їх далеко в поле. І не допустимо, не допустимо до Києва повік* (Скл., Святослав, 1959, 38); // Дозволяти робити що-небудь, займатися чимсь, брати участь у чомусь. *Сільські хлопці були ліпші для мене. Давали мені хліба.., допускали мене до своїх забав* (Фр., II, 1950, 343); *Вона не може допустити чужу людину, гувернантку, справляти материнські обов'язки коло Юзі* (Л. Укр., III, 1952, 635); *Як не добивався прикажчик, я так і не допустив нівечити молодої деревини* (Л. Янов., I, 1959, 349).

2. *перех.*, *з спол.* щ о б. Терпіти, дозволяти що-небудь, примирюватися з чимось. [Р і ч а р д:] *Мамо, як ти можеш такий на мене поклеп допускати?* (Л. Укр., III, 1952, 78); *Ми не допустимо знущання з мирних договорів, не допустимо намагань порушувати нашу мирну роботу* (Ленін, 33, 1951, 119); *Дмитро був далекий від того, щоб вважати свою діяльність бездоганною, та допустити, щоб на нього кричали, як на хлопчиська, він не міг* (Збан., Переджнив'я, 1960, 23); // Робити що-небудь. *Перекладач поспішав і часом допускав помилок* (Сміл., Сад, 1952, 206); *Дорожив* [Кіндрат Комар] *власним добром, не допускав збитків* (Ковінька, Кутя.., 1960, 26); // Створювати можливість для чого-небудь. *Концесія допускає і навіть передбачає точний договір і точний строк* (Ленін, 32, 1951, 317).

3. *перех.* Вважати за можливе. *Навіть при сьогоднішніх наших жорстоких виробничих умовах* [на кіностудіях], *я цілком допускаю можливість практичного навчання майбутніх висуванців* (Довж., III, 1960, 240); *Не допускаючи цього, він, проте, іноді поміркову вав, що.. його вб'ють і тоді Орися вийде заміж за іншого і буде жити з іншим, і ця думка народжувала в його душі страшний біль* (Тют., Вир, 1964, 280).

ДОПУСКА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОПУСТИ́ТИСЯ,** ущу́ся, у́стишся, *док.* 1. Мати дозвіл на вхід, доступ куди-небудь. *Кращі сини азербайджанського народу, того народу, представники якого не допускалися в ряди старої армії, на всіх фронтах показали чудеса доблесті і геройства* (Рад. Укр., 4.I 1946, 3); // Мати дозвіл робити що-небудь, займатися чимось. *Виборна агітація у приміщенні для виборів під час подачі голосів не допускається* (Полож. про вибори.., 1946, 13).

2. Не засуджуватися, бути прийнятним, дозволятися.— *Що це ви, Суліман, так квапитесь мене оженити? — засміявся вимушено* [Безбородько]. — *А самі... чому, власне, ви не женитесь удруге? У вашій вірі допускаються розводи* [розлучення]... (Вільде, Сестри.., 1958, 422); // Дозволяти собі робити що-небудь. *Де ж це може бути, щоби чоловік допускався такого звірства й так зневажав свого ж брата* (Март., Тв., 1954, 57); — *Я хочу попросити пробачення за нечемність, якої я допустився за обідом, — сказав тихо Іван* (Кол., Терен.., 1959, 102).

3. *тільки недок.* Пас. до **допуска́ти.**

ДОПУСТИ́МИЙ, а, е. Який можна допустити, дозволити; можливий, дозволений. *Католицтво і уніат-*

ство були оголошені єдино допустимими в Польщі релігіями (Іст. укр. літ., II, 1956, 585).

ДОПУСТИ́МІСТЬ, мості, *ж.* Абстр. ім. до **допусти́мий.**

ДОПУСТИ́ТИ *див.* **допуска́ти.**

ДОПУСТИ́ТИСЯ *див.* **допуска́тися.**

ДОПУСТО́ВИЙ, а, е, *грам.* Який виражає припущення чого-небудь, не взяту до уваги умову, перешкоду. *Допустове підрядне речення; Допустовий сполучник.*

ДОПУСТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *док., розм.* Пустуючи, зазнати неприємних наслідків.

ДОПУ́ЩЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **допусти́ти.** *На будівництво був допущений тільки всіма поважаний кореспондент* (Ле, Міжгір'я, 1953, 413); *Треба було швидше гасити допущену Слащовим пожежу* (Гончар, Таврія.., 1957, 606).

ДОПУ́ЩЕННЯ, я, *ж.* Дія за знач. **допуска́ти, допусти́ти** 1, 2. *В 1781 р.* [М. П.] *Соколов подає прохання в Державну медичну колегію про допущення його до екзамену на вчений ступінь доктора* (Видатні вітч. географи.., 1954, 43).

ДОПХА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *док., розм.* З труднощами дістатися, добратися куди-небудь, до якого-небудь місця. *Маланка ледве допхалась до своєї халупки* (Коцюб., II, 1955, 104).

ДОП'Я́НА, *присл., розм.* До повного сп'яніння. *Він.. не приніс Кошицькій нічого, крім свойого червоного лиця, гарячої крові, здорових, робучих рук та не зовсім приємної привички — напиватися доп'яна щонеділі* (Фр., IV, 1950, 200).

ДО́П'ЯНУ, *присл., розм.* Те саме, що **доп'я́на.** — *Якщо ви її знайдете — не чарку, барило вам викочу. Пийте доп'яну* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 344).

ДОП'ЯСТИ́ *і* **ДОПНУ́ТИ,** пну́, пне́ш, *док., розм.* Дістати що-небудь.— *Де це ви таку зброю доп'яли, сусіде? — спитав Косенко* (Коп., Сусіди, 1955, 10); — *Ви ж, дівчата, біля печі порайтесь, а я побіжу. Гляди, хоч хустку допну, а то прийде весна, на люди ні в чому вийти* (Кир., Вибр., 1960, 300).

ДОП'ЯСТИ́СЯ *і* **ДОПНУ́ТИСЯ,** пну́ся, пне́шся, *док., розм.* 1. Витягуючись, наблизитися, доторкнутися до кого-, чого-небудь. *Валерій зліз на стіл, доп'явся до висячої лампи й висипав нишком усі дробинки* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 14); *Та хоч як намагалася Лукія зазирнути у віконце, доп'ястися до нього не могла, бо було воно під самісіньким дахом* (Допч., III, 1956, 46).

2. З труднощами дістатися, добратися куди-небудь, до якого-небудь місця. *Білозерський лісами та яругами пішки доп'явся до Сокиринець* (Бурл., О. Вересай, 1959, 146); *А вже коли козаки допнуться корабля, ніколи йому не втекти* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 19).

ДОРА́ДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОРА́ДИТИ,** джу, диш, *док., рідко.* Давати пораду; радити.— *Як вам буде тяжко, то спродайте молоді бички!— дораджував Михайло батькові* (Коб., II, 1956, 44); *Дуже я вам вдячна за те, що ви мені дорадили перекласти сю штуку* (Л. Укр., V, 1951, 25).

ДОРА́ДИТИ *див.* **дора́джувати.**

ДОРА́ДНИК, а, *ч.* 1. *рідко.* Той, хто дає поради, радить що-небудь; порадник.— *Я старався лиш про те, щоби бути дорадником і помічником тим, що зверталися з довір'ям до мене* (Коб., I, 1956, 270); *А поки що Сава порядкував на бригаді — первий* [перший] *дорадник, права рука бригадирова* (Горд., I, 1959, 544).

2. *діал.* Назва службовця-консультанта.

ДОРА́ДНИЦЯ, і, *ж., рідко.* Жін. до **дора́дник** 1. *Жінка — вірна помічниця, дорадниця чоловікові* (Горд., I, 1959, 89).

ДОРА́ДЧИЙ, а, е. Який має право лише обговорювати питання, а не вирішувати його. *Державна дума не має зовсім ніяких прав, бо всі її рішення мають не обов'язковий, а лише дорадчий характер* (Ленін, 9, 1949, 162).

ДОРАДЯ́НСЬКИЙ, а, е. Який передує радянській владі. *Південні степи в дорадянські часи являли собою дику пустелю* (Літ. газ., 26.IX 1950, 2); *Кукурудза, як відомо, була на Закарпатті дорадянського часу основним хлібним продуктом* (Рад. літ-во, 1, 1961, 70).

ДОРА́ЗУ, *присл., діал.* Зразу.— *Се він,— впізнала доразу Катря* (Вовчок, I, 1955, 203); *Доразу не міг* [Семен] *вирозуміти, про що бесідник говорить* (Март., Тв., 1954, 114).

ДОРАХО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОРАХУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *док., перех. і без додатка.* Закінчувати рахувати що-небудь; рахувати до якого-небудь числа. *Старий зупинився близ нього, слухає, слухає... Мирон дорахував уже до чотириста* [чотирьохсот] (Фр., I, 1955, 231).

ДОРАХО́ВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.,* **ДОРАХУВА́ТИСЯ,** у́юся, у́єшся, *док., розм.* Знаходити, виявляти при підрахунках те, що повинно бути. *Думка у нього була така, що мужик не здужає дорахуватися, чи в касі хибує, чи ні* (Март., Тв., 1954, 212); *Окремі ланки.. так і дорахуватись не змогли, скільки виростили на гектарі* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 43).

ДОРАХУВА́ТИ *див.* **дорахо́вувати.**

ДОРАХУВА́ТИСЯ *див.* **дорахо́вуватися.**

ДОРВА́ТИ *див.* **дорива́ти** [1].

ДОРВА́ТИСЯ [1] *див.* **дорива́тися** [1].

ДОРВА́ТИСЯ [2] *див.* **дорива́тися** [2].

ДОРЕВОЛЮЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до часу, що передує якій-небудь революції. *Франція на вимогу союзників була повернена приблизно до дореволюційних кордонів* (Нова іст., 1956, 96); // Стос. до часу, що передує Жовтневій революції. *Дореволюційна Україна не мала жодної державної школи з українською мовою навчання* (Ком. Укр., 12, 1967, 58).

ДОРЕГОТА́ТИСЯ, гочу́ся, го́чешся, *док., розм.* Багато регочучи, довести себе до неприємних наслідків.

ДОРЕКТИ́ *див.* **доріка́ти.**

ДОРЕФО́РМЕНИЙ, а, е. У Росії — стос. до часу перед реформою 1861 року. *Їхні* [дворян] *очі були повернуті на потилицю, в далеке повите солодким туманом дореформене минуле* (Стельмах, Хліб.., 1959, 290); // Який передує якій-небудь реформі.

ДОРЕ́ЧНИЙ, а, е. Який відповідає обстановці; зробл. до речі, своєчасно. *Тут буде доречним сказати кілька слів про самого Йосипа Лукича* (Мокр., Сто.., 1961, 93).

ДОРЕ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **доре́чний.** *Євген Вікторович визнавав доречність подібних міркувань Преображенського* (Ле, Міжгір'я, 1953, 261).

ДОРЕ́ЧНО. Присл. до **доре́чний.** *Вона вміла слухати, вміла доречно підкинути влучне слівце* (Жур., Звич. турботи, 1960, 159).

ДОРИВА́ТИ [1], а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОРВА́ТИ,** ву́, ве́ш, *док., перех.* 1. Закінчувати рвати; рвати до якої-небудь межі, до кінця. *Дорву відра* [вишень] *та й ітиму в хату* (Сл. Гр.).

2. Допошувати повністю, до кінця (одежу, взуття і т. ін.). *Випивши, Безхатько запалився хоробрістю: — .. Знатимуть жебраки, як ганчірки доривати* (Юхвід, Оля, 1959, 277). — *Одежа була й так порвана, я ще дорвав* (Тесл., З книги життя, 1918, 54).

ДОРИВА́ТИ [2], а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОРИ́ТИ,** и́ю, и́єш, *док., перех.* Закінчувати рити; рити до якого-небудь місця.

ДОРИВА́ТИСЯ [1], а́ється, *недок.,* **ДОРВА́ТИСЯ,**

ве́ться, *док., розм.* Остаточно, до кінця рватися, зношуватися (про одежу, взуття і т. ін.).

ДОРИВА́ТИСЯ [2], а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОРВА́ТИСЯ**, ву́ся, ве́шся. *док., розм.* Одержувати доступ до чогось дуже бажаного; накидатися на що-небудь. *Павло Коваль нарешті дорвався і до справжньої своєї роботи, яку любив* (Кучер, Прощай.., 1957, 455); — *Ну! Я ж до них дорвусь! — і налите кров'ю обличчя Чумака наче закам'яніло* (Головко, II, 1957, 475).

ДОРИВА́ТИСЯ [3], а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОРИ́ТИСЯ**, и́юся, и́єшся, *док., розм.* Риючи, наближатися до якогонебудь місця.

ДОРИСО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дорисува́ти.**

ДОРИСО́ВУВАННЯ, я, *ж.* Дія за знач. **дорисо́вувати.**

ДОРИСО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОРИСУВА́ТИ**, у́ю, у́єш, *док., перех., розм.* Закінчувати рисувати; рисувати до кінця, до певної межі.

ДОРИСО́ВУВАТИСЯ, ується, *недок., розм.* Пас. до **дорисо́вувати.**

ДОРИСУВА́ТИ *див.* **дорисо́вувати.**

ДОРИ́ТИ *див.* **дорива́ти** [2].

ДОРИ́ТИСЯ *див.* **дорива́тися** [3].

ДОРІ́ВНЮВАТИ [1], юю, юєш, *недок.*, **ДОРІВНЯ́ТИ**, я́ю, я́єш, *док., перех., до кого — чого.* Ставити в один ряд з ким-, чим-небудь, вважати рівним, однаковим щодо якості, достоїнства з кимось, з чимось.— *Що?! Так ти мене до Сагайдака дорівнюєш, дурню нещасний?! Тьху, аж слухати гидко!* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 430); *Нема гуку, до якого можна дорівняти сей поклик.., але хто чув, то певне не забуде* (Л. Укр., III, 1952, 558).

ДОРІ́ВНЮВАТИ [2], ює, *недок., чому.* Бути рівним, величиною відповідати чому-небудь. *Двадцять першого березня день дорівнює ночі* (Коп., Як вони.., 1961, 26); *Сума двох протилежних чисел дорівнює нулеві* (Алг., I, 1956, 21).

ДОРІ́ВНЮВАТИСЯ, юється, юється, *недок.*, **ДОРІВНЯ́ТИСЯ**, я́ється, я́єшся, *док.* Бути, ставати рівним з ким-, чим-небудь; намагатися стати рівним з кимось, з чимось. *До лав Богунського та інших полків невпинно йшло поповнення. Роти полку дорівнювались тепер по кількості батальйонам, батальйони — полкам* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 54); *Гордо, пишно, променисто Золотії світять зорі, Та не може дорівнятись Ні одна з них Ізідорі!* (Л. Укр., I, 1951, 372); *У комедії* [«Мартин Боруля»] *показано прагнення сільської буржуазії дорівнятися до панівної верхівки дворянсько-поміщицьких кіл* (Укр. літ., 9, 1957, 82).

ДОРІВНЯ́ТИ *див.* **дорі́внювати** [1].

ДОРІВНЯ́ТИСЯ *див.* **дорі́внюватися.**

ДОРІ́ДНИЙ, а, е. 1. Великих розмірів; протилежне дрібний. *По кутках і на печі вони поставили зелені соснові гільця, уквітчали їх калиною, .. пучками зернистих дорідних колосків* (Н.-Лев., I, 1956, 145); *Посипалося з бункера перше дорідне зерно* (Кач., Вибр., 1953, 268); *Насипала* [Устина] *півідра дорідного жовтого, аж червонуватого бобу* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 35).

2. Який виріс до значної височини, буйний, розкішний. *Чорна хустина жінки майнула і зникла в городі за жовтоцвіттям дорідних соняшників* (Стельмах, Хліб.., 1959, 177); *Назустріч йому шуміла висока й дорідна пшениця* (Кучер, Чорноморці, 1956, 132); *Кінь форкав, зажираючи дорідну зелень по вибалочку, напинав віжки, аж віз рипів* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 15).

3. З якого збирають високий урожай. *Сплять наші рідні Краї. Ниви дорідні, Гаї* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 54); — *Немає у світі більш родючої землі, як у долині Нілу, немає ніде таких дорідних, наповних вологою ланів та садів* (Вол., Дні.., 1958, 94); // Значний щодо кількості; багатий. *З першого дорідного врожаю, зібраного на цілинних і перелогових землях, Батьківщина одержала багато мільйонів пудів додаткового хліба* (Колг. село, 9.I 1955, 1).

4. Високого зросту, коренастий, товстий. *Старість підкралася несподівано, мов осінь; вона якось одразу підсушила дорідного Дорохтея Плачинду* (Стельмах, Хліб.., 1959, 324); *Світла шовкова кофта з тугим перехватом у талії, довга широка спідниця.. надавали дорідній постаті пишності, грайливості* (Баш, Надія, 1960, 210).

ДОРІ́ЖЕНЬКА, и, *ж., нар.-поет.* Пестл. до **доро́га** 1. *Ой, прослалась доріженька З заходу на схід, Через гори Карпатськії, Через Тису вбрід* (Укр.. думи.., 1955, 541).

ДОРІ́ЖЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **доріжка** 1. *Садок пороста травою..: ні стежечки, ні доріжечки* (Вовчок, I, 1955, 169).

ДОРІ́ЖКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **доро́га** 1. *Вийшли з лісу знов на ту саму польову доріжку* (Фр., IV, 1950, 61); *Глухенька доріжка поміж хат покрутилася хуторами* (Головко, II, 1957, 10); * Образно. *Сонце грає на хвилях, прокладає золоту доріжку* (Збан., Сеспель, 1961, 59).

2. Штучно створена вузька дорога (у парках, садах і т. ін.). *Взяв я віник і лопату, Став доріжку прокладать* (Бойко, Ростіть.., 1959, 43); *Він вийшов на широченну площу, посередині якої високими.. струменями бив дужий фонтан, оточений з усіх боків лабіринтом асфальтованих доріжок* (Собко, Справа.., 1959, 175).

3. Вузький, довгий килим або товста тканина такої самої форми, що використовується як постілка. *Вони мовчки спустилися по широких сходах, засланих м'якими килимовими доріжками* (Мик., II, 1957, 392); *Піч побілена, від дверей до шафи простелена доріжка* (Руд., Остання шабля, 1959, 524); // Вузька довга смуга з тканини, мережива і т. ін., що стелиться як прикраса.

ДОРІ́ЗАТИ *див.* **дорі́зувати.**

ДОРІ́ЗУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОРІ́ЗАТИ**, і́жу, і́жеш, *перех. і без додатка.* 1. Закінчувати різати; різати до кінця, до певної межі.

2. Ріжучи, прискорювати смерть, загибель кого-небудь. *Вони були ще живі і в нестерпучих муках стогнали й кричали, благаючи, щоб їх дорізали, добили* (Стор., I, 1957, 399); — *Зірочка отелилася і почалось якесь ускладнення. Кажуть, до ранку не виживе. Зоотехнік дорізати Зірочку хоче* (Кучер, Трудна любов, 1960, 533).

3. Додатково наділяти кого-небудь землею. *Дорина, коли довідалась про те, що батько їде на екскурсію, вся аж просяяла, така рада, і чого б то — ніби батькові дорізали ще два морги землі й дали двоє добрячих коней* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 398).

ДОРІКА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дорі́ка́ти.** [Н я н ь к а:] *Відтоді почались сварки* [з дружиною], *сльози, дорікання!..* (Кроп., III, 1959, 102); *Терпеливо зносила* [невістка] *дорікання, щоб не озлить матері* (Горд., II, 1959, 236); // Незадоволення, звинувачення, висловлені комусь з приводу чого-небудь. *Князь Курбський утік до Литви і відтіля надсилав повні трутизни і дорікань листи цареві* (Ів., Таємниця, 1959, 178).

ДОРІКА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОРЕКТИ́**, ечу́, ече́ш; *мин. ч.* дорі́к, дорекла́, ло́; *док., неперех., кому, розм., рідко перех. і без додатка.* 1. Виражати своє незадоволення з приводу чого-небудь, звинувачувати когось у чому-небудь. *Дорікає горщик чавунові, що чорний; аж гульк — і сам у сажі* (Укр., присл.., 1955, 217); — *Чого се ти усе думаєш?..— дорікає його Варка* (Вовчок, I, 1955, 170); *Ахмет зиркнув на двері халупки, гукнув Гусейна і дорікав хлопцеві за неприпустиме поводження з чужин-*

цем (Досв., Гюлле, 1961, 83); *Тепер Тася нервово ходила по кімнаті з папірцем у руках і цілком слушно дорікала матері* (Дмит., Розлука, 1957, 112).

2. *чим.* Ставити що-небудь у докір комусь.— *Ет, реп'яхами дорікаєш!* — *Сказав Бровко* (Гл., Вибр., 1957, 152); *Вона може легко виділити свою садибу з їхньої і житиме на окремому господарстві, аніж має їсти їхній гіркий мед, яким її люди вже й так дорікають* (Кучер, Прощай.., 1957, 342).

ДОРІКНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* Однокр. до **дорікáти.** *Поки обгонили їх косарі, помовчали дівчата. Потім Марійка обережненько дорікнула Оксані* (Головко, I, 1957, 115); — *Коли вже на те пішло,— повернувся він до кошового,— що всякий нехтує козацькою честю, то не дорікне вже ніхто мені* (Довж., I, 1958, 254).

ДОРМЕ́З, а, *ч.* Старовинна карета, пристосована для спання в дорозі. *Уся місцевість була запруджена візками, дормезами, легкими каретами, трупами людей і коней* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 395).

ДОРО́БАЛО, ДОРО́БЛО, а, *с. і ч., зневажл.* Про неповоротку, незграбну, товсту людину. [Гаврило *(дивлячись на Логвина)*:] *Невже і цей доробало вчиться?* (Крон., III, 1959, 146); // Про незграбний предмет. *Велосипед під нею був неначе і не її, лискучий нікелем та з сіткою над колесами, англійський «Дукс», а якесь ламане доробало..— найдешевшої марки* (Смолич, Мир.., 1958, 57).

ДОРОБИ́ТИ *див.* **доробля́ти.**

ДОРОБИ́ТИСЯ *див.* **доробля́тися.**

ДОРО́БКА, и, *ж.* Дія за знач. **доробля́ти, доробúти.** *За кілька днів до від'їзду Михайло Лукич узяв сюїту й заявив, що вона вимагає кардинальної доробки* (Дмит., Розлука, 1957, 183).

ДОРО́БЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **доробúти.** *Тепер ми бачимо в фільмі, що ці пейзажі так оформлені, так доброблені й підібрані, що синтезують усю європейську частину країни* (Довж., III, 1960, 172).

ДОРО́БЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доробля́ти, доробúти.**

ДОРО́БЛО *див.* **доро́бало.**

ДОРО́БЛЮВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доро́блювати.**

ДОРО́БЛЮВАТИ *див.* **доробля́ти.**

ДОРО́БЛЮВАТИСЯ *див.* **доробля́тися.**

ДОРОБЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш *і* **ДОРО́БЛЮВАТИ,** юю, юєш, *недок.*, **ДОРОБИ́ТИ,** роблю́, ро́биш; *мн.* доро́блять; *док.* 1. *перех.* Закінчувати робити що-небудь, доводити яку-небудь роботу до кінця. *Вася, засукавши рукава.., доробляє модель авіапланера* (Мик., I, 1957, 433); *Семен аж перестав крутити цигарку, глянув на товариша, але нічого не спитав. Доробляючи цигарку, почав сам пригадувати* (Головко, I, 1957, 281); *Дещо, звичайно, треба ще тут доробити, треба дотягти, нарешті, залізницю до самого Валу* (Гончар, Таврія.., 1957, 675); — *Не знаю,— мляво промовив Ігор,— мабуть, піду до столярної майстерні. Дороблю човна* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 16).

2. *перех. і неперех., рідко.* Працювати певний час або до певного часу. *Не знаємо, як і дня доробили. Надвечір рушили додому* (Ю. Янов., I, 1954, 33).

3. *перех.* Приладновувати що-небудь додатково. *Практичні нашівці* [жителі села Наше] .. *доробили дерев'яні жолоби, по яких вода лилась просто до підніжжя дзвона* (Вільде, Сестри.., 1958, 516).

ДОРОБЛЯ́ТИСЯ, я́юся, я́єшся, **ДОРО́БЛЮВАТИСЯ,** юююся, юєшся, *недок.*, **ДОРОБИ́ТИСЯ,** роблю́ся, ро́бишся; *мн.* доро́бляться; *док.* 1. *до чого.* Багато працюючи, доводити себе до неприємних наслідків. *Вона* [нужда] *нас з своїх лап не пускає, Не дає розігнути й спини... Вже й тепер доробився до краю, До соснових дощок, до труни!* (Стар., Вибр., 1959, 16).

2. *діал., чого.* Працюючи, набувати, діставати що-небудь.— *Скажіть, чи можна так легко випускати з рук те, чого так тяжко доброблялося?* (Коб., II, 1956, 22); *Вони бідували і не могли ніяк доробитися хліба* (Фр., I, 1955, 213).

3. *тільки недок.* Пас. до **доробля́ти** 1, 3, **доро́блювати** 1, 3.

ДОРО́БОК, бку, *ч.* 1. Те, що зроблене, створене кимнебудь. *Стаття на партійну тему, стаття на промислову тему, дві інформації про підготовку до сівби, замітка про художню самодіяльність — ось і весь доробок за перший місяць роботи молодого кореспондента Кошика* (Автом., В. Кошик, 1954, 113); *З доробку львівських радянських композиторів заслуговують на увагу твори М. Колесси, А. Кос-Анатольського, Є. Козака та інших* (Мист., 4, 1956, 11); *Ми свідомі того, що наш доробок — це перші внески, щоб сплатити борг трудящим Донбасу* (Літ. газ., 24.VIII 1950, 1).

2. *діал.* Заробіток; прибуток.

ДОРО́ГА, и, *ж.* 1. Смуга землі, по якій їздять і ходять. *А дівчина При самій дорозі Недалеко коло мене Плоскінь вибирала* (Шевч., II, 1953, 21); *Іван стояв на дорозі, дивився їй услід* (Шиян, Переможці, 1950, 38); // Штучно створений засіб для пересування, сполучення і т. ін. *За сахарнею здоровий двір був закиданий сажнями дров: звідтіль тяглась залізна дорога до заводів* (Н.-Лев., II, 1956, 207); *Якось його.. лиха година занесла за ожеред соломи, звідки солому подавали підвісною дорогою до корівника* (Вишня, II, 1956, 89); // Смуга, що лишається як слід після руху кого-, чого-небудь. *Корабель наш розрізує воду — І дорога блакитно перлиста Зостається широка за нами* (Л. Укр., I, 1951, 17); * Образно. *Став перед нами острів із моря.. А місяць вимостив золотом дорогу до нього* (Коцюб., II, 1955, 302).

◇ **Бу́ти на бо́жій (оста́нній) доро́зі** — бути при смерті. *Позвав* [Наум] *панотця, той аж здивувавсь, що така здорова дівка у три дні, як занедужала, а вже й на божій дорозі* (Кв.-Осн., II, 1956, 84); *Бувши на останній дорозі і не маючи жодного.. приятеля, котрому довіряв би більше, ніж Джакомінові, приручив йому дівчинку свою, ..років десяти* (Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша, 1964, 326); **Вибива́тися (ви́битися) на [широ́ку] доро́гу** — після довгих шукань, невдач забезпечувати собі помітне місце в суспільстві. *Тюрма лишилася десь позаду, як брудна помийна яма, яку довелося мені перейти вбрід, щоб вибитися на широку дорогу* (Кол., На фронті.., 1959, 132); **Забува́ти (забу́ти) доро́гу** *див.* **забува́ти; Зав'яза́ти доро́гу** *див.* **зав'яза́ти; Зійти́ з рівної доро́ги** — почати вести ненормальне життя; збочити. *Він уболівав тепер за своїх, ковалівських, щоб не дати їм знову зійти з рівної дороги* (Кучер, Трудна любов, 1960, 266); **Обмина́ти (обхо́дити) деся́тою доро́гою** — не заходити куди-небудь, не зустрічатися з кимось. *З того часу ресторани обминав* [Боровий] *десятою дорогою* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 151); *Її й діти боялись, як вогню, сусіди вже і ті обходять десятою дорогою* (Збан., Єдина, 1959, 142); **Перейти́ доро́гу** — захопити, зробити те, на що розраховував інший. — *Нашому малому хтось дорогу перейшов!..* (Ю. Янов., II, 1958, 417); **Проводжа́ти (провести́) в оста́нню (дале́ку) доро́гу** *кого* — ховати кого-небудь. *Коли найближчих, найдорожчих ми В останню проводжаємо дорогу,— Над нами має скорбними крильми Шопенів марш* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 63); **Ска́тертю доро́га** — уживається при потребі показати, висловити тому, хто йде, їде і т. ін., що за ним не дуже

жалкують і без нього обійдуться.— *Петруся нашого спитати,— хитнув* [Артем] *головою на перегородку,— і той знає, що до чого. А він...— Скатертю дорога! — каже. Ви бачили!* (Головко, II, 1957, 447); **Стоя́ти (ста́ти) на доро́зі; Поперéк доро́ги стоя́ти (ста́ти)** — бути перешкодою комусь у досягненні чого-небудь. [Б а т у р а:] *Я випадково став їм на дорозі... Треба зійти...* (Корн., II, 1955, 250); — *То, може, ти хочеш задля своєї шкури їм* [страйкарям] *поперек дороги стати?* (Мур., Бук. повість, 1959, 23).

2. Місце для проходу, проїзду. *Сплетені вусиками лози запиняють йому дорогу* (Коцюб., I, 1955, 206); *Всі з острахом одхилялись од нього й давали дорогу* (Головко, II, 1957, 133); // *перен.* Доступ куди-небудь, можливість потрапити куди-небудь. *Куди його послати, то найде дорогу* (Вовчок, I, 1955, 346); *Місто взято, цар в полоні. Що за славна перемога! От тепер уже одкрита Всім у рідний край дорога* (Л. Укр., I, 1951, 377); *Мені хочеться так підібрати акторів, дати їм такі ролі, щоб їм найменше довелося пробивати дорогу до вашого серця* (Довж., III, 1960, 221).

◇ **Заказа́ти доро́гу** — закрити доступ кому-небудь кудись. *Макуха запевняв, що боятись нема чого, що це свої місця, куди німчура й ноги не суне. Одного разу наскочили, так їм до третіх вінників заказали сюди дорогу* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 119); **Заступа́ти (заступи́ти) доро́гу** [**у життя́**] *кому, перед ким* — ставати перешкодою на життєвому шляху кому-небудь. *Ніхто зараз не може перед нею заступити дорогу у життя* (Коз., Сальвія, 1959, 192); **Пробива́ти (проби́ти) собі доро́гу** — добиватися успіхів у бажаній справі.

3. Перебування в русі (йдучи або їдучи куди-небудь). *Остап і Соломія були стомлені дорогою* (Коцюб., I, 1955, 353); *Вона заходилась збирати чоловіка в дорогу* (Збан., Переджнив'я, 1960, 276).

4. *у знач. присл.* **доро́гою**. Під час руху, подорожування куди-небудь. *Довідавшись дорогою від хлопчика.., що Шакули померли, він, зітхнувши, промовив: — Прости їм, господи* (Коцюб., I, 1955, 449).

5. Правильний напрямок для руху кого-небудь. *Шлях у місто мені вже знайомий був,— кілька раз з дядьком та з дядиною їздили у ярмарок: нічого було питати дороги* (Мирний, I, 1954, 73); // *перен.* Напрямок діяльності, шлях розвитку.— *Ти знайшов собі дорогу, Ти знайшов собі мету, Але нам ніщо вважати Ту дорогу за святу* (Фр., XIII, 1954, 360); *Леся Українка була геніальною поетесою, вона йшла своєю власною дорогою, але Шевченко завжди для неї залишався високим зразком самовідданого служіння народові* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 635); *Спільна дорога у всіх* [дівчат], *та окремий у кожної шлях* (Рильський, Орл. сім'я, 1955, 5).

◇ **Вихо́дити (ви́йти) на ві́рну доро́гу** — ставати на правильний шлях у своїй діяльності. *Ледве вийшовши з тупика на вірну дорогу, я знов пішов назад* (Моє життя в мист., 1955, 56); **По доро́зі:** а) в одному напрямку з ким-небудь.— *Сідай, дівчино, на мій віз, я підвезу тебе до Ланів, мені по дорозі!* (Вовчок, I, 1955, 351); б) попутно, мимохідь. *Гостювала* [дочка знайомих] *в Журбівці в тьоті, що за лікарем.. Та оце по дорозі й до нас заїхали* [з братом] (Головко, II, 1957, 248); в) разом ідучи, їдучи. *Дядько Гордій про лист згадав, що казав ото Давид по дорозі, але Зінька цього вже не чула* (Головко, II, 1957, 173); **Пока́зувати (показа́ти) доро́гу** [**да́лі**] — не погоджуватися з чим-небудь, не задовольняти прохання кого-небудь. *На що вже Нестір був майстер проситися, але і йому раз у раз показували дорогу далі* (Гончар, Таврія.., 1957, 17); **Туди́ й доро́га** *кому* — хто-небуль того й заслуговує, не вартий співчуття. *Вона сиділа, сиділа, та як крикне на мене: — Вішайся, дурна бабо! Туди тобі й дорога! І пальцем не поворухну!* (Ю. Янов., I, 1954, 59).

ДОРОГЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **дороги́й** 3. — *Левку, дорогенький, ну, розкажи,— жартома вклонилася йому Христина* (Стельмах, Хліб.., 1959, 58).

ДОРОГЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **дороги́й** 3. *Він заходить у свою хату з товаришами і так міцно обнімає свою подругу.., що їй нічим дихати: — До побачення, дорогесенька!* (Довж., Зач. Десна, 1957, 80).

ДОРОГИ́Й, а́, е́; *вищ. ст.* **доро́жчий.** 1. Який коштує великі гроші; протилежне д е ш е в и й. *Везе Марко Катерині Сукна дорогого* (Шевч., I, 1951, 322); *Велів* [цар] *собі віз золотий зробити, Камінням дорогим його приоздобити* (Фр., XIII, 1954, 382); // Високий (про ціну). *Капіталісти одержують з колоній для своїх фабрик та заводів по дешевій ціні різну сировину, а промислові товари продають в колоніях по дорогих цінах* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 8).

2. *перен.* Який високо цінится, оберігається, яким дорожать. *А тим часом дорогії Літа тії молодії Марне пронеслись* (Шевч., II, 1953, 145); — *Коли життя вам дороге, Кладіте зброю долі!* (Л. Укр., I, 1951, 359); *Герта нічого не відповідає — вона розмірковує. адже дорогі хвилини, секунди* (Хижняк, Тамара, 1959, 259).

3. Близький, милий серцю. *Ім'я Шевченка було, є і буде дорогим для всіх народів Радянського Союзу* (Корн., Разом із життям, 1950, 27); *Ганна тужить. А ти гадав, що виграв бій.., не ти, Захар їй дорогий, Захар їй найдорожчий* (Дор., Три богатирі, 1959, 68); *До болю близька, До сліз дорога ця земля під ногами!* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 259); // Бажаний, жданий (про гостей). *Все стояло на столі і тільки дожидало дорогих гостей* (Мирний, IV, 1955, 49); — *Війну закінчимо — прямо з частини разом поїдемо. Дорогим гостем будеш* (Головко, I, 1957, 283); // У звертанні — для вираження любові, приязні. *Дорогий друже! Довго чекав ти мого листа і, як тепер бачу, не даремне сподівався хоч через мене дихнути родинним теплом* (Коцюб., II, 1955, 356).

◇ **З дорого́ю душе́ю** *див.* **душа́.**

ДО́РОГО; *вищ. ст.* **доро́жче.** Присл. до **дороги́й** 1. *Вона була сердита, що так дорого досталася їй свита* (Мирний, II, 1954, 155).

ДОРОГОВКА́З, у, *ч.* 1. Напис, стовп, віха, стрілка і все інше, що допомагає визначити напрямок куди-небудь. *До самого села не зустрілося жодної живої душі, тільки кам'яні хрести біліли над шляхом і написані вугіллям дороговкази на них всі були звернені на захід* (Гончар, I, 1954, 9); * У порівн. *Довга курна стежка лишилася за ним, немов зримий дороговказ* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 230).

2. *перен.* Те, що визначає, дає напрямок для розвитку чого-небудь. *Комуністична партія була нашим вірним дороговказом, нашим учителем і наставником* (Цюпа, Україна.., 1960, 64); *Дороговказом до міцного вічного миру є нова Програма нашої партії* (Ком. Укр., 7, 1962, 86).

ДОРОГОВКА́ЗНИЙ, а, е. Який вказує дорогу, напрямок. *Маячать то тут, то там дороговказні ліхтарики* (Шиян, Гроза.., 1956, 692).

ДОРОГОЦІ́ННИЙ, а, е. 1. Який коштує великі гроші, дуже цінний; дорогий. *Всі сенатори в чорних шапочках, з парчевими широкими смугами через плече, з величезними дорогоцінними гудзиками завбільшки з куряче яйце* (Моє життя в мист., 1955, 177); *У великих світильниках горіло дорогоцінне масло* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 485); * У порівн. *Тарас, як щось*

дорогоцінне, поклав подарунок за пазуху, не знаходячи й слів (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 58).

2. *перен.* Який має велике значення; дуже важливий. *Йому здавалось, що розмова затяглась, що вона відбирає надто багато дорогоцінного часу* (Шовк., Інженери, 1956, 64); *Ім'я своє забувши, відмінивши Натуру власну, гинули одні, А інші виривалися із виру, Приносячи дорогоцінні вісті* (Рильський, Мости, 1948, 92).

3. *рідко.* У звертанні — для вираження приязні, поваги.— *Батьку наш дорогоцінний! — шепотіли закохано вуста пана Новикова* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 253).

Δ **Дорогоці́нне камі́ння** — красиві рідкісні мінерали і гірські породи, які використовуються перев. для виготовлення ювелірних виробів. *Василь Михайлович збирав мінерали, гірські породи руди, дорогоцінне каміння, глини, торф* (Видатні вітч. географи, 1954, 46).

ДОРОГОЦІ́ННІСТЬ, ності, *ж.* 1. Дорогий ювелірний виріб. *Багдадські халіфи зібрали величезні запаси золота та дорогоцінностей* (Іст. середніх віків, 1955, 50); * У порівн. *Збираєш, було, ці папери, возиш за собою, як дорогоцінність, губиш десь, і знову через якийсь час обростаєш ними* (Вас., Незібр. тв., 1941, 197).

2. Цінний предмет або взагалі все те, що становить цінність для кого-небудь. *Ігор приніс показати батькові всі свої дорогоцінності. У скляній банці сиділа жива ящірка, у паперовій коробочці — висохлий чорний жук з довжелезними вусами* (Донч., IV, 1957, 23).

ДОРОГУВА́ТИЙ, а, е. Досить дорогий.

ДОРОГУВА́ТО. Присл. до **дорогува́тий.**— *Перемога цілковита. Хоч і коштувала вона мені дорогувато* (Шовк., Інженери, 1956, 163).

ДОРОЖИ́ТИ, жу́, жи́ш, *недок., ким, чим.* 1. Високо цінити кого-, що-небудь, надавати йому великого значення. *Брянський дорожив своїм старшиною і пишався ним перед іншими командирами рот* (Гончар, I, 1954, 171); *Кооперація — величезна культурна спадщина, якою треба дорожити і користуватися* (Ленін, 28, 1951, 173); *Співробітництвом у журналі «Жизнь» Леся Українка дуже дорожила* (Іст. укр. літ., I, 1954, 636).

2. Оберігати, боятися втратити що-небудь. *Я був студентом, Бажав науки і знання І кожним дорожив моментом, Щоб здобувати їх* (Фр., XIII, 1954, 410); *Дорожив* [Комар] *власним добром, не допускав збитків* (Ковінька, Кутя.., 1960, 26); *Над усе нам, колгоспникам, треба дорожити честю хлібороба!* (Рад. Укр., 4.IX 1962, 2).

ДОРОЖИ́ТИСЯ, жу́ся, жи́шся, *недок., розм.* 1. Вимагати за що-небудь високу плату. [Ш в а ч к а:] *От вередує над старим, бо знає, що більше візьме той, хто дорожиться* (Л. Укр., II, 1951, 190); *Дід Дягіль критичним оком окинув повалену огорожу.— Домовились? — Не по кишені майстри, дорожаться дуже* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 59).

2. *ким, чим.* Те саме, що **дорожи́ти.**— *А ти думала, нами дуже дорожаться? — покійно спитала та. — Я давно тобі казала, що ми гарні, поки нужні* [потрібні] (Мирний, III, 1954, 234); *—Тільки ви, пане Славку, так не дорожіться собою. Адже я знаю дуже добре, що ви тепер ні над чим не працюєте* (Март., Тв., 1954, 272); *Йому солоно приходиться з збиранням грошей, того він так ними й дорожиться* (Л. Укр., V, 1956, 171).

ДОРОЖНЕ́ЧА, і, *ж.* Високий рівень цін. *Невістка нарікала на дорожнечу, що зростає з дня на день* (Мак., Вибр., 1956, 381); *В країні панувала ще дорожнеча, труднощі з постачанням* (Сенч., Опов., 1959, 110); // *чого, на що.* Висока ціна на що-небудь. *Відомо, що в дореволюційній Росії мінеральні добрива через їх дорожнечу були неприступні селянському господарству* (Наука.., 7, 1956, 25); *Просто з казарми він пішов дещо купити на гостинець додому. Всю Миколаївську вулицю пройшов, аж до собору, але путящого нічого не купив: дорожнеча така на все* (Головко, II, 1957, 450).

ДОРО́ЖНИК, а, *ч.* Спеціаліст з будівництва і експлуатації доріг (залізних, шосейних і т. ін.). *Становище на озері, куди в обідню пору з'являлись моряки й солдати на допомогу шоферам, дорожникам і вантажникам, було важке* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 314).

ДОРО́ЖНІЙ, я, є. 1. Прикм. до **доро́га** 1. *Уже ступив* [Федір] *на сухе дорожнє грудддя, як раптом збоку, з очеретів, бурхонув вітер* (Мушк., Серце.., 1962, 21); *На дорожніх вибоїнах фаетон підкидало так, що кожної секунди він міг перекинутись* (Шиян, Гроза.., 1956, 429); // Стос. до дороги (у 4 знач.). *Одяг, взуття, харчування повинні відповідати вимогам дорожньої гігієни* (В дорогу, 1953, 37); *Його проймала радість: вчорашні думки, навіяні дорожньою нудьгою, облишили його* (Шовк., Інженери, 1956, 162).

2. Признач. для дороги (у 4 знач.). *Балабуха скинув з себе дорожню одежу, ввійшов у світлицю* (Н.-Лев., III, 1956, 98); *Чорноморець схопився з ліжка, дістав з чемоданчика дорожні шахи* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 161).

3. Який перебуває в дорозі (у 4 знач.). *Дорожня автомашина не була новиною на цих прикордонних лісових шляхах* (Ле, Клен. лист, 1960, 14); // *у знач. ім.* **доро́жній,** нього, *ч.* Той, хто перебуває в дорозі. *Забила снігом все холодна хуртовина. Погублено шляхи. І їде навмання З села дорожній в степ...* (Черн., Поезії, 1959, 123).

Δ **Доро́жній лист (листо́к)** — первинний документ обліку роботи транспорту і витрат експлуатаційних матеріалів. *На транспортні роботи, що виконуються тракторами, виписують дорожній листок (спец. форма, затверджена постановою Ради Міністрів УРСР)* (Хлібороб Укр., 7, 1967, 21).

ДОРО́ЖНЯ, і, *ж., діал.* Дорожнеча. *Навесні купувати — не докупишся, дорожня* (Фр., I, 1955, 177).

ДОРО́ЖЧАННЯ, я, *с.* Дія за знач **доро́жчати.**

ДОРО́ЖЧАТИ, ає, *недок.* Ставати, робитися дорожчим. *Усе дорожчає, і злидні упали на халупи бідні* (Сос., II, 1958, 381).

ДОРО́ЖЧЕ. Вищ. ст. до **до́рого.** *Чому такий дрібний алмаз — І стільки каменю усюди? А щоб дорожче в безліч раз Його за те цінили люди* (Бернс, Вибр., перекл. Лукаша і Мисика, 1959, 199).

ДОРО́ЖЧИЙ, а, е. Вищ. ст. до **дорогий.** *Стара планшетка, що йому колись подарував батько, була для нього наймилішою з речей, дорожчою за життя* (Руд., Остання шабля, 1959, 229).

ДОРОЗУМІВА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОРОЗУМІ́ТИСЯ,** і́юся, і́єшся, *док., діал.* Додумуватися. *Вона, небога, може й дорозумівалася, що за червак точить серце її сина* (Фр., VIII, 1952, 313); *Колись наші славні предки, запорожці, дорозумілися й гуртовим безладдям таки висловити в листі султанові свою бойову програму...* (Ле, В снопі.., 1960, 22).

ДОРОЗУМІ́ТИСЯ *див.* **дорозумівати́ся.**

ДОРО́СЛИЙ, а, е. 1. Який перестав бути дитиною, змужнів. *Стрічаючись з жінками, що мали дорослих синів, вона ставала солодкою і хвалилась дочкою* (Коцюб., II, 1955, 31); *Він став тепер дорослим, дужим* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 62); // *у знач. ім.* **доро́слі,** лих, *мн.* (*одн.* **доро́слий,** лого, *ч.*). Ті, що перестали бути дітьми, змужніли. *Розмова невеличких хлоп'ят зразу всіх дорослих розбудила* (Мирний, IV, 1955, 244); *Їм* [хлопцям] *дуже хотілося працювати разом з дорослими*

(Кучер, Чорноморці, 1956, 108); * У порівн. *І матері любо, що він отак поважно це сказав, як дорослий* (Головко, II, 1957, 210); // Який досяг повної зрілості (про птахів, тварин і т. ін.). *На весь розвиток нематоди — від яйця до дорослого стану — потрібно близько 1,5 місяця* (Шкідн. поля.., 1949, 9).

ДОРОСТА́ТИ, áю, áєш, *недок.*, **ДОРОСТИ́,** ту́, те́ш; *мин. ч.* доріс, доросла́, ло́; *док.* 1. Досягати певної кількості, певного розміру, об'єму і т. ін. *Сім'я моя щодень росла І вже до сотні доростала* (Шевч., II, 1953, 65); *Коли огірки доростуть до скляного покриття теплиці і плодоношення в нижній частині припиниться, а спідні листки опадуть, потрібно провести омолодження* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 52).

2. Ставати більшим, вищим; досягати певного віку (про людину). *Коли ж я став доростати, здав* [Мошко] *мене зовсім у руки своєї жінки-відьми* (Фр., II, 1950, 346); *Доріс Павлусь до парубка* (Стор., I, 1957, 57); — *Тиміш! .. На кілку твого батька покійного кирея і кожух, і дві шапки; у куточку чоботи його: доростеш — зносиш* (Вовчок, VI, 1956, 225).

3. *перен.* Розвиваючись, досягати певного рівня. *Я говорю, що мистецтво має доростати до таких категорій мислення, котрі змикаються з вершинами людської мислі* (Довж., III, 1960, 186); *Пролетаріат і в Індії доріс уже до свідомої політичної масової боротьби..* (Ленін, 15, 1949, 154).

ДОРОСТИ́ *див.* **доростáти.**

ДОРО́ЩУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **доро́щувати.** *Тільки в цьому році ми поставили на відгодівлю з дорощуваного молодняка великої рогатої худоби до 156 голів у 10—12-місячному віці* (Колг. Укр., 2, 1959, 35).

ДОРО́ЩУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доро́щувати.** *В колгоспі є дві комплексні бригади. Одна спеціалізується на дорощуванні молодняка, а друга — на відгодівлі* (Хлібороб Укр., 11, 1966, 16).

ДОРО́ЩУВА́ТИ, ую, уєш, *недок.*, *перех.* Продовжувати ростити певний час або до певної межі. *При помірній годівлі молодняк не досягає відгодівельних кондицій у встановлені строки, тому його доводиться дорощувати ще протягом 4—6 місяців* (Наука.., 2, 1960, 31).

ДОРСА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. *мед.* Розташований з боку спини; спинний.

2. *лінгв.* В утворенні якого бере участь спинка язика (про звуки мови). *Дорсальні приголосні.*

ДОРТУА́Р, у. У дореволюційній Росії — загальна спальня для вихованців закритих навчальних закладів. *В кожному номері жило по п'ять, по шість студентів. Там були їх ліжка,.. дортуарів тоді ще не було* (Н.-Лев., I, 1956, 338); *Інспектор обходив дортуари вихованців* (Моє життя в мист., 1955, 36).

ДОРУБА́ТИ *див.* **доро́бувати.**

ДОРУБА́ТИСЯ *див.* **доро́буватися.**

ДОРУ́БУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОРУБА́ТИ,** áю, áєш, *док.*, *перех.* Закінчувати рубати; рубати до кінця, до певної межі. *В цю зиму дорубували на паливо старий сад, який ще міг би багато років родити* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 419); *За ліском на пригорку дорубували останній ворожий загін, що боявся здатися* (Ю. Янов., I, 1958, 168).

ДОРУ́БУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОРУБА́ТИСЯ,** áюся, áєшся, *док.* 1. Рубаючи, діставатися до чого-небудь. *Весна коли-небудь настане! А поки що бий, дорубуйся, Вутанько, до води, хай аж луна понад річкою йде* (Гончар, II, 1959, 163); [Молодий хлопець:] *Ми швидше дорубаємось до льоду, коли він є, ніж ти весни діждешся* (Л. Укр., II, 1951, 219).

2. *тільки недок.* Пас. до **доро́бувати.**

ДОРУЙНО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОРУЙНУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *док.*, *перех.* Закінчувати руйнувати; руйнувати до кінця, до певної межі.— *Що тут доведеться робити? — міркував Сиволап.— Відбудовувати чи доруйновувати вже до кінця та починати наново?..* (Ткач, Плем'я.., 1961, 19).

ДОРУЙНУВА́ТИ *див.* **доруйно́вувати.**

ДОРУЧА́ТИ, áю, áєш, *недок.*, **ДОРУЧИ́ТИ,** ручу́, ру́чиш, *док.*, *перех.*, *також з інфін.*, *кому*, *чому.* Покладати на когось виконання чого-небудь. *Вона доручала цю роботу кращим школярам* (Вас., I, 1959, 118); — *Ліді Шепель,— сказав Юрій Юрійович,— доручаю бути організатором наших оглядів газет* (Донч., V, 1957, 394); [Ф е д о н:] *Він доручив мені тебе просить на оргію до нього* (Л. Укр., III, 1952, 435); — *Писати до вас Цього листа доручив мені клас* (С. Ол., Вибр., 1959, 173); // Віддавати кого-, що-небудь у повне розпорядження когось.— *Не вражду́й на мене, молодичко,— казала вона, доручаючи Прісьці остачу зароблених грошей* (Л. Янов., I, 1959, 276); *Дід оддав духовницю Сиклеті; Сиклета доручила бумагу своєму батькові* (Н.-Лев., IV, 1956, 224); [А р д е н т:] *Так, я син тобі! Мій батько доручив мене...* (Л. Укр., III, 1952, 317).

ДОРУЧА́ТИСЯ, áється, *недок.*, **ДОРУЧИ́ТИСЯ,** ру́читься, *док.*, *рідко.* Покладаючись на кого-небудь, довірятися йому. *А тільки єдину кохав в собі думку: Якби хто пораяв тобі, Щоб ти свого серця ніяк не спиняла, А вся доручилась мені* (Пісні та романси.., II, 1956, 225).

ДОРУ́ЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **доручи́ти.** [В а т у т і н:] *Я проводжу операцію, доручену мені Верховним Головнокомандуванням* (Дмит., Драм. тв., 1958, 181); // **дору́чено,** *безос. присудк. сл. Петрові було доручено попередити Пазюка, переказати йому волю старих робітників* (Кол., Терен.., 1959, 62).

ДОРУ́ЧЕННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **доруча́ти, доручи́ти.** *Безбородько вибрався до лікарні нібито екстрено відвідати одного важкохворого, який з доручення директора знаходився під його особистим наглядом* (Вільде, Сестри.., 1958, 50); // Справа, доручена кому-небудь; завдання. *Паостанку* [збори] *розподілили доручення. Олексі — шефство над клубом, Федорові — агітатором на фермі* (Мушк., Серце.., 1962, 68); — *Після того як ви виконали доручення з листівками, ми віримо вам* (Хижняк, Тамара, 1959, 46).

2. Документ, що дає кому-небудь право діяти від імені особи, що видала цей документ; довіреність. *Турбай попросив рахунок і в лівому кутку вписав доручення на ім'я Лариси* (Руд., Остання шабля, 1959, 572); *Він лише попросив, щоб йому виплатити всі гроші, зароблені в колгоспі, за дорученням, яке він дасть Кіндратові Горенку* (Кучер, Трудна любов, 1960, 593).

ДОРУЧИ́ТИ *див.* **доруча́ти.**

ДОРУЧИ́ТИСЯ *див.* **доруча́тися.**

ДОСА́ДА, и, *ж.* 1. Почуття незадоволення, гіркоти, викликане чим-небудь. *Івась помітив материну досаду і більше не допитувався* (Мирний, I, 1954, 241); *Гребенюк з виразом досади і розчарування махнув рукою* (Жур., Звич. турботи, 1960, 57).

◇ **Зганя́ти (зігна́ти) доса́ду** *див.* **зганя́ти.**

2. *у знач. присудк. сл., перев. із займ* т а к и й, я к и й і т. ін., *розм.* Те саме, що **доса́дно** 2.— *Пиши про все.. Я все хочу знати, а така досада, що нічого не знаю* (Коцюб., III, 1956, 327); [Т а н я:] *Така досада — зіпсувався телефон* (Собко, За др. фронтом, 1949, 52).

ДОСА́ДЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **досади́ти** [1]. *Влітку 1949 року у вихідний день ми сиділи з Голу-*

барем на лавочці досадженого й зазеленілого після війни парку (Ле, С. Голубар, 1950, 81).

ДОСА́ДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСАДИ́ТИ,** аджу́, а́диш, *док.*, *перех.* Закінчувати садити; садити до кінця, до певної межі. *У ньому* [саду] *кохався капітан Платон, його досаджував старший брат Устим* (Кучер, Чорноморці, 1956, 13).

ДОСА́ДЖУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **доса́джувати.**

ДОСАДИ́ТИ [1] *див.* **доса́джувати.**

ДОСАДИ́ТИ [2] *див.* **досажда́ти.**

ДОСА́ДЛИВИЙ, а, е. Який виражає досаду; //Який викликає досаду. *Композитор диригував, але нервувався.. Виривались нетерплячі, досадливі рухи* (Моє життя в мист., 1955, 60).

ДОСА́ДЛИВО. Присл. до **доса́дливий.** *Максим пішов услід за Качковським, досадливо знизавши плечима* (Л. Укр., III, 1952, 666); — *Ех-ха-а! — хтось протягнув досадливо й журно* (Шиян, Баланда, 1957, 31).

ДОСА́ДНИЙ, а, е. Який викликає досаду. *Коли б не оця досадна рана, він знявся б як стій і пішов на роботу* (Коцюб., II, 1955, 156).

ДОСА́ДНО. 1. *рідко.* Присл. до **доса́дний.** *Десь в глибині свідомості досадно муляло.. усвідомлення, що його поведінка в чомусь споріднювала його з Хлестаковим* (Головко, II, 1957, 487).

2. *у знач. присудк. сл.* Неприємно, прикро, сумно. *Йому досадно і соромно — і він не хотів би тепер стрівати́ся з Наталею* (Вас., II, 1959, 55); *Так мені досадно чогось стало, аж сльози покотились* (Ів., Таємниця, 1959, 104).

ДОСА́ДОНЬКА, и, *ж.*, *нар.-поет.* Пестл. до **доса́да.** *Ой, кину я ту досаду геть на бездоріжжя, Зійшла моя досадонька, як мак серед збіжжя* (Пісні та романси.., II, 1956, 192).

ДОСА́ДУВАТИ, ую, уєш, *недок.* Почувати досаду. *Думав-думав Антосьо та й почав досадувати, що не вміє танцювать* (Свидн., Люборацькі, 1955, 141); *Костя всі ці дні нудився, бідкавсь, досадував і, власне, зовсім не малював* (Коз., Сальвія, 1959, 37).

ДОСАЖДА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОСАДИ́ТИ,** джу́, ди́ш, *док.*, *кому.* Робити неприємність кому-небудь, викликати досаду в кого-небудь. *Як будеш ти мені сими словами досаждати, Да вже я ж не зарікаюсь тобі з пліч як галку голову зняти* (Думи.., 1941, 106); — *Не заважайте працювати!.. Харитю, хоч ти не досаждай!* (Чаб., Тече вода.., 1961, 159); — *Так чим же я вам досадив? — Ягнятко, плачучи, питає* (Гл., Вибр., 1957, 71); — *Ви зла людина й хочете досадити мені* (Вільде, Сестри.., 1958, 374).

ДОСАПА́ТИ *див.* **доса́пувати.**

ДОСА́ПУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСАПА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док.*, *перех.* Закінчувати сапати; сапати до кінця, до певної межі. *Вже не було чого вертатися досапувати ниву* (Кобр., Вибр., 1954, 143).

ДОСВАРИ́ТИСЯ *див.* **досва́рюватися.**

ДОСВА́РЮВАТИСЯ, юююся, юєшся, *недок.*, **ДОСВАРИ́ТИСЯ,** варю́ся, ва́ришся, *док.*, *розм.* Закінчувати сваритися. *Суперечка на річці тим часом поволі стихала, досварювались тільки ланкові* (Вол., Озеро.., 1959, 41).

ДОСВЕРДЛИ́ТИ *див.* **досве́рдлювати.**

ДОСВЕ́РДЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **ДОСВЕРДЛИ́ТИ,** лю́, ли́ш, *док.*, *перех.* Закінчувати свердлити; свердлити до кінця, до певної межі.

ДО́СВІД, у, *ч.* 1. Сукупність знань, уміння, які здобуваються в житті, на практиці. *Робітничий клас Росії відзначався найвищою в світі революційністю, організованістю і мав великий досвід класової боротьби* (Програма КПРС, 1961, 9); *Юлдаш, незважаючи на свої малі роки, був уже пастух з досвідом* (Донч., I, 1956, 148); // Те, що вже було в житті, з чим доводилося зустрічатися. *Якби не була научена досвідом гірким, то знов би розсипалась в гірких фразах* (Л. Укр., V, 1956, 39).

2. *філос.* Уся сукупність чуттєвих сприйнять, що набувається в процесі взаємодії людини з зовнішньою природою і становить основу всіх наших знань про матеріальний світ.

ДО́СВІДИ́ТИ, джу́, ди́ш і **ДОСВІ́ДЧИТИ,** чу, чиш, *док.*, *діал.* Зазнати; переконатися. —*Се я сам досвідив. Лиш мертвець та сліпець Може буть проти неї* [жіночої краси] *надійний борець* (Фр., XI, 1952, 85).

ДО́СВІДНИЙ, а, е. 1. Заснований на досвіді (у 2 знач.). *Досвідне пізнання.*

2. Признач. для ведення дослідів. *Досвідні машини;* // Який проводиться з метою випробування. *Харківський тракторний завод увійшов в число 14 підприємств країни, на яких у липні — серпні в досвідному порядку проведена тарифна реформа* (Рад. Укр., 6.X 1956, 2).

ДОСВІ́ДНИЙ, а́, е́, *рідко.* Який має життєвий досвід; досвідчений. *Мій батько досвідний чоловік і радо служить громаді* (Фр., VI, 1951, 23); *Прохав би Вас також ради, як досвідної у таких справах людини* (Коцюб., III, 1956, 230).

ДОСВІ́ДЧЕНИЙ, а, е. Який має досвід (у 1 знач.), великі знання в якій-небудь галузі і т. ін. *Досвідчені бригадири справлялися з роботою добре* (Кач., I, 1958, 434); *Йому, досвідченому інженерові, хочеться глянути на нове, юне покоління колгоспної молоді* (Шиян, Гроза.., 1956, 545); // Який має життєвий досвід. *І хто ж кого підвів? Семен — його* [Романа], *розумного, хитрого, досвідченого!..* (Коцюб., I, 1955, 112); *Досвідченіший у житті Кузька відразу зметикував, у чому справа* (Донч., VI, 1957, 9); // Призвичаєний, натренований (про зір, слух і т. ін.). *Все-таки для досвідченого вуха дисонанси часом прориваються* (Л. Укр., V, 1956, 246); *Курбала відклав набік молоток, узяв кайло і легенькими досвідченими ударами почав відбивати шмат за шматом.. м'яку руду* (Досв., Вибр., 1959, 196); *Праця в неї* [сортувальниці] *немудра, але вимагає досвідченого ока* (Рад. Укр., 24.VI 1961, 2).

ДОСВІ́ДЧЕНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **досві́дчений.** *Треба було мати справді чуйне вухо, уважність і досвідченість, щоб констатувати, що у вагоні тріснула букса* (Донч., I, 1956, 480).

ДОСВІ́ДЧЕННЯ, я, *с.*, *діал.* Дія за знач. **досві́дчити** і **досві́дчитися.**

ДОСВІ́ДЧИТИ *див.* **досвіди́ти.**

ДОСВІ́ДЧИТИСЯ, чуся, чишся, *док.*, *діал.* Переконатися; дізнатися. *Перебираючись з місця на місце, він набрів аж на Басарабію і досвідчився, що в забродських ватагах багато вербівських втікачів* (Н.-Лев., II, 1956, 251).

ДО́СВІТ, у, *ч.* Час доби перед сходом сонця, світанком. *Від самого досвіту в ловецькім таборі великий рух і тривожне дожидання* (Фр., VI, 1951, 10); *Але досить було прокинутись чоловікові, як Галина.. здушила свій плач і так пролежала до самого досвіту* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 259); *Вартує* [Денис] *цілу ніч, а досвіт напливає* (Рильський, Поеми, 1957, 259).

ДО́СВІТКИ [1], ток, *мн.*, *рідко.* Те саме, що **до́світок.** *Зимові деньки сумрачні, зимові вечори і досвітки довженні, як море* (Фр., I, 1955, 153); *Погасне світло; та палають очі, Аж поки досвітки в вікно тихенько Заглянуть сивими очима* (Л. Укр., I, 1951, 180).

ДО́СВІТКИ [2], ток, *мн.*, *заст.* Зібрання сільської молоді, організовані для спільної праці і розваг в осінній

та зимовий час. *Оце було як підуть на досвітки, то дідова дочка пряде, а бабина, знай, цілу ніч гуляє з хлопцями та крутиться* (Укр.. казки, 1951, 333); *На улиці невесело, В хаті батько лає, А до вдови на досвітки Мати не пускає* (Шевч., II, 1953, 128); *Маланка взяла прядку, подалася на досвітки* (Горд., I, 1959, 25).

ДОСВІТКО́ВИЙ, а, е, *рідко.* Прикм. до **до́світок.** *Темрява досвіткова заховала рум'янець сорому на його лиці* (Н.-Лев., I, 1956, 188); *Півні крильми червоними махають, Оспівуючи досвітковий світ* (Вирган, В розп. літа, 1959, 124).

ДОСВІ́ТНІЙ, я, є. Прикм. до **до́світ.** *У неділеньку у святую У досвітнюю годину.. Задзвонили в усі дзвони* (Шевч., II, 1953, 137); *Спасибі, милі пташенята, За те, що пісню щастя голосну В досвітню пору чує моя хата* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 64); // Який бував перед сходом сонця, світанком. *Досвітні огні переможні, урочі, Прорізали темряву ночі* (Л. Укр., I, 1951, 87); *Досвітня метушня по дворах та вулицях вже вляглася* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 109); // Стос. до досвіту. *В районі столиці заспівали досвітні півні* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 113).

ДО́СВІТОК, тку, *ч.* Час доби перед сходом сонця, світанком. *Загупали з досвітку до пізньої ночі ціпи між стогами, загарчали лопати на токах* (Мирний, III, 1954, 7); *Щоб не запізнитися, він з самого досвітку був на ногах* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 163).

ДОСВІТЧА́НИЙ [1], а, е, *рідко.* Те саме, що **досві́тній.** *Було ще рано. У вікна дивилась зимова ніч, зорі тремтіли в морозному повітрі, досвітчане світло в далеких хатах блимало* (Коцюб., I, 1955, 326).

ДОСВІТЧА́НИЙ [2], а, е, *заст.* Прикм. до **до́світки** [2].

Досвітча́на ма́ти, *заст.* — жінка, у хаті якої молодь збиралася на досвітки. *Оце було як осінь, то вже дівчата й парубки так і пропитують на селі, де яка вдова живе да хорошу хату.. має, щоб її просити у досвітчані матері* (Барв., Опов.., 1902, 56); *Ніхто нічого звечора не робить. От хіба тільки молодеча збереться у досвітчаної матері* (Мирний, III, 1954, 405).

ДОСЕРЕ́ДИНИ, *присл.* Всередину; протилежне н а з о в н і. *Видушивши одну шибу в вікні, вони всадили нею одного з своїх.. досередини* (Фр., IV, 1950, 43); *Він заглянув досередини, а там уже зацементували й підлогу* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 119).

ДОСИ́ДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСИ́ДІТИ,** джу, диш, *док.* Сидіти, перебувати десь певний час або до певного часу. *В той час, як бурлаки досиджували свій час у тюрмі, сталося велике й несподіване для бурлак діло* (Н.-Лев., II, 1956, 253); *Варя ледве досиджувала до кінця останнього уроку* (Донч., V, 1957, 229); *Трохи не до смерку досидів Василь на ниві* (Мирний, IV, 1955, 213).

ДОСИ́ДЖУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОСИ́ДІТИСЯ,** джуся, дишся, *док.* 1. Те саме, що **досиджувати.** *Олеся досиділась до півночі й була ладна сидіти хоч і до світа* (Н.-Лев., III, 1956, 146).

2. Просидівши, пробувши десь довго, зазнавати або домагатися чого-небудь.— *Справді,— міркую,— чого я тут досиджуся?* (Фр., II, 1950, 345); [В е с е л о в с ь к и й:] *Добре вам так сидіти, то й сидіть і досидитесь!* (Ірчан, I, 1958, 187).

ДОСИ́ДІТИ *див.* **досиджувати.**

ДОСИ́ДІТИСЯ *див.* **досиджуватися.**

ДОСИЛА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **досила́ти.**

ДОСИЛА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОСЛА́ТИ,** дошлю, дошле́ш, *док.*, *перех.* Посилати кого-, що-небудь додатково. *Сил Москва нам досилає на визволення* (Тич., II, 1957, 137).

ДОСИЛА́ТИСЯ, а́ється, *недок.* Пас. до **досила́ти.**

ДОСИПА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **досипа́ти** [2]. *З того.. двору одна за одною виїздили вантажні автомашини. Он воно що вчувалося їй* [дівчині] *щоразу в солодкім ранковім досипанні!* (Ле, В снопі.., 1960, 204).

ДОСИ́ПАТИ *див.* **досипа́ти** [1].

ДОСИПА́ТИ [1], а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОСИ́ПАТИ,** плю, плеш; *мн.* досиплють; *док.*, *перех.* Насипаючи, добавляти.— *Встає господар.. та йде до стайні — досипати худобі січки з вівсом* (Фр., III, 1950, 196); *Він своїми буряками досипає її мірниці* (Коцюб., I, 1955, 23); // *без додатка.* Сиплючи, наповняти що-небудь. *Іван набив мішок,— утрусився,— сип іще! Уже невдоволена Скибиха досипала потрошечку* (Головко, I, 1957, 331).

ДОСИПА́ТИ [2], а́ю, а́єш *і* **ДОСИПЛЯ́ТИ,** я́ю, я́єш, *недок.*, **ДОСПА́ТИ,** плю́, пи́ш; *мн.* досплять; *док.* 1. *неперех.* Спати — скільки потрібно. *Знову лягла, досипає* [учителька] (Мик., II, 1957, 112);— *Лягайте, досипляйте, ще до сніданку далеко. Чи, може, вам кашку манну розігріти? — куняла і бурмотіла* [Міля] *незадоволено* (Вол., Місячне срібло, 1961, 108).

2. *перех.* Спати певний відрізок часу. *Ще було зовсім рано, і люди досипали останні хвилини* (Досв., Вибр., 1959, 368); — *Ну,— промовив Гречкун,— підемо досипати нашу коротку ніч* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 115); *Старий .. пішов до клуні, досипляти ночі* (Кач., II, 1958, 134).

3. *неперех.* Спати до певного часу. *Досипати до білого дня.*

ДОСИПА́ТИСЯ [1], а́ється, *недок.* Пас. до **досипа́ти** [1].

ДОСИПА́ТИСЯ [2], а́юся, а́єшся *і* **ДОСИПЛЯ́ТИСЯ,** я́юся, я́єшся, *недок.*, **ДОСПА́ТИСЯ,** плю́ся, пи́шся; *мн.* досплять; *док.*, *розм.* Довго і багато сплячи, зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного.

ДОСИ́ПКА, и, *ж.* Дія за знач. **досипа́ти** [1], **доси́пати.**

ДОСИПЛЯ́ТИ *див.* **досипа́ти** [2].

ДОСИПЛЯ́ТИСЯ *див.* **досипа́тися** [2].

ДОСИСА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОССА́ТИ,** ссу́, ссе́ш, *док.*, *перех.* Закінчувати ссати; ссати до кінця, до певної межі.

ДОСИСА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОССА́ТИСЯ,** ссу́ся, ссе́шся, *док.* Ссати до певної межі.

ДОСИ́ТА, *присл.* До повної ситості. *На кінець обіду всі.. відчули, що поїли досита* (Скл., Святослав, 1959, 287); // *перен.* До повного задоволення.— *Прощай, Солохо! — каже Горпина, коли надивилась досита на її ясну ухмилку* (Мирний, I, 1954, 58); *Не міг* [Безбородько] *досита намилуватись своїм відбитком у дзеркалі* (Вільде, Сестри.., 1958, 217).

ДО́СИТЬ, *присл.* Стільки, скільки треба; багато. *Він, у землю понуривши очі, Наблизивсь вже до мене досить* (Фр., XIII, 1954, 135); *Тільки* [вона] *може дати панні відповідне виховання, до того ж Юзя вже досить вміє по-німецьки* (Л. Укр., III, 1952, 645); // *у сполуч. з прикм. і присл.* Про великий ступінь, велику міру і кількість чого-небудь. *На одному з порогів став.. невеличкий, але досить огрядний, смаглявий чоловік* (Ільч., Серце жде, 1939, 185); *Каринський досить міцно стис протягнену до нього руку* (Шовк., Інженери, 1935, 73); *Я вже досить далеко відійшов від гурту* (Кол., На фронті.., 1959, 11); // *у знач. присудк. сл.* Хватає, вистачає. [К а с с а н д р а:] *На золото Кассандра не жадібна, і з неї досить однієї обручки* (Л. Укр., II, 1951, 289); *Давно вже слід було йому повернутись. Одного дня досить, щоб справитись* (Донч., I, 1956, 125); // Треба припинити що-небудь. *Всередині Росії величезна частина селянства сказала: досить гри з капіталістами,— ми підемо з робітниками* (Ленін, 26, 1951, 204);— *Далі йти нікуди. Досить!* (Головко, II, 1957, 196).

ДОСИХА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **досиха́ти.**

ДОСИХА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОСО́ХНУТИ,** ну, неш; *мин. ч.* досо́х *і* досо́хнув, ла, ло; *док.* Закінчувати сохнути. *В каркасах досихав бетон* (Мур., Слово.., 1949, 44).

ДО́СІ, *присл.* 1. До цього часу, до цих пір. *Неситії ксьондзи, магнати Нас порізнили, розвели, А ми б і досі так жили* (Шевч., II, 1953, 33); *Семен досі мовчав, але смілива іронічна гримаска вже кривила йому губи* (Ільч., Серце жде, 1939, 255); // На цей час, уже, тепер, зараз.— *Якби тому була правда, я б досі був багатим купцем* (Н.-Лев., II, 1956, 259).

2. *розм.* До цього місця.

ДОСІ́В, у, *ч.* 1. Те саме, що **досіва́ння;** // Додаткове сіяння.

2. Те, що додатково посіяне.

ДОСІВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **досіва́ти.**

ДОСІВА́ТИ, а́ю, а́єш *і* **ДОСІ́ЮВАТИ,** юю, ю́єш, *недок.*, **ДОСІ́ЯТИ,** і́ю, і́єш, *док.*, *перех.* Закінчувати сіяти (у 1, 2 знач.); сіяти до якої-небудь межі, до якогось часу. *Вишневі садки в Путивлі на цвіт бралися, на нивах люд селянський порався поблизу сіл та хуторів, досіваючи гречку* (Ле, Побратими, 1954, 21); *Не досіяв пшениці до краю* (Сл. Гр.); *Досівати борошно.*

ДОСІВА́ТИСЯ, а́ється *і* **ДОСІ́ЮВАТИСЯ,** ю́ється, *недок.* 1. Закінчувати сіятись (про дощ, сніг і т. ін.). *Досівалися останні краплини дощу, півнеба вже очистилося від хмар* (Сенч., Опов., 1959, 47).

2. Пас. до **досіва́ти, досі́ювати.**

ДОСІ́Л, со́лу, *ч.* Те саме, що **досо́лювання.**

ДОСІ́ЮВАТИ *див.* **досіва́ти.**

ДОСІ́ЮВАТИСЯ *див.* **досіва́тися.**

ДОСІ́ЯТИ *див.* **досіва́ти.**

ДОСКАКА́ТИ *див.* **доска́кувати.**

ДОСКА́КУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСКАКА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док.* Стрибаючи, досягати якого-небудь місця; дострибувати. *Мале ягнятко там гуляло; Скік-верть, сюди-туди — Та якось під той дуб і доскакало* (Гл., Вибр., 1957, 100); *Покричавши, вона якось доскакала до берега й таки замочила один чобіт* (Н.-Лев., II, 1956, 139); // Навскач досягати якогось місця (про їзду на коні).— *Бачити — бачили, аж сюди до греблі доскакували роз'їзди. І постріли теж чули* (Головко, II, 1957, 296); *Жене хлопець коня учвал, а в голові ще швидше стрибають думки. Доскакати б вчасно, попередити* (Донч., I, 1956, 177).

ДОСКІ́ПА́ТИСЯ *див.* **доскі́пуватися.**

ДОСКІ́ПЛИВИЙ, а, е. Який любить доскіпуватися (у 2 знач.) до всього. *Від дня революції, два місяці, арсенальці зароблених грошей ще не одержували,— от що непокоїло зараз доскіпливого Максима* (Смолич, Мир.., 1958, 39).

ДОСКІ́ПЛИВО. Присл. до **доскі́пливий.** *Похмурі, непроникливо суворі хлопці в шкіряних картузах та захисного кольору напіввійськових сорочках доскіпливо передивлялись документи пасажирів* (Збан., Сеспель, 1961, 12).

ДОСКІ́ПУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОСКІПА́ТИСЯ,** скіпа́юся, скіпа́єшся, *док.*, *розм.* 1. Використовувати що-небудь як привід для звинувачення, докору і т. ін.; присікуватися. *Доскіпувався* [Чіпка] *до неї: то чому вона не хоче наймички найняти, то чому те та друге й досі не зроблено* (Мирний, II, 1954, 285).

2. *перен.* Наполегливо, завзято вивідувати що-небудь, дізнаватися про щось; дошукуватися. *Кілька спеціальних комісій підривників, військових саперів доскіпувалися серед будівельників, хто ставив бурки під.. скелею* (Ле, Міжгір'я, 1953, 182); *Що не робила, як не доскіпувалася і не докопувалася Мотя цілих два дні, а спіймати* [Романа Петровича на брехні] *так і не змогла* (Коз., Сальвія, 1956, 345); [Г р и ц ь к о:] *Все він знає, все він розбирає, до всього доскіпається* (Мирний, V, 1955, 182).

ДОСКОНА́ЛИЙ, а, е. 1. Який має потрібний ступінь довершеності. *Багато досконалих машин дала наша промисловість соціалістичному сільському господарству* (Колг. Укр., 11, 1958, 2); // Який визначається повнотою позитивних якостей; довершений. *Вона.. має досконале виховання* (Л. Укр., III, 1952, 646); *Буває, що майстер, одливши скульптуру, Наново вершить і формує свій труд, Змінивши невкрай досконалу натуру* (Перв., II, 1958, 364).

2. Повний, абсолютний. *Поважала його і молодь за досконале знання мови* (Ле, Міжгір'я, 1953, 69).

ДОСКОНА́ЛІСТЬ, лості, *ж.* Абстр. ім. до **досконалий** 1. *Мистецтво соціалістичного реалізму сильне своєю глибокою ідейністю, досконалістю форми, зв'язками з життям* (Рад. Укр., 10.III 1957, 1); *Черниша будинок вразив своєю архітектурною досконалістю* (Гончар, III, 1959, 136).

ДОСКОНА́ЛО. Присл. до **досконалий.** *Мав* [Гейнріх Гейне] *пізніше видати цілу поему досконало викінченою* (Л. Укр., IV, 1954, 132);— *Я досконало володію французькою мовою* (Головко, II, 1957, 483).

ДОСКОНА́ЛЬНИЙ, а, е. Докладний, грунтовний, точний. *Мистецтво — це досконалне відображення природи, життя* (Життя Саксаганського, 1957, 255).

ДОСКОНА́ЛЬНО. Присл. до **досконалний.**

ДОСКОРО́ДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСКОРО́ДИТИ,** джу, диш, *док.*, *перех.* Закінчувати скородити; скородити до кінця, до певної межі.

ДОСКОРО́ДЖУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **доскоро́джувати.**

ДОСКОРО́ДИТИ *див.* **доскоро́джувати.**

ДОСКО́ЧИТИ, чу, чиш, *док.* 1. *неперех.* Те саме, що **доскака́ти.** *Северин Наливайко на своєму воронному коні квапився доскочити до високої могили в степу* (Ле, Наливайко, 1957, 305).

2. *неперех.*, *розм.* Добігти, добратися куди-небудь за короткий відрізок часу.— *Я зараз повернуся, тільки до крамниці доскочу* (Собко, Нам спокій.., 1959, 29); *Доскочивши через городи в луку, а звідти в ліс, Уляка перевела подих* (Ле, Право.., 1957, 138).

3. *перех.*, *рідко.* Добути що-небудь. *Снігир* [Снігур] *Зозулю перебив,— Коли б я мав ваш стан і сили, Оцю я погань би не їв, Щоб сей да той мене, коли б я не доскочив Собі щодня шматок м'ясця* (Греб., I, 1957, 46).

4. *перен.*, *перех.* Досягнути, домогтися чого-небудь. *Через місяців три написав* [Шавкун] *сестрі вже з Києва, що він таки свого доскочив,— зробився студентом* (Мирний, II, 1954, 262); *Коронний хорунжий, бажаючи доскочити гетьманської булави, не скупився на бенкети* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 41); *В роботі й доскочив* [Шульга] *великої шани* (Коп., Павколо полум'я, 1961, 214); // Наробити, накоїти чогось неприємного, небажаного. *Вони бояться зачіпатися з поповичем, щоб не доскочити біди...* (Кол., Терен.., 1959, 50); *Олена поглянула у віконце й заговорила, наче сама з собою: — Коли б з тим лісом не доскочив* [Левко] *лиха собі* (Стельмах, Хліб.., 1959, 619).

ДОСКРЕБТИ́ *див.* **доскріба́ти.**

ДОСКРЕБТИ́СЯ *див.* **доскріба́тися.**

ДОСКРІБА́ТИ, а́ю, а́єш *і* **ДОСКРІ́БУВАТИ,** ую, уєш, *недок.*, **ДОСКРЕБТИ́,** бу́, бе́ш, *док.*, *перех.* Закінчувати скребти; скребти що-небудь до кінця, до певної межі.

ДОСКРІБА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся *і* **ДОСКРІ́БУВАТИСЯ,** уюся, уєшся, *недок.*, **ДОСКРЕБТИ́СЯ,** бу́ся, бе́шся, *док.* 1. Скребучи що-небудь, досягати певної межі.

2. *тільки недок.* Пас. до **доскріба́ти, доскрі́бувати.**

ДОСКРІ́БУВАТИ *див.* **доскріба́ти.**

ДОСКРІ́БУВАТИСЯ *див.* **доскріба́тися.**

ДОСКУБА́ТИ *див.* **доску́бувати.**

ДОСКУ́БТИ *див.* **доску́бувати.**

ДОСКУ́БУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСКУБА́ТИ,** а́ю, а́єш *і* **ДОСКУ́БТИ,** бу́, бе́ш, *док.*, *перех.* Закінчувати скубти; скубти що-небудь до певної межі.

ДОСКУ́БУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **доску́бувати.**

ДОСЛА́ТИ [1] *див.* **досила́ти.**

ДОСЛА́ТИ [2] *див.* **достила́ти.**

ДОСЛІ́ВНИЙ, а, е. Який слово в слово відповідає першоджерелу; абсолютно точний, буквальний. *Читала я раз.. переклад «Тараса Бульби» по-французьки, взагалі він дуже гарний, але в тих місцях, де вживаються народні вирази, то дуже смішно виходить в дослівнім перекладі* (Л. Укр., V, 1956, 10); *Дослівний переклад ідіоми, коли вона не спільна для обох мов, навіть теоретично повинен давати абсурдний результат — в силу її природи* (Кундзич. Дієзи.., 1956, 103).

ДОСЛІ́ВНИК, а, *ч.* Дослівно перекладений текст.

ДОСЛІ́ВНО. Присл. до **дослі́вний.** *Ми подали дослівно все, що тоді говорив Головацький про Котляревського* (Фр., XVI, 1955, 306); *Не було стенографістки, і через те записати все дослівно не пощастило* (Донч., VI, 1957, 76).

ДО́СЛІД, у, *ч.* 1. Відтворення якого-небудь явища або спостереження за новим явищем у певних умовах з метою вивчення, дослідження; експеримент. *Кирило Гайдар розповів про новий сорт пшениці, що його вивели колгоспні мічурінці, про їх досліди над підвищенням морозостійкості озимини* (Жур., До них іде.., 1952, 144); *В останні роки проведено багато дослідів по вивченню впливу бактеріальних добрив на врожай кукурудзи* (Наука.., 3, 1959, 40).

2. *рідко.* Те саме, що **дослі́дження** 1. *Заграничний політик передав се свідоцтво комісарові, що провадив досліди в справі сеї і кількох інших* [крадіжок] (Фр., IV, 1950, 43).

ДОСЛІ́ДЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дослі́дити.** *Склад і територія східнослов'янських племен наукою достатньо ще не досліджені* (Нариси з діалектології.., 1955, 33); *Він* [М. М. Пржевальський] *склав карту дослідженої ним місцевості в Азії, написав багато книг про її природу і жителів* (Фіз. геогр., 5, 1956, 4).

ДОСЛІ́ДЖЕННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **дослі́джувати, дослі́дити.** *Одна невдача, ба навіть десяток, ще не означає, що дослідження треба припинити...* (Шовк., Інженери, 1956, 61); *Дослідження нових напівпровідників є тепер однією з найважливіших проблем сучасної фізики* (Наука.., 2, 1958, 9); *Він говорив про дослідження багатющого родовища нафти на дні Каспійського моря* (Донч., II, 1956, 76).

2. Наукова праця, в якій досліджується яке-небудь питання. *У період 50—60-х років Маркс.. написав глибоке і блискуче дослідження «До критики політичної економії» (1859)* (Нова іст., 1956, 216).

ДОСЛІ́ДЖУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **дослі́джувати.** *Користуючись різними об'єктивами та окулярами, можна одержати різні збільшення досліджуваного препарату* (Практ. з анат. рослин, 1955, 4); *За час подорожей Ольга Олександрівна склала альбом малюнків окремих досліджуваних районів* (Видатні вітч. географи.., 1954, 97).

ДОСЛІ́ДЖУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дослі́джувати.**

ДОСЛІ́ДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСЛІ́ДИТИ,** сліджу́, слі́диш, *док.*, *перех.* 1. Піддавати що-небудь ретельному науковому розгляду з метою пізнання, вияснення чогось *При вивченні сучасної літературної мови діалектологія допомагає виявляти і досліджувати насамперед ті особливості лексики і фразеології, що зберігаються в розмовній мові* (Нариси з діалектології.., 1955, 6); *Боротьба матеріалізму і ідеалізму, що здавна ведеться в психології, виявилась і в спробах дослідити процес мислення* (Рад. психол. наука.., 1958, 137).

2. Ретельно обстежувати кого-, що-небудь, уважно знайомитися з чим-небудь для встановлення чогось. *Знаходив* [Герман] *час лазити особисто по ямах та досліджувати.., де би можна надіятися багатших покладів воску* (Фр., VIII, 1952, 408); *Експедиція остаточно дослідила протоку між Азією і Північною Америкою* (Видатні вітч. географи.., 1954, 28).

ДОСЛІ́ДЖУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **дослі́джувати.** *В повоєнний період рання новелістика О. Гончара.. майже не досліджувалась* (Рад. літ-во, 3, 1957, 21).

ДОСЛІ́ДИТИ *див.* **дослі́джувати.**

ДО́СЛІДНИЙ, а, е. 1. Пов'язаний з науковим дослідженням. *Йому пропонували залишитися на науковій роботі в дослідному будівельному інституті* (Коп., Вибр., 1953, 27); *Інтенсивно повинна розвиватись дослідна робота в галузі суспільних наук, які становлять наукову основу керівництва розвитком суспільства* (Програма КПРС, 1961, 111).

2. Признач. для ведення дослідів. *Перед ним постає його праця в археологічному музеї та геологічній дослідній станції* (Досв., Вибр., 1959, 265); *У нього на дослідному городі біля хати-лабораторії є своя грядочка* (Донч., VI, 1957, 17).

ДОСЛІ́ДНИК, а, *ч.* 1. Той, хто займається науковими дослідженнями, вивченням, обслідуванням чого-небудь. *Їй хотілось бути.. видатним зоологом, дослідником природи* (Донч., V, 1957, 233); *Епістолярна творчість, що стосується Лесі Українки,— невичерпна і становить великий інтерес не лише для дослідника, а й для масового читача* (Рад. літ-во, 1, 1962, 135).

2. Той, хто провадить досліди, перев. над вирощуванням сільськогосподарських культур, виведенням нових сортів і т. ін. *У поліпшенні асортименту і вдосконаленні агротехніки вирощування плодоягідних культур поряд з науковими співробітниками і новаторами колгоспного і радгоспного виробництва активну участь беруть також численні дослідники* (Колг. Укр., 2, 1958, 32).

ДОСЛІ́ДНИЦТВО, а, *с.* Проведення дослідів над вирощуванням сільськогосподарських культур, виведенням нових сортів і т. ін.

ДОСЛІ́ДНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **дослі́дник.** *Каргат сидів з майбутніми дослідницями, перевіряв їх знання* (Шовк., Інженери, 1956, 131).

ДОСЛІ́ДНИЦЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **дослі́дник.** *Завдання цієї дослідницької групи було відшукати морський шлях з Обської губи в Єнісей* (Видатні вітч. географи.., 1954, 30); // Пов'язаний з науковим дослідженням.— *Здається мені, що спершу нам, так би мовити, дослідникам, треба буде завоювати собі право на таку розкіш, як дослідницька праця...* (Шовк., Інженери, 1956, 125).

2. Признач. для ведення дослідів. *За десять хвилин Гордій має йти до дослідницької кімнати* (Донч., I, 1956, 370).

ДО́СЛІДНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **до́слідний,** напр.: до́слідно-науко́вий, до́слідно-показо́вий, до́слідно-селекці́йний і т. ін.

ДОСЛУЖИ́ТИ *див.* **дослу́жувати.**

ДОСЛУЖИ́ТИСЯ *див.* **дослу́жуватися.**

ДОСЛУ́ЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСЛУЖИ́ТИ,** служу́, слу́жиш, *док., перех. і неперех.* Перебувати на службі відрізок часу, що залишився до визначеного строку.— *Ой, я тут, бо ще зозуля не кукала, ще я не дослужив рік* (Калин, Закарп. казки, 1955, 199); *Йому лишалося ще дослужити кілька літ до пенсії* (Фр., VII, 1951, 372); // *перев. док.* Вибути встановлений строк на службі. *Став він служити, стало те лоша поправлятися, така з його путня коняка вийшла! Оце, думає, дослужу та й поїду* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 167).

ДОСЛУ́ЖУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОСЛУЖИ́ТИСЯ,** служу́ся, слу́жишся, *док.* Служачи, домагатися, досягати чого-небудь. *І там доля не кинула — Дослуживсь* [козак] *до чину, Та й вернувся в село своє І служить покинув* (Шевч., II, 1953, 108); *Та все-таки йому, гордому бояринові, що виріс і великої честі дослужився при князівськім дворі, важко було прилюдно віддавати подяку за вирятування доньки мужикові* (Фр., VI, 1951, 21); *Не можна з'являтися додому, поки не дослужусь до вищого якогось чину* (Мик., Кадильниця, 1959, 35); // *тільки док* Служачи десь, зазнати чого-небудь небажаного, неприємного.— *От і дослужилася у людей, от і заробила добра на свою голову!* (Мирний, I, 1954, 85); *Темрява трохи розсіялась, і він ясно побачив двох моряків, що точили шлангом з бочки вино.. Оце доглянув, оце дослуживсь караульний начальник* (Кучер, Голод, 1961, 149).

ДОСЛУ́ХАТИ *див.* **дослу́хувати.**

ДОСЛУ́ХАТИСЯ *див.* **дослуха́тися.**

ДОСЛУХА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся *і* **ДОСЛУ́ХУВАТИСЯ,** уюся, уєшся, *недок.*, **ДОСЛУ́ХАТИСЯ,** аюся, асшся, *док.* 1. Напружуючи слух, увагу, намагатися почути, розчути що-небудь. *Діти не одходять од дверей, поприхиляли уші, дослухаються* (Вас., II, 1959, 90); *Вартові не спали всю ніч, дослухалися до найменшого гуркоту* (Кучер, Чорноморці, 1956, 101); *Коли прокурор читав акт обвинувачення, Василь Чижмар дослухувався до кожного слова* (Скл., Карпати, II, 1954, 255).

2. *перен.* Брати що-небудь до уваги, звертати на щось увагу. *Вона не дослухалася, що люди плескали про Марину, як її судили на всі боки* (Мирний, III, 1954, 233); *До слова Івана Франка уважно дослухалися маси народні* (Тич., III, 1957, 518);— *Ніхто не зуміє примусити людину дослухатись до чиїхось слів, коли вони того не варті* (Собко, Срібний корабель, 1961, 12).

3. *тільки док.* Прослухати що-небудь до кінця. *Замість одмови, дівчина, може й не дослухавшись, защебетала* (Мирний. II, 1954, 210); *Дослухавшись, як хтось жаліється, що нема куди товар вигнати, що немає пасовиська, кидає* [Семен] *в громаду: — Кажете: «нема пасовиська», і не будете його мати!* (Коцюб., I, 1955, 113).

4. *тільки док., розм.* Довго слухаючи когонебудь, зазнати неприємностей. [Х р а п к о:] *Слухай, слухай* [Грицька], *дослухаєшся до чогось... Батькові на старості літ радість у приполі принести захотіла?..* (Мирний, V, 1955, 176).

5. *тільки недок.* Пас. до **дослу́хувати.**

ДОСЛУ́ХУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дослу́хувати** і **дослу́хуватися.**

ДОСЛУ́ХУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСЛУ́ХАТИ,** аю, аєш, *док., перех.* Слухати що-небудь до кінця. *Не дослухував* [Клима] *Павло; Сюди-туди озирнувся Та й від брами геть вернувся* (Фр., X, 1954, 396); *Розмов Вахраха не дослухували до кінця* (Коп., Вибр., 1953, 35); *За тином слухала* [пісню] *Ярина — І не дослухала, упала* (Шевч., I, 1951, 286); *Василь Іванович уважно дослухав мою ліричну сповідь* (Гур., Осок. друзі, 1946, 40).

ДОСЛУ́ХУВАТИСЯ *див.* **дослуха́тися.**

ДОСМА́ЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **досма́жити.**

ДОСМА́ЖИТИ *див.* **досма́жувати.**

ДОСМА́ЖИТИСЯ *див.* **досма́жуватися.**

ДОСМА́ЖУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **досма́жувати** і **досма́жуватися.**

ДОСМА́ЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСМА́ЖИТИ,** жу, жиш, *док., перех.* Закінчувати смажити; смажити до готовності. *Поблизу балагули дотлівало багаття, поверх нього на довгім списі досмажували шматки м'яса* (Досв., Гюлле, 1961, 59); *Досмажити ячню Степанові не дали* (Загреб., Спека, 1961, 29).

ДОСМА́ЖУВАТИСЯ, усться, *недок.*, **ДОСМА́ЖИТИСЯ,** житься, *док.* Закінчувати смажитися; смажитися до готовності. *Ячня досмажувалась.*

ДОСМАЛИ́ТИ *див.* **досма́лювати.**

ДОСМА́ЛЮВАТИ, юю, ююш, *недок.*, **ДОСМАЛИ́ТИ,** смалю́, сма́лиш, *док., перех.* Закінчувати смалити; смалити що-небудь до кінця, до певної межі. *Парубки досмалювали свої сигарети, жадібно затягуючись димом* (Кучер, Трудна любов, 1960, 566).

ДОСМІЯ́ТИСЯ, ію́ся, іє́шся, *док., розм.* 1. Закінчити сміятися.

2. Багато сміючись, зазнати чого-небудь небажаного, неприємного. *Став* [Іскра] *хусткою витирать сльози, бо до сліз досміявся* (Морд., I, 1958, 128).

ДОСМОКТА́ТИ *див.* **досмо́ктувати.**

ДОСМОКТА́ТИСЯ *див.* **досмо́ктуватися.**

ДОСМО́КТУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСМОКТА́ТИ,** смокчу́, смо́кчеш, *док., перех.* Закінчувати смоктати; смоктати до кінця, до певної межі. *Тимко,.. досмоктуючи цигарку, поп'явся стежечкою* (Тют., Вир, 1960, 95); *Складалося враження, ніби полковник, перш ніж щось сказати, намагається досмоктати невеличку цукерку* (Вітч., 11, 1947, 52).

ДОСМО́КТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОСМОКТА́ТИСЯ,** смокчу́ся, смо́кчешся, *док.* Смокчучи, досягати якої-небудь межі, результату.

ДОСМОЛИ́ТИ *див.* **досмо́лювати.**

ДОСМО́ЛЮВАТИ, юю, ююш, *недок.*, **ДОСМОЛИ́ТИ,** смолю́, смо́лиш, *док., перех.* Закінчувати смолити; смолити що-небудь до кінця, до певної межі.

ДОСМО́ЛЮВАТИСЯ, ююється, *недок.* Пас. до **досмо́лювати.**

ДОСНИ́ТИСЯ, ни́ться, *док.* Закінчити снитися. *Та мені се не доснилось,— Бо якийсь ведмідь-незграба Наступив мені на ногу, Тут я скрикнув і прокинувсь* (Л. Укр., IV, 1954, 183); *Я живий у Київ повернусь,— Сни мені досняться золоті!* (Ю. Янов., V, 1959, 85).

ДОСНІ́ДАТИ *див.* **досні́дувати.**

ДОСНІ́ДУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСНІ́ДАТИ,** аю, аєш, *док.* Закінчувати снідати. *Він саме доснідував — поспішно сховав у шухляду щось загорнене в газету* (Збан., Переджнив'я, 1960, 18).

ДОСНО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСНУВА́ТИ,** ую́, уєш, *док., перех.* Закінчувати снувати.

ДОСНУВА́ТИ *див.* **досно́вувати.**

ДОСОЛИ́ТИ *див.* **досо́лювати.**

ДОСОЛИ́ТИСЯ *див.* **досо́люватися.**

ДОСО́ЛЮВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **досо́лювати** і **досо́люватися.**

ДОСО́ЛЮВАТИ, юю, ююш, *недок.*, **ДОСОЛИ́ТИ,** солю́, со́лиш, *док.* 1. *перех.* Закінчувати солити що-небудь; // Додатково солити що-небудь.

2. *перев. док., неперех., кому і без додатка, перен., розм.* Зробити кому-небудь прикрість, неприємність. *Вона, може, ще ліпше досолить Іванові від панотця* (Март., Тв., 1954, 228); *Валя затаїв у собі образу проти*

Івана Івановича і захотів йому чимось досолити (Збан., Старший брат, 1952, 57).

ДОСО́ЛЮВАТИСЯ, ююється, *недок.*, **ДОСОЛИ́ТИСЯ,** со́литься, *док.* 1. Ставати нормально солоним.

2. *тільки недок.* Пас. до **досо́лювати** 1.

ДОСО́ХНУТИ *див.* **досиха́ти.**

ДОСОЦІАЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Який існував до епохи соціалізму. *Стихійний характер суспільного розвитку в досоціалістичних формаціях означає, що люди є рабами сліпої необхідності, що закони суспільного життя діють за межами свідомості людей і протистоять їм як чужі сили* (Ком. Укр., 7, 1960, 79).

ДОСПА́ТИ *див.* **досипа́ти** [2].

ДОСПА́ТИСЯ *див.* **досипа́тися** [2].

ДОСПІ́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **доспіва́ти** [2]. *Коли куплет був доспіваний до кінця, приспів підхопило десять чи п'ятнадцять голосів у залі* (Смолич, V, 1959, 415).

ДОСПІВА́ННЯ, я, *с.* Стан за знач. **доспіва́ти** [1].

ДОСПІВА́ТИ [1], а́є, *недок.*, **ДОСПІ́ТИ,** і́є, *док.* 1. *неперех.* Ставати спілим; стигнути, дозрівати. *Пам'ятаю, вишні доспівали, Наливались сонцем у саду* (Сос., Так ніхто.., 1960, 49); *Доспіли груші соковиті* (Уп., Вірші.., 1957, 212); * Образно. *Він давно леліє для неї слова, які доспіли в серці* (Допч., III, 1956, 449); // Ставати готовим для вживання (про страви). *Украй зголоднівши, всі принюхувались, чекаючи, коли ж доспіє* [борщ] (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 423).

2. *перех. і без додатка, рідко.* Переслідуючи, наздоганяти, настигати кого-небудь. *Пси, донюхавшись, доспіли, Шарпнули муцика, із'їли І посмоктали кісточки* (Котл., I, 1952, 181).

ДОСПІВА́ТИ [2] *див.* **доспі́вувати.**

ДОСПІ́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСПІВА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док., перех. і без додатка.* Закінчувати співати; співати до кінця. *Молода дівчина похиляє трохи голову й доспівує* (Коб., III, 1956, 403); *Ксеня, дивлячись услід отим рухливим вогникам* [барж, буксирів], *доспівує.. пісеньку* (Шиян, Гроза.., 1956, 733); *Вони тихо доспівали пісню, глянули один на одного, потім почали другу* (Собко, Біле полум'я, 1952, 27); *Кирило подивився в бік дверей і не доспівав* (Довж., Зач. Десна, 1957, 133).

ДОСПІ́ЛИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. мин. ч до **доспі́ти.** *Насіння, доспіле на пні, важке, жирне, мов волоський горіх* (Вільде, Сестри.., 1958, 335).

2. *прикм.* Який доспів; стиглий, дозрілий. *Втягала* [Гінда] *в ніс приємний запах доспілих яблук* (Кобр., Вибр., 1954, 71); *По городі, заплутуючись в огудинні, шукав собі на ніч місця вітерець, і тихо-тихо шерехтіли доспілі маківки* (Стельмах, Хліб.., 1959, 620).

ДОСПІ́ЛІСТЬ, лості, *ж.* Властивість за знач. **доспі́лий** 2.

ДОСПІ́ТИ *див.* **доспіва́ти** [1].

ДОССА́ТИ *див.* **досиса́ти.**

ДОССА́ТИСЯ *див.* **досиса́тися.**

ДО́СТА, *присл., діал.* Досить, достатньо.— *А я почуваю в собі доста сил, щоб пережити все це мовчки* (Гур., Друзі.., 1959, 119); *Як візьметься* [Рахіра] *порядно до праці, а з весною буде її доста, то переконається, що чоловік без праці нічого не варт* (Коб., II, 1956, 102).

ДОСТАВА́ТИ, аю, аєш, *недок.*, **ДОСТА́ТИ,** а́ну, а́неш, *док., перех. і неперех., розм.* Те саме, що **дістава́ти.** *Одна чарка навіть упала додолу, під стіл, та ніхто не поліз її доставати* (Мирний, II, 1954, 156); *Назар достав із-за пазухи пляшку горілки і поставив на столі* (Вовчок, I, 1955, 140); *Дно скрізь видно.. Подекуди тільки дрючки пірнали й не доставали до дна* (Н.-Лев., II, 1956, 416); *Побігла дівчина Води доставати* (Граб., I, 1959, 317); *Полічили, що достали, Встали сіромахи, Помолились на схід сонця, Пішли понад шляхом* (Шевч., I, 1951, 47).

ДОСТАВА́ТИСЯ, стаю́ся, стаєшся, *недок.*, **ДОСТА́ТИСЯ,** а́нуся, а́нешся, *док., розм.* Те саме, що **дістава́тися.** *Мудрим людям достаються Поцілунки, лаври, квіти, А поету на потіху Все криваві самоцвіти* (Л. Укр., I, 1951, 144); *Не знав* [Чіпка], *коли й у село прийшов, як і додому достався...* (Мирний, II, 1954, 64); *Верховодила Мася над матір'ю, та й сестрам доставалось: вони були їй за наймичок* (Свидн., Люборацькі, 1955, 80).

ДОСТА́ВИТИ *див.* **доставля́ти.**

ДОСТА́ВКА, и, *ж.* Дія за знач. **доставля́ти, доста́вити.** *Захар запропонував зробити тягалку, щоб прискорити доставку.. снопів до молотарки* (Ле, Право.., 1957, 19); *Доставка преси населенню; Доставка продуктів додому.*

ДОСТА́ВЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **доста́вити.** *В глибині печери щойно доставлені поранені, постогнуючи, ждали прийому* [лікаря] (Кучер, Голод, 1961, 115).

ДОСТАВЛЯ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доставля́ти** і **доставля́тися.** *Тяжка, виснажлива праця шахтарів при доставлянні вугілля з допомогою санок або вагонетками вручну тепер цілком механізована конвейєрами та електровозами* (Гірн. пром.., 1957, 35).

ДОСТАВЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок.*, **ДОСТА́ВИТИ,** влю, виш; *мн.* доста́влять; *док., перех.* Перепроваджувати на місце призначення. *Вся ескадра вже стояла на внутрішньому рейді, і до берега доставляли перших червонофлотців* (Кучер, Чорноморці, 1956, 8); — *Ей, візьміть його, зв'яжіть,— показав староста десятникам на Гната,— треба доставити його у волость* (Коцюб., I, 1955, 74); — *Так що газету вам на правильну адресу мої хлопці доставили,— всміхнувся Михайло Петрович* (Ів., Таємниця, 1959, 70).

ДОСТАВЛЯ́ТИСЯ, я́ться, *недок.* Пас. до **доставля́ти.** *Поволі налагодився й зв'язок загону з «Великою землею», звідки стали доставлятися літаками настанови, бойові запаси, люди й газети* (Крот., Сини.., 1948, 397).

ДОСТАРЧА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОСТА́РЧИТИ,** чу, чиш, *док., перех., діал.* Доставляти, постачати.— *Я хочу, щоб жінка моя була виключно моя, щоб я їй всього достарчав.., а за це мав у ній вірну й щиру подругу* (Коб., III, 1956, 126).

ДОСТА́РЧИТИ *див.* **достарча́ти.**

ДОСТА́ТИ *див.* **достава́ти.**

ДОСТА́ТИСЯ *див.* **достава́тися.**

ДОСТА́ТКОМ, *присл., діал.* Достатньо. *Поля у нього було достатком* (Фр., I, 1955, 127).

ДОСТА́ТНІЙ, я, є. 1. Який задовольняє що-небудь або відповідає яким-небудь потребам. *Помкомвзводу.. треба було зважити на топографію місцевості і поставити достатній заслон проти можливого нападу з балки* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 80); // Обгрунтований належною мірою, переконливий. *Прокурор лагодився на довгу промову, але в цій справі він не мав достатнього матеріалу, щоб розгорнути як слід по суті* (Ле, Міжгір'я, 1953, 324).

2. *діал.* Заможний. *Контраст того безжурного, ..достатнього життя з пізнішим еміграційним бідуванням.. глибоко врізався в його молоду душу* (Фр., III, 1950, 72).

ДОСТА́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **доста́тній** 1.

ДОСТА́ТНЬО. Присл. до **доста́тній** 1. *Все це достатньо вивчив Саїд Алі за кілька щоденних одвідин чайхани*

(Ле, Міжгір'я, 1953, 304); // *у знач. присудк. сл.* Вистачить, досить.— *З того дня, як ескулап Кноте тут, я перестав хворіти: мабуть, достатньо самої присутності лікаря, щоб недуга злякалася* (Рибак, Помилка.., 1956, 316).

ДОСТА́ТОК, тку, *ч.* 1. Відсутність нужди, матеріальна забезпеченість; заможність. *Жили ми при достатку, всього було доволі* (Вовчок, I, 1955, 3); *Грицько, ..пишаючись своїми достатками, сам тепер думав не про убожество* (Мирний, II, 1954, 79); *Чесна трудова сім'я живе в достатку, бо, як говориться: де працює гурточок, там повний куточок* (Колг. Укр., 4, 1956, 22); // Матеріальні засоби, доходи. *Як прийде час, вибере* [Грицько картоплю], *привезе додому, і вже всі достатки* (Ірчан, II, 1958, 70).

2. *тільки одн., чого.* Велика кількість чого-небудь. *Всі наші люди мусять мати (і матимуть!) достаток найкращих у світі фруктів* (Гончар, М. Братусь, 1951, 74); *Достаток високоякісних продуктів харчування для населення і сировини для промисловості неможливий без крутого піднесення тваринництва* (Ком. Укр., 4, 1963, 21).

ДОСТА́ЧА, і, *ж., розм.* Те саме, що **доста́ток** 1. *По зблідлому сухому обличчю, котре не казало про розкоші та достачі, пробігали похмурі смуги* (Мирний, I, 1954, 319); *В непоказних одноповерхових домах із крутими гонтовими дахами або солом'яними стріхами, насунутими, як шапки, до вікон, була не тільки достача, а навіть і розкіш* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 166).

ДОСТАЧА́ННЯ, я, *с., розм., рідко.* Дія за знач. **достача́ти.**

ДОСТАЧА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОСТА́ЧИТИ,** чу, чиш, *док., перех., розм.* 1. Те саме, що **доставля́ти.** *Ми тепер хочем самі щодня достачать вам їжу; скільки ви зволите приказать, то стільки будем приносить* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 44); — *То ти ж скажи Пилипові, щоб безпремінно достачив гроші,— каже Грицько* (Мирний, III, 1954, 13).

2. Постачати що-небудь, забезпечувати чим-небудь. *Ліси достачали тухольцям звірини, лісових овочів і меду* (Фр., VI, 1951, 23).

ДОСТА́ЧИТИ *див.* **достача́ти.**

ДОСТЕЛИ́ТИ *див.* **достеля́ти.**

ДОСТЕЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок.*, **ДОСТЕЛИ́ТИ,** стелю́, сте́лиш, *док., перех.* Закінчувати стелити; стелити до певної межі.

ДОСТЕМЕ́ННИЙ, а, е, *розм.* Справжній, дійсний. *Сердешна дитина! Обідране; ледве, ледве Несе ноженята... (Достеменний син Катрусі)* (Шевч., I, 1951, 154); *Йому захотілося, щоб раптом загомонів цвіркун. Достеменна ознака добра — та нескладна цвіркунова пісня* (Рибак, Помилка.., 1956, 248); // Надзвичайно схожий, точнісінько такий, як.— *Учора горщик розбило* [дитя], *сьогодні дивлюся, а воно крізь друшляк попіл просіває. Достеменний дід Гамалія* (Тют., Вир, 1960, 24).

ДОСТЕМЕ́ННО, *розм.* 1. Присл. до **достеме́нний.** *Не знаю, як воно вже достеменно було, але раптом Маківка зник з села* (Чаб., Катюша, 1960, 167); *Дівчата мовили: — Маріє! Глянь на стелю, достеменно ти!* (Шер., Дружбою.., 1954, 99); *Граф дуже здивувався тим словам, признався.. до синів, що були на нього достеменно схожі, і спитав розгублено: — Як же се могло статися?* (Боккаччо, Декамерон. перекл. Лукаша, 1964, 235).

2. *у знач. вставн. сл.* Уживається для вираження впевненості в чому-небудь. *Катерина, достеменно, як кілька хвилин тому Слава, не могла повірити, що це Суліман* (Вільде, Сестри.., 1958, 401).

ДОСТИГА́ННЯ, я, *с.* Дія і стан за знач. **достига́ти.** *Зернові культури в період достигання майже не беруть води з грунту* (Бур'яни.., 1957, 156); *«Виношування»* [сюжету] *я назвав би достиганням, певним оформленням думок* (Ірчан, II, 1958, 444).

ДОСТИГА́ТИ, а́є, *недок.*, **ДОСТИ́ГНУТИ** *і* **ДОСТИ́ГТИ,** не; *мин. ч.* дости́г *і* дости́гнув, ла, ло; *док.* 1. Ставати стиглим; дозрівати, доспівати. *В садах квітучої долини Вже достигали апельсини* (Нех., Під.. зорею, 1950, 32); *Надійшли жнива, достигла Василева пшениця — така гарна, колос у колос!* (Вовчок, I, 1955, 82); * Образно. *Літо достигло, і закурені, місцями вже навіть пожовклі трави несли в собі подих осені* (Собко, Вогонь.., 1947, 143).

2. *перен.* Розвиваючись, назрівати, набирати закінченої форми. *Конфлікт між Данилом і Флегонтом достигав давно, тільки не було йому приводу виявитися* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 594); *Думка ця, хоч муляла мозок Безбородькові від початку хвороби отця Аркадія, достигла і скристалізувалася за секунду* (Вільде, Сестри... 1958. 198).

ДОСТИГА́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **достига́ти** 1. *Зараз перед ним не поле бою, а безмежне море достигаючої пшениці* (Шиян, Переможці, 1950, 225).

ДОСТИ́ГЛИЙ, а, е. Який достиг; дозрілий, спілий. *Раз, як настала пора достиглого проса, мій Воробчик як полетів рано, то вечором не вернув* (Фр., IV, 1950, 102); *Повітря було насичене пахощами достиглих яблук, меду й квітів* (Скл., Святослав, 1959, 189); * Образно. *В його очах ще не світилась його душа доросла, його серце достигле* (Н.-Лев., I, 1956, 132); *Слова достиглої, змужнілої душі Почув неждано він* (Бажан, Вибр., 1940, 114).

ДОСТИ́ГЛІСТЬ, лості, *ж.* Стан за знач. **дости́глий.** *Чого тут тільки не було! І райські яблука, і величезні груші-бергамоти, що в час своєї повної достиглості здаються викуваними із уламків сонця* (Руд., Вітер.., 1958, 78).

ДОСТИ́ГНУТИ *див.* **достига́ти.**

ДОСТИ́ГТИ *див.* **достига́ти.**

ДОСТИЛА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОСЛА́ТИ,** стелю́, сте́леш, *док., перех.* Те саме, що **достеля́ти.**

ДОСТОБІ́СА, *присл., розм.* 1. Дуже багато.— *Тут їх достобіса! Які груші уродили! Збивайте, хлоп'ята!* (Шевч., I, 1951, 122); *Роботи їм випало достобіса* (Загреб., Європа 45, 1959, 151); // Надзвичайно, у значній мірі. *Долинув злобний уривок чиєїсь мови.— Зажерливий достобіса* (Стельмах, Хліб.., 1959, 459).

2. Лайливий вираз із значенням «к чорту», «к бісу». *Ожереди палив* [чоловік Докії], *як судьбу свою сіру. — Хай горить достобіса людська кривавиця!* (Мал., Звенигора, 1959, 349).

ДОСТОВІ́РНИЙ, а, е. Який не викликає сумніву, цілком вірний, точний. *Теми, матеріал для сюжетів своїх п'єс письменник* [І. К. Карпенко-Карий] *черпав з сучасної йому дійсності та з достовірних історичних джерел* (Іст. укр. літ., I, 1954, 449);— *Ти ось послухай, я тобі розкажу один достовірний факт* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 58).

ДОСТОВІ́РНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **достові́рний.** *Практика підтверджує достовірність об'єктивних наукових знань, розбиває, відкидає ненаукові, неспроможні погляди* (Біогр. Леніна, 1955, 103); — *А я вже думав, що під сумнів берете достовірність цього документа* (Кучер, Трудна любов, 1960, 112).

ДОСТОВІ́РНО. Присл. до **достові́рний.** *Хто більше чекав на прихід Нового року — чи Славко Бублик, чи його мама,— ми вже так достовірно про це й не скажемо* (Вишня, II, 1956, 306).

ДОСТÓЇНСТВО, а, *с.* 1. Позитивна якість. *Тільки той народ має право називатися безсмертним, який при всіх інших достоїнствах його уміє шанувати славних своїх попередників* (Тич., III, 1957, 306).

2. *тільки одн.* Повага до себе, усвідомлення своїх прав, своєї ваги, свого значення; гідність. *Ганьба тому, де він не єсть, Хто по своїй охоті Людське достоїнство і честь Дає топтать в болоті!* (Воскр., З перцем!, 1957, 350); // Зовнішній вияв усвідомлення своїх прав, свого значення, поваги до себе. *Він тримався просто, вільно, з достоїнством* (Донч., V, 1957, 465).

3. *заст.* Титул, чин, звання. *В родовому архіві Стадницьких документально значилось, що Володимир Стадник військовим промислом доскочив дворянського герба і достоїнства* (Стельмах, Хліб.., 1959, 19).

ДОСТÓЙНИЙ, а, е. 1. *чого.* Який заслуговує, вартий чого-небудь; гідний. *Я відповів своїм прихильникам: на те, щоб славити мене прилюдно — я не згоджуюсь, бо не достойний того* (Мирний, V, 1955, 386); — *Робіть у вашому житті все тільки так, щоб бути достойними червоного прапора* (Смолич, Мир.., 1958, 57).

2. Який своєю роллю, своїм значенням у суспільстві цілком відповідає кому-, чому-небудь: гідний. *Ворог чіпляється за кожен горбок, від могили до могили гонять його достойні сини своїх великих предків* (Трип., Дорога.., 1944, 4); *Панас Мирний був достойним продовжувачем традицій революційно-демократичної естетики і в своїх творах непохитно дотримувався її принципів* (Іст. укр. літ., I, 1954, 386).

3. Який має потрібні позитивні якості. [Л у к е р і я С т е п а н і в н а:] *І який чоловік достойний, і гості наїздять все достойні люде* (Кроп., II, 1958, 297); *Школа зброї, в якій служив Павло, дала для фронту достойне поповнення* (Кучер, Голод, 1961, 66).

ДОСТÓЙНИК, а, *ч., заст.* Особа, що має вищий духовний, військовий чин або займає керівну урядову посаду. *Явився також губернатор Голуховський і багато достойників державних* (Фр., XVI, 1955, 240); [Б е й:] *Чи ти пам'ятаєш, що ти моя дочка, дочка високого достойника великої країни?* (Сам., II, 1958, 187); *Високий військовий достойник сухим, чітким голосом говорив про заслуги погиблих* (Кобр., Вибр., 1954, 187).

ДОСТÓЙНІСТЬ, ності, *ж.* Те саме, що **достóїнство** 1, 2. *Найбільше боялась* [Таня] *побачити його в такий час з іншою, з незнайомою якоюсь дівчиною виняткових достойностей, до котрої вже наперед ревнувала* (Гончар, Людина.., 1960, 5); — *Не гнівіть* [своєї долі], *кажу, бо в гніві чоловік втрачає достойність* (Стельмах, Хліб.., 1959, 510); — *Все буде,— з достойністю відповіла Катерина,— все наладнається* (Вільде, Сестри.., 1958, 212).

ДОСТÓЙНО. *присл.* 1. Як годиться, як слід; належно. *Минуле і сучасне. На кожному кроці його можна порівняти, достойно оцінити великі завоювання нашого народу* (Цюпа, Україна.., 1960, 249); *В бій не вступайте. Коли вони* [фашисти] *самі нав'яжуть — прийміть достойно* (Кучер, Голод, 1961, 128).

2. З достоїнством (у 2 знач.). *Цілковито перебравши в свої руки ініціативу, Іван заговорив достойно та урочисто* (Смолич, Мир.., 1958, 55); *Шевченко з убивчим сарказмом висміював тих, хто звисока називав його «мужицьким поетом», і носив цей титул гордо і достойно* (Рильський, III, 1956, 396).

ДОСТОЛЙХА, *присл., розм.* Те саме, що **достобíса.**

ДОСТОПÁМ'ЯТНИЙ, а, е. Який заслуговує, щоб його довго пам'ятали.

ДОСТОПÁМ'ЯТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **достопáм'ятний.**

ДОСТÓТНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **достовíрний.** *Достотна історія.*

ДОСТÓТНО, *рідко.* Присл. до **достóтний.**— *Мені достотно відомо, що гетьман Наливайко у Волощині, за кордоном* (Ле, Наливайко, 1957, 225).

ДОСТÓТУ, *присл.* 1. Точно.— *Ох, ох, ох! — застогнала Мотря достоту таким жалібним голосом, як стогнала Кайдашиха* (Н.-Лев., II, 1956, 289); *Ця борода робила його.. поруч з маленькою Галею достоту схожим на билинного богатиря* (Смолич, V, 1959, 390).

2. Справді, дійсно, істинно. *Коли Ніна Юрченко приступила до роботи в школі, їй видалися ті дні достоту справжнім святом* (Гур., Через замети, 1961, 37).

ДОСТÓЮВАТИ, юю, юєш, *недок.,* **ДОСТÓЯТИ,** óю, óїш, *док., неперех. і перех.* 1. Стояти до закінчення чого-небудь, до певного строку.— *Недовго достояти; побачу, що вони тут робитимуть* (Кв.-Осн., II, 1956, 108); *Сяк-так службу божу достояла і до родичів своїх далеких не зайшла, а подалась назад* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 63); * Образно. *Була зоряна ніч, і місяць достоював на варті одиноко* (Рибак, Гармати.., 1934, 5).

2. *розм.* Робитися зрілим, стиглим. *Ще груші не достояли, а Лаврінові діти кинулись на їх, як бджоли на мед* (Н.-Лев., II, 1956, 379).

ДОСТÓЮВАТИСЯ, юююся, юєшся, *недок.,* **ДОСТÓЯТИСЯ,** óююся, óїшся, *док., розм.* Довго стоячи, зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного.

ДОСТÓЯТИ *див.* **достóювати.**

ДОСТÓЯТИСЯ *див.* **достóюватися.**

ДОСТРЕ́ЛИТИ *див.* **дострíлювати.**

ДОСТРИБÁТИ *див.* **дострúбувати.**

ДОСТРИБÁТИСЯ *див.* **дострúбуватися.**

ДОСТРИБНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* Однокр. до **дострúбувати.** *Вони зупинились на шкільному майдані біля турніка, і Лукія, весела, хмільна, все намагалась дострибнути до металевої перекладини...* (Гончар, Тронка, 1963, 97).

ДОСТРИ́БУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОСТРИБÁТИ,** áю, áєш, *док.* Стрибаючи, добиратись до когось, досягати якого-небудь місця.— *Та я літом було на одній нозі до його* [хрещеного батька] *дострибаю!* (Мирний, IV, 1955, 288).

ДОСТРИ́БУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.,* **ДОСТРИБÁТИСЯ,** áюся, áєшся, *док., розм.* 1. Багато стрибаючи, зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного.

2. *перен.* Необдуманими, легковажними вчинками доводити себе до чого-небудь небажаного, неприємного. [Р о м о д а н:] *От і дострибались ми з вами. Тваринництво в колгоспах пішло вниз* (Корн., II, 1955, 294).

ДОСТРИГÁТИ, áю, áєш, *недок.,* **ДОСТРИ́ГТИ,** ижу́, ижéш, *док., перех.* Закінчувати стригти кого-, що-небудь.

ДОСТРИГÁТИСЯ, áюся, áєшся, *недок.,* **ДОСТРИ́ГТИСЯ,** ижу́ся, ижéшся, *док.* 1. Закінчувати стригтися.

2. *тільки недок.* Пас. до **достригáти.**

ДОСТРИ́ГТИ *див.* **достригáти.**

ДОСТРИ́ГТИСЯ *див.* **достригáтися.**

ДОСТРЕ́ЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.,* **ДОСТРЕ́ЛИТИ,** лю, лиш, *док.* 1. *перех.* Добивати пострілами підстрелепого.— *Ой не агітуй,— стогнав поранений.— Роби щось мені або дострель у потилицю, щоб не мучився...* (Кучер, Голод, 1961, 77).

2. *тільки недок., перех.* Витрачати всі запаси для стрільби. *Комісар Крига дострілював останні кулі в сонячних зайчиків* [на стіні] (Ю. Янов., I, 1958, 107).

3. *тільки док., неперех.* Досягнути якого-небудь місця випущеною кулею, стрілою і т. ін.— *Я хотів*

дострелити он туди,— сміючись показував пустун рукою вгору (Гончар, I, 1954, 386).

ДОСТРОКÓВИЙ, а, е. Який робиться, відбувається, здійснюється раніше встановленого строку. *Особливу увагу приділяють газети показові боротьби партійних організацій за дострокове виконання семирічки* (Рад. Укр., 23.IX 1960, 2).

ДОСТРОКÓВО. Присл. до **дострокóвий.** *Колгоспи і радгоспи достроково виконали план заготівель* (Колг. Укр., 11, 1958, 2).

ДОСТРОЧИ́ТИ *див.* **дострóчувати.**

ДОСТРÓЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСТРОЧИ́ТИ,** рочý, рóчиш, *док., перех.* 1. Закінчувати строчити; строчити до кінця, до певної межі.

2. *розм.* Закінчувати писати; дописувати що-небудь. *Достроочити лист.*

ДОСТРÓЧУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **дострóчувати.**

ДОСТРУГА́ТИ *див.* **доструґувати.**

ДОСТРУ́ҐУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСТРУГА́ТИ,** доструж у́, достру́жеш *і* доструга́ю, доструга́єш, *док., перех.* Закінчувати стругати що-небудь; стругати до кінця, до певної межі. *Повернувшись до старости спиною, взявся* [солдат] *доструґувати дошку* (Юхвід, Оля, 1959, 113).

ДОСТРУ́ҐУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **доструґувати.**

ДОСТУ́КАТИСЯ *див.* **достýкуватися.**

ДОСТУ́КУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОСТУ́КАТИСЯ,** аюся, аєшся, *док.* 1. Стукаючи, домагатися того, щоб почули.— *Гляди ж мені, не засни, щоб, як задержиться Василь, недовго достукувався,— лягаючи, приказала мати* (Мирний, IV, 1955, 133); *Коли Бачура підійшов до високих.. воріт будинку, де жив гідротехнік, то відразу ж зрозумів, що достукатися йому тут нелегко* (Чаб., Тече вода.., 1961, 50); * Образно. [Н о р м а:] *Так! Може, достукаюсь і до серця твого Петерсона!* (Галан, I, 1960, 426).

2. *тільки док., перен., розм.* Необережними, легковажними і т. ін. вчинками довести себе до чого-небудь небажаного, неприємного. [Й о г а н н а:] *Його розп'ято. Ти хіба не знаєш?* [Х у с а:] *Ага, достукався...* (Л. Укр., III, 1952, 159);— *Виріс* [Маслов] *серед бруду, лайки, бійок, бо батько п'янчуга, знущався на очах в дитини з матері, поки загнав її на той світ, а сам до психолікарні достукався* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 165).

3. *перен., розм.* Настирливо домагатися, добиватися чого-небудь або добиратися куди-небудь. *Після революції почав він достукуватись до агрономів, усе культурним господарством цікавився* (Мик., II, 1957, 368); *Правдою і чесною поведінкою ніколи не достукаєшся уваги царя* (Укр.. казки, 1951, 66); *Вона не втрачала віри в те, що Іван Тимофійович таки достукається в Петербурзі куди слід* (Гончар, Таврія.., 1957, 260).

ДÓСТУП, у, ч. 1. Місце, по якому можна підійти, наблизитися до чого-небудь; прохід до чого-небудь. *Невже та довга будівля.. її колись оселя? Місце те, та хата незнайома: доступ до неї не через хвіртку, а пря мо з улиці* (Мирний, III, 1954, 334); *Флотський патруль закрив доступ у порт, замкнувши гратчасту залізну браму* (Кучер, Голод, 1961, 191).

2. Можливість входити куди-небудь, відвідувати кого-, що-небудь, зустрічатися з ким-небудь і т. ін. *Щодо ректора.., то хоч ми й любили його і вважали справедливим, але доступу до нього не мали* (Фр., IV, 1950, 232); *Щоб закрити в садок доступ шарикам, курям і котам, Марина Василівна межу саду виклала валиком з дерну* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 22); // Можливість користуватися, займатися чим-небудь і т. ін. *Якби його було вчити замолоду, якби йому було дати доступ до таємниць науки — який би то вийшов.. чоловік з нього!* (Коцюб., I, 1955, 467); *Стадницький намагається добити його відомими іменами і своєю ерудицією,.. недарма ж він колись мав доступ і квиток в книгосховище Британського музею* (Стельмах, Хліб.., 1959, 42).

3. Можливість проникання куди-небудь. *Щоб зберегти яйця від псування, необхідно припинити доступ в них повітря* (Укр. страви, 1957, 434).

ДОСТУПА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОСТУПИ́ТИ,** ступлю́, сту́пиш; *мн.* досту́плять; *док., розм.* 1. *до кого — чого.* Наближатися, підходити до кого-, чого-небудь, пробиратися куди-небудь. *За три милі Дике Поле Козаки укрили, Доходжали-доступали До Чурай-могили* (Черн., Поезії, 1959, 277); *Ще до загородки не доступили, а вже хатні двері відчиняються — стріча кума на порозі...* (Вовчок, VI, 1956, 286); *Хоч він і дорослий чоловік, але ж син, і тому вважав, що.. до матері ще має право доступити* (Ле, Міжгір'я, 1953, 95); // Добиватися зустрічі, побачення з ким-небудь. [Л у к і я:] *Ну, дівчатка, була я у волості, сказать, такої смілості набралася, що доступила аж до самісінького старшини* (Кроп., III, 1959, 15).

2. *кого, чого, діал.* Досягнути, домогтися кого-, чого-небудь. *Один щасливий рицар зліз на гору і доступив руки і серця панни* (Л. Укр., III, 1952, 337).

◇ **Не доступи́ти** *до чого* — неможливо купити, придбати що-небудь через дорожнечу.

ДОСТУПА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **ДОСТУПИ́ТИСЯ,** ступлю́ся, сту́пишся; *мн.* досту́пляться; *док., розм.* Те саме, що **доступа́ти** 1. *Провідники, хто тільки міг, доступилися в сіни, щоб поглянути через шкляні двері на те розбирання* [жеребків] (Л. Укр., III, 1952, 555); *Він знайшов такі місця, до яких жодна сила не змогла доступитися* (Скл., Карпати, II, 1954, 108); *Тут.. злидні на злиднях та дорожнеча така, що й не доступишся* (П.-Лев., I, 1956, 575);— *Не доступитеся ви, діду, до пана! Наїхали гості, щодня на полювання їздять,— вальдшнепів підстерігають...* (Л. Янов., I, 1959, 362).

ДОСТУПИ́ТИ *див.* **доступа́ти.**

ДОСТУПИ́ТИСЯ *див.* **доступа́тися.**

ДОСТУ́ПНИЙ, а, е. 1. Який підходить багатьом, усім. *Хоч і кожному доступний цей «вид спорту» — болільництво, не думайте, що він легкий, ні...* (Вишня, I, 1956, 402); *Щоб дати населенню можливість відпочивати в заміських умовах, споруджуватимуться будинки відпочинку, пансіонати.., якими трудящі зможуть користуватися за доступну плату* (Програма КПРС, 1961, 84); // Який відповідає силам, здібностям, можливостям кого-небудь. *Та не повна на вершині слава, як вона доступна тільки двом* [альпіністам]... (Шер., Дорога.., 1957, 17); — *Я дотримався найбільшої, доступної мені чемності* (Ле, Міжгір'я, 1953, 457).

2. Легкий для розуміння; дохідливий. *Найбільш цікаві і доступні книжки можна рекомендувати учням для позакласного читання* (Метод. викл. анат.., 1955, 14); *Мова доповідача має бути доступна аудиторії* (Рад. Укр., 28.IX 1956, 1).

3. До якого або по якому можна пройти. *То був високий, тільки від південного боку з трудом доступний горб, покритий грубезними буками й смереками* (Фр., VI, 1951, 12).

4. *рідко.* Який може легко доступити до кого-небудь, викликати до себе довір'я. *Як-то його* [панича] *покликати? Як до його доступитися? Вона надіялася на Зіньку. Весела і до всіх доступна молодиця* (Мирний, IV, 1955, 62).

5. До якого легко доступити; уважний до інших; не зарозумілий, не гордовитий.— *Тутечки усі люди живуть доступні такі, привітні...* (Вовчок, I, 1955, 193).

ДОСТУ́ПНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **досту́пний** 1—3, 5. *Доступність радянської музики мільйонам людей свідчить про зрілість майстерності радянських композиторів* (Літ. Укр., 30.III 1962, 1); *Він розставляв лучників коло вікон, коло дверей по два і по три, як до важності й доступності місця* (Фр., VI, 1951, 78); *Ця балакучість, поєднана з прямотою і доступністю, видалась для нас із Сашком справжнім скарбом* (Збан., Єдина, 1959, 201).

ДОСТУ́ПНО. Присл. до **досту́пний** 2, 3. *Ленін говорив доступно, просто, зрозуміло, пристрасно, полум'яно, без усяких ефектних прийомів* (Ком. Укр., 4, 1961, 62); // *у знач. присудк. сл. Зареготався сват та й каже: — Туди доступно всім дійти!* (Мирний, V, 1955, 285).

ДОСТЯГА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОСТЯГТИ** *і* **ДОСТЯГНУ́ТИ,** стягну́, стя́гнеш; *мин. ч.* достя́г, ла́, ло́ *і* достягну́в, ла, ло; *док., заст.* Діставати. *Гаснув день, Люди кинули роботу, Достягли люльки з кишень* (Щог., Поезії, 1958, 245); *Коло броду беру воду, Не достягну до дна* (Чуб., V, 1874, 224); — *Тим крамарям хоч і в болоті полоскаться, аби звідтіль достягать гроші* (Н.-Лев., I, 1956, 50).

ДОСТЯГНУ́ТИ *див.* **достяга́ти.**

ДОСТЯГТИ́ *див.* **достяга́ти.**

ДОСУКА́ТИ *див.* **досу́кувати.**

ДОСУ́КУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСУКА́ТИ,** досучу́, досу́чиш *і* досука́ю, досука́єш, *док., перех.* Закінчувати сукати; сукати до кінця, до певної межі.

ДО́СУХА, *присл.* До цілковитої сухості.

ДОСУ́ШЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **досуши́ти.**

ДОСУШИ́ТИ *див.* **досу́шувати.**

ДОСУШИ́ТИСЯ *див.* **досу́шуватися.**

ДОСУ́ШУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **досу́шувати і досу́шуватися.** *Траву косять і одночасно згрібають у валки, через деякий час після підсихання збирають у копиці для досушування, а потім звозять і скиртують* (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 251).

ДОСУ́ШУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСУШИ́ТИ,** сушу́, су́шиш, *док., перех.* Закінчувати сушити що-небудь; сушити до кінця, до певної межі. *Високо в небі пливло сонце, досушувало хліба* (Десняк, I, 1955, 396); *Колосок схопився, не знаючи, що діяти: бігти услід за товаром чи досушувати біля грубки чоботи* (Кучер, Чорноморці, 1956, 248); // *безос. В нас озимі мороз бив зимою, Навесні досушило вітрами* (Гірник, Сонце.., 1958, 30).

ДОСУ́ШУВАТИСЯ, ується, *недок.*, **ДОСУШИ́ТИСЯ,** су́шиться, *док.* 1. Закінчуваги сушитися. *За сухої погоди часник кілька днів просушують на сонці, а потім перевозять у сухе, добре провітрюване приміщення або на горище, де він досушується* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 233).

2. *тільки недок.* Пас. до **досу́шувати.**

ДОСХОЧУ́, *присл.* 1. До повного задоволення. [Т е т я н а:] *Заграйте, дідусю, такої, щоб я досхочу натанцювалася* (Кроп., V, 1959, 170); *Діти поскидали.. свій хутряний одяг і ласували досхочу і черешнями, і абрикосами* (Ів., Вел. очі, 1956, 14).

2. Скільки завгодно; вдосталь. *Спасибі Іллічу — у нас хліба досхочу* (Укр.. присл.., 1955, 378); *Вони міські були, міщани, і заможні,— всього було досхочу* (Вовчок, 1, 1955, 35); *Посередині буди стояла залізна піч, в якій палили цілу ніч, бо дров було досхочу* (Ірчан, II, 1958, 255).

ДОСЯГА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **досяга́ти** 3. *О, покоління нездоланних, вік твій є вічним пориванням до мети, є впертим досяганням височіні І мужнім подоланням перешкод* (Дмит., Вітчизна, 1948, 7).

ДОСЯГА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОСЯГТИ** *і* **ДОСЯГНУ́ТИ,** сягну́, ся́гнеш; *мин. ч.* досяг, ла́, ло́ *і* досягну́в, ла, ло; *док., перех. і неперех.* 1. Доходити, доїжджати до якого-небудь місця, добиратися, діставатися куди-небудь. *Ішли* [заробітчани] *здебільшого за Самару, в синельниківські степи, досягаючи іноді навіть Славгорода* (Гончар, Таврія.., 1957, 7); *Максим з козаками досягнув берега і зайняв спуск до переправи* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 145); // Доходити до кого-, чого-небудь, поширюватися до якого-небудь місця (про звуки, світло і т. ін.). *По Дунаєві дівчата співають, Через море аж до Києва голоси досягають...* (Мирний, V, 1955, 277); *Невеличка лампа світила тільки на один кінець довгого стола, на дзеркало, і тихий світ од неї ледве досягав до білих стін* (Н.-Лев., IV, 1956, 160); // Доторкатися, дотягуватися до чого-небудь. *Грицько, височезного зросту та ще в кобеняці, досягав головою аж до самої стелі* (Мирний, III, 1954, 12); *Із стріх бухав огонь угору, немов то присідав, то підскакував, хотячи досягнути до неба* (Фр., VI. 1951, 98).

2. Доходити до якого-небудь рівня, до певної межі (про розмір, вагу, кількість і т. ін.). *Мороз досягав кільканадцяти градусів* (Гончар, Таврія.., 1957, 702); *Заробіток його досяг значної суми* (Ю. Янов., II, 1954, 100); *Розвиток сучасної науки знаходиться на такому високому рівні і досягає таких широких масштабів, що стає необхідною планова організація наукових досліджень* (Мікр. ж., XXII, 2, 1960, 5); *Ще вище блищали зморшкуваті прямовисні скелі, порослі мохом та лишайником, або тяглися величезні поля льодовиків, де крига досягала кільканадцяти сажнів товщиною* [завтовшки] (Тулуб, В степу.., 1964, 117).

3. Домагаючись, добиваючись, діставати, одержувати бажане. *Робітники і селяни без поміщиків і капіталістів спільно працюють і в цьому відношенні досягають успіхів..* (Ленін, 31, 1951, 294); [Р і ч а р д:] *Я досяг, чого хотів* (Л. Укр., III, 1952, 110); *Мати виставлялася і з столовими приборами, і з потравами перед молодим паничем і очевидячки досягла до своєї мети* (Н.-Лев., IV, 1956, 123); *Павленко заявив, що Наташа поставила рекорд, якого може досягнути жінка радянської країни* (Скл., Хазяїни, 1948, 279).

ДОСЯГА́ТИСЯ, а́ється, *недок.* Пас. до **досяга́ти** 3. *..справжнє визволення мас від гніту і свавілля ніде й ніколи на світі не досягалося ні чим іншим, як тільки самостійною, геройською, свідомою боротьбою самих цих мас* (Ленін, 17, 1949, 63).

ДОСЯ́ГНЕННЯ, я, *с.* 1. *тільки одн.* Дія за знач. **досяга́ти.** *Можливість досягнення людиною Місяця і сусідніх планет сонячної системи перестала бути мрією* (Рад. Укр., 22.VIII 1962, 2); *Дуже важливими.. засобами для досягнення відповідних динамічних ступенів і відтінків у виконанні музичних творів є постава, голова, обличчя й очі диригента* (Осн.. диригув., 1960, 184); *Сила кожного вільнолюбного народу полягає в одвічному шуканні правди.., в досягненні конкретної істини* (Тич., III, 1957, 256).

2. Позитивний результат роботи; успіх. *За досягнення у сільському господарстві Вінницька область нагороджена орденом Леніна* (Цюпа, Україна.., 1960, 247); *Художні скарби письменників-реалістів ввійшли в духовну скарбницю нашого народу, а їхні творчі досягнення продовжує і розвиває радянська література* (Мал., Думки.., 1959, 7).

ДОСЯГНУ́ТИ *див.* **досяга́ти.**

ДОСЯ́ГНУТИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **досягну́ти** 2, 3. *Імперіалізм є найвищий ступінь розвитку*

капіталізму, досягнутий лише в XX столітті (Ленін, 21, 1950, 263); *Він казав про те, що не можна заспокоюватися на досягнутих результатах* (Донч., I, 1956, 500); // **досягнуто**, *безос. присудк. сл. За останні роки у нас досягнуто нового могутнього технічного прогресу* (Ком. Укр., 11, 1960, 86).

2. *у знач. ім.* **досягнуте**, того, *с.* Те, чого досягли, домоглися. *Радянські люди ніколи не заспокоюються на досягнутому* (Рад. Укр., 26.X 1956, 1).

ДОСЯГТИ́ *див.* **досяга́ти.**

ДОСЯ́ЖНИЙ, досяжна́, досяжне́. Якого можна досягти, домогтися. *В який ми час живем, які Нам світяться вогні, Які досяжні і близькі Нам комунізму дні!* (Воронько, Три покоління, 1950, 66).

ДОСЯ́ЖНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **досяжний**. *З трьох боків оточували* [команду бійців] *німецькі солдати, то просуваючись поповзом, то перебігаючи за межами досяжності пострілу* (Ле, Мої листи, 1945, 105); *Для наддалеких балістичних ракет характерне значне збільшення радіуса досяжності при порівняно невеликому зростанні швидкості* (Наука.., 5, 1961, 31).

ДОСЬЄ́, *невідм., с., спец.* Зібрання документів, що стосуються якого-небудь питання, якої-небудь справи, а також папка з такими документами. *Досьє доктора Чарльза Томаса.. свідчило, що біографія дослідника без плям* (Рибак, Час.., 1960, 641).

ДОСЬОРБА́ТИ *див.* **досьо́рбувати.**

ДОСЬОРБА́ТИСЯ *див.* **досьо́рбуватися.**

ДОСЬО́РБУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОСЬОРБА́ТИ**, сьо́рба́ю, сьо́рба́єш, *док., перех., розм.* Сьорбаючи, доїдати рідку їжу до кінця, до певної межі.

ДОСЬО́РБУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОСЬОРБА́ТИСЯ**, сьо́рба́юся, сьо́рба́єшся, *док.* Сьорбаючи, зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного.

ДОТ, а, *ч.* Скорочення: довгочасна огнева точка (оборонна споруда для прикриття артилерійської зброї та її обслуги). *В степу виростають протитанкові рови, окопи, споруджуються доти і дзоти* (Кучер, Чорноморці, 1956, 112).

ДОТАВА́ТИ, тає́, *недок.*, **ДОТА́ПУТИ**, не, *док.* Закінчувати танути.

ДОТА́НУТИ *див.* **дотава́ти.**

ДОТАНЦЮВА́ТИ *див.* **дотанцьо́вувати.**

ДОТАНЦЮВА́ТИСЯ *див.* **дотанцьо́вуватися.**

ДОТАНЦЬО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОТАНЦЮВА́ТИ**, ю́ю, ю́єш, *док.* 1. *перех. і неперех.* Закінчувати який-небудь танець, доводити його до кінця. *Від музики здригався зал ..Го Терешкевич — генерал Ще дотанцьовував мазурку* (Шер., Дорога.., 1957, 130); *Так і дотанцювала* [Надія] *до кінця, не зводячи з нього погляду* (Чаб., Тече вода.., 1961, 14).

2. *неперех.* Танцюючи або роблячи рухи, подібні до танцю, доходити до якого-небудь місця. [Один з парубків:] *Ану, затинай «Дуба». Чи дотанцюю до села?* (Кроп., I, 1958, 484); — *Глянь, Іва, яка доріжка! Яка краса! Га! А скажи, коли б ця доріжка була тверда — до самої Турції можна було б дотанцювати?* (Збан., Мор. чайка, 1959, 82).

ДОТАНЦЬО́ВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОТАНЦЮВА́ТИСЯ**, ю́юся, ю́єшся, *док.* 1. Багато танцюючи, доводити себе до чого-небудь небажаного, неприємного.

2. *тільки док., перен., розм.* Необережними, легковажними і т. ін. вчинками довести себе до чого-небудь небажаного, неприємного.— *Він ще до свого дотанцюється, — похмуро пообіцяв дід* (Стельмах, Хліб.., 1959, 430);—*В нас місток на греблі завалився, треба об'їздити Новоселицю... Дотанцювалися* (Кучер, Прощай.., 1957, 69).

ДОТАСКА́ТИ *див.* **дота́скувати.**

ДОТА́СКУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОТАСКА́ТИ**, а́ю, а́єш, *док., перех., розм.* 1. Із зусиллям доносити, доставляти кого-, що-небудь до якогось місця. *Через превелику силу дотаскали Марусю, положили на лаві, вкрили рядном* (Кв.-Осн., II, 1956, 81).

2. Закінчувати носити, перено́сити що-небудь. *Дотаскати дрова в сарай.*

3. Доношувати що-небудь старе, приношене (одяг, взуття).

ДОТА́ЦІЯ, і, *ж.* Додаткові асигнування з державного бюджету підприємству, установі або організації для покриття перевитрат та інших потреб. *Колективи передових шахт відмовляються від державної дотації* (Рад. Укр., 10.IV 1959, 1).

ДОТЕКТИ́ *див.* **дотіка́ти.**

ДОТЕМНА́, *присл., розм.* До настання темноти. *Кароль.. мовчки підганяв коней, щоб дотемна встигнути додому* (М. Ол., Леся, 1960, 136); *Горленко дотемна обходить служби, придивляється до всього* (Крот., Сини.., 1948, 77).

ДО́ТЕП, у, *ч.* 1. Кмітливий влучний вислів із сатиричним або жартівливим відтінком. *Я знов розвішував вуха, слухаючи їх оповідань, жартів, вигадок та дотепів* (Фр., IV, 1950, 205); *Марія терпляче зносила і глузування, і в'їдливі дотепи* (Руд., Остання табля, 1959, 21).

◇ **Сипати до́тепами (до́тепи)** *див.* **си́пати.**

2. *розм.* Здібність оформляти думку у вигляді влучних, гострих або смішних висловів. [Анна:] *Справді, він не без дотепу, твій дон Жуан!..* (Л. Укр., III, 1952, 334); *Якби тому хлопові дати можливість розправити крила!.. Якими талантами, якою глибиною мислі, яким дотепом, яким генієм у винахідництві, якою красою мови й пісні блиснув би він перед світом!* (Вільде, Сестри.., 1958, 277).

ДОТЕ́ПА, и, *ж., розм., рідко.* 1. Надто тямуща в якій-небудь галузі людина; знавець своєї справи. *Суддею у нас був такий дотепа.*

2. *заст.* Дотепність (у 1 знач.).— *Тебе я поважаю за твою дотепу та завзяття* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 129).

ДОТЕПЕ́Р, *присл.* До цього часу, до цих пір. *Я завжди був великим оптимістом і дотепер не втратив віри у людей, у перемогу всього світлого над темрявою і злом* (Коцюб., III, 1956, 281); *З'явились нові поняття, які суперечили тому, що дотепер він знав* (Вільде, Сестри.., 1958, 493).

ДОТЕПЕ́РІШНІЙ, я, є. Який був у минулому, стос. до минулого. *Найбільше голосів падало на старого, дотеперішнього війта* (Фр., VIII, 1952, 16); *Історія всіх дотеперішніх суспільств рухалась у класових протилежностях, які в різні епохи складалися по-різному* (Комун. маніф., 1947, 33); *Кожний дальший день за два дотеперішні стане* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 51).

ДОТЕ́ПНИЙ, а, е. 1. Який відзначається дотепністю. *Богдан був дотепний, жартівливий, говорив багато, тільки Насті боляче було слухати його мову* (Л. Укр., III, 1952, 586); *Лука Митрофанович був веселою, жвавою і дотепною людиною* (Коз., Нові Потоки, 1948, 47); // Пройнятий дотепністю. *Товариші його* [Л. Мартовича] *шанували, а любили за його веселу вдачу й ще за ті дотепні оповідання, які він видумував* (Стеф., II, 1953, 22); *Товариші для сміху написали дотепного листа і дуже шкодували, що не можуть бачити мого здивованого обличчя* (Коп., Сон. рапок, 1951, 172).

2. Оригінальний щодо свого розв'язання, зроблений майстерно, з витонченістю. *Він перший обвішав Асканію своїми дотепними шпаківнями* (Гончар, Тав-

рія.., 1957, 184); *В Першотравневому саду вони зацікавились дотепним фонтанчиком, що сам обертався й розкидав навколо себе вісімками струмені* (Сміл., Крила, 1954, 23).

3. *до чого, на що, рідко.* Здібний, здатний. *Батько й мати журяться: — Що нам з тобою, сину, робить, що ти ні до чого не дотепний?* (Укр.. казки, 1951, 233); *От заходився раз Кирило мій Плести у хаті ясла. На що, на що — на це дотепний був* (Гл., Вибр., 1957, 219).

ДОТÉПНИК, а, *ч.* Дотепна людина. *Хтось з похмурих дотепників, які траплялися навіть у таких умовах* [в концтаборі], *назвав те приміщення «салоном смерті...»* (Коз., Гарячі руки, 1960, 6).

ДОТÉПНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **дотéпник.**

ДОТÉПНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Витонченість думки і здібність оформляти її у вигляді влучних, гострих або смішних висловів. *Своїм оптимізмом, дотепністю, живим темпераментом він завойовує симпатії глядачів* (Мист., 1, 1959, 20).

2. Виразність і точність у передаванні суті чого-небудь. *Це була думка, геніальна своєю простотою й дотепністю* (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 82).

ДОТÉПНО. Присл. до **дотéпний** 1, 2. *Старицький справді дуже дотепно говорить про Лисенка і Бетховена* (Л. Укр., V, 1956, 239); *В умінні влучно і дотепно жартувати герої п'єс О. Є. Корнійчука навряд чи знають собі рівних* (З глибин душі, 1959, 114).

ДОТЕРМІНÓВО. *присл.* Те саме, що **достроко́во.** *Весною 1915 року мене дотерміново «забрили» в солдати царської армії* (Ле, В снопі.., 1960, 297).

ДОТЕРПІ́ТИ, терплю́, тéрпиш, *док.* Витерпіти до кінця, до якого-небудь часу. *Тяжко жити; зникли сили; Рветься грудь моя. Люте горе до могили Чи дотерплю я?* (Граб., I, 1959, 280); *Дотерпів до ночі, поки Олекса заснув* (Мур., Бук. повість, 1959, 170).

ДОТÉРТИ *див.* **дотира́ти.**

ДОТЕСА́ТИ *див.* **дотíсувати.**

ДÓТИ, *присл.* 1. До тих пір, до того часу. *Вони танцювали доти, доки зовсім потомились* (Н.-Лев., II, 1956, 33); *З перемогою в нашій країні Великої Жовтневої соціалістичної революції покладено початок новим, доти не знаним в історії людства умовам суспільно-економічного життя трудящих мас* (Рильський, III, 1956, 144).

2. *розм.* До того місця.

ДÓТИК, у, *ч.* 1. Дія за знач. **дотика́ти** 1 і **дотика́тися.** *Мене збудив знов холодний дотик дідової руки, простягненої з сусіднього ліжка* (Фр., IV, 1950, 184); *Вона тягнеться рукою до тернової гілки і відчуває дотик гострих колючок* (Шиян, Баланда, 1957, 229).

2. Відчуття, що виникає при стиканні шкіри з навколишнім середовищем. *Комахи мають органи зору, нюху, дотику, смаку і слуху* (Захист рослин.., 1952, 32); *Макс був сліпий.. половину свого життя, і вже давно навчився замінювати зір відчуттям, дотиком, інстинктом* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 49).

ДОТИКА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до дотику (у 2 знач.), зв'язаний з ним. *Дотикальні рефлекси;* // Який служить для дотику. *Дотикальні органи.*

ДОТИКА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дотика́ти** 1 і **дотика́тися.** *Дотикання до людини, яка перебуває під струмом, небезпечне для життя* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 143).

ДОТИКА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех., діал.* 1. Доторкатися. [Г е р р і с о н:] *Всі вони* [робітники], *коли дотикали щіточкою вуст, впускали в свій організм певну долю радію* (Ірчан, I, 1958, 261).

◇ **Землí не дотика́ти** — те саме, що **Землí не доторка́тися** (*див.* **доторка́тися**). *Леон Гаммершляг ходив, землі не дотикаючи з гордості і радості* (Фр., V, 1951, 382).

2. Діяти на органи відчуття. *Сморід по-іншому нас дотикав, як колір кривавий, Смак доступається органів наших, як запах та колір* (Зеров, Вибр., 1966, 178).

3. *перен.* Завдавати кому-небудь неприємностей ущипливими, дошкульними словами або діями. *В ній і тепер ще повно егоїзму й фальшу, яким дотикала болючо* [болюче] *не одну душу коло себе* (Коб., III, 1956, 147).

ДОТИКА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.* Доторкатися до кого-, чого-небудь. *Гості ходили, пальцями дотикалися до прикрас, в захопленні головами хитали* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 526); *З хвилину сиділи вони, мало не дотикаючись головами, але дивлячись один мимо одного* (Шовк., Інженери, 1956, 155).

ДОТИКÓВИЙ, а, е. Стос. до дотику (у 2 знач.), зв'язаний з ним. *У тварин умовні рефлекси утворюються на велику кількість різних ознак предметів, на звуки і запахи, зв'язані з ними, на дотикові і смакові подразнення* (Метод. викл. анат.., 1955, 210); *Дотиковий нерв.*

ДОТИНА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОТНУ́ТИ** *і* **ДОТЯ́ТИ,** тну́, тне́ш, *док., діал.* Допікати, дошкуляти.— *Що вона має мені дотинати? Я їй покажу!.. І ядушливий Семен «показував» жінці сп'яна всю, скільки мав, свою силу* (Л. Укр., III, 1952, 637);— *З дому передають, що дужі здорові, тільки шляхта вража так уже дотинає, що й писнути ніяк* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 14).

ДОТИ́НОК, нку, *ч., діал.* Докір, дошкульне слово. — *Не знаєш елементарної річі,— з їдким дотинком сказала пані Трацька* (Фр., III, 1950, 367).

ДОТИНЯ́ТИСЯ, я́юся, я́єшся, *док., розм.* Тиняючись, зазнати чого-небудь небажаного, неприємного.

ДОТИРА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОТÉРТИ,** тру́, тре́ш, *док., перех.* Закінчувати терти що-небудь; терти до кінця, до певної межі.

ДОТИРА́ТИСЯ, а́ється, *недок.* Пас. до **дотира́ти.**

ДОТИСКА́ТИ, а́ю, а́єш *і* **ДОТИ́СКУВАТИ,** ую, уєш, *недок.*, **ДОТИ́СНУТИ,** ну, неш, *док., перех.* Закінчувати тиснути.

ДОТИ́СКУВАТИ *див.* **дотиска́ти.**

ДОТИ́СНУТИ *див.* **дотиска́ти.**

ДОТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Який дотикається до кого-, чого-небудь; // *перен.* Який має відношення до кого-, чого-небудь; якого стосується, торкається що-небудь. *Сю відомість приніс мені дотичний пан сам особисто* (Фр., IV, 1950, 171); — *Чи в словах його було й до мене щось дотичне? Та й хто він сам — не знав я* (Тич., I, 1957, 217).

2. *у знач. ім.* **дотúчна,** ної, *ж., мат.* Пряма лінія, що має з кривою одну спільну точку, але не перетинає її. *Магнітна силова лінія проводиться так, що дотична до неї в будь-якій її точці вказує напрям сил, що діють в цій точці на північний полюс магнітної стрілки* (Курс фізики, III, 1956, 147).

ДОТІКА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ДОТЕКТИ́,** ечу́, ече́ш, *док.* 1. Закінчувати текти; текти до якого-небудь місця, до певної межі. *Самара дотікає Поміж нив, серед веселок, Обминаючи три дуби* (Ус., На.. берегах, 1951, 112).

2. *тільки недок.* Знемагати від втрати крові. *У Данки.. Кров'ю братик дотікає* (Граб., I, 1959, 268).

ДОТÍСУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОТЕСА́ТИ,** тешу́, те́шеш, *док., перех.* Закінчувати тесати що-небудь. *Дотісувати дошку.*

ДОТÍСУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **дотíсувати.**

ДОТКÁТИ, тчý, тчéш, *док., перех.* Закінчити ткати що-небудь; ткати до кінця, до певної межі. [К а с с а н д р а:] *Жалобні шати маю, а на покрив смертельний ти сама давно напряла, не знаю тільки, чи доткати встигнеш* (Л. Укр., II, 1951, 262).

ДОТКЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який любить говорити дошкульні слова. *Дотклива людина.*

2. *перен.* Дошкульний, гострий (про слова, холод і т. ін.). *Засміявся і Ян, узявши руку дружини в свою, потиснув її, а потім поцілував, у чому пані Софія відчула дотклнвий натяк на охололу вже ніжність* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 161).

ДОТКЛИ́ВО. Присл. до **дотклúвий.** *Кашель перестає сливе зовсім, тільки на серці частенько млоїть (щовечора щось там колупає і таки досить дотклиро)* (Л. Укр., V, 1956, 340).

ДОТКНУ́ТИ, пý, пéш, *док., перех. і неперех., діал.* Однокр. до **дотикáти.**

ДОТКНУ́ТИСЯ, нýся, нéшся, *док., розм.* Однокр. до **дотикáтися.** *Оповідав* [дід] *і про такі скарби, які стережуть змії в печерах або що закляті так, що їх доткнутись не можна* (Фр., VI, 1951, 184).

ДОТЛÁ, *присл.* Повністю, цілком; до останку. [С е м е н:] *Ото, як згоріло усе, батько твій почав пити; пропив усе дотла, а далі й сам помер...* (Кроп., I, 1958, 114); — *Втрачу руку серед бою — я стрілятиму й одною, буду нищить вас* [фашистів] *дотла* (Тич., II, 1957, 100); *Від самого спуску і до церкви — третини села як не було: вигоріло дотла* (Довж., I, 1958, 174).

ДОТЛІВáТИ, áю, áєш, *недок.*, **ДОТЛІ́ТИ,** íю, íєш, *док.* 1. Закінчувати тліти. *В каміні дотлівали поліна* (Н.-Лев., IV, 1956, 239); *У Македонових руках дотлівав вогник цигарки* (Шиян, Гроза.., 1956, 331); * Образно. *Дотлíває життя, як сумний каганець; Жити ж хочеться, хочеться!* (Граб., I, 1959, 362); *Довгий робочий день літній уже дотлíває* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 152).

2. Закінчувати розкладатися; догнивати. *Тута ж* [у рову] *іноді і дохла собака або кішка дотлівали* (Мирний, IV, 1955, 14).

ДОТЛІВáЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **дотлівáти.** *На огнищу димилася ще дотлíваюча остання колода* (Фр., II, 1950, 36); *Іван садовить Ольгу на шкіру, потім швидко підкидає хворосту в дотлíваюче вогнище* (Галан, Гори.., 1956, 131).

ДОТЛІ́ТИ *див.* **дотлівáти.**

ДОТНУ́ТИ *див.* **дотинáти.**

ДОТÓВПИТИСЯ, плюся, пишся; *мн.* дотóвпляться; *док., розм.* Розштовхуючи кого-небудь, пробратися кудись.— *Там у млині так завізно, що трудно було дотовпитися* (Н.-Лев., II, 1956, 311); *До буфетної стойки, певне, й не дотовпишся* (Коз., Сальвія, 1956, 307).

ДОТОПИ́ТИ [1] *див.* **дотóплювати** [1].

ДОТОПИ́ТИ [2] *див.* **дотóплювати** [2].

ДОТОПИ́ТИСЯ [1] *див.* **дотóплюватися** [1].

ДОТОПИ́ТИСЯ [2] *див.* **дотóплюватися** [2].

ДОТÓПЛЮВАТИ [1], юю, юєш, *недок.*, **ДОТОПИ́ТИ,** топлю́, тóпиш; *мн.* дотóплять; *док., перех.* Закінчувати розплавлювати що-небудь. *Дотоплювати віск.*

ДОТÓПЛЮВАТИ [2], юю, юєш, *недок.*, **ДОТОПИ́ТИ,** топлю́, тóпиш; *мн.* дотóплять; *док.* Закінчувати топити в печі.

ДОТÓПЛЮВАТИСЯ [1], юється, *недок.*, **ДОТОПИ́ТИСЯ,** тóпиться; *мн.* дотóпляться; *док.* 1. Повністю розплавлятися; топитися до кінця. *Сало дотоплюється в печі.*

2. *тільки недок.* Пас. до **дотóплювати** [1].

ДОТÓПЛЮВАТИСЯ [2], юється, *недок.*, **ДОТОПИ́ТИСЯ,** тóпиться; *мн.* дотóпляться; *док., безос.* Закінчувати, переставати топитися. *У печі уже дотоплювалось.*

ДОТОПТáТИ *див.* **дотóптувати.**

ДОТÓПТУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОТОПТáТИ,** топчý, тóпчеш, *док., перех.* Закінчувати топтати що-небудь; топтати до кінця. * Образно. *Мотрина Дарій, що дотоптувала стежкою життя п'ятий десяток літ, розгублено позирала ззаду на схвильованих дівчат* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 243).

ДÓТОРК, у, *ч.* Те саме, що **дóтик** 1. *Довго будуть відчувати плечі доторк портупеї* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 86); * Образно. *Наближалася осінь, але навколо не відчувався її доторк* (Скл., Помилка, 1933, 107).

ДОТОРКáННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доторкáти** і **доторкáтися.** *Білий порох вставав над дорогою, мов дим, навіть від найменшого доторкання* (Л. Укр., III, 1952, 604).

ДОТОРКáТИ, áю, áєш, *недок., рідко.* 1. Те саме, що **доторкáтися.**

2. *перен.* Виводити з стану душевної рівноваги, досаждати чим-небудь.

◇ **Доторкáти до живóго** *див.* **живúй.**

ДОТОРКáТИСЯ, áюся, áєшся *і* **ДОТÓРКУВАТИСЯ,** уюся, уєшся, *недок.* 1. Дотикатися, торкатися до кого-, чого-небудь. *Він доторкався до неї* [брили] *пальцями, що застрягали в м'якій віск* (Фр., VIII, 1952, 410); *Внаслідок полягання стебел доторкаються* [качани] *до землі й псуються* (Колг. Укр., 1, 1957, 11); *Ватя почувала тривогу в душі, але механічно водила руками по клавішах, ледве доторкувалась до їх* (Н.-Лев., IV, 1956, 115); *Нараз дівчина відчула, що до її руки ледве чутно доторкуються його губи* (Шовк., Інженери, 1956, 122); *Була та жовта книга* [«Кобзар»] *і без оправи, і без перших та останніх сторінок, видно, читана і перечитана до того, що навіть сам власник книги боявся до неї доторкуватись* (Збан., Сеспель, 1961, 91); * Образно. *Ще не припікає* [сонце] *як слід, а тільки лагідно, ласкаво доторкається до обличчя* (Коп., Як вони.., 1961, 5); // *перев. з запереч.* не. Пробувати, куштувати, їсти що-небудь. *Вона не доторкалася ні до якої страви* (Коб., II, 1956, 113);— *Гляди мені, як будем обідать, то ти ні до чого не доторкуйсь* (Стор., I, 1957, 38); // Братися за що-небудь, розпочинати роботу над чим-небудь. *Де тільки руки її доторкалися або де око зирнуло,— все те з хмурого, сумного прояснялося, біліло, ніби всміхалося* (Мирний, I, 1949, 359).

◇ **Землі не доторкáтися (дотóркуватися)** — дуже легко й швидко бігти, іти і т. ін. *Біжить* [Галя] *вулицею і землі не доторкається, а на душі так їй чогось-то весело, так весело...* (Кв.-Осн., II, 1956, 320).

2. *перен.* Зачіпати, піднімати, розв'язувати що-небудь, братися за щось. *Ми не дозволимо підлим зрадникам українського народу доторкатися до наших національних святинь!* (Рильський, III, 1956, 37); *Людина* [Шухновський] *тактовна, вміє сказати слово, доторкується до живої рани обережно* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 118).

ДОТОРКНУ́ТИ, нý, нéш, *док., рідко.* Однокр. до **доторкáти.** [Д е м к о:] *Як тільки діжду пилипівки, покину пить і зарік дам, щоб ніколи й до губів її не доторкнути* (Кроп., II, 1958, 196).

ДОТОРКНУ́ТИСЯ, нýся, нéшся, *док.* Однокр. до **доторкáтися.** *Щука взяв подарунок, доторкнувся устами до сукні молодої і щось прогарчав собі під ніс* (Стор., I, 1957, 377); *Тихенько присіла* [Марина] *до нього й доторкнулась обережно рукою до лоба* (Головко, I, 1957, 464); *Володимир сидів нерухомо, боячись навіть доторкнутися до страви* (Руд., Вітер.., 1958, 77); *Досить доторкнутися до такої ролі, і вона оживає без мук творчості, без шукань і майже без технічної роботи* (Моє життя в мист., 1955, 147).

ДОТО́РКУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дото́ркуватися.** *Безпомічний рух, яким вона шукала стіну, і обережне доторкування долонею до стіни на кожному кроці так вразили мене, що я не одразу зрозумів, що передо мною сліпа* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 113).

ДОТО́РКУВАТИСЯ *див.* **доторка́тися.**

ДОТО́ЧЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **доточи́ти** [1]. *Синю сатинову сорочку.. оперізував доточений.. вузенький пояс* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 244).

ДОТО́ЧЕННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **доточи́ти**[1].

2. Те, чим доточене що-небудь.

ДОТОЧИ́ТИ [1] *див.* **дото́чувати** [1].

ДОТОЧИ́ТИ [2] *див.* **дото́чувати** [2].

ДОТО́ЧУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дото́чувати** [1].

ДОТО́ЧУВАТИ [1], ую, уєш, *недок.*, **ДОТОЧИ́ТИ,** точу́, то́чиш, *док.*, *перех.* 1. Подовжувати предмет приєднанням чого-небудь. *Кожен член бригади може виконувати різні операції — бурити, працювати на породонавантажувальній машині, укладати рейки, доточувати вентиляційні труби* (Веч. Київ, 15.VII 1957, 4); *Не розгубивсь я.., Рвонув вірьовки верхній шмат. Одрізав, доточив униз, Спустився десь у верболіз...* (Нех., Казки.., 1958, 19); * Образно.— *Панам що — вони й днем доточують літню ніч, а мужик удень робить, мов чорний віл, а на ніч жене скотину* (Стельмах, Хліб.., 1959, 492).

2. *перен.* Говорити чи писати на додаток до чого-небудь. *До декрета про націоналізацію землі він доточував своє* (Панч, II, 1956, 14); — *Довів* [Радивон] *до занепаду ферму! — потвердив Мусій Завірюха.— Мало не занапастив скот! — доточив і своє слово тракторист Сень* (Горд., I, 1959, 591).

3. Закінчувати гострити що-небудь. *Доточувати ніж.*

4. Гризучи, вгідаючи дірки, повністю пошкоджувати що-небудь; точити що-небудь до кінця, до певної межі. *От руки! Вже багато з того, що змайстровано ними, доточує шашіль, а вони ще міцні, невгамовні, все роблять нове та нове* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 271).

ДОТО́ЧУВАТИ [2], ую, уєш, *недок.*, **ДОТОЧИ́ТИ,** точу́, то́чиш, *док.*, *перех.* 1. Доливати рідину до певної межі. *Продавщиця доточила пива до позначки* (Смолич, День.., 1950, 24).

2. *діал.* Довівати що-небудь. *Пшениці треба було доточити, щоб у Щербанівку в заготконтору відвезти* (Головко, I, 1947, 210).

ДОТРИ́МАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дотри́мати** і **дотри́матися.** *Правління разом з партійною організацією і широким активом колгоспників насамперед правильно і чітко спланувало всі заходи, подбало про суворе дотримання принципу матеріальної заінтересованості* (Колг. Укр., 12, 1956, 2); *Не дуже піклуючись про дотримання правил, переліз* [Олег] *через огорожу* (Руд., Вітер.., 1958, 279).

ДОТРИ́МАТИ *див.* **дотри́мувати.**

ДОТРИ́МАТИСЯ *див.* **дотри́муватися.**

ДОТРИ́МУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дотри́мувати** і **дотри́муватися.**

ДОТРИ́МУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОТРИ́МАТИ,** аю, аєш, *док.*, *перех.* 1. Тримати кого-, що-небудь до певного строку.

2. *перен.* Точно, без відхилень виконувати, здійснювати що-небудь обіцяне, загадане, необхідне і т. ін. *Кандиба деякий час суворо дотримував обіцянку і зовсім не пив* (Дмит., Розлука, 1957, 175); *На перевозі Максим гостро наказав козакам загону дотримувати цілковитої тиші* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 320); — *Обіцяла я тобі одкритки з дороги посилати, але й того не дотримала* (Л. Укр., V, 1956, 420); *Він таки дотримав свого слова* (Гур., Новели, 1951, 226); *Бронко надто добре знав батька, щоб сумніватися в тому, що він дотримає погрози* (Вільде, Сестри.., 1958, 119); // Берегти, охороняти що-небудь. *Вони суворо дотримували тайни* (Ю. Янов., I, 1954, 57).

ДОТРИ́МУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОТРИ́МАТИСЯ,** аюся, аєшся, *док.* 1. Витримувати, витерплювати що-небудь до певного строку.

2. *тільки недок.* Під час руху триматися якомога ближче до чого-небудь. *Дотримуватися правого боку.*

3. Діяти відповідно до чого-небудь, згідно з чимнебудь. *Карташ дотримувалася плану Максимова* (Собко, Стадіон, 1954, 219); *Говорила вона їдко, не вибираючи виразів, не дотримуючись правил звичайної пристойності* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 134); *Рустам Алаєв неточно дотримався Саїдової настанови* [не вчиняти весільного обряду] (Ле, Міжгір'я, 1953, 134).

4. *тільки недок.* Пас. до **дотри́мувати.**

ДОТУЛИ́ТИСЯ *див.* **дотуля́тися.**

ДОТУЛЯ́ТИСЯ, я́юся, я́єшся, *недок.*, **ДОТУЛИ́ТИСЯ,** тулю́ся, ту́лишся, *док.*, *до чого, чого, діал.* Доторкатися (у 1 знач.). *Ступав юнак легенько, начеб і не дотуляється до землі* (Грим., Син.., 1950, 109); *Пробувала* [Олена] *кілька раз дотулитися клямки* (Март., Тв., 1954, 122); *Олена дотулилась побожно складеними в поцілунок губами до книги і відклала її на полицю* (Чендей, Вітер.., 1958, 31).

ДОТЮ́ПАТИ, аю, аєш, *розм.* Тюпаючи, дійти кудинебудь. *Олекса дотюпав до Петрієвої хати* (Фр., VIII, 1952, 245).

ДОТЯГА́ТИ, а́ю, а́єш і **ДОТЯ́ГУВАТИ,** ую, уєш, *недок.*, **ДОТЯГТИ** і **ДОТЯГНУ́ТИ,** тягну́, тя́гнеш; *мин. ч.* дотя́г, ла́, ло́ і дотягну́в, ла, ло; *док.* 1. *перех.* Тягнучи кого-, що-небудь, доставляти до певного місця. *Дотягує* [Давид] *деревину до інших і скидає з неї налигача* (Стельмах, Хліб.., 1959, 495); // *розм.* З труднощами доводити до якого-небудь місця літак, машину і т. ін. *І все-таки льотчик закінчував бій перемогою, а потім дотягував літак до свого аеродрому* (Сміл., Сашко, 1957, 119).

2. *тільки док.*, *неперех.*, *перен.*, *розм.* Ледве дійти, доїхати, насилу добратися куди-небудь, до чого-небудь. *Дотягнув він додому потиху, усе думаючи про пригоди людські...* (Вовчок, I, 1955, 147); *Щось було знадобилося Ярошенкові у волості, так він ледве волами дотягнув* (Речм., Весн. грози, 1961, 82); *Покинувши відчинені ворота, не бачачи перед собою збентежених поглядів своїх домочадців, ледве дотяг* [Миронець] *до хати, прийшов у свій кабінет і там звалився у крісло* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 73).

3. *тільки док.*, *перех.*, *перен.*, *розм.* З труднощами довезти, донести, доставити кого-, що-небудь.— *Поїхав я в ліс — ледве дотяг ті дрова — не коня дали, жеребну кобилу* (Збан., Едипа, 1959, 136).

4. *перех.* Проводити, прокладати щось до якого-небудь місця, до якої-небудь межі. *Дещо, звичайно, треба ще тут доробити, треба дотягти, нарешті, залізницю до самого Валу* (Гончар, Таврія.., 1957, 675).

5. *перех. і неперех.*, *перен.* Доводити почате до кінця, до якої-небудь межі (перев. докладаючи великих зусиль). *Спотикаючись і витираючи піт, Качан дотягував свою скрипучу розмову* (Вас., I, 1959, 280); [К о н о н:] *Мабуть, до вечора і однієї ручки не дотягну з такою косою* (Кроп., II, 1958, 431); *Годієра почав далі довго і нудно оповідати.. і дотяг нарешті до того* [часу], *що його ближчі предки розбрелись по світі* (Фр., VIII, 1952, 95).

6. *неперех.*, *розм.* Зазнаючи різних ускладнень, добувати, витримувати до певного строку. *Не їв* [Іван] *нічого від самого ранку, та так ізголоднів, що ледве-*

не-ледве дотяг до вечора (Март., Тв., 1954, 35); — *А головне зараз — худоба, коні. Аби хоч як-небудь дотягнути до паші та обсіятись* (Стельмах, Правда.., 1961, 114); // *перех. і неперех.* Жити, існувати якийсь строк або до якого-небудь строку; доживати. *Виснажені, до краю знесилені, ми певні були в той час, що дотягаємо свої останні дні* (Коз., Гарячі руки, 1960, 5);— *Дотягне* [дід] *до ста років,— обізвалась Сусанна Уласівна* (Н.-Лев., IV, 1956, 115).

7. *перех.* Співати до кінця; доспівувати. *Дотягти пісню.*

8. *перех., розм.* Затримувати, відтягувати виконання чого-небудь до певного часу.

9. *перех., розм.* Докурювати (перев. жадібно). *Притулившись спиною до одвірка, він, ніким не помічений, дотягував недокурок* (Логв., Літа.., 1960, 65).

ДОТЯГА́ТИСЯ [1], а́юся, а́єшся *і* **ДОТЯ́ГУВАТИСЯ,** уюся, уєшся, *недок.*, **ДОТЯГТИ́СЯ** *і* **ДОТЯГНУ́ТИСЯ,** тягну́ся, тя́гнешся; *мин. ч.* дотя́гся, ла́ся, ло́ся *і* дотягну́вся, лася, лося; *док.* 1. Витягуючись або простягаючи що-небудь, діставати кого-, що-небудь, доторкуватися до кого-, чого-небудь. *Мстислав ледве дотягнувся до шворки і сіпнув* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 412).

2. *розм.* Простягаючись, досягати якого-небудь місця, якоїсь межі. *Це коріння горіха дотяглося до їхніх коренів, і вони* [яблуньки] *рятуються втечею, повернувши свою кореневу систему в інший бік...* (Донч., VI, 1957, 624).

3 Поволі, з труднощами добиратися до якого-небудь місця, до чого-небудь. *Шура зайшла в сад, втомлено дотяглася до якогось дерева і, охопивши руками мокрий, холодний стовбур, застигла* (Гончар, I, 1954, 168).

4. *перен., перев. безос.* Поволі доходити до якого-небудь строку (про час). *Так дотяглося до перших вишневих ягід, і Саїд вирішив одвідати матір у Чадаку* (Ле, Міжгір'я, 1953, 125).

ДОТЯГА́ТИСЯ [2], а́юся, а́єшся, *док., розм.* Багато носячи важких предметів, зазнати чого-небудь неприємного. *Тягав на собі важке та й дотягався, що тепер лежить* (Сл. Гр.).

ДОТЯГНУ́ТИ *див.* **дотяга́ти.**

ДОТЯГНУ́ТИСЯ *див.* **дотяга́тися** [1].

ДОТЯГТИ́ *див.* **дотяга́ти.**

ДОТЯГТИ́СЯ *див.* **дотяга́тися**[1].

ДОТЯ́ГУВАТИ *див.* **дотяга́ти.**

ДОТЯ́ГУВАТИСЯ *див.* **дотяга́тися** [1].

ДОТЯ́ТИ *див.* **дотина́ти.**

ДОТЬО́ПАТИ, аю, аєш, *розм.* Тьопаючи, дійти кудись.

ДОТЬО́ПАТИСЯ, аюся, аєшся, *док., фам.* Те саме, що **дотьо́пати.** *Вона більше думала про Мар'янівку, коли і як вона дотьопається до неї і чи знайде хоч там захист* (Мирний, III, 1954, 400).

ДОУКОМПЛЕКТО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **доукомплектува́ти.** *Підрозділи, доукомплектовані останнім часом, ішли й ішли заповненими, зімкнутими рядами, що зникали вдалині* (Гончар, I, 1954, 393).

ДОУКОМПЛЕКТО́ВУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доукомплекто́вувати** і **доукомплекто́вуватися.**

ДОУКОМПЛЕКТО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОУКОМПЛЕКТУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *док., перех.* Закінчувати укомплектовувати що-небудь.

ДОУКОМПЛЕКТО́ВУВАТИСЯ, ується, *недок.*, **ДОУКОМПЛЕКТУВА́ТИСЯ,** у́ється, *док.* 1. Закінчувати укомплектовуватися. *Доукомплектовувались штати робітників та інженерно-технічних працівників.*

2. *тільки недок.* Пас. до **доукомплекто́вувати.**

ДОУКОМПЛЕКТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доукомплектува́ти** і **доукомплектува́тися.**

ДОУКОМПЛЕКТУВА́ТИ *див.* **доукомплекто́вувати.**

ДОУКОМПЛЕКТУВА́ТИСЯ *див.* **доукомплекто́вуватися.**

ДОУ́МУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОВМИ́ТИСЯ,** млю́ся, ми́шся; *мн.* довмля́ться; *док., діал.* Додумуватися, розмірковувати.— *Дивляться діти на мене та доумуються, за що мені такий талан!* (Вовчок, VI, 1956, 226); *Він довмився, що посіяти* (Сл. Гр.).

ДОУЧИ́ТИ *див.* **доу́чувати.**

ДОУЧИ́ТИСЯ *див.* **доу́чуватися.**

ДОУ́ЧУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **доу́чувати** і **доу́чуватися.** *На доучування.. батьки віддали Стася панотцеві Борецькому* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 220).

ДОУ́ЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОУЧИ́ТИ,** учу́, у́чиш, *док., перех.* 1. Доводити навчання кого-небудь до кінця, до певного строку. *Довчаючись сам, він доучував весь час своїх офіцерів та бійців* (Гончар, I, 1954, 102).

2. Доводити вивчення чого-небудь до кінця, до якоїсь межі.

ДОУ́ЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОУЧИ́ТИСЯ,** учу́ся, у́чишся, *док.* 1. Завершувати свою освіту, закінчувати вивчення чого-небудь.— *Ні! Так, Костю, не можна; їдь — доучуйся* (Вас., II, 1959, 205); [П а в л о:] *Вчився... Закінчити не дали. А тепер доучуватись пізно* (Корн., II, 1955, 155).

2. Учитися до якого-небудь строку. *Доучився в цій школі до сьомого класу.*

3. *розм.* Багато й довго учачись або учачи що-небудь, зазнавати чогось неприємного.

ДОФАРБО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дофарбува́ти.**

ДОФАРБО́ВУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дофарбо́вувати** і **дофарбо́вуватися.**

ДОФАРБО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОФАРБУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *док., перех.* Закінчувати фарбувати що-небудь: фарбувати до якої-небудь межі.

ДОФАРБО́ВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ДОФАРБУВА́ТИСЯ,** у́юся, у́єшся, *док.* 1. Закінчувати фарбуватися.

2. *тільки недок.* Пас. до **дофарбо́вувати.**

ДОФАРБУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дофарбува́ти** і **дофарбува́тися.**

ДОФАРБУВА́ТИ *див.* **дофарбо́вувати.**

ДОФАРБУВА́ТИСЯ *див.* **дофарбо́вуватися.**

ДОФЕОДА́ЛЬНИЙ, а, е. Який передував феодалізму. *Це був в історії східного слов'янства дофеодальний період, перехідний від первісно-общинного до феодального* (Іст. УРСР, I, 1953, 45).

ДОФІЛОСО́ФСТВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *док., ірон.* Розмірковуючи, філософствуючи, дійти до якої-небудь крайності, до неприємних наслідків.

ДОХА́, и́, *ж.* Верхній одяг з хутряним верхом і з такою самою підкладкою. *Господар машини, зодягнений у масивну рудувату доху.., почав обережно, ніби вагаючись, наближатись до Турбая* (Руд., Остання шабля, 1959, 81).

ДОХАЗЯЙНУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *док.* Погано хазяйнуючи, дійти до неприємних наслідків.— *Дядьку! це ви дохазяйнувались до того, що в вас в оселі нема ні собаки, ні кішки...— сказала Сиклета* (Н.-Лев., IV, 1956, 218).

ДОХИТА́ТИ *див.* **дохи́тувати.**

ДОХИ́ТУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **ДОХИТА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док., перех., розм.* Закінчувати хитати, розхитувати що-небудь.

ДОХІ́Д, хо́ду, *ч., заст.* Те саме, що **дохо́д.** *Забродчики розділили восени дохід і насилу заробили по двадцять карбованців* (Н.-Лев., II, 1956, 249); *Дохід з видання*

повертаємо на премії за літературні праці (Коцюб., III, 1956, 237).

ДОХІ́ДЛИВИЙ, а, е. Який легко сприймається; зрозумілий. *Не все просте і дохідливе геніальне, але все справді геніальне просте і дохідливе* (Талант., 1958, 43); *Простим дохідливим словом розкривав* [коваль] *людям очі, наводив на непокору* (Горд., II, 1959, 87).

ДОХІ́ДЛИВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **дохідливий.** *Сила музики «Запорожця»* [С. Гулака-Артемовського] — *в її простоті, дохідливості, народності, національному колориті* (Рильський, III, 1955, 365).

ДОХІ́ДЛИВО. Присл. до **дохідливий.** *Ніхто не умів з такою силою, як він* [В. І. Ленін], *розкрити в людині кращі її якості, вселити бадьорість, віру у власні сили, дохідливо і зрозуміло роз'яснити найскладніші питання* (Ком. Укр., 4, 1961, 62).

ДО́ХЛИЙ, а, е. 1. Який перестав існувати, загинув (про тварин, птахів, комах); мертвий, неживий. *Тепер лісу того й признаку нема, а замість річки якийсь гнилий проточок, куди скидають битих собак та дохлих котів* (Мирний, I, 1954, 182); *Фанатична юрба кидала в мене.. кавуновими лушпайками, тухлими яйцями та дохлими мишами* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 395).

2. *перен., фам.* Кволий, немічний, слабосилий (про людей, тварин). *Його.. відшмагали різками, мов мерзенного злодія, за якусь дохлу шкапу, яку він не встеріг від вовчих зубів* (Добр., Очак. розмир, 1965, 40).

ДОХЛЯ́ТИНА, и, *ж., розм.* 1. Здохла тварина; // *збірн.* М'ясо, трупи здохлих тварин; падло. *Леви і леопарди живляться свіжим м'ясом, а гієни і шакали вдовольняються дохлятиною* (Фіз. геогр., 5, 1956, 140).

2. *ч. і ж., перен.* Квола, слабосила людина або тварина. [К о т е н к о:] *Адже як прибилася вона, то всі кричали: де це ви таку дохлятину вискіпали?.. А я передбачив, що в тім дранті є вогник* (Стар., Вибр., 1959, 394).

ДО́ХНУТИ, ну, неш; *мин. ч.* дох *і* до́хнув, ла, ло; *недок.* Переставати існувати, гинути (про тварин, птахів, комах).— *Не буде в суворі зими дохнути з голоду худоба, коли траву покриє ожеледь, крига* (Донч., I, 1956, 170); — *Стільки морської трави пропадає по узбережжю, а в них худоба дохне!* (Гончар, Тронка, 1963, 7).

ДОХОВА́ТИ *див.* **дохо́вувати.**

ДОХОВА́ТИСЯ *див.* **дохо́вуватися.**

ДОХО́ВУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОХОВА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док., перех., рідко.* Не давати чому-небудь пропасти, зникнути; зберігати. [А н т о п і о:] *Я тільки те кажу, що пам'ять каже, вона ж усе те вірно доховала, що ви колись творили й говорили* (Л. Укр., III, 1952, 115).

ДОХО́ВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.,* **ДОХОВА́ТИСЯ,** а́юся, а́єшся, *док., рідко.* Залишатися цілим, непошкодженим; зберігатися. *Се справжні твори давньої єгипетської поезії, що доховалися до нашого часу на каміннях, у трунах молодих дівчат і — на смітниках великих давніх міст (через те декотрі маємо тільки в уривках)* (Л. Укр., IV, 1954, 273).

ДОХО́Д, у, *ч.* Гроші або матеріальні цінності, одержувані державою, торгово-промисловою установою, приватною особою і т. ін. в результаті якої-небудь діяльності.— *Що тепер наша служба? які її наші доходи? — мовив батюшка до Рубця* (Мирний, III, 1954, 86); *Чим вищий чистий доход, тим швидше розвиватиметься господарство, більше продукції даватиме державі, краще житимуть робітники* (Хлібороб Укр., 7, 1967, 18); *Найбільш узагальнюючим показником підвищення добробуту народів є зростання національного доходу* (Наука.., 4, 1961, 14).

ДОХОДЖА́ЛИЙ, а, е, *діал.* 1. Дозріваючий (про рослину). *В саду поміж деревами світять боками рівні покоси сухого сіна, над ними посхилялися пругами віти, мов добірним намистом унизані доходжалою садовиною...* (Вас., II, 1959, 65); *Доходжала городина.*

2. Підстаркуватий (про людину). *Обидві панни дуже любили Прушинського, вже доходжалого панича, але гарного, здорового й веселого* (Н.-Лев., II, 1956, 69); // Стос. до людини, що починає старіти, до немолодої людини (про вік, роки). *Доходжалі літа.*

ДОХОДЖА́ТИ *див.* **дохо́дити.**

ДОХО́ДЖЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дохо́дити.**

ДОХО́ДИТИ, джу, диш *і рідко, заст.* **ДОХОДЖА́ТИ,** а́ю, а́єш, *недок.,* **ДІЙТИ,** дійду́, дійдеш, *док.* 1. Ідучи в певному напрямку, досягати якого-небудь місця. *Тільки що стали до волості доходити, тут вийшов до громади сам губернатор* (Кв.-Осн., II, 1956, 149); *Коли доходили до цвинтаря, здалека чути було жалібний спів* (Кобр., Вибр., 1954, 154); *За три милі Дике Поле Козаки укрили, Доходжали-доступали до Чурай-могили* (Черн., Поезії, 1959, 277); *Тільки як дійшла* [Марія] *до теплохода, випросталась, глянула на нього* [Петра Шагайду] *вогкими очима, глибоко й сумовито* (Кучер, Чорноморці, 1956, 103); // Рухаючись у певному напрямку, досягати якого-небудь місця (про поїзд, машину, пароплав і т. ін.). *Поїзд доходив до станції;* // Прибувати на місце призначення (про листи, телеграми, посилки і т. ін.).— *Вже ж я писала й пересилала, мої листи не доходять* (Чуб., V, 1874, 128);— *Газети до їх* [них] *не доходять, людей просвічених вони не бачать* (Н.-Лев., I, 1956, 456); // *розм.* Звертатися куди-небудь, до когось (перев. із скаргою, проханням).— *Коли у вас* [панів] *уся сила, то дарма; не по-вашому буде, я дійду всюди* (Кв.-Осн., II, 1956, 277); *Келембет дійшов до вищих профспілкових органів, домігся потрібної путівки, попросив начальника цеху передати її під розписку Мехтодію Мехтодійовичу із суворим наказом дирекції — негайно їхати* (Ю. Янов., II, 1954, 102).

Дохо́дити (дійти́, *заст.* **доходжа́ти) [до] кінця́ ([до] кра́ю)** — закінчувати йти, приходити до наміченого місця. *Як тільки на світ займеться і можна буде йти, вона піде просто, просто і буде йти, аж поки дійде до краю* (Коцюб., I, 1955, 363); *Ось він вже дійшов кінця і втомлено став* (Енік, Тв., 1958, 396).

2. Поширюючись, досягати кого-, чого-небудь (про звуки, запах, світло і т. ін.).— *Чули ми, Чіпко,— вмішалася баба,— чули, аж сюди до нас крики доходили* ...(Мирний, II, 1954, 214); *Крізь розвалений куток стелі доходило вечірнє світло* (Ю. Янов., II, 1954, 45); *Крізь вікно доходила свіжість ночі і скрекіт цвіркунів* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 40); // Ставати відомим кому-небудь, де-небудь; розповсюджуватися (про чутки, вісті і т. ін.). *До Сновська доходили чутки, що в Харкові з'їзд Рад проголосив Українську Радянську Республіку* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 21); // *розм.* Зачіпати почуття, думки і т. ін.; ставати ясним, зрозумілим. *Просте й правдиве ленінське слово.. доходило до самих глибин свідомості народних мас* (Біогр. Леніна, 1955, 163); *Пісня була жалібна, але чомусь не доходила ця жалість до неї* (Сміл., Зустрічі, 1936, 118); // *безос.* [М и к и т а:] *А тобі до плачу доходить?* (Кроп., I, 1958, 73).

◇ **Дохо́дити (дійти́) до се́рця (до душі́, до живо́го** *і т. ін.*) *кому* — глибоко зворушувати кого-небудь; знаходити відгук. *До живого нікому не доходило: чужа болячка не болить, чужа потилиця не свербить,— тільки бідній матері допекло* (Свидн., Люборацькі, 1955, 191); *Видно, слова його дійшли до серця, до душі Петру, розворушили її* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 357).

3. Зберігатися до якого-небудь часу (про письмові пам'ятки, предмети старовини і т. ін.). *Яка*

то була і чи одна задля всіх людей була та перша мова — ми не знаємо, бо до нас не дійшло ніяких зразків про ту першу мову (Мирний, V, 1955, 306).

4. Розвиваючись, змінюючись, досягати якого-небудь стану. *Наука доходить, що й плуг сам ходить* (Укр.. присл.., 1955, 365); *Хто зна, до чого дійшла б тая розмова у двох сестер, якби не надійшла мати з кухні* (Л. Укр., III, 1952, 497); // *безос. Тепер уже, он бачиш, Доходить до чого. Що я стратить намірюсь Максима святого* (Шевч., II, 1953, 257); // Змінюючись, досягати якого-небудь рівня, якоїсь межі (про розмір, вагу, кількість і т. ін.). *Пшениця доходила до чоловічої груді* (Мирний, IV, 1955, 208); *Як тільки покажеться сонце, стає тепло, як повесні, температура доходить до +20°* (Коцюб., III, 1956, 414); // Досягати певного віку. *Никодим Онуфрійович кожного свого одприска* [нащадка], *тільки той доходив робочого віку, навчав слюсарювати* (Смолич, V, 1959, 90); *Невтішені батьки поховали єдиного сина, що ледве дійшов шістнадцяти літ* (Бурл., О. Вересай, 1959, 191); // *безос. Останню* [жінку] *він, щоб не збрехати, взяв, як йому доходило дев'ятого десятка* (Смолич, I, 1958, 46).

Дохо́дити (дійти́) [до] літ (до зро́сту) — ставати дорослим, досягати повноліття, виростати. *Доходила я до літ і багато дечого починала розуміти* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 13); *Багато парубків літа свої перейшли, не женившись,— дожидали дівчину, поки літ своїх дійде, щоб із сватами засилатися* (Вас., II, 1959, 395); *От дійшли вже ті сини до зросту,— такі парубки стали, що ні здумати, ні згадати, хіба в казці сказати!* (Ів., Укр.. казки, 1950, 98).

5. Проводячи послідовно яку-небудь дію чи ряд дій, добиватися чого-небудь; досягати наміченого. *Чи тільки терни на шляху знайду, Чи стріну, може, де і квіт барвистий? Чи до мети я певної дійду, Чи без пори скінчу той шлях тернистий* (Л. Укр., I, 1951, 44); *Давай люди клопотати, Правди судом доходжати* (Манж., Тв., 1955, 150); *Думка про снайперство міцно засіла хлопцеві в голову. Він вирішив за всяку ціну дійти свого* (Донч., II, 1956, 289); // Досягати якого-небудь стану, становища. *З добрими людьми завжди згоди можна дійти* (Укр.. присл.., 1955, 140); *Через те похвалитися нема чим, а часом просто доходиш до розпуки* (Коцюб., III, 1956, 278); // *розм.* Досягати розуміння чого-небудь; додумуватися.— *Тебе вважали розумною і культурною, хоч ти до всього доходила самотужки* (Руд., Остання шабля, 1959, 41); *Він боявся щось прогавити, а все необхідно бачити на власні очі і дійти всього своїм розумом* (Коп., Сон. ранок, 1951, 31).

◇ **Дохо́дити (дійти́) до гроша́** — здобувати гроші. — *Тяжко згадувати про всі ті способи, як я до гроша доходив!* (Фр., III, 1950, 19); **Дохо́дити (дійти́) [до] ду́мки (ви́сновку)** — додумуватися до чого-небудь, робити який-небудь висновок. *Петро Петрович дійшов до думки, що власне тепер земські начальники мають найбільшу місію культурну і політичну* (Сам., II, 1958, 231); *Вирішивши так, Остап Антонович, натурально, дійшов тієї щасливої думки, що.. зробила його ім'я широко відомим не тільки на Глухівщині* (Епік, Тв., 1958, 474); *Довго всі радились, думали, міркували.. І кінець кінцем дійшли такого можливого висновку* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 46); [**До**] **ро́зуму дохо́дити (дійти́)** — ставати розумово зрілим.— *Яка ще з нею мова? Вона ще дурна, нехай перше розуму дійде* (Вовчок, I, 1955, 261); *Як ріс, то розуму не мав, а як уже до розуму дійшов, то тоді б то лічити, та багацько літ упливло* (Україна.., I, 1960, 296).

6. Наступати, підходити. *Вже в тюрмі і то краще, можна було хоч пройтися по камері, а коли дійде черга, лягти на нарах і простягти ноги, хоч трохи спочити* (Хижняк, Тамара, 1959, 159).

7. *розм.* Ставати цілком готовим (про те, що печеться, смажиться і т. ін.). *Вона метушилась коло печі: то рогачем розгортала на черені жар, то сунула туди нового крутеня, а в печі вже доходили млинці* (Іщук, Вербівчани, 1961, 218); // Дозрівати (перев. після збору). *Минули жнива, на полі вже хіба тільки де в кого снопи гречки доходили* (Л. Янов., I, 1959, 336); *Вересень заповідається теплий і сухий.. Дійдуть помідори, соняшники, квасоля* (Вільде, Сестри.., 1958, 335).

8. *розм.* Переставати жити; умирати. [1-й запорожець:] *Та він увесь в крові. Доходить!* (К.-Карий, II, 1960, 283); *А дитинка тихо дійшла...* (Вовчок, I, 1955, 269).

9. *розм.* Намагатися зрозуміти суть чого-небудь; вникати в що-небудь. *Ми не дуже доходимо причини деяких прояв* (Коб., I, 1956, 123); *Ольга докладно і пильно доходила кожної дрібниці, перепитувала, просила пояснювати окремі важливі моменти* (Мик., II, 1957, 292); — *Щоб вилікувати хворобу, треба дійти її причини* (Фр., VI, 1951, 215).

10. Приходити до кінця; закінчуватися. *Доходила 10 година ранку, і я вже був біля редакції* (Коцюб., II, 1955, 425); *Коли доходив третій рік війни, зростала дорожнеча* (Смолич, Мир.., 1958, 27).

Дохо́дити (дійти́) [до] кінця́ — закінчуватися. *Обід помалу доходив до кінця* (Фр., VII, 1951, 341); *Весняна ніч уже доходила кінця* (Смолич, V, 1959, 733); **Дохо́дити (дійти́) ру́чки** — закінчувати покіс. *Самітно бринить десь остання коса — косар доходить ручки* (Вас., II, 1959, 168).

◇ **Ді́ло (річ** *і т. ін.*) **дохо́дить (дійшло́, дійшла́, ді́йде)** *до кого* — питання торкається, стосується кого-, чого-небудь. *Діло доходило до Онисі* (Н.-Лев., III, 1956, 36); **Дохо́дити (дійти́) до ді́ла** — переходити до основного.— *Сев-тев, тев-сев, а як дійде до діла, то й розтечуться, розповзуться, як тая купа черваків на сонці* [про громаду]... (Коцюб., I, 1955, 115); **Дохо́дити (дійти́) [до] ла́ду** — розбиратися в чому-небудь; уміти упоратися з чим-небудь.— *Якось воно так порізано, що я й ладу не дійду...* (Л. Укр., III, 1952, 643); *Омелян дивувався, що дзвони висіли на кількох поверхах, так розділені, що ніякий дзвонар не зумів би з ними дійти ладу* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 521); **Дохо́дити (дійти́) кра́ю** — досягати найвищого рівня. *Люті морози доходили краю й не попускали* (Довж., I, 1958, 471); **Ру́ки не дохо́дять**: а) за іншими справами ніколи зробити що-небудь. *Певже колгосп не може відкрити перукарню? Може, звичайно, та все руки не доходять* (Кучер, Трудна любов, 1960, 279); б) немає можливості повністю охопити що-небудь. *Не доходять* [до боротьби з старістю, смертю] *ще руки нашої науки, як висловився один старенький хлібороб* (Вол., Місячне срібло, 1961, 12).

ДОХОДИ́ТИ, ходжу́, хо́диш, *док., розм.* 1. *неперех.* Закінчити ходити.

2. *перех., ірон.* Довести до виснаження, знемоги. *Радивон на вигляджені корови поставив її* [Саньку], *так вона і тих доходила* (Горд., I, 1959, 587).

ДОХО́ДИТИСЯ, иться, *недок.*, **ДІЙТИ́СЯ,** дійдеться, *док., безос.* 1. Бути змушеним що-небудь робити. *Сутужно доходилося Микиті з двома малими дітьми, проте він вигодував їх* (Л. Янов., I, 1959, 309).

2. Ставати необхідним, неминучим. [Кирина:] *Он до чого дійшлося, що вже баришні простих парубків почали приваблювати?* (Кроп., II, 1958, 422).

ДОХОДИ́ТИСЯ, ходжу́ся, хо́дишся, *док., розм.* Часто, довго ходячи, зазнати чого-небудь небажаного, не-

присмного. *Ходив на..* [досвітки] *не рік, не два, Та вже й доходився, Що став ходить ще парубком Та й дядьком зробився* (Щог., Поезії, 1958, 238);— *Ходи, ходи... Ти доходишся ... взнає батько, він на тобі три шкури спустить* (Ковіпька, Чому я не сокіл.., 1961, 74).

ДОХО́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **дохо́д.** *Війна, гонка озброєнь — найбільш доходна стаття гарматних королів Уолл-Стріту* (Рад. Укр., 9.VIII 1951, 3); // Який дає великий доход; прибутковий. *Виноградарство — важлива і доходна галузь сільського господарства* (Рад. Укр., 16. IX 1956, 2); *Демократи і республіканці* [в США] *провадили боротьбу за доходні посади* (Нова іст., 1957, 89).

ДОХО́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **дохо́дний.** *Із зростанням доходності господарства підвищується оплата праці колгоспників* (Колг. Укр., 9, 1960, 10).

ДОХРИСТИЯ́НСЬКИЙ, а, е. Який передував християнству. *У східних слов'ян дохристиянської епохи існували капища, або святилища, та зображення богів, яким поклонялись* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 495).

ДОЦВІСТИ́ *див.* **доцвіта́ти.**

ДОЦВІТА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОЦВІСТИ́,** іту́, іте́ш, *док.* Закінчувати цвісти; цвісти до якого-небудь часу. *Під вікнами доцвітали осінні квіти* (Кучер, Голод, 1961, 92); *Деякі квіточки ще не хочуть здаватися, поспішають доцвісти, поки перші морозці не вдарять по них* (Коп., Як вони.., 1961, 14); * Образно. *І доцвіла панянночка До тії години, Коли й серце стає биться Не як у дитини!* (Гл., Вибр., 1957, 261).

ДОЦЕ́НТ, а, *ч.* Вчене звання або посада викладача вищої школи. *Недавно побачив* [Вадим] *у газеті оголошення конкурсу на заміщення вакансії доцента в рідному університеті* (Руд., Остання шабля, 1959, 38); // Людина, що має це звання і займає цю посаду. *Ректор.. поважав доцента, пророчив йому велике майбутнє* (Тют., Вир, 1964, 61).

ДОЦЕНТРО́ВИЙ, а, е. Направлений під час руху до центра кривини; протилежне в і д ц е н т р о в и й.

△ **Доцентро́вий нерв,** *фізл.*— нерв, яким передається збудження від периферії до центральної первової системи. *Доцентровий нерв утворений волокнами, до складу яких входять довгі відростки доцентрових нейронів* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 18).

ДОЦЕНТРО́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **доцентро́вий.**

ДОЦЕНТРО́ВО. Присл. до **доцентро́вий.**

ДОЦЕ́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **доце́нт.** *Доцентська посада.*

ДОЦЕНТУ́РА, и, *ж.* Вчене звання або посада доцента. *Драгоманов, одержавши штатну доцентуру Київського університету, був відряджений за кордон для дальших студій із світової історії* (Вітч., 11, 1968, 170).

ДОЦІ́ДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОЦІДИ́ТИ,** ціджу́, ці́диш, *док., перех.* Закінчувати цідити; цідити до кінця. * Образно. *Юсип не дав йому доцідити цю відповідь, бо звернувся до жандарма із своєю бесідою* (Черемш., Тв., 1960, 52).

ДОЦІ́ДЖУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **доці́джувати.**

ДОЦІДИ́ТИ *див.* **доці́джувати.**

ДОЦІ́ЛЬНИЙ, а, е. Відповідний поставленій меті, практично корисний, розумний.— *Засідання бюро в Намангані вважаю дуже доцільним* (Ле, Міжгір'я, 1953, 45); *Думка* [Черниша] *працювала з особливою ясністю, рухи стали методично доцільні* (Гончар, І, 1954, 105).

ДОЦІ́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **доці́льний.** *Після торішньої дискусії я ще більше повірив у доцільність дальшої боротьби за свої ідеї* (Шовк., Інженери, 1956, 71); *Іонізоване повітря має застосовуватися в умовах поліклініки, де хворого попередньо обстежують і встановлюють доцільність лікування його цим методом* (Наука.., 4, 1961, 50).

ДОЦІ́ЛЬНО. Присл. до **доці́льний.** *Час перед сном доцільно використати для прогулянки на свіжому повітрі* (Шк. гігієна, 1954, 58).

ДО́ЦЯ, і, *ж., пестл.* 1. Те саме, що **дочка́** 1.— *Не руш, доцю, Костіка..— умовляє дівчинку мама* (Петльов., Хотинці, 1949, 10); *З машини й справді виходила її доця, одягнена сьогодні в нову світло-голубу сукню* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 69).

2. Звертання літньої людини до молодої жінки або дівчини.— *Хто ти є, доцю, відкіля? Аж у грудях потепліло Даринці — доцею назвала, та ще й якось наче трохи материнським голосом* (Вирган, В розп. літа, 1959, 266).

ДОЧАЛА́ПАТИ, аю, аєш, *док., розм.* Чалапаючи, дійти куди-небудь.

ДОЧА́ПАТИ, аю, аєш, *док., розм.* Поволі, насилу дійти, добратися куди-небудь. *Присмерком дочапали* [інститутка з Устиною] *до хутора* (Вовчок, І, 1955, 119).

ДОЧА́СНИЙ, а, е. 1. Який настає раніше нормального строку, раніше призначеного часу; передчасний. — *Даруй мені, мій батеньку, той час, якщо ти хтів би, щоб твоя дитина одважно йшла на ту дочасну страту* (Л. Укр., І, 1951, 244); *Хто втратив останню надію у світі І снігом дочасної вкривсь сивини.., Лиш той зрозуміє принаду і глиб І ціну життя* (Перв., І, 1958, 335).

2. Який триває, діє деякий час; тимчасовий; протилежне п о с т і й н и й.— *Це лихо дочасне, не вічне! — думаю* (Вовчок, І, 1955, 143); *Гомін, галас, стогін, сміх, життя здавалися, порівнюючи з тією тишею, якимсь-то дочасним непорозумінням* (Л. Янов., І, 1959, 40).

ДОЧА́СНО. Присл. до **доча́сний.** *Увіходить Йоганна, ще молода жінка з слідами неабиякої вроди, але дочасно змарніла* (Л. Укр., III, 1952, 159); *Батька побили фашисти, а потім жахливо катували бандерівці, і він помер дочасно* (Мельн., Коли кров.., 1960, 101).

ДОЧВАЛА́ТИ, а́ю, а́єш, *док., розм.* Ледве, з труднощами дійти, добратися куди-небудь, до якогось місця. *Ні один навіть не заточився, доки вони не дочвалали до другої кімнати* (Н.-Лев., І, 1956, 128); *До села ось дочвалали, Сіли, спочивають* (Манж., Тв., 1955, 43); // Насилу пройти певну віддаль. *Вони ледве дочвалали ці останні сто кроків через вулицю* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 254).

ДОЧЕКА́ТИ, а́ю, а́єш, *док., рідко.* Те саме, що **дочека́тися.** *Ще дочекають наші руки обробляти свої ниви, свої городи, свої садки...* (Коцюб., II, 1955, 16).

Не дочека́ти (*у 2 і 3 ос. одн. і мн.*) — загрозливе попередження, що щось не здійсниться, не відбудеться. *Всю силу забрали, всю кров виссали, а тепер ще дитину оддай їм... Не дочекають...* (Коцюб., II, 1955, 14).

ДОЧЕКА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *док.* Пробути, прожити до того часу, поки настане, з'явиться очікуване; діждатися. *Хочеться швидше дочекатися літа* (Коцюб., III, 1956, 380); *Ледве могла* [Гінда] *дочекатися того часу, коли невістка могла з нею піти до міста* (Кобр., Вибр., 1954, 75); *Мухтаров затримав свій діловий біг по східцях риштовань, дочекався своїх помічників* (Ле, Міжгір'я, 1953, 385).

ДОЧЕСА́ТИ *див.* **дочі́сувати.**

ДО́ЧЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **дочка́** 1. *Були на хуторі пани, І пан і пані не ба[га]ті. І дочечка у їх росла. Уже чимала піднялась* (Шевч., II, 1953, 220).

ДОЧИМЧИКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *док., розм.* Швидко дійти куди-небудь. *Леонід Сергійович.. дочимчикував сюди хвилин через десять після нас* (Мас., Життя.., 1960, 67).

ДО́ЧИСТА, *присл.* Повністю все, нічого не залишаючи, не приховуючи. *Хіба самому написать Таки посланіє до себе Та все дочиста розказать, Усе, що треба, що й не треба* (Шевч., II, 1953, 200); *Зберуться друзі на гуляння юне І келехи спорожнять дочиста* (Шпорта, Вибр., 1958, 453).

ДО́ЧИСТА́, *присл.* До повної чистоти.

ДОЧИ́СТИТИ *див.* **дочища́ти.**

ДОЧИ́ТАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дочита́ти.**

ДОЧИТА́ТИ *див.* **дочи́тувати.**

ДОЧИТА́ТИСЯ *див.* **дочи́туватися.**

ДОЧИ́ТУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дочи́тувати** і **дочи́туватися.**

ДОЧИ́ТУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОЧИТА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док., перех. і без додатка.* Закінчувати читати що-небудь; читати до якоїсь межі. *Затуливши долонями вуха, вона гарячково дочитувала книжку* (Коцюб., II, 1955, 220); *Ліда дочитала листа, згорнула його й поклала в сумочку* (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 86); *Марта слухала і якось тихо зітхала, а я, дочитавши до половини, припинила* (Мирний, IV, 1955, 341).

ДОЧИ́ТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.,* **ДОЧИТА́ТИСЯ,** а́юся, а́єшся, *док.* 1. *розм.* Читати до якого-небудь місця, до якоїсь межі. *От вийшов він* [панотець] *і каже: «А нуте, панове-миряни, годі дрімати: от дяк уже дочитується до кінця, скоро випущу»* (Кв.-Осн., II, 1956, 107); [К и р и л о:] *Як тільки дочиталися до хреста, я луп очима: стоїть мацапура попліч мене* (Кроп., II, 1958, 12).

2. *розм.* Довго і багато читаючи, зазнавати неприємних наслідків.

3. *тільки недок.* Пас. до **дочи́тувати.**

ДОЧИЩА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОЧИ́СТИТИ,** чи́щу, чи́стиш, *док., перех.* Закінчувати чистити що-небудь (у 1, 2 знач.); чистити до кінця, до якоїсь межі. *Митько, поставивши ногу на підніжку, хапаючись, дочищає чобота* (Головко, I, 1957, 384); *На буряках вона застала Христю Кавунову, що дочищала останні накопані корені* (Кучер, Трудна любов, 1960, 53).

ДОЧИЩА́ТИСЯ, а́ється, *недок.* Пас. до **дочища́ти.**

ДОЧІ́РНІЙ, я, є. 1. Прикм. до **дочка́.**

2. *спец.* Утворений відділенням від чого-небудь. *Іноді безпосередньо з вічок первинних бульб утворюються нові дочірні бульби* (Картопля, 1957, 33).

ДОЧІ́СУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОЧЕСА́ТИ,** чешу́, че́шеш, *док., перех.* Закінчувати чесати (коси, шерсть і т. ін.).

ДОЧКА́, и́, *ж.* 1. Особа жіночої статі стосовно до своїх батьків. *А в тім селі вдова жила, А у вдови дочка була І син семиліток* (Шевч., II, 1953, 49); *В багатьох хатах великим постом шили матері бурлацькі торби своїм синам та дочкам в дорогу* (Гончар, Таврія.., 1957, 7).

2. *розм.* Ласкаве звертання літньої людини до молодої жінки або дівчини. [М а в к а:] *Ох, як я довго спала!* [Л і с о в и к:] *Довго, дочко!* (Л. Укр., III, 1952, 196).

3. *уроч.* Жінка, що тісно, кровно зв'язана з своїм народом, своєю країною. *О Батьківщино!.. Ти для мене всіх рідніш, мов життя, мій квіте!.. Не зрадили тебе твої донецькі діти, і всі сини твої, всі дочки...* (Сос., II, 1958, 477).

ДОЧО́ВГАТИ, аю, аєш, *док., розм.* Не поспішаючи, поволі, з труднощами дійти, добратися куди-небудь, до якогось місця.— *Додому мені пора вирушати, бо поки дочовгаю, то вже й звечоріє надворі* (Шиян, Гроза.., 1956, 544)

ДОЧОРНИ́ТИ, ню́, ни́ш, *док., перех.* Закінчити чорнити що-небудь; чорнити що-небудь до кінця, до якоїсь межі.

ДОЧУВА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОЧУ́ТИ,** у́ю, у́єш, *док.* 1. *перех.* Слухаючи, сприймати що-небудь. *Скрізь цю мудру раду Ухо дочува...* (Граб., I, 1959, 355); *Привичне Івасеве ухо зразу дочуло знайомий голос* (Мирний, IV, 1955, 97); *Господар ще сказав кілька слів, яких не міг дочути Лодиженко* (Ле, Міжгір'я, 1953, 226).

2. *тільки недок., неперех.* Нормально чути. *Просто розкажіть, що у вас трапилося, бо я на старість погано дочуваю і можу поставити невірний діагноз* (Ів., Вел. очі, 1956, 92).

ДОЧУВА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.,* **ДОЧУ́ТИСЯ,** у́юся, у́єшся, *док., розм.* 1. Напружувати слух, щоб чути; прислухатися. *Берега дійшовши, я схилився на йому, В шелестіння травки дочуваться став* (Щог., Поезії, 1958, 357); // Те саме, що **почу́ти.** *Аж тепер дочувся Семен, що там спереду на підвищенні хтось говорив і то голосно* (Март., Тв., 1954, 114).

2. Дізнаватися про кого-, що-небудь з розповідей, чуток і т. ін. *Я дочувався, що про їх* [них] *Почнуть між миром говорити* (Щог., Поезії, 1958, 262); *Коли дочувся про те, що діялося по Семигрaдді,— на собі волосся рвав з досади* (Ле, Паливайко, 1957, 192).

ДОЧУМАКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *док.* Закінчити чумакувати; чумакувати до кінця, до якого-небудь часу.

ДОЧУМАКУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *док.* Довго чумакуючи, зазнати чогось неприємного, небажаного. — *Запріг би я волів моїх, Та віз поламався; Отак же ти, чумаченько, Дочумакувався!* (Щог., Поезії, 1958, 237); *Безжурно почав* [Григорій] *наспівувати про чумака, який до того дочумакувився, що і штани подерлись і очкур урвався* (Стельмах, Хліб.., 1959, 240).

ДОЧУ́ТИ *див.* **дочува́ти.**

ДОЧУ́ТИСЯ *див.* **дочува́тися.**

ДОЧЧИ́Н, а́, е́. Належний дочці (у 1 знач.). *Богучарциха зиркнула на вантажну машину, в якій зникли доччині речі* (Кучер, Чорноморці, 1956, 72);— *Тут ось, зараз, над ставком доччина хата* (Донч., VI, 1957, 228); // Прикм. до **дочка́.** *Байдужість доччина дражнила її* (Н.-Лев., III, 1956, 65); *Доччина самостійність її не порадувала* (Коз., Сальвія, 1956, 93).

ДОШИВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дошива́ти.**

ДОШИВА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.,* **ДОШИ́ТИ,** и́ю, и́єш, *док., перех.* Закінчувати шити що-небудь; шити до якої-небудь межі. *Мама сіла дошивати Каті нове плаття* (Забіла, Катруся.., 1955, 55); [О к с а н а:] *Поки паламар збереться ударити в дзвін, то я й полика дошию* (Кроп., I, 1958, 123).

ДОШИВА́ТИСЯ, а́ється, *недок.,* **ДОШИ́ТИСЯ,** и́ється, *док.* 1. Довго і багато шиючи, зазнавати чого-небудь неприємного.

2. *тільки недок.* Пас. до **дошива́ти.**

ДОШИ́ТИ *див.* **дошива́ти.**

ДОШИ́ТИСЯ *див.* **дошива́тися.**

ДО́ШКА, и, *ж.* 1. Плоский невеликої товщини кусок дерева, випиляний з колоди. *Мотря під холод дві дошки спалила, бо не було чим у хаті прокурити...* (Мирний, II, 1954, 45); *Македон розпилював дошку, майструючи комусь стола* (Шиян, Гроза.., 1956, 171); * У порівн. *Перед нею стояв молодий панич, високий, як очеретина, тонкий, як дошка* (Н.-Лев., II, 1956, 57).

2. Шкільний прилад, на якому пишуть крейдою. *Од чорної шафи з книжками до шкільної дошки павук снував павутиння* (Коцюб., I, 1955, 310); *Вчителька Галина Борисівна викликала учнів до дошки, і вони розв'язували задачі* (Донч., VI, 1957, 124).

3. Пристосування для чого-небудь у вигляді плити, пластини і т. ін. *Удень його зовсім не видно, хіба уночі почуєш, як старий немощною рукою глухо дзвонить у чавунну дошку* (Мирний, IV, 1955, 15); *Креслярські дошки мають прямокутну форму* (Кресл., 1956, 16).

До́шка поша́ни — дошка з іменами і фотографіями кращих виробничників, ударників і т. ін. *На стіну комбінату шахти підняли дошку пошани, на якій були написані імена кращих відбудовників* (Ткач, Плем'я.., 1961, 137); **Меморіа́льна до́шка** — дошка, що служить для увічнення пам'яті про яку-небудь особу або подію. *На багатьох будинках Варшави прикріплені меморіальні дошки, на яких вирізьблено імена наших бійців, що загинули під час вуличних боїв за столицю Польщі* (З глибин душі, 1959, 149); **Чо́рна до́шка** — дошка, на яку заносять імена відсталих або тих, що провинилися; **Ша́хова до́шка** — те саме, що **шахівни́ця.** *Сташка.. кидала оком на високого брюнета, що, глибокодумно підперши голову кулаками, схилився над шаховою дошкою* (Вільде, Сестри.., 1958, 378).

◇ **Від (од) до́шки до до́шки,** *перев. із сл.* прочитати, вивчити *і т. ін.*— нічого не пропускаючи, від початку до кінця. *Микола вчився читати з великою охотою, прочитав од дошки до дошки ввесь часловець і псалтир* (Н.-Лев., II, 1956, 171); *Він вийняв прокламацію, розгорнув її і прочитав від дошки до дошки* (Смолич, II, 1958, 241); **Ста́вити (поста́вити) на одну́ до́шку** — прирівнювати когось у певному відношенні до кого-небудь. *Турбая на одну дошку з Вишиваним поставила... А Турбай — то зовсім інша стаття!* (Руд., Остання шабля, 1959, 213).

ДОШКАНДИБА́ТИ, а́ю, а́єш, *док., розм.* Шкандибаючи, дійти куди-небудь. *Прислухавшись пильніше до їхньої розмови, я почув: — Все одно він не дошкандибає* (Збан., Єдина, 1959, 74).

ДОШКІ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до періоду перед вступом дитини в школу. *Новітня педагогіка надає дуже великої ваги дошкільному вихованню* (Вільде, Сестри.., 1958, 533); *У ряді досліджень вивчалися умови і процес утворення умовних рефлексів у дітей раннього передошкільного і дошкільного віку* (Рад. психол. наука.., 1958, 118).

ДОШКІ́ЛЬНИК, а, *ч.* 1. Дитина дошкільного віку. *— Та що ви, Олечко, схаменіться, у мене ж самі школярі, а це зовсім крихітка, її до дошкільників треба* (Ів., Таємниця, 1959, 80).

2. Вихователь, що працює з дітьми дошкільного віку.

ДОШКІ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **дошкі́льник** 1. *З школярами торік працювала на посадці лісу й маленька Оленка, дошкільниця* (Літ. газ., 14.IX 1950, 3).

ДОШКІ́ЛЬНЯ, я́ти, *с., розм.* Пестл. до **дошкі́льник** 1 і **дошкі́льниця.** *Хоч були це дошкільнята і не годиться з малечею гратись учневі третього класу, але що ж зробиш, коли така нудьга?* (Збан., Старший брат, 1952, 36).

ДОШКУ́ЛИТИ *див.* **дошкуля́ти.**

ДОШКУ́ЛЮВАТИ *див.* **дошкуля́ти.**

ДОШКУЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш *і* **ДОШКУ́ЛЮВАТИ,** юю, ю́єш, *недок.*, **ДОШКУ́ЛИТИ,** лю, лиш, *док., неперех., кому, чому, рідше перех. і без додатка.* 1. Виводити з терпіння, з рівноваги, досаджаючи словами, діями.— *Не ждали ми, Чіпко, від тебе такого! — дошкуля Лушня* (Мирний, II, 1954, 176); *Один із них чогось відстав, а інші два його товариші, ставши на віддалі, дошкуляли свого супутника незграбними солдатськими жартами* (Кач., I, 1958, 506); *Товариші, що — з великого кохання — стали ворогами, знайшли новий спосіб дошкулювати мені* (У. Кравч., Вибр., 1958, 365); *На язик Зінька гостра, любить посміятися з невдах, може дошкулити словом, як кропивою* (Шиян, Баланда, 1957, 9); *Мстивий і чванливий Бова почав робити все, що міг, щоб чимось дошкулити, допекти Білецьких* (Ткач, Арена, 1960, 146).

2. Порушувати нормальний стан, завдавати неприємностей. *У дядька нам жилося спокійніше, та знову дошкуляли нестатки* (Гур., Друзі.., 1959, 221); *Одна їм дошкуля біда: Не вистача зарплати, Та ще нема свого гнізда, Нема своєї хати* (Воскр., З перцем!, 1957, 333).

3. Спричиняти, викликати фізичний біль. *Часом вони* [жандарми] *дуже дошкуляють мені, прив'язуючи мене на довгий час до певного місця* (Коцюб., III, 1956, 281); *Їх* [коней] *пасли вночі, бо вдень не напасалися — дошкуляли мухи* (Руд., Остання шабля, 1959, 393); *Одного я в господа бога молив, однієї ласки просив — дати на них усіх одну спину, щоб як одного вчистив, то всім зразу дошкулив!* (Мирний, IV, 1955, 220); [Килина:] *Та не дошкулиш вже так кулаками, як дошкулив гадючим холодним посміхом!..* (Кроп., II, 1958, 438); // Сильно діючи, неприємно вражати (про мороз, холод, вітер і т. ін.). *Дошкулював він* [мороз] *і купцеві, що сидів спереду, і той почав на повільну їзду сердитися* (Кобр., Вибр., 1954, 80); *Холод дошкуляє під жакетом, холоне спина* (Хижняк, Тамара, 1959, 131); *У вузенькому затіненому провулку не так дошкуляє сонце, повітря свіжіше* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 218); *Не продме в ньому* [кожусі] *ніякий вітер і не дошкулить найлютіший мороз* (Шиян, Баланда, 1957, 3).

ДОШКУ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Який викликає, спричиняє фізичний біль. *Мигнули під сонцем оголені шаблі, засвистіли в повітрі дошкульні нагайки* (Шиян, Гроза.., 1956, 67); *Удари були не дуже дошкульні, але все ж відчутні* (Руд., Вітер.., 1958, 188).

2. Який сильно діє, глибоко вражає; гострий, їдкий. *Ніщо, кажуть, не буває таке дошкульне і вбивче для ворогів, як сміх* (Козл., Відродження.., 1950, 36); *Януш.. знову зареготав, вбачаючи в поведінці Наливайка не тільки дошкульний, але й дотепний жарт* (Ле, Наливайко, 1957, 70); // Надто вразливий; слабкий. *Бив* [Максим] *їх* [коней] *і по ногах, і по животах. Усе шукав дошкульних місць* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 104); * Образно. *Земля була.. дошкульним місцем старого Плачинди* (Стельмах, Хліб.., 1959, 246); // Який вражає, ображає кого-небудь їдливими словами (про людину); уїдливий, ущипливий. *Не було більш лихої дівчини на все село, ніж Текля. Гостра, дошкульна, нікому не змовчить, не стерпить* (Горд., I, 1959, 558).

3. Дуже відчутний, сильний, пронизливий (про холод, вітер, мороз і т. ін.). *Холод став дуже.. дошкульний, аж кусливий* (Н.-Лев., IV, 1956, 262); *З моря дув дошкульний холодний вітер* (Смолич, V, 1959, 244); *Почались дошкульні осінні дощі з вітрами* (Гур., Друзі.., 1959, 124).

ДОШКУ́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **дошку́льний.** *Дошкульність ляпаса немовби протверезила парубка* (Міщ., Сіверяни, 1961, 103); *Дошкульність слів.*

ДОШКУ́ЛЬНО. Присл. до **дошку́льний.** *Раптом сержанта чимось дошкульно ударило в ногу нижче коліна* (Гончар, I, 1954, 465); *Що йому* [Я. Купалі] *не подобалось, все те він висміював дошкульно* (Мас., Життя.., 1960, 21); *Вечірній ущипливий мороз дошкульно нагадував про себе* (Кир., Вибр., 1960, 413).

ДОШКУТИЛЬГА́ТИ, а́ю, а́єш, *док., розм.* Шкутильгаючи, дійти, добратися куди-небудь. *Вчора вона ледве дошкутильгала до ночівлі* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 181).

ДОШЛЮ́БНИЙ, а, е. Який існував до шлюбу. *Одружившись, подружжя може або залишитись при своїх дошлюбних прізвищах, або носити спільне прізвище (чоловіка або жінки)* (Рад. суд на охороні прав.., 1954, 18).

ДОШПУРЛЯ́ТИ *див.* **дошпу́рювати.**

ДОШПУРНУ́ТИ *див.* **дошпу́рювати.**

ДОШПУ́РЮВАТИ, юю, юєш, *недок.,* **ДОШПУРЛЯ́ТИ,** я́ю, я́єш *і* **ДОШПУРНУ́ТИ,** ну́, не́ш, *док., перех., розм.* Докидати до якого-небудь місця.

ДОШТОВХНУ́ТИ *див.* **дошто́вхувати.**

ДОШТО́ВХУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОШТОВХНУ́ТИ,** ну́, не́ш, *док., перех.* Закінчувати штовхати; штовхати що-небудь до певної межі.

ДОШУКА́ТИ *див.* **дошу́кувати.**

ДОШУКА́ТИСЯ *див.* **дошу́куватися.**

ДОШУ́КУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дошу́кувати** і **дошу́куватися.**

ДОШУ́КУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОШУКА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док., перех., діал.* Шукати, підбирати що-небудь потрібне. *Вона дошукувала акорди акомпанементу якоїсь пісні* (Коб., III, 1956, 402).

ДОШУ́КУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.,* **ДОШУКА́ТИСЯ,** а́юся, а́єшся, *док.* 1. Наполегливо шукаючи, намагатися знайти кого-, що-небудь. *Отак дошукувались, дошукувались винуватого та й плюнули* (Мирний, IV, 1955, 247); *Німець почав діяти мовчки: всюди зазирав, усе перегортав, чогось старанно дошукувався* (Ле, Мої листи, 1945, 223); *Після останньої війни він таки попогрів тут чуба, чистячи колодязь, дошукуючись замуленого джерельця, аж поки дошукався, дав йому волю* (Гончар, Тронка, 1963, 54).

2. Докладаючи зусиль, дізнаватися про що-небудь. *Я навчилась не тільки добачувати життєві явища, але дошукуватись їх причин та наслідків* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 32); — *А чи мені на старість кидати замок і їхати в поле правди дошукуватися!* (Ле, Наливайко, 1957, 215).

3. *тільки недок.* Пас. до **дошу́кувати.**

ДОШУМО́ВУВАТИ, ує, *недок.,* **ДОШУМУВА́ТИ,** у́є, *док., розм.* Закінчувати шумувати, ставати готовим шумуючи. *І ось тепер.. стоять і дошумовують у льохах цілих двадцять барил пива* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 82).

ДОШУМУВА́ТИ *див.* **дошумо́вувати.**

ДОШУТКУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *док., розм.* Багато шуткуючи, зазнати неприємностей.

ДОЩ, у́, *ч.* 1. Атмосферні опади, що випадають із хмар у вигляді краплин води. *Як сіно косять, то дощів не просять,— самі йдуть* (Укр.. присл.., 1955, 96); *Настала осінь з вітрами холодними, з дощами дрібними* (Л. Укр., III, 1952, 483); * Образно. *Із очей у хлопця — дощ* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 92); * У порівн. *Кулі сипалися, як дощ* (Смолич, I, 1958, 99).

Дощ, як з відра́ — великий, сильний дощ. *Зараз такий йде дощ, як з відра* (Коцюб., III, 1956, 310); **Ку́рячий (свиня́чий) дощ** — краплистий короткочасний дощ у сонячний день.

◇ **Золоти́й дощ** — великі несподівані прибутки. *Кривдно було слухати Валерикові, що Мурашкова велика вода проллється золотим дощем насамперед на довколишніх степових магнатів* (Гончар, Таврія.., 1957, 176); **Як свиня́ в дощ** — брудний, неохайний. [О х р і м:] *Чепурний, як свиня в дощ!* (Кроп., I, 1958, 384).

2. *перен., чого, з означенням.* Про велику кількість того, що падає, сиплеться. *І враз затремтіло молоде листя, зашамотіло, струсило з себе дощ самоцвітів* (Коцюб., I, 1955, 149); *Квітникарки в білих платтях засипали губернатора дощем квітів і конфетті* (Смолич, II, 1958, 115); *Кулемет «малютки»* [танкетки] *засипав її* [фашистську колону] *свинцевим дощем* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 12).

3. *у знач. присл.* **дощем.** Великим потоком; так, як дощ. *Сухе листя дощем спадало з дерев* (Коцюб., I, 1955, 57); *Навкруг бджола в гречки духмяні Барвистим падає дощем* (Стельмах, Жито.., 1954, 61).

ДОЩА́НИЙ, а́, е́. Зробл. з дощок. *І досі бачу ту залізну лопатку, якою батько набирає вугля з дощаної скрині* (Фр., IV, 1950, 187); *На піщаних горбах виростали дощані будиночки геологів* (Цюпа, Україна.., 1960, 216).

ДОЩА́НИК, а, *ч., рідко.* Невелике річкове плоскодонне судно або великий човен для перевезення вантажів. *23 травня 1736 року «Тобол» відійшов від Тобольська і взяв курс на північ; за ним йшло кілька дощаників з запасами провіанту* (Видатні вітч. географи.., 1954, 30).

ДОЩА́ТИЙ, а, е. Те саме, що **дощани́й.** *Чотири постаті, ритмічно похитуючись, несли вулицею широкі дощаті ворота* (Кир., Вибр., 1960, 61); *До робочого кабінету прилягає велика бібліотека з дощатими стелажами* (Вол., Дні.., 1958, 35); *Зарипів дощатий тротуар* (Панч, В дорозі, 1959, 69).

ДОЩЕ́НТУ, *присл.* Повністю все, все без залишку. *Вони поїли все дощенту, висмоктали кісточки, висьорбали юшку і.. вилизали навіть миску* (Коцюб., II, 1955, 23); *Фашистський ешелон з танками знищили* [партизани] *дощенту!* (Мокр., Сто.., 1961, 144); // Про найбільшу міру, ступінь чого-небудь. *Але ти дощенту бідний, Найостанній з голяків* (Щог., Поезії, 1958, 242); *Ті, хто ще дощенту не сп'яніли, зацікавлено перезирались* (Дмит., Розлука, 1957, 74).

ДО́ЩЕЧКА, и, *ж.* Зменш. до **до́шка** 1, 3. *Юрко вистругав маленьку дощечку* (Н.-Лев., III, 1956, 294); *Потім тітка Саша вийняла на паркеті дощечку, виколупала там ямку.. і запхнула туди радянські документи* (Ю. Янов., II, 1954, 36); *Обидва зайшли в кімнату, де на дверях дощечка: Драбинівський осередок ЛКСМУ* (Головко, I, 1957, 272).

ДО́ЩИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **дощ** 1. *З неба сіяв дрібненький дощик* (Коцюб., II, 1955, 284); — *Щоб льонок скоріш поспів — це його якби щоб прямо зверху дощик покропив* (Тич., II, 1957, 231).

ДОЩИПА́ТИ *див.* **дощи́пувати.**

ДОЩИ́ПУВАТИ, ую, уєш, *недок.,* **ДОЩИПА́ТИ,** а́ю, а́єш, *док., перех.* Закінчувати щипати що-небудь.

ДОЩИ́ПУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **дощи́пувати.**

ДОЩИ́ТИ, щи́ть, *недок., безос., розм.* Падати, йти (про дощ). *З віконця гляну — лишенько та й годі, хоч би мороз — та ні — усе дощить...* (Мур., Багаття, 1940, 59); *Де вулиці були немощені, того літа можна було теж досить вільно ходити, бо давненько не дощило* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 535).

ДО́ЩИЧОК, чку, *ч.* Зменш.-пестл. до **до́щик.** *По нічнім дощичку порох ледве знімавсь над шляхом* (Вовчок, I, 1955, 349).

ДОЩІ́ВКА, и, *ж., розм.* Дощова вода. *На тім місці.. стоїть лише велика бочка з дощівкою* (Коб., II, 1956, 114); *Я помітив під стіною діжку з дощівкою* (Дмит., Обпалені.., 1962, 22).

ДОЩОВИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **дощ.** *Між двома шпичастими горами було видно провалля, промите дощовою водою* (Н.-Лев., II, 1956, 382); *Вдарили в шибки рясні дощові краплини* (Шиян, Баланда, 1957, 61); // Який складається з краплин дощу; який несе дощ. *Серед непроглядного мороку ночі, густого дощового ту-*

ману чулося тільки чвиркання води з-під ступні (Мирний, III, 1954, 391); *Вклонюсь весні, .. дощовій хмарі, грому весняному, живій грозі, яку я так люблю* (Гонч., Вибр., 1959, 50); // Який утворився з дощу. *Річки дощовії снувалися, Старий Дніпр шумів, гомонів* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 23); *Потроху западає тиша, тільки шумить і вирує в яру дощовий потік* (Ю. Янов., I, 1958, 596).

2. Багатий дощами. *Марою насунулась ніч дощова, А завтра знов сонце загляне в віконце* (Л. Укр., I, 1951, 157); *Осінь була дощова, холодна, вітряна* (Хижняк, Тамара, 1959, 197).

3. Який захищає від дощу. *Гайовий надів чоботи, а поверх піджака дощового кобеняка* (Вишня, I, 1956, 387).

ДОЩОВИ́К, а́, *ч., розм.* 1. Верхній легкий непромокальний одяг, що захищає від дощу. *Василь одягав дощовик, бо зранку росив трошки дощик* (Вільде, На порозі, 1955, 63).

2. Кулястий гриб, який швидко росте в теплу дощову пору, а при висиханні перетворюється в темний порох. *Поміж маслюків, сироїжок, опеньок часто зустрічаються білі кулясті гриби — дощовики, які нерідко досягають ваги кількох кілограмів* (Наука.., 10, 1961, 31).

3. Черв'як, що живе в грунті, підвищує його родючість, а на поверхню виходить тільки після великого дощу.

ДОЩОВИ́ТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **дощови́й** 2. *Літо цього року було дощовите* (Стельмах, На.. землі, 1949, 325).

ДОЩОВИ́ЦЯ, і, *ж., розм.* Те саме, що **дощ.** *Сергій жирував з Гараськом та виштовхував його з-під гарби на дощовицю* (Тют., Вир, 1960, 84).

ДОЩОМІ́Р, а, *ч.* Прилад для вимірювання кількості атмосферних опадів. *Сам зробив* [Володька] *флюгер і дощомір* (Трубл., I, 1955, 223).

ДОЩОМІ́РНИЙ, а, е. Стос. до дощоміра.

ДОЩУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для дощування. *В ряді великих розсадників тепер поливи провадять за допомогою короткоструминних дощувальних установок* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 216).

ДОЩУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дощува́ти.** *Рік у рік в колгоспах і радгоспах все ширше застосовується дощування як найбільш економічний спосіб зрошування* (Наука.., 5, 1961, 36).

ДОЩУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Штучно зрошувати землю і поливати сільськогосподарські культури розбризкуванням води за допомогою спеціальних машин. *Дощувати посіви найкраще тоді, коли рослинність вкриє поверхню грунту* (Хлібороб Укр., 5, 1964, 19).

ДОЯ́Р, а́, *ч.* Робітник, який доїть і доглядає корів. — *Який це дурень говорив, що тільки жінкам коло корів ходити? Я,— казав Хома Спиридонович,— п'ять років доярем був...* (Жур., Опов., 1956, 95).

ДОЯ́РКА, и, *ж.* Робітниця, яка доїть і доглядає корів. *Непомітно із худенької сироти виросла вродлива дівчина, розумна комсомолка, а згодом Мотря стала кращою дояркою в колгоспі* (Панч, В дорозі, 1959, 189).

ДОЯ́РОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **доя́рка.** *Доярочку зморив сон, і вона лягла на сіні, застеленому білим рядном* (Вол., Дні.., 1958, 127).

ДОЯ́РСЬКИЙ, а, е. Стос. до дояра і доярки. *З Гречанівки прибула у село Березняки людина записувати оту доярську творчість* (Вол., Місячне срібло, 1961, 227).

ДПУ, *невідм., с., іст.* Скорочення: Державне політичне управління. [П р я д к а:] *Вартовий революції, наше славне ДПУ викрило контрреволюційну.. змову на Донбасі* (Мик., I, 1957, 177).

ДРАБ, а, *ч., діал., зневажл.* Обідранець, босяк. *Ой Канадо, Канадочко, Чого 'сь так зрадлива? Не з одного 'сь господаря Тут драба зробила* (Укр.. думи.., 1955, 295); — *Домно,— сказав він сухо,— ти не чуєш, драби горілки просять!* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 69); // Уживається у кличній формі як лайливе слово.— *Ти, злодію, ти, драбе, кримінальнику, зараз мені забирайся відси! — кричав запінений підмайстер,.. наскакуючи до робітника* (Фр., I, 1955, 227).

ДРАБА́НТ, а, *ч., заст.* 1. Охоронець можновладної особи або солдат, що охороняє командуючого. *Біля дверей стояло дванадцять драбантів з алебардами* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 170).

2. Офіцерський денщик у козацьких військах.

3. Учений манежний кінь.

ДРАБИ́НА, и, *ж.* 1. Пристрій з двох поздовжніх жердин, частин мотузки і т. ін., скріплених рядом поперечок, що використовується для піднімання або спускання куди-небудь. *Лавріп вискочив на драбину й заглянув на горище* (Н.-Лев., II, 1956, 359); *В кошику було: ..кишеньковий електричний ліхтарик з батареєю, сплетена з мотузок драбина завдовжки сажнів три, пістолет* (Смолич, II, 1958, 100).

2. Бокова частина воза або саней, зроблена з поздовжніх і поперечних жердин. *Підклав* [Семен] *кулак під голову та й удивився* [втупився очима] *в драбину від воза* (Март., Тв., 1954, 101); *Крізь драбини полугарбків гелготіли й били підв'язаними крилами відгодовані гусаки, кури, качки* (Мик., II, 1957, 336).

3. Скріплені поздовжні й поперечні жердини, які використовуються для спорудження ясел-кормушок для тварин. *Коло ясел стояла ряба корова й смикала з драбини свіжу траву* (Н.-Лев., II, 1956, 399).

4. *перен.* Послідовне розміщення по висхідній лінії від нижчого до вищого (предметів, осіб, чинів і т. ін.). *За життя батька.. Мариня була в сімейній ієрархічній драбині на останньому щаблі* (Вільде, Сестри.., 1958, 511); *Це був один з обдарованих фахівців уже нової генерації, який вийшов в інженери безпосередньо з цеху і який швидко зростав, різко піднімаючись угору по драбині керівних посад* (Баш, Надія, 1960, 103).

5. *у знач. присл.* **драби́ною.** Нерівно, уступами. *Постригти драбиною;* * Образно. *І піде життя Знов драбиною, І я вигляну Знов дитиною* (Рудан., Тв., 1956, 69).

ДРАБИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **драби́на.** [З і н ь к а:] *Ач, який святий та божий, без драбинки лізе на небо!* (Кроп., II, 1958, 30); *Хлопці кинулись, загнали* [худобу].., *а жінки Подоїли й подавали Паші всім за драбинки* (Фр., X, 1954, 247); *Лец-Отаманів ще від батька навчився поважати начальство. Цю рису в ньому цінували, і він хутко став просуватися по військовій драбинці* (Панч, I, 1956, 188); *У Микити широкі плечі, великі уші і стрижений драбинкою чуб на голові* (Вас., I, 1959, 267).

ДРАБИ́ННИЙ, а, е. З драбинами (у 2 знач.). *Через віконце батьківської хати бачив він.. драбинні вози* (Фр., II, 1950, 138).

ДРАБИ́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **драби́нка.** *До тину між деревами драбину я припну. Угору по драбиночці аж вісім раз ступну* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 59); *Їхав чумак із Криму додому, На драбиночку схилився, На драбиночку схилився, гей! Дуже, дуже зажурився* (Укр.. лір. пісні, 1958, 535).

ДРАБИ́НЧА́СТИЙ, а, е. 1. Те саме, що **драби́нний.** *З гори котився драбинчастий візок* (Н.-Лев., III, 1956, 161); // Який має вигляд драбини, нагадує драбину (у 1 знач.). *Зводилися високі стріли підйомних кранів,*

легко підіймаючи над водою драбинчасті тіла «катюш» (Кучер, Чорноморці, 1956, 234); *Привітно виглядали* [яблука] *із широких просвітів дерев'яного драбинчастого паркана* (Руд., Вітер.., 1958, 418).

2. *перен., зневажл.* Дуже худий, з випнутими ребрами.— *Як бачу,.. вам дуже жаль вашої скотини, так не журіться: візьміть її собі, а мені віддайте тільки оту драбинчасту кобилу* (Стор., I, 1957, 44).

ДРАБИНЯК, á, *ч., розм.* 1. Віз із драбинами (у 2 знач.). *Коли сонце підбилось на полудні, до Настиних воріт.. під'їхав на драбиняку сусід Матвій* (Вас., I, 1959, 289).

2. Те саме, що **драби́на** 2. *Засіли по самий драбиняк у чорному, як дьоготь, болоті* (Стельмах, Хліб.., 1959, 105).

3. *перен., зневажл.* Дуже худий, з випнутими ребрами кінь. *Прокіп у колгоспі — господар, і коні в нас гладкі та верткі всі, як в'юни. Де б то нині в колгоспі хтось тримав драбиняки!* (Козл., Сонце.., 1957, 32).

ДРАБИНЯ́СТИЙ, а, е. Те саме, що **драби́нча́стий** 1. *Драбинястий віз, запряжений одною конякою, раз у раз підскакував і немилосердно трусив* (Коцюб., I, 1955, 307).

ДРАБКИ́, ів, *мн.* Драбини, з яких складаються бокові стінки воза.

ДРАБЧА́СТИЙ, а, е. 1. Який має вигляд драбини, нагадує драбину (у 1 знач.). *В кущах та бур'янах ховаються низенькі драбчасті ворітця* (Вас., I, 1959, 270).

2. З драбками (про віз).

ДРА́ГА, и, *ж* 1. Плавучий землечерпальний агрегат для механізованої розробки розсипних родовищ корисних копалин (золота, платини, олова, алмазів і т. ін.), а також для днопоглиблювальних робіт. *В долині річки ще здалека серед відвалів видно білу споруду, яка нагадує корабель. Це золотодобувна фабрика-драга* (Веч. Київ, 15.VII 1957, 4).

2. Прилад для добування тварин і рослин з дна водойм. *Важка, наповнена рибою драга повільно лягає на палубу* (Рад. Укр., 15.VII 1962, 4).

ДРАГВА́, и́, *ж.* Те саме, що **драговина́.** *Кругом болота. Виходу в них не буде,— хіба що в драгву з головою* (Скл., М. Щорс, 1938, 71).

ДРА́ГЕР, а, *ч.* Робітник, що працює на дразі (у 1 знач.) або управляє нею. *Дати Батьківщині більше золота, знижувати його собівартість — таке прагнення драгерів, бурильників* (Веч. Київ, 15.VII 1957, 4).

ДРАГІ́РУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех.* 1. Добувати що-небудь з допомогою драги.

2. Поглиблювати що-небудь з допомогою драги (у 1 знач.).

ДРАГІ́РУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **драгі́рувати.**

ДРА́ГЛИЙ, а, е, *діал.* 1. Драглистий (у 2 знач.). *Ловили* [дівчата] *в затоці драглих медуз і виганяли з шкарубин полохливих крабів* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 260).

2. *перен.* Драглистий (у 3 знач.). *Гидливо стиснув він губи, щоб не відчути дотику до її драглої, густо напудреної шкіри* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 244).

ДРАГЛИ́СТИЙ, а, е. 1. В якому можна загрузнути, в'язкий, грузький. *Дощ забиває очі, січе в обличчя, а під ногами глей драглистий* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 8).

2. Подібний до драглів. *Воно* [тіло інфузорії] *складається з драглистої напівпрозорої речовини, яка називається протоплазмою* (Зоол., 1957, 6); *Віск був драглистий, і свічки не горіли* (Рибак, Помилка.., 1956, 81)

3. *перен.* Дряблий, обвислий. *Йому було неприємно дивитись на ці тремтливі, драглисті плечі* (Руд., Остання шабля, 1959, 194); *Мимоволі окинула* [поглядом Устина] *чорне, туго налите жиром обличчя, хижий обвід рота, драглисте воло* [управителя], *і в прозорих від сліз очах жінки блиснула ненависть* (Стельмах, I, 1962, 393); *Драглисте обличчя.*

ДРАГЛІ, ів, *мн.* Їжа із згуслого при охолодженні м'ясного чи рибного відвару з дрібними кусочками м'яса або риби. *Привіз в місто мужик сіно, Продав його зрання, Купив собі добру миску Драглів на снідання* (Рудан., Тв., 1956, 114); *У полумисках тремтять драглі* (Перв., II, 1958, 274); * У порівн. *Білі повні щоки та круглі плечі аж трусилися, мов драглі* (Н.-Лев., IV, 1956, 11).

ДРАГЛІ́ТИ, ію, *недок., розм.* 1. Труситися, коливатися. *Треться вовна об вовну, біла об чорну, хвилюють пухнаті хребти,.. і драглів отара* (Коцюб., II, 1955, 320).

2. Згущатися, нависати.— *Чи не буде снігу,— каже* [батько],— *там такі білі хмари драгліють* (Вовчок, Вибр., 1937, 204).

ДРАГЛЮВА́ТИЙ, а, е. Те саме, що **драгли́стий** 2. *Думки його рухалися важко й повільно, як драглюваті безформні медузи* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 499).

ДРАГОВИНА́, ДРЯГОВИНА́, и́, *ж.* Грузьке, багнисте, болотисте місце. *Нараз хура спинилася, коні вгрузли в драговину по самі тулуби* (Досв., Вибр., 1959, 64); *Сергій Коляда заганяв їх* [німецьких солдат] *туди, де була драговина, непрохідна, вічна, безодонна* (Кучер, Дорога.., 1958, 139); *Вдень ішли* [ливарі, рибалки, орачі] *й вночі. Крізь дим і смерть, дряговину і хащі, Щоб вибратись з боями й набрести На щорсівські передові пости* (Бажан, Вибр., 1940, 156).

ДРАГОМА́Н, а, *ч.* Перекладач при європейському дипломатичному або консульському представництві, перев. у країнах Сходу. *Турок.. спокійно вислухав їх через драгомана* (Коцюб., I, 1955, 381).

ДРАГОМА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **драгома́н.**

ДРАГУ́Н, а, *ч.* У царській і деяких іноземних арміях — воїн кавалерійських частин, що первісно вели бій в пішому і кінному строю. *Текля.. схвильовано сповістила, що то з полковим оркестром на чолі прогарцював ескадрон драгунів, присланий у Стародуб на втихомирення* (Смолич, II, 1958, 38); *Перед двома днями господарювали тут польські драгуни* (Ірчан, I, 1958, 284).

ДРАГУ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **драгу́н.** *Крім дворянської кінноти і стрільців, були створені полки нового військового строю — солдатські (піхотні), рейтарські (кінні) і драгунські (мішаної служби)* (Іст. СРСР, I, 1957, 155).

ДРАЖЕ, *невідм., с.* Сорт дрібних цукерок округлої форми. *Якщо розкусити або розрізати драже, то можна побачити, що воно складається з двох частин* (Укр. страви, 1957, 324).

ДРАЖЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який вимагає великої обережності, тактовності. *Він збирався поговорити з Карґатом на досить дражливу тему* (Шовк., Інженери, 1956, 137); *Староста канівський і староста черкаський прибули до Базавлука в дуже дражливій справі* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 479).

2. Який діє на органи чуттів, подразнює їх; подразливий, дратівний. *Се зовсім інший гомін, більше металевий, більше дражливий для слуху* (Фр., II, 1950, 254); *Легкий вітер приносив звідти дражливі пахощі страви* (Шиян, Партиз. край, 1946, 116).

3. Який перебуває в стані нервового збудження; який швидко роздратовується, сердиться; дратівливий. *Лаврінові стало важко покорятись дражливому та лайливому батькові* (Н.-Лев., II, 1956, 345); *Після*

розриву з Вірою Коля був дуже дражливий, ходив похмурий (Руд., Вітер.., 1958, 388).

ДРАЖЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість і стан за знач. **дражли́вий** 3. *Говорити з нею дуже трудно, через її дражливість і несподіване стрибання з теми на тему* (Л. Укр., V, 1956, 418); *Зникла зовсім безпричинна дитяча дражливість, несподівані напади злості* (Коз., Вибр., 1947, 57).

ДРАЖЛИ́ВО. Присл. до **дражли́вий** 2, 3. *Замість води лише привид її — чисте прозоре марево день у день дражливо текло над степом* (Гончар, Таврія, 1952, 29); *Котились трамваї — вагон за вагоном, подзвонюючи самовпевнено, дражливо* (Мик., II, 1957, 252); *Харитон дражливо процідив крізь зуби* (Смолич, Мир.., 1958, 217).

ДРАЖНИ́ТИ, дражню́, дра́жниш, *недок., перех., розм.* 1. Навмисне злити, виводити з терпіння когонебудь, викликáти гнів у когось; дратувати, дрочити. *Він махав позад себе палицею і ще гірше дражнив нею собак* (Н.-Лев., II, 1956, 35); *Скільки я не намагавсь, як не дражнив їх* [бджіл], *так ні одна чомусь мене й не вкусила* (Довж., Зач. Десна, 1957, 464); *Максимові подобалося дражнити її* [дівчинку], *перекривляючи обличчя, показуючи язика* (Коз., Блискавка, 1962, 63).

◇ **Дражни́ти собáк** — ходити від хати до хати жебраючи. *Не дійде До зросту дитина, Піде собі сліпця водить, А тебе покине Калікою на розпутті, Щоб собак дражнила* (Шевч., II, 1953, 196); *Чим вони, зрештою, завинили.., що, кинувши близьких і рідних, мусять іти десь з торбами на плечах, дражнити чужих собак?* (Гончар, Таврія.., 1957, 17).

2. *ким, чим.* Насміхатися з кого-небудь, придумуючи образливі прізвиська. *Кайдашиха, котру тепер на селі дражнили безокою економшею, сердилась на Мотрю* (Н.-Лев., II, 1956, 370); *Серед усієї челяді його й за чоловіка не вважали, дражнили його куркою* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 34).

3 Викликáти почуття незадоволення, досади, гніву, злості; дратувати. *Мене починала дражнити і ся розмова, і спека* (Л. Укр., III, 1952, 611); *З-під гарби долітав один і той же звук, який дражнив усіх* (Тют., Вир, 1960, 83).

4. Збуджувати, посилювати, загострювати яке-небудь бажання, почуття; дратувати. *Дівочі хори неначе граються, жартують, дражнять хлопців чудовими голосами* (Н.-Лев., III, 1956, 315); *Гості не квапляться їсти, хоч тепер більше, як будь-коли, дражнять кожного ці смачні страви перед очима* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 34); // Діяти на людський організм у цілому або на окремий орган. *Стікаючи вниз по камінцях, дражнила* [вода] *його слух своїм солодким дзюрчанням* (Фр., VIII, 1952, 366); *Зелена цибуля дражнила наркотично нерви* (Н.-Лев., III, 1956, 106).

ДРАЖНИ́ТИСЯ, дражню́ся, дра́жнишся, *недок., з ким, з кого і без додатка, розм.* Навмисне сердити, злити кого-небудь, викликáти гнів у когось; дратувати. *Школяр дерся вгору, сів на самому вершку й спокійненько їв ягідки та дражнився з бабусею, шпурляючи кістки додолу та влучаючи бабуню то в лоб, то в ніс* (Н.-Лев., III, 1956, 202); — *Ах ти, капшук! як ти смієш дражнитись з свого начальства?* (Коцюб., II, 1955, 376); * У порівн. *Рибку в дзьобику тримав* [птах], — *Хоч дістань долонею.— Ну, хто більше з нас піймає? — Мов дражнився з Льонею* (Біл., Пташ. голоси, 1956, 20); // Передражнювати кого-небудь.— *Мамо, чого вона дражниться? — .. пожалілась Оксанка* (Тич., I, 1957, 256); *Вустимко сидить біля загати у рові під вербами і дражниться з зозулею* (Багмут, Опов., 1959, 10).

ДРАЗЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який перебуває в стані нервового збудження; який швидко роздратовується, сердиться; дратівливий. *Євгеній був нервовий і дразливий* (Фр., X, 1954, 202); *Оксен ішов селом, дразливий і гнівний* (Тют., Вир, 1960, 27); *Юля стала раптом мовчазною, дразливою* (Іваничук, На краю.., 1960, 65).

2. Який викликає роздратування, неприємно вражає. *Дразлива для обох жінок тема була.. багата різними комбінаціями* (Кобр., Вибр., 1954, 107); *Дразливий спокій лежав на її байдужій, по-хлоп'ячому пущеній лінії плечей* (Тудор, Вибр., 1949, 307).

ДРАЗЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість і стан за знач. **дразли́вий** 1. *Хронічні отруєння.. нікотином починаються з скарг на серцебиття, розлад сну, головні болі, запаморочення, дразливість* (Лікар. експертиза.., 1958, 154).

ДРАЗЛИ́ВО. Присл. до **дразли́вий.** *Зам вийшов із-за столу.., пожмурив на нього* [Дороша] *короткозорі очі, знову сів за стіл і запитав грубо й дразливо: — Що ви хочете? Яке у вас діло до мене?* (Тют., Вир, 1960, 147); *У неї на ногах дразливо виблискували нові черевики* (Юхвід, Оля, 1959, 12).

ДРАЗНИ́ТИ, дразню́, дра́зниш, *недок., перех., розм.* Те саме, що **дражни́ти.** *Кругом життя кипіло, наче море, І блискіт ламп мене дразнив* (Фр., XIII, 1954, 234); *Кожне «новаторство», впроваджене дочкою, кожне не так поставлене крісло,.. нова книжка дразнила й гнівала матір до найвищого ступеня* (Кобр., Вибр., 1954, 12).

ДРА́ЇТИ, дра́ю, дра́їш, *недок., перех.* 1. Чистити, натирати до блиску. [В и с о к и й м а т р о с:] *Ти що хочеш, щоб я тобі палубу драїв?* (Корн., I, 1955, 45).

2. *перен., розм.* Гостро критикувати, лаяти. *Від нього перепадало всім: і мотористам, і комендорам, і сигнальникам. Гейка він теж неодноразово драїв, як-то кажуть, з пісочком* (Ткач, Жди.., 1959, 22).

ДРА́ЇТИСЯ, дра́їться, *недок.* Пас. до **дра́їти** 1.

ДРАКО́Н, а, *ч.* 1. У міфології багатьох народів — потвора, чудовисько у вигляді крилатого вогнедишного змія, що пожирає людей і тварин. *Все тріщало, ламалось і бухало полум'ям, немов там на життя й смерть бились розпечені дракони* (Коцюб., I, 1955, 265); *Він.. тихо розповідає про книжки, які колись читав. Це було щось краще за казку, в них* [книжках] *не було відьом, зміїв і драконів* (Цюпа, Три явори, 1958, 11); * У порівн. *Гей, до зброї! бийте в дзвони! Будьте смілі, як дракони!* (Олесь, Вибр., 1958, 115); *Довгі пасма густого смоляного диму потяглися в повітрі чорним драконом* (Тулуб, Людоловн, I, 1957, 138).

2. *перен.* Про жорстоку, безжалісну людину. [А л і л у я:] *Дракон! Добре, хоч повіявся у Москву. Хай летить, хай! Там йому кінець один* (Дмит., Дівоча доля, 1960, 64).

3. Деревна ящірка деяких тропічних країн, яка може літати. *З рептилій слід ще назвати оригінальну ящірку — літаючого дракона* (Посібник з зоогеогр., 1956, 81).

ДРАКО́НІВ, нова, нове. Належний дракону (у 1 знач.). *Драконова голова.*

Δ **Драко́нове де́рево** — довговічне дерево (доживає до 5—6 тис. років) з товстим, розгалуженим вгорі стовбуром та шкірястим лінійним листям; смола його використовується для бальзамування трупів.

ДРАКО́НІВСЬКИЙ, а, е. Дуже жорстокий, нещадний. *П. Мирний взявся за перо митця тоді, коли вже діяв драконівський указ Валуєва щодо української мови* (Вісник АН, 5, 1949, 10).

ДРА́ЛА, *присудк. сл., розм.* Швидко тікати кудинебудь. *Повіїдав* [Лис] *усе чисто, решту порозливав, а сам драла* (Фр., IV, 1950, 60).

◇ **Дава́ти (да́ти, задава́ти, зада́ти) дра́ла** — швидко тікати, бігти куди-небудь. *Мотря вхопила півня за ногу, витягла з борщу та й дала драла з хати* (Н.-Лев., II, 1956, 372); *Андрійко тільки язика виставив і задав драла по вулиці* (Григ., Вибр., 1959, 58).

ДРА́МА, и, *ж.* 1. Літературний твір, побудований у формі діалога без авторської мови і признач. для сценічного виконання. *Почавши з 1881 року, він* [І. Франко].. *пише повісті, драми, оповідання, вірші та статті наукового та публіцистичного змісту* (Коцюб., III, 1956, 34).

2. Літературно-театральний твір серйозного, але не героїчного змісту (на відміну від трагедії й комедії). *Як Ви були в мене, то казали, що Кащенко заслав Вам задля видання свою драму чи комедію, і прохали прочитати мені її* (Мирний, V, 1955, 423); *В херсонеському театрі у свята виставлялись драми і комедії, читались літературні твори* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 306).

3. *розм.* Театр, у якому ідуть такі твори. *Шкільна молодь.. переповнює гальорки академічної опери і драми* (Еллан, II, 1958, 171).

4. *перен.* Яка-небудь подія, що приносить горе, страждання і т. ін. в особистому або громадському житті. *Відбувалися щоденні драми в домі, від яких матері ніяк не щастило ізолювати.. малого Григорія* (Ле, В снопі.., 1960, 140); // Тяжке душевне переживання. *Найбільша драма мого життя — це неможливість присвятити себе цілком літературі* (Коцюб., III, 1956, 282).

ДРАМАТИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **драматизува́ти.** *Драматизація мандрівного оповідання — порівняно рідке явище в наших інтермедіях* (Від давнини.., I, 1960, 197); *Твори консервативної драматургії були заповнені солодкувато-сентиментальними сценами, часто з надмірною драматизацією дії* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 346).

ДРАМАТИ́ЗМ, у, *ч.* 1. Напруженість дії, становища, гострота конфлікту в літературному творі. *Драматизм відіграє визначальну роль у специфіці драми, підпорядковуючи собі всі інші її елементи* (Рад. літ-во, 1, 1957, 18); *Драматизм, внутрішні діалоги, боротьба антагоністичних думок.. дедалі виразніше проступають в її* [Лесі Українки] *ліриці* (Рильський, III, 1956, 280).

2. *перен.* Напруженість, складність якого-небудь становища, обставин, дій і т. ін. *Драматизм становища Ганни* [в поемі «Наймичка»] *полягає в тому, що вона, маючи батька й матір, змушена породити сина в полі й підкинути чужим людям* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 200).

ДРАМАТИЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док.* 1. *перех.* Відображувати які-небудь події в драматичній формі; надавати якому-небудь твору драматичної форми. *Керівник у цікавій бесіді розкривав багатство нової пісні, драматизував її* (Мист., 6, 1958, 21).

2. *перех. і неперех.* Посилювати напруженість, драматизм твору, ролі і т. ін. [К о в а л ь:] *Вся ця сцена йде у вас добре, але наостанку ви надто драматизуєте* (Мороз, П'єси, 1959, 171).

ДРАМАТИЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **драматизува́ти.**

ДРАМАТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **дра́ма** 1, 2. *Ми маємо на меті видати літературний збірник (поезії, новели, повісті, драматичні твори)* (Коцюб., III, 1956, 239); *Вокальне, драматичне й хореографічне мистецтво українських кріпосних артистів відзначалося великою майстерністю* (Укр. клас. опера, 1957, 60).

Драмати́чний гурто́к — гурток театральної самодіяльності, любителів сценічного мистецтва. *Таня й Оксана організували драматичний гурток, до них пристав і Тарас Тополя, який виявився завзятим аматором* (Бойч., Молодість, 1949, 305).

2. Сповнений драматизму. *Новелісти переважно зосереджували увагу на драматичних конфліктах, в яких знедолений герой здебільшого гинув* (Рад. літ-во, 2, 1958, 18); *Вона* [література] *була на боці прогресу і тоді, коли підтримала Любов Ярову в драматичному моменті її життя* (Талант.., 1958, 164).

3. Розрахований на певний ефект; штучний, роблений. *Драматична поза.*

4. *муз.* Сильний, різкий щодо тембру, на відміну від ліричного (про голос співака або співачки). *Драматичний тенор; Драматичне сопрано.*

ДРАМАТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **драмати́чний** 2, 3. *Філософська конфліктність і драматичність являють загалом одну з найістотніших і найцінніших якостей художнього мислення поета* [М. Бажана] (Не ілюстрація.., 1967, 141).

ДРАМАТИ́ЧНО. Присл. до **драмати́чний** 2, 3. *Драматично і темпераментно будує свої поезії на тему інтернаціональної солідарності, на тему благородної боротьби комуністів у капіталістичних країнах Леонід Первомайський* (Літ. газ., 11.III 1959, 3); — *Боже! — він драматично схопився руками за голову, занурив пальці у русяве волосся* (Собко, Справа.., 1959, 47).

ДРАМАТУ́РГ, а, *ч.* Письменник, який створює драматичні твори. *Російський драматург О. М. Островський створив цілу галерею образів купців і прикажчиків* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 25).

ДРАМАТУРГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **драматургі́я** і **драмату́рг.** *З особливою драматургічною майстерністю й високим пафосом написана п'єса Я. Галана «Любов на світанні»* (Іст. укр. літ., II, 1956, 325).

ДРАМАТУРГІ́Я, ї, *ж.* 1. Драматичне мистецтво. *До драматургії Леся Українка звернулася в середині 90-х років минулого століття* (Укр. літ., 9, 1957, 263); // Характерні риси стилю, прийоми творчості в драматичному мистецтві якого-небудь письменника, напрямку, школи і т. ін.

2. *збірн.* Сукупність драматичних творів письменника, літературного напрямку, народу, епохи. *У моїй багатогранній мистецькій роботі я ніколи не зустрічав більш вдячного матеріалу для творчості, ніж багатогранна і художньо досконала драматургія Горького* (З глибин душі, 1959, 63); *Збільшення в репертуарі театрів питомої ваги радянських вистав було свідченням активізації і зміцнення молодої радянської драматургії* (Мист., 4, 1958, 10).

3. Теорія побудови драматичного твору. *Його* [О. Пушкіна] *драматургічні твори («Борис Годунов», маленькі трагедії, «Русалка»), його критичні статті з питань драматургії й театру відіграли визначну роль в утвердженні реалізму в вітчизняному театральному мистецтві* (Про мист. театру, 1954, 5).

ДРАМГУРТКІ́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Учасник драматичного гуртка. *Драмгуртківці збиралися показати героїв літературних творів* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 294).

ДРАМГУРТО́К, тка́, *ч.* Скорочення: драматичний гурток. *В цей день драмгурток, яким керувала Луїза, мав поставити на сцені клубу п'єсу* (Збан., Любов, 1957, 101).

ДРАНЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **дра́ний.** *Кожушок був.. драненький та задубілий* (Мик., Кадильниця, 1959, 4); *У Василька на голові була облізла шапка, а на плечах драненька сорочка в синю смужку* (Панч, II, 1956, 173).

ДРА́НИЙ, а, е. 1. Порваний, протертий, зношений (про одяг, взуття і т. ін.). *Вивели Марину в драній ряд-*

няній сорочці з зав'язаними на спині рукавами (Мирний, IV, 1955, 235); *Бондаренко мовчки місив сніг ногами в драних чоботях* (Головко, II, 1957, 297).

2. З діркою або дірками; продірявлений.— *Та покинь отого глиняника! — сказав Карпо і хотів одняти од неї драного горшка* (Н.-Лев., II, 1956, 272); *Дід Ялисей жив самотньо в старій драній хаті аж на краю села* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 40).

ДРАНИ́ЦІ, ни́ць, *мн.* (*одн.* **драни́ця,** і, *ж.*), *діал.* Дранка (*див.* **дра́нка** [1]). *За хатами стояли стайні та інші господарські будинки, всі під драницями* (Фр., VI, 1951, 27); *На схилі лежало моє рідне село, що потопало в густих садах, тільки вежа старенької церкви, вкрита драницями, стирчала з того зеленого озера* (Томч., Готель.., 1960, 45); *Хлопець уранці розсунув непомітно кілька драниць у дашку й годинами шарив очима по синюватих.. пасмах гір за рікою* (Козл., Ю. Крук, 1957, 388); *Він спалахнув, скочив з місця і з розмаху вдарив солдата драницею по обличчю* (Гжицький, У світ.., 1960, 103).

ДРАНИ́ЦЯ *див.* **драни́ці.**

ДРА́НКА [1], и, *ж.* 1. *збірн.* Тоненькі дощечки для оббивання стін і стелі під штукатурку, для покриття дахів і т. ін. *Посередині вулиці, за білою піщаною кучугурою і низькими ворітьми, — приземкувата, вкрита дранкою довга хата* (Коз., Сальвія, 1959, 6); *Дівчата сплітали з дранки квадрати розміром близько квадратного метра* (Руд., Остання шабля, 1959, 395).

2. Кожна з таких дощечок. *І от дістав паперу я і все у двір приніс: нитки, і клей, і дерево, і дранок цілий віз* (Забіла, У.. світ, 1960, 39).

ДРА́НКА [2], и, *ж.*, *розм.* Драний, протертий, зношений одяг, постіль і т. ін. *Водила її Одарка і тепер, як маленьку: у довгій дранці, підперезавши валом або гноттям з порваної спідниці* (Мирний, I, 1954, 55); *Він залазить у курінь, що пахне різним зіллям, лягає на дранку, з-під якої просвічується солома* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 230).

ДРАНКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дранкува́ти.** *Олександр Архипенко керував роботами по дранкуванню стін* (Роб. газ., 11.I 1962, 4).

ДРАНКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.*, *перех.* Покривати дранкою (*див.* **дра́нка** [1] 1). *Інколи стіни таких будівель* [татарських хат-мазанок] *робили з очерету або оббивали обаполами, дранкували і обмазували* (Нар. тв. та етн.. 2, 1957, 54).

ДРА́ННЯ, я, *с.* 1. *розм.* Дія за знач. **дра́ти.**

2. *діал.* Дрантя (у 1 знач.). *І ходить* [село Будище] *не в дранні, і не бідує* (Турч., Земле моя.., 1961, 12).

ДРА́НОЧКА, и, *ж.*, *розм.* Те саме, що **дра́нка** [2]. *Він лишив нас без драночки в хаті* (Стеф., I, 1949, 24).

ДРАНТИ́ВИЙ, а, е, *діал.* 1. Драний. *Його дрантива сорочка була брудна, немов кілька місяців неприна* (Фр., I, 1955, 273); *Вітер, пробравшись крізь дрантиву покрівлю, гуляє по пустці, аж свистить* (Речм., Весн. грози, 1961, 4).

2. *зневажл.* Поганий, негідний. *Між вами й Кармелою сьогодні став отой дрантивий молодик, що його звуть, здається, Михайликом* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 262); // Слабий. *Дрантивим голосом цілу коляду відколядувала* [баба] (Стеф., I, 1949, 87).

ДРАНТИ́НА, и, *ж.*, *діал.* Дранка (*див.* **дра́нка** [2]). *Лежить Ганна на старій дрантині, прикрита старою драною ряднциною* (Н.-Лев., I, 1956, 110); // Ганчірка. *Вона зібрала сміття в дрантину.*

ДРА́НТЯ, я, *с.*, *збірн.* 1. Дуже старий, зношений і рваний одяг. *Дівчина в дранті, в драних черевиках товче, плачучи, ступу* (Вас., III, 1960, 336); *З-під рундуків.. вилазять замурзані, в пошматаному дранті каліки перехожі* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 213); // Непотрібні старі, рвані носильні речі (взуття, постіль і т. ін.). *Мартин вийшов, а Янко зразу кинув халяву у запліснілe* [заплісняві] *шкіряне дрантя* (Козл., Ю. Крук, 1957, 110); // Клапті, обривки матерії, одягу. *Марина в драній рядняній сорочці, що кругом неї так і майтолалася своїм дрантям, мов вітер, мчала з двору в поле* (Мирний, IV, 1955, 235).

2. *розм.*, *рідко.* Одяг взагалі. *Тепер фабрики випускають стільки готового дрантя, що селянам невигідно давати шити* (Вільде, Троянди.., 1961, 206).

3. *зневажл.* Про все негідне, погане, непридатне. — *Давно були парубки, а тепер що? Саме дрантя!* (Март., Тв., 1954, 59); — *Ну, от, наприклад, мій капелюшик: вчора я збігала всю Ялту і знайшла оце дрантя* (Л. Укр., III, 1952, 605).

ДРАНЬ, і, *ж.*, *збірн.* Те саме, що **дра́нка** [1] 1. *Коли їхали тією стороною, то бачили його будинок, дранню критий* (Мирний, III, 1954, 333).

ДРАП, у, *ч.* Густа шерстяна або напівшерстяна тканина, признач. для пошиття верхнього одягу. *Декотрі* [гості] *були в свитах з драпу* (Н.-Лев., I, 1956, 622); *В легкій промисловості України освоєно нові вироби. Це.. шерстяні тканини — драп-флаконе, трико костюмне, тканини пальтові* (Наука.., 1, 1957, 4).

ДРАПА́К, а́, *ч.*: ◇ [**Дава́ти (да́ти)**] **драпака́** — швидко тікати, бігти куди-небудь. *Перелякані жовніри.. хапались за палаші, за пістолі, деякі дали драпака* (Стор., I, 1957, 395); — *Тілько з Густею розмовитися, то все проясниться,— подумав він.— А тоді забираю свої манатки та драпака через гори додому* (Фр., III, 1950, 417); — *Куди це вони* [фашисти] *всі драпака дають?* (Гончар, III, 1959, 386).

ДРА́ПАТИ *і* **ДРЯ́ПАТИ,** аю, аєш, *недок.*, **ДРАПНУ́ТИ** *і* **ДРЯПНУ́ТИ,** ну́, не́ш, *док.* 1. *розм.* Швидко тікати, бігти куди-небудь.— *Щастя твоє, що я пізно помітив, як ти драпав, мов заєць* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 64); — *Велів* [Вольф] *мені, як дурному, бігти під ліс, дряпатися чорт знає куди, а сам, певно, забрав гроші та й драпнув у інший бік* (Фр., VIII, 1952, 365).

2. *зневажл.* Швидко відступати, залишати яку-небудь територію. *В другій половині дня пронеслася чутка, що праворуч під натиском ворога румуни драпають, оголяючи фланг* (Гончар, I, 1954, 124); *Тільки горланили* [фашисти] *про тисячолітнє панування на сході, а вже через два роки драпали з України* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 180).

ДРАПЕ́РІЯ, ї, *ж.*, *діал.* Драпіровка (у 2, 3 знач.). *Хто перший раз оглядає дім, той насамперед зверне увагу на.. вікна.., драперії* (Фр., III, 1950, 35); *Баронеса стояла серед хати, а далі при ній стояла на колінах швачка та упинала їй на сукні оксамитну драперію* (Л. Укр., III, 1952, 541).

ДРАПІ́ЖКА, ДРЯПІ́ЖКА, и, *розм.* 1. *ж.* Віднімання, захоплення обманом або силою чого-небудь у когось; здирство, грабіжництво.

2. *ч.* і *ж.* Те саме, що **драпі́жник, дряпі́жник.** *Од панів тікали* [люди] *в козаки, давали військовим дряпіжкам басаринки, щоб записали в «компут козачий»* (Мирний, II, 1954, 85).

ДРАПІ́ЖНИЙ, ДРЯПІ́ЖНИЙ, а, е, *розм.* Сповнений бажання захопити що-небудь, оволодіти чимсь; хижий. *Ми ступили на ту землю, де кілька сот літ чесне товариство, лицарі, проливали свою кров за святу віру, козацькі вольності і боронили люд.. од дряпіжних татар* (Стор., I, 1957, 252).

ДРАПІ́ЖНИК, ДРЯПІ́ЖНИК, а, *ч.*, *розм.* Той, хто оббирає, обдирає кого-небудь, займається здирством; здирник, драпіка, дряпіка. *Як почули про ту*

нову конституцію Медведі, Вовки і всякі інші драпіжники! От варто було побачити, який переполох між ними вчинився (Фр., III, 1950, 229); *Дворянин Сельський був знаний як наклепник, фіскал і драпіжник* (Панч, III, 1956, 479); // Той, хто краде, грабує, вбиває. [Г о д в і н с о н:] *Слухай, Сіонська дочко! Ось летять на тебе дряпіжники з обличчям мідяним... Нема тобі рятунку...* (Л. Укр., III, 1952, 82); — *Терентій зразу зачинив їх* [коні] *у стайні, пошептався із отим крадієм чи драпіжником, спровадив його кудись огородами* (Стельмах, Хліб.., 1959, 504).

ДРАПІ́ЖНІСТЬ, ДРЯПІ́ЖНІСТЬ, ності, *ж., розм.* Те саме, що **драпі́жка, дряпі́жка** 1. [П а н с а:] *Паннонія в огні, і схід, і захід, полудне й північ бурею грозять, а в нас — безлюддя, нелад і драпіжність* (Л. Укр., II, 1951, 459).

ДРАПІ́КА, ДРЯПІ́КА, и, *ч. і ж., розм.* Те саме, що **драпі́жник, дряпі́жник.**

ДРАПІРО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **драпірува́ти.** *На фоні скляних дверей, драпірованих білим маркізетом, ледь значиться профіль дівочого силуету* (Вільде, На порозі, 1955, 210); * У порівн. *Над головою розгорнулось по-осінньому вже густо-синє, ультрамаринове, оксамитове небо, ніби драпіроване на сцені* (Коп., Земля.., 1957, 258).

ДРАПІРО́ВКА, и, *ж.* 1. Завіса на вікні або на дверях з тканини, зібраної м'якими складками. *Убраний* [салон] *не убого, але й не дуже розкішно, тільки фантастично, без великої симетрії; двері й вікна з драпіровками* (Л. Укр., II, 1951, 5); // Спеціально призбирана в складки тканина, що використовується для обгортання, обтягування чого-небудь.

2. Дрібні незапрасовані складки на одязі для оздоблення його. *Плаття з драпіровкою.*

ДРАПІРУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до драпірування. *Драпірувальний цех;* // Признач. для драпірування. *Драпірувальна тканина.*

ДРАПІРУВА́ЛЬНИК, а, *ч.* Спеціаліст з драпірува́ння. *У вікнах будинків працювали драпірувальники.*

ДРАПІРУВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **драпірува́льник.**

ДРАПІРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **драпірува́ти** і **драпірува́тися.**

ДРАПІРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Прикрашати що-небудь призбираною в складки тканиною, занавісками і т. ін. *Драпірувати вікно ситцевою тканиною;* // Розміщувати що-небудь складками. *Драпірувати оксамит.*

ДРАПІРУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Мати властивість падати, лягати складками (про тканину). *Тканини з ацетатного шовку красиві, м'які, добре драпіруються, менше мнуться* (Веч. Київ, 20.V 1957, 1).

2. *у що, чим.* Накидати на себе що-небудь так, щоб воно спадало складками. *Драпіруватися в шовкову тканину.*

3. Пас. до **драпірува́ти.**

ДРАПНУ́ТИ *див.* **дра́пати.**

ДРА́ПОВИЙ, а, е. Прикм. до **драп;** // Зробл. з драпу. *Між чорними сіртуками сіріли драпові тонкі свитки, червоніли мережки вишиваних сорочок* (Н.-Лев., I, 1956, 624); *Поїзд прийде о дев'ятій.. Приклмети* [підпільника]: *драпове пальто, великі окуляри* (Кач., II, 1958, 62); * Образно. *Дівчата щиро сміялися, і сержант зненацька впіймав себе на тому, що сам він теж мимоволі посміхається комусь у драпову спину* (Гончар, Новели, 1954, 153).

ДРАПОНУ́ТИ *і* **ДРЯПОНУ́ТИ,** ну́, не́ш, *док., розм.* Підсил. до **драпну́ти, дряпну́ти.** — *Дя-дя!* — *закричав хлопчик і драпонув поза хату* (Свидн., Люборацькі, 1955, 211); — *Ех,— зітхав старий Сорохан,— і чого б тим польським панам та було в свій час і нашу Вижницю собі не загарбати, оце б вони й від нас драпонули, та й були б ми разом із кутськими під Радянською владою!* (Мур., Бук. повість, 1959, 123); *Червоний від гніву, староста наказував писареві: — У волості скажи, кому слід, щоб цього баламуту* [Ярему] *мотузками скрутили, бо він обов'язково дорогою дряпоне в ліс* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 55).

ДРАПРІ, *невідм., с. і мн.* Те саме, що **драпіро́вка** 1. *Переходячи через покої, шляхтич помітив сліди втечі, бо золототкані драпрі були вже вдерті в дверей, столи стояли голі* (Панч, III, 1956, 359); *Внизу, у вестибюлі контори, в променистих кумачах драпрі, стоїть портрет Фелікса Дзержинського* (Ле, Мої листи, 1945, 208).

ДРАПУВА́ННЯ, я, *с.* 1. *тільки одн.* Дія за знач. **драпува́ти** і **драпува́тися.** *Займатися драпуванням.*

2. Те саме, що **драпіро́вка** 2. *Витирали* [челядники] *масні тарілки й пальці коштовними плащами, драпуванням і навіть вильотами своїх панів* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 97).

ДРАПУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Те саме, що **драпірува́ти.** *Жоржет підходить для стрункої постаті. Тоді можна його драпувати, і струнка постать виглядає наче оповита хмаринками* (Вільде, На порозі, 1955, 25).

ДРАПУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* Те саме, що **драпірува́тися.** *Шовкова тканина добре драпується; Драпуватися в оксамит;* * Образно. *Ізнов «Тадеуша» я розгорнув, Розклав папір, вікно завісив синє, Знов шляхта гомонить передо мною, Драпується у романтичність Граф* (Рильський, I, 1956, 86).

ДРАПЦЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., діал.* Утікати, бігти. *Гривко так жалібно почав вити під хатніми вікнами, що Вовк чимдуж мусив драпцювати до лісу* (Фр., IV, 1950, 88).

ДРА́ТВА, и, *ж.* Міцна просмолена або навощена нитка, якою шиють взуття, шкіряні вироби і т. ін. *Завісив* [учитель] *вдине вікно австрійською шинелиною і почав пришивати дратвою головки до халяв* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 100); *Розкривши шафу, він довго перегортав грубезні папки, позшивані дратвою* (Кучер, Прощай.., 1957, 267).

ДРА́ТВОВИЙ, а, е. Прикм. до **дра́тва.** *Дратвова нитка.*

ДРА́ТИ *див.* **де́рти.**

ДРА́ТИСЯ *див.* **де́ртися.**

ДРАТІВЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який перебуває в стані нервового збудження; який швидко роздратовується, сердиться; дразливий. *Останнім часом Сергій став дратівливий, неуважний на роботі* (Гур., Друзі.., 1959, 83); *Вона змарніла, стала дратівливою, нетерплячою* (Хор., Незакінч. політ. 1960, 108); *Ще й раніше, до війни, Тетяна пам'ятала свого батька мовчазним, похмурим, часом дратівливим* (Ткач, Черг. завдання, 1951, 52); // Який виникає через нервове збудження. *Пересилювала* [лікарка] *внутрішнє дратівливе хвилювання. Перед нею не тільки небезпечно хвора, але й близька Данилові дівчина* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 278); //Який викликає роздратування. *Федір замовк, і якийсь час тишу порушувало завивання мотора та дратівливе деренчання.. скла праворуч від Федора* (Мушк., Серце.., 1962, 154).

2. Те саме, що **дратівни́й.** *Мсьє Абель.. потяг в себе дратівливий, масний нафтовий аромат* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 64).

ДРАТІВЛИ́ВІСТЬ, вості. *ж.* Властивість і стан за знач. **дратівли́вий** 1. *Досліджувані незадовго до експерименту скаржились на перевтому, дратівливість, сонливість* (Фізіол. ж., VI, 6, 1960, 716).

ДРАТІВЛИ́ВО. Присл. до **дратівли́вий.**

ДРАТІВНИ́Й, а́, е́. Який діє на органи чуття, подразнює їх. *Велику приземкувату хату, де розмістилася санітарна частина полку, сповнювали гострі, дратівні пахощі карболки, поту, закипілої крові* (Жур., Вечір.., 1958, 257); *Він обома руками.. закривав ту бляху, ховаючи її дратівне блищання* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 4); // *у знач. ім.* **дратівне́,** но́го, *с.* Ліки, що викликають подразнення, діють як дратівник.

ДРАТІВНИ́К, а́, *ч., фізл.* Те, під дією чого в організмі виникає яка-небудь реакція, роздратування; подразник.

ДРАТЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Те саме, що **дратівли́вий** 1. *Вона здалася йому якоюсь збудженою, дратливою: не дивно — війна* (Голов., Тополя.., 1965, 109); *Дратлива людина.*

2. *фізл.* Пов'язаний з діянням подразника на організм в цілому або на окремий орган. *У безперервному процесі врівноважування організму з зовнішнім світом беруть участь обидва процеси: як дратливий, так і гальмівний* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 125).

ДРАТЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість і стан за знач. **дратли́вий.**— *Не так воно буде, панове, як вам здасться,— почав Сагайдачний, і ледве прихована дратливість бриніла в його тоні* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 202); *Найтяжчим у загворюванні на пелагру є розлад психіки — забутливість, дратливість, безсоння* (Шк. гігієна, 1954, 277).

ДРАТЛИ́ВО. Присл. до **дратли́вий** 1. *Читав Олександр кваплячись, ліва брова дратливо смикалась* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 79).

ДРАТО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **дратува́ти.** *Вельми дратований хвилею цих неподобних веселощів, пан.. посилав своїх посіпак чи не на всі дзвіниці міста, але вгамувати дзвонарського шалу не міг* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 385).

ДРА́ТОВКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **дра́тва.** *Загадав швець шевчисі дратовки спрясти З тонкої павутини* (Чуб., V, 1874, 818).

ДРАТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дратува́ти** і **дра́тува́тися.**— *Навіщо Вам здалося дратувати мене цим портретом?.. Таке дратування схоже на знущання і може виховати ненависть* (Ле, Міжгір'я, 1953, 119).

ДРАТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Викликати почуття незадоволення, досади, гніву, злості; роздратовувати, злити. *Безустанне Маріорине скигління дратує його несказанно* (Коцюб., I, 1955, 219); *Його запобігливо-статечні манери завжди дратували Валентина Модестовича* (Шовк., Інженери, 1956, 223); *Неясна роль Безбородька в родині щораз більше дратувала Катерину* (Вільде, Сестри.., 1958, 353).

2. Навмисне злити, виводити з терпіння кого-небудь, викликати гнів у когось; дражнити, дрочити. *Діти бігали за нею і дратували її цілий день* (Мирний, I, 1954, 60); *Якщо голота й надалі дратуватиме турків, пани з помсти доб'ються свого* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 39); *Наш Андрійко бешкетує, Гусака щодня дратує* (Бойко, Ростіть.., 1959, 65); * Образно. *Бійці продовжували дратувати вогневу точку* [ворога] (Гончар, I, 1954, 95); * У порівн. *Каштан розправляє набухлі бруньки, мов нарочито дратує дітей дотиками весни* (Горд., Буян, 1938, 80); // *ким, чим.* Висміювати когось, беручи до уваги риси, властиві йому, його рідним і т. ін. *От тою-то лютою жінкою й дратували раз у раз Івана, та він не сердився і добродушно викручувався жартами* (Коцюб., I, 1955, 347); [Олімпіада Іванівна:] *Нащо ви, Якове Григоровичу, дратуєте Милевського старістю, він цього не любить* (Л. Укр., II, 1951, 37).

◇ **Дратува́ти соба́к** — те саме, що **Дражни́ти соба́к** (*див.* **дражни́ти**). *Уже так надвечір прийшли вони у село, голодні і потомлені, не знають, сердешні, що їм і чинить: ні за що купить і шматка хліба, а попід вікнами собак дратувать — сором* (Стор., I, 1957, 48).

3. Збуджувати, посилювати, загострювати яке-небудь бажання, почуття і т. ін.; роздратовувати. *Тепла пахуча пара од поросятини страшенно дратувала в них апетит* (Н.-Лев., III, 1956, 377); *Всього було вдосталь у цій переповненій, по-південному яскравій Каховці, все горіло на сонці, дратуючи спраглу уяву, збуджуючи пристрасті* (Гончар, Таврія.., 1957, 39); // Діяти на людський організм у цілому або на окремий орган. *Наркотичний, важкий дух олеандрів та рути дратував її нерви* (Н.-Лев., IV, 1956, 89); *Сонце дратувало мене своїм нахабним світлом* (Коцюб., II, 1955, 365); //Викликати в чому-небудь біль. *Я довго не робив масажу не через те, що ніколи, а через те, що нога у мене дуже боліла, я ледве ходив і дратувати її гімнастикою не хотів* (Коцюб., III, 1956, 179).

ДРАТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. Зазнавати почуття незадоволення, досади, гніву, злості; роздратовуватися, злитися. *Перекладаю все на столі, без потреби пересуваю книжки і дратуюсь, що пропав олівець* (Коцюб., II, 1955, 410); *Тепер збагнув Данило, що від згадки про Третяка він дратується* (Коп., Вибр., 1953, 228).

2. *з ким, розм.* Навмисне злити, виводити з терпіння кого-небудь; дражнитися, дрочитися. *Дратуватися з собаками; Діти одно з другим дратуються;* * У порівн. *Настирливо кричав десь зовсім недалеко деркач, наче дратувався зі мною* (Сміл., Сашко, 1957, 150).

ДРАТУ́Н, а́, *ч., розм.* Той, хто дратує кого-небудь. *А Тінь за ним женеться, Мов ловить дратуна свого* (Гл., Вибр., 1957, 190).

ДРАТУ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **дратува́ти** 1. *Знайоме посвистування якимось чином знову оживало, близьке, набридливе, дратуюче* (Гончар, Маша.., 1959, 16).

ДРА́ХМА, и, *ж.* 1. У стародавній і сучасній Греції — грошова одиниця. *Не раз поривався* [полковник] *зайняти* [воли] *із степових таборів у Крим, щоб перепродати в Севастополі.. Мав би за степову яловичину і долари, і фунти, і грецькі на всяк випадок драхми!* (Гончар, II, 1959, 82).

2. Одиниця аптекарської ваги (3,73 *г*), що застосовувалась до введення метричної системи мір.

ДРАЦЕ́НА, и, *ж. (Dracaena).* Чагарникова або деревоподібна субтропічна рослина з вічнозеленим видовженим листям та білими або жовтуватими квітками. *Тут* [на землі у третинний період] *були поширені кипариси, сосни, смереки, пальми, драцени, фікуси, лаври, магнолії* (Курс заг. геол., 1947, 280); *Вона сиділа біля розкішної драцени, без шапочки і без пальта* (Десняк, II, 1955, 404).

ДРАЧ, а́, *ч.* 1. *розм.* Те саме, що **дра́чка** 1. *Ми ті, що платимо податки, Собі ж лишаєм труд і плач, Котрім державні всі порядки Є тільки кривда, тільки драч* (Пісні та романси.., II, 1956, 187).

2. *діал.* Просорушка. *Спритний Омелян хитромудро переплів ремінням крупорушку, драч, вальці, січкарню і керат* [кират] (Стельмах, Хліб.., 1959, 116).

ДРА́ЧА, і, *ж., діал.* 1. Непомірний податок. *Все громада програвала... Пан вже ліс відмежував І нові за нього драчі Та данини накладав* (Фр., X, 1954, 246).

2. Сварка, сутичка, суперечка. *Як менший брат оженився, то почалась між ними драча за худобу* (Сл. Гр.).

ДРА́ЧКА, и, *ж.* 1. *розм.* Місце, де оббирають когонебудь; форма оббирання, здирства. *Другі зовсім не бачили ніякої користі з земства і казали: — Ще одна драчка, а для уряду обуза* (Мирний, III, 1954, 375).

2. *розм.* Збройна сутичка між ким-небудь; бій. *За ту бражку Зчинили козаки з ляхами велику драчку* (Укр.. думи.., 1955, 101).

3. *діал.* Просорушка. *Готові коржі* [спресованої суміші селітри, вугільного порошку, сірки] *розтирають* [козаки] *драчкою в суміжній кімнаті на зерна* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 427).

ДРЕ́ВКО, а, *с.* 1. Дерев'яна палиця, до якої прикріплюється полотнище прапора, на яку настромлюється вістря списа і т. ін.; держак. *Я звернув увагу на те, що поруч із древком прапора висіла на стіні проста учнівська полотняна сумка* (Ю. Янов., II, 1954, 8); *Галина Шорохова допомагає прикріпити шовковий прапор до древка* (Шиян, Гроза.., 1956, 68).

2. *заст., поет.* Пестл. до **дре́во.** *Помости гніздечко й у садочку, На високім древку, на яворку* (Чуб., V, 1874, 850).

ДРЕВЛЯ́НИ *і* **ДЕРЕВЛЯ́НИ,** ля́н, *мн.* Стародавнє східнослов'янське плем'я, яке жило у прип'ятському Поліссі. *В басейні Тетерева, до Прип'яті, були поселення древлян* (Іст. УРСР, I, 1953, 41); *У поході 907 р. брали участь словени, кривичі, деревляни, радимичі,.. тобто всі ті слов'янські племена, які на той час були підвладні Олегові* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 538).

ДРЕ́ВНІЙ, я, є. 1. *рідко.* Те саме, що **старода́вній.** *Ось і він, Дніпро, величний і древній, народна українська ріка!* (Ю. Янов., I, 1958, 229); *Нерідко можна було бачити біля цього пам'ятника древньої архітектури.. туристів* (Вільде, Сестри.., 1958, 516); *На території древніх слов'ян римські медальйони знайдені неодноразово* (Археол., VIII, 1953, 47); *Майже два з половиною тисячоліття тому у гирлі Борисфена, як древні греки називали наш Дніпро, мандрував історик Геродот* (Жур., Звич. турботи, 1960, 17); // *у знач. ім.* **дре́вні,** ніх, *мн.* Люди, що жили в далекому минулому.— *Пам'ятаєте римське прислів'я: «Юпітер, ти сердишся, отже, ти неправий»? У древніх теж був свій глузд* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 151).

Дре́вні мо́ви — латинська і старогрецька мови. *Останніми часами трохи мов поправився* [Микось] *по древніх мовах* (Л. Укр., V, 1956, 286).

2. *розм.* Який дожив до глибокої старості, дуже старий (про людей, тварин). *Він древній, сивий дід, довге волосся і довга біла борода всуміш з баговинням звисають аж по пояс* (Л. Укр., III, 1952, 189); *Від сарайчика загавкав древній і вже майже безголосий від старості пес* (Головко, I, 1957, 46); // Який існує багато років, зношений, ветхий (про предмети). *Лики іконні якось страх як смутненько дивилися з стін — древні, стемнілі, померклі лики* (Вовчок, I, 1955, 302); *Брав він тоді з собою таку ж древню, як і сам, кобзу* (Бурл., О. Вересай, 1959, 3).

ДРЕ́ВНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* 1. *тільки одн.* Властивість за знач. **дре́вній.**

2. *тільки мн.* Пам'ятки далекого минулого. *Тепер уже заходились* [москалі з козаками] *Древності шукати У могилах...* (Шевч., I, 1951, 301); *Єгипетські древності.*

ДРЕВНЬО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **дре́вній,** напр.: древньогре́цький, древньосвре́йський, древньокам'яни́й, древньори́мський і т. ін.

ДРЕВНЬОРУ́СЬКИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **старору́ський.** *Народи-брати — росіяни, українці і білоруси походять з єдиного кореня — древньоруської народності, яка створила свою древньоруську державу — Київську Русь* (Іст. укр. літ., I, 1954, 7); *Під час пожеж руських міст загинуло багато пам'яток мистецтва і творів древньоруського письменства* (Іст. СРСР, I, 1956, 79).

ДРЕВНЬОСЛОВ'ЯНСЬКИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **старослов'я́нський.** *Про землеробський характер господарства древніх слов'ян говорить.. древньослов'янський календар* (Іст. УРСР, I, 1953, 30).

ДРЕ́ВО, а, *с., заст., поет.* Дерево. *Над водою посаджене Древо зеленіє* (Шевч., I, 1951, 340); *І кувать зозуля стала з гілки древа-ясенця* (Тич., II, 1957, 314); * Образно. *І ти* [народ] *навчивсь ходити так же прямо По тій землі, де Каменяр ходив, Де він розбитими паралічем руками Прекрасне древо правди посадив* (Забашта, Вибр., 1958, 44); * У порівн. *Мов підтяте сокирою древо, долі простягся Агі* (Л. Укр., IV, 1954, 282).

ДРЕ́ВЦЕ, я, *с., заст., поет.* Зменш.-пестл. до **дре́во.** *Червоная калинонька, А білеє древце... Чом не ходиш, не говориш, Моє миле серце?* (Укр.. лір. пісні, 1958, 221).

ДРЕГОВИЧІ́, ів, *мн.* Стародавнє східнослов'янське плем'я, яке жило між Прип'яттю і Західною Двіною. *У VIII—IX століттях Київ був головним містом полян, які підтримували широкі економічні зв'язки з древлянами, сіверянами, радимичами, дреговичами.. та іншими східнослов'янськими племенами* (Визначні місця Укр., 1958, 47).

ДРЕДНО́УТ, а, *ч.* Великий швидкохідний броненосець з могутньою артилерією, попередник сучасного лінійного корабля. *На Великому рейді в дві лінії вишикувалися судна «союзної» ескадри: громаддя мінноносців, крейсерів, дредноутів* (Смолич, V, 1959, 472); * Образно. *Тут* [біля Харкова] *ворог був спинений, і далі цього рожішного зеленого острівця, далі цього гордовитого дредноута з високими тополями-трубами він так і не просунувся ні на крок* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 39).

ДРЕЗИ́НА, и, *ж.* Невеликий залізничний візок, який приводиться у рух вручну або двигуном внутрішнього згоряння. *Дрезина, як виявилось, була дуже зручною машиною* (Трубл., III, 1956, 29); *Дванадцять дрезин, переповнені бійцями, підходили до Вінниці з Козятинського напрямку* (Довж., I, 1958, 176).

ДРЕЙФ, у, *ч., мор.* 1. Пасивний рух плаваючого тіла під діянням течії, вітру, хвиль. *В Арктиці продовжуватимуть дрейф кілька станцій «Північний полюс» під різними порядковими номерами* (Наука.., 8, 1956, 24); *Дрейф «Сєдова» тривав 812 днів* (Рад. Укр., 13.I 1965, 3).

2. Відхилення судна або літака від узятого курсу під дією чого-небудь.

△ **Лягáти (лягти́) у дрейф,** *мор.*— маневруванням вітрил утримувати судно приблизно на одному місці.— *Вийшли ми, значить, у море, лягли в дрейф, вичікуємо* (Ткач, Моряки, 1948, 105); *А шхуна поквапливо лягає у дрейф і спускає рятувального човна* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 231); **Знімáтися (знятися) з дре́йфу,** *мор.*— змінивши напрям вітрил після того, як судно лежало в дрейфі, рушати вперед.

ДРЕ́ЙФИТИ, флю, фиш; *мн.* дре́йфлять; *недок., фам.* Боятися труднощів, небезпеки; лякатися, розгублюватися. [Н е б а б а:] *Ви ще на засіданні дрейфили, а на сході зовсім розгубилися* (Мик., I, 1957, 68); — *Не дрейф, Іване Силовичу! Раз ти свідомо упіймав цього субчика, так ми тобі все прощаємо* (Епік, Тв., 1958, 347).

ДРЕ́ЙФОВИЙ, а, е, *мор.* Який викликає дрейф. *Дрейфовими течіями називають такі, які виникли виключно від тертя вітру об поверхню води* (Курс заг. геол., 1947, 48).

ДРЕЙФУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., мор.* 1. Пасивно рухатися під діянням течії, вітру, хвиль (про лід, судно і т. ін.). *Криголами були затерті кригою і разом з нею почали дрейфувати* (Видатні вітч. географи.., 1954, 115).

2. Відхилятися від узятого курсу під дією чого-небудь (про судно або літак).

3. Маневруючи вітрилами, утримуватися приблизно на одному місці. *Ранком на шостий день плавання парусник дрейфував в неапольській пристані* (Рибак, Що сталося.., 1947, 141).

ДРЕЙФУ́ЮЧИЙ, а, е, *мор.* Дієпр. акт. теп. ч. до **дрейфува́ти.** *На дрейфуючій станції «Північний полюс» було зроблено багато важливих наукових спостережень* (Видатні геогр. відкр.., 1955, 11); *Моряки помітили невеликий дрейфуючий парусник* (Веч. Київ, 21.XI 1957, 1).

ДРЕ́МА, и, *ж., заст., рідко.* Дрімота. *Весь сон одігнали, усю дрему й мару* (Вовчок, I, 1955, 345).

ДРЕМЕНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., розм.* 1. Дуже швидко, рвучко побігти; майнути, дмухнути. *Як схопляться вони* [звірі], *як дременуть, то тільки видко* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 35); *Дід Оникій дременув через село і пішов до одного пасічника* (Н.-Лев., IV, 1956, 200); *І дивитесь ви на зелене поле.., і чогось вам на думку спадає шалене бажання самому дременуть на зелене поле* (Вишня, I, 1956, 206); // Швидко зникнути, втекти, піти геть звідки-небудь; чкурнути. *Схопився Клим і дременув із хати* (Гл., Вибр., 1957, 212); *Стріла* [ворона] *півня Розбишаку — Пісняра — І чкурнула, Дременула Із двора* (Бойко, Ростіть.., 1959, 67).

Дременуту навтікача́ (навті́ки, навтьо́ки) — якнайшвидше побігти, втекти. *Пан Ржевуський, бачачи свою біду, дременув навтікача* (Кач., II, 1958, 498); *Зося сторожко, наче птиця, іде між хатами, ладна кожного разу дременути навтьоки* (Стельмах, Хліб.., 1959, 555).

2. Поспішно відправитися куди-небудь; податися. *Як дізнавсь отець Тарасій, що зовиця дременула на теплі води, то аж схопився з стільця* (Н.-Лев., III, 1956, 392); — *Засумував новий голова колгоспу, забрав свій чемодан і дременув на станцію* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 32).

ДРЕ́НА, и, *ж., техн.* Підземний водостік, труба для осушування грунту. *Для захисту від заболочування та утворення солончаків будують гідротехнічні споруди, канали, дрени тощо* (Наука.., 6, 1964, 13).

ДРЕНА́Ж, у, *ч.* 1. *тільки одн., техн.* Осушування грунту за допомогою системи траншей, підземних труб, канав і каналів; дренування. *Багаторічною практикою встановлено, що дренаж важких грунтів дає змогу підвищити врожайність сільськогосподарських культур на 20—30 процентів* (Механ. і електриф.., 1953, 295); *Відсутність дренажу терас зумовлює неглибоке залягання грунтових вод* (Пит. підвищ. родюч.., 1953, 34); // Система осушувальних траншей, підземних труб, канав і каналів. *Дренаж у земляних греблях не закладають далі ніж на одну третину від підошви низового укосу* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 46).

2. *мед.* Виведення з порожнини тіла, рани гною, рідини за допомогою особливої трубки або марлевих смужок; дренажування. *Дренаж рани;* // Пристосування, за допомогою якого виводиться гній, рідина з порожнини тіла, рани. *Ввести дренаж.*

ДРЕНА́ЖНИЙ, а, е, *техн.* Прикм. до **дрена́ж** 1. *Якщо дренажна сітка несправна, вода через неї не відводиться і цінні зрошувані землі заболочуються* (Колг. Укр., 4, 1957, 39); — *Сьогодні дренажні роботи на одному об'єкті, завтра — риття канав на другому* (Дмит., Наречена, 1959, 154); // Признач. для дренажу. *Тут* [у Новгороді] *при розкопках відкрито цілі квартали міста XI—XII ст. з дерев'яними мостовими, дренажними трубами, житлами* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 431).

ДРЕНАЖУВА́ННЯ, я, *с., мед.* Дія за знач. **дренажува́ти.**

ДРЕНАЖУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., мед.* Виводити з порожнини тіла, рани гній, рідину за допомогою певного пристосування.

ДРЕНАЖУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., мед.* Пас. до **дренажува́ти.**

ДРЕНО́ВАНИЙ, а, е, *техн.* Дієпр. пас. мин. ч. до **дренува́ти.** *На осушених болотах і дренованих.. грунтах колгоспи і радгоспи республіки вже збирають високі врожаї кукурудзи* (Наука.., 3, 1956, 36).

ДРЕНУВА́ННЯ, я, *с., техн.* Дія за знач. **дренува́ти.** *При РТС залишаються машини для добування торфу, для дренування заплавних земель* (Колг. Укр., 4, 1958, 6).

ДРЕНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., техн.* Проводити дренаж (у 1 знач.). *Дренувати заболочену місцевість;* // Осушувати, позбавляти вологості. *На Україні є сотні тисяч гектарів діючих ярів, які.. дренують грунт і цим знижують його родючість* (Наука.., 8, 1959, 28).

ДРЕНУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., техн.* Пас. до **дренува́ти.**

ДРЕНЧА́ННЯ, я, *с., розм.* Те саме, що **дренча́ння.** *Ранкову сколихнули тишу Дренчання пилок, Передзвін сокир* (Літ. газ., 2.IV 1949, 3).

ДРЕНЧА́ТИ, чу́, чи́ш, *недок., розм.* Те саме, що **дренча́ти.** *Панотець давно пух і хріп, аж вікна дренчали* (Свидн., Люборацькі, 1955, 11).

ДРЕ́НЬКАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Створювати, видавати дзвінкі, короткі, тремтячі звуки. *Спочатку чули* [браття], *як стара шасталася по хаті, стогнала, дренькала якимись посудинами, але по якімсь часі все утихло* (Фр., VIII, 1952, 197).

ДРЕ́НЬКІТ, коту, *ч., розм.* Дзвінкі, короткі, тремтячі звуки. *Він старую мандоліну Сіпав пальцями худими, Прикрий дренькіт відбивали Кручі — наче насміхались* (Л. Укр., IV, 1954, 155); * У порівн. *І голоси у них.. немов дренькіт розбитого баняка* (Фр., VIII, 1952, 327).

ДРЕСИРО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **дресирува́ти.**

2. *прикм.* Який пройшов дресировку і має певні навики. *Я там* [у цирку] *бачив, як собачки танцюють під музику. Дресировані* (Вишня, II, 1956, 290); *Кілька років тому в зарубіжній пресі з'явилося повідомлення про використання дресированих голубів для... керування бойовими ракетами* (Наука.., 7, 1963, 10).

ДРЕСИРО́ВКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **дресирува́ння.** *Дельфіни здатні самостійно працювати (без дресировки), а також радіти з результатів своєї праці* (Рад. Укр., 17.I 1965, 3).

ДРЕСИРУВА́ЛЬНИК, а, *ч.* Той, хто займається дресируванням тварин, птахів і т. ін. *Я дивився на тих звірят, а сам думав: виросту, обов'язково дресирувальником буду* (Збан., Мор. чайка, 1959, 94).

ДРЕСИРУВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **дресирува́льник.**— *Не знаю, який з мене буде лікар, а от дресирувальниця я вже кваліфікована* (Собко, Нам спокій.., 1959, 26).

ДРЕСИРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дресирува́ти.** *Дресирування бджіл на червону конюшину також під-*

вищило медозбір (Бджоли, 1955, 270); *Собака краще, ніж інші тварини, піддається дресируванню* (Веч. Київ, 11.XI 1957, 3).

ДРЕСИРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Навчати тварин, птахів і т. ін. виконувати яку-небудь дію, виробляти в них певні навики.— *Я дуже люблю тварин дресирувати! У мене й кролики вчені: через руки мені стрибають!* (Вишня, II, 1956, 291); *Я пробував дресирувати нашого Цапка на тигра, але він нізащо не хотів рикати по-тигрячому* (Сміл., Сашко, 1957, 36); // *ірон.* Виучувати, вимуштровувати кого-небудь (про людей). *Довго їх* [катів] *дресирували Лисі прусські генерали* (Воскр., З перцем!, 1957, 64).

ДРЕСИРУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **дресирува́ти.**

ДРИВІ́ТНЯ, і, *ж., діал.* Дровітня. *Комірка, перероблена з колишньої дривітні на помешкання сторожа, була маленька* (Фр., VII, 1951, 344); *Маленька сокира з кривим держаком.. стирчала в старій, тисячу разів поцюканій дривітні* (Рудь, Гомін.., 1959, 23).

ДРИГ, *виг., розм.* Уживається як присудок за знач. **дри́га́ти.** *Дриг ногою!.. Круть ріжками!..* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 70).

ДРИГА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **дри́га́ти.**

ДРИГА́ТИ, дри́га́ю, дри́га́єш, *недок., розм.* 1. *чим.* Робити різкі уривчасті рухи, перев. ногами (про людей), лапами (про тварин). *Карпо Петрович зі скрипом дригав ногою в такт своїм думкам* (Коцюб., II, 1955, 373); *Маленький Марко махав ручками, дригав ноженятами, верещав на всю хату і з натуги червонів* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 146); *Звірята впирались, вищали, мотали головами, дригали лапками, махали хвостами* (Трубл., II, 1950, 61).

2. Пересмикуватися внаслідок мимовільного скорочення мускулів. *Від хвилювання у Василька цокотіли губи, а руки якось смішно дригали* (Панч, II, 1956, 216); *У вікно я міг спостерігати, як дригали Козаченкові литки від неподоланного потягу чвалом помчати до найближчої трамвайної зупинки* (Кулик, Записки консула, 1958, 182).

ДРИГА́ТИСЯ, дри́га́юся, дри́га́єшся, *недок., розм.* Те саме, що **дри́га́ти** 2.

ДРИГНУ́ТИ, дри́гну́, дри́гне́ш, *док., розм.* Однокр. до **дри́га́ти.** *Вона* [дочка] *присіла серед світлиці перед Балабухою і.. дригнула правою ногою* (II.-Лев., III, 1956, 43); *Павло Гризлов, не озираючись, ще щось загукав до Вихора, а потім дригнув ногою, зручніше поставивши її на дошку, і застрочив* [з кулемета] (Кучер, Чорноморці, 1956, 378).

ДРИ́ГОМ: ◇ **[Догори́] дри́гом** — протилежно тому, як повинно бути; догори ногами. *Хтось через плече зазирнув йому в книжку і знову — в регіт.— В його й книжка догори дригом* (Вас., II, 1959, 131);— *Мабуть, або я замакітрився, або світ став догори дригом!* (Досв., Вибр., 1959, 387); *Раптом один самольот загубив керування.. і приземлився догори дригом* (Ю. Янов., I, 1958, 278); *За ці два дні такі події статися можуть, що й усе дригом піде* (Головко, II, 1957, 317).

ДРИГОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., однокр., розм.* Підсил. до **дри́гну́ти.** *Щоб то дригонуть ногою та штовхнуть об цівку! То і посипались би* [груші] (Стор., I, 1957, 58).

ДРИГО́ТА *див.* **дриго́ти.**

ДРИГО́ТИ, го́т, *мн.* (*одн.* **дриго́та,** и, *ж.*), *розм.* Часте здригання тіла від холоду, нервового збудження і т. ін. *Розкрий сьому мирові глибоко груди — Й з дригою побачиш ти ледве не всюди Коли що не скорботу і проклін біди, Так безвірного віку болячок сліди...* (Щог., Поезії, 1958, 308); *Тіло все пройняли дриготи* (Головко, II, 1957, 343).

ДРИГОТІ́ТИ, очу́, оти́ш, *недок., діал.* Дрижати, тремтіти. *Страшний шум водопаду, від котрого аж земля дриготіла, звіщав, що вода прибула велика* (Фр., VI, 1951, 129); *Напнувшись поверх теплої хустини мішком,.. дриготіла Горпина Гопченко* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 157).

ДРИЖАКИ́, ів, *мн., розм.* Часте здригання, тремтіння тіла від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін. — *Чи мало старі люди такого розказують, так що, наслухавшись, цілу ніч дрижаки спати не дадуть* (Кв.-Осн., II, 1956, 170); *Йому стало нестерпно холодно до дрижаків, до цокання зубів* (Коз., Вибр., 1947, 86); *Не відступив Савка, хоч від Кузьменкової загрози пішли по його спині дрижаки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 210).

◇ **Їсти (лови́ти, хапа́ти, вбива́ти** *і т. ін.*) **дрижаки́ (дрижакі́в)** — тремтіти, трястися від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін. *Пархім ходить та голодний дрижаки їсть.., не маючи у віщо і одягтись...* (Кв.-Осн., II, 1956, 472); — *На дорогу не дала* [жінка] *мені теплої одежі, так і випхнула в одній сорочці, а тепер хапай дрижаки* (Н.-Лев., IV, 1956, 12); *Перебрів* [Тарас Демидович] *усе озеро — води всього по шию. Виліз, одягався, ловлячи дрижаки* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 34); **Нагна́ти дрижакі́в** — налякати, настрахати. *Такий.. тихенький горбатий дідусь на нічній галявині міг би нагнати дрижаків і на хороброго* (Донч., VI, 1957, 24); **Напа́ли (взяли́) дрижаки́** *кого, на кого* — хтонебудь тремтить, трясеться від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін. *Семен загорнувсь у свиту, але його взяли дрижаки* (Коцюб., I, 1955, 124); *На неї такі дрижаки напали, що аж зуби дрібно застукотіли* (Донч., IV, 1957, 53).

ДРИЖА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дрижа́ти.** *Одягався* [Доря] *поспішно, ..з дрижанням кожної жилки од холодку сорочки* (Коцюб., II, 1955, 374); — *І не попадайся, мерзотнику, на моїх стежках!— На останнім слові голос його вже вломився на дрижання* (Ле, Міжгір'я, 1953, 392).

ДРИЖА́ТИ, жу́, жи́ш, *недок.* 1. Трястися від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін.; тремтіти. *Ягняті нікуди тікати; Стоїть, сердешне, та дрижить...* (Гл., Вибр., 1957, 70); *Пальці дрижали, й сірники не хотіли горіти* (Донч., III, 1956, 192); *Свєнціцький увесь дрижав з болю і безсилої люті* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 52).

2. Коливатися, хитатися, двигтіти під впливом чогонебудь. *Той папір, що держав він у руці, дрижав, як на осиці лист* (Стор., I, 1957, 378); *Удари грому були часом такими дужими, що від них дрижали віконні рами й шибки* (Шиян, Гроза.., 1956, 229); *Міст через Янгіарик дрижав від сили напору* (Ле, Міжгір'я, 1953, 309); // Бути нерівним, мінливим (про світло, вогонь); миготіти, мерехтіти. *Сонячне марево заливало всіх, дрижало, переливалося між жіночими та дитячими головами* (Н.-Лев., II, 1956, 374); *Вогні пароплавів і човнів відбивались у воді і дрижали, мов розтягнуті золоті стружки* (Панч, Ерік.., 1950, 42); *Наче лід, паркет блищить, Світ од місяця дрижить* (Шер., Дорога.., 1957, 35); // Звучати переривчасто, нерівно. *Дрижали, дрижали* [звуки], *будячи якусь сумну думку в голові* (Мирний, I, 1954, 45); — *Можна спитати? — звертається Тамара, і голос у неї дрижить* (Хижняк, Тамара, 1959, 63); // *рідко.* Прискорено битися, калататися (про серце). *Дрижить серце, наче вскочила в груди слизька, огидна жаба* (Донч., I, 1956, 513).

Аж стіни (вікна, двері, поле *і т. ін.*) **дрижа́ть (дрижи́ть)** — про велику силу, великий ступінь виявлення чого-небудь. *Співаємо, аж на улицю чути, аж стінц*

у хаті дрижать... (Мирний, І, 1954, 76); *Б'є об землю копитами сивий — аж до обрію поле дрижить!..* (Гонч., Вибр., 1959, 98).

3. *перен.* Боятися кого-небудь, відчувати страх перед кимсь. *З роботи прийдем, під ганком станем в ряд,— виходить пан карати «винних», а всі вже наперед дрижать* (Фр., XIII, 1954, 108); // *за кого — що.* Відчувати побоювання за кого-, що-небудь. *Вона все чула оддалеки і сама, як листок, дрижала і боліла серцем за чоловіка* (Барв., Опов.., 1902, 154); *Хто мав змилосердитися над ним, коли кожний дрижав за власну шкіру* (Фр., VI, 1951, 160); // *над ким — чим.* Ретельно оберігати, боятися втратити кого-, що-небудь. *Дрижати над дитиною;* // Боятися витрачати що-небудь; скупитися. *Дрижав* [цар Латин], *як Каїн, за алтин* (Котл., І, 1952, 164).

4. *перен., перев. з част.* а ж, *розм.* Виявляти надмірне бажання робити що-небудь. *На штурм Троянці шиковались* [шикувались], *До бою всякий аж дрижав* (Котл., І, 1952, 278); — *Що ж,— каже* [Денис], — *не люблю та й не люблю собак.. Аж дрижу, щоб яку собаку вбити!* (Кв.-Осн., II, 1956, 398).

ДРИЖА́ЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до **дрижа́ти** 1, 2. *Гладун зупинився перед ним запиханий, якийсь зацькований, з дрижачими поблідлими губами* (Гончар, Людина.., 1960, 140); *Вона сиділа годинами, вдивляючись сумним оком у дрижаче світельце* (Кобр., Вибр., 1954, 209).

2. *у знач. прикм.* Який звучить переривчасто, нерівно.— *Чи бачив же Онисію Степанівну? — спитала Олеся дрижачим голосом* (Н.-Лев., III, 1956, 98).

△ **Дрижа́чі при́голосні,** *грам.*— приголосні звуки, що творяться внаслідок переривання видихуваного повітряного струменя ритмічно вібруючим мовним органом.

ДРИ́ЗНУТИ, ну, неш, *док., фам.* 1. Швидко побігти, втекти. *Злякавсь Хома.., як дризне, так тілько й бачили Хому* (Сл. Гр.).

2. Сильно вдарити кого-небудь.— *Одступись! — вигукував чийсь смішно загрозливий голос.— Одступись, поки не дризнув* (Мик., II, 1957, 175).

ДРИЛЬ, я́, *ч., техн.* Механізм для свердління невеликих отворів у металі, дереві і т. ін. *Дриль складається з стального гвинтоподібного стержня, на верхньому кінці якого вільно закріплена грибкоподібна ручка* (Стол.-буд. справа, 1957, 98); *Русанов.. свердлив дірку в грубій залізній балці. Дриль дрібно трусився в його дужих руках* (Собко, Стадіон, 1954, 142).

ДРИ́МБА, и, *ж.* Щипковий музичний інструмент, сила і висота звуку якого регулюються ротовою порожниною того, хто грає. *Дістав* [Фока] *із схованки над дверима дримбу і почав підстроюватись до.. флояри* (Гжицький, Опришки, 1962, 208); *Були тут і оркестранти: скрипалі, цимбалісти, гравці на флоєрах* [флоярах], *трембітах.., дудках і дримбах* (Мист., 6, 1962, 35).

ДРІА́ДА, и, *ж.* У грецькій міфології — німфа — покровителька дерев. *Дріадам нічого робить Перед такою красотою, Перед богинею такою!* (Шевч., II, 1953, 335); *В його умі мелькнули старинні казки про дріад, лісових дівчат, богинь дерев, що іноді являються людям* (Фр., III, 1950, 89).

ДРІБ, дро́бу, *ч.* 1. *збірн.* Дрібні свинцеві кульки, які вживаються для стрільби з мисливської рушниці.— *А дріб чи кулі я сам роблю. Ого, я майстер на це! — похвастався дід* (Донч., II, 1956, 58); *Крім їжі, Мечелар захопив з собою плащ, дробовик, ковдру, мідний чайник, набив кишені порохом і дробом* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 145); * У порівн. *Важке зерно, мов дріб, бризкає з колоса під замашним ударом ціпа* (Ю. Янов., II, 1958, 319).

2. *перен., збірн.* Часто повторювані, короткі, переривчасті звуки, що виникають від ударів по чому-небудь, при стрільбі. *Почав наспівувати* [червоноармієць], *а ложкою вибивати об казанок у такт пісні дріб* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 161); *Десь далеко на морі прокотився короткий дріб кулемета* (Донч., II, 1956, 369).

3. *мат.* Число, що складається з частин одиниці. *Одна частина або сукупність кількох однакових частин одиниці називається дробом* (Арифм., 1956, 82); — *Я робив помилку в діленні дробу,— сказав Кузь* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 133).

4. *збірн., діал.* Свійська птиця. *Не менше старанно оглянув* [Густав] *стайні, хліви і кучі, порахував та посписував худобу, коні, телята, свині і дріб* (Фр., III, 1950, 78); *Коли її чоловік уходив до хати.. та напоминав* [нагадував], *щоб зганяти з поля худобу, дріб і все інше рухливе,.. вона вибігала прожогом перед хату* (Коб., III, 1956, 467).

5. *збірн., діал.* Малі діти; дрібні тварини.— *Лишив я вас самих у хаті, дріб такий, без кришки хліба* (Фр., I, 1955, 286).

ДРІ́БЕН *див.* **дрібни́й.**

ДРІ́БКА, и, *ж.* 1. Невелика частина, мала кількість чого-небудь. *Їм страшно навіть подумати про такі гроші, хоч самі по дрібці ще більше тратять* (Фр., VII, 1951, 360).

2. Те саме, що **гру́дочка.** *Виступили повагом три діди, Три чисті білі хліби несучи З дрібками солі, звичаєм прадавнім, І подали з уклоном трьом грузинам* (Рильський, І, 1956, 422); *Коли хурщики виймали їсти свіжу булку з ковбасою — Майдан мав для того чорний хліб і дрібку цукру* (Кач., II, 1958, 8).

◇ **До дрі́бки,** *діал.*— повністю, цілком, дощенту, геть-чисто. *Коли старий будинок звалиться.. до дрібки, коли руїни згорять і спопеліють, то й новий будинок поставити не тяжко* (Фр., V, 1951, 252).

ДРІ́БКУ, *присл., діал.* Трохи. *Він.. схилився дрібку над нею* (Коб., III, 1956, 355); — *Пождіть дрібку,— каже між ними* [дітьми] *найстарший віком школяр* (Ков., Світ.., 1960, 5).

ДРІ́БНЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дрібни́ти.**

ДРІБНЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **дрібни́й** 1—3,6. *Лице* [баби] *було не старе, але дрібненьке, довгеньке, як у малої сухої дівчинки* (Н.-Лев., II, 1956, 405); *Невідступно за мною летить хмарка дрібненьких мушок* (Коцюб., II, 1955, 226); *Надворі сіявся дрібненький дощик і безнадійні сиві хмари все небо застилали* (Л. Укр., III, 1952, 530); *Іван засміявся дрібненьким юнацьким сміхом* (Досв., Вибр., 1959, 161); *Іди, перемагай утому, До міліонів* [мільйонів] *рук свою снагу додай, Будь з тими, хто живе у пориві одному, І в радість перекуй дрібненький свій одчай* (Рильський, І, 1956, 120).

ДРІБНЕ́НЬКО. Присл. до **дрібне́нький.** *На степ, на море подивлюсь, Згадаю дещо, заспіваю Та й знов мережать захожусь* [заходжусь] *Дрібненько книжечку* (Шевч., II, 1953, 215); *Дощик, дощик Капає дрібненько* (Нар. лірика, 1956, 193); *Вона голосно й дрібненько зареготалась* (Н.-Лев., IV, 1956, 231).

ДРІБНЕ́СЕНЬКИЙ, а, е, *розм.* Дуже дрібний (у 1, 3 знач.). *Тамара черкає і рве аркушики на дрібнесенькі шматки* (Хижняк, Тамара, 1959, 92); [Коновалих а:] *Скрізь попід хатами сидять молодиці з своїми чоловіками, побіля їх діточки, та такі дрібнесенькі, щебечуть, як пташечки* (Кроп., І, 1958, 148); *За лебедем на поверхні озера лишається довгий.. слід з дрібнесеньких брижів* (Смолич, II, 1958, 11).

ДРІБНЕ́СЕНЬКО, *розм.* Присл. до **дрібне́сенький.** *Дрібнесенько русу косу заплела* [Катря] (Вовчок, I, 1955, 93); *Гетьман дрібнесенько сміється, відвертаючи обличчя* (Ле, Наливайко, 1957, 79).

ДРІБНИ́Й, ДРІ́БЕН, бна́, бне́. 1. Малий розміром, об'ємом. *Зорі між дрібними хмарками наче таночки заводять* (Л. Укр., I, 1951, 163); *Крем'яхи стукались об стінки ступки, відскакували, розколювалися на дрібніші камінчики* (Донч., I, 1956, 480); *Дрібну рибу ловлять сіткою на круглому обручі* (Ю. Янов., II, 1958, 46); // Невеликий ростом; молодий віком. *Романові вже минуло сім років, хоч і дрібний він на зріст* (Вас., I, 1959, 59); — *Хоча б не дрібні діти,— журиться жінка.— А то ж дрібні та жовті вони в мене, як свічі воскові...* (Стельмах, Хліб.., 1959, 13).

2. Малий, незначний щодо вартості (про гроші). *Вона поблагословила молодих хлібом, і одна родичка обсипала їх вівсом, пшеницею, пополовині з мідними та дрібними срібними грішми* (Н.-Лев., III, 1956, 75); *Сольдо — дрібна монета, щось із 2 коп.* (Коцюб., II, 1955, 405); *Потім викидає* [Плачинда] *на стіл жменю мідяків, перемішаних з дрібним сріблом* (Стельмах, Хліб.., 1959, 125).

3. Який складається з малих однорідних частинок, предметів. *На тонкій шиї чорнів шнурок з дукачем та червоніло дрібне добре намисто* (II.-Лев., II, 1956, 29); *Темінь. Мжичить дрібний осінній дощ, під ногами хлюпає вода* (Хижняк, Тамара, 1959, 163); *Уважно вдивлялася* [Леся] *в рядки свого дрібного письма, мов шукала в них якихось потаємних думок* (М. Ол., Леся, 1960, 183); // Який складається з часто повторюваних елементів (про звуки, рухи, сміх і т. ін.). *Проценкові все ще вчувається дрібний козачок, все ввижається, як крутяться перед його очима люди* (Мирний, III, 1954, 203); — *Брр!! — І Славко заливався дрібним сміхом, мотляючи в повітрі рученятами* (Досв., Вибр., 1959, 314); — *І що ж тепер люди* [будуть робити]? — *спитав Андрій тихо, боячись видати дрібне тремтіння свого тіла* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 24); *Коні під стіною високого жита біжать дрібною, повільною риссю* (Руд., Остання шабля, 1959, 80).

Дрібні́ сльози́ ли́ти (вилива́ти); Умива́тися (уми́тися, облива́тися, обли́тися, залива́тися, зали́тися *і т. ін.*) **дрібни́ми сльоза́ми** — гірко плакати.— *А та ж удова, те моє лихо пекуче! — каже Чайчиха, дрібні сльози виливаючи* (Вовчок, I, 1955, 219); *Жінка встала.. І, мов водою, залилась Дрібними, як горох, сльозами* (Шевч., II, 1953, 107).

4. Маломіцний в економічному відношенні. *Пролетаріат завжди перебуватиме,— поки тримається капіталізм,— в сусідстві з дрібною буржуазією* (Ленін, 21, 1950, 88); *Засилали до неї старостів і з сусідніх сіл, навіть міщани та міські дрібніші купці* (Н.-Лев., IV, 1956, 17); *В сусідньому селі дрібна шляхта об'єдналась у обивательську хоругву і напала на ясногородців* (Панч, III, 1956, 453); // Який володіє незначною кількістю засобів виробництва. *Є така мудра наука статистика. Вона веде облік усього господарства країни, вона підрахувала, що дрібне селянське господарство є тільки лихом для селянина* (Стельмах, I, 1962, 369).

5. *заст.* Який займав невисоке суспільне або службове становище. *Дрібний урядовець.*

6. *перен.* Який не має істотного значення; незначний, другорядний. *Я буваю щасливий, коли вона.. дозволить зробити їй дрібну послугу* (Коцюб., II, 1955, 254); *Камнєв згадав десятки дрібних справ, які ще треба було зробити до від'їзду* (Собко, Вогонь.., 1947, 7); — *Ця пригода зовсім здається тобі дрібною, але вона мені багато дала* (Ю. Янов., II, 1958, 87); // Позбавлений внутрішньої значимості, важливості. *Часто бачив.. чоловік, які дрібні й самолюбні розмови навкруги, і він не любив приставати до тих розмов* (Сам., II, 1958, 226).

ДРІБНИ́ТИ, ню́, ни́ш, *недок.* 1. *перех.* Різати, ламати, рубати і т. ін. що-небудь на дрібні куски, невеликі частини. *Дрібнити грудку цукру;* // Ділити на частини; розчленовувати. *У перших боях партизани не дрібнили своїх сил, не витрачали даремно боєприпасів* (Шер., Молоді месники, 1949, 46).

2. *перех., перен., розм., рідко.* Зменшувати щодо розміру, робити менш солідним (про людей). *Рідепькі брови дрібнили парубка, губилася від того мужність* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 4).

3. *перех., перен.* Зменшувати значення, важливість чого-небудь. *Права половина* [картини] *дрібнить її, руйнує поезію і робить картину композиційно нецільною* (Довж., III, 1960, 105).

4. *неперех., розм.* Іти, падати частими дрібними краплями (про дощ). *Дощ дрібнить крізь синє сито, Мов сівач, поволі йде* (Стельмах, Жито.., 1954, 116).

ДРІБНИ́ТИСЯ, ни́ться, *недок.* 1. Ділитися, розпадатися на частини.

2. Зменшувати свій розмір. *Маленька пісня й та живе віки, зміняється, дрібниться, знов зростає* (Л. Укр., III, 1952, 98).

3. Нас. до **дрібни́ти** 1.

ДРІБНИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Щось дрібне, незначне, таке, що не має істотного значення. *Волію я, щоб мене саму зруйнувала любов, ніж щоб її зруйнували дрібниці* (Л. Укр., III, 1952, 685); *Дуже побитий за якусь дрібницю мачухою, втік* [Гордійко] *із хати* (Крот., Вибр., 1959, 22); *Така прекрасна справа, а ляснула через дрібницю* (Вишня, I, 1956, 236); //*перев. мн.* Деталі, подробиці. *Виклавши до найменших дрібниць зміст «Сатани в бочці».., Галя почала роздавати ролі* (Вас., I, 1959, 119); *Щепкін, який до дрібниць знав провінціальне життя, зрозумів і розкрив Гоголя, як ніхто* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 330); // *у знач. присудк. сл.* Не варте уваги, не має істотного значення. *У Вас ще є краща мета в житті! Вам треба бути здоровим і працювати, а решта дрібниці* (Коцюб., III, 1956, 444); — *А чому ж лоб перев'язаний і на пов'язці кров...— Це дрібниця. Трошки шаблею зачепив гайдамака* (Шиян, Гроза.., 1956, 341).

◇ **Розмінюватися (розміня́тися) на дрібни́ці** — займатися чим-небудь несерйозним, незначним, не вартим уваги.

2. Предмет невеликого розміру і другорядного значення. *Мушу признатися, що це був перший і останній раз, коли Сев користався трюмо для таких дрібниць, як комірець і краватка* (Ю. Янов., II, 1958, 41); *Ще четверо хлоп'ят в танку поралися коло своїх механізмів, не шкодуючи казенного мастила і інших дрібниць* (Ю. Янов., I, 1958, 275).

3. *тільки мн., діал.* Дрібушки (*див.* **дрібу́шки** [1] 1). *Дівчата-руснячки заплітаються там в дрібниці* (Свидн., Люборацькі, 1955, 4).

ДРІБНИ́ЧКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **дрібни́ця.** *Юнакам кожна справа здавалася дрібничкою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 46); *У квартирі Мусадзе все до найменшої дрібнички носило на собі відбиток піклування господині* (Собко, Біле полум'я, 1952, 25); *Майстри виробляли такі предмети-дрібнички, як пудрениці, портсигари, шкатулки, мундштуки та ін.* (Матеріали з етногр.., 1956, 4).

2. Маленький предмет, що служить прикрасою, забавкою і т. ін. *На комоді.. картки далекої давнини, різні дрібнички* (Коп., Земля.., 1957, 60).

ДРІБНИЧКО́ВИЙ, а, е, *рідко.* Який не має істотного значення, незначний. *Іноді величезне горе, що спадає на голову, менше вражає, як дрібничкова неприємність* (Досв., Вибр., 1959, 276).

ДРІБНІ́СІНЬКИЙ, а, е, *розм.* Дуже дрібний, найдрібніший. *Од вікон до самої печі простяглися ніби огняні стовпи, виткані з сонця та дрібного пороху, котрий ворушивсь в ясному промінні, неначе дрібнісінька мошка* (Н.-Лев., II, 1956, 292); *Здавалося, що треба ще трохи пересидіти і перетерпіти мороз, щоб, нарешті, прийшло сподіване чудо і зробилось тепло, і встали б веселкою над фонтаном дрібнісінькі бризки* (Ю. Янов., I, 1958, 362).

ДРІБНІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* 1. Ставати, робитися дрібним, зменшуючи свою величину, розмір, об'єм. *Вітер розкришував хмару, вона кололася, дрібніла, мов крижина на синій воді* (Стельмах, Над Черемошем, 1952, 7).

2. *перен.* Втрачати основну сутність, важливість, значення. *Відірваний від соціал-демократії, робітничий рух дрібніє і неминуче впадає в буржуазність..* (Ленін, 4, 1948, 334).

ДРІБНІ́ШАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Ставати, робитися дрібнішим щодо величини, розміру, об'єму і т. ін. *Пісок дрібнішав. З-під коліс уже куріло білим пустельним порохом* (Смолич, I, 1958, 44).

2. *перен.* Втрачати істотне значення, важливість. *Великі події замирюють найлютіших ворогів. Перед лицем таких подій власні чвари дрібнішають і мізернішають* (Смолич, II, 1958, 57).

ДРІ́БНО. 1. Присл. до **дрібни́й** 1, 3, 6. *Дрібно-дрібно закручені кучерики з мідними переливами й невеликі блакитні усміхнені очі пасували саме до такої рожевої шкіри, яка була в Сташки* (Вільде, Сестри.., 1958, 378); *Дівчата так само дрібно танцювали, Як і позаторік* (Шевч., II, 1953, 79); *У двері хтось дрібно, акуратно постукав* (Гончар, I, 1954, 496).

2. *рідко.* Те саме, що **докла́дно.** *Потім все дрібно розказала* [Сивилла], *Кого до пекла проводжала, До кого, як, про що, за чим...* (Котл., I, 1952, 133).

ДРІБНО-... Перша частина складних слів, що відповідає слову **дрібни́й** у 1 знач., напр.: дрібногорбкува́тий, дрібногрудкува́тий, дрібнозу́бий, дрібнозу́бка, дрібнозубча́стий, дрібноклі́тинний, дрібноколо́сий, дрібнокристалі́чний, дрібнопо́ристий, дрібнорозпи́лений, дрібносте́блий, дрібноше́рстий і т. ін.

ДРІБНОБУРЖУА́ЗНИЙ, а, е. 1. Стос. до дрібної буржуазії. *Боротьба соціалістів з лібералами за демократичну гегемонію над масою міської дрібнобуржуазної бідноти є довга і важка боротьба* (Ленін, 12, 1949, 219); *В значній більшості Рад, принаймні в робітничих Радах, після останніх перевиборів більшовики вже одвоювали у дрібнобуржуазних партій більшість* (Головко, II, 1957, 431).

2. Який виражає інтереси, смаки, погляди, ідеологію дрібної буржуазії; власт. дрібній буржуазії. *Дехто з критиків притьмом намагається вчепити мені буржуазну чи дрібнобуржуазну ідеологію* (Вас., IV, 1960, 53); *Ранні твори Кобилянської написані під значним впливом дрібнобуржуазних ідей емансипації жінки* (Іст. укр. літ., I, 1954, 707).

ДРІБНОБУРЖУА́ЗНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **дрібнобуржуа́зний.** *Ідеалізація дрібного виробництва показує нам другу характерну рису романтичної і народницької критики: її* ***дрібнобуржуазність*** (Ленін, 2, 1948, 192).

ДРІБНОВЛА́СНИЦЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до дрібного власника. *Робітничий клас робить усе для того, щоб залучити трудове селянство до соціалістичного будівництва, перевести дрібновласницьке селянське господарство на шлях великого усуспільненого виробництва* (Ком. Укр., 12, 1963, 66); *Скільки дрібновласницьких меж поховано навіки під оцим розкішним масивом виплеканої землі!* (Ю. Янов., I, 1958, 438).

2. Який виражає інтереси, ідеологію дрібних власників; власт. дрібним власникам. *Мирний наділив цей образ* [Грицька Чупруненка] *такими негативними рисами, як дрібновласницька обмеженість, індивідуалізм, егоїзм* (Рад. літ-во, 18, 1955, 133); *Що й казати — неоднаково й неодночасно приходить до людей свідомість, не швидко вивітрюється з душ дрібновласницька стихія* (Ю. Янов., I, 1958, 520).

ДРІБНОГРУПОВИ́Й, а́, е́. Пов'язаний з поділом на дрібні групи. *Всі роботи в ланці провадяться на основі індивідуальної і дрібногрупової відрядності* (Колг. енц., I, 1956, 689).

ДРІБНОЗЕРНИ́СТИЙ, а, е. Який складається з дрібних зерен або з дрібних зерноподібних частин. *Каховський гідровузол будувався в дуже важких природних умовах, на основі замулених дрібнозернистих пісків* (Наука.., 6, 1958, 37); *При правильному виконанні відпалювання структура сталі стає дрібнозернистою* (Практ. з машинозн., 1957, 106).

ДРІБНОКАЛІ́БЕРКА, и, *ж., розм.* Рушниця малого (дрібного) калібру. *Тоненький хлопчик у ватяній курточці і теплому капелюсі, з рюкзаком і дрібнокаліберкою за плечима ішов від бухти* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 117); *Не учбова дрібнокаліберка — справжня бойова гвинтівка в цю ніч у студента на плечі* (Гончар, Людина.., 1960, 15).

ДРІБНОКАЛІ́БЕРНИЙ, а, е. Малого (дрібного) калібру. *Катери з своїми дрібнокаліберними гарматами й кулеметами не могли заподіяти кораблю серйозної шкоди* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 300); *На колінах його лежала дрібнокаліберна гекївська рушниця* (Кир., Вибр., 1960, 329).

ДРІБНОЛИ́СТИЙ, а, е. З дрібним листям. *У графській оранжереї, крім пальм і цитронів, росла туя — дерево життя, дрібнолисте залізне дерево* (Донч., III, 1956, 43).

ДРІБНОЛІ́ССЯ, я, *с., збірн.* Ліс, що складається з невисоких, молодих дерев. *Йшли* [втікачі] *якоюсь ледь помітною стежкою серед дрібнолісся* (Гжицький, Опришки, 1962, 109); *Осушені землі очищали від чагарників і дрібнолісся кущорізом і вручну* (Колг. Укр., 5, 1961, 39).

ДРІБНОНАСІ́ННИЙ, а, е. Який має дрібне насіння. *Під дрібнонасінні олійні культури — гірчицю, кунжут, мак, рижій, кользу — перед сівбою рекомендується провести коткування дерев'яними котками* (Колг. енц., II, 1956, 190).

ДРІБНОПЛІ́ДНИЙ, а, е. Який дає дрібні плоди. *Кращими підщепами для персика є сіянці дрібноплідних стійких форм персика та абрикоса* (Колг. Укр., 8, 1959, 39).

ДРІБНОПОМІ́СНИЙ, а, е, *іст.* Який володів невеликим помістям. *Хутір звався Богданівкою, належав дрібнопомісному дворянинові пану Худолію* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 540).

ДРІБНОСЕЛЯ́НСЬКИЙ, а, е. Стос. до дрібного селянства; який складається з дрібних селянських господарств. *Ще задовго до суцільної колективізації радгоспи і перші кооперативні господарства показали свої переваги перед одноосібними дрібноселянськими господарствами* (Колг. Укр., 12, 1957, 4); *З країни відсталої, дрібноселянської, неписьменної за роки радянських п'ятирічок Радянський Союз став могутньою індустріальною*

державою, з найкращим у світі соціалістичним сільським господарством (Рад. Укр., 3. IV 1957, 1).

ДРІБНО́ТА, и, *ж., розм.* 1. *збірн.* Маленькі, дрібні істоти або предмети. *Королик і собі ж поскликав усю пташню, а ще більше лісової дрібноти: Мух, Чмелів,.. Комарів* (Фр., IV, 1950, 68); *Така дрібнота, як зайчик, білочка, лісові мишки, хоч вони і в хутряних шубках, боялися й носа вистромити на мороз* (Ів., Ліс. казки, 1954, 65); *У воду падала мошкара, і її метушливо хапала риб'яча дрібнота* (Донч., IV, 1957, 249); // Малі діти. [В л а с:] *Ми з тобою старші, то й мусимо і матері допомагати, і на себе заробляти, і дрібноту доглядати* (Кроп., II, 1958, 320); *Я завжди стежу за тою дрібнотою, чи вони біжать у школу, чи сидять в їдальні за обідом* (Ірчан, II, 1958, 420).

2. *перен., збірн.* Люди, які займають невисоку посаду або незначне місце в суспільстві. *Цар підходить До найстаршого... та в пику Його як затопить! ..А той дрібних, а дрібнота Уже за порогом Як кинеться по улицях, Та й давай місити Недобитків православних* (Шевч., I, 1951, 248); *Вся інша дрібнота — ремісники, робітники, різні люди невизначених професій — відтиснена на околиці* (Кол., Терен.., 1959, 35).

3. *перен., рідко.* Про що-небудь незначне, мізерне, нікчемне; дрібниця. *А нині — що до ніг моїх Вас привело? Яка дрібнота!* (Пушкін, С. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 219).

◇ **Розмі́нюватися (розміня́тися) на дрібно́ту** — те саме, що **Розмі́нюватися (розміня́тися) на дрібни́ці** (*див.* **дрібни́ця**). *І скаже суд: — Чи виконав достоту Призначення своє ти на землі, Чи, може, розмінявся на дрібноту?* (Рильський, Поеми, 1957, 207).

ДРІБНОТОВА́РНИЙ, а, е, *ек.* Заснований на приватній власності дрібних виробників на засоби і результати виробництва. *Дрібнотоварне селянське господарство було тим джерелом, яке щогодини, щохвилини породжувало капіталізм* (Ком. Укр., 10, 1959, 2).

ДРІБНОТОННА́ЖНИЙ, а, е, *спец.* Зв'язаний з перевезенням невеликих вантажів. *Необхідно приділити велику увагу транспортному освоєнню малих річок та будівництву дрібнотоннажного флоту* (Рад. Укр., 2.II 1949, 2).

ДРІБНУВА́ТИЙ, а, е. Дрібніший від звичайного; не дуже дрібний. *Новосельський змірив поглядом дрібнувату постать сивого художника* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 475).

ДРІБНЮСІ́НЬКИЙ, а, е, *пестл.* Дуже дрібний. *В тіні їх* [дубів, ялиць] *гущавини гралися мільйони дрібнюсіньких комариків* (Фр., III, 1950, 128).

ДРІБНЯКИ́, ів, *мн., зневажл.* Дрібні гроші. *У кишені дрібняки.*

ДРІБО́К, бка́, ч. Те саме, що **дрі́бка** 2. *Стіл був застелений білою скатертею, а на столі лежав хліб з дрібком солі зверху* (Н.-Лев., II, 1956, 224); *В цей день мати застилала стола новою скатертиною, клала посеред столу хлібину із дрібком солі, сама ходила якась помолоділа, всім задоволена* (Збан., Єдина, 1959, 272).

ДРІБОТА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **дріботи́ти** і звуки, утворювані цією дією.

ДРІБОТА́ТИ *див.* **дріботі́ти.**

ДРІБОТІ́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **дріботі́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Клацання підків по брукові й дріботіння сотень каблуків по тротуару з кожним часом збільшувалось* (Панч, I, 1956, 78).

ДРІБОТІ́ТИ, очу́, оти́ш *і* **ДРІБОТА́ТИ,** очу́, о́чеш, *недок., розм.* 1. Швидко перебираючи ногами, йти дрібними частими кроками; тюпати. *Підгодовані коники хутенько дріботіли ніжками по уторованому шляху, що вився понад річкою* (Досв., Вибр., 1959, 42); *Плавно дибає каліка на ..милицях, а за калікою дріботить босими ніжками дитина* (Довж., I, 1958, 33); *Катерина, дрібочучи босими ногами по гострому камінні, ледве-ледве встигала за ним* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 96); // Танцювати, часто перебираючи та пристукуючи ногами. *Одарка не втерпіла й пішла дріботіти козачка* (Н.-Лев., II, 1956, 66).

2. Часто й ритмічно вдаряючи по чому-небудь, створювати відповідні звуки. *Дріботів у шибки осінній дощ* (Рибак, Опов., 1949, 13); *Іде громохко поїзд під уклін і дріботять колеса над мостами* (Голов., Поезії, 1955, 217); *Осколки дріботять та риють землю довкола...* (Смолич, Мир.., 1958, 154).

3. Говорити дуже швидко, скоромовкою.— *Кажу тобі,— витратився й витрусився до останньої гривні, ні шага за душею нема: хоч в домовину лягай,— дріботів дід Грицай* (Н.-Лев., II, 1956, 205).

ДРІБОТЛИ́ВИЙ, а, е, *розм.* Який складається з частих, послідовно повторюваних елементів. *Дріботливий сміх виприскував радісно бадьорістю юнака, що тільки-но скінчив іспити* (Досв., Вибр., 1959, 389); *Дріботливе стукання друкарок чути було ще на вулиці в розчинені вікна* (Ле, Міжгір'я, 1953, 380).

ДРІБОТУ́Н, а́, *ч., розм.* Той, що дуже швидко і багато говорить. *Дивиться він на тебе й дріботить тобі (дріботун був старий)* (Сл. Гр.).

ДРІБОТУ́ХА, и, *ж., розм.* Та, що дуже швидко і багато говорить.

ДРІ́БОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **дрі́бка.**— *Бачиш хоч дрібочку сонця? — питав я іноді нещасного товариша свого* (Коб., До світа, 1905, 114); *З невимовним жалем позбирала* [Гінда] *розбиті кусники* [цукрового коника], *поваляні в порозі, обчистила й почала по дрібочці класти до уст* (Кобр., Вибр., 1954, 72); *Солі нема в хаті ні дрібочки, хліба ні кришечки* (Л. Укр., IV, 1954, 213).

◇ **Ані (ні) дрі́бочки** — зовсім, ніскільки, нітрохи. [К а м і л л а:] *Невже ти так-таки зовсім, ані крихітки, ані дрібочки не любиш мене?* (Фр., IV, 1950, 445); **До [оста́нньої] дрі́бочки** — повністю, цілком, дощенту. *Витрусив* [Михайло] *до останньої дрібочки* [сіль], *а натовп не зменшився* (Збан., Сеспель, 1961, 158).

ДРІБО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш. до **дрібо́к.** *Не лежало на тій примостці, як у добрих людей буває, ні хліба шматочка, ні солі дрібочка* (Мирний, IV, 1955, 287); *Неосудний налив йому в кухоль окропу, вкинув туди маленький дрібочок сахарину* (Мик., II, 1957, 322).

ДРІБУ́ШЕЧКА *див.* **дрібу́шечки.**

ДРІБУ́ШЕЧКИ, чок, *мн.* (*одн.* **дрібу́шечка,** и, *ж.*). Зменш. до **дрібу́шки** [1]. *Пика така* [в пані], *що й решетом не накрити, а на голові дрібушечки та кучері* (Вовчок, VI, 1956, 301); *І чеше Ванька вільної циганської, і руки в нього в такт по халявах дрібушечки вибивають* (Вишня, I, 1956, 59); *Затрусивсь, наче підстрибнув на одній нозі з своїм бубном, Кируша, витинаючи дрібушечку із колінцями* (Кучер, Прощай.., 1957, 81).

ДРІБУШИ́ТИ, шу́, ши́ш, *недок., діал.* Швидко перебираючи ногами, йти дрібними частими кроками. *За якийсь час дві жіночі постаті простували до річки, одна, висока й молода, ступала твердо, друга, зігнута, дрібушила за нею старечими ногами* (Шиян, Баланда, 1957, 186).

ДРІБУ́ШКА *див.* **дрібу́шки** [1].

ДРІБУ́ШКИ [1], шок, *мн.* (*одн.* **дрібу́шка,** и, *ж.*), *розм.* 1. Тоненькі дрібно заплетені косички. *Зовсім переродилася дівчина — панночкою виглядає, і у платті, коси в дрібушки заплетені, платок на шиї...* (Мирний, III, 1954, 173); *На товстих косах, заплетених в дрібушки, лежав вінок з синіх волошок* (Панч, III, 1956, 9).

2. Вид рухів в українських народних танцях, що виконуються дрібними кроками з притупами. *Стоячи на місці, виконують* [дівчата] *«дрібушки» — спочатку дуже легко, а потім поступово збільшуючи силу «притупу»* (Збірник укр. нар. танців, 1957, 74).

3. Музика, що виконується в дуже швидкому темпі і під яку легко танцювати дрібними кроками з притупами. *Смичок несамовито забігав по струнах; струни аж клацають та цмокають, виводячи дрібушку* (Мирний, III, 1954, 203); *Пливли ніжно романси чудові, гриміли вальси й дрібушки на переміну* (Козл., Мандрівники, 1946, 27).

ДРІБУ́ШКИ[2], *присл., діал.* Швидко і часто ступаючи. *Перекрутився скільки разів у снігу, зареготався, пішов дрібушки в степ...* (Вас., I, 1959, 129); *Прийнявши рапорт, генерал з давно приготовленою посмішкою дрібушки зайшов із правого флангу* (Панч, I, 1956, 105).

ДРІБЦЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., розм.* Робити маленькі, дрібні кроки, швидко перебираючи ногами. *Рухливий чоловічок в тій хвилі найшовся коло велета, дрібцюючи довкола нього* (Фр., V, 1951, 308); *Вона.. смішно дрібцювала на тонісіньких каблучках, аж дивно було, як вона їх ще не зламала* (Збан., Мор. чайка, 1959, 79).

ДРІБЧА́СТИЙ, а, е. 1. Який складається з маленьких однорідних частинок (про листя). *Раставиця.. ховається між двома зеленими вербовими стінами, високими, дрібчастими та пухкими* (Н.-Лев., IV, 1956, 191).

2. Який складається з частинок, більших від звичайних; крупнозернистий. *Тут шосе раптом скінчилося, і пружна гума коліс шорстко зашелестіла по добре второваній дорозі з дрібчастого, як зерно завбільшки, піску* (Смолич, I, 1958, 43).

3. Який складається з частих, послідовно повторюваних елементів. *Дрібчасті перебої скрипки та басолі літали понад людьми і виривалися з клуні вкупі з промінням осіннього пообіднього сонця* (Л. Укр., III, 1952, 670); *Почувсь дрібчастий гул копит, На міст ступали перші коні* (Фомін, Вибр., 1958, 201).

ДРІБ'ЯЗКО́ВИЙ, а, е. 1. Який базується на чому-небудь дрібному, неістотному, незначному або виявляється у дрібницях. *Валентина зрозуміла, що Федір пішов на цей дріб'язковий обман лише для того, щоб разом з нею, без Віктора, їхати додому* (Руд., Вітер.., 1958, 46); *Дівчина глянула на делегатів.. так, ніби хтось звинуватив їх в чомусь дріб'язковому, нехорошому, і вона рішуче відкидала це образливе звинувачення* (Жур., До них іде.., 1952, 87); // Який не має істотного значення, не заслуговує на увагу; другорядний, незначний. *Комедійність сюжету зовсім не означає, що цей сюжет може бути дріб'язковим за своїм змістом* (Вітч., 8, 1958, 166); *Подряпини, які він дістав, продираючись через сад, були дріб'язкові* (Руд., Остання шабля, 1959, 63).

2. Схильний надавати великого значення чому-небудь неістотному, незначному. *Були серед них, крім хороших* [людей], *очевидно, і нехороші, дріб'язкові, заздрісні, злі* (Гончар, III, 1959, 135).

ДРІБ'ЯЗКО́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість і якість за знач. **дріб'язко́вий.** *Користуючись творчим досвідом Гоголя в змалюванні комедійних ситуацій гумористичного і сатиричного характеру, письменниця* [Марко Вовчок] *їдко висміяла нікчемність, дріб'язковість інтересів панства* (Іст. укр. літ., I, 1954, 311); *Егоїзм — вузький, душевна черствість, дріб'язковість, себелюбство — всі ці якості, коли вони визначають обличчя людини, роблять її дійсно обмеженою, примітивною* (Талант.., 1958, 122).

ДРІБ'ЯЗКО́ВО. Присл. до **дріб'язко́вий.** *Бальзак внутрішньо усміхався. Як дріб'язково уявляла Евеліна його минуле життя!* (Рибак, Помилка.., 1956, 303).

ДРІБ'ЯЗНИ́Й, а́, е́, *рідко.* Те саме, що **дріб'язко́вий.** *Вона бігла вгору.. і чула передсмак усіх дрібних спліток дріб'язного життя татарської жінки* (Коцюб., I, 1955, 291).

ДРІ́Б'ЯЗОК, зку, *ч.* 1. *збірн.* Невеликі предмети, речі.— *Пішла я вчора на Хрещатик скуповувать по магазинах деякий дріб'язок* (Н.-Лев., IV, 1956, 236); *На комоді розставлено з десяток фотографій та чимало різного дешевого дріб'язку для жіночого вжитку і для прикрас* (Коп., Вибр., 1953, 262).

2. *збірн., розм.* Малі діти. [Б и ч о к:] *Гріх тобі так за одною дитиною пеклуватися і печалюватися, а про других забувати, а у тебе ще їх тройко, треба поберегти себе задля того дріб'язку* (Кроп., I, 1958, 467); *Дома десь там діти, дріб'язок голодний чекає на неї, а вона* [мати] *сіла на гряділь і плаче* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 23); // Живі істоти малого розміру в порівнянні з іншими однорідними. *Щодень вивозили* [селяни] *на торг цілі мішки раків.. Але так само швидко і потік зовсім опустів, і в ньому лишився тільки дріб'язок* (Фр., III, 1950, 52); *Кожного разу дрібноти по півцебра залишається в сітці. Там такий дріб'язок, самі мальки* (Донч., VI, 1957, 263).

3. *мн. і збірн.* Невеликі шматочки, маленькі частини чого-небудь. *Годинник дзенькнув і розбився на дріб'язки* (Н.-Лев., II, 1956, 203); *Град крижаного дріб'язку посипався на палубу* (Трубл., I, 1955, 491).

4. Щось незначне, неважливе, нікчемне. *Цілком безтурботна людина сиділа перед слідчим, мріяла про дощ, поле, хтозна про що, заклопотана, певне, хатніми дріб'язками, далека від усяких громадських справ* (Горд., I, 1959, 315); — *Тільки не кожен те велике вміє в собі відшукати. На поверхню душ випливає мотлох і дріб'язок, і потрібна зібраність, неабияка воля, щоб.. дістатись до великого* (Руд., Остання шабля, 1959, 248).

ДРІВЦЯ́, дрове́ць *і* дрі́вець, **ДРОВЦЯ́,** дрове́ць, *мн.* Пестл. до **дро́ва.** *Менший же братичок дрівця рубає* (Чуб., V, 1874, 751); *На невістку скаже* [мати]: — *А внеси, доню, дрівець* (Кв.-Осн., II, 1956, 237); *Мар'ян кладе дровця у піч, виймає кресало, кремінь і губку* (Стельмах, Хліб.., 1959, 183); *Вона побігла до хліва, набрала там сухих дровець, почала розпалювати пічку* (Шиян, Вибр., 1947, 87).

ДРІЖ *див.* **дрож.**

ДРІ́ЖДЖІ, ів, *мн.* Одноклітинні мікроскопічні гриби, які викликають спиртове бродіння цукрів і застосовуються у хлібопеченні та при виготовленні пива, вина. *Дріжджі так само, як і бактерії,— одноклітинні організми* (Мікроорг. і родюч. грунту, 1955, 7); *Серед мікробів-сапрофітів є мікроби, дуже корисні для людини, наприклад, мікроби, здатні розкладати цукристі речовини з утворенням спирту. Вони відомі під назвою дріжджів* (Підручник дезинф., 1953, 25); // Речовина з мікроскопічних грибів, що здатна викликати бродіння. *Тут йому треба було.. побігти до сусіди Меласі позичити трохи дріжджів, бо хазяйка заходилася ставити пироги* (Вовчок, I, 1955, 296).

△ **Кормові (сухі) дріжджі** — цінний для тварин білковий корм, який одержують вирощуванням дріжджів на продуктах оцукрювання целюлози. *Останнім часом виявлено доцільність масового виробництва і застосування для годівлі тварин кормових дріжджів, які утворюють білок з мінеральних азотовмісних солей* (Наука.., 1, 1957, 13); *Сухі дріжджі — дуже цінний корм для свиней* (Свинар., 1956, 151); **Пивні дріжджі** — речовина, виготовлена з певних рас дріжджів, що

використовується при варінні пива. *Павлюга, добувши з кишені плитку пивних дріжджів, взявся годувати ними свого скакуна* (Гончар, I, 1954, 309).

◇ **Як (мов, на́че** *і т. ін.*) **на дріжджах** — дуже швидко. *Засіє й засадить Паміра своєю рукою город, все сходить та росте, як на дріжджах* (Н.-Лев., IV, 1956, 17); *Тут* [в Асканії] *буквально все саме пливе тобі в руки, багатства твої ростуть, мов на дріжджах* (Гончар, Таврія.., 1957, 97).

ДРІЖДЖО́ВАНИЙ, а, е, *спец.* Дієпр. пас. мин. ч. до **дріжджува́ти.** *Частину концентрованих кормів дають* [поросятам] *у дріжджованому й осолодженому вигляді* (Колг. енц., I, 1956, 190).

△ **Дріжджо́вані корми́** — корми, заправлені кормовими дріжджами. *Дріжджовані корми слід насамперед застосовувати для годівлі поросят, що відстають у рості* (Свинар., 1956, 143).

ДРІЖДЖОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **дріжджі.** *Зміна хімічного складу* [виноградного] *сусла відбувається шляхом розщеплення цукру дріжджовими грибками на спирт* (Колг. Укр., 9, 1961, 33); //Приготовлений з дріжджами. *У великому асортименті виготовляються вироби з дріжджового тіста — пампушки, гречаники, присканці, млинці та ін.* (Укр. страви, 1957, 237).

ДРІЖДЖУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **дріжджува́ти.** *При дріжджуванні виникає молочнокисле і спиртове бродіння* (Свинар., 1956, 141); *Є в кормоцеху камери для запарювання, вапнування і дріжджування кормів, дробарки і багато інших приладів* (Колг. Укр., 11, 1958, 26).

ДРІЖДЖУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., спец.* Вносити в корми кормові дріжджі для поліпшення їх поживності і смакових якостей. *Для птиці корми подрібнюють, пророщують, дріжджують, варять, квасять, осолоджують* (Птахівн., 1955, 168); *З весни минулого року ми стали дріжджувати сінне і солом'яне борошно* (Колг. Укр., 5, 1961, 31).

ДРІЖДЖУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., спец.* 1. Мати властивість піддаватися дріжджуванню. *Не всі корми добре дріжджуються* (Свинар., 1956, 142).

2. Пас. до **дріжджува́ти.** *Корми, розбавлені водою, дріжджуються у спеціальних установках місткістю 10 кубометрів* (Рад. Укр., 6.IV 1961, 1).

ДРІЗД, ДРОЗД, дрозда́, *ч.* Невеликий співучий птах, що живе в лісах, гніздиться на деревах, кущах, землі. *Ліс аж дзвенить від пташиного співу. Ось я чую співочого дрозда* (Коп., Як вони.., 1961, 37); *З одного куща випурхнув дрізд* (Донч., V, 1957, 67).

ДРІ́ЗКИ, зок, *мн., розм.* Невеликі частини, шматки чого-небудь.

На (в) дрі́зки — на дрібні шматки. *Коли дівчина почала прибирати в їдальні, з її рук.. вислизнула.. ваза з квітами і розбилася на дрізки* (Коз., Сальвія, 1959, 113); *Зняв Княженко рушницю, стрельнув на неї* [козу]: *рушниця в дрізки розлетілася* (Вас., II, 1959, 450).

ДРІ́ЗОЧКИ, чок, *мн., рідко.* Зменш. до **дрізки.** *Строщити на дрізочки* (Номис, 1864, № 3866).

ДРІК [1], дро́ку, *ч.* Чагарникова або напівчагарникова степова рослина родини бобових, що цвіте жовтими чи білуватими квітами. *В народі вживають відвар з гілок дроку при водянці* [живота], *при хворобах печінки, при всіх видах жовтяниці і як кровоспинне* (Лікар. рослини.., 1958, 164); *Внизу вся долина була затоплена жовтим цвітом дроку* (Панч, Ерік.., 1950, 38).

△ **Дрік краси́льний** (*Genista tinctoria*) — вид дроку, з стебел, листків і квіток якого одержують жовту фарбу. *З деревних та кущових бобових нею* [попелицею] *пошкоджуються акація біла й жовта,.. дрік красильний і деякі інші* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 246).

ДРІК [2], дро́ка, *ч., діал.* Овід, гедзь. *Жайворінка* [жайворонок] *десь високо, По обніжках ховрашки, Дрік та муха, а ізбоку — Гук — незримої мошки* (Манж., Вибр., 1950, 69).

◇ **Дрік напа́в (нападе́, укуси́в, уку́сить)** — те саме, що **Гедзь (гедз) напа́в (укуси́в)** (*див.* **гедзь**).— *Він, здається, незабаром буде за всіма, як той цуцик,— одказала понуро Христя.— Дрік такий нападе!..— жартув Горпина* (Мирний, III, 1954, 33).

ДРІМА́ЙЛО, а, *ч. і ж., жарт.* Надто млява, неуважна людина, яка завжди ніби дрімає.

ДРІМА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дріма́ти.** *Серце в неї вже не колотилося, не горіло й не щеміло: хилив її сон якийсь, якесь невпокійне дрімання...* (Вовчок, I, 1955, 164).

ДРІМА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. Перебувати в напівсонному стані, неміцно спати. *Лежить собі неборака, Думає, гадає, Як то будем мандрувати... І тихо дрімає...* (Шевч., II, 1953, 107); *Лежить собі, відпочиває На дасі чорний кіт, Дріма, мурличе, вигріває На сонечку живіт* (Бойко, Ростіть.., 1959, 73); * У порівн. *Ліси мовчать без вітру, немов дрімають у важкому, солодкому сні* (Кучер, Чорноморці, 1956, 438).

2. *перен.* Перебувати в стані спокою, бездіяльності, бути нерухомим. *Внизу дрімала вода в Росі й тихо лисніла проти червоного неба* (Н.-Лев., III, 1956, 74); *Вдалині повитий туманом дрімав лісок* (Горд., II, 1959, 174).

3. *перен., розм.* Надто мляво, повільно робити що-небудь, не виявляти активності; зволікати. [Стецько і Яцько *(разом)*:] *То ходім, чого ж дрімати, Може, вдасться поладнати* (Кроп., II, 1958, 81); [Кіндрат:] *Не дають дрімати. Не дають. Вперед — і все* (Корн., II, 1955, 156); // Бути неуважним.— *Я зрозумів — дрімати не можна. Ворог ходить десь поблизу* (Збан., Мор. чайка, 1959, 162).

◇ **Не дріма́ти** — бути пильним, діяльним, перебувати в стані готовності що-небудь робити. *Галя тим часом сама не дрімала,.. вона кинулась до матері й стала її сльозами благати, щоб не губила її краси, сили* (Мирний, II, 1954, 241); *Клекоче піна за стерном,— Гей, не дрімай, матросе!* (Рильський, I, 1956, 107).

ДРІМА́ТИСЯ, а́ється, *недок., безос.* Хотітися спати, тягнути до сну. *А почне мені дріматись, Я під голови м'якеньку, Щоб було спокійно спати, Підгорну мою рученьку* (Щог., Поезії, 1958, 254); *Йде* [хлопець] *вночі, й дуже йому почало дріматися по дорозі* (Калин, Закарп. казки, 1955, 87).

ДРІМА́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **дріма́ти,** 1, 2. *Він злегка штовхнув дрімаючого студента* (Коцюб., I, 1955, 196); *В неї десь узявся потяг до порядкування, прокинулась дрімаюча енергія* (Н.-Лев., IV, 1956, 108).

ДРІ́МКИ, ів, *мн., розм.* Те саме, що **дрімо́та.** *Сієм соньки, сієм дрімки, Сієм забудьки... Щоб тут люди не ходили, Щоб цю гору не будили* (Вас., III, 1960, 270); *Між зморщок вулиць, по тротуарах притаїлися дрімки* (Мушк., День.., 1967, 34).

ДРІМЛИ́ВИЙ, а, е. 1. *нар.-поет.* Схильний до дрімоти; який постійно дрімає, охоплений дрімотою. *Аж свекруха йде, Як змія гуде: «Сонливая-дрімливая, До роботи лінивая, Невістко моя!»* (Нар. лірика, 1956, 287); *Купили* [повстанці] *коней вороних.., Щоб гривами вкривали їх від кулі і роси. В годину б тяжку серед нив Іржали в головах, Щоб ока світлого не пив Дрімливий ворон-птах* (Мал., I, 1956, 208).

2. Який викликає, навіває дрімоту. *День парний, дрімливий, сонечко парить, наче з-за туману* (Вовчок,

VI, 1956, 325); *Ні, я не порушу дрімливої тиші, Йдучи цим маленьким двором* (Бажан, Роки, 1957, 199).

ДРІМЛИ́ВИЦІ, виць, *мн., нар.-поет.* Те саме, що **дрімо́та.** — *Чи є у вас крикливиці?.. — Ні, нема.., а є сонливиці та дрімливиці* (Мирний, V, 1955, 347).

ДРІМЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **дрімли́вий.** *Сам лектор, правду сказати, не дрімає, а на доярок колискову дрімливість наганяє* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 48); *Заграва освітлювала верхів'я дерев, корпуси келій, тихі в нічній дрімливості сади* (Шиян, Гроза.., 1956, 521).

ДРІМЛИ́ВО. Присл. до **дрімли́вий.** *Дрімливо в поле йде орач* (Фр., XI, 1952, 179).

ДРІМЛЮ́ГА, и, *ч.* Нічний комахоїдний птах сіро-бурого з чорними плямами забарвлення, з маленьким дзьобом та великим розрізом рота. *Велику користь знищенням шкідливих комах приносять.. такі птахи, як одуд.. і дрімлюга* (Корисні птахи.., 1950, 53).

ДРІМО́ТА, и, *ж.* 1. Напівсонний стан; неміцний, чуткий сон. *Бухнули клуби густого, гарячого диму до сов'ячого замку, побудилися Сови з солодкої дрімоти* (Фр., IV, 1950, 116); *Ганна мріє, дрімає і крізь мрію й дрімоту прислухається до того, що говорить Мотя* (Коз., Сальвія, 1959, 24).

2. *перен.* Стан спокою, нерухомості. *Ці слова він і сам промовив так тихо, неначе боявся сполохати ту тишу, ту дрімоту засипаючого садка* (Н.-Лев., IV, 1956, 90); *Проспівав півень, і знову весь хутір поринув у дрімоту* (Кучер, Чорноморці, 1956, 162).

ДРІМОТЛИ́ВИЙ, а, е. Те саме, що **дрімли́вий.** *Вітри спустилися на землю.., сиділи на горбах, мов старі дрімотливі ворони* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 199); *Жук-Мурка, напіврозплющивши оченята, переклав з боку на бік хвоста і знову замуркотів дрімотливої пісні* (Трубл., I, 1955, 84); *У лісі тінь густішає, схолонула трава, дрімотливою тишею повились дерева* (Забіла, У.. світ, 1960, 73).

ДРІМО́ТНИЙ, а, е. Те саме, що **дрімли́вий.** *Поблідли лиця дрімотних людей* (Вас., I, 1959, 187); *Протягом багатьох років хвороба нічим себе не проявляє; вірус перебуває начебто в дрімотному стані* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 73); *В дрімотній тиші села чітко вирізняється кожен звук* (Коз., Вісімсот.., 1953, 147).

ДРІМО́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **дрімо́тний.** *Під ритмічні такти коліс я знову замріявся, але незабаром наплинула втома, дрімотність* (Гур., Новели, 1951, 143).

ДРІМО́ТНО. Присл. до **дрімо́тний.** *Заплющивши сонні очі, він дрімотно слухав чудову ранкову мелодію* (Ле, Вибр., 1939, 81); *Ніжно й дрімотно кують коники в траві* (Кучер, Прощай.., 1957, 94); *Дрімотно дзюрчав фонтан, спадаючи у водоймище потрійною цівкою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 217).

ДРІМУ́ЧИЙ, а, е. 1. Дуже густий, непрохідний, непроглядний (про ліс, бір і т. ін.). *Сумно шепче ліс дрімучий, Ворони літають І, здається, своїм криком Бурю накликають* (Рудан., Тв., 1956, 74); *Нам, що були родом з Карпат або з передгір'я Карпатського, ліси дрімучі не дивина* (Мур., Бук. повість, 1959, 54); // Дуже буйний, розкішний, густо порослий. *Широко розкривши сірі очі, розтуливши рота, Алік зачудовано дивився дідові в його дрімучі вуса* (Вол., Самоцвіти, 1952, 18); * Образно. *За віщо* [вигнали Валерика зі школи]? *За один тільки намір іти у плавні, ..за оті «крамольні» читання, які тільки й могли освітити перед ним дрімучі нетрі життя?!* (Гончар, Таврія.., 1957, 86).

2. *рідко.* Який перебуває в стані спокою, не виявляє діяльності. *Не згадуй нам* [співець] *про вічну млу труни.., Клич до життя, буди дрімучі сили!* (Граб., I, 1959, 387); *Завзята борня потопаючого народу порушила злегенька й Славкову дрімучу душу* (Март., Тв., 1954, 301).

ДРІМУ́ЧІСТЬ, чості, *ж.* Абстр. ім. до **дрімучий.**

ДРІТ, дро́ту, *ч.* Металевий виріб у вигляді гнучкої нитки або тонкого прута. *Одні дівчата витискають гострою машинкою листя та пелюсточки, другі вправляють дроти в те листя, треті фарбують* (Л. Укр., III, 1952, 491); *Одноманітно гули під вітром телефонні дроти* (Шиян, Гроза.., 1956, 188); * У порівн. [М о р ж:] *У мене вуса, як дріт, колючі!* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 8); // Дротяна загорожа. *От уже невгамовна людська натура,— навкруги колючий дріт, півсотні бошів з вівчарками, кулемети, домашній крематорій, а вони* [ув'язнені] *споряться* [сперечаються] *між собою й ділять шкуру невбитого ведмедя* (Ю. Янов., I, 1958, 401).

ДРОБ, у, *ч., збірн.* Те саме, що **дріб** 2. *В цей час почувся барабанний дроб, а слідом військова команда* (Панч, III, 1956, 216); *Під звуки горнів, дроб барабанів, з розгорнутими прапорами в зал входять представники юного покоління будівників комунізму* (Рад. Укр., 18.I 1959, 1).

ДРОБА́РКА, и, *ж., спец.* Машина для подрібнення чого-небудь. *Всі відсортовані плоди миють, а потім подрібнюють на дробарках на частинки* (Колг. Укр., 7, 1956, 39).

ДРОБИ́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Який здійснює подрібнення чого-небудь. *З кар'єру потік залізної руди з допомогою потужних автосамоскидів побіжить на дробильну, а потім на збагачувальну фабрику* (Рад. Укр., 20.VII 1962, 2).

ДРОБИ́НА, и, *ж.* Свинцева кулька рушничного дробу. *Він витримав операцію Кострубки, котра дротиками для в'язання повитягала в нього дробини, що нагнав Гриць Семко...* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 221); * У порівн. *У вікна стукали краплини дощу — важкі, як дробини* (Донч., IV, 1957, 498).

△ **Пивна́ дроби́на,** *спец.*— гуща, залишки зерна після приготування пива. *Сушена пивна дробина є добрим кормом і може зберігатися тривалий час* (Свинар., 1956, 150).

ДРОБИНА́, и́, *ж., збірн.* 1. *розм.* Малі діти; малеча. — *Погляди лишень, моя дробина зовсім голюсінька, та й ми самі не витримаємо такої стужі* (Фр., II, 1950, 31).

2. *діал.* Свійська птиця. [М а т и:] *Ну, я піду — управлюся тим часом з дробиною* (Л. Укр., III, 1952, 227); *На дощаному порозі, чекаючи господиню, тісно збилася дробина: бундючні, розцяцьковані індики, важкі, з подвійними вухами кури* (Стельмах, Хліб.., 1959, 241); // Пташки невеликого розміру.— *Та покинь ти його* [кулика]! — *заговорив молодший.— Охота тобі тратити набої на таку дробину!* (Фр., III, 1950, 9); *Он яструб падає на дробину з небес, Он щука з темної вистрибує безодні* (Рильський, Поеми, 1957, 224).

ДРОБИ́НКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **дроби́на.** *Дробинки — не що інше, як затверділі краплі розплавленого свинцю, який при заводському способі виготовлення примушують падати краплями з великої висоти у холодну воду* (Цікава фізика.., 1950, 111); * Образно. *В коренищі старих груш, коло самої землі, були дупельця, де гніздилися гадюки й звідки сторожко визирали блискучі дробинки хижих очей* (Юхвід, Оля, 1959, 29); * У порівн. *Гострі слова.., наче уїдливі дробинки з дробовика, уражали панів і підпанків* (Рад. Укр., 15.IV 1959, 2).

2. *діал.* Крихта, кришка.— *Але побачим,— додав* [подорожній], *встаючи і збираючи дробинки з хліба* (Фр., VIII, 1952, 224).

ДРОБИ́ТИ, дроблю́, дро́биш; *мн.* дро́блять; *недок.* 1. *перех.* Розбивати, ламати, кришити що-небудь на невеликі частини. *Кріт.. дробить землю зубами* (Коп., Як вони.., 1961, 32); *Мінеральні підкормки* [крейду, сіль] *дроблять так само, як і макуху* (Механ. і електриф.., 1953, 475); * Образно. *Здавалось, що голоси матросів на катері дроблять її* [тишу], *як крихкий кришталь* (Донч., VI, 1957, 505).

2. *перех., перен.* Поділяти на окремі частини, роз'єднувати що-небудь. *Чернишевський підкреслював, що українська літературна мова вже вироблена і що створювати якісь «ламані мови» — це значить дробити, підривати загальнонародну українську літературну мову* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 268).

3. *неперех., рідко.* Падати дрібними краплями (про дощ).— *Може б ми взагалі рушили звідси, — сказав Нестор,— дощ лиш дробить* (Коб., III, 1956, 253).

ДРОБИ́ТИСЯ, дро́биться; *мн.* дро́бляться; *недок.* 1. Розбиватися, ламатися, кришитися на невеликі частини. *Віковічна скала розкололася надвоє, почала тріскати, ламатися і дробитися на дрібні брили* (Фр., II, 1950, 94); *Деку* [молотарки] *відрегульовують так, щоб горох вимолочувався, але не дробився* (Зерн. боб. культ., 1956, 41); // Мати властивість розбиватися, ламатися, кришитися на невеликі частини. *Алмаз дуже твердий, ним ріжуть скло, а графіт досить легко дробиться на частинки* (Наука.., 9, 1956, 5); * Образно. *Вода була чиста, прозора, і сонце дробилося в ній, прошивало воду до самого дна тонкими й ніжними срібними струнами* (Кучер, Голод, 1961, 231).

2. Пас. до **дроби́ти** 1, 2.

ДРОБІ́ВКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **дробови́к.** *Дробівки при мені не було* (Коз., Зол. грамота, 1939, 43).

ДРОБІВНИ́ЦЯ, і, *ж., мисл.* Мішечок або коробка для зберігання дробу (у 1 знач.). *Та вже й мусив* [вояка] *На полицю класти І цвяхований жупан свій, Шаблю й спис товстючий, І пістоль, і дробівницю, І мушкет важучий* (Щог., Поезії, 1958, 149).

ДРОБІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дроби́ти** 1.

ДРО́БЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дроби́ти** 1. *За селищем, під самою горою, на висячім мосту виднілись вагонетки, а нижче між великими конусами дробленого каміння пролягала вузькоколійка* (Гончар, III, 1959, 92).

ДРО́БЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дроби́ти** 1, 2. *Зазор* [у молотарці] *повинен бути таким, щоб не було недомолоту і дроблення зерна* (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 335); *Пережитий* [1909] *рік був роком нових фракційних дроблень, нової фракційної боротьби..* (Ленін, 16, 1949, 126).

ДРОБОВИ́Й, а́, е́. 1. Признач. для стрільби дробом (у 1 знач.). *Дробова рушниця.*

2. *мат.* Який складається з дробу або містить у собі дріб (у 3 знач.). *Числова величина алгебраїчного дробу може бути числом цілим і дробовим, додатним і від'ємним, а також і нулем* (Алг., I, 1956, 69); *Розмінна монета появляється поряд із золотом для виплати дробових частин найдрібнішої із золотих монет..* (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 129).

△ **Дробові числі́вники,** *грам.*— числівники для позначення дробів. *На кількісне визначення частини того, що показує іменник, виступають дробові числівники* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 312).

ДРОБОВИ́К, а́, *ч.* Мисливська рушниця для стрільби дробом (у 1 знач.). [З в і з д е н к о:] *Стріляв і я колись. На диких качок більше, з дробовика* (Мик., I, 1957, 246); *У вітряну ніч, в листопадову стужу озброєні дробовиками багачі вивели його за село* (Гончар, Таврія.., 1957, 9).

ДРОБОВИЧО́К, чка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **дробови́к.** — *Шагом марш! — крикнув Гнат і торкнувся дулом до плеча* [Кузя].. — *Ти що на радянську владу набалакуєш? Фашистів чекаєш? Ану, здай дробовичок* (Тют., Вир, 1964, 303).

ДРОБОЛИВА́РНИЙ, а, е, *спец.* Який служить для відливання рушничного дробу.

ДРО́ВА, дров, *мн.* Розпиляні, розколоті, розрубані на поліна дерева, що використовуються на паливо. *У нас у грубці дрова І палають, і тріщать* (Щог., Поезії, 1958, 187); *Він порався з товстим гіллям хутко, навкруги летіли тріски, швидко росла велика купа дров* (Донч., II, 1956, 9); * У порівн. *Правда, він на лице хороший, тільки дурне таке, як дрова...* (Вовчок, I, 1955, 377).

◇ **Наруба́ти (налама́ти) дров** — допустити багато значних помилок.— *Ну, то як, товариші-громадяни?— шкірився він.— Чи ж не я вам казав? Закон є закон. Нарубали ви з вашим Берником дров?* (Мур., Бук. повість, 1959, 217); **Ні в дро́ва, ні в трі́ски** —невлад, не до речі. *Не перевелись ще люди, у котрих слово українське не на те тільки є, щоб молоти ні в дрова, ні в тріски, що на язик навернеться* (Фр., XVI, 1955, 139).

ДРОВЕНЯ́ТА, пя́т. *мн.* Пестл. до **дро́ва.** *Самому часом не віриться, як за старих часів жилося в нас на Буковині: не те що хліба — дровенят, бувало, взимку не вистачало...* (Мур., Бук. повість, 1959, 3).

ДРОВИ́НА, и, *ж.* Одно поліно дров. * У порівн. — *Сокири зробити такі, щоб перерубувати супротивника, як дровину* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 434).

ДРОВИНЯ́КА, и, *ж.* Збільш. до **дрови́на.** *Він рівно зводить сокиру над головою,.. далі вона з хряском вгрузає в подзьобану дровиняку* (Гур., Наша молодість, 1949, 3); *Цзі з Шу-іном, як і інші, розчищали узгір'я, возили землю, насипали вали, вкладали на них якісь дубові дровиняки* (Досв., Гюлле, 1961, 179); * У порівн. *Валяється тут дровинякою в той час, як однополчанам його, може, десь уже степовий місяць світить із неба похід!* (Гончар, II, 1959, 131).

ДРОВІ́ТНЯ, і, *ж., розм.* 1. Приміщення для дров; місце, де зберігають дрова. *Сиджу я собі раз у дровітні та роблю нові чепіги до плуга* (Федьк., Буковина, 1950, 105); *В крилах* [будинку] *були сарай, дровітня, хлівець для кіз та інших свійських тварин* (Смолич, V, 1959, 92).

2. Колода, на якій рубають дрова. *Чолов'яга порався коло дровника, беручи поліно за поліном і кладучи під сокиру, раз від разу спльовував на долоні, гепав обухом об дровітню* (Чендей, Поєдинок, 1962, 105); *Тихін підійшов до нього. Встромив сокиру в дровітню й закурив із його кисета* (Головко, II, 1957, 114).

ДРОВНИ́К, а́, *ч., розм.* Приміщення для дров. *Чолов'яга порався коло дровника, беручи поліно за поліном і кладучи під сокиру* (Чендей, Поєдинок, 1962, 105).

ДРОВО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **дро́ва,** напр.: д р о в о в о́ з, д р о в о в о́ з н и й, д р о в о з а г о т і́ в л я, д р о в о з а г о т о́ в ч и й, д р о в о к л а́ д, д р о в о н о́ с і т. ін.

ДРОВОРІ́З, а, *ч.* Той, хто займається різанням дров. *Але що це за народ стоїть?.. Мужчини і баби, дроворізи з пилками і сокирами, муляр з кельнею* (Фр., VI, 1951, 152).

ДРОВОРІ́ЗНИЙ, а, е. Признач. для різання дров. *Дроворізний верстат.*

ДРОВОРУ́Б, а, *ч.* Той, хто займається рубанням лісу на дрова. *Повалились люди, неначе тріски полетіли під сокирою зручного, жвавого дроворуба* (Н.-Лев., IV,

1956, 33); *Увечері повернулися з роботи дроворуби* (Донч., III, 1956, 290).

ДРОВЦЯ *див.* **дрівця́.**

ДРОВ'ЯНИ́Й, а́, е́. Прикм. до **дро́ва.** *Дров'яний попіл;* // Признач. для зберігання дров. *Догорав дров'яний склад* (Кучер, Чорноморці, 1956, 169); *По обіді троє авіаторів у шапках, у теплих пальтечках, закутані в кашне.. ввійшли до Вови в дров'яний сарай* (Донч., I, 1956, 438); // Придатний на дрова. *Ліс зріджений відрізняється своїми властивостями від лісу зімкнутого,.. корабельний — від дров'яного, штучно створений — від лісу, що виник природним шляхом* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 17); *При обліку дерева розподіляють на ділові і дров'яні* (Колг. Укр., 10, 1960, 36).

ДРОВ'ЯНИ́К, а́, *ч., розм.* Те саме, що **дровни́к.** *Гупнула в дров'янику в'язанка дров* (Чендей, Вітер.., 1958, 95).

ДРОГА́ЛЬ, я́, *ч., діал.* Візник; биндюжник. *Найняв я дрогаля; Дрогалі лагодилися їхати.*

ДРО́ГИ, дрог, *мн.* 1. Довгий без кузова віз для перевезення великих вантажів; биндюги. *За відчиненим вікном прогуркотіли бруком дроги биндюжника* (Донч., VI, 1957, 438).

2. Віз, пристосований для перевезення гробів. *Здалека од церкви дроги од'їздили, Півчі у киреях з цвинтаря спішили* (Щог., Поезії, 1958, 116); *Два ситих жеребці, укриті чорним сукном, везли кришку від труни на великих дрогах* (Мирний, IV, 1955, 202).

ДРОЖ, *розм.* **ДРІЖ,** дро́жу, *ч. і* дро́жі, *ж.* Судорожне тремтіння тіла від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін. *Вніс його* [зайця] *в хату; взяла його дріж; Дивиться пильно на мене звірина* (Щог., Поезії, 1958, 120); *Вдень я навіть була зовсім здорова, хіба що голова морочилась трохи, але ввечері якась дрож нападала* (Л. Укр., V, 1956, 225); *Чую, як з дрожем виходить з мене той холод, що ми його набралися в горах* (Гончар, Південь, 1951, 11); *Тіло починає дрижати, і Федір нездатний вгамувати дрож* (Руд., Вітер.., 1958, 425); // Хитання, коливання чого-небудь. *Дрібним дрожем безконечним квіти дрижали на полиці* (Тич., III, 1957, 422); // Переривчасте, нерівне звучання (про голос, звуки).— *Не винен я,— відмовив він виразно, І дрожі не було у голосі його* (Фр., XIII, 1954, 295).

Дрож проймáв (проймáла, обгортáв, обгортáла, прони́зував, прони́зувала *і т. ін.)* — про охоплення людського тіла судорожним тремтінням. *Часом її проймала нервова дрож* (Гур., Наша молодість, 1949, 292); *Раптом все його тіло пронизав дрож* (Руд., Остання шабля, 1959, 60); **Ки́дати в дрож** — про раптове охоплення тіла судорожним тремтінням. *Новий здогад кидає мене в дрож, вогнем ударяє в голову* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 351).

ДРО́ЖКА *див.* **дро́жки.**

ДРО́ЖКИ, жок, *мн.* (*рідко одн.* **дро́жка,** и, *ж.*). Невеликий легкий двомісний віз на ресорах. [К о л о д к а:] *А ви приїздіть до мене, я собі добрі дрожки купив на ярмарку і не дорого дав; будемо разом кататься* (Сам., II, 1958, 167); *До стіжка з тягалкою поспішав і голова на дрожках* (Ле, Право.., 1957, 21); *Біля ганку стояв запряжений у дрожку кінь* (Шиян, Гроза.., 1956, 410).

ДРОЗД *див.* **дрізд.**

ДРОЗДЕНЯ́, я́ти, *с.* Пташеня дрозда.

ДРОЗДИ́ХА, и, *ж., розм.* Самка дрозда. *Там береза висока Зводить голову тихо, Ліс обмірює оком Сизокрила дроздиха* (Мал., I, 1956, 87).

ДРОЗДО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **дрізд, дрозд.**

ДРОМАДЕ́Р *див.* **дромеда́р.**

ДРОМЕДА́Р, *розм.* **ДРОМАДЕ́Р,** а, *ч.* Одногорбий верблюд. *Грубі бовдури* [скали].. *тут являють подобу.. сфінкса з піднятою лапою, монаха в каптурі.., дромедара з простягненою шиєю* (Фр., II, 1950, 94); *І жирафу* [показав], *й кедр ліванський, І верблюда дромадера, Золотих фазанів, зебру* (Л. Укр., IV, 1954, 200).

ДРОПА́К, а́, *ч., розм.* Танець, що виконується в швидкому темпі з притупуванням. *Ой пішла б я на музики... да вдарила дропака* (Сл. Гр.).

◇ **Да́ти дропака́** — швидко втекти, побігти. *Абсест Троянець був сердитий, Згадав Ентелла-козака, Зробився мов несамовитий, Чимдуж дав відтіль дропака* (Котл., I, 1952, 93).

ДРОСЕЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех., спец.* Знижувати тиск рідини, пари, газу при протіканні крізь звужений отвір, вентиль і т. ін. без теплообміну з зовнішнім середовищем.

ДРО́СЕЛЬ, я, *ч.* 1. *техн.* Пристрій у вигляді клапана, заслінки і т. ін. для регулювання тиску рідини, пари або газу. *Дросель був відрегульований, в мотор надходила хороша суміш* (Ільч., Вибр., 1948, 120); *Київський завод «Транссигнал» виготовляє дроселі* (Рад. Укр., 23.III 1958, 4).

2. *ел.* Котушка з електричного провідника, що має великий індуктивний опір і вмикається в електричне коло для регулювання сили струму. *Прилад для контролю якості обмоток, котушок, дроселів складається з генератора низької частоти, підсилювача, індикатора балансу та блоку живлення* (Знання.., 6, 1965, 9).

ДРО́СЕЛЬНИЙ, а, е, *техн., ел.* Прикм. до **дро́сель.** *При роботі двигуна на холостому ході дросельна заслінка майже повністю закрита, тому швидкість руху повітряного потоку через дифузор карбюратора буде невеликою* (Автомоб., 1957, 78).

ДРО́ТИК, а, *ч.* 1. Зменш.-пестл. до **дріт.** *Телефоністка голосно повторює в апарат цифру бажаного номера, затикає кілочок, і дротиками понад дахи біжить розмова...* (Козл., Сонце.., 1957, 140); *Дід вирізає прутика із бузини, підсушує його в кузні. Дротиком виштовхує крихку.. серцевину, пропікає дірочки. Сопілка готова* (Руд., Остання шабля, 1959, 17); * Образно. *Устромились в берег дротики — сонця вістря золоті* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 70); * У порівн. *Росиста стежка гадюкою повзе травою в яр і потім чорним дротиком під гору пропихається* (Козл., Пов. і опов., 1949, 211).

2. Довга негостра голка для в'язання; спиця. *Помогла* [Юзя] *бабуні набрати на дротики спущені вічка в панчішці* (Л. Укр., III, 1952, 659); *Він витримав операцію Кострубки, котра дротиками для в'язання повитягала в нього дробини, що нагнав Гриць Семко...* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 221).

3. Метальний спис, що використовувався як ко́люча зброя в стародавні й середні віки. *В V ст. до н. е. ..з'являються дротики з жаловидним вістрям на довгому стержні з втулкою* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 144); *В мисливстві головною зброєю стали* [за первісної общини] *списи, метальні дротики, лук і стріли* (Іст. СРСР, I, 1956, 6).

ДРОТИ́НА, и, *ж., розм.* Шматок металевого виробу у вигляді гнучкої нитки або тонкого прута. *Дужки були нанизані на товсту дротину, мов в'язка бубликів* (Коп., Вибр., 1953, 302); *Істотною частиною таких* [нагрівальних] *приладів є дротина з великим питомим опором, вміщена всередині приладу* (Фізика, II, 1957, 123).

ДРОТИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **дроти́на.** *Він побачив біля себе почорнілий од вибуху сніг, а трохи далі — тоненьку дротинку, що простяглася до темної скриньки іншої міни* (Жур., До них іде.., 1952, 27); * Образно.

Сонце наскрізь пронизувало все тіло золотими дротинками (Донч., II, 1956, 82); * У порівн. *Проміння з очей Татаєва двома золотими дротинками стрельнуло в зал* (Донч., I, 1956, 499).

ДРОТОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **дріт**. *Дротовий завод; Дротовий цех.*

ДРОТЯ́НИЙ, а, е́. Прикм. до **дріт**; // Зробл. з дроту. *Втратив я дротяну нагайку Через тебе, дівчину молоденьку* (Чуб., V, 1874, 63); *На вказівному пальці у неї був дротяний перстень* (Жур., Вечір.., 1958, 241); *Крізь бінокль Хомі виразно було видно ворожий передній край, дротяні загорожі* (Гончар, III, 1959, 412); * У порівн. *Шорстке, неначе дротяне, волосся на голові позакручувалось густими кучерями* (Н.-Лев., I, 1956, 466).

Дротяна́ запа́ска — запаска, оздоблена позолоченими або посрібленими дротиками. *Навіть у будень носила* [Палагна] *шовкові хустки.., блискучі дротяні запаски* (Коцюб., II, 1955, 342).

ДРОТЯ́НИЙ, а́, ч., *ент.* Личинка жука — шкідника сільськогосподарських культур родини коваликових, що живе в грунті, у гниючій деревині, під корою мертвих дерев. *Дротяники часто пошкоджують коріння й кореневу шийку молодих рослин картоплі* (Картопля, 1957, 208).

ДРОТЯ́НКА, и, *ж.* 1. Нагайка, зробл. з дроту. *Він як ударив дротянкою, так надвоє й розколов* [дочку Савура] (Барв., Опов.., 1902, 326); — *Коли жив, то, може, й досі пам'ятає, які нагайки-дротянки плелися в пана Максима Гримача* (Вовчок, I, 1955, 90).

2. *ент., розм* Те саме, що **дротяни́к**. *Ненажерний довгоносик поїда* [поїдає] *молодий буряк, гробак корінець ранить, дротянка гич січе, лист всиха* (Горд., II, 1959. 14).

3. *діал.* Ліхтар, обплетений дротом. *Моя дротянка, немов привалена пітьмою,— ледво-ледво* [ледве-ледве] *блимає* (Фр., I, 1955, 117).

4. *бот., діал.* Ситник тридільний. *Однак, яка не благенька вона* [оселя], *яким не є мочар, тітка і ним дорожить, бо ж це свята земля, дарма що на ній нічого, крім ситняку і дротянки, не росте* (Стельмах, Хліб.., 1959, 143).

ДРО́ХВА́, дро́хви́, *ж.* Великий перелітний птах степових і пустельних місць, з сильними ногами, прямим дзьобом, захисним забарвленням. *Високо, під ясним небом, в'ються орли, хмарою літають дрохви, журавлі, хохітва* (Стор., I, 1957, 333); *Гніздо своє дрохва влаштовує на землі, в ямці, серед заростей трави і стійко сидить на яйцях* (Корисні птахи.., 1950, 32); * У порівн. *Побачив* [Сопілка] *два вітряки, які вимахували крилами, як важкі дрохви, що хочуть злетіти й не можуть* (Донч., VI, 1957, 228).

ДРО́ХВИ́Ч, дро́хвича́, *ч., розм.* Самець дрохви.

ДРОЧИ́ТИ, дрочу́, дро́чиш, *недок., перех., розм.* Викликати в кого-небудь гнів, роздратування; дратувати. [Г о т л і б:] *Ой, не дрочи мене! гадюко!* (Л. Укр., IV, 1954. 257).

ДРОЧИ́ТИСЯ, дрочу́ся, дро́чишся, *недок., розм.* 1. Перебувати в стані роздратування, гострого збудження; зазнавати почуття незадоволення, гніву, злості (про людину); роздратовуватися, злитися. *А одійшовши, в груди билась, Волосся рвала з голови, Ревла, щипалася, дрочилась, Мов ум змішався у вдови* (Котл., I, 1952, 231); — *Послухай мене, доню! Не дрочись! Іди за Стецька, даром що дурний* (Кв.-Осн., I, 1956, 597); // Кидатися з одного боку в інший, непокоїтися (про тварину). *Хлопець видумував шкодливі ігри: ..то телят лякав, то прив'язував їм до хвоста дрючки й заливався заливним реготом, як телята дрочилися* (Мирний, II, 1954, 113); *Якась золотокоса дівчина.. бігла по вулиці з прутом і гнала поперед себе ошаліле від весняного привілля телятко, що дрочилося помежи тинами, задравши хвоста і витягши вперед шию* (Тют., Вир, 1964, 204); * Образно. *Часом воно* [море] *дрочиться, укривається білим, як сніг на горах, туманом,— здається, нема його, щезло,— а під туманом все-таки б'ється, стогне, зітхає* (Коцюб., I, 1955, 396).

2. *з ким — чим.* Навмисне злити кого-небудь, викликати гнів у кого-небудь; дратуватися, дражнитися. *Коли Мошкові діти дізналися, що я їм хлопські страви, то.. стали зо мною дрочитися, а далі й бокували від мене* (Фр., II, 1950, 343); * У порівн. *Хмари, мов дрочачись з бідними рільниками, все надвечір збиралися на небі, а відтак, не пустивши і краплі дощу, розпливалися против ночі* (Фр., V, 1951, 299); // Ображати, злити, дратувати один одного.— *Та не бійся,— каже пан, пхаючи до нього Уляну,— вона тебе не вкусить; глянь, яка гарна! За таку б кралю і я не погребав; годі вам дрочиться, поцілуйтесь!* (Стор., I, 1957, 189).

ДРУГ, а, ч. (*мн.* **дру́зі**, ів). 1. Особа, зв'язана з кимнебудь дружбою, довір'ям, відданістю; товариш, приятель; протилежне в о р о г. *Святую біблію читає Святий чернець і научає, Що цар якийсь-то свині пас Та дружню жінку взяв до себе, А друга вбив. Тепер на небі* (Шевч., I, 1951, 327); *Росли брати, зростали, та не були друзями* (Коцюб., I, 1955, 103); [Н а д і я:] *Невже ви не відчуваєте, що я ваш друг?* (Корн., II, 1955, 224); *У порівн. *І людські голоси мене вітали, Мов друга давнього* (Л. Укр., IV, 1954, 116); // Особа, зв'язана з ким-небудь взаємним коханням, любов'ю; коханий, любимий. *Без тебе не любий мені був би світ, Ти — більше, ніж муж! Ти мені друг і товариш!* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 249); // (*одн.* дру́же, *мн.* дру́зі). Уживається в кличній формі при ввічливому, поблажливому або іронічному звертанні. *А може ще добро побачу? А може лихо переплачу? Води Дніпрової нап'юсь, На тебе, друже, подивлюсь* (Шевч., II, 1963, 66); *Під віконце хтось помалу підступає. Тут поет не втерпів: «Хто там?» Невідомого питає. «Якщо злодій, то запевне Помиливсь ти, любий друже!»* (Л. Укр., I, 1951, 369); *Друзі мої, земляки і брати! Трудно до вас долетіть, допливти,— Дуже далеко* (Воронько, Тепло.., 1959, 88).

2. *чого.* Прихильник, захисник кого-, чого-небудь. *Він почував себе демократом, другом народу, який не має чого боятись* (Коцюб., II, 1955, 384); ***Як трудівник**, селянин — друг пролетарської держави, найвірніший союзник робітника в боротьбі проти поміщика і проти капіталіста* (Ленін, 29, 1951, 385); *Співай, поете, будь завжди хорошим другом правди й сили* (Сос., Близька далина, 1960, 175).

ДРУ́ГИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний кількісному числівнику **два**. *Був Максим удовець, мав дві дочки. Одна — Катрею звали — вже дівчина доросла.., друга — Тетяна, так собі, підліток* (Вовчок, I, 1955, 90); *Біля одного весла стояли двоє хлопців, а другим вправлявся сам дідусь* (Смолич, I, 1958, 47); *Другий з'їзд РСДРП був поворотним пунктом у світовому робітничому русі* (П'ятдесят років КПРС, 1953, 10); // Який надходить, наступає безпосередньо за чим-небудь; наступний. *На другий день прокинувсь* [Кирило] *пізно — і перша думка була про лист* (Коцюб., II, 1955, 209); *Другого дня Зара заскочила в сорок шостий барак якраз перед виходом* (Хижняк, Тамара, 1959, 204).

День (мі́сяць, раз, стака́н *і т. ін.*)**-дру́гий** — приблизний рахунок при повторенні того або іншого предмета, явища і т. ін. *Я так зайнятий переглядом*

рукописів, що не можу одірватись на день-другий, щоб переглянути та переписати оповідання (Коцюб., III, 1956, 386); *Поглянувши на сина Валентина раз-другий, батько мовив: — Валю! Присядь ближче* (Вітч., 2, 1956, 106).

2. Не такий, як цей, відмінний від цього; інший. *Дома такий тихий, не гуляє, мало й говорить, а вийде в степ — другий чоловік* (Вовчок, I, 1955, 40); *Настали часи інші, завелись порядки другі в Чіпчиній хаті* (Мирний, II, 1954, 287); // *у знач. ім.* **дру́ге**, гого, *с.* Щось відмінне від цього. *У його щось інше на умі, друге на серці* (Мирний, II, 1954, 217); *Мортхо читав прізвище за прізвищем, приповідаючи одному одне, іншому друге, знаходячи для кожного щось нове* (Чендей, Вітер.., 1958, 174).

3. Не цей, а якийсь інший. *Хлопець кохає дівчину, — Та другий миліше їй був* (Л. Укр., IV, 1954, 86); *Дурний Микита дивився на мене, аж поки ми з мамою не повернули на другу вулицю* (Багмут, Опов., 1959, 6); // *у знач. ім.* **дру́гий**, гого, *ч.* (*мн.* **дру́гі**, гих). Хтось інший, яка-небудь інша особа. *Частенько між людьми буває — Один свою біду на другого звертає* (Гл., Вибр., 1957, 134); *Одні молотили, другі згрібали й ожередили солому* (Бурл., О. Вересай, 1959, 81); // *тільки мн.* Інші з числа однорідних. *А про вечорниці так і не споминай! Було і других дівчат відводить та.. просить: «Будьте ласкаві, сестрички, голубочки, не ходіте на теє прокляте зборище!»* (Кв.-Осн., II, 1956, 27); *Філоксера — це така рослинна воша, як от буває на кукурудзі, огірках, кропиві та других рослинах, тільки ще менша* (Коцюб., I, 1955, 202); // Розміщений напроти; протилежний. *Рішили* [Жаби] *зараз же послать Найбільших десять Жаб на другий бік болота Просить у Долі короля* (Гл., Вибр., 1957, 159); *Семен, одягнувшись, сидів на березі, коли з другого боку, греблею, надійшла молодиця* (Коцюб., II, 1955, 41).

4. Не головний за значенням, не основний; другорядний. *На другому плані;* // *муз.* Який виконує допоміжну партію. *Друга скрипка; Другий голос;* // Який своєю якістю поступається перед першим.— *Сто вісімдесят шкурок вищого сорту, дванадцять першого і вісім — другого,— виніс свій присуд старий* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 241).

5. Не справжній, але такий, що заступає його. *Друга батьківщина.*

6. *у знач. ім.* **дру́ге**, гого, *с.* Страва, що подається після першої страви.— *Борщ доварено,— доповідає син.— А на друге в нас буде... салат!* (Гончар. Тронка, 1963, 95); * Образно. *Федір знову було кинувся цілувати пана, та Олексій Іванович остеріг.— Буде, буде вже, Федоре! А то ти зразу всі поцілунки витратиш — на друге й не зостанеться!..* (Мирний, IV, 1955, 228).

7. *у знач. ім.* **дру́га**, гої, *ж.* Година, що наступає після першої. *На початку другої професор поволі йшов, солодко втомлений, глухим провулком* (Купдзич, Пов. і опов., 1951, 113); *Скінчились заняття, І рівно о другій Із школи додому Вернулись подруги* (Бойко, Ростіть.., 1959, 97).

8. *у знач. вставн. сл.* **дру́ге**, гого, *с.* Те саме, що **по-дру́ге**. *Я зоставалась дома, бо одно, що не випадало кидати дядька самого, а друге, що я.. взагалі не люблю великого товариства* (Л. Укр., V, 1956, 162).

◇ **Брат у дру́гих** *див.* **брат.**

ДРУ́ГИНЯ, і, *ж., поет., заст.* Подруга.

ДРУ́ГІВ, гова, гове. Прикм. до **друг** 1. *У бою Андрієві так любо відчувати другове плече* (Сос., Щоб сади.., 1947, 17); *Як вчуваєш руку другову, Легше в світі жити* (Мас., Київ. каштани, 1954, 80).

ДРУГО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **дру́гий** у 1 знач., напр.: **другокла́сний**, **другорозря́дний**, **другорозря́дник** і т. ін.; у 4 знач., напр.: **другосо́ртний**, **другочерго́вий** і т. ін.

ДРУГОКЛА́СНИК, а, *ч.* Учень другого класу. *Серед другокласників ходив півником та козирився Володька Гречаний — білявий, кирпатий хлопчина* (Зар., Світло, 1961, 4).

ДРУГОКЛА́СНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **другокла́сник.**

ДРУГОРІ́ЧНИК, а, *ч.* Той, хто залишений на другий рік у цьому ж класі, на цьому ж курсі. *Васько Дягіль, вічний другорічник, певне, уроком цікавився менше, ніж його дід* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 82); *Передові учителі і школи своїм трудом довели, що скрізь можна працювати без другорічників* (Літ. газ., 31.VIII 1950, 1).

ДРУГОРІ́ЧНИЦТВО, а, *с.* Перебування у тому самому класі, на тому самому курсі другий рік. *Практика роботи перших шкіл-інтернатів показала, що другорічництво — важкий тягар в системі народної освіти — може бути успішно ліквідоване* (Рад. Укр., 20.III 1957, 3).

ДРУГОРІ́ЧНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **другорі́чник.**

ДРУГОРЯ́ДНИЙ, а, е. Не головний за значенням, не основний, менш істотний. *У сій вашій новій поемі я люблю те, що в ній, певне, має бути другорядним — власне, ліричні нотки* (Л. Укр., V, 1956, 437); *Всім не терпілося покінчити з другорядними питаннями і перейти до основного* (Руд., Вітер.., 1958, 37); //Посередній щодо своїх якостей. *Не раз відзначалося, що Шевченка до Жовтня перекладали на російську мову майже виключно другорядні і третьорядні перекладачі* (Рильський, III, 1956, 106).

△ **Другоря́дні члени ре́чення**, *грам.*— члени речення, що пояснюють і доповнюють головні члени речення. *Другорядні члени речення — члени речення, виражені повнозначними словами й стійкими словосполученнями (фразеологізмами), що обслужують безпосередньо чи посередньо головні члени речення* (Сл. лінгв. терм., 1957, 56).

ДРУГОРЯ́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **другоря́дний.** *Справа тут не в першорядності чи другорядності, а в самому характері роботи* (Еллан, II, 1958, 110).

ДРУГОТІ́ЛКА, и, *ж.* Корова, що вдруге отелилася. *Для першотілок і друготілок кількість доїнь треба збільшити на одне-два доїння порівняно з дорослою коровою* (Колг. Укр., 28.VIII 1939, 3).

ДРУ́ЖБА [1], и, *ж.* Стосунки, відносини, в основі яких лежить взаємна прихильність, довір'я, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, спільність інтересів і т. ін. *Ми все в Латинові уста Внесем,.. докажем, Що з Турном дружба єсть пуста* (Котл., I, 1952, 271); — *Нехай наша дружба з великою Руссю буде тісна й нерозривна довіку!* (Кач., II, 1958, 513); *Морально-політична єдність радянського суспільства, дружба народів СРСР, радянський патріотизм стали рушійними силами в нашій країні* (Рад. Укр., 22.VI 1951, 1).

ДРУ́ЖБА [2], и, *ч., заст., діал.* Товариш молодого, що бере участь у весільному обряді. *То було весілля в жандармів і в одного з них «Эф»* [Фідлер] *був за дружбу* (Коцюб., III, 1956, 181); *У суботу рано Марія з дружками, а я з дружбами, з Іваном та ще з одним хлопцем, обійшли і своїх, і вижиніївських, запросили на весілля* (Мур., Бук. повість, 1959, 38); // Особа, що тримає вінець над головою молодого чи молодої в час вінчання і перебуває при них під час весільного обряду.

Я бачив її.., а коло неї його, ..гарного мужчину, з чорною.. бородою, що був її дружбою (Коб., III, 1956, 44).

ДРУЖЕЛЮ́БНИЙ, а, е. Який виражає дружелюбність, пройнятий дружелюбністю; приязний. *Люди дружелюбні, компанійські люблять теплі кольори, а замкнуті, небалакучі віддають перевагу холодним* (Веч. Київ, 26.XI 1966, 4).

ДРУЖЕЛЮ́БНІСТЬ, ності, *ж.* Дружня прихильність, доброзичливе ставлення; приязнь.

ДРУЖЕЛЮ́БНО. Присл. до **дружелю́бний.** *Володька загальмував ногами санки, дружелюбно глянув на Рубіна* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 9).

ДРУ́ЖЕНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **дру́жка** 1. *Вимовляє* [мати] *доні: — Що весілля, доню моя? А де ж твоя пара? Де світилки з друженьками, Старости, бояре?* (Шевч., I, 1963, 25).

ДРУ́ЖЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **дру́жка** 1. *Уже сонечко вгору йде, Уже наша молода з двору йде Попід вишневим садочком, За нею дружечки рядочком* (Сам., II, 1958, 171); *Спечіть мені коровай з шишечками, Бо вже ж мені розлука з дружечками* (Забашта, Квіт.., 1960, 96).

ДРУЖИ́НА, и. 1. *ж.* Одружена жінка стосовно до свого чоловіка. *Заколисаний родинним щастям з любою дружиною, Семен забув на свої колишні турботи* (Коцюб., I, 1955, 109); *Він узяв собі дружину, маленьку, кволу, але щиру до роботи жінку* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 42).

2. *ч., заст., поет.* Одружений чоловік стосовно до своєї жінки. *Якби мені крила, крила Соколиніі, Полетіла б я за милим, За дружиною* (Шевч., II, 1953, 167); [С е р б и н:] *Не можу я стати тобі дружиною навік, бо коли ти і сама усе узнаєш, то не підеш зо мною* (Вас., III, 1960, 33).

3. *ж.* Група, загін, добровільне об'єднання людей, створене з якою-небудь метою. *В Києві, Одесі, Миколаєві в грудневі дні* [1905 р.] *озброювались робітники, формувались бойові дружини* (Іст. УРСР, I, 1953, 611); *В усіх кварталах міста створено санітарні дружини* (Кучер, Чорноморці, 1956, 112); *З народної ініціативи виникли і користуються довір'ям такі нові форми участі трудящих у зміцненні порядку, як товариські суди та добровільні народні дружини* (Матер. XXI з. КПУ, 1960, 69).

4. *ж.* У стародавній Русі — збройний загін, що становив постійну військову силу князя і брав участь в управлінні князівством. *Та ось, наче смерті яма, Відчинилась міська брама І з дружиною малою Вийшов князь з Переяслава* (Фр., XIII, 1954, 369); *Велика воєнна здобич, що потрапляла до рук слов'янської знаті, збагачувала її і давала можливість утримувати добре озброєні дружини* (Іст. СРСР, I, 1957, 26).

ДРУЖИ́НИН, а, е. Належний дружині (у 1, 2 знач.); // Прикм. до **дружи́на** 1. *Наче живе, глянуло в мислі обличчя з подушки дружинине, й очі з тихим соромом і з коханням до нього* (Головко, II, 1957, 115).

ДРУЖИ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **дружи́на** 3, 4. *Розосередження дружинних поховань навколо міста можна пояснити тим, що поховані тут дружинники мали в цих селах.. свої земельні володіння* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 376).

ДРУЖИ́ННИК, а, *ч.* Член дружини (в 3, 4 знач.). *Не шкодували оборонці Арсеналу ні праці, ні крові. Сімдесят одну годину не сплять дружинники* (Довж., I, 1958, 59); — *Мабуть, до клубу підем, на молодіжний вечір? — Ні,— відповів слюсар.— У нас ввечері патрулювання по вулицях міста, я ж дружинник* (Рад. Укр., 6.I 1960, 3); *Дружинники жили разом з князем, харчувалися з його столу, одержували від нього коней і зброю* (Іст. середніх віків, 1955, 6).

ДРУЖИ́ННИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **дружи́нник.** *Десятки мужніх, сміливих дівчат виходять на вулицю з червоними пов'язками, вони — дружинниці* (Веч. Київ, 9.II 1961, 1).

ДРУЖИ́НОНЬКА, и, *ж., поет.* Пестл. до **дружи́на** 1, 2. *Ой піду я темним гаєм, Дружиноньки пошукаю* (Шевч., II, 1953, 136); *Я стільки раз, дружинонько моя, Руїну ніс твоєму супокою, Що сам дивуюсь ніжності твоїй: Її я чую в стороні чужій* (Рильський, II, 1960, 282).

ДРУЖИ́ТИ, дружу́, дру́жиш, *недок.* 1. *неперех., з ким.* Бути в дружбі з ким-небудь. *З Латином у сусідстві жив* [Турн], *Дочці і матері прикметний, І батько дуже з ним дружив* (Котл., I, 1952, 166); *Шевченко дружив з Чернишевським, Щепкіним, з родиною Толстих* (Тич., III, 1957, 335); * Образно. *Виявилось, що Мітла й Півень хоч і виросли на Дніпрі, а з водою не дружили* (Панч, III, 1956, 369); // *без додатка.* Виявляти взаємну прихильність, відданість, довір'я один до одного. *Дружили ми, а пройдуть літа, І, може, стрінемось не ті* (Граб., I, 1959, 65); *Якщо народи будуть дружити, вони зуміють знищити перешкоди на шляху до миру* (Рад. Укр., 9.IV 1957, 1); * Образно. *На руїнах старої Росії, Де дружили казарма й тюрма, Спілка трудящих чоло підійма, Зерно невидане сіє!* (Рильський, I, 1956, 124).

2. *перех., розм., рідко.* Те саме, що **одру́жувати.** — *Чи купує хто, чи продає, чи дитину дружить, без мене не обійшлося* (Март., Тв., 1954, 210).

ДРУЖИ́ТИСЯ, дружу́ся, дру́жишся, *недок., розм.* 1. *з ким.* Те саме, що **дружи́ти** 1. *Андрій не дуже якось з ним дружився* (Фр., VIII, 1952, 235); *Він на диво сам зрозумів, що для царгородян він тільки варвар, якого вважають за ловецького собаку та з яким ніхто не дружиться* (Оп., Іду.., 1958, 259).

2. *з ким і без додатка.* Те саме, що **одру́жуватися.** *Не хотів* [Гриць] *ані дружитись, ані дома жити — чумакував* (Вовчок, I, 1955, 40); *Данько з Тоською дружилися — вперше в історії Печерська..— без церкви і попа, на віру, але — законно* (Смолич, Мир.., 1958, 52).

ДРУЖИ́ЩЕ, а, *ч., розм.* Уживається при дружньому звертанні до кого-небудь.— *Ти вже, дружище, вріс у свою нову посаду, як добрий вершник у сідло,— засміявся Сагайда* (Гончар, I, 1954, 301).

ДРУ́ЖКА, и, *ж.* 1. Дівчина, яка на запрошення молодої бере участь у весільному обряді. *Лукина з дружками пішла по селі просить на весілля* (Н.-Лев., III, 1956, 348); *Тим часом дівчата, які були вже признані дружками, затягли «Ой у полі та овес рясний..»* (Смолич, Мир.., 1958, 26).

2. *діал.* Те саме, що **дру́жба** [2]. *Обіч наречених ішли дружки: біля Дениса — Андрій Семенець і Борис Ганущак, біля Ліди — Віця Неїжко та Галина Краснощок, а за ними родичі та запізнілі гості* (Дмит., Наречена, 1959, 200).

ДРУЖКО́, а́, *ч.* Одружений чоловік, який на запрошення родичів жениха є головним розпорядником весільного обряду. *Наум, бачивши, що вже усе готово, став одбирати людей: кого дружком,.. кого у старости, жінок у свашки* (Кв.-Осн., II, 1956, 93); — *Дай проїхати он до тієї хати! — кричав дружко* (Довж., I, 1958, 154); * У порівн. *Після вчорашньої пороші кожне дерево, як весільний дружко, було пов'язане таким тонким рушником, що крізь нього відчувалися узори і напівроскриті вічка потрісканої кори* (Стельмах, I, 1962, 34).

ДРУЖКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., заст.* Бути дружкою або дружком. [М е н ш а д р у ж к а *(виступає й співає до дружка):*] *Тобі, дружку, не дружкувати, Тобі, дружку, панувати* (Н.-Лев., II, 1956, 427); *Іванові нагадалася Маковейова дружка. Скільки не їздять по весіллях, скільки не дружкують — усі ті молоді дівчата!..* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 117).

ДРУЖНЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **дру́жний.**

ДРУЖНЕ́НЬКО. Присл. до **дружне́нький.** *Кричить* [Турн]: — *Дружненько, козаки!* (Котл., I, 1952, 234); *Защебече соловейко На зорі раненько,— Вже стахановки у полі Працюють дружненько* (Укр.. думи.., 1955, 510).

ДРУ́ЖНИЙ, а, е. 1. Зв'язаний дружбою, взаємною прихильністю, довір'ям, відданістю, згодою. *Гідно, з щирою любов'ю дружна сім'я народів СРСР вшановує пам'ять свого великого Кобзаря* (Гавр., Вибр., 1949, 209); *Володимир Ілліч був дуже дружний з своїм старшим братом Олександром* (Біогр. Леніна, 1955, 6); *Народ у колгоспі був дружний, роботящий, прекрасно міг сполучати державні інтереси з особистими* (Вишня, I, 1956, 423).

2. Який проходить одночасно, спільно, погоджено, злагоджено. *Колектив у гурті та в дружній роботі* (Укр.. присл.., 1955, 352); *Одного морозного ранку околиці Гродно стряслись од дружної стрілянини* (Досв., Вибр., 1959, 169); *Чуйне вухо однаково могло розібрати навіть крізь подвійні рами та товсті мури — негучний, але дружний спів* (Смолич, Мир.., 1958, 72); // Який виникає, з'являється, здійснюється і т. ін. бурхливо, швидко. *Весна прийшла у Донбас рання, буйна, дружна* (Собко, Звич. життя, 1957, 72); *Щоб одержати дружні сходи озимої вики, її сіють у вологий шар грунту* (Колг. Укр., 8, 1959, 29).

ДРУ́ЖНІЙ, я, є. Прикм. до **друг** 1. *Святую біблію читає Святий чернець і научає, Що цар якийсь-то свині пас Та дружню жінку взяв до себе, А друга вбив. Тепер на небі* (Шевч., I, 1951, 327); *Невабаром Макитра куйовдив чуб на дружній голові* (Вас., II, 1959, 51); *Ми у тісному, дружнім крузі Згадали молодість свою* (Нагн., Вибр., 1950, 61); // Заснований на дружбі, взаємній прихильності, довір'ї, доброзичливості. *Всюди ради та намови його змагали до одного: до скріплення дружніх, товариських і братерських зв'язків між людьми* (Фр., VI, 1951, 37); *Дружні взаємини єднали співця Білорусії* [Я. Купалу] *з литовським поетом Людасом Гіра, з найбільшим поетом Латвії Янісом Райнісом, з нашим Павлом Тичиною* (Рильський, III, 1955, 408); //Який виражає прихильність, довір'я, дружелюбність. [О р е с т:] *Сьогодні оце ввечері, здавалося мені, ви повернулись до давнього дружнього тону, а тепер знов...* (Л. Укр., II, 1951, 43); *Певним напруженням волі повернула* [Галина Горленко] *голову трохи набік і зустріла погляд — такий теплий і дружній погляд* (Крот., Сини.., 1948, 5); *Юра.. несе перед собою правицю, простягнуту для дружнього потиску* (Смолич, II, 1958, 54).

ДРУ́ЖНІСТЬ [1], ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **дру́жний.** *Стефко знав не від сьогодні про цю дивну дружність обох близнюків* (Фр., VI, 1951, 143); *Спорість в роботі, дружність, вміння й аварт, з яким працювала тут слобідська молодь, лютила Шумейка* (Шиян, Баланда, 1957, 221); *Енергія проростання характеризує дружність проростання насінин і визначається кількістю насінин.., що проросли протягом певного для даної культури строку* (Овоч., 1956, 70).

ДРУ́ЖНІСТЬ [2], ності, *ж.* Абстр. ім. до **дру́жній.** *На жарти ніхто не ображається, а це ознака справжньої товариської дружності* (Коп., Дуже добре, 1937, 129); *В ньому* [голосі] *бриніла.. зичлива дружність* (Рибак, Час.., 1960, 186).

ДРУ́ЖНО. Присл. до **дру́жний.** *Ми ..з ним живемо дружно* (Барв., Опов.., 1902, 97); *Гребли з диявола всі дружно, Що деяким аж стало душно* (Котл., I, 1952, 158); *Дружно курились димарі хат, рипіли журавлі біля криниць, ревла худоба по дворах* (Головко, II, 1957, 182); *Кущі квітли, поля дружно зеленіли* (Ю. Янов., I, 1958, 408).

ДРУ́ЖНЬО. Присл. до **дру́жний.** *Свояк, здвигнувши плечима, киває дружньо і таємничо Фортунатові і відходить* (Л. Укр., II, 1951, 484); *Діячі тримались мужньо, хоч і царський бив батіг! Лисенку Миколі дружньо Римський-Корсаков поміг* (Тич., II, 1957, 328).

ДРУЖО́К, жка́, *ч., розм.* 1. Пестл. до **друг** 1. *Піду з горя у лісок, Пущу стиха голосок; Пущу стиха голосок, Чи вчує мій дружок* (Чуб., V, 1874, 270); *Навкруг лужка обійшла, Гей, ніде дружка не знайшла* (Укр.. лір. пісні, 1958, 160); *Гавеня, наш маленький пернатий дружок, і те радісненько свого дзьоба розкривало* (Ковінька, Кутя.., 1960, 28).

2. Те саме, що **друг** 1. *Були б пиріжки — будуть і дружки* (Укр.. присл.., 1955, 294); *Вона пам'ятає, коли Василіу разом з своїм дружком Аурелом, високим, худим хлопчиком, пас громадську череду* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 278); [Г е н н а д і й:] *Дружок один, з Кавказу, такого винця привіз, що куди там! Нектар! Просто нектар!* (Мороз, II'єси, 1959, 263); // *зневажл. Стерв'ятник кинувся тікати на одному моторі. Два його фашистських дружки припустили попереду, не думаючи про рятування колеги* (Ю. Янов., I, 1958, 273).

ДРУЖО́ЧОК, чка, *ч.* Пестл. до **дружо́к** 1. *Тільки найшла слідочок, Гей, де походив дружочок* (Укр.. лір. пісні, 1958, 160); *Вона забігала на хвилинку і казала Лесі: — ..Ти вже потерпи, Лесенько, дружочок мій* (Ів., Таємниця, 1959, 91).

ДРУ́ЗИ [1], ів, *мн.* Група населення Сірії і Лівану, що відрізняється від іншого арабського населення цих країн своєю релігією та історичними і побутовими особливостями.

ДРУ́ЗИ [2], друз, *мн., мін.* Група зрослих в основі кристалів. *Кристали* [ортоклазу] *зустрічаються поодиноко або у вигляді друз* (Курс заг. геол., 1947, 56).

ДРУ́ЗІ *див.* **друг.**

ДРУ́ЗКИ, зок, *мн., розм.* Те саме, що **дрі́зки.** *Проснувся* [Іван-Мужичий син] — *палка летить назад... Він підставив мізинний палець — вона у друзки розсипалась* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 190); *Вагонне скло розтрощено, під ногами скрегочуть скляні.. друзки* (Гончар, II, 1959, 171).

ДРУ́ЗОЧКИ, чок, *мн.* Зменш. до **дру́зки.**

ДРУЗЯ́КА, и, *ч., розм.* 1. Те саме, що **друг** 1. *Приємно знати, що.. ось тут близько тебе є щирий друзяка* (Фр., III, 1950, 259); *І двірники, й буфетчики, і швачки, і солдати,— вже й не кажу про покриток, селян, тих кріпаків нещасних,— це найперші друзяки у Тараса* (Тич., I, 1957, 297); — *Не журися, друзяко,— долинув до нього голос курінного отамана Бородатого* (Довж., I, 1958, 250).

2. *рідко.* Лагідна, добра, слухняна, зговірлива людина. *Наум Дрот був парень* [хлопець] *на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством друзяка* (Кв.-Осн., II, 1956, 24); *І дарма, що такий ти приємний, Що друзяка ти з діла і з мови* (Фр., X, 1954, 74).

ДРУЇ́Д, а, *ч.* У стародавніх кельтів — жрець. *Атта Троль реве: — Сей камінь — Се алтар; отут друїди, Ще за часів бузувірства, Для богів — людей вбивали* (Л. Укр., IV, 1954, 152).

ДРУЇДИ́ЗМ, у, *ч.* Релігія стародавніх кельтів.

ДРУК, у, *ч.* 1. *тільки одн.* Процес виготовлення друкованої продукції; друкування. *Я хотів би переглянути перед друком рукописи* (Коцюб., III, 1956, 374); *Я готував до друку брошурку, що потім ще треба було разом із Михайлом перекласти на польську мову* (Досв., Вибр., 1959, 152); // Випуск у світ; публікація. *Пролетаріат завоював усьому російському народові.. небачену на Русі свободу друку, зборів, спілок* (Леніп, 16, 1949, 260).

Ви́йти з дру́ку — з'явитися опублікованим. *У березні 1569 р. вийшла з друку перша руська книга* (Ів., Опов.., 1949, 115); **Ви́пустити (ви́йти, з'яви́тися, появи́тися** *і т. ін.*) **дру́ком** — надрукувати; бути опублікованим.— *Чи дуже важко написати, власне, випустити друком книжку?* (Ле, Міжгір'я, 1953, 480); *Нова повість вийде друком* (Мал., II, 1956, 353).

2. *тільки одн.* Текст, відтворений друкарським способом. *Називається воно* [оповідання] «*Тіні забутих предків*», *розміром буде трохи більше 3 аркушів друку* (Коцюб., III, 1956, 402); // Зовнішній вигляд надрукованого, що визначається особливістю букв, шрифту, характером зображення, способом друкування і т. ін. *Видання щодо друку — дуже гарне, ясне, без помилок, а от щодо малюнків, то деякі вийшли не зовсім ясні* (Мирний, V, 1955, 429); *Ще одно прохання: чи не могли б Ви подати мені відомості, скільки у Вас у Львові коштуватиме друк петитом?* (Коцюб., III, 1956, 224).

3. *тільки одн.* Галузь виробництва, що займається виготовленням друкованої продукції; видавнича й друкарська справа. *Розвиток літератури, друку є, як відомо, дуже важливим чинником, який сприяє дальшому удосконаленню літературної мови* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 70).

4. *тільки мн.* Зведення друкованих пам'яток. *Замість відповіді я поклав перед ним свою записну книжку, де я позаписував народні пісні і бібліографічні виписки із старих церковнослов'янських друків* (Фр., III, 1950, 235).

ДРУКА́Р, я́, *ч.* Фахівець друкарської справи, поліграфічного виробництва. *Він* [Вахтанг VI] *перший завів у Тбілісі друкарню* [1709 р.], *запросивши друкаря Михайла Степанова* (Видатні вітч. географи.., 1954, 24); // Той, хто працює в друкарні. *За два місяці від дня Лютневої революції перестрайкували вже і металісти на великих заводах.., і друкарі всіх міських друкарень* (Смолич, Мир.., 1958, 50); *Писатиму* [переклади] *на перестанках, а то для друкарів отаке тремтяче писання, певне, не дуже присмне* (Л. Укр., V, 1956, 412); // *спец.* Той, хто працює в друкарському цеху. *Він виконує обов'язки складача і друкаря.*

ДРУКА́РКА, и, *ж.* Жінка, що друкує на друкарській машинці. *Дріботливе стукання друкарок чути було ще на вулиці в розчинені вікна* (Ле, Міжгір'я, 1953, 380); *Зараз Віра працювала друкаркою в одному з відділів управління заводу* (Руд., Вітер.., 1958, 31).

ДРУКА́РНЯ, і, *ж.* Поліграфічне підприємство, на якому виготовляють друковану продукцію різних видів. *Вони* [прості люди] *почали по містах зав'язувати релігійні братства, при тих братствах заводити.. друкарні і школи* (Фр., XVI, 1955, 417); *Тепер друкарі та й сама похідна друкарня були в партизанському загоні* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 142).

ДРУКА́РСТВО, а, *с.* Друкування текстів та ілюстрацій друкарським способом. *Друкарство, засновником якого в Росії і на Україні був славетний син російського народу Іван Федоров, мало величезне значення для зміцнення зв'язків російського і українського народів* (Матеріали з етногр.., 1956, 34).

ДРУКА́РСЬКИЙ, а, е. Стос. до друкування, пов'язаний з ним. *Побачив* [Начко] *декілька.. друкарських помилок* (Фр., VI, 1951, 258); *В цій* [острозькій] *друкарні Іван Федоров надрукував у 1580—1581 рр. церковнослов'янською мовою біблію, яка є видатним зразком друкарської справи того часу* (Іст. УРСР, I, 1953, 173); // Признач. для друкування. *Ми читали.. брошури, від яких ще пах друкарський цех* (Гер., Поезії, 1950, 63); *В крамниці пахло м'яким духом друкарської фарби* (Кучер, Чорноморці, 1956, 151); *Затихла друкарська машинка* (Довж., I, 1958, 185).

ДРУКО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **друкува́ти.** *Ми маємо на меті видати літературний збірник.., в якому хотілось би помістити нові, ніде ще не друковані твори* (Коцюб., III, 1956, 239); *Я приніс із собою до гуртожитку торбу з білизною, книжки, друковані для сліпих* (Ю. Янов., II, 1958, 380); *Папір, на якому була друкована газетка, був найгіршого гатунку* (Вільде, Сестри.., 1958, 389); // *у знач. ім.* **друко́ване**, ного, *с., розм.* Те, що відтворене друкарським способом. *Прохав би дуже висилати мені коректу, обгорнувши її зо всіх боків гарненько папером, щоб наша поштова цензура, надірвавши конверт, не доглянула в ній друкованого* (Коцюб., III, 1956, 263).

△ **Друко́ваний а́ркуш**, *друк.*— одиниця вимірювання обсягу видання, що дорівнює 40 000 друкованих знаків. *Повість п. Ольги зовсім вже не така довга, може, 12 друкованих аркушів* (Л. Укр., V, 1956, 338); **Друко́ваний о́рган** — друковане видання, що належить якійсь партії, установі і висвітлює їх погляди та діяльність. *Партія вимагає, щоб партійний комітет постійно дбав про високий ідейно-політичний і літературно-художній рівень свого друкованого органу, вдосконалював форми і методи керівництва ним* (Ком. Укр., 5, 1962, 32); **Друко́ване сло́во** — те, що надруковане, опубліковане. *Друкованим словом ще не вичерпуються всі ділянки застосування української літературної мови: до писемної літературної мови слід ще долучити живу усну літературну мову* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 6).

2. *прикм.* Який має форму і вигляд відображеного друкарським способом. *До самого ранку просидів Семен Яремченко біля лампи, друкованими літерами розмножуючи текст першої підпільної листівки* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 18).

3. *прикм., розм., заст., ірон.* Учений. *Такі, бачте, люди: Все письменні, друковані, Сонце навіть гудять* (Шевч., I, 1951, 76); *От простий, невчений чоловік, з доморощеним розумом, а як він міркує! Не один би письменний та друкований позавидував би!* (Коцюб., I, 1955, 466).

ДРУКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **друкува́ти** і **друкува́тися.** *Мені сповіщали, що задля друкування.. повість переписували окремо* (Мирний, V, 1955, 432); *У Швейцарії Ленін зайнявся організацією друкування і поширенням більшовицьких видань* (Біогр. Леніна, 1955, 136).

ДРУКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Відтворювати тексти, цифри, малюнки і т. ін. друкарським способом. *Чи не можна б друкувати 4-ту книжку на такому грубому папері, як дві попередніх?* (Коцюб., III, 1956, 259); — *Чудак-чоловік! Де ж паперу на твої грамоти дістати? Бачиш, газети на обгорточному* [обгортковому] *друкуємо, а мандати вистукуємо на другому боці архівів* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 14); // Випускати в світ; видавати. *Саме тепер друкує* [Видавнича спілка] *в Києві шосту книжку моїх оповідань, куди ввійде те, що написане в останні часи* (Коцюб., III, 1956, 458); *Тут* [на комбінаті преси] *набирати-*

муть і друкуватимуть 13 республіканських газет і 19 журналів (Наука.., 7, 1958, 35).

2. Уміщувати в пресі; публікувати. *Не знаю, чи можна ті поправки, що я поробив, і ті додатки друкувати без того, щоб знову не подавати рукописі в цензуру?* (Мирний, V, 1955, 391); *В 1892 р. Франко разом з Павликом друкував у додатках до журналу «Народ» — «Комуністичний маніфест»* (Рад. літ-во, 18, 1955, 152); //Уміщувати на своїх сторінках (про газети, журнали і т. ін.). *«Зоря» має чимало моїх віршів і дещо з прози, але нічого не друкує, хоч і назад не завертає* (Л. Укр., V, 1956, 42); *Три роки журнал «Нива» друкував малюнки боїв бурських інсургентів проти англійського війська* (Смолич, II, 1958, 9).

3. Відтворювати текст друкарською машинкою. *Вдень вона друкує у конторі зведення про нафтовий видобуток* (Донч., II, 1956, 27); *Червоноармієць з перев'язаною головою поглянув на нього і продовжував далі друкувати* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 160).

ДРУКУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. Уміщувати свої твори в пресі; публікуватися. *Якесь московське «Книгоиздательство писателей» звернулося до мене з пропозицією друкуватись у них* (Коцюб., III, 1956, 457); *В центральній пресі почав друкуватись з 1923 року — в журналі «Червоний шлях»* (Донч., VI, 1957, 582).

2. Пас. до **друкува́ти.** *Виборчі бюлетені друкуються за формою, встановленою центральною виборчою комісією* (Полож. про вибори.., 1946, 11); *Цей альманах друкується у нас в Чернігові і складається з праць українських і галицьких авторів* (Коцюб., III, 1956, 208).

ДРУШЛЯ́К, а́, *ч.* Посудина з дірочками, що служить для проціджування або протирання їжі. *Балашиха одділила їх* [вареники] *на друшляк і подала на стіл* (Н.-Лев., II, 1956, 320); *Дружині полковника прислано повну кухню — цілий мішок білих каструль, чайників, ложок, мисок, друшляків і іншого добра* (Ю. Янов., II, 1958, 277).

ДРЮК, а, *ч.* Велика товста дерев'яна палиця. *На другий раз наука,— не ходи в ліс без дрюка!* (Укр., присл.., 1955, 275); *В сінях зробився стукіт. Дрюк, котрим підперті були двері хатні, упав* (Фр., VIII, 1952, 267); *Петро не встиг перехопити канчука і, злий, оперіщив дрюком гайдука, аж той заревів, як бугай, і кинувся тікати* (Панч, III, 1956, 200); *Образно. Один Василь сидів собі осторонь, схиливши голову на руки. Раз — порваний каптан, вдруге — дрюк за урок, втретє — без обіду — все це не веселило його* (Мирний, IV, 1955, 112).

ДРЮЧЕ́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **дрючо́к.** *Ви пам'ятаєте в «Тадеуші» старім Старого Янкеля з цимбалами старими, Як він видобував і тихий плач, і грім, Обіруч вдаривши дрючечками легкими* (Рильський, Поеми, 1957, 243).

ДРЮЧИ́НА, и, *ж., розм.* Те саме, що **дрюк.** *Вхопив медвідь дрючину, розломив її і зі страшним риком кинувся на свого ворога* (Фр., VI, 1951, 16).

ДРЮЧО́К, чка́, *ч.* Те саме, що **дрюк.** *Там* [на причілку] *був приставлений на горище товстий дрючок, по котрому кури лазили на сідало* (Н.-Лев., II, 1956, 178); [1-й полонений:] *Якщо нема у вас зброї — дрюка візьму у руки і буду їх* [фашистів] *бити.* [Полоненець:] *Дрючком багато не вб'єш. Дамо вам автомати* (Мокр., П'єси, 1959, 168).

ДРЮ́ЧЧЯ, я, *с.* Збірн. до **дрюк.** *Здригнулися комишники, побачивши побитих товаришів, і кинулися навтьоки, підставляючи спини під чумацьке дрюччя* (Коцюб., I, 1955, 185); *З дзенькотом-брязкотом посипались вікна, дрюччям висаджено двері, темна хвиля турбаївського гніву ринула у панські покої* (Гончар, Таврія.., 1957, 133); *У порівн. *Увесь* [коник] *зелений, ноги як дрюччя* (Гр., Без хліба, 1958, 61).

ДРЯГОВИНА́ *див.* **драговина́.**

ДРЯП, *виг., розм.* Уживається як присудок за знач. **дря́пати** [1] 1. *А кішка дряп його кігтями, так і передрала щоку* (Сл. Гр.).

ДРЯПА́К, а́, *ч.* 1. Багатолемішне сільськогосподарське знаряддя для підпушування землі. *За нею Окуні дають тобі три з половиною десятини, воли-третяки, плуга, дряпак, борону і таку скриню, що пара коней з місця не зрушить* (Стельмах, Хліб.., 1959, 547).

2. *діал.* Зношений віник.

ДРЯПАКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех. і без додатка, рідко.* Підпушувати землю дряпаком. *На тому тижні дряпакував, сіяв, а сьогодні вперше вийшов орати на зяб* (Стельмах, На.. землі, 1949, 311).

ДРЯПАНИ́НА, и, *ж., розм.* 1. Дія за знач. **дря́пати** [1] 2; // Що-небудь написане нечітким, нерозбірливим почерком. *Прошу вибачити мені сю дряпанину, але хочу завтра раненько з Неаполя відправити* (Л. Укр., V, 1956, 412).

2. Дія за знач. **дря́патися** 4. *Тяжко зітхнув* [Невеличкий] *після дряпанини по скалі, потім сів унизу на мураві* (Фр., V, 1951, 112); *Те стрибання й дряпанина По каміннях, се мені Томить душу, томить ноги* (Л. Укр., IV, 1954, 157).

ДРЯ́ПАННЯ, я, *с., розм.* 1. Дія за знач. **дря́пати** [1] 1 і звуки, утворювані цією дією. *Тут і там шелесне блискавичне дряпання, може, вивірки якої або полохливої птахи...* (Коб., III, 1956, 152).

2. Дія за знач. **дря́патися** 4. *Вони спинились.., тримаючись за серця, що скажено калатали після швидкого бігу та.. дряпання на гору* (Смолич, Мир.., 1958, 212)

ДРЯ́ПАТИ [1], аю, аєш, *недок.* 1. *перех.* Зачіплюючи чим-небудь гострим, твердим, робити подряпини. *Попереду підмажемо колеса, Щоб млин не торохтів І шестерня довготелеса Не дряпала боків* (Гл., Вибр., 1957, 211); *Вона* [квочка] *дзьобала Петруся в лоб, у голову, била його крилами, дряпала пазурами...* (Донч., VI, 1957, 132); // *неперех.* Шкрябати, дерти по чому-небудь. *Одна* [собака], *добігши до самого віконця, заскиглила і стала дряпать лапами і скребти землю* (Стор., I, 1957, 391); *В кишенях він завжди носив коробочки з різними жуками, і ті жуки дряпали, шелестіли, скреблися в коробочках* (Донч., IV, 1957, 44).

2. *перех. і без додатка, перен., розм.* Писати, креслити нечітко, нерозбірливо, недбало. *Я така рада завжди, коли отримаю «графійку»* [листа] *від моєї Лілеї лілейної! Так же вона славно дряпає завжди і такого багато різного наскребе* (Л. Укр., V, 1956, 390); *Вірші дряпав, як умів* (Перв., II, 1958, 79); *Андрій дряпає гвіздком якісь лінії — вони йдуть вздовж і впоперек і мають показати план заводських будівель* (Ю. Янов., IV, 1959, 14).

3. *перех. і без додатка, розм., зневажл.* Мілко орати. [Роман:] *Замість того, щоб обробляти* [землю].., *наш брат тільки дряпа і всі надії склада на бога* (Кроп., II, 1958, 13); *Була ти колись і німа, і глуха, Як схилена в полі билина, І дряпала лан твій трухлява соха, І плакала ти, Україно...* (Бичко, Вогнище, 1959, 153).

4. *перех., перен.* Подразнювати що-небудь, роздратовувати. *Дим в'їдався в очі, дряпав горло — все навколо проймав його гіркий, ядучий запах* (Жур., Вечір.., 1958, 286).

ДРЯ́ПАТИ [2] *див.* **дра́пати.**

ДРЯ́ПАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* 1. Мати звичку, любити дряпати (*див.* **дря́пати** [1] 1). *Вона в нього догадлива, ревнива і дряпається, мов кицька* (Стельмах,

Хліб.., 1959, 271); // Те саме, що **дря́пати** [1] 1. *Маринка пручалася, дряпалася, рвалася до матері у кухню* (Мирний, III, 1954, 155); *Хоч як дряпалася, хоч як кусалася вона, Горпині скрутили* [татари] *руки за спину й кинули до зв'язаних дівчат* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 140); // Піддаватися нанесенню подряпин. *Механічні властивості* [органічного скла] *недосить високі (легко дряпається)* (Автомоб., 1957, 326).

2. Дряпати один одного. *Вони* [Раду і Маріуца] *налітали одно на одного, бились грудьми, ..кусались і дряпались, як коти* (Коцюб., I, 1955, 374); *Ми.. вчепились один в одного, як звірята, качалися по піску, бились, дряпались* (Вас., IV, 1960, 11).

3. Шкрябати по чому-небудь, дертися кігтями, намагаючись проникнути кудись. *Скочила* [кішка] *вгору до вікна і дряпається: «Мняв... мняв... мняв...»* (Калин, Закарп. казки, 1955, 34); *Часом він* [барс] *випускав довжелезні білі кігті і починав дряпатись, намагаючись розламати клітку* (Трубл., II, 1955, 119).

4. *розм.* З труднощами пробиратися вперед і вгору, зачіплюючись за що-небудь. *Всі троє мовчки спускались униз, а далі звернули вбік од села і йшли так версти зо дві, то спускаючись, то дряпаючись по горбах* (Коцюб., I, 1955, 353); *Руками й ногами дряпалися* [вояки], *підпирались рушницями, падали, піднімались і знову лізли* (Ірчан, II, 1958, 221); // Лізти куди-небудь. *Ради цього дива не варт і по драбині дряпаться* (Н.-Лев., III, 1956, 337); *Макс Габер дряпався вже на стовп, добирався до дроту* (Д. Бедзик, Плем'я.., 1958, 91); * Образно. *Барвисті килими звисали через бильця балконів, угору дряпався зелений виноград* (Жур., Вечір.., 1958, 376).

ДРЯПА́Ч, а́, *ч.* Те саме, що **дряпа́к**.

ДРЯ́ПИНА, и, *ж.* Неглибока ранка на тілі, заподіяна чим-небудь тонким і гострим. *На щоці в нього засохла кров від помітної дряпини* (Шиян, Баланда, 1957, 141); *При наявності видимих порушень її* [шкіри] *цілості (дряпини, садна, порізи) необхідно ці місця до початку роботи знезаразити* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 23); // Пошкодження на предметі, зроблене чим-небудь гострим.

ДРЯ́ПИНКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **дря́пина**. *Кожен знав, що маленька ранка або навіть дряпинка.. може перетворитися в найнебезпечнішу, а то й.. смертельну хворобу..* (Ленін, 32, 1951, 52).

ДРЯПІ́ЖКА *див.* **драпі́жка.**

ДРЯПІ́ЖНИЙ *див.* **драпі́жний.**

ДРЯПІ́ЖНИК *див.* **драпі́жник.**

ДРЯПІ́ЖНІСТЬ *див.* **драпі́жність.**

ДРЯПІ́КА *див.* **драпі́ка.**

ДРЯПЛИ́ВИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **дряпу́чий.**

ДРЯПНУ́ТИ [1], ну́, не́ш, *док., перех. і без додатка.* Однокр. до **дря́пати** [1] 1, 4. *Обстрижений пудель.. дряпнув її лапою по руці, домагаючись їсти* (Коцюб., II, 1955, 387); *Ковтнув* [Василь] *слину, яка боляче дряпнула в горлі* (Чендей, Вітер.., 1958, 164); * Образно. *Дряпнула Бурка по серці така фальшивість приятеля* (Фр., IV, 1950, 83).

ДРЯПНУ́ТИ [2] *див.* **дра́пати.**

ДРЯПОНУ́ТИ [1], ну́, не́ш, *док., перех., однокр., розм.* Підсил. до **дряпну́ти** [1]. *Ведмідь як дряпоне його* (Сл. Гр.).

ДРЯПОНУ́ТИ [2] *див.* **драпону́ти.**

ДРЯПУ́ЧИЙ, а, е. 1. Який дряпається або любить дряпатися. *Дряпуче кошеня.*

2. *перен.* Який виявляє різкість, грубість у поведінці, любить суперечки; задирливий. *Ти його тільки займи — він такий дряпучий, що зараз і битися буде* (Сл. Гр.).

ДРЯ́ХЛИЙ, а, е. Немічний від старості; слабосилий. *Проводжало партизанів мало не все населення слободи. Дома залишилися тільки дряхлі старики, хворі та діти* (Шиян, Гроза.., 1956, 363); *Салеп..— це необхідний засіб для підтримання сил у дряхлих стариків, у туберкульозників* (Лікар. рослини.., 1958, 85); // Слабий, тихий (про голос).— *Подивися в воду на свою вроду! — відказав він дряхлим дідівським голосом* (Фр., I, 1955, 73); *Болісно з печі снується темрявою дряхлий голос старої матері* (Ірчан, II, 1958, 69); // *перен., розм.* Надзвичайно старий. зношений, ветхий (про предмет). *Дряхла хатина затріщала під його* [вітру] *напором* (Фр., VIII, 1952, 202).

ДРЯ́ХЛІСТЬ, лості, *ж.* Абстр. ім. до **дря́хлий.**

ДРЯХЛІ́ТИ, і́ю, і́єш, *недок.* Робитися дряхлим. *Від склерозу судин людина дряхліє, передчасно старіє* (Наука.., 7, 1957, 27); *Хотів* [Коропов] *спитати, як йому живеться без Любки, але глянув на його заросле обличчя і зрозумів: опускається, дряхліє Гопченко* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 181).

ДРЯХЛІ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **дряхлі́ти.** *Нині вже немає єдиної, всеосяжної системи капіталізму, а є два світи: міцніючий з кожним роком світ соціалізму і дряхліючий світ капіталізму* (Ком. Укр., 4, 1960, 83)

ДУАЛІ́ЗМ, у, *ч.* 1. *філос.* Хибне вчення, яке вважає, що в основі всесвіту лежать два першоначала (дві субстанції): духовне, ідеальне і тілесне, матеріальне, які заперечують одно одне, борються між собою; протилежне м о н і з м.

2. *книжн.* Двоїстість, роздвоєність чого-небудь.

ДУАЛІ́СТ, а, *ч., філос.* Послідовник дуалізму (у 1 знач.). *Павлов постійно картав анімістів і дуалістів, які вважали психічну діяльність проявом душі, тобто особливої надтілесної субстанції, яка височить над мозком* (Наука.., 1, 1958, 38).

ДУАЛІ́СТИЧНИЙ, а, е, *філос., книжн.* Прикм. до **дуалі́зм.** *До досліджень, які відкрили дуалістичну природу лишайникового організму, систематикам було дуже важко знайти місце лишайників в системі рослинного світу* (Укр. бот. ж., XIII, 1, 1956, 15).

ДУБ, а, *ч.* 1. Багаторічне листяне дерево з міцною деревиною та плодами — жолудями. *Товсті граби, берести, дуби, клени стояли, ніби густо наставлені стовпи, з зеленою покрівлею зверху* (Н.-Лев., II, 1956, 209); *Дуб стояв, не скинувши ще сухого торішнього листу* (Смолич, V, 1959, 646); * У порівн. *Паллант.. стоїть, як твердий дуб* (Котл., I, 1952, 257); // Деревина цього дерева. *Дуб широко використовують для виготовлення меблів.*

◇ **Ду́ба да́ти (врі́зати)** — умерти, перестати жити, існувати. *Вона таки швидко зачахла.. і скоро дуба дала* (Кв.-Осн., II, 1956, 223); — *На твоїх хлібах я би вже давно врізав дуба!* (Горд., II, 1959, 307); **Става́ти (ста́ти) ду́ба (ду́бом)** — підніматися догори, ставати у вертикальне положення, сторч, дибом. *Нам обом волосся стало дуба* (Л. Укр., I, 1951, 460); *А ось Іван.. має одну таку прикмету, що вам волос дубом стане, слухаючи про неї* (Март., Тв., 1954, 50).

2. *діал., іст.* Великий човен, видовбаний з суцільного дерева (перев. дуба) або зроблений з дощок. *Наш дуб помчало за водою* (Стор., I, 1957, 245).

3. *техн., розм.* Речовина, що використовується для вичинки шкіри. *Швець дубом шкури пересипа* (Номис, 1864, № 12617).

◇ **Ду́ба сма́леного пра́вити** — говорити нісенітницю. *Вона якогось дуба смаленого править та обіцяє груші на вербі!* (Л. Укр., II, 1951, 194).

ДУБАЛА́: Става́ти (ста́ти) дубала́ — ставати догори

ногами, займати вертикальне положення. *Він перекинувся головою вниз, покотився в яр, став там дубала, подригав ногами* (Вас., II, 1959, 153); *«Тормознув» той коник вороної масті Так, що аж оглоблі стали дубала* (С. Ол., Вибр., 1959, 297).

ДУБА́СИТИ, а́шу, а́сиш, *недок., фам.* 1. *перех. і без додатка.* Сильно бити кого-небудь. *Я звалив його і почав дубасити, по чому влучав, кулаками* (Гр., Без хліба, 1958, 67); *Снаряди почали рватися в котлованах, де збиралися для атаки фашисти. Тепер свої дубасили своїх* (Кучер, Чорноморці, 1956, 415); *Колись у тюрмах за тютюновий дух до смерті дубасили* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 235).

2. *по чому, у що.* Сильно стукати, ударяти.

ДУБЕЛЬТІ́ВКА, и, *ж., заст.* Двостволка. *Бац.. покликав одного вівчаря до колиби, а сам, узявши свою дубельтівку під полу, рушив з Германом* (Фр., VIII, 1952, 376); *Каринський був зовсім не байдужий до мисливства. В нього була прекрасна дубельтівка* (Шовк., Інженери. 1935, 39).

ДУБЕ́ЦЬ, бця́, *ч.* 1. Відламана (перев. тонка, гнучка) гілка без листя. *Клумби були штучно обтикані черепицею та обплетені дубцями з ліщини* (Н.-Лев., III. 1956, 232); *На дубці, приткнутім до носа човна, майоріла біла полотняна хустка* (Ле, Україна, 1940, 345); *Я мовчки одломив з верби молодий дубець — поганяти коня* (Кос., Новели, 1962, 41).

2. *рідко.* Зменш. до **дуб** 1.

ДУБИ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **ду́блення.** *Чепіжка послав сина вчитися, а собі згодом найняв робітників, таких, що зналися на лимарській та дубильній справі* (Юхвід, Оля, 1959, 135); // Признач. для дублення. *Рослини, що містять у собі дубильні речовини,.. здавна використовуються для дублення шкір* (Бот. ж., X, 4, 1953, 37).

ДУБИ́ЛЬНИК, а, *ч.* Той, хто займається дубленням.

ДУБИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **дуби́льник.**

ДУБИ́ЛЬНЯ, і, *ж.* Приміщення, в якому дублять шкіри.— *У нас усе своє: і друкарня, і млин, і дубильня, і олійня, і навіть невеличка ковбасна фабрика* (Стельмах, Вел. рідня. 1951, 802).

ДУБИ́НА, и, *ж.* 1. Дубовий ліс, гай: дубова намолодь. *Обійшов* [Гриць] *чимало пущ І знайшов-таки в дубині Темний папороті кущ* (Щог., Поезії, 1958, 245); *Кругло оброслий дубиною, горб зеленів в долині* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 87); *Юджін Вернер лежав у молодій дубині на краю картопляного поля й пильно вивчав одиноку ферму* (Загреб., Європа 45, 1959, 218).

2. *збірн.* Будівельні матеріали з деревини дуба. *Поставлю.. сіни з сухої дубини,— Ой, буду я в тебе кожної години* (Укр.. лір. пісні, 1958, 137); *Григоркова хата була з дубини* (Козл., Ю. Крук, 1957, 242).

3. Окреме дерево дуба. *Тесля сидить на бережку, Курить махорку, думу гадає: Як він звалить дубину важку Десь на Одері, а чи на Дунаю* (Мал., II, 1956, 148).

4. Товста важка дубова палиця. *Горбатого виправить могила, а упертого дубина* (Укр.. присл.., 1955, 229); [Степан:] *Змалку — лозиною та батогом, а тепер вже й дубина не поможе* (Кроп., II, 1958, 46).

ДУБИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **дуби́на** 1, 3, 4. *А зимою холодно, Нічим затопити, То й питається дідунь: «Що, сину, робити?» «А що ж,— кажу,— тра* [треба] *комусь їхати в дубинку!»* (Рудан., Тв., 1956, 104); * Образно. *В літературній критиці не можна терпіти ні солодкого єлею, ні замашної дубинки* (Про багатство л-ри, 1959, 102).

ДУБИ́ННЯ, я, *с., розм.* Те саме,що **дубня́к.** *Підрозділи вийшли кожний з своєї ділянки — з молодого сосняка, з кленового гайка,.. з дубиння на південному схилі улоговини* (Смолич, V, 1959, 654).

ДУБИ́ТЕЛЬ, я, *ч.* Речовина, що використовується для дублення шкір або іншої сировини. *Продовжується робота по вдосконаленню процесу дублення шляхом підбору нових дубителів і виявлення оптимальних умов ведення цього процесу* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 260).

ДУБИ́ТИ, дублю́, ду́биш; *мн.* ду́блять; *недок., перех.* Обробляти шкіру або іншу сировину вимочуванням у спеціальному розчині або настої певних рослин. *Льняну основу на килими дублять у виварі з кори дуба* (Матер. з етногр.., 1956, 53).

ДУБИ́ТИСЯ, ду́биться; *мн.* ду́бляться; *недок.* Пас. до **дуби́ти.**

ДУБИ́ЩЕ, а, *с.* Збільш. до **дуб** 1. * У порівн. *Дідуган став тут, мов дубище над кручею* (Козл., Ю. Крук, 1957, 382).

ДУБІ́ВКА, и, *ж.* 1. Сорт дині, що дає плоди з твердою шкірою та соковитим цукристим м'якушем. *Узбецькі дині — то не звичайні дубівки чи качанки* (Ле, Міжгір'я, 1953, 300).

2. Плід цієї рослини. *Були тут* [на баштані] *дубівки з шкаралупою, як дубова кора* (Донч., VI, 1957, 140); * У порівн. *Буйні голови поклали В мішок.., Мов пару гарних дубівок* (Котл., I, 1952, 230).

ДУБІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дубі́ти.**

ДУБІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* Втрачати чутливість, гнучкість, рухливість від холоду (про людину, частини її тіла). *А руки дубіли. І вийти обігрітися, а чи навхрест збити ті руки не можна* (Ле, Мої листи, 1945, 77); *Дубіючи в крижаній воді, забиває* [Оленчук] *обухом кілля* (Гончар, Таврія.., 1957, 711); // Ставати твердим, густим, жорстким. *Вночі земля дубіла від морозу, поймалась тонким, блискучим, мов скло, льодком* (Коз., Серце матері, 1947, 163); *На холод, на мороз, від якого обмерзає, дубіє одяг, уже ніхто не зважа* (Гончар, Таврія.., 1957, 699); // *перен.* Втрачати здатність рухатися, застигати в якому-небудь положенні від страху, захоплення, здивування, напруги і т. ін. *Юра повертається, щоб мерщій бігти назад. І ноги дубіють від жаху* (Смолич, II, 1958, 15); *Вона була така гарна і така смілива, що в її присутності в Йоньки дубів язик і не міг вимовити й слова* (Тют., Вир, 1960, 226).

ДУ́БЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **дуби́ти.**

2. *прикм.* Який піддавався дубленню. *Пригадай, як гримів у поході барабан наших дублених шкур* (Перв., I, 1958, 125); // Зробл. із шкір, що піддавалися дубленню. *Вискакує з кабіни чоловік у дубленому кожусі* (Шиян, Гроза.., 1956, 620).

3. *прикм., перен., розм.* Обвітрений, огрубілий (про шкіру обличчя, рук і т. ін.). *З'єднав* [Лесь] *свою долоню з Мар'яновою, і на них строкарі.. почали класти свої дублені, репані і морщені руки...* (Стельмах, Хліб.., 1959, 209).

ДУ́БЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дуби́ти.** *Чепіжка.. завів ями й діжі для дублення шкіри* (Юхвід, Оля, 1959, 135); *Кора* [чорної вільхи].. *використовується для дублення шкір і виробництва фарби* (Колг. Укр., 10, 1958, 39).

ДУБЛЕ́Р, а, *ч.* 1. Той, хто паралельно з ким-небудь виконує подібну або однакову роботу. *Раніше, ніж на плечах юнака.. засяють золоті погони, він повинен десяток тисяч миль пройти по морях і океанах в учбових плаваннях — матросом, старшиною, дублером офіцера* (Рад. Укр., 22.II 1962, 3).

2. Актор, що заміняє основного виконавця ролі в спектаклі. *Дублери безсумнівно потрібні. Але система*

дублерства не всюди і завжди можлива й придатна (Про мист. театру, 1954, 141).

3. Актор, який відтворює текст при перекладі звукового фільму з одної мови на іншу.

ДУБЛЕ́Т, а, *ч.* 1. Другий екземпляр якого-небудь предмета; один із двох однакових предметів. *Дублети записів діалектних матеріалів до Атласа, зібрані кафедрами української мови, переховуються в мовознавчих кабінетах університетів і педвузів* (Нариси з діалектології.., 1955, 27).

2. *мисл.* Одночасний постріл з обох стволів двоствольної мисливської рушниці.

ДУБЛЕ́ТНИЙ, а, е. Який є дублетом чого-небудь. *Музей проводить значну роботу по створенню дублетного фонду обмінних, показових і учбових колекцій для навчальних закладів* (Наука.., 10, 1960, 27).

ДУБЛІКА́Т, а, *ч.* 1. Другий примірник документа, що має однакову з оригіналом юридичну силу. *Сіла Катерина Петрівна за стіл за свій, глянула на накладні та дублікати* (Вишня, I, 1956, 140).

2. Те саме, що **дублéт** 1. *Видобув* [Владко] *з кишені пальта в'язку ключів, між якими були також дублікати ключів від усіх кімнат* (Фр., VI, 1951, 321).

ДУБЛІКА́ТНИЙ, а, е. Який є дублікатом чого-небудь.

ДУБЛО́Н, а, *ч.* Старовинна золота монета в Іспанії та Франції.

ДУБЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дублюва́ти.** *Щоб уникнути дублювання тем, він запропонував утворити спеціальну координаційну комісію* (Рад. літ-во, 5, 1958, 153); *Призначення Зав'ялова на дублювання ролі Івана Грозного.. занепокоїло Василя Васильовича* (Дмит., Паречена, 1959, 129).

ДУБЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех.* 1. Робити те саме вдруге; виконувати паралельно з ким-небудь подібну або однакову роботу.— *Створюється новий* [підпільний] *райком, який дублює нас, про склад його не варто всім знати* (Ю. Янов., IV, 1959, 193); *Сам Милославський сів до апарата дублювати наказ телефоном* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 324); // Повторювати, копіювати що-небудь.

2. *театр.* Виконувати яку-небудь роль замість основного актора.

3. *кін.* Замінювати текстову частину звукового фільму перекладом на іншу мову.

ДУБЛЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок.* Пас. до **дублюва́ти.** *Газета.. виходила російською мовою і дублювалась — французькою* (Смолич, V, 1959, 385); *З російської мови художні фільми дублювалися на українську, молдавську і польську* (Укр.. кіномист., III, 1959, 131).

ДУБЛЮ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **дублюва́ти.** *Тут було ніби два заводи, один на поверхні, другий, дублюючий, під землею* (Собко, Запорука.., 1952, 146); — *Провал не торкнувся дублюючого складу* [підпільного] *районного комітету,.. створеного за вашою директивою на випадок нещастя...* (Ю. Янов., IV, 1959, 171).

ДУБЛЯ́Ж, у, *ч., кін.* Заміна текстової частини звукового фільму перекладом на іншу мову. *Київська кіностудія готує дубляж українською та іншими мовами кінокартин, випущених іншими студіями країни* (Рад. Укр., 21.IX 1946, 2).

ДУБЛЯ́НКА, и, *ж., розм.* Кожух з дублених шкір.

ДУБЛЬО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **дублюва́ти.**

ДУБНИ́К, а́, *ч., розм.* 1. Дубовий ліс, гай. *Раді птиці Вилітали з дубника, Щоб на хлопця подивитись, Привітати школяра* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 127).

2. Велика дубова діжа для дублення шкір. *В глибині просторого двору.. стояли величезні діжі — певне, дубники,— відер, мабуть, на двісті кожна* (Юхвід, Оля, 1959, 136).

ДУБНЯ́К, а́, *ч.* Дубовий ліс, гай; дубова памолодь. *Кучеряві берести і граби, зеленокосі берези й густий дубняк не пускали сюди вітру* (Кучер, Трудна любов, 1960, 575); *Не кваплячись Конопельський з Масловим підійшли до густого дубняка, порилися там в коричневому опалому листі* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 231); *Він.. продирається між молодим дубняком* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 409).

ДУБО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **дуб** 1. *По глибоких долинах подекуди зеленіють дубові та грабові старі ліси* (Н.-Лев., II, 1956, 27); *Дівчині на голову падало дубове листя* (Кучер, Чорноморці, 1956, 430); // Зробл. з дуба (у 1 знач.). *Він сперся головою На дубовий стіл твердий* (Фр., XIII, 1954, 19); *Дубовий сволок прогнувся, потемнів від часу* (Гончар, Таврія.., 1957, 433).

◇ **Дубо́вий шовкопря́д** *див.* **шовкопря́д.**

2. *перен.* Сильний, міцний, дужий. *Один не має землі, не має худоби, але має руки дубові. А то хіба не газдівство?* (Чендей, Вітер.., 1958, 80); — *Глущук! До слідчого,— почувся дубовий голос вартового, схожого на крука* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 86).

3. *перен., розм.* Грубий, нескладний, незграбний. *І під допитливим, гострим студентським поглядом рукопис ожив, заговорив зі своїм читачем дубовою.. мовою* (Донч., II, 1956, 13).

◇ **Дубо́ва голова́**, *лайл.*— про розумово обмежену, тупу людину.— *Ну, та й дубова ж у тебе голова, моє серденько!* (Фр., II, 1950, 396).

ДУБОВИ́К, а́, *ч.* 1. Їстівний гриб, що росте перев. в дубових лісах.

2. *діал.* Власник або стерновий човна-дуба. *Показали Маркові її батька, кремезного літнього дубовика* (Рибак, Дніпро, 1953, 5).

ДУБОГОЛО́ВИЙ, а, е, *розм.* Розумово обмежений, тупий.

ДУБО́К, бка́, *ч.* 1. Зменш.-пестл. до **дуб** 1, 2. *Прийшов хазяїн, висмикнув кілок І посадив дубок — Нехай, мов, буде у садочку* (Гл., Вибр., 1957, 197); *А на березі ріки Три стоять стрункі дубки* (Перв., Райдуга.., 1960, 95); *Коли до нього* [пароплава] *під'їхав з берега дубок з двома зіщуленими пасажирами, до каюти увійшло двоє матросів і наказали Орестові забирати свої речі* (Досв., Вибр., 1959, 289); * У порівн. *Василина починає готувати юшку, з посмішкою думаючи про вчителя: такий уже славний він, а міцний, мов дубок* (Стельмах, I, 1962, 588).

2. *розм.* Коротка товста колода, перев. з дубового стовбура.— *Отам можна посидіти,— сказав він, показуючи очима на дубки, що лежали під стіжком сіна* (Жур., Опов., 1956, 27); *На дубках сидів червоноармієць і грав на гармонії польку, а інші червоноармійці з дівчатами танцювали* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 73).

ДУБОНІ́С, но́са, *ч.* Невелика співоча пташка з товстим конусоподібним дзьобом, пристосованим для розгризання кісточок вишень, черешень і т. ін.

ДУБО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **дубо́к** 1. *Схопилися, білесенькі, І в ліс полетіли, І вкупочці на дубочку Ночувати сіли* (Шевч., I, 1951, 297); *Ой багато в нас дубів навколо! Молоді дубочки біля школи* (Мур., Піонер. слово, 1951, 57).

ДУБУВА́ТИЙ, а, е. 1. *розм.* Те саме, що **дубоголо́вий.**— *Записано його в Орську* [фортецю], *де батальйоном командує майор Мешков, людина надзвичайно обмежена і дубувата* (Тулуб, В степу.., 1964, 83).

2. Твердуватий, з товстою твердою шкірою. *Молокан.. не зовсім долюблював дубуваті узбецькі дині* (Ле, Міжгір'я, 1953, 340).

ДУБУВА́ТІСТЬ, тості, *ж., розм.* Властивість за знач. **дубува́тий 1.**

ДУБЧА́К, а́, *ч., розм.* Молодий дуб. *Оверко відчув — молодецька сила залягла йому в грудях,.. так що йому дурниця зігнути молодого дубчака* (Горд., Діти.., 1937, 113); * У порівн. *Парубки, як молоді дубчаки, пишні й горді — йдуть повз пана й шапки не здіймають* (Коцюб., I, 1955, 255).

ДУ́БЧИК, а, *ч., розм.* 1. Те саме, що **дубе́ць 1.** *Зломивши дубчика з кущів, Щоб півня добре стьобонути, Перехрестивсь він та й побрів* (Щог., Поезії, 1958, 364); *Ляля підходить до тільки-но посаджених кущів ясмину й виламує дубчика* (Вишня, I, 1956, 398).

2. Зменш.-пестл. до **дуб 1.** *І справді, скілько тут Сокири ні бряжчали, Ні дубчика, ні липки не стяли* (Греб., I, 1957, 62).

ДУ́Б'Я, я, *с.* Збірн. до **дуб 1.** *Як узяв той ведмідь дуб'я трощити; такі дуби вергає, що по півтора обійми́ща!* (Укр.. казки, 1951, 179); *Страшенне дуб'я гордо повиганяло свої голови вгору, широко розпросторило гілки на всі боки* (Мирний, IV, 1955, 315).

ДУГА́, и́, *ж.* 1. Округла крива лінія. *Поблискуючи на сонці полірованим металом, диск летів у поле, описуючи в повітрі широку дугу* (Собко, Біле полум'я, 1952, 185); // Те, що має форму округлої кривої лінії. *На широкому лобі лягли тонкі дуги чорних брів* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 173); *Переді мною Хортиця і величава дуга греблі Дніпрогесу* (Довж., II, 1959, 65); *Він піднявся на другий поверх, зайшов до номера і ліг у широке ліжко з трубчастими мідними дугами* (Руд., Вітер.., 1958, 113); // *у знач. присл.* **дугою** *і* **ду́гами.** У вигляді, у формі дуги. *Над очима чорні бровенята дугами послалися* (Мирний, IV, 1955, 253); *Міст над рікою прогнувся дугою* (Дор., Єдність, 1950, 61).

△ **Електри́чна дуга́,** *фіз.*— один з видів електричного розряду між близько розміщеними електродами. *У 1882 р. російський інженер М. М. Бенардос винайшов спосіб зварювання металів за допомогою електричної дуги* (Курс фізики, III, 1956, 108); *Електрична дуга виникає між кінцем електродного дроту і деталлю, що зварюється під шаром гранульованого флюсу* (Слюс. справа, 1957, 258).

2. *мат.* Частина кривої, розміщена між двома будь-якими її точками.

3. Частина кінської упряжі з зігнутого тонкого стовбура дерева, яка служить для прикріплення голобель до хомута. *Ви тільки за дугу, а він вже й на возі* (Укр.. присл.., 1955, 168); *Візок шалено стрибає лісовою дорогою, і дзвоник захлинається під дугою* (Донч., III, 1956, 58); * У порівн. [Ж і н к а Ю с у ф а:] *Ой, дід, дідуган, ізогнувся, як дуга, а ми, молоденькі, гуляти раденькі!* (Н.-Лев., II, 1956, 447).

◇ **Гну́ти в дугу́ (в три дуги́)** *див.* **гну́ти; Згина́тися (зігну́тися) в дугу́ (дугою)** *див.* **згина́тися.**

4. *розм.* Приймач струму на трамвайних вагонах. *Над трамвайними дугами займались і погасали синьо-зелені спалахи* (Дмит., Розлука, 1957, 31).

ДУГА́СТИЙ, а, е. Який формою нагадує дугу (у 1 знач.). *Узяв* [Саливон] *дугастий ніж, схожий на струг бондарський* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 327); *Обличчя його пашіло рум'янцем, над великими дугастими бровами виступали дрібні крапельки поту* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 27).

ДУГА́СТО. Присл. до **дуга́стий.**

ДУГОВИ́Й, а́, е́. 1. Який має вигляд, форму дуги (у 1 знач.). *Округлі вікна будівлі облямовані наличниками з півколонок, над якими в'яззю випинаються дугові фронтончики* (Стельмах, Хліб.., 1959, 83).

2. *спец.* Заснований на застосуванні електричної дуги. *З розгортанням індустріалізації країни нечувано швидкими темпами почала розвиватися радянська зварювальна техніка, особливо дугове електрозварювання* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 471); *Лампи з електричною дугою дістали назву дугових* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 38).

ДУГОПОДІ́БНИЙ, а, е. Подібний до дуги, який має вигляд, форму дуги (у 1 знач.). *Вершник здибив коня, в чудовому дугоподібному стрибку перескочив окопи* (Галан, Гори.., 1956, 34).

ДУГОПОДІ́БНО. Присл. до **дугоподі́бний.** *Приворотень — це рослина з стеблом 10—30 см заввишки, яке стелеться і дугоподібно піднімається вгору, особливо під час цвітіння* (Лікар. рослини.., 1958, 24).

ДУДА́, и́, *ж.* 1. Те саме, що **ду́дка 1.** *Заграй мені, дудику, На дуду, Нехай своє лишенько Забуду* (Шевч., II, 1953, 144); *Виглянь, мила, у віконце, я заграю на дуду* (Сос., Вибр., 1941, 245).

2. Те саме, що **воли́нка.**

ДУДА́Р, я́, *ч.* 1. Майстер, що робить дудки.

2. Той, хто грає на дудці, сопілці. *Дудар вигравав на сопілці третяка* (Панч, III, 1956, 81); *Привозили їх* [пісні Т. Г. Шевченка] *на Білорусь.. білоруські плотогони, які бували на Україні, приносили мандрівні лірники, дударі та гуслярі* (Рад. літ-во, 5, 1958, 53).

3. Вид танко́вої гри. *Сад рябіє від слідів і тіней. Дітвора гуляє в дударя* (Швець, Песнок. літо, 1959, 65).

ДУДА́РИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **дуда́р 1, 2.** *Варфоломей розповідав про дудариків, про сопілки, про різні голоси: які з вільхи прив'яленої, а які з клена* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 188); *Ми маленькі Дударики. В нас новенькі Кептарики, Шапочки Із повстини, Дудочки Із бузини* (Воропько, Коли вирост. крила, 1960, 22).

ДУДІ́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **дуді́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Ховалися птиці: і іволга з свистом, І одуд чубатий з.. дудінням* (Щог., Поезії, 1958, 443); *В тиші виразно почулося здаля напружене дудіння багатьох моторів* (Смолич, I, 1958, 97).

ДУДІ́ТИ, ди́ш, ди́ть, *недок., розм.* 1. Грати на дудці або іншому духовому інструменті. *З правого боку озера, обложившись зеленим очеретом, сидів Василь і щосили дудів у зелену дудку* (Мирний, IV, 1955, 23).

2. Те саме, що **дудні́ти 1.** *Дудів одуд біля річки.*

ДУ́ДКА, и, *ж.* 1. Народний духовий музичний інструмент у вигляді порожнистої трубки з отворами. *Ой піду я лісом, лугом, Там мій милий оре плугом, Оре плугом, в дудку грає* (Чуб., V, 1874, 15); *З інструментів, які були популярні.. на Україні,* [чеський музикознавець] *відзначає також дудку* (Нар. тв. та етн., 3, 1958, 71).

◇ **В одну́ ду́дку гра́ти** *з ким* — бути заодно з кимнебудь. *Дивно виходить: удаєте з себе таких «лівих», а насправді — в одну дудку з українськими «самостійниками» граєте* (Головко, II, 1957, 464); **Танцюва́ти під чию-не́будь ду́дку** — беззаперечно виконувати чиїнебудь бажання, підкорятися в усьому комусь. *Усі танцюють під Лялину дудку: що ясновельможна панна захоче, те й мусить бути* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 290).

2. Трубка з порожнистого стебла, стовбура рослини. *Підбіг* [Андрій] *до дітей, вихопив у одного гарбузячу дудку й почав їх тіпати нею по плечах* (Вас., II, 1959, 241); *Він ніколи не робив з бузини дудок, які стріляють* (Донч., V, 1957, 57).

3. *спец.* Сигнальний інструмент у вигляді трубки з розширеним кінцем. *Крізь розбите вікно вривалося попиччування й короткі гудки паровоза, протяжне сурмління дудок стрілочників* (Шовк., Інженери, 1956,

371); *Здалеку долинув звук лісникової дудки* (Шиян, Гроза.., 1956, 86); *Ранком варилась кава, співала дудка горніста* (Ю. Янов., I, 1958, 53).

4. *перен., розм.* Про вузьку одежу, що щільно облягає тіло. *Не шляпки, не дудки-штанини Вкрашають юнацькі літа. Краса молодої людини Ось тут, у труді, розцвіта!* (С. Ол., Вибр., 1959, 223).

ДУДКУВА́ТИЙ, а, е. Порожнистий всередині, довгий; подібний до дудки.

ДУ́ДЛИК, а, *ч., діал.* Дударик. *Заграй мені, дудлику, на той глас: Вирубала ополоночку для вас* (Чуб., V, 1874, 1110).

ДУ́ДЛИТИ, лю, лиш, *недок., перех., вульг.* Пити щонебудь з жадібністю та у великій кількості. *Вся компанія кинулась дудлити пиво й розвеселилась* (Н.-Лев., III, 1956, 233); *Вже чого-чого, а молока по самі очі вистачає* [Марті]. *І сама п'є, з відра прямо дудлить, і додому несе* (Ряб., Жайворонки, 1957, 42); *Тварина з охотою бреде в воду, став, дудлить воду й обмахується від мух мокрим хвостом...* (Вишня, I, 1956, 56).

ДУ́ДНИК, а, *ч.* Те саме, що **дуда́рик.** *Заграй мені, дуднику, На дуду, Нехай своє лишенько Забуду* (Шевч., II, 1953, 144).

ДУДНІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дудні́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Як тільки з далекого кута села.. розлягалось його* [бубна] *глухе дудніння, вона вискакувала надвір, прислухалась, намагалась вгадати, в чийому дворі справляють весілля* (Коцюб., II, 1955, 30); *Ще досить пройшов Василько понад потоком, поки почув дудніння дерева, яке спускали з гори* (Турч., Зорі.., 1950, 317).

ДУДНІ́ТИ, ню́, ни́ш, *недок.* 1. Видавати рівні, протяжні звуки, схожі на гул. *Навкруги лунали музики, дудніли бубни і полошили нічну тишу п'яні пісні* (Коцюб., II, 1955, 31); *Літак все дуднів і дуднів позаду нас* (Смолич, III, 1959, 510); * Образно. *В такі вечори гуртожиток завжди хвилювався і дуднів, мов вулик* (Гур., Друзі.., 1959, 116).

2. Утворювати, видавати які-небудь звуки; створювати відгомін якихось звуків. *Десь у віддалі дудніли мірні важкі кроки кінного патруля* (Фр., VI, 1951, 163); *Лідчині кроки дуднять в коридорі, а потім зовсім стихають* (Вільде, Б'є восьма, 1945, 63); // *безос. За кождим вибухом дудніло в штольні* (Фр., VIII, 1952, 414); *Вони вслухались в звуки таємничі: Гуло, мов грім невидної грози, Дудніло, мов повзли тяжкі вози* (Бажан, Роки, 1957, 229).

[Аж] земля́ (ко́рчма́ *і т. ін.*) **дудні́ла** — про велику силу виявлення якої-небудь дії. *Пани гуляли.., мужики їх колесом обступали і реготалися, аж корчма дудніла* (Стеф., I, 1949, 127); *Земля дудніла під ногами, коли, бувало, пуститься* [Марина] *в танок...* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 121).

ДУДОНІ́ТИ, ню́, ни́ш, *недок.* Підсил. до **дудні́ти.** *Десь і сьогодні біля Вербки дудоніли кулемети, і коні без вершників забігали аж в березівські ліси* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 253); *Чиїсь кроки дудонять у другому кінці коридора* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 196).

ДУ́ДОЧКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **ду́дка** 1, 2, 4. *Вийшла дівчинка Марійка, Дудочку дістала Та й заграла коломийки — Аж весело стало!* (Мур., Широка дорога, 1950, 70); *Іван показав йому свої ходаки, вузькі дудочки полотняних штанів* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 15).

2. Згорток чого-небудь у вигляді трубки. *Русевич чемно взяв з рук Каргата згорнуті дудочкою аркуші ватмана* (Шовк., Інженери, 1956, 308); *Майстри почали хвалитися своєю силою: один зав'язував узлом і розв'язував залізну коцюбу, другий скручував у дудочку срібний німецький талер* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 174).

3. Український сюжетний танець, що виконується в швидкому темпі. *Тут інші журавля скакали, А хто од дудочки потів* (Котл., I, 1952, 77); *Широко розповсюджені* [на Дніпропетровщині].. *побутові танці, зокрема такі, як «Метелиця», «Козачок».. та сюжетні танці — «Швець», «Коваль», «Гончар», «Дудочка»* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 85); // Мелодія, під яку виконується цей танець.

ДУДЧА́СТИЙ, а, е. Те саме, що **дудкува́тий.** *Велетенське листя і молоді товсті й соковиті дудчасті стебла* [борщівника] *дають до 1200 центнерів зеленої маси з гектара* (Колг. Укр., 6, 1961, 25).

ДУЕЛІ́СТ, а, *ч., заст.* Те саме, що **дуеля́нт.** — *Та про мир Тепер шкода вже і гадати... До того ж — мислить він — завзятий Устряв до цього дуеліст* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 418).

ДУЕЛЯ́НТ, а, *ч., заст.* Учасник дуелі. *Хлопці аж роти розкрили, спостерігаючи кожен рух дуелянтів* (Кир., Вибр., 1960, 73); * У порівн. *На стіні — два портрети на повен зріст: Олександр I і Котляревський, мов дуелянти, один проти одного* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 258); // Той, хто має пристрасть до дуелей.— *Звідки у вас оці звички старого дуелянта? — все ще гніваючись, сказав йому Скиба* (Загреб., Європа 45, 1959, 56).

ДУЕ́ЛЬ, і, *ж.* 1. Поєдинок із застосуванням зброї між двома противниками за викликом одного з них. *Німецький франт у напіввійськовому, спортивного крою костюмі.. йде вулицею. Обличчя — в шрамах від студентських дуелей* (Ю. Янов., IV, 1959, 212); // Обмін пострілами між двома ворожими сторонами; перестрілка. *Два місяці між берегами Гриміла гарматна дуель* (Нагн., Вибр., 1950, 237); *Артилерійські дуелі й вогневі нальоти капітан не вважав за справжній бій* (Кучер, Чорноморці, 1956, 122).

2. *перен.* Змагання, боротьба двох осіб. *Мічурін подивився на Терентія вкрай сповненим люті поглядом.. Це була непередавана мовчазна дуель двох трудівників, що глибоко люблять один одного* (Довж., I, 1958, 410).

ДУЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **дуе́ль.**

ДУЕ́НЬЯ, ї, *ж., заст.* Літня жінка в Іспанії і деяких інших країнах, яка стежить за поведінкою, моральністю молодої жінки-дворянки; гувернантка. *В умовлений час вихованки дивились у вікно, посилали поцілунки крізь кватирку, робили всілякі.. знаки, але внизу у вікні появилась дуенья* (Моє життя в мист., 1955, 93).

ДУЕ́Т, у, *ч.* 1. Музичний твір для двох голосів або інструментів з самостійними партіями для кожного. *Він співав заодно з нею дуети прегарним баритоном...* (Коб., I, 1956, 345); *Перед відкриттям завіси чути дует з «Запорожця за Дунаєм»* (Мик., I, 1957, 481).

2. Ансамбль із двох співців чи музикантів. *Оркестр стих, співала Вяльцева. Потім дует, потім знову оркестр* (Головко, II, 1957, 53); *У Києві виступали 15 вокалістів — дует, тріо, квартет філармонії, солісти оперного театру* (Мист., 4, 1960, 5).

3. *у знач. присл.* **дуе́том.** У два голоси; на двох інструментах. *Під баян, змагаючись з луною, співають* [Уляна і Наталка] *дуетом, у два голоси, дівочі приспівки* (Логв., Літа.., 1960, 62).

ДУЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **дуе́т** 1, 2.

ДУ́ЖАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Міцніти, кріпнути. *Герман ріс, дужав і поправлявся на диво* (Фр., VIII, 1952, 344).

ДУ́ЖЕ, *присл.* У великій мірі, надто, надзвичайно. *Еней же їхав щось несміло, Бо море дуже надоїло* (Котл., I, 1952, 109); *Вона була дуже схожа з лиця на Нимидору*

(Н.-Лев., II, 1956, 224); *Самій* [Галині] *стало дуже смішно з себе* (Крот., Сини.., 1948, 9); *Ант ходив по хижі дуже тихо* (Скл., Святослав, 1959, 8).

ДУЖЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **ду́жий.** *Уже в мене сани і коник дуженький.. наготовлені* (Барв., Опов.., 1902, 164).

ДУЖЕ́НЬКО, *присл., розм.* Те саме, що **ду́же.** *З тії пригоди Мені було таки дуженько смутно* (Сам., II, 1958, 9).

ДУ́ЖЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ду́жка** 1, 2. *Ой у бору воду беру, вода не береться. Яворовий коромисел* [коромисло] *у дужечку гнеться* (Чуб., V, 1874, 493).

ДУ́ЖИЙ, а, е; *вищ. ст.* **ду́жчий.** 1. Який має велику фізичну силу; сильний. *На лихо собі Корній вдався парубком гарним,— високий, дужий, у плечах широкий* (Л. Укр., III, 1952, 559); *Дужі коні не йшли, а бігли, й з-під полички плуга виверталася масна скиба* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 201); *Отроша схопив дужими руками Трохима за комір і поставив на ноги* (Десняк, I, 1955, 429).

2. Дуже великий, значний щодо сили, ступеня вияву і т. ін. *Далеко, далеко в зеленому степу лунає дужий баритон вівчаря* (Н.-Лев., III, 1956, 315); *Дужий степовий вітер дув поривами, знімаючи куряву понад шляхом* (Смолич, V, 1959, 588); *Раптом дужий стусан у спину урвав мої думки* (Кол., На фронті.., 1959, 196); *Дужий потік повітря зірвав з Безвіконного кепку* (Донч., I, 1956, 480).

3. Який має велику силу, авторитет, вплив; могутній. *Ой, прослалась доріженька Від Дніпра до Ужа — Тепер наша Україна Велика та дужа* (Укр.. думи.., 1955, 541); *Вінок безсмертя сплітайте, сестри! Поета славить країна дужа..!* (Рильський, II, 1960, 124).

4. *у знач. ім.* **ду́жі,** жих, *мн.* Люди з твердим, стійким, вольовим характером. *Покоління дужих не здолати!* (Уп., Вітчизна миру, 1951, 46).

5. Фізично здоровий, не хворий. *Дядина все коло мене клопочеться.— Нічого, тіточко,— кажу їй.—..Я дужа, зовсім дужа* (Барв., Опов.., 1902, 68); *Бажаю Вам якнайбільше здоров'я. Будьте веселі й дужі* (Коцюб., III, 1956, 250).

ДУ́ЖІСТЬ, жості, *ж., рідко.* Абстр. ім. до **ду́жий** 1. *Відчув* [Саїд] *таку дужість, що ладен був один іти проти скелястих гір і диких пустель* (Ле, Міжгір'я, 1953, 55).

ДУ́ЖКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **дуга́** 1. *До округлого, мов чаша, острівця хилився обведений срібною дужкою молодик* (Стельмах, Хліб.., 1959, 466); *Все се стоїть у мене перед очима, і навіть панна Анеля ось тут стискає долонями голову та повертає до мене гострі дужки плечей* (Коцюб., II, 1955, 261).

2. Ручка чи яка-небудь інша частина предмета, що має форму дуги. *Щось переливається, і дзвенить відро залізною дужкою* (Коцюб., I, 1955, 416); *До нього* [ставка] *було далеченько, і тому кожне цебро несли по двоє, просунувши під дужку палицю* (Донч., V, 1957, 212); *Колись Іван Юхимович, обгорнувши дужку двопудової гирі рушником, брав той рушник у зуби* (Руд., Остання шабля, 1959, 395).

3. Один із парних розділових знаків у вигляді вертикальної заокругленої чи фігурної риски. *Додати тільки в дужках маю: Нема найгидшої брехні, Що склав наклепник, раб чорнила, А світська чернь благословила* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 99); // Один із парних математичних знаків такої ж форми. *Розкриваючи дужки, перед якими стоїть знак +, ми не повинні змінювати знаки всередині дужок* (Алг., I, 1956, 49); *Він почав диктувати мені приклад, у якому були круглі й квадратні дужки* (Сміл., Сашко, 1957, 31).

ДУ́ЖНИЙ, а, е, *рідко.* Який має вигляд, форму дуги. *Літнє надвечір'я Гойдається на дужних ліхтарях* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 128); *Мисль напориста перекинулась, повисла в формі дужного моста* (Тич., I, 1957, 163).

ДУ́ЖО, *рідко.* Присл. до **ду́жий** 2; *вищ. ст.* **ду́жче.** *Юнаки й дівчата крокували,.. дужо вимахуючи руками* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 326); *Співала ж* [Оксана Петрусенко] *дзвінко, дужо, незрівнянно! А голос був — із щирого срібла!* (Тич., II, 1957, 42).

ДУ́ЖЧАТИ, аю, аєш, *недок.* Ставати, робитися дужчим. *Вітер з години на годину дужчав, рвав сніг з землі, крутив його на всі боки* (Мирний, III, 1954, 11); *Голос Кармелюка звучить на високій ноті. дужчає, наростає* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 113); *Міцній і дужчай, Будь славна нині і навік-віків, Могутня Партія Більшовиків!* (Нех., Під.. зорею, 1950, 3).

ДУ́ЖЧЕ. Вищ. ст. до **ду́жо.** *Марина не слухала батька, навіть не глянула на нього, а ще дужче заголосила...* (Мирний, IV, 1955, 229); *Голос старої жінки розлягається дужче* (Л. Укр., II, 1951, 328); *Дятли ще дужче тукать взялися* (Тич., I, 1957, 264); *Він ще дужче згорбився, постарів, на обличчі став чорний* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 45).

ДУ́ЖЧИЙ, а, е. Вищ. ст. до **ду́жий.** [Г е р а с и м:] *Виходь, поміряємося, чий батько дужчий* (Мирний, V, 1955, 84); *Він схопив за чуба Змія, Чуб на руку намотав — Втричі дужчим Змія став* (Перв., Райдуга.., 1960, 170); *Плач стає дужчий* (Л. Укр., II, 1951, 144); *Твою ми пісню чуєм на будові ще дужчу, голоснішу, ніж колись* (Гонч., Вибр., 1959, 125); *Після бур ми ще дужчими стали* (Сос., Щоб сади.., 1947, 54).

ДУ́КА, и, *ч., заст.* Багата людина; багач, багатій. *У дуки служила — болячку заробила* (Укр.. присл.., 1955, 60); *Грицько — багатир, дука; у його три пари волів, дві шкапи, ціла сотня овець* (Мирний, III, 1954, 15); *Скривдив якось дука Клим Удову Кирюшу,— Одхватив шматок городу І родючу грушу* (Воскр., З перцем!, 1957, 91).

ДУКА́Р, я́, *ч., розм., заст.* Те саме, що **ду́ка.** [А н т о н:] *Що ж, коли батько твій, бач, все гне на те, щоб до його дочок сватались дукарі або купці* (Кроп., I, 1958, 172); *Скаредний дукар правив з людей непомірні гроші* (Л. Янов., I, 1959, 317).

ДУКА́РСЬКИЙ, а, е, *розм., заст.* Прикм. до **дука́р;** // Належний дукареві. *Годі дукарські ниви широкі Щирою груддю орати* (Пісні та романси.., II, 1956, 287); — *Дукарську землю поділимо поміж бідних, бо такий закон* (Ірчан, II, 1958, 30).

ДУКА́Т, а, *ч.* 1. *іст.* Срібна, а потім золота монета, що була поширена в ряді європейських країн. *Нащо мені те багатство, Червінці, дукати? Вмів славнеє бурлацтво Без них панувати* (Манж., Тв., 1955, 61); *Пані Баличина дістала шкіряну торбинку, наповнила її золотими дукатами й міцно зав'язала ремінцем* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 107); * Образно. *Тихо падають з дерев на землю золоті дукати* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 812).

2. *заст.* Жіноча прикраса у вигляді монети. *До старенької плахти та почепила* [Олена] *люстринову запаску, одягла.. шовкову юпку та на шию дукат на бархатці* (Кв.-Осн., II, 1956, 155); * У порівн. *Мідне листя на старому дубі Мов дзвінкі дукати у намисті* (Дмит., Осінь.., 1959, 50).

ДУКА́ТИК, а, *ч., іст., заст.* Зменш.-пестл. до **дука́т.** *О, не даремно, ні, моя старенька мати зняла з своїх дітей дукатики й хрести...* (Сос., I, 1947, 24);

В широкій кишені Петру є чимало всякої всячини — солоденькі півники, кукурудзяні тістечка.., кілька мідних хрестиків, блискучі білі дукатики (Чаб., Балкан. весна, 1960, 172).

ДУКА́Ч, а́, *ч.* 1. *іст., заст.* Те саме, що **дука́т.** [П а р у б о к:] *Коли буду живий, вернусь, добуду слави і всякого добра, золота, дукачів* (Вас., III, 1960, 22); *Намисто червоніло на довгій шиї, на душі блищав великий срібний дукач, а по боках його — два менших* (Мирний, III, 1954, 176); * У порівн. *Сухе листя золотими дукачами сипалось у закаламучені хвилі Білої Тиси* (Скл., Карпати, II, 1954, 108).

2. *заст.* Те саме, що **ду́ка.** *Тепер живе* [в палаці] *новий хазяїн Пісок — перший дукач на все Гетьманське, перша голова в повіті* (Мирний, II, 1954, 301); *Бідні люди любили Івана. А дукачам його язик і характер кісткою в горлі стояли* (Мур., Бук. повість, 1959, 16).

ДУКА́ЧИК, а, *ч., іст., заст.* Зменш.-пестл. до **дука́ч** 1. *Ось на ж тобі, друже, Цей дукачик, та не згуби* (Шевч., I, 1951, 121); *І впучатам із клуночка Гостинці виймала* [Ганна] — *І хрестики, й дукачики, Й намиста разочок Яриночці* (Шевч., I, 1951, 320).

ДУЛЕ́ВИНА, и, *ж., діал.* Міцно загартована сталь. *Нічого, друже, не журися! В дулевину себе закуй* (Шевч., II, 1953, 201).

ДУЛІ́БИ, ів, *мн.* Стародавнє східнослов'янське плем'я, що жило у верхів'ях Західного Бугу і Прип'яті. *В кінці VIII — на початку IX століття вона* [Волинь] *була заселена східнослов'янськими племенами: волинянами, дулібами і бужанами, які є предками сучасних українців* (Наука.., 5, 1963, 49).

ДУЛІ́ВКА, и, *ж.* Наливка з груш дуль. *Була* [на столах] *і вишнівка, і тернівка, і дулівка* (Кв.-Осн., II, 1956, 241); *Піп, не допивши дулівки і не попрощавшись з хазяїнами, вийшов із хати* (Стор., I, 1957, 158).

ДУ́ЛО, а, *с.* Ствол вогнепальної зброї. *Через частокіл визирали.. дула гармат* (Панч, III, 1956, 271); *Дула гвинтівок, багнети, світло-зелені шоломи тьмяніють, вкриваються дрібними крапельками роси, втрачають свій казенний блиск* (Кол., На фронті.., 1959, 25); * Образно. *Світлі дула прожекторів урізались аж ген у вишину — й пересуватись стали...* (Тич., II, 1957, 149); // Передній отвір ствола вогнепальної зброї. *В очах її з'явилось дуло Якогось довгого ствола Рушниці вражої* (Воронько, Тепло.., 1959, 63); *Дуло револьвера направлено просто в живіт Мотрі* (Кир., Вибр., 1960, 293).

ДУ́ЛОВИЙ, а, е. Прикм. до **ду́ло.** *Дулова частина гармати.*

ДУ́ЛЯ, і, *ж., розм.* 1. Літній сорт груш з великими солодкими плодами.

2. Плід цієї груші. *Це була його улюблена червонобока дуля* (Довж., I, 1958, 66).

3. *вульг.* Стулена в кулак рука так, що великий палець просувається між вказівним і середнім, як знак зневажливого ставлення до кого-небудь. *Старий рудий бабу кличе, А та йому дулі тиче* (Шевч., I, 1951, 129); *Він зсукав перед носом Вишневецького дулю* (Панч, III, 1956, 443).

◇ **Ду́лю з'їсти,** *вульг.*— нічого не одержати, не дістати. [Г е р ц е л ь:] *Зробиш діло — візьмеш сто червінців, не зробиш — з'їси дулю!* (К.-Карий, I, 1960, 143); **Ду́лю [з ма́ком] да́ти (показа́ти** *і т. ін.*), *вульг.*— абсолютно нічого не дати, не зробити і т. ін.— *Що ж, хлопці,— тяг помалу хтось із хлоп'ячого гурту,— в базарі він нам покаже дулю та й тим одбуде: хай зараз дає* [гроші] (Вас., II, 1959, 48); — *Що взамін дамо? — ..хвидно питає Іванишин і різко відповідає: — Дулю з маком!* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 20); **Ду́ля тобі́ (йому́, вам, їм** *і т. ін.*) **під (в) ніс** — лайливий вираз на означення презирливої відмови, незгоди і т. ін. *Хоче* [писар], *щоб я замість Левка та пішла за нього! Нехай собі і в голові сього не покладає! Дуля йому під ніс, от що!* (Кв.-Осн., II, 1956, 296); [Р я б и н а:] *Дуля вам усім під ніс! Не боюсь я вас* (Фр., IX, 1952, 79); **Ма́тері твоїй ду́ля** — лайливий вираз на означення образи, незадоволення.— *Матері твоїй дуля!— ударивши по зашийкові воловика, сказав коваль і.. поволік його за собою на гору* (Мирний, IV, 1955, 202).

ДУ́ЛЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ду́ля.** *У саду да під дулькою Сидів голуб із голубкою* (Чуб., V, 1874, 33); *Часом батьки невтішної хатньої науки діток навчають. Починається це навчання з маленького, грайливого:— Покажи мамі дульку!..* (Ковінька, Кутя.., 1960, 51).

ДУ́ЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що **ду́ловий.**— *До бою! — чути команду. Миттю знято чохли з дульного гальма, розведено в боки станини лафета* (Рад. Укр., 19.XI 1961, 3).

ДУ́ЛЬЦИНЕ́Я, ї, *ж., ірон.* Кохана жінка.

ДУ́МА, и, *ж.* 1. Те саме, що **ду́мка** 1—4. *Думи мої, думи мої, Ви мої єдині, Не кидайте хоч ви мене При лихій годині* (Шевч., II, 1953, 7); *Нестір із дружиною перемовляється, повіря свої думи* (Горд., II, 1959, 28); *Як орлині крила В синій висоті Ленінові думи В нашому житті* (Бичко, Вогнище, 1959, 47); *Українська поезія періоду війни правдиво відображала думи і почуття радянських людей, що стали на захист Батьківщини* (Іст. укр. літ., II, 1956, 233).

2. *літ.* Народна ліро-епічна пісня, що виконується сольним співом-декламацією у супроводі кобзи, бандури або ліри і має нерівномірну будову вірша. *Сидить кобзар при дорозі І думу співає, З сліпих очей світлі сльози Рукавом втирає* (Укр.. думи.., 1955, 425); *Улюбленою думою для Тараса Шевченка була «Дума про братів Азовських»* (Тич., III, 1957, 140); *Українські історичні думи являють собою одну з форм історичного епосу українського народу, що, як вважають дослідники, виникла в XV—XVI ст.* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 100).

3. *іст.* У царській Росії — представницький виборний орган центрального чи місцевого управління. *Для розв'язування важливих справ при царі була рада з наближених до нього бояр, що називалась боярською думою* (Іст. СРСР, I, 1956, 177); *Матрос Матюшенко зразу ж почав з вимоги, щоб міська дума постачила ще сьогодні броненосець вугіллям та харчами* (Панч, В дорозі, 1959, 156).

ДУ́МАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ду́мати** 1, 2. *Під час зосередженого думання, під час захоплення будь-якою справою ми не бачимо і не чуємо, що навколо нас відбувається* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 218); *Зовсім інша робота писати спомини, там треба інтенсивного і більш-менш постійного напруження пам'яті, систематичного думання* (Л. Укр., V, 1956, 394); *Ми твердимо, що соціалістичний реалізм не догма, а спосіб думання, відчуття і відображення явищ життя* (Рад. літ-во, 1, 1958, 11).

ДУ́МАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. *без додатка.* Розмірковувати над чим-небудь; мислити. *Говори мало, слухай багато, а думай ще більше* (Укр.. присл... 1955, 187); *Понад Невою ідучи, Гарненько думав* (Шевч., II, 1953, 364); *Пізньої ночі Микула сидів біля вогнища і думав* (Скл., Святослав, 1959, 16).

Ду́мати ду́му (ду́ми, ду́мку) — міркувати, розмірковувати над чим-небудь. *Мабуть, у дубах сидить* [Катря] *та думає думку* (Вовчок, I, 1955, 195); * Образно. *Як тихо у полі! Здається, земля думає свою думу перед тим, як піти в ріст* (Стельмах, Хліб..,

1959, 384); * У порівн. [Семен Мельниченко:] *А он соняшник як височенно вигнався, ще й голову схилив, наче зажурився і думає тяжкі думи...* (Кроп., I, 1958, 60).

2. *про кого — що, за кого — що, розм. об (о) кім — чім.* Спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь.— *Та то, мамо, ви думаєте за батька, то він вам і сниться,— сказала Любка* (Н.-Лев., II, 1956, 246); *Ішов я так хутко, що навіть ні об чім і не думав* (Вовчок, VI, 1956, 243): *Про дочку думав Сава Корсун, про Наташу* (Скл., Хазяїни, 1948, 120); // *над чим.* Вирішувати, розв'язувати що-небудь. *Більше вже місяця думаю над Вашим заходом видати збірник такий, як Ви загадали* (Мирний, V, 1955, 412).

Забу́ти ду́мати — перестати пам'ятати про кого-, що-небудь, викинути з думки кого-, що-небудь. *На третій день уже й думати забула, чи був у нас дядько, чи не було його* (Мирний, I, 1954, 76); **І ду́мати ні́чого** — про неможливість здійснення, недосяжність чого-небудь. *В цій* [хаті] *лежить слабий батько — певно, вмре,— а жінка не знає, що робити, чим помогти; за доктора й думати нічого — грошей нема* (Коцюб., I, 1955, 436); **Не [до́вго] ду́маючи (ду́мавши)** — без роздумів, без вагань; враз, зразу. *Другий, не думаючи довго, сам йде у біду, аби другому було добре* (Кв.-Осн., II, 1956, 307); — *Мене, не довго думавши, два чоловіки — хіп під руки! — та в горниці так і помчали* (Мирний, III, 1954, 163).

3. *з спол.* що. Мати певну думку, вважати, допускати. *Як хто кого боїться, То й думає, що на того ввесь світ Так буде, як і він, дивиться* (Гл., Вибр., 1957, 48); — *Я жадала б пояснень. Інакше я можу думати, що ви просто пожартували зі мною* (Смолич, I, 1958, 51); // *на кого, розм.* Вважати винним, підозрювати кого-небудь у чомусь. *Всі думали на нього;* // *у знач. вставн. сл.* Указує, кому належить думка. *А я умостивсь собі на вербі й байдуже мені: нехай, думаю, турецький син мордується!* (Вовчок, VI, 1956, 271); *Це ж, думаю, Палажка ходить до моєї криниці по воду* (Н.-Лев., II, 1956, 13).

4. *з інфін.* Мати намір, збиратися робити що-небудь. *Одурів я, тяжко стало У вертепах жити. Думав сам себе зарізать, Щоб не нудить світом* (Шевч., II, 1953, 66); [Х в е д о с ь к а:] *Це вже котрась з дівчат думає мене сполохати!..* (Кроп., II, 1958, 59).

І не ду́мати — не мати наміру, не збиратися. *Вдома і не думали подавати вечерю* (Коцюб., II, 1955, 395).

5. *за кого—що, про кого—що.* Турбуватися, піклуватися про кого-, що-небудь. *Я за себе майже ніколи не думаю* (Стеф., III, 1954, 46); [Л ю ц і й:] *Нехай Руфін про себе думає та про дружину, — вони ж і так за всіх нас постраждали* (Л. Укр., II, 1951, 469).

ДУ́МАТИСЯ, ається, *недок., безос.* 1. З'являтися в думці, уяві. *Що то думається старому? Може, споминає батька та діда, що свій вік прожили на цьому дворищі* (Вас., I, 1959, 111); *Дмитро вражено зупинився посеред хати: те, про що стільки думалося, зараз незабутнім хвилюванням переповнило його* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 755).

2. Про процес обмірковування, обдумування. *Червоний вогник цвів серед ночі, як квітка щастя, в пітьмі думалось ясно, як ніколи при світлі* (Коцюб., II, 1955, 209); *Як же спокійно думається за автоматичним перебиранням гречаної крупи* (Вільде, Сестри.., 1958, 512).

ДУ́МАЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **ду́мати** 1. *Наш думаючий мозок, що ж він інше, як не зв'язок тих же атомів?* (Фр., II, 1950, 339); *Художній смак думаючих, діючих, працюючих людей вводить глибину думки, рівень узагальнень життєвих явищ в критерій художності* (Талант.., 1958, 41).

ДУ́МЕЦЬ, мця, *ч., іст.* Член державної або міської думи.

ДУ́МКА, и, *ж.* 1. Те, що з'явилося в результаті міркування, продукт мислення. *І свої думки, і його солодкі слова склались в її серці, як сплетені квітки в віночку* (Н.-Лев., III, 1956, 340); *Перша його думка була побачити Настю та дізнатись від неї, що се таке сталося* (Коцюб., I, 1955, 24); // Припущення, передбачення. — *Ні, брати! — відповів їм Микула, якого злякала сама думка про те, що вони, сини старійшини, підуть.. до князя* (Скл., Святослав, 1959, 25); *Вустимкові стає страшно від думки, що туди* [в глинище] *можна впасти* (Багмут, Опов., 1959, 11); // Намір, замисел, задум. *Спитай* [Галочку] *об чім-небудь, зараз зирк з-під своїх війок — вже й догадалася, з якою думкою питають її, вже такий і одвіт дасть* (Кв.-Осн., II, 1956, 316); *В пана була думка й справді оддати Джерю й Кавуна в москалі* (Н.-Лев., II, 1956, 191); // Знання в якій-небудь галузі. *На «Запоріжсталі» особливо виразно показала свою творчу дозрілість радянська інженерна думка* (Літ. газ., 1.I 1948, 2).

◇ **Дохо́дити (дійти́)** [до] **ду́мки** *див.* **дохо́дити; Ду́мкою багатіти** — потішати себе намірами, задумами. *Розумний б'є на те, що справді в нього є, А дурень думкою, як кажуть, багатіє* (Гл., Вибр., 1957, 171); **Думки́ забіга́ють наперéд** *див.* **забіга́ти; Ду́мкою забіга́ти наперéд** *див.* **забіга́ти; Ду́мка запада́ла (запа́ла, прихо́дила, прийшла́, лі́зла, влі́зла** *і т. ін.*) — думка з'являлася, виникала. *Якщо вам западала у голову така думка, то геть женіть її від себе* (Мирний, V, 1955, 385);— *А що, як поїхати в «Зорю»? — прийшла йому в голову раптова думка* (Тют., Вир, 1964, 99); *Ця думка припливла йому до голови під час обіду* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 63); **За́дня ду́мка** *див.* **за́дній; Залі́та́ти (залетіти) в думка́х (ду́мкою, думка́ми)** *див.* **залі́та́ти**[1]; **Зво́дити (звести́) доку́пи думки́** *див.* **зво́дити; Зв'я́зувати (зв'яза́ти) доку́пи (в одне́ ці́ле) думки́** *див.* **зв'я́зувати; Каза́ти (говори́ти** *і т. ін.*) **собі́ на (в) ду́мці (думка́х)** — міркувати, думати. *Поглядаючи на своє зібрання, казала* [відьма] *собі на думці: — Є усяке; не піду до людей позичати* (Кв.-Осн., II, 1956, 189); *Я був невимовно щасливий і в думці собі говорив: ага! ага!* (Коцюб., II, 1955, 255); **На мою́ (його́, ва́шу** *і т. ін.*) **ду́мку; По моїй (його́, ва́шій** *і т. ін.*) **ду́мці,** *у знач. вставн. сл.*— указують, кому належить думка. *Сьогодні мав цілу баталію з редактором.. На його думку, стаття написана нецензурно* (Коцюб., III, 1956, 168); *Від сього, по моїй думці, багато залежить, як має обернутися справа* (Л. Укр., V, 1956, 21); *На думку Федоренка, до ворожої застави лишилося яких-небудь півтораста кроків* (Кач., Вибр., 1953, 382).

2. Відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках; процес мислення. *Думка її уперто працювала в одному напрямку: вона пригадувала все, що чула в дитячих літах про відьом* (Коцюб., I, 1955, 279); *Геніальна думка Леніна напружено працювала над всією сукупністю найскладніших питань нової історичної епохи — епохи імперіалізму* (Біогр. Леніна, 1955, 142); *Франко — поет боротьби і труда, поет глибокої думки і невтомної пристрасті* (Рильський, III, 1956, 111).

◇ **Ви́кинути з ду́мки; Поки́нути ду́мку** — перестати думати про кого-, що-небудь, забути кого-, що-небудь. *Літ, може, п'ятнадцять, як пішов* [Остап] *на Дін. Уже його й з ревізії викинули, не тільки з думки* (Мирний, II, 1954, 38); *Треба було покинути думку про*

якесь справжнє діло серед свого люду, у рідній країні (Коцюб., I, 1955, 223); **Ма́ти (є, було́) на ду́мці** — думати про кого-, що-небудь. *Ще за панської Польщі Євстафій мав собі на думці: Касіян Скиба — комуніст, бо хоче людям добра...* (Чорн., Пісні.., 1958, 10); *Хима знала, чого сумує старий, що в нього на думці* (Коцюб., I, 1955, 90); **Не йде́ на ду́мку** — не хочеться думати, згадувати про кого-, що-небудь. *Не їла* [Ївга] *з самого ранку нічогісінько.. Нічого й на думку не йде!* (Кв.-Осн., II, 1956, 273); **Не ма́ти (не було́) на (в) ду́мці** — не думати про що-небудь, не допускати чогось, не мати наміру що-небудь робити. *Вона ніколи і в думці не мала почути таке від сина* (Мирний, I, 1954, 158); *В той день Ерік і на думці не мав, що незабаром Олесь стане найближчим його другом* (Панч, Ерік.., 1950, 6); **Не схо́дити (не вихо́дити, не йти** *і т. ін.*) **з ду́мки** — весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь. *Мені з думки не сходить Оксана з її істерією* (Л. Укр., V, 1956, 414); *Дівчина в його з думки не йшла* (Вовчок, I, 1955, 351); **Спада́ти (спа́сти, запада́ти, запа́сти, прихо́дити, прийти́, сплива́ти, сплисти́, наверта́тися, наверну́тися** *і т. ін.*) **на ду́мку** *кому* — починати думати про кого-, що-небудь. *Став* [солдат], *озирнувся, щось спало на думку, і зник за горою* (Довж., I, 1958, 35); *А він* [Дмитро] *і приходить на думку* [Марті] *точнісінько таким, як з Варивоном приходив* (Стельмах, II, 1962, 342); **Тільки й ду́мки (на ду́мці)** — постійно думати про кого-, що-небудь. *Сказано, як молоде, то й гадок не має; тільки й думки, як би погулять весело* (Вовчок, I, 1955, 21); *Спокійно живе* [графиня] *серед панських вигод, їй тільки й на думці пишнота* (Л. Укр., I, 1951, 439); **Узя́ти на ду́мку** — почати думати. *Він зараз узяв на думку, як би то йому свого сотника зовсім з'їсти* (Кв.-Осн., II, 1956, 188).

3. Те, чим заповнена свідомість. *У мене одна думка: як би нам нашу красну мову так високо підняти, як підняв її Шевченко у пісні* (Мирний, V, 1955, 362); *Капітан ішов і йшов, не зупиняючися, все занятий своїми думками* (Фр., VI, 1951, 413).

4. *тільки мн.* Система переконань, поглядів, уявлень. *Повної ідентичності в думках і почуттях двох дорослих і під різними впливами вихованих людей, я пересвідчена, не може бути* (Л. Укр., V, 1956, 344); *Під час перебування гвінейської урядової делегації в Радянському Союзі відбувся обмін думками в різних питаннях радянсько-гвінейських відносин* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1).

Грома́дська ду́мка — погляди широкої громадськості на що-небудь. [В а с я:] *Ми настоюємо, щоб у цьому питанні була зважена громадська думка інституту* (Мик., I, 1957, 357).

5. Українська і польська народна пісня (лірична або епічна), часто журливого характеру. *Раз у неділю після обіду вийшов* [дід] *у садок і каже мені: — Хочеш, Орисю, я тебе навчу пісень і думок?* (Стор., I, 1957, 101); *Він почав коломийкою, далі перейшов на тужливу думку* (Фр., VIII, 1952, 33); // Назва окремих розділів (частин) лірико-оповідального, музично-сценічного або інструментального твору; // Назва деяких самостійних вокальних або інструментальних творів. *Ватя одчинила піаніно, сіла й почала награвати українські думки Завадського* (Н.-Лев., IV, 1956, 114).

ДУМКУВА́ННЯ, я, *с., діал.* Роздумування, розмірковування. *В тій хвилі Бенедеве думкування мусило перерватися* (Фр., V, 1951, 306).

ДУМЛИ́ВИЙ, а, е, *рідко.* 1. Заглиблений у думки; задумливий, замислений. *Амфіон — розважний, думливий, старший виразом очей, ніж віком,— ..виводить мур* (Л. Укр., I, 1951, 445); // Здатний глибоко роздумувати, розмірковувати. *Його думлива, флегматична натура не дала йому впасти в ту западню, в яку впадає найбільша часть початкуючих поетів-гімназистів* (Фр., III, 1950, 344).

2. Те саме, що **гордови́тий.** *Де полягла козацькая голова думлива, Виріс там будяк колючий та глуха кропива* (Л. Укр., I, 1951, 19).

ДУМЛИ́ВО, *рідко.* Присл. до **думли́вий.** [Р у ф і н *(гірко, думливо):*] *Так, так... спокійно може спати цезар, бо забагато вже було тих Брутів, щоб вірити в їх силу...* (Л. Укр., II, 1951, 364).

ДУ́МНИЙ, а, е. 1. *розм.* Заглиблений у думки; задумливий, замислений. *А Настя мені якось і каже: — Так от чого матуся така думна ходила!..* (Вовчок, I, 1955, 262); *Чорнобривцями заквітчаний* [на фото], *у рушник прибраний, а сам думний та сумний...* (Вас., Вибр., 1954, 13); // Який виражає заглибленість у думки. *Старий промовив: — недоуми! Занапастили божий рай!.. І думнев Чоло похмаріло...* (Шевч., II, 1953, 26); *Хлопець мовчить. Лице його стає таке думне, горде, хороше* (Вас., II, 1959, 55).

2. *рідко.* Те саме, що **гордови́тий.** — *Чого ж ти така думна? чого погорджаєш поповичами?* (Свидн., Люборацькі, 1955, 87).

3. *іст.* Прикм. до **ду́ма** 3. *Коли скликали віщі дзвони На думну раду козаків,— Любові й дружби мак червоний У Переяславі зацвів* (Рильський, Поеми, 1957, 401); // Стос. до боярської думи. *Бояри, стольники, думні дяки та всякі інші царедворці — не раз і не два зазирали з-за важких дверей, але цар їм ображливо кивав, щоб не вступали* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 562).

ДУ́МОНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **ду́мка** 1. *Минулись дні ті вже, і сплять Веселі молодості мрії, Натомість серденько гнітять Щоденно думоньки смутнії* (Манж., Тв., 1955, 134); [Т а н я *(мрійно):*] *Буває іноді, Катре, що як налинуть ті думоньки та як підхоплять на крилоньки, та й занесуть-занесу-уть...* (Вас., III, 1960, 120).

ДУМПКА́Р, а, *ч., техн.* Саморозвантажний вагон. *На кар'єрному залізничному транспорті замість паровозів і електровозів працюватимуть тепловози з думпкарами вантажністю 95 тонн і більше* (Ком. Укр., 6, 1960, 26).

ДУ́МСЬКИЙ, а, е, *іст.* Стос. до державної або міської думи, зв'язаний з ними. *Питання про ставлення до думської фракції має тактичну і організаційну сторону* (Ленін, 15, 1949, 308).

ДУНГА́НИ, га́н, *мн.* Поширена в літературі назва народності хуей, яка живе в Північно-Західному Китаї.

ДУНДУ́К, а́, *ч.* 1. *розм.* Індійський півень.

2. *перен., лайл.* Про тупу, неповоротку людину (перев. стару). *Злий з сина був старий дундук* (Котл., I, 1952, 131).

ДУ́НУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **ду́ти** 1, 2. *Погас огонь, дунув вітер І попіл розвіяв* (Шевч., I, 1951, 271); *Дунув* [старий] *востаннє та й віддав* [сопілку] *до рук хлопцеві* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 246); * Образно. *Голос її, хоч тихий, дунув на боярина.. холодом* (Фр., VI, 1951, 65).

ДУПЕЛИ́НИЙ, а, е. Прикм. до **ду́пель.**

ДУ́ПЕЛЬ, я, *ч.* Невеликий болотяний птах з довгим прямим дзьобом, відносно короткими ногами та плямистим оперенням. *Кіндрат до вечора від ранця.. дупелів носатих Стріляє з паном* (Рильський, II, 1956, 82).

ДУПЕ́ЛЬЦЕ, я, *с.* Зменш. до **дупло́.** *В коренищі старих груш, коло самої землі, були дупельця, де гніздилися гадюки* (Юхвід, Оля, 1959, 29).

ДУПЛА́ВИЙ, ДУПЛЯ́ВИЙ, а, е. З дуплом або дуплами. *Де-де заскрипить журавель, затріщить під*

напором вітру безлиста, дуплава липа (Фр., VII, 1951, 424); *Дорога до головної вулиці вела.. поміж сади з крислатими дуплавими деревами* (Чендей, Вітер.., 1958, 253); *Стара, дуплява грушка широко розкладала довге гілля* (Кобр., Вибр., 1954, 166).

ДУПЛА́ВИНА, ДУПЛЯ́ВИНА, и, *ж., рідко.* Те саме, що **дупло́** 1. *Скрізь тихо; між корчами звір пасеться, В дуплавині погукує сова* (Фр., XI, 1952, 253); *У великій силі був той дуб — жодної сухої гілки, жодної дуплавини, немов з чавуну був вилитий* (Збан., Сеспель, 1961, 434); *Попівна презирливо усміхнулася: — Такий дуб, а вже з дуплявиною!..* (Воскр., Весна.., 1939, 36).

ДУПЛА́СТИЙ, ДУПЛЯ́СТИЙ, а, е. З великим дуплом або дуплами. *На дупластій, головатій вербі над річкою звила собі Ворона гніздо* (Фр., IV, 1950, 74); *Навколо старих дупластих яблунь росла висока трава* (Донч., III, 1956, 62); *Сівши на давно повалену дуплясту вербу, довго дивилась* [дочка бакенщика] *на вогні Нової Каховки* (Цюпа, На крилах.., 1961, 242).

ДУПЛЕ́Т, а, *ч.* 1. У більярдній грі — удар, при якому куля, зачеплена іншою, ударяється спочатку об борт, а потім попадає в лузу. *У кожного з партнерів був свій звичай у грі. Містер Ейбл полюбляв старі, класичні прийоми, з.. несподіваними дуплетами* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 63).

2. *мисл.* Те саме, що **дубле́т** 2. *На нас летів чималий табунець. Залунало кілька дуплетів, човник загрозливо захитався* (З глибин душі, 1959, 93).

ДУПЛИНА́СТИЙ, ДУПЛИНЯ́СТИЙ, а, е. Те саме, що **дупла́стий, дупля́стий.** *Пахуча березка коло сухого дуплинастого пенька повилась* (Вовчок, I, 1955, 100); *Крекче дуб дуплинастий, мов дід* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 344); *Збоку росла стара широкогіллясто та дуплиняста груша* (Н.-Лев., I, 1956, 197).

ДУПЛИНА́ТИЙ, а, е, *діал.* Дупластий. *Чому дуба не рубати, бо дуб дуплинатий* (Чуб., V, 1874, 901); *Стара верба дуплината віти перекинула мало не через увесь шлях* (Вас., I, 1959, 233).

ДУ́ПЛИНЯ́НИЙ, а, е, *діал.* Дупластий. *Скрипить дуплиняна деревина від вітру!* (Мирний, III, 1954, 129).

ДУПЛИНЯ́СТИЙ *див.* **дуплина́стий.**

ДУПЛИ́СТИЙ, а, е. Те саме, що **дупла́стий.** *Полковник Ничипір стояв під дуплистою вербою і милувався красою ..Дніпра* (Ле, Наливайко, 1957, 396); *Там, під дуплистим пнем, була Франчина таємниця — партійна бібліотека* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 130).

ДУПЛО́, а́, *с.* 1. Порожнина в стовбурі дерева, утворена внаслідок вигнивання деревини (найчастіше як місце проживання птахів, звірів, комах і т. ін.). *З дупла старої липи крикнула сова* (Фр., VII, 1951, 120); *З затишного дупла вислизнув на полювання тхір* (Донч., II, 1956, 7); *Давно вже в деревах час поз'їдав серцевину і вселив замість неї у дупла або рої.. бджіл, або закохані пари лісових голубів* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 141); * Образно. *Із солом'яного дупла, виритого в скирті, виліз Шовкун* (Гончар, III, 1959, 216).

2. Дірка в зубі. *Дехто вважає, що спиртова настойка материнки, введена в дупло хворого зуба, заспокоює зубний біль* (Лікар. рослини.., 1958, 86).

ДУПЛУВА́ТИЙ, а, е. З дуплами. *Зупинився Марко біля дуплуватого дуба, що ріс над горою* (Стор., I, 1957, 390).

ДУПЛЯ́ВИЙ *див.* **дупла́вий.**

ДУПЛЯ́ВИНА *див.* **дупла́вина.**

ДУПЛЯ́НКА, и, *ж.* Колодка з видовбаною діркою, що використовується як житло для бджіл, птахів. *Знав* [Товкач] *добре, що бджіл у Талаях немає. Рідко в кого є дуплянки, так і то в лісі, залишки старого бортництва* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 226); *Поміж рамочними вуликами, наче скам'янілі рицарі, стояли високі дуплянки* (Стельмах, Правда.., 1961, 370); *Для птахів, що гніздяться закрито, розвішують на деревах дуплянки і будиночки з дощок — шпаківні* (Зоол., 1957, 124); * У порівн. [Матушка] *приземкувата, як дуплянка* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 240).

ДУПЛЯ́СТИЙ *див.* **дупла́стий.**

ДУР, у, *ч., розм.* 1. Безглузді примхи, капризи. *Збирався з Борисенком іти у ліс.. Сестра як дурна розревлась та й не пустила, як жінка. От дур жіночий!..* (Мирний, V, 1955, 327).

Вибива́ти (ви́бити) [з голови́ (з те́бе, з нього́ *і т. ін.*)] **дур** — заставляти кого-небудь позбутися примх, капризів.— *Виб'ємо з тебе дур! — крекнув Кузьменко і, ковтнувши міцної горілки, взявся за канчук* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 235); **Викида́ти (ви́кинути) дур з голови́** — ставати розсудливим, розважливим; опам'ятовуватися. [В и б о р н и й:] *Викинь лиш дур з голови* (Котл., II, 1953, 23); **Дур захо́дить у го́лову** *кому* — хто-небудь відхиляється від норм поведінки, робить необдумані, безглузді вчинки. *Через тиждень-другий йому знову заходив дур у голову* (Сенч., Опов., 1959, 4); **Спав [уве́сь] дур** *з кого* — хто-небудь став нормально себе поводити. *Як тільки я зостався сам, переможцем,— з мене відразу спав увесь дур* (Моє життя в мист., 1955, 11).

2. Весела витівка, пустощі. *Це повторювання одного слова, цей сміх бриніли так, немов її тішив оцей нешкідливий дитячий дур* (Вовчок, Вибр., 1937, 163).

3. Затьмарення свідомості, запаморочення. *До дуру всі тоді пили* (Котл., I, 1952, 74).

З **ду́ру:** а) від затьмарення свідомості, від запаморочення. *І таку вже мав* [п'яниця] *натуру: ..Чи кінчив, чи починав, То все щиро, а не з дуру Ім'я боже споминав* (Фр., X, 1954, 393); б) не обдумавши серйозно, не зваживши всіх обставин.

ДУРА́К, а́, *ч., розм.* Те саме, що **ду́рень.** *Саул, не будучи дурак, Набрав гарем собі чималий Та й заходився царювать* (Шевч., II, 1953, 352); *— Студи, дураче, під носом вітер є! — усміхається дідусь* (Багмут, Опов., 1959, 11).

ДУРАЧО́К, чка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **дура́к.**— *Цить, Сашко, не плач,— приказував мені прадід Тарас, коли я починав чогось там ревти,— не плач, дурачок* (Довж., II, 1959, 24).

ДУ́РЕНЬ, рня, *ч.* 1. *розм.* Розумово обмежена, тупа людина. *Хто дурнем уродився, тому дурнем і вмерти* (Укр.. присл.., 1955, 248); *Осел прислів'я нагадав, А я до байки приладнав: Нехай не забувають люди, Що дурень всюди дурнем буде* (Гл., Вибр., 1957, 186); *Все йде, все минає — і краю немає. Куди ж воно ділось? відкіля взялось? І дурень, і мудрий нічого не знає* (Шевч., I, 1951, 75);* У порівн. *Безпальчиха аж розсердилась: носиться* [Наталя] *з своїм отцем Симоном, як дурень із ступою* (Головко, II, 1957, 45); // *лайл.* Уживається з метою образити кого-небудь, засудити чиюсь поведінку. *Василь трохи не скрикнув товаришеві у вічі: дурень!* (Мирний, IV, 1955, 135); *Ні пощади, ні поваги, тільки лайки і зневаги: капрал Мирка дурнем звав!* (Мак., Вибр., 1954, 419); *Якось молода цариця Почала з царем свариться:— Дурню,— каже,— ти старий, Печериця і тюхтій!* (Перв., Райдуга.., 1960, 86).

◇ **Ду́рня валя́ти (клеїти, стро́їти** *і т. ін.*): а) прикидаючись, що не розумієш чого-небудь, робити безглузді вчинки, дурниці.— *Тільки от що, Маріє,— затримав її Давид,— хай Тихін дурня не строїть, нехай лікується* (Головко, II, 1957, 41); б) нічого не робити.—*Іди до печей* [на завод]. *Там дурня не будеш клеїти...* (Рудь, Гомін.., 1959, 74); **Ду́рня гну́ти (роби́ти, ко́рчити** *і т. ін.*) з

се́бе — прикидатися таким, що нічого не розуміє, не знає.— *Не робіть із себе дурня, Йойно! Адже при вас учора Нута возив кип'ячку — свою, не вашу* (Фр., IV, 1950, 21); **Завдава́ти (завда́ти) ду́рня** *кому, заст.*— виставляти, робити кого-небудь дурним.— *Оникій тобі заробити дає, а цей* [Вустимко].. *йому дурня завдає. У власній хаті хазяїна ображають* (Багмут, Опов., 1959, 13); **Знайшли́ (знайшо́в** *і т. ін.*) **ду́рня** — уживається для вираження відмови або незгоди робити щось.— *Ти думаєш, я стану тягтись та скарединчати так, як другі там скарединчають? Як же? Знайшли дурня* (Мирний, III, 1954, 277); **Наби́тий (безнадійний, заплі́шений) ду́рень** — про дуже дурну людину. *Конторщика нема, а той, що сидить у конторі — дурень набитий* (Коцюб., III, 1956, 161); *Найбільший сором — стояти за грубою. Туди ставлять тільки безнадійних дурнів* (Мик., Кадильниця, 1959, 14); *Після кількох зустрічей із лікарем Бруно переконався, що його новий знайомець — заплішений дурень, і почав собі з нього кепкувати* (Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша, 1964, 503); **Нема́ ду́рнів** — хто-небудь не такий наївний, некмітливий, непередбачливий, як про нього думають. *Макар Іванович осміхнувся. Нема дурнів! На сей гачок його не зловиш!* (Коцюб., I, 1955, 164); **Поши́ти у ду́рні** — хитрістю, обманом поставити кого-небудь у незручне, смішне становище. *Став* [писар] *її пильно прохати, щоб як би того пана Микиту зовсім у дурні пошити* (Кв.-Осн., II, 1956, 188); *Улан засміявся. Не щастить сердешному Збишеку сьогодні. В дурні пошили* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 50); **Поши́тися (убра́тися, записа́тися** *і т. ін.*) **у ду́рні** — поставити себе в незручне, смішне становище. *Ісправник Трохи не сказився! Що нічого, бачиш, взяти, А він же трудився! І день і ніч побивався Та в дурні й убрався* (Шевч., I, 1951, 307); *Егор.. хотів був замовкнути, щоб не пошитись у дурні й не стати посміховищем* (Довж., I, 1958, 460).

2. Назва гри в карти. *Грати в підкидного дурня;* // Той, кого обіграли в цій грі. *Сидять паничі молоденькі круг стола, люльки смокчуть і в карти грають, попанськи, бач. Хто дурень, той грошики й платить* (Кв.-Осн., II, 1956, 276).

◇ **Залиши́ти (зоста́вити) в ду́рнях (ду́рнем)** — одурити кого-небудь, поставити в ненормальне, смішне становище. *Парубки ззаду реготали.— Молодець Тимошко! отак зостав панів у дурнях!* (Мирний, IV, 1955, 143); **У ду́рнях побува́ти; Ду́рнем (у ду́рнях) залиши́тися (зоста́тися)** — бути одуреним, опинитися в ненормальному, смішному становищі. *А забандюрилось старому Самому в дурнях побувать* (Шевч., II, 1953, 165).

ДУРЕ́ПА, и, *ж., зневажл.* Розумово обмежена, тупа жінка. *На його нещастя, баба виявилась цілковитою дурепою* (Ю. Янов., I, 1958, 538); *Варвара усміхнулася в темряві.. Добре, що ніхто не може побачити в цю хвилину її обличчя, мав би нагоду пересвідчитись, які самовдоволені дурепи бувають на світі* (Перв., Дикий мед, 1963, 483); // Уживається як лайливе слово.— *Ну й дурепа ж ти, Віро! — зауважив Юрій і зачинився в своїй кімнаті* (Бурл., Напередодні, 1956, 13).

ДУР-ЗІ́ЛЛЯ, *нар.-поет.* Те саме, що **дурма́н** 1. *Промчав вихор. Припали до землі злякані трави. Забелькотіло листя дур-зілля* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 135); * У порівн. *Мене тоді, юнака першого гуляння, обпоїв той вітер, як дур-зіллям* (Вас., II, 1959, 278).

ДУРИ́ЛО, а, *ч., розм.* Те саме, що **ду́рень** 1.— *Ну, та що ж у вас там скоїлось таке? — А те скоїлось, що один дурило з тюрми написав, а другий листа не знищив* (Головко, II, 1957, 142); — *А ти язика далеко від розуму не держи! — вже замирливо* [примирливо] *кинув Боженко, добуваючи капшук..— На, от, закури, дурило!* (Смолич, Мир.., 1958, 49).

ДУРИ́СВІТ, а, *ч., розм.* Той, хто обдурює кого-небудь; нещирий, нечесний у стосунках з іншими. [Текля:] *Сьогодні пригорнеш її, завтра другу, а там третю.* [Охрім:] *Що ж то я такий.. дурисвіт?* (Кроп., I, 1958, 381); — *Розкажи іще, чоловіче добрий,— прохає і Григорій Волошин, хоч вірить і опасається* [побоюється] *вірити в ці чутки, бо ж усе життя дурисвіти водять за ніс мужика* (Стельмах, Хліб.., 1959, 371); // Уживається як лайливе слово. [Пріська:] *О.. це вже знову витіяв щось той дурисвіт. Дражниться та й дражниться з чоловіком* (Вас., III, 1960, 78); — *Сам лізь туди* [у багнюку], *дурисвіте, а я гляну, якою свинею ти станеш, та досхочу посміюся з тебе* (Шиян, Балапда, 1957, 91).

ДУРИ́СВІТКА, и, *ж., розм.* Жін. до **дури́світ.** — *А справді, ти, Параско, добре радиш,— сказала Кайдашиха,— ходім та присікаймось до тієї дурисвітки, може, вона знає, де Мелашка, та тільки не хоче признаватись* (Н.-Лев., II, 1956, 336); * Образно. *Надія — велика дурисвітка, наче на цепу держить чоловіка* (Мирний, IV, 1955, 214).

ДУРИ́СВІТСТВО, а, *с., розм.* Обдурювання, шахрайство. *Та тепер скрізь таке дурисвітство! Нема й по судах правди* (Сл. Гр.).

ДУРИ́СВІТСЬКИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **дури́світ** і **дури́світство.** *Дурисвітські вигадки.*

ДУРИ́ТИ, дурю, ду́риш, *недок., перех.* Обдурювати кого-небудь, навмисно вводити в оману словами чи вчинками. *Не дуріте дітей ваших, Що вони на світі На те тільки, щоб панувать...* (Шевч., I, 1951, 332); *Кайдашиха була зовсім здорова й дурила свою невістку* (Н.-Лев., II, 1956, 283); *Той безсовісно дурив їх своїми легкими і веселими словами* (Стельмах, Хліб.., 1959, 128); // Ставитися до кого-небудь недобросовісно, нечесно. *Панам легко живеться на світі, а ти, хлопе, на них роби! Вони тебе дурять.., за твою гірку працю кажуть тобі ще платити, податками здирають...* (Кобр., Вибр., 1954, 46); — *Скажіть нам, Андріяновичу, скільки хабара дав вам пан, щоб ви разом з ним народ дурили?* (Шиян, Гроза.., 1956, 514); // Спокушати, зводити (дівчат). *Давно се діялось, Ще як борці у нас ходили По селах та дівчат дурили* (Шевч., II, 1953, 77).

Дури́ти го́лову (*із запереч.* **не голови́**) — обдурювати кого-небудь, навмисно вводити в оману словами чи вчинками; позбавляти можливості тверезо міркувати. *Дурив* [посол] *Мазепі голову, скільки міг* (Ю. Янов., I, 1958, 426); *Нехай стара не дурить голови ні собі, ані дівці: хазяйський син не візьме убогої* (Коцюб., II, 1955, 8); **Дури́ти світом** — бути легковажним, несерйозно ставитися до всього. [Химка:] *Хай, поки ще сам був,— дурив світом; а тепер,— ..пора і за розум узятись...* (Мирний, V, 1955, 241).

ДУРИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Дурман. * У порівн. *Голова крутиться, немов від дурниці* (Фр., VIII, 1952, 327).

ДУРІ́ЙКА, и, *ж.* 1. (*Lolium temulentum* L.). Однорічний бур'ян, що росте серед хлібних злаків і льону. *Дурійка засмічує овес, ячмінь, озиму та яру пшеницю.* 2. *діал.* Дурман. *Надзорці, мов наївшись дурійки, бігали вулицями* (Фр., V, 1951, 416).

ДУРІ́ННЯ [1], я, *с.* Дія за знач. **дури́ти.** *Все, що було, це омана. Всі його поцілунки та впевнення — се дурення, брехня* (Гр., II, 1963, 138).

ДУРІ́ННЯ [2], я, *с.* 1. Дія за знач. **дурі́ти** 2, 3. [Марфа Варфоломіївна:] *Я вже скінчила.. і з марінням, і з дурінням* (Кроп., II, 1958, 272).

ДУ́РІСТЬ, рості, *ж.* 1. Розумова обмеженість, тупість; глупота. [Хрипун:] *Ви розписались в своїй*

дурості. Я командуючому доповів, і він зі мною згоден (Корн., II, 1955, 11); *На сторінках журналу* [«Харьковский Демокрит»] *висміювалась обмеженість і дурість поміщиків, викривалось казнокрадство, хабарництво* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 30); *А тим часом було б найбільшою дурістю і найбезглуздішим утопізмом вважати, що без примусу і без диктатури можливий перехід від капіталізму до соціалізму* (Ленін, 27, 1951, 228).

2. Необдуманий, безглуздий учинок. *З чим ще можна зрівняти таку дурість: поїхати на свої негусті гроші на Камчатку* (Стельмах, Хліб.., 1959, 46); // Безглузда думка, необдуманий вислів. *Лише вимовивши це, зрозумів Валентин Модестович, яка непростима дурість зірвалася з його язика* (Шовк., Інженери, 1956, 228).

ДУРІ́ТИ, ію, ієш, *недок., розм.* 1. Втрачати ясність свідомості, ставати дурним.— *Чи не дурію я справді? — інколи думається їй* (Мирний, IV, 1955, 76);— *Ти що, здуріла, Домахо? — обізвався комендант.— А чого б я мала дуріти, пане комендант?* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 159).

2. Забавлятися безглуздими пустощами, дурощами. *Одарка дуріла без міри, вискочила на канапу і почала вибивати тропака* (Н.-Лев., II, 1956, 55); *Хлопці зскакували з возів, рвали на межах дикі квіти, перекидались, дуріли* (Мик., II, 1957, 430); * Образно. *Псьол гоготить, вихрить, дуріє...* (Бор., Тв., 1957, 57).

3. Робити безглузді, необдумані вчинки. *А батько таки просто було каже: — Ой, дочко! не дурій! що се ти химерувш, якісь панські розкоші все вертяться в тебе на думці* (Вовчок, I, 1955, 16); — *Ось не дурій! — крикнув начальник конвою.— Наказ є наказ* (Головко, II, 1957, 610).

4. *перен., за ким і без додатка.* Втрачати ясність свідомості, рівновагу від почуття любові до кого-небудь. *Як парубкував, поведе чорними бровами — дівчата сохнуть і дуріють* (Вовчок, I, 1955, 72); [П а н ь к о:] *Усі ми, парубки в селі, дуріли за нею* (Фр., IX, 1952, 346).

ДУ́РКА, и, *ж., розм.* Жін. до **ду́рень** 1. *Чуючи від матері й брата трохи не щодня, «яка вона дурка, чиста дурка!» — вона сама вірила тому* (Мирний, IV, 1955, 118); — *Дурко, дурко,— каже дід,— чим же я тебе вобідив?* (Барв., Опов.., 1902, 133).

ДУРМА́Н, у́, *ч.* 1. Однорічна отруйна трав'яниста рослина родини пасльонових з білими квітками, які мають неприємний, запаморочливий запах; використовується в медицині. *Під полом лежали усякі трави і коріння: ..дурман, усякі реп'яхи, куряча сліпота* (Кв.-Осн., II, 1956, 189); *При астматичному кашлі.. затягуються легко димом з маленької папіроски, скрученої з потертих сухих листків дурману* (Лікар. рослини.., 1958, 216); * Образно. *Нам завжди здається, що нива життя нашого найбільш поросла дурманом* (Коцюб., II, 1955, 439); * У порівн. *Виріс* [управитель] *на муках людських, як дурман, муками і втішається* (Стельмах, Хліб.., 1959, 403).

2. Те, що одурманює, п'янить; одурманюючий засіб. [Г е р ц е л ь:] *Підсип оцей дурман. Вони, як вип'ють, будуть спать смертельним сном* (К.-Карий, I, 1960, 156); *Чи дурман нікотину, чи просто здоровий глузд, а може і те і друге разом так вплинули на Сахно, а тільки вона дуже швидко заспокоїлася* (Смолич, I, 1958, 79).

3. *перен.* Те, що служить засобом обману, омани, притуплює розум, затуманює свідомість. *Ми влаштовували інсценізовані диспути, спрямовані проти релігійних забобонів, проти отруйного дурману ідеалістичного світогляду* (Донч., VI, 1957, 610); *Життя вимагає все рішучіше боротися з капіталістичними пережитками, зокрема, слід значно посилити бойову наступальну агітацію проти релігійного дурману* (Рад. Укр., 3.IV 1959, 3).

◇ **Напуска́ти дурману́** — обманюючи, завуальовуючи істину, заставляти вірити в що-небудь нереальне. [П е т я:] *Стривайте. Ніби хрест поворухнувся.* [К о в а л ь:] *Облиш. Дурману напускаєш* (Мик., I, 1957, 52).

ДУРМА́НИТИ, нить, *недок., перех. і неперех.* Сильно діяти на органи відчуття; п'янити. *Білим цвітом цвів у тайзі богульник і дурманив голову* (Донч., III, 1956, 109); *Туя дурманить своїм запахом, аж голова чуманіє* (Гончар, Тронка, 1963, 45); // Притуплювати розум, затуманювати свідомість. *А в світлиці тим часом обходила рядова* [чарка], *розв'язувала й без того смілі язики, дурманила.. голови* (Мирний, II, 1954, 296); // *перен.* Збудливо діяти на розум, свідомість. *М'яка й тепла долоня гладила його волосся, а ніжні слова дурманили йому голову* (Шиян, Гроза.., 1956, 25); *Незримі тіні переслідували його, розпалювали уяву і дурманили мозок* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 15).

ДУРМА́НИТИСЯ, ниться, *недок.* Пас. до **дурма́нити**

ДУРМА́ННИЙ, а, е, *розм.* Який запаморочує, оп'яняє. *З саду линули дурманні пахощі південних квітів* (Смолич, I, 1958, 65); *Гулка напружена тиша дурманним чадом наливалась Любі у вуха* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 129).

ДУРМА́ННО, *розм.* Присл. до **дурма́нний**. *З парку Олександрівської лікарні дурманно пахли квіти в палісадниках* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 117)

ДУРНЕ́НЬКИЙ, а, е. 1. *розм.* Те саме, що **дурнува́тий** 1. *Господиня побачила, що вона хоч і дурненька, але робоча й слухняна дівка* (Мирний, I, 1954, 67).

2. Пестл. до **дурни́й** 1—3. *Стриба Рябко, вертить хвостом, Неначе помелом, І знай, дурненький, скалить зуби Та лиже губи* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 50); [С о т н и к:] *Стривай, стривай, простоволоса! Дурненька, де б же ти взяла Того барвінку заквітчатись?* (Шевч., II, 1953, 166); *І був би він нічого собі горобчик, та тільки біда, що дурненький він був* (Л. Укр., III, 1952, 480); *Віоріка не знала, що таке метро, але замовчала.. а то буде* [Ніколає] *вважати її зовсім дурненькою* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 44); *І Майбородиха, і Галецька трошки якось повеселішали од тієї дурненької вихватки й розбалакались* (Н.-Лев., IV, 1956, 304).

ДУРНЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **дурни́й** 1. *Голосить* [сестра] *з того боку снопа, а я з цього боку втішаю: — Агусі! — кажу.— Ріднесенька. Дурнесенька. Цить!* (Ковінька, Кутя.., 1960, 4).

ДУРНИ́Й, а, е. 1. Розумово обмежений, тупий; нерозумний; протилежне р о з у м н и й. *Був собі дід та баба, а в них було три сини: два розумних, а третій дурний* (Укр.. казки, 1951, 264); — *Але ж ні! — промовив дід раптом, ніби прокинувшись.— Я не дурний, і розуму мені не позичать у людей* (Н.-Лев., I, 1956, 56); // *у знач. ім.* **дурни́й**, но́го, *ч.*; **дурна́**, но́ї, *ж.* Розумово обмежена, тупа людина. *П'яний та дурний — рідні брати* (Укр.. присл.., 1955, 209); — *Що з дурного візьмеш! — потім, кривлячись, невдоволено згадував Плачинда про цей випадок* (Стельмах, Хліб.., 1959, 105); * У порівн. *А я сиджу, мов дурна, не можна мені за нею і словом похопитись* (Н.-Лев., II, 1956, 10); // *розм.* Некмітливий, недогадливий, непередбачливий. *Коли б швидше знайти Остапа, вона тоді знов подасться на розвідки, тільки не буде такою дурною, не забуде значити дорогу* (Коцюб., I, 1955, 361); *Діденко.. між ділом звертається до молодиці, яка під час атаки не рухнула з місця:— Чого ж ти, дурна бабо, стояла, як пень?!*

(Ю. Янов., I, 1958, 290); // *розм.* Нетямущий, недосвідчений, наївний (перев. про молодих людей і молодих істот). *А молодша невістка дурна ще, недавно пішла заміж, не зна, що до чого* (Кв.-Осн., II, 1956, 238): — *Ну, навіщо його бити?.. Воно ж дурне... Хіба ж воно розуміє?* (Багмут, Опов., 1959, 15); // Уживається як лайливе слово.— *Дурна! — гримає на неї роздратований Макар Іванович* (Коцюб., I, 1955, 168); — *Чого пристали, дурні? — деренькотів він зляканим голосом* (Тют., Вир, 1964, 186).

Дурна́ голова́; Дурни́й ро́зум; Дурне́ се́рце *і т. ін., евф.*— розумова обмеженість, тупість, некмітливість, непередбачливість. *Їй любо, вдрадно було, що син покорився, що він побачив, якого лиха наробив собі через свою дурну голову* (Мирний, II, 1954, 213); *І жду її* [волі], *і виглядаю, Дурний свій розум проклинаю, що дався дурням одурить, В калюжі волю утопить* (Шевч., I, 1951, 393); — *Не послухала я матерньої мови, послухала я свого дурного серця, то тепер і гибію й мучуся* (Мирний, I, 1954, 60); **З дурно́го ро́зуму** — не тямлячи добре чого-небудь через недосвідченість.— *Вийшла я з дурного розуму за безземельного* (Григ., Вибр., 1959, 30); **Нема́ дурни́х** — хто-небудь не такий наївний, некмітливий, непередбачливий, як про нього думають.—*І пускай, бо сам вирвусь! — гукнув Барило.— Нема дурних! Досить з мене й тих буряків, що вночі нечистий поплутав* (Кучер, Трудна любов, 1960, 254).

2. Який виражає розумову обмеженість, тупість. *Білі ярки, збившись у холодок під смереку, дивились дурними очима* (Коцюб., II, 1955, 312).

3. *розм.* Позбавлений розумного змісту; беззмістовний. *Од дурних розмов, вина.. і кави розболілася голова* (Коцюб., III, 1956, 154); *Наша вчителька Ганна Семенівна завжди каже: — Феня Кравченко, не подавай дурних запитань у класі!* (Ю. Янов., I, 1958, 266); *Давид, насвистуючи якусь дурну пісеньку, забирає від коней опалку з оброком* (Стельмах, Хліб.., 1959, 113); // *у знач. ім.* **дурне́**, но́го, *с.* Щось позбавлене розумного змісту.— *Годі про дурне, діду, базікати, даремно час гаяти! — одказала, повертаючись, Марина* (Мирний, IV, 1955, 258); // Уживається для вираження незадоволення, досади, негативного ставлення до чого-небудь. *Якась дурна делікатність причепиться часом і не можеш одмовитися зробити те, що не по душі* (Коцюб., III, 1956, 152); — *Ну, хіба ж так можна, Іване?.. Ну, наговорив дурниць. Так через мій дурний язик руйнувати дружбу, скріплену кров'ю?..* (Руд., Остання шабля, 1959, 257).

Дурні́ гро́ші — гроші, що дістаються даром. *Ксьондз, то в ксьондз, йому до кишені дурні гроші самі сиплються* (Мур., Бук. повість, 1959, 56); **Дурні́ наді́ї** — надії, що не збуваються. *Зразу ясно стало йому, що справді фабрики не буде, що то дурні надії* (Коцюб., II, 1955, 22).

4. *розм.* Який має негативний зміст; осудний. *Коли про чоловіка пройде дурної слави хоч капелька, то вже і через цілий вік її не збудеш* (Кв.-Осн., II, 1956, 342).

ДУ́РНИК, а, *ч., розм.* 1. Не зовсім розумна людина; людина з розумовими вадами. *Йон сидів у пітьмі та з міною дурника вдивлявся у темряву* (Коцюб., I, 1955, 244); *Своїми ясними, широко відкритими очима і невеликим, таким контрастним для всієї фігури личком він нагадував дурника з казки* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 271); * У порівн. [Петро:] *Бачте, батьку, як я тільки на поріг, то ви зразу з мене, як з дурника, почали глузувати* (Мирний, V, 1955, 137); // Уживається як лайливе слово. *Дурники есерівської і меншовицької партій раділи, купаючись самозакохано в промінні міністерської слави їх вождів* (Ленін, 25, 1951, 208); *Фашистські звірі бенкетують і знущаються з людей в розвалених містах і спалених селах. Жалюгідні дурники! Вони не розуміють того, що синів твоїх* [Україно] *не можна перестріляти* (Мал., II, 1956, 35).

2. Про нетямущих, недосвідчених, наївних людей — з відтінком пестливості (перев. при звертанні до малолітніх).— *Бач! виголодався... дурник маленький! — розжалобилася Горпина, дивлячись на сина* (Мирний, I, 1954, 291).

◇ **Прикида́тися (прики́нутися) ду́рником** — удавати з себе наївну, недогадливу, нетямущу людину. *Коли треба, вміє* [Сорока] *прикинутися дурником. Насправді хитрий і підступний* (Руд., Вітер.., 1958, 262); **Роби́ти ду́рника** *з кого* — ставити кого-небудь у ненормальне, смішне становище. [Степан:] *Що ти глузуєш? Що ти з мене дурника робиш?* (Корн., II, 1955, 90).

ДУРНИ́ЛО, а, *ч., розм.* Те саме, що **ду́рень** 1.— *Дурнило! — стиха простогнала Рокса* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 17).

ДУРНИ́ЦЕЮ, *присл., рідко.* Те саме, що **дарéмно.**— *Ох, бабусечко! І морено, й мучено нас — та все дурницею. І те вчи, і друге, й десяте, й п'яте... товчи та товчи* (Вовчок. I, 1955, 104).

ДУРНИ́ЦЯ, і, *ж., розм.* 1. Щось несуттєве, маловажне, незначне; дрібниця. *Пан ще й розгнівався, що його панську голову якісь сільські жінки клопочуть такою дурницею...* (Мирний, II, 1951, 158); *Юра закусив губу. Певже через таку дурницю, як «Вірую», його справді можуть провалити?* (Смолич, II, 1958, 84); // Предмет, що не заслуговує на увагу, не вартий нічого.— *Я думав,— каже* [стражник],— *що в стрісі переховується бомба* [бомба] *або рушниця, а воно — дурниця!..* (Мирний, IV, 1955, 386); *А батько далі: — Кинь мені оту дурницю плутати.— Він хитнув головою на віночок з волошок* (Головко, I, 1947, 18); // *у знач. присудк. сл.* Не варте уваги. *Стара напнула її мокрим рядном. Най вона виб'є собі з голови і Гната, і любощі, бо то дурниця!* (Коцюб., I, 1955, 52); *Може це — архаїка, дурниці, Атавізм, дикунство, примітив, Та сьогодні голосок синиці Душу всю у мене оновив!* (Рильський, Голос. осінь, 1959, 26).

2. Нерозумний, необдуманий, безглуздий учинок. *Буржуазія поводиться, як знахабнілий хижак, що втратив голову, вона робить дурницю за дурницею..* (Ленін, 31, 1951, 194); *Стефа виплакалась на грудях у подруги й сказала, що робить дурницю, беручи з собою Леся* (Ю. Янов., I, 1958, 563); // Безглузді, позбавлені розумного змісту слова, вирази, думки. *Мліє дівчина й циганку Слуха приязно й охоче; А вона верзе дурницю, А вона її мороче...* (Щог., Поезії, 1958, 368); *Іван Семенович раптом прикусив язика, як людина, що вимовила несусвітну дурницю, він ладний був себе вбити* (Ю. Янов., I, 1958, 423).

3. *рідко.* Те, що дістається даром. *Минулися фашистам дурниці — українське сало, яйця й паляниці* (Укр.. присл.., 1955, 423); — *Я гроші дам, та не дурно, бо й мене шкода... Тепер такий світ, що й на волосинку нема дурниці... Тепер комерція!..* (Коцюб., I, 1955, 107).

На дурни́цю — те саме, що **На дурни́чку** (*див.* **дурни́чка**). *Хто не знає, що попи все звикли на дурницю?* (Рудан., Тв., 1956, 125).

ДУРНИ́ЧКА, и, *ж.* Пестл. до **дурни́ця.** *Він був у благодушному настрої, і йому не хотілося сердитись через якісь там дурнички* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 181); *Вчора Оксана, Дора і Рада цілий день видавали публіці виграні на приютській лотереї і самі виграли деякі дурнички* (Л. Укр., V, 1956, 378); *Вдряпнула ногу*

Тала, і з ранки кров біжить,— Нічого, це дурничка! (Забіла, У.. світ, 1960, 63); — *От порядки в цьому домі: свиней не годують, щоб дурничкою прохарчувати,— вусате обличчя обертається за співчуттям до Плачинди* (Стельмах, I, 1962, 112).

На дурни́чку — за чий-небудь рахунок; безплатно або дуже дешево. *Усюди він, проворний молодець, Примазаться уміє на дурничку,— На те вже вдавсь* (Гл., Вибр., 1957, 187); -- *Тут у мене ляльковий театр. На дурничку не показую* (Допч., VI, 1957, 79).

ДУ́РНИ́ЧКИ, *присл., діал.* 1. Даром, без оплати. *А од княгині він раз дістав собі дурнички кілька сажнів дров на паливо та дубових колодок на комору* (Н.-Лев., IV, 1956, 45).

2. Без діла. *Балабуха не сидів дурнички в своїх Хильках* (Н.-Лев., III, 1956, 37).

ДУРНІ́СІНЬКО, *присл., розм.* 1. Даром, ні за що, без оплати.— *Пажала тобі дурнісінько півкопи жита, а ти й добридень не скажеш!* (Н.-Лев., II, 1956, 8); — *Справді світ інший настав,— думала стара,— бо брат з брата дурнісінько гроші цупить, не соромлячись ні людей, ні бога* (Коцюб., I, 1955, 108).

2. Зовсім даремно, без потреби, без причини.— *Ти дурнісінько на мене сердишся. Я молода, люблю товариство,— без його мені важко,— нудьга бере* (Н.-Лев., III, 1956, 101).

ДУРНІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* Ставати дурним (у 1 знач.).— *Дід старий, хіба він що понімає. Старі люди дурні.. Адже і приказка каже: — Голова сивів, чоловік дурніє* (Довж., II, 1959, 45).

ДУРНІ́ШАТИ, аю, аєш, *недок.* Ставати дурнішим (*див.* **дурни́й** 1).— *Чую, що й сама я пилом припадаю -- якось дурнішаю, якось туманію, наче жива у землю входжу...* (Вовчок, I, 1955, 278).

ДУ́РНО, *присл., розм.* 1. Даром, ні за що, без оплати. *Товариство наше мало невеличкий склад книжок, із якого можна було їх набувати або брати дурно для роздачі при нагоді в селі* (Сам., II, 1958, 393); *Хлопчики не їдять дурно партизанського хліба, а всі працюють зв'язківцями* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 77).

2. Даремно, марно. *Не жаль мені доріженьки, Що пилом припала, А жаль мені дівчиноньки, Що дурно пропала* (Укр.. лір. пісні, 1958, 274); // Без використання, без ужитку.— *Гроші дурно лежать, дармують і не дають ніякої користі, ні навіть процентів* (Н.-Лев., III, 1956, 380); *Через літо вони* [чоботи] *дурно стояли, зате взимі ішли або на Аницю, а тоді Йван дома сидів, або на Йвана, а тоді Аниця в хаті лишалася* (Март., Тв., 1954, 44); // Без діла. *Стара й сама годинки не посидить дурно* (Вовчок, I, 1955, 16).

3. Без покарання. *Вже хотіли* [хлопці] *дременути звідти, бо знали, що їм цей годинник не минеться дурно* (Мик., II, 1957, 346).

ДУРНОВЕ́РХИЙ, а, е, *фам.* Те саме, що **дурни́й** 1. *Невгамовна Параска спозаранку розсилала всюди слуг та прислужниць — шукати дурноверхого шляхтича* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 454); [Перша дівчина:] *Цить, дурноверха, почують!.. Либонь іде хтось* (Вас., III, 1960, 201).

ДУРНОГОЛО́ВИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **дурни́й** 1.— *Через якогось дурноголового розбишаку і я маю голодним сидіти? — блимнув очима* [Терентій] *на запечалене округле обличчя дружини* (Стельмах, Хліб.., 1959, 115); *Ольга, зціпивши зуби, тамувала гнів. Що їй до цих дурноголових паненят?* (Кач., II, 1958, 32).

ДУРНОСМІ́Х, а, *ч. і ж., розм.* Той, хто сміється без причини або з найменшого приводу.— *Дурносміх завжди знайде з чого пореготати* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 181).

ДУРНОСМІ́ШКА, и, *ж., розм.* Жін. до **дурносмі́х.** — *Дівчатка у нас теж якісь недоладні.. Оксанка — це просто дурносмішка, усе б тільки сміялася* (Ів., Вел. очі, 1956, 93).

ДУРНУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* 1. Трохи дурний (у 1 знач.). *Улас злиденъ та ледащо: його мати трохи пришелепувата, дурнувата, плаксива та лінива* (Н.-Лев., III, 1956, 334); *Якийсь дурнуватий цуцик із верескливим гавканням накинувся на машину* (Руд., Остання шабля, 1959, 185).

2. Який виражає деяку розумову обмеженість, тупість. *Перед дверима стояв боком зовсім інший, звичайний собі хлопець з звичайним, трохи дурнуватим обличчям* (Ів., Вел. очі, 1956, 46); *Володислав кліпав своїми дурнуватими очима* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 413).

3. Те саме, що **дурни́й** 3. *Дурнуваті вигадки про «страхіття колгоспного життя».. лишалися для Таубенфельда незграбною витівкою* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 57).

ДУРНУВА́ТО, *розм.* Присл. до **дурнува́тий** 2. *Павлушка стояв осторонь і дурнувато осміхався* (Вас., I, 1959, 154); *Вона була б простояла так, дурнувато кліпаючи очима, всі ці п'ятнадцять хвилин, коли б не нова несподіванка* (Смолич, I, 1958, 62).

ДУРНЯ́К, а́, *ч., розм.:* **На дурня́к (на дурняка́)** — за чий-небудь рахунок. *Мав таку він звичку — Жить на дурняка: Ходить, жебракує, По селу ника* (Нех., Казки.., 1958, 35); *Слухають дядьки чудернацьку мову Василіу (де ж це видано, щоб людина відмовлялася випити на дурняк!), похитують головами* (Чаб.. Балкан. весна, 1960, 269).

ДУ́РОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **ду́рка.**— *Бач, дурочко! — ласкаво мовила вона мені* (Мирний, IV, 1955, 345); [Кіндрат Антонович:] *Дурочка ти! Ну і нащо мені чужі молодиці, коли у мене своя є голубочка-сизоперочка?* (Кроп., II, 1958, 248); * У порівн. [Мар'яна:] *Чого ви хочете від мене? Щоб я.. скакала та реготала, як та дурочка?* (Вас., III, 1960, 39).

ДУ́РОЩІ, ів, *мн., розм.* 1. Нерозумні, безглузді вчинки.— *Хлопець ти хороший, кинь дурощі* (Мик., II, 1957, 470); // Позбавлені розумного змісту думки, слова.— *Я вже й сам не тямлю, де в мене тії дурощі беруться,— от наче щось сіпне!* (Л. Укр., III, 1952, 367); — *Хто міг подумати? Син такого батька, а дивись, які дурощі у нього в голові* (Шиян, Баланда, 1957, 214).

◇ **Вибива́ти (ви́бити) ду́рощі з голови́ (з кого-не́будь)** — заставляти кого-небудь позбутися примх, капризів, нерозумних, безглуздих учинків, думок.— *Хоч би хто женився на ній та дурощі з голови трохи вибив* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 137); *Коли граната вибухнула.. Антоніна почала старанно вибивати дурощі з Василика* (Довж., I, 1958, 392).

2. *у знач. присудк. сл.* Не варте уваги. *Те, що парубком там трохи дозволяв собі, це дурощі. Тепер він батько* (Кач., II, 1958, 21); *В думці погодився з Шухновським: це не критика, а дурощі. Але все ж був удар* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 117).

ДУ́РРА, и, *ж.* (*Sorghum durra*). Тропічна однорічна хлібна і кормова рослина, вид сорго.

ДУСТ, у, *ч.* Хімічний препарат у вигляді порошку, що використовується для знищення шкідливих комах. *Особливо добрі результати дав передпосівний обробіток насіння* [конопель] *12-процентним дустом гексахлорану* (Техн. культ., 1956, 161); *В боротьбі з шкідниками застосовували дворазове обпилювання дустом ДДТ* (Колг. Укр., 3, 1959, 40).

ДУ́СЯ, *ч. і ж., розм., рідко.* Уживається перев. при пестливому звертанні до кого-небудь.— *Та встань, мила, та встань, дусю, не лежи* (Чуб., V, 1874, 581);

[Д у ш е ч к а:] *Ромцю, ти ж, дусю, не забувай...* (Вас., III, 1960, 432).

ДУТА́Р, я́, *ч.* Народний щипковий музичний інструмент з двома струнами (поширений у республіках Середньої Азії). *Без угаву співали* [люди] *народних пісень, набожно-мрійно слухали або ж включалися в акомпанемент.. на своєрідних кобзах, дутарях та цяцькованих бубонах* (Ле, Міжгір'я, 1953, 16).

ДУ́ТЕЛЬ, я, *ч.*: ◇ **Ду́теля з'їсти (із'їсти)** — умерти. *Паллант Евандрович наскоком Якраз Гібсона і насів, Шмигнув в висок над правим оком. Гібсон і дутеля із'їв* (Котл., I, 1952, 256); [М и к и т а:] *Я вчадів; а з чаду я можу так зробить, що Семен і дутеля з'їсть* (Кроп., I, 1958, 76).

ДУ́ТИ, дму, дмеш *і* ду́ю, ду́єш; *мин. ч.* дув, дула́, ло́; *мн.* дули́; *наказ. сп.* дми, дмі́м [о], дміть; *недок.* 1. *неперех.* Гнати, нести, рухати струмені повітря; віяти. *Дме сильний, але теплий вітер* (Коцюб., III, 1956, 41); *З моря дув свіжий вечірній вітер* (Донч., IV, 1957, 370); // *безос. З вікна дме (дує).*

2. *неперех., на що, у що.* Випускати з рота сильний струмінь повітря; дмухати. *А в хаті довго і гірко плакала* [Маріка], *дуючи на червоні пучки, що туди позаходили шпари* (Вас., II, 1959, 211); *Іван виймає флояру і дме у неї що має сили* (Коцюб., II, 1955, 322); // Рухати повітря яким-небудь предметом.— *Починає мені памороки забивати. Дзвоню я до того, що при млинку* [який жене свіже повітря], *щоби дув щосили* (Фр., IV, 1950, 14); [Г о р п и н а:] *Дми про мене хоч халявою, та давай швидше самовар* (Н.-Лев., II, 1956, 476); // *перех.* Розтягувати, розширювати що-небудь, наповнюючи повітрям, газом. *То догори ногами ходять* [писачки], *то стовбула перекидаються, то бульбахи дмуть* (Кв.-Осн., II, 1956, 249); * Образно. *Машини дмуть могутні груди* (Сос., Вибр., 1941, 167).

◇ **І (й) у (в) вус не ду́ти** *див.* **ву́са.**

3. *перех., техн.* Виготовляти порожнисті предмети з рідкої скляної маси за допомогою струменя повітря; видувати. *Дути колби.*

4. *неперех., на кого — що, розм.* Бути незадоволеним ким-, чим-небудь; сердитися, ображатися. [Г р и ц ь к о:] *Я б давно її посватав, сказав би твойому* [твоєму] *батькові; та як же ти його скажеш, коли він отак на тебе дме!* (Мирний, V, 1955, 183).

◇ **Ду́ти гу́би** — сердитися на кого-небудь; **Ду́ти гу́бу (мо́рду** *і т. ін.*) — чванитися, гордитися. *Урядники з атаманами Новими чванились шапками, І ратник всякий губу дув* (Котл., I, 1952, 188); *Дме морду, що й граблями носа не дістати!* (Укр.. присл.., 1955, 173).

5. *неперех., розм.* Іти, бігти, їхати.— *Молися за мене, жінко,— промовив він тихо.— Моліться за мене, діти. Бо я... пішов.— Дуй!* (Гончар, III, 1959, 258).

6. *перех. і без додатка, розм.* Пити що-небудь (часто у великій кількості). [М и р о н (*наливає вино у келих.. П'є*)] [Г о р л о в:] *Дивись, а браток сам дує* (Корн., II, 1955, 30).

7. *перех., розм.* Сильно бити.— *Плітьми мене, шельму, дути! Козацькими нагаями пороти!..— скрикнув Довбня* (Мирний, III, 1954, 218).

ДУ́ТИЙ, а, *с.* 1. З порожниною всередині; виготовлений способом дуття. *Як пішла наша Устя гуляти... Дутого золотого намиста накупила* (Барв., Опов.., 1902, 513); // Наповнений повітрям, надутий. *Приїхав* [Гасанчук] *новою тачанкою на гумових дутих колесах* (Гончар. I, 1954, 478).

2. *перен., розм.* Який не відповідає дійсності, навмисне перебільшений. *Роздмуханий успіх, дуті «особливі» п'ятірки не можуть стати чимсь тривалим і постійним* (Донч., V, 1957, 492).

ДУ́ТИК, а, *ч., розм.* 1. Предмет з порожниною усередині, наповненою повітрям; надутий предмет. *Фурман смикнув віжками, рисак рвонув з місця, фаетон аж підкинуло — м'яко, на товстих «дутиках» — і він швидко покотив угору* (Смолич, V, 1959, 129).

2. Людина з повним, пухнатим обличчям. *Кусали її* [бджоли] *і тим робили часом з любенького личенька невіть що: з одного боку глянь — Мелася, її щічки, її вічко, а з другого боку глянь — якийсь дутик...* (Вовчок, I, 1955, 340).

ДУ́ТИСЯ, ду́юся, ду́єшся *і* дму́ся, дме́шся; *мин. ч.* ду́вся, дула́ся, ло́ся; *мн.* дули́ся; *наказ. сп.* дми́ся, дмі́мося, дмі́ться; *недок., розм.* 1. Наповнюватися повітрям; роздуватися, надуватися. *Не слуха Жаба, дметься гірш, Все думає, що стане більш* (Гл., Вибр., 1957, 45); *Подоляк дувся і робив страшні очі* (Гончар, III, 1959, 230); // Підніматися вверх, розтягуватися, розширюватися внаслідок збільшення об'єму. *Плугач оре і в праці рветься, а панське черево отак аж дметься!* (Номис, 1864, № 1144); [М а р т а (*співає..*):] *Із-за хмари дрібен дощик, Аж бульбашки дмуться* (Вас., III, 1960, 105); *Пінаві хвилі Дніпрові дулись І берег високий лизали* (Бор., Тв., 1957, 70).

2. *перен.* Набирати поважного вигляду, триматися зарозуміло, гордовито. *Багатая, губатая, Та все вона дметься, А бідна.. К серцю пригорнеться!* (Нар. лірика, 1956, 214); *Чим начальник дурніший, тим він гордіший, і знай дметься, мов шкураток на вогні* (Кв.-Осн., II, 1956, 178); *Тремтить і дметься, мов на троні, Кривавий Фра́нко, мов павук* (Гірник, Сонце.., 1958, 113).

3. *перен., на кого — що.* Виявляти незадоволення ким-, чим-небудь; сердитися, ображатися. [З а х а р к о:] *Не зачіпай, сину, Степаниди. Її батько й досі на нас дметься!* (Кроп., II, 1958, 154); *Вона чогось почала на мене дутися, а потім стала дружити з іншим хлопцем* (Руд., Вітер.., 1958, 55).

4. *тільки* ду́юся, ду́єшся, *фам.* З азартом, з захопленням грати в яку-небудь гру.— *Ну, як же він там? —Нібито в карти дується на всю* (Головко, II, 1957, 47).

ДУТТЯ́, я́, *с.* 1. Дія за знач. **ду́ти 1**—3. *Зерновий ворох на решеті* [молотарки комбайна] *продувається струменем повітря, створюваним вентилятором. Силу і напрям дуття можна регулювати* (Зерн. комбайни, 1957, 37).

2. *техн.* Подавання повітря, вологи спеціальними машинами, вентиляторами в промислові печі, топки, плавильні агрегати з метою прискорення процесів, які в них проходять. *Металургія Донбасу.. почала здійснювати доменне виробництво на основі застосування гарячого дуття і мінерального палива* (Чорна метал. Укр.., 1957, 22); *Металурги все більше застосовують кисневе дуття при виплавці сталей* (Наука.., 2, 1957, 18).

ДУТТЬОВИ́Й, а́, е́, *техн.* Прикм. до **дуття́** 2. *Для спалювання низькосортного палива.. топки треба устатковувати дуттьовими вентиляторами, які створюють штучну тягу* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 203).

ДУУМВІРА́Т, у, *ч.* У стародавньому Римі — правління двох осіб.

ДУХ, *ч.* 1. *род.* у, *тільки одн.* Психічні здібності, свідомість, мислення. *Досягнення людського духу;* //У матеріалістичній філософії і психології — мислення, свідомість як особлива властивість високоорганізованої матерії, вищий продукт її. *Матеріалізм бере природу за первинне, дух — за вторинне, на перше місце ставить буття, на друге — мислення* (Лепіп, 14, 1949, 83); // В ідеалістичній філософії — немате-

ріальне начало, яке лежить ніби в основі всіх речей і явищ і є первинним щодо матерії. *Абсолютний дух.*

2. *род.* у, *тільки одн.* Внутрішній стан, моральна сила людини, колективу. *Випрямлений, зміцнілий духом, увійшов Начко до редакційного бюро* (Фр., VI, 1951, 258); *В армії ширився снайперський рух, Це гріло солдатів, підносило дух...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 223).

Занепада́ти (занепа́сти, па́дати, упа́сти *і т. ін.*) **ду́хом** — втрачати бадьорість, надію на щось, зневірятися в можливості чого-небудь. *З якогось часу похнюпив* [батько] *голову, примовк, занепав духом* (Збан., Єдина, 1959, 130); — *Не падайте духом,— по-товариському сказав лейтенант до Павла* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 14); **Зво́дити (звести́) дух** *див.* **зво́дити; Набира́тися (набра́тися) ду́ху** — набиратися сміливості, рішучості; наважуватися. *В листах він розповідав усе те, чого не набрався духу сказати у вічі* (Ткач, Жди.., 1959, 9); **Не в ду́сі** — у поганому настрої. *Він* [Врангель] *був у ці дні не в дусі, взивав себе і всіх батраками Антанти* (Гончар, Таврія.., 1957, 635); **Не стає (не ста́не, не вистача́є, не ви́стачить** *і т. ін.*) **ду́ху** — про брак сміливості, рішучості, мужності. *Шкода йому було свого безталанного товариства.. А сказати їм Галину правду — не ставало духу, сили* (Мирний, II, 1954, 253); **Підно́сити (підніма́ти) дух** — надихати, запалювати, підбадьорювати кого-небудь. *Переконання в справедливості війни, усвідомлення необхідності пожертвувати своїм життям для блага своїх братів підносить дух солдатів..* (Ленін, 31, 1951, 111); *Тепер уже не жевріла в душі* [Чіпки] *надія, не піднімала вгору його духу* (Мирний, II, 1954, 154); **У ду́сі** — у доброму настрої. *Чуючи скромні і дрібні жадання робітницькі, він в дусі починав уже сміятися з робітників* (Фр., V, 1951, 435).

3. *род.* у, *тільки одн.* Загальний внутрішній зміст і напрям, основний характер чого-небудь. *Ви боїтесь, що я не піду разом з духом часу, а зостанусь позаду,— не думаю я сього* (Л. Укр., V, 1956, 92); *Творча діяльність наша хай буде пройнята одним духом — духом боротьби за комунізм!* (Вітч., 5, 1956, 15); // Суть, істинний смисл; зміст чого-небудь. *Зоставалося єдино можливим перекладати не букву, а дух першотвору* (Л. Укр., IV, 1954, 273); *Не вловив і не розумів* [І. Франко] *самого духу роману* [«Война и мир»] (Рад. літ-во, 3, 1957, 48); // Який-небудь елемент, що визначає поведінку, характер, напрям думок і т. ін. *Дух охайності, чепуріння опанував її цілком — і вона товклась по цілих днях* (Коцюб., II, 1955, 29); *Більше дід не сказав ні слова, але Костя відтоді почав мучити дух цікавості й якогось неспокою* (Донч., I, 1956, 57).

У ду́сі *чого* — у певному напрямку. *В центрі ідеологічної роботи має стояти виховання трудящих у дусі високої політичної свідомості і комуністичного ставлення до праці* (Резол. XXIII з., 1966, 22); **У цьо́му (тако́му) ж ду́сі** — так само; таке ж саме. *Третій тиждень небо в завірюсі Падав на землю степову. І під небом цим, у цьому ж дусі Третій тиждень, Любко, я живу* (Перв., I, 1958, 169); — *Гей, Шевченко! Марш до канцелярії! Писар Лаврентьєв кличе. Бігом! — Такі виклики взагалі не віщували нічого доброго: або гауптвахту, або позачерговий наряд, або ще щось в такому ж дусі* (Тулуб, В степу.., 1964, 140).

4. *род.* а. За міфологічними і релігійними уявленнями — добра або зла безплотна, надприродна істота, що бере участь у житті природи і людини. *Сухі гіллячки розсунулись тихо, і з лісу вийшов якийсь чоловік.. Се був веселий Чугайстир, добрий лісовий дух* (Коцюб., II, 1955, 348); *Ненці вірили, що їх шамани через священні танці й співи можуть викликати духів, лікувати хворих і передбачати майбутнє* (Іст. СРСР, I, 1956, 64); * У порівн. *Схилилась вона над Іваном Тимофійовичем, як добрий дух* (Гончар, Таврія.., 1957, 178).

Злий (нечи́стий, лихи́й *і т. ін.*) **дух; Дух тьми́** — за релігійними уявленнями — надприродна істота, що втілює в собі зло; сатана, чорт. [Ж і р о н д и с т:] *Якби я вірив у лихого духа, я думав би, що то сам сатана подав мені оту фатальну раду* (Л. Укр., II, 1951, 179); *Забобонному татаринові здавалося, ніби то відьма накликає на нього духів тьми* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 181); **Святи́й дух** — за християнським віровченням — третя особа святої трійці. *Вони нагадали один одному найменшу вину, гріхи проти духа святого* (Коцюб., II, 1955, 305); * У порівн. *Єсть серце єдине, серденько дівоче, Що плаче, сміється, і мре, й оживає, Святим духом серед ночі Понад ним витає* (Шевч., I, 1951, 85).

5. *род.* а, *тільки одн.* За релігійними уявленнями — безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і відрізняє від тварини; душа. *Не нарадується було дух у Олексія, як узяв свою Галочку з монастиря* (Кв.-Осн., II, 1956, 313); *Поки була жива Миколина мати, Нимидора ніби почувала його дух у хаті* (Н.-Лев., II, 1956, 244).

◇ **Ви́пустити дух** (*з заперечн.* не **ду́ху**): а) убити когонебудь. *Лигар ударом макогона Дух випустив із Емфіона І сам навіки зуби стяв* (Котл., I, 1952, 236); б) умерти, загинути. *І все кортить* [Параскіці] *зробити щось лихе, погане. Наприклад: полетіти до Прохіри, сісти на її корову,.. нестись.. в скаженій гонитві, аж поки.. худоба не випустить з себе духу* (Коцюб., I, 1955, 278); **Відда́ти бо́гу дух (ду́ха)** — умерти. *Його жінка віддала богу духа в тій самій хвилі, коли виносили з хати її сердешного Михайлика* (Фр., I, 1955, 138); **Дух ви́йшов (ви́скочив)** *з кого, у кого* — умер, загинув хтось. *Як гепнеться медвідь мій — бух! Тут з нього зараз вийшов дух* (Фр., XIII, 1954, 266); *Я б п'ятьох бояр підняв та об землю вдарив, щоб дух у них вискочив* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 12); **Дух спусти́ти; Пусти́тися ду́ху** — умерти.— *Ой, лишенько... умираю! — скрикнула Явдоха та й дух спустила* (Мирний, II, 1954, 292); *Схватив його за чуб рукою, Меч в серце засадив другою, Волсент і духу тут пустивсь* (Котл., I, 1952, 229); **На духу́**, *заст.*— на сповіді. *Ото, думаю я, піду ж я, одповіюсь та розкажу на духу попові про ті чари* (Н.-Лев., III, 1956, 254); * У порівн. *Мирон смикнув брата за полу: ну, чого признаватися, мов на духу* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 12); **Ні (й) ду́ха** — абсолютно нікого нема, пусто. *Двері порозчиняні, одежа.. порозкидана, скриня одчинена й каганець горить, а в хаті — ні духа* (Вас., I, 1959, 308); **Ні (і) сном ні (і) ду́хом не зна́ти (не ві́дати** *і т. ін.*) — зовсім не знати чого-небудь або про щось. *Він і сном і духом не знає, як воно* [крадене] *опинилось у його кишені...* (Мирний, II, 1954, 159); *Остап ні сном ні духом не відав, яке лихо на нього чигає* (Бурл., О. Вересай, 1959, 76).

6. *род.* у, *тільки одн., розм.* Процес удихання й видихання повітря (перев. в сталих словосполученнях); дихання. *А Стецько й справді мов умирав; дух йому перехопило, горло стиснуло* (Гр., Без хліба, 1958, 52); *Гнат важко переводив дух, підходив до вікна, під котрим спала Настя* (Коцюб., I, 1955, 24); *Вустимко стежить, затаївши дух, за дідовою рукою* (Багмут, Опов., 1959, 11); *Від швидкої їзди дух забило Рубінові* (Сепч., На Бат. горі, 1960, 9).

◇ **У дух** — швидко, миттю. [К и л и н а:] *Якби хто перевесла крутив, то я б у дух сю нивку вижала* (Л. Укр., III, 1952, 235); **Що (скільки) є (було́) ду́ху; З усього (тільки) ду́ху** — з усієї сили, скільки вистачає сили.

А кіт що є духу нявчить (Кв.-Осн., II, 1956, 193); — *Біжу, скільки духу, шпичаки колють у ноги, я падаю, але встаю й ще прудкіше біжу* (Ковінька, Кутя.., 1960, 31); *Ларченко вскочив у санчата та, тільки духу, попер у Піски* (Мирний, II, 1954, 198).

7. *род.* у, *тільки одн., розм.* Те саме, що **повітря.** *Хвилина — і стану я жертвою моря, Без духу поляжу на дні...* (Граб., I, 1959, 58); *Дарку сперли якісь болі під грудьми і вона мусить схопити духу* (Вільде, Б'є восьма, 1945, 169); // Тепле, нагріте повітря. *У хаті тепло: від печі йде дух, розходиться по всіх закутках* (Коцюб., I, 1955, 109); *Світило сонце, теплий дух ішов від асфальту* (Панч, Ерік.., 1950, 51).

◇ **Важки́м ду́хом ди́хати** — неприхильно ставитися до кого-небудь; сердитися. *Знов Пилипиха робилася похмурніша — важким духом стала дихати вона на зятя* (Вовчок, I, 1955, 238); **Одни́м ду́хом ди́хати** — бути пройнятим однаковим настроєм, мати однакові з ким-небудь наміри. *Вони одним духом дишуть. Учора контору обікрадено* (Мирний, IV, 1955, 195).

8. *род.* у, *тільки одн., розм.* Те саме, що **за́пах;** аромат. *Дух свіжої мамалиги приємно полоскотав йому нюх* (Коцюб., I, 1955, 237); *Над Асканією пливе дух розквітлих персидських бузків* (Гончар, Таврія.., 1957, 87); * Образно. *На мене повіяло духом весни* (Н.-Лев., III, 1956, 36).

◇ **Боя́тися ду́ху** *кого* — дуже боятися кого-небудь, відчувати сильний страх перед ким-небудь. *Хоч у душі й проклинали* [учні] *Максима, а проте слухали — духу його боялися...* (Мирний, II, 1954, 129); **І (й) ду́ху нема́ (не зоста́лося, не ста́ло, не чу́ти** *і т. ін.*) — про відсутність кого-небудь, про брак чого-небудь. *Ведуть* [некрутів] *снідати каші з салом, а того сала — і духу нема* (Мирний, II, 1954, 121); *Тим часом Бурко прибіг до липи, шукає, нюхає, порпає — нема ані каменя, ані глини, а ковбаси й духу не чути* (Фр., IV, 1950, 83); **Щоб [і] ду́ху не було́; Щоб [і] дух не пах (не смерді́в)** — настійна вимога до кого-небудь зникнути, перестати бувати десь.— *А вам чого? — батько визвірився на натовп довкола.— Марш! Щоб і духу вашого тут не було!* (Смолич, II, 1958, 59); — *Вон, с[учий] с[ину]! щоб ваш дух не смердів коло мого двору!— кричить Чіпка* [Лушні] *на все горло* (Мирний, II, 1954, 205).

◇ **Да́ти (зада́ти, завдава́ти, завда́ти) ду́ху** *кому* — побити, покарати кого-небудь, заподіяти неприємності комусь. *Низ тут товаришу сказав: — Приляж к землі ти для підслуху, А я задам Рутульцям духу* (Котл., I, 1952, 225); **Ні слу́ху, ні ду́ху** — нема ніякої звістки. *Щонеділі пекла пиріжки з сиром та збирала вершки, а від Савиі ні слуху, ні духу* (Чорн., Пісні.., 1958, 50).

ДУХИ́, ів, *мн.* Спиртовий розчин запашних речовин, що вживається як парфюмерний засіб. *Він швидко поголив геолога і сприснув хорошими, тонкими духами* (Донч., III, 1956, 247).

ДУХІВНИ́К, а́, *ч.* Священик, у якого хто-небудь постійно сповідається. [С и л ь в е с т р:] *Та як ти смів подумати, проклятий, Що я, монах і княжий духівник, З тобою буду чаші вихиляти* (Коч., III, 1956, 69).

ДУХІВНИ́ЦТВО, а, *с., збірн.* Те саме, що **духове́нство.**— *Духівництво, інтелігенція і землевласники, прошу вийти,— звернувся він до сходу* (Багмут, Опов., 1959, 22); *Войовничий атеїст, Грабовський викриває реакційність духівництва, показує, як у погоні за наживою та владою воно продавало інтереси народу* (Ком. Укр., 8, 1964, 75).

ДУХІВНИ́ЦЯ, і, *ж., заст.* Заповіт про спадщину. *Піклуючись за майбутню господарську долю синів, рідний батько перед самісінькою копанкою словесну духівницю дав* (Ковінька, Кутя.., 1960, 25); *Не можна читати без хвилювання духівниці А. Тесленка, залишеної братові* (Рад. літ-во, 11, 1949, 108).

ДУХМЯ́НИЙ, а, е. Який має сильний, приємний запах; ароматний, запашний, пахучий. *Мар'яна зривав духмяну траву...* (Шиян, Гроза.., 1956, 485); *В людських садах розцвітали духмяні груші* (Гур., Новели, 1951, 13); * Образно. *За складками її простенької одежі крилась завидна спокуса духмяної молодості* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 155).

ДУХМЯ́НІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **духмя́ний.** *А молоде лискуче листя березових кіс весняною духмяністю своєю будило в душах такий свіжий подих молодості!* (Вол., Місячне срібло, 1961, 172).

ДУХМЯНІ́ТИ, ію, *недок.* Виділяти сильний, приємний запах; пахнути. *В саду духмяніють нескошені трави* (Забашта, Вибр., 1958, 151); *Духмяніє земля пахощами осені* (Рибак, Помилка.., 1956, 12).

ДУХМЯ́НО. Присл. до **духмя́ний.** *Ліс духмяно пахтів прив'ялою травою* (Коз., Сальвія, 1959, 38); *В косовицю і молоко духмяно віє лісовою ягодою* (Стельмах, Хліб.., 1959, 455).

ДУХОБО́Р *див.* **духобо́ри.**

ДУХОБО́РИ, ів, *мн.* (*одн.* **духобо́р,** а, *ч.;* **духобо́рка,** и, *ж.*). Християнська секта, що заперечує обрядність та догми православної церкви (виникла в Росії у другій половині XVIII ст.). *В Канаді живе близько 20 тис. духоборів, які 1898 р., рятуючись від переслідувань царського уряду за релігійні переконання, переселились сюди з Росії* (Рад. літ-во, 5, 1958, 18).

ДУХОБО́РКА *див.* **духобо́ри.**

ДУХОБО́РСТВО, а, *с.* Релігійний рух духоборів.

ДУХОБО́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **духобо́ри.**

ДУХОВЕ́НСТВО, а, *с., збірн.* Служителі релігійного культу. *На причілку, в холодку, під високими черешнями, були понакривані столи для духовенства та значніших парафіян-господарів* (Н.-Лев., III, 1956, 8).

ДУХО́ВИЙ, а, е, *діал.* Духовний (у 1 знач.). *Товариського, духового життя,.. спільних духових інтересів* [у гімназистів] *майже не було* (Фр., IV, 1950, 242); *Вона належала до тих щасливих, котрі не старіються скоро, на котрих лиці відбивалося однак духове життя* (Коб., I, 1956, 99).

ДУХОВИ́Й, а́, е́. 1. Який приводиться в дію вдуванням струменя повітря (про музичні інструменти). *Дві гармонії, що були привезені разом з духовими інструментами, додавали до цієї дикої какофонії свої хрипучі, жалісні звуки* (Мик., II, 1957, 475).

Духови́й орке́стр; Духова́ му́зика — оркестр, що складається з духових інструментів. *Опівдні десь неподалеку заграв духовий оркестр* (Збан., Єдина, 1959, 211); *А там* [біля клубу] *уже світло й народ прибува, І весело музика гра духова* (Мур., Лірика, 1954, 32).

2. Який діє за допомогою нагрітого повітря. *Матеріал, зібраний в багатьох селах різних районів* [Закарпаття], *показує, що духова піч — це глинобитна споруда у вигляді квадрата або прямокутника* (Матеріали з етногр.., 1956, 96); *В практиці все частіше роблять у плитах духові шафи* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 45).

ДУХОВИ́ТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **духмя́ний.** *Яблуко було духовите і ніжне, воно ховало в собі присмак щедрої осені* (Коп., Тв., 1955, 260).

ДУХО́ВКА, и, *ж.* Залізний ящик, перев. вставлений у плиту, в якому готують їжу нагрітим повітрям. *Іван широко пішов на кухню, узяв з духовки теплий чай* (Собко, Звич. життя, 1957, 92); *На бляшаних дверцятах духовки сохли онучі гостя* (Руд., Остання шабля, 1959, 42)

ДУХО́ВНИЙ, а, е. 1. Зв'язаний з внутрішнім психічним життям людини, моральним світом її. [О р е с т:] *Окрім того, для літературної роботи треба духовної рівноваги* (Л. Укр., II, 1951, 52); *Невтомне піклування партії про виховання радянського народу привело до докорінної зміни його духовного обличчя* (Ком. Укр., 11, 1959, 35); // Зв'язаний з спільністю ідей, поглядів, прагнень і т. ін. *Народи наші* [український, російський і білоруський] *бували адміністративно розрізнені, але ніколи, ні за яких обставин не втрачали вони свідомості своєї духовної спільності* (Рильський, III, 1956, 16); // *розм.* Нематеріальний, нетілесний. — *За духовним хлібом нам нічого їздить в Європу!* — *обізвалась одна лиса голова* (Н.-Лев., 1, 1956, 564); *Творцем усіх матеріальних і духовних цінностей на землі є трудящий народ* (Вол., Сади.., 1950, 185).

2. Стос. до релігії, церкви, належний їм; протилежне с в і т с ь к и й. *Графиня відповіла, що в бібліотеці таких духовних книжок нема, там усе світські* (Донч., III, 1956, 47); // Який готує служителів культу; який відає, управляє церковними справами.— *Тепер студенти з духовних академій чомусь вже не йдуть у ченці* (Н.-Лев., III, 1956, 368); *Ні мати,.. ні тим більше батько — добросовісний чиновник духовної консисторії, не змогли.. пояснити дочці, що ж таке людське щастя* (Ле, Міжгір'я, 1953, 22); // Який є служителем релігійного культу.— *Адже ж я черничка, духовна особа, така сама, як і піп* (Фр., IV, 1950, 80); *Наставник духовний наставно пощупав грішну курятину: чи хватить на суп дванадцяти апостолам* (Ковінька, Кутя.., 1960, 5); // Який належить, присвоюється і т. ін. служителям церкви. *Обидва* [женихи] *були кандидатами духовного сану, та не одного були походження* (Кобр., Вибр., 1954, 7); // *у знач. ім.* **духо́вні,** них, *мн., розм.* Служителі релігійного культу. *Я бачив духовних, що прилюдно обурювалися на кождого, хто посмів хоч несмілим слівцем осудити їх хиби* (Фр., IV, 1950, 323); *Він знав, що в Терлецького не бувають духовні, а тільки панки* (Н.-Лев., III, 1956, 57).

3. *у знач. ім.* **духо́вна,** ної, *ж., заст.* Те саме, що **духівни́ця.** [З а х а р к о:] *Чи дома ж то старшина? Піду та й скажу, нехай пише духовну!..* (Кроп., II, 1958, 166).

ДУХО́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **духо́вний** 1. *Бодай не найважливішим завданням сучасного літературознавства є виявлення невичерпних скарбів духовності, людяності світової літератури* (Рад. літ-во, 4, 1968, 14).

ДУХО́ВНО. Присл. до **духо́вний** 1. *Перетворюючи природу, вони* [люди] *самі вже змінились, облагородились, виросли духовно* (Довж., II, 1959, 169); *Поет* [А. Міцкевич] *зблизився з майбутніми декабристами, він духовно поріднився з Пушкіним* (Рильський, III, 1956, 182).

ДУ́ХОМ, *присл., розм.* 1. За одним заходом, за один раз, без передишки. *Становий трохи промовчав, потім духом вимчав* [випив] *цілу склянку міцного та солодкого чаю з ромом* (Мирний, IV, 1955, 349).

2. Дуже швидко, миттю. *Хорт, зачувши голос господаря, зірвався і духом наздогнав прудкого коня* (Фр., XVI, 1955, 16);— *Я тебе духом перехоплю човном на той бік, а там чагарником, полем — та й вийдеш на шлях* (Коцюб., I, 1955, 337).

Одни́м (єди́ним) ду́хом: а) без передишки. *Прибігши додому, він зараз же написав одним духом замітку на цілі два газетні стовпчики* (Сам., II, 1958, 311); б) дуже швидко, миттю. — *Позичте, дядю, свердлика, ми тільки дірочки прокрутимо у рамці, і я одним духом назад його вам принесу...* (Кучер, Прощай.., 1957, 349).

ДУХОПЕ́Л, а, *ч., розм.* Те саме, що **духопе́лик.** *Гірко, неутішно ревла Солоха на всю хату, тяжко лементувала надворі, тікаючи од матерніх духопелів* (Мирний, I, 1954, 61).

Дава́ти (да́ти) духопе́лів (духопе́ла)—те саме, що **Дава́ти (да́ти) духопе́ликів (духопе́лика)** (*див.* **духопе́лик).**

ДУХОПЕ́ЛИК, а, *ч., розм.* Удар кулаком; тумак. *Кума раз по раз садила кулаком у спину. Колісник мов не чув тих духопеликів — співав* (Мирний, III, 1954, 92).

Дава́ти (да́ти) духопе́ликів (духопе́лика)—сильно бити.

ДУХОПЕ́ЛИТИ, лю, лиш, *недок., перех. і без додатка, розм.* Сильно бити. *Онуки понатягували на руки здоровенні й чорні, як горшки, рукавиці, і духопелять один одного у пику!* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 165).

ДУХО́ТА, хо́ти, *ж.* Висока температура повітря, насиченого випаром. *Місто було повите спекою і духотою* (Досв., Вибр., 1959, 15); *Сонце ще не пекло, але вже почувалась духота, і повітря від того здавалось густим, мов пара* (Гур., Життя.., 1954, 327); *Денна духота знімалася догори, поступаючись перед свіжим подувом вечірнього вітерця* (Ле, Наливайко, 1957, 150); // Важке, затхле, несвіже повітря, що утруднює дихання; задуха. *Сто метрів під землею в глибині десятиметрової штольні, в духоті.. працює робітник* (Фр., IV, 1950, 24); *Після духоти й чаду в ресторані нічне повітря видалось Тасі не тільки свіжим, а просто цілющим* (Дмит., Розлука, 1957, 43).

ДУЧА́ЙКА, и, *ж., діал.* Те саме, що **ду́чка.** *До дучайки, звідкіля тече Волога свіжа і солодка, прудко Сповзаються мурашки* (Рильський, I, 1956, 452).

ДУ́ЧЕЧКА, и, *ж., діал.* Зменш. до **ду́чка.**

ДУ́ЧКА, и, *ж., діал.* Ямка. *Василь і Грицько з добрими ломаками стояли у дучках, Івась з невеличким дубцем туряв свинку* (Мирний, IV, 1955, 73); *Загуркотів грім, і крупні краплі дощу, як кулі, сипнули в порох, залишаючи в ньому темні дучки* (Панч, III, 1956, 163).

ДУШ, у, *ч.* 1. Пристосування для обливання тіла водяними струминками. *Кожні дві кімнати мали свій душ, свою ванну* (Руд., Вітер.., 1958, 107); *При роботі, зв'язаній із забрудненням тіла, необхідно митися в лазні або під душем щодня* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 20).

2. Водолікувальна або гігієнічна процедура, при якій водяний струмінь діє на тіло людини. [Н і н а:] *Спробуйте душ Шарко. Як у вас з кров'яним тиском?* (Коч., II, 1956, 273); *Після напруженої роботи на комбайновому агрегаті у спеку приємно прийняти холодний душ* (Колг. Укр., 8, 1956, 11); * У порівн. *Як холодний душ, ці слова протверезили одразу Віктора* (Головко, I, 1957, 456).

ДУША́, і, *ж.* 1. Внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями. *Чужа душа — темний ліс* (Укр.. присл.., 1955, 265); *Оксані стало на душі трошки веселіше* (Кв.-Осн., II, 1956, 458); *В дитячій душі Франка зродилась вічна вражда проти усякої неволі та тиранства* (Коцюб., III, 1956, 27); // За релігійними уявленнями — безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини. [М а р у с я:] *Тіло вмре, а душа ніколи не вмирає* (Мирний, V, 1955, 95); *Вони* [релігія й ідеалізм] *розглядають її* [людину] *як істоту, що складається з двох відокремлених і прямо протилежних начал: плоті і душі* (Наука.., 8, 1959, 45); * Образно. *У вірша є жива душа і тіло, Своє обличчя, навіть певна стать* (Воронько, Тепло.., 1959, 182); * У порівн.— *Добре тобі казати, як у тебе повна хата дівок, а у мене одна, як душа* (Коцюб., II, 1955, 14).

◇ **Відвóдити (відвести́, одвóдити, одвести́) дýшу:** а) ділитися своїми переживаннями, думками. *Хотілося* [Рідкодубові] *з ким-небудь одвести душу, поговорити по-товариському, порадитись* (Кир., Вибр., 1960, 196); б) задовольняти яке-небудь сильне бажання. *Коломієць був завзятий курець, і Ярошенко відводив душу, посмоктуючи свою люлечку* (Речм., Весн. грози, 1961, 64); *Хотілося вхопити отут у темряві горло ворога й мовчки, щоб не заважали свідки, відвести душу* (Ле, Міжгір'я, 1953, 539); **Віддавáти (віддáти) бóгові (бóгу) дýшу** *див.* **віддавáти.**

2. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі. *Доброї душі дівчина, а от з пантелику збилася та й гине* (Мирний, V, 1955, 211); *Гончар сильний в повісті «Земля гуде» любовним, поетичним, проникливим зображенням хороших, красивих душею радянських людей* (Про багатство л-ри, 1959, 184); // Людина як носій тих чи інших рис, якостей. *На грудях* [мерця] *тихо бряжчали мідяні гроші, скинуті добрими душами на перевіз* (Коцюб., II, 1955, 355); *Командир Матте.. підійшов до* [вбитих] *розвідників. Нічого не відбилось на його обличчі. Це була залізна душа* (Ю. Янов., I, 1958, 115); // Почуття, натхнення, енергія. *Сей же, як до чого став,— і очей не зведе, і думки ні на що не зверне,— уся душа його в роботі* (Вовчок, I, 1955, 275); *Скільки душі вклав Тарас у цю справу* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 334); // Про людину з прекрасними рисами характеру.— *А як дізнається капітан? — запитав Тюрін.— Це ж обман командира!.. — ..Він — душа-чоловік! — заспокоїв Григорій* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 37).

◇ **Вкладáти (вклáсти) дýшу** *див.* **вкладáти; Зворýшувати (зворушúти) дýшу** *див.* **зворýшувати.**

3. *розм.* Про людину (найчастіше при визначенні кількості). *За комірне й харчування будемо платити йому за добу з душі.. по п'ять карбованців* (Досв., Вибр., 1959, 43); *По виробництву чавуну, сталі, прокату і залізної руди на душу населення наша республіка вже випередила всі європейські капіталістичні країни* (Наука.., 12, 1957, 2).

△ **Ревізька душá,** *іст.*— особа, занесена в список для нарахування подушної податі. *Казна наділила казенним селянам по п'ять десятин на ревізьку душу, а пан віддав тільки три з половиною* (Стельмах, Хліб.., 1959, 206).

◇ **Зáяча душá** — боязка, полохлива людина. *Нічого, крім презирства, в неї до цих паненят нема, всі вони заячі душі* (Кач., II, 1958, 33); **Ні (й) душí** — абсолютно нікого; пусто. *Зв'язковий.. підвівся й поглянув навкруги. Ніде ні душі, майдан порожній* (Ю. Янов., IV, 1959, 174); **Однúм-однá** (**самá**) **душéю** — без нікого, абсолютно одна. *Задумалась.., як вона сама собі, одним-одна душею, буде повертаться у такому великому городі меж* [між] *панами* (Кв.-Осн., II, 1956, 281); *Занедужала Галя... Лежала собі сама душею* (Вовчок, I, 1955, 154); **Проклятá (чóртова, ірóдова, анáхтемська** *і т. ін.*) **душá** — лайливі вирази. *Він стискував зуби.— Прокляті душі!.. на вас трохи такої муки, трохи каторги...* (Мирний, II, 1954, 199); — *Дійсно, стоять* [німці]. *От, чортові душі,— махають зупинитися* (Ю. Янов., I, 1958, 280); **Стоя́ти над душéю** — надокучати присутністю, невідступним переслідуванням і т. ін. *Тут же вона.. зітхнула — одійшла; ніхто над її душею не стояв* (Григ., Вибр., 1959, 123); **Чорнúльна душá:** а) (*заст., жарт.*) канцелярський чиновник, працівник канцелярії. [Ковшик:] *Де мій секретар? Де мій бюрократ? (Побачила в саду Кандибу.) Іди сюди, чорнильна твоя душа...* (Корн., II, 1955, 207); б) (*у кого, зневажл.*) **той, хто виявляє інтерес лише до канцелярських, бюрократичних справ.** *І тим, в кого зачерствіла Чорнильна душа, Хлюпни, поете, піснею І шумом комиша* (Забашта, Калин. кетяг, 1956, 7).

4. *перен., чого.* Саме основне в чому-небудь, суть чогось; // Центральна фігура чого-небудь. *Він сидів між господинею й господарем як сам не свій,.. без того дотепу, який робив його звичайно душею товариства* (Фр., VII, 1951, 340); *Душею фільму* [«Щорс»], *сповненого революційного вогню і пристрасті, є український народ, що бореться* (Укр. кіномист., II, 1959, 136).

5. *розм.* Заглибина в нижній передній частині шиї. *Вирядиться* [Маруся] *у бавву червону юпку, застебнеться під саму душу, щоб нічогісінько не видно було* (Кв.-Осн., II, 1956, 26); *Довге намисто червоніло на довгій шиї, на душі блищав великий срібний дукач* (Мирний, III, 1954, 176).

◇ **Без душí,** *заст.:* а) дуже сильно, до нестями. [Виборний:] *Наталка без душі його любить, через його всім женихам одказує* (Котл., II, 1953, 14); б) мертвий. *Зразу ж біля діброви побачив Микула трьох турків на землі: два з них лежали вже без душі, один ще стогнав* (Мак., Вибр., 1956, 568); **Брáти за дýшу** *див.* **брáти; В душí похолóнуло (похолóло)** *у кого* — сильне хвилювання, страх охопили кого-небудь. *Як сказала вона це — в мене в душі похололо* (Н.-Лев., III, 1956, 267); **Віддавáти (віддáти) дýшу (життя́)** *за кого — що див.* **віддавáти; Віддавáти (віддáти) дýшу (сéрце)** *кому див.* **віддавáти; Від (од) [усієї] душí** — щиро. — *Дуже мене тішить од душі.., що Ви вже сидите.. і краще себе почуваєте* (Коцюб., III, 1956, 447); **Влáзити (влíзти) в дýшу** *див.* **влáзити; В однý дýшу** — настійливо, наполегливо. — *Там твоя дівчинка вимагає,— згадує хазяйка,— в одну душу попали їй одежу, в якій ви прибули!* (Ю. Янов., IV, 1959, 210); **До глибинú душí** *див.* **глибинá; [Не] до (по) душí** — [не] подобатися. *Якась дурна делікатність причепиться часом і не можеш одмовитися зробити те, що не по душі* (Коцюб., III, 1956, 152); *Ярославі переїзди й мандрівки були дуже по душі* (Дмит., Розлука, 1957, 164); **До (по) душí припадáти (припáсти, прийти́, прийти́ся** *і т. ін.*) — подобатися.— *Раз чув, як ти комусь читала вголос мою повість..— так можна читати тільки те, що до душі припадає* (Л. Укр., III, 1952, 688); *Комплексне змагання припало до душі людям* (Руд., Вітер.., 1958, 336); **Душá в дýшу:** а) у повній згоді, дружно. [Степан:] *Ким я був у колгоспі? Про мене йшла слава і жили з тобою душа в душу, а тепер, виходить, ти наді мною начальство* (Корн., II, 1955, 117); б) відверто, щиро. *Під час практичних занять десь в степу чи на дослідних ділянках можна було поговорити* [з учителями] *про все одверто, душа в душу* (Гончар, Таврія.., 1957, 53); **Дýшу вивертáти** *див.* **вивертáти; Душéю і тíлом** — повністю, цілком. *Душею і тілом був* [Глухенький] *відданий артілі* (Гончар, Новели, 1954, 139); **Душéю наложúти (наклáсти)** — загинути, умерти.— *А тепер ще плентайся до Гудзя!..— сердився Грицько.— Душею наложиш через їх, проклятих!..* (Мирний, III, 1954, 13); **Душá не лежúть** *до кого — чого* — немає прихильності до кого-, чого-небудь; не подобається хто-, що-небудь.— *У Валентини до цього душа не лежить,— без найменшого жалю в голосі промовив Федір* (Руд., Вітер.., 1958, 141); **Душá не на мíсці** — охопило почуття тривоги, сильного занепокоєння. *Іде Федір за паном у двері — серце тремтить, душа не на місці* (Мирний, IV, 1955, 225); **Душí не чýти** *в кому* — дуже любити, жаліти кого-небудь. *Уляна душі в йому не чула, куди сама йшла і його за собою вела* (Мирний, I, 1954, 300); **Дýшу прокáсити** *див.* **прокáсити; Дýшу рве (огортáє, облягáє, гнітúть** *і т. ін.*) — хто-небудь дуже пе-

реживає; кого-небудь охоплюють сильні почуття туги, нудьги, тривоги і т. ін. *І вдень мені в очах стоїть той гість дивний, А душу рве й гнітить нескінчена розмова...* (Л. Укр., I, 1951, 124); *Чується туга невимовна, та туга, що огортає самотню душу серед пустині німої...* (Мирний, III, 1954, 196); **Душа́ [аж] у п'ятах (у п'ятках); Душа́ у (під) п'яти хова́ється (заглядає́** *і т. ін.*) — страшно кому-небудь, лякається раптом хтось. *Як замахнеться було мати, так у мене душа аж у п'ятах* (Вишня, I, 1956, 8); *Раз канчуком вчеше* [пан] *— до печінки дійме, а голосом крикне — душа з ляку аж.. під п'яти ховається* (Мирний, IV, 1955, 220); **Душе́ю чу́ти** — відчувати. [Л и ц а р:] *Шкода! Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила, тільки чую, душею чую — їм не відрости* (Л. Укр., II, 1951, 217); **Заглядá (заглянути) в ду́шу** *див.* **заглядá; Закропи́ти ду́шу** *див.* **закропи́ти; Западá (запáсти) в ду́шу** *див.* **западá; Звеселя́ти (звесели́ти) ду́шу** *див.* **звеселя́ти; З відкри́тою душе́ю** — щиро, з радістю. *Вони зустрічали нас з відкритою душею, з осміхненим лицем* (Минко, Намасте.., 1957, 78); **Звіря́ти (зві́рити) ду́шу** *див.* **звіря́ти; З дорого́ю (ра́дою) душе́ю** — з задоволенням, з приємністю. *Щодо об'єму томиків, то справу цю з дорогою душею полишаю Вам* (Коцюб., III, 1955, 205); **З душе́ю втекти́ (ви́рватися** *і т. ін.*) — залишитися живим. *От гостював,— насилу з душею вирвався!* (Укр.. присл.., 1955, 225); **З (від) душі́** — дуже щиро, від усього серця. *Чорнявую з душі люблю, На біляву залицяюся, А з рудою-препоганою Хіба піду розпрощаюся!* (Укр.. лір. пісні, 1958, 211); *Андрій Іванов підійшов до студентки Драгомирецької і від душі потис їй руку* (Смолич, Мир.., 1958, 58); **З душі́ ве́рне** *див.* **верну́ти** [1]; **Криви́ти душе́ю** — бути нещирим, лицемірити. *У листах до Марини писав* [Андрій] *чисту правду, бо взагалі кривити душею не вмів* (Дмит., Наречена, 1959, 156); **Лі́зти в ду́шу** *див.* **лі́зти; Ма́ти (зоставáтися, бу́ти) за душе́ю** — мати якунебудь власність, кошти і т. ін.— *Чи має що за душею її батько?* (II.-Лев., II, 1956, 315); **Не йде на ду́шу** — не хочеться їсти, робити що-небудь. *Зранку Василь пішов у школу, жде — не дождеться його Параска; їжа їй не йде на душу* (Мирний, IV, 1955, 116); *Видно було, що погода гнітить його і робота не йде на душу* (Коз., Сальвія, 1959, 103); **Не ма́ти за душе́ю** — не мати нічого, ніякої власності, коштів. *Помітивши до себе увагу, старий скупо посміхнувся: — То й гроша не має за душею, а тепер двадцятип'ятитисячником став* (Панч, Синів.., 1959, 6); **Ні за ца́пову (пу́хлу) ду́шу** — даром, марно; ні за що.— *Найдужчі у світі — ви? Невже ні за цапову душу Вам* [до мишей] *тура віддать свого мушу?* (Нех., Казки.., 1958, 96);— *Ну, думаю, пропадеш ти, Панасе, ні за цапову душу* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 8); [З а л і т а й к о:] *Ех і становище. Гірше за губернаторське.. Погибну я ні за пухлу душу* (Мик., I, 1957, 292); **Плюва́ти (наплюва́ти) в ду́шу** — ображати кого-небудь, торкаючись найдорожчого, заповітного.— *Так, але за що він мені наплював у душу? — пригадав він розмову з Кузем* (Тют., Вир, 1964, 32); **По душі́ де́рти** *див.* **де́рти; Скі́льки душа́ забажа́є (захо́че** *і т. ін.*) — досхочу, вволю; без обмеження; **Чого́ душа́ забажа́є (захо́че, запра́гне** *і т. ін.*) — хто-небудь має можливість задовольнити всі бажання і прагнення, хто-небудь не має обмежень ні в чому. *Живе Федір у дворі, як у бога за пазухою. Все йому є, чого душа забажає* (Мирний, IV, 1955, 230); *Все, чого душа запрагне, Я створю в одну хвилину* (Л. Укр., I, 1951, 368).

ДУШЕ́ВНИЙ, а, е. 1. Зв'язаний з внутрішнім психічним світом людини, її настроями, переживаннями та почуттями. *Певне, друга частина* [перекладу] *вийде ще гірше, бо я стратила душевну рівновагу* (Л. Укр., V, 1956, 168); *В Ганни були свої душевні турботи* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 37); // Який викликає приємні почуття, приємно вражає. [Я р и н а:] *Ох, як я люблю душевні пісні* (Корн., II, 1955, 101); *Почула, що чергує Артем Громов, і одразу її голос пом'якшав, помолодів, таким душевним став* (Кучер, Чорноморці, 1956, 28).

△ **Душе́вні хворо́би** — хвороби, викликані розладнанням психічної діяльності людини. [Л і к а р:] *По статистиці так виходить, що між одруженими людьми менше буває нервових і душевних хвороб* (Л. Укр., II, 1951, 49).

2. Щирий, відвертий, сердечний. *З командиром дивізії вони були душевні друзі* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 305); *І в мозолях рука його уперта Шукає, клеїть сірого конверта З листом душевним, писаним вночі* (Мал., I, 1956, 186); // Добрий, чулий (про людину). *Наш капітан Василь Петрович Білик Був простий і душевний чоловік* (Мур., Їдуть.., 1951, 179).

ДУШЕ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **душе́вний** 2. *Прийшов лист від Евеліни. Від нього віяло душевністю* (Рибак, Помилка.., 1940, 293); *А дідусь.. ласкаво вуркотів, все вихваляючи його, мовляв, оце чоловік, одразу видать, що душевність має* (Баш, Надія, 1960, 222).

ДУШЕ́ВНО. Присл. до **душе́вний.** *Успокоївся душевно пан-отець* (Март., Тв., 1954, 235); [М о р ж:] *Гарно грає, душевно...* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 10); — *Здрастуй, тихе місто, світлий Новоград,— Так душевно мовив товариш Опанас* (Мал., Звенигора, 1959, 16).

ДУШЕВНОХВО́РИЙ, а, е. З розладнаною психічною діяльністю. *Душевнохвора людина;* // *у знач. ім.* **душевнохво́рі,** рих, *мн.* Люди з розладнаною психічною діяльністю.

ДУШЕНИ́НА, и, *ж.* М'ясо, приготовлене обжарюванням та тривалим тушкуванням. *Серед страв із складною комбінованою тепловою обробкою слід відзначити крученики, завиванці, душенину з нирками та ін.* (Укр. страви, 1957, 131); *Там парували й шкварчали січеники та крученики, і душенина.., і галушки з телячої печінки* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 189); * У порівн. *Груші побились, потовклись та напустили такого соку, що лист твій та.. книжки як душенина упріли в тому сокові* (Коцюб., III, 1956, 137).

ДУ́ШЕНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **душа́** 1—3, 5. *Козачка поладила й погодила усе так, як бажалося її душеньці, як жадалося її сердечку* (Вовчок, I, 1955, 322); *Вона.. знала, наприклад, що коли падає з неба зірка, то це закотилась чиясь душенька на землі* (Донч., III, 1956, 24).

ДУ́ШЕУБО́ГИЙ, а, е, *рідко.* З убогою, мізерною душею. *Брати його, ученики, Нетвердії, душеубогі, Катам на муку не дались, Сховались, потім розійшлись* (Шевч., II, 1953, 322).

ДУ́ШЕЧКА, и, *ж.* Пестл. до **душа́** 1—3, 5. *Я до неї кинулась, перехрестила. Воно зітхнуло разочок, і душечка її одлетіла...* (Вовчок, I, 1955, 269); *Якби оце мені вмерти тут у малині. Хай тоді шукають, хай жаліють, який я був ловкий хлопчик, свята душечка* (Довж., II, 1959, 16); *Ліс більшає, густішає. По дорозі — ні лялечки, ні душечки* (Коцюб., III, 1956, 136); //*розм.* Уживається при пестливому звертанні до жінок. *Далі дівчата, буцімто жартуючи, і заспівали: Та ти, душечко, наша Мар'єчко!* (Кв.-Осн., II, 1956, 76); — *Жінко-душечко! Приголуб мене, щебетушечко!* (Рудан., Тв., 1956, 65).

ДУШИ́ТЕЛЬ, я, *ч.* Той, хто пригноблює, пригнічує, придушує кого-, що-небудь.— *Він мені розказував про царського міністра Столипіна.— Це про того народного душителя, що всю країну шибеницями вкрив?* (Шиян,

Гроза.., 1956, 509); *Коцюбинський пише ряд новел, в яких картає панів-лібералів, куркулів та попів і показує їх як душителів революції* (Іст. укр. літ., І, 1954, 649); // *перен.* Те, що заважає чому-небудь розвиватися, рости, прогресувати. *Ленін заплямував американський імперіалізм як ката і душителя російської свободи, як жандарма народів Європи* (Біогр. Леніна, 1955, 210); *Ватікан на протязі всього свого існування був організатором найтяжчих соціальних злочинів проти людства,.. душителем науки* (Іст. укр. літ., II, 1956, 208).

ДУШИ́ТЕЛЬКА, и, *ж.* Жін. до **души́тель.**

ДУШИ́ТИ, душу́, ду́шиш, *недок., перех. і без додатка.* 1. Умертвляти кого-небудь, здавлюючи горло і насильно припиняючи дихання. *Хвилювався дорогою Семен.— Піду і задушу його, як гадину!.. Але душити було нікого... Семен не застав брата дома* (Коцюб., І, 1955, 127); *Козак Мусій Половець збив свого супротивника з ніг, повалив на землю і почав душити* (Довж., І, 1958, 233); * У порівн. *Батько репетує страшно, хрипло й надсадно, немовби його хтось душить* (Смолич, II, 1958, 16); // Спричиняти фізичний біль, незручність здавлюванням, натискуванням. *Під пахвою держить гуску, а пальцями душить її за ніс, мабуть, щоб не кричала* (Н.-Лев., III, 1956, 268); *Лежати було легко, тіло розм'якло, тільки маузер душив під груди* (Кучер, Чорноморці, 1956, 167); // Налягати, натискувати на кого-небудь або один на одного. [К о г у т:] *А на мосту... людей і підвід — цілий ярмарок! Кричать, товпляться, душать один одного* (Мокр., П'єси, 1959, 134); * У порівн. *Для неї все здавалось, що в хаті чогось тісно, неначе її душать стіни, душить стеля* (Н.-Лев., II, 1956, 292).

Души́ти в обі́ймах *кого* — міцно, гаряче обнімати кого-небудь. *Коли мати почала душити його в своїх обіймах, згадав* [Доря] *одразу, що се його день* (Коцюб., II, 1955, 373).

2. Фізично знищувати кого-, що-небудь.— *Душать її* [сарану], *знищують там, де застануть* (Петльов., Хотинці, 1949, 173); * Образно. *Голод душить їх* [жінок], *а вони не здаються* (Кучер, Чорноморці, 1956, 559).

3. *перен.* Жорстоко пригноблювати, придушувати кого-небудь. *Казарма в Росії була часто-густо гірша від усякої тюрми; ніде так не душили і не гнобили особи, як у казармі..* (Ленін, 10, 1949, 36); *Вони* [Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка] *жили й творили в той час, коли самодержавство душило народ, тримало його в темряві без шкіл* (Мал., Думки.., 1959, 21); // Заважати розвиткові, ростові, прогресуванню чого-небудь. *Царський уряд душив національну культуру українського народу* (Рад. Укр., 25.I 1948, 4); *Писарєв викриває надзвичайно реакційну роль католицької релігії, яка душила усе живе в науці і житті* (Наука.., 12, 1958, 51).

4. Неприємно діяти на органи дихання, ускладнювати процес дихання. *Бряжчала посуда, шкварчав шашлик, душив усіх пил* (Коцюб., II, 1955, 125); *Дарма, що дим задухою тебе душить,— все це ніщо, коли рядом з тобою зірками сяють крізь дим дівочі закохані оченята...* (Гончар, Маша.., 1959, 6); // Підступати до горла, не давати можливості вільно дихати (про кашель, сміх і т. ін.). *Уткне* [Мотря] *ниць у подушку своє лице,— кашель підступить під горло, лоскоче, душить...* (Мирний, II, 1954, 211); *Сашко ледве стримувався, його душив сміх* (Донч., II, 1956, 431); // *безос. А мене наче душить у хаті — тільки дихаю, як вирвуся у пущу* (Вовчок, VI, 1956, 337); — *Пити!..— простогнав Горленко.— Важко мені... душить...* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 40); // *перен., розм.* Не давати можливості проявлятися, затримувати в собі, затамовувати. *Молив* [Олексій], *щоб вона виплакала своє горе.., щоб не душила своєї журби* (Кв.-Осн., II, 1956, 357); *Вона не пам'ятає, скільки, душачи ридання, простояла над Григорієм* (Стельмах, Кров людська.., І, 1957, 261); // *перен.* Діяти гнітюче, створювати важкий настрій, мучити. *Щось важке лягає на серці і душить його, як те каміння* (Н.-Лев., II, 1956, 383); *Її душило велике лихо* (Коцюб., І, 1955, 273); *Ночами його душили кошмари* (Мик., II, 1957, 496).

5. *перен., розм.* Надмірно берегти, приховувати щонебудь. *Батьки в поповичів народ все скупенький, що душать копійчину* (Свидн., Люборацькі, 1955, 94).

ДУШИ́ТИСЯ, душу́ся, ду́шишся, *недок.* 1. Умертвляти себе, здавлюючи горло і насильно припиняючи дихання.

2. Задихатися від нестачі повітря, диму, задушливого газу і т. ін. *Хтось вхопив мою голову і мокрою ганчіркою забив уста. Я душився, стогнав, кидався на всі боки* (Ірчан, І, 1958, 301); *Як душитись в продимленій теплушці чи в прокуреному вокзалі, хіба не краще пройтись по незнайомому місту!* (Головко, II, 1957, 534); // Втрачати можливість вільно дихати від кашлю, сміху і т. ін. *Я в «ослячій» лавці, обік покараного товариша, душився від плачу* (Фр., IV, 1950, 231); *Вихованки душились зо сміху, не сміючи пирснути, щоб не викликати лютого гніву матушки* (Донч., III, 1956, 22).

3. Налягати, натискувати один на одного. *В сінях юрба, душачись до млості, дала панам широку дорогу* (Л. Укр., III, 1952, 673); *Усі старалися серед натовпу зробити собі якнайбільше місця, незважаючи, що другі душилися, попихаючи один другого* (Кобр., Вибр., 1954, 41); *Вони* [рослини] *лізли одна на одну, переплітались, душились, дерлись на хлів* (Довж., II, 1959, 10); // *перен.* Жити, працювати в тісному приміщенні, в тісноті. *Наробили якихось перегородок, помежували людей та й душаться у тих тісних суточках* (Мирний, III, 1954, 247).

4. Пас. до **души́ти** 2, 3.

ДУШИ́ЦЯ, і, *ж., зневажл.* Те саме, що **душа́** 1, 2. *Він зібрав всі сили, всю рішучість, на яку спроможна була його мізерна душиця* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 267).

ДУШІ́ТИ, ши́ть, *розм.* Те саме, що **на́хнути.**— *Чого се, чоловіче,.. так од тебе чортом душить?* (Стор., І, 1957, 95); *Зеленим соком душіли трави, в які причепурилися горбки* (Панч, Вибр., 1947, 331).

ДУ́ШКА, и, *ж.* 1. Пестл. до **душа́** 1, 2, 5. *Давно уже вона хотіла, Його щоб душка полетіла* (Котл., І, 1952, 65).

2. *розм.* Про людину з прекрасними рисами характеру. *Гандзя душка, Гандзя любка, Гандзя мила, як голубка* (Пісні та романси.., II, 1956, 47); *І тут* [біля директорської канцелярії] *нараз яка ж зміна! Замість шаленого крикуна просто хлопчик-душка* (Фр., IV, 1950, 458); // При пестливому звертанні до кого-небудь. *Хорунжівна знай спросоння приговорює: — Микиточку, душко Уласовичу! час від часу дужче тебе люблю!* (Кв.-Осн., II, 1956, 203); *Вона наче крізь сон почула. — Як спали, Палагночко, душко?* (Коцюб., II, 1955, 339).

ДУШКО́М, *присл., розм.* Те саме, що **ду́хом.** *Всі підносять чарки, вихиляють душком, а батько родини кидає свою додолу* (Фр., IV, 1950, 344); *Опустився* [Хома] *на лаву і душком випив пиво* (Коцюб., II, 1955, 18).

ДУШМА́Н, а́, *ч., заст.* Гнобитель. *Дозорці тягли жили з посполитих, а вони щодень більше повставали проти своїх душманів і тікали світ за очі* (Панч, III, 1956, 63).

ДУ́ШНИЙ, а, е. Насичений випарами, які ускладнюють дихання. *З яру піднімався сизий душний туман...* (Мирний, І, 1954, 319); // З несвіжим, затхлим, нагрітим, важким для дихання повітрям. *Кирила повели аж на край міста.. Йшли довго душними вулицями, повними пилу* (Коцюб., II, 1955, 209); *Десь грав* [Арсен] *зараз в душному, переповненому фойє кінотеатру* (Дмит., Розлука, 1957, 31); * Образно. *Навіть у Любчиній невиразній фразі про друзів і ворогів ніби крилися натяки на тісну, душну атмосферу злочинств і змов...* (Ле, Міжгір'я, 1953, 218); // З високою температурою повітря, що насичене вологою (про пори року, частини доби і т. ін.). *Настало душне, гаряче літо* (Н.-Лев., IV, 1956, 231); *Одного теплого, аж душного ранку Саїд спускався своїм конем з узгір'я* (Ле, Міжгір'я, 1953, 125).

ДУ́ШНИК, а́, ч. Отвір для виходу повітря, диму, пари і т. ін. *Щось влетіло в склеп через душник* (Ю. Янов., І, 1958, 89); *Коли повітря надворі тепліше, ніж у кагатах, або є приморозки, витяжні душники слід закривати* (Картопля, 1957, 259).

ДУ́ШНО. 1. *рідко.* Присл. до **ду́шний.** *Був дощ м'який, і гречка пахне душно* (Рильський, І, 1956, 58).

2. *у знач. присудк. сл.* Про наявність духоти, жари де-небудь. *Сонце високо підбилося вгору; надворі стало душно* (Н.-Лев., II, 1956, 174); *У хаті стало душно від самосаду, від розпарених кожухів* (Мик., II, 1957, 287); // Про відчуття духоти, жари ким-небудь. *Від прудкої ходи Остапові зробилося душно* (Коцюб., І, 1955, 340); *Душно в шатному кунтуші, облямованому куницею* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 29).

ДУ́ШНУВА́ТИЙ, а, е. Трохи душний.

ДУШОВИ́Й [1], а́, е́, *заст.* Який припадає в середньому на душу населення.

ДУШОВИ́Й [2], а́, е́. Прикм. до **душ.** *Душова кімната містилася тут же, в готелі* (Минко, Вибр., 1952, 160); // *у знач. ім.* **душова́,** во́ї, *ж.* Приміщення, в якому встановлено душ. *Коли у душовій, співаючи і жартуючи, викупувались та переодягались дівчата, тітка Настя, злігши грудьми на вікно, милувалась найбільше Поліною* (Хор., Місто.., 1962, 6).

ДУШОГУ́Б, а, *ч., розм.* 1. Злочинець, який вдається до вбивства, розбою, лиходійства. *І хто би був подумав, що він душогуб! Такий тихий та смирний...* (Фр., IX, 1952, 119); *Виявляється, що цей хаджі — душогуб. Мало того, він хотів ще призвати до злочину і його, Юлдаша...* (Донч., І, 1956, 147).

2. Уживається як лайливе слово.— *Добре,— здався батько.— Будь ви неладні, душогуби. Поїду* (Довж., II, 1959, 34); *Вона величала їх* [втікачів] *шибайголовами, шибениками, гайдамаками, душогубами* (Смолич, II, 1958, 58).

ДУШОГУ́БЕЦЬ, бця, *ч.* Те саме, що **душогу́б.** *Денис.. розказує, що він душогубець, злодій* (Кв.-Осн., II, 1956, 415); *Руки цього ката* [Скоропадського] *вже по самі плечі були в крові, й кращого душогубця німецькі окупанти навряд чи знайшли б* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 31).

ДУШОГУ́БКА, и, *ж., розм.* 1. Жін. до **душогу́б.**

2. Невеликий, перев. видовбаний з дерев'яної колоди, хиткий човен. *На маленькій, хисткій душогубці плив рибалка* (Десняк, І, 1955, 73); *По ріках і морях слов'яни робили походи в човнах-душогубках, видовбаних із стовбурів дерев* (Іст. середніх віків, 1955, 7).

3. Спеціально обладнана автомашина, що використовувалась німецько-фашистськими загарбниками для отруювання людей газами. *Тих нещасних, що залишилися в лікарні, фашисти незабаром вивезли в душогубках за місто* (Сміл., Сашко, 1957, 177).

ДУШОГУ́БНИЙ, а, е. Прикм. до **душогу́бство.** *Пригадалася спалена атомною бомбою японська жінка з квітами-ранами... Хай буде прокляте до віку всяке душогубне малювання узорів по живому тілу!* (Вол., Дні.., 1958, 24); *Заповзяв брат на брата лиху думку, що незабаром душогубним учинком обернулася* (Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша, 1964, 132).

ДУШОГУ́БСТВО, а, *с.* Злочинне вбивство, розбій, лиходійство.— *Тепер* [Чіпка] *у чорній сидить... Он воно які люди бувають! Подумай: на крадіжку, на душогубство пустився?!!* (Мирний, II, 1954, 192).

ДУШО́К, шку́, *ч., розм.* 1. Те саме, що **дух** 8.

2. *перен.* Ледве помітний прояв чого-небудь, пахил до чогось (у поглядах, настроях і т. ін.).— *Марійка стала вчитися краще за тебе, і це вибило тебе з колії. В тобі є такий душок, є! Ти любиш бути першою* (Донч., V, 1957, 339); — *Не хочу сказати, що він там якийсь зрадник, але, розумієте, настрій, душок у нього був не той* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 102); *Людина він старої, ще дореволюційної закваски.., від нього вже давно пахне націоналістичним душком...* (Руд., Остання шабля, 1959, 307).

◇ **З душко́м** — капризний, незлагідний. *Невістка їй і подобалася мов.., одначе стара все-таки запримітила, що Параска з душком...* (Мирний, IV, 1955, 43).

ДЮБЕ́К, у, *ч.* Вищий сорт тютюну. *Кисет був доверху набитий сухими листками жовтого кримського дюбеку і солодко пахнув* (Кучер, Чорноморці, 1956, 346).

ДЮ́ДЯ, і, *ж., дит.* Холод; холодно.

ДЮЖИ́НА, и, *ж.* Дванадцять однакових чи однорідних предметів ...*особливо вірні слова Маркса: «всякий крок практичного руху важливіший, ніж дюжина програм»..* (Ленін, 26, 1951, 369).

◇ **Чо́ртова дю́жина** — тринадцять (за забобонними уявленнями — нещасливе число).

ДЮЙМ, а, *ч., заст.* У Росії до запровадження метричної системи — міра довжини, що дорівнює 2,54 см ($\frac{1}{12}$ фута). *Далеко на іншому боці площі — ямка, діаметр — кілька дюймів* (Ю. Янов., II, 1958, 62).

ДЮЙМО́ВИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **дюйм.** *Дюймова система мір;* // Розміром в один дюйм. *Гострі дюймові шипи кішок врізувалися в шпаркувату поверхню льоду, не дозволяючи ногам сковзати* (Шовк., Починається юність, 1938, 245); *Він лежить у вагоні.., Руки й ноги в кайданах, А на вікнах ще й грати дюймові* (Забашта, Вибр., 1958, 248).

ДЮК, а, *ч., заст.* Герцог. *Степи, шляхи, Мов сарана, вкрили Барони, герцоги і дюки* (Шевч., І, 1951, 268).

ДЮКЕР, а, *ч., спец.* Напірний водовід або газовід, що прокладається під руслом річки, по схилах та дну яру, під залізницею чи дорогою. *Якщо необхідно пересікти канал іншим каналом або дорогою, воду передають дюкером, що являє собою бетонну або металеву трубу* (Колг. енц., І, 1956, 271).

ДЮНА *див.* **дю́ни.**

ДЮ́НИ, дюн, *мн.* (*одн.* **дю́на,** и, *ж.*). Піщані горби та насма, які наносяться і пересуваються вітром. *Вітер постійно переносить пісок на великі віддалі, нагромаджуючи його в горби різної величини і форми. Такі піщані горби називаються дюнами* (Фіз. геогр., 5, 1956, 110); *В кучугурах, в цих сипучих придніпровських дюнах.., випало бійцям загону Броннікова тримати бойовий рубіж* (Гончар, Таврія.., 1957, 570); // Взагалі нанесені вітром горби. *Од вітрових ударів тільки важко поскрипують снасті та зростають навкруги світло-сині снігові*

дюни (Кир., Вибр., 1960, 283); * У порівн. *Сніговії буремні, круті І замети сипучі, мов дюни, ..Все позаду, мов лютий кошмар* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 126).

ДЮННИЙ, а, е. Прикм. до **дю́ни.** *Дюнні піски утворюються в результаті розвіювання терасових відкладів у тих місцях, де схили терас обернуті до переважних вітрів* (Геол. Укр., 1959, 372).

ДЮРАЛЮМІН, у, *ч.* Те саме, що **дюралюмі́ній.**

ДЮРАЛЮМІ́НІЙ, ю, *ч.* Міцний сплав алюмінію з міддю, марганцем, кремнієм та іншими хімічними елементами. *Маючи кілька зразків дюралюмінію, можна продемонструвати учням його властивості* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 43); — *Може загорітися гондола від сильного тертя об повітря. Вона ж у мене дерев'яна,— не дістав дюралюмінію* (Донч., І, 1956, 439).

ДЮРАЛЮМІ́НІЄВИЙ, а, е. Прикм. до **дюралюмі́ній;** // Зробл. з дюралюмінію. *Температуру паяльника регулюють терморегулятором, який складається з дюралюмінієвої трубки.. і інварового стержня* (Монтаж і ремонт.., 1956, 69); *Хлопець, як розіп'ятий, стояв, тримаючись руками за виступи дюралюмінієвої обшивки* (Ле, Клен. лист, 1960, 57).

ДЮШЕ́С, у, *ч.* Назва групи десертних сортів груш з великими соковитими плодами. *Зимовий або пізній дюшес.*

ДЯ́ГЕЛЬ, ю, *ч.* *(Archangelica oficinalis).* Трав'яниста медоносна рослина родини зонтичних з дрібними зеленувато-білими квітками, зібраними в зонтики; використовується в медицині.

ДЯ́ДЕЧКО, а, *ч.* Пестл. до **дя́дько** 1, 2. *В Удільнім відомстві, пригадую, служив Андріїв дядечко* (Рильський, Поеми, 1957, 220); — *Що ж це сталося, дядечку?— з тривогою вчепилася* [Надія] *за дядька, шукаючи в його очах відповідь про головне, про батька* (Баш, Надія, 1960, 188); — *Попали* [Параска з бабою] *якогось чоловіка з дороги. Іди, дядечку, увести у закон дитину* (Мирний, IV, 1955, 67).

ДЯ́ДИНА, и, *ж.* Жінка дядька (у 1 знач.). *Пішла Катря в село до дядька та дядини, та недовго була в родичів* (Мирний, IV, 1955, 295); *Ми підемо до дядини Килини на ялинку* (Багмут, Опов., 1959, 4).

ДЯ́ДИНИН, а, е. Належний дядині. *Дядинина хустка;* // Прикм. до **дя́дина.** *Нитка в прядці йшла нерівно, у мотках робилися помилки, і дядинина лайка не стихала* (Ю. Янов., І, 1959, 33).

ДЯ́ДИНКА, и, *ж.* Пестл. до **дя́дина.**— *Не лайтеся на нас, дядинко рідна,— звертався з пробаченням до Мелашки завжди чемний до неї Богдан* (Ле, Хмельницький, І, 1957, 114).

ДЯДИНУ́СЯ, і, *ж.* Пестл. до **дя́дина.** [К и л и н а:] *Ей, ні вже, дядинусю, я піду* (Л. Укр., III, 1952, 240).

ДЯДЮ́ШКА, и, *ч.* Пестл. до **дя́дя.** [Т и м і ш:] *Либонь дядько Савка. Добривечір, дядюшко!* (Вас., III, 1960, 64); *Сьогодні от про дядюшку Тодося Згадати дещо хочеться мені* (Рильський, І, 1956, 174); // *зневажл.* Про хитрого, шкідливого чоловіка. [Б у г р о в:] *Що він пропонує? Ага, я розумію. Цей дядюшка не від того, щоб передати нас у руки партизанів...* (Мик., І, 1957, 295); *Микита Говоруха — дядюшка собі на умі* (Кир., Вибр , 1960, 152).

ДЯ́ДЯ, і, *рідше* **ДЯ́ДЬО**, я, *ч., розм.* Те саме, що **дя́дько 1, 2.**— *Приїхав у гості до нас дядя з міста, мамин брат* (Вас., II, 1959, 475); *Школярі молодших класів називали його дядею Мишею* (Трубл., II, 1955, 11); — *А дядя Котовський іще раз приїде? еге ж приїде до нас? — задерши голови до Кузя, допитувались сестрички* (Тич., І, 1957, 260).

ДЯ́ДЬКІВ, кова, кове. Належний дядькові (у 1, 2 знач.). *На дядькові гроші* [Оверко] *в семінарії вчився* (Ю. Янов., II, 1958, 192); // Прикм. до **дя́дько** 1, 2. *З лавки, угледівши мене, підвелась здоровенна постать дядькова* (Коцюб., І, 1955, 461); *Дядькова звістка вже вносила певні корективи, проте схема лишалась та сама* (Головко, II, 1957, 487).

ДЯ́ДЬКІВСЬКИЙ, а, е. Належний дядькові (у 1—3 знач.). *Погиба, поклавши голову на сіно, лежить у дядьківській клуні* (Стельмах, II, 1962, 50); *Вона їхала на газиках, тряслась на дядьківських возах.. Та більше йшла* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 9); // Власт. дядькові (у 3 знач.). *Крізь трохи зіщулені вії дивилися допитливо-розумні, з дядьківською хитринкою, сірі очі* (Жур., Опов., 1956, 14); [С о к і л:] *В тебе ще стара, дядьківська психологія інколи верх бере...* (Зар., Антеї, 1962, 52).

ДЯ́ДЬКО, а, *ч.* 1. Брат батька або матері; чоловік тітки.— *З усього роду зосталася я та рідний брат батьків — мій дядько* (Мирний, І, 1954, 71); *Ігор чув від батьків, що там, у Тулі, працюють його рідні тітки й дядьки* (Кучер, Чорноморці, 1956, 26).

2. *розм.* Дорослий чоловік взагалі. *Ходив на..* [досвітки] *не рік, не два, Та вже й доходився, Що став ходить ще парубком Та й дядьком зробився* (Щог., Поезії, 1958, 238); *На алеї парку з'явився гладкий, вусатий дядько у фартусі, з мітлою в руках* (Дмит., Розлука, 1957, 6); // При звертанні до старшого за віком чоловіка. *Враз у двір вскочило два хлопці й, важко відсапуючи, закричали разом: — Дядьку Замфіре, дядьку Замфіре! ваш виноград рубають* (Коцюб., І; 1955, 215).

3. *розм.* Селянин (перев. з відсталими поглядами). *Мордований, обідраний скороминучими владами, отаманами і різними батьками, без гасу, без солі, без сірників, без взуття, в грубій полотняній одежі стояв той дядько на шляху історії і болючими очима дивився тільки на землю* (Стельмах, II, 1962, 51); *Залужанські дядьки, заможні і жадібні, шпортали один одного вилами, хрупали по головах оглоблями за землю, за межу, за вкрадений сніп* (Тют., Вир, 1964, 369).

4. *заст.* Особа (звичайно унтер-офіцер), якій доручалось навчання новобранців у царській армії.— *Та не довго ми жартували! Оддали нас в науку дядькові — старому москалеві.. Почали нас муштрувати з рушницями* (Н.-Лев., І, 1956, 74).

ДЯ́ДЬО *див.* **дя́дя.**

ДЯК, а́, *ч.* 1. Служитель православної церкви, що допомагає священику під час богослужіння; псаломщик. *Прийшов священик з дяком і почав правити вечерню* (Н.-Лев., II, 1956, 268); *Ось тут Тарас — мала дитина — ходив у школу до дяка...* (Гонч., Вибр., 1959, 347); * У порівн. *Шавкун розвернув бумагу; одкашлявся, як дяк на криласі* (Мирний, II, 1954, 277).

Мандро́вані (мандрі́вні) дяки́ — бідне студентство Київської духовної академії, яке мандрувало по містах та селах і, розважаючи віршами та виставами населення, здобувало засоби до життя. *Він був не тутешній, мандрований дяк, і ніхто не знав, якого він роду* (Фр., IV, 1950, 454); *Часом найбільшої активності мандрівних дяків були різдвяні і великодні свята* (Іст. укр. літ., І, 1954, 107).

2. У стародавній Русі — переписувач князівської канцелярії; у Російській державі XV—XVII ст.— значний урядовець. *Дяки вели зносини з іноземними державами, завідували державними фінансами, займалися питаннями дворянського землеволодіння та іншими справами* (Іст. СРСР, І, 1957, 102).

ДЯ́КА, и, *ж.* Почуття вдячності за зроблене добро, виявлену увагу; вираження такого почуття; подяка. *Який Яків, стільки й дяки!* (Укр., присл.., 1955,

231); — *За мої гроші і горілку купували* [цигани], *і пили: а далі, замість дяки, у вічі насміялись* (Кв.-Осн., II, 1956, 15); [Д. Ж у а н:] *А я жалоби не ношу ніколи, і з дякою запросини приймаю* (Л. Укр., III, 1952, 341); // Слова, що виражають вдячність. *Хто таки вимовляв виразно дяку, у других язик не повертався, і вони дякували поцілунками* (Мирний, III, 1954, 289).

ДЯКІ́В, ко́ва, ко́ве. Належний дякові (у 1 знач.). — *Чи не тут живе Балаш? —спитала в сина Кайдашиха.— Ні, мамо! це дякова хата* (Н.-Лев., II, 1956, 316); // Прикм. до **дяк** 1. *Наука дякова була невелика, вона сягала не дальше псалтиря* (Мирний, V, 1955, 309).

ДЯКІ́ВНА, и, *ж., рідко.* Дякова дочка. *Оженившись на нашій дяківні, у нас у селі попом став* [попович] (Кв.-Осн., II, 1956, 213).

ДЯКІ́ВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **дяк** 1.— *Так якось мені здавалося, що хоч я не зв'язаний буду, а вискочити таки не вискочу з дяківської науки* (Вовчок, VI, 1956, 223); — *Ого, якби він не дяківської породи,— говорив Федір Данилович,— то це просто незамінима людина* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 185); // Власт. дякові. *Дяківська натура.*

ДЯ́КУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **дя́кувати.** *Яке частування, таке й дякування* (Укр., присл., 1955, 225); *Потім почав* [весільний староста] *весільне дякування* (Фр., VIII, 1952, 69).

ДЯКУВА́ННЯ, я, *с., розм., рідко.* Дія за знач. **дякува́ти.** *Іван Маркович.. почав поспішно, з якоюсь тугою і образою в голосі розповідати.. про своє невдале дякування в ковалівській церкві* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 189).

ДЯ́КУВАТИ, ую, уєш, *недок., кому, чому, без додатка і з спол.* що. Висловлювати, виражати подяку, бути вдячним за щось. *Хазяїн.. став дякувати Трохимові, що він такий вірний* (Кв.-Осн., II, 1956, 406); — *Ти б ще дякувала, що тобою не гордують, що так привітно з тобою обходяться* (Мирний, IV, 1955, 145); [О р и с я:] *Напоїла ото я коня, він дякує і далі пита: чи будеш, каже, на вечорницях?* (Вас., III, 1960, 31); *Що ж: двоє* [бійців] *було забито, дехто ранений, а решта дякувала фортуні за відсутність куль у револьверові* (Ю. Янов., I, 1958, 108); * У порівн. *Схиливши білу головку, наче дякував* [первоцвіт] *золотому сонечку, що воно першому дало спроможність побачити веселе свято весни...* (Коцюб., I, 1955, 75); // Уживається як слово, яким виражають вдячність за зроблене добро, виявлену увагу.— *Прощайте, дякую! — він* [Соловей] *до Осла озвався* (Гл., Вибр., 1957, 140); — *Дякую, дядино, я не голодний* (Багмут, Опов., 1959, 4).

Бо́гові (бо́гу) дя́кувати *див.* **бог.**

ДЯКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм., рідко.* Бути дяком. *Дякував він лише кілька років* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 185).

ДЯ́ТЕЛ, тла, *ч.* Лісовий з довгим, гострим та міцним дзьобом птах, який добуває їжу з щілин кори дерева. *Дятлові доводиться дерево дзьобом колупати і з-під кори комах видовбувати* (Коп., Як вони.., 1961, 56); *Дятел зустрічається скрізь у лісовій і лісостеповій смузі УРСР* (Корисні птахи.., 1950, 53); * У порівн. *Попереду, мов дятел, глухо тутукав кулемет* (Панч, В дорозі, 1959, 86).

ДЯТЛЕНЯ́, я́ти, *с.* Пташа дятла. *Він* [дятел] *чогось похмурим встав, Дятленят у ліс нагнав* (Стельмах, Живі огні, 1954, 56).

ДЯТЛЕНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **дятленя́.** *А в гнізді вже пищали маленькі дятленятка* (Збан., Мор. чайка, 1959, 240).

ДЯ́ТЛІВ, лова, лове. Прикм. до **дя́тел.** *Дятлове гніздо.*

ДЯЧИ́ХА, и, *ж., розм.* Жінка дяка (у 1 знач.). [Т е р п и л и х а:] *Якби вийшла* [Наталка] *за дяка,— мала б вічний хліб; була б перше дячихою, а послі* [потім] *і попадею* (Котл., II, 1953, 17).

ДЯЧО́К, чка́, *ч., розм.* Те саме, що **дяк** 1. *Батюшка своїм звичайним голосом проказував молитви, дячок поважно й швидко вичитував з книжок* (Вас., I, 1959, 203); * У порівн. *Вийде хлопець, в груди вдарить.. І по писаному шпарить, Мов справжнісінький дячок* (С. Ол., Вибр., 1959, 272).

ДЬО́ГОТЬ, гтю, *ч.* Темна густа в'язка смолиста з неприємним запахом рідина, що утворюється при сухій перегонці дерева, торфу, бурого та кам'яного вугілля. *Посадили* [Марину] *на набиту сміттям підрешітку, почали стригти довгу косу, мазати голову дьогтем, натикати пір'ям* (Мирний, IV, 1955, 235); *З пнів та коріння.. гнав* [Шембек] *дьоготь, випалював поташ і скипидар* (Смолич, Мир.., 1958, 179); * У порівн. *Засіли* [Плачинда з Давидом] *по самий драбиняк у чорному, як дьоготь, болоті* (Стельмах, Хліб.., 1959, 105).

ДЬОГТЯ́Р, а́, *ч., заст.* Той, хто гнав дьоготь. *Йому здається, що відкілясь узялися і йдуть поруч дьогтяр Панас та колісник Таран* (Вас., I, 1959, 105); *Назавжди зникли з гірських і підгірських доріг оті знайомі мені з юності вічні пролетарі-злидарі — .. дьогтярі, решетарі, трачі* (Козл., Сонце.., 1957, 7).

ДЬОГТЯ́РНЯ, і, *ж., заст.* Підприємство, на якому гнали дьоготь. *Востаннє бриніли його* [дерева] *соки над зачовганою сторожкою, начиненою.. пилами, сокирами, стругами, бардами,— усім тим, що без жалю валить ліс, вибирає його до серцевини і випікає в закурених дьогтярнях* (Стельмах, Хліб.., 1959, 265).

ДЬОГТЬОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **дьо́готь.** *Дьогтьовий запах;* // Який вигот. дьоготь. *Дьогтьовий завод;* // Вигот. з дьогтю, з дьогтем. *Дьогтьове мило.*

ДЬОР, у, *ч.:* ◇ **Да́ти дьо́ру** — втекти, зникнути і т. ін. *Я б вже давно дав дьору, так хочеться дивитись на сюю комедію* (Кв.-Осн., II, 1956, 184); *Покрутився* [літак] *над нашим кордоном, прикордонники стрельнули, і він дав дьору* (Трубл., I, 1955, 57).

Е

Е[1], *невідм., с.* Шоста літера українського алфавіту на позначення голосного звука «е».

Е[2], *виг.* 1. Уживається при вираженні незгоди з чиїми-небудь словами чи діями.— *Що візьмеш, небого? За рік, чи як? — А що дасте.— Е, ні! треба знати, Треба, дочко, лічить плату, Зароблену плату* (Шевч., I, 1951, 315); *Він* [Яків] *постояв трохи й знов шмигнув: — Е, ні, постій! — тут і я за ним* (Вовчок, I, 1955, 74).

2. Уживається при вираженні незадоволення, досади, вагання, недовір'я і т. ін. [Г а л и н а:] *Ану, хто кого перегонить?* [Д м и т р о:] *Давай!* [Г а л и н а:] *Е, в тебе ноги довгі* (Стар., Вибр., 1959, 231); — *Е! — зажурилась Оксанка,— нема вже телятка, немає; нащо було його різать?* (Тич., I, 1957, 260).

3. Уживається при вираженні переборювання сумнівів, заперечення, рішучості і т. ін.— *Е, якось воно*

буде... Зимою можна хурманкою заробити якого карбованця (Коцюб., I, 1955, 125).

ЕБЕ́НОВИЙ, а, е. 1. Зробл. з ебенового дерева. *Пронісся лязк литавр. Рокочучи відплинув гомін міді. І чорна трость ебенова співа* (Бажан, Роки, 1957, 284).

2. *у знач. ім.* **ебе́нові,** вих, *мн.* *(Ebenaceae).* Назва родини дводольних тропічних рослин з м'ясистими ягодами та цінною деревиною.

△ **Ебе́нове де́рево** — цінна деревина з твердим ядром чорного, темно-коричневого, рідше червоного, зеленого, білого кольору, яку дають дерева родини ебенових.

ЕБОНІ́Т, у, *ч.* Тверда чорного кольору речовина, одержувана способом вулканізації гумових сумішей; високовулканізований каучук. *Каучук з дуже великим вмістом сірки утворює ебоніт — тверду речовину, що є дуже добрим електричним ізолятором* (Заг. хімія, 1955, 317).

ЕБОНІ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **ебоні́т.** *Ебонітове виробництво;* // Вигот. з ебоніту. *При приготуванні електроліту можна користуватися тільки скляним, ебонітовим або свинцевим посудом* (Автомоб., 1957, 215); *В каюті, де сиділи поранені, притиснувши ебонітові навушники, стало так тихо, наче у водолазів під скафандром* (Кучер, Чорноморці, 1956, 70).

ЕВАКО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **евакуаці́йний,** напр.: е в а к о г о́ с п і т а л ь, е в а к о у п р а в л і́ н н я і т. ін.

ЕВАКОПУ́НКТ, у, *ч.* Пункт, що становить собою об'єднання лікувальних та евакуаційно-транспортних установ, які створюються під час війни, стихійного лиха і т. ін. для лікування та евакуації поранених і хворих. *В деяких випадках хворі направляються в лікарні спеціальними міськими центрами — евакопунктами* (Заг. догляд за хворими, 1957, 34).

ЕВАКУА́ТОР, а, *ч.* Той, хто займається евакуацією (у 1 знач.).

ЕВАКУАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **евакуа́ція** 1. *Вона незмінно провела чотири роки евакуаційного життя, працюючи сестрою* (Рибак, Час.., 1960, 99); // Пов'язаний із здійсненням евакуації. *В очах вечірній літ огнів Евакуаційних ешелонів* (Ус., І сьогодні.., 1957, 88).

ЕВАКУА́ЦІЯ, і, *ж.* 1. Організоване вивезення людей, підприємств, установ та різних матеріальних цінностей з небезпечної місцевості під час війни, стихійного лиха і т. ін. *Почалася евакуація. Заводи, населення поспішно переправляли на лівий берег* (Баш, На землі.., 1957, 34); *Після такої перетряски, як Вітчизняна війна з евакуаціями та переселеннями, Проскурови могли й не жити в Харкові* (Ле, Право.., 1957, 232); // *розм.* Стан евакуйованих людей, установ, майна і т. ін., а також місце і час перебування в такому стані. *В евакуації було тяжко* (Кучер, Трудна любов, 1960, 229); *Вона повернулася з евакуації до Білої Церкви, квартира її там згоріла* (Ю. Янов., Мир, 1956, 8).

2. *спец.* Виділення, вилучення чого-небудь. *Евакуація кормових шлункових мас відбувалася значно швидше при згодовуванні тваринам осолоджених кормів* (Соц. твар., 1, 1956, 28).

ЕВАКУВА́ТИ *див.* **евакуюва́ти.**

ЕВАКУЙО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **евакуюва́ти.** *Всіяний вогнями, він* [Урал] *димився цілу добу димарями заводів, гримів ешелонами, приймав верстати, устаткування, евакуйоване з України* (Гончар, I, 1954, 161); *Омелько був евакуйований із Львова, де в перший же день війни загинула від бомби вся його сім'я* (Донч., VI, 1957, 164); // *у знач. ім.* **евакуйо́вані,** них, *мн.* Ті, що евакуюються або евакуювалися куди-небудь. *Вчора проходив ешелон з евакуйованими* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 59); *Він знав* [з листів односільчан], *що в його хаті живе якась незнайома жінка з евакуйованих* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 13).

2. *у знач. прикм.* Вивезений з небезпечної місцевості. *Під розривами ворожих бомб і снарядів збирали урожай висадків, вивозили весь матеріал у Киргизію, на Далекий Схід і в Сибір, де розмістилися дослідні станції евакуйованого інституту* (Наука.., 6, 1960, 18); *Евакуйована худоба, виснажена, табунилася у дворах, сумно повісивши голови, нюхала власні ратиці,— їсти не було чого* (Тют., Вир, 1964, 460).

3. *у знач. прикм.* Який залишився після евакуації (у 1 знач.). *Людей запевнили, що підстав для хвилювання нема... Адже смертоносні вантажі мали перевозити пустими вулицями, через евакуйовані квартали* (Дмит., Обпалені.., 1962, 172).

ЕВАКУЙО́ВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **ЕВАКУЮВА́ТИСЯ,** ю́юся, ю́єшся, *недок. і док.* 1. Організовано виїжджати звідкись. *На середній Волзі і в Сибіру наприкінці травня 1918 р. стався заколот Чехословацького корпусу, який з дозволу Радянського уряду евакуйовувався через Владивосток до Франції* (Іст. УРСР, II, 1957, 125); *Мати разом з заводом евакуювалася і працювала на верстаті в цеху, де вироблялися бойові деталі до автоматів* (Грим., Подробиці.., 1956, 9); *Вона настирливо почала грюкати в двері, ще раз пояснюючи батькові, що сьогодні евакуюється з університетом у глиб країни* (Кучер, Чорноморці, 1956, 71).

2. *тільки недок.* Пас. до **евакуюва́ти.**

ЕВАКУЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш *і рідко* **ЕВАКУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Проводити, здійснювати евакуацію (у 1 знач.). *Поранених евакуювали в тил* (Жур., Вечір.., 1958, 259); *Завдяки турботам партії й уряду вдалося своєчасно евакуювати з Києва переважну більшість рукописних фондів Інституту літератури* (Рад. літ-во, 5, 1957, 28); // *розм.* Вивозити, відправляти кого-небудь кудись. *Заболіло в мене серце, і мене евакували в Святошино в санаторій* (Вас., IV, 1960, 46).

ЕВАКУЮВА́ТИСЯ *див.* **евакуйо́вуватися.**

ЕВДЕМОНІ́ЗМ, у, *ч.*, *філос.* Ідеалістичний напрям в етиці, який вважає основою моральності прагнення людини до щастя.

ЕВДЕМОНІСТИ́ЧНИЙ, а, е, *філос.* Прикм. до **евдемоні́зм.**

ЕВДІО́МЕТР, а, *ч.*, *фіз.* Прилад для дослідження газів.

ЕВЕ́Н *див.* **еве́ни.**

ЕВЕ́НИ, ів, *мн.* (*одн.* **еве́н,** а, *ч.*; **еве́нка,** и, *ж.*). Народність, яка живе на узбережжі Охотського моря і в північних районах Якутії (в Якутській АРСР, в Чукотському і Коряцькому національних округах); орочі. *Люди враз перестали бути страшними, і Юра зрозумів, що це евени, або, як самі вони себе звуть, орочі* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 126).

ЕВЕ́НК *див.* **еве́нки.**

ЕВЕ́НКА *див.* **еве́ни.**

ЕВЕ́НКИ, ів, *мн.* (*одн.* **еве́нк,** а, *ч.*; **евенкі́йка,** и, *ж.*). Народність, яка живе в лісовій смузі Сибіру, на Далекому Сході і в Північно-Східному Китаї; тунгуси. *Величезні простори Східного Сибіру населяли різні племена і народності — чукчі, евенки, буряти, якути, даури й інші* (Іст. СРСР, I, 1957, 167).

ЕВЕНКІ́ЙКА *див.* **еве́нки.**

ЕВЕНКІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **еве́нки.** *Евенкійська мова; Евенкійський національний округ.*

ЕВЕ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **еве́ни.** *Евенська мова.*

ЕВЕНТУА́ЛЬНИЙ, а, е, *книжн.* Можливий за певних умов, за відповідних обставин. *Кожна приповідка*

з евентуальними варіантами має окреме пояснення, а де можливо, вказуються паралелі з інших мов (Фр., I, 1955, 43).

ЕВЕНТУА́ЛЬНО, *книжн.* Присл. до **евентуа́льний.** — *Я переконаний,— сказав дід,— і евентуально не здивуюся, коли наш «Іван Іванович» та раптом зайде до нас, поздоровить з перемогою!* (Ю. Янов., I, 1958, 562).

ЕВКАЛІ́ПТ, а, *ч.* Вічнозелене швидкоростуче дерево родини миртових, деревина та листя якого використовуються в промисловості та медицині. *В австралійських саванах пануючими деревами є могутні евкаліпти і трав'яні дерева* (Фіз. геогр., 5, 1956, 142); *Евкаліптам жарко — роздягаються, скидають з себе кору, і вона лежить тут же, під деревами, мов одяг на пляжі* (Руд., Остання шабля, 1959, 238).

ЕВКАЛІ́ПТОВИЙ, а, е. Прикм. до **евкаліпт.** *Населяють сумчасті ведмеді глухі евкаліптові ліси, де основну їжу становить листя евкаліптів* (Посібник з зоогеогр., 1956, 19); *Евкаліптове листя.*

ЕВКЛА́З, у, *ч.* Мінерал у вигляді призматичних кристалів жовтувато-зеленого чи голубувато-зеленого кольору. *До благородних каменів належать також і такі мінерали берилію, як евклаз* (Цікава хімія, 1954, 76).

ЕВОЛЮЦІ́ЙНИЙ, а, е, *книжн.* Безперервний, поступовий. *Вперше у філософії марксизму всебічно з'ясоване питання про характер еволюційного розвитку таких явищ суспільного життя, як мова* (Літ. газ., 7.IX 1950, 3); *Еволюційна зміна;* // Який вивчає, досліджує еволюцію чого-небудь. *Важливий вклад у дальший розвиток цього питання* [про походження гір, материків, мінералів] *зробив основоположник еволюційної палеонтології, матеріаліст і атеїст В. О. Ковалевський (1842—1883)* (Наука.., 7, 1958, 50).

△ **Еволюці́йне вче́ння; Еволюці́йна теорія** — учення (теорія) про історичний розвиток і зміни живої природи шляхом переходу одних органічних форм в інші. *Славна фаланга передових вітчизняних учених, успішно переборюючи ідеалізм у біології,.. самостійно підійшла до питань еволюційної теорії, до матеріалістичного погляду на природу* (Наука.., 3, 1958, 63).

ЕВОЛЮЦІОНІ́ЗМ, у, *ч., книжн.* 1. Учення, за яким усе існуюче перебуває в процесі постійного розвитку, еволюції (у 1 знач.).

2. Псевдонауковий напрям у філософії й науці, який заперечує стрибкоподібність, якісні зміни в процесі розвитку, революційні перевороти.

ЕВОЛЮЦІОНІ́СТ, а, *ч., книжн.* Послідовник еволюціонізму. *О. О. Ковалевський — видатний російський біолог-еволюціоніст — за час своєї роботи на Україні написав ряд фундаментальних праць з ембріології і порівняльної анатомії безхребетних* (Мед. ж., XXIV, 6, 1954, 94).

ЕВОЛЮЦІОНІСТИ́ЧНИЙ, а, е, *книжн.* Прикм. до **еволюціоні́зм** і **еволюціоні́ст.**

ЕВОЛЮЦІОНІ́СТКА, и, *ж., книжн.* Жін. до **еволюціоні́ст.**

ЕВОЛЮЦІОНІ́СТСЬКИЙ, а, е, *книжн.* Те саме, що **еволюціоністи́чний.**

ЕВОЛЮЦІОНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., книжн.* Розвиватися еволюційним шляхом; зазнавати еволюції (у 1 знач.). * Образно. *В критиці були намагання вивести якусь лінію, по якій Яцків начебто еволюціонував від реалізму до символізму* (Рад. літ-во, 2, 1957, 84); *Треба не ламати його погляди, а створити такі умови, щоб він сам еволюціонував, сам прийшов до нас* (Кол., Терен.., 1959, 358).

ЕВОЛЮ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Процес зміни, розвитку кого-, чого-небудь. *Палеонтологія, вивчаючи викопні рештки, простежила еволюцію коня за період до 3 мільйонів років* (Конярство, 1957, 31); *Зміна продуктивних сил неминуче веде до змін у способі виробництва, у виробничих відносинах; ці останні, своєю чергою, зумовлюють еволюцію політичного, духовного життя суспільства* (Ком. Укр., 5, 1961, 71); * Образно. *Шевченко, як майстер, пережив цікаву еволюцію* (Рильський, III, 1956, 242).

2. *філос.* Форма розвитку, що полягає в безперервній, поступовій кількісній зміні, яка підготовляє якісну зміну. *Еволюція підготовляє революцію і створює для неї грунт.*

ЕВРИ́КА, *виг.* Уживається при вираженні радості, задоволення з приводу якого-небудь відкриття, виникнення вдалої думки і т. ін. [Микола:] *Еврика! Любо! Знайшов формулу! .. Тепер я знаю, в чім річ! Дивись сюди! (Пише на дошці математичну формулу)* (Мик., I, 1957, 470).

ЕВРИ́СТИКА, и, *ж., книжн.* Сукупність прийомів дослідження і навчання з допомогою навідних питань; теорія такої методики.

ЕВРИСТИ́ЧНИЙ, а, е, *книжн.* Прикм. до **еври́стика.**

ЕВФЕМІ́ЗМ, у, *ч.* Слово чи вираз, яким замінюють у мові грубе, непристойне, з неприємним емоціональним забарвленням слово; // Заміна грубих, непристойних, неприємних і т. ін. слів іншими словами. *Користуємось синонімами.. у випадках так званого евфемізму.., тобто для заміни слів з неприємним змістом або забарвленням іншими словами, які не викликають грубих, неприємних і неприйнятних уявлень і почувань* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 61).

ЕВФЕМІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **евфемі́зм.** *Евфемістичний вираз.*

ЕВФОНІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **евфоні́я.**

ЕВФОНІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж., рідко.* Абстр. ім. до **евфоні́чний.** *Говорячи про окремі сторони мовної творчості Шевченка, Франко відзначав, що вільність в поводженні з поетичним розміром посилила музикальність, евфонічність вірша* (Мовозн., XVII, 1962, 96).

ЕВФОНІ́ЧНО. Присл. до **евфоні́чний.**

ЕВФОНІ́Я, ї, *ж.* Розділ поетики, який вивчає звукові засоби та звукову організацію мови художніх творів, зокрема віршів; // Побудова художнього твору щодо його звучання, милозвучності. *Пильна увага до ритміки, строфіки, евфонії вірша була властивою Тичині, починаючи з перших його творів* (Поезія.., 1956, 137).

ЕВФУ́ЇЗМ, у, *ч., літ.* Штучна пишномовність, вигадливість мови; стиль, насичений штучними, вишуканими словотворами.

ЕВФУЇСТИ́ЧНИЙ, а, е, *літ.* Який відзначається евфуїзмом; пишномовний.

ЕГАЛІТАРИ́ЗМ, у, *ч.* Назва дрібнобуржуазних утопічних теорій, що проповідують усунення протиріч капіталізму шляхом зрівняльного перерозподілу приватної власності.

ЕГЕ́ [1], *част., розм.* 1. *ствердж.* Уживається для підтвердження раніше висловленого. — *Чи це ви, сваxо, запилились? — спитала в Кайдашихи хазяйка.— Еге, моє серденько* (Н.-Лев., II, 1956, 279); *Коло цього будинку можна відпочити, еге, можна посидіти на приступцях, а тоді й далі* (Мик., II, 1957, 316).

2. *пит.* Уживається для посилення запитання і спонукання до певної відповіді. *Певно, він хлопчик добрий і любий — еге?* (Вовчок, I, 1955, 377).

3. *запереч.* Уживається для вираження недовір'я, заперечення і т. ін.— *Еге, спасибі вам! Ми Чіпки не дамо... Чіпка в нас буде,— обороняється Галя* (Мирний, II, 1954, 255); — *Знаєте що: та торба буде наша! —*

рішив він.— Еге, так тобі дід і дасть (Коцюб., I, 1955, 134); *— Вустимку! Де ти? Еге! Він не такий дурний, щоб отак відразу і відгукнутися* (Багмут, Опов., 1959, 10).

ЕГЕ́[2], *виг.* Уживається для вираження подиву при виявленні чогось непередбаченого, цікавого і т. ін. *— Еге! Та ви он як — спати?!— доноситься до вас голос Якимів* (Мирний, IV, 1955, 314).

ЕГЕ-ГЕ́, ЕГЕ́-ЕГЕ́, *виг., розм.* Те саме, що **еге́**[2]. *— Еге-ге! Я думав, що ви тут доглядаєте? А ви спати!* (Мирний, IV, 1955, 319); *— Еге-ге,— сказав Іван Антонович.— Бачу, ви, Хаєцький, погано зрозуміли свої командирські функції* (Гончар, III, 1959, 310); *Еге-ге! Та ж то цілий ключ журавлиний* (Коцюб., II, 1955, 10).

ЕГЕ́-ЕГЕ́ *див.* **еге-ге́.**

ЕГЕ́КАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Повторювати «еге», стверджуючи або заперечуючи що-небудь. *І далі Порох, подумавши трохи, знову писав, .. знову одгаркувався, агакав та егекав...* (Мирний, II, 1954, 146).

ЕГІ́ДА. и, *ж.* У грецькій міфології — назва щита бога Зевса.

◇ **Під егі́дою** *чиєю* — під захистом, заступництвом кого-, чого-небудь. *Створені під егідою США агресивні воєнні блоки раз у раз переживають стан кризи* (Програма КПРС, 1961, 28).

ЕГОЇ́ЗМ, у, *ч.* Негативна риса характеру, що полягає у себелюбстві, байдужості до людей, постійному нехтуванні суспільними інтересами задля особистих інтересів. *Не повинен же егоїзм самозакоханої.. людини заважати іншим людям жити на землі* (Коз., Сальвія, 1956, 361); *Егоїзм — вузький, душевна черствість, дріб'язковість. себелюбство — всі ці якості, коли вони визначають обличчя людини, роблять її дійсно обмеженою, примітивною* (Талант.., 1958, 122).

ЕГОЇ́СТ, а, *ч.* Той, хто відзначається егоїзмом. *Такий він мертвяк, такий грубий і дуже грубий егоїст* (Коцюб., III, 1956. 157); *Все це були егоїсти, які прагнули задовольнити лише власні інтереси* (Грим., Подробиці.., 1956, 127).

ЕГОЇСТИ́ЧНИЙ, а, е. Який турбується тільки про себе, про свої особисті інтереси. *Його* [І. Франка] *цікавить боротьба двох елементів: гордого, егоїстичного боярства, що живе тільки для себе, для своїх вузьких, класових інтересів,— з нижчим, біднішим класом народу* (Коцюб., III, 1956, 39); [Ю л я:] *Мій батько, на жаль, егоїстична людина і не зносить, коли йому заперечують* (Мороз, П'єси, 1959, 156); // Пройнятий егоїзмом. *Сам господар має вдачу зроду.. досить егоїстичну і непривітну* (Л. Укр., V, 1956, 387); *Може, не відразу зрозуміють.., що в основі її рішення — егоїстичне прагнення самій бути врятованою* (Вільде, Сестри.., 1958, 425).

ЕГОЇСТИ́ЧНІСТЬ. ності, *ж.* Властивість за знач. **егоїсти́чний.**

ЕГОЇСТИ́ЧНО. Присл. до **егоїсти́чний.** *Я слухав його мовчки, у мене народжувалося багато думок, я егоїстично їх нотував, як свої власні* (Ю. Янов., V, 1959, 121).

ЕГОЇ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **егоїст.**— *Яка вона підла! Яка черства егоїстка! — думала Софія* (Л. Укр., III, 1952, 538); *Вона була егоїсткою і звикла, щоб все на світі робилося для неї* (Собко, Граніт, 1937, 91).

ЕГОТИ́ЗМ, у, *ч., книжн.* Переоцінення своїх позитивних якостей; самозакоханість.

ЕГОЦЕНТРИ́ЗМ, у, *ч., книжн.* 1. Суб'єктивно-ідеалістичний філософський та етичний принцип, за яким індивідуум, особистість вважається центром всесвіту. *Відкидаючи цинічний індивідуалізм і егоцентризм співців декадансу, він* [П. Тичина] *високо підносив ідею життєвого горіння в ім'я гуманістичних ідеалів* (Поезія.., 1956, 15); *Засобами фантастики оригінально розвінчується злочинницька сутність філософії індивідуалізму, егоцентризму в трагедії українського радянського драматурга О. Левади «Фауст і смерть»* (Рад. літ-во, 3, 1964, 127).

2. Негативна, хвороблива риса характеру, що полягає в крайньому індивідуалізмі, егоїзмі.

ЕГОЦЕНТРИ́ЧНИЙ, а, е, *книжн.* Пройнятий егоцентризмом.

ЕДЕЛЬВЕ́ЙС, а, *ч.* (*Leontopodium alpinum Cass*). Багаторічна гірська трав'яниста рослина родини складноцвітих, густо вкрита білими волосками; суцвіття її квіток схожі на білі зірки. *Є така квітка едельвейс, на високих горах росте* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 59).

ЕДЕ́М, у, *ч., книжн.* 1. За біблійною легендою — місце блаженного існування Адама та Єви; рай. [Д. Ж у а н:] *При світлі волі всі краї хороші, всі води гідні відбивати небо, усі гаї подібні до Едему!* (Л. Укр., III, 1952, 359); *Мабуть, він, обернувшись змієм, що занапастив колись у едемі Єву, тепер причарував і самого царя* (Морд., I, 1958, 121).

2. *перен.* Місце, що відзначається винятковою красою і багатством природи; благодатний край. *Грунт там* [на хуторах] *— чудова чорноземля, і взагалі — це справжній едем* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 11).

ЕДИ́КТ, у, *ч., іст.* 1. У стародавньому Римі — програма діяльності претора, консула та інших службових осіб, яку вони оголошували, вступаючи на посаду.

2. Дуже важливий указ верховної влади в різних державах. *У 1685 р. Людовік XIV скасував Нантський едикт (указ), який дозволяв сповідування протестантської релігії* (Нова іст., 1956, 45).

ЕДИФІКА́ТОР, а, *ч.* Провідний (домінантний) вид рослин у рослинних угрупованнях. *До типчака, як основного едифікатора, на окремих ділянках домішуються в значній кількості такі домінанти, як тонконіг бульбистий, полин австрійський* (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 36).

ЕЖЕ́КТОР, а, *ч., спец.* Струминний насос для переміщення рідини, газів, пари або сипких тіл, дія якого відбувається на основі ежекції. *Для заправлення розчину в резервуар до обприскувача додається спеціальний пристрій — ежектор, який складається з чавунного корпусу і двох шлангів* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 64).

ЕЖЕ́КЦІЯ, ї, *ж., спец.* Процес змішування двох середовищ (напр., пари і води), з яких одно, перебуваючи під тиском, діє на друге і виштовхує його у певному напрямі.

ЕЗО́ПІВСЬКИЙ, а, е. Алегоричний, з недомовками, натяками, щоб замаскувати прямий зміст висловлюваного.

Езо́півська мо́ва — замаскований спосіб вираження думок з недомовками й натяками. *Ледве знайшов його і езопівською мовою, натяками домігся згоди* (Кучер, Голод, 1961, 154); *Щоб уникнути рогаток царської цензури, Леся Українка часто вдавалася до езопівської мови* (Рад. літ-во, 4, 1963, 60).

ЕЙ, *виг.* 1. Уживається при потребі окликнути, підізвати кого-небудь, звернутися до когось.— *Ей, дядечку, швидше будемо писати, Бо хочеться спати і вам і мені* (Шевч., II, 1953, 54); *— Ей, стій! — донісся до них гучний голос із саду* (Мирний, IV, 1955, 224).

2. Уживається при вираженні незадоволення, досади, безнадійності і т. ін.— *Ей, така мені робота, то ліпше не треба! Вам тільки дарма гроші давай!* (Л. Укр., III, 1952, 665); *— Ей, не хотілось мені на ту Бесса-*

рабію — так не хотілось, як живцем у яму... (Коцюб., I, 1955, 140).

ЕКАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Говорити, повторювати «є». *Він екав та мекав на трибуні* (Козл., Ю. Крук, 1957, 381); — *Е, Романе!.. — сказав Хома, маючи, певно, на думці впіймати його на якомусь слові.— А ти не екай мені перед генералом!* (Довж., Зач. Десна, 1957, 329).

ЕКВА́ТОР, а, *ч., геогр.* Уявна лінія, що проходить навколо земної кулі на рівній віддалі від обох полюсів і ділить її на Північну та Південну півкулі. *По обидві сторони від екватора, між азіатським і австралійським материками, розкинулася найбільша в світі острівна країна Індонезія* (Наука.., 7, 1958, 51); *За нами давно вже лишився Північний тропік, а десь перед полуднем капітан корабля сповістив по радіо, що ми перетинаємо екватор* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 41).

△ **Магні́тний еква́тор,** *фіз.*— уявна замкнена лінія на земній поверхні, що сполучає точки, в яких вертикальна складова напруженості магнітного поля Землі і магнітне нахилення дорівнюють нулю. *Ізокліни, де магнітна стрілка* [компаса] *лежить горизонтально, або нахилення її дорівнює 0°, мають назву магнітного екватора* (Курс заг. геол., 1947, 23); **Небе́сний еква́тор,** *астр.*— велике коло небесної сфери, що являє переріз сфери площиною, перпендикулярною до осі світу. *Площина, що перпендикулярна до осі світу і проходить через центр небесної сфери, називається площиною небесного екватора, а лінія перетину її з небесною сферою — небесним екватором* (Астр., 1956, 19).

ЕКВАТОРІА́Л, а, *ч.* Астрономічний інструмент, що дає можливість визначати положення будь-якого світила на небесній сфері відносно небесного екватора.

ЕКВАТОРІА́ЛЬНИЙ, а, е, *геогр.* Прикм. до **еква́тор.** *Екваторіальний діаметр; Екваторіальний радіус;* // Який міститься на екваторі, близько екватора. *Екваторіальна область, що розташована вздовж екватора, має високу температуру (близько 25—28°), яка майже не змінюється в різні пори року* (Фіз. геогр.., 6, 1957, 118); // Власт. районам, розміщеним біля екватора. *Африка майже цілком лежить в області екваторіального та тропічного клімату* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 285).

ЕКВІВАЛЕ́НТ, а, *ч.* 1. *книжн.* Щось рівноцінне, рівнозначне, рівносильне; те, що повністю відповідає чому-небудь, може його замінювати або виражати. *Ріоліт — це вулканічний еквівалент граніту* (Курс заг. геол., 1947, 65).

2. *ек.* Товар, який виражає вартість інших товарів і на який вони обмінюються. *Якщо обмінюються товари або товари і гроші рівної мінової вартості, тобто еквіваленти, то, очевидно, ніхто не добуває з обігу більшої вартості, ніж пускає в нього* (Маркс, Капітал, т. 1, кн. I, 1952, 162).

3. *хім.* Вагова кількість елемента, що сполучається з вісьмома ваговими частинами кисню (з 1,008 ваговими частинами водню) або заміщає їх у сполуках. *Мета з'їзду була домовитись про такі найважливіші поняття хімії, як еквівалент, атом, молекула та інші* (Цікава хімія, 1954, 105).

ЕКВІВАЛЕ́НТНИЙ, а, е, *книжн.* Який повністю замінює щось у якому-небудь відношенні, є його еквівалентом. *Сучасна фізика показала, що маса і енергія — еквівалентні величини і що речовина містить величезні запаси енергії* (Наука.., 2, 1959, 14); *Два рівняння називаються еквівалентними, якщо всі корені першого рівняння є коренями другого рівняння і навпаки* (Алг., I, 1956, 82).

ЕКВІВАЛЕ́НТНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім до **еквівале́нтний.**

ЕКВІЛІБРИ́СТ, а, *ч.* 1. Цирковий артист, який займається еквілібристикою (у 1 знач.). *Хлопці з захопленням спостерігали гімнастичні вправи акробатів, виступи еквілібристів, жонглерів* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 158).

2. *перен., ірон.* Про надзвичайно кмітливу, хитру, спритну людину.

ЕКВІЛІБРИ́СТИКА, и, *ж.* 1. Жанр циркового мистецтва, заснований на вмінні виконавця робити складні акробатичні вправи, зберігаючи рівновагу при нестійких положеннях тіла. *Під керівництвом кваліфікованих майстрів наполегливо оволодівають* [юні ентузіасти] *мистецтвом акробатики, еквілібристики, жонглювання* (Рад. Укр., 11. II 1965, 3).

2. *перен., ірон.* Уміння дуже легко влаштовуватися, лавірувати за різних обставин.

ЕКВІЛІБРИСТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **еквілібри́стика.** *В інших гуртках ішли еквілібристичні вправи й навчання* (Досв., Вибр., 1959, 355).

ЕКВІЛІБРИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **еквілібри́ст.**

ЕКВІЛІБРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* Займатися еквілібристикою (у 1 знач.).

ЕКЕР, а, *ч.* Простий геодезичний прилад для побудови на місцевості кутів певної величини, головним чином 90°, 60° або 45°. *Для планування пришкільної земельної ділянки і при інших подібних роботах необхідно мати спеціальний прилад — екер* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 132).

ЕКЗАЛЬТА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Надмірне захоплення чимось, збудження під впливом чого-небудь. *Інколи ж його просто гедзь нападав — і тоді він ставав нестерпучим: пускав Раїсі шпильки, глузував з її екзальтації* (Коцюб., I, 1955, 330); *Молитовна екзальтація розслабила його вкрай, зігнула згорбила* (Ле, Наливайко, 1957, 216).

ЕКЗАЛЬТО́ВАНИЙ, а, е, *книжн.* 1. Який перебуває в стані екзальтації. *Новоприбулий дивився.. переляканим поглядом на екзальтованого широкоплечого матроса з добрим обвітреним вилицюватим лицем* (Трип., Дорога.., 1944, 73); // Який виражає екзальтацію. *Екзальтовані обличчя.*

2. Пройнятий екзальтацією, викликаний нею. *Тяжкі, екзальтовані звинувачення на свою адресу і роздумування про право на щастя вразили мене* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 210).

ЕКЗАЛЬТО́ВАНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* 1. *тільки одн.* Властивість і стан за знач. **екзальто́ваний.** *Вакуленко зрозумів бажання молодого матроса, але єдине, що його утримувало від остаточного рішення — це екзальтованість Бучного* (Ткач, Моряки, 1948, 121).

2. *рідко.* Вчинок, викликаний екзальтацією. *Такі екзальтованості не могли здаватися правдоподібними людині, що звикла вести виключно практичне життя* (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 437).

ЕКЗАЛЬТО́ВАНО, *книжн.* Присл. до **екзальто́ваний.** *Наступного дня побожний інспектор гидко каявся з плачем, ревно молився.. й екзальтовано просив у Пенцака ксьондза для сповіді та причастя* (Козл., Ю. Крук, 1957, 491).

ЕКЗА́МЕН, у, *ч.* 1. Перевірка знань з якого-небудь навчального предмета; іспит. *Минув рік, настав екзамен — і малий Франко здивував усіх: він опинився першим учеником* (Коцюб., III, 1956, 28); *Всі школярі давно вже склали екзамени, а в десятикласників останній скінчився тільки вчора* (Донч., IV, 1957, 527); // *на кого— що.* Перевірка, що дає відповідні офіційні права тим, хто її успішно проходить.— *Тобі не багато треба, тільки*

екзамен на вчительку здати, а там, може, місце де одкриється, от і на свій хліб зразу підеш (Мирний, V, 1955, 191); *В 1781 р. Соколов подав прохання в Державну медичну колегію про допущення його до екзамену на вчений ступінь доктора* (Видатні вітч. географи.., 1954, 43).

2. *тільки одн., перен.* Взагалі перевірка, випробування кого-, чого-небудь. *Ми з задоволенням можемо сказати, що більшість комсомольських організацій колгоспів і радгоспів витримала серйозний екзамен на зрілість, з честю виправдала високе довір'я партії і народу* (Матер. XXII з. КПУ, 1961, 82).

ЕКЗАМЕНА́ТОР, а, *ч.* Особа, яка проводить екзамен, оцінює знання того, хто екзаменується.— *Зразу відповідатимете, чи подумаєте? — запитала екзаменатор* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 117); *Обов'язок екзаменаторів — особливо чуйно, доброзичливо підходити до учнів* (Рад. Укр., 29.V 1957, 1).

ЕКЗАМЕНА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **екзамена́тор.** *Екзаменаторський підпис.*

ЕКЗАМЕНАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до екзамену (у 1 знач.). *Олег Денисович оголосив теми екзаменаційної роботи і записав їх на дошці* (Донч., V. 1957, 544); *Анікін поважно глянув на екзаменаційну комісію, на аудиторію* (Є. Кравч., Сердечна розмова. 1957, 117).

ЕКЗАМЕНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Проводити екзамен; іспитувати.— *Скільки всяких книжок прочитала! — Вона розумніша за всіх отих учителів, що екзаменували її* (Вас., I, 1959, 254); — *Де вже щоб в академії цього не вчили, — сказала матушка, постерігаючи, що старий хоче екзаменувати зятя* (Н.-Лев., III, 1956, 23); *Передусім став екзаменувати* [старшина] *новоприбулих, чи твердо завчили вони напам'ять номери своїх автоматів* (Гончар, I, 1954, 298).

ЕКЗАМЕНУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. Складати екзамен, відповідати на екзамені в усній чи письмовій формі.— *Ану, виходьте екзаменуватися, мої земляки! .. Виходьте! — викликав митрополит вже не по спискові* (Н.-Лев., I, 1956, 364).

2. Пас. до **екзаменува́ти.**

ЕКЗА́РХ, а, *ч.* 1. У Стародавній Греції — глава жерців при храмі.

2. У Візантійській імперії — намісник імператора.

3. У греко-православній церкві — представник вищої церковної влади в державі або в окремих великих областях держави.

ЕКЗАРХА́Т, у, *ч.* Церква чи адміністративно-територіальна одиниця, якою управляє екзарх (у 3 знач.).

ЕКЗЕКУ́ТОР, а, *ч.* 1. У царській Росії — чиновник, який відав господарськими справами і наглядом за зовнішнім порядком у якій-небудь державній установі. *Екзекутор зігнувся і переступив поріг, за ним увійшов присяжний, а відтак Сівчук* (Черемш., Тв., 1960, 56).

2. *заст.* Той, хто здійснював екзекуцію (у 1 знач.) або керував нею. *На землі корчився підліток-підпасич під жорстокою рукою екзекутора — літнього селянина, що під кожний удар приказував щось люто й загрозливо* (Смолич, I, 1958, 53).

ЕКЗЕКУ́ЦІЯ, ї, *ж., заст.* 1. Тілесне покарання. *Досі пече його отой сповнений невимовного болю, докору й осуду погляд закривавленого після екзекуції Оленчука* (Гончар, Таврія.., 1957, 575).

2. Виконання судового чи адміністративного вироку про смертну кару, тілесне покарання, стягнення боргу, податку і т. ін. *Баби з коцюбами довгий час ставили опір двом ротам війська, які прийшли на село для екзекуції* (Фр. VI, 1951, 208); *Урядник, що керував екзекуцією, на когось чекав. Нарешті з квартири інженера вийшов осавул* (Панч, I, 1956, 497).

ЕКЗЕ́МА, и, *ж.* Запальне захворювання шкіри, яке характеризується свербінням, почервонінням, появою пухирців, гноячок, а потім лущенням. *При порушеннях в обміні речовин можуть виникати і хвороби шкіри: наприклад, свербіж, чиряк — при сахарній хворобі, екзема — при подагрі* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 6).

ЕКЗЕМА́ТО́ЗНИЙ, а, е. Прикм. до **екзе́ма;** // Хворий на екзему, уражений екземою. *Непошкоджена шкіра охороняє від інфекції, але попадання слини на пошкоджену або екзематозну шкіру небезпечне* (Шк. гігієна, 1954, 317); *Лікувати екзематозного хворого дуже важко* (Лікар. рослини.., 1958, 242).

ЕКЗЕМПЛЯ́Р, а, *ч.* 1. Окремий предмет із ряду подібних (перев. про друковані та рукописні тексти). *«Дзвінка» за давні роки послати не можуть, бо мають тільки в одному екземплярі* (Л. Укр., V, 1956, 337); // Тварина або рослина як окремий представник якого-небудь виду, розряду, якої-небудь породи і т. ін. *В наших листяних лісах збереглися лічені екземпляри зубра* (Фіз. геогр., 5, 1956, 128); *Тільки по Зеравшанському хребту і по долині річки Зеравшан було зібрано до 10 тисяч екземплярів різних рослин і тварин* (Видатні вітч. географи.., 1954, 97).

2. *перен.* Про людину як представника групи людей з певними властивостями, рисами (дуже часто негативними).— *Ваші жили, вся ваша тілесна структура тендітна. Звичайний екземпляр міського інтелігента... ще й жінки* (Смолич, I, 1958, 122); — *Нічого, братику,— заспокоююче сказав він.— І серед цих людей є цікаві екземпляри* (Кол., Терен.., 1959, 218).

ЕКЗЕРСИ́С, у, *ч., заст.* Вправа для удосконалення техніки виконання танцю, музики. *Нехай пояснять мені, чому скрипаль, що грає в оркестрі першу чи десяту скрипку, повинен щодня, цілими годинами робити екзерсиси* (Мос життя в мист., 1955, 431); [П о л і н а К.:] *Грай свої екзерсиси. Раз і два, і три...* (Коч. II, 1956, 86).

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІ́ЗМ, у, *ч.* Запепадницька ідеалістична філософська течія епохи імперіалізму, що заперечує об'єктивність буття, реальним вважає лише існування людини та її переживань, протиставляє людині суспільство, твердить про беззмістовність життя, безплідність суспільної діяльності і т. ін. *Далеко не безсторонньо викладає автор і такі реакційні естетичні концепції, як теорія екзистенціалізму* (Літ. газ., 8.IV 1958, 3).

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІ́СТ, а, *ч.* Послідовник, прихильник екзистенціалізму. *Були тут* [на XIII Всесвітньому конгресі філософів] *і неопозитивісти, і екзистенціалісти* (Ком. Укр., 1, 1964, 58).

ЕКЗОГА́МІЯ, ї, *ж.* Звичай, характерний для первіснообщинного ладу, за яким заборонялися шлюби між жінками й чоловіками однієї родової групи. *В українських весільних обрядах і піснях легко можна виявити спогади про екзогамію* (Від давнини.., I, 1960, 36).

ЕКЗОГА́МНИЙ, а, е. Прикм. до **екзога́мія.**

ЕКЗОГЕ́ННИЙ, а, е, *наук.* Викликаний зовнішніми причинами; зовнішнього походження. *Зараження яєць мікроорганізмами в період формування їх в організмі птиці (ендогенне) або після знесення (екзогенне) є однією з головних причин загибелі зародків під час інкубації* (Соц. твар., 2, 1956, 47); *У нас, в СРСР, найбільш поширений погляд про екзогенне походження кремнезему є результаті хімічного вивітрювання магматичних гірських порід в умовах жаркого і вологого (надтропічного) клімату* (Геол. ж., XVI, 4, 1956, 12).

ЕКЗО́Т *див.* **екзо́ти.**

ЕКЗОТЕРМІ́ЧНИЙ, а, е, *хім.* Який відбувається з виділенням тепла. *Сполучення азоту з киснем — реакція екзотермічна* (Хімія, 9, 1956, 55).

ЕКЗО́ТИ, ів, *мн.* (*одн.* **екзо́т,** а, ч.). Рослини або тварини, не характерні для даної місцевості, а лише акліматизовані в ній. *Серед хвойних екзотів Криму можна побачити чудові дерева пірамідального кипариса* (Наука.., 2, 1958, 36); *Парк* [у Качанівці] *створений в основному на базі природної рослинності з незначним включенням окремих груп листяних і хвойних екзотів* (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 82).

ЕКЗО́ТИКА, и, *ж., книжн.* Усе (природа, побут, культура і т. ін. віддалених країн), що є незвичайним для даної місцевості, що здається дивовижним, надто мальовничим. *Коли Ніна Олександрівна, знаджена, кінець кінцем, екзотикою Середньої Азії, приїхала сюди через вісім місяців, ..вона жахнулась, побачивши голі стіни третього будинку у дворі* (А.-Дав., За ширмою, 1963, 31); *Він уперше потрапив у товариство тропічних і субтропічних рослин, де навіть звичайний ірдинський дуб поруч з аристократичною пальмою здається зухвалою екзотикою* (Ле, Право.., 1957, 60).

ЕКЗОТИ́ЧНИЙ, а, е, *книжн.* 1. Незвичайний, дивовижний, надто мальовничий для даної місцевості, даного середовища, не властивий їм.— *Ми їх витягали на сонце, тих яскравих, розмальованих рибок, більше подібних до екзотичних квітів, аніж до риб* (Коцюб., II, 1955, 300); *Мудрі індики й екзотичні цесарки зацікавлено дивились на Адама Адамовича* (Донч., VI, 1957, 532); *Нудатов вперше потрапив у таку екзотичну обстановку і захоплювався тут усім* (Тулуб, В степу.., 1964, 301).

Екзоти́чна країна; Екзоти́чний край — країна з незвичайним для інших народів характером культури, своєрідною природою. *Довгий час на Заході Україну уявляли якимось екзотичним краєм* (Гончар, I, 1954, 454).

2. *перен.* Який вражає своєю дивовижністю, химерністю; який належить до чужої, незвичної культури і т. ін. *Деякі з тих* [епохи стародавнього Єгипту] *пісень, попри екзотичні подробиці, в цілому промовляють чимсь.. близьким, знайомим* (Л. Укр., IV, 1954, 273); *Професіональні акордеоністи і баяністи мають виконати екзотичний танець Бейнона* (Мист., 1, 1959, 45).

ЕКЗОТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **екзоти́чний.** *Уникаючи зовнішньої ефектності і екзотичності, закладених у самому драматургічному матеріалі, актриса зосередила увагу на показі життя.. жертви світу насильства* (Мист., 6, 1958, 34).

ЕКІВО́К *див.* **еківо́ки.**

ЕКІВО́КИ, ів, *мн.* (*одн.* **еківо́к,** у, ч.). Двозначні натяки, виверти. *..робітники хочуть ясності і вони її доб'ються, бо не на дипломатії і еківоках хочуть вони будувати єдність своєї організації, а на точному врахуванні політичного значення різних «напрямів»* (Ленін, 20, 1950, 505).

ЕКІПА́Ж, ч. 1. *род.* а. Загальна назва легких ресорних пасажирських повозок. *Софія сидить в екіпажі і радісним поглядом дивиться на місто* (Л. Укр., III, 1952, 506); *Екіпаж котився, мірно вибризкував на всі боки рідиною* (Кач., II, 1958, 229).

2. *род.* у. Особовий склад корабля, літака, танка і т. ін. *Екіпаж пароплава робив величезні зусилля, щоб вийти із смуги тайфуну* (Донч., III, 1956, 219); *Танк загорівся, екіпаж вискочив з машини й потрапив під обстріл* (Ю. Янов., I, 1958, 498); *Перед у змаганні веде екіпаж земснаряда «Енергетик»* (Рад. Укр., 5.XI 1952, 1).

3. *род.* у. Берегова військова частина морської піхоти, що перев. служить для поповнення флотських команд. *Він прийшов на корабель не з флотського екіпажу, як більшість команди, а з танкера* (Ткач, Моряки, 1948, 35); *Після повернення в 1822 р. з експедиції* [М. М.] *Васильєв* [віце-адмірал, російський мореплавець] *на протязі п'яти років командував флотським екіпажем у Кронштадті та Архангельську* (Видатні вітч. географи.., 1954, 49).

ЕКІПА́ЖНИЙ, а, е. Прикм. до **екіпа́ж.** *В полку морської піхоти таких, ..що не потрапили після мобілізації на.. кораблі, а були зачислені в екіпажні команди на суходолі, була переважна більшість* (Кучер, Чорноморці, 1956, 42); // Признач. для екіпажів (у 1 знач.). *Блищать черепицею ..будівлі економії — контора, флігелі для гостей, екіпажні сараї* (Гончар, Таврія.., 1957, 87).

ЕКІПІРО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **екіпірува́ти.** *І війська Антанти, і білі найманці були прекрасно екіпіровані та озброєні* (Смолич, V, 1959, 260).

ЕКІПІРО́ВКА, и, *ж.* Те саме, що **екіпірува́ння.** *Пильно оглядають судді екіпіровку кожного солдата, перевіряють, чи все з ним, що належить брати в похід* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 90); *Дизельні локомотиви — машини необмежених можливостей і великих відстаней. Вони не потребують.. частої екіпіровки* (Рад. Укр., 10.VII 1962, 3).

ЕКІПІРУВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **екіпірува́ти** і **екіпірува́тися.**

2. Усе те, що потрібне для спорядження, обмундирування кого-, чого-небудь.

ЕКІПІРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. Забезпечувати, постачати всім необхідним; споряджати, обмундировувати.

2. *зал.* Готувати рухомий склад для нового рейсу.

ЕКІПІРУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* 1. Споряджатися всім необхідним.

2. *тільки недок.* Пас. до **екіпірува́ти.**

ЕКЛАМПСІ́Я, ї, *ж.* Важке захворювання вагітних жінок (перев. на останніх місяцях вагітності), що супроводжується приступами корчів з утратою свідомості, посинінням і т. ін. *При крововиливі в центральну нервову систему плода, при сифілісі, а також при еклампсії матерів діти особливо часто народжуються в стані асфіксії* [ядухи] (Хвор. дит. віку, 1955, 29).

ЕКЛЕКТИ́ЗМ, у, *ч., книжн.* Механічне безпринципне сполучення різнорідних, несумісних, іноді протилежних поглядів, теорій, ідейних напрямів, художніх стилів і т. ін. *Під впливом реакційних напрямів у мовознавстві* [Болгарії до 1944 р.] *переважали емпіризм і еклектизм* (Мовозн., XIV, 1957, 131).

ЕКЛЕ́КТИК, а, *ч., книжн.* Прихильник еклектизму. *Він* [М. Грушевський] *був непоправний еклектик: фактори економічні, соціальні, біологічні, ідеологічні й психологічні розглядав як рівнозначні й рівноцінні* (Літ. Укр., 30.IX 1966, 3).

ЕКЛЕ́КТИКА, и, *ж., книжн.* Те саме, що **еклекти́зм.** *Еклектика завжди лишається еклектикою, тобто необгрунтованою спробою поєднати і примирити ідеї, аргументи, концепції, які з точки зору діалектичного матеріалізму поєднати неможливо* (Рад. літ-во, 6, 1968, 49).

ЕКЛЕКТИ́ЧНИЙ, а, е, *книжн.* Пройнятий еклектизмом. *Він* [журнал «Зоря»] *еклектичний, і твори слабі або посередні* (Фр., XVI, 1955, 118); *Еклектична архітектура.*

ЕКЛЕКТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Властивість за знач. **еклекти́чний.**

ЕКЛЕКТИ́ЧНО, *книжн.* Присл. до **еклекти́чний.** *Бухарін в корені невірно, еклектично, ставить все питання про співвідношення «школи» і «апарату»* [профспілок] (Ленін, 32, 1951, 72).

ЕКЛІ́МЕТР, а, *ч.* Геодезичний інструмент для вимірювання кутів нахилу на місцевості.

ЕКЛІ́ПТИКА, и, *ж.* Велике коло небесної сфери, по якому відбувається видимий річний рух Сонця. *Шлях видимого руху Сонця називається екліптикою* (Бесіди про всесвіт, 1953, 12).

ЕКЛІ́ПТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **екліптика.**

ЕКЛО́ГА, и, *ж.* Один із видів античної буколічної поезії, близький до пасторалі та ідилії, що будується в формі діалога між пастухом та пастушкою. *Картина зміни жанрів у російській поезії вже на початку XIX ст. була досить строкатою.. Поступово відмирали такі жанри, як еклога, ідилія, ода, мадригал* (Рад. літ-во, 5, 1964, 100).

ЕКОЛО́ГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до екології (у 1 знач.). *Людство з часом зуміє розширити рамки екологічного середовища для свого існування в позаземних умовах, використовуючи для цього ресурси інших планет* (Наука.., 7, 1961, 17); *Для утворення вуглеводів потрібен певний комплекс екологічних умов, а для утворення білків — інший* (Хлібороб Укр., 7, 1968, 26).

ЕКОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* 1. Взаємовідношення між організмом і оточуючим середовищем. *В грунтовій мікробіології провідним стає питання про вивчення екології мікроорганізмів* (Мікр. ж., XVIII, 3, 1956, 63).

2. Розділ біології, що займається вивченням взаємовідношення між організмом і оточуючим середовищем. *Зв'язок науки з життям, з соціалістичною практикою зумовив посилений розвиток радянської екології* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 390).

ЕКОНО́М, а, *ч.*, *дорев.* Завідуючий поміщицьким господарством, економією (у 2 знач.). *Панський економ, молоденький, загорілий панич, показав політикам постать на буряках* (Н.-Лев., II, 1956, 32);— *Швидше б ті гроші заробити та панові борг віддати, бо вже й економ про те згадував* (Мур., Бук. повість, 1959, 12).

ЕКО́НОМ... Перша частина складних слів, що відповідає слову **економі́чний**, напр.: е к о н о м п о л і т и к а, е к о н о м р о б о́ т а і т. ін.

ЕКОНОМА́ЙЗЕР, а, *ч.*, *техн.* 1. Пристрій для нагрівання води або повітря за допомогою тепла топкових газів, спрацьованої пари. *Співробітники науково-дослідного інституту санітарної техніки вдосконалили контактний економайзер блочного типу* (Веч. Київ, 11.IV 1968, 1).

2. Пристрій у карбюраторі двигунів внутрішнього згоряння для встановлення найекономнішого складу пальної суміші. *Економайзер карбюратора служить для збагачення суміші* [пального], *щоб забезпечити одержання максимальної потужності двигуна* (Зерн. комбайни, 1957, 176).

ЕКОНО́МИТИ, млю, миш; *мн.* еконо́млять; *недок.* 1. *перех.* Бережливо, ощадливо витрачати що-небудь. *Доводилося економити кожний літр води, і машиніст вкладав у це весь свій багаторічний досвід старого паровозника* (Донч., VI, 1957, 176); *Лісу там* [в Ісландії] *немає, і доводиться економити вугілля, яке ввозиться з інших країн* (Літ. газ., 28.I 1958, 4); // Давати можливість менше витрачати, зберігати що-небудь. *Пове зниження цін дозволить нам економити в день до 6 крб.* (Рад. Укр., 3.III 1949, 9).

2. *неперех., на чому.* Мати вигоду від ощадливого використання чого-небудь. *Економити на всьому;* // *без додатка.* Максимально скорочувати витрати. *Купив-таки* [батько] *велосипед дочці Марині — шість місяців довелось економити: курити третій сорт тютюну.. і пити в неділю.. звичайний бессарабський кисляк* (Смолич, Мир.., 1958, 60).

ЕКОНО́МИТИСЯ, ться; *мн.* еконо́мляться; *недок.* 1. Зберігатися, залишатися невитраченим. *На виплавці кожної тонни його* [чавуну] *економиться* [при застосуванні природного газу] *100 кілограмів коксу* (Рад. Укр., 16.VII 1961, 1).

2. Пас. до **еконо́мити** 1.

ЕКОНО́МІВ, мова, мове, *дорев.* Належний економові. *Звістка, що ямищани не хочуть найматись, мчить селом швидше, ніж економів кінь* (Коцюб., II, 1955, 60).

ЕКОНОМІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Здійснення економії в чому-небудь.

ЕКОНОМІ́ЗМ, у, *ч.* Опортуністична течія в російському соціал-демократичному русі кінця XIX — початку XX ст., прихильники якої обмежували завдання робітничого класу економічною боротьбою, вважаючи політичну боротьбу перев. справою ліберальної буржуазії. *«Економізм» був опортуністичною течією в російській соціал-демократії* (Ленін, 21, 1950, 290).

ЕКОНО́МІКА, и, *ж.* 1. Сукупність суспільно-виробничих відносин. *Якщо економіка світового капіталізму розвивається повільними темпами, переживає кризи і потрясіння, то економіка світового соціалізму характеризується швидкими й сталими темпами зростання* (Програма КПРС, 1961, 19).

2. Господарче життя, стан господарства (країни, району і т. ін.). *За роки Радянської влади Карпатський край змінився, зросла його економіка* (Цюпа, Україна.., 1960, 273); // Структура і фінансово-матеріальний стан якої-небудь галузі господарської діяльності. *Партійні організації повинні дбати, щоб найбільш кваліфіковані лектори-економісти частіше виступали з лекціями з питань політичної економії, економіки промисловості, сільського господарства, транспорту, торгівлі* (Рад. Укр., 7.X 1956, 1); // Господарська і фінансова діяльність. *В колгоспах, де питанням економіки приділяють належну увагу і використовують наявні резерви підвищення продуктивності праці, з року в рік зростає урожайність сільськогосподарських культур* (Колг. Укр., 4, 1959, 6).

3. Наукова дисципліна, що вивчає фінансово-матеріальну сторону якої-небудь галузі господарської діяльності. *Етнографія має багато родичів. Вона межує і з загальною історією, і з фольклористикою, і з літературознавством та мовознавством, вона не раз послуговується і матеріалами економіки, географії, архітектури* (Рильський, III, 1956, 161); // Матеріали з питань цієї науки. *Міститиме він* [збірник] *у собі: а) белетристику з поезією.., б) історію краю, в) етнографію, г) публіцистику, д) економіку* (Мирний, V, 1955, 409).

ЕКОНОМІ́СТ, а, *ч.* 1. Учений, фахівець з економіки, економічних наук. *28 листопада 1921 року В. І. Ленін прийняв американського економіста, політичного і громадського діяча П. Христенса* (Мист., 1, 1959, 12); *Останніми роками серед радянських економістів іде жваве обговорення методологічних проблем політичної економії соціалізму* (Ком. Укр., 2, 1965, 34); // Службовець, фахівець з економічних питань. *Правління колгоспу вирішило ввести посаду економіста, який в першим заступником голови колгоспу* (Колг. Укр., 4, 1959, 8).

2. *політ., іст.* Послідовник, прихильник економізму. *На ділі «економісти», які найбільше галасували про робітничу самодіяльність і про масовий рух, були опортуністичним, міщанськи-інтелігентським крилом у робітничому русі* (Ленін, 20, 1950, 223).

ЕКОНОМІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **еконо́міка** 1. — *Зважте, що за кордоном тепер страшна економічна криза,— ціни на все дуже впали...* (Шовк., Інженери, 1956, 156); *Існування двох протилежних світових еконо-*

мічних систем — капіталістичної і соціалістичної.

△ **Економічна боротьба́** — боротьба за поліпшення умов праці і побуту робітників. *..заради економічної боротьби забувати політичну — значило б відступати від основного положення всесвітньої соціал-демократії..* (Ленін, 4, 1948, 186).

2. Стос. до організації й ведення економіки (у 2 знач.), зв'язаний з нею. *Головним фронтом боротьби між соціалізмом і капіталізмом в міжнародному масштабі є економічне змагання двох світових систем* (Ком. Укр., 8, 1962, 59); *Організація раднаргоспів дала можливість координувати зв'язки між підприємствами, розташованими на території області або економічного району* (Матер.-техн. постач.., 1959, 17); *Економічне, громадське, культурне життя російського, українського та білоруського народів розвивалося в тісних взаємозв'язках* (Рильський, III, 1956, 15); // Зв'язаний з вивченням економіки. *Економічний журнал; Економічна географія.*

3. Який дає можливість зекономити що-небудь; вигідний у господарському відношенні. *Транспортування газу по трубопроводах дуже економічне* (Наука.., 12, 1957, 3); *ДТ-54 — більш досконалий, потужний і економічний трактор, ніж ті, що досі вироблялися на заводі* (Вол., Самоцвіти, 1952, 79).

4. *дорев.* Прикм. до **еконо́мія** 2. *За довгі столи з дощок сідає обідать економічна челядь* (Вас., III, 1960, 342); *Економічний двір.*

ЕКОНОМІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **економі́чний** 3. *Слід звернути увагу учнів на велику економічність зварювання порівняно з клепанням* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 181); *Краса праці — це економічність, ритмічність, точність рухів при виконанні тих чи інших виробничих операцій* (Знання.., 1, 1968, 15).

ЕКОНОМІ́ЧНО. Присл. до **економі́чний** 2, 3. *Наші колгоспи економічно зміцніли, керують ними досвідчені організатори, спеціалісти* (Колг. Укр., 4, 1958, 4).

ЕКОНО́МІЯ, ї, *ж.* 1. *тільки одн.* Бережливість, ощадливість при витрачанні чого-небудь. *Тепер життя ввійшло в колію, отже, гроші будуть тратитись з більшою економією* (Л. Укр., V, 1956, 192); *Велике значення у додержанні режиму економії має впровадження елементів господарського розрахунку* (Колг. Укр., 4, 1957, 9); // Вигода від бережливого, ощадливого витрачання чого-небудь. *Річна економія від впровадження, наприклад, одного ультразвукового верстата для обробки твердих і крихких матеріалів може становити від 100 тисяч до 300 тисяч карбованців* (Ком. Укр., 6, 1960, 30);— *Коли ми будемо економити тільки один процент чавуну, то цех за рік матиме двісті тисяч карбованців економії* (Собко, Біле полум'я, 1952, 111).

△ **Політи́чна еконо́мія** — наука, що вивчає закони суспільного виробництва і розподілу матеріальних благ на різних ступенях розвитку людського суспільства. *Класична політична економія до Маркса склалася в Англії — найбільш розвиненій капіталістичній країні* (Ленін, 19, 1950, 5).

2. *дорев.* Поміщицьке господарство капіталістичного типу. *Пан звелів привести їх* [людей] *усіх увечері на економію. На економії їх усіх вибили різками* (Н.-Лев., II, 1956, 186); *Вони пробили собі шлях на всі ділянки життя, вони були творцями й організаторами. Їхні батьки йшли п'ятнадцять років тому з багнетами й кулеметами на тих, хто намагався повернути собі старі гнізда, економії й цукроварні...* (Допч., I, 1956, 387).

ЕКОНО́МКА, и, *ж., дорев.* Жінка, що вела домашнє господарство в кого-небудь.— *Я хочу стати за няньку або за економку* (Н.-Лев., IV, 1956, 277).

ЕКОНО́МНИЙ, а, е. 1. Який бережливо, ощадливо витрачає що-небудь; // Точно розрахований. *Швидко пливучи обережними, вправними рухами, що нагадували економні рухи жаби під водою, він наблизився до дверей рульової рубки* (Собко, Скеля.., 1961, 121); // *у чому, на що.* Стриманий у виявленні чого-небудь. *В змалюванні пейзажів, як і людських портретів, письменник* [М. Трублаїні] *дуже економний* (Іст. укр. літ., II, 1956, 149).

2. Який сприяє економії (у 1 знач.), здійснює її. *При масовому виробництві велике значення має економне витрачання деревини* (Стол.-буд. справа, 1957, 207); *Пора вже нам заговорити про економне витрачання природних запасів* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 168).

ЕКОНО́МНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **еконо́мний.** *Конденсована манера письма у «Вершниках» повинна була відбитись, насамперед, на синтаксичних структурах жанру в напрямі їх економності і лаконічності* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 46).

ЕКОНО́МНО. Присл. до **еконо́мний.** *Родина жила економно, але нестатків не було* (Дмит., Наречена, 1959, 146); *Сюжет твору* [«Бур'ян» А. Головка], *побудований в цілому просто і економно, дозволяє авторові переконливо змалювати події і розкрити характери* (Іст. укр. літ., II, 1956, 98).

ЕКОНО́МСЬКИЙ, а, е, *дорев.* Прикм. до **еконо́мія** 2. *Вертілася розмова коло матерій високих,..дуже не гармонюючих* [гармоніюючих] *з бідною, драною обставою старої економської хати* (Н.-Лев., I, 1956, 171); *В повітрі знову надовго зависає густий рев худоби, і люди знову повертають голови до економських корівників* (Стельмах. I, 1962, 564).

ЕКОНО́МША, і, *ж., дорев., розм.* Дружина економа.— *Ого-го, наша пані економша вилізла трохи не під небо! — загомоніли чоловіки* (Н.-Лев., II, 1956, 316); *У нашої економші Червона спідниця* (Нар. лірика, 1956, 95).

ЕКРА́Н, а, *ч.* 1. Пересувний щит, який захищає від гарячого повітря, світла і т. ін. *Праворуч, в глибині, камін, заслонений мальованим екраном; на каміні оригінальні кухлі і чималий старосвітський дзигар* (Л. Укр., II, 1951, 6).

2. Поверхня з білої тканини, натягнутої на раму, на якій показуються фільми, зображення з діапозитивів. *Привезли кіномеханіки апарати, стали екран лаштувати у клубі* (Козл., Весн. шум, 1952, 88); *На екрані проходять образи героїв промисловості, колгоспних ланів, наших славних учених* (Літ. газ., 7.IX 1950, 2); * Образно. *Екран віків записує всякчас Народу рідні й дорогі імення* (Мас., Поезії, 1950, 22); * У порівн. *Купа паперів перевтілюється в очах Катерини в реальні сцени її майбутнього життя, що з'являються і зникають, як на екрані* (Вільде, Сестри.., 1958, 103).

Вихо́дити (ви́йти) на екра́н (на екра́ни); З'являтися (з'яви́тися) на екра́ні (на екра́нах) — починати демонструватися. *Найближчим часом вийде на екрани друга серія «Киянки»* (Мист., 6, 1958, 4); *На кінець 1945 р., коли «Нескорені» з'явились на екрані, радянська література і драматургія мали значну кількість творів, у яких повноцінно виражалась основна проблематика нашого кіномистецтва* (Укр.. кіномист., III, 1959, 46); **Випуска́ти (ви́пустити) на екра́н (на екра́ни)** — підготовляти для масового перегляду. *На кінець семирічки щороку кіностудії України випускатимуть на екрани коло 45 фільмів* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 3); **Голубий екра́н** — екран телевізора. *Нові цікаві програми з'явилися на голубих екранах* (Рад. Укр., 6.V 1967, 3); *Телеглядач ..ніби сам на сам розмовляє з персонажами* [телефільму] *на голубому екрані* (Мист., 4, 1968, 36).

3. *тільки одн., перен.* Мистецтво відтворення кінематографом зображень, що створюють враження живої дійсності; кіномистецтво. *У Парижі виступає нова зоря* [зірка] *екрана Марина Владі...* (Собко, Срібний корабель, 1961, 6).

4. *спец.* Пристрій з поверхнею, що відбиває, вбирає або перетворює випромінювання різних видів енергії з метою захисту чи використання. *Запобігти магнітному зв'язку між двома низькочастотними трансформаторами можна, вмістивши один з них в екран з грубого заліза. Такий екран захищатиме трансформатор від сторонніх магнітних полів* (Осн. радіотехн., 1957, 73); // Водонепроникне покриття, яке роблять з боку укосу греблі. *Щоб через тіло греблі не просочувалася вода, влаштовують екран з ущільнених глинистих грунтів* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 40); // Поверхня для відтворення світлових зображень, сигналів і т. ін.

ЕКРАНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Втілення на екрані засобами кіномистецтва літературних творів і сценічних постановок. *Використовуючи свої величезні можливості, радянська кінематографія охоче зверталась до екранізації романів і повістей* (Мист. кіно, 1955, 32); *«Кров людська — не водиця»* [кінофільм] *являє собою екранізацію широко відомого роману Михайла Стельмаха під тією ж назвою* (Наука.., 10, 1960, 12).

ЕКРАНІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **екранізува́ти.** *На початку 30-х років були екранізовані такі літературні твори, як «Fata morgana» М. Коцюбинського, «Сорочинська трагедія» В. Короленка* (Укр., кіномист., II, 1959, 14).

ЕКРАНІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати екранізацію чого-небудь. *Фільм «Як гартувалася сталь» здійснений режисером, який раніше успішно екранізував трилогію Горького* (Укр., кіномист., II, 1959, 32).

ЕКРАНІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **екранізува́ти.** *Екранізується* [на Київській кіностудії ім. О. П. Довженка] *повість М. Горького «Мати»* (Мист., 1, 1956, 25).

ЕКРА́ННИЙ, а, е. Прикм. до **екра́н.** *Фільм «Наймичка» є першою спробою екранізувати оперу радянського композитора. Напівзабутий твір Верикіївського та широко відома поема Шевченка одержали нове, екранне життя* (Мист., 2, 1964, 25); *Організація в Києві студії екранного мистецтва певною мірою сприяла підготовці творчої громадськості до правильного розуміння кінематографа* (Укр., кіномист., I, 1959, 36).

ЕКРАНО́ВАНИЙ, а, е, *спец.* Дієпр. пас. мин. ч. до **екранува́ти.** *Разом з начальником станції йдемо до лабораторії; в темному залі, стіни якого екрановані листами спеціальної сталі, височить квадрат іонізаційного калориметра* (Наука.., 11, 1967, 25).

ЕКРАНУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **екранува́ти.**

ЕКРАНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., спец.* Захищати кого-, що-небудь екраном (у 4 знач.) від зовнішнього впливу, шкідливого діяння і т. ін. *Конструкція конвертора може бути будь-якою, треба лише ретельно екранувати всі деталі першого каскаду від інших кіл* (Наука.., 9, 1963, 63).

ЕКРАНУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., спец.* Пас. до **екранува́ти.**

ЕКС-... Перша частина складних слів, що має значення «бувший», «який утратив колишнє становище», напр.: екс-делегат, екс-журналіст, екс-міністр, екс-президе́нт, екс-прем'є́р, екс-чемпіо́н і т. ін.

ЕКСГА́УСТЕР, а, *ч., техн.* Вентилятор для підсилення тяги в топках, відсмоктування пилу, газів, пневматичного транспортування тирси, стружки і т. ін. *Ексгаустер — це вентилятор, що виносить повітря з вугільним пилом з кульового млина* (Рад. Укр., 21.IV 1946, 2); *Зерно попадає в бункер, а подрібнена соломиста маса за допомогою ексгаустера транспортується на 30-метрову скирту як готовий кормовий продукт для худоби* (Колг. село, 18.III 1956, 1).

ЕКСИКА́ТОР, а, *ч., спец.* Скляний товстостінний прилад для повільного висушування або для збереження речовин, що легко вбирають вологу з повітря.

ЕКСКАВА́ТОР, а, *ч.* Самохідна машина для розробки, переміщення грунтів, гірських порід, корисних копалин і різних сипких та кускових матеріалів. *За годину роботи екскаватор може навантажити залізничний ешелон* (Наука.., 9, 1956, 11); *Довгоший екскаватори хапали зубами землю і вивертали її в кузови вантажних машин* (Панч, Ерік.., 1950, 52).

ЕКСКАВА́ТОРНИЙ, а, е. Прикм. до **екскава́тор.** *Екскаваторний ківш;* // Який виготовляє екскаватори. *Екскаваторний завод;* // Здійснюваний екскаватором. *Постійно збільшується видобуток торфу екскаваторним способом* (Роб. газ., 30.III 1965, 2).

ЕКСКАВА́ТОРНИК, а, *ч.* Той, хто працює на екскаваторі, керує ним. *Перші екскаваторники, що прибули на комсомольську будову, добиваються від своїх машин продуктивності у два рази вищої від запланованої* (Рад. Укр., 31.I 1961, 3); — *Читали ми про тебе в газетах — молодець, Михайле, добрим екскаваторником став, по всій Україні слава йде* (Зар., Світло, 1961, 69).

ЕКСКРЕМЕ́НТИ, ів, *мн., книжн.* Кал, сеча, що виділяються з організму.

ЕКСКУ́РС, у, *ч.* Відхилення від головної теми для висвітлення або уточнення побічних, другорядних питань. — *Я — естет.. На доказ сього мушу зробити невеличкий екскурс автобіографічний* (Л. Укр., III, 1952, 744); *Можна назвати чимало творів, в яких герої показані в настільки гострих драматичних обставинах, в такій напруженій боротьбі, що спеціальний екскурс у минуле стає непотрібним для розуміння характерів* (Рад. літ-во, 2, 1957, 41).

ЕКСКУРСА́НТ, а, *ч.* Учасник екскурсії (у 1 знач.). *З'явились* [у Щавниці] *на часок мадьярські студенти-екскурсанти* (Н.-Лев., II, 1956, 395); *Спочатку екскурсанти трималися однієї групи, а потім.. почали розділятися: хто до коней, хто до овець, а хто цікавився птахофермою* (Чорн., Потік.., 1956, 208).

ЕКСКУРСА́НТКА, и, *ж.* Жін. до **екскурса́нт.**

ЕКСКУРСА́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **екскурса́нт** і **екскурса́нтка.**

ЕКСКУРСІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **екску́рсія** 1. *Для екскурсійних і прогулянкових рейсів виділено* [київською пасажирською пристанню] *п'ять спеціальних суден* (Веч. Київ, 12.III 1958, 1); // Який обслуговує екскурсантів. *Екскурсійна база; Екскурсійне бюро; Екскурсійні автобуси.*

ЕКСКУ́РСІЯ, ї, *ж.* 1. Поїздка або похід куди-небудь з метою відвідати, оглянути що-небудь. — *Ну, ні! — скрикнув пан Годієра, вернувшися другого дня зі своєї екскурсії по селі. — Того не можна витримати, що тут діється!* (Фр., VIII, 1952, 83); // Відвідування визначних місць, огляд експонатів музею, виставки і т. ін. *Саме напередодні Вітчизняної війни Аліна поїхала з батьком на екскурсію до Ленінграда, і там їх застукала війна* (Ю. Япов., II, 1958, 468).

2. *розм.* Група людей, що колективно відвідує, оглядає що-небудь. *Увечері Горький приймав екскурсію народних учителів* (Коцюб., III, 1956, 326); *Максим до війни їздив з екскурсією в Москву на відкриття сільськогосподарської виставки* (Рибак, Час.., 1960, 690).

ЕКСКУРСОВО́Д, а, *ч.* Людина, що показує екскурсантам визначні місця, експонати музею, виставки і т. ін., даючи при цьому необхідні пояснення. *Екскурсовод веде нас просторими, світлими залами виставки* (Наука.., 12, 1956, 61); * У порівн. *Він все говорив, водячи дівчину по руїнах, наче справжній екскурсовод* (Чаб., Катюша, 1960, 247).

ЕКСКУРСОВО́ДСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **екскурсово́д.**

ЕКСЛІ́БРИС, а, *ч.* Художньо оформлений ярлик, що наклеюється на внутрішній стороні обкладинки книжки і вказує на її власника. *Майже кожна книжка — це мистецький витвір з складним комплексом художнього оформлення, в якому неабияке місце посідає екслібрис — книжковий знак, хоча він і не є обов'язковим елементом* (Вітч., 9, 1963, 194); *Екслібрис — не тільки ознака власності, а й декоративний елемент, окраса книги* (Знання.., 2, 1966, 24).

ЕКСПАНСИ́ВНИЙ, а, е. Який нестримно, поривчасто, бурхливо виявляє свої почуття. *Я сама не дуже експансивна, — се, здається, вдача всеї* [всієї] *нашої родини* (Л. Укр., V, 1956, 270); *Любовицька літня, але ще гарна жінка років 45, з гордою поставою, з нахилом до повноти, але експансивна і жвава* (Коч., II, 1956, 369); // Який характеризується запалом, нестриманістю, гарячковістю. *Знаючи її експансивну вдачу, можна тому цілком пойняти віри* (Вас., Вибр., 1954, 48).

ЕКСПАНСИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **експанси́вний.** *Всі, крім Феді, виявляли велику експансивність, лютували на міліцію та Арапникова* (Трубл., I, 1955, 104).

ЕКСПАНСИ́ВНО. Присл. до **експанси́вний.**

ЕКСПАНСІОНІ́ЗМ, у, *ч.* Прагнення до експансії.

ЕКСПАНСІОНІ́СТ, а, *ч.* Прихильник експансіонізму.

ЕКСПАНСІОНІ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **експансіоні́зм** і **експансіоні́ст.** *Свої експансіоністські устремління* [прагнення] *монополії Західної Німеччини тісно зв'язують з планами так званої інтеграції Європи* (Ком. Укр., 5, 1961, 56).

ЕКСПА́НСІЯ, ї, *ж.* Загарбання капіталістичними державами та монополістичними об'єднаннями чужих територій, ринків, джерел сировини, економічне й політичне уярмлення інших країн. *Німецька експансія розвивалась і на Далекому Сході. В 1897 р. німці захопили в Китаї бухту Цзяочжоу* (Нова іст., 1957, 34).

ЕКСПАТРІА́НТ, а, *ч.* Особа, що здійснює експатріацію або зазнає її.

ЕКСПАТРІА́НТКА, и, *ж.* Жін. до **експатріа́нт.**

ЕКСПАТРІА́ЦІЯ, ї, *ж.* Добровільне або примусове залишення батьківщини, пов'язане, як правило, із втратою громадянства.

ЕКСПАТРІЙО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **експатріюва́ти;** // *у знач. ім.* **експатрійо́ваний**, ного, *ч.* Те саме, що **експатріа́нт.**

ЕКСПАТРІЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати експатріацію; виселяти за межі батьківщини

ЕКСПАТРІЮВА́ТИСЯ, ю́юся, ю́єшся, *недок. і док.* 1. Добровільно або примусово залишати батьківщину 2. *тільки недок.* Пас. до **експатріюва́ти.**

ЕКСПЕДИРО́ВАНИЙ, а, е, *спец.* Дієпр. пас. мин. ч. до **експеди́рувати.**

ЕКСПЕДИ́РУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех., спец.* Відправляти за призначенням товар, кореспонденцію і т. ін.

ЕКСПЕДИ́РУВАТИСЯ, ується, *недок., спец.* Пас. до **експеди́рувати.**

ЕКСПЕДИ́ТОР, а, *ч.* 1. *спец.* Працівник, який займається експедицією (у 1 знач.). *Експедитор і станційний вагар провадять зовнішній огляд вагонів, перевіряють цілість пломб* (Матер.-техн. постач.., 1959, 68).

2. У царській Росії — чиновник, начальник відділу в деяких урядових установах.

ЕКСПЕДИ́ТОРКА, и, *ж., спец.* Жін. до **експеди́тор** 1. *Другий день у неї.. служба на пошті, де вона служить експедиторкою* (Фр., II, 1950, 288).

ЕКСПЕДИ́ТОРСЬКИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **експеди́тор** 1.

ЕКСПЕДИЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **експеди́ція.** *Павлик організував широку експедиційну сітку, яка могла забезпечити поширення журналу* (Кол., Терен.., 1959, 319); *Широка експедиційна діяльність* [Археологічного] *комітету сприяла нагромадженню на Україні археологічного матеріалу* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 106); *Він підписався, написав свою експедиційну адресу: «Каховка, геологічна експедиція» й заклеїв конверт* (Дмит., Розлука, 1957, 134); *Експедиційний загін.*

ЕКСПЕДИ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *тільки одн., спец., книжн.* Відправляння, розсилання товарів, кореспонденції і т. ін. за певним призначенням. *Експедиція товарів; Експедиція кореспонденції.*

2. *спец.* Установа або відділ установи, підприємства, що відає відправлянням, розсиланням товарів, кореспонденції і т. ін. за певним призначенням. *Не менше також треба було вважати* [Целі] *на окремі полички постійних абонентів, які платять певну суму річно за те, щоб у поштовій експедиції мати окреме місце для листів і посилок* (Фр., II, 1950, 313); — *Тут я написала невеличкого листа. Занеси, будь ласка, до експедиції міськради* (Руд., Остання шабля, 1959, 305).

3. У царській Росії — відділ у деяких урядових установах.

4. Подорож, поїздка, відрядження групи людей, загону з спеціальною метою, спеціальним завданням. *В 1956 та 1957 роках польські вчені-археологи брали участь в археологічній експедиції АН УРСР* (Наука.., 1, 1958, 19); *Згодом Тася начебто втихомирилась, а Грицай потихеньку став готуватися до нової експедиції* (Жур., Звич. турботи, 1960, 160).

5. Група, загін людей, що здійснюють подорож, поїздку, відрядження з спеціальною метою, спеціальним завданням. *Гарібальді у великій таємниці вирушив із своєю експедицією з Генуї на двох пароплавах* (Нова іст., 1956, 198); *Верст за три від аулу експедиція раптом вишикувалась у колону* (Десняк, II, 1955, 168).

ЕКСПЕРИМЕ́НТ, у, *ч.* 1. Один з основних методів наукового дослідження, в якому вивчення явищ відбувається за допомогою доцільно вибраних або штучно створених умов. *Блискучими експериментами фізіолог-ботанік Тімірязєв довів помилковість та неточність приладу фізика Дрейпера для спектрального аналізу* (Вісник АН, 8, 1949, 60); *Дослідник-селекціонер.. почав говорити про свій експеримент, показуючи то одну, то іншу стадію в цій складній праці* (Ле, Право.., 1957, 105).

2. Взагалі намагання, спроба здійснити щось якимнебудь способом. *Доля кидала мене в різні боки, водила по різних закутках нашого краю і робила зо мною всілякі експерименти* (Фр., IV, 1950, 279); — *Я не вважаю ваші експерименти за виявлення партійної лінії* (Мик., II, 1957, 531).

ЕКСПЕРИМЕНТА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **експеримéнт** 1. *Експериментальні дослідження Павлова в галузі фізіології травлення і розроблені ним методи хірургічного втручання послужили відправним пунктом*

значної кількості біохімічних робіт (Укр. біох. ж., XXI, 3, 1949, 196); *Ще порівняно недавно наука не мала експериментальних даних про вплив невагомості на організм* (Наука.., 9, 1961, 7); // Призначений для проведення експериментів. *На експериментальній базі була зважена та проаналізована вся капуста як на контрольних, так і на дослідних ділянках* (Мікр. ж., XVIII, 3, 1956, 45); *При чернігівській дослідній станції створено експериментальне стадо* (Свинар., 1956, 54); // Вигот. для проведення експериментів; пробний. *Наші сучасні експериментальні літаки все далі відходять від швидкості поширення звуку, значно перекриваючи її* (Наука.., 3, 1960, 14).

2. Оснований на експериментах. *Фонетика розподіляється на: 1) загальну фонетику.., 2) фізіологічну фонетику.., 3) експериментальну фонетику, яка досліджує ті ж явища, що й фізіологічна, але лабораторним шляхом, за допомогою різних приладів та інструментів* (Сл. лінгв. терм., 1957, 206).

3. *спец.* Штучно викликаний для експерименту, для яких-небудь спеціальних цілей. *У лабораторії продовжують вивчати механізм впливу експериментального неврозу на розвиток пухлин* (Наука.., 5, 1959, 27); *Експериментальний рак.*

ЕКСПЕРИМЕНТА́ЛЬНО. Присл. до **експериментáльний.** *Вперше в науці Ломоносов відкрив і експериментально довів закон збереження маси при хімічних перетвореннях* (Наука.., 1, 1957, 17).

ЕКСПЕРИМЕНТА́ТОР, а, *ч.* Той, хто проводить експеримент (у 1 знач.). *І. П. Павлов був талановитим експериментатором, який запропонував зовсім нові методи фізіологічного дослідження* (Метод. викл. анат.., 1955, 7).

ЕКСПЕРИМЕНТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **експериментувáти.** *Учні повинні набути навичок в експериментуванні і роботі з спеціальними приладами (мікроскопом, спірометром та ін.)* (Метод. викл. анат.., 1955, 3); *Василько про своє експериментування помовчував* (Вол., Озеро.., 1959, 45).

ЕКСПЕРИМЕНТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* Проводити експерименти. *Барабаш продовжує.. експериментувати, шукаючи препаратів, які зруйнували б ракову пухлину* (Трубл., III, 1956, 429); *Наш завод не просто виготовляє верстати для підприємств, а весь час експериментує* (Вітч., 2, 1956, 103).

ЕКСПЕ́РТ, а, *ч.* Фахівець, що робить експертизу. *Обвинувачений має право.. задавати запитання іншим обвинуваченим, свідкам, експертам і т. д.* (Рад. суд, 1951, 56); *Після детальних обчислень, зроблених різними експертами, управління будівництва погодилося з професором* (Трубл., III, 1956, 417).

ЕКСПЕРТИ́ЗА, и, *ж.* Розгляд, дослідження якоїнебудь справи, якогось питання з метою зробити правильний висновок, дати правильну оцінку відповідному явищу. *За завданнями уряду Держбуд проводить технічну експертизу проектів і кошторисів на будівництво великих підприємств і споруд* (Рад. Укр., 30.III 1957, 3).

ЕКСПЕ́РТНИЙ, а, е. Прикм. до **експе́рт.** *Правильний експертний висновок повинен бути результатом аналізу і синтезу даних, одержаних в результаті старанного і всебічного обслідування хворого* (Лікар. експертиза.., 1958, 10); *Зразки, які дістануть високу оцінку експертних комісій, відзначатимуться свідоцтвами виставки* (Рад. Укр., 2.VI 1957, 1).

ЕКСПІРАТО́РНИЙ, а, е, *лінгв.* Оснований на експірації, зв'язаний з нею. *Експіраторний наголос.*

ЕКСПІРА́ЦІЯ, ї, *ж., лінгв.* Видихання повітря при творенні звуків мови. *Між головним і побічним наголосами один або більше складів мають слабшу експірацію* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 151).

ЕКСПЛАНТА́ЦІЯ, ї, *ж., біол.* Експериментальний метод вирощування тканини поза організмом. *Для експлантації брали кусочки пухлини скоро після її виникнення* (Мед. ж., XIX, 1, 1949, 4).

ЕКСПЛІКА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *спец.* Текст, що пояснює значення символів, умовних позначок на планах, картах.— *Тут моя земля і в межових книгах і в експлікаціях записана! — запам'ятав* [Демид] *навіть таке важке слово* (Стельмах, Хліб.., 1959, 311).

2. *театр.* Режисерський план постановки драматичного спектаклю, опери, балету. *Досвідчений режисер, уважно вивчивши твір,.. розробивши свою експлікацію, вже бачить, яким він буде на сцені* (Мист., 1, 1955, 4).

ЕКСПЛОЗИ́ВНИЙ, а, е, *лінгв.* При вимові якого повітря різким поштовхом виривається назовні, створюючи враження вибуху. *Експлозивні приголосні — змичні приголосні, вимовляння яких, на відміну від імплозивних змичних, супроводиться вибухом, напр. «б», «п», «д», «т» тощо* (Сл. лінгв. терм., 1957, 58).

ЕКСПЛО́ЗІЯ, ї, *ж., лінгв.* Третя (остання) фаза артикуляції змичних приголосних звуків; вибух. *Експлозія — остання, третя фаза артикуляції змичних приголосних, при якій активний мовний орган раптово відходить від пасивного і видихуване повітря.. виривається назовні* (Сл. лінгв. терм., 1957, 58).

ЕКСПЛУАТА́ТОР, а, *ч.* Той, хто експлуатує трудящих, привласнює собі продукти чужої праці. *Куркулі — найлютіші, найгрубіші, найдикіші експлуататори..* (Лепін, 28, 1951, 38); *До Жовтневої соціалістичної революції в нашій країні існував буржуазно-поміщицький лад, хазяйнували експлуататори* (Ком. Укр., 1, 1962, 33).

ЕКСПЛУАТА́ТОРКА, и, *ж.* Жін. до **експлуатáтор.**

ЕКСПЛУАТА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **експлуатáтор.** *Жовтнева революція дощенту знищила антинародний експлуататорський лад в Росії* (Наука.., 3, 1959, 54); *Експлуататорські класи;* // Власт. експлуататорам, характерний для експлуататорів. *Письменники-реалісти відображають класові суперечності в суспільстві, викривають гнобителів, показують експлуататорську суть всієї капіталістичної системи* (Укр. літ., 9, 1957, 81); *Експлуататорська політика.*

ЕКСПЛУАТАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **експлуатáція** 2. *Йому пощастило вступити на експлуатаційний факультет гірничого інституту* (Ткач, Плем'я.., 1961, 167); *Експлуатаційна служба;* // Який відповідає вимогам експлуатації, необхідний для неї. *Наявність.. двох господарів у одному будинку ускладнює експлуатаційний догляд за ним* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 33); *Експлуатаційна міцність.*

ЕКСПЛУАТАЦІ́ЙНИК, а, *ч., спец.* Той, хто працює в галузі експлуатації (у 2 знач.). *Експлуатаційники успішно застосовують новий прогресивний метод збільшення видобутку нафти* (Гірн. пром.., 1957, 95).

ЕКСПЛУАТА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Привласнення одними людьми продуктів праці інших людей, засноване на приватній власності на засоби виробництва. *У первісній общині не було ні багатих, ні бідних, не було експлуатації людини людиною, не було класів* (Іст. СРСР, I, 1956, 5).

2. Систематичне використання людиною продуктивних сил (родовищ корисних копалин, залізниць, машин і т. ін.). *Творив він плани.. експлуатації мінеральних багатств краю* (Фр.. VI, 1951, 236); *У цьому році було здано в експлуатацію Турксиб* (Донч., V, 1957, 551).

ЕКСПЛУАТО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **експлуатувáти.** *Експлуатоване капіталістами населен-*

ня французьких колоній веде активну національно визвольну боротьбу за незалежність (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 95); // *у знач. ім.* **експлуато́вані,** них, *мн.* Люди, що експлуатуються ким-небудь *Історичний досвід вчить, що в умовах несоціалістичних, класових формацій завжди точилася і точиться непримиренна боротьба між експлуататорами і експлуатованими* (Наука.., 8, 1959, 2).

ЕКСПЛУАТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **експлуатува́ти.**

ЕКСПЛУАТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Піддавати експлуатації кого-, що-небудь. *Феодали-дворяни примушували працювати на себе селян, вимагали від них панщини., жили з їх праці, експлуатували їх* (Нова іст., 1956, 19); *Царські підприємці тільки вершечки забрали* [на гаврилівській мідній рудні], *як хижаки. А далі експлуатувати мідний скарб було їм невигідно — машини дорого коштували* (Донч., II, 1956 11).

ЕКСПЛУАТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **експлуатува́ти.** *У князівських і боярських маєтках Галицької і Волинської земель, як і інших руських земель, експлуатувалися феодально залежні смерди і раби-холопи* (Іст. УРСР І, 1953, 94); *З 1948 р. експлуатується газопровід Дашава — Київ завдовжки понад 500 км* (Гірн., пром... 1957 102).

ЕКСПЛУАТУ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **експлуатува́ти.** *Знищити експлуатуючі класи і створити соціалізм робітник може, лише йдучи рука в руку з селянством* (Ленін, 30, 1951, 473).

ЕКСПОЗЕ́, *невідм., с., книжн.* 1. Короткий виклад якого-небудь документа, твору і т. ін.; виписка з нього. *Прочитати експозе.*

2. Коротке повідомлення представника уряду з якого-небудь питання поточної політики в парламенті. *Виступити з експозе.*

ЕКСПОЗИЦІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Який становить собою експозицію (у 1 знач.). *У фільмі «Олександр Пархоменко» перша експозиційна сцена висвітлює політичне значення подій на Україні в 1918 р.* (Укр., кіномист., III, 1959, 23).

2. Признач. для експозиції (у 2 знач.).

ЕКСПОЗИ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Частина твору, де змальовуються суспільне середовище і життєві обставини, в яких формувалися риси характеру дійових осіб, історичні умови, що впливають на розвиток подій і т. ін. *В експозиції оповідання* [«Червона хустина» А. Головка] *показано сім'ю Оксани, її подруг, деякі картини життя села під час окупації* (Укр. літ., 10, 1957, 74); // Перший розділ музичного твору, в якому дано виклад основних тем. *Арія-експозиція Наталки — пісня «Віють вітри»* (Укр. клас. опера, 1957, 195).

2. Систематизоване розміщення експонатів, що дає більш-менш закінчене уявлення про певне коло предметів чи проблем. *Експозицію цих* [про В. І. Леніна] *документів створено на науковій основі* (Ком. Укр., 4, 1960, 63); // Самі експонати, розміщені в певній системі, у певному порядку. *Експозиція філіалу музею* [українського мистецтва] *складається з двох розділів: з творчості дореволюційного періоду.. і радянського часу* (Мист., 1, 1955, 33).

3. Кількість освітлення, яку одержує світлочутливий матеріал при фотографуванні; //Те саме, що **ви́держка** 3. *Застосування тривалих експозицій дає можливість діставати на фотографії слабші зорі, ніж ті, які ми бачимо в.. телескоп* (Астр., 1956, 49).

ЕКСПОНА́Т, а, *ч.* Предмет, виставлений для огляду в музеї або на виставці. *Численні експонати виставки розкривають передовий досвід заводів, фабрик, шахт, електростанцій, новобудов, колгоспів і радгоспів* (Наука.., 7, 1958, 1); *Експонати оранжереї Софіївки своїм багатством порід рослинного царства мали чимало спільного з ленінградськими* (Ле, Право.., 1957, 102).

ЕКСПОНЕ́НТ, а, *ч.* 1. Особа або організація, експонати якої показані на виставці. *Майже із ста країн приїздять сюди* [на лейпцігський ярмарок] *експоненти і покупці. З кожним роком збільшується обсяг торговельних угод* (Рад. Укр., 28.II 1965, 4); *Виставка* [1913 р. у Києві] *стала знаряддям реклами, комерційної боротьби. Вона дає для огляду тільки те, що вигідно показати самим експонентам* (Рад. Укр., 4.XII 1958, 3).

2. *мат.* Назва показника степеня або показникової функції.

ЕКСПОНЕ́НТНИЙ, а, е, *мат.* Прикм. до **експоне́нт** 2.

ЕКСПОНО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **експонува́ти.** *Експонована на ярмарку* [1958 р. у Лейпцігу] *численна продукція країн народної демократії переконливо показала, яких успіхів вони добилися за останні роки в розвитку промисловості і будівництва* (Наука.., 8, 1958, 53); *Червоно поблискував розчин виявника* [проявника] *в ванночці, куди Варвара клала.. експонований папір* (Перв., Дикий мед, 1963, 309).

ЕКСПОНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **експонува́ти.** *Крім експонування документів, музей з метою пропаганди ідей В. І. Леніна проводить велику лекційну.. роботу з відвідувачами* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 69); *Фотопапір з проявлянням після експонування.. промивають, потім фіксують, знову промивають і сушать* (Довідник фот., 1959, 34).

ЕКСПОНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. Виставляти для огляду, показувати в музеї або на виставці. *До 35-річчя з дня смерті Г. Я. Сєдова обласний історико-краєзнавчий музей експонує ряд документів* (Рад. Укр., 5.III 1949, 3).

2. *фот.* Піддавати дії світла світлочутливий матеріал (фотопластинку, кіноплівку і т. ін.). *Кожним апаратом можна.. одержати добрі негативи. Це залежить тільки від фотографа: як він користується апаратом — чи правильно експонує, проявляє, сушить і навіть зберігає плівку* (Знання.., 1, 1966, 13).

ЕКСПОНУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас до **експонува́ти** 1. *Роботи народних майстрів артілі «Гуцульщина» експонувались.. в Москві на Всесоюзній сільськогосподарській виставці* (Матеріали з етногр.., 1956, 5).

Е́КСПОРТ, у, *ч.* 1. Вивіз товарів або капіталів за кордон; протилежне і м п о р т. *Наша республіка поставляє на експорт багато різноманітних товарів* (Цюпа, Україна.., 1960, 100); * Образно. *Комуністичні партії, керуючись марксистсько-ленінським ученням, завжди були проти експорту революції* (Ком. Укр., 1, 1961, 17).

2. Загальна кількість або загальна вартість товарів, що вивозяться за кордон. *Основою економіки Аргентіни є сільське господарство, продукція якого складає 90 процентів всього експорту країни* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 56).

ЕКСПОРТЕ́Р, а, *ч.* Особа, установа, країна і т. ін., які експортують товари за кордон. *Країни соціалізму — не тільки головні споживачі українських товарів, вони також і основні експортери своїх виробів в УРСР* (Ком. Укр., 9, 1965, 44).

Е́КСПОРТНИЙ, а, е. Прикм. до **е́кспорт.** *Запаси кормового зерна в США та Канаді в сім раз перевищують їх річні експортні можливості* (Рад. Укр., 31.I 1959, 4); // Признач. для експорту. *З року в рік безконечними валками рухались сюди* [в порт] *зі степових економій рипучі чумацькі мажари, навантажені.. експортним*

зерном та тюками тонкорунної вовни (Гончар, Таврія.., 1957, 301).

ЕКСПОРТÓВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **експортувáти.**

ЕКСПОРТУВÁННЯ, я, *с.* Дія за знач. **експортувáти.**

ЕКСПОРТУВÁТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех.* Вивозити за кордон які-небудь товари, капітал. *Україна експортує трактори в Індію, Індонезію, Єгипет, Ліван, Пакистан, Фінляндію, Австрію* (Колг. Укр., 12, 1957, 13); * Образно. *Революцію не можна експортувати і підштовхувати ззовні* (Ком. Укр., 3, 1960, 26).

ЕКСПОРТУВÁТИСЯ, ýється, *недок.* Пас. до **експортувáти.** *Густе ніжне хутро їх* [зайців] *являє собою цінний продукт, що йде на виготовлення високоякісних фетрових виробів і успішно експортується на світовий ринок* (Наука.., 1, 1955, 21).

ЕКСПРÉС, а, *ч.* Пасажирський поїзд, пароплав, автобус і т. ін., що рухається з великою швидкістю, без зупинок і призначд. для поїздок на великі відстані. *Після другого сигналу від столичного вокзалу наш експрес пішов помалу, потім швидко, мов літак* (Уп., Вірші.., 1957, 168); *З моря щодня приходив експрес* (Собко, Скеля.., 1961, 4); * У порівн. *Час поспішав, як експрес, без зупинок...* (Перв., I, 1958, 73).

ЕКСПРЕСИ́ВНИЙ, а, е, *книжн.* Який характеризується експресією; виразний. *Читаючи «Ронделі»* [П. Тичини], *розумієш, чому вони літом 1920 року були передруковані в газеті-листівці, ..сила цих експресивних.. рядків дорівнювала силі бойових гасел* (Поезія.., 1956, 90); *Надто експресивна і взагалі незвична поведінка.. професора нас усіх трохи збентежила* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 195).

ЕКСПРЕСИ́ВНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Властивість за знач. **експресивний.** *Динамічністю, експресивністю і високою художньою майстерністю відзначались плакати, присвячені першим після проголошення Конституції СРСР виборам до верховних і місцевих Рад депутатів трудящих* (Укр. рад. граф., 1957, 43).

ЕКСПРЕСИ́ВНО, *книжн.* Присл. до **експресивний.** *Наперед викотилась куценька, діжкувата Крихточка й експресивно, з підскоком аж затанцювала перед ним* [Марком Івановичем] (Баш, Надія, 1960, 217).

ЕКСПРЕСІОНІ́ЗМ, у, *ч.* Формалістична течія в буржуазному мистецтві та літературі XX ст., представники якої суб'єктивний світ художника вважають єдиною реальністю, а вираження його — головною метою мистецтва. *Впливи експресіонізму і натуралістичні тенденції знайшли своє виявлення в ілюстраціях художника З. Толкачова* (Укр. рад. граф., 1957, 98); *Від футуризму до соціалістичного реалізму* — [йшов] *Маяковський, від символізму до реалізму — Блок, від сюрреалізму до справжнього реалізму — Луї Арагон, від експресіонізму до реалізму — Бехер* (Рад. літ-во, 1, 1958, 12).

ЕКСПРЕСІОНІ́СТ, а, *ч.* Послідовник експресіонізму.

ЕКСПРЕСІОНІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **експресіоніст** і **експресіонізм.**

ЕКСПРЕСІОНІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **експресіоніст.**

ЕКСПРЕСІОНІ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **експресіоніст** і **експресіонізм.**

ЕКСПРÉСІЯ, ї, *ж.* Сила вираження, вияву яких-небудь почуттів, переживань і т. ін.; виразність. *Не можна не відзначити справжньої жвавості та бурхливої експресії п'єси* (Мист., 6, 1958, 42); [Петрусь:] *Тут, Галю, експресії потрібно, надзвичайної експресії! Просто щоб грім, і блискавки, і вулкани були!..* (Крот., Вибр., 1959, 470).

ЕКСПРÓМТ, у, *ч.* 1. Прозовий, віршований, музичний твір і т. ін., створені без підготовки, попереднього обдумування. *Ось він в колі товаришів — сипле дотепними, несподіваними експромтами і каламбурами* (Перв., III, 1959, 424); *Артисти всіх театрів.. читали та грали різні сценки, придумували експромти і шаради* (Мос життя в мист., 1955, 109).

2. *муз.* Лірична п'єса для фортепіано або скрипки, створена ніби раптово, в результаті імпровізації. *Учасники конкурсу з фортепіано виступали в обох турах з такою програмою: ..соната Бетховена.., експромт або музичний момент Шуберта* (Мист., 1, 1959, 45).

ЕКСПРÓМТОМ, *присл.* Без підготовки, попереднього обдумування. *Маршалок диспуту ставив найрізноманітніші й непередбачені запитання, на які співучасники диспуту мусили відповідати експромтом* (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 152); *Так званої Волосяної кручі.. Я не зумів експромтом описати* (Вирган, В розп. літа, 1959, 213).

ЕКСПРОПРІÁТОР, а, *ч.* Той, хто здійснює експропріацію. *Котовський, справді, з каторги втік і знову експропріював бессарабських панів та обдаровував.. бессарабську бідноту. Повідомлення про здобутки й витрати експропріатора почали публікувати й одеські газети* (Смолич, Світанок.., 1953, 24).

ЕКСПРОПРІÁЦІЯ, ї, *ж.* 1. Примусове відбирання майна в кого-небудь. *Відбиваючи інтереси пригнобленого селянства, революційно-демократичний рух ставив вимоги повної експропріації поміщицьких земель* (Іст. УРСР, I, 1953, 464); *Поручик Гриньов пішов командиром каральних загонів, які, на вимогу поміщиків, шугали по Україні і катували селян за експропріацію...* (Іщук, Вербівчани, 1961, 276).

2. Позбавлення засобів виробництва і колишнього соціального стану одного класу іншим. *Питання про експропріацію дрібних землеробів має величезну вагу для розуміння і оцінки капіталізму в землеробстві взагалі* (Ленін, 22, 1950, 70).

Експропріáція експропріáторів — примусове позбавлення капіталістів і поміщиків власності на засоби виробництва і передача їх у руки трудящих під час пролетарської революції. *Першим найважливішим соціально-економічним заходом робітничого класу, який прийшов до влади, є експропріація експропріаторів, соціалістичне усуспільнення засобів виробництва* (Ком. Укр., 5, 1968, 19); *Онопрій з ніг до голови зміряв Контроля Лисого. Чудернацький одяг, ще в революцію, при експропріації експропріаторів, тобто наших сільських поміщиків, здобутий Контролем Лисим, певно, зацікавив удівця Онопрія* (Збан., Любов, 1957, 213).

ЕКСПРОПРІЙÓВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **експропріювáти.** *Частина експропрійованих радянською владою поміщицьких, удільних, монастирських та інших земель була виділена для організації соціалістичних зразкових господарств — радгоспів* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 103).

ЕКСПРОПРІЮВÁТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех.* Піддавати експропріації. *Артилерист розповідав про те, як їх дивізіон.. допоміг селянам оцей самий маєток експропріювати* (Головко, II, 1957, 541); *Гроші на це* [допомогу злидарям] *він* [Г. І. Котовський] *експропріював у поміщиків та в царській скарбниці* (Смолич, V, 1959, 29); *Громадянська війна насильно експропріює, відразу і насамперед, банки, фабрики, залізниці, великі сільськогосподарські маєтки і т. д.* (Ленін, 23, 1950, 14).

ЕКСПРОПРІЮВÁТИСЯ, ю́ється, *недок.* Пас. до **експропріювáти.** *Іноземним компаніям і приватним особам заборонено володіти земельними угіддями на Кубі; землі іноземних компаній і місцевих поміщиків експропріюються за викуп* (Ком. Укр., 1, 1961, 70).

ЕКСТА́З, у, *ч.* Крайній, найвищий ступінь захоплення. *Чудовою здалась українська пісня всім студентам з далеких країв.. Всі її слухали, всі приходили в екстаз* (Н.-Лев., І, 1956, 340); // Надмірно збуджений психічний стан, що доходить до нестями, самозабуття. *Хвилинний істеричний екстаз вже минув, і зараз вона відчувала тільки втому* (Собко, Шлях.., 1948, 80).

ЕКСТАТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **екста́з;** // Який виражає екстаз. *Шалений сміх Партала покривається голосним екстатичним співом християн* (Л. Укр., II, 1951, 434).

ЕКСТАТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **екстати́чний.**

ЕКСТАТИ́ЧНО. Присл. до **екстати́чний.** [Долорес *(екстатично, як мучениця на тортурах):*] *Я не прошу мене не спокушати!* (Л. Укр., III, 1952, 373).

ЕКСТЕМПОРА́ЛЕ, *невідм., с., заст.* У дореволюційній школі — класна письмова вправа, яка полягає в перекладі російського тексту на іноземну мову (перев. латинську або грецьку) без попередньої підготовки до цього. *Пнучись написати екстемпоралe, я від безсилля смикав гудзика на грудях* (Моє життя в мист., 1955, 33).

ЕКСТЕНСИ́ВНИЙ, а, е, *книжн.* Пов'язаний лише з кількісним (без поліпшення якості) збільшенням; протилежне інтенсивний. *Україна за роки Радянської влади з країни екстенсивного сільського господарства перетворилась на могутню країну інтенсивного господарства* (Довж., III, 1960, 52).

ЕКСТЕНСИ́ВНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **екстенси́вний.**

ЕКСТЕНСИ́ВНО, *книжн.* Присл. до **екстенси́вний.**

ЕКСТЕР'Є́Р, у, *ч., спец.* Зовнішній вигляд і будова тіла тварини. *Екстер'єр свиней, як і інших сільськогосподарських тварин, оцінюється на око, шляхом огляду тварини, з врахуванням даних про її розвиток* (Свинар., 1956, 20); *В тримісячному віці молодняк* [індиків] *ретельно переглядають.. і залишають для дальшого вирощування тільки найкраще розвинених, з добрим екстер'єром* (Хлібороб Укр., 9, 1964, 21).

ЕКСТЕР'Є́РНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **екстер'є́р.** *Фотографуванням можна значною мірою доповнювати екстер'єрну характеристику коня* (Конярство, 1957, 26).

ЕКСТЕРИТОРІА́ЛЬНИЙ, а, е. Який користується екстериторіальністю.

ЕКСТЕРИТОРІА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* У міжнародному праві — сукупність привілеїв, обумовлених договорами між країнами, що надаються главам іноземних держав, дипломатичним представникам, військовим частинам, кораблям і т. ін. *У кількох великих містах були створені іноземні квартали.., які вилучалися з сфери дії китайських законів, тобто користувались режимом так званої екстериторіальності* (Нова іст., 1957, 103); *В 24 з них* [департаментів Франції] *розташовані американські військові бази. Ці бази користуються правом екстериторіальності, тобто не підлягають французьким законам* (Веч. Київ, 20.III 1958, 3).

ЕКСТЕ́РН, а, *ч.* 1. Особа, що складає іспити при якому-небудь учбовому закладі, не навчаючись у ньому.

2. *у знач. присл.* **екстéрном.** Не навчаючись в учбовому закладі. *Склавши екстерном екзамени на атестат зрілості, він* [О. Г. Шліхтер] *вступає до Харківського університету* (Наука.., 12, 1958, 41).

ЕКСТЕРНА́Т, у, *ч.* Самостійне проходження курсу навчання із складанням іспитів при якому-небудь учбовому закладі. *Працююча молодь може також набувати середню освіту шляхом екстернату або навчання в заочних школах* (Рад. Укр., 19.IV 1959, 2).

ЕКСТИРПА́ТОР, а, *ч.* Культиватор з лапами для підрізування і витягування бур'янів та розпушування грунту.

ЕКСТИРПА́ТОРНИЙ, а, е. Признач. для підрізування і витягування бур'янів та розпушування грунту. *Для правильного обробітку грунту потрібні культиватори з лемішними, ..екстирпаторними і ножовими робочими органами* (Колг. Укр., 1, 1959, 13).

Е́КСТРА, *невідм., прикм.* Найкращої, найвищої якості.

ЕКСТРАВАГА́НТНИЙ, а, е, *книжн.* Який привертає увагу своєю незвичайністю, своєрідністю і не відповідає загальноприйнятим звичаям, нормі, моді. *Швидко і звично стала вона одягати свій костюм,— на диво сміливий і екстравагантний* (Собко, Запорука.., 1952, 94); // Незвичайний, чудний, химерний (про людину). *Софі розсміялася: — Ви вважаєте мене екстравагантною? Так не забудьте ж, що я виховувалася в Парижі...* (Бурл., Напередодні, 1956, 185).

ЕКСТРАВАГА́НТНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **екстравага́нтний.**

ЕКСТРАВАГА́НТНО, *книжн.* Присл. до **екстравага́нтний.**

ЕКСТРАГО́ВАНИЙ, а, е, *хім.* Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **екстрагува́ти.** *При цьому* [екстракційному] *методі сили дифузії більші за сили, які затримують олію в екстрагованому матеріалі* (Екстр. метод. доб. олії.., 1958, 31).

ЕКСТРАГУВА́ННЯ, я, *с., хім.* Дія за знач. **екстрагува́ти.** *Методом екстрагування пророблено цікаві досліди по розділенню урану і плутонію* (Наука.., 11, 1956, 15).

ЕКСТРАГУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., хім.* Розділяти суміш речовин за допомогою яких-небудь розчинників. *З допомогою неводних розчинників тепер екстрагують уранові солі в водного розчину і тим відділяють уран від різних домішок* (Наука.., 11, 1956, 15); *Жири та оцет екстрагують ароматичні речовини перцю, лаврового листу і цибулі* (Технол. пригот. їжі, 1957, 113).

ЕКСТРАГУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., хім.* Пас. до **екстрагува́ти.**

ЕКСТРА́КТ, у, *ч.* Згущена витяжка, добута з рослинних або тваринних тканин за допомогою якого-небудь розчинника. *Фармацевтична промисловість випускав густий екстракт березового гриба з додаванням невеликої кількості кобальту* (Хлібороб Укр., 3, 1968, 37); *Коли я вже дополіскував гидотним тим наваром свої почорнілі від дубового екстракту зуби, без стуку прочинилися двері* (Збан., Єдина, 1959, 206).

ЕКСТРАКТИ́ВНИЙ, а, е, *хім.* 1. Стос. до екстракції (у 2 знач.). *В книзі* [Г. Зедінга] *мало приділяється уваги екстрактивному методу виділення ростових речовин* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 118).

2. Одержаний шляхом екстрагування.

ЕКСТРА́КТОР, а, *ч., спец.* 1. Пристрій для видалення, витягання чого-небудь.

2. Апарат для екстрагування.

ЕКСТРАКЦІ́ЙНИЙ, а, е, *хім.* Стос. до екстракції (у 2 знач.). *Найбільш прогресивним і економічним способом добування олії є екстракційний спосіб переробки насіння* (Наука.., 7, 1956, 12).

ЕКСТРА́КЦІЯ, ї, *ж.* 1. *мед.* Операція видалення, витягання чого-небудь. *Екстракція зуба.*

2. *хім.* Розділення суміші речовин за допомогою розчинників. *Розтерту масу заливали фізіологічним розчином і залишали для екстракції в рефрижераторі на 24 год.* (Мікр. ж., XXIII, 1, 1961, 42).

ЕКСТРАОРДИНА́РНИЙ, а, е, *книжн.* Відмінний від звичайного; винятковий, незвичайний. *Сказати щось*

було конче потрібно, щоб якимсь способом неначе звести на буденщину екстраординарний прикрий казус (Смолич, Мир.., 1958, 17); *Поява її* [артистки Базарової] *в нашій трупі була зовсім екстраординарною* (Збірник про Кроп., 1955, 289).

ЕКСТРАОРДИНА́РНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **екстраордина́рний.**

ЕКСТРАПОЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех., книжн., мат.* Робити екстраполяцію.

ЕКСТРАПОЛЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок., книжн., мат.* Пас. до **екстраполюва́ти.**

ЕКСТРАПОЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *книжн.* Поширення висновків, одержаних із спостереження над однією частиною явища, на іншу його частину.

2. *мат.* Обчислення за рядом даних значень математичного виразу інших його значень, які перебувають поза цим рядом.

ЕКСТРАПОЛЬО́ВАНИЙ, а, е, *книжн., мат.* Дієпр. пас. мин. ч. до **екстраполюва́ти.**

ЕКСТРЕМІ́ЗМ, у, *ч., книжн.* Прихильність до крайніх поглядів і заходів (перев. у політиці).

ЕКСТРЕМІ́СТ, а, *ч., книжн.* Прихильник екстремізму. *Вінцем агресивності й розбою ізраїльських екстремістів є червнева агресія проти ОАР, Сірії та Іордані́ї* (Ком. Укр., 9, 1967, 68).

ЕКСТРЕМІ́СТКА, и, *ж., книжн.* Жін. до **екстреміст.**

ЕКСТРЕМІ́СТСЬКИЙ, а, е, *книжн.* Прикм. до **екстреміст** і **екстремізм.**

Е́КСТРЕНИЙ, а, е. Якого не можна відкласти; невідкладний, терміновий. *6 березня 1918 р. в Петрограді відкрився екстрений VII з'їзд партії для остаточного вирішення питання про мир* (Біогр. Леніна, 1955, 195): — *Про що ти хотів поговорити зі мною? Що там за така екстрена справа?* (Шовк., Інженери, 1956, 106); // Якого не передбачили; несподіваний. *Мені повинно стати сих грошей на місяць... якщо не трапиться яких екстрених видатків на яке лікарство* [які ліки] (Л. Укр., V, 1956. 121); // Терміново вжитий, виданий і т. ін. *Парторг батальйону приніс екстрений випуск листівок про подвиг Самійла Поліщука* (Гончар, I, 1954, 29).

Е́КСТРЕНІСТЬ, ності. *ж* Абстр. ім. до **е́кстрений.**

Е́КСТРЕНО. Присл. до **е́кстрений.** *Безбородько вибрався до лікарні нібито екстрено відвідати одного важкохворого* (Вільде, Сестри.., 1958, 50).

ЕКСУДА́Т, у, *ч., мед.* Те саме, що **ви́піт.** *Серед ефектів тканинної терапії ми бачимо лікувальний вплив на запальні процеси інфекційного і неінфекційного характеру, ..на розсмоктування ексудатів* (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 26).

ЕКСУДАТИ́ВНИЙ, а, е, *мед.* Прикм. до **ексуда́т.** *Залежно від характеру запального процесу в плеврі розрізняють сухі плеврити.. і випітні, чи ексудативні* (Наука.., 1, 1957, 31).

ЕКСУДА́ЦІЯ, ї, *ж., мед.* Процес виділення випоту. *Численними дослідженнями встановлено, що кортизон .. зменшує запальну реакцію і ексудацію* (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 61).

ЕКСЦЕ́НТРИК [1], а, *ч.* 1. Артист, що виконує ексцентричні номери. *Приємну різноманітність вносять у програму* [цирку] *музикальні ексцентрики* (Літ. газ., 20.XII 1960, 4).

2. *заст.* Людина з химерами, примхами, дивацтвами.

ЕКСЦЕ́НТРИК [2], а, *ч., техн.* Металевий диск, у якого вісь, навколо якої він обертається, міститься збоку. *Вузол кривошипа* [жатки] *складається з литого корпусу, в якому на двох шарикових підшипниках обертається валик ексцентрика* (Зерн. комбайни, 1957, 105).

ЕКСЦЕ́НТРИКОВИЙ, а, е, *техн.* Прикм. до **ексце́нтрик** [2]; // Який має ексцентрик, з ексцентриком. *Холодне штампування виконують на ексцентрикових, кривошипних і фракційних пресах* (Слюс. справа, 1957, 43); *Ексцентрикове мотовило.*

ЕКСЦЕНТРИСИТЕ́Т, у, *ч., техн.* Відстань між віссю обертання дискового ексцентрика і центром його зовнішньої поверхні.

ЕКСЦЕНТРИ́ЧНИЙ [1], а, е. 1. *театр.* Заснований на різких звукових чи зорових контрастах або на незвичайних, дуже смішних прийомах. *Я почала читати книжку вголос. Французькі каламбури, коротенькі розмови, ексцентричні афоризми, описи.. чіплялись одно до одного, мов кільця на ланцюжку з барвистого паперу* (Л. Укр., III, 1952, 617).

2. Який виходить за межі звичайного; надто своєрідний, незвичайний. *Олеся чарувала його ексцентричними позами, кокетством, танцями, пишанням* (Н.-Лев., III, 1956, 103); *На підвищення виходить Ельза в дуже ексцентричному костюмі* (Собко, П'єси, 1958, 156).

ЕКСЦЕНТРИ́ЧНИЙ [2], а, е, *спец.* Який не має спільного центра; протилежне к о н ц е н т р и ч н и й. *Ексцентричною називають деталь, якщо вона має циліндричні поверхні, осі яких паралельні між собою, але знаходяться на деякій відстані одна від одної* (Токарна справа.., 1957, 193).

ЕКСЦЕНТРИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **ексцентри́чний** [1].

ЕКСЦЕНТРИ́ЧНО. Присл. до **ексцентри́чний** [1] 2. *Убрана вона була гарно, але ексцентрично: в чорній сукні з яро-червоним убранням* (Л. Укр., III, 1952, 539).

ЕКСЦЕ́С, у, *ч., книжн.* 1. Крайнє, незвичайне виявлення чого-небудь.

2. Гостре зіткнення; порушення громадського порядку. *Де нема більшовиків або їм говорити не дають, там ексцеси, там розклад..* (Ленін, 24, 1950, 518); [А д м і р а л:] *Цю постанову я раджу вам переглянути, бо можуть бути ексцеси* (Корн., I, 1955, 55).

ЕКТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **зо́внішній** у 1 знач., напр.: е к т о д е́ р м а, е к т о п а р а з и́ т, е к т о п л а́ з м а і т. ін.

ЕЛА́СТИК, у, *ч.* Синтетичне еластичне волокно, з якого виготовляють панчохи, шкарпетки і т. ін. *Тепер у нас створено синтетичне волокно, подібне до капрону, яке значно простіше у виробництві і дешевше, ніж капрон. Це еластик — пухнастий капрон* (Наука.., 2, 1959, 28).

ЕЛАСТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Здатний легко гнутися, розтягуватися і повертатися до попередньої форми; гнучкий, пружний. *В результаті відлежування волокно вбирає вологу з навколишнього повітря, стає еластичним, більш пружним і не рветься під час обробки* (Техн. культ., 1956, 191).

2. *перен.* Позбавлений різкості; плавний. *По дорозі стрічались дівчата .. з свіжим овалом обличчя, еластичними рухами тіла* (Коцюб., II, 1955, 284); *Еластичним кроком вийшов* [Безбородько] *на вулицю* (Вільде, Сестри.., 1958, 217).

3. *перен., книжн.* Який легко змінюється і пристосовується до певних умов, обставин. *Натура того чоловіка була дуже еластична* (Фр., VIII, 1952, 225); — *Наші війська вимушені тепер займати еластичну оборону, наша тактика повинна бути гнучкою, що відповідає моментові* (Петльов., Хотинці, 1949, 160).

ЕЛАСТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **еласти́чний.** *Папір від старості втратив еластичність і чіплявся до пальців, як вата* (Вільде, Сестри.., 1958, 25); *Сьогодні бомбою влітає в редакцію Лубенець, обличчя сяє, в руках еластичність, помолодшав навіть* (Коцюб.,

III, 1956, 165); * Образно. — *Вони* [слова «от», «атож», «авжеж» і т. п.] *надають мові розмовної інтонації і утворюють еластичність фрази* (Донч., VI, 1957, 631).

ЕЛАСТИ́ЧНО. Присл. до **еласти́чний.** *Легко, еластично скочила* [пані Міхонська] *з брички на камінь* (Фр., III, 1950, 431); *Тихо і вправно повз Беков, то еластично вигинаючись, то припадаючи до землі* (Трип., Дорога.., 1944, 44).

ЕЛЕВА́ТОР, а, *ч.* 1. Зерносховище, обладнане пристосуваннями для підіймання, сушіння, зберігання і т. ін. великої кількості зерна. *Золоте зерно сиплеться в грузовики, парокінні безтарки його везуть на елеватори* (Кучер, Чорноморці, 1956, 44).

2. Вантажопідніма́льний пристрій для безперервного транспортування вантажу у вертикальній або круто похилій площині. *Зерно і важкі дрібні домішки, пройшовши крізь решето* [молотарки комбайна], *по скатній дошці сходять в зерновий шнек, звідки зерновим елеватором подаються в розподільний шнек другої очистки* (Зерн. комбайни, 1957, 37).

ЕЛЕВА́ТОРНИЙ, а, е. Прикм. до **елева́тор.** *Елеваторна промисловість.*

ЕЛЕГА́НТНИЙ, а, е. Вишукано-витончений. *Вона скинула з себе пальто і опинилася переді мною в елегантній вовняній сукні* (Фр., IV, 1950, 293); *Угорець поклав свою елегантну паличку, пригладив борідку* (Гончар, I, 1954, 206); *При магнатському дворі набув він елегантних манер, знайомств і глянцю* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 39); // Зі смаком одягнений, граціозний. *У цій неможливій тісноті проскакував часом, занявши всю вулицю, новий фаетон під білим парасолем, з елегантними европейцями* (Коцюб., II, 1955, 125); *Складалося враження, ніби дівчина випадково опинилася на стадіоні поруч із своїм елегантним супутником* (Собко, Стадіон, 1954, 5).

ЕЛЕГА́НТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **елега́нтний.** *Завжди уважна до своєї зовнішності, зараз стає* [Ольга] *взірцем скромної елегантності* (Галан, Гори.., 1956, 136).

ЕЛЕГА́НТНО. Присл. до **елега́нтний.** *Мундзьо одягавсь.. елегантно, з шиком* (Фр., III, 1950, 340); *Мечик елегантно вклонився: — Радий, що мій прогноз не справдився* (Донч., V, 1957, 352).

ЕЛЕГІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **еле́гія** 1. *В елегійних творах перевага надається довгим голосним і дифтонгам* (Рад. літ-во, 5, 1958, 88); *Елегійний жанр.*

2. *перен.* Сумовитий, журливий; який викликає меланхолійну задумливість. *Якийсь сум охопив його душу, викликавши тим часом в голові елегійні думи* (Стар., Облога.., 1961, 70); *Бувало, що й ця самобутня поезія сільського надвечір'я настроювала Кіндрата на елегійний лад* (Іщук, Вербівчани, 1961, 150).

ЕЛЕГІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **елегі́йний.** *У вірші.. відчувається деяка елегійність розповіді, викликана спогадами про минуле* (Вітч., 11, 1962, 161).

ЕЛЕГІ́ЙНО. Присл. до **елегі́йний** 2. *Я люблю осінь. Вона настроює мене елегійно й мрійно* (Коб., III, 1956, 101); *Він підвів голову, пробіг поглядом по Чумацькому Шляху й елегійно повторив: — Так, весна...* (Шовк., Інженери, 1956, 361).

ЕЛЕ́ГІЯ, і, *ж.* 1. Ліричний вірш задумливого, сумного характеру. *Якби ви знали, паничі, Де люде плачуть живучи, То ви б елегій не творили Та марне бога б не хвалили, На наші сльози сміючись* (Шевч., II, 1953, 229); *Трансформуються і набувають нових рис такі жанри, як пісня, ліричний роздум — медитація, елегія, ода* (Іст. укр. літ., II, 1956, 190); // В античній поезії — вірш будь-якого змісту, написаний двовіршами певної форми.

2. Вокальний чи інструментальний твір задумливого, сумного характеру.

3. *перен.* Смуток, меланхолія. *Мелодія задзвеніла елегією, смутком, але не важким, не тим, що вбиває душу, гнітить серце й накидає чорне покривало на очі* (Н.-Лев., III, 1956, 310).

ЕЛЕКТРИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *фіз.* Надання тілу електричного заряду. *Електризацію скляної палички, потертої об шкіру, назвали позитивною, електризацію ж каучукової палички, потертої об хутро,— негативною* (Фізика, II, 1957, 83).

2. *мед.* Лікування електрикою.

ЕЛЕКТРИЗО́ВАНИЙ, а, е, *фіз., мед.* Дієпр. пас. мин. ч. до **електризува́ти** 1.

ЕЛЕКТРИЗУВА́ННЯ, я, *с., фіз., мед.* Дія за знач. **електризува́ти** 1.

ЕЛЕКТРИЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. *фіз., мед.* Піддавати електризації.

2. *перен.* Збуджувати, настроювати певним чином. *Ми не можемо не піддатися мобілізуючому впливу сили титана Гете; сила його підіймає нас, активізує, електризує помимо нашої волі* (Вол., Дні.., 1958, 33).

ЕЛЕКТРИЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* 1. *фіз.* Ставати наелектризованим. *Провідник, вміщений в електричне поле, електризується* (Курс фізики, III, 1956, 21).

2. *тільки недок.* Пас. до **електризува́ти** 1.

ЕЛЕ́КТРИК, а, *ч., розм.* Фахівець з електротехніки; електротехнік. *Електрик твердою рукою включає рубильник* (Збан., Незабутнє, 1953, 50); // Той, хто працює в галузі електротехніки, в електропромисловості, вивчає електрику.

ЕЛЕКТРИ́К, *невідм., прикм.* Голубий або синій з сірим полиском.

ЕЛЕ́КТРИКА, и, *ж.* 1. *фіз.* Форма енергії, що обумовлена рухом заряджених частинок матерії (електронів, протонів, позитронів і т. ін.). *Незважаючи на те, що такі електричні явища, як гроза, були відомі ще первісній людині, до XIX століття мало знали про електрику* (Фізика, II, 1957, 81).

2. Ця ж енергія як предмет народногосподарського і побутового використання. *Електрикою молотили хліб, різали січку, розпилювали колоди* (Кучер, Засвіт вогні, 1947, 7); *Електрика в колгоспі тепер буденна річ: кіно, колбуди, млин, кузня, заготівля корму, ..олійниця, вода на фермі — все жене електрика...* (Горд., Дівчина.., 1954, 155); // Освітлення, одержане від цієї енергії. *Вже вечір надворі Засвічує зорі, Електрика сяє у вікнах квартир...* (Нех., Ми живемо.., 1960, 87).

ЕЛЕКТРИФІКА́ТОР, а, *ч.* Той, хто здійснює електрифікацію. *Після смерті Леніна він твердо вирішив, що б там не було, зробити сина тільки електрифікатором* (Кучер, Вогник, 1952, 58).

ЕЛЕКТРИФІКА́ЦІЯ, ї, *ж.* Впровадження електричної енергії в промисловість, сільське господарство, транспорт, побут як основного виду енергії. *Провідну роль в розвитку всіх галузей народного господарства відіграє електрифікація* (Колг. Укр., 9, 1961, 1); // *чого.* Переведення чого-небудь на електричну енергію. *Він* [В. І. Ленін] *підкреслював, що треба звернути особливу увагу на електрифікацію промисловості і транспорту* (Біогр. Леніна, 1955, 199); *Електрифікація залізниці.*

ЕЛЕКТРИФІКО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **електрифікува́ти.** *За 1953—1960 роки питома вага електрифікованих колгоспів у республіці зросла більше як утроє* (Ком. Укр., 5, 1961, 40); *Село* [Кобаки] *електрифіковане, радіофіковане, в ньому двоповерхова*

середня школа для дітей гуцулів (Козл., Сонце.., 1957, 12); // **електрифіко́вано,** *безос. присудк. сл. Тепер у республіці електрифіковано колгоспів у три рази більше, ніж до війни* (Рад. Укр., 16.VII 1949, 1).

2. *прикм.* Який діє за допомогою електроенергії. *Найширшого застосування набули такі електрифіковані інструменти: електричні пилки, електричні рубанки, електричні свердла* (Стол.-буд. справа, 1957, 168).

ЕЛЕКТРИФІКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **електрифікува́ти.**

ЕЛЕКТРИФІКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати електрифікацію. *Коли вже електрифікують Ковалівку, то треба, щоб світло горіло не тільки в передовиків, а в кожній хаті* (Кучер, Трудна любов, 1960, 430); — *Хочемо механізувати переробку й подачу кормів, електрифікувати сепарацію, організувати електродоїння* (Добр., Тече річка.., 1961, 235).

ЕЛЕКТРИФІКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* 1. Ставати електрифікованим.

2. *тільки недок.* Пас. до **електрифікува́ти.**

ЕЛЕКТРИ́ЧКА, и, *ж., розм.* Електрична залізниця; // Поїзд, що рухається по такій залізниці. *Мчить і мчить гаряча електричка, Обсипає іскрами ліси* (Мал., Серце.., 1959, 90).

ЕЛЕКТРИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **еле́ктрика.** *Саме потреби практики спонукали вчених зайнятися вивченням магнітних і електричних явищ* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 8); *Марійка розповіла, скільки електричної енергії даватиме нова гідростанція* (Донч., V, 1957, 346); // Який дає електрику (у 2 знач.). *Електричний генератор; Електрична батарея; Електрична станція;* // По якому проходить електричний струм. *Зрубані стовпи з електричними проводами лежа́ть поперек вулиці* (Кучер, Чорноморці, 1956, 145).

2. Який діє за допомогою електрики. *Написавши до тебе одкритку, сідаю в електричний трамвай і їду на край міста* (Коцюб., III, 1956, 350); *Дзвінко співа електрична пила* (Мур., Ідуть.., 1951, 175); // Який утворюється електрикою. *Погасивши електричне світло і лігши на широку софу.., я довго дивилась на смуги місячного світла* (Л. Укр., III, 1952, 576).

△ **Електри́чна дуга́** *див.* **дуга́.**

3. Який має органи, що утворюють електричні розряди. *Де пропливають електричні скати, Де гнізда в'ють крикливі баклани, Унукам любить він оповідати* (Рильський, I, 1956, 59).

ЕЛЕКТРО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **електри́чний** у 2 знач., напр.: електроавтома́тика, електроагрега́т, електроапара́т, електроапарату́ра, електровібра́тор, електроводока́чка, електроводоліка́рня, електродіагно́стика, електродрези́на, електромаши́на, електромехані́зм, електропри́лад, електроцентра́ль і т. ін.

ЕЛЕКТРОБУ́Р, а, *ч., спец.* Вибійна машина з електричним двигуном для буріння глибоких свердловин. *Завод успішно освоїв такий новий і складний виріб, як електробур для нафтової промисловості* (Наука.., 7, 1960, 12).

ЕЛЕКТРОВИМІ́РЮВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для вимірювання електричних величин: сили струму, напруги, потужності, енергії, опору, ємності і т. ін. *В шкільних фізичних лабораторіях найчастіше застосовуються електровимірювальні прилади двох систем: магнітоелектричної і електромагнітної* (Курс фізики, III, 1956, 161).

ЕЛЕКТРОВІЗО́К, зка́, *ч., спец.* Те саме, що **електрока́р**

ЕЛЕКТРОВО́З, а, *ч.* Локомотив з тяговим електричним двигуном, який живиться струмом від контактної мережі за допомогою струмоприймачів. *За останній час на залізничному транспорті все ширше застосовуються тепловоз і електровоз* (Наука.., 9, 1956, 12); *Гуркочуть там* [у штреках] *електровози, де коногона свист затих* (Сос., Солов. далі, 1957, 60).

ЕЛЕКТРОВО́ЗНИЙ, а, е. Стос. до електровоза. *Найбільш вантажонапружені напрями залізниць переводяться на електровозну і тепловозну тягу* (Рад. Укр., 14.VIII 1962, 1).

ЕЛЕКТРО́Д, а, *ч., спец.* 1. Провідник електрики, яким підводять електричний струм до рідин і газів, а також полюс гальванічного елемента та акумулятора. *Якщо пропускати електричний струм не крізь розплавлену кухонну сіль, а крізь її розчин у воді, то відбудеться ось що: на одному електроді виділяється хлор, а на другому.. з'являється розчин їдкого натру* (Уроки.. хіміка, 1956, 81).

2. Деталь машини, що підводить струм при електричному зварюванні або різанні до оброблюваних частин. *Більшість труб зварювалась.. вольфрамовим електродом з подачею в зону зварювання струменя інертного газу аргону* (Наука... 5, 1956, 37).

ЕЛЕКТРОДВИГУ́Н, а́, *ч.* Електрична машина, що перетворює електричну енергію в механічну. *На фабриках і заводах, в шахтах і рудниках електродвигуни приводять у рух верстати і різні механізми* (Курс фізики, III, 1956, 3).

ЕЛЕКТРОДИНА́МІКА, и, *ж.* Розділ фізики, що вивчає закони руху і взаємодії електричних зарядів та явища, пов'язані з ними; протилежне електростатика.

ЕЛЕКТРОДИНАМІ́ЧНИЙ, а, е, *фіз.* Стос. до руху і взаємодії електричних зарядів; оснований на цих явищах. *Існує кілька різних видів гучномовців. Найдосконаліший з них є електродинамічний гучномовець* (Курс фізики, III, 1956, 167); *Електродинамічний прилад.*

ЕЛЕКТРОДИНАМО́МЕТР, а, *ч.* Динамометр, силова ланка якого діє на основі електроенергії.

ЕЛЕКТРО́ДНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **електро́д** 1. *При електродному способі* [обігрівання парників] *провідником електроструму є сама земля* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 23).

ЕЛЕКТРОДОЇ́ЛКА, и, *ж.* Доїльний апарат, що діє за допомогою електричної енергії.— *І про ферму не забути,— додала тітка Лукія,— нам без електродоїлок ніяк уже не можна!* (Донч., V, 1957, 37).

ЕЛЕКТРОДОЇ́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для електродоїння. *Корів доїмо електродоїльними апаратами, рік у рік домагаючись усе більшого надою молока* (Колг. Укр., 2, 1954, 3).

ЕЛЕКТРОДОЇ́ННЯ, я, *с.* Доїння корів електродоїлкою. *Широкими кроками ввійшла в побут і в трудові процеси електрика: електромолотьба, електродоїння корів, електромлини і т. д. і т. п.* (Вишня, II, 1956, 11).

ЕЛЕКТРОДРИ́ЛЬ, я́, *ч.* Механізм для свердління отворів, що приводиться в рух електродвигуном. *Під час роботи електродриль тримають за ручки обома руками і встановлюють його так, щоб центр свердла точно збігався з наміченим центром майбутнього отвору* (Слюс. справа, 1957, 193); *Русанов стояв біля верстата з лещатами і електродрилем, свердлив дірку в грубій залізній балці* (Собко, Стадіон, 1954, 142).

ЕЛЕКТРОЕНЕ́РГІЯ, ї, *ж.* Енергія електричного струму. *Електроенергія є формою енергії, яку можна передавати зручно й вигідно на великі віддалі* (Фізика, II, 1957, 170); *Дніпровська електроенергія замінює величезну кількість палива* (Наука.., 2, 1965, 18); *Над го-*

ловами їм туркотіла вітрова [вітряна] *установка, що добувала електроенергію для .. радіостанції* (Панч, В дорозі, 1939, 242).

ЕЛЕКТРОЄМНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Здатність тіла сприймати електрику.

2. *фіз.* Величина, що вимірюється відношенням заряду до потенціалу провідника.

ЕЛЕКТРОЗВА́РЕННЯ, я, *с.* Те саме, що **електрозва́рювання.** *Застосування електрозварення в суднобудівництві дасть нам десятки мільйонів заощадження* (Скл., Помилка, 1933, 175).

ЕЛЕКТРОЗВА́РКА, и, *ж.* Те саме, що **електрозва́рювання.**

ЕЛЕКТРОЗВА́РНИЙ, а, е. Те саме, що **електрозва́рювальний.**

ЕЛЕКТРОЗВА́РНИК, а, *ч.* Робітник, фахівець з електрозварювання. *Біля рейок працює електрозварник* (Баш, П'єси, 1958, 113).

ЕЛЕКТРОЗВА́РНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **електрозва́рник.** *Надивившись досхочу на електрозварниць, вона пішла вздовж кам'яного паркана* (Ткач, Арена, 1960, 59).

ЕЛЕКТРОЗВА́РЮВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для електрозварювання. *За високими мурами важко дихав завод.., сухо тріскотіли електрозварювальні апарати* (Кучер, Чорноморці, 1956, 35); *Електрозварювальне устаткування;* // Стос. до електрозварювання. *Електрозварювальна спеціальність.*

ЕЛЕКТРОЗВА́РЮВАННЯ, я, *с.* 1. Зварювання металів за допомогою електричної енергії. *У випадку застосування електрозварювання зварювані частини нагріваються за рахунок теплоти, яка утворюється при проходженні електричного струму через зварювані деталі* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 130).

2. Галузь науки, що займається вивченням зварювання металів за допомогою електричної енергії. *4 березня минає 90 років з дня народження Є. О. Патона — видатного радянського вченого в галузі електрозварювання* (Наука.., 2, 1960, 63).

ЕЛЕКТРОЗВА́РЮВАЧ, а, *ч.* Те саме, що **електрозва́рник.**

ЕЛЕКТРОІЗОЛЯ́ТОР, а, *ч.* Речовина з високим електричним опором, що використовується для ізоляції частин електричного обладнання. *Хіміки роблять чудеса з деревини. Шовк і целофан, електроізолятори і навіть підшипники...* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 102).

ЕЛЕКТРОІЗОЛЯЦІ́ЙНИЙ, а, е. Признач. для ізолювання частин електричного обладнання. *Текстоліт широко застосовується як електроізоляційний матеріал* (Фрез. справа.., 1957, 61).

ЕЛЕКТРОІНТЕГРА́ТОР, а, *ч.* Математична машина, признач. для розв'язання диференціальних рівнянь. *Нещодавно у Всесоюзному науково-дослідному нафтогазовому інституті встановлено нову унікальну математичну машину — електроінтегратор* (Колг. Укр., 11, 1957, 40).

ЕЛЕКТРОІСКРОВИ́Й, а, е, *спец.* Пов'язаний з дією електричної іскри. *Електрод, яким здійснюється електроіскрове пробивання отворів, повинен мати профіль, подібний до профілю пробиваного отвору* (Курс фізики, III, 1956, 136).

ЕЛЕКТРОКА́Р, а, *ч., спец.* Електричний самохідний візок, який використовується для перевезення вантажів на заводах, вокзалах і т. ін. *Нашу увагу привернули новенькі електрокари, які курсували між заготовчими і монтажними цехами, замінюючи ручні візки* (Наука.., 1, 1958, 52).

ЕЛЕКТРОКАРДІОГРА́МА, и, *ж.* Графічне зображення електричних імпульсів у серцевому м'язі під час його роботи, зроблене електрокардіографом. *Користуючись чутливими приладами, можна одержати запис біострумів серця — електрокардіограму* (Наука.., 2, 1960, 41).

ЕЛЕКТРОКАРДІО́ГРАФ, а, *ч.* Електричний прилад для графічного зображення електричних імпульсів, які виникають у серцевому м'язі під час його роботи. *Електрокардіограф.. на широкій паперовій стрічці автоматично записує біоструми серця* (Наука.., 2, 1961, 32).

ЕЛЕКТРОКАРДІОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Проведений за допомогою електрокардіографа. *Оглянувши хворого і одержавши дані електрокардіографічного та інших досліджень, лікар майже в усіх випадках може точно і своєчасно розпізнати інфаркт міокарда* (Наука.., 2, 1960, 41).

ЕЛЕКТРОКАРДІОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* Метод клінічного дослідження функціонального стану серця, оснований на графічній реєстрації електричних імпульсів, які виникають у серцевому м'язі під час його роботи. *Електрокардіографія дедалі дістає все ширшого застосування в експериментальних дослідженнях* (Фізіол. ж., II, 1, 1956, 42).

ЕЛЕКТРОЛА́МПА, и, *ж.* Освітлювальний прилад, який живиться електричною енергією. *Села тепер вже не пізнать,— електролампи скрізь горять* (Укр.. присл.., 1955, 378).

ЕЛЕКТРОЛА́МПОВИЙ, а, е. Який виготовляє електролампи. *Радянські люди пишаються новими великими львівськими заводами..— такими, як електроламповий і автобусний заводи* (Рад. Укр., 27.X 1956, 1).

ЕЛЕКТРО́ЛІЗ, у, *ч., хім.* Процес розкладу речовини на складові частини і виділення їх на електродах при проходженні постійного електричного струму через електроліт. *Пропускаючи електричний струм крізь воду, ми одержуємо водень і кисень. Це явище називається електролізом води* (Уроки.. хіміка, 1956, 53).

ЕЛЕКТРОЛІКА́РНЯ, і, *ж.* Лікарня, в якій лікують електричними явищами, процесами.

ЕЛЕКТРОЛІКУВА́ННЯ, я, *с.* Використання електричних явищ, процесів з лікувальною метою.

ЕЛЕКТРОЛІ́НІЯ, ї, *ж.* Провід, кабель, прокладений для передачі електричної енергії куди-небудь. *Для дальшого розвитку сільської електрифікації велике значення має будівництво міжколгоспних електроліній* (Рад. Укр., 16.VIII 1949, 3).

ЕЛЕКТРОЛІ́Т, у, *ч.* Хімічна речовина, яка служить провідником електричного струму і розкладається при його проходженні. *Через те що кислоти, луги і солі в розчині добре проводять електричний струм, їх називають електролітами* (Хімія, 9, 1956, 38).

ЕЛЕКТРОЛІТИ́ЧНИЙ, а, е, *хім.* Прикм. до **електро́ліз.** *Розпад електролітів на іони під дією розчинника дістав назву електролітичної дисоціації, або іонізації* (Заг. хімія, 1955, 230); *Електролітичний метод;* // Зробл., здобутий шляхом електролізу. *Лабораторія* [заводу «Запоріжсталь»] *допомогла освоїти технологію електролітичного лудіння жерсті* (Наука.., 9, 1956, 2); *Електролітична мідь;* // Признач. для проведення електролізу. *Підготовлений до покриття предмет занурюють в електролітичну ванну з розчином відповідної солі і сполучають його з негативним полюсом джерела струму* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 124).

ЕЛЕКТРОЛІ́ТНИЙ, а, е. 1. Який виготовляє електроліти. *Електролітний завод.*

2. Зробл., здобутий шляхом електролізу. *Мідь, добута електролітичним способом, називається електролітною міддю* (Курс фізики, III, 1956, 121).

ЕЛЕКТРОЛІЧИ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **електролічи́льник.**

△ **Електролічи́льна маши́на** — машина, що веде підрахунки за допомогою електричної енергії. *Слябінг обладнується програмним управлінням, електролічильною машиною і першим вітчизняним механізмом вогневої зачистки слябів* (Рад. Укр., 8.IV 1959, 2).

ЕЛЕКТРОЛІЧИ́ЛЬНИК, а, *ч.* Прилад, що обліковує витрачену електричну енергію. *Електролічильник — це вимірювальний прилад, за показами якого провадять грошові розрахунки* (Монтаж і ремонт.., 1956, 153); *Зупинився* [Мартинов] *на хвилину перед дошкою електролічильника. За склом причаїлися цифри* (Донч., 1, 1956. 377).

ЕЛЕКТРОЛЮМІНЕСЦЕ́НЦІЯ, ї, *ж.* Люмінесценція, яка виникає під дією електричного поля. *Якщо світіння викликається проходженням крізь розріджені гази електричного струму, то таке явище називається електролюмінесценцією* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 63).

ЕЛЕКТРОМАГІСТРА́ЛЬ, і, *ж.* Головна лінія кабеля, по якому проходить електрична енергія. *Намічено здати в експлуатацію на повну потужність першу електромагістраль постійного струму Волгоград — Донбас напругою 800 кіловольтів* (Рад. Укр., 11.II 1964, 4).

ЕЛЕКТРОМАГНЕТИ́ЗМ, у, *ч., фіз.* Магнітні явища, які викликаються електричним струмом.

ЕЛЕКТРОМАГНІ́Т, у, *ч., фіз.* Пристрій, що набуває магнітних властивостей під час проходження по його котушці електричного струму. *Найпростіша форма електромагніту — залізний сердечник, вміщений всередині котушки з ізольованого дроту* (Фізика, II, 1957, 139).

ЕЛЕКТРОМАГНІ́ТНИЙ, а, е, *фіз.* 1. Прикм. до **електромагнетизм.** *Основним джерелом наших відомостей про космічні тіла є електромагнітні хвилі, які випромінюють або відбивають ці тіла* (Наука.., 1, 1958, 9); *Електромагнітні коливання.*

2. Прикм. до **електромагніт.** *Очищення насіння льону, конюшини і люцерни від повитиці провадять з допомогою електромагнітної установки* (Захист рослин.., 1952, 153); // Який здійснюється або діє за допомогою електромагніту. *Вранці стало відомо, що обидві великі електромагнітні міни були призначені для кораблів* (Кучер, Чорноморці, 1956, 31); *Електромагнітний сигнал.*

ЕЛЕКТРОМАШИ́НА, и, *ж.* Машина, яка виробляє електричну енергію або перетворює її в механічну.

ЕЛЕКТРОМАШИНОБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Промислове виробництво електричних машин. *Харківський завод важкого електромашинобудування рік у рік збільшує свій вклад в розвиток радянської енергетики* (Рад. Укр., 12.VIII 1959, 3); // Галузь електротехнічної промисловості, що виготовляє електричні машини.

ЕЛЕКТРОМЕРЕ́ЖА, і, *ж.* Сукупність електричних проводів для передачі електричної енергії від місця виробництва до місця споживання. *Раптом згадав* [Сагайдак], *що сьогодні конче потрібно вирішити питання з стовпами для електромережі, і грайливий настрій одразу пригас* (Добр., Тече річка.., 1961, 289); *Незабаром в одному з бараків табору весело гуло в печі полум'я. На столі чадів каганець — буран порвав проводи електромережі* (Дмит., Обпалені.., 1962, 54).

ЕЛЕКТРОМЕТАЛУРГІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **електрометалу́ргія.**

ЕЛЕКТРОМЕТАЛУРГІ́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **електрометалургі́йний.**

ЕЛЕКТРОМЕТАЛУ́РГІЯ, ї, *ж.* 1. Галузь металургії, що використовує електроенергію для одержання металів і сплавів. *Радянська електрометалургія по суті була створена за роки першої п'ятирічки* (Чорна метал. Укр.., 1957, 77).

2. Галузь науки, що займається вивченням одержання металів і сплавів за допомогою електричної енергії. *95 років тому народився П. П. Федотьєв — видатний радянський учений-хімік, великий спеціаліст в галузі електрометалургії* (Наука.., 2, 1959, 63).

ЕЛЕКТРО́МЕТР, а, *ч., фіз.* Прилад для вимірювання малих електричних напруг та величин, функціонально з ними зв'язаних. *Електрометр являє собою звичайний електроскоп з листочками або з рухомою стрілкою, який обов'язково має металевий корпус* (Курс фізики, III, 1956, 33).

ЕЛЕКТРОМЕТРИ́ЧНИЙ, а, е, *фіз.* Стос. до електрометрії. *За допомогою електрометричної розвідки визначають здатність гірських порід і корисних копалин проводити електричний струм* (Нафта.., 1951, 13).

ЕЛЕКТРОМЕ́ТРІЯ, ї, *ж., фіз.* Прийоми і методи електричних вимірювань. *Особливі розділи відведені* [в музеї] *найновішим методам геологічних досліджень будови надр, таким, як аерофотогеозйомка, і геофізичним методам розвідування, наприклад ..електрометрії* (Наука.., 10. 1960, 26).

ЕЛЕКТРОМЕХАНІЗА́ТОР, а, *ч.* Фахівець з електромеханізації. *Здійснення суцільної електрифікації села багато залежатиме від наявності кваліфікованих кадрів електромеханізаторів* (Рад. Укр., 16.VIII 1949, 1).

ЕЛЕКТРОМЕХАНІЗА́ЦІЯ, і, *ж.* Оснащення виробництва електричними машинами і механізмами.

ЕЛЕКТРОМЕХА́НІК, а, *ч.* Фахівець з електромеханіки.

ЕЛЕКТРОМЕХА́НІКА, и, *ж.* Відділ електротехніки, що охоплює виробництво й експлуатацію електричних двигунів, машин та механізмів.

ЕЛЕКТРОМЕХАНІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до вивчення електромеханіки. *Третю і четверту її* [оборони] *лінії мали зайняти нові частини морської піхоти, курсанти електромеханічної школи* (Кучер, Чорноморці, 1956, 244); // Заснований на електричному і механічному діянні на що-небудь. *В самій автоматизації останнім часом відбувся якісний стрибок. Замість електромеханічної, все ширше застосовується електронна апаратура, як чутливіша, оперативніша і надійніша* (Рад. Укр., 11.VI 1959, 2); *Електромеханічне доїння.*

ЕЛЕКТРОМОБІ́ЛЬ, я, *ч.* Автомобіль з електричним двигуном, який живиться від акумуляторів, установлених на цій же машині. *Аркадій з Вовою Порадою, тоді ще учні сьомого класу, за діяльною участю Кіри збудували електромобіль. Це був шедевр автомобільної техніки* (Коп., Тв., 1955, 252).

ЕЛЕКТРОМОЛОТІ́ННЯ, я, *с.* Те саме, що **електромолотьба́.**

ЕЛЕКТРОМОЛОТЬБА́, и́, *ж.* Молотьба із застосуванням електричної енергії. *Простої при електромолотьбі знижуються до 2—3% замість 15—20% на молотьбі трактором* (Механ. і електриф.., 1953, 389).

ЕЛЕКТРОМОНТА́Ж, у́, *ч.* Монтаж електричного обладнання, устаткування і т. ін.

ЕЛЕКТРОМОНТА́ЖНИЙ, а, е. Прикм. до **електромонта́ж** і **електромонта́жник.**

ЕЛЕКТРОМОНТА́ЖНИК, а, *ч.* Фахівець з електромонтажу.

ЕЛЕКТРОМОНТЕ́Р, а, *ч.* Кваліфікований робітник, що займається електромонтажем та лагодить електричне обладнання, устаткування і т. ін.; монтер. *В колгоспах.. збільшується потреба у кваліфікованих кадрах електромонтерів, слюсарів, трактористів, механіків* (Колг. Укр., 4, 1958, 6).

ЕЛЕКТРОМОТО́Р, а, *ч.* Машина, що перетворює електричну енергію на механічну. *У великих теплицях циркуляція води здійснюється за допомогою відцентрових насосів, що приводяться в рух електромоторами* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 15).

ЕЛЕКТРО́Н, *ч.* 1. *род.* а, *фіз.* Найлегша елементарна частинка речовини з найменшим негативним електричним зарядом. *Довгий час більшість фізиків були схильні вважати «кінцевими елементами світу» так звані елементарні частинки — електрон і протон* (Наука.., 1, 1960, 14).

2. *род.* у, *тільки одн., мет.* Сплав магнію з алюмінієм, цинком або марганцем, що відзначається міцністю і пластичністю. *Сплав алюмінію з магнієм — електрон — один з найлегших металів* (Токарна справа.., 1957, 62).

3. *род.* у, *тільки одн., мет.* Сплав золота й срібла для ювелірних виробів.

ЕЛЕКТРОНАРКО́З, у, *ч.* Наркоз, що викликається слабим імпульсним електричним струмом. *Спочатку електронаркоз був перенесений в клініку як метод лікування психічно хворих* (Наука.., 11, 1956, 18).

ЕЛЕКТРОНАСО́С, а, *ч.* Насос, що приводиться в дію електродвигуном. *Останнього часу наша промисловість почала випускати заглибні електронасоси* (Механ. і електриф.., 1953, 456).

ЕЛЕКТРОНЕГАТИ́ВНИЙ, а, е, *фіз.* З негативним зарядом електрики.

ЕЛЕКТРО́НІКА, и, *ж.* Наука про електронні та іонні процеси у вакуумі, газах і твердих тілах. *Завдяки розвитку електроніки стало можливим створення чудесних машин нашого часу — математичних машин* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 352); // Галузь техніки, що охоплює розробку, виробництво і застосування електронних та іонних приладів. *Однією з нових галузей техніки, яка конче потребує рідкісних металів, є електроніка* (Веч. Київ, 22.VII 1957, 2).

ЕЛЕКТРО́ННИЙ, а, е. 1. *фіз.* Прикм. до **електро́н** 1. *Електрони обертаються навколо ядра на відносно великих від нього віддалях. Сукупність цих електронів називають електронною оболонкою* (Курс фізики, III, 1956, 361).

2. *фіз.* Пов'язаний із застосуванням властивостей електрона (у 1 знач.), заснований на їх використанні. *На Україні народилися перші радянські електронні лічильні машини, які провадять тисячу математичних операцій за одну секунду* (Наука.., 1, 1960, 9).

3. *мет.* Те саме, що **електро́новий**.

ЕЛЕКТРОННООБЧИСЛЮ́ВАЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний із застосуванням електронного обчислення. *Запуск ракети-носія і виведення супутника на.. орбіту здійснювалися за допомогою складних електроннообчислювальних і автоматичних приладів* (Радіолокація.., 1958, 38).

ЕЛЕКТРО́НОВИЙ, а, е, *мет.* Прикм. до **електро́н** 2, 3; // Зробл. з електрону.

ЕЛЕКТРООБІГРІВА́ННЯ, я, *с.* Обігрівання за допомогою електричної енергії. *Електрообігрівання парників забезпечується двома способами: а) спосіб, пов'язаний з застосуванням нагрівних елементів, і б) електродний спосіб* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 23).

ЕЛЕКТРООБЛА́ДНАННЯ, я, *с.* Те саме, що **електроустаткува́ння**. *Найбільш поширеним ізоляційним матеріалом в побутовому електрообладнанні є фарфор — суміш каоліну, кварцу та польового шпату* (Монтаж і ремонт.., 1956, 13).

ЕЛЕКТРООЗБРО́ЄНІСТЬ, ності, *ж.* Статистично-економічний показник ступеня електрифікації виробництва. *План електрифікації країни передбачає: збільшення в найближче десятиріччя електроозброєності праці в промисловості майже в три рази* (Програма КПРС, 1961, 60).

ЕЛЕКТРОО́РАНКА, и, *ж.* Обробіток грунту плугом, що діє за допомогою електричного двигуна. *В нашій країні дедалі ширше застосовується електрооранка* (Наука... 5, 1956, 12).

ЕЛЕКТРООРА́ННЯ, я, *с.* Те саме, що **електрооранка**.

ЕЛЕКТРООСНА́ЩЕНІСТЬ, ності, *ж.* Те саме, що **електроозбро́єність**. *Електрооснащеність праці в промисловості* [СРСР] *з розрахунку на одного робітника збільшилася в півтора раза* (Іст. УРСР, II, 1957, 650).

ЕЛЕКТРОПАСТУ́Х, а́, *ч.* Дротяна огорожа з пропущеним по ній електричним струмом, яка оточує площу, признач. для випасу. *В колгоспі є два електропастухи для утримування свиней на випасах* (Рад. Укр., 5.V 1961, 2).

ЕЛЕКТРОПЕРЕДА́ЧА, і, *ж.* 1. Передача електричної енергії на яку-небудь відстань. *В основі всіх електропередач лежить принцип замкнутого електричного кола* (Монтаж і ремонт.., 1956, 5).

2. Сукупність пристроїв для передачі на яку-небудь відстань електричної енергії. *Значення ліній електропередач дуже важливе у використанні гідроенергії й інших енергетичних ресурсів країни* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 448); *Довго слухає* [Генрі], *як запашні весняні вітри грають на дротах електропередач* (Собко, Любов, 1935, 12).

ЕЛЕКТРОПИЛА́, и́, *ж.* Пила, яка діє за допомогою електричного двигуна. *На лісорозробках використовуються тепер електропили, ..підйомні крани* (Рад. Укр., 31.III 1950, 1); *Серед високих ярусів лісоматеріалу копошились люди, пронизливо верещала електропила* (Збан., Переджнив'я, 1955, 61).

ЕЛЕКТРОПИ́ЛКА, и, *ж.* Те саме, що **електропила́**. *На зміну важким примітивним знаряддям — сокирі і поперечній пилі прийшла сучасна техніка — електропилки, машини, ..крани тощо* (Наука.., 10, 1961, 34).

ЕЛЕКТРОПИЛОСО́С, а, *ч.* Пилосос, що діє за допомогою електричної енергії. *Тепер найновіша техніка дозволяє користуватися електропилососами, електронатирачами підлоги* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 43).

ЕЛЕКТРОПІДІЙМА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до підіймання чого-небудь за допомогою електричної енергії. *Підприємства вугільної і гірничої промисловості одержать в поточній п'ятирічці велику кількість різних типів шахтних електропідіймальних машин для підіймання на поверхню корисних копалин і породи* (Наука.., 9, 1956, 11).

ЕЛЕКТРОПІ́Ч, пе́чі, *ж.* Піч, що нагрівається за допомогою електричної енергії. *Щоб забезпечити досить тепла для обігрівання гусячих яєць, в інкубаторах установлюють додаткові електропечі* (Соц. твар., 2, 1956, 41); *Кикало й справді був непоганим майстром і на електропечі працював упевнено й майже без браку* (Собко, Біле полум'я, 1952, 33).

ЕЛЕКТРОПЛУ́Г, а, *ч.* Плуг, який діє за допомогою електричного двигуна. *В степу асфальтова дорога, ряди зелених лісосмуг, радіощогла довгонога, по полю йде електроплуг* (Гонч., Вибр., 1959, 364).

ЕЛЕКТРОПОЗИТИ́ВНИЙ, а, е, *фіз.* З позитивним зарядом електрики.

ЕЛЕКТРОПО́ЇЗД, а, *ч.* Поїзд, складений із спеціальних вагонів, що приводяться в рух електричними двигунами, які живляться від зовнішньої мережі. *З вугіллям рідного Донбасу Ідуть електропоїзди На «Азовсталь», Москву, Черкаси* (Бойко, З Дон. краю, 1952, 9).

ЕЛЕКТРОПОСТАЧА́ННЯ, я, *с.* Постачання електричної енергії. *Централізоване електропостачання у Росії з'явилося в 1880—1893 рр., коли назріла потреба в електричному освітленні вулиць міст, мостів і площ* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 188).

ЕЛЕКТРОПРА́СКА, и, *ж.* Праска, що нагрівається за допомогою електричної енергії. *У чистій кімнаті дочка прасує плаття електропраскою* (Минко, Повна чаша, 1950, 65).

ЕЛЕКТРОПРИ́ВОД, а, *ч.* Привод, у якому джерелом механічної енергії є електричний двигун. *Застосування електропривода на молотьбі підвищує продуктивність молотильних агрегатів* (Механ. і електриф.., 1953, 389).

ЕЛЕКТРОПРО́ВІД, воду, *ч.* Провід для передачі електричного струму. *Мідь застосовується для виготовлення електропроводів, шин та інших деталей електроапаратури* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 43).

ЕЛЕКТРОПРОВІ́ДНИЙ, відна́, відне́, *фіз.* Який має електропровідність. *Щоб зробити поверхню електропровідною, її заздалегідь металізують* (Цікава хімія, 1954, 54).

ЕЛЕКТРОПРОВІ́ДНІСТЬ, ності, *ж., фіз.* Здатність речовини, матеріалу проводити електричний струм. *Мідь і алюміній, які мають високу електропровідність, використовуються в електротехнічній промисловості* (Фрез. справа.., 1957, 55).

ЕЛЕКТРОПРОВО́ДКА, и, *ж.* Сітка проводів для подавання електричного струму; проводка. *Електропроводка та інше електрообладнання повинні бути добре ізольованими* (Токарна справа.., 1957, 34).

ЕЛЕКТРОПРОГРАВА́Ч, а́, *ч.* Електричний апарат, пристрій для програвання грамофонних пластинок; програвач. *Дуже поширились різноманітні електропрогравачі для програвання через радіоприймач звичайних і довгограючих пластинок* (Монтаж і ремонт.., 1956, 207).

ЕЛЕКТРОПРОМИСЛО́ВІСТЬ, вості, *ж.* Промисловість, що виробляє електричні машини, електричне обладнання і т. ін. *У чистому вигляді алюміній застосовується для виробів електропромисловості, предметів широкого вжитку* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 45).

ЕЛЕКТРОРО́ЗВІДКА, и, *ж., спец.* Те саме, що **електророзві́дування.** *Ще в 1952—1953 роках.. було поставлено важливе державне завдання — автоматизувати такі напрями геофізичного розвідування підземних багатств, як електророзвідка та магніторозвідка* (Наука.., 8, 1958, 19).

ЕЛЕКТРОРОЗВІ́ДУВАННЯ, я, *с., спец.* Відшукування родовищ корисних копалин за допомогою електрометрії. *В інституті* [машинознавства і автоматики АН УРСР] *виготовили апарати для електророзвідування та магніторозвідування* (Наука.., 8, 1958, 20).

ЕЛЕКТРОРУШІ́ЙНИЙ, а, е, *фіз.* Який викликає рух електрики, електричний струм. *Коли двигун почав працювати, в генераторі створюється електрорушійна сила, напрям якої протилежний напряму електрорушійної сили акумуляторної батареї* (Автомоб., 1957, 232).

ЕЛЕКТРОСИЛОВИ́Й, а́, е́. Пов'язаний із застосуванням електричної енергії як джерела рушійної сили.

ЕЛЕКТРОСИСТЕ́МА, и, *ж.* Сукупність електростанцій, електричних мереж і споживачів електричної енергії.

ЕЛЕКТРОСІ́ТКА, и, *ж.* Те саме, що **електромере́жа.** *Напруга побутових електросіток небезпечна для людей, і тому ні в якому разі не можна торкатися оголених.. частин проводки* (Знання.., 8, 1967, 32); *За будкою підводиться металева щогла електросітки* (Баш, П'єси, 1958, 113).

ЕЛЕКТРОСКО́П, а, *ч.* Прилад для виявлення електричних зарядів у якому-небудь тілі. *На явищі взаємодії наелектризованих тіл грунтується будова електроскопів — приладів, які служать для виявлення електризації тіл* (Курс фізики, III, 1956, 6).

ЕЛЕКТРОСО́Н, сну́, *ч.* Метод лікування захворювань нервової системи сном, який штучно викликають за допомогою ритмічних подразнень головного мозку електричним струмом. *Досвід, нагромаджений клініцистами, показує, що електросон у багатьох випадках є дуже зручним і корисним засобом лікування* (Наука.., 11, 1956, 21).

ЕЛЕКТРОСТА́ЛЬ, і, *ж.* Високосортна сталь, виплавлена в електричній печі. *Електросталь характеризується великою густиною, незначним вмістом шкідливих домішок і газових включень* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 103).

ЕЛЕКТРОСТА́НЦІЯ, ї, *ж.* Підприємство, де електрична енергія виробляється з інших видів енергії. *Нині успішно працює перша в світі атомна електростанція, збудована в нашій країні* (Наука.., 10, 1956, 11); *Нижче села, де колись стояв водяний млин, біліла гребля електростанції* (Жур., Звич. турботи, 1960, 49).

ЕЛЕКТРОСТА́ТИКА, и, *ж.* Розділ фізики, що вивчає взаємодію й умови рівноваги нерухомих електричних зарядів.

ЕЛЕКТРОСТАТИ́ЧНИЙ, а, е, *фіз.* Стос. до взаємодії й рівноваги нерухомих електричних зарядів. *Напруженість електростатичного поля верхніх шарів атмосфери виявилася в 10—100 разів більшою, ніж вважалося раніше* (Наука.., 2, 1960, 14); // Який використовує для своєї дії явища взаємодії й рівноваги нерухомих електричних зарядів. *Тут* [в Інституті фізики АН УРСР] *установлено електростатичний генератор напруженням в 2,5 мільйона вольтів* (Рад. Укр., 9.IV 1957, 1).

ЕЛЕКТРОТЕПЛИ́ЦЯ, і, *ж.* Теплиця, що обігрівається за допомогою електричної енергії. *В електротеплицях можна протягом року вирощувати три врожаї зелені і овочів* (Механ. і електриф... 1953, 403).

ЕЛЕКТРОТЕРАПЕВТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до електротерапії.

ЕЛЕКТРОТЕРАПІ́Я, і, *ж.* Те саме, що **електролікува́ння.** *З його* [російського фізика і електротехніка В. В. Петрова] *ім'ям зв'язано створення ряду нових напрямів у розвитку нашої вітчизняної науки і техніки —.. електрозварювання, електрометалургії, електрохімії і електротерапії* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 28); *Знаючи дещо про електротерапію, він схотів сам себе підправити електрикою* (Сам., II, 1958, 297).

ЕЛЕКТРОТЕРМІ́ЧНИЙ, а, е. Пов'язаний із використанням тепла, що виділяється під час проходження електричного струму крізь що-небудь. *В електротермічних плазмових двигунах плазма витікає із сопла тільки внаслідок теплового розширення* (Рад. Укр., 13.II 1965, 3); *Електротермічний метод натягнення арматури напружених залізобетонних конструкцій.*

ЕЛЕКТРОТЕРМІ́Я, ї, *ж.* Галузь електротехніки, яка для нагрівання або розплавлення різних речовин використовує тепло, що виділяється під час проходження крізь них електричного струму. *Багато нових галузей хімічної промисловості виникло в результаті досягнень електрометалургії, електрохімії, електротермії* (Наука.. 6, 1956, 7).

ЕЛЕКТРОТЕ́ХНІК, а, *ч.* Фахівець з електротехніки. *На заводі Мишко за.. помічника електротехніка* (Мик., II, 1957 87).

ЕЛЕКТРОТЕ́ХНІКА, и, *ж.* Наука про електромагнітні явища та практичне використання їх у народному господарстві та побуті. *На основі цього вчення* [про елек-

тричні явища] *створились широкі технічні галузі знання — електротехніка і радіотехніка* (Фізика, II, 1957, 81); *Він.. добре знав електротехніку* (Кучер, Трудна любов, 1960, 447).

ЕЛЕКТРОТЕХНІ́ЧНИЙ, а, е. Пов'язаний із вивченням або використанням електротехніки. *В республіці створені і набрали широкого розвитку нові найважливіші галузі промисловості, яких до революції на Україні не було: ..хімічна, авіаційна, шарикопідшипникова, газова, верстатобудівна, електротехнічна і т. д.* (Наука.., 12, 1957, 2); *Там* [у дзотах] *теж сиділи червонофлотці окремого батальйону електротехнічної школи учбового загону* (Кучер, Чорноморці, 1956, 349).

ЕЛЕКТРОТРА́КТОР, а, ч. Трактор, що приводиться в рух електричним двигуном. *Основна хиба сучасних електротракторів полягає в тому, що під час їх роботи виникають великі ривки в натягненні кабеля* (Наука.., 6, 1956, 20).

ЕЛЕКТРОУСТАНО́ВКА, и, *ж.* Електричні проводи й інше устаткування, необхідне для передачі електричної енергії від місця виробництва до місця споживання. *Електроустановки низької напруги — установки, в яких напруга кожного провода відносно землі не перевищує 250 в.* (Монтаж і ремонт.., 1956, 73).

ЕЛЕКТРОУСТАТКУВА́ННЯ, я, *с.* Сукупність електричних приладів, апаратів, пристроїв, механізмів і т. ін., що використовуються у якій-небудь галузі господарства. *Розвиток електрифікації сільськогосподарського виробництва ставить на порядок денний і питання про інженерів у колгоспах взагалі, і зокрема про інженерів-електриків, оскільки треба буде правильно освоїти і використовувати електроустаткування* (Ком. Укр., 5, 1961, 47).

ЕЛЕКТРОУТЮ́Г, а́, *ч., розм.* Те саме, що **електропра́ска.** *Світ речей, які оточують нас, сучасні реактивні літаки, автомобілі, складні верстати і навіть такі прості речі домашнього вжитку, як велосипед, радіоприймач, електроутюг,— все це є плід мислі і праці величезної армії конструкторів* (Вітч., 2, 1956, 103).

ЕЛЕКТРОФІЗІОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Розділ фізіології, що вивчає електричні явища в живих тканинах і клітинах. *Полум'яний патріот нашої Батьківщини В. Ю. Чаговець своїми працями заслуговує на почесне звання ученого-класика — творця електрофізіології* (Фізіол. ж., II. 5, 1956, 11).

ЕЛЕКТРОФО́Р, а, *ч., фіз.* Найпростіша електростатична машина для одержання електричних зарядів шляхом індукції.

ЕЛЕКТРОХІ́МІК, а, *ч.* Фахівець з електрохімії.

ЕЛЕКТРОХІМІ́ЧНИЙ, а, е. Пов'язаний із використанням електрохімії. *Останнім часом все більше застосовують електрохімічний метод забарвлювання, коли вироби підключають як аноди або катоди до ванни з фарбувальним розчином, через який пропускають електричний струм* (Наука.., 1, 1955, 15).

ЕЛЕКТРОХІ́МІЯ, ї, *ж.* Розділ фізичної хімії, що вивчає зв'язок між електричними й хімічними явищами. *З його* [В. В. Петрова] *ім'ям зв'язано створення ряду нових напрямів у розвитку нашої вітчизняної науки і техніки — електричного освітлення, електрозварювання, електрометалургії, електрохімії і електротерапії* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 28).

ЕЛЕКТРОХІРУРГІ́Я, ї, *ж.* Хірургічне втручання з допомогою спеціальних апаратів, що розтинають тканини змінним електричним струмом високої частоти. *Електрохірургія в онкології набирає дедалі більшого значення, особливо при лікуванні запущених і інфільтруючих форм раку* (Мед. ж., XXIII, 4, 1953, 82).

ЕЛЕКТРОШЛА́КОВИЙ, а, е, *спец.* Заснований на використанні розплавленого шлаку, крізь який проходить електричний струм, як джерела нагрівання. *Спосіб електрошлакового зварювання дає можливість зварювати за один прохід метал необмеженої товщини* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 94).

ЕЛЕМЕ́НТ, а, *ч.* 1. *хім.* Проста речовина, яка не розкладається звичайними хімічними методами на простіші частини. *Прості речовини — мідь, кисень, сірка, хлор і т. д. називаються інакше елементами* (Підручник дезинф., 1953, 16); *За останні роки таблиця Менделєєва поповнилась ще дев'ятьма новими елементами* (Наука.., 10. 1956, 9).

2. Складова частина чого-небудь. *Сівозміни — це один з найважливіших елементів системи землеробства* (Наука.., 6, 1959, 32); *Мовні елементи народнопоетичної творчості були, є і будуть животворним ферментом літератури* (Рильський, III, 1956, 68); *Попередня історія, історична біографія персонажа — важливий елемент його характеристики* (Літ. газ., 25.XI 1953, 3); // *спец.* Деталь якого-небудь спорудження, обладнання, механізму. *Одним з провідних напрямів у тематиці робіт учених, які працюють в галузі технічних наук, були дослідження з проблем міцності матеріалів і елементів машин та конструкцій* (Наука.., 12, 1957, 8); // Окрема сторона, риса чого-небудь. *Ви розповідали мені план одної драми.., потім — елементи з нього я пізнала в «Кам'яній душі»* (Л. Укр., V, 1956, 433); *Він не помічав за собою елементів честолюбства* (Ле, С. Голубар, 1950, 42); *Влиття західноукраїнського структурного елемента у різні стилі української літературної мови продовжується і в наш час* (Мовозн., XVIII, 1963, 14).

3. *тільки мн., книжн.* Основи чого-небудь, початкові знання в якій-небудь галузі. *Елементи мовознавства; Елементи математики.*

4. *збірн. і мн.* Представники якої-небудь соціальної групи. *..найбільш витримані принципіально і найбільш соціал-демократичні елементи інтелігенції лишилися вірні РСДРП* (Ленін, 15, 1949, 309);— *Так треба ж брати її, владу, значить! — аж гукнув Оксентій.— Чому ви, робочі, ви ж таки — передовий елемент, .. не візьмете її в городі, а тоді б і ми на селі?* (Смолич, Мир.., 1958, 64).

5. *розм.* Про людину, особу (перев. з негативними рисами). *Чумака мало не на всіх зборах і нарадах гріють у хвіст і в гриву. Він і відсталий елемент, він і Ковалівку назад тягне* (Кучер, Трудна любов, 1960, 24).

6. Прилад для одержання електричного струму за рахунок енергії, що виділяється при хімічній реакції. *Нове джерело електрики — елемент — давало електричну енергію за рахунок енергії, що виділяється при хімічній реакції* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 28); *Першими практично діючими джерелами струму були гальванічні елементи* (Фізика, II, 1957, 45).

ЕЛЕМЕНТА́РНИЙ, а, е. 1. Який стосується тільки основ чого-небудь; початковий. *Згадав* [Микола], *як він захопився літературою нового життя та як учив елементарної грамоти свою хирляву небіжку-дружину...* (Досв., Вибр., 1959, 16); *Етнографові, що вивчає народне житло, потрібні хоч би елементарні знання з архітектури та мистецтвознавства* (Рильський, III, 1956, 162).

2. *перен.* Який не становить труднощів, нескладний; найпростіший. *Ніякої особливої ініціативи не виявляв* [Сиволап], *хоч свої елементарні обов'язки виконував по-чиновницькому точно* (Ткач, Плем'я.., 1961, 180); *Елементарне запитання; Елементарний приклад;* //Зрозумілий кожному без усяких пояснень. *Не знає*

[Княжевич] *навіть елементарної ввічливості* (Коцюб., III, 1956, 152); — *Це ж річ абсолютно неможлива є, щоб експедиція не знала, куди йде газета... Та то ж елементарна річ є* (Вишня, I, 1956, 228).

3. *перен.* Найнеобхідніший, основний. *Про п. Стефаника не знаю, окрім його творів, нічого, а воно годилось би хоч елементарні біографічні звістки подати* (Л. Укр., V, 1956, 292); *Реакція польської окупації, розгул пілсудчиків, ..цинічне нехтування елементарних прав громадянина..— все це, річ ясна, не могло не викликати протидії серед молодого покоління* (Вільде, Сестри.., 1958, 171).

4. *хім.* Пов'язаний із визначенням складу елементів у чому-небудь і їх співвідношення між собою. *Елементарний склад.*

5. *фіз.* Найменший з відомих, наявних. *Елементарні частинки космічного випромінювання мають дуже високу енергію* (Наука.., 10, 1960, 15); *Елементарні електричні заряди.*

ЕЛЕМЕНТА́РНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **елементáрний** 2.

ЕЛЕМЕНТА́РНО. Присл. до **елементáрний** 2; // *у знач. присудк. сл.* Надто спрощено, обмежено, поверхово.— *Знаю, знаю. знаю, знаю! Чувала тисячу разів! Нудно. Елементарно. Годі* (Л. Укр., III, 1952, 701).

ЕЛЕМЕ́НТНИЙ, а, е. 1. *хім.* Прикм. до **елеме́нт** 1.

2. Який вигот. елементи (у 6 знач.). *Виробництво малогабаритних ртутно-цинкових елементів освоїв Єлецький елементний завод* (Рад. Укр., 25.II 1965, 1); // Побудований на використанні енергії елемента (у 6 знач.). *При елементному способі* [обігрівання парників] *провідником електроенергії є дріт із сталі, заліза, нікеліну чи іншого металу* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 23).

ЕЛЕРО́Н, а, *ч.* Рухома хвостова (або кінцева) частина крила літака, признач. для керування ним у поперечному (боковому) напрямі. *Повітря свистіло в елеронах* (Собко, Граніт, 1937, 68).

ЕЛЕФАНТІА́З, у, *ч., мед.* Захворювання людини, що супроводжується значним і стійким потовщенням шкіри і підшкірної клітковини; слоновість.

ЕЛІДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., лінгв.* Опускати кінцевий голосний звук у слові, коли наступне слово починається голосним.

ЕЛІ́ЗІЯ, ї, *ж., лінгв.* Випадання кінцевого голосного звука в слові, що стоїть перед словом з початковим голосним.

ЕЛІКСИ́Р, у, *ч.* 1. Витяжка з рослин або міцний настій їх на спирті, ефірних оліях і т. ін., що використовується в медицині, косметиці. *Зубний еліксир.*

2. *заст.* Чудодійний напій, який намагалися одержати алхіміки, щоб продовжити людське життя, зберегти молодість. *Казали, що.. йому відомий еліксир вічної молодості* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 275); *Не став* [Іваненко] *алхіміком у європейськім розумінні цього слова: не шукав ні каменю філософського, ні великого еліксиру, ні пілюль безсмертя* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 407); * Образно. *Суспільно корисна праця — це, так би мовити, еліксир життя* (Наука.., 8, 1961, 45).

ЕЛІ́НГ, а, *ч.* 1. Крита або відкрита споруда на березі моря, річки, озера, обладнана для будівництва або ремонту суден; // Приміщення на водній станції для зберігання і дрібного ремонту спортивних суден, інвентаря і т. ін. *Під високим дахом елінга застигли довгі, стрункі поліровані скіфи.., напрочуд слухняні байдарки* (Рад. Укр., 23.VII 1961, 3).

2. Споруда для будування, стоянки, зберігання і ремонту дирижаблів. *Дирижабль вводять у закрите приміщення — елінг, де він стоїть до нового польоту, або причалюють до спеціальних щогл* (Фізика, I, 1957, 76).

ЕЛІ́ПС, а, *ч.* 1. *мат.* Замкнута овальна крива, сума відстаней кожної точки якої від двох даних точок (фокусів) залишається сталою величиною. *При обертанні навколо Сонця Земля протягом року описує замкнену криву лінію, яка нагадує коло, розтягнене в одному напрямі. Така крива зветься еліпсом* (Рад. Укр., 22.IV 1952, 3); // Обриси якого-небудь предмета, що нагадують таку замкнуту криву. *Дужки вусів охопили чорними товстими рисками дрібне підборіддя і свіжий широкий еліпс рота* (Коц., Вибр., 1953, 121).

2. *лінгв.* Опущення якого-небудь члена речення, що може бути визначений з контексту. *З спеціальною настановою передати переживання, нервове напруження, хвилювання героїв вживає письменник* [Панас Мирний] *еліпси, що становлять невід'ємний компонент розмовної мови* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 468).

ЕЛІ́ПСИС, а, *ч. мат., лінгв.* Те саме, що **е́ліпс.** *Художник слова часто вдається до структури еліпсиса з спеціальною настановою показати.. нервове напруження, хвилювання своїх героїв* (Мовозн., XIII, 1955, 48).

ЕЛІПСО́ЇД, а, *ч., мат.* Замкнута овальна поверхня, утворена обертанням еліпса навколо однієї з його осей. *7 квітня 1946 року був прийнятий радянський еліпсоїд Землі, названий ім'ям відомого нашого вченого Ф. М. Красовського* (Наука.., 4, 1961, 10).

ЕЛІПСОЇДА́ЛЬНИЙ, а, е, *мат.* Те саме, що **еліпсо́їдний.**

ЕЛІПСО́ЇДНИЙ, а, е, *мат.* Який становить собою еліпсоїд; // Який має вигляд, форму еліпсоїда.

ЕЛІПТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. *мат.* Який становить собою еліпс (у 1 знач.). *Астрономи передбачають появу і таких космічних тіл, як астероїди, що рухаються по дуже витягнутих еліптичних орбітах* (Наука.., 2, 1958, 42); // Який має вигляд, форму еліпса. *Жінчина туалетка з еліптичним дзеркалом видалась йому якоюсь істотою* (Фр., VI, 1951, 378).

2. *лінгв.* Який характеризується опусканням якого-небудь члена речення, що може бути визначений з контексту *Неповні речення називають також еліптичними реченнями* (Сл. лінгв. терм., 1957, 103).

ЕЛІПТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж., мат., лінгв.* Абстр. ім. до **еліпти́чний.** *Супутник, запущений на орбіту, що має значну еліптичність, проходить на різних висотах в атмосфері* (Рад. Укр., 28.III 1958, 6); *Еліптичність.. прислів'їв випливає з потреби їх «летючості», з потреби легкості запам'ятання* (Мовозн., IV-V, 1947, 128).

ЕЛІ́ТА, и, *ж., збірн.* 1. Найкращі екземпляри якихнебудь рослин, що їх відбирають для виведення нових сортів. *Організовано тепер районний насінний розсадник по розмноженню еліти картоплі* (Картопля, 1957, 165).

2. Гарантоване щодо чистосортності, найдоброякісніше сортове насіння, вирощуване селекційно-дослідними установами. *Виведення нових і поліпшення районованих сортів, вирощування насіння еліти провадять селекційні станції і науково-дослідні інститути* (Колг. Укр., 5, 1956, 18).

3. Найкращі тварини певної породи, які відзначаються міцністю будови тіла, найвищою продуктивністю і добрим здоров'ям.

4. Про людей, що виділяються серед інших своїм суспільним становищем, розумом, здібностями і т. ін. *Кажуть про мене, що ненавиджу польську шляхту. Якщо до польської шляхти зарахувати Ожешко й Конопницьку, Пруса й Ленартовича. Остою й Карловича,* —

то така думка про мене буде цілком несправедлива, бо цю справжню польську шляхту, цю еліту польського народу ціню і люблю (Фр., I, 1955, 28).

ЕЛІ́ТНИЙ, а, е. 1. Який становить собою еліту (у 1 —3 знач.); добірний, кращий. *Елітною картоплею називається картопля здорова, з високою врожайністю і стопроцентною сортовою чистотою* (Картопля, 1957, 166); *В племінних господарствах кнури мають бути тільки елітні по всіх показниках* (Свинар., 1956, 85).

2. Який виводить еліту (у 1—3 знач.). *Елітне господарство.*

Е́ЛЛІН *див.* **е́лліни.**

Е́ЛЛІНИ, ів, *мн.* (*одн.* **е́ллін**, а, *ч.*; **е́ллінка**, и, *ж.*), *книжн.* Стародавні греки. *У цій країні* [Греції].. *жило сміливе, енергійне і працьовите населення. Воно називало себе еллінами, а свою країну Елладою* (Іст. стар. світу, 1957, 69); [Ф е д о н:] *Хто слави не бажав, той не еллін — жадобу сю батьки нам заповіли, діставши від дідів* (Л. Укр., III, 1952, 436).

ЕЛЛІНІ́ЗМ, у, *ч.*, *книжн.* 1. Епоха розквіту змішаної греко-східної культури, що настала після завоювань Олександра Македонського на Сході.

2. Слово, мовний зворот, запозичені з старогрецької мови.

ЕЛЛІНІ́СТ, а, *ч.*, *книжн.* Фахівець з старогрецької філології; // Прихильник, любитель стародавньої Греції, еллінської культури.

ЕЛЛІНІСТИ́ЧНИЙ, а, е, *книжн.* Прикм. до **еллі́нізм** 1. *Варто згадати.. місцевий культ річкового бога Борисфена (Дніпра), зображення якого у вигляді бородатої голови скіфа були на монетах одним з найпоширеніших символів Ольвії, особливо в елліністичний час* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 260).

Е́ЛЛІНКА *див.* **е́лліни.**

Е́ЛЛІНСЬКИЙ, а, е, *книжн.* Прикм. до **е́лліни.** [А н т е й:] *Всі боги Еллади мені веліли викупить з неволі малу дитину еллінського роду* (Л. Укр., III, 1952, 420).

ЕЛОДЕ́Я, ї, *ж.* Водяна рослина з довгими, зануреними у воду стеблами та дрібними, зібраними в кільця листками: засмічує ставки й водоймища; водяна чума. *Особливо багато поїдають вони* [дикі качки] *м'якої водної рослинності — ряски, елодеї та ін.* (Птахівн., 1955, 18).

ЕЛОКВЕ́НЦІЯ, ї, *ж.*, *книжн.*, *заст.* Ораторське мистецтво, красномовство. *В «Під мінар* [*етами*]».. *стрічаються татарські вислови й фрази.. Але вони належать до специфічної татарської елоквенції — і шкода б було позбавити оповідання того місцевого колориту* (Коцюб., III, 1956, 371).

ЕЛЮВІА́ЛЬНИЙ, а, е, *геол.* Прикм. до **елю́вій.** *Нижче залягає світлий, майже білий, дуже промитий шар — елювіальний* (Наука.., 10, 1958, 34).

ЕЛЮ́ВІЙ, ю, *ч.*, *геол.* Продукт вивітрювання і вилуговування гірських порід, які лишаються на місці свого утворення.

ЕЛЬ, ю, *ч.* Густе, міцне, світле англійське пиво, що виготовляється з ячменю. *Одного разу.. до Захара підійшов Бредлі і, дружелюбно ляпнувши його по плечу, запросив у бар випити по кухлю елю* (Бурл., Напередодні, 1956, 204).

ЕЛЬЗЕВІ́Р, *ч.* 1. *род.* а, *збірн.*, *іст.* Назва книг, надрукованих у знаменитих голландських друкарнях XVI—XVII ст., які належали сім'ї друкарів-видавців Ельзевір.

2. *род.* у, *друк.* Назва старовинного, дуже витонченого, оригінального шрифту.

ЕЛЬФ, а, *ч.*, **Е́ЛЬФА**, и, *ж.* У старогерманській міфології — доброзичливий дух природи, який нібито жив у повітрі, землі, горах і т. ін.— *Ти казала, що в кожній квітці живе маленький ельф або ельфа, що вони щоночі виходять з квіток і грають, танцюють, співають* (Л. Укр., III, 1952, 487); *Ельфи веселі водять беззвучні танки і росу п'ють з похилених квіток* (Хотк., II, 1966, 305); * У порівн. *Яка ти була тоді гарна! Мов ельфа, уквітчана росою...* (Л. Укр., III, 1952, 682).

Е́ЛЬФА *див.* **ельф.**

ЕМА́ЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до **ема́ль** 1; // Зробл. з емалі; покритий, прикрашений емаллю. *На світанку, коли холодні краплі дзвінко падали в емалеву миску, Маркові згадалося дитинство* (Кучер, Квітує жито, 1938, 114).

△ **Ема́леві фа́рби** — фарби, які при висиханні утворюють твердий глянсуватий шар, схожий на емаль.

ЕМАЛЮВА́ЛЬНИЙ, а, е. Який здійснює емалювання. *З воріт Луганського емалювального заводу імені Артема щодня виїжджають автомашини, контейнери і вагони з продукцією* (Роб. газ., 6.I 1962, 1).

ЕМАЛЮВА́ЛЬНИК, а, *ч.* Майстер, що займається емалюванням чого-небудь. *Першими у боротьбу за економію включилися емалювальники* (Веч. Київ, 25.III 1958, 1).

ЕМАЛЮВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **емалюва́льник.** *Праця емалювальниць надзвичайно копітка* (Веч. Київ, 25.III 1958, 1).

ЕМАЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **емалюва́ти.** *Метод емалювання за допомогою струмів високої частоти вперше у світовій техніці розробив ленінградський інженер Є. Н. Подклєтнов* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 120).

ЕМАЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок.*, *перех.* Покривати емаллю. *Емалювати посуд.*

ЕМАЛЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок.* Пас. до **емалюва́ти.** *У відповідному цеху посуд емалюється.*

ЕМА́ЛЬ, і, *ж.* 1. *тільки одн.* Непрозора склоподібна маса, якою покривають металеві та керамічні предмети для оберігання їх від впливу кислот і лугів або для прикрашення. *Лякін тільки тепер помітив п'ятикутну зірочку, на якій уже потріскалась і повідпадала червона емаль* (Шпян, Гроза.., 1956, 276);— *Підійшовши ближче, я побачив, що то був великий жерстяний лист, покритий емаллю* (Мур., Бук. повість, 1959, 38); * У порівн. *Високі верби шуміли над ровом, і небо між ними синіло, наче емаль* (Коцюб., II, 1955, 394).

2. *чого, перен.* Гладка, блискуча поверхня чого-небудь, що нагадує таку масу. *В гладенькій сивій емалі моря відбивались мерехтливі сузір'я* (Дмит., Наречена, 1959, 38); *Емаль очей; Синя емаль неба.*

3. *перев. мн.* Художні вироби, покриті такою масою. *До далекої цієї подорожі княгиня готувалась ще з зими: сама одібрала для імператорів і для кого буде надоба дари великі — хутра, риб'ячий зуб, золоті й срібні емалі* (Скл., Святослав, 1959, 115).

4. *тільки одн.* Тверда, блискуча речовина, якою покрита коронка зуба. *Коронка зуба вкрита емаллю, яка відіграє велику роль у збереженні його цілості* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 92).

ЕМАЛЬО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **емалюва́ти.**

2. *прикм.* Покритий емаллю (у 1 знач.). *З неї* [м'якої сталі] *роблять деталі автомобілів, корпуси домашніх холодильників, готують емальований посуд та ін.* (Наука.., 1, 1957, 8); *Варвара поставила в лозовий кошик.. емальовану каструльку з котлетами і гречаною кашею* (Кучер, Чорноморці, 1956, 35).

ЕМАНА́ЦІЯ, ї, *ж.*, *книжн.* 1. *тільки одн.* Витікання, випромінювання, виділення чого-небудь звідкись.

2. Те, що витікає, випромінюється, виділяється звідкись. *Життя, здавалося, сотилося* [сочилося] *з кожної клітини її єства,— і ця еманація немов матеріалізувалась і відчувалась, як благодайний* [благодатний] *дощ весняної пори* (Вітч., 6, 1947, 17).

3. *хім.* Радіоактивний хімічний елемент нульової групи періодичної системи Д. І. Менделєєва; радон. *Атомна вага еманації, або радону, дорівнює 222* (Заг. хімія, 1955, 102).

ЕМАНСИПА́ТОР, а, *ч., книжн.* Той. хто здійснює емансипацію кого-, чого-небудь.

ЕМАНСИПА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Звільнення від якоїнебудь залежності, скасування якихось обмежень. *Повна емансипація особи автора з рамок схоластики, повний розрив з усяким шаблоном..— се характерний, пануючий оклик наших часів* (Фр., XVI, 1955, 249); *Пізніше.. займала мене ідея емансипації жінок* (Коб., III, 1956, 547).

ЕМАНСИПО́ВАНИЙ, а, е, *книжн.* 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **емансипува́ти.**

2. *прикм.* Який дістав емансипацію. [Олесь] *Досвітній створив* [у повісті «Гюлле»] *чудовий прообраз емансипованої жінки Сходу, що зриває паранджу з очей, прагне світла, рівності й поваги до своєї особи* (Рад. літ-во, 3, 1967, 70).

ЕМАНСИПУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., книжн.* Здійснювати емансипацію кого-, чого-небудь; звільняти від якоїсь залежності. *Вже загальна шкільна освіта до певної міри емансипує дітей від сім'ї, послаблює її вплив* (Наука.., 10, 1967, 12).

ЕМАНСИПУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док., книжн.* 1. Ставати емансипованим; звільнятися від якоїсь залежності. *..кількість знарядь, якими одночасно діє одна і та сама робоча машина, з самого початку емансипується від тих органічних обмежень, яким підпорядковане ручне знаряддя робітника* (Маркс, Капітал, т. І, кн. І, 1952, 375); *Ледве почалося його* [сина] *свідоме життя, він повстає проти батька-«звіра», емансипується, входить у гурток молоді* (Від давнини.., І, 1960, 370).

2. *тільки недок.* Пас. до **емансипува́ти.**

ЕМБА́РГО, *невідм., с., юр.* Заборона ввозу або вивозу товарів, цінностей і т. ін. *У вересні 1960 року уряд США приймає декрет про заборону продавати Кубі ряд промислових товарів, а в жовтні встановлює ембарго на експорт всіх товарів, за винятком деяких видів медичних препаратів і сільськогосподарських продуктів* (Ком. Укр., 1, 1961, 75).

ЕМБЛЕ́МА, и, *ж.* Умовне, символічне зображення якого-небудь поняття, ідеї. *З балконів звисали зелені прапори з білим голубом — емблемою миру* (Тич., III, 1957, 367); *Емблема лісівника — два схрещених золотих дубових листки — викликає в народі пошану* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 204).

ЕМБЛЕМАТИ́ЧНИЙ, а, е, *книжн.* 1. Який становить собою емблему. *Емблематичний знак.*

2. *перен.* Умовний, алегоричний.

ЕМБОЛІ́ЧНИЙ, а, е, *мед.* Прикм. до **емболія.** *Емболічний процес.*

ЕМБОЛІ́Я, ї, *ж., мед.* Перенесення кров'ю або лімфою частинок, які викликають закупорку судин; // Закупорка кровоносних судин цими частинками. *Слід пам'ятати, що внутрішньовенні вливання зв'язані з можливістю розвитку повітряних емболій, тобто попадання повітря в кровоносне русло, тому перед введенням голки у вену необхідно повністю звільнити шприц від пухирців повітря* (Заг. догляд за хворими, 1957, 177).

ЕМБРІО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з ембріології.

ЕМБРІОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **ембріоло́гія.** *Л. К. Дзюбенко, вивчаючи ембріологічні процеси у кукурудзи, опрацювала нову методику щеплення зародків одного сорту на ендосперм одного або двох інших сортів* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 333).

ЕМБРІОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука про закономірності розвитку тварини та людини, починаючи з утворення статевих клітин і кінчаючи старінням та смертю; наука про розвиток зародка. *До морфологічних наук належать анатомія, що вивчає макроскопічну.. будову тіла, гістологія, яка проникає в його внутрішні структури з допомогою мікроскопа, та ембріологія* (Наука.., 10, 1958, 27).

△ **Ембріоло́гія росли́н** — наука, що вивчає закономірності виникнення і формування рослинного організму на ранніх етапах його розвитку. *Для свідомого керування процесами розвитку рослинного організму, зокрема культурних рослин, важливе значення має ембріологія рослин* (Бот. ж., X, 3, 1953, 5).

ЕМБРІО́Н, а, *ч.* 1. *біол.* Зародок тварини або людини. *Печінка в ембріона і новонародженої тварини виконує кровотворну функцію* (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 83).

2. *перен.* Зачаток, початкова стадія, форма чого-небудь. *Інші товариства ще.. в ембріоні, і через те про них не можна ще нічого рішучого сказать* (Л. Укр., V, 1956, 140).

ЕМБРІОНА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. *біол.* Прикм. до **ембріо́н 1.** *О. О. Ковалевський та І. І. Мечников висунули матеріалістичне положення про єдність розвитку тваринного світу на прикладі ембріональної схожості безхребетних і хребетних* (Мед. ж., XXIV, 6, 1954, 94); *Проф. Молігонов установив, що низький рівень живлення організму в ембріональний період викликає поступову затримку росту трубчастих кісток* (Конярство, 1957, 68).

2. *перен.* Який становить початкову стадію, форму і т. ін. чого-небудь. *Класик української музики М. В. Лисенко вбачав у вертепній драмі початкову, ембріональну форму української опери* (Укр. клас. опера, 1957, 23).

ЕМІГРА́НТ, а, *ч.* Особа, що залишила батьківщину і виїхала в іншу країну для постійного чи тривалого проживання. *З принагідних натяків самого Міхонського та з оповідань інших товаришів він знав, що Міхонський був емігрантом із Росії* (Фр., III, 1950, 39); *Пригадалося* [Лесі], *як Іван Якович розповів про женевську групу російських емігрантів, котру зорганізував Плеханов* (М Ол., Леся, 1960, 194).

ЕМІГРА́НТКА, и, *ж.* Жін. до **еміграа́нт.** *Політична емігрантка.*

ЕМІГРА́НТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **еміграа́нт.** *Умови емігрантського життя, особливо наочно висвітлені листуванням Маркса з Енгельсом.., були надзвичайно тяжкі* (Ленін, 21, 1950, 30); *—Я певний, що за рік-два вся наша емігрантська братія перейде через операційний стіл цього ескулапа* (Смолич, І, 1958, 82); *Емігрантська доля.*

2. Прикм. до **еміграа́ція.** *Коли се діло чіпає укупі з попами і мужиків-емігрантів, то чому вони не звернуть уваги на саме емігрантське питання, лишивши в спокої попів, взуїтів і т. ін.* (Л. Укр., V, 1956, 87).

ЕМІГРА́НТЩИНА, и, *ж., рідко.* Те саме, що **еміграа́ція** 1, 3. *Завдяки вимушеній царизмом емігрантщині, революційна Росія мала в другій половині XIX століття таке багатство інтернаціональних зв'язків, ..як ні одна країна в світі* (Ленін, 31, 1951, 9); *В Парижі, під час конгресу* [Міжнародного конгресу оборони культури], *українська біла емігрантщина, недобитки петлюрівщини в своїх анемічних газетах безсило й бездарно..*

намагались відділити від нас Шевченка (Тич., III, 1957, 47).

ЕМІГРАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до еміграції. *Еміграційна гарячка.*

ЕМІГРА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Переселення із своєї батьківщини в іншу країну, зумовлене соціально-економічними, політичними або релігійними причинами.—*Одно зостається — або в сіті до павука, або еміграція до Бразілії* (Коцюб., III, 1956, 37); — *Він-то і підбивав людей записуватися на еміграцію. От і послухались його і подалися з Марією у чужі землі* (Рибак, Час.., 1960, 88).

2. Перебування за межами батьківщини внаслідок такого переселення. *В еміграції Ілліч, як і раніше, організовано працював, уважно вдивлявся в кожну дрібницю, ..умів дивитися правді у вічі, якою б гіркою вона не була* (Веч. Київ, 1.X 1968, 2); *Ходив* [канадець] *по селі і чванився тим, що з шістьох односельчан, які з латками поїхали в еміграцію, він один повернувся з грішми* (Вільде, Сестри.., 1958, 7).

3. Збірн. до **еміграна́нт.** *Відмовившись від політичної боротьби, не зв'язуючись ні з якими запроданцями, яких було дуже багато серед жовто-блакитної еміграції, Олесь з ненавистю засуджував войовниче політиканство українських буржуазних націоналістів* (Рад. літ-во, 1, 1958, 100).

ЕМІГРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док.* Здійснювати еміграцію (у 1 знач.); переселятися. *Політичні обставини викинули з Росії професора Київського університету Михайла Драгоманова, і він емігрував за границю* (Коцюб., III, 1956, 31); *Доведена до відчаю злиднями, малоземеллям, здирством поміщиків, куркулів, сільська біднота масами емігрувала з Галичини, шукала кращої долі за океаном* (Іст. укр. літ., I, 1954, 526).

ЕМІ́Р, а, *ч.* Титул феодальних правителів у деяких країнах Близького і Середнього Сходу, а також особа, що має цей титул. *Царські війська розбили* [в 1868 р.] *військо еміра і захопили Самарканд* (Іст. СРСР, II, 1957, 238); *Третього дня вони доплили до чужого царства, де вже царював арабський емір* (Н.-Лев., IV, 1956, 22).

ЕМІСА́Р, а, *ч.* Особа, що неофіційно виконує секретне політичне доручення (перев. в іншій країні). *Йому було літ десять, як із-за Дунаю, з Січі приїздили до них у село емісари* (Коцюб., I, 1955, 339); *Він* [Врангель] *пошле своїх емісарів у Турцію, на Балкани* (Гончар, Таврія.., 1957, 580); *Візити американських емісарів в Африку нагадували паломництво віруючих у Мекку* (Ком. Укр., 7, 1961, 80).

ЕМІСІ́ЙНИЙ [1], а, е, *фін.* Стос. до емісії (*див.* **емі́сія** [1]). *Емісійна політика; Емісійне право.*

ЕМІСІ́ЙНИЙ [2], а, е, *фіз.* Прикм. до **емі́сія** [2]. *У рідких випадках можна сфотографувати спектр метеора. В цьому спектрі спостерігаються емісійні лінії іонізованих атомів заліза, кальцію та натрію* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 217).

ЕМІ́СІЯ [1], ї, *ж., фін.* Випуск банкнотів, паперових грошей та цінних паперів. ..*монополія* [у Франції] *забезпечує монопольні зиски від емісій* (Ленін, 22, 1950, 215).

ЕМІ́СІЯ [2], ї, *ж., фіз.* Виділення, випромінювання електронів, іонів твердими або рідкими тілами в навколишнє середовище. *Метали в розжареному стані мають властивість випромінювати вільні електрони; це явище має назву термоелектронної емісії* (Осн. радіотехн., 1957, 10).

ЕМІТЕ́НТ, а, *ч., фін.* Держава, банк, установа, що проводить емісію (*див.* **емі́сія** [1]).

ЕМІТО́ВАНИЙ [1], а, е, *фін.* Дієпр. пас. мин. ч. до **емітува́ти** [1].

ЕМІТО́ВАНИЙ [2], а, е, *фіз.* Дієпр. пас. мин. ч. до **емітува́ти** [2].

ЕМІТУВА́ТИ [1], у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., фін.* Проводити емісію (*див.* **емі́сія** [1]).

ЕМІТУВА́ТИ [2], у́є, *недок. і док., перех., фіз.* Виділяти, випромінювати електрони, іони.

ЕМ́КА, и, *ж., розм.* Легковий автомобіль марки «М» (ем). *Емка з розгону вскочила в містечко і, знявши стовп куряви, пронеслася мимо школи-десятирічки* (Ле, Клен. лист, 1960, 80).

ЕМОЦІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Який виражає емоції, насичений ними. *Деякі слова у пожовтневій мові змінили емоційне забарвлення, яке вони мали в дожовтневій мові* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 37); *Не витримавши емоційної промови Малецької, захлинувся від кашлю та сміху Недокус* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 134); //Який викликає емоції. *Кращою стороною твору* [О. Бердника «Шляхи титанів»] *є вміння автора переконливо змальовувати подробиці фантастичних явищ, справляючи бажаний емоційний вплив на читача* (Вітч., 2, 1961, 161).

2. Який легко збуджується, швидко реагує на щонебудь; нестриманий. *Цілеспрямовані, емоційні натури лякає не сама небезпека, що відчутно висить у них над головою, а невідомість, чекання небезпеки* (Руд., Остання шабля, 1959, 518).

ЕМОЦІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **емоці́йний.** *Порівняння є один з основних художніх засобів підсилення емоційності мови* (Мовозн., VII, 1949, 38).

ЕМОЦІ́ЙНО. Присл. до **емоці́йний.** *О. Гончар знайшов тут* [в оповіданні «Орля»] *емоційно насичені слова, які найповніше розкривають переживання і думки героїв* (Рад. літ-во, 3, 1957, 29).

ЕМОЦІОНА́ЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що **емоці́йний.** *Нікому, як саме медикові, не відкриваються так всеоб'ємно душа і серце людини, її інтелектуальний та емоціональний світ* (Смолич, VI, 1959, 27); *Як і в творах Коцюбинського, пейзаж Головка завжди емоціональний, співзвучний настроям персонажів* (Укр. літ., 10, 1957, 89).

ЕМОЦІОНА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **емоціона́льний.** *Мова поеми* [«Слово о полку Ігоревім»] *відзначається великою емоціональністю, образністю та стилістичним багатством* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 512).

ЕМО́ЦІЯ, ї, *ж.* Переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя; душевне переживання, почуття людини. *Такі психічні емоції, як радість, переляк, горе, страх, сором, особливо, коли вони з'являються несподівано, викликають почастішання або уповільнення скорочень серця* (Шк. гігієна, 1954, 80); *Її дивувало, що невеликі оповідання, без складної фабули, часто викликали.. глибокі емоції* (Донч., V, 1957, 510).

ЕМПІРЕ́Ї, їв, *мн., книжн.* У старогрецькій міфології — найвища частина неба, наповнена вогнем і світлом, де жили боги. *Уночі, у сонних мріях Летимо ми геть од світу, Хто летить в безодню чорну, Хто в сріблясті емпіреї* (Л. Укр., I, 1951, 204).

◇ **Вита́ти в емпіре́ях** *див.* **вита́ти.**

ЕМПІРИ́ЗМ, у, *ч.* 1. Напрям у філософії, який єдиним джерелом пізнання вважає чуттєве сприймання і досвід, а значення теоретичних узагальнень і логічного мислення недооцінює або зовсім заперечує.

2. *книжн.* Схильність до практичної діяльності на шкоду теоретичним узагальненням. *Під впливом реакційних напрямів у мовознавстві* [в Болгарії — до 1944 р.] *переважали емпіризм і еклектизм* (Мовозн., XIV, 1957, 131); *Механіцизм 20-х років був своєрідною*

ревізією марксизму, спробою підмінити філософію діалектичного матеріалізму механіцизмом і неопозитивізмом, а природознавство звести до голого й безпорадного емпіризму (Ком. Укр., 5, 1963, 66).

◇ **Повзу́чий емпіри́зм,** *зневажл.*— вивчення окремих фактів без розкриття їх зв'язків і законів розвитку, вузький діляцький підхід до явищ, що вивчаються. [Овчаренко:] *От почитайте тези — повзучий емпіризм! Все зводять тільки до кормів* (Корн., II, 1955, 309).

ЕМПІРИ́К, а, *ч.* 1. Послідовник, прихильник емпіризму (у 1 знач.).

2. *книжн.* Прибічник емпіризму (у 2 знач.). [Карташов:] *Ви, справді, .. інтуїст, емпірик-дедуктивіст* (Довж., I, 1958, 480).

ЕМПІРИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **емпіри́зм** 1. *Емпірична філософія.*

2. Заснований на емпірії (у 1 знач.). *Однією з важливих особливостей художнього відображення дійсності в фольклорі є те, що воно ґрунтується на багатющому, але значною мірою емпіричному, практичному життєвому досвіді широких мас трудящих* (Пар. тв. та етн., 3, 1961, 16).

ЕМПІРИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **емпіри́чний** 2.

ЕМПІРИ́ЧНО. Присл. до **емпіри́чний** 2. *Протягом кількох століть препарати хінної кори застосовувались емпірично, без наукового обґрунтування* (Наука.., 2, 1955, 11); [Овчаренко:] *Я ніколи не думав, що ви так емпірично розглядаєте явища нашого життя* (Корн., II, 1955, 312).

ЕМПІРІОКРИ́ТИК, а, *ч.* Послідовник, прихильник емпіріокритицизму. *Ленін також розкрив реакційну суть поглядів емпіріокритиків на суспільство, показавши, що емпіріокритики є найлютішими ворогами наукового пояснення законів суспільного розвитку* (Біогр. Леніна, 1955, 102).

ЕМПІРІОКРИТИЦИ́ЗМ, у, *ч.* Реакційний суб'єктивно-ідеалістичний напрям у буржуазній філософії кінця XIX ст., який заперечує об'єктивне існування матеріального світу і розглядає його як явище свідомості і поєднання відчуттів; махізм. *У західноевропейській буржуазній філософії великого поширення набула тоді* [у 1907 р.] *реакційна ідеалістична філософія — емпіріокритицизм* (Біогр. Леніна, 1955, 99).

ЕМПІРІОКРИТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **емпіріокритицизм.**

ЕМПІРІОМОНІ́ЗМ, у, *ч.* Реакційний суб'єктивно-ідеалістичний напрям у російській філософії початку XX ст., що є різновидністю емпіріокритицизму. *Після перших статей — більш-менш нейтральних — від Богданова надійшла стаття, в якій він явно намагався обернути робітничу газету в знаряддя пропаганди не марксизму, а свого емпіріомонізму* (Ленін, 20, 1950, 103).

ЕМПІРІОМОНІ́СТ, а, *ч.* Послідовник, прихильник емпіріомонізму.

ЕМПІРІОМОНІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **емпіріомоні́зм.**

ЕМПІРІ́Я, ї, *ж.* 1. Людський досвід, сприйняття зовнішнього світу за допомогою органів чуття.

2. Спостереження в природних умовах, на відміну від експерименту.

ЕМТЕЕ́С, *невідм., ч., іст.* Скорочена назва машинно-тракторної станції — МТС.— *Мій Андрій в емтеес днює й ночує біля тракторів* (Чорн., Потік.., 1956, 198).

ЕМТЕЕ́СІВЕЦЬ, вця, *ч., розм.* Працівник МТС (машинно-тракторної станції).— *Чого мучитися? — поспитав Дмитро Снігур, підійшовши до колгоспників і емтеесівців* (Автом., Щастя.., 1959, 87).

ЕМТЕЕ́СІВСЬКИЙ, а, е, *розм.* 1. Який обслуговує МТС (машинно-тракторну станцію), працює в ній. *Тепер його* [бриль] *успадкував Василь — найменший син емтеесівського механіка Форисюка Онуфрія Карповича* (Рудь, Гомін.., 1959, 60); *В обід колгоспна «Побєда» і викликаний на підмогу емтеесівський газик помчали делегаток до районного центру* (Жур., Звич. турботи, 1960, 116).

2. Який належить МТС. *А новий емтеесівський дім Другим поверхом звівся у небо, Наче каже сусідам своїм:— Вам на мене рівнятися треба!* (Бойко, З Доп. краю, 1952, 81).

Е́МУ, *невідм., ч.* Австралійський страус. *Страуси ему являють певний інтерес.. з погляду акліматизації їх у південних районах нашої республіки* (Наука.., 9, 1956, 31).

ЕМУЛЬГА́ТОР, а, *ч., спец.* Речовина, що сприяє утворенню емульсій і підвищує їх стійкість. *Харчові фосфатиди широко застосовують як емульгатор у маргариновій промисловості* (Екстр. метод. доб. олії.., 1958, 84); [Кочерга:] *Глину ж забули, найпростішу річ! Глина ж може бути використана як емульгатор* (Мик., I, 1957, 160).

ЕМУЛЬГУВА́ННЯ, я, *с., спец.* 1. Дія за знач. **емульгува́ти** 1 і **емульгува́тися** 1. *Емульгування жиру — явище небажане, бо під дією кислот і солей емульгований жир легко гідролізується і продукти його гідролізу надають бульйонам неприємного смаку і запаху* (Технол. пригот. їжі, 1957, 77).

2. Дія за знач. **емульгува́ти** 2.

ЕМУЛЬГУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., спец.* 1. Утворювати емульсію (у 1 знач.). *Сполучаючись з маслом, воно* [рідке скло] *примушує його емульгувати, і трубки котла швидко знемаслюються* (Наука.., 7, 1962, 16).

2. Наносити емульсію (у 2 знач.) на яку-небудь поверхню з метою збереження цієї поверхні від пошкоджень.

ЕМУЛЬГУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док., спец.* 1. Перетворюватися в емульсію (в 1 знач.). *Щоб жири засвоювались, вони повинні перебувати в стані емульсії. Тверді жири емульгуються значно важче* (Технол. пригот. їжі, 1957, 67).

2. *тільки недок.* Пас. до **емульгува́ти.**

ЕМУЛЬСІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* 1. Прикм. до **ему́льсія;** // Який містить у собі емульсію. *Емульсійні фарби.*

2. Покритий емульсією (у 2 знач.). *Перед зарядкою фільму слід перевірити, чи правильно намотаний рулон: емульсійна сторона фільму повинна бути назовні, а зображення на кадрах —перевернутими догори* (Пересувні кінопр., 1959, 7).

ЕМУ́ЛЬСІЯ, ї, *ж., спец.* 1. Суміш двох незмішуваних рідин, з яких одна розподілена в іншій у вигляді дрібних краплинок. *Під її* [жовчі] *впливом жири переходять в стан емульсії (тобто розпадаються на маленькі краплини), що полегшує їх перетравлення* (Наука.., 12, 1956, 22).

2. Желатиновий розчин, у якому рівномірно розподілені частинки солей срібла, чутливі до фотохімічних променів. *Щоб відновити негатив або інший цінний документ, треба не тільки бути майстерним реставратором, а й знати, чому старіють папір, емульсії, чому і як вицвітають тексти* (Веч. Київ, 3.I 1967, 1); *Фотографічна емульсія.*

ЕМУЛЬСУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **емульсува́ти** і **емульсува́тися.**

ЕМУЛЬСУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., спец.* Те саме, що **емульгува́ти.**

ЕМУЛЬСУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док., спец.* 1. Те саме, що **емульгува́тися** 1.

2. *тільки недок.* Пас. до **емульсува́ти.**

ЕМФА́ЗА, и, *ж.* 1. *літ.* Підсилення емоційної виразності мови зміною інтонації і застосуванням різних риторичних фігур.

2. *лінгв.* Напруженість при вимові деяких звуків.

ЕМФАТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. *літ.* Який відзначається особливою емоційною виразністю.

2. *лінгв.* Який вимовляється з особливим напруженням (про звуки).

ЕМФІЗЕ́МА, и, *ж., мед.* Скупчення повітря в якому-небудь органі, тканині організму.

△ **Емфізе́ма леге́нь** — захворювання, що характеризується розширенням легень, зниженням еластичності легеневої тканини та зменшенням дихальної поверхні легень. *Емфізема легень частіше зустрічається у коней, робочих волів і мисливських собак. Виникає вона в результаті неправильної експлуатації робочих тварин* (Профіл. захвор.., 1955, 161).

ЕМФІЗЕМА́ТИК, а, *ч., мед., розм.* Той, хто хворіє на емфізему.

ЕМФІЗЕМАТО́ЗНИЙ, а, е, *мед.* Прикм. до **емфізе́ма.** *Емфізематозна людина.*

ЕНА́НТ, у, *ч., спец.* Один із видів синтетичного волокна. *Хімічна промисловість виготовляє тепер з нафти, вугілля, води і повітря.. капрон, нейлон, хлорин, орлон, лавсан, енант, нітрон тощо* (Наука.., 9, 1957, 24).

ЕНГАРМОНІ́ЗМ, у, *ч., муз.* Прирівнювання і ототожнювання звуків однакових за висотою, але різних за назвою і графічним зображенням. *Складні гармонічні утворення, енгармонізм акордів, строго витримане чотириголосся, малорухомий у багатьох місцях бас — все це типові риси професіонального хорового мистецтва* (Нар. тв. та етн., 2, 1968, 64).

ЕНГАРМОНІ́ЙНИЙ, а, е, *муз.* Прикм. до **енгармоні́зм.**

ЕНГАРМОНІ́ЧНИЙ, а, е, *муз.* Те саме, що **енгармоні́йний.**

ЕНДЕ́К, а, *ч., політ.* Скорочення: націонал-демократ.

ЕНДЕ́М, а, *ч.* Рослина або тварина, поширена тільки в певній місцевості. *Особливо цікаво те, що тут* [у Стрілецькому степу] *багато так званих ендемічних рослин — таких, що ростуть лише в цьому місці. Вивчення ендемів має велике значення для розуміння походження рослинних видів* (Наука.., 5, 1967, 10).

ЕНДЕМІ́ЧНИЙ, а, е, *спец.* Власт. даній місцевості або поширений у ній; місцевий. *Постійне поширення заразних хвороб у певних місцях всередині країни, що підтримується існуючими там особливими природними чи іншими умовами.., називається ендемічним* (Підручник дезинф., 1953, 55); *В західних областях України надзвичайно поширений ендемічний зоб* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 329).

ЕНДЕМІ́Я, ї, *ж., спец.* Постійне існування та періодичне поширення деяких інфекційних хвороб у певній місцевості за відповідних умов. *Вірусний грип може поширюватися на великих територіях.. Якщо ж він обмежений невеликими вогнищами, то говорять про ендемію* (Хвор. дит. віку, 1955, 289).

ЕНДО... Перша частина складних слів, що має значення «внутрішній», напр.: ендолі́мфа, ендопарази́т і т. ін.

ЕНДОГА́МІЯ, ї, *ж.* У первісному суспільстві — звичай, за яким дозволялися шлюби лише між особами однієї суспільної групи.

ЕНДОГА́МНИЙ, а, е. Стос. до ендогамії. *Ендогамне плем'я.*

ЕНДОГЕ́ННИЙ, а, е, *книжн.* Викликаний причинами внутрішнього походження. *Інфекція кишковими бактеріями називається ендогенною (яка виникає всередині організму)* (Хвор. дит. віку, 1955, 67); *Рухи земної кори, або ендогенні процеси, залежать від змін, що відбуваються всередині Землі* (Курс заг. геол., 1947, 175).

ЕНДОДЕ́РМА, и, *ж.* Внутрішній шар клітин первинної кори в стеблах і коренях вищих рослин.

ЕНДОКА́РД, а, *ч.* Внутрішній шар стінки серця. *Внутрішня поверхня серця вистелена тонкою оболонкою — ендокардом* (Заг. догляд за хворими, 1957, 75).

ЕНДОКАРДИ́Т, у, *ч.* Запалення ендокарда. *Гострий ревматизм, або гострий суглобовий ревматизм, характеризується.. дуже великою схильністю до ураження серця (ендокардит, міокардит і перикардит)* (Хвор. дит. віку, 1955, 174).

ЕНДОКА́РДІЙ, я, *ч.* Те саме, що **ендока́рд.**

ЕНДОКРИ́ННИЙ, а, е. Пов'язаний із залозами внутрішньої секреції. *Тканинна терапія виявляється ефективною при.. ендокринних розладах* (Мед. ж., XXIII, 1, 1953, 18); *Це був комплекс ендокринної хірургії. Тобто оперування залоз внутрішньої секреції* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 187).

△ **Ендокри́нні за́лози** — залози тварин і людини, що не мають вивідних проток і виділяють продукти своєї діяльності безпосередньо в кров або лімфу. *Регулюванню кров'яного тиску сприяють внутрісекреторні, ендокринні залози* (Наука.., 9, 1957, 33).

ЕНДОКРИНО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з ендокринології.

ЕНДОКРИНОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до ендокринології. *Для ендокринологічної, неврологічної та терапевтичної клінік великий інтерес становлять роботи, присвячені з'ясуванню ролі функціонального стану кори головного мозку, периферичної нервової системи* (Наука.., 4, 1961, 45).

ЕНДОКРИНОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука, що вивчає будову і функції ендокринних залоз (залоз внутрішньої секреції). *Вивчення механізму дії гормонів кори надниркових залоз і з'ясування їх ролі в життєдіяльності організму О. О. Богомолець вважав одним з головних завдань ендокринології* (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 31).

ЕНДОМЕТРИ́Т, у, *ч.* Запалення слизової оболонки матки. *При.. ендометриті особливо добрі результати одержували, застосовуючи тканинні препарати* (Соц. твар., 2, 1956, 53).

ЕНДОСКО́П, а, *ч., мед.* Прилад для освітлення і огляду слизової оболонки порожнистих органів тіла.

ЕНДОСКОПІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до ендоскопії.

ЕНДОСКОПІ́Я, ї, *ж., мед.* Метод дослідження (безпосереднього огляду) слизової оболонки порожнистих органів за допомогою ендоскопа.

ЕНДОСПЕ́РМ, у, *ч.* Тканина насіння голонасінних і більшості покритонасінних рослин, у якій відкладаються поживні речовини, необхідні для розвитку зародка. *У покритонасінних, зокрема злаків, після завершення процесу запліднення першим починає ділитися первинне ядро ендосперму* (Укр. бот. ж., XVII, 2, 1960, 10).

ЕНДОТЕ́ЛІЙ, ю, *ч.* Клітини, що вистелюють внутрішню поверхню кровоносних судин і ендокарда.

ЕНДОТЕРМІ́ЧНИЙ, а, е. Пов'язаний із поглинанням тепла при хімічних реакціях; теплопоглинальний. *Реакції ж, при яких енергія вбирається, дістали назву ендотермічних* (Заг. хімія, 1955, 68); *Ендотермічне перетворення.*

ЕНДШПІ́ЛЬ, ю, *ч.* Заключна стадія шахової партії.

ЕНЕОЛІ́Т, у, *ч., архл.* Перехідний період від епохи неоліту до бронзового віку, в який уперше з'явилися мідні знаряддя.

ЕНЕОЛІ́ТОВИЙ, а, е, *архл.* Прикм. до **енеоліт.**

ЕНЕРВА́ЦІЯ, ї, *ж., мед.* Нервове виснаження.

ЕНЕРГЕТИ́ЗМ, у, *ч.* Реакційна ідеалістична течія в буржуазній філософії та природознавстві початку XX ст., прихильники якої замінюють поняття матерії поняттям енергії, все існуюче розглядають як «чистий» рух і зводять його до руху свідомості.

ЕНЕРГЕ́ТИК, а, *ч.* Фахівець з енергетики. *За вказівкою В. І. Леніна, 21 лютого 1920 р. було створено Державну комісію в справі електрифікації Росії (ГОЕЛРО), яку з доручення В. І. Леніна очолив старий член КПРС видатний енергетик Г. Кржижановський* (Іст. УРСР, II, 1957, 174); // Працівник енергетичної промисловості. *Енергетики завершили роботу по автоматизації самозапуску електродвигунів компресорних станцій і нафтопромислів* (Наука.., 11, 1956, 31).

ЕНЕРГЕ́ТИКА, и, *ж.* Галузь народного господарства, що охоплює вивчення і використання природних енергетичних ресурсів з метою вироблення, перетворення, розподілу і використання енергії. *Енергетика має вирішальне значення для розвитку всіх галузей народного господарства, а також для поліпшення побуту людей* (Наука.., 12, 1961, 5).

ЕНЕРГЕТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **енерге́тика.** *Успішний розвиток народного господарства неможливий без міцної енергетичної бази* (Наука.., 11, 1956, 33); *Енергетична система;* // Стос. до енергетики. *Приділяючи увагу переважно будівництву енергетичних споруд та господарських будівель, колгоспи завжди всемірно поширювали і будівництво житлових будинків колгоспників* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 95); *Енергетичний інститут.*

2. *спец.* Прикм. до **ене́ргія** 1. *Світло, випромінюване Сонцем, є першоджерелом більшості енергетичних запасів, які має людство тепер* (Курс фізики, III, 1956, 254); *Вітер є одним з дарових потужних енергетичних джерел природи* (Наука.., 8, 1956, 138); *Енергетичні ресурси.*

ЕНЕРГІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Повний сили, енергії (у 3 знач.). *Схопився* [Іван] *бадьорий, енергійний — в очах, що пойнялись туманом, одсвічувались нові мрії* (Вас., I, 1959, 302); *Михайло Семенович вбіг у кімнату рожевий з морозу, енергійний і бадьорий* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 311); // Який виражає діяльну силу, енергію, активність. *По довгій хвилині томлячої мовчанки дівчина нарешті промовила дзвінким, енергійним голосом:— Де мій батько?* (Фр., VI, 1951, 163); *Обличчя* [Боровика] *було міцне, енергійне, трохи роздвоєне підборіддя підкреслювало його силу* (Собко, Справа.., 1959, 30); // Швидкий, посилений. *Внутрішній розвиток* [будови мозку] *характеризується тим, що нервові клітини кори великих півкуль закінчують своє формування, і відбувається особливо енергійний структурний розвиток* (Шк. гігієна, 1954, 53); *У західних областях України, на визволеній землі, почалось енергійне будівництво радянської влади, будівництво соціалізму* (Бажан, Наша Москва, 1951, 72).

2. Який може вплинути, подіяти на кого-, що-небудь. *Вигук мій був настільки енергійний, що його почули й біля трибуни* (Ле, Право.., 1957, 12); *Наталя висловила енергійне побажання, щоб мандрівник узяв йоду, бинти, аспірин* (Донч., VI, 1957, 15).

ЕНЕРГІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість і стан за знач. **енерґійний.**— *Міцний дідуган,— думав Маковій, спостерігаючи холодне блискання дідових очей. Глянув на Шуру, на Михайла Гайворона і відзначив дивну подібність виразу енергійності у всіх трьох* (Собко, Шлях.., 1948, 77); *При повторенні однакових слів сильніше наголошується останнє з них у тому разі, коли енергійність виявлення почуття зростає, або перше — коли енергія спадає* (Худ. чит.., 1955, 115).

ЕНЕРГІ́ЙНО. Присл. до **енерґійний.** *Зовсім поіншому зазвучав і наш оркестр, з якоюсь молодою силою, енергійно, злагоджено* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 230); *Хтось важкими кроками пройшов по ганку і енергійно стукнув у двері* (Жур., До них іде.., 1952, 132); *Вона енергійно взялася за цю справу* (Сміл., Сашко, 1954, 169).

ЕНЕ́РГІЯ, ї, *ж.* 1. *спец.* Одна з основних властивостей матерії, загальна міра всіх форм її руху. *Свічення білого фосфору — приклад прямого перетворення хімічної енергії в світлову* (Хімія, 9, 1956, 93); *Марійка розповіла, скільки електричної енергії даватиме нова гідростанція* (Донч., V, 1957, 346); // Здатність якогонебудь тіла, речовини і т. ін. виконувати якусь роботу або бути джерелом тієї сили, що виконуватиме роботу. *На газотурбовозі енергія палива перетворюється в механічну роботу в газотурбінній установці* (Наука.., 9, 1956, 12).

2. *рідко.* Те саме, що **електроене́ргія.** *Дніпрогес не спиняли. Навпаки: їй було доручено бойове завдання — безперебійно і до останнього подиху забезпечувати енергією заводи, транспорт і фронт* (Баш, На землі.., 1957, 34).

3. Діяльна сила, поєднана з наполегливістю, рішучістю в досягненні поставленої мети. *Трудно пізнати в ньому того повного енергії, сили та життя Замфіра, яким він був ще недавно* (Коцюб., I, 1955, 229); *З усією енергією і молодим запалом взявся Тарас до роботи* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 129).

ЕНЕРГО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **ене́ргія** у 1 знач., напр.: е н е р г о ж и́ в л е н н я, е н е р г о о с н а́ щ е н і с т ь, е н е р г о п о с т а ч а́ н н я; слову **енерге́тичний,** напр.: е н е р г о к о м б і н а́ т, е н е р г о с і́ т к а, е н е р г о у с т а н о́ в к а і т. ін.

ЕНЕРГОБУДІВНИ́Й, а́, е́. Стос. до енергобудівництва.

ЕНЕРГОБУДІВНИ́К, а́, *ч.* Той, хто займається енергобудівництвом. *Створення могутньої енергетики комуністичного суспільства вимагатиме дальшої напруженої роботи всіх енергобудівників* (Рад. Укр., 15.X 1961, 1).

ЕНЕРГОБУДІВНИ́ЦТВО, а, *с.* Будівництво об'єктів, необхідних для виробництва, передачі, споживання енергії в різних її формах. *Не забути радянським людям, як будівельники Луганської ДРЕС вперше у практиці енергобудівництва в СРСР і Європі за один рік змонтували чотири потужні турбогенератори і сім котлів* (Рад. Укр., 10.VIII 1958, 1).

ЕНЕРГООЗБРО́ЄНІСТЬ, ності, *ж.* Статистико-економічний показник, який характеризує ступінь озброєності живої праці всіма видами енергії. *Останнім часом різко підвищилась енергоозброєність колгоспів району* (Колг. Укр., 4, 1958, 5).

ЕНЕРГОСИСТЕ́МА, и, *ж.* Сукупність кількох електростанцій, електричних мереж і споживачів електроенергії. *Сільські електростанції у багатьох випадках також об'єднують у місцеві енергосистеми, які охоплюють один або кілька адміністративних районів* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 4).

ЕНЗИ́М, у, *ч., хім.* Те саме, що **ферме́нт.** *Без каталізу різноманітними ферментами (або ензимами) неможливі були б хімічні процеси, які ведуть до одержання багатьох продуктів переробки вугілля і нафти, синтетичних тканин* (Наука.., 10, 1957, 11).

ЕНЗИМАТИ́ЧНИЙ, а, е, *хім.* Який відбувається під впливом ензиму. *В процесі фотосинтезу утворюв.*

ться тільки частина білка, а основна кількість його створюється пізніше за допомогою ензиматичних процесів (Добрива.., 1956, 13); *Ензиматичне розщеплення.*

ЕНЗООТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **ензоо́тія.** *Значну роль у профілактиці ензоотичних пневмоній у молодняка відіграють загальні заходи, спрямовані на одержання здорового, добре розвинутого приплоду* (Профіл. захвор.., 1955, 160); *Ензоотичне захворювання худоби на гематурію.*

ЕНЗОО́ТІЯ, і, *ж.* Заразне захворювання тварин, що повторюється в якій-небудь місцевості або якому-небудь господарстві і за їх межі не поширюється.

ЕНКА́УСТИКА, и, *ж.* Живопис восковими фарбами, що виконується гарячим і холодним способами.

ЕНКАУСТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **енка́устика.** *Стіни.. кімнат всередині штукатурили, а по штукатурці часто робили фресковий або енкаустичний (восковими фарбами) розпис* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 305).

ЕНКЛІ́ТИКА, и, *ж., лінгв.* Позбавлене власного наголосу слово, що стоїть після наголошеного і утворює разом з ним фонетичне ціле, об'єднане спільним наголосом. *Слово, з належними до нього «проклітиками» та «енклітиками», в живому потоці мови входить, як відомо, до складу ритмічної групи як частина ще більшої ритмомелодичної одиниці* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 152).

ЕНКЛІТИ́ЧНИЙ, а, е, *лінгв.* Прикм. до **енкліти́ка.**

Е́ННИЙ, а, е. 1. Позначений у формулах умовним символом — латинською літерою N, n у значенні: кожний, всякий, певний (про величини).

2. *перен., перев. з сл.* кількість, число і т. ін. Невизначено великий, необмежений. *Мене цікавить вербування енної кількості осіб до школи для дорослих...* (Ю. Янов., I, 1958, 540).

Е́НСЬКИЙ, а, е. Уживається замість назви, яка з певних причин повинна бути невідомою. *Взяли ми курс в енському напрямку і потьопали* (Баш, На землі.., 1957, 56); *В газеті, на другій сторінці, розповідали про ударну роботу енського заводу, який перевезли з прифронтової смуги* (Ів., Таємниця, 1959, 93).

ЕНТЕРИ́Т, у, *ч.* Запалення слизової оболонки тонких кишок. *Ентерит* [у тварин] *розвивається внаслідок тих же причин, які викликають катар шлунка, причому обидва захворювання дуже часто спостерігаються разом* (Профіл. захвор.., 1955, 164).

ЕНТЕРОГЕПАТИ́Т, у, *ч.* Інфекційна хвороба птахів, яка характеризується запаленням сліпої кишки й печінки. *Утримувати індиків треба обов'язково окремо від курей, щоб запобігти захворюванню на ентерогепатит* (Птахівн., 1955, 318).

ЕНТЕРОКОЛІ́Т, у, *ч.* Запалення слизової оболонки тонких і товстих кишок.

ЕНТОМО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з ентомології.— *Я от бач,— він показав на свій сачок,— ловлю часом метеликів і тому вважаю себе ентомологом* (Трубл., II, 1955, 96).

ЕНТОМОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **ентомоло́гія** і **ентомо́лог.** *При виконкомах Рад у містах і селищах бажано було б організувати ентомологічну й фітопатологічну служби у вигляді станцій по захисту від шкідників і захворювань дерев* (Літ. Укр., 19.I 1965, 1); *Ентомологічна колекція; Ентомологічний з'їзд.*

ЕНТОМОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука про комах. *Існує сільськогосподарська ентомологія, яка займається вивченням питань життя комах — шкідників сільського господарства* (Підручник дезинф., 1953, 156); [Роман:] *Це ж Науково-дослідний інститут ентомології і фітопатології. І, звичайно, ми не займаємося ні металом, ні зерном, ні тваринами, а виключно комахами* (Мороз, П'єси, 1959, 139).

ЕНТУЗІА́ЗМ, у, *ч.* Сильний запал, захоплення, душевне піднесення. *Він дивиться на мене, і я читаю в його очах не ентузіазм, а меланхолію* (Вільде, Сестри.., 1958, 541); *З невідомої причини чомусь саме ентузіазм колективу, висловлений у формі оплесків, трохи збентежив Женю Коман* (Ле, Право.., 1957, 284).

ЕНТУЗІА́СТ, а, *ч.* Людина, пройнята ентузіазмом, яка діє з ентузіазмом. *Ті ж, що.. спочатку закидали обуренням і насмішками твердження молодих ентузіастів — через кілька років самі гордо їх виголошували як свої власні, як аксіоми* (Фр., XVI, 1955, 120); *Батько Каргата.. був одним з тихих ентузіастів, які з головою поринають у.. справу* (Шовк., Інженери, 1956, 283); // *чого.* Людина, яка віддає всі сили якій-небудь справі; палкий прихильник чого-небудь. *В СРСР є дуже багато ентузіастів радіоелектронної науки і техніки* (Наука.., 8, 1956, 20); *Інженер Гайовий був ентузіастом механізації* (Жур., Вечір.., 1958, 143).

ЕНТУЗІА́СТКА, и, *ж.* Жін. до **ентузіа́ст.** *Ентузіастка всього нового, молодого, як і сама,— Галина швидко опанувала найновішу конструкцію потужного паровоза* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 139).

ЕНЦЕФАЛІ́Т, у, *ч., мед.* Запалення головного мозку людини. *Вчені вже добилися значних успіхів у виготовленні вакцин проти енцефалітів.., а за останні роки — і проти поліомієліту* (Наука.., 9, 1956, 16).

ЕНЦИКЛОПЕДИ́ЗМ, у, *ч., книжн.* Широка всебічна освіченість, обізнаність у різних галузях знання. *Для художньої творчості комуністичної прийдешності буде характерний колективізм і енциклопедизм* (Рад. літ-во, 5, 1968, 24).

ЕНЦИКЛОПЕДИ́СТ, а, *ч.* 1. *книжн.* Людина, яка має енциклопедичні знання.

2. Представник групи передових французьких мислителів, які об'єдналися навколо «Енциклопедії», що видавалася в кінці XVIII ст. за редакцією Д. Дідро і Ж.-Л. д'Аламбера, а також той, хто поділяє їх погляди. *Платон Петрович був освічений і начитаний, як і його батько, котрий.. сповняв свою бібліотеку творами енциклопедистів* (Н.-Лев., I, 1956, 619); *Прекрасну характеристику історичного значення енциклопедистів дав свого часу Енгельс* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 433).

ЕНЦИКЛОПЕДИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **енциклопе́дія.** *Енциклопедичний характер мають рукописні збірники, яких досі звісно нам кілька, а яких, певно, мусило бути далеко більше* (Фр., XVI, 1955, 321); // Який становить собою енциклопедію. *Окреме місце серед літератури, яка допомагає людині в самоосвіті, належить енциклопедичним словникам або енциклопедіям* (Рад. Укр., 15.VIII 1961, 2).

2. Який охоплює багато галузей знань; різнобічний. *Під кінець XIX ст. ..в українській літературі з'явився Франко, людина енциклопедичного розуму і великого поетичного обдарування* (Рад. літ-во, 1, 1958, 118); *Він* [Г. Сковорода] *був на свій час широкоосвіченою, енциклопедичною людиною: філософом, ліриком, перекладачем.., проповідником на майданах* (Тич., III, 1957, 110).

ЕНЦИКЛОПЕДИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **енциклопеди́чний** 2. *Він* [М. Рильський] *увібрав у себе войовничий гуманізм і громадянську мужність Шевченка, енциклопедичність Франка, заглибленість в мудрість слова Лесі Українки* (Вітч., 10, 1964, 180); *Енциклопедичність знань* [К. Маркса] *найповніше відбилася на його основному творові «Капітал», якому він присвятив більше 20 років титанічної праці* (Знання.., 5, 1968, 9).

ЕНЦИКЛОПЕДИ́ЧНО. Присл. до **енциклопеди́чний** 2. *Леся Українка була енциклопедично освіченою людиною, мала матеріалістичний світогляд* (Наука.., 3, 1958, 41).

ЕНЦИКЛОПЕ́ДІЯ, ї, *ж.* Науковий довідник, що об'єднує найістотніші відомості з усіх галузей знань чи якої-небудь однієї галузі, розміщених в алфавітному або тематичному порядку. *Вона хутко побігла до бібліотеки й відшукала в енциклопедії коментарії про проказу* (Смолич, I, 1958, 88); *Завершення УРЕ — знаменна подія в культурному житті Радянської України. Це перше в історії видання багатотомної універсальної енциклопедії України* (Літ. Укр., 11.I 1966, 2); * Образно. *Творіння поета* [Т. Шевченка], *зібрані в «Кобзарі»,— це енциклопедія людських пристрастей, думи і заповіти великого сина великому народу* (Літ. газ., 10.III 1961, 1).

◇ **Ходя́ча енциклопе́дія,** *жарт.*— про людину, що має різнобічні знання і може завжди дати довідку з різних питань. *Михайло Францович Блюменфельд — це ходяча енциклопедія. Він знав всі європейські мови, математику, фізику* (Думки про театр, 1955, 33).

ЕОЗО́ЙСЬКИЙ, а, е, *геол., заст.* Протерозойський.

ЕОЛІ́ЄЦЬ *див.* **еолі́йці.**

ЕОЛІ́ЙКА *див.* **еолі́йці.**

ЕОЛІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **еолі́йці.**

ЕОЛІ́ЙЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **еолі́єць,** йця, *ч.;* **еолі́йка,** и, *ж.*). Старогрецьке плем'я.

ЕОЛІ́Т, у, *ч., архл.* 1. Застаріла назва періоду кам'яного віку, коли люди виробляли найпримітивніші кам'яні знаряддя.

2. Невеликий уламок каменя з гострими краями, що начебто мають сліди штучної обробки.

ЕОЛІ́ТОВИЙ, а, е, *архл.* Прикм. до **еолі́т.**

ЕО́ЛОВА А́РФА. Дерев'яна рамка (розміщена перев. на покрівлі) з натягнутими на ній жильними струнами, що під діянням вітру звучать ніжним тембром. *Шкода, коли ти не приїдеш.. Ми б разом послухали еолову арфу перед університетом* (Л. Укр., V, 1956, 112); *Поет нашого часу — не бездушна еолова арфа, яка співа, що хоче, а організатор свідомості й прагнень мас, писав В. Блакитний у «Вістях»* (Рад. літ-во, 3, 1958, 6).

ЕО́ЛОВИЙ, а, е, *геол.* Обумовлений діяльністю вітру або утворений внаслідок цієї діяльності. *Еолове розвіювання полягає в тому, що вітер захоплює і видуває дрібні частинки порід, які утворилися від фізичного вивітрювання та руїнницької діяльності самого вітру* (Курс заг. геол., 1947, 86); *Еолове походження лесу; Еоловий пил.*

ЕОЦЕ́Н, у, *ч., геол.* Середня епоха палеогенового періоду та відклади, що в цей час утворилися.

ЕОЦЕ́НОВИЙ, *геол.* Прикм. до **еоце́н.** *Найбільший інтерес становлять знайдені в Північній Киргизії частини скелетів еоценових ссавців, які мешкали приблизно 50—40 мільйонів років тому* (Веч. Київ, 6.I 1968, 4).

ЕПАТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех. і без додатка, книжн.* Вражати, дивувати, приголомшувати кого-небудь порушенням загальноприйнятих норм і правил. *Він випростався, пригладив волосся, голос його зміцнів, зникло бажання епатувати* (Мист., 4, 1957, 24).

ЕПЕНТЕ́ЗА, и, *ж., лінгв.* Поява в складі слова або морфеми додаткового звука, який розвинувся фонетичним шляхом.

ЕПЕНТЕТИ́ЧНИЙ, а, е, *лінгв.* Створений шляхом епентези. *Приставне (епентетичне) Н у формах родового, знахідного відмінків.*

ЕПІГО́Н, а, *ч.* Послідовник якого-небудь напряму (в політиці, науці, мистецтві і т. ін.), який не має творчої самостійності і в нових умовах механічно відтворює застарілі ідеї. *..новоіскрівці є епігонами економізму..* (Ленін, 9, 1949, 86); *Проти націоналістичних поетиків, епігонів буржуазно-декадентського мистецтва спрямовані вірші Тичини «Один в любов...» і «Плюсклим пророкам»* (Іст. укр. літ., II, 1956, 358).

ЕПІГО́НСТВО, а, *с.* Творчо неоригінальне наслідування якого-небудь діяча, напряму (в політиці, науці, мистецтві і т. ін.). *І він* [Янка Купала], *і Колас визнають себе учнями Шевченка. Проте це ніяк не епігонство. Це глибока душевна спорідненість* (Рильський, III, 1956, 398).

ЕПІГО́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **епігон;** // Пройнятий епігонством. *Епігонські твори; Епігонське мистецтво.*

ЕПІГРА́МА, и, *ж.* 1. У стародавніх греків — віршований напис на храмах і постаментах статуй.

2. Короткий сатиричний або гумористичний вірш, спрямований проти окремої особи чи суспільного явища. *На її* [пісні] *основі виникла і розвинулась писана поезія, яка відзначається багатством і різноманітністю літературних жанрів: епопея, роман, поема, драматична поема, вірш, байка, епіграма й інші* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 154).

3. *заст.* Зле й дотепне зауваження про кого-, що-небудь.

ЕПІГРАМАТИ́СТ, а, *ч.* Автор епіграм (у 2 знач.).

ЕПІГРАМАТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **епігра́ма** 2. *У Климентія досить помітна схильність до каламбурів — типового прийому епіграматичної поезії* (Рад. літ-во, 5, 1962, 86).

ЕПІ́ГРАФ, а, *ч.* 1. У стародавніх греків— напис на пам'ятнику.

2. Цитата, крилатий вислів, афоризм, уривок з пісні, приказка, які ставляться перед текстом літературного твору або перед його розділами і виражають їх основну ідею. *Не знаю, відки він* [Лімбах] *узяв оцю Маєрову приказку, що послужила епіграфом до його «Останніх днів Гуттена»* (Фр., IV, 1950, 250); *Кожен розділ твору* [«Гомоніла Україна» П. Панча] *розпочинається епіграфом, взятим з думи чи історичної пісні* (Рад. літ-во, 1, 1963, 24).

ЕПІГРА́ФІКА, и, *ж.* Допоміжна філологічна та історична дисципліна, що вивчає головним чином стародавні написи. *В 1926 р. Г. Ю. Крачковський зробив подорож на Кавказ, де знайомився з місцевими зібраннями рукописів і спадщиною мусульманської епіграфіки* (Видатні вітч. географи.., 1954, 136).

ЕПІГРАФІ́СТ, а, *ч.* Фахівець з епіграфіки. *Відомий епіграфіст.*

ЕПІГРАФІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **епіграфі́ст.**

ЕПІГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **епі́граф** і **епігра́фіка.** *Про державний устрій Ольвії відомо головним чином з епіграфічних пам'яток — написів* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 253).

ЕПІДЕМІО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з епідеміології. *В Кременчуку працював знаменитий епідеміолог Данило Самойлович* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 31).

ЕПІДЕМІОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **епідеміоло́гія.** *В наш час ні у кого не викликає сумніву той факт, що вивчення бактеріального забруднення повітря служить ключем для розв'язання ряду епідеміологічних і гігієнічних проблем* (Мікр. ж., XVIII, 4, 1956, 60).

ЕПІДЕМІОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Медична дисципліна, що вивчає закономірності виникнення та поширення інфекційних хвороб і розробляє методи боротьби з ними. *Вивчення.. закономірностей і способів успішної ліквідації заразних хвороб становить предмет особливої науки, яка має назву епідеміології* (Підручник дезинф., 1953, 23).

ЕПІДЕМІ́ЧНИЙ, а, е. Який має характер епідемії (у 1 знач.). *Організація боротьби з епідемічними захворюваннями; Епідемічний менінгіт;* // Пов'язаний із боротьбою проти епідемії. *Епідемічне щеплення.*

ЕПІДЕ́МІЯ, ї, *ж.* 1. Масове поширення якої-небудь інфекційної хвороби. *В середні віки від епідемій чуми і холери в Західній Європі та Азії вимирало населення цілих міст* (Наука.., 5, 1959, 11).

2. *перен.* Надзвичайно швидке поширення чого-небудь. *Під час криз вибухає суспільна епідемія, яка всім попереднім епохам здалася б безглуздям,— епідемія перепродукції* (Комун. маніф., 1947, 20).

ЕПІДЕ́РМА, и, *ж.* Те саме, що **епіде́рміс.**

ЕПІДЕ́РМІС, у, *ч.* 1. Зовнішній шар шкіри у тварини і людини, що складається з багатошарового плоского епітелію. *Білки верхнього шару шкіри — епідермісу — особливо багаті на такі амінокислоти, як гістидин, тирозин, цистин та ін.* (Укр. біох. ж., XXVIII, 1, 1956, 95).

2. Покривна тканина листків, стебел, частин квітки та інших органів рослин; шкірка. *Коли спори гриба достигнуть, епідерміс розривається і спори розносяться вітром, заражаючи інші рослини* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 224).

ЕПІДІАСКО́П, а, *ч.* Прилад для проектування на екран прозорих (діапозитивів) і непрозорих (малюнків, таблиць і т. ін.) об'єктів. *На допомогу лекторові дедалі більше приходять такі додаткові посібники, як епідіаскоп, магнітофон, записи виступів В. І. Леніна* (Ком. Укр., 9, 1963, 61).

ЕПІЗО́Д, у, *ч.* 1. Окремий випадок з життя, яка-небудь подія. *Увечері я вже в нього* [М. Горького], *і ведемо безконечні літературні розмови або він розказує.. епізоди свого життя* (Коцюб., III, 1956, 357); *Поки вони розмовляли, Андрій пригадав фронтовий епізод, коли Зіна поклала з автомата шестеро гітлерівців* (Гур., Життя.., 1954, 9); // Короткочасна випадкова побічна обставина або подія. *Матрос розповідав про свою поїздку у відпустку, пересипаючи оповідання смішними, часом анекдотичними епізодами* (Ткач, Моряки. 1948, 48).

2. Невелика, сюжетно завершена частина художнього твору, яка має відносно самостійне значення. *Саша читала цей твір і тепер, перечитуючи його вдруге, з трепетом і подивом помічала, що кожний епізод вона сприймає цілком по-новому* (Донч., III, 1956, 393); *Мужність і глибоку людяність свого героя автор показує в епізоді, коли він рятує поїзд від аварії* (Рад. літ-во, 2, 1958, 15); // Частина кінокартини, що становить собою сюжетно закінчений уривок. *Вже пізно ввечері, коли сонце сідало за обрій, закінчився напружений день зйомки одного з фінальних епізодів картини — свята на честь Дня шахтаря* (Літ. газ., 10.VIII 1950, 1).

ЕПІЗОДИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Який відбувається, діє, вживається від випадку до випадку; несистематичний. *Колективи підприємств і будов можуть подати колгоспникам посильну шефську допомогу. Нині така допомога не може бути епізодичною* (Ком. Укр., 5, 1961, 8); // Який виникає, здійснюється не закономірно, а випадково. *Пам'ять його встигла зафіксувати все найцінніше, що міг дати.. цей епізодичний візит до одного з найславніших ботанічних музеїв світу* (Ле, Право.., 1957, 61).

2. Який з'являється в окремих сценах, епізодах, не є основним, постійним. *Серед дійових осіб трагедії* [«Сава Чалий»] *є і такі, що тільки раз з'являються перед глядачем, але й ці епізодичні постаті приносять із собою якусь частину суспільного життя* (Життя К.-Карого, 1957, 155).

ЕПІЗОДИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **епізоди́чний.** *Сучасний художник, що піднімає велику, громадянського і суспільного значення тему, повинен понад усе боятися розміняти її на епізодичність дії, дрібноту чи аморфність характерів* (Мист., 3, 1965, 15).

ЕПІЗОДИ́ЧНО. Присл. до **епізоди́чний.** *О. Терлецький у ті роки виступав ще епізодично і то головним чином як публіцист, мало торкаючись питань специфічно літературно-естетичного порядку* (Укр. літ. критика.., 1959, 345).

ЕПІЗООТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **епізоо́тія.** *Результати.. обслідувань були основним орієнтиром у вивченні епізоотичної бруцельозної ситуації* (Соц. твар., 1, 1956, 47).

ЕПІЗОО́ТІЯ, ї, *ж.* Масове заразне захворювання тварин, яке швидко поширюється і охоплює цілі райони та області. *У овець звичайно мастити розвиваються через 4—6 тижнів після окоту.. Хвороба нерідко проходить у формі епізоотії* (Профіл. захвор.., 1955, 210).

ЕПІЗООТОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **епізоотоло́гія.** *Епізоотологічні спостереження.*

ЕПІЗООТОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука про закономірності виникнення, розвитку і згасання інфекційних хвороб сільськогосподарських тварин та про заходи боротьби з ними.

Е́ПІК, а, *ч., літ.* Автор епічних творів. *М. Рильський — поет-епік за напрямом свого творчого обдарування* (Рад. літ-во, 4, 1957, 37).

Е́ПІКА, и, *ж., збірн., літ.* Епічні твори. *Хоч я не вмію так любити епіки, як лірики, та, може, все ж зрозуміла б її об'єктивно* (Л. Укр., V, 1956, 437).

ЕПІКА́РД, а, *ч.* Зовнішній шар стінки серця. *При патолого-анатомічному розтині трупів встановлено.. плямисті крововиливи під епікардом* (Соц. твар., 1, 1956, 51).

ЕПІКАРДИ́Т, у, *ч.* Запалення епікарда.

ЕПІКА́РДІЙ, я, *ч.* Те саме, що **епіка́рд.**

ЕПІКРИ́З, у, *ч.* Заключна частина історії хвороби, у якій аналізується перебіг захворювання, характеризуються лікувальні заходи і т. ін.

ЕПІКУРЕ́ЄЦЬ, йця, *ч.* 1. Послідовник епікуреїзму (у 1 знач.).

2. *перен., книжн.* Людина, що над усе ставить особисте задоволення і насолоду життям.

ЕПІКУРЕЇ́ЗМ, у, *ч.* 1. Філософсько-етичне вчення Епікура, за яким найвище благо життя — це розумна насолода його радощами, а причиною, що перешкоджає досягненню щастя, є релігійна віра, страх перед смертю та богами.

2. *книжн.* Світогляд, що виник на грунті перекрученого тлумачення вчення Епікура як прагнення лише до чуттєвих насолод.

3. *перен., книжн.* Схильність до чуттєвих насолод, розпещеного життя.

ЕПІКУРЕ́ЙСТВО, а, *с., книжн.* Те саме, що **епікуреї́зм** 2, 3. *Нахил до епікурейства.*

ЕПІКУРЕ́ЙСЬКИЙ, а, е, *книжн.* Прикм. до **епікуре́єць і епікуреї́зм.** *Арія Вакханки містить у собі кілька різноманітних епізодів, зв'язаних між собою гедоністичним, епікурейським світовідчуванням* (Укр. клас. опера, 1957, 239).

ЕПІЛЕ́ПСІЯ, ї, *ж.* Хронічна нервова хвороба, яка характеризується приступами розладів свідомості, що в типових випадках супроводжуються загальними корчами; падуча хвороба. *Епілепсія характеризується припадками, які періодично повторюються і які можуть бути генералізованими, з втратою свідомості, або*

місцевими, які, як правило, не супроводяться втратою свідомості (Лікар. експертиза.., 1958, 89); *Піна текла йому з рота. Іноді вигукуючи щось незрозуміле й стогнучи, він бився в епілепсії...* (Досв., Вибр., 1959, 111).

ЕПІЛЕ́ПТИК, а, *ч.* Людина, яка хворіє на епілепсію. *Дядьки.., впіймавши Боровця на гарячому, накинули йому мішок на голову і спересердя так відлупцювали, що відтоді він став епілептиком* (Мельн.. Поріддя.., 1959, 56).

ЕПІЛЕПТИ́ЧКА, и, *ж., розм.* Жін. до **епіле́птик.**

ЕПІЛЕПТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **епіле́псія** і **епіле́птик.** *Заверещав* [Дувідко] *страшенно і кинувся на землю в епілептичних корчах* (Фр., VIII, 1952, 395).

ЕПІЛО́Г, а, *ч.* 1. Заключна частина літературного твору, в якій розповідається про подальшу долю героїв. *Епілогом роману* [«Прапороносці»] *є урочистий похід радянських дивізій через визволену чехословацьку столицю* (Укр. літ., 10, 1957, 172).

2. *перен., книжн.* Кінець, розв'язка чого-небудь. *Організація революційного самоврядування, обрання народом своїх уповноважених є не* ***пролог,*** *а* ***епілог*** *повстання* (Ленін, 9, 1949, 154); *Двадцятий вік іде до епілога* (Дор., Тобі, народе.., 1959, 84).

ЕПІСКО́П, а, *ч.* Оптичний прилад для одержання на екрані зображення непрозорих об'єктів (картин, малюнків, предметів і т. ін.). *Для проектування на екран непрозорих предметів, наприклад, рисунків на папері або малюнків з книг, широко застосовуються спеціальної конструкції проекційні ліхтарі — епіскопи* (Курс фізики, III, 1956, 301).

ЕПІ́СТОЛА, и, *ж.* 1. Жанр літератури XVIII — початку XIX ст.— послання у формі листа.

2. *заст., жарт.* Лист.

ЕПІСТОЛЯ́РНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **епістола** 1. *До тих листів.. я додаю деякі речі, переважно також епістолярного характеру* (Фр., XVI, 1955, 366); *— Тільки, друже мій, не освідчуйся мені в усній формі. Дотримуйся епістолярного стилю* (Рибак, Час.., 1960, 743); // Написаний у формі листів (про літературний твір). *Слід відзначити епістолярні твори древньоруської літератури, з числа яких зберігся лист Володимира Мономаха до Олега Святославича* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 512).

2. Який становить сукупність чиїх-небудь листів. *Великий інтерес становить епістолярна спадщина критика* [В. Стасова] *— його листування з багатьма видатними російськими діячами культури, літератури і мистецтва* (Наука.., 9, 1956, 41).

ЕПІТАЛА́МА, и, *ж.* У стародавніх греків і римлян — пісня, що виконувалася під час весільних обрядів. [Ф е д о п:] *Учень твій один вступити хтів* [хотів] *у хор панегіристів і на зразок умілості своєї твою епіталаму проспівав* (Л. Укр., III, 1952, 434); // *літ.* Вірш, написаний на честь чийогось шлюбу.

ЕПІТА́ФІЯ, ї, *ж., книжн.* Намогильний напис, перев. у віршованій формі. *В шліфовані плити лункої підлоги Він сам вкарбувати звелів Рядки епітафії, повні тривоги За прах невельможних мерців* (Бажан, Роки, 1957, 199); // Літературний твір, написаний у зв'язку із смертю чи втратою кого-небудь. *Скласти епітафію.*

ЕПІТЕЛІА́ЛЬНИЙ, а, е, *анат., бот.* Прикм. до **епіте́лій.** *Епітеліальні клітини виділяють ефірні масла, які скупчуються в порожнині* (Практ. з анат. рослин, 1955, 85).

△ **Епітеліа́льна тканина́**, *анат.*— те саме, що **епіте́лій** 1. *Препарат епітеліальної тканини готують з поверхневого шару шкіри жаби, який вона скидає* (Метод. викл. анат.., 1955, 44).

ЕПІТЕ́ЛІЙ, ю, *ч.* 1. *анат.* Один з типів тканини людини і тварини, що здійснює головним чином захисну функцію і обмін речовин між організмом і зовнішнім середовищем. *Конкретне уявлення про клітину людського тіла можна дати на прикладі епітелію ротової порожнини* (Метод. викл. анат.., 1955, 39).

2. *бот.* Загальна назва видільних клітин, якими вистелені внутрішні порожнини рослин.

ЕПІ́ТЕТ, а, *ч.* Художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії. *Образні засоби твору* [«Платон Кречет»] *— метафори і епітети — надають мові Ліди ліричного відтінку і допомагають передати її настрій* (Укр. літ., 10, 1957, 148); // Слово або вираз, яким називають, характеризують кого-, що-небудь, як правило, з негативного боку. *Начко, сидячи в кріслі.., обкидав Регіну найгіршими епітетами* (Фр., VI, 1951, 243); *Лисун був не з полохливих і кинув кілька образливих епітетів на адресу Черкашина* (Дмит., Розлука, 1957, 82).

ЕПІ́ФОРА, и, *ж., літ.* Стилістичний прийом, який полягає у повторенні однакових виразів, слів або звукосполучень у кінці суміжних або близько розміщених рядків, строф і т. ін. для посилення виразності й мелодійності мови художнього твору; протилежне а н а ф о р а. *Створенню пісенного ладу служать також незліченні фігури анафори і епіфори, що спостерігаються в романі* [«Вершники»] *на кожному кроці* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 74).

ЕПІФОРИ́ЧНИЙ, а, е, *літ.* Прикм. до **епіфора.** *Величезне емоціональне нагнітання, яке збільшується з кожною дальшою ритмічною групою, посилюється анафоричним і епіфоричним прийомом* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 67).

ЕПІЦЕ́НТР, а, *ч.* 1. *спец.* Місце на поверхні землі, яке знаходиться безпосередньо над або під вогнищем якихось руйнівних сил. *Підземну точку, де виник поштовх землетрусу, звуть гіпоцентром; точку, або точніше, область, що лежить на поверхні, на продовженні радіуса Землі, який проходить через гіпоцентр, називають епіцентром* (Курс заг. геол., 1947, 182).

2. *перен., книжн.* Місце, де з найбільшою силою щось проявляється. *Значення революції на Кубі виходить далеко за межі країни. Зокрема для американського континенту вона стала справжнім епіцентром величезного політичного вулкана* (Ком. Укр., 1, 1961, 74).

ЕПІЦИ́КЛ, у, *ч., мат., астр.* Коло, центр якого рівномірно рухається по іншому колу. *Припускалося, що навколо Землі рухається не сама планета, а центр якогось порівняно невеликого кола, яке назвали епіциклом* (Бесіди про всесвіт, 1953, 19).

ЕПІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **е́пос.** *Епічні давні герої плакали, не соромлячись, і проте були справжніми, щирими героями* (Л. Укр., III, 1952, 681); // Який становить собою епос. *Епічними творами (або епосом) називаються такі, які змальовують життя в розповіді про людей, про події, в яких вони беруть участь, про їх вчинки, переживання, про взаємовідносини між людьми* (Укр. літ., 8, 1957, 98); // Власт., характерний для епосу. *Найбільш вражає в його* [Ф. Г. Кричевського] *творчості героїчна піднесеність образів, епічна широта, монументальність, великий драматизм* (Вітч., 2, 1961, 171); *Епічна форма; Епічний розмір; Епічний образ;* // Власт. творцеві епосу. *Уже з перших поезій* [М.] *Бажан визначається як поет епічного складу* (Укр. літ., 10, 1957, 118).

2. Спокійний, розважливий, безпристрасний. *Лірична за внутрішньою суттю, його розповідь є зовні епічною* (Від давнини.., I, 1960, 380); *А спереду.. бубонить і бубонить епічний голос...* (Вас., Незібр. тв., 1941, 225).

ЕПІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **епічний 1.** *На епічність я великої претензії не маю, і коли мені сей «вищий рід поезії» не дасться, то я не буду тим дуже гризтися* (Л. Укр., V, 1956, 438); *Тяжіння до епічності й монументалізму є взагалі однією з характерних рис сучасного радянського роману* (Про багатство л-ри, 1959, 206).

ЕПІ́ЧНО. Присл. до **епічний.** *Події зображуються широко, епічно.*

ЕПОЛЕ́Т *див.* **еполе́ти.**

ЕПОЛЕ́ТИ, ів, *мн.* (*одн.* **еполе́т,** а, *ч.*). Парадні офіцерські погони з гаптуванням у дореволюційній російській і деяких іноземних арміях. *Господар стояв серед хати мовчки й тільки дивився, як роздягались гусари, як заблищали їх еполети та коміри* (Н.-Лев., III, 1956, 148): *До них підскочив на коні офіцер зі срібними еполетами* (Донч., III, 1956, 181).

ЕПО́НЖ, у, *ч.* Шорстка, покрита вузликами тканина полотняного переплетення, що виготовляється з фасонної пряжі. *Споживачі одержать такі товари, як.. епонж-осінній, репс декоративний, капронові тканини* (Наука.., 1, 1957, 5).

ЕПОПЕ́Я, ї, *ж.* 1. Великий художній твір, що відзначається широтою охоплення подій і глибиною проникнення в дійсність. *Соціалістичний реалізм.. дав поштовх для небаченого розквіту епічних жанрів — роману, повісті, поеми, епопеї* (Рад. літ-во, 1, 1958, 17); *Геніальний художник слова Л. М. Толстой (1828—1910 рр.) створив велику патріотичну епопею «Війна і мир», присвячену Вітчизняній війні 1812 р.* (Іст. УРСР, I, 1953, 543); // Великий цикл близьких за сюжетом легенд, оповідань, героїчних пісень, які поступово склалися в цілісне оповідання.

2. *перен.* Складна і велика історія чого-небудь, низка визначних подій. *Перед слухачами розгортається велична епопея битви за Москву* (Шиян, Партиз. край, 1946, 89); *Допомога Москви Україні — це велична епопея дружби і братерської солідарності* (Тич., III, 1957, 296).

ЕПОС, у, *ч.* 1. Оповідний рід літератури на відміну від лірики й драми. *Історичний розвиток жанру поеми і досвід радянських поетів показують, що поема створюється і існує на грунті взаємозв'язку двох літературних родів: епосу і лірики* (Мал., Думки.., 1959, 55).

2. Сукупність народних героїчних пісень, сказань, поем. *Весь таврійський епос пройнятий мрією про обводнення степів* (Гончар, Таврія.., 1957, 171); *Гомерівський епос, народні оповідання і пісні, стародавня міфологія неодноразово служили класикам марксизму джерелом пізнання культури, життя, побуту стародавніх народів* (Мист., 6, 1955, 6).

ЕПО́ХА, и, *ж.* 1. Великий проміжок часу з визначними подіями, явищами або процесами в природі, суспільстві, науці, мистецтві і т. ін. *Епоха тому й називається епохою, що вона обіймає суму різноманітних явищ і воєн, як типових так і нетипових, як великих, так і малих, як властивих передовим, так і властивих відсталим країнам* (Ленін, 23, 1950, 24); *Лютнева революція означала крутий перелом в історії нашої країни.. Вона була першою переможною народною революцією епохи імперіалізму* (Ком. Укр., 2, 1967, 34); // Період існування, наявності чого-небудь; період у чиємусь житті. *Півріччя, пережите з часу Брестського миру, було епохою вагань проти нас* (Ленін, 28, 1954, 191); — *Однак я поспішала. Десять років не бачилася з родиною — ціла епоха* (Кач., II, 1958, 44); // Момент, зв'язаний з якою-небудь подією, із зламом у розвитку чогось; вихідний пункт нового періоду. *Соціалістичний реалізм був епохою відкриття нових можливостей художньої форми* (Рад. літ-во, 1, 1958, 13).

2. *геол.* Час, що відповідає певному етапові розвитку Землі.

3. *астр.* Час, на який подано певні відомості про небесні світила.

ЕПОХА́ЛЬНИЙ, а, е, *книжн.* Який становить епоху, знаменує собою епоху (у 1 знач.); важливий, визначний. *Історичні рішення XX, XXI і XXII з'їздів КПРС, нова Програма Комуністичної партії — це епохальний вклад у розвиток марксистсько-ленінської теорії* (Ком. Укр., 4, 1962, 51); *Франко дорікав тій частині галицької інтелігенції, яка виявляла обмежений інтерес до епохальних відкриттів у природознавстві* (Наука.., 8, 1956, 8).

ЕПРО́П, у, *ч., іст.* Скорочення: Експедиція підводних робіт особливого призначення (організація, що займалася проведенням аварійно-рятувальних робіт та піднімапням кораблів, що затонули). *Радянські інженери і водолази, які входять до складу Епропу.., прославились на весь світ успішним підняттям понад 150 великих суден* (Цікава фізика.., 1950, 133).

ЕПРО́ПІВЕЦЬ, вця, *ч., іст.* Працівник Епропу.

Е́РА, и, *ж.* 1. Початок літочислення, зв'язаний з якою-небудь історичною або легендарною подією; відповідна система літочислення. *Описана теорія була узагальнена і уточнена грецьким астрономом Клавдієм Птоломеєм (друге століття нашої ери) у його творі «Альмагест»* (Бесіди про всесвіт, 1953, 15).

2. *книжн.* Період, докорінно відмінний від попереднього. *Імперіалістська війна відкриває собою еру соціальної революції* (Ленін, 21, 1950, 304); *Над світом зайнялась зоря нової ери — ери використання людиною атомної енергії* (Наука.., 2, 1957, 8).

3. *геол.* Найбільша одиниця хронологічного поділу історії Землі. *В Криму вулканічна діяльність відбувалась у юрському періоді мезозойської ери* (Про вулкани.., 1955, 16).

Е́РБІЙ, ю, *ч.* Блискучий, м'який метал.

ЕРГ, а, *ч., фіз.* Одиниця роботи або енергії, що дорівнює роботі, виконаній силою в одну дину на шляху в один сантиметр.

ЕРГО́ГРАФ, а, *ч.* Прилад для графічного запису ступеня фізичної працездатності людини.

ЕРГО́МЕТР, а, *ч.* Прилад для виконання дозованої механічної роботи при дослідженні працездатності і функціональних змін, що виникають в організмі людини під час роботи різної інтенсивності.

ЕРГОТИ́ЗМ, у, *ч., мед.* Гостре захворювання від отруєння ріжками, які потрапляють у борошно. *Якщо людина споживає хлібні продукти з домішкою ріжків, то вона отруюється. Це захворювання зветься ерготизмом* (Наука.., 5, 1957, 24).

ЕРЗА́Ц, у, *ч.* Неповноцінний замінник чого-небудь; сурогат. *У пивній.. дим тютюнових ерзаців плавав шарами, не поєднуючись* (Ю. Янов., I, 1958, 539); * Образно. *Підміняючи справжні пристрасті й почуття їх солоденькими ерзацами, подібна драматургія* [п'єси «Люська» Г. Мазіна, «Ураган» Т. Смолянської] *лише опошлює ті моральні норми й положення, які вона береться стверджувати* (Про багатство л-ри, 1959, 80).

ЕРИ́СТИКА, и, *ж., книжн.* Мистецтво сперечатися, полемізувати.

ЕРИТЕ́МА, и, *ж., мед.* Почервоніння шкіри під впливом різних подразнень — механічних, хімічних, фізичних і т. ін. *У більшості дітей в перші дні життя зустрічається висип, який називається токсичною еритемою новонароджених* (Хвор. дит. віку, 1955, 39).

ЕРИТРОЦИ́Т *див.* **еритроци́ти.**

ЕРИТРОЦИ́ТИ, ів, *мн.* (*одн.* **еритроци́т**, а, *ч.*), *фізл.* Червоні кров'яні тільця, які містять у собі гемоглобін і переносять кисень від легень до тканин тіла; червонокрівці. *При цьому захворюванні* [поліцетемії] *в організмі прогресивно наростає кількість еритроцитів (червоних кров'яних тілець)* (Наука.., 10, 1960, 39).

Е́РКЕР, а, *ч., архт.* Виступ зовнішньої стіни з вікнами будинку у вигляді ліхтаря для поліпшення освітлення і збільшення площі приміщення. *Світла облицювальна кераміка, балкони, еркери і лоджії з пластиків, кольорова майоліка, вітрини магазинів — усе це разом утворило для всього лівобережного Києва загальний колоритний фасад, ніби орнаментований в українському національному стилі* (Рад. Укр., 4.I 1966, 4).

ЕРОДО́ВАНИЙ, а, е, *геол.* 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **еродува́ти.**

2. *прикм.* Який зазнав руйнівної дії води та вітру. *Правильне використання еродованих земель і площ з неглибоким заляганням грунтових вод потребує проведення протиерозійної організації території, спеціальної структури посівів і відповідного типу сівозмін* (Колг. Укр., 9, 1960, 28).

ЕРОДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., геол.* Викликати, створювати ерозію (у 1 знач.).

ЕРОДУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., геол.* Пас. до **еродува́ти.**

ЕРОЗИ́ВНИЙ, а, е, *геол.* Який характеризується ерозією.

ЕРОЗІ́ЙНИЙ, а, е, *геол., мед.* 1. Який становить собою ерозію. *В західних областях на значних площах відбуваються ерозійні процеси* (Колг. Укр., 5, 1956, 17).

2. Утворений ерозією. *В місцевостях, де верстви залягають горизонтально, річкові долини розвиваються .. завдяки процесам ерозії; такі долини називаються ерозійними* (Курс заг. геол., 1947, 106).

ЕРО́ЗІЯ, ї, *ж.* 1. *геол.* Руйнування грунту, гірських порід водою, льодом або вітрами. *Ерозія грунтів, тобто руйнування їх водою і вітром, завдає величезної шкоди людству* (Наука.., 8, 1959, 28).

2. *техн.* Руйнування металу або поверхні металевих виробів під дією механічних факторів або електричних розрядів. *Явище руйнування металу іскрою називається електричною ерозією* (Курс фізики, III, 1956, 133).

3. *мед.* Порушення цілості епітеліального шару шкіри або слизових оболонок під впливом різноманітних подразників.

ЕРОТИ́ЗМ, у, *ч.* Надмірна чуттєвість, підвищена статева збудливість; // Підвищений інтерес до проблем статі. *Порівняно з фільмами минулих років у картинах нинішнього* [XIV Міжнародного] *фестивалю менше еротизму і порнографії* (Рад. Укр., 28.V 1961, 3).

ЕРО́ТИКА, и, *ж.* 1. Те саме, що **ероти́зм.** *В буржуазній літературі поширені різні людиноненависницькі ідеї, проповідуються насильство і розбій, містика і еротика, якими панівні класи прагнуть розтлити і одурманити населення капіталістичних країн* (Іст. укр. літ., II, 1956, 23).

2. У мистецтві — відкрите, часом грубе зображення любові, статевого життя. *Саме життя стягло з декадентів фальшивий, бутафорський одяг безідейності, міщанського індивідуалізму та еротики* (Рад. літ-во, 1. 1958, 119).

ЕРОТИ́ЧНИЙ, а, е. Сповнений, пройнятий еротикою (у 1 знач.). *Дехто з гітлерівців почав заводити собі родинний затишок, інші воліли коротати своє дозвілля в офіцерському казино, стіни якого були розмальовані непристойно еротичними картинами* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 189); *Еротичні романи; Еротична поезія.*

ЕРОТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **ероти́чний.**

ЕРОТИ́ЧНО. Присл. до **ероти́чний.**

ЕРОТОМА́Н, а, *ч., книжн.* Людина, яка страждає еротманією, схильна до еротманії

ЕРОТОМА́НІЯ, ї, *ж., книжн.* Хворобливо підвищена статева збудливість, психічний розлад на еротичному грунті.

ЕРОТОМА́НКА, и, *ж., книжн.* Жін. до **еротома́н.**

ЕРУДИ́Т, а, *ч., книжн.* Той, хто має велику ерудицію. [М.] *Рильський — поет-ерудит, людина великої культури* (Іст. укр. літ., II, 1956, 400).

ЕРУДИ́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Глибокі різнобічні знання в певній галузі науки чи в багатьох галузях науки й життя; ученість, обізнаність, начитаність. *Він* [І. Франко].. *визначається незвичайною плодовитістю, різностороннім талантом і науковою ерудицією* (Коцюб., III, 1956, 34); *Особливо відчутна була його ерудиція в орнітології* (Смолич, III, 1959, 472).

ЕРУДО́ВАНИЙ, а, е, *книжн.* Який має ерудицію. *Ванда з приємністю констатувала, що цей молодий чоловік.. ерудований і гострий на язик* (Іщук, Вербівчани, 1961, 141).

ЕРУДО́ВАНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **еруде́ваний.** *Ерудованість у галузі літератури і мистецтва.*

ЕРЦГЕ́РЦОГ, а, *ч.* В Австрії та Австро-Угорщині — титул наступників престолу династії Габсбургів; особа, що мала цей титул. *Головнокомандуючим союзною армією в північній Італії було призначено молодого й недосвідченого у військових справах австрійського ерцгерцога (наступника австрійського імператора)* (Іст. СРСР, II, 1957, 94); *Не вінок поета, а корону українського королівства мріяв надіти на свою голову нащадок ерцгерцога* (Стельмах, II, 1962, 47).

ЕРЦГЕРЦОГИ́НЯ, і, *ж.* Дружина або дочка ерцгерцога.

ЕСДЕ́К, а, *ч., політ.* Скорочення: соціал-демократ. *А в Безхатьки, у хату далеку, Йшов на збори бідноти матрос. Батько також зробився есдеком, Безпартійним був тільки Тодос* (Мас., Сорок.., 1957, 344).

ЕСДЕ́КІВСЬКИЙ, а, е, *політ.* Прикм. до **есде́к.**

ЕСЕ́НЦІЯ, ї, *ж.* Концентрований розчин леткої органічної речовини. *Есенції застосовуються для ароматизації штучних фруктових вод, а також для посилення аромату вод, виготовлюваних на натуральних соках* (Технол. інструкція.., 1954, 16); *Насувались душні хмарища чорного диму, і в ними доносився пах якихсь ліків та есенцій* (Л. Укр., III, 1952, 525).

ЕСЕ́Р, а, *ч., політ.* Скорочення: соціаліст-революціонер. *Мітингували з ранку й до вечора. Панський каретний сарай було перетворено в клуб, настелено сцену, і щоразу після виступу приїжджих агітаторів — есдеків та есерів..— молодь співала революційних пісень або грала п'єси* (Гончар, II, 1959, 28).

ЕСЕ́РІВСЬКИЙ, а, е, *політ.* Прикм. до **есе́р.** *Якби селянське повстання не було подією загальнонаціонального політичного значення, есерівські лакеї в передпарламенту не кричали б про необхідність передати землю селянам* (Ленін, 26, 1951, 166).

ЕСЕ́РКА, и, *ж., політ.* Жін. до **есе́р.**

ЕСЕ́СІВЕЦЬ, вця, *ч., іст., зневажл.* Службовець фашистського карального охоронного органу (СС), на який спирався гітлерівський терористичний апарат. *Охрім бачив, як у спину румунським солдатам стріляв загороджувальний загін есесівців* (Кучер, Чорноморці, 1956, 130).

ЕСЕ́СІВКА, и, *ж., іст., зневажл.* Жін. до **есе́сівець.** *Есесівки виколювали кожній жінці татуйований номер — п'ять чисел* (Хижняк, Тамара, 1959, 167).

ЕСЕ́СІВСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **есе́сівець.** *Глянула я і похолола — за тим столом, що Михайло Петрович сидів, сидить есесівський офіцер, а перед ним зв'язаний наш дід Трохим* (Ів., Таємниця, 1959, 68).

ЕСКА́ДРА, и, *ж.* Велике з'єднання військових кораблів чи літаків військового повітряного флоту одного або різних класів. [О к с а н а:] *Хто розгорне ескадру в морі так, щоб не загинути від власних мін або підводних човнів німецьких?* (Корн., I, 1955, 32); *На сімферопольському аеродромі другий день розвантажуються технічні частини повітряної ескадри* (Кучер, Чорноморці, 1956, 427).

ЕСКА́ДРЕНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **еска́дра.**

2. Який має велику водотоннажність і здатний далеко плавати (про міноносці, лінкори, крейсери і т. ін.). *Ескадрений міноносець «Гроза» стояв проти Графської пристані* (Кучер, Чорноморці, 1956, 7).

ЕСКАДРИ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **ескадри́лья.**

ЕСКАДРИ́ЛЬЯ, ї, *ж.* Тактичний підрозділ військово-повітряних сил, що складається з кількох ланок або загонів. *Орлюк побачив раптом ескадрилью наших винищувачів і оживився* (Довж., I, 1958, 285); * У порівн. *Високо вгорі йшов журавлиний ключ, виструнчений, зібраний, як ескадрилья винищувачів* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 217).

ЕСКАДРО́Н, у, *ч.* Підрозділ у кавалерії, що відповідає піхотній роті. *Я звелів привести в бойову готовність кавалерійський ескадрон, що був гордістю нашого загону* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 50).

ЕСКАДРО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **ескадро́н.** —*Було нас дванадцять козаків з бригади Криворучки, тринадцятий — Янсон — наш політрук, Танька — ескадронна баришня, три карабінки і сто двадцять п'ять бойових куль* (Кач., II, 1958, 130); // *у знач. ім.* **ескадро́нний,** ного, *ч., розм.* Командир ескадрону. *Ескадронним сказано: — Знай же, Опанас, Ту шляхетську голову добре пригощай!* (Мал., Звенигора, 1959, 16).

ЕСКАЛА́ТОР, а, *ч.* Механічні рухомі сходи для переміщення великої кількості людей з одного рівня на інший. *Численні екскурсії дорослих і школярів снують коридорами, піднімаються й опускаються ескалаторами* (Рад. Укр., 1.XI 1960, 4).

ЕСКАЛА́ТОРНИЙ, а, е. Прикм. до **ескала́тор.** *Ескалаторні східці;* // Признач. для руху ескалатора. *Ескалаторний тунель.*

ЕСКА́РП, у, *ч.* 1. Укіс рівчака з внутрішнього боку укріплення, що використовується як протиштурмова перешкода.

2. Протитанкова перешкода у вигляді високо зрізаних схилів горбів чи берегів рік, звернених у бік противника. *Приміські поїзди були переповнені тисячами городян з клунками за плечима, які їхали на земляні роботи — рити навколо міста окопи, протитанкові рови, ескарпи* (Донч., III, 1956, 439).

ЕСКІ́З, а, *ч.* 1. Попередній начерк малюнка, картини або частин її. *Був готовий перший варіант ескіза майбутньої картини, написаного олією* (Мист., 1, 1959, 37); *Максим день у день продовжував роботу над ескізами до картини «Бусли летять до лісу»* (Шиян, Гроза.., 1956, 688); // Початкове оформлення скульптурного твору, як правило, в зменшених масштабах. *Громадяни хапають де тільки під руку попадається все належне до скульптури: ескізи, бюсти і т. ін.* (Л. Укр., III, 1952, 84); *До вечора скульптор встиг і відпочити, і накидати кілька ескізів з хлопчаків, яких він бачив біля контори* (Гончар, Новели, 1954, 94); // Попередня редакція літературного, музичного твору чи його частин. *Над поемою «Демон» працював* [М.] *Лермонтов майже все своє життя, причому в першому ескізі дія мала відбуватися в Іспанії* (Рильський, III, 1956, 204); *Протягом двох тижнів П. І. Чайковський працював тут* [у селі Низи] *над інструментовкою Третьої симфонії, ескізи якої написав перед тим у Тамбовській губернії* (Визначні місця Укр., 1958, 554).

2. Малюнок, за яким створюють що-небудь. *Карл Павлович* [Брюллов] *накреслював ескізи костюмів, деяких декорацій* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 178); // Технічний рисунок, виконаний від руки, з додержанням основних правил креслення, який має всі дані, необхідні для виготовлення зображуваних предметів. *Ескізом називають зображення, яке виконують від руки, тобто без креслярського інструмента і без додержання точного масштабу* (Слюс. справа, 1957, 90).

ЕСКІ́ЗНИЙ, а, е. Який є ескізом, має характер ескіза. *Калянник з юнацькою жадібністю стрічав нові краї та землі, дещо занотовував, писав ескізні віршовані зарисовки* (Мас., Життя.., 1960, 173); // Невикінчений. загальний. *Не всі характери змальовані в фільмі* [«Велике життя»] *однаково повно. Деякі мають лише ескізний характер* (Укр. кіномист., II, 1959, 99).

ЕСКІ́ЗНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Недостатня закінченість. *Героїчні новели здебільшого позначені рисами фрагментарності, ескізності, для них характерний гострий сюжет* (Рад. літ-во, 2, 1958, 35).

ЕСКІ́ЗНО. Присл. до **ескі́зний.** *Малюючи образ полководця* [О. Пархоменка], *Петро Панч ескізно відтіняє то одну, то іншу деталь його особистого життя* (Рад. літ-во, 7, 1966, 63).

ЕСКІМО́, *невідм., с.* Морозиво, полите шоколадом. *Колектив фабрики готує 30 тонн морозива. Асортимент його досягає 30 найменувань: від глазурованого шоколадом «ленінградського» та «ескімо» до звичайного «молочного»* (Веч. Київ, 27.V 1961, 1).

ЕСКІМО́С *див.* **ескімо́си.**

ЕСКІМО́СИ, ів, *мн.* (*одн.* **ескімо́с**, а, *ч.;* **ескімо́ска**, и, *ж.*). Народність, що живе в Гренландії, на полярному узбережжі Північної Америки і в північно-східній частині Азії. *У великій вільній сім'ї народів СРСР трудящі Чукотки — чукчі, ескімоси, евени — під керівництвом Комуністичної партії успішно розвивають господарство* (Літ. Укр., 29.V 1962, 4).

ЕСКІМО́СКА *див.* **ескімо́си.**

ЕСКІМО́СЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ескімо́си.** *Ескімоські звичаї; Ескімоська мова.*

ЕСКО́РТ, у, *ч.* Конвой, охорона, що супроводжують кого-, що-небудь. *За кілька хвилин Валентину під ескортом двох жовнірів і пана капрала повели з хати* (Досв., Вибр., 1959, 71); * У порівн. *Кілька рибальських човнів, як почесний ескорт, супроводжували цю жалібну процесію* (Руд., Вітер.., 1958, 347).

ЕСКОРТО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **ескортува́ти.** *Ескортовані юрбою обшарпаної малечі, Брянський і Черниш неквапом підіймались вузенькою кривою вуличкою вгору* (Гончар, I, 1954, 82).

ЕСКОРТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ескортува́ти.** *Ця незвичайна подорож молодого поета була в панській Польщі звичайним способом ескортування політичних в'язнів* (Іст. укр. літ., II, 1956, 616).

ЕСКОРТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Супроводжувати ескортом; // Супроводжувати кого-, що-небудь, йти або їхати поруч з кимось, чимось. *В цю ж мить поруч з дівчиною стали два красені спортсмени з очевидним наміром ескортувати початкуючу лижницю* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 116); * Образно. *Повноводу ріку*

обабіч невідступно ескортують віковавні дуби, осокори й тополі (Рад. Укр., 22.III 1961, 3).

ЕСКОРТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **ескортува́ти.**

ЕСКУЛА́П, а, *ч., жарт., заст.* Лікар, медик. — *З того дня, як ескулап Кноте тут, я перестав хворіти: мабуть, достатньо самої присутності лікаря, щоб недуга злякалася* (Рибак, Помилка.., 1956, 316).

ЕСМІ́НЕЦЬ, нця, *ч.* Скорочення: ескадрений міноносець. *Чорне море, безбережне море, Ходять в морі наші кораблі: Крейсери, есмінці і лінкори — Вартові радянської землі* (Нех., Ми живемо.., 1960, 53).

ЕСПАДРО́Н, а, *ч., спорт.* Навчальна зброя з вигнутим або прямим клинком, що застосовується у фехтуванні. *В столиці України схрестили клинки найкращі майстри шаблі, рапіри і еспадрона* (Рад. Укр., 19.III 1962, 4); // Спортивна боротьба з цією зброєю.

ЕСПАНЬЙО́ЛКА, и, *ж.* Коротка загострена борідка. *Зігмунд злісно покусує тонкі губи, і рудувата еспаньйолка його обурено стовбурчиться під хрящуватим носом* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 427).

ЕСПАРЦЕ́Т, у, *ч.* Цінна кормова і медоносна трав'яниста рослина родини бобових з квітками, зібраними в довгі грона. *З багаторічних бобових трав для грунтозахисних сівозмін Степу і Лісостепу України кращою є люцерна і в деяких районах еспарцет* (Колг. село, 23.III 1956, 3).

ЕСПАРЦЕ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **еспарце́т.** *Еспарцетовий корм.*

ЕСПЕРАНТИ́СТ, а, *ч.* Той, хто користується мовою есперанто; спеціаліст з есперанто. *На Міжнародний конгрес есперантистів.. до Вільнюса з'їхалися шанувальники мови есперанто* (Літ. Укр., 18.VIII 1967, 2).

ЕСПЕРАНТИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **есперанти́ст.**

ЕСПЕРА́НТО, *невідм., с.* Міжнародна штучна мова, створена на матеріалі найбільш поширених європейських мов. *Друкували твори Кобзаря також датською, есперанто, італійською, ..угорською, фламандською, французькою, шведською та іншими мовами* (Наука.., 3, 1961, 18).

ЕСПЕРА́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **еспера́нто.**

ЕСПЛАНА́ДА, и, *ж.* 1. *військ., заст.* Незабудоване місце між фортецею і містом.

2. Відкрита місцевість, площа перед великим будинком.

3. Широка вулиця з алеями посередині.

ЕСТАКА́ДА, и, *ж.* Споруда у вигляді моста для підняття вверх шляхів сполучення, для переходу чи переїзду через залізниці, для завантаження та вивантаження чого-небудь і т. ін. *Понад вулицями і нижчими будинками побудовані естакади, по яких мчать раз у раз поїзди* (Л. Укр., V, 1956, 253); *Покружлявши по гавані, вона* [канонерка] *об'якорилася, не пришвартовуючись до естакади* (Ю. Янов., II, 1958, 77).

ЕСТА́МП, а, *ч.* Відбиток на папері, рідше на шовку та інших матеріалах якого-небудь зображення, зробленого самим художником або майстром-гравером. *Художник робить зображення на дереві, металі або камені і робить з них відбиток на папері. Кожний такий відбиток вважається оригіналом і називається естампом* (Наука.., 5, 1963, 52).

ЕСТАФЕ́ТА, и, *ж.* 1. *заст.* Гінці, звичайно вершники, які, змінюючи один одного, передають термінове повідомлення. *Я ще пам'ятаю залишки кріпацтва, лойові свічки, ..тарантаси, дормези, естафети, рушниці-кремнівки* (Моє життя в мист., 1955, 7); // Термінове повідомлення, доставлене таким способом. *Саме перед роковинами смерті сина гонець привіз з Прилук Галаганові естафету* (Бурл., О. Вересай, 1959, 205).

2. Вид командних змагань з бігу, плавання і т. ін., у якому члени команди передають на визначених етапах з рук в руки паличку, поки останній не доставить її до фінішу. *В естафеті 4 × 500 м на байдарках-одиночках команда УРСР.. вийшла на 2-е місце* (Спорт.., 1958, 64); // Спеціальний предмет, який передають один одному учасники таких змагань. * Образно. *Мільйони радянських патріотів з честю пронесли крізь десятиріччя естафету безприкладного служіння Батьківщині* (Ком. Укр., 2, 1962, 30); *У порівн. *Отак, мов естафета, передається добра вість від колективу до колективу, від одного новатора до іншого* (Рад. Укр., 15.VI 1959, 2).

◇**Прийня́ти (перейма́ти) естафе́ту** *чого* — продовжити чиї-небудь традиції, починання. *Письменник повинен бути гідним своїх великих попередників, з рук яких він прийняв естафету боротьби за людину, людину нової епохи* (Смолич, VI, 1959, 133); *Від таких майстрів, як Ф. Юхименко та Я. Халабудний, перейняли естафету творчості різьбярі молодшого покоління* (Знання.., 1, 1968, 6).

ЕСТАФЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **естафе́та** 2. *Естафетний біг; Естафетна паличка.*

ЕСТЕ́Т, а, *ч.* 1. Прихильник відірваного від життя «чистого мистецтва», естетизму (у 1 знач.). *Шевченко в противагу естетам, які неодмінно жінку малювали ефемерною, подібною до ангела, неземною,— портрет обдуреної нещасної Катерини своєї дав простими, земними, реальними мазками* (Тич., III, 1957, 124).

2. Прихильник усього прекрасного, витонченого. *В більшості випадків* [Нечуй-]*Левицький, залишаючись художником-артистом і естетом у своїх описах, не обмежується самоцільними зарисовками пейзажу* (Рад. літ-во, 1, 1957, 99).

ЕСТЕТИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Надання чому-небудь гарної зовнішньої форми; ідеалізація чого-небудь. *Разом з науково-технічним прогресом, бурхливим розвитком всього суспільного виробництва йтиме неухильний процес естетизації праці, дальше гармонійне поєднання технічної і художньої творчості* (Ком. Укр., 7, 1962, 42); *У світовій поезії здавна існувала традиція естетизації, романтизації моря,— традиція, врешті, підказана самим предметом поетичного зображення* (Рад. літ-во, 3, 1967, 52).

ЕСТЕТИ́ЗМ, у, *ч.* 1. Надмірна пристрасть до ефектних зовнішніх форм у мистецтві і нехтування ідейним змістом; формалізм в естетиці. *Я не закликаю художників ні до абстракції, ні до індивідуалістичного естетизму, але я глибоко переконаний, що треба розширювати творчі межі соціалістичного реалізму* (Довж., III, 1960, 113).

2. Схильність до краси, до чого-небудь естетичного. *Деякі критики.. закидали С. Антонову зайвий естетизм, милування природою* (Рад. літ-во, 1, 1964, 50).

ЕСТЕ́ТИК, а, *ч.* 1. Те саме, що **есте́т.** *Осуджуючи естетиків-ідеалістів, ..Бєлінський водночас нещадно картав прояви штучності, спекулятивності в мистецтві* (Укр. літ. критика.., 1959, 37); *А картини природи кругом дивні! Видно, що це місце вибрав для себе великий естетик, великий поет!* (Н.-Лев., II, 1956, 384).

2. *розм.* Справжній цінитель мистецтва.— *Його* [Т. Шевченка] *народ розуміє... О-о! Народ великий естетик!..* (Мирний, III, 1954, 205).

ЕСТЕ́ТИКА, и, *ж.* 1. Наука про мистецтво, про форми прекрасного в художній творчості, у природі та суспільстві. *У працях Леніна розроблено основні проблеми естетики, дано класичні взірці застосування діалектичного матеріалізму до аналізу явищ і фактів художньої творчості* (Мист., 2, 1955, 3); // Система поглядів на мистецтво, якої дотримується хто-небудь. *Велике міс-*

це в концепції реалізму Шевченка, загалом в його естетиці, займає проблема позитивного ідеалу і позитивного героя (Укр. літ. критика.., 1959, 53).

2. Краса, художність чого-небудь. *Художньо невиправдане перенесення засобів мовної характеристики з однієї стилістичної сфери в іншу веде до втрати почуття естетики слова* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 446).

ЕСТЕТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **есте́тика.** *Соціалістичний реалізм пройшов велику школу очищення від скверни догматизму і начотництва, які гальмували розвиток естетичної теорії* (Рад. літ-во, 1, 1958, 3); *— Правда, картина не зовсім естетична, але зате реальна,— тяг далі Леонід Семенович* (Н.-Лев., IV, 1956, 75).

2. Пов'язаний із створенням, відтворенням і сприйняттям прекрасного в мистецтві та житті. *Література в нашому суспільстві відіграє винятково важливу роль у формуванні комуністичної ідеології, в розвитку естетичних смаків радянської людини* (Іст. укр. літ., I, 1954, 9); // Викликаний прекрасним у житті чи мистецтві. *Вона сідає за фортепіано — і передчуття естетичного задоволення наповняє душу молодого студента* (Хотк., I, 1966, 52).

ЕСТЕТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Краса, художність чого-небудь.— *Але що там не говоріть, а се картина дуже гарна. Я розумію її естетичність і дуже рада, що приїхала до сього млина,— говорила Ватя* (Н.-Лев., IV, 1956, 100).

ЕСТЕТИ́ЧНО. Присл. до **естети́чний** 2. *Ми не можемо не визнати, що давня російська література.. є тією духовною спадщиною, яка відзначається незаперечними художніми цінностями, що не тільки цікавлять нас з точки зору історичної, але й здатні естетично впливати на нас* (Рад. літ-во, 3, 1957, 35).

ЕСТЕ́ТНИЙ, а, е. Пройнятий естетством.

ЕСТЕ́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **есте́тний.**

ЕСТЕ́ТНО. Присл. до **есте́тний.**

ЕСТЕ́ТСТВО, а, *с.* Те саме, що **естети́зм** 1. *Непримиренними ворогами партійності радянської літератури Горький справедливо вважав аполітичність, буржуазний націоналізм, космополітизм, естетство, об'єктивізм* (Літ. газ., 27.III 1959, 3).

ЕСТЕ́ТСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок.* Вдаватися в естетство, виявляти естетство.

ЕСТЕ́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **есте́т.** *Метод соціалістичного реалізму вимагає від радянських композиторів послідовної боротьби як з естетською витонченістю, безжиттєвим індивідуалізмом і формалізмом, так і з натуралістичним примітивізмом у мистецтві* (Рад. Укр., 29.III 1957, 1); // Пройнятий естетизмом (у 1 знач.). *«Суворий юнак»* [фільм] *був насичений естетськими кадрами, в яких все зводилось до зовнішньої красивості* (Укр. кіномист., II, 1959, 70).

ЕСТОКА́ДА, и, *ж., спорт.* Прямий перпендикулярний удар рапірою, шпагою, еспадроном при фехтуванні.

ЕСТО́НЕЦЬ *див.* **есто́нці.**

ЕСТО́НКА *див.* **есто́нці.**

ЕСТО́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **есто́нці** і Естонія.

ЕСТО́НЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **есто́нець,** нця, *ч.;* **есто́нка,** и, *ж.*). Народ, що становить основне населення Естонської РСР. *Корінне населення Прибалтики — латиші, естонці, карели — бачило в росіянах своїх визволителів від шведського іга і допомагало їм* (Іст. СРСР, I, 1957, 165).

ЕСТРАГО́Н, у, *ч.* (*Artemisia Dracunculus* L.). Багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих, що з давніх часів вирощується як лікарська і пряна рослина; вид полину. *При організації в колгоспах вирощування овочів для переробки треба передбачити площі для вирощування пряних рослин — таких, як кріп, селера, хрін, естрагон, петрушка, пастернак та інші* (Колг. Укр., 8, 1961, 35).

ЕСТРАГО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **естраго́н.** *Естрагонний корінь;* // Пригот. з естрагону; з естрагоном. *Естрагонна гірчиця.*

ЕСТРАГО́НОВИЙ, а, е. Те саме, що **естраго́нний.**

ЕСТРА́ДА, и, *ж.* 1. Сцена для виступів акторів, музикантів, співаків, промовців і т. ін. *На естраду вийшов якийсь чоловік і почав щось говорити до людей, які зібрались у театрі* (Собко, Стадіон, 1954, 119); *Вони купили квитки і сіли в першому ряду перед невеликою естрадою* (Допч., VI, 1957, 411).

2. Музично-драматичне мистецтво, пов'язане з виконанням невеликих творів; мистецтво малих форм. *Артист естради;* // Установа, що займається організацією і влаштуванням концертно-видовищних виступів. *У справі проведення шефських концертів для молоді новобудов значний досвід мають комсомольські організації Української державної естради* (Мист., 3, 1959, 10); // *розм.* Артисти, що беруть участь у концертно-видовищних виступах; естрадні артисти. *У святковому концерті брала участь естрада.*

ЕСТРА́ДНИЙ, а, е. Який виступає на естраді. *Пораненим* [у госпіталях] *потрібен спокій, відпочинок і скорше виступи естрадних акторів, аніж сива, припала порохом старовина* (Кучер, Чорноморці, 1956, 85); // Признач. для виконання на естраді. *Слабеньке сопрано механічно.. виконувало — саме виконувало, а не співало — естрадну пісеньку про кохання* (Дмит., Наречена, 1959, 185).

ЕСТУА́РІЙ, я, *ч., геогр.* Лійкоподібне розширене гирло річки, яка впадає в океан або море. *Глибокий естуарій.. Ельби, а також морський приплив.. дають змогу великим океанським суднам підходити до самого міста* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 61).

ЕСХАТОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е, *книжн.* Прикм. до **есхатоло́гія.**

ЕСХАТОЛО́ГІЯ, ї, *ж., книжн.* Сукупність релігійних уявлень про кінець світу, про кінцеву долю людства. *Разом з зацікавленням до есхатології, до повістей про загробне життя і кінець світу, до чудес і легенд — росте також серед простого народу охота до ворожби* (Фр., XVI, 1955, 328).

ЕТ, *виг.* 1. Уживається при вираженні розчарування, недовір'я, безнадійності.— *Люди сподіваються... — Ет! Сподіванки людські!..* (Вовчок, I, 1955, 147); [А к в і л а:] *Ет, хоч куди подайся — вмерти треба, як не тепер, то згодом* (Л. Укр., II, 1951, 486);— *Ет, і не питайте,— безнадійно трусонув* [Мирон] *пальцями лівої руки і звісив голову під вагою чотирьох настороженних очей* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 44).

2. Уживається при вираженні незадоволення, презирства, заперечення. *Перевів очі* [Карпо Петрович] *од цяцьки на жінку і презирливо плямкнув губами. — Ет, чортзна-що...* (Коцюб., II, 1955, 371);— *Ет, яка там дитина? Ніякої дитини нема,— рішив одразу Череватий* (Григ., Вибр., 1959, 37).

3. Уживається при вираженні докору, досади. — *А люд єрусалимський розійшовся одурений і гнівний по домівках. Ет, аж досада здумати, для кого занапастив я все своє життя!* (Л. Укр., III, 1952, 137).

4. Уживається при вираженні байдужого ставлення до кого-, чого-небудь. *Він зовсім не жалував тих грошей, що складав з зими ще собі на свиту. Ет, чи то конче потрібна йому нова свита! Старої ще не зносив гаразд* (Коцюб., I, 1955, 54).

5. Уживається при вираженні рішучості.— *Ет, дай спокій, старий! — розсердилася Мартоха,— аж не хочеться слухати!* (Л. Укр., III, 1952, 668).

ЕТАЖЕ́РКА, и, *ж.* Вид меблів у вигляді кількох, розміщених одна над другою, полиць на стояках. *Гнат підійшов до етажерки, де стояли подаровані книжки, почав оглядати їх* (Кучер, Трудна любов, 1960, 224); // *спец.* Невеликий переносний стелаж. *Вздовж батареї рухається візок з прикріпленими до нього з обох боків етажерками; на кожній з них встановлено по 5 кормушок* (Наука.., 3, 1956, 22).

ЕТАЗО́Л, у, *ч.* Антибактеріальний лікарський препарат, який застосовується при лікуванні пневмонії, ангіни і т. ін. *При ускладненні грипу, яке полягає у запаленні легенів, призначають пеніцилін та інші антибіотики, а також сульфамідні препарати — норсульфазол, етазол та ін.* (Наука.., 1, 1958, 21).

ЕТАЛО́Н, а, *ч.* 1. Точний зразок установленої одиниці виміру. *У 1799 р. було виготовлено перший еталон.. метра* (Фізика, I, 1957, 12); // Великої точності вимірний прилад, признач. для перевірки інших приладів. *У Харківському державному інституті мір і вимірювальних приладів створено новий молекулярний еталон часу — годинник, який відзначається точністю і стабільністю ходу* (Наука.., 2, 1959, 23).

2. *перен., книжн.* Мірило, зразок для порівнювання з чим-небудь. *Вся принадність образів* [Ю.] *Яновського полягає в тому, що вони не абстрактні еталони радянської людини.., а живі колоритні постаті* (Рад. літво, 5, 1958, 130).

ЕТАЛО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **еталóн** 1; який є еталоном. *Висока якість продукції, ідентичність кожного виробу з еталонним зразком досягається лише тоді, коли культура виробництва.. вже доведена до найвищого рівня* (Ком. Укр., 10, 1966, 63); *Еталонна лампа; Еталонна плитка; Еталонний прилад.*

ЕТА́Н, у, *ч.* Безбарвний горючий газ, який міститься в природних газах. *Природні гази здебільшого містять метан, етан, пропан і бутан* (Наука.., 5, 1959, 46).

ЕТА́П, у, *ч.* 1. Пункт на шляху пересування військ, де військовим службовцям надається нічліг, продукти, медична допомога і т. ін.

2. У дореволюційній Росії — пункт для ночівлі в дорозі груп арештантів. *Все рідше почали траплятись «етапи» — будівлі, де партія засуджених зупинялась на ночівлю* (Донч., III, 1956, 40); * У порівн. *Присадкуваті мазанки повгрузали в землю, мов арештантські етапи* (Гончар, Таврія.., 1957, 15); // Група арештантів, яких відправляють куди-небудь під конвоєм. *Незабаром старий москаль, що вів етап, скомандував у дорогу* (Мирний, I, 1949, 414); *Повільно відчинилася чорна брама — етап вирушив у тяжкий шлях* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 101).

По етáпу — у супроводі озброєного загону; під конвоєм. *Двічі його.. по етапу приганяли в рідне село, до матері* (Гончар, Таврія.., 1957, 535).

3. *у знач. присл.* **етáпом.** У дореволюційній Росії — у супроводі озброєного загону; під конвоєм. *Закували коваля Єгора жандарми у залізні пута та й погнали етапом.. на Сибір* (Цюпа, Три явори, 1958, 11);—*Ти, чоловіче, забувся, як тебе етапом у село пригнали?* (Стельмах, Хліб.., 1959, 368).

4. Окрема частина чого-небудь. *Перший етап нашого шляху закінчується* (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 98); // Певна частина дистанції в спортивних змаганнях. *От і тепер дивився тренер, як біжить Ярина четвертий етап, біжить швидко, навально, переможно* (Собко, Стадіон, 1954, 20).

5. *перен.* Окремий момент, період, стадія в розвитку чого-небудь, у якій-небудь діяльності. *Рослини в різні періоди життя потребують неоднакових зовнішніх умов, тобто життя їх складається з окремих етапів* (Наука.., 3, 1957, 2); *З приїздом до Петербурга почався новий етап у житті Шевченка* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 15); *Семирічний план розвитку народного господарства СРСР — це конкретне втілення ленінської генеральної лінії партії на сучасному етапі* (Наука.., 3, 1959, 1).

Прóйдений (перéйдений) етáп — те, що хто-небудь уже здійснив, закінчив і т. ін. *Жартував* [Борис], *що коли Лялю оберуть ще кудись, то попередню її посаду обов'язково доручать йому, як Лялин «перейдений етап»* (Гончар, IV, 1960, 65).

ЕТА́ПНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **етáп** 1, 2. *Йому уявлялося, що він десь на своїй станції за Куп'янськом і сперечається з етапним комендантом* (Кучер, Голод, 1961, 382); *В Катеринівці був етапний пункт* (Збірник про Кроп., 1955, 27); *Жителі Самари, етапної станції на Великому Каторжанському шляху в Сибір, досить часто бачили проходження колодників* (Бурл., Напередодні, 1956, 3).

2. Який становить етап (у 5 знач.). *Цілий ряд етапних фільмів радянської кінематографії, які принесли їй світову славу, були кінокартинами, поставленими за літературними творами* (Ком. Укр., 6, 1960, 70).

ЕТА́ПНИК, а, *ч.* Людина, яку переправляють куди-небудь етапом. *Вартові солдати хвилювались, підганяли етапників, збивали їх у тісну юрбу, лаялись* (Донч., III, 1956, 41); * У порівн. *В один край від бочок і в другий.. бовваніли люди гуртками по межівнику, мов херсонські етапники на спочинку* (Гончар, Таврія.., 1957, 206).

ЕТЕ́Р, у, *ч., поет.* Те саме, що **ефір** 1 — 3. *Тільки спочили, як Сон легкокрилий з етеру ясного Вогким повітрям летить і тумани нічні розгортає* (Зеров, Вибр., 1966, 244); *Пливе етер, струмує вітер, джерела б'ють нових поем* (Тич., I, 1957, 117).

ЕТЕРНІ́Т, у, *ч.* Покрівельні плитки, що виготовляються з суміші азбестового волокна, високоякісного цементу та води; штучний шифер. *У ньому* [селі] *гарні білі будиночки, вкриті черепицею і етернітом, просторі, чисті дворики* (Минко, Намасте.., 1957, 34).

ЕТЕРНІ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **етерні́т.** *Етернітова плитка;* // Зробл. з етерніту. *Ліворуч — за будинком клубу, за стовпищем нових стріх і етернітових покрівель — виднілася розлога заплава* (Смолич, III, 1959, 462).

Е́ТИКА, и, *ж.* 1. Наука про мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному та особистому житті людей. *Франко обстоює відокремлення етики від релігії* (Вісник АН, 4, 1949, 46).

2. Норми поведінки, сукупність моральних правил якого-небудь класу, суспільної організації, професії і т. ін. *В радянській школі народилась нова, піонерська етика* (Донч., VI, 1957, 600); *Читати їй лекцію про нашу, комуністичну етику тут, за столом, ніяково, та й не хотілося* (Кач., II, 1958, 49).

ЕТИКЕ́Т, у, *ч.* Установлені норми поведінки і правила ввічливості в якому-небудь товаристві. *Етикет вимагав першою привітати господиню дому* (Ле, Наливайко, 1957, 287).

ЕТИКЕ́ТКА, и, *ж.* Ярличок на чому-небудь для визначення назви предмета, ціни і т. ін. *Володя крутив банку в руках, розглядаючи наліплену на неї етикетку японської консервної фабрики* (Донч., III, 1956, 287); *Тара, в якій зберігаються отрути, повинна мати етикетки із зазначенням на них назви отрути* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 51).

ЕТИКЕТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **етикетува́ти.** *Готові напої, які пройшли бракераж і етикетування, укладають в чисті гніздові дерев'яні ящики і з допомогою.. транспортерів відправляють в експедицію* (Технол. інструкція.., 1954, 38).

ЕТИКЕТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Прикріплювати етикетки до чого-небудь.

ЕТИ́Л, у, *ч.* Група з атомів вуглецю і водню, яка входить до складу багатьох органічних сполук.

ЕТИЛЕ́Н, у, *ч.* Безбарвний горючий газ, який складається з вуглецю та водню і з повітрям утворює вибухові суміші. *Етилен.. являє собою безбарвний газ з слабким приємним запахом, який досить добре розчиняється у воді* (Заг. хімія, 1955, 421).

ЕТИЛЕ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **етиле́н.** *Особливий інтерес викликають роботи колективу наукових працівників.. про механізм етиленової полімеризації при низькому тиску* (Наука.., 6, 1959, 60).

ЕТИ́ЛОВИЙ, а, е. Який має в своєму складі етил. *Бром широко застосовується у промисловості органічного синтезу і зокрема для виробництва етилової рідини* (Наука.., 11, 1956, 13).

△ **Ети́ловий спирт** — те саме, що **ви́нний спирт** (*див.* **ви́нний** [2]).

ЕТИМО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з етимології.

ЕТИМОЛОГІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Встановлення етимології (у 2 знач.) якого-небудь слова. [Ю.] *Яновський не захоплюється просторічною етимологізацією лексем наукового і публіцистичного характеру* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 106).

ЕТИМОЛОГІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех. і неперех.* Займатися етимологізацією.

ЕТИМОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **етимоло́гія** 2. *З погляду своїх завдань словники бувають.. різноманітні: тлумачні, перекладні, орфографічні (правописні), етимологічні, історичні* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 113).

ЕТИМОЛОГІ́ЧНО. Присл. до **етимологічний.**

ЕТИМОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* 1. *тільки одн.* Розділ мовознавства, який вивчає походження слів і їх генетичні зв'язки з іншими словами.

2. Походження слова і його споріднені зв'язки з іншими словами тієї самої або інших споріднених мов. *Складна етимологія слова.*

△ **Наро́дна етимоло́гія** — переосмислення в народній мові значення запозичених слів за звуковою подібністю їх до слів рідної мови.

3. *тільки одн., заст.* Розділ шкільної граматики, який об'єднує в собі фонетику і морфологію.

ЕТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **е́тика.** *Нова суспільна ідея, ідея комунізму, колективізму, гуманізму, породжує нові етичні норми, нові естетичні уявлення, нові емоції, почуття* (Рад. літ-во, 1, 1958, 9).

ЕТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **ети́чний.**

ЕТИ́ЧНО. Присл. до **ети́чний.** *Етично розвинена людина.*

ЕТІОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е, *мед.* Прикм. до **етіоло́гія.** *За етіологічною ознакою харчові отруєння можна поділити на дві основні групи: 1) харчові отруєння небактеріального, хімічного походження і 2) бактеріальні харчові отруєння* (Шк. гігієна, 1954, 290).

ЕТІОЛО́ГІЯ, ї, *ж., мед.* 1. Вчення про причини й умови виникнення хвороб.

2. Причини якогось захворювання. *Незважаючи на спільні риси будови, росту, обміну речовин і т. д., опухи різних органів мають, можливо, різну етіологію* (Курс патології, 1956, 161).

ЕТНІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до якого-небудь народу, його культури. *Основу етнічної спільності народності насамперед становить єдність її мови* (Нариси з діалектології.., 1955, 12).

ЕТНОГЕНЕ́З, у, *ч.* Походження народу. *Вивчення антропологічних особливостей стародавнього населення на території України дає можливість розв'язати ряд питань з етногенезу східних слов'ян* (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 107).

ЕТНО́ГРАФ, а, *ч.* Фахівець з етнографії. *Як учений, етнограф і фольклорист, Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчості* (Рильський, III, 1955, 271).

ЕТНОГРАФІ́ЗМ, у, *ч.* Точне відтворення традиційних форм побуту, звичаїв, обрядів і т. ін. без заглиблення в соціальні процеси. *У деяких оповіданнях письменниця* [Дніпрова Чайка] *віддала данину етнографізмові та побутовізмові, що зближує їх певною мірою з оповіданнями Ганни Барвінок* (Рад. літ-во, 3, 1958, 66).

ЕТНОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **етногра́фія.** *Як свідчать етнографічні дані, економічною і соціальною основою неолітичного племені в матріархальний рід* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 38); *В коломийській тюрмі я зібрав значне число пісень, приповідок і інших матеріалів етнографічних* (Фр., I, 1955, 17); // Стос. до етнографії. *Всесоюзна етнографічна нарада рекомендувала всім етнографічним установам країни розгорнути роботу по складанню історико-етнографічних атласів* (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 69); *Брат Юрій тільки недавно повернувся.. з етнографічної експедиції* (Вол., Місячне срібло, 1961, 48).

ЕТНОГРАФІ́ЧНО, *рідко.* Присл. до **етнографі́чний.** *Возз'єднатися географічно, етнографічно, економічно.*

ЕТНОГРА́ФІЯ, і, *ж.* 1. Історична наука, яка вивчає культуру й побут народів світу, їх походження, розселення та культурно-побутові взаємовідносини; народознавство. *Ми* [фольклористи] *розмежували фольклористику і етнографію, як дві окремі науки* (Рильський, III, 1956, 146)

2. Сукупність усіх особливостей побуту, звичаїв, культури якого-небудь народу, народності, місцевості. *Тепер Маркевич здебільшого жив у своїй Турівці, збирав матеріали з етнографії України для нової наукової праці* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 282); *Вона змалку.. мріяла, щоб побачити справжнє народне весілля — в усій його самобутності та багатстві фольклору й етнографії* (Смолич, Мир.., 1958, 43).

ЕТНО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з етнології.

ЕТНОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **етноло́гія.**

ЕТНОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Термін, що застосовується буржуазними вченими як синонім етнографії.

ЕТРУ́СК *див.* **етру́ски.**

ЕТРУ́СКИ, ів, *мн.* (*одн.* **етру́ск**, а, *ч.*). Одне з найзначніших племен стародавньої Італії. *Етрускам були добре відомі способи мурування арок з.. каменів* (Архіт. Рад. Укр., 8, 1939, 40).

ЕТРУ́СЬКИЙ, а, е. Прикм. до **етру́ски.** *Етруська архітектура — архітектура близько 750 р. до н. е. середньої Італії (етрусків)* (Архіт. Рад. Укр., 8, 1939, 40)

ЕТЮ́Д, а, *ч.* 1. Твір образотворчого мистецтва допоміжного характеру, виконаний з натури з метою її вивчення в процесі роботи над картиною, скульптурою і т. ін. *Кращі художники-демократи на живому матеріалі.. створювали свої картини, переважно ескізи, етюди, які складали художній літопис революційних подій* (Мист., 5, 1955, 4); *Старий художник пише краєвид, Але не зна, що цей етюд — останній...* (Мас., Поезії, 1950, 286).

2. Невеликий літературний твір, присвячений якому-небудь окремому питанню. *Опріч «Дорогою ціною», у мене є ще три оповідання нових, ніде не друкованих: «Лялечка» — етюд, «На камені» — акварель і «Поєдинок» — образок* (Коцюб., III, 1956, 224); // Невелика одноактна п'єса, події якої мають драматичний характер. *Пам'ятаю, як мій етюд «В осінню ніч» ставив у гімназії драматичний гурток* (Донч., VI, 1957, 581).

3. Невеликий музичний твір віртуозного характеру. *Етюд Шопена;* // П'єса навчального характеру, в якій застосовується певний технічний прийом гри.

ЕТЮ́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **етю́д.** *Робота скульптора в землянці чи партизанському таборі безумовно визначала як невеликий розмір, так часом і поспішний етюдний характер портретів* (Мист., 3, 1955, 7).

ЕТЮ́ДНИК, а, ч. 1. Папка або плоска скрипька для зберігання етюдів (у 1 знач.). *Товстун тримав в одній руці плоского дерев'яного ящичка,— як потім довідалася Ганна,— етюдник* (Коз., Сальвія, 1956, 80).

2. Невелика дошка, на якій живописець розміщує папір, полотно, коли малює етюди. *Поїзд зупиняється на маленькій станції, друзі з етюдниками, папером, теками й чемоданами злазять на перон* (Ю. Янов., I, 1958, 592).

ЕФЕ́ДРА, и, *ж.* (*Ephedra* L.). Вічнозелена чагарникова або напівчагарникова рослина з коротким лускоподібним листям та їстівними плодами.

ЕФЕ́КТ, у, *ч.* 1. Сильне враження, викликане ким-, чим-небудь. *Я так коротко описую останню сцену, що тільки різке, грубе слово викличе потрібний мені ефект* (Коцюб., III, 1956, 371); *Він став думати про те, який ефект викличе його книжка, коли вона вийде з друку* (Собко, Запорука.., 1952, 210).

2. Результат, наслідок яких-небудь причин, сил, дій, заходів. *Високий економічний ефект дає державі застосування в машинобудуванні точного лиття, точних методів штампування й електрошлакового зварювання* (Наука.., 1, 1957, 2); *Вибух не давав потрібного ефекту* (Ткач, Плем'я.., 1961, 183).

3. *перев. мн.* Засоби, прийоми, пристосування, за допомогою яких створюється враження, ілюзія чого-небудь. *В першій і останній парі рядків зібрано тут* [у вірші] *кілька сильних слухових образів — рев великої ріки, свист і виття вітру, крик сичів, скрип дерева — все ефекти чисто музикальні* (Фр., XVI, 1955, 268); *Вирішено було.. взятися за влаштування лялькового театру з декораціями, ефектами та всякою театральністю* (Моє життя в мист., 1955, 21).

4. Фізичне явище.

ЕФЕКТИ́ВНИЙ, а, е, *книжн.* 1. Який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект (у 2 знач.). *Найбільш ефективним добривом під кукурудзу є гній* (Колг. Укр., 1, 1957, 10); *Нині вже розроблено ефективний метод заліснення гір...* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 207).

2. Який викликає ефект (у 1 знач.). *Розумів* [Лобода], *що до булави треба додати ефективне слово, щоб привернути увагу і погасити це бурхливе полум'я людське* (Ле, Наливайко, 1957, 418);— *Не кричи, будь ласка,— затулила вуха Шепель.— Ми на вулиці, і взагалі я не люблю ефективних промов* (Донч., V, 1957, 235).

ЕФЕКТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **ефекти́вний.** *Ефективність внесених при підживленні* [льону] *добрив підвищується в роки, коли випадає багато опадів у період росту льону* (Техн. культ., 1956, 43); *Публіцистика визнає закони розумної ефективності мови* (Літ. газ., 24.VII 1952, 2).

ЕФЕКТИ́ВНО, *книжн.* Присл. до **ефекти́вний** 1. *Дуже ефективно лікують хронічний алкоголізм шляхом викликання у хворого огиди до спиртних напоїв* (Наука.., 10, 1958, 33).

ЕФЕ́КТНИЙ, а, е. Який справляє сильне враження, ефект (у 1 знач.). *Вона була на той час дуже ефектна в темній сукні, обсипаній дрібненькими малиновими крапельками та квіточками* (Н.-Лев., IV, 1956, 66); // Розрахований на створення ефекту. *Зосереджений, стриманий, він не виголошує гучних промов, не стає в ефектну позу* (Мист., 1, 1959, 20); *Раусліт ефектним рухом розкриває перед Терпером чемодан* (Собко, Любов, 1935, 52).

ЕФЕ́КТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **ефе́ктний.** *Зовнішня сторона твору, тобто первісна ефектність і вплив на глядача, не повинна запаморочувати голови професіоналів-художників* (Мист., 5, 1955, 17).

ЕФЕ́КТНО. Присл. до **ефе́ктний.** *Залита світлом сцена, декорації, артистки й хор в театрі ефектно сяють* (Н.-Лев., III, 1956, 304); *Вавілов починає* [говорити] *надзвичайно ефектно* (Собко, Любов, 1935, 23).

ЕФЕМЕ́Р *див.* **ефеме́ри.**

ЕФЕМЕ́РИ, ів, *мн.* (*одн.* **ефеме́р,** а, *ч.*). Однорічні рослини, що перев. ростуть у степах та пустелях, з коротким вегетаційним періодом. *З винятковою швидкістю ефемери закінчують свій розвиток і через місяць-півтора, коли настає посуха, цілком відмирають* (Наука.., 6, 1960, 24)

ЕФЕМЕРИ́ДА, и, *ж.* 1. Крилата комаха, яка живе один або кілька днів; однодeнка. *З перших днів війни царський уряд закрив газети і журнали, що виходили українською мовою, ..лише час від часу.. з'являлися окремі українські видання, вік яких, проте, був не набагато довшим, ніж вік ефемерид* (Поезія.., 1956, 19).

2. *перен., книжн.* Що-небудь ефемерне, недовговічне.

3. *тільки мн.* Астрономічні збірники, в яких визначені положення небесних тіл на певні дні місяця чи року.

ЕФЕМЕ́РНИЙ, а, е, *книжн.* 1. Короткочасний, недовговічний, нетривалий. *Відомо, що Галичина за весь час свого історичного життя,.. від упадку ефемерного Данилового королівства Галицького, майже ніколи не становила одну політичну і культурну цілість з подніпрянською Україною* (Фр., XVI, 1955, 175).

2. Уявний, нереальний. *Шевченко в противагу естетам, які неодмінно жінку малювали ефемерною, подібною до ангела, неземною,— портрет обдуреної нещасної Катерини своєї дав простими, земними, реальними мазками* (Тич., III, 1957, 124).

ЕФЕМЕ́РНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **ефеме́рний.** *Може, вперше в житті головний отаман* [Петлюра] *в пропахлих кухнею покоях «Бристолю» почув ефемерність своєї влади* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 250).

ЕФЕМЕ́РНО, *книжн.* Присл. до **ефеме́рний.**

ЕФЕМЕРО́ЇД *див.* **ефемеро́їди.**

ЕФЕМЕРО́ЇДИ, ів, *мн.* (*одн.* **ефемеро́їд,** а, *ч.*). Багаторічні трав'янисті рослини, що мають короткий вегетаційний період і більшу частину року проводять у стані спокою у вигляді бульб, цибулин та кореневищ. *Тут* [на некошених ділянках Хомутовського степу] *ми бачимо, чітко виявлене пригнічення і зменшення кількості ранньовесняних ефемерів та ефемероїдів* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 18).

ЕФЕ́С, а, *ч.* Держак холодної зброї (таблі, шпаги і т. ін.). *Штаб-ротмістр випростався, ствердів, завченим рухом кинув руку на ефес шаблі, вириваючи її з піхов* (Стельмах, Хліб.., 1959, 654).

ЕФІО́П *див.* **ефіо́пи.**

ЕФІО́ПИ, ів, *мн.* (*одн.* **ефіо́п,** а, *ч.*; **ефіо́пка,** и, *ж.*). Основне населення Ефіопії, яке складається з ряду народів, що консолідуються в єдину націю. *Сам Посейдон у далеких тоді пробував ефіопів* (Гомер, Одіссея, перекл. Б. Тена, 1963, 29).

ЕФІО́ПКА *див.* **ефіо́пи.**

ЕФІО́ПСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ефіо́пи** і Ефіопія. *Ефіопська мова; Ефіопські племена.*

ЕФІ́Р, у, *ч.* 1 У грецькій міфології — найвищий шар чистого й прозорого повітря, в якому нібито жили боги. *Наші тілечка з ефіру, Наші крильця з вітерків; Відкіля ми прилетіли — Ми не знаєм од віків* (Щог., Поезії, 1958, 310)

2. Далека височінь, безповітряний простір.

3. Повітряний простір, у якому поширюються радіохвилі. *Радист передав в ефір позивні* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 233).

4. *хім.* Органічна сполука, що утворюється шляхом відщеплення води від спирту або фенолу і становить безбарвну летку рідину з характерним різким запахом; використовується в медицині, парфюмерії, техніці. *Як розчинник, крім води, використовуються часто спирт, ефір, скипидар* (Цікава хімія, 1954, 122); *Коли почали переливати хворому кров, я відчув, що більше не витримаю ні запаху ефіру, ні задухи, ..і хутко вийшов до вікна в коридорі* (Панч, В дорозі, 1959, 210).

ЕФІ́РНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ефір.** *Плава місяць в синім морі, Зорі іскряться дрібні У далекому просторі, У ефірній глибині* (Черн., Поезії, 1959, 199); // Який має в своєму складі ефір (у 4 знач.). *Рідше при операціях застосовували ефірний наркоз* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 148).

△ **Ефі́рна олі́я** — летка масляниста рідина з приємним запахом, яка міститься в деяких рослинах і використовується в промисловості та медицині. *Цілі поля троянд під Бахчисараєм, з яких добувають запашну ефірну олію, стоять пусті й одинокі. По їх плантаціях пройшов уже не один танк* (Кучер, Чорноморці, 1956, 329).

2. *книжн.* Надзвичайно легкий. *Ефірна балерина; Ефірне плаття.*

3. *перен.* Безтілесний, неземний. *Дівчина була таки досить солідного складу, проте чогось справляла враження ефірної особи, ніжної, як травинка* (Вільде, На порозі, 1955, 231).

ЕФІ́РНІСТЬ, ності, *ж.*, *книжн.* Абстр. ім. до **ефі́рний** 2. 3. *Ефірність простору; Удавана ефірність.*

ЕФІРОМА́Н, а, *ч.* Людина, що має хворобливу пристрасть оп'яняти себе ефіром (у 4 знач.).

ЕФІРОМА́НІЯ, ї, *ж* Хвороблива пристрасть оп'яняти себе ефіром (у 4 знач.).

ЕФІРОНО́С, а, *ч.* Рослина, що містить у собі ефірну олію; ефіроолійна рослина. *Кримською станцією ефіроносів виведений новий сорт троянди* (Ол. та ефір. культ., 1956, 13).

ЕФІРОНО́СНИЙ, а, е. Прикм. до **ефіроно́с.**

ЕФІРООЛІ́ЙНИЙ, а, е. Який містить у собі ефірну олію (про рослини). *Тепер площі посівів васильків та інших ефіроолійних культур.. набагато збільшились* (Колг. Укр., 4, 1957, 42).

2. Пов'язаний із виготовленням ефірної олії та переробкою її. *Квітки рододендрона жовтого можуть стати сировиною для ефіроолійної промисловості* (Бот. ж., X, 2, 1953, 58).

ЕФУЗИ́ВНИЙ, а, е, *геол.* Який утворився внаслідок застигання магми (лави); вулканічний. *Породи, що утворюються з лави, яка застигає на поверхні, ..називаються ефузивними* (Про вулкани.., 1955, 18).

ЕФУ́ЗІЯ, ї, *ж.* 1. *геол.* Вилив магми (лави) на поверхню землі.

2. *фіз.* Проникнення газу через пористу перегородку.

ЕХ, *виг.* 1. Уживається при вираженні захоплення чим-небудь, задоволення з приводу чого-небудь, раптового здивування і т. ін.— *Щаслива пора! Ех, давайте за їх* [панянок] *хоч вип'ємо* (Мирний, III, 1954, 269); — *Ех! Ще кілька день тому — де це було? В Азії. На станції Ташкент стояв у черзі за квитком.., і от — іде* [Давид Мотузка] *по дорозі на Обухівку* (Головко, II, 1957, 10).

2. Уживається при вираженні невдоволення, нарікання, докору і т. ін.— *Ех, шкода! — зітхнув Рудик. —Якби можна, забив би я оце парочку диких гусей та засмажив на маслі* (Коцюб., I, 1955, 199); [Л і к а р:] *Ех, панночки, панночки! Бідовий народ! Прочитає останнє слово науки і думає, що вже всю мудрість проглинула* (Л. Укр., II, 1951, 40).

ЕХЕХЕ́, *виг.* Уживається при вираженні жалю, суму і т. ін.

ЕХІНОКО́К, а, *ч.*, *зоол.*, *мед.* Маленький стрічковий черв'як, який паразитує в тонких кишках собаки і деяких інших тварин. *Сюди ж* [до другої групи глистів] *належать і ехінококи, якими діти заражаються від собак* (Шк. гігієна, 1954, 328); // Личинка такого черв'яка, що паразитує в різних органах людини та травоїдних тварин. *В серці* [людини] *іноді оселюються ехінококи — личинки стрічкових червів-паразитів* (Рад. Укр., 23.III 1966, 4).

ЕХІНОКОКО́З, у, *ч.* Захворювання, викликане паразитуванням ехінокока у тілі людини та деяких тварин. *Щоб запобігти поширенню ехінококозу, не можна допускати згодовування собакам непроварених трупів тварин* (Профіл. захвор.., 1955, 24).

ЕХОЛО́Т, а, *ч.* Гідроакустичний прилад для автоматичного вимірювання глибини водойм або глибини занурення будь-яких тіл. *Під час рейсу цього крейсера* [«Єрмак»].. *за допомогою ехолота було зроблено багато вимірювань глибини, які показали високу якість радянського приладу* (Цікава фізика.., 1950, 315); *З допомогою ехолота й інших приладів виявлятиметься місце перебування рибних косяків* (Наука.., 9, 1956, 14).

ЕЧ, *виг.*, *розм.*, *рідко.* Те саме, що **ач.** *Еч, яка цокотуха!* (Морд., I, 1958, 505).

ЕШАФО́Т, у, *ч.* Поміст для страти. *Терень, хоч і стояв уже на ешафоті, але навіть у цю останню хвилину не вірив у смерть* (Шиян, Гроза.., 1956, 424): * У порівн.— *Я йшла, як на ешафот* (Ю. Янов., I, 1958, 180).

ЕШАФО́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **ешафо́т.** *На ешафотний поміст кат тягнув столяра Македона* (Шиян, Гроза.., 1956, 425).

ЕШЕЛО́Н, у, *ч.* 1. Окрема частина розчленованого в глибину бойового порядку або колони військ, що рухається на деякій відстані від іншої. *Війська ешелону головних сил почали посадку на судна* (Кучер, Чорноморці, 1956, 215).

2. Поїзд, автоколона або група літаків певного призначення з людьми та вантажем *Після того, як ми пустили на залізниці під укіс ворожий ешелон, фашистська поліція йшла за нами по п'ятах* (Збан., Крил. гонець, 1953, 22); *На закругленні колії Анрі побачив на хвилину весь ешелон — довгу валку платформ, навантажених танками* (Донч., 6, 1957, 479).

ЕШЕЛО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **ешело́н.**

ЕШЕЛОНО́ВАНИЙ, а, е, *військ.* Дієпр. пас. мин. ч. до **ешелонува́ти.** *На ньому* [рубежі] *частини Одеського гарнізону повинні затримати ворога на довший період, поки будуть споруджуватись ще дві глибоко ешелоновані, лінії оборони* (Кучер, Чорноморці, 1956, 110).

ЕШЕЛОНУВА́ННЯ, я, *с., військ.* Дія за знач. **ешелонува́ти.** *Штрафний гвардійський полк лежав на передовій весь — без ешелонування, отже, мав іти в атаку в першій лаві!* (Смолич, Мир.., 1958, 416).

ЕШЕЛОНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., військ.* Розміщувати ешелонами (у 1 знач).

ЕШЕЛОНУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., військ.* Пас. до **ешелонува́ти.** *Оборона між стиками двох армій глибоко ешелонувалася* (Кучер, Чорноморці, 1956, 244).

Є

Є [1], *невідм., с.* Сьома літера українського алфавіту на позначення сполучення «й» або м'якого приголосного звука з голосним звуком «е».

Є [2]. 1. Форма теп. ч. всіх осіб одн. і мн. дієслова **бу́ти.** *За кілька хвилин вона вже засипала Раїсу безладними питаннями:— Чи є в неї сестра? А вишні в саду вже достигли? Чи й в неї була та сама начальниця в школі?* (Коцюб., I, 1955, 319); *У юрбі з усіх уже кутків народ: є з Новоселівки, є з-над яру* (Головко, II, 1957, 321).

2. Служить зв'язкою у складному присудку. *Мова є найважливіший засіб людських стосунків..* (Ленін, 20, 1950, 364).

ЕВА́НГЕЛІЄ, я, *с.* 1. Частина біблії (головна частина Нового завіту), в якій вміщено леґенди про життя та повчання міфічного Ісуса Христа і яка є основою християнської релігії. *Поки донесли* [покійника] *до церкви, то аж дванадцять разів зостановлялися читати євангелія* (Кв.-Осн., II, 1956, 97); *Прийшов він* [священик] *у чорній рясі з євангелієм у руці* (Скл., Святослав, 1959, 55).

2. *перен., ірон.* Книга, в якій викладені основні принципи, правила чого-небудь.

ЄВАНГЕЛІ́СТ, а, *ч.* 1. Кожен з чотирьох, визнаних церквою, укладачів євангелія (у 1 знач.).

2. Член євангельської громади або секти. *14 підсудних* [гітлерівців] *виявились ..євангелістами* (Смолич, Після війни, 1947, 32).

ЄВАНГЕЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **євангелі́ст** 2. *На квартиру влаштували* [гумориста] *у фанатички-євангелістки* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 84).

ЕВА́НГЕЛЬСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **єва́нгеліє** 1. *На селі співали півні і чомусь пригадалося євангельське оповідання, як апостол Петро зрікся Христа* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 40).

2. Який бере за основу євангеліє (у 1 знач.). *П'ятидесятники-трясуни раніше гучно називали себе істинними християнами євангельської віри* (Наука.., 8, 1958, 50).

ЄВГЕ́НІКА, и, *ж.* Реакційна псевдонаука про поліпшення «людської породи» біологічним шляхом, що виходить з визнання неіснуючої фізичної і психічної нерівноцінності рас, біологічного походження класів, класової нерівності і є спробою виправдати панування експлуататорських класів.

ЄВГЕНІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **евге́ніка.**

ЄВНУХ, а, *ч.* Кастрований слуга-наглядач за жінками гарему. *Євнух ходить з ключами. Жінки Юсуфа зачіпають, смикають євнуха* (Н.-Лев., II, 1956, 446); *Безбороді євнухи почали одягати імператорів...* (Скл., Святослав, 1959, 147).

ЄВРЕ́Ї, їв, *мн.* (*одн.* **евре́й,** я, *ч.*; **евре́йка,** и, *ж.*). Загальна назва народностей, які живуть у різних країнах і об'єднані спільністю походження від давньоєврейського народу, що населяв Палестину до перших століть нашої ери. *Старенький, але кремезний єврей, що ми за ним увійшли, запросив нас сідати до столу* (Досв., Вибр., 1959, 84); *Перед низькою, з кривими вікнами хатиною, .. сиділи на табуретках дві старі єврейки* (Вільде, Сестри.., 1958, 361).

ЄВРЕ́Й *див.* **евре́ї.**

ЄВРЕ́ЙКА *див.* **евре́ї.**

ЄВРЕ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **евре́ї.** *Боліючи душею над темнотою і недолею свого українського народу, Франко в оповіданнях з єврейського і циганського життя,— як «До світла», «Сурка» і «Цигани» — проповідує любов* (Коцюб., III, 1956, 39).

ЄВРОПЕ́ЄЦЬ *див.* **европе́йці.**

ЄВРОПЕЇЗА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Дія за знач. **европеїзува́ти** і **европеїзува́тися.**

ЄВРОПЕЇЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., книжн.* Перебудовувати на європейський лад, зразок.

ЄВРОПЕЇЗУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док., книжн.* 1. Ставати європейським, перебудовуватися на європейський лад, зразок.

2. *тільки недок.* Пас. до **европеїзува́ти.**

ЄВРОПЕ́ЙКА *див.* **европе́йці.**

ЄВРОПЕ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **европе́йці** і Європа. *Трофейні чоботи його вилискували дзеркально, а ясно-руда велика голова, підстрижена боксом, пахтіла найкращими парфумами європейських фабрик* (Гончар, III, 1959, 106); *По виробництву чавуну, сталі, прокату і залізної руди на душу населення наша республіка вже випередила всі європейські капіталістичні країни* (Наука.., 12, 1957, 2); // *заст.* Стос. до народів і держав Західної Європи; західноєвропейський. *Як російська, так і європейська критика усе частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги* (Коцюб., III, 1956, 238); // Відомий усій Європі. *Європейське ім'я.*

ЄВРОПЕ́ЙЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **европе́єць,** йця, *ч.*; **европе́йка,** и, *ж.*). Жителі або уродженці Європи. *Еменé вийшла на поклик материн і мало не звалила з ніг двох європейок, що розмовляли з матір'ю* (Коцюб., I, 1955, 289); *Одним з перших європейців, що побували в Індії і склали цінний опис цієї країни, був тверський купець Афанасій Нікітін* (Нова іст., 1956, 20); // *заст.* Людина високої культури, освіченості.

ЄВСТА́ХІЄВА ТРУБА́. Вузький канал у людини та більшості хребетних тварин, який з'єднує середнє вухо з носоглоткою. *Порожнина середнього вуха сполучається з носоглоткою євстахієвою трубою* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 162).

ЄВША́Н-ЗІ́ЛЛЯ, я, *с., нар.-поет.* Степовий, запашний полин. *Чому не видно ніде євшан-зілля, яке навертає людину на розум?* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 6); * У порівн. *Під рукою в мене знайшлась фіолетова материнка, я розтерла її між пальцями і понюхала, наче євшан-зілля* (Вільде, Троянди.., 1961, 206).

ЄГЕР, я, *ч.* 1. Спеціаліст-мисливець, що керує полюванням. *Трохи не щодня ганяв* [граф] *на полювання в карпатські ліси з угерями та полоненими, щоб заганяли звіра* (Ле, Мої листи, 1945, 138); *Впізнав Ярема і паничевого угря Степана* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 11).

2. Солдат особливого стрілецького полку в деяких арміях. *Він* [вітерець] *приносив з собою свіжі запахи степового зілля і задьористі голоси єгерів, які співали стару солдатську пісню, маршируючи між побурілими фортечними валами* (Добр., Очак. розмир, 1965, 5).

3. Службовець радгоспів, парків і т. ін., що доглядає і навчає тварин, птахів, яких там розводять. *Крилатих переселенців* [сірих куріпок] *доглядає єгер Приходько. Він їх годує, відганяє шулік та інших хижаків* (Рад. Укр., 9.II 1960, 3).

4. Слуга у старовинному поміщицькому господарстві; виїзний лакей.

ЄГЕРМЕ́ЙСТЕР, а, *ч.* Придворний чин і посада начальника над єгерями в імператорському, королівському і т. ін. мисливстві.

Є́ГЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **є́гер**. *Єгерське полювання; Єгерський полк; Єгерська охорона.*

ЄГИ́ПЕТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до Єгипет. *В єгипетськім краю була раз шайка розбійників, а старшим над нею був грізний і сильний отаман Флавіан* (Фр., IV, 1950, 152); *Він* [екіпаж] *був схожий на ті старі карети, в яких їздили давні єгипетські фараони* (Н.-Лев., III, 1956, 167); // Стос. до єгиптян і Єгипту. *Єгипетська архітектура.. в своєму історичному розвиткові обіймає близько 4 тисячоліть* (Архіт. Рад. Укр. 8, 1939, 40); *Цей чудесний винахід, це диво техніки двадцятого сторіччя хлопці несли з такою обережністю, наче це була скляна гармата або єгипетська мумія* (Донч., VI, 1957, 67); // *перен.* Такий, як у єгиптян, у Єгипті. *Над хлопчиком несуть круглий єгипетський парасоль з довгою бахромою* (Коцюб., III, 1956, 412); — *Взимку снігу не побачиш, влітку — бездощів'я єгипетське* (Гончар, Таврія.., 1957, 31); *Вологе від дощу волосся різко відтіняло бліде обличчя, великі єгипетські очі дивилися різко, з холодним полиском* (Тют., Вир, 1964, 446).

◇ **Єги́петський поло́н; Єги́петська нево́ля** — дуже тяжка неволя. *І знов настав єгипетський полон, та не в чужій землі, а в нашій власній* (Л. Укр., I, 1951, 256); **Єги́петська робо́та** — тяжка, виснажлива праця. *Хто живим зостався з того люду, той гине на єгипетській роботі* (Л. Укр., I, 1951, 253); *Не тяжкість оцієї єгипетської роботи гнітить його, гнітить те, що за людину тебе не вважають* (Гончар, II, 1959, 355); **Єги́петська тьма** — непроглядна тьма, темрява. *Такий туманний час тепер для Ялти невигідний, ..світла на вулицях нема, а як скінчаться місячні ночі, то вже буде зовсім тьма єгипетська* (Л. Укр., V, 1956, 226).

ЄГИПТО́ЛОГ, а, *ч., книжн.* Фахівець з єгиптології.

ЄГИПТОЛО́ГІЯ, ї, *ж., книжн.* Галузь історичної науки, що вивчає історію, культуру і т. ін. стародавнього Єгипту і прилеглих до нього країн. *Єгиптологія відсуває межі історії на чотири—п'ять тисячоліть за Гомерівську добу* (Знання.., 2, 1966, 26).

ЄГИПТЯ́НИ, тя́н, *мн.* (*одн.* **єгипті́нин**, а, *ч.*; **єгипті́нка**, и, *ж.*). Корінне населення Єгипту. *Розходяться — єгиптянин до будови, гебрей до нільського багна. Інші раби сплять* (Л. Укр., II, 1951, 247); *Арфи сумні золосили, квилили єгиптянок співи* (Л. Укр., I, 1951, 424); *Тут* [у Нікітському ботанічному саду] *й очерет іспанський, і папірус, що з його колись єгиптяни папір робили...* (Вишня, I, 1956, 180).

ЄГИПТЯ́НИН *див.* **єгипті́нин.**

ЄГИПТЯ́НКА *див.* **єгипті́нка.**

ЄГОВІ́СТИ, ів, *мн.* Одна з найреакційніших релігійних сект («свідки Єгови»), що вірить у перемогу бога Єгови над Сатаною і виникнення держави Єгови, яка буде «земним раєм» для прихильників цього бога. *Особливо активно пройшли заняття в секції критики релігійного сектантства, ..де були заслухані й обговорені лекції.. про адвентистів сьомого дня, єговістів* (Наука.., 6, 1959, 46).

ЄДАМА́ШКА, и, *ж., заст.* Те саме, що **адама́шка 1.** *Де ж твої, пане Саво, сукні, єдамашки, Що ти нажив, вражий сину, з козацької ласки?* (Чуб., V, 1874, 966).

ЄДАМА́ШКОВИЙ, а, е, *заст.* Зробл. з єдамашки. *А одежа яка: стьожки за траву хапаються, грезетова або єдамашкова юпка, шовкова плахта, виступці золотом вигаптувані, а на шиї гранати, коралі, дукачі, як жар, горять* (Стор., I, 1957, 188).

ЄДАМА́ШОК, шку, *ч., заст.* Те саме, що **адама́шок.**

ЄДВА́Б, у, *ч., заст.* Сорт коштовної шовкової тканини. *Нарядили Федора, мов того полковника з Січі: чоботи нові — жовтинці, штани широкі — оксамитні, каптан із синього єдвабу* (Мирний, IV, 1955, 225); *Араби.. розкладали на дерев'яному помості різнокольоровий єдваб* (Вітч., 4, 1947, 117); // Вироби з цієї тканини. *Далі за столами.. міститься панство вельможне: убране в саєти, єдваби* (Стар., Облога.., 1961, 24); * Образно. *Вдяглись в шовки й єдваби ниви. Війни неначе й не було* (Черн., Поезії, 1959, 384); * У порівн. *Мову стеле* [Лідія] *рівно, як єдваб...* (Рильський, II, 1956, 21).

ЄДВА́БНИЙ, а, е, *заст.* Зробл. з єдвабу. *Саму пані передержувала в місті колишня няня лише тому, що в пані ще були єдвабні сорочки та сукні* (Панч, II, 1956, 395).

ЄДЕ́Н, єдна́, єдне́, *діал.* Один, одна, одне. *Єдна туга — Сама молода, Друга туга — Що милого нема* (Чуб., V, 1874, 6); *Знов урве і затягне* [Зелепуга] *співанку.. Єден богач у другого Та й питається: За що тая голотонька Напивається?* (Фр., II, 1950, 201); — *В четвертій роті... Лихо!.. Їх було двоє чи троє під черешнею... То ні єден не встав* (Гончар, I, 1954, 77).

ЄДИНА́К, а́, *ч., діал.* Одинак. *Вони втішалися одним живим сином, єдинаком Якимцьом* (Н.-Лев., I, 1956, 173).

ЄДИНА́ЧКА, и, *ж., діал.* Жін. до **єдина́к.** *Діточок бог дав тільки дівчинку, Оксану. Росла вона.. і пещена була така! бо сказано — єдиначка* (Вовчок, I, 1955, 85).

ЄДИ́НИЙ, а, е. 1. Один, без інших. *Радянський народ є єдиним господарем своєї країни;* // Лише один. *Якби знала Матуся горенько твоє, Чи оддала б за генерала Дитя єдинеє своє?* (Шевч., II, 1953, 222); *Вона не знає, як це зробити, але втеча — єдиний вихід* (Хижняк, Тамара, 1959, 187).

◇ **Єди́ним ду́хом** *див.* **дух.**

2. Який становить собою внутрішню єдність; цілісний, неподільний. *Наша партія завжди стояла на позиції єдиної, інтернаціональної, організації с.-д. партії* (Ленін, 20, 1950, 58); *Ми йдемо вперед єдиним фронтом;* // Тісно зближений, згуртований. *Наш народ єдиний — в цьому наша сила* (Корн., Разом із життям, 1950, 92); // Загальний, спільний для всіх. *Однією з найважливіших проблем втілення в життя ленінської ідеї електрифікації всієї країни і побудови економіки комуністичного суспільства є створення єдиної енергетичної системи (ЄЕС) СРСР* (Ком. Укр., 7, 1962, 33).

ЄДИНИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Те саме, що **єдина́чка.** *Мати вхопила свою пещену єдиницю долонями за щоки й поцілувала* (Н.-Лев., III, 1956, 236).

ЄДИ́НІСТЬ, ності, *ж., рідко.* Те саме, що **є́дність.**

ЄДИ́НО. 1. Присл. до **єди́ний 1.** *Центральна рада не визнавала Ради Народних Комісарів — єдино законного уряду Росії* (Іст. УРСР, II, 1957, 67); *Ми проповідуємо пролетарську революцію — ту єдино вірну справу, заради якої десятки війшли на ешафот, сотні й тисячі сидять по тюрмах* (Ленін, 24, 1950, 376).

2. *у знач. част.* Уживається в знач. обмежувально-видільних слів: тільки, лише, виключно. *Франко зрозумів, що єдино в революційній боротьбі народ може знищити ненависні пута соціальної і національної неволі* (Козл., Відродження.., 1950, 29).

ЄДИНОБО́ЖЖЯ, я, *с.* Релігійне вчення, яке визнає творцем і правителем світу тільки одного бога; монотеїзм.

ЄДИНОБО́РСТВО, а, *с.* Бій, боротьба один на один між двома противниками; поєдинок. *Зчепились вони в страшному єдиноборстві, схопили один одного за горло, смертельні, непримиренні вороги* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 363); // Боротьба одного з кількома, з багатьма противниками. *В єдиноборстві з імперіалістами всього світу молода Радянська держава здобула перемогу* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 3).

ЄДИНОБО́РСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок., заст.* Боротися, битися один на один з ким-, чим-небудь або одному з декількома, з багатьма.

ЄДИНОВІ́РЕЦЬ, рця, *ч., книжн.* 1. Людина однієї з ким-небудь віри, релігії. *Сектантство намагається відірвати віруючих від дійсності, замкнути їх у тісних рамках общини, у вузькому колі однодумців-єдиновірців* (Наука.., 1, 1958, 41).

2. Прихильник єдиновірства (у 2 знач.).

ЄДИНОВІ́РНИЙ, а, е. Який має однакову з ким-небудь віру, релігію. *Тяжіння до возз'єднання* [України] *з єдиновірною Росією жило давно і в народі, і серед інтелігенції* (Довж., III, 1960, 80).

ЄДИНОВІ́РСТВО, а, *с.* 1. Визнання однієї з ким-небудь віри; спільність релігії.

2. Течія в старообрядництві, прихильники якої визнають православне духовенство, але зберігають старописні ікони і богослужбові стародруки.

ЄДИНОВІ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **єдиновірство** 2 і **єдиновірець** 2.

ЄДИНОВЛА́ДДЯ, я, *с.* Зосередження влади в одних руках; повнота, необмеженість чиєї-небудь влади. *Свідомі робітники за єдиновладдя Рад. роб., наймит., сел. і солд. депутатів,— за єдиновладдя, підготовлене проясненням пролетарської свідомості..* (Ленін, 24, 1950, 21).

ЄДИНОВЛА́ДНИЙ, а, е. Який у своїх руках безроздільно зосереджує всю владу. *Він не любив виставляти себе єдиновладним* (Баш, Надія, 1950, 46).

ЄДИНОДЕРЖА́ВНИЙ, а, е, *заст.* Який має необмежену владу.

ЄДИНОДЕРЖА́ВНІСТЬ, ності, *ж., заст.* Форма управління, при якій вища державна влада належить безроздільно одній особі.

ЄДИНОКРО́ВНИЙ, а, е. Який має з ким-небудь одного батька, але різних матерів (про дітей); // Зв'язаний спільністю походження (про братні народи, держави). *Український народ, зв'язавши навіки свою долю з єдинокровним братом — російським народом, ..тим самим врятував і зберіг себе як націю* (Цюпа, Україна.., 1960, 23).

ЄДИНОНАЧА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **єдиноначальність.**

ЄДИНОНАЧА́ЛЬНИК, а, *ч.* Особа, яка здійснює єдиноначальність. *Доронін весь час давав Голубенкові зрозуміти, що він — єдиноначальник, що він має право приймати самостійні рішення, що він мусить їх приймати* (Руд., Вітер.., 1958, 210).

ЄДИНОНАЧА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Метод управління, коли все керівництво зосереджене в руках однієї особи. *Радянська єдиноначальність обов'язково має спиратися на колектив, широке залучення трудящих до управління виробництвом* (Ком. Укр., 4, 1968, 50).

ЄДИНОПЛЕМІ́ННИЙ, а, е. Який належить до одного з ким-небудь племені, однієї національності, одного народу.

ЄДИНОПЛЕМІ́ННИК, а, *ч.* Людина, яка належить до одного з ким-небудь племені, однієї національності, одного народу.

ЄДИНОРІ́Г, ро́га, *ч.* 1. Рідкісна морська тварина з родини дельфінових з довгим бивнем у верхній щелепі; нарвал.

2. Фантастична тварина у вигляді коня з одним рогом.

3. Старовинна артилерійська гармата, вид гаубиці, ствол якої прикрашений вилитою фігурою міфічного звіра з рогом.— *Братчики, до гармат! — закричав Гулик. З ним було до десятка старих гармашів, які одразу ж кинулись до ворожих єдинорогів і почали налаштовувати їх до стрільби* (Добр., Очак. розмир. 1965, 141).

ЄДИНОУТРО́БНИЙ, а, е, *книжн.* Народжений тією ж матір'ю; рідний тільки по матері (про дітей). *Над рікою Тясьмином, у селі Кам'янці, в маєтку Давидових, єдиноутробних братів Раєвського, ..він* [О. Пушкін] *бере участь у волелюбних розмовах членів потаємного товариства* (Рильський, III, 1955, 193); // *розм.* Який народився від однієї й тієї ж матері і від одного й того ж батька; рідний. *Хоч ця людина* [рідний брат] *була, як то кажуть, його єдиноутробним братом, вона в той же час йому чужа* (Рибак, Час.., 1960, 149).

ЄДНА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Який що-небудь з'єднує.

2. *грам.* Який з'єднує однорідні члени речення і частини складносурядного речення (про сполучники). *Означення, виражені синонімами і зв'язані єднальним сполучником, слід класифікувати як однорідні означення* (Мовозн., VII, 1949, 51).

3. *юр.* Який служить для розв'язання і усунення суперечностей, розбіжностей.

ЄДНА́ННЯ, я, *с.* Тісний зв'язок; згуртованість. *Бенкет вийшов на славу: земські стовпи зійшлися з дворянськими стовпами празникувати свято єднання, згоди* (Мирний, III, 1954, 288); *В міцному братньому єднанні ми захистили правди світ* (Уп., Вітчизна миру, 1951, 56); // Взаємозв'язок, ділові, дружні стосунки; близькість відносин. *Про культурне єднання українського і білоруського народів свідчать їхні театральні зв'язки* (Мист., 1, 1959, 13); *Це край мій — В труді і в обнові, Де вільний, щасливий народ Живе у єднанні й любові* (С. Ол., Як ми кажем.., 1951, 10).

ЄДНА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех.* 1. *рідко.* Скріплювати одно з другим яким-небудь способом. *Єднати труби зварюванням.*

2. Встановлювати сполучення, зв'язок з чим-небудь, між чим-небудь. *Стежив* [Алі], *як тихо ступали жовті патинки* [Фатьми] *по кам'яних сходах, що єднали Меметову хату з землею* (Коцюб., I, 1955, 395); *Вони* [комсомольці] *також пішли.. єднати ріки, зводити мости, творити пісню й музику новітню* (Гонч., Вибр., 1959, 76); // Встановлювати спілкування між ким-, чим-небудь за допомогою засобів зв'язку. *Вони* [жили кабеля] *знову єднали його з усіма дивізіонами* (Кучер, Чорноморці, 1956, 122); * Образно. *Густа мряка чорним запиналом єднала з небом спалену сонцем полонину* (Коцюб., I, 1955, 344).

3. Створювати між ким-небудь близькі, дружні стосунки, тісний зв'язок; зближувати. *Одно їх* [Андрія і Маланку] *єднало — це згадка про те, що Гудзь радив найняти Гафійку* (Коцюб., II, 1955, 21); *Дружні взаємини єднали співця Білорусії* [Я. Купалу] *з литовським поетом Людасом Гіра, з найбільшим поетом Латвії Янісом Райнісом, з нашим Павлом Тичиною* (Риль-

ський III, 1955, 408); // *перен.* Встановлювати тісніший зв'язок, взаємодію між чим-небудь. *Тихо сяли старечі очі перед повагою смерті, мудрий спокій єднав життя і смерть* (Коцюб., II, 1955, 352); *В думці міркуючи, мудрії Ріші почули той зв'язок, що то єднає буття з небуттям* (Л. Укр., IV, 1954, 284).

4. Створювати єдність (у 1 знач.) між ким-небудь; згуртовувати. *Щоб брати братів єднали Розірвать гуртом кайдан..,— Треба перше нам освіти* (Граб., I, 1959, 125); *В оповіданні сивого пожежника.. говорилося про мужність, що єднає людей, яким випало бути разом у катівнях Шварценвальде* (Жур., Вечір.., 1958, 248).

5. Збираючи докупи, створювати щось єдине ціле. *Там життя було немов зібране в тому шкельці, що промені порізнені єднає в одну сліпучу.. точку* (Л. Укр., II, 1951, 180); *Той світоч, що його нам Ленін засвітив У чорнім мороці царевої Росії, Нам осяває путь, серця кріпить і гріє, Єднає в рать одну усіх трудівників* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 5).

6. *заст.* Домовлятися з ким-небудь про щось. *Я полюбив святу красу дівочу, Що винниць батька свого стерегла, І вже єднав дружину парубочу, Що нас до шлюбу в парі провела* (Фр., XIII, 1954, 322); //Вести розмови з ким-небудь про заміжжя дочки, внуки і т. ін.; заручати, змовляти. *Стала мати гадати Та за пана* [дочку] *єднати* (Шевч., I, 1951, 155).

7. *заст.* Схиляти кого-небудь на свій бік; умовляти. *Таки ж у нашому селі Назнав я дівчину... Вчащаю І матір удову єднаю* (Шевч., I, 1951, 396).

ЄДНáТИСЯ, áюся, áєшся, *недок.* 1. Зливатися одно з одним; поєднуватися. *Знов лунає сміх, а з ним єднається прикрим акомпанементом цинічний регіт підстаркуватої жінки* (Л. Укр., III, 1952, 577); *На тонкій лінії виднокругу єднається рожевий і синій відлив* (Стельмах, Хліб.., 1959, 51).

2. Згуртовуватися для дружних, спільних дій. *За правду, браття, єднаймось щиро, Єдиний маєм правий шлях* (Л. Укр., I, 1951, 55); *Бійці, єднайтесь! Не дрімай, стороже! Безкрилу тьму навіки переможе Визвольник людства, вільний пролетар* (Рильський, I, 1956, 137).

3. Вступати в дружні стосунки, підтримувати зв'язки з ким-небудь. *Колись дерли* [пани] *шкуру з людей, а це почали брататись та єднатись, навіть пити з ними горілку* (Н.-Лев., I, 1956, 124): — *Знайшли, з ким єднатися. Та ті дармоїди і з мертвого злуплять* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 60).

4. Пас. до **єднáти.**

ЄДНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Тісний зв'язок, згуртованість, цілісність, неподільність. *Єдності, яка б робила нас із кволих навіть одиниць незламною силою, потребуємо й ми..* (Коцюб., I, 1955, 171); *Сила партії в єдності і монолітній згуртованості її лав* (Ком. Укр., 3, 1960, 42).

2. Поєднання в одному цілому, нерозривність зв'язку. *Керуючись ленінським принципом єдності теорії і практики, партія повинна розглядати захист і творчий розвиток марксизму-ленінізму як свій найважливіший обов'язок* (Резол. XXII з.., 1961, 27); *У нашому літературознавстві існує програмова вимога розглядати художні твори у єдності змісту й форми* (Рад. літ-во, 1, 1961, 42).

△ **Надфрáзна єдність** — єдине структурно-семантичне ціле, що складається з ряду речень, а іноді й кількох абзаців, організованих лексичними, граматичними та інтонаційними засобами; **Фразеологíчна єдність** — стійке сполучення слів, що виступає в мові як єдиний неподільний на складові частини вислів.

3. Схожість, цілковита подібність. *Єдність поглядів К. Маркса і Ф. Енгельса пронизує всі їх праці — і ті, що вони писали разом, і ті, що готувалися ними окремо* (Укр. іст. ж., 6, 1960, 3).

4. Спільність чого-небудь, зосередженість чогось у одному місці і т. ін. *Основу етнічної спільності народності насамперед становить єдність її мови* (Нариси з діалектології.., 1955, 12); *Єдність походження, спільна історична доля, територіальне сусідство.. пов'язують російський і український народи* (Рильський, III, 1956, 84).

ЄДНУС, а, *ч., заст.* Дукач (у 1 знач.). *Хрестів усяких, дукатів, єднусів золотих, .. та чого у неї не було* (Кв.-Осн., II, 1956, 313).

ЄЕС, *невідм., ж.* Скорочення: Єдина енергетична система. *ЄЕС — ці три заголовні літери, поставлені поряд, дедалі частіше з'являються на сторінках газет, журналів, книг. Єдина енергетична система Радянського Союзу об'єднає всі існуючі енергосистеми в країні* (Наука.., 7, 1962, 7).

ЄЖА, ї, *ж.* (*Dactylis* L.). Рід багаторічних трав'янистих рослин родини злакових.

Єжа збірна (*Dactylis glomerata* L.) — багаторічний кущовий злак, що висівається в кормових та польових сівозмінах. *Серед злакових трав особливо відзначаються насінною продуктивністю єжа збірна, вівсяниця лучна і райграс багатоукісний* (Колг. Укр., 7, 1961, 38).

ЄЗУЇТ, а, *ч.* 1. Член католицького чернечого ордену «Товариство Ісуса», що є найреакційнішою і найвойовничішою організацією католицької церкви. *З'явившись для боротьби з протестантами у 1564 р., єзуїти ретельно взялись за підвищення рівня релігійного життя у Польщі* (Від давнини.., I, 1960, 154).

2. *перен.* Про підступну, підлу, лицемірну людину.

ЄЗУЇТСТВО, а, *с.* Лицемірство, підступність, зрадництво, застосування обману, інтриг, провокацій і т. ін. для досягнення своєї мети.

ЄЗУЇТСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок.* Діяти як єзуїт; діяти лицемірно, підступно, застосовуючи у своїй діяльності обман, інтриги, провокації і т. ін.

ЄЗУЇТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **єзуїт.** *Пріор єзуїтського монастиря в Тернополі, вернувши зі спільної монастирської їдальні, ..лагодився прилягти і віддихнути після доброго обіду* (Фр., II, 1950, 169); *Восени думав він віддати свого хлопчика до єзуїтського колегіуму* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 39); // Власт. єзуїтам, характерний для них. *У нижчій гімназії.. держалася стара єзуїтська традиція — періодичних бійок* (Фр., IV, 1950, 241); *Він* [Сойка] *з усією єзуїтською войовничістю виступав проти революційно настроєних селян, залякуючи боязливіших «божою карою»* (Іст. укр. літ., II, 1956, 587).

ЄЙ-БÓГУ, *виг., розм.* Уживається при вираженні підсиленого запевняння, заприсягання в чому-небудь. [М а р у с я :] *Не губи ж ти мене, не губи, мій орле! Бо пропаду, єй-богу, пропаду за тобою!..* (Кроп., I, 1958, 99).

ЄЙ-ЄЙ, *виг., розм.* Те саме, що **єй-бóгу.** *Що Петро такий оратор, Не гадала я ніяк! Як зійшов з підмостку того, Аж від серця одлягло... Єй-єй, клопоту такого В мене зроду не було!* (С. Ол., Вибр., 1959, 88).

ЄЛÉЙ, єлéю, *ч.* 1. Рослинна, перев. маслинова олія, що використовується для церковних обрядів; олива. — *А це прошу прийняти й записать на монастир мою малу лепту: ладан, смирну і єлей,— промовив нишком.. Копронідос* (Н.-Лев., III, 1956, 366); *Глухо донеслася відповідь: — А ми ладанцем та смирною покадимо та пахучим єлеєм покропимо...* (Донч., III, 1956, 151); * У порівн. *І слово Із уст апостола святого Драгим єлеєм потекло* (Шевч., II, 1953, 269).

2. *перен.* Те, що заспокоює, втішає, вихваляє. *Інтересам розвитку радянської літератури чуже шарахання з сторони в сторону; в літературній критиці не можна терпіти ні солодкого єлею, ні замашної дубинки* (Про багатство л-ри, 1959, 102).

ЄЛЕ́ЙНИЙ, а, е. 1. *рідко.* Прикм. до **єле́й** 1. *Єлейний податок.*

2. *перен.* Який виражає нещирість, удавану благочестивість, лагідність. *З якою насолодою він зараз кинув би просто в очі осоружній бабі Анастасії ці гроші, щоб тільки не бачити пісного її обличчя, щоб не чути її єлейного голосу* (Собко, Звич. життя, 1957, 44); *Підпирався цей світ панською сваволею, канчуками поміщицьких посіпак та єлейними молитвами про спасіння душ пастирів духовних* (Слово про Кобзаря, 1961, 16).

ЄЛЕ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **єле́йний** 2.

ЄЛЕ́ЙНО. Присл. до **єле́йний** 2.— *Нема в них царства, дитино моя,— єлейно зітхнув отець Алоїзій* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 150).

ЄЛИЗАВЕ́ТИНСЬКИЙ, а, е. Який належить до часів царювання імператриці Єлизавети Петрівни (1741—1761 рр.).

△ **Єлизаве́тинський шрифт** — друкарський шрифт, що визначається деякою химерністю форм.

ЄЛІСЕ́ЙСЬКІ ПОЛЯ. У грецькій міфології — частина потойбічного світу, де перебува́ють душі блаженних і праведників; чудесна країна вічної весни, вічного миру і благоденства, без хвороб, страждань.

ЄМКИ́Й, ємка́, ємке́. Який може вмістити велику кількість чого-небудь; місткий. * Образно. *Прагнучи створити в романі «Бруски» образ куркуля, ємкий за змістом і сильний за впливом на думку і почуття читача, Панфьоров відбирає з багатьох своїх спостережень яскраві риси, характерні для людей такого типу* (Рад. літ-во, 6, 1957, 98).

ЄМКІ́СНИЙ, а, е, *фіз.* Те саме, що **є́мнісний.** *Почали застосовувати* [в 1830 р.] *різні типи електроконтактних індуктивних фотоелектричних і ємкісних мініметрів* (Допуски.., 1958, 293).

ЄМКІ́СТЬ, кості, *ж.* Те саме, що **є́мність** 1. *Ємкість домашніх електрохолодильників різна* (Укр. страви, 1957, 431); *У жінок, які займаються.. легкоатлетичним бігом, життєва ємкість легень нерідко досягає 4000 і більше куб. см* (Фіз. вихов. жінки, 1954, 28); *Ємкість безтарки; Ємкість автомашини.*

ЄМНІСНИ́Й, а, е, *фіз.* Стос. до електричної ємності, зв'язаний з нею.

Є́МНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Здатність умістити в собі певну кількість кого-, чого-небудь; місткість. *Визначення ємності* [легень] *слід продемонструвати за допомогою спірометра* (Метод. викл. анат.., 1955, 120).

2. *фіз.* Характеристика провідника, що вимірюється відношенням електричного заряду провідника до його потенціалу.

△ **Електри́чна є́мність** — величина, яка чисельно дорівнює кількості електрики, що змінює електричний потенціал провідника на одну одиницю.

ЄНО́Т, а, *ч.* Невеликий хижий звір з темно-жовтим густим хутром, що добре лазить по деревах і мостить кубло в дуплі. *Єнот.. дуже поширений у Північній Америці і трапляється, крім Канадської підобласті, також у лісах Сонорської підобласті* (Посібник з зоогеогр., 1956, 95); // Хутро цього звіра. *Шуба з єнота.*

ЄНО́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **єно́т.** *Єнотове кубло; Єнотове хутро;* // Зробл. з хутра єнота. *Єнотова шапка; Єнотова шуба.*

ЄПАРХІА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **єпа́рхія.**— *Я вчора був у консисторії і чув, як вас там лаяли на всі заставки. Боюсь, що про це говоритимуть навіть на єпархіальному з'їзді* (Стельмах, I, 1962, 410).

Єпархіа́льне учи́лище; Єпархіа́льна шко́ла — у дореволюційній Росії — підпорядкована певній єпархії середня жіноча духовна школа, де навчалися та виховувалися дочки православного духівництва. *У 1866 році вона дістала місце вихователькі в нижегородському жіночому єпархіальному училищі* (Видатні вітч. географи.., 1954, 93); *Напроти монастиря стояв корпус колишньої єпархіальної школи* (Мик., II, 1957, 404).

ЄПА́РХІЯ, ї, *ж.* Церковно-адміністративний округ, яким управляє єпископ. *Першим священнослужителем, що помітив незвичний рух в церкві, був дяк Кирило Якимович, відомий на всю єпархію своєю надзвичайною скупістю і плодовитістю* (Довж., I, 1958, 175).

ЄПИ́СКОП, а, *ч.* Вищий духовний чин у християнській церкві. [2-й:] *Він каже, що не з божої встанови ти став єпископом* (Л. Укр., II, 1951, 491); // Особа, яка має цей чин; архієрей. *Пісню чути було і в домі єпископа Мелхиседека* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 116).

ЄПИ́СКОПСТВО, а, *с.* 1. Стан єпископа.

2. Те саме, що **єпа́рхія.**

ЄПИ́СКОПСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **єпи́скоп** і **єпи́скопство.** *З початком 1852 р. ..прийшов цісарський декрет, потверджений папою, котрим усунено Войтаровича з його єпископської кафедри* (Фр., II, 1950, 142); *Центральне положення у місті, поряд з княжим двором, займав.. єпископський двір* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 479).

ЄПІТИМІЯ, ї, *ж.* Церковне покарання, що полягає в суворому дотримуванні посту, довгих молитвах, посилених поклонах і т. ін.

ЄПІТРАХИ́ЛЬ, і, *ж.* Частина культового одягу священика у вигляді довгої смуги, що надягається на шию. *Панотець надів єпітрахиль* (Фр., II, 1950, 367); *Під єпітрахиллю зараз кається в своїх гріхах старий Щербина* (Стельмах, Хліб.., 1959, 196).

ЄР, а, *ч., заст.* Назва літери «ъ».

ЄРАЛА́Ш, *ч.* 1. *род.* у, *розм.* Безладдя, неподобство; плутанина.

2. *род.* а, *заст.* Старовинна гра в карти, подібна до віста і преферансу. *Багато зразу схопилося і закричали: — У єралаш! преферанс!* (Мирний, III, 1954, 289).

ЄРЕПЕ́НИТИСЯ, нюся, нишся, *недок., розм.* Наполегливо настоювати на чому-небудь, не бажати погоджуватися з чимось, сердито упиратися, пручатися. [І в а н:] *Що ж, обібрали березу?* [2-й п а р у б о к:] *Та он Омелько єрепениться!* (Кроп., I, 1958, 66); —*Ти не єрепенься, хлопче! Ми з тобою, здається, з першого дня умовились: слухати мене, як батька* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 191).

Є́РЕСЬ, і, *ж.* 1. Релігійне вчення, що заперечує догми та організаційні форми панівної церкви. *Боротьба народних мас проти феодально-кріпосницького гніту відбилась і в єресях, тобто вченнях, спрямованих проти церкви* (Іст. СРСР, I, 1957, 123).

2. *перен., розм.* Відступ від панівних чи загальноприйнятих поглядів, правил, положень і т. ін. *Наукова діяльність Улугбека викликала незадоволення з боку правлячих кіл, які обвинувачували вченого в єресі* (Наука.., 2, 1959, 63).

3. *тільки одн., перен., розм.* Те, що позбавлене здорового розуму; дурниця.— *Коли мені здається, що мої співбесідники верзуть єресь, я кажу їм це в очі* (Шовк., Інженери, 1956, 205).

ЄРЕТИ́К, а́, *ч.* 1. Людина, яка відступилась від догм панівної релігії; послідовник єресі (у 1 знач.). *А я тихо Богу помолюся, Щоб усі слов'яни стали Доб-*

рими братами, І синами сонця правди, І єретиками Отакими, як Константцький Єретик великий! (Шевч., І, 1951, 264); *Всіх, хто не визнавав уніатської церкви,* [польський] *уряд оголосив єретиками* (Іст. УРСР, 1953, 161); * У порівн. *Не йде старий до вечерні, сидить, мов єретик* (Гончар, Таврія.., 1957, 25).

2. *перен.* Людина, яка відступає від панівних чи загальноприйнятих поглядів, правил, положень і т. ін.

ЄРЕТИ́ЦТВО, а, *с.* Те саме, що **єресь** 1, 2.

ЄРЕТИ́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **єрети́к.**

ЄРЕТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до єресі, єретика (у 1 знач.). *Церква в Росії, як і в Західній Європі, вела рішучу боротьбу з єретичними вченнями* (Іст. СРСР, І, 1957, 123); *Єретичними оголошуються тільки комуністичні ідеї, і проти них спрямовується весь вогонь буржуазної ідеології* (Талапт.., 1958, 151).

2. *перен.* Який суперечить панівним, загальноприйнятим у певному середовищі поглядам, правилам, положенням і т. ін. *Лук'ян давно вже збирався донести приставові на Гарасима Тарасюка.., що веде між вербівчанами єретичні розмови та підбурює бідноту не гнутись перед багатіями* (Іщук, Вербівчани, 1961, 20); *В голову мені приходили єретичні думки, я вагався і не міг вирішити — що корисніше було б викладати моїм товаришам* (Перв., Невигадане життя, 1958, 32).

ЄРИК [1], а, *ч.* Невелика протока, що з'єднує два озера або річку з озером. *Часто доводилось обходити єрики й озерця, де Остап освіжавсь холодною водою* (Коцюб., І, 1955, 359); *Озеречка ті з'єднуються одне з одним вузенькими єриками, такими вузькими, що ледь-ледь можна ними пропхнутися на невеличких човниках-довбанках з одного озеречка до іншого* (Вишня, II, 1956, 248).

ЄРИК [2], а, *ч., заст.* Назва літери «ь».

ЄСТВО́, а́, *с.* 1. Сукупність усіх фізичних і душевних сил та властивостей людини.— *Я.. пізнав, до якої висоти може цивілізація піднести людину, а спеціально жінку. Я всім своїм єством поклонився тій цивілізації і поклявся служити їй усе своє життя* (Фр., IV, 1950, 297); *Могутнім художнім словом, сповненою благородної і самовідданої боротьби діяльністю, всім єством своїм Тарас Григорович Шевченко належить трудовому народу* (Мист., 2, 1961, 1); *Марійка заволоділа всім його єством* (Хижняк, Килимок, 1961, 12).

2. *книжн., рідко.* Живий організм.— *Дурять, що на хмарах сидить якесь вище небесне єство — Саваоф-бог* (Ковінька, Кутя.., 1960, 94).

3. *книжн., рідко.* Найголовніше і найістотніше в чому-небудь; суть чогось. *Це* [логічність, цілеспрямованість дій актора на сцені] *досяжно лише в результаті свідомого і глибокого опанування єства образу, соціальних і психологічних мотивів його поведінки і вчинків* (З глибин душі, 1959, 33).

ЄСТЬ [1], *рідко.* Форма теп. ч. всіх осіб одн. і мн. дієслова **бу́ти.** *Роман гукнув на жінку, щоб виймала з бодні гроші... Та всі, які єсть!..* (Коцюб., І, 1955, 106).

ЄСТЬ [2], *виг., військ.* Уживається як відповідь підлеглого на наказ, розпорядження командира у знач. з р о з у м і л о, б у д е в и к о н а н о і т. ін. [Н а г а р:] *Передай комісарові, що ми підготуємо все. Іди.* [Ф р о н т о в и к:] *Єсть. (Вийшов)* (Корн., І, 1955, 26).

ЄФРЕ́ЙТОР, а, *ч.* Перше військове звання, яке присвоюється рядовому. *Дослужитися до єфрейтора;* // Людина, яка носить це звання. *Таубенфельд віддавав накази молодому.. єфрейтору сухим, механічним голосом* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 171).

ЄФРЕ́ЙТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **єфре́йтор.** *Старанно виробляє Данько перед враженими баранами єфрейторські артикули* (Гончар, Таврія.., 1957, 131).

ЄХИ́ДА, и, *ч. і ж., розм.* Лиха, зла, хитра, лукава, в'їдлива людина. *В тій он хаті — мій сусіда.. Кар'єрист він і єхида. Дуже вредний чоловік!* (С. Ол., Вибр., 1959, 274).

ЄХИ́ДНА, и, *ж.* 1. Однопрохідний яйцекладний ссавець, верхня частина тіла якого вкрита голками. *В Австралії водяться такі тварини, які вже давно вимерли на інших материках, як, наприклад: сумчасті — кенгуру, сумчастий вовк; яйцекладні ссавці — качконіс, єхидна* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 305).

2. Отруйна австралійська змія.

3. *перен., розм.* Про лиху, злу, хитру, лукаву, в'їдливу людину. [П і н а:] *І подумати, що такій єхидні він надсилає свій перший привіт!* (Коч., II, 1956, 222); *Все це бачила фашистська єхидна і давно вже накидала оком на наші статки* (Панч, Іду, 1946, 5).

ЄХИ́ДНИЙ, а, е. Пройнятий злістю, хитрістю, лукавством (про людину). [Х р а н к о:] *Він і мені все здавався єхидним, щось дуже вже падав передо мною...* (Мирний, V, 1955, 203); *Не була вона ні скупою, ні єхидною, а була доброю і чутливою* (Довж., І, 1958, 191); // Який містить у собі таємний намір зачепити, образити. *Максим єхидним голоском зупинив свого друга* (Смолич, Мир.., 1958, 65); *Єхидна посмішка світилась в очах вершників* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 18).

ЄХИ́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **єхи́дний.**

ЄХИ́ДНО. Присл. до **єхи́дний.** *Баба єхидно усміхнулася і нащось витерла пальцями куточки свого рота* (Мирний, IV, 1955, 377); — *А сльози? — спитала* [Ольга] *єхидно.— І сльози, по-вашому, можна «організувати»?* (Вільде, Сестри.., 1958, 374).

ЄХИ́ДСТВО, а, *с., розм.* Недоброзичливість, злобність, хитрість, лукавство, в'їдливість.— *Не сердься, друже,— відповів я з єхидством* (Мик., II, 1957, 53).

ЄХИ́ДСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок., розм.* Злісно іронізувати, в'їдливо говорити. *Що ж, кричіть, єхидствуйте лукаво, То для мене справа не нова. У Вітчизни є на пісню право, І в любові ті ж самі права* (Мал., Серце.., 1959, 105).

Ж

Ж [1], *невідм., с.* Восьма літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «ж» (вимовляється «же»).

Ж [2] *див.* **же** [2].

ЖА́БА [1], и, *ж.* Невелика безхвоста земноводна тварина, задні кінцівки якої довші, ніж передні, і пристосовані до стрибання. *А жаби крякають, гудуть* (Шевч., II, 1953, 16); *Жаба підскочила і впала на кладці білим черевом догори* (Донч., VI, 1957, 135); * Образно. [І в а н *(сердито):*] *Да не кавкай, жаба! Не до тебе говорять* (Мирний, V, 1955, 214); * У порівн. *Дметься, як жаба проти вола* (Укр.. присл.., 1955, 174);—*В Палажки очі витрішкуваті, як у жаби* (Н.-Лев., II, 1956, 264).

◇ **Жа́ба пить (ци́цьки, ци́ці) дасть** *кому* — утопиться, пропаде, загине хто-небудь. [С е м е н:] *На середині* [річки] *як підхопило мене бистрею,— я аж злякавсь... Думаю: закрутить, потягне на дно, тут мені жаба і пить дасть...* (Кроп., III, 1959, 88); *Іван шарпнув*

човен угору, Гирчук звалився.— Жаба цицьки тобі дасть,— пробурмотів Іван (Гуц., Скупана.., 1965, 265); **Жа́бі по коліна** — неглибоко.— *Та не втопишся, бабо, бо навіть і серед ставка старій жабі по коліна* (Н.-Лев., II, 1956, 376).

ЖА́БА [2], и, *ж., мед., заст.* Ангіна.

△ **Грудна́ жа́ба** — серцева хвороба, що супроводжується сильними болями в лівій частині грудної порожнини; стенокардія. *Однією з частих хвороб серця є стенокардія, або грудна жаба* (Наука.., 3, 1957, 16); *Кажуть, що у мене порок серця і грудна жаба на грунті сердечної слабості* (Коцюб., III, 1956, 346).

ЖАБЕНЯ́, я́ти, *с.* Маля жаби (*див.* **жа́ба** [1]). *У відкритих, добре прогріваних водоймах, молоді жабенята зустрічаються з кінця липня* (Визначник земноводних.., 1955, 61).

ЖАБЕНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **жабеня́**. *Вона піймала на березі малесеньке жабенятко* (Досв., Вибр., 1959, 48).

ЖАБИ́НИЙ, а, е, *рідко.* Прикм. до **жа́ба** [1]. *У ставку зійшлось Жабине плем'я на гучні розмови* (Рильський, Поеми, 1957, 60).

ЖА́БКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **жа́ба** [1]. *В воді тихо плавала криничана червонобока жабка* (Н.-Лев., I, 1956, 197); *Професор лазив тоді по палісаднику.., ловив земляну жабку* (Ю. Янов., I, 1958, 464); * У порівн. *А в нашого економа Червоная шапка; Як приїде на панщину — Скаче, як та жабка* (Укр.. думи.., 1955, 227).

2. *вет.* Розростання кісток у суглобах кінцівок тварин, перев. коней, внаслідок запалень чи різних травм, що призводять до кульгання. *Великою вадою коня є так звані жабки* (Конярство, 1957, 16).

3. *розм.* Пристосування для затискання електропроводу; затискач. *Стальний і мідні проводи захоплюють спеціальними затискачами, або «жабками»* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 124).

ЖА́БНИК, а, *ч., зневажл.* Прізвисько людини, яка бовтається або плаває у неглибокій воді, де багато жаб. [Р я б и н а:] *Чекайте.. Чекайте, жабники! Я вам дам!* (Фр., IX, 1952, 399); *А капітани — справжні морські вовки, хоч і звав їх несвідомий обиватель жабниками* (Ю. Янов., II, 1958, 196).

ЖАБНИ́К, у́, *ч.* (*Filago* L.). Багаторічна трав'яниста рослина родини жовтцевих, що росте на берегах річок, луках і цвіте жовтим цвітом; використовується в медицині як протицинготний засіб; жовтець-пшінка.

ЖАБО́, *невідм., с.* 1. *заст.* Нашивка з мережива або серпанку з оборками, що прикріплювалась до коміра верхньої чоловічої сорочки. *Біле жабо, наче морська піна, обрамляло його шию* (Рибак, Помилка.., 1956, 19).

2. Оздоба до жіночого плаття або блузки, зробл. з мережива чи тонкої тканини. *В сукнях широко застосовується.. багате оздоблення — волани, жабо, банти, рюші, пишні комірці* (Мист., 5, 1968, 39).

ЖАБОЇ́Д, а, *ч.* 1. *діал.* Чорногуз, бусол. *Жабоїд прилетів — щастя приніс* (Сл. Гр.).

2. Уживається як лайливе слово.— *Так і пиши: македонський ти жабоїд, херсонський катюга* (Гончар, Таврія.., 1957, 343).

ЖА́БРА, бер, *мн., рідко.* Те саме, що **зя́бра.** *Не до жартів рибі, коли її під жабри гаком зачепили* (Укр.. присл.., 1955, 268); *Риба зітхнула жабрами й простяглася* (Н.-Лев., I, 1956, 60); * У порівн. *За дерев'яною шторою, збудованою, чисто як риб'ячі жабри, було тихо* (Епік, Тв., 1958, 270).

◇ **За жа́бри бра́ти (взя́ти, схопи́ти** *і т. ін.*) *кого* — те саме, що **За зя́бра бра́ти (взя́ти, схопи́ти** *і т. ін.*) (*див.* **зя́бра**).— *На нашу долю теж роботи вистачить. — заспокоював Хома товаришів.— Ми їх* [фашистів] *з півдня за жабри візьмемо!..* (Гончар, III, 1959, 385).

ЖАБРІ́Й, ю́, *ч.* (*Galeopsis* L.). Однорічна трав'яниста рослина родини губоцвітих — бур'ян з чотиригранним стеблом, густо покритим м'якими волосками і пурпуровими квіточками. *Жабрій ладанний.*

ЖА́БУР, у, *ч., діал.* Жабуриння (у 1 знач.). *Так лаяти Болото* [Верша] *почала: ..— Таке ж бридке, таке мерзенне, Поржавіло, від жабуру зелене, Не хочеться паскудиться в багні* (Греб., I, 1957, 53).

ЖАБУРИ́ННЯ, я, *с.* 1. (*Conferva* L.). Водорості, що ростуть у стоячих водах і мають вигляд зелених ниток. *Зелене жабуриння вкрило чисте дно* (Мирний, IV, 1955, 316); *Очерети шумлять, шглестить осока, в ставу — жабуриння та ряска* (Мик., II, 1957, 18).

2. *діал.* Слизька маса, що утворюється на поверхні стоячої води. * Образно. *Парламентське жабуриння загойдалося, готуючись поглинути сміливця* (Кач., II, 1958, 307).

3. *діал.* Внутрішність дині, гарбуза.

ЖА́Б'ЯЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до **жа́ба** [1]. *Явдоха подала йому жаб'ячу кісточку, що неначе карлючка* (Кв.-Осн., II, 1956, 203); *Вечорами чулося мирне жаб'яче кумкання* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 137).

Жа́б'ячі печери́ці — неїстівні печериці. *Землю вистилали глухі бур'яни та жаб'ячі печериці* (Мирний, IV, 1955, 326); **Жа́б'ячий конце́рт**, *ірон.*— кумкання багатьох жаб одночасно. *Після зими, уперше на ставку, Був жаб'ячий концерт* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 166).

2. Такий, як у жаби.— *Бачу я її* [дівчини] *погляд лобуряцький, губи довгі жаб'ячі* (Мирний, I, 1954, 47); *Пристав, насупившись, видивився на хлопців нерухомим жаб'ячим поглядом* (Гончар, Таврія.., 1957, 288).

ЖАВЕ́ЛЕВИЙ, а, е: △ **Жаве́лева вода́**, *хім.*— розчин хлорних сполук зеленувато-жовтого кольору, що вживається для відбілювання тканин, паперу і т. ін. *Жавелева вода використовується для просвітлювання препаратів* (Практ. з анат. рослин, 1955, 203).

ЖАВЕ́ЛЬ, ю. *ч., хім.* Те саме, що **Жаве́лева вода́.**

ЖАГА́, и́, *ч.* 1. Велике бажання пити; спрага. *Опинившись біля фонтана, пили вже ту воду, пили, аж стогнали.., їх справді потягла сюди не пуста цікавість, а невситима жага* (Гончар, Таврія.., 1957, 117).

2. *перен.* Велике, нестримне бажання чого-небудь. *Чи знають вони, автори цього жарту, з якою жагою вона мріє про подібні зустрічі, про слово з уст тої людини?* (Ле, Міжгір'я, 1953, 194); // *до чого, чого.* Прагнення до чого-небудь, до володіння чим-небудь, до досягнення якоїсь мети. *Велику жагу він мав до того вчення, та що вдієш?* (Мирний, III, 1954, 185); *Жагою боротьби палали молоді серця* (Рад. Укр., 13.I 1946, 2); *Так горіло все всередині, така жага відплати пломеніла в серці!* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 37).

◇ **До жаги́** — надзвичайно сильно; нестримно. *До жаги забажалось школяреві зробити самому таку книжечку, обмалювати візерунками і вписувать в неї.. пісні та вірші* (Вас., II, 1959, 362).

3. Нестримне почуття любові; пристрасть. [М а р і к в і т а:] *Квітки з гранати, то знак жаги* (Л. Укр., III, 1952, 383); * Образно. *І невидимі в пущах солов'ї Жагу солодку в звуки виливають* (Рильський, Троянди.., 1957, 15).

ЖАГЛИ́ВИЙ, а, е, *рідко.* Пройнятий жагою (у 3 знач.), пристрастю; пристрасний.— *Твій голос, Ізольдо моя, рвачкий та жагливий* (Л. Укр., I, 1951, 411).

ЖАГО́ТА, и, *ж., рідко.* Те саме, що **жага́** 2. *Коли є до чого жагота, то кипить в руках робота* (Укр.. присл.., 1955, 81).

ЖАГУ́ЧЕ. 1. Присл. до **жагу́чий** 3; пристрасно. *Я давно і жагуче хотів бачити заборонені книжки, а тим більше прокламації* (Вас., II, 1959, 300); *Сліпо й жагуче кохав її за те, що не знаходив іншої такої* (Дмит., Розлука, 1957, 241); *Тамара охопила його шию лівою рукою і жагуче поцілувала* (Хижняк, Тамара, 1959, 57).

2. *присл., рідко.* Те саме, що **жа́дібно.** *Слухають його діди,.. жагуче ловлять кожне слово.. солдатки* (Гончар, Таврія.., 1957, 499).

ЖАГУ́ЧИЙ, а, е. 1. Який дуже хоче пити; спраглий. * Образно. *О, як пили поля жагучі Вологу свіжу і живу!* (Рильський, I, 1956, 324).

2. Який має високу температуру, сильно нагрітий; гарячий (у 1 знач.). *Я стояв мовчазний коло печі, гартував жагучу білу сталь* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 37); // Те саме, що **жарки́й** 1. *Я так люблю жагуче літо і даль і зоряну блакить* (Сос., Зел. світ, 1949, 10).

3. Який виражає велике почуття; пристрасний. *Повсталому трудовому народові імпонувало не тільки пристрасне поетичне слово Кобзаря, пройняте жагучою ненавистю до гнобителів, насичене палкими закликами до боротьби за свободу, а й особиста доля поета* (Рад. літ-во, 2, 1964, 41); *Це дідусь, напевне, своїми розповідями заронив в її серце таку жагучу цікавість* (Хижняк, Тамара, 1959, 16); * Образно. *Я горе народів в жагучі рядки переллю, Щоб слово звучало, як присуд війні й палію* (Забашта, Вибр., 1958, 108); // Пройнятий великим почуттям любові; який виражає велике почуття любові; пристрасний, палкий. *Найніжніша любов і сумніви блукали по ньому* [обличчі], *світилися в темних жагучих очах* (Ільч., Серце жде, 1939, 232); *Так, ти палка й жагуча в почуттях, Холодна ти у роздумах тривожних* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 134); * Образно. *У тумані вранішнім зливались Голоси жагучих солов'їв* (Рильський, I, 1946, 184).

4. Який важко витримати; нестерпний. *Жагучий біль все дужче стискав їй серце* (Шиян, Гроза.., 1956, 619); *Бжеський почервонів: навіть на самоті не міг він згадувати цього ганебного випадку без жагучого сорому* (Тулуб, Людолюби, I, 1957, 12).

ЖАГУ́ЧІСТЬ, чості, *ж.* Абстр. ім. до **жагу́чий** 3.

ЖАДА́, й, *ж., діал.* Жага (у 1, 2 знач.).— *Лепечу, а вас жада, жада, Видно, мучить. В мене є вода!* (Вирган, В розп. літа, 1959, 164); [Ф а у с т:] *Я лиш жадав, задовольняв жаду, І знов бажав* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 446).

ЖАДА́НИЙ, а, е. 1. Якого бажають, давно ждуть, про який мріють; довгожданий, жданий. *Грім ударив над землею, Дощ жаданий ось упав* (Манж., Тв., 1955, 121); *Між кріпаками ходила таємна чутка про жадану волю* (Мирний, III, 1954, 185); *Настала жадана хвилина* (Хижняк, Тамара, 1959, 31).

2. Любий, дорогий. *Ріс же той хлопчик при неньці коханій, Що обіцяла ясну Долю і славу дитині жаданій, Як колихала до сну* (Л. Укр., I, 1951, 341); *Зінька називала його милим, жаданим, говорила йому про свою тугу і свої почуття* (Шиян, Баланда, 1957, 75); // Який збуджує потяг, пристрасть. *Всі дивилися на неї, ..як проходила жадана, синьоока і рум'яна* (Сос., Зел. світ, 1949, 51); *Притаманний усім брюнетам синюватий відтінок свіжоголеної шкіри робив ті неприступні губи ще більш жаданими* (Вільде, Сестри.., 1958, 379).

ЖАДА́ННЯ, я, *с.* 1. Внутрішнє прагнення, потяг до здійснення чого-небудь. *Часом в їй було жадання незмірне покинути й дім той, і Павла,— усе, що доти вона знала і бачила* (Вовчок, I, 1955, 169); *Та досі жадання панства Торських були скромні, хоч і йшли звільна та постійно все вгору* (Фр., VII, 1951, 41); *Хвалю я в людях рух і дію, Жадання, прагнення хвалю* (Воронько, Поезії, 1950, 62); // Висловлене ким-небудь побажання, прохання; чиясь воля. *Швидко після того довелося мені те жадання Мартине задовольнити* (Мирний, IV, 1955, 339); *Ученик радо сповнив се жадання* (Фр., IV, 1950, 159).

2. Нестримне почуття любові; пристрасть. *Вона сама любила Гната, і десь у далекому закуточку серця ворушилась згода на Гнатове жадання* (Коцюб., I, 1955, 49); *Параска-Роксолана, бач, сама й мріяла про те, щоб розділити свою постіль.. з молоденьким сотником, бо ж задля тої ласухи жадання тіла часом були.. дужчими від поривів душі* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 456).

ЖАДА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех.* 1. Відчувати потребу в чому-небудь, прагнути до здійснення чогось, до оволодіння чимось; бажати, хотіти.— *Я собі кращого зятя не жадаю, панове ласкаві!* (Вовчок, I, 1955, 210); *Виснажені тривалою війною, Росія і Польща жадали миру* (Іст. УРСР, I, 1953, 283).

2. Виражати які-небудь побажання, зичити кому-небудь щось. [Ш а л а ж к а:] *Така вже змалку зародилася,— добра нікому не жадає* (Мирний, V, 1955, 220); *Як хочеться долі і другим жадати,— Тоді пам'ятайте про мене згадати* (Коцюб., I, 1955, 424).

3. Домагатися чого-небудь у когось; просити що-небудь. *Поставив* [боярин] *на дорозі величезну рогачку і жадав від проїжджих для себе мита* (Фр., VI, 1951, 41); — *Ви наговорили мені стільки незрозумілого й таємного страхіття, що просто-таки налякали мене.. Я жадала б пояснень* (Смолич, I, 1958, 51).

4. Відчувати до кого-небудь нестримне почуття любові.

ЖАДА́ТИСЯ, а́ється, *недок., безос.* Хотітися, бажатися. *Не все так сталось, як жадалось* (Укр.. присл.., 1955, 272); *Сумно мені було, і перемовити щире слово жадалося* (Вовчок, I, 1955, 260).

ЖАДА́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **жада́ти** 1; бажаючий.— *Що я маю спільного з ними* [гуртківцями] — *я, молодий, жадаючий просвіти..?* (Вас., I, 1959, 85); *Вечірко, не помічаючи вбраної по-святковому, жадаючої розваг Ілонки, звертається мимо неї безпосередньо до Лошакова* (Гончар, I, 1954, 459).

ЖА́ДЕН *див.* **жо́ден.**

ЖАДЕ́ННИЙ, а, е, *розм., рідко.* Дуже жадібний. *Сама вже душа така до землі жаденна* (Головко, II, 1957, 398).

ЖАДІ́БКА, и, *ж., рідко.* Зменш. до **жадо́ба.**

◇ **У жаді́бку** *щось* — те саме, що **У жадо́бу** *щось* (*див.* **жадо́ба**). *Такій чепурусі в жадібку попащекувать.., а поважна розмова їй смакує; як кошеняті редька* (Вовчок, VI, 1956, 261).

ЖАДІ́БНИЙ, а, е. 1. *чого, до чого.* Який дуже бажає чогось, прагне до чого-небудь; охочий до чогось. *Тут же.. снувалася рухома юрба люду, жадібна втіхи, гомону, чаду* (Л. Укр., III, 1952, 608); *Всім серцем полюбила* [Світлана] *школу, полюбила малечу — їм, таким жадібним до знань хлопчикам та дівчаткам, хотіла присвятити своє життя* (Гончар, Таврія.., 1957, 385); * Образно. *Поміж них* [сосен] *і вічнозелені південні породи дерев — з твердим, наче масним листом, жадібним до сонця й тепла* (Смолич, V, 1959, 563); // Який виражає ці бажання і прагнення. *Вона.. дивилась на мене палко, розширеними очима, затримувала дух, ловлячи кожне слово роману з жадібною цікавістю* (Л. Укр., III, 1952, 617); *Жадібними очима дивиться Юлдаш на цю стареньку одноствольну рушничку* (Донч., I, 1956, 119); // Який не наїдається; ненаситний. * Образно.

І ллється електричний струм, Жадібні живлячи машини (Рильський, І, 1956, 182).

2. Якій пристрасно прагне до збагачення, наживи; корисливий.— *Я рідко бачив людину менше жадібну до грошей, ніж ви* (Л. Укр., III, 1952, 699); *Припоручати їх* [ключі] *комусь із своїх родичок не хотіла — завидющі всі вони, жадібні, тільки й думають, як би щось привласнити* (Скл., Святослав, 1959, 102).

3. *рідко.* Який дуже хоче пити; спраглий. *Швидко* [водонос] *жадібному люду воду холодну, солодку, з важкої баклажки вділяв* (Л. Укр., І, 1951, 307); * Образно. *Сніг скупо сіявся цієї зими на жадібні лани* (Коп., Лейтенанти, 1947, 72).

ЖА́ДІБНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **жа́дібний.** *При наближенні Шелюженка Стефа з неприхованою жадібністю стала розглядати його* (Гончар, Маша.., 1959, 79); *Він знав усі батькові штуки, осуджував його жадібність і все більше і більше відхилявся від нього* (Тют., Вир, 1964, 430); *Взявши з її рук глечик, він з жадібністю пив холодний, в міру кислий яблучний квас* (Шиян, Баланда, 1957, 49)

ЖА́ДІБНО. Присл. до **жа́дібний.** *Маланка в одній сорочці вискакувала на поріг хати, підпирала голову долонею і жадібно стежила оком за весільною процесією* (Коцюб., II, 1955, 30); *Жадібно хапав він срібні келехи з різьблених мисників, коштовні хутра, постави і все, що впадало йому в око* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 12); *Мишуня повернувся до вагончика, жадібно пив воду* (Ю. Янов., І. 1958, 451); * Образно. *Уночі пішов дощ, земля жадібно всмоктала в себе живущі потоки води* (Кач., Вибр., 1947, 54).

ЖАДЛИ́ВИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **жа́дібний.** *У калатанню кожнім* [серця] *чув я жадливий та владний голос: — Шукай!* (Коцюб., II, 1955, 108); *Смикав щоразу Жадливий окунь нелукавий* (Рильський, Поеми, 1957, 180).

ЖАДЛИ́ВО, *рідко.* Присл. до **жадли́вий.** *Жадливо прислуховується* [дівчина] *до батькового дихання, що став все рівнішим і рівнішим...* (Коцюб., І, 1955, 247); *Уперто вивчився він самотужки На інженера, їздив по світах, Жадливо придивлявся до людей* (Рильський, Урожай, 1950, 91).

ЖА́ДНИЙ [1], а, е, *рідко.* Те саме, що **жа́дібний.** *Те, що лишилося ще в мені, жадне лише спокою, гармонії і поезії* (Коб., III, 1956, 9); — *Жадний до книжок чоловік,— вирішив Сахно, ще не знаючи, як поставитися до цього* (Собко, Біле полум'я, 1952, 179); *Ні, не плаче* [Ярема]: *змія люта, Жадна випиває Його сльози, давить душу, Серце роздирає* (Шевч., І, 1951, 117); * Образно. *Виприснє вигук: «Гей, сірі!» Та жадні простори зразу ж і ковтали його* (Головко, І, 1957, 58).

ЖА́ДНИЙ [2] *див.* **жо́дний.**

ЖА́ДНІСТЬ, ності, *ж., рідко.* Властивість за знач. **жа́дний** [1]. *Ми повинні зуміти, спираючись на особливості капіталістичного світу і використовуючи жадність капіталістів до сировини, добути звідси такі вигоди, щоб зміцнити своє економічне становище* (Ленін, 32, 1951, 279); *Що в фашиста, що у вовка жадності однаково* (Укр.. присл.., 1955, 412); — *Скілько то добра за одним разом пропало! ..А все через жадність та ненажерливість людську* (Мирний, IV, 1955, 249).

ЖА́ДНО, *рідко.* 1. Присл. до **жа́дний** [1]. *Дістав* [Іван] *томик Пушкіна. жадно читає* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 287); *Ще стоїть передо мною Те бліде лице твоє, Із котрого я так жадно, Наче жнець в літню* [літню] *спеку, Сав любові нектар* (Фр., XIII, 1954, 166).

2. *у знач присудк. сл., рідко.* Про бажання чого-небудь, про прагнення до чогось. *Що на людях видно, то й собі жадно* (Номис, 1864, № 4805)

ЖАДНЮ́ГА, и, *ч. і ж., зневажл.* Жадібна, користлива, скупа людина. *Треба.. не стати рабом землі, отим жаднюгою, що в грунт без толку зажене і своє життя і життя дітей своїх* (Стельмах, Кров людська.., І, 1957, 182); — *Громадянко, яка ви жаднюга! Ви ні з ким не поділилися оцим яблуком. Ви тихенько хрумаєте його в куточку, щоб ніхто не бачив і не просив* (Донч., IV, 1957, 132); // Жадібна до їжі тварина. *Лежить* [Лев], *одкинув хвіст і смерті дожидає.. Жаднюга-Вовк рвоне його зубами; Бугай товче рогами* (Гл., Вибр., 1957, 137); — *Вони* [коти] *такі жаднюги, що й чорта б з'їли* (Збан., Мор. чайка, 1959, 33).

ЖАДНЮ́ЧИЙ, а, е, *розм.* Дуже жадібний.— *А самі ж* [гітлерівці] *завидющі, жаднючі, аж труситься* (Довж., Зач. Десна, 1957, 330).

ЖАДО́БА, и, *ж.* 1. *чого, до чого і з інфін.* Велике бажання чогось, прагнення до чого-небудь. *В серці бідного молдувана надія боролась з жадобою дикої помсти* (Коцюб., І, 1955, 215); *Лікар Семен Трохимович Мироненко.. зберіг юнацьку жадобу до життя, пристрасну любов до людей, праці, природи* (Грим., Син.., 1950, 14); *Сп'янілі від жадоби руйнувати, кинулися майстри до майстерень Павла й Остапа* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 121); // Великий інтерес до чогось; зацікавлення, захоплення чим-небудь. *Він з жадобою почав переглядати телеграми в газетах* (Н.-Лев., IV, 1956, 49); *Демидів був допитливим, розумним юнаком, визначався невгасимою жадобою до книг* (Жовт., 2, 1956, 87); *Професія журналіста — важка. Потрібні і здібність, і широкі знання, і вічна жадоба розкривати невичерпне багатство слова* (Рад. Укр., 5.V 1957, 1)

2. Велике бажання їсти, пити. *В спасівські жароти, після довгої путі, не наситиш жадоби, допавшись до холодної криниці* (Стор., І, 1957, 333); *Сьорбаю я його* [чай] *з такою жадобою, що аж відляски по хаті розходяться* (Мирний, IV, 1955, 356); *Дід подав онукові меду на дерев'яній мисці, відрізав йому кусень хліба — і хлопець почав їсти з жадобою* (Мак., Вибр., 1956, 412); // Про звірячу ненаситність, ненажерливість.— *Я бачу звірів.. В очах у них вогонь, а на зубах кров... людська, червона... А в серці мають вовчу жадобу...* (Коцюб., II, 1955, 177).

3. Пристрасне прагнення до збагачення, наживи. *Алчна душа в князя Оскола, не може він задовольнити своєї жадоби, насипає скотниці, збирає землі, перетесує ліси* (Скл., Святослав, 1959, 36).

◇ **У жадо́бу** *щось* — хочеться, бажається чого-небудь. *Їй тільки у жадобу було людські голоси чути* (Вовчок, І, 1955, 171); *Була та телиця Хіврі у велику жадобу: вона так бажала корови з неї діждати* (Григ., Вибр., 1959, 114).

ЖАДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., рідко.* Виявляти жадобу (у 3 знач.). *Кожен косив, де хотів і скільки хотів. Але козаки не жадували* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 51); *Ще в перші ж кілька місяців війни, жадуючи, загарбував* [шалений ворог] *радянські землі* (Ле, Право.., 1957, 200); // Те саме, що **жада́ти** 1.— *Правди людської так-то вже жадуємо зажити, пане сотнику, що й не знавши, чи смерті в боях страхатися, а чи правду тую оком окинути перед смертю...* (Ле, Наливайко, 1957, 61).

ЖА́ЙВІР, вора, *ч., рідко.* Те саме, що **жа́йворонок** 1. *Перший проліс розплющив око, Перший жайвір у вись злетів* (Мал., За.. морем, 1950, 175); * У порівн. *Чистий дівочий голос то підносився вгору і, як жайвір, тріпотів крилами у височині, то стрімголов падав униз* (Донч., III, 1956, 100).

ЖА́ЙВОРОН, а, *ч., рідко.* Те саме, що **жа́йворонок** 1. *А там в високій глибині, де тоне тонь ясна, перловий*

жайворон тони́ть (Тич., I, 1957, 102); *Високо вгорі співатимуть жайворони* (Скл., Святослав, 1959, 43).

ЖА́ЙВОРОНКІВ, кова, кове. Прикм. до **жа́йворонок** 1. *Над шляхом понеслась-полилася, наче срібний дзвіночок, жайворонкова пісня* (Мирний, IV, 1955, 307); *Степ і степ, а над ним неосяжний простір неба, сповнений жайворонкового співу* (Шиян, Переможці, 1950, 209).

ЖА́ЙВОРОНОК, нка, *ч.* 1. Польова чи степова співуча пташка ряду горобцеподібних. *Защебетав жайворонок, Угору летючи* (Шевч., I, 1951, 6); *Вийся, жайворонку, вийся Над полями* (Рильський, I, 1956, 17); * У порівн. *Сапає* [жінка], *нахиляється до кожного листочка, співає тоненько, як жайворонок* (Ю. Янов., I, 1958, 322).

2. Виріб з тіста, що формою нагадує жайворонка. *По хатах печуть пшеничні жайворонки із дзьобиком і крильцями* (Ю. Янов., II, 1958, 182).

ЖА́ЙВОРОНОЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **жа́йворонок.** *Гріє сонечко! Усміхається Небо яснеє, Дзвонить пісеньку Жайвороночок* (Фр., X, 1954, 10).

ЖАЙВОРОНЧА́, а́ти, *с.* Те саме, що **жайвороня́.** — *Та то жайворончата! Дивися, просять їсти і пити!* — *говорить косар* (Чендей, Вітер.., 1958, 143).

ЖАЙВОРОНЯ́, я́ти, *с.* Пташа жайворонка (у 1 знач.).

ЖА́ЙВОРОНЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **жа́йворонок** 1. *Жайворонячий щебет тонув у голосній мові працьовитих машин* (Ю. Янов., I, 1958, 439).

ЖАК, а, *ч.* 1. Рибальська снасть у вигляді натягнутої на декілька обручів конусоподібної сітки. *На вербі сіті рибальські порозвішувано, і жаки, і ятери* (Вишня, II, 1956, 369); [З о р я:] *Коли у вас, товаришу письменник, більше немає питань, то ми поїдемо жаки трусити* (Корп., II, 1955, 215).

◇ **Би́тий жак** — про бувалу, з досвідом людину. *Шавкун — битий жак! Недаром він посивів, сидячи над бумагами* (Мирний, II, 1954, 274).

2. *ент.* (*Tabanus bovinus* L.). Велика двокрила муха, комаха, самка якої живиться кров'ю тварин і соком рослин.

ЖАКА́РДОВИЙ, а, е, *текст.* Який служить для виготовлення тканини з дуже складним малюнком. *В 1890 р. вирішили ввести у виробництво більш вигідні види ткацької продукції: орнаментовані тканини, виготовлені жакардовою технікою, покривала* (Матеріали з етногр.., 1956, 22); *Фактично це два верстати: ткацький і жакардова установка, що набирає візерунок* (Рад. Укр., 19.IV 1961, 3); // Виготовлений з допомогою особливої машини; орнаментований. *За останні роки в легкій промисловості України освоєно нові вироби. Це.. муар жакардовий, гобеленові тканини, атлас декоративний та ін.* (Наука.., 1, 1957, 5); *Закінчили* [виробничники] *монтаж конвейєра по виготовленню жакардових жіночих рукавичок* (Веч. Київ, 21.III 1958, 4).

ЖАКЕ́Т, а, *ч.* 1. Коротка жіноча одежа, яку носять поверх блузки або плаття. *За ним крокувала простоволоса, коротко підстрижена, в темному жакеті і ясному платті дівчина* (Вільде, Сестри.., 1958, 278); — *Поїдьмо до шефів,* — *сказала жінка, надіваючи хутряний жакет* (Кучер, Чорноморці, 1956, 320).

2. *заст.* Те саме, що **піджа́к.** *І оком знавця оглядає рану, Бальовий фрак на нім, жакет розп'яв, Поцмокує* (Фр., XI, 1952, 257).

ЖАКЕ́ТИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **жакет.** *Йшли до вира два молоді, свіжі й веселі паничики, в ясних, літніх жакетиках* (Фр., III, 1950, 8); *На жакетику Леніна орден, Сяє зірка Героя ясна* (Бойко, Про 17 літ, 1958, 62).

ЖАКЕ́ТКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **жакет** 1. *Осінній вечір був доволі теплий, і вона прийшла у вовняній жакетці* (Дмит., Розлука, 1957, 203).

ЖАЛИ́ВА, и, *ж., діал.* Кропива. *В глухому та узенькому проулкові, що буйно заріс бур'янами та жаливою, ніколи не буває сонця* (Вас., I, 1959, 270); *А те, що не вміло цвісти ошатно й пишно, як, наприклад, жалива й дика м'ята, те цвіло негарно й непомітно* (Дмит., Розлука, 1957, 304); * У порівн. *І раптом, мов жаливою, жагнула совість: адже це він завдав їй такого страждання* (Баш, Надія, 1960, 166).

ЖАЛИ́ТИ, жалю́, жа́лиш, *недок., перех. і без додатка.* Викликати відчуття жару, свербежу, колючи чимнебудь отруйним. *Кропива жалить її в литки, в руки, а вона чухає литки та лає кропиву* (Н.-Лев., II, 1956, 13); *Їх* [земляків у Бразілії] *трусить лихоманка люта, Їх жалять змії, б'є нагай, Щоб для поміщика здобути Гіркої кави урожай* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 121); // Колоти, рапити, впиваючись жалом. — *Лети* [Шершню] *щодуху, сядь йому* [Лисові] *на живіт і жали, що маєш сили* (Фр., IV, 1950, 69); *Коли чоловіка жалять оси, він тікає до води* (Ю. Янов., I, 1958, 171); * Образно. *Крижані кульки лютими осами жалили щоки, вуха й шию* (Чорн., Потік.., 1956, 99).

ЖАЛИ́ТИСЯ, жа́литься, *недок.* Те саме, що **жали́ти.**

ЖАЛИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Жигалка.

ЖАЛІБНЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **жа́лібний** 1. — *Ой, так не затужить і рідная ненька, Як ти, моя калинонько, моя жалібненька...* (Л. Укр., I, 1951, 217).

ЖАЛІБНЕ́НЬКО. Присл. до **жалібне́нький** 1. *Прилетіла зозуленька, Сіла на калині; Закувала жалібненько* (Щог., Поезії, 1958, 78).

ЖА́ЛІБНИ́Й, жа́лібна́, жа́лібне́. 1. Який виражає тугу, печаль; журливий. — *Сидить було вона кінець стола, шиє сорочку та все співає, та таких же тобі пісень смутних та жалібних* (Н.-Лев., I, 1956, 61); *Думки рояться, снують то сумні, то патетичні, то гнівні, то жалібні* (Збан., Єдина, 1959, 337); * Образно. *Осінь жалібна минула, мов стара вдовиця* (Уп., Вірші.., 1957, 27).

2. Стос. до жалоби (*див.* **жало́ба** 1, 2); траурний. *Люди якісь залякані, сумні, жінки в жалібних чорних крепах, у мужчин тільки чорні краватки* (Коцюб., III, 1956, 354); *Полковий оркестр грав жалібний марш* (Шиян, Гроза.., 1956, 433).

ЖАЛІБНИ́К, а́, *ч., заст.* Той, хто уболіває за інших, співчуває чиємусь лихові, горю. *Як нездужаєш.., тоді ніхто тебе не бачить; а як на помер душі, дак назбігаються; де тії жалібники, де тії родичі візьмуться!* (Барв., Опов.., 1902, 435).

ЖАЛІБНИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. *заст.* Жін. до **жалібни́к.** *Приходили раз по раз люди одвідати нас, а найбільш тих молодиць-жалібниць убігало, що вони було в нас і нащебечуться і наплачуться* (Вовчок, I, 1955, 232); [З і н ь к а:] *Жалібниць багато, та допомоги ані гич!* (Кроп., II, 1958, 20); *Боровик посміхнувся до дружини.* — *Ти в мене жалібниця. Турбуєшся за людину* (Збан., Переджнив'я, 1955, 64); * Образно. *А ліра голосить, квилить жалібниця,* — *«Сирітки» сліпець починає* (Л. Укр., I, 1951, 345); // *фольк.* Епітет люблячої матері, сестри, взагалі співчутливої жінки. *Журився дуже батько Грицьків, матері ж жалібниці у його не було, так як і в Настусі* (Барв., Опов.., 1902, 453); — *Ой, летіть, синиці, Де рідні сестриці, Нехай мене одвідають Мої жалібниці!* (Укр.. лір. пісні, 1958, 423); * У порівн. *Чорнів здалеку свіжа могила, а над нею*

похилились білі берези, мов сестри-жалібниці над братовою могилою... (Коцюб., I, 1955, 182).

2. *заст.* Медсестра. *На гімназіальному дворі стояли кухні, сновигали санітари, жалібниці, лікарі* (Кач., II, 1958, 57); *Сестри-жалібниці — дружини робітників. Одна з них пише листа біля ліжка пораненого* (Довж., I, 1958, 55).

ЖА́ЛІБНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **жа́лібний** 1. — *Вибачайте мені, що я так нечасто навідувався до вас! — просив Воздвиженський, і в його голосі й справді почулась м'якість і жалібність* (Н.-Лев., I, 1956, 369).

ЖА́ЛІБНО. Присл. до **жа́лібний** 1. *І як же то дуже голосили і жалібно приговорювали над Трохимом!* (Кв.-Осн., II, 1956, 418); *Плач же, серце, плачте, очі, Поки не заснули, Голосніше, жалібніше, Щоб вітри почули* (Шевч., I, 1951, 55); *Квилить пугачик жалібно над дахом* (Рильський, II, 1946, 10).

ЖАЛІ́ННЯ [1], я, *с.* Дія за знач. **жалі́ти.** *Жалили* [медузи] *ноги, тіло від них щеміло, мов від кропиви, але не так самого жаління Тоня боялась,— просто були їй нестерпні слизькі доторки цих морських потвор* (Гончар, Тронка, 1963, 225).

ЖАЛІ́ННЯ [2], я, *с., розм.* 1. Почуття жалю, смутку; співчуття. *Сльози* [в дівчини] *покотилися, посипались по личку. Тронулося серце Павла, та наче не з жаління, наче з радощів* (Вовчок, I, 1955, 149).

2. Дія за знач. **жалі́тися** 1. *Не дуже й докучав* [Левко] *жалінням Горпині, а тільки було все Їзві розказує, що він страждає* (Кв.-Осн., II, 1956, 256).

ЖАЛІСЛИ́ВЕЦЬ, вця, *ч., розм.* Жаліслива людина.— *Найдуть люди, найдуться жалісливці — і поховають як слід...* (Мирний, III, 1954, 133).

ЖА́ЛІСЛИВИЙ, а, е. 1. Схильний до жалості, співчуття; співчутливий.— *Я вдався жалісливий до всякої тварі* (Барв., Опов.., 1902, 154); *Якийсь жалісливий шахтар укрив сердешну своєю свитою* (Гр., Без хліба, 1958, 164); — *Добрий він був, жалісливий* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 237); — *Батько мій дуже жалісливий на людське горе* (Шиян, Баланда, 1957, 59); // Який виражає жаль, співчуття. *То була хвилина, коли і Христі серце обізвалося. Щирий і жалісливий голос Хведорів уразив його* (Мирний, III, 1954, 46); *Його дратувало кожне жалісливе слово бідної Домни* (Коцюб., I, 1955, 117).

2. Сповнений суму, горя або співчуття.— *То ти легковажиш мої слова, сину? — спитала* [мати] *і глянула на мене з жалісливим докором* (Коб., III, 1956, 32); *Проценко сидів сумний, мовчазний; він тільки коли-не-коли обміряв Христю якимсь жалісливим поглядом* (Мирний, III, 1954, 241).

ЖА́ЛІСЛИВО. Присл. до **жа́лісливий.**— *Як ти себе почуваєш? — жалісливо питаю я в неї* (Мирний, IV, 1955, 347); *Вони* [пташки] *перегукуються, збираючись у далекі краї, та пищать жалісливо, бо їм сумно покидати рідні місця* (Коп., Сон. ранок, 1951, 115).

ЖА́ЛІСНИЙ, а, е. 1. Який виражає безпорадність, біль, слабість, муку. *В голосі Кузьмича почулися жалісні, благальні нотки* (Руд., Вітер.., 1958, 218); *Знову долинув до нього протяжний жалісний звук.. Десь зовсім недалеко стогнала людина* (Донч., III, 1956, 236); // Сповнений суму; сумовитий, журливий. *В її голосі почулася дрижача жалісна нотка, бо в її вдачі було багато природженої журливості* (Н.-Лев., IV, 1956, 107); [1 дівчина:] *Така жалісна* [пісня], *аж плакати хочеться* (Фр., IX, 1952, 94).

2. Схильний до співчуття; співчутливий. *Перепелиха була вже стара людина, добра, жалісна* (Мирний, II, 1954, 80).

ЖАЛІСНІ́ТИ, ію, ієш, *недок., рідко.* Сповнюватися жалем, робитись жалісним.— *Оця половина* [дерева].. *пішла старому Гнатенкові на труну,— жалісніє обличчя Данила* (Стельмах, Хліб.., 1959, 77).

ЖА́ЛІСНО. Присл. до **жа́лісний.** *Баба Настя далі вже не могла витримати, закрилася вузеньким рукавцем і схлипнула жалісно, як дитинка* (Л. Укр., III, 1952, 737); *Десь далеко в ущелині завив шакал. Жалісно так виводить* (Донч., II, 1956, 301); *З-під густих.. брів невеликі сірі очі дивилися на Ганну по-батьківському співчутливо і навіть жалісно* (Коз., Сальвія, 1956, 3).

ЖА́ЛІСТЬ, лості, *ж.* 1. Співчутливе ставлення до чужого горя, переживання; жаль, жалощі. *Де вже його в ката тут шукати тії жалості, коли тільки й думки — як би з другого жили вимотати* (Мирний, III, 1954, 79); *Так трапилося* [Свириду], *що не з кохання, а з жалості одружився на молодій удовиці* (Стельмах, II, 1962, 16).

◇ **Жа́лість бере́ за се́рце** *кого* — співчуття, жаль відчуває хто-небудь. *Подивлюсь бувало на неї* [Стасю].., *а самого чомусь жалість бере за серце: тоненька, як тільки од вітру не зломиться* (Мур., Бук. повість, 1959, 51).

2. *рідко.* Почуття скорботи, печалі, туги, смутку. — *Їсти, ні пити не хочу, З тяжкої жалості плачу* (Фр., XIII, 1954, 256); *Невеселі то картини* [праці у салогоні різника].; *глибоко, як куля, засідають вони у вашім серці, піднімають усю жалість зо дна* (Мирний, I, 1954, 49).

ЖАЛІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Відчувати жалість, співчуття до кого-небудь. *Він мене любе* [любить], *жаліє, шанує, Серденьком зве і голубе* [голубить], *й милує* (Щог., Поезії, 1958, 340); *Він не тільки жалів тепер Марію, а й пишався нею і часом картав себе за те, що колись під Одесою хотів забрати її з фронту, послати в глибокий тил* (Кучер, Чорноморці, 1956, 405);— *В наймах батька не жаліють* (Чорн., Потік.., 1956, 120).

2. *неперех.* Нарікати на що-небудь, уболівати за чимось, за щось; шкодувати, жалкувати. *Тепер більш ніж коли жалію, що нема в мене публіцистичного талану* (Л. Укр., V, 1956, 272); [Н і н а:] *Скажіть прямо, що ви закохалися в це дурне дівчисько і жаліете, що не можете її догнати* (Коч., II, 1956, 11).

◇ **Жалі́ти на се́бе** — бути незадоволеним собою, нарікати на себе.— *Я сама себе винуваču, сама на себе жалію і нічого не враю з собою!* (Мирний, III, 1954, 175).

3. *перех.* Берегти, оберігати кого-, що-небудь. *Пустився в бійку — чуба не жалій!* (Укр.. присл.., 1955, 266); — *Ох,— каже* [лисиця],— *як не гріх котам Таких малесеньких, безвинних* [пташок] *не жаліти!* (Гл., Вибр., 1957, 165); // Неохоче витрачати що-небудь; шкодувати, жалкувати.— *А ти, кажеш, літом і свічки не світиш! Жаліеш грошей* (Мирний, IV, 1955, 128); *Любити Вітчизну, любити завжди, поля її росні, зелені сади і їй не жаліти за дні молоді ні крові у битві. ні поту в труді* (Сос., Поезії, 1950, 314).

◇ **Не жалі́ти [своїх] ніг** — ходити, бігати, не зважаючи на втому. *Катря не жаліла своїх ніг: скільки хапало духу, мчалася, спотикалася об груду* (Мирний, IV, 1955, 305); **Рук (сил) не жалі́ти** — робити що-небудь з повною віддачею.— *Ану, до ліса, до роботи! А живо, не жалійте рук* (Фр., X, 1954, 319); *Гей, працюй! Не гуляй!.. Сил не жаліючи,— бий! Бий* [молотом]! (Тич., I, 1946, 207).

ЖАЛІ́ТИСЯ, іюся, ієшся, *недок.* 1. Висловлювати невдоволення ким-, чим-небудь; скаржитися. *Коля спотикався по дорозі й плакав, жаліючись, що болять ноги й хочеться спати* (Вас., I, 1959, 214); *Лікар водив*

пальцями по всій черевній поверхні.., шукав бодай якихось ознак апендициту, на який жалівся хворий (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 9); * Образно. *Голодний пес меланхолічно жаліється на життя* (Ю. Янов., I, 1958, 134).

2. Висловлювати або подавати жа́лобу; скаржитися кому-небудь на когось.— *Піп побіг жалітися інспекторові та свому начальству* (Коцюб., I, 1955, 307); — *От же мені жалілись на вас і раділи, що я* [становий] *заступив на ваше місце: «Зразу,— кажуть, — полегкість стала»* (Україна.., I, 1960, 15); // *розм.* Наговорювати кому-небудь на когось.— *І що то воно за мати, коли йде на сина жалітися?* (Мирний, II, 1954, 162); * Образно. *Тільки сполохана річка.. мелодійним хлюпанням жалілась жовтому пісочкові на докучливих гостей..* (Коцюб., I, 1955, 143).

ЖАЛКИ́Й, а́, е́. 1. Який жалить, завдає болю; пекучий. *Відомо, що жалкі волоски кропиви містять мурашину кислоту* (Лікар. рослини.., 1958, 123); *Змиває* [слина] *із слизової оболонки порожнини рота кислі, їдкі, жалкі та інші непридатні речовини, які потрапили в неї* (Метод. викл. анат., 1955, 130).

2. *перен.* Дошкульний. *П'є, гуляє* [Максим]; *з шинкаря насміхається; з кріпаками панібратається, жалкими докорами їх коле* (Мирний, II, 1954, 114).

3. *рідко.* Те саме, що **жа́лісний** 1. *Іще довго Горпина чула дитячий плач, жалкий та болізний* [болісний] (Вовчок, I, 1955, 67).

ЖА́ЛКО. 1. *присудк. сл.* Те саме, що **жаль** [2] 1. *Жалко їй* [матері] *було своєї дитини, знівеченої, страшної, а все ж своєї, все ж дитини...* (Мирний, I, 1954, 56); *Їй чогось зразу жалко стало на людей, на свою родину...* (Коцюб., I, 1955, 58).

2. *у знач. присудк. сл.* Про почуття смутку; про журбу, тугу за ким-, чим-небудь: сумно. *Оксані щось дуже на серці жалко було...* (Кв.-Осн., II, 1956, 448); — *Жалко стало й за селом рідним, де я зріс* (Коцюб., I, 1955, 141); *Дедалі стихає шерех кроків, і їй чогось зробилося жалко і боляче* (Стельмах, Хліб.., 1959, 352); // *із спол.* що *і з інфін.* Про почуття жалю з приводу чого-небудь.— *Мені дуже жалко, що рішаюся Василя, та нігде дітись!* (Кв.-Осн., II, 1956, 59); *Йому жалко стало, що він не може посватати Гашіцу* (Коцюб., I, 1955, 245); — *Жалко покидати тебе, рідне Полісся, і тебе, високе ясне сонце!..* (Гончар, III, 1959, 38).

3. *присудк. сл., чого і з інфін.* Про небажання витрачати, віддавати що-небудь, позбуватися чогось. [Любов:] *Ну, нащо ви моїх попелюшок прогнали, невже вам жалко п'ятака?* (Л. Укр., II, 1951, 20); *Тяжко нести, та жалко кидать* (Укр.. присл.., 1955, 164).

4. *рідко.* Присл. до **жалки́й** 3. *Мокрий, зруділий лист.. жалко тріпавсь між чорних галузок* (Коцюб., II, 1955, 249).

ЖАЛКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **жалкува́ти.** — *Я перешкодив вам, професор,— з щирим жалкуванням промовив Ласточкін,— ви якраз працювали* (Смолич, III, 1959, 551);— *В неї на виду, на очах не щире клопотання, не щире жалкування, а якесь роблене...* (Н.-Лев., IV, 1956, 237).

ЖАЛКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. *неперех.* Те саме, що **жалі́ти** 2. *Жалкувала, що нікому їй розказати того усього, що охвицер* [офіцер] *казав батькові* (Кв.-Осн., II, 1956, 319); *Юнак жалкував, що не зможе на довгий час залишитися в тайзі* (Донч., III, 1956, 203); // *за ким — чим, по кому — чому, про що, об чім, рідко.* Відчувати душевний біль, журитися за ким-, чим-небудь, про когось — щось. *Так та молодша* [дочка] *дуже за батьком жалкує* (Укр.. казки, 1951, 185); *І не втомлювався* [Марчевський]. *Не жалкував за втраченими недоспаними ночами* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 133); // Відчувати каяття. *О! вона не жалкуватиме, що покохала його...* (Коцюб., I, 1955, 242); *Як Арсен жалкував, що торкнувся цієї теми* (Дмит.. Розлука, 1957, 249).

◇ **Жалкува́ти** *на кого* — бути незадоволеним кимнебудь; нарікати на когось. [Лукерія Степанівна:] *Ні на кого я так не жалкую, як на Марину, і досі плачусь на неї* (Кроп., II, 1958, 248); — *Не жалкуй на старих та слабих* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 344).

2. *перех. і без додатка.* Те саме, що **жалі́ти** 1. *Усі, хто знав її, жалкували молоду, тиху молодицю* (Вовчок, I, 1955, 366); *До стебла все погоріло.. Посходились жалкувати, Жалю завдавати* (Шевч., II, 1953, 51).

3. *перех., рідко.* Те саме, що **жалі́ти** 3. *Не Вовка, а Овець тут треба жалкувати!* (Бор., Тв., 1957, 134); *Не жалкував старий у роботі Тимофія, а Дмитрові дозволяв спати до самого сходу сонця* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 269); *Боєприпаси.. були розділені порівну між усіма мінометними підрозділами полку. Хома не жалкував. Хай усі користуються. Аби з толком* (Гончар, III, 1959, 362).

◇ **Не жалкува́ти [своїх] ніг** — те саме, що **Не жалі́ти [своїх] ніг** (*див.* **жалі́ти**). *Попереду в'ється дорога, якою судилося йти, не жалкуючи ніг* (Уп., Вітчизна миру, 1951, 51).

ЖАЛКУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок., діал.* Жалітися (у 1 знач.). *Та так-то вже плаче* [дівчина], *жалкуючися-нарікаючи, такими-то вже сльозами ревними* (Вовчок, I, 1955, 146); *Воно* [серденько] *немов жалкується І ремствує* (Манж., Тв., 1955, 38).

ЖА́ЛО, жа́ла, *с.* Гостра частина органа захисту або нападу деяких комах, якою вони жалять. *У жалячих комах (бджоли, оси та ін.) яйцеклад перетворений у жало* (Захист рослин.., 1952, 19); *Одна бджола вдарилась в його щоку і впустила жало* (Н.-Лев., III, 1956, 23); * У порівн. *Нехай приставляють до горла обточені вістря, мов жала* (Мал., I, 1956, 393).

2. Хоботок деяких комах (комара, овода і т. ін.), яким вони колють і всмоктують кров. * Образно. *Дивись же на мене, сонце, й засмали мою душу, як засмалило тіло, щоб вона була недоступна для комариного жала* (Коцюб., II, 1955, 229).

3. Роздвоєний на кінчику язик змії, яким вона, як помилково вважається, жалить. *І вловив* [Назрулла] *рогачиком-палицею найбільшу гадюку, що поривалася до нього, грозячи довгим роздвоєним чорним жалом-язиком* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 421); * У порівн. *Мовчить* [Свиридович], *щоб коли-небудь кинути йому* [Сагайдачному] *у вічі насмішку, жагучу й отрутну, як жало гадюки?!* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 148).

4. *чого, перен.* Про щось дошкульне, різке. *Уздрівши Низ труп Евріала, Од ярості осатанів; Всіх злостей випустивши жала, К Волсенту просто полетів* (Котл., I, 1952, 229); *В його словах Стадницький вчував не тільки жало насмішки, але і якусь зверхність* (Стельмах, Хліб.., 1959, 41).

5. Гострий кінець інструмента, зброї і т. ін., який коле, ріже тощо; лезо. *Павлов узяв рубанка, глянув одним примруженим оком на жало, наскільки воно виходило назовні, підстукав молоточком і став до верстата* (Ю. Янов., II, 1958, 441); *Там уже кинулись на допомогу нашим* [козакам] *і косарі на лузі, сторч переставляючи жала кіс на косовищах* [кіссях] (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 384).

ЖА́ЛОБА, и, *ж., розм.* Висловлення невдоволення з приводу чогось; скарга. *Грицько з своїми завсідни-*

ми жалобами на втрати, з своїми розмовами про достатки,..— здавався йому [Чіпці] *тепер нудним, сумним* (Мирний, II, 1954, 285); *Про справжню причину від'їзду він вирішив поки що не повідомляти, щоб вона не наробила метушні та не побігла по сусідах з жалобою, що квартирант таки їде від них, бо, мабуть, йому в них не сподобалося* (Тют., Вир, 1964, 205); // Офіційна заява, скарга на кого-, що-небудь з приводу неправильних або незаконних дій. *Назар Семенович Тупу Тубанець.. ще й жалобу на свого сусіда написав* (Стор., I, 1957, 118); *Сюди зібралися знову всі, хто був учора, щоб почути: хто писав жалобу і про що та жалоба* (Мирний, II, 1954, 276).

ЖАЛО́БА, и, *ж.* 1. Скорбота, сум, туга за померлим. *Долорес в глибокій жалобі стоїть на колінах коло одної могили* (Л. Укр., III, 1952, 328); *Стояли* [робітники] *впритул один до одного, простоволосі, у жалобі по вбитому товаришеві схиливши голови* (Головко, II, 1957, 618).

2. Чорний одяг, пов'язка і т. ін. на знак скорботи. *Ще батько на столі лежав, як Мася почала верховодити і.. загадала жалобу шити* (Свидн., Люборацькі, 1955, 79); *Коник без сідельця, жалобою вкритий,— Певно, вже мій милий на війні убитий* (Перв., З глибини, 1956, 191); * Образно. *Вони* [фашисти] *і досі не зреклися Своєї чорної мети.. Вони, що Францію веселу В жалобу чорну одягли* (Рильський, I, 1956, 221); * У порівн. *Нехай же знов моя коса чорніє, мов жалоба!* (Л. Укр., I, 1951, 414).

3. *рідко.* Почуття скорботи, печалі. *І я йшов — у серці жалоба, Смертельний страх в тілі засів* (Фр., XIII, 1954, 146).

ЖАЛО́БНИЙ, а, е. Те саме, що **жа́лібний** 2. *Сьогодні жалобне засідання* (Еллан, II, 1958, 23); *Сюди, до Дністра, скоро наблизиться жалобний похід* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 19); *Вона була ще в жалобній сукні* (Фр., III, 1950, 414).

ЖА́ЛОЩІ, ів, *мн.* 1. Пригнічений настрій, що викликається бідою, нещастям, невдачею і т. ін.; туга, скорбота. *Зібралося Анні на тугу й жалощі, і вона.. силкувалася вилити їх піснею* (Фр., I, 1955, 61); *Вони* [спогади] *..ятрили серце дівоче, завдаючи йому болю та жалощів, від яких хотілося плакати* (Шиян, Гроза.., 1956, 50).

2. Те саме, що **жаль** [1] 2; жалість, співчуття. *Головним почуттям моїм до нього* [товариша] *були жалощі* (Л. Укр., III, 1952, 687); *В Зіньчиній душі наростає біль і образа, жалощі до самої себе* (Шпян, Баланда, 1957, 156); — *Не за тим я прийшла і жалощів мені ваших не треба* (Собко, Справа.., 1959, 111).

3. *рідко.* Незадоволення з приводу чого-небудь; скарги, нарікання.— *А що, Грицьку, чи пшениця вродила? — почне бувало здалека Лушня, натякаючи на завсідні жалощі Грицькові* (Мирний, II, 1954, 289).

ЖА́ЛУВАНИЙ, а, е, *іст.* Дієпр. пас. мин. ч. до **жа́лувати** 4. *Брюллов демонстративно не носив жалувані йому нагороди* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 134); *Зліва першим двірський Андрій сидів, князем жалуваний за доблесть на Ярославському бойовищі* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 527).

Жа́лувана гра́мота, *іст.*— акт про надання яких-небудь пільг, переваг, земельних наділів і т. ін. *За царською жалуваною грамотою брат гетьмана Данило Виговський одержав місто Прилуки* (Іст. УРСР, I, 1953, 277); *Він жалуваною грамотою загарбав біля Бугу займанщину* (Стельмах, Хліб.., 1959, 19).

ЖА́ЛУВАННЯ [1], я, *с., розм.* Дія за знач. **жа́лувати** 1. *Вона чула від тітки здебільшого саме бурчання та гримання і мало, дуже мало коли зазнавала жалування* (Гр., Без хліба, 1958, 151).

ЖА́ЛУВАННЯ [2], я, *с.* 1. *заст.* Заробітна плата. *Він має вже перший чин і дістає щомісяця по тридцять карбованців жалування* (Н.-Лев., IV, 1956, 328); — *За що їм тільки жалування платять?* (Ю. Янов., I, 1958, 272).

2. *іст.* Подарунок, винагорода за послуги. *Ляпунов звернувся також із закликом до козаків і холопів, обіцяючи козакам «жалування», а холопам — свободу* (Іст. СРСР, I, 1956, 163).

ЖА́ЛУВАТИ, ую, уєш, *недок.* 1. *перех. і без додатка, розм.* Виявляти прихильність, ласку, любов. *Хоч був тато грізний, а проте дуже нас жалував* (Вовчок, I, 1955, 57); *Дуже досадно було бабі з дочкою дивитись на неї* [дідову дочку], *що дід її жалує* (Ів., Укр.. казки, 1950, 88); // Виявляти увагу. [Р о м о д а н:] *Товариша Калину затвердили другим секретарем обкому. Прошу любити й жалувати...* (Корн., II, 1955, 337); * Образно. *До сього часу воно* [життя] *не жалувало її, поверталося то тим, то другим непривітним боком* (Мирний, III, 1954, 221).

2. *перех.* Берегти, оберігати кого-, що-небудь; жаліти (у 3 знач.).— *Поганяй! не жалуй коней! Треба мені зарані приїхати на вокзал! — гукав о. Артемій на парубка* (Н.-Лев., IV, 1956, 48); *Знущайся, доле, не жалуй сили!.. До каплі кров мою іспий!* (Рудан., Тв., 1956, 45); // Неохоче витрачати що-небудь; шкодувати. *Порішили вони чи так, чи інак, не жалуючи нічого, зловити отамана* (Вовчок, I, 1955, 361); *Він зовсім не жалував тих грошей, що складав з зими ще собі на свиту* (Коцюб., I, 1955, 54).

3. *неперех.* Уболівати за чимось, за щось; жалкувати. *Жалую, що не можу зараз послати Вам свого поличчя, бо ще не встиг сфотографуватися* (Коцюб., III, 1956, 124); *Я багато часу потратила на руїни Помпеї, але не жалую, бо то, здається мені, річ єдина в світі і надзвичайно цікава* (Л. Укр., V, 1956, 413); // *кого.* Висловлювати співчуття кому-небудь, співчувати комусь. *Которих дівчат то матері й не пустили в дружки. ..а які і йдуть, то все зітхаючи та жалуючи Олесі* (Вовчок, I, 1955, 25); *Він розумів, що ті люди не знають, що говорять, і жалував їх* (Фр., II, 1950, 117).

◇ **Жа́лувати на се́бе** — те саме, що **Жаліти на се́бе** (*див.* **жаліти**). *Ви йемов жалуєте на себе, що витримали там, де другий луснув би* (Л. Укр., V, 1956, 436).

4. *перех. і неперех., іст.* Дарувати що-небудь, нагороджувати чимось.— *Твого батька сама цариця вітала, приймала, Пісками жалувала!..* (Мирний, II, 1954, 100); *Дмитрій Донской щедро «жалував» (дарував) землі селянських общин монастирям, а також своїм боярам і дворянам* (Іст. СРСР, I, 1957, 83); // *заст.* Давати що-небудь (за послуги і т. ін.). *Перед святками предводитель жалував йому по десять рублів* (Мирний, I, 1954, 263); *Сам пан його шанує, інколи навіть своїм вином і одежиною жалує* (Стельмах, Хліб.., 1959, 154).

5. *заст.* Іти, заходити куди-небудь.— *Жалуйте ж сюди...* (Мирний, III, 1954, 245); *Матюха до гостей — запрохує їх роздягатися, у світлицю жалувати* (Головко, I, 1947, 137).

ЖА́ЛУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.* Те саме, що **жалі́тися.** *Він жалувався на біль у боці, в грудях, кашляв і сох* (Фр., VIII, 1952, 385); *Інші жалувались то на їду, то на те, що зле спали* (Кобр., Вибр., 1954, 201); *Панич їздив жалуваться і до найстаршого* (Стор., I, 1957, 113); [Б у р л а к а:] *До якого страху довів* [старшина] *людей: ніхто не хоче везти мене в город, знаючи, що я поїду жалуваться начальству на старшину!* (К.-Карий, I, 1960, 58).

ЖАЛЮГІ́ДНИЙ, а, е. 1. Який викликає жаль (*див.* **жаль** [1] 2). *Яку жалюгідну фігуру являв я собою тоді,— блідий від головного болю, із зігнутою спиною, з ослаблими ногами, що відмовлялися служити* (Моє життя в мист., 1955, 102); *У нього був стомлений і жалюгідний вигляд* (Дмит., Розлука, 1957, 74).

2. Який має непривабливий, убогий зовнішній вигляд; злиденний, нужденний. *Люди з тачками, які продавали жалюгідне дрантя, складають свій крам* (Ю. Янов., II, 1958, 184); *На сусідній вулиці горіла жалюгідна халупка* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 350); // Дуже малий, незначний; мізерний. *Нахиляється однорукий солдат, зриває щуплий, жалюгідний колосок* (Довж., I, 1958, 35).

3. Гідний осудження, зневажання, ганьби; нікчемний, мерзенний. *Жалюгідні дурники! Вони* [фашистські звірі] *не розуміють того, що синів твоїх* [Україно] *не можна перестріляти* (Мал., II, 1956, 35); *Та жалюгідні душі ті понурі, Яких в негоду острах обгортав!* (Перв., II, 1958, 204); [О л ь г а:] *Як ти брешеш... Який ти боягуз, жалюгідний, нікчемний...* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 54); // Позбавлений внутрішньої значущості, змістовності. *Буржуазія — ліберальна і контрреволюційна. Звідси її до смішного безсилий і жалюгідний реформізм* (Ленін, 19, 1950, 133); *У нього не було найменшого бажання вислухувати ці жалюгідні пояснення* (Руд., Вітер.., 1958, 283).

ЖАЛЮГІ́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **жалюгідний.** *Актору вдалося передати і його* [Доротенка] *жалюгідність, приреченість* (Мист., 1, 1959, 18).

ЖАЛЮГІ́ДНО. Присл. до **жалюгідний.** *Марися, попоївши, хоч і трохи оклигала, та все ж виглядала дуже жалюгідно* (Вільде, Сестри.., 1958, 552).

ЖАЛЮЗІ́, *невідм., с.* 1. Складені з вузьких дощечок або металевих пластинок віконниці або штори для регулювання світла і повітряного потоку в приміщенні. *Вже спущені матово-жовті жалюзі в кімнаті попрорізувались жовтогарячими смужками від низького сонця* (Л. Укр., III, 1952, 711); *На багатьох крамницях жалюзі закривали вітрини* (Ів., Вел. очі, 1956, 19).

2. *спец.* Пристрій у вигляді вентиляційних грат (решіток) з нерухомими або обертовими перами для регулювання повітряного потоку. *Регулювання температури третього радянського штучного супутника відбувається з допомогою жалюзі, шляхом автоматичного повертання обертових пер під певним кутом до сонячного проміння* (Наука.., 2, 1960, 14).

ЖАЛЮЗІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **жалюзі** 2. *Всередині приміщення труби мають клапани для регулювання повітрообміну, а над дахом — жалюзійні решітки і ковпаки* (Колг. енц., I, 1956, 492); *Отвори* [повітроприймальних пристроїв], *через які забирається повітря, захищають від дощу та снігу дерев'яною жалюзійною решіткою* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 476).

ЖАЛЮ́ЧИЙ, а, е. 1. Який має властивість жалити. — *Варимо борщик з зіллям, картоплею і бурячками,— відповіла Орися, продовжуючи рвати жалючу кропиву* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 228).

2. *перен.* Дошкульний, різкий *Страшилася* [вона] *його важких кулаків, його очей, його жалючих докорів і лайки* (Шиян, Баланда, 1957, 49).

ЖАЛЬ [1], жа́лю, *ч.* 1. Важкий настрій, що викликається якоюсь невдачею, горем і т. ін.; сум, печаль, скорбота. *І жаль, і горе, і кохання — все заразом піднялось в її душі й неначе затопило всю її душу слізьми* (Н.-Лев., II, 1955, 238); *Ой із журби та із жалю.. Погуляю понад морем Та розважу своє горе* (Шевч., II, 1953, 152); *Великий жаль за рідною матір'ю проніс через усе своє життя Коста Хетагуров* (Тич., III, 1957, 409).

На [превели́кий] жаль, *вставне словоспол.*— виражає жалкування з приводу чого-небудь. *На превеликий жаль, у мене нема знайомих в Кишиневі* (Коцюб., III, 1956, 258); *Дід зітхнув. На жаль, тут не було ніяких сумнівів: донька не повернеться* (Ю. Янов., I, 1958, 562).

◇ **Жа́лю додава́ти** — збільшувати переживання, тугу, печаль. *В Путивлі граді вранці-рано Співає, плаче Ярославна, Як та зозуленька кує, Словами жалю додає* (Шевч., II, 1953, 336); **Жаль [живи́й] бере́ (взяв, пойма́є, пройня́в) [за се́рце]; Жаль огорта́є (огорну́в, обня́в)** *кого*—стає дуже важко кому-небудь, охоплює туга, сум, почуття скорботи когось. *Аж жаль бере, як розказать: З Овечок перше вовну драли, А далі м'яса забажали, Та й ну щодня Овець качать* (Гл., Вибр., 1957, 97); *Жаль пройняв Максима, як він побачив, що свого б'ють* (Мирний, II, 1954, 129); *Харитю живий жаль бере за серце* (Коцюб., I, 1955, 16); *Почав мій Данило в дорогу зряджатись. Такий-то жаль мене обняв, як проводила його за село* (Вовчок, I, 1955, 63); **Завдава́ти (завда́ти) жа́лю** *кому* — засмучувати кого-небудь, наводити тугу, печаль на когось. *Шумить діброва на горі, та тільки жалю мені завдає* (Н.-Лев., II, 1956, 325).

2. Співчутливе ставлення до чийого-небудь горя, переживання; жалість, співчуття. *Тільки в серці збиралась ненависть до Петра та жаль до Насті* (Коцюб., I, 1955, 23).

3. *перев. мн.* Незадоволення з приводу чого-небудь: скарги, нарікання. *Недомовлені гіркії жалі В рідній пісні почув я колись* (Л. Укр., I, 1951, 349); *Туди* [в серце] *складав він всі теплі слова, всі жалі і всі прощення, які мав пронести крізь найстрашніші вогнища війни* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 100).

◇ **Ма́ти (чу́ти) жаль** *до кого* — бути незадоволеним ким-небудь, нарікати на когось. *Була дівка, як огірочок, а стала, немов черниця. Схудла, мовчить і до батька жаль має. А він чим винен?* (Коцюб., II, 1955, 33); — *Я чув жаль до себе, до вас, до матері* (Коб., III, 1956, 228).

ЖАЛЬ [2], *присудк. сл.* 1. *кого, чого.* Про жалість (у 1 знач.), співчуття до кого-, чого-небудь; жалко, шкода. *Матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не вріж, то все болить* (Укр.. присл.., 1955, 127); *Жаль, жаль Енея-неборака, Коли його на міль, як рака, Зевес допустить посадить* (Котл., I, 1952, 197); *Лаврінові стало жаль молодої жінки* (Н.-Лев., II, 1956, 326); // *з інфін. і з спол.* щ о. Про співчуття, що виникає внаслідок чого-небудь; жалко. *Пеклись тут гарні молодиці, Аж жаль було на них глядіть, Чорняві, повні, милолиці* (Котл., I, 1952, 140); *Як вирветься сокира з рук — Пішла по лісу косовиця, Аж страх, аж жаль було дивиться* (Шевч., II, 1953, 59); *Добре, що ти маєш польські книжки, тільки жаль, що такий малоцікавий автор попався тобі* (Коцюб., III, 1956, 152); // *на кого — що.* Про почуття незадоволення, образи. *Їй.. жаль на Гната, а ще більший жаль на Настю* (Коцюб., I, 1955, 64); [Х в о р а:] *Я знала тільки, що мені так жаль, Так жаль на ворогів і жаль на подолáних* (Л. Укр., I, 1951, 119).

2. *кого, чого і з спол.* щ о. Про почуття смутку, журби; жалко, шкода. *Сумно стало Максимові серед лісу; жаль йому стало своїх степів безкраїх* (Мирний, II, 1954, 119); *Адже й їй жаль, що вони розлучились* (Коцюб., I, 1955, 26); — *Червоная калинонька, А біленький цвіт; Ой чи не жаль тобі, Галю, Молоденьких літ?..* (Л. Укр., I, 1951, 323).

3. *чого і з інфін.* Про небажання витрачати, віддавати що-небудь, позбуватися чогось. — *Сопілку*

даси? — Дам!— рішив Семен, хоч йому дуже жаль було сопілки (Коцюб., I, 1955, 100).

ЖА́ЛЬНИЙ, а, е, *рідко*. 1. Який виражає тугу, печаль, смуток; жалібний, сумний. *Василько дивився жальними очима на бабу Досю* (Турч., Зорі.., 1950, 58); *Пісня наростала, стихала, тягуча, жальна* (Горд., I, 1959, 52).

2. Який навіває смуток, журбу; журливий, сумовитий. *Коли він із напруженням вслухався в шум смерек, щоб дослухатися.. звуків чудової арфи, розібрав лиш жальний шум сосен...* (Коб., II, 1956, 532).

ЖА́ЛЬНО, *рідко*. Присл. до **жа́льний**. *Чоловік жально подивився на Василька* (Турч., Зорі.., 1950, 22); *Він ворушив беззвучно губами, а часом жально і безнадійно звав Нехаму* (Рибак, Помилка.., 1956, 175).

ЖАЛЬЦЕ́, я́, *с*. Зменш.-пестл. до **жа́ло́**. *Скоро заноxає* [бджола-сторож] *чужу бджолу порожню, так зараз викидає.. Тоді її голодну гостю жальцем у спину: «Не лізь, вража дочко, до чужого улія»* (Март., Тв., 1954, 313); * Образно. *Петро аж зіщулився від цих слів. Який же язичок у його коханої! Все життя тепер він буде відчувати його жальце* (Чаб., Тече вода.., 1961, 178).

ЖАНДА́Р, я́, *ч., діал.* Жандарм. *Знов м'я* [мене] *лихо допиталося: Жандарі загнали тут* (Фр., XIII, 1954, 98); *— Він вас зможе заховати так, щоб жандарі вас не зловили* (Турч., Зорі.., 1950, 24).

ЖАНДА́РМ, а, *ч*. Особа, що служить у військах жандармерії. *Двері кімнати відчинилися, і до неї ввійшли два жандарми в звичайних уніформах* (Фр., V, 1951, 129); *За Володимиром Іллічем і всією сім'єю Ульянових невідступно стежили жандарми* (Біогр. Леніна, 1955, 9).

ЖАНДАРМЕ́РІЯ, ї, *ж*. Особливі поліцейські війська в буржуазних країнах для політичної охорони і розшуку, для боротьби з революційним рухом. *Але, хоч як старалася жандармерія.., хоч як хапала направоналіво за останніми із своїх «списків підозрілих»,— ніщо не допомогло* (Ленін, 19, 1950, 186); // Управління цими військами. *Рукописи драматичних творів Тесленка, які зберігаються в архіві, носять на собі сліди перебування в поліції та жандармерії* (Рад. літ-во, 11, 1949, 105).

ЖАНДА́РМСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **жанда́рм** і **жандарме́рія**. *Жандармський офіцер.. перевтомленим поглядом оглянув наші папери, протокол трусу* (Досв., Вибр., 1959, 110); *Упав на кам'яний брук двоголовий залізний орел, збитий сокирами з будинку жандармської управи* (Донч., III, 1956, 184); *Машина пролітала повз польові жандармські пости* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 65).

ЖАНР, у, *ч*. 1. Вид творів у галузі якого-небудь мистецтва, який характеризується певними сюжетними та стилістичними ознаками. *Творчість Шевченка дивує широтою діапазону, багатством жанрів і форм* (Корн., Разом із життям, 1950, 17); *Обговорювати питання симфонічної музики не можна без звернення до конкретних зразків, до музичної практики, щоб предметно оцінити стан і розвиток цього своєрідного колоритного жанру* (Мист., 1, 1959, 27); *Велику виховну роль відіграли наші фільми усіх жанрів у роки Великої Вітчизняної війни* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 3).

2. Живопис на побутові теми; картина побутового сюжету. *Головна позитивна якість побутового жанру передвижників полягає в тому, що типові життєві образи, живі люди діють, живуть у типових обставинах, у певному соціальному середовищі* (Мист., 2, 1956, 20); *В ньому* [вірші М. Рильського «Зграя веселиків»] *чимало того, що в малярстві називається «жанром»: описи рибальства, з усього видно, не дуже здобутливого* (Не ілюстрація.., 1967, 114).

3. Спосіб що-небудь робити; сукупність прийомів; стиль, манера.— *Ви людина епічна, так би мовити, і лірика вам не личить. Це не ваш жанр...* (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 430).

ЖАНРИ́СТ, а, *ч*. Художник, що створює картини на побутові теми. *Принципом декоративності часто користувалися у своїй практиці і великі російські жанристи Венеціанов, Федотов та ін.* (Мист., 6, 1958, 16); *Поет* [Т. Г. Шевченко] *водночас виступав і як трибун, і як інтимний співець, і як сатирик, і як жанрист* (Рад. літ-во, 2, 1958, 55).

ЖА́НРОВИЙ, а, е. Прикм. до **жанр**. *Поеми Франка позначені величезною жанровою, стилістичною і тематичною різноманітністю* (Рильський, III, 1955, 277); *У 1842 р. він* [Т. Г. Шевченко] *намалював картину «Катерина», що є однією з перших спроб жанрового живопису з яскраво вираженою ідеєю протесту проти кріпосницької системи* (Іст. укр. літ., I, 1954, 221); *Річинському згадалася одна жанрова сценка на вигоні біля корчми: п'яний Ілько Савицький цілувався з теж нетверезими російськими солдатами* (Вільде, Сестри.., 1958, 22).

ЖАНТИ́ЛЬНИЙ, а, е, *розм., заст*. Манірний, кокетний. *Двірник Віссаріон вже не міг знести і, замахнувшися мітлою, обізвав жантильну покоївку «у, стервоза»* (Смолич. II, 1958, 58).

ЖАР, у, *ч*. 1. Розжарене вугілля, що горить без полум'я. *В хаті каганець блищить; Жар під піччю тліє* (Бор., Тв., 1957, 61); *Архітектор клопотався вже біля чайника, ставив його до жару в піч* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 190); * Образно. *Вгорнула ліс волога мла, Згасила кленів жар...* (Перв., I, 1958, 54); * У порівн. *Квіти в ньому* [вінку] *гантовані всіма барвами, горять, мов жар* (Кучер, Чорноморці, 1956, 442).

◇ **Чужи́ми рука́ми жар загріба́ти** — непорядно користуватися результатами чужої праці. *Я зостаюсь при моїй думці про «Громадський голос», себто, що дати на нього гроші, то все одно, що кинути їх у піч, сі панове, очевидно, хотять чужими руками жар загрібати, та ще щоб ті руки їм же платили* (Л. Укр., V, 1956, 171); — *Легко йому* [папичеві] *чужими руками жар загрібати* (Гончар, Таврія, 1952, 413); **Як (мов, на́че** *і т. ін.*) **на жару́** — те саме, що **Як (мов, на́че** *і т. ін.*) **на жари́нах** (*див.* **жари́на**). *Сидить, як на жару* (Номис, 1864, № 3190).

2. Сильне тепло, що йде від чого-небудь нагрітого або розжареного. *День був палкий-гарячий, а до того сонячного жару піддавали ще й гармати свого* (Мирний, II, 1954, 131); // *рідко*. Те саме, що **жара́** 1. *Вже надвечір, як став стухать жар, повертались ми у село луговиною* (Стор., I, 1957, 144).

Паші́ти жа́ром — бути гарячим, розгаряченим, виділяти тепло. *Потому наблизив* [Гудзь] *до нього* [Андрія] *свій безвусий червоний од пива вид, од якого пашіло жаром* (Коцюб., II, 1955, 17); *Розпечений за день степ пашить жаром і вночі* (Собко, Шлях.., 1948, 28); *Стволи гаубиць пашіли жаром від безперервної стрілянини* (Кучер, Чорноморці, 1956, 37).

3. *розм*. Підвищена температура тіла при захворюванні. *Мені сьогодні легше, жару нема і я навіть гуляв на балконі* (Коцюб., III, 1956, 431); *На другий день схопив його жар і кашель, кололо в грудях і в боці* (Донч., III, 1956, 107); // *перен*. Про збуджений стан людини, який викликається хвилюванням, страхом і т. ін. *У Солохи мороз і жар пробіг по тілу, серце застукало, думки помутнілися...* (Мирний, I, 1954, 63); *Недобрі здогади.. проймали Нелю то холодним дрожем, то хворобливим жаром* (Вільде, Сестри.., 1958, 362).

◇ **Обсипа́ти (обси́пати) жа́ром; Ки́дати (ки́нути, вкида́ти, вки́нути) в жар** — сильно хвилюватися від неприємних переживань, страху і т. ін. *Гната раз обсипає снігом, другий — жаром... Ах, це неправда!.. він не злочинець...* (Коцюб., I, 1955, 76); *Від цих думок враз обсипало* [Данила] *жаром* (Смолич, Мир.., 1958, 34); [Р о м о д а н:] *Я під час пленуму нічого не відчував. Мене там кожну хвилину і в жар і в піт кидало...* (Корн., II, 1955, 337).

4. *перен.* Про запальність, пристрасність, жагучість. *В вищій гімназії я кинувся з жаром до читання всякої всячини* (Фр., I, 1955, 13); *В твоїх словах, що ми в серцях лишили, пізнали ми любові й дружби жар* (Сос., Солов. далі, 1957, 69).

◇ **Дава́ти (да́ти) жа́ру** — те саме, що **жа́рити** 3. *Бився* [полк] *з поляками, по-простому, по-донбасівському.., молотобійці кували гранатами, газівники давали жару з гвинтівок* (Ю. Янов., II, 1958, 209); — *Факт, що мої вусачі* [бійці] *дали жару. А ти все кричав, що партачимо* (Гончар, III, 1959, 62); **Завдава́ти (завда́ти, задава́ти, зада́ти) жа́ру** — провчати кого-небудь, сварити і т. ін. *«Чутно голоси з народу: «Ага! піймалися! Задасть тепер вам гуменя жару!»* (Мирний, V, 1955, 81); **Із жа́ру [та] в по́лум'я** — те саме, що **З вогню́ [та] в по́лум'я** (*див.* **вого́нь**). *Недавно на другій женився* [Авлет], *Та, бач, в рахунку помилився, Із жару в полум'я попав* (Котл., I, 1952, 252); **Піддава́ти (підда́ти, підсипа́ти, підси́пати) жа́ру** — посилювати дію кого-, чого-небудь; надихати, спонукати до чогось. *Слухай: Жару піддають — Автоматні черги б'ють* (Гірник, Сонце.., 1958, 122); *Не звісно, хто кому піддав жару: піч Марічці, чи вона печі: досить, що коло комина все кипіло* (Коцюб., I, 1955, 265); *Коли скрипка починала підсипати жару й лоскотати танцюристі жили, молодиця не витримувала, зривалась з призьби, як чорний птах, і кидалась в танець* (Коцюб., I, 1955, 375).

ЖАРА́, и́, *ж.* 1. Гаряча літня пора; спека. *Надворі стояла жара* (Фр., VII, 1951, 96); *І от у Петрівку, саме в спеку, в жару візьми та й занедужай* (Мирний, I, 1954, 300); // Висока температура повітря в приміщенні, печі і т. ін. *У хаті душно та гаряче; порозвішувані по стінах білих рябопері птиці, здається, сказилися від цієї духоти та жари* (Вовчок, I, 1955, 297).

2. *діал.* Жар (у 3 знач.). *Довгі безсонні ночі нищили його тіло, жара палила його нутро, засихала на устах* (Кобр., Вибр., 1954, 40).

ЖАРГО́Н, у, *ч.* Мова якоїсь соціальної чи професійної групи, що відрізняється від загальнонародної наявністю специфічних слів і виразів, властивих цій групі. *Крім територіальних діалектів, бувають ще й «класові» діалекти, жаргони, які не мають жодних елементів своєї граматичної будови* (Нариси з діалектології.., 1955, 4); *Твори Шекспіра, Шіллера, Пушкіна на жаргоні акторів і театральних робітників звуться «готичними» п'єсами* (Моє життя в мист., 1955, 117); // Умовна, штучна говірка, зрозуміла лише в певному середовищі; арго. *Взявши під паху свою шапку — в нашім* [учнівськім] *жаргоні се була «обергірканя»,— звільна, хлипаючи, пішов із класу* (Фр., IV, 1950, 238); — *Перекажіть своїми словами..* — *Навряд чи зумію. Тут він* [Сава] *пише таким спеціальним жаргоном* (Головко, II, 1957, 481).

ЖАРГОНІ́ЗМ, у, *ч.* Специфічне слово чи вираз, що вживається тільки в жаргоні. *Відомо, що суспільство в минулому було поділене на стани і досить замкнені соціальні групи. Жива мова представників цих груп виразно відрізнялася як жаргонізмами, так і всім стилем* (Талант.., 1958, 113); *Нерідко зустрічаємося* [в романі І. Вільде «Сестри Річинські»] *з надто вже «місцевими» жаргонізмами, незрозумілими для широкого читача* (Вітч., 8, 1958, 199).

ЖАРГО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **жарго́н**. *Горький не раз застерігав молодих письменників проти зловживання діалектизмами, жаргонними слівцями і т. д.* (Рильський, III, 1956, 77).

ЖА́РЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **жа́рити** 1. *Поївши добре вареників та карасів, у сметані жарених, ..вишнівкою на дорогу запили* [пан хорунженко з панотцем] (Кв.-Осн., II, 1956, 195).

2. *прикм.* Приготовлений для їжі жаренням. *Чого там не було: вареники, мнишки, жарений дрохвич, смажені в сметані карасі* (Стор., I, 1957, 184); // *у знач. ім.* **жа́рене**, ного, *с.* Страва, приготовлена жаренням.— *Бач, понаходили... Треба хоч жареного їм поставити* (Мирний, III, 1954, 148).

ЖА́РЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **жа́рити** 1, 2.

ЖАРИ́НА, и, *ж.* 1. Вуглина жару (у 1 знач.). *Мина витяг з гамана тютюн, набив люльку, вигріб з печі жарину й вкинув її в люльку* (Н.-Лев., II, 1956, 122); *З тріском вилітали* [з труби] *маленькі червоні жарини і, падаючи на долівку, гасли* (Шиян, Гроза.., 1956, 163); * Образно. [Л е с я:] *Він* [Т. Шевченко] *був величною пожежею над Росією, а ми тільки гарячі жарини, що відкотилися з цієї пожежі і світимо в темряві* (Сміл., Черв. троянда, 1955, 75); * У порівн. *Говорить* [Карпо], *а очі в нього так і блищать, мов жарини...* (Коцюб., I, 1955, 298).

◇ **Ки́нути жари́ну в се́рце** *кому* — розхвилювати, розтривожити кого-небудь. [Л у ч и ц ь к а:] *Як ви вмієте людину збентежити... жарину кинути в серце* (Стар., Вибр., 1959, 401); **Як (мов, на́че** *і т. ін.*) **на жари́нах (на жари́ні)** — неспокійно, тривожно. *Куди він усе поспішається? Чого він, як на жарині?* (Вовчок, I, 1955, 238); *Він і сидав похапцем.., і за столом сидить, мов на жаринах — крутиться, вертиться* (Ряб., Жайворонки, 1957, 3).

2. *чого.* Цяточка, кусочок якого-небудь предмета, що горить, світиться. *Хтось курив, і жарина папіроси була схожа на дивну квітку з малесенькими самоцвітами-пелюстками* (Гур., Наша молодість, 1949, 143); // *перен.* Про блиск в очах, що відбиває певний внутрішній стан людини. *Змовчав Клим — та й що він міг сказати? Блиснули в очах жарини злі* (Перв., II, 1958, 259).

ЖАРИ́НКА, и, *ж.* Пестл. до **жари́на**. *Вогкий хмиз стріляв на всі боки жаринками* (Донч., V, 1957, 474); *Бач, сів біля вікна, поблискує жаринкою цигарки* (Скл., Карпати, II, 1954, 125); *Омелькові очі розгорілись радісними натхненними жаринками* (Донч., II, 1956, 519); * Образно. *Юрко відчував себе зараз жаринкою отієї пролетарської революції, що невгасимо палає на Сході* (Козл., Ю. Крук, 1957, 421); * У порівн. *Він* [Тарас] *слухав їх* [кріпаків], *затаївши подих, і кожне слово беззахисних людей, наче жаринка, падало йому в серце* (Баш, На землі.., 1957, 9).

ЖАРИ́СТИЙ, а, е, *діал.* 1. Який горить без полум'я; який дає багато жару (у 1 знач.).

2. Який має колір жару; яскраво-червоний. *Небо.. було засіяне зорями, а між ними місяць жаристий* (Коб., II, 1956, 59).

ЖА́РИТИ, рю, риш, *недок.* 1. *перех.* Готувати їжу з жиром на вогні, на жару без використання води; смажити. *Жар, мати, капустицю, Жар, мати, буряки* (Укр.. лір. пісні, 1958, 146); — *В печах день і ніч топлять, жарять та шкварять, всяких кручеників заготовляють...* (Гончар, Таврія.., 1957, 29); // *розм.* Підпікати кого-, що-небудь на вогні, на жару. *Панів за те там мордовали* [мордували] *І жарили зо всіх боків, Що людям льготи не давали І ставили їх за скотів*

(Котл., I, 1952, 135); *Усюди картинки.., сам дідько з превеликими рогами — жарив грішні душі в смолі* (Вовчок, VI, 1956, 244).

2. *неперех., розм.* Сильно гріти, пригрівати; пекти, палити (про сонце). *Сонце жарило, з лиць котився піт* (Фр., I, 1955, 62); *Сонце жарить крізь чорне сукно; аж на серці стає млосно* (Вільде, Сестри.., 1958, 155).

3. *неперех., перен., розм.* Пристрасно, азартно, з особливою силою робити що-небудь (ужив. замість певного дієслова).— *Гуркнуть козаки в один вистріл (залпом), аж земля задрижить.., а там за перегодом.. починають вже гримотіть і жарить скільки кому завгодно* (Стор., I, 1957, 259); *«Узяли» ви, значить, Перекоп і жарите до Сімферополя...* (Вишня, I, 1956, 159).

ЖА́РИТИСЯ, рюся, ришся, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Готуватися з жиром на вогні, на жару без використання води (про їжу); смажитися. *Маро подивилась у палаючу піч, де жарився гусь* (Рибак, Опов., 1949, 101); *Навкруги табір з багатьма вогнями, стелиться дим, ходять вартові, і чути, як жариться на вогні щось* (Ю. Янов., I, 1958, 127).

2. *розм.* Перебувати в якому-небудь жаркому місці; грітися на сонці; пектися.

ЖА́РІННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **жаріти.**

2. Вогонь, що піднімається над предметом, який горить; полум'я. *Що росте без коріння, а що цвіте без насіння, а що горить без жаріння?* (Сл. Гр.).

ЖАРІ́НЬ, і, *ж., розм.* Те саме, що **жара́** 1. *Віти Не в силі цю жарінь перенести — Аж гнуться, аж немов шепочуть: — Пити!* (Дор., Серед степу.., 1952, 59); *Землю, від спеки тугу, Липнева жарінь допікає* (Рильський, Поеми, 1957, 282).

ЖАРІ́ТИ, ри́ть *і* і́ть, *недок.* 1. Горіти без полум'я; жевріти. *Не може* [Роман] *відвести широко розплющених очей від губки, котра жарить на соломі проти вітру...* (Коцюб., I, 1955, 120); * Образно. *Любові пишний мак У грудях розцвівся і жаріє* (Рильський, I, 1956, 112); // *перен.* Робитися червоним, розгаряченим (від хвилювання, збудження). *Потім вибрали нас в райком. І жаріло у неї личико* [личенько]. *Голос милий — дзвінком...* (Шер., Дорога.., 1957, 9).

2. *перен.* Виділятися своїм червоним кольором. *Сонце липневе сіда за Південним вокзалом, Обрій далекий жаріє гарячим металом* (Мур., Слово.., 1949, 16); *На білім платті галстук піонерський Трояндою червоною жарів* (Рильський, I, 1956, 423).

ЖАРКИ́Й, а́, е́. 1. Який дає багато тепла (про сонце, вогонь і т. ін.); пекучий, гарячий. *Опам'яталась* [Солоха] *тілько коло печі, коли жарке полум'я лизало своїми вогняними язиками чорні челюсті печі* (Мирний, I, 1954, 69); *Підійшли ланцюжком ковші, в них посунув шлак — сліпучий, жаркий* (Ю. Янов., I, 1958, 436); // З високою температурою повітря; душний. *Дні минали за днями, спершу теплі та привітні, а далі жаркі та душні* (Мирний, III, 1954, 297); *Солдати притиснули до грудей зброю, і прапор широко затріпотів над жарким степом* (Кучер, Чорноморці, 1956, 39); // Який добре зберігає тепло тіла, захищає його від холоду; теплий (про одяг). *Скинути б із себе жаркий кармазиновий жупан та кинутися б у Буг* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 29); // Тропічний. *Між тропіками цілий рік сонце стоїть високо над горизонтом і двічі на рік знаходиться в зеніті. Цей простір дістає найбільше тепла і тому називається жарким поясом* (Фіз. геогр., 5, 1956, 78); *Тварини цієї породи* [санта-гертрудіс] *добре пристосовані до жаркого клімату* (Соц. твар., 2, 1956, 61).

2. *перен.* Те саме, що **жагу́чий** 3. *Не зчулася* [Галя], *коли і як жаркий поцілунок опік їй щоку* (Мирний, IV, 1955, 133); *Камінь кришився, розпадаючись на порох, від жаркої промови моряка* (Ю. Янов., V, 1959, 118); // Дуже сильний. *Морози жаркі зарядили* (Мирний, IV, 1955, 183); *Особливо жаркий бій розігрався опівночі, коли от-от мав прилетіти літак* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 81).

3. *перен.* Який має колір вогню; яскраво-червоний. *Вони* [квіти] *красувалися серед в'янучих трав, виділялися жаркими барвистими плямами на тлі осіннього листя* (Собко, Скеля.., 1961, 40); *Глянь же, глянь на прапора жаркого, Що у небі вольному пала* (Бичко, Сійся.., 1959, 71).

ЖА́РКО. 1. Присл. до **жарки́й** 1, 2. *Жарко палали дрова в невеличкій грубці* (Донч., V, 1957, 379); *Схопивши його товсту червону руку, вона.. жарко почала цілувати* (Мирний, III, 1954, 280); *Палали очі їхні жарко, немов гроза, звучав їх крок...* (Сос., Солов. далі, 1957, 38); *Потрудились хлопці жарко. І вантаженню кінець...* (С. Ол., Наші знайомі, 1948, 52).

2. *у знач. присудк. сл.* Про високу температуру повітря. *Кажуть, що моряки, повернувшись з Африки і навіть з екватора, говорили, що там не так жарко, як тут в Одесі* (Л. Укр., V, 1956, 15); *Покривши плечі дорогою шаллю, вона металася з кутка в куток і, хоч у кімнаті було жарко, її трясла пропасниця* (Шиян, Гроза.., 1956, 362).

3. *у знач. присудк. сл., кому.* Про відчуття жари кимнебудь. *Сонце так ясно світило і гріло, що панові аж стало жарко* (Мирний, IV, 1955, 178); *Кров зашуміла йому в голові. Стало душно, жарко* (Гончар, Таврія.., 1957, 370).

◇ **Ні хо́лодно ні жа́рко** *кому від чого* — не діє на кого-небудь щось, не дає нічого кому-небудь. [Ж у р а в е л ь:] *Але Івану від цього ні холодно ні жарко* (Мик., I, 1957, 454); **Не́бу (не́бові, на не́бі) жа́рко бу́де (ста́не, ста́ло** і *т. ін.*) — про велику інтенсивність якоїсь дії. [І в а н:] *Пили — аж небові жарко!* (Мирний, V, 1955, 243); [К о л о с:] *Ну, давайте зараз діяти, рубати фашистів так, щоб на небі стало жарко* (Корн., II, 1955, 47); *Захар.. зрадів: оце школярка! Якщо і подруги такі, то буде й небу жарко* (Дор., Три богатирі, 1959, 31).

ЖАРОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **жар** 1. *Тільки червоне майське небо на заході неначе горіло й жевріло, як жар, і кидало гарячі жарові одлиски на чимале дзеркало* (Н.-Лев., I, 1956, 615).

△ **Жарова́ ла́мпа,** *спец.*— лампа для розігрівання, плавлення або загартування металу. *Розроблено спосіб регенерації рідкісного металу торію з відходів виробництва сіток для газових жарових ламп* (Наука.., 10, 1956, 5); **Жарова́ труба́,** *спец.*— труба для виведення полум'я й диму з печі (топки) з високою температурою горіння.— *У нас, бачиш, на паровозах дуже часто псуються жарові труби* (Донч., I, 1956, 465).

ЖАРО́ВНЯ, і, *ж.* 1. Металева, перев. невелика посудина для розжареного вугілля, що використовується замість печі. *Їсти готують* [бідняки Капрі] *на вулиці, в жаровнях* (Коцюб., III, 1956, 354); *Дві жаровні, повні червоного жару, стояли посередині для курців* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 368); * У порівн.—*Дивись, Карпе, он як річка горить, мов жаровня* (Мирний, I, 1954, 257).

2. Металевий лист із загнутими краями, на якому печуть або підсушують що-небудь. *Поставила* [Уляпка] *гарбуз варитись, а насіння — на жаровню у духовку* (Донч., IV, 1957, 67); *Жаровню склепали з шматків жерсті...* (Ле, Клен. лист, 1960, 161).

3. Металева лопатка із загнутими двома краями, признач. для вибирання жару. *Я враз побачив там на якійсь жаровні силу недопалків од свічок* (Мик., Кадильниця, 1959, 36).

ЖАРОЗНИ́ЖУЮЧИЙ, а, е. Який використовується для зниження високої або підвищеної температури. *Для лікування хвороби застосовуються жарознижуючі засоби — аспірин, пірамідон, фенацетин* (Веч. Київ, 12.III 1958, 4).

ЖАРО́К, рку́, *ч.* Зменш.-пестл. до **жар** 1,4. *На сковородку положили* [ласуни] *Десятків два карасиків живих.. І на жарку їх шкварить прийнялись* (Гл., Вибр., 1957, 149); *І вже гуде важкий поміст,— зійшлися нарівні: Він гармоніст, я танцюрист,— Весілля в стороні. —Давай, давай! Жарку нема!* (Мал., Серце.., 1959, 138).

ЖАРОМІЦНИ́Й, а́, е́, *спец.* Який добре витримує високу температуру. *Це* [ракетобудування] *вимагає застосування жароміцних матеріалів і спеціальної системи охолодження* (Наука.., 8, 1958, 17).

ЖАРОМІ́ЦНІСТЬ, ності, *ж., спец.* Властивість за знач. **жароміцни́й.** *У великій кількості машин застосовуються метали, що мають особливі властивості: жароміцність, антикорозійність* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 10).

ЖАРОСТІ́ЙКИ́Й, а́, е́. 1. *спец.* Який не втрачає своїх властивостей при високій температурі. *Дедалі більше поширюються в машинобудуванні нові матеріали — жаростійкі сплави, магнієві та інші спеціальні чавуни, які витримують високі температурні режими* (Наука.., 4, 1957, 4).

2. *с. г.* Який добре переносить високу температуру повітря. *Найбільш поширений сорт пізньої капусти..— це Брауншвейгська, середньопізній, відносно жаростійкий і посухостійкий, високоврожайний сорт* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 139).

ЖАРОСТІ́ЙКІСТЬ, кості, *ж., спец., с. г.* Властивість за знач. **жаростійки́й.** *Добування металів з руд, створення нових сплавів високої міцності, жаростійкості, легкості, пружності є одним з важливих застосувань хімії у народному господарстві* (Наука.., 2, 1959, 29); *Обприскування рослин розчином сульфату цинку підвищує їх жаростійкість* (Колг. Укр., 9, 1962, 7).

ЖАРО́ТА, и, *ж., розм.* Те саме, що **жара́** 1. *Спека, як в черені, аж голова болить од жароти* (Коцюб., III, 1956, 133); *Від жароти мліють щойно складені полукіпки* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 52); *Праця в такій жароті* [на жнивах], *в пеклі, викликає в хлопців якесь хвилювання* (Вас., Вибр., 1954, 237); *Хлопцям розкаже* [старий сталевар] *про давні речі.. Як дізнавався, чи сталь готова, Чи стерпить жароту піч...* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 41).

ЖАРОТРИВКИ́Й, а́, е́, *спец.* Те саме, що **жаростійки́й** 1. *Для реактивних двигунів потрібні жаротривкі матеріали* (Наука.., 9, 1956, 5); *Ілюмінатори мають жаротривкі стекла і захисні шторки* (Рад. Укр., 23.X 1962, 2).

ЖАРОТРИ́ВКІСТЬ, кості, *ж., спец.* Властивість за знач. **жаротривки́й.** *Алюміній надає сталі жаротривкості* (Токарна справа.., 1957, 57).

ЖАР-ПТИ́ЦЯ, і, *ж., нар.-поет.* Казковий птах із сліпуче виблискуючим золотавим, мов жар, пір'ям. *Пригадав* [Микола] *той дивний сон, що колись снився йому.., ту дивну жар-птицю, що ніби співала Нимидоринним голосом* (Н.-Лев., II, 1956, 257); *Жар-птиця легко гойдалася на гілці, розпустивши віялом свій вогненний хвіст* (Донч., IV, 1957, 204); * Образно. *А скоро на півдні.. Підніметься сяйво Нової жар-птиці, Нової будови — Каховської ГЕС* (С. Ол., Вибр., 1959, 26); * У порівн. *Сонце підбилось над обрій і палало на небосхилі, мов тисячопера жар-птиця* (Дмит., Наречена, 1959, 158).

ЖАРТ, *ч.* 1. *род.* у. Сказане чи зроблене для розваги, сміху; дотеп, витівка. *Дівчат він забавляв своїми вигадками та жартами* (Н.-Лев., III, 1956, 318); [Л і с о в и к:] *Доню, давно готові шати для царівни, але вона десь бавилась химерна, убравшися для жарту за жебрачку* (Л. Укр., III, 1952, 244); *Почуяся сміх, жарти, брязкіт казанків* (Гончар, III, 1959, 78); * У порівн. *Трелі мелодії сиплються легкі, жваві, як жарти* (Н.-Лев., III, 1956, 313); // Що-небудь несерйозне, незначне.— *Що те ваше пекло? — сумує* [чорт].— *Що та ваша кип'яча смола! Жарти...* (Вовчок, VI, 1956, 266).

◇ **Без жа́ртів** — серйозно, не жартуючи. *Чи здужала, чи не здужала* [Маруся], *а коли батько каже без жартів.., то треба устати* (Кв.-Осн., II, 1956, 59); — *Ну, а все-таки, мамо, без жартів: з чого це ви взяли, що я — боягуз?* (Головко, II, 1957, 576); **Жарт жа́ртом; Жа́рти жа́ртами,** *у знач. вставн. сл.*— уживається у значенні я к н е є, перев. з наступним протиставленням. *Жарт жартом, а се вже не жарт, як мене за печінки бере, ноги труситься* (Барв., Опов.., 1902, 207); *Треба б справді,— жарти, мовляв, жартами,— пустити якусь «рекламу» про пана Дерижанова* (Л. Укр., V, 1956, 228); **Жа́рти пога́ні** — небезпечно жартувати, ставитись до когось, чогось необережно через можливі неприємні наслідки; **У (в, на) жарт (жа́рти)** — несерйозно, жартома. *Хтось, мабуть, на жарти, раяв іти в університет* (Мирний, II, 1954, 262);— *Кажуть* [мама], *що посадять мене в кропиву. Та я не боюсь кропиви. Це мама — в жарт* (Ю. Янов., I, 1958, 266); **Не до жа́ртів** — про скрутне становище, засмученість, стурбованість. *Забродчики жартували, сміялись, а Миколі було не до сміху, не до жартів* (Н.-Лев., II, 1956, 231); — *А хто про тебе, рядового Ягідку, забуде в цей напружений час, то, чого доброго, ще й під трибунал піде... Тут не до жартів...* (Гончар, III, 1959, 346); **Не жарт (жа́рти)** — важливо, чимало. [Л и ч а к:] *Авжеж! По десять кілограмів на трудодень! Це, розумієш, не жарти* (Мам., Тв., 1962, 478); **Не на (в) жарт** — насправді; цілком серйозно; дуже. *У Гадини не на жарт мурашки забігали поза плечима* (Фр., VII, 1951, 131); *Миронівна сполошилась не в жарт* (Ряб., Золототисячник, 1948, 152); *Професор Драга не на жарт захопився збиранням цих німих свідків страшної війни* (Кучер, Чорноморці, 1956, 118).

2. *род.* а, *літ., театр.* Невеличка комічна п'єса. *Написав я жарт, оперетку «Свиридон Холодний», але вона ще вимагає деяких поправок* (Сам., II, 1958, 473).

ЖА́РТИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **жарт** 1. *Баяніст починає приставати до вожатої з різними жартиками* (Гончар, Тронка, 1963, 223); *Покинув* [Філострат] *свої жартики і заходився.. порядкувати* (Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша, 1964, 240).

ЖАРТІВЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який любить жартувати, веселитися, схильний до жартів (про людину). *В Кліщука був лиш один син, Никифір звався, парубок хороший-прехороший, веселий, жартівливий* (Федьк., Буковина, 1950, 146); *До нього однаково линуть і хлопці й дівчата, бо він і дотепний, і жартівливий* (Чорп., Визвол. земля, 1950, 131); // Власт. веселій, дотепній людині, яка жартує або любить жартувати (у 1 знач.).— *Ви тут так урядили, ніби сподіваєтеся якихось послів заморських — вже жартівливим тоном промовив господар* (Досв., Вибр., 1959, 251); *Кидала* [Наташа] *на Колісника жартівливі погляди своїми чорними очима* (Мирний, III, 1954, 277).

2. Який містить у собі жарт, носить характер жарту. *Вона часто співала своїх то веселих, то жартівливих, то мрійних пісень* (Чорп., Визвол. земля, 1959, 161); *Зал весело реагує на жартівливі слова академіка* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 199); // *у знач. ім., рідко* **жартівли́ве,** вого, *с.* Щось дотепне, смішне. *Любі мої читачі!*

Ви, мабуть, помітили, що в цій книжці є багато жартівливого (Донч., VI, 1957, 24).

ЖАРТІВЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість і стан за знач. **жартівли́вий.** *На неї та найшла дівоцька жартівливість, якої вона давно вже не звідувала* (Мирний, III, 1954, 40); // Жартівливе ставлення до кого-, чого-небудь.— *Мій брат завжди страждав на меланхолію,— з елегантною жартівливістю втрутився господар дому* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 69).

ЖАРТІВЛИ́ВО. Присл. до **жартівли́вий.** *Гнат хотів її поцілувати, але вона жартівливо обмазала його білою глиною, ще й випхала в двері* (Коцюб., I, 1955, 53); — *Ну, ось уже ви й обіймаєтесь, як подружки,— промовив він жартівливо* (Шиян, Баланда, 1957, 60); * Образно. *Легенький вітрець жартівливо шматував білі клаптики хмар* (Досв., Вибр., 1959, 285).

ЖАРТІВНИ́Й, а́, е́. Який носить характер жарту. *Хомич повів і цю розмову знайомим шляхом жартівним* (Уп., Вірші.., 1957, 212).

ЖАРТІВНИ́К, а́, *ч.* Той, хто любить жартувати (у 1 знач.); жартун. [Г о р л о в:] *Жартівник же ти. Який був у молодості, такий і залишився* (Корн., II, 1955, 18); *Всі засміялися, а старий залізничник здивовано глянув на жартівника* (Томч., Готель.., 1960, 270).

ЖАРТІВНИ́ЦЯ, і, *ж.* Жін. до **жартівни́к.** [С е р г і й:] *А ти така ж, як і була,— жартівниця!* (Баш, П'єси, 1958, 83); *А проте Ліда не ображалася, бо в кожному слові жартівниць відчувала доброзичливість і щирість* (Кочура, Родина.., 1962, 94).

ЖАРТІ́ВИЙ, а, е. Те саме, що **жартівли́вий.** [Н а т а л к а:] *Я з Петром моїм щаслива, І весела, і жартлива* (Котл., II, 1953, 42); *Очі її блиснули жартливим огником* (Вас., I, 1959, 152); *Від багаття доноситься гучний регіт веселої юрми, чутно жартливі приспіви до танців* (Коцюб., I, 1955, 184); *Гурт жінок Провадив там дискусію жартливу: Де саме міст відомий той лежав* (Рильський, I, 1956, 421).

ЖАРТЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість і стан за знач. **жартли́вий.** *Дівоча жартливість.*

ЖАРТЛИ́ВО. Присл. до **жартли́вий.** *Макитра жартливо моргнув бровою* (Вас., II, 1959, 46); — *Злякалася? — жартливо спитав Корж, обертаючись до дружини* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 23).

ЖА́РТОМ, *присл., рідко.* Те саме, що **жартома́.** — *Моє пуделко й хустину віддай,— шептала Варвася жартом до товаришки* (Ков., Світ.., 1960, 109).

ЖАРТОМА́, *присл.* Заради жарту, жартуючи, несерйозно. *Почавши співати жартома, згодом вона.. без жодного вже жарту сміливо зайшлася піснею* (Вас., II, 1959, 83); *Ліда жартома піднесла до носа Шульженкові дорідний кущ жалючої кропиви* (Кач., Вибр., 1953, 256); * Образно. *Воно* [сонце] *ховає посмішку лукаву І кида промінь жартома* (Мал., I, 1956, 297); * У порівн. *Петро Вівденко підійшов ближче і власною хусткою, ніби жартома, втер щоки дівчині* (Ле, Право.., 1957, 157).

ЖАРТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **жартува́ти.** — *Не який се сміх і не жартування, се важний, святий час* (Кв.-Осн., II, 1956, 351); *Данько тим часом знайшов собі не зовсім безпечну забавку: придумав перестрибувати, як на Купала, через вогонь, викликаючи своїм жартуванням глухе ремствування Сердюків* (Гончар, Таврія.., 1957, 65).

ЖАРТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. *без додатка, з ким.* Говорити або робити що-небудь дотепно, веселитися, смішити когось; шуткувати. *Тяжко з горем в серці Жартувати і сміятись* (Фр., XIII, 1954, 48); [Н а д і я:] *Дорогий Карпе Корнійовичу, скажіть, чому ви з усіма жартуєте, веселі, а зі мною стримані?* (Корн., II, 1955, 224); // *тільки з ким.* Приваблювати до себе когось веселими розмовами; залицятися. *Мої подруги пустують І зо всякими жартують, А я без Петра скучаю* (Пісні та романси.., II, 1956, 10); *Карпо не зачіпав дівчат, не жартував з ними* (Н.-Лев., II, 1956, 272); // *тільки з ким.* Бавитися з ким-небудь (перев. з дітьми). *За вечерею Балика.. жартував з дітьми, пообіцяв привезти їм шаблі з Брацлава* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 37); *Шахай почав жартувати з малою* (Ю. Янов., I, 1958, 156); * Образно. *Глянь: ясний місяць, світлі зорі, Жартують з небом у воді* (Пісні та романси.., II, 1956, 63).

2. Говорити або робити що-небудь несерйозно. [С о т п и к:] *Дурна ти, Насте, як я бачу, І посміяться не даси... Хіба не бачиш, я жартую* (Шевч., II, 1953, 167); *По обличчю сержанта не можна було вгадати — жартує він чи говорить серйозно* (Гончар, I, 1954, 4).

3. Робити що-небудь необдумано, необережно; шуткувати.— *Не жартуй, сину! Ти ще молодий. Пам'ятай: у тебе діти, в тебе худоба* (Н.-Лев., II, 1956, 365); *По мурах одважних співець походжав.. То ж він з ворогами і з лихом жартує* (Л. Укр., I, 1951, 111).

4. *з кого — чого, над ким — чим.* Указувати на смішні сторони кого-, чого-небудь, підсміюватися над ким-, чим-небудь; насміхатися, глузувати. *Жартував* [Власов] *з невеличкого платочка, котрим була голова у Галі прикрита* (Мирний, IV, 1955, 140); *Над власною наругою жартуєш ти сама, Невже ж бо ти, громадонько, зовсім без сорома?* (Л. Укр., I, 1951, 267); *Бійці жартували з нього, що він так соромиться свого госпітального негліже, і Шура підтримувала їхні жарти* (Гончар, III, 1959, 169); * Образно. *Недоля жартує Над старою головою, А йому байдуже; Сяде собі, заспіває: «Ой не шуми, луже!»* (Шевч., I, 1951, 25).

ЖАРТУВА́ТИСЯ, у́ємося, у́єтеся, *недок., розм., рідко.* 1. Говорити один одному дотепи, забавляти, смішити один одного. *Ідуть дівчата, парубки, співають, жартуються* (Сл. Гр.).

2. *безос.* Жартувати з охотою, з задоволенням. *В той час, як іншим жартувалось, Салій зіщулився, поник* (Воскр., I всерйоз.., 1960, 87).

ЖАРТУ́Н, а́, *ч.* Те саме, що **жартівни́к.** *Жартун, навіть штукар по своїй вдачі, веселий зроду, він був чоловік з добрим серцем* (Н.-Лев., IV, 1956, 176); *Особливо смішив усіх Онопрій Перегуда,— парубок.. з грайливими очима, жартун і вигадник* (Іщук, Вербівчани, 1961, 23).

ЖАРТУ́НКА, и, *ж.* Жін. до **жарту́н.**

ЖАРТУ́ШКИ, шок, *мн., розм.* Все, що говориться, робиться задля розваги, сміху. *Котові жартушки, а миші смертушки* (Укр.. присл.., 1955, 152); *Він підходив то до одного, то до другого з пісенними жартушками* (Баш, На землі.., 1957, 4).

ЖАСКИ́Й, а́, е́, *рідко.* Який викликає, наводить страх; страшний. *Люди бояться вночі кладовища, жаских казок і непевних примар* (Л. Укр., I, 1951, 249).

ЖА́СКО, *рідко.* Присл. до **жаски́й.** *Несвітський жах усім морозив душу: І найодважнішим ставало жаско* (Л. Укр., I, 1951, 124); *І дивиться* [Клим] *в очі так жаско, Мов поглядом зараз проткне* (Перв., II, 1958, 254).

ЖАСМИ́Н, у, *ч.* 1. Чагарник з запашними білими квітами, який вирощують у садах та парках. *Обсаджена жасмином стежка вела в нішу вузьких дверей* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 223); *За відчиненим вікном тихо шуміли кущі жасмину* (Галан, Гори.., 1956, 6).

2. *збірн.* Квітки цього чагарника. *В ньому* [букеті] *красувалися пишні й пахучі півонії, жасмин, доповнювали й прикрашали собою букет ніжні троянди* (Шиян, Баланда, 1957, 192).

ЖАСМИ́ННИЙ, а, е, *рідко*. Те саме, що **жасми́новий**.

ЖАСМИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **жасми́н**. *Зоня і Юзя цілими ранками то ходили по луках, .. то пустошили рожеві й жасминові кущики в садку* (Л. Укр., III, 1952, 648).

ЖА́СНИЙ, а, е, *діал*. Страшний, жахливий. *Скілько тут прогомоніло важких оповідань, що відслонювали не раз найглибші тайники людської душі, жасні безодні дикої пристрасті* (Фр., IV, 1950, 179).

ЖА́СНО, *діал*. Присл. до **жа́сний**. *Заскиглила сова.., а друга захихоталася жасно десь у дуплі під корою* (Фр., VIII, 1952, 405); *Всякий про Саїна говорить. — Шкода,— кажуть,— небіжчика, добрий був чоловік, та минувся так жасно* (Черемш., Тв., 1960, 346).

ЖА́ТИ [1], жну, жнеш, *недок., перех*. Зріза́ти біля кореня стебла хлібних та інших трав'янистих рослин. *І на своїм веселім полі Удвох собі пшеницю жнуть, А діточки обід несуть* (Шевч., II, 1953, 287); *Згадав* [Петро] *матір, як вона жала в плавнях очерет хату вкривати* (Кучер, Чорноморці, 1956, 15).

ЖА́ТИ [2], жму, жмеш, *недок., розм*. 1. *перех*. Стискати що-небудь з силою. *Видно було, що дід усім зусиллям своєї волі боровся з хворобою, судорожно жмучи в жменях простирало, яким був накритий* (Фр., IV, 1950, 184).

2. *перех., перен*. Пригноблювати, експлуатувати кого-небудь. *Всякий, хто вище, то нижчого гне, Дужий безсильного давить і жме* (Пісні та романси.., II, 1956, 6).

3. *неперех., перен*. Примушувати відступати, сильно натискаючи, напираючи. *Загнали фашиста на слизьке і вузьке: ні звернуть, ні плигнуть, а наші жмуть* (Укр.. присл.., 1955, 425).

4. *неперех., перен*. З великим завзяттям, азартом, швидко робити що-небудь. *Партизан гукає: — Жми, реб'ята! Зараз край села їхній* [німецький] *пост стоїть! Проскочити треба акуратно!* (Ю. Янов., I, 1958, 280); *Жму, Лечу, аж вітер свище, Навкруги — переполох... А проклятий кабанище* [в машині] *Верещить, бодай він здох!* (С. Ол., Вибр., 1959, 201).

ЖА́ТИСЯ [1], жне́ться, *недок*. 1. *безос*. Зріза́тися біля кореня. *Нагайкою раніше На панщину йдеться, Нагайкою спірніше Коситься і жнеться* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 162); [К и л и н а:] *Добридень, дівонько! Чи добре жнеться?* (Л. Укр., III, 1952, 235).

2. Пас. до **жа́ти** [1].

ЖА́ТИСЯ [2], жму́ся, жме́шся, *недок*. 1. Щільно притулятися до чого-небудь. *Всередині не втримався* [льотчик], *випав на край,— тоді жмись, розстріляють в момент* (Ю. Янов., I, 1958, 272).

2. Щулитися, сутулитися від холоду, болю і т. ін. *Жметься, гнеться,—як кургузий дідько* (Номис, 1864, № 3053).

3. Пас. до **жа́ти** [2] 1.

ЖА́ТКА, и, *ж*. Машина для скошування зернових та інших рослин.— *Там* [по хуторах] — *і машини всякі задля польової роботи — плуги парові, сіялки, жатки, молотилки* (Мирний, IV, 1955, 331); *Картоплиння для силосу збирають перед копанням картоплі самохідними комбайнами, жатками* (Колг. Укр., 9, 1959, 22).

ЖАТКА́Р, я́, *ч*. Той, хто править жаткою. *На екрані глядачі побачили колгоспного жаткаря.., який викошує по 8—10 гектарів жита при нормі 4,5 га* (Рад. Укр., 2.VIII 1951, 3).

ЖА́ТНИЙ, а, е, *рідко*. Признач. для проведення жнив.

ЖАТТЯ́, я́, *с*. Дія за знач. **жа́ти** [1]. *Од жаття рука болить* (Сл. Гр.).

ЖАХ, у, *ч*. 1. Почуття, стан дуже великого переляку, страху, що охоплює кого-небудь. *В голосі її чувся такий жах, наче в горнятку щонайменше варилось людське м'ясо* (Коцюб., II, 1955, 21); *Жінки юрмилися осторонь, із жахом чекаючи, що воно буде* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 18); * У порівн. *Воно* [небо] *то зблідне, наче від жаху, то спахне сяйвом, немов од радощів* (Коцюб., I, 1955, 148).

Жах пройма́є (пройня́в, охо́плює, охопи́в, бере́, взяв) *кого* — у кого-небудь виникає почуття великого переляку, страху. *Глобу проймав жах, гнався за ним табуном мовчазних упевнених вовків* (Гончар, Новели, 1954, 72); *Юнону взяв великий жах!* (Котл., I, 1952, 66); **Наво́дити (навести́, нагня́ти, нагна́ти, завдава́ти, завда́ти) жах (жа́ху)** — викликати в кого-небудь почуття великого переляку, страху. *Щоб більше жаху їй завдать І щоб усяк боявся так робити,— У річці вражу Щуку утопити!* (Гл., Вибр., 1957, 74); *Нагнав жаху Данило на татар* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 592).

2. *перев. чого*. Те, що викликає почуття переляку, страху. *Тільки тепер з незвичайною глибиною перед дівчиною постав увесь жах нещастя, яке трапилось із її шахтою* (Допч., Шахта.., 1949, 148); *Український народ не хоче повторення жахів війни як для себе, так і для інших народів* (Рад. Укр., 13.IX 1951, 3).

3. *у знач. присудк. сл., рідко*. Те саме, що **жахли́во** 2. *Як це необачно, що вона наважилася порушити професорову заборону. Це ж жах!* (Смолич, I, 1958, 80).

4. *у знач. присл., розм*. Надзвичайно, дуже. [Ю л я:] *Їстоньки хочу, жах!* (Мороз, П'єси, 1959, 174).

ЖАХА́ННЯ, я, *с*. Дія за знач. **жаха́тися**. *Чуток було чимало для нашого жахання й сподівання* (Вовчок, I, 1955, 232); *Цілу ніч не давав Хведір покою своїми вигуками, викриками, жаханням* (Мирний, III, 1954, 58).

ЖАХА́ТИ [1], а́ю, а́єш, *недок., перех*. Викликати жах у кого-небудь; дуже лякати когось. [Г а л и н а:] *Це ж той, тату, козаченько, Що зо сну мене жахав* (Кроп., II, 1958, 103);— *Ці бунти жахали Олександра Романова, що посилав вірних своїх сатрапів усмиряти їх* (Рильський, III, 1956, 184); *Чотири слони в розкішних попонах несли важкі гармати, жахаючи своїм виглядом поляків* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 525).

ЖАХА́ТИ [2], а́є, *недок., діал*. З великою силою і швидкістю спалахувати, вихоплюватися звідкись (перев. про вогонь).

ЖАХА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок*. 1. Відчувати жах перед ким-, чим-небудь, дуже лякатися кого-, чого-небудь.— *Так коли ж,— заторохтіли дівчата, — ваш Прокіп Іванович, недурно його панною звете, жахається дівчат* (Стор., I, 1957, 189); *Гуцул лякався не тільки пана і жандарма, він жахався на кожному кроці відьми, упиря, мольфара і всякого іншого чортовиння* (Козл., Сонце.., 1954, 4); *Йому стало жаль цих людей, що раз по раз зводили свої погляди до неба, жахаючись найменшого гуркоту* (Кучер, Чорноморці, 1956, 78); * У порівн. *Стрічні хаджі одвертались од нього, немов жахались грішника* (Коцюб., II, 1955, 158); // *за кого—що*. Відчувати страх, побоювання і виявляти турботи про кого-, що-небудь. *Відчуваючи, як б'ють хвилі у борт пароплава, Кар жахався за долю маленької шлюпки* (Трубл., I, 1955, 305).

2. Здригатися, робити судорожні рухи, кидатися з переляку, від страху (перев. у сні).— *Хоч ще до вечора і далеко, а як налякаєш мене, то усю ніч буду жахатись і не спатиму: усе відьом буду боятися* (Кв.-Осн., II, 1956, 170); *Микола всю ніч жахався — йому снилось, що жандарми женуть батька, матір, його самого* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 9).

ЖАХЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який викликає почуття жаху; страшний, страхітливий. *Товариш Большаков бачив перед себе чорне щось, жахливе, смертельне* (Ю. Янов., I, 1958, 126); *Траншея являла жахливе видовище. Це була якась суміш глини, кривавого лахміття і навалених в різних позах людських трупів* (Гончар, III, 1959, 61); *Того ж дня ми почули жахливу Іванову розповідь* (Збан., Єдина, 1959, 215).

2. *рідко.* Який всього боїться, якого легко можна налякати, сполохати; боязливий, боязкий.— *Яка ж ти жахлива, Меласю!— каже Михайло, всміхаючись* (Вовчок, I, 1955, 343).

3. *перен.* Незвичайний, дуже великий, дуже сильний; страшний.— *У тебе була жахлива температура!* (Баш, Вибр., 1948, 146); *Хижацьке хазяйнування самодержавства трималося на жахливій експлуатації селянства* (Ленін, 6, 1949, 63); *Поїзд мчить з уклону з жахливою швидкістю* (Довж., I, 1958, 40); // Дуже поганий.— *Друзі, трапилось велике нещастя. Шар зник!.. Лихі люди його можуть використати не на добрі, а на жахливі справи* (Ів., Вел. очі, 1956, 22); *Уранці жахлива новина: нашу родину виселяють із села* (Ковінька, Кутн.., 1960, 7); // Повний відчаю, переживання; нелюдський, несамовитий. *Весняний вітер гнав по камінних пір'я, ще певно тепле, загублене в боротьбі, а з кожної вулиці, з кожного двора здіймався жахливий крик смерті і густо плив по землі* (Коцюб., II, 1955, 361).

ЖАХЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **жахли́вий** 1. *Жахливість, безповоротність того, що скоїлось, ..скували їй руки, волю, розум* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 120).

ЖАХЛИ́ВО. 1. Присл. до **жахли́вий** 2, 3. *Його очі, мов заскочені миші, жахливо оглядали кожне обличчя* (Коцюб., II, 1955, 82); *Серце мені жахливо стиснулось з несвідомого передчуття...* (Досв., Вибр., 1959, 17); *Його почали жахливо мучити* (Ю. Янов., I, 1958, 282).

2. *у знач. присудк. сл.* Дуже страшно, тяжко. *Це було жахливо, це могло порушити всі його плани* (Гончар, Таврія.., 1957, 605).

ЖАХНИ́Й, а́, е́. 1. Який навіває, викликає жах; жахливий, страхітливий. *Місто спить, Млою густо повиті, Маячать кам'яниці жахні...* (Стар., Поет. тв., 1958, 159); *В сні не дають забутись жахні привиди* (Коз., Зол. грамота, 1939, 3); *Поволі, мов з туману, над жахним степом, де палали ворожі танки, здіймалась курява* (Кучер, Чорноморці, 1956, 128).

2. Який виражає жах (у 1 знач.). *Вона вибігла з хмари їдкого диму, дивилася на дівчат жахними очима, не в змозі вимовити й слова* (Шиян, Гроза.., 1956, 736).

3. *перен.* Незвичайний, дуже великий, дуже сильний; жахливий, страшний. *Потемрив їх* [голоту] *голод жахний, Падходить остання година...* (Стар., Поет. тв., 1958, 222); *Ви побачили б, який жахний переполох зчинився серед нашої братії!* (Ле, Мої листи, 1945, 115); *— Ви, пане Ханчуку, просто засліплені тим жахним шовінізмом, що виховував у вас австрійський цесаризм та руський царизм,— зітхнувши, проказав я* (Досв., Вибр., 1959, 152); // Повний відчаю, переживання: нелюдський, несамовитий.— *Ладен бігти світ за очі, ладен утопитися, вмерти, аби тільки не чути цього жахного тужіння безпорадної старої жінки* (Ле, Мої листи, 1945, 173).

ЖА́ХНО. Присл. до **жахни́й.**— *Мама! — жахно, одними губами вимовила Наталя* (Вас., II, 1959, 61); *Ленський пада; все імлою Заслалось; жахно продзвенів У пітьмі крик...* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1947, 127).

ЖА́ХНУТИ, ну, неш, *док., перех. і без додатка, розм.* Сильно вдарити.— *В обиді ноги,— намагаючись сховати усмішку, відповідає хлопець.— Як жахнуло спарядом по ногах! Я так і впав!* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 100).

ЖАХНУ́ТИ [1], ну́, не́ш, *док., перех.* Однокр. до **жаха́ти** [1].

ЖАХНУ́ТИ [2], ну́, не́ш, *док., діал.* 1. Однокр. до **жаха́ти** [2]. *І в самого солома в сінях так і жахнула* (Барв., Опов.., 1902, 458); *Над головою торохнуло, земля загуділа, спалахнуло повітря, жахнуло варом, оглушило, засліпило* (Горд., I, 1959, 485).

2. Поспішно направитися, кинутися куди-небудь. *Вовк так і жахнув у лозняк* (Сл. Гр.).

ЖАХНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док.* Однокр. до **жаха́тися.** *Микула зрозумів і жахнувся батькових слів* (Скл., Святослав, 1959, 17); *Я жахнувся, немовби ось тут коло мене вдарив грім* (Фр., IV, 1950, 293); *Що се чорне ворушиться в снігу?.. Враз коні жахнулись і сіпнули вбік — Вовки! — подумав Василько* (Коцюб., I, 1955, 82); * Образно. *Проглянув був місяць скорботний з-за лип, Поглянув — жахнувся й сховався углиб* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 87); * У порівн. *Стрепенулася* [плакуча верба], *мов жахнулась чогось, — затріпотіла вся* (Баш, Надія, 1960, 166).

ЖАХТІ́ТИ, ті́ть, *недок.* 1. Горіти яскравим полум'ям; палати. *Він туди,— нема нікого, сама купа жару, та аж жахтить, червоніє* (Барв., Опов.., 1902, 458); * Образно. *На будинку міської Ради прапор, осяяний прожектором знизу, не переставав червоним переливатись, жахтіти...* (Тич., III, 1957, 283).

2. Виділяти велику кількість тепла; пашіти. *У місто поволі вповзала літня спека, її приносили вітри.., її творило палюче сонце, яке за день так нагрівало високі кам'яні будинки, що вони увечері та вночі жахтіли теплом, наче велетенські печі* (Дмит., Розлука, 1957, 85).

3. Яскраво світитися. *Стогне Бендзін, Домброва І пожаром жахтить небокрай* (Мал., II, 1956, 119); * Образно. *Він* [чудесний камінь] *жахтить і виблискує всіма досягненнями найновішої техніки, і темної ночі прожекторами висвітлює нам путь до перемоги* (Тич., Магістралями життя, 1941, 86).

ЖБАН *див.* **дзбан.**

ЖБА́НИК *див.* **дзба́ник.**

ЖБА́НОК *див.* **дзба́ник.**

ЖБУ́РИТИ *див.* **жбурля́ти.**

ЖБУРЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *рідше* **ЖБУ́РИТИ**, рю, рит, *недок., перех. і неперех., ким, чим, розм.* 1. Рвучко, з силою кидати кого-, що-небудь. *Не раз Іван метав сокирою в неї* [Химу], *жбурляв вилами та проганяв* (Коцюб., II, 1955, 333); *— Ану, дівко, лови! — і кудлатий жонглер.. жбурив глядачам кілька барвистих опук* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 190); *Рвучкий вітер крутить, жбурляє в шибки вихри дощових бризок* (Збан., Між.. людьми, 1955, 168); * Образно. *Сонце знов жбурляло у вікно Проміння косого сліпучі злитки* (Руд., Ленінградці, 1948, 6); *Куди тільки не кидала його доля, як не жбурляла ним* (Збан., Сеспель, 1961, 440); // Сильно гойдати, підкидати. *Вкритий білими гребенями, він* [Дніпро] *бушував, лютився, здіймав піняві хвилі, жбурляв, мов тріску, самітний човен з одинокою людиною* (Шиян, Гроза.., 1956, 736).

2. *перен.* Різко, з гнівом і обуренням говорити про кого-небудь або звертатися до кого-небудь. *Гнівний народний месник* [Гнат Голий] *у виконанні Саксаганського з великим емоційним наснаженням жбурляв цілі тиради обвинувачень на адресу Сави Чалого* (Минуле укр. театру, 1953, 151).

ЖБУРЛЯ́ТИСЯ, я́юся, я́єшся, *недок., чим, розм., рідко.* Те саме, що **жбурля́ти** 1. *Проходячи повз Глухого, кинув* [Альоша] *йому: — Ти мені не жбурляйся*

камінням. Бо взнаєш (Мик., II, 1957, 205); *Вітер брязкотів ланцюгами блоків і жбурлявся тріскамн* (Рибак, Гармати.., 1934, 19).

ЖБУРНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех., ким, чим, розм.* Однокр. до **жбурля́ти.** *Четвертий лежав, читав та як жбурне книжкою під поріг!* (Свидн., Люборацькі, 1955, 157); *Човна жбурнуло вбік, пасажири інстинктивно вхопилися руками за борти* (Гончар, Новели, 1954, 55); *Наче не слова він жбурнув в обличчя зрадливій дівчині, а всього себе, все своє нутро — з болем, з кров'ю, з розпачем* (Дмит., Наречена, 1959, 190); * Образно. *Блиснули в сонці далі прозорі, Вітер жбурнув за ліси багрянці* (Шпорта, Вибр., 1958, 54).

ЖБУ́ХАТИ, ає, *недок., розм.* 1. З силою виривати ся звідкись; виходити на поверхню (перев. про вогонь). *Тут огонь жбухає, як із пекла* (Фр., I, 1955, 54); [А л ь т м а є р *(відтикав пробку зі стола, в лице йому жбухає вогонь):*] *Горю! Горю!* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 89).

2. Падати, валитися, литися з великою силою. *Дощ мов із цебра жбухав на землю* (Фр., I, 1955, 266).

ЖБУ́ХНУТИ, не, *док., розм.* Однокр. до **жбу́хати.** — *Нема! — жбухнуло жасне, тяжке слово із.. грудей* (Черемш., Тв., 1960, 116); * Образно. *Усі погані та сумні факти арештантського життя, що разом, мов з відра, жбухнули на нього, морочили його голову* (Фр., I, 1955, 288).

ЖВАВЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **жва́вий.** *Галя своїми жвавенькими очепятками у їх питалася: чи її правда?* (Вовчок, I, 1955, 298); *За возами, спираючись на костур, тупає жвавенька бабуся* (Вас., I, 1959, 125).

ЖВАВЕ́НЬКО. Присл. до **жваве́нький.** *Вітерець жвавенько хитав деревами* (Вовчок, I, 1955, 303); *Вона привіталась з усіма жвавенько* (Н.-Лев., IV, 1956, 351).

ЖВА́ВИЙ, а, е. 1. Повний життєвої сили, енергії, з швидкими, легкими рухами; рухливий. *Жвавий, як рибка в річці* (Укр.. присл.., 1955, 299); *А надто той рибалонька, жвавий, кучерявий, Мліє, в'яне, як зостріне Ганнусю чорняву* (Шевч., I, 1951, 165); *На узгір'ї паслась коза з двома жвавими козенятами* (Шиян, Баланда, 1957, 74); * Образно. *З-за верхів далеких гір вискочили круглі хмари, білі, як срібло, жваві, ворушливі, мов живе срібло* (Н.-Лев., II, 1956, 389); // Який часто змінює свій вираз (про очі, обличчя). *Жваві карі очі його так і замиготіли, як живе срібло* (Н.-Лев., III, 1956, 329); *Його жваве, рухливе обличчя виражало подив і навіть іронію* (Жур., Вечір.., 1958, 162).

2. *перен.* Який викопується, відбувається енергійно, у пришвидшеному темпі. *Вітер доносив звідти уривки жвавої коломийки* (Коцюб., I, 1955, 188); *Зав'язалась жвава, цікава розмова* (Донч., VI, 1957, 635); *З самого ранку в магазинах почалася жвава торгівля* (Рад. Укр., 3.III 1949, 2); // Який інтенсивно проявляється. *Гості проявляли жвавий інтерес до творчості українських радянських письменників* (Літ. газ., 30.VI 1949, 2); *Люда бачила, що її думка знайшла жвавий відгук у комсомольців* (Донч., I, 1956, 509).

ЖВА́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **жва́вий.** *Вона сама здивувалась, де це взялася в неї жвавість та проворність* (Н.-Лев., IV, 1956, 66); *Орловським рисакам властива висока жвавість і витривалість* (Конярство, 1957, 48); *Сусідки-молодиці, скупчившись над хворою, про щось з жвавістю сперечалися* (Коцюб., I, 1955, 229); * Образно. *Жвавість маленьких ручаїв уділялась і потокові, і тоді він шумів і виливався з берегів* (Кобр., Вибр., 1954, 83).

ЖВАВІ́ШАТИ, аю, аєш, *недок.* Робитися, ставати більш жвавим, жвавішим (*див.* **жва́вий**). *Олександра Василівна з радістю бачила, як жвавішали діти* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 30);— *О, кому що, а Левкові поцілунки! — одразу жвавішає вузьке, довгасте обличчя Зосі* (Стельмах, Хліб.., 1959, 57); *Танок жвавішає, набирає азарту* (Вас., III, 1960, 190).

ЖВА́ВО. Присл. до **жва́вий.** *Не дуже хотілося мені додому, а проте пішов жваво...* (Вовчок, VI, 1956, 341); *Він* [пес] *зупинився перед учителем, повів носом у бік гостя, жваво замахав хвостом* (Ю. Янов., I, 1958, 423); *Говорив* [професор], *як звичайно, цікаво, жваво про готичний стиль і будову* (Коб., III, 1956, 319); * Образно. *Веселе полум'я жваво стрибало по соломі* (Коцюб., I, 1955, 86).

ЖВА́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **жва́кати** і звуки, утворювані цією дією. *В купе* [вагона].. *чулося енергійне жвакання* (Досв., Вибр., 1959, 28); *Гохан* [собака].., *схопивши м'ясо зубами, відійшов у куток. Незабаром звідти почулося його жвакання* (Донч., III, 1956, 327).

ЖВА́КАТИ, аю, аєш, *недок., перех. і без додатка.* Пережовувати їжу, створюючи відповідні звуки. *Ось чутно, як сопуть ситі воли, жвакаючи росяну траву...* (Коцюб., I, 1955, 179);— *Баранина не дуже й уварилась,— ліниво жвакаючи щербатими зубами, промовив Іван Іваненко* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 432).

ЖВАКУВА́ННЯ, я, *с., рідко.* Дія за знач. **жвакува́ти** і звуки, утворювані цією дією.

ЖВАКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех. і без додатка, рідко.* 1. Те саме, що **жва́кати.** *Соломіїне вухо ловить вже далекий лускіт сухого комишу, невиразне гудіння, наче звір-велет трощить щось, жвакує і важко сопить* (Коцюб., I, 1955, 364).

2. Їсти, обгризаючи щось зубами. *Тіло козацьке молодецьке жвакували* [вовки-сіромашці] (Думи.., 1941, 93)

ЖВЯХКОТІ́ТИ *див.* **жвяхті́ти.**

ЖВЯХТІ́ТИ, хчу́, хти́ш *і* **ЖВЯХКОТІ́ТИ,** очу́, оти́ш, *недок., розм., рідко.* Шльопаючи по грязі чи воді, створювати певні звуки (перев. про взуття). *Жвяхтіли мокрі личаки* (Котл., I, 1952, 227); *Старі розтоптані чоботи жвяхкотять водою, дубіють мокрі ноги* (Стельмах, Хліб.., 1959, 385).

ЖГУТ *див.* **джгут.**

ЖДА́НИЙ, а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до **жда́ти** 1, 2. *Раптом до вуха долітає давно жданий поклик трембіти* (Коцюб., II, 1955, 323); *І ту вісточку, жданy з села, Став* [солдат] *з тривогою в серці читати* (С. Ол., Вибр., 1959, 105).

2. *прикм.* Якого бажають, довго ждуть, про який мріють, до якого прагнуть; бажаний, жаданий. *Щоб настав час жданий людського єднання, Щоб ні пана більше не було, ні хлопа, Треба перейнятись швидше світлом знання* (Граб., I, 1959, 118); *Забряжчали нові кришталеві чарки, що їх Соломія виймала тільки для жданих гостей* (Кучер, Трудна любов, 1960, 140); // *у знач. ім.* **жда́ні,** них, *мн.* Ті, кого ждуть, бажають. *На кінець наспіли і ждані: Ониська — мишаста і Ївга — товстуха* (Мирний, III, 1954, 39); * У порівн. *Отож і зустріли в кузні парубка та його неню, як рідних і жданих* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 289).

ЖДА́НИКИ, ів, *мн., розм.* Те саме, що **жда́нки.** — *Довго ждати, Катрусю. Нащо нам ті жданики? — лагідно, але твердо говорив Павло, пригортаючи її до грудей* (Кучер, Прощай.., 1957, 471).

◇ **Годува́ти жда́никами** — обіцяти кому-небудь щось зробити, але не виконувати обіцянки. [М а к а р:] *Ти.. й досі годуєш мене жданиками: жди та пожди...* (Кроп., IV, 1960, 339); **Жда́ники поїсти** — не дочекатися і втратити надію на можливість дочекатися кого-, чого-небудь.— *Ждати та ждати! — репетували*

жінки.— Вже й жданики поїли!.. Хай одміряють кожному, що полагається [належить] *від революції!* (Смолич, Мир.., 1958, 186).

ЖДА́НКИ, ів, *мн., розм.* Те, чого чекають, на що надіються, про що мріють.— *Ні, мамо, ні! Чи таки ви самі не бачите, що мені не до жданків* (Вовчок, І, 1955, 215); — *А паче всього він хоче,— тут сотник обернувся до Замойського,— він хоче, щоб козацтву реєстровому якнайскоріше таки виплатили державне утримання, не дратували б його жданками* (Ле, Наливайко, 1957, 24).

◇ **Жда́нки розгуби́ти (пої́сти)** — не дочекатися і втратити надію на можливість дочекатися кого-, чого-небудь. *Ждали, ждали, та й жданки розгубили* (Номис, 1864, № 5627); *А піп ждав-ждав Семена з золотом та й жданки поїв* (Україна.., І, 1960, 161).

ЖДАННЯ́, я́, *с.* Дія за знач. **жда́ти.** *Ні одного слова не зірвалося ні в кого за довгий час ждання,— кожен, похнюпившись, стояв і мовчав* (Мирний, IV, 1955, 144); *І палкі мрії, і тривога, і ждання, і гаряче кохання — все це стривожило її нерви* (Н.-Лев., IV, 1956, 114); *Підвищений від ждання настрій заставив діяти* (Ле, Вибр., 1939, 78).

ЖДА́ТИ, жду, ждеш, *недок.* 1. *перех.* Перебувати де-небудь, щоб побачити когось, зустрітися з кимось; чекати, очікувати. *Може, вийшла русалонька Матері шукати, А може, жде козаченька, Щоб залоскотати* (Шевч., І, 1951, 3); *А може, вона навмисне так довго одягається, щоб знову непомітно позирати, як поводиться Петро, ждучи її?* (Кучер, Чорноморці, 1956, 12); * У порівн. *І не раз після того можна було бачити його, як понурий сновигав біля Ратієвщини, наче ждав кого* (Мирний, IV, 1955, 36); // *перех. і неперех., кого, чого, на кого — що, з спол.* Розраховувати на чис-небудь повернення, на прихід, появу когось, чогось, на здійснення чогось. *Ждав на Параску, та вона не приходила* (Фр., VII, 1951, 125); *Ждала* [дівчина], *щоб настала ніч* (Л. Укр., І, 1951, 181); *Петрик щодня з війни ждав батька* (Кучер, Полтавка, 1950, 73); *Товариші ждуть команди* (Гончар, Таврія.., 1957, 302).

Жда́ти не діжда́тися — довго, з нетерпінням очікувати кого-, що-небудь. *Ламав* [Уляна] *руки, молиться богу і жде не діждеться Федора* (Мирний, І, 1954, 301).

2. *перех. і неперех.* Надіятися на що-небудь, сподіватися чогось; чекати. *Бува і чоловік сьому колючці пара: Людей товче та й жде, щоб хто його кохав* (Греб., І, 1957, 52); — *Хм! — гірко мукнув дід і помовчав. — Ні, вже не ждати добра від Якова* (Мирний, І, 1954, 167); *Не ждіть рятунку ні від кого: Ні від богів, ні від царів* (Сто пісень.., 1946, 7).

◇ **Жда́ти з (ко́ло) мо́ря пого́ди** — даремно на що-небудь надіятися, чогось чекати.— *Чого ж ти сердишся?— звернувся він обережно.— Ти почекай. Я буду інженером. Ми ще не так заживемо.— Жди з моря погоди,— відрізала вона коротко* (Коцюба, Нові береги, 1959, 311); **Не жда́ти тако́го** *від кого* — не надіятись, що хто-небудь може так зробити.— *Не ждали ми, Чіпко, від тебе такого! — дошкуля Лушня* (Мирний, II, 1954, 176).

3. *тільки 3 ос., перех.* Бути призначеним, неминучим для кого-небудь. *Вона почувала, що її жде велике горе* (Н.-Лев., III, 1956, 331); [Х в о р а:] *Мене жде шибениця — я те знаю* (Л. Укр., І, 1951, 118); *Ми не можемо не радіти, знаючи, що нас ждуть ще кращі.. роки* (Рад. Укр., 1.1 1951, 2).

4. *неперех.* Гаяти час, зволікати з чим-небудь, розраховуючи на здійснення, появу чогось. *Бжозовський ждав тиждень, ждав другий, а суду не було* (Н.-Лев., II, 1956, 251); — *Воно якби Василь сміливіший, то ми, може б, і побралися; тільки він жде, поки батькові рік вийде* [після смерті] (Мирний, III, 1954, 163).

◇ **Не заставля́ти (заста́вити) себе́ жда́ти** — дуже швидко, без затримки робити, виконувати, здійснювати що-небудь. *Килигей не заставив себе ждати: звичним кавалерійським рухом придавивши на голові папаху, ступнув наперед* (Гончар, Таврія.., 1957, 310); **Час не жде** — необхідно негайно щось виконувати, робити. *Мушу оце добре взятись до роботи, бо, далебі, час не жде* (Л. Укр., V, 1956, 347).

ЖДА́ТИСЯ, жде́ться, *недок.* 1. Передбачатися в майбутньому. *Думала іти в черниці Або вбитись, утопитись, Так жаль маленьких діток стало — Звичайне, мати, що й казать. Та може ждався-таки й зять: Бо вже Катруся підростала* (Шевч., II, 1953, 249); *Через два тижні ждалося весілля у Якова* (Мирний, IV, 1955, 38).

2. *безос.* Відчувати потребу, необхідність у кому-, чому-небудь; хотітися, бажатися. *Тільки ж не так воно сталось, як ждалось* (Барв., Опов.., 1902, 237); *Йосип, тільки кинув оком на своїх, зразу помітив, що не таку невістку ждалося батькові-матері, не таку сестру брату-братовій* (Мирний, IV, 1955, 50).

Не жда́тися, *безос.*— не бажати затримуватися де-небудь, чекати на когось, на щось. *Не ждеться діткам, — побігли в клуню: — Де ж наша мама? — скажи, татуню!* (Граб., І, 1959, 332); *Нам, як кораблям, не ждалось: плисти б на нові причали!* (Тич., II, 1957, 239).

ЖЕ [1], *(після голосних)* **Ж,** *част.* Уживається для підсилення, підкреслення значення того слова, після якого стоїть. *Нептун же зараз взяв мітелку І вимів море, як світелку* (Котл., І, 1952, 68); *Коник плаче, серце мліє; Кинувсь він до Мурав'я: — Дядьку, он зима біліє! От тепер же згину я!* (Гл., Вибр., 1957, 120); *Люди ж не сміють зійти по тих сходах Геть на верхів'я, туманом повиті* (Л. Укр., І. 1951. 69); // Уживається після вказівних займенників та займенникових прислівників, щоб підкреслити подібність кого-, чого-небудь з кимсь, з чимсь, вказати на незмінність, постійність кого-, чого-небудь, на розвиток дії в межах одного місця, часу і т. ін. *Відчинивши тихенько сінешні двері, а потому й хатні, вона полізла в мисник.., потому налапала на стіні ключ від льоху і так же тихенько вернулась до Йона* (Коцюб., І, 1955, 242); *Від того ж часу Семен все частіше лишався з Пріською* (Л. Укр., III, 1952, 639).

ЖЕ [2], *(після голосних)* **Ж,** *спол.* 1. Уживається для з'єднання речень, зміст яких протиставляється. *На господі у себе Чайченко такий самий небалакливий, як і в людях, мати ж його дуже ласкава і привітно до всіх ставилась* (Вовчок, І, 1955, 194); *Гине безславно Самсон в самотині, Серцем же рветься свій люд визволять* (Л. Укр., І, 1951, 337).

2. Уживається для приєднання речення, що доповнює, пояснює, розкриває зміст першого речення. *Ось він* [співець] *руку здійняв, в ту ж хвилину Стало тихо, неначе в могилі* (Л. Укр., І, 1951, 348); *Радісно в квітня тріпоче серденько, з грудей же могутніх пісня ллється* (Коцюб., І, 1955, 429).

ЖЕБОНІ́ТИ, ню́, ни́ш, *недок., розм.* 1. Говорити неясно, невиразно, нерозбірливо; бубоніти, белькотати. *Він замахав руками, не зводячи вирячених очей з Коржа, який щось жебонів на своє виправдання і озирався на всі боки* (Добр., Тече річка.., 1961, 53); // Говорити швидко, весело, з охотою, але неголосно. *Він неважаючи жебонів своїм козячим голоском, хвалив, сподівався, божився і прохав* (Коцюб., І, 1955, 379); *Закохані пари тихо жебоніли по перелазах чи під акацією* (Іщук, Вербівчани, 1961, 37).

2. *перен.* Створювати тихі, одноманітні звуки (шелест, дзюркотіння і т. ін.). *Над нами крутився й жебонів рухливий стовп невразливої, мирно настроєної мошкари* (Кач., Вибр., 1953, 306); *Біля самої стайні повесняному жебонить струмок* (Стельмах, Правда.., 1961, 237); * У порівн. *Дівчинка стиха сміялася, наче далекий струмок жебонів* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 348).

ЖЕБРА́К, а́, *ч.* 1. Людина, яка живе з милостині; старець. *Хата, до котрої ми зайшли, то була напіврозвалена — стара кучка, житло старого діда жебрака* (Фр., I, 1955, 70); *Безногий Шпулька був головою корпорації київських жебраків — це він визначав кому, коли й в якому районі жебрачити* (Смолич, Мир.., 1958, 73); * У порівн. *Коли б не це, я, напевне, попросив би в неї шматочок хліба, як жебрак* (Сміл., Сашко, 1957, 143).

2. Дуже бідна людина.— *Тебе хотять сватать багатирі, а не такі жебраки, як ми самі* (Н.-Лев., III, 1956, 331); — *Золото моє пропало... Лишився жебраком... хоч по світу йди з торбою...* (Шиян, Гроза.., 1956, 100).

ЖЕБРАКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм.* Бути жебраком (у 1 знач.); // Просити милостиню; жебрувати, жебрачити, старцювати. *Селянин втрачав останній клаптик землі, хату, сім'я його змушена жебракувати* (Іст. укр. літ., I, 1954, 542); *Поїхав* [дід] *і не вернувся. Малий Василь, почекавши його, залишив гніздо і перекинувся у Запоріжжя. Почав жебракувати* (Коцюба, Нові береги, 1959, 329).

ЖЕ́БРАНИЙ, а, е. Який добувається жебранням. *Він почепив собі і жінці по дві торби на плечі, палиці в руки, та й пішов з нею в світ по жебраний хліб* (Укр.. казки, 1951, 328).

ЖЕ́БРАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **же́брати.** *Інші прохачі.. виряджались на жебрання спозаранку* (Н.-Лев., IV, 1956, 305); *Щоб запомогти невістці, він вийшов з своєю кобзою на жебрання у великий мороз і задубів* (Бурл., О. Вересай, 1959, 8).

ЖЕ́БРАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. *неперех.* Просити милостиню; жебрачити, жебрувати; старцювати. *Гринько Книш зачав жебрати тоді, як хата йому згоріла* (Март., Тв., 1954, 374); — *А цей, другий, документ дає тобі право жебрати по всій волості* (Стельмах, Хліб.., 1959, 220).

2. *перех. і неперех.* Надокучливо випрошувати щонебудь у когось. [Н е о ф і т - р а б:] *І я ще маю жебрати одежі отій своїй з біди гулящій жінці* (Л. Укр., II, 1951, 230); [З і н ь к а:] *Перед ким я скорилася, жебрала, у ногах лазила? — Перед катом своїм!..* (Кроп., II, 1958, 71).

ЖЕБРА́ЦТВО, а, *с.* 1. Збирання милостині; жебрання; старцювання. *Вона добре знала, що близькі сусіди знають, чим живе її батько, знають за жебрацтво* (Н.-Лев., IV, 1956, 340); *У містах, особливо у Константинополі, скупчувалось багато бідняків, які жили з жебрацтва або з мізерного випадкового заробітку* (Іст. середніх віків, 1955, 15).

2. Відсутність необхідних для існування засобів; злиденність, убогість. *Всі розуміли, що турецька навала змиє і знищить усе, ..і примара рабства, жебрацтва і загибелі якось одразу тьмарила сонячний день своєю жахливою тінню* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 471).

3. Збірн. до **жебра́к** 1. *Жерці краси з жебрацтвом в дружній парі Сидять і просять милостині гріш* (Бажан, Роки, 1957, 190); *Він* [собака] *ненавидів старців, крім того, йому хотілось прислужитися батькові, що теж ненавидів жебрацтво* (Довж., Зач. Десна, 1957, 481).

ЖЕБРА́ЦЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **жебра́к.** *Перший раз на віку їй спали на думку батькові жебрацькі заробітки* (Н.-Лев., IV, 1956, 340); *Дорога захрясла: вози високо навантажені жебрацьким добром — торбами, лахміттям* (Вас., Незібр. тв., 1941, 206); // Добутий жебранням; випрошений. *Жебрацький хліб.*

2. *перен.* Злиденний, убогий. *Все.. мало якийсь немов засоромлений, жебрацький вигляд* (Л. Укр., III, 1952, 740); *Марко Вовчок пояснює жебрацьке становище селян існуючими в країні порядками* (Рад. літ-во, 4, 1957, 76).

ЖЕБРА́ЧИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **жебра́цький.** *Боячися, аби його не вислідженo, він знов покинув пасічника, знов у жебрачій одежі пішов у широкий світ* (Фр., V, 1951, 106).

ЖЕБРА́ЧИТИ, чу, чиш, *недок.* 1. *неперех.* Просити милостиню; жебрати, жебрувати; старцювати. —*А потім продали нашу саклю. Довелося й жебрачити* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 348); *Вона була подібна до тих дітлахів, що по селах і містах жебрачили попід вікнами* (Хижняк, Тамара, 1959, 40).

2. *перех. і неперех.* Випрошувати щось у кого-небудь. [Д у д а р:] *Замість поставити Чирву на коліна, вирвати в нього хліб, що десь гниє, ви жебрачите в нього* (Мик., I, 1957, 69).

ЖЕБРА́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **жебра́к.** *Під плотом моєї квартири сиділа сліпа жебрачка — Павліна, вона там жебрала цілий день* (Стеф., II, 1953, 13); *Загальне співчуття бідноти викликала Олімпіада, яка стала тепер жебрачкою* (Шиян, Гроза.., 1956, 309).

ЖЕ́БРИ, ів, *мн.* Збирання милостині. *Часом через Остапа циганки опізнялися з мандрівкою на жебри* (Коцюб., I, 1955, 371); //Милостиня, зібрана жебранням. — *Ет, що твої жебри! от як той дід сліпий, що сидить біля мосту,— ну, той має всякого добра повну торбу* (Коцюб., I, 1955, 133).

◇ **Піти́ (ходи́ти) на же́бри (по же́брах, у же́бри),** *заст.*— просити милостиню. [К с е н я:] *Робила, поки могла; а далі пішла по жебрах* (Фр., IX, 1952, 354); *Так і виросла* [Наталка], *навіть здорова дівка виросла — а на жебри ходила* (Григ., Вибр., 1959, 351); **Пуска́ти в же́бри** — перетворювати на жебраків.— *Не треба нам радців! Годі! — Щоб до в'язниці тягали, як нашого цехмістра! — Здирствами в жебри пускали!* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 205).

ЖЕБРО́ТА, и, *ж., збірн., зневажл.* Бідні люди, які живуть з милостині.— *Такий старець, така жеброта! Що він може втратити в житті?* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 224).

ЖЕБРУВА́ННЯ, я, *с., рідко.* Дія за знач. **жебрува́ти.**

ЖЕБРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., рідко.* Те саме, що **же́брати** 1.

ЖЕБРУ́ЧИЙ, а, е. Який просить милостиню і живе з неї. *Перебрався він* [царевич] *за жебручого діда і йде до того міста, де та царівна* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 400); *Коли настав призначений день, царський двір заповнився жебручим народом* (Фр., IV, 1950, 145).

ЖЕБРУ́ЩИЙ, а, е. Те саме, що **жебру́чий.** [Н е о ф і т - р а б:] *До чого я дожився! Лихо тяжке! Жебрущим дідом замолоду став!..* (Л. Укр., II, 1951, 230).

ЖЕ́ВЖИК, а, *ч., розм.* 1. Вертлява, рухлива людина легковажної вдачі, що любить похизуватися; фат, ферт, фертик.— *Як це «досить»? — запротестував рожевощокий і червоногубий жевжик з напомаженим до блиску волоссям* (Донч., V, 1957, 368); *Біля кількох лавок цілими гуртками щебетали дівчата, оточені якимись жевжиками в маленьких сплющених кепочках* (Гончар Дорога.., 1953. 30); // Молода, недосвідчена людина. *То поранення, то гострий язик, то якась випадковість*

відсовували його у тінь, а тим часом двадцятип'ятилітні жевжики вибивалися у міністри чи посли (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 189);— *Пам'ятаю, ще підлітком був, коли церкву в селі почали будувати. Ну, будують собі, а ми, такі жевжики, поблизу стовбичимо. Цікаво, не хату будують — церкву* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 88).

2. *рідко.* Те саме, що **горобе́ць.** *Ох! поти жевжики вчащали, Поки всі ягоди на Вишні обдзюбали — Тепер до бідної ніколи не летять* (Греб., I, 1957, 51).

ЖЕВЖИКУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Схожий на жевжика, який має ознаки жевжика (у 1 знач.). *До Семена дорогою пристали.. двоє жевжикуватих акторів* (Ільч., Серце жде, 1939, 170); *В супроводі двох чеченців незабаром з'явився жевжикуватий помічник управителя* (Гончар, Таврія.., 1957, 114).

ЖЕ́ВРИВО, а, *с., рідко.* Те саме, що **по́лум'я.** *Біля вогнища порався, роздуваючи жевриво, бородатий літній чоловік* (Скл., Святослав, 1959, 77); * Образно. *Ні з сього ні з того почув Іван, як.. жевриво встиду обіллало все його тіло* (Фр., III, 1950, 136).

ЖЕ́ВРІННЯ, я, *с.* Дія за знач. **же́вріти.** *Чим дальше з'їздили в долину, .. тим менше могли що-небудь бачити, крім блимання огнищ і жевріння віддалених пожеж* (Фр., VI, 1951, 63); *Вони йому дають в легені кисню, підтримать хочуть жевріння вогню в безсилім серці* (Гонч., Вибр., 1959, 381).

ЖЕ́ВРІТИ, ію, ієш, *недок.* 1. Догоряти без полум'я; тліти. *Де були стіжки, там лежали й жевріли купи вогняної мерви* (Н.-Лев., II, 1956, 197); *Біля кошари ледве жевріло багаття* (Чорн., Пісні.., 1958, 22); // Слабо горіти, світитися невеликим полум'ям; блимати. *Перед образами жевріє лампада* (Шиян, Гроза.., 1956, 367); *Заблимала й згасла «катюша»* [лампа із мідної гільзи] *остання, Лиш вогник у грубці ще жеврів живий* (Перв., II, 1958, 418); * Образно. *І вже не вуглинками-жаринками жевріла міжусобиця-сварка, а багаттям палала* (Хижняк, Д. Галицький, 1959, 399); * У порівн. *Червона з синіми та зеленими квітками запаска блищала, неначе жевріла* (Н.-Лев., III, 1956, 16).

2. Виблискувати яскравим світлом, давати яскраве світло. *Сонце пекло і жевріло посеред безхмарного неба* (Фр., III, 1950, 128); *Зорі, мов іскорки, жевріють серед тієї темряви* (Мирний, III, 1954, 113); *Сходив повний місяць над обрієм, жевріючи в густому куреві диму над Станичним* (Ле, Мої листи, 1945, 33); // *перен.* Яскраво блищати, перев. виражаючи сильні почуття, переживання (про очі); світитися. *Темно вже — Лиця не бачу, тільки очі чорні, Мов вуглі два, там жевріють* (Фр., IX, 1952, 209); *Христя глянула на Оришку: низенька.., ніс униз похнюпився, одні очі жевріли спідлоба в глибоких ямах* (Мирний, III, 1954, 300); //*перен.* Покриватись рум'янцем; червоніти. *Любов Прохорівна ніби теж щиро сміялася, жевріючи від вина* (Ле, Міжгір'я, 1953, 194).

3. *перен.* Яскраво відбивати світло сонця або інших тіл. *Часом спахне* [пожежа] *під самим селом, аж хати рожевіють і жевріють вікна* (Коцюб., II, 1955, 67); *Сідало сонце, і небо на заході жевріло* (Гончар, III, 1959, 146); // Виділятися своїм яскравим червоним, жовтогарячим і т. ін. кольором; жаріти. *Шипшина вже одцвіла, і на ній жевріли тугі ягоди* (Кучер, Чорноморці, 1956, 198); *Між стеблами* [трав] *жовтими й червоними вогниками жевріли тюльпани, колихались голубі гіацинти* (Скл., Святослав, 1959, 337).

4. *перен.* Існувати приховано, затасно; тліти. *Одно тільки скрашало його життя невеселе: надія на краще, що жевріла в його серці* (Коцюб., I, 1955, 104); *Я відчув, що любов, яка довго жевріла в моєму серці, набрала снаги й розквітла, розкущилась веселим, високим полум'ям* (Ю. Янов., II, 1954, 80).

ЖЕ́ВРІТИСЯ, ється, *недок.* Те саме, що **же́вріти.** *Перед ним Кривавим блиском жевріло небо* (Фр., XIII, 1954, 205); *На плечах у неї, мов шматок полум'я, червона косинка жевріється на сонці* (Гончар, Таврія.., 1957, 180).

ЖЕ́ВРІЮЧИЙ, а, е. Діспр. акт. теп. ч. до **же́вріти.** *Блиснуло понуре миготіння жевріючого під попелом вугля* (Фр., VII, 1951, 16); *Певне, і вона замилувалася краєвидом, засрібленим вранішнім промінням великого кола жевріючого сонця* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 66); *Захід ще не зовсім згас, було видно, як і там, на краю землі, по ще жевріючому небу розгулюють броньовики* (Гончар, Таврія.., 1957, 613); *В душі* [Пе́тру] *десь глибоко і ледь відчутно защеміло, ніби він доторкнувся до чогось забутого, але ще жевріючого слабким вогнем* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 459).

ЖЕЗЛ, а́, *ч.* 1. Особливої форми паличка, що служить символом влади, високого становища і т. ін. *Ось уже на плечах Дон Жуана білий плащ Командора із слідами його крові. І в руці — командорський жезл* (Минуле укр. театру, 1953, 164); *В самому храмі зберігалися різні дорогоцінності, жезли царів із слонової кості, багато дорогої зброї* (Іст. СРСР, I, 1957, 14).

◇ **Непа́че (на́че** *і т. ін.*) **від по́маху (за по́махом) чарівно́го (чарівни́цького) жезла́** — раптово, дуже швидко, одночасно. *Гальванеску в цей час відкрив свій апарат і вибив коротенький акорд. Наче від помаху чарівницького жезла, вся робота вмить спинилася...* (Смолич, I, 1958, 75).

2. Паличка в руках того, хто регулює вуличний рух. *Аж ось і місто почалось, Дзвінки трамвайні чуть, І міліціонер жезлом Показує нам путь* (Мур., Піонер. слово, 1951, 72).

3. Залізний стрижень, який використовують для регулювання руху поїздів. *Акіш знав, що він* [Іван Іванович] *поніс машиністові жезл, і це певна ознака, що зараз поїзд погуркотить зі станції в далеку дорогу* (Донч., IV, 1957, 35); * Образно. *Комуністична партія, як машиніст на могутньому потязі революції, від конференції* [у 1922 р.] *одержала жезл на дальшу путь у майбутнє* (Елґан, II, 1958, 276).

ЖЕЗЛОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **жезл** 3. *Жезлова сигналізація.*

ЖЕЛАТИ́Н, у, *ч.* Білкова речовина тваринного походження, що в розчиненому вигляді переходить у драглистий стан; використовується в техніці, кулінарії і т. ін. *Желатин видобувають з колагену кісток, шкіри і сухожилля великої рогатої худоби* (Знання.., 3, 1965, 16); *Вина, що містять малу кількість дубильних речовин, не освітлюються желатином без додавання таніну* (Сад. і ягідн., 1957, 296).

ЖЕЛАТИ́НА, и, *ж.* Те саме, що **желати́н.** *З відходів шкіряного виробництва і відходів боєнь виготовляють.. клей і желатину* (Таємн. ванна, 1957, 102).

ЖЕЛАТИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **желати́н.** *Желатинове виробництво*; // Вигот. з желатину. *У желатинову масу кладуть цукор тільки тоді, коли желатин цілком розчиниться* (Укр. страви, 1957, 278).

ЖЕЛЕ́, *невідм., с.* Драглиста їжа, вигот. з желатину та фруктово-ягідних соків, вина, молока і т. ін. *Плоди кизилу використовують для виготовлення високоякісного варення, напоїв, желе, а також на сушку* (Колг. Укр., 11, 1961, 34).

ЖЕЛІПА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., діал.* 1. Кричати, сваритися.— *Сюди його давай! Хто викрикує? — желіпає посередник* (Мирний, II, 1954, 198).

2. Голосно плакати, ревти. *Невеличку дівчинку Маринку, що желіпала на всі хати, Христя узяла на руки, носила, шикала, дзенькала у вікно,— ніщо не помагало* (Мирний, III, 1954, 155).

ЖЕЛІПНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., діал.* Однокр. до **желіпа́ти** 1.— *Ей, ей! — желіпнуло щось з генеральського двору: — тікай, хлопче, біда буде!* (Мирний, II, 1954, 112).

ЖЕЛО́НКА, и, *ж., гірн.* Прилад, яким викачують рідину, пісок, грязь з свердловин при бурінні. *Новітня вітчизняна техніка остаточно витіснила сваб і желонку, якими видобувалась колись нафта на бориславських промислах* (Визначні місця Укр., 1958, 188).

ЖЕЛО́ННИК, а, *ч., гірн.* Робітник, що працює біля желонки.

ЖЕЛО́ННИЦЯ, і, *ж., гірн.* Жін. до **жело́нник.**

ЖЕ́МЧУГ, у, *ч., рідко.* Дорогоцінна перламутрова речовина у вигляді зерен білого, рожевого, жовтуватого, зрідка чорного кольору, яку добувають з черепашок деяких молюсків; перли. [Л і н к е й:] *Без ліку злота я надбав І самоцвітів назбирав.. Найкращий жемчуг — жемчужок Візьми собі для сережок* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 366); // Вироби, прикраси з цієї речовини. *Накинула на себе небога свитину та й пішла, як була убрана на весіллі, в жемчузі, в дукачах і самоцвітах* (Стор., I, 1957, 40); * У порівн. *І кожний крок мій з квіточки, з билини Краплисту росу, мов жемчуг, трусив* (Фр., XIII, 1954, 175).

ЖЕМЧУ́ЖНИЙ, а, е, *рідко.* 1. Прикм. до **же́мчуг.** *Жемчужне зернятко;* // Зробл. з жемчугу. *Жемчужне намисто.*

2. *перен.* Схожий на жемчуг. *Та посип, сину, жемчужного проса* (Чуб., V, 1874, 749); *Гірко плаче* [цариця] *жемчужними сльозами* (Стор., I, 1957, 65).

ЖЕ́НИТИ, женю́, же́ниш, *недок. і док., перех.* З'єднувати шлюбом чоловіка з жінкою. *Вдова осталась не сама, А з сином парубком; женити Його збиралась восени* (Шевч., II, 1953, 253); *Може, женять когось — подивлюсь, підійду, може, давніх знайомих між ними знайду* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 77).

ЖЕ́НИТИСЯ, женю́ся, же́нишся, *недок. і док., на кому, рідко з ким, без додатка.* Брати шлюб (про чоловіка); одружуватися. *Не женися на багатій, Бо вижене з хати, Не женися на убогій, Бо не будеш спати* (Шевч., I, 1951, 261); — *Як буду коли женитися, мамо, з Манею чи іншою, все одно, однаково буду для себе женитися* (Коб., III, 1956, 32); *Старий надумав учетверте женитися* (Смолич, I, 1958, 46).

◇ **Ненадо́вго старий же́ниться** — про швидку зміну бажань, настрою.

ЖЕНИ́Х, а́, *ч.* Чоловік стосовно до жінки, з якою збирається узяти шлюб; наречений, *нар.-поет.* суджений. *У князя свято, виглядає Із Литви князя-жениха За рушниками до Рогніди* (Шевч., II, 1953, 73); *Жених був стриманий і скромний. Навіть найпричепливіша мати не змогла б закинути йому найменшу нечемність у поводженні з нареченою* (Ю. Янов., I, 1958, 623); * У порівн. *І сонечко серед неба Опинилось, стало, Мов жених той молодую, Землю оглядало* (Шевч., I, 1951, 282); // Про неодруженого чоловіка, що збирається одружуватися. *До Онисі часто заїжджали женихи* (Н.-Лев., III, 1956, 12); *Ось і тепер, дівчині вже вісімнадцять минуло, а вона й досі женихів гарбузами годує* (Стельмах, Хліб.., 1959, 137); //*розм.* Про молодого чоловіка, що може вже одружуватися.

ЖЕНИХА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **жениха́тися.** —*Жалко мені стало за тими нічками тихими, що бачили женихання наше, що чули нашу любу розмову* (Коцюб., I, 1955, 141); *Параска корила сина, щоб з голови викинув легковажну думку — тепер не до женихання* (Горд., II, 1959, 216).

ЖЕНИХА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок., з ким, рідше на кого.* Виявляти інтерес, велику увагу до кого-небудь, приваблювати до себе приємними розмовами; залицятися. *Сусідні хлопці женихались На гарну дівчину таку* (Котл., I, 1952, 165); [А н т о н:] *Я позавчора бачив, як ви отам, за повіткою, женихалися з нею!* (Кроп., I, 1958, 168); *Пан отаман женихався з Катериною* (Кач., II, 1958, 371).

ЖЕНИХІ́ВСЬКИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **жени́х;** // Такий, як у жениха, власт. женихові. *Вигляд справді був у Тараса не женихівський: нестрижена біла кучма, чорна сорочка, латані білі штани* (Вас., II, 1959, 368); — *Ну, ото я в нього з п'ятнадцяти років і дотягнув до женихівського віку* (Збан., Єдина, 1958, 139).

ЖЕНИШЕ́НЬКО, а, *ч.* Пестл. до **жени́х.**

ЖЕНИШИ́НА, и, *ч. і ж., розм.* Один з двох закоханих (чоловік або жінка). *Нема в мене роду, ані женишини, Один сирота, як в полі билина* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 246); [Г а н н а:] *А у мене женишина гарнісенький!..* (Кроп., II, 1958, 84).

ЖЕНИШО́К, шка́, *ч.* Пестл. до **жени́х;** // *зневажл.* Те саме, що **жени́х.** *Розлюбив. А справа в тому, — Тут, і сам здогадуйся,— Вже до іншої додому Женишок понадився* (Дор., Літа.., 1957, 166).

ЖЕНІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **жени́тися.**— *Ми вже старі, тобі треба початок зробити із женінням* (Коб., III, 1956, 482); *При згадці про женіння Альоша хмуриться, невдоволено наморщує лоба: він проти цього* (Гончар, Таврія.., 1957, 360).

ЖЕНОЛЮ́БНИЙ, а, е, *книжн.* Який дуже любить жінок.

ЖЕНОНЕНАВИ́СНИК, а, *ч., книжн.* Чоловік, який не любить жінок, уникає їх. *Стахурський з подивом звів очі на старого женоненависника, але Микифор Петрович спокійно зустрів його здивований погляд* (Вітч., 6, 1947, 80).

ЖЕНОНЕНАВИ́СНИЦТВО, а, *с., книжн.* Ненависть, огида до жінок.

ЖЕНОНЕНАВИ́СНИЦЬКИЙ, а, е, *книжн.* Власт. женоненависникові; // Сповнений женоненависництва.

ЖЕНОПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на жінку; такий, як у жінки.

ЖЕНТИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Сироватка з овечого молока. *І вже звідти долітала до Івана його співанка: Чорногора хліб не родить, Не родить пшеницю, Викохує вівчариків, Сирок і жентицю* (Коцюб., II, 1955, 328); *Як пам'ятаю, гуцули пили тільки — і це не всякий — влітку жентицю на полонині та воду з чуркала* (Козл., Сонце.., 1957, 13).

ЖЕ́НЧИК, а, *ч.* Пестл. до **жнець.** *Ой жніте, женчики, обжинайтеся, І на чорную хмару озирайтеся* (Думи.., 1941, 168); [М а т и:] *Ходіте, женчики! вже є полудень* (Л. Укр., III, 1952, 237).

ЖЕ́НЧИ́ХА, и, *ж.* Жінка, що жне хлібні рослини. *Часами й злякана сіра миш висмикнеться зі своєї нори, перебіжить попід ноги женчисі та й знов повзне в ямку* (Фр., I, 1955, 60).

ЖЕНЯ́ЧКА, и, *ж., діал.* Одруження, женіння. — *Дівчина готова вроїти собі, що справді будеш з нею женитися, між тим коли ти повинен сам обчислити, що з такої женячки нічого для тебе не вийде* (Коб., III, 1956, 30); — *Не розбагатіли ми на женячці, бо скільки можна було взяти за жінкою!* (Козл., Опов. І. Клена, 1950, 14).

ЖЕНЬШЕ́НЬ, я, *ч.* Багаторічна трав'яниста рослина, корінь якої використовується як важливий лікувальний засіб. *Щороку наприкінці літа сотні людей*

у Північно-Східному Китаї і Північній Кореї йдуть в тайгу шукати чародійний корінь женьшень (Колг. Укр., 2, 1956, 46).

ЖЕРДЕ́ЛЯ, і, *ж.* 1. Вид абрикосів з дрібними плодами, що виростають безпосередньо з насіння. *Волоські горіхи, акації та жерделі кидали на двір і на хату довгі чорні тіні, переткані срібним промінням* (Коцюб., I, 1955, 265); *Вже одцвіли жерделі. Черешні у цвіту!* (Тер., Ужинок, 1946, 146).

2. Плід цієї рослини.

ЖЕРДИ́НА, и, *ж.* 1. Довгий, тонкий, без гілок кусок дерева; ключина *Антін Рибка стояв на свому подвір'ї і.. стругав довгу жердину* (Коцюб., II, 1955, 430); *Іван стояв на передньому краї плота, вправно орудував жердиною й вигукував: — Кермуй, батьку, прямо!* (Чорн., Потік.., 1956, 6); * У порівн. *Була і цариця в колі придворних дам, худа й висока, як жердина, з тонкою шиєю* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 316).

2. *розм.* Те саме, що **жéрдка** 1. *Наталка потягнула з жердини білий Назарів кожушок, накинула на голову платок* (Коз., Серце.., 1947, 148).

ЖЕРДИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **жердúна**.

ЖЕ́РДКА, и, *ж.* 1. Горизонтально підвішена чи прикріплена перекладина, на яку вішають одежу. *Часом, в неділю, Підпара здіймав з жердки жупан і надягав на себе широкий пояс* (Коцюб., II, 1955, 52); *Доки вони ходили від жердки до жердки, на яких один біля одного на плечиках висіли різних кольорів і розмірів костюми, Макса покликали до інших покупців* (Панч, Ерік.., 1950, 5).

2. Взагалі усяка підвішена палиця, перекладина. *Сіла я* [пташка] *в кутку на жердці, Крізь дротиночки гляжу* (Щог., Поезії, 1958, 385); *Птах стурбовано заворушився на жердці* (Сміл., Сашко, 1957, 101).

ЖЕ́РДОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **жéрдка**.

ЖЕ́РДЯ, я, *с.* Збірн. до **жердúна** 1.

ЖЕРДЯНИ́Й, á, é, *розм.* Зробл. з жердей. *Жердяні загорожі.*

ЖЕРДЬ, і, *ж., розм.* Те саме, що **жердúна** 1.— *Здоров, Степане! Що ти робиш, Що понад річку з жердю ходиш?* (Фр., XI, 1952, 68); *Вирубав* [Іван] *собі жердь і всі гуси побив* (Калин, Закарп. казки, 1955, 197).

ЖЕ́РЕБ [1], а, *ч.* 1. Те саме, що **жеребóк** 1. *Ідучи, раз у раз зустрівалися з хлопцями, що верталися веселі або смутні, дивлячись по тому, хто який жереб узяв* (Л. Укр., III, 1952, 555); *Ніхто не знає, виймаючи жереб, який талан йому випаде* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 275).

2. *перен.* Життєвий шлях і те, що на ньому виникає, створюється життєвими обставинами, з чим людина зустрічається і т. ін.; доля. *Мій жереб — заклята нужда, Що віру в щастя підкосила...* (Граб., I, 1959, 206); [Є п и с к о п:] *Врятуєш душу, коли загубиш тіло — се твій жереб* (Л. Укр., II, 1951, 497); *Ніколи ще, як зараз, не вірив він з таким гарячим палом.. у свій щасливий жереб!* (Гончар, Таврія.., 1957, 579).

◇ **Вúпав жéреб** — судилося, було призначено. *Хвільку ж Джеджалію та Дубу з Крутим Випав жереб тут голови класти, Боронячи тил визволенцям отим Від людської злої напасті* (Стар., Поет. тв., 1958, 217).

ЖЕ́РЕБ [2], а, *ч., рідко.* Те саме, що **жеребéць**. *Потім Микула випустив з обори коня. Колись це був добрий жереб, зараз він стояв старий, сухоребрий серед двору* (Скл., Святослав, 1959, 22).

ЖЕРЕБЕ́ЦЬ, бця́, *ч.* Самець кобили. *Жеребець у сірих яблуках дико поводив налитими кров'ю очима і не міг устояти на місці* (Панч, III, 1956, 131); * У порівн. *Еней і сам так розходився, Як на аркані жеребець* (Котл., I, 1952, 73).

2. *перен.* Про чоловіка, який чим-небудь нагадує цю тварину. [К и р и л о:] *А того жеребця вже немає?* [Я в д о х а:] *Якого жеребця?* [К и р и л о:] *Та попенка...* (Мирний, V, 1955, 152); — *Так от був той отець Нокентій справжній тобі жеребець із племінної конеферми* (Збан., Єдина, 1959, 130).

ЖЕРЕБИ́ТИСЯ, рéбиться, *недок.* Народжувати лоша. *Коні весело іржуть, кобили жеребляться* (Вишня, I, 1956, 410).

ЖЕРЕБКУВА́ННЯ, я, *с.* Вирішення чогось, встановлення прав та обов'язків на що-небудь витягуванням жеребків.— *Розподіляли ми землю так, як повелося з давньої давнини. Не з злої старшинської волі, а жеребкуванням* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 275).

ЖЕРЕ́БНА, *прикм.* Про кобилу, яка має народити лоша. *Навіть і разу не запріг її* [конячку] *для себе, бо жеребна вона* (Стельмах, Над Черемошем, 1952, 201); *Ще й кобила не жеребна, а ви вже на лоша батогами цьвохкаєте* (Кучер, Прощай.., 1957, 90).

ЖЕРЕ́БНІСТЬ, ності, *ж.* Фізіологічний стан жеребної кобили. *Під час жеребності треба пильнувати, щоб кобила не була худа* (Конярство, 1957, 37).

ЖЕРЕБО́К, бка́, *ч.* Умовний знак (дрібний предмет, папірець і т. ін.), який тягнуть з метою встановлення певної черговості, прав та обов'язків на що-небудь. *Пішли вони* [звірі] *всією громадою до лева і слона і повідомили їх, що жеребків випало на обох порівну* (Укр.. казки, 1951, 63); — *Ми будемо жеребок з ним тягнути, вже домовлено* (Довж., II, 1959, 217).

◇ **Жеребóк кúнуто** — що-небудь вирішено остаточно. *..коли вже жеребок кинуто, треба облишити всякі виверти, треба прямо і відкрито роз'яснити найширшим масам, які тепер практичні умови успішного перевороту* (Ленін, 9, 1949, 327).

ЖЕРЕ́БЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **жеребéць**. *Становому подобався молодий Чіпчин жеребчик, котрого тесть подарував* (Мирний, II, 1954, 264); *Жеребчик Стригунок, куди не кинь, Був симпатичний кінь* (Дор., Літа.., 1957, 172).

ЖЕРЕБ'Я́, я́ти, *с.* Маля кобили; лоша. *Жереб'я схопилося, потрусилося, і з'явився з нього прекрасний Татош* (Калин, Закарп. казки, 1955, 80).

ЖЕРЕБ'Я́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **жереб'я́**. * У порівн. *За нею* [панею] *й дві дівчинки мечуться, як тії жереб'ятка, що жахаються* (Вовчок, I, 1955, 76).

ЖЕРЕБ'Я́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **жереб'я́**.

ЖЕ́РЕП, а, *ч.* 1. (*Pinus mughus Scop*). Гірська сосна з чорною корою і неколючими короткими листками. *Сосна жереп.. в Українських Карпатах поширена за верхньою межею переважно хвойних лісів в субальпійському поясі на висоті від 1300 до 1850 м* (Укр. бот. ж., XVII, 6, 1960, 76).

2. (*Juniperus conitmunis* L.). Хвойний чагарник або дерево родини кипарисових з м'ясистими, подібними до ягід шишками; використовується в промисловості; ялівець. *Замість лісів тепер слався землею жереп, чорний килим повзучих смерек, в якому плутались ноги* (Коцюб., II, 1955, 318); *Що далі вгору, то крутіші схили; Колючий жереп і гранітні брили Нам намагались перетяти путь* (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 7).

ЖЕРЕТІ́Я, ї, *ж., розм.* Гадюка, що лазить по деревах. * У порівн. *Як списом, шпигнуло його* [січовика] *тим поглядом, неначе холодна жеретія обвилась і здавила йому серце* (Стор., I, 1957, 335).

ЖЕРЛО́, á, *с.* 1. Передній отвір у стволі артилерійської зброї; дуло. *Гармати будуть спрямовані жерлами на Зимовий палац* (Коп., Тв., 1953, 521); *Поволі з німою погрозою заворушилися гармати: навідники повер-*

тали чорні жерла на ціль (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 534); // Частина артилерійської зброї у вигляді труби, через яку проходить снаряд; ствол. *У передсвітанковій млі чорніли низенькі вагони панцерника, над якими, наче журавлі, заглядали в небо тонкі жерла зеніток* (Петльов., Хотинці, 1949, 211); *На коліях, наїжившись тупоносими кулеметами та довгими жерлами гармат, стояли.. важкі, присадкуваті сіро-зелені споруди* (Юхвід, Оля, 1959, 290); * У порівн. *Оточене місто ще курилося сотнями заводських димарів, зведених догори, як жерла величезних фортечних гармат* (Гончар, I, 1954, 217).

2. Вхідний отвір печі.— *Стійте! — крикнув Крукке, намагаючись спинити рух крана, який просовував уже в жерло печі мульду, наповнену сталевими уламками* (Собко, Серце, 1952, 14); // Вихідний отвір димаря, труби і т. ін. *Жерла заводських димарів, захекавшись, салютують в небо сизим фейєрверком диму* (Коп., Вибр., 1953, 54); *На трубі, біля самого її жерла, стоїть, тримаючись за трос, людина...* (Донч., II, 1956, 412).

3. Вузький і глибокий отвір. *Кратер з'єднується з жерлом вулкана, яке досягає величезної глибини, доходячи до магматичного басейну* (Наука.., 6, 1958, 56).

ЖЕРСТЙНА, и, *ж.* Лист жерсті.

ЖЕРСТЯ́НИЙ, á, é. 1. Прикм. до **жерсть.** *Кілька жаринок випало з печі й тліло на жерстяному листі, прибитому під піччю на підлозі* (Перв., Атака.., 1946, 55); // Зробл. з жерсті. *Увесь механізм машинки був закритий чорним жерстяним лакованим кожушком* (Смолич, I, 1958, 163); *Прийшли на дачу люди з пилами й сокирами, вилізли на будинок і почали зривати старий жерстяний дах* (Збан., Мор. чайка, 1959, 225).

2. *перен.* Такий, як жерсть; який нагадує собою жерсть. *Колись давно-давно був отакий день, прикрашений першим снігом, жерстяним листям дубів, летючими сережками кленів* (Руд., Остання шабля, 1959, 28).

ЖЕРСТЯ́НИК, а, *ч.* Майстер, що виготовляє вироби з жерсті; бляхар. *Яків був нестройовиком — працював жерстяником у майстерні* (Десняк, II, 1955, 370).

ЖЕРСТЯ́НКА, и, *ж.* Коробка, банка з жерсті; бляшанка. *Ще й могили не втрамбували як слід, коли вдарили на кухні в жерстянку — покликали на обід* (Збан., Єдина, 1959, 302).

ЖЕРСТЬ, і, *ж.* Тонкий листовий метал, покритий оловом; бляха. *На даху його будинку крутиться вирізаний з жерсті півник* (Донч., IV, 1957, 312); *Він саме відкривав коробочку з консервами і різав жерсть легко, немов папір* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 78); * У порівн. *Сухе листя деренчало.., як жерсть* (Донч., V, 1957, 175).

ЖÉРТВА, и, *ж.* 1. За релігійними обрядами деяких народів — предмет або жива істота, яких приносили як дар богам. [Г е л е н:] *Жриця мусить вміти в потребі всяку жертву заколоти рукою власною* (Л. Укр., II, 1951, 308); *У річкових вирах, на думку слов'ян, жив водяник, якого перед початком ловіння риби вони старались задобрити принесенням жертви* (Іст. СРСР, I, 1956, 35).

2. Добровільний внесок у вигляді грошей або якихнебудь предметів на користь когось, чогось; пожертвування. *Полтавському губернському земству дозволено збирати жертви на пам'ятник у Києві великому Кобзареві України* (Мирний, V, 1955, 313).

3. Той, хто загинув від нещасного випадку, від руки ворога і т. ін. *Велика боротьба праці проти капіталу коштувала безлічі жертв робітникам усіх країн* (Ленін, 7, 1949, 173); *Вже внесли труп. Це був юнак з чорними вусиками і довгими віями — жертва автомобільної катастрофи* (Донч., I, 1956, 371); // Той, над ким знущаються, проявляють насилля. *Поліцай зупиняється, чекає відповіді і шалено б'є нагайкою по столі. Лунає стогін жертви* (Ю. Янов., IV, 1959, 217); *Усі в'язні вже стояли рядами в коридорі, і Менгель, блискаючи скельцями пенсне, тикав пальцем в обрану жертву* (Хижняк, Тамара, 1959, 201); // Про людей, тварин або комах, що перебувають у лапах хижака, у клітці, у сітці і т. ін. *Страшенно скрикнула нещаслива жертва; захрустіли кості під медведячими зубами* (Фр., VI, 1951, 16); *Удави не отруйні, але, нападаючи на свою жертву, обвивають її, душать і ковтають цілком* (Фіз. геогр., 5, 1956, 148); // *перен., кого, чого.* Той, хто переживає, терпить різні неприємності від кого-, чого-небудь. *Залякана сільська дитина, нечесана, погано одягнена, стає жертвою школярів і грубих, неосвічених учителів* (Коцюб., III, 1956, 27); *Жертва Булгакового темпераменту мала досить жалюгідний вигляд* (Кулик, Записки консула, 1958, 31).

◇ **Понестй вели́кі жéртви** — втратити багато людей. *Великі жертви поніс словацький народ у минулій війні* (Рад. Укр., 28.VIII 1959, 4); **Потребува́ти (вимага́ти) жертв (жéртви)** — необхідно переживати які-небудь труднощі, нести втрати людей і т. ін. [О с т р о ж и н:] *А треба, знаєте, ще скінчити фейлетон; гулянки гулянками, а велике колесо цивілізації потребує своєї жертви...* (Л. Укр., II, 1951, 15); *В осінній пустці, що облягала село, чулось зловісне дихання якогось лиха, щось невблаганне, неминуче, жорстоке і вимагало жертв* (Коцюб., II, 1955, 97).

4. Відмова від особистих прав, вигод і т. ін.; самопожертвування. [К а с с а н д р а:] *Брате, не знаєш ти ціни жіночим жертвам* (Л. Укр., II, 1951, 281); *— Ти рисуєшся,— враз вигукнула Ніна,— бо... бо це нікому не потрібна жертва!* (Донч., V, 1957, 469).

◇ **Віддава́ти (відда́ти, прино́сити, принести́) в жéртву** *чому* — відмовлятися від когось, чогось, пожертвувати ким-, чим-небудь задля когось, чогось іншого, позбуватися когось, чогось. [О р е с т:] *Хто любить, той не віддасть любого в жертву мертвій теорії, мріям кабінетним* (Л. Укр., II, 1951, 59); *На цей берест видерся Кузька. Для цього він приніс у жертву свої нові штани* (Донч., VI, 1957, 13); *Ніколи не зітруться в пам'яті нашого народу найглибша повага й безмежна вдячність тим, хто приніс у жертву свою кров і життя* (Рильський, III, 1956, 56); **Іти́ (піти́) на жéртву** — відмовлятися від особистих вигод задля кого-, чого-небудь. *Ліза не помилилася відносно сестри — вона не могла піти на таку жертву* (Руд., Вітер.., 1958, 33); **Ні перед я́кими жéртвами не спиня́тися (не спини́тися)** — бути здатним і готовим нести великі втрати, відмовлятися від особистих прав, вигод і т. ін. *Ні перед якими жертвами не спинявся російський пролетаріат, щоб звільнити все людство від ганьби царської монархії* (Ленін, 21, 1950, 14); **Прино́сити (принести́) жéртву** — зробити що-небудь заради когось, чогось. *Після таких спектаклів я верталася додому зовсім розбитою, втомленою, знеохоченою і вже не тямила, навіщо і кому принесла я жертву* (Л. Укр., III, 1952, 704).

ЖÉРТВЕННИЙ, а, е. 1. *рідко.* Признач. для жертви (у 1 знач.). *Жертвенну тварину душили мотузком, м'ясо варили в мідному казані, присвячуючи божеству кращі куски та нутрощі* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 160).

2. *поет.* Сповнений самопожертви, самовіддапості. *Потім уже пережите немов захльоснуло її — спогад про трагічне повстання.. і жертвенний подвиг обманутих і наперед приречених людей* (Жур., До них іде.., 1952, 23); *Говорити він умів і завжди бундючно*

підкреслював свій жертвенний героїзм за долю чужої йому країни (Ле, Наливайко, 1957, 46).

ЖЕ́РТВОПРИНОШЕ́ННЯ, я, *с.* 1. За релігійними обрядами деяких народів — принесення жертв богам. *Східні слов'яни поклонялись і приносили жертви рікам, божествам води та ін., вірили в чудодійну силу жертвоприношень і заклинань* (Іст. УРСР, І, 1953, 36).

2. Те саме, що **же́ртва** 1.

ЖЕ́РТВУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **же́ртвувати.**

ЖЕ́РТВУВАТЕЛЬ, я, *ч., рідко.* Той, хто жертвує що-небудь, чим-небудь. *Збирав я їх* [книги] *у жертвувателів без розбору* (Бурл., Напередодні, 1956, 248).

ЖЕ́РТВУВАТЕЛЬКА, и, *ж., рідко.* Жін. до **же́ртвуватель.**

ЖЕ́РТВУВАТИ, ую, уєш, *недок.* 1. *перех.* Добровільно давати гроші або які-небудь предмети на користь когось, чогось. *Українські поміщики жертвували провіант і тяглову силу на підтримку царської армії* (Іст. УРСР, І, 1953, 434); *Одні* [вояки] *підстелювали йому своє сіно, інші жертвували навіть власні накривала* (Ірчан, II, 1958, 240).

2. *неперех., ким, чим.* Нічого не шкодувати, все віддавати, відмовлятися від усього або від багато дечого задля кого-, чого-небудь.— *Реєстровці життям своїм жертвують, а якийсь пічкурник хутірський лежить і живіт свій гріє* (Ле, Наливайко, 1957, 47); *Опортунізм полягає в тому, щоб жертвувати корінними інтересами, вигадуючи тимчасові часткові вигоди* (Ленін, 31, 1951, 395).

Же́ртвувати собо́ю — не боятися труднощів, не шкодувати життя задля якої-небудь справи.— *Веди мене, я йду з тобою! Яка мета на світі жить, Коли не жертвувать собою, Коли нічим не дорожить?* (Черн., Поезії, 1959, 116); **Нічи́м не же́ртвувати** — нічого не втрачати. *Зрештою, я нічим не жертвувала, бо мій білет давав мені право бути в дорозі до 10-го числа до півночі* (Л. Укр., V, 1956, 298).

ЖЕ́РТИ, жеру́, жере́ш, *недок., перех. і без додатка.* 1. *вульг.* Їсти жадібно, багато чого-небудь. *Довіку лев не втомиться ягнят покірних жерти* (Л. Укр., І, 1951, 169); *Тільки-но полягали* [наймити], *ще й не поснули, устав хазяїн, сів — жере, аж чвака...* (Україна.., І, 1960, 51); * Образно. *Гриць не читав, а жер ті книжки* (Мирний, III, 1954, 186); // *зневажл.* Взагалі їсти.— *А я не люблю тих, хто жере хліб, не зароблений власним потом* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 253); // Поїдаючи, нищити. *Остались шашелі: гризуть, Ж[е]рутьі тлять старого дуба...* (Шевч., II, 1953, 367); *На сьогоднішніх зборах затверджували план участі піонерії в наступі на гусінь, що жерла садок* (Донч., І, 1956, 64).

Же́рти без па́м'яті — дуже багато їсти. *Баба Яличка хвалиться: двічі, каже, на тиждень глечика йому скидаю, жере без пам'яті* (Коцюб., І, 1955, 300).

2. *перен.* Спалюючи, знищувати що-небудь з великою швидкістю (про вогонь, полум'я). *Тепер вона бачила в печі в'юнкий вогонь, що паливо жер* (Коцюб., II, 1955, 271); *Пожежа!.. Криваво-червоне полум'я злітало крутим валом, косо йшло за вітром, жеручи суху ковилу* (Хор., Ковила, 1960, 83); // Витрачати багато чого-небудь, поглинати. *Чхав* [трактор], *коли треба було заводитися, жер безсовісно пальне, стогнав, коли плуг, приміром, ставили на глибшу оранку* (Ю. Янов., І, 1958, 444).

3. *перен.* Охоплювати цілком, не давати спокою (про почуття і т. ін.). *Непевність та тривога, мов вогонь, жерли Гнатове серце* (Коцюб., І, 1955, 48); *Така їх заздрість жерла, що вони від люті вмерли* (Забіла, У.. світ, 1960, 157).

◇ **Же́рти о́ком (очи́ма, по́глядом)** — пронизливо, жадібно або зі злістю дивитись на кого-небудь. *Тільки Стасик жер маму блискучим оком* (Коцюб., II, 1955, 251).

ЖЕ́РТО́ВНИЙ, а, е. 1. Признач. для жертви (у 1 знач.). *Перед шаманом лежить жертовна сарна з напівзамерзлими сльозами в мертвих очах* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 589); // Пов'язаний з принесенням жертви (у 1 знач.). [К а с с а н д р а:] *О, краще б я тепер мечем жертовним життя її перетяла, от зараз, поки вона ще горя не зазнала!* (Л. Укр., II, 1951, 258); *Козак той уже переносив збиту соколицю на жертовний вогонь* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 38).

2. Сповнений самопожертви, самовідданості. *Викриваючи класове коріння декадентів та імпресіоністів, Франко протиставляв їм великі ідеї жертовного служіння народові, батьківщині, якими була пройнята творчість Міцкевича* (Рад. літ-во, 18, 1955, 167); *Жертовний приклад Халтуріна, Желябова, Софії Перовської, Олександра Ульянова, романтика підкопів у царському палаці і кидання бомб,— все це викликало в ній* [Вітровій] *жадобу героїчної діяльності* (Бурл., Напередодні, 1956, 195).

ЖЕ́РТО́ВНИК, а, *ч.* 1. Спеціальний стіл або взагалі те місце, де клали жертву, яку, за релігійними обрядами, приносили богам. [Л е в і т:] *А святий жертовник? Стоїть він цілий.* [Т і р ц а:] *Тільки без жертов* (Л. Укр., II, 1951, 158); *Богам приносили* [херсонесці] *в жертву тварин, птиць і злаки. Жертовники і олтарі стояли на площі перед храмами* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 307); * У порівн. *Полум'яні язики з кількох вогнищ, розкладених по селу, неслися у небо, як з жертовників...* (Ле, Наливайко, 1957, 302).

2. Стіл у православній церкві, на якому виконуються різні обряди. [Г а в р и л:] *Коли ми говіли, я бачив тільки шматок вівтаря крізь царські двері, що посередині. А тут все перед очима. І престол, жертовник, і все* (Мик., Кадильниця, 1959, 36).

ЖЕ́РТО́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **же́рто́вний** 2. *Є могутня краса в прагненні радянського народу до благородного єднання, в його невичерпній щедрості й здатності до найглибшої жертовності в ім'я перемоги над злом* (Довж., III, 1960, 211).

ЖЕРУ́Н, а́, *ч., фам.* Той, хто багато пожирає. *Жерун і п'янюга був із нього такий, що часом самому вадило* (Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша, 1964, 50).

ЖЕРУ́НКА, и, *ж., фам.* Жін. до **жеру́н.** *Іскія скинула з себе серпанок і, чорна, голодна, ковтнула сонце, як вона звикла щодня се робити, та вічна жерунка сонця!* (Коцюб., II, 1955, 296).

ЖЕРУ́ХА, и, *ж.* (*Cardamine* L.). Трав'яниста рослина родини хрестоцвітих з білими та блідо-фіолетовими квіточками, зібраними в китиці; листя її використовується в кулінарії.

ЖЕРУ́ЩИЙ, а, е. 1. Який все знищує, пожирає. *Загоготить скрізь полум'я жеруще, І закипить ворожа чорна кров* (Стар., Вибр., 1959, 545); *Не горить вогонь жерущий; гострі блискавиці ламаються об скелі* (Л. Укр., III, 1952, 247).

2. *перен.* Який охоплює повністю, пронизує наскрізь. *Холод безжалісний знищив безсмертну царицю, Що пролежала віки під єгипетським сонцем жерущим* (Л. Укр., І, 1951, 426).

ЖЕРЦЕ́М, *присл., рідко.* З жадібністю; жадібно. *Ненавидять, гонять, б'ють, жерцем пожирають* [злі люди] (Чуб., V, 1874, 448).

ЖЕСТ, у, *ч.* 1. Рух тіла чи рук, який супроводжує людську мову або замінює її. *Тут люди розмовляють не голосом, а жестами й порухом губ* (Баш, Вибр.,

1948, 172); *Трудно було зрозуміти все, але вони повторювали одне слово кілька разів, допомагали жестами і сумішшю сербської, російської та української мов* (Хижняк, Тамара, 1959, 186); // Взагалі рух руки або тіла. *Сагайда рішучим жестом відкинув за вухо свою розпатлану чуприну* (Гончар, I, 1954, 405).

2. *перен.* Вчинок чи взагалі поведінка людини, викликана певними намірами. *Начальник тюрми Вуль дозволив приносити* [в'язням] *з дому передачі. Чим можна пояснити такий благородний жест, ніхто не здогадувався* (Хижняк, Тамара, 1959, 151); *Вона відчинила двері, пропускаючи Сулімана першим. Цим.. жестом хотіла, мабуть, загладити свій попередній недипломатичний вчинок* (Вільде, На порозі, 1955, 325).

ЖЕСТИКУЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **жестикулюва́ти.** *Промовець говорив запально, надуживаючи врочистим жестикулюванням рукою* (Ле, В снопі.., 1960, 307).

ЖЕСТИКУЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок.* Робити жести для підсилення виразності мови або для вираження чого-небудь. *Він стояв біля кіоска і жестикулював, ніби говорячи з німими* (Ле, Міжгір'я, 1953, 458); *Японці навчили нас усіх їх звичаїв: манери ходити, поводитися, кланятися, танцювати, жестикулювати віялом і володіти ним* (Мос життя в мист., 1955, 85).

ЖЕСТИКУЛЯЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **жестикуля́ція.**

ЖЕСТИКУЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* Вживання, використання жестів (у 1 знач.). *Чи піднімав він руку, чи кланявся, чи сідав, чи вставав, його жестикуляція, його рух був нешвидкий* (Н.-Лев., IV, 1956, 127); *Він уже говорив приязно, а щоб хлопець зрозумів, всіляко допомагав мімікою й жестикуляцією* (Панч, Ерік.., 1950, 22).

ЖЕТО́Н, а, *ч.* 1. Значок, який видається для відзначення якоїсь перемоги чи як свідчення про приналежність до якого-небудь товариства. *За вправи на брусах і колоді Ніна одержала найвищі оцінки і була відзначена двома золотими медалями, а за вільні рухи — срібним жетоном* (В ім'я Вітч., 1954, 36).

2. Умовний значок, найчастіше у вигляді металевого кружка чи квадрата, що дає право на що-небудь. *Біля кожного забитого звіра лежав жетон з номером стрільця, що поцілив його* (Трубл., I, 1955, 147); *Інструмент тимчасового користування комплектується залежно від виконуваної роботи. Робітник при одержанні цього інструмента здає в кладову свій інструментальний жетон* (Фрез. справа.., 1957, 239).

ЖИВ, а́, е́, *присудк. сл., розм.* Те саме, що **живи́й** 1.— *А я на своєму слові стану: я за Чайченка дочки не 'ддам, поки жив* (Вовчок, I, 1955, 215); — *Як хочеш жив зостатись — кидай чесно шаблю та й уже* (Тич., I, 1957, 270).

Жив і здоро́в *див.* **живи́й.**

ЖИВА́ТИ, *у теп. ч. не вживається, недок., розм., рідко.* Багатократне до **жи́ти** 2, 3. *Щасливий в світі той, хто так уміє жить, Як наші прадіди живали* (Бор., Тв., 1957, 58).

ЖИВЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **живи́й.** *А чутка у гаю була така, Що ніби Щука та частенько, Як тільки зробиться темненько, Лисиці й шле то щупачка, То сотеньку карасиків живеньких Або линів гарненьких...* (Гл., Вибр., 1957, 74).

ЖИВЕ́НЬКО, *присл., розм.* Досить живо (у 2, 3 знач.). *Живенько він* [ведмідь], *що сили мав, На плечі каменюку взяв* (Фр., XIII, 1954, 266).

ЖИВЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **живе́нький** 1. — *Святий його знає, як я й відкараскався від неминучої смерті, і от живесенький* (Морд., I, 1958, 92).

ЖИВЕ́ЦЬ, вця́, *ч.* 1. Принада у вигляді дрібної живої рибки, яку використовують для ловлі хижих риб. *У Старику є глибокі ями, де можна впіймати окунів, носарів, на живця часом вчепиться щука чи судак* (Коп., Подарунок, 1956, 98); * Образно.— *Я не розумію тільки одного, як такий солідний інженер, як Микола Іванович, і той клюнув на цього живця* (Собко, Біле полум'я, 1952, 159).

2. Корінці, паростки чи бокові гілки, з яких виростають нові рослини. *Садять живці* [смородини] *способом втикання або під кілок прямовисно і на всю глибину, що сприяє кращому приживанню їх* (Сад. і ягідн., 1957, 268); *Легко розмножується* [тополя] *стебловими живцями* (Лісівп. і полезах. лісорозв., 1956, 70); // Кусочок стебла, пагона культурного дерева, який використовують для щеплення дичок. *Охоронці зеленого багатства Карпат закладають насінні плантації. До молодих саджанців в розсаднику вони прищеплюють живці елітних дерев* (Веч. Київ, 11.IX 1968, 4).

3. *перен., рідко.* Життєва сила, енергія. [П е т р о:] *Значить — живець є?* [П р і с ь к а:] *Живець! То тільки примхи старечі...* (Мирний, V, 1955, 161); *В тілі ще бринів живець людини, груди командира ще дихали, серце тривожно діяло* (Ле, В снопі.., 1960, 290).

4. *діал.* Ремінець з дерев'яною паличкою на кінці, що прикріплюється до невода. *Забродчики закидали на товсту кодолу свої живці; живці обвивались кругом кодоли, як гадюки, і ніби всисались в неї, мов п'явки, а довбишки не давали їм розкручуватись* (Н.-Лев., II, 1956, 227).

◇ **До живця́ пройма́є** — дуже хвилює, турбує, дошкуляє. *До самого живця тими словами проймає* (Мирний, III, 1954, 338).

ЖИВИ́Й, а́, е́. 1. Який існує, здійснює обмін речовин із зовнішнім середовищем, здатний рости, розмножуватися; протилежне м е р т в и й. *Надбіг другий вовк і з живого ще теляти вирвав шматок м'яса* (Коцюб., I, 1955, 32); *Умер від рани товариш, а наш зостався живий* (Ю. Янов., I, 1958, 282); * Образно. *О, як пили поля жагучі Вологу свіжу і живу!* (Рильський, I, 1956, 324); * У порівн. *Вгору здіймаються, наче живії, Білії гори з води* (Л. Укр., IV, 1954, 129); // Який є невід'ємною ознакою істоти, що живе, існує. *Треба йому було конче когось при собі мати, душу жеваву, голос живий чути* (Вовчок, I, 1955, 168); *Тепер скелі росли перед нами, теплі, навіть гарячі, так наче в їх кам'яних жилах текла жива кров* (Коцюб., II, 1955, 289); // *у знач. ім.* **живе́,** во́го, *с.* Все, що виявляє ознаки життя, що живе, існує. [В а с и л ь:] *Сонечко світе, травиця зеленіє, ліс шумить, пташки у йому співають, все живе дише, любується своїм життям* (Мирний, V, 1955, 104); — *Живий чоловік.. про живе має думати* (Стельмах, Хліб.., 1959, 9); // Який створюють рослини, тварини, люди. *Кого не хвилюють тополі в колгоспному парку, В полях лісосмуги — жива проти вітру стіна?* (Гірник, Друзі.., 1953, 8); *Спортивні і оздоровчі заклади необхідно захищати від пилу з боку вулиць густою стіною живої огорожі та захисної смуги з дерев і кущів* (Озелен. колг. села, 1955, 9).

Жива́ вага́ — вага живої тварини. *Колгоспники-тваринники одержують плату залежно від виробленої продукції (надою молока, приросту живої ваги тварин, настригу вовни тощо)* (Колг. Укр., 4, 1958, 25); **Жива́ си́ла** — люди і тварини — на протилежність техніці, механічній силі. [Х м е л ь н и ц ь к и й:] *Чекати шляхту тут — це одрізати себе від живої сили* (Корн., I, 1955, 234); **Живе́ сло́во:** а) слово, вимовлене людськими устами. *Люба мамочко!.. Ліля і Оксана розкажуть тобі про все живими словами, то що ж описувати?* (Л. Укр., V, 1956, 237); б) мова, що виражає думки

правдиві, цікаві, нові. *Тепер не пугалом добру навчать, Нам треба іншого бажать — Живого слова, правди і просвіти* (Гл., Вибр., 1957, 192); **Живе́ срі́бло**, *розм.* — срібласто-білий метал, що при звичайній температурі перебуває в стані рідини; ртуть. *Черниці входили в воду, бризкались, і бризки ті в сяйві місяця нагадували живе срібло* (Шиян, Гроза.., 1956, 469); **Живи́й і здоро́вий; Живи́й-здоро́вий; Жив і здоро́в** — все благополучно, все в порядку у кого-небудь. *Маруся чи їла чи не їла, їй лучче усяких розговін.. те, що Василь вернувся і жив і здоров* (Кв.-Осн., II, 1956, 68); — *Як то тепер живуть дідусь, чи живі й здорові? Чи згадують Остапа?* (Коцюб., I, 1955, 365); — *Здрастуйте, Панасе Юхимовичу! — привіталася Галя.— Як живете? Живі-здорові?* (Збан., Між.. людьми, 1955, 20); **Нема́ живо́ї душі́** — нікого немає. *Поглянула* [Хима] *навкруги — нема живої душі, тільки шумить кучерява верба* (Вовчок, I, 1955, 52).

◇ **Бра́ти (взя́ти) за живе́** *кого*; **Зачіпа́ти (зачепи́ти) за живе́** *кого* — сильно хвилювати, турбувати кого-небудь. *Молодший* [брат] *бистріший, ось-ось допливе... Та старшого брата взяло за живе* (Шер., Дорога.., 1957, 61); *Холодний тон співрозмовника зачепив його за живе, змусив задуматись, насторожитись* (Ряб., Жайворонки, 1957, 78); **Впекти́ у живе́** — торкнутися того, що найбільше хвилює, турбує. — *Нащо знімаєш* [вузлики з зерном]? *Настане весна — лани засіяв.— Це Андрій так впік* [Маланку] *у живе* (Коцюб., II, 1955, 37); **Доїда́ти (доїсти, допіка́ти, допекти́**, *рідко* **доторка́ти) до живи́х печіно́к (до живо́го)** *кого, кому* — торкаючись того, що найбільш хвилює, сильно вражати, дошкуляти. *Сьогодні він доїв її до живого* (Л. Укр., III, 1952, 554); *Але ніхто мені так не допік аж до живих печінок, як та капосна баба Палажка Солов'їха* (Н.-Лев., II, 1956, 7); *Лободу це допекло до живого* (Ле, Наливайко, 1957, 361); [Х л о п е ц ь:] *Зараз видно, що її доторкав до живого* (Л. Укр., II, 1951, 104); **Дохо́дити (дійти́) до живо́го** *див.* **дохо́дити; Ледь (ле́две, чуть) живи́й** — у надзвичайно важкому стані. *Не раз привозив я його додому ледь живого* (Збан., Єдина, 1959, 16); **Місця живо́го нема́** — немає місця, яке б не було пошкоджене, побите і т. ін. *І коли листоношу роздягли — на ньому не було живого місця* (Ю. Янов., II, 1958, 205); **Ні живи́й ні ме́ртвий** — переляканий, дуже стурбований, схвильований. *Минув тиждень, я ходжу ні жива ні мертва* (Н.-Лев , III, 1956, 278); **По живи́х слідах** — одразу ж, не гаючи часу. *Народну творчість Шевченко вважав неписаною історією народу, що виникла по живих слідах подій і передавалася з уст в уста, з покоління в покоління* (Іст. укр. літ., I, 1954, 137).

2. *розм.* Те саме, що **жва́вий.** *Вся осяяна дитячим щастям, жива, рухлива, Ялу щебетала про садок, музику і ритмічні танки* (Досв., Вибр., 1959, 268); *Як же він постарів! Той же вигляд живих очей, але голова посивіла!* (Хижняк, Тамара, 1959, 213); *Велась жива бесіда* (Коцюб., III, 1956, 412).

3. Який існує в дійсності; реальний. *Всупереч живим фактам, наперекір здоровому розуму ці горе-теоретики* [про тих, хто не бачить розквіту народної творчості в Радянській країні] *твердять про «відмирання народної творчості»* (Рильський, III, 1956, 142); *Жива історія Росії поставала перед ним на кожному кроці* (Кучер, Чорноморці, 1956, 19); // Який відповідає потребам, інтересам життя. *Комунізм нині став живою справою мільйонів* (Рад. Укр., 1.I 1954, 1); *Нетерпляче чекав* [Зіновкін], *коли нарешті в колгоспі почнеться живе діло* (Рудь, Гомін.., 1959, 49).

4. *грам.* Який стосується назв людей, тварин і взагалі істот. *Живі предмети*

ЖИВИ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. *біол.* Який використовується для підживлення рослин, який живить живі організми. *В результаті тривалих шукань і дослідів.. стали широко застосовувати спосіб виготовлення живильних кубиків безпосередньо в парниках* (Колг. село, 15.I 1955, 3); *Обмін речовин — це складний процес, що включає в себе засвоєння живильних речовин, їх розщеплення на складові частини, всмоктування останніх і оновлення за їх рахунок організму* (Наука.., 7, 1958, 19).

△ **Живи́льне середо́вище,** *біол.* — середовище, яке застосовується для вирощування живих організмів, розмножування їх. *Мікробів вирощують штучно на спеціальних живильних середовищах (в лабораторних умовах)* (Підручник дезинф., 1953, 28).

2. *техн.* Який забезпечує чим-небудь необхідним для нормальної дії. *Заміна трифазних двигунів, застосовуваних тепер на електротракторах, однофазними значно спростить конструкцію живильного кабеля, що дасть істотний.. ефект* (Наука.., 3, 1956, 13).

△ **Живи́льний насо́с,** *техн.* — насос, який служить для подавання води під тиском у паровий котел.

3. *перен.* Який сприяє зростові, розвиткові чого-небудь. *Живильним джерелом його задирливої, веселої молодості був його народ і народний побут* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 159).

ЖИВИ́ЛЬНИК, а, *ч.*, *техн.* Клапан, що регулює надходження води, пального і т. ін. у машину, в апарат і т. ін. *За своєю будовою* [обпилювач ранцевий вентиляторний ОРВ] *схожий на обпилювач ОР і відрізняється від нього більш удосконаленим живильником* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 75).

ЖИВИ́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.*, *біол.* Властивість за знач. **живи́льний** 1. *Підвищення живильності кормів.*

ЖИВИ́НА, ви́ни, *ж.*, *рідко.* Щось живе, жива істота. *Він.. любувався її* [риби] *рухами та підскоками, зовсім не думаючи про те, що живина мучиться, конає в болю, душиться* (Фр., IV, 1950, 429); *Такий уже він химерний чоловік. Любить всяку живину, і вона його любить* (Коп., Подарунок, 1956, 119).

ЖИВИ́ТИ, живлю́, жи́виш; *мн.* жи́влять; *недок.*, *перех.* 1. Забезпечувати живі організми поживними речовинами, водою і т. ін. *Коріння* [осокора] *іще не вирване з землі, воно ще живить гілля свіжими соками* (Руд., Вітер.., 1958, 155); *Цілюща кисню сила вривалася крізь панцир льодовий і рибу на зимовищі живила...* (Гонч., Вибр., 1959, 256); // *розм.* Забезпечувати кого-небудь продуктами харчування. *Громада прийняла його в свої члени, живила його і зодягала за чергою* (Фр., VI, 1951, 53); *А як прийдеться з нашими вкупі живити Те дівчатко маленьке і тев хлоп'я, То.. більше риби ловитиму я* (Л. Укр., IV, 1954, 268); *Всі вони* [бійці] *з повагою говорять про кораблі Чорноморського флоту, що живлять нас і завжди приходять до Севастополя, коли нам стає важко* (Кучер, Чорноморці, 1956, 417); * Образно. *Я одержав нагороду. Слава партії й народу! Слава тим, хто мене вів, Соками землі живив!* (Тич., II, 1957, 8).

2. Постачати, забезпечувати чим-небудь необхідним для нормальної дії. *Кола з послідовно увімкненими «свічками» живив* [П. М. Яблочков] *струмами, що збуджувались у вторинних обмотках..* [індукційних] *котушок* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 50); *Дніпрова синя глибина Покірні двигає турбіни, І ллється електричний струм, Жадібні живлячи машини* (Рильський, I, 1956, 182).

3. *перен.* Підтримувати кого-, що-небудь, сприяти зростові, розвиткові когось, чогось; запалювати, надихати. *Саме з ним у Тараса була така безтурботна, захоплююча молода дружба, яка вливала сили, живила надії* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 146); *Море давало нат-*

хнення великому художникові, живило його творчість (Довж., III, 1960, 85).

ЖИВИ́ТИСЯ, живлю́ся, жи́вишся; *мн.* жи́вляться; *недок.* 1. Забезпечувати свій організм поживними речовинами; харчуватися. *Кожному хочеться жити, кожному треба живитись!* (Мирний, IV, 1955, 296); // Їсти. *Декотрі шукають затінку, інші виймають харчі й живляться* (Л. Укр., II, 1951, 242); // *чим.* Уживати в їжу, споживати. *Живився* [Тонконоженко] *самим чорним хлібом з прілого борошна та картоплею* (Сам., II, 1958, 264); *Перемовляючись, шпаки моторно бігають і живляться комахами* (Коп., Як вони.., 1961, 13).

2. *біол.* Засвоювати необхідні для організму поживні речовини. *Після вивчення біології сірчаних бактерій Виноградський виділив іншу групу мікроорганізмів, які також живляться неорганічними речовинами* (Наука.., 9, 1956, 33); *Сосонка не помічала, що її сестри, наповні тими ж земними соками, якими живилася й вона, вже давно перегнали її в рості* (Руд., Остання шабля, 1959, 84).

3. Забезпечуватися тим, діставати те, що необхідне для нормального функціонування, дії, стану. *Взимку ріки вкриваються кригою, вони мають низький рівень води і живляться, головним чином, підземними водами* (Фіз. геогр., 5, 1956, 43); *Під час вечері Мишуня налаштував радіоприймача, який живився постійним струмом від батареї* (Ю. Янов., I, 1958, 449); — *Кращі землі англійських бавовняних концесій в Афганістані живляться тільки водами Кизил-Су* (Ле, Міжгір'я, 1953, 62).

4. *перен.* Використовувати що-небудь як джерело розвитку, збагачення. *Драматургія Корнійчука, проза Яновського, Гончара, Стельмаха, поезія Тичини, Малишка, Воронька весь час живляться соками народного слова* (Рильський, III, 1956, 154); *В роки Радянської влади ще повніше живиться душа нашого народу поживними соками російської культури, найвищої і найпрекраснішої своїм ідейним змістом* (Тич., III, 1957, 289); // Находити в чому-небудь підтримку своїх бажань, почуттів, мрій. *Як умру я на чужині, Хто буде молитись? Чим буде душа голодна По смерті живитись?* (Рудан., Тв., 1956, 73); *Ганна випурхнула з хвіртки, осяяна своєю дівочою радістю, що живиться чеканням нової зустрічі з милим* (Руд., Остання шабля, 1959, 197).

ЖИВИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Густа прозора рідина, що виділяється з стовбура хвойного дерева і складається з скипидару та смоляних кислот. *Так пекло* [сонце] *високі соснові стіни, що на них виступала живиця* (Коцюб., I, 1955, 310); *З бальзамічних смол найбільше значення має живиця, що добувається в СРСР у великій кількості* (Стол.-буд. справа, 1957, 30).

2. *жарт.* Те саме, що **горі́лка**[1]. [К о б з а р:] *Аби була ласка слухати, поки не охрип, співатиму; а охрипну — чарочку, другу тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову* (Шевч., I, 1951, 105); [М и к о л а:] *Одно мене ще в світі держить — отся живиця! (Бере чарку, наливає і п'є)* (Фр., IX, 1952, 137).

ЖИВИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **живи́ця** 1. *Холоду тут* [у лісі] *менше було чутно, дерева дихали якоюсь теплою, живичною парою* (Фр., III, 1950, 84); *Живичний запах, що розходився лісом, обіймав і освіжував нас* (Коб., III, 1956, 151).

ЖИВІ́СІНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **живи́й** 1. *То були живісінькі люди. Один був старий рибалка, Панас Круть, а другий — молодий, Панько* (Н.-Лев., I, 1956, 54); *Він кладе в інкуватор яйце. Звичайнісіньке куряче яйце, а за три тижні звідти — пі-пі! Курча! Живісіньке курча!* (Донч., VI, 1957, 18).

ЖИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **живи́й** 2. *Малі чорні очі* [чоловіка] *мали живість ящірки* (Фр., V, 1951, 9); *Використання прямої мови надає пісні живості, динамічності* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 157).

ЖИВІ́Т, вота́, *ч.* 1. Частина тіла людини і тварини, в якій містяться шлунок, кишечник, печінка і т. ін. *Гафійка чухала їм* [свиням] *животи, такі рожеві, повні* (Коцюб., II, 1955, 51); *Колись гарний, з палкими очима молодий хлопець дивився тепер хитро, ходив з закругленим животом і усміхався* (Кобр., Вибр., 1954, 40); // Про шлунок, кишечник. *Заболіла головонька, Заболів живіт, Упав чумак коло воза* (Шевч., II, 1953, 127); *У животі в матушки Раїси приємно бурчало від ситої м'ясної вечері* (Донч., III, 1956, 23); // Протилежна від спини частина людського тіла. *Не влежить* [відьма] *довго, бо тільки і можна животом лежати* (Кв.-Осн., II, 1956, 188); *Він повз на животі, стогнучи й ойкаючи* (Донч., III, 1956, 142).

◇ **Бра́ти (взя́ти) за живі́т**, *безос.*: а) боліти в животі від голоду. *Вже йому дуже брало за живіт і печінки під серце підступали, бо не обідав* [сотник] *і досі* (Кв.-Осн., II, 1956, 185); б) кого-небудь щось сильно хвилює, глибоко вражає. *Слізьми троянці облилися, Енея за живіт бере* (Котл., I, 1952, 68); **Від ре́готу (сміху) бра́тися (взя́тися) за живі́т; [Регота́ти (сміятися)] — аж за живі́т (животи́) бра́тися (взя́тися)** — дуже сміятися. *Так он біда: куди він не поткнеться — Усяк від реготу береться за живіт* (Гл., Вибр., 1957, 62); *Іноді було насмішить* [дід] *бесіду, аж за животи беруться* (Мирний, II, 1954, 115); **Живі́т присо́х до спи́ни (до хребта́)** — хто-небудь дуже голодний або дуже худий.— *Чого ти чванишся? Старці, злидні, животи з голоду присохли до спини, а воно приндиться...* (Коцюб., II, 1955, 17);— *А чи не розжився б я у вас на шматочок хліба? Вже живіт до хребта присох...* (Збан., Єдина, 1959, 55); **Живі́т як бу́бон** — твердий живіт від переповнення шлунка. *А вишень, а груш солодких було як наїсися — цілий день живіт як бубон* (Довж., II, 1959, 10); **Крича́ти (репетува́ти) [як] на живі́т** — сильно кричати, репетувати. *Осатаніла вража баба І крикнула як на живіт* (Котл., I, 1952, 182); *Житці виходили подивитися, хто там так на живіт репетує* (Мирний, IV, 1955, 82); **Ма́ти бо́га в животі́**, *ірон.*— мати совість, робити по совісті.— *Бога в животі не мають* [пани], *серця не мають! Дитина недужа, вмирає, а ти, мати, на роботу іди?!* (Мирний, I, 1954, 302); **Тягти́ за живі́т**, *безос.*— дуже хотіти їсти. *Він не їв цілий день. Його тягло за живіт* (Н.-Лев., II, 1956, 300); **Тьо́хнуло (похоло́нуло) в животі́**, *безос.*— кого-небудь раптово охопило почуття страху. *Як уздрів його Трохим, так і руки, і ноги опустилися, і у животі похолонуло* (Кв.-Осн., II, 1956, 408).

2. *заст.* Життя. *Його сивуха запалила І живота укоротила, І він, як муха в зиму, зслиз* (Котл., I, 1952, 90); *Боярин Семен Олуєвич підніс руку з мечем, і галас ущух.— Клянуся живіт свій покласти за князя Данила* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 26).

За живота́, *заст.*— за життя.— *О! почекайте лиш, не буде в вас охоти За живота чортам служить! — Пар грізно загукав* (Греб., I, 1957, 64).

ЖИВІ́ШАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Робитися, ставати живішим (*див.* **живи́й** 2). *Вітька щось думав своє. В його уважніше щурились очі, живішала усмішка* (Вас., II, 1959, 151).

ЖИВКИ́Й, а́, е́, *рідко.* Те саме, що **живу́чий** 2. *Спросоння зітхнула хвіртка, і уже Іван Васильович, приминаючи живкий подорожник, підходить до машини* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 550).

ЖИ́ВЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **живи́ти**. *А от ще пуп'янки у мене на столі Сьогодні*

розцвіли у хатньому теплі На стеблах, живлених солодкою водою (Рильський, Троянди.., 1957, 12).

ЖИ́ВЛЕННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **живи́ти** і **живи́тися.** *Все в цій постаті свідчило.. про щоденну безупинну працю, про не дуже добре живлення* (Фр., VI, 1951, 162); *Нітрифікація відіграє важливу роль у живленні вищих рослин, забезпечуючи їх більш придатними для засвоєння формами азоту — солями азотної кислоти* (Наука.., 9, 1956, 33); *Для живлення парових котлів на електричних станціях і великих заводах потрібна дуже чиста вода* (Хімія, 7, 1956, 81).

2. Те, чим живиться організм (перев. про рослини). *Роль багатьох елементів мінерального живлення.. картоплі ще недостатньо вивчена* (Картопля, 1957, 30); *Щоб одержати високі врожаї озимої пшениці, необхідно забезпечити рослини всіма елементами живлення і особливо на перших фазах їх розвитку* (Колг. Укр., 9, 1959, 15).

ЖИВЛО́, а́, *с., діал.* Усе живе, жива природа. *За сонцем усе живло прокинулось* (Мирний, II, 1954, 55); *В її* [природи] *голосах не дзвеніло чуття людське — се радше був голос дикого, грізного живла...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 421).

ЖИВЛЮ́ЧИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **живу́щий** 1. *Над селом спустився вечір. Долом попливла живлюча прохолода* (Колг. Укр., 10, 1962, 19).

ЖИВЛЮ́ЩИЙ, а, е. Те саме, що **живу́щий** 1. *В нашому колгоспі відбулися знаменні події: ..на поля прийшла живлюща волога Дніпра* (Колг. Укр., 12, 1957, 41); *Сонце й вітер весняних степів Тепло живлюще в груди сіячів Без міри щедро будуть уливати* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 16); *Скроплений живлющою росою, росток пробився на безмежжі нив* (Дор., Тобі, народе.., 1959, 22); * Образно. *Воно* [музичне мистецтво Радянського Союзу] *черпає свої сили і натхнення з живлющого джерела творчості народів* (Рад. Укр., 6.IV 1954, 1).

ЖИ́ВНІСТЬ, ності, *ж., збірн., розм.* 1. Свійські тварини, птиця. [Тиберій:] *Йдуть на базар вози, везуть.. на продаж всяку живність: поросята, чуєте, як кувікають? Качки такають, гуси герготять, кури сокочуть!* (Кроп., V, 1959, 246); *Чи тільки сама живність гостей вражала? Були тут і плуги, що камінь вивертають* (Горд., I, 1959, 607).

2. Живі істоти, признач. для їжі. *Жолкевський видав наказ, яким забороняв під страхом смерті надвозити або продавати запорозькому війську будь-яку живність чи харч* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 407); *Дрібно б'ючи крильцями, воно* [галченя] *з карканням розкривало дзьобик, а мати клала йому в рот якусь живність* (Шиян, Гроза.., 1956, 22).

ЖИ́ВО, *присл.* 1. Виразно, яскраво, чітко. *Ціла подія живо стояла перед очима* (Коцюб., I, 1955, 405); *Повість* [«Плем'я дужих»] *Ткача тим хороша, що автор зумів живо описати комсомол* (Смолич, VI, 1959, 198).

2. Енергійно, пожвавлено, з пришвидшенням темпу. *Мов від окропу я метнувся живо* (Фр., XIII, 1954, 67); *Раптом бачим: шумно, живо гурт хлоп'ят на нас біжить* (Тич., II, 1957, 325); *Усі вони живо.. розмовляють про будову хати* (Черемш., Тв., 1960, 87); // Дуже, посилено. *Треба сказати, що старенька живо цікавиться всім, що оточує її сина* (Вол., Озеро.., 1959, 59).

3. За короткий відрізок часу; швидко. *Під верхом лісок був невеликий, Сей ми перебігли дуже живо* (Фр., XIII, 1954, 345); *Палій з Паликопою випотрошили кабана й підсвинка — живо упорались, по-запорозьки* (Морд., I, 1958, 110).

ЖИВОВИ́ДЯЧКИ, *присл., діал.* Особисто, власними очима.— *Я не міг цьому вірити, поки не побачу сам, живовидячки,— одповідав їй улесливий голос економа* (Вас., II, 1959, 60).

ЖИВОДА́ЙНИЙ, а, е, *поет.* Який дає силу, енергію, який потрібний, необхідний для життя; животворний. *Потекла по каналах живодайна вода* (Шер., Дружбою.., 1954, 12); *П'ялися* [ліани] *вгору, ближче до сонячного живодайного світла* (Ле, Право.., 1957, 62); * Образно. *Російські, українські, білоруські поети й прозаїки раз у раз припадають устами до живодайного джерела високої поезії «Слова»* (Рильський, III, 1956, 362).

ЖИВОДЕ́Р, а, *ч., розм.* Те саме, що **живоїд.** *З уст його часто зривалося: «Хай будуть прокляті оті живодери, глитаї»* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 8).

ЖИВОЇ́Д, а, *ч., розм.* Про людину, що визискує інших, наживається на них або жорстоко поводиться з ними.— *А Худик тобі що — брат чи сват? — серйозно запитав його Берник.— Коли забирати землю в живоїдів, то в усіх чисто!* (Мур., Бук. повість, 1959, 107); *Навіки її забрали живоїди каторжні, бодай земля їм* [фашистам] *під ногами запалась* (Гур., Новели, 1951, 9).

ЖИ́ВОКІ́СТ, жи́вокóсту, *ч., розм.* **ЖИ́ВОКОСТЬ,** кості, *ж.* (*Symphytum* L.). Багаторічна трав'яниста рослина родини шорстколистих, цвіте жовтими чи синіми квітками. *Підсушений корінь живокосту прикладають до кровотечних ран* (Лікар. рослини.., 1958, 115); *Збирають* [бабки].. *у вересні коріння живокості* (Вільде, Троянди.., 1961, 264).

ЖИ́ВОКОСТЬ *див.* **жи́вокіст.**

ЖИВОЛУ́П, а, *ч., розм.* Те саме, що **живоїд.** *До краю розбещений паразит і мерзотник готував зустріч смердючим німецьким живолупам!* (Ю. Янов., I, 1958, 295); *— Віддай нам наших дітей, живолупе! — волали жінки, розмахуючи кулаками* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 447).

ЖИВОНО́СНИЙ, а, е, *поет.* Який несе в собі життя, який дає життя. *А в глухих степах азійських.. Живоносне зерно сіють Наші сестри і брати* (Рильський, II, 1956, 142).

ЖИВО́ПИС, у, *ч.* 1. Вид образотворчого мистецтва, що зображує фарбами предмети і явища реальної дійсності. *У Ширяєва Шевченко вперше мав можливість учитися живопису* (Корп., Разом із життям, 1950, 7); *Історія підтверджує, що саме портретний живопис найбільш повно відображає естетичний ідеал часу, образ людини певної епохи* (Мист., 1, 1959, 34).

2. *збірн.* Твори цього виду мистецтва. *Ми увійшли в церковцю.. На мене зараз повіяло давньою давниною. Іконостас, образи, живопис на стінах, штучна різьба на іконостасі були такі древні* (П.-Лев., II, 1956, 401).

ЖИВОПИСА́ТИ, пишу́, пи́шеш, *недок., перех. і без додатка, книжн.* Дуже яскраво зображувати, змальовувати. [Павло:] *Ти ж мені недаром живописав якусь Катрю поетичними кольорами!..* (Стар., Вибр., 1959, 150); *Горьківська порада живописати словом має особливе значення для літераторів, які працюють над книжками для дітей* (Літ. газ., 3.II 1955, 2).

ЖИВОПИ́СЕЦЬ, сця, *ч.* Той, хто займається живописом; художник. *Значення Шевченка як живописця, рисувальника, гравера само вже могло б забезпечити йому почесне місце в історії мистецтва* (Рильський, III, 1955, 252); *Живописець користується фарбами, композитор — звуками* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 64).

ЖИВОПИ́СНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **живо́пис.** *Значення Трохименка в українському мистецтві не вичерпується його живописною творчістю* (Мист., 6, 1955, 37); *Петриківські майстри здавна вживають як живо-*

писний матеріал явчну темперу (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 95).

2. Який має красивий вигляд; мальовничий. *Тут і там, у особливо затишних місцях, на живописних пунктах, стоять альтанки зі столиками та лавочками* (Фр., III, 1950, 93); *Він* [парк Олександрія] *розташований на березі живописної річки.. і має кілька декоративних ставків* (Парк Олександрія.., 1949, 4).

3. Який виразно, яскраво що-небудь зображує, змальовує. *Безпосередньо з уст народу черпала письменниця* [Марко Вовчок] *простоту, щирість, задушевність розповіді, живописну повноту епітетів, приказок, природну музикальність мови* (Іст. укр. літ., I, 1954, 310); *Живописна п'єса.*

ЖИВОПИ́СНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **живопи́сний** 2, 3. *Необхідно завжди думати про якнайбільшу живописність* [кіно] *кадру* (Мист., 6, 1958, 30).

ЖИВОПЛІ́Т, пло́ту, *ч.* Ряд густо посаджених дерев, кущів, що утворюють загорожу. *За живоплотом, що ним був обведений парк, ішла широка стежка* (Фр., VII, 1951, 235); *Для захисних живоплотів найкращими породами є жовта акація, лох вузьколистий,.. шипшина* (Колг. енц., II, 1956, 183).

ЖИВОРИ́БНИЙ, а, е. Признач. для зберігання, перевезення живої риби. *Живорибна баржа.*

ЖИВОРО́ДНИЙ, а, е, *біол.* Який народжує малят або личинки. *Найчастіше зустрічаються безкрилі і крилаті живородні самки* [попелиць].. *Кожна самка за один день може народити 10 личинок* (Техн. культ., 1956, 266).

ЖИВОСИ́ЛОМ, *присл., розм.* Всупереч чиєму-небудь бажанню; насильно, силою. *Я вже живосилом одволокла Катрю од дверей хатніх* (Вовчок, I, 1955, 202); *Люди живосилом відірвали Мар'яна від дружини* (Стельмах, Хліб.., 1959, 174).

ЖИВОТВОРИ́ТИ, рю́, ри́ш, *недок., поет.* Наповнювати життєвою силою, робити життєрадісним; оживляти. *Найкращий дар землі, найкраще Палання сонця в них* [гронах] *горить, Щоб нам вино животворяще Могло серця животворить* (Перв., II, 1958, 138); * Образно. *Хоч би малесеньку хатину Він* [Т. Г. Шевченко] *мріяв мати над Дніпром, Щоб у вечірнюю годину Животворить своїм пером Народну душу* (Рильський, I, 1956, 360).

ЖИВОТВО́РНИЙ, а, е. Який дає силу, енергію для життя, оживляє організм; живодайний. *Насіння не загине в холодній землі, а зійде, розів'ється і дасть розкішне жниво під впливом животворного тепла...* (Коцюб., I, 1955, 306); *Над ланами у всю широчінь степу, мов розпущені коси весни, завис теплий животворний дощ* (Ряб., Золототисячник, 1948, 174); * Образно. *Оспівувати дружбу народів, животворний радянський патріотизм — почесний обов'язок письменника* (Рильський, III, 1956, 386).

ЖИВОТВО́РНО. Присл. до **животво́рний.**

ЖИВОТВО́РЧИЙ, а, е. Те саме, що **животво́рний.** *Узяла* [Сахно] *шприц і ампулку того наркозу, що його животворчу силу щойно відчула вже на собі* (Смолич. I, 1958, 135).

ЖИВО́ТИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **живі́т** 1. *Літом день у день напихали* [хлопчики] *собі животики недозрілими овочами* (Фр., IV, 1950, 303).

ЖИВОТИ́НА, и, *ж., розм.* Свійська або дика тварина. *Товар та усякі животини ховались в ліси* (Н.-Лев., IV, 1956, 13); — *Є* [чим годувати]*! — весело сказав Захар Максимович.— Стане й коням, і коровам, і вівцям, і свиням. Усій животині* (Кучер, Трудна любов, 1960, 99).

ЖИВОТИ́ННИЙ, а, е, *розм.* Такий, як у тварини (животини); тваринний.

ЖИВОТІ́ННЯ, я, *с.* 1. Життя в тяжких умовах; життя сіре, безбарвне, без усвідомлення основного його смислу. *Сонце, вітер, розморожена пахуча земля здалися Уляні неабиякими розкошами після чотирьох місяців животіння в барлозі* (Мур., Жила.. вдова, 1960, 85); *Лукаш не хоче спускатися до животіння, але в нього не вистачає сил довго опиратися матері, і він іде від Мавки* (Укр. літ., 9, 1957, 277); *Бажалося боротьби, перемоги, і безнадійне, бездіяльне животіння гаремних жінок висмоктувало з неї сили і віру в себе* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 238).

2. Дія за знач. **животі́ти** 2. *Підполковник Погиба, загубивши надію, що його врятує Петлюра чи хтось з його високого оточення, з жахом дивився на останнє животіння отаманщини* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 252).

ЖИВОТІ́ТИ, ію, і́єш, *недок.* 1. Жити в тяжких умовах, зазнаючи недостачі в усьому, не відчуваючи смислу життя. *Їм усім здавалось, що вони не жили, а тільки животіли на чужині, тиняючись в наймах по усяких місцях* (Н.-Лев., II, 1956, 255); — *Животієш, як худоба, навіть гірше, бо худобу принаймні годують, а хлопа ніхто не питає, чи має він шматок хліба, чи ні* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 72); *Вона теплими очима глянула на той стіл, адже на ньому народжувались листи, що являли зараз для неї весь смисл життя, без яких вона не жила б, а животіла* (Збан., Сеспель, 1961, 186).

2. Існувати в тяжких умовах, без розвитку, руху вперед, постійно зазнаючи труднощів. *Раніше в селі школа ледве животіла, а в революцію і зовсім закрилась* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 98); *Підприємство животіло під вічною загрозою векселів, які щохвилини могли бути опротестовані і тим самим потягти у безодню банкротства все підприємство* (Вільде, Сестри.., 1958, 146).

3. *заст.* Бути живим; жити.— *Я буду любити тебе довіку, доки стоятиме земля, животітимуть люди й світитиме сонце. Ти будеш навіки моєю! — сказав Громовик* (Н.-Лев., IV, 1956, 10); — *Чуєш: тільки слово кому — не животітимеш! — прошептав він і пішов з двору* (Мирний, III, 1954, 119).

ЖИВОТО́К, тка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **живі́т** 1.

ЖИВОТРЕПЕ́ТНИЙ, а, е. Який стосується питань, найбільш важливих на даному етапі; актуальний. *Мошиченко почав доповідь. Він говорив на животрепетну тему* (Гур., Життя.., 1954, 27); *Написання роману «Бур'ян» — прекрасний зразок оперативного відгуку письменника* [А. Головка] *на животрепетні питання часу* (Іст. укр. літ., II, 1956, 434).

ЖИВО́ТТЯ, я, *с., діал.* Життя. *До кінця свого життя Джеря йшов проти панів* (Н.-Лев., II, 1956, 261).

ЖИВУ́ЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до **жи́ти** 1, 2. *Що ж я долею земною Не вдоволений проте? Бо вбачаю я.. Слід мертвоти навкруги: Між живучим людом — трупи, Між друзями — вороги* (Граб., I, 1959, 164); *З останків колишніх й живучих донині пізнаєш природи ти цілість і хід* (У. Кранч., Вибр., 1958, 166).

2. *прикм.* Здатний переносити труднощі, виживати в складних умовах, підтримувати і зберігати життя; витривалий.— *Ти шкодуєш, що твої діти вмирають. А мої вже й геть-то живучі. Такого їх, такого їх багато, що, далебі, не знаю, що й діяти!* (Н.-Лев., I, 1956, 120); *Ми* [партизани] *сміливі, кажуть, і живучі, Ми йшли вперед і не вмирали* (Забашта, Вибр., 1958, 121).

3. *прикм., перен.* Який довго існує, не зникає; стійкий. *Живучі ще у свідомості деякої частини населення*

пережитки минулого (Рад. суд на охороні прав.., 1954, 14); *Міщанство, як відомо, річ на диво живуча* (Дмит., Розлука, 1957, 173).

ЖИВУ́ЧІСТЬ, чості, *ж.* Властивість за знач. **живу́чий** 2, 3. *Живучість мистецтва залежить не лише від ваги його ідейного змісту, а й від того, наскільки цей зміст виллється в адекватну художню форму* (Рад. літ-во, 2, 1957, 17); *На початку війни соціал-зрадники і опортуністи вихвалялися з приводу живучості капіталізму..* (Ленін, 29, 1951, 140).

ЖИВУ́ЩИЙ, а, е. 1. Який зміцнює, підживлює, надає сили, енергії. *Дітвора не боїться сонця. Лише дорослі жахаються тої живущої променистої енергії* (Досв., Вибр., 1959, 13); *Вона* [земля] *зітхає й шепоче тихо: ..Я багата, родюча, я зберегла живущі соки для насіння, я нагодую всіх, всіх* (Ів., Вел. очі, 1956, 101).

2. *заст.* Живий. *Такеньки тижні сходили, що вона, живуща, була наче мертва* (Вовчок, I, 1955, 223); // *у знач. ім.* **живу́ще,** щого, *с.* Те, що живе, існує. — *Усе живуще має однакову долю, все, що живе,— мусить врешті померти,— потішав отаман* (Коцюб., II, 1955, 151).

Живу́ща та (і) цілю́ща вода́; Живу́ща-цілю́ща води́ця, *нар.-поет.*— вода, що оживляє і зціляє. *Думав собі* [дівчина]: — *Оживлю його* [Юрка], *коли знайду живущу і цілющу воду* (Калин, Закарп. казки, 1955, 96).

ЖИВЦЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **живе́ць** 2.

ЖИВЦЕ́М, *присл.* 1. У живому стані, живим. *Кажуть, за старого князя людей живцем у землю ховали* (Мирний, IV, 1955, 25); *Почами Лукії снились.. кури, яких вона чомусь живцем ковтала, вони кудкудакали в шлунку* (Донч., III, 1956, 23); * Образно. *Світ* [після Жовтневої революції] *розколовся на дві системи: систему вмираючого капіталізму, що живцем розкладається, і систему зростаючого і всеперемагаючого соціалізму* (Іст. УРСР, II, 1957, 59).

◇ **Вме́рти живце́м; Похова́ти себе́ живце́м** — відмовитися від нормального способу життя, вести одиноке, позбавлене всіх радостей життя. *Тут уже й «студії» не помогли, я вже ні фальшу, ні правди не чула, я погасла, я вмерла живцем* (Л. Укр., III, 1952, 709); **Живце́м узя́ти** *кого* — захопити кого-небудь живим. *Повелено* [Кармеля] *стріляти, якщо не можна буде живцем взяти* (Вовчок, I, 1955, 369); **Їсти (з'їсти) живце́м** — не давати спокою настирливими дорікання́ми, лайкою; допікати, мучити. *В кінці вересня маю платити до банку. Як не заплачу, то з'їдять мене живцем!* (Коцюб., III, 1956, 278); [**Хоч**] **живце́м лізь (ляга́й) у зе́млю (у домови́ну);** [**Хоч**] **живце́м помира́ти (ги́нути)** — про надзвичайно скрутне становище. — *Так мені остогидла хата-пустка, так докучило раз у раз німувати, що хоч бери, старий діду, та лізь живцем у землю...* (Коцюб., I, 1955, 42); *Ні з ким порадитись, ні з ким словом перекинутися,— таке, що хоч живцем лягай у домовину* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 15); [Т и б е р і й:] *Так, нещасні, потомились!..* [В с і:] *Що хоч живцем тут помирати!* (Кроп., V, 1959, 259); *Руки здорові, а приходиться.. гинути живцем* (Фр., II, 1950, 10).

2. *перен.* Цілком, повністю, без будь-яких змін. *Сюди нам Федькович живцем переніс Гейнівську Лорелею* (Фр., XI, 1952, 418); *Були там* [у Києві] *у нього деякі радощі, але було й таке, що хотілося живцем вирвати з пам'яті* (Гур., Друзі.., 1959, 54).

ЖИВЦЮВА́ННЯ, я, *с., сад.* Дія за знач. **живцюва́ти.** *Герань розмножується вегетативно способом живцювання* (Ол. та ефір. культ., 1956, 309).

ЖИВЦЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех., сад.* Вирощувати рослини за допомогою відокремлених від материнської рослини частин — живців (у 2 знач.). *Більше стало турбот і у працівників оранжерей. Почалося пікірування бегоній, запашної гвоздики. Робітниці живцюють пеларгонії килимові* (Веч. Київ, 10.II 1961, 1).

ЖИ́ВЧИК, а, *ч.* 1. Жилочка на людському тілі, в якій відчувається пульсування крові. *Спазма перещіпнула голос. Коло ока б'ють живчики. Я зараз заплачу* (Коцюб., II, 1955, 260); *Над водолазом схилився лікар і намацав на руці живчик* (Трубл., II, 1955, 500); * Образно. *Не знаю, хто з нас назвав ящірку душею каміння, живчиком, що вічно б'ється в важкій і нерухомій масі* (Коцюб., II, 1955, 290); * У порівн. *Марійка.. без усяких церемоній кинулась до Івана, жвава й рухлива, як живчик* (Кол., Терен.., 1959, 65).

2. *ірон.* Про вертлявого, рухливого чоловіка легковажної вдачі. *Не один живчик скручувався від поводу очей Мелашки!* (Кв.-Осн., II, 1956, 310).

3. *біол.* Чоловіча статева клітина; сперматозоїд. *При збільшенні в 150—300 разів у краплині нормального сім'я видно безліч рухливих сім'яних клітин — живчиків, або сперміїв* (Наука.., 10, 1958, 39).

ЖИ́ГАЛКА, и, *ж.* Кровосисна муха, що розвивається в гною і є переносником збудників багатьох інфекційних хвороб. *Жигалка.. зовнішнім виглядом схожа на кімнатну муху: розмір її 5—6 мм, в неї є чорні поздовжні смужки на грудях і темно-бурі плями на черевці* (Підручник дезинф., 1953, 170).

ЖИГА́ЛО, а, *с.* Залізний стрижень для пропалювання дірок в дереві, для випікання чого-небудь. *Петро не поступився місцем і не підніс йому розпеченого жигала до цигарки* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 126); * У порівн. *Байдужий тон наймита діяв на Панкевича, як розпечене жигало* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 158).

ЖИГА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех., розм.* 1. Те саме, що **обпіка́ти.**

2. Кусати жалом, хоботком; жалити. *Налетіли шершні до заячої хатки, як сипнули в двері, як почали жигать козу!* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 38); *Його нещадно жигали комарі* (Шиян, Баланда, 1957, 109).

ЖИГНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех., розм.* Однокр. до **жига́ти.**

ЖИГОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех., однокр., розм.* Підсил. до **жигну́ти.** * У порівн. *Муравйова наче жигалом хто жигонув* (Гончар, Таврія.., 1957, 403).

ЖИД *див.* **жиди́.**

ЖИДИ́, ів, *мн.* (*одн.* **жид,** а, *ч.*; **жиді́вка,** и, *ж.*). 1. *заст.* Те саме, що **євре́ї.** *А жид старий Ніби теє знає, Дочку свою одиноку В хаті замикає* (Шевч., II, 1953, 158).

2. Образлива назва євреїв.

ЖИДІ́ВКА *див.* **жиди́.**

ЖИ́ЖА, и, *ж., дит.* Вогонь; щось гаряче; те, що обпікає. *Дитина хукає на жижу* (Котл., I, 1952, 255).

ЖИ́ЖКИ, жи́жо́к, *мн.* Задня сторона колін, підколінні сухожилки. *Сказав Явтух Рябку: — Оце тебе за те По жижках.. так гарно пошмагали, Що Пан із Панею сю цілу ніч не спали* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 52); *В жижках йому терпло і хотілося сісти* (Гончар, III, 1959, 412).

◇ **Аж жи́жки́ трясу́ться (тру́сяться, труси́лися, затруси́лися, задрижа́ли)** *у кого:* а) хто-небудь має сильне бажання до чогось.— *Аж жижки трусяться, щоб хоч би його побачити..* .(Кв.-Осн., II, 1956, 197); *Всім паничам хотілось танцювати, аж жижки трусились* (Н.-Лев., I, 1956, 145); б) кого-небудь охоплює почуття страху перед кимось, чимось. *Тут Денис так глянув на Трохима, що у того усі жижки задрижали і в душі похолонуло* (Кв.-Осн., II, 1956, 409).

ЖИ́КЛЕ́Р, а, *ч., техн.* Деталь з каліброваним отвором для дозування рідини чи газу. *Жиклер* [карбюратора] *дозує кількість пального, яке проходить до розпилювача, і являє собою пробку з каліброваним отвором* (Зерн. комбайни, 1957, 174).

ЖИ́ЛА [1], и, *ж.* 1. Судина, по якій тече кров у тілі людини чи тварини. *Кров швидше в жилах поплила у нього* (Фр., XIII, 1954, 56); *На шиї й підборідді ясніше проступали синюваті старечі жили* (Кучер, Чорноморці, 1956, 394); * Образно. *Мов підкріплююче вино, По жилах міста ллється праця* (Рильський, I, 1956, 333); * У порівн. *Бурлить телефон, Аж дмуться червоні дроти, наче жили* (Бажан, Роки, 1957, 134).

2. Міцна сполучна тканина, що прикріплює мускули до кісток; сухожилля. *Висіли.. баранячі туші, з синіми жилами, з білим застиглим салом* (Коцюб., II, 1955, 124).

◇ **Вимо́тувати (ви́мотати) жи́ли** *див.* **вимо́тувати; Висо́тувати (ви́сотати) жи́ли** *див.* **висо́тувати; Кров застига́є (засти́гла, холо́не, захоло́ла) у (в) жи́лах** — когонебудь охоплює почуття страху, сильного переляку. *Модель* [біплана] *здригнулась у повітрі й клюнула. Серце мов обірвалось, застигла на мить кров у жилах* (Донч., I, 1956, 72); [Е д і т а:] *Кров мені холоне в жилах, як я дивлюсь на «іграшки» такі* (Л. Укр., III, 1952, 33); **Оста́нні жи́ли тягну́ти** — забирати всі кошти. — *Останні жили тягне вже з хати ця школа. Але, може, скоро закінчить* [дочка] *цю семінарію та й піде на свій хліб, учительський* (Козл., Сонце.., 1957, 71); **Розлива́тися (ли́тися) по жи́лах** — охоплювати весь організм. *Молода невитрачена сила хвилею вдарила в груди, розлилась по всіх жилах, запрохалась на волю* (Коцюб., I, 1955, 340); **Тяг[ну́]ти́ (повитяга́ти, витя́гувати, витяга́ти, ви́тягти** *і т. ін.*) **[всі, чима́ло] жи́ли (жил)** — мучити, експлуатувати когонебудь, знущатися над кимсь. [Х м е л ь н и ц ь к и й:] *Тебе, старого Тура, на катування, щоб з тебе тягли жили, залізом і вогнем пекли, здирали шкуру,— ні, ніколи* (Корн., I, 1955, 243); *Робітники вболівали за ці підприємства, дарма, що чимало жил повитягали з них капіталісти, чимало за своє життя вони тут сажі наковтались ради чиїхось прибутків* (Гончар, III, 1959, 425); *Проклятий рудий пес Никифор, тіун боярський, висмоктує кров, жили витягає* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 28).

3. *гірн.* Тріщина земної кори, заповнена якоюсь гірською породою, а також сама гірська порода в тріщині. *Він* [Ф. М. Чернишов] *знайшов металічні жили і артемівську сіль* (Видатні вітч. географи.., 1954, 110); *По вичерпанню головної жили.. Герман велів гнати штольні за ходом тих менших жил* (Фр., VIII, 1952, 411).

4. *техн.* Окремий провід кабеля. *На проводах лінії спостерігається вібрація, яка може викликати перелом жил проводу* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 6).

ЖИ́ЛА [2], и, *ж., розм.* Скупа, жадібна до грошей людина.— *Ну, годі, годі, не журіться,— почав батюшка, раптом змінивши тон,— чи ви вже справді думаєте, що я такий жила? Ось приходьте сього вечора, то ми з вами обрахуємось* (Л. Укр., III, 1952, 575).

ЖИ́ЛАВИ́Й, а, е. 1. З випнутими жилами (*див.* **жи́ла** [1] 1). *Тільки здорові жилаві руки з довгими пальцями та довгі вуса нагадували про давнього Миколу Джерю* (Н.-Лев., II, 1956, 200); *Товпилися* [заробітчани] *біля недобудованої ще камери сміху, .. витягуючи худі, жилаві шиї вперед* (Гончар, Таврія.., 1957, 29); // З великою кількістю сухожилок (про м'ясо). *М'ясо старої курки або індички жилаве, ..важко розварюється* (Технол. пригот. їжі, 1957, 281).

2. Міцний, мускулистий. *Великим жилавим кулаком він посварився в бік багачів* (Шиян, Гроза.., 1956, 267); *Я мимоволі задивився на його худорляву, бронзову від загару, жилаву постать в одних старенських, вилинялих трусиках* (Збан., Любов, 1957, 62); // Міцний, сукуватий (про дерево). *Лунко стукали сокири, глибоко в'їдаючись в жилавий ясен чи в м'яку сосну* (Кир., Вибр., 1960, 419); // Цупкий, з жилками (у 3 знач.) (про листя). *Це сухе жилаве листя шелестить під ногами, як спокуса чогось манливого* (Ле, Міжгір'я, 1953, 380).

◇ **Жи́лавий понеді́лок,** *заст.*— перший день великого посту. *Оце сьогодні жилавий понеділок, попоїв я пісного* (Мирний, V, 1955, 340); **Жи́лавий хліб** — твердий, тягучий хліб.

ЖИ́ЛАВІТИ, ію, іеш, *недок., розм.* Ставати, робитися жилавим.

ЖИЛЕ́Т, а, *ч.* Те саме, що **жиле́тка** 1. *Платон Антонович вдягнувся по-святковому — в тонкій батистовій сорочці, в сірому жилеті* (Десняк, Вибр., 1947, 19); *На кухні з'явився сам господар у жилеті на кролячому хутрі й нових шкарпетках* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 31).

ЖИЛЕ́ТКА, и, *ж.* 1. Вид чоловічої одежі без коміра та рукавів, яку одягають під піджак чи інший верхній одяг. *Дивлюсь я, на йому синій розстебнутий жупан і жилетка з срібними гудзиками* (Н.-Лев., III, 1956, 262); *Григорій Сидорович миттю витяг із жилетки товстезного годинника на срібному ланцюжку* (Ю. Янов., II, 1954, 113).

2. Вид жіночої одежі без рукавів, яку одягають на блузку або сукню.

ЖИЛЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **жиле́т.** *Він.. витяг двома пальцями у себе з жилетної кишені німецького орденського залізного хреста* (Ю. Янов., I, 1954, 125).

ЖИЛЕ́ТНИК, а, *ч.* Кравець, що шиє жилетки.

ЖИЛЕ́ЦЬ, льця́, *ч.* 1. Той, хто живе в будинку, квартирі, кімнаті. *Від крику та гуку, що піднімався на вулицях, прокидалися жильці* (Мирний, I, 1954, 318); *Спершу вони сиділи вдвох, далі почали надходити й інші жильці кімнати* (Гур., Наша молодість, 1949, 43).

2. *рідко.* Той, хто взагалі десь живе. * Образно. *Прокинулось усе. Обізвалась трава голосами тисячі своїх жильців: коників, метеликів, жуків* (Мирний, II, 1954, 318).

◇ **Не жиле́ць [на цьо́му світі]** — хто-небудь має поганий вигляд, поганий фізичний стан і може швидко померти.— *Не жилець він, ні, не жилець! — промовив, махнувши рукою, Грицько.— Таким кашлем.. старий печінки всі порве* (Мирний, I, 1954, 304); — *Учись! Ой, учись, Олег! — сказала* [мати] *гаряче, схвильовано, пильно дивлячись на нього.— Чує моє серце: не жилець уже я на цьому світі* (Ряб., Жайворонки, 1957, 217).

ЖИЛИ́Й, а́, е́, *рідко.* Пристосований, признач. для життя людей. *Вони бігали, наклеювали скрізь великі і маленькі папірці: і на жилих будинках, і на воротях заводів і фабрик* (Ів., Вел. очі, 1956, 20); *Кожного року вводиться в експлуатацію багато десятків тисяч нових упорядкованих жилих будинків* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 112); // В якому живуть люди. *Фельдфебель повертається до жилого кутка теплушки: — Налий випити, Рудольф...* (Ю. Янов., I, 1954, 187); *На жилій палубі і в кубриках, де розмістилася команда есмінця «Стремительный», гостро пахло ліками* (Кучер, Чорноморці, 1956, 66).

ЖИЛИ́ЦЯ, і, *ж.* Жін. до **жиле́ць.**

ЖИ́ЛКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **жи́ла** [1] 1, 2. *На її білих висках почали світиться тонесенькі сині жилки* (Н.-Лев., I, 1956, 444); *На крупах коней видні були не тільки напружені м'язи, а й кожна кров'ю налита жилка* (Ільч., Серце жде, 1939, 109).

◇ **Ко́жна жи́лка дрижа́ла** *у кого*; **Збуди́ти (спо́внити) ко́жну жи́лку** — кого-небудь повністю охопили якісь почуття, переживання і т. ін. *В Саїба дрижала кожна жилка, кров грала в жилах, кипіла* (П.-Лев., IV, 1956, 33); *Чудесне відчування пройняло дівчинку, збудило кожну жилку, співала, аж заходилася* (Горд., II, 1959, 75).

2. Нитка, вигот. з сухожилля. *Вася потяг вудку з окунем, який тріпотів і рвав жилку* (Чаб., Шляхами.., 1961, 84).

3. Стовщення у вигляді нитки, що проходить через тканину листка дерева чи крила комахи. *На крилах* [комахи] *помітно жилки, що іноді утворюють сітку* (Шкідн. поля.., 1949, 16); *Махорку для досушування в кіпах знімають з вішал, коли пластинка листка і головна жилка висохли* (Колг. Укр., 8, 1959, 14).

4. Тонка смужка на чому-небудь, яка відрізняється своїм забарвленням. *У білім мармурі текли тонкі рожеві жилки* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 58); *Данило лежав і дивився в стелю, покреслену синіми жилками мазків щітки* (Коп., Лейтенанти, 1947, 78); * У порівн. *Поволі дерева пірнали в сизий туман та рисувались на небі, як темні жилки на перламутрі* (Коцюб., II, 1955, 284).

5. *перен.* Природжений нахил до чого-небудь. *Коли поглянув* [Едмунд] *і сам побачив таку незвичайну рибу, пробудилася в ньому мисливська жилка* (Фр., III, 1950, 11); — *Просто, розумієте, не вистачає у мене тієї організаційної, як тепер кажуть, жилки* (Ле, Міжгір'я, 1953, 481).

6. *спец.* Провід телефонного кабеля. *Траплялося, що в самий розпал «концерту» осколок снаряда, пущеного наосліп сонним німецьким артилеристом, перебивав тонку жилку кабеля* (Рад. Укр., 1.XII 1960, 3).

ЖИЛКУВА́ННЯ, я, *с.*, *біол.* Система розміщення жилок на листках рослин та крилах комах. *Листок* [картоплі сорту Київський] *середньої величини, середньорозсічений, з середнім жилкуванням* (Картопля, 1957, 192); *Жилкування крил допомагає визначити ті чи інші роди або види комах* (Шкідн. поля.., 1949, 17).

ЖИЛКУВА́ТИЙ, а, е. З великою кількістю жилок (у 1, 3 знач.).

ЖИ́ЛОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **жи́лка** 1—5. *Одні очі горіли болізним світом; білки їх були мутні, жовті, перевиті, мов павутиною, кривавими жилочками* (Мирний, I, 1954, 338); *Їй на виску, як налита, сіпалась синява жилочка* (Тич., I, 1957, 258).

◇ **Ко́жна жи́лочка забриніла (затремті́ла)** *у кого* — кого-небудь повністю охопили певні почуття, переживання і т. ін. *У Галі кожна жилочка забриніла від тії* [тієї] *похвали* (Мирний, IV, 1955, 139); **Перебира́ти (перебра́ти) усі жи́лочки** — злословити про кого-небудь, аналізуючи і засуджуючи всі його дії, вчинки. *Вона перетирала усі кісточки, перебирала усі жилочки його,— так не ворогують чужі, так не гризуться запеклі вороги між собою!* (Мирний, IV, 1955, 55).

ЖИЛПЛО́ЩА, і, *ж.* Жила площа (пристосована, признач. для життя людей площа будинку, квартири і т. ін.).— *Щодо жилплощі, то нею інститут забезпечує тільки своїх аспірантів* (Рибак, Час.., 1960, 324).

ЖИ́ЛУВАТИЙ, а, е. З випнутими жилами (*див.* **жи́ла**[1] 1). *Шия у жінки вся довга, жилувата, в зморшках* (Л. Укр., IV, 1954, 212); *Дід обняв його своєю великою, сухою, жилуватою рукою* (Довж., III, 1960, 389).

ЖИЛЯ́СТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **жи́лавий** 1. *Голова його могутня на худій, жилястій шиї гнулася сама* (Фр., XI, 1952, 195); *Круті жилясті в'язи йому після фронтової контузії скрутило ото трохи набік* (Гончар, Таврія.., 1957, 305).

ЖИ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Зробл. з жили (*див.* **жи́ла**[1] 1, 2). *На княжий клич вдягають вояки Високі, гостроверхі шишаки, Спитують луків силу бойову, Напружуючи жильну тетиву* (Бажан, I, 1946, 301).

2. Прикм. до **жи́ла**[1] 3. *Форма залягання пегматитів жильна або вони утворюють гнізда* (Курс заг. геол., 1947, 239).

ЖИМ, у, *ч.*, *спорт.* Повільне підняття штанги над головою до повного випрямлення рук. *Змагання з штанги проводяться за програмою класичного триборства: жим двома руками, ривок двома руками та поштовх двома руками* (Спорт.., 1958, 40).

ЖИ́МОЛОСТЬ, і, *ж.* (*Lonicera* L.). Чагарник з попарно розміщеними листками та запашними квітками, зібраними в суцвіття. *Їх* [розвідників] *заховували густі кущі дубняка й жимолості* (Кучер, Чорноморці, 1956, 308).

ЖИР[1], у, *ч.* Масляниста, нерозчинна у воді речовина, що входить до складу організму людини, тварини й рослини. *На салогоні багато діла: той овець ріже, той білує, той жир обдира і кида у здоровенний казан* (Мирний, I, 1954, 48); *Добре засмажені зайці, підпливши жиром, лежали на фарфоровому блюді* (Шиян, Гроза.., 1956, 181); *Помічено, що при недостатньому надходженні жиру організм менш стійкий проти інфекцій, холоду та інших зовнішніх несприятливих умов* (Колг. Укр., 5, 1958, 15); * У порівн. *Справа Циклопа з Орфеєм розійшлася, як заячий жир, і ніхто нікому нічого не доказав* (Л. Укр., V, 1956, 111).

△ **Ри́б'ячий жир** — добутий з печінки риб жир, який уживається як ліки, а також у техніці. *Значна кількість вітаміну А є у вершковому маслі, в риб'ячому жирі, яєчному жовтку, печінці* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 127).

◇ **З жи́ру** — від забезпеченого, пересиченого життя; з розкошів.— *Ах, Любов Прохорівно! Навіщо так картати молоді почуття? Тобі пожартувати з жиру закортіло* (Ле, Міжгір'я, 1953, 94); **Нагу́лювати (нагуля́ти, набува́ти, набу́ти) жир** — поправлятися, товстіти. *Як напровесні випустиш свиноту з подвір'я, то вона без догляду аж до глибокого снігу нагулює жир* (Стельмах, Хліб.., 1959, 76); **О́чі позапливали (запли́лі) жи́ром** — про маленькі очі на гладкому обличчі. *Пузанок оглянув збори заплилими жиром очима* (Бойч., Молодість, 1949, 26); **Позбува́ти (позбу́ти) жир (жи́ру)** — худнути. [Х р а п к о:] *Їй-богу, постриму* [Дуню]! *Хай лиш там свого жиру позбуде* (Мирний, V, 1955, 176); **Розплива́тися (розпливти́ся) від жи́ру** — бути дуже товстим. *Вона не була б поганою, коли б не розпливалася від отого жиру, що в молодому свіжому організмі видавався як дегенерація* (Ле, Міжгір'я, 1953, 194).

ЖИР[2], у, *ч.*, *карт.*, *розм.* Те саме, що **тре́фа**.

ЖИРАНДО́ЛЬ, і, *ж.*, *заст.* Великий фігурний свічник для декількох свічок. *Горять лампи й рясні жирандолі* (Фр., XII, 1953, 339); *Вони* [каштани] *нагадують засвічені гігантські жирандолі* (Сміл., Сад, 1952, 66).

ЖИРА́Ф, а, *ч.* Те саме, що **жира́фа**.

ЖИРА́ФА, и, *ж.* Африканська плямиста жуйна тварина ряду парнокопитних з коротким тулубом на високих і тонких ногах та дуже довгою шиєю, яка закінчується невеликою головою. *Показав їй там натуру, Різні звірі та рослини, І жирафу, й кедр ліванський, І верблюда* (Л. Укр., IV, 1954, 200).

ЖИРА́Ф'ЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **жира́ф** і **жира́фа**.

ЖИРІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* Робитися жирним, гладким; товстіти, гладшати.—*На родючому грунті* [ставка].. *більше розплоджується різних хробачків та комах, від яких жиріють коропи* (Донч., I, 1956, 59); *Найбільшим гріхом*

у житті вважала [Басова] *ліниве заспокоєння, коли людина.. стає байдужою, жиріє, віддаючи іншим право хвилюватися, горіти, творити* (Собко, Справа.., 1959, 280); * Образно.— *Хіба пани та підпанки вміли господарювати? З чужої праці жиріти — ото їхня робота* (Жур., Вечір.., 1958, 358).

ЖИРНЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **жи́рний.**

ЖИ́РНИЙ, а, е. 1. З великою кількістю жиру (*див.* **жир**[1]). *Жирна баранина парувала поруч на дошці, а Горпина різала її* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 140); // Замазаний, забруднений жиром; масний. *Жирне волосся;* // *у знач. ім.* **жи́рне,** ного, *с.* Їжа з великою кількістю жиру. *Він умів добре й з смаком поїсти і їв не все підряд, а в певній послідовності.. Взагалі жирного поменше* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 157).

2. Товстий, гладкий, відгодований (про людей, тварин або частини їх тіла). *І щиро куманька свого Карасиками шанувала* [Щука], *А кіт і не цурався сього, Бо жирная мишва вже прийдаться стала* (Гл., Вибр., 1957, 141); *Мухи роєм носилися над його жирним лицем* (Мирний, I, 1954, 292); *Всякі ноги — довгі і дебелі, Стрункі й м'язисті, жирні і худі — Проходили повз нього на панелі* (Бажан, Роки, 1957, 189); // *перен., розм., рідко.* З великою кількістю соку (про рослини); соковитий. *Низьке місце, де протікала повесні вода, поросло.. жирною травою* (Мирний, I, 1954, 248).

3. *перен.* З великим вмістом якоїсь речовини. *Жирною крейдою на ній* [дошці] *було витаврувано: «С. Левченко злісний бракороб бригади штампів»* (Собко, Любов, 1935, 14); *Жирні глини (з вмістом глинистих частинок понад 60 %) для спорудження тіла греблі застосовують тільки в разі крайньої потреби* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 38); // З великим вмістом поживних речовин. *Жирна земля.*

4. *перен.* З товстими лініями. *Жирний шрифт.*

ЖИ́РНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Ступінь вмісту жиру. *Повноцінна годівля — основа підвищення жирності молока* (Соц. твар., 1, 1956, 20); *Велике значення має жирність м'яса, яка впливає на його якість* (Технол. пригот. їжі, 1957, 43); // Ступінь забруднення жиром. *Частота миття* [голови] *залежить від жирності волосся* (Заг. догляд за хворими, 1957, 47).

2. Ступінь угодованості. *Жирність свиней.*

ЖИ́РНО. Присл. до **жи́рний** 1, 3, 4. *Сі* [грішниці] *в сірці і в смолі кипіли, За те, що жирно дуже їли* (Котл., I, 1952, 140); *Аркадій Валеріанович.. червоним олівцем жирно підкреслює їх* [помилки на «ять»] *і ставить внизу оцінку — двійку* (Стельмах, Хліб.., 1959, 402).

ЖИРНОМОЛО́ЧНИЙ, а, е. Який дає молоко з високим вмістом жиру. *За 6 місяців цього року від жирномолочного стада, в основному первісток, одержано 2179 кілограмів молока жирністю 5,2 процента* (Колг. Укр., 11, 1957, 32).

ЖИРНОМОЛО́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Вміст жиру в молоці. *Для підвищення жирномолочності коровам доцільніше давати поряд з дріжджами не чистий амонійсульфат, а збагачений силос, який завжди містить необхідну кількість вільних амонійних солей* (Наука.., 7, 1957, 15).

ЖИРНУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* З більшою кількістю жиру, ніж треба.— *Жирнуваті трохи свиноматки,— звернувся до свинарки Макар Онисимович* (Вишня, I, 1956, 373).

ЖИРНЮ́ЧИЙ, а, е, *розм.* Дуже жирний. *Товстий крамар і собі приложив жирнючі та слиняві губи* (Мирний, III, 1954, 89).

ЖИ́РО, *невідм., с., фін.* Надпис на векселі, чекові, який дає право іншій особі на одержання грошей.

ЖИРО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **жир**[2].— *Я думаю, що нам таки доведеться десь шукати ворожку, хай вона кине карти на жирового і червового короля* (Кучер, Чорноморці, 1956, 283).

ЖИРОВИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **жир**[1]. *Овочі.. здатні поліпшувати перетравлювання білкових, вуглеводистих і жирових продуктів* (Укр. страви, 1957, 18); *Водоплавні птахи тривалий час тримаються на воді завдяки великій кількості жирового мастила шкіри та пір'я* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 16).

2. *рідко.* Який займається переробкою жиру. *Технологічне устаткування сировинного і жирового заводу забезпечить повне використання всієї китової сировини і китового жиру* (Наука.., 2, 1957, 16).

ЖИРОВИ́К, а́, *ч., мед.* Доброякісна пухлина, що розвивається з жирової тканини.

ЖИРОВІДКЛАДА́ННЯ, я, *с., фізл.* Те саме, що **жировідкла́дення.**

ЖИРОВІДКЛА́ДЕННЯ, я, *с., фізл.* Відкладення жиру в організмі людей, тварин. *У жінок, які ведуть малорухливий спосіб життя,.. з'являється надмірне жировідкладення* (Фіз. вихов.., 1954, 31).

ЖИРОЇ́Д, а, *ч., розм.* Те саме, що **живоїд.** *Нівечили мене, нівечили, бісові жироїди, поки не виперло з мене духу!..* (Стор., I, 1957, 113); [М и х а й л о:] *А ти про мене думав як? Щоб я мою Катрусю дав жироїдам на посміх?* (Стар., Вибр., 1959, 180).

ЖИРО́К, рку́, *ч.* Зменш.-пестл. до **жир**[1]. [Н е с м і я н:] *Біжи, біжи, синок, спускай жирок* (Дмит., Драм. тв., 1958, 161).

ЖИРОЛО́ВКА, и, *ж.* Проточний резервуар для видалення і затримання із стічних вод жирів, мінеральних масел, нафти, що утруднюють роботу біологічних очисних споруд та заважають самоочищенню водойм.

ЖИРОНАКА́З, у, *ч., фін.* Писане розпорядження вкладника кредитній установі про проведення розрахунку з кредитором.

ЖИРОПІ́Т, по́ту, *ч., спец.* Речовина, що становить суміш виділень сальних і потових залоз вівці. *В трудовому чабанському сезоні стрижіння — це робота найвищої напруги.. Каторга, пекло, найважчий це труд, навіть при механізації. Цілоденне мекання, духота, запах сірки, жиропоту, крові, карболки...* (Гончар, Тронка, 1963, 57).

ЖИРОСКО́П, а, *ч., мех.* Те саме, що **гіроско́п.** *У воді робот рухається за допомогою двох гвинтів, жироскоп надав йому рівновагу і змогу зберігати заданий рух* (Наука.., 11, 1963, 25).

ЖИРОУТВО́РЕННЯ, я, *с., фізл.* Процес утворення жиру. *Встановлено, що оцтова кислота є безпосередньо речовиною, з якої синтезуються вищі жирні кислоти в організмі при жироутворенні* (Наука.., 7, 1957, 14).

ЖИРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **жирува́ти.**— *Де вже там те жирування...— зітхнувши, промовила Маринка.— Мабуть, вже доля моя така, що вік вдовувати доведеться...* (Іщук, Вербівчани, 1961, 85).

ЖИРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. Поводитися несерйозно, пустувати, забавлятися з ким-небудь. *Не жируй з ведмедем, а то він тебе задавить* (Номис, 1864, № 76); // *розм.* Кокетувати з ким-небудь, залицятися до когось.— *Хай посплять* [підмайстри], *пообідавши, а ввечері хай працюють до зорі. Тоді й з дівчатами не жируватимуть, і не пиячитимуть, як у неділю* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 212); *Вона жирувала з своїми численними фаворитами* (Перв., Невигадане життя, 1958, 34).

2. *розм.* Дозволяти собі надмірне задоволення яких-небудь потреб, бажань. *Хазяїн обернувся до жінки та й каже:— Коли жирувати, так жирувати: бий, жінко, і друге яйце в борщ* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 498);

Малий хлопчик, Матвійко, що був у своєї мами дуже мазаний, ..жирує на подушках та вигукує, аж у вухах лящить (Вас., II, 1959, 465).

3. *мисл.* Добувати їжу, пустуючи та гуляючи (про тварин, птахів і риб). *Через узьку пересип скрізь були прокопані єрики, цебто канави, кудою ціле літо йшла дрібна кефаль з моря в озеро жирувати на плавнях* (Н.-Лев., II, 1956, 226); — *Перед тим як заснути на зиму, він вештається по лісу,— розповідав пошепки лісничий,— жирує барсучище* (Донч., IV, 1957, 50).

4. *сад.* Розростатися із шкодою для плодоношення.

ЖИРУ́Н, а́, *ч., розм.* Той, хто поводиться несерйозно, пустує, забавляється. [Командир застави:] *Ну й жируни! Я ж наказав — до штабу...* (Воронько, Казка.., 1957, 53).

ЖИРУ́ХА, и, *ж., розм.* Жін. до **жиру́н.**

ЖИТВО́, а́, *с., діал.* Житло. *Хата здалася Христі великим льохом, а не людським житвом* (Мирний, III, 1954, 227).

ЖИТЕ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **життя́** 2, 3. *Знаменуючи безсмертя комсомолу, Який у битвах не здригне ніде, Крізь боротьби складну житейську школу Новий Корчагін в наші лави йде!* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 78); *Через два роки вмер* [Марковський], *підточений сумнівами в непорушності й правоті старої житейської мудрості* (Ле, Міжгір'я, 1953, 24); // Зв'язаний із щоденним звичайним побутовим життям; повсякденний, буденний. *Іван загинув у своїх рідних горах, тікаючи від житейської суєти* (Сміл., Сад, 1952, 319); *Молодість, кохання, жага життя взяли своє. Їх не заглушити ні житейським невдачам, ні бюрократичній косності* (Дмит., Розлука, 1957, 17).

◇ **Жите́йське мо́ре,** *заст.*— життя з його турботами, хвилюваннями, лихими пригодами. *У мозолях кривавих руки, неначе два слабких весла, несли, несли в житейське море його дірявого човна* (Уп., Вірші.., 1957, 207).

ЖИ́ТЕЛЬ, я, *ч.* Той, хто взагалі десь живе. *На березі бухти вже товпилися жителі Севастополя* (Кучер, Чорноморці, 1956, 20); *Килигея вже ждали кілька місцевих жителів* (Гончар, Таврія.., 1957, 337).

ЖИ́ТЕЛЬКА, и, *ж.* Жін. до **жи́тель.** *У селі Волосянці* [Закарпатської області] *від кількох жительок були записані польські народні пісні* (Нар. тв. та етн., 5, 1966, 51).

ЖИТЕ́ЦЬ, тця́, *ч., розм.* Те саме, що **жи́тель.** *Житці виходили подивитися, хто там так на живіт репетує* (Мирний, IV, 1955, 82).

◇ **Не жите́ць [на цьо́му сві́ті]** — те саме, що **Не жиле́ць [на цьо́му сві́ті]** (*див.* **жиле́ць**). *Домаха сідала на лаві і, підпираючи рукою щоку, жалісно хитала головою.— Ой, не житець ви, дядьку Томаше, на світі! Ой, не житець!* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 167).

ЖИ́ТЕЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **жи́то** 1, 2. [Стецько і Стециха:] *Та напиймося, родино, Щоб нам жито родило, І житечко, і овес, Щоб зібрався рід увесь* (Крон., II, 1958, 94); — *Оце ж була в мене копа житечка та пшениці снопів сорок* (Збан., Єдина, 1959, 34); *Йому вже починає віритись, що справді якогось дня за частоколом верб підійметься з води його земля і він на ній житечко посіє і городину посадить* (Стельмах, I, 1962, 454).

ЖИТЕ́ЧНИЙ, а, е, *діал.* Життєвий. *Чіпка з Грицьком ведуть розмову про хазяйство, про свої втрати та користі — завсідні житечні турботи* (Мирний, II, 1954, 254).

ЖИ́ТИ, живу́, живе́ш, *недок.* 1. Бути живим, існувати; протилежне помирати, вмирати. *Він не хоче вмирати. Він хоче жити* (Коцюб., I, 1955, 367); *Шумить жито, співа, Заохочує жить* (Тич., I, 1957, 7); * У порівн. *Степ.. цвіте, ніби живе й дише* (Н.-Лев., III, 1956, 314).

2. Перебувати, проживати де-небудь. *Був собі дід та баба. З давнього давна, у гаї над ставом, Удвох собі на хуторі жили* (Шевч., I, 1951, 311): *У хаті жила Кармелева дружина з дочкою* (Вовчок, I, 1955, 364); *Петрик жив з мамою під самісіньким лісом* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 269).

3. Проводити життя в якийсь спосіб. *Жили собі* [Максим та Явдоха] *тихо та мирно* (Мирний, II, 1954, 136); *Живе наша сім'я Весело, багато* (Бойко, З Дон. краю, 1952, 75); // *з чого, на що.* Мати за джерело свого існування. *Скотинку попродала* [удова] *і стала собі з копійки жити* (Кв.-Осн., II, 1956, 422); *Бажавва.. живе на пенсію, ощадна, запопадлива, клопотлива* (Л. Укр., III, 1952, 718).

◇ **Жи́ти вовка́ми** — жити відокремлено від колективу, самотньо, замкнуто. *Вийшов закон про зселення хуторів. Закон хороший, правильний. Не жити ж людям вовками поза селами, самотньо, як на висилці* (Збан., Єдина, 1959, 22); **Жи́ти мов (як, на́че** *і т. ін.*) **у бо́га за двери́ма (за па́зухою)** — жити в достатках, без усяких турбот. *Староміські жили мов у бога за дверима* (Фр., III, 1950, 66); **Жи́ти не по кише́ні** — жити невідповідно до своїх достатків. *Пан Г. дуже багато програв грошей в карти і взагалі живе не по кишені* (Збірник про Кроп., 1955, 61); **Жи́ти па́ном** [**діло**] — жити без усяких турбот. *Мірошник паном діло жив* (Греб., I, 1957, 69); **Жи́ти по пра́вді (пра́вдою)** — жити чесно, не порушуючи усталених норм спіжиття. *Завжди він говорив їм: «Живіть з правдою і по правді»* (Стельмах, I, 1962, 384); *Часто й густо вона думала: чи вже людям не можна жити правдою?..* (Мирний, I, 1949, 295); **Жи́ти як сир у (в) ма́слі** — жити забезпечено, в достатках. *До кого ж ласкава ся доля лукава, Такий живе як сир в маслі* (Пісні та романси.., II, 1956, 7).

4. *чим.* Вважати що-небудь основним у житті, бачити в чомусь смисл життя. *Живу твоїми листами, цілую тебе в думці* (Коцюб., III, 1956, 146);— *Тільки й живу надією, ..що скоро вернуться наші* (Хижняк, Тамара, 1959, 21).

5. Перебувати з ким-небудь у певних стосунках, вести спільне життя. *Розмовляли вони про те, як житимуть укупі* (Вовчок, I, 1955, 322); — *Що ж я тобі пораджу? Маєш жінку, чом з нею не живеш у згоді?* (Коцюб., I, 1955, 49); // *з ким, розм.* Бути з ким-небудь у любовному зв'язку. *Він* [пан] *розійшовся з своєю жінкою ..і почав жити з своїми кріпачками-дівчатами* (Мирний, V, 1955, 334).

6. *перен.* Бути, існувати, мати місце. *Потреба краси, що жила в душі Антона, викликала у нього потребу скрізь шукати її, але дійсність давала мало* (Коцюб., II, 1955, 285); *У віршах М. Рильського.. живе і гаряче хвилюється наш радянський патріотизм, велика любов до рідної землі* (Мал., Думки.., 1959, 13); *Тільки між віттям старих осокорин живе невмирущий легіт* (Рудь, Гомін.., 1959, 27); *Ленінова мудрість в Партії живе!* (Бичко, Вогнище, 1959, 48).

ЖИТИ́НА, и, *ж., діал.* 1. Стебло жита. *А ось край стежки жовтий колосок Похилена житина ледь тримає, Колише зерно і сама дрімає* (Вирган, В розп. літа, 1959, 122).

2. Зернина жита.

ЖИ́ТИСЯ, живе́ться, *недок., безос., розм.* Те саме, що **жи́ти** 3. *Як же смутно й сумно жилося! Не чути сміху, не чути гласу людського* (Вовчок, I, 1955, 127); *Жилося Давидові хоч і тяжко, але весело* (Стельмах, Хліб.., 1959, 106); // Мати можливість жити, існувати.

Так роби, як я: Ти живи, поки живеться, А журбу забудь — минеться! (Л. Укр., IV, 1954, 109).

ЖИТІЄ́, я́, *с.* 1. *літ., іст.* Опис чийогось життя (найчастіше святого). *Перечитав він псалтир, часословець, перечитав житів якогось святого...* (Мирний, II, 1954, 130); *Своїми стилістичними прийомами цей* [Галицько-Волинський] *літопис виявляє органічну спорідненість з пам'яткою Владимиро-Суздальської Русі — найдавнішим житієм Олександра Невського і передмовою до нього* (Іст. УРСР, I, 1953, 113).

Житія́ святи́х — збірник описів життя людей, яких церква визнає святими. *Вона давно вже не читала житія святих, а ось у цьому книгосховищі, напевне, є книжки про всіх святих мучеників...* (Донч., III, 1956, 46).

2. *ірон., рідко.* Те саме, що **життя́** 3.— *Та вам як розказать своє житіє усе, то буде на весь день казки* (Вовчок, VI. 1956, 129).

ЖИТІ́ЙНИЙ, а, е, *літ., іст.* Прикм. до **житіє́** 1. *Немало уваги Франко приділив житійній літературі стародавньої Русі* (Від давнини.., I, 1960, 51).

ЖИТЛО́, а́, *с.* Приміщення, пристосоване, признач. для життя людей; дім, оселя. *Великий натовп народу підступив під ворота Саїбового житла* (Н.-Лев., IV, 1956, 35); *За годину на місці Денисового житла курілася купа вугілля та головешок* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 121); // Взагалі місце для проживання, перебування. *Житло і харч коштуватимуть їй тут тільки трохи більше ста карбованців* (Коз., Сальвія, 1956, 35); *Бачить* [Роман], *як дві голубі синички шукають собі житло* (Стельмах, Хліб.., 1959, 260).

ЖИТЛОБУДІВНИ́Й, а́, е́. Стос. до житлового будівництва.

ЖИТЛОБУДІВНИ́ЦТВО, а, *с.* Будівництво жител. *Вивчаючи історію поселення і житла.., етнограф виявляє способи місцевого використання народних традицій як у минулому, так і в сучасному житлобудівництві* (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 87).

ЖИТЛОВИ́Й, а́, е́. Стос. до житла, жител, пов'язаний з ними. *Він піде до житлового управління і зробить усе, щоб матері відремонтували дім* (Кучер, Чорноморці, 1956, 189); *За післявоєнні роки на Україні набагато збільшився житловий фонд* (Рад. Укр., 20.II 1957, 1); *У післявоєнні роки в селах Української РСР розгорнулося велике житлове будівництво* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 112).

2. Пристосований, признач. для життя людей. *Ліворуч, в саду, житловий будинок з верандою* (Лев., Нові п'єси, 1956, 199); *Все далі в степ просувались трактори з житловими вагончиками на причепах* (Наука.., 5, 1959, 9).

ЖИТЛОВІ́ДДІЛ, у, *ч.* Житловий відділ (відділ при виконкомі місцевих Рад, що веде облік та розподіл житлової площі).— *Треба,— говорить,— квартиру собі шукать!.. А де її найдеш? Житловідділів тоді не було...* (Вишня, I, 1956, 86).

ЖИТЛОКОО́П, у, *ч.* Житлово-орендне кооперативне товариство, яке відає питаннями оренди житлових будинків у місцевих Радах. *Бесіда відбувалася в червоному кутку великого житлокоопу* (Донч., V, 1957, 343).

ЖИТЛОКОО́ПІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **житлокоо́п**. *Потім ішли групові фотографії.. санітарних дружин житлокоопівських груп самооборони* (Кучер, Чорноморці, 1956, 145).

ЖИТЛОПЛО́ЩА, і, *ж.* Житлова площа (пристосована, признач. для життя людей площа будинку, квартири і т. ін.). *Розподіл житлоплощі.*

ЖИТЛОФО́НД, у, *ч.* Житловий фонд.

ЖИ́ТНИСЬКО, а, *с.* Те саме, що **жи́тнище**.

ЖИ́ТНИЦЯ, і, *ж.* 1. Приміщення, в якому зберігається зерно: амбар. *І пожнемо І в житницю соберемо Зерно святеє* (Шевч., II, 1953, 310); *Боячись голодних бунтів, Борис Годунов звелів роздавати хліб з казенних житниць* (Іст. СРСР, I, 1956, 153); *Зерно ясножовте у наші житниці пливе* (Рильський, I, 1956, 212).

2. *перен.* Республіка, область, район, що вирощує багато хліба і забезпечує ним інші місця. *Радянська Україна є однією з найбільших житниць Радянського Союзу* (Рад. Укр., 21.I 1954, 3); *Сибір був захоплений буйною вольницею Єрмака.. Ось який люд завоював, зберіг і перетворив суворий Сибір у житницю Росії* (Стельмах, Хліб.., 1959, 21).

3. *діал.* Житня солома.

ЖИ́ТНИЩЕ, а, *с.* Поле, на якому росло жито.— *Оце ми вже поминули житнище,— каже дід Данило,— перейдімо на другі гони* (Ю. Янов., I, 1954, 72).

ЖИ́ТНІЙ, я, е. Прикм. до **жи́то** 1, 2. *Осінній вітер розвівав його рідкий сивий волос, а житнє зерно било по очах* (Ірчан, II, 1958, 83); *Варка.. внесла кілька сплетених з житнього колосся та сухих квіток вінків* (М. Ол., Леся, 1960, 144); // Вигот. з жита (у 2 знач.). *Житній хліб пшеничному калачеві дід* (Укр.. присл.., 1955, 320); *На столі з-під рушника виглядав житній хліб* (Вас., I, 1959, 197).

ЖИТНЯ́К [1], а́, *ч., розм.* Житній хліб. *Мирон краяв ножем ячні паляниці і кислий житняк* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 69); *Він витяг житняк і тараню з кишені І, ділячись з братом, поїв нашвидку* (Перв., II, 1958, 296).

ЖИТНЯ́К [2], у́, *ч.* (*Agropyrum Gaertn.*). Кущова багаторічна трава родини злакових, що використовується як корм для тварин. *Найбільш підходящими компонентами багаторічних пасовищ для овець є житняк, люцерна жовта, типчак* (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 43).

ЖИТНЯ́НКА, и, *ж., розм., рідко.* Житня солома.

ЖИ́ТО, а, *с.* 1. Злакова рослина, зерна якої використовуються для виготовлення хліба. *Вилітали запорожці На лан жито жати; Жито жали, в копи клали* (Шевч., I, 1951, 203); *Ти пам'ятаєш, як косили ми в полі жито, як порвав я косу* (Сос., II, 1958, 369); * У порівн. *Захвилювалась вода, мов жито від вітру, Покотилась валами до берега* (Коцюб., I, 1955, 143).

2. Зерно цієї рослини. *Я часто й спав у насінні,— в житі, в просі, в ячмені й горосі на печі* (Довж., I, 1958, 28).

3. *тільки мн.* **жита́**, ів. Поля з ростучими на них рослинами жита; самі рослини цих полів. *Минав я полоси житів* (Щог., Поезії, 1958, 375); *Хилить вітер жита понад шляхом* (Тич., I, 1957, 25).

ЖИТТЄ́ВИЙ, а, е, **ЖИТТЬОВИ́Й**, а́, е́. 1. Прикм. до **життя́** 2, 3. *Антін мав життєвий досвід, в голові — розум, але прикласти його не було до чого* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 49); *Юнацтво моє проходило щасливо, і мені здавалося, що ніяких труднощів на моєму життьовому шляху не буде* (Ю. Янов., I, 1958, 480); *Пригадаймо страшні своєю гіркою життєвою правдою оповідання Василя Стефаника про давнє.. галицьке село* (Рильський, III, 1956, 41); // Характерний для щоденного, буденного життя; повсякденний. *Згорда поглядають вони* [чумаки] *довкола, певні в своїх силах, байдужні до всяких життєвих незгод* (Коцюб., I, 1955, 180); *Жінки якось краще вміють консервувати поезію свого почуття серед життьової прози, ніж чоловіки* (Л. Укр., III, 1952, 700).

Життє́вий (життьови́й) рі́вень *див.* **рі́вень**.

2. *перен.* Дуже важливий у житті, для життя; основний. *Життєві центри* [Київської Русі в XIII ст.] *перемістились на північ до Москви, і на захід, до Червоної Русі* (Довж., III, 1960, 76).

ЖИТТЄ́ВІСТЬ, вості, *ж.* 1. Здатність живого організму зберігати, підтримувати своє життя. *Життєвість бульб і характер процесів, які в них відбуваються, багато в чому залежать від умов зберігання* (Колг. Укр., 1, 1954, 28); *Дуже важливою корисною дією різнорідного підбору* [кнурів і маток] *є підвищення життєвості потомства* (Свинар., 1956, 90).

2. Здатність існувати, розвиватися. *Економічне вчення Маркса є найбільш глибоким і всебічним, воно блискуче довело на практиці свою величезну життєвість* (Наука.., 5, 1958, 3); *Сила і життєвість суспільного ладу визначається його здатністю задовольняти постійно зростаючі матеріальні й культурні потреби народу* (Ком. Укр., 9, 1961, 25).

3. Близькість до життя. *Життєвість завжди є в мистецтві умовою і супутницею справжніх художніх удач* (Про багатство л-ри, 1959, 165).

ЖИТТЄ́ВО. Присл. до **життє́вий.** *Особливо велика роль хімії в піднесенні таких життєво важливих галузей народного господарства, як сільське господарство і виробництво товарів народного споживання* (Ком. Укр., 1, 1964, 5).

ЖИТТЄДА́ЙНИЙ, а, е. Потрібний, необхідний для життя, який дає життя. *Масна від вологи земля оживляла коріння, гнала по стовбурах та гілочках життєдайні соки* (Шиян, Баланда, 1957, 60); *Він наче відчував, як наближається весна з її життєдайним теплом* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 169); * Образно. *На прикладі нашої республіки яскраво видно нездоланну життєдайну і перетворюючу силу соціалістичного ладу* (Наука.., 9, 1957, 1).

ЖИТТЄДА́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **життєда́йний.**

ЖИТТЄДА́ЙНО. Присл. до **життєда́йний.**

ЖИТТЄДІЯ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Здатний виконувати життєві функції. *На відміну від ховрахів, вони* [мишовидні гризуни] *не впадають на зиму в сплячку і життєдіяльні протягом цілого року* (Захист рослин.., 1952, 246);

2. *перен.* Який виявляє енергію, активність; здатний постійно діяти. *Він, незважаючи на свій столітній вік, виглядав здоровою життєдіяльною людиною* (Бурл., М. Гонта, 1959, 43).

ЖИТТЄДІЯ́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Сукупність життєвих функцій організму. *Відомо, що вітамін А відіграє дуже важливу роль в процесах життєдіяльності людини і тварини* (Укр. біох. ж., XXI, 3, 1949, 218); *Своєю життєдіяльністю мохи сприяють.. руйнуванню гірської породи* (Укр. бот. ж., XVII, 6, 1960, 82).

2. *перен.* Діяння, функціонування чого-небудь. *В міру дальшого розвитку радянської демократії і поступового переростання соціалістичної державності в комуністичне громадське самоврядування.., виховання мас все в більшій мірі стає основним методом регулювання життєдіяльності радянського суспільства* (Наука.., 2, 1960, 2).

ЖИТТЄЗДА́ТНИЙ, а, е. 1. Здатний зберігати, підтримувати життя. *Після інкубації виводяться цілком життєздатні каченята* (Соц. твар., 1, 1956, 171).

2. *перен.* Здатний існувати, розвиватися. *Підкреслюючи потребу постійно збагачувати літературну мову за рахунок використання життєздатних діалектних форм, класики української літератури в той же час виступали проти спроб деяких письменників писати тим або іншим діалектом* (Іст. укр. літ., I, 1954, 367).

ЖИТТЄЗДА́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **життєзда́тний.** *Деякі мікроби при висушуванні гинуть уже через кілька годин, і тільки небагато з них можуть зберігати життєздатність на протязі місяців* (Підручник дезинф., 1953, 30); *Кращим доказом життєздатності твору* [«Бур'яну» А. Головка] *і правдивості його образів служить величезна популярність роману серед читачів, яка не зменшується з роками* (Іст. укр. літ., II, 1956, 437).

ЖИТТЄЛЮ́Б, а, *ч.* Той, хто любить життя. *Ліричний герой ранніх творів П. Тичини — життєлюб і оптиміст, з допитливим розумом і мужнім серцем* (Рад. літ-во, 1, 1958, 31).

ЖИТТЄЛЮ́БЕЦЬ, бця, *ч.* Те саме, що **життєлю́б.** *Незважаючи на всі житейські бурі і незгоди,* [Л. М.] *Толстой був великим життєлюбцем і правдолюбцем, переконаним оптимістом* (Рад. Укр., 9.IX 1958, 2).

ЖИТТЄЛЮ́БНИЙ, а, е. Який любить життя. *Сивий, але молодий, життєлюбний, він чув, як б'ється у великій тиші його серце* (Скл., Святослав, 1959, 630).

ЖИТТЄЛЮ́БСТВО, а, *с.* Любов до життя. *І. Паторжинський яскраво розкрив в образі дяка Гаврила і його народний гумор, і його добре життєлюбство, і його гідність борця-вояки* (Рад. Укр., 18.II 1951, 3).

ЖИТТЄ́ПИС, у, *ч.* Опис чийогось життя; біографія. *Я не згідна з тим, що для зрозуміння чиїх-небудь віршів треба знати життєпис автора* (Л. Укр., V, 1956, 92); *Я розповів парторгові по змозі За ці роки увесь життєпис свій* (Дмит., Вітчизна, 1948, 59).

ЖИТТЄПИ́СНИЙ, а, е. Прикм. до **життє́пис.**

ЖИТТЄРА́ДІСНИЙ, а, е. Який любить життя, завжди радісний, веселий. *Здавалось, ось зараз з густих кущів вийде у вишиваній сорочці молода, красива, життєрадісна Мар'яна* (Шиян, Гроза.., 1956, 546); // Який виражає радість, веселість. *На веселому і життєрадісному обличчі світились живі й зовсім молоді очі* (Коз., Зол. грамота, 1939, 104).

ЖИТТЄРА́ДІСНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість і стан за знач. **життєра́дісний.** *Вийшовши на волю на двадцять четвертому році життя, людиною дорослою, з визначеним уже характером, він не втратив своєї природної веселості і життєрадісності* (Кол., Безсмертний Кобзар, 1961, 30).

ЖИТТЄРА́ДІСНО. Присл. до **життєра́дісний.**

ЖИТТЄРОЗУМІ́ННЯ, я, *с.* Сукупність поглядів, що визначають чиє-небудь ставлення до життя, розуміння його.

ЖИТТЄСТВЕ́РДЖЕННЯ, я, *с.* Ставлення до життя, сповнене оптимізмом, бадьорістю, вірою в перемогу добра над злом. *Література соціалістичного реалізму — література життєствердження* (Вітч., 8, 1958, 128); *Музика композитора* [П. І. Чайковського] *пройнята бурхливим протестуючим пафосом і сповнена активного життєствердження* (Наука.., 4, 1960, 63).

ЖИТТЄСТВЕ́РДЖУЮЧИЙ, а, е. Здатний творити, перебудовувати життя. *Ленінізм є великим життєстверджуючим вченням* (Біогр. Леніна, 1955, 286); *Ідеї з'їзду* [XXI з'їзду КПРС] *покоряють людей своєю життєстверджуючою силою, роблять величезний вплив на весь хід світового розвитку* (Рад. Укр., 9.V 1959, 2); // Пройнятий оптимізмом, бадьорістю, вірою в перемогу добра над злом. *На весь світ лунає життєстверджуючий голос радянської літератури* (Тич., III, 1957, 445); *З якогось часу його особливо тягло до веселої життєстверджуючої музики* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 365).

ЖИТТЄСТВЕ́РДНИЙ, а, е. Те саме, що **життєстве́рджуючий.** *Позитивні, життєстверді мотиви і образи характерні для більшості поезій, поем і драм Лесі Українки* (Іст. укр. літ., I, 1954, 672); *Життєствердна сила марксизму-ленінізму.*

ЖИТТЄСТІ́ЙКИЙ, á, é. Здатний виживати в складних умовах, переносити несприятливі умови. *При ви-*

рубці насаджень білої акації з метою їх поновлення слід викорчовувати пні, орієнтуючись на швидкорослі і досить життєстійкі кореневі паростки (Укр. бот. ж., XIII, 1, 1956, 103).

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ, кості, *ж.* Властивість за знач. **життєстійки́й.** *Нездоланна життєстійкість Шевченка, дивовижна міць його духу, його ідей живилися не самою тільки богатирською натурою поета, а мали своїм живодайним джерелом прометеївську силу народу, його непоборність і красу* (Вітч., 3, 1961, 127).

ЖИТТЯ, *я́, с.* 1. Існування всього живого; протилежне с м е р т ь. *Ніякий звук життя не долітає В його в'язницю* (Фр., XIII, 1954, 211); *Я тут пізнав і полюбив природу, життя і сонце ніжно полюбив* (Гонч., Вибр., 1959, 75).

2. Стан живого організму в стадії розвитку, зросту. *Ростом вона була невеличка, беззідовна; життя ледве-ледве тліло в її жилах* (Мирний, 1, 1954, 46); *Він подав ознаки життя тільки вже тоді, коли.. жіночий крик затих* (Збан., Єдина, 1959, 92).

3. Період існування кого-небудь; вік. [Л ю б о в:] *Остерігали! Я за все своє життя ні від кого не чула поважної, щирої, дружньої остороги* (Л. Укр., II, 1951, 75); *Де вже було податися туди* [в ліс] *бідняцьким пастушкам, батьки яких вперше за довге життя при допомозі ревкому придбали корівок* (Цюпа, Три явори, 1958, 4); // Все пережите, зроблене людиною за час її існування; біографія. *Хотів* [Потап] *розказати ціле життя, всі свої кривди, отут, серед тиші, де дерева стояли, як свічки у церкві* (Коцюб., II, 1955, 279); *Життя* [О. С.] *Попова — зразок самовідданого служіння своєму народові, передовій науці* (Наука.., 3, 1959, 16); * Образно. *В житті кожного судна найвідповідальнішим моментом є спуск його на воду* (Наука.., 8, 1959, 18).

4. Спосіб існування кого-небудь.— *Опізнився, небораче,— Одказав земляк йому* [Конику],— *Хто кохав життя ледаче, Непереливки тому* (Гл., Вибр., 1957, 120); *Я пізнав життя осідле І всі радощі його І бажав би в нім скінчити Решту днів життя свого* (Фр., XIII, 1954, 359).

5. Жива істота. *Біля боку лежить її втіха й надія, спочиває її крихітка серця, що вона з таким болем одірвала від свого й пустила на світ окремим життям* (Мирний, IV, 1955, 293); *Коли б люди і перестали вживати м'ясо, не обминули б прокляття долі: нищить інше життя для свого існування* (Коцюб., II, 1955, 362).

6. *перен.* Про щось дороге, необхідне, важливе. [М а р у с я:] *Прощай, моя ти втіхонько єдина, Моє життя, мій раю дорогий* (Сам., II, 1958, 15).

7. Прояв фізичних і духовних сил живих істот. *Трудно пізнати в ньому того повного енергії, сили та життя Замфіра, яким він був ще недавно* (Коцюб., I, 1955, 229); *Ох, як весело було торік у сю пору! він був повний життя, повний надій; — а тепер... Тепер він сидить без сили, слабий...* (Л. Укр., III, 1952, 472).

8. Пожвавлення, рух, посилення діяльності живих істот. *Життя клекотіло внизу, в глибокій долині, а тут стояла тиша* (Коцюб., II, 1955, 123); *Щиро супроводжувала* [Людмила] *Захара.. в цьому, сповненому вируючого життя, незабутньому місті* (Ле, Право.., 1957, 40).

9. Сукупність явищ, що характеризують існування, визначають розвиток чого-небудь. *Яка-небудь шина.. або чавунне колесо, до половини загрузле в землю, викликали перед його очі картину шумливого життя фабрики* (Коцюб., II, 1955, 7); *Творчість безмежна і різноманітна, як різноманітне й безмежне в своєму переможному розвитку життя нашого великого соціалістичного суспільства* (Довж., I, 1958, 20).

10. **Те, що реально існує; дійсність.** *Артистично змальована вдача тітки Наталчиної..; ся постать узята цілком з життя і робить враження портрета* (Л. Укр., V, 1956, 43); *Українські вчені.. тісно пов'язують свої дослідження з практикою, з життям* (Наука.., 12, 1957, 7).

◇ **Віддава́ти (відда́ти) життя́** *див.* **віддава́ти; Вкоро́чувати (вкороти́ти) життя́ собі́** — необережними, необдуманими діями, вчинками призводити до передчасної загибелі, смерті. *Одразу ж перейшов* [Сидорчук] *на благальний шепіт: — Ходімо, Андрюшо... Батька загубиш і собі життя вкоротиш* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 30); **Дарува́ти життя́:** а) залишити живим засудженого до страти; помилувати; б) не вбити, відпустити на волю (про тварин і т. ін.). *Він тому ведмедю Дарував життя!* (Л. Укр., IV, 1954, 138); **Життя́ бере́ (взяло́) своє** — перемагає те, що випливає з законів життя. *Незважаючи на вороже ставлення церковників до повітряних і особливо космічних польотів, життя взяло своє* (Наука.., 6, 1959, 39); **Життя́ нема́ (нема́є)** *кому:* а) *(від кого—чого)* кому-небудь доводиться зазнавати великих неприємностей від кого-, чого-небудь.— *Собаки й вівчарі твої, Усі ви — вороги мої: Од вас мені життя немає...* (Гл., Вибр., 1957, 71); б) *(без кого)* кому-небудь важко, неможливо жити без когось.— *Ти знаєш, Насте, що мені нема життя без тебе... Без тебе я нуджу світом, без тебе я нещасний,— промовив сумно Гнат* (Коцюб., I, 1955, 49); **Життя́ поверну́лося го́стрим бо́ком** *до кого* — у чиєму-небудь житті настав період труднощів, невдач. [М а т у ш к а г у м е н я:] *Ти ще молода така, до тебе життя повернулося своїм гострим боком, непривітною стороною, то ти думаєш і все так буде. Пройде рік-другий, болячі виразки підгояться, серце захоче знову жити* (Мирний, V, 1955, 71); **Зав'я́зувати (зав'яза́ти) життя́** *див.* **зав'я́зувати; За перетво́рення в життя́** — за здійснення; **Запрова́джувати (запрова́дити) в життя́** *див.* **запрова́джувати; Зв'я́зувати (зв'яза́ти) життя́** *див.* **зв'я́зувати; Зна́ти ціну́ життю́** — пізнавши життя (з його труднощами та навіть загрозою смерті), ставати обережнішим у своїх діях. *Максим тепер уже знав ціну життю — не кидався так, як замолоду, у саме, мовляв, пекло* (Мирний, II, 1954, 135); **Іти́ в но́гу з життя́м** — не відставати від загального темпу життя, жити інтересами сьогоднішнього дня. *Марксистсько-ленінська теорія завжди йде в ногу з життям*; **Люби́ти над життя́** — любити дуже сильно, більш за все. *Клянемося Вам бути гідними Миколи Красношапки, любити і захищати свій народ, як наш бойовий товариш, який над життя любив свою Вітчизну* (Вишня, I, 1956, 310); **Не життя́** — не можна спокійно жити. *Вона думала, що тепер їй і в місті не життя. Яке їй життя, коли її на увесь світ обезславили?* (Мирний, IV, 1955, 61); **Не на життя́, а на смерть** — що-небудь має дуже рішучий, різкий характер. [К о в а л ь:] *Я певен, що куркульський агітпроп уже десь працює. Боротьба, хлопці, не на життя, а на смерть* (Мик., I, 1957, 52); **Обірва́ти життя́** — умертвити, убити. *Фашистська бомба в перший день віроломного нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз — 22 червня 1941 р.— обірвала життя письменника-патріота* [С. Тудора] (Іст. укр. літ., II, 1956, 581); **Поверта́ти (поверну́ти) все життя́** *кого* — вносити великі, докорінні зміни у життя кого-небудь.— *Не знаю, що могло б із мене вийти, Злодюжка, безпритульний чи ракло, Коли б не випадок один, не зустріч, Що повернула все моє життя На зовсім інший шлях* (Перв., II, 1958, 105); **Позба́вити життя́** — умертвити, убити. *Що він зробив? .. За що позбавив життя.. молоду людину?* (Фр., I, 1955, 315); **Покла́сти (зложи́ти) життя́**—загинути, борючись за що-небудь, захищаючи щось. [Р я ж е н к о:]

За наше всенародне життя вони своє життя поклали (Мик., І, 1957, 334); **Прохо́дити (пройти́) шко́лу життя́** — здобувати життєвий досвід. *За сорок років існування комсомолу України велику школу життя пройшли мільйони юнаків і дівчат* (Наука.., 6, 1959, 8).

ЖИТТЯ́-БУТТЯ́ (~я́-~я́), *с., розм.* Спосіб існування кого-небудь. *Ведуть балачки казахи про своє життя-буття, про мисливство, про вовків, що лошат загризають щоночі, про худобу* (Донч., І, 1956, 133); *Килині Іванівні самій треба було розв'язати питання про дальше життя-буття* (Дмит., Наречена, 1959, 147).

ЖИТТЬОВИ́Й *див.* **житте́вий.**

ЖИТУ́ХА, и, *ж., фам.* Спосіб існування кого-небудь.— *Ну, Мотя, здоров! — простяг він йому руку.— Дихаєш? Як житуха?* (Смолич, І, 1958, 177); — *У вас тут житуха,— довірливо говорить він, звертаючись до Яреська* (Гончар, Таврія.., 1957, 592).

ЖИТЦЕ́, я́, *с.* Зменш.-пестл. до **жи́то.** *Житце торік зародило, та зогнило* (Фр., XIII, 1954, 36); *Зайшов на ниву одинокий косар. Забрів по коліна в низькоросле ріденьке житце* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 447).

ЖИ́ТЯНИЙ, а, е, *розм.* 1. Прикм. до **жи́то** 1. *Житяні копи.*

2. *рідко.* З домішкою жита (у 1 знач.). *Гарна була* [на полі] *в його пшениця, тільки житяна* (Сл. Гр.).

ЖИ́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех., діал.* Зичити. *Побий, боже, вороженьки, що нам жичать лихо, Ми з тобою, голубоньку, любімося тихо* (Пісні та романси.., І, 1956, 192); — *Кому то ти добра такого жичиш? — любенько обізвалась Галя до його* (Мирний, II, 1954, 141).

ЖИ́ЧКА, и, *ж., діал.* 1. Червона шерстяна нитка.

2. Шерстяна або шовкова тасьма. *Стрічки були простенькі, з шовкової жички* (Л. Укр., III, 1952, 676).

ЖІНВІ́ДДІЛ, у, *ч., іст.* Відділ партійного комітету, що вів роботу серед жінок. *З огляду на те, що спостерігається ослаблення роботи серед жінок, конференція доручає ЦК і губкомам провести всюди перегляд особового складу працівників жінвідділів* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 136).

ЖІНДЕЛЕГА́ТКА, и, *ж.* Делегатка від жінок у громадських організаціях. *Єдина дівчина з моїх подруг — жінделегатка* (Кач., II, 1958, 48).

ЖІ́НКА, и, *ж.* 1. Особа жіночої статі; протилежне ч о л о в і к. *Жінки з Аматою з'єдналися, По всьому городу таскались І підмовляли воювать* (Котл., І, 1952, 191); *Хай живе, хай уславляється радянська жінка, жінка вільна, жінка-творець, жінка-мати* (Вишня, День.., 1950, 103).

2. Доросла, на відміну від маленької дівчинки. *Налякані діти починали ревіти, жінки їх гамували і витирали сльози руками* (Коцюб., II, 1955, 178); *Нагнав* [Давид] *жінку якусь по дорозі — везла з дівчинкою возик з мішком од млина* (Головко, II, 1957, 18).

3. Заміжня особа стосовно до свого чоловіка. — *Галю, будь мені жінкою та поїдьмо ізо мною,— каже козак* (Вовчок, І, 1955, 320); *Зараз перед ним* [трюмо] *Наталя, Данюшина жінка, зачіску поправляє* (Головко, II, 1957, 45); // Взагалі заміжня особа жіночої статі.

ЖІНО́ТА, и, *ж., зневажл.* Збірн. до **жі́нка** 1, 2.— *Іду та гадаю: нащо-то господь милосердний натворив оцю жіноту?* (Вовчок, VI, 1956, 265); *Чоловіки, сонні й пересичені, ліниво смоктали пиво. Жінота нишком подрімувала* (Вільде, Сестри.., 1958, 195).

ЖІНО́ЦТВО, а, *с.* Збірн. до **жі́нка** 1, 2. *Наблизившись, Рідкодуб побачив, що вся крамниця заповнена була рухливим, балакучим натовпом жіноцтва різного віку* (Кир., Вибр., 1960, 211); — *Здоров був, батьку, вельможний пане сотнику! — заклекотіла громада, загули чоловіки, залящало жіноцтво, запищала дітвора, та й поклонились йому низесенько...* (Кв.-Осн., II, 1956, 178).

ЖІНО́ЦЬКИЙ, а, е, *розм., рідко.* Те саме, що **жіно́чий** 1, 2. *Тонкі жіноцькі голоси зливались гарно й до ладу з чоловічими в піснях* (Н.-Лев., І, 1956, 374); *На старість на жіноцьку Я роботу перейшов!* (Фр., X, 1954, 23); *Ходила* [Марина] — *всупереч законам жіноцької грації — широким кроком, інколи, в пориві, навіть підбігаючи на ходу* (Смолич, Мир.., 1958, 44).

ЖІНО́ЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до **жі́нка.** [Г а н н а:] *Ох, жіноча доле, бодай тебе блискавкою запалило!* (Кроп., II, 1958, 21); *Дедалі все меншою ставала жіноча постать* (Шиян, Переможці, 1950, 38); // Який складається з жінок. *В ряді колгоспів і радгоспів, а також місцевих підприємств утворені жіночі ради* (Рад. Укр., 17.III 1949, 3); *Організувалося два хори — чоловічий і окремо жіночий, що співали біля різних бортів пароплава* (Ю. Янов., II, 1954, 90); // Признач. для жінок; стос. до жінок. *У скрині були плахти, намітки, очіпки — усе жіноче вбрання* (Вовчок, І, 1955, 164); *Як там справа того жіночого журналу, що то писав п. Франко?* (Л. Укр., V, 1956, 68); *Єсть ім'я жіноче, м'яке і ясне; В йому і любов, і журба, і надія; Воно як зітхання бринить весняне: Марія* (Рильський, І, 1956, 37).

Жіно́че пита́ння — питання рівноправності жінки з чоловіком. *Видно, справді, у вас в Галичині «жіноче питання» дуже в моді тепер, бо Ви раз у раз на його звертаєте* (Л. Укр., V, 1956, 126); **Жіно́ча стать** — сукупність анатомо-фізіологічних ознак, що відрізняють жінку від чоловіка, самицю від самця. *Якщо є потреба швидко збільшити маточне поголів'я, наприклад, корів, то зоотехнік зацікавлений одержати більше телят жіночої статі* (Наука.., 1, 1958, 29).

2. Такий, як у жінок, власт., характерний для жінок. *Тонкий кучерявий Микола, з повним жіночим обличчям, вніс в стаю вогонь* (Коцюб., II, 1955, 319); *Дівчина, мов відчувши його зміну самим жіночим інстинктом, не підводячи цілком голови, подала квітку братові назад* (Коб., III, 1956, 203).

Жіно́ча ло́гіка, *ірон.*— про судження, які грунтуються на відчуттях, а не на законах логіки. *Замість одповіді, з чисто жіночою логікою напалась* [Маргарита] *на чоловіка* (Коцюб., II, 1955, 435); **Жіно́чий по́черк; Жіно́ча рука́** — розбірливий почерк, з округлими буквами. *По тонкому жіночому почерку й по синьому чорнилі він пізнавав, що то лист од неї* (Коцюб., І, 1955, 406); *Жіночою незнайомою рукою було написано: — Женю, друже мій!* (Гончар, І, 1954, 244); **Жіно́чі хворо́би** — специфічні для жінок хвороби, пов'язані з особливостями жіночого організму; **Не жіно́че ді́ло** — про роботу, яку ніби здатні виконувати тільки чоловіки. [К е м б л ь:] *Жінок туди не кличуть, то не жіноче діло — будувати* (Л. Укр., III, 1952, 34).

3. Який стосується жіночої статі, характеризує її. *Виявилося, що у сортів огірків Вірівський салатний і Довгоплідний є різнотипні жіночі квітки* (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 36).

△ **Жіно́ча ри́ма,** *літ.*— рима з наголосом на передостанньому складі вірша; **Жіно́чий рід:** а) (*збірн., розм., ірон.*) те саме, що **жінки́** (*див.* **жі́нка** 1, 2).— *Нікчемний той рід жіночий,— каже* [батько], — *все б їм гуляти! Гуляють та цокочуть, як ті сороки* (Вовчок, І, 1955, 57); б) лексико-граматичні особливості певної групи іменників, які мають свій тип відмінювання.

ЖІНО́ЧІСТЬ, чості, *ж.* Те саме, що **жіно́чність.** *Прибрана в український костюм, вона чарує своєю зовнішністю, своєю жіночістю* (Збірник про Кроп., 1955, 251); *Єлизавета* [«Дон Карлос»] *у виконанні Н. Ужвій*

була жінкою великої волі, тонкого розуму, сповнена гідності й благородства, поєднаних з надзвичайною жіночістю й ніжністю вдачі (Мист., 6, 1955, 40).

ЖІНО́ЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **жінка.** *Славна була та жіночка,— звали Катрею: білявенька собі, трошки кирпатенька, очиці.. ясненькі* (Вовчок, І, 1955, 124); *Тихою ходою вони йшли до криниці, де вже жіночки розводили огонь* (Морд., І, 1958, 105); *Жіночка моя Стефка була не з гірших: і тиха, і до чоловіка уважна, але смутна й хворобліва* (Мур., Бук. повість, 1959, 4).

ЖІНО́ЧНИЙ, а, е. Який має риси, ознаки, якості, властиві, характерні для жінок на відміну від чоловіків. *Леся Українка.. героїнь своїх виводила надзвичайно жіночними, привабливими, з активним розумом, діями* (Рад. літ-во, 4, 1964, 64).

ЖІНО́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Сукупність рис, ознак, якостей, властивих, характерних для жінок на відміну від чоловіків. *Марія Миколаївна Єрмолова — це ціла епоха для російського театру, а для нашого покоління — це символ жіночності, краси, сили* (Моє життя в мист., 1955, 42); *В ній вже немає колишньої рвучкості, її рухи спокійні, в них більше жіночності* (Коч., II, 1956, 43).

ЖІНО́ЧНО. Присл. до **жіно́чний.**

ЖІ́НЧИН, а, е. Належний жінці (у 3 знач.). *Не тямлячи себе, почав він викидати жінчине добро у відчинені до сіней двері* (Коцюб., І, 1955, 30); *Якщо не вдасться йому знайти роботи, то він за жінчині гроші зможе стати пайщиком в якому-небудь рентабельному підприємстві* (Вільде, Сестри.., 1958, 526); // Стос. до жінки. *На хутір приїхав жінчин брат Верига з дочкою* (Папч, Гомон. Україна, 1954, 5).

ЖІРО́НДА, и, *ж., політ., іст.* Політична партія періоду французької буржуазної революції, що відбивала інтереси великої буржуазії і перейшла на бік контрреволюції. [Ж і р о н д и с т:] *З яким лицем я буду завтра їхать на гільйотину? Сором всій Жіронді за мене буде!* (Л. Укр., II, 1951, 176); // *перен.* Політичне угруповання, що стоїть за угоду з контрреволюцією.

ЖІРОНДИ́СТ, а, *ч., політ., іст.* Член жіронди. *Значний вплив у Законодавчих зборах мали представники торгово-промислової буржуазії — жірондисти* (Нова іст., 1956, 63); // *перен.* Представник партії чи політичного угруповання, що стоїть за угоду з контрреволюцією. *Жірондисти сучасної російської соціал-демократії, новоіскрівці, не зливаються з освобожденцями, але опиняються фактично, в силу характеру своїх лозунгів, у хвості в них* (Ленін, 9, 1949, 40).

ЖІРОНДИ́СТСЬКИЙ, а, е, *політ., іст.* Прикм. до **жірондист.**

ЖЛУКТА́ТИ *див.* **жлу́ктити.**

ЖЛУ́КТИТИ, кчу, ктиш *і рідше* **ЖЛУКТА́ТИ,** жлукчу́, жлу́кчеш, *недок., перех., вульг.* Пожадливо й багато пити. [Є г е р:] *Аби наша хіть, то будемо горілку пити, каву жлуктити хоч до рана, так як той подорожній* (Л. Укр., IV, 1954, 227); *Жлуктав* [Семен] *з горя горілку, мов корова воду,— пропивав навіть останню свою одежину* (Козл., На переломі, 1947, 33); *Микола той чай жлуктить, як віл* (Рудь, Гомін.., 1959, 74).

ЖЛУ́КТО, а, *с.* Посудина, видовбана з стовбура дерева, в якій золять білизну, полотно. *Вона вибрала сорочки з жлукта, пішла на ставок прать* (Н.-Лев., II, 1956, 288); *Кращі майстри вивезли на продаж свої діжки, відра, кадуби, бодні, жлукта* (Кучер, Дорога.., 1958, 170); * У порівн. *Круглий, як жлукто, Роман Маркович, хоч і запопадливий до питва, проте щасливої вдачі — він ніколи не впивається* (Горд., І, 1959, 69).

ЖМА́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **жма́кати.** *Він* [папірець] *мав виразні сліди жмакання й кілька масних чи свічкових плям* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 3); * Образно. *Випадання окремих слів із тексту, неясна передача думки, жмакання фраз і слів.. заважали не тільки мені грати, але й публіці слухати і розуміти мене* (Моє життя в мист., 1955, 462).

ЖМА́КАТИ, аю, аєш *і* **ЖМАКУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Захоплюючи, здавлюючи який-небудь предмет руками, м'яти, псувати його форму. *Валентин Модестович обома руками жмакав край скатертини* (Шовк., Інженери, 1956, 210); *Вона дуже хвилювалася, жмакала клаптик паперу в руках, боязно поглядала в зал* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 30); *Жмакує* [Січкар] *гроші в кишені, що аж тріщить вона* (Стельмах, II, 1962, 39).

2. *розм.* Те саме, що **жува́ти** 1. *У хаті стало тихо, тільки було чуть, як лущало порося в зубах та жмакали й плямкали.. роти* (Н.-Лев., III, 1956, 378).

ЖМА́КАТИСЯ, ається, *недок.* 1. Втрачати свою нормальну форму, збиратись у складки, зморшки. *Гребінчики випорсали з коси у Мар'яни, жмакався капелюх з квітками* (Вас., І, 1959, 290); *Мова його.. підсилювалась всім його виглядом, кожним рухом розчепірених рук, .. землистим, кістлявим обличчям, що раз у раз жмакалося в судорожних, болісних гримасах* (Гончар, Таврія.., 1957, 8).

2. Пас. до **жма́кати** 1.

ЖМА́КИ, ів, *мн., спец.* Відходи після переробки різних технічних культур. *Напівтверді жмаки* [плодів і ягід], *які залишаються в корзині преса, завжди містять деяку кількість соку.., тому їх перелопачують і ще раз віджимають* (Сад. і ягідн., 1957, 292).

ЖМАКУВА́ТИ *див.* **жма́кати.**

ЖМЕ́НЯ, і, *ж.* 1. Долоня й пальці в зігнутому стані, що дає можливість тримати в них покладене, насипане і т. ін. *Напився* [Микола], *взяв у жменю води собі очі трошки помочити* (Калин, Закарп. казки, 1955, 159); *Антон обернувся за вітром, простяг руку з зім'ятим у жмені капелюхом* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 120); * Образно. *Знов жорстока тиша здушила серце у жмені* (Коцюб., II, 1955, 101); * У порівн. *В таку добу* [темної ночі] *закрадався сум у Мотрину душу і, як у жмені, зжимав гірким життям поточене серце...* (Мирний, II, 1954, 251).

◇ **Вхопи́ти в оби́дві жме́ні** — нічого не одержати. [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] *А я, здуру, шелесть за рушниками. І вхопив приданого, в обидві жмені вхопив!..* (Кроп., II, 1958, 300); **Держи́ в оби́дві жме́ні!,** *ірон.*— уживається для вираження небажання комунебудь щось дати.— *Авжеж, держи в обидві жмені!* (Коз., Зол. грамота, 1939, 53); **У жме́ню не вбере́ш** — велика кількість, дуже багато.—*Вийшло таке* [на виборах], *що нашого брата, козака,— пучкою взяти, а їх* [чорносотенців] — *і в жменю не вбереш! От і вибрали всіх своїх,— повідав Пищимуха* (Мирний, IV, 1955, 364).

2. Кількість чого-небудь, що вміщається між зігнутими долонею та пальцями. *Вони їздили по селах, жебрали, збирали де яєчко, де жменю муки або кукурудзи* (Коцюб., І, 1955, 361); *Потім викидає* [Плачинда] *на стіл жменю мідяків, перемішаних з дрібним сріблом* (Стельмах, Хліб.., 1959, 125); // Пучок зірваних, зжатих рослин, який можна обхватити долонею й пальцями. *Він врізався в жито далеко од женців і все кидав жмені жита на Нимидорині купки* (Н.-Лев., II, 1956, 177);— *Кинь-но, небого, миски та скоч раз-два на город жменю кропу й петрушки нарви!* (Козл., Пов. і опов., 1949, 15); // *заст.* Міра прядива.— *Він є сотник над сотнею, старшина, жменею прядива не відбудеш* (Кв.-Осн., II, 1956, 219).

3. *перен.* Незначна кількість кого-, чого-небудь. — *Коли б хоч трохи більше землі тієї... А то — всього жменя, а ти крутися біля неї* (Мирний, III, 1954, 106); *Він.. разом із жменею люду виповзає з пащі вокзалу на майдан* (Досв., Вибр., 1959, 216).

ЖМЕ́НЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **жме́ня.** *Осінь матусі їсти несе: Борщик у горщику, Кашка у жменьці* (Тич., I, 1946, 125); *Кожне сує Сашкові то хлібця окраєць, то картоплинку або пшона жменьку* (Ів., Таємниця, 1959, 108); *Листатий любисток.. побратався з жменькою конопель* (Вовчок, I, 1955, 382); — *Так ви що — боїтеся? — аж спалахнув Яремчук.— Їх яка-небудь жменька, цих бандитів, а нас сила* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 290).

ЖМИ́КРУТ, а, *ч., розм.* Жорстока й скупа людина, що свій прибуток дістає шляхом експлуатації, визискування інших.— *Тікаймо звідціль, браття! — промовив Микола.— Тікаймо! Вислизнув жмикрут з наших рук! Не животіти теперечки нам на світі* (Н.-Лев., II, 1956, 203); *Батенько — жмикрут, світ такого не видав! А як узнав, що синок з математики сів маком, зовсім перестав давати гроші* (Кол., Терен.., 1959, 138).

ЖМУ́РИ, ів, *мн.* Невеликі хвилі на поверхні води. *Свіжий вітерець дув на воду, вона мружилась під його грубою ласкою, і жмури, від яких рябіло в очах, розбігались до самого берега* (Донч., III, 1956, 202).

ЖМУ́РИТИ, рю, рий; *наказ. сп.* жмур; *недок., перех.* Стуляючи повіки, частково прикривати (очі). *Рання пташка дзьобик чистить, а пізня очиці жмурить* (Укр.. присл.., 1955, 204); *Іван поспішавсь, стукавсь коліньми в смереки, одводив руками гіллячки і жмурив очі* (Коцюб., II, 1955, 350).

ЖМУ́РИТИСЯ, рюся, ришся; *наказ. сп.* жму́рся; *недок.* Стуляючи повіки, частково прикривати очі. *Вона дуже схвильована і першу мить жмуриться від яскравого світла, затуливши очі рукою* (Коч., II, 1956, 394).

ЖМУРИ́ТИСЯ, жмурю́ся, жму́ришся, *недок.* Зав'язати очі і ловити або відшукувати інших учасників гри в жмурки. *Тут* [у депо] *дуже хороше грати в піжмурки, бо можна так сховатись, що той, хто жмуриться, зроду-віку не знайде* (Коп., Сон. ранок, 1951, 112).

ЖМУ́РКИ [1], рок, *мн.* Гра, при якій один з учасників із зав'язаними очима ловить або відшукує інших. *Івась забув і свою досаду і свої жмурки* (Мирний, IV, 1955, 9).

Гра́тися в жму́рки: а) грати в таку гру, при якій один з учасників із зав'язаними очима ловить або відшукує інших. *Пам'ятаю: завжди курява в класі, гамір, темрява така, що діти порозлазяться по вікнах, а маленькі граються в жмурки* (Вас., IV, 1960, 37); * Образно. *Стоїть горбоносий* [Сагайдак] *на узбережжі, Де сонце із хвилею грається в жмурки* (Мал., Звенигора, 1959, 233); б) обдурювати кого-небудь, приховуючи щось.— *Все! — тихо каже Зеленцов.— Тепер вам, полковнику, нічого гратися в жмурки. Ви, надіюсь, розкажете про все, що нас буде цікавити* (Кучер, Чорноморці, 1956, 495).

ЖМУ́РКИ [2], рок, *мн.* Зменш. до **жму́ри.** *А коли подме вітрець з острова, ріка візьметься чорними жмурками, наче сипнула у воду сердита баба повні пригорщі проса* (Допч., VI, 1957, 68).

◇ **Тільки жму́рки пішли́** *від кого — чого* — хто-, що-небудь зникає під водою, топиться. *Човен тоді хить на другий бік, — од дяка й паламаря тільки жмурки пішли* (Довж., Зач. Десна, 1957, 487).

ЖМУТ, а, *ч.* 1. Невелика в'язка чого-небудь; пучок. *Дівчина кинула жмут гілок у вогонь* (Трубл., II, 1955, 56); *Лісник поклав жмут гички, якось дивно глянув на дівчину* (Шиян, Гроза.., 1956, 530); // Пасмо волосся, прядива і т. ін. *У руках він мне жмут клоччя* (Кучер, Чорноморці, 1956, 187); *Дід Тимко стояв, немов під громовицею, і тільки жмут волосся сивого здригався* (Кач., II, 1958, 65); // Однорідні предмети, складені разом, часто не зовсім акуратно. *Крукке все запихав у топку нові й нові жмути паперів* (Собко, Серце, 1952, 59); *Все-все забере Суліман, а йому залишається тільки жмут опротестованих векселів і Катерина* (Вільде, Сестри.., 1958, 198).

2. Шматок тканини в зім'ятому чи скрученому стані. *Професор взяв жмут марлі й обтер блискучу поверхню дзеркала* (Смолич, I, 1958, 237).

3. *у знач. присл.* **жмуто́м (жмута́ми).** Про стан, коли кілька однорідних предметів зв'язані разом. *Ключі на поясі в Прокопа висять цілим жмутом* (Ю. Янов., IV, 1959, 33); // Про стан, коли предмет зім'ятий, скручений і набрав більш-менш округлої форми. *Дивлюсь, а там дорогі шовкові сукні та тонкі дорогі сорочки: все пом'яте, жмутами набите в мішок...* (Н.-Лев., III, 1956, 275); *На голові у неї наверчене жмутом якесь ганчір'я* (Вас., I, 1959, 131).

4. *перен.* Про те, що виходить чи розходиться у великій кількості з одного місця. *У другій кімнаті рипнули двері, і туди стали впиратися жмути сердитого і грубого крику та гомону* (Вас., Пезібр. тв., 1941, 180); *Двері рипнули на іржавих завісах, яскравий жмут сонячного проміння вдерся до комірчини* (Допч., II, 1956, 10).

ЖМУ́ТИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **жмут.** *В траві лежали Грицько і Яків, коло їх валялися розкидані по траві книжки, жмутики конвалій* (Вас., I, 1959, 179).

ЖМУТО́К, тка́, *ч.* Зменш. до **жмут.** *Збігла дівчинка з сугорбка До долини на поток, Щоб розкидати по ньому Жмутки зірваних квіток* (Щог., Поезії, 1958, 412); *Катя знайшла жмуток вати і ганчірочку і накрутила Хомі на шию такий компрес* (Забіла, Катруся.., 1955, 30).

ЖМУТО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **жмуто́к.** *Угорі, так високо, що й рукою не дотягнутися, сіріло маленьке довгасте віконечко, пропускаючи до середини жмуточок сірого, але, напевне, уже денного світла* (Коз., Блискавка, 1962, 22).

ЖМУ́ТТЯ, я, *с.* Збірн. до **жмут.** *Санько першим зсунувся* [з скирти] *додолу, за ним сповзло його військо, тягнучи за собою жмуття прілої соломи* (Автом., Коли розлуч. двос, 1959, 13); *Де були жмуття проводів — одні корінці стирчать, хтось пообрізував чепурно* (Гончар, Тронка, 1963, 239).

ЖНЕ́ЦЬ, женця́, *ч.* Той, хто жне хлібні рослини. *Всі женці стояли мовчки; в їх руках наче заклякли жмені жита та серпи* (Н.-Лев., II, 1956, 186); — *У Кирила золоті руки! Він і швець, і жнець, і в дуду грець...* (Коп., Хата хлопчика.., 1957, 4).

ЖНИВА́, жнив, *мн.* 1. Пора збирання хлібних рослин. *Одного разу, саме в жнива, коли всі з дому позабиралися в поле, бідний Мурко ходив голодний по подвір'ю* (Фр., IV, 1950, 82); // Збирання хлібних рослин серпами, косами, машинами. *Спішно піднявшись на ранній зорі, З косами йшли на жнива косарі* (Щог., Поезії, 1958, 427); — *Через три дні починаємо жнива,— визначив* [Климчук] *спокійно, по-хазяйському* (Кач., Вибр., 1953, 248); // *перен.* Про час напруженої роботи де-небудь. [К о м. ф л а г м а н а:] *Коли сьогодні повернемось до Севастополя, то якраз потрапите на жнива* (Корн., I, 1955, 71): *Роман Блаженко теж надягає на міни додаткові заряди, і рана йому не заважає в цій роботі.— Я стидав би ся,— каже він,— сидіти згорнувши руки, коли всім навколо такі жнива* (Гончар, III, 1959, 55).

2. *рідко.* Те, що вродило; урожай. [Т і р ц а:] *Прийде ворог і розоре землю, насів збіжжя і збере жнива* (Л. Укр., II, 1951, 151); *Ори* [хліборобе] *її* [землю], *засівай, збирай багаті жнива* (Цюпа, Три явори, 1958, 30).

ЖНИВА́Р, я́, *ч.* Той, хто збирає врожай, бере участь у жнивах. *Постійним і неодмінним супутником жниваря став водій автомобіля* (Рад. Укр., 18.VII 1962, 1); * Образно. *Нинішній хлібороб — це.. сівач і жнивар усього прекрасного на оновленій соціалістичній землі* (Цюпа, Україна.., 1960, 8).

ЖНИВА́РКА, и, *ж.* Машина, яка жне хлібні рослини. *На ланах Клопотовського, після того як позвозять у скирти озимий хліб, зжатий лобогрійками чи крилатою жниваркою.., бідним селянам дозволялось згрібати граблями стерню на паливо* (Іщук, Вербівчани, 1961, 83).

ЖНИВА́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **жнива́.** *Ой ви, дні жниварські, славні! На машині — на комбайні — Тато мій в'їжджає в лан* (Стельмах, Колосок.., 1959, 20); // Признач. для проведення жнив. *Тепер ви не впізнаєте, хто з них* [жінок] *косар, хто в'язальниця, хто ожередник, коли в неї в руках немає жниварського струменту* (Кучер, Дорога.., 1958, 198); // Стос. до жнив. *Жниварські пісні озиваються зблизька* (Криж., Срібне весілля, 1957, 277).

ЖНИ́ВНИЙ, а, е. Прикм. до **жнива́.** *Не можна сказати, що Крук так і не робить нічого в селі для цієї бідняцької демонстрації проти поміщиці в гарячу жнивну пору* (Козл., Ю. Крук, 1957, 480); // Стос. до жнив. *Пливе в настояному на колосках повітрі жнивна пісня* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 50).

ЖНИ́ВО, а, *с.* 1. Стиглі хлібні рослини. *Дай.. швидше наклепані коси, Жниво покірне клади у покоси* (Щог., Поезії, 1958, 220); *Наступили дні щасливі — У полях збирають жниво* (Стельмах, Колосок.., 1959, 20); // Зібраний урожай. *Усе моє жниво Вже пішло на пиво* (Перв., З глибини, 1956, 195); * Образно. *Земле моя, о земле, ти чуєш партії голос? О ні — то не просто слово — то гнеться додолу колос, А в колосі тому зерно, якого земля не знала: Партія землю засіяла — партія жниво зібрала!* (Забашта, Вибр., 1958, 57).

2. *рідко.* Пора збирання хлібних рослин. *Наступило і жниво: Ось зажовтіла за нивою нива, Ось поспіває і сиплеться колос...* (Щог., Поезії, 1958, 85); // Збирання хлібних рослин серпами, косами, машинами. *Ще люди й не збиралися на жниво, а старий Онопрій одного дня взяв серп та й пішов на свій загін* (Фр., III, 1950, 206).

ЖНИВУВА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **жнивува́ти.** *Гаркушині заробітчани працювали далеко від табору, уже на жнивуванні* (Гончар, Таврія.., 1957, 201).

ЖНИВУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм.* Збирати хлібні рослини. *Дозрівають хліба, приїде економ, вербуватиме косарів, в'язальниць, і люди підуть жнивувати за десятий сніп* (Шиян, Гроза.., 1956, 479).

ЖНИВ'Я́НИЙ, а, е. Прикм. до **жнива́.** *Поки не почалася жнив'яна пора, молодь охоче затіває гулі* (Гур., Новели, 1951, 44); // Власт., характерний для пори жнив. *Ніч була гаряча, жнив'яна* (Н.-Лев., I, 1956, 456); — *Встановляться дні жнив'яні і погожі! На мостику* [комбайна] *буду! На правім крилі!* (С. Ол., Вибр., 1959, 125).

ЖНИ́ЦЯ, і, *ж.* Жін. до **жнець.** *Аж додолу гне пшениця стиглі зерна в колосках... Тут колись схилялись жниці із серпами у руках* (Забіла, Промені, 1951, 139).

ЖО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **жува́ти.**

2. *прикм.* Роздрібнений, розім'ятий зубами. *Горпина нянькувала коло малої Солохи, запихала її жованим сухим хлібом з остюками* (Мирний, I, 1954, 50).

ЖО́ВАНКА, и, *ж., розм.* Пережований хліб. *Хліба-жованку в трапці з сліьми вперемішку Дай* [дитині], *хай смокче* (Мал., Звенигора, 1959, 348).

ЖОВЕ́НЦЕ, я, *с.* Зменш. до **жо́вно.**

ЖО́ВКЛИЙ, а, е. Який зробився, став жовтим, який набрав жовтого забарвлення; пожовтілий. *Наче килим під ногами, Жовкле листя шурхотить* (Забіла, Промені, 1951, 141); *Опадали жолуді, вростаючи в жовклу траву* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 100).

ЖО́ВКНУТИ, ну, неш; *мин. ч.* жовк *і* жо́вкнув, ла, ло; *недок.* Робитися, ставати жовтим, набирати жовтого забарвлення. *Пшениці та жита в'яли й жовкли* (Н.-Лев., IV, 1956, 13); *Як надходить осінь, птахи мовкнуть, Жолуді давно дозрілі жовкнуть* (Мур., Піонер. слово, 1951, 57); // Робитися, ставати блідим з жовтим відтінком (про обличчя). *Вона нікого не хотіла тоді бачити, не ходила обідати, жовкла і худла за один день* (Коцюб., I, 1955, 325).

ЖО́ВНА, *рідко* **ЖО́ВНИ,** вен, *мн.* (*одн.* **жо́вно,** а, *с.*). 1. Затверділі хворобливі пухлини у вигляді гуль на тілі людей, тварин, на рослинах. *Як вийшла бабище старая, Крива, горбатая, сухая... І як в намисті — вся в жовнах* (Котл., I, 1952, 115).

2. Мускули на вилицях, що випинаються при стисканні щелеп. *Не огризався* [Бронко], *хоч і стискав зуби, аж жовна під вилицями випинались* (Вільде, Сестри.., 1958, 338).

ЖОВНА́, и́, *ж.* 1. Те саме, що **дя́тел.** *Чи вітерець шепне, чи жовна там кору На липі подовбе..,* *вона* [молода кізочка], *мов тороплена, Шукає матері, дрижить* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 183); *Тихо довкола, тільки вівці шелестять у папороті, десь-колись пес гавкне, зелена жовна застукає в лісі або закричить вивірка* (Фр., IV, 1950, 25).

2. *діал.* Іволга. *Де-де ятел довбав, жовна фітькала, туркала горлиця* (Свидн., Люборацькі, 1955, 145); *Блискавицями з дерева на дерево перелітають жовни, їхні співучі переливчасті флейти ллють над озером мелодійні струмки* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 913).

ЖОВНА́СТИЙ, а, е. Покритий жо́внами, з жо́внами.

ЖО́ВНИ *див.* **жо́вна.**

ЖОВНІ́Р, а, *ч.* 1. *іст.* Солдат польської армії. *Польські жовніри їхали по чотири в ряд* (Воскр., Весна.., 1939, 43); *Через вигін повз кухню червоноармієць із гвинтівкою в руках вів двох жовнірів у конфедератках* (Панч, Син Таращ. полку, 1946, 84).

2. *діал.* Солдат. *Та не один жовнір плаче, Та й не один туже, Що він, бідний, цісареві Задарма так служе* (Нар. лірика, 1956, 131); *Набігли на циганську халупу турецькі жовніри, зробили трус, познаходили в плавнях якесь манаття* (Коцюб., I, 1955, 377).

ЖОВНІ́РСТВО, а, *с., іст.* Збірн. до **жовні́р** 1. *На чверть милі від Зборова стояв гомін, розносились гучні співи безпечного королівського жовнірства* (Кач., II, 1958, 459).

ЖОВНІ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **жовні́р.** *Тарас ні хвалив, ні ганив своє жовнірське життя* (Ков., Світ.., 1960, 72); *Про військову службу, про жовнірську долю О. Маковей написав цілий ряд талановитих творів* (Жовт., 2, 1956, 79); // Стос. до жовніра, власт. йому. *Мотиви прощання.., туга за волею, ненависть до цісарської вояччини займають головне місце в жовнірських віршах-співанках* [Ю. Федьковича] (Іст. укр. літ., I, 1954, 334).

ЖО́ВНО *див.* **жо́вна.**

ЖОВТА́ВИЙ, ЖОВТЯ́ВИЙ, а, е. З жовтим відтінком, з жовтизною. *Сумовито миготить з маленьких*

вікон жовтаве світло каганця (Фр., II, 1950, 106); *Пшениця вигравала лискучими жовтавими хвилями* (Допч., V, 1957, 137); *Жовтява блідість обличчя свідчила про глибоке зомління* (Смолич, I, 1958, 135).

ЖОВТÁВІСТЬ, ЖОВТЯ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **жовтáвий, жовтя́вий.** *Якби не воскова жовтавість шкіри.., то, здавалося, ці люди були б і зовсім прозорі проти світла* (Смолич, 1, 1958, 159); *Неймовірна худоба* [худорба] *й жовтявість обличчя, глибокі зморшки на лобі і безсило опущені донизу брови не могли сховати його світлого душевного стану* (Збан., Сеспель, 1961, 121).

ЖОВТЕНЯ́, я́ти, *с.* Школяр молодшого віку, що готується до вступу в піонери. *Тамарі Незабудь база доручила працювати з жовтенятами* (Кон., Тв., 1955, 209).

ЖОВТЕНЯ́ТКО, а, *с.* Пестл. до **жовтеня́.**

ЖÓВТЕНЬ, тня, *ч.* 1. Назва десятого місяця календарного року.— *Мені щастить збирати за рік два врожаї: в червні і в жовтні* (Смолич, I, 1958, 69).

2. *(з великої літери).* Велика Жовтнева соціалістична революція 1917 року. *Нарешті — Жовтень! Вдарила «Аврора», І сила та гвинтівку підняла* (Гірник, Сонце.., 1958, 6); // Річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції 7 листопада (25 жовтня за старим стилем). *Скоро Жовтень.. Он лежать уквітчані гірлянди, їх сплели з пахучої сосни* (Сос., I, 1957, 340).

ЖОВТÉНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **жóвтий.** *Ти, жовтенький пісок! Нагодуй моїх діток* (Шевч., I, 1951, 311).

ЖОВТÉСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **жовтéнький.**

ЖОВТÉЦЬ, тцю́, *ч.* (*Ranunculus* L.). Трав'яниста отруйна рослина родини жовтцевих, що росте перев. на вологих місцях і цвіте жовтим цвітом. *Жовтець поширений переважно на низинних і вологих луках. Небезпечний тільки в зеленому вигляді, викликає пронос і зниження удою молока у корів* (Колг. енц., II, 1956, 219).

ЖОВТÉЦЬ-ПШІ́НКА (~тцю́- ~ ки), *ж.* (*Ranunculus Ficaria* L.). Багаторічна трав'яниста рослина родини жовтцевих, що росте на вологих місцях, цвіте жовтим цвітом; в медицині використовується як засіб проти цинги. *Соковиті листки жовтцю-пшінки мають їдкий і трохи отруйний сік, який захищає рослину від травоїдних тварин* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 106).

ЖОВТЙЗНА́, тйзни́, *ж.* Абстр. ім. до **жóвтий.** *Взявся мертвою жовтизною.. дубовий листок* (Жур., Вечір.., 1958, 405); *У місячному сяйві до жовтизни бліде обличчя Тура з різко окресленими тінями ставало натхненним* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 639).

ЖÓВТИЙ, а, е. 1. Який має забарвлення одного з основних кольорів спектра — середній між оранжевим і зеленим; який має колір золота, яєчного жовтка, соняшникового суцвіття. *Очерет сухий та жовтий Вітер хилить до землі* (Граб., I, 1959, 289); *Радісно веселили око яскраво-червоні, сині й жовті фарби, в які помальовано передню стіну кожної хати* (Смолич, I, 1958, 52); *Над головою стояла сива мла, і крізь неї сліпим більмом дивилося жовте сонце* (Панч, В дорозі, 1959, 47); // Уживається як постійний епітет до деяких назв. *А що дальше спіткається? Буде лихо, буде! Зустрінуться жовті піски І чужії люде* (Шевч., I, 1951, 37); // Зблідлий, змарнілий, із жовтим відтінком; худий. *Жовте лице батькове, його грізний погляд.. стояли перед його очима* (Мирний, I, 1954, 270); // Засохлий, вигорілий, зів'ялий. *Літом пекучі вітри й сонце випалюють все навкруги, і на жовтих пагорбах шумлять гіркий полин, жовті трави, колюче будячиння* (Кучер, Чорноморці, 1956, 11); * Образно. *Моя любов до цього часу була жовта, неначе листя вмираючої осені* (Н.-Лев., IV, 1956, 232).

Жóвтий білéт *див.* **білéт; Жóвтий дім,** *заст.*— лікарня для божевільних.— *А казали, що його в жовтий дім відправили?* (Гончар, Таврія.., 1957, 395); **Жóвта рáса** — застаріла назва монголоїдної раси.

2. Уживається як складова частина ботанічних назв, термінів. *Червоні та жовті дикі тюльпани лиснять проти сонця, неначе помальований кришталь* (II.-Лев., III, 1956, 314); *В затінку жовтої акації стоїть Софія* (Шиян, Гроза.., 1956, 254).

ЖОВТИ́ЛО, а, *с.* (*Anthemis tinctoria* L.). Багаторічний пахучий бур'ян родини складноцвітих, що цвіте жовтими квітками.

ЖОВТИНА́, и́, *ж.* Те саме, що **жовтйзна́.** *Єгор Хомич Рудий, коли приїде, з косогору огляне простір золотий, окине* [оком] *разом ліс і доли у жовтині осінніх трав* (Уп., Вірші.., 1957, 194).

ЖОВТИ́НКА, и, *ж., розм.* Невеличка пляма жовтого кольору на чому-небудь; жовтуватий відтінок.

ЖОВТИ́ТИ, вчу́, вти́ш, *недок., перех.* Робити що-небудь жовтим.

ЖОВТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **жовті́ти.** *Оранку грунту в саду краще провадити весною та восени до початку жовтіння листя* (Колг. Укр., 4, 1956, 27).

ЖОВТІ́СІНЬКИЙ, а, е, *розм.* Зовсім, дуже жовтий.

ЖОВТІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* 1. Ставати, робитися жовтим, набирати жовтого кольору. *Заможний чоловік насипав на рядні Чимало Перлів просушити, Бо в скрині почали жовтіти* (Гл., Вибр., 1957, 204); *Захід сонця став жовтіти та блідніти* (Мирний, II, 1954, 125); // Почипати достигати, дозрівати. *Виноград по садах жовтів, наливався* (Коцюб., I, 1955, 246); *Стручки акації жовтої треба збирати до початку розкривання їх, коли вони жовтіють* (Озелен. колг. села, 1955, 99); // В'янути, засихати, вигоряти. *Степ жовтів з кожним днем, сонце палило ковиль і полин* (Донч., Вибр., 1948, 301); // Ставати, робитися блідим із жовтим відтінком; худнути, марніти. *Тепер і обличчя осунулося, почало жовтіти, очі — мерхнути* (Мирний, III, 1954, 199); * Образно. *Ти* [Буковина] *три роки у неволі В'яла і жовтіла. Прийшла пора, прийшла вся — Знов зазеленіла* (Укр.. думи.., 1955, 512).

◇ **В очáх жовті́є** — втрачається здатність добре бачити через важкий фізичний стан. *Їва стоїть, як дерев'яна, труситься, а в очах жовтіє* (Кв.-Осн., II, 1956, 273).

2. Виділятися жовтим кольором, жовтизною. *Родючий баштан жовтіє динями, зеленіє кавунами* (Вовчок, I, 1955, 309); *У передранковому тумані жовтіють вогники, і блідий відсвіт їх падає на обличчя рекрутів* (Шиян, Гроза.., 1956, 27).

ЖОВТІ́ТИСЯ, ється, *недок.* Те саме, що **жовті́ти** 2.

ЖОВТІ́ШАТИ, аю, аєш, *недок.* Робитися, ставати жовтішим (*див.* **жóвтий**). *За вікном тьмяно народжувався світанок, примеркали, жовтішали вогні свічок* (Скл., Святослав, 1959, 101).

ЖОВТІ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **жовті́ти.** *Напівпрозорі жовтіючі та червоніючі кетяги солодко дрімають серед лапатого листя* (Коцюб., I, 1955, 278); *Відцвіло благодатне літо, прокрадалася пора жовтіючого листу* (Ле, Клен. лист, 1960, 172).

ЖОВТКÓВИЙ, а, е. Прикм. до **жовтóк.** *Жовткові клітини;* // Який має в своєму складі жовток. *Темперою по грунтованих дошках виконувались ікони. Староруські майстри до жовткової темпери підмішували квас* (Наука.., 8, 1965, 57).

ЖОВТНÉВИЙ, а, е. Прикм. до **жóвтень.** *Був пізній жовтневий вечір* (Донч., I, 1956, 379); *В хату до мене*

жовтневої днини Птиця влетіла і сіла на лаві (Мал., Звенигора, 1959, 258); *Жовтнева соціалістична революція несла селу прапор колективізації* (Довж., I, 1958, 70); *На заводі готувалися до жовтневих свят* (Мик., II, 1957, 94).

ЖО́ВТО. Присл. до **жо́втий.** *Мідний кухлик, зроблений з гільзи снаряда, жовто виблискував у неї в руці* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 8); // *у знач. присудк. сл. Надвір вийдеш — дощ та твань, та туман непроглядний; і в хаті не краще: сіро, аж жовто, наче димом накурено* (Мирний, III, 1954, 198).

ЖО́ВТО-БЛАКИ́ТНИЙ, а, е. 1. Який поєднує в собі жовтий і блакитний кольори. *Жовто-блакитні прапори.*

2. *іст.* Стос. до української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, що мала прапор такого кольору. *Став* [В. Боженко] *командиром червоного Таращанського полку і разом з богунцями Щорса визволяв від жовто-блакитних банд Київ* (Цюпа, Україна.., 1960, 47).

ЖОВТОБЛАКИ́ТНИК, а, *ч., зневажл.* Представник української буржуазно-націоналістичної контрреволюції. *Його* [О. Вишні] *«усмішка» «Берлінська українська держава» може служити класичним зразком гуморески, в якій з партійних позицій викрито жовтоблакитників* (Рад. літ-во, 5, 1957, 118).

ЖОВТОБО́КИЙ, а, е. Який має жовтий бік (боки). *На колгоспному баштані Червоніють баклажани, Проти сонця гріють спини Жовтобокі спілі дині* (Стельмах, Колосок.., 1959, 44).

ЖОВТО́БРЮХ, а, *ч.* Велика неотруйна з жовтуватим черевом змія; жовточеревий полоз.

ЖОВТО́БРЮХА, и, *ж.* Маленька з жовтим черевцем пташечка ряду горобцеподібних. *По дорозі він навідувався до гнізда жовтобрюхи* (Донч., Вибр., 1948, 190).

ЖОВТО́БРЮШКА, и, *ж.* Те саме, що **жовто́брюха.** *Сонечко гріло.., струмочки жебоніли щось межи собою, по снігу плигали жовтобрюшки та снігурі* (Коцюб., I, 1955, 133).

ЖОВТОГАРЯ́ЧИЙ, а, е. Жовтий з червонуватим відтінком, який має колір апельсина, моркви; оранжевий. *Івась бродить по садку і носить в руках здоровенну жовтогарячу моркву, проти сонця вона, як кров, червоніє* (Мирний, IV, 1955, 106); *Квіти гостинно, привітно розкривали свої червоні, жовтогарячі, рожеві, блакитні чашечки і повертали голівки до сонця* (Ів., Вел. очі, 1956, 7).

ЖОВТОГОЛО́ВИЙ, а, е. З жовтою головою. *Вздовж шляху жовтоголові соняшники нахилилися доолу* (Рибак, Опов., 1949, 123); *Раз пішов я в бір сосновий. Між гілок Бачу — скік жовтоголовий Корольок* (Біл., Пташ. голоси, 1956, 3).

ЖОВТОГРУ́ДИЙ, а, е. З жовтими грудьми. *З просіки, почувши кроки, зривається жовтогруда вівсянка, сідає на гілку* (Стельмах, Хліб.., 1959, 256).

ЖОВТОДЗЬО́БИЙ, а, е. Те саме, що **жовторо́тий.** *За хвилину в мене був повен рот малесеньких рябеньких яєчок, а в пазусі кілька жовтодзьобих горобенят* (Сміл., Сашко, 1957, 5); [Б а к а л я р:] *А колись же, пам'ятаю, Першокурсник жовтодзьобий, Повен щирої шаноби, Вірив блазням бородатим, Їхнім вигадкам проклятим* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 271).

ЖОВТО́ЗІЛЛЯ, я, *с., збірн.* (*Senecio* L.). Трав'янисті бур'яни родини складноцвітих, що цвітуть перев. жовтим цвітом і дають велику кількість насіння.

△ **Жовто́зілля лучне́** (*Senecio jacobaea* L.). Багаторічний бур'ян, що росте на полях, луках та лісових галявинах; насіння його до всього чіпляється. *Велика роль в утворенні травостою належить дводольним, а саме: жовтозіллю лучному* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 59).

ЖОВТО́К, тка́, *ч.* Жовта речовина, що міститься у середині яйця. *Серед столу в їдальні стояла макітра, повна жовтків, що блищали, як коров'ячі очі* (Коцюб., II, 1955, 359); *Жовток відіграє важливу роль в ембріональному розвитку* (Укр. біох. ж., XXVIII, 1, 1956, 111); * Образно. *Трава була соковита, як смарагд, посипана яскравими жовтками кульбаби* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 16); * У порівн. *Заздрість з жовтими очима, мов жовтки* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 43).

ЖОВТОЛИ́СТИЙ, а, е. З жовтим листям. *Не прийшла б осінь жовтолиста й сумна — не відчути б і радості зеленорутого трепету весни...* (Ле, Міжгір'я, 1953, 218).

ЖОВТОЛИ́ЦИЙ, я, е. Який має жовтий колір шкіри обличчя. *Жовтолиці люди йдуть до Леніна, Білі й чорні йдуть плече в плече* (Мал., За.. морем, 1950, 89); // *у знач. ім.* **жовтоли́ці,** ців, *мн.* Ті, обличчя яких мають жовту шкіру. *Знайшовся голос, що на цілий світ Промовив: чорні! білі! жовтолиці! Гуртуйтеся під прапором одним!* (Рильський, I, 1956, 171).

ЖОВТОПУ́З, а, *ч.* Велика безнога ящірка (довжиною до 1,5 *м*), нижня частина тіла якої має жовтувате забарвлення. *З плазунів треба згадати жовтопуза..— безногу ящірку, поширену в Криму і на Кавказі* (Посібник з зоогеогр., 1956, 119).

ЖОВТОРО́ТИЙ, а, е. 1. З жовтим дзьобом; у якого куточки дзьоба покриті жовтою шкіркою. *Кричать галчата жовтороті Про радість жити і жадать* (Рильський, I, 1946, 180); *Дитяче волоссячко пахло сонцем, кубельцем і теплим пір'ям — так пахнуть жовтороті горобенята* (Донч., II, 1956, 453).

2. *перен., розм.* Про людей молодих, недосвідчених, без життєвого досвіду. *Хіба нормальним людям впало б отаке в голову: послати сюди жовторотого крикуна на таку відповідальну посаду — завідувача заводських лабораторій?..* (Шовк., Інженери, 1956, 7); *Віра мала значно більше жіночого досвіду, ніж Ліза, .. а сестру ще недавно вважала жовторотим дівчиськом* (Руд., Вітер.., 1958, 417).

ЖОВТОЦВІ́Т, у, *ч.* 1. Назва різних лугових та польових рослин, що цвітуть жовтим цвітом.

2. *розм.* Трав'яниста рослина, росте в степах і по узліссях, цвіте великими жовтими квітками, використовується в медицині; горицвіт. *Сонечко стиха гріє, вітерок легенький дише, польові пахощі: чебрець, жовтоцвіт* (Мирний, III, 1954, 98); *Жовтоцвіт одцвів, Вогник-мак згорів, Ні тебе не чуть, Ні твоїх листів* (Ус., Листя.., 1956, 88).

ЖОВТОЧЕРЕ́ВИЙ, а, е. З жовтим черевом.

ЖОВТО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **жовто́к.**

ЖОВТОШКІ́РИЙ, а, е. З жовтою шкірою. *Він протирав тонкі жовтошкірі долоні і дивився в куток* (Рибак, Помилка.., 1956, 168).

ЖОВТОЩО́КИЙ, а, е. З жовтими щоками. *Біля столу сидів, попихкуючи цигаркою, жовтощокий письмоводитель з мішками під очима* (Хижняк, Тамара, 1959, 133).

ЖОВТУВА́ТИЙ, а, е. З жовтим відтінком, не зовсім жовтий. *Його насуплене, жовтувате лице не розвиднювалось навіть тоді, як губи осміхались* (Н.-Лев., I, 1956, 273); *У довгому коридорі під стелею ледь блимала жовтуватим світлом маленька електролампа* (Хижняк, Тамара, 1959, 127).

ЖОВТУВА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Абстр. ім. до **жовтува́тий.**

ЖОВТУВА́ТО, *рідко.* Присл. до **жовтува́тий.** *Округлились сірі, з прозеленню очі Стадницького, і над краями чоловічків жовтувато блиснули дві поздовжні риски рішучості і злоби* (Стельмах, Хліб.., 1959, 431).

ЖОВТУ́ХА, и, *ж., розм.* Те саме, що **жовтяни́ця** [1]. *Захворіла Фрося — так звали дівчину — на жовтуху і стала швидко чахнути* (Минуле укр. театру, 1953, 18).

ЖОВТУ́ШНИК, а, *ч.* (*Erysimum* L.). Трав'яниста рослина родини хрестоцвітих з жовтими, ліловими та білими квітками, що використовується як лікарська рослина.

ЖОВТЦЕ́ВІ, вих, *мн.* (*Ranunculaceae*). Назва родини роздільнопелюсткових дводольних трав'янистих чи кущових рослин, куди входять і бур'яни і лікарські рослини, і декоративні рослини. *До числа рослин, що були мало вивчені, належить, зокрема, і багаторічна рослина з сімейства* [родини] *жовтцевих — так звана чемериця червоніюча, з якої недавно вдалося одержати новий серцевий препарат* (Наука.., 1, 1958, 23)

ЖОВТЯ́ВИЙ *див.* **жовта́вий.**

ЖОВТЯ́ВІСТЬ *див.* **жовта́вість.**

ЖОВТЯ́К, а́, *ч.* 1. Переспілий огірок, що має жовту шкірку.— *Огірок дай, та не жовтяк, а тверденький, і хліба кусень вріж* (Шиян, Баланда, 1957, 89); * У порівн. *Краска де й ділася — жовта, жовта стала Уляна, як жовтяк* (Мирний, I, 1954, 301).

2. *перен., розм.* Про худу, виснажену хвору людину, що має бліде з жовтизною обличчя. *Напевне характер* [у редактора] *ведмежий,— зробив собі висновок Гурін. До того ж він, мабуть, хворий. Жовтяк...* (Жур., Вел. розмова, 1955, 12).

ЖОВТЯНИ́ЦЯ [1], і, *ж.* Жовте забарвлення шкіри через підвищене нагромадження жовчного пігменту в крові та тканинах тіла, що є ознакою захворювання печінки; захворювання, що викликає такий стан. —*Та чого се ви такі на виду жовті? Чи не жовтяниця?* (Вовчок, I, 1955, 255); *При захворюванні печінки порушуються всі сторони обміну, що приводить до жовтяниці* (Наука.., 12, 1956, 22).

ЖОВТЯНИ́ЦЯ [2], і, *ж.* (*Chrysosplenium* L.). Трав'яниста весняна рослина родини ломикаменевих, що цвіте жовтими або зеленуватими квітками. *Жовтяниця дуже поширена по вогких місцях, в лісах та ярах, особливо там, де росте вільха* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 120).

ЖОВТЯНИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **жовтяни́ця** [1]. *Жовтяничні хворі.*

ЖОВТЯ́НКА, и, *ж., спец.* Жовта фарба.

ЖОВЧ, і, *ж.* 1. Гірка жовто-зелена утворена в печінці рідина, необхідна для засвоєння жирів і посилення функцій кишечника. *Другим соком, що надходить у дванадцятипалу кишку, є жовч, яка утворюється в печінці* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 107); *Одна з них* [бабів] *була певна, що тільки розтиранням ноги жовчю з білого голуба й може врятувати хлопця* (Донч., VI, 1957, 88); * У порівн. *Він ішов і йшов у глибінь ночі, і її мов жовчю облиті приполи відступали все далі й далі* (Стельмах, Хліб.., 1959, 180).

2. *перен.* Почуття ворожості, недоброзичливості; злоба. *І ніби чую я в тому реготі сміх з жовчю Берне* (П.-Лев., III, 1956, 312);— *А подохли б ви разом з своєю касою хворих,— вилилась у Марисі жовч на невинного чоловіка* (Вільде, Сестри.., 1958, 551); // Важке почуття, викликане горем, невдачею і т. ін. *До вас, мої єдині друзі, Я серце принесу розбите І очі, виплакані в тузі, І слово, жовчю облите* (Еллан, I, 1958, 50); // *рідко, чого.* Те, що становить найїдкішу, найгострішу частину чого-небудь. [І в а с ь:] *А оці іронічні горді посмішки, хіба це не боротьба, це ж жовч ненависті до мене, не як до Івася, а як до робітника Івася* (Ірчан, I, 1958, 104).

ЖО́ВЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **жовч** 1. *Квасолю рекомендують як дієтичну страву при клінічному лікуванні хвороб печінки і жовчного міхура* (Зерн. боб. культ., 1956, 121).

2. *перен.* Який любить досаждати, неприємно вражати словами; злостивий. *Він був знов такий жовчний!* (Коб., До світа, 1905, 65); — *Революція не питає, ким та на кого! — жовчний, злий вихопився наперед з-поміж штабістів Баржак* (Гончар, Таврія.., 1957, 333); // Який виражає недовір'я, ворожість, роздратованість, злобу. *Скільки разів за минулі роки він у думці кидав невідомому рецензентові жовчні й гнівні слова* (Жур., Вечір.., 1958, 357).

ЖО́ВЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **жо́вчний** 2. *Особливу симпатію у читача викликає цей глибоконародний тип керівника і людини, наділеної.. любов'ю до людей і добротою, яка не зживається з жовчністю* (Вітч., 1, 1962, 149).

ЖО́ВЧНО. Присл. до **жо́вчний** 2.— *Пане Боніфаціуш, де ваші хлопи? Он як пан стежить за ними,— жовчно прорипів він* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 156).

ЖОВЧНОКАМ'ЯНА́ ХВОРО́БА. Захворювання, пов'язане з утворенням каменів у жовчному міхурі та жовчних капалах. *Іноді при жовчнокам'яній хворобі доводиться вдаватися і до оперативного лікування* (Наука.., 12, 1956, 43).

ЖО́ДЕН, дна, дне, **ЖО́ДНИЙ**, а, е, *заст.* **ЖА́ДЕН**, дна, дне, **ЖА́ДНИЙ**, а, е, *займ.* 1. Уживається в заперечних реченнях при підметові чи додаткові для вираження повного заперечення; ні один. *Лаври стоять зачаровані, жоден листок не тремтить* (Л. Укр., I, 1951, 163); *Від громадської ради жаден дорослий громадянин.. не був виключений* (Фр., VI, 1951, 34); *Жукова не проронила досі жодного слова* (Донч., V, 1957, 392); // Ніякий. *На їх спокійних старечих лицях не видно було жадної зміни, жадної блідості* (Фр., V, 1951, 32); — *Стійте! — гукаю,— та вони* [хмарки] *пливуть собі, пливуть, на мене ж — жодної уваги!* (Тич., II, 1957, 31).

[**Ні**] **жо́дною мі́рою** — ніяк. *Як стала силуватись, щоб промовити слово, так ні жодною мірою не може сказать: губи злиплись* (Кв.-Осн., II, 1956, 23).

2. Будь-який з ряду подібних; який-небудь. *Літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі* (Л. Укр., V, 1956, 126); *Це була дуже давня зброя... Простий, клепаний із заліза шолом.. без жодних прикрас* (Скл., Святослав, 1959, 60).

3. *діал.* Кожний, кожен; всякий. *До Мелашки ходити далеко, стали вони жоден вечір зіходитись під вербою, біля Веклиної хати* (Кв.-Осн., II, 1956, 446); *Обізвалась темная діброва: Козаче, козаче! Од такої пісні жадна гілка, Жаден лист заплаче* (Щог., Поезії, 1958, 72).

ЖО́ДНИЙ *див.* **жо́ден.**

ЖОКЕ́Й, я, *ч.* 1. Професіональний їздець на кінських скачках. *Складається список трупи з кращих імен.. клоунів, жокеїв* (Моє життя в мист., 1955, 17); *Для сільських жокеїв артіль закупила орловських рисаків* (Рад. Укр., 22.VI 1967, 4).

2. Той, хто доглядає і дресирує коней-скакунів. *Стегнасті жокеї з самого ранку, повиводивши зі стаєнь породистих жеребців, нещадно ганяли їх на корді на втіху прибуваючим гостям* (Гончар, Таврія.., 1957, 183); *Данило випрохав кінського волосу у жокеїв на іподромі* (Смолич, Мир.., 1958, 34).

ЖОКЕ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **жоке́й.** *Оддалік показався панич у ясному англійському костюмі, в жокейській шапочці і з хлистом у руці* (Л. Укр., III, 1952, 107).

ЖО́ЛОБ, а, *ч.* 1. Дерев'яна посудина у вигляді довгастого чотирикутника, признач. для годівлі та напування тварин. *Прив'язали корову до жолоба в стайні* (Март., Тв., 1954, 249); *Тим часом Катерина від стіжка принесла натоптаний фартух сіна і поклала в жолоб, зроблений господарем* (Чорн., Потік.., 1956, 14); *Прості вони* [обов'язки Данька]: *вранці мусиш наварити каші, в пору поїння отари — натягати води з степового колодязя, поналивати в жолоби* (Гончар, Таврія.., 1957, 128).

2. *спец.* Дерев'яний, металевий і т. ін. пристрій для пересипання, пересування, переливання, зсипання, зливання чого-небудь. *З жолоба сипалось борошно* (Кир., Вибр., 1960, 290); *Звідси* [з цеху сушіння] *жолобами і транспортерами качани надходять в сушильні камери* (Колг. Укр., 4, 1957, 12).

3. *перен., рідко.* Про западину, заглиблення між скалами, горами. *Побіч скали тісним кам'яним жолобом брати протоптали маленьку стежку* (Фр., III, 1950, 11); *Жолобом поміж узгір'ями здалеку вітром донесло рівну мову трембіти* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 12).

4. *діал.* Дерев'яний зруб колодязя, цямриння.

ЖОЛОБЕ́ЦЬ, бця́, *ч.* Зменш. до **жо́лоб.**

ЖОЛО́БИТИ, бить; *мн.* жоло́блять; *недок., перех., рідко.* 1. Заглиблюючись і вибираючи частину чого-небудь, робити щось (перев. подібне до жолоба). *Почали дроворуби рубати дерева у лісі та жолобити човни на десять тисяч чоловік* (Он., Іду.., 1958, 144); *Озеро з часом зникає, і ріка жолобить в його колишньому дні русло* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 164).

2. Робити нерівним, кривим, вигнутим.

ЖОЛО́БИТИСЯ, биться; *мн.* жоло́бляться; *недок.* Робитися нерівним, кривим, вигнутим; вигинатися, кривитися. *Кліщик спричиняє часто зміну форми листка: краї останнього загинаються, середина випинається — листок жолобиться* (Шкідн. поля.., 1949, 13); *В міру охолодження магми зменшувався її обсяг. В зв'язку з цим зовнішня тверда оболонка землі жолобилася і тріскалася* (Нафта.., 1951, 23).

ЖОЛОБКО́ВИЙ, а, е. Який формою нагадує жолоб (у 1 знач.). *Після машинного обчищання картоплю дочищають вручну жолобковими ножами* (Технол. приг. їжі, 1957, 19).

ЖОЛОБКУВА́ТИЙ, а, е. Який має форму жолоба (у 1 знач.), нагадує собою жолоб.

ЖОЛО́БЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **жоло́битися.** *Висушування під пресом значно зменшує жолоблення* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 27).

ЖОЛОБО́К, бка́, *ч.* 1. Зменш. до **жо́лоб.** *Заманулося коневі.. в жолобку в обід губами повизбирувати овес...* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 108); *Гострі кінці леза сокирки треба спочатку затупити, щоб уникнути поранення. На саме лезо надіти чохол з бляшаним жолобком* (В дорогу, 1953, 26); *Під скелею блищала у кам'яному жолобку криничка* (Н.-Лев., II, 1956, 125); *І ти, білолиций, По синьому небу вийдеш погулять, Вийдеш подивиться в жолобок, криницю І в море безкрає і будеш сіять* (Шевч., I, 1951, 75); * У порівн. *Василько знав: як перейти.. каміння, там буде долинка, наче жолобок* (Турч., Зорі.., 1950, 8).

2. Вузька заглибина для стікання чого-небудь. *Криниця обведена з трьох боків широкими цямринами, між них спадає внизу дужка води в кам'яний жолобок* (Тудор, Вибр., 1949, 253); *Вони* [зуби змії] *мають або жолобок вздовж передньої своєї поверхні, або ж поздовжній канал* [для стікання отрути] (Визначник земноводних.., 1955, 75); * Образно. *Сльози стікали жолобками зморщок* (Стельмах, I, 1962, 4).

ЖОЛОБЧА́СТИЙ, а, е. Який має форму жолоба, нагадує собою жолоб. *Жолобчасте дно тунелю весь час манило пішохода на середину* (Ле, Міжгір'я, 1953, 242); *У шкільній майстерні виготовили різці та жолобчасті долотця* (Вол., Місячне срібло, 1961, 299).

ЖОЛОБЧА́ТИЙ, а, е. Те саме, що **жолобча́стий.**

ЖОЛОМІ́ЙКА, и, *ж., заст.* Сопілка. *Взяв чередник жоломійку й скотину З шляху курного жене на долину* (Щог., Поезії, 1958, 304); *Сигнали, постріли з веж, сурми й жоломійки, військова музика, похід потужного війська* (Гете, Фауст, перекл. М. Лукаша, 1955, 371).

ЖОЛУ́ДДЯ, я, *с.* Збірн. до **жо́лудь.** *Замість куль у нього* [наган].. *було натикано жолудця* (Вас., Вибр., 1954, 273); *Жолудця свиням давали, листом підстеляли корові, топили, обставляли хату* (Кучер, Прощай.., 1957, 71).

ЖОЛУДЕ́ВИЙ, *рідше розм.* **ЖОЛУДО́ВИЙ, ЖО́ЛУДЯ́НИЙ,** а, е. Прикм. до **жо́лудь.** *Як смачно хрустять восени під ногою оці жолудеві чашечки!* (Донч., IV, 1957, 52); // Вигот. з жолудів. *Жолудеве борошно.*

△ **Жолуде́вий довгоно́сик** — невеликий жук з довгим тонким хоботком, що живе в жолудях. *Перші опалі жолуді на насіння непридатні, бо вони в масі пошкоджені жолудевим довгоносиком* (Колг. енц., I, 1956, 703).

ЖОЛУДИ́СТИЙ, а, е. Який дає велику кількість жолудів (про дуба).

ЖОЛУДО́ВИЙ *див.* **жолуде́вий.**

ЖОЛУДЯ́НИЙ *див.* **жолуде́вий.**

ЖО́ЛУДЬ, я, *ч.* Плід дуба. *Капають від часу до часу напівдостиглі жолуді з дубів* (Фр., VI, 1951, 149); *Ми збирали з сином жолуді дубові, І про день майбутній я казав синкові* (Рильський, II, 1956, 181).

ЖОМ, у, *ч.* Відходи цукрового виробництва, що є цінним кормом для худоби. *Поблизу артілі розміщено цукровий комбінат, звідки колгосп щороку забирає для годівлі худоби велику кількість жому* (Колг. Укр., 7, 1961, 25); *Вулицею проходять доярки з економії, обдерті, пропахлі прокислим жомом і потом скотини* (Стельмах, Хліб.., 1959, 283).

ЖО́МОВИЙ, а, е. Прикм. до **жом.** *Віктор, Гриць, а за ними ще декілька однокласників бігли від жомової ями до свинарника* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 11).

ЖОНА́, и́, *ж.* 1. *нар.-поет.* Заміжня особа стосовно до свого чоловіка. [К а л е б:] *Так, брате Джошуе, хай прийде Дженні і скаже нам, чи обіцяв їй Річард її узяти за жону* (Л. Укр., III, 1952, 66); *Ярина навіть сказала, що вона козацька жона, і що козак її десь воює з поляками* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 345).

2. *розм., рідко.* Те саме, що **жі́нка** 1. *Коли Слободянські сторони доводилось переїздить, то чували,— стара жона викопала печери у крейдяній горі* (Вовчок, I, 1955, 180).

ЖОНА́ТИЙ, а, е. Який має жінку; одружений. *І сниться їй той син Іван І уродливий і багатий, Уже засватаний, жонатий* (Шевч., II, 1953, 287); *Я сказав Ганці, що я жонатий і взагалі людина мандрівна* (Ю. Янов., II, 1958, 66); // *з ким, на кому.* Який вступив у шлюб. *Князь Михайло Михайлович Вишневецький був жонатий з дочкою волоського господаря* (Стор., I, 1957, 365);— *Чи ти, Галю, не знаєш Вареничeнка?— пита москалиха дочки..— Того Вареника, що — розказують — разом на двох жінках був жонатий?* (Мирний, II, 1954, 224).

ЖОНГЛЕ́Р, а, *ч.* Артист цирку, що займається жонглерством. *Хлопці з захопленням спостерігали гімнастичні вправи акробатів, виступи еквілібристів, жонглерів та всякі витівки клоунів* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 158).

ЖОНГЛЕ́РКА, и, *ж.* Жін. до **жонгле́р.** *На кону стали з'являтися акробатки-єгиптянки, жонглери і*

жонглерки з барвистими опуками і т. ін. (Л. Укр., III, 1952, 447).

ЖОНГЛЕ́РСТВО, а, *с.* Мистецтво, що полягає в умінні майстерно підкидати і ловити один або одночасно декілька предметів.

ЖОНГЛЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **жонгле́р;** // Такий, як у жонглера.— *Можеш сідати! — гукнув він* [офіцер] *Чіпаріу, з жонглерською вправністю міняючи свій солодко-ввічливий тон на солдафонську грубість* (Смолич, I, 1958, 115).

ЖОНГЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **жонглюва́ти.** *Спочатку я подавала жонглерові під час його виступу м'ячі й кільця, а згодом він почав мене вчити жонглюванню* (Донч., VI, 1957, 439).

ЖОНГЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок.* 1. Майстерно підкидати і ловити один або одночасно декілька предметів. *Жонглював він* [жонглер] *легко, невимушено, з веселим посміхом* (Донч., VI, 1957, 432); — *Я хочу,— він вийняв ножик з кишені жилетки і почав жонглювати ним перед очима Катерини,— я хочу, щоб ви... обікрали своїх* (Вільде, Сестри.., 1958, 407).

2. *перен.* Вправно, але й безвідповідально використовувати при висловлюванні певні поняття, слова і т. ін. *В них* [словах Сагайдачного] *не було жодної риторичної фрази, якими жонглювали в промовах пани* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 429); *Класики марксизму-ленінізму цілком викрили фальсифікаторські прийоми буржуазних ідеологів, які жонглюють словом «свобода»* (Ком. Укр., 3, 1962, 58).

ЖОРЖИ́НА, и, *ж.* 1. Трав'яниста декоративна рослина родини складноцвітих, що цвіте великими різнобарвними квітками і розмножується вегетативним способом. *Буйними кущами росли три жоржини, слалася по землі красоля* (Шиян, Баланда, 1957, 144).

2. Квітка цієї рослини. *Після того якось, на Маковія, Тося подала йому квітку-жоржину* (Смолич, Мир.., 1958, 34); * У порівн. *Зорі вночі, як жоржини* (Мас., Сорок.., 1957, 216).

ЖО́РНА, рен, *мн.* (*одн.* **жо́рно,** а, *с.*). 1. Плескуватий круглий камінь, признач. для лущення і розмелювання зерна та інших твердих предметів. *Жорна м'яко шамотіли по зерну: кіш трясся, як у пропасниці* (Коцюб., II, 1955, 353); *Жорно було надзвичайно важке* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 166); *Здобувши електричний струм, пустив* [Микита] *його.. рухати верстати в майстернях, жорна в млині, бігунці в олійниці, кінопересувку* (Ю. Янов., II, 1954, 157); * У порівн. *Величезне, як млинове жорно, і червоне, як жар, сходило сонце* (Донч., III, 1956, 71).

2. *перен.* Про видиму форму місяця, сонця і т. ін. *З-за кам'яної огорожі викочувалося велетенське жорно червоного, як заграва, місяця* (Донч., I, 1956, 485).

3. Пристрій, яким у домашніх умовах розмелюють зерно; ручний млин. *Жорна складаються з невеликого ящика на ніжках, що в нього вміщено два плисковатих камені* (Збірник Полт. музею, I, 1928, 77); *Мололи в себе вдома потайки, пішли в хід старі дідівські жорна, які валялись десь на вгородах та попід хатами* (Хижняк, Тамара, 1959, 41).

ЖО́РНО *див.* **жо́рна.**

ЖОРНОВИ́Й, а́, е́. Стос. до жорен (у 1, 3 знач.). *Переробка зерна простого помелу.. провадиться на жорновому посаді типу «Фермер № 2»* (Колг. енц., II, 1956, 79); *Він бачить коло порога жорновий камінь* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 93).

ЖОРСТВА́, и́, *ж., збірн.* Шматочки гірських порід або мінералів, утворених внаслідок вивітрювання чи обробки штучним способом. *Між клумбами і скрізь по садку вились чисті доріжки, посипані жорствою й піском* (Н.-Лев., I, 1956, 442); *Об'їхавши вправо кілька куп каміння, прикро гальмує* [машина] *коло нового валу жорстви й піску* (Ю. Янов., I, 1958, 595).

ЖОРСТКИ́Й, а́, е́. 1. Який має тверду, нерівну поверхню. *Він, як і Тучинський, вільно чвалав по мокренькій жорсткій долівці* (Досв., Вибр., 1959, 347); *Під боки покладено жорсткий паперовий матрац з перетовченою на сміття соломою* (Хижняк, Тамара, 1959, 175); *Почала пломеніти лісова груша, її дрібне, жорстке листя було то багряне, то лілове, то оранжеве* (Донч., VI, 1957, 457); // З товстою, загрубілою шкірою; шершавий. *Не вспіла Христя похопитися, як Оришка своїми жорсткими устами торкнулася її пухкої руки* (Мирний, III, 1954, 299); // Товстий, цупкий (про волосся, тканину і т. ін.). *Чорне, блискуче, трохи жорстке волосся вибилось з-під химерно-штучної зачіски* (Л. Укр., III, 1952, 710); *Вона сідає на ліжко і невідомо для чого гладить рукою парчеве, жорстке покривало* (Рибак, Помилка.., 1956, 260).

2. *перен., рідко.* Суворий, різкий, немилосердний, лютий; жорстокий. *Полюбив той жорсткий пан дідуся* (Барв., Опов.., 1902, 360); *Жорстка од злиднів та образ, од втрачених і забутих надій його наймитська душа інстинктивно, проте, відчула рідне й своє в проектованій «комуні»* (Ю. Янов., II, 1954, 160); // Сповнений труднощами; тяжкий, важкий. *Вона росла не як билина, Покірна вітрові й дощам: Старого слюсаря дитина Жорстким гартована життям* (Рильський, Поеми, 1957, 152); // Грубий, неприємний, різкий. *Старий поцілував його побожно в голову і буркнув жорстким, зміненим голосом: — Пильнуйся, Михайле, я знов прийду!* (Коб., II, 1956, 91); *Лобода починає й своїм жорстким басовим сміхом підтримувати гетьмана* (Ле, Наливайко, 1957, 79).

3. *рідко.* Який не терпить будь-яких відхилень, обмежений досить суворими і вузькими рамками. *Вільна літературна форма повісті «Земля»* [О. Кобилянської] *не зв'язувала автора сценарію і режисерів будь-якими жорсткими умовами щодо побудови дії фільму* (Мист., 1, 1956, 26).

4. *спец.* Який здатний чинити опір деформації. *Система жорстких упорів* [у верстаті] *забезпечує велику точність обробки деталей* (Наука.., 1, 1958, 15); *Станина повинна бути жорсткою і міцною* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 140).

ЖО́РСТКІСТЬ, кості, *ж.* 1. Властивість за знач. **жорстки́й** 1—3.

2. *спец.* Здатність чинити опір деформації. *Всередині* [бензинового] *бака є внутрішні перегородки, що збільшують його жорсткість і зменшують плескання бензину під час руху автомобіля* (Автомоб., 1957, 95); *Жорсткість — це здатність деревини чинити опір зміні її розмірів і форми, що виникає від дії механічних сил* (Стол.-буд. справа, 1957, 32).

ЖО́РСТКО, *рідко.* Присл. до **жорстки́й** 2. *Говорити понуро та жорстко.*

ЖОРСТКУВА́ТИЙ, а, е. Трохи, не зовсім жорсткий (у 1, 2 знач.). *Губи його були сухі, жорсткуваті* (Рибак, Помилка.., 1956, 287); *Усмішка здавалася вимушеною, жорсткуватою і різко змінювала її обличчя* (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, I, 1952, 260).

ЖОРСТО́КИЙ, а, е. 1. Який виявляє суворість, різкість, немилосердність, лютість; безсердечний, безжалісний.— *Карпо чоловік гордий та жорстокий, з його буде добрий сіпака, може, його боятимуться хоч баби та молодиці,— говорила громада* (Н.-Лев., II, 1956, 366); [А р к а д і й:] *Ти філософ, Лідо... Жорстокий філософ... Мене схилили, зламали, а ти спокійно ди-*

вишся (Корн., I, 1955, 141); // Який виражає злобу, суворість; грізний. *Друга половина* [обличчя] *була затінена й від того здавалася ще жорстокішою* (Донч., I, 1956, 69); // Страшний, жахливий, тяжкий. *Я не хтів уявляти, а гнав од себе жорстокі картини, які проганяли од мене сон...* (Коцюб., II, 1955, 358); *Цей шолом, розпечений набіло, Надівали на єретика, Певно, на таке жорстоке діло Тільки в папи здійметься рука* (Павл., Бистрина, 1959, 45).

2. Який перевищує звичайну норму, звичайний ступінь чого-небудь; тяжкий, важкий. *А був тоді жорстокий час, Ті дні були суворі, Коли ішли бої у нас За п'ятикутні зорі* (Рильський, Ілліч.., 1958, 3); *Але в'язні.. не схилялися перед жорстокою долею* (Хижняк, Тамара, 1959, 209); // Пройнятий великою напругою, завзятістю, наполегливістю. *Гра йде своєю чергою, жорстока, болюча і запальна* (Коцюб., II, 1955, 264); *Хоч я в жорстокій боротьбі Ні разу осторонь не став, Та все ж, мій краю, я тобі Добра й тепла замало дав* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 53); // Сильний, різкий, пекучий (вітер, мороз і т. ін.). *Віяв жорстокий норд-ост, відомий морякам під назвою «бора»* (Ткач, Моряки, 1948, 98); *В розчинені двері вривався жорстокий мороз* (Мик., II, 1957, 49).

ЖОРСТО́КІСТЬ, кості, *ж.* 1. Властивість за знач. **жорсто́кий** 1. [Орест:] *І звідки в тебе ся дика ненависть, ся нелюдська жорстокість? Все тобі мало!* (Л. Укр., II, 1951, 87); — *Тепер ти бігати не можеш,— констатувала та ж маленька особа, виявляючи жорстокість, властиву її вікові* (Ю. Янов., I, 1958, 226).

2. Жорстокий вчинок. *Він не вірив, щоб могла існувати на світі така жорстокість, така несправедливість, котра дала б спромогу відняти від бідного молдувана останній шматок хліба* (Коцюб., I, 1955, 214); *Історія людства ще не знала таких диких знущань і жорстокостей, які застосовують американо-англійські інтервенти* (Рад. Укр., 5.IX 1952, 2).

3. Велика сила виявлення чого-небудь. *Ті повстання, що піднімали казахи.., придушувались царатом з надзвичайною жорстокістю* (Донч., I, 1956, 160).

ЖОРСТО́КО. Присл. до **жорсто́кий.** *Так само жорстоко він поводився із слугами* (Фр., VIII, 1952, 395); *Рада жорстоко картала себе за недостатню наполегливість* (Ю. Янов., I, 1958, 465); *Били міномети. Жорстоко, безугавно* (Гончар, III, 1959, 242).

ЖО́СТІР, теру, *ч.* (*Rhamnus cathartica* L.). Невелике дерево або кущ, що росте по узліссях, цвіте жовтувато-зеленими квітками і дає чорні плоди; використовується в медицині як проносне. *На крутих горах, під скелями розрісся густий жостір та дикий терен* (Н.-Лев., III, 1956, 220); *В народі користуються сушеними ягодами жостеру, як проносним, у вигляді відварів* (Лікар. рослини.., 1958, 101).

ЖРЕЦЬ, жерця́, *ч.* 1. Особа, що здійснювала богослужіння, жертвоприношення в язичеських релігіях. *У численних брахманських храмах утримувалась величезна кількість жерців* (Іст. середніх віків, 1955, 53); *Жерці розпалювали вогонь.. й на тлі чорного неба вирізувався тесаний з товстелезного дуба Перун* (Скл., Святослав, 1959, 29); * У порівн. *Обличчя у нього поважне, як у жерця* (Коцюб., II, 1955, 320).

2. *чого, перен., ірон.* Той, хто присвячує себе служінню чому-небудь. *З своєї роботи він не робив таємниці і не виставляв себе жерцем науки* (Смолич, Світанок.., 1953, 457).

ЖРЕ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **жрець** 1.

ЖРИ́ЦЯ, і, *ж.* Жін. до **жрець.** [Гелен:] *Жриця мусить вміти в потребі всяку жертву заколоти рукою власною* (Л. Укр., II, 1951, 308); — *Ви.. жриця краси, й ваша.. жіноча задача є — все, що чисте й гарне, плекати чуттям* (Коб., II, 1956, 354); * У порівн. *Пройшла* [Фатьма] *далі тихо і спокійно, мов єгипетська жриця* (Коцюб., I, 1955, 395).

ЖУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до жування. *Стовбняк — захворювання, при якому спостерігаються судороги жувальних м'язів (тризм), а потім і м'язів тулуба, ніг* (Лікар. експертиза.., 1958, 145); // Признач. для жування. *Дракопулос сунув моєму тестю в руки ще якісь шкарпетки і коробку жувальних гумок* (Мокр., Сто.., 1961, 67).

ЖУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **жува́ти.** *Він щось дожовував і крізь жування проказав: — Ідіть до хати чай пити* (Досв., Вибр., 1959, 58); *У стовбурі мозку лежать центри ссання, жування, ковтання і виділення травних соків* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 146).

ЖУВА́ТИ, жую́, жує́ш, *недок., перех.* 1. Роздрібнювати, розминати їжу в роті. *Саїд узяв скибку чорного, як земля, хліба, вкусив один невеличкий кусінь, жував, жував і не міг проковтнути* (Н.-Лев., IV, 1956, 20); *Біля жолобів стояли червоної масті корови, порозвішували вуха і зосереджено жували січений буряк* (Чорн., Потік.., 1956, 200); // Стискати що-небудь у зубах, натискати на щось зубами. *Юрко від нетерпіння гриз і жував цигарку* (Коз., Вибр., 1947, 43); *Гармоніст жує папіроску І підморгує хитро мені* (Мал., Звенигора, 1959, 139); * Образно. *Дніпр жував лугів зелену лапу, Лащивсь до Чернечої гори* (Нех., Під.. зорею, 1950, 133).

◇ **Живемо́ і хліб жуємо́** — про нормальний спокійний спосіб життя. *От вони купили собі хату в тім селі, завелись хазяйством та й живуть і хліб жують* (Укр.. казки, 1951, 158); **Жува́ти жу́йку** *див.* **жу́йка; Жува́ти кло́ччя** *див.* **кло́ччя.**

2. *розм., ірон.* Те саме, що **їсти** 1. *Дика коза унадилась до одного чоловіка в город капусту жувать* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 36); *Йому хотілося їсти, а Адольф ні разу його не почастував, хоч сам жував безперервно цілісінький день* (Ю. Янов., I, 1958, 363).

3. *перен., розм.* Домагатися чого-небудь, аналізувати, розбирати щось, перев. пастирливо, довго, нудно. — *Ей, Тетяно, Тетяно, що ви тільки собі думаєте, Гнатівно? — починає* [Андрій] *стиха жувати її* (Вас., Талант, 1955, 14); *Цілий тиждень він лежав один на тюремній койці в маленькій камері, дивився на шматок ясного світу крізь товсті грати і жував думами пережите* (Козл., Ю. Крук, 1957, 420).

ЖУВА́ТИСЯ, жує́ться, *недок.* 1. *безос.* Піддаватися роздрібнюванню, розминанню зубами. *Бублик з маком якось не жується.*

◇ **Живе́ться та хліб жує́ться** — про нормальний спокійний спосіб життя. *Отак вона хазяйнує, хвалити бога, і звикла вже до хати та до свого діда. Живеться та хліб жується* (Коцюб., I, 1955, 58).

2. Пас. до **жува́ти** 1, 2.

ЖУ́ЖЕЛИТИСЯ, литься, *недок., діал.* Перетворюватися в жужелицю (*див.* **жу́желиця** [1] 2). *Свічка на триніжку неясно горіла: знай, гніт нагоряв-жужелився* (Мирний, II, 1954, 295).

ЖУ́ЖЕЛИЦЯ [1], і, *ж.* 1. Залишки після згоряння твердого палива; відходи при виплавці металу. *Стіни барака були зроблені з шалівки і всередині засипані жужелицею* (Бойч., Молодість, 1949, 285); *Кучугури жужелиці й зотлілої цегли ховалися в хащах ожини та дикої малини* (Донч., II, 1956, 61); *Сірко Старший слухняно виходив, але вибрану жужелицю потихеньку виносив з хати* (Сенч., Опов., 1959, 194).

2. *діал.* Нагар. *Свічка нагоріла; велика жужелиця на гноті задержувала світ* (Мирний, I, 1954, 319).

ЖУ́ЖЕЛИЦЯ[2], і, *ж.* Хижий жучок, що живиться комахами, молюсками, черв'яками та рослинами. *В пухкому грунті підвищується активність хижих жужелиць, які знищують дротяників* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 18).

△ **Хлі́бна жу́желиця** — смоляно-чорний з металевим блиском жук, що пошкоджує посіви хлібних рослин. *Хлібна жужелиця (турун) найбільшої шкоди завдає посівам озимої пшениці, озимого ячменю, жита та ярого ячменю* (Колг. Укр., 8, 1961, 23).

ЖУ́ЖІЛЬ, жу́желі, *ж. і* жу́желю, *ч.* Те саме, що **жу́желиця**[1] 1. *Піде не буде ні диму, ні газу, ні кіптяви та жужелі* (Рудь, Гоміп.., 1959, 90); *До жужелю перепалене каміння і трави, гіркі й ароматні, як масті сірійського крамаря* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 15); * Образно. *Франко розрізняв дві культури в російському суспільстві — культуру прогресивну і культуру реакційну, яка в його очах була половою і жужелем* (Рад. літ-во, 3, 1957, 52); * У порівн. *В глибокій борозні Антон зачерпнув шорсткої, як жужіль, землі* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 202).

ЖУ́ЖМИТИ, млю, миш; *мн.* жу́жмлять; *недок., перех., рідко.* Складати щось жужмом. *Все жужмить та жужмить* [сирота] *його* [латане шмаття] *та все обертає праником так.., аби латки всі наспід приходились* (Вільде, Сестри.., 1958, 321).

ЖУ́ЖМИТИСЯ, миться; *мн.* жу́жмляться; *недок.* Скручуватися, зіщулюватися. *Торкнув* [Святогор] *пужалном* [торбиночку переметну] — *ані жужмиться. Пальцем пробує — не ворушиться* (Граб., II, 1959, 376); * Образно. *У.. жіночки паморочилося в голові, мислі жужмились у гарячий клубок* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 455).

ЖУ́ЖМОМ, *присл.* У згорнутому, скрученому вигляді, як-небудь (про одяг, тканини). *Гусари й дами пороздягались і накидали жужмом цілу купу одежі на стільцях та на канапі* (Н.-Лев., III, 1956, 148); *Він почав підгортати під своє тіло жужмом одежу* (Шиян, Вибр., 1947, 299); // Без усякої системи, купою, одно на друге (на другому). *Кине* [Олександра] *в хаті все жужмом, а сама чимчикує до корчми* (Коцюб., I, 1955, 68); *Пішов* [Стоян] *у куток двору, де жужмом було звалено різний залізний брухт* (Вітч., 7, 1948, 68); // Все разом, великою кількістю. *Коли деякі монголи надто наближалися до їх* [тухольських] *становищ, зараз скрипіла машина і жужмом летіло каміння на нещасних* (Фр., VI, 1951, 128); *Та й під унію простий український люд не йшов жужмом,— чим ближче до Москви, тим менше уніатів* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 482); * Образно. *Нервове піднесення жужмом збило думки і відганяло сон* (Смолич, I, 1958, 77).

ЖУЇ́Р, а, *ч., заст.* Людина, що шукає в житті лише забав та почуттєвих насолод. *Він грає якогось жуїра, занадто вже підкреслює самозакоханість свого героя* (Мист., 4, 1958, 25).

ЖУЇ́РУВАТИ, ую, уєш, *недок., заст.* Віддаватися почуттєвим насолодам; вести життя жуїра. *Їм би сидіти в Парижі, кататися в пишних каретах, жуїрувати і розважатись на банкетах* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 131).

ЖУ́ЙКА, и, *ж.* 1. Повторне пережовування жуйними тваринами їжі, що повертається з шлунка в ротову порожнину. *Захворювання травного апарата* [у корів] *супроводжуються атонією* [ослабленням] *передшлунків і припиненням жуйки* (Наука.., 8, 1959, 33).

2. Їжа, яку повторно жують. *Вулицею вздовж села пройшла череда худоби, залишивши за собою молочний запах жуйки* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 152); // Предмети, які вживаються людьми для жування. *Маленький дідок виплюнув чорну тютюнову жуйку* (Трубл., I, 1955, 310); * Образно. *Чи це буде захоплена розповідь, чи нудна жуйка, завчений переказ?* (Допч., V, 1957, 406); * У порівн. *Почав* [дядько] *потроху читати і так уважно читав, що що де не вичитає, те пам'ятає і двічі, як корова жуйку, пережує* (Коцюб., I, 1955, 467).

Жува́ти жу́йку: а) повторно пережовувати їжу, що повертається з шлунка в ротову порожнину. *Троє* [оленів], *в тому числі і оксамитовий, продовжували навстоячки жувати жуйку* (Трубл., II, 1950, 25); // *зневажл.* Приймати їжу; їсти. *Васька цілий день жував жуйку;* б) *(перен.)* настирливо і нудно повторювати те саме. *..внушає* [Каутський] *німецьким читачам думку, ніби в Росії фабрики передаються окремим робітникам! І Каутський після цього на протязі десятків і десятків рядків жує жуйку про те, що фабрики не можна передавати поодинці робітникам!* (Ленін, 28, 1951, 284).

ЖУ́ЙНИЙ, а, с. 1. Який жує жуйку (у 2 знач.). *За останні роки вивчено роль передшлункового травлення в обміні речовин у жуйних тварин* (Наука.., 7, 1958, 34).

2. *у знач. ім.* **жу́йні**, них, *мн.* Тварини підряду парнокопитних, які жують жуйку. *В травленні у жуйних, як відомо, беруть участь мікроорганізми* (Соц. твар., 1, 1956, 21).

ЖУК, а́, *ч.* 1. Комаха ряду твердокрилих, в якої верхні тверді крила захищають нижні прозорі крила, за допомогою яких літають. *Обізвалась трава голосами тисячі своїх жильців: коників, метеликів, жуків* (Мирний, I, 1954, 318); *Кріт досить швидко посувається під землею, одночасно ласуючи черв'яками, личинками, жуками, що живуть у землі* (Коп., Як вони.., 1961, 32); * У порівн. *Раптом у хату вбігла чорна, як жук, присадкувата дівчина* (Л. Укр., III, 1952, 669); *Гудуть заводи, як жуки* (Сос., II, 1958, 381).

Жук-водолю́б — жук, який має пристосовані до плавання ноги і живе у воді. *З-під широкого листя виплив жук-водолюб* (Донч., IV, 1957, 262); **Жук-гнойови́к** — жук, що живе у гною і харчується комахами та їх личинками. * У порівн. *Та ось Білогруд побачив бельгійську вантажну машину, що вкочувалася на вулицю спаленого села, немов величезний жук-гнойовик* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 227); **Жук-рога́ч** — великий чорний з рогами жук, що живе в гнилій деревині і харчується головним чином соком листяних дерев. *Попід гору оту піду, Де два дуби ростуть на виду. Де жуки-рогачі Пролітали вночі* (Забашта, Нові береги, 1950, 142); * У порівн. *Мотор вуркоче розмірено, немов велетенський жук-рогач гуде десь над самим вухом* (Збан., Між .. людьми, 1955, 18); **Колора́дський (карто́пля́ний) жук** — бурувато-жовтий прожерливий жук, що об'їдає листя картоплі та інших рослин родини пасльонових і завдає цим великої шкоди. *Проти колорадського картопляного жука та личинок хрущів дихлоретан застосовується в суміші з гексахлораном* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 43).

◇ **Жуки́ в голові́** *у кого* — у кого-небудь не все гаразд з розумовими здібностями. *Нехай, дурні, собі пустують: У них, видно, жуки у голові...* (Гл., Вибр., 1957, 62); **Пусти́ти жука́** — зробити щось неприємне. — *Він може нам нашкодити,— міркую голосно.— Не зможе. Я йому такого жука пущу, що враз заціпить...* (Кач., II, 1958, 48).

2. *перен., розм.* Про пропозливу, шахраювату, хитру людину. *Коли конвоїри відійшли, Андрій невдоволено пробурмотів: — Таким жукам тільки трибунал допоможе* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 56); *Роман Васильович хоч і битий жук а, очевидно, пішов теж на*

поводу в різних Леусів та Яцухненків (Збан., Передженнив'я, 1960, 322).

ЖУКОЛО́ВКА, и, *ж.* Пристрій для збирання жуків. *При масовому з'явленні жуків їх збирають на посівах за допомогою жуколовок або вручну сачками* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 118).

ЖУКУВА́ТИЙ, а, е, *рідко.* З темною шкірою обличчя; смаглявий.— *А про те не згадувала* [пані], *як жукуватий князь прогайнував усю батьківщину, зоставив їй тільки будинок невеличкий у місті* (Вовчок, I, 1955, 258): *Не встигли за ним зачинитися двері, як на порозі з'явилася огрядна постать чорного, жукуватого пана в формі судовця* (Стельмах, Хліб.., 1959, 85).

ЖУ́ПА, и, *ж., діал.* Соляна копальня чи солеварня. *Одночасно магнати і шляхта розширяли у своїх маєтках і промисли: гути (скляні заводи), буди (виробництво поташу), ..жупи* (Іст. УРСР, I, 1953, 181).

ЖУПА́Н, па́на, *ч.* 1. Старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром та позументом, що був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти. *Завзятий, у синій шапці, у жупані, В червоних, як калина, штанях, Навприсідки вліта козак* (Шевч., II, 1953, 79); *На вал виліз і Лобода, все ще осмикуючи полковницький жупан з австрійського сукна* (Ле, Україна, 1940, 75).

2. *заст.* Теплий верхній чоловічий суконний одяг. *Пішли* [рибалки] *в Акерман, посправляли собі нові свитки, а декотрі пошили сині суконні жупани* (Н.-Лев., II, 1956, 231); *Несміливо заглядав у двері високий бородатий рудий купець у довгому жупані* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 411); * У порівн. *Френч на ньому з нового сукна, ..довгий, мов жупан* (Гончар, Таврія.., 1957, 521).

3. *заст.* Верхній жіночий одяг перев. з дорогих тканин.— *Як була я пані В новому жупані, Паничі лицялись, Руку цілували!..* (Шевч., II, 1953, 98); *Вона встала, накинула жупан і вийшла в садок* (Н.-Лев., III, 1956, 74).

ЖУПАНЕ́ЦЬ, нця́, *ч.* Пестл. до **жупа́н.** *Посадили Морозенка на мальованій лавці: Зняли, зняли з Морозенка шовкові жупанці* (Думи.., 1941, 193); *Марина була в високих з халявками чобітках, на плечах жупанець синього сукна на зборках* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 474); // *зневажл.* Те саме, що **жупа́н.** *Стань на службу — подарують рукавички й жупанець, привітають, очарують, тільки ж там тобі й кінець* (Л. Укр., I, 1951, 275).

ЖУПАНИ́НА, и, *ж., заст., розм.* Те саме, що **жупа́н** 2. *То сяк, то так Придбав сірома грошенят, Одежу справив, жупанину* (Шевч., II, 1953, 50); *У Петра жупанина, як він казав, хоч і давня, але носив її тільки в празник* (Кос., Новели, 1962, 67).

ЖУПАНО́К, нка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **жупа́н.**— *Добре,— каже батько* [до Хвеська], — *візьми ж отсей жупанок, він ще новенький, то згодиться* (Стор., I, 1957, 36); *У садочок входить молодий хлопець в солом'яному брилі, в короткому синьому жупанку* (Шевч., II, 1953, 168).

ЖУПА́НЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **жупа́н.** *Сам* [турчин] *пикатий, витрішкуватий, у червоних шароварах, жупанчик зелений з жовтогарячою габою* (Вовчок, VI, 1956, 268); *На ньому був уже не кожушок, а якийсь чудернацький жупанчик із пов'язкою на рукаві* (Панч, В дорозі, 1959, 193).

ЖУ́ПЕЛ, а, *ч.* 1. Кипляча смола, що, за уявленнями християнської релігії, ніби підготовлена для покарання грішників у пеклі.

2. *перен.* Те, що наводить страх; опудало. *Слова: «запорожець», «козак», «рідний край»* [в дореволюційний час] — *жупел для цензури, і якщо п'єса більш-менш пристойно скомпонована та має ці слова, то краще не посилати її до цензури — все одно не дозволять* (Мартич, Повість про пар. артиста, 1954, 115).

ЖУР, у, *ч., діал., рідко.* Те саме, що **жура́.** *Що ж ти ходиш до другої, А мене хвилює жур?* (Мал., Народження.., 1939, 169); * Образно. *Літо вже зміняв зимовий жур* (Руд., Ленінградці, 1948, 4).

ЖУРА́, и́, *ж., діал.* Журба. *Купа дров і жура — Що з них двох тяжче є? В дровах труп лиш згора, А в журі все життя* (Фр., XI, 1952, 78); *Ой, є в мене три жури Та й на моїй голові* (Укр.. лір. пісні, 1958, 404); *Спати не буду, бо маю журу* (Стеф., Вибр., 1949, 192).

Жура́ обгорну́ла (гри́зла) *кого*; **Жура́ налягáс (налягла́, наля́же)** *на кого—що*—кого-небудь охопили сильні переживання, важкі почуття. *Жура обгорнула мене, як кожух узимі* (Фр., IV, 1950, 401); *Щось було важке у ньому, якась жура його гризла та ослабляла тіло* (Коцюб., II, 1955, 339); *Гей, до недавнього часу не знав Софрон, що стільки жури наляже на його розумну голову* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 108); **З (від) жури́** — через переживання, важкі почуття. *Батько прогайнував усе, мати з жури вмерла, діти пішли в поневірку* (Кобр., Вибр., 1954, 18); **Навіва́ти журу́** — викликати переживання, важкі почуття. *Вітер шелестить у верхів'ї дерев, навіваючи журу* (Цюпа, Три явори.., 1958, 50).

ЖУРА́В, а, *ч., рідко.* Те саме, що **жураве́ль** 1. *Журав грає, журав грає, Журавочка скаче* (Чуб., V, 1874, 52).

ЖУРАВЕ́ЛЬ, вля́, *ч.* 1. Великий перелітний птах з довгими ногами, шиєю і прямим гострим дзьобом, живе на лісових та степових болотах. *Високо, під ясним небом, в'ються орли, хмарою літають дрохви, журавлі, хохітва* (Стор., I, 1957, 333); *Десь у небі тужливо курликали журавлі, відлітаючи в теплий край* (Кучер, Чорноморці, 1956, 215); * У порівн. *В той час на верхніх східцях з'явилась висока, рівна станом панія, ..цибата, як журавель* (Н.-Лев., IV, 1956, 293).

2. Довга жердина, приладнана біля колодязя як важіль для витягування води, або й весь пристрій з такою жердиною. *Чутно, як хтось витягує воду з колодязя: довгий немазаний журавель немилосердно скрипить* (Коцюб., I, 1955; 233); *Далеко серед пасовиськ видніється колодязь з журавлем — водопій для худоби* (Гончар, Маша.., 1959, 30).

3. Народний сюжетний танець, в якому танцюючі зображують журавлів. *Тут інші журавля скакали, А хто од дудочки потів* (Котл., I, 1952, 77); *Широко розповсюджені* [на Дніпропетровщині] .. *сюжетні танці — «Швець», «Коваль», .. «Горлиця», «Журавель» і інші* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 85).

ЖУРА́ВКА, и, *ж., розм.* Самка журавля; журавлиця. *Де журавка ходила, Там пшениця вродила. Де журавель походив, То там кукіль уродив* (Укр.. лір. пісні, 1958, 397); *Зашумлять під вітром Сосни зеленаві, Пролуна журавки тихий крик* (Забашта, Квіт.., 1960, 76).

ЖУРАВЛЕНЯ́, я́ти, *с.* Пташа журавля. *А все ж це тільки маленьке журавленя* (Вас., Вибр., 1954, 212).

ЖУРА́ВЛИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **жураве́ль** 1. *Журавлики-журавлі, Відірвались від землі, Піднялися, полинули Під хмарами, під синіми* (Шпак, Вибр., 1952, 39).

ЖУРАВЛИ́НА, и, *ж.* 1. Вічнозелена кущова сланка рослина з тонкими ниткоподібними гілками, що дає червоні їстівні ягоди; клюква. *Журавлина — вічнозелений кущ, росте на кислих торфових грунтах.. і болотах* (Колг. енц., I, 1956, 328).

2. Червона кисла ягода цієї рослини. *Не слід пропускати журавлину через м'ясорубку, протирати через металеві сита* (Технол. пригот. їжі, 1957, 88).

ЖУРАВЛИ́НИЙ, а, е. 1. Прикм. до **жураве́ль** 1. *Над Унечею, тримаючи напрямок на південь, пролетіла журавлина зграя* (Десняк, Вибр., 1947, 200); *У небі сонце і весна, І журавлиний крик* (Підс., Героїка, 1951, 115); // Придатний для життя журавлів. *От і знову оболонь, Тут цвіте бузків огонь, Тут од квітів біло, синьо, Тут місцина журавлина* (Стельмах, Живі огні, 1954, 37); * У порівн. *Вигнуті ззаду ресори стриміли, неначе журавлині шиї* (Н.-Лев., III, 1956, 167).

2. *перен.* Такий, як у журавля, який нагадує журавля. *Нічого не їсть* [молодиця], *не п'є й не говорить та все просить бога журавлиним та совиним голосом* (Н.-Лев., II, 1956, 340); *Тільки шия в пана була непомірно тонка, журавлина* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 207).

ЖУРАВЛИ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **журавли́на.** *У проціджений журавлинний відвар кладуть цукор, проварюють* (Укр. страви, 1957, 279).

ЖУРАВЛИ́ЦЯ, і, *ж.* Самка журавля; журавка. *А ще вище довгими ключами пливли журавлі з журавлицями* (Довж., Зач. Десна, 1957, 131).

ЖУРА́ВОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **жура́вка.**

ЖУРБА́, и́, *ж.* 1. Невеселий настрій, важкі почуття; печаль, смуток. *Журба — не сонце, а сушить добре* (Укр.. присл.., 1955, 35); *У порівн. *Тече, мов журба, тиха річка Сула...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 131).

Журба́ бере́ (взяла́, обніма́є, обняла́) *кого;* **Журба́ наляга́є (налягла́)** *на кого* — важкі почуття, туга, печаль охоплюють кого-небудь. *Не звикну я ніколи жити в цій оселі... журба мене бере* (Н.-Лев., III, 1956, 349); *На Чіпку налягла ще гірша журба, ще міцніше сповивав його смуток* (Мирний, II, 1954, 65); **Журба́ з'їла (зсушила)** *кого* — великі переживання, туга, печаль негативно вплинули на фізичний та моральний стан кого-небудь. *Ох, не пісні, не уроки — Журба мене з'їла!* (Бор., Тв., 1957, 95); *Стара то й на страву дивитися не може, нічого не їсть, не п'є, зовсім журба зсушила* (Горд., II, 1959, 19); **З (від) журби́** — через важкі почуття, сильні переживання. *Ніде ж мені подітися. Я від журби згину!* (Пісні та романси.., II, 1956, 43); *Якась молода молодиця, свіжа й рум'яна, збожеволіла з журби та горя, бо перепечалилась* (Н.-Лев., II, 1956, 243); **Навести́ журбу́** *на кого* — засмутити кого-небудь, заставити когось сумувати, тужити. *Ці слова навели на Марію журбу* (Н.-Лев., II, 1956, 93); **У журбі́** — охоплений важкими почуттями, переживаннями.— *Під балкон своєї донни Кожен вечір я приходжу, І в журбі тяжкій, в зітханнях Цілу нічку я проводжу* (Л. Укр., I, 1951, 370).

2. Обставини, що викликають важкі почуття, сильні переживання, печаль, смуток. [Р о м а н:] *Не сам себе чоловік засмучує, а пригода: бажаєш супокою, а натрапиш на журбу* (Кроп., II, 1958, 19); *Кожна хата має свою журбу, своє горе* (Коцюб., I, 1955, 436); *Сів* [Іван], *заплакав ревно з горя, Та й в шинок подавсь од моря, Та й запив на всю губу, Та й забув свою журбу* (Перв.. II, 1958, 492).

Вилива́ти (ви́лити) свою́ журбу́ — ділитися з кимнебудь своїм горем, розповідати про ті важкі обставини, що викликають смуток, тугу, печаль. *Порається* [Уляна] *коло печі, виймає хліб і тим часом сердито виливає свою журбу й злість сусідці* (Коцюб., I, 1955, 437).

ЖУ́РБОНЬКА, и, *ж., нар.-поет.* Пестл. до **журба́.** *Оце одного разу дуже він далеко зайшов у своїй такій журбоньці, коли ж ось шурхнуло — наче птиця пурхнула* (Вовчок, I, 1955, 328).

ЖУРБО́ТА, и, *ж., розм.* Те саме, що **журба́.** *Коло ліжка* [хворої] *сидить мся мати з журботою своєю; а подаль од ліжка Павлютиха процвітає, червоновида.., поважна* (Вовчок, VI, 1956, 221).

ЖУРИ́ТИ, журю́, жу́риш, *недок., перех.* 1. Викликати в кого-небудь важкі почуття, невеселий настрій; печалити, засмучувати. *Одно й журило їх, що діток господь не дав* (Вовчок, I, 1955, 65); * Образно. *Журить осінь-сухітниця сонечко, бо нема в ній весняних надій* (Л. Укр., I, 1951, 226).

2. Викликати занепокоєння; хвилювати. *Журить мене все-таки сей переклад Верна, дерев'яний він такий* (Л. Укр., V, 1956, 168).

3. *рідко.* Указувати кому-небудь на його помилки, недоліки, неправильні вчинки, висловлювати своє незадоволення з приводу чогось. *Мати хитала головою й журила сина.— Хіба ж можна отак робити? Що ж із вас буде, як повиростаєте, коли ось дітьми вже воюєте?* (Головко, II, 1957, 87); *По дорозі журила* [Пастя] *Докію.— І як це ти умудрилась під коровою спати?* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 125).

ЖУРИ́ТИСЯ, журю́ся, жу́ришся, *недок.* 1. *без додатка.* Засмучуватися з яких-небудь причин, зазнавати журби; печалитися, сумувати. *Став мій Тарас чогось журитись; Сидить, головоньку схилив* (Гл., Вибр., 1957, 78); *Завжди весела, співуча, вона почала журитися, перестала неділями ходити в Березівку* (Ле, Історія радості, 1947, 7); * Образно. *Високі гнулись дерева... Додолу гнулися, журились!* (Шевч., II, 1953, 339); *З-за широкого лиману Журиться сопілка* (Мал., I, 1956, 237); * У порівн *Мати совала сито по ночвах і хиталась постаттю, мов журилася* (Головко, II, 1957, 87).

2. *за ким, розм. по кому.* Сумувати, тужити через відсутність або втрату кого-небудь. *І як почули, що вона вмерла, .. усі за нею жалкували і збіглися дивитись на неї і по ній журитись* (Кв.-Осн., II, 1956, 89); *Журилася* [Марія] *за своїми батьками* (Кучер. Чорноморці, 1956, 407).

3. *про кого — що, за кого — що, розм. за ким—чим, заст. ким, чим, із спол. сл.* Турбуватися, тривожитися про кого-, що-небудь. *Видно було, що вона.. про щось журилась* (Мирний, III, 1954, 152); *Ви не журіться мною, я собі дам раду* (Стеф., III, 1954, 159); *Журиться вона, що буде з малими сиротами, котрих і тепер невистарчає вигодувати* (Коцюб., I, 1955, 436);— *Не журися за цим* [що сушать пшеничний океан жниварки], *Костю.— відповів Ромко.— Лихо було б, коли б його сонце висушило, а не ми* (Донч., I, 1956, 80); *А що мала вона? Мала те єдине задоволення, що не потребувала журитись своїм «завтра»* (Вільде, Сестри.., 1958, 435).

ЖУРІ́ННЯ, я, *с.* Почуття смутку, скорботи, туги. *Єсть у мене, братику, із хмелю похмілля,— коло мого серденька велике журіння* (Сл. Гр.); — *А що по журінню? Не що воно порадить! Не лад і журитись* (Вовчок, I, 1955, 166).

ЖУ́РКІТ, коту, *ч.* Монотонні звуки від хлюпання води. *Чути звичайний любий журкіт води на броді* (Фр.. I, 1955, 233); *Голос трембіти зіллявся із журкотом Черемоша* (Черемш., Тв., 1960, 46)

ЖУРЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який тужить, сумує, журиться; сумний, зажурений, печальний. *На рундучку сидить Гапка, зав'язана по брови чорною хусткою, очі заплакані, сама журливая* (Вовчок, VI, 1956, 249); [М и к и т а:] *Біля вікна, самотня і журлива, Вона сиділа в замку короля* (Коч., II, 1956, 95); //Який має схильність переживати за кого-небудь, турбуватися про кого-, що-небудь; турботливий.— *Цей придуркуватий, бачу, не з журливих: не з таких, як я,—обізвалась Галецька* (Н.-Лев., V, 1956, 304); *Сплять матроси у палаті, За вікном ущухла злива... Тихо в білому халаті Походжа*

сестра журлива (Нагн., Пісня.., 1949, 52); // Який виражає смуток, тугу, печаль; власт. людині, що журиться. *Королівна йде поволі.., не спуска очей журливих, не схиля блідого чола* (Л. Укр., I, 1951, 436); *Блиснула* [Орина] *разочками зубів, і журливий посміх затремтів на її довгастому з дикуватими очима обличчі* (Стельмах, Хліб.., 1959, 137).

2. Сповнений, пройнятий тугою, смутком.— *Все я бачив; од усього Серце надривалось,— І тоді журливе слово На папір прохалось* (Щог., Поезії, 1958, 56); [Інгігерда:] *Облиш думки журливі І розуму ясного не мути...* (Коч., III, 1956, 89).

3. Який викликає, навіває тугу, смуток. *Тілько з другої хати доносилася сумна, журлива пісня* (Мирний, I, 1954, 363); *Не дивись на березу плакучу, На березі журливеє віття Нагадає тобі лихоліття, Нагада тобі тугу пекучу* (Л. Укр., I, 1951, 143); *Стояла проти місяця журлива черемха* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 338).

ЖУРЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **журли́вий.** *В її голосі почулася дрижача жалісна нотка, бо в її вдачі було багато природженої журливості* (Н.-Лев., IV, 1956, 107).

ЖУРЛИ́ВО. Присл. до **журли́вий.** *Всі журливо дивилися на Кобзу, куди ділись жарти й сміхи* (Стор., I, 1957, 360); *Баба журливо похитувала головою* (Стеф., I, 1949, 115); *Одноманітно й журливо шуміли у верховіттях сосни* (Коз., Сальвія, 1959, 40).

ЖУРНА́Л, у, *ч.* 1. Періодичне друковане видання у вигляді книжки. *Вчора до мене звернулась редакція одного з нових великих журналів.. з проханням дати їм щось до першої книжки* (Коцюб., III, 1956, 416); *Аліна сиділа на кормі й одверто сумувала, удаючи, що читає гумористичний журнал* (Ю. Янов., I, 1958, 471).

2. Книга чи зошит для систематичних записів про що-небудь. [Лазарєв:] *В такому випадку прошу вас записати до корабельного журналу: лейтенант Лазарєв просить висадити його на берег* (Довж., Зач. Десна, 1957, 418); — *Розпишись отут.— Підсунув* [Потапов] *їй розкритий журнал* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 41); // Книга для обліку відвідування та успішності учнів. *Вона сіла за стіл і, розгорнувши класний журнал, зробила перекличку* (Донч., IV, 1957, 294).

ЖУРНАЛІ́СТ, а, *ч.* Професіональний літературний працівник газет, журналів, радіо та інших органів інформації і пропаганди. *Основна риса роботи журналіста — те, що кожне його слово промовляє до тисяч людей* (Еллан, II, 1958, 313); *Ніхто з них не відав, що той синьоокий.., Хто вів їх на битву у сяйві ракети, Що він — журналіст фронтової газети* (Нагн., Пісня.., 1949, 57).

ЖУРНАЛІ́СТИКА, и, *ж.* 1. *збірн.* Періодичні видання. *Поетеса* [Леся Українка] *стежила за новинами політичного і літературного життя, опублікованими в російській прогресивній журналістиці* (Рад. літ-во, 18, 1955, 195).

2. Літературно-публіцистична діяльність в журналах, газетах, на радіо і т. ін.; професія журналіста. *Редактор теж узбек, влітку тільки скінчив Московський інститут журналістики* (Ле, Міжгір'я, 1953, 472); *Тоді* [1925 року] *щось із сотня юнаків приїхала в Харків.. на шестимісячні курси журналістики при ЦК КП(б)У* (Мас., Життя.., 1960, 193); *Займатися журналістикою.*

ЖУРНАЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е, *рідко.* Прикм. до **журналі́ст** і **журнаді́стика** 2. *Без журналістичного апарату ні один масовий рух обійтись не може в скільки-небудь цивілізованій країні* (Ленін, 31, 1951, 88).

ЖУРНАЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **журналі́ст.** *Лена активно працювала в партизанській газеті і була дуже здібною журналісткою* (Шер., Молоді месники, 1949, 59).

ЖУРНАЛІ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **журналі́ст** і **журналі́стика** 2. *Історія робітничого руху й соціалізму нараховує багато славних імен, що щільно зв'язані із журналістською роботою* (Еллан, II, 1958, 313); *Частинка загальносоюзного журналістського фронту, преса України невпинно розширює і поглиблює свої зв'язки з народом* (Рад. Укр., 5.V 1957, 1).

ЖУРНА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **журна́л.** *У журнальній статті можна охарактеризувати лише найважливіші наукові і технічні проблеми, які розробляються на кафедрах та факультетах* (Наука.., 10, 1958, 20); *На журнальній фотографії зображено радянського капітана, що веде в Єгипет турбоплав, вантажений хлібом* (Вол., Дні.., 1958, 79).

ЖУРНА́ЛЬЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **журна́л.** *Саклатвала подав мені маленький журнальчик у барвистій палітурці* (Трубл., III, 1956, 306).

ЖУРНИ́Й, а́, е́. 1. Який тужить, сумує, журиться; сумний, зажурений, печальний. *Сама вона журна дуже, а Катрю вговоряє: — Не печалися, дитино, не печалися!* (Вовчок, I, 1955, 208); *Додому Валентин Модестович повернувся аж смерком. Був стомлений, журний* (Шовк., Інженери, 1956, 402); // Який виражає смуток, тугу, печаль; власт. людині, що журиться. *Гликерія Михайлівна підвела на старого журні очі, над якими дрібно затремтіли непросохлі вії* (Стельмах, Хліб.., 1959, 415).

2. Сповнений, пройнятий тугою, смутком, печаллю. *Побігла Явдоха, а Одарку обляглі сумні, журні, як літні дощові та гримучі хмари, думки* (Мирний, I, 1954, 52); *Дю казку журну Розказав мені мій дід* (Нех., Під.. зорею, 1950, 301).

3. Який викликає, навіває тугу, смуток, печаль. *Тепер — журна руїна, оповита красою весни* (Вас., Незібр. тв., 1941, 219); *Журна музика важкої піскуватої води та пароплавного гвинта збільшили його важкий настрій і кинули знов на далекі степи* (Епік, Тв., 1958, 258); *Вони* [перелітні пташки] *співали журних пісень — прощалися з садом, полем і лісом* (Чендей, Вітер.., 1958, 21).

ЖУ́РНО. 1. Присл. до **журни́й.** *Журно в хаті Сидять матуся, батько мій* (Нагн., Пісня.., 1949, 110); *Десь на леваді співали дівчата тихо й журно* (Головко, I, 1957, 60); *Над Десною журно хилились старі дуплаві верби, з жалем ронили напівжовклі продовгуваті листочки* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 152).

Жури́тися жу́рно, *нар.-поет* — дуже журитися, сумувати, печалитися. *Розважайте дівчиноньку, Що журиться журно!* (Пар. лірика, 1956, 34).

2. *у знач. присудк. сл.* Про почуття смутку, туги, печалі; сумно, печально, тужно. *Чогось їй було сумно, чогось було журно* (Коцюб., I, 1955, 108); *Журно стало і наче порожньо на серці в Орисі* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 245); // *без кого — чого, від кого — чого, із спол. що.* Про почуття жалю, смутку за ким-, чим-небудь, за втратою когось, чогось. *Дівчинці було вдома без батька журно й непривітно* (Донч., IV, 1957, 157); *Журно* [йому], *що все безповоротно минуло, і він так нічого гарного і не побачив у своєму родинному житті* (Сенч., Опов., 1959, 56).

ЖУРФІ́КС, у, *ч., заст.* Прийом гостей у завчасно визначені дні тижня. *Пані професорка.. надумала урядити в себе журфікси для молоді...* (Л. Укр., III, 1952, 592).

ЖУРЧА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **журча́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Протікала, немов проціджу-*

валася, вода, тихим журчанням доповнюючи заворожливий шепіт очеретів (Ле, Опов. та париси, 1950, 41).

ЖУРЧА́ТИ, чу́, чи́ш, *недок.* Те саме, що **дзюрча́ти** 1. *У ніг його плив і журчав по грубих плитах маленький гірський потік* (Фр., VIII, 1952, 240); *Струмочок тік ледь-ледь, не журчав* (Ів., Вел. очі, 1956, 39); // *перен., рідко.* Про тихі, монотонні звуки людської мови. *Чіпка більше слухав, — іноді й засне, слухаючи бабиної мови, що як струмінь тихо журчала...* (Мирний, II, 1954, 49).

ЖУЧО́К, чка́, *ч.* Зменш. до **жук** 1. *Метушливі жучки та комашки нишпорили між корінням* (Перв., Атака.., 1946, 8); *Це були ковалики — невеличкі жучки з жовтими крильцями, з чорними витягнутими ніжками* (Донч., VI, 1957, 57); * Образно. *Вона.. сидить на перелазі сама, чорними жучками позирає на зорі, дожидає* (Вас., II, 1959, 270); * У порівн. *На.. обличчі, немов чорні жучки, сердито ворушаться бородавки* (Стельмах, Хліб.., 1959, 576).

ЖЮРІ, *невідм., с.* Група спеціалістів, яка вирішує питання про присудження премій та нагород на конкурсах, виставках, змаганнях і т. ін. *На естраді з'являється жюрі конкурсу — п'ять шановних старичків в чорних фраках, з нотами в руках* (Коч., II, 1956, 173); *Жюрі фестивалю нагородило дипломами I ступеня два українські колективи* (Мист., 6, 1958, 23).